

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu

III 12. e

EX LIBRIS E. M.

G. JOS. M.ª LAIS ET. HIPTON.

III III
14 14
G E

147

Jos: ant: 6

IOAN. FRANCISCUS BVDDEUS
Theol. Doctor et P.P. O. in Academia Fecensi.

IO. FRANCISCI BVDDEI

THEOL. D. ET P. P. O.

INSTITVTIONES

THEOLOGIAE DOGMATICAE

VARIIS OBSERVATIONIBVS

ILLVSTRATAE.

FRANCOFVRTI ET LIPSIAE,

M DCC XLI.

*SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO,*

DOMINO

IO. GVILIELMO,

SAXONIAE, IVLIACI, CLIVIAE

ET MONTIVM, ANGARIAE QUOQVE

AC WESTPHALIAE DVCI,

LANDGRAVIO THVRINGIAE,

MARCHIONI MISNIAE,

PRINCIPI COMITI HENNEBERGIAE,

COMITI MARCAE ET

RAVENSBERGAE,

SAYNAE ITEM ET WITTGENSTEINII,

DYNASTAE RAVENSTEINII,

*PRINCIPI AC DOMINO MEO
LONGE CLEMENTISSIMO,*

SERENISSIME PRINCEPS, DOMINE CLEMENTISSIME,

Qui demandato sibi munere recte fungi cupiunt, id maxime agere solent, ut Deo primum praepotenti ac immortalī, tum vero &, qui eius vicibus inter homines funguntur, summis imperantibus, a quorum nutu pendent, rerum suarum reddere rationem, numquam non parati inueniantur. Idque cum eorum imprimis sit, qui aliorum animos sacra, diuinitusque nobis tradita, doctrina imbuunt, eosque ad salutem perducunt; immo & quosdam ita erudiunt, ut aliis

DEDICATIO.

aliis iterum veram virtutis & sapientiae viam monstrare queant; eamdem & mihi constitui legem, neue eius immemor vmquam essem, sedulo operam nauaui. Hanc vnicam quoque rationem esse, existimaui, qua TIBI, SERENISSIME PRINCEPS, placere possem; quippe quem praecipue hoc in votis habere, sciunt omnes, vt cuncta recte & ordine fiant; illique, qui scholis, aut ecclesiis praesunt, suarum rerum ita satagant, vt doctrinae caelestis puritas conseruetur, simulque vitae sanctae studium promoueatur, magisque indies efflorescat. Quamobrem & animum propensissimum, summumque fauorem erga hancce nostram litterarum sedem, subinde demonstraſti, & nihil magis TE cupere, significasti, quam, vt omnia ita, vt decet, peragantur; ne fructus, qui ad vniuersam ecclesiam, orbemque litteratum exinde redundare possent, nostra pereant culpa. Grata hinc etiam, deuotaque mente, clementissimam benignissimamque TVAM erga nos agnoscimus voluntatem, proque TVA salute quotidie vota nuncupamus Deo; cum certi simus, per TE quidem si semper hoc flaret, nihil nobis, nisi quod salutare omnibus sit, euenire posse. Eo vero magis, quod omnes sibi datum merito credunt, mearum duco esse partium, quo illustriora luculentioraque TVAE clementiae atque benignitatis erga me exstare voluisti documenta. Non tantum enim, ante octodecim circiter annos, cum reliquis academiae huius NVTRITORIBVS CLEMENTISSIMIS, me huc euocasti, vt theologiam in hocce sapientiae domicilio docerem; sed &, minime ingratam TIBI esse eam, quam in erudienda pube academica posui, operam, haud incertis mihi innotuit indicis. Idque ea ratione, vt neciniquae quorundam obreſtationes impediverint, aut impedire valuerint, quo minus agnosceres, magno cum iuuenum, litterarum sacris hic operantium, fructu, me ea agere, quae officii, a TE, SERENISSIME PRINCEPS, mihi impositi, ratio postulat. Nec ignotum TIBI esse potuit, quod & aliis perspectum satis exploratumque est, nihil prius mihi, nihilque antiquius semper fuisse, quam, vt puram, veramque doctrinam, quam illibatam conseruari, omnium interest, proponerem, eaque iuuenum mentes imbuerem; simul vero id agerem, vt, quis, in vita recte & sapienter instituenda, eius vsus esse debeat, diligenter monerem, atque inculcarem. Quam qui ingrediuntur viam, etsi hodie non omnibus probentur; illis nihilofecius, qui, quid e re ecclesiae, immo & rei publicae sit, rite aestimare didicerunt, displicere nequeunt. Eorum autem, quae, quamdiu in hocce diuinarum litterarum amplissimo campo versatus sum, docui, licet testes quam plurimos habeam, qui me quotidie audiunt; licet etiam ex variis, quae edidi, scriptis constare queant; nunc tamen demum quam luculentissime omnium oculis animisque subiiciuntur,

DEDICATIO.

postquam institutiones meas theologiae dogmaticae publicae exponere luci, mecum constitui. In hisce namque ea omnia, quae scitu credituque ad salutem sunt necessaria, perspicue edisseruntur, & solide confirmantur; errorum, quibus saepius veritas obscuratur, fontes indicantur, doctrinae denique, qua numquam non ecclesia personuit, iusta successio propagatioque, & inter tot pericula atque procellas, mirifica conseruatio, ex historiarum monumentis, & genuinis antiquitatis fontibus traditur; ut adeo iam nemini, quae de hisce omnibus mens mea sententiaque sit, semperque fuerit, dubium, aut obscurum esse queat. Eumque eo lubentius suscepi laborem, quod plurimi, interque eos viri quidam doctrina & auctoritate praestantes, eiusmodi quid a me postularent; & ea, quae hodie est, ecclesiae facies id exigere videretur; simulque certus essem, commodum inde haud exiguum, tum ad eos, qui mea institutione adhuc vsi, aut vsuri sunt in posterum, tum ad alios etiam redundare posse; ne dicam, quod mihi nondum innotuerit, qui eam, quam ego mihi proposui, in hocce genere sequutus sit tractandi rationem; aut eam ita exhausserit, ut ideo ab hocce desistere instituto debuerim. Nemini autem cum magis, quam TIBI, SERENISSIME PRINCEPS, DOMINE CLEMENTISSIME, laborum meorum constare ratio debeat; non procul mihi arcessendae fuerunt causae, cur SERENISSIMO NOMINI TVO hasce institutiones meas theologiae dogmaticae sacras deuotasque esse, voluerim, quas & quin benigne sis accepturus, summa, omnibusque nota, & antea iam a melaudata, clementia TVA me dubitare non sinit. Hac namque sola fretus, ad summum istud, in quo a Deo collocatus es, rerum humanarum fastigium accedere audeo; & librum huncce, perennem animi deuoti, TVASQUE virtutes submissa veneratione prosequentis, testem offero. Quod superest, Deum praepotentem implorare precibus indefessis non desinam, ut omnia, quae TE, SERENISSIME PRINCEPS, beatum atque felicem reddere possunt, TIBI largiatur, tristitia contra quaeuis atque funesta a TE pariter, ac domo TVA SERENISSIMA, auertat, & in prospero rerum omnium cursu, quam diutissime inter morales TE versari iubeat.

SERENITATI TVAE

subiectissimus deuotissimusque

IOAN. FRANCISCVS BVDDEVS.

LECTORI

LECTORI BENEVOLO

S.

Nondum ergo, inquis, compendiorum, systematum, institutionum theologicarum, similiumque librorum finis est? Immo, nec ecclesiae militantis finis est, quae eiusmodi subsidiis & adminiculis indiget. Vna, sane, eademque semper est veritas, uti unicus est modus, unicaque ratio, salutem consequendi. Sed ecclesiae diuersa est facies, hostiumque, qui eam impugnant, doctrinamque caelestem aut corrumpere & deprauare, aut obscurare, aut omnino opprimere conantur, magna varietas. Hisce ergo ut obuiam eamus, ea subinde sequenda est dogmaticam quoque theologiam tractandi via, qua animi illorum, qui in hoc se dant studiorum genus, praemuniantur, ne hominum, praua quaeuis & erronea consectantium, commentis abripiantur, aganturue in transuorsum. Vitis equidem nonnullis vertitur, quod in dogmatibus theologicis, iis etiam, quibus tenerae mentes primum imbuendae sunt, tradendis, controuersis, certaminibusque sui temporis ita inhaereant, ut finis, quem sibi constitutum habere debebant, velut inmemores, ea, quae, si non magis, certe aequae necessaria erant, aut praetermittant prorsus, aut leuiter tantum attingant. Quod ne & mihi
b expro-

PRAEFATIO.

exprobrari posset, etsi haud raro ad eum, qui hodie est, ecclesiae statum respexerim; praecipue tamen eorum omnium, quae nescire neminem fas est, qui theologi nomen tueri cupit, rationem habui. Id enim cumprimis nobis agendum est, ut ea omnia, quae scitu crediturque ad salutem & utilia, & necessaria sunt, ita mente complectamur, ut per solidam demonstrationem de illorum veritate certi reddamus, statimque ad fidei, vitaeque christianae usum, ea transferamus; & tum demum, quo pacto, qui mox hoc, mox aliud doctrinae sacrae caput impugnant, aut in dubium vocant, refellendi, & si fieri potest, in rectam viam reuocandi sint, cogitemus.

*Neque tantum noua errorum, quotidie propullulantium, progenies, necessitatem nobis imponit, dogmata theologica, noua quadam facie, iterum producendi; sed, cum aliarum artium atque scientiarum magistri hodie in id vnice incumbant, ut eas, quas quisque profitetur, litteras, magis illustrent, exornent, perpoliant, nouisque augeant incrementis; cur reprehendendi sint, qui circa theologiam dogmaticam idem faciunt, nullam prorsus rationem video. Multa, accuratior scripturae interpretatio, multa, historia ecclesiastica, multa, patrum, veterisque ecclesiae doctorum, tractatio, noua, maioribusque nostris ignota habet; quorum omnium usus in theologia dogmatica, velut in centro quodam, conspicitur. Licet multa explicare clarius, euoluere luculentius, confirmare ac demonstrare solidius; licet inutiles euitare *λογωμαχίας*, vocumque inanum ambages; licet denique utilia, ab inutilibus, necessaria, a superuacaneis, a grauioribus leuiora discernere. In quibus omnibus qui operam studiumque collocat, & ingenii vires periclitatur; vanum eius, inutilemque laborem esse, nihil eum agere, ex quo commodum aliquod ad ecclesiam, aut rem litterariam redundet, si quis contendat; nae! eum caecum plane, rudemque rerum omnium, aut tantae malignitatis esse oportet, ut nihil non contemnere, aut vituperare audeat. Magnus, fateor, eiusmodi librorum, in quibus dogmata fidei traduntur, explicantur, defenduntur, est numerus; nec is ego sum, qui illorum quidquam detractum cupiam pretio; quin potius, nonnullos egregios omnique laude dignos, & ita comparatos, existimo, ut insignem omnes inde utilitatem capere queant. Nec tamen rursus, quemquam in hoc scribendi genere summum perfectionis fastigium consequutum, creden-*

PRAEFATIO.

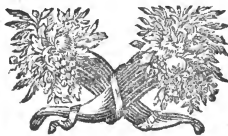
credendum est; ad quod etiam frustra quis adspirauerit; cum ea rerum humanarum omnium, nostraeque cumprimis cognitionis, sit conditio, ut nihil, quod perfectum sit, & ex omni parte consummatum, ab ullo mortaliū expectari possit. Quemadmodum vero ideo, qui hocce munere diligenter & egregie functi sunt, sua neutiquam defraudandos laude arbitror, quod aliis, quae perficiant ulterius, & excolant, reliquerint; praesertim, cum haud raro, quod ex una parte in quodam scriptore deficit, ex altera alio modo penetur; ita nec illorum in minimis ponendus labor, qui recte & praeclare ab aliis coepta ad maiorem perducere perfectionis gradum adnituntur, ut pulchrior hinc indies exsurgat theologiae facies, veritatisque pariter, ac pietatis regnum ad multorum hominum aeternam salutem, dilatetur & amplificetur.

Operis autem eiusmodi, in quo dogmata theologica tractantur, consummatam quodammodo qui animo conceperit imaginem, hosce eius facile perspiciet esse characteres: ut dogmata omnia, quae scitu credituque sunt necessaria, exhibeantur; ut perspicue & luculenter explicentur; argumentis & rationibus ut demonstrantur solidis & selectis; utilia & profutura ut caute secernantur, ab iis, quorum facile caremus notitia; termini, ex philosophorum scholis petiti, ut adhibeantur sobrie, ne per eos, quae clara sunt, obscurantur, quae plana salebroso euadant, variisque concertationibus occasio praebeatur; fontes & causae errorum ut sollicite indicentur, quippe quod ad veritatem & illustrandam, & confirmandam plurimum valet; verae etiam doctrinae conservatio, & propagatio mirifica, ex genuinis antiquitatis & historiarum fontibus exhibeatur; cuncta porro stilo, quantum fieri potest, puro & eleganti, exponantur, ut a barbarie ac squalore non minus, quam ineptiis scholasticorum, nos alienos demonstramus; nihil denique non agamus, ut & fides ipsa incrementum capiat, & in vitae sanctae studio quotidie proficiamus, nec doctiores tantum, sed & meliores euadamus. Neque vero leue, aut quotidianum censerī debet eiusmodi quid, in quo haec omnia conspiciantur, conficere, quin paucos, qui in hoc genere elaborant, ea esse ingenii, aut eruditionis praestantia, adseuerauerim, ut hoc praestare queant. Nec is, profecto, ego sum, qui, id me adsequutum, mihi persuadeam. Absit! Numquam id mihi in mentem

PRAEFATIO.

venit. Vidi tamen, probeque intellexi, quid faciendum, & quorsum mihi enitendum esset. Qui quidem, ut vitio haud dubie caret, conatus; ita sufficere potest, eo usque processisse, ut certus sim, non omni fructu, omni-que caritutum utilitate huncce laborem; quamvis & hocce a summa Numinis benignitate expectandum sit, cui & reliqua mea omnia, quae vsui esse possunt, unice tribuenda, lubens, menteque submissa, profiteor.

Ad methodum, ordinemque tractationis, quod attinet, cur ab ea, quae in scholis theologorum usitata est, discederem, nullam habui causam. Placet equidem multis hodie methodus foederalis, seu, quae secundum ordinem foederum Dei cum hominibus incedit; nec negandum, ab iis, qui eam sequuntur, nonnulla subinde adferri, quae minime sunt contemnenda. Simul tamen fatendum, eam neutiquam omnia, quae in theologia dogmatica scitu sunt necessaria, exhaurire; unde & illis, quibus ea probatur, multa, ceu iam euicta, adsumenda, aut hinc inde inferenda sunt, ut suo satis instituto faciant. Si quid autem ab iis, qui ea delectantur, recte monitum, aut observatum fuit; id secundum receptam theologorum tractandi rationem suo quidque loco exponi potest, & a nobis quoque est expositum. Deum immortalem precor, ut puram verbi diuini, quam ecclesia nostra profitetur, doctrinam, illibatam porro conseruet, eiusque fructus vberrimos in vitae sanctitate exsistere iubeat. Scribebam
Ienae, die XV. Februarii M DCC XXIII.

INSTI-

INSTITVTIONVM
THEOLOGIAE DOGMATICAE
LIBER PRIMVS
FVNDAMENTA ET PRINCIPIA
CONTINENS.

LIBRI PRIMI
CAPVT PRIMVM
DE RELIGIONE ET THEOLOGIA.

ΣΥΝΟΨΙΣ.

DEum esse, eumque colendum, omnibus natura notum est, §. I. Idque ex sui ipsius consideratione homo cognoscere potest, §. II.

Religio itaque non hominum voluntate introducta, aut ab iis excogitata, sed omnium cordibus inscripta est, §. III.

Generatim accepta, duabus constat partibus, cognitione Dei, eiusque cultu, §. IV.

Ratio namque omnes docet, ens aliquod longe perfectissimum, quod Deum vocantus, reuera exsistere, §. V.

Deum porro rerum omnium esse causam, providaque cura sua omnia dirigere & gubernare, §. VI.

Num quoque saltem esse Deum, §. VII.

Cumque sapientissimus sit, velle eum, ut homines vitam, rationis rectae dictamine conformem, instituant: idem vero, cum iustissimus non minus quam benignissimus sit, punire eum peccata, recte autem facta remunerari, §. VIII.

Quod cum non semper in hac vita fiat, sequi inde, animam hominis post eam superesse, §. IX.

Non tantum dignum esse Deum, quem colamus, sed nostri quoque id esse officii, cum alias nobis felicitibus esse non liceat, §. X.

Et Deus insuper, cui supremus legislator, hoc praecipiat, §. XI.

Cultus Dei in quo consistat? §. XII.

Quae inde officia, intuitu & nostri, & aliorum, & ipsius denique Dei, fluant? §. XIII.

Haec omnia cum natura nota sint, oritur inde naturale conscientiae dictamen, §. XIV.

Praeter quod, lumen aliquod, aut verbum internum, vel simile quid, perperam in homine adferitur, §. XV.

Verissima licet sit religio naturalis, non tamen sufficiens est ad salutem, §. XVI.

Medium enim, quo cum Deo, seu summo bono, vniri queamus, ignorat, nec viribus, ut Numinis voluntati morem gerere queamus, nos instruit, §. XVII.

Quod & scriptura sacra confirmat, §. XVIII.

Vsu tamen suo non destituitur, cum bases & fundamenta, itemque characteres verae religionis contineat, §. XIX.

Paedagogiam quoque, ad veram reuelationem agnoscendam, suppeditat, ostendendo eius necessitatem, §. XX.

itemque characteres verae reuelationis exhibendo, §. XXI.

Speciatim inde intelligitur, veram reuelationem debere esse vniuersalem, qualis & reuera fuit, §. XXII.

Hinc & eius primordia in religione patriar-
A archali

archati deprecantur, cuius demonstratur veritas, §. XXIII.

Ex naturalis & reuelatae religionis corruptione orta est religio gentilis, §. XXIV.

Reuelata autem religio per Moysen restituta & amplificata est, vnde & veritas religionis Moysaicae demonstratur, §. XXV.

Licet nonnulla in religione Moysaica spectata ad gentem Israeliticam spectauerint; in se tamen considerata, vniuersalis fuit, quae litteris etiam consignata, §. XXVI.

Maximam lucem reuelata religio accepit per Christum, hominum seruatorem: simulque vniuersalitas eius luculentissime exposita, §. XXVII.

Christianae religionis veritas demonstratur, §. XXVIII.

Ex his, quae iuxta religionem reuelatam credenda sunt, oriuntur articuli fidei, qui vel puri, vel mixti sunt, §. XXIX.

Sunt etiam vel fundamentales, vel non fundamentales. Fundamentum fidei tum reale, tum dogmaticum, quodnam sit? §. XXX.

Qua ratione diiudicandum, an aliquid ad fundamentum fidei reale pertineat? §. XXXI.

Itemque ad fundamentum dogmaticum? §. XXXII.

Articuli fundamentales quinam, & quotuplices sint? §. XXXIII.

Non fundamentales quinam sint? §. XXXIV.

Ex fundamentalium articulorum connectione oritur analogia fidei, §. XXXV.

Christiana religio non tantum credenda, sed & agenda praescribit; immo, tota ad vitae praxin est comparata, §. XXXVI.

Qui eius doctrinam explicare, ac rite descendere queunt, ut alios ad veram fidem perducant, aut in ea confirmant, theologi nuncupari solent, §. XXXVII.

Quid theologia sit? §. XXXVIII.

Non Dei, quam de seipso habet, nec beatorum, sed hominum, & huius quidem vitae, cognitionem, hoc nomine venire, §. XXXIX.

Per scientiam dum describitur, quidnam haecce secundum stilum scripturae significet? §. XL.

Est igitur theologia cognitio vera, §. XLI.

certa, §. XLII.

viua & efficax, §. XLIII.

Vnde non tantum cognitio falsa, & erronea, indifferentismus item ac scepticismus, sed & cognitio vita omni & praxi destituta, theologiae nomine indigna est, §. XLIV.

Obiectum theologiae tum materiale, tum formale, §. XLV.

Subiectum operationis est homo peccator, §. XLVI.

Finis theologiae, §. XLVII.

Non quaelibet rerum diuinarum cognitio theologum efficit: discrimen, quod inter fidem & theologiam intercedit, §. XLVIII.

Subiectum theologiae, & quidem denominationis, est homo regnatus, §. XLIX.

Quod de theologia, pro habitu non pro doctrina, sumpta, est intelligendum, §. L.

Causa efficiens tum salutis, tum theologiae, §. LI.

Varia est theologiam tractandi ratio: systematica minime reiicienda, §. LII.

Errorum, qui in hoc capite occurrunt, fontes, veraeque doctrinae conseruatio & propagatio, §. LIII.

Officia denique, ad quae haecce doctrina nos ducit, summam indicantur, §. LIV.

§. I.

Quemadmodum & esse Deum, & rerum omnium huius vniuersi, ipsorum praecipue hominum, eum primam esse causam, ratio euidenter omnes conducit; * ita eundem omni honore, summaque

que adeo animi veneratione dignum, eamque ab hominibus iure merito-
que exigere, sua sponte inde consequitur. **

* Demonstrari equidem hoc posset & suo loco etiam demonstrabitur: sed in praesenti merito ceu euicuum adsumitur: idque eo magis, quod inter sanæ mentis homines locum suum vix tueantur, qui hac de re dubitant.

** Luculentius haec ex dicendis pate-

bunt; nunc id saltem obseruo, quod natura proni sumus ad id, quod praestantia ac dignitate sua nos mouet, praesertim, si relatio quaedam eius ad nos accedat, cultu ac veneratione prosequendum. Cui adfectuum indoles perspecta est, hac de re non dubitabit.

§. II. Idque ex sui ipsius consideratione homo, si paullisper animum aduertere velit, haud difficulter intelligit. Se enim non sui ipsius esse causam, nec, quidquid habet, a semet ipso, sed ab eo, cuius sapientiam, potentiamque summam, vestigiis luculentissimis vbique se prodere deprehendit, accepisse, statim perspicit. Cumque inter res creatas omnes, quae sensibus percipiuntur, solus intellectu gaudeat, solus etiam voluntatis quaedam libertate praeditus sit; hinc &, qui cultum honoremque rerum omnium auctori deferat, idoneus; id quidem suarum omnino esse partium, merito inde colligit. *

* Nimirum, vt religionis aliquis capax censeatur, tria requiruntur, (I) vt ab ente aliquo supremo, eoque perfectissimo, se prorsus dependere sciat; (II) vt facultate, ens illud supremum cognoscendi; & (III) ad eius nutum voluntatem suam compo-

nendi, praeditus sit. Haec cum in hominem prorsus quadrent, sequitur, ideo eum ita conditum, vt religionem admitteret, seu cultu religioso Deum prosequeretur. Sequitur vero, & Deum hoc ab eo exigere. Sed de hoc deinceps ex instituto.

§. III. Religio ergo, generatim & in se spectata, non hominum voluntate introducta, * aut in illorum arbitrio posita, ** multo minus ad alios decipiendos a callidis fraudum architectis inuenta, & excogitata; *** sed cum ipsis hominibus orta, animisque eorum, ipsa natura duce, insita; in omnium etiam animis, si modo non supina ignorantia aut malitia, naturae ipsi velut vim inferens, hoc impediatur, sese exferit. Vt enim a natura homo habet, quod ratione sit praeditus, ita, quod & Deum esse, & eundem rite colendum agnoscit, non minus naturae ipsi acceptum ferre debet. **** conf. *Rom. II, 15.*

* Non de commentis variis, quae subinde religionis nomine veniunt, aut de ritibus ac caerimoniis loquimur: talia enim ab hominibus excogitari, aut introduci potuisse, lubens fateor. Sed, de religione in se spectata, qua homines ens aliquod supremum, idque cultu religioso prosequendum, agnoscunt, sermo est. At-

que hoc adeo verum, vt ne vnico quidem exemplo aut testimonio contrarium probari queat. Licet enim antiquissimi legumlatores, Solon, Lycurgus, Numa, alique, religionem instituto suo accommodauerint, eamque ad rem publicam conservandam vtilem iudicauerint; eos tamen religionem primum excogitasse, aut eius ex-

fitisse auctores, nulla ratione probari potest. Conferenda, quæ dixi in *thesibus de atheismo & superstitione* ad c. 5. §. 1. p. 367. item ad c. 6. §. 9. p. 531.

* Deus enim hoc ab hominibus exigit, vt §. X. demonstrabitur : vnde ex parte hominum, obligatio. Idque etiam relatio, quæ inter hominem, ceu rem creatam, & Deum, ceu creatorem, intercedit, omnes statim conducet. Eleganter hæc de re PHILIPPVS MORNAEVS: *Qui minimus inter homines, colligit, & illico inferet: parenti obsequium, benefico domino fidem, gubernatori inuocationem debet. Haec enim*

necessario sese consequuntur, Deus, homo, religio; pater, filius, obsequium; dominus, subditus, seruitium; donator, acceptor, gratiarum actio; beneficus, beneficiarius, hominum; vel potius, creditor, debitor, obligatio; de veritate relig. christ. c. 20. p. 309.

*** Iis, qui ita sentiunt, exemplum, inter veteres praeiuit degener Socratis discipulus, Critias: de quo dictum, in *thes. de atheismo & superstitione*. ad c. 1. §. 12. p. 28. item ad c. 6. §. 9. p. 531.

**** Loquimur de notitia Dei, notionumque eius spectantium, insita; quam contra vanas quorundam exceptiones suo loco tuebimur.

§. IV. Licet autem religio, voce speciatim accepta, Numinis cultum, ac venerationem significet; * quia tamen nemo Deum rite colere, aut venerari potest, qui non eo, quo par est, studio, quis, aut qualis sit, quoque pacto coli debeat, inquisiuit; recta eius omnino accedere debet agnitio. Vnde duas solent religionis constituere partes, *veram Dei agnitionem, cultumque ei debitum.*

* Vocem *religionis* non a *religendo*, vel *relegendo*, nec a *reeligendo* aut *relegando*, vt quibusdam placet, sed a *religando*, quia hominem Deo obstringit, & velut cum eo colligat, dictam, dudum viris doctis observatum est. Ita fane LACTANTIUS: *Hoc vinculo pietatis obstricti Deo, & religati sumus, vnde ipsa religio nomen accepit; institutionum diuinarum l. 4. c. 28.* vbi simul CICERONEM, qui a *relegendo* eam derivauerat, l. 2. de *natura deor.* c. 28. refellit. Eamdem vocis originem AVGVSTINVS l. 10. de *ciuit. Dei* c. 4. alique veterum pariter ac recentiorum, calculo suo comprobant. conf. FRID. SPANHEMIUS *oper. tom. 3. p. 119* 8. Quicquid eius sit, non tam agnitionem, quam cultum ac venerationem Numinis, eam apud veteres significasse, notum est. Vnde FESTVS: *religiofi sunt, qui facienda & vitanda discernunt.* Et eum quoque in modum LACTANTIVS *sapientiam*, quo nomine veram Dei co-

gnitionem intelligit, a *religione* discernit; simul tamen vtramque coniunctissimam esse, docens: *Non potest igitur nec religio a sapientia separari, nec sapientia a religione secerni: quia idem Deus est, qui & intelligi debet, quod est sapientiae, & honorari, quod est religionis. Sed sapientia praecedit, religio sequitur; quia prius est Deum scire, consequens, colere; instit. diuinar. l. 4. c. 4.*

Idem vero etiam graeca nomina testantur, quibus religio passim exprimitur. Subinde enim *θεοσεβεια* vocatur, cui & aliquando in eadem significatione vox latina *pietas* responderet. Etenim ea voce officia erga Deum, seu τὰ θεοπρεπύτα plerumque denotentur, vt *Tit. II. 12.* & haec etiam propria eius sit significatio; aliquando tamen & de religione, generatim spectata, adhibetur. Quo pacto EVSEBIUS eam ita definiuit: *θεοσεβεία τὴν ἡ πρὸς τὸν ἑνα καὶ μόνον, ὡς ἀληθῆς ἡμολογούμενόν τε καὶ ὄντα Θεόν ἀνάνευσις, καὶ ἡ κατὰ τὰτον ζωή. Pietas est, quando quis*

quis ad unum & solum Deum, quem verum esse confitemur, & qui reuera est, respicit, & secundum eum vitam instituit; praepar. euangel. l. 1. c. 1. p. 2. Sic & quando Cornelius centurio actor. X, 2. *ισχυς καὶ Φοβούμενος τὸν Θεόν* dicitur, id simul innui nonnulli volunt, quod profelytus, seu religioni Iudaeorum addictus, fuerit. Certe, qui actor. XVII, 4. *σεβόμενοι Θεόν* vocantur, non alii fuerunt, quam profelyti. Hinc & factum, ut nonnulli ob singularem in religionem quamdam specialem propensionem, *ισχυς, pii*, dicerentur. Quod & de Antiocho, cui *pii* cognomen haecit, adfirmat FL. IOSEPHVS: *ἄνθρωπος τὸν Ἀντίοχον, δι' ὑπερβολὴν τῆς θρησκείας, ἡσυχάζων πάντες ἐκάλεισαν.* At, hicce Antiochus propter religionem *pius* cognominatus est ab omnibus; antiquit. iudaeic. l. 13. c. 12. p. m. 449. Idem & de voce *θρησκεία* censendum, qua itidem religio denotari solet. SVIDAS: *θρησκεία, ἡ λατρεία, ὅθεν καὶ ἱεροθρησκοί, ἱεροδόξος.* Religio, diuinus cultus; unde & *ἱεροθρησκοί* ille, qui aliam religionem sequitur, *ἱεροδόξος* qui alterius est opinionis; voc. *θρησκεία*. Immo & a Paulo apostolo ita vsurpatur, quando Phariseorum sectam *ἀκριβὲς τὴν παράδοσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας*, i. e. iudaicae religionis, adpellitat; Act. XXVI, 5. Sed & ea voce, si proprie capitur, τὸ *πρακτικόν* in religione denotari, notum est; quo pacto & Iac. I, 27. accipitur. Nec aliter de voce *λατρεία* esse existimandum, qua cultus Numinis Ioan. XVI, 2. Rom. XII, 2. exprimitur. Iudaeorum nimirum pariter ac ethnicorum, in ritibus ac caerimoniis, rebusque externis tantum omnem Numinis cultum, ipsamque adeo religionem constituentium, errori & superstitioni ineptissimae Paulus *λογιστὸν λατρείαν*, eam colendi Numen rationem, quae vitae integrae sanctaeque studio, & obsequio erga

leges diuinas absoluebatur, opponit. Eodem modo & verbum *λατρεύω*, Matth. IV, 10. sumitur; cui Deut. VI, 13. & X, 20. respondet verbum *עבד* *seruire*, unde *עבדיו* *seruitus*, *λατρεία*, *δουλεία*, *λατρευγία*, solentque & Ebraei idololatriam, seu religionem falsam spuriamque *עבודה* vocare. Coniungitur Deut. VI, 13. & X, 20. cum cultu Numinis etiam *timor*, quo nomine, in significatione generaliori accepto, alias etiam totus Numinis cultus, seu religio, saltem qua partem *πρακτικὴν*, denotatur; vt *psalm. XXXIV, 12. Iob. XXVIII, 28.*

Hodie autem vox *religionis* ita fere sumitur, vt & agnitionem, & cultum seu venerationem simul, conllectat: immo & subinde, priorem partem praecipua quadam ratione denotet. Dogmatibus enim maxime, seu opinionibus, quas homines de Deo rebusque diuinis fouent, religio- nem est, in quas orbis diuiditur, discernere moris est. Sed, si rei ipsi vocem accuratè attemperare velimus, vt vtramque partem, tum *θωρητικὴν* tum *πρακτικὴν* coniungamus, par est. Vt enim sine vera Deicognitione cultus, qui illi placeat, esse nequit, ita cognitio sine cultu ac veneratione homini parum prodest. Quod & LACTANTIUS loco antea citato recte inculcat; qui & l. 3. *diuinar. instit. c. ii.* idem eleganter confirmat: *Naturam hominis hanc Deus esse voluit, vt duarum rerum cupidus & adpetens esset, religionis, & sapientiae. Sed homines ideo falluntur, quod aut religionem suscipiunt, ommissa sapientia, aut sapientiae soli student, ommissa religione, cum alterum sine altero verum esse non possit.* Et paucis interiectis: *Sic homines, qui alterutrum suscipiunt, viam deuiam, maximisque erroribus plenam, sequuntur; quoniam in his duobus, inseparabiliter connexis, & officium hominis & veritas omnis inclusa est.*

S. V. Quodsi ergo homo cuncta paulo accuratius, diligentiusque, prout res tanti momenti postulat, consideret, fa- li negotio deprehendet, dari ens aliquod supremum, intellectu perfectissimo, sum-

maque adeo sapientia, pariter ac voluntate liberrima praeditum, aeternum idem, omnis mutationis ac imperfectionis, quocumque nomine veniat, expers, potentissimum porro, vt vel solo nutu omnia, quae velit, peragere aut efficere possit, non minus vero benignissimum, iustissimum tamen simul, ac veracissimum, adeoque ab omnibus vitiis, naeuisque mortalium remotissimum, hoc est, sanctissimum. *

* Primum itaque hoc, praecipuumque negat notiones, is Deum cultu religioso, religionis naturalis caput est. Has enim qui quem ratio ipsa praecribit, prosequi nequit.

§. VI. Deprehendet porro, ens hocce perfectissimum, quod Deum vocamus, non tantum rerum omnium, quae aut sensibus percipi, aut mente cognosci possunt, esse causam, * sed eundem etiam prouida sua cura rebus omnibus prospicere, omniaque sapientissime dirigere & moderari, vt sine eius nutu ac voluntate nihil omnino eueniat. **

* Hoc sua sponte ex ipsa Dei notione fluit. Si enim non esset causa rerum omnium, sequeretur, dari res quasdam independentes a Deo: adeoque eum non esse infinitae perfectionis, hoc est, non Deum; quod *τὸ πρῶτον*. Dependetiae autem nostrae agnitionem ad obligationem pariter ac religionem necessariam esse, ex antea dictis intelligitur.

** Qui ergo prouidentiam diuinam negat, Deum colere nequit. Posset equidem eum ob naturae praestantiam admi-

rari; sed veneratio, quae cum amore & timore coniuncta est, locum non habet, vbi nulla prorsus obiecti ad nos est relatio. Quare, si vel maxime non ad speciem, sed ex animi sententia Epicurus dixisset, *se Deum propter maiestatem eius eximiam, singularemque naturam colere*, reuera tamen nihil dixisset; cum ille, qui nullam vilo modo sui curam Deum gerere credit, nulla quoque eius tangi queat veneratione. Plura de hac re dixi in *thesibus de atheismo & superstitione*. ad c. 1. §. 19. p. 69. item ad c. 3. §. 1. p. 241. seq.

§. VII. Cum etiam euidenter cognoscat, ens hocce, nullos aut essentiae, aut perfectionum suarum habere limites, seu infinitum esse; plura autem dari entia infinita, apertam contradictionem inuoluit; merito inde concludet, vnicum saltem esse Deum; immo eos, qui plures vno deos summos statuunt, aliquid dicere, quod nihil significet, nullumque plane habeat sensum. *

* Sequitur inde, eos, qui multos simul deos colunt, aut colere volunt, reuera nullum colere. Nihil enim, praeter verum & vnicum Deum est, quod Dei no-

mine venire queat, adeoque cultu religioso a nobis sit prosequendum; quo sensu & Paulus apostolus idolum *εἰδὼν ὡς νόσημα* esse dicit, 1. Cor. VIII, 4.

§. VIII. Sapientiae, quam in Deo admiramur, summae confideratio, eo nos statim ducet, vt intelligamus, cum nihil in orbe sit, quod non ad certum finem natura sua sit comparatum, eum exigere, vt vitam rationis rectae dictamini conformem instituamus; * quemadmodum iustitia

iustitia eius summa, cum benignitate non minori coniuncta, requirit, vt benefacta remuneret, peccata autem, atque scelera puniat. **

* Hinc inter communissimas notiones, quas ratio omnes docet, & haec est: virtuti atque honestati esse studendum. Id enim qui agit, vitam dictamini rectae rationis conformem instituit, quod quidem rationis dictamen ex naturae humanae consideratione facile cognoscitur. Neque tantum de externis officiis, quod diximus, sed & de internis animi motibus est intelligendum; idque vel ideo, quia externa officiorum obseruatio, nisi ex animo puro, sincero, virtutis & honestatis studio, proficiatur, mera, foedissimaque sit hypocrisis. Idque & sapientissimi gentium agnouerunt, quando Deum *pura mente*, hoc est, prauarum cupiditatum dominio minime obnoxia, colendum pronuntiarunt. Eamque ob causam, & in ipsis cogitationibus, quod vitium traheret, diligenter euitandum censuerunt. Lectu digna sunt, quae M. AVREL. ANTONINVS, imperator & philosophus, hac de re disserit, *de se ipso ad se ipsum lib. III. §. IV.*

** Qui ea facit, quae imperans iubet, aut lex ab eo exigit, stricto iure remunerationem, suae praemium, praeter id, quod naturali quodam nexu virtutis studium secum vehit, postulare nequit. Aequitati tamen vt hoc non repugnat, ita summa Numinis benignitas hac de re neminem dubitare sinit, praesertim, si & id expendamus, quod deinceps monendum, hominibus probis, & honestatis studiosis, cum magnis subinde consiliandum esse calamitatibus. Nec dubitasse hac de re gentiles, vel inde constat, quod plurimi in eo confenserint, dari post mortem vitae recte actae praemia; quorum hac de re testimonia refert TOB. PFANNERVS in *syste-*

matae theologiae gentilis purioris c. 20. §. 19. p. 469. seq. Qua in illorum doctrina, effi-
haud dubio vestigia quaedam traditionis a patriarchis ad eos propagatae deprehendantur, rationi tamen, & Numinis benignitati hoc prorsus conueniens esse, eos agnouisse, manifestum est. Ad poenas autem quod attinet, quae improbis ob malefacta infliguntur, aequitati conueniens itidem esse, vt mala patiatur, qui mala perpetrat, ratio euidenter omnes condocet. Circa poenas diuinas autem aliquis forte haesitauerit, primo quidem quod culpa, quam poena consequitur, sine Numinis non potuisset contingere voluntate, videatur; tum vero, quod ea iustitiae ratio, quae puniendi necessitatem inuoluit, aliquid, quod Deum parum deceat, secum vehere videatur. Quamobrem & inter ipsos gentiles fuisse constat, qui poenas diuinas in dubium vocauerint; quae de re legenda, quae adfert, quem iam laudauimus, PFANNERVS *l. c. c. 2. §. 23. p. 88.* Et prius sane, homini, solius rationis ductum sequenti, aliquid negotii facessere posse, non nego. Euangelic autem omnis difficultas, cum suo loco maiorem originem explicabimus. Nec posterius quemquam valde movebit, modo ea, quae in iustitiae administratione humana cum imbecillitate, aut imperfectione quadam coniuncta sunt, a iustitia diuina remoueat. Haec enim, cum ex sanctitate Dei oriatur, vt suo loco docebimus, in eo potissimum vim & efficaciam suam exerit, vt a Deo, quidquid summae eius perfectioni & sanctitati aduersatur, remoueat. Quod, cum non aliter, quam per poenas fieri queat, earum aequitas pariter ac necessitas inde elucescit.

§. IX. Cum vero experientia quotidiana doceat, improbiissimos subinde mortalium res adeo ex voto ad vitae vsque finem sibi fluentes habere,

habere, vt vitrices Numinis poenas non experiantur, cum viris contra probis cum variis calamitatum generibus conficiendum sit: non potest non inde sequi, hominibus post hanc vitam poenas aequae ac praemia expectanda esse, * adeoque animam, post eius a corpore discessum, superesse. Qua de re eo minus est dubitandum, quod & aliis rationibus animae humanae immortalitas euidentissime demonstrari queat. **

* Longe sane rationi hoc est conuenientius, hoc inde colligere, quam argumentum contra diuinam prouidentiam ex eo capere; vti a me iam est obseruatum in

thes. de atheismo & superst. c. 7. §. 1. p. 558. sq.

** Quas quidem adferre, huius loci non est: legi autem itidem possunt in *thesib. de atheismo c. 7. §. 2. p. 559. seq.*

§. X. Eiusmodi ergo Numen non tantum dignum esse, quod cultu religioso, summaque veneratione prosequamur; sed nostri quoque id esse officii, tum ex hactenus dictis, tum vel inde intelligimus, quod & ratione & experientia condocemur, beatis nobis aliter, atque felicibus esse non licere, quam si eius amore fruamur. Natura omnes, ad bonum aliquod quaerendum, cuius possessio nos felices reddat, impelli, omnes nouimus; ac tot philosophorum de summo bono disputationes testantur. Omnia autem si animo perlustremus, quae in toto hocce vniuerso occurrunt; nihil omnino, a solo Deo si discefferis, inuenietur, quod beatos nos reddere queat. Idem etiam Deum velle, atque a nobis exigere, vel summa eius erga res creatas benignitas, diuinarum humanarumque haud postrema virtus, nos minime dubitare sinet. *

* Eadem ratione, & aliis etiam argumentis, necessitatem religionis, seu quod homines ad cultum Numinis obligati sint, demonstrat FRANCISCVS GASTRELL,

de veritate, certitudine, ac necessitate religionis generatim spectatae, speciatim christianae, part. 3. c. 1. seq. p. m. iii.

§. XI. Accedit, quod per summam suam benignitatem & iustitiam, vt antea dictum, non possit non praemia recte factorum, perperamque actorum poenas, constituere. Hinc enim omnino sequitur, eum non tantum velle, vt homines, quae ipsis, generique eorum vniuerso conducunt, agant, omittant vero, quae his repugnant, sed ita hoc velle, vt, qui secus se gesserint, minime hoc impune sint facturi. Quae, vt Deum legislatorem esse demonstrant, * ita simul cultum Numinis, non in hominum positum arbitrio, ** sed lege diuina ad eum illos obstrictos, ostendunt.

* Sanctio nimirum superioris, seu imperantis, quae poenam simul in transgressores constitutam habet, pro lege, proprio & stricto sic dicta, habenda. Huiusmodi

autem sanctiones Numinis, quibus hominibus facienda praecipit, fugienda prohibet, esse, ex iis, quae de iustitia diuina, deque poenarum diuinarum & necessitate, &

& aequitate, antea disputauimus, liquet. Intelligimus autem poenas Numinis voluntate in transgressores statutas: cum incommoda, quae naturali quadam ratione ex vitiis fluunt, nonnisi *κατάρας* hoc nomine veniant. Sunt itaque sanctiones, seu decreta Dei, quibus hominibus, quae ab iis fieri vult, praescribit, leges proprie sic dictae, & ipse recte pro legislatore habetur; quem admodum a Iacobo apostolo vocatur :

νομοδότης ὁ δυνάμενος εὖ πᾶσι καὶ ἀπολλύσαι c. *II*, 12.

Haec porro leges diuinae, prout per rectae rationis dictamen innotebant, *iuris naturalis* nomine veniunt: quod frustra nonnulli cum CARNEADE plane tollunt, alii autem imminuunt, dum leges naturales proprie dictas leges esse negant, vel leges etiam sine legislatore fingunt, vt HVGOGROTIVS *proleg. de iure belli ac pac.* §. *II*.

** Repetenda quae ad §. *III*. diximus.

§. XII. Cultus ipse Dei in eo consistit, vt ita erga eum factis, dictis, cogitatis, nos geramus, prout erga creatorem huius vniuersi praepotentem, erga patrem benignissimum, erga iudicem iustissimum nos gerere decet. Amore nimirum sincero, ac reuerentia ac veneratione summa, eum prosequamur; spem omnem, ac fiduciam in eius auxilio colloceamus; in omnibus denique eius voluntati, prouti nobis innotuit, omni studio morem gerere adnitamur: hinc &, quae nobis necessaria sunt, deuota mente expectamus; pro acceptis beneficiis agamus gratias, laudes eius, quiescentesque fieri potest, concelebremus. *

* Haec *cultus interni* nomine veniunt. Namque & quae de oratione, ac gratiarum actione diximus, de mentali praecipue sunt intelligenda. Vti autem ista, quae summum hic indicauimus, rectae rationi sunt consentanea, ita amplius per lumen reuelationis confirmantur, & explicantur. Quod pluribus ostensum in *institut. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 1. §. 36. seq.* Ad

cultum autem externum quod attinet, ratio iidem nos condocet, non tantum verbis factisque, cum occasio id postulat, summam Numinis venerationem testandam, sed &, si quae ex reuelatione nobis innotuerint, praesertim quae ad media consequendae salutis pertinent, diligenter, summoque studio obseruanda esse. Quod *I. c. sect. 1. §. 1. seq.* falius est expositum.

§. XIII. Voluntatem vero Numinis, cum duce ratione vtrumque explorare queamus, si, tum quid Deum deceat, tum quid nobis non minus, quam hominum generi vniuerso conducatur, recte expendamus; haud difficulter inde non minus temperantiam, sobrietatem, & castitatem, intuitu nostri, iustitiam, caritatem, aequitatem, & humanitatem erga alios quosuis; quam pietatem & reuerentiam erga Deum, a nobis exigi, agnoscemus. *

* Tribus enim hisce officiorum generibus omnia, ad quae lege diuina obstringimur, comprehendi, satis notum, & alibi quoque a nobis ostensum. Idem & Pau-

lus apostolus confirmat, dum *ἐν τοῖς ἔργοις* erga Deum, *σεφρόνως* erga nos ipsos, & *ἀγαπῶντας* erga alios nos viuere cupit. *Tit. II, 12.*

§. XIV. Atque haec quidem omnia, cum ratio omnes homines luculenter edoceat: eaque ita comparata sint, vt, si quis vsu rationis pol-

leat, sanaque mente sit praeditus, quam primum ista intelligit, statim praebere assensum teneatur, adeo vt *cordibus etiam eorum inscripta esse*, recte Paulus pronuntiet, *Rom. II, 15*; oritur inde *naturale conscientiae dictamen*: cuius ea vis, et aequae efficacia est, vt, si qui scientes volentesque contra ista Numinis praecepta egerint, se peccasse, interno mentis testimonio statim conuincantur; * quemadmodum & per idem conscientiae dictamen, si modo eidem aures praebere velint, ab eiusmodi peccatis perpetrandis numquam non retrahuntur.**

* In ratiocinatione enim practica illa, de actionibus nostris ad legem relatis, duo concurrunt, *notitia principiorum*, quae vulgo *συμψηφισις* vocatur, & *scientia facti*. Ad hanc, nihil aliud requiritur, quam vt quisque actionum, verborum, ac cogitationum suarum sit conscius: illa vero, quae ad leges diuinas pertinet, si ipsa principia species, omnium hominum cordibus, aequae ac ipsius Dei notitia, insita est, atque inscripta, Quod quidem non de actu, sed potentia propinqua, cum inclinatione singulari, ad aduersum praebendum, intelligendum esse, alibi monetur. Et tum demum for-

midandum illud conscientiae tribunal oritur, in quo reum, accusatorem, iudicem, sententiam, tortorem, alii obseruant. Hinc illud certamen *λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων*, *Rom. II, 15*.

** Pertinet huc nota illa distinctio inter conscientiam *antecedentem* & *consequentem*. Haec, cum actio iam perpetrata est, a crimine nos absoluit, si bona fuerit; sin mala, arguit, damnat, excruciat; illa itidem aut suadet, incitat, vrget, aut retrahit, dissuadet, repellit. Haec paucis hoc loco monenda fuisse, vt, quae mox dicentur, eo rectius intelligi queant.

§. XV. Praeter hocce vero conscientiae dictamen, *lumen* aliquod aut *verbum internum*, aut simile quid, in hominibus perperam, ac sine fundamento adseritur. Quidquid enim pro eo adstruendo aut ex sacra scriptura, aut aliunde adfertur; vel de hocce conscientiae dictamine, tum naturali, tum ex sacra scriptura informato, intelligendum, vel nihil prorsus eorum probat, quae probare ac euincere debebat. *

* Haud exiguus est illorum numerus, qui lumen aliquod diuinum, immediate a Deo profectum, idque omnium hominum cordibus insitum, admittunt. Nos vnum saltem, qui omnium instar sit, ex sententiae huius propugnatoribus, laudamus, auctorem libri, *fides & ratio collatae*, qui Amstaelodami anno 1708. a PETRO POIRETO editus est, atque praefatione ornatus. Hic suam hac de re ita explicat mentem: *Deus omnipotentis sui LUMINIS SVBSTANTIALIS SCINTILLAM aliquam in tenebrosam hominis fundum iaculatus est, & quasi eidem incorporauit; vt intra semet-*

ipsum haberet homo, quidquid ipsi opus esset, totum videlicet regnum Dei, in seminis veluti paruo granulo conclusum, temporis omniumque vicissitudinum decursu magis magisque sese explicaturum: prout homo libero suo, gratoque adsensu, vt bona terra sese eidem, ad altiores in dies radices in eum agendas, superneque diuini sideris continuos influxus recipiendos, aperuerit. Et haec, ita porro pergit, diuini luminis scintilla, est ipsum illud substantiale Dei lumen, aeternumque verbum, quod gloriosum regnum Dei in ipso Deo, summamque eius beatitudinem constituit; in centro animae, pro modulo eius, veluti, vt sic dicam,

dicam, fixatum, §. 144. & 146. p. 66. Eiusmodi autem lumen, ne frustra auctor adseruifse videatur, rationibus probare adnuitur; eumque in finem ad ipsam cuiusque prouocat experientiam: *Et reuera ita esse, semenque istud diuinum, ex infinita gratuita misericordia nobis infeminatum, vel eo solo argumento conficitur, quod absque bono in nobis, & luminoso principio, ne ullam quidem bonam cogitationem habere, multo minus bonum perficere possimus a nobismet ipsis, hoc est, facultatibus nostris sibi solis, & vacuis luminoso suo obiecto relictis l. c. §. 150.* Et iterum: *Quibus ad stipulari debet, suo modo, suaque mensura, vnus cuiusque experientia, nisi palam profiteri maluerit, se omnem sensum pietatis, pudoremque ex fuisse, omniumque victorum esse pessimum receptaculum; §. 152.* Deinde & ad exempla aliorum prouocat, quae, lumen eiusmodi diuinum dari, nos condeceant: *At vero, omnium saeculorum historia, & praesens aetas, illustria insignis pietatis, probatissimaque, & non nisi caelestis originis exhibet virtutis exempla.* Quanam illustria ista insignis pietatis exempla sint, quae auctor subinnuit, clarius ipse POIRET exponit, oeconomiae diuinae l. 3. c. 13. p. 749. seq. vbi ex iis, quorum scriptura sacra meminit, Melchisedekum, Abimelechum regem Geraris, Iobum, atque Iethronem, Moysen socerum, laudat; ex iis vero, qui post Moysen tempora inter ethnicos floruerunt, diuinum, vt vocat senem Epictetum, Chrysippum, Antisthenem, Diogenem, Socratem, Zenonem, aliosque commemorat. Hisce denique scripturae sacrae varia testimonia addit, quibus illuminationem eiusmodi, quae hominibus immediate obtingat, comprobari posse existimat; vt i. Cor. II, 9. ad 15. Matth. XVI, 16. 17. XIII, 11. accessione 2. §. 25. p. 280. seq.

Verum haec omnia ita sunt comparata, vt lumen eiusmodi diuinum, infirmis admodum fundamentis superstructum, demonstrent. Ad experientiam enim, quam

quisque ex se ipso capere potest, quod attinet, ea sane litem omnem facillimo negotio componere potest; cum cuius longe sit pronissimum, cogitationibus in mentem suam conuersis, explorare, quid in ipso deprehendatur. Id vero si quis serio, & absque opinionibus praedictis faciat, statim diuini istius luminis adfectoris causa cadent. Deprehendet enim in se ipso omnino vim quamdam iudicantem, deque actionibus suis pronuntiantem sententiam, eandemque mox absoluentem, mox damnantem; mox impellentem, mox retrahentem, cum singulari quadam animi ad sententiam istam adprobendam, propensione; quam quidem conscientiae dictamen vocare solemus. Praeter eam vero, luminis substantialis scintillam nemo, puto, quantumvis in se perquirendo omnem diligentiam adhibuerit, inueniet. Et, sane, ipse auctor aliquando ita loquitur, vt non aliud, quam illud conscientiae dictamen intelligere videatur. *Nonne, inquit, vel nequissimus LAESAE CONSCIENTIAE clamores quam saepissime effugere nullo modo potest? velit, nolit, & accusatorem, & testem, & iudicem intra semet audire cogitur. Nonne tanto diuinae iustitiae fulgore, & propriae malitiae sensu quandoque percellimur? vt, quod nos vertere nescit, fateri debeamus, iustus es, Domine, & iusta sunt iudicia tua; §. 229. p. 91.* Sed, si non aliud quid, quam conscientiae dictamen intelligatur, lumen hocce substantiale vocari nequit, nec cetera, quae auctor de eodem adserit, admitti possunt. Quod vero porro contendit, lumen hocce diuinum vel eo solo argumento confici, quod absque bono & luminoso in nobis principio nihil boni cogitare, nedum perficere queamus, id sine grano salis non admittendum; & si ita, vt decet, admittatur, nihil iterum ad rem facit. Omnino enim adserimus, quod homo, solius naturae viribus pollens, nec gratia diuina adiutus, in rebus spiritualibus

nihil boni cogitare, nedum perficere queat; idque praeceunte Paulo apostolo 2. *Cor. III, 5*. Si ergo nihil boni cogitare aut perficere potest, lumine quoque illo diuino, quod in eo bonum istud efficiat, destituitur. Quodsi vero de bono noui tam spiritali, quam morali hoc capias, tum quidem non video, cur non omne illud naturali conscientiae dictamini tribuere debeamus. Alterum argumentum auctori exempla suppeditant illorum, qui insigni pietate, atque probata virtute excelluere. Inde autem, quo pacto lumen eiusmodi diuinum cuiusque queat, rursus non capio. Melchisedeci saue, Abimelechi, Iobi, atque Iethronis exempla hoc minime comprobant. Quidquid enim habuerunt, quod ex lumine rationis illis innotescere non potuit, illud aut per traditionem a maioribus, aut per reuelationem quandam specialem, qualis illa Abimelecho facta fuit, acceperunt. Auctori autem & nobis cum illo, de lumine vniuersali, omnium hominum cordibus infuso, sermo est. Socratis, Epicteti, aliorumque gentilium philosophorum, quantacumque etiam fuerit virtus, non tamen tanta fuit, vt non ex naturali conscientiae dictamine, quidquid laude dignum gesserunt, deriuari queat. Denique & in scripturae, ad quae prouocat, oraculis, parum praesidii lumen illud diuinum, idque substantiale, inuenit. Quod cum copiose, eundo per omnia, quae auctor adfert, ostendere possemus, iuuabit tamen speciminis loco vnum saltem alterumue attingere. Paulus nimirum apostolus 1. *Cor. II, 9*. *Oculus, inquit, non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparauit Deus iis, qui diligunt illum; nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum &c.* Reuelauit vtique Deus hominibus per spiritum suum, atque hodieum reuelat, quae ad salutem consequendam creditur factumque sunt necessaria: sed num immediate, aut per infusum aliquod

lumen? hoc nupiani apostolus aulerit. Dicit equidem porro: *Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum, qui ex Deo est, vt sciamus, quae a Deo donata sunt nobis.* Vnde id quidem sequitur, eos, qui verbo diuino, a prophetis & apostolis praedicato, litterisque consignato, non repugnant, sed Deo, per istud verbum illos illuminare cupienti, morem gerunt, dum conuertuntur, simul accipere spiritum sanctum, qui, vt cognitio ista, quam ex reuelatione acceperunt, salutaris fiat, efficiat; sed quid hoc ad lumen illud substantiale omnium cordibus infusum? Sic & quando seruator optimus dicit Petro: *Caro & sanguis hoc non reuelauit tibi, sed pater meus, qui in caelis est, Matth. XVI, 16, 17.* recte quidem inde colligitur, carnem & sanguinem, hoc est, omnes facultates naturales, vt auctor loquitur, eiusmodi notitiam producere non posse: sed quod *intus*, seu absque verbi externi ministerio a Deo ista fuerit edoctus, inde minime consequitur. Ipsi seruatoris sermonibus institutus erat, miracula eius viderat, vocem patris, caelitus delapsam, qua Iesum filium suum dilectissimum esse declarauit, audiuerat; indeque adeo notitiam, spiritu insuper sancto, cui non repugnabat, animum eius ad adfensum flectente, acceperat. Nec felicius ad *Matth. XIII, 11*. auctor prouocat, vbi de apostolis Christus dicit, *datum illis esse, nosse mysteria regni caelorum, reliquis vero datum non esse.* Num enim sine verbi externi vsu datum hoc illis est? Hoc probandum erat. Largimur facile, notitiam hanc esse donum Dei; concedimus, posse etiam internam vocari, *subiectiue* scilicet, vt in scholis loqui solent, quia cognitio menti inhaeret; minime *efficienter*, ac si folius mentis, vel luminis interni ope, sine verbo externo produci ac excitari queat. Immo haec & similia scripturae sacrae effata, quibus rerum diuinarum cognitio, & alia dona spiritalia hominibus data dicuntur, aperte docent,

cent, non in ipso homine lumen aliquod diuinum naturaliter esse, sed aliunde demum, per Numinis diuini gratiam, adeoque causam aliquam externam iis aduenire. Quam quidem diuini Numinis gratiam, cum omnibus spiritus sancti operationibus, tantum abest, vt negemus, vt acriter potius defendamus, per lumen autem aliquod innatum & insitum, idque substantiale, talia hominibus obuenire, id enimvero, cum scriptura sacra nullibi dicat, admittere quoque non possumus.

Non procul ab ea, quam hactenus impugnauimus, sententia absunt, immo plane conueniunt, qui *verbum* aliquod *internum*, in omnium hominum mentibus subinde se manifestans, statuunt. Quo nomine, si ipsum conscientiae dictamen, aut etiam sensum scripturae, seu veritatem eius intellectam, creditam, atque ita cordi inscriptam, *Ier. XXXI, 33.* intelligerent, facile concederemus, priori modo omnibus hominibus, posteriori, credentibus in Christum, verbum aliquod internum tribui posse. Ex isto enim conscientiae dictamine, multo magis ex veritate, per scripturae sacrae vsum agnita, multas subinde velut sermocinationes in mente nostra ori-

ri, quae tamen semper ad scripturae sacrae regulam exigendae sunt, nemo negauerit. Sed longe aliud quid, scilicet reuelationes internas, & immediate a Deo profectas, quae omnibus hominibus communes sint, eos intelligere, notum est; sicuti patet ex schediasmate germanico *de verbo interno*, quod anno 1712. prodit: immo ex ipso ROBERTO BARCLAYO, quem primo loco nominare debebam, in *theolog. vere christian. apologia* p. 83. Et hac ratione & isti, homini aliquid tribuunt, quod illi recte tribui, nec rationibus, nec scripturae sacrae euincere possunt auctoritate. Oracula equidem scripturae sacrae magno numero profert auctor schediasmatis antea laudati, p. 6. seq. Haec vero, si adcuratius expendantur, aut de reuelationibus specialibus, & quae praeter ordinem, in veteri praesertim testamento, quibusdam obueniebant, vt 2. *Sam. XXIII, 1. 2. 3.* aut de gratia diuina, eiusque operationibus, quae cum legitimo verbi externi vsu coniunctae sunt, vt *Ioan. VI, 44. 45.* aut denique de naturali conscientiae dictamine, vt *Rom. II, 13. ad 16.* intelligenda sunt, adeoque nihil prorsus ad rem faciunt.

§. XVI. Etsi autem longe verissima sint, quae recta ratio de Deo, eiusque cultu tradit, vt a nemine in dubium vocari queant; ad salutem tamen consequendam, pro isto, in quo hodie mortales versantur, rerum statu, non sufficit. Non enim satis est, vtrumque * cognoscere, Deum, summum illud bonum esse, cuius possessione omnis nostra absoluitur felicitas; nec sufficit, nosse, quae idem ab homine exigat, vt suum illi probent obsequium: ** sed media etiam scire oportet, quae ad tanti boni nos perducant fruitionem: *** nec scire tantum, sed iis etiam vt, iisque viribus instructum esse, vt sanctissimi Numinis in omnibus morem gerere voluntati queamus.

* Ipsa enim illa, quam recta ratio de Deo, deque summa felicitate in eo solo quaerenda, suppeditat, cognitio, etsi vera, imperfecta tamen simul est, & admodum etiam infirma. Imperfectam esse, intelli-

gitur, si cum ea cognitione, quam ex diuina reuelatione haurire licet, comparetur. Quam infirma, facileque mobilis sit, gentiliū exemplo patet, qui aut in turpissimam superstitionem prolapsi sunt, *gloriamque*

riamque immortalis Dei ad imagines similes hominis mortalis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium traustulerunt, Rom. I, 23. aut, quod alterum extremum est, in atheismum, quod plurimis philosophorum contigisse, alibi a me obseruatum est. Quam ob causam, &, non obstante de Deo notitia gentilium, Paulus eorum tempora *χρόνους τῆς ἀπείρας* adpellat, *act. XVII, 30.*

** Praefertim cum & haec legum diui-

narum notitia, quae ductu rationis nobis obuenit, imperfecta itidem dici queat, si cum ea comparetur, quam reuelationis lumen suppeditat. Est enim *ὁ νόμος πνευματικός, Rom. VII, 14.* Hinc vero & sequitur, peccatorum plenam & debitam cognitionem in illis, qui solius rationis ductu sequuntur, esse non posse.

*** Statui praefenti hominum, qui longe miserimus est, adcommodata.

§ XVII. Haec vero omnia non tantum a rationis lumine, naturaeque ductu frustra expectantur, sed omnem simul spem salutis nobis adimi intelligimus, si animus quorumuis facinorum sibi conscius, nobis dictet, saepissime modisque infinitis, per peccata innumera, sanctissimum illum, iustissimumque Deum a nobis laesum, ut non possimus non illum plane iratum nobis credere, nec aliud quam acerbissimas poenas, post hancce etiam vitam irrogandas, nobis polliceri. * Placabilem equidem eum esse, vel summa eius bonitas utcumque persuadebit; ** sed medium, eum reconciliandi, ratio plane ignorat. Tristitia enim atque dolor ob admissa ad hoc non sufficiet, quod non adpareat, hac sola ratione placari aliquem posse, quem grauiter offensum nouimus: idque eo minus, quo certius experientia magistra constat, vetera delicta nouis quotidie cumulari, nec in nostris positum viribus esse, diuinas leges eo, quo par erat, obseruare studio. ***

* Haec enim omnia homini, rationis ductum sequenti, ignota esse non posse, ex iis, quae supra de iustitia, itemque de poenis diuinis disputauimus, liquet.

** Quo minus certa quadam, omneque dubium respuente ratione, id inde colligi queat, iustitiae diuinae consideratio obstat. Et hinc etiam diiudicandum, quousque gentilium scriptorum testimonia, quibus Numen placabile esse agnouerunt, quaeue magno numero ROBERT. SCHARROCKIUS de officiis secundum ius naturae c. 16. p. 617. seq. congegit, hic in censum veniant.

*** Si ex iis, qui religionem naturalem ad salutem sufficere contendunt, quaeras, quae demum ratio sit, peccatorum sordes abstergendi, iratumque placandi Numen? poenitentiam laudare solent, quam & ratio ipsa commendat, & gentiles quoque co-

gnitam habuerint, & perspectam. Ita praeter alios EDVARDVS, BARO HERBERTVS DE CHERBURY, quem hac de re audire iuuabit: *Atque inspirationem hanc fieri debere ex poenitentia, docere tum philosophi, tum sacerdotes, ita ut hanc agendam, animamque purificandam, sed non sine eorum ministerio, saepius inculcarent. Bene quidem, si poenitentiam satis populo persuasissent, quod neutiquam tamen ab illis factum fuit, licet adeo prona in eam sit anima humana, ut etiam nullo suadente, in foro interno, ex gratia diuina, conscientiaeque dictamine decernatur. Quid enim hoc est aliud, quam in viam redire, e qua quis aberrauerit? Rette Periander ἀμαρτάνειν μετανοεῖν, id est, ubi peccaueris, te mali poenitet: ut ideo remedium malorum, & quasi tabula post naufragium, fuerit gentilibus poenitentia, siue ob pecca-*

peccatum dolor; ad quam etiam confugiendum esse in delictis minimis, credidit antiquitas; de religione gentilium, errorumque apud eos caussis, c. 15. p. 266. Praeter poenitentiam tamen gentiles habebant varia expiationum, ac lustrationum genera, quae sacrificiis, lotionibus, aliisque ritibus & caerimonis absoluebantur; de quibus legenda, quae eruditè commentatur 10. LOMEIERVS in *Epimenide, sive, de veterum gentilium lustrationibus, syntagmate*. Verum, haec nondum ita comparata sunt, ut euincant, rationi aditum ad veram hominum salutem parere. Etenim ad poenitentiam quod attinet, conscientiae eam vim esse, ut post peccata commissà, praefertim grauiora scelera perpetrata, dolor atque tristitia, itemque poenarum metus sequatur, lubentes fatemur. Quemadmodum vero ipsa peccatorum agnitio, quam sola ratio suppeditat, imperfecta est, ut ad §. 16. obseruatum, seque etiam ad labem, omnibus per naturam inherentem, seu peccatum, quod vocant, originale, non extendit, ut suo loco ostenditur; ita & dolorem hunc ita comparatum non esse, qualem vera poenitentia requirit, manifestum est. Quod si regeras, eiusmodi intelligi dolorem, qui cum peccatorum detestatione sit coniunctus, hominemque a similibus peccatis perpetrandis retrahat; ne id quidem rem conficiet. Quod si enim vel maxime in delictis grauioribus hoc aliquando

contigerit, de reliquis vix dixerim, hominem, solius rationis ductum sequentem, sollicitum esse, aut si sit, experiundo mox discidet, quam supra naturae vires sit, prauarum cupiditatum, in varia peccatorum genera subinde erumpentium, iugum penitus excutere. Hoc autem si facere nequeat, parum dolore isto, ad Numen sibi propitium reddendum, se proficere intelliget, cum vetera peccata quotidie nouis cumulet. Vnde vero etiam probabitur, ad placandum Numen, solum, ob admissa peccata, sufficere dolorem? Quin immo, si quis peccatorum multitudinem & grauitatem, simulque iustitiae diuinæ rationem considerauerit, facile intelliget, aliud quid adhuc requiri: quod tamen, cuiusmodi sit, ratio ignorat. Etenim ad lustrationes & expiationes gentilium quod attinet, illae, ut traditioni potius, per quam nonnulla a patriarchis & gente ebraea ad gentiles deriuata sunt, quam rationi, originem debent, ita in se spectatae, & prout apud gentiles in vsu erant, non poterunt non ineptae, & ad finem istum, ob quem adhibebantur, consequendum, parum idoneae censerì. * Plura hac de re b. 10. MVSÆVS noster dabit, in *dissert. de luminis naturalis, & ei innixae theologiae naturalis insufficiencia ad salutem, Eduardo Herberto de Cherbury opposita*: iungenda quae & ipse dixi in *animaduersionibus ad Petri Chaulini librum, de religione naturali, cap. 1.*

§. XVIII. Atque hoc scriptura luculenter confirmat, non aliam viam, ad gratiam Numinis obtinendam, esse nos condocens, quam per eum, qui est *μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων*, 1. *Tim. II, 5*; & in quo solo Deus mundum sibi ipsi conciliauit, *μη λογίζομενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν*, 2. *Cor. V, 19*. * Vnde nec in alio quoquam, quam in seruatore nostro, Iesu Christo, salutem esse, nec aliud quam eius, nomen sub caelo hominibus datum, in quo salutem consequi queant, diserte Petrus testatur, *Act. IV, 12*. ** Ex quo & sequitur, ex parte hominum non aliam rationem ad salutem perueniendi aut esse, aut excogitari posse, quam fidem in huncce Dei hominumque conciliatorem; *Io. III, 16. XVII, 3. conf. & Marc. XVI, 16. Luc. XXIV, 46. 47. 1. Cor. I, 21.*

* Constat

reticae namque, quas continet, notiones, bases sunt atque fundamenta omnis religionis; ea quidem ratione, ut si quis unam ex his neget, aut omnis religionis expertus, aut pro religione, foedissimam turpissimamque superstitionem amplecti, merito censetur. * Immo, tum ex his, tum ex practicis quoque notionibus, characteres petere licet, quibus religiones, quae revelatione nituntur, rite discernamus. Qui enim aliquid, hisce notionibus e diametro repugnans, adferunt, aut falluntur turpiter, revelationem pro diuina habentes, quae diuina non est; aut mentem sententiamque diuinæ revelationis non recte percipiunt. **

* Si quis enim v. g. providentiam diuinam diserte negaret, eius religio, si quam forte prae se ferret, pro mera impostura haberetur, iuxta ea, quae ad §. 6. docuimus. Pari ratione, qui plures vno deos admittunt, ut plerique gentilium, pro religione foedam amplectuntur superstitionem. Vnum enim saltem esse Deum, ratio tam euidenter docet, ut, si reuelatio etiam quaedam plures nobis obtrudere vellet, eam spuriam fictamque esse, tuto inde colligere liceret. Neque tamen ad personarum, quam in vna essentia diuina veneramur, pluralitatem impugnandam hoc quidquam valet: eam enim vnitati diuinæ essentiae non repugnare, suo loco euincemus.

** Non de characteribus reuelationis diuinæ, de quibus deinceps ad §. 21. sed ipsius religionis, iisque saltem, ex quibus negatiue colligi potest, religionem, quam aliquis pro vera habet, non esse veram, hic sermo est. Si quis enim talia doceret, quae aut iustitiam, aut sanctitatem, aut benignitatem Dei prorsus euerterent, e. g. Deum esse auctorem peccati, aut eundem vitiis hominum delectari, & quae his sunt similia, is frustra veram religionem, in hisce saltem capitibus, prae se ferret, immo frustra reuelationem quamdam obtenderet. Falsissima enim ea esse, ex primis naturalis religionis notionibus nimis euidenter constat.

§. XX. Paedagogiam praeterea pulcherrimam praebet, ad veram reuelationem & inquirendam, & rite inueniendam. Praeterquam enim, quod ex naturalis luminis ad salutem insufficientia, cum summa Numinis benignitate comparata, necessitatem reuelationis cuiusdam, quae genuinam ad salutem viam pandat, recte colligamus; * characteres quoque certos hinc elicere licet, qui verae falsaeque reuelationis discrimen ostendant.

* Primum hocce, in diuinæ reuelationis inquisitione, caput est, ut necessitatem eius intelligamus. Hanc autem & nostrae miseriae, & diuinæ bonitatis consideratio, luculenter nos condocerebit. Ex priori enim euidenter colligitur, hominem solius rationis ductu, naturaeque viribus, ex summa, qua circumseptus est, miseria non posse eludari; ex posteriori,

Deum necessario viam, ex hisce miseriis eluctandi, monstrasse, idque per reuelationem quamdam. Cum vero & gentium plerarumque, reuelationis cuiusdam lumen prae se ferentium, consensus accedat, nihil aliud superest, quam ut, quanam demum reuelatio pro diuina habenda sit, inquiratur.

§. XXI. Verae enim & diuinæ reuelationis nomen, quae tueri debet, non tantum nihil, quod euidentissimis religionis naturalis notionibus repugnet, contineat; sed plene etiam & accurate suppleat, necesse est, quae in ea desunt, adeoque obstant, quo minus per eam homines aeternam salutem consequi queant. * Ita enim si comparata sit, & reliqui diuinæ originis characteres accedant, ** de eius non amplius dubitandum veritate.

* Defectus illerationis, quem reuelatio supplere debet, in eo consistit, quod ratio nonnulla, quae scito homini ad salutem necessaria sunt, plane non cognoscat; quaedam equidem vtrumque cognoscat, sed imperfecte. Ad posteriorem classem ipsa Dei hominisque notitia pertinet. Est enim, Deum esse, inque eo solo summam felicitatem quaerendam, homo rationis ductum sequens intelligit; hanc tamen cognitionem & imperfectam, & infirmam esse, supra iam ad §. 16. euicimus. Pari ratione hominis ipsius, quam ratio suppediat, cognitio, multis defectibus laborat. Humani enim generis originem plane ignorat, quod & res ipsa, & diuersae illae, maximam etiam partem ineptae & valde ridiculae philosophorum gentilium, de hominum ortu sententiae, testantur; quas in compendio CENSORINVS exhibet, *de die natali*, c. 6. p. m. 26. Et quid mirum, de hominum ortu nihil certi tradere rationem, cum totius huius vniuersi originem non magis exploratam habeat, quod eorumdem iterum philosophorum grauissimi errores testantur. Praeterea, cum hominem ad praua quaeuis longe pronissimum, simulque ob varias, quibus obnoxius est, calamitates, miserrimum esse, ipsa quemlibet experientia doceat; quae tamen huius miseriae, omnisque mali causa sit, eo minus sola ratio perspicit, quo magis diuinæ hoc repugnare videtur bonitati, lapsus insuper primorum parentum ignara. Vnde & hic praestantissimi philosophorum nihil aliud agere potuerunt, quam ut ignorantiae suae, & humanae

imbecillitatis luculentissima darent specimina. Atque haec omnia satis euincunt, quanta rationis, in iis etiam quae vtrumque, sed imperfecte cognoscit, sit infirmitas. Esse vero etiam quaedam, quae plane ignorat, quaeue adeo ad priorem classem pertinent, vel mediolorum, quibus vera salus felicitasque obtineri potest, exemplo patet. Inter haec enim, cum primum praecipuumque locum teneat, ut Deum, quem peccatis offendimus, propitium iterum nobis reddamus, eiusmodi hoc esse, ut, quo se verat, ratio plane ignoret, supra iam luculenter euicimus.

** Quales sunt, reuelatio, quae pro diuina habetur, vsque quaque Deo digna sit: ut modus, quo mortalibus innotescit, Deum non dedecet: adeoque, ut verba, siue ore proferantur, siue sint litteris consignata, nihil nisi diuinum quid spirent: ut vi quadam, & efficacia polleat singulari, quae ipsum Deum auctorem prodcat, & luculenter testetur: ut antiquitate se commendet: ut promulgatio, propagatio, & conseruatio eius diuinitatem arguant: ut hinc facile constet, ceteras reuelationes falsas esse, & meras imposturas: & quae his sunt similia. Atque hic quidem characteres si coniungantur, ut fieri par est, tum demum certissima quadam ratione reuelationis cuiusdam veritatem, & an pro diuina recte habeatur, explorare licet. Eminent tamen inter reliquos hi duo; primo, ut reuelatio nihil, quod euidentissimis theologiae naturalis notionibus repugnet, contineat: tum, ut ea, quae ratio suppeditare nequit, plene, euidenter, modoque, qui

qui Deum deceat, suppeditet: quibus tamen etiam vniuersalitas, de qua mox dicemus, addi poterit. Quae paucis, & velut in compendio hac de re diximus, copiosius

& accurate edisserit PLACCIVS, in *philosophiae moralis plenioris fructu praecipuo*, c. 3. p. 220. seq.

§. XXII. Et eadem ratione intelligitur, veram & diuinam reuelationem debere esse vniuersalem, quae & cum primo humani generis ortu, saltem quamdiu in hocce statu homines fuerunt, inceperit, & ad omnes omnino, nemine excepto, sese extendat. Nulla enim adferri ratio potest, cur Deus quibusdam hocce beneficium conferre, denegare autem reliquis velit: * aut, si quae adferatur, eam Deo parum dignam esse, ** haud difficili intelligemus negotio.

* Aequalis enim haecenus omnium hominum est conditio: omnes Deum creatorem agnoscunt; eadem omnes miseria premuntur. Cumque *προσωποληψία*, ratione omni & fundamento destituta, aut omnino cum alterius iniuria coniuncta, etiam viro sapiente & honesto prorsus indigna censetur; multo minus de Deo eiusmodi quid cogitandum. conf. *Rom. II*,

n. Atque hoc etiam scriptura confirmat, cum Deum omnium hominum, nemine excepto, salutem serio velle testatur, *Io. III. 16. 1. Tim. II. 4.* Qua de re suo loco ex instituto.

** Si quae enim adferatur, in summam Numinis iustitiam pariter ac benignitatem iniuria erit, adeoque cum primis theologiae naturalis notionibus pugnat.

§. XXIII. Prima itaque verae, eiusdemque diuinæ religionis reuelatae, primordia, in patriarchis deprehendere licet. Horum enim, vt naturali plane consentanea erat religio; * ita, quae huic deerant, inter quae praecipuum erat, promissio de redemptore quodam, qui homines peccatores Deo iterum conciliaturus erat, & quae cum ea erant coniuncta, continebat: id quod vel maxime ex sacrificiorum intelligere licebat oblatione. ** Ea vero per primum hominem, Adamum, ad eos peruenerat reuelatio, & orali traditione ad posteros ab iis propagabatur. ***

* Primus hicce character est, ex quo veritatem, diuinamque originem religionis patriarchalis colligere licet. Vnum enim Deum, eundemque rerum omnium conditorem, pia veneratione prosequebantur: cumque scirent, eum, vt rerum omnium, ita speciatim hominum curam gerere, omnem in eo spem atque fiduciam collocabant, quod in iis & Paulus apostolus praedicat, *Ebr. XI. 4. seq.* Vitae porro honestati atque virtuti dabant operam, fatisque hoc ipso testabantur, recte factorum se credere praemia, scelerumque poenas:

quod itidem Paulus confirmat *Ebr. XI. 10.* Is equidem & mysterium trinitatis haud ignotum fuisse, alibi docetur, & ex ipsa de Messia doctrina sequitur: sed hoc eiusmodi esse, quod rectae rationi non repugnet, antea iam monuimus. Cultus praeterea externus, quem patriarchae supremo Numini exhibebant, vt simplicissimus, rituumque & caerimoniarum multarum expers fuit, ita in eo nihil, quod rationem offendat, deprehenditur. Conferenda, quae hac de re dixi in *historia eccl. f. I. I. tom. I. ad per. I. sect. 3. §. 18. p. 35. seq.*

** Alter hicce character est, qui de origine diuina religionis patriarchalis testatur. Nihil nunc dicam de mundi, rerumque omnium, quae in eo sunt, origine: nihil de angelorum, hominumque lapsu, mali omnis, miseriae, & calamitatis fonte, & quae reliqua sunt eiusdem generis. De hisce omnibus enim ea patriarchas sciuissē, quae scitu sunt necessaria, & tamen sola ratio nos conducere nequit, nemo temere dubitauerit. Praecipuum caput est hominum cum Deo reconciliatio, in qua vera & vnica ad salutem via consistit: quamque, quae recte docet religio, non potest non pro diuinitus reuelata haberi. In patriarchali autem primum velut, praecipuumque eam consistisse caput, tot, tamque luculenta Moïsa effata nos dubitare non sinunt. Ipsum illud oraculum diuinum, quo sententia Dei post hominum lapsum lata, simulque primum, praecipuumque religionis reuelatae fundamentum continetur, *Genes. III, 14. 15.* aperte hoc testatur. In eo, quantumuis quae *v. 14.* dicuntur, ad serpentem naturalem spectent, quo infernalis genius ceu instrumento ad decipiendos primos parentes vsus est; quae tamen *v. 15.* sequuntur, ad ipsum genium infernalem referenda esse, longe manifestissimum est. Magnificum enim istum Numinis sermone, in causa longe grauissima prolatum, ita arctare, vt in solo animali bruto complementum omne habere censeatur, frigidum oppido est, & plane friuolum. Et quis hac de re dubitaret, cum scriptura ipsa diabolum τὸν ὄφιν, serpentem, *2^a Cor. XI, 3.* & τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, serpentem illum antiquum, *apoc. XII, 9.* diserte adpellitet; illiusque debellationem vocet conuersionem sub pedibus nostris, *Rom. XVI, 20.* Illa autem capitis serpentini conculcatio, seu potestatis, quam infernalis genius in homines sibi arrogauerat, destructio, non poterat non cum ipsa hominum liberatione esse con-

iuncta, quam quidem non sine irae diuinae placatione, peccatorumque expiatione fieri posse, & res ipsa, & scriptura sacra diserte docet. Immo, quae tota scriptura de Messia, hominum redemptore, tradit, nihil aliud quam euolutio quaedam est, & explicatio eorum, quae summatis in hocce oraculo continebantur. Hinc vero ratio facile reddi potest, cur in istius περὶ τὸν ὄφιν promulgatione, infernalem genium, non ipsos homines, Deum adlocutus sit. Indicare nimirum voluit, cum serpentini capitis conculcatione hominum salutem arctissimo vinculo esse coniunctam. Vnde & eadem ratione de hominum redemptione Ioannes loquitur, *I. epist. III, 8.* Pertinebatque hoc simul ad mostissimorum parentum suauissimam consolationem, dum iustissimam statim vindictam ab eo sumi intelligebant, qui omnis mali auctor sibi exstisset. Praecipuum hocce theologiae patriarchalis caput etiam patet ex confessione Euae, *Gen. IV, 1.* & Lamechi, *Gen. V, 29.* vaticinio Noachi, *Gen. IX, 26. 27.* itemque ex promissionibus variis, Abrahamo, Isaac, & Iacobo repetitis, *Gen. XII, 3. XVIII, 18. &c.* Conferenda, quae de hisce omnibus, speciatim & de περὶ τὸν ὄφιν, fusius dixi in *bist. eccles. V. T. tom. I. ad per. I. sect. I. §. 25. p. 127. seq. ad sect. II. §. 7. p. 205. seqq. & ad sect. III. §. 17. p. 375. seqq.*

Praeter haec & sacrificia patriarcharum luculentissime nos conducunt, ex diuina reuelatione, de modo gratiam Numinis impetrandi, ea illis innotuisse, quae ratio prorsus ignorat. Nisi enim concedas, illa ad sacrificium istud, quod pro hominum expiandis vitiis Christus seruatur obtulit, se retulisse; quid eos, ad Deum hac ratione colendum, induxerit, dici prorsus nequit. Id vero est, quod sola reuelatio, defectum rationis hoc pacto supplens, nobis ostendit. Scio, esse quam plurimos, qui hic secus sentiunt, sacrificiorumque ex rationis

rationis lumine deriuare originem adnuntur. Iudaeos hoc facere, mirum non est, cum illorum superstitioni nihil magis, quam sacrificium propitiatorium, quod pro hominum peccatis seruator obtulit, obster. Romanensium vero plerique ideo in hanc ingressi sunt sententiam, vt necessitatem, quouis tempore per sacrificia Deum colendi, inde euincerent; praefidium inde ingens luo de miserae sacrificio dogmati, conciliaturi. Nec aliter eos censere fas erat, qui & sine criminum expiatione se Deo placere posse existimantes, sacrificium Christi propitiatorium admittere nolunt: quod Socini affecae facere contendunt; quibus & frigidum suffundunt, qui ex Iacobi Armini schola prodierunt. Hi omnes, cum in eo consentiant, sacrificiorum originem ex diuina institutione minime repetendam, vt ex rationis ipsius lumine eam deriuent, omnem mouent lapidem. Zelo enim ingenti, atque affectu singulari, demerendi Deum, eiusque benevolentiam sibi conciliandi, inductos primos mortalium, ea, quae optima, carissima, & pretiosissima sibi esse existimabant, Deo consecrassent, atque ita demum ad sacrificia prolapsos esse. His iam exemplum praecui PORPHYRIVS, qui solus fere ex gentilium philosophis sacrificiorum primordia inuestigare adgressus est. *Τὸν ἐνεργιστὴν*, inquit, *ταῖς αἰουβίαις, καὶ ταῖς χερμαῖς, αἰῶνας μὲν αἰῶνας ἀποδοτὴν, κατὰ τὴν εὐρίαν τῆς ὑποστάσεως, τοῖς δὲ ἰς τὰ μέγιστα ἡμᾶς ἰσχυροποιήσας, τὰς μεγίστας καὶ ἀπὸ τῶν τιμιωτέρων καὶ μάλιστα, ἃ αὐτοὶ ἵεν τοῦτων πάρεχοι.* Bene facta compensare, & gratias, aliis quidem aliter, pro beneficii dignitate, reddere oportet, & maximas quidem, nec non ex optimis, illis qui optime de nobis meriti sunt; idque praecipue, si illi ipsi optimorum istorum nobis sint auctores; de abstinentia ab animalibus necandis, l. 2. §. 12. p. m. 59. Sed bene est, quod ipse PORPHYRIVS de terrae fructibus, quos optima censet esse, non de

animalibus Deo offerendis, hoc capiat. Verum equidem est, nec quisquam temere negauerit, rationi esse conueniens, vt quis animum beneficiorum memorem, quocumque potest modo, erga Deum demonstret: porro, si sciat, rerum quarumdam oblatione hoc fieri posse, vt optima quaevis, ac pretiosissima Deo offerat. Deum vero rerum quarumdam externalium oblatione delectari, aut hac ratione coli velle, vnde, quae so, probabitur? Si quis autem, incerta quadam animi coniectura ductus, hoc faciat, vnde sciet, Deo hoc gratum esse? aut non offendi magis Deum eiusmodi cultu, quam placari? Ad animalium vero maclationem, sanguinisque effusionem, qua sacrificia maxime absoluebantur, quod attinet, cum foedum quid atque crudele contineat, tantum abest, vt Numini hoc gratum censei queat, vt potius, istum cultum vel maxime illud dedecere, nemo non intelligat; rationisque adeo scitis prorsus aduersatur. Quod & subinde gentilium philosophi significarunt, dum eam, per sacrificia colendi Deum rationem, maximopere sibi displicere, testati sunt. Ipse itaque etiam PORPHYRIVS, sacrificia ab initio ex herbis, frumento, & floribus, puris iis quidem, prout terra ea protulerit, facta fuisse narrat: nec nisi multis post saeculis, errore per gradus inualefcente, ex aliis rebus quibuscumque oblata fuisse; animalium vero oblationem non nisi sero obtinuisse, & vel fami, vel alterius infortunii alicuius vehementiae, originem debere: oraculis quidem plurimis cultum istum improbantibus, & non nisi adhibita multa cautione permittentibus, l. c. lib. 2. §. 4. p. 57. Disputat vero insequentibus, praeter summum Deum, qui pia puraque mente colendus sit, praeterque genios bonos, dari etiam noxios spiritus seu daemones, omnis mali, quod hominibus incumbat, auctores, & effectores, quibus, cum rebus terrenis & corporeis

delectentur, sacrificia offerenda sint. Ex quibus abunde liquet, agnouisse PORPHYRIUM, sacrificia ex dictamine rationis non profluxisse. Agnouit hoc tandem & ipse HUGO GROTIUS. Etsi enim in *notis ad Gen. IV, 3.* sacrificiorum originem ex dictamine rationis deriuat; alibi tamen hac de re ita disserit, vt nec rationis dictamine, nec diuina reuelatione niti sacrificia existimet, sed hominum ingenio ea esse excogitata, deinde adprobata a Deo; de *verit. christ. religion. l. 5. §. 8. p. 227.* Pari ratione SIMON EPISCOPIVS, cum adseruisset, ritum istum sacrificandi ab ipso mundi primordio inductum fuisse, ex ingenti quodam zelo atque adfectu Deum demerendi, mox addit: *Deum ritum istum, etiamsi forte optimus non videretur: (neque enim, inquit, credibile est, Deum sanguine & caede innocentium animalium delectari; quae ratio etiam forte sufficit, vt credamus, ritum hunc ab ipso Deo imperatum non fuisse) tamen, quia ex tam religioso animo proueniebat, gratum habere voluisse, & vt porro semper vsiraretur, pro benignitate sua permisit;* adeoque postea tandem etiam carissimo populo suo iniunxisse, ac praescripsisse; *instit. theol. l. 2. c. 5. p. m. 32.* At haec omnia frustra dici palam est. PORPHYRIUM equidem, hominem ethnicum, & diuinarum litterarum auctoritatem respicientem, cum originem sacrificiorum explicare vellet, mera nobis narrasse commenta, mirum non est: illi vero, qui scripturae sacrae admittunt auctoritatem, data opera oculis claudere, & in tenebris versari velle mihi videntur. Bene quidem est, quod agnoscuit, ex rationis dictamine sacrificia non profluxisse: ab hominibus autem, errore prauoque adfectu ductis, excogitatum, a Deo introductum, sine impietate fere dici nequit. Quantopere Deus omnem *idolatryam* detestetur, constat. Quis ergo credat, eum ritum, qui optimus non videbatur, aut si clarius loqui EPICOPVS vo-

luisset, in se & sine sublimiori causa eo plane indignus erat, non tantum permisisse & adprobasse, sed omnino iussisse, atque populo suo iniunxisse? Id quidem cum iustitia & sanctitate Numinis conciliare nequeo. Accedit porro, quod sacrificia non successu temporis inualuerint, sed in ipsis rerum primordiis iam visitata fuerint, vt exemplum Caini atque Abelis docet, *Gen. IV, 3. seq.* Primos autem istos mortaliū, sine voluntate & iussu Numinis, in re tanti momenti aliquid fecisse, quis sibi persuadeat? Cumque Deus externo quodam signo testatus sit, gratum sibi fuisse munus Abelis, non neque Caini *Ebr. XI, 4.* cumque Cainum, eam ob causam fratri irascentem, redarguerit, *Gen. IV, 6. 7.* & deinceps etiam signo, ne ab aliis temere interficeretur, munierit: quis demum dubitabit, quin rem longe maioris momenti, rationem scilicet recte per sacrificia se colendi, primis parentibus reuelauerit. HUGO quidem GROTIUS, vt Abelis sacrificium incuruentum fuisse euincat, verba Moysi *Gen. IV, 4. obtulit & ipse Abel e primogenitis, atque adipe pecudum suarum,* ita explicat, vt, quod de primogenitis dicitur, de lana ouium eximiae magnitudinis ac formae, capiat; per vocem אֵילִים autem lac designari velit: haberetque, quod ad vltimum attinet, suffragantem sibi IOANN. CLERICVM *ad b. l.* Sed id plane friuolum esse, nemo non intelligit: siquidem nullo exemplo comprobari potest, vocem אֵילִים, vbi de sacrificiis sermo est, lac potius significare, quam adipem. Praeterea, eiusmodi sacrificia lactis, & quod GROTIUS addit, lanae, in populo Dei numquam fuisse visitata: vt taceam, a Paulo apostolo Abelis sacrificium *δυσλα* vocari; qua voce eiusmodi sacrificium, quod sanguinis effusione peragitur, denotari, nemini ignotum est. Sed quid ambagibus opus? Cum enim scriptura sacra, speciatim Paulus apostolus, diserte doceat, sacri-

ficia

ficia veteris testamenti adumbrasse magnum illud, quod pro hominum peccatis Christus seruatur oblaturus erat, sacrificium propitiatorium, *Ebr. IX, 12. seq.* dubitare nulla ratione licet, quin a Deo eum in finem instituta sint, ut miseris mortalibus vera ratio iram eius placandi, veniamque delictorum per fidem in Messiam, mundi seruatorem, impetrandi ostenderetur. Plura hac de re dixi in *bist. eccles. V. T. tom. I. ad per. I. sect. I. §. 30. p. 143. seq.* ubi & auctores, qui copiosius hoc argumentum tractarunt, laudavi: quibus adhuc addendus IO. OWENVS in *theologumenis* l. 2. c. 1. p. 135. *seq.*

Et ita abunde ex haecenus dictis patet, religionem patriarchalem & rectae rationi conuenientem, & ea simul complexam fuisse, quae ratio sola non cognoscit, ad salutem tamen sunt necessaria: diuinaeque adeo eam esse originis. Addi tamen adhuc potest eius *vmuerſalitas*. Namque & hanc merito hic in censum venire, supra diximus. Ea vero vel inde constat, quod nihil prorsus in ista religione occurrat, quod non ad omnes homines pertineat.

§. XXIV. Traditione vero ista, aequae ac ratione naturalis religionis fonte, hinc inde corrupta, exorta est religio gentilium. In ea enim tum naturalis, tum reuelatae religionis quaedam hinc inde, etsi luculentiora apud quasdam gentes, quam apud alias, deprehendere licebat vestigia: ita tamen, ut grauissimi etiam, iique partim rationi rectae, partim genuinae traditioni repugnantes apud eas conspicerentur errores. *

* Naturalis pariter ac reuelatae religionis vestigia in gentilismo deprehendi, haud difficulter demonstrari potest. Quod enim Deum quemdam esse, eumque religioso cultu prosequendum; quod porro virtuti nauandam operam, vitia autem quaeuis atque peccata fugienda esse, & quae his sunt similia, quorum luculenta passim in religione gentilium occurrunt vestigia,

Nec vllum porro in scriptura sacra vestigium exstat, ex quo colligas, ad certos homines eam fuisse adstrictam. Etenim, quod ad foedus attinet, quod Deus cum Abrahamo iniit, *Gen. XVII, 9. seq.* id vti que particulare fuit, ea quidem ratione, ut omnes ex Abrahamo oriundi foederis istius legibus obstringerentur: nullo tamen modo ipsa salutem consequendi ratio eo ita circumscripta fuit, ut non aliis, quam qui ex Abrahamo progeniti essent, via ad eandem pateret. Nihil itaque obstabat, quo minus & ex reliquis gentibus homines non circumcisi, sed religione patriarchali imbuti, Deo probarentur. Quod & tum maxime patuit, cum ipsa circumcisio, particularis huius foederis signum, abrogaretur.

*** Id commodè ea aetate, tum ob longaeuitatem hominum, tum alias ob causas, fieri poterat. Accedebat, quod subinde viris, sanctitate & pietate conspicuis, reuelationes obtingerent: quibus ea, quae ad veram religionem spectabant, & confirmabantur, & illustrabantur.

sciuerunt, id citra controuersiam ex rationis haurire poruerunt lumine. Sed vero ex primaeua quoque reuelatione, per traditionem ad eos propagata, nonnulla iis innotuisse, vel ex sacrificiis, quorum longe lateque apud ethnicos patuit usus, constat. De variis enim doctrinae sacrae capitibus, variisque institutis, quae a gente Israelitica eos accepisse admodum verosimile

mile nonnullis videtur, nunc non erimus solliciti: quamvis non prorsus contemnenda sunt, quae hac de re congesserunt PHILIPP. MORNAEVS, *de veritate relig. christian. c. 27.* GROTIUS, *de verit. christ. relig. lib. 1.* GER. IO. VOSSIVS, *de origine & progressu idololatriae l. 1. c. 29. 30.* HVE-TIVS, *demonstr. evang. prop. IV. c. 3. p. 99. seq.* aliique. Vtrumque autem theologiae gentilium fontem mirifice apud eos corruptum & deprauatum, multa probatione non indiget. Cum enim ratio recta vnicum tantum Deum esse doceat, illi contra, hancce notionem rebus etiam creatis variis adcommodantes, deorum in infinitum multiplicarunt numerum. Quam tamen istorum hominum stultitiam animaduertentes alii, qui prae ceteris sapiebant, philosophorum ideo nomine clari, duce ratione rectiora quidem agnoscere, sed ita, ut plurimi ex illis, nimia plebis superstitione offensi, in alterum extremum, quod atheismus est, procurrent. Vtrique autem vitio, quin facile occurrere potuissent, si ratione, adeoque theologia naturali recte voluissent uti, non temere quis hodie dubitauerit. Sed id quoque

certum, atque apud rerum harum intelligentes exploratum, tamen & hinc infirmitatem quamdam rationis colligere liceat, prauis tamen mortalium adfectibus, quibus ipsa ratio subinde abripitur, praecipuam corruptionis istius causamtribuendam. Legi merentur, quae de *philosophia Graecorum, vitio adfectuum corrupta*, disserit VITRINGA, *sacrar. obseru. l. 3. c. 12. p. 633. seq.* Pari ratione &, quae ex reuelatione acceperant, turpiter ab illis sunt deformata. Varios enim non tantum sacrificiorum, lustrationum & expiationum ipsimet commentu ritus sunt, sed id quoque quod praecipuum erat, fidem in Messiam seruatorem mundi, quae & sine mentis puritate sibi non constar, prorsus intermiserunt. Vnde & omne istud, quidquid ex sublimiore origine ad eos deriuatum, non potuit non in meram abire superstitionem. In tanta nihilofecius, & rationis & reuelationis deprauatione, subinde rudera quaedam, & vestigia deprehendere vtriusque licebat: quod ex instituto PFANNERVS exposuit, in *systemate theologiae gentilis purioris*.

§. XXV. Restituta deinceps, simulque amplificata fuit religio reuelata per Mosen, virum diuinum, nihilque non ex instituto & voluntate diuina agentem. Cuius quidem Mosaeicae religionis veritas, ut iisdem etiam argumentis, quibus patriarchalis, euincitur, ita propriis etiam atque particularibus nititur, quae inter miracula plurima & prorsus singularia, quibus se a Deo missum demonstrauit, haud omnino vltimum tenent locum. *

* Cum Israelitica, seu Mosaeica religio in eo, quod caput causae praecipuumque momentum est, cum patriarchali conueniat, veritas quoque eius eadem plane ratione demonstrari potest. Quae enim ex rationis lumine constant, Deum esse, eumque esse vnicum, prouida sua cura omnia regere, recte factis praemia, peccatis autem constituisse poenas; eum porro pura castaque mente

colendum, & quae his sunt similia, egregie in Israelitica religione confirmantur, & luce longe clarissima perfunduntur. Sed & quae ratio, de rerum huius mundi, speciatim hominum ortu, deque horum ac angelorum quorundam lapsu, malique omnis origines inde deriuanda; cumprimis autem peccatorum sceleraque venia atque remissione, per sacrificium aliquod propi-

propitiatorium impetranda, & quae hinc porro fluunt, ignorat, scitu tamen ipsamet necessaria iudicat, tam perspicue in apri-
cum producantur, ut homo anteceptorum opinionum expers, remque onuem debita attentione considerans, non possit non inde diuinam eius originem colligere. Quae enim utramque fere in hac religione faciebant paginam, sacrificiorum varia genera, cum omni ritu atque caerimoniarum apparatu, eo vnice comparata erant, ut veram salutis viam, rationemque, ob sacrificium propitiatorium a seruatore mundi suo tempore offerendum, delictorum veniam impetrandi, monstrarent. Non equidem nescio esse, qui legum caerimoniarum, quibus haec omnia complexus est Moses, longe alias causas rationesque comminiscuntur: quos inter IO. SPENCERVM in opere notissimo *de legibus Ebraeorum ritualibus, earumque rationibus*, agmen ducere, constat. Sed hosce quidem omnes vel sola Pauli apostoli ad Ebraeos epistola ita conticescere iubet, ut operosa facile eorum superfedere queamus refutatione, quam & dudum alii in se susceperunt.

Cum vero Israelitica religio speciali quadam reuelatione nitatur, ad eius veritatem pariter ac diuinam originem comprobendam, sequentia porro extra dubium ponenda sunt. I) Mosen reuera existisse, eaque aetate vixisse, qua vixisse perhibetur, multisque & magnis inclaruisse miraculis, ut quae Dei nomine fecit, aut locutus est, eum a Deo accepisse, nulla ratione dubitari queat; II) eundem pentateuchi, seu librorum, qui ei tribuuntur, auctorem esse; III) nihil denique in hisce libris occurrere, quod veritati non sit consentaneum. Quae quidem cum alibi iam a nobis sunt comprobata, instituti tamen ratio postulat, ut paucis quae ad rem faciunt, repetamus.

Ad primum nimirum quod attinet, Mosen existisse, & ea vixisse aetate, qua

vixisse dicitur, maximisq; miraculis eam sibi conciliasse auctoritatem, quae diuinum legislatorem decebat, quotquot in vniuerso terrarum orbe aut existerunt vnam, aut hodie existunt Iudaei, testantur. Hi enim cum leges a Mose sibi praescriptas adcuratissime constantissimeque & obseruarent hactenus, & hodie adhuc obseruent, quantumuis passim eam ob rem aliorum hominum ludibrio, immo quandoque grauissimis vexationibus sint expositi; eius quidem rei nulla alia, ne quidem probabilis reddi potest ratio, quam quod illorum maiores, a quibus isthaec ad eos sunt deriuata, quae a Mose leges & ritus istos acceperunt, eius ipsimet viderint & conspexerint miracula, adeoque de diuina eius legatione plenissime fuerint conuicti. Ad haec scriptorum gentium accedunt testimonia, quibus ea, quae scriptura sacra, ipseque Moyses tum de se ipso, tum de aliis sui temporis rebus, refert, mirifice confirmantur: quae ex veteribus FLAVIUS IOSEPHVS, *contra Apionem*, CLEMENS ALEXANDRINVS, *lib. 1. Strom.* CYRILLVS, *lib. 1. contra Iulianum*, EVSEBIUS, *praeparat. euang. lib. 9. c. 27.* ex recentioribus autem GROTIUS, *de verit. christ. relig.* PETRVS DANIEL HVETIVS, in *demonstratione euangelica*, aliiq; magno studio congesse-
runt. Speciatim & miraculorum Mosis tantam olim famam, celebritatemque fuisse, ut eam obrem tum a NYMENO, Pythagoraco, apud EVSEBIUM, *praeparat. euangel. lib. 9. c. 8.* tum a PLINIO, *hisl. nat. lib. 30. c. 1.* inter magos referretur, itidem alibi iam nobis obseruatum est.

Mosen porro pentateuchi, seu librorum, qui illi a Iudaeis pariter ac christianis tribuuntur, auctorem esse, tamdiu pro certo atque euiclo merito habetur, donec contrarium euidenter fuerit demonstratum. Fatentur id homines criticae artis periti, si liber auctori, cui constanter tri-

illorum est, quae fufius hac de re dixi in *thesibus de atheismo & superstitione ad cap. VII. §. VI. p. 662. seq.*

Arque haec quidem, - vt extra omnem dubitationem posita sunt; ita haud difficulter etiam ad dubia, quae ex hominis ethnici mente, contra Mosaicae religionis veritatem, vir doctissimus, IO. CLERICVS, in *hisl. eccles. duorum primorum saeculorum a Christo nato, proleg. c. 8. p. 36. seq.* profert, responderi potest. Id saltem, priusquam ad rem ipsam accedamus, notandum, si characteribus verae diuinaeque religionis generalibus, quos supra expoluimus, insitatur, Mosaicae religionis veritatem, diuinamque originem & ethnicae falsitatem luculenter demonstrari posse, vt ea, quae de reliquis instituitur disceptatio, fere superuacanea videri possit: praefertim, si ita instituitur, prout vir doctissimus facit, vt ex antiquorum temporum historia multa nobis adsumenda sint, quae nobis hodie non satis perspecta sunt, & explorata. Mosaicae nimirum historiae obiiici potuisse dicit, eam testimoniis fide dignis esse destitutam, cum alii nulli essent scriptores aequales, aut eiusdem gentis, aut aliarum vicinarum, qui eidem suffragarentur. Cui quidem obiectioni Iudaeos non satis commode satisfacere posse putat: *nam, inquit, reuera aliorum testimoniis destituebantur.* Verum, non solo scriptorum aequalium consensu historiae cuiusdam veritas nititur. Immo si historia ea aetate scripta sit, qua nondum alij, aut eiusdem, aut vicinarum gentium exstiterunt historici, iniquum prorsus fuerit, eiusmodi consensum exigere. Si ergo historicus aliunde erroris cuiusdam argui nequeat, aut demonstrari, cur probabile non sit, quod reserret, haecenus, vt ei credamus, aequitas postulat; si vel maxime aliorum historicorum consensus non accedat. Cum vero etiam fata totius gentis Israeliticae, eiusque in ritibus, institutis, & caerimoniis,

quas a Mose acceperat, summa perseverantia, diuinum Moisen fuisse legislatorem, factis arguant: aliorum scriptorum, ad fidem libris eius conciliandam, non magnopere opus est suffragio. Nimis audacter enim vir doctus adlerit, Iudaeos aliorum testimoniis fuisse destitutos. Cum enim apud Aegyptios pariter ac Phoenices, antiquissimis temporibus litterarum studia floruerint, simul tamen pauca admodum monumenta ab iis ad nos peruenerint, fieri sane potuit, vt plurima apud eos exstarent, quibus Mosaicae historiae veritas comprobari poterat, quaeue nostram hodie notitiam fugiunt. Nec contemnenda profecto sunt, quae FL. IOSEPHVS, EVSEBIVS, aliique, collegerunt scriptorum gentilium de rebus iudaicis testimonia. Etsi enim fabulosa quaedam atque commentitia admixta sunt, in plerisque tamen, iisque magni momenti rebus, cum Mosaica historia consentiunt: si autem dissentiunt, aut falsa tradunt, vt scriptori domestico, eique nullius fallaciae suspecto, magis, quam peregrino fides habeatur, ipsa naturalis aequitas postulat. Sunt sane scriptores isti Graeci: sed quorundam ea fuit ratio, vt iudaicarum rerum non fuerint imperiti; nec omnes tam recentes, vt ad testimonium hac in re dicendum inepti censeri debeant: qui etiam recentiores sunt, ex monumentis fide dignis sua haurire potuerunt. Antiquitatem porro, quam Iudaei sibi tribuebant, contra gentilium exceptiones eos valide tueri posse negat. Mosis scripta omnium Graccorum monumentis antiquiora esse, Iudaei aiebant: *sed, an necesse erat, inquit, omnia a Gracis credi, quae a gente Ibraea adfirmabantur?* Vtique necesse erat, quamdiu contrarium demonstrare, aut historiam iudaicam erroris aut falsi conuincere non poterant. Si quis Mosis scripta omnium Graccorum monumentis antiquiora esse concedere nolit, illi aliud quoddam scriptum, idque genuinum,

num, quod antiquius sit, proferendum erit. Quamdiu vero hoc facere nequit, fateatur necesse est, antiquitatis istius laudem scriptis Moſaicis eripi non poſſe. Accedit porro, quod & regum & iudicum ſucceſſionibus temporum ordo ad Ioſuam, & hinc ad Moſen, iuſta ſerie deduci queat: vnde aetatem Moſis, eiusque librorum, luculenter colligere licet. Haec omnia vero ſi quis praeſeclate reiicere, ac ſiue praegnantiffima ratione in dubium vocare velit, eum, vt hominem mentis ſuae non ſatis compotem, res ſuas ſibi habere iubebo. Pergit vero vterius, multaque ethnicoſ poſuiſſe obicere, exiſtimat, *hiſtoriae creationis, cum vniuerſitatis rerum, tam etiam primorum parentum, deinde eorum peccato; multa diluio, quod terras omnes texiſſe credebatur; multa arcae, in qua non humanum tantum genus, ſed & omnia pecudum genera, ſeruata narrantur. Nec putandum eſt, inquit porro, Iudaeos poſuiſſe ſingula conuolue ſoluere, ita vt etiam perſuaciſſus os obturaretur.* Potuerunt vero iſta non tantum Iudaeis ab ethnicoſ obici, ſed & ab hominibus impiis ſaepe obiecta ſunt: non minus tamen ſaepe iſta ſunt proſtigata. Ad rerum nimirum omnium, ſpeciatim hominum, hinc & peccati, ſeu mali originem, quod attinet, nihil aliud Iudaeo, contra ethnicum diſputanti, agendum eſt, quam vt phaenomena omnia, quae circa primas rerum origines occurrunt, & in quibus ethnici cum Iudaeis conſentiunt, recte conſtituantur: tum omnia philoſophorum ſyſtemata, quibus phaenomena iſta ſoluere voluerunt, proferantur: tandemque cum ſyſtemate Moſaico conferantur. Patebit ſtatim, gentilium philoſophos de hiſce omnibus meras protuliſſe ineptias, & commenta longe inſipidiſſima: vt, cum homines fungorum more e terra prorumpentes nobis ſingant; cum contra certum ſit, nullum aptius, nullum rationi ipſi conuenientius ſyſtema inueniri poſſe, quam

quod Moſes nobis reliquit. Sed & quae de diluio & arca Moſes narrat, ſi modo recte explicentur, facili negotio contra gentilium obiectiones, in tuto collocari poterunt: quod ab aliis dudum luculentiffime eſt euictum. Non ergo necesse erat, vt ad auctoritatem prophetae hic confugerent, vnde & ratiocinatio, quae vir doctiffimus hic neſcit, ſua ſponte corruunt. Quodſi vero etiam, quae Moſes de rerum omnium originibus tradit, rationi ipſi tanto magis conſentanea eſſe intelligebant, quam quae vllus philoſophorum hac de re tradidit, aut tradere potuit, perinde illis eſſe poterat, ſiue ex diuina reuelatione, ſiue ex traditione ea accepiſſet Moſes: quamuis miracula ſimul Moſis, quorum veritatem gens Iſraelitica ſumma perſeuerantia confirmabat, ex reuelatione eum iſta didiciſſe, facile eis perſuadere poterant; etiamſi Moſes diſerte hoc non dixerat. Reliqua autem, quae de primorum hominum generationibus, gentiumque variarum origine, & quae hiſ ſimilia ſunt, ſcripſit, ita comparata ſunt, vt ne minimam equidem rationem videam, cur homo ethnicoſ ea in dubium vocare poterit. In vita equidem ruſſus patriarcharum, gentisque Iſraeliticae fatiſ, vir doctus nonnulla deprehendiſſe ſibi viſus eſt, quae ethnico arma, iudaicam religionem impugnandi, praebeant. Ratio, inquit, *qua Iacobus Iſuaci patris vltimas preces interuertit, & fratri eripuit, rem arte impetratam Deo ratam habente, non ita facile a Iudaeo potuit deſendi. Iacobi ſenſ in Meſopotamiam iter, & coniugia, temporaq; quibus nati ſunt eius liberi, & liberos genuerunt, ac tandem ingens illud incrementum eius poſteriorum in Aegypto, quo factum, vt paulo plus quam ducentis annis elapſis ſexcenta armatorum millia haberent, non carent difficultatibus, quibus ethnicorum animi ab iis credendis alieni fieri poterant.* Fateor ſane, dubium aliquod hinc ſuboriri poſuiſſe, ſi minutias conſectari, & nodum

in

in scirpo quaerere ethnici voluissent, qui hodie incredulorum hominum mos est. Nec tamen ideo concedimus, defuisse Iudaeis, quae ad haec responderent. Ad Iacobum enim, patris ultimas preces intervertentem, fratrique eripientem, quod attiner, nihil inde aliud consequitur, quam Deum subinde mortalium rebus ita intercedere, ut ea etiam, quae non prorsus recte ab illis acta sunt, ad finem sapientissime a se constitutum, dirigat. Qua in re quid demum sit, quod ethnicum hominem offendere queat, non video. Quae de Iacobi fenis itinere in Mesopotamiam, itemque coniugio, & tempore natiuitatis liberorum eius Moses memorat, si non ex nostrae, sed eius, quae vixerunt, aetatis conditione aestimentur, parum aut nihil difficultatis habebunt. Israelitas autem in illo temporis intervallo, quo in Aegypto commorati sunt, in tantam excrescere potuisse multitudinem, in quantam excreuissent eos Moses refert, rationibus accurate subdudis ita ad oculum demonstrat IAC. VSSERIUS, in *chronologia sacra, annalibus eius subiuncta, c. ii, p. 63. 64.* ut quiuis facile percipiat, id sine miraculo contingere potuisse. Iungenda, quae & ipse hac de re dixi in *hist. eccles. V. T. tom. I. ad per. II. scilicet. I. §. 14. p. 574. seq.* De miraculis denique Mosis quod dicit, ea neminem habuisse testem, praeter solam gentem Ebraeam, ante multa saecula extinctam, & quidem sine scriptis vllis praeter Mosaicum pentateuchum, id facile

ex iis, quae supra iam obseruauimus, dilui potest. Esto enim, non alios ea, quam gentem Ebraeam habuisse testes: dispiciendum erat, num ethnicus iustam causam habeat, gentis istius testimonium repudiandi. Iniquum enim prorsus est, integrae gentis testimonium sine causa grauissima admittere nolle; praefertim, si summa eius in legibus, ritibus, caerimoniis, iisque ab aliarum gentium institutis plane diuersis, & cum maximis subinde incommodis coniunctis, constantia suadeat, maiorem humana, ut ad id inducerentur, accedere oportuisse auctoritatem. Atque haec praecipua sunt, quae vir doctissimus ex mente ethnici, religioni Iudaicae obicit. Pertinent ea ad historiam: sed eius veritate in tuto collocata, reliqua sua sponte consequuntur. Adfert equidem §. IX. p. 39. seq. nonnulla, quae ipsi religioni, itemque ritibus ac caerimoniis Iudaeorum obici ac ethnico philosopho poterant. Sed profecto leuioris illa momenti sunt, quam ut illis immorari fas sit. Bene autem est, quod agnoscat, in iis, quae de diuina natura docebant Iudaei, nihil illis a philosophis exprobari potuisse: quod vtrique verum est, etiamsi hoc etiam de personarum trinitate intelligamus: at, quod praecipuum difficultatem ei habere videtur, quod Deus, cum omnium hominum conditor atque pater sit, se speciatim Iudaeorum Deum ferat, id mox diluemus.

§. XXVII. Nonnulla autem licet haec religio contineret, quae speciatim populo Israelitico conueniebant, quae tamen ipsam reuelatae religionis essentiam constituebant, & clarius saltem adcuratiusque a Mose erant proposita, ad omnes pertinebant homines. * Eo maior autem inde tum ad gentem Israeliticam, tum ad reliquos homines omnes, poterat redundare vtilitas, quod simul ex causis longe grauissimis, reuelatae religionis doctrina, litterarum monumentis consignata fuit. **

* De vniuersalitate religionis Mosaicae, ipsam religionis essentiam spectant, diligenter a rebus secundariis & accessoriis

sunt distinguenda. Priori modo spectata religio Mosaica, seu Israelitica, prorsus cum patriarchali consentiebat. Summa enim totius religionis Mosaicæ, in se spectata, erat, verum, eumque vnicum Deum, caeli terræque conditorem, pia puraque mente colendum; peccatorumque veniam per fidem in redemptorem huius vniuersi, cuius mortem, quam pro hominibus subiturus erat, sacrificia adumbrabant, impetrandam esse. Et hac quidem ratione omnes, qui vniquam, aut tempore patriarcharum, aut inter Israelitas vixerunt, homines pii, salutem consequuti sunt; omnesque hodie adhuc consequuntur. Vnicam enim hanc esse rationem ad salutem peruenienti, summamque adeo vnius verae religionis, quae hominibus reuelata fuit ab initio, diserte Petrus docet *act. IV, 12*. Quod & alibi idem apostolus confirmat, quando *act. XV, 11*. dicit: *Sed per gratiam domini nostri Iesu Christi, credimus, nos seruari, quemadmodum & illi; patres scilicet, quibus u^o βα^o τ^oντων caerimnarium iugum impositum fuit. Si ergo & patres veteris testamenti, acque ac fideles noui testamenti, vna eademque ratione, per gratiam scilicet Christi, seruantur; & vero hunc salutem consequendi modum vniuersalem esse, nemo dubitat; Mosaicam quoque religionem, in se spectatam, vniuersalem fuisse manifestum est. Idem etiam gentium doctor, Paulus confirmat, *Ebr. XIII, 8*. *Iesus Christus heri & hodie idem est, & in saecula*. Admonuerat nimirum Ebæcos, vt in recenti seruarent memoria, verbum illud, quod doctores ipsorum illis loquuti erant, &que eorum imitarentur fidem. Huius admonitionis istam dat rationem, quia *Iesus Christus & heri & hodie, & in saecula idem est*; ab omnibus veritatis doctoribus omni tempore praedicatus, ab omnibus creditus, a sequentibus credendus, si maiorum velut imitari fidem, aeternamque adeo consequi salutem. Quare,*

si & eo tempore, quo Mosaica religio in Israelitica gente florebat, inter ethnicos existissent, qui patriarchalem religionem puram seruassent, eos eadem prorsus ratione, qua Israelitas, salutem consequutos, non est quod dubitemus. Praeterea ea vero, quae ad ipsam religionis essentiam spectant, varia adhuc accedebant, quae Israelitis erant propria. Causæ enim vt grauissimæ, ita sapientissimæ Deo erant, cur gentem istam in peculium sibi eligeret, & foedus aliquod cum ea iniret, in quo, vt vniuersale illud foedus gratiæ, quod ad omnes homines pertinet, velut fundamenti loco ponebatur, ita promissiones quaedam & conditiones addebantur, quae speciatim ad Israelitas spectabant: quarum intuitu foedus hoc particulari vocari poterat. Inter causas vero, cur hoc Deo ita placuit, haud vltima est, quod hac ratione religionis reuelatae doctrina, cuius praecipuum caput erat de Messia, quam commodissime & conseruari, & propagari poruerit: non ac si haec doctrina ad solos Iudæos spectaret, sed vt per eos subinde ad alias gentes, apud quas extincta erat, propagari ac resuscitari posset. Quando itaque Paulus apostolus *Ephes. II, 12*. dicit, gentiles fuisse *extraneos a testamentis, iue foederibus promissionis*, de promissionibus quidem particularibus hoc intelligi potest: sed nihil tamen obstat, immo res ipsa postulat, vt de vniuersalibus etiam intelligatur; sed ita, quod ethnici istas promissiones, simulque veram reuelatae religionis doctrinam, aut non acceperint, aut omnino repudiauerint. Deum enim foedus istud gratiæ, rationemque per vnicum redemptorem salutem consequendi, omnibus hominibus obtulisse, ex iis, quae hactenus disseruimus, obscurum esse non potest. Atque hinc etiam ad dubium, quod ex mente ethnici philosophi IO. CLERICVS, *bist. eccl. duor. primor. a Christo nato saeculor. proleg. sect. I. c. 8. p. 40.* proponit, facili nego-

negotio responderi potest. Vix enim ab ethnicis sapientibus concoqui posse putat, *Deum, totius humani generis creatorem ac patrem; Deum cuius beneficentia humanam longe superat; Deum aequum & minime morosum, ab iis (Iudaeis) descriptum, quasi vnus tantum populi, nec ita magni, si cum ceteris conferatur, Deum; cum beneficia eius prouidentia, ad religionem quod attinet, ad Ebraeos tantum pertinere ab iis diceretur.* Respondere ad haec paucis Iudaeus poterat, haec omnia certa tantum ratione, certoque modo esse intelligenda. Deum utique, vti creatorem, ita & omnium hominum esse Deum, omniumque etiam hominum velle salutem, viam etiam, qua ad illam peruenire queant, omnibus monstrasse. Hoc tamen non ob stare, quo minus ob causas grauissimas singularia quae-

dam beneficia in vnum quemdam populum conferat.

** Etenim Moses vel maxime primus non fuerit scriptor, primum tamen ex *300-400* annis fuisse constat; conferenda, quae hac de re dixi in *hystor. eccles. V. T. tom. I. ad per. II. sect. I. §. II. p. 540. seq.* Nec enim sine sapientissimo Numinis consilio factum, vt eo tempore, quo ob humanae vitae breuitatem, aliasque causas, orali traditioni non amplius commode locus erat, quae ex reuelatione omnibus hominibus innotescere debebant, litterarum monumentis consignarentur. Simul tamen id eo pertinuit, vt deinceps, accedente versione sacri codicis graeca, reuelatae religionis veritas eo facilius inter ethnicos diffundi posset. Ex quo iterum argumentum, pro Israeliticae religionis vniuersalitate capere licet.

§. XXVII. Maximam denique lucem reuelata diuinitus religio accepit per ipsum mundi seruatore, cum ipsius in carnem aduentu non tantum diuinæ promissiones de hominum redemptore, impleverentur, sed simul, tum ab ipso seruatore, tum eius discipulis, hominibus omnia, quae ad salutem consequendam scitu factuque necessaria essent, exponerentur. * Sublata tum simul sunt, quae Iudaicam a reliquis gentibus discernabant, adeoque reuelatae religionis vniuersalitas tum luculentiori adhuc ratione patuit. **

* Omnia enim, quae Christus eiusque discipuli docebant, eo redibant, homines, quos admissorum criminum serio poeniteret, per fidem in hunc seruatore veniam peccatorum consequi posse. Atque haec summa erat religionis, primis parentibus post lapsum reuelatae, & deinceps vltius propagatae; quam adeo plenius fufusque Christus, eiusque apostoli edisseriebant. Quod mirifice confirmat Petrus, quando omnes prophetas, per quos vera religio ab initio mundi propagata fuit, testari dicit, *Iesum cum esse, per cuius nomen pecca-*

torum veniam consequantur, quicumque in eum credant; act. X. 43. conf. Luc. XXIV, 47. act. II, 38. III, 26.

** Hoc est, quod eleganter Paulus apostolus *Ephes. II, 13, 14.* docet: *At nunc in Christo Iesu vos, qui aliquando aberatis, seu extranei eratis a testamentis, aut foederibus promissionis v. 12. (quod, quo pacto intelligendum sit, antea diximus) factum est, vt aditis per sanguinem Christi. Is enim est pax nostra, qui ex ambobus vnum fecit, septique interstitium abruptis &c.*

§. XXVIII. Euieta patriarchalis & Mosaicae religionis veritate, diuinaque origine, haud difficile est, de christiana quoque eandem demon-

ideo quod non omnia capere queamus, seu falsam reiicere. Neque tantum causa idonea, cur religio omnium mysteriorum expers esse debeat, adferri nequit; sed & quod reuelata religio mysteriorum esse expers nequeat, si modo cuncta recte expendantur, facile intelligitur. Lumen enim rationis ad salutem consequendam non sufficere, supra luculenter, ni fallor, euicimus. Si ergo reuelatio necessaria fuit, necessaria etiam fuerunt mysteria. Quae enim ex sola reuelatione nobis innotescunt, rationisque adeo capum superant, merito nobis hoc nomine veniunt. Sed ea quoque, quae speciatim in christiana religione ita vocantur, vt *mysterium sacrae trinitatis*, itemque *incarnationis Christi*, reliqua, plane fuerunt cognitu necessaria, cum totus ordo salutis iis innitatur, conciliatioque hominis peccatoris cum Deo per satisfactionem Christi, quae religionis reuelatae summa est, sine iis sibi non constet. Addenda quae dixi in *thesib. de atheismo & superst. ad cap. 7. §. 6. p. 632. seq.*

** Adsumimus in hacce demonstratione, quod & per se manifestum est, & alibi ex instituto euictum, dari omnino vaticinia, seu rerum futurarum, & quidem fortuitarum, seu contingentium praedictiones, easque vim omnem hominum atque geniorum superare, solumque adeo Deo tribuendas esse. Atque hac de re eo minus dubitare licet, quod scriptura sacra eiusmodi exempla suppediet, quae etiam homo, qui de diuina eius auctoritate persuasus nondum est, non admittere nequit. Iam vero, si porro obseruetur, nihil omnino de seruatore nostri natiuitate, vita, passione, morte, resurrectione, miraculis, doctrina, discipulis, noui testamenti scriptores commemorare, quod non adcuratissime dudum ante vates in veteri testamento praedixere, veritas pariter, ac diuina religionis christiana origo, non potest non inde dispalescere. Quod enim Deus, qui

solum talia praeuidere potest, cum in modum praedixit, id non potest non diuinum, seu a Deo ipso protectum centeri. Euentus autem omnes hic vaticiniis accuratissime respondere, nemini quidem, nisi qui sacrarum literarum plane expers est, ignotum esse potest: euidenter tamen ob oculos posuit H V E T I V S, *demonstr. euang. prop. IX. p. 595. seq.*

*** Facta, quibus religionis christiana veritas, simulque diuina innititur origo, duplicis sunt generis. Quaedam enim ita comparata sunt, vt ab iis etiam, apud quos nulla ceteroquin scriptorum noui testamenti est auctoritas, admittantur; e. g. Iesum Nazarenum visisse quondam in Iudaea, rerum apud Romanos potente Tiberio, multos habuisse discipulos, qui disciplinam eius secuti sunt, doctrinamque quam ab eo acceperant, propagarunt: eundem a gentis suae sacerdotibus accusatum, damnatumque a Pontio Pilato, & cruci adfixum esse. Hoc enim nec ipsi Iudaei inficiantur, & suo insuper testimonio ethnici confirmant scriptores, quorum hac de re loca exhibet G R O T I V S, *de verit. christiana religion. l. 2. §. 3.* Alia autem facta ita sunt comparata, vt non admittantur ab omnibus, immo a quibusdam, Iudaeis scilicet, ethnicis, & quibusvis hominibus incredulis, negentur strenue, & prorsus reiiciantur. Huiusmodi sunt: Iesum Nazarenum sine virili semine ex Maria virgine natum; eundemque miracula maxima diuinam in eo arguentia potentiam, perpetrasse; cruci adfixum, mortuumque sepulcro inclusum, sua virtute resurrexisse; adparuisse deinceps facpius discipulis, & cum iis colloquutum, donec tandem in caelum adscenderet. Quae quidem, licet domesticorum praecipue scriptorum fide, sed certa, quamue in dubium vocare non licet, nitantur, non omni tamen etiam extraneorum destituntur testimonio. Plurima enim seruato-

castitatemque, quam aliis tam studiole commendarunt, ipsi exemplo suo comprobant. Nec vlla alia re, si miracula tubinde perpetrata demas, quam ista vitae integritate, tantam consequuti sunt auctoritatem, quanta eos apud suos gauissos fuisse, nouimus. Non minus vero & inde ingenui animi, atque candoris, qui in iis fuit, documentum capere licet, quod ipsimet suos, aut suorum naeuos minime dissimulent, aut occultent; sed libere de iis loquantur: certe alios, vt euangelistas, vt de iis loquerentur, non impediuerint. Hinc & de Petro, filiisque Zebedaei quaedam minus recte acta memoriae prodita legimus; confer. *Matth. XVI, 22, 23. XX, 21. XXVI, 69. seq. Luc. XXII, 26.* Proprii vero commodi, quo nomine & honorem & gloriam, & si quid aliud homines ad ingentia facinora edenda impellere potest, designamus, intuitu aliquid apostolos suscepisse, eo minus dici potest, quo certius constat, fuisse eos omnibus, quae vitam hanc suauem & iucundam reddere possunt, destitutos, omnium praeterea contemptui & ludibrio, grauissimisque furiosorum hominum vexationibus expositos. *Deus*, inquit Paulus, *puto, nos ultimos apostolos spectandos proposuit, vt morti addictos. Nam spectaculum facti sumus mundo, & angelis & hominibus, i. Cor. IV, 9.* Hinc & uocationis Paulo oblatae non aliud constituitur praemium, quam hoc: *Ego enim ei praemonstrabo, quam multa oporteat ipsum pro nomine meo pati, Actor. IX, 16.* Summa denique apostolorum, aliorumque Christi discipulorum in veritatis adfessione accedit constantia, vt nullis cruciatibus, nulloue mortis genere adduci potuerint, vt falsa dicerent, quae vera esse antea professi fuerant. Durissima autem quaeuis, atque atrocissima si quis pro mendacio quodam ac fignmento pati velit, vt nulla plane inde ad eum redundet utilitas, illum mente captum, & omni rationis

destitutum oportet esse vsu. Haec vero omnia qui paullo diligentius expendit, ne minimam quidem suspitionem superesse videbit, cur non apostolorum pro vero testimonium habere debeamus. Addi his possunt, quae egregie hanc in rem disse-rit *EUSEBIUS, demonstr. euang. l. 3, c. 5. p. 209. seq.* qui & illud recte monet, cum praeter duodecim apostolos, & alios septuaginta discipulos seruatur elegerit, fieri nulla ratione potuisse, vt tot homines in mendacium & fictionem, vnde nulla in eos redundaret utilitas, conspirarent. Impias equidem, sed longe ineptissimas contra apostolos criminationes, ad fidem illorum labefactandam, excogitauit *OROBIVS*, homo iudaeus, quae apud *PHILIPPVM A LIMBORCH* legi possunt, in *amica collatione cum Iudaeis, de veritate religionis christianae, p. 133.* Sed haec non ipse modo *LIMBORCHIVS* profligauit, sed & cum primis *HERM. WITSIVS*, in *dissert. de miraculis Iesu*, in eius *meletematibus Leidenfisibus p. 359. seq.*

** Argumentis, quibus religionis christianae veritatem hactenus cuicumque, addi a quibusdam & alia solent, ab *antiquitate religionis christianae*, itemque a *mirabili eius propagatione*, & denique a *martyrum*, qui suo eam confirmarunt sanguine, *testimonio* petita. In quibus nequitiam vim atque robur desideres, modo recte instituat demonstratio, praefertim si reliquis argumentis adiungantur.

Ad *antiquitatem* nimirum quod attinet, certum est, nouam quamdam religionem non posse esse veram. Sequeretur enim, omnes homines, qui ante istam religionem vixerunt, medio perueniendi ad salutem fuisse destitutos; quod est plane absurdum. Vniuersalitati enim verae religionis characterem esse, supra, §. 22. demonstrauimus. Recte itaque hinc concluditur: noua religio non potest non esse falsa; ea contra, quae cum ipsa hominum

origine simul originem sumit, praesertim, si cetera conspirent, non potest non pro vera atque diuina haberi. Christianam vero religionem, in se spectatam, eandem esse cum patriarchali, adeoque statim post hominum lapsum originem fuisse, ex antea dictis luculenter constat.

Sed *propagatio* quoque mirabilis religionis christianae, eius & veritatem & diuinam originem euidenter arguit. Haud perfunctorie namque obseruandum, doctrinam apostolicam hominibus, prauas cupiditates consecrantibus, quales natura omnes sumus, minime gratam fuisse. Adnuntiabant equidem omnibus propitium Numinis fauorem, peccatorumque remissionem, per seruatoris meritum vera fide impetrandam, sed poenitentiam simul veram, minimeque fucata, eiusque fructus requirebant; atque aperte docebant, eos, qui vitia dominantia exsuerent, peccatisque, quibus seruierant, nuntium mittere nolent, frustra aeternam sibi polliceri salutem; *Rom. VI, 13. seq. Gal. V, 24.* Atque haec ab infimi ordinis hominibus, & tantum non plebeis, quales apostoli erant, literarumque & humanae sapientiae, si Paulum excipias, expertibus, omnibusque adeo praesidiis, quibus auctoritas hominibus conciliari solet, destitutis, orbi fere vniuerso ita sine praesentisilino Numinis auxilio persuaderi potuisse, vt integrae gentes, reges, principesque, & homines etiam sapientiae ac eruditionis laude florentes, sponte sua in illorum concederent sententiam, quis credat? Recte & eleganter *B. AEGIDIUS HUNNIUS* noster: *Quod ergo concio apostolorum, natura mundo inimica, nullis humanis armata viribus, tempore tam breui, apud disiunctissimas in mundo nationes & gentes caelestis & indubiae veritatis testimonium est sortita; id demum & merito adpellari potest, & agnoscere debet miraculum miraculorum omnium, quo regnantis Messiae gloria in omnium gentium*

conspicui mirifice est illustrata. Vnde Paulus, incomparabilis apostolus, haud abs re magnum pietatis mysterium esse exclamat, quod Deus manifestatus est in carne, praedicatus gentibus, & fides illi in mundo habitata; de maiestate & auctoritate scripturae sacrae, p. m. 77. Hinc vero simul patet, quid respondendum sit, si Mahumedanae religionis obiciatur exemplum, quae identidem longe lateque est propagata. Vt enim alia taceam, non tantum eiusmodi scitis, quae prauis hominum cupiditatibus frena laxant, Mahumedana religio gaudet, quae inter polygamia haud vltimum locum tenet, sed armata etiam manu, bellicae vi plurimis fuit obtrusa: quod longe aliter in religione christiana se habuisse, vel ex apostoli testimonio, *2. Cor. X, 4.5.* condiscimus.

Denique & martyrum, qui suo sanguine veritatem religionis christianae confirmarunt, omnino hic in censum venit testimonium. Quis enim credat, tot homines eo adduci posse, vt ad cruciatus exquisitissimos tolerandos, ipsamque mortem subeundam, prompti paratissimi que essent, nisi ex documentis certissimis de istius religionis veritate firmiter persuasi, de praemiis, quae constanter in fide manentibus promittit, nullatenus dubitassent. Haec autem documenta illos, qui aut apostolos ipsos, aut illorum discipulos vel viderant, vel audierant, ipsaque inusitata istius religionis incrementa perspexerant, fallere non poterant. Recte proinde *IUSTINVS*, & ipse deinde martyr: *πάντα οὖν ἔχα ἐν τοῦ καὶ τοῦ Φικτοῦ καταφροντὶς ἡμῶν δαπάνου, λογισμὸν ἔλαττα.* Omnes igitur, veritatem nostrae professionis ex eo colligunt, quod magno mortem contemnunt animo. Addit porto: *Nam & ego ipse, Platonis disciplinae sectator, cum christianos calumniis adperire, audirem, intrepide autem ad mortem, & alia, quae terribilia esse censetur, omnia adire conspicerem; cogitavi ipse mecum, fieri non posse,*

posse, ut illi viriis & voluptatibus dediti essent. Quis etenim voluptatis confessor, aut intemperans, & humanis carnibus vesci pro deliciis habens, mortem libenter amplecti queat, ut bonis suis se ipsum priuet; ac non potius omnibus modis contendat, ut in hac vita perpetuo degat, & magistratus ipsos lateat, ac dum se ipse necandum vitro prodatur ac deserat? apolog. II. pro christi. p. m. 30. edit.

HUTCHINI. Non equidem desuerunt, qui pro errore, aut summa etiam impietate, extrema quaeque passi sunt, pulchrius esse ducentes, mortem subire, quam opinionem semel mente conceptam dimittere: quod pluribus PETRVS BÆLIVS comprobatur, in *cogitatis super cometa, &c. p. 368. & in didionar. historico-critico voc. Mahomed. p. 1972. & Marcionitae p. 2036.* Et fieri sane potuit, ut nonnulli eousque pertinaciae progredirentur; quamquam & nullus dubitem, si quis ea, quae adferuntur, paulo accuratius examinare velit, facile eum deprehensurum, eiusmodi homines necessitate quadam ad ductos mortem subiisse, quam declinare non poterant; cum sancti contra martyres mortem nulla ratione reformidarent, immo, animo tranquillo & hilari ad eam accederent. Exiguus praeterea illorum hominum est numerus, qui vitam potius, quam errores dimittere maluerunt: ut adeo, intuitu tantae multitudinis, quae religionis christianae veritatem sanguine suo obsignauit,

in censum non veniant. Quae enim HENR. DODWELLVS, ut martyrum veterum numerum imminueret, excogitauit, in *dissert. de paucitate martyrum*, quae inter Cypritanas est vndecima, maximam partem ita comparata sunt, ut apud paucos fidem inueniant. Iungenda & quae dixi in *instit. theol. moralis part. 2. c. 3. sect. 2. ad. §. 6. p. 639.*

*** Veritatem christianae religionis habentis maximam partem intuitu illorum, qui nec vetus nec nouum testamentum in codice sacro admittunt, quales sunt athei & ethnici, demonstrauimus: quamquam nonnulla simul Iudaeos feriant. Superfunt tamen contra hos & alia euincenda, inter quae praecipuum, Iesum Nazarenum esse verum Messiam, a vatibus praedictum, eundemque non tantum verum hominem, sed & verum Deum. Sed de hocce, aliisque eiusdem generis capitibus, suo loco dicetur. Praeterea, paucis tantum complexi sumus, quae alii fusius atque copiosius edisserunt. Est enim ingens illorum numerus, qui pro veritate religionis christianae scripserunt: quos, si quis scire aueat, FABRICII, viri clarissimi, adeat *bibliothecam graecam l. 5. c. 8. p. 96. seq.* Nonnullos, ex veteribus praesertim, & nos deinceps laudabimus, cum reuelatae religionis historiam in compendio exhibebimus ad §. 53.

§. XXIX. Licet autem religionis reuelatae, speciatim christianae, praecipuum caput, atque velut centrum sit, peccatorum per mundi redemptorem expiatio: plurimae tamen cum eo connexae, atque arctissimo vinculo coniunctae sunt veritates, quae *articuli fidei* vocari solent; * quorum alii quidem ex sola reuelatione, alii autem simul ex ratione constant; ideoque & illi articuli *puri*, hi autem *mixti* adpellantur solent. Quamuis & in his reuelationis praecipue habeatur ratio; cum reuelata religio naturalem confirmet equidem & corroboret, & quae in illa deficiunt, suppleat; simul tamen ipsas notiones naturales clariores, certiores, perfectionesque reddat. **

* Alias etiam *credenda* vocari solent, & *obiectum materiale* theologiae reuelatae, vt nonnullis loqui placet, constituunt, sicut reuelatio ipsa *formale*. Quando autem *credenda* ista ab *agendis* distinguuntur, id non intuitu finis intelligendum; sed ad formalem potius istarum vocum respiciendum est significationem. Cum enim religio & naturalis, & reuelata, adeoque & ipsa theologia, vnice ad Numinis cultum, adeoque praxin vitae sit comparata, nulla quoque in ea occurrit veritas, quae non vitae quoque, ex voluntate Dei institutendae, inferuiat: quemadmodum & vice versa ipsa hominum officia, seu quae illis agenda sunt, inter *credenda*, in latiori significatione, merito referuntur. Cum porro *credenda* ista *articuli fidei* vocantur, nonnulli quidem fidem, seu doctrinam re-

ligionis reuelatae, instar catenae, quae plurimis articulis ceu annulis consistet, concipiunt, quod quidem, si de fundamentalibus accipiat, admitti potest: sin ad reliquos extendatur, discrimen inter fundamentales & non fundamentales tollitur; si quis inde inferat, vnus dogmatis, etiam non fundamentalis negatione, totam istam catenam dissolui. Caute itaque haec accipienda sunt.

** Sic ratio equidem pariter ac reuelatio vnicum saltem Deum esse docet: sed haec insuper offendit, ita hoc esse intelligendum, vt in vna eademque essentia tres simul sint *personae*. Reuelatio insuper cuncta ad veram viuamque fidei praxin referre docet; quod a ratione frustra expectaueris.

§. XXX. Non etiam eiusdem, quibus religio christiana absoluitur, capita, ad salutem consequendam sunt necessitatis: * quo intuitu articuli fidei *fundamentales* alii sunt, alii *non fundamentales*. Quod vt eo rectius intelligatur, haud perfunctorie obseruandum, fundamentum fidei vel *reale* esse, quod alii etiam *substantiale* vocant, vel *dogmaticum*. Illud aliud esse nequit, quam Iesus Christus, vnicus ille Dei hominumque *ueritatis*, *1. Cor. III, 11*. Dogmaticum autem est complexus eorum, quae de Christo, ceu fundamento reali, scitu crediturque necessaria, sacra scriptura tradit; *Ephef. II, 20*. **

* Non ergo de iis loquimur, quae ideo *credenda* sunt, quia diuinitus sunt reuelata, sed de iis, quae ad obtinendam salutem creditu sunt necessaria. Multa enim in scriptura sacra continentur, quae, quia diuinitus nobis patefacta sunt, fidem quoque iis adhibere tenemur: nec tamen ideo ad salutem consequendam sunt necessaria. Multa praeterea requiruntur, adeoque necessaria sunt, vt aliquis ecclesiae cuiusdam particularis membrum esse queat, & multo magis, vt pastoris in ea fungi possit officio, quae tamen non aequae necessaria sunt ad salutem; adeoque; de iis nobis sermo non est.

** Ex vtroque itaque hocce fundamen-

to, tum reali, tum dogmatico, simulque ex utriusque analogia, euidenter constat, discrimen aliquod inter credenda intercedere, vt quaedam fundamentalia sint, quaedam non fundamentalia. Manifestum enim inde est, fidem hominum cum aedificio quodam comparari, quod tum firmiter consistit, quando fundamento firmo est superstructum. Idque non tantum apostolus, *locis citatis*, *1. Cor. III, 11*, & *Ephef. II, 20*, testatur, verum & ex *Esaiiae cap. XXVIII, 16*, *psalm. CXVIII, 22*, *Matth. VII, 24*, *seq.* aliis que locis patet. Iam aedificii cuiusdam haec est natura atque indoles, vt quaedam istius partes, cum fundamento

mento ipso tam arte cohaereant, ut non, nisi ipso fundamento labefactato, queant conuelli; aliae autem necessariae quodammodo sint, ut tamen fundamentum ipsum integrum maneat, si vel maxime absint; aliae denique omnino ad ornatum potius, quam ad necessariam aedificii istius structuram, pertineant. Atque hoc Paulus etiam confirmat, quando ea, quae fundamento, quod Christum esse dixit, superstruuntur, non viuis eiusdemque ait esse generis. *Quod si quis huic fundamento, inquit, superstruit aurum, argentum, gemmas, ligna, foenum, stipulam, cuiusque opus perspicuum fiet; dies enim declarabit* Ec. 1. Cor. III, 12. Sed ex ipsa etiam religionis christianae natura indoleque hoc confirmari potest. Summam enim eius, atque velut centrum in eo consistere, ut Iesum Christum vera fide recipiamus, & hac ratione cum Deo reconciliati, peccatorum consequamur veniam, scriptura passim testatur; Ioan. III, 16. Marc. XVI, 16. Luc. XXIV, 46, 47. act. IV, 12. 2. Cor. V, 19. Hoc autem ut recte intelligatur, & rite admittatur, quis Christus sit, quid fecerit, quid praestiterit? num homo tantum, an vero etiam Deus? porro, quid reconciliatio cum Deo? quid remissio peccatorum? quid fides? & multa alia cum hisce connexa, & scire, & quae scriptura de hisce omnibus docet, credere oportet. Haec vero omnia, quae dicit, eiusdem esse generis? aut cum eo, quod caput causae est, aequae necessario coniuncta esse vinculo? Res nimirum eodem modo se habet ac in istis philosophorum effatis generalibus, quae principia vocari solent, multasque iterum veritates ambitu suo complectuntur: quas qui eodem omnes loco habere voluerit, eademque ratione cum principio connecti, nae, is rerum harum admodum imperitum se demonstrauerit. Mitto nunc *Artem* infinita, in quae se coniiciunt, qui omnia, quae vlla ratione ad religio-

nem christianam, aut omnino eam, quam certus aliquis christianorum coetus profitetur, doctrinam spectant, eodem plane loco collocant, atque hinc statim vel leuissimum in aliquo capite dissensum cum aeterna pernicie coniunctum esse concludunt. Id saltem moneo, plurimos esse, qui hac in re consentiant, etiam, ut postea dicemus, maximus contra dissensus sit, quoniam articuli pro fundamentalibus habendi sint. Ipsos Iudaeos suos habere articulos fundamentales, quos עקרין & יסודות *radices, itemque fundamenta* seu יסודות appellitant, notum est. Legenda de iis 10. BENED. CARPZOVII *disput. de articulis fidei Iudaicae, quae inter disputationes eius academicae duodecima est, p. 446. seq.* Inter christianae ecclesiae doctores veteres, qui summam quandam doctrinae christianae tradidere, ea simul, quae creditu maxime necessaria essent, voluerunt indicare. Hinc VINCENTIUS LERINENSIS, dum *necessesse esse iudicat, ut ad vnam ecclesiastici sensus regulam scripturae caelestis intelligentia dirigatur, in iis dumtaxat id fieri vult praecipue quaestionibus, quibus TOTIUS CATHOLICI DOGMATIS FUNDAMENTA nituntur; in recapitulat. communitor. p. m. 263.* Reformatae ecclesiae doctores cum nostratibus itidem hac in re consentiunt, quos inter PETRUS IURIEV, diligenter hoc argumentum contra NICOLIVM tractauit, in libro, *de veritate ecclesiae, & articulis fundamentalibus, tract. VII. & VIII.* itemque IOAN. ALPH. TYRRETTINVS, Genuensium theologus clarissimus, *in disquisit. de articulis fundamentalibus, quae praemisla est eius nubi testium, pro moderato & pacifico de rebus theologicis iudicio, c. 2. p. 6. seqq.* quibus & ex Arminii discipulis iungendus PHILIPPVS A LIMBORCH, *theol. christian. l. 7. c. 21. §. 2. seq.* De nostratibus enim B. IO. MVSÆO nostro, ABR. CALOVIO, aliisque, ut aliquid addam non necesse est. Romanenses autem,

in diuerſa hic abeunt, grauit̃ reprehendit, errorisque conuincit, qui eidem eccleſiæ addictis eſt, illuſtris auct̃ *des auf-*

richtigen abriſſes der wahren und ganzen catholiſchen Kirchen, p. 25. ſeq.

§. XXXI. In vtroque, tum reali, tum dogmatico fundamento ad finem præcipue reſpiciendum, inde vt diiudicari queat, quænam ad illud, & qua ratione quodlibet, ſpectent. Realiſ fundamenti finis proximus eſt reconciliatio hominum cum Deo, *2. Cor. V, 19.* quod & vel ipſum nomen Ieſus, ſeruatoreſ redemptoreſque ſignificans, indicat, quod a peccatis homines eſſet liberaturus, *Matth. I, 21.* Liberari autem cum nemo a peccatis, & cum Deo reconciliari queat, niſi qui ſeruatoreſ hunc, eiſque meritum vera fide fuerit amplexus, *Ioa. III, 16. Ieſ. XXVIII, 16:* quænam & fundamentum hocce conſtituant, & neceſſario nexu cum eo coniuncta ſint, facile intelligitur. *

* Fundamentum nimirum reale eſt ipſe Chriſtus, vt Paulus diſerte dicit *1. Cor. III, 11.* Finis autem proximus, cur Chriſtus in mundum venit, eſt, vt homines ſeruaret, hoc eſt, peccata illorum expiaret, & ita eos patri ſuo reconciliaret. Hinc & vt *ἡμεῖς* propositus dicitur, *per fidem in ſanguinem eiſ, Rom. III, 25.* hoc eſt, vt, qui ſanguinem ſeu meritum eiſ vera fide adprehendiſſent, gratiam Dei & remiſſionem peccatorum conſequerentur. Ad funda-

mentum itaque reale non tantum ipſa reconciliatio cum Deo, ſeu, quod perinde eſt, ſatisfactio Chriſti, eiſque meritum; ſed ea quoque, quæ ex parte hominum, vt diuini iſtiſ beneficii participes fieri queant, neceſſario requiruntur, pertinent. Quæ omnia iudicio ſpirituali demum recte æſtimantur: quemadmodum nemo, num fundamentum ædificiſ recte poſitum ſit, niſi architecturæ idem ſit peritus, iudicare poteſt.

§. XXXII. Dogmatici fundamenti finis præcipuus itidem eo tendit, * vt Chriſtus, hominum redemptor, mortalibus ita ſiſtatur, vt ad eum vera fide amplectendum, & ſalutem veram æternamque hac ratione conſequendam adducantur, propoſitiſ ſimul omnibus iſiſ, quæ ad ordinem huncce ſalutiſ, cumprimis naturam, indolem, fructuſque, ex quibus vera & genuina fides dignoſcitur, pertinent; conf. *Luc. XXIV, 27. Ioa. XX, 31.* Quæ, ſi paulo accuratiuſ expendantur, realiſ & dogmatici fundamenti nexum artiſſimū inde perſpicere licet. **

* Dogmaticum enim fundamentum, ſeu doctrina euangelii in ſcriptura ſacra comprehenſa, delineatio velut quædam, atque adumbratio eſt fundamenti realiſ. Hinc vt vtriuſque ſemper obſeruanda eſt analogia, ita, ſi de neceſſitate credendi ea, quæ ſcriptura proponit, quaeratur, ſemper ad *ἡμεῖς*, quam quodlibet dogma ad fundamentum reale habet, reſpiciendum eſt.

** Quemadmodum nonnulli, ex iſiſ præſertim, qui Romanæ eccleſiæ placita ſequuntur, fundamentalium articuloſum numerum ultra modum augent, ita alii contra, præſertim qui ex Socini ſchola prodierunt, itemque Arminiani, eundem ultra, quam par eſt, imminuunt. Hinc vehementer diſceptari ſolet, ex quibus characteribuſ veri iudiciſ, articuliſ fidei dignoſcantur fundamentaleſ. Sunt namque,

que, qui contendunt, nullum aliud dogma pro fundamentali habendum, nisi quod *gr̃us* in scriptura sacra tradatur: alii id demum fundamentale, & ad salutem necessarium credunt, quod non tantum clare & euidenter in sacra scriptura exstat, sed & necessitatis notam sibi additam habet, seu, tanquam creditu necessarium in scriptura sacra commendatur: alii denique in symbolo, quod vocant, apostolico ea omnia, quae sc̃ra crediturque ad salutem sunt necessaria, contineri, sibi persuadent, vt, qui ista admittat, omnia quae ad fundamentum fidei spectant, tenere credatur. Verum, quod ad primum attinet, lubentes equidem concedimus, ea quae *gr̃us* in scriptura sacra ceu creditu necessaria proponuntur, necessaria quoque ad salutem esse: sed praeter ea nihil aliud ceu necessarium admitendum esse, perperam adseritur. Quae enim per legitimam consequentiam ex verbis scripturae deducuntur, non minus a scriptura proponuntur, quam quae in ea *gr̃us* continentur. Adeoque, si aliquid ex verbis scripturae, ceu creditu necessarium, per legitimam consequentiam deriuetur, non minus illud necessarium erit, quam si *gr̃us* in scriptura sacra exstet. Accedit exemplum ipsius seruatoris & apostolorum, qui subinde magni momenti dogmata per legitimam consequentiam ex scriptura sacra demonstrarunt; cuiusmodi illud erat de resurrectione mortuorum, *Matth. XXII. 31. & Marc. XII, 26.* Immo, dum Christus ludaeos *scrutari scripturas* iubet, *quod istae sint, quae testimonium de eo perhibeant*, nihil aliud sibi vult, quam vt per legitimam consequentiam hoc inde colligant. Nulli enim in veteri testamento *gr̃us* haec verba exstant: *Iesus Nazarenus est Messias.* Nec scilicet alter character procedit, cui prae aliis & PHILIPPVS A LIMBORCH insitit, *theolog. christ. l. 7. c. 21. §. 10. p. m. 837.* Etenim, quod dicitur, nihil ceu necessarium ad salutem ad-

mittendum, nisi clare & euidenter in scriptura sacra contineatur, haecenus equidem admitti potest, si & ea, quae per legitimam consequentiam inde deducuntur, non excludantur. Cum vero non omnia, quae clare & perspicue in sacra scriptura reuelata sunt, statim ad salutem creditu sint necessaria, *notam* quoque accedere vult *necessitatis.* Et fateor sane, vbi eiusmodi nota necessitatis adest, e. g. *Ioan. III, 36. qui credit in filium, habet vitam aeternam, qui autem incredulus est filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum,* dubitari nequit, id prorsus ad salutem esse necessarium. Sed cum plurima occurrant loca, in quibus de dogmatibus ad salutem citra controuersiam necessariis sermo est, & tamen eiusmodi necessitatis notam explicite adiunctam non habeant; falleretur vtique, qui concluderet, dogma aliquod ad salutem non esse necessarium, quia cum eiusmodi necessitatis nota non proponitur. Ad symbolum denique, quod vocatur apostolicum, quod attinet, adsumere tantisper liceat, quod a viris doctissimis dudum luculenter est demonstratum, id ab ipsis apostolis minime fuisse concinnatum. Multo minus eum in finem concinnatum probari potest, vt formula quaedam esset, quae omnia creditu ad salutem necessaria complecteretur. Immo, longe verosimillima eorum est sententia, qui symbolum hocce ex formula baptismatis, cui sensum alia capita, haeresibus eo tempore ecclesiam perturbantibus, opposita, fuerunt addita, ortum fuisse, existimant. Legenda, quae praeter multos alios hac de re obseruat I. TIGRIVS, in *dissert. de pseudepigraphis Christi, Mariae, & apostolorum*, in appendice *dissert. de haeresiarchis aevi apostolici &c. cap. 8. p. 144.* itemque auctor *historiae symboli apostolici, cum observationibus ecclesiasticis & criticis &c. c. 1. §. 28 seq.* Inde ergo palam est, symbolum apostolicum neutiquam cum in finem conditum, vt plene ea

omnia, quae creditu ad salutem sunt necessaria, exhiberet. Ea enim saltem ad formulam baptismalem sunt addita, quae temporis atque haereseos, in ecclesia saeuientium, ratio postulat. Immo & res ipsa hoc docet, quod nonnulla christianae religionis capita diserte in hocce symbolo non exprimantur, quae tamen creditu necessaria ad salutem esse, ex dicendis patebit: ea autem, quae in illo diserte exstant, verbis, ob breuitatem sermonis tam late patentibus, efferantur, vt in diuersos facile trahi sensus queant. Hinc & experientia constat, homines in plurimis doctrinae christianae capitibus toto, quod aiunt, caelo discrepantes, in eo tamen conuenire, quod symbolum apostolicum admittunt, dum quilibet verbis sensum, quem mente iam antea concepit, tribuit. Atque haec cum ita se habeant, characteres istos, quos antea commemorauimus, rem istam minime conficere possunt. Nihilque aliud superest, quam vt nostra methodo progrediamur; quae vt tutissima est, ita neminem fallere potest. Fundamentum nimirum reale, quod est Iesus Christus, eiusque finis proximus, seu reconciliatio hominum cum Deo, adcurate expendendus: & hinc porro, quae, vt finis hucce obtineri queat, necessaria sunt, diligenter considerandum, eaque demum ratione, iuxta analogiam fundamenti dogmatici & realis, de singulorum relatione fidei capium ad hocce fundamentum relatione, adeoque & ad salutem necessitate, pronuntiandum. Hoc vero, quo pacto in singulis capitibus, iis maxime, quae in disceptationem veniunt, procedat, frequentia ostendent. Dubium equidem aliquod contra nostram methodum mouere videtur vir doctissimus celeberrimusque

IO. ALPH. TYRRETTINVS. Quando enim in *disquisit. de articulis fundamental. aubi eius testium praemissa, c. 3. p. 20. seq.* falsas articulorum fundamentalium notas reiecit, & inter eas hanc quoque, quam

nonnulli ab *analogia*, vt putat, *fidei* desumunt; eam, quam nos defendimus sententiam, hisce primum proponit verbis: *sunt & alii, qui sic arguunt: Christus est fundamentum, iuxta illud apostoli: nemo potest aliud fundamentum ponere, praeter illud, quod positum est, Iesum Christum, 1. Cor. III. u.* Atqui in Christo varia spectari possunt, puta eius persona, naturae, status, officia, beneficia &c. ad quae capita quaestiones innumeras, immo vero theologicas omnes quaestiones, referri posse, nemo non videt; tum respondet: Verum, qui ita ratiocinantur, quamquam nihil dicunt, quod non sit certissimum, immo & momentosissimum, tamen confundunt id, quod ad parandam salutem necessarium fuit, cum eo, quod est cognitu necessarium. Quae duo tamen quam maxime inter se differre, vel sola infantium, surdorum, mente captorum, denique patrum veteris testamenti exempla docere possunt. Res similitudine a cibis desumpta non parum illustratur. Quis enim nescit, innumera ad ciborum coctionem, & distributionem requiri, quae tamen cognosci necesse esse, vt quis nutriatur, nemo dixerit. Ad quae pauca quaedam reponere mihi liceat. Methodus nostra, qua vrimur, vt definiamus, quinam articuli fundamentales aut non fundamentales sunt, non ab *analogia fidei*, sed ab *analogia* seu comparatione fundamenti realis ac dogmatici, pendet. Haec prorsus diuersa esse, quae haecenus diximus, neminem dubitare sinent. Deinde, cum plurima in Christo, ceu fundamento reali spectari possint, non tamen omnia sunt fundamentalia; sed ea tantum, quae necessaria sunt, vt Christi meritum vera fide adprehendamus, & ita Deo reconciliemur. Cum autem porro fides, quae meritum Christi adprehendit, sine cognitione, ac quidem sufficienti, esse nequeat, non satis, fateor, capio, quid vir doctissimus sibi velit, quando existimat, eos, qui hanc methodum sequuntur, *confundere id, quod*

ad

ad parandam salutem necessarium est, cum eo, quod est cognitu necessarium. Non ea confundimus, sed tam arcto vinculo coniuncta esse docemus, vt separari a se inuicem nequeant. Exempla ista, quae adfert, nobis non obstant. Infantes, qui antevsum rationis saluantur, vi baptismi saluantur. Sed meminisse oportet, disputare nos de articulis fidei, adeoque de fide adulatorum, quae sine cognitione & quidem sufficienti esse nequit, nisi Romanensium fidem implicitam nostro adprobare calculo velimus. De surdorum, ac mente captorum salute nihil definitio, nec definiri quidquam potest, nisi dicatur, vi baptismi eos saluari. Ideoque horum itidem huc non pertinent exempla. Patres autem veteris testamenti, qui fide in Messiam praedicti fuerunt, omnino etiam ea de illo cognouerunt, quae pro istius temporis conditione cognoscere de eo & potuerunt, & debuerunt. Simile illud de ciborum concoctione, huc non adeo, ni fallor, quadrat. Ad ciborum enim concoctionem cognitio plane non requiritur, quam a fide abesse posse, nemo dixerit. Sed haec eum salutem in finem attuli, vt nostrae inde sententiae lucem adfunderem. Interim lubens fateor, in applicatione eorum, quae hactenus diximus, caute versandum esse. Pri-

mo namque certum, non omnia omnibus esse fundamentalia. Quod non ita capiendum, ac si fundamentum ipsam varium ac diuersum sit; absit! sed quod pro diuersa reuelationis diuiniae mensura, quaedam certo tempore cognitu ad salutem necessaria sint, quae alio tempore non aequae necessaria fuere. Sic in veteri testamento generatim ad salutem sufficiebat fides in Messiam; sed in nouo necesse est, vt quis sciat & credat, Iesum Nazarenum esse Messiam illum, patribus promissum. Praeterea, cum & hodie maior aut minor quorundam sit ingenii perpicacia, fieri potest, vt error aliquis in vno perniciosior sit, quam in alio, seu salutem in vno impediatur, non aequae in alio. Quare & de hominibus iisdem erroribus licet imbutis, non semper tamen eadem licet iudicare ratione. Errari etiam fundamentaliter potest, non tantum si quis ea neget, quae directe aut indirecte ad fundamentum fidei pertinent; sed & si aliquid addat, quo fundamentum euertatur; e. g. si praeter vnum Deum, angelos, sanctos, imagines, cultu religioso prosequendas contendat. Addi & alia his similia a viris doctis solent, quae, cum facile a quouis intelligantur, iis non immorabimur.

§. XXXIII. Fundamentales itaque fidei articuli sunt, qui saluo fidei fundamento ignorari, aut saltem negari non possunt. Suntque iterum vel primarii, vel secundarii. Primarii sunt, qui salua fide & salute non solum non negari, sed nec ignorari possunt; eo rursus discrimine, vt quorundam res significata ad ipsam fundamenti realis constitutionem pertineat; alii autem tam arcte cum fundamento connexi sint, vt ab eo separari nequeant. Secundarii vero sunt, qui ignorari equidem possunt, saluo salutis fundamento, non autem negari. Qui enim consequens aliquod ignorat, non statim negat antecedens: quod de eo, qui consequens negat, non temere praesumendum. ***

* Huc itaque pertinet articulus de Christo *Deo & homo*. Cum enim fundamentum fidei sit Christus, vt scriptura diserte testa-

tur, ipsa ratio fundamenti sibi non constat, nisi sciam, quis ille sit, qui sacrificium infiniti pretii & valoris pro nobis obtulit, vt

nos Deo reconciliaret. Verum eum fuisse hominem, facile quilibet intelligit, cum non alius, quam homo, eiusmodi quid praestare possit: omnium etiam hominum, ut redemptor ipse homo esset, maxime perferret, ut diserte Paulus docet, *Ebr. II, 11. seq.* Non minus tamen iude sequitur, non alium, quam qui verus etiam Deus esset, hocce redemptoris munere potuisse fungi; conf. *ps. XLIX, 8, 9. Ebr. VII, 26.* Quod enim pro peccatorum nostrorum expiatione offerendum erat, infiniti debebat esse valoris: cuiusmodi quid ab eo, qui non est verus Deus, expectari non potest; conf. *1. Pet. I, 18, 19.* Vnde summa necessitas credendi, Iesum Christum non tantum verum hominem, sed & verum Deum esse, liquet: quam & veteris ecclesiae agnovissent doctores, vti ex instituto GEORGIVS BVLLVS demonstravit, in *iudicio ecclesiae catholicae trium primorum saeculorum, de necessitate credendi, quod dominus noster Iesus Christus sit verus Deus.* Quamquam & idem ante illum luculenter etiam auerit ABR. CALOVIUS *system. theol. rom. I. c. 5. quaest. 5. p. 624. seq.* Doctrinam de merito & satisfactione Christi huc itidem spectare, nemo non facile intelligit. Proximum enim huncce esse finem, cur Christus in mundum venerit, ut homines Deo reconciliaret, ex antea dictis constat, & scriptura sacra, *2. Cor. V, 19.* alibique, diserte testatur. Nullum itaque est dubium, quin ipsum fundamentum fidei labefacerent, prorsusque euerant, qui redemptionem hancce, sanguine Christi factam, seu satisfactionem, in dubium vocant.

****** Nullum apud rectos rerum existimatores est dubium, quin ipsum *trinitatis mysterium* ad hancce classem sit referendum. Cum enim adea doctrinae capita, quae ipsum fundamentum constituunt, pertineat articulus de Christo, quodue is non tantum verus homo, sed & verus Deus sit, ut antea demonstratum, non potest

non inde sequi, plures in vna eademque essentia esse *personas*. Cum vero porro scriptura diserte doceat, tres esse eiusmodi *personas*, quae & diuersa ratione ad salutem nostram per meritum Christi consequendam concurrant, *Matth. XXI, 19. 2. Cor. XIII, 13. 1. Io. V, 7.* alibique, & ita quidem concurrant, ut facile constet, totum hocce non aliter sibi constare negotium; sine mysterii huius noticia, neminem veram, quaecue salutem adferat, fidem habere posse, manifestum est. Accedit, quod merito inter praesupposita religionis reuelatae referatur, ut Deum, quem cultu religioso prosequi cupimus, ita, prout se nobis reuelauit, agnoscamus. Reuelauit autem se ita, ut vnicum quidem esse constet, quod & ratio docet, sed & simul ut pater a filio, & ab utroque spiritus sanctus certa quadam ratione discernantur. Idque & seruator ipse confirmat, quando *Ioan. XVII, 3. haec est, inquit, vita aeterna, ut te, qui solus verus Deus es, & quem misisti, Iesum Christum, agnoscant.* Nemo autem eum, qui solus verus Deus est, recte agnoscit, nisi qui eum ita agnoscit, prout se reuelauit, adeoque, prout in vna eademque essentia est pater, filius, & spiritus sanctus; quemadmodum & nemo Iesum Christum recte agnoscit, nisi qui simul intelligit, eum & verum hominem aequae ac verum Deum esse. Nemo itaque etiam sine eiusmodi noticia vitam aeternam consequi potest. Eiusdemque conditionis est articulus de *gratia ac beneuolentia Dei vniuersali*, quae seruo omnium hominum salutem cupit. Hanc enim qui non credit, non quoque certus esse potest, meritum Christi ad se pertinere. Ut autem meritum Christi ad ipsum fidei fundamentum pertinet, ita arctissimo cum eo nexu recte coniuncta censetur, sine quibus fides, meritum Christi adprehendens, consistere nequit: quem in censum asseuerationis diuinae de gratia Dei vniuersali, *Ioan. III, 16. 1. Tim. II, 4. 2. Petr.*

2. *Pet. III, 9.* omnino referendae sunt. Hinc vero &, quo loco doctrina de peccato habenda sit, intelligitur. Qui se peccatorem, ea, qua decet, ratione non agnoscit, non etiam credet, expiatione peccatorum, seu satisfactione se opus habere. Praeterea sine peccatorum agnitione vera nulla est poenitentia; sine poenitentia nulla fides, sine fide satisfactio Christi nobis non prodest. Hinc & experientia docet, omnes eos, qui satisfactionem Christi negant, id agere, vt cum Pelagianis peccata valde extenuent: quemadmodum contra, qui peccata extenuant, id fere agunt, vt hac ratione eo facilius satisfactionem Christi in dubium vocare queant. Hoc vel Phariseorum atque scribarum in genere Iudaica exemplo patet, *Matth. V, 20.* Paulus contra apostolus, iustificationem per sanguinem seu meritum Christi demonstraturus, non rectius se hoc facturum credidit, quam vt intimam hominum per peccata corruptionem delinearet; vtriusque doctrinae archilimum nexum hoc ipso ostendens euidenter, *Rom. III, 9. ad 26.* Quo ipso simul condocemur, ipsam etiam de iustificatione hominis peccatoris coram Deo, itemque de fide qua meritum Christi adprehendimus, immo & de poenitentia doctrinam, in eodem hocce articulorum fundamentalium ordine, locum obtinere. Non alium enim in finem Christus suo sanguine nostra expiauit crimina, quam vt peccatorum remissionem consequeremur, quae vera est iustificatio, *Rom. III, 25. IV, 6, 7. Phil. III, 9.* At quomodo consequemur istam remissionem peccatorum sine fide, quam adeo & apostolus Paulus, *locis citatis* discrete requirit, suffragante & alibi scriptura, *Io. III, 16. Gal. III, n. Ebr. X, 38.* Fides autem sine poenitentia esse nequit. Vnde & ipse seruator, summam illorum, quae hominibus per apostolos adnuntianda erant, indicaturus, *poenitentiam & remissionem peccatorum* coniungit, *Luc. XXIV,*

47. Tandem doctrina de *vita aeterna* hisce addenda est. Praeterquam enim, quod inter bases & fundamenta omnis religionis hoc pertinet, dari praemia recte factorum, & peccatorum poenae, vniuersum salutis negotium comparatum est ita, vt aeternae salutis compotes fiamus: simulque adeo finis hicce cum mediis archilimo vinculo cohaeret, ipsa scriptura teste, *Ioan. III, 16. XI II, 3.* Et quis tandem christianus esse vellet, si hacce ipse destitueretur? recte siquidem apostolus: *si huius duntaxat vitae gratia in Christo spem habemus, sumus omnium hominum miserrimi; 1. Cor. XV, 19,*

*** Saltem de iis, qui peripicacioris sunt ingenii, nec adfectu quodam, aut sententiae cuiusdam, quam defendendam susceperunt, amore, nimis praepediuntur. De iis enim, qui non adeo peripicaci sunt ingenii, aut aliam ob causam impediuntur, quo minus intellectu suo recte vti queant, aliter censendum. Experientia vtrique docet, subinde contingere, vt quis consequens neget, & tamen serio contendat, se admittere antecedens. Ceterum, referri huc a theologis solet doctrina de *personarum diuinarum proprietatibus characteristicis*, quibus vna persona ab altera discernitur: has enim si quis negauerit, non potest non ipsas personas diuinas negare. Rursus tamen nihil obstat, quo minus aliquis simplici fide patrem, filium, atque spiritum sanctum credat, colatque, et sic, quae de personarum diuinarum proprietatibus characteristicis tradi solent, ignoret. De *unionem personalem* distincte spectata, deque *communicatione idiomatum*, vtriusque naturae in Christo, idem censendum, nemo non intelligit. Sed & de *peccato originali*, quae scriptura duce cognoscimus, huc referri solent: de quo tamen articulo dubitari posset, annon rectius inter fundamentales prioris ordinis referatur. Certe, sine intima corruptionis nostrae naturalis notitia, poenitentia vix seria & genuina esse potest,

potest, exemplum & hic nobis praecunte Dauide, *psalm. LI, 7.* Sine poenitentia autem nec fides sibi constat; nec meritum Christi, vt antea diximus, nobis prodest. Accedit, quod non alium in finem peccatum originale aut negari, aut extenuari soleat, quam vt eo facilius satisfactio Christi

in dubium vocetur. Vnde vtriusque dogmatis arctissimus nexus intelligitur. Quid de *decreto electionis intuitu fidei finalis; de iustificatione per solam fidem, excluso operum merito*, similibusque capitibus sentiendum sit, ex haecenus dictis facile diiudicari poterit.

§. XXXIV. Articuli non fundamentales sunt, qui saluo fidei fundamento & ignorari, & negari possunt: * sed tum demum, si ratio ipsa, ob quam aliquis dogma aliquod in dubium vocat, ipsum fidei fundamentum nec directe, nec indirecte attingat. Sedulo enim non tantum ad ipsam, quam quis fouet, sententiam, sed ad rationem etiam, ob quam eam fouet, attendendum, vt rite, num error aliquis fundamentalis sit, diiudicari queat. **

* Si modo negatio in ipsam reuelationem non sit iniuria, aut cum adfectu quodam prauo, qui cum vera fide consistere nequeat, coniuncta. De priori capite conferenda, quae ad §. 30. diximus.

** Exempli loco sit celebris quaestio de origine animae, num per traducem, an per creationem? de qua in vtramque partem a theologis disceptari solet, prudentioribus quidem *innoxii* hic eligentibus. Quamcumque autem aliquis defendat sententiam, si vel maxime erret, non potest tamen error dici fundamentalis. Sed si quis sententiam de traducere ideo eligeret, quod animam materialem, simulque mortalem statueret; aut alius rursus creationem defenderet, eo quod nullum admitteret peccatum originale, de vtroque longe aliter esset censendum. Quo loco enim doctri-

na de peccato originali habenda sit, iam antea diximus. Animam autem & materiae, & interitus expertem esse, ex generalibus omnis religionis, naturalis pariter ac reuelatae fundamentis, quae supra exposuimus, constat. Idem & de quaestione non minus celebri, an melior ecclesiae status? anque conversio insignis Iudaeorum expectanda sit? pronuntiandum. Quamcumque hic quis defendat sententiam, negantem aut affirmantem, eiusmodi tunc eum quid admittere, quod fundamentum fidei laedat, dici nequit. Sed dispiciendum tamen simul, qua quis ratione ad alterutram sententiam amplectendam inducatur, & quo pacto eam explicet? Si enim eiusmodi simul inuoluat placita, quae maioris momenti dogmata euerit, rursus & aliter hic sentiendum.

§. XXXV. Ex fundamentalium articulorum connexionione analogia illa fidei oritur, quae in ipsa quoque scripturae interpretatione, iuxta apostoli effatum *Rom. XII, 6.* vtramque facit paginam, simul tamen ex ipsa scriptura, locisque eius clarissimis, praecipua salutaris doctrinae capita euidenter pendentibus, hauritur. *

* Analogiae vox, vt in mathematicorum scholis frequens est, ibique similitudinem rationum, qua numeri, ipsaeque magnitudines inter se comparantur, significat;

ita ad doctrinam sacram applicata, capitulum atque articulorum, quibus religio christiana absoluitur, praesertim fundamentalium, consensum atque harmoniam denotat.

denotat. Et hanc quidem analogiam fidei etiam apostolus Paulus innuit: *οὗτε προφητείας κατὰ τὴν ἀναλογία τῆς πίστεως, Rom. XII, 6.* Per prophetiam nimirum non χάρισμα vaticinandi, aut diuinarum rerum reuelationem, quae immediate a Deo proficiscitur, intelligit, sed donum interpretandi scripturam: quo pacto itidem ea vox 1. *Cor. XIV, 6. 1. Thessal. V, 20. 1. Tim. IV, 14.* alibique sumitur. Etenim in priori sensu eam vocem hic accipi non posse, vel inde patet, quod prophetis, ex instinctu & adfectu diuino loquentibus, regulas praescribere necesse non sit. Fallitur itaque CROTIUS, dum, vocem *προφητείας* ita accipiens, sensum esse putat: prout quilibet maiorem vel minorem prophetiae gradum a Deo consequutus est, hac mensura contentus sit. Vocem *πίστεως*, *fides*, non *subiective*, vti loqui solent, pro fide iustificante, sed *obiective*, pro doctrina fidei, hic ab apostolo

sumi, vel inde intelligitur, quod fides priori modo spectata, per doctrinam fidei producatur, aut confirmetur, adeoque ipsius doctrinae norma esse nequeat. Est enim doctrina posterior, seu effectus eius; cum norma prior & notior eo esse debeat, quod ad eam exigitur. Atque hinc, quid apostolus per *ἀναλογίαν τῆς πίστεως* indicet, facile intelligitur. Nihil aliud scilicet, quam nexum, concentum, & summam praecipuorum doctrinae sacrae capitum, seu articulorum fundamentalium, qui arctissimo inter se vinculo connexi, normam velut ac regulam constituent, ad quam cuncta exploranda sunt, atque exigenda. Hunc vero concentum seu harmoniam articulorum fundamentalium, acque ac ipsos hosce articulos, ex ipsa scriptura sacra hauriendam, ex iis, quae suo loco dicuntur, vltterius patebit.

§. XXXVI. Vt autem religio generatim spectata non tantum vera Numinis cognitione, sed & eiusdem recto cultu absoluitur, * ita vel maxime etiam religio christiana non tantum credenda praescribit, sed agenda quoque inculcat, quae & tam arcto inter se, si ipsam praxin spectes, coniuncta sunt vinculo, vt separari nequeant. ** Immo; eo tota est comparata, vt homines Deo reconciliati, 2. *Cor. V, 19.* adeoque per fidem cum illo iterum vniti, *Ioan. XIV, 23.* *** illi seruiant in iustitia & sanctitate, *1. Iac. 1, 75. 1. Pet. 1, 15.* & tanquam λαὸς περιούσιος, *ἐκλεκτοὶ* sint iis bonis operibus, *Tit. II, 14.* ad quae etiam sunt conditi, *Ephes. II, 10.* adeoque hac ratione, praua quaeuis euitantes, in hocce mundo vivant *εὐσεβώς, σωφρόνως & δικαίως, Tit. II, 12.* * Qua quidem ratione & imago Dei, ad quam conditi erant, quamue per lapsum primorum parentum amiserant, magis magisque in illis restauratur, *Ephes. IV, 24. Coloss. III, 10. 2. Cor. III, 18.*

* Conferenda quae supra ad §. IV. diximus.

** Ex instituto hoc est demonstratum in *institut. theol. moral. part. I. prolegom. §. I. seq.* Immo, hoc & ipsum nomen *christianorum* ostendit, quo olim plane indigni iudicati sunt, quorum vita praeceptis Christi, eiusque disciplinae non responderet. Qua

de re eleganter ATHENAGORAS: *οὐδεὶς χριστιανὸς πονηρὸς, ἢ μὴ ὑποκρίνεται τὸν λόγον. νεμὸ χριστιανὸς καλὸς ἐστίν, ἐὰν μὴ τὴν ἐκκλησίαν προσέκοιται; apolog. pro christ. p. m. 27.* Addit ibidem: *οὗτοι καὶ τοὺς ἀπὸ φιλοσοφίας κερτομίζοντες δὲ καὶ μὴ τὸν λόγον ἔχοντες, οὗτοι καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν λόγον ἔχοντες, οὗτοι καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν λόγον ἔχοντες, οὗτοι καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν λόγον ἔχοντες.*

γεν, μίχρη τοῦ λόγου de quibus AVLVVS GELIVS, *noft. Attic. l. 17. c. 19. & l. 13. c. 8.* agit, itemque M. AVRELIVS ANTONINVS, *de fe ipfo ad fe ipsum, l. 2. §. 16.*

*** Quod si ergo vox religionis a religando deriuetur, vti supra ad §. IV. obleruauimus, elegantissime hoc in christia-

nam religionem quadrat, cuius quippe finis est, homines per peccatum a Deo separatos, *Ef. LIX.* cum eo iterum vnire.

* His vocibus enim apostolus omnia hominum erga Deum, erga se ipsos, & erga alios, officia complectitur.

§. XXXVII. Qui inter christianos non tantum vera fide imbuti sunt, sed etiam Numinis munere eam prae reliquis adepti sunt facultatem, vt sacrae doctrinae, qua christiana religio constat, capita rite proponere, explicare, & contra dissentientium insultus defendere, aliosque adeo ad veram fidem perducere, aut in ea confirmare queant, voce recepta *theologi* vocari solent. Vocem enim istam apud ethnicos valde vsitatam, recte ad sapientiae diuinæ magistros atque doctores designandos, retinuerunt christiani. *

* Antiquissimus, ni fallor, cui inter ethnicos *theologi* nomen datum, Sanchuniathon ille est, inter Phoenices celebris, quivē ad iudicum tempora refertur. Hic EVSEBIO disertē *theologi* nomine venit, *præpar. evang. l. 1. p. 31.* Ταῦτα μὲν, inquit, ἡ διὰ θεοῦ ἀληθὴς ἐμὸν καὶ παλαιότατον τῶν θεολόγων μνησθέντες. Haec ille, quibus istius *theologi* (Sanchuniathonis) cum in scribendo veritatem, tum etiam vetustatem nobis testatam reliquit. Ratio autem, cur ita dicatur, haec est, quod primus rerum originēs, Aegyptiorumque & Phoenicū religionem descripserit. Ex fragmentis autem eius, quae EVSEBIVS nobis cōseruavit, pater, nonnulla quidem a Mose cum accepisse, sed fabulas simul & commenta plurima admiscuisse, siue ipse ea excogitaverit, siue ex commentariis vrbium & templorum, ad quae prouocāt, didicerit. Quia etiam Moies primo opera creationis ordine exposuit, tumque generationes patriarcharum, qui ante diluuiū vixerant, subiunxit, vnde & Gen. I, 1. dicitur: בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ hic est liber generationum Adami, haud dubio & alii exemplum eius sequuti, praemissis de origine rerum cogitationibus suis, antiquissimorum homi-

num, qui sibi maxime noti erant, & deinceps pro diis habebantur, genealogias literis consignarunt. Atque hinc istae genealogiae deorum ortae sunt apud orientis gentes, quarum specimen Sanchuniathon nobis reliquit: a quibus deinceps & Graeci suas acceperunt *theologias*, vt tamen & ipsi his quaedam adderent. Atque hinc non tantum Sanchuniathon *theologus* dictus est, sed & quae reliquit scripta, sub titulo ἡ Φοινίκων θεολογία laudantur a THEODORETO, *de curat. graecar. adfection. serm. II. p. m. 505.* quamquam ab aliis aliter adpellentur, vti iam a me obseruatum *hist. eccles. vet. test. ad per. II. sect. 2. §. 18. p. 985.* Eandem vero ob causam & poetarū antiquissimi, Hesiodus, Homerus, alique, qui *theologias* scripserunt, *theologi* dicti sunt. Recte id & AVGVSTINVS docet: Per idem temporis intervallum exstiterunt poetae, qui etiam *theologi* dicerentur, quoniam de iis carmina faciebant, sed talibus diis, qui, licet magni homines, tamen homines fuerunt &c. de ciuit. Dei l. 18. c. 14. conf. & LACTANTIUS, *de ira Dei cap. II. p. m. 322.* Speciatim & de Homero PHILOSTRATVS, quod Orpheum ὁ πολλοῦ τῶν κατὰ τὴν θεολογίαν, ἢ πολλὸς ad theologiam

giam pertinentibus superauerit; in *heroicis* cap. 2. p. m. 693. Nec poetæ modo, sed & alii, qui rituum sacrorum, rerumque diuinarum periti erant, hoc nomine veniebant, quemadmodum & ipsa illa rerum diuinarum peritia *θεολογία* dicebatur. Hinc de Orpheo Diodorus Siculus dicit, eum *μεγάλην δόξαν παρὰ τοῖς Ἕλλησι ἐπὶ μελῶδι καὶ τελευταῖ καὶ θεολογίας*, magnam apud Græcos gloriam carminum modulatione, sacrorumque rituum institutis, & diuinarum rerum interpretatione adeptum, l. i. p. 20. Talis erat Epimenides, de quo Plutarchus: *ἰδὲκεν δὲ τις αὐτῶν θεοφιλεὶς καὶ σοφὸς περὶ τὰ θεῖα, τὴν ἡθουσιαικὴν καὶ τελευταῖαν σοφίαν habebatur is vir Deo carus, & in rebus sacris prae-cellens sapientia, tam fanatica, tum mystica; in Solone p. 84.* Sed & philosophi quoque illi, qui rerum diuinarum periti censebantur, theologi dicti sunt: quo nomine cum primis Pherecydes celebratur, Pythagoræ praeceptor; de quo legenda, quæ adfert Io. Owenus, in *theologum. lib. i. cap. l. p. 4.*

Transiit deinceps vox hæec in ecclesiam christianam: quo tamen tempore hoc factum, aut quonam primo adhibita sit, non constat. In apocalypseo *ἰεργαφῆ* equidem ipse Ioannes apostolus & euangelista *theologus* salutatur: eam vero non ipsius Ioannis esse, sed ab alio quodam profectam, dudum viri docti demonstrarunt. Idque recte & hugoni Grotio observatum, in *praefatio ad apocal. Ioannis*, ubi causam simul indicaturus, cur hoc nomen Ioanni datum sit, addit: *Non aliunde (hoc) factum est, quam quod post Origenem christiani, quem titulum Orpheo dant Platonici, meliori iure dederunt Ioanni.* Verum, num post Origenem, an ante eum hæc titulus Ioanni datus sit, non satis liquet. Nec probabile, Platoniorum, Orpheo hoc nomen tributum, exemplo per-motos ad hoc fuisse christianos. Longe rectius alii sentiunt, qui ideo Ioanni hocce

BVD. TH. DOGMAT.

nomen datum existimant, quod prae reliquis scriptoribus sacris diuinitatem seruatoris admodum luculenter adseruisset. Quod cum postea etiam Gregorius Nazianzenus contra Arrianos fecisset, idem nomen illi tributum fuit: immo & ex sermonibus eius quidam, in quibus de seruatoris diuinitate disserit, *περὶ τῆς θεολογίας* inscripti sunt. Et fuit sane deinde hocce nomen apud veteres ecclesiae doctores longe frequentissimum, sed ita, vt non vna eademque ratione acciperetur. Subinde enim doctrinam de Deo, aut etiam de personarum trinitate, interdum vero speciatim doctrinam de diuina Christi natura denotat. Solet etiam haud raro discrimen aliquod inter *θεολογίαν* & *ἰκονομίαν* constitui, ita quidem, vt illa ad diuinam, hæc ad humanam Christi naturam referatur. Quæ de re legenda, quæ Petavius congestit, in *dogmat. theolog. proleg. v. i.*

Ceterum, licet vox *θεολογία*, si compositionem spectes, non tantum λόγον περὶ τοῦ θεοῦ, sed & ἀπὸ τοῦ θεοῦ & πρὸς τὸν θεόν, significet; prima tamen significatio, vt aliis eiusdem compositionis vocibus respondet, ita consuetudine etiam, atque vsu est comprobata: licet & reliquæ, si rem ipsam spectes, in censum venire queant. Ebraeis doctoribus theologia *מורה שפיע* dicitur: alias etiam iuxta scripturæ sacrae ductum vocari potest *γνώσις αὐτοῦ* Luc. I, 77. *σοφία θεοῦ ἐν κρυψίῳ* 1. Cor. II, 7. *λόγος σοφίας* 1. Cor. XII, 8. *γνώσις τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, 2. Cor. IV, 6. *ἐκγνώσις τοῦ θελήματος τοῦ θεοῦ ἐν σοφίᾳ πάση καὶ συνέσει πνευματικῇ*, Coloss. I, 9. *ἐκγνώσις τοῦ θεοῦ ἰδ. v. ii. ἐκθέσια* 1. Tim. III, 16. *ἐκγνώσις τῆς ἀληθείας τῆς πατρὸς ἰσχυρίαν* Tit. I, 1. conf. B. IO. GERHARDVS, in *locis theolog. proem. §. i.* Sunt nimirum hæc ita capienda, vt discrimen, quod inter cognitionem quorumvis credentium, & adcuratorem theologorum intercedit, saluum maneat. Ipsam vero ceteroquin theologiae

G

indo-

indolem egregie exprimunt, simulque nos non est, eamque re ipsa comprobat, theologicondocent, eum, qui vera fide praeditus logineutiquam promereri nomen.

§. XXXVIII. Est itaque theologia, si non tam vocem, quam rem ipsam species, scientia * rerum diuinarum, ** homini peccatori *** ad salutem consequendam * cognitu necessariarum, prout ex scriptura sacra nobis constant, ** cum facultate eas iterum alios docendi, confirmandi, atque defendendi *** coniuncta.

* Otiosas de genere, quod vocant, theologiae mittimus altercationes; cum nihil inde ad quemquam vtilitatis redundet. Recte eam, ad ductum scripturae sacrae, *Coloss. I. 9, 10. Tit. I. 1.* per scientiam defini, patebit ex iis, quae §. 40. & sequentibus dicentur fusius.

** Obiectum, quod aiunt, theologiae innuimus: de quo infra §. 45.

*** Ita subiectum, quod vocant, operationis indicamus: de quo §. 46.

* Ad finem theologiae haec spectant: de quo §. 47.

§. XXXIX. Res ipsa docet, nobis non de ipsius Dei, quam de se ipso habet, cognitione, quam itidem nonnulli theologiam vocant, * sermonem esse; sed de hominum, eaque, prouti hodie cum imperfectione quadam esse coniuncta; non autem de ea, quae post hanc demum vitam futura est. **

* Solet illa, quam de se ipso habet Deus, cognitio *archetypa* dici, eo quod imaginem quamdam aut exemplar exhibeat, ad quam hominum, quam de rebus diuinis habent, cognitio sit exigenda, quae & ideo *ectypa* adpellatur. Poteramus eundem hac observatione superfedere, nisi mori recepto aliquid dandum esset. Equis enim est, qui, cum de theologia praecipimus, existimare posset, nobis sermonem esse de ipsius Dei scientia, aut cognitione illa, quam vel angeli, vel homines, in beatorum sedibus iam triumphantes, de Deo, rebusque diuinis habent? Negari etiam nequit, minus adcurate loqui, qui istam aut Dei, aut angelorum scientiam *theologiam* vocant: certe vsum atque consuetudinem repugnare. Accedit, quod ea cognitio, quam hominibus hic tribuimus, vix vmbra eius

** Sermo nobis namque est non de theologia naturali, sed reuelata; cuius principium cognoscendi est scriptura sacra, de qua *capite sequente*.

*** Non enim de qualicumque rerum diuinarum cognitione, quae omnium vere credentium est, loquimur, sed de adcuratiore & eminentiore illa, qua quis ad docendum aptus redditur, seu, vt Paulus loquitur, vt *ἁδραμοὶ θεοῦ ἄριστοι* sit, *πρὸς πᾶς λέγει ἀγαθὸν ἐκπαινεῖται*, 2. *Tim. III, 17.* Dicitur hac de re §. 48.

referat, quam in Deo ipso non tam intelligimus, quam admiramur, & pia mente veneramur. Interim res ipsa fundamento non destituitur; quin potius Dei cognitionem, seu scientiam, quam de se ipso habet, tamquam exemplar, omnino considerare licet; cum primum hominem ad imaginem Dei conditum esse constet, quae per fidem in Christum, postquam amissa fuit, iterum in nobis est instauranda. Hancce autem imaginem Dei non tantum in sanctitate & iustitia, sed in *cognitione* etiam, Dei scilicet & rerum diuinarum consistere, & Paulus diserte proficitur, *Coloss. III, 10.* & suo loco ex instituto demonstrabitur. Res autem ipsa docet, eam, quae in Christo est, cognitionem, si diuinam eius naturam species, immo & humanam, prout in ea *πάντὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος* habi-

habitat, recte ad archetypam referri, ea quidem ratione, vt diuinæ naturæ *ὁμοιω-*
δης, humanæ autem per vñionem, quam
vocat, personalem tribuenda sit: ea au-
tem, quæ humanæ naturæ Christi pro-
pria est, ectypa recte vocatur: simul tamen
omnium hominum, quantumvis sapientes
aut eruditi sunt, cognitione multis modis
perfectior & excellentior, *psalm. XLV. 8.*
Eo autem omnis hæc observatio, si vñum
species, pertinet, vt in nostræ cognitionis,
quam de Deo, rebusque diuinis habemus,
verā & genuinā indole exploranda, semper
ad archetypam illam, ceu exemplar, ad
quod omnia nostra composita esse debent,
respiciamus. Hinc vero condiscemus.
otiosam, mereque speculatiuam, & omni
virtutum studio destitutam cognitionem,
minime eam esse, quæ diuinæ cogniti-
onis imagini respondeat. Vt enim in Deo
τὸ βάθος γνώσεως καὶ σοφίας καὶ γνώσεως admi-
ramur, *Rom. XI. 33.* ita non minus *τὸ*
πλοῦτος τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγαθίας καὶ
τῆς μακροθυμίας in eo pie veneramur, *Rom.*
II. 4. Certe non minus qua vitæ sancti-
tatem, virtutesque quaslibet, quam qua
cognitionem, vt exemplum, quod imite-
mur, nobis proponitur, *Matth. V. 48. 1.*
Petr. I. 16. Id quod & speciatim de Chri-
sto seruatore est intelligendum, qui est
ἀντίτυπον τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστά-
σεως αὐτοῦ (τοῦ πατρὸς) *Ebr. I. 3.* In eo

§. XI. Scientiam dum eam vocamus, vocem ita accipimus, prout
in scriptura sacra accipi solet, * vt cognitionem denotet *veram, certam &*
viuam, seu efficacem.

* Qui enim ex philosophia, praesertim
Aristotelica, vocis huius significationem
hauriunt, flexus & anfractus sibi ipsis
disponunt, ex quibus non sine difficultate

namque non tantum reconditi sunt *omnes*
thesauri sapientiae & cognitionis, Coloss. II. 3.
sed idem quoque in omni virtutum genere
δυσπραγμον nobis reliquit, *vt vestigiis eius*
insistamus, 1. Petr. II. 21.

** Comparatio ista theologiae, seu cog-
nitionis, quam in hac vita habemus, cum
illa, qua beati in statu gloriae gaudent,
eo itidem pertinet, vt illius imperfectio-
nem intelligamus. Id quod Paulus apo-
stolus nos condocet: *Ex parte cognoscimus,*
& ex parte prophetamus: postquam autem
adueniet quod perfectum est, tunc, quod est
aliquatenus, vt inutile solletur, 1. Cor. XIII.
9. 10. Et iterum: *cernimus nunc per specu-*
lum in aenigmate, tum autem coram: nunc
aliquatenus cognosco, at tunc recognoscam;
quemadmodum recognitus sum, v. 12. Atque
hæc quidem merito nos commonefaci-
unt, vt, qui theologiae operam nauamus,
modeste nos geramus, nostræ imbecillita-
tis memores, nec nimium nobismet ipsis
tribuamus. Quod si faciamus, nec alio-
rum nimis exaggerabimus, aut exagitabi-
mus errores; tales cumprimis, qui fidei
fundamentum non laedunt; quin potius
monito eiusdem apostoli locum relinque-
mus: *Fratres, si quis aliquo delicto antici-*
patus fuerit, vos eum, qui spirituales estis,
resicite cum animi comitate; adspicientes vos
ipsos, ne vos quoque tentemini, Gal. VI. 1.

§. XLI. Et de *veritate* quidem nullum est dubium, cum falsa &
erronea cognitio nullo modo scientiae nomine digna sit. * Testimonio
insuper ipsius Dei, qui ipsa est veritas, & nulla ratione aut fallere, aut
mentiri potest, *Num. XXIII. 19.* cum nitatur, non potest non longe esse
verissima; conf. *Matth. XXII. 16. Ioan. XIV. 16.* Hinc & Paulo *ἐπίγνωσις*
τῆς

της ἀληθείας audit, Tit. I, 1. De supernaturali nimirum hoc intelligendum est veritate, quam *curo & sanguis non reuelat, sed solus pater in caelis, Matth. XVI, 17.* **

* Nec Deum auctorem habet, sed diabolum, qui & ideo *pater mendacii* audit, Ioan. I^{III}, 44. Interim ipsorum hominum culpa contingit, vt pro lunone nubem, pro veritate errorem amplectantur. Tam clare enim & perspicue Deus, quae ad salutem sunt necessaria, reuelauit, vt non temere quispiam, nisi ipsemet sibi desit, a recto aberrare tramite queat.

** Cum enim duplex sit cognoscendi principium, *ratio & reuelatio*, duplex quoque hinc oritur veritas, *naturalis, & supernaturalis*: illa ratione, haec reuelatione nititur. Ad illam percipiendam naturae vires sufficiunt, modo diligens ingenii cultura accedat, nec media, quae ad illam adipiscendam necessaria sunt, negligantur. Ad hanc autem spiritus sancti operatio quaedam, a verbo diuino tamen, eiusque legitimo vsu neutiquam separanda, accedat necesse est, vt non tantum eam recte & plene cognoscamus, sed rite etiam de ea conuincamur. Idque est, quod seruator ipse docet: *Nemo potest ad me venire, nisi pater, qui me misit, cum trahat, a me ultimo die suscitandum. Scriptum est in prophetis: eruntque omnes diuinitus docti. Quisquis, ergo ex patre audiuit & didicit, is ad me venit, Ioan. VI, 44, 45.* Sermo autem hic nobis est de veritate, obiciunt, vt loqui solent, spectata: quae in adcurata & plena, qua omnes fidei articulos, totumque salutis ordinem, nostrorum conceptuum, cum rebus in scriptura sacra reuelatis, iuxta genuinam spiritus sancti mentem, conuenientia atque adfensu, ex scripturae sacrae, dogmata haecce proponentis, euidentia orto, consistit.

Diuerſa ab ea, non penitus tamen seiungenda ad veritas *subiectiue* spectata, seu sincerum virtutis studium, quod in illis,

qui fide vera cum Christo coniuncti sunt, apprehenditur, & itidem ἀληθινὰ veritas vocari solet, *Ephes. IV, 21; conf. & apocal. XXII, 15.* Etenim, nisi veritas hoc modo accepta, ad priorem, seu cognitionem veram accedat, haec parum prodest, nec salutaris, adeoque secundum loquendi rationem scripturae sacrae propriam, minus genuina censetur, iuxta illud Ioannis: *per hoc scimus, quod ipsum nouimus* (hoc est, quod cognitio nostra de Christo vera sit) *si praecepta ipsius obseruemus. Qui dicit, noni cum, & praecepta eius non obseruat, mendax est, & in eo veritas non est, 1. Ioan. II, 3, 4.*

Haecce cognitionis, de qua loquimur, veritas, alias etiam ὁρθόδοξα vocari consuevit. Quae quidem vox, etsi in scriptura non occurrat, apud veteres tamen ecclesiae doctores non est infrequens: Inter scripta IUSTINI martyris non tantum exstat ἡνδεοῖς πιστεύς περί τῆς ὁρθῆς ἐκκλησίας, *expositio fidei, de recta confessione*, sed & ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς ὁρθόδοξους, *responsiones ad orthodoxos*. Vterque tamen libellus perperam IUSTINO tribuitur, vnde iam ea aetate nomen hocce in ecclesia receptum fuisse, inde probari nequit. ATHEODORETΟ illud vsurpatum, dubio caret, siquidem in *dialogorum*, quos reliquit, *libris tribus*, qui tom. IV. operum eius p. 1. seq. exstant, colloquutores introducit *eranisten* atque *orthodoxum*; quorum ille opinionones erroneas, hic vero apostolicam doctrinam propugnat. Hinc & in *praef. ad dial. I.* orthodoxus illi audit ὁ ὡς τῶν ἀποστόλων ἀγωνίζομενος δογματῶν, *qui pro apostolicis dogmatibus pugnat*. Deinde IO. DAMASCENVS notissimum opus de *orthodoxa fide*, cuius plenior inscriptio est: ἡνδεοῖς ἀκριβῆς τῆς ὁρθόδοξου πίστεως, *expositio adcurata fidei ortho-*

orthodoxae, conscripsit, eoque recepta eo tempore maxime in ecclesia orientali dogmata complexus est. Indeque adeo vlu inualuit, recentiori praefertim aetate, vt, qui dogmata certae ecclesiae, aut etiam sectae propria, quam adcuratissime exponerent, & defenderent, prae reliquis orthodoxiae laude florent. Diuersimode itaque vocem hanc accipi posse, ideoque & de re ipsa, quam denotat, non vna eademque ratione statuendum, manifestum est. Veri enim generis orthodoxia, cum nihil aliud quam ipsam doctrinam diuinitus reuelatam, & in scriptura sacra traditam, denotet, non alio loco, quam ipsa haec doctrina habenda. Hanc ergo, qui aut reiicit, aut contemnit, vel in minimis ponit orthodoxiam, in ipsam veritatem, atque diuinam iniurius est reuelationem. Nec vitae sanctae studio opponi potest, vt quandoque fieri solet, siquidem veritatis cognitio ad sanctitatis studium ducit, ita quidem, vt hoc sine illa sibi non constet, nec illa sine hoc finem suum consequatur. Patet vero hinc etiam, quid de orthodoxia

sentiendum, si pro habitu sumatur, facultatemque, quae in diuinis litteris reuelata atque proposita sunt, rite cognoscendi, explicandi, edisserendi, defendendique, denotet. Tum enim cum ipsa theologia conuenit, & non potest non, si vbiue veritatis tantum habeatur ratio, maxima in laude poni. Quodsi quis vero non tam scripturae sacrae dogmata, eaque ad salutem necessaria, quam aut ingenii sui commenta, aut ecclesiae cuiusdam, vel sectae placita, scripturae testimonio destituta, nullaue ratione scitu ad salutem necessaria, primo quidem sibi, aliisque vera esse persuadeat, tum aliis obtrudere quouis modo adnitatur, fuscusque sentientes ceu haereticos pessimos infestetur, inde vt orthodoxiae gloriam referat; eum quidem grauissime voce hac abuti, nemo sanae mentis dubitauerit. Interim, qui istum vocis abusum damnant, recte simul sibi cauent, ne vilo modo ipsi veritati diuiniae, cui non satis magnum pretium statui potest, quidquam derogent.

§. XLII. Longe quoque certissima est haec cognitio, idque eandem ob causam, ob quam pro verissima habenda. * Etsi enim, praefertim in mysteriis, desit euidencia *obiecti*, quae in rebus, rationis captum non excedentibus, efficit, vt earum longe certissima sit cognitio; adest tamen euidencia *testimonii*, & quidem diuini, cuius ea vis est & efficacia, vt nec mathematicae demonstrationes, quantumuis euidentiissimae, certiores credi debeant. **

* Auctoritate enim diuina, quae nulla ratione fallere potest, haec cognitio nititur. Quod vt recte intelligatur, duo hic requiri, obseruandum est. Primo quidem, vt plane conuicti simus, scripturam sacram Deum auctorem agnoscere, & ex eius inspiratione esse profectam; tum, vt certi simus, verum & genuinum istorum locorum, quibus cognitio nostra nititur, nos tenere sensum. Prius, cum variis equidem, iisque euidentiissimis argumentis probari queat, fides tamen diuina, qua hoc

creditur, ex ipso diuini spiritus oritur testimonio, vt insequentibus ostendemus. Vt autem de loci cuiusdam vero & genuino aliquis certus sit sensu, ex principiis hermeneuticis rite adplicatis prouenit. Exinde enim certa quaedam veri sensus criteria resultant, quae omne dubium eximunt, efficiuntque, ne quis falli vlla ratione, aut decipi queat, modo rite hac in re versetur. Accedit ipsa verbi diuini efficacia, in intimos cordis recessus penetrans, & hac ratione de veritate doctrinae, quam ex eo

hausimus, plenissime nos conuincens, *Ioan. VI, 63. Ebr. IV, 12.* Atque hoc Paulus suo nos condocet exemplo, quando, *scio, inquit, cui crediderim, & firmiter persuasus sum, eum posse meum depositum custodire, ad illum diem, 2. Tim. I, 12. conf. Iob. XIX, 25.*

** Solent & philosophi cognitionem in *probabilem & certam* dispescere, illamque *opinionis*, hanc *scientiae* nomine designare. Scientia porro, quae omnem dubitationem excludit, oritur ex euidencia principiorum, prouti haec ex idearum euidencia

resultat. In mysteriis autem, quae supra rationem sunt, cum nulla idearum detur euidencia, nec euidencia principiorum locum habere potest. Sed adest contra euidencia testimonii, quando ex scripturae effatis euidenter constat, & clare, hoc a Deo ipso reuelatum esse. Atque hinc cognitio longe certissima oritur. Facilius enim fieri posset, vt omnes mathematicorum demonstrationes fallerent, quam vt vel vnicum dogma falsum esset, quod Deus ceu verum in scriptura sacra reuelauit.

§. XLIII. Viuam denique, & efficacem vocamus hanc scientiam,* quod theologia, quanta quanta est, si finem species, ad praxin vitae comparata sit. ** Fides enim, ad quam theologia ducit, aut quam potius simul connotat, ex fructibus dignosci debet, *Matth. VII, 17. seq.* per opera est efficax, *Gal. V, 6.* sine operibus mortua est, *Iac. II, 17.* Hinc & Christus ipse, *haec si sciatis, inquit, beati estis si & faciatis, Ioan. XIII, 17.* Paulus autem eam vocat *ἐπίγνωσις ἀληθείας τῆς κατ' εὐαγγελίαν, Tit. I, 1. conf. & Ephes. II, 10.* Hoc tamen non obstat, quo minus ratione *obiecti* theologia, prout aut circa credenda, speciatim sic dicta, aut circa agenda versatur, in *theoreticam & practicam* diuidi queat. ***

* Viua vocatur ea cognitio, quae hominem excitat, vrget, stimulat, ad id agendum, quod agendum sibi esse cognouit; quae autem aliter sese habet, mortua dicitur. Quemadmodum enim vita hominum naturalis, ex motibus variis, atque operationibus, quas vitales vocant, intelligitur; ita etiam ex motibus spiritualibus, num cognitio rerum diuinarum viua sit, cognoscitur. Possit, si quis paullo subtilius cuncta discernere vellet, discrimen aliquod inter cognitionem *viuam & efficacem* constitui, vt, quae nos vrget, stimulat, impellit, ad ea agenda, quae officii nostri esse intelligimus, *viua* dicatur: quando autem obsequium, quod diuinae veritati praestandum est, actu sequitur, *efficax* adpellitur. Vsu tamen fere obtinuit, vt istae voces promiscue sumantur: recteque etiam vita & efficacia iunctum spectan-

tur, cum viua cognitio omnino eo tendat, vt per obsequium, quod quis veritati, pro viribus a Deo concessis, praestaret, sese demonstret. Res ipsa vero, quo pacto veritatis agnitio viua & efficax esse debeat, haud obscura est. Si quis enim de omniscientia, aut omnipraesentia diuina, omnia, quae theologi tradunt, recte & adcurate teneat, immo quam acutissime de hisce omnibus disputare queat, nec tamen ideo se induci patiatur, vt peccata etiam grauisima fugiat, eius cognitionem mortuam & inefficacem esse, seu efficaciam suam actu non exserere, nemo non intelligit. Contra, si quis non tantum sciat, Deum & omniscium esse, & omnipraesentem; sed & quociens prauarum cupiditatum insultus sentit, omniscientiae & omnipraesentiae diuinae consideratione se fortiter sustinet, quo minus in peccata ruat, exemplo Iosephi,

sephi, *Gen. XXXIX, 9.* eius cognitionem viam & efficacem dicendam esse, nemo temere dubitabit. Et eiusmodi quidem, cum omnium christianorum cognitio, quam de rebus diuinis habent, esse debeat, idque non tantum scriptura diserte doceat, sed finis quoque eius requirat; multo magis eam, quae ad theologiam requiritur, cognitionem ita debere esse comparatam, sua sponte inde consequitur. Qui autem ita efficaciter & salutariter veritatem diuinis reuelatam cognoscit, *αὐδῶν* quoque, hoc est, *senfum*, seu *experientiam* rerum diuinarum habet, de qua scriptura passim loquitur, *Psal. XXXIV, 9, Ioan. VII, 17, 1. Petr. II, 3. Ebr. VI, 4, 5.* Hinc & *ἐμπειρίαν* *ἡλικίας* apostolus iungit, *Phil. I, 9.* Qua quidem *αὐδῶν* & experientia spiritali eos vel maxime praeditos esse debere, qui theologorum nomine veniunt, res ipsa facile quemois docet. Conferenda, quae diximus in *instit. theol. moral. part. I. proleg. §. 9.*

** Simul tamen etiam ad praxin ministerii. Sunt enim haec coniungenda, non separanda, siquidem theologus, aut qui doctoris munere in ecclesia fungitur, non minus ad suam, quam ad aliorum salutem respicere debet, *1. Tim. IV, 16.* Idque etiam luculenter idem apostolus *2. Tim. III, 15.* seq. confirmat. Laudat namque Timotheum, quod *ἀπὸ βελήων* a pueritia sacras didicisset litteras, quae possint *κοσμίαι*, sapientem vel eruditum reddere ad salutem per fidem in Christum Iesum. Hinc vero cum ostendisset, quam ex scriptura sacra utilitatem capere liceat, quodue illa omnia, quae

ad fidem vitamque recte instituendam necessaria sint, complectatur, omnia haec eo comparata esse dicit, vt *ἀδελφὸς* *δοῦλ*, homo Deo dicatus, rerumque diuinarum studio, ea qua decet ratione deditus, hinc & diuini spiritus particeps, *2. Petr. I, 21.* *ἀγρίος* sit *ἀγρὸς* *καὶ ἔργον* *ἀγαθὸν* *ἐκπερατωτός*, omnibus iis, quae sacri muneris administratio requirit, plene & sufficienter instructus. Hinc vero colligere licet, in quem finem scriptura sacra a theologo legenda est, eum quoque ipsius theologiae esse finem. Scripturam vero a theologo legendam, tum vt ipsemet ad salutem per fidem in Christum Iesum erudiatur, tum vt & *ἀγρίος* reddatur, & *καὶ ἔργον* *ἀγαθὸν* *ἐκπερατωτός*, ex haecenus didicis licet. Hic itaque ipsius theologiae finis est, adeoque & recte pro scientia practica, seu ad praxin comparata, habetur. Posset idem exemplo ipsius seruatoris, & officii eius prophetici, itemque apostolorum, praeterca ex comparatione theologiae archetypae cum eclypae, aliisque rationibus comprobari, si huic diutius immorari fas esset.

***, Qua finem enim tota theologia practica est. Qua in re omnes consentiunt. Obiectum autem cum in *credenda* & *agenda* dispescatur, quae illa speciatim considerat theologiae pars, *theoretica* seu *dogmatica*, quae haec edidit, *practica* vocari potest & solet. Licet autem & credenda, & agenda distinde considerari queant, re ipsa tamen sunt longe coniunctissima, & sine maximo errore diuelli nequeunt. Pluribus hoc exposui in *instit. theol. moral. part. I. prol. §. 2. seq. it. §. 10.*

§. XLIV. Non tantum itaque falsa erroneaque doctrina theologiae nomine indigna est, * sed cum vnica etiam saltem sit, & esse possit veritas, omnis *indifferentismus religionum* procul hinc exulare debet. ** Idem & de *scepticismismo* est sentiendum, qui cum cognitione certa consistere nequit. *** Sed &, quae mortua saltem est, & efficaciam suam, hominum quidem culpa, non exserit, rerum diuinarum cognitio, vix meretur, vt hoc nomine veniat. *

* Erroris nomine nobis hic venit, quidquid a veritate, maxime reuelata, discrepat. Vt autem reuelatae veritatis capita in ordine ad salutem consequendam, non eiusdem sunt necessitatis, ita & errorum in rebus diuinis diuersa est ratio; nec vno eodemque omnes habendi sunt loco. Alii enim alius magis sunt noxii, id quod ex iis, quae supra de articulis fidei fundamentalibus disputauimus, abunde liquet. Causae errorum, si ab infernali genio, mali omnis auctore, discedas, in ipsa hominum natura, per primorum parentum lapsum deprauata, quaerendae sunt: ea quidem ratione, vt alii ex praua intellectus, alii voluntatis indole sint deriuandi: quamquam simulad prauam intellectus dispositionem corrupta mortalium voluntas, cupiditatesque male sanae, plurimum conferant. Copiosius haec alibi edisseruntur. Conferre interim iuuabit ABR. HEIDANI, de *origine erroris libros octo*, Amstelædami, anno 1678. editos. Quodsi ad errores capitales accedat pertinacia ad eos defendendos, ac disseminandos, *haeresis* vocari solet: de qua suo loco. Solent tamen, vt hoc *ἀνὰ* in *παρά* moneam, speciatim illi haeticorum nomine venire, qui libros vtriusque foederis canonicos admittunt; reliquos, qui aut vtriusque, aut speciatim noui testamenti libros reiciunt, *infideles* vocare moris est. Eam vero, quam eiusmodi homines de rebus diuinis habent cognitionem, theologiae nomine, si accurate loqui velis, indignam esse, nemo dubitauerit.

** Varia sunt *indifferentismi*, vt loqui solent, genera, quae discernere par est, vt recte hac de re statui queat. Cauendum vero cum primis, ne illi, qui pacis ac concordiae studium salua veritate suadent, aut inutiles ac acerbas de rebus ad fundamentum fidei non spectantibus, alie rationes improbant, statim indifferentismi rei agantur. Indifferentismus vere talis aut

vniversalis est, qui particularis. Ille omnes religiones vno eodemque loco habet, quod aut nullam omnino, aut solam naturalem admittat. Prius si fiat, ab atheismo non differet: sin posterius, cum naturalismo consentiet. Particularis autem indifferentismus, de quo nunc nobis sermo est, reuelationem diuinam, quam scriptura sacra nobis exhibet, equidem admittit, inter christianorum autem sectas aut omnes, aut plerasque, aut quasdam, capitale aliquod intercedere discrimen negat. Qua in re qui inter se consentiunt, ob causam rursus, quae in hanc eos inducit sententiam, in diuersas abeunt partes: nonnulli quidem omnem Numinis cultum, praecipuumque adeo religionis vim, in Numinis amore, rectaque adeo voluntatis dispositione collocantibus, quam aliquis adipisci queat, quamcumque etiam de controuersis religionis capitibus teneat sententiam: aliis veritatem ita absconditam esse adferentibus, vt in ea inuenienda omnis frustra collocetur opera: aliis denique dissensum, qui inter partes diuersas intercedit, etsi fundamentalis sit, talem eum esse negantibus. Ab vltimis si incipiamus, res omnis eo redit, vt, quid fundamentale, quid non fundamentale, in sacrae doctrinae capitibus sit, definiatur: quod, qua ratione fieri debeat, supra iam exposuimus. Quia mediam classem pertineat, iisdem, quibus sceptici, pugnant armis, eademque adeo & ratione sunt refellendi, vt deinceps dicemus. De iis itaque saltem, qui in primo ordine constituti sunt, vt aliquid dicamus, superest. Hi vero & se ipsos, & alios turpiter fallunt, dum fidem tantum in voluntate collocant: perperam porro sibi persuadent, ac si quis sine fide, adeoque & sine sufficiente, eaque explicita cognitione Deum amare, atque rite colere, ac virtuti, prout ab homine christiano requiritur, operam dare queat. Cum enim sine fide Deo placere *ἀδύνατον* sit, Ebr. XI, 6. collat.

cum

cum *cap. X, 38.* praeterea homines vera fide destituti, spiritu quoque *ἡθεῖος* destituantur, *Rom. VIII, 15.* eos quoque nec amare Deum, nec quidquam, quod illi gratum sit, efficere posse, longe est manifestissimum. Fides autem, licet qua ultimum gradum, seu fiduciam, ad voluntatem pertineat; qua primum tamen & secundum, seu cognitionem & adfensum, intellectus opus est. Idque vel ipsa humanae mentis, facultatumque, qua pollet, consideratio, istos homines conducere potuisset: cum quotidiana experientia constet, voluntatem non nisi praeuia, eaque sufficienti cognitione moueri. Equis enim credat, fieri posse, vt quis spem suam & fiduciam in homine plane ignoto, de quo, num odio aut amore se prolecururus sit? num iuuare possit, nec ne? non constat, collocet. Quin immo, si voluntas ad eiusmodi adfectum moueri debet, necesse est, vt non tantum utrumque alter mihi notus sit, sed vt etiam sufficienter de eius erga me voluntate, deque viribus, quibus pollet, deque impedimentis, quae remouenda sint, sim instructus. Ipsa praeterea scriptura sacra diserte hoc testatur, quando de fide ita loquitur, vt in ipsius conceptu ac praxi cognitionem inuolui, manifeste innuat, *Es. LIII, 11. Ioan. XVII, 3.* collat. cum *Hab. II, 4. Ioan. VI, 69. 2. Tim. I, 12.* Hinc & non aliter, quam per verbi diuini auditionem fides producitur, *Rom. X, 17.* quod profecto sine cognitione fieri nequit. Sed copiosius infra hoc edisseremus, quando natura indolesque fidei explicanda erit.

*** Non omnis equidem fluctuatio aut dubitatio statim est scepticismus. Facile tamen fieri potest, vt in scepticismum degeneret; eumque eo magis noxium, quo propius ad ipsa fidei fundamenta accedit. Aliam praeterea illorum esse conditionem, qui fide diuina scripturae sacrae auctoritatem, quam a Deo habet, credunt, quam eorum, quos fides humana, & ex

rationibus philosophicis orta, hac de re dubitare non sinit, ex iis, quae ad *§. XLIII.* diximus, constat. Ex quibus adeo illos longius ab omni fluctuationis periculo, nisi forte in tentatione fuerint constituti, remotos esse, quam hos, colligere licet. Cum autem fluctuatio ac dubitatio in iis, quae dubitationem non admittunt, ne quidem cum quorumvis christianorum fide consistere queat, *Iac. I, 6, §.* multo minus theologi nomen, qui hocce morbo laborat, aut omnino in scepticismum pronus est, promereri, quilibet facile intelligit. Plura hic de scepticismo, eiusque lubricis fundamentis non addimus, cum iam praecipua, quae de eo obseruatu digna, exposita sint in *thesib. de atheismo & Superst. c. 2. §. 4. p. 213. seq. & c. 6. §. 1. p. 457. seq.*

* Immo *ἡθεῖος* potius haecce cognitio Paulo apostolo audit, *1. Tim. VI, 20.* Nec enim dubium, quin sterilem illam omnisque fructus expertem, & ab omni pietate seiunctam cognitionem simul hac voce designet. Siue enim Gnosticos, siue Nicolaitas, siue Simonianos generatim hac voce perstringat, hi omnes non tantum grauissimos, quamvis & diuersos, fovebant errores; sed & in eo fere consentiebant, vt *ἡθεῖον* quamdam ac cognitionem iactantes, eaque prae reliquis se efferrantes, quasi haec sola ad salutem sufficeret, effreni impetu in quodvis prauarum cupiditatum se darent genus. Spurcissimos, foedissimosque horum omnium fuisse mores, magno consensu veteres tradidere. Apostolum vero non tantum erroneam, sed & sterilem, omnique fructu destitutam, seu mortuam cognitionem hac voce innuere, vel inde constat, quod alibi idem, eam demum veri Numinis esse *ἡθεῖον* diserte doceat, quae se talem pietate vitaeque sanctae studio sincero demonstrat. Sic *1. Tim. VI, 3.* eam, quam omnes confectari doctrinam debent, *διδακάλαν κατ' ἰουδαίον* vocat; & *Tit. I, 1. ἡτοιμασιν ἀληθείας τοῦ κατ' ἰουδαίου*

ἡσθῆναι, ceu veri nominis cognitionem commendat. Non minus itaque cognitionem pietatis fructu destitutam, quam figmenta quaelibet, atque errores, aut ineptorum etiam hominum nugae, quales subinde scholasticorum sunt, de rebus

diuinis more suo philosophantium, ceu *ἡσθῆναι* *θεοῦ* reiecit, proculque facessere iubet. Copiosius haec omnia edisserui in *program. περὶ τῆς ἡσθῆσεως θεοῦ* in *syn-tagm. dissert. theol. p. 63. seq.*

§. XLV. Versatur theologia circa res diuinas, prout ex reuelatione, seu scriptura sacra nobis constant. Et ipsae quidem res diuinae, seu quaecumque nobis de Dei essentia & attributis, operibus ac voluntate diuina constant, obiectum theologiae *materiale* vocari solent, quemadmodum *formale* contra in ipsa reuelatione diuina quaerendum. *

* Sollemne namque est, vt, cum scientiae cuiusdam natura incholesque explicatur, statim illud, circa quod versatur, indiceretur; quod *obiecti* nomine venit. Id quidem, cuiusmodi in theologia sit, neminem fugit, cum in ea de rebus diuinis, hoc est, de Deo, homine peccatore ad salutem aeternam perducendo, deque mediis, quibus salutem consequi queat, agatur. Haec enim summa illorum est, quae fufius insequentibus edisserentur. Cum vero & na-

turalis theologia de hisce aliqua ratione praecipiat, etiam imperfecte, minusque sufficienter, hic vero cuncta iuxta lumen reuelationis considerentur, reuelationem ipsam, ceu principium cognoscendi, quod hic in censum venit, *obiectum formale* vocare solent. Ad materiale itaque obiectum cum *credenda* pariter ac *agenda*, adeoque & *articuli fidei* spectent; ea, quae de his supra ad §. XXIX. seq. diximus, hic itidem consideranda sunt.

§. XLVI. Rerum istarum diuinarum notitia hic spectatur, prout homini * peccatori ad salutem aeternam consequendam est necessaria. Vnde & ipsius hominis simul in censum venit consideratio, qui in ordine ad salutem, & ante conversionem spectatus, viribus gratiae destitutus, planeque mortuus, nihil ad salutem suam conferre, *Eph. II, 1. Coloss. II, 13.* per Numinis tamen gratiam atque benignum fauorem, ad fidem vitamque spiritualem, si modo mediis oblatis recte utatur, nec spiritui sancto resistat, excitari potest. ** Tum vero viribus gratiae instructo, atque eadem Numinis gratia adiuto, vtad fidei conseruationem ac incrementum aliquid conferat, denegatum non est, *1. Cor. XV, 10. Tit. II, 14. 2. Pet. I, 3. 5. seq.* ***

* Hinc *subiectum operationis* dici solet, de quo, quae scitu necessaria sunt, in ipsa equidem theologiae tractatione, praecipue parte tertia & etiam quarta, secundum nostram dispositionem, fufius, & ex instituto edisseruntur: ordinis tamen causa, & ad genuinam theologiae indolem exhibendam, paucis hic attingenda sunt. Et enim, cum theologia rerum diuinarum sit

scientia, nemo plene & sufficienter hoc adsequetur, nisi & de fine constet, ad quem ista scientia comparata est, & de illis etiam, qui huncce finem consequi possunt. Cumque de his statim se offerat quaestio, num etiam apti sint ad huncce finem consequendum, maximumque simul ob hominum naturalium in rebus spiritualibus *adornamentis* suboritur dubium; paucis hoc monen-

monendum, & quænam gratiæ diuinæ in hominum defectibus supplendis, hic partes sint, ostendendum fuit. Condiscere hinc simul licet, theologi esse, vt haud perfectioris studium suum operamque, in humanæ naturæ generatim spectatæ, tum & singulorum hominum indole exploranda, & perferenda, colloca: vt & sibi ipsi, & aliorum rectius consulere saluti queat. Neque sufficit generatim intimam hominum post lapsum nosse corruptionem, quamquam & hoc prorsus necessarium sit; sed cum magna etiam hominum, qua naturalem, qua spirituales eorum statum, sit diuersitas, impedimenta quoque variorum conuersionis, tum progressuum in vitæ sanctimonia, ex ista illo-

rum, præsertim qua ætatem, sexum, dignitatem, vitæ genus, & quæ reliqua sunt eiusdem generis, diuersitate oriantur, quanta rerum cognitu necessariarum & vtilium, quæ tamen vulgo negliguntur, theologo se offerat copia, quam ampla messis, nemo non perspicit. Atque hæc omnia sibi reuocare in mentem, & paullo adcuratius expendere iuuabit, quando de *subiecto*, quod vocant, *operationis*, sermo in theologia instituitur.

** Hæc, quando doctrina de peccato atque conuersione proponetur, tamquam in proprio loco explicabuntur.

*** Ad articulum de *sanctificatione* ista spectant.

§. XLVII. Finis nimirum theologiæ vltimus, isque *formalis*, quem homo peccator, ex miseria sua eluctari cupiens, sibi constitutum habet, est summa felicitas, seu beatitudo, in possessione, seu fruitione Dei, seu summi boni, consistens, inchoanda quidem in hac vita, sed in futura perficienda, 1. *Ioan. II, 2. 3.* * Vnde simul constat, *finem*, quem vocant, *obiectiuium* ipsum Deum esse, ** quemadmodum intermedius est fides in Christum, per quam veram æternamque salutem consequimur, *Ioan. III, 16. XX, 31.* *** Atque hæc quidem de fine *externo* sunt intelligenda; *internus* namque in eo consistit, vt theologiæ cultor aptus fiat ad suam, aliorumque salutem promouendam, 2. *Tim. III, 17.*

* Vltimum hunc esse theologiæ finem, egregie Ioannes 1. c. nos conducet. Loquitur enim de beatitudine, quam post hanc vitam sumus consequuturi: *nondum adparuit, quid futuri simus*. Ipsam autem beatitudinem in eo constituit, quod Deo futuri simus similes. Enimuero, cum Deus longe beatissimus sit, non potest non summa quoque illorum esse beatitudo, qui ei sunt similes. Omnis autem beatitudo, cum in boni cuiusdam possessione consistat, recte inde concluditur, hominum quoque beatitudinem in fruitione ac possessione Dei, seu summi boni, consistere. Idque cum ex visione, seu intuitione Dei non possit non fluere, addit: *videbimus*

illum, sicuti est. Quæ autem sequuntur: *quilibet, eiusmodi spem habens, purificet se ipsum*, ad finem intermedium spectant, siquidem *per fidem corda hominum purgantur*, ad. *XV, 9.* conf. & *Ioan. XV, 2.*

** Solus enim Deus summus est mortalium bonum, in cuius fruitione summa quoque felicitas consistit. Hoc & ipsa quodammodo intelligit ratio; luculentius autem scriptura sacra nos conducet; qua de re suo loco.

*** Nulla enim alia ad salutem via est, quam per Christum, quem Deus nobis *ἡλσθῆναι* proposuit, *Rom. III, 25.* conf. & *act. IV, 12.* A fide autem, cum vitæ sanctæ studium separari nequeat, 1. *Ioan. IV, 7.*

Gal. V, 6. 2. Tim. II, 19. manifestum est, hoc itidem ad finem intermedium referendum esse. Discrimen tamen inter *finem intermedium* & inter *medium* ipsum, praefertim tale, quod causae rationem habet, circumspice hic est obseruandum. Et si enim vitae sanctimonia ad finem intermedium spectet, eam tamen medium, aut omnino causam salutis esse, nemo, nisi qui scripturae sacrae diserte contradicere velit, adferet. Vitae autem sanctae studium, cum imaginis diuinæ restorationem secum vehat, a nobis minime dissentiant, saltem facile conciliari possunt, qui finem proximum theologiae in imaginis diuinæ restoratione constituunt: loquuntur enim de eiusmodi hominibus, qui per veram fidem Deo iam sunt reconciliati.

* *Externus* nimirum finis vocatur, qui in agentis potestate positus non est. Talis est fides & salus aliorum hominum. Ob viae enim, quae ipsimet subinde obiciunt, impedimenta, finis hicce non semper obtineri potest. Sunt enim, pro dolor! plurimi, qui spiritui sancto resistunt, *act. VII, 51.* & consilium Dei de salute sua ad perniciem suam contemnunt, *Luc. VII, 30.* *Internus* vero is dicitur, qui semper, si modo media rite & serio adhibeantur, obtineri potest, etsi idemtidem hominum culpa aliquando non obtrineatur. Talis est, ut homo Dei *ἀγγιος* fiat, *αὐτὸς πᾶσι ἔργον ἀγαθὸν ἱεραγωγὸς*, ut ex *2. Tim. III, 17.* iam indicauimus. Vtrumque autem finem, qui rerum sacrarum studio dediti sunt, & doctorum aliquando munere in ecclesia funguntur, ita sibi propositum habeant necesse est, ut ad eum consequendum, omnes animi & ingenii nervos intendunt. Alium autem finem, qui in theologiae tractatione sibi constitutum habent, non tantum graue obstringunt crimine, dum animo profano ad rerum sacrarum tractationem ac-

cedunt, sed in ipso limine statim a recto aberrant tramite. Quo nomine cumprimis male sibi consulunt, qui aut gloriae studio, aut ad commodam huius vitae obtinendam, ad sacra haecce accedunt. Id namque nefas esse, vel inde intelligitur, quod gloriae studium cum vera fide consistere nequeat, iuxta illud seruatoris: *qui possitis credere vos, qui & alii ab aliis gloriam accipiat, neque gloriae, quae a solo Deo est, studeatis? Ioan. V, 44.* Ista praeterea & gloriae, & commodorum huius vitae confectatio, cum abnegatione sui consistere nequit, quam tamen discipulorum suorum characterem ipse seruator esse voluit, *Matth. XVI, 24. Luc. XIV, 26.* Hinc & per abnegationem sui, euangelii se participem factum Paulus proficitur, exemplum relicturus omnibus, quod imitentur, *1. Cor. IX, 23.* Ipse denique ordo salutis hoc omnes condocere potest, qui in eo consistit, ut per crucem ad salutem tendamus: *per multas enim calamitates nos in regnum caeleste intrare oportet, act. XIV, 22.* Vnde itidem seruator a discipulis suis requirit, ut crucem suam in se fulcipiant, *Matth. XVI, 24. & Luc. XIV, 27.* Ipsi quoque seruatoris exemplo hoc comprobatur Paulus, *Phil. II, 5. seq. conf. & Rom. VIII, 17.* Immo pleudo-apostolorum hunc esse characterem, ut crucem Christi fugiant, idem apostolus docet, *Phil. III, 19.* Eiusque rei & id nos admonere poterat, quod theologia, cui operam damus, *viatorum* vocari soleat; cum ea, quae hominum est, qui iam in patriam peruenerunt, seu *gloriae*, alterius vitae sit. Viatoribus autem cum plurimis incommodis colluctandum, nec aliud quid illis agendum, quam ut ad metam perueniant, nemo ignorat; conf. *Phil. III, 14.* Quanti autem referat finem atque scopum recte constitutum habere, ex verbis seruatoris, *Matth. VI, 22, 23.* satis intelligitur.

§. XLVIII. Nec tamen quaelibet rerum diuinarum cognitio statim theologum efficit. Quin immo talis requiritur, quae cum facultate,

tate, res diuinas iterum alios docendi, atque eas confirmandi, ac contra dissentientium insultus defendendi, sit coniuncta. Vnde, quodnam inter *fidem* & *theologiam* intercedat discrimen, intelligitur. Nec enim quilibet christianus seu verae fidei particeps, statim theologus est: quemadmodum vice versa admodum *αὐτὸς* is theologus diceretur, qui verae fidei expers est.*

* Sunt enim omnes vere credentes equidem *θεολόγοι*. *Ioan. VI, 45.* sed non omnes sunt, aut esse possunt *θεόδοκτοι* *Ephes. IV, 11.* Vt enim docentis quis munere fungi possit, quod theologorum est, amplius quid requiritur. Rursus tamen omnis *θεόδοκτος*, si vndeque & in omnibus partibus recte hoc munere fungi velit, debet esse *θεόδοκτος*, adeoque & vera in Christum fide praeditus. Quod enim ad quemlibet vere christianum requiritur, eo multo magis theologum, seu doctorem, qui aliis viam salutis monstrare & doctrina, & exemplo debet, instructum esse oportet. Hinc vero & discrimen, quod inter theologiam & fidem intercedit, intelligitur. Fides sine ista facultate docendi, aliosque erudiendi, quae ad theologiam requiritur, esse potest: sed habitus ille docendi, & alios in rebus diuinis erudiendi, absque fide spectatus, si adcurate, & ad ductum sacrarum litterarum loqui velis, non nisi improprie theologia vocatur. Theologia enim fidem includit, adeoque & eiusmodi cognitionem, quae fidei est, & qualem haecenus descripsimus, connotat: id quod & synonyma ista theologiae, quae supra ad §. XXXVII. ex scriptura sacra recitauimus, satis superque comprobant. Hinc vero etiam, uti & ex reliquis, quae haecenus differuimus, adparet, theologiam esse habitum non naturalem, sed *supernaturalem*, eundem tamen simul adquisitum. Quemadmodum enim homo *λογικός* non cognoscit ea, quae sunt spiritus Dei, *1. Cor. II, 14.* ita nemo quoque naturae viribus

ad Christum venire, inque eum credere potest, nisi pater caelestis illum trahat: quae demum ratione *θεόδοκτος* euadit, *Ioan. VI, 44, 45.* Nemo quoque fidem sibi ipsi largiri potest, *1. Thess. III, 2.* quam potius a Deo ipso accipimus, qui per singularem suam misericordiam nos regenerat, hoc est, fidem in nobis producit, *1. Petr. I, 3.* Vnde & *ipsius opus* dicimur, *Ephes. II, 10.* Praeterea ut intellectus ad adfensum primae veritati reuelanti, & quidem fide diuina, praebendum, simulque voluntas ad obsequium flectatur, id non hominis, sed Dei ipsius esse, nemo non intelligit. Neque tamen immediate hoc Deus in nobis efficit, sed per verbum, ex cuius legitima tractatione, non excluso sacramentorum usu, a Deo praescripto, fides in nobis accenditur, & corroboratur, *Rom. X, 14. Iac. I, 18.* Vnde simul intelligimus, quo pacto theologia, etsi habitus supernaturalis, tamen habitus sit adquisitus. Vt enim ipsa fides per media gratiae recte adhibita accenditur, & augetur, ita etiam facultas illa amplior docendi veritatem diuinam, explicandi, defendendi, etsi itidem donum Dei sit, *Iac. I, 17.* sine legitimo tamen mediorum usu nemini obtingit. Media vero illa, quibus iste habitus comparatur, summatim beatus Lutherus noster complexus est, quando tria theologum facere dixit, *orationem, meditationem, tentationem.* Quod & praeter alios, qui ex instituto de methodo discendi theologiam egerunt, edisseruit fufius CALOVIVS, in *paedia theolog.*

§. XLIX. Ex dictis etiam consequitur, eum, qui iure meritoque theologus dici potest, * non alium esse, quam hominem vera fide praeditum,

ditum, seu regenitum. ** Idque vel inde constat, quod homo *ψυχικός* sibi relictus atque naturalis, non recipiat, seu adfensu vere diuino amplectatur ea, quae sunt spiritus Dei, 1. Cor. II, 14. *** quodue eius cognitio naturalis saltem sit, cum tamen theologia reuelata supernaturalem requirat; * hinc & quod nec certa sit, adfensu quippe diuino, quem solus spiritus sanctus operatur, destituta; 2. Cor. III, 5. multo autem minus viua & efficax, ea quidem ratione, vt actu efficacia eius sese exferat, fructuum quippe, qui vitam eius demonstrare debebant, expers; Matth. VII, 21. seq. **

* Subiectum nimirum theologiae intelligentius, & quidem quod, seu vt in scholis loqui solent, *denominationis*. Subiectum enim quo, seu *inbaesiosis*, animam esse cum nemo dubitet, monere etiam superuacaneum est.

** Per *regenitum* eum intelligimus, qui in statu regenerationis est constitutus, adeoque vera fide praeditus. Etsi enim omnes, qui in infantia baptizantur, etiam simul regenerentur, Tit. III, 5. non tamen omnes in hocce statu permanent, sed plurimi per peccata proaeretica spiritum sanctum iterum excutunt, fidemque adeo amittunt. Atque hi quidem recte irrogeniti dicuntur; non ac si numquam regeniti essent, sed quod ex statu hocce exciderint. Regeniti itaque vice versa illi dicuntur, qui reuera in hocce statu constituti sunt, veraeque adeo fidei sunt participes; siue numquam eo statu exciderint, siue per veram seriamque poenitentiam in eundem sint restituti.

*** Vt vim argumenti eo rectius capiamus, verba apostoli 1. Cor. II, 14. paucis considerabimus. Per hominem itaque *ψυχικός* Paulus intelligit hominem solius naturae viribus instructum, gratiaeque & fide destitutum, quantumvis ceteroquin ingenio, doctrina & sapientia humana praestantem. Opponit enim *ψυχικός* τῷ πνευματικῷ v. 13. Spiritualis autem, seu πνευματικός non alius est, quam qui ex aqua & spiritu est regenitus, Ioan. III, 5. vnde & statim ibidem seruatur addit: *Quidquid*

ex carne genitum est, caro est, & quidquid ex spiritu genitum est, spiritus est. Est itaque *ψυχικός* idem ac *σαρκινός* carnalis, cum voces *σὰρξ* & *πνεῦμα* eodem sensu sibi opponi soleant, Rom. VII, 14. VIII, 6, 7. Hacce voce autem apostolum eos quoque denotare, qui ceteroquin ingenio & sapientia humana praediti sunt, ex v. 6. liquido constat, vbi inter eos, quos τοὶ πνευματικοὶ opponit, etiam τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ αἵματος τοῦ τοῦτο refert, quales erant sacerdotes, ceterique Iudaeorum proceres, qui Christum cruci adfigi curarunt, & prae reliquis diuinae legis scientiam exquisitam sibi vindicabant. De eiusmodi homine *ψυχικός* Paulus dicit: *ὁὐ δίδεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ.* Vbi quidem eum per τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, intelligere τῆς σοφίας Θεοῦ ἡ μυστήριον, τῆς ἀποκαλυφθείσης Ἐκ. v. 7. res ipsa aperte docet. Totam nimirum euangelii doctrinam, cum integro ordine salutis, quorsum & applicatio, iuxta huncce ordinem rite instituta, pertinet, innuit. Et hanc quidem licet homo *ψυχικός* haecenus percipiat, vt notiones de iis, quae in doctrina euangelii occurrunt, in animo suo formet, non tamen *δίδεται*, recipit, seu adfensu vero atque diuino eam comprobatur. Ita enim & alibi vocem *δίδεται* accipi, constat; conf. Luc. VIII, 13. act. XVII, n. 1. Thess. II, 13. Rationem autem redditurus apostolus, cur homo *ψυχικός* quae sunt spiritus Dei, recipere nequeat, *μὴ γὰρ*, inquit, *δύναται*, *οὐ δύναται γνῶναι.* Certe, cum doctrina euang.

euangelii non tantum multa, quae supra rationem sunt, contineat, sed cum ordine salutis rite quoque sit applicanda, mirum non est, quod hominibus sibi relicti, seu *ψυχικοῖς* sit stultitia: adeoque eam cognitione tali, quae cum adfensu diuino coniuncta, hinc & salutaris sit, cognoscere nequeant. Sunt equidem haud pauci, qui vita, moribusque se *ψυχικοῖς* esse, satis superque testantur, & nihilofecius de veritate mysteriorum diuinorum, e. g. trinitatis in vna essentia diuina, incarnationis, &c. adeo non dubitant, vt acriter potius ea propugnent: verum, si obseruemus, Paulum non de fide, quae doctrinae euangelicae praebetur, humana, sed diuina; deque cognitione non mortua & sterili, sed viua, efficaci, & salutari; nec de mysterijs tantum, sed simul de integro salutis ordine, eiusdemque legitima applicatione loqui, hocce eius effatum in quoslibet *ψυχικοῖς* egregie quadrare, facile deprehendemus. Idque & ab eodem apostolo subiuncta ratio confirmat: *ἅτι πνευματικὸς ἀνακρίνεται*. Ab homine enim *ψυχικῷ*, qualiscumque demum sit, *πνευματικῷ ἀνακρίσει* frustra expectaueris. Comprobari autem vltterius nostra adfertio potest, ex omnibus illis scripturae dictis, in quibus vera Dei cognitio solis regentis, seu vere in illum credentibus, tribuitur, i. *Ioan. II, 4. Ioan. VIII, 55. XIV, 21. conf. & psalm. XXV, 14.* itemque ex illis locis, in quibus illuminatio illis tribuitur, qui reuera ad Deum conuertuntur, reliqui autem, qui non conuertuntur, in tenebris versari, atque manere dicuntur; *Ephes. IV, 18. V, 8, 14. act. XXVI, 18. conf. & Ioan. I, 5. III, 19.* Et quid multis opus est verbis? nonne disertè Christus dicit: *mundum non posse (ὅτι ὁ κόσμος) accipere spiritum veritatis? Ioan. XIV, 17.* Quacnam autem haec erit cognitio, quae a spiritu veritatis non est profecta? num theologiae nomine digna?

* *Vt ad §. praecedentem ex instituto demonstrauimus; conf. Matth. XI, 25. XVI, 17. Ephes. I, 17. 18. Coloss. I, 9. 10. 1. Io. II, 27.*

** Constant haec ex iis, quae §. 42. §. 43. de genuina *scientiae* seu *cognitionis*, prout omnium vere credentium, multo magis theologorum esse debet, indole diximus. Quae enim ita comparata est cognitio, vt sine fide esse nequit, ita in solos quoque regenitos cadit. Irregeniti equidem hominis cognitionem, si modo notiones de rebus diuinis scripturae sacrae conformes, animo concipiat, veram, in sensu quem vocant logico, dici posse, lubeus largior; qua quidem ratione nec theologi nomen illi denegandum fuerit. Qua ratione si quis *theologiae* voce vt velit, cum eo non litigabimus, modo & nobis genuinam eius faciem, iuxta modum loquendi in scriptura sacra vsitatum, exhibere liceat. Sed res omnis eo redit, vt dispiciamus, quatenus veritatis sit notio, quando cognitio hominis non regeniti, adeoque & eius theologia vera esse aut adfirmatur, aut negatur. Si eam cognitionem veram vocamus, quae in conceptuum nostrorum conformitate cum rebus in scriptura sacra reuelatis consistit, non abnuimus, etiam irregeniti hominis cognitionem veram dici posse: atque hacratione loca quaedam scripturae, in quibus impijs aut ethnicis vera quaedam cognitio tribuitur, vt *Luc. XII, 27. Rom. I, 18.* intelligenda. Contra, si ea demum cognitio vera dicatur, quae simul genuina & salutaris, hinc & cum vera fide coniuncta sit, idque secundum loquendi modum in scriptura sacra vsitatum, irregeniti hominis cognitionem hocce nomen non promereri, adeoque & hoc sensu theologiam dici non posse, manifestum est. Quare si vel maxime priori sensu vera dicatur, non tamen *genuina*, aut *veri nominis* erit theologia.

§. L. Obser-

§. L. Obseruare autem iuuabit, sermonem hic nobis esse de theologia, prout habitum homini inhaerentem denotat. Si enim vox haecce pro ipsa doctrina, ex litterarum sacrarum fontibus hausta, accipiatur,* dubium nullum est, quin theologiae, si modo scripturae sacrae conformis sit, ** eadem, quae scripturae ipsi, qua materiam spectatae, conueniunt, tribui queant.***

* Est & haec non infrequens hodie vocis istius significatio, quemadmodum & vox *fidei* aliquando pro ipsa doctrina fidei accipitur, vt *Gal. I, 23*. A priori autem sollicite vt eam discernamus, par est, nisi res plane distinctas inter se miscere velimus, vnde foecunda inutilium de verbis certaminum seges.

** Potest namque hoc sensu & irrogenitis theologia tribui. Fieri enim potest, vt eiusmodi homo ex scripturae sacrae, aliorumque librorum lectione, tales animo sibi forment notiones, quae rerum sacrarum conceptibus, prout in scriptura sacra proponuntur, respondeant. Atque tum quidem eiusmodi hominis doctrina, seu theologia, reuera, si rem ipsam spectes, est ipsius scripturae sacrae, seu, quae in ea continetur, doctrina. Quodsi vero notiones eiusmodi hominis conceptibus atque notionibus scripturae sacrae aut plane non, aut non adcurate respondeant, aliter quoque erit censendum. Idque quin subinde contingat; quando profani, impiique homines de rebus diuinis aut cogitant, aut loquuntur, vel ipsa humanae indolis consideratio nos dubitare non sinit. Nihil enim est frequentius, quam vt mortales dogmata atque sententias, quas de rebus diuinis fouent, prauis suis adfectibus adcommovent: saltem in applicatione ita versentur, ne temere sententiam contra se ipsos pronuntiare cogantur. Eiusmodi

autem homines merito omnium miserrimos dixeris. Per vitia enim sua, prauosque adfectus aut ita excaecantur, vt lucem clarissimam non videant, & caeci caecorum ductores, vna cum iis, quibus viam monstrare cupiunt, in praecipitia ruant, *Matth. XV, 14*. aut si veritatem cognitam perspectamque habent, numquam non vel inuiti contra se ipsos sententiam pronuncient, iuxta disertissima seruatoris effata, *Matth. VII, 21. seq. Luc. XII, 47. conf. & Rom. II, 18. seq. it. psalm. L, 16. seq.*

*** Est enim haec doctrina ex scriptura sacra hausta, eademque plane conformis, ipsum verbum Dei, adeoque & quin vera, diuina, ratione originis, & cum efficacia & vi quadam supernaturali coniuncta sit, dubitari nequit. Hinc vero & sequitur, si recte qua omnes partes, obseruato ordine salutis, cum adplicatione, quam res ipsa postulat, proponatur, posse per eiusmodi doctrinam, si vel maxime ab irrogenitis proferatur, homines conuerti, illuminari, regenerari, in fide confirmari, in aduersis erigi, & ita tandem ad salutem aeternam perduci. Hosce doctrinae istius, similesque effectus spirituales, libenter admittimus, si modo recte, & vt decet, proponatur. Id autem ab hominibus, luce & sapientia destitutis diuina, non semper fieri, facile mecum, qui paulo adcuratius cuncta ponderauerit, agnoscet.

§. L.I. Haec, quae diximus, si rite considerentur, patebit, causam efficientem tum theologiae, tum finis, ad quem comparata est, inuitu, aliam esse non posse, quam ipsum Deum. Quemadmodum enim in spiritualibus nemo mortalium sibi ipsi quidquam absque gratiae viribus

aut

aut dare, aut tribuere; ita multo minus ea largiri potest, quae ad theologiae habitum requiruntur. * Veram autem, aeternamque salutem, quae vltimus theologiae finis est, solius Dei munus esse, eo minus dubitandum, quo apertius scriptura hoc testatur, *Rom. VI, 23. Ephes. II, 8.* Idemque & de fide, ceu fine intermedio censendum, *2. Thessal. III, 8.* De reliquis autem salutis caussis ** cum suo loco dicendum sit, aliquid addere super-
vacaneum fuerit.

* Cum enim dona quaeuis naturalia Deum auctorem habeant, *Iac. I, 17.* multo magis de spiritualibus hoc est dicendum; cum solus Deus sit, qui in nobis & velle & perficere operetur, *Phil. II, 13.* Theologiam autem esse habitum supernaturalem, simul tamen per media ab ipso Deo praescripta adquisitionum, supra ad §. 48. luculenter eui-

cimus. Eodem sensu & habitus *θεολογος* a quibusdam dici solet. Cum etiam quilibet vere in Christum credentes sint *θεολογοι*; *Ioan. VI, 45.* multo magis theologi, si nominis istius mensuram impleant, tales erunt.

** Impulsiva scilicet tum interna, tum externa, itemque instrumentali &c.

§. LII. Cum diuersimode, quae cognitu ad salutem sunt necessaria, & diuinitus in scriptura sacra reuelata, tradi soleant; * hic tamen ea tractandi theologiam ratio, qua dogmata fidei, iusto ordine disposita, & apte inter se coniuncta, exhibentur, in censum venit. Atque haec cum exquisitiori quodam studio institui queat, illis; qui ad sublimiora ducuntur, inseruitura, vel simpliciorum ingenio adcommodata, ** illa quidem in systematica, quam vocant, theologia maxime conspicitur: quae, licet variis incommodis & abusibus obnoxia sit, ob commoda tamen non minora, euitatis sedulo, quae eam comitari solent, vitiis, merito retine-
tur. ***

* Interdum enim ipsius scripturae sacrae aut integri libri eo, quo scripti sunt, ordine, aut dicta quaedam, vel particulae ex illis excerptae, explicantur, simulque, quae in iis continentur dogmata, euoluuntur, aliquando etiam ad fidei atque vitae praxin traducuntur, vnde theologia tum *exegetica*, tum *homiletica*: aliquando autem dogmata ipsa, ex scriptura hinc inde hausta, iustoque ordine disposita, exhibentur, vnde theologia tum *catechetica*, tum *systematica*, de qua nunc plura dicemus.

** Quae simpliciorum, rudiorumque hominum captui est adcommodata, *exoterica* etiam, quae autem exquisitiori cura, methodoque scholae attemperata traditur, vt ad sublimiora tendentibus inser-

uiat, *acroamatica*, vocibus ex philosophia Aristotelica repetitis, vocari solet. Quod tamen non ita capiendum, ac si quoad rem ipsam discrimen intercedat, aut illa dignitate vel vtilitate huic cedat. Quin immo vtraque, si recte se habeat, verbum diuinum, licet diuersa methodo, proponit, illaque non minus necessaria, quam haec est, quandoque etiam plus vtilitatis atque commodi adfert; etsi hac quoque, si veritas diuina contra dissentientes defendenda sit, carere nequeamus. Exoterica alias etiam *catechetica* vocatur, voce iam pridem non tantum in ecclesia nostra, sed & veteri, recepta. Immo verbum *κατηχητις* *Act. XVIII, 25.* ita accipi videtur, vt, *prima religionis christianae elementa seu rudimenta*

ment viua voce tradere, significet. Apolos enim κατηχηματις dicitur τὴν εἰδὴν κυρίου, hoc est, primis religionis elementis imbutus, cum Aquila & Priscilla ἀπεβίβιστον *adcuratus* deinceps viam domini illi exposuerint, v. 26. Fuisse autem omni tempore, etiam in veteri testamento, immo inter patriarchas, quilibet suis atque seruis, aliisque hominibus simplicioribus, prima reuelatae religionis capita, pro captu illorum traderent, istorum hominum pietas nos dubitare non finit. Eo minus itaque dubitandum, apostolos, aliosque primitivae ecclesiae doctores eodem officio functos. Certe Paulus apostolus diserte hoc docet, quando 1. Cor. III, 2. dicit: γὰρ ὁ θεὸς ἐκτίσας, quod de catechisatione recte explicat CLEMENS Alexandrinus, lib. I. *paedag. c. 6.* Sed deinceps quoque non defuisse in veteri ecclesia, qui in pueris atque simplicioribus instituendis, primisque doctrinae christianae elementis iis instilandis, operam studiumque collocauerint, vel ecclesiae Alexandrinae exemplo patet, in qua Pantaenum, Origenem, atque Clementem Alexandrinum hocce functos munere constat. A vero etiam non abhorret, fuisse, qui eiusmodi doctrinae christianae elementa litteris consignarint: quamquam nihil eorum, quae ante quartum saeculum conscripta sunt, hodie super sit. Tum vero CYRILLVS Hierosolymitanus vixit, cuius *catecheses XV/III*, cum *catechesibus mystagogicis*, antiquissimae ex illis sunt, quae ad nostram aetatem pervenerunt. Sed de origine, progressu, *fatis* theologiae catecheticae ex instituto disserui in *historia critica theologiae theticae*, quam selectis aliquando auditoribus tradidi; ex qua nonnulla *vindictis* suis *catechetis* subiecit vir reuerendus & doctissimus IO. MARTINVS SCHAMELIUS. Sed & in *praefat. B. Fridem. Bechmanni adnotationibus vberioribus in Cunradi Dietrichi instit. catechet. praemissa*, nonnulla de

origine & auctoritate catechismi commentatus sum.

*** Quae methodo acroamatica dogmata sacra tradit theologia, *thetica*, itemque *postrina* vocari solet: quo nomine tamen hodie speciatim ea pars theologiae venit, quae circa credenda versatur, sicuti, quae agenda iusto ordine proponit, *moralis*, itemque *practica* vocari solet. Olim quidem haec coniungebantur, prouti & re ipsa sunt coniunctissima. Nec tamen etiam quidquam obstat, quo minus seorsim & credenda & agenda considerentur; modo id semper inculcet, in ipsa fidei & vitae praxi credenda non posse sine agendis esse, nec agenda sine credendis. Sed hoc iam observatum est in *instit. theol. mor. part. I. prolegom. §. 23.* Solet etiam ea theologia tractandi ratio, qua cuncta cognita ad salutem necessaria, iusto ordine disposita exhibentur, atque apud inter se connectuntur, *systematica* vocari: quamquam hodie speciatim isti rerum theologicarum commentarii, in quibus cuncta fusi, & magno apparatus edisseruntur, & non tantum doctrinae sacrae veritas adstruitur, sed & dissentientium errores refutantur, *systematum* nomine venire soleant. Originem autem systematicae theologiae ab ipsis apostolis nonnulli deriuare adnuntant. Certe, quando Paulus Timotheo suo ἐπιστολῇ σου ἐκινούντων λόγων commendat, 2. Tim. I, 13. non desunt, qui breuem, ac rudem designationem, seu formulam quamdam ac sciagraphiam intelligunt, quam ex praefcripto apostoli in conspectu habuerit, cuiusque ductum in docendo sequutus sit Timotheus. Verum, cum etiam typum quemdam, seu summan doctrinae, quam quis animo comprehendit, vox haecce denotare queat, infirmo nituntur fundamento, qui de formula quadam litteris consignata eam accipiunt. HVGGO GROTIUS ἐπιστολῇ σου per exemplar exponit, additque: *sed intellige exemplar*

in animo fixum, quod illi Platonici vocant; ad h. l. Recte etiam ABR. CALOVIVS monet, non rudem tantum delineationem, uti nec solam docendi formam notari, verum in primis ipsam doctrinae caelestis substantiam. Summa autem quaedam doctrinae caelestis, quam quis animo comprehensam habet, nondum systematicum nomen, si accurate loqui velimus, promeretur. Sed de *innotuēti* illa Pauli legi quoque merentur, quae HERM. WITSIVS disserit, *miscellan. sacror. tom. II. exercit. 16. p. 561.*

Enimvero, ut tractatio quaedam systematicae theologiae nomine venire queat, duo cumprius requiruntur, primo, ut omnia cognita ad salutem necessaria plene, deinde & iusto ordine, & apta quadam connexionē, exhibeat; neque exhibeat modo, sed & explicet, probet, atque confirmet. Frustra itaque in eiusmodi scriptis, ubi dogmata fidei, sed non omnia, aut non apta, iustaque connexionē adducuntur, aut non explicantur, ac confirmantur, systema aliquod theologiae quacunque, nisi vocibus puerorum more ludere velis. Quando itaque Paulus *Ebr. VI, 1, 2.* summa quaedam doctrinae christianae capita commemorat, ne vmbra quidem, nedum imaginem theologiae systematicae ibi deprehendere licet. Sed nec veterum quorundam ecclesiae doctorum scripta, in quibus quaedam doctrinae christianae capita attingunt, ut IGNATII *epistola ad Magnesianos*, IUSTINI *expositio fidei*, (quae tamen inter scripta spuria referenda) THEOPHILI Antiocheni *libri tres ad Autlycum*, & alia quaedam eiusdem generis, statim pro compendiis aut systematibus theologicis habenda. Non enim omnia doctrinae christianae in hisce proponuntur capita, nec iusto ordine, multo minus ita ut decet, explicantur & confirmantur. Pari ratione de CLEMENTIS Alexandrini *paedagogo*, GREGORII Nazianzeni *orationibus quinque de theologia*, similibusque

scriptis censendum, quae systema aliquod theologiae continere nemo adferret, nisi qui aut numquam ea inspexit, aut, quid systematicum sit, nesciat. Quod & de *synopsi scripturae*, quae inter opera ATHANASII exstat, & ipsi ATHANASIO insuper perperam tribuitur, longe est manifestissimum. Immo nec de ORIGENIS libris *περί δεικν* hoc dici posse, alibi ostenditur, etsi non desint viri docti, qui eos pro primo theologiae christianae compendio habeant: quos inter & GEORG. CALIXTUS est, in *adparatu theol. p. 122.* CYRILLVS equidem Hierosolymitanus praecipua fidei capita in catechesibus suis edisserit, omnesque symboli Hierosolymitani articulos fuse explicat; & adeo iudice THOMAMILES, in *praefat.* operibus eius praemissa, *totum theologiae corpus absolvit.* Ordinem tamen istum partiumque nexum, qui vel maxime systematicam theologiam decet, frustra hic, & in aliis eiusdem generis scriptis quaeras. Idem & de AVGVSTINI quibusdam scriptis observandum, in quibus summam quamdam doctrinae christianae exhibere videtur, inter quae eminet *enchiridion* eius ad *Laurentium*, compendium eisdem velut quoddam, at minime systematica ratione conscriptum, exhibens. Quo iure autem libri eius de *doctrina christiana* huc referantur, nescio, cum in iis id praecipue agat, ut veram rationem scripturam interpretandi monstraret. Id tamen negare nolum, AVGVSTINVM subinde in scriptis suis paullo curiosius philosophando, exemplum praebuisse scholasticis, quos vocant, quod imitarentur, a quibus vera theologiae systematicae origo repetenda.

Propius, ut reliquos nunc praetermittam, qui perperam huc aduocantur, ad systematicam tractandi theologiam rationem accessit IO. DAMASCENVVS, qui octavo post natum Christum saeculo floruit, in notissimo de *fide orthodoxa* opere.

Nullum certe sacrae doctrinae caput, quod cognitum dignum iudicauit, praetermisit, nec ordine quodam tractatio eius destituitur: quamquam simul multa admisceat, quae plane ad theologiam non pertinent. Eundem eum, quem THEODORETVS in *diuinorum dogmatum epitome* (seu *haereticarum fabularum lib. V.*) instituerat, ordinem tenere, at non item methodum, nuperus operum Damasceni editor, MICHAEL LEQVIEN obseruat, in *prologo* in huncce librum *tom. I. p. 18.* Ille enim, inquit, *ex proprii ingenii molimine, adductis sacrae paginae testimoniis, aduersus haereticos varia componens argumentorum genera, compendiarium theologiae digessit tractationem: noster vero (Damascenus) non ex scriptura solum, verum etiam ex conglobatis sanctorum patrum sententiis, ea qua par erat, tum perspicuitate, tum breuitate, inexhaustum traditionis promptuarium protulit.* Quae quidem in re scholasticis doctores exemplum praeiuit, quippe qui itidem sententias patrum compilando, theologiae systemata condiderunt. Acceperunt autem 10. DAMASCENVS suam, quam tenuit, tractandi rationem a Syris, aut Arabibus, vt HOTTINGERO placet, *bisl. orient. l. 2. c. 7.* nunc non disquiram. Id saltem adhuc obseruari iuuabit, opus istud 10. DAMASCENI de *orthodoxa fide* apud Latinos in quatuor vulgo libros diuidi. Eius vero partitionis vestigium, cum in nullo codice graeco appareat, non sine ratione is, quem antea laudauimus, LEQVIEN coniecit, eam a Latinis excogitatam, introductamque fuisse ad instar quatuor librorum sententiarum Petri Lombardi.

Eam, quam in orientali ecclesia 10. DAMASCENVS instituit theologiam tractandi rationem, in occidentali etiam sequuti sunt, qui patrum sententias de dogmatibus fidei congesserunt, & in certos locos distribuerunt; a quibus vera & genuina, vt scholastica, ita systematica theologiae deriuan-

da est origo. Inter hos primo loco a quibusdam commemoratur TAYLOR seu TAGO, episcopus Caesaraugustanus, qui circa medium saeculi septimi claruit, & ex Gregorii magni scriptis collegit *sententiarum libros quinque*, seruatis ipsius Gregorii verbis, paucis, vbi ea desunt, ex Augustino suppletis; vid. MABILLONIVS, *de studiis monasticis, part. 2. c. 6. p. 284.* Idem cum deinceps & alii sequerentur institutum, simul vero philosophiam, quam ex corruptis Aristotelis fontibus hauserant, cum theologia coniungerent, sensim scholastica illa, simulque systematica theologia enata est. Eius quidem originem nonnulli a Lanfranco, Cantuariensi archiepiscopo repetunt, qui saeculo vndecimo floruit; vt DANAËVS, *prolegom. in Petri Lombardi libros sententiarum.* Quamquam, si eousque ascendendum sit, alii potius Rozelinum, seu Roscelinum, nominandum censent, Compediensem dialecticum, & Petri Abaelardi praeceptorem, qui si non primus, certe inter primos fuit, qui corruptam Aristotelis philosophiam cum theologia coniunxerunt. Nec vero etiam desunt, qui aut ipsum Abaelardum, aut discipulum eius, Petrum Lombardum, pro scholasticae theologiae primo auctore habent. Quae tamen inter se conciliari sententiae possunt, si occasio ab re ipsa, seu tempus conceptionis a tempore natiuitatis distinguatur. Quiante Petrum Lombardum philosophiam cum theologia coniunxerunt, & dialecticis subtilitatibus doctrinam theologicam obruerunt, occasionem dederunt theologiae scholasticae, quam demum, ceu partum iam maturum, condendo *libros sententiarum*, enixus est Petrus Lombardus. Etenim, etsi ea aetate alii quoque libros sententiarum scriberent, Lombardus tamen magnam prae reliquis omnibus consequutus est auctoritatem. Legenda IAC. THOMASII, *de theologia scholastica, eiusque initio, commentatio*, in

CHRIST.

CHRIST. THOMASII *historia sap. & stultit. com.* III. p. 231. *seq.*

In istis itaque sententiarum libris, cum omnia doctrinae sacrae capita certo ordine & nexu, iuxta indolem philosophiae Aristotelicae, exhiberentur, systematica simul theologia exorta est. Neque ideo improbanda est, aut reiicienda haec theologia tractandi ratio, si caute atque sobrie instituar. Etti enim scholastica theologia non sine ratione male audiat, non omnia tamen, quae scholastici doctores, aut a maioribus acceperunt, aut ipsi excogitarunt, prorsus reiicienda sunt. Theologiam, quam tradiderunt, quod non ex puris scripturae fontibus hauserunt, sed patrum sententii superstruxerunt; philosophiae ex Aristotele, ne recte quidem intellecto, haustae, in rebus theologicis quod nimium indulserunt; variisque, isque subinde grauissimis erroribus, ineptissimis porro & nullius momenti quaestiuiculis, sanam doctrinam non tam conspurcarunt, quam prorsus deformarunt: haec, inquam, & quae id genus alia sunt, merito reprehenduntur, & reprehensa quoque subinde sunt, ab iis praesertim, qui ex instituto de vitiis & incommodis theologiae scholasticae commentati sunt, SARGERIO, BINDERO, HIMMELIO, TRIBBECHOVIO, aliisque. Doctrinae autem sacrae capita, quod plene, iustoque & apto ordine proponere conati sunt, quod systematicae theologiae proprium

est, ecquis vituperio dignum censet? Quare & cum opera beati Martini Lutheri nostri melioris doctrinae lux ecclesiae nostrae adfulgeret, repudiatis atque reiectis scholasticorum quisquiliis, systematicam tamen theologiam retinendam censuerunt nostrates, sed ea lege, vt ex ipsis scripturae fontibus hausta sobrie tractaretur, nec ipsius scripturae ea quidquam derogaretur pretio; cumprimis autem, vt sedulo caveretur, ne, quae in scholasticis beatus Lutherus ipse, & alii cum eo damnauerant vicia, postliminio reducerentur. Quod, si vel maxime ab omnibus ea, qua par est, ratione, obseruatum non sit, non ideo iusta enascitur causa, omnem systematicam tractandi rationem reiiciendi. Nec enim video, quid prohibeat, quo minus quae cognita ad salutem necessaria sunt, ex scripturae sacrae fontibus hausta, iusto ordine disposita, riteque inter se deuincla, proponantur, explicentur, confirmentur; modo veritati cuncta sint consentanea, & ad fidei simul, & vitae praxin referantur, iis vna, quas antea indicauimus, obseruatibus legibus. Id vero est, quod nos systematicam theologiam vocamus. Nec vocationem quarundam, aut terminorum, consuetudine receptorum, quemquam offendere vsus poterit, cum abusum ipsimet procul abesse iubeamus; sobrie autem & caute si adhibeantur, ad perspicuitatem, pariter ac inutiles ambages euitandas, plurimum faciant.

§. LIII. In hacce, quam haecenus de religione tum generatim, tum speciatim reuelata & christiana, itemque theologia, exposuimus, doctrina, non vna ratione a recto tramite homines aberrant. Cuius rei partim in eo quaerenda causa est, quod rationi, atque naturae viribus, plus quam decet, tribuant: * partim in eo, quod falsa quadam, temereque credita reuelatione, aut vera etiam vel non recte intellecta, vel corrupta ac mutilata, se ipsos pariter ac alios decipiant. ** Nec tamen defuerunt, qui recta, mediaque via incedentes, & extrema quaeuis euitantes, veritatem in hocce quoque doctrinae capite conseruarunt, & inter varia fata propagarunt. ***

* Hoc primo atheorum exemplo patet, qui, vt Deum nullum credunt, ita religionem, seu Numinis cultum, pro superstitione habent, aut inter callida hominum commenta referunt: de quibus, cum abunde in *thesibus de atheismo & superstitione*, dictum sit, nihil hic addo.

Fuerunt vero etiam, qui, licet generatim religionem quamdam admitterent, reuelatae tamen & necessitatem, & veritatem, praesertim prouti aliquid tradit, quod rationis caput superat, in dubium vocarunt: qui quidem *naturalistae* vocari solent. Hoc nimirum nomine, quod diuersimode sumi solet, nunc eos intelligo, qui per solius rationis lumen, atque ex solis naturae viribus absque reuelatione quadam a Deo profecta, homines salutem aeternam consequi posse, sibi persuadent. Quo ipso simul patet, non aliunde huncce errorem originem trahere, quam quod rationis ac naturae viribus, plus quam decet, eiusmodi homines tribuant. Hinc & mirum non est, existisse omni tempore, qui in istum errorem praecipites ruerent. Idque, si gentiles species, vel philosophorum, qui inter eos vixerunt, exempla docent. Cum enim religio gentilium ex corrupto rationis & reuelationis lumine, vt supra ad §. 24. demonstrauimus, orta, in meram tandem, eamque longe ineptissimam superstitionem abiisset, fieri fere aliter non poterat, quam vt illi, qui rationis vsu prae reliquis pollebant, nec tamen ratione ipsa ad veram reuelationem: inuestigandam recte vtebantur, dum superstitionem euitare volebant, aut omnino in atheismum praecipites ruerent, aut saltem in naturalismo subsisterent.

Atque huc etiam Iudaismum degenerem tendere, facile quiuisset, paullo accuratius cuncta secum expendens, intelligeret. Postquam enim praecipuum reuelatae religionis caput, hominum cum Deo, per expiationem infiniti valoris reconciliatio-

nem, dimiserunt, qui reliquis ratiocinandi facultate praestant, non possunt non religionem mere naturalem in Mosaeica quae-rere: qua quidem ratione haud difficulter tandem ad naturalismum deducuntur. Id quod tum aliis, tum maxime BODINI exemplo comprobari potest, quem per Iudaismum ad naturalismum transiisse, dudum viris doctis obseruatum est; conf. DIECMANNI *schediasma, de naturalismo, cum aliorum, tum maxime Io. Bodini*.

Sed inter eos quoque, qui christianorum nomine veniunt, numquam fere non fuerunt, qui naturalismo fauerunt, licet crassiori ratione alii, alii subtiliori. Qui Christum pro nudo habuere homine, quod Ebionitas, Cerinthianos, aliosque veterum haereticorum plurimos fecisse constat, simulque mysterium trinitatis in dubium vocarunt, non alia magis causa ad hoc inducti videntur, quam, quod religionem omnis mysterii expertem, adeoque mere tandem naturalem, cuperent. Maxime vero per Pelagium naturalismus caput in ecclesia christiana erexit. Etsi enim directe veritatem & necessitatem reuelationis non impugnaret, dum tamen naturae vires in tantum exultit, vt ad quacuis bona, Deoque placencia opera ex ipsius opinione sufficerent, non potuit non eosque progredi, vt gentiles operibus legis iustificatos, admitteret. Legenda, quae hanc in rem disserit VOSSIVS, *hisor. Pelagian. l. 3. part. 2. p. m. 665*. Id vero vt ex ista sententia, quae naturae viribus plus quam decet, tribuit, sua sponte fluit, ita vterius & id inde consequitur, reconciliationem hominum cum Deo per expiationem infiniti valoris, superfluum, aut minus necessariam esse: quod tamen praecipuum reuelatae religionis caput esse constat. Vfus equidem subinde Pelagius est voce *gratiae*; sed in sensu, semper ad errores suos palliandos adcommodato; adeoque

adeoque ad caliginem faltem imperitioribus obfundendam; vt suo loco ex institutis ostendemus. Damnato hinc, & inter haereticos reiecto Pelagio, errores, quos diffeminauit, eo minus in latina ecclesia resuscitari posse videbantur, quo maior in eadem Augustini fuit auctoritas; qui in iis conficiendis & debellandis, omne studium, omnemque laborem collocauit: adeo vt ab altero subinde parum abesse videatur extremo. Factum nihilo fecius non vnā ob causā, vt Pelagiana placita in monasteriis reciperentur, atque hinc tandem in scholasticorum doctrinā irrepent, vt & aliunde constat, & in compendio a me ostensum est, in *commentat. historico-theol. de Pelagianismo in ecclesia Romana triumphante*, §. 3. seq. Atque hinc vera ratio arcescenda, cur inter ipsos scholasticos haud pauci fuerint, qui, dum gentiles etiam ad solius rationis praescriptum vitam insipientes, aeternam salutem consequi potuisse docuerunt, in naturalistarum se militare castris, aperte professi sunt. Nomina illorum non commemorabo, cum apud MONTACVTIVM legi possint, in *apparatu ad origines ecclesiast.* p. 43. seq. Notatu prorsus digna sunt haec Iosephus COSTA verba: *Vix satis possum mirari, quid praeceptoribus quibusdam scholasticis, viris certe grauib; nostri saeculi, in mentem venerit, vt nunc quoque temporis, post tam diu reuelatum Christum, sine Christo salutem eniquam aeternam contingere posse, confirmet; de procuranda labor. salute, l. 5. c. 3.* Immo eousque inter pontificios per Pelagianismum progressus est naturalismus, vt quidam Franciscani ordinis monachus in ipso concilio Tridentino pro concione diceret: *Eos, qui Christi nullam cognitionem habuissent, & alioqui vitam egissent boneste, salutem esse consequutos: hanc etiam esse genuinam Pauli sententiam: in epistolae ad Romanos capite secundo, teste SLEIDANO, commentar. de statu re-*

lig. & reip. l. 23. p. m. 690. Exorta etiam cum litterarum *παιδαγωγία* est noua antitrinitariorum progenies, a praecipuo reformatore Socinianorum nomine insignita. Horum cum praecipuus in eo labor verferetur, vt mysteria quacuis ex religione eliminarent, & cum Pelagio naturae viribus omnia tribuant, gratiae diuinæ nullum locum relinquentes, non possunt reuera aliam, quam niere naturalem admittere religionem. Quam insensu etiam hostes sint reconciliationis per sacrificium, quod pro nobis Christus obtulit, quae reuelatae religionis, vt saepe diximus, praecipuum caput constituit, neminem latet. Sed eos quoque, qui ex Arminii schola prodierunt, non procul ab hac sententia abesse, notum satis est. Negata Christi satisfactio, aut necessitas eius non agnita, cum reliquis Pelagianis erroribus, non potest non homines ad haec praecipitia ducere. Fuerunt vero etiam, qui id aperte agerent, vt gentilibus, ductum rationis sequentibus, aditum ad beatorum sedes concedendo, reuelatae simul religionis fundamenta conuellerent, vt PVCCIVS, CAMPANELLA, EDVARDVS HERBERTVS DE CHERBVRY, alique, de quibus TRIBBECHOVIVS agit, in *historia naturalismi*, capite praesertim 10. p. 47. seq. Ego id saltem obseruatum dignum adhuc esse existimo, plures in eandem de salute gentilium, sed ex diuersis plane principiis, ingressos fuisse sententiam. Nonnulli enim gentiles, rationis ductum sequentes, ad salutem peruenire potuisse existimant, quod ad eam consequendam nihil aliud requiratur, quam quod ratio omnes conducet, virtutum studio nauandam operam, vitia contra fugienda, quae autem admissimus peccata, per poenitentiam retractanda. Eo EDVARDI HERB. DE CHERBVRY, auctoris catholici discreti, seu ERNESTI, Hassiae Landgrauii, BODINI, HOBBSII, si modo is atheis non adnumerandus, aliorumque

rumque sententia redit. Alii autem, ne rationi, atque solis naturae viribus omnia tribuere videantur, gratiam quamdam diuinam, aut, quae eius fungatur vicibus, prouidam Numinis curam hominibus reuelationis lumine destitutis adiungunt, cuius ope aeternae salutis participes fiant. Atque haec est nonnullorum reformatae, quam vocant, ecclesiae addictorum, ZWINGLIJ, GVALTERI, AMYRALDI, & ex Arminianorum coetu, CVRCCELLAEI, aliorumque sententia: ad quam & CHAVINVM accedere a me obseruatum, in *animaduersionibus ad Petri Chbauini librum de religione naturali*, c. 1. §. 3. Alii rursus, ob lumen aliquod internum, omnium hominum animis insitum, diuersum tamen a ratione, hominibus, externae reuelationis lumine destitutis, aditum ad beatorum sedes denegari non posse, immo hac ratione ethnicos, qui vim istius luminis non impediuerint, aeternam consequutos salutem, contendunt. Ita POIRETVS, itemque auctor libri, *ratio & fides collatae*, alique interni istius luminis defensores, sentiunt, de quibus supra ad §. 15. dictum. Quantumuis autem hi in principiis dissentiant, non tantum tamen in eo, quod ethnicos viam ad salutem patuisse existimant, sed in eo etiam, quod caput causae est, consentiunt, explicitam Christi seruatoris noticiam ad salutem non esse necessariam: quod perinde est, ac si fateantur, homines sine reconciliatione cum Deo per meritum Christi, saluari posse. Quo ipso praecipuum reuelatae religionis caput euertunt, simulque adeo in naturalistarum castra transeunt.

Hi vero omnes, de quibus haecenus diximus, vt non aliam magis ob causam, quam quod rationi, viribusque naturae plus, quam decebat, tribuerint, in errorem huncce praecipites dati sunt, ita ex eodem fonte si indifferentistarum quoque prognatam cohortem dixerimus, non errabi-

mus. Non vnum autem indifferentismum esse genus, supra ad §. 44. iam obseruauimus. De illis, qui aut cum atheis, aut naturalistis, aut scepticis plane consentiunt, hic sermo non est. Quidam enim reuelationis equidem necessitatem admittunt, ceteroquin perinde esse putant, cuiusnam sectae, inter eas quas christianus orbis fouet, placita amplectantur: & licet vna forte melior sit, quam altera, neminem tamen salutis ob doctrinam adire periculum, eo quod dissensus minime sit fundamentalis. Haec Rhetorianorum in veteri ecclesia fuisse sententia videtur, quorum haeresin *mirabilis vanitatis* esse, AVGVSTINVS dicit, quippe *quae omnes haereticos recte ambulare, & vera dicere adfirmat*; additque: *quod ita est absurdum, vt mihi incredibile videatur; de haeresib. c. 72. p. m. 202. conf. & PHILASTRIVS, de haeresib. num. 90. p. m. 41.* Quod si eousque religionis verae limites extendant, vt Socinianos quoque, eosque omnes, qui satisfactionem Christi negant, aut in dubium vocant, in eius admittendos societatem contendant, nullum dubium est, quin eandem cum naturalistis tandem originem agnoscant. Ex Arminii sectatoribus nonnullos huc referendos, constat: quos inter & CLERICVS, in libro, quem gallicano idiomate, de *incredulitate*, scripsit, quae creditu ad salutem sunt necessaria, tam laxo circumscriptis ambitu, vt illi quoque, qui mysteria nulla in religione christiana admittunt, promte iisdem subscribere queant. Non sine ratione itaque hifce hominibus *Latitudinarius* nomen datum est, quod hac ratione viam ad salutem pluribus aperiant, eamque dilarent. Legenda, quae praeter alios IUVREY, in libro, gallicano idiomate, cui titulus: *religio Latitudinarii*, de iis commentatus est. Diuersi itaque ab iis sunt, qui archioribus limitibus indifferentismum, quem profitentur, religionum circumscribentes, ex-

clusis

clusis Socinianis, ceterisque, qui expiationis Christi necessitatem negant, Romanae saltem, atque reformatae, aut omnino tantum huius ecclesiae sacris addictos, in fidei societatem recipi posse, contendunt, qui & *syncretistarum* nomine venire solent. Horum namque in eo versatur error, quod nimio, ac intempestivo pacis ac concordiae studio ducti, fundamentalia religionis revelatae a non fundamentalibus non satis caute discernant: quod, qua ratione fieri debeat, supra §. 33. seq. fule ostensum est. Quae de theologia, eiusque natura & indole subinde agitantur controversiae, maximam equidem partem in concertationes de variis vocum acceptionibus, plerumque iusto vehementiores, abeunt: sunt tamen, qui & hic a recto quandoque ideo discedunt tramite, quod rationis & naturae vires non aequa lance ponderent. Quod vel illorum exemplo patet, qui hominem, solis naturae viribus instructum, ea adsequi contendunt, quae tamen teste scriptura sacra, a spiritus sancti, intellectum ad adfensum, & voluntatem ad obsequium mouentis, operatione sunt derjuanda.

** Alterum hoc est extremum, eorum scilicet, qui praua quadam persuasione, aut adfectu inconsulto, caccae animi impetu abrepti, pro vera religione superstitionem amplectuntur. Quo nomine primum hic in censum veniunt, qui lumen aliquod internum, omnium hominum animis insitum, aut reuelationem vniuersalem, quae omnibus hominibus immediate a Deo obveniat, sub *verbi vel alloqui interni* nomine, statuunt; veram illam, specialemque reuelationem, cui christiana religio innititur, hoc ipso labefactantes, de quibus supra ad §. 15. dictum. Sequuntur porro, qui reuelationes speciales, sed falsas, pro veris adoptant, in grauissimos errores praecipiti lapsu ruentes: quales & apud ethnicos olim plurimos, & nonnullos etiam inter christianos fuisse constat, vt *capite seq.*

copiosius demonstrabimus. Denique & illi hic in censum veniunt, qui veram reuelationem corrumpunt, eam aut non recte interpretando, aut non plene admittendo, aut aliis, iisque falsis reuelationibus interpolando. Qua quidem ratione falsarum religionum, quae orbem vniuersum inundarunt, facile intelligere licet originem. De ethnicorum enim religione supra iam obseruauimus, eam partim ex rationis, partim ex reuelationis verae corruptione ortam esse; illique praecipue de praua verae reuelationis interpolatione intelligendum: quamquam & subinde falsae, quae inter eos circumferebantur, reuelationes accesserint. Iudaei olim quidem veram habebant reuelationem, dum autem successu temporis verum eius sensum amittebant, eamque adeo perperam interpretabantur, praecipuum reuelatae religionis caput, de reconciliatione hominum cum Deo per expiationem infiniti valoris, intervertentes, ideoque & nouam reuelationem, quae tempore Christi & apostolorum accedebat, & veterem confirmabat, luculentiusque explicabat, reiciebant, non potuerunt non a recto tramite prorsus discedere; indeque adeo Iudaismus hodiernus enatus est. Turpissimus vero ille impostor, qui magnam partem orientis fraudibus suis seduxit, Muhammed, veteris, nouique testamenti reuelationem fictis suis, & ad decipiendos mortales callide excogitatis reuelationibus interpolauit, eaque ratione veram reuelationem non tantum deprauauit, sed praecipuum etiam eius caput, de reconciliatione hominis cum Deo per Christum redemptorem vnicum, quod sibi non constat, nisi diuinitatem seruatoris quoque agnoscamus, labefactauit. Originem & fata falsarum istarum religionum, atque ac verae, plurimi integris voluminibus exponunt; quos quidem laudare, nostri non sunt instituti ratio; in compendio praecipua exhibet

MEIERSVS, in *historia religionum, christiana-
nae, iudaicae, gentilis & Muhammedanae.*
Cum Deus primis parentibus post
lapsum vnicam salutis viam, veraeque
adeo religionis summam, reuelasset, eam-
dem deinceps patriarchae, tum ante, tum
post diluuium, propagarunt. Gentilismo
autem orbem fere vniuersum inundante,
gentem Israeliticam, in qua haecenus vera
religio conseruata fuit, prae reliquis elegit,
cui eius custodiam, & propagationem
committeret: quamobrem & primo per
Moysen, deinde & alios, quae scitu, credi-
tuque ad salutem hominibus essent neces-
saria, litteris consignari voluit. Hinc &
τα λόγια τοῦ Θεοῦ Iudaeis concredita dicun-
tur, *Rom. III, 2.* Et licet subinde inter
iplos Iudaeos existerent, qui, relicto verita-
tis tramite, ad gentilium stultitiam & super-
stitionem deflecterent; numquam tamen
etiam non Deus excitauit viros sanctos,
atque prophetas, qui veram reuelationem
contra quasuis infernalis genii frau-
des adferebant, atque defenderent stren-
ue. Atque potuerunt reuelationes, quas
forte ethnici iactabant, eo facilius frau-
dis, vanitatis, erroris conuinci, quod ipsa
illorum religio naturalis quoque religio-
nis primis fundamentis repugnaret, vt vel
idololatriae exemplo patet. Accedebat,
quod futurorum etiam contingentium no-
ticia frustra a reuelationibus gentilium ex-
spectaretur. quae contra istius, quae a vero
Deo proficiebatur, characterem omni
exceptione maiorem constituebat: vt ipsi-
met diuini vates subinde inculcant; *conf.*
Es. XLII, 8, p. XLIII, 11, 12. XLVIII, 14.
Non tantum autem vera haecce reuelatio
in gente Iudaica conseruata, sed & per va-
ria, quae subiit, fata, ipsam cum primis ca-
piuitatem Babylonicam, ad alias gentes
propagata: quod & luculentiori adhuc ra-
tione factum, cum sacri codicis, qui tum
exstabant, libri, ex ebraeo sermone in grae-
cum transferrentur.

Cumque deinceps, tempore a Deo de-
stinato, ipse filius Dei inter mortales, ad ge-
neris humani redemptionem, adparuisset,
per apostolos eius diuina illa, quae ex reue-
latione constabat veritas, gentilibus etiam
adnuntiata, incredibili celeritate orbem
vniuersum collustrauit. Plurimi nihilo-
secius, eo quod lucem istam admittere nol-
lent, manebant in tenebris, immo acriter,
magnaue vehementia luci exorienti sese
opponiebant. Hinc tum ab apostolis, tum
ab illorum successoribus christianae reli-
gionis veritas contra vanos ethnicorum
insultus subinde defensa fuit, atque propu-
gnata. Id enim, vt eos nunc taceam, quo-
rum scripta ad nos non peruenerunt, ex
Graecis praefiteretur IUSTINVS martyr,
in *duplici pro christianis apologia*, itemque
in *cohortatione*, vt & *oratione ad Graecos*;
TATIANVS, itidem in *oratione ad Grae-
cos*; ATHENAGORAS, in *apologia pro
christianis*; THEOPHILVS Antiochenus,
libris III. ad Autolycum, pro fide christiana;
ORIGENES, *libris 8. contra Celsum*; EV-
SEBIUS, *libris 15. praeparationis euangelicae,*
& *libris 10. demonstrationis euangelicae,*
itemque, *aduersus Hieroclem*; HERMIAS,
in *irrisione gentilium*; & alii quamplurimi.
Atque hi etiam simul iudaicam religionem
veterem, quae, si rem ipsam species, eadem
cum christiana fuit, defenderunt, gentili-
umque calumnias, quibus eam conspurca-
re adnisi sunt, ab ea depulerunt: quod
& ex ipsis Iudaeis IOSEPHVS fecit, *libris
II. contra Apionem.*

Non tamen aequae caute ac circumspe-
cte omnes in christianae religionis veritati
sunt defensione. Nimia enim virtutum,
quibus ethnici quidam immortale nomi-
nis decus consequuti erant, admiratione
nonnulli abrepti, aeternam illis, etsi Christi
cognitione destitutis, adiudicarunt salu-
tem; parum secum perpendentes, hoc
ipso, quod in reuelata diuinitus religione
praecipuum est, labefactari. Atque IV-

STINO quidem martyri eo facilius error eiusmodi adhaerere potuit, quod nondum omnia Platonicae scholae, cui innutritus fuerat, placita exfuisse. Hinc vocis λόγος ambiguitate aut deceptus ipse, aut alios decipiens, de Christo subinde ita loquutus est, vt eo nomine nihil aliud, quam ipsam rationem intelligere videatur. Eum enim cum primogenitum Dei vocasset, statim addit, cum esse λόγος, ὃν πᾶν γένος ἀνθρώπων μετίζη, rationem, cuius vniuersum hominum genus est particeps; apolog. II. pro christiano, p. m. 90, 91. Immo porro subicit: *Et quicumque cum ratione vixere, christiani sunt, quamuis nullius Numinis cultores habiti sint: quales inter Graecos fuisse Socrates & Heraclitus, atque iis similes: inter barbaros autem Abraam, & Ananias, & Azarias, & Misael &c.* Sed & alibi Christum ἡμῶντος πάντι γένει ἀνθρώπων σπέρμα vocat; atque gentiles ait, κατὰ σπερματικὸν λόγον μέρεσιν, iuxta partem aliquam feminariae rationis, mores suos composuisse; eos vero, qui Christi nomen profitentur, κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς λόγον, ὅτι χριστοῦ γινώσκοντες & διευρίαν, secundum vniuersae rationis & verbi, quod Christus est, rationem; apolog. II. p. 19, 20. Exeulent haec alii, & in omnes se vertant partes, mihi longe manifestissimum videtur, hanc IUSTINO sedisse sententiam, ethnicis rationis lumen, quod ludendo voce λόγος, Christum vocat, ad salutem suffecisse, aut, quod perinde est, sine explicita Christi seruitoris cognitione eos salutem adeptos. Eum vero errorem vt longe grauissimum esse censemus, ita alios veteris ecclesiae doctores, ORIGINEM, CLEMENTEM Alexandrinum, TERTULLIANVM non procul ab eodem abfuisse, constat; aut, si quis hac de re dubitat, ex MONTACVTVIO conficere potest, *adparat. I. ad orig. eccles. p. 20. seq.* Ista vero paulo inconsideratius a quibusdam doctores dicta, vt a veritate aliena sunt, ita pro totius ecclesiae doctrina ha-

beri nequeunt; praesertim, cum aliis longe rectius hac de re scripsisse constet. Conferenda & quae hac de re disserit CASAVBONVS; exercitat. I. ad adparatum annal. Baronii, p. 2. seqq. itemque VOSSIVS, *histor. Pelag. lib. 3. part. 3. thes. n.*

Nec desuerunt inter latinae ecclesiae doctores, qui idem christianae religionis veritatem fortiter contra gentiles defenderent, quippe quod TERTULLIANVM fecisse constat, in *apologetico*, & *libris duobus aduersus nationes*; MINVCIVM FELICEM, in *Ostauio*; CYPRIANVM, in *libello ad Donatum*, itemque, *de idololorum vanitate*; ARNOBIVM, *libris 7. aduersus gentes*; & alios quamplurimos, ipsum quoque AVGVSTINVM, *libris 22. de ciu. Dei*. Damnata etiam Pelagiana haeresi, cui & idem Augustinus fortissime omnium se opposuit, ipsi fontes naturalismi, qui gentilibus, aliisque christianae religionis hostibus, praecipua suppeditat arma, obturati sunt. Graecorum enim, quos antea notauimus, patrum, quo gentilibus, etiam rationis ductum sequentibus, viam ad salutem aperuerunt, non aliunde magis exortus est error, quam quod intimam naturae corruptionem, aut ignorantes, aut non satis perpendentes, plus quam decebat, illi tribuerent. Ceterum, licet sequenti aetate, postquam occidens Romanorum pontificum iugo collum submiserat, nihil amplius ecclesiae ab ethnicis timendum esset, fuerunt tamen, qui adhuc contra eos pugnant, quod & ipsum THOMAM DE AQUINO o fecisse constat, in *summa catholicae fidei contra gentiles*, in *libros 4. distributa*.

Non tantum autem contra ethnicos, sed & contra Iudaeos religionis christianae adferenda fuit veritas. Diuinae enim, quam maiores illorum tam sancte custodierant, reuelationis eos corruptissem sentiam, veraeque adeo religionis excidisse possessione, antea iam obseruauimus. Quantopere autem ipsis apostolis cum isto homi-

MEIERVS, in *historia religionum, christiana, iudaicae, gentilis & Muhammedanae*.

*** Cum Deus primis parentibus post lapsum vnicam salutis viam, veraeque adeo religionis summam, reuelasset, eandem deinceps patriarchae, tum ante, tum post diluuium, propagarunt. Gentilismo autem orbem fere vniuersum inundante, gentem Israeliticam, in qua haecenus vera religio conseruata fuit, prae reliquis elegit, cui eius custodiam, & propagationem committeret: quamobrem & primo per Moſen, deinde & alios, quae scitu, credituque ad salutem hominibus essent necessaria, litteris consignari voluit. Hinc & τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ Iudaeis concredita dicuntur, *Rom. III, 2*. Et licet subinde inter ipsos Iudaeos existerent, qui, relicto veritatis tramite, ad gentilium stultitiam & superstitionem defleſcerent; numquam tamen etiam non Deus excitauit viros sanctos, atque prophetas, qui veram reuelationem contra quasvis infernalis genii fraudes adſerent, atque defenderent strenue. Atque potuerunt reuelationes, quas forte ethnici iactabant, eo facilius fraudis, vanitatis, erroris conuinci, quod ipsa illorum religio naturalis quoque religionis primis fundamentis repugnaret, vt vel idololatriae exemplo patet. Accedebat, quod futurorum etiam contingentium notitia frustra a reuelationibus gentilium expectaretur, quae contra istius, quae a vero Deo proficisceretur, characterem omni exceptione maiorem conſtituebat: vt ipsimet diuini vates subinde inculcant; *conf. Ef. XLII, 8, 9. XLIII, 11, 12. XLVIII, 14*. Non tantum autem vera haecce reuelatio in gente Iudaica conseruata, sed & per varia, quae subiit, fata, ipsam cum primis capriuitatem Babylonicam, ad alias gentes propagata: quod & luculentiori adhuc ratione factum, cum sacri codicis, qui tum exstabant, libri, ex ebraeo sermone in graecum transferrentur.

Cumque deinceps, tempore a Deo destinato, ipse filius Dei inter mortales, ad generis humani redemptionem, adparuisset, per apostolos eius diuina illa, quae ex reuelatione constabat veritas, gentilibus etiam adnuntiata, incredibili celeritate orbem vniuersum collustrauit. Plurimi nihilofecius, eo quod lucem istam admittere nolent, manebant in tenebris, immo acriter, magnaque vehementia luci exorienti sese opponebant. Hinc tum ab apostolis, tum ab illorum successoribus christianae religionis veritas contra vanos ethnicorum insultus subinde defenſa fuit, atque propugnata. Id enim, vt eos nunc taceam, quorum scripta ad nos non peruenerunt, ex Graecis praestiterunt IUSTINVS martyr, in *duplici pro christianis apologia*, itemque in *cobortatione*, vt & oratione ad Graecos; TATIANVS, itidem in *oratione ad Graecos*; ATHENAGORAS, in *apologia pro christianis*; THEOPHILVS Antiochenus, *libris III. ad Autolycum, pro fide christiana*; ORIGENES, *libris 8. contra Celsum*; EUSEBIUS, *libris 15. praeparationis euangelicae*, & *libris 10. demonstrationis euangelicae*, itemque, *aduersus Hieroclem*; HERMIAS, in *irrefutione gentilium*; & alii quamplurimi. Atque hi etiam simul iudaicam religionem veterem, quae, si rem ipsam spectes, eadem cum christiana fuit, defenderunt, gentiliumque calumnias, quibus eam conſpurcare adnisi sunt, ab ea depulerunt: quod & ex ipsis Iudaeis IOSEPHVS fecit, *libris II. contra Apionem*.

Non tamen aequae caute ac circumspecte omnes in christianae religionis veritati sunt defensione. Nimia enim virtutum, quibus ethnici quidam immortale nominis decus conſequuti erant, admiratione nonnulli abrepti, aeternam illis, etsi Christi cognitione destitutis, adiudicarunt salutem; parum secum perpendentes, hoc ipso, quod in reuelata diuinitus religione praecipuum est, labefactari. Atque IV-

STINO

STINO quidem martyri eo facilius error eiusmodi adhaerere potuit, quod nondum omnia Platonicae scholae, cui innutritus fuerat, placita exsuisset. Hinc vocis λόγον ambiguitate aut deceptus ipse, aut alios decipiens, de Christo subinde ita loquutus est, ut eo nomine nihil aliud, quam ipsam *rationem* intelligere videatur. Eum enim cum primogenitum Dei vocasset, statim addit, eum esse λόγον, ὃν πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέχει, *rationem, cuius uniuersum hominum genus est particeps*; *apolog. II. pro christiano, p. m. 90, 91.* Immo porro subicit: *Et quicumque cum ratione vixere, christiani sunt, quamuis nullius Numinis cultores habiti sint: quales inter Graecos fuerit Socrates & Heraclitus, atque iis similes: inter barbaros autem Abraham, & Ananias, & Azarias, & Misael &c.* Sed & alibi Christum ἡμῶντος πάντι γένει ἀνθρώπων σπέρμα vocat; atque gentiles ait, κατὰ σπέρματικὸν λόγον μέγας, *iuxta partem aliquam seminariae rationis, mores suos composuisse*; eos vero, qui Christi nomen prostantur, κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς λόγον, ὅτις χρῖστὸν γινώσκει καὶ διδάσκει, *secundum uniuersae rationis & verbi, quod Christus est, rationem*; *apolog. II. p. 19, 20.* Exculent haec alii, & in omnes se vertant partes, mihi longe manifestissimum videtur, hanc **IVSTINO** sedisse sententiam, ethnicis rationis lumen, quod ludendo voce λόγος, Christum vocat, ad salutem sufficisse, aut, quod perinde est, sine explicita Christi seruatoris cognitione eos salutem adeptos. Eum vero errorem ut longe grauissimum esse censemus, ita alios veteris ecclesiae doctores, **ORIGENEM**, **CLEMENTEM** Alexandrinum, **TERTULLIANUM** non procul ab eodem abfuisse, constat; aut, si quis hac de re dubitat, ex **MONTACVIO** condiscere potest, *adparat. I. ad orig. eccles. p. 20. seq.* Ista vero paulo inconsideratius a quibusdam doctoribus dicta, uti a veritate aliena sunt, ita pro totius ecclesiae doctrina ha-

beri nequeunt; praefertim, cum alios longe rectius hac de re scripsisse constet. Conferenda &, quae hac de re differit **CASAVONVS**, *exercitat. I. ad adparatum annal. Baronii, p. 2. seqq.* itemque **VOSSIVS**, *histor. Pelag. lib. 3. part. 3. thesi. ii.*

Nec defuerunt inter latinae ecclesiae doctores, qui itidem christianae religionis veritatem fortiter contra gentiles defenderent, quippe quod **TERTULLIANUM** fecisse constat, in *apologetico*, & *libris duobus aduersus nationes*; **MINVCIVM** **FELICEM**, in *Ostasio*; **CYPRIANUM**, in *libello ad Donatum*, itemque, *de idololorum vanitate*; **ARNOBIVM**, *libris 7. aduersus gentes*; & alios quamplurimos, ipsum quoque **AVGVSTINUM**, *libris 22. de ciu. Dei.* Damnata etiam Pelagiana haeresi, cui & idem Augustinus fortissime omnium se opposuit, ipsi fontes naturalismi, qui gentilibus, aliisque christianae religionis hostibus, praecipua suppeditat arma, obturati sunt. Graecorum enim, quos antea notauimus, patrum, quo gentilibus, etiam rationis ductum sequentibus, viam ad salutem aperuerunt, non aliunde magis exortus est error, quam quod intimam naturae corruptionem, aut ignorantes, aut non satis perpendentes, plus quam decebat, illi tribuerent. Ceterum, licet sequenti aetate, postquam occidens Romanorum pontificum iugo collum submiserat, nihil amplius ecclesiae ab ethnicis timendum esset, fuerunt tamen, qui adhuc contra eos pugnant, quod & ipsum **THOMAM DE AQUINO** fecisse constat, in *summa catholicae fidei contra gentiles*, in *libros 4. distributa.*

Non tantum autem, contra ethnicos, sed & contra Iudaeos religionis christianae adferenda fuit veritas. Diuinae enim, quam maiores illorum tam sancte custodierant, reuelationis eos corrupisse sensum, veraeque adeo religionis excidisse possessionem, antea iam obseruauimus. Quantopere autem ipsis apostolis cum isto homi-

num genere colluctandum fuerit, nemini ex sacris literis ignotum esse potest. Horum deinceps veltigii veteris ecclesiae doctores insistentes, rela illorum contra religionem christianam directa, pro viribus repulerunt, vt IUSTINVS martyr, in *dialogo cum Tryphone*; GREGORIUS Nyllenus, de *trinitatis mysterio aduersus Iudaeos*; IOAN. CHRYSOSTOMVS, in *demonstratione de Christo, aduersus Iudaeos & ethnicos*, item *homiliis 6. aduersus Iudaeos*; BASILIUS Seleuciensis, in *demonstratione aduersus Iudaeos*; CYRILLVS Alexandrinus, in *libro aduersus Iudaeos*; immo ipse quoque ORIGENES, dum contra *Celsum* disputat, obiectiones, quas Iudaei nomine Celsus produxerat, refellit. Addendi his TERTVLLIANVS, atque CYPRIANVS, ille, in *libro aduersus Iudaeos*, hic vero in *tribus testimoniis ad Quirinum, aduersus Iudaeos libris*; & alii. Non semper tamen aequae feliciter pugnatum est, ob linguae ebraeae ignorantiam; qua qui instructus non est, in sacri codicis, qua vetus testamentum, oraculis explicandis ex voto non versabitur. Cum etiam sequenti aetate Iudaei magis per Hispaniam, Galliam, aliasque Europae prouincias dispergerentur, saepius noua, pugnam hanc iterandi, data est occasio; vnde magna eiusmodi laborum, quibus religionis christianae contra Iudaeos defenditur veritas, enata est copia, quos tamen recensere omnes, huius loci non est.

Ethnicis atque Iudaeis accesserunt & Muhammedani, veritatem religionis non corruptentes modo, sed labefactantes penitus, eiusque loco impostoris sui figmenta aliis obtrudentes. Nouum hinc ecclesiae doctoribus pro religionis christianae veritate certamen, in quo saeculo octauo ipse iam eminu it IO. DAMASCENVS, quippe cuius exstat διδασκαλία Σαρακηνῶν καὶ Χριστιανῶν

disceptatio Saraceni & christiani, tom. 2. opp. p. 466. seq. ex edit. MICH. LEQVIEN. THEOD. quoque ABYCARA, IOAN. Damasceni discipulus, *varia contra haereticos, Iudaeos & Saracenos opuscula* reliquit; ex quibus ea, quae contra Saracenos ex ore IO. Damasceni haussit, iidem LEQVIEN exhibet, *l. c. p. 470.* His porro ex Graecis addendi EUTHYMIUS ZIGABENVS, in *confutatione Ismaelitarum*, sine auctoris nomine edita in *Saracenicis SYLBVRGII*; IO. CANTACVZENVS imperator, in *libris aduersus Iudaeos & Muhammedanos*; BARTHOLOMAEVS Edessenus, in *elencho & confutatione Hagareni*, a STEPH. LE MOYNE edita, in *variis sacris, tom. I. p. 302. seq.* Cum vero etiam in Hispania per Mauros Muhammedanismus propagatus esset, in latina quoque ecclesia plurimi existerunt, qui contra Muhammedanorum impietatem christianae religionis veritatem ostenderent: quod & recentiori aetate haud pauci fecerunt. Exhibet eos FABRICIVS, *biblioth. graecae vol. VII. p. 136. seq.* Non omnes tamen in hoc quoque certamine aequae feliciter versatos, quinimmo nonnullos saepius Muhammedanis sententias tribuisse, quae illis tribui nequeunt, luculenter ostendit RELANDVS, *de religione Mohammedica, lib. 2. p. 96.*

Tandem & illis, qui inter ipsos christianos exorti sunt, christianae religionis hostibus, atheis, naturalistis, cuiuscumque etiam generis, indifferentistis, numquam non strenue obuiam itum est: quod ingens scriptorum, qui contra eiusmodi homines in aciem prodierunt, testatur numerus, (etsi inter hos quoque quidam felicius quam alii pugnaverint) vt adeo numquam tot religionis christianae existerint hostes, vt non longe plures fuerint, qui maseule eam, fortiterque, contra quosuis infernalis genii insultus defenderent, ac propugnarent.

§. LIV. Nostri denique officii est, rationis equidem lumine recte vt, sed non plus, quam decet, ei tribuere; reuelationis beneficium grato

grato agnoscere animo; eundemque re ipsa, cumprimis fide & obsequio demonstrare; credenda & agenda non separare, sed vti coniunctissima sunt, ita ipsa vitae praxi hoc ostendere; cauere autem vel maxime, *ne veritatem detineamus in iniustitia, Rom. 1, 18:* cumque religio christiana pariter ac theologia, quae ad eam ducit, ipsum Deum auctorem agnoscat, summa animi submissione ac reuerentia, non minus & nostrae imbecillitatis consideratione, ad eius tractationem accedere; in ipsa tamen tractatione semper cogitare, quod theologia non tantum sit ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας, sed & τῆς καὶ ἐνσιθείων, *Tit. 1, 1.* vt cuncta ad verae pietatis praxin animo sincere referantur.

PARTIS SIVE LIBRI PRIMI

CAPVT SECVNDVM

DE REVELATIONE ET SCRIPTVRA SACRA.

Σύνοψις.

Revelationis specialis necessitas, §. I.

Statim post hominum lapsum initium sumsit, §. II.

Continuata deinceps, & magis illustrata fuit, per alias reuelationes, non omnibus tamen, sed certis tantum hominibus factas, §. III.

Modus reuelationis varius fuit: in nullo tamen aliquid Deo indignum deprehendebatur, §. IV.

Diuini vates non tantum conscii sibi fuerunt, quae loquebantur ex diuina reuelatione, sed longe etiam hac de re certissimi, §. V.

Certis etiam argumentis alios, se a Deo missos, conuincere poterant, §. VI.

Ex his, quae Deus olim viris sanctis reuelauit, ea maxime in consensum veniunt, quae scitu credituque ad salutem sunt necessaria, §. VII.

Atque haec Deus ob causas grauissimas heteris consignari voluit, §. VIII.

Vnde originem scripturae sacrae intelligere licet, §. IX.

In qua nihil continetur, nisi quod ex diuina

inspiracione profectum; causa itaque efficiens ipse Deus est, §. X.

Consideranda autem in ea tum materia, tum forma, §. XI.

Diuina sacrae scripturae auctoritas tum absolute, tum relatiue, seu quoad nos, considerari potest: priori modo spectata, a summa Numinis veracitate, & potestate infinita; posteriori modo, partim a diuinorum quorundam attributorum, partim a diuini vatis notitia dependet, §. XII.

Argumenta, quibus diuinitus notitia originem debet, vel diuinam fidem producant, vel humanam, §. XIII.

Posterioris generis sunt vel interna, vel externa: atque illa iterum vel a formali scripturae sacrae, vel a materiali desumuntur: quatenam ad priorem classem pertineant? §. XIV.

Quatenam ad posteriorem? §. XV.

Externa argumenta quatenam sint? §. XVI.

Omnibus hisce argumentis, quantumuis non contemnendis, multum praeferrenda fides diuina, §. XVII.

Præter auctoritatem diuinam, inter scripturæ sacrae adfectiones referenda eius singularis efficacia, §. XVIII.

itemque perfectio, seu sufficientia, §. XIX.

& perspicuitas, §. XX.

Locis, quæ in scriptura sacra occurrunt, obscurioribus, per interpretationem legitimam lux adfundenda, §. XXI.

Quæ ad legitimam scripturæ sacrae interpretationem requirantur, summatim indicantur, §. XXII.

Finis interpretationis est, ut verum sensum adsequamur: quid per sensum, itemque verum sensum, intelligatur? §. XXIII.

Vnius sermonis vnicum tantum posse esse sensum, §. XXIV.

Nec obstat, quod sensus scripturæ plerumque in litteralem & mysticum diuidatur, §. XXV.

Veri quoque sensus obseruanda sunt criteria; inter quæ primum, ut constet, librum ab eo auctore scriptum esse, a quo scriptus dicitur, §. XXVI.

alterum: verba textus nec corrupta esse, nec interpolata, §. XXVII.

reliqua iunctim indicantur, §. XXVIII.

In interpretatione scripturæ porro respiciendum ad conditionem eius, qui eam interpretari cupit, §. XXIX.

Media hermeneutica quænam sint? §. XXX.

Auctoritas scripturæ canonice vnde dependeat? §. XXXI.

Quinam libri canonici, quinam apocryphi? §. XXXII.

Scripturam sacram genuinum esse in theologia cognoscendi principium, itemque vnicam fidei & vitæ regulam, §. XXXIII.

Ad quam adeo & omnes controuersiae theologicæ, cœ ad vocem spiritus sancti, tamquam supremi iudicis, sunt exigendæ, §. XXXIV.

Vt in omnium hominum usum est consignata, ita ab omnibus etiam legenda, §. XXXV.

Quare & versiones scripturæ sacrae non tantum vtilis, sed & necessariae sunt, §. XXXVI.

Obiectum scripturæ sacrae tum primum, tum secundarium, §. XXXVII.

Finis tum ultimus, tum intermedius, §. XXXVIII.

Erroris, qui in bocce sacrae doctrinae capite occurrunt, eorumque fontes, summatim indicantur, §. XXXIX.

Verae doctrinae propagatio, ac conseruatio, §. XL & XLI.

Quæ nostri hic sint officii? §. XLII.

§. I.

Cum humanæ rationis tanta sit imbecillitas, ut veram & genuinam ad salutem nobis monstrare nequeat viam; * benignitati Dei prorsus conueniens fuit, * * ut ipsemet per reuelationem quamdam specialem, * * * suam, de æterna salute consequenda, nobis manifestaret voluntatem.

* Quod patet ex iis, quæ capite præcedenti §. 16. seq. dicta sunt.

* * Vti idem idem est iam antea ad capitulis præced. §. 20. obseruatum.

* * * Vniuersalem enim illam reuelationem, per lumen aliquod internum, omnium animis insitum, & a ratione diuersum, apt per adloquium aliquod internum, cuius omnes homines, si velint, compotes

fieri possint, fundamento omni destitui, liquet ex iis, quæ cap. præced. §. 15. diximus. Repugnant insuper summa gentiliū ignorantia, non aliter, quam per verbi externi adnuntiationem depellenda; *Ephef. IV, 18. I, 8. Coloss. III, 10. 1. Thessal. IV, 5.* adeoque & prædicationis euangelii necessitas subinde inculcata, *Rom. I, 16. X, 14; 15. Matth. XXVIII, 19.*

§. II. Atque

§. II. Atque erat ea quidem statim post hominum lapsum necessaria; * cum miseri isti, qui sua culpa summa felicitate exciderant, nihil omnino excogitare potuissent, quod viam illis ad vñionem cum Deo, pristinamque adeo felicitatem recuperandam panderet. Hinc & statim cum poenae denuntiatione reuelationem, & de ratione modoque consequendi salutem, coniunctam fuisse, nouimus ex *Genes. III, 15.* **

* De statu enim integritatis nunc nobis sermo non est. Primis hominibus, in eo constitutis, quaedam de Deo, eiusque essentia, per reuelationem innouisse, negandum non est. Quae autem hodie diuinae reuelationis summa est, reconciliatio hominum cum Deo per infiniti valoris redemptionem, in statu integritatis locum non habebat. Scholasticorum enim quo-

rumdam, ac aliorum somnium, filium Dei humanam adsumtum fuisse naturam, etiam si homines non peccassent, iamdudum nostrates profligarunt.

** Antiquitas inde, atque vniuersalitas, ceu verae reuelationis character, intelligitur, vti supra, *cap. praeced. §. 3.* est obseruatum.

§. III. Summa haec diuinae reuelationis non tantum propagata, sed amplificata subinde, luculentiusque per alias reuelationes explicata fuit. * Quae tamen reuelationes non omnibus promiscue obtigerunt, sed certis tantum hominibus, quibus Deus, ceu amicis suis, speciatim ea manifestare voluit, quae deinceps aliis hominibus iterum adnuntiari debebant. **

* Praesertim tempore Abrahami, Moysis, Davidis. Immo, totam scripturam sacram eo comparatam esse, vt primam hanc reuelationem euolueret, explicaret, determinaret, & cuncta in Christo seruatore nostro impleta fuisse ostenderet, ad *§. 23. cap. praeced.* iam docuimus.

** Hoc iterum contra vniuersalis reuelationis, quae immediate a Deo fit, defensores, de quibus antea ad *§. I.* dictum, ob-

seruandum. Nemini vtique aditus ad salutem, adeoque & veram Dei cognitionem interclusus est. Immo, Deus omnibus eam offert: quo sensu etiam omnes illi, qui Deum, vti par est, cognoscunt, merito *ᾤδοῦντες* vocantur, *Io. VI, 44. 45.* Inde vero, vt & ex aliis eiusdem generis scripturae sacrae effatis, concludi non potest, immediate, & absque verbi externi interuentu eam cognitionem iis obuenire.

§. IV. Modus istius reuelationis varius fuit, atque multiplex, cum *πολυμερὴς καὶ πολυτρόπος* Deus ad patres loquutus sit per prophetas, *Ebr. I, 1. Num. XII, 6, 8.* * In nullo tamen aliquid Deo indignum; ** sapientiae potius, ac benignitati diuinae hoc prorsus conueniens fuisse, vt credamus, par est. Erti enim causae, cur mox hocce, mox alio modo vti Deo placuerit, non satis cognitae sint atque perspectae, ob longe tamen grauissimas hoc factum esse, non est quod dubitemus. ***

* Varii isti modi, quibus Deus sanctis hominibus se olim reuelauit, diuersimode recenseri solent. Nobis res ita omnium

optime confici posse videtur, si dicamus, hoc interdum *immediate*, nulla angeli, aut hominis cuiusdam interceueute opera, conti-

contigisse, aut *mediate*. Prius iterum vel *simplici* quadam ratione fiebat, vel *symbolica*.

Simplex ille reuelationis modus absque interuentu signorum, ac corpus relationem habentium, peragebatur. Neque enim dubitandum, cum Deus sit mens purissima, quin ita cum mente hominis intime agere possit, vt absque nullius signi interuentu illi statim innotescant, quae Deus ei vult manifestari. Huc referre licet, quod de verbo Dei in prophetis legitur, quod scilicet *ἐν τῷ ὀνόματι κυρίου χριστοῦ, spiritus Christi qui in illis erat*, iis declarabat, seu manifestabat, 1. *Petr. I, 11.* confer. etiam 2. *Sam. XXIII, 2. Matth. X, 19, 20. Luc. XXI, 14, 15.* Huncce reuelationis modum eundem esse, quem Iudaei *קדש הרוח* *spiritum sanctum* vocant, quem tamen perperam infra reliquos deprimunt, non sine ratione nonnulli credunt. Neque tantum hac ratione quaedam manifestabantur prophetis, sed subinde etiam instinctu quodam diuino valide excitabantur, tum ad loquendum, prophetandum, ac de rebus diuinis disserendum facunde, tum ad componendos hymnos elegantiores, ac diuinas laudes publice decantandas; immo & interdum ad facinora quaedam heroica, diuina virtute perpetranda; cuius generis exempla in Miriam, Debora, Anna matre Samuelis, Dauide, Maria, Zacharia, Simeone, itemque heroibus illis, Pinea, Gideone, Simione, aliisque occurrunt, *Exod. XV, 1. Iud. V, 1. 1. Sam. II, 1. 2. Sam. XXIII, 1, 2. 3. Luc. I, 46, 67. II, 25.*

Quae autem persigna quaedam, ad corpus relationem habentia, & per corpus, siue sensus ad mentem delata fiebat reuelatio, *symbolica* vocari solet. Neque haec vnus erat generis, cum imagines istae, seu symbola, vel *sensus externis*, vel *phantasiae*, seu *imaginationi* offerrentur. Per sensus externos hoc subinde factum, sacra nos conducit historia. Sic Adamus audi-

vit vocem Dei in horto ambulantis, *Gen. III, 10.* & Moses, cum ingressus esset tabernaculum, vocem se adloquentem, *Nam. VII, 39.* conf. & 1. *Sam. III, 21.* Interdum visio & auditio coniunctae erant; quod factum est in baptismo Christi, *Matth. III, 16, 17.* Atque ita se res semper habuit in adparationibus eiusmodi, quibus mixta fuere colloquia; *Gen. XVIII, 17.* Ad signa externa sensibus oblata a nonnullis etiam referuntur *sortes diuinatoriae*, quarum tum in consultationibus rei obscurae, *Ios. VII, 14. 1. Sam. XIV, 42.* tum in distributione haereditatum, immo ipsius terrae Canaan, & aliquando etiam in electione, *act. I, 26.* vsus fuit. An vero etiam huc referenda sit responsio Dei per *vr̄im & thumim*, non sine ratione dubitatur. Exstant variae doctorum virorum de modo, quo Deus responsa per *vr̄im & thumim* dederit, sententiae: quas quidem recensere, aut sub examen reuocare, huius non est loci. Cumque coniecturis hic saltem locus datur, reliquis mihi praefenda videtur, quae summum sacerdotem, pectorali cum lapidibus pretiosis, seu *ῥῥ̄ vr̄im & thumim* legitime vtentem, per internam reuelationem certiorum redditum statuit, quid ad propositam quaestionem respondere deberet: qua quidem ratione haecce reuelatio ad priorem modum, simplicem scilicet illum, qui absque signorum seu symbolorum interuentu peragebatur, referenda fuerit. Copiosius hac de re dixi in *hist. eccles. vet. testam. tom. I. ad per. II. scit. I. §. 32. p. 706.* Solet denique ad huncce reuelationis per sensus externos modum etiam referri *כּל נבּי* *filia vocis*, de qua plurima exstant Iudaeorum, talmudicorum praecipue doctorum commenta: quorum nonnulla apud 10. Buxtorfium legere licet, in *lexico talmud. rabbin. p. 320.* Sunt etiam viri docti, qui non omnia, quae Iudaei hac de re tradunt, prorsus reuoluentia existimant: alii vero, vt pleraque pro fabulis

fabulis atque comimentis habent, ita, si quid veri subfit, id aut daemonis praestigiis, aut hominum tribuere fraudibus, nulli dubitant. Sed, si quis talmudicorum auctororum, quae hac de re exstant, loca paullo adcuratius expendat, in eam facile concedet sententiam, eos plerumque nihil aliud, quam diuinam prouidentiam, singulari quadam ratione sese exferentem, ἀλλοτρίως hac voce indicare voluisse; id quod itidem mihi iam obseruatum, in *hiss. eccles. V. T. tom. II. ad per. II. sect. 6. §. 10. p. 975*. Tempore equidem Christi aliquoties vocem caelitus delapsam, qua pater filio testimonium perhibebat, nouimus; *Matth. III, 17. XVII, 5. Ioan. XII, 28, 29*. At inde, alias quoque hoc factum, colligere non licet.

Non tantum autem sensibus externis, sed, vt didicim, phantasiae etiam, seu imaginationi symbola eiusmodi, & imagines diuinitus offerebantur: idque aliquando *vigilantibus* contingebat, aliquando *dormientibus*. Nimirum, contingebat interdum, vt vigilantes sibi iis in locis esse viderentur, vbi reuera non erant, eaque ibi cernere, quae non nisi imaginationi illorum repraesentabantur: id quod exemplo visionis *Esaiae, cap. VI, 1, 2. & Ezechielis, cap. 1, 3. seq.* comprobari potest. Huc etiam a nonnullis refertur, quod de cingulo Ieremiae, deposito ad crepidinem Euphratis, ibique computrescente, quod inde repetere propheta iussus est, exstat *Ierem. XIII, 4. seq.* Cum enim vrbs Hierosolyma eo tempore a Chaldaeis fuerit obsesta, extra visionem hoc fieri non potuisse, existimant. An vero etiam, quae *Ezech. III, 1, IV, 5*. leguntur, in visione contigerint, disputari inter eruditos solet. Subinde vero & *ecstasis* accedebat, hoc est, eiusmodi mentis alienatio, qua, cessantibus, exteriorum sensuum functionibus, obiecti cuiusdam intrinsecus oblati repraesentatione ita adhibebatur, vt ignara eorum esset,

quae in corpore gererentur. Quod cum & ex causis naturalibus, & infernalis genii pariter, ac ipsius Dei opera queat contingere, vel *naturalem*, vel *diabolicam*, vel *diuinam* esse ecstasin, patet: ne dicam, quod aliquando & a callidis hominibus eiusmodi quid fingatur. Hic ergo de diuina sermo est, quando spiritus sanctus mentem, a corporis commercio singulari quadam efficacia auocatam, rerum diuinarum meditationibus ac contemplationibus occupatam tenet: idque ea ratione, vt aliquando reuelationem ecstasis sequatur, *Dan. X, 3, 9*. aliquando antecedit, *act. X, 9, 10, 11*. Illustre admodum ecstaseos exemplum Paulus exhibet, *2. Cor. XII, 2, 3, 4*. Nec vigilantibus tantum, sed etiam dormientibus quandoque se patefacere Deo placuit, vt iam Eliphazo Themaniti obseruatum, *Iob. IV, 12, 16*. Quod somnia vel *naturalia* sint, vel *supernaturalia*, & haec iterum vel *diabolica*, vel *diuina*, constat. Hic diuina nos intelligere, res ipsa docet, quae extra communem prouidentiae causam, speciali quadam ratione ad rerum arcanarum patefactionem, hominibus immittuntur: quorum exempla varia in scriptura sacra occurrunt, *Gen. XXVIII, 12. Matth. II, 12. act. XVI, 9*. Quid respondendum sit, si quaeratur, cur Deus hac ratione dormientibus se patefacere voluerit; itemque, quibus characteribus somnia diuina a naturalibus ac diabolicis discerni queant, intelligetur ex iis, quae deinceps monebimus.

Denique & *mediate* reuelatio fiebat, idque per *angelos*, siue ipsimet hominibus indicarent, quae Deus illis innoscere volebat, siue ea, quae aut vigilantibus, aut dormientibus oblata erant, nec dum intelligebantur, iussu Numinis explicarent. Speciarim Deus subinde Gabrielis angeli opera in rebus maximi momenti rursus est, quippe qui Messiae natiuitatem, plurimamque eo spectantia, primo quidem Danieli,

Dan. IX, 21. tum Zachariae, *Luc. I, 19.* denique & ipsi Mariae, *ibid. v. 26.* indicauit. Nec creatos modo angelos, sed & ipsum Dei filium, angelorum omnium dominum, angeli specie aliquando hominibus adparuisse, & tum ipsum, tum per aliquem angelum ministrum, arcana Dei iis patefecisse, nonnulli contendunt. Neque de alio interpretandum censent, quod *Dan. X, 5, 6.* legitur: praeteritum, cum a viro ibi adparente haud obscure distinguatur angelus ille, qui manu sua Daniele texit, compellauit, informauit, quemque Gabriellem fuisse, probabile putant. Legenda, quae CALOVIUS ad *b. l.* differit. Conferre etiam iuuabit *Zach. I, 8, 9, 10.* item *II, 3, 4.* Sed plura de variis reuelationum diuinarum modis dabunt, R. MAIMONIDES in *more neu. part. II. cap. 45.* WITSEVS, *miscell. sac. part. I. l. i. c. 3.* VITRINGA, in *typo doctrinae propheticae, c. 2.* KNIBBIVS, in *hist. prophetarum*, ex lingua belgica in germanicam translata, *c. 3. p. 55. seq.*

** Hoc ex inductione omnium modorum diuinae reuelationis, quos hactenus recensimus, patet. Nec vllum in scriptura sacra exemplum occurrit, quo probari queat, inusitatos & vehementes corporum motus ac agitationes, in iis, quibus

§. V. Qualiscumque autem reuelationis esset modus, dubium tamen nullum est, quin diuini vates non tantum conscii sibi fuerint eorum, quae ex ista reuelatione loquebantur, * sed ex criteriis etiam quibusdam longe certissimis, reuelationem istam vere diuinam esse; vt adeo nullo modo ea in re aut errare, aut decipi potuerint. **

* Non enim solet gratia diuina, etiam quae extra ordinem hominibus obtingit, naturam prorsus immutare, aut ex hominibus bruta aut stipites facere. Certe, nullo ex scriptura sacra comprobari potest exemplo, hominem, qui ex instinctu diuino loquebatur, non fuisse conscius eorum, quae loquebatur. De apostolis equidem, cum spiritum sanctum, qui omnia illis suggesturus esset, quae coram iudicibus loqui deberent, illis promittit

reuelatio diuina obtingit, existisse: quin immo ab lenitate & mansuetudine spiritus sancti hoc plane abhorret. Fuerunt certe interdum ecstases cum reuelatione diuina coniunctae, vt antea obseruauimus: sed vt in ecstasi corpus quiescebat, mente tota in obiecti singularis, quo adficebatur, contemplatione defixa; ita in ea quoque nihil, quod Deo indignum, deprehendebatur. Er non sine ratione *διονευσμα* inter characteres diuinae reuelationis refertur, cum sapientia, benignitas, ac maiestas Numinis hoc exigit.

*** Ad hominum id spectasse vtilitatem, dubio caret: poterat inde diuinae gratiae abundantia intelligi, quod non tantum *πολυμερως*, diuersis vicibus, seu temporibus, sed & *πολυτρόπως* sese illis patefecerit, *Ebr. I, 1.* Nec tamen etiam dubitandum, quin ad causam hanc generalem speciales accesserint, cur huic per internum adloquium, alii symbolica quadam ratione; huic per obiecta sensuum externorum, alii per imagines phantasiae oblatas; huic in somnio, alii cum vigilaret, & sic porro, sese manifestauerit. Quae nam autem istae causae fuerint, id vero est, quod nostram cognitionem multum superat.

seruator, dicit: *non enim vos eritis, qui loquimini, sed patris vestri spiritus in vobis loquens, Matth. X, 19.* Sed, non ita hoc intelligendum, ac si apostoli plane nescuerint ipsimet, quid loquerentur, vel ex *Luc. XXI, 15.* condiscimus, vbi Christus, eandem promissionem illis exhibens, *ὅτι ὑμεῖς, inquit, ὁμῶς εἰσὶν καὶ οὐ φησὶτε.* Sapientia autem sine concurrente vsu rationis esse nequit. Idem & ex dictis, factis, sermonibus,

bus, immo disceptationibus prophetarum luculenter patet, quippe quae satis superque docent, conscios eos omnino fuisse illorum, quae ex reuelatione, & instinctu diuino, aut dicebant, aut faciebant. Quod si aliquando, dum reuelationem accipiebant, vsus rationis tantisper cessauit, diuersimode quidem, pro modorum reuelationis diuerfitate, mox tamen iterum rediit, adeo ut ipsimet & scirent, quae sibi reuelata essent, & diuinam quoque hanc reuelationem fuisse, ut statim pluribus ostendimus, cognoscerent. Idem vero & AUGUSTINVS iam recte docuit, dum, *non est propheta, inquit, qui signa videt, nisi ea intelligat. Ideo videntes prophetae adpellati, quia magis spiritui, quam corpori visio congruit; de genesi ad lit. l. 12. c. 9.* Pari ratione & HIERONYMVS: *neque vero, ut Montanus, cum infans feminis, somniat, prophetae in ecstasy sunt loquuti, ut nescirent, quid loquerentur, & cum alios erudirent, ipsi ignorarent, quid dicerent; de quibus apostolus ait: nescientes quae loquantur, & de quibus adfirmat: sed iuxta Salomonem, qui loquitur in prouerbiis, sapiens intelligit, quae profert de ore suo, & in labiis suis portabit scientiam, etiam ipsi sciebant quid dicerent; conferatur & EPIPHANIVS, haeresi §. 48.*

** Eos, quibus reuelationes diuinae obtingebant, longe certissimos fuisse, reuelationes istas esse diuinas, nec vquam ea in re deceptos fuisse, aut decipi potuisse, extra omnem positum est dubitationem. Certe, si non fuisset, frustra eiusmodi facta fuisset reuelatio, cum semper dubitassent, an eidem fidem adhibere deberent: hinc nec ad obtemperandum voluntati Numinis ita reuelatae, animum inducere potuissent suum. Et quo pacto legatione, a Deo illis subinde demandata, rite potuissent fungi, si dubitandum illis fuisset, num Deus ipsos misisset? Summa denique *magis*, qua aliis indicabant, quae a Deo acceperant, satis ostendit, de veritate reuela-

tionis diuinae, quae illis obtigerat, eos nequitiam dubitasse: quod & ipsimet subinde testati sunt; *conf. Gen. XXVIII, 16. 17. 1. reg. XXII, 12-28. Num. XXII, 13. Ierem. XX, 7. 9. ad Ier. XVI, 9, 10.* Admodum autem quod attinet, quo ita persuasi & conuicti sunt, ut de reuelationis istius diuina origine dubitare non possent, fatendum equidem, cum nos plene adsequi non posse, cum ea, quae ipsimet non experimur, obscuriora fere nobis esse soleant. Obseruare tamen quaedam iuuat, quibus de reuelationis diuina origine ac veritate certi reddi poterant. Primum inter illa locum tenet, intima mentis conuictio, ex lucis intus illabentis splendore, Deique aut adparentis, aut loquentis maiestate, vel alia ratione orta, accedente singulari spiritus sancti operatione. Qua in re tamen, ut eo minus fallerentur, coniungenda quoque erant, nec dubium, quin subinde coniunxerint, reliqua *christiana*, cum primis *dogmatica*; quae in eo consistit, ut in reuelatione ipsa, aut eius etiam modo, nihil omnino sit, quod cum sanctitate, bonitate, iustitia, ac veracitate Numinis pugnet. Talia enim, vti a Deo nullo modo proficisci possunt; ita reuelatio, hocce charactere destituta, quantumvis ceteroquin splendida, vana erit, falsa, & mere illusoria. Accedebat porro ad haecce criteria, quod tum per vocationem diuinam specialem, ut Moyses, alique prophetae veteris testamenti, itemque apostoli, tum & interdum per signa quaedam aut miracula, subinde & per vaticiniorum ab se editorum complementum, quandoque & per promissiones diuinas, ab aliis prophetis profectas, aliaque ratione, de veritate reuelationis sibi factae, & diuina origine, certiores redderentur. Qua quidem ratione, ut nemo decipi potuit, ita verus quoque propheta numquam deceptus fuit. Quod enim ad quadringentos illos prophetas attinet, qui a maligno quodam spiritu decepti dicuntur, *1. reg. XXII, 22.* illi

non erant veri prophetae, sed vitulorum cultum adprobando, idololatriam cum vero Numinis cultu coniungere volebant; adeoque mirum non est, infernalis geni

illusioni eos fuisse obnoxios. Pari ratione & *Ezech. XLV, 7. 9. 10.* de pseudo-propheta sermo est, quem Deus decipi ex iusto iudicio permittit.

§. VI. Nec deerant illis argumenta, quibus alios, se a Deo missos, conuincere poterant. Certe haec si iis defuissent, quantumvis ipsi de reuelatione diuinitus sibi facta longe fuissent certissimi, ab aliis tamen vt reuelationem illis factam pro diuina haberent, exigere non potuissent. *

* Non modo iniquum, sed & plane ridiculum est, si quis ab aliis pro legato Dei, seu propheta haberi velit, nec tamen signis, aut argumentis euidentissimis, se talem esse, demonstret. Hinc & Deus ipse prophetam, etiam talem, qui in nomine diuino loquitur, non vult recipi, sine exploratione, *Deut. XVIII, 21.* Obseruanda itaque & hic criteria, ex quibus propheta, cui Deus reuera se patefecerat, poterat dignosci. Primum inter ea locum obtinet convenientia doctrinae cum ea doctrina, cuius veritas tum ex ratione ipsa, tum ex reuelatione, primis parentibus facta, & per patriarchas propagata, per Moysen autem copiosius explicata, constabat. De Mosaica enim doctrina, eiusque & veritate, & diuina origiue, eo minus dubitari poterat, quod non tantum primam istam reuelationem contineret, sed Moses etiam se verum & a Deo missum prophetam esse, tam luculentis, & extra omnem dubitationem positis signis, ac miraculis demonstrauebat, vt nemo, nisi qui omnem rationis usum amiserat, hac de re dubitare posset: vnde eminentissimum inter omnes prophetas iure meritoque obtinet locum; *Num. XII, 6, 8. Exod. XXXIII, 11. Deut. XVIII, 15. XXXIV, 10.* Atque ipsemet Deus nobis hoc suppeditat criterium, diserte adserens, si quis etiam signa & prodigia ederet, non tamen audiendum, aut pro vero propheta habendum esse, si abducere populum ad idololatriam vellet, adeoque aliquid doceret, quod doctrinae Mosaicae

repugnaret, *Deut. XIII, 1.* Neque tamen hocce *κρίτηριον* ad verum prophetam agnoscendum sufficiebat: siquidem aliquis *in nomine Domini loqui*, adeoque & veram doctrinam proferre poterat, qui tamen a Deo missus non erat, vt Moyses ipse docet, *Deut. XVIII, 21.* Pondus equidem porro ingens addebat vitae sanctae & inculatae studium. Vti enim firmissime colligere licebat, hominibus impuris, & vitiorum sordibus commaculatis, nulla cum Deo intercedere posse commercia, ita de viro, virtutis & sanctitatis laude inclyto, non temere poterat praesumi, eum, reuelationem diuinam perperam iactitando, alios decipere velle. Sed nec hoc tamen rem extra omnem dubitationem ponebat; cum quorundam tam callida sit hypocrisis, vt prudentissimos etiam decipere queant: quemadmodum rursus contingere potest, vt viri etiam sancti, & inculpati moribus praediti, falsa quadam reuelationis specie, si non satis sibi attendant, decipiantur ipsismet. Licebat vtique ex moribus improbis, aequae ac doctrinae erroneae, seu falsa colligere, aliquem prophetam esse falsum: sed verum eum esse, ex doctrina vera & vitae integritate, nondum statim colligi poterat, nisi & alia adhuc criteria accederent. Nimium quando & de doctrinae veritate, & vitae integritate constabat, non poterat diuina prophetae auctoritas certiori fere ratione cognosci, quam si futurorum contingentium praedictioni euentus & implementum respondebat. Id

Id enim, ut rei creatae vim plane superat, ita ipsemet Deus huncce maxime characterem statuit, quo a falsis fideisque gentium diis discerni queat, suamque simul manifestet gloriam; *Ef. XLI, 21-26. XLIII, 9. XLIV, 7. 8.* Qui ergo talia praedicebant, non aliunde, quam ex diuina sua habere poterant reuelatione, atque pro veris habendi erant prophetis: id quod ipsa passim scriptura testatur, *Exod. III, 12. Deut. XVIII, 22. Ef. XXXIV, 16. Ierem. XXVIII, 9. &c.* Poterat equidem fieri, ut pseudo-prophetarum praedictioni euentus quandoque responderet, quod & ipse Moses innuit, *Deut. XIII, 1, 2.* Id vero, ut de futuris vere contingentibus, nisi casu quodam fortuito id fieret, minime est intelligendum: ita, ne decipiamur, cum hocce criterio & alia, doctrinae cum primis veritatem coniungendam, ipsemet Moses *l. c.* nos conducit. Quodsi autem veri prophetarum praedictioni euentus non respondebat, tum quidem sub certa conditione praedictionem istam intelligendam fuisse, res ipsa docet. Dubium equi-

dem inde oriri potest, quod vaticinia prophetarum interdum iis iam pridem mortuis fuerint impleta; ut adeo complementum istud iis, dum viuerent, parum profuerit. Verum aliquando & vaticinia, viuente adhuc propheta, a quo edita fuerant, impleta fuisse, exemplis scriptura docet. Istud si non contigerit, alia adhuc, etsi nobis non satis perspecta, ratione auctoritas prophetarum ita innotescere potuit, ut de diuina eius missione nullam haberent dubitandi causam. Cum Deus miraculis, aut per ipsum prophetam, aut propter ipsum factis, missionem eius obsignabat, diuina illius auctoritas omnium luculentissime confirmabatur; *Exod. IV, 1, 2. 1. Reg. XVII, 24. 2. Reg. V, 15.* Non tamen semper Deus miracula faciebat: & quando ea non fecit, iis ad conciliandam prophetarum fidem opus non fuisse, ut credamus, par est. Quo pacto autem vera miracula, quae perpetrare solius Dei est, a mirandis, praefertim praefigiis, distinguere & debeant, & possint, alibi ex instituto a nobis exponitur.

§. VII. Erant equidem ea, quae Deus prophetis olim reuelauit, non vnus generis; hic tamen maxime illa in censum veniunt, quae scitu crediturque hominibus ad salutem aeternam consequendam erant necessaria: quorum summa erat, doctrina de hominum seruatore, qui ipsos cum Deo reconciliare debebat; quod, ut diximus, primis iam parentibus Deus reuelauerat.*

* Pertinent haec ad obiectum prophetiae, seu diuinæ reuelationis; quod vti que non est vnus generis. Solebat enim Deus quaeuis arcana, praeterita, praesentia, prout vtraque occulta erant, futura, sanctis vaticiniis reuelare. In duas autem praecipue classes ea, quae Deus prophetis reuelabat, dispartiri licet: quarum altera *mundi huius*, altera *ecclesiae* fata complectitur. Prioris classis vaticinia iterum vel generatim, aut ad totius orbis, aut magnae eius partis, plurimumque adeo imperiorum

mutationes, conuerfiones, interitus, spectabant; ut reuelatio Noacho facta, de orbe per diluuium puniendo, *Gen. VI, 3.* item, quae de imperio Babylonico, Persico, Macedonico, & successorum Alexandri, *Dan. II, 31-46. VII, 1-28. XI, 1, 2. sqq.* leguntur; vel speciatim, quid singulis gentibus, ut Aegyptiis, Babyloniis, Assyriis, Iudaeis, Tyriis, aut hominibus etiam, quorum opera Deus singulari quadam ratione vti decreuerat, ut Nebucadnezari, Pharaoni Necho, Cyro, Dario Codomano,

no, Alexandro magno, aliis, euenturum esset, indicabant. Posterioris autem classis vaticinia, Christum, regem & caput ecclesiae, tum & ecclesiam ipsam, secundum varios eius status, delineabant. Et haec cuidem praecipuum diuinæ reuelationis constituebant obiectum; immo, hocce caput, & velut centrum omnium reuelationum erat, vt hac ratione hominibus ille innotesceret, sine quo nemo spem vllam salutis habere poterat. Hoc inductione omnium reuelationum, Adamo, Noacho,

Abrahamo, ceterisque patriarchis, Mofi, Samueli, Dauidi, reliquisque prophetis omnibus, factarum demonstrari posset, nisi aperta sacrae scripturae testimonia nos hac de re dubitare non sinerent. Mirifice itaque in eo conspirarunt omnes diuini vates, ea quidem fatione, vt iis, quae primis parentibus Deus reuelauerat, noua semper lux accederet, donec euentu omnia haecce vaticinia euidentissime comprobarentur; *Dan. IX, 24. Matth. XI, 13. Luc. XXIV, 26, 27. act. III, 24.*

§. VIII, Placuit porro Deo, pro ipsius sapientia, & erga homines miseros benignitate, vt ea, quae hunc in modum reuelauerat, quaeue ad salutem consequendam omnes scire oportebat, per viros *Θεοπνευστους* litterarum monumentis consignarentur. Idque eo magis necessarium erat, quod extraordinarium donum propheticum in ecclesia non esset futurum perpetuum. * Accedebat praeter alia, quod doctrina reuelata, multiplicato nimis hominum genere, per oralem traditionem commode propagari non posset. Hinc & istius consignationis eo tempore factum est initium, quo oralis traditio non amplius locum inueniebat **

* Postquam enim ea omnia, quae sciri crediturque hominibus, etiam secundum certa oeconomiae foederis gratiae intervallo, ad salutem necessaria erant, a viis *Θεοπνευστους* litteris erant consignata, extraordinario illo dono prophético non amplius opus erat. Scio equidem, acriter lubinde hac de re disceptatum fuisse, num in nouo testamento, adeoque & nostra aetate reuelationes eiusmodi, quae immediate a Deo originem trahunt, hominibus quandoque obtingant? nonnullis quidem hoc adfirmantibus, aliis autem, & quidem plerisque nostrae ecclesiae theologis, hoc negantibus. Qua de re, vt paucis, quid veritati consentaneum credam, aperiam, primo quidem obseruandum, de eo tempore quaeri, quod totius scripturae, adeoque & noui testamenti canonem clausum, sequutum est. Hinc ea, quae circa initium noui testamenti contigerunt, cum

nouae istius oeconomiae foederis gratiae, quae nouo testamento propria, fundamenta ponenda essent, necdum canon scripturae finitus atque clausus esset, huc non pertinent, perperamque adeo a reuelationum, quae hodie adhuc quibusdam obtingant, defensoribus vrgentur. Discrimen praeterea constituendum inter res ad fidem & vitam recte instituendam pertinentes, & ea, quae ad ecclesiae, aut reipublicae statum, aut facta etiam singulorum quorundam hominum spectant. In hisce enim Deum aliquando hodiernum aliquid reuelare, nonnulli etiam ex nostrae ecclesiae doctoribus credunt. Deum vtrique hoc facere non posse, nemo adferet: quod vero nec velit, nulla ratione idonea comprobari potest. Nullibi sane Deus, quod hoc amplius facere noluerit, declarauit. Quaeue, vt olim hoc faceret, eum inducere causas, adhuc hodie, vt idem faciat, eum per-

permouere possunt. Cautè tamen, & admodum circumspectè hac in re versandum, cum nulla in re facilis homines decipi queant, pluribusque obnoxii sint illusionibus: experientia præterea doceat, plurimas ex eiusmodi reuelationibus falsas fuisse, eo quod euentus iis non responderit.

In iis vero rebus, quæ ad fidem, vitamque rectè insituendam pertinent, post clausum noui testamenti canonem, nullas amplius reuelationes immediate a Deo expectandas, & rectè adferit, & firmissimè demonstrari potest rationibus. Id namque I) apostolus ipse diserte nos condocet, quando olim *πολυμαρτυρίῃ καὶ πολλοῦτόπιστι* Deum patribus per prophetas loquutum dicit; at *ultimis temporibus*, *ἐν ταῖς ἔσχαταις τῶν ἡμερῶν* eum loquutum esse *ἐν υἱῷ ἐν filio* seu *per filium*, *Ebr. I, 1*. Vbi quidem per *ultima tempora* eum vltimum foederis gratiæ interuallum, seu tempus illud, quod aduentum Messiae insequutum esset, intelligere, & res ipsa, & loquendi ratio scripturæ vtitata, nos dubitare non sinit. In hocce itaque temporis interuallo, loquutus est nobis *per filium*, per filium scilicet suum vnigenitum, qui solus omnium optimæ, quæ creditu & factu ad salutem necessarii sunt, & sciuit ipse, & nobis indicare potuit; iuxta illud Ioannis: *Nemo vnquam Deum vidit, vnigenitus filius, qui in sinu patris est, ille nobis adnuntiavit*, omne scilicet Dei patris de nostra salutè consilium, *cap. I, 18*. Quo ipso & se verum Messiam demonstrauit, de quo rectè mulier illa Samaritana dicebat: *cum Messias uenerit, reuelabit nobis omnia*, *Ioan. IV, 25*. Idque Christus tum ipse fecit, discipulis suis *omnia*, quæ a patre acceperat, adnuntiari; *Ioan. XV, 15*. tum per apostolos atque scriptores *θεοκένους*, qui itidem ea *omnia*, quæ ad salutem necessaria sunt, docuerunt, & litteris consignarunt, *act. XX, 27. 2. Petr. I, 3*. II) Probari hoc

porro inde potest, quod terminus vaticiniorum, adeoque & reuelationum, quæ extra ordinem hominibus obtingunt, aduentus Christi, & regni, seu nouæ foederis gratiæ oeconomiæ, ab eo introducendæ, constituto, diserte ponatur, *Dan. IX, 24. Matth. XI, 15. Luc. XVI, 16*. Ita namque hicce terminus intelligendus est, vt initium nouæ huius oeconomiæ, adeoque, quæ ad eam rite stabiliendam pertinent, quorum & scripta noui testamenti *θεοκένους* merito referuntur, includantur. Id quod ex loco Danielis euidentissime patet. Atque tum omnia vaticinia & reuelationes definire debebant, quia tum finem suum erant consequutæ. Accedit vero III) quod in rebus fidei, adeoque via salutis eligenda, numquam ad reuelationes eiusmodi, quæ immediate hominibus obtingunt, sed ad scripturam sacram ablegemur, *Ioan. V, 39. Luc. XVI, 29, 31*. Quod iterum pro diuersa oeconomiæ foederis gratiæ ratione est intelligendum: vt homines, qui ante Christum natum vixerunt, Moïsem & prophetas, quorum tum scripta *θεοκένους* existant, audire; qui autem post Christum natum, postque canonem noui testamenti clausum vixerunt, Christum atque apostolos, & quæ ab his ex spiritus sancti adflatu litteris consignata sunt, pro fidei & vitæ regula accipere debuerint. Cumprimis vero & quidem IV) hunc in modum rationes subducere licet: si in rebus fidei nouæ reuelationes admittendæ sint, vel ideo id fieri oportet, quod noua doctrina in illis proponatur, vel vt doctrinæ, qua hætenus ecclesiæ personu, insigni quadam accessione augeatur, vel ut veritas in scriptura propoſita clariore luce perfundatur, vel denique, vt eadem maiori quadam efficacia & *βεβαιότητι* proponatur. Quod si nulla ex quatuor hisce causis locum inueniat, sequetur, inutiles, & superuacaneas esse nouas reuelationes, easque adeo, vt pote a Deo non profectas, minime

minime esse admittendas. Nullam vero ex iis locum inuenire, facili negotio probari potest. Noua enim, si per reuelationem quamdam proponatur doctrina, vt impia, & in scripturam sacram iniuria, merito reicitur; adeo vt cum Paulo apostolo dicere fas sit: *Sed etiam si nos, aut angelus e caelo euangelizet vobis praeter id, quod euangelizauimus vobis, anathema esto; vt antea diximus, etiam nunc iterum dico, si quis vobis euangelizauerit praeter id, quod accepistis, anathema esto, Gal. I, 8, 9.* Cumque non sit alia salus, nec aliud nomen, in quo nos seruari oportet, quam nomen domini nostri Iesu Christi, *act. IV, 12.* non potest alia doctrina, quae aditum ad salutem nobis muniat, proferri, quam ea ipsa, quae iam in scriptura sacra continetur, quaeue de hocce seruatore ea omnia luculentissime tradit, quae nobis scitu sunt necessaria. Quae autem ab hac diuersa est doctrina, non potest non esse falsa, erronea, impia: vnde & qui eam proferunt, fugiendi sunt, iuxta monitum apostoli, *Rom. XVI, 17, 18. Tit. III, 10. conf. & 1. Tim. VI, 3, 4.* Quodsi autem quis existimet, augeri tamen ecclesiae doctrinam insigni quadam accessione per nouam reuelationem posse; & is falletur turpiter. Cum enim omnia ad fidem & vitam, adeoque ad salutem necessaria, plene & sufficienter in scriptura sacra contineantur, noua quadam non opus est accessione. Quemadmodum enim Paulus, dum Ephesios edocuit, quo pacto ad Deum se conuertere, & in dominum nostrum Iesum Christum credere debeant, omnia, quae concubilia iis erant, indicauit, *omneque Dei consilium adnuntiavit; act. XX, 18, 21, 27.* ita & dum eadem in scriptura sacra continentur, non est, quod amplius quid desideremus. Potest namque scriptura nos *sapientes reddere ad salutem, quae est in Christo Iesu, & utilis est ad doctrinam &c. et perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfecte*

instructus, 2. Tim. III, 15, 16, 17. Quid noua itaque opus est accessione? At lucem forte clariorem noua reuelatio adseret. Hoc vero cum scripturae sacrae perspicuitate, quam in rebus ad fidem ac vitam pertinentibus, nemo, nisi qui eam numquam recte legit, in dubium vocabit, consistere nequit. Et, quid noua luce opus esset, cum ipsa scriptura sit *lucerna pedi, & lux itineri nostro, psalm CXIX, 105. illustrans oculos, ps. XIX, 9. lucerna splendens in loco obscuro, 2. Pet. I, 19.* Num noua luce nobis opus est, vt solem videamus? Denique & illud frustra adseritur, ut maiori efficacia & *inopis* verbum diuinum proponatur, noua opus esse reuelatione. Est enim verbum Dei, quod scriptura sacra nobis exhibet, per se satis efficax ad homines illuminandos & conuertendos, modo ipsimet homines eius efficaciam haud impendant; *conf. Ebr. IV, 12.* Est namque euangelium *potentia Dei ad salutem cuiusvis credenti, Rom. I, 16.* Et licet dona diuinitus illis, qui verbum Dei aliis adnuntiant, concessa, interdum ad commouendos, adeoque praeparandos quodammodo audientium animos, aliquid conferant, ipsa tamen verbi efficacia ab hisce donis non pendet, immo saepius absque eiusmodi donis sese exferit: quemadmodum & haec ipsa dona nulla reuelatione noua indigent, & per media ordinaria hominibus obtingunt. Atque hisce quidem, quas attulimus, rationibus, vt nihil solidi secus sentientes reponere possunt, ita quod V) vltimo tandem loco notandum, omni, cui nouas istas reuelationes superstruant, destituuntur fundamento. Ad experientiam prouocare nequeunt, cum, quaecumque in rebus, ad fidem & vitam spectantibus, proferuntur nouarum reuelationum exempla, merito statim reiciantur, & explodantur, cum per haecenus dicta pro diuinis haberi nequeant. Nec in scriptura, quod illis praesidio sit, inuenient. Ad locum

locum enim, *loc. II, 28, 29.* quem praecipue vrgere solent, iam dudum ita responsum est, vt, quod regei queat, superfluum nihil. Si *κατὰ γένος* is accipiat, impletum hocce vaticinium adcuratissime est eo tempore, cum prima nouae foederis gratiae oeconomiae fundamenta ponenda essent, praecipue quidem, cum sollempni ratione spiritus sanctus super apostolos effunderetur; tum vero & per alia dona miraculum arguentia, vsque ad clausum sacri codicis canonem; conf. *act. II, 1, 2. seq. VIII, 17. X, 44. XIX, 6.* Sin *κατὰ διόκεα*, nihil aliud innuitur, quam amplior illa, & illustrior rerum diuinarum cognitio, quae omnibus noui testamenti fidelibus quouis tempore promissa, non autem alia ratione, quam per legitimam verbi diuini, in scriptura sacra propofiti, illis obtingit tractationem.

* Singularis in eo Numinis, circa veram reuelationem propagandam & conferuandam elucescit prouidentia, quod non tantum, quae scitu credituque ad salu-

tem necessaria sunt, litteris consignari voluerit, sed & eo tempore eius rei fieri initium, quo id vel maxime necessarium videbatur. Ea enim, qua Moses vixit, aetate, magna gentium variarum per orbem facta erat dispersio; superstitio insuper, ac idololatria, maxima incrementa sumferat: vnde religionis reuelatae, quam patriarchae per traditionem propagauerant, pauca fere hinc inde supererant vestigia. Nec tanta amplius hominum; etiam sanctorum, quam antea, longacuitas, quae ceteroquin veritati, per traditionem propagandae, vel maxime inferuire poterat: ipso Mose hancce hominum suae aetatis miseriam deplorante, *psalm. XC, 10.* Quae omnia cum obstarent, quo minus diuina veritas commode amplius per traditionem conseruari posset, consultum Deo visum, per Mosem initium fieri, vt litteris consignaretur. Id quod, vt alia multa, prouidam Numinis hac in re curam luculentissime euincit.

§. IX. Atque hinc originem scripturae intelligere licet, quippe quae diuinam reuelationem per viros *θεοπνεύστους* litteris consignatam nobis exhibet. *

* Solet alias scriptura sacra describi, quod sit verbum Dei, a scriptoribus diuinitus inspiratis litteris consignatum, ad salutem aeternam, per fidem in Christum impetrandam, nos erudiens: quod cum nostra mente sententiaque plane conuenit. Scripturae sacrae nimirum nomine speciatim libros canonicos intelligimus. In latiori enim ambitu vox haec etiam simul pro apocryphis, quos vocant, accipitur. Quando *verbum Dei* vocatur, sensus est, quod ipsos rerum atque verborum conceptus, quos spiritus sanctus scriptoribus *θεοπνεύστους* suppeditauit, modo longe certissimo exhibeat. Eodem res redit, quando alii scripturam per *complexum* seu *volumen*

librorum diuinitus inspiratorum describunt. *Sacra* & ab *obiecto*, & a *sine*, & a *caussa efficiente* dici potest. Vltima tamen hic maxime in censum venit denominatio, quia in eo a reliquis libris praecipue differt, quod Deum ipsum qua res, qua verba, auctorem agnoscat, & a viris *θεοπνεύστους* litteris sit consignata. Complexus ille sacrorum librorum in ipso sacro codice vocatur *ἡ γραφή*, *Ioan. II, 22.* item *ἡ γραφή*, *Matth. XXI, 42.* *ἡ γραφή ἀγία*, *Rom. I, 2.* *ἡ μαρτυρία*, *2. Tim. III, 15.* Respondet & *bibliorum* nomen, *κατ' ἑξῆς* scripturae sacrae subinde tributum: quod tamen identidem nonnumquam ita sumitur, vt apocryphos libros simul complectatur.

§. X. Nimirum, et si scriptores sacri non tantum quae ex reuelatione, sed & ex sensuum testimonio, aut aliunde iis constabant, litteris con-

signabant, nihil tamen sine diuina scripserunt inspiratione, idque, siue res ipsas, siue verba & formulas loquendi, quibus vti sunt, species * Vnde, qua ratione Deus *caussa efficiens principalis*, scriptores autem sacri *instrumentalis* dicantur, intelligitur. **

* Qui in eo consentiunt, scripturam sacram esse verbum Dei, & adeo ab eo profectam, de ipsa tamen inspiratione, eiusque modo, non vnam eandemque fouent sententiam. Nonnulli enim scripturam sacram quoad *res*, quae in ea continentur, non autem quoad *verba*, diuinitus inspiratam esse contendunt: alii autem ne quidem quoad *res omnes*, sed eas tantum, quae non aliter, quam per reuelationem hominibus innotescant. Praeterea nonnulli eiusmodi *diuinitus* modum commenti sunt, per quem vera eius ratio prorsus tollitur, dum eum in *directione quadam cogitationum*, alii autem omnino in *pio saltem adfectu, & animi motu* constituerunt. Atque hi quidem reuera nihil aliud agere videntur, quam vt *diuinitus* prorsus negent, scripturamque sacram non alio, quam alios libros hominum industria confectos, loco habeant. Sequitur enim ex ea sententia, omnes viros pios posse esse *diuinitus*, eorumque scripta scripturae sacrae, si auctoritatem species, esse aequiparanda: cumque quilibet facile sibi persuadeat, se pium & sanctum esse, eodem, quo reliqui, iure contendet, scripta sua pro *diuinitus* habenda, quae plana ad scepticismum via esset. Nullo etiam modo posset scriptura sacra pro regula vitae & fidei haberi, si scriptores sacri non alia gauisi fuissent *diuinitus*, quam homines etiam pii & sancti falli queant, variisque erroribus sint obnoxii. Paulo melius equidem illi sentire videntur, qui *diuinitus* in *directione quadam cogitationum* constituunt, qua scriptores sacri extra erroris periculum fuerint positi. Verum, cum nec hac ratione scriptura sacra possit *verbum Dei* dici; simulque, vt pro regula fidei & vitae accipi possit, necesse

sit, vt nobis constet, ipsa verba non minus, quam res ipsas, a Deo esse profecta; neque haec admitti sententia potest. Hinc vero etiam simul patet, de illis quid censendum sit, qui tantum *quoad res*, non autem *quoad verba*, aut ne quidem *quoad res omnes*, sed tantum *quasdam*, eam diuinitus inspiratam contendunt.

Enimvero, diuinam inspirationem ita sese habuisse, vt scriptoribus sacris tum rerum ipsarum, tum & verborum conceptus suppeditarentur, I) ex fine scripturae sacrae quam rectissime demonstratur; qui in eo consistit, vt omnes homines ad salutem per fidem in Christum obrinendam, erudiantur, adeoque certissimam, quaeue nulla ratione fallere possit, fidei atque vitae regulam habeant, *Ioan. XX, 31. 2. Tim. III, 15, 16*. Hic autem finis frustra scripturae sacrae propositus esset, nisi non tantum qua res, sed & qua verba diuinitus esset inspirata. Si enim verba ab ipsis scriptoribus sacris tantum profecta essent, dubitari semper posset, an recte diuini Numinis sententiam exprefferint, nume Deus id ipsum etiam velit, quod verba illorum insinuant? Deinde II) & ipsa scriptura sacra hoc aperte testatur, & quidem Paulus 2. *Tim. III, 16*, quando *πᾶσαν γραφὴν διδόντων, omnem, seu totam scripturam, quae diuinitus inspirata est, vtilem esse dicit ad doctrinam, ad conuictionem &c.* Dum enim ipsam *scripturam diuinitus* vocat, non de rebus saltem, sed verbis etiam, quibus res diuinae in scriptura exprimuntur, se loqui, aperte significat; quo sensu etiam *versu praeced.* scripturam sacram vocat *ἱερὰ γράμματα*. Et nulla profecto adferri ratio potest, cur contra genuinam vocum *γραφὴ* & *γράμματα*, significationem, tantum res, non autem verba,

verba, quibus res exprimuntur, intelligere debeamus. Consentit III) & Petrus, idemque confirmat, 2. ep. I, 19, 21. quando sanctos Dei homines loquentes dicit *ῥητοῦς ἐπὶ τοῦ πνεύματος ἁγίου, latos a spiritu sancto*. Etenim, licet verbum *ῥητοῦς* de impulsu & instinctu etiam accipi queat, ut adeo ad voluntatem referatur; quia tamen hic diserte cum sermone connectitur, dum dicit: *Ἐλάλουν*, manifestum est, eiusmodi operationem sancti spiritus indicari, ex qua etiam conceptus rerum pariter ac verborum fluxerint. Nec enim sine verbis scriptores sacri aut loquuti sunt, aut scripserunt. Cum primis vero IV) luculentum admodum est effectum Christi seruatoris, spiritum sanctum apostolis, quando coram iudicibus & magistratibus sustendi essent, promittentis: *Cum autem sistent vos*, (coram principibus atque regibus) *nolite curare, quomodo & quid loquamini*: suggeretur enim vobis eadem hora, quid loquamini. Non enim vos eritis, qui loquemini, sed patris vestri spiritus in vobis loquens; *Matth. X, 19, 20. conf. Marc. XIII, 11. Luc. XII, 11, 12. XXI, 14, 15*. Non ergo res saltem, sed verba ipsa apostolis spiritus sanctus suggererebat: *suggeretur, quid loquamini*, immo ipse spiritus sanctus in apostolis loquebatur. Neque est, quod excipias, hoc apostolis tum demum promissum, cum ad tribunal abreptis euangelii causa agenda esset; nec inde sequi, rem ita se habuisse, cum aliquid litteris consignarent. Longe enim maioris momenti scriptio illa erat, qua, ut totius orbis doctores, non praesentem modo, sed futuram aetatem, adeoque omnes huius vniuersi homines de rebus maximi momenti, ad salutem quippe aeternam spectantibus, erudiebant. Quo dum fungebantur officio, longe magis adhuc necessarium erat, ut extra omne erroris periculum, qua res ipsas, qua verba, constituti essent, quam cum coram iudicibus aut sumam, aut euangelii causam agerent. Re-

clissime itaque colligimus: si spiritus sanctus apostolis, coram iudicibus constitutis, omnia, etiam ipsa verba suggessit, multo magis idem fecisse censendus est, quando ad orbem vniuersum scriptis erudiendum sese accingebant. Frustra porro excipitur, per spiritum sanctum intelligi spiritum constantiae & sanctitatis, quem euangelium in cordibus producat, id est, animum in trepidum; quod vel exemplo Pauli apostoli constet, in cuius coram tribunali dictis, *actor. XXIII*, nihil reperiatur, quod non sine inspiratione ex humana prudentia aliquis dicere queat. Ut enim a propria & litterali vocis significatione discedamus, non tantum nulla nos cogit necessitas, sed quo minus id facere liceat, grauissimae obstant rationes. Spiritus enim ille, qui in apostolis loqui debebat, non ipsorum apostolorum spiritus aut animus vocatur, sed *πνεῦμα τοῦ πατρὸς, spiritus patris*, *Matth. X, 20*, qui in apostolis loquebatur, ut olim in prophetis, illisque & rerum, & verborum conceptus suggererebat, *ὁμοῦ καὶ ὁμιλοῦν*, quibus aduersarii resistere, aut repugnare non possent, *Luc. XXI, 15*. Ad Pauli exemplum, & alia eiusmodi, quid respondendum sit, ex iam dicendis patebit. Confirmat vero quod diximus, & rem omnem V) extra dubium ponit Paulus apostolus, quando 1. *Cor. II, 13*, dicit: *quae loquimur sermonibus, non quae humana sapientia docet, sed quos docet spiritus sanctus*. Ipsos ergo sermones, seu verba, quibus euangelii doctrinam proponebant, spiritus sanctus illos docuit. Quod, si fiebat, quando viva voce hanc doctrinam proponebant, multo profecto magis ita se habuit, quando ex eiusdem diuini spiritus impulsu eam litteris consignabant.

Ut vero omnia, quae hic suboriri poterant, dulcia euanescent, discrimen, quod inter reuelationem & inspirationem intercedit, haud perfundiorie est obseruandum. In latiori quidem significatione si

vox *reuelatio* accipiat, vt, quidquid immediate a Deo proficiscitur, denotet, inspirationem quoque ambitu suo complectitur. Nunc autem limicibus paulo arctioribus circumscribitur, atque de eiusmodi rerum manifestatione vsurpatur, quae ceteroquin prorsus ignotae essent, nisi Deus eas reuelasset. *Inspiratio* autem rerum, iam ceteroquin etiam notarum, itemque verborum suggestionem denotat: quae scriptoribus *diuinitatis* necessaria erat, vt extra omne erroris periculum, qua res ipsas, qua verba, essent constituti. Equis enim dubitet, non tantum verba, sed & res plurimas scriptoribus sacris iam antea fuisse notas, vt reuelatione quadam iis minime patefacienda essent? Inspiratione tamen opus erat, ne vlla in re aut fallerentur, aut aberrarent. Certe, quae Matthaeus, atque Ioannes, apostoli, de Christo seruatore litteris prodiderunt, maximam partem ipsimet oculis suis vsurpauerant, auribusque audierant. Hinc Ioannes: *Quod fuit a principio, quod audiui, quod vidi, oculis nostris, quod & spectauimus, & nostris ipsis manibus tetigimus, (de verbo vitae loquor, quae vita patefacta est) id, inquam, & vidimus, & testamur; 1. ep. I, 1, 2.* Non minus vero & illis nota erant, quae ab aliis acceperant, & ipsimet deinceps litteris consignabant: quod diserte de semet ipso testatur Lucas: *Quandoquidem adgressi sunt multi, narrationem contexere compertarum apud nos rerum; quemadmodum nobis tradiderunt, qui ab initio & spectatores, & administratores rei fuerunt, visum est etiam mihi &c. cap. I, 1, 2.* Pari ratione nota quoque scriptoribus sacris plurima fuere, quae a Iudaeis ipsimet per traditionem acceperant, quorum & dictorum quorundam scripturae sacrae, secundum interpretandi rationem, ea aetate in gente Iudaica receptam, eam tamen veritati ipsi respondentem, explicatio & allegatio pertinet: itemque, quae ipsi iusta & legitima ratio-

inatione ex certis principiis deduxerunt. Haec, inquam, & alia, cum scriptoribus sacris per se nota essent, nulla sane in iis opus habuerunt reuelatione, sed tamen inspiratione, vt ea, quae hunc in modum illis innotuerant, sine erroris periculo proponere possent. Qua quidem in re Deus eiusmodi vsus est *εὐχρησάμενος*, vt liberum scriptoribus esset, genium, indolemque suam in scribendo sequi, vnde magnam & adfectuum, & ingeniorum diuersitatem in ipso scriptorum factorum stilo animaduertimus. Quae enim ita, ex impulsu spiritus sancti, genio suo adfectibusque conuenientia scripturi erant, ipse etiam spiritus sanctus illis simul suggerebat. Quod quidem nonnulli exemplo organi musici haud inepte declarant, in quo, cum vna sit cantici substantia, spiritus tamen, qui tibias inflat, mox acutioribus, mox obtusioribus fistulis sese adcommodat. Qua quidem istius rei imagine subinde vitur *ATHENAGORAS*. Sic, cum de prophetis dixisset: *qui extra se, suasque cogitationes positi, diuino ipsos mouente spiritu, quaecumque hic operabatur, eloquebantur*, addidit: *εὐχρησάμενοι τοῦ πνεύματος, ὡς οἱ καὶ ἀληθινὸν ἀπὸν ἐμπνεύσαι, cum spiritus eundem in modum iis vteretur, quo tibicen inflat fistulam; in legatione pro christianis, p. 74.* Quod tamen cum grano salis est accipiendum, nec vltra, quam par est, extendendum, ne ipsi scriptores hac in re nihil plane egisse censentur.

Atque haec si perpendamus, sua sponte statim corrui, quod de stili diuersitate obicitur, & praecipuum ex illis est, quae alicui negotium aliquid facessere possunt. Optime enim ista stili diuersitas cum modo inspirationis, quem tradidimus, consistere potest. Patet etiam, quid aetherum facile principi, *BENEDICTO DE SPINOZA*, respondendum sit, quando argumentationes & ratiocinationes apostolorum nobis obicit: *Longas Pauli deductiones & argumentationes, quales in epistola*

ad Romanos reperiuntur, nullo modo ex revelatione supernaturali scriptas fuisse, concedo; in tract. theologico-polit. p. 339. Turpiter nimirum confundit inspirationem & revelationem. In revelatione, tali scilicet, qua res ignotae nobis manifestantur, ratiocinationes locum non habent, at cum inspiratione bene consistere possunt. Patet vero hinc etiam, quo pacto apostoli quandoque dubitanter loqui potuerint, ut cum Paulus *1. Cor. I. 16.* dicit. *Baptizavi praeterea Stephanae familiam; ceterum nescio, an ullum baptizaverim:* item, quo pacto idem gentium doctor *1. Cor. VII. 12.* dicere potuerit: *Ceteris ego dico, non dominus.* Quae enim ipsimet apostoli ex divini spiritus impulsu cogitabant, quaeve adeo ex speciali revelatione non acceperant, adeoque hac ratione dominus *illis non dixerat*, spiritus sanctus, quando in actu scribendi constituti erant, illis qua rerum, qua verborum conceptus suggererebat.

Corruunt porro, si hactenus dicta recte obferuntur, sua sponte, quae *theologi*, ut se vocant, *Bataui*, in *iudiciis super Richardi Simonis historiam criticam V. T.* Amstelodami anno 1685. editis, & eius *defensione*, anno sequenti luci publicae exposita, contra scripturae sacrae, speciatim veteris testamenti, *divinitus* disputant. Triplicis enim generis res in scriptura sacra reperiri aiunt, quae singulari revelationi adscribi nequeant: *prophetias, historias, & doctrinas.* Ad prophetias enim quod attinet, licet quaedam ita comparatae sint, ut res ipsae a Deo reuelatae dici queant, id tamen de vocibus intelligendum non esse, cum nulla ratio adpareat, cur etiam voces Deus *illis reuelare* debuerit; & contrarium etiam ex ipsa stili, quae in prophetarum scriptis conspicitur, diuersitate adpareat. Esse tamen etiam quoddam prophetiae genus, quod non in praedictione rerum futurarum versetur, sed in explicatione scripturae, atque in compositione extemporali

canticorum, in honorem Dei fusorum, quorsum & magnam psalmorum partem referunt, in quibus omnibus nulla etiam, qua res ipsas, opus fuerit revelatione, cum ad eorum elaborationem nihil nisi pietas atque zelus requiratur. Atque ita etiam de historiis sentiunt, in quarum auctoribus, ut fides illis adhibeatur, nihil aliud quam probitas, atque earum rerum, quas tradunt, cognitio requiritur; in sacris vero historiarum scriptoribus diuinam eo minus admittendam revelationem, quod ipsimet in circumstantiis subinde inter se non conveniant. Ad doctrinas denique quod attinet, quae in libro prouerborum, ecclesiastice, cantico canticorum, & Iobo occurrunt, ita maximam partem comparatae esse, ut nihil in illis diuini deprehendatur, quin potius a quolibet homine probo talia proferri potuisse. Addunt hunc in modum & alia multa, quae ad diuinam istorum librorum auctoritatem infringendam pertinent: quae omnia aut recensere, aut sigillatim discutere, nostri non fert instituti ratio. Id saltem generatim obseruare liceat, vna eademque semper auctorem iudiciorum istorum oberrare chorda, dum aequae ac SPINOZA, alique, reuelationem, & quidem specialem, cum inspiratione confundit. Sic in prophetiis, in quibus rerum reuelationem admittit, non opus equidem erat, ut verba, quae prophetis alias nota erant, reuelarentur; ad inspirationem tamen, qua verba pariter ac res ipsas, opus erat; quia ceteroquin non Dei, sed sua protulissent verba. Idem & de scripturae explicatione, de canticorum compositione, deque historiis, itemque dogmatibus plurimis in prouerbiis & ecclesiastice Salomonis, aliisque eiusdem generis scriptis censendum. Erant haec utique ita comparata, ut auctoribus etiam absque speciali revelatione innoscerent: adeoque, si diuina inspiratio non accessisset, pro scriptis mere humanis habenda forent.

Pro talibus autem non habenda esse, liquido constat, cum ad eam scripturam pertineant, quam Paulus diserte *θεϊνῶν* appellat: quo nomine nullum scriptum villa ratione dignum est, nisi illud, quod qua verba pariter ac res ipsa a Deo sit inspiratum. Sed haec, & reliqua eiusdem generis, iam pridem solide confecerunt 10. HENR. MAIVS, in *dissert. de inspiratione librorum sacrorum*, quae prima est inter *dissertationes quatuor de scriptura sacra*; HERM. WITSIVS, in *miscellaneis sacris*, part. I. lib. I. c. 18. alibique; C. G. DE LA MOTHE, in tractatu *de inspiratione librorum sacrorum noui testamenti*, gallicano idiomate scripto; alique. Ipsum an his addere debeam RICH. SIMONEM, dubito; cum nonnullis recte quidem dictis, plurima itidem, quae sine reprehensione dimittenda non sunt, admisceat.

** Quo pacto Deus sit *caussa efficiens* principalis scripturae sacrae, ex indole atque ratione inspirationis, quam haecenus explicauimus, manifestum est. Id etiam de omnibus sanctae trinitatis personis, etsi spiritus sanctus speciali quadam ratione in hoc negotio se manifestauerit, intelligendum esse, nemo dubitauerit. Dum autem scriptores sacri *causae instrumentalis* nomine veniunt, id quidem intuitu causae principalis, seu diuinæ inspirationis, est intelligendum. Ipsius enim inscriptionis intuitu, nihil obstat, quo minus causae principalis nomine veniant. Sed haec omnis ad voces pertinet disceptatio. Id potius obseruandum, non propria voluntate & consilio, sed iussu atque mandato Numinis eos ad scribendum accessisse. Hoc vero si non semper expresse illis innuit, quod tamen subinde factum, ex *Exod. XVII, 14. Deuter. XXXI, 19. Es. XXX, 8. Ier. XXX, 2. XXXVI, 2.* constat; ex ipso tamen diuini spiritus instinctu atque impulsu ad scribendum, intelligere poterunt: quod & voce *Προφῆται* simul innuit Petrus, 2. ep. 1, 21.

Atque vocantur ibidem *ἅγιοι θεοῦ ἀνδρες*, sancti Dei homines: alias autem *prophetarum* atque *apostolorum* nomine venire solent, ea quidem ratione, vt illo veteris, hoc autem noui testamenti scriptores designentur. In latiori nimirum significatione tum vtraque vox accipitur, vt prophetæ non illi saltem vocentur, qui futura praedicunt, sed & qui ex adflatu & inspiratione diuina loquuntur, aut scribunt: & apostoli quoque non duodecim saltem illi, quos Christus prae reliquis, vt hoc munere fungerentur, elegit, quibus Paulus postea accessit, dicantur, sed & qui extra huncce numerum fuerunt, vt Lucas & Marcus, in scribendo tamen apostolico veluti munere functi sunt. Legenda FRID. SPANHEMII *dissertatio, de apostolis & apostolatu*, tom. 2. operum lib. 3. p. 289. seq.

Atque haec quidem vi satis manifesta sunt, ita illud saltem vt expediamus, superest, qua demum ratione certi esse queamus, quemlibet librum sacri codicis ab eo auctore scriptum esse, a quo scriptus esse dicitur? Ad veritatem enim pariter ac diuinam auctoritatem scripturae sacrae in tuto collocandam, hocce cognitum habere, plurimum nostra refert. Librum autem ab eo, cui tribuitur, scriptum esse, certo cognoscere licet, si I) is, qui eius auctor fertur, eum ab se scriptum dicat: idque II) alii scriptores, qui aut eodem tempore, aut paulo post vixerunt, testentur: sique porro III) nihil in isto libro, qua res ipsas, qua sermonem, modumque loquendi, occurrat, quod non auctori, aut etiam temporis, quo vixit, conueniat. Qua quidem ratione, cum cuiusuis libri *ὑπόστασις* explore, criticae artis magistri doceant; in scriptura sacra tamen adhuc accedit, allegatio in alio scripturae sacrae libro. Id enim uero apud eos, qui diuinam scripturae sacrae auctoritatem agnoscent, merito tantum valet, vt vel minimum ea de re dubitare, nefas esse ducant.

Quodsi

Quodsi nunc ad singulos sacri codicis libros descendere per instituti rationem liceret, probare primum facili ratione hoc modo possemus, Mosen esse auctorem pentateuchi. Plurima enim in hisce libris occurrunt, quae a semet litteris consignata, ipse testatur; ut supra iam ad *capitis praecedentis* §. 25. ex instituto docuimus. Idem & iuxta alterum τῆς γνησιότητος criterium probari potest ex testimoniis scriptorum, qui statim post Mosen, aut non diu admodum post eius aetatem vixerunt, & quidem tum domesticorum, gentis ebraeae, ut Iosuae, auctoris libri regum, & sic porro, tum extraneorum; quae magno numero legi possunt apud H V E T I V M, *demonstrat. euangel. part. 1. prop. 4. c. 1. §. 2. p. m. 68. sq.* Sed & tertius τῆς γνησιότητος character in libris, qui Mosi tribuuntur, locum inuenit. Nihil enim in iis occurrit, quae sermonem, modumque loquendi, quae res ipsas, quod non Mosi, & aetati, quae vixit, conueniat. Non equidem nescio, quae H O B B E S I V S, *Leuiathan. part. 3. c. 33.* P E R E R I V S, *system. praedamit. lib. 4. cap. 1.* S P I N O Z A, in *tract. theologico-polit. de libertate philosophandi, c. 8.* alique impietatis magistri, obuertunt; quippe qui omnem mouent lapidem, ut in libris Mosi ea inueniant, quae eos ab ipso Mose non conscriptos arguant. Vt autem alii horum obiectionibus abunde satisfecerunt, ita supra iam, & quidem itidem ad §. 25. obseruatum, si vel maxime concederetur, quod tamen, vt concedamus, nulla haecenus nos cogit necessitas, deprehendi quaedam in hisce libris, aetate Mosi recentiora: quia tamen ea ab alio quodam scriptore δευτερεύοντι addi potuerunt, nondum inde colligere fas esse, Mosen ipsorum librorum auctorem non esse. Accedit vero ad haec, quod rem omnem plane conficit, & extra omnem dubitationem ponit, quod in aliis scripturae sacrae libris, immo, ab ipso Christo, Moses pentateuchi auctor perhibeatur;

quod, cum similiter supra *l. c. ex Ioan. V. 46. 47. Luc. XXII. 27.* aliisque locis, demonstratum sit, ut hic ea repetamus, necesse non est. Impium autem non minus, quam stolidum foret, existimare, quod nonnulli faciunt, Christum atque apostolos non tam ex reuerentia loquutos, cum Mosen pentateuchi auctorem facerent, quam quod receptam apud Iudaeos opinionem sequerentur. Perinde enim hoc esset, ac si quis diceret, data opera eos falsas atque erroneas opiniones confirmasse: quod vel cogitare nefas est. Sed hocce negotium dudum confecerunt, Mosemque pentateuchi auctorem esse, solide contra Spinozam, aliosque demonstrarunt H V E T I V S, F R I D. S P A N H E M I V S, H E R M. W I T S I V S, P E T R V S A L L I X I V S, supra iam laudati, itemque S A L O M. V A N T I L L, in *atrio gentium omnium aperto, p. 5. seq.* & nuper ex nostratibus, I O. G O T T L I E B C A R P Z O V I V S, in *introd. ad libros canon. bibl. vet. testam. part. 1. c. 3. §. 2. p. 38. seq.* immo & ipse I O. C L E R I C V S, in *dissert. de scriptore pentateuchi Mose*, quae tertia est in *prolegomenis, versioni, paraphrasi, & commentario eius in genesin* praemisit; postquam antea sub *theologorum Batavorum* nomine contra F I C H. S I M O N E M disputans, contrariam sententiam propugnauerat.

Et ea quidem ratione, qua libros, qui Mosi tribuuntur, eidem vindicauimus, etiam reliquorum veteris pariter ac noui testamenti librorum γνησιότητης demonstrari potest. Si enim paucos quosdam veteris testamenti libros, quorum auctores aut ignorantur, aut non satis certo sciuntur, demas, de reliquis, & noui quidem testamenti omnibus, tam perspicue, a quibus scripti sint, demonstrari potest, ut dubitare hac de re non liceat. Neque tamen ideo diuina libri cuiusdam auctoritas statim in dubium vocanda, si scriptor eius aut ignoretur, aut non satis certo constat, cum alia adhuc sint argumenta, ex quibus eadem

eadem agnosci queat. Interim non desunt, qui, vt pentateuchi, ita & reliquorum, veteris cumpimis testamenti librorum *ὑποκρίματα* dubium reddere, quouis modo adnisi sunt. Primum inter eos merito locum tenet SPINOZA, qui non tantum librorum historicorum veteris testamenti ad paralipomena vsque conscriptionem Esrae tribuit, sed eum quoque perfunctorie admodum, atque indiligenter ea in re versatum, auctaer non minus, quam impudenter pronuntiat, in *tract. theologico-polit. c. p. 115*. Eandem tibi inflat HOBBSIVS. Cumenim omnem mouisset lapidem, vt, quae de librorum veteris testamenti auctoribus credimus, conuelleret, tandem concludit, scripturam veteris testamenti, ea forma, qua hodie conspicitur, nec ante captiuitatem babilonicam, nec post Ptolomaei philadelphi tempora editam esse, simulque ab Esra eam accepisse conicit; fretus quodammodo auctoris libri IV. Esrae, *cap. XIV, 21. seq.* testimonio, *Leuiath. part. 3. c. 33. p. 179*. Nec procul admodum hinc discedit RICHARD. SIMON, libros historicos, quos hodie habemus, veteris testamenti, ex scribarum, quos ipsemet finxit, publicorum commentariis excerptos contendens, idque haud obscure Esrae tribuens, *bislor. critic. V. T. l. 1. c. 1. p. 4. 10*. CLERICVS, etsi contra Simonem disputet, non tamen multo meliora proferat, dum libros Iosuae, iudicum, Ruth, Samuelis, regum, paralipomenon, ex, nescio quibus, hyponinematibus, (cum traditione tot nomina seruari nequiverint) multiplici cum mutatione & contractione fuisse confectos, existimat; in *iudiciis quorundam Hollandiae theologorum &c. ep. 7*. conferenda tamen, quae deinceps in *dissertatione, libris historici V. T. praemissa*, hac de re disseruit. Verum, ista omnia, ceu commenta inania, & omni fundamento destituta, eadem, qua proferuntur, etiam reiiciuntur facilitate: difficultatibusque,

quae hic occurrunt, alia ratione obuam iri potest, vt in haecce nos dare praecipitia necesse non sit. Cur Esrae librorum historicorum veteris testamenti compositio tribuenda sit, nullam plane rationem video, nisi quis forte fabulae, de libris sacris omnibus, tempore captiuitatis babilonicae deperditis, & ab Esra ex adflatu diuino restitutis, quae *lib. IV. Esrae, cap. XIV, 21*. exstat, fidem adhibere velit. Certe, haec ipsa narratio nonnullis occasionem dedit, vt in eam ingrederentur sententiam, quos hodie habemus veteris testamenti libros, ante Esram conditos, si formam stilumque species, non alium, quam Esram auctorem agnoscere. Ita ANDREAM MASSIVM sentire constat, *praef. comment. in Iosuum*, atque THEODORVM BIBLIANDRVM, *de optimo genere interpr. ebr. p. 74*. Sed & HOBBSIVM, ad hocce ex libro IV. Esrae prouocare testimonium, antea diximus; cui si & reliqui non innitantur, nihil prorsus, praeter meras coniecturas habent, quo Esram librorum historicorum veteris testamenti auctorem comprobent. Id vero, quam nullius ponderis sit, vt ostendamus, necesse non est, cum quartus ille Esrae liber, fabulis atque commentis iudaicis totus scatens, apud prudentes rerum existimatores fidem omnem dudum amiserit. Solent equidem & nonnulli ex ecclesiae patribus aduocari, qui hanc auctoris istius narrationem calculo suo comprobauerint, vt IRENAEVS, CLEMENS Alexandrinus, BASILIUS, IO. CHRYSOSTOMVS, alique. Praeterquam vero, quod exigua, aut nulla potius patrum in hac re sit auctoritas, nonnullis etiam perperam eam sententiam tribui, demonstrauit in *bisl. eccles. V. T. ad per. 11. sett. 6. §. 12. p. 103. seq.* Quos vero RICH. SIMON excogitauit scribas publicos, ex quorum commentariis libri historici veteris testamenti compositi sint, cum nullibi terrarum existerint, dudum etiam viri docti explere

exploferunt. Luculentius adhuc ista commenta explodi possent, si ad singulos scripturae sacrae libros descendere, eorumque demonstrare *γνησιότητα*, instituti nostri pateretur ratio. Fecerunt id equidem praeter alios HUVETIUS, in *demonstr. euang.* & LUDOVICUS ELIAS DUPIN, in *dissertatione praefliminari in scripturam sacram*; sed ut ex Romanae ecclesiae placitis, aut nimia etiam, quam sibi indulserunt, libertate, nonnulla admiscerent, quae minime sunt probanda. Ex nostratibus itaque hic conferre iuvabit MICH. WALTHERVM, in *officina biblica*, & B. IO. GERHARDVM nostrum in *locis theol. loc. I. p. 53. seq.* De veteris testamenti libris, & eorum scriptoribus, ex instituto etiam disputaui in *hisl. eccles. V. T.*: quod & IO. GOTT-

LIEB CARPZOVIVS fecit, in *introd. ad libros canon. biblior. V. T.* De noui testamenti scriptoribus speciatim conferendi IO. MILLIUS, in *prolegom.* nouo testamento graeco, a se edito, praemisit; CAVE, in *antiquitatibus apost.*; FABRICIUS, *biblioth. graecae l. 4. c. 5. p. 122. seq.* Atque ex hisce etiam auctoribus constabit, *γνησιότητα* epistolaram Iacobi, posterioris Petri, secundae & tertiae Iohannis, Pauli ad Ebracos, & denique apocalypseos, sine ratione olim in dubium vocatam: quae de re etiam legenda, quae diligenter IO. HENR. MAIVS dislerit, in *repetito examine hist. criticae textus N. T. Richardi Simonis, c. 16. seq.* &, ad epistolam ad Ebracos quod attinet, FRID. SPANHEMIUS, de *auctore epistolae ad Ebracos, tom. II. oper. p. 171. seq.*

§. XI. In ipsa scriptione, tum *materia*, tum *forma*, ut in scholis loqui solent, consideranda venit. Materiam in verbis, phrasibus, periodis, seu ipsa lingua ebraea, qua vetus, graeca autem, qua nouum testamentum, agnoscere licet. * Formam autem in conceptibus rerum & verborum, prout scribentium menti diuinitus sunt inspirati. **

* Codicem sacrum veteris testamenti lingua ebraea conscriptum esse, constat inter omnes, nec est, qui hac de re dubitet. Pauca quaedam excipienda sunt chaldaice scripta, ut in *Daniele cap. II. a versu 4. ad finem*; item *cap. III, IV, V, VI, & VII.* tota: in libro *Ebraeae a versu 8. cap. IV. vsque ad versum 18. cap. V.* & rursus *a versu 12. cap. VII. vsque ad versum 26.* eiusdem capituli; in Ieremia denique vnica pericope *cap. X, n.* qua concepta verba praescribuntur Israelitis, quae Chaldaeis, ad idololatriam eos sollicitantibus, regerere debebant. Chaldaicis hisce commercia; quae Iudaeis eo tempore cum Chaldaeis intercedebant, occasionem praeuulsisse, nemo non intelligit. Nec causa procul arcescenda, cur scriptores veteris testamenti lingua ebraea vsi sint. Erant ipsimet Ebraei, in gente ebraea viuebant, & in Ebraeorum praecipue gratiam, si finem

proximum spectes, scribebant. Textui ebraeo subinde vocabula quaedam peregrina, chaldaica, persica, aegyptiaca, & alia interpersa esse, dudum viri docti obseruarunt: quod tamen eius puritati non obstat, cum istae voces haud dubio eo tempore vsa receptae, satis quoque notae essent: causa etiam singularis, cur eas adhiberent, accederet. Iisdem quoque litteris, quae hodie in sacro codice existant, scriptores sacros sermonem ebraeum expressisse, non est, quod dubitemus.

Sunt equidem viri longe doctissimi, qui existimant, litterarum characteres, quos hodie samaritanos vocamus, eos ipsos esse, quibus Moses & prophetae in libris suis conscribendis vsi sint, & quorum loco Iudaei, in captiuitate babylonica constituti, Chaldaeorum characteres, qui hodie & assyriaci vocantur, sensim receperunt. Efram itaque, (ita pergunt) cum, solu-

luta captiuitate babylonica, patriis sedibus redditi essent, curasse, vt libri sacri characterē chaldaeo seu assyriaco, vtpote notiori Iudaeis, scriberentur; cum iterea apud Samaritanos, per Israelitas, ex assyriaca captiuitate reduces, antiqui isti, & genuini characteres conferuarentur, qui ideo samaritanorum retulerint nomen. Primus in hanc sententiam ingressus dicitur ex Iudaeis IOSEPHVS ALBO, qui faculo XV. floruit, in libro, cui titulus *ikkarim*, quem plurimi ex christianis, ex gente iudaica pauci, sequuti sunt. Romanensibus cumprius mirifice haec sententia se adprobavit, cum ad labefaciendam codicis sacri auctoritatem plurimum valeat. Hinc post PETRVM GALATINVM, ARIAS MONTANVS, SIXTVS SENENSIS, ROB. BELLARMINVS, EVSEBIVS NIEREMBERGIVS, HVETIVS, RICH. SIMON, IO. MORINVS, DV PIN, alique, eandem acriter propugnarunt. Sed & ex criticorum gente IUSTVS IOSEPHVSSCALIGER eam amplexus est, suaque adeo auctoritate effecit, vt & alii ex eodem ordine eum certatim sequerentur: quod & IS. CASAVBONVM, HVG. GROTIVM, GER. IO. VOSSIVM, aliosque fecisse, constat. Rationes quoque non desunt, quibus, vt prima fronte videtur, persuaderi potest. Eas tamen ita comparatas esse, vt solida responsione iterum dilui queant, simul longe validiores illis opponi possit, luculenter, nifallor, & copiose a me demonstratum est, in *hist. eccles. V. T. tom. 2. ad per. 2. sect. 6. §. 12. p. 997. seq.* Ipsam quoque linguam hebraeam, qua codex sacer veteris testamenti conscriptus est, primum illam esse, qua homines ante linguarum confusionem vsi sunt, itidem a me euictum *l. c. tom. 1. ad per. 1. sect. 2. §. 11. p. 235. seq.*

Ad nouum testamentum quod attinet, id graeco sermone conscriptum fuisse, notum est. De quibusdam tamen libris

disputari solet, speciatim de euangelio Matthaei, quippe quod ebraeo sermone in gratiam Iudaeorum ab eo conscriptum, IRENAEVS, ORIGENES, alique veteris ecclesiae doctores tradiderunt. Sequuti sunt hac in re Papiam, quem primum huius traditionis auctorem esse, EVSEBIVS nos condocet, *hist. eccles. l. 3. c. 39.* Patrum vero istorum auctoritate, non solum Romanae ecclesiae addidit, sed nonnulli etiam ex reformatis, vt IS. CASAVBONVS, GER. IO. VOSSIVS, PAVLVS COLOMESIVS, GVIL. CAVE, HENR. DODWELLVS, immo & ex nostratibus, permoti, euangelium hocce primum ebraice a Matthaeo conscriptum crediderunt. Simul tamen, qui ex nostratibus huic subscribere sententiae, textus graeci nihil detrachum voluere auctoritati, cum versionem istam graecam non tantum textui originali ferre coeuaam, sed & a Iacobo apostolo, vt nonnulli veterum ferunt, aut alio eiusdem auctoritatis viro profectam, existiment; conf. DANHAVERVS, in *christiade, p. no. seq.* item GLASSIVS, *philol. sacrae lib. l. tr. 4. sect. 2. cap. l. p. 231.* Sed qui paullo adcuratius rem omnem considerauerit, istam patrum auctoritatem nondum rem omnem conficere, vt ebraeo idiomate euangelium Matthaei scriptum credere debeamus, facile deprehendet. Non enim ab omnibus veteris ecclesiae doctoribus receptum, sed a quibusdam repudiatum fuit ebraicum illud euangelium Matthaei, vt idemdem EVSEBIVS auctor est, *hist. eccles. l. 3. c. 25.* Qui vero receperunt, Papiam, in quo ipsemet Eusebius *in epistola* desiderat, caeco sequuti sunt imperu. Conferendi, qui ex instituto hac de re egerunt, cumprius KORTHOLOVS, de variis biblicorum editionibus, p. 66. *seq. ITTIGIVS, de haeresiarchis aevi apostolici &c. sect. l. c. 7. p. 69. seq. IO. HENR. MAIUS, in examine hist. criticae textus N. T. Richardi Simonis, cap. 5, 7. & 11. IO. ALB.*

FABRICIVS, *cod. apocr. noui testam.* p. 355. *seq.* Fuerunt etiam, qui epistolam ad Ebraeos itidem lingua ebraea scriptam adfirmarent, & a Luca, aut Clemente Romano, aut alio quodam in sermonem graecum traductam, non alio fere argumento inducti, quam quod ad Ebraeos scripta fuisset: quo & primus omnium usus est CLEMENS Alexandrinus, teste EUSEBIO, *hist. eccles. l. 6. c. 14.* At, graece scriptam esse, iam dudum solidis argumentis demonstrarunt viri eruditi; conf. IO. BRAVNIVS, *prol. com. in epist. ad Ebraeos, §. 3. p. 21. seq.* & FRID. SPANHEMIVS, *de auctore epistolae ad Ebraeos, part. 3. c. 2. p. 143. seq.* Marcum euangelium suum lingua latina scripsisse, quorundam Romanae ecclesiae doctorum est sententia: quos inter haud vltimum locum tenet BARONIUS, in *annalibus ad an. XLV. num. 38.* Originem fabulae, ex male intellectis veterum adfertis, Marcum interpretem fuisse Petri, arcescendam esse, viri docti ostenderunt. Cum vero etiam ipsos ecclesiae veteris doctores refragantes sibi hac in re habeat Baronius, mirum non est, quod passim a suis deferatur; quos inter & RICH. SIMONELL, *hist. crit. textus N. T. c. II. p. III. seq.* & LVD. ELIAS DUPIN, *dissert. praelimin. in biblia, l. 2. c. 2. §. 4. p. 33. conf.* & BASNAGIVS, in *exercitat. historico-crit. anti-Baron. p. 395.* IO. HENR. MAIVS, in *examine hist. crit. textus N. T. Richardi Simonis, c. II. p. 129. seq.* FRID. SPANHEMIVS, *de hist. euangel. scriptoribus, speciatim de Marco §. 20. tom. II. oper. p. 282.*

Ceterum, cum lingua graeca, qua scriptores noui testamenti vti sunt, in modo loquendi ab aliorum scriptorum, praefertim profanorum, in quibusdam differret, IUSTVS IOSEPHVS SCALIGER quidem peculiarem dicendi formam peculiari nomine designandam censuit, dictionemque noui testamenti *hellenisticam* vocauit;

in *animaduers. in Eusebium, p. 124.* Vterius progressus est DAN. HEINSIVS, dum non tantum linguam, sed peculiarem quoque gentem hellenisticam, Iudaeorum scilicet, extra Palaestinam degentem, & ebraistis in Palaestina oppositorum, finxit, in *exercitationib. ad Nonnum*, itemque in *praefat. in exercit. sacras in nou. testam.* neque non *exercitat. de lingua hellenistica & hellenistis &c.* In eandem quoque sententiam HVG. GROTIUS, CONSTANTINVS L'EMPEREUR, LVD. DE DIEV, RICH. SIMON, alique viri docti concesserunt. Summo contra studio ei se opposuit SALMASIVS, in *commentario de lingua hellenistica*, item in *funere hellenistico, siue consutatione exercitationis de hellenistis, & lingua hellenistica*; porro in *offilegio, seu appendice ad consutation. de hellenistica lingua exercitationis*, qui & in vltimo hocce libro, p. 387. IO. DRVSIVM, primum sententiae de hellenistis auctorem vocat. Vestigia SALMASII presserunt IO. GROIVS, in *obseruat. in N. T. c. 39. seq.* MATTHAEVS COTTERIVS, in *exercit. de hellenistis & lingua hellenistica*, alique. Recte vero aliis obseruatum, omnem hancce de vocibus fere esse contentionem. Diuersam in multis scriptorum noui foederis esse dictionem a stilo scriptorum profanorum, negari nequit; nec id mirabitur, qui secum expenderit, de rebus quoque multum diuersis, immo, gentilibus plane ignotis, iis dicendum fuisse. Cumque commodissime mentem suam formulis modisque loquendi, linguae ebraeae, qua & scriptores veteris testamenti vti erant, propriis, & apud Iudaeos, qui lingua graeca utebantur, receptis, exprimere possent, fieri aliter non potuit, quam vt subinde ebraismi quidam illorum sermoni admiscerentur. Quos, vt recte in stilo noui testamenti viri docti admittunt, ita tamen non sine necessitate eos multiplicandos, quod AIO. VORSTIO, in *libris duobus de ebraismis N. T. factum*, alii

alii non sine ratione monent. Tantum vero abest, ut id scriptoribus sacris vicio vertendum, aut ut labes quaedam ideo linguae, qua scripserunt, adspargatur, ut potius laudi ducendum, quod ea loquendi ratione, quae rebus ipsis exprimendis aptissima, & omnium captui adcommodata, vsu quoque atque more recepto comprobata erat, vsi sint. Nesciunt itaque, quid sibi velint, qui ideo barbarismos, & nescio quas sermonis sordes, scriptoribus sacris exprobrant. Illis enim, qui peregrinas loquendi rationes, non ex ignorantia, sed grauissimis causis adducti, vsu insuper receptas & comprobatas, adhibent, eiusmodi quid obici nequit. Nec peccabit, qui stilum graecum, cui ebraismi admixti sunt, hellenisticum dixerit, modo non ea voce impuritatis cuiusdam, aut labis illum arguat. Hellenistarum sane *act. VI, 1. IX, 29. & XI, 20.* mentio iniicitur: suntque diuersae admodum doctorum virorum sententiae, quinam ea designentur, quas in compendio FABRICIVS exhibet, *Biblioth. graecae l. 4. c. 5. p. 226.* Ego tamen illis accedere non dubito, qui Iudaeos intelligunt, qui graeca utebantur lingua, eaque lingua scripturam sacram legebant, forte & patriorum rituum non adeo tenaces erant, quam reliqui. Sed hoc *ut v. p. 226.* Illi autem plane in contrarium currunt, qui ne ebraismos quidem in nouo testamento admittere volunt, dictionemque graecam in eo purissimam sibi deprehendisse visi sunt: quos inter HENR. STEPHANVS, atque SEBAST. PFOCHERVS

eminet; ille in *praefat. noui testam. an. 1576. editi*; hic autem in *diatriba de linguae graecae noui testamenti puritate*. Non malo equidem illud fecerunt consilio, euentu autem non semper aequae felici, ut contra Pfochenium THOMAS GATAKERVS ostendit, in *dissert. de stilo noui instrumenti*. Rectius illi hac in re versati sunt, qui admittendo ebraismos, a barbarismis atque solecismis textum graecum noui testamenti strenue vindicarunt: quo nomine maxime laudandos BALTHASAR STOLBERGIVS, in praefato opere *de solecismis & barbarismis, graecae noui foederis dictioni falso tributis*. Lucem dictis vberiore adfudent, qui ex instituto de stilo noui testamenti commentati sunt, quorum duo exstant syntagmata, alterum a IACOBO RHENFERDIO, alterum a TACO HAIO VAN DEN HONERT collectum: illud Leouardiae an. 1702, hoc autem Amstelodami 1703 prodit.

** Eodem itaque res redit, quando alii formam, seu formale, scripturae sensum esse dicunt. Est enim *sensus* nihil aliud, quam id, quod scriptores sacri ex inspiratione diuina in mente habuerunt, & per verba ceu signa aliis indicarunt. Sunt &, qui formam scripturae in ipsa *deonouia* constituunt: quod admitti potest, si non tam ipse actus inspirationis in se spectatus, quam prout cum conceptibus rerum ac verborum, per inspirationem diuinam suppeditis, coniunctus fuit, hac voce intelligatur.

§. XII. A Deo itaque ipso cum scriptura sacra sit profecta, diuina quoque eius inde sequitur auctoritas, quae, si absolute consideretur, a summa eius veracitate, & potestate infinita dependet; * sin relatiue & quoad nos, partim a notitia diuinorum attributorum, praesertim antea memoratorum, partim a notitia *deonouia*. **

* Diuina haecce scripturae auctoritas, quae & *adferri*, ab aliis *affuerit*, itemque *aduentu* dicitur, in eo consistit, quod intel-

lectum humanum ad adfensum dictis eius, voluntatem autem ad obsequium, mandatis eius praebendum, moueat. Intellectus autem

autem ad adfensum dictis eius prae-
bendum non potest non per summam Dei ve-
racitatem moueri. Cum enim homini-
bus etiam, quorum & circumspēctio, &
integritas satis superque nobis cognita est,
fidem denegare stolidum sit, multo magis
& iniquum, & absōnum esset, eam illi
non adhibere, qui ut omniscius, ita & vera-
cissimus est, ita quidem, ut longe faci-
lius sit, ut omnes demonstrationes mathe-
maticae fallant, quam ut vel minimum
verbum proferat, cui veritas non constet;
conf. Num. XXIII, 19. Voluntas autem,
ut ad obsequium moueatur, id a potestate,
seu imperio, quod alter in nos habet, pro-
venit. Deum autem imperium in omnes
homines, seu potestatem, obsequium ab iis
exigendi habere, inter primas, quas ratio
ipsa omnes docet, notiones merito refertur.
De causis eequidem, cui generatim imperi-
um aliquod, speciatim diuinum innita-
tur, disputari solet; nonnullis quidem ex
potentia, cui nemo resistere possit, ut HOB-
BESIVS, de ciue, c. 15. p. m. 113. & in *Leuiti-
thane, part. II. c. 31. p. m. 167.* aliis autem
cum MOSE AMYRALDO, in *dissert. de
iure Dei in creaturas*, ex naturae diuinæ
virtute & praestantia illud deriuantibus.
Sed ut alibi iam a me demonstratum, duo
ad imperium aliquod requiri, potestatem
exigendi obsequium, seu causam iustam,
& potentiam, reluclantes cogendi: ita

etiam diuinum ex hisce deriuandum fontibus, manifestum est. Caussam nimirum
iustissimam Deo esse, cur obsequium ab
omnibus exigere queat, ex eo patet, quod
omnes homines, sicuti & res creatae quae-
libet, per creationem pariter, ac conserua-
tionem a Deo plane dependant, nec
quidquam habeant, quod ab eo non ac-
ceperint: conf. *Deut. XXXII, 6.* item *Ie-
rem. X, 7.* *Kobel. XII, 1.* Idem vero cum &
potentia omnia, quae velint, efficiendi pol-
leat, neminem resistere voluntati eius, vi-
ribusque posse, palam est. Iungenda,
quae hac de re dixi, in *institutionib. theolog.*
mor. ad part. II. cap. 1. §. 7. & cap. 2. §. 8.

* Ut enim scriptura sacra effectum istum
in nobis producere, hoc est, intellectum ad
adfensum, voluntatem ad obsequium mo-
uere queat, necesse est, primo quidem, ut
sciamus, Deum & veracem esse, & merito
obsequium a nobis exigere: deinde, scrip-
turam sacram eum auctorem agnoscere.
Etenim, si quis alterutrum, aut vtrumque
vel ignoraret, vel negaret, is ad adfensum
& obsequium diuinis literis praeendum
adduci non posset. Quemadmodum au-
tem prius, Deum & veracissimum esse, &
potestatem habere, obsequium ab omni-
bus exigendi, ratio ipsa euidentissime nos
conducet, ita, quo pacto nobis poste-
rius innotescat, nunc porro demonstra-
bitur.

§. XIII. Argumenta, quae notitiam *Stonyusias* apud nos produ-
cunt, non sunt vnius generis. Quaedam enim fidem diuinam producant,*
quaedam autem humanam eequidem, sed, si recte capiantur, adeo certam,
ut demonstrationi fere aequipolleat.**

* Per fidem diuinam cognitionem in-
telligimus, simpliciter certam, & omnem
oppositi formidinem excludentem, quae
per internum spiritus sancti testimonium,
quod in legitima verbi diuini tractatione
lese exserit, producit, ut deinceps ad §. 17.
vterius exponemus.

** Per fidem humanam eiusmodi hic in-

telligitur cognitio, quae aut testimonio
mere humano, aut alia quadam ratione
probabili nititur: adeoque non simplici-
ter certa, sed verosimilis est. Quemad-
modum autem diuersi dantur verosimi-
litudinis gradus, ita fieri potest, ut eo vsque
aliquando exurgat, ut scientiae, seu cogni-
tioni plane certae aequipolleat: adeoque

de iis, quae per eiusmodi argumenta probabilia cognoscuntur, non magis dubitare liceat, quam quae per demonstrationem euidentissimam constant. Conferenda, quae diximus in *elem. philos. instrumental. part. I. c. 3. §. 41.* Atque ita se habere fidem, quae vocatur, humanam, qua diui-

nam scripturae sacrae inspirationem credimus, non dubitabit, qui paullo adcuratius argumenta, quibus nititur, consideraerit, cum primis autem ad verum probandi neruum recte attenderit. Quod & ex dicendis patebit.

§. XIV. Quae fidem humanam producant, vel *interna* sunt, vel *externa*. Interna sunt, quae ex ipsa indole, atque natura scripturae sacrae defumuntur: & quidem tum a formali eius, seu stili simplicitate, cum summa maiestate coniuncta; tum a materiali, seu ipsius doctrinae sacrae adfectionibus, diuinam eius originem arguentibus.

* Nimirum, quod ad stilum scripturae sacrae attinet, primo constat, quod nihil in eo occurrat, quod diuina indignum sit maiestate. Quin potius secundo, simplicitas cum summa grauitate coniuncta ubique conspicitur. Simplicitatem autem dum voco, eam sermonis virtutem intelligo, quae sicut omnem, adfectatum artificium, aut quicquid ad iactantiam & ostentationem facit, ab eo procul abesse demonstrat. Hinc nec diuersitas stili, quae in scriptoribus sacris conspicitur, eius obstat simplicitati. Quantumvis enim sublimius dicendi genus in vno, planius autem, & facilius in alio conspiciatur, in nullo tamen fucati aliquid, aut adfectati, aut quod naturale non sit, deprehenditur. Haec tamen simplicitas, quae nunquam non animi & ingenui, & a minutis abhorrentis, magna autem atque seria conspectant, character est, cum singulari coniuncta est grauitate: vt nihil, quod puerile, aut leue, aut parum decorum sit, lectorem offendant. Cumque idem iste stili character, simplicitas scilicet, cum grauitate coniuncta, in diuersis adeo scriptoribus, temporum pariter ac locorum intervallis ab se inuicem seiunctis, se ostendat; argumento id est, vno eodemque omnes impulsos spiritu ad scribendum accessisse. Accedit porro, quod cuncta, credenda pariter ac agenda, ita proponan-

tur, vt vim quamdam superiorem, & auctoritatem imperantis facile agnoscas. Immo, haec ipsa formula, *sic dicit dominus*, qua diuini subinde vtuntur vates, vt diuinam sermonis originem demonstrat, ita maiestatem singularem, vimque, animos hominum percellendi, sermoni ipsi conciliat; praesertim si conditio, notaque & perspecta virtus & integritas eius, qui ea vtitur, respondeat. Ceteroquin enim non negandum, quod seductiores etiam & falsi prophetae eiusmodi formula vtiqueant: quos tamen a veris discernere, haud adeo difficile est. Quam autem profani nostrae aetatis homines, in luce clarissima caecutientes, in stilo scripturae perspicere nequeunt grauitatem, maiestatemque, eam ex ipsis ethnicis in eo deprehendit DIONYSIVS LONGINVS, rhetor clarissimus, adeoque idoneus in hac causa iudex. De Mose enim is ita facit verba: τούτῃ καὶ ἐ τῷ ἱουδαίῳ διαμαρτυρεῖται, οὐκ ἔστι καὶ ἀνὴρ, ἰσχυρὸς τῇ τοῦ θεοῦ δύναμει κατὰ τῆς ἀξίας τῆς φύσεως, καὶ ἐξουσίας, τοῦτος ἐν τῇ ἐκβολῇ γράφει τὰ νόμους. ἄλλος ἔστι θεός, φησὶ, τί; γινώσκω φησὶ, καὶ ἔστι θεός. γινώσκω γὰρ, καὶ ἔστι θεός. Sic & Iudaeorum legislator, vir non vulgaris, quandoquidem Numinis potentiam pro dignitate notam fecit, declarauitque, statim initio proocinii legum suarum scribens: Dixit Deus, inquit; quid? fiat lux, & facta est, fiat terra, & facta est, καὶ ἔσθις, p. 10. 20.

ex edit. TANAQ. FABRI Non equidem nescio, disputatum non ita pridem fuisse, num in verbis, an in rebus ipsis *res vobis*, quod LONGINVS hic deprehendit, quaerendum sit? Mihi autem in ipsa verborum ad rei grauitatem adcommodatione id posuisti videretur. Rem enim maximi momenti ita Moses describit, vt ipsa sermonis breuitas, & summam imperandi

potestatem arguens, rei ipsi egregie attemptata, plane diuinum quid, & minime vulgare indicare videatur. Quae profani homines in stilo scripturae reprehensione digna sibi inuenisse visi sunt, adcurate diluit ROB. BOYLE, in *commentatione de stilo scripturae*; quae inter reliqua eius *scripturae selecta*, germanico idiomate edita, extat, p. 31. seq.

§. XV. Adfectiones doctrinae, in scriptura sacra exhibitae, quae diuinam eius arguunt originem, sunt veritas, * sanctitas, ** & sufficientia. ***

* Vt, quod a *veritate* doctrinae, in scriptura sacra propositae, desumitur argumentum, rite capiatur, euincendum prius, in scriptura sacra occurrere nihil, quod non sit verissimum. Hoc vero, licet pro certo adsumi queat, donec vel vnico exemplo, quod responsonem non admittat, euincatur contrarium: potest tamen etiam hunc in modum demonstrari: quaecumque in scriptura sacra continentur, ad duas rerum classes referri possunt; namque aut *facta* sunt, aut *dogmata*.

Ad *facta* quod attinet, ea aut extraneorum quoque scriptorum consensu confirmari possunt, aut solo domesticorum testimonio nituntur. Prioris generis plurima in veteri pariter, ac nouo testamento continentur. Quodsi etiam directe & exserte scriptores profani eorum, quae scriptura sacra meminit, mentionem non faciant: cum tamen de statu & fati aliarum gentium, e. g. Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, Graecorum, ea tradant, quae plane cum iis, quae scriptura sacra de Iudaeorum cum hisce gentibus commercii commemorat, consentiunt, mirifice inde quoque sacrae historiae veritas confirmatur. Quodsi autem vel maxime inter scriptores sacros & profanos dissensus aliquis, & quidem de rebus aut Iudaeorum, aut christianorum intercedat, aequitas vti-que naturalis postulat, vt scriptoribus do-

mesticis, de rebus sibi cognitis atque perspectis scribentibus, potius fides adhibeatur, quam extraneis, de rebus parum sibi exploratis verba facientibus, subinde & aperte falsa tradentibus: quod exemplo scriptorum gentilium, res iudaicas attinentium, alibi demonstratum est. Quodsi nunc porro accedat, scriptores domesticos ea esse conditione, eamque integritatis obtinere laudem, vt ne minima quidem suspicio sit, data opera eos mentiri, & falsa tradere voluisse: stolidum prorsus, atque ineptum foret, eorum narrationibus credere nolle. Certe nullus hac ratione esset historicus, cuius non pronum esset labefactare fidem, adeoque *facta* quaeuis, etsi longe certissima, in dubium vocare.

Iam, quod ad *dogmata* attinet, quae in scriptura sacra continentur, ea iterum vel *agenda* sunt, vel *credenda*. Si ea, quae Deus hominibus agenda in sacra scriptura praescripsit, consideremus, nihil in iis, quod rationi repugnet, deprehendemus, eorumque adeo veritas ex ipso cum recta ratione consensu euinci quam validissime potest. Ad rationis autem dum prouocamus consensum, *rectam rationem* intelligimus, quae nec Aristotelis, nec Platonis, aut Stoicorum decretis, vel placitis sectae cui- dam propriis, sed euidentissimis principiis, ex humanae naturae consideratione fluentibus, nititur. Haec si in consilium adhibeamus,

beamus, statim videbimus, quae scriptura de Deo super omnia, hominibus autem aliis, sicut nos ipsos diligendis, de temperantiae, castitatis, aliarumque virtutum studio, deque aduersis fortiter & patienti animo ferendis, docet, ea ipsam rationem suo non posse non comprobare calculo. Immo & quae de inimicorum dilectione, deque abnegatione sui scriptura sacra docet, ita comparata sunt, ut ratio ipsa facile intelligat, naturae humanae haec esse consentanea, cum & inimici nostri aequae homines sint, ac nos ipsi; & abdicatio serrarum omnium, quae virtutis studium sufflammare, aut impedire possunt, non possit non magna in laude poni. Vnde & ethnicorum tum exemplis, tum testimoniis, maxime M. AVRELIJ ANTONINI imperatoris effatis, ex libro eius, *περί εὐσεβείας*, ea comprobari possent, si vllum hac in re superesset dubium. Naturae equidem vires eo non pertingunt, ut hisce praeceptis morem gerere, prout decet, quaevis: ideoque & praeclaris philosophorum effatis res ipsa numquam respondit, & exempla ad ostentationem saltem fuisse comparata: sed id quidem nunc non est in quaestione. Sufficit, quod ipsi ethnici agnouerint, haec omnia, quae scriptura de virtutum studio praecipit, rationi maxime esse consentanea. Non minus tamen etiam in *credendis* scripturae sacrae sibi constat veritas. Namque & haec iterum duplicis sunt generis. Quaedam enim ex rationis etiam lumine innotescunt; ut, Deum esse vnum, eundemque summe bonum, sapientem, potentem, totumque hocce vniuersum prouidum sua cura dirigere, ac gubernare: alia autem tantum ex reuelatione constant, adeoque, licet non sint contra rationem, eius tamen vim superant, atque excedunt, adeoque *mysteriorum* nomine venire solent; quorum pertinent, quae de Deo in essentia vno, trino in personis, de incarnatione Christi, & reliquis eiusdem

generis, scriptura sacra tradit. Haec vero eo ipso, quod mysteria sunt, & rationis vim atque captum superant, falsitatis cuiusdam argui nequeunt. Vt enim dogma aliquod vel verum, vel falsum pronuntietur, necesse est, ut euidenter cognoscatur. De rebus obscuris, quarumque claras & distinctas ideas non habemus, nihil omnino ratio pronuntiat, aut pronuntiare etiam potest. Atque hinc etiam patet, non posse adseri, quod mysteria sint contra rationem, seu, quod pugna quaedam sit inter rationem atque reuelationem. De iis enim, quae non euidenter percipio, non possum adserere, quod aut inter se, aut cum aliis pugnent. Recte itaque ab ipsis philosophis demonstratum est, ex eo, quod aliquid sit supra rationem, minime sequi, illud esse contra rationem; quod & copiose & accurate fecit LEIBNITIVS, in *discursu de conformitate rationis ac fidei*, praemisso ipsius *tentaminibus Theodicaeae, super bonitate Dei, libertate hominis &c.* Nullam praeterea causam adferri posse, cur in religione christiana nulla admittenda sint mysteria, ad *cap. praeced. §. 28.* solidis iam euidentibus est rationibus.

Atque haec cum ita se habeant, superest, ut ostendamus, quo pacto ex veritate, diuina scripturae sacrae auctoritas probari queat. Id vero facile intelliget, qui considerauerit, nullum vnumquam, etiam a sapientissimo mortalium elaboratum esse scriptum, quod non (nisi ex ipsa scriptura desumptum sit) erroribus quibusdam, falsisque opinionibus sit obnoxium, praefertim in iis, quae ad Deum, resque diuinas, pertinent. Praestantissimorum, qui umquam in orbe vixerunt, philosophorum exemplo hoc constat. Quis ergo non videt, vim humana longe maiorem, hoc est, diuinam ad hoc requiri, ut scriptum aliquod proferatur, quod nullius erroris, nulliusque falsitatis, in rebus tanti momenti possit argui? Accedit porro, vimque nostrae

nostrae probationis mirifice augeat, consensus atque harmonia, tot scriptorum, qui libros sacri codicis ex instinctu spiritus sancti composuerunt. Cum enim vix vnus homo, quantumvis ingenio & doctrina praestans, semper sibi constet, raro autem duo, aut tres, de vno eodemque argumento scribentes, prorsus inter se consentiant; diuini vtiq; operis certissimum est indicium, sitot homines, temporum, quodammodo etiam locorum intervallo a se inuicem remoti, in doctrina salutis, quam proponunt, prorsus inter se conspirent, consentiantque. Non equidem nescio, omnia profanos homines conquirere, vt scriptores sacros inter se committant, nec eos in omnibus inter se conspirare, euincant: sed operam eos, oleumque perdere, & ab aliis dudum demonstratum est, & per leges quasdam harmonicas generales demonstrari facili negotio posset, si instituti nostri hoc permitteret ratio. Sed vaticinia quoque, eorumque complementa, veritati dogmatum atque factorum addita, diuinam scripturae auctoritatem euidenter euincunt. Et primo quidem ipsa religionis reuelatae, quam scriptura sacra tradit, diuina origo ex his constat, vti iam supra ad *cap. praeced. §. 28.* docuimus. Sed ipsa quoque scriptura, cui tot vaticinia interspersa sunt, non potest non plane diuina censi, praesertim si nexum omnium vaticiniorum, & concatenatas velut praedictiones consideres, quibus euentus linguli, ad totius regni gratiae oeconomiam ipeant, pridem antea, quam contigerunt, fuerunt significati; adeo quidem, vt nonnullis non difficile fuerit, *systemata* quaedam *theologiae propheticae*, ad ductum scripturae sacrae condere. Accedit, quod plurimi ex scriptoribus sacris simul vaticinia ediderint, euentu deinceps comprobata, vt Esaias, Ieremias, alique prophetae, quorum in codice sacro exstant scripta, itemque rex sanctissimus Dauid, in psalmis, immo &

ipse Moses, quippe qui non tantum aliorum vaticinia refert, vt Iacobi, *Gen. XLIX.* & Bileami, *Num. XXIV.* sed & ipse quoque nonnulla praedixit, vt vel ex *Deut. XXXIII.* liquet. Eos enim, qui hac ratione se veros prophetas demonstrarunt, etiam alia ex impulsu & inspiratione diuina scripsisse, non est, quod dubitemus, praesertim, si & reliqua diuinae inspirationis criteria conspirent. Nec praetermittendum, scripturam sacram de rebus plurimis scitu necessariis nos informare, quas, siue ea si essemus, plane ignoraremus: quo ipso & plurima soluit dubia, & rationem, in rebus maximi momenti, certam scientiam consequendi, nobis suppeditat. Quod, cum nullum scriptum humanum efficiat, aut efficere queat, diuina eius iterum inde elucescit auctoritas. Exemplo esse possunt, quae de mundi, rerumque omnium, speciatim hominum origine, deque origine mali, de inuentione & propagatione artium, de linguarum diuersitate, & reliquis eiusdem generis tradit. De hisce omnibus enim, si veteres aut philosophos, aut historicos consulas, nihil nisi meras ineptias eos protulisse, deprehendes: cum ea contra, quae scriptura sacra de iis tradit, ita comparata sint, vt non tantum eleganter inter se consentiant, sed nec ipsa ratio, quod in hocce systemate reprehendum sit, inueniat. Hisce denique ipsa, de ratione ex summa miseria, qua omnes circumsepti sumus, eluctandi, aeternamque consequendi salutem, doctrina addi potest. Haec enim cum talis sit, vt ea, quae ratio ignorat, nos doceat, nec tamen ab ipsa ratione improbari queat, quippe quae & bonitati, & iustitiae diuinae plane est consentanea; non potest non diuinae esse originis: id quod supra quoque iam edisseruimus, ad *cap. praec. §. 20. seq.* Quis vero hinc dubitet, etiam scripturam sacram, quae reuelationem istam exhibet, Deum auctorem habere?

**** Sanctitas**, quando scripturae sacrae tribuitur, partim id de dogmatibus ipsis, partim de sermone, partim denique de animo scriptorum sacrorum, luculentissime in scriptura sacra se prodeunte, intelligi potest. Dogma aliquod sanctum vocari potest, si ita comparatum sit, vt nihil contineat, quod non legi, atque voluntati Dei, qui est sanctissimus, sit conueniens. Scripturae autem sacrae dogmata, speciatim & ea, quae de agendis praecipiunt, sancta hoc pacto esse, nemo dubitauerit, nisi qui ea prorsus ignorat. Cuncta enim, quae de fide & vita praecipit, eo tendunt, vt peccatorum sordibus purgati, *Deo seruiamus in sanctitate & iustitia, Ephes. IV, 24.* Nec dogmata scripturae tantum sancta sunt, sed eo quoque sermonis genere proponuntur, in quo summa grauitas pariter, ac sanctitas elucescit. Nihil enim, quod leue, aut turpe, vel obscenum sit, vel speciem quamdam vitii animis lectorum obicere queat, in scriptura sacra deprehenditur. Quod si profanis hominibus quaedam ita videantur, inde hoc prouenit, quod impuro ipsi ad haecce sacra accedant animo, aut linguarum, quibus facer codex consignatus est, non satis periti sint, vel ex suo ingenio loquenti formulas, apud veteres veritates, aestiment. Sed ipsorum scriptorum quoque sanctitas, eminensque virtutis studium, in scriptura sacra satis elucescit: cum earum imbecillitatem, quas in aliis scriptoribus deprehendimus, eos immunes esse, obseruare liceat. Nec enim, quod aliis scriptoribus sollemne, eos aut voluptati, aut ambitioni quidquam dedisse, videmus, aut gloriae cupiditate inductos, ad scribendum accessisse, sed hoc vnice eos magno studio, omnique conatu egisse, vt ad veri Numinis agnitionem, pietatisque studium,

mortales perducerent. Immo, facile obseruare licet, scriptorum sacrorum indolem atque adfectus, a genio & adfectibus aliorum scriptorum adeo differre, vt nulla ratione conueniant, cum illi perpetuum velut bellum ambitioni, voluptatis cupiditati, aliisque vitiis, indixerint. Eiusmodi ergo, qua dogmata, quae sermonem, ipsosque scriptorum adfectus, sanctitatem, cum frustra ab villo alio scriptore expectes, vim quamdam, humana longe maiorem, hoc est, diuinam in scriptoribus sacris vt agnoscamus, par est.

***** Sufficiens** in eo consistit, quod scriptura sacra omnia, quae creditu atque factu ad salutem sunt necessaria, plenissime exhibet. Quae enim ratio de Deo, rebusque diuinis, de lege naturali, de peccato, de peccatorum poenis, de recte factorum praemiis cognoscit; ea imperfecte saltem cognoscit, & ad salutem consequendam minime sufficiunt. Reconciliationem hominis peccatoris cum Deo, & qua ratione haec fieri queat, plane ignorat. Scriptura autem sacra haec omnia ita tradit, vt nihil plane eorum, quae ad hunc finem pertinent, sit praetermissum; immo ita tradit, vt quilibet mortalium, si modo vsu rationis polleat, & diligentiam debitam adhibere velit, omnia, quae ad salutem consequendam pertinent, facili negotio inde haurire queat. Cumque bonitati & sapientiae diuinae sit conueniens, vt eiusmodi medium ad salutem perueniendi, ea quidem ratione, vt finis commodè obtineri possit, exstet; scriptura autem sacra illud ita, vt par est, omnibus exhibeat; hanc a Deo ipso profectam, non sine ratione inde colligimus. Iungenda, quae supra ad *cap. praec. §. 16. seq.* de insufficientia luminis naturalis ad salutem, disputauimus.

§. XVI. Externa argumenta cum iis fere conueniunt, quibus christianae religionis veritas probatur, atque a doctrinae, in scriptura sacra propositae, antiquitate, a conditione scriptorum sacrorum, a miraculis, a testimo-

testimonio ecclesiae, speciatim martyrum, & denique a doctrinae christianae conseruatione, ac mirabili propagatione, peti solent.*

* De hisce omnibus, quantum satis, ditem demonstraremus, ad *cap. praeced.* §. 16.

§. XVII. Quantumuis autem haec argumenta magni ponderis sint, atque eiusmodi probationem suppeditent, quae a demonstratione prope ablit: * longe tamen certior adhuc est fides diuina, quae ex interno spiritus sancti testimonio, in legitimo verbi diuini vsu sese exferente, nec ab illo vlla ratione seiungendo, oritur.**

* Praefertim, si iunctim, vti par est, sumantur, & ad cuiusuis argumenti neruum rite attendatur.

** Quid per *fidem diuinam* intelligatur, iam supra exposuimus ad §. 13. Producitur autem ea per spiritus S. operationem, qua intellectum lumine diuino perfundit, vt de veritate rerum, quae in scriptura sacra proponuntur, intime conuincatur, simulque voluntas valide ad obsequium flectatur. Nec tamen hoc ita intelligendum, ac si spiritus sanctus immediate istud in nobis efficiat. Quinimmo per ipsum verbum, si rite tractetur, nec homines ipsi repugnent, talia in nobis operatur, vt adeo coniungendum sit cum ipsa operatione spiritus sancti verbum diuinum, minime separandum. Est equidem Christus ipse *lux vera, illuminans omnem hominem venientem in huncce mundum*, *Joan. 1, 9.* Non tamen immediate hoc facit, sed per verbum, quod ideo hominibus adnuntiatur est; *conf. 1. Thessal. II, 13. 1. Cor. II, 4, 5. Rom. I, 16. XV, 18.* Nec obstat, quod plurimi mortalium, etsi verbum diuinum aut legant, aut audiant, hanc eius vim non sentiant, adeoque de diuina eius auctoritate per internum hocce spiritus sancti testimonium minime conuincantur. Causa enim est, quod non ea, qua decet, ratione, verbum diuinum tractent, nec animum, in quo vis atque efficacia eius, adeoque internum spiritus sancti testimonium sese exferere queat, secum adferant.

Diudicari hinc quaestio potest, de qua & inter reformatae ecclesiae doctores acriter fuit disputatum; an diuina scripturae auctoritas non aliunde, quam ex ratione adstrui queat? Etenim, qui ex sola ratione diuinam scripturae auctoritatem adstrui posse contendunt, in eam non possunt non ingredi sententiam, ea, quae fidem humanam producant, ad hoc sufficere argumenta; adeoque internum illud spiritus sancti testimonium, ex quo solo tamen fides diuina progignitur, procul facessere iubent. Contrarium, praeter rationem scilicet aliud quid, ad diuinam scripturae auctoritatem (fide diuina) credendam, requiri, recte contra IO. VAN DER WAYEN, & HERMANNVM ALEXANDRVN ROELLIVM, demonstrauit VLRICVS HVBERSVS, iure consultus clarissimus, in libro, de *concurfurationis & scripturae*, Franekeruae, anno 1687. edito. Priorem philosophici sententiam defendendam suscepit HENRICVS HVLSIVS, theologus quondam Duisburgensis, *libris duobus de principio credendi*, Lugduni Batauorum, anno 1688. editis. Cum enim discrimen aliquod inter vsum rationis *organicum & principalem* construxisset, huic maxime in prima fundamenti confirmatione, seu *probatione diuiniae auctoritatis scripturae*, se exferere contendit. Hominem enim gentilem ad christianae religionis professionem non alio modo adduci, quam vt ratione sua iudicet, haec vel

illa criteria, qua scripturae conueniunt, diuinitatis indicium esse: quin etiam quemlibet hominem plebeium, etiam fidelem, non aliter, quam ratione sua, & notitia naturali veri & boni, de scripturae sacrae diuinitate certissime persuaderi. Si enim videat, in scripturis proponi id, quod aequum & verum est, ex conscientiae innatis principis, sine examine id eum agnoscere, recipere, & reuereri. Probat autem suam sententiam ex eo, quod scriptura fidem vocet *rationalem cultum*, doctrinam fidei, *rationale lac*; quod *σύνεσις* requirat *ἐν πᾶσι*; quod verbum Dei medullas penetrare, *λόγον ἐμφυτον* esse, ad conscientiam omnium se commendare, dicat: quod denique explorare iubeat spiritus, num a Deo sint. Hominis vltimus eam indolem esse, pronuntiat, vt nulli prorsus rei possit adfentiri, nihil itidem debeat agere, nisi luce, axiomate, & dictamine rationis praeeunte, adfensuique & actioni facem praebente. Reiciit itaque prorsus illorum sententiam, qui illuminationem, immediate a spiritu sancto profectam, principium esse putant, propter quod scripturae credimus: quod quidem nihil aliud sit, quam ipse enthusiasmus, qui porro ad epicureismum, immo atheismum ducat.

Haec vero omnia frustra dici, facile intelliget, qui paulo adcuratius cuncta expendit. Enthusiasmi quidem non est, quod metumamus suspicionem, quippe qui a spiritus sancti operatione, non quae immediate ab eo proficiscitur, sed quae cum ipso verbo diuino coniuncta est, & per eius legitimam tractationem sese exferit, fidem diuinam, qua de auctoritate scripturae sacrae diuina certiores reddimur, deriuamus. Falsum praeterea est, adfensum, quem cognitae veritati praebemus, tantum ratione niti: cum non minus indoli hominum sit conueniens, vt iis, quae per sensus externos & internos, feposito etiam rationis vsu, experiuntur, adfensu plenissimo sus-

fragentur. Nec dicta, ad quae prouocatur, scripturae, nostrae obstant sententiae, Paulus *Rom. XII, 1.* non ipsam fidem *rationalem* vocat, sed de cultu, quem vitae puritate, ex vera fide fluente, homines pii Deo exhibent, loquitur, eundemque *λογικὴν λατρείαν* adpellat; dum cultui ludaeorum & gentilium hypocritico, atque irrationali, quo solis sacrificiis, ritibusque externis, absque animi puritate Deum placare adnitebantur, illum opponit. Sic &, dum Petrus doctrinam euangelicam & fidei *λογικὸν γάλα* vocat, *1. ep. II, 2.* verbum *λογικόν*, vel ipso GROTIO ad *h. l.* iudice, idem est ac *spirituale*. Quodsi etiam vel maxime τὸ *λογικόν* idem esset ac rationale, ita hoc accipi posset, quod doctrina fidei nihil contineat, quod rationi sit contrarium. Inde vero non sequitur, diuinam verbi auctoritatem non aliunde, quam ex argumentis, quae ratio nobis suppeditat, constare. Multo vero minus inde hoc colligi potest, quod *2. Tim. II, 7.* dicitur: *δὴ σοι ὁ κύριος σύνεσις ἐν πᾶσι*. De Timotheo enim ibi apostolus loquitur, qui diuinam scripturae iam agnoscebat auctoritatem. Dumque a Deo *σύνεσις*, *intelligentia* icillitcet spiritualem, nos impetrare docet, folius rationis hoc minime opus esse, simul innuit. Quod verbum diuinum medullas penetrare Paulus dicit, *Ebr. IV, 12.* id vim eius diuinam arguit, adeoque nostram potius egregie confirmat sententiam. Iacobus per *ἐμφυτον λόγον*, *cap. I, 21.* non rationem, sed ipsum verbum Dei, per apostolos cordibus fidelium insitum, atque velut implantatum, intelligit. Atque idem verbum, *conscientiae omnium se commendat*, *2. Cor. IV, 2.* dum omnes, qui conscientiae lumen sequi volunt, & de doctrinae veritate, & de apostolorum, qui idem euangelium adnuntiarunt, sinceritate, facile conuincantur. Nec tamen, qui agnoscit, nihil in scriptura sacra contineri, quod verum non sit, nec apostolos quid-

quidquam, quod cum sinceritate pugnet, admisisse, statim de diuina scripturae sacrae auctoritate persuasus est plane, aut eam fide diuina credit. Ad hoc enim, praeter argumenta, quae ratio suppeditat, aliud quid requiritur; quod adeo nec apostolus negat. Ad spirituum *dominicum*, a Ioanne *i. ep. IV*, *1.* commendatam, vsus rationis, sed illuminatae, organicus requiritur: quis autem inde inferet, ipsam scripturae auctoritatem non alio fundamento, quam quod ex ratione provenit, superstructam esse? Dum vero genuinum fundamentum, cui fides diuina, qua scripturae sacrae auctoritatem diuinam credimus, nititur, internum spiritus sancti testimonium esse, adserimus, ea argumenta, quae fidem humanam progignunt, neutiquam prorsus reiciimus, aut omni destitui vsu, adfirmamus. Habent enim omnino aliquando vsum paedagogicum, in illorum, qui nunquam fidem christianam professi sunt, conuersione. Praeparari enim per ea possunt, vt debita attentione, & animo, a praedudicatis opinionibus purgato, ad scripturae lectionem accedant, & ita vim eius ac efficaciam sentiant. Quamuis non semper eiusmodi praeparatione opus esse, & res ipsa, & exempla plurimorum, qui sine istis argumentis verbi diuini vim & effica-

ciam perceperunt, doceant. Idem & de tentatis, vt *ὁ ἐν κατὰ* hoc moneam, censendum. Non contemnendus enim hic argumentorum eiusmodi vsus est, quin potius ad erigendos lapsos, aut confirmandos vacillantes, plurimum ea valere, negari nequit. Subinde tamen & breuiori via, per legitimam verbi diuini translationem non intermissam, sed diligenter continuatam, eos ex eiusmodi morbo conualuisse, itidem experientia teste nouimus. Ceterum illorum sententia, qui solam rationem, vt de diuina scripturae sacrae auctoritate certi reddamur, fusilicere arbitrantur, vti neutiquam omnibus reformatae ecclesiae doctoribus se probauit, ita ex instituto eamdem refutauit *10. REGIVS*, in libro, *de modo percipiendi sacrae scripturae diuinitatem*, Franquebrae, anno 1688. edito; *HERM. WITSIVS*, in *dissert. epistolica ad Vlr. Huberum*, in qua de scripturae sacrae auctoritate diuina, ex sola ratione adstruenda & c. disputatur; Traiecti ad Rhenum, anno 1687. *MELCH. LEYDECKERVS*, in *exercit. theologica, de sacrae scripturae auctoritate ad conscientiam adstruenda*; addita eiusdem *synopsi controuersiarum, de foedere & testamento Dei & c.* Traiecti ad Rhenum, anno 1690.

§. XVIII. Ex eo nimirum, quod scriptura sacra a Deo ipso est profecta, praeter auctoritatem, qua pollet, efficacia quoque eius singularis, non naturalis, sed supernaturalis, planeque diuina, fuit; quae in hominum illuminatione, conuersione, regeneratione, aliisque effectibus spiritalibus producendis, quam luculentissime sese exferit. * *Ephes. I, 17. Rom. I, 16. X, 17. conf. & Psal. XXIX, 3. seq.*

Habet equidem interdum quilibet sermo vim quamdam, & efficaciam persuasendi, & mouendi hominum animos, si rationes & argumenta ad hoc apta in eo contineantur, & alias etiam ita comparatus sit, vt hominibus placere queat. Quotidiana oratorum atque philosophorum, sermonibus suis animos hominum huc il-

luc impellentium, hoc testantur exempla. At de naturali ista sermonis vi ac efficacia non loquimur, sed de diuina & supernaturali, quam & Paulus adcurate ab illa distinguit, sermonem & praedicationem suam fuisse adserens, *ὁ ἐν κατὰς ἀποστόλους ὁ λόγος*, sed *ὁ ἀκατάληκτος πνεύματος καὶ δυνάμεως*, *1. Cor. II, 4.* Eadem nimirum illa

vis, & infinita virtus, seu potentia, quae in ipso Deo est, & per quam homines illuminat, conuertit, & alia, supra hominum vires longissime posita, operatur, in ipso verbo diuino conspicitur; & prout cum illo coniuncta est, & numquam non in illis, qui impedimentum nullum adferunt, sese exferit, hic in censum venit. Per verbum enim diuinum Deus efficit, vt, quae nihil sunt, aliquid fiant, *1. Cor. I, 28.* quod infinitae virtutis esse, nemo negauerit; conf. *Genes. I, 1.* Per verbum animos nostros illuminat, quod non minorem virtutem & efficaciam arguit, ac, cum Deus ex tenebris lucem prodire iussit, *Genes. I, 3.* collat. cum *2. Cor. IV, 6.* Hinc & verbum diuinum *viuum & efficax* dicitur, *& quouis ancipiti gladio acutus, & penetrans vsque ad diuisionem animae & spiritus, compagumque & medullarum, & animi cogitationum, consiliorumque index, Ebr. IV, 12.* Confirmat hoc idem apostolus, *Ephef. I, 17.* vbi potentiam illam Dei, quae in illuminandis & conuertendis hominibus, sed per verbum euangelii *v. 13.* sese exferit, non tantum praedicat, sed & *v. 19.* eandem esse dicit, cum eccellente illa magnitudine potentiae diuinae, & robore virtutis, quod Deus demonstrauit, cum Christum ex mortuis suscitaret. Eandemque ob causam & euangelium *δυναμις θεού, potentiam Dei*, vocat, *ad salutem omni credenti, Rom. I, 16.* De verbo nimirum euangelii loquitur, quod ipse quidem adnuntiabat omnibus, sed quod etiam in scriptura continetur. Ethuius quidem vis in eo sese exferit, quod homines illud recipientes, ad salutem perducatur, adeoque eos & conuertat, & illuminet, & reliqua, quae ad salutem necessaria sunt, in iis operetur. Id enim uero, cum longe supra naturae vires positum sit, ideo & ab ipso Deo merito hoc deriuat, euangeliumque vocat *δυναμις θεού, potentiam Dei*, non quidem formaliter, vt recte nonnulli monent, ceteroquin enim Verbum Dei

esset ipse Deus, quod absurdum foret; sed quod sit organon illud, seu medium, per quod potentia illa diuina in conuertendis, illuminandis, saluandisque hominibus sese demonstrat. Sic & ipse seruator, *verba*, inquit, *quae ego vobis loquor, spiritus sunt, & vita sunt, Ioan. VI, 63.* Quod de verbo Dei, in scriptura sacra nobis exhibito, recte intelligimus, cum illud a verbis Christi, quibus mortalibus viam salutis monstrauit, diuersum non sit. Hoc autem *spiritum & vitam* vocat, quia per illud, si recte tractetur, dona quaeuis spiritus sancti conferuntur, & vita spiritalis excitatur, fouetur, atque augetur. Id enim uero finitae virtutis opus non esse, sed diuinam profus ad hoc requiri potentiam, nemo non intelligit. Idem & ex *Rom. X, 17. 1. Petr. I, 23. Iac. I, 18, 21.* aliisque locis probari posset, si plura addere necesse esset; conf. & *psalm. XXIX, 3. seq.*

Quaeritum autem fuit, an verbum diuinum vim hanc & efficaciam, de qua haecenus verba fecimus, etiam extra vsum habeat? Quod omnino adfirmandum, si scilicet de actu primo sermo sit. Vt enim actu secundo vim hanc demonstraret, seu, ut potentia illa sese exferat, necesse est, vt vsum, & quidem legitimum, accedat, nec homines ipsi impedimentum aliquod adferant. Atque hoc ipsa testatur scriptura, quando verbum diuinum cum semine comparat, quod numquam non vi quadam, atque potentia, in fructus erumpendi, pollet, eamque vim & potentiam actu secundo demonstrat, nisi terrae aut agri, in quem proiectum est, conditio obstat, aut alia quaedam impedimenta accedant: id quod fusus ipse seruator explicat, *Luc. VIII, 4. seq.* conf. etiam *1. Petr. I, 23. Iacob. I, 18.* Eundem in modum & *Ef. LV, 10, 11.* verbum diuinum cum niue ac pluuia comparatur, quae semper actu primo habet vim terram irrigandi & secundandi; quam tamen actu secundo tum demum demonstrat, quando

in terram cadit, terraque ita comparata est, ut fecundari queat: in petris enim & lapidibus nullam fecunditatem efficit. Quemadmodum autem verbum diuinum, in usu legitimo spectatum, si nulla adferantur impedimenta, nunquam non vim suam atque potentiam in illuminandis, conuertendis, & regenerandis hominibus, exserit atque demonstrat; ita, ut impedimenta ista remoueantur, & corda mortalium ad vim hancce percipiendam & admittendam rite disponantur, & velut praeparentur, in eorum nequitiam positum est viribus, ut Pelagiani perperam censebant, sed diuini spiritus hoc quoque opus est. Hinc Deus ipse *cor Lydiae aperuisse* dicitur, ut ad *Pauli orationem attenderet*; act. XVI, 14. Precibusque a Deo hancce spiritus sancti gratiam efflagitare apostoli solebant; idque ut & nos faceremus, nos conducere; act. IV, 29. Rom. XV, 30, 31. Ephes. VI, 19. Viuque receptum, ut in conuentibus publicis verbi diuini explicationi preces praemittantur, quibus a Deo spiritum sanctum, qui & docenti adsit, & audientium animos rite disponat, acaperiat, petimus: quemadmodum priuatim quilibet sui hocce credit esse officii, preces verbi diuini iungere tractationi, ut fructum, quem sperat, inde percipiat. Neque tamen haec ita accipienda, ac si operatio ista spiritus sancti seuincta sit a verbo diuino, aut ac si immediate, absque interuentu verbi, in animis hominum operetur: sed quod cum ipsa verbi tractatione operatio haecce spiritus sancti sit coniuncta; dumque verbum illud recte audimus, aut legimus, nec spiritui sancto resistimus, simul ille in animis nostris id efficit, ut & attendamus diligenter, & quae intelleximus, recipiamus: vnde fides producit, alique effectus spirituales existunt. Quando autem nonnulli dicunt, verbum in nobis oportere *uiuificari* prius, quam fructum ferre queat, non ita hoc intelligendum, ac si verbum vita, & potentia

fructus ferendi destituatur, eamque aliunde accipere debeat; hoc enim admitti nequit: sed quod efficacia, quae actu primo in verbo ceu semine existit, per legitimum eius usum excitari, & ad actum secundum transferri debeat, ut haec ratione fructus re ipsa consequantur.

Quae haecenus de efficacia verbi diuini diximus, de verbo externo sunt intelligenda, quod ab interno essentialiter, ut loqui solent, non differt. Vnum enim idemque verbum, diuerso intuitu, *internum*, aut *externum* vocari potest. Qui enim in mente scriptorum sacrorum fuerunt conceptus rerum & verborum, *verbum internum* constituunt. Idemque prout per verba, ceu signa rerum, aut ore prolatum, aut litteris consignatum est, *externum* dicitur. Cumque alii hocce verbum legunt aut audiunt, indeque conceptus rerum, conceptibus scriptorum sacrorum respondentes, sibi formant, rursum *internum* vocatur. Vnum ergo, idemque verbum est, quod modo internum, modo externum adpellatur. Hinc & ipse seruator dicit; *se omnia, quae a patre acceperit, tradidisse discipulis suis, qui & ea acceperint*, Ioan. XVII, 8. XV, 15. Nimirum, non aliud, aut diuersum erat verbum, quod ore proferebat, sed reuera idem, si scilicet sensum species, quod a patre acceperat, & quod deinceps in mente fuit discipulorum eius.

Patet vero etiam ex dictis, nihil, quod reprehendi debeat, illos, qui verbum diuinum *instrumentum*, seu *causam instrumentalem* effectuum spiritualium adpellant, agere. Non enim eiusmodi instrumentum intelligunt, quod omni vi & efficacia, aliquid operandi, destituatur, quodue *passivum* vocare solent: sed tale, quod a causa eadem principali adhibetur, ipsum tamen itidem vim quamdam & efficaciam habet, ad effectum, qui inde speratur, producendum, quodque in metaphysicorum scholis *cooperatiuum* dicitur. Hisce libris

facile

facile superfedere possemus, si modo viri docti a se impetrare possent, vt omnes de vocum significationibus contentiones procul facessere iuberent. Qui autem de verbo diuino ita sentiunt, vt eius virtuti & efficaciae reuera aliquid derogent, in eum prolapsi sunt errorem, quod viderent, a multis hominum millibus quotidie ver-

bum diuinum aut legi, aut audiri, nec tamen vllum eius in illis conspici fructum. Sed, quod hominum est vitium, id neutiquam ipsi verbo diuino tribuere debebant. Si enim recte legerent, si recte audirent, si impedimenta remouerent, fructus eius longe vberius in multorum se ostenderent animis.

§. XIX. Praeterea perfectione etiam, seu sufficientia, scriptura sacra gaudet; & quidem tum *intuitu partium*, quia nulla, ne minima quidem eius pars, temporum iniuria, aut alia ratione intercidit; * tum *intuitu doctrinae*, quia plene ea omnia exhibet, quae homini scitu credituque ad salutem consequendam sunt necessaria, *Ioan. XX, 31. 2. Tim. III, 16, 17.* **

* Hoc ita intelligendum, quod ex libris canonicis, seu diuinitus inspiratis, nullus, immo ne minima quidem pars eiusmodi libri intercidit. Certe, qui prouidam Numinis curam, circa ea, quae ad hominum salutem pertinent, vel maxime sollicitam; qui summam rei necessitatem, vt libri omnes a Deo inspirati conseruarentur; qui singulare iudaeorum, in libris sacris conseruandis & custodiendis diligentiam, recte considerauerit, non temere sibi persuadebit, fieri potuisse, vt eiusmodi liber aut temporum iniuria, aut aliam ob causam deperderetur. Vt adeo mirum sit, ex ipsis veteris ecclesiae doctoribus nonnullos, speciatim *IO. CHRYSOSTOMVM, hom. 9. in Matth. & homil. 7. in prior. ad Corinth.* in eam ingrellos sententiam, non omnia scripta diuina ad nos peruenisse. Ad exempla, quae sententiae istius patroni proferunt, facile responderi potest, modo obseruetur, nonnullos libros pro deperditis haberi, qui nunquam exstiterunt; alios autem deperditos eundem esse, sed eos canonicos aut *deuotissimos* fuisse, probari nunquam posse. Prioris exemplum liber Henochi praebet, cuius iudam apotolum, *epist. v. 14. & 15.* mentionem facere existimant. Et sane, genuinum aliquod,

atque diuinum Henochi exstiterit scriptum, quod deperditum sit, ipsemet *AVGVSTINVS* sibi persuasit, *de ciu. Dei, l. 15. c. 23.* Id vero ex epistola iudae non colligas: siquidem prophetia Henochi, ore prolata, per traditionem ad ista propagari vsque tempora potuit. Librum equidem quemdam propheticum sub Henochi nomine circulatum fuisse, vel ex *TERTVLLIANO* discimus, qui passim ad eum, ceu genuinum, prouocat; *de idololat. c. 4. apologet. c. 22. de cultu seminarum, l. 2. c. 10.* Immo exstat hodie adhuc fragmentum *ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου Ἐνώχ, περί τῶν ἑταίρων*, quod graece *notis suis in graeca Eusebii* interuit *IOSEPHVS IVSTVS SCALIGER, p. 404.* deinceps autem alii subinde ediderunt. Sed spuria haec omnia, & commentitia esse, pridem viri docti ostenderunt, quorum laudauit nomina, in *hist. eccles. V. T. rom. l. ad per. l. scil. l. §. 38. p. 164.* Exemplum porro praebet *liber bellorum domini*, quem *Num. XXI, 14.* commemorari putant, & itidem inter deperditos referunt. Sed, si verba ebraea Mosis recte consideremus, nullam ibi eiusmodi libri mentionem fieri deprehendemus. Verba enim, quae ibi exstant, ita vertenda sunt: *Ideoque, quotiescumque post hac bella, Dei auspiciis ab Israel*

lisis gesta, narrabuntur, borum locorum ante omnia mentio fiet, Vabebi siue Matthæis in Supha, & Arnonis eiusque decursus &c. Conferenda iterum, quæ hæc de re dixi, in *hist. ccc. l. V. T. ad per. 2. scil. 1. §. 26. p. 647.* Nonnullos rursus libros reuera extitisse, & perditos fuisse, negari equidem nequit; sed eos fuisse canonicos, diuinitusque inspiratos, id quidem probandum erat. Huius generis est *liber recti*, siue *liber iustorum*, cuius *Ios. X. 13. & 2. Sam. I. 18.* mentio iniicitur. Licet autem variae de eo doctorum virorum essent sententiæ, maxime tamen probabile, collectionem quamdam carminum, seu canticorum, hoc homini venisse, quibus heroum, virorumque illustrium laudes celebrabantur: uti itidem iam obseruatum, *l. c. ad per. 2. scil. 1. §. 16. p. 946.* Sed & de reliquis, qui ex veteri testamento pro perditis habentur, ibidem passim egi, de quibus & conferendus MICHAEL WALTHERVS, in *officina biblica*, §. 1306. sq. p. 509. Ex nouo testamento saltem epistolam Pauli ad Laodiceenses commemorare iuuat, quippe de qua multa viri docti disputant. Mentionem eius Paulus ipse, si nonnullis credimus, iniicit, *Col. IV. 16.* Sed verba, *ut in Laodiceis*, quæ vulgaris interpretes vertit, eam, quæ Laodiceensium est, a Laodiceensibus potius ipsis, quam a Paulo ad Laodiceenses, scriptam fuisse, indicant. Sunt nihilofecius viri docti ex illorum etiam numero, qui nullam a Paulo speciatim ad Laodiceenses scriptam epistolam concedunt, qui verba hæc ita capiunt, ut epistola quædam ab ipso Paulo scripta significetur, ea maxime ratione induci, quod epistola, a Laodiceensibus scripta, nullius aut auctoritatis, aut vsus esse potuerit apud Colossenses. In diuersas autem cum iterum abeant partes, quænam ex reliquis Pauli epistolis intelligenda sit, rationibus maxime probabilibus niti videntur, qui epistolam ad Ephesios intelligunt: quam sententiam etiam calculus suo approbat IO. MILLIUS, in *proleg. N. T.*

BVD. TH. DOGMAT.

graeco præmissis, n. 74. p. 9. Grauißimas tamen etiam huic sententiæ obstat rationes, ostendit vir clarissimus IO. ALB. FABRICIUS, *cod. apocrypho N. T. p. 856.* Et nihil sane obstat, quo minus epistola a Laodiceensibus scripta intelligatur. Potuerunt enim Paulo causæ grauißimæ esse, cur eam a Colossensibus legi vulerit, etsi nobis non satis sint cognitæ. Quæ autem hodie adhuc existat Pauli ad Laodiceenses epistola, quamue vir ille doctus, quem iam laudauimus, *l. c. p. 873.* exhibet, spuriam esse, nemo harum rerum peritus dubitat.

** Res ipsa docet, sermonem esse de iis, quæ scitu factuque necessaria sunt ad salutem consequendam. Hunc enim in finem scripturam sacram a viris *diuinitus* litteris consignatam, constat, conf. *Ioan. XX. 31. 2. Tim. III. 16, 17.* Falluntur itaque maxime, qui humanarum artium ac scientiarum principia & fundamenta in sacro codice quaerunt. Etsi enim, quæ de his oblata occasione attinguntur, veritati sint consentanea, nec sine impietate erroris aut fallitatis argui queant: non tamen hicce scriptorum sacrorum scopus fuit, ut ex instituto ista traderent. Vnde & absolum Toret, scripturam sacram imperfectioris ideo arguere, quod ea, quæ ad humanæ eruditionis circulum pertinent, in illa non inueniantur. Minime autem laudandi sunt, qui talia in scriptura sacra quaerunt, quæ, uti in ea quaeri non debent, ita nec inueniuntur. Quo ipso, ut se ipsos tradunt turpiter, ita haud raro scripturam sacram non ea, quæ decebat, reuerentia tractant. Ea autem, quæ ad salutem consequendam pertinent, plene sufficienterque in scriptura sacra tradi, iam supra ad §. 15. demonstrauius. Quæ in contrarium a Romanensium quibusdam adseruntur, ita comparata sunt, ut aut omnino in scriptura sacra existent, aut scitu credituque ad salutem non sint necessaria. Sic, quid de medio salutis feminarum in veteri testamento,

P

to,

to, deque salute infantum, ante circumci-
 ſionem mortuorum, cenſendum ſit, ex in-

dole & natura foederis gratiae facile intelli-
 gitur. Sed mitto, quae de his ſunt reliqua.

§. XX. Perſpicuitate denique ſcriptura ſacra ſe commendat, ea qui-
 dem ratione, vt quilibet, modo rationis uſu polleat, debitamque ſecum
 adferat attentionem, ea inde haurire queat, quae, vt ſalutis aeternae com-
 pos fiat, cum ſcire oportet. * 2. Tim. III, 15. 1. Cor. XV, 1. 2. Pſal. XIX, 9.
 CXIX, 105. 2. Petr. 1, 19.

* Vt & hoc eo rectius intelligatur, obſer-
 vare iuuat, aliam eſſe perſpicuitatem ſeu
 euidentiam *rerum*, aliam *verborum*. De re-
 rum perſpicuitate iterum non vna eadem-
 que ratione cenſendum, cum quaedam ita
 comparatae ſint, vt haud difficulter a quo-
 libet, rationis uſu pollente, queant intelli-
 gi; vt narrationes hiftoricae, & dogmata
 quaelibet, quae ex rationis lumine naturali
 innotefcunt: quaedam autem aut rationis
 vim multum ſuperent, aut ab illis, qui a
 ſpiritu ſancto luce diuina colluſtrati non
 ſunt, non ita, vt decet, agnoſci queant; vt
 Chriſtus ipſe teſtatur, *Matth. XI, 25.* & Pau-
 lus apoſtolus, *1. Cor. II, 14.* Licet autem in
 iis, quae ratio capere nequit, deſit euiden-
 tia, quam vocant, *obiecti*, ſufficit tamen
 euidentia *teſtimonii*, ſiue, quod clare & eui-
 denter in ſcriptura ſacra contineantur. Hic
 autem de *euidentia*, ſeu *perſpicuitate verbo-
 rum* praecipue nobis ſermo eſt: quae vt
 recte ſcripturae ſacrae adſeratur, & ad *ſub-
 iectum*, & ad *obiectum*, & denique ad *mo-
 dum*, vt in ſcholis loqui amant, attenden-
 dum eſt. Ad *ſubiectum* quod attinet, ne-
 ceſſe eſt, vt & uſu rationis polleat, & debi-
 tam ſecum adferat attentionem, qui ſcrip-
 turam ſacram & legere, & intelligere cu-
 pit. Si quis enim intellectus quadam imbe-
 cillitate labore, aut perfunctorie ac negli-
 genter in ſcripturae ſacrae lectione verſetur,
 tumque ſcriptura illi minus videatur
 perſpicua, id quidem ipſorum hominum,
 non autem ſcripturae ſacrae vitium eſſe,
 nemo non intelligit. Quodſi etiam omni-
 no ſcripturam ſacram aliquis interpretari
 velit, eum & linguarum originalium, qui-

bus litteris conſignata eſt, & hiftoriae, alia-
 rumque artium & ſcientiarum peritum, &
 reliquis mediis hermeneuticis rite inſtru-
 ctum eſſe oportet. *Obiecti*, quod vocant,
 ita habenda eſt ratio, vt diſcrimen inter ea,
 quae ad fidem, adeoque ad ſalutem ſunt
 neceſſaria, aut minus neceſſaria, probe ob-
 ſeruetur. Perſpicuam euidentemque dum
 ſcripturam ſacram adſerimus, de iis hoc in-
 telligimus doctrinae capitibus, quae ſcitu
 creditaque ad ſalutem ſunt neceſſaria;
 quaeue ita in ea proponuntur, vt a quolibet
 homine, rationis uſu non deſtituto, &
 debitam ſecum adferente attentionem, fa-
 cili intelligi queant negotio. Etenim, ſi vel
 maxime in vno loco paullo obſcurius pro-
 poſita nobis videantur, ſunt tamen & alia,
 in quibus idem dogma perſpicue & ſine
 omni obſcuritate explicatur: vnde recte
 moneri ſolet, loca obſcuriora ex minus ob-
 ſcuris interpretanda eſſe: quae de re deinceps.
 Praeterea vero & alia in ſcriptura
 ſacra exſtant, quae ſua quidem vtilitate non
 carent, & ob methodum, qua ſcriptores
 ſacri uſi ſunt, argumentique, quod tractant,
 ſpecialis rationem abeſſe non poterunt,
 nec tamen ſcitu ad ſalutem ſunt neceſſaria:
 quorum & hiftorica, & chronologica, & id
 genus alia, referre licet. Et in hiſce quae-
 dam ſubinde occurrere, quae etiam viris
 eruditis aliquid negotii facereſſe queant,
 non abnuimus. De *modo* denique noſtrae
 cognitionis obſeruandum, eam hic in cen-
 ſum venire, quae ſimplicis adprehenſionis
 vocari ſolet, non excluſo proſus eo adien-
 ſu, qui rationibus naturalibus niritur. Ad
 adſenſum enim, qui ex ſpiritus ſancti, per
 verbum

verbum diuinum intime nos conuincen-
tis, oritur testimonio, generatimque eam
cognitionem, quae salutaris est, quod atti-
net, eam in hominis sibi relictam, soliusque
naturae ductum sequentis, minime posi-
tam esse viribus, nemo negauerit.

Ea itaque, quae diximus, ratione, scriptu-
ram perspicuam esse, cum quilibet, si modo
periculum facere vellet, ipsa experientia
omnium optime conducere queat, demon-
strari tamen etiam facili negotio potest.
Primo namque ex ipso scripturae sacrae hoc
fluit sine, qui non alius est, quam ut homi-
nes per eam ad fidem, adeoque & ad salu-
tem erudiantur; 2. *Tim. III, 15. Ioan. XX, 31.*
Hicce autem qui obtineri finis posset, nisi
scriptura in iis, quae ad fidem & salutem
pertinent, ab omnibus posset intelligi?
Deum enim medium aliquod salutis con-
stituisse, per quod tamen finis obtineri ne-
queat, vel cogitare nefas est. Neque suffi-
ceret ad finem istum consequendum, si a
quibusdam saltem, hominibus scilicet inge-
nio & doctrina praestantibus, posset intel-
ligi. Non enim quorundam, sed omni-
um hominum, nemine excepto, salutem
vult Deus, 1. *Tim. II, 4. 2. Pet. III, 9.* Ne-
que eruditos saltem ad sapientes, sed rudes

etiam atque plebeios, ad aeternam beatitu-
dinem inuitat, 1. *Cor. I, 27, 28.* Confirmat
idem egregie Paulus, quando 1. *Cor. XIV, 2.*
sq. ostendit, doctoris munere eum demum
recte fungi, qui ita loquitur, ut intelligi
queat. *Alioquin, inquit, si ego vos alienis
linguis adloquutus veniam, quid vobis
prodero, nisi insit in oratione mea patefa-
ctio, aut cognitio, aut vaticinatio, aut do-
ctrina? Etiam inanimata, vocem emitten-
tia, ut tibia & cithara, nisi discrimen son-
is faciant, quomodo intelligetur, quid ti-
bia aut cithara significetur? v. 6, 7.* Pari
itaque ratione sese habet scriptura sacra.
Si perspicua non esset, operam oleumque
perderent, qui ad eam legendam aut scruta-
tandam se accingerent, aut salutis in ea
quaererent viam. Sed & effectus proximi-
mus scripturae sacrae, qui est illuminatio,
tenebrarumque, quibus mens hu-
mana circumseptae est, dissipatio, idem te-
statum quam luculentissime. Hinc & ver-
bum Dei *luminis*, itemque *lucernae* nomine
passim in scriptura sacra venit, *Psalm. XIX, 9.*
2. Pet. I, 19. Lumen aliquod admittere,
quod ipsummet obscurum sit, nec illumi-
nare alios, vim eius non impediens,
queat, plane absolum est.

§. XXI. Iis autem scripturae locis, quae aut obscuriora sunt, aut
talia nobis videntur, * lux adfundi potest per interpretationem, si rite, &
secundum regulas hermeneuticas instituat. ** Haec enim eo compa-
rata est, ut verus & genuinus vbique, praecipue tamen in locis difficiliori-
bus, *** eruatur sensus.

* Nonnulla obscurius dicta in scrip-
tura sacra occurrere fateamur: sed id per-
spicuitati eius, in illis, quae ad salutem
necessaria sunt, non obstat, iam satis
ostendimus.

** Regulae istae vel *generales* sunt, vel

speciales: illas philosophia, has autem ipsa
theologia suppeditat. Qua de re alibi.

*** Loca enim plana & perspicua, si ad-
curate loqui velimus, interpretatione non
indigent, etsi occasionem, de rebus diuinis
copiosius disserendi, praebere queant.

§. XXII. Ut, quae de scripturae sacrae interpretatione dici possunt,
summatim complectamur, * primo quidem ad *finem*, tum ad *conditionem*
eius, qui eam interpretari cupit, denique ad *media hermeneutica* est respi-
ciendum.

* Doctrinam de interpretatione paucis saltem, ne quid nostrae tractationi desit, & vt scripturae sacrae perspicuitas rite adferatur, attingimus. Solet enim alias separatim tractari, & quidem non sine ratione:

quod & plurimi, tum ex nostratibus, tum aliis, sub *theologiae exegeticae, hermeneuticae sacrae*, aliisque fecerunt titulis; quorum nomina alibi a me laudantur.

§. XXIII. Finis proximus quidem, & immediate talis alius esse nequit, quam vt verum & genuinum sensum, in locis praesertim obscurioribus, adsequamur. Per *sensum* autem conceptus rerum intelligimus, qui per verba scribentis aut loquentis, in animis legentium aut audientium producuntur. * Qui quidem conceptus, si plane conformes sint conceptibus loquentium aut scribentium, tum quidem sensus verus & genuinus inde oritur.

* Hicce enim finis ac scopus sermonis est, vt aliis, quae in mente nostra sint, manifestemus. Quod fieri aliter nequit, quam vt

in aliorum animis per certa signa eiusmodi rerum conceptus producantur, qui nostris conceptibus adcurate respondeant.

§. XXIV. Si alterius sensum adsequi cupimus, necesse est, vt in signis, seu vocum ac phrasium significatione, conueniamus, vtque certo constet, signa, quibus loquens aut scribens, vtitur, hoc, nec aliud quid significare.* Vnde sua sponte sequitur, vnus sermonis vnicum tantum posse sensum esse. Certe, qui ita loquitur, & scribit, vt intelligi velit, vnicum tantum sensum intendat, necesse est: quem si adsequamur, tum verum & genuinum sensum tenemus. **

* Etenim, si quis vocibus vtatur, quibus nulla significandi vis est, aut eiusmodi illis significationem adiungat, quam nemo sciat, aut intelligere possit, is aut non sanae mentis esse, aut data opera aliis illudere velle, merito censetur. Quod, vt non temere de vilo mortalium praesumendum est, ita de scriptoribus sacris eiusmodi quid cogitare, solidum non minus quam iniuriam foret.

** Si enim plures intendat sensus qui lo-

quitur, aut scribit, anceps inde dubiusque euadet sermo, nec quid sibi velit, certo nobis constabit. Nec obstat, quod interdum voces formulaeque duplicem sensum, proprium & figuratum, admittentes, adhibeantur. Hoc enim, licet varias ob causas fieri soleat, necesse tamen est, vt ex mente loquentis aut scribentis ad vnicum sensum restringantur, qui secundum regulas hermeneuticas est definiendus.

§. XXV. Solet equidem subinde contingere, vt non tantum verba, sed & res ipsae, verbis expressae, aliarum rerum signa seu symbola sint. Vnde & sensus scripturae in *litteralem*, & *allegoricum* seu *mythicum* diuidi solet. Quod &, si recte intelligatur, admitti potest: quamquam non desint, qui litteralem tantum pro sensu proprie & stricte sic dicto, habeant.*

* Vt eo rectius, quae hac de re disputari solent, intelligantur, obseruare iuuat, esse nonnullos, qui duplicem scripturae sacrae sensum, litteralem, & mythicum, etiam in

iis locis, vbi nulla indicia, sensum mythicum iis subesse, ipsa scriptura suppeditat, statuunt. Hanc tum aliorum quorundam, qui fanaticorum nomine veniunt, tum maxime

xime

xime Romanensium esse sententiam, notum est. Nec id quemquam latet, praeiunctos eos sibi hac in re habuisse plurimos veteris ecclesiae doctores: immo ab ipsis Iudaeis originem huius rei repetendam, in sequentibus ostendimus. Mysticum praeterea sensum Romanenses, iidem ad quorundam veteris ecclesiae doctorum exemplum, in *allegoricum, tropologicum, & anagogicum*, dispescere solent. Allegoricum nimirum vocant, cum verba scripturae, praeter litteralem sensum, significant aliquid in nouo testamento, quod ad Christum, vel ecclesiam pertineat; *Gal. II, 22. f. tropologicum*, cum verba aut facta referuntur, ad aliquid significandum, quod pertinet ad mores; *1. Cor. IX, 9.* anagogicum denique, cum verba aut facta referuntur ad significandam vitam aeternam. Legendi hac de re ROB. BELLARMINVS, *de verbo Dei, l. 3. c. 3. §. 2.* GORDONVS HUNTIAEVS, *l. 1. controvers. 7. MART. BECANVS, part. 2. theol. schol. tomo post. c. 3. q. 5.* quibus ex recentioribus Iungendus DV PIN, in *prolegom. super biblia, l. 1. c. 10. §. 3. p. 273.* Cum vero naturae indolique sermonis longe sit conuenientius, ut vnicus tantum eius sensus, proprie sic dictus, admittatur, idque praeterea euentia & perspicuitas scripturae sacrae requirat, immo, finis eius postulet, non sine ratione haecce Romanensium sententia reicitur. Idque eo rectius, quod ipsimet non aliam ob causam eam defendant, quam ut *apocrypha* inde capiant, scripturam sacram obscuritatis & ambiguitatis ad eandem, & hinc locum faciendi traditionibus. Ineptae etiam prorsus, & nullius ponderis sunt rationes, quibus suam sententiam defendunt: demonstrari scilicet hac ratione scripturae sacrae fecunditatem; Deoque plane dignum esse, ut scriptura duplicem sensum, litteralem & mysticum, habeat. Nihil enim prorsus scripturae fecunditati decedit, si vel maxime vnicus saltem eius sensus adferatur; cum ea ratione omnes, quae scitu ne-

cessariae sunt, veritates ex ea deriuari queant. Praestantia autem, & diuina auctoritas scripturae, si inde comprobanda esset, pari ratione Homeri aut Virgilii scripta *deumvsa* esse, aliquis euincere posset. Plane vero absolum, quod nonnulli etiam ex veteris ecclesiae doctoribus, quos *patres* vocant, ad illud Pauli: *littera occidit, spiritus autem viuificat, 2. Cor. III, 6.* prouocant. Si enim apostolus de sensu litterali & mystico ibi loqueretur, sequeretur, solum mysticum ad vitam conducere, litteralem autem noxium esse, ut recte ANDR. RIVETVS observat, *isagog. ad script. sac. c. 14. p. 212.* Res ipsa autem docet, apostolum ibi non de sensu scripturae, sed de lege & euangelio loqui: adeoque de littera, seu lege in se spectata, recte adlerit, quod occidat, quia summam, & exactissimam obedientiam ab omnibus sub poena maledictionis exigit, nec spiritum gratiae & fidei, per quem vitam consequimur, offert, quod facit euangelium. Sunt equidem, qui per *litteram* sensum legis peruersum & corruptum, per *spiritum* autem verum ac genuinum intelligunt. Ita DV PIN, *l. c. p. 273.* Nec procul hinc discedit IO. CLERICVS, in *notis ad Hammondii paraphrasin ad 2. Cor. III, 6.* At vero & hoca mente sententiaeque apostoli alienum esse, quilibet facile perspiciet. Reliqua autem, quae pro eadem sententia adferri solent, tam inepta sunt, tamque ieiuna, ut iis ne quidem recensendis, multo minus refellendis immorandum censeam.

Ad eos itaque progredimur, qui in alterum extremum procurunt, & nullibi in scriptura sacra sensum mysticum admittunt, aut, quem ita vocant, pro accommodatione saltem quadam, praeter intentionem spiritus sancti facta, habent. Socini adhaec prima huius sententiae iecisse fundamenta, mirum non est, cum ad seruatores nostri diuinitatem pariter ac satisfactionem labefactandam, illorum intercesset plurimum, veteris testamenti oracula, quae de

eo agunt, de aliis explicare, & non nisi adcommodationem quamdam, quae omni probandi vi destitueretur, in illis admittere. Horum deinceps vestigia praeserunt, qui ex Arminii prodierunt schola, HVGO GROTIUS, PHILIPPVS A LIMBORCH, IO. CLERICVS, alique. Et GROTIUS quidem hancce interpretandi rationem tanta animi contentione sequitur, vt nullum temere oraculum praetermittat, quod non hac ratione mirum in modum peruertat. Illustre prae reliquis exemplum c. *LIII*. Esaiæ praebet; quod, cum noui testamenti scriptores sacri de ipso seruatore intelligendum esse doceant, GROTIUS tamen de Ieremia hoc explicat, cuncta vel obtorto eo rapiens collo: nonnulla vero in eodem mystice, hoc est, per quamdam adcommodationem ad Christum pertinere, concedens. Pari ratione PHIL. A LIMBORCH, in *praefat. commentario eius in acta apostol.* praemissa, ita hac de re disserit, vt litteralem in scriptura sensum, quippe *qui proprie scripturae sensus sit*, praecipue inuestigandum contendat: & licet concedat, dari loca, in quibus sensus non tantum literalis, sed mysticus quoque reperiatur, haud obscure tamen innuit, per sensum mysticum nihil aliud se intelligere, quam adcommodationem quamdam rerum veteris testamenti, ad res noui testamenti: quo nomine & CAMPEGIO VITRINGAE vapulat, qui & eandem ob causam HVG. GROTIUM, pariter ac IO. CLERICUM reprehendit, *praef. comment. eius in Esaiam* praemissa, p. 17, 18. Nec tamen ex reformatae quoque ecclesiae doctoribus desunt, qui eandem interpretandi scripturam methodum sequuntur, aut exemplum reliquerunt GROTIUS, quod imitaretur. Ipsum namque IO. CALVINUM, in *commentariis suis in psalmos ac prophetas*, hoc egisse constat, vt euidentissima veteris testamenti oracula, non de Christo, de quo tamen literaliter intelligenda sunt, sed de alio quodam explicaret; vixit nihil aliud, quam adcommoda-

tio saltem quaedam ad Christum remanere potest. Quod & ex nostratibus AEGIDIUM HYNIVM, in *Caluino iudaizante*, ipsi exprobrasse notum est: vnde varia quidem eo tempore nata sunt certamina: de quibus alibi exponitur. Sequitur Caluinum sunt ex eiusdem ecclesiae doctoribus & alii, non tamen omnes. Nonnullis namque ista vaticiniorum explicatio, qua sensus mysticus exploditur, aut in nudam adcommodationem conuertitur, maximopere displicuit, & hodie adhuc displicet. Documentum esse potest certamen in Belgio, inter IO. MASSONVM, atque DAV. MARTINI, viros cetera doctissimos, de sensu psalmi cx. exortum. Id enim ille egerat, vt contenderet, psalmum istum centesimum decimum confectum esse, cum Dauidi integrum Israelis regnum, cum haecenus tantum Iudae ac Beniaminis tribubus imperasset, tradere: vbi quidem alternis vicibus a duobus Israelitis, qua priores quatuor versus, in praesentia ipsius regis sit decantatos, tres vero vltimi eius versus a toto choro gratulationis instar ipsi adclamati sint. Qua quidem ratione, vt totum istum psalmum literaliter de Dauide explicat, ita ad Christum non nisi per adcommodationem quamdam, quam sensum mysticum vocat, eum pertinere, nonmittere nequit. Commentatio eius sub titulo: *tentamen novae vitae Davidis, siue dissert. critica super psalmum CX*, exstat in *historia critica reipublicae litterariae tom. 1. art. 3. p. 42. sq. t. II. art. 1. p. 3. sq. t. 3. art. 3. p. 107. sq.* Non tantum autem DAV. MARTINI, quem antea iam laudauimus, peculiari libello hanc explicationem refutauit, sed & in duabus insuper synodis improbata fuit, MASSONO eam pariter tum contra synodi utriusque decreta, tum contra MARTINIVM defendente: vti ex eadem *historia critica reipublicae litterariae, tom. 6. art. 1. & tom. 8. art. 16.* constat. Non sine ratione equidem ad magnorum ecclesiae reformatae doctorum, immo ipsius

Caluini

Caluini exemplum MASSONVS prouocauit, quippe quos eandem veteris testamenti interpretandi oracula rationem tenuisse, negare nou licet. Sed si ex rei veritate, non exemplis aliorum hac de re pronuntiantum sit, probari vtrique haecce methodus nequit. Hac enim ratione, si non omnibus, certe plerisque veteris testamenti oraculis, quae de Christo agunt, vis omnis probandi, omnisque efficacia eripitur. Et frustra sane ipse seruator hunc psalmum opposuisset Phariseis, *Mattb. XII, 43. sq.* si literaliter de Dauide sit intelligendus. Neque est, quod excipias, Iudaeos eo tempore itidem hunc psalmum mystice de Messia interpretatos fuisse: adeoque, admissa hypothese, ex qua Christus contra eos disputabar, nihil potuisse respondere. Quod si enim vel maxime concedatur, Iudaeos eo tempore mystice, hoc est, per adcommodationem quamdam psalmum huncce de Messia interpretatos fuisse, (quamquam & id sine probatione adicatur) nondum tamen euicim est, eos credidisse, eiusmodi adcommodationibus vim demonstrandi inesse, in qua plane sit adquiescendum: hoc enim si non crediderunt, supererat vtrique, quod Christo responderent; idque, quae erant malitia, lubenter eos arrepturos fuisse, si modo aliquid reponere potuissent, non est, quod dubitemus. Legenda, quae hac de re erudite monet, celeberrimi nominis theologus MVLIVS, in *controuersiae, inter duum-viros celeberrimos, Philipp. Limborchium, & Campegium Vitrinam, de sensu scripturae mystico, iam nuper agitatae, disputatione, c. 2. §. 14. p. 29. vbi & alios, qui, sensum mysticum in meram adcommodationem conuercentes, eundem re ipsa explodunt, recenset.*

Cum itaque & horum admitti nequeat sententia, superest, vt, quae nostrae ecclesiae hac de re censeant doctores, paucis exponamus. In eo quidem omnes conueniunt, dari in scriptura sacra loca plurima, in

quibus res ipsae, verbis expressae, aliarum rerum, ex intentione diuina, signa sint atque symbola; eumque sensum mysticum vocari posse. Conueniunt quoque in eo, non tantum in istis locis, quae hunc in modum ex veteri testamento in nouo allegantur, eiusmodi sensum mysticum obtinere; sed in aliis quoque, modo ex certis indiciiis id constet, atque ex ipso textu euidenter probari possit. Hoc enim uero qui negauerit, is omnes typos & parabolas ex scriptura sacra proscribat, necesse est, in quibus res, per verba proxime significatae, aliarum rerum sunt symbola. Quis vero dubitet, per serpentem aeneum, a Mose *Num. XXI, 8, 9.* descriptum, sublimius quidem, Christi seruatoris scilicet in cruce exaltationem significatum, cum ipsemet diserte hoc nos condocet? *Ioan. III, 14, 15.* Quis dubitet, per Melchisedeci atque Ionaе historiam aliud quid adumbratum? cum vtrumque typum fuisse seruatoris, neminem fugiat. Hac ergo in re cum omnes inter se conueniant, in eo saltem dissensus aliquis superest, num inde sequatur, duplicem in istiusmodi locis dari scripturae sacrae sensum, litteralem & mysticum? Adfirmat quidem illud GLASSIVS noster, *philolog. sacrae tract. i. sect. i. p. 249.* cui & alii ex nostrae academiae doctoribus, B. FRIDEN. BECHMANNVS, B. IO. GVIL. BAIERVS, & ex Lipsiensibus, IO. BEN. CARPZ. in *theol. exeg. reg. 2. p. 25. sq.* ad stipulantur. Nec in eo reprehendendi sunt, cum longe alia via, quam pontificii, hic incendant. Non enim vbiuis duplicem istum sensum obtinere contendunt, nec quamuis adcommodationem statim pro sensu mystico venditant: sed, si ex certis indiciiis, quae ipsa scriptura suppeditat, constet, res per verba significatas, aliarum rerum esse symbola, tum demum praeter litteralem, mysticum quoque esse admittendum sensum, adfirmant. Qua quidem ratione nihil etiam in hac sententia deprehenditur, quod sensum scripturae incertum aut ambiguum redde-

requat. Fuerunt nihilofecius, qui tutius esse arbitrati sunt, si vnicus saltem scripturae sacrae sensus admittatur, isque litteralis: hinc & eum, qui mysticus dicitur, accommodationem vocare malunt; non eo tamen modo, quo Sociniani, & qui in horum militant castris, de quibus antea dictum, hanc vocem accipiunt, vt mera saltem rerum conuenientia iuuatur, sed talis potius intelligatur, quam reuera spiritus sanctus intenderit; quod & ex aliis scripturae locis, aut criteriis etiam, seu iudiciis certissimis, quae ipsa suppeditat scriptura sacra, constet. Ita CALOVIUS censet, *system. theol. t. I. p. 663. sq. PFEIFFERVS, crit. sacr. c. 5. sect. 2. quaeft. 1. p. 225.* quos & alii magno numero sequuntur. Rursus tamen alii, cum facile concedant, consultius esse, si vnicus tantum scripturae sensus admittatur, interim vel solum accommodacionis nomen suspectum quibusdam videri queat; praeterea, & res mystica aeque in eiusmodi locis a spiritu sancto verissime intendatur, hominibusque proponatur, quam ea ipsa, per quam, vel cuius subsidio hoc fit; mediam quamdam ineundam putarunt viam, vt in hisce quoque locis vnicum tantum, eumque litteralem agnoscerent sensum, nec tamen, vt in aliis, *simplicem*, sed vel maxime *compositum*. Quem quidem optimum, commodissimumque, & ad omnes difficultates euitandas aptissimum loquendi modum esse, existimant. Eumque & prae ceteris calculo suo adprobat vir doctissimus, deque re litteraria & ecclesiastica praeclare meritis, M V H L I V S, in antea iam laudata *controuerfiae inter Philippum Limborchium, ac Campegium Vitringam, de sensu scripturae mystico agitatae, discussione, c. 3. §. 5. p. 49. sq.* Totam non de re ipsa, sed de modo loquendi saltem esse controuerfiam, facile quilibet, qui paullo accuratius cuncta expendit, intelliget. In latiori enim significatione si vox *sensus* accipitur, vt non tantum id, quod per verba significa-

tur, sed & per res verbis expressas, ex intentione loquentis aut scribentis, indicatur, denotet, nihil obstat, quo minus in quibusdam locis duplex sensus, litteralis & mysticus, admittatur. Pari ratione, si *accommodacionis* vox ita accipitur, vt intentionem loquentis seu scribentis connotet, & haec adhiberi potest. Quodsi denique aliquis non duplicem sensum, sed compositum, in iis locis, quae mystice explicanda sunt, admittendum censeat, nec is me sibi repugnantem habebit. Si res ipsa salua sit, non est, vt de modo loquendi magnopere cum quoquam contendamus.

Vt autem sensus iste, quem nonnulli *mysticum*, alii autem *accommodacionem*, ex intentione spiritus sancti profectam, adpellant, omnino vim probandi habet, & hactenus cum litterali pari passu ambulat: ita recte & praeclare agunt, qui in eo eruendo studium operamque collocant. Quae vero ita instituitur accommodacio, vt spiritum sanctum eam intendisse, certis iudiciis probari nequeat, vt valde improprie *sensus* nomine venit, ita ad aliquid probandum nullam vim habet, & efficaciam. Non prorsus tamen improbanda ista interpretandi scripturarum ratio, cum plurimum subinde ad aedificationem faciat, modo caute & sobrie instituat, ita scilicet, ne sensus litteralis, qui tum vnicus sensus est, negligatur, aut postponatur, aut omnino veritati historicae quid derogetur: porro, vt nihil adferatur, quod analogiae fidei aduerfetur, vel alia quacumque ratione menti spiritus sancti repugnet, aut alio modo in vitio poni queat. Peccasse hac in re veteris ecclesiae doctores, O R I G E N E M prae reliquis, negari nequit, vt deinceps ostendemus. Sed ex recentioribus quoque plurimi hic impegnerunt. Exemplo esse potest BURNETIVS, qui, cum narrationem Mosaicam de prima rerum origine, suae orbis theoriae obfata videret, ad mysticam, seu parabolicam explicationem se recepit, veritatem narratio-

nis Mosaiacae hoc ipso laeiacans, in *archaeologia philos. lib. 2. cap. 7. p. 449. seq.* castigatus ideo ab auctore libri, *Moses vindicatus*, praesertim *cap. 7. pag. 136. seq.* Immo DEVSINGIVS, nimio allegoricae interpretationis amore eousque abreptus est, vt ipsum trinitatis mysterium in allegoriam conuerteret, in *mysterio sacro-sanctae triados*, subiuncto *demonstrationibus eius allegoriae historiciis, seu historiae allegoricae veteris & noui testamenti.*

Generatim vero quod de sensu mystico diximus, id speciatim de *typis* est obseruandum. Illi enim reuera typi sunt, qui ex ipsius scripturae sacrae indicio ad antitypum aliquem referuntur, quosue *iunatos* vocare solent; adeoque & in hisce tantum sensus typicus obtrinet: qui autem *illati* vocantur, improprie saltem & abusive tales sunt. Interim illorum minime reprehendendum est studium, qui in historiis, & rebus veteris testamenti, imagines eorum, quae in nouo testamento nobis reuelatae sunt, quaerunt; modo non eodem, quo typi innati, habeantur loco, & cetera quoque, quae de mystica interpretatione caute & sobrie instituenda antea monuimus, & hic obseruentur. Legenda etiam, quae hac de re monet SALDENVS, in *dissert. de typonum vet. testam. usu & abusu*, in *otiiis eius theologicis*, l. 2. n. 3. p. 235. *sq.*

Quid per sensum *literalem*, vt de hoc quoque aliquid addamus, intelligamus, ex haecenus dictis nemini obscurum esse potest. Is namque hoc nomine venit, qui immediate ex verbis scripturae sacrae, siue proprie, siue figurate acceptis, fluit. Interdum namque verba scripturae proprie, interdum improprie & figurate accipienda sunt: vnde nonnulli *literalem* scripturae sensum iterum in *proprium* & *figuratum* dispescere solent. Verum, cum verba improprie & figurate iuxta leges hermeneuticas accipienda sunt, tunc sensus, qui ex verbis proprie acceptis resultat, aut nullus, aut non is est, quem spiritus sanctus inten-

dit. Hinc & alii illum sensum, qui ex verbis proprie acceptis, quae tamen improprie accipi debebant, fluit, *sensum litterae*, non *litteralem*, dicere malunt: res vera autem nullus est. Id vero sua sponte quilibet intelligit, sensum *litteralem* vnicuique tantum esse posse. Immo, cum generatim vnicui tantum sit scripturae sacrae sensus, proprie & stricte sic dictus, vti ex antea monitis constat, multo minus *litteralis* multiplex esse potest. Idque etiam ipsa sermonis natura, indolesque requirit. Nec obstat, quod verborum phrasiumque, etiam in certa constructione positurum, variae esse possint significationes. Ex iis enim vna tantum intenditur, eaque ex praecedentibus & sequentibus, aliisque principiis hermeneuticis, facile intelligitur, ac determinatur. Versantur equidem nonnulli ex Romanensibus in ea sententia, vnius loci varium sensum *litteralem* esse posse, quos inter & BONFRIVS est, *prae loqu. in totum script. sac. c. 20. sect. 5. p. 77.* quae tamen aliis, eidem ecclesiae addictis, usque sanioribus, displicet: conf. LVD. ELIAS DV PIN, *dissert. praelim. super. bibl. lib. 1. cap. 10. p. 275. add. GLASSII philol. sac. part. 1. l. 2. p. 265. seq.* Ceterum, si quis non tantum verum & genuinum scripturae sacrae sensum teneat, sed & veritati ita cognitae locum relinquat, vt fides in eo aut incendatur, aut confirmetur, augeatur, & per fidem homo ad opera quaevis Deo grata praestanda concitetur, tum quidem sensus scripturae fit salutaris, hoc est, vis illa & efficacia scripturae, fidem ad hominum salutem producendi, & confirmandi, augendique, actu sese exerit. Qui autem veritatem cognitae morem non gerunt, vt sua culpa salute, seu fructu scripturae sacrae, excidunt, ita sensus quoque scripturae illis est minime salutaris. Nonnulli huncce scripturae sensum *carnalem* vocant, quod tamen caute, & cum grano quodam salis est accipiendum. Diuerso enim modo sensus scripturae *carnalis* dici potest.

quamuis rursus alii eos ab eodem absoluant: vid. PFEIFFER *critica sacra*, c. 7. *sect. 2. qu. 4. p. 139. seq.* Quod Iudaci in veteris testamenti codice, id in noui cum primis fecisse haereticos, vt cum corruptionibus, deprauationibusque variis, erroribus suis adcommodarent, itidem plurimi contendunt. Fueruntque omnino ex veteris ecclesiae doctoribus, qui haereticos huius criminis reos agerent, vt EXORIGENE, *lib. 11. contra Celsum*, p. 77. aliisque constat. Exempla plurima, quibus hoc probari queat, vt alios nunc mittam, congestit GERMON, de veteribus haereticis, *ecclesiasticorum codicum corruptoribus*, lib. I. *part. 1. p. 18. seq.* Nec tamen omnibus iure hoc obiiici agnoscit, & contra GERMONIVM probat CONSTANT, in *iudiciis veterum codicum confirmatis*, *part. 11. p. 50. sq.* Haereticis sacri codicis corruptoribus etiam ipsos orthodoxos addit, celeberrimi nominis theologus, PFAFFIVS, in *dissert. de variis N. T. lectionibus*, cap. 11. §. 2. p. 192. *seq.* Hisce omnibus, quae ad demonstrandam corruptionem sacri codicis facere videntur, adhuc addi potest, quod de ANASTASIO imperatore VICTOR TVNENSIS refert, in *chronico ad annum 506*, eius scilicet iussu immutata & correctae fuisse quatuor euangelia. Verba auctoris sunt: *Messala, viro clarissimo, consule, Constantinopoli, iubente Anastasio imperatore, sanctissima euangelia, tamquam ab idiotis euangelistis composita, reprehenduntur & emendantur.* Quod sane si verum esset, haud leue dubium circa euangelia, quae hodie legimus, alicui mouere posset. Hinc nec ab ANTONIO COLLINO, omnia, quae potuit, ad labefactandam scripturae auctoritatem, & dissensiones, quae inter theologos circa varia capita intercedunt, exaggerandas, conquirente, praetermittitur, in *tract. de libertate cogitandi*, *sect. 2. p. m. 133.* Denique & ad ipsam experientiam prouocant, qui sacrum codicem cor-

ruptum clamitant. Id enim innumeras, quae passim a viris doctis congestae sint, testari lectiones variantes: immo, quaedam ita comparata loca esse, vt, nisi textus corruptio statuatur, nulla inde superflue expediendi ratio.

Haec vero, vt vt non sine specie quadam dicantur, tamen plurimi, & quidem nostratium plerique, qui non dum a se impetrare potuerunt, vt codicem sacrum corruptum fateantur. Nec obscurum cuiquam esse potest, quid tandem inde sequuturum: certe, quid profani homines inde porro colligant, vel COLLINI, quem antea laudauimus, exemplo patet. Non autem quaestio est de singulorum codicum in quibusdam locis corruptione; hanc enim omnes ore vno fatentur, nec negare quisquam, nisi rerum omnium ignarus, potest: cum non temere codex aliquis, siue manuscriptus, siue typis expressus, reperitur, in quem non scribentium aut typothetarum vitio mendum aliquod irreperit. Sed id in quaestionem venit, an omnes ita in vniuersum corrupti sint codices, vt vera lectio plane perierit, & nulla ratio, eam restituendi, supersit, aut quam tenemus, extra omnem dubitationem collocandi. Addunt nonnulli, si vel maxime in rebus exigui momenti corruptio quaedam admittatur, aut recepta hodie lectio suspecta sit, integritati tamen & certitudini scripturae sacrae nihil inde decedere: siquidem sufficiat in iis, quae ad fidem vitamque, adeoque & salutem consequendam spectant, scripturam ita integram esse, vt quilibet de vero & genuino eius sensu certus esse queat. Certe & ex nostratibus ipsum B. LVTHERVUM, in *glossa marginali ad 2. Sam. XXIII, §. 10. BRENTIVM*, in *psalm. XXXVII, 29. LVCAM OSIANDRVM*, in *1. Sam. XVII, 19.* aliosque corruptionem quamdam admisisse, nonnullis obseruatum est. Aliis tamen tutius esse videtur, nullam prorsus corruption-

corruptionem vniuersalem concedere. Rationes porro grauissimae adfunt, quibus contra vniuersalem corruptionem, quae proprie loquendo corruptio est, pugnatur: quemadmodum & ad rationes autea addatas ita responderi potest, vt euincatur, eas vniuersalem, talemque, quae sacri codicis integritati obstat, deprauationem minime probare. Certe, prouidentiae diuinae in sacri codicis conseruatione haud obscura hinc inde sese offerrunt vestigia. Nec credibile, cum, summa bonitate sua ac misericordia Deus ductus, scripturam sacram hominibus tradiderit, in qua sola viam salutis & quaerent, & inuenire possent, *Ioan. V. 39. Luc. XVI. 29.* eundem permittitur fuisse, vt, ea corrupta ac deprauata, finem huncce frustra, aut certe non sine magno erroris ac seductionis periculo, inde sperarent. Atque idem ipse seruatur confirmat, cum *cirius peritum caelum & terram*, ait, *quam aut ierra in aut plu nequa ex lege pereat*, *Matth. V. 18.* Et si enim praecipue de legis, qua promissiones, qua praecepta, impletionem loquatur, quod ex *Luc. XVI. 17, & XXI. 33.* liquet; per legitimam tamen consequentiam inde fluit, integram semper, & non corruptam scripturam sacram fore: cum ea sola legis, qua promissiones, qua praecepta, eorumque, quae Christus ipse docuit, de quibus *Lucas, cap. XXI. 33.* loquitur, notitiam suppediret.

Expositam sacram scripturam iis incommodis fuisse, quibus & alii libri obnoxii sunt, vt librorum ac descriptorum incuria codices quidam corrumperentur, non plane abnuo: id enim variantes lectiones, quas iam olim in ea extitisse, negari nequit, testantur. Inde vero vt vniuersalis corruptio colligi nequit, ita ob singulare Iudaeorum in codice ebraeo conseruando studium, eum non aequae facile corrumpti potuisse, quilibet, qui aequa lance rem ponderaue-

rit, agnoscat. Nec admittenda, quae de Iudaeorum in illo custodiendo negligentia differuntur. Quae enim *2. chron. XXXIV. 15.* de codice sacro sub Iosia iterum inuenio narratur, non ita intelligenda sunt, ac si plane amissus aut perditus fuerit codex, qui ceteroquin in sanctuario adseruabatur, vt nescio in quo templi angulo iterum sit repperitus: sed tantum, quod tueri neglectus, cum pauci inter sacerdotes scripturae sacrae haberent rationem, Chilkiae autem in restauratione templi occupato, in ipso sanctuario, aut alio non incommodo loco se obtulerit. Licet autem a sacerdotibus neglectus esset, indeque facile fieri posset, vt nec ipsi regi comminationes, quae in eo perscriptae erant, cognitae essent: inde tamen inferre non licet, non alios quoque extitisse inter Iudaeos, qui sacri codicis exemplum haberent. Quod si insuper comminationes istas, quas rex legit, non in pentateucho, sed aut in Esaia, aut alio quodam prophetarum, quae quorundam est sententia, extitisse dicas, eo minus inde, pentateuchi apud alios nulla extitisse exempla, inferri poterit. Conferenda, quae hac de re dixi, in *hist. eccles. V. T. tom. II. ad per. II. sect. 4. §. 26. p. 560.* Babylonicae captiuitatis tempore adflictae equidem valde ac perturbatae erant res Iudaeorum: nec tamen credibile, nullos inter eos fuisse viros pios, qui sacri codicis curam diligenter gesserint. Certe, qui cogitauerit, quanta Danielis subinde captiuitatis huius tempore fuerit auctoritas, quantoue is gentis suae amore flagrauerit, non temere eiusmodi quid sibi persuaserit, praesertim, cum & eo tempore litterarum studia in gente ebraea utcumque exculta fuisset, non sine ratione ex *Dan. I. 4.* colligatur. Quae Iudaei de Esaia, ac viris synagogae magnae comminiscuntur, ac si praeter alia & maiora origo ad eos referenda sit, inter commenta referenda esse, lubens largior. Nec tamen a vero

abhorret, operam dedisse Efram, vt codices, qui tempore captiuitatis babylonicae corrupti, aut minus adcurate descripti erant, ad fidem illorum, qui integri & illibati manserant, exigenter, & emendarentur, simulque curasse, vt adcuratius maiorique in posterum cum studio describerentur. Fierique potuit, vt eius exemplo excitati & alii viri, pietate & sapientia praestantes, in sacrorum codicum integritate conseruanda operam studiumque collocarent. Ad ipsos autem maiorethas quod attinet, lubens item fateor, eos non alio, quam alios criticos habendos loco, valdeque errare, qui eos nullis fuisse obnoxios erroribus existimant: immo eo minus illorum, si aliae non accedant rationes, standum auctoritate, quod & ipsam, quae hodie exstat, maiorem variis in locis corruptam ac deprauatam esse, viri harum rerum peritissimi, 10. BVXTORFFIVS pater, in *Tiberiade*, p. 184. & filius, in *anticritica*, p. 502. largiantur. Cum vero nihilosecius magnam, immo stupendam in codicis sacri integritate conseruanda diligentiam adhauerint, obtitisse hoc, quo minus vniuersalis quaedam corruptio temere in sacrum codicem irreperet, nemo forte inficiatus fuerit. Vnde & hac in re, quod ad laborem in se suscipiendum viri illi excitati sint, prouidam diuini Numinis agnoscere licet curam. Simul tamen inde intelligitur, iudaeos in sacri codicis, data opera corrupti suspicionem adduci non posse. Hoc enim cum summo isto studio, eundem integrum & illibatum conseruandi, cumque religione, qua eum fere ad superstitionem vsque prosequuntur, conciliari nequit: ne dicam, irritum etiam plane istum conatum futurum fuisse, postquam innumeri fere scripturae sacrae codices in christianorum erant manibus, vnde & hodie a plerisque harum rerum peritis ab hocce crimine absoluntur. Nec parum, quos vocant, quemquam hic moue-

bit auctoritas: cum rationes, quibus ad eiusmodi quid suspicandum induci sunt, ad illud euincendum parum idoneas fuisse, facile deprehendet, qui eas paullo adcuratius examinauerit. Non aequae ab hocce crimine absoluedi sunt haeretici. Licet enim non omnes, qui eius postulauerint, etiam reuera rei sint, vt antea iam obseruauimus, nonnullos tamen reuera eiusmodi quid auctos fuisse, negari nequit. Nec tamen fieri potuit, vt omnes in vniuersum ab iis corrumpere codices, cum semper plurimi penes viros orthodoxos essent, qui huic periculo obnoxii non erant. Vnde & ipse GERMONIVS, cum in *prima parte libri, de veteribus haereticis, ecclesiasticorum codicum corruptoribus*, plurima collegisset, quae ad hocce haeticorum facinus exaggerandum pertinent, *parte tamen secunda*, p. 155. seq. non tantum agnoscit, sed & ex instituto docet: *haeticorum, sacros codices adulterantium persediam, non obesse certissimae sacrorum librorum integritati & firmissimae auctoritati*. Ex testimonio porro VICTORISTVNVNENSIS, antea memorato, nihil, quod nostrae obstat sententiae, confici posse, erudite demonstrauit vir doctissimus, & ex merito nobis iam laudatus, PFAFFIVS, in *dissert. de euangeliiis, sub Anastasio imperatore non corruptis*. Iungenda, quae de hocce loco etiam differunt MILLIVS, in *prolegom. noui testam. n. 1014. p. 95.* & IAC. BASNAGIVS, in *hist. ecclesiae*, l. 8. c. 2. §. 8.

Iam ad variantes, quas vocant, lectiones quod attinet, plurimas in veteris pariter ac noui testamenti codice dari, nemo, nisi qui ipsi experientiae repugnare velit, negauerit. Nec reprehendendum, quin potius laudandum maxime illorum institutum, qui in iis colligendis studium operamque collocant, quod plurimos sane fecisse constat; modo caute ac sobrie ea in re versentur. Cum vero antea iam mouerimus, nos sacrum codicem ita corruptum

raptum negare, vt vera eius lectio non amplius superfit, nec restitui queat, variantes istas nostro non obflare adferto, palam est. Interim illi minime laudandi sunt, qui variantes citra necessitatem & sine discrimine cumulant lectiones, simulque aliis, sacri codicis certitudinem in dubium vocandi, occasionem hoc ipso suppeditant. Qua de re vir doctissimus, qui sub litteris G. D. T. M. D. graecum nouum testamentum anno 1711. Amstelodami summo studio edidit, recte omnino pronuntiauit: *Doctis quibusdam oborta est suspicio, ex criticis posterioribus aliquot fere in hunc finem collegisse, & conueruisse lectiones, etiam fides laepe & orthographicas, vt fidem testamenti suspectam facerent; vel saltem istam libertatem obtinerent, ex quocumque codice adscribendi lectionem, quae ipsi, eorumque dogmatibus conueniret quam maxime. Id quod de Sociinianis vix dubium. Idem & Curcellaeus a pluribus imputatur, eumque illud in variis locis (Rom. IX. & 1. Joa. V. aliusque) monstrasse. Sunt eadem, vt hoc de his quidpoteat, qui STEPHANVM CURCELLAEVM excusandum censent: sed cum ipse in praefatione fateatur, se nonnullas HENRICI STEPHANI, aliorumque emendationes ex CONIECTURA intermisuisse, censuram auctoris ante laudati non omni destitui fundamento, existimo. Eandem quoque ob causam quorundam reprehensionem incurrit MILLIVS, qui omnium, qui haecenus in variantibus noui testamenti lectionibus colligendis operam studiumque collocarunt, industriam multum superauit. Nec sua defraudandus est laude, ob stupendam, quam operi huic impendit, diligentiam: pliusne autem utilitatis, quam damni ex eo sperare liceat, non sine ratione a quibusdam dubitatur: immo, profanis hominibus, etsi inuitum, nec eiusmodi quid cogitantem, arma eum, quibus sacri codicis integritatem impugnarent, suppeditasse,*

CAPPELLO opposuit: RIVETVS, *isagog. tibus GLASSIVS, lib. I. tract. I. & II. ca-*
ad scripturam, cap. 8. HOTTINGERVS, LOVIVS, critic. sacr. diatriba 8. KORTHOL-
in thesauro philologico l. i. c. 2. & ex nostra TVS, *de edition. scripturae sacrae, c. 4.*

S. XXVIII. Reliqua autem veri sensus criteria, partim in ipsa significatione verborum & phrasium, * partim in conditione, statu, indole, & adfectu loquentis, vel scribentis, ** quaerenda sunt. Atque haec quidem, vt nec in scriptis mere humanis contemnenda sunt, ita in diuinis, seu scriptura sacra, momentum longe maximum trahunt. ***

* Merito enim id quisque sibi voluisse creditur, quod verba, ac phrasies in recepta sua ac vsitata significatione indicant. Ideo namque aliquis loquitur, aut scribit, vt ab aliis intelligatur; nisi ridicule ac inepte sermone abuti velit. Qui autem ita loquitur, vt alii sensum eius percipere debeant, eum necesse est, adhibere verba & signa vsitata, scilicet iuxta sermonis, quo vtitur, indolem, loquendi consuetudinem, & conditionem rerum, de quibus loquitur. Qui enim vult finem, media etiam, quibus is obtineri queat, velle, merito censetur.

** Vt statui & conditioni loquentis vel scribentis sermo sit conueniens, ipsa ratio requirit, vnde non temere aliter rem se habere praesumendum. Ad adfectus autem quod attinet, inter eos & sermonem tam arctum intercedit vinculum, vt, nisi quis data opera illum dissimulare velit, fieri aliter fere nequeat, quam, vt per sermonem sese prodatur. Immo, si vel maxime dissimulare adfectum homines in sermone velint, non tamen semper queunt. Ad conditionem loquentis vel scribentis illud adhuc pertinet, quod nemo sibi ipsi contradicere censetur; quippe quod ab homine, sana ratione praedito, alienum est: nisi aliunde constet, eum sententiam suam data opera mutasse. Vnde inter veri sensus criteria & hoc referri solet; eum demum sensum verum & genuinum esse, ex quo nulla fluit contradictio. Quod quidem in scriptis diuinis rectissime procedit, non aequè in humanis; quod deinceps monebimus.

*** Quis enim tam stolidus foret, vt crederet, scriptores sacros voces formulasque loquendi aliter, quam pro loquendi ratione, eo tempore vsitata, eas sumere debebant, accepisse. Ad conditionem autem & statum loquentis vel scribentis quod attinet, in scriptis humanis hocce criterium non semper procedit, cum aliquando fieri queat, vt ex imbecillitate, aut alias ob causas, aliquis, sui ipsius velut immemor, talia proferat, quae statui & conditioni eius minime conueniunt. Immo, fieri potest, vt, qui ceteroquin eruditionis & sapientiae laude floret, talia tamen proferat, quae a viro sapiente & erudito non expectasset. Vnde, si quis eum sensum, qui eruditionem & sapientiam auctoris arguit, repugnantibus reliquis criteriis, verum sensum esse, sibi persuaderet, maxime falleretur. At de scriptoribus sacris longe aliter sentiendum. A spiritu enim sancto cum sint concitati, immo eius cum sequuti sint ductum, nihil omnino, quod statui & conditioni illorum repugnet, scribere potuerunt. Idem & de adfectibus est censendum, qui in sacris scriptoribus longe fuerunt sanctissimi, purissimique. Rectissime itaque colligere licet, eum sensum, qui errorem in intellectu, aut prauam dispositionem & adfectum in voluntate arguit, minime esse genuinum: verum contra, & genuinum esse, qui, conspirantibus praesertim, aut non repugnantibus prorsus reliquis criteriis, diuinam in intellectu lucem, & summam volun-

voluntatis puritatem demonſtrat. Eamdem quoque ob cauſam fieri nulla ratione poteſt, vt ſacri ſcriptores pugnantiſe ſecum proferant, quod tamen ab hominibus ſibi ſolis relictis, quandoque & a ſapientiſſimis, fieri poteſt. Vnde cum ſenſum, qui contradictionem inferat, ſpurium, minusque genuinum eſſe, tutiſſime colligere licet. Solent etiam nonnulli in perſpicuitate, itemque in ipſa rerum veritate, veri ſenſus criterium quaerere. Et ad veritatem quidem quod attinet, cum ſcriptores ſacri nulli erroris aut deceptionis periculo ſueſcit obnoxii, recte omnino rationes ſubducunt, qui eum ſcripturae ſenſum, in quo error continetur, falſum, ſpuriumque eſſe concludunt, genuinum autem, qui auctorem ab omni errore ac deceptione abſoluit. In humanis contra ſcriptis non aequè hoc

proceſſit, cum nemo mortalium ſit, qui extra omne erroris aut deceptionis periculum conſtitutus cenſeri queat. Res ipſa vero poſtulat, vt in ſcripturae ſacrae ſenſu genuino ac ſpurio diſcernendo caueamus, ne pro falſo ac erroneo aliquid reputemus, quod longe eſt veriſſimum: quod illis contingere ſolet, qui nihil prorsus, niſi quod ratio capere poteſt, in rebus diuinis admittunt. Perſpicuitas in ſe ſpectata, aut nullum, aut infirmum admodum veri ſenſus criterium praebet. Fieri enim omnino poteſt, vt verus ac genuinus ille ſenſus ſit, qui nobis obſcurior videtur: falſus contra, & ſpurus, qui perſpicuitate vel maxime ſe commendat. Vt autem criteria hactenus commemorata vim ſuam plene exſerant, ea coniunctim capiendū eſſe, vel me non monente, quilibet intelligit.

§. XXIX. Ad conditionem eius, qui ſcripturam rite interpretari cupit, quod attinet, non tantum iis ingeniū, quae ad hoc requiruntur, dotibus eum inſtructum eſſe oportet, ſed linguarum quoque originalium, reliquarumque artium & ſcientiarum, quae aliquid lucis ſcripturae ſacrae dare poſſunt, notitia imbutum, praedudicatarum praeterea opinionum, quae caliginem menti obfundunt, expertem, cum primis autem ea voluntatis diſpoſitione praeditum, ne prauis adſectibus occaecatus, a vera & genuina ſpiritus ſancti mente quam longiſſime aberret.*

* De dotibus, quibus ſcripturae interpretem, ex voto munere ſuo ſunctorum, inſtructum eſſe oportet, & quidem tam iis, quae naturae beneficio hominibus obtingunt, quam iis, quae ſtudio & induſtria parantur; maxime vero & iis, quas ſpiritus ſancti gratia piis hominibus conferat, multa dici poſſent. Sed haec quidem huius loci non ſunt, & ab iis, qui de ratione ſcripturam interpretandi praecipiant, ex inſtituto explicantur. Id ſaltem praetermittendum non eſt, eſſi quis omnibus iis, quae & natura & induſtria ſuppeditat, abundet, parum tamen ad ſummam rei profecturum, niſi diuina luce a ſpiritu ſancto ſit colluſtratus. Haec etiam ſola ratio eſt,

praedudicatas animo eiciendi opiniones, prauosque compendiendi adſectus, qui vel maxime obſtant, quo minus homines, cetera doctiſſimi, ſapientiſſimique, verum ſcripturae ſacrae adlequi queant ſenſum. Idque eſt, quod Petrus apoſtolus nos condocet, quando ſcripturam ſacram *ιδίως διελύσεται* eſſe negat, 2. ep. 1, 20. Nimium ex iis, quae praecedunt, luculenter patet, per *προφητίαν γραφῆς*, ſeu, vt c. 19. loquitur, *λογον προφητικόν*, totam ſcripturam ſacram veteris teſtamenti intelligi: quae & vel hoc nomine recte *prophetia* dicitur, quod ad doctrinam de Meſſia, eiusque beneficiis, hominum generi conferendis, ceu ad centrum, & ſummam aliquam cuncta redeant.

ant. Haec itaque scriptura non est *ιδιός* *ἰδιόθεος*, vt quis eam pro lubitu interpretari, sensumque rationi suae corruptae, aut prauis adfectibus conuenientem, inde erudere queat; sed secundum mentem, sententiamque spiritus sancti, quae hominibus, doctrinae verae summam tenentibus, & diuino spiritu instructis, ignota non est, interpretanda est. Rationem addit: *non enim ex voluntate hominis prolata est prophetia, sed a spiritu sancto impulsu, loquuti sunt sancti Dei homines, v. 21.* Eadem itaque mente, pura scilicet, prauorumque adfectuum immuni, ad scripturam rite interpretandam nos accedere oportet, qua scriptores sacri, a spiritu sancto impulsu & concitati, ad eam litteris consignandam accesserunt. Quae, cum ita sint, fallitur omnino vir quidam doctus, quando in hocce Petri essato non de scripturae interpretatione, sed de promissionibus diuinis, in veteri testamento populo iudaico datis, quae irritae reddi, atque infirmari nequeant, ser-

monem esse, contendit. Etenim, cum apostolus in eo sit, vt credentibus in Christum certum fidei fundamentum, cui inniti queant, suppeditet, *v. 15.* hinc vero & doctrinae, quam illis praedicauerat, certitudinem adstruat, *v. 16, 17, 18.* & tum porro ad scripturam veteris testamenti eosdem ableget, *v. 19.* simulque, quo pacto interpretanda sit, ostendat, *v. 20.* non de promissionibus certo implendis, sed de scripturae sacrae cum loqui interpretatione, manifestum est. Nec repugnat, quin potius hanc explicationem consui mat, significatio vocis *ἰδιόθεος*. Cum enim verbum *ἰδιός*, itemque *ἰδιόθεος* proprie significet *solvere*, eleganter hoc transfertur ad interpretationem, quae est quaedam velut solutio, vbi ea, quae verum sensum absconditum tenebant, remouentur atque soluntur. Nec ab vsu scripturae alienam esse hancce significationem, patet ex *Marc. IV, 34. & act. XIX, 39.*

§. XXX. Media hermeneutica * non vnus sunt generis. Quaedam enim ex natura & indole sermonis fluunt; ** quaedam autem ex coniecturis sumuntur. *** Nec tamen haec separanda, sed potius coniungenda sunt, aut, si coniungi nequeant, ex circumstantiis omnibus prudenter iudicandum, quodnam prae reliquis obtinere debeat. * Cum primis autem opera nauanda, vt ad genuinum scripturae sacrae scopum, tum generalem, tum specialem, cuncta referantur, & diiudicentur. **

* Hocce nomine ipsum etiam principium, seu fundamentum interpretationis comprehendimus, quod hic vel maxime in censum venit. Enimuero cum in variis scripturae sacrae locis, praesertim difficultioribus, in diuersas saepe sententias interpretes abeant, quisque etiam haud raro rationes quasdam, quibus suam sententiam confirmet, adferat, principio quodam generali hic opus est, quod ceu normam ac cynosuram sequamur, omnesque aliorum expositiones ad illud, ceu ad lapidem Ly-

dium exigamus. Quod, cum omnes facile intelligant, in eo tamen non conueniunt, quodnam hocce principium sit.

Nonnulli namque ipsi rationi hoc tribuunt, contententes, nihil ceu verum admittendum esse, quod ratio capere nequeat. Cumque scriptura sacra nihil, quod verum non sit, tradat, eam intrepetandam illam rationem methodumque sequendam esse, inde fluit, qua mysteria omnia, & quidquid supra rationem est, ex ea eliminantur. Atque hocce principium nonnulli aperte & dire-

& directe, & quidem vbique sequuntur, alii occurrere & indirecte, & si non in omnibus locis, saltem in quibusdam. Qui in SOCINII castris militant, ad priorem classem referendos esse, constat; a quibus etiam ARMINII sectatores non longe admodum discedunt. Data opera etiam hoc egit *exercitationis paradoxae: philosophia scripturae interpres*; auctor, quem LVD. MEYERVM, medicum Amstelodamensem esse, ferunt: & cui plurimi ex ipsis reformatae ecclesiae doctoribus scripta varia opposuerunt. Quantopere autem isti salutar, vel inde patet, quod vera & legitima interpretandi ratio requiratur, ut quaeramus, quid auctor dixerit, non autem, quid ex nostra mente dicere debuerit. Perinde itaque in vero & genuino sensu eruendo esse debet, num rationi hoc conueniat, an non conueniat, modo prius constet, quid auctor, quem interpretamur, sibi voluerit. Idque eo rectius in scripturae sacrae interpretatione requirimus, quod religionem christianam, cuius dogmata continet, mysteriorum non esse expertem, imo, expertem esse non posse, iure meritoque credamus; uti supra euidetur. Rationi praeterea supremum in rebus diuinis iudiciumtribuendum non esse, deinceps demonstrabimus, cum de genuino cognoscendi principio in theologia discipabimus. Dum autem negamus, rationem esse principium, seu fundamentum interpretationis scripturae sacrae, non statim vsum eius organicum reiicimus. Quin immo, quae ratio suppediat, media hermeneutica, siue philologia, siue grammatica, vel ars critica ea subministrat, in scripturae sacrae quoque interpretatione vsum prorsus egregium habere, lubentes fatemur. Principii saltem loco eam neutquam habendam, contendimus, quippe quod longe rectius, ut mox euincemus, de analogia fidei adferatur. Nescio itaque, quid RICH. SIMONI in mentem venerit, dum per eam, quam

nos sequimur, interpretandi scripturam rationem, non posse non tandem cum Socinianis nos consentire, contendit, *cf. crit. V. T. l. 3. c. 16. p. 448*. Enimvero, etsi traditionem in scripturae interpretatione non magis pro regula admittamus, quam Sociniani, regulas quoque hermeneuticas, quas philologia & ars critica suppediat, vsum minime contemnendum habere fateamur: simul tamen cuncta ad analogiam fidei, seu normam & regulam legitimae interpretationis, exigenda, adscriamus. Quo ipso maximum nos inter & Socinianos intercedere discrimen, nemini obsecurum esse potest.

In alterum rursum extremum illi procurant, qui non rationem, sed ecclesiae traditionem, patrumque auctoritatem, seu normam ac cynosuram legitimae interpretationis sequendam putant. Et de Iudaeis quidem quibusdam, in kabbala legis explanationem contineri adherentibus, hoc satis notum est, & aliis quoque iam pridem obseruatum: *conf. SIMON, hist. crit. V. T. l. 3. c. 5. p. 372*. Romanae etiam ecclesiae quae hac de re sententia sit, ex *sessionis IV. decreto III. concilii Tridentini, p. m. 22*, constat: etsi non desint, qui eam mitigare & emollire quouis modo adiuuantur: quod & LVD. ELIAS DV PIN facit, in *disert. praeliminari super biblia, l. 1. c. 10. §. 5. p. 283*. Cum vero ipsimet, qui ad traditiones scripturae interpretationem exigendam statuunt, nondum inter se conueniant, quoniam traditiones pro veris ac genuinis sint agnoscendae; immo, traditionibus istis nihil infirmius sit, ut incertius, ut deinceps itidem demonstrabimus, pro norma & regula interpretandi scripturam eas adsumi non posse, longe est manifestissimum. Nec ecclesiae huc quidquam facit auctoritas, cum ea potius, num vera sit, ex dogmatum veritate sit dignoscenda: dogmatum autem veritas ex legitima scripturae intelligatur interpretatione. Nec alia hic ecclesiae,

clesiae, veteris praefertim, quam doctorum eius, quos vocant patres, esse potest ratio. Horum autem non magni hic momenti auctoritatem esse, vel inde intelligitur, quod plerique linguae ebraeae, artisque criticae, aliarumque artium & scientiarum, sine quibus scripturae non recte procedit interpretatio, prorsus fuerint ignari: subiunde etiam in locis obscurioribus maximopere a se dissentiant; ne dicam, quod mysticum potius, quam litterale vbiq; confectetur sensum. Idque ex ipsis Romanae ecclesiae additis recte agnoscit LVD. EL. DVPIN, l. c. Immo & RICH. SIMON veritatem potius christianae religionis, quam explicationem litteralem scripturae sacrae, in commentariis patrum quaerendam esse, diserte pronuntiat; *histor. crit. V. T. l. 3. c. 8. p. 386.*

Atque haec cum ita sese habeant, non aliud interpretandi scripturam principium constitui posse, facile intelligitur, quam quod ipse Paulus apostolus nobis commendat, *analogiam* scilicet *fidei*, *Rom. XII. 7.* Hocce vero nomine consensum quemdam atque harmoniam dogmatum, scitu crediturque ad salutem necessarium, quibus vera religio absoluitur, intelligi, supra iam ad *cap. praeced. §. 35.* euicimus: vbi & verba apostoli rite explicauimus. Ipsa nimirum ratio omnes conducet, non temere praesumendum esse, scriptorem aliquem contra doctrinae istius systema, quod amplexus est, aliquid proferre: siquidem hoc fieri nequit, nisi aut secum ipse pugnet, aut nesciat plane, quid loquatur, quidue scribat, aut data opera veritatem suppressere velit. Quare, si quis scriptorem, quem Platonicae philosophiae additum esse constat, interpretari velit, recte principii loco ponit, nihil illud, quod systemati Platonicae doctrinae aduersum sit, docere, adeoque, si locus occurrat, qui eidem aduersetur, hunc ita explicandum, vt ita repugnantia euanescat. Atque hoc

cum in profauis scriptoribus ita se habeat, multo magis in sacris procedit. Illi namque, cum homines sint, a contradictionibus non sunt immunes, nec semper sibi constant: hi autem, cum impulsu & ex inspiratione spiritus sancti scripserint, nunquam eiusmodi quid scribere potuerunt, quod harmoniae & consensui diuinarum veritatum repugnaret. Quodsi quis dubitet, an eiusmodi harmonia atque systema diuinarum veritatum detur, illi cogitandum, vno eodemque spiritu concitato scriptores sacros ad scribendum accessisse; vnum praeterea eundemque omni tempore fuisse modum perueniendi ad salutem, vt diserte Petrus testatur, *act. XV. 11.* adeoque & vnam veritatis doctrinam: sed omnia etiam doctrinae huius capita tam indissolubili vinculo inter se coniuncta esse, vt, qui vnum recte intellexit, admittit, non possit non admittere reliqua, & qui vnum repudiat, non possit non & reliqua repudiare. Id quod cum ex iis consistit, quae supra de articulis fundamentalibus disceptauimus, vt pluribus hoc confirmemus, necesse non est. Consensus autem iste, atque harmonia diuinarum veritatum, quam *analogiam fidei* vocamus, non aliunde, quam ex ipsa scriptura est hauriendus. Quod vt rite fiat, in scripturae sacrae lectione diligenter ad ea attendendum, quae ad fidem, viamque adeo ad salutem perueniendi, pertinent. De quibus, cum hinc inde luculentissima planissimaque oracula essent, quae nulla aut obscuritate, aut difficultate laborant, his ita inhaerendum, vt, quae salutaris doctrinae summa sit, & quibus absoluitur partibus, adcurate mente comprehendamus. Qua in re eo magis quilibet confirmabitur, quo diligentius scripturam legerit, & quo adcuratius clarissima illa oracula, quae fidei doctrinam sine inuolucris exhibent, considerauerit. Non itaque est, vt in circulum rem omnem abire quis existimet, quando scripturam

scripturam secundum analogiam fidei interpretandam censemus, & analogiam fidei rursus ex scriptura hauriendam contendimus. Posterius enim dum adserimus, loca scripturae clara & euidencia, nullaque laborantia obscuritate, intelligimus. Prius autem tum demum admittimus, quando sensus loci cuiusdam dubius aut obscurus eiusmodi quid postulat. Praeterea circa adplicationem huius principii obseruandum, per remotionem quidem rem recte procedere, si ita inferamus: hicce sensus analogiae fidei repugnat, ergo verus non est. At per adfirmationem non aequè procedit: non enim statim concludere licet: hicce sensus analogiae fidei est conformis, ergo est verus; potest enim & alius sensus analogiae fidei conformis esse. Adhibenda itaque & reliqua veri sensus criteria sunt, antea exposita; & tum demum tuto inferre licet, huncce sensum, qui ex mediis hermeneuticis rite adhibitis resultat, & fidei insuper analogiae conformis est, verum & genuinum sensum esse. Si quis autem opinioniones, quas animo concepit, praepudicatas analogiae fidei nomine designet, & tum iuxta eam, scripturam sacram interpretari velit, cum in errore versari grauissimo, turpiterque falli, lubentes fateamur. Plura hac dere dixi in *praefatione*, B. GLASSII *philologiae sacrae praemissa*.

** Huc ea omnia pertinent, quae de vocum singularum, phrasiumque & loquendi formularum, vera ac genuina significatione eruenda, grammaticorum filii tradere solent. Historiam, antiquitatumque notitiam, magnam hisce fubinde adfundere lucem, constat. Nec negligenda, quae rhetorica cumprimis, ad proprias vocum significationes a figuratis discernendas, suppeditat. Hinc & inter praecipuas regulas hermeneuticas haec quoque non vltimum locum tenet: a propria verborum significatione non est descendendum, nisi summa & euidens hoc postulet necessitas,

hoc est, nisi aliquid ex propria verborum significatione fluat, quod analogiae fidei, & veritati manifestae, aperte repugnat. Id sane res ipsa postulat. Propria namque verborum significatio est prior figurata, adeoque merito primo loco in censum venit: hinc & quilibet, qui loquitur, proprie potius, quam figurate loquutus praefertur: praefertim, cum figuratae loquutiones aut delectationis, aut ornatus causa, aut ex necessitate adhibeantur; per proprias etiam loquutiones, clarius & euidentius, certiusque, quam per figuratas, sensus exprimitur. Quodsi ergo de re magni momenti agatur, quam citra erroris periculum sine omni obscuritate alteri innoscere cupimus, vt propriis potius quam figuratis vtamur loquutionibus, par est. Quae omnia in scripturae sacrae interpretatione merito in censum venire, nemo temere dubitauerit. Non sine ratione autem addita est restrictio: nisi aliquid ex propria verborum significatione fluat, quod analogiae fidei, & veritati manifestae aperte repugnat. Tum enim uero omnino a propria significatione verborum descendendum est, nisi viros *doctissimos* errores admisisse, aut pugnantia secum scripsisse, adferere velimus, quod plane absonum esset. An vero analogiae fidei aut veritati manifestae aliquid repugnet, ex re ipsa, non ex huius aut illius opinione, aestimandum est. Manifestum quoque est, tropum, si adsit, aut ex eodem loco, aut aliis detegendum esse, quamquam prius, si fieri queat, praefertendum sit; & si posterius fiat, loci non debeant esse peregrini aut alieni, sed homogenei, & vere paralleli, qui de eadem, de qua quaeritur, re agant. Sed haecce omnia fusius edisseruntur alibi.

*** Huc pertinent regulae istae generales, quas philosophia, & quidem instrumentalis, speciatim ea pars, quae hermeneutices nomine venit, suppeditat; quaeue naturam & indolem ipsius negotii, praec-

terea coniuncta tum origine, tum loco; effectum quoque, itemque adfectum, & conditionem loquentis, & quae reliqua sunt eiusdem generis, considerare iubent.

* Sunt enim haec media ita comparata, vt vnum ad difficultatem tollendam non semper sufficiat. Sic, quae grammatici de vera & genuina vorum significatione, ex etymologia, aliisque fontibus inuestiganda docent, hoc quidem probant, hanc aut illam vocis huius significationem esse posse: inde autem non sequitur, quod in loco quodam obscuro haec significatione necessarii admittenda sit; cum subinde contingat, vt vox aliqua ex vsu & consuetudine loquendi longe aliam significationem habeat, quam ex proprietate grammatica, quae est ex origine, vt GROTIUS re-

cte obseruatum, *de iure belli & pacis*, l. 2. c. 16. §. 2. Ne ergo fallamur, nihil aliud superest, quam vt media hermeneutica ita adhibeantur, vt, quod vnum non potest, reliqua rite adhibita efficiant.

** Quis generatim scripturae sacrae scopus seu finis sit, deinceps dicitur ad §. 38. Specialis cuiusque libri innotescit, si, quae de auctore, de tempore quando vixerit, & reliquis, ad historiam libri, omnesque eius ~~scripturae~~ spectantibus, sciri possunt, accurate inuestigemus. Scopi autem cum generalis, tum specialis cognitio, cum viam nobis ad interiores mentis recessus quodammodo pandat, ingens hinc ad sensum auctoris verum & genuinum perueniendum resultare momentum, nemo dubitauerit.

§. XXXI. Ex auctoritate, qua scriptura sacra pollet, diuina, * fluit etiam auctoritas eius canonica, seu normalis: ** quae itidem in se spectata, partim a veracitate diuina, partim ab ipsa rerum atque vorum inspiratione; *** relatiue autem, & quoad nos considerata, ab interno spiritus sancti testimonio, per ipsam scripturam sacram in nobis producto, accedente primitiuae ecclesiae testimonio, * dependet.

* Conf. quae supra ad §. XII. huius capituli dicta sunt.

** Vt eo rectius, quae de auctoritate canonica scripturae sacrae dicenda sunt, intelligantur, de voce ~~καὶ~~, cuius frequens hic vsus est, obseruandum, eam ab architectonicae, aliarumque artium mechanicarum magistris, desumptam, regulam, seu normam denotare, ad quam cuncta adcurate exigi solent, vt v. g. aedificium, iusta partium omnium symmetria conspicuum, inde exsurgat; vel etiam agri inter illos, qui eorum possessionem sibi vindicant, rite diuidantur. Inde ad alias artes scientiasque translata, de legibus etiam quibuslibet, deque ordine militari, & aliis, quae regulae cuiusdam ac normae rationem habent, subinde vsurpatur. Nec in scriptura sacra infrequens eius vsus est. Certam

muneris apostolici partem, velut mensura sibi tributam, ea designat Paulus, hunc in modum verba faciens: *Nos non gloriabimur de iis, quae mensurae nostrae non sunt, sed secundum modum τοῦ κυρίου, quem distribuit nobis Deus, gloriabimur, nos peruenisse ad vos etiam usque.* Et porro: *Nequaquam de iis, quae mensurae nostrae non sunt, gloriantes, id est, de alienis laboribus, sed sperantes fore, vt augete fide vestra in vobis amplifitemur κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν οὐτε-
rius: i. e. vt in iis regionibus, quae ultra nos sunt, euangelizem, non vt ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι de praeparatis gloritemur, 2. Cor. X, 13, 15, 16.* Atque eodem sensu veteres epistolas apostolicas, quae nobis *catholicarum* nomine notae sunt, dixere *κατακάνονα*, tanquam missas ad omnes ecclesias, quae ad scriptoris sacri canonem pertinebant. Apud eundem

idem tamen apostolum, gentiumque doctorem, Paulum, vox κανὼν ita etiam vsurpatur, vt regulam doctrinae denotet, ad quam fides & vita hominum exigenda. *Quicumque*, inquit, τῷ κανὼν ταύτῃ το χριστοῦ, pax erit super vos, & misericordia, & super Israellem Dei, Gal. VI, 16. Et iterum: Ad quod peruenimus, incedamus τῷ αὐτῷ κανὼν, eadem regula, & idem sentiamus, Phil. III, 16. Atque haec etiam apud scriptores ecclesiasticos frequens admodum est significatio, quibus aliquando ipsa apostolorum doctrina, subinde vero & libri diuinitus inspirati, adeoque veram & genuinam fidei & vitae regulam continentes, canonis nomine veniunt. De libris noui testamenti auctor *synopses*, quae inter opera ATHANASII exstat: ταυτα καὶ τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς διαθήκης βιβλία, τάχα κανονίζονται, καὶ τῆς πίστεως ἡμῶν διοικεῖ ἀποδείξιμα, καὶ ἄγγραφα καὶ ἐπιστολαί: hi sunt & tot noui instrumenti libri canonici, & fidei nostrae velut primitiae quaedam, vel certe anchorae & sustentacula, vt pote ab ipsis apostolis Christi, qui & cum illo conuersati, & ab eo instructi sunt, conscripti & expositi. Additque porro, ad horum ἀποδείξιμα καὶ συμφωνίαν innumeros alios ab ecclesiae patribus esse elatos: oratos, qui tamen omnes sint, τῆς αὐτῆς ἀποδείξεως, eiusdem normae, tom. II. oper. *Athanas.* p. 61. Vñ vero etiam obtinuit, vt & de alijs scriptis, quae normae cuiusdam, etsi humanae, rationem habuerunt, vsurparetur. Cui enim ignoti sunt canonis, qui apostolici vulgo dicuntur? nec temere quemquam fugit, decreta & constitutiones conciliorum itidem canonum insigniri nomine. Interdum equidem apud veteres illae speciatim constitutiones, quae ad mores & disciplinam ecclesiasticam spebant, canones vocantur, quae autem doctrinae sacrae determinabant capita, δόγματα: non tamen semper hoc obseruatum fuit, nec tam accurate, quin vna vox pro alia posita inueniatur. Sequiori cūmpri-

mis aetate inualuit, vt omnia decreta, siue dogmata fidei, siue caerimonias ecclesiasticas respiciant, canones vocarentur, Legenda, quae hac de re obseruauit GERHARDVS VON MASTRICH, in *historia iuris ecclesiastici*, p. II, 13. Neque tantum ad decreta & constitutiones conciliorum denotandas vox haecce adhibita, sed inde a saeculi quarti initio in latiori adhuc significatione vsurpata, vt quidquid in ecclesia permissum, viuque receptum esset, ea denotaretur. Indeque factum, vt libri quidam, qui in ecclesia publice praelegebantur, canonici dicerentur, etsi inter θεοπνεύστους minime referendi essent. Hanc vocis istius significationem apud AVGVSTINVM, de doctrina christiana, l. 2. c. 8. RATANVM MAVRVM, de instit. cleric. l. 2. c. 53. aliosque legere licet. Superest vero & alia, quae catalogum quemdam, seu collectum, & constitutum librorum diuinorum corpus denotat. Exstitisse enim in veteri ecclesia, qui spurios libros a genuinis discernere, & quinam ceu genuini & authentici recipiendi essent, definirent, adeoque certum canonem constituerent, deinceps docebitur. Hoc sensu auctor *synopses*, quae ATHANASIO tribuitur: tota scriptura nostra diuina ἀριστὰ καὶ κεκανονισμένα ἔχει τὰ βιβλία, finitos, & certo canone comprehensos libros habet, tom. II. oper. *Athanas.* p. 55. Hinc & aliquando ἀκανονιστὰ βιβλία; libri non recepti, seu in canonem non relati, canonicis opponuntur. Habet eadem vox & alias adhuc significationes, quas tamen recensere superuacaneum ducimus, cum ad nostrum id nihil faciat institutum. Ex hac tenus etiam commemoratis illa maxime in censum venit, qua certam fidei & vitae regulam ac normam denotat, ad quam omnis alia doctrina, quae de ratione consequendi salutem proponitur, exigenda sit, atque diiudicanda. Hoc enim sensu scripturae sacrae auctoritas canonica seu normalis tribuitur. Et merito quidem; cum

cum nihil aliud in rebus ad salutem, hinc & ad fidem & vitam spectantibus, canonis ac regulae nomen promereatur, quam, quod a Deo ipso profectum, nulla prorsus ratione homines in errorem inducere potest. Simul vero patet, de scriptura sacra, in lingua originali, qua scriptores sacri vsi sunt, spectata, hoc intelligendum esse. Etsi enim doctrina scripturae, in quacumque lingua proponatur, modo recte proponatur, vi plane diuina polleat, mouendi animos hominum, eosque ad obsequium fidei flectendi; vt tamen regulae ac normae vicem recte sustineat, ipsa quoque verba eius considerata sunt, vt pote quae diuinitus inspirata, extra omne erroris nos consistere possunt periculum: quod quidem de solo textu originali, non autem de versione quadam dici potest. Quantumvis enim adcurate & summo studio versio quaedam facta sit, nulla tamen exstat, quae diuinitus sit inspirata, adeoque fidem certam absque collatione cum textu originali promereatur.

*** Nec enim aliud quid ad fidei ac vitae normam requiritur. Cum enim *diuinitus* sit, vt Deus aliquid, quod verum non sit, reuelare queat, sequitur, id, quod hoc modo a Deo reuelatum esse, amplectendum atque sequendum esse. Superest saltem, vt sciam, scripturam sacram reuelationem diuinam, viamque salutis a Deo monstratam ita proponere, vt de ea plane certus esse queam. Longe autem certissimus esse possum, si sciam, scripturam sacram qua res ipsas, qua verba, a Deo profectam esse. Vnde eam pro fidei ac vitae regula ac norma habendam esse, non potest non consequi.

*** Loquimur de fide diuina, qua canonicam scripturae sacrae auctoritatem credimus, & quae non aliunde, quam ex spiritus sancti interno testimonio, per ipsam scripturam sacram in nobis producta, oriri potest. Id vero, vt eo rectius capiatur,

simulque intelligatur, quid ecclesiae veteris huc conferat testimonium, obseruandum, ex scriptura sacra constare, eam eo ipso idiomate, quo a sacris scriptoribus literis consignata est, diuinitus quoque fuisse inspiratam. Hoc supra iam probatum est ad §. 10. huius capitis, cum ibi euinceremus, non tantum qua res, sed & qua verba ipsa, scripturam sacram diuinitus inspiratam fuisse. Iam, si quaeratur, quonam itaque idiomate a scriptoribus *Deumvris* litteris consignata sit, & vnde hoc nobis constet? recte responderetur, veteris testamenti libros idiomate ebraeo, prout id hodie in codicibus ebraeis exstat, & noui testamenti, idiomate graeco, prout illud itidem in noui testamenti codicibus hodie conspiciatur, conscriptos esse, idque ex veteris ecclesiae nobis constare testimonio. Quod si in iustae ratiocinationis formam hoc redigatur, maiorem quidem propositionem, vtpote scripturae sacrae testimonii superstructam, ita comparatam esse, vt fidem diuinam progignere queat, nemo temere dubitauerit. Adsumtio equidem, cum ecclesiae testimonio nitatur, humanam saltem producere potest fidem. Sed cum iuxta philosophorum, qui ratiocinandi leges tradunt, scita, conclusio in maiori propositione contineatur, idque per minorem saltem demonstretur, nullum plane est dubium, quin conclusio eiusdem plane cum maiori propositione sit indolis.

Ceterum, per ecclesiae testimonium non aliud, quam eius, quae eo tempore, quo scriptores sacri vixerunt, exstitit, intelligitur. Et iudaica quidem ecclesia, quae a Mosis aetate vsque ad Malachiam fuit, cum Mosis, ceterorumque scriptorum *Deumvris* autographa viderit, immo studiosissime conseruauerit, ad quae apographa varia magna cura & exquisita diligentia fuerunt exprella; ecquis dubitet, eam testimonium de libris haece, eorumque lingua originali fide dignum perhibere potuisse?

potuiffet? Accedit, quod non omni prorsus fundamento eorum deficiatur sententia, qui ex EPIPHANII testimonio, quod in libro de ponderibus & mensuris c. 4. exstat, colligunt, libros, quos ecclesia iudaica pro canonicis, adeoque genuinis habuit, in arca foederis fuisse repositos, reliquos inde exclusos. Legenda, quae hac de re erudite disputat IO. HENR. MAIVS, in *disfert. de libris canonicis, in arca foederis reconditis*, quae inter *selectiores eius de scriptura sacra* secunda est, p. 51. seq. Nec est, quod dubitemus, Efram cum aliis viris, pietatis ac sanctitatis laude conspicuis, post captivitatem babylonicam omnem operam nauasse, ut libri sacri, hinc inde forte dispersi, in vnum colligerentur corpus, simulque adeo genuinis a spuris discernere, & hac ratione velut canonicum quemdam scripturae sacrae constituiffet. Est enim non omnia, quae Iudaeorum magistri de Esra, & viris synagogae magnae tradunt, admittenda censuimus, non omnia tamen etiam promiscue sunt reicienda, ut SIMON facit, in *hist. crit. V. T. l. i. c. 8. p. 52.* & cum eo theologi, ut se vocant. Bataui, in *lex sentimens sur l'histoire critique &c. p. 198.* Ecclesiae vtique iudaicae, qui eo tempore erat, hoc requirebat status. Cumque Esra nihil eorum intermiserit, quae ad ecclesiam restituendam & conseruandam, immo & ad populum erudiendum spectabant; quis credat, eum de canone quodam, seu collectione librorum sacrorum, qui pro genuinis agnoscendi erant, non fuisse sollicitum? Plura hac de re dixi, in *hist. eccles. V. T. tom. II. ad per II. sect. 6. §. 12. p. 991.* Hoc pacto ergo cum constet, veteri ecclesiae iudaicae ignotum non fuisse, quo quisque liber idiomate scriptus sit, & quo pacto etiam testimonium hac de re perhibuerit, & perhibere poterit; facile etiam intelligitur, qua ratione ad nos hocce testimonium peruenerit. Qui enim post Esrae, & vltimorum prophetarum aetatem viue-

EVD. TH. DOGMAT.

bant, ut a maioribus suis hoc acceperunt, ita non minori cura ac diligentia ad posteros illud propagabant. Vnde rectissime Paulus dicere potuit, Iudaeis quod concredita fuerint τὰ λόγια τοῦ θεοῦ, *Rom. II. 2.* Quique stupendam & incredibilem masoretharum, in sacri codicis integritate conseruanda, diligentiam consideraerit, non dubitabit, non minorem gentis huius fuisse curam, in traditione maiorum de libris ipsis, quinam genuini sint, & quonam idiomate sint scripti, conseruanda ac propaganda. Hinc & de ipso canone, seu, quinam libri ceu genuini ad illum pertineant, eosque omnes eo, quo hodie eos habemus, scriptos esse idiomate, inter ipsos Iudaeos nullum esse dubium. Immo & in ipsa ecclesia christiana canonem veteris testamenti, prout apud Iudaeos exstat, in tribus prioribus saeculis ad quartum vsque sine vlla additione receptum fuisse, vel ex MELITONIS testimonio constat, apud EVSEBIUM, *hist. eccles. l. 4. c. 26.* itemque ex ORIGENE, in *psalm. I. commentarior.* eius a HVETIO editorum, *tom. I. pag. 41.* Omittuntur equidem apud ORIGENEM duodecim prophetae minores; sed scribentium id factum incuria, vel inde manifestum est, quia alias sibi non constaret numerus librorum XXII, quem ipse indicauit etiam *philocal. cap. 3.* id quod & HVETIO, *ad Orig. l. c. p. p.* recte obseruatum. Pluribus adhuc id euincere prouum esset, nisi praeter multos alios hoc iam fecisset IAC. BASNAGIUS, in *hist. ecclesiae*, gallice scripta, *l. 8. c. 9. p. 441.*

Ad nouum testamentum quod attinet, cum ipsa iam apostolorum aetate haud exiguis fuerit eorum numerus, qui fidem christianam profiterentur, plurima quoque librorum ab iis conscriptorum conficerentur apographa, qui ea aetate vixerunt, christiano gaudentes nomine, idoneum itidem de libris istis, ad auctores pariter & idioma quod attinet. perhibere

S

telli-

testimonium potuisse, non est, quod dubitemus. Et, licet inter tot turbas ac vexationes, quibus christiani eo tempore obnoxii fuerunt, facile fieri potuerit, vt autographa quaedam amitterentur; quaedam tamen diu satis superfuisset, vel ex TERTVLLIANI, ad ea prouocantis, testimonio condicimus: *Exe iam, qui uoles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuae, percurrere ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae litterae eorum recitantur, sonantes vocem, & repraesentantes faciem vniuscuiusque. Proxima est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adiaceres, habes Romam &c. de praescript. haeret. tom. 1. oper. p. m. 245.* Per authenticas enim litteras eum ipsa apostolorum autographa indicare, vel inde manifestum est, quod in ecclesiis, ad quas ab apostolis scriptae sunt, eas seruari adierat. Patet inde simul, quanta in scriptis apostolorum conseruandis fuerit diligentia: quantumque istius aetatis ecclesiae de libris sacris tribuendum sit testimonio; quod & non minor cura ac studio ad sequentem aetatem propagatum fuisse, vt credamus, par est; quae vt iidem hac ratione de auctoribus pariter, ac idiome librorum noui testamenti certa esse poterat, ita mox existerunt, qui ecclesiae istius sententiam litteris consignatam ad nostram aetatem transmiserunt. Exstant sane patrum, qui proximis post apostolos saeculis floruerunt, adeoque longe certissimam hac de re esse potuerunt, luculenta testimonia. Et ad quatuor quidem euangelia quod attinet, IRENAEVS singulis non tantum, quibus debentur, auctoribus ea tribuit, sed tempus quoque, quo quodlibet scriptum sit, designat, l. 3. adu. haeref. cap. 1. p. m. 198. ex edit. GRABII, vbi &

elegantem ea fundamentum & columnam fidei nostrae vocat. Matthaeum equidem in τοῖς ἰβραῖς, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτοῦ, in ebraeis, ipsorum lingua, scripturam euangelii edidisse, simul adlerit; eamdemque & aliorum veteris ecclesiae quorundam fuisse doctorem sententiam, ex iis, quae supra hac de re disputauimus, constat. Sed, cum nonnulli crederent, euangelium hocce in gratiam Ebraeorum, aequae ac epistolae ad Ebraeos, scriptum, forte & statim post euangelium a Matthaeo graece scriptum versio quaedam eius ebraea conficeretur, facile fieri potuit, vt in eam sententiam ingrederentur: cui cum alii insuper repugnent, nondum hoc eiusmodi est, vt veteris ecclesiae, de auctoribus librorum noui testamenti, & eorum idiome, testimonium inde labefactari queat. IRENAEO autem addimus TERTVLLIANVM, qui ex apostolis, inquit, Ioannes & Matthaeus, ex apostolicis, Lucas & Marcus fidem nobis instaurant; lib. 4. contra Marcion. cap. 2. p. m. 503. Graeco autem idiome scriptores noui testamenti libros suos scripsisse, in libro de monogamia, p. m. 684. testatur, dum, sciamus, inquit, plane sic non esse in graeco authentico. Existitile porro iam antiquissimis temporibus librorum noui testamenti collectionem quandam, non temere negandum existimo: nec ratione destituentur, qui primum euangelia, deinde & epistolae Pauli ac reliquorum apostolorum in vnum corpus coactas, contendunt. Obseruatum etiam nonnullis, euangelistarum collectionem εὐαγγελίου, epistolarum autem ἀποστολικῶν nomine venisse; eoque ipsum iam IGNATIVVM respexisse putant, hisce verbis: προσφύγον τῷ εὐαγγελίῳ οἱ ἀρχιερεῖς Ἰησοῦ, καὶ τοῖς ἀποστόλοις οἱ πρεσβυτέρῳ ἰκκλησίας καὶ τοῖς προφῆταις δι' ἀγαπήμεν &c. confugiens ad euangelium, tamquam ad carnem Iesu, & ad apostolos, velut ecclesiae presbyterium; sed & proph-

prophetas diligamus &c, in *epist. ad Philadelph.* p. m. 60. ex edit. ITTIGII. Quam quidem sententiam ex instituto sibi confirmandam fumsit MILLIVS, *prolegom. in N. T. num. 199. p. 24.* Quidquid eius sit, reliquorum noui testamenti librorum non minus luculenta apud veteres mentio sit, quam euangeliorum. In canone octuagesimo quinto siue ultimo, eorum, qui apostolici dicuntur, noui testamenti hunc in modum enumerantur libri: *Sint vobis omnibus, clericis & laicis, libri venerandi & sancti, noui testamenti euangelia quatuor, Matthaei, Marci, Lucae, & Ioannis. Pauli epistolae quatuordecim: Petri epistolae duae, Ioannis tres, Iacobi una, Iudae una, Clementis epistolae duae, xxi di. διδακται, & ordinationes, vobis episcopis, per me, Clementem, in octo libris editae, quae non sunt omnibus divulgandae, propter ea, quae sunt in iis, mystica; & actus apostolorum.* Notum equidem est, canones illos, qui apostolorum dicuntur, ab ipsis apostolis non fuisse profectos, eosque censurios & subditicios passim, & quidem non sine ratione, relictos: speciatim & vltimum hunc tum ab aliis, tum & a MILLIO repudiari, in *prolegom. num. 201. p. 24.* Nec tamen nullius plane hocce testimonium est ponderis, cum saltem ecclesiae istius aetatis, qua auctor iste, quicumque demum sit, vixit, de libris noui testamenti sententia inde intelligatur. Immo eo minus hoc neglegendum, quod auctor iste cum aliis veteris ecclesiae doctoribus plane consentiat, nisi quod apocalypsin omittat, & Clementis Romani epistolae, & alterius Clementis cuiusdam constitutiones superaddat: quod tamen non adeo magni momenti est. Apocalypsin enim haud dubio non aliam ob causam omisit, quam quod non omnium eadem de illa esset sententia, licet reuera idoneis destituerentur rationibus, qui eam a Ioanne ipso profectam negabant. Clementina autem quaedam quod adposue-

rit, ideo factum videtur, quod eo tempore inter ea scripta referrentur, quorum lectio vtilis esset, etsi cum reliquis, ab eodem auctore commemoratis, nequitiam eodem haberentur loco. Illustre vero cumprimis, minimeque nobis praetermittendum est testimonium ORIGENIS, cuius magnam hac in re esse auctoritatem, nemo temere negauerit. Refert eius sententiam EUSEBIUS, *hist. eccles. l. 6. c. 25.* Et de quatuor quidem euangelis, ex libro primo expositionum eius in euangelium Matthaei, haec ibi leguntur: *Sicut ex traditione accepi de quatuor euangelis, quae sola in vniuersa Dei ecclesia, quae sub caelo est, citra controuersiam admittuntur. Primum scilicet euangelium scriptum esse a Matthaeo, secundum fuisse acceptum euangelium Marci, tertium euangelium Lucae, posremum vero euangelium Ioannis.* Hinc & de epistolis verba eius ex libro quinto expositionum in Ioannem, subiungit: *Is vero, quem Deus idoneum reddidit, qui noui testamenti minister esset, non littera & verbis tenuit, sed spiritus ipsius, Paulus scilicet, qui ab Hierosolymis & finitimis locis usque ad Ilyricum euangelium adimpleuit, non omnibus ecclesiis, quas docuerat, scripsit; sed & iis, quibus scripsit, paucas admodum lineas exaravit. Petrus autem, cui tanquam fundameto superstructa est ecclesia Christi, aduersus quam nec ipsae inferorum portae praualiturae sunt, vnam duntaxat, omnium consensu receptam, reliquit epistolam. Concedamus vero, & secundum eius esse: de hac enim ambigitur. Iam vero, quid dicendum est de eo, qui in sinu Christi recubuit, Ioanne? Qui quidem vnam reliquit euangelium; tamen si fateatur, tot se libros scribere potuisse, quos nec orbis ipse terrarum posset continere. Scripsit praeterea reuelationem, iussus silere, nec septem tonitruum voces perscribere. Scripsit etiam epistolam admodum breuem. Sed concedamus, si placet, & secundam, & tertiam ab eo scriptas esse. Neque enim, has & cunctas*

illius esse, omnes consentiunt. Ambae tamen vix centum versus continent. Pauli epistolae speciatim non enumerat, quod nullum de iis ea aetate esset dubium, si eam, quae ad Ebraeos est, excipias, de qua mox iudicium suum subiungit. Eandemque forte ob causam acta apostolorum, itemque Iacobi & Iudae epistolam, non commemorat. De apocalypsi, quina Ioanne profecta sit, non dubitat. Alteram Petri epistolam, & duas Ioannis posteriores non reiecit, etsi de iis dubitatum fuisse innuat. De epistola vero ad Ebraeos, sententiam ORIGENIS ex hominis, quas in eandem epistolam conscripsit, itidem EVSEBIUS subiicit, quae huc redit: sententias quidem ipsas apostoli esse, dictionem vero, & compositionem verborum, esse alterius cuiusdam. Satis vero hinc manifestum est, eosdem libros, quos pro genuinis agnoscimus, & ecclesiam tempore ORIGENIS pro talibus habuisse; nisi, quod de paucis quibusdam a nonnullis fuerit dubitatum. Nec tamen sine ratione aliis obseruatum, ORIGENEM, ubi quorundam *γνησιότητα* in dubium vocat, ex sua hoc facere sententia; alibi autem, ubi publicum ecclesiae istius aetatis iudicium sequitur, eosdem plane libros seu genuinis recensere, qui & hodie pro talibus ab omnibus habentur. Etenim, *hom. VII. in librum Iosuae*, ita hac de re loquitur: *Sacerdotuli tuba primus in euangelio suo Matthaeus increpuit; Marcus quoque, & Lucas, & Ioannes, suis singuli tubis sacerdotalibus cecinerunt. Petrus etiam duobus epistolarum suarum personuit tubis. Iacobus quoque, & Iudas. Addit nihilominus & Ioannes tuba canere per epistolas suas & apocalypsin, & Lucas, apostolorum gesta describens. Nouissime autem ille veniens, qui dixit, putò autem nos Deus nouissimos apostolos ostendit, & in quatuordecim epistolarum suarum fulminans tubis, muros Hiericho, & omnes idololatriae machinas, & philosophorum dogmata, vsque ad*

fundamenta deiicit. Luculentissime inde patet, libros noui testamenti, quos hodie recipimus, & ea aetate pro genuinis habitos, hoc est, pro iis, qui ab auctoribus, quibus tribuuntur, scripti sint, & eo etiam idiomate ab iis scriptos, quo scripta nobis creduntur. Nec est, quod excipi queat, nisi forte quis dubitare velit, an istae in Iosua homiliae ORIGENEM auctorem agnoscant? sed id quidem ex stilo, allegoriis ORIGENI propriis, & peroratione RVFFINI, in interpretationem commentariorum *Origenis ad Romanos*, satis manifestum est, ostenditurque a HVETIO, *Origenian. lib. 3. cap. 2. sect. 3. §. 4. p. 246.* Ex sequentis aetatis, seu quarti saeculi doctores cum primis commemorare inuat GREGORIUM NAZIANZENVM, cuius exstat carmen, *απὸ τῶν γνησίων βιβλίων τῆς θείας γραφῆς, de veris & germanis scripturae libris, tom. II. oper. p. m. 98.* in quo omnes libros noui testamenti pro genuinis agnoscit, quos hodie & nos agnoscimus, excepta *apocalypsi*, cuius nullam iniicit mentionem, sine dubio, quod ea adhuc aetate essent, qui de ea dubitarent. Magni ceteroquin hocce GREGORII testimonium est ponderis, eo quod vir eruditus esset, qui & in Caesariensi, Alexandrina, & Atheniensi schola vixerat, cui adeo praecipuarum de libris sacris sententia ecclesiarum ignota esse non poterat. Eadem aetate & AMPHIOCHIVS vixit, ipsi GREGORIO & BASILIO magno in pretio habitus, quem & HIERONYMVS, in epistola ad Magnum oratorem, tanti facit, ut dicat, se nescire, quid in illo primum admirari debeat, eruditionem saeculi, an scientiam scripturarum? Huius itidem habemus carmen ad Seleucum, de libris scripturae, qui sunt legendi, quod in bibliotheca maxima patrum exstat, *tom. V. p. 1076. seq.* in quo eadem prorsus ratione libros noui testamenti genuinos recenset, de apocalypsi Ioannis etiam diserte adferens, a quibusdam

busdam eam vt genuinam recipi, reici autem vt adulterinam ab aliis. Epistolam vero ad Ebraeos, citra ambages pro genuina agnoscit. Nec praetermittendum testimonium RVFFINI, quem itidem quarto adhuc floruisse saeculo, constat. Huius enim est *expositio illa in symbolum apostolorum*, quae & inter HIERONYMI, & inter CYPRIANI quoque opera exstat, in qua p. m. 165. iuxta editionem operum CYPRIANI, quae Amstelodami 1700. prodit, libros noui testamenti plane eodem modo recenset, ac hodie eos recipimus; ita quidem, vt quatuordecim epistolas Pauli, duas Petri, Iacobi vnam, vnamque Iudae, & tres Ioannis, vna cum apocalypsi, inter genuinos, & ab ecclesia receptos referat; additque porro: *haec sunt, quae patres intra canonem concluderunt, & quibus fidei nostrae adfectiones constare voluerunt.* Quo ipso non suum saltem, sed patrum, adeoque & ipsius ecclesiae veteris hac de re iudicium exponit; quemadmodum & antea dixerat: *Et ideo, quae sunt noui ac veteris instrumenti volumina, quae secundum MAIORVM TRADITIONEM per ipsum spiritum sanctum inspirata creduntur, & ecclesiis Christi tradita, competens videtur in hoc loco euidenti numero, SICVT EX PATRVM MONVMENTIS ACCEPTIMVS, designare.* A canonicis hisce, atque genuinis, porro RVFFINVS deinde ecclesiasticos accurate discernit; *Sciendum tamen est, quod & alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a maioribus adpellati sunt, &c.* Quae ex RVFFINO attulimus, ipsius etiam ATHANASII testimonio confirmari possunt. Exstat *epistola XXXIX. seu festalis*, ab eo scriptae fragmentum, tom. II. operum eius p. 38. seq. in quo cum monuisset, fuisse nonnullos, qui scripta apocrypha contexere, eaque scripturae diuinitus inspiratae libris admiscere ausi sunt; hinc & sibi visum, addit, *ὅτι οἱ θεοὶ τὰ κληρονομήσαντες, καὶ παραδοθέντες, οὐκ ἔστιν*

divinae divinae βιβλίου, exponere iure confutatos, seu in canonem receptos, & traditos, creditosque, diuinos esse libros. Vnde haud obscure colligere licet, quod & RVFFINVS docuit, iam eo tempore certum librorum sacrorum extitisse canonem. Recenset hinc vtriusque testamenti libros, & noui quidem testamenti plane eos, quos hodie recipimus, ita, vt speciatim alteram epistolam Petri, posteriores duas Ioannis, Iacobi itidem, Iudae, & apocalypsin, inter eos commemoret. Et eadem quoque est sententia auctoris, cuius *synopsis scripturae* inter opera ATHANASII, tom. II. p. 55. seq. exstat; qui & ipse satis vetustus est, etsi doctorum virorum iudicio ipsi Athanasio synopsis haecce tribui nequeat. Immo & CYRILLVS Hierosolymitanus hisce suffragatur, eodem modo noui testamenti canonem recensens, nisi quod omittit apocalypsin; *catechesi IV. p. 67.* Mitto nunc PHILASTRII Brixienfis, HIERONYMI, AVGVSTINI testimonia, cum ea minus nobis necessaria esse videantur. Id saltem adhuc commemorandum existimo, in quibusdam etiam istius aetatis conciliis eadem ratione noui testamenti libros recenseri, qua id factum ab Athanasio, atque Rufino. Certe, canon vltimus, siue sexagesimus concilii Laodicensi plane respondet, nisi quod apocalypsin Ioannis omittatur. Respondet prorsus etiam, addita Ioannea apocalypsi, canon XXVII. conciliorum Carthagenensium, qui alias XLVII. concilii tertii Carthagenensis vocari solet. Laodicensi equidem concilio, quem laudauimus, canon, non in omnibus, quae exstant, canonum exemplis legitur, tamen in quibusdam, & in Graecorum quoque *nomocanone* habetur: vnde, quamobrem reiciendus sit, ratio adparet nulla. Nec me fugiunt, quae de hocce concilio disputari solent: sed cum nostrae illa non obstant sententiae, ea lubentes praetermittimus.

Quae paullo copiosius hactenus diximus, eo spectant, vt ostenderemus, quo pacto ex veteris ecclesiae testimonio, de auctoribus librorum sacrorum, simulque de idiomate, quo vsi sunt, quodue nunc praecipue in censum venit, certiores reddi queamus. Iuvat tamen adhuc quaedam addere, vt, quae de canone scripturae, a veteri ecclesia constituto, disputari solent, eo rectius intelligi pariter, ac diiudicari queant. Quando itaque primo quaeritur, num canon aliquis scripturae sacrae in veteri ecclesia constitutus sit? id quidem non prorsus negandum censemus, modo recte capiatur. Totius enim ecclesiae consensu definitum esse, quinam libri canonici esse debeant, quinam non, numquam probari potest. Multo autem minus, ecclesiam veterem hoc sibi arrogasse, vt libro cuidam canonicam aut daret, aut demeret auctoritatem; quippe quam liber aliquis ex diuina inspiratione, non autem ex constitutione ecclesiae habet; hac, de auctore saltem secundo, & idiomate testimonium perhibente. Nec tamen etiam negamus, ecclesiae, librum aliquem pro *ῥωνεύειν* seu canonico habentis, testimonium, inter argumenta, quae fidem humanam progignunt, haud vltimum tenere locum; sed cum de fide diuina sermo est, tum quidem illud neutiquam in censum venire: immo etiam, cum de fide humana quaeritur, tum demum vi quadam & efficacia ad conuincendum polle- re, si reliquis argumentis iungatur, contendimus. Canonis itaque hunc in modum factam constitutionem existimo; vt in veteri testamento semper viri quidam sancti & pii existerent, qui iudicio suo veros & genuinos libros a reliquis discern- rent: quod & praecipue Esra sibi datum credidit, quem cum aliis eiusdem aetatis vi- ris sanctis & piis ea in re studium & ope- ram collocasse, non est quod dubitemus. Horum iudicium cum & alii sequerentur,

& non alios scriptores pro genuinis agno- scerent, quam, quos illi probassent, sensim inde canon ecclesiae iudaicae enatus est; ex quo constaret, quinam libri pro genui- nis & *ῥωνεύειν*, eo & sequenti tempore a Iudaeis habiti sint, & quonam illi scripti sint idiomate. Solent equidem nonnulli ex Romanae ecclesiae doctoribus, canonis constitutionem Esrae, ac synagogae ma- gnae viris tribuere, inde vt euincant, eccle- siam omni tempore constituere posse, qui- nam libri pro canonicis sint habendi. Sed vt synagoga eiusmodi magna, quam Ebraeorum magistri fingunt, nullibi, quam in illorum existit vniquam cerebro; ita, quod publica quadam auctoritate can- onem scripturae constituerit, frustra quo- que adseritur. Testimonium vero, quod eius temporis ecclesia de libris genuinis perhibuit, & perhibere potuit, ab ecclesia sequioris aevi, & longe recentioris aetatis, non nisi ridicule admodum expectaueris. Legenda, quae eruditae hac de re disseruit MALVUS, in *dissert. de consignato canone*, quae tertia est inter *dissertationes* eius *quatuor, de scriptura sacra*, p. 88. seq. & quae ipse dixi in *hist. eccles. V. T. tom. II. ad per. II. sect. 6. §. 2. p. 991*. Ad noui testamenti libros quod attinet, in veteri ecclesia, ad mini- mum quarto saeculo, iam certum cano- nem obtinuisse, ex ATHANASII pariter ac RVFFINI, quae antea attulimus, testi- moniis, longe est manifestissimum. Im- mo & EPIPHANII adhuc idem compro- bari auctoritate potest, qui, de *apostolicis haereticis* verba faciens, *illi autem*, inquit, *dictis actis Andreae & Thoriae maxima ex parte nituntur, omnino ἀλλότριον τοῦ κανόνος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπαίροντες, alieni a canone ecclesiastico, haeres. LXI*. Immo, iam Ori- genis aetate certum existitisse canonem, ex hisce EVSEBII, de eo loquentis, haud ob- scure colligitur verbis: *In primo libro ex- positionum in euangelium Matthaei, τὸν ἐκ- κλησιαστικὸν Φυλάττον κανόνα*, ECCLESIASTICVM

CANONEM

CANONEM SERVANS, quatuor duntaxat evangelia esse testatur, his verbis: Sicut ex traditione accepi de quatuor evangelis, quae sola sine contradictione in universa, quae sub caelo est, ecclesia Dei recipiuntur; *hist. eccles. l. 6. c. 25.* Hinc viri docti id sibi datum crediderunt, ut paullo adcuratius in tempus, quando novi testamenti canon constitutus est, inquirerent; fueruntque, qui contenderent, canonem evangelicum, seu, qui quatuor evangelia, ut antea dictum, complectebatur, ante Ioannis evangelistae mortem fuisse constitutum; quippe cuius ipse collector fuisse videatur: post mortem vero Ioannis reliquos etiam novi testamenti libros in canonem receptos. Legenda, quae diligenter hanc in rem differit IOENS, in *bibliotheca sacra*, siue *diatribae, de librorum novi testamenti canone*, quae Amstelodami anno 1710. prodit; cumprimis *cap. 5. p. 75. seq.* Nec vero hoc abhorret, modo iterum recte capiatur; apostolos scilicet ipsos, aequae ac alios, qui eadem aetate vixerunt, de aliorum apostolorum scriptis testimonium, quod genuina essent, perhibuisse: quod omnium rectissime Ioannes, qui inter omnes quam diutissime vixit, facere potuit. Ab his cum alii id acceperint, in unum tandem aliquod corpus libri, qui pro genuinis habiti sunt, collecti, & ita canon aliquis, seu collectio sacrorum librorum exorta est. Id vero cum non unica vice, sed sensim factum sit, manifestum, certum aliquod tempus, aut annum designari non posse. Nec aliter haec constitutio capienda, quam quod hac ratione ex testimonio hominum fide dignorum, qui-

ve certi hac de re esse potuerint, constiterit, quinam libri genuini essent, & quo idiomate fuerint scripti. Publica autem ecclesiae auctoritate canonem aliquem constitutum, & hac ratione definitum, quinam libri pro diuinitus inspiratis habendi essent, perperam, & sine fundamento adseritur: quod, ut alios taceam, ex historiae ecclesiasticae fontibus ostendit BASNAGIUS, in *historia ecclesiae, l. 8. c. 5. seq. p. 429.*

Facile autem intelligitur, per huncce doctorum virorum, de canonis constitutione, dissensum, diuinam sacrorum librorum neutiquam labefactam auctoritatem. Id quod contra profanae mentis homines, speciatim COLLINVM, *de la supériorité* notandum, qui non, quod pueri in faba, hic se inuenisse sibi visus est. Cum enim GRABII, atque MILLII testimonio probasset, de tempore constituti canonis nihil definiri certo posse, ipsum inde scripturae canonem incertum reddi, concludit, *de libertate cogitandi, p. 126. seq.* Verum ista de tempore constituti canonis, controversia, ut antea obseruatum, non adeo tanti est momenti, ut inde diuina librorum sacrorum pendeat auctoritas. Quidquid enim de canonis istius constitutione sit, sufficit, quod ex testimonio veteris ecclesiae, aliisque argumentis, constet, quinam libri genuini sint, & quo idiomate scripti. Diuina enim illorum auctoritas ex aliis argumentis, copiosissime supra expositis constat.

XXXII. Diiudicare itaque hinc licet, quinam libri sint canonici; a quibus apocryphi distingui solent: qui, licet pro diuinitus inspiratis habendi non sint, aliquam tamen in ecclesia obtinuerunt auctoritatem; quare & canonicis subinde subiungi solent. *

* Nihil sollempnius, quam ut scripta istius origine viri docti inter se non consentiant. Paullo longius petitur, quod nonnulli

nulli autem, libros quosdam *apocryphos* vocatos, quod in *ἀρχὴν* *arcula*, siue armario iudaico non fuerint repositi; etsi res ipsa, cuius EPIPHANIVS mentionem facit, de *ponder. & mensuris. 4.* vt supra obseruauimus, non plane reiicienda videatur. Nihil planius, quam vt a verbo *ἀποκρύπτειν* *occulere, abscondere*, libri quidam *apocryphi* dicantur, quia sunt *occulsi, absconditi*, hoc est, non ea polleant auctoritate, nec in tam clara luce positi sint, quam alii, qui iis opponuntur. Et hinc facile intelligitur, cur libri quidam, quorum in ecclesia christiana olim vsus aliquis fuit, quive a canonicis distinguuntur, dicantur *apocryphi*. Fallunt enim, qui ideo saltem id factum existimant, quod auctores eorum essent incerti. Namque & inter canonicos, omnium consensu receptos, nonnulli referuntur, de quorum auctoribus certe nihil constat. Veteres discrimen constituere solebant inter libros *canonicos, ecclesiasticos, & apocryphos*. Tradit hanc distinctionem RUFFINVS, per *canonicos* eos intelligens, qui & nobis hoc nomine veniunt; per *ecclesiasticos* autem eos, qui non quidem canonici erant, ob vtilitatem tamen, quam ex eis haurire licet, in ecclesia legebantur. *Quae omnia*, inquit, *legi quidem in ecclesia voluerunt, non tamen proferri, ad auctoritatem ex his fidei confirmandam.* Tum vero de *apocryphis* haec addit: *Ceteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesiis legi noluerunt; exposi. in symb. apost. p. m. 165.* Eodem sensu ATHANASIUS, in *fragmento epist. 39. seu festalis, tom. II. oper. p. m. 40.* discrimen facit inter *βιβλία κανονικῶς, ἀποκρυφῶς, & ἀποκρυφα*. Nimirum inter libros *ecclesiasticos*, huc *ἀποκρυφῶς* requebantur non solum scripta, quae hodie *apocrypha* audiunt, verum etiam *Hermiae pastor, Clementis Romani epistola, Barnabae epistola, canones apostolici, & constitutiones*, quae dicuntur *apostolicae*. Apo-

cryphorum autem nomine veniebant istiusmodi libri, quos canon sexagesimus apostolorum vocat *ἑβδομήκοντα τῶν ἀποστόλων βιβλία*, falso inscriptas impiorum libros; quales erant *euangelia Thomae apostoli; apocrypha quibus utebantur Manichaei; euangelia apocrypha, quae falsauit Lucianus, & alia eiusdem generis.* Et huius quidem ordinis libros *apocryphos* intelligere videtur CYRILLVS Hierosolymitanus, quando, commemoratis viginti duobus veteris testamenti libris canonicis, subiicit: *περὶ δὲ τὰ ἀποκρυφα μὴ δι' ἡμῶν, nihil habeto cum apocryphis commune.* Idem &, cum quatuor noui testamenti euangelia genuina commemorasset, *τὰ δὲ λοιπὰ, inquit, ἑβδομήκοντα καὶ βλῆσθαι τῶν ἄλλων, cetera falso inscripta sunt, & noxia, catechesi IV. p. 66.* Hodie autem *apocryphorum* nomine subinde vel maxime venire illi solent, qui *ecclesiastici* olim dicebantur, immo & speciatim illi, qui canonicis in sacris bibliis iungi solent, & a quibusdam *deuterocanonicis* adpellantur. Licet autem *ecclesiastici* omnes illi dicerentur, qui in ecclesia legebantur, speciatim tamen Iesu Sirachidae libro nomen hocce haesit, qui ideo & hodie *ecclesiasticus* vocari solet.

Ad rem ipsam quod attinet, si vetus testamentum spedes, non alios pro canonicis agnoscimus libros, quam quos ecclesia iudaica olim pro genuinis habuit, quive in canone Ebraeorum exstant; reliquos autem omnes, qui his addi solent, vt, librum Iudithae, sapientiae, Tobiae, Sirachidae, Baruchi, primum & secundum Maccabaeorum, item fragmenta quaedam Estherae & Danielis, hymnum trium puerorum, orationem Asariae & Manassis, multo magis tertium & quartum Esrae, & tertium Maccabaeorum, pro *apocryphis*, hoc est, non canonicis, habemus. Idque eam praecipue ob rationem, quod in hisce libris plurima occurrant, quae cum veritate, aliisque diuinæ inspirationis criteriis aperte pugnant.

pugnant. Hoc, cundo per singulos, exemplis demonstrare possemus, nili instituti ratio hoc prohiberet, & ab aliis iam, praecipue 10. RAYNOLD, in *censura librorum apocryphorum veteris testamenti*, hoc factum esset abunde. Ut vnicum saltem, & quidem *ἐν τῷ παλαιῷ* commemorem, librum quidem *sapientiae*, ob multa praeclara & eleganter dicta, lectu dignissimum lubens fateor. Pro canonico tamen, seu diuinitus inspirato, eum minime habendum, facile intelliget, qui paullo accuratius eum perlegerit. Et ad auctorem quidem eius quod attinet, et si non desint, qui eum Salomoni tribuant, hoc tamen perperam fieri, luculenter tum ab aliis ostensum est, tum & a me ipso quoque, in *hisl. eccles. V. T. tom. II. ad per. II. sect. II. §. 37. p. 647. item ad sect. 7. §. 17. p. 191. seq.* Postestque id vel inde euinci, quod *cap. XI, 14.* aperte indicatur, Iudaeos a gentibus fuisse subiugatos; quod certe in tempora Salomonis minime quadrat. Commemorantur enim ibi *ἐν τῷ ποταμῷ τοῦ θεοῦ* *δινομενόντες, hostes populi* (Dei) *qui illum opprimunt.* Cumque nihilofecius auctor se pro rege Salomone vendit, a fictionis parum decorae imputatione absolui nequit; cuiusmodi quid profecto scriptori *δινομενόντες* non conuenit. Dictio porro phalerata, & rhetorum siccitatis ad nauseam vsque exornata, vti a stili, quo scriptores sacri vtuntur, simplicitate ac maiestate longissime abest, ita animum non tam de veritate sollicitum, quam eloquentiae, etsi fucatae & pictae, laudem quaerentem, arguit: quod eiusmodi est, vt a more, & indole, & adfectu scriptorum *δινομενόντων* plane abhorreat. Istudque studium, rhetorum more cuncta exaggerandi, auctorem eoque abripuit, vt veritatem quoque historicam corrumperet ac deprauaret. Documento esse potest tenebrarum aegyptiacarum descriptio, quae *cap. XVII, 2. & seqq.* extat. Cum enim, inquit, *in istis certum*

BVD. TH. DOGMAT.

deliberatumque esset, populum sanctum opprimere, vinculis tenebrarum irretiti, & compedibus longissimae noctis implicati, tamquam exsules sub tectis coram aeterna providentiā iacuerunt. Cumque putarent, peccata sua latere, & obscuro obliuionis velamine tegi posse, horribiliter dissipati sunt, & spectris contreriti. Ac ne angulus quidem, in quo erant, poterat eos metu liberare, sed sonitus circumfusis incutiebatur eis pauorem, & terribiles laruae occurrebant, quarum conspectu cohorrescebant. Nihil dicam de ampullis verborum, quas facile hic obseruare licet, sed huius saltem mentionem iniicio, de spectris, larisque horribilibus, sonitibusque, terrorem Aegyptiis incutientibus, nihil plane commemorare Mosen. Nec est quod dicas, auctorem talia forte per traditionem accepisse. Nimis enim manifestum est, eum rhetoricum more hic agere, & omnia congerere, vt tenebras istas, seu terribiles nobis sistat. Non aliunde itaque *ἐν δόγματι & φέρεματι*, quam ex ingenii nimis luxuriantis fecunditate, arcessenda sunt; etsi ceteroquin inde recte concludatur, doctrinam de spectris eo tempore, quo auctor vixit, inter Iudaeos non fuisse incognitam. Nec praetermittere dum, quod *cap. VIII, 20.* dicit: *ἀγαθὸς ὁ θεὸς ἡλθεν εἰς σῶμα ἀνθρώπου, cum hominis fuerim, in corpus inpollutum intravi.* Non enim sine ratione nonnullis obseruatum est, haud obscurae auctorem si non *μετεμψόχου*, certe *προεμψόχου* animarum insinua-re: sane, quo pacto cum intima illa corruptione, quae per naturalem generationem ad omnes propagatur, seu peccato originali, haecce auctoris verba conciliari queant, videre nequeo. Lubens concedo, Pythagoram non fuisse primum doctrinae de *μετεμψόχου* auctorem, sed eam ab Aegyptiis accepisse, nec nego, eam apud varias orientis gentes, ipsos etiam Iudaeos, receptam; inde vero, quod veritati consentanea sit, nondum sequitur. Iudaei enim.

T

nullo autumant, libros quosdam *apocryphos* vocatos, quod in *κρυπτή* arcula, siue armario iudaico non fuerint repositi; et si res ipsa, cuius *EPIPHANIVS* mentionem facit, de ponder. & mensuris c. 4. ut supra obseruauimus, non plane reiicienda videatur. Nihil planius, quam ut a verbo *ἀποκρύπτειν* *occultare, abscondere*, libri quidam *apocryphi* dicantur, quia sunt *occulti, absconditi*, hoc est, non ea polleant auctoritate, nec in tam clara luce positi sint, quam alii, qui iis opponuntur. Et hinc facile intelligitur, cur libri quidam, quorum in ecclesia christiana olim vsus aliquis fuit, quique a canonicis distinguuntur, dicantur *apocryphi*. Falluntur enim, qui ideo saltem id factum existimant, quod auctores eorum essent incerti. Namque & inter canonicos, omnium consensu receptos, nonnulli referuntur, de quorum auctoribus certe nihil constat. Veteres discernim constitutuere solebant inter libros *canonicos, ecclesiasticos, & apocryphos*. Tradit hanc distinctionem *RUFFINVS*, per *canonicos* eos intelligens, qui & nobis hoc nomine veniunt; per *ecclesiasticos* autem eos, qui non quidem canonici erant, ob vtilitatem tamen, quam ex eis haurire licet, in ecclesia legebantur. *Quae omnia*, inquit, *legi quidem in ecclesia voluerunt, non tamen proferri, ad auctoritatem ex his fidei confirmandam*. Tum vero de *apocryphis* haec addit: *Ceteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesiis legi noluerunt; exposit. in symb. apost. p. m. 165.* Eodem sensu *ATHANASIUS*, in fragmento *epist. 39. seu festalis, tom. II. oper. p. m. 40.* discernim facit inter *βιβλία κανονίζουσα, ἀκρινισκόμενα, & ἀπόκρυφα*. Nimirum inter libros *ecclesiasticos*, siue *ἀκρινισκόμενα*, referebantur non solum scripta, quae hodie apocrypha audiunt, verum etiam *Hermæ pastor*, *Clementis Romani epistola*, *Barnabae epistola*, *canones apostolici, & constitutiones*, quae dicuntur *apostolicæ*. Apo-

cryphorum autem nomine veniebant isti-
usmodi libri, quos canon sexagesimus
apostolorum vocat *ψευδανήγαρα τῶν αἰσίων βιβλία*, falso inscriptas impiorum libros;
quales erant *euangelia Thomae apostoli*;
apocrypha quibus utebantur Manichaei;
euangelia apocrypha, quae falsauit Lucianus,
& alia eiusdem generis. Et huius quidem
ordinis libros apocryphos intelligere vide-
tur *CYRILLVS* Hierosolymitanus, quan-
do, commemoratis viginti duobus vete-
ris testamenti libris canonicis, subiicit:
*πρὸς δὲ τὰ ἀπόκρυφα μηδὲν ἔχει κανόν, nihil ha-
beto cum apocryphis commune*. Idem &
cum quatuor noui testamenti euangelia
genuina commemorasset, *τὰ δὲ λοιπὰ, in-
quit, ψευδανήγαρα καὶ βλαβερὰ τυχόντι, ce-
tera falso inscripta sunt, & noxia, catechesi
IV. p. 66.* Hodie autem *apocryphorum*
nomine subinde vel maxime venire illi
solent, qui *ecclesiastici* olim dicebantur,
immo & speciatim illi, qui canonicis in sa-
cris bibliis iungi solent, & a quibusdam
deuterocanonicis adpellantur. Licet autem
ecclesiastici omnes illi dicerentur, qui in ec-
clesia legebantur, speciatim tamen Iesu Si-
rachidae libro nomen hocce haesit, qui
ideo & hodie *ecclesiasticus* vocari solet.

Ad rem ipsam quod attinet, si vetus tes-
tamentum spectes, non alios pro canoni-
cis agnoscimus libros, quam quos ecclesia
iudaica olim pro genuinis habuit, quique in
canone Ebraeorum exstant; reliquos au-
tem omnes, qui his addi solent, ut, librum
Iudithae, sapientiae, Tobiae, Sirachidae,
Baruchi, primum & secundum Maccabaeorum,
item fragmenta quaedam Estherae & Danielis,
hymnum trium puerorum, orationem Asariae & Manassae, multo magis
tertium & quartum Esrae, & tertium
Maccabaeorum, pro apocryphis, hoc est,
non canonicis, habemus. Idque eam prae-
cipue ob rationem, quod in hisce libris plu-
rima occurrant, quae cum veritate, aliis-
que diuinæ inspirationis criteriis aperte
pugnant.

pugnant. Hoc, eundo per singulos, exemplis demonstrare possemus, nisi instituti ratio hoc prohiberet, & ab aliis iam, praecipue IO. RAYNOLDO, in *censura librorum apocryphorum veteris testamenti*, hoc factum esset abunde. Vt vitium saltem, & quidem *ἐν παρόδῳ* commemorem, librum quidem *sapientiae*, ob multa praeclara & eleganter dicta, lectu dignissimum lubens fateor. Pro canonico tamen, seu diuinitus inspirato, eum minime habendum, facile intelliget, qui paullo adcuratius eum perlegerit. Et ad auctorem quidem eius quod attinet, etsi non desint, qui eum Salomoni tribuant, hoc tamen perperam fieri, luculenter tum ab aliis ostentum est, tum & a me ipso quoque, in *hist. eccl. V. T. tom. II. ad per. II. sect. IV. §. 37. p. 647. item ad sect. 7. §. 17. p. 191. seq.* Postestque id vel inde euinci, quod *cap. XI. 14.* aperte indicatur, Iudaeos a gentibus fuisse subiugatos; quod certe in tempora Salomonis minime quadrat. Commemorantur enim ibi *ἱσθρεὶ τοῦ λαοῦ (τοῦ θεοῦ) δουλοῦντες, hostes populi (Dei) qui illum opprimunt.* Cumque nihilosecus auctor se pro rege Salomone venditet, a fictionis parum decorae imputatione absolui nequit; cuiusmodi quid profecto scriptori *θιοπιεύης* non conuenit. Dicitio porro phalerata, & rhetorum silectis ad nauseam vsque exornata, vti a stilis, quo scriptores sacri vtuntur, simplicitate ac maiestate longissime abest, ita, animum non tam de veritate sollicitum, quam eloquentiae, etsi fucatae & pictae, laudem quaerentem, arguit: quod eiusmodi est, vti a more, & indole, & adfectu scriptorum *θιοπιεύων* plane abhorreat. Istudque studium, rhetorum more cuncta exaggerandi, auctorem eosque abripuit, vt veritatem quoque historicam corrumperet ac deprauaret. Documentum esse potest tenebrarum aegyptiacarum descriptio, quae *cap. XVII. 2. & seqq.* exstat. Cum enim, inquit, *inistis certum*

BVD. TH. DOGMAT.

deliberatumque esset, populum sanctum opprimere, vinculis tenebrarum irretiti, & compedibus longissimae noctis implicati, tamquam exsiles sub tectis coram aeterna providentiā iocernerunt. Cumque putarent, peccatu sua latere, & obscuro obliuionis velamine tegi posse, horribiliter dissipati sunt, & spectris conterriti. Ac ne angulus quidem, in quo erant, poterat eos metu liberare, sed sonitus circumfusis incutebat eis panorem, & terribiles lorae occurrabant, quarum conspectu cohorrescebant. Nihil dicam de ampullis verborum, quas facile hic obseruare licet, sed huius saltem mentionem initio, de spectris, larisque horribilibus, sonitibusque, terrorem Aegyptiis incutientibus, nihil plane commemorare Moſen. Nec est quod dicas, auctorem talia forte per traditionem accepisse. Nimis enim manifestum est, cum rhetoricum more hic agere, & omnia congerere, vt tenebras istas, seu terribiles nobis listat. Non aliunde itaque *ἰδῶματα & φῶματα*, quam ex ingenii nimis luxuriantis incredulitate, arcessenda sunt; etsi ceteroquin inde recte concludatur, doctrinam de spectris eo tempore, quo auctor vixit, inter Iudaeos non fuisse incognitam. Nec praetermittendum, quod *cap. VIII. 20.* dicit: *ἀγαθὸς ὁν ἦλθεν εἰς αὐτὰ ἀμάρταν, enim bonus fuerim, in corpus impollutum intrani.* Non enim sine ratione nonnullis obseruatum est, haud obscure auctorem si non *μετ-μύχισιν*, certe *περίπαρξιν* animarum insinuare: sane, quo pacto cum intima illa corruptione, quae per naturalem generationem ad omnes propagatur, seu peccato originali, haecce auctoris verba conciliari queant, videre nequeo. Lubens concedo, Pythagoram non fuisse primum doctrinae de *μετ-μύχισιν* auctorem, sed eam ab Aegyptiis accepisse; nec nego, eam apud varias orientis gentes, ipsos etiam Iudaeos, receptam; inde vero, quod veritati consentanea sit, nondum sequitur. Iudaei

T enim.

enim, qui hanc sententiam admisisse dicuntur, eam non a maioribus suis, sed aliis accipere gentibus; adeoque reliquis erroribus suis, quibus veram doctrinam contaminarunt, admiscuerunt. Sed plura non addo; cum exemplo saltem quodam demonstrare animus fuerit, qua ratione canonica libri cuiusdam auctoritas sit diuindicanda.

Ecclesiae quousque hic in censum veniat testimonium, ex iis, quae ad thesin praecedentem copiose disputauimus, patet. Hoc, si probe teneatur, recte eodem, ad nostram de apocryphis libris sententiam tuendam, vtetur. Etenim ad vetus testamentum quod attinet, positum est extra omnem controuersiam, veterem ecclesiam iudaicam non alios libros & pro genuinis, & pro canonicis agnouisse, quam qui in Ebraeorum canone exstant, quosue & nos pro canonicis habemus. Nec in primitiua ecclesia christiana alios pro canonicis habitos, MELITONIS pariter ac ORIGENIS testimonio supra iam comprobauimus. Liceat tamen hic addere; in eo inter MELITONEM & ORIGENEM discrimen aliquod intercedere, quod ille libellum *Ezther* omittat, quem hic diserte nominat. Interim vterque in numero librorum, quod sint XXII, conuenit, cum MELITO libellum *Ruth* separet a libro iudicum, quem cum eo coniungit ORIGENES; qui & libros Maccabaeorum extra canonem esse, diserte addit. In canone ultimo concilii Laodicensi itidem viginti duo libri canonici veteris testamenti numerantur, interque eos liber *Ezther*: *Ieremiae* autem, praeter *lamentationes*, adiunguntur liber *Baruch*, & *epistola Ieremiae*. Et hac ratione etiam CYRILLVS, *catechesi* IV. p. 61. ATHANASIVS, in *fragmento epistolae festalis*, tom. II. oper. p. 39. & auctor *synopsos*, quae ATHANASIO tribuitur, libros veteris testamenti recensent, nisi quod librum *Ezther* a ex canonicorum numero omittant: librum

quoque *sapientiae, ecclesiasticum; Iudithae* porro atque *Tobiae*, itemque *Maccabaeorum*, extra canonem esse, diserte pronuntiant. Ex sequentis aetatis doctoribus nonnulli MELITONEM, alii ORIGENEM sequuntur: quos inter, cum tantum ratione libri *Ezther* dissensus intercedat, hunc non adeo magni momenti esse, quilibet facile intelliget. Fatentur itaque etiam doctissimi inter Romanenses viri, veteris ecclesiae, qua verus testamentum, canonem eundem fuisse cum canone Iudaeorum; adeoque & nobis, quod eandem sententiam sequamur, vitio vertere nequeunt; cum; si ecclesiae hic aliqua est auctoritas, longe maior veteris erit, quam recentioris; quamquam huius reuera hic nulla sit; conf. LVD. EL. DV PIN, *dissert. praetliminari super biblia*, tom. I. l. 1. c. 1. §. 4. p. 8.

De nouo testamento cum nulla fere hodie sit controuersia, non est, vt plura addamus. Dubitatum sane olim fuit, de altera epistola Petri, de posterioribus duabus Ioannis, deque epistola Iacobi & Iudae; porro & de epistola ad Ebraeos, cum primis autem de apocalypsi Ioannis. Hinc & aliquando nonnulli ex hisce in antiquis librorum sacrorum, quas supra exhibuimus, recensionibus, omittuntur. Vitioque adeo & quibusdam nostrae ecclesiae doctoribus verti non debuit, quod & ii in illis pro canonicis recipiendis aliquando haesitauerint. Postquam autem cuncta adcuratiori studio discussa, & explorata sunt, nullum temere, cur recipi non debeant, superesse potest dubium. Valde autem vero est simile, Marcionitarum haeresin occasionem hisce dubitationibus, quae quondam tertii & quarti saeculi doctorum mentes occuparunt, dedisse. Ex TERTVLLIANI enim, *aduersus Marcionitas* libris, itemque ex EPIPHANIO, *haeresi* XLII. constat, Marcionem, & qui eum sequuti sunt, praeter paucos alios, non agnouisse *epistolam Pauli ad Ebraeos, epistolas catho-*
licas,

licas, & apocalypsin Ioannis. Quae quidem haereticis, cum saeculo secundo longe lateque diffusa esset, plurimis occidentalibus pariter ac orientalibus ecclesiae doctoribus, velut necessitas quaedam, de horum librorum, quos ab apostolis scriptos Marcionitae negabant, auctoritate disputandi, est imposita. Cumque, ut credere par est, non omnes aequae validis argumentis contra Marcionitas pugnarent, fieri utique potuit, & reuera etiam factum est, ut saeculo tertio nonnulli ex orthodoxis ecclesiae doctoribus de horum librorum & auctoribus, & auctoritate dubitarent. Quae tamen dubitationes eo minus eorum labefactare auctoritatem poterunt, quod alii rursus, hisque antiquiores, quorumque adeo testimonio plus omnino hic tribuendum, eandem confirmarent. Nullus ex omnibus istis libris fuit, de quo diutius & pertinacius disputatum, quam *Ioannea apocalypsis*: interim quatuor insignes saeculi secundi doctores ipsam producit EUSEBIUS, qui librum huncce & *Θεσπυριανον*, & a Ioanne ipso scriptum, adeoque canonicum esse agnouerunt; Iustinum martyrem, Irenaeum, Apollonium, atque Theophilum Antiochenum; *hyst. eccles. l. 4. c. 18, & 24. l. 5. c. 8, & 18.* Quibus cum & plures alii accesserunt, tertii quartique saeculi dubitationes non adeo magnum hic trahere momentum, palam est. Certe TERTULLIANUS ita hac de re loquitur, inde haud difficulter ut colligas, communiter fere ecclesiae consensu saeculo secundo receptam fuisse apocalypsin. *Habemus, inquit, Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensitus, in Ioannem stabit auctorem, lib. IV. contra Marcion. c. 5.* Vbi recte nonnulli monent, non ORIGINEM, sed *originem* legendum, ut sensus

sit: ab omnibus episcopis, quotquot fuerant inde a TERTULLIANO tempore, vsque ad primam *originem*, Ioannem pro apocalypseo auctore habitum. Pari ratione de epistola ad Ebreaeos censendum. Quae de ea ORIGINIS fuerit sententia, supra exposuimus, ex EUSEBII *hyst. eccles. l. 6. c. 25.* Cum tamen ipse ORIGENES subiiciat *ἡ γὰρ ἐκτὸς τοῦ ἀρχαίου ἀνδρὸς ὡς πάλου αὐτὴν παραδεδύκεται* non enim praeter rationem prisci viri eam Pauli esse tradiderunt; fuisse inde ante eius tempora, liquet, qui non dubitarent, a Paulo hanc epistolam scriptam, diuinaeque adeo esse auctoritatis. Et idem de reliquis quoque libris demonstrari posset, de quorum auctoritate dubitatum fuit, si diutius huiusce immorari fas esset. Id potius addimus, non sine ratione quibusdam obseruatum esse, ex istis quorundam dubitationibus colligi non posse, hosce libros eo tempore ab ecclesia non fuisse receptos, aut in canonem relatos; id enim eos non negasse, sed dubitasse saltem, an iure in canonem relati fuerint. Quae dubitatio eo minorem adhuc, ad labefactandam librorum istorum auctoritatem, vim habet, quo imbecilliores sunt, quibus ad eam induci fuerunt: rationes; quod ostendere pronum esset, nisi iam ab aliis hoc factum scirent. Legenda, quae adcurate hac de re obseruat IONENS, in *bibliotheca sacra, sive de librorum noui testamenti canone, c. 32. dist. 3. p. 384. seq.* ubi rationes, quibus induci veteres sunt, ad auctoritatem horum librorum in dubium vocandam, ordine recenset, & sub examen reuocat; quemadmodum & c. 6. *dist. 3. p. 174. seq.* haud perfunctorie ostendit, dubitationes quorundam tertii quartique saeculi doctorum non ob stare, quo minus ecclesia istius aetatis, libros hosce pro canonicis habuerit.

§. XXXIII. Ex eadem etiam auctoritate scripturae sacrae diuinae, ceterisque adfectionibus, antea commemoratis, sequitur, scripturam

sacram genuinum in theologia esse principium cognoscendi; simulque vnicam fidei & vitae nostrae regulam atque normam. Si quid enim omnibus hisce requisitis non gaudet, id nec pro cognoscendi principio, nec pro genuina fidei & vitae regula haberi potest. Vnde maximopere falluntur, qui aliud cognoscendi principium praeter scripturam sacram, quae sola merito hocce sibi vindicat, comminiscuntur. *

* Quod per *cognoscendi principium* nihil aliud, quam vltimam cognitionis nostrae, in rebus ad salutem spectantibus, intelligamus causam, nemini obscurum esse potest. Manifestum quoque est, quod eiusmodi principium debeat esse certum, euident, per se notum, atque sufficiens ad ea omnia demonstranda, quae inde deduci debent. Quod si ex hisce principii requisitis vel vnicum desit, non amplius principii premerebitur nomen; cum, quae certo ad salutem consequendam cognoscere debeamus, inde deduci nequeant. Vt ergo, quae diximus, rite confirmemus, duo paucis demonstranda sunt: scripturam sacram in rebus ad salutem spectantibus omnibus hisce gaudere requisitis; praeter scripturam sacram autem nihil omnino nominari posse, cui ista principii requisita conueniant. Atque scripturam quidem sacram non tantum veram esse, seu ea vbique tradere, quae veritati sunt consentanea; sed & certam, seu ea id facere ratione, vt nefas, immo stolidum plane sit, vel minimam de iis, quae tradit, animo fouere dubitationem, ex ipsa eius diuina inspiratione, quam antea aditruimus, fuit. Non minus etiam antea euictum, eam in iis, quae ad vitam & fidem pertinent, claram esse atque perspicuam. Potest etiam per se nota dici, dum fides diuina, qua diuina eius auctoritas creditur, ex spiritus sancti testimonio per ipsam scripturam, legitimamque eius traditionem, in nobis producit: inter argumenta etiam, quae fidem humanam propternat, praecipua & pleraque, ex ipsa scripturae sacrae, qua res ipsas in ea propositas, qua stilum etiam atque loquendi mo-

dum, natura ac indole depromuntur. Eam denique sufficientem esse, seu omnia ea, quae cognitu ad salutem consequendam sunt necessaria, continere, itidem ex iis, quae copiose supra hac de re disputauimus, abunde liquet.

Hinc & in ipsa scriptura sacra ad eam ailegamur, quoties de vera ad vitam atque salutem via quaestio est. *Scripturam* nos *scrutari* ipse leruator iuber, cum non sine ratione Iudaei existimauerint, se in ea vitam aeternam inuenire, siquidem & illa de Christo testetur, Ioan. V. 39. de Christo, inquam, qui solus est via ad salutem, veritas, & vita, Ioan. XIV. 6. Pari ratione & Paulus Timotheum laudat, ab ineunte aetate sacras quod didicisset litteras, quippe quae possint eum *erudire ad salutem per fidem in Christum Iesum*, 2. Tim. III. 15. Fontem ergo vnicum, seu principium ostendit, ex quo cuncta, quae ad salutem creditu sunt necessaria, sint haurienda. Idque porro confirmat, dum scripturam *utilem* esse, ideoque ea omnia continere dicit, quae faciant ad διδασκαλιαν, ad διερχον, ad *μαρτύριον*, ad *παιδείαν* & *δικαιοσύνην*, vt homo Dei perfectus sit, ad omne opus bonum rite praeparatus; v. 16, 17. conf. Ef. VIII. 20. 2. Cor. IV. 6, 2. Petr. I. 19.

Atque haec cum ita se habeant, non possunt non magnopere falli, qui aliud cognoscendi in rebus theologicis principium, adeoque & aliam ad salutem viam, quam scripturam sacram, eligunt. Quos inter primo loco nobis notandi sunt, qui ipsam *rationem* eousque euehunt, in tantum ea abutentes, in quantum plus, quam par erat, illi tribuunt. Quod vt eo rectius constet,

constet, id praecipue observandum, duplicem vocis huius esse significationem, quae quidem hic in censum veniat. Aut enim ipse intellectus hominis hoc nomine denotatur, cum facultatibus suis ac operationibus; aut axiomata quaedam, seu propositiones universales, & ita evidentes, ut de illarum nemo dubitare queat veritate; quae & *principia* vocari solent. Idem hoc est, ac quod alii dicunt, rationem vel *subiectivae* spectari posse, vel *obiectivae*. Priori itaque modo si vox ista accipitur, simulque, prout re ipsa in hominibus post lapsum est, consideretur, in rebus naturalibus, quo nomine & morales pariter ac civiles comprehendimus, rationem, etsi imbecillitatibus ac infirmitatibus variis laboraret, facileque a recto aberret tramite, non omni tamen vi veritatem cognoscendi destitutam, lubentes fatemur. Quotidianam enim hoc omnes conducit experientia. In rebus autem divinis, quae *πνευματικῶς* diiudicandae sunt, ratio sibi relicta, caeca est, 2. Cor. IV, 4. obscurata, tenebrisque involuta, Ephes. IV, 18. V, 8. adeo, ut homo *φωτισμὸς* nihil eorum, quae sunt spiritus Dei, percipere valeat, 1. Cor. II, 14. Quin immo, cum eiusmodi hominum intellectus pravarum cupiditatum obnoxius sit dominio, non potest non, quod spiritus sanctus de consilio Dei, homines ad salutem perducendi, docet, reiicere, damnare, repudiare, adeo ut mera stulticia illi videatur, 1. Cor. II, 14. Tantum itaque abest, ut ratio hoc modo accepta principium cognoscendi sit in theologicis, ut eam potius coercendam, atque captivandam ipsae doceant divinae litterae; conf. Rom. VI I, 6, 7. 2. Cor. X, 5. coll. Rom. XVI, 26. Coloss. II, 8. Interim usum rationis, hoc etiam modo acceptae, organicum, nemo sanae mentis reiecerit; cum ratio, quantumvis caeca & corrupta, maneat tamen ratio, qua homo cognoscit, iudicat, ratiocinatur; cuius & in omnibus, quae cognosci pos-

sunt & debent, ita & in theologicis usus est; siquidem sine ratione, seu intellectu, eiusque facultatibus, nihil omnino sciri & cognosci potest. Quodsi ergo corrigatur, emendetur, lumineque divino perfundatur, recte etiam, quae sunt spiritus Dei, cognoscit ac iudicat; quod fidei, adeoque & ipsius salutis primum est initium. Si porro per *rationem* intelligantur principia rationis, primo quidem dispiciendum, an reuera etiam hocce nomen teneatur. Subinde enim contingit, praesertim in iis, quae ad vitae praxin pertinent, ut homines certas vitae regulas, pravis eorum cupiditatibus respondentes, formet, quas perperam pro principiis rationis venditant. Principia vere talia aut *formalia* sunt, ut in scholis loqui solent, aut *materialia*. Priora, cum ad formam modumque rite argumentandi spectent, non possunt non, ut in aliis scientiis, ita & in theologia quotidie usurpari. Nulla enim sine illis probatio, nulla demonstratio rite procederet. Sed cum obiectum, in quo principia illa vim suam exerant, aliunde accedere debeat, manifestum est, quod & ista, cum de principio cognoscendi, hoc est, tali quaeritur, in quo omnes conclusiones continentur, in censum non veniant. Materialia principia pro partium, quae philosophiam constituunt, varietate, varia sunt, aliaque ad theologiam naturalem, ad physicam alia, alia denique ad philosophiam practicam pertinent. Ex quibus cum prima hic maxime locum inueniant, de omnibus tamen observandum, quod suis circumferantur limitibus, quos excedere nequeunt. Formantur enim ista principia ex ideis claris & perspicuis, quas rerum consideratio nobis suppeditat. Vbi ergo obiectum intellectus vim superat, nullae existunt ideae, ex quibus principia progignantur. Huiusmodi autem plurima sunt ex iis, quae scitu crediturque ad salutem sunt necessaria. De modo enim reconciliandi

homines lapsos cum Deo, & dogmatibus connexis, Christo *θεωλογηται*, mylerioque trinitatis, ratio nihil cognoscit. Sunt haec, vt reliqua mysteria, longissime supra eius sphaeram posita. Cum tamen ad salutem sint necessaria, manifestum est, rationem non omnia cognoscere, quae ad huncce finem consequendum pertinent; eiusque principia, licet in suo genere sint verissima, non tamen eosque pertingere, quousque nos theologia ducit; adeoque principii cognoscendi vicem in rebus theologicis sustinere non posse. Id vero dum negamus, non omnem prorsus rationis vsum reicimus, vt ex hadenus dictis patet; quod & copiosius B. MYSAEVS noster ostendit, de *usu principiorum rationis* &c. l. 2. c. 2. p. 204. seq. Iungenda & quae dixi in *institution. theol. mor. part. I. cap. I. sect. 2. §. 21. seq. p. 68. seq.*

Audiendi porro nec illi sunt, qui in rebus ad fidem ac vitam spectantibus, ad reuelationes, immediate a Deo profectas, recurrunt. Enimvero, reuelationes istae aut *particulares* sunt, quae quibusdam saltem obtingunt hominibus, aut *vniversales*, quarum omnes ac singuli participes fieri possunt. Particulares hic in censum non veniunt, cum principium cognoscendi ita comparatum esse debeat, vt omnibus ac singulis hominibus vita ad salutem consequendam per illud ostendatur. Si ergo non aliud principium cognoscendi daretur, quam talis reuelatio, sequeretur, non alios quoque homines, quam illos, quibus ea obtingeret, de ratione ad salutem perueniendi certos esse posse; quod plane absurdum foret. Praeterea, licet in veteri testamento, & circa initium noui, quibusdam eiusmodi reuelationes obtigerint, quae ad salutis viam, quam sacrae litterae monstrant, confirmandam, aut magis illustrandam & explicandam pertinent; post clausum tamen noui testamenti canonem eiusmodi quid non amplius expectandum

esse, luculenter, ni fallor, & rationibus firmissimis supra ad §. 8. huius capitis demonstrauimus. Quod si vniuersalem quis reuelationem intelligat, quae omnibus hominibus obtingat, aut obtingere queat, nisi impedimentum ipsi adferant, quorum illi tendunt, qui *lumen* aliquod *internum*, omnibus inlustrum, aut *verbum* aliquod, vel *adloquium internum*, statuunt: tum quidem euincendum prius est, eiusmodi *lumen*, a dictamine conscientiae diuersum, aut *verbum internum* dari. Frustra vero istud adferi, supra itidem ad cap. I. §. 15. euicimus. Repugnant praeterea scripturae effata, quae antea attulimus, quaeue ad ipsam scripturam nos ablegant. Cumque sufficienter in ea omnia, quae ad fidem & vitam pertinent, contineantur, non est, vt a reuelatione, tot illusionibus insuper obnoxia, ea expectemus. Paucis: reuelationes istae aut idem continent, quod scriptura sacra docet, aut diuersum quid. Si illud sit, iis opus non est, cum longe tutius ex scriptura ista hauriantur, quam ex reuelatione quadam. Sin posterius, vel hoc nomine itatim ceu spuriae reiciendae sunt; cum Paulus etiam *angelum*, qui *aliud euangelium praedicauerit*, quam quod *ipse praedicauit*, quodue in scriptura sacra nobis exhibetur, *anathema esse* iubeat; Gal. I. 8.

Sed & isti a recto hic aberrant tramite, qui *traditiones*, quas vocant, & quidem *ἀγῶγας*, pro cognoscendi principio nobis obtrudunt, aut saltem scripturae sacrae adiungunt, & vt concilii Tridentini patribus loqui placuit, *pari pietatis affectu ac reuerentia suscipiendas ac venerandas* contendunt, *sess. IV. decret. I. p. m. 28.* Cum enim illi Tridentini doctores de traditionibus loquantur, *tum ad fidem, tum ad mores spectantibus*, iisque vel *orctenus a Christo, vel a spiritu sancto dilatis, & continua successione in ecclesia catholica conseruatis*; ostendere quoque debuissent, quacnam istae tradi-

traditiones sint? unde nobis conter, eas oretenus vela Christo, vel a spiritu sancto dictatas? qua ratione continua successione in ecclesia aut propagatae sint, aut propagari poterint? cumque facile fieri queat, vt spuriae traditiones iis, quae pro genuinis venditantur, admisceantur, quae ratio sit, has ab illis discernendi? Haec autem omnia cum ita comparata sint, vt nihil solidi ad ea responderi queat, simulq; euincant, traditiones non posse non longe esse incertissimas, magnopere deciperet se ipsum, qui eas pro cognoscendi principio adsumere vellet. Quod enim BOSSVETVS, in *expositione Condomiensis*, cap. 18. dicit, eam traditionem apostolicam esse, cuius certa assignari origo nequeat: plane ludicrum est. Multa enim mendacia, multae circumferuntur errores, quorum nos plane origo laet. Nec adiungi traditiones scripturae sacrae possunt, nisi hanc simul imperfectionis ac obscuritatis arguere velis: quod, vt traditionum defensores sibi religioni non ducunt, ita simul, quam abiectione de scriptura sacra sentiant, significant. Immo, dum scripturae sacrae auctoritati, in gratiam traditionum, quantum possunt, detrahunt, nec tamen traditiones suas in tuto collocare queunt, nihil aliud agunt, quam vt ipsam religionis christianae veritatem profanorum hominum ludibrio exponant. Recte id observatum Baelio, in *dictionary bist. crit. tom. II. p. 223*. De PETRO enim NICOLLIO ibi verba facit, qui in quibusdam libellis, gallico idioma te scriptis, id omni conatu agit, vt euincat, non posse quemquam ex scripturae sacrae lectione certam ad salutem inuenire viam. At cum traditio profecto longe adhuc incertior sit, quid aliud inde sequitur, quam certam prorsus non dari salutem consequendi rationem? Rectam hanc ad pyrrhonismum viam esse, non sine fundamento, inde concludit Baelius. Nostram porro sententiam scripturae dicta, antea

iam adlata, confirmant, quae ad totam nos ablegant scripturam: quae & cum plenissime tradat, quae ad fidem vitamque scitu necessaria sunt, ecquid opus est traditionibus? Cum nondum litteris consignata essent, quae ad hominum faciunt salutem, traditionibus vtique, ore propagandis, locus erat: quas cur hodie in tanta scripturae sacrae luce admittere debeamus, ne minima quidem adparet ratio. Cum autem apostoli, quae litteris consignabant, viua etiam voce praedicarent; & vice versa, quae viua voce praedicabant, etiam litteris consignarent, recte Paulus Thessalonicenses adhortari potuit, vt tenerent *παράδοσις*, traditiones, quas *ἡμεῖς διὰ λόγου, ἡμεῖς διὰ ἐπιστολῆς* edocti essent, 2. *Thessal. II, 15*. Et eiusmodi quoque traditiones *ἡγγραφήν*, siue, quibus ea confirmantur, quae iam in scriptura sacra exstant, veteris ecclesiae doctores intellexerunt, quando subinde ad eas prouocarunt; qua de re deinceps plura.

Vt de consensu doctorum veteris ecclesiae auctoritate aliquid addamus, necesse non est, cum ex haecenus dictis haec quoque facile diiudicari queant. Ecclesia enim, ad cuius auctoritatem aliquando prouocare solent, non alia, quam visibilis, seu externa intelligi potest. Haec autem, vt erroris periculo, vel experientia teste, est obnoxia, ita in multas ecclesias particulares est dispersa: quae vt dogmatibus opinionibusque nimium quantum ab se inuicem discrepant, ita non aliunde, quam ex ipsa scriptura sacra, quaenam aut vera sit, aut ad veritatem proxime accedat, diiudicamus. Verae enim ecclesiae non alios esse characteres, quam doctrinae sacrae puritatem, & legitimam sacramentorum administrationem, suo loco demonstrabitur. Vocatur equidem ecclesia *columna & stabilitamentum veritatis*, 1. *Tim. III, 15*. sed passim, vt dudum viris doctis obseruatum, hoc est, quod veritati caelesti ceu basi sit superstructa,

structa, vt Paulus ipse hoc explicat, *Ephef. II, 20*. Patrum vero, quos vocant, eorum praecipue, qui quinque saeculis prioribus vixerunt, auctoritas, eo minus pro cognoscendi principio adsumi potest, quo certius est, eiusmodi consensum frustra in omnibus fidei capitibus iactitari, quoque apertius constat, nullum temere veteris ecclesiae esse doctorem, in quo non errores grauissimos notare liceat.

Ex eo vero, quod scriptura sacra est cognoscendi in rebus diuinis vnicum principium, sequitur etiam, eam vnicam esse fidei atque vitae normam. Quod, qui serio credit, non ore tantum profiteri, sed vita ipsa moribusque testari debet. Sunt namque plurimi, qui hac in re nobiscum

plane se consentire autumant, semperque in ore habent, scripturam vnicum esse cognoscendi principium, vnicam fidei ac vitae regulam. At, si paullo adcuratius, quo pacto ipsimet vitam instituant, dispicias, non scripturam, immo subinde ne rationem quidem rectam, sed adfectus, prauasque cupiditates, exempla aliorum, consuetudinem receptam, seu vitae normam, regulamque eos sequi, deprehendes. Quo ipso satis declarant, se aut nescire, quid dicant, credantue, aut minime ex animi sententia loqui, quando scripturam se pro fidei vitaeque regula habere contendunt; turpissimaeque adeo hypocriteos iure meritoque reos agi.

§. XXXIV. Sequitur hinc etiam, quod ad hancce normam ac regulam controuersiae fidei exigi ac diiudicari debeant. Supremus nimirum eiusmodi controuersiarum iudex est ipse spiritus sanctus, qui per scripturam sacram nos verum a falso discernere conducet. * Adplicatio autem sententiae a iudice hoc pronuntiatae ad quaestionem specialem, ab omnibus quidem christianis, praecipue tamen ab ecclesiae doctoribus fieri potest, ac debet. **

* Spiritus enim sanctus est, qui per scripturam sacram loquitur, dum ipsemet eam inspirauit; quicq adeo, accedente legitima adplicatione, homines de veritate convincit, reluctantes autem per internum conscientiae testimonium redarguit, etsi plurimi eius vim impediunt, efficiantque ipsimet, ne illud sentiant. Hic nimirum est, qui *ἐκκαλεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἀμαρτίαν, Io. XVI, 8*, quicque *nos ducit in omnem veritatem, v. 13*. Vnde & apostoli, in concilio Hierosolymitano congregati, dicunt: *visum est spiritui sancto & nobis, act. XV, 28*. Iisdem itaque rationibus, & scripturae dictis, quibus antea probauimus, scripturam sacram vnicum esse cognoscendi principium, demonstrari etiam potest, solum spiritum sanctum, supremum esse in controuersis theologicis iudicem. Luculentam

cumprimis sunt verba *Esaias vatis, c. VIII, 19, 20*. Reprehendit enim primo eos, qui pythonas atque hariolos consulebant, tum verum in rebus dubiis iudicem designans; *nonne, inquit, populus Deum suum consulturus est? pro viuientibus mortuos (consultat?)* Tum & vocem iudicis, scripturam sacram indicat: *legem & testimonium (consultant) &c.* Intelligendum autem hoc est, de rebus ad fidem ac vitam spectantibus. De verborum enim significationibus, & aliis rebus friuolis ac inanibus, quoties theologi disceptant, quod haud adeo infrequens est, iudicium spiritus sancti expectare velle, absolum non minus, quam impium est; aut, si omnino expectare velint, tampridem a Paulo apostolo sententiam pronuntiatam fiant: *Si quis diuersam docet doctrinam, neque accedit sermonibus*

nibus domini nostri Iesu Christi, & ei, quae secundum pietatem est, doctrinae, is inflatus est, nihil sciens, sed insaniens circa quaestiones ac pugnas de verbis, ex quibus invidia &c. i. Tim. VI, 3. 4. De re autem, momentum aliquod trahente, & ad vitam recte instituendam, fidemque pertinente, si dubium aliquod suboriatur, tolli illud omnino potest, si modo adplicatio scripturae recte instituitur. Quod enim controversiae theologiae in infinitum trahantur, & pars utraque dissentientium penes se stare veritatem pertendat, etsi alterutram errare necesse sit; non ex defectu iudicis, aut sententiae ab eo prolatae, sed litigantium oritur pertinacia, qui pravis adfectibus, praedudicatis opinionibus, aliisque causis praepediti, veritatem aut non agnoscunt, aut non admittunt, aut se victos fateri nolunt. Quae cum ita se habeant, visibili quodam controuersiarum iudice opus non esse, intelligitur. Et, cur disputemus, num eodem opus sit? cum nullibi terrarum eiusmodi detur, nec a Deo constitutus sit. Talis enim, si intelligatur, qui scripturam ad quaestiones subortas adplicat, simul tamen, si non recte adplicet, erroris periculo est obnoxius, quilibet ecclesiae doctor, immo, quilibet christianus, iudex vocari poterit. Sin talis, cui a Deo concessum sit, adplicationem ita institueret, vt extra omne erroris ac deceptionis periculum constitutus sit; demonstrandum est, quisnam ille sit, & quod a Deo ipsi eiusmodi quid sit concessum. Num forte Romanus pontifex erit? At, vbi nam existat infallibilitas, qua gaudeat, privilegium? Errauit Petrus ipse, quem pro primo, frustra licet, Romanae ecclesiae venditant episcopo, Galat. II, 11. Errarunt plurimi ex Romanis episcopis, & vel ipsi non dissentientibus Romanensibus, in grauissimas prolapsi sunt haereses. Primum etiam saeculorum ecclesia numquam credidit, Romanos praefules extra erroris

positos esse periculum; vt alibi ex instituto demonstratur. Et qui nobis persuadebunt, Romanum pontificem esse iudicem controuersiarum, falli nescium? cum in ipsa Romana ecclesia plurimi sint, qui hoc diserte negent; vt i vel ex iis, quae nostra aetate de bulla Clementis XI. vnigenitus disputata sunt, & adhuc disputantur, abunde liquet.

** Cum quilibet iustus sua fide viuat, Habac. II, 4. Rom. I, 17. certus etiam esse debet, vtrum veritatem teneat, ne pro Iunone nubem, pro thesauro carbonem, amplectatur. At, qui certus esse potest sine examine, sine exploratione? praesertim si quaestiones in vtramque agitentur partem. Hinc & ad omnes homines, salutis suae cupidus, spectat illud apostoli: *ναρτα δοκιμαζειν*, i. Thessal. V, 21. & illud Ioannis: *ne cuius spiritui credite, sed spiritus explorate, an ex Deo sint?* i. ep. IV, 1. immo, illud seruatoris: *cauete falsos prophetas*, Matth. VII, 15. Nec est, quod obuertas, non omnes, immo paucissimos, ad controuersias, quae de fidei dogmatibus oriuntur, diiudicandas aptos esse; siquidem a nemine rite hoc fieri queat, nisi linguarum originalium, quibus sacri scriptores vsi sunt, historiarum insuper, & antiquitatum, reliquarumque artium & scientiarum, sine quibus legitima scripturae interpretatio non recte procedit, longe fit pericissimus, adeoque exquisita eruditione instructus: ea porro mentis qua intellectum, qua voluntatem dispositione gaudeat, quae ad veritatem inueniendam, & inuentam amplectendam, omne aptum reddat. Quae quidem omnia cum raro admodum in eos etiam cadant, qui doctorum munere funguntur; multo minus a reliquis esse expectanda. Atque solent haec, & alia eiusmodi, Romanenses nobis occinere, non perpendentes, quod traditionum, quas pro scriptura nobis obtrudunt, longe maior adhuc sit difficultas. Est vero iterum

monendum, sermonem hic tantum esse de rebus magni momenti, iis scilicet, quas omnes, qui aeternae salutis compotes fieri volunt, scire credereque necessario oportet, minime autem de scholasticorum nugis, aut aliis rebus inanibus, de quibus subinde theologi altercati solent. De illis autem, cum scriptura sacra nos erudiat ita, ut quilibet sana mente praeditus, & fundamenta sacrae doctrinae tenens, scripturamque in versione, sensum eius recte exprimente, legens, eas & intelligere, & adeo, quae de iis in quaestionem veniunt, quousque veritati consentanea sint, diiudicare queat: quemlibet etiam, qui ita comparatus est, etsi earum rerum, quae hominem eruditum faciunt, expertus sit, ad hoc idoneum esse, dubitari nequit. Interim non negamus, ecclesiae doctorum praecipua quadam ratione esse, ut, quae in controuersiam veniunt, ad scripturam sacram, seu vnicam fidei ac vitae regulam ac normam exigant ac diiudicent; quemadmodum & prae reliquis ad hoc idonei censentur. Cum enim pastores sint, qui *gregem Christi pascere*, hoc est, salutari doctrina imbuiere debeant; *1. Petr. V, 2. actor. XX, 28.* luposque ab eodem arcere; *Ioan. X, 12.* diiudicare vtrique adcurate debent, quatenam doctrina aut cetera vera accipienda, aut cetera falsa & erronea repudianda sit; conf. *Mal. II, 7.* Eo magis nimirum hoc ab iis requiritur, quod non tantum sui ipsius, ut reliqui, sed totius quoque ecclesiae, cui praesunt, curam gerere debeant. Recte itaque etiam faciunt, si aliquando, postulante id ecclesiae necessitate, plures in vnum coeant, collatisque symbolis, animoque per preces rite praeparato, in veri-

tatem inquirant, uti in concilio Hierosolymitano factum, *actor. XV, 2. seq.* Facilius, cum plurium coniungitur perspicacia, inuenitur veritas; maiorque precum, si socientur, vis est atque efficacia, iuxta promissionem seruatoris, *Matth. XVIII, 19.* Simul tamen negandum non est, si eiusmodi congregationes non ita, ut par est, instituuntur, prauisque potius adfectibus, quam veritatis inquisitioni concedatur locus, eas ad veritatis potius oppressiorem, quam manifestationem valere: quod plurimorum conciliorum exempla testantur. Nec, quae illis tribuitur, quaestionum, de quibus disceptatur, decisio ita intelligenda, ac si illorum standum cadendumue sit auctoritate; cum non magis vniuersi extra omne erroris periculum constituti sunt, quam singuli; sed tum demum admittenda, si per eam conuincamur, eos scripturam sacram & recte interpretatos, & rite ad quaestionem, de qua dubitatum, eandem adplicasse. Vnde simul, quis in hac diiudicatione obseruandus sit modus, intelligitur. Quaestionis ante omnia status rite formandus; rationes, quae ad eam aut adfirmandam, aut negandam valeant, probe ponderandae; locorum scripturae, in quibus de isto dogmate agitur, diligenter eruendus est sensus; & tum denique summa, qua fieri potest, circumspectione adplicatio ad quaestionem propositam instituenda. Praeter ecclesiae doctores & alios, qui ecclesiae membra sunt, ad eiusmodi diiudicationem concurrere, itidem vel Hierosolymitani concilii exemplo constat, *actor. XV, 2. seq.* Sed hac de re alibi.

§. XXXV. In omnium enim hominum usum, citra status aut conditionis discrimen, Deus veram ad salutem viam primum reuelauit, & deinceps litteris etiam consignari voluit. Ab omnibus itaque etiam scripturam sacram, si modo queant, legi voluit, quilibet inde, quae sibi vsui essent, ut capere posset. Hinc &, si terminis in schola receptis

vti velis , *finem cui* scripturae sacrae , omnes homines esse , recte dicitur . *

* Omnibus itaque hominibus , citra status ecclesiastici aut saecularis discrimen , concessa est scripturae sacrae lectio , immo , si possint , etiam iniuncta . Etsi enim etiam viua voce instrui queant , de via perueniendi ad salutem , & illi praesertim , qui litteras legere nequeunt , ad instruendi sunt ; longe tamen rectius sibi consulunt , qui ipsum fontem adeunt , ex quo doctrina salutis , quam doctores proponunt , hauritur . Praeterquam vero , quod nulla ratio adferri queat , cur nonnulli homines ab hoc fonte accendi sint ; (quas enim Romanenses comminiscuntur , plane friuolae sunt) ipse finis scripturae , quem cuius in scholis vocant , vt omnes admittantur , postulat . Is enim cum sit , vt homines per fidem in Christum aeternam salutem consequantur , *Ioan. XX, 31.* sequitur , omnes sine discrimine ad scripturae lectionem admittendos , cum Deus neminem ab illo sine arceat , sed potius velit , *vt omnes homines salui fiant , & ad agnitionem veritatis perueniant , 1. Tim. II, 4.* Vt ergo absonum foret , si quis contenderet , solis ecclesiastici status hominibus salutem a Deo destinatam , ita non minus absurdum est , adferere , iis solis scripturae aut concessam aut demandatam esse lectionem . Accedit , quod apostoli integris ecclesiis , omnibusque earum membris scripserint ; *Rom. I, 7. Gal. II, 2. Ephes. I, 1. Phil. I, 1. 1. Petr. I, 1. 2. Petr. I, 1.* facta quoque episcoporum ac diaconorum peculiari mentione , *Phil. I, 1.* Nec ab iis tantum ecclesiis , quibus scripserunt , sed ab aliis etiam , quae scripserunt , legi voluerunt ; *1. Cor. I, 2. 2. Cor. I, 1. 1. Thessal. V, 27. Coloss. IV, 16.* Quod , quin eadem ratione de reliquis quoque libris sacris intelligendum sit , eos scilicet in vsum totius ecclesiae scriptos , nullum plane est dubium , & vel ex *Rom. XV, 4.* recte colligitur . Praeterea Deus ipse non ecclesiae tantum

ministris , aut doctoribus , sed omnibus hominibus passim scripturae lectionem commendat , immo praecipit . Sic Israelitae omnes , verba legis diligenter secum volvere ac considerare , filiis tradere , ac memoriae causa scribere iubentur , *Deut. V, 7, 8.* quod sine ipsa legis lectione fieri commodum non poterat , & perinde etiam erat , ac si ipsam legem , seu scripturam legere iuberentur . Debebat etiam certis temporibus lex mosaica coram toto populo israelitico recitari , *Deut. I, 11.* Perinde autem iterum est , siue quis verba scripturae ab alio recitata audiat , siue ipse ea legat . Pari ratione & sanctissimus rex David adiducum verbi diuini meditationem , adeoque & lectionem omnibus commendat , *psalm. I, 2. conf. & Esaias XXXIV, 16.* Ad omnes quoque homines , sine status ac ordinis discrimine , illud seruatoris : *ipsum est* τὸ ὑποκρίναι , *Ioan. V, 39.* spectat . Non Pharisaeos enim saltem , aut Iudaeorum principes , vel sacerdotes cum adloquutum , ex *vers. 10, 15, 16, 18.* liquet , vbi generatim Iudaeorum iuitur mentio . Causa quoque huius effati , caecitas scilicet , in rebus ad salutem aeternam spectantibus , fideique defectus , ad omnes promiscue Iudaeos , qui Christo repugnabant , pertinebat , *v. 37, 40. seq.* Vnde & ad eosdem mandatum de scrutanda scriptura spectabat . Quodsi etiam vel maxime verbum *ipsum est* in indicandi modo , vt nonnulli volunt , accipias , nostrae tamen hoc non obstat sententiae . Adprobat enim simul seruator hocce scripturae scrutinium , dum dicit , eam de se testari , adeoque viam ad salutem monstrare , quam omnes in ea quaerere debeant . Interim rectius , ni fallor , sentiunt , qui verbum hocce in *imperandi modo* capiunt , cum verbo sequenti *docenti* , in indicandi modo posito , pronomen *ipsum* praemittatur , haud dubio , vt

significetur, in alio modo praecedens *ἐπεὶ* capiendum esse. Ceterum, quo pacto quod Christus Iudaeis dixit, apostoli etiam christianis inculcauerint, vel ex *Ephes. VI, 17. Coloss. III, 16.* itemque *2. Petr. I, 19.* liquet. Nostra vero inde ulterius confirmari sententia potest, quod quorumvis christianorum sit, explorare, & rite diiudicare doctrinam quamlibet, quae proponitur, uti iam ad *theſin praecedentem* dictum, & ex *Matth. VII, 15, 16. 1. Theſſ. I,*

21. & 1. Ioan. IV, 1. demonstratum est. Hoc autem sine scripturae fieri nequit scrutinio. Quo nomine & Beroenies laudantur, *act. XVII, 11.* quod sermonem a Paulo praedicatum omni alacritate recipientes, an, quae apostolus dixerat, ita se haberent, quotidie scrutati fuerint scripturas. Quo ipso & necessitas eiusmodi examinis & diiudicationis, ac modus etiam, quod ad scripturam sacram, seu unicam fidei ac vitae regulam, institui debeat, indicatur.

§. XXXVI. Vtile itaque non tantum, sed & prorsus necessarium est, exstare versiones scripturae sacrae, ut illi, qui linguarum originalium rudes sunt, inde haurire queant, quae ad fidem vitamque, ex supremi Numinis praescripto instituendam, conducunt. * Nec enim quidquam obstat, quo minus versio quaedam conficiatur, quae saltem in iis, quae ad salutem scitu crediturque sunt necessaria, textui originali adcurate respondeat. **

* Sequitur hoc sua sponte ex iis, quae ad §. *praeced.* monuimus. Si enim scripturae sacrae lectio omnibus salutis suae cupidus non tantum concessa, sed omnino iniuncta & demandata est; paucissimi autem linguarum originalium sunt periti, nihil aliud superest, quam ut in linguam cuique genti vernaculam, transferatur. Finem enim qui serio cupit, eum quoque media velle manifestum est. Praeterea, cum prophetae & apostoli, immo seruator ipse, ea lingua, quam omnes intelligebant, dum viua voce verbum diuinum proposuerunt, vsi sunt; aequum sane est, ut, cum idem verbum litteris consignatum aliis quoque gentibus proponendum est, ea id fiat lingua, quae cuilibet genti propria est, quamve omnes intelligant. Et quis hac de re dubitet, cum ipse gentium doctor Paulus ex instituto doceat, vtendum esse in sacris lingua vernacula, cum ex lingua, quam non intelligunt, nullum auditores capere queant fructum. Quod cur aliter in verbo diuino, prout in scriptura sacra exstat, se habere debeat, nullam profecto rationem video. Non minus enim, prout lit-

teris sacris comprehensum est, & in iis legitur, quam prout ex iis desumptum, viua voce aliis adnuntiatur, ad omnes omnino pertinere homines, antea iam demonstrauimus. Idem etiam ex dono linguarum, apostolis diuinitus concessis, *act. II, 3, 4.* liquet. Non enim alium id in finem factum, quam vt quaelibet gens in lingua sibi propria verbum diuinum audire & intelligere posset; si vero audire, cur non & legere? Patet porro hoc & inde, quod scriptores noui testamenti, etsi ipsimet Hebraei, lingua tamen graeca, & in euangeliiis condendis, & in epistolis vsi sunt, eo quod isto tempore haec longe communior, & non in Graecia modo, sed & alibi vsitata esset. Licet enim forte apud quasdam ecclesias, ad quas epistolas suas scripserunt, alia quaedam lingua, quam graeca; vernacula esset; graeca tamen nihilofecius vsi sunt, & quod ibidem locorum haec non minus quam vernacula intelligeretur, & ceteroquin communior esset. Rem omnem denique conficiunt versiones scripturae sacrae, iam olim factae; cum primis graeca illa veteris testamenti, quam vulgo

vulgo LXX. interpretum vocare solent. Tantum enim abest, ut apostoli hocce institutum improbauerint, ut potius ipsimet subinde hacce vñ sit versione, palam hoc ipso profitentes, non esse nefas, versiones conficere in illorum gratiam, qui linguas originales non intelligunt. Plura hac de re dabit, qui ex instituto & erudite hocce argumentum pertractauit, B. KORT-HOLTVS, de *lectione biblicorum in linguis vulgo cognitis, deque sacris publicis, idiomate populari peragendis.*

** Ut versio quaedam conficiatur, quae textui originali adcurate vbique respondeat, & non tantum significationem ac sensum, sed vim etiam exprimat, ea quidem ratione, ut vernaculae quoque linguae proprietates & elegantia seruetur, simulque plana cuncta sint, atque perspicua, non tam facile est, ac forte plurimi sibi per-

suadent. Ipsa enim inter, alia obstat linguarum diuersitas, cum haud raro lingua vocabus quibusdam, aut loquendi formulis gaudeat, quibus quae exacte prorsus respondeant, in aliis linguis non inveniuntur. Nihil tamen obstat, quo minus versio quaedam conficiatur, quae saltem in iis, quae scitu crediturque ad salutem sunt necessaria, sensum scripturae sacrae exprimat. Hoc, exemplo variarum, quae existant, versionum ad oculum demonstrari posset. Speciatim & de versione germanica B. LVTHERI nostri quaedam moneri possent: sed sunt haec alterius loci. Legenda, quae, praeter alios quam plurimos, B. IO. HENR. MAIVS hac de re docet, in *vindiciis versionis D. Lutheri ab iniqua censura Richardi Simonis*, quae inter *dissertationes eius selectiores de scriptura sacra* quarta est, p. 105. seq.

§. XXXVII. Si, quae in scriptura sacra quaerenda sint, scire cupias, primo quidem ponenda loco erunt omnia ea, quae scitu crediturque ad salutem sunt necessaria, tum vero & reliqua omnia, in quorum commemoratione scriptura sacra versatur. Atque hinc quidem, quodnam *obiectum* scripturae tum *primarium*, tum *secundarium* sit, intelligere licet. *

* *Obiectum* nimirum *primarium* sunt omnia, quae ad fidem ac vitam recte instituendam, adeoque ad aeternam salutem consequendam, scitu crediturque sunt necessaria. Perinde est, quod alii dicunt, *obiectum* *primarium* esse *credenda* & *agenda*; modo haec a se inuicem non separentur, sed rite coniungantur. Reliqua omnia, in quorum commemoratione scriptura sacra versatur, *obiectum* *secundarium* constituunt; quorsum & plurimae circumstantiae historicae pertinent. Neque hoc ita capiendum, ac si ista, quae ad secundarium *obiectum* spectant, omni prorsus destituantur viu. Licet enim directe ad credenda aut agenda referri nequeant, semper tamen aliquid continent, quod indirecte eo spectet, vtilitatemque simul praebeat

longe maximam. Nec sine singulari Numinis consilio factum, vt hinc inde circumstantiae quaedam historicae commemorentur, quae hominibus imperitis, & humanae sapientiae persuasione turgidis, non magni momenti videntur; aut indignae etiam, quae in scriptura sacra legantur. Saepissime enim inde discimus, quae fidei, vitaeque sanctae in actibus externis, & iis, ad quos ceteroquin homines vix attendunt, sit ratio, aut, quo pacto in rebus minimis, loci etiam ac temporis, aliisque circumstantiis, maxima diuiniae prouidentiae, sapientiaeque deprehendere liceat documenta. Solet alio intuitu *obiectum* scripturae in *legem* & *euangelium* dispesci: qua de re suo loco ex instituto agetur.

§. XXXVIII. *Finem* autem scripturae sacrae; quem vocare solent, *cuius*, eumque *ultimum*, esse aeternam salutem; *intermedium* autem, fidem in Christum, non temere quis dubitauerit. *

* Diserte hoc testatur Ioannes: *haec scripta sunt, & credetis, lesium esse Christum, filium Dei, & ut credentes vitam habeatis in nomine eius, cap. XX, 31.* Quibus verbis & ultimum finem, vitam aeternam scilicet, & intermedium, fidem in Christum, indicat. Etsi autem speciatim de miraculis a Christo perpetratis, eorumque multitudine verba faciat, rectissime tamen de vniuersa scriptura haec capiuntur, quippe cuius centrum & summa est, Christum hominum seruatur. *De hoc enim testantur omnes prophetae (multo magis noui testamenti scriptores) eum esse, per cuius nomen peccatorum veniam consequuntur, quicumque in eum credant, actor. X, 43. conf. & actor. III, 24.* Finem autem huncce vtrumque, & ultimum, & intermedium, recte dixeris *primarium*; cui & *secundarium*, intuitu illorum, qui doctorum in ecclesia munere funguntur, aut eodem fufgi cupiunt, recte adiunxeris. Hienim per legitimam ac diligentem scripturae tractationem id consequuntur, ut illo munere rite aliquando fungi, adeoque & se ipsos, & auditores seruare queant, *1. Tim. IV, 16.* Ideoque & idem gentium doctor omnem scripturam *diuinitus utilem* esse dicit *ad doctrinam, ad reprobationem, ad correctionem, ad iustitiae disciplinam*, ut *ἀνδρας θεοῦ homo Dei*, Deo speciali quadam ratione consecratus, *ut prius perfectus sit, ut prius πῦρ ἁγίων ἁγίων ad omne opus bonum comparatus*; *2. Tim. III, 17.* vbi, quin per *ἁγίων ἁγίων*, ea opera intelligat, quae speciatim ab ecclesiae ministris requiruntur,

non videtur dubitandum, etsi neutiquam excludenda sunt, quae ecclesiae ministris cum quibusuis christianis sunt communia; *conf. & Rom. XV, 4.* Hic ergo cum scripturae finis sit, ut non alium quoque in eius lectione ac tractatione nobis constitutum habeamus, res ipsa postulat. Haud leuiter itaque scriptura abutuntur, qui cum saltem in finem eam legunt, vt eruditionis laudem consequantur, ne rerum diuinorum videantur imperiti; parum memoris istius apostoli moniti: *cognitio inflat, caritas alitis prodest. Quod si quis scire sibi aliquid videtur, nihil dum nouit, ut quidem nosci debet, 1. Cor. VIII, 2. & istius seruato- ris: si haec nouitis, felices estis, si ea praestatis, Ioan. XIII, 17.* Nec minori in culpa versantur, qui, vt sermones sacros ad populum facere possint, hinc & ad huius vitae commoda obtinenda, scripturam legunt; existimantes, *πονηρὸν* esse *τὸν λόγον*, cuiusmodi homines diligenter euitandos, Paulus docet, *1. Tim. I, 5.* Haec, & quae alia sunt eiusdem generis, qui animo constituta habent, dum ad sacrae scripturae tractationem accedunt, non tantum vero fructu, quem inde referre poterant, se ipsos priuant, sed grauissimum etiam peccato, ob foedissimum verbi diuini abutum, se obstringunt. Nescio enim, an temere grauius crimen sit, quam cum illud, quod Deus in medium salutis nobis concessit, in ambitionis, auaritiae, aut aliarum cupiditatum prauarum instrumentum conuertitur.

§. XXXIX. Diuersimode equidem & haecce, quam haecenus proposuimus, de scriptura sacra doctrina, omni tempore impugnata fuit. Ne quid enim de illis dicam, qui omnes reuelationes diuinas, adeoque & scripturam sacram plane reiciunt, aut rationem non minus, quam scripturam sacram,

sacram, viam ad salutem monstrare credunt; * fuerunt quam plurimi, qui reuelationes quasdam diuinas perperam iactarent, scripturae auctoritati tantum detrahentes, quantum illis, vana specie delusi, in rebus fidei quoque tribuebant. ** Alii rursus aut rationis imperio, *** aut ecclesiae auctoritati scripturam sacram subiiciendo, traditionesque ei adiungendo, quosdam homines ab eius lectione arcendo, hinc & perfectionem eius ac sufficientiam in dubium vocando, * eandem reuera loco suo mouent. Quorum quidem errorum fontes, in intima humanae mentis corruptione iuuenire, haud difficile fuerit. **

* Prius athei faciunt, posterius naturalistae. Conferenda, quae iam ad §. LIII. cap. praeced. diximus. Atque haec prima elasis est eorum, qui in hocce capite in diuersa abeunt. Id nimirum eiusmodi homines, aut, qui, aliud prae se ferentes, in illorum castris militant, omni niti agunt, vt scripturae *divinitus*, diuinamque auctoritatem in dubium vocent, & quacumque possunt, ratione efficiant, vt non alio, quam quilibet liber humanus, loco habeatur. Hunc in finem numquam non varios errores, contradictiones, & alia eiusmodi, quae cum diuina inspiratione consistere nequeunt, in ea se deprehendere sibi videntur. Qua in re BENEDICTVM DE SPINOZA, atque HOBBSIVM, reliquis impietatis praeripuissae palmam, constat; quamquam & praeadamitarum conditor, PEYRERIVS, haud vltimum in hocce ordine locum teneat. Ex ipsis gentilibus autem exemplum huius praecituit PORPHYRIUS. Ex operis enim, quod contra christianos scripsit, fragmentis, quae hinc inde apud EVSEBIUM, HIERONYMVM, aliosque occurrunt, colligere licet, id cum praecipue egisse, vt scripturae sacrae auctoritatem labefaceret, penitusque subuerteret. Iungenda &, quae dixi in *thesibus, de atheismo & superstitione* cap. 3. ad §. 7. p. 303. seq.

** Non tam de impostoribus nobis nunc sermo est, qui reuelationes ad alios decipiendos fugebant, quam de iis, qui

reuera sibi aliquid reuelari credebant, siue naturali quodam *ἰδουτικῶν*, ac imaginationis exorbitantia agerentur in transvortum, siue infernalis genii quaedam subesset illusio. Et inter gentiles quidem iam antiquissimis temporibus fuisse, qui reuelationibus res futuras, aut alia occulta hominibus innotescere crederent; tot diuinationum genera, apud eos usitata, satis testantur. Hisce vero spirituum malignorum subinde intercessisse operationes, vel illorum exemplo, qui dicebantur *בעלי אור* itemque *ידידים*, liquet. Ex instituto id a me euictum, in *hyst. eccles. V. Tom. I. ad per. II. sect. I. §. 36. p. 782*. Cum primis & oraculorum, quorum vt antiquissimus, ita frequentissimus olim, apud Graecos maxime, usus fuit, id exemplo patet. Etsi enim non desint, qui in iis cuncta sacerdotum fallacia & impostura peracta contendunt; quaedam tamen eorum responsa ita comparata fuisse, vt humani intellectus vim multum superarent, nec aliunde, quam a daemone quadam reuelatione proficisci possent, exempla quam luculentissime testantur. Dictum & hac de re *l. c. p. 788, 789*. Mitto nunc sybillarum vaticinia, ad paritiones deorum, seu daemumum potius, & alia huiusmodi similia, quibus ad ethnicismum promovendum infernalis genius callide olim usus est. Cumque Moses, vir diuinus, aut potius ipse Deus videret, fore, vt inter Israelitas homines existerent, qui eiusmodi

modi reuelationum obtentu se pro prophetis vendicarent, ne fidem iis temere adhiberent, sed in deprehensos potius grauissime animaduertent, serio eos admonuit, *Deut. XIII, 1. XVIII, 20.* Et existisse tales, euentus docuit, grauissimaque verorum prophetarum querelae testantur. conf. *Ierem. II, 8. XIV, 14. XXIII, 21. XXVII, 15. Ezech. XIII, 2. Mich. III, 5.* Insigne cum primis multorum prophetarum, maligni cuiusdam spiritus illusione deceptorum, exemplum exstat *1. reg. XXII, 6. seq.* Nec frequenti aetate in hac gente eiusmodi homines prorsus defuisse, vt credamus, par est; et si illi, quos FL. IOSEPHVS antiquit. iudaic. *l. 20. c. 6.* commemorat, impostoribus potius, qui aliis fucum facere voluerunt, sint adnumerandi. Apostolorum tempore Simon ille magus occurrit, qui Samaritanorum iudicio non tam propheta, quam amplius quid fuit; *ἡνὶς ἔειπεν, ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη, hic est virtus Dei magna, actor. VIII, 10.* Necdubium, quin ista dogmatum portenta, quae passim apud veteres occurrunt, sub reuelationum diuinarum specie protulerit: quibus vt fidem adhiberent, artibus suis magicis, quarum & Lucas *l. c. v. 9.* mentionem facit, efficere potuit. Referenda huc eriam, quae idem diuinus scriptor de Elyma narrat, *cap. XIII, 6-11.* & de puella, spiritum pythonis habente, *cap. XVI, 16-18.*

Fuisse verò etiam deinceps inter ipsos christianos, qui reuelationes diuinas prae se ferrent, sequentium temporum annales nos conducunt. Seculo enim secundo Montanus, nouae sectae, quae longe lateque disseminata est, conditor floruit, quem visionum ac prophetiarum iactantia, auditoritatem quamdam sibi conciliauit, quae haud pauci in errorem induci sunt, EVSEBIVS nos conducit. Auctor namque est, eo tempore, quo Montanus, & Alcibiades, & Theodotus, in Phrygia primum opi-

nione hominum tamquam prophetae celebrari coepissent, plurimos putasse, reuera Montanum prophetiae dono instructum, cum praefertim multa diuinæ gratiae miracula eo tempore adhuc in ecclesiis fieri solerent, *hist. eccles. l. 5. c. 3.* Vnam autem fuisse Montani, & adiectarum eius iactantiam, ostendit auctor quidam antiquus apud EVSEBIUM, *l. 5. c. 16.* & Miltiades apud eundem, *c. 17.* & Apollonius, *c. 18.* Fuerunt tamen, qui Montanum defenderent, eiusque reuelationes pro diuinis habendas censerent, quod & nonnulli ex recentioribus fecerunt: certe GYRTLERVS, cum Montani, eiusque adiectarum accusationem grauem vocasset, subiicit: *quam neque resellam, neque praestabo, sed in medio relinquo &c. theol. proph. c. 25. p. 442.* RIGALTIVS quoque, ea, quae de Montano, eiusque adiectis, antiqui illi scriptores referunt, tam plena esse declamatoriae vanitatis, in sua *ad Tertullianum praefatione* pronuntiat, vt aegre fidem mereantur: iudicium hocce non improbante ITTIGIO, *de haeresi arch. suec. l. 5. II. sect. II. c. 13. §. 18. p. 240.* Sequuntur Meisaliani, qui ad Constantii, Valentiniani, & Valenti tempora referuntur. Dicti & enthusiastae sunt, *διδασκοὶ τινος ἐνθουσιασμοῦ, καὶ πνεύματος ἁγίου περσὶαν ταύτην ὑπολαμβάνοντες*, propterea quod daemonis cuiusdam vim & operationem recipiant, quam spiritus sancti praesentiam esse putant; vt THEODORETVS loquitur, *hist. eccles. l. 4. c. 11.* Atque addit idem porro, quod somno se dedentes, somniorum imagines diuinum adflatum adpellunt. Vnde reuelationes, visionesque eos prae se tulisse, constat. Inter capita doctrinae, quae ex libris illorum collecta, IO. DAMASCENVS, *de haeresibus tom. I. oper. p. 11. 95.* ex edit. LEQVIEN exhibet, hoc quoque exstat: *ὅτι τοῖς ἐνχαριστοῖς δύναται φανεροῦναι ὁ σωτὴρ ἐν φωτί, posse his, qui orant, adparere seruato-rem in luce.* Copiose equidem de eadem haeresi

haeresi EPIPHANIVS agit, *haer. 80.* & ex eo AVGVSTINVS, *de haeres. c. 57.* sed, vt reuelationum ac visionum, quas iactitauerint, nullam mentionem faciant. Quod si vera sint, quae iidem auctores de flagitiis, moribusque impuris eorumdem hominum tradunt, vix credas, eos sanae mentis fuisse, si nihilosocius reuelationes istas, visionesque, diuinas fuisse, sibi persuadere potuerunt. Cum sequenti aetate per ignorantiam ac superstitionem, Romanorumque praefulum tyrannidem, ecclesia, praesertim in occidente, oppressa aceret, haeticorum facile impedita sunt nolimina: nec tamen defuerunt, qui reuelationes visionesque ostentarent, ipsius Romanae ecclesiae calculo adprobandas. Immo, cum doctrina de purgatorio, deque sacrificio missae, & alia his similia, iam introducta essent, & vero nec scripturae sacrae testimonio, nec doctore veteris purioris ecclesiae auctoritate, talia firmari possent, commode illis accidebat. vt visiones, raptus, somnia, & id genus alia, quibus rudis plebs facile capitur & circumducitur, in subsidium vocare possent. Legi merentur, quae in compendio hac de re disserit SPANHEMIVS; *hijl. eccles. N. T. saec. VII. p. 178.*

Sequitur tandem ecclesiae, opere n. LVTHERI, emendatione, cum hinc inde maior & sentiendi, & animi sensu proferendi libertas aut concederetur, aut a quibusdam adriperetur, longe plurimi quoque existerunt, qui inspirationes a Deo immediate profectas, reuelationesque iactarent: quas tamen non magis, quam eas, quae haecenus a nobis commemoratae sunt, diuinas fuisse, mox intellectum est; cum aut noua dogmata, vel alia, scripturae sacrae minime consentanea, in iis proferrentur, aut, cum futura praedicerent, ipso refellerentur euentu. Anabaptistas, quos vocant, haud vltimum in his tenere locum, constat, quos deinceps & alii ma-

guo insequuti sunt numero. Disputatum hinc subinde & inter nostrates fuit, quid de eiusmodi visionibus, seu reuelationibus, quae hodie quibusdam obtingere videntur, censendum sit? Non omnes enim pronitue improbandas, IAC. FABRICIVS, Pomeraniae theologus haud incelebris, in *probatione visionum*, itemque in *inuicta visionum probatione*, aliisque scriptis, lingua germanica editis adseruit, fusfragantibus ei & aliis, eandemque causam tuentibus. Nimirum non in rebus ad vitam ac fidem spectantibus, sed iis, quae ad fata ecclesiae, regnorum, ac rerum publicarum, & quae eiusdem commata sunt, pertinent, non omnes plane reuelationes reiiciendas, sed falsas a veris caute discernendas esse contendit: qua de re quid censendum sit, supra iam exposuimus. Renouatum idem certamen fuit, cum Alseburgia virgo, nobili genere orta, ob eiusmodi visiones hinc inde celebraretur; & nostratibus aetate, cum nonnulli ex Cebennensibus montibus in Angliam, hinc in Germaniam delati, iidem diuinas inspirationes, cum vehementiori corporum agitatione coniunctas, praeseferrent. Haec autem omnia fusius edisserere, aut scripta hac occasione edita enumerare, nostri non fert instituti ratio. Id saltem euincere volumus, nunquam non existitisse, qui reuelationes venditarent; quarum etsi quaedam diuinae esse potuerint, plurimas tamen fuisse falsas, & si ad fidei insuper dogmata spectabant, ita comparatas, vt scripturae sacrae canonicam non potuerint non labefactare auctoritatem.

*** Tertia haecce classis est illorum, qui a recto hic aberrant tramite. Nimirum, etsi scripturam non tantum admittant, sed & eam ceu vnicum cognoscendi principium se sequi profiteantur, & hoc ipso a naturalistis diuersi esse videantur; dum tamen scripturam non nisi iuxta rationis ductum interpretantur, nihil aliud admit-

rentes, quam quod ratio capere potest; facile intelligitur, primum, praecipuum, quae cognoscendi principium apud eos, non scripturam esse, sed rationem, adeoque non longe admodum a naturalistis eos discedere. Socinianos, Arminianosque, & alios ejusdem generis homines, in hancce referendos classem, nemo dubitat. Pelagianos, eosque omnes, qui naturae viribus, adeoque & rationi, plus quam decet, tribuunt, hisce praeiuncti exemplum, in confesso est. Referendi autem huc & illi sunt, qui diuinam scripturae sacrae auctoritatem non aliunde, quam ex ratione adstrui posse existimant; de quibus ad §. 17. huius capituli diximus.

* Quarta haecce classis est eorum, qui hic a veritate diuortium faciunt. Romanae ecclesiae hic nos innuere defensores, nemo non intelligit; quorum nonnulli eousque progrediuntur, vt scripturam sacram omnem auctoritatem ab ecclesia accipere, contendant, adeo, vt authentica non esset, nisi ecclesia talem esse iussisset; alii autem, qui paullo sapientiores moderatoresque esse volunt, intuitu nostri saltem scripturae auctoritatem ab ecclesia dependere censent, vt non aliunde, quam ex ecclesiae testimonio, illa nobis innotescat. Atque solent hi semper AVGVSTINI lib. contra epistolam Manichaei, quam vocant, fundamenti, tom. 8. oper. p. m. iii. effatum: *ego vero euangelio non crederem, nisi me ecclesiae catholicae commoueret auctoritas*, in ore habere; quod tamen non ita intelligendum, ac si fides diuina de scripturae auctoritate canonica ex ecclesiae testimonio oriretur, sed quod occasionem saltem ecclesiae testimonium dedisset, vt per ipsius scripturae lectionem fides diuina incenderetur. Potest enim vtique aliquando hoc contingere, vt per ecclesiae testimonium scriptura nobis primum innotescat, quamvis interdum & absque tali testimonio, hoc euenire queat: quemadmodum & ecclesiae testimonio, inter ar-

gumenta fidem humanam progignentia, suum non denegamus locum, vt supra iam monuimus; inde autem minime sequitur, ex isto ecclesiae testimonio fidem de scripturae auctoritate diuinam progigni. Negari interim nequit, veteris ecclesiae doctores, dum ecclesiae auctoritate haereticos compellere voluerunt, interdum ita loquutos, vt plus, quam decet, ei tribuere viderentur; quae Romanenses eo audius arripuit, quo firmitus in ecclesiae auctoritate, ad errores suos propagandos, se inuenire praesidium sibi videntur. Eumdemque in finem & traditionibus tantum tribuunt, cum facile videant, scripturae sacrae testimoniis doceri & prolari non posse, quae tamen ab omnibus ceu vera recipi volunt. Recte b. MART. CHEMNITIVS noster: *Et vere est* (Romanensium de traditionibus sententia) *Pandorae pyxis, cuius operculo omne genus corruptularum, abusum, & superstitionum in ecclesia inuectum fuit. Quid enim non licebit fingere, admissio semel hoc postulato, non opus esse documentis & probationibus ex scriptura? in exam. concil. Trid. part. 1. loc. 2. p. m. 88.* Et eadem, qua prior ille de ecclesiae auctoritate, hicce quoque de traditionibus error, ratione & enatus est, & incrementum cepit. Traditionum enim, sed voce longe aliter accepta, vt deinceps docebimus, cum frequentissima apud veteris ecclesiae doctores fieret mentio, plurimumque hi illis tribuerent, ad quaelibet superstitionum ac errorum genera sensim enata, hoc traxerunt Romanenses; huncce illis, qui scripturae sacrae testimoniis eos oppugnabant, obicientes clypeum. Cumque per summam istam ignorantiam atque barbariem, quae post saeculum quintum orbem christianum fere vniuersum, occidentalem maxime ecclesiam inuasit, scripturae sacrae non tantum passim negligeretur lectio, sed a paucissimis etiam institui posset, eo quod plurimi ex sacri etiam ordinis viris litterarum plane rudes essent; tan-

tum

tum abest, ut Romanae ecclesiae praeful-
bus & defensoribus hoc displiceret, ut po-
tius istud quoque ad superfluitatem, qua ir-
retitos homines teneri illorum plurimum
intererat, tuendam, errorumque varia ge-
nera conferenda, peropportunitatem illis
accideret. Hinc, luce noua bonarum lit-
terarum exorta, cum omnibus facilius aditu-
s ad scripturam sacrae intelligentiam pan-
deretur, e re tamen sua Romanenses esse
crediderunt, laicos, quos vocant, ab eius
lectione arcere, eamque solis clericis con-
cessam, contendere. Qua in re quam fri-
volis vtantur rationibus, quam ineptis &
infirmis ad nostratum argumenta respon-
sionibus, vel ex NICOLAE MAIRE *sanctuario
profanis occluso, siue de sacrorum biblicorum
prohibitione in lingua vulgari seu vernacula,
tractatu*, intelligere licet. Cordatioribus
equidem, sapientioribusque in ipsa eccle-
sia Romana, praefertim in Gallia, haec
valde improbatum sententia, quippe qui
agnoscunt, & palam profitentur, omnibus,
sine status ecclesiastici & saecularis discri-
mine, sacrae scripturae lectionem esse con-
cedendam. Dilectio, & plane ex rei veri-
tate pronuntiauit QUESNELLIVS: *Utile &
necessarium est, omni tempore, omni loco, &
omni personarum generi, fructus, & cogno-
scere spiritum, pietatem, & mystica sacrae
scripturae: & iterum: Latio scripturae sa-
crae est pro omnibus. Sed cum haecce, si-
millaque aduersa Romanus pontifex Cle-
mens XI. ceu falsa & haeretica damnauit
in bulla vigenitius, num. 79. seq. non er-
ramus, dum priori Romanae ecclesiae
parti sententiam de lectione scripturae sa-
crae laicis non concedenda, tribuimus.
Quamdiu autem haec omnia rata, firma-
que apud eos manent, non possunt non
& reliqua, ad canonicam sacrae scripturae
auctoritatem imminuendam ac labefa-*

dandam spectantia, obscuram eam esse, at-
que intellectu difficilem, ambiguumque,
nec perfectam, quippe quae non omnia,
quae sciri crediturque necessaria sunt, tra-
dat, & quae alia sunt eiusdem generis, in le-
consequi. In quibus exaggerandis quo-
rumdam in Romana ecclesia zelus intem-
pestius eousque processit, ut talia profer-
rent, quae ab impietate & blasphemia pro-
pe ab sunt, modestioribus ideo merito im-
probata. Quae cum nota satis sint, iis
non immoratur.

** Qui enim scripturam plane reici-
unt, aut, quae ratio docet, ad salutem suf-
ficere arbitrantur, aut eius imperio scrip-
turam subiiciunt, non aliam ob causam
in ista praecipitia ruunt, quam quod natu-
rae viribus, rationique adeo ipsi plus tri-
buant, quam tribuere debebant. Tanti
ad veram sapientiam interest, intimam na-
turae nostrae corruptionem omniumque
mentis facultatum deprauationem, ex la-
psu primorum parentum in nos deriuatam,
re se cognitam ac perfectam habere.
Ex imaginationis contra exorbitantia, ad-
fectuumque fallacia, adeoque eodem natu-
rae corruptae fonte, accedente tamen
suo inde infernalis genii fraude, illorum
oriatur error, qui falsis visionibus, reuelatio-
ne ius, somniis, se ipsos aliosque decipiunt.
Qui autem ecclesiae saltem auctoritatem
traditionesque crepant, & adeo,
quae inde fluunt, aliis obtrudere adlabo-
rant, hoc ipso produnt, nihil aliud sibi con-
stitutum esse, quam imperium illud, quod
sacri ordinis viri in ecclesia Romana in
alios sibi vindicant, quacumque possunt,
ratione fulcire, hominesque plebeos in
caeco continere obsequio; aut, se ipsos
mentem praecudicio auctoritatis ita impe-
ditam habere, ut in luce meridiana cae-
curiat.

§. XL. Nec tantum hisce erroribus ita inundatus orbis christia-
nus fuit, ut non essent, qui iisdem se opponerent, & rectiora sequerentur.

Vt enim eos taceam, qui generatim reuelationis diuinæ, hinc & scripturæ sacrae ad salutem necessitatem adseruerunt, * numquam non existerunt, qui solam scripturam pro vnica fidei ac vitæ regula, vnicoque adeo cognoscendi principio haberent; ** quemadmodum & in ipsis conciliis non alia decidendi controuersias norma, quam scriptura sacra, obseruata fuit: *** vnde simul, quæ veteris ecclesiæ de iudice controuersiarum fuerit sententia, patet. * Diuinam porro scripturæ sacrae auctoritatem, ex inspiratione Dei profectam, vetus ecclesia nobiscum agnouit, nec vquam facultatem, eandem libro cuidam dandi, sibi vindicauit: immo & non alios, quam nos recipimus, libros, pro canonicis habuit. ** Traditiones alias, quam quæ in scriptura exstant, nec admisit, nec aliter, quam par erat, ipsis vsa est: *** omnibus quoque, sine status ecclesiastici, aut secularis discrimine, aditum ad scripturæ sacrae lectionem concessit: quem in finem & iam tum in alias linguas translata est, vt ab illis etiam, qui originallium linguarum rudes erant, legi posset. * Denique etiam, quod & ex dictis fluit, tum perspicuitatem, tum sufficientiam scripturæ sacrae nobiscum agnouit. **

* De quibus supra dictum, ad *cap. præced. §. 53.*

** Hoc ipso autem, dum solam scripturam sacram, vtpote a Deo ipso profectam, seu vnicam fidei ac vitæ normam receperunt, simul, rationi id se minime tribuere, professi sunt. Veteris ecclesiæ israeliticæ hanc fuisse sententiam, satis liquet; a qua deinceps Iudæi, maxime vero Pharisei in eo discesserunt, quod scripturæ patrum traditiones adiungerent, easdemque scripturæ non æquipararent modo, sed præferrent, verum scripturæ sensum simul hoc ipso corrumpentes; quo nomine non semel a seruatore sunt reprehensi. Interim eodem morbo Iudæi, qui serio gentis suæ placita sequuntur, adhuc hodie laborant.

Reuelationum, quæ inter gentiles circumferebantur, oraculorum præsertim, vanitatem plerique ipsorum gentilium perspectam habuerunt; tantum abest vt aut a Iudæis, aut christianis, pro veris at-

que genuinis potuerint admitti. Chrysippum totum volumen Apollinis oraculis impleuisse, CICERO auctor est, *partim falsis, partim casu veris, vt sit in omni oratione sæpissime; partim flexililoquis & obscuris, vt interpres egeat interprete, & fors ipsa ad sortem referenda sit; partim ambiguis, & quæ ad dialecticam referenda sint; &c. lib. 2. de diuinat. c. 56. p. m. 1275.* Ipse quoque PORPHYRIUS, gentilium ceteroquin superstitionis acerrimus defensor, qui & de phisosophia ex oraculis petita, librum scripsit, oracula, vatesque sæpe mentiri fatetur. Locum eius exhibet EUSEBIUS, *præpar. euangel. l. 6. c. 5.* qui & libro 5. aliquot capitibus oraculorum gentilium vanitatem ostendit, quod & iam ante eum ORIGENES fecit, *l. 7. contra Celsum p. m. 333.* ex edit. SPENCERI. Ex christianis vero neminem fuisse, qui ista oracula pro diuinis haberet, vt moneamus, necesse non est. De sibyllarum autem, quas vocant, effatis, siue oraculis, non aequè idem dici potest; cum inter veteris ecclesiæ

siae doctores fuerint, qui eorum auctoritate ad confirmandam religionem christianam venerentur. Primum, qui hoc fecerit, Iustinum martyrem fuisse, GALLAEVS obferuat, quem deinceps Athenagoras, Theophilus Antiochenus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, auctor *constitutionum apostolicarum*, Lactantius, Constantinus magnus imperator, Eusebius, Opatrus, Hieronymus, Augustinus, alique caeco impetu fuerint sequuti, *dissert. de sibyllis, earumque oraculis, c. 15. p. 314.* Et sane, si ea, quae ab hisce passim adferuntur, reuera a sibyllis, aut, si vna statuatur, sibylla quadam fuissent profecta, vitio illis verti non potuissent, diuinam quamdam quod in illis agnouerint reuelationem. De Christo enim, aliisque verae doctrinae capitibus, ita quandoque loquuntur, vt diuini, qui apud Ebracos fuere vates, nec rectius, nec luculentius, de iis loqui poterint. At vel hoc ipsum ita comparatum est, vt rem omnem valde suspectam reddat; cumque & aliae rationes accedant, probanda omnino illorum sententia, qui oracula, in quibus talia exstant, ab aliis conficta, temereque a veteris ecclesiae doctoribus, criticae artis non satis peritis, nimisque auide cuncta, quae gentilibus opponi poterant, amplectentibus, arrepta fuissent contendunt. Quare nec illis suffragari possum, qui, cum reliqua omnia reiciant, ea tamen, quae a patribus allegantur, sincera & genuina esse existimant; quos inter praeter alios & NIC. LENOIRVS est, in *adparatu ad bibliothecam max. vet. patrum, tom. I. lib. I. dissert. 12. c. 3. p. 239. seq.* Praeterquam enim quod aliis exemplis constet, patres facillime in eiusmodi rebus decipi posse; plurimae obstant rationes, quo minus credendum sit, incertis obscurisque inter gentiles hominibus reuelationes diuinitus obtristis, quae claritate ac euidencia eas, quas in sacro codice habemus, si non superant, certe adaequant. Addenda his, quae GAL-

LAEVS in medium adfert, vt ex instituto euincat, sibyllas diuinitus non fuisse inspiratas, *I. c. c. 22. p. 503. seq.* Omnium reclusine hinc se expediunt, qui oracula ista sibyllina in certas clades distribuunt, vt de singulis eo rectius pronuntiari queat, quae de re legenda, quae NEVEREGIVS distulerit, in *codice canonum eccles. primit. vindicato, l. I. c. 14. p. 135. seq.*

Circa initium ecclesiae christianae, ea praesertim aetate, qua apostoli adhuc in viuis erant, prophetae dono quosdam instructos fuisse constat. Idque sequenti secundo, tertioque saeculo non plane desit, si antiquis ecclesiae doctoribus habenda fides est. Adfirmat sane hoc IUSTINVS martyr, in *dialogo cum Tryphone Iudaeo, p. m. 308.* quem locum & EVSEBIVS adfert, *H. E. l. 4. c. 18.* porro ecclesiae in Galiliis, in epistola ad ecclesias Asiae Phrygiaeque, apud eundem EVSEBIUM, *l. 5. c. 3.* MILTIADES itidem apud EVSEBIUM, *l. 5. c. 18.* ORIGENES, *lib. 1. adu. Celsum, p. 3435.* CYPRIANVS, de se ipso *epist. II.* Resque nota est de GREGORIO rhaumaturgo, quam copiosius exponit GREGORIUS Nyssenus, in *orat. de vita Gregorii thaumaturgi*, & BASILIUS magnus, in *libr. de spiritu sancto, c. 29. tom. 2. opp. p. m. 359.* Immo nec desunt ex iisdem veteris ecclesiae doctoribus, qui Ioelis vaticinium *cap. III, v. 2.* de donis extraordinariis intellectum, ad quaeuis noui testamenti tempora referunt. Atque horum quidem omnium si ita capiatur sententia, quod in rebus ad fidem ac vitam non spectantibus, sed aliis, Deus, quodcumque illi visum fuerit, hominibus quaedam reuelare queat, nobis neutiquam adueciatur. Sin ita, quod post clausum noui testamenti canonem, in iis quoque, quibus fides ac vita hominum dirigitur, reuelatio eiusmodi locum habeat, minime est admittenda. Qua quidem ratione, cum ea, quae de GREGORIO thaumaturgo commemorantur, comparata

sint, quippe cui in visione fidei quaedam confessio tradita dicitur, non sine ratione viris longe doctissimis dubium subortum est, an satis tuto hisce, quae de veterum quorundam reuelationibus narrantur, fides adhibeatur. Declamatorium certe plerorumque veteris ecclesiae doctorum stilum obitare, quo minus semper veritas historica inde elici queat. Legenda, quae hac de re monet WITSIVS, *miscell. sacr. p. 1. lib. 1. c. 24. p. 364. seq.* Illud interim longe est certissimum veteris ecclesiae doctores non aliam fidei vitaeque regulam agnouisse, quam scripturam sacram. Legat saltem, qui hac de re dubitat, illorum scripta, statimque videbit, id eos vnice agere, vt ex scriptura tum iudeos, tum haereticos quosvis, erroris conuincant. Idem subinde effatis disertissimis tradunt. Omnium instar sit IRENAEVS: *Non enim per alios dispositionem salutis nostrae cognovimus, quam per eos, per quos euangelium peruenit ad nos, quod quidem tunc praecognauerunt, postea vero per Dei voluntatem in scripturis nobis tradiderunt, FVNDAMENTVM ET COLUMNAM fidei nostrae futurum; lib. 3. cap. 1.* Idem hoc est, quod & nos adlerimus, scripturam sacram esse *fundamentum & columnam* fidei nostrae. Alibi idem IRENAEVS scripturam sacram *regulam veritatis* adpellat: *Nos autem, vnum & solum verum Deum doctorem sequentes, & regulam veritatis habentes eius sermones, de isdem semper eadem dicimus omnes, l. 4. c. 69.* Pari ratione HIERONYMVS adu. Heluid. tom. IV. opp. p. m. 141. sacras litteras vocat *veritatis fontem*; & CHRYSOSTOMVS hom. 13. in 2. Cor. cap. VI. tom. V. in nou. testam. p. m. 688. docet, quod scriptura sit *ἀπὸ τοῦ ἡρώδου καὶ καὶ τῶν.* Praeclare AVGUSTINVS: *Adseramus ad examen non stateras falsas, ubi adpendamus quod volumus, & quomodo volumus, pro arbitrio nostro, dicentes, hoc graue, hoc leue est, sed adseramus diuinam stateram de scriptu-*

ris sanctis, libr. 2. contra Donatistas, cap. 6. tom. IX. opp. p. m. 68. His & longe plura aliorum veteris ecclesiae doctorum aduere possemus testimonia, nisi iam pridem ea collegisset B. CHEMNITIVS noster, in *exam. concil. Trident. part. 1. loc. 1. sect. V. p. 58.* Non equidem negamus, tum IRENAEVM, tum alios veteris ecclesiae doctores, scripturae sacrae subinde adiungere traditiones. At, quo sensu hoc faciant, deinceps dicemus. Qui postea patres exceperunt doctores, praetertim scholastici, cum in magna rerum diuinarum ignorantia versarentur, patrum quidem praecipue auctoritate ac testimoniis vsi sunt, vnde isti *sententiarum collectores* exstiterunt. Tantum vero abest, vt scripturae auctoritati hoc ipso detractum quidquam voluerint, vt vel ideo patribus fidei adhibendam censuerint, quod eos scripturae sacrae sensum quam rectissime tenere arbitrantur. Nec ab ista prius discessum est sententia, quam cum ad errores, qui sensum irrepserant, defendendos, traditionibus, similibusque subsidiis sibi opus esse, nonnulli intellexerunt.

*** Argumentum hoc est longe luculentissimum, ex quo veteris ecclesiae sententia de vera fidei ac vitae norma constet. Iuvat autem ipsam conciliorum, praesertim vniuersalium historiam perflutare, vt conuincamur, non aliam decidendi controuersias, de fide ac vita libortas, normam adhibitam fuisse, quam scripturam sacram. Memoratu prorsus digna sunt Constantini magni imperatoris verba, in oratione, qua concilii Nicaeni patres adloquutus est, illisque concordiae studium commendauit, simulque, quam in quaestionibus, de quibus disceptabatur, aduincandis, sequi normam deberent, significauit: *ἡ καὶ παλαιὰ καὶ ἀποστολικὰ βιβλία, καὶ τῶν παλαιῶν προφητῶν τὰ διτιμήματα. σαφῶς ἔμας ἡ χερὶ τοῦ θείου Φρονήν, ἑκαδεῖκοσι, euangelici & apostolici libri, & antiquorum prophe-*

*prophetarum libri, plane injuriunt nos, quid de rebus diuinis sentiendum sit; apud THEODORETVM, bisp. eccles. l. 1. c. 7. Ad-
denda his, quae de concilio Chalcedonensi refert EVAGRIUS, bisp. eccles. l. 2. c. 18. Legimus eundem, fusinde in rebus ad disciplinam ecclesiasticam spectantibus, ad canones conciliorum priorum prouocatum fuisse; in his etiam, quae ad fidem pertinent, Nicaeni concilii symbolum in sequentibus, velut fundamenti loco positum; sed doctorum quoque ecclesiae, quorum magna orthodoxiae fama fuit, ac celebritas, auctoritate quandoque in censum venisse; at non alia ratione, quam quod crederent, in hisce omnibus nihil, quod scripturae non conueniret, aut ex ea sumtum non esset, contineri. Vltimum decisionis fundamentum aliunde, quam ex scriptura sacra petitiu esse, nullo comprobari potest exemplo. Obseruatum quoque nonnullis est, eandem ob causam olim in conciliis oecumenicis, librum euangelia complectentem in medio positum fuisse; quem morem in priuatis etiam de religione disputationibus obseruatum AVGVSTINVS testatur, *epist. 163.* siue, secundum recentiorum dispositionem 44. tom. 1. oper. p. m. 81.*

* Vt enim non aliam fidei ac vitae agnouerunt normam, quam scripturam sacram, ita non alium quoque, quam spiritum sanctum, agnoscere potuerunt iudicem, qui per scripturam sacram homines ad salutem erudit. Applicationem autem sententiae in scriptura sacra prolatae, non ab vno quodam homine, qui supremus ecclesiae iudex esset, sed ab omnibus, ad hoc idoneis, praesertim episcopis ac doctoribus, aliisque piis hominibus, in vnum rite congregatis, fieri debere, eos censuisse, vel tot concilia olim instituta nos conducere possunt. Ecquem enim in finem ista congregassent, si ab vno quodam, eoque vniuersali episcopo, controuersiarum exortum

postulare potuissent decisionem? Nec sane admitti eiusmodi externus controuersiarum iudex potest, nisi idem simul infallibilis, ac extra omne erroris periculum constitutus, statuatur. Vbi nam vero gentium eiusmodi iudex est? Num Romanus hoc sibi vindicabit pontifex? At, praeterquam quod euidentissimis documentis probari queat, veterem ecclesiam nunquam credidisse, Romanum episcopum extra erroris periculum constitutum fuisse, exemplis etiam quam plurimis constat, Romanos praefules in errores grauissimos, haeretiquesque, ab vniuersa ecclesia damnatas, prolapsos esse. Qui ex annalium ecclesiasticorum monumentis haec in compendio demonstrata legere cupit, adeat 10. LA PLACETTE *observations historiques ecclesiastiques, quibus eruitur veteris ecclesiae sensus circa Romani pontificis potestatem, in definiendis fidei rebus.* Etsi vero deinceps Romani praefules supremum hocce in rebus fidei iudicium sibi adserere conati sunt, numquam tamen non fuerunt, qui strenue hisce ausibus se opponerent; non modo ex eorum numero, qui illorum adfcelis haeretici vocantur, sed ex iis ipsis, qui in reliquis Romanae ecclesiae placita sequuntur. Cuius rei vel Gallia testis est, pro ecclesiae suae libertate tam strenue pugnas; testis est, cuius causa tantum per aliquot annos strepitum excitauit, QUESNELLIVS, qui, de pontificis bulla, qua plurima ipsius dogmata damnantur, verba faciens, *nec enim, inquit, sine peculiari prouidentiae nutu & consilio contigit, vt, quo tempore Romana curia neruos omnes contendebat, ad erigendum altius suae infallibilitatis idolum, mittendosque sub iugum Galliae episcopos, ardentissimè eius adsertores, laqueum illi, imprudentes & nescii, parauerint, in quem praecipiti & caeco impetu se ipsa induit, sicque vniuerso orbi demonstrauit euidenter tam illustri exemplo, se vitio humanae infirmitatis ERRARE, ET FALLI POSSE, immo TO-*

TIES ERRASSE ET DECEPTAM ESSE, quot damnauit excerptas e meo libro propositiones; in expostulatione ac protestatione &c. p. 60. Non ergo vitio nobis vertant Romanenses, quod doctrinam de pontifice, supremo controuersiarum iudice, pro constanti ecclesiae dogmate non habeamus.

* * Caussa nimirum, cur veteres scripturam sacram pro vnica fidei ac vitae regula haberent, non alia fuit, quam quod eam per inspirationem a Deo profectam crederent. Hinc ATHENAGORAS, nos eorum, inquit, quae sentimus & credimus, testes habemus prophetas, οἱ πνεύματι ἱδίων ἐμπνευσή-
κασι καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ τῶν τοῦ Θεοῦ, qui spiritu diuinitatis pleno pronuntiarunt tunc de Deo, tum de rebus diuinis; & iterum: dicatis & vos etiam, qui ut ingenio, ita & notabili erga verum Deum pietate ceteris praestatis, quam sit absurdum, παραλαμβάνοντας πιστεύειν τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ πνεύμασι, ὡς ὄργανα κινημένοι τὰ τῶν προφητῶν σώματα, προεῖχων δόξας ἀνθρώποις, si quis spiritui diuino, qui prophetarum ora velut instrumenta sua mouit, adhibere fidem noluus, obtemperet opinionibus humanis; apolog. pro christian. p. m. 65. Pari ratione & IUSTINVS martyr, de prophetis verba faciens, dicit, quod fuerint beati, iusti, Dei amantes, Deoque ipsi cari homines, διὲν πνεύματι λαλήσαντες, diuini spiritus adflatu loquentes, ex quorum scriptis ea condicere liceat, quae nobis salutem adferre queant; in dialogo cum Tryphone, p. m. 224. Plurima eiusdem generis his addere possem: sed de CYPRIANO saltem obseruare iuuat, admodum illi frequens esse, ut scriptorum sacrorum, tamquam diuinitus inspiratorum, mentionem faciat. Sic in libro de opere & elemosinis, p. 137. oper. edit. Amstelod. quae anno 1700. prodit; loquitur, inquit, in scripturis spiritus sanctus & dicit: elemosinis & fide delicta purgantur & p. 139. iterum: loquitur per Salomonem. Spiritus sanctus &

dicit &c. & paucis interiectis: beatus apostolus Paulus, dominicae inspirationis plenus & c. & in libro de bono patientiae, p. 145. Pauli iterum mentionem faciens: beatus apostolus Paulus, plenus spiritu sancto, & vocandis, formandisque gentibus missus &c. In eo itaque, cum omnes consentirent, libros sacros per inspirationem a Deo ipso profectos esse, non potuerunt non ex hac origine canonicam illorum deriuare auctoritatem. Idque inde porro confirmatur, quod in agnoscenda horum librorum auctoritate, nuppiam nos ad testimonium ecclesiae ablegant, sed ad ipsam scripturam sacram, quippe quam luculentos diuinae suae originis characteres continere, agnoscunt atque docent. Disertis IUSTINI martyris, THEOPHILI Antiocheni, ORIGENIS, CHRYSOSTOMI, AVGVSTINI, aliorumque, hoc comprobare testimoniis possem, sed vnicum sufficiat TATIANI, orat. ad Graecos, p. m. 102. ex edit. WORTHII, in quo & nonnullos ex hisce characteribus enumerat: Et, cum diligenter circumspicerem, in libros quosdam barbaros (ita sacri codicis libri vocabantur Graecis) incidere mihi contigit, antiquiores multo, quam Graecorum philosophia, si scilicet actatam, & augustiores, si illorum errores. His ego fidem adhibui διὰ τὴν ἀλξίαν τὸ ἄτιμον, καὶ τῶν ἐκόντων τὸ ἀεικτιθέμενον, καὶ τῆς τοῦ παντός ποιήσεως τὸ ἐκκαταλῆπτον, καὶ τῶν πολλόντων τὸ προσωποποιόν, καὶ τῶν παρεγγεγμένων τὸ ἰζαίσιον, καὶ τῶν ἱλνν τὸ μοιραχικόν, ob stilii humilitatem, auctorum simplicitatem, enarrationem creationis vniuersi capta facilem, futurorum praedictionem, praeciptorum excellentiam, & quod omnia vni Deo subiecta statuerent. Haec, similiaque, quae & apud alios passim occurrunt, veram ac genuinam rationem, methodumque, diuinam scripturae auctoritatem cognoscendi, nobis pandunt, simulque ostendunt, quam longe veteris ecclesiae doctores ab istorum sententia abfuerint, qui non aliunde, quam ex ecclesiae testimonio

testimonio hoc innoscere, persuadere nobis volunt. Nec alio loco ecclesiae testimonium veteres habuisse, quam illud habendum supra docuimus, variis itidem testimoniis comprobari posset; cum primis AVGVSTINI; sed haec iam B. MART. GHEMNITIVS noster exhibuit, in *exam. concilii Tridentini, part. I. loc. I. sect. VI. p. m. 72.* Eadem quoque illorum, qui deinceps patrum pressere vestigia, de his omnibus fuit sententia, donec tandem sequiori aetate, ad nova quaedam dogmata, ritusque superfluciosos tuendos, scripturam ecclesiae subicere auctoritati commodum visum esset; at eo euentu, vt plurima eorum, qui a Romana ecclesia discesserunt, scripta, veritas magis enitesceret. Non alios autem, quam quos hodie recipimus, libros, veteres pro canonicis habuisse, illorum, qui horum catalogum texuerunt, MELITONIS apud EVSEBIUM, *hist. eccles. l. 4. c. 26.* ORIGENIS, GREGORII Nazianzeni, AMPHILOCHII, ATHANASII, RVFFINI, PHILASTRII Brixienfis, HIERONYMI, AVGVSTINI, CASSIODORI, IVNII, LEONTII Byzantini, ISIDORI Hispalensis, RABANI MAVRI testimoniis comprobari posset. Sed haec nota satis sunt, refertque ea praeter alios in compendio IOENS, in *bibliotheca sacra siue diatribae, de librorum novi testamenti canone, c. 6. p. 135. seq.* De nonnullis eisdem novi testamenti libris dubitarum olim fuit, num ab illis auctoribus sint conscripti, quibus tribuuntur; indeque factum, vt in quibusdam catalogis antea memoratis non compareant. Id vero nostrae non obstat sententiae, iam supra ad §. 31. luculenter, ni fallor, euicimus. Prima autem, vt a vera illa, atque recepta veterum sententia discederetur, occasio haec fuit, quod *canonis* voce, in significatione latiori accepta, successu temporis etiam quidam libri ecclesiastici comprehenderentur; vt itidem iam ad §. 31. no-

BVD. TH. DOGMAT.

bis est obseruatum. Hinc enim non tantum plurimi in errorem induci, sed cum deinceps e re ecclesiae Romanae esse videretur, quicquid semel vsu receptum esset, retinere, atque acriter defendere, vt superstitionis ac ignorantiae fundamenta sarta tecta mauerent, auidet hoc arreptum, vt ecclesiastici quidam libri cum canonicis, ac diuinitus inspiratis, vno eodemque loco haberentur. Quae si recte expendantur, quo iure Romana ecclesia libros quosdam pro canonicis habeat, quos nos inter apocryphos referimus, facile patebit.

*** Frequens vtrique traditionum apud veteres mentio, immo & subinde honorifica elogia. Sed cum varia vocis huius sit significatio, vt ab aliis iam est expositum, nihil minus, quam eiusmodi traditiones, quales Romana ecclesia nobis obtrudere conatur, intelligi, facili ratione demonstrari potest. Omnia, quae hac de re dici possunt, adferre, nostri non patitur instituti ratio. Vnico saltem rem omnem declarare iuuabit exemplo. Praeclare nimirum admodum de traditione sentire videtur IRENAEVS. *Traditionem apostolorum*, inquit, *in toto mundo manifestatam, in omni ecclesia adest respicere, omnibus, qui vera velint audire, l. 3. c. 3.* Et iterum: *Non oportet adhuc quaerere apud alios veritatem, quam facile est ab ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium diues, plenissime in eam contulerint omnia, quae sint veritatis, vt omnis, quicunque vellet, sumat ex ea potum vitae; ibid. c. 4.* Quibus quidem, similibusque locis, mirifice se iacitat operum Irenaei editor, MASSVETVS, in *dissertationibus praenisi in Irenaei libros, diss. 3. art. 3. fol. 113.* vt traditionibus suis inde auctoritatem conciliet. Sed cum supra iam testimoniis luculentissimis comprobatum sit, non aliam IRENAEVM fidei atque vitae regulam agnoscere, quam scripturam sacram, frustra eundem in suas pertrahere partes adduntur Romanenses.

Y

nenses. Nec sibi ipsi, aut nobis, in locis antea recitatis, repugnat. Res enim illi erat cum haereticis, qui, cum ex scriptura valide refutarentur, scripturam ipsam impugnabant, immo non omnes eius partes, easdemque nec integras recipientes, ex sola scriptura veritatem doceri posse negabant, nisi traditiones simul, viua voce ab apostolis propagatae, adhiberentur. Istorum ergo hominum petulantiam vt compesceret tum IRENAEVS, tum TERTULLIANVS, ad traditiones eequidem prouocabant, ab apostolis profectas, sed eas, quibus idem confirmabatur, quod in scriptura sacra exstabat. Quod eo rectius facere poterant, quod eo tempore, ab apostolorum aetate non multum remoto, doctrinae veritas, fideique sinceritas, adhuc in ecclesia florebat. Neutiquam itaque per traditiones eiusmodi quid, quod a doctrina scripturae diuersum, aut ei omnino repugnat, intelligebant, sed vnam eandemque doctrinam, quae & in scriptura continebatur, & viua simul voce propagata ab apostolis erat. Manifestum satis hoc est ex iis, quae IRENAEVS l. 3. c. 3. disserit. Immo & apud EUSEBIUM sermones Polycarpi, eiusque doctrinam ab apostolis acceptam, aliaque commemorans, dicit; *πάντα σύμφωνα τοῖς γραφαῖς, omnia sacris scripturis consona fuisse; hisl. eccles. l. 5. c. 20.* Nec apud veteris saltem ecclesiae doctores, sed in ipsa scriptura sacra traditionis vox ita accipitur, vt ea, quae in scriptis virorum sacrorum continentur, & viua simul voce propagabantur, denotet; conf. l. Cor. XI, 23. 2. Thess. II, 15. Ex eo tamen, quod negandum non est, quod veteres quidam traditiones haereticis sano & orthodoxo sensu opponerent, factum est, vt nonnulli generatim traditionibus ad conuincendos haereticos sibi opus esse crederent. Nimirum, cum haeretici non minus scriptura pugnarent, quam orthodoxi, dictisque, quae hi adferebant, longe

alium sensum tribuerent; tutissimam, compendiosissimamque viam nonnulli arbitrati sunt, si scripturae traditiones iungerent. Huc spectant, quae hac de re disserit VINCENTIVS LERINENSIS, *commonit. cap. 3. p. m. 211.* edit. GE. CALIXTI. Sed huc minime deueniendum erat: cum per regulas hermeneuticas scripturae sensus ita erui queat, vt veritatem contra quosuis dissentientes defendere, atque in tuto collocare, proum sit. Praeter praecipuam illam, vox *traditio* & alias significationes apud scriptores ecclesiasticos habet, quae tamen non magis, quam illa, dissentientium causam iuuant. Hi namque, vt recte B. MART. CHEMNITIVS noster pronuntiat, *sophistice, sine discrimine, talia testimonia (veterum) commiscunt, & ex una, quod dicitur, fidelia omnes traditiones dealbant, vt praetextu & specie antiquitatis fucum faciant &c. in exam. concil. Trident. part. I. loc. 2. p. 88.* Atque hinc, quanam doctrinae de traditionibus fuerint fata, vtcumque intelligere licet. Addatur B. KORTHOLTI erudita dissertatio, de *traditionibus non scriptis*, quae inter *disquisitiones* eius *anti-Baronianas* septima est, p. 182. seq.

* Si quis, olim in gente iudaica, aut tempore Christi etiam atque apostolorum, non omnibus promiscue licitum fuisse, legere scripturam sacram, contendat, eum aut imperitissimum, aut impudentissimum omnium mortalium esse oportet. Et sane, cum ipse seruatur lingua, non eruditis modo, sed plebeiis omnibus nota, quae ad salutem erant necessaria, adnuntiaueit; idemque cum fecerint apostoli; nulla, ne probabilis quidem adferri ratio potest, cur non eadem, scriptis consignata, legere liceat, quae ex ore Christi atque apostolorum quibusvis percipere fas erat. Ea quoque, quae apostolos sequuta est, aetate, idem adhuc in vsu fuisse, vel ex IUSTINI martyris testimonio condiscimus; *apol. I. pro christianis, p. m. 131.* edit. GRABII.

καὶ τῇ τοῦ ἁγίου λογικῇ ἡμέρᾳ, inquit, πάντων κατὰ πίστεως ἢ ἀγνοίας μόνων, ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνδύσεις γίνεσθαι, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀνεκινῶσθαι, μέχρις ἡγχαρεῖ. solis, qui dicitur, die, omnium, qui vel in vrbibus, vel in agris degunt, in eundem locum conueniunt sit: & commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum, quoad tempus fert, leguntur. Cum eiusmodi conuenientium *IVSTI- NVS* commemoret, ad quem omnes, qui vel in vrbibus, vel in agris degabant, confluxerint, necesse est, lectionem quoque linguarum, quae ab omnibus intelligi potuerit, fuisse institutam. Idque inde porro patet, quod addit: *lectore quiescente τὸν προεόντα, praesidentem, orationem habere, qua populum instruat, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortetur.* Quodli populus non intellexisset, quae lecta fuerint, quo pacto ad tam pulchrarum rerum eum cohortari poruisset imitationem? Et ipse tandem hoc non potuit negare *NIC. LEMAIRE*, etsi ceteroquin omnes ingenii vires intendat, vt rebus euidentissimis caliginem obfundat, in sanctuario profanis occulto, *part. II. c. 4. p. 17.* Fatetur enim, ipsis pueris etiam olim sacrarum litterarum concessam fuisse lectionem. *Et sanctus Ephraem, inquit, iuter elegia, quae Abrahamo pangit, praedicat hoc etiam, quod adhuc puer adplicauerit se studio scripturae.* *Origenes, & Eusebius in tenera aetate familiares sibi reddebant scripturas.* *Et haec consuetudo non poterat non esse laudatissima, cum apostolus ipse eam adprobet in Timotheo, & cum conducat ad praeparationem ingenii, ad acquirendam cognitionem, & amorem rerum sacrarum, vii notat sanctus Cyrillus.* Quid itaque ad hoc responderet? Verum euenit, inquit, vt haec licentia transiret a pueris ad nutrices & matres, adeoque scriptura etiam veteris testamenti sicer tam familiaris, vt nemini non fas esse videretur, ingere se eius lectioni & citationi. Hoc au-

tem contigisse ex abusu, & contra sensum ecclesiae, testantur sancti Basilius, Hieronymus, Augustinus, Gregorius Nazianzenus, Clemens Alexandrinus, &c. qui se tali licentiae opposuerunt, ostenderunt pericula & damna, aperteque docuerunt, nefas esse quibusuis, implicare se huic abyssio obscuritatis & tenebrarum, &c. Mirum omnino, iuxta auctorem istum, sensum ecclesiae Basilio, Hieronymo, reliquis, rectius perispedum fuisse, quam ipsi Paulo apostolo. Sed frustra etiam ad istos ecclesiae doctores prouocat. Etsi enim moneant, caute ac circumspecte in sacrarum litterarum lectione versandum esse; quod nec nos abnuimus; etsi etiam doceant, in rebus obscuris ac difficilioribus interpretem quemdam, ac doctorem ecclesiae consulendum esse; inde tamen minime sequitur, quod plebeios, feminas, ac pueros plane a scripturae lectione arceuerint, aut eam solis clericis concessam arbitrati fuerint. Inmo *HIERONYMVS* subinde feminas christianas, ad quas scribebat, diligenter ad scripturae sacrae lectionem adhortatur. *Semper in manibus tuis sit diuina lectio, scribebat ad Saluinam, ep. 85. tom. IV. opp. p. 668.* edit. *MARTIANAEI.* Sic & Furiae suadet, vt mutet adfcedum, quo seherebat ad habenda ornamenta, in amore verbi diuini, vultque, illam numquam indormiscere, nisi aliquem versum e psalmis didicerit, *ep. XLVII. p. 558.* & quae reliqua sunt eiusdem generis, ipsi quoque *LEMAIRE* commemorata, *i. e. part. II. c. 4. §. 5. p. 126.* Vt autem ea eludat, dicit, fualisse Hieronymum scripturae lectionem feminis, quarum virtutem habuerit perispedam, *quarumque spiritum indicauerit fortem satis, ac firmum, qui nihil recillet occurssu difficultatum &c.* Quod quidem oppido vanum est, atque friuolum. Cerre admittat itaque necesse est, non omnes promiscue laicos a lectione scripturae arceandos, sed eos tantum, quorum virtus

perfecta non est, quorumue spiritus non satis fortis ac firmus est, quo minus occurſu difficultatum vacillet. Quis autem hac de re iudicabit? **HIERONYMO** iungimus adhuc **CHRYSOSTOMVM**, cuius homilia **IX. in epistolam ad Coloss.** quae exstat **tom. VI. oper. in nouo testam. p. m. 223.** tota digna est, quae hac de re legatur. Inter alia, ἀκούετε, inquit, παρακαλῶ, πάντες οἱ θιωτικοί, καὶ πᾶσι θεράπεια, φάρμακα τῆς ψυχῆς· ἐμὴν ἔτερος βούλεσθε, τὴν γοῦν καὶ νῦν κηρύττει, τῶν ἀποστόλων τὰς πράξεις, τὰ εὐαγγέλιον, διδασκαλίας διηγουμένους. Audite quaeſo vos omnes, quibus curae sunt, quae ad hanc vitam pertinent, & parate vobis libros, medicamenta animae, si nullos alios vultis, nouum quidem certe testamentum vobis parate, apostolorum actus, euangelia, magistros perpetuos. Immo, eousque progreditur, vt diserte dicat, hoc esse omnium malorum causſam, τὸ μὴ εἶδέναι τὰς γραφάς, nescire scripturas. Eleganter porro addit: Absque armis inuis ad bellum, & quomodo oportet esse saluus? Praeculare nobiscum agitur, si cum his salui simus, tantum abest, vt absque his salui esse possimus. Quae ad haec, similiaque veterum loca, secus sentientes excipiunt, tam ieiuna, tamque triuola sunt, vt ea & recitare piget.

Haud perfunctorie porro obseruandum, veterem ecclesiam non tantum sacra ea lingua, quae a quibusvis intelligi posset, administrasse, graeca apud Graecos, latina apud Latinos, sed in eadem lingua scripturam legendam omnibus proposuisse; siue ex parte a scriptoribus sacris ea conscripta esset, vt nouum testamentum graece scriptum esse constat, siue uniuersa in eam translata esset, vt de lingua latina norum est. Et nescio sane, quid **BELLARMINVS** cardinalis sibi velit, quando scribit: *Habemus igitur, in uniuersa Christi ecclesia id semper esse seruatum, vt sacrae scripturae graeca tantum, & latina lingua publice legentur, tametsi eae linguae maternas ac vul-*

gares non essent; lib. 2. de verbo Dei, c. 15. Existimat nimirum, primis saltem quadringentis annis, quibus ecclesia maxime floruit, non lectas fuisse scripturas lingua vulgari; plane, ac si eo tempore iis in locis, vbi ecclesiae longe florentissimae fuerunt, in Asia pariter ac Europa, lingua graeca & latina non fuerint maternas ac vulgares. Nec obici potest, quod etiam in Africa, Gallia, Germania, Britannia, eo tempore ecclesiae fuerint, in quibus sacra scriptura lingua latina lecta, & sacra quoque eadem lingua administrata fuerint. Etsi enim hi populi linguam sibi propriam atque vernaculam haberent, latinae tamen simul linguae vsus ita apud eos inualuerat, vt non minus quam vernacula ab omnibus etiam plebeis intelligeretur. Quod si etiam aliquando consultum fuisset, in lingua cuius genti vernacula sacram scripturam omnibus proponere, aut sacra administrare, non aliam ob causſam hoc intermissum fuit, quam quod deessent, qui illarum linguarum ita periti essent, vt hoc facere possent. Ceterum, cum successu temporis per gentium etiam barbararum incurſionem, aliasque ob causſas, graeca cumprimis & latina lingua immutaretur, & in diuersas dialectos abiret, alicubi etiam plane abrogaretur, nec statim essent, qui scripturam in linguas istas nuper exortas conuerterent, aut sacra iisdem administrare auderent; fieri aliter non poterat, quam vt plurimis in locis ea lingua & scriptura legeretur, & sacra administrarentur, quae posteris ignota erat, maioribus tamen illorum, aut iis, qui easdem olim regiones incoluerant, longe fuerat notissima. Id enim uero cum inter mala atque incommoda istorum temporum referendum sit, stolidum foret, regulam inde exculpere, quam & nos sequi debeamus. Sed in aliis quoque linguis, apud eas scilicet gentes, quae linguae graecae atque latinae ignarae erant, scripturam sacram lectam fuisse, variae

variae versiones, praeter graecam, qua vetus testamentum, & qua utrumque, latinam, consēdā iam olim, abunde testantur. Varias autem vno iam tempore sacri codicis extitisse versiones, dilerte adserit HIERONYMVS: *Praetermitto eos codices, quos a Luciano & Hesychio nuncupatos, paucorum hominum peruerſa adserit contentio; quibus utique nec in veteri instrumento, post septuaginta interpretes, emendare quid licuit, nec in nouo profuit emendasse: cum VLTARVM GENTIVM LINGVIS SCRIPTURA ANTE TRANSLATA, doceat falsa esse, quae addita sunt; praef. in quatuor euangelia ad Damasum, tom. I. oper. p. 1426. edit. IO. MARTIANAEI.* Confirmat idem AVGVSTINVS, ex linguarum confusione & varietate sacrum esse docens, *ut etiam scriptura diuina, ab una lingua profecta, qua opportune potuit per orbem terrarum disseminari, per varias interpretum linguas longe lateque diffusa innotesceret gentibus ad salutem; de doctrina christiana, l. 2. c. 5. quod & alibi repetit.* Luculentum autem cumprimis, adeoque minime nobis praetermittendum est THEODORETI testimonium: ἡ Ἑβραϊκὴ Φωνὴ οὐ μόνον οὖς τῶν Ἰδιῶν μεταβλήθη, ἀλλὰ καὶ οὖς τῶν Ῥωμαίων καὶ Λαγυλίων καὶ Περσῶν καὶ Ἰνδῶν καὶ Ἀρμενίων καὶ Σουθῶν καὶ Σαυροματῶν, καὶ οὐδ' ἡβδὼν ἡμεῶν, οὐκ ὅσας τὰς γλώσσας, οὐκ ὅσους τὰ ἴδιον περὶ ἡμῶν διατεταῖ. Et ebraica lingua (h. e. libri veteris testamenti, lingua ebraica scripti) non in Graecorum modo linguam versa est, sed etiam in Romanorum & Aegyptiorum, Persarumque & Indorum, & Armeniorum & Scytharum, ac Sarmatarum, atque, ut paucis comprehendam, in linguas omnes, quibus ad hanc diem nationes vtuntur; de curandis Graecorum adfectionibus, l. 5. tom. IV. oper. p. m. 555. Et ne quis cauillecur, loqui THEODORETVM de veteris saltem testamenti libris, (quamquam & hoc ad nostrum institutum sufficiat) de aposto-

lorum scriptis idem adfirmat, l. c. l. 8. p. m. 592. Possem hīc & IO. CHRYSOSTOMI adhuc testimonium addere, nisi hoc superuacuum esse existimarem. Ipsae enim versiones, quae hinc inde speciatim memorantur, rem extra omnem dubitationem ponunt. Ne quid enim de versione syriaca dicam, quam ab apostolorum aetate non multum remotam viri docti censent, Viphilam, Gothorum episcopum, scripturas diuinas in gothicam conuertisse linguam, adfirmat SOCRATES, l. 4. hist. eccl. c. 33. & SOZOMENVS, l. 6. c. 37. eumque iam tum Constantii aetate episcopali dignitate fulsisse, idem SOCRATES auctor est, l. 2. c. 41. HIERONYMVM porro scripturam sacram in linguam dalmaticam, IO. CHRYSOSTOMVM in armenicam transtulisse, nonnulli adfirmant, non repugnantibus doctis inter Romanenses viris. Sic porro Ioannes, archiepiscopus Hispalensis, saeculo VIII. in linguam arabicam, & eodem saeculo Alfredus, Anglo-Saxonum rex, psalterium in saxonicam, Methodius in slauonicam, saeculo XIII. in italicam Iacobus de Voragine, & saeculo XIV. Nicolaus Oresmius in gallicam, scripturam sacram conuertisse perhibentur. Quam vero ignorantia primum introduxit consuetudinem, ut sacra latino sermone administrentur, hominesque plebei a scripturae sacrae, deficientibus versionibus, quas intelligere poterant, lectione remouerentur, & superfluo auxit, eam tandem Romanorum praefulum tyrannis confirmavit; cum viderent, VValdenses primum, tum Hussitas, tandem & eos, quos beati Lutheri emendatio ecclesiae excitauit, scripturae sacrae luce clarissima ad dispellendas errorum ac superstitionum tenebras, quae ecclesiae incumbabant, vri. Sed ab eo etiam tempore eo plures existeret, qui hīc ausibus se opponerent, scripturaeque lectionem omnibus concedendam contenderent, eo quidem cum successu, vt

hodie, quotquot in Romana ecclesia sapientiores cordatioresque sunt, ringente licet, & indignante Romano praefule, vt supra iam obleruauimus, eidem sententiae subscribant.

** Qui scripturam mox non sufficientem ad omnia esse clamitant, mox obcuritatis aut ambiguitatis arguunt, non aliam hoc ob causam faciunt, quam quod aliud cognoscendi principium, seu fidei ac vitae regulam, aut in eius locum substituere, aut ei adiungere adnituntur. Haec itaque cum inter se connexa sint, atque coniuncta, quid vetus ecclesia & de sufficientia, & de perspicuitate scripturae sacrae senserit, quaeue & huius doctrinae fata ad nostra vsque tempora fuerint, ex haecenus dictis facile colligitur. Recte autem, atque praeclare IRENAEVS pronuntiavit, non orthodoxorum, sed haeticorum esse, scripturam ipsam arguere, eamque vt parum sufficientem, aut obscuram vel ambiguum traducere. *Cum enim, inquit, ex scripturis arguantur, in accusationem conuertuntur ipsarum scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, & quia varie sint dictae, & quia non possit ex*

his inueniri veritas ab his, qui nesciunt traditionem, l. 3. c. 2. p. m. 199. edit. GRABII. Et constantem quidem veteris ecclesiae hanc fuisse sententiam, scripturam sacram ceu vnicam fidei ac vitae regulam omnia, quae ad salutem necessaria sunt, tradere, IGNATII, POLYCARPI, IVSTINI, IRENAEI, TERTVLLIANI, CYPRIANI, ATHANASII, aliorumque, immo & ipsorum, qui patres sequuti sunt, scholasticorum testimoniis comprobare possem, si hisce immorari fas esset. Idem & de perspicuitate censendum, eo nimirum sensu, quo supra eandem scripturae adseruimus. Hac enim ratione eam minime obscuram, sed perspicuam & euidentem esse, agnoscunt IRENAEVS, TERTVLLIANVS, CLEMENS Alexandrinus, EPIPHANIVS, CHRYSOSTOMVS, & tantum non omnes, priusquam Romanae ecclesiae consilium videretur, scripturam deprimere, vt traditionibus locum faceret. Vt autem deinceps fuere plurimi, qui veritatem hoc quoque in capite adlererent, ita eorum, quae inde ad nostram vsque aetatem sequuta sunt, certaminum, pertextere historiam, nostri non permittit instituti ratio.

§. XLI. Nec defuerunt etiam, qui operam nauarent, vt codex sacer integer ac intemeratus, vt nos perueniret, illorumque se opponerent ausibus, qui eundem corrumpere ac interpolare, vel etiam scripta spuria pro genuinis nobis obtrudere sibi religioni non ducebant. Qua in re, vt prouidam simul Numinis curam pia mente veneremur, par est. * Interpretatio equidem scripturae non vna semper eademque ratione fuit comparata, cum initio sensus litteralis nulla fere haberetur ratio, plerisque ad allegorias prolapsis, adeo, vt tenebras potius scripturae obsundere, quam lucem adferre viderentur. Diuini tamen N. minis munere contigit, vt tandem vera & genuina illam interpretandi ratio felici successu restitueretur, etsi non omnes eandem, vt decet, sequantur. **

* Fieri potuisse, vt non tantum pertemporum iniuriam, hominumque incuriam, sed & per haeticorum malitiam scriptura sacra in quibusdam codicibus corruppe-

retur, supra iam ad §. 27. docuimus. ORIGENEM quoque pariter ac HIERONYMVM ibidem laudauimus, quorum ille *comment. in Matth. fol. 381.* hic autem *praefat.*

praefat. in quatuor euangelia, fassus est, codices quosdam fuisse corruptos. Iudaeos equidem ab imputatione sacri codicis data opera corrupti, recte absolui, non aequè haereticos, ibidem obseruauimus. Et sane diserte praeter alios hoc fatetur ORIGENES. Cum enim Celsus obieciisset, quosdam fidelium, quasi per temulentiam, permittere sibi quidam in mutanda scriptura euangelica tribus modis, quatuorue aut pluribus, ut sic retractata possint negare, quoties arguuntur; respondet, a nemine, quantum ipse sciat, mutatum euangelium, praeterquam a Marcionis & Valentini, & fortasse Luciani (Luciani) discipulis: τὸτο δι' ἀγῶνι-
ων οὐ τοῦ λόγου ἰσὶν ἔγκλημα, ἀλλὰ τῶν τοῦ μη-
στῶτος βυθιονεγῆσαι τὰ τὴν ἀγγέλιαν, quod crimen non est euangelii, sed eorum, qui id ausi sunt deprauare temere; l. 2. contra Celsum, p. m. 77. Atque ad Marcionem quidem quod attinet, idem confirmat IRENAEVS, eum ad sua vsque tempora solum fuisse adferens, qui manifeste ausus est circumcidere scripturam, l. 1. c. 29. Loca a Marcione corrupta speciatim indicat EPIPHANIVS, haeres. XLII. p. 312. Paulo distinctius, in quo Marcionis corruptio constiterit, edidit MILLIVS, in proleg. N. T. n. 306. seq. quitamen, quod ORIGENES de Valentini-
anais dicit, non tam de textu, quam doctrinae deprauatione, & quod de Luciani-
stis idem adserit, de librorum apocryphorum confusione intelligendum contendit; inuito quidem, ut ego existimo, ORIGENE. Sed plura de haereticis, qui sacrum codicem corrupisse dicuntur, dabit, quem supra iam laudauimus, BARTH. GERMON, de veteribus haereticis, ecclesiasticorum codicum corruptioribus, l. 1. part. l. p. 18. seq. cui tamen iungendus PETRVS COVSTANT, in vindiciis veterum codicum confirmatis, part. II. p. 55. seq.

Fuisse itidem, praesertim circa initium noui testamenti, quam plurimos, qui confictis, supposititiisque scriptis alios deci-

pere sibi religioni non duxerint, nemo ignorat, nisi qui hospitem plane ex veterum monumentis retulit animum. Et Gnosticos quidem quamplurimos libros supposititios habuisse, auctor est EPIPHANIVS, haeresi 26. §. 3. p. m. 88. Res ipsa quoque hoc testatur, cum expuriis eiusmodi scriptis quaedam integra, nonnullorum autem fragmenta, ad nos etiam peruenierint, in quibus colligendis magnam diligentiam demonstrat FABRICIVS, in codice apocrypho N. T. collecto, castigato &c. Nonnulla etiam exhibet GRABIVS, in spicilegio patrum & haereticorum saeculi post Christum natum I, II, & III &c. Conferenda & de hisce ITTIGII dissert. de pseudepigraphis Christi, virginis Mariae, & apocolorum, quae prima est in heptade dissertationum &c. quae in appendice exstat dissert. tionis de haeresiarchis: itemque IO. ANDR. SCHMIDII pseudo-nouum testamentum. Quaedam & huc spectantia attingit RIVETVS, in critico sacro, l. 1. c. 1. §. p. 96. seq. itemque ROB. COCVS, in censura quorundem scriptorum, quae sub nominibus sanctorum, & veterum auctorum a pontificiis citari solent. Quantum autem vtrimque, tum ex sacri codicis corruptione, tum ex illorum, qui spurios libros pro genuinis orbi christiano obtrudere non dubitarunt, ausibus, periculum scripturae sacrae, diuinaeque adeo veritati enatum sit, nemo non intelligit.

Prouida nihiloscies diuini Numinis obstitit cura, quo minus genuina, eaque integra & minime corrupta scriptura sacra priuaremur. Et ad ebraeum quidem, seu veteris testamenti codicem quod attinet, masoretharum studium singulare hic obstitisse, quo minus is corrumpetur, supra iam ad §. 26. obseruauimus. Quantumvis autem summa illorum esset diligentia, euitari tamen non potuit, quin in codicibus manuscriptis magna hinc inde existeret discrepantia, variaeque lectiones ani-

maduer-

mauerentur. Quod non tantum exemplo codicis Hilleliani, sed vel maxime ex labore isto, quo saeculo vndecimo duo celebres ebraeae gentis doctores, R. BEN ASCHER, Tiberienfis, & R. BEN NAPH-TALI, Babylonius, in conferendis codicibus, variisque lectionibus notandis ac diiudicandis, defuncti sunt, patet. Vt autem variantes istae ebraei codicis lectiones non adeo magni fuere momenti, quod de codice Hilleliano ipse fatetur SIMON, *bibl. crit. V. T. L. 1. c. 22. p. 124*, ita vel ipsa viro- rum istorum industria obstitit, quo minus generalis quaedam in omnes codices deprauatio irrepere posset. Neque tan- tum hinc inde praestantissimi quidam, summoque studio praescripti codices conser- uati sunt, sed inuenta etiam deinceps, non sine Numinis munere arte typographica, exstiterunt viri docti, qui omne inid- culerunt studium, vt codex ebraeus quam adcuratissime ederetur, incorruptusque ita ac intemeratus propagaretur; conf. IACOBI LE LONG *bibliotheca sacra, siue syllabus omnium scripturae sacrae editio- num ac versionum, c. 2. p. 64. seq.* Inter vete- ris ecclesiae christianae doctores itidem fu- ere, qui in conferendis variis codicibus, le- ctionibusque variantibus diiudicandis, ope- ram studiumque suum collocarent, quam- vis pauci. Plerisque enim ebraei, aut etiam graeci sermonis, artisque criticae ignorantia, aliaeque causae obstituerunt, quo minus in hocce studiorum se dare ge- nus aut possent, aut vellent; praesertim cum eius necessitas, prout par erat, non intelligerent. Immo patres ad coniectu- ras saepe confugisse, & pro lubitu textum contra manuscriptorum codicum auctori- tatem vitiasse, nec in locorum scripturae recensione eam, quam res ipsa postulat, ~~adhibuisse~~ adhibuisse, viris doctis iam pridem obseruatum est; conf. IO. CROIVS, in *ob- seruat. sacris & historicis in nouum foedus, c. 16. seq.* ORIGENI necessitatem, veram

lectionem, collatis variis codicibus, eru- di, perspectam fuisse, tetrapla eius, hexapla, atque octapla restantur, in quibus circa versionem LXX interpretum diligentiam singularem adhibuit; conf. H VETIVS, in *Origenianis, lib. 3. cap. 2. scđ. 4. p. 255. seq.* HIERONYMVS itidem in commentariis suis haud raro diuersas lectiones textus ebraei notat, & hinc tubinde rationem red- dit, cur in locis variis a LXX interpretibus, aliisque dissentiat. Sed a reliquis, qui patrum nomine veniunt, eiusmodi quid non sperandum fuit. Interim prouida Numinis cura conigit, vt in media ista barbarie, summaque diuinarum, humana- rumque rerum ignorantia, praestantissimi tamen tum veteris, tum noui quoque testa- menti codices manuscripti conseruaren- tur, & ad nos propagarentur. Recensere hosce, nostri non fert instituti ratio. Le- gendi, qui de codicibus manuscriptis noui testamenti ex instituto egerunt, SIMON, *bibl. crit. textus N. T. c. 29. seq.* & MAIVS, in *repetito examine historiae criticae N. T. Simonis, c. 30. cum primis PFAFFIVS, in dissert. critica, de genuinis librorum N. T. lectionibus, c. 3. & 4. p. 52. seq.* Restituta autem bonarum litterarum luce, simulque typographica arte inuenta, excitati hinc inde viri doctissimi sunt, qui in codicibus manuscriptis conferendis, variantibus le- ctionibus colligendis, ac ponderandis, tex- tuque graeco emendate edendo, studium operamque collocarunt; quos inter LAVR. VALLA, ac ERASMVVS Roterodamenfis, tum & ROB. ac HENR. STEPHANI, principem praecipuumque tenuere locum. Hos deinceps & alii magno numero insequuti sunt, at non omnes aequae caute ac circumspecte. Dum enim nonnulli variantium lectio- num numerum sine modo, sineque ratione auxerunt, tantum abest, vt sacri codicis & auctoritati, & integritati consulerint, vt potius in maximum eam adduxerint dis- crimem. Sed hac de re iam supra dictum est.

est. Auctores eos, qui variantes noui testamenti lectiones collegerunt, recenset MILLIVS, in *prolegom. noui testam.* vbi & de statu sacri textus noui testamenti per omnia saecula agit; *num. 240. seq. p. 28. fq.* auctor, qui nouum testamentum graecum anno 1711. edidit, in *prolegom. p. 17. seq.* itemque PFAFFIVS, in *disfert. crit. de genuinis librorum N. T. lectionibus, c. 6. conf.* & FABRICIVS, *biblioth. graec. l. 4. c. 5. p. 181. seq.*

Atque hunc in modum, vt sacri codicis conseruata est integritas, atque impeditum, quo minus vniuersalis quaedam corruptio irreperet, ita & illorum ausibus, qui spuris & supposititis scriptis aliis fucum facere voluerunt, tempestiue obuiam itum fuit. Non defuisse hic sibi veteris ecclesiae doctores, exempla illorum testantur, qui genuinorum seu canonicorum librorum catalogos nobis reliquerunt, quorum antea recitauimus nomina. Iungenda etiam, quae ad §. 31. & 32. huius capitis diximus. Impetus etiam iste eiusmodi hominum post priora ecclesiae christianae saecula mox desit; magnoque consensu & constantia in mediis etiam barbariei ac ignorantiae tenebris, illi tantum recepti & propagati libri sunt, quos vetus ecclesia probauerat. Fuerunt eadem deinceps, in Romana praesertim ecclesia, qui spuria quaedam scripta per genuinis defenderent, vt epistolam Christi ad Abgarum, canones apostolorum, liturgiam Petri, Iacobi, & quae alia sunt eiusdem generis, eo quod in quibusdam errorum suorum se invenire praesidium sibi viderentur. Sed hi, alique, nihil aliud effecerunt, quam vt palam criticae artis, quae spuria a genuinis rite discernere docet, se plane rudes atque ignaros ostenderent.

** Cum non eadem omnium de sensu scripturae sacrae, num vius, an multiplex sit, speciatim autem de mystico seu allegorico, rationeque hanc in modum scri-

EVD. TH. DOGMAT.

pturam interpretandi, sit sententia, vt supra iam ad §. 25. docuimus, a prima origine rem repetemus, & quae huius quoque doctrinae fata fuerint, paucis demonstrabimus. Apud gentes quasdam, praesertim Aegyptios, symbolicam docendi rationem olim usitatum fuisse, constat, atque vel ex CLEMENTE Alexandrino norum est. *lib. 5. Strom. p. 556.* pluribusque id confirmat HETIVS, de *origin. fabul. Romanenf. p. 9. seq.* Cumque sapientiae studium non profunda aut exquisita causarum, rerumve occultarum investigatione, sed eorum saltem, quae cognitu haud adeo difficilia erant, maximamque partem ad vitam recte instituendam pertinebant, inculcatione apud eas abfolueretur, dignitatem quamdam praeceptis suis conciliare, discipulorumque ad attentionem excitare animos hac ratione voluerunt. Hinc vero viū obtinuit, vt scripta quoque aliorum eadem ratione interpretarentur, vt res scilicet descriptas aliarum rerum esse symbola vellet; praesertim, quando credebant, scripti cuiusdam, cuius quaedam erat celebritas, aliter sibi non constare auctoritatem. Ex quo quidem fonte etiam poetarum gentium fluxere interpretationes allegoricae: de quibus, vt plura dicamus, instituti ratio prohibet. Conferendum auctor libri, *Mosis vindicatus, cap. 6. p. 112. seq.*

Eandem itaque interpretandi rationem ad scripturam sacram transferre aut Iudaei, haud malo quidem, vt credere par est, consilio; sed vt eo ampliore omnes ex illius lectione fructum caperent, & simul eius inde dignitas maiestasque augeretur. Atque de Ellenis hoc dilerte tradit *PLUTO*: *ἐν τῷ χρίστω τοῖς ἱερῶτάτοις γράμματι, φιλοσοφοῦσι, τῆς πάτρης σοφίας ἀπογορεύοντες, ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ὁρῆτης θεμετίου νομίζοντες ὅσους ἀπονεμύμενους, ἐν ὑποτάξει δεικνύμενους.* Persantes enim sacra volumina, dant operam philosophiae, per manus acceptae a iunioribus, scrutando eius allegorias, quoniam sub

apertis verbis latere credunt secreta naturae, coniecturis explicanda probabilibus. Addit porro, habere eos priscorum commentarios, *ὅτι τῶν ἀπλοῦς ἀεχνητῶν γὰρ ἡμεῖς ποῦναι μνημεῖον τῆς ἐν τοῖς ἀδελφοποιήτοις ἰδίαις ἀνάλωτον*, qui bñus sectae auctores multa monumenta reliquerunt de allegoriis eiusmodi, ad quorum imitationem posteri se adcommodent; de vita contemplat. p. m. 893. Apud reliquos Iudaeos eandem itidem rationem scripturam interpretandi inualluisse, exempla quamplurima, in scriptis eorum obuia, testantur. Et quis est, qui illorum *עשרים מפרשים אלגוריקים* nesciat expositiones? LIGHTFOOTVS hac de re verba faciens, ad mysticas, inquit, & allegoricas tales scripturae explicationes, si modo explicationes vocare liceat, nescio qua fascinatione ita addidicerant, ut nihil fere iis in pretio magis, quam ut aures ad talia prurientes, vel titillarent, vel scaberent; *horebr. in euang. Luc. tom. II. oper. p. 521.* Speciatim & apud kabbalistas mysticis eiusmodi & allegoricis explicationibus nihil frequentius. Immo fuerunt, qui sibi aliisque persuasum cuperent, Moſen sensum mysticum a Deo accepisse in monte Sinai, & cum LXX senioribus communicasse, per quos deinceps, ut & alios, qui illos exceperint, fuerit propagatus: conf. 10. picvs, Mirandulae Concordiaeque comes, in *apologia pro conclusionibus suis, p. m. 81.* Ipsam etiam kabbalam nonnulli definiunt per theologiam symbolicam, in qua non modo literatae & nomina, sed & res ipsae sunt signa rerum. Factum hinc etiam, ut nonnulli gentis ebraeae doctores multiplicem scripturae sensum tribuerent, adfererentque, legi esse *עשרים ושתים* septuaginta facies; quod tamen alii ita capiunt, ut vnicum, eumque literalem sensum fundamenti loco ponant. Legenda, quae hanc in rem adfert HOTTINGERVS, in *thes. philolog. l. i. c. 2. sect. 7. p. 234.* Non enim omnes Iudaei sensu allegorico ita delectan-

tur, ut literalem negligant; immo in hocce eruendo plurimi vel maxime studium industriamque suam collocant. Et karatae quidem literaliter tantum inhaerent, reiecta mysticorum istorum sensuum varietate; conf. quae dixi in *historia eccles. V. T. tom. II. p. 121.*

Transiit hinc in ecclesiam quoque christianam mystica illa atque allegorica scripturam interpretandi ratio; et eoque facilius recepta, quod plurimum *πρὸς τὴν ἐκδομὴν* facere videretur. Celebratur cumprimis hoc nomine, sed male quoque apud nonnullos audit, ORIGENES; quem & aliquando modum hac in re excessisse, negari nequit. Num a Platoniciis, an aliunde hoc accepit, alibi ex instituto disceptatur. Neque tamen hoc ita capiendum, ac si literalem sensum plane aut reiecerit, aut neglexerit. Quin immo de eo subinde sollicitus est, allegoricum tamen in pluribus locis admittens, in multis vtrumque. Copiosius mentem meam de eo exposui, in *dissert. de allegoriis Origenis*, quae exstat in *parergis historico-theologicis, p. 143.* Origenis exemplum plerique deinceps ecclesiae doctores sequuti sunt, adeo vt haec interpretandi scripturam ratio, quo faciliior est, si modo quaecumque ingenium non desit, eo etiam fieret frequentior. Nec tamen literalem sensum prorsus repudiarunt; quinimmo, qui sapientiores fuerunt, cum cum mystico censuerunt esse coniungendum. Huc pertinent ea, quae GREGORIUS Nazianzenus, *orat. 42. p. m. 684.* edit. quae Coloniae anno 1690. prodiiit, hac de re disserit, vbi media quadam se incessurum via proficitur, quamuis itidem, more saeculi istius, de literalis sensus investigatione paullo abiecius sentire videatur. Extrema enim, quae euitaturus sit, designans, alterum *ἰουδαϊκὸν πῶς ἔχει τὰ κληῖνῶν, ἰουδαϊκὸν* quodammodo, & abiectum, alterum *ὁμοειρητιστικὸν* ineptum, & somniorum coniectore dignum adpellat. Pari ratione

& AVGVSTINVS vtrumque sensum, & litteralem, quem historicum vocat, & mysticum, coniungendum esse docet, adhaerens: non esse illis consentiendum, qui solum historiam recipiunt, sine allegorica significatione, nec illis, qui solas figuras defendunt, repudiata historica veritate; de civitate Dei, l. 15. c. 27. Interim iam ea aetate vixit fuisse, ut mystici sensus diversae species constituerentur, ex HIERONYMO discimus. Etenim in epistola ad Hedibiam, quae tom. IV. oper. eius ex edit. MARTIANAEI exstat, triplex, inquit, in corde nostro descriptio, & regula scripturarum est. Prima, ut intelligamus eas iuxta historiam, secunda, iuxta tropologiam, tertia, iuxta intelligentiam spirituales. In historia eorum, quae scripta sunt, ordo servatur. In tropologia, de littera ad maiora concurrimus, & quidquid in priori populo corporaliter factum est, iuxta morem interpretamur locum, & ad animae nostrae emolumenta convertimus. In spirituali sensu ad sublimiora transimus, terrena dimittimus, de futurorum beatitudine, & caelestibus disputamus, ut praesentis vitae mendicatio umbra futurae beatitudinis sit; p. 136. Diversam vero, quae eo tempore in vñ fuit, scripturam interpretandi rationem AVGVSTINVS nos conducet. In libro namque imperfecto de genesi ad litteram, qui exstat tom. III. oper. edit. quae Antwerpiae 1700. prodit, quatuor, inquit, modi traduntur a quibusdam scripturam tractatoribus legis exponendae, quorum vocabula enuntiare graece possum, latine autem definire & explicari; secundum historiam, secundum allegoriam, secundum analogiam, secundum actiologiam. Historia est, cum siue diuinitus, siue humanitus res gesta commemoratur. Allegoria, cum signate dicta intelliguntur. Analogia, cum veteris & noui testamentorum congruentia demonstratur. Actiologia, cum dictorum factorumque causae redduntur; c. 2. p. 72. Quo densior autem, quae deinceps orbi incu-

buit, fuit ignorantiae, & inscitiae caligo, eo minus, qui ad scripturam sacram accedebant, ad sensum litteralem eruendum erant idonei, eoque simul ad allegoricam seu mysticam interpretationem ineptiores. Eo ipso tamen etiam existerunt tempore, qui naeuos istos animaduertent, atque reprehenderent. HVGO namque DE S. VICTORE, qui saeculo duodecimo floruit, triplicem ipsemet scripturae interpretationem fecit, historicam, allegoricam, & anagogicam: recte tamen inuenit, non ubique triplicem hunc sensum quaerendum esse, vt singula historiam, allegoriam, & tropologiam simul continere credantur: quinimmo reprehendit eos, qui allegoriarum doctores se iactant, & ipsam adhuc primam litterae significationem ignorant; praenot. de script. tom. I. oper. c. 3. 4. & 5. Cuiusmodi allegoricae interpretationes, quibus ea aetate ecclesia perionuit, fuerint, ex eiusdem HVG. DE S. VICTORE libro, de allegoriis veteris ac noui testamenti, intelligere licet.

Cum autem, pulis ignorantiae & barbariei tenebris, noua litterarum lux exorta esset, plurimique existerent, qui graecae atque ebraeae linguae studium, cum arte critica, excolerent, mox rectior quoque scripturam interpretandi ratio innotuit; quae & plurimi vsi sunt, licet ob praedudicatas, quae subinde mentem occupant, opinioniones, aliasque causas, non aequae felicitate omnes. Nec mystica reiecta fuit plane scripturae interpretatio, immo, quae inde oritur de multiplici scripturae sensu sententia, a Romanensibus eo auidius arrepta, acriusque defensa fuit, quo facilius illis videbatur, inde scripturam obscuritatis, ambiguitatisque arguere; quod vix in votis habebant, vt locum facerent traditionibus. Sed hisce fortiter feliciterque obuiau a nostratibus itum: quorum, licet aequae reformatae ecclesiae doctorum sensu mystico non vna eademque sit sententia,

tentia, nihil tamen eos docere, quod cum Romanensium errore conueniat, aut illi patrocinetur, ex iis patet, quae ad §. 25. copiose hac de re disputauimus. Vt autem nonnulli in scripturae explicatione criticis philologicisque obseruationibus ultra, quam par erat, indullerunt, ea quidem ratione, vt, quod caput rei est, negligenter, nec vllum inde, in iis quae ad fidem aut vitam pertinent, fructum referrent, ita exstiterunt rursus alii, qui in alterum extremum procurrentes, se totos in mysticas explicationes, quae ad fidei vitaeque rationem plus commodi adferre illis videban-

tur, clarent; cumque cautiones allegoricae interpretationis, supra allegatas, negligenter, *παράδοξα* varia, immo interdum *ἀτομα* illis admiscerent: quo nomine IAC. BÖHMIVS, VAL. WEIGELIVS, alique passim reprehenduntur. De THOMAS BURNETIO, atque HERM. DEVSINGIO, allegoricae interpretationi plus, quam decet, tribuentibus, iam supra ad §. 25. diximus; vbi & illos notauimus, qui vbique typos quaerunt, eosque vt inueniant, ingenio suo nimis indulgent. Quae IO. COCCCEO, eiusque sectatoribus hac in re obiecta sint, constat, alibique hoc edisseritur copiosius.

§. XLII. Ex dictis, quae nostri hic sint officii, intelligere licet: insigne scilicet Dei, quod per scripturam sacram nobis exhibuit, vt grato agnoscamus animo beneficium; eadem etiam vt rite vtamur, summo studio illam perferutando, *Io. V. 39.* immo maximam vitae huius felicitatem in eius meditatione ponendo; *ps. 1, 2.* eandem porro re ipsa & in quotidiana fidei ac vitae praxi, ceu vnicam fidei ac vitae normam sequamur, * *ps. CXIX, 105.* ea, qua decet, veneratione suscipiamus; *1. Theff. II, 13.* nec cognitione saltem contenti sumus, sed ad vitam recte instituendam cuncta referamus, verboque veritatis morem gerere adnitamur, *Rom. VI, 17. Iac. I, 25. Luc. VIII, 15.* Impedimenta denique, quae obstant, quo minus eius fructum percipiamus, sedulo remoueamus, *Luc. XIV, 17.*

* Conferenda omnino, quae supra ad §. 33. diximus.

INSTI-

INSTITVTIONVM THEOLOGIAE DOGMATICAE LIBER SECVNDVS DOCTRINAM DE DEO, ET RELIQA QVAE AD FINEM THEOLOGIAE SPECTANT EXHIBENS.

LIBRI SECVNDI

CAPVT PRIMVM

DE DEO TVM QVA ESSENTIAM ET AT- TRIBVTA TVM QVA PERSONAS SPECTATO.

Σύνοψις.

*S*Unum illud hominum bonum, quod eos
beatos reddere potest, est Deus ipse, §. I.

Hac voce quid denotetur, §. II.

Nomina, quibus in scriptura sacra Deus
designatur, & quidem ebraica, §. III.
item graeca, §. IV.

Deum existere, probat non tantum reue-
latio, sed & ratio: quinimmo omnium ani-
mis a Deo ipso hoc est insitum, §. V.

Argumentis etiam variis demonstrari po-
test, §. VI.

Quid fides hic rationi superaddat? §. VII.
Quid Deus sit, non quidem plene & per-
fecte, aliqua tamen ratione cognoscere pos-
sumus, §. VIII.

Summatim describitur, §. IX.

De attributis diuinis generatim quae-
dam monentur, §. X.

In certas classes distribuuntur, §. XI.

Prima eorum est, quae Deo cum rebus
quibusvis, quae existunt, speciatim spiri-
tibus, sunt communia, §. XII.

Quo pertinent, unitas, §. XIII.

bonitas, §. XIV.

veritas, §. XV.

Quae cum spiritibus Deo communia sunt,
vel physica sunt, vel moralia, §. XVI.

Ad priorem ordinem refertur simplici-
tas, §. XVII.

immutabilitas ac immortalitas, §. XVIII.

vita, §. XIX.

operationes vitales, speciatim intellectus,
cui propria est scientia, §. XX.

Obiectum scientiae diuinae tam late pa-
tet, ut recte dicatur omniscientia, §.
XXI.

Pertinent huc etiam futura contingen-
tia, speciatim ea, quae posita certa condi-
tione, futura sunt, §. XXII.

Modus scientiae diuinae quinam sit? §.
XXIII.

Monita quaedam hic obseruanda; & quo
pacto cuncta ad vsum vitae referenda? §.
XXIV.

Ad intellectum etiam pertinet sapientia diuina, §. XXV.

Voluntas quoque Deo recte tribuitur, §. XXVI.

Libertas voluntatis diuinae adseritur, §. XXVII.

Quo pacto haec libertas sese exferat? §. XXVIII.

Pro obiectorum diuersitate voluntas diuina diuersas sortitur denominationes, §. XXIX.

Deus, quae vult, etiam efficere potest; unde omnipotentia, §. XXX.

Actus voluntatis diuinae, quibus aliquid futurum secum constituit, vocantur decreta; de quibus generatim quaedam mouentur, §. XXXI.

Motus voluntatis, adfectus vocantur: qui, an recte, & quo sensu Deo tribuantur? §. XXXII.

An, & quo sensu Deo virtutes, seu attributa moralia tribui queant? §. XXXIII.

Summa omnium virtutum, quae Deo tribuuntur, amor est, §. XXXIV.

scilicet, quo se ipsum, & res a se creatas, iusto ordine amat, §. XXXV.

Ex amore, quo se ipsum Deus amat, fluit eius sanctitas, §. XXXVI.

ex sanctitate, iustitia, §. XXXVII.

itemque veracitas, XXXVIII.

Amoris, quo res a se creatas, speciatim homines, prosequitur, excellentia, vim intellectus humani superat; diuersimode etiam, pro diuersa ad hominum statum relatione, vocatur, §. XXXIX.

Altera classis attributorum est, quibus a rebus creatis distinguuntur omnibus, quae ex independentia fluunt: quorsum spectat infinitas, §. XL.

immutabilitas, & omnipraesentia, §. XLI.

itemque aeternitas, §. XLII.

Ex attributis diuinis iunctim sumtis summa Dei resultat beatitudo atque gloria, §. XLIII.

Ex scriptura praeterea constat, verum Deum esse patrem, filium, & spiritum sanctum; id quod ratio ignorat, §. XLIV.

Quod mysterium nec in veteri testamento ignotum fuit, §. XLV.

Evidentius adhuc in nouo propositum, ut ex dictis patet, quae diserte patris, filii, & spiritus sancti, seu vnus Dei, nuntionem faciunt, §. XLVI.

Ad specialem demonstrationem rite instituendam, tria proponuntur capita, §. XLVII.

Patrem a filio, filium a patre, ab utroque spiritum sanctum, realiter disserre, probatur, §. XLVIII.

Non tantum patrem, sed & filium, itemque spiritum sanctum, verum aeternumque esse Deum, §. XLIX.

Nec tamen tres esse Deos, sed vnum Deum, §. L.

Ad mysterium hoc rite & accurate exprimendum, recte adhibentur & retinentur termini in ecclesia recepti, essentia, ac persona, §. LI.

Ad discrimen, quod inter personas diuinas intercedit, explicandum, obseruare inuat, actus, proprietates, & notiones personales, §. LII.

Errorum, qui in hoc capite, qua doctrinam de Numinis existentia, essentia, & attributis, occurrunt, fontes, §. LIII.

item, qua doctrinam de trinitate personarum, §. LIV.

Verae doctrinae in hoc capite conservatio & propagatio, §. LV.

Officiorum nostrorum quae hic sit ratio, §. LVI.

§. I.

VT a fine theologiae * ordiamur, Deus ipse, qua essentiam & attributa, qua personas, ** nobis considerandus venit. Cum enim is solus summum hominis bonum sit, *** eius possessio, seu fructus, vti loqui

loqui solent, aliquem beatum reddere potest; eum vt cognitum prius habeamus, par est, quam de felicitate, a communione cum eo speranda,* certi fieri queamus.

* Finem huncce *obiectum* vocare solent, quemadmodum ipsa beatitudo *formalis suis* nomine venit.

** Haec enim ad plenam Dei cognitionem requiruntur, de quibus adeo in hocce capite exponetur. Cum vero Deus semetipsum etiam in operibus naturae manifestauerit, de hisce capite sequenti dicetur.

*** Hoc ipsa ratio omnes, si modo recte mentem aduertere velint, condocet. Si quis enim, quid *bonum*, praesertim relate spectatum, sit? consideret, omniumque bonorum, quae illi se offerunt, instituta comparatione, quid ad summum bonum requiratur, rite colligat; statim deprehendet, nihil esse in hocce vniuerso, in quod summi boni notio quadret, quodue reuera illum beatum reddere queat, praeter solum Deum. Copiosius hoc edidituri in *clem. philos. pract. part. I. c. 4. §. 20. seq.* Paucissimi equidem mortalium, si vitae praxin spectes, Deum pro summo bono se habere testantur: sed id inde provenit, quod prauorum potius adfectuum, quam rectae rationis, aut scripturae ductum, in summo

bono eligendo, amplectantur. Sunt &, qui contendunt, gentilium philosophos in eo fere consensisse, non aliud, quam Deum, summum bonum esse: sed quid hac de re censendum, iam exposui in *inslit. theol. mor. part. I. c. I. sect. IV. §. 55.* Scriptura vero id quam luculentissime confirmat. Non aliam enim ob causam Deum *ex toto corde, toto animo, tota mente diligere iubemur, Deut. VI, 5. Matth. XXII, 37.* quam, quoniam is summum hominum bonum est. Summum enim bonum summum requirit amorem. Diserte idem proficitur vir sanctissimus Athanasius: *Quis mihi est in caelo? & tecum volo (quemquam) in terra. Desecerat caro mea, & cor meum: robur autem cordis mei, & pars mea, est Deus in saeculum, ps. LXXIII, 25, 26.* Pari ratione Ieremias: *Pars mea Dominus, dixit anima mea, propterea expectabo eum. Bonus est Dominus sperantibus in eum, animae quacunque illi, Thren. III, 24, 25. conf. & Gen. XI, 1. & ps. XI, 1, 2.*

* Hoc cap. III. huius libri, ex instituto demonstrabitur.

§. II. Deum autem quando dicimus, intelligimus eo nomine ens infinite perfectum, quod ceterorum omnium, extra se, auctor, & dominus sit. Haec enim communis illa notio est, quam omnes homines, quisque sua lingua, expriment, quotiescumque de Deo loquuntur. Vnde sua sponte sequitur, Dei nomine, si proprie accipiat, non tam dignitatem, aut potentiam, quam ipsam eius naturam ac essentiam significari. **

* Quod enim AUGUSTINVS de voce latina, *Deus*, dicit: *Omnes Latinae linguae socios, cum aures eorum sonus iste tetigerit, mouet ad cogitandum excellentissimam quamdam, immortalemque naturam; de doctrina christi. I. c. 6.* id non sine ratione de omnibus vocibus, quibus quaelibet gens sua lingua Deum exprimit, intelligitur. Er-

rant sane saepissime homines in adplicatione, vocemque de rebus, quibus nihil minus, quam haecce notio conuenit, vsurpant: id tamen non obstat, quo minus ea in se spectata, omnibus vna eademque sit.

** Prima, praecipuaque, adeoque & maxime propria vocis huius significatio est, qua ipsam naturam & essentiam veri Dei,

rectius sibi consent, primo de origine & significatione vocis יהוה quaedam sunt monenda. Id positum extra controversiam, magno quoque consensu idem sententibus Iudaeorum pariter ac christianorum doctoribus, nomen hoc deriuandum a verbo יהוה, quod plane cum verbo יהוה conuenit, atque esse significat. Ut adeo יהוה eum denoter, qui est *יהוה ens*, scilicet a se ipso; seu, qui suam essentiam ac existentiam alii non debeat, quin potius utramque per se necessario habeat, simulque adeo causa eorum omnium sit, quae sunt, siue existunt. Sunt equidem nonnulli, ex eorum quidem numero, qui in Socini castris militant, aut non procul inde discedunt, qui vocem יהוה non tam nomen, quam verbum esse, nec ipsam essentiam diuinam, quam constantiam Dei in seruando promisso, Israelitarum maioribus olim dato, significare contendunt. Nihil quippe aliud illud esse, quam tertiam personam futuri in kal, vt יהוה, Ex. III, 14. primam, legendumque ac pronuntiandum *lebeueh* vel *libeueh*. Huc nimirum redeunt, quae hac de re tradunt CRELLIUS, *de Deo & eius attributis*, c. II. p. m. 27. & EPISCOPIVS, *inst. theol.* l. 3. c. 2. Nec procul hinc discedit CLERICVS. Etsi enim non dubitet, quin vox יהוה recte ab יהוה deriuetur, suspicatur tamen, *Deum vocabulum יהוה sibi sum fuisse, non quod sua natura sit, adeoque aeternitate gaudeat, sed quod efficiat, vt res sint, quasi esset futurum biphul יהוה, aut pich יהוה, sicut vt sit*, quippe quae significatio plurimis scripturae locis conueniat. Graece non inelegerit dici posse existimat *γενεσιος γενεον*, *existentiae effectorem*, qua voce CLEMENS Alexandrinus, alique patres vsi sint, *δὲ γενεον* *γενεον* *γενεον* *γενεον*, ad Exod. VI, 3. p. 27. Immo, antea iam obseruauerat, PHILONEM, & plerosque patres graecos, ex Platonica philosophia nomen hoc Dei interpretatos esse, cum viderent, a LXX. interpretibus participio verbi *himi* conuersum esse *δὲ*; ad c. III. Exod. v. 15. p. 17. Praecipuum, quo

CRELLIUS pariter ac EPISCOPIVS sententiam suam confirmant, argumentum desumptum est ex Exod. VI, 3. vbi Deus dicit: *Ego sum Iehouah; paterfamilias sum Abrahamo, Isaac & Iacobo, quasi Deus omnipotens; at tempore meo Iehouah illis non inuolui, & foedus cum iis pepigi &c.* Hinc enim CRELLIUS colligit: ideo Deum se appellare Iehouah, vel potius *libeueh*, aut *lebeueh*, id est, *erit*, quia id praestiturus sit Israelitis, quod ipsorum patribus olim promiserat; vnde futurum sit, vt experimento ipso cognoscant, eum esse *lebeueh* seu *erit*, id quod patres ipsorum nondum, praesertim plene, fuerint experti; l. c. p. 28. CLERICVS itidem varia adfert scripturae loca, quibus vox Iehouah per summam Numinis potentiam explicari videatur: vt, Ex. VIII, 5. *Tum sciet Aegypti, me esse Iehouam, cum in Aegyptum inuadam meam exseruero*, &c. VIII, 22. *Disi ingram eo die Gensitidem, ubi est populus meus, vt me Iehouam in media tua terra esse intelligas &c.*

Haec vero omnia ita comparata sunt, vt facili negotio dilui queant. Sine omni enim ratione vox Iehouah pro verbo temporis futuri habetur, cum vsus, & construendi cum aliis verbis ratio arguat, illam omnino incholem nominis habere. Neque tenere vox יהוה confundenda cum voce יהוה, quamvis & haec indolem atque naturam nominis adsumserit, cum eadem, qua nomina solent, ratione construitur; sic e.g. dicitur, יהוה שלי, *Echieh misit me*. Ad significationem quod attinet, cui hic ab origine ac deriuatione discedendum sit, nullam plane causam video. Consentium omnes, vocem hanc descendere a verbo יהוה; consentium, hoc verbum significare esse, *existere*; idque, si de essentia & existentia independenti, aeterna, necessaria, intelligatur, nihil aptius, nihil concinnius, nihil, quo magis a reliquis rebus Deus distinguatur, de eo dici potest. Cur ergo vox haec significationem istam non habeat? Hoc ipso autem, dum vox יהוה ens per se &

necessario existens denotat, reliquas simul Numinis perfectiones, quae sua ipso ex isto conceptu fluunt, includit. Vnde mirum non est, quod pro argumenti, de quo scriptores sacri loquuntur, diuersitate, diuersas quoque *excessus* seu relationes admittat: ex quibus tamen praecipua eius, primariae minime diiudicanda est significatio. Non itaque nobis obstat, quod *Ex. 17, 3*, dicitur, Deum patriarchis ante Moysen se manifestasse, nomine *יְהוָה omnipotentis*, nomine autem *lehouab* illis non innotuisse. Lubens concedo, id intelligendum esse ratione certi effectus, liberationis scilicet populi Israelitici ex Aegypto, secundum quem nomen *יְהוָה* patribus incognitum fuit. Sed quid inde? Si ille, qui per se & independenter existentiam ac essentiam suam habet, indeque *יְהוָה* dicitur, summam suam potentiam, aut si velis, constantiam in seruandis promissis, hac ratione demonstrauit; num inde sequitur, quod ob istam aut constantiam, aut potentiam summam, magis hoc nomine veniat, quam ob existentiam, aut essentiam independentem, quae reliquas perfectiones includit? Et ita etiam patet, quid ad loca a viro clarissimo, CLERICO prolata, respondendum sit. Ille, qui est *יְהוָה*, seu ens per se ac necessario existens, etiam est summa potentia praedictus, ad quam ideo, quia *יְהוָה* est, merito prouocare potuit; vt inde minime sequatur, primam hanc, praecipuamque vocis istius esse significationem. Dum autem dicimus, in prima hac, & genuina vocis huius notione, omnes simul Dei perfectiones includi; hoc vel maxime etiam de libertate est intelligendum, seu, quod Deus sit ens longe liberri- mum. Libertate enim si careret, ens esset imperfectissimum. Vnde patet, quam in- epte pariter ac impudenter TOLANDVS, vt Moysen diuinum virum in pantheistarum, quos alias Spinozistas vocat, numerum reterat, in ipso hocce nomine sanctissimo *יְהוָה* impietatis suae aliquod praesidium

quaerat; in *originib. iudaic. p. 157*. Quam hominis istius infaniam iam ex instituto castigui, in *hyst. eccles. et. testam. ad per. 11. sect. 1. §. 3. p. 307*.

Veteris ecclesiae pariter, ac praestantissi- mi gentis ebraeae doctores, eandem no- biscum propagant sententiam, quando existentiam Deo ita propriam esse contendunt, vt hoc ipso a rebus creatis vel maxime distinguatur, & *אֵלֶּיָּהּ* eius dici mereatur. Cuiusmodi etiam apud veteres quosdam philosophos, Platonem maxime atque eius sectatores, occurrere, negari nequit. Immo EVSEBIVS comparisonem quamdam in hac re inter doctrinam Moysis, atque Platonis instituit, lestque omnino digna sunt, quae tum ex Platone, tum ex Numenio adfert. *praepar. euang. l. 11. c. 9. §. 4*. Ipse quoque PLUTARCHVS in libro, *de apud Delphos inscripto*, multa de eodem argu- mento pulcherrime disserit, interque alia vocabulum *ἐγώ* quod significat *tu es*, ad- prime Deo, ac soli conuenire, contendit; locum maxime illustrem ex eo itidem re- ferente EVSEBIO, *l. c.* Iungenda, quae hac de re concessit DIONYSIVS PETAVIVS, *de theol. dogmatib. l. 1. c. 6. p. 51. §. 4*. Nec tamen inde colligi potest, veteris ecclesiae christianae doctores eam sententiam a Platonis acce- pisse. Cum enim ipsimet ad Moysen pro- vocent, immo EVSEBIVS *l. c.* discrete com- parationem inter Moysen & Platonem insti- tuat, quid causae sit, non video, cur a Platonis magis, quam ipso Moysen hoc didice- rint. Fuerunt rursus alii, vt hoc *ὅς ἐστι παρόν* moneam, tum ex philosophis, tum ex ve- teris ecclesiae doctores, qui nomina, *essentia*, *ὄνεια*, multoque magis *substantia*, Deo proprie conuenire negarent, adeoque Deum non tam ens, quam *superens*, vt non- nulli loquuntur, vocandum contenderent. Loca illorum itidem, quem iam laudauimus, DION. PETAVIVS *l. c. p. 54. seq.* exhibet. Conciliari tamen hi facile cum prioribus, ni fallor, possunt; cum hi eiusmodi essen- tiam

tiam, quae rebus creatis tantum conuenit, animo conciperent, Deumque adeo iis omnibus longe excellentiorem esse, significare uellent; illi essentiam longe perfectissimam, & per se, ac necessario existentem, intelligerent, quae utique soli Deo, neutriquam rebus creatis, conuenit. Legenda quae hac de re disserit IAC. THOMASIVS, in *Schediasm. hist. de definit. philos. quod sit πῦρ τοῦ οὐρανοῦ*, p. II. seqq.

Vera itaque nominis huius exposita significatione, haud difficulter intelligitur, illud Deo ita proprium esse, ut nulli rei creatae tribui queat. Deo autem, quando proprium aliquod nomen tribuimus, non ita hoc est intelligendum, ac si eo modo Deo conueniat, quo hominibus, quorum vnus ab alio ita distinguitur. Eoque pertinent, quae eleganter hac de re disserit IUSTINVS martyr, in *cohortat. ad Graecos*, p. 86. seqq. edit. HVTCHINI. Eiusmodi enim nomen intelligitur, quo essentia eius, a rebus creatis omnibus distinguitur, significatur. Vnde simul patet, id Deo ita proprium esse, ut nulli rei creatae tribui queat. Rem enim increatam dicere, quae nec necessario existat, nec essentiam aut existentiam per se, sed ab alio habeat, apertam inuoluit contradictionem. Nec ulli rei creatae in scriptura sacra vmquam hoc tribuitur, sed tantum soli, ueroque Deo. Angelus enim ille, in cuius medio illud nomen Dei est, *Exod. XXII, 21.* quique subinde in scriptura sacra יְהוָה vocatur, non creatus aliquis, sed increatus ille est, qui patribus saepe acparuit; ipse Dei aeternus filius. Aliis autem rebus cum tribui videtur, ut arae, *Exod. XVII, 15.* aut vrbi Hierosolymae, *Ezech. XLVIII, 35.* non hicce sensus est, quod ara aut vrbs Hierosolyma sit ipse Iehouah, sed quod arae nomen datum, quo Israelitae professiebantur, Iehouam esse vexillum suum, itemque, Iehouam habitare Hierosolymis, seu vrbi huic singulari gratiae suae praesentia adesse. Hinc & Deus ipse ita hoc sibi tribuit, ut di-

serte neget, hoc ulli rei creatae conuenire. *Ego*, inquit, *sum יְהוָה, illud est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo, Esai. XLII, 8.* conf. & *Hof. XII, 6.* it. *ps. LXXXIII, 17.* Quod idem nomen, omnibus etiam notis ac characteribus nominis proprii gaudeat, grammatici doctores obseruare solent. Suntque ex Ebraeorum magistris quidam sapientiores, quam illi ex christianis, ut videri volunt, qui illud tam praefracte, ut causae suae inserviant, negant. Solent namque adferere, illud Deo הויהויה proprium ita esse, ut in eius societatem nulla reum creatarum veniat.

Quantumuis autem magna ueneratione nomen hocce merito prosequamur, cauendum tamen, ne in ineptam prolubamur cum Iudaeis superstitionem, qui nomen hocce per litteras, quibus scribitur, esse, sibi religioni ducunt. Videtur hacce consuetudo post captiuitatem babylonicam inualuisse, cum in libris, hocce circiter tempore scriptis, nullum huius nominis occurrat ueltigium. Idque etiam de suo non minus tempore, quam superioribus aetatibus puto nos condocet, laminam auream quatuor intusculptas habuisse litteras, referens, nominis, ὁ μόνος ἄρα καὶ γλῶττ' ἐν σοφίᾳ κεκαταμεινός θείας ἀκούει καὶ λαλεῖ ἐν ὕψιστοις, ἔλλαψ' δὲ ὄνδρ' τὸ παράπαν οὐρανοῦ, quod solis, qui sapientia aures & linguam purgatas habent, sus est, audivit & dicere in sacris, nemini vero prorsus alii, vltro in loco 1. 3. de vita Moysi, p. m. 670. Ex quo eius testimonio etiam discimus, in sanctuario tantum olim id esse re fas fuisse; quod & alii Iudaeorum magistri confirmant, adferentes, quotidianam nominis huius prolationem reuocatum primum fuisse in sanctuarium, & in benedictionis formula tantum a sacerdotibus adhibitam, vsque ad Simonis iusti obitum: siquidem ab eo tempore, si huiusmodi illud credendum, ne in ipso quidem sanctuario amplius pronuntiatum per proprias litte-

ras fuerit. Non malo id equidem proposito, sed ex singulari erga nomen hocce veneratione, & ad abusum eius euitandum, fidum, lubens crediderim: interim, vt aliis quamplurimis, ita hocce etiam exemplo pateat, quam facile in superstitionem turpissimam degenerent, quae optimo, innocentissimoque consilio fuere constituta. Cum autem pro voce יייה substituere solerent vocem איה, quod & hodie Iudaeis, iisque qui cum illis faciunt, sollemne est, factum inde nonnulli existimant, vt LXX. interpretes, alique Iudaei, qui graeco idiomate scripserunt, vocem hanc per κύριος redderent; quam consuetudinem ipsi etiam euangelistae & apostoli sequuti sunt. Fieri tamen hoc etiam potuit, quod meliorem vocem, qua nomen יייה exprimerent, non inuenirent. Neque inepte profecto hoc factum est. Esti enim vox κύριος vim & significationem vocis יייה non ex hauriat; eidem tamen vtcumque respondet, si κύριος ille κατ' ἐξοχήν talis, qui iure creationis, & quod omnibus rebus creatis essentiam ac existentiam largitus est, omnium est dominus, intelligatur. A Iudaeis haud dubio veteris ecclesiae christianae doctores hoc acceperunt, vt hocce nomen ineffabile esse crederent. Subinde enim illis ἀβύητος, itemque ἄλεκτος, ἄφθειτος, ἀνεφώητος, audit, vt apud HIERONYMVM, *epist. ad Marcellam, tom. 2. oper. p. m. 705.* THEODORETVM, *qu. 15. in EX. ORIGENEM, homil. 14. in Num.* GREGORIVM Nazianzenum, *orat. 4. de theol.* legere licet. Quodsi autem existimauerint, ἀνεφώητος hocce nomen esse, quod nefas aut prohibitum sit, per litteras proprias illud pronuntiare, eiusdem plane cum Iudaeis superstitionis rei sunt.

Potuit tamen simul hoc sensu ab iis ita vocari, quod propriis suis amplius vocalibus exprimi nequeat, sed alienis, ac adeo per aliud nomen, scilicet איה efferatur. Sunt enim non tantum Ebraeorum magistri, sed ex christianis quoque plurimi in

hac sententia, eam, quae hodie obtinet, vocis huius pronuntiationem minus genuinam esse. Idque inde praecipue probant, quod puncta, quae hodie illi subscripta leguntur, sint nominis איה, vel quando praecedit aut sequitur איה, vocis איה. Vnamquamque autem vocem secundum vocales illi proprias pronuntiare debere; quae si non constent, non posse quoque vocem istam proferri. Accedere, quod scriptores graeci, qui nominis huius mentionem faciunt, longe aliter id efferant, ac hodie efferri solet. DIODORVS namque Siculus, Moysen legum suarum auctorem dixisse ait, τὸν ἰσὺ δ' ἐπεκλήσαντο θεόν. l. 1. p. 48. Nec multum inde discedit SANCHVNATHION, aut eius potius interpres VULGO Byblius apud EVSEBIVM, *praepar. euang. l. 1. c. 9.* quippe qui Ierombalem vocat sacerdotem θεῶν τοῦ Ἰσὺ, *Dei Iesu.* Vnde nonnulli colligunt, nomen hocce olim *labazab* vel *labuob* pronuntiatum fuisse. Et sane, si vera sit illorum sententia, qui existimant, puncta vocalia post captiuitatem babylonicam, eoque adeo tempore, quo Iudaei a vera pronuntiatione nominis Iehouah abstinebant, sacro codici addita esse; dubio careret, puncta nominis Iehouah defuncta esse a nomine איה. Illud vero, cum nondum extra omnem dubitationem positum sit, magnisque ac sententia labore difficultatibus, non temere hoc admitti potest. Quodsi autem statuatur, puncta vocalia iam ante captiuitatem babylonicam textui sacro adposita fuisse, vix est, quod dubitemus, quae hodie vocis איה subscriptuntur, genuina esse. Quis enim credat, Iudaeos ausos fuisse, infinitis in locis sacrum codicem corrumpere, ac aliena puncta voci איה subdere? Idemque porro suadent nomina propria, ex voce *lebonab* composita, vt *lebonathan*, *leboſchaphat*, *leboiada*: quippe in quibus nominis istius, simulque punctorum, quibus iam tum pronuntiatum fuit, occurrere vestigia, negari nequit. Puncta vero eius vocalia quod respon-

spondeant punctis אורי, id enimvero casu contingere potuit: vt adeo nondum extra omnem controuerſiam positum ſit, quod ſecus ſentientes tam firmiter ſibi perſuadent, puncta haecce a voce אורי deſumta eſſe. Graecorum ſcriptorum hic non adeo in cenſum venit auctoritas, cum vel i. xx interpretum, exemplo conſtet, quantopere nomina propria Ebraeorum detorquere, & quam ſaepe ſonum plane peregrinum illis adſtingere ſoleant. Copioſius & ex inſtituto hoc argumentum tractarunt eruditiffimi viri, DRVSIVS, AMAMA, CAPPELLVS, BYXTORFVS, ALTINGIVS, itemque FYLLIRVS, GATAKERVVS, LEVSDENIVS, quorum diſſertationes ſub titulo: *deas exercitationum philologicarum, de vera pronuntiatione nominis lehuah*, vno faſciculo edidit HADRIANVS RELANDVS; & ex quibus quinque priores puncta nominis Iehouah genuina eſſe negant, reliqui adfirmant.

Ceterum, vt vnicum adhuc addam, eiusdem cum nomine יהוה dignitatis non ſine ratione eſſe creditur nomen יה Ioh. Eſti enim illorum locum non inueniat ſententia, qui illud a nomine יה ה deriuant; quod & praetantiſſimi ebraeae gentis doctores faciunt, apud BYXTORFIVM, *de nominibus diuinis*, §. 34. (quamquam, qui in hac ſententia verſantur, nec ipſi de modo iſtius deriuationis inter ſe conueniant) eiusdem tamen merito ſignificationis cum nomine יהוה eſſe cenſetur, quia ab eadem radice deſcendit. Hinc & auctor *quaeſt. & reſponſ. ad orthodoxos*, quae inter opera IVSTINI martyris exſtant, *quaeſt. 50. p. m. 421.* vocem *Hallelu-iah* ita interpretatur: *הללוהו מילה מלחום דו בן*, laudibus celebrate, canentes ens, ſeu, quod exiſtit, hoc eſt, Deum.

*** De origine ac deriuatione vocis יהוה adeo inter ſe diſſentiunt viri eruditi, vt nonnulli in ea inuenienda omnem fruſtra collocari operam, exiſtiment. Hodie tamen plurimis, iisque praetantiſſimis viris, illorum maxime ſe probat ſententia, qui a

radice, in lingua arabica ſuperſtite אלה quae *colere, ſeruire, adorare* ſignificat, nomen hocce deriuandum cenſent: conſ. *POCOCKIVS*, in *notis miſcellaneis ad portam Moſis*, c. 3. p. 34. & *HOTTINGERVS*, in *hiſtoriae creationis examine theologico-philol. quaeſt. 10. p. 19.* Nec obſtici huic ſententiae poteſt, quod hac ratione vocis huius origo ex lingua arabica deriuetur, quod nonnulli parum conueniens eſſe exiſtitant: cum ſaltem ex verbi huius apud Arabes uſu colligatur, apud Ebraeos id itidem olim in uſu fuiſſe, eademque habuiſſe ſignificationem. Nec reiicienda tamen temere ſententia R. ABEN-ESRAE, vocem אלה pro primitiuu habentis: certe eam non improbandam, etiam u. *SEB. SCHMIDIVS* cenſuit, in *diſſ. de antiquiſſima ſide Moſaica circa myſterium trinitatis*, quae in *faſciculo diſputationum eius theologico-philologicarum* prima eſt, p. 16. Ceterum Ebraeorum, ipſius etiam, quem antea laudauimus, ABEN-ESRAE eſt ſententia, nomen אלה proprie iudices ſignificare; hinc vero per metaphoram transferri ad Deum & angelos, quam tamen ipſemet R. ISAAC ABARBANEL, *comment. in geneſ. fol. 5. col. 3. ſq.* grauiffimis rationibus reſellit; quarum nonnullas in compendio reſert BYXTORFIVS, in *diſſ. de nominibus Dei ebraicis*, §. 40. Neque tamen firmiora ſunt, quae ipſemet ABARBANEL adfert, vt euincat, vocem אלה praecipue & proprie ſignificare *auctorem effloremque rerum omnipotentem*. Nec etiam, cum vox אלה ſive אלה a verbo apud Arabes ſuperſtite, quod idem eſt ac *colere, ſeruire, adorare*, deriuatur, quoduis *αἰμαμα* denotat, vt perperam nonnulli ſibi perſuadent, ſed illud ipſum, quod *אל זכרון*, & praecipua quadam ratione cultu acque adoratione dignum eſt, quod de ſolo Deo dici poteſt; *Deut. VI, 4. Matth. IV, 10. Marc. XII, 29.* Proprie itaque & *παῦρος* vox אלה ſoli Deo conuenit, de rebus autem creatis non niſi improprie & *derisus* uſurpatur. Moſes certe, in primo decalogi prae-

cepto dicere non potuisset: *Non erit tibi אלהים, Deus alius coram me*, si quisquam praeter Iehouam esset, qui proprie אלהים vocaretur. Sensus namque est, solus Iehovah est vnus Deus, proprie scilicet & אלהים sic dictus. Hinc & *Deut. IV, 35*, dicitur: יהוה הוא אלהים, *Iehouah est ille clobim, non est alius praeter eum*. Ipsum etiam ex Iudaeis hoc agnoscere ISAACVM ABARBANEM, aliis iam obseruatum est: conf. HOTTINGERVS, in *hist. creat. exam. q. 11. p. 20.* & 10. HENR. MAIVS, in *diff. fac. loc. 2. §. 28. p. 135.*

Praecipuum autem, quod de voce hacce adhuc obseruandum, hoc est, quod plerumque in plurali numero adhibeatur, rarius in singulari, quo neutiquam destituitur. Id vero quamnam ob causam fiat, acriter inter se disceptare viri docti solent. Sunt enim, qui personarum in essentia diuina pluralitatem isto multitudinis numero haud obscure significari existimant; idque eo magis, quod nulla ceteroquin probabilis adferri ratio queat, cur vox haecce tam constanter in multitudinis numero adhibeatur. Quam tamen sententiam non Iudaei modo, ac Socini adsecrae, sed alii quoque, qui ceteroquin personarum in vna essentia trinitatem admittunt, acriter impugnant: sed sine ratione. Pluralitatem enim quamdam in essentia diuina hac voce significari, nimis manifestum est; quam vero aliam, quam personarum? Singulari nimirum numero non destituitur: cum a voce אלהים, quae, uti diximus, itidem subinde in scriptura sacra occurrit, rite deriuetur. Quae autem in multitudinis numero adhibentur voces, nec singulari destituuntur, non possunt non pluralitatem quamdam, nisi forte enallage numeri subist, significare. Nec aliter, siue statum regiminis, siue suffixa ei addita species, quam reliqua pluralis numeri nomina adhiberi solet. Accedit, quod verba pariter atque adiectiua pluralis numeri vocis huius in scriptura sacra passim adiciuntur: vt *Gen. I, 26. XX, 15. XXXIV, 7. 2. Sam. VII, 23. Ios. XXIV, 19.*

Ier. X, 10. Vt adeo plane fallantur, qui terminatione quidem, non autem significatione nomen hocce plurale esse contendunt. Licet enim alia pluralis numeri nomina, quae singularia sunt significatione, occurrant; vt בְּחַיִּים *virginitas*, זְנֵבֵי *senectus*, נְעוּרִים *pueritia* &c. eorum tamen longe alia, quam vocis אלהים est ratio, cum & singulari numero destituantur; nec eadem ratione cum aliis vocibus coniungantur. Nec illud nobis obstat, quod vox אלהים frequentius cum singulari numero construat. Inde enim, quod singularis quoque numeri habeat significationem, inferre non licet, cum alia eius rei ratio praesto sit. Personarum enim non minus pluralitas, quam essentiae diuinae vnitas efficit, vt mox cum singulari, mox cum plurali numero construat. Non equidem adsero, solum nominis huius numerum pluralem, ad personarum diuinarum pluralitatem euincendam sufficere; multo minus, trinitatem personarum ex eo confici posse: sed cum aliunde etiam hocce mysterium constet, magnum inde ad pluralitatem personarum adferendam accedere robor, contendo: praesertim, cum nulla alia istius rei adferri ratio queat. Non enim est, quod voces אלהים & אֱלֹהִים nos moneant, quae cum verbo singulari itidem de vno usurpantur, *Ex. XXI, 4, 6, 8, 36.* ac si vox אלהים non minus, ac istae, honoris tantum & dignitatis ergo, multitudinis numero esserant. Numquam enim istae voces cum aliis ita coniunguntur, vt aut verbum, aut adiectiuum, aut adfixum pluralis numeri illis respondeat. Praeterea, si vel maxime voces אלהים & אֱלֹהִים honoris causa in plurali numero adhibeantur, non tamen de voce אלהים idem dici potest, quippe quae *dominii* aut *imperii* significatione non gaudet, eodemque adeo loco, cum vocibus eiusmodi quid inuentibus, haberi nequit. Quamquam nec istud, quod adferitur, voces אלהים & אֱלֹהִים honoris causa in plurali nume-

numero adhiberi, positum sit extra contro-
uersiam. Recte namque B. SEB. SCHMIDIO
nostro obseruatum, eandem vocum ista-
rum esse rationem, ac nominis מֹשֶׁה, vt de
vno homine dicantur per tropum, a diuinis
nominibus formatum, adeoque Deo vni
quodam propter personarum pluralita-
tem in plurali attributae, perque metapho-
ram ad homines, qui Dei vices gerunt,
translatæ, suum retineant pluralem nume-
rum, quem in diuinis habeant; in *diff. an-
tea laudata, p. 20.* & in *collegio biblico V. T. loc. 3. p. 113. seq.* Quod si autem vox מֹשֶׁה
honoris causa in plurali numero usurpare-
tur, par vtique fuisset, vt semper ita adhibe-
retur. Cum vero etiam subinde in singu-
lari numero מֹשֶׁה occurrit, longe aliam
subesse causam necesse est, cur aliquando
in singulari, aliquando in plurali, & quidem
saepius, adhibeatur.

Singulare quid equidem, ceteris non per-
spectum, sibi inuenisse visus est CLERICVS.
Ebraeam enim linguam non aliam esse exi-
stunt, quam qua Cananaei olim vsi sunt:
qui cum idololatrae essent, pluraque adeo
numina colerent, vocem quoque in multi-
tudinis numero adhibuisse, quam retinue-
runt Ebraei, ita tamen, vt voci plurali singu-
larem tribuerent significationem, prout
dogma de vno Deo summo requirebat.
*Hinc, inquit, mirum non est, si huic voci sin-
gulare verbum iunxerint, cum ad sensum
magis quam ad numerum vocis attenderent,
& quandoque, ratione numeri habita, plura-
le verbum addiderint;* in *comment. ad Gen. I, 1.*
Quam suam sententiam fusius edisserit
in *diff. de lingua ebr.* commentario in gene-
sin præmissa, §. 5. Verum primo adsumit
hic vir doctus, quod nondum est extra o-
mnem controuersiam positum, linguam ca-
nanaeam plane esse eandem cum ebraea.
Eti enim haec sententia quosdam magni
nominis viros nacta sit defensores, non ta-
men desunt rationes grauissimæ, quæ ei
opponi queant. Dixi hac de re in *hist. eccl. V. T. t. 1. ad per. 1. sect. 2. §. 9. p. 216.* Quis ve-

ro etiam credat, Moſen, cui nihil prius, ni-
hilque antiquius est, quam quauis data oc-
casionē Israelitarum animos ab idololatria
abducere, dare hoc linguae idololatrarum
voluisse, vt eodem plane, ac illi, modo de
Deo loqueretur? Immo, planissima haec
fuisset via, Israelitarum animis ἀποθέτης
persuasionem initiare: ad quam potius
declinandam, pluralis numeri nomen, ad
verum Deum designandum, quouis modo
debuisset reuocare, nisi vsus perpetuus, & a
prima humani generis origine receptus, si-
mulque ratio sublimior obstitisset. Abso-
num denique profus, & ab omni ratione
alienum fuisset, si vocem, quæ apud Cana-
naeos non tantum terminatione, sed & si-
gnificatione pluralis numeri erat, ad vnum
Deum significandum adhibere voluisset.
Dum enim Cananaei, aequæ ac reliqui eth-
nici, deorum nomina in multitudinis adhi-
bebant numero, אֱלֹהִים suam diſerte
profitebantur. Nec enim vilo exemplo
probari potest, pluralis numeri nomine
vnum eundemque verum eos designasse
Deum. Et quæ denuum Moſen ad hoc ade-
giſſet neceſſitas? cum ſingularis numeri
nomen non deceſſet, quo vnicum verum-
que Deum exprimeret. Sed ex inſtituto
iam hancce CLERICI ſententiam conſutauit
vir doctiſſimus SAL. DEYLINGIVS, *obſeru. ſac. part. 2. obſ. 2. p. 8. ſeq.* Vbi & alia, de voce
מֹשֶׁה diligenter collecta, legere licet. Illud
adhuc ſcrupulum mouere poſſet, quod vox
מֹשֶׁה de vnica quandoque perſona adhi-
beatur: quod, licet quidam ex noſtratibus
admittere nolint, alii tamen recte ex *p. ſalm. XLP, 7.* aliſque locis comprobant. Nec
ſignificationi pluralitatis perſonarum hac
ratione quidquam derogatur, cum hoc ſal-
tem ſignificetur, eſſentiam diuinam omni-
bus perſonis ita communem eſſe, vt quaeli-
bet ſine eius multiplicatione inde recte de-
nominetur. Sed haec, aliæque præſtantiſ-
ſimi eccleſiae noſtræ theologi, SEB. SCHMIDIVS, & MAIVS, locis antea citatis, ductum
iam conſecrerunt.

§. IV. Graeca nomina Dei sunt $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ & $\kappa\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$, quorum illud non tam ex origine, quam vsu aestimatum, itidem naturae, non dignitatis, nomen est, proprieque acceptum, ipsam Dei essentiam denotat: * hoc autem auctoritatem equidem & potentiam, quae dominorum ac imperantium est, significat; a septuaginta tamen interpretibus, & horum exemplo, scriptoribus nouitamenti, ad nomen ebraeum יהוה exprimendum, adhibetur. *

* Quod supra ad §. 2. de latina voce Deus ex AVGVSTINO, de doctrina christiana, l. 1. c. 6. monuimus, id, ut de graeca voce $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ itidem intelligamus, ratio suadet. Antiquissimorum enim Graecorum animis notionem quamdam de ente aliquo supremo, rerum omnium, quae in hocce mundo continentur, causa, haesisse, ecquis est, qui dubitet? Vocem ergo aliquam iis etiam fuisse, necesse est, quae hancce notionem expresserint: quae haud dubio alia non fuit, quam nomen $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$. Quantumuis enim deinceps, cum superstitione & idololatria incrementum cepisset, in applicatione valde aberrauerint, ex perpetuo tamen huius vocis vsu patet, simul eos aliquid, quod soli vero Deo conuenit, innuere voluisse. Vt enim ipsa vnus, summique Dei idea, ita & nominis, quo ea innuitur, significatio, nulla ratione prorsus ex animis mortalium euelli potuit. Non itaque abnuo, voce $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ deinceps veteres generatim id, quod praestat, aut eximium est, aut naturam humana praestantior, iudicare voluisse: quod ut probet, valde operosus est CLERICVS, tom. 1. part. 2. sect. 1. c. 3. artis criticae, p. 257. sq. Sed hanc ipsam significationem secundariam a primaria, quae & genuina, propriaque est, descendere, non est quod dubitemus. Cum enim ens summum, adeoque omnium praestantissimum, primum ea denotarent, eandem deinceps ad alia, quae cum ente hocce praestantissimo perfectissimoque conuenientiam habere illis videbantur, transulerunt. Primariae autem istius propriaeque significationis, qua ens supremum, quod rerum omnium causa est, denotat, vestigia apud

philosophos, Platonicos maxime, remanserunt, qui ea voce non aliter fere, quam christiani, a mysterio trinitatis, quod his solis perspectum est, quodque, de vero Deo loquentes, simul conuolare solent, si discedas, vsi sunt: ut vel ex iis, quae MAXIMVS TYRIVS, diff. 1. quid sit Deus secundum Platonem? p. 3. sq. prius egregie dislerit, patet. Nec est, quod originem, seu deriuationem vocis $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ nobis opponas. Praeterquam enim, quod in ea auctores non consentiant, dum alii eam $\alpha\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ $\tau\omicron\upsilon$ $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, a *currendo*, eo quod Deus omnia penetret, foueat, conseruet; alii $\alpha\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ $\tau\omicron\upsilon$ $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ $\delta\alpha\upsilon$, a *spectando*, quod omnia intueatur; alii $\alpha\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ $\tau\omicron\upsilon$ $\delta\epsilon\iota\upsilon$, a *ponendo*, quod omnia ordinet & disponat, deriuant; alii autem, & forte omnium rectissime, nomen hocce primitiuum esse contendunt; constat, genuinam vocum significationem non tam ex origine ac deriuatione, quam ex vsu aestimandam esse. Ceterum, ut hoc $\alpha\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ in *napédu* moneam, quod CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, EPIPHANIVS, PHILONEM Iudaeum sequuti, adserunt, si cum articulo dicatur, δ $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, verum Deum significari, secus autem se rem habere, si absque articulo ponatur $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, id quidem fallum esse, nec veterum scriptorum graecorum exemplis conprobari posse, viri docti dudum obseruauerunt; conf. STOLBERGII *diff. de $\delta\epsilon\iota\upsilon$ & $\tau\omicron\upsilon$ Platonicis*, tractatui eius de *solocetis finis & barbaris finis graecae noui foederis dictioni falso tributis*, adiecta, c. 3. §. 2. p. 216.

* Quatenam causa sit, cur lxx. interpretes vocem יהוה per $\kappa\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ reddiderint, iam ad §. praeced. diximus.

§. V. Cre-

§. V. Credenti autem in Deum ante omnia necessarium est, certa animi persuatione tenere, ens eiusmodi perfectissimum, quod Deum vocamus, existere: *πιστεύσαι γὰρ δὲ προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἐστὶ, Ebr. XI, 6.* Idque ipsa quidem natura omnes evidentissime docet, reuelatio autem siue scriptura, vterius confirmat. Et ad naturam quidem quod attinet, hanc existentiae suae cognitionem creator rerum omnium humanae menti tam alte infixit, vt, qui data velut opera sibi ipsi vim non inferunt, non possint non veritati huic, quam primum eam intelligunt, adsensum praebere. * Quod & quilibet ex eorum, quae in se ipso experitur, facillique negotio deprehendere potest, consideratione cognoscit; ** quamvis & mirabilis ille gentium omnium, in veritate hacce admittenda, consensus idem comprobet. *** Suffragatur & scriptura sacra, notitiam hancce omnium hominum cordibus inscriptam docens, *Rom. II, 15.*

* Hancce Dei notitiam, *innatam*, seu *ingenitam*, vel etiam *insitam* vocare solent. Non ineleganter EVSEBIVS dixit, ἀντιδιδάκτους ἰσχύας, μάλλον δὲ ἀντιδιδάκτους, *notiones*, quarum sibi quisque magister est, aut potius, quarum quisque Deum magistrum habet; praeparat. euang. l. 2. c. 5. Quod tamen non ita capiendum, ac si actu omnium hominum animis haecce notio inesset. Sequeretur enim, neminem mortalium reperiri, aut repertum vniquam esse, qui Deum esse ignoraret; immo, sequeretur, ipsis infantibus hanc notitiam actu inesse; quod tamen experientiae repugnat, & scripturae, testanti, ipsos non nosse discrimen inter dextram & sinistram suam, Ion. IV, 2. Negari etiam nequit, insitam hanc notitiam per institutionis defectum, aut alias ob causas, ita impediri posse, ne se exlerat, aut si etiam se exlerat, per malitiam supprimi posse, & quodammodo suffocari, renitente tamen semper, & reluctante animo, vt atheorum exemplo constat. Haec itaque cum secum perpenderent praestantissimi nostrae ecclesiae theologi, notitiam hancce insitam in potentia propinqua, propositionibus, quibus Deum esse, eumque esse ens omnium perfectissimum, rerum quoque omnium

causam, colendum porro, summoque honore prosequendum, adseritur, adsentienti; consistere docuere. Ita & B. MVSÆVS noster, *introd. in theologiam c. 2. §. 19.* Et sane, cum notitia aut de actu, aut de potentia saltem intelligi queat, & vero omnes inter se consentiant, eam actu in omnium hominum animis non existere, relinquitur, de potentia, non tamen qualicumque, aut remota, sed propinqua, hoc capiendum esse. Nec reuera dissentiant, sed idem potius dicunt, qui eam notitiam in *dispositione quadam*, aut *habitu analogice sic dicto*, consistere adserunt: vt eidem, quem laudauimus, B. MVSÆO recte obseruatum, l. c. §. II, n. 5. p. 54. Ne quis autem potentiam illam propinquam nimis tenuiter interpretaretur, amplius aliquid addendum censui, coniunctam scilicet eam esse cum inclinatione quadam & propensione validissima, efficacissimaque, quae statim sese exserit, ac homines eiusmodi propositiones audiunt, intelligunt, & secum recte expendunt; in thesib. de atheismo & superst. l. c. 5. ad §. 1. p. 361. Idque etiam est, quod Paulus apostolus nos condocet, quando ethnicos, legem scriptam non habentes, *φύσιν naturam*, quae leges sunt, facere, dicit, *Rom. II, 14.* Quae

enim per modum potentiae, itemque propensionis atque inclinationis nobis intuit, recte natura inesse dicuntur. Idque & sibi vult, quando opus legis in cordibus gentiliū γέννηται, *scriptum*, hoc est, intuitum, vt potentiae omnes & inclinationes naturales merito insitae & congenitae dicuntur, asserit, v. 15. *Ex Rom. I, 19, 20.* nihil contra hanc sententiam colligi potest, cum apostolus ibi non de insita, sed de adquisita Dei notitia loquatur.

Facile autem ex dictis etiam intelligitur, diuersam esse nostram sententiam a sententia CARTESII, ex idea Dei nobis innata existentiam eius probare adiuuentis. Quod, quo pacto faciat, ex *principior. eius philosophic. part. I. §. 13.* item *18. seq.* neque non ex *meditationum eius de philosophia prima, medit. 3.* aliisque scriptis, quibus aduersariorum suorum obiectiones diluere conatus est, notum est. Duo nimirum CARTESIVS argumenta ab *idea Dei*, ad probandam eius existentiam, petit, alterum *a priori*, alterum *a posteriori*. Hoc, siue argumentum a posteriori, huc redit: mentem ideam Dei non habere a se ipsa, sed a causa, quae formaliter possideat omnes perfectiones, quas idea contineat obiectiue, hoc est, quae reuera ea habeat, quae idea ista tantum repraesentat. Illud autem, seu argumentum a priori, ita se habet: quidquid ad rem, cuius ideam in mente habeo, pertinere, clare & distincte percipio, id ad rem ipsam reuera pertinet; existentiam autem, ad rem infinitam & summe perfectam, Deum scilicet, cuius ideam in mente habeo, pertinere, clare & distincte percipio; ergo ad rem infinitam & summe perfectam, Deum scilicet, cuius ideam in mente habeo, pertinet existentia. Vtrumque autem argumentum, quidquid etiam dicant Cartesii adfectae, fallere, atque sophisma aliquod inuoluere, haud difficultur deprehenditur. Ad prius enim quod attinet, per ideam nihil aliud intelli-

gi potest, quam actus mentis, quo obiectum aliquod exhibetur, atque repraesentatur. Vnde sua sponte sequitur, licet obiectum res infinita & summe perfecta sit, tamen ipsam ideam finitam esse, atque imperfectam: infinitum enim obiectum ab intellectu finito non nisi imperfecte & inadaequate concipi potest. Nihil itaque obstat, quo minus mens nostra ideam rei infinitae ac summe perfectae a se ipsa, per fictionem scilicet quamdam, dum omnium rerum, quas vult, perfectiones eminentissima quadam ratione in vnum aliquod ens conferat, habeat; nec necesse profecto est, vt causa quaedam infinitae potentiae ac perfectionis ad eam producendam requiratur, cum eadem ratione, qua reliquae ideae finitae producantur, & haec produci queat. Nec rectius posterius argumentum procedit. Eri enim ideam rei cuiusdam perfectissimae mente concipere nequeam, nisi simul necessariam illi tribuam existentiam; inde tamen nondum sequitur, ens eiusmodi perfectissimum reuera existere. Certe, si existit, necessario existit: idque ex ista idea recte colligitur. Quod vero existat, aliis adhuc comprobandum est rationibus. Sed hisce immorari non licet, cum alii iam ex instituto hocce negotium confecerint, & quidem, vt nostrates taceam, admodum luculenter HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae, c. 4. p. 58. seq.* itemque WERNEFELSIUS, in *iudicio de argumento Cartesii pro existentia Dei, petit: ab eius idea; neque non in iudicii istius vindictis part. II. dissertationum eius varii argumenti, p. 28. seq.* Sed ipse quoque iam hac de re dixi in *thesib. de atheismo & superst. ad c. 5. §. 1. p. 369. seq.*

** Evidentissima haecce est ratio, qua quisque de notitia Dei insita certus fieri potest. Nec amplius quid requiritur, quam vt aliquis sincere & serio ad se attendat, & quae in se ipso deprehendit, animadu-

mauertat. Quae enim tum ipsēmet in se sentit, & experitur, ita illum conuincere possunt, vt nullus dubitationi amplius relinquatur locus. Res autem ipsa docet, & ex antea dictis etiam constat, nos non de illis loqui, qui rationis vīu deficiunt, sed de hominibus, qui eo pollent, & adeo ad hocce mentis suae examē rite instituendum idonei sunt: itemque de illis, qui veritati non resistunt, aut huncce naturae infinitūm data opera non suffocant, aut supprimunt. Id enim aliquando contingere, atheorum exempla docent. Ad quos quidem compescendos ac coercendos tum aliis argumentis opus erit. Frustra quippe hominem ad noticiam Dei instituta ablegaueris, qui eam data opera supprimit, idque vniuersae agit, vt eius vim impediāt. Eoniamque hoc maxime comparatum est argumentum, vt quilibet in se ipso, si modo sincere serioque secum agere velit, quam certissime evidentissimeque de hacce veritate conuinci queat. Quantumvis autem profani homines reluctantur, & sibi ipsi velut vim inferant, numquam tamen impediunt, vt non vel inuiti conscientiae, sententiam contra illos pronuntiantis, dictamen sentiant. Ex inuita enim hacce Dei notitia, accedente etiam adquisita, conscientiae hocce dictamen oritur, quo homines legem diuinam migrantes, se ipsos mox accusant, aut omnino damnant, mox autem, quae innocentiae *περὸ φαν* praeberē possunt, conquirentes, excusare iterum, vel abfoluere adiuntur, teste ipsomet apostolo, *Rom. 11. 15.* conf. & quae supra c. 1. §. 14. diximus.

Nullam namque fuisse vniuersam gentem, tam barbarā atque immanem, quae non Numen aliquod admiserit, illudque colendum censuerit, etiam ethnici scriptores agnouerunt. Eleganter namque obseruat PLVTARCHVS, si quis terrarum orbem perlustret, cum vrbes inuenturum, muris, litteris, regibus, domibus,

opibus, numismate carentes, gymnasiis etiam & theatris destitutas: *vrbes vero templis, diisque carentem, quae precibus, iurando, oraculo non vtatur, non honorum causa sacrificet, non mala sacris auertere nitatur, neminem vidisse vniuersam; adn. Colotem, tom. II. oper. p. 112.* Pari ratione MAXIMVS TYRIVS, cum varias admodum de rebus variis hominum esse opiniones dixisset, addit: *ἐν ποσούτῳ δὲ πολλῶν καὶ σάσει καὶ διαφασίῃ, ἵνα τοῖσι αὖ ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς ἐστὶ πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοί. θεοῦ παῖδες, συνάροντες θεῶ. ταῦτα δὲ ἔχλην λέγει, καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἡπειρώτης, καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς, καὶ ὁ ἀσέφους. κἄν ἐπὶ τοῦ ὁκέατοῦ ἔλθῃς τὰς ἡνίκας, καὶ κεί θεοὶ, τοῖς μὲν ἀνίσχοντες ἀγχοῦ μέλα, τοῖς δὲ καταδύοντες. In hac tanta pugna, contentione, atque opinionum varietate, in eo leges vbiq; terrarum atque opiniones conuenire videbis: Deum esse unum, regem omnium & patrem. Hinc multos additos esse Deos alios (spiritus creatos seu angelos) qui suprema illius filii sint, & quasi in imperio collegae. In eo Graecus cum barbaro, mediterraneus cum insulano, sapiens consentit cunctis. Vt si usque vel extrema oceani litora processeris, hic quoque deos inuenturus sis, qui non procul ab aliis orinuntur, ab aliis occidunt. Pauticis hinc interiectis, ita porro pergit: Quod si ab omni aëre duo aut tres existerent tam abiecti homines, vt sine Deo & sine vilo sensu oberrarent: quorum neque lucem certam oculi, neque certum sonitum aures admitterent, animo vero, ac praestantiori sui parte mutiti essent: irrationale, sterile, atque inutile hominum genus, vt si leonem sine stomacho, bonem sine cornibus, anem sine alis dicas; ex his nihilominus hominibus aliquid de diuina natura intelliges. Nam & inuiti hoc sciunt, & inuiti dicunt; manent enim semper reliquiae quaedam, quamvis cum Leucippo sentias, & bonum illi denas &c. differt. I. sen. quid sit Deus secundum Platonem, p. m. 6.*

Cotta equidem *multas se arbitrari*, dicit, *esse gentes, sic immanitate effratas, et apud eas nulla suspicio deorum sit*; apud CICERONEM *de nat. deor. l. i. c. 23*. Praeterea quoque vero, quod nullam eiusmodi gentem nominet, ipse quoque ei repugnat CICERO, tum *l. c. c. 16*. tum alibi, tam alte omnium cordibus sensum diuinitatis insidere adserens, ut fallum multi Deum colere maluerint, quam nullum. Solent sane tum a veteribus, tum a recentioribus exempla gentium atheorum proferri, sed sine firmo satis hoc fieri fundamento, a IO. LVD. FABRICIO, theologo Heidelbergensi, in *apologetico pro genere humano, contra calumniam atheismi*, aliisque demonstratum est, quos iam laudauimus in *theibus de atheismo & superstitione*, ad *c. 5. §. 1. p. 364*. Quae BAEIVS excogitauit, aut conquisiuit, ut integras gentes atheismo infectas fuisse demonstraret, eodem idem tum iam loco discussi. Sumamus itaque, quod frustra negatur haecenus, & nulla ratione negari potest, nullam omnino existisse vmquam, aut existare gentem, quae non Deum, etsi subinde sub conceptu valde erroneo, admiserit, atque coluerit: sua sponte tum inde sequetur, a Deo ipso hanc notitiam illis insitam, atque omnium cordibus inscriptam fuisse. Cum enim moribus, institutis, legibus, ritibus, maxime gentes a se inuicem differant; in eo tamen, quod Numen aliquod sit, idque cultu debito prosequendum esse, omnes conueniant; non alia profecto eius rei causa adferri, aut excogitari potest. Ab educatione enim, aut alio quodam instituto humano, hinc consensus deriuari nequit. Experientia enim constat, educationem non obstat, quo minus liberi in plurimis rebus diuersas admodum a parentum placitis opiniones sectentur, & hae opinioniones aequae ac mores & vitae instituta varia ita tandem inualescant, ut integrae gentes a maiorum suo-

rum placitis, moribusque, & institutis, toto, quod aiunt, differant caelo. Non magis dici potest, a regionis principibusque, aut qui imperantium functi sunt munere, opinionem hancce de Deo, eiusque cultu, introductam primum, ac deinceps conseruatam ac propagatam fuisse, ut populum in obsequio contineret. Nullo enim exemplo comprobari potest, tum demum religionem, generatim inspectam, introductam fuisse, cum respublica quaedam conderetur. Quandocumque enim homines ad ciuitatem quamdam constituendam conuerunt, semper opinionem de Deo, eiusque cultu, secum attulerunt. Non abnuo, rerum dominos religione, ad imperium sibi firmandum, abulos: inde autem colligere non licet, eos primum religionem aut inuenisse, aut introduxisse. Sed fusius haec iam explicauimus *l. c. p. 366, seq.* Atque haec quidem nobis differenda fuerunt, quod non tantum athei, sed & alii quidam, notitiam Dei insitam, uti nec alia principia innata, admittere nolint, quos inter & LOCKIVS est, *de intellectu humano, l. 1. c. 2. & 3*. cuius tamen rationibus a me satisfactum in *instit. theol. moralis, part. II. sect. 2. c. 5*.

* Verba apostoli luculentissime id, quod cupimus, comprobant. Gentes enim, quae legem (scriptam, qualem Moses Ebraeis tradiderat) non habebant, *Φύσις τοῦ νομοῦ* facere dicit, *v. 14*. hoc est, naturae quodam ductu, impulsu, instinctu, vrgeri & ad veritatem legis diuinæ agnoscendam, & ad actiones suas eidem conformandas: adeoque, etsi legem (scriptam, qualis Moysis erat) non habeant, *sibi ipsi legem esse*, seu ex se ipsis eam petere posse, cum ex Moysis tabulis hoc facere nequeant. Confirmat hoc porro, dum addit, eas offendere *τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν τοῖς καρδίαις αὐτῶν, opus legis scriptum in cordibus illorum, v. 15*. Hoc ipso nimirum, dum se componere ad legem adniruntur, idque

idque officii sui esse, ipsa natura duce intelligunt, ostendunt seu demonstrant, *opus legis*, seu ea, quae lex praecipit, ita comparata esse, ut non aliunde ea acceperint, sed ipsis illorum animis insita ea sint ac implantata, ea scilicet, quae antea diximus, ratione. Qua de re si quis dubitare velit, hunc apostolus ad ipsam conscientiae dictamen ablegat: quippe quod ex notitia ista Dei, ut supra diximus, fluit, hinc & de ea testatur. Cum enim animus mali conscientis hominem, qui legem violauit, redarguat, poenamque promeruisse dicitur, unde porro cogitationum, factum hoc aut excusantium, aut condemnantium, quoddam velut certamen oritur; non

aliunde hoc, quam ex insita haecce, omniumque cordibus inscripta legum diuinarum notitia, provenire potest. Sed apostolus, dicens, loquitur de notitia legum, quid hoc ad notitiam insitam Dei? Immo vel maxime, cum lex cogitari nequeat, sine legislatore. Diuinas ergo qui admittit leges, de Deo ipso dubitare nequit. Et quae ceteroquin ratio esset, ut cogitationes se inuicem excusarent, aut accularent, nisi conscientia diceretur, Deum esse, qui, ut haec leges dedisset, ita eundem, cum non minus iustus & potens, quam bonus sit, non posse non mortalium grauius punire peccata, recte autem facta praemiis remunerari.

§ VI. Accedunt & alia argumenta, Dei existentiam extra omnem potentiam dubitationem; * quorum nonnulla quidem a conceptibus rerum omnium communibus & vniuersalibus, ** alia ab ordine, amplitudine, structura, pulcritudine huius vniuersi, rerumque omnium, quae in eo conspiciuntur, cum primis autem a partium omnium, quibus singulae res huius vniuersi constant, ad certum finem directione; hominum itidem, quae totum genus humanum, quae singula individua spectatorum, origine; *** alia denique a rerum publicarum, immo ipsarum gentium ac populorum, scientiarum porro ac artium ortu, * desumi possunt. Methodum vero hanc ex rerum creaturarum consideratione cognoscendi creatorem, scriptura sacra itidem calculo suo comprobat, *Iob. XII, 7, 8, 9. psalm. XIX, 2, 3, 4, 5. Rom. I, 20.* **

* Loquimur nunc de notitia Dei, quam *adquisitam* vocare solent; quae, cum vel *rudior* sit, a parentum scilicet, aut praeceptorum institutione, vel traditione perfecta, vel *exquisitor*, per iustas ratiocinationes comparata; hanc, non illam, hic in censum venire, nemo non intelligit.

** Prima est haecce classis argumentorum, quibus Numinis existentia demonstrari solet, quaeue *metaphysica* vocari possunt. Pertinent huc ea, quae a motus origine, & dependentia rerum a suis causis, itemque a rerum creaturarum contingentia, desumuntur, & quae alia sunt eiusdem generis. Hinc enim primum aliquem mo-

dozem, primamque causam, a qua reliqua omnia dependant, & eius aliquid necessario existens, hoc est, Deum dari, luculentissime conuincitur. Copiosius haec edisseri, circa nonnulla etiam quaedam moneri possent; id autem cum a me iam factum sit in *thesib. de atheismo & superstit. cap. 5. ad §. 3. p. 373. seq.* quae ibi dicta sunt, hic repetere nolo. Ex recentioribus in hocce argumentorum genere admodum adcurate versatus est CLARKE, in *demonstratione existentiae & attributorum Dei, aduersus Hobbesium & Spinozam potissimum*, cuius summam itidem *l. c. p. 378. seq.* exhibui.

*** Altera haecce classis est argumentorum, quibus Numinis existentia demonstratur, quaeue recte *physica* dicuntur. In ea primo loco se offert conspectus totius huius vniversi, siue ipsum mundi systema; cuius li spectemus & *amplitudinem*, & in innumerabili corporum numero, *ordinem*, aptissimamque *dispositionem*, omnium praeterea ac singulorum ad certos vsus finesque *directionem*, non possumus non statim conuinci, ab eo haec omnia profecta esse, cuius summa & infinita non minus potentia est, quam sapientia. Idemque etiam intelligitur, si quis speciatim solem, lunam, ceteraque corpora caelestia, eorumdemque motum, & in motu ordinem, constantiam, harmoniam, omniumque ad certos fines & effectus conspirationem, attentiori perlustrare animo operae pretium duxerit. Non minus vero & telluris nostrae consideratio euentissimae sapientiam, potentiamque creatoris demonstrat. Ita enim in omnibus eam adaptatam instructamque esseprehendimus, vt commodius pro tot hominibus & animantibus, quae alere & sustentare debebat, habitaculum nullo modo excogitari queat; & ne quid incolarum eius, hominum praecipue, necessitati deesset, ingentibus abundat thesauris, quos quotidie, non sine stupore illorum, qui cuncta iusta lance ponderant, profert. Ipsa praeterea animantia, vt multitudine innumera sunt, ita corpora, qua omnes singulasque partes, aptissime instructa habent, prout loci, in quo degere debebant, alimentis, quo nutrienda erant, conseruationisque, qua integram speciem, qua singula indiuidua, ratio postulabat. Cumprimis vero ipsa hominis consideratio argumenta nobis luculentissima suppeditat, quibus & potentia & sapientia creatoris quam euentissimae demonstratur. Corporis enim, singulorumque membrorum eam structuram, dispositionem, proportionem depre-

hendimus, vt nihil aptius, nihil concinnius, nihil aut ad vsu, quem quodlibet membrum praestare debet, aut ad finem, ob quem hominem conditum ex naturae eius contemplatione facile condiciamus, ad commodatius cogitari queat. Idem vero etiam vel maxime ex animae humanae, viriumque, quibus pollet, plane stupendam contemplatione intelligitur. Ea vero, cum etiam omnis materiae expert sit, intelligendique & volendi facultate praedita, magnisque adeo prae reliquis rebus creatis perfectionibus gaudeat, haec omnia Deo, cui, quidquid habet, tamquam rerum omnium causae, acceptum refert, modo longe eminentissimo conuenire, recte colligitur. Nec hominum hic praetermittenda origo; tum ipsius humani generis, tum singulorum indiuiduorum intuitu spectata. Vtraque enim ita comparata est, vt, nisi creatoris rerum omnium potentia, sapientiaque admittatur, de neutra dici aliquid possit, quod non absoum sit, & plane ineptissimum. Atque haec quidem, si iunctim sumantur, argumenta, euentissimae nos condocent I) fieri plane non potuisse, vt haec omnia casu fortuito existerent: casus enim fortuitus cum ordine constantissimo, summaeque sapientiae effectibus consistere nequit? II) dari itaque necessario ens aliquod summa potentia pariter ac sapientia praeditum, quod haec omnia ita constituerit, ordinauerit, disposuerit: III) summa ista autem & potentia, & sapientia, cum summam perfectionem arguat, non posse non hocce ens intellectum, voluntate, summaque adeo agendi libertate esse praeditum; quod IV) vel inde etiam elucescat, quod ipsinet homines in mente sua praeter intellectum, & voluntatem, agendi quoque libertatem deprehendant: quae omnia in eo, qui rerum omnium causa est, vt iam antea dictum, modo quodam longe eminentissimo existere necesse est. Vnde tandem V) sequitur, ens hocce

hocce longe perfectissimum, liberrimumque, non posse ipsum mundum, infinitis quippe imperfectionibus, praesertim si materiam species, laborantem, sed ab eo plane diuersum esse. Quae generatim diximus, specialiori quadam ratione diduci possent; quod cum instituti ratio non permitat, conferre iuuabit vberiorum horum explicationem, quam dedi in *thesib. de atheismo & supersit. c. 5. §. 4. seq. p. 380. seq.* Plura quoque qui desiderat, cum PARKERI de Deo & providentia diuina dissertationes; IO. RAI exsistentiam ac sapientiam Dei, manifestantem in creaturis; FRANC. DE SALIGNAC DE LA MOTHE-FLENELON, de exsistentia Dei; & alios eiusdem generis scriptores, adire oportet.

* Tertia haecce clavis est, eorum scilicet argumentorum, quae historica dici possunt. Ex monumentis enim historicorum longe certissimis, regnorum, rerumque publicarum, ipsarum itidem gentium atque populorum, artium praeterea & scientiarum, eorum denique omnium, quae ad vitae huius usum aut commoda inuenta sunt, & excogitata, origines atque incrementa constant; ita quidem, vt, quae ethnici scriptores de hisce omnibus litteris consignata reliquerunt, si summam rei species, prorsus consentiant cum iis, quae memoriae prodidit diuinus scriptor Moses. Sua sponte autem hinc sequitur, non tantum initium habuisse huncce mundum, nec villo modo aeternum dici posse, sed eo etiam circiter tempore, eadem ratione, initium habuisse, qua Moses hoc nos condocuit. Singula huius argumenti membra quo pacto ex historicorum monumentis demonstrari queant, in compendio ostendi, in *thesib. de atheismo & supersit. c. 5. ad §. p. 442. seq.* Ex instituto autem illud tractat IAQUELOTIVS, in *dissertationibus de exsistentia Dei.*

** Verba Iobi primo in loco rem admodum *μυστηριώδης* exprimunt: Enimuero

roga, age, pecudes, & docebunt te, & alites caeli, & indicabunt tibi &c. Quis non nouit per omnia haec, quod manus Dei fecerit hoc? Etenim dum velut ad colloquium cum rebus creatis nos ablegat, ex earum attenta consideratione, Deum esse, cui omnia & originem & conseruationem suam debeant, intelligi posse, significat. Sed non minus egregia sunt verba *Psalm. XLIX, 2. seq. caeli enarrant gloriam Dei*, amplitudine, pulcritudine, & concinna dispositione sua, de maiestate, potentia, & sapientia creatoris testantur: *& opus manuum eius indicat expansum*: seu expansum, cum rebus creatis omnibus, quae in eo sunt, ipsisque meteoris, aperte satis indicat, hoc vniuersum non casu fortuito existitisse, sed *opus esse manuum eius*, hoc est, a Deo conditum. *Dies ad diem eructat dictum, & nox ad noctem ostendit scientiam*; mirabilis illa, simulque tam salutaris rebus creatis, noctis ac diei; lucis & tenebrarum vicissitudo, tam luculenter itidem creatoris sapientiam comprobant, vt nullus dies, nulla nox sit, quae non aliquid de Deo dicat, & frequenti argumentum laudis diuinae suppediet. *Non est sermo, & non sunt verba, ubi non auditur vox eorum?* quantumvis enim sermone, linguisque inter se populi differant, nec barbarum intelligat Graecus, caeli tamen sermo ab omnibus totius orbis gentibus facile intelligitur, quemadmodum & ad omnes penetrat, cum nulla gens tam stupida, omnique ingenio destituta sit, quae non ex caeli, ceterarumque rerum creatarum consideratione creatorem cognoscere queat. Quod vltius confirmat diuinus scriptor, addens: *in totam terram exiuit linea eorum*; talem caelorum institutionem esse docens, qualis praceptorum esse solet, qui pueros docent litteras, figuras nimirum elementorum iis delineando. Ita corpora caelestia radiis, splendore, motu suo, lineas velut ducunt, ex quarum coniunctione inter se velut sapient-

fapientiae liber exurgat. Vnde non multum hinc abijt Graecorum *φθγγος*, quo Paulus vtitur, *Rom. X. 18.* quod, vt nonnulli obleruant, non tantum *sonum*, sed & *titteram*, denotat. Hicce adhuc Pauli apostoli testimonium longe luculentissimum addere iuuat, *Rom. I. 20.* Ostensurus enim, quo pacto τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ gentilibus manifestatum sit, *inuisibilia*, inquit, *ipsius, a creatione mundi, rebus factis animaduersa conspiciuntur, eius tum aeterna potentia, tum diuinitas.* Id nimirum, quod de Deo manifestatum sit, vocat τὰ ἀόρατα αὐτοῦ, *inuisibilia eius.* Cum enim Deus sit spiritus, omnisque adeo materiae expers, corporis quidem oculis nihil eorum, quibus summa eius perfectio absoluitur, conspici potest. Inter omnes autem perfectiones speciatim *potentiam* eius, qua solo nutu cuncta, quae vult, efficere potest, & *aeternitatem*, quae potentiae eius tribui non posset, nisi ipsi essentiae quoque conueniret, commemorat, cum huiusce characteribus a rebus omnibus vel maxime distinguatur. Iunctim vero reliqua omnia voce θεότης complectitur. Haec itaque cum sint ἀόρατα, corporisque oculis conspici nequeant, νοούμενα

καθαῖται, *mente perspiciuntur*, non minus profecto certe & euidenter, quam si quis corporis oculis ea intueretur, & quidem, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, *a conditu mundi*, hoc est, vt nonnulli volunt, statim ab eo tempore, quo mundus, & in eo homines fuerunt; quamquam alij, & quidem rectius, hoc de argumento, seu medio cognitionis capiunt, cum & alias non adeo insolens sit, vt ἀπὸ idem sit, ac ex, vt *Matth. VII. 16.* vt adeo sensus sit ex *creatione mundi*, hoc est, vt ipsemet apostolus statim explicat, τοῖς ποίησιν, *ex operibus*, scilicet *creationis*, seu rerum creatarum diligenti & adcurata consideratione, τὰ ἀόρατα Dei, oculis mentis cognosci atque intelligi posse. FAVSTI SOCIINI ineptissimam, & scopo apostoli e diametro repugnantem horum verborum detorsionem, qua per *aeternam Dei diuinitatem* id, quod nos Deus perpetuo facere vult; per *aeternam potentiam*, promissiones, quae numquam intercedunt, intelligit, omniaque summo studio peruerit, ne quis naturalem Dei notitiam ex hocce apostoli effato colligere possit, praeter alios castigauit PEARSONIVS, in *expos. symb. apostol. art. 1. p. 31.*

§. VII. Quae natura & ratio de existentia Dei docet, ea fides ceu certissima, & extra omnem dubitationem posita, adsumit, simulque efficit, vt adcuratori studio ad ea attendamus, iuxta illud apostoli: *πίστει νοούμεν* *Ebr. XI. 3.** Nimirum tamen insuper Dei ipsius, se ipsum per verbum, hinc & per gratiae diuinae opera varia, quae reuera percipiunt, in animis credentium efficacissime manifestantis, testimonio.** Ne dicam, quod ex lumine reuelationis longe clarius, *** quam ex lumine rationis, quid Deus sit, innotescat.

* Ad naturalem enim notitiam quin aliquid ex fide accedat, dubitari nulla ratione potest. Huc autem primo loco illud pertinet, quod, cum naturalis illa notitia vt plurimum frigeat, langueatque, per fidem ea magis excitetur. Homines enim sibi relicti, non nisi fere inuiti, & reluctante animo de Deo cogitant, cum ab eo sibi metuunt potius, quam vt bona quaedam

polliceantur, nisi forte saltem sciendi & cuncta perferutandi studio eo perueniant. Lumen vero reuelationis cum longe alia ratione Deum exhibeat, non possunt quoque non alio animo in consideratione Dei versari, qui vera fide illud amplectuntur.

** Primo itaque ipsum scripturae testimonium hic in censum venit. Qui enim intime persuasus est, scripturam a Deo ipso esse

esse profectam, is nulla ratione, quin Deus existat, dubitare potest. Ipsum enim Deum in scriptura loquentem audit, eiusque vocem, ut filius vocem patris, agnoscit. Deinde secum expendens, quae in conuersione, (loquimur namque de homine vera fide praedito) illuminatione, voluntatis ad quaevis bona flexione, expertus est, & in quotidiana renouatione reuera experitur, non potest non ex ista gratiae diuinae intima perceptione ita persuaderi, ut stolidissimus mortalium esset, si vel minimae dubitationi locum relinquere vellet. Et hac ratione opera diuina in regno gratiae non minus luculenter Numinis existentiam confirmant, quam opera Dei in regno naturae: licet illa non aequae ab omnibus percipiuntur ac agnoscantur, quam haec. Certe, quae ipsi experimur, & sentimus, omnem dubitationem prorsus excludunt. Iungenda, quae hanc in rem disserui, in thesibus de atheismo

Et superstitione cap. 4. §. 2. pag. 316. seq.
 *** Immo & rectius. Non dicam, quod plerique gentilium, etiam philosophorum, conceptus plane peruersos, quin & ineptos, & impios de Deo sibi formauerint, cum hoc ipsi rationis lumini tribui nequeat. Hoc enim si recte uti voluissent, istos facile euitare potuissent errores. Interim CLEMENS Alexandrinus gentiles etiam hoc nomine atheismi arguit, quod τὸν μὴ ὄντα θεὸν ὑποτάσσει, eum, qui est vere Deus, ignorauerint; admonit. ad gent. p. 14. Quod si quis itaque rectae rationis ductum sequatur, Deum equidem cognoscet, prout eum lumen rationis sistit, hoc est, ut ens summe perfectum, adeoque vnicum. Lumen vero reuelationis docet, Deum ita vnum esse in essentia, ut trinus simul sit in personis: quod adeo ad genuinum Dei conceptum requiritur. Id vero est, quod ratio ignorat.

§. VIII. Etsi porro Deus lucem inhabitat inaccessam, 1. Tim. VI, 16. nemoque τὰ βάθη τοῦ θεοῦ scrutari queat, quam spiritus Dei; 1. Cor. II, 10, 11. hinc & nemo mortalium, quid Deus sit, mente sua perspicue & plene comprehendere valeat: * cum tamen ex operibus τὰ ἀόρατα illius, hoc est, diuinae perfectiones, elucescant, Rom. I, 20. quas & luculentius lumen reuelationis pandit; ex harum consideratione vtrumque imaginem quamdam entis istius perfectissimi, nostraeque vim mentis infinitum in modum superantis, efformare nobis licet. **

* Hoc est, quod vulgo dici solet, Deum esse incomprehensibilem. Quod non ita intelligendum, ac si Deus nullo plane modo cognosci possit, sed quod ipsam eius essentiam perspectam minime habeamus: quidquid autem de attributis & perfectionibus eius cognoscimus, id itidem valde imperfectum sit, cum intellectus finitus, quod infinitum est, perfecte & plene comprehendere nequeat. Quo sensu & 10. DAMASCENVS: ὅτι μὴ ὅντες ἐν θεῷ ὅλον. τί δὲ ἐν κατ' ὁυσίαν καὶ φύσιν, ἀκατάληπτον τοῦτο παντὸς, καὶ ἡγῶμεν. Quod itaque

fit Deus, liquido constat: quid autem secundum essentiam & naturam sit, nullo prorsus modo comprehendendi, vel etiam cognosci potest; lib. I. de orthodoxa fide, cap. 4. pag. 127.

** Quidquid enim de Deo cognoscimus, si ab operibus eius discedas, illud in eo consistit, ut, aut quidquid perfectionis in rebus creatis deprehendimus, illi modo quodam eminentissimo conuenire, intelligamus, aut, quidquid imperfectionem involuit, ab eo renouemur. Adeoque cuncta eo redeunt, ut ex attributorum eius

consideratione, eum vt ens longe perfectissimum, cuius tamen perfectiones plene mens nostra adaequi nequeat, nobis fistamus.

§. IX. Summatim ergo si complecti velimus, quae perfectionum seu attributorum diuinorum consideratio nobis suppeditat, dici potest, quod Deus sit *spiritus independens*. * Ea enim, quae cum rebus creatis, speciatim spiritibus, ceu praestantissimis rerum creaturarum omnium, ei sunt communia, sed ita, vt modo longe eminentiori ei conueniant, voce *spiritus*; ** reliqua autem, quae eum infinitis modis rebus creatis superiorem demonstrant, voce *independens* comprehenduntur. ***

* Cum enim ipsam Dei essentiam, vt antea diximus, non cognoscamus, ea quoque, in se spectata, describi, aut definiri nequit. Nihil ergo aliud superest, quam vt perfectiones eius, prout a nobis cognosci possunt, summatim concipiamus, vel exprimamus, quod nec breuius, nec concinnius fieri potest, quam si dicamus, quod sit *spiritus independens*. Ita enim, quicquid in rebus creatis perfectionis est, illi tribuimus, & quicquid imperfectionem quamdam involuit, ab eo remouemus.

** Cum spiritus sit substantia, manifestum, quod ista voce ea omnia, quae rebus creatis quibuscumque, eodem nomine venientibus, communia sunt, comprehendantur. Hinc & Deo, sed modo eminentissimo, tribuuntur. Quae autem rebus corporeis propria sunt, hic in censum non veniunt, siquidem cum iis, quae spirituum sunt, comparata, non possunt non pro maximis imperfectionibus haberi. Quae autem spiritibus propria sunt, recte quidem Deo tribuuntur, sed per eminentiam quamdam, vt quae his etiam adherent imperfectiones, a Deo longissime remoueantur. Recte itaque ad hunc scopum nostrum adhibemus vocem *spiritus*; idque

eo lubentius, quod praecuntem nobis habeamus scripturam sacram. *πνεῦμα ὁ Θεός, Deus est spiritus*, ipse seruatur ait, *Io. IV, 24. conf. & 2. Cor. III, 17.*

*** Cum Deus *independens* dicitur, sensus est, quod nullam sui causam agnoscat. Idem ergo est, ac quod alii dicunt, eum *esse a se*; quod non *positiue*, sed *negatiue* intelligendum esse, monere superuacuum foret, nisi essent, qui nodum in scirpo quandoque quaerunt. Atque hoc & scriptura, modo loquendi simplicissimo, innuit, quando Deum *πρῶτον* primum vocat; *Eccl. XLI, 4. XLIV, 6. XLVIII, 12.* Qui enim omnium rerum primus est, non potest sui quamdam habere causam: cum omnis causa prior sit effectu. Idem vero ex ipso nomine *πνεῦμα*, quo ens per se & independentem existens denotatur, snuit: quorsum ea pertinent, quae supra hac de re disputauimus. Ceterum, quando Deus *a se* esse dicitur, id quidem eo, quo diximus, sensu de omnibus trinitatis personis est intelligendum: longe alio autem modo filius a patre per aeternam generationem, & a patre ac filio per processionem, spiritus sanctus esse dicitur. Qua de re deinceps.

§. X. Vt ergo, quae diximus, eo rectius intelligantur, ipsarum perfectionum, seu attributorum diuinorum euolutio necessaria est. Quae vt recte procedat, obseruandum, quod & res ipsa docet, attributa haecce * non re ipsa, sed nostro saltem concipiendi modo, tum ab se

ab se inuicem, tum ab ipsa essentia diuina differre. ** Secus enim qui sentit, Deum quemdam compositum, multisque adeo imperfectioribus obnoxium, sibi finget. *** Obseruandum quoque, in eorum consideratione ita versandum, ne, quae ratio capere nequit, negemus, aut vocemus in dubium, falsasque adeo animo concipiamus notiones; quin potius scripturam cum ratione rite coniungamus, * & vtriusque ductum sequentes, ad harmoniam omnium attributorum rite attendamus; ** cuncta denique ad fidei ac vitae praxin referamus, ne in otiosam ac inutilem speculationem tota haec abeat tractatio. ***

* De perfectionibus, seu attributis loquimur, quae ex ipsius essentiae diuinae consideratione, nostro concipiendi modo fluunt. Proprietates itaque, quas vocant, itemque notiones personales, quibus singulae trinitatis personae a se inuicem distinguuntur, huc non pertinere, manifestum est. Graeci theologi haec attributa vocant *ἰδιώτας* & *νοήματα*, *conceptus mentis*; *ἐπιβολαί*, *incurfus in animum intelligibilis rei*; τὰ *ἐνιδιωποῦμενα τῇ διύσει*, quae in essentia velut *distincta contemplamur*.

** Intelligendum hoc de attributis diuinis in se consideratis. Obiecta enim, atque effectus si species, inter hos reale discrimen intercedere, negari nequit. Fuerunt autem, qui in vtrumque extremum hic procurrent. Nonnulli enim attributa ne cogitatione quidem ac intelligentia a se inuicem, aut ab essentia diuina differre arbitrati sunt: quod multo magis de proprietatibus ac notionibus personalibus adseruerunt. In Aetio atque Eunomio, Arianae sectae defensoribus, hicce error notari solet: facileque intelligitur, quorsum hoc spectauerit; scilicet, ut eo fortius personarum in vna essentia diuina pluralitatem impugnarent. Alii contra re ipsa, tum a se inuicem, tum ab essentia diuina, attributa differre contendunt: cuius erroris GILBERTVS PORRETANVS, episcopus Pictauiensis, & quidam ex scholasticorum grege, postulatur; qui & Palamitis tribuitur; in quem & recentiori aetate so-

CINI adseclae ingressi sunt, non aliam ob causam, quam quod facilius ratione se hoc capere existiment, quam si reale inter attributa discrimen negetur, & nihil nisi Deus in Deo statuatur. Legenda, quae hanc in rem ex antiquitate ecclesiastica disserit PETAVIVS, *dogm. theolog. l. i. c. 8. p. 60. seq.*

*** Si enim reuera ab essentia diuina distinguuntur, adeoque diuersa sunt attributa, sequetur, ea esse accidentia, Deumque adeo compositum esse ex subiecto & accidentibus. Accedit, quod accidentia in subiecto potentiam quamdam ea recipiendi, hinc & passiuam, simul etiam mutationem quamdam inserant: adeoque Deo, cui centri perfectissimo, & de quo eiusmodi quid cogitare non licet, tribui nequeant. Confirmabitur hoc vterius, cum de simplicitate & immutabilitate Dei dicemus.

* Etsi enim ratio euidentissime doceat, nihil, nisi quod perfectissimum sit, de Deo cogitari posse, adeoque omnia attributa, quae summam & infinitam perfectionem arguant, recte ei tribui: tamen quaedam, quae rationis vim superant. Ex eo igitur, quod v. g. omnipraesentiam, secundum veram eius ac genuinam notionem, mente mea capere nequeam, inferre non licet, Deum quoque non esse omnipraesentem. Sufficit enim, quod ipsa ratio doceat, Deum omnipraesentem esse, etsi perfecte, quo pacto Deus secundum veram & genuinam vocis istius notionem, omnipraesens sit, non capiat. Eo fortius autem

tem vt erroribus omnibus, ad quos prout admodum sunt mortales, obuiam eatur, rationi vtique iungenda est scriptura, quae non tantum, quae illa recte tradit, confirmat, sed eiusmodi etiam notiones de hisce omnibus animo formare nos docet, quae cum perfectione diuina prorsus conueniant.

** Vix est, qui ad hoc attendat, cum tamen obseruatu longe sit dignissimum. Harmonia autem haecce attributorum diuinorum in eo consistit, quod omnia rite inter se comparanda sint, ne vni tantum tribuatur, vt alterum tollatur, vel euertatur. Sic de misericordia diuina ita cen-

sendum, ne quidquam detrahatur iustitiae, & vice versa, de iustitia, ne quidquam detrahatur misericordiae. De bonitate & potentia Numinis ita cogitandum, vt summae quoque sapientiae laus illi integra maneat; & haec ita consideranda, vt potentiae & bonitati eius nihil decedat. Et ita in reliquis se res habet. Tum vero vel maxime ad hanc harmoniam attendendum, cum ex attributis diuinis argumenta petuntur, ad alia caelestis doctrinae capita stabilienda.

*** Quod adeo & deinceps in singulorum attributorum consideratione obseruabimus.

§. XI. Solent vulgo attributa Dei in *negatiua* & *positiua* diuidi.* Cum autem negatiua non sint vnus generis, siquidem quaedam conuenientiam quamdam cum rebus creatis inferant, & imperfectionem saltem remouant, ** alia autem eiusmodi quid connotent, quo plane a rebus creatis Deus distinguatur; *** rectius nos incedemus, si & ea, quae positiua vocantur, * & negatiua prioris ordinis, ex conceptu *spiritus*, negatiua autem posterioris ordinis, ex conceptu *independentiae* deriuemus. **

* Ad negatiua referuntur, *vnitas*, *simplicitas*, *immutabilitas*, *infinitas*, *immesitas*. Non tantum enim quae vi vocis, sed & quae vi significationis negatiua sunt, intelliguntur. Ad positiua autem: *vita*, *scientia*, *sapientia*, *sanctitas*, *iustitia*, *veritas* &c. Sed longe adcuratius attributorum diuinorum institui partitionem posse, ex dicendis patebit.

** e. g. *vnitas*, *simplicitas*, *immutabilitas* &c.

*** e. g. *infinitas*, *immesitas*, *aeternitas* &c.

* e. g. *vita*, *scientia*, *sapientia* &c.

** Duas ergo attributorum diuinorum constituimus classes: quarum vna ea, quae ex notione *spiritus*; altera ea, quae ex notione *independentiae* fluunt, continet. Quae ad primam classem pertinent, itidem non

sunt vnus generis. Quaedam enim Deo cum rebus quibusvis, quae existunt, sunt communia, quaedam tantum cum spiritibus. Prioris ordinis sunt *vnitas*, *bonitas*, *veritas*; quae autem posterioris sunt, in duo iterum genera abeunt; quorum alterum *physica*, alterum *moralia* continet. Physica sunt: *simplicitas*, *immutabilitas*, ac *immortalitas*, itemque *vita*, quae per intellectum ac voluntatem seu operationes vitales, se maxime prodit. Moralium autem nomine omnes virtutes veniunt, quae Deo *ad personam* tribui solent, quacumque summam in amore continentur. Ad secundam denique classem, eorum scilicet, quae ex notione independentiae fluunt, merito referuntur, *infinitas*, *immesitas*, ac *omnipraesentia*, itemque *aeternitas*. Atque huncce in sequentibus obseruabimus ordinem.

§. XII. Nimirum, cum quaedam attributa, non tantum spiritibus, sed & rebus omnibus, quae existunt, sint communia; & ea Deo eminentissima quadam ratione, cum remotione omnium imperfectionum conuenire, non est, quod dubitemus. Vt ergo de quouis ente dici solet, quod sit *unum, verum & bonum*;* (ne quid de ipsa existentia dicam) ita multo magis de Deo haec omnia καὶ ἔξοχον dicenda esse, nemo non intelligit.

* Ex metaphysicorum scholis haec falsius ea explicare.
tis nota sunt; vt suparvacaneum foret,

§. XIII. Eminent inter huius ordinis attributa *vnitas*. Cum enim quodlibet ens vnum sit, eo quidem sensu, quod in plura alia eiusdem naturae entia diuidi nequeat; Deus insuper ita vnus, vel potius vnicus est, vt plures nullo modo esse queant. Neque *specificè* saltem, sed *numericè*, vt loqui solent, vnus est,* cum nihil aliud in hocce vniuerso, cui nomen hoc tribui queat, reperiatur. Idque vel ipsum Dei nomen nos condocet; cum, qui plures vno Deo statuit, reuera perinde agat, ac si nullum admittat.** Idem & scriptura confirmat, *Deut. VI, 4. Es. XLIV, 6. 1. Cor. VIII, 6. Ephes. IV, 6. 1. Tim. II, 5.**** Quae quidem eo nos adducere debent, vt πολυθεότητα, adeoque &, quae numquam fere non cum ea coniuncta est, idololatram, tum crassam, tum subtiliorem, immo subtilissimam, fugiamus.

* Si enim *specificè* saltem vnus esset, nihil obstaret, quo minus plura essent indiuidua, quae eodem nomine venirent, quod plane absolum foret. Ioannis Philoponi, Deum intuitu personarum diuinitatis *specificè* vnum dicentis, errorem, suo loco profligabimus.

** Ipsa entis perfectissimi notio, quae in idea Dei, quam primum vocem hanc audimus, te nobis offert, pluralitati Deorum ita repugnat, vt haec sine manifesta adseri nequeat contradictione. Si enim vno plures essent, aut aequales inter se essent, aut inaequales. Si inaequales, illi, qui altero esset inferior, non posset pro ente independente, atque perfectissimo, hoc est, Deo haberi. Sin aequales, nullus plane Deus esset, cum vnus alteri obstaret; vnde sequeretur, neutrum entis omnium perfectissimi nomen mereri. Estque hoc etiam ex rationis lumine adeo manifestum, vt plerique, saltem sapientiores gentiliū,

vnum saltem Deum admiserint. Id iam ex instituto demonstrauit LACTANTIUS, *instit. diuin. l. 1. c. 6. p. m. 40. seq.* vbi inter alia illud MERCURIJ adducit: *ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς διόμματος ὁν προσδίδται. ἔστι γὰρ ὁ ὁ ἀνώνυμος. Deus vnus est; & quia vnus, nomine non indiget: est enim, qui existit, anonymus.* Ex recentioribus multa huc spectantia collegit PFANNERVS, in *syst. theol. gentilis purioris, cap. 2. §. 9. p. 51. seq.* itemque HÜETIUS, in *quaestion. Alnetanis, lib. 2. cap. 2. §. 13. pag. 107. seq.* Non tamen omnia sine discrimine, aut grano salis, quae hi auctores congerunt, accipienda. Nec enim sufficit, vnum adserere Deum, sed simul eum a mundo, seu rebus creatis, rite distinguere oportet: qua in re plurimos veterum philosophorum a recto aberrasse tramite, saltem ita quandoque loquutos, vt non multum a SPINOZAE abessent impietate, aliunde constat. Id tamen liquet, eos agnouisse, pluralitatem deorum plane

absonam esse. Nec sane, vt recte AVGVSTINVS obseruat, gentes vsque adeo ad falsos deos delapsi sunt, vt opinionem amitterent vnus veri Dei, ex quo est omnis, qualiscumque natura; *contra Faustum Manich. lib. 20. cap. 19.* Quin, si recte rem omnem aestimemus, non minus illa de Deo vno, quam de existentia eius euidentis est noticia; cum nemo possit vllam de vero Deo sibi notionem formare, quin statim inde sequatur, vnum saltem esse Deum: quod contra GROTIUM obseruandum, secus hic sentientem, *lib. 2. de iure belli & pacis, c. 20. §. 45, 47.* Quando autem philosophi, ac sapientiores Graecorum subinde & deorum mentionem faciebant, hoc ita intelligendum, quod vnico illi, veroque & supremo Deo, genios, seu spiritus creatos, animasque heroum adiunxerint, vt tamen veri Dei notio, vnico illi, atque supremo tantum tribueretur. Quorsum MAXIMITYRI supra iam nobis laudata faciunt verba, quibus omnes vbique terrarum leges ac opiniones, in eo conuenire, docet, *ὅτι θεὸς αὐτῶν πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, Deum esse vnum, regem omnium, atque patrem, huic autem multos additos esse Deos alios, qui supremi illius filii sint, & quasi in imperio collegae, dissert. 1. p. m. 7.* Quo pacto veteris ecclesiae doctores, in demonstranda, contra gentiles, vnitatem Dei, verari soleant, vel ex LACTANTIO intelligere licet; *l. c. c. 3. seq.* itemque ex ATHENAGORA, in *apologia pro christianiis*, pag. 66. seq.

*** Εὐφρανέτω, & cum singulari animi excitatione, *Deut. VI, 4.* dicitur: *audi Israel, dominus Deus noster, dominus vnus est.* Nec minus rotunde in reliquis dictis idem effertur. Addenda vero & ea, quibus negatur, quod praeter eum alius Deus detur; vt *Deut. IV, 35. Ef. XLIV, 6.* De ista autem hoc intelligendum vnitatem, quae personarum non excludat pluralitatem, alia rursus scripturae effata longe luculentissi-

ma euincunt: vt suo loco ostendetur. Frustra itaque Iudaei, omnesque antitrinitarii, dicta antea adlata, cum primis illud *Deut. VI, 4.* nobis opponunt. Legenda, quae de vltimo hocce erudite commentatur MAIVS, in *dissertationib. sacris, loc. II. pag. 99. seq.*

* Eddi idololatra, hoc est, qui aliud quid pro Deo habet, quod Deus non sit, non statim plures deos statuatur, vix tamen fieri potest, vt polytheismum euitet, siue pluribus idolis simul diuinitatem tribuat, siue vero Deo idolum aliquod adiungat, vt in subtiliori, & subtilissima idololatria fieri solet. Atque hoc sensu recte vnitati Numinis idololatria quoque opponitur. Quae polytheismi & crassioris idololatriae tum apud gentiles, omnia fere rerum creaturarum genera, vt idola, colentes; tum apud eos, qui honorem, soli Deo debitum, hominibus etiam sanctis angelisque tribuunt, ratio sit, aliunde satis constat. Atque hi quidem, licet ore vnum Deum profiteantur, re ipsa plures se admittere testantur. Quem enim aliquis vt Deum colit, cultu siue interno, siue externo, illum pro Deo habet. Vnde etiam, quid de subtiliori idololatria censendum sit, patet, quando quis in rebus creatis, opibus, seu diuitiis, aut aliis hominibus, spem suam atque fiduciam collocat. Hinc, auaritiam idololatriam esse, Paulus pronuntiat, *Coloss. III, 5.* & seruator vero Deo eum seruire posse negat, qui mammonae seruire cupit, *Matth. VI, 24. conf. 1. Tim. VI, 17.* In eum vero, qui in hominibus fiduciam collocat, maledictionis fulmen vibrat Ieremias vates, *c. XVI, 5.* Subtilissimae idololatriae illi rei sunt, qui per philautiam prauam sibi ipsis ea tribuunt, quae vero Deo tribuere debebant: cui non aliter, quam per veram nostri abnegationem obuiam ire possumus, quam adeo ipse seruator tam studiose nobis commendat; *Matth. X, 37. XVI, 24. Marc. VIII, 34. Luc. XIV, 26.* Hi ergo omnes

omnes non tantum aliquid pro Deo colunt, quod Deus non est; sed dum simul in verum Deum se credere profitentur, reuera plures Deos admittunt. Quae quidem omnia vt diligenter cuitemus, nostri esse officii, facile intelligimus. Quin immo, si vnum, eumque verum Deum esse credimus, ad eum quoque vnice omnia nostra referamus, *1. Cor. VIII, 6.* ei soli seruamus,

cultumque illi debitum exhibeamus, *Deut. VI, 13, X, 20. Matth. IV, 10.* eumque solum super omnia amemus, quod & ipse Moyses cum praecepto, de vno Deo credendo, statim coniungit; *Deut. VI, 5.* in eo denique solo omnem fiduciam nostram collocemus, *psalm. LXXII, 9. prouerb. III, 5. Etf. XXVI, 4.*

§. XIV. Pari quoque ratione Deus modo eminentissimo *bonus* est, idque tum *absolute*, & in se, dum omnia ea, quae enti perfectissimo conueniunt, in eo deprehendere licet: *Luc. XVIII, 19.* tum *relative*, & quoad nos, dum in eo, ceu summo nostro bono, omnia, quae nos beatos reddere possunt, inuenimus, *ps. LXXXIII, 25, 26.* ne quid nunc de eo dicam, quod ab eo, ceu causâ efficiente, omnia, quae bona sunt, proficiuntur, *Gen. I, 31. Luc. I, 17. 1. Cor. IV, 7. act. XVII, 25. seq. **** Quae quidem omnia, vt Deum summo amore & veneratione prosequamur, nos commouere debent. *

* In eo quidem nonnulli bonitatis metaphysicae, absolute spectatae, notionem constituunt, vt bonum dicatur, in quo omnia, quae rei alicuius essentiae conueniunt, deprehendere licet. Atque hoc etiam sensu de rebus creatis omnibus dicitur, quod fuerint *valde bonae*, *Gen. I, 31.* dum vnaquaeque essentiam atque naturam sibi conuenientem habebat. Nec reuera dissentiant, qui bonitatis, hoc modo spectatae, notionem, in ipsa essentiae, qua res quaelibet gaudet, praestantia, pulchritudine, atque excellentia, constituunt. Deum autem hoc modo summe bonum, seu optimum dicendum, res ipsa docet. Immo, in eminentiori bonitatis huius significatione, solus Deus bonus dici potest; *Luc. XVIII, 19.* Cum bonitate hoc modo spectata, *perfectiorem* conuenire, nonnulli existimant: quod admitti potest, si in strictiori significatione vox *perfectio* accipiat; ceteroquin enim omnium attributorum complexum denotat, quando Deum ens omnium perfectissimum dicimus. Deum autem hoc sensu bonum esse, probatione non in-

diget. Quod enim suo modo rebus quibuslibet, in quibus defectus non est, conuenit, id modo longe eminentissimo Deo conuenire, negari nequit. Ipsos etiam gentiles summam istam Numinis bonitatem agnouisse, vel ex CLEANTHIS Stoici versibus elegantissimis constat, quos CLEMENS Alexandrinus recitat, *stromat. I, 5. pag. 715. edit. POTTERI.*

** Bonum relatiue spectatum est, quod conseruare rem alteram, aut perfectionem reddere, aptum est: cuiusmodi quidem bona, cum intuitu hominum varia sint, nullum tamen est, quod eum perfecte beatum, & felicem reddere potest, quam Deus. Vnde & summam hominis beatitatem in vnione ac communione cum Deo consistere, suo loco docebimus. Conferenda quoque, quae ad §. I. huius capitis, iam diximus.

*** Quod nonnulli adlunt, eum etiam bonum esse in genere causae exemplaris, eo quod perfectissimum omnium virtutum exemplum nobis exhibeat, huc non pertinet. Interim conf. *Matth. V, 48.*

* Bonitatis

* Bonitatis scilicet absolute spectatae consideratio, admirationem, venerationemque in nobis excitabit; relatiue autem, amorem: cum ea, quae ad nostram beatitudinem faciunt, vel maxime amare solea-

mus; conf. *ps. XVIII, 2, 3.* A Deo autem, quod omnia bona accipiamus, ad gratum quauis ratione demonstrandum animum nos obstringet.

§. XV. Et ita quoque Deus *verus* est, ὁ ἀληθινός, *1. Io. V, 20.* essentia Deo debita gaudens: * subinde in scriptura sacra *diis falsis, τοῖς λεγομένοις θεοῖς, 1. Cor. VIII, 5.* opponendus. ** Quo ipso & nos admonemur, vt tales reuera simus, quales videri cupimus, omnemque fucum & fictionem sedulo fugiamus, *** cum & in Christo sit ἀληθινός, *Eph. IV, 21.* conf. & *apocal. XXII, 15.*

* Hanc namque veritatis metaphysicae, de qua hic nobis fermo est, notionem constituere solent. Eodem redit, quod alii dicunt, veritatem (metaphysicam) esse, qua quid reuera id est, quod esse dicitur. Qua quidem ratione, vt quodlibet ens reuera existens, verum est, ita multo magis, & eminentissimo quidem modo, Deum verum dicendum, sua sponte intelligitur. Immo Platonici, vt Deum solum ens, solumque bonum, ita & solum verum dicendum esse, censabant, reliqua autem omnia vmbrae saltem, & imitamenta veritatis esse. Quorum ista MERCVRII pertinent, quem trismegistum vocant: *Vniuersa, o Tati, supra terram, non ipsa veritas sunt, sed veritatis imitationes, & vmbrae, & ne hoc quidem omnia, sed per pauca. Cetera plane, o Tati, ipsum mendacium & error sunt, & phantasiae velut simulacra quaedam.* Qua de re cum multa eiusdem generis attulisset, quaesitus tandem MERCVRIVS de prima veritate, respondit: eam esse, *vnun & solum illun, qui non est ex materia, qui corpore non continetur, sine colore, sine figura, mutationi & alterationi nulli obnoxium lib. de veritate, qui est XVII. p. 248.* ex edit. PATRICII. Quae tamen cum grano quodam falsi accipienda sunt. Scriptura au-

tem sacra non tantum loco citato, sed & alias subinde de veritate Dei loquitur; idque adeo, quod diximus, confirmat. Namque & *Ierem. X, 10.* Deus simpliciter πᾶς, veritas, dicitur, & *2. chron. XI, 3.* Deus audit πᾶς ᾠήν, Deus veritatis, seu Deus verus. Sic & *Ioan. XVII, 3.* Christus patrem vocat τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν, qui solus verus Deus est. Et Paulus conuersionem ab idolis factam esse docet, *ἰδολοῦν θεῶν ὄντι καὶ ἀληθινῷ, vt seruirent Deo viuenti & vero, 1. Thessal. I, 9.* conf. & *apoc. III, 7, 14, VI, 10.*

** Hinc & idola dicuntur *res nihili, εἰρη,* seu non entia; cum ἰρη nihilum, rem nihili, significet; quia reuera id non sunt, quod esse videntur.

*** Veritati enim omne id, quod non tale est, quale esse videtur, opponitur; cuiusmodi est quaeuis fictio, simulatio, hypocrisis. Adeoque & verus christianus non est, quisaltem talis videtur, quemadmodum nec vera cognitio, aut vera fides, aut vera virtus dici potest, nisi & cognitio, & fides, & virtus reuera talis sit, qualis esse debebat. Qui ergo sapit, hoc vel maxime sibi datum credit, ne inani specie aut vmbra, aut se ipsum, aut alios quoque homines fallat.

§. XVI. Quae speciatim cum duas iterum classes recte diuiseris: *physica, altera moralia, dici possunt.*

spiritibus Deo communia sunt, in quarum altera quae continet, *physica*, Ad priorem, simplicitatem, ac immu-

immutabilitatem, &, quae hinc sequitur, immortalitatem, immo vitam ipsam, intellectumque adeo & voluntatem referre licet.

* Iuxta ordinem, quem supra iam ad §. n. designauimus.

§. XVII. Spiritibus scilicet, utpote omnis materiae expertibus, recte simplicitas quaedam tribuitur; sed longe eminentiori modo Deo ipsi, quippe in quem nulla compositionis species, quocumque etiam nomine veniat, cadit.* Summa hoc Numinis perfectio omnes conducit, cum nulla omnino sine imperfectione cogitari compositio queat.** Idque etiam scriptura confirmat, dum eum ita nobis sistit, ut aliter, quam de ente purissimo, & ab omni compositione remoto, de eo vel cogitare nefas sit; conf. *Exod. III, 14.**** Idque & nobis documento esse debet, ut, quidquid vitae morumque simplicitati repugnat, sedulo fugiamus.*

* Spiritibus generatim, speciatim vero & creatis, simplicitas tribuitur, quia materiae expertes sunt, adeoque ex materia & forma non sunt compositi, hinc & multo minus ex partibus integrantibus. Eminentiori autem longe modo Deus simplex dicitur, siquidem nec ea compositio, quae est ex essentia & subsistentia, realiter distinctis, itemque ex subiecto & accidenti, neque non ex potentia & actu, in eum cadit. Paucis: omnis compositio realis merito a Deo remouetur: quamvis & in compositione rationis caute procedendum, nonnulli moneant; ne quid, quod Deo indignum sit, illi tribuamus.

** Quo magis enim aliquid est compositum, eo etiam est imperfectius. Hinc spiritus merito perfectiores censentur corporibus, quia minus sunt compositi, seu simplices. Ergo, quod perfectissimum esse debet, omnis etiam compositionis expertus, seu simplicissimus sit, necesse est. Ex inductione praeterea comprobari potest, nullum dari compositionis realis genus, quod non imperfectionem quamdam inuoluat. Eo grauius itaque errant, qui non tantum accidentia in Deo admittunt, sed crassiorem omnino compositionem; eum aut corporeum fingentes, aut humanam omnino illi tribuentes figuram. Satis quoque inepte gentiliū quidam philosophi, Deum pro mundi anima habentes, partem omnino

totius vniuersi faciebant: quorum nonnulli intuper eum aut ignem, aut aerem subtilem esse, credebant; ut alibi iam nobis obseruatum. Omnium vero absurdissime nonnulli, quos deinceps SPINOZA sequutus est, totum hocce vniuersum pro Deo habebant, per manifestam contradictionem, ipsam simul materiam, idque adeo, quod maxime compositum, hinc & longe imperfectissimum est, voce, quae ens omnium perfectissimum denotat, designantes. Sed horum eo tandem abire placita, ut reuera Deum esse negent, voceque hac aliis tantum fucum faciant, notum satis est. Interim vel inde liquet, quanto studio summa Dei nobis adserenda sit simplicitas.

*** Cum *sacrae litterae*, inquit FAVSTVS SOCINVS, nusquam, quod sciamus, Dei essentiam simplicissimam esse testentur, & de Deo, praeter id, quod in sacris litteris expressum est, quidquam adserere, periculi plenum censeri debeat, quam maxime possimus, & ab ista, & ab eiusmodi aliis enuntiationibus abstinemus, quamvis alioquin & verissimae, & certissimae esse videantur; in defensione animaduersion, in adserptiones theologicas collegii Poshnaniensis &c. t. 2. op. p. m. 435. Verum, si verissima, certissimaque haec est adsertio, non debet in dubiū vocari, si vel maxime vox *simplicitas* in scriptura sacra de Deo non adhibeatur. Sufficit, quod res ipsa,

tum ex ratione, tum ex scriptura, cui-
denter constet. Et sane, dum Deus de se
ipso dicit, *אֲנִי אֶהְיֶה אֲנִי*, *ero, qui ero*, es-
sentiam *אֲנִי אֶהְיֶה* talem, hoc est, per se
subsistentem, independentem, perfectissi-
mam adeo & simplicissimam, sibi tribuit.
Immo, & ex ipso nomine *אֲנִי* hoc fluere,
sua sponte intelligit, qui secum expende-
rit, quae supra de eo disputauimus. Nec
praetermittendum, quod nonnullis obser-
vatum, Deum in scriptura sacra non so-
lum viuum, seu viuentem, sed & ipsam
vitam, non lucidum, sed ipsam lucem, ad
omnem compositionem ab eo remouen-
dam, vocari. Solent ceteroquin diuinae
trinitatis hostes simplicitatem Dei vel ma-

xime vrgere, utpote quae pluralitatem per-
sonarum non admittat. Verum id quoque
perperam. Pluralitatem enim personarum,
quando in vna essentia admittimus, non ea
id facimus ratione, ut compositum quid,
ab essentia diuina diuersum, inde recludet;
adeoque simplicitati Dei non magis hoc
obstat, quam eius vnitati.

* Hoc si probe expendamus, & vita ipsa
exprimere adnitamur, non inanis aut steri-
lis erit diuinae simplicitatis consideratio.
Non sine ratione Paulus gloriatur, quod
ὁ ἀνδρότης καὶ ἡ ἀκακία τοῦ, *ei in simplici-
tate & sinceritate Dei versatus sit*, 2. Cor. I,
12. vtramque autem virtutem scriptura pas-
sim commendat; conf. 1. Cor. V, 8.

§. XVIII. Sed nec mutationi, si ipsam essentiam sibi ecles, obnoxius est
spiritus; multo autem minus Deus, * quippe cuius summae perfectioni
omnis, etiam qua accidentia, ** qua locum; *** qua voluntatem atque pro-
positum, mutatio repugnat. Idque & scriptura confirmat, *Rom. I, 23. 1. Tim.*
I, 17. cap. VI, 16. ** item *Iac. I, 17.* *** *Ier. XXIII, 24.* * *Num. XXIII, 19.* **
Eo autem hoc pertinet, ut mundi huius, eorumque omnium, quae extra
Deum sunt, vanitatem, instabilitatemque serio nobiscum perpendamus,
1. Cor. VII, 31. *** De immortalitate Dei ut speciatim dicemus, necesse non
est: sequitur enim haec sua sponte ex immutabilitate. * Cumque & spiri-
tibus recte tribuatur, longe eminentiori modo Deo eam conuenire, dubi-
tari nequit; qui & ideo *solus habere immortalitatem* dicitur, *1. Tim. VI, 16.*

* Ex summa itaque, perfectissimaque
Dei simplicitate fluit eius immutabilitas,
qua essentiam. Quod enim ea ratione sim-
plex est, illud destrui aut corrumpi nulla
ratione potest, nec, qua incrementum aut
decrementum, vel alio quocunque mo-
do, mutationem admittit.

** Hoc itidem ex summa Dei simplici-
tate fluit. Cum enim, Deum ex subiecto
& accidenti compositum non esse, antea
demonstratum sit, adeoque nec accidentia
in eum cadant; sequitur, quod nec muta-
tio qua accidentia, in eo locum inueniant.

*** Ut ex vno loco in alium illi transeun-
dum sit. Fluit hoc ex immensitate Dei, de
qua deinceps; adeoque hic ideo saltem

commemoratur, ut immutabilitas Dei eo
rectius explicetur. Quando autem Deo
motus localis in scriptura sacra tribuitur,
hoc per *ἀνθρωποειδὲς* fieri, manifestum est.

* Parebit hoc ex iis, quae deinceps de
voluntate diuina dicentur. Quando au-
tem de Deo dicitur, quod eum rei alicuius
poeniteat, ut *Gen. I, 6.* hoc itidem sit
κατ' ἀνθρωποειδὲς.

** Ex hisce locis patet, Deum, qua
essentiam, esse immutabilem.

*** Mutationem accidentium in eum
non cadere, hinc intelligitur.

* De immensitate Dei propheta loqui-
tur, adeoque docet, mutationem loci il-
li tribui non posse.

** Va-

** Voluntatem Dei immutabilem esse, hic innuitur. Nec obstat, quod voluntatem diuinam aliam faciamus antecedentem, consequentem aliam, vti deinceps dicitur. Id enim obiecti saltem mutationem indicat, ex qua nulla in ipsa voluntate diuina sequitur mutatio.

*** Hinc vero & excitabimur, vt, spretis caducis, terrestribus, humanis, ea quae fir-

ma, caelestia, diuina, mutationi non obnoxia sunt, consequi studeamus. Haec est κληρονομία illa ἀφθαρτος, καὶ αἰώνιος, καὶ ἀμετάβλητος, quam in caelo nobis seruari, Petrus docet, 1. *epist.* I, 4.

* Immo, est ipsa immutabilitas, quae essentiam spectata. Essentia enim rei cuiusdam per mortem & corruptionem destruitur, & immutatur.

§. XIX. Vita variis equidem rebus, cum primis & spiritibus, sed diuersa admodum ratione, tribuitur. * Generatim autem considerata, vel principium operationum vitalium, vel operationes vitales ipsas denotat. Vtroque modo de Deo recte dicitur, sed ita, vt operationes vitales de ipso principio testentur; ** idque iterum eminentissima quadam ratione, cum ipse fons sit omnis vitae, res autem creatae vitam non a se ipsis, sed tantum a Deo habeant; conf. *Ioan.* V, 26. *** Hinc & passim in scriptura sacra Deo vita tribuitur. *Gen.* XVI, 14. *Ios.* III, 10. *psal.* XI, II, 3. *psal.* LXXXIV, 3. *Es.* XXXVII, 4. *act.* XII, 15. * Hoc vero tum semum nobis proderit, si Deum reuera vt viuum agnoscamus, ab eoque solo, seu fonte, omnem vitam, naturalem pariter ac spiritualem expectemus, ** *act.* XVII, 28. *psal.* XXXVI, 10. *Ioan.* I, 4.

* Alia enim est vita rerum vegetabilium, alia animalium, tum brutorum, tum hominum, alia denique spirituum. Atque horum quidem vita, quae & *intellectualis* dicitur, vt longe nobilissima est, ita & hic etiam in censum vnice venit, meritoque inter attributa, quae Deo cum spiritibus communia sunt, refertur.

*** Quod principium ab ipsa natura & essentia diuina minime diuersum est: quemadmodum & operationes vitales nostro saltem concipiendi modo, tum a se inuicem, tum ab ipso principio, seu essentia diuina, hoc modo considerata, distinguuntur.

** Dicitur enim ibi: *quemadmodum pater vitam habet in se ipso, in se ipso, ita etiam dedit filio vitam habere in se ipso, in se ipso*: quod alii quidem ita explicant, quod Deus vitam non habeat ab alio; alii, quod vitae fontem in se contineat, faciatque scaturire

vitam instar fontis; alii denique, quod suamet natura ac essentia vitam habeat, seu, quod ipsius essentia ipsa vita sit, modo longe eminentissimo. Quae tamen explicationes rite inter se coniungi possunt, cum & in Deum quam optime quadrent, & nulla alteram euerat.

* Plerumque in hisce scripturae locis Deus *ἐκ τῆς οὐσίας* eius, seu *viuens* dicitur, in oppositione ad idola, quae vel hoc nomine indigna erant, quae pro Deo colerentur, quod omni vita destituebantur; conf. *psal.* CXP, 4. *psalm.* CXXXV, 15.

** Naturalem quidem ab eo habemus omnes; spirituale consequuntur, qui ex aqua & spiritu regenerantur, *Ioan.* III, 5. 6. Qui autem non conuertuntur, fideique expertes manent, mortui sunt in peccatis, *Ephef.* II, 1. abalienati a vita, quae ex Deo est, *Ephef.* IV, 18.

§. XX. Operationes vitales spirituum ex intellectu illorum atque voluntate maxime agnoscuntur. Atque intellectui quidem propria est co-

cognitio siue *scientia*, * quae adeo & Deo recte tribui potest, & in scriptura sacra saepissime tribuitur. Caueamus autem, ne, diuinum intellectum ex nostro modulo aestimantes, ea de illo cogitemus, quae cum summa eius perfectione e diametro pugnant. ** Maximum namque inter hominis & Dei scientiam, qua obiectum, qua modum, intercedit discrimen.

* Intellectus nimirum per modum *actus primi*, scientia autem per modum *actus secundi*, vti in scholis loquuntur, concipi solet.

** Hoc si omnes diligenter obseruarent, multae quaestiones, quae tantis animorum motibus agitantur, sua sponte cessarent.

§. XXI. Et ad obiectum quidem quod attinet, tam late illud pater, vt nullis circumscribi limitibus queat; hinc & recte *omniscientia* dicitur. Nimirum Deus ab omni aeternitate non tantum se ipsum, sed res quoque omnes extra se, omnesque actiones, & suas, & alienas, accurate, secundum cuiusque rei aut actionis naturam, & indolem cognoscit: hinc & non tantum quae existunt, aut existura sunt, quaeue adeo decreuit; * sed & quae esse possunt, ** eadem ratione cognoscit. Nec enim summa diuiniae scientiae perfectio permittit, vt eidem quidquam, quantumvis exiguum videatur, detrahatur: *** qua in re rationi itidem suffragatur scriptura; conf. *Iob. XXVIII, 24. cap. XLII, 2. psalm. CXXXIX, 1. seq. proverb. XV, 3. actor. XV, 18. 1. Ioan. III, 20.*

* Solet haec scientia Dei vocari *libera*, quia liberum aliquod Dei decretum circa res istas producendas, aut permittendas, praesupponit. Nihil enim vniquam existit, aut existit, aut reuera existit, ac sine Numinis voluntate, adeoque & quodam eius decreto. Cumque tam clare & distincte ea omnia cognoscat, ac cognoscere solemus, quae coram intuemur, ac oculis nostris videmus, hinc & *scientia visionis* dicitur.

** Ea scientia Dei, qua res quasuis possibiles, vt tales, cognoscit, vocatur *naturalis* seu *necessaria*. Vt enim id, quod possibile est, non potest non tale esse, ita & Deus non potest non res possibiles, vt tales cognoscere: quamuis & se ipsum eadem ratione cognoscit. Vocatur etiam scientia *simplicis intelligentiae*, quia nullum decretum diuiniae voluntatis antecedit.

*** Vix esse, qui hoc inficiari audeant, AVGVSTINVS innuit. Cum enim dixisset, multos propterea mala facere, quod putent,

se non videri a Deo, addit: *Et difficile est quidem, vt eum credant videre non posse, sed putant, nolle; serm. 69. tom. 5. oper. p. m. 266.* Disputat tamen contra eiusmodi homines, qui omniscientiam diuinam in dubium vocant, AMBROSIVS, *de officiis, l. 1. c. 14.* Immo fuerunt ex ipso scholasticorum grege, qui omniscientiam diuinam non *evidenter*, sed tantum *probabiliter* ex ratione probari posse contenderent. Quibus nonnulli ex ethnicis longe fuerunt sapientiores. Notum enim, vt alia taceam, est illud THALETIS Milesii, qui, interrogatus, *lateretne homo male agens deos?* respondit: *ne cogitans quidem.* Et sane, cum nulla in Deum imperfectio cadat, ipsa ratio euidenter docet, nihil omnino esse, aut cogitari posse, quod ipsius scientiam fugiat, quae & ideo recte *omniscientia* dicitur.

* Diserte enim hisce in locis dicitur, quod *fines mundi intueatur, & omnia, quae sub caelo sunt, respiciat; quod non prohibeatur* (feu

(seu abscondita sit) *ab eo cogitatio*; quod *cogitationes hominum a longe*, hoc est, ab aeterno, intelligat; quod *oculi domini in omnibus locis intueantur* & *probos & improbos*; quod *nota sint ei ab aeterno omnia opera eius*; immo, quod *omnia sciat*; vnde & eleganter *i. Sam. II, 3.* *יְהוָה רֹאֵה כָּל דֶּעוּתָם*, Deus scientiarum, vocatur. Hinc & Paulus *βλάσφημοι καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως*, profunditatem diuitiarum & sapientiae & cognitionis, illi

tribuit, *Rom. XI, 33.* & alibi, *non ullam rem creatam non manifestam esse, in conspectu eius*, pronuntiat, quin potius omnia *γυνὰ καὶ τετραχηλισμὶνα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ*, *Ebr. IV, 13.* Vbi vulgatus quidem interpretes vocem *τετραχηλισμὶνα* vertit: *aperta*; rectius autem BEZA: *intime patentia*; cum ad victimas maculas & excoriatis, quarum intima patebant viscera, respiciatur.

§. XXII. Speciatim & futura quaevis Deus certo nouit: non tantum, quae a necessario causarum nexu pendent, * sed & quae a libere agentium voluntate, se ipsam determinatura, originem ducunt, quaeue *contingentia* vocari solent. ** Haec namque si non cognosceret, scientia eius non posset dici perfecta. *** Idque insuper tot praedictiones rerum futurarum, earumque contingentium, quibus & adcurate euentus respondit, testantur. * Accedunt & aperta scripturae testimonia; *Genes. XVII, 17-19. Deut. XXXI, 16, 20. psalm. CXXXIX, 2. 4.* Immo & hocce maxime character Deus a diis falsis, gentiumque idolis distingui voluit; *Ez. XLI, 22, 23. cap. XLII, 9. cap. XLIII, 12.* ** Omnes itaque hominum angelorumque non tantum actiones, sed cognitiones quoque atque decreta, in illis vniquam exstitura, cum intime cognoscatur, sequitur, ignotum illi esse non posse, quid homines, angelique, posita certa quadam conditione, facturi fuissent; quam scientiam de *futuro conditionato*, itemque *mediam* vocare solent; quae & scripturae itidem nititur testimoniis; *** conf. *i. Sam. XXIII, 1. seq. Matth. XI, 21.*

* Quae interdum etiam ab hominibus cognosci possunt, si causa proxima illis cognita sit, & effectus necessario ex causa ista fluat. Hinc & solis, lunaeque eclipses adcurate a mathematicis praedicuntur.

** Illud vero, cum nec de homine, nec de spiritu vltro dici queat, hinc soli Deo est proprium. Haec autem rerum futurarum, maxime contingentium, cognitio, speciatim *praescientia* vocari solet.

*** Esset enim aliquid, quod non cognosceret: ergo non omnia cognosceret, nec posset dici *omniscius*. Accedit, si futura contingentia non cognosceret, antequam fiunt, cum autem facta sunt, ea cognosceret, quod nemo negabit, tum Dei scientiam incre-

mentum capere posse; siquidem, cum aliquid contingens euenit, aliquid cognosceret, quod antea non cognouerat. Quod, vt manifestae imperfectionis documentum esset, ita etiam sequeretur, scientiam diuinam mutationi esse obnoxiam.

* Rerum futurarum, earumdemque contingentium, praedictiones, etiam ethnici, eorumque philosophi plerique agnouerunt. Ex CICERONE *l. 1. de diuinatione, c. 2. p. m. 1246.* condiscimus, reliquos philosophorum omnes, praeter Xenophanem & Epicurum, vaticinia, seu praedictiones rerum futurarum credidisse, ita tamen, vt nonnulli omnia praedictionum genera, alii quaedam tantum admitterent. Inter eos vero, qui

praedictiones eiusmodi admittebant, nonnulli quidem earum causam ad Deum, seu genios, vel daemones, referebant, vt Pythagorae ac Platonici; alii autem vim quamdam naturalem, futura praedicendi, hominibus insitam adferebant, vt Stoici, a quibus non procul discedebant peripatetici. Et eodem etiam se receperunt recentiores impietatis magistri, vt, cum non omnes rerum futurarum praedictiones negare possent, vim quamdam naturalem vaticinandi hominibus tribuerent. Enimvero, cum nullo modo concipi possit, quo pacto intellectus finitus sine signis aliquid cognoscere queat, futurorum autem contingentium nulla signa dentur, absconam plane, longeque inepitissimam eorum esse sententiam, manifestum est, qui aut homini, aut vlli spiritui creato, facultatem, futura contingentia praedicendi, inesse, contendunt. Sed positum in more est eiusmodi hominibus, vt absurdissima quaeuis admittere, quam a recepta semel animi sententia discedere malint. Sufficit interim, quod futurarum rerum praedictiones negare non audeant, quin potius hoc ipso testentur, sine summa impudentia eas negari non posse. Equidem, quae apud ethnicos exstabant praedictiones, maximam partem ita comparatae erant, vt non sine causa eas Epicurus irrideret: ex eo tamen minime sequitur, omnes generatim praedictiones irridendas, explodendasque esse. Certe, quae in scriptura sacra exstant, ita comparatae sunt, vt nec ab iis, qui scripturae diuinam auctoritatem non agnoscent, negari, aut in dubium vocari queant. Prophetas enim, quorum vaticinia in illa exstant, eo vixisse tempore, quo vixisse perhibentur, a nemine, nisi qui rationis vsum amisit, negari potest. Iam vero, cum ex historiarum monumentis constet, horum vaticiniis interdu post ducentos, aut trecentos, aut plures adhuc annos, euentum respondisse, ecquis de praedictionis veritate dubitare? Exemplis hoc compro-

bau in *thesibus de atheismo & superst. c. 7. §. 4. p. 591. seq.* vbi & plura hac de re dixi. Qui autem scripturae diuinam auctoritatem admittunt, eo minus hac de se dubitare possunt, adeoque & futurarum rerum, & quidem contingentium, praescientiam recte Deo tribui, fateantur necesse est. Quod enim nonnulli hic excipiunt, Deum ea praedixisse, quae ipsemet efficere decreuit, vt adeo praescientia Dei ex decreto eius deriveretur, id vanum esse, ex mox dicendis patebit.

** Habuerunt equidem & ethnici sua oracula, teraphim, pythonas, ex quibus futura, quae aut sperabant, aut metuebant, se cognoscere posse existimabant. Praeterquam vero, quod multae hominum hic intercedebant fraudes & imposturae, & responsa oraculorum plerumque vobis ambiguis concepta erant, si quae etiam futura adnuntiabantur, quae intuitu hominum contingentia videri poterant, ea tamen non eiusmodi erant intuitu spirituum malorum, a quibus haecce responsa proficiscebantur, quae causas latentes, ex quibus isti euentus necessarios proueniebant, perspicere poterant, in quas penetrare, hominibus datum non est.

Quemadmodum autem, quae haecenus diximus, euidenter demonstrant, praescientiam futurorum contingentium Deo denegari non posse; ita hocce maxime dubium ob stare viderur, an praedictio, adeoque & praecursio futurorum contingentium, cum libertate hominis conciliari queat? Quem vt euitent scopulum, quidam ad vnum, alii ad alterum extremum non sine naufragii periculo, defleunt. Nonnulli namque ex decretis Dei absolutis cuncta, quae sunt, deriuantes, Deum quidem futura praevidere concedunt, sed hoc ipso ea contingentia esse negant, eo quod propter Numinis decretum non possint non fieri. Alii autem, vt hominum libertati consulant, nec contingentia tollant, negant, Deum praevide-

re res mere contingentes posse; adeoque & iuxta eosdem futurorum contingentium praedictio nulla erit. In hanc sententiam, praeter alios, ingressus est vir quidam doctus, cuius hac de re exstat meditatio, in *historia critica reipublicae litterariae*, quae gallice editur, tom. 7. art. 4. p. 131. sq. Deum nimirum futura contingentia eatenus saltem praevidere contendit, quatenus ex certis causis cognosci possint. Cumque homines, rerum usu polientes, & insigni prudentia instructi, multarum actionum euentus futuros praevidere queant, Deum quidem, cuius cognitio multis modis perfectior sit, quam hominum, longe plura hac ratione praevidere posse, & quidem talia, in quibus sagacissimi mortalium causas, ut pote latentes, perspicere nequeunt. Cui sententiae, cum vaticinia ac praedictiones, quarum tot exempla scriptura sacra suppeditat, prorsus repugnent, in eo totius esse, ut ostendat, ea ita comparata esse, ut Deus ex certis causis, ea euentura, cognoscere potuerit, quae euenerunt. Sed ipsa horum exemplorum consideratio accuratior vnumquemque statim docebit, frustra haec omnia, & irrito conatu ab auctore proferri. Compararet aliquis vaticinium de fati populi Israelitici in Aegypto, quod *Gen. XV. 13. 14.* exstat, cum euentu *Exod. I. & II. sq.* & faciat periculum, an eo tempore, quo Deus ita Abrahamo praedixit, vel leuissimum indicium exstiterit, ea euentura, quae Deus praedixit, & deinceps reuera euenerunt. Accedit praeterea, quod non tantum causae variae, sed libere etiam agentes, quaeue adeo & aliter agere potuissent, ad istum euentum producendum, conspirauerint. Ex eiusmodi autem causis aut nulla omnino, aut admodum incerta, & quae a coniectura parum absit, euentus hauriri notitia potest.

Praeferenda itaque omnino illorum sententia, qui futurorum contingentium praescientiam Deo vindicant, sed ea ratione, ut humanae quoque voluntati sua maneat

libertas. Ex decretis enim diuinis cuncta deriuare velle, plane absolum est. Etenim, vel ex humanae naturae consideratione discimus, intellectum decreta, seu actus voluntatis, praecedere, non sequi debere. Dubito enim, an sapientis viri elogium promeretur, qui primo aliquid se facturum decernit, & tum demum, postquam decreuit, cuiusmodi illud futurum sit, considerat. Eadem porro sententia in Deum non minus, quam homines, iniuria est. In Deum quidem, quod cum mali omnis, omniumque peccatorum causam atque auctorem facit. Si enim omnia, quae cumque fiunt, ex decreto quodam absoluto Dei fiunt, etiam eandem ob causam mala quaeuis fieri, necesse est. In homines non minus iniuria est, quod omni eos libertate, in externis etiam atque ciuilibus, priuet; qua sublata, nec legibus, nec praemiis, poenisque, amplius locus erit. Ad quae accedit, quod omni scripturae destituatur suffragio. Non minus tamen etiam certum est, iuxta ea, quae antea iam disputauimus, contingentia quaelibet, quaeue libere ab hominibus fiunt, a Deo cognosci, adeoque praesciri, hinc & praedici posse. Nobis equidem, fateor, non constat, quo pacto hoc fieri queat: sed iniquum plane esset, ex nostri intellectus modulo, infinitam diuini intellectus perfectionem aestimare velle. Hoc nobis sufficiat, quod praevisionis, seu praescientiae, rebus ipsis nullam inferat necessitatem, cum vel humanae cognitionis exemplo constet, posse aliquid praesciri, ut tamen inter praescientiam & effectum nullus intercedat nexus causalis. Sunt equidem, qui contradictionem quamdam hic se inuenisse sibi videntur. Quod enim certo non est futurum, hoc etiam certo sciri non posse, contendunt. Certo autem si futurum est, non erit contingens. Sed iam cludum obseruatum est ab aliis, id, quod ratione causae, prout libere agere, vel non agere potest, contingens, adeoque incertum & indeterminatum est, posita hac vel illa causae

causae actione, seu certum & determinatum spectari, & eo modo ab intellectu infinito certo cognosci posse. Nihil itaque obstat, quo minus aliquid certo modo contingens, certo modo necessarium sit: contingens scilicet, si ratione causae, libertate agendi pollentis; necessarium, si hypothetica, posita certa causae actione, spectetur. Nec adeo a praescientia diuina, quod id, quod contingens est, ut certum spectari potest, oritur, sed a conditione ista, quae, posita certa causae actione, non potest non certus quoque effectus sequi.

*** *Media* vocatur haec praescientia, quod medium velut locum inter *scientiam Dei naturalem seu simplicis intelligentiae, & liberam seu visionis*, teneat. Quae enim obiectum huius praescientiae constituunt, nec ut mere possibilia, nec, ut absolute futura, considerantur. Alias & *conditionata* vocari solet, rectius tamen *conditionatorum*, seu de futuro conditionato dicitur, quia conditio ista non in intellectu diuino, sed potius in obiecto huius praescientiae quaerenda. A reformatae ecclesiae doctoribus, aliisque, scientiae huius mediae inuentio vulgo Iesuitis tribuitur, qui hac ratione erroribus suis, de liberi arbitrii viribus, patrocinari voluerint; speciatim LVD. MOLINÆ; quocum tamen de inuentionis gloria certauerit PET. FONSECA. In eandem sententiam ex ipsi Romanensibus Dominicani ingrediuntur, quorum de hocce argumento cum Iesuitis lites satis notae sunt. AVGVSTINVS BLANC, vel potius, qui sub hocce nomine latitat, IAC. HYACINTHVS SERRIVS, auctor est, MOLINAM, etsi demum an. 1588. noua euulgare dogmata ausus sit, scientiam tamen mediam doctrinae suae caput & corpus, auius ante hac triginta, & mente concepit, & sub scientiae naturalis nomine propugnasse, ut ipsemet professus sit. Idem de FONSECA obferuat, prodidisse quidem eius metaphysicam, iisdem nouitatibus famosam, anno 1596. eundem tamen sublimia

ista scientiae mediae mytheria, sibi ab annis supra triginta reuelata gloriari, sed non ea palam eructare ausum esse, donec a MOLINÆ, SVAREZII, VASQUEZII, MENDOZÆ, praeuiis reuelationibus, auctoritatem accepissent; primum autem omnium, qui istam sodalium suorum doctrinam, diuturna illa, tacitaque meditatione concoctam, vulgauerit, fuisse PRVDENTIVM DE MONTE MAIOR, qui anno 1581. iacta velut alea explorauerit, quam apud viros eruditos fortunam esset habitura; cui tamen statim BANNESIVS, ex ordine praedicatorum, se opposuerit; in *historia congregat. de auxiliis diuinae gratiae, l. 1. c. 1. p. 5.* Licet autem MOLINA plerumque pro auctore huius inuenti habeatur, adeo ut, cum sententia illa plurimum calculo ex ordine Iesuitarum adprobaretur, ab eis etiam nomine adpellaretur; FONSECAM tamen, hanc eis gloriam inuidentem, grauissimam illi licem mouisse, idem SERRIVS nos condocet. Et huncce quidem FONSECAM auditoribus suis anno circiter 1560. Eborae hancce sententiam tradidisse, porro refert; quos inter cum & MOLINA esset, suam ex eo fecisse, primumque dedidisse in lucem; FONSECA quidem aegerime, se isto honore spoliatum, ferente, hinc & metaphysicam suam edente, in qua rem, ut acta erat, expulserit; qui tamen impedire non potuerit, quo minus vbique fere, MOLINA pro inuenti istius auctore haberetur; *l. c. l. 1. c. 13. p. 88.* Pari ratione & GONETVS, de Fonseca dicit, *eum in domino gloriari, se primum in Deo quamdam de auxiliis liberis, sub conditione futuris, excogitasse scientiam, quae media sit inter scientiam Dei naturalem, & liberam; de scientia media disp. 6. art. 2. n. 6.* Quae omnia, si rite inter se comparentur, patebit, FONSECAM primum fuisse, qui eiusmodi quid inuenerit, & viua voce docuerit: primum autem, qui in lucem eam proferre sententiam ausus sit, fuisse PRVDENTIVM DE MONTE MAIOR; quod tamen deinceps longe maiori adparatu ac strepitu fecerit MOLINA, qui

qui inde & noui inuenti gloriam retulerit. Accesserunt mox alia ex Iesuitarum ordine, qui eandem sententiam propugnauerunt; quos inter haud vltimus fuit **VAREZIVS**: primus autem, qui in Germania doctrinae istius defensionem suscepit, si **SERRIO** credimus, fuit **GREGORIUS DE VALENTIA**, quippe qui in thesibus, Ingolstadii 1584. euulgatis, eam proposuerit; *hystor. congregat. Sc. l. 1. c. 1. p. 7.* At, qui ex ordine Iesuitarum hocce argumentum trahant, negant atque pernegant, hancce sententiam a suis inuentam, aut vel **MOLINAM**, vel **FONSECAM**, vel alium quemcumque inuentionis gloriam sibi tribuisse, quam potius a patribus, ipso praesertim Augustino, & acceperint, & ab iis se eam accepisse, semper professi sunt. Ipsi **MOLINAE**, atque **FONSECAE**, aliorumque testimoniis hoc probare nititur **THEODORVS ELEVETHERIVS**, vel potius, qui sub hoc nomine occultatur, **LIVIVS DE MEYER**, in *historia controversiarum de diuinae gratiae auxilii Sc. l. 2. c. 10. p. 117. seq.* Conferenda & quae denuo idem auctor hac de re disputat, in *historia controversiarum de diuinae gratiae auxilii Sc. vindicata, l. 2. c. 4. p. 130.*

Et sane, si vel maxime Iesuitici ordinis doctores, voce *scientiae mediae* primum vsi sint, eos tamen rem ipsam excogitasse, dici nequit; quippe quae ex scriptura sacra, patrumque veteris ecclesiae testimoniis constat. Hoc tamen egerunt Iesuitae, vt doctrina ista, si in se spectetur, verissima, ad suos de voluntatis humanae in spiritualibus libertate, errores defendendos abuterentur. Atque hinc facile etiam intelligitur, quam obcausam nonnulli ex nostrae etiam ecclesiae doctoribus, hanc de scientia Dei media sententiam improbare videantur, cum tamen alii eam admittant, atque propugnent. Qui enim improbant, abusum saltem improbant; si quis scilicet ea, more Iesuitis recepto, ad errores Pela-

gianos aut semi-pelagianos defendendos, vti velit: in sano autem sensu, & legitimo vsu spectata, omnino probanda, atque admittenda est. Suadetque id ipsa omnis scientiae diuinae, quam antea demonstrauimus, notio. Si enim Deus omnia scit, eum illa quoque scire oportet, quae posita certa conditione, futura sunt. Haec enim, si nescit, non vtique scit omnia. Futura praeterea haecce cum ita comparata sint, vt nec pro mere possibilibus, nec pro absolute futuris haberi queant, recte haec praescientia *media* dicitur, cum ex scientia libera pariter ac naturali aliquid trahat, & medium velut locum inter vtramque hac ratione teneat. Exempla denique, quae ipsa scriptura sacra suppeditat, rem extra omnem dubitationem ponunt. Deus namque Dauidi diserte praedixit, fore, vt incolae vrbs Keilah eum in manus Sauls traderent, si Saul eo veniret, ab iisque, vt Dauidem sibi traderent, posceret, *1. Sam. XXIII, 9. seq.* Quod quidem telum vt eludant, qui secus sentiunt, Deum praesentem animi constitutionem incolarum Keilah respexisse, contendunt. Vnde & ipse **PHIL. ALIMBORCH**, etsi ceteroquin scientiam *mediam* admittat, non adeo magnam argumentum huic inesse robur, existimat, *theol. christ. l. 2. c. 9. §. 29.* At vero, cum Deus Dauidi praedicat, quid Keilenfes facturi fuissent, si Saul ad eos venisset; haec vero conditio, siue, quod Saul venturus esset, eo tempore Keilenibus adhuc ignota erat, vnde & ipsimet adhuc nihil secum hac de re statuerant; sequitur, Deum ad animi constitutionem, quae in iis erat, non respexisse, nec respicere potuisse. Non minus luculentum est, immo, rem omnem conficit prorsus, alterum exemplum Tyriorum & Sidoniorum, de quibus Christus dicit, si eiusmodi vidissent miracula, qualia vrbiū Chorazin & Bethsaida incolae viderunt, iam pridem in centonibus & puluere admissorum, quod

se poeniteret, criminum eos testaturos fuisse; *Matth. XI, 21.*

Atque est hoc eiusmodi, vt, qui secus sentiunt, quos inter praeipuum locum ex reformatae ecclesiae doctoribus illi tenent, quos *absolutos* vocant, hic in omnem se vertant partem, nec quidquam, in quo consistant, inueniant. Quod ne frustra dixisse videamur, vnum ex recentioribus, *ANDALAM*, hac de re audire iuuabit, qui in *summa theologiae supernaturalis, part. II. c. 7. §. 24. p. 109.* hac de re ita verba facit: *Quod vero attinet ad Matth. XI, 21. vt hic locus recte exponatur, necessario hic (quod & alibi, simili in casu, semper est faciendum) attendere oportet ad ἀναλογίαν fidei, eique conuenienter locus est interpretandus. Ex ea certum est, Deum esse datorem, & causam resipiscentiae & fidei ad salutem; nec illa media, siue virtutes ad eam efficiendam sufficere posse; nec hominem quidquam habere, quod a Deo non accepit. Hinc sequitur, a Christo doceri non potuisse, Tyrios & Sidonios ita adfectos & dispositos fuisse, vt, si media salutis ipsis oblata, vel haec virtutes coram ipsis factae fuissent, ipsi resipiscentiam acturi fuissent; conf. *Luc. XVI, 31.* Hinc quidam, sic & Turretinus, §. 16. hic statuunt hyperbolen, vti alibi, de re ne quidem possibili; *Matth. XIX, 24. Luc. XIX, 40.* Saltem clare docetur, maiorem esse malitiam Iudaeorum ea Tyriorum, & Sidoniorum, quae impediatur ipsorum resipiscentiam. Immo sermo domini moraliter potest accipi, quali quis vteretur, cui res esset cum auditoribus, praeiudiciis & adfectibus admodum occaecatis, & contra veritatem valde obfirmatis; qui moraliter recte dicere posset, se adhibuisse ea argumenta, quae conuincerent idiotas, seros, & maxime rudes, iisdem vero praeiudiciis & adfectibus liberos. Nec eo sermone negatur, vel excluditur, sed includitur efficax Dei concursus, & conuictio animi, per talia argumenta. Idem*

Christus hic hoc modo significare potuit; conf. Matth. XXI, 30, 31. Satis hiuc intelligitur, quam lubrica & infirma sit, quae ad manifestissima seruatoris verba regeantur. Etenim, ad analogiam fidei quod attinet, eam in locis scripturae obscurioribus interpretandis vel maxime sequendam esse, lubentes fateamur. Ex ea vero constare, Deum esse datorem & causam resipiscentiae & fidei ad salutem, tum demum admittimus, si homini simul concedatur facultas, mediis gratiae recte aut perperam vtendi, Numinisque operationi, qua illum vult conuvertere, resistendi, aut ei relinquendi locum, *Matth. XXIII, 37.* Hinc enim sequitur, recte omnino Christum docuisse, Tyrios & Sidonios ita adfectos & dispositos fuisse, vt, si media salutis istis oblata, & miracula eiusmodi apud eos edita fuissent, qualia in vrbibus Chorazin & Bethsaida edita fuerunt, locum relicturi fuissent spiritus sancti gratiae, & ita conuerti, & ad fidem, perque eam ad aeternam salutem perducere potuissent. Nulla itaque hic opus est hyperbole, quae & sine manifesta verborum Christi detorsione admitti nequit. Neque moraliter, vti auctor existimat, sermo domini accipi potest. Si quis enim, cui cum eiusmodi auditoribus, quales auctor ponit, res est, diceret, se adhibuisse ea argumenta, quae conuincerent idiotas, seros, & maxime rudes, iisdem vero praeiudiciis & adfectibus liberos, neuiquam recte hoc diceret, si simul sciret, causam quamdam externam obstaré, quo minus conuinci possint. Etsi enim eo sermone concursus Dei generalis non excludatur, excluditur tamen omnino eiusmodi concursus specialis, seu decretum potius absolutum, quod plane obstarét, quo minus auditores isti, quidquid etiam agerent, aut in quamcumque se verterent partem, conuinci possent.

§. XXIII. A modo scientiae diuinae si omnem remoueamus imperfectio-

fectionem, fieri aliter nequit, quam vt vno, eodemque simplicissimo actu, omnia intueatur. * Cum enim homines per ideas aliquid cognoscunt, id quidem necesse est, quoniam nulla alia ratio est, obiecta quam plurima, quae mens ipsa non attingit, illi vt praesentia sistendi: quibus adeo Deus, vtpote cui omnia intime praesentia sunt, non indiget. ** Successio porro idearum, vim mentis suis limitibus circumscriptam, arguit, Deoque adeo plane est indigna: quod multo magis de idearum, tum in iudiciis, tum ratiociniis, comparatione dicendum. *** Patet vero hinc etiam, quando Deo cognitiones tribuuntur, illud improprie fieri, *psalm. CXXXIX, 17. Ef. LV, 8.* * plane autem ἀκούως loqui, qui Deum per substantiam cogitantem describunt. **

* Eres quidem creatas, prouti sunt extra essentiam diuinam, secundum cuiusque rei indolem atque naturam.

** Loquimur de ideis rerum actu existentium. His enim homines quidem, non autem Deus, indigent: cum Deus omnia, quae actu existunt, intuitiue cognoscat. Quod autem ad res, nondum actu existentes, seu futuras, itemque praeteritas attinet, fieri aliter non potest, quam vt a Deo quoque per ideam cognoscantur, quae tamen ab essentia diuina neutiquam rei ipsa distinguitur. Platoniorum, per *ideas*, substantias quasdam aeternas, vniuersales, & a singularibus separatas, in quibus ab aeterno Deus res creatas cognouerit, immo, iuxta quas, ceu exempla, eas creauerit, intelligentium, errores, dudum profligarunt alii. Et sane, substantias vniuersales, & a singularibus separatas, reuera existentes, fingere, plane est absolum, cum notiones vniuersales non aliter quam in intellectu aut diuino, aut humano, existant: ne dicam, quod hac ratione aliquid

ab aeterno, praeter Deum, existens, admittendum sit, quod insuper impium est. Legenda, quae hac de re differit klozius, in *theol. natur. disp. 12. p. 703. seq.*

*** Non aliam enim ob causam tum in iudiciis, tum in ratiociniis, ideas inter se comparamus, quam, vt ipsa natura duce, obscurioribus ideis, siue iis, quae adeo clare & perspicue non percipimus, lucem inde adfundamus. Id quod citra controuersiam imperfectionis est argumentum.

* Homines enim sine idearum successione, earumdemque diuersa comparatione, diuisione itidem ac compositione, non cogitant; ne dicam, quod ipsae imaginationis operationes itidem cogitationum nomine veniant; quae omnia, cum magnae imperfectionis sint argumentum, Deo nulla ratione tribui possunt.

** Videant itaque, quo pacto hinc se expellant, qui ex CARTESII schola, spiritum per substantiam cogitantem, aut omnino per cogitationem definiunt.

§. XXIV. Quodsi sedulo perpendamus, quid Deum deceat, nihilque tam augustum esse, quod illi non conueniat, plura autem ipsum scire non cupiamus, quam mentis nostrae angustia patitur: facile scopulos, in quos incidunt, qui curiose nimis de scientia Dei disputant, euitabimus. * Maximum contra commodum percipiemus, si sedulo expendamus, omnia non modo dicta & facta, sed & cogitata nostra, praeterita, praesentia, & futura Deo cognita & perspecta esse; *psalm. CXXXIX, 2.*

Ebr. IV, 13. simulque inquiramus, an ita comparata sint, vt illi placeant. **

* Hoc si homines obseruarent, multae eorum de scientia diuina concitationes, quae magnis subinde animorum motibus, sed plerumque sine omni fructu agitantur, sua sponte cessarent.

** Qui serio credit, Deum esse omniscium, ad omnia etiam dicta, facta, cogitata sua attendet, ne quid iis admittat, quo eum

offendat. Efficacissimum itaque omniscientia diuina, contra peccata quaeuis, cumprimis etiam contra hypocrisin, erit remedium. Quantumuis enim aliquis alios homines simulatione quadam fallere queat: Deum tamen hac ratione falli non posse, facile perspicit, qui eum omniscium esse credit.

§. XXV. Ad intellectum porro & sapientia referri solet, quamuis sine voluntatis sanctitate recte sibi non constet. * Vt autem sapientiae est, bonum a malo discernere, illudque eligere & amplecti; ** ita & eminentissima quadam ratione Deo tribuitur, quoniam iam semper, quod optimum est, eligit, idque adprobat, & vt eueniat, cuncta, modo quodam hominibus quidem non semper perscrutabili, summae tamen eius perfectioni conuenienti dirigit; *Rom. XI, 33.* conf. & *Iob. XII, 13.* Hinc & *Rom. XVI, 27.* item *1. Tim. I, 17.* Deus *μὲνος σοφῆς solus sapiens*, dicitur. *** Hanc vero sapientiam qui pie veneratur, diligenter scrutatur, eiusque imaginem, ad quam & ipse conformetur, animo concipit, is vero & ipse felix pariter ac sapiens dicendus est. *

* Intellectus equidem est, bona a malis discernere: at bona eligere, serioque amplecti, & re ipsa malis praeferre, eius demum est, qui a vitiorum prauitate purgatam voluntatem habet. Accedit vero, quod praeiudicatae opiniones, a voluntatis vitiis ortae, eiusmodi caliginem intellectui quandoque obscurant, vt nec bona a malis, aut bona vera ab adparentibus, rite discernere queat. Sine voluntatis autem sanctitate nullam esse sapientiam, Iacobus etiam apostolus testatur: *Qui in vobis sapiens est, & intelligens, ostendit bonis moribus sua opera, cum sapientiae mansuetudine, cap. III, 13.* conf. & *v. 17.* & quae dixi in *insit. theol. moral. part. I. sect. 2. §. 61.*

** Verum & genuinum hunc esse sapientiae conceptum, alibi ex instituto ostenditur; conf. *Ef. XII, 15.* Eandem notionem & Socratem sapientiae tribuisse, testatur SENECA: *Socrates, qui totam philosophiam reuocauit ad mores, & hanc sum-*

ma dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere, epist. 71. p. m. 263.

*** Duplici ratione vox sapientiae quando Deo tribuitur, in scriptura sacra sumitur; primo *σοφιστής*, pro persona quadam diuina; deinde & pro attributo quodam Dei. Priori modo accepta, ipsum Dei filium, qui eiusdem cum patre est essentiae, denotat, qui per eminentiam quamdam hocce nomine venit, quia per eum sapientia Dei in opere creationis pariter ac redemptionis vel maxime sese manifestauit; tum &, quod omnis sapientiae, quae in hominibus est, fons ipse est, atque prima scaturigo: conf. *prou. VIII, 12.* seq. *sap. VII, 25, 26.* collat. cum *Ebr. I, 3.* *Matth. XI, 19.* *Luc. XI, 49. 1. Cor. I, 24, 30.* Nec de alia quadam *σοφία*, quae hunc in modum de sapientia dicuntur, quam de filio Dei intelligi possunt; praesertim cum tres tantum in essentia diuina *σοφίας* esse, scriptura

prura sacra doceat : quibus tamen quartam addunt, qui vocem sapientiae *innotant* accipiunt, & nihiloscies eam tum a filio, tum a reliquis diuinitatis personis diuersam faciunt. Nec veteris ecclesiae doctores, IUSTINVS martyr, *dial. cum Tryphone, p. 284.* AVGVSTINVS l. 7. *de trinit. c. 3.* alique, cum de sapientia hypostatica loquuntur, aliud quid, quam filium Dei intelligunt. Altera autem vocis huius significatio, qua attributum aliquod diuini denotat, ea est, quae hic in censum venit; & cuius exactam, ni fallor, & luculentam notionem tradidimus. Nec a nobis dissentunt, qui per sapientiam, consilium Dei intelligunt, quo cuncta ad bonum finem dirigit. Ex eo enim, quod Deus semper quod optimum est, eligit, & amplectitur, sua sponte consequitur, quod omnia etiam ad bonum dirigit finem. Eminētissima autem ratione Deo sapientiam tribui, res ipsa docet. Cum enim scientia, seu cognitio Dei infinitae sit perfectionis, simulque summa eius sanctitas; non potest non sapientiae diuinae summa inde existere perfectio. Vnde & Paulus apostolus non tantum *βῆθος πλούτου* tum *πρόσεως*, tum & *οφίας* seu sapientiae diuinae, deuota mente admiratur, *Rom. XI, 33.* sed & stul-

titiam diuinam, seu id, quod hominibus, in rebus operibusque diuinis, stultum videtur, omnium hominum sapientia multum praestare, docet, *1. Cor. I, 25.* Summam hancce, vniue omnem mentis humanae longissime superantem sapientiam Numinis, tum in opere creationis, itemque in prouidentia eius, qua omnium rerum motus, hominum speciatim dicta, facta, cogitata, sapientissime dirigit, maxime autem in opere redemptionis, conspiciere licet.

* Tum demum enim sapientiam diuinam recte consideramus, si & ipsi sapientes reddamur. Diligens autem diuinae sapientiae, & attenta meditatio, id efficit; cum per eam summa erga optimum Numen veneratio in animis mortalium excitecur. Sapientiae enim tanta est praestantia, vt non possit non alios ad sui amorem ac venerationem excitare. Deum autem qui serio veneratur, operam etiam dabit, ne vlla ratione eum offendat. Praeterea & eo haec meditatio pertinebit, vt diuinam sapientiam, ceu exemplum, nobis proponamus, ad quod indies magis nos componamus, vt ita imago Dei, cuius haud vltima pars vera & diuina est sapientia, rite in nobis restauretur.

§. XXVI. Altera operatio, qua vita spirituum se demonstrat, facultas illa est, qua bonum aliquod adpetunt, malumque auersantur; * quae cum & Deo tribuitur, id omne, quod quacumque ratione imperfectionem quamdam inuoluit, sedulo est remouendum. ** Etenim haecce facultas, seu voluntas, in actu primo spectata, ipsa Dei essentia est. *** Aetius autem secundus in effectu, seu re volita, conspicitur, * vt in Deo ipso nulla omnino mutatio, immo, ne minima quidem eius vmbra, concipienda sit. Id enim summae illius perfectioni prorsus repugnaret.

* Illud bonum malumque intelligitur, quod eiusmodi intellectu puro, qui spirituum proprius est, cognoscant. Eaitaque bona, malaue, quae imaginationem, aut sensus corporis mouent, hic in censum non veniunt.

** Hominibus enim, spiritibusque creatis contingere potest, vt ex ignorantia, aut errore, pro bono vero adparens eligant atque velint; itemque, vt aliquando aliquid velint, quod alio tempore nolint, voluntatemque adco mutant. Haec, & alia eius-

dem generis, cum summae imperfectionis sint indicia, procula Deo sunt remouenda.

*** Hoc enim ni esset, accidens aliquod, hinc & compositio, immo mutatio quaedam in ipsum Deum caderet.

* Hinc & pro obiectorum, ac effectuum diuersitate, voluntas diuina diuersas accipit denominationes, vt sequenti §. 29. ostendimus.

§. XXVII. In hominum angelorumque voluntate primo se offert libertas: * quae vt agentium, ratione praeditorum, vel maxime propria est, ** ita ad dignitatem illorum, atque *ἐξουσίαν* prae reliquis rebus creatis, praecipua quadam ratione pertinet. *** Eo magis itaque Deum ipsum, omni perfectionum genere gaudentem, longe esse liberrimum, patet: quod & eo minus a quoquam negari debet, quo planior ad ipsum atheismum via est, si Deus libertate sua spoliatur, & cum materia, omnium imperfectionum sede, in vnum eundemque redigatur ordinem. * Quod cum ratio euidentissime doceat, ** scriptura itidem confirmat, Deum, ceu liberrime agentem, vbique nobis sistens *** idque etiam diserte adferens, *psalm. CXXXV, 6. Dan. IV, 32. Matth. XI, 25, 26. Rom. IX, 18. Iac. I, 18.*

* Haec vero non tantum in absentia impedimentorum, vt nonnulli volunt, sed cumprimis etiam in indifferentia ad opposita consistit. Passim hoc & a nostratibus moneri solet: copiose vero iuxta veteris ecclesiae doctorem placita, hoc argumentum tractat PETAVIUS, *dogmat. theol. tom. I. l. 5. c. 2. p. 203. seq.* Et eo modo sensuque Deo etiam tribuitur libertas: & quidem tum *contradictionis*, quae vocatur, vt possit agere & non agere, tum *contrarietatis*, vt ex pluribus bonis hoc aut illud libere eligere queat. Sed vt malum eligat, aut id bono praeferat, fieri plane nequit, cum naturae diuinae hoc repugnaret; nec tam libertas esset, quam impotentia, summaque adeo imperfectio.

*** Cum ratione coniunctam natura esse libertatem, recte ostendit NEMESIUS, *de natura hominis, c. 41.* Nec enim quidquam ratio hominibus aut spiritibus proderet, nisi libertate etiam gauderent, quae ratio bona esse dicitur, eligendi, fugiendi autem, ac auerfandi, quae mala, noxiaue iudicat.

*** Ea quidem ratione, vt eo imperfectior res quaelibet censeatur, quo longius

a ratione pariter, ac libertate est remota; & vice versa.

* Deum qui libertate spoliatur, perinde agit, ac si diserte Deum esse neget. Deus enim non libere, sed necessario agens, non Deus, sed machina quaedam, hoc est, quidvis potius, quam Deus est. Hinc & athei id maxime agere solent, vt omnem prorsus libertatem tollant, ita enim simul Deus tollitur. Documento SPINOZA esse potest, cuius inter alia hocce exstat effatum: *In mente nulla est absoluta, siue libera voluntas: sed mens, ad hoc vel illud volendum, determinatur a causa, quae etiam ab alia determinata est, & haec iterum ab alia, & sic in infinitum; in ethica, ordine geometrico demonstrata, part. 2. prop. 48. p. 65.* Immo, vt eo magis libertatem omnem tollat, eo vsque impudentiae progreditur, vt homini intelligendi pariter ac volendi facultatem denegat. In *scholio* namque ad propositionem antea memoratam, ita pergit: *Eodem hoc modo demonstratur, in mente nullam dari facultatem absolutam intelligendi, cupiendi, amandi, &c. Vnde sequitur, has, & similes facultates, vel prorsus fictitias, vel nihil esse, praeter entia metaphysica,*

fica, siue vniuersalia, quae ex particularibus formare solemus; adeo, vt intellectus & voluntas ad hanc vel illam ideam, vel ad hanc aut illam volitionem, eodem modo sese habeant, ac lapideitas ad hunc vel illum lapidem, vel vt homo ad Petrum & Paulum. Idem repetit in epistola 2. ad Henricum Oldenburgium, p. 399. Facile hinc intelligitur, quanam speciatim de libertate Dei eius sit sententia, de qua & luculentius adhuc ep. 62. p. 584. mentem suam explicat: Ego eam rem liberam esse dico, quae ex sola suae naturae necessitate existit, & agit, coactam autem, quae ab alio determinatur, ad existendum ac operandum certa ac determinata ratione, e. g. Deus, tametsi necessario, libere tamen existit, quia ex sola naturae suae necessitate existit. Sic etiam Deus se, & absolute omnia libere intelligit, quia ex sola ipsius naturae necessitate sequitur, vt omnia intelligat. Vides igitur, me libertatem non in libero decreto, sed in libera necessitate, ponere. Vt fucum incautus faceret impositor, libertatem tantum in absentia coactionis ponit, eam vero, quae in indifferentia ad opposita consistit, plane negat. Cum vero eiusmodi libertas reuera libertas non sit, verbis, puerorum modo, ludit, simulque plane contradictoria profert, cum dicit: rem liberam esse, quae ex sola naturae suae necessitate existit & agit: vnde & Deus liber erit, quia omnia necessario seu ex naturae suae necessitate, agit: item, libertatem in libera consistere necessitate. Fuit praeterea quorundam veterum philosophorum hicce error, vt, dum Deum cum materia necessario vinculo colligarunt, omni eum priuarent libertate, & ita vel inuiti in atheismum ruerent. Recte id obseruatum IAC. THOMASIO, qui, quatuor Graecorum sectas praecipuas, Platoniam, Aristotelicam, Stoicam & Epicuraeam, inter se comparans, cum monuisset, consentire in eo omnes sectas, duo aeterna esse, Deum & materiam, quorum neutrum sit alterius

procreatrix causa, porro addit: *Ac materiae quidem necessitatem maximam omnes aequaliter dabant: Deo libertatem tanto minorem quisque, quanto artius cum materiae conuiceret, aut immergeret profundius. Platoni maxime, sed vt inter gentiles philosopho, liber Deus. Credit enim, mundum ex libero Dei cum materia congressu existisse: cum Aristoteles contra, & Stoici (de Epicuro, cui mundus absque interuentu Dei ortus, hic silendum) illum siue congressum, siue nexum, necessarium, ipsique Deo inenitabilem, statuerent; in dissert. de quatuor Graecor. sectis praecipuis, addita exercitationi eius de exuisione mundi Stoica, p. 29. Atque haec sunt mysteria ista impietatis, quae in ethica philosophia, Aristotelica praesertim, atque Stoica, latitant: in quae prolapsi non essent, si cogitassent, nullam plane Dei notionem esse, nisi summa illi simul vindicaretur libertas. Accedunt & alia, quae illorum sententiam, qui Deum indissolubili nexu cum materia coniungunt, aut, quod eodem redit, pro anima mundi habent, non tantum impietatis arguunt, sed & penitus euertunt; a me iam exposita in thesib. de atheismo & superstitione. c. 6. §. 4. p. 475. seq. Stoici praeterea & hoc nomine in libertatem Dei iniurii erant, simulque impietatem reliquis erroribus suis addebant, quod fatum aliquod inuitabile statuebant, cui non tantum homines, sed & Deum ipsum subiciebant; qua de re itidem a me l. c. p. 480. sq. dictum. Haec vero omnia eum in finem adduximus, vt intelligeretur, quanti momenti sit, libertatem Dei adserere, atque, contra profanorum hominum insultus, in tuto collocare.*

* * Cum antea iam obseruatum sit, quae intellectu praedita sunt, ea non posse non voluntatis gaudere libertate; sequitur, summam Dei esse libertatem, cum intellectu perfectissimo, idque modo longe eminentissimo, gaudeat. Et sane, si voluntatis libertate

libertate destitueretur, & interna quadam necessitate ad vnicum agendi modum determinatus esset, intellectus illi parum proderet, nulla quoque illi tribui posset sapientia, cum, qui necessario agit, quidquid agit, bonum frustra a malo discernit, vt illud eligat, hoc fugiat; quinimmo, nulla Dei prae lapide aut bruto esset prerogativa, adeoque reuera nullus esset Deus. Omnia itaque argumenta, quae, Deum esse, probant, si rem recte aestimaueris, aut nihil probant, aut id simul probant, eum esse agens longe liberrimum. Luculentissime autem ex ipsa hominis consideratione idem euincitur. Cum enim quilibet intime sibi conscius sit, si modo rite ad se ipsum attendat, se libertate quadam gaudere, nec ad vnicum tantum agendi modum determinatum esse; sequitur, eo ma-

gis eam Deo tribuendam, quo praestantior eius, excellentiorque, praerebus creatis omnibus, est natura.

*** Describitur enim Deus in scriptura sacra, vt rex atque supremus legislator, *qui possit seruire & perdere, Iac. IV, 12*, quique adeo hominibus leges dederit, quas, qui seruauerit, praemiis sit adficiendus, vt puniendus contra, qui eas migrauerit; qui porro, cum hominum genus per primum parentum lapsum in eum statum venisset, vt legem seruare non posset, aliam salutis viam, per Christum seruatorem, iis ostenderit, ea quidem ratione, vt ad salutem elegerit, qui in fide in Christum ad finem vsque perseueraturi sint, reliquos autem aeternis cruciatibus addixerit. Nonne autem haec omnia ridicula forent, si Deus libertate voluntatis destitueretur?

§. XXVIII. In iis equidem, quae ad Deum ipsum spectant, non potest non ea velle, quae ipsius summae perfectioni conueniunt; secus enim si res se haberet, non esset perfectissimus.* In reliquis autem, libertatis huius ea vis est, & efficacia, vt diuina voluntas se ipsam determinare queat, num agere hoc, an intermittere velit; vt vel ex ipsa mundi creatione patet.** Nec obstat, quod Deus cuncta certo quodam ordine agat. Vti enim huncce ordinem agendi sapienter quidem, sed tamen liberrime, sibi ipsi constituit, ita eidem neutiquam se prorsus adligauit, vt numquam ab eodem discedere queat; id quod in regno naturae vel ex miraculis constat***

* Nihil itaque etiam, quod eius aut sapientiae, aut sanctitati, aut iustitiae repugnet, agere potest. Neque haec impotentia est, sed summa potius perfectio. In hisce enim, similibusque loquutionibus, *τὸ οὐκ ἔστιν ἰσχύειν*, non libertatis defectum arguit, sed aliquid saltem, quod cum summa perfectione consistere nequit, remouetur. Eodemque sensu Paulus *ἀδύνατος* esse dicit, *φύσιος θεός*, *Ebr. VI, 18*.

** Nulla enim prorsus necessitate ad mundi creationem est adductus: adeoque & eum non creare potuit. Postquam au-

tem creauit eum, simulque substantias ratione praeditas, libereque agentes, ei inesse voluit, non potest non erga eas ita se gerere, prout bonitati eius, sapientiae, ac iustitiae hoc est conueniens.

*** Per miracula enim ordo naturae tollitur. Quodsi autem Deus ordinem naturae tollere potest, sequitur, quod eidem non sit alligatus, adeoque non necessitate quadam, sed liberrime eum constituerit. Lucem haec capient ex iis, quae ad §. 30. dicemus.

§. XXIX.

S. XXIX. Vnico porro, eoque simplicissimo actu, Deus vult omnia.* sed cum pro obiectorum varietate diuersimode hæcce vis diuinæ voluntatis sese exferat, diuersas hinc fortitur denominationes. Intelligere hinc licet, quo sensu voluntas diuina in *naturalem* & *liberam*, ** *efficacem* & *inefficacem*; *** & illa iterum in *absolutam* & *conditionatam*, * in *absolutam* & *ordinatam*, ** itemque in *antecedentem* & *consequentem*, *** dispesci soleat. Quæ vero ab aliis additur distinctio, in *voluntatem signi* & *beneplaciti*, vt Deo indigna, & cum eius sanctitate pugnans, merito reicitur.*

* Actuum enim in ipsa essentia diuina varietas, successio, mutatio, in maximam in eo denotaret imperfectionem. Pertinent hæc, quæ §. 26. diximus.

** *Naturalis* vocatur, qua Deus vult, quæ non potest non velle; qua quidem ratione vult, quæ summæ ipsius perfectioni sunt conuenientia: at, cum ea vult, quæ etiam non velle poterat, *libera* dicitur, eaque in rebus creatis locum habet; iuxta ea, quæ ad §. *præcedentem* obseruauimus.

*** Duplici ratione voluntas Dei *efficax* dici potest: primo quidem, si id, quod Deus voluit, etiam reuera consequatur; deinde, si effectus equidem non actu sequatur, Deus tamen eum reuera voluerit, intenderitque. Cum enim Deus in operibus suis, præsertim in hominibus, ad salutem æternam perducendis, certum sibi constituerit ordinem, fieri vitique potest, vt secundum huncce ordinem effectus non sequatur actu, quem tamen reuera, scilicet quoque Deus voluit. Quare, si homo mediis a Deo præscriptis rite vtatur, nec spiritus sancti operationi resistat, & in fide perseueret, seruabitur: idque ex voluntate Numinis; quæ adeo priori sensu *efficax* dicitur, quia effectus consequutus est. Non minus tamen voluntas Dei *efficax* dicenda erit, sed posteriori sensu, si quis mediis a Deo præscriptis non vtatur, aut spiritus sancti operationi resistat, adeoque spe salutis excidat. Etsi enim effectus sequutus non sit, Deus tamen serio eum intendit, de-

fectusque, ex parte hominum profectus, non potest in ipsam Numinis voluntatem recidere, ac si illa parum efficax fuerit. Patet hinc, quo sensu voluntas Dei *inefficax* dici queat. Primo quidem, si Deo secundum se aliquid placeat, quod tamen efficere non intendit. Sic Christus conseruationem vitæ, & declinationem mortis voluit, *Luc. XXII, 42.* vt tamen nihilosecius in sententia, mortem pro hominum genere subeundi, persisteret. Deinde, si effectus, quem serio Deus intendit, culpa hominum non sequatur. Quia tamen prior vocis huius acceptio est visitatio, posterior etiam facile in sensum incommodum abripi queat, non sine ratione tutius nonnulli arbitrantur, ab hac loquendi ratione abstinere.

* Duplici itidem ratione voluntas Dei *absoluta* dicitur, primo, prout *conditionatae*, deinde, prout *ordinatae* opponitur. Priori itaque modo voluntas Dei absoluta erit, quando Deus absque conditione adhuc implenda aliquid velle concipitur. Et enim, si conditio, prout iam impleta est, spectetur, nullam amplius habet vim, adeoque non conditionata erit voluntas, sed absoluta. Hinc & recte dicitur, Deum absolute velle, vt, qui in fide ad finem vsque perseuerarunt, seruentur, siquidem fides præuisa, vt iam impleta, spectetur. Quodsi vero vt implenda consideretur, voluntas erit conditionata. Huc variae promissiones diuinæ, de rebus maxime temporalibus, spectant; quippe quæ

non nisi cum certa conditione intelligendae sunt. Sua sponte autem ex dictis fuit, quod voluntas Dei conditionata non semper ad effectum dedicatur: idque non ex impotentia Dei, sed ex defectu conditionis.

* * Sapiientiae nimirum diuinae est conueniens, vt Deus tum in regno naturae, tum in regno gratiae, certum ordinem constituat, secundum quem omnia, quae fieri debent, eueniant: eumque libertati eius non aduersari, ad §. *praeced.* iam docuimus; cum illi neuiquam ita adstrictus sit, vt ab eodem numquam discedere queat. Quodsi itaque Deus aliquod secundum ordinem a se constitutum velit, hominum e. g. salutem, si mediis gratiae, quae illis offeruntur, rite vtantur, nec spiritus sancti operationi resistant, voluntas eius vocatur *ordinata*; sin aliquid, non obseruato ordine a se praescripto, euenire velit, *absoluta* dicitur; quae in miraculis vel maxime conspicitur, de quibus deinceps. Nullum hinc etiam est dubium, quin homines voluntati Numinis ordinatae resistere queant. Dum enim ipsi huncce ordinem respuunt, Deus quoque non vult, ea euenire, quae ceteroquin euentura fuissent, si ordinem a Deo praescriptum obseruassent.

* * * Contingere nimirum potest, vt Deus, intuitu alicuius causae vel conditionis, hominibus, aut aliis rebus creatis aliquid conferre velit. Quodsi itaque voluntas Dei, absque ista ad causam quamdam vel conditionem relatione, consideretur, vocatur *prima*, seu *antecedens*; cum ista vero si spectetur relatione, *secunda* vel *consequens* adpellatur. Nulla inde in ipsa Dei voluntate diuersitas; sed pro diuerso obiectorum statu diuersas saltem sortitur denominationes. Multo magis absolum foret, si quistemporis quamdam in voluntate diuina cogitare vellet diuersitatem. Nihil praeterea obstat, quo minus omnium obiectorum, in quibus eiusmodi

ad causam vel conditionem quamdam *exclus* locum habet, intuitu, voluntas Dei vt antecedens & consequens concipiatur: etsi speciatim, intuitu peccatorum, ob quae omnibus hominibus pereundum fuisset, nisi iis dedisset seruatorem, voluntas eius antecedens dici solet. Fundamento autem diuersam hancce diuinae voluntatis denominationem non destitui, facile demonstrari potest. Occurrunt enim in scriptura sacra esata Numinis euidentissima, quibus diserte proficitur, velle se omnium hominum salutem, 1. *Tim. II, 4, 6.* nolle se, vt quisquam pereat, sed vt omnes omnino conuertantur, & viuam, *Ezech. XVIII, 23. XXXIII, 11. 2. Petr. III, 9.* Rursus alia occurrunt, quibus diserte itidem Deus proficitur, velle se, vt illi seruentur, qui in Christum credituri, & in fide ista vsque ad finem perseueraturi sint, reliqui autem vt incredulitatis, peccatorumque suorum poenas lant aeternas; *Io. III, 16, 18. Marc. XVI, 16.* Haec itaque, quomodo inter se conciliaueris? nisi aliter voluntatem Dei concipias absque conditione, aliter, cum ista conditione spectatam. Atque id quidem volumus, quando voluntatem Dei in *antecedentem* & *consequentem* distinguimus. Idem & luculentissimo seruato-
ris esato, *Matth. XXIII, 37.* comprobari potest. Deum enim populi iudaici, quem summo amore prosequeretur, salutem serio voluisse, proficitur, quod voluntas erat *antecedentis*; cum vero istum Numinis fauorem repellerent, vitamque emendare nollent, voluisse, vt iram suam atque indignationem experirentur; quod voluntas erat *consequentis*. Reformatae equidem, quam vocant, ecclesiae doctoribus, haec diuinae voluntatis, in antecedentem & consequentem, diuisio valde displicet; ex quibus, vt alios taceam, GVRTLE-
RVS, *distributio*, inquit, *voluntatis in antecedentem & consequentem, Arminianis, & quibusdam Lutheri discipulis esitata, a scholasticis*

laestici propagata, a Ioanne Damasceno inventa; insit. theol. c. 3. §. 105. p. 41. Quibus verbis haud dubio & nobis, & doctrinae huic inuidiam creare voluit. Ab eo itaque ut ordiamur, quod eam a IO. DAMASCENO inuentam dixit, id, si de voce intelligas, parum nobis nocet, modo simul admittatur, rem ipsam in scriptura sacra existare. Quod cum ipsemet IO. DAMASCENUS accurate doceat, cum hac de re audire, operae pretium erit: *χρη δὲ εἶδεναι, ὡς ὁ Θεὸς προνοοῦντις θείας πάντας σωθῆναι, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοῦχιν. οὐ γὰρ ἰκὶ τὸ μοῦσαι ἐκλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὡς ἀγαθοί. ἀμαρτανίας δὲ θείας κολλάσθαι, ὡς δίκαιοι. Αἰγεται οὖν, τὸ μὲν πρῶτον, προνοοῦμενον θείῳ, καὶ ἰουδαίᾳ, ἐξ αὐτοῦ ὅτι. τὸ δὲ δεύτερον ἰσχυμένον θείῳ, καὶ παρακλήσεσι ἐξ ἡμετέρων αἰτίας. καὶ αὐτὴ διττὴ, ἡ μὲν δικονομικὴ, καὶ παιδευτικὴ πρὸς σωτηρίαν. ἡ δὲ ἀπογορευτικὴ, πρὸς τιμολογίαν κόλλασιν, ὡς διρηκαμεν. ταῦτα ἰκὶ τῶν ὅτι ἰσ' ἡμῖν. τῶν δὲ ἰσ' ἡμῖν τὰ μὲν ἀγαθὰ προνοοῦντις θείῳ, καὶ ἰουδαίᾳ, τὰ δὲ ποιητὰ, καὶ ὅπως κατὰ οὗτε προνοοῦντις, οὗτε ἰσχυμένως θείῳ. παρακλήσιν δὲ τῶ ἀντιθετοῖς.* Hoc itidem nosse oportet, Deum primaria & antecedente voluntate velle, omnes saluos esse, & regni sui compotes fieri. Non enim, ut nos puniret, condidit; sed, quia bonus est, ad hoc, ut bonitatis suae participes essemus. Peccantes porro puniri vult, quia iustus est. Itaque prima illa voluntas antecedens dicitur, & beneplacitum, cuius ipse causa sit; secunda autem consequens voluntas, & permissio, ex nostra causa ortum habens; eaque duplex: altera dispensatione quadam sit, & ad salutem erudit, altera a reprobatione proficiscitur, ad absolutum, ut diximus, poenam pertinens. Atque haec in illis, quae in nostra potestate posita non sunt. Eorum vero, quae in nobis sita sunt, bona quidem primario Deo vult, & secundum beneplacitum, mala autem, quae reuera mala sunt, neque primario, neque consequenter vult, sed libero arbi-

trio permittit; lib. 2. de orthodoxa fide, c. 29. p. 198. ex edit. LEQUIEN. Neque tamen IO. DAMASCENUS aut primus, aut solus ex veteris ecclesiae doctoribus fuit, qui rem hancce, in ipsis sacris litteris traditam, e ratione extulit. Idem namque iam ante eum fecit IO. CHRYSOSTOMUS. Verba enim Pauli apostoli: *secundum propositum, seu beneplacitum voluntatis suae*, explicans. hunc in modum differit: *Ἐν ὅτι θείῳ, ἢ θείῳ προνοοῦντι, voluntas antecedens. Nam, est alia voluntas; ὡς θείῳ θείῳ πρῶτον, scilicet voluntas primaria, qui peccant, non perant; itemque voluntas secunda, θείῳ θείῳ, ut, qui in malis additelli sunt, tandem perant.* Non enim eos, necessitate compulsus punit, sed suapte voluntate; homil. 1. in epist. ad Ephef. t. V. oper. in nouum testam. p. m. 867. Immo sunt, qui voluntatis diuinae in antecedentem & consequentem, distinctionem, ipsi iam Platoni vitatam contendunt. HIEROCLES namque, Platonem in libro, de legibus, docuisse, Deum voluntate quidem antecedente bona conuenientia impertiri, eaque conservare, adfirmat; vel, ut ipsa eius se habent verba: *ἐπεὶ γὰρ ὁ μὲν τῶν ἀγαθῶν προνοοῦντις δόσις, καὶ ἡ τῶν κατὰ φύσιν προσπίπτων τῆς κατὰ, ὡς ἔργον τῆς κατὰ φύσιν προνοίας; praecedens enim largitio, & ex natura antecedentium conservatio, purae proprium est opus providentiae; altera autem ἐξ ἀποδείξεως τῆς τῶν προβλεπόμενων ἀξίας, quae est ex cuiusque antecedente merito, admissorum scelerum poenas infligit, & bonos ad beatam vitam transfert; apud PHOTIUM, cod. CCL. p. 130.* Atque haec, cum ita se habeant, parum ad rem facit, nec quidquam nobis nocet, quod scholastici, quos vocant, doctores eadem diuisione voluntatis diuinae vsi sint, quippe quam a patribus, speciatim IO. Damasceno, acceperunt; quod & discrete profectur THOMAS DE AQUINO, in *summa theol. part. 1. qu. 19. art. 6.* Nec reicienda omnia, quae scholastici habent, sed, si

scripturae sacrae consentanea sint, retinenda. Sic nec illud nobis nocet, eandem distinctionem quod retinuerint, qui ex Iacobi Arminii schola prodierunt. Namque & hi, quin recte quaedam, atque ex rei veritate doceant, nihil obstat: quamquam circa causam seu conditionem, cuius intuitu Dei voluntas consequens dicitur, illi maximopere a nobis dissentiant.

* Solent equidem & scholastici, quos vocant, doctores, eandem distinctionem praeunte PETRO LOMBARDO, atque THOMAE DE AQUINO, adhibere, sed eo sensu, vt, quae sunt signa voluntatis diuinae, admodum *ἀνύμω* dicantur *voluntas signi*, ipsa autem proprie sic dicta Dei voluntas, *voluntas beneplaciti* adpellitur. Quintuplex autem porro signum faciunt, vnde *voluntas signi* dicatur: *praeceptum, prohibitum, consilium, permissio & operatio*. Ex eo enim, quod Deus aliquid praecipit, signum capere licet, quod illud velit; ex eo quod aliquid prohibet, signum capitur, quod illud nolit; & sic in reliquis se res habet. Quodsi quis itaque accurate loqui vellet, diceret, haec esse signa, ex quibus, Deum aliquid aut velle, aut nolle, colligere liceat, non autem *voluntatem* quamdam *signi* Deo tribueret. Nec tantum in modo loquendi, sed & in re ipsa peccant, qui hanc distinctionem ita capiunt, ac si Deus in iis praesertim, quae ad hominum salutem spectant, aliquid prae se ferret, quod tamen serio non velit. Id enim *voluntatem signi* vocare solent, vt *voluntatem beneplaciti* dicunt, quae reuera atque serio aliquid vult Deus; vt adeo voluntas signi repugnet voluntati beneplaciti. Licet enim interdum fieri queat, vt Deus, ad hominum fidem & obsequium explorandum, aliquid prae se ferat, quod reuera non vult, vt, cum Abrahamo significauit, velle se, vt filium Isaacum sibi immolaret; id tamen in aliis rebus locum non habet, multo minus in iis, quae ad hominum salutem spectant.

Quinimo, qui eiusmodi quid de Deo cogitat, palam in bonitatem, sanctitatem, & iustitiam eius, iniurius est: eumque non sine impietate quadam hypocriticos ac fallaciae arguit; quam, vt in homine quodam nemo ferret, ita multo magis a Deo sanctissimo vt eam remoueamus, par est; conf. *Num. XXIII, 19*. Ipsam porro scripturae sacrae certitudinem labefactant, qui ita de Deo sentiunt, saltem vsu eius homines priuant; cum, si quis promissiones diuinas in ea occurrentes consideret, statim dubium suboriri queat, an etiam serio hic Deus agat? Fieri namque posse, vt & hic aliud prae se ferat, aliud reuera velit. Immo, ad ipsa praecepta tandem ac leges diuinas hoc extendi posset, vt dubitetur, num etiam serio Deus agat, dum hoc praecipit, illud vetat. Quae ita comparata sunt, vt prima omnis religionis fundamenta tandem euertant. Hinc &, qui inter reformatae ecclesiae doctores modestiores sunt, ab huius distinctionis vsu sibi temperare videas. Atque hinc etiam patet, quid de distinctione voluntatis diuinae in *occultam* seu *arcanam*, & *reuelatam* censendum sit. Quodsi ita capiatur, vt voluntas reuelata respondeat *voluntati signi*, occulta autem *voluntati beneplaciti*, idque in sensu doctorum reformatae ecclesiae, ex quorum numero, vt alios taceam, hanc distinctionem ita accipit SAL. VAN TILL, in *comp. theol. nat. & reuelat. part. 2. c. 2. p. 38*. itidem est prorsus reiicienda. Admitti contra potest, si *reuelata* dicatur, quae a Deo per verbum est patefacta; quae autem non est patefacta, *occulta*, seu *arcana*. Vnde, diuersum vtriusque voluntatis obiectum esse intelligitur. Et ita quoque hanc distinctionem capiunt, qui monent, cum voluntas Dei occulta nos lateat, in reuelata vnice esse ad quiescendum, iuxta illud Moysi: *Quae occulta sunt, penes Iehouam, Deum nostrum, sunt; at, quae reuelata, nobis & filiis nostris, vsque in saeculum, reuelata sunt, vt facia-*

mus

mus omnia verba legis huius, Deut. XXIX. 29. conf. & prou. XXV. 1. Rom. XI. 33. Nec praetermittenda est distinctio inter voluntatem praecipientem & decernentem, qua itidem reformatae ecclesiae doctores subiunde vtuntur. Quorum quidam praecipientem etiam moralem, decernentem autem efficacem adpellant. Per praecipientem nimirum, seu moralem, nihil aliud, quam voluntatem signi; per decernerem autem, seu efficacem voluntatem beneplaciti intelligunt; quod & diserte proficitur HEIDEGGERVS, in corpore theologiae christianae, loc. 3. §. 73. p. 89. Vnde, quo loco habenda sit, facile intelligitur. Idem censendum de distinctione, inter voluntatem

*beneplaciti seu *voluntas*, & voluntatem complacentiae seu *ivagelas*, qua praeter alios itidem HEIDEGGERVS, l. c. & GYRTLERVS, institut. theol. c. 3. §. 103. p. 41. vtuntur. Per voluntatem enim complacentiae seu *ivagelas* nihil aliud, quam voluntatem signi intelligunt. Quod & diserte DAN. CHAMIERVS proficitur, dum, ceterum, inquit, illa solutio ex distinctione *voluntas* (qua Deus decernit aliquid suo tempore fieri, ad quam refertur praedestinatio) & *ivagelas* (qua velit hoc illud ab hominibus fieri, iuxta sua praeccepta, siue ex officio) re eadem est, cum eorum solutione, qui distinguunt voluntatem beneplaciti & signi; panstrat. cath. tom. III. de praedestin. l. 7. c. 6. §. 3. & 6. p. m. 104.*

§. XXX. Cum nostra voluntate coniuncta est potentia quaedam, quod volumus, efficiendi, sed limitata valde, atque circumscripta : Deus autem, quidquid possibile est, & cum summa eius perfectione non pugnat, efficere etiam potest : recteque adeo omnipotens dicitur, *Matth. XIX. 26. Luc. I. 37. 2. Cor. VI. 18.* * Cumque interdum certum in agendo ordinem obseruet, omnipotentia haec *ordinata* ; secus autem si se gerit, *absoluta* vocatur. * Plurimum autem hancce omnipotentiam Numinis credere iuuat, vt ab eo impetrare adnitamur, quae in nostris posita viribus non sunt. *** *Ephef. I. 19.*

* Frustra omnino homo aliquid vellet, nisi potentia etiam ea, quae vult, perficendi praeditus esset. Deo autem cum potentia tribuitur, ipsa essentia diuina intelligitur, prout efficax est ad operandum, & aliquid extra se producendum. Non itaque ab essentia diuina aliter differt, quam nostro saltem concipiendi modo : quo pacto & a voluntate eam distinguere licet. Nec enim illis suffragari possum, qui eam ipsam Numinis voluntatem vocant ; cum potentia latius pateat, quam voluntas eius, & in hominibus etiam potentia agendi & aliquid efficiendi, coniuncta quidem sit cum voluntate, non autem cum ea prorsus eadem. Nullis autem limitibus cum haecce Numinis potentia circumscribatur, nemoque adeo ei resistere, aut operatio-

nem eius impedire queat, recte vocatur *omnipotentia*. Pertingit itaque ad omne id, quod natura sua tale est, vt fieri queat, seu, quod nullam inuoluit contradictionem, idque in infinitum vsque, adeo vt nullus potentiae diuinae terminus poni possit. Cum autem dicimus, quod ad ea, quae contradictionem inuoluunt, non pertingat, non ob defectum aliquem potentiae hoc fieri, existimandum est, sed ob repugnantiam terminorum, qui se mutuo destruunt, adeoque significant, *adversus* plane esse, vt ea, quae istis terminis significantur, simul existerent. Idque duplici ratione, vel *ex parte rei*, vel *ex parte agentis*, contingere potest. Priori modo, quando res ipsa in se spectata, ita comparata est vt terminorum repugnantiam includat ;

quo pacto recte dicitur, Deum non posse facere, vt aliquid sit & non sit: posteriori modo, cum aliquid adseritur, quod perfectioni diuinæ repugnat; vt si quis dicat, Deum posse mori, mentiri, & quæ his sunt similia. Quod si itaque ea, quæ de obiecto omnipotentiae diuinæ diximus, rite expendantur, patebit, parum accurate quosdam veteris ecclesiae doctores loquutos, quando dixerunt: *Deum velle, quidquid potest*. Sic AVGVSTINVS, *Deum non ob aliud vocari omnipotentem, ait, nisi, quia, quidquid vult, potest, nec voluntate cuiuspiam creaturae, voluntatis omnipotentis impeditur effectus; enchirid. ad Laurent. c. 96.* Immo, nonnulli et vsque progressi sunt, vt potentiam Dei eius esse voluntatem, adsererent. Quo ipso maximopere falluntur. Cum enim, vt antea dictum, ad obiectum omnipotentiae diuinæ, res omnes, quæ fieri possunt, seu nullam inuoluunt contradictionem, pertineant, potentiam Dei latius parere, quam voluntatem eius manifestum est. Effata itaque veteris ecclesiae doctorum in meliorem partem interpretari adnititur PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. I. l. 5. c. 6. p. 216.* Quod, an satis feliciter praeflexerit, videant alii. Certe in recentioribus, qui non ex imprudentia, quod veteribus forte contigit, sed data opera in hanc sententiam descendunt, minime tolerandus hic error est.

Sunt namque & ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui, Deum nihil aliud facere posse, quam quod voluit, aut decreuit, contendunt. Ita praeter alios FRANC. BYRMANNVS: *obiectum eius, (omnipotentiae diuinæ) est rati possibile, hoc est, quidquid Deus velle potuit, cum rerum possibilitas non sit in rebus ipsis, sed in sola Dei voluntate: unde sequitur, respectu Dei nullam esse contingentiam, quæ, iuxta ac possibilitas, non rerum adfectiones, sed intellectus nostri defectus notant; in synopsi theol. 1. 1. c. 25.* Id vero communi & euidentissimæ, quæ

omnium de *possibili & impossibili* animis sedet, notioni, aperte repugnat. Cum enim impossibile illud dicatur, quod repugnantiam, seu contradictionem inuoluit, lequitur, id omne possibile esse, quidquid eiusmodi repugnantiam, aut contradictionem non inuoluit; quod vtique ex ipsa rerum indole, non autem ex voluntate, aut decreto quodam diuino pendet. Facile autem pater, eo hanc sententiam collimare, vt, dum non tantum existentia rerum omnium, sed earum etiam essentia, a decreto & voluntate diuina dependere dicitur, omnis simul tollatur contingentia, omnisque libertas, & tantum non absoluta quaedam necessitas introducatur. Certe, eundem fere in modum de omnipotentia diuina philosophatur SPINOZA. *Si homines, inquit, clare totum naturæ ordinem intelligerent, omnia acque necessaria reperirent, ac omnia illa, quæ in mathefi tractantur; sed quia hoc supra humanam cognitionem est, ideo quaedam a nobis possibilis, non vero necessaria indicantur. Quocirca vel dicendum, quod Deus nihil potest, quia omnia reuera necessaria sunt, vel Deum omnia posse, & necessitatem, quam in rebus reperimus, a solo Dei decreto prouenisse; in cogitationis metaphysicis, part. II. c. 9.* Diserte hic itidem docet, nullam in rebus ipsis dari possibilitatem, quin potius, necessaria omnia esse, idque ideo, quod cuncta a solo Dei decreto proueniant. Nullus equidem dubito, quin BYRMANNVS, & qui cum eo hac in re faciunt, decretum aliquod Dei liberum intelligant, quando cuncta ex decreto diuino deriuant; cum SPINOZA contra per decreta diuina nihil aliud, quam necessariam naturæ intelligat ordinem, vt in sequentibus monebimus: interim tamen pater, quam noxia haec sit, de possibilitate rerum, ex decreto diuino deriuanda, sententia, & quam egregie illis inferuiat, qui, sub lata omni contingentia ac libertate, absolutam necessitatem introducere volunt; qui

qui proximus ad finimam impietatem gradus est. Fraudulentum simul SPINOZAE, impostoris turpissimi, hic obseruare licet ingenium, qui, cum absolutam adserendo necessitatem, omnem Deo potentiam derogat, egregie tamen prorsus omnipotentiam diuinam videri vult se stabilivisse. Eundem vero etiam in modum, in *ethica more geometrico demonstrata, part. I. p. 18.* hac de re loquitur, sed ita, vt clarius, & apertius adhuc impietatem suam prodatur: *Verum ego me satis clare offendisse puto, a summa Dei potentia, siue infinita natura, infinitis modis, hoc est, omnia necessario effluxisse, vel semper eadem necessitate sequi, eodem modo, ac ex natura trianguli ab aeterno & in aeternum sequitur, eius tres angulos aequari duobus rectis. Quare Dei omnipotentia actu ab aeterno fuit, & in aeternum in eadem actualitate manebit. Et hoc modo Dei omnipotentia longe, meo quidem iudicio, perfectior statuitur.* Immo, meo quidem iudicio omnipotentia diuina hoc modo plane euertitur; idque impostor stolidissimus hic vnice agit. Quaeenam vero haec est potentia, vbi omnia summa, & inuitabili necessitate sunt? Impudentissime itaque pergit: *Immo aduersarii* (quo nomine non possunt non illi omnes sanae mentis homines venire) *omnipotentiam (licet aperte loqui negare videntur.* Talem nimirum omnipotentiam, qualem fingit, quaeue in absoluta quadam necessitate consistit, recte negant, cum nihil minus sit, quam potentia, nedum omnipotentia. *Coguntur enim fateri, ita porro rationes subducit, Deum infinita creabilia intelligere, quae tamen numquam creare poterit. Nam alias, si scilicet omnia, quae intelligit, crearet, suam, iuxta ipsos, exhauriret omnipotentiam, seque ipsum imperfectum redderet.* Quae plane absfona sunt. Quis enim vmquam dixit, Deum infinita creabilia cognoscere, quae tamen numquam creare possit? Multa eum possibi-

lia intelligere, quae tamen efficere nolit, id quidem profitemur; sed, quod ea efficere non possit, nemo vmquam dixerit. Si enim ea Deus efficere non posset, non essent possibilia, aut, vt auctori loqui placuit, creabilia. Contra BYRMANNVM disputat etiam LIMBORCH, *theol. christ. l. 2. c. 15. §. 6. seq.* vbi & ostendit, cum in hac doctrina SPINOZAE vestigia pressisse. Ad rem ipsam vt reuertamur, Deum eo, quo id explicauimus, modo omnipotentem esse, ratio quoque dicitur, et si ipsam omnipotentiam non plene capiat. Multum enim summae Numinis perfectioni deesset, si non esset omnipotens. Idque & scriptura, locis iam citatis, confirmat. *Apud Deum, ipse seruator inquit, omnia sunt possibilia;* & Gabriel angelus: *apud Deum non est impossibile quidquam:* eorum scilicet, quae nullam repugnantiam inuolunt. Immo & discrete παντοκράτης omnipotens dicitur, 2. Cor. VI, 18. & apoc. IV, 8, quemadmodum & apoc. VII, 12. illi soli & δυναμὶς καὶ ἰσχύς virtus & fortitudo tribuitur.

** Sapientiae Dei esse conueniens, vt certum in agendo ordinem ipsemet constituat, cui tamen nulla necessitate sit adstrictus, supra iam ad §. 28. adseruimus. Secundum hunc ergo ordinem, si potentia diuina sese exserat, ordinata; si vero illum immutat, eoque minime obseruato, aliquid producat, absoluta adpellatur. Vna itaque eademque, & quidem infinita in Deo est potentia, sed diuersimode sese exserit, hinc & mox absoluta, mox ordinata dicitur. Nihil praeterea obstat, quo minus homines potentiae ordinatae resistere queant. Nec inde defectus aliquis potentiae in Deo arguitur, sed illud saltem sequitur, Deum ordinem, a se ipso sapientissime constitutum, noluisse migrare. Quod si vero secundum potentiam absolutam agere illi placeat, nihil omnino est, quod eam remorari, aut suffaminare queat,

queat, adeo quidem, vt ex lapidibus etiam, si voluisset, semen procreare potuisset Abrahamo, *Matth. III, p.* Absolutam autem non minus, quam ordinatam Dei potentiam vt stabiliamus, nostra vel maxime refert, vt impiis profanorum hominum ausibus eo rectius obuiam eamus. Eam vero omnium euidentissime miracula comprobant; quo nomine eiusmodi operationes intelligimus, quibus naturae leges, ad ordinem & conseruationem totius huius vniuersi spectantes, reuera suspenduntur. Id vero, cum a nemine, nisi qui ipsius naturae auctor est, fieri queat, solum quoque Deum miracula edere posse, manifestum est. Quae autem homines aliquando edidisse leguntur, non sua, sed a Deo sibi concessa ediderunt virtute. Atque eiusmodi quidem miracula, quae absolutam Numinis potentiam arguunt, cum, & fieri posse, & facta esse, nonnulli abnuant, vtrumque paucis est demonstrandum. Miracula fieri posse, vel ex ipsa, quam hic adferimus, omnipotentia diuina liquet. Certe, si Deus naturae non immutare posset ordinem, legesque, quibus innititur, suspendere, non posset dici omnipotens; aut omnino sequeretur, naturae legibus eum ita adstrictum, vt omni careat libertate: quod impium pariter ac absonum esse, supra iam demonstrauius. Et sane, cum Deus naturae auctor sit, legesque, quibus naturae ordo innititur, ipsemet constituerit, cur, quaeque, leges istas suspendere, aut omnino tollere non posset? Sunt praeterea ipsae illae naturae leges ita comparatae, vt nihil omnino obster, quo minus tolli, aut mutari tantisper queant; quod euidenter demonstrauit BERN. CONNOR, in *euangelio medici, seu, medicina mystica, de suspensis naturae legibus, sive de miraculis, art. 6. p. 34. seq.* Licet enim non omnia viri huius placita adprobanda sint, quae tamen generatim de naturae legibus, ca-

rumque suspensione, in medium adfert, ita comparata sunt, vt luculenter euincant, nihil obstare, quo minus Deus per potentiam suam absolutam miracula edere queat.

Hoc vero cum illud ipsum sit, quod athei concedere nolunt, SPINOZA quidem, vt contrarium euincat, omnes ingenii nervos intendit, in *tractatu theologico-politico de libertate philosophandi, c. 6. p. 67. seq.* Sed, quod fundamenti loco ponit, *nihil contra naturam contingere, sed ipsam aeternum, fixum, & immutabilem ordinem seruari*, sua sponte corrui, cum per turpissimam principii petitionem adsumat, quod minime euictum est, Deum & naturam esse vnum idemque. Loquitur equidem in adfert huius probatione *de decretis diuinis*, vnde aliquis existimare posset, eum naturae ordinem ex libera Dei voluntate derivare: sed eum per *decreta diuina* nihil aliud, quam ipsum naturae ordinem, ex absoluta quadam necessitate profluentem, intelligere, adeoque incautis fucum facere, in sequentibus ostendemus. Quod si autem natura a Deo distingatur, vt omnino distinguenda est, principium hoc: *nihil contra naturam sit*, cum demum admitendum, si addatur; *sine voluntate creatoris*. Leges enim naturae, a Deo semel constitutae, tamdiu firmiter persistunt, quamdiu ipse Deus, seu naturae auctor, ipsas non tollit, aut suspendit. Vt vero idem impietatis magister caliginem artium eius ignaris obfundat, miracula se admittere simulat, sed ita, vt, mutata vocis significatione, per miraculum nihil aliud intelligat, quam *opus cuius causam naturalem exemplo alterius rei solitae explicare non possumus, vel saltem ipse non potest, qui miraculum scribit aut narrat*. Quod perinde est, ac si dixisset, nulla plane dari miracula, sed ea saltem, quorum causas ignoramus, opera naturae, ita vocari. Quam hominis

hominis fraudulentiam qui detexit, errorem simul eius refravit. Sed hisce vt diutius immoremur, necesse non est.

Etenim, si, quod alterum disceptationis huius caput est, cuicerimus, miracula reuera facta esse, sua sponte sequitur, ea fieri potuisse. Id vero non temere negabit, qui diuinam scripturæ sacrae auctoritatem, aut saltem scriptorum sacrorum veracitatem, admittit. Hanc vero, qui in dubium vocat, illum ad ea ablegabimus, quæ *part. 1. cap. 2. fufe* hac de re disputauimus. Sunt equidem, qui, cum scripturam repudiare non audeant, omnem mouent lapidem, vt, quæ in ea narrantur miracula, ex causis mere naturalibus explicant. Quibus rursus exemplum præciuit *SPINOZA*, in *tr. theol. pol. c. 6. p. 76*. Nimirum, ex circumstantiis quibusdam miraculorum colligi posse putat, ea ex causis naturalibus contigisse, aut, si eiusmodi circumstantiæ non adsint, esse eas subintelligendas: tandemque, si hæc omnia ad eleuandam miracula non sufficiant, ad stilum poeticum sese recipit. Quæ ita comparata sunt, vt sua se futilitate destruant. Ex circumstantiis enim, quæ aliquando commemorantur, id quidem intelligitur, Deum subinde inediis quibusdam in edendis miraculis vsus; ista vero melia, cum ita comparata fuerint, vt effectum, qui sequutus est, per se producere non potuerint, ea in numerum causarum naturalium referri non posse, manifestum est; multoque minus inde colligi potest, in miracali istiusmodi perpretatione naturæ ordinem non esse mutatum. Idque inde euidenter constat, quod Deus eiusmodi subinde mediis vsus est, quorum, ad effectum istum producen-

dum, per se nulla efficacia, nullaque prorsus fuit proportio. Exemplum vel ex *Io. IX, 6.* petere licet. Præterea multa in scriptura sacra commemorantur miracula, in quibus Deus nullo prorsus vsus est medio, vt, cum Christus unico verbo daemonia eiecit, ægrotos sanauit, mortuos resuscitauit. Quid vero ad hæc *SPINOZA*? Tum eiusmodi quid, inquit, subiutelligendum est. Scilicet, comminiscendum aliquod erat, ne nihil dixisse videretur: & quidvis potius fingendum, quam vt admittantur, quæ longe sunt luculentissima, euidentissimaque. Causæ vero plane desperatæ est argumentum, si quis ad stilum poeticum se recipit, vbi ne minimum quidem eiusmodi stili est indicium, & omnes legitimæ interpretationis leges suadent, vt propriam verborum retineamus significationem, a qua & ceteroquin sine causâ longe prægnantissima non est discedendum. Posset hoc, exemplo transitus Israelitarum per mare rubrum, & verborum, quæ *Exod. XV, 8.* existant, illustrari: sed res satis manifesta est. Fufius etiam, quæ hic in compendio dicta sunt, enarraui in *thesibus de atheismo & superstitione*, ad *cap. 7. §. 5. p. 605. seq.*

*** Huc comprimis bona quæcuis spiritualia, conuersio ipsa, fidei productio, & quæ reliqua sunt eiusdem generis, pertinent. Etenim, cum homines, hæc in suis viribus minime posita esse deprehendant, statim ea ~~admirari~~ esse sibi persuadent; cum potius verba feruatoris in memoriam sibi reuocare debent; ~~καὶ ἀνδρώπῳ τοῦτο ἀδυνατὲν εἶναι, καὶ διὰ τοῦ πνεύματος δουρᾶν εἶναι~~, *Matth. XIX, 26.*

§. XXXI. Actus diuinæ voluntatis, quo nostro considerandi modo, aliquid certo futurum secum constituit, dicitur *decretum*; * quod, cum absque omni intuitu ad causam quamdam impulsuam extra Deum concipitur, *absolutum* vocari solet: *hypotheticum* contra, seu *non absolutum*, quando eiusmodi causâ impulsua externa, quæ Deum permouerit, vna concipitur. ** Cum vero de decretis diuinis non aliter, quam ex ipsis

*flum meum, eritis mibi peculium prae omni-
bus populis. Item: Si volueritis & audie-
ritis, bona terrae comedetis: quodsi nolueri-
tis, & me ad iracundiam provocaueritis, gla-
dius deuorabit vos; Ezech. I. 19. 20. cont. &
2. chron. XV, 2. Ier. XVIII, 7. 8. 9. 10. Ezech.
XVIII, 21. sq. Ioan. XV, 14. Rom. VII, 13.
Nec obstat, quod in hisce, similibusque locis,
promissiones aut comminationes diuinae
exhibeantur. Hae enim ipsae promissiones
ac comminationes de diuina voluntate tes-
tantur, eiusque adeo decreta manifestant.
Recte hinc concluditur, decretum Numinis
de quibusdam hominibus seruandis, reli-
quis autem damnandis, conditionatum
esse, intuitu scilicet aut fidei, aut increduli-
tatis finalis, factum. Nec absolum, vt Deus
cum conditione quaedam decernat; cum
nihil aliud inde sequatur, quam, cum ordi-
nem, liberrime, sapientissimeque a se con-
stitutum, seruare velle: quod Deo indi-
gnum esse, nemo temere adfirmabit; conf.
quae ad §. 28. diximus.*

*** Cum enim nec de hominum decretis,
adibusque internis aliter, quam ex factis,
aut adibus externis iudicare liceat, & in his
quoque, nisi caute procedamus, facile con-
tingere queat, vt iis aliquid tribuamus,
quod numquam illis in mentem venit;

§. XXXII. Ipse autem voluntatis motus, ex boni cuiusdam, aut mali
repraesentatione orti, *adfectus* vocari solent; qui eo quidem modo, quo in
hominibus sunt, Deo tribui nequeunt; cum mutatio eiusmodi, qualis cum
adfectu humano, proprie sic dicto, coniuncta est, Deo plane sit indigna.*
Eminentiori autem modo, & absque omni imperfectione spectati, Deo
recte quoque tribuuntur,** idque saepissime fit in scriptura sacra; estque
ista loquendi ratio eo minus improbanda, quod effectus, qui ex humanis
adfectibus consequi solent, *ἐμφανῶς* hoc ipso designentur.

* De iis praecipue adfectibus loquor, qui
sensuales vocari solent, & a quibus tum
mere corporei, tum pure mentales distin-
guuntur: quae de re dictum in *institut. theol.
mor. part. 1. c. 1. sect. 4. ad §. 29. item sect. 6.
ad §. 5.* Sensuales nimirum adfectus, cum

multo magis summa opus est circumspe-
ctione, cum de supremi Numinis decretis
nobis sermo est. Ferendi itaque non sunt,
qui tam audacter de illis verba faciunt, ac si
omnia, quae ab aeterno in mente diuina
fuerunt, intime sibi perspecta essent. Quin
potius, vt cum Paulo apostolo profiteamur,
necesse est: *O profunditas diuitiarum, tum
sapientiae, tum cognitionis Dei! Quam in-
perscrutabilia sunt eius iudicia, & viae eius
imperuestigabiles? Quis enim cognouit men-
tem domini, & quis ei fuit consiliarius? Rom.
XI, 33. 34.* Tum vero demum recte in
decretorum dininorum consideratione
versabimur, si primo quidem ex liberrimo
Numinis arbitrio ea profluxisse, cogite-
mus: quam Numinis libertatem cum cer-
to ordine, in quibusdam decretis, consi-
stere posse, aliquoties iam monuimus:
tum vero summam eius & sapientiam, &
benignitatem, & iustitiam in iis deuota
mente veneremur; simulque sedulo atten-
damus ad harmoniam attributorum diui-
norum, in decretis istis vel maxime eluce-
scentem, de qua supra ad §. 10. diximus.
Ita si nos geramus, nihil, quod nos offen-
dat, plurima contra, quae nostri nos ad-
moneant officii, in decretis diuinis depre-
hendemus.

mentis quoddam cum corpore commerci-
um inferant, Deo nulla ratione conueni-
unt, quod vt de corporeis moneamus, ne
quidem necesse est. Sed & imperfectiones,
quae pure mentalibus in hominibus adhae-
rent, recte ab eo renouentur.

Gg 2

** Sunt

* Vox amoris non pro adfectu, sed pro constanti ad bonum propensione, seu virtute, sumitur. Omnium autem virtutum humanarum summam in amore consistere, facile ex inductione probari potest. Quaecumque enim nominetur virtus, nihil aliud, quam amoris est modificatio. Pietas recto erga Deum amore absoluitur; temperantia, & quaecumque nobis ipsis praestare debemus, recte se habent, si nos ipsos recte amemus; eodemque ex fonte fluunt, quaecumque aliis praestare tenemur hominibus. Hoc ipso vero, dum summam quoque legis in amore consistere, ipse nos servator conducet, diuinarum simul virtutum summam exhibet, cum lex diuina speculum quoddam sit perfectionum moralium, quibus Deus gaudet, adeoque & imaginem Dei, qua voluntatem eius, nobis exhibet, ad

quam olim hominem condidit, & ad quam iterum, postquam ex verbo veritatis regenerati sumus, indies nos magis magisque renouari oportet; *Ephef. II, 24.*

** Nulla enim est virtus diuina, quae non ex amore eius fluat, aut non amoris, si ita loqui liceat, sit modificatio: id quod ex iis, quae §. 35. dicentur, patebit.

*** Recte interpretes quidam ad hunc locum monent, breuissimam hic, simul & suauissimam, Dei tradi definitionem; quod intuitu maxime virtutum eius moralium, quibus praecipue homines attendere debent, est intelligendum. Hinc & eleganter B. LVTHERVS noster dicit, si quis Deum pingere vellet, ei eiusmodi excogitandam imaginem, quae nihil nisi amorem exhiberet, *tom. 6. Ienens. germ. fol. 46.*

§. XXXV. Intelligendum hoc est de amore, quo Deus se ipsum modo longe perfectissimo, & res etiam a se creatas, ordine, quem res ipsa postulat, obseruato, amat. * Superiorem enim quem amet, non habet: quo ipso ingens, quod inter eius, & hominum aut angelorum amorem intercedit, discrimen innotescit. ** Reliquae, quae Deo tribuuntur, virtutes, si rem adaequate ponderes, nihil aliud sunt, quam amoris istius purissimi, sanctissimique velut quaedam modificationes, quae pro obiectorum diuersitate diuersas quoque sortiuntur denominationes.

* Res quidem quaslibet, prout ab eo creatae sunt, adeoque non possunt non bonae censeretur, *Gen. I, 31.* Deus amat, speciatim homines, vtpote inter res mundi huius ad speculabilem creatas, longe praestantissimos, vnde *Philos. 2. 2. 1.* Dei celebrata apostolo, *Tit. I, 1, 4.* Sed in hominibus etiam amandis eum certam obseruare ordinem, iam ex iis, quae de voluntate Dei disputauimus, constat, & ex dicendis etiam vltierius elucescet.

** Inter amoris enim, quo homines Deum, aut alios etiam homines, imperantium munere fungentes, amant, species, est amor obedientiae, *Ioan. XIV, 23. cap. XV, 10. 14. 1. Ioan. V, 3.* Hic autem in Deum

non cadit, cum Deus superiorem non habeat. Sed nec aequalem habet Deus: unde nec amor amicitiae illi tribui potest, eo quidem sensu, quo a nonnullis accipi solet, vt amor hicce sit inter aequales. Sed, si amor amicitiae dicatur, quo aliquem ita amamus, vt ab eo iterum amari cupiamus, nihil obstat, quo minus Deo amor amicitiae tribuatur: praesertim cum Christus non dedigneretur, homines fratres appellare, *Ebr. II, 11.* Hinc & Abrahamus amicus Dei audit, *Iac. II, 23.* & Christus ipse ad apostolos dicit: *non voco vos seruos, sed amicos meos, Ioan. XV, 15. conf. & Ef. XLI, 8. 2. chron. XX, 7.*

§. XXXVI. Nimirum, quando Deus se ipsum amore purissimo amare

concipitur, vt simul ab omni imperfectione remotus, secretus, separatus censetur, amor ille vocatur *sanctitas*. Genuina enim haec est sanctitatis notio,* quam scriptura saepissime Deo tribuit; conf. *Es. VI, 3.* quaeue a Deo ipso hominibus in exemplum, ad quod se componere debeant, proponitur; *Leuit. XIX, 2. 1. Pet. I, 15. 16. 17.*

* Vera *sanctitatis* notio non alibi quam in scriptura sacra quaerenda est. Non itaque nunc moramur scriptores profanos, apud quos *sanctus* quandoque dicitur, qui hominum iudicio moribus integris ac inculparis est praeditus, interdum &, quem laedere aut violare nefas est. Nec illorum hic inhaerebimus vestigiis, qui *iustitiae* in vniuersalem ac *particularem* diuisionem, ex philosophia Aristotelica huc aduocant; per *sanctitatem* iustitiam Dei vniuersalem intelligentes. Praeterquam enim, quod ipsa illa iustitiae diuisio parum concinna sit, vt hodie viri docti passim ostendunt, minus quoque apte de Deo vsurpatur. Ex scriptura igitur sacra si veram vocis notionem eruere velimus, illam eo praecipue redire deprehendimus, quod *distinctum, secretum, segregatum* esse a vulgi vsu & sorte, significat. Hinc de sacrificiis, aliisque rebus, quae Deo aut offerendae, aut consecrandae erant, saepissime adhibetur. Sic Medii dicuntur *sanctificati* ad destructionem Babylonis: *Ego praecepi sanctificationis meis, vocavi fortes meos &c. Es. XII, 3.* Pari ratione & *1er. XII, 3.* dicitur: *Educe eos, sicut oves ad occisionem, & sanctifica eos ad diem interfectionis.* Cum etiam, quae Deo consecranda, & hinc a reliquis separanda erant, ab omni impuritate, & contaminatione debebant libera esse; ideo saepissime *sanctificare* in scriptura sacra idem est, ac *purificare*, ab externis comunaculationibus liberare, idque subinde per certos ritus ac caerimonias, & hac ratione ad actum aliquem religiosum se, aut alios praeparare. Hunc in sensum *Exod. XIX, 10.* Deus ad Moysen dicit: *Vade ad populum, & sanctifica eos hodie & cras, & lauent vestes suas.* Intelligere hinc licet,

quid seruator sibi velit, quando *Ioan. XVII, 19.* dicit: *Ego me pro iis sanctifico, vt & ipsi sint sanctificati in veritate.* Sanctificatus nimirum dicitur Christus, quia segregatus fuit Deo, & a Deo, & a reliquis hominibus separatus, ad mirabile illud redemptionis opus perficiendum; sanctificatus etiam fuit, dum hac ratione Deo fuit consecratus, & ad sacrificium expiatorium, pro omnium hominum peccatis, destinatus; simul & ita sanctificatus fuit, quod purus, mundus, innocens esset, *1er. XLIII, 17.* Plura vt adklam, necesse non est, cum satis hinc pateat, primam, praecipuam, maximeque propriam vocis huius esse significationem, qua *separationem, segregationemque ad certum usum*, denotat. Atque hinc porro colligitur, quo sensu homines *sancti* dicantur, qui scilicet per sincerum virtutis studium a reliquis secreti sunt, & sepaarti, immo, qui se ipsos a peccatis, vitiis, & quauis impuritate ac immunditie separare, & magis magisque remouere student. Et hoc denique etiam sensu Deus sanctus dicitur, immo, non potest non esse sanctissimus, hoc est, ab omni labe, vitio, peccato, impuritate, remotissimus. Quae quidem summa eius sanctitas puritasque, ex amore summo, quo se ipsum amat, fuit. Qui enim se ipsum amat, non potest non ea omnia fugere, quae labem quamdam illi adspargere queant. Dei autem amor, quo se ipsum amat, cum summus sit, eo quod omnia, quae summum amorem excitare apta sunt, in se ipso inuenit, sequitur quoque, studium illud ab omni labe & imperfectione se remouendi, hoc est, sanctitatem eius, summam esse, & infinitam.

§. XXXVII. Ex sanctitate fluit *iustitia*, quae, si Deo recte tribui debet, nihil aliud est, quam virtus diuina, qua Deus, purissimo sui amore, studioque sanctitatis inductus, ut eo magis ab omni imperfectione & vitio alienus deprehendatur, hominum peccata quacuis grauius punit, bene autem facta largiter remuneratur; * conf. *Deut. XXXII, 4. psal. XCII, 16. Rom. II, 6. 7. 2. Thess. I, 6. 7.* Hoc si recte perpendamus, causas grauissimas esse intelligemus, ut saluti nostrae *μετὰ φόβου καὶ τρέφουσιν* studeamus; *Phil. II, 12.* Scimus enim, qualis ille sit, qui orbem vniuersum iudicaturus est *ἐν δικαιοσύνῃ, actor. XVII, 31.*

* De iustitia diuina non omnes ea, quae decet, ratione loquuntur; nonnulli etiam variis dubiis se inuoluunt, idque tum ideo, quod non satis perpendant, quae de iustitia hominum dicuntur, subinde ita comparata esse, ut Deo tribui nequeant, tum, quod partitionem iustitiae Aristotelicam in *vniuersalem & particularem* huc aduocent, quam tamen non sine ratione hodie explodi, antea iam obseruauimus. Missis itaque iis, quae vulgo tradi solent, ita procedimus, ut iustitiam primo in *aequatoriam & rectoriam* dispicamus. Aequatoria eam inter aequales locum habeat, legemque communem, quibus vtraque pars obnoxia sit, supponat, cum de Deo sermo est, locum non habet, adeoque hic in censum non venit. Rectoria autem, vti Deo recte tribuitur, ita, ut haec quoque sibi constet, duo paucis euoluenda sunt; primum quidem, Deo ius aliud in res creatas competere; alterum, num ius illud in infinitum procedat, an vero certis limitibus sit circumscribendum? Et prius quidem positum est extra controuersiam, cum ipse, ut rerum omnium, ita hominum creator sit; immo res omnes conferuet, ita ut nihil sit in hoc vniuerso, quod prorsus ab eius non pendeat nutu. In id vero, quod ea ratione a nobis dependet, ius aliquod nobis competere, ratio non solum euidentissime docet, sed & scriptura confirmat, *Ez. XXIX, 16. cap. XLV, 9. Ier. XVIII, 6.* Idque est, quod *psalm XXIV, 1.* ita exprimitur: *Domini est terra, & plenitu-*

do eius; orbis terrarum, & vniuersi, qui in eo habitant. Hinc & non a naturae diuinae praestantia, nec a potentia, cui nemo resistere queat, sed a creatione & conseruatione, imperium Dei in homines deriuandum esse, supra iam obseruauimus: etsi ad imperii exercitium omnipotentia diuina sit necessaria, naturae autem diuinae praestantia, dignissimum Deum esse, qui orbi vniuerso imperet, ostendat; conf. quae ad *I. 1. c. 2. §. 12.* diximus. Ius nimirum illud Dei cum ad omnes res creatas se extendat, intuitu illorum, quae ratione praedita sunt, ut angeli & homines, *imperium*, intuitu reliquorum, ratione, vel etiam sensu destitutorum, *dominium* vocare liceat. Ita enim voces hasce, qui paullo adcuratius philosophantur, discernere solent.

Ad dominium itaque quod attinet, cum circa eiusmodi res versetur, quae, proprie loquendo, laedi nequeunt, nullum plane est dubium, quin Deus liberrime de his disponere queat. Quare, etsi res eiusmodi aut destruere, aut annihilare vellet, nihil ageret, cur iniustitiae argui posset. Potuit itaque & istarum rerum dominium hominibus ad certum usum concedere, quemadmodum reuera concessit, *Gen. I, 29. cap. IX, 3.* Immo; ita concedere potuit, ut eas ad sui conseruationem itidem destruerent, idque sine omni mali, aut iniquitatis labe, cum hoc fini, ob quem res eiusmodi creatae sunt, neutiquam repugnet. At, imperium diuinum, cum circa res ratione gaudentes, angelos

gelos hominesque, verferetur, qui & ipsi iuris cuiusdam, hoc ipso, dum ratione gaudent, sunt capaces; bonitati, sanctitatiue diuinæ fuit conueniens, vt Deus modo, qui naturam indolemque eorum decebat, cum iis ageret. Neutiquam itaque hocce imperium eo vsque extendendum est, ac si Deus, salua iustitia sua, homines plane innocentes, sine omni illorum merito, quocumque malorum genere adficere, aut vita priuare, aliaue ratione miseros reddere, aut omnino aeternis adiuicare cruciatibus possit, quæ quorundam, Romanæ pariter ac reformatæ ecclesiæ doctorem effe sententia: quam merito *horribilem* vocat CORN. IANSENIUS, de doctrina Augustini, tom. 2. lib. 3. c. 1. & 5. Sed & GROTIUS imperium, vel, vt ipse parum adcurate vocat, dominium Dei in homines, vltra, quam par est, extendit, de iure belli & pacis, l. 2. c. 20. §. 4. quo nomine recte reprehenditur a ZIEGLERO, in notis & animadversionibus ad b. l. p. 430. item p. 490. 491. neq; non a IO. AD. OSIANDRO, in obseruat. ad Hug. Grot. libr. de iure belli & pacis, p. 99. seq. Nimirum, isti omnes non recte expendant, res creatas ratione gaudentes, hoc ipso, dum ita a Deo creatæ sunt, iuris cuiusdam esse capaces, adeoque sine iniquitate quadam, quamdiu innocentes sunt, lædi non posse, idque adeo bonitati, hinc & sanctitati eius diametro aduersari. De imperio enim Dei ita philosophandum, vt simul ad harmoniam omnium attributorum eius, sæpius a nobis commendatam, respiciamus: quo ipso & nihil eius, in res creatas imperio decedit, cum non alii illi limites ponantur, quam quos summa & absoluta eius perfectio ponere iubet. Idque & scriptura confirmat, dum nullo modo Deo conuenire docet, vt nocentes innocentesque eodem loco habeat; Gen. XVIII, 25.

Ex dictis itaque intelligitur, iustitiam diuinam in eo consistere, quod Deus iure suo, speciatim imperio in res creatas ratione præditas ita vtatur, prout rerum istarum

indoli atque naturæ, diuinæque simul sanctitati & bonitati hoc est conueniens. Recte etiam hæc iustitia Dei in *remuneratorium* & *punitiuum* seu *vindicatiuum* dispelcitur. Remuneratoria in eo consistit, vt bene recteque facta ex singulari gratia atque benignitate, largiter compenlet. Nec ita hoc capiendum, ac si homo aut angelus aliquid mereri possit, cum omnes illorum actiones, quantumvis bonæ & præstantes, debitæ sint, nec quidquam agere bene possint, quod non officii illorum ratio postulet: sed quod summae Numinis bonitati hoc conueniat, contra quam si ageret, non posset perfectissimum censeri, nec fe ipsum perfecte amare, adeoque nec sanctum, hinc & nec iustum esset. Punitiua autem, seu vindicatiua iustitia in eo consistit, quod hominum delicta puniat, ea quidem ratione, vt omnem simul illis, de iniuria sibi illata, iure conquerendi adimant causam. Etsi enim per primorum parentum culpam, in eum statum peruenierint homines, vt legem diuinam seruare nequeant, adeoque non possint non peccare; Deus tamen ipse medium inde eluclandi iis exhibuit, quo, si non vtantur, non Deum, sed se ipsos accusare debent, quod iustitiæ diuinæ vim in aeternis cruciatibus experiantur. In poenis autem temporalibus summa insuper Numinis elucelcit benignitas, cum illis, qui nondum conuersi sunt, iucitamento, ad salutem suam seruo querendum, esse possint, intuitu autem credentium, non aliter, quam pro paternis habenda sint castigatibus. Hæc vero alibi fusius, copiosiusque edisseruntur. Quæ diximus, scriptura etiam confirmat, tum recte factorum remunerationem, tum peccatorum punitiorem, ad iustitiam Dei referens. Sic Paulus *diuinaux τοῦ Θεοῦ ius Dei esse*, dicit, *vt, qui talia faciunt*, (quæ de ethnicis commemorauerat) *ἐξ οὗ δίκην*, suo scilicet merito, *morte sint*; Rom. I, 32. Pari ratione *diuinaux iustitiam Dei indicium esse*, pronuntiat, *vt*

vniciui

vnique secundum opera sua reddat: iis scilicet, qui, in recte factis perseverantes, gloriam, honoremque & immortalitatem quaerunt, vitam sempiternam; contentiosis autem, & in veritatem contumacibus, iniustitiae vero obedientibus, imminere iram, & poenam, calamitatem & angustiam &c. Rom. II, 7. 8. Idem repetit 2. Thessal. I, 6. δικαιον παρά τῷ θεῷ, iustum esse apud Deum, dicens, ut adfligantur (pios) reddatur adflitio, illis autem, qui adfliguntur, requies &c.

Atque ex ista quidem, quam hactenus tradidimus, iustitiae diuinæ notione, sua sponte sequitur, eam recte ex sanctitate Numinis deriuari. Si enim iure suo in res creatas, homines praesertim, Deus aliter vteretur, non posset non ea committere, quae magnam in illo arguerent imperfectionem. Hoc autem si faceret, se ipsum non amari perfecte, nec adeo sanctus esset, hoc est, ab omni vicio & imperfectione senon remoueret. Hinc vero etiam recte & euidenter colligitur, vt sanctitatem, ita & iustitiam, Deo plane essentialiam esse, adeoque eum non posse non peccata punire, nec sine intercedente satisfactione remittere. Idque & scriptura sacra diserte confirmat. Deus, inquit Moses, non potest (salua sua iustitia vindictiua) peccatorem habere infontem, (vt citra satisfactionem illi remittat poenam) sed omnino vindicabit & puniet eius peccatum, Exod. XX, 7. Quod enim ibi de abusu nominis diuini dicitur, de omnibus peccatis, quorum, quoad reatum poenae, in genere spectatae, eadem est ratio, merito intelligitur. Mosis suffragatur & Iobus: si pecco, parcis mihi quidem, (differendo poenam ad horam) sed tandem non poteris, me esse immundum ab iniquitate, scilicet, vt eam mihi citra satisfactionem non imputes; c. X, 14. Im-

mo, Deo abominationi esse, iustificare impium, prouinciat Salomoh, prou. XVII, 15. Eamque ob causam sanguinis effusionem, vt iustitiae diuinæ satisficeret, necessariam fuisse, Paulus testatur: Sine effusione sanguinis (hoc est, sine expiatione conuenienti) de peccatis non fit (non potest fieri, obstante iustitia diuina) & peccatis remissio peccatorum, Ebr. IX, 22. Ad ea, quae post Socini & Arminii adsecelas reliquos in contrarium disputat LIMBORCH, theol. christ. I. 2. c. 12. §. 27. seq. p. 84. seq. ex dictis etiam respondere facile licebit. Si, inquit, iustitia Deo essentialis est, non minus & misericordia erit essentialis, adeoque duo erunt in Deo attributa essentialia, secum directe pugnantia. Immo, amice inter se consentientia. Per iustitiam debebat Deus omnes homines aeternis adiudicare cruciatibus. Per misericordiam illis seruatores misit. Huncce salutis ordinem, qui repugnant, misericordiam se nolle, significant, meritoque diuinam experiuntur iustitiam. Sed unicuique, inquit, licet, salua iustitia, de iure suo remittere, quantum vult, modo alterius non interfit, vt ius suum rigide exsequatur. Id vero in iustitia rectoria non semper procedit, multo minus diuina. Ipsius enim Dei, eiusque summae sanctitatis, interest, vt peccata puniantur. Instat vterius: Si Deus per iustitiam suam vindictiua, non potest peccata dimittere impunita, ergo puniit necessitate naturali & absoluta; quod absurdum esse putat, cum, quae necessitate naturali agunt, ea semper, & quantum possunt, agant. Respondetur, Deum equidem necessario, ob sanctitatem suam punire, vt tamen simul certum obseruet ordinem, sapientiae ipsius conuenientem, liberrimeque a se constitutum. Mitto reliqua; cum controuersias tractare, huius loci non sit.

§. XXXVIII. Ex eodem etiam sanctitatis fonte fluit veracitas, seu summa Dei in dicendo vero, & seruandis promissis, constantia. * Inter

AVD. TH. DOGMAT.

H h

maxi-

maximas enim, libere, & cum ratione agentium, imperfectiones, inconstantia, fallacia, mendacium, haud vltimum tenent locum. ** Haec omnia si Deus per veracitatem, summamque constantiam, a se non remoueret, non esset sanctus, nec se ipsum recte amaret; *** conf. *Num. XXIII, 19. Rom. III, 4. itemque 2. Sam. VII, 28. psalm. LXXXIX, 36.* Idque qui considerauerit, facile cognosceret, stolidum non minus, quam impium esse dictis, promissionibusque diuinis, & comminationibus, fidem adhibere nolle; conf. *Ebr. VI, 18.*

* Non ergo de veritate essentiae diuinae, de qua iam supra dictum, sed de ea, quae circa verba & promissa versatur, hic sermo est, quaeue ideo *veracitas* dicitur. Hanc licet alii ex iustitia diuina deducant, concinnius tamen cuncta fluunt, si ex sanctitate, prout fecimus, deriuetur.

** Haec enim, similique vitia apud homines ex sinceritatis defectu, quandoque & ex impotentia, ne quid de errore dicam, oriuntur, quae omnia summam vitique arguunt imperfectionem.

*** Homines quidem lege diuina ad veritatem, vbi eam dicere debent, dicendam, itemque ad promissa atque pacta seruanda, obligantur: Deus autem cum superiorem non habeat, nulla equidem lege ad hoc est obstrictus, interim tamen *ἀδύνατον ἐστὶν Deum mentiri*, *Ebr. VI, 18.* quia ceteroquin contra sanctitatem suam ageret, &

se ipsum abnegaret, *2. Tim. II, 13.* Quando itaque Deus promissis suis iuramentum addidit, non ita hoc intelligendum, ac si firmiter eiusmodi indigeant, vt promissa & pacta hominum, sed, vt cum hominibus, ob eorum imbecillitatem, more humano agat. Sed & ipsa haecce Dei iuramenta, id, quod diximus, confirmant. Cum enim superiorem non habeat, per quem iuret, per se ipsum iurat, *Ebr. VI, 18.* hoc est, ad suam prouocat sanctitatem, quae firmiter mentum longe validius, quam omnia hominum iuramenta praebet. Ex dictis vero etiam sua sponte sequitur, *ἀδύνατος* prorsus esse, vt, praesertim in rebus ad hominum salutem spectantibus, aliud prae se ferat, aliud reuera velit; qua de re supra iam dictum, cum de voluntatis diuinae, in *voluntatem signi*, & *voluntatem beneplaciti*, diuisione, verba facceremus.

§. XXXIX. Intuitu rerum creaturarum, speciatim hominum, & quidem lapsorum, si amor hicce diuinus consideretur, * subinde non tantum in scriptura sacra celebratur, sed magnitudo eius ita extollitur, vt vim omnem fere humani intellectus superet; *Ioan. III, 16. Rom. V, 8. 1. Ian. IV, 9, 10.* ** Diuersimode etiam, pro diuersa ad hominum statum relatione, adpellatur. Indignitas enim illorum, & quod nihil prorsus in iis sit, quo amorem huncce promereantur, si simul in censum veniat, *χάρις* seu *gratia* vocatur, *Ephes. I, 6.* hinc *ὁ ἀγαπῶν τοὺς ἀσεβῆτας καὶ ἁμαρτωλοὺς*, *Ephes. II, 7.* *** Ob beneficia, quae inde in illos proficiuntur, *χρηστότης* audit, siue *benignitas*; vt ob studium, conferendi iis, quae illis grata sunt, *Φιλανθρωπία*, * *Tit. III, 4.* Quod si autem summa, in qua versantur, miseria simul consideretur, *misericordiae* nomine venit; hinc *τὸ σπλάγχνον ἐλεους Θεοῦ*, *Luc. I, 78.* ** Quae quidem omnia, durissima

mor-

mortalium emollire debebant peccata, ne ingrato erga illum pergant esse animo, qui tot & tanta sui erga eos amoris exstare voluit documenta; conf. 1. *Ioan. IV, 19.* ***

* Non pro adfectu vox amoris nunc nobis sumitur, sed pro attributo quodam, quod instar virtutis cuiusdam concipitur, iuxta ea, quae ad §. 33. generatim de virtute diuina monuimus. Cumque etiam de amore erga alios sermo sit, non alius, quam superioris erga inferiores, domini erga seruos, regis erga sibi subiectos, immo, patris erga filios intelligi potest. Iure enim creationis Deus est omnium rerum dominus, rex, pater; conf. *Mal. I, 6. Eph. III, 15.* Nulla equidem hic est ad amandum obligatio, vt apud homines, cum nulli legi Deus sit obnoxius: cum vero magnae inier homines virtutis, adeoque & perfectionis esse censetur, si superiores inferiores, sibiue subiectos ament; non potest non Deus res etiam ab se conditas, speciatim homines, amare. Immo cum amor summa sit, & velut centrum omnium virtutum diuinarum, iuxta ea, quae §. 34. disputauimus, dubitare non licet, quin res omnes a se conditas tenerimo velut adfectu prosequatur; cuius ipse characterem quemdam in amore naturali, parentum cordibus erga liberos infuso, exstare voluit. Recte etiam huius amor dicitur *beneuolentia*, itemque *clementia*, cum vtraque vox de amore superiorum erga inferiores vsurpari soleat, quamuis posterior relationem quamdam ad veniam, quae delictis conceditur, inferat. Amor erga aequales in eo locum non habet, cum neino ei aequalis censeretur. Quo sensu autem *amor amicitiae* illi tribuatur, supra iam ad §. 35. docuimus. Solent nonnulli amorem Dei in *amore beneuolentiae*, quem & *antecedentem* vocant, ac *amorem amicitiae*, quem & *consequentem* dicunt, dispescere. Amor nimirum *beneuolentiae* ex horum mente est, quo Deus homines, vt reliquas

res creatas, sine vilo intuitu, num voluntati eius morem gerant, diligit; eoque amore se induci passus est, vt filium suum ad omnes homines seruandos mitteret. *Ioan. III, 16. 1. Ioan. IV, 9, 10.* Amor autem *amicitiae*, quo eos, qui voluntati diuinæ, secundum ordinem a Deo praescriptum, morem gerunt, diligit; *Ioan. XII, 21. XV, 14. &c.* Quae si ita capiantur, vt cum voluntate Dei antecedente & consequente, de qua supra egimus, conueniant, admitti possunt.

** Immenfitatem hancce diuini amoris Paulus indicat, dum Deum precatur, vt Ephesi aliqua saltem ratione comprehendant eius τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, *Eph. III, 18.* De amore enim, quo Deus homines prosequitur, haec verba intelligenda esse, & res ipsa docet, & optimi ad *b. I.* interpretes ostendunt.

*** In se itaque spectata gratia diuina, est ipse amor Dei, a quo tantum certa relatione differt. Habet vox haec & alias significationes, de quibus ad *L. 4. c. 1.* dicitur.

* Immo & idem amor, prout homines peccatores Deus tolerat, illisque tempus ad poenitentiam agendam concedit, ἀνεχθή, *patientia*, prout poenas promeritas adhuc differt, μακροθυμία, *longanimitas* vocatur. *Rom. II, 4.* vbi & δὲ πλάτος τῆς χρηστότητος αὐτοῦ commemoratur; conf. & 2. *Petr. III, 15.*

** Misericordiam non inter virtutes, sed inter vitia numerabant Stoici. *Misericordia*, inquit *SENECA*, est vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis, itaque pessimo cuique est familiarissima. Anus & mulierculae sunt, quae lacrymis nocentissimorum mouentur, quae, si liceret, carcerem essingerent; de *clementia*, *l. 2. c. 5. p. 477.* Nec aliter, secundum notionem,

tionem, quam sibi de misericordia mente formauciant, censere poterant. *Misericordia*, inquit idem *SENECA*, est *aegritudo animi, ob alienarum miseriarum speciem: aut tristitia ex alienis malis contracta, quae accidere immerentibus credit; l. c.* Nos vero, cum per misericordiam Dei ipsum amorem intelligamus, intuitu miseriae, qua homines circumsepti sunt, prout ad iis opitulandum mouetur, vt adeo nullam

aut animi aegritudinem, aut tristitiam eidem tribuamus, recte non tantum inter virtutes eam referimus, sed Deo vel maxime dignam censemus.

*** Cum primis vero & improbos homines *πλοῦτος* ille τῆς χρηστότητος, καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας diuinae, ad poenitentiam permouere, & concitare debet; *Rom. II, 4.*

§. XL. Superest altera attributorum diuinorum classis, quae ex conceptu *independentiae* fluunt, Deumque supra omnes res creatas quam longissime positum, demonstrant. * Rebus enim creatis hoc proprium est, quod certos essentiae suae, atque perfectionum terminos seu limites habeant; quibus cum Deus destituatur, *infinitus* recte dicitur; ** conf. & *psalm. CXLV, 3. it. CXLVII, 5.* Et talem eum esse oportet, qui est independentens. Id enim non tantum ratione causae, sed & ratione finium, seu limitum, quibus essentia aliqua circumscribitur, est intelligendum, cum Deus ab his non magis quam ab illa dependeat. *** Infinitatis autem ista consideratio, quid homo sibi tribuere debeat, si cum Deo comparetur, quam rectissime nos condoccebit. *

* Repetenda hic, quae supra ad §. II. huius capitis diximus.

** Loquimur hic de infinitate essentiae, ex qua infinitas etiam attributorum, seu perfectionum diuinarum, sua sponte fluit; quemadmodum, vice versa, ex attributorum infinitate probatur, ipsam essentiam diuinam esse infinitam. Neque eo tantum sensu Deus infinitus est, quod nullos, quibus circumscribatur, habeat terminos, sed etiam, quod nullis terminis siue limitibus circumscribi queat. Quod alii ita efferre solent, eum non tantum *priuariue*, sed & *negatiue* infinitum esse. Denique, non tantum ratione nostri Deus infinitus est, eo quod essentiam, atque attributa eius mente nostra comprehendere nequeamus, sed quod reuera essentia eius, omnes omnino limites atque terminos respuat. Nonnulli enim ex iis, qui in Socini aut Arminii castris militant, cum Deum reuera infinitum esse admittunt, eum respectu

nostri saltem ita vocari contendunt. Atque huc etiam, ni fallor, redeunt, quae hac de re philosophatur *HOBBSIVS*: *Et quamquam vox haec infinitum significet conceptum animi, non tamen sequitur, conceptum aliquem nobis esse rei infinitae: quando enim dicimus, aliquid esse infinitum, non aliquid in re significamus, sed impotentiam in animo nostro, tamquam si diceremus, nescire nos, an & ubi terminetur? de ciue, c. 15. §. 14. p. 15.* Verum, etsi rem infinitam plene concipere nequeamus, aliquid tamen de ea concipimus; & licet vox *infinitum* aliquid neget de Deo, simul tamen summam illi tribuit perfectionem, neque id significat, nescire nos, an & ubi terminetur? sed potius, certo & clare nos scire, nullis eum, qua essentiam, qua reliquas perfectiones, circumscribi posse limitibus.

*** Ita ergo cum ex independentiae notione fluat notio infinitatis, sequitur, hanc illa non posse esse priorem. Multa hac de

re scholastici doctores disputant, quae tamen non magis sunt momenti.

* Eleganter Elſaias vates: *Omnes gentes coram ipſo ſunt, quaſi ſitula ſtillic, & quaſi pulvis fulvae ſtatera; ecce! in ſulce quaſi pulvis exiguus: immo, omnes gentes ſunt quaſi*

nihil coram eo, & minus quam nihilum & vacuum aeſtimatae ſunt ab eo; cap. XL, 15, 17. Magna itaque etiam mortalium eſt ſtultitia, cum eſſentiam Dei inſinitam ad finitum rationis ſuae exigere modulum non dubitant; conf. *Iob. XI, 7.*

§. XLI. Sequitur inde, quod Deus nullis quoque locorum terminis circumscribi atque includi poſſit, adeoque ſit *immensus*, ſeu ille, qui *caelum & terram implet*, *Ierem. XXIII, 24.* conf. & *Ephes. I, 23.* * Immenſitas autem haecce intuitu rerum creatarum, quibus Deus praefens eſt, ſpectata, *omnipraeſentia* dicitur; ** *psalm. CXXXIX, 7. ſeq.* Hanc vero ſi homines ſerio crederent, non tam audacter, praefente Deo, eoque iuſtiſſimo ſclerum vindice, ea aut dicerent, aut facerent, quae in viri cuiusdam honeſti conſpectu numquam dicturi aut facturi eſſent, conf. *Eccleſiaſtic. XXIII, 25. ſeq.*

* In ſenſu paullo ſtrictiori vocem hancce accipimus; ceteroquin enim immenſum idem eſſe poteſt, ac inſinitum. Licet autem per negationem quamdam & hic aliquid a Deo remoueat, locorum ſcilicet finis, ſeu terminus, id tamen ſimul, vt alia eiusdem generis attributa, ſummam eius perfectionem arguit. Hanc vero immenſitatem non tantum ratio ex ſumma eius perfectione colligit, ſed & ſcriptura, *locis iam citatis*, diſerte confirmat. Idque etiam ipſemet Deus nos condocet, quando *Eſ. LXVI, 1. caelum, inquit, eſt ſolium meum, terra ſcabbellum pedum meorum.* Eundem in modum & *Salomoh: caelum, & caeli caelum, te non continent, 1. reg. VIII, 27.* conf. & *Iob. XI, 8, 9.* Sequitur ex iſta immenſitate Dei, eum quoque non eſſe in *loco*, ita quidem, vt eodem contineatur, etſi ibi ſit, vbi eſt locus. Hinc & nonnulli *illocalitatem* Deo tribuunt. Motus quoque, qui nihil aliud eſt, quam tranſitus de loco in locum, Deo proprie tribui nequit: vnde a quibusdam hoc cenſu *immobilis* dicitur. Haud equidem infrequens eſt in ſcriptura ſacra, vt Deus adſcendere & deſcendere, ad homines accedere, & ab iis recedere dicatur. Id tamen per *analogiam* quamdam fieri,

mauiſtetur, & aliis dudum obſervatum eſt; conf. B. GLASSIVS noſter, *philol. ſacr. I, 5. traſt. 1. c. 7.* Denique & hoc ex immenſitate Dei ſuit, eum rebus creatis omnibus praefentem eſſe; qua de re ſtatim plura dicemus. Id ſaltem adhuc *in rapidis* obſervandum, cum magna inter philoſophos recentiores, num detur vacuum? orta eſſet contentio, aliis id adſirmantibus, negantibus aliis, & ab iis, qui illud adſerebant, quaereretur, quidnam itaque vacuum ſit, num ens, an non-ens; & ſi ens, num corpus, an ſpiritus? indeque vix ſe expediret, parum abuſiſſe, quin nonnulli ineptam peripateticorum quorundam impietatem calculo ſuo adprobarent, adſerentem, ſpatium nihil aliud eſſe, quam immenſitatem Dei; quam ſententiam merito, ceu plane abſonam, reiicit ANT. ARNALDVVS, dum contra MALEBRANCHIVM diſputat, quem itidem hoc nomine reprehendit, quod Deo extensionem formalem tribuat; conf. BAEIVS, *diſſion. hiſtorico-critic. voc. Leucippus pag. 1807. lit. G.*

** Nihil itaque aliud eſt omnipraeſentia Dei, quam ipſa eius immenſitas, cum relatione ad res creatas, quibus praefens

est. Vnde sequitur, ante mundum conditum, siue cum nulla res adhuc creata esset, Deum non potuisse actu omnipraesentem vocari. Quam primum autem res creatae existerunt, non potuit non, vi immensitatis suae, qua omnia in omnibus implet, iis intime praesens esse. Quod tamen sine omni diuinæ essentiae extensione, multiplicatione, in certo loco inclusione, nec vlllo alio modo, qui imperfectionem quamdam in Deo arguat, intelligendum est. Sunt equidem nonnulli, qui, Deum non tam essentia, quam potentia ac providentia vbique esse, contendunt; sed recte hocce ipsemet redarguit LIMBORCHIVS, atque obseruat, si de potentia atque scientia Dei hoc concedatur, de ipsa eius essentia negari non posse, cum scientia atque potentia neutiquam diuersum quid sit ab ipsa essentia, neque potentia Dei alicubi concipi possit, quin & ibi essentia Dei concipiatur; *theol. christ. l. 2. c. 6. §. 3. p. 58.* Nec ita, vt decet, de Deo aut loquuntur, aut cogitant, qui cum instar puncti vbique esse contendunt, aut per modum infinitae extensionis. Vt enim, qui prius adserunt, infinitis se ipsos inuoluunt difficultatibus, & ex ente omnium maximo rem omnium minimam faciunt, ita, qui posterius Deo tribuunt, non possunt non quoque instar corporis illum concipere, quod rursus plane est absolum. Denique nec illi audiendi sunt, qui Deum saltem ratione operationis suae praesentem esse existimant; cum hoc ipso cum reuera ratione essentiae praesentem esse negent, refellendi adeo per eas ipsas rationes, quibus immensitas, atque adeo omnipraesentia diuina adstruitur. Rectius sapiunt, qui rem ipsam equidem, seu, quod Deus immensus ac omnipraesens sit, ceu positam extra omnem dubitationem tenent, etsi ratio modum omnipraesentiae plane capere nequeat; quod & pluribus demonstrat B. IO. GERHARDVS noster, *loco de Deo, §. 183.* Licet autem

illorum neutiquam admittenda sit sententia, qui omnipraesentiam diuinam tantum per operationem explicant; hoc tamen certum, in scriptura sacra eam ita describi, vt cum ipsa immensitate, seu ipsius simul essentiae diuinæ adessentia, operatio quaedam sit concipienda. Hinc &, quando Deus in cordibus sanctorum habitat, cum iis vniri, & specialiori adeo ratione quadam ad eos accedere dicitur, vt *Ioan. XIV, 23.* id non de noua essentiae diuinæ accessione, aut adproximatione, vt loqui solent, cum iam ceteroquin Deus rebus creatis omnibus, adeoque piis pariter ac impiis hominibus, sua essentia intime praesens sit; sed de operationibus gratiae diuinæ intelligendum esse, praestantissimi ecclesiae nostrae theologi adserunt. Nec dissensus hac in re vllus fuit; donec a. 1619. inter Tubingenses atque Gieslenses theologos certamen aliquod oriretur, & ex horum numero FEVERBORNIVS, magni ceteroquin nominis theologus, suam de substantiae diuinæ ad piorum animos adproximatione, sententiam proferret, quam THEOD. THYMMIVS, theologus Tubingensis, *subtilis nouitatis, & nouae subtilitatis* nomine perstringere non dubitauit, in *transiue-ypa Phil. sacra, p. 180.* Gieslensibus tamen accesserunt theologi Saxonici, in *solida, verboque Dei, & libro concordiae christianae congrua decisione* &c. anno 1624. edita; cui, cum Tubingenses theologi *amicam admonitionem* opposuissent, eamdem sententiam ante memorati theologi denuo defenderunt, in *necessaria & inuitabili apologia, seu adfectione decisionis solidae* &c. quae anno 1625. lucem auspexit publicam. Alii tamen in sententia haecenus recepta perstiterunt, quos inter & B. IO. GERHARDVS fuit; saltem illis, qui adproximationem quamdam diuinæ essentiae statuebant, calculum adicere noluit. In locis nimirum theologicis, anno 1610. editis, diuersos praesentiae diuinæ gradus ita expli-

explicat, vt non aliud inter eos, quam quod ex effectibus oritur, admittat discrimen; *loc. de Deo, §. 219.* Hinc cum *exegetis locorum*, post certamen hocce iam inchoatum, ederet, adlatis vtriusque partis rationibus, ipsemet nihil definiuit, sed, modum omnipraesentiae a ratione nostra capi non posse, inculcauit. Immo, in *harmonia euangelistarum part. 3. c. 176. p. 576.* verba *Ioan. XIV, 23.* ita explicat, vt aduentum patris & filii ad fideles peculiari effectuum demonstratione fieri asserat. Atque haecce B. GERHARDI reliqui etiam, qui eum exceperunt, in hacce academia, praeserunt vestigia: quod & praeter alios recentiori aetate fecit, qui causam hance ex instituto egit, IO. IAC. MÜLLERVS, theologus quondam Augustanus, in tractatu de *vnione mystica, ad normam scripturae sacrae, & analogiam fidei exacta*, an. 1704. edito. Ad rem ipsam quod attinet, non desunt vtrique parti rationes, quibus sententiam suam probabilem reddant. Qui enim novam ipsius essentiae diuinæ adproximationem defendunt, τῇ ἐν τῇ scripturae sacrae, cum Deus ad fideles *venire, accedere*, in illis *manere, habitare* dicitur, stricte insistendum contendunt. Nec omnipraesentiae diuinæ rationem sibi obstatē putant, quippe cuius modum ceteroquin nemo mortalium capere queat, vt adeo mirum non sit, si ista essentiae diuinæ adproximatio ita comparata sit, vt vim omnem humani intellectus quam longissime superet. Contra, qui secus sentiunt, illud maxime vrgent, quod omnipraesentia, in se spediata, ipsa Dei sit immensitas, qua rebus creatis omnibus intime praesens est. Quae quidem adessentia cum ita comparata sit, vt non recipiat *magis & minus*, dici

etiam non posse, quibusdam Dei essentiam propius adesse, quam aliis. Largiuntur lubentes, modum omnipraesentiae diuinæ a ratione capi non posse; sed rursus difficultates non sine necessitate hic augendas, pertendunt; quod omnino illi faciunt, qui ipsius essentiae diuinæ adproximationem statuunt. Nec posse τὸ ἐν τῷ in eiusmodi locis scripturae, vbi Deus *venire, accedere, &c.* dicitur, vrgeri: cum istae loquendi formulae proprie acceptae motum localem denotent, qui, vel ipsi ipfis, qui contrariam sententiam defendunt, fatentibus, Deo proprie tribui nequeat. Si ergo improprie accipiendae sunt, nihil vti que obstat, quo minus de operationibus potius, & effectibus praesentiae diuinæ, quam essentiae ipsius adproximatione, intelligantur. Accedere etiam, quod veteres ecclesiae doctores, quando de diuersis praesentiae diuinæ gradibus loquuntur, non aliter, quam per diuersas Dei operationes eos explicant: quemadmodum nec verba Christi, *Ioan. XIV, 23.* aliter explicare soleant. Hae sunt praecipue vtriusque partis rationes, quibus rite ponderatis, integrum omnibus erit, secum statuere, cuiam accedere velint. Quae vero in adplicatione ad vnionem mysticam fidelium cum Christo, hic euitanda sint extrema, indicauit in *institut. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 4. ad §. 88.*

*** Atque hinc facile quilibet intelligere potest, num viua, an mortua sit illa, quam de omnipraesentia diuina habet, cognitio. Istudque si diligenter explorarent mortales, longe rectius agerent, quam quando curiose nimis de modo omnipraesentiae diuinæ disputant.

§. XLII. Ex eadem denique infinitate Dei qua essentiam, sequitur & infinitas qua durationem, seu aeternitas. * Per hanc enim duratio Dei permanens, sine principio & sine fine, sine omni successione ac vicissitudine, intelligitur. ** Est autem Deus ita aeternus, vt non tantum princi-

principium & finem non habet, sed nec habere possit. Namque & hoc imperfectionis esset argumentum, aequae ac, si successio quaedam ac vicissitudo in rei cuiusdam duratione deprehenditur. *** Idque & scriptura sacra passim demonstrat, * *ps. CII, 28. XC. 2, 4. 1. Tim I, 17. apocal. I, 4, 8, 11, 17. XVI, 5.* Efficiet autem haec consideratio, ut nostrae & fragilitatis & imbecillitatis memores, *ps. XC, 5, 6.* millis caducis & terrestribus, caelestia & aeterna consecremur, *1. Cor. VII, 31.*

* Quidquid enim infinitum est ratione durationis, ut nec initium, nec finem habeat, immo habere nequeat, id quoque aeternum est. Accedit vero etiam, quod Deus sit simplicissimus, adeoque & immutabilis. Hinc enim sequitur, quod nulla successio, aut vicissitudo, in illo locum inveniat. Vox *aeternitas* interdum equidem pro duratione diuturna fimitur, ut *Genes. XVII, 13. & Kobel. I, 3.* interdum etiam durationem denotat, quae initium equidem habet, sed sine destituitur, ut cum beatorum vita *aeterna* dicitur: hic autem eiusmodi per eam intelligi durationem, quae initio pariter ac sine destituitur, omnisque mutationis ac vicissitudinis expers est, res ipsa docet.

* Duo itaque ad aeternitatem, prouti Deo tribuitur, requiruntur: alterum, quod nec initium nec finem habeat, immo, habere nequeat; alterum, quod omnis successione, hinc & mutationis & vicissitudinis sit expers. Vtrumque indicare voluit, & paucis complexus est *SEVERINVS BOETHIVS*, quando aeternitatem definiuit, quod sit *interminabilis vitae tota simul & perfecta possessio; consolat. philos. lib. 5. prof. 6.* Interim non desunt, qui existimant, si aeterna Dei ita concipiatur duratio, ut eius summae perfectioni nihil inde decedat, aut accedat, nihil obitare, quo minus successio quaedam in ea admittatur, sine qua nulla duratio intelligi queat. Legenda, quae hanc in rem dixerit *CLERICVS, in ontologia, cap. 5. §. 4. seq. pag. 353. seq.* qui & scholasticos doctores sententiam eam, quae nullam in Dei aeternitate suc-

cessionem admittit, a Platonis accepisse, contendit. Certe, Platonicos ita de Deo, eiusque aeternitate philosophatos, ut nullam in eo successionem aut vicissitudinem admitterent, ipsius *PLATONIS, PROCLI*, atque *PLOTINI* testimoniis comprobat *PETAVIVS, dogmat. theol. tom. I. l. 3. c. 4. p. 138. seq.* Sapientiores itaque hi fuerunt, quam plurimi ex Socini & Arminii discipulis, qui successionem quandam in duratione Dei admittere non dubitant. Eximendus tamen quodammodo ex horum numero est *LIMBORCHIVS*, quippe qui libere fateatur, siue successionem in aeternitate statuamus, siue eam remoueamus, utrimque varias & fere inexplicabiles occurrere difficultates. Si enim, ut idem auctor porro recte obseruat, successionem admittamus, vix euitari potest, quin primum aliquod in aeternitate momentum agnoscere cogamur; quod eius notioni directe aduersatur. Cur autem in successionem, si in aeternitate locum inueniat, ad primum tandem aliquod momentum deueniendum sit, idem luculenter demonstrat. Hinc verum etiam rationes, quae obstant, quo minus aeternitatem sine omni successione concipere queamus, enarraffet, tandem concludit: *modum durationis aeternae, temere & imperiose non esse definiendum. Sufficiat, ita porro pergit, credere, Deum esse aeternum, illiusque durationis nec principium esse, nec finem. Vtrum illa duratio sit fixa, an successiva, quia scriptura non definit, nec nos definiamus; theol. christ. l. 2. c. 5. §. 3. seq.* Verum, ut recte omnino se habent, quae contra successionem,

nem, in aeternitate non admittendam disputat; ita, quae pro eadem in medium adfert, eo tandem redeunt, rationem nostram durationem sine omni successione capere non posse. Praestat itaque, agnita rationis nostrae imbecillitate, omnem ab aeternitate Dei removere successione, quam ea admissa, simul aliquid, quod e diametro cum summa Numinis perfectione pugnat, admittere. Omnem autem dum ab aeternitate Dei remouemus successione, id de duratione Dei, in se spectata, intelligimus. Intuitu enim rerum creaturarum si consideretur, nihil obstat, quo minus per voces, successione quondam denotantes, describatur; vt, cum *apoc. I, 4, 8. XI, 17. XVI, 5.* dicitur: *qui est, qui erat, qui futurus est*, h. e. aeternus. De ipsa porro essentia diuina pariter ac *actibus*, quos vocant, *immanentibus*, quod diximus, intelligendum est. Actiones enim externae, vt creatio mundi, quin incipere ac desinere possint, adeoque successione quondam admittant, nullum prorsus est dubium; conf. b. 10. GERHARDVS, *exegef. loc. 2. §. 147.* Aeternitatem vero illam Dei non tantum ratio euidenter docet, sed & scriptura *locis iam citatis* confirmat. Et *psalmo* quidem *CII, 28.* in oppositione ad caelum & terram, quorum, quantumuis magna est duratio, vt eis itidem aeternitas tribuatur, *Kohel. I, 4.* quia tamen tandem peritura sunt, aeternus dicitur: *Tu idem ipse es, & anni tui non deficient.* Dilerte ita vocatur, *Rom. XVI, 26.* itemque *βασιλεὺς τῶν αἰώνων, rex saeculorum, 1. Tim. I, 17.* hoc est, qui saeculorum omnium interuallo capi, aut

circumscribi nequit; *Deus sempiternus, qui neque deficiet, neque laborabit, Efs. XL, 28.*

* Summa Numinis namque perfectio omnem circumscriptionem, etiam ratione durationis, ita excludit, vt plane *ἀδύνατος* sit, cum simul esse Deum, & tamen posse habere initium & finem. Solent ideo doctores scholastici discrimen constituere inter *esse aeternum* & *esse ab aeterno*; illud soli Deo conuenire, hoc autem etiam de rebus creatis dici posse; cum nihil obstat, quo minus Deus ab aeterno aliquid, quod in perpetuum conseruandum sit, creauerit. Sed, vt illud quidem, quod de Deo dicunt, recte se habet, ita, quod de rebus creatis quae ab aeterno esse potuerint, adferunt, manifestam inuoluit contradictionem. Si enim aliquid a Deo creatum est, initium habuit, adeoque ab aeterno esse non potuit. Non alium vero in finem ista commenti sunt, quam vt impium Aristotelis, de mundi aeternitate, dogma palliare aliqua ratione possent. Rectius potius alii, ex eo, quod solus Deus aeternus sit, & praeter eum nihil aeternum esse possit, concludunt, materiam quoque, ex qua cuncta facta sunt, non fuisse aeternam. Neque ita modo hoc intelligendum, quod initium habere potuerit, sed & quod initium habuerit. Etenim, si initium non haberet, sequeretur, quod a Deo non esset creatum, adeoque aliud quid praeter Deum, idque ab eo independens, semper existisset, quod plane est absolum. Conferenda, quae dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, ad cap. 6. §. 2. p. 464. seq.*

§. XLIII. Quodsi attributa ista, atque perfectiones Dei haecenus enumeratas, iunctim sumamus, resultat inde summa Dei *beatitudo*, seu perfecta omnium bonorum adfluentia, eaque perpetua, & omnium malorum carentia, cum iucundissimo sui ipsius sensu. * Idque & summae eius, quam ratio quoque agnoscit, perfectioni est conueniens, & scriptura dilerte confirmat, dum eum *beatum* vocat; ** *1. Tim. I, 11, VI, 15.* Resultat hinc etiam summa eius *gloria* & maiestas, quae eum rebus crea-

tis, iis maxime, quae ratione praeditae sunt, summe venerabilem reddunt; *** vnde & ὁ Θεὸς τῆς δόξης, *Deus gloriae*, dicitur, *actor. VII, 2. conf. Matth. VI, 13. Ef. VI, 3.* Quod cum generatim de omnibus attributis diuinis intelligendum sit, speciatim tamen in amore eius, ceterisque virtutibus, seu attributis moralibus, illa elucescit. * *Exod. XXXIV, 6. 2. Cor. III, 18.*

* Eandem beatitudinis notionem etiam philosophi tradunt, quando, praecedente TULLIO, eam, *secretis malis omnibus, cumulatam bonorum complexionem*, vocant. Quae modo, vt decet, longe eminentissimo intelligenda sunt, quando de Deo sermo est. Conuenit equidem quodammodo beatitudo Dei cum summa eius perfectione, quippe quae itidem omnium attributorum diuinorum complexum denotat, vt supra ad §. 14. huius capitis obseruauimus; sed discrimen in eo intercedit, quod in beatitudine Dei iucundissimus etiam ille sensus, qui ex ista tot bonorum perpetua possessione oritur, simul in censum veniat. Cum ista autem Numinis summa beatitudine neutiquam prouida illa rerum omnium cura, quae ex bonitate & sapientia eius fluit, pugnat; vt EPICVRVS censuit. Hic enim, vt recte docuit, Deum non posse non esse longe beatissimum, ita perperam ex eo conclusit, nulla eum rerum huius mundi cura tangi; eo quod negotia, & curae, & adfectus varii, qui ex rerum administratione oriuntur, cum vera beatitudine consistere nequeant: οὐ γὰρ συμφωνοῦσι πραγμάτων καὶ Φροντίδαι, καὶ δόξα, καὶ χάριτες μακροθύμης, ἀδελφότητος, καὶ φιλίας καὶ προσδοκίαι τῶν πλησίων ταῦτα γίνονται. Neque enim beatitati conueniunt negotia, & curae, & irae, & gratiae, sed ob infirmitatem, ac timorem & indigentiam proximorum, ista fiunt. Ita ex mente EPICURI pronuntiat DIOGENES LAERTIUS, lib. 10. sect. 77. Proflus utique inepte. Etsi enim ab hominibus rerum quaedam administratio sine labore, & subinde quadam animi perturbatione

non suscipiatur, non tamen inde sequitur, de Deo idem dici posse, quippe a cuius voluntate omnia pendent, quiae cuncta, quae vult, solo nutu, sine ulla molestia, aut animi perturbatione, efficere potest. Fallitur autem etiam in eo Epicurus, quod in otio, aut ignauia quadam summam felicitatem quaerat; quod recte ei exprobrat SENECA de beneficiis, l. 4. c. 4.

** Eodem etiam pertinet, quod nullius rei extra se indigere dicitur, *actor. XVII, 25.*

*** Ad hanc ergo gloriam, seu maiestatem Numinis, si accedat relatio ad homines, vt intelligant, se in eo summam beatitudinem inuenire, ab eo solo etiam omnia, quae se beatos reddere queant, impetrare posse, oritur inde *religio*, seu inclinatio, ad Deum colendum, summaque veneratione prosequendum. Cumque Deum hoc velle facile intelligant, se ad hoc etiam obligatos esse, recte inde concludunt; qua de re & supra dictum ad l. 1. c. 1. §. 1.

* Atque hincce amor Dei summus, cum reliquis virtutibus, quas ex eo fluere, ad §. 34. obseruauimus, cum in filio Dei, seruatore nostro, vel maxime elucescat, nihil obstat, quo minus speciatim hoc intuitu eum ἀπύμωμον τῆς δόξης πατέρας, *Ebr. I, 3.* dici, existimemus. Facile etiam intelligitur, aliter in regno naturae, aliter in regno gratiae, gloriam diuinam manifestari. In regno naturae, per opera creationis, ex quibus summa Numinis potentia, sapientia, benignitas mortalibus innotescit. Eo modo gloria Dei celebratur, *Iob. XXXVII, XXXVIII, XXXIX.* In regno autem gratiae ea manifestatur per hominum redemptionem,

tionem, eorundemque conuersionem, illuminationem, iustificationem, sanctificationem; quippe in quibus summa Dei benignitas, misericordia, *φιλανθρωπία*, sapientia, & iustitia conspicitur. Huc respiciebant seraphim canentes: *cuius gloria plena est omnis terra; Ezech. VI, 3.* item angeli, tem-

pore natiuitatis Christi: *δόξα in ὑψίστοις Θεῷ, Luc. II, 14.* De eadem gloria & quae iam allegauimus loca, *Exod. XXXIV, 6.* & *2. Cor. III, 18.* loquuntur. Immo, hinc intelligitur, cur spiritus sanctus *τὸ πνεῦμα δόξης, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, gloriae & Dei spiritus* dicatur, *1. Petr. IV, 14.*

§. XLIV. Quae de Deo, attributisque diuinis disseruimus, ita comparata sunt, vt & ratio ea doceat, & sacra scriptura luculentius exponat atque confirmet. Haec autem, aliquid adhuc addit, quod rationi ignotum prorsus atque occultum est, * ens illud perfectissimum, quod Deum vocamus, esse patrem, filium atque spiritum sanctum, eumque adeo, qui non adorat Deum, vt patrem, filium, atque spiritum sanctum, non verum, sed falsum adorare Deum, *Ioan. V, 23. 1. Ioan. II, 23. 1. Cor. XII, 3.*

* Fuerunt tamen, qui, ex sola ratione, tres esse in diuinitate *ὑποστάσεις*, demonstrari posse, existimarunt; argumentum praecipue a mente humana desumptum; in qua, cum praeter ipsam essentiam duae sint facultates, intellectus & voluntas, quae modo longe eminentiori Deo conueniant, concludunt inde, ex mentis nostrae consideratione cognosci posse, in Dei quoque essentia vna tres esse *ὑποστάσεις*. BARTH. KECKERMANNVM, hunc in modum rationes subducentem, passim refellunt nostrates. Eadem tamen haud obscure vestigia premunt MORNÆVS, de veritate christ. religion. c. 5. RAYM. DE SABYNDE, theol. nat. cap. 46. & ex scholasticorum ordine, RICH. A VICTORIA, lib. 1. de trinit. cap. 4. ipseque doctor subtilis, subtilior omnino hac in re, quam decebat, RO. DVN SCOTVS, 1. sent. dist. II, IX, X. Immo, ex veteris ecclesiae doctoribus IO. DAMASCENVS, dum eisdem argumentum a natura intellectus petitum, lib. 1. de orthodoxa fide, c. 6. & 7. adhibuit, exemplum reliquis, quod imitarentur, praeiuit. Verum, si vel maxime concederemus, imaginem quandam trinitatis ex ista mentis humanae consideratione peti posse, quo sensu capienda sunt, quae a v-

GUSTINVS, lib. 14. de trinit. c. 8. alique, hac de re disserunt, quos ideo minus recte in illorum retuleris numerum, qui mysterium trinitatis ex sola ratione, aut innoscere, aut probari posse, contendunt; non tamen video, quo iure inde concludatur, in essentia diuina eodem modo se rem habere, ac in mente humana. Multo minus adhuc fas erit, ab humanis ad diuina ita argumentari, vt ex facultatibus mentis, statim *ὑποστάσεις* seu personas faciamus. Esto, sint in Deo eminentiori modo, quae in mente nostra deprehendimus, num inde sequitur, ergo in Deo sunt certae personae seu hypostases? Immo, cum sola ratio non aliter cogitare queat, quam, ipsam essentiam multiplicari, vbi personarum pluralitas datur, quouis modo hoc declinabit, tantum abest, vt in eo perfectionem & praestantiam Numinis agnoscat. Accedit, quod minus recte imaginem trinitatis in mente humana quacras, si tria ista, mentem ipsam, intellectum, & voluntatem, huc aduoces. Mens enim ipsa, seu essentia mentis, non magis pro peculiari facultate haberi potest, quam ipsa essentia diuina pro persona: adeoque, si argumentatio ista procederet, duas saltem in essentia di-

vina esse personas, sequeretur, aut, si essentia peculiarem personam constituat, omnino quatuor; cum nulla ratio sit, cur non minus a patre, quam filio & spiritu sancto, eum in modum essentia diuina sit distinguenda. Id vero haud dubio perpexerunt, qui, ut trinitatis quamdam imaginem in mente humana inuenirent, tres illi tribuerunt facultates, *memoriam, intelligentiam, & amorem*. Ita AVGVSTINVS, *lib. 14. de trinit. c. 8.* Pari ratione & POIRET, tres mentis facultates, sed paullo aliter, ita tuit, potentiam immensam lumen recipiendi, desiderium immensum, & adquiescentiam immensam; *de eruditione solida, superficialia, & falsa, lib. 1. part. 1. §. 4. p. 9.* Qua quidem ratione felicius, quam alii, hinc se expediret, si modo omnibus ternarium huncce facultatum mentis numerum persuadere, aut rationes praegnantas adferre posset, cur pro voluntate duas facultates, desiderium atque adquiescentiam, quae tamen in voluntate continentur, menti humanae assignaret. Paulo aliter etiam incedit, in *cogitationibus rationalibus de Deo, anima, & malo, lib. 3. c. 8. p. 317. seq.* ubi ex instituto, & methodo quidem, ut putat, geometrica, trinitatem personarum ex ratione demonstrare conatur. Primo namque, quando naturam Dei, sine intuitu rerum creaturarum considerat, tria in ea se inuenire sibi videtur: *esse primum; esse primi repraesentationem, imaginem, ideam, quae ipsum esse est; esse primi in eius sui imagine gaudium & adquiescentiam*. Deinde & in operibus diuinis, maxime in anima humana, notas & imagines naturales, a Deo iis impressas, existere contendit; ex quibus idem demonstrari queat. Tria nimirum in anima hominis deprehendi: I) *cogitationem, vitam, siue mentem ipsam;* II) *eius similitudinem, ideam, imaginem, veritatem, intimam productionem, & veluti si-
fium internum;* III) *denique, adquiescentiam, laetitiam &c.* Arque hinc iterum

diuinae trinitatis relucere imaginem existimat; *l. c. p. 330.* Quemadmodum vero ex isto auctorum, imaginem trinitatis non eodem modo in anima hominis quaerentium, dissensu haud obscure liquet, quam incerta & lubrica sint, quae hac de re dicunt; ita semper eodem res redit, an ex hominum mente, eiusque facultatibus, argumentum capere liceat, quo probetur, rem eodem modo se habere in Deo, ita quidem, ut facultates in personas etiam mutentur. Dixisse equidem aliquid sibi videtur Poiretus, quando ceu-cunctum adsumit, in homine imaginem Dei elucescere, & talem quidem, quae ipsam naturam Dei exhibeat. Praeterea, quam vero, quod ratio nihil omnino de imagine Dei, ad quam homo conditus sit, certo cognoscat; ea, quae scriptura hac de re docet, ostendunt, per eam virtutes diuinas, sapientiam, iustitiam, sanctitatem intelligi, non autem ipsam naturam Dei, prout vnus est in essentia, trinus in personis. Praeterea, si istam Dei naturam in se consideramus, varias equidem in ea relationes excogitare omnibus proum est: istae vero, quod ad numerum ternarium restringendae sint, nulla ratione probari potest, multo autem adhuc minus, quod pro personis sint habendae. Quinimmo, si paullo adcuratius expendantur, quae auctores, qui ex ratione cuncta hic probare volunt, hac de re philosophantur, facile deprehendemus, ea ita comparata esse, ut virtutes saltem, aut modos, vel facultates, non autem personas in diuina essentia statuatur. Multa equidem ipsemet POIRETVS de voce *persona* disputat, eamque in ea, quam ipse illi tribuit, notione, admitti posse contendit; sed tamen simul concedit, posse etiam dici, in Deo esse tres *relationes, habitus, respectus, qualitates, potentias, facultates &c.* Quae ab errore isto, quem in Sabellio verus ecclesia damnauit, non procul sunt remota: qua de re in sequentibus plura. Rectius itaque sapiunt,

piunt, qui, agnita rationis humanae imbecillitate, hancce, de personarum in vna essentia diuina trinitate, doctrinam inter mysteria referunt, quae caro & sanguis, hoc est, ratio, non reuelat, sed tantum pater, qui est in caelis, Matth. XVI, 17. & ipse filius, Matth. XI, 27. quiae agnoscunt, & hic locum habere illud apostoli: nemo scit, quae in Deo sunt, nisi spiritus Dei, 1. Cor. II, 11. Quando autem hancce doctrinam pro mysterio habemus, adeoque hoc ipso factemur, eam supra rationem esse, inde non sequitur, eam contra rationem esse. Hoc quidem trinitatis hostes, Sociniani cum primis, adserunt, quorum vestigiis & BAE-
LIVS insitit, quando abbatem quemdam septicum introducit, ex hocce mysterio

euidentiissima rationis principia impugnantem, quamuis reuera id agat, vt rationis principia euidentiissima, cum primis illud: ea, quae sunt idem vni tertio, sunt idem inter se, doctrinae huic repugnare ostendat; diction. hislorico - crit. tom. III. voc. Pyrrhon, not. II, p. 2431. Verum, si modo principia ista rationis recte intelliguntur, nec vltra, quam par est, extendantur, nulla hic datur pugna; quod iam saepius, & quidem luculentissime, nostrates demonstrarunt. Sic verum quidem est: ea, quae sunt idem vni tertio, sunt idem inter se, sed intuitu istius tertii, ad quod se referunt. Atque ita nihil inde, quod dogmati de trinitate personarum in vna essentia diuina repugnet, concludi potest.

§. XLV. Cumque mysterium hocce ad fundamentum religionis reuelatae spectet, sine quo & foedus gratiae, per quod tantum hominibus post lapsum via ad salutem patet, sibi non constat: * in veteri quoque testamento id minime ignotum fuisse, vt credamus, par est: quod & dicta varia scripturae sacrae, formulaeque loquendi, in libris veteris testamenti frequenter occurrentes, aliaque argumenta, luculenter testantur. **

* Cum vna, eademque sit ratio perueniendi ad salutem in veteri pariter ac nouo testamento, act. XV, 11. & quidem tantum per meritum Christi, act. IV, 12. veteris quoque testamenti fidelibus non minus, quam noui, ea cognita fuisse oportet, quae ad salutem eo modo impetrandam sunt necessaria, seu ad fundamentum fidei pertinent. Huc autem cum citra controversiam referenda sit notitia seruatoris, seu sponforis Θεου & σωτηρος, hanc vero nemo sibi tribuere queat, nisi de trinitate personarum in vna essentia diuina illi aliquid innotuerit, sequitur, fideles veteris testamenti non omni mysterii huius notitia fuisse destitutos. Repetenda, quae de dogmatibus, ad fundamentum fidei pertinentibus, disputauimus, ad lib. I. cap. I. §. 30, & 31. De vocibus, seu terminis, nobis nunc sermo non est, sed de re ipsa: quae veteris testa-

menti fidelibus ignota esse non potuit, nisi plane aliam rationem perueniendi ad salutem illis tribuere velimus.

** Non vno argumentorum genere probari potest, personarum trinitatem in sacri codicis libris, ad verus testamentum spectantibus, insinuari. Vt vero ordine procedamus, primo quidem generatim pluralitatem personarum, deinde speciatim trinitatem, in iis haud obscure deprehendi ostendemus. Et ad pluralitatem quidem quod attinet, nomina ipsa, in multitudinis numero de Deo adhibita, formulaeque loquendi, eundem numerum significantes, eam aperte demonstrant. Inter nomina eminet vox *עֲלֵהֶם*, quam non terminatione saltem, sed ipsa significatione pluralis numeri esse, supra iam ad §. 3. huius capituli euicimus luculenter, quae adeo hic repetere, superuacaneum foret.

De voce אֱלֹהִים & אֱלֹהִים ibidem dictum. Eo minus autem hac de re dubitandum, quod haud raro etiam nomina adiectiua in multitudinis numero cum voce אֱלֹהִים iungantur. Sic אֱלֹהִים אֱלֹהִים *elohim viuentes* memorantur, *Deut. V, 23. 1. Sam. XVII, 26, 36. 1er. X, 10, XXIII, 36. אֱלֹהִים אֱלֹהִים sancti, 1os. XXIV, 19.* Eoque & pertinet, quod *Dan. VII, 25, 27.* sancti dicantur קִיְּיִם עֲלִיְיִם *sancti altissimorum* i. e. altissimi. Loquendi insuper formulae, seu, quando cum voce אֱלֹהִים verba pluralis numeri coniunguntur, idem quam euidentissime comprobant. Sic Abrahamus dicit: הֲרָעוּ אֹהֵי אֲבִירִי, *errare me fecerunt elohim de domo patris mei, Gen. XX, 13.* De adpartitione Iacobo facta verba faciens Moyses, *aedificauit*, inquit, *Iacob ibi altare, & vocauit locum El Bethel, quia ibi אֱלֹהִים נָלִו אֲבִירִי adparuerunt ipsi elohim; Gen. XXXIV, 7.* Pari ratione & Dauid, de redemptione populi Israelitici sermonem instituens; *propter quem* (populum Israel) אֱלֹהִים הִלְכִי *ierunt elohim, ad redimendum sibi, 2. Sam. VII, 23.* Immo & subinde Deus de se ipso in plurali numero loquitur, ita quidem, vt, quin personarum quaedam innuat pluralitas, nulla ratione dubitari liceat. Illustis cumprimis, dignissimisque, qui hic commemorantur, locus est *Gen. I, 29.* vbi Moyses refert: *Et dixit elohim, בָּרָא אֱדָם, faciamus hominem ad imaginem nostram, ad similitudinem nostram.* Triplex enim hic occurrit pluralis numerus, vnus in verbo, & bini in pronomine adfixo. Quod profecto aliter intelligi nequit, quam, inter ipsas sacrae trinitatis personas quamdam de creando homine institutam fuisse consultationem. Mirificeque id inde porro confirmatur, quo & alibi in sacris litteris plures, qui nos fecerint, seu creauerint, designantur: *non dicit, vbi est עֲשֵׂי factores mei, 1ob. XXXV, 10.* item; *laetetur Israel בְּעֲשֵׂי in factoribus suis, psalm. CXLIX, 2.* porro:

עֲשֵׂי *factores tui maritus tuus, dominus Zebaoth nomen eius est, Es. LIV, 5.* rursus: *memento בְּרֵאךְ creatorum tuorum, Kobel. XII, 1.* In omnem equidem hic se partem vertunt, qui se hocce telo premi sectantur, Iudaei pariter, ac Socini adiectae: quorum diuersas interpretationes ita refert RICH. SIMON, vt haud obscure illorum reliquis praeferat, qui Deum hoc loco, vt & alibi, in scriptura sacra, more principum ac magistratum, in multitudinis numero de se loqui, contendunt; *bisfl. crit. vet. testam. l. 3. c. 3. p. 367.* Idem & obseruat, iam THEODORETI acuo fuisse, qui hanc interpretationem sequerentur, quae & hodie plerisque Iudaeorum, vt & quibusdam christianorum, sese probet. Et recte quidem docet, iam THEODORETI actate existisse, qui haec verba ita caperent: quippe quos etiam THEODORETVS solide refutauit. Non sine ratione enim animaduertit, si Deus propter auctoritatem aut maiestatem de se in plurali numero loqueretur, necesse esse, eum ita loqui vel semper, vel vtplurimum, praefertim, cum legem daret in monte Sinai; *quae fl. 19. in genes. tom. I. oper. p. m. 15.* Nec ex aliarum linguarum, in quibus interdum simile quid deprehenditur, consuetudine probari potest, in ebraea etiam idem obtinere. Posse enim in quibusdam linguis loquendi formulas adherere, a quibus aliae prorsus abhorreant, notissimum est. Nec vllò idoneo exemplo euinci potest, apud Ebraeos aliquem de se solo in multitudinis numero loqui. In locis enim, quae vulgo proferri solent, *1. reg. XII, 9. & XXII, 3.* consilarii & serui regum includuntur. Immo, cum variae essent in sacro codice consultationes, colloquia, rescripta, mandata Dei, regum, atque principum, Ebraeorum, Chaldaeorum, Persarum, in quibus eiusmodi quid deprehendere non licet, recte inde concluditur, istam loquendi rationem, qua quis honoris causa de se in plurali numero loquitur,

loquitur, a genio atque indole linguae ebraeae prius abhorrere. Vnde & ex ipsis Ebraicis R. ABEN ESRA, cum intellexeret, ex lingua ebraea se probare non posse, honoris causa in multitudinis numero aliquem de se loqui, ad arabicam se recepit. Quo ipso, licet nihil plane euincat, reliquis tamen se cautiorem esse demonstrauit, vt recte iudicat B. SEB. SCHMIDTUS, in fascic. disput. theologico-philol. disp. I. p. 28. Nec vnicum saltem in scriptura sacra hocce exstat exemplum, quo Deus de se in plurali numero loquutus est. Non minus enim illustre illud est, quod Gen. III, 22. legitur: *Ecce! Adam factus est sicut vnus* אדם אחד *ex nobis*. Hisce quippe verbis pluralitatem personarum innui, ne ipsi quidem illi, quibuscum hic nobis res est, negare audent. Hinc eo tandem se recipiunt, vt Deum sui pariter ac angelorum respectu ita loqui contendant. Atque hisce etiam CLERICVS, in not. ad b. l. suffragatur: qui & cum videat, referre se haec verba ad *vers. 5.* vbi serpens seductor ad primos parentes dicit, *& eritis sicut* אלהים *elohim*, ibi itidem vocem hancce de angelis explicare non dubitat. Verum si seductor ille antiquus nihil aliud, quam cognitionem, aut sapientiam angelicam primis parentibus proposuisset, nihil adeo eximii promississet, nec tam facile sine suo, qui erat, ingentis cuiusdam boni pollicitatione homines in fumum miseriam coniicere, potius esset. Et licet angelica cognitio ac sapientia, intuitu hominum possit lapsum, eximia ceneri queat, non tamen eodem loco haberi poterat, intuitu hominum ante lapsum, & ad Dei imaginem conditorum. Quare locus ille, ad quem prouocat, 2. Sam. XIV, 14. & 20. parum huc facit. Quin immo, cum ille *versum 22. ex vers. 5.* explicare velit, nobis rem inuertere liceat. Cumque Deo plane indignum sit, angelos in maiestatis suae consortium arcessere, & de iis, ac si vnus ordinis essent,

ita loqui: *vnus ex nobis*; recte inde colligimus, nec *vers. 5.* per אלהים angelos, sed vnicum illum, verumque atque supremum Deum intelligi. Sed hoc *ut in παρὰ*. Vt reliqua vnicum complectamur fasce, Gen. XI, 7. haec exstant verba: *Dixit lebonah, agite* נבחרה ונבחרה, *descendantus & confundamus ibi labia eorum*. Is ipse, qui est Iehoua, in plurali numero ita de se loquitur. Sic & *Ex. VI, 8.* Idem verus atque summus Deus dicit: *quem mittam, & quis ibit* לך *nobis*. Itemque *Ex. XLI, 21. seq.* ita pronuntiat: *Accidant, & nuntient* לך *nobis, quaecumque ventura sunt, adnuntiate, & ponemus cor nostrum, & nuntiet* ונבחרה *& sciemus nouissima eorum*, haec, quae ventura sunt, *הנבחרה* *facite nos audire* &c. Mitto reliqua, quae eiusdem generis sunt, & ab aliis addi solent.

Confirmari vero nostra inde sententia potest, quod subinde Deus a Deo, dominus a domino distinguatur, itemque Deus & Deus, dominus & dominus, ceu distinctae personae introducantur. Huc cum primis illud, quod *Genes. XIX, 24.* dicitur, pertinet: *pluit* יורה *dominus* מן *יהיה* *a domino*. Diserte namque hic *יהיה* pluens, distinguitur a *יהיה*, a quo pluit. Quod non aliter intelligi potest, quam *יהיה*, qui descendere pluuiam fecit, fuisse vnum ex angelis, qui Abrahamo adparuerunt, angelum scilicet illum increatum, seu ipsum Dei filium, cui iudicandi homines facultatem a Deo commissam, suo loco docebimus; eum vero, a quo pluuiam descendere fecit, fuisse itidem *יהיה* patrem scilicet. Qui enim sensum verborum istorum esse volunt: *pluit a seipso dominus*; aut: *demisit pluuiam copiosissimam*, idoneas suae interpretationis rationes adferre nequeunt. Ecquid enim hoc sibi vult? dominum descendere fecisse pluuiam a se ipso. Vocem autem *יהיה* in tali constructione nihil aliud sibi velle, quam vt significationem intendar, nullo exemplo

plo comprobari potest. Eo minus autem de nostrae interpretationis veritate dubitandum, quod vnus ex angelis, qui Abrahamo adparuerunt, constanter *אמר* dicatur, *v. 13, 17, 20.* &c. taliaque ei opera tribuantur, quae non nisi vero Deo conveniunt. Isque, cum ceu legatus a mittente distinguatur, simulque ita se gerat, vt iudicium in Sodomitas & Gomorrhenses eum exercuisse haud obscurum sit, nullum plane est dubium, quin Moses eundem per dominum istum designare voluerit, qui a domino *pluisse* dicitur. Disserui hac de re copiosius in *hist. eccles. V. T. tom. I. ad per. I. sect. 3. §. 17. p. 377.* Similia & alibi passim occurrunt; vt, cum angelus Iehouah, qui Mosi in rubo ardente adparuit, a *Iehovah*, cuius angelus ille erat, distinguitur, *Exod. III, 2, 6.* item, cum Iehouah de Iehouah dicit, quod sit daturus gratiam populo in oculis Aegyptiorum, *Exod. XI, 3.* porro, cum angelus, in cuius medio est nomen Iehouah, distinguitur a Iehouah, *cap. XXIII, 20*, cum Iehouah ad Moisen dicit: *faciam transire omne bonum meum coram te, & vocabo in nomine Iehouah coram te; Exod. XXXIII, 11* Rursus: *descendit Iehouah in nube, & stetit ibi cum Moise, & vocavit in nomine Iehovah*, vel, *praedicavit de nomine Iehovah, c. XXXIV, 5;* & iterum: *transiit Iehovah ante eum, & clamavit: Dominus dominus, Deus misericors &c. v. 6;* vbi quidem Iehouah, qui praedicavit de nomine Iehouah, discrete distinguitur a Iehouah, de cuius nomine praedicavit. Eiusdem generis longe adhuc plura ex libris historicis etiam atque prophetis proferri possunt; at iuvabit potius, paucis adhuc ostendere, quo pacto non tantum voces, loquendique formulae, vt laetenus probauimus, personarum pluralitatem indicent, sed & res ipsa aperte satis in veteris testamenti libris tradatur. Id enimvero vel inde patet, quod plures omnino vt verus Deus describantur, ita

quidem, vt non tantum nomina, speciatim nomen *אמר*, quod soli vero Deo convenit, sed attributa quoque diuinā, pariter ac cultus religiosus, qui soli Deo debetur, illis tribuantur. Testimonia scripturae, quibus hoc probari queat, deinceps adferemus, cum trinitatem personarum, itemque filii pariter ac spiritus sancti diuinitatem demonstrabimus. Pertinent vero huc cumprimis & ea loca, in quibus angelus domini introducit, qui sit ipse dominus, vt *Exod. III, 2. seq. XXI, 20.* item, cum mittens & nulli sit mentio, qui vterque sit Deus, vt *Esf. XLVIII, 16. Zach. II, 8.* conf. & *Ierem. XXXIII, 6.*

Atque ita quidem cum luculenter, ni fallor, constet, pluralitatem personarum ex veteris testamenti libris probari posse, adeoque fidelibus, qui eo tempore vixerint, illam non fuisse ignotam; superest, vt ostendamus, ex iisdem veteris testamenti libris constare, non plures, nec pauciores personas esse, quam tres. Id enimvero haud obscure colligitur ex ipso opere creationis. Hoc enim, cum diuinam prorsus potentiam arguat, non possunt non diuinae quoque essentiae participes censeri, qui ad illud concurrunt. Res ipsa autem ex *Gen. I, 1. 2.* haud difficile colligitur, si simul conferatur *ps. XXXIII, 6*, vbi dicitur: *verbo domini caeli firmati sunt, & spiritus oris eius omnis exercitus eorum.* Per dominum enim Deum patrem intelligi, nemo forte abnuet. Per verbum autem non *πρωτογενὴς λόγος*, seu *επιστατὴν* hic significari, non dubitabit, qui secum cogitat, familiarem admodum fuisse Ebraeis istum loquendi modum, vt vel ex chaldaeo paraphrasae, iremque Ioanne euangelista *c. I, 1. 2.* constat. Hunc enim aliunde, quam ab Ebraeis, eum loquendi morem accepisse, ad omni specie veri prorsus abhorret. Accedit, quod idem verbum sub *sapientiae* nomine describatur, *proverb. VIII, 22. sq.* ea quidem ratione, vt *εὐεστὸς* discrete exhibeatur. Hinc & *v. 32. ποιητὴς* artifex

misi me &c. Ita rursus ille ipse Messias loquitur, qui se verum Deum esse v. 8. proficitur: *Ego dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam.* Per spiritum domini, spiritum sanctum significat, quo vinctus dicitur, hoc est, donis egregiis & praestantissimis, qua humanam naturam, instructus; *ps. XLV, 8.* Vngi autem, donisque eiusmodi diuinis instrui non potuit, nisi ab eo, qui itidem verus Deus esset; *conf. Luc. IV, 18.* Pari ratione ex *Ex. XLII, 2. sq. c. XI, 1.* similibusque locis idem comprobari posset, si omnia congerere animus esset. Vt autem in missione filii patris & spiritus sancti sit mentio, ita non minus in missione spiritus sancti, quando fidelibus noui testamenti promittitur, pater pariter ac filius commemoratur, *Zach. XII, 10. Ioc. III, 1.*

psal. LXVIII, 10, 29. Ef. XLIV, 3. &c. Haec vero omnia qui paulo adcuratius, ac mente praedicatorum opinionum experte, considerauerit, facile etiam intelliget, triam istam nominis in benedictione sollemnium, populo Israelitico impertienda, *Num. VI, 24. sq.* repetitionem mysterio non carere. Intelliget etiam, non sine ratione factum, ut in singulari ista diuinae maiestatis manifestatione, quae Esaiæ obigit, seraphim tribus vicibus illud: *sanctus, ingeminarent, Ef. VI, 3.* Immo, ad vltimum huncce quod attinet locum, eo minus haec de re dubitandum, quod gloria ista, cuius omnis terra plena esse dicitur, v. 3. ad gloriam Messiae spectet; & ea, quae *verf. 9.* dicuntur, *act. XXVIII, 25.* diuersi spiritui sancto tribuantur.

§. XLVI. Evidentius adhuc idem patet, ac demonstrari potest, ex noui testamenti libris, * iisque praecipue dictis, in quibus diserte patris, filii, & spiritus sancti, seu vnius & veri Dei, iniicitur mentio, ** vt *Matth. III, 16, 17. cap. XXVIII, 19. Ioan. XIV, 16. & 23. 1. Cor. XI, 3. seq. 2. Cor. XIII, 13. apoc. I, 4, 5. 1. Pet. I, 2, 3. 1. Ioan. V, 7.*

* Et si demonstratio trinitatis, quae ex V. Test. petitur, in se spectata, satis euident sit; ita quidem, vt recte hinc colligatur, mysterium hocce piis hominibus, qui ante Christum natum vixerunt, non fuisse ignotum; immo haud dubio, quae in veteris testamenti libris hac de re exstant, clariora adhuc illis fuisse, quam nobis, vt pote quibus loquendi rationes domesticae, & eo tempore vfitatae, non potuerint non notiores esse; negari tamen nequit, si argumenta ista inter se comparentur, euidentiora luculentioraque, saltem intuitu nostri esse, quae scriptores noui testamenti suppeditant. Atque haec etiam merito primo loco in aciem proferuntur, quando cum eiusmodi hostibus nobis dimicandum est, qui nouum testamentum admittunt. Cum Iudaeis autem si nobis res sit, iis vnice pugnandum armis, quae ex veteri testamento depromuntur, nisi consultius sit, vt nonnullis

videtur, certamen cum illis a veritate librorum noui testamenti exordiri. Atque pertinent haec ad methodum demonstrationis. Quod si autem ordinem diuinae patefactionis spectemus, a veteri testamento ad nouum, prouti nos facimus, progrediendum est.

** Primum argumentum suppeditat sollemnis illa adparitio ad Iordanem, *Matth. III, 16. 17. Marc. I, 10, 11. Luc. III, 22. Ioan. I, 32.* Ibi enim pater voce de caelo se vt Deum manifestauit; filius stans in Iordane, & a Ioanne baptizatus, voce patris filius Dei, & quidem *ὁ ἀγαπῶνς*, in quo omnis *Iudaea*, declaratur; spiritus autem sanctus in forma columbae super filium descendere visus est. Personarum distinctionem tria distincta nomina, patris, filii, spiritus sancti; tria distincta manifestationis symbola, vox caelitus demissa, filius stans in Iordane, columbae species, tres distincti actus, patris de

de caelo clamantis, filii in Iordane stantis & baptizati, spiritus sancti, in specie columbae descendentes, euidenter demonstrant. Non minus autem, quod filius & spiritus sanctus, aequae ac pater, verus Deus sit, indicatur. Filium enim non eo modo, quo angeli & homines, aut alia quaedam res creata, ob creationem scilicet, sed modo longe eminentiori, seu, ob aeternam generationem, ita vocari, vel inde intelligitur, quod *ὁ ἀγαπητός dilectus ille*, hoc est, ut Ioannes explicat, *ὁ μονογενὴς υἱογενitus*, c. I, 14. qui in sinu patris est, v. 18. vel, ut Paulus loquitur, *ὁ ἰδιος, proprius Dei filius*, Rom. VIII, 32. dicatur. Is autem non alius esse potest, quam qui ex essentia Dei est genitus, adeoque & ipse verus Deus. Hinc & omnis in eo *ἰσοότης* esse dicitur, eo quod per eum omnia sunt reconciliata, in caelo & in terra, Coloss. I, 20. per quem adeo solum salutem consequamur, *actor*, IV, 12. quod iridem solius Dei est; *Ef. XLV, 21, 22*. Sic &, dum spiritus sanctus super illum descendisse asseritur, & hunc verum esse Deum, haud obscure innuitur. Non alium enim ob finem in illum descendit, quam ut donis eximiis, qua humanam naturam in eum collatis, ad munus, quod suscepturus erat, eum veluti consecraret. Id vero iterum eius tantum esse, qui & ipse verus Deus est, nemo non intelligit; & supra iam observatum, cum ad *g. praec.* de loco *Ef. LXI, 1.* verba faceremus; conf. *psalm. XLV, 8*. Alterum argumentum baptismi formula, ab ipso servatore praescripta, nobis suppeditat. *Euntes*, inquit, *docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine patris, filii, & spiritus sancti*; Matth. XXVII, 19. Quando enim in nomine cuiusdam baptizari dicimur, idem hoc est, ac si dicatur, hoc mandato, iussu, auctoritate eius fieri debere; ita quidem, ut baptismus omnem vim suam & efficaciam, quae in regeneratione conspicitur, *Jo. III, 5.* ab eo accipiat. Id vero de alio, quam qui verus Deus est, dici nequit. Hic enim, ut

solus salutis nostrae auctor est, ita solus quoque media salutis instituire, atque praescribere potest; conf. *1. Cor. I, 3*. Et nisi omnes tres personae eodem hic habendae essent loco, quo pacto dici potuisset, non minus in nomine filii ac spiritus sancti, quam in nomine patris nos esse baptizandos? Distinctas tamen haec esse personas, vel ipsa nomen distincta repetitis quomus condocere potest. Non minus, quod tertio loco notamus, luculentum est testimonium, quod *Ioan. XII, 16.* exstat: *Ego rogabo patrem, & alium paraclatum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum, spiritum veritatis*. Qui enim hoc a Deo patre petiturus est, filius Dei est, in quem aequae ac in patrem credendum est, *1. 1.* quem, qui videt, patrem videt, *2. 9.* qui in patre, uti pater in ipso est, *v. 11.* in cuius nomine & pater spiritum mittit, *v. 26.* Spiritus autem, quem precibus suis se a patre impetraturum pollicetur, is ipse est, qui testari potest, omnia, quae pater habet, filii esse, c. *XVI, 14. 15.* Qui & spiritus veritatis est, quae in rebus ad salutem aeternam spectantibus, a solo Deo originem habet, quive & *paracletus alius* dicitur, dignus scilicet, qui in locum ipsius servatoris succedat, adeoque eiusdem cum eo naturae sit, & dignitatis. Sed & illud prorsus egregium est, quod *Ioan. XIV, 23.* servator pronuntiat: *Qui diligit me, & sermonem meum servabit, & pater meus diligit eum, & veniemus ad eum, & mansionem faciemus apud eum*. Soli nimirum Deo corda sua, seu templa, in quibus habitare queat, consecrare homines debent, *1. Cor. III, 17.* Cuius enim, quem solus Deus ab hominibus exigere potest, hoc significat. Ut vero de se pariter ac patre dilecte hoc servator profutur; *veniemus ad eum &c.* ita de spiritu sancto idem Paulus apostolus nos condocet: *an nescitis, corpus vestrum esse templum spiritus sancti?* *1. Cor. VI, 19.* Admodum etiam illustre est eiusdem apostoli testimonium, quod quinto loco proferimus, *1. Cor.*

XII, 3 sq. Diuerſa enim cum ibi comemoret dona, diuerſa miniſteria, diuerſas operationes, vnum tamen eſſe Deum, vnum dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vnum ſpiritum, diſerte docet. Ipſa haec donorum, miniſteriorum, ac operationum commemoratio, diſtinctionem pariter ac diuinitatem perſonarum non tam indicat, quam extra omnem controuerſiam ponit. Ab eonamque ſolo, qui verus Deus eſt, eiusmodi dona, miniſteria, operationes, proſiciſci poſſunt. Pertinet huc & precatio- nis illa formula, qua Paulus vtitur: *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti, caritas Dei, & comunicatio ſancti ſpiritus, ſit vobiſcum omnibus, 2. Cor. XIII, 13.* Vt enim ſolum Deum adorare, ita ab eo ſolo bona quaeuis pro nobis aut pro alijs petere, fas eſt; *Deut. VI, 13. Matth. IV, 10.* Dominum ergo noſtrum Ieſum Chriſtum pariter ac ſpiritum ſanctum, non minus ac patrem, apoſtolus pro vero Deo habet, dum ad omnes tres perſonas preces ſuas dirigit. Simul tamen, non in- nibus pariter ac beneficiorum diuerſitate, eos a ſe inuicem diſtinguit. Caritas nimirum Dei patris eſt, quippe qui ita homines dilexit, vt ſilium ſuum vnigenitum pro iis traderet, *Ioan. III, 16.* Gratia filii eſt, vt pote qui nos patri reconciliauit, vt gratia eius, atque fauore frui poſſimus: hinc *lex per Moſen tradita eſt*, inquit Ioannes, *gratia & veritas per Ieſum Chriſtum conſtitit, Io. I, 17.* Spiritus autem ſanctus dum homines illuminat, conuertit, regenerat, ad communione cum patre & filio eos perducit, a qua per peccata ſua erant remoti, *1. Io. I, 3.* Eiusdem plane generis eſt & Ioannis illa precandi formula: *Gratia vobis & pax ab eo, qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt, & a ſeptem ſpiritibus, qui in conſpectu throni eius ſunt, & a Ieſu Chriſto, apoc. I, 4.* Per ſeptem namque ſpiritus ſpiritum ſanctum intelligi, qui ob donorum, quae ab eo proſiciſcuntur, multitudinem ac varietatem ita dicitur, alibi docetur. A ſpiritu autem

ſancto, & Ieſu Chriſto, dum non minus, ac a patre gratiam & pacem expetit, quam ſeptem Asiae eccleſiis adprecatur, eosque adeo in religioſa inuocatione coniungit, ſe eos pro vero Deo habere, demouſtrat. So- lum enim Deum adorandum, & religioſo cultu proſequendum eſſe, autea iam obſeruauimus.

Addere his & illud Petri poſſemus: *Electi ſecundum praeciſentiam Dei patris, in ſanctificationem ſpiritus, in obedientiam & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti, 1. ep. I, 2.* Sed vitimo potius loco luculentiffimum illud Ioannis eſſatum proferimus: *Tres ſunt, qui teſtimonium dant in caelo, pater, verbum, & ſpiritus ſanctus, & hi tres vnum ſunt, 1. ep. V, 7.* Id vero tam euidentis eſt, vt veritatis hoſtibus nihil aliud relictum ſit, quam vt verba haec ab ipſo Ioanne proſecta negent, eaque ab aliena manu textui ſubdole inſerta, clamitent. Cum enim ERASMVS nouum teſtamentum graecum ad fidem codicum manuſcriptorum edidiſſet, in primis editionibus, quae anno 1516. & anno 1519. Baſileae lucem adſpexerunt, dictum hoc non comparuit, vt nec in alijs editionibus, quae eo tempore doctorum hominum cura proclibant. Cumque id ERASMO ab EDVARDO LEY, theologo Anglicano, & LOPEZIO STVNICA obiectum eſſet, ille ad codices manuſcriptos prouocauit, in quibus iſtud non reperiſſet. Ab eo itaque tempore cum haecce controuerſia originem cepiſſet, illi, qui trinitatis myſterium terre non poterant, FAVSTVS SOCINVS, IO. CRELLIUS, aliique, certatim in eam ſententiam ingreſſi ſunt, hocce dictum Ioannem non agnoſcere auctorem. Breuiſſima enim iſta commodiſſimaque, telum hocce declinandi, illis viſa eſt ratio. Hinc & qui inter neo-Arianos, eminent, CHRISTOPHORVS SANDIUS, omnem mouet lapidem, vt eamdem ſententiam confirmet; in *adpendice interpretatione paradox. quatuor euangelior. p. 376. f.* Idem & RICH. SIMON facit, omnes ingenii neruos

neruos intendens, vt locum huncce ex scriptura sacra eliminet, etiam hac in re, vti alias, 10. MORINI vestigia premens, in *hisl. crit. text. N. T. l. c. 18.* alibique. Nec sanè his auctoribus desunt, quae obdant sententiae suae, quibusue incautis ac imperitis fucum faciant. Primo namque in codicibus manuscriptis graecis, saltem praestantissimis, & optimae notae, locum huncce non inueniri, contendunt; quem in finem & codices quosdam, antiquitatis nota celebres, vt Alexandrinum in Anglia, codicem bibliothecae Colbertinae, item, qui est in bibliotheca abbatiae S. Germani, aliosque passim enumerare solent. Non minus & versiones quasdam, praesertim orientales, syriacam, arabicam, aethiopicam, vrgent, in quibus dictum hocce itidem non compareat. Hisce porro addunt, quod apud veteris ecclesiae doctores, eos etiam, qui tam strenue contra Arianos, aliosque trinitatis hostes pugnarunt, nulla eius fiat mentio. Eos vero tam luculentum testimonium, quo vel maxime, & vnico quidem velut iclu, secus sentientium copias prosternere, causamque suam validissime euincere potuissent, praetermissuros fuisse, si in codicibus, quibus vsi sunt, exstiteret, ab omni prorsus veri abhorrere specie, existimant. Et SIMONI quidem si credimus, dictum hocce ante Facundum & Fulgentium in patrum scriptis non comparere; *differt. de codicibus manuscriptis, p. 80.* SOCINO autem, atque ERASMO si habenda fides, ante Hieronymum vix vllus inuentus fuit, qui ad illud prouocauit. SANDII autem si stare velimus auctoritate, saltem ex patribus ante-Nicaenis, nemo vnquam hoc allegauit, excepto solo Cypriano, in *append. interpretationum paradox. p. 381.* Nec illud praetermittendum censent, quod concilii Nicaeni patres, dum contra Arium ex instituto disputant, huius tamen loci, qui illis egregie inferuire poruisse videtur, nullam faciant mentionem. Idemque de concilio Sardicensi ob-

seruant, in quo itidem Arii damnata est haeresis. Immo, quosdam ecclesiae patres, DIONYSIVM Alexandrinum, GREGORIVM Nazianzenum, CYRILLVM Alexandrinum, cum ex *c. 17.* primae huius Ioannis epistolae *v. 6. & 8.* adducant, adeoque & *v. 7.* videntur commemorare debuisse, magno tamen silentio eundem praeterire. Quod, vt non aliam ob causam contigisse censent, quam, quod in suis codicibus verum hunc non inuenirent, ita ob eandem factum contendunt, vt antiqui epistolae istius interpretes, cum, quae antecesserunt & sequuntur, explicarent, huius tamen dicti ne verbo quidem mentionem iniicerent. Nulla namque, inquit, probabilis ratio adferri potest, cur, cum reliqua ordine explicent, haecce tamen, de quibus sermo est, verba, non attingant.

Atque haec quidem, quae isti auctores hunc in modum differunt, ita comparata sunt, vt speciem quamdam sententiae, quam defendunt, conciliant, rem ipsam neutiquam conficiunt. Vt enim non desunt, quae responderi ad haecce argumenta possunt, ita grauioribus etiam rationibus pugnant, qui, dictum hocce Ioannem agnoscere auctorem, antumant. Primo namque negari nequit, in versione latina, quae hodie vulgata dicitur, istud semper exstiterisse. Id vero codices manuscripti optimi, praestantissimique testantur. Quod si in quibusdam desideratur, illi tam pauci sunt, tamque exiguae auctoritatis, vt cum iis, qui illud habent, comparati, nullo modo in censum veniant. Idque adeo manifestum est, vt nec ipse hoc abnuere audeat SIMON, *hisl. crit. vers. N. T. c. 9.* Idem vero vltierius demonstrari potest, si per omnia retro saecula a decimo quarto vsque ad Hieronymum adicendamus, praestantissimorumque, qui singulis saeculis vixerunt, & dictum hocce Ioannis adduxerunt, aut omnino explicarunt, adferamus testimonia. Saeculo namque decimo quarto NIC. DE LYRA, in

commentariis suis, quibus vniuersam scripturam sacram illustrauit, illud non tantum exhibuit, sed & explicauit. Idem saeculo decimo tertio fecit THOM. de A Q V I N O, in commentario in primam hancce Ioannis epistolam. Eodem saeculo anno 1215. celebratum sub Innocentio tertio fuit concilium Lateranense generale, in quo episcopi 412. & in his duo patriarchae, Constantinopolitanus & Hierosolymitanus, sed Latinus vterque, adfuerunt, Antiochenus autem & Alexandrinus legatos miserunt, qui vicibus suis fungerentur. In hocce concilio cum sententia Ioachimi abbas de trinitate personarum, ceu erronea, damneretur, inter reliqua argumenta, quibus ea impugnata est, etiam hocce testimonium Ioannis, de tribus testibus caelestibus, proferebatur. Idque cum nemine contradicente fieret, in omnibus codicibus, quibus tot episcopi, alique sacri ordinis viri eo tempore vsi sunt, illud existisse, recte inde colligimus. Saeculo duodecimo PETR. LOMBARDVS, qui vulgo *magister sententiarum* audit, ad hocce dictum prouocauit; quod & eodem saeculo RVPERTVS, abbas Tuitienfis, & circa finem saeculi vndecimi BERNHARDVS fecit. Saeculo decimo Sorbonna adcuratam manuscritorum sacri codicis lustrationem instituit, vnde *correctorum* illud *bibliae*, vt vocatur, enatum, quod hodie adhuc in Sorbonnae bibliotheca adseruatur, ipsique laudatur SIMON, *bibl. crit. version. N.T. c. 9.* In eo itaque correctorio cum dictum nostrum itidem extet, sequitur, praestantissimos, antiquissimosque, qui eo tempore exstiterunt, codices idem habuisse. Hosce enim ab iis, qui laborem huncce susceperunt, consultos fuisse, non est, quod dubitemus. Saeculo nono *glossa*, quae vocatur *ordinaria*, a WALAFRIDO STRABONE composita fuit: quae, quo maiorem olim auctoritatem obtinuit, eo certius argumentum suppeditat, in codicibus, quibus auctor iste vsus est, hocce essatum Ioannis lectum fuisse. Hinc

ad Carolum magnum, imperatorem, deducimur, cuius iussu saeculo octauo, anno 798. adcurata itidem manuscritorum codicum versionis latinae, quae vulgata dicitur, instituta fuit correctio. Cui operi, cum praestantissimi, qui eo tempore vixerunt, viri, quos inter Alcuinus principem locum tenuit, manum admoerint, equis dubiter, antiquissimos, optimaque notae eos adhibuisse codices? in quibus, cum hocce dictum inuenissent, id itidem retinuerunt. Immo, cum Alcuinus graecae linguae minime rudis fuerit, eum graecos quoque adhibuisse codices, dictumque hocce in iis inuenisse, non est quod dubitemus. Exstare autem illud in codice isto, tempore Caroli magni correcto, cuius etiam exemplum, ipsius Alcuini manu scriptum, Romae adseruatur, ipsemet fateatur SIMON, *bibl. crit. textus N.T. c. 18.* Circa medium saeculi octauo floruit ISIDORVS MERCATOR, qui *pseudo-decretales* Romanorum episcoporum orbi obtrusit, in quibus itidem hocce dictum occurrit; quod & de AMBROSII AVTHPERTI, qui eodem circiter tempore vixit, *commentario in apocalypsin*, viri docti obseruant. Atque hosce quidem auctores omnes, cum non infimae notae codices vsurpasse, prorsus credibile sit, quorum nonnulli ducentorum ad minimum, trecentorumue annorum fuerint, sine omni erroris periculo inde colligere licet, si non omnes, certe plerosque ac praecipuos codices versionis vulgatae, ad HIERONYMI aetatem vsque hocce dictum exhibere. Quare de re & eo minus dubitandum, quod in libris ritualibus atque lectionariis ecclesiae latinae, iam antiquissimis temporibus compareat. Quod documento est, ab vniuersa ecclesia occidentali iam tum illud pro genuino habitum, nec vllum temere alicubi repertum codicem, in quo non exstiterit. Immo, & in ecclesiae orientalis ritualibus idem legi, aliis dudum obseruatum est; vnde & in eiusdem ecclesiae codicibus graecis illud

illud existisse, nulla ratione dubitare licet. Vt vero ulterius adhuc ascendamus, ipse tandem nobis occurrit HIERONYMVS, cuius quod hac de re exstat testimonium, in *prologo, epistolis canonicis praenisso, tom. 1. oper. p. 1667.* edit. MARTIANÆ, rem omnem prorsus conficit. Ita vero illud se habet: *Sicut euangelistas dudum ad veritatis lineam correximus, ita has (epistolas canonicas) proprio ordini, Deo nos iuvante, reddidimus. Est enim prima earum, una Iacobi, Petri duar, Iohannis tres, & Iudae una. Quae, si, ut ab eis digestae sunt, ita quoque ab interpretibus fideliter in latinum eloquium verterentur, nec ambiguitatem legentibus facerent, nec sermonum sese varietas impugnet; illo praecipue loco, ubi de unitate trinitatis in prima Iohannis epistola positum legimus. In qua etiam ab infidelibus translatoribus multum erratum esse fidei veritate, comperimus; trium tantum vocabula, hoc est, aquae, sanguinis, & spiritus in sua editione ponentes, & patris, verbiq; & spiritus testimonium omittentes; in quo maxime & fides catholica roboratur; & patris, & filii, ac spiritus sancti una divinitatis substantia comprobatur.* Diserte hic docet HIERONYMVS, insigne hoc de tribus testibus caelestibus, patre, verbo, & spiritu sancto, testimonium ab infidelibus translatoribus omisum esse. Nullum ergo est dubium, quin illud pro genuino habeat, & in optimae etiam notae codicibus graecis inuenerit. Atque est hoc eiusmodi, ut, qui secus sentiunt, nihil aliud sibi relictum videant, quam ut prologum huncce suppositum esse clamitent. Id sane ut euincat, omnem mouet lapidem SIMON, *hisl. crit. textus N. T. c. 18. & vers. c. 9.* Sed rationes eius, vt potest admodum infirmas, profligavit MARTIANÆVS, in *adnotat.* ad istum prologum, p. 1670. etsi & ipse, aliis rationibus suffultus, itidem prologum istum, ceu spurium reiciat; quod & MILLIVS facit, in *notis ad I. Ioh. V. 7. p. 580. seq.* Vterque tamen, & MILLIVS, & MARTIANÆVS,

dictum istud, de quo disceptatur, pro genuino habet; saltem prologum istum Hieronymo tribui posse negant. At, & horum ita comparatae rationes sunt, ut haud difficulter ad eas responderi queat; quod ostenderunt auctores, quos deinceps laudabimus. Nobis enim hisce immorari non licet. Cum vero ante Hieronymi aetatem, versio, quae italica dicitur, in ecclesia christiana, quacunque linguae latinae usus patuit, recepta fuerit, magnamque adeo obtinuerit auctoritatem; in ea quoque dictum hocce de tribus testibus caelestibus existisse, non tantum inde colligitur, quod ceteroquin Hieronymus, sine aliorum contradictione, illud versioni suae inferere non potuisset, sed FVLGENTII quoque Ruspensis in Africa episcopi, qui circa finem saeculi sexti vixit, itemque VIRGILII Tapensis, qui quintum saeculum nobilitavit, testimonium comprobari potest. Immo & concilii Carthagenensis, contra Arianos anno 484. congregati patres, quorum ingens numerus fuit, in professione fidei suae, quam exhibuerunt, hocce Iohannis vel maxime vrgent effatum. Nullum ergo est dubium, quin in versione italica, quae eo tempore in Africa in usu erat, lectum fuerit. Atque haec quidem, uti satis euincunt, in versione latina hoc dictum semper existisse; & a veteris ecclesiae doctoribus, quos patres vocant, non adeo illud neglectum esse, ut non aliquando ad illud prouocauerint, TERTULLIANI pariter ac CYPRIANI exemplo comprobari potest. Et TERTULLIANI quidem, quanta hic sit auctoritas, neminem fugit, cum saeculo secundo vixerit, quo autographa apostolorum hinc inde adhuc conseruata fuisse, nullum est dubium. Ita vero ille, *adu. Praxeam c. 25. p. m. 657.* loquitur: *Ceterum, de meo sumet, inquit, (seruator) sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio, & filii in paraceto, tres efficit cohaerentes, alterum ex altero; QUI TRES VNVM SVNT, non vnus: quomodo dictum est; ego & pater vnum sumus.*

mus. Sunt equidem, quibus istud paullo obfcuarius dictum videtur, vnde hocce testimonio vti nolunt. Ego vero illud neutiquam dimittendum cenfeo. Cum enim explicationis causa addat: *non vnus*, cum non sua, sed scripturae verba adferre, facile intelligitur. Nec dubitabit hac de re, qui secum expenderit, patribus in more positum esse, vt subinde scripturae verba tamquam sua proferant. Luculentius tamen adhuc est testimonium CYPRIANI: *Dicit dominus: ego & pater vnus sumus; & iterum de patre & filio, & spiritu sancto scriptum est: & hi tres vnus sunt; de vnitatem ecclesiae, p. m. 79.* Quod cum dubitationem non admittat, in omnes hic se versant partes, qui hocce telo se premi sentiunt. RICHARDVS cum primis SIMON non, quod pueri in faba, se inuenisse sibi videtur, quando obseruauit, FACVNDVM HERMIANENSEM haecce CYPRIANI, quae adduximus, verba ita accepisse, ac si non ad v. 7. c. 1. primae epistolae Ioannis, sed ad v. 8. respexerit, & quae in vltimo hocce vericulo, de *tribus testibus terrestribus, spiritu, aqua, & sanguine* dicuntur, ἀλλ' ἑκαστὸν de patre, filio & spiritu sancto fuerit interpretatus. At, errauit citra controuersiam FACVNDVS, cum apertissima, disertissimaque sancti martyris verba hunc sensum non admittant; nec vllum, cur ita accipienda sint, occurrat vestigium. Estque admodum verosimile, FACVNDVM eiusmodi sacri codicis exemplo vsu, in quo testimonium illud de tribus testibus caelestibus desiderabatur: cumq; illud apud CYPRIANVM legeret, facile in eam ingredi sententiam potuit, martyrem illum, quod Ioannes de tribus testibus terrestribus dixit, ad tres personas diuinas, patrem, filium, atque spiritum sanctum adcommodasse. Non hinc ratione ita censet ITTIGIVS, de *haeresi archis acui apostolici &c. sect. 2. c. 15. p. 263.* Post Cyprianum, & alios patres dicti huius mentionem fecisse, ex iis, quae antea obseruauimus, liquet. Nec in omnibus codicibus

graecis idem deest, quin potius in quibusdam exstat, quorum minime contemnenda est auctoritas. Exstat in illo, quem ERASMVS Britannicum vocauit, cuius auctoritate etiam testimonium hocce, in editione noui testamenti, quae anno 1522. prodiiit, illud restituit; exstat in codicibus quibusdam vaticanis, antiquissimis, emendatissimisque, quibus ROB. STEPHANVS vsus est; exstat & in aliis, quos alii pridem laudarunt. Ad denda, quae in compendio, sed diligenter hac de re differit MILLIUS, l. c. p. 581. Hisce rationibus, quibus dicti illius γρηγορίου euincitur, alias adhuc addere possem, loquendi scilicet rationem Ioanni propriam, connexionem aptissimam cum iis, quae praecedunt, atque sequuntur, conuenientiam cum scopo Ioannis: haec autem cum quilibet facile perspiciat, paucis saltem, quid ad rationes secus sentientium responderi queat, ostendemus.

Ad codices enim graecos manuscriptos quod attinet, non in omnibus illud deest, sed in quibusdam, antiquitate commendabilibus, exstare, iam docuimus. Addimus, ecclesiam graecam hoc dictum pro genuino agnoscere; vnde nullum est dubium, quin in codicibus, quibus antiquissimis temporibus Graeci vsi sunt, exstiterit. Versiones quasdam, maxime orientales, illud non exhibere, mirum non est; in quibusdam enim codicibus iam olim id defuisse, concedimus, eiusque rei deinceps adferemus rationem. Inde vero nondum colligere licet, hoc pro genuino non esse habendum. Deest vtique etiam in primis editionibus versionis germanicae B. LUTHERI; eo quod & ille graecum codicem naetus esset, in quo non exstabat. Non itaque studio, vt nonnulli calumniantur, sed errore inductus, illud omisit; quod rectiora edoctus, suo loco deinceps inseruit. Quod veteris ecclesiae doctores, ii maxime, quibus cum Arianis res fuit, ad hocce Ioannis testimonium non prouocauerint, varias ob

ob causas fieri potuit. Non tam trinitas personarum, quam diuinitas & *ὑποουσία* filii cum patre, illis euincenda erat: unde aliis potius scripturae dictis, quam hocce pugnare, illis vilum fuit. Fieri tamen etiam potuit, ut iam tum in quibusdam codicibus desset: ex quo tamen, ut vidimus, nihil, quod nostram sententiam euerat, consequitur. In concilio Nicaeno pariter, ac Sardicensi, itidem non tam trinitas personarum generatim, quam speciatim diuinitas filii Dei adferenda erat. Mirum itaque non est, quod aliis potius, quam hocce dicto, & ibi fuerit dimicatum. Ad id insuper, quae exstant, Nicaeni concilii, decisiones, constitutionesque continent, in quibus nulla scripturae dicta allegantur, ut nec in symbolo Nicaeno. Nec id nobis obstat, quod quidam veteris ecclesiae doctores *vers. 6. & 8.* adduxerint, numquam autem *vers. septimum*. Nullam enim causam video, quod, qui verbum sextum & octauum adducit, adducere etiam debeat verbum septimum, & si non adducat, hunc in eius codice non exsistere. Immo, si versiculus sextus aut octauus argumento, quod aliquis tractat, inferuiat, minime autem hoc faciat versiculus septimus, aperte ratio constat, cur hic non tuerit adductus. Ridiculum potius foret, postulare, ut aliquis versiculum hunc adducat, cum nullam se habere causam putat, cur hocce facere debeat. Maiorem speciem habet, quod ultimo loco vrgent, a commentatoribus, ac interpretibus antiquis hunc versiculum omitteri. Commentatores autem isti, quos inuunt, sunt CLEMENS Alexandrinus, DIDYMI, BEDA, atque OECUMENIVS. Sub CLEMENTIS nomine scholia quaedam in primam Ioannis epistolam exstant, in quibus, ut etiam versiculus ille septimus capitis quinti explicaretur, non necesse erat; ipsa vero et-

iam haecce scholia perperam CLEMENTI tribui, constat. Quod ex DIDYMI Alexandrini commentario hodie superest, mancum est valde atque mutilum; neque versiculus tantum septimus capitis quinti, sed sextus etiam atque octauus, & nonus cum sequentibus, vsque ad decimum quartum, desunt. BEDA atque OECUMENIVS varias ob causas versiculum huncce praeterire potuerunt; quae uti nobis non satis notae sunt, ita illo, quo vterque vixit, tempore, eum neutiquam in omnibus codicibus defuisse, ex iis, quae antea disputauimus, abunde liquet. In causam denique si inquiramus, cur in codicibus quam plurimis verba haecce desint, non tam hostium veritatis fraude, quam scribentium culpa & errore, hoc factum existimo. Nihil enim facilius contingere posse, quam ut versiculus aliquis omittatur, ubi duo se inuicem excipiunt, qui iisdem verbis aut inchoantur, aut finiuntur, norum, virisque criticae artis peritissimis dudum obseruatum est. Consentientes mecum hac in re habeo praestantissimos viros, MILLIUM, in *not. ad b. I. GRABIVM*, in *annotationibus ad Georgii Bulli defens. fidei Nic. scilicet. 2. c. 10. §. 1. p. 139.* PFAFFIVM, in *dissert. crit. de genuinis librorum noui testamenti sectionibus, c. 9. p. 173.* Quae autem ad tuendam dicti huius *ὑποουσία* in compendio diximus, fusius ediderunt R. IO. GERHARDVS noster, in *dissert. theolog. bipartita, ex dicto apostoli 1. Ioan. V., 7. tres sunt, qui testimonium dant in caelo; KITTNERVS, in vindiciis nouis dicti vexatissimi, de tribus in caelo testibus; & qui nuper gallicano idionae hocce argumentum tractauit, DAVID MARTINI, in duabus dissertationibus criticis, quarum prima est in *vers. 7. c. 5. epistolae 1. Ioan. altera de testimonio Iosephi &c.**

§. XLVII. Ut vero eo rectius cuncta sibi consent, omneque exi-

matur dubium, obseruandum, scripturam sacram diserte & luculenter docere; I) patrem a filio, filium a patre, & ab vtroque spiritum sanctum realiter differre, vt alius sit pater, alius filius, alius spiritus sanctus; II) non solum patrem, sed etiam filium, & spiritum sanctum, esse verum & aeternum Deum; III) nec tamen tres esse Deos, sed Deum vnum.*

* Vt enim specialis trinitatis in vna essentia diuina demonstratio recte sibi constet, tria haecce euincenda sunt. Rem ipsam autem hic spectamus, prout in scriptura sacra exstat, & ad eius ductum pla-

nissime, simplicissimeque proponi potest. De terminis enim ecclesiasticis, quibus dogma hocce efferrī solet, deinceps, postquam res ipsa extra controuersiam posita fuerit, dicemus ad §. 51.

§. XLVIII. Patrem a filio, filium a patre, & ab vtroque spiritum sanctum, realiter differre, non tantum diserte scriptura sacra testatur, sed ex distinctis quoque nominibus, itemque ex actibus distinctis, qui & patri, & filio, & spiritui sancto tribuuntur, constat.*

* Eadem nimirum scripturae dicta, quibus generatim personarum trinitatem antea demonstrauius, simul aperte probant, patrem, filium, & spiritum sanctum reuera, atque citra mentis operationem, a se inuicem distingui, vt alius sit pater, alius filius, alius spiritus sanctus. Diserte hocce seruatur docet, quando apostolos baptizare iubet, in *nomen patris, & filii & spiritus sancti*, *Matth. XXVIII, 19*. Nihil enim plane haec verba significarent, nisi alius sit pater, alius filius, alius spiritus sanctus. Immo, si per patrem, filium, & spiritum sanctum, tria saltem nomina, aut tres qualitates, vel virtutes, intelligere velles, sensus plane ineptus esset. Nec Ioannes tres commemorare potuisset testes caelestes, *1. ep. V, 7*. nisi alius esset pater, alius filius, alius spiritus sanctus. Ex numero enim ternario singulare probationis suae pondus petit. Quantumuis enim homo aliquis diuersis nominibus, aut qualitatibus vel virtutibus polleat, non tamen nisi vnus testis vicem sustinere potest; conf. *2. Cor. XIII, 13*. Hinc & ipse seruatur diserte patrem *πάτερ, alium a se*, vocat, *Ioan. V, 32*. qui & illum miserit, & de eo testatus sit, *v. 37*. Pari ratione & *Ioan. XIV, 16*. & *ego,*

inquit, *rogabo patrem, & alium paraclum dabit vobis*. Vbi alius est, qui rogat, seu filius, alius, qui rogatur, seu pater, & alius rursus paracletus, seu spiritus sanctus, qui a patre mittendus erat. Atque idem distincta etiam nomina patris, & filii, & spiritus sancti indicant. Non enim diuersam saltem vnus rei repraesentationem, aut qualitatem, aut virtutem denotant, sed eiusmodi relationem, quae sine reali quodam vnus ab altero discrimine locum habere nequit. Fundatur namque in distinctis actibus, qualis est *generatio*, intuitu patris & filii, *ps. II, 7. Mich. V, 1*. vnde pater & filius differunt, vt *gignens & genitus*, filiusque; ideo dicitur *ὁ μονογενὴς παρὰ πατρός*, *Io. I, 14. III, 16*. Intuitu autem spiritus sancti, haec relatio fundatur in *processione*, *Io. XV, 26*. Qui enim procedit ab alio, non potest non distinctus esse ab eo, a quo procedit. Accedit, quod & filius a patre mitti dicatur, *Ioan. X, 36. Gal. IV, 4*. quod & de spiritu sancto adseritur, *Ioan. XV, 26*. Se ipsum autem cum nemo mittat, sequitur, alium esse, qui mittit, alium, qui mittitur. Notanda haec sunt contra Sabellianos, veteres pariter ac recentiores, qui non nisi tria nomina, virtutes, qualitates, potentias, in Deo

Deo admittentes, negant, quod scriptura tam diserte dicit, alium esse patrem, alium filium, alium spiritum sanctum. In eundem ordinem referendi sunt, qui per patrem, filium, & spiritum sanctum tres salutem cogitandi modos intelligunt, & nostra aetate modalistae vocari solent. In his & LIBERIVS ille de S. AMORE est, qui suam hac de re mentem ita explicat: *Mens una humana, quia variarum eodem tempore cogitationum capax non est, vni tantum corpori vniri, & vnicui tantum cogitationum seriem eodem tempore habere potest. Ideo vno tantum nomine designare, mens Petri, mens Ioannis &c. eam possumus. Vna eademque mens non potest esse eodem tempore mens Petri & Ioannis. Sed cum Deus de variis vno eodemque tempore, propter infinitatem cogitare possit, in Deo potest concipi pater, siue natura diuina, certo quodam mo-*

do cogitans, filius & spiritus sanctus, seu eadem natura, duobus aliis modis cogitationes efformans. Sic recte concipi potest vnus Deus, hoc est, vnica natura diuina; sed variis cogitandi modi, atque ita facile scripturae loca conciliabuntur; in epistolis theologicis, epist. 2. p. 18. Et licet haec CLAVDIVS, quem loquentem introducit, proferat, ipse tamen auctor deinceps eandem sententiam comprobatur, & epist. 3. p. 103. hac de re ita loquitur: Verum, res in Deo, qui infinitus est, aliter se habet; quamuis vnicius sit numero, varias cogitationum series simul efformare potest, variaeque proinde in eo possunt esse personae. Deus, certo modo cogitans, pater dicitur; alio, filius, alio, spiritus sanctus; atque ita recte tres esse personae in vnica essentia dicuntur. Quam parum haec cum iis, quae scriptura hac de re docet, consentiant, ex antea dictis liquet.

§. XLIX. Patrem esse verum Deum, cum nemo eorum, qui tres admittunt *monothēas*, neget, positumque sit extra controuersiam, probatione quoque non indiget. * De filio autem idem scriptura diserte testatur, nominibus eiusmodi, quae vero Deo tantum conueniunt, eum insigniendo, ** generationem eius a patre insinuando, *** attributa eiusmodi, * & opera, quae vnicui illum, summumque ac aeternum Deum arguunt; ** itemque cultum soli Deo proprium, *** illi tribuendo. Idemque & eadem ratione de spiritu sancto constar, qui itidem non tantum diserte Deus vocatur, sed per attributa, operaque vere diuina, ** itemque per cultum soli Deo debitum, ita describitur, vt aliter de eo censere non liceat. ***

* Patris nomen non eodem modo accipitur, quando de Deo usurpatur. Dicitur enim pater vel intuitu filii, quem ex essentia sua genuit, quique eiusdem cum patre est essentiae, vel intuitu rerum creaturarum, speciatim hominum, quorum & ob creationem, & ob regenerationem, pater recte vocatur. Priori autem modo *proprie*, posteriori *improprie* ita dicitur. Proprie enim aliquis pater dici nequit, nisi vbi per generationem, & quidem proprie dictam, talis est. Hinc & *īstus natus, proprius pa-*

ter appellatur, Ioan. I, 18. intuitu scilicet filii, qui eandem ob causam *īstus videt, proprius Dei filius* vocatur, Rom. VIII, 32. Neque enim per *īstus dicitur*, seu *adoptionem*, sed per *generationem*, is patris sui filius est, vt insequentibus docebitur. Improprie autem quando Deus pater dicitur, intuitu scilicet rerum creaturarum, speciatim hominum, non tantum patri, voce *īstus* sumta, sed & filio, & spiritui sancto haecce adpellatio conuenit. GRELLIVS eundem nullo vnquam exemplo probari pos-

se putat, vocem *patris* de Deo vsurpatam, tres diuinitatis personas significare, *l. i. de vno patre Deo, sect. i. c. ii. p. 40.* Sed illi potius probandum erat, cum Deus intuitu aut creationis, aut regenerationis pater dicitur, excludi tum filium & spiritum sanctum. Non excludi, inde liquet, quia filio pariter ac spiritui sancto vtrumque opus scriptura tribuit, vt suo loco docemus. Quodsi etiam loca scripturae, in quibus vox haec in ea significatione occurrit, paullo adcuratius consideremus, facile perspiciemus, de filio non minus & spiritu sancto, quam de patre, ea intelligi posse; conf. *Deut. XXII, 6. Es. LXIII, 16. Mal. I, 6. II, 10. Matth. VI, 9.* Ceterum, quando patrem verum Deum esse, a nemine negari diximus, de iis hoc intelligimus, qui scripturam veteris & noui testamenti admittunt, hinc & concedunt, quod is, quem scriptura dicit *patrem domini nostri Iesu Christi*, sit verus ac summus Deus. Certe cum Arianis, & qui illorum vestigia premunt, nulla hac de re esset controuersia. Atque cum hisce nobis nunc maxime res est. Ad reliquos enim veritatis hostes, Sabellianos praefertim, quod attinet, quaestio eo redit, an pater, filius, & spiritus sanctus realiter a se inuicem distinguantur, vt alius sit pater, alius filius, alius spiritus sanctus; quod, ceu antea euictum, hic merito adsumimus. Qui autem hoc discrimen agnoscit, non potest etiam non statim agnoscere, patrem esse verum & summum Deum. Pater simul, quod omnes illi, qui Deum patrem negant, ideo hoc faciant, quod tres in vna essentia *diuinitatis* admittere nolint. Errant etiam magnopere, qui ex *patris* notione quamdam prioritatem, aut praestantiam, vel *honoris* patris prae filio colligere volunt. Vt enim ab omni aeternitate pater per essentiae communicationem filium genuit, ita & ex vnitae essentiae non potest non summa, & maiestatis, & dignitatis aequalitas consequi. Hinc pater

& filius vnum sunt, teste ipsomet seruatore, *Ioannis X, 30.* filiusque patri *is* aequalis est, *Ioan. V, 18.* & quaecumque de patre dicuntur, ad naturae dignitatem maiestatemque spectantia, pari ratione de filio pronuntiantur, vt deinceps ostendemus. Vnde, quando *patrem se maiorem* dicit, *Ioan. XIV, 28.* non potest hoc intuitu diuinae, sed humanae Christi naturae intelligi. Et quando patrem *solum verum Deum* vocat, res equidem creatas omnes, non autem se ipsum qua diuinam naturam, ac spiritum sanctum, excludit, *Ioan. XVII, 3.*

** Cum supra iam obseruatum sit, nomen Dei proprie acceptum esse nomen naturae diuinae, sequitur vtique, illum, qui absolute, & sine vlla restrictione Deus vocatur, verum quoque, summumque Deum esse. Christus autem, seu filius Dei, non semel, sed saepius in scriptura sacra diserte, & sine vlla omnino conditione, aut restringente, aut alienante, ita dicitur. Atque, vt a noui testamenti libris ordiamur, quid luculentius, quam cum Ioannes *cap. I, 1.* dicit: *Deus erat verbum.* Verbum nimirum illud, quod ab aeterno fuit, per quod omnia facta sunt, ipse erat Deus. Idem testatur Thomas, dum Christum, quem coram videbat, alloquitur: *Domine meus, & Deus meus; Ioan. XX, 28.* Quae verba, cum confessionem cum vera fide coniunctam contineant, adeoque cultum religiosum denotent, non possunt non de vero summoque Deo intelligi. Sic & *actor. XX, 28.* *Deus proprio sanguine redemisse ecclesiam* dicitur; quod de alio, quam de Christo, accipi nequit, cum inter tres diuinas *personas* solus filius carnem & sanguinem habeat. Cumque is ipse, cuius est ecclesia, eam suo sanguine redemisse dicatur, verus diserte summusque Deus indicatur. Eius enim tantum est ecclesia. Pari ratione & *1. Tim. III, 16.* dicitur: *Θεὸς ὁμοιωθεὶς τῷ σαρκί, Deus adparuit in carne.* Non ergo merus homo, sed verus simul Deus

Deus est, qui in carne adparuit. Immo, non tantum absolute *Deus*, sed δ αληθινός *Θεός*, *verus Deus*, adpellatur, 1. *Ioan. V. 20.* Quo ipso summum illum, vnicumque Deum designari, vel ex *Ioan. XII. 3.* intelligitur. Sic & *Tit. II. 3. magnus ille Deus* dicitur, & vt omne dubium profus eximatur, *Rom. IX. 5. δ θς ἰνὶ πάντων Θεός ἰσχυρός τοῦ αἰῶνος, ἀμήν, qui est super omnia Deus benedictus in saecula, amen.* Haecce enim formula apud Ebraeos vnicum illum, summumque Deum denotari, notum est, & vel ex *Rom. I. 25.* constat. Sunt equidem ex illorum numero, qui tam apertae veritati repugnant, qui verba praecedentia: *ex quibus est Christus secundum carnem*, per punctum interiectum a sequentibus diuellunt, vt non ad Christum, sed ad patrem referantur: *ille qui est super omnia Deus, sit benedictus in saecula.* Praeterquam vero, quod constans codicum lectio sententiam illam refellat, sensus longe rectius & planius fluit, si haec inter se coniungantur, quam si diuellantur. Hisce adhuc alia loca, vt *Coloss. II. 2. ep. Iud. v. 4.* addi possent; quemadmodum nec ea, in quibus καὶ ἰσχυρὸν vocatur *ἰσχυρός*, negligenda sunt, idque vel ideo, quod apud LXX interpretes vox haecce nominibus Deo propriis, immo, ipsi nomini *יהוה* respondeat; subinde etiam eiusmodi secum coniuncta habeat praedicata, quae non possunt non verum summumque arguere Deum. In veteris testamenti libris itidem occurrunt loca varia, quae de Messia ita agunt, vt diuinis eum insigniant nominibus, adeoque talem fore, qui simul verus Deus esset, demonstrent. Nihil temere aut luculentius, aut illustrius est illo Ieremiae vaticinio: *Ece dies veniunt, dicit dominus, & suscitabo Davidi germen iustum, & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium, & iustitiam in terra: in diebus illis saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidenter, & hoc est nomen, quod vocabant ipsum, יהוה צדק*

dominus iustitia nostra, cap. XXIII, 5, 6. & XXXIII, 15, 16. De Messia hic sermonem esse, ne ipsi quidem Iudaei negare poterunt. Hunc autem ita describit diuinus vates, vt non tantum per opera verum Deum designet, sed diserte etiam nomen *יהוה* illi tribuat. Quod quidem nomen, vt soli vero, summumque Deo conuenit, ita eo praesertim modo, quo hic adhibetur, viurpatum, non potest alium, quam verum, summumque Deum significare. Legenda, quae erudite solideque de hoc loco peculiari dissertatione tradit STEPH. LE MOYNE. Pari ratione & *Es. LXI, 1. seq. is, quem vnxit Iehouah, & super quo est spiritus domini, quise se missum dicit, ad euangelium mansuetis adnuntiandum, hoc est, Messias, Iehouah adpellatur, vers. 8. conf. Luc. II, 17, 21.* Similiter & *Hos. I, 7.* Deus ipse ita loquitur: *misererbor domus Iudae, & saluos faciam eos in Iehouah Deo suo.* Is, per quem Deus pater nos saluos fecit, non alius est, quam Christus, seu filius Dei, *actor. IV, 12. 1. Ioan. V, 12.* Hic vero exserte hic vocatur Iehouah.

*** Qui enim a Deo genitus est, non potest non eiusdem cum eo esse essentiae. Generatio enim, proprio conceptu essentiae communicationem significat. Nec enim aliam quis animo notionem concipit, cum vocem hancce audit; quae etiam in se spectata, omnique imperfectione, quae in rebus creatis deprehenditur, remota, nihil hoc pacto, quod Deo indignum sit, aut cum eius vnitatem pugnet, denotat. Christum autem quia diuinam naturam, a patre genitum esse, scriptura iterum luculenter testatur. *Filius meus es tu, inquit Deus pater, Messiam adloquens, ego bodie genui te; ps. II, 7.* Non aliter enim, quam de aeterna ex essentia diuina generatione, haecce verba accipi posse, in sequentibus docebimus. Sic & *prouerb. VII, 24. sapientia hypostatica de se ipsa dicit: antequam essent abyssi, & cetera genita sum; &*

vers. 25. antequam essent montes, ante colles genita sum. Veram enim & genuinam vocis *הוּלִילִי* significationem non adsequuntur, qui eam aliter, quam de generatione accipiunt. Vnde & quando *vers. 22. eadem dicit: יהוה קנני, dominus possedit me*, iridem non aliter intelligi potest, quam de generatione: *dominus generando possedit me.* Hisce accedit & testimonium Michae; & *egressiones eius סִימָיו מִיְמֵי אֶתְנָתָא, a quondam, a diebus saeculi, hoc est, ab omni aeternitate, cap. V, 1.* Vt enim per *egressiones ipsa* natiuitas elegantissime exprimitur, ita, quo minus ea Messiae, quae ex Maria virgine est, intelligi queat, obstat, quod ceu aeterna describatur. Atque haec etiam causa est, cur Christus filius Dei dicatur, non per adoptionem aut creationem, aut alio quocumque modo, quo homines & angeli filii Dei vocari possunt, sed ob generationem, seu essentiae communicationem; quae ideo eius cum patre *homoculus* euincit. Hinc & non tantum filius, sed & *filius מוֹרְיָנוּס, vnigenitus*, dicitur, *Ioan. I, 14. 18. III, 16.* itemque *θεός, Rom. VIII, 32. Ioan. V, 18.* immo & *imago Dei inuisibilis, Coloss. I, 15.* vt, *qui videt filium, videat patrem, Ioan. XIV, 9.* quippe qui est *χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, character substantiae eius, Ebr. I, 3.*

* Cum attributa re ipsa ab essentia diuina non differant, vti supra docuimus, non potest non pro vero summoque Deo haberi, cui attributa ista conueniunt. Cum etiam vnum attributum sine alio esse nequeat, sequitur, omnibus gaudere, qui vno gaudent. Christo autem seruatori, quidquid perfectionis diuinæ cogitari potest, generatim tribuitur, dum *πάν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος in eo habitare dicitur, Coloss. II, 9.* itemque *μορφῇ θεοῦ & ὅμοι ὥς θεοῦ, Phil. II, 6.* ita vt ipse *aequalis sit patri, Ioan. V, 18.* & *vnum cum patre, cap. X, 30.* dumque *vitam habet in semet ipso, quemadmodum pater vitam habet in semet ipso,*

Ioan. V, 26. Immo, dum *omnia, quae habet pater, filius etiam habet, Ioan. XVI, 15.* non potest non filius omnibus iis attributis, perfectionibusque gaudere, quibus & pater gaudet. Hinc vero, vti facile intelligitur, ea attributa, quae supra ad primam classem retulimus, Christo quoque conuenire, ita, ad alteram classem quod attinet, quae ex spiritus notione fluunt, iunctim ea comprehenduntur, quando *vitam in semet ipso, aequae ac pater, habere adfirmatur, Ioan. V, 26.* Speciatim vero omniscientia inde fluit, quam & scriptura subinde ei diserte vindicat, vt, quando *omnia nouisse dicitur, Ioan. II, 24, 25. XVI, 30. XXI, 17.* Vnde & Paulo teste in eo *absconditi sunt omnes thesauri sapientiae & scientiae, Coloss. II, 3.* Cuius rei documentum est, quod intimos cordium recessus cognitos exploratosque habeat, *Matth. IX, 4. XVI, 8. XXII, 18. Luc. V, 12. IX, 47. &c.* Idem & de sapientia constat, quae modo quodam longe eminentissimo Christo tribuitur, adeo quidem, vt cum sapientia diuina maxime per filium, in opere cumprimis creationis, ac redemptionis, sese manifestarit, ipse etiam *πᾶς ἡ σοφία sapientia* dicatur, *prouerb. VIII, 22. conf. Matth. XI, 19. Luc. XI, 49. 1. Cor. I, 30.* Ex vita etiam, quam in semet ipso aequae ac pater habet, fluit omnipotentia eius, per quam *omnia sibi subicere potest, Phil. II, 21.* Hinc & *omnia verbo potentiae suae ferre adferat, Ebr. I, 3.* Quamobrem & diserte *ὁ παντοκράτωρ* adpellatur, *apoc. I, 8. IV, 8.* itemque *virtus Dei, 1. Cor. I, 24. Luc. I, 35.* Eamque ob causam, si nonnullos auidas, Christus, *manus & dextra Dei, ps. CXVIII, 16.* itemque *brachium domini, Es. LIII, 1.* alibique vocatur. Non minus & illa attributa, quae vltimam classem constituunt, quibusue Deus a rebus creatis omnibus praecipue discernitur, Christo vindicantur. Immensitas inter ea eminet, quae ex essentiae diuinac infinitate fluit. Hanc qui patri tribuit,

buit, filio denegare nequit, quia hic diserte, *ego, inquit, in patre, & pater in me, Ioan. XIV. 20. XVII. 21.* quemadmodum & cum patre unum est, *Ioan. X. 30.* Eandem porro immensitatem arguit, quod, cum in terris ageret, in caelo simul esset; *Ioan. III. 13.* eoque & πάσης illa τῶν πάντων pertinet, *Ep̃. IV. 10.* Haec vero, aliaque, etsi Christo secundum humanam naturam tribuantur, idque propter unionem personalem vtriusque naturae; non possent tamen ita tribui, nisi eidem, ut vero Deo κατά φύσιν, inessent. Immensitas autem illa, cum intuitu rerum creaturarum, quibus Deus praesens est, *omnipraesentia* dicatur, hanc quoque eadem ratione Christo convenire, testimonio scripturae luculentissima nos dubitare nulla ratione sinunt; conf. *Matth. XVIII. 20. XXVIII. 20.* Denique & aeternitas huc pertinet, seu duratio, initii omnis & finis expers. Eam vero Salomoh sapientia *ἀνυστασίῃ*, seu filio Dei vindicat, dum ante omnes res creatas eam iam fuisse nos condocet, *proa. VIII. 22. seq.* itemque Ioannes, τὸν λόγον ἐν ἀρχῇ, in principio, rerum scilicet omnium, quae a Deo factae sunt, iam fuisse, adferens, *cap. I. v. 1.* conf. & *apoc. IV. 10.*

** Inter opera divina primò sese offert loco creatio. Haec autem, ut citra omni controuersiam virtutem infinitam, vereque diuinam, adeoque soli Deo propriam arguit, ita diserte filio Dei tribuitur. *Omnia inquit Ioannes, per ipsum (τὸν λόγον seu filium Dei) facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum, cap. I. v. 3.* itemque *mundus per ipsum factus est, v. 10.* Pari ratione & Paulus: *omnia per ipsum condita sunt, siue quae in caelis, siue quae in terris sunt, visibilia, & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, omnia per ipsum & ad ipsum condita sunt; Coloss. I. 16.* Nec mouebit quemquam, quod utrobique δι' αὐτοῦ per ipsum, omnia creata dicantur. Etsi enim ceteroquin particula διὰ causam instrumenta-

lem, seu minus principalem denotet, subinde tamen etiam causae principalis nota est; quemadmodum & Paulus eodem modo, quo de filio Dei dixit: πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἰς αὐτὸν ἐκτίσθαι, de vero, summoque Deo pronuntiat: ὅτι ἔξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ ἰς αὐτὸν τὰ πάντα, *Rom. XI. 36.* Porro per Christum, seu filium Dei saecula condita legimus, *Ebr. I. 2. & v. 10. ex ps. CII. 26.* ad ipsum dicitur: *tu ab initio, domine, terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt caeli.* Quem in sensum & Paulus *1. Cor. VIII. 6.* Christum, unum illum dominum vocat, *per quem omnia.* His etiam ex veteris testamenti libris, quae *psalm. XXXIII. 6. prouerb. VIII. 30.* alibi existant, addi possent. Creationem merito omnium rerum excipit conseruatio, de qua Paulus proficitur, quod *omnia in Christo conseruata consistant, Coloss. I. 16, 17.* itemque, quod *omnia portet verbo virtutis suae, Ebr. I. 3.* Huc vero etiam miracula pertinent, per quae ut naturae ordo tollitur, ita non nisi ab eo, qui naturae auctor, verusque adeo, & summus Deus est, edi possunt. Christus autem non tantum miracula quam plurima edidit, *Ioan. XX. 30. XXI. 35.* sed propria quoque virtute, auctoritateque, ad patefaciendam suam gloriam edidit, *Ioan. II. 11.* immo, ita edidit, ut se iis aequalem patri ostenderet, *Ioan. V. 17, 18. X. 30.* gloriamque suam velut vngenti a Deo patre iis manifestaret, *Ioan. I. 14.* utque se verum naturae auctorem demonstraret, qui *uentis & mari imperare posset, Matth. VIII. 27.* Neque ipse tantum miracula edidit, sed aliis etiam potestatem ea edendi contulit, *Matth. X. 8. Marc. VI. 7. XVI. 17. Luc. X. 19.* Quod quidem solius Dei esse, nemo diffitebitur. Hinc & in ipsius nomine edita sunt ab apostolis miracula, *act. III. 6, 12.* A regno naturae si ad regnum gratiae transeamus, opus omnium longe maximum generis humani redemptio, sese nobis offert. Esse autem Christum humani generis redemptorem,

toorem, apud eos, qui nomen eius profitentur, positum esse debet extra controuersiam. Idque praeter nomina, quae officium eius designant, cumprimis & nomen IESVS nos conducet, quod illi imponendum erat, quia *saluatorus esset populum suum a peccatis suis*, *Matth. I, 21*. Hinc & angelus, qui natiuitatem eius pastoribus indicauit, ingentem omnibus se nuntiare laeticiam dicit, toti populo futuram, *ὅτι ἐτιχθη υἱὸν ἀγαθόν σωτήρ, quia natus est hodie vobis seruator*, *Luc. II, 10, 11*. Quod & Paulus confirmat, cum *πῶς λόγον καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιον*, dicit, *quod Christus Iesus venerit in mundum, seruare peccatores*, *1. Tim. I, 15*. Ideoque & *μεσίτης* vocatur *θεοῦ καὶ ἀνθρώπων*, *1. Tim. II, 15*. itemque *ἀρχηγός τῆς ζωῆς καὶ σωτηρίας*, *act. III, 15*. *Ebr. II, 5*, in cuius nomine tantum salus mortalibus obtingit, *act. IV, 12*. Idemque & voce *ἡμεψωπῆς* exprimitur, *Iob. XIX, 25*. & *Gen. XLVIII, 16*. vbi per angelum redemptorem non alius quam seruator noster intelligitur; de quo & Esaias vates pronuntiat, quod solus torcular pro nobis calcauerit, *cap. LXIII, 3*. conf. & *Matth. XX, 28*. *Rom. V, 10*. *Coloss. I, 20*. *Ebr. I, 3*. Ad redemptionem hanc pertinet peccatorum expiatio, seu purgatio, quam Christus per se ipsum fecisse dicitur, *Ebr. I, 3*. conf. & *Ef. LIII, 4*. *Ebr. IX, 12, 15*. *1. Petr. II, 24*. hominumque cum Deo reconciliatio, *Rom. V, 10*. *2. Cor. V, 18*. vnde & *ἱλασμός*, propitiatio vocatur, pro nostris, immo totius mundi peccatis, *1. Ioan. II, 2*. itemque *ἱλαστήριον*, propitiatorium, a Deo ipso propositum, *Rom. III, 25*. Quae quidem reconciliatio sine plenaria satisfactione esse nequit; cum non minor iustitiae divinae rigor sit, quam amoris Dei est seruor; quod adeo exiisdem, quae attulimus, scripturae effatis liquet. Coniuncta porro cum ista redemptione, vt alia taceam, fuit regni infernalis destructio, potestatisque quam malorum geniorum princeps in ho-

mines sibi arrogauerat, solutio; *Gen. III, 15*. *Ebr. II, 14*. *Coloss. I, 13*. *II, 15*. Vnde & filius Dei *ad hoc adparuisse* dicitur, *vt opera diaboli destrueret*, *1. Ioan. III, 8*. Haec vero omnia qui paulo accuratius considerauerit, facile intelliget, non ab alio, quam eo, qui simul verus Deus est, ista peragi potuisse. Idque non tantum res ipsa docet, sed & scriptura diserte confirmat. Exceptionem non admittit locus, qui *psalm. XLIX, 8, 9*. extat: *Fratrem non redimet quisquam*, quicumque etiam fuerit, cuiuscumque status & conditionis, aut dignitatis, nec dabit Deo pretium redemptionis eius, eiusmodi scilicet, quod iustitia divina exigit; namque pretiosum est pretium redemptionis animae eorum, *vt omittat in aeternum*, hoc est, vt numquam illud perficere queat. Quod autem ab hominibus frustra expectatur, id Deum efficere posse, eiusdem psalmi auctor *v. 16*. proficitur: *verum, Deus redimet animam meam e manu inferni*. Sed alibi quoque opus redemptionis soli Deo tribuitur, vt *ps. CXXX, 8*. *Ef. XLIII, 11, 12*. Vt autem redemptio ista hominum fundamentum est regni gratiae, a Deo inter homines constituti; ita & reliqua, quae ad eiusdem regni oeconomiam pertinent, non minus diuinam seruatoris gloriam atque maiestatem produunt. Ipse namque, ceu supremus regni huius dominus, omnes homines ad regnum hoc vocat, & inuitat, ipse, ceu pastor supremus, omnibus praest, iisque, qui voci eius obediunt, *ζῶν καὶ κεκοσμητός* largitur, *Ioan. X, 10*. Vnde & Paulus eum *τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν* adpellat, *Ebr. XIII, 20*. Cum primis autem in eo diuinam suam potestatem manifestauit, quod apostolos, aliosque ecclesiae ministros, qui mortalibus viam ad aeternam salutem monstrarent, constituit, *Matth. XXVIII, 19*. *Luc. XXIV, 46*. *seq. Ephes. IV, 11*. Neque vocat tantum homines ad regnum illud gratiae, sed eos etiam, qui vocationi huic non repugnant, illumi-

illuminat, conuertit, fidemque in illis produciendo, regenerat. Vnde a Deo datus dicitur, in *lucern gentium, ad aperiendum oculos caecorum, Ep. XLII, 6, 7. XLIX, 6. Luc. II, 32.* itemque *vita hominum*, pariterque *lux vera, illuminans omnes homines venientes in hunc mundum, Io. I, 4, 9; lux mundi, Io. VIII, 12. IX, 5; veniens in mundum, vt credentes in eum in tenebris non maneat, Io. XII, 46, sine cuius collustratione cordis nemo cognoscere potest, quis sit pater & filius, Luc. X, 22.* Eamdemque ob causam & ἀρχὴς τῆς ζωῆς, act. III, 15 itemque τῆς αἰῶνος ἀρχῆς καὶ τῶν αἰώνων, Ebr. XII, 2, vocatur; vt intelligamus, fidei pariter ac vitae omnis spiritualis in hominibus eum esse auctorem. Atque haec quidem omnia, vti & reliqua, ad oeconomiam regni gratiae spectantia, quae breuitatis studio praetermittimus, diuinam itidem, & plane infinitam virtutem ac potentiam arguere, nemo profecto, qui spirituali iudicio cuncta aestimare didicit, negauerit. Regeneratio sane non minorem potentiam requirit, quam rerum omnium ex nihilo productio, 1. Cor. I, 28. ps. LI, 12. & illuminatio, non nisi ab eo proficisci potest, qui in creationis initio dixit: *fiat lux, 2. Cor. IV, 6.* Vitae porro spiritualis productio ab eo demum expectari potest, qui mortuos resuscitare, vitamque illis largiri potest, Eph. I, 4. V, 14. Coloss. II, 13. Vnde & Paulus in hisce omnibus agnoscit τὸ ὕπερβαλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, & quidem κατὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, Ephes. I, 19. Sunt equidem in hisce nonnulla, quae a trinitatis diuinæ hostibus, utpote in Pelagii castris militantibus, non admittuntur: praeterquam vero, quod hoc ipso mentis suae caecitatem prodant, meritoque de illis dici queat, quod de Saeducaei suo tempore seruatur ipse pronuntiavit: *erratis, non intelligentes scripturas, neque potentiam Dei, Matth. XXII, 29*, ideo, quod ab eiusmodi hominibus

aut negentur, aut in peruersum detorqueantur sensum, robore suo & efficacia destitui, minime censenda sunt. Si quis modo spirituali, ad haecce discernenda, iudicio praeditus sit, animumque, praedicatarum opinionum expertem secum adferat, longe haec esse validissima, efficacissimaque, facile deprehendet. Sed, vt reliqua prosequamur, supersunt adhuc, quae ad oeconomiae gratiae consummationem pertinent, resuscitatio mortuorum, & extremum iudicium. Et ad mortuorum quidem quod attinet resuscitationem, eam solius Dei opus esse, nemo dubitauerit; conf. Ezech. XXXVII, 12. ps. XC, 2, 3. Rom. IV, 19. 20. 2. Cor. I, 9. Christus autem mortuos non tantum viuificat, sed propria potentia viuificat, quos ipse vult, sicut poter, Io. V, 21. Et sicut ad verbum Dei potentissimum in creatione rerum omnium itidem existebant, quae antea non erant, ita ad vocem filii Dei, mortui e monumentis suis exhibent, ib. v. 28, 29. Nec tantum corpora restituentur integra, sed etiam, ad electos quod attinet, glorificata, idque per potentiam Christi infinitam, qua omnia sibi subiicere potest, Phil. III, 20, 21. Hinc & Christus de se ipso dicit: *ego sum ἀνάστασις καὶ ζωῆς, Io. XI, 25*, quod & mox Lazari resuscitatione comprobauit, v. 43. Mortuorum resuscitationem iudicium vniuersale excipiet; ad quod cum infinita scientia, vis, atque potestas requiratur, non potest non soli Deo esse proprium. cui adeo & in scriptura tribuitur; conf. ps. IX, 8, 9, L, 6. LXXXV, 8. XCII, 2. Si ergo solus Deus supremus ille iudex est, Christum verum esse Deum oportet, quippe qui hocce sibi diserte ipsemet vindicat, Matth. XXV, 31. Hinc & vir ille dicitur, per quem Deus, prouti decreuit, iudicaturus est orbem terrarum in iustitia, act. XVII, 31. conf. & act. I, 11. Ipsemet quidem, a patre sibi eam iudicandi potestatem traditam, profiteretur, Ioan. V, 27. Quod vti de hu-

mana eius natura intelligendum, ita & secundum eam tradi non potuisset, nisi verus simul esset Deus.

*** Solum Deum cultu religioso prosequendum, ipsa ratio omnes evidentissime condocet. Confirmat idem scriptura sacra. *Dominum Deum tuum adorabis, inquit Moses, & ipsi soli seruires, Deut. VI, 13. & X, 20*; quod & ipse seruator repetit, *Matth. IV, 10. conf. & apoc. XXII, 9*. Dum ergo Christo eiusmodi cultus religiosus tribuitur, non potest non pro vero, summoque Deo haberi. Tribuitur autem tam luculenter, vt nihil, plane, quod excipi iure queat, superfit. Iplemet seruator hoc profiterur, quod omnes debeant honorare filium, *Matth. VI, 23. quemadmodum honorant patrem, Io. V, 23*. Eodem itaque plane modo si honorandus est, quo pater honoratur, religiosae vtrique, cultusque, soli Deo conuenienti, est colendus. Neque pater concedere illi hunc cultum potuisset, nisi ipse quoque filius, verus summusque esset Deus, cum diserte se alteri, qui verus Deus non est, eum daturum neget, *Es. XLII, 8. XLVIII, 11*. Confirmat idem apostolus, quando adserit, quod Christo curuari debeant omnium genua, siue caelestium, siue terrestrium, siue inferorum, *Phil. II, 10*. Immo, hic est, quem omnes angeli adorare debent, vti idem gentium doctor ex *psalm. XCVII*, docet, *Ebr. I, 6*. Quo cultu adeo etiam eum, vtvt adhuc infantem, prosequuti sunt magi, *Matth. II, 11*. Etsi enim vox *prosequuti* ceteroquin etiam cultum ciuilem denotet, eum tamen hic intelligi non posse, res ipsa docet. Quem enim in finem eiusmodi cultum infanti, si pro merito homine eum reputassent, exhibuissent? quippe qui nihil eorum, quae agerantur, aut cognoscebat, aut intelligebat. Nec in parentum gratiam id agere poterant, quippe qui, in summa paupertate constituti, eiusmodi quid nec exigebant, nec permissuri erant. Nisi itaque dicere velis,

magos istos nesciuisse plane, quid agerent, admittendum, eos infantem istum cultu religioso, solumque Deo conuenienti, fuisse prolequutos. Trinitatis hostibus, in contrarium hic abeuntibus, frigidam subfundit RICH. SIMON, in *versione gallica N. T. & notis ad Matth. II, 2. & 11*. itemque in *bibliotheca critica*, tom. II. c. 8. & 9. quem ideo castigauit in *prolusione* quadam *academica*, quae in *meditationibus sacris, syntagmati dissertationum theologicar.* subiectis, exstat p. 56. Qualiti autem ponderis hocce, de adoratione & cultu Christi religioso argumentum sit, vel inde intelligitur, quod ipsi trinitatis hostes, eodem se premi sentientes, in diuersas abierint sententias. Quidam enim Christo cultum religiosum deferendum plane negarunt, vt FRANC. DAVIDIS, quem nonnulli in Hungaria sequuti sunt. Hunc refutauit FAVSTVS SOCINVS ipsemet, cuius exstat de *Iesu Christi inuocatione disputatio*, FRANC. DAVIDIS opposita, tom. 2. oper. eius p. 713. seq. Contendit nimirum SOCINVS, Christum adorari & inuocari posse, quia illum adorando, illique seruicndo, hunc cultum non ipsi Christo praecipue, sed Deo, qui ad tantam maiestatem eum extulit, reuera praestamus, l. c. p. 715. Addit vero, quibusdam interiectis, porro: Christum autem non in omnibus inuocare possumus, sed in iis tantum, quorum largiendi potestatem a Deo adeptus est. Non exstat autem praeceptum de inuocando Christo, vt videtur exflare, de illo adorando, deque illi confidendo, quia, etsi eum inuocare possumus, non tamen teuemur. Christi enim inuocatio, vt modo dicebamus, ad nos in fide confirmandos pertinet, & ad fragilitatem nostram subleuandam. Quod si quis tanta est fide praeditus, vt ad Deum ipsum perpetuo recta accedere audeat, nec consolatione, quae ex Christi, fratris sui, per omnia tentati, inuocatione proficiscitur, indigeat, huc non opus est, vt Christum inuocet. Ex quibus adeo liquet, mentem SOCINI de inuocatione

tione Christi hanc esse: adorari equidem, immo & inuocari Christum posse, quia Deus hunc honorem illi concesserit; nec tamen ad hoc nos esse obstrictos, immo, maioris perfectionis documentum esse, si quis non Christum, sed Deum ipsum inuocet. Fuerunt tamen rursus alii, inter eosdem trinitatis hostes, qui nec DAVIDIS, nec SOCINI adprobarunt sententiam, Christumque omnino religiose inuocandum, nec id pro signo imperfectionis cuiusdam habendum, contenderunt: VT BLANDRATA, qui SOCINVM ad refellendum DAVIDIS errorem euocauerat, vt ex WISOWATIO refert SANDIUS, in *append. ad nucl. hist. eccles. p. 89.* Sed, in quicumque isti homines sese conuertant partem, numquam inde sese expedient. DAVIDIS impietatem euidentissima scripturae testimonia, ab ipso socino adlata, & perpetua ecclesiae praxis satis refellunt. SOCINI commentum, Christum equidem adorandum, & inuocandum esse, quia hunc honorem ipsi Deo praestemus, absolum est. Cum enim cultus religiosus Deo ita conueniat, vt absque idololatriae crimine nulli rei creatae tribui queat, Deus utique, salua sanctitate sua, Christo hoc concedere non potuit, nisi & ipse verus Deus esset. Certe, se hunc honorem sibi proprium alteri, qui non sit Deus, daturum, diserte negat, *Es. XLII, 3. XLVIII, n.* vti iam antea obseruauimus. Falsum itaque est, quod idem porro commisit, nos ad Christi inuocationem non esse obstrictos, item, maioris perfectionis esse, si quis non Christum, sed Deum ipsum inuocet. Si enim Christus verus Deus non est, crimen est, eum inuocare; si verus Deus, ad eius inuocationem obstricti sumus. Discrimen equidem facit, inter *adorationem & inuocationem*: sed, cum non alia, quam religiosa adoratio hic in census veniat, haec non minus quam inuocatio, soli Deo est propria, & Christo, nisi verus Deus esset, tribui non

potest. Videant itaque SOCINI adflectae, quo pacto ab idololatriae crimine sese expediant, dum honorem soli Deo debitum, illi, quem pro vero Deo non habent, tribuunt. Quod quidem telum multa adhuc validius BLANDRATAM, eiusque adflectas, premit. Sed haec *de idololatriâ*.

His, quae haecenus pro adstruenda Christi diuinitate attulimus, argumentis, illud denique addi potest, quod ex dictorum scripturae, veteris ac noui testamenti collatione exsurgit. Quando enim ea, quae in veteri testamento de vero summoque Deo dicta sunt, in nouo de Christo seruatore nostro diserte explicantur, non potest non inde consequi, Christum verum illum, summumque Deum esse. Vt ex plurimis exemplis vnum saltem alterumque adferamus, is, quem Israelitae, in deserto tentarunt, extra omnem controuersiam fuit verus atque summus Deus; *Nam. XXI, 5, 6. ps. XCI, 1, 2, 9.* At Christum cum esse, quem Israelitae in deserto tentarunt, exserte apostolus nos condocet, *1. Cor. X, 9. Neque tentemus Christum*, inquit, *sicut & quidam illorum tentarunt* (eum). Memini cum aliquando homini, in hostium trinitatis castris militanti, hoc argumentum opponerem, nihil aliud, quod regeret, eum habuisse, quam pro *Zeus* in quibusdam codicibus legi *Zeus*. Et verum sane est, in quibusdam codicibus ita legi, itaque legendum, censet quoque GROTIUS *ad h. l.* Receptam vero lectionem non tantum codices longe plures, praestantioresque, sed IRINAELVS quoque, THEODOTVS, alique scriptores graeci atque latini, comprobant. Conferenda, quae ad hunc locum obseruat MILLIUS. Is, de quo *ps. XLI, 7, 8.* sermo est, ita ibi describitur, vt non possit non verus summusque Deus intelligi. Non tantum enim diserte Deus vocatur, *v. 8.* sed thronus quoque aeternus illi tribuitur, *v. 7.* Seque ipsos profecto traducunt turpiter, verisque euidentissi-

mis vim apertam inferunt, qui psalmum huncce de Salomone explicant. Ad Christum pertinere, quae v. 7. & 8. dicuntur, Paulus nos conducet, *Ebr. I, 8.* quem adeo verum esse Deum, recte inde concluditur. Is, qui *psalmo LXXV, II, 19. in caelum adscendisse, & dona dedisse hominibus*, dicitur, haud dubio verus summusque Deus est, cum non tantum in praecedentibus subinde dominus, (יהוה) immo & v. 5. *is*; sed & v. 9. *Deus Israelis* vocetur. At, hunc non alium, quam Christum seruatorem esse, rursus Paulus ostendit, *Eph. IV, 8.* Is, quem adorare debent omnes angeli, & in quo exsistant filii Iudae, quia dominus altissimus est super omnem terram, *ps. XCVII, 7, 8, 9.* haud dubio est verus summusque Deus. Non vero alius is est, quam Christus, teste apostolo, *Ebr. I, 6.* Is, qui terram fundavit, caelosque ipsos condidit, quiue simul aeternus est, & nulli mutationi obnoxius, *ps. CII, 26. seq.* verus est, summusque Deus. De Christo vero haec adserit apostolus, *Ebr. I, 10.* Is, quem David ipse dominum suum vocat, quiue sedere debebat ad dextram domini, *ps. CX, 1, 2.* cuius porro regnum pariter ac sacerdotium aeternum est, secundum ordinem Melchisedec, v. 4. itidem non potest non verus esse Deus. Non autem de alio, quam de Christo hoc intelligi posse, & implet nos conducet, *Matth. XXII, 41.* & Paulus quoque *Ebr. V, 6.* Hisce longe plura ex libris prophetis addere possem, nisi haec sufficere existimarem. Id saltem adhuc moneo, quae hactenus disputauimus, non tantum *יהוה* filii cum patre euincere, sed maximam partem ita comparata esse, vt filii *יהוה* ab *יהוה* patris distinctam demonstrant. Quod cum quilibet facile intelligat, vt speciatim circa singula argumenta hoc indicaremus, superuacaneum visum fuit.

* Nomen *יהוה* spiritui sancto tribuitur, *act. V, 3, 4.* Cum enim v. 3. Petrus dixisset: *cur satanas impleuit cor tuum, mentiri*

te spiritui sancto? statim v. 4. subiicit: *omne iherusalem aduersus te, & contra te spiritus, non mentitus es hominibus, sed Deo.* Is ergo, cui *spiritus* seu praecipue in apostolis mentitus est Ananias, dicitur, & est Deus ipse. At mentitus est spiritui sancto; quod non tantum v. 3. adseritur, sed & v. 9. repetitur: *quid conuenit vobis tentare spiritum domini?* Spiritus ergo sanctus est & vocatur Deus. Nec mouebit quemquam, quod verbum *יהוה* v. 3. de spiritu sancto in accusandi, deinde autem v. 4. de Deo in dandi casu adhibeatur. Eodem enim sensu verbum hocce modo cum datiuo, modo cum accusatiuo casu construitur. Priori modo occurrit in versione LXX interpretum, *pron. XIV, 5.* posteriori modo *lob. XXXIV, 6. ps. LXXVIII, 36. LXXXIX, 35.* Recte id obseruatum GROTIUS ad *act. V, 3.* Temeritatis itaque notam vix effugiet, vir ceteroquin ob modestiam laudandus, LIMBORCHIVS; quando adserit, *nomen quidem Dei nusquam exserte spiritui sancto tribui.* Cumque ipsemet locum huncce, de quo verba facimus, sibi obieciisset, ex quo per consequentiam illud intelligi posset, respondet: *illo in loco per spiritum sanctum dona spiritus sancti, quibus apostoli instructi erant, & nomine Dei loquebantur, intelligi videntur: mentientes itaque apostolis, per spiritum Dei sanctum loquentibus, recte spiritui sancto mentiri dicuntur &c. theol. christ. I. 2. c. 17. §. 23.* Quis autem ferat hanc loquendi rationem: *Ananias mentitus est donis spiritus sancti;* itemque, *Ananias, & Saphira tentarunt dona spiritus sancti.* Non puto, quemquam sanae mentis hominem ita loqui. Nec enim dona aut virtutes *יהוה* sunt, ratione praeditae, quibus aliquis mentiri, aut quas tentare possit. Sunt vero & alia loca, quibus probari queat, spiritum sanctum Deum vocari. *Vos estis templum Dei viui*, inquit apostolus, *2. Cor. VI, 16.* sicut dicit Deus: *quoniam inhabitabo in illis.* Rursus idem gentium do-

ctor,

hor, credentes in Christum templum esse spiritus sancti, docet: *nescitis, quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis, 1. Cor. III, 16; & iterum: an nescitis, quoniam membra vestra sunt templum spiritus sancti, qui in vobis est; c. VI, 19.* Spiritus itaque sanctus Deus est, qui in cordibus credentium habitat. Eum porro, a quo diuersae in ecclesia operationes sunt, quae operatur omnia in omnibus, vnum illum, verumque Deum esse, Paulus docet, *1. Cor. XII, 6.* Spiritum vero sanctum eum esse, a quo diuersae sunt in ecclesia operationes, quae omnia in omnibus operatur, idem *v. II.* pronuntiat. Per vnum itaque verumque Deum, spiritum sanctum intelligit. Nec obstat, quod *v. 4, 5, 6,* nomina, *spiritus, dominus, Deus;* hoc est, *pater, & uerbum;* sumantur. Cum enim ex iisdem, qui omnibus tribuuntur, effectibus, *dominus* patris, filii, & spiritus sancti sequatur, nihil impedit, quo minus vox Dei, simul & *uerbum* de Deo patre, & *uerbum* de spiritu quoque sancto accipiat.

** Omniscientia namque diserte spiritui sancto *1. Cor. II, 10.* tribuitur: *Spiritus nostra, omnia scrutatur,* (scrutantium instar omnia intime perspecta habet) *etiam rationes profunditates Dei,* immo *v. 11.* additur: *nemo nouit, quae sunt Dei, nisi spiritus Dei.* Hinc & nos docet omnia, & de omnibus, *Io. XIV, 26. 1. Ioan. II, 20;* eum uero instruere, *Es. XL, 13.* ipse contra instruit omnes, seu *spiritus sapientiae, intelligentiae, ac scientiae, Ff. XI, 1, 2. Ephes. I, 17.* Omnipotentia eius indicatur, quando dicitur, *digitus Dei Luc. XI, 20.* collat. cum *Matth. XII, 28. uirtus & potentia Dei, Luc. XXIV, 49. spiritus potentiae, Es. XI, 2. act. X, 38.* Omnipotentiam pariter, ac summam eius in agendo libertatem Paulus nos condocet, adiciens, quod *distribuat singulis dona sua, prout uult, 1. Cor. XII, 11.* De immanitate, seu omnipraesentia spiritus sancti, testatur David: *Quo ibo a spiritu*

tuo, & quo a facie tua fugiam? ps. CXXIX, 7. Eodemque pertinet, quod in cordibus fidelium, seu in templo, habitare dicitur, *1. Cor. III, 16. VI, 19.* Aeternitatem porro eius arguit, quod *spiritus Dei* dicitur, seu *qui in Deo est, 1. Cor. II, 10, 11.* quae a patre procedit, *Ioan. XV, 26.* sine quo adeo Deus numquam fuit. Maiestas denique & gloria, soli Deo conueniens, illi tribuitur, quando in nomen eius, aequae ac patris & filii baptizari iubemur, *Matth. XXVIII, 19.*

*** Et in regno naturae, & in regno gratiae eiusmodi opera spiritui sancto tribuuntur, quae, verum cum esse Deum, luculenter euincunt. In regno quidem naturae, creatio pariter ac conseruatio, *psalm. XXXIII, 6,* collat. cum *Gen. I, 2. Iob. XXXIII, 4. Es. XL, 12, 13.* In regno autem gratiae, nonnulla quidem circa ipsum redemptorem nostrum peregrisse dicitur, quae non possunt non verum Deum demonstrare, ut missio eius, *Es. XLVIII, 16.* itemque unctio, *psalm. XLV, 8. Es. LXI, 1.* conf. & *Matth. III, 16.* Quaedam autem ad ipsos credentes pertinent, ut illuminatio, *Ephes. I, 17,* regeneratio, *Tit. III, 5,* sanctificatio, *Rom. I, 4,* & donorum quorumuis spiritualium collatio, *Rom. VIII, 9. seq. 1. Cor. XII, 7.* Sed & ecclesiae huc pertinet constitutio atque directio; quam, ut diuinæ maiestatis atque potentiae opus esse nemo negauerit, ita passim spiritui sancto ascribitur; conf. *act. VIII, 29, 39. XI, 12. XIII, 2, 4. XV, 28. XX, 28.* Spectat huc etiam, quod spiritus sanctus per Moysen atque prophetas loquutus sit: quae de re deinceps, cum dictorum veteris & noui testamenti comparationem instituemus.

* Ut praecipua cultus diuini pars est, inuocatio, ita spiritum quoque sanctum non minus, ac patrem, filiumque recte inuocari, ut dona quaeuis spiritualia ab eo impetremus, exemplum Pauli nos condocet.

2. Cor. XIII, 13, itemque Ioannis, apoc. I, 4. Adprecatio enim siue inuocatione fieri nequit, cum bona illa, quae alteri adprecamur, ab eo conferri velimus, qui solus potestatem ea conferendi habet, & a quo solo etiam ea expetere fas est. Huc etiam pertinet, quod non minus in nomen spiritus sancti, quam patris & filii, baptizari iubemur, *Matth. XXVIII, 19*. vti iam antea obseruauimus. In cuius autem nomen baptizamur, in eum etiam credimus. Sicut ergo in solum Deum credimus, quippe in quo & praecipua cultus diuini pars consistit, ita etiam spiritum sanctum verum Deum esse, recte inde colligitur. Solus porro Deus a nobis postulare potest, vt corda nostra, ceu templa, illi consecremus, *Ef. LVII, 15*. Luculentissimum enim hoc est cultus diuini documentum. Hicce vero honorem etiam spiritui sancto tribuitur, *1. Cor. III, 16, & VI, 19*. Solus quoque Deus per peccata & legis transgressionem tentatur, cum eisoli, cuius supremo legislatori, *Iacob. IV, 12*, debeamus obsequium; conf. *ps. LXXVIII, 17. XCV, 6. CVI, 14*. At, spiritum sanctum ab Anania tentatum, Petrus perhibet, *act. V, 9*, & ab Israelitis, Paulus, *Ebr. III, 7, seq.* Hisce, quibus hactenus probauimus, spiritum sanctum verum esse Deum, argumentis, itidem illud adhuc addi potest, quod dictorum veteris nouique testamenti collatio nobis suppeditat. Is namque, qui in veteri testamento per Moysen atque prophetas loquutus est, dicitur, & est Iehouah, *Exod. IV, 12. 2. Sam. XXIII, 3. Ef. VI, 8*. Nec sane aliud verbi diuini causa principalis esse potest, quam verus Deus. Spiritum vero sanctum eum esse, qui per Moysen atque prophetas loquutus est, diserte docemur, *act. I, 16. LXVIII, 26. Efb. III, 5. 1. Petr. I, 11. 2. Petr. I, 21*. Haud exiguum denique sententiae nostrae inde accedit robur, quod illi ipsi, qui in diuersa hic abeunt, ipsimet inter se non conueniant, quid de spiritu sancto statuere debeant. Pierique equidem ex eo-

rum numero virtutes, seu dona spiritalia indicari putant, quotiescumque spiritus sancti in scriptura sacra fit mentio. Verum, cum & nomina, & attributa personalia, & actiones etiam, spiritui sancto subinde tribuantur, hanc non posse locum inuenire sententiam, nemo non perspicit. Cum spiritus sanctus *paracletus* dicitur, *Io. XVI, 7*, cum *spiritus veritatis* vocatur, qui ducturus homines sit in omni veritate, *ib. 13*, cum inter testes caelestes, aequae ac pater & filius, refertur, *1. Io. I, 7*, ecquis de virtute quadam, ac dono spirituali hoc intelligeret? Nonne vero absolum esset, virtuti cuidam, aut dono spirituali, omniscentiam, omnipraesentiam, ac omnipotentiam tribuere? Loca autem, in quibus de spiritu sancto haec pronuntiantur, iam antea laudauimus. Et quis non *inter se* cogitaret, cum spiritus sanctus ob creationem mundi celebratur, aut quando idem illuminare, conuertere, regenerare, & sanctificare homines dicitur? Recte hoc perspexit, sed in nouum errorem prolapsus est SANDIUS, per spiritum sanctum, sanctorum angelorum genus intelligi posse, existimans, in *problemate paradoxo, de spiritu sancto, annon per illum angelorum sanctorum genus intelligi possit? vna cum refutatione opinionis Socinianorum, spiritum sanctum personam esse negantium*. Enimvero, quodcumque deum intelligatur angelorum genus, de nullis angelis creatis ea affirmari possunt, quae spiritui sancto tribuuntur. Ecquis enim de angelo creato adfereret, eum esse omniscentem, omnipotentem, omnipraesentem? quis cultum religiosum illi deferret? quis diceret, ab angelo non minus, quam Deo, mundum creatum esse? aut, angelum esse, qui homines conuertat, illuminet, regeneret, sanctificet? Quod autem de vno angelo, & quidem creato, adferi nequit, id neque de pluribus, aut certo genere, vel choro angelorum, dici potest.

§. L. Nec

§. L. Nec tamen inde colligere licet, non vnum, sed tres esse Deos, cum eadem haec scriptura, quae tam clare docet, & patrem, & filium & spiritum sanctum esse Deum, non minus luculenter & constanter adferat, vnum tantum esse Deum. **

* Hoc supra iam ad §. 13. tum ex ratione, tum ex *Deut. VI. 4. Es. XLIV. 6.* aliisque scripturae dictis, demonstrauiimus. Accedit, quod, cum scriptura sacra de patre, filio, & spiritu sancto nos erudiat, nulli tamen tres deos, aut plures, quam vnum, cominoret. Nec de vnitatis specifica, quam vocant, sed numerica, hoc est capiendum, vt itidem supra iam monuimus. IOANNES enim grammaticus, PHILOPONVS cognomine dictus, in illum prolapsus est error, vt Deum, intuitu personarum, specie saltem vnum adferret; vnde non poterat non consequi, patrem, filium, & spiritum sanctum tres

esse deos: quomobrem & illis, qui eandem sequuti sunt sententiam, *tritheitarum* nomen haesit. Ex Aristotelicae philosophiae abusu hunc eius errorem enatum, aliis iam obseruatum est. Hinc & NICEPHORVS CALLISTVS, qui de eo ex instituto agit, *τὸς Ἀριστοτέλους πλεοναῖς, in Aristotelis perplexitatibus cum maxime de iudasse, pronuntiat; bist. eccles. l. 18. c. 46. p. m. 872.* De re ipsa praeclare disserit AVGVSTINVS, ostendens, diuinam essentiam, si cum personis comparatur, nec genus esse, nec speciem, *lib. 7. de trinitate, c. 6.* Addenda, quae copiose hac de re adfert PETAVIVS, *dogm. theol. tom. 2. l. 4. c. 13. seq. p. 245. seq.*

§. LI. Vt, quae scriptura sacra hac de re docet, breuiter efferrentur, & erroribus omnibus, qui facili irrepere negotio possunt, obuiam iretur, placuit veteri ecclesiae, voces, *essentia ac persona*, adhibere, vsuque adeo receptum, vt *tres in vna essentia diuinae personae* adferantur. * Quem quidem merito retinemus loquendi modum, cum, si rem ipsam spectes, illud ipsum, quod scriptura sacra docet, rotunde, & sine ambagibus, insinuet, nec vlla praegnans ratio adferri queat, cur sit reiiciens. **

* Non vna eademque ratione veteris ecclesiae doctores de mysterio trinitatis loquuti sunt, nec iisdem vsi sunt vocibus, etsi in re ipsa consentirent. Et ad graecos quidem quod attinet, occurrunt apud eos voces, *οὐσία, essentia, φύσις, natura, μορφή, forma, ὁμοῖα, species*, itemque *ὑπόστασις, suppositum, πρόσωπον, persona, ὑπαρξίς, substantia*. Sed maxime voces *οὐσία* & *ὑπόστασις* hic in censum veniunt. Et ad priorem quidem quod attinet, eam non minus ac vocem *φύσις* ac *μορφή* de essentia diuina adhibitam, IO. DAMASCENVS nos conducet: *οὐσία, καὶ φύσις, καὶ μορφή, κατὰ τοὺς ἀγίους πατέρας, τὰ αὐτὰ ἐστὶν, substantia, & natura,*

& forma, vt sanctis patribus placet, idem sunt; in isagoge seu institutione elementari ad dogmata, cap. 1. tom. 1. oper. p. 55. Nec tamen vox *οὐσία* ad id, quod hodie nos essentiam vocamus, exprimendum, satis commoda visa est. Cum enim apud philosophos, ARISTOTELEM maxime, *οὐσία* substantiam singularem indiuiduamque significet, fuerunt tum inter orthodoxos, tum inter haereticos, qui hacce voce pro *ὑπόστασι* seu persona vterentur, dum illi quidem, sensu minime culpando, plures *οὐσίας*, fecit, personas, in Deo admitterent; hi autem, ad reale personarum discrimen tollendum, vnicam *οὐσίαν*, seu personam

sonam adfererent; quod Sabellius cumprimis, & qui cum eo vnum eundemque errorem fouebant, faciebant. Loca veterum hac de re adfert PETAVIVS, qui & ex Aristotelis maxime philosophia errorem huncce prognatum contendit. Igitur Aristotelis, inquit, ac philosophorum ceterorum opinione perfusi trinitatis hostes, haeretici, impium dogma christianum in fidem invexerunt. Etenim Sabellium, & qui ante hunc errorem eundem tutati sunt, arbitror, *θεῖον μίαν* siue *μονοθεῖον* dixisse, plane Aristoteleo sensu defendisse, ut substantiam primam, siue individuum in Deo singularem, & solitariam esse dicerent, tam secundum essentiam, quam secundum existendi, subsistendi, vnde modum, quoniam talis a philosophis *θεῖον* prima ponebatur; dogmat. theol. tom. 2. l. 4. c. 2. p. 184. Huic ergo Sabellii errori & loquendi rationi, qua errorem suum paliabat, dum se opponebant alii, non dubitabant, tres *θεοὺς* admittere. Ita GREGORIUS NYSSENUS, contra Eunomium disputans, concessit, statui contra Sabellianos tres *θεοὺς* posse, sed monet simul, *θεῶν* tantum pro *θεοῦ* vſurpari; lib. 1. contra Eunomium, p. 67. Idem etiam eodem in opere lib. 12. p. 301. patrem *τὴν μὴ γεννηθεῖσαν* *θεῖον*, non genitam substantiam, vocat. Nec ab isto vocis vſu abhorret EPIPHANIVS, haeres. 76. p. 942. Consuetudine tamen invaluit, ut a plerisque vox haecce non in sensu philosophico, sed ecclesiastico, & orthodoxo adhiberetur; quo essentiam tribus diuinitatis personis, in vnitatem numericam communem, denotat; vel, ut ATHANASIUS, dial. 1. de trinit. qui tom. 2. oper. p. 159. seq. exstat, loquitur; ἡ *θεῖα τῆς πατρὸς οὐσία* σημαίνει. Quod de voce *θεῖα* diximus, idem & de voce *μονοθεῖα* est obseruandum; nec in eius vſu omnes consensisse. Vt enim nonnulli vocem *θεῖα* pro *θεοῦ*, uti diximus, accipiebant, ita longe plures per *μονοθεῖα* intellexerunt *θεῖα* seu essentiam, adferentes, patris, filii, ac spiritus

sancti vnam esse *μονοθεῖαν*. Nonnullos sane ecclesiae doctores, tum ante, tum post concilium Nicaenum, hac voce ita vſos, constat: immo, & ipsos concilii Nicaeni patres, non satis adcurate discernim inter *θεῶν* & *μονοθεῖαν* obseruasse, nonnulli contendunt; idque vel inde persuaderi posse putant, quod ipse ATHANASIUS haud temere alium in sensum hanc vocem vſurpet, quam pro *θεῖα* seu essentia, plerisque in libris, quos longe post Nicaenae tempora synodi conscripsit. Certe, Sardicensis concilii patres, in epistola synodica, quae apud THEODORETVM exstat, *hyst. eccles. l. 2. c. 3. p. m. 81.* dicte adferunt: Nos autem hanc accepimus, edoctique sumus, eamque catholicam habemus, traditionem, & fidem, & professionem, *μία τὴν ὁμοθεῖαν ἢ αὐτῇ δι' ἀπερίστωτο ὁμοῦν προσηγορεύουσι, τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ ἡ ἐκ τούτων τῆς τοῦ ὁμοθεῖας λέξι; ἐκδηλοῦνται ὡς αὐτῇ ἢ μόνῃ τοῦ πατρὸς ὁμοκατανοοῦν;* vnam esse hypostasim, quam ipsi haeretici substantiam adpellant, patris, filii, & spiritus sancti. Et, si quaerant, quoniam sit filii hypostasis, fateamur, eam esse, quam solam esse patris omnes agnoscunt. Pariratione & EPIPHANIVS, & CYRILLVS vterque, Hierosolymitanus & Alexandrinus, eodem sensu vocem hanc vſurpant. Inter latinos autem HIERONYMVS, *epist. 57. (seu 14.) ad Damasum, tom. IV. oper. part. 2. p. 20.* edit. MARTIANAEI, copiosissime ea de re & vocis istius significatione, disputat, ac demonstrat, idem eam significare, ac *θεῖον*, immo, discrete pronuntiat: *tota saecularium schola, nihil aliud ὁμοθεῖαν, nisi ὁμοθεῖαν nouit.* Ambigua interim ista vocis significatio haud leues, in ecclesia praesertim Antiochena, turbas dedit. Paulini namque sectatores, *μονοθεῖαν* pro *θεῖα* accipientes, vnam in Deo adferabant *μονοθεῖαν*. Contra, qui cum Meletio faciebant, tres in Deo *μονοθεῖας* adferabant. Arque vthi in Arianismi, ita illi in Sabellianismi ve-

niebant

niebant suspitionem. Cum vero pars vtraque in synodo Alexandrina, anno 462. congregata, cui & Athanasius ipse interfuit, mentem suam ita explicasset, vt in re ipsa recte sentire deprehenderentur, decretum in eadem synodo fuit, vt ab vſu vocum *ὁusia* & *ὁπρώσεις*, quantum fieri posset, abſtinerent, quippe de quibus in synodo Nicaena nihil definitum esset, nisi forte ad Sabellianismum refellendum, tres adserere *ὁπρώσεις*, necesse esset: v. SOCRATES, *hist. eccl. l. 3. c. 7.* & SOZOMENVS, *hist. eccl. l. 5. c. 12.* Ea tamen deinceps magis inualuit significatio, qua personam significat; adeo quidem, vt patres concilii Constantinopolitani I, quod fuit oecumenicum II, discrete profiterentur, *ὁusia μίαν εἶναι τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἐν τρισὶ τέλειαις ὁπρώσεσι, ἔχοντι τὰς τέλειαις προσώποις; vnam esse patris, filii, & spiritus sancti essentiam, in tribus perfectis hypostasibus, siue tribus perfectis personis; in epistola synodica, apud THEODORETVM, *hist. eccl. l. 5. c. 8.* Concilii porro Chalcedonenſis patres, dum in *fidei expositione act. V. circa finem*, in Christo *μίαν ὑπόστασιν* praedicant, haud dubio personam hac voce designarunt; quod & in aliis conciliis factum. Recte itaque IO. DAMASCENVS diuersas istas vocis *ὁπρώσεις* acceptiones distinguit, eamque *duo significare*, docet, *interdum simplicem ὑπαρξιν, qua in notione ὁusia & ὁπρώσεις unum idemque sit.* Vnde etiam, ita pergit, *sanctorum patrum nonnulli Φύσεις, siue naturas, dixerunt ὁπρώσεις.* Interdum vero *τὴν κατὰ αὐτὸ καὶ ἰδιωτικὴν ὑπαρξιν, eam quae per se est, ac seorsim subsistit, exstantiam;* (significat) &c. *dialect. c. 42. l. 1. oper. p. m. 45.* Legendus & hac de re GREGORIUS NAZIANZENVS, *orat. 32. p. m. 520.* & de variis vocis *ὁπρώσεις* significationibus SOCRATES, *hist. eccl. lib. 3. cap. 7.**

Non vero praetermittenda nobis est vox *ὁμοούσιος*. quo Nicaeni concilii patres vſi sunt, quaeue tot in ecclesia christiana olim turbas dedit. Primo equidem saeculo, quan-

tum constat, ea ignota fuit, etsi res ipsa, filium cum patre eiusdem esse essentiae, posita esset extra controuersiam. Secundo saeculo emergere coepit, simulque in sensum ineptissimum trahi a Marcionitis. Hi namq; reliquis signmentis suis & hoc addebant, animas rationales esse quasi *ἀπρόφοιαι* & emanationes ab ipsa substantia diuina, eiusdem cum Deo naturae, illique coessentiales, quae post hominum interitum ad principium & fontem suum reuerterentur, & in oceano essentiae diuinae iterum cum ea confunderentur. Atque istud quidem illorum hominum delirium, dum praeter alios ORIGENES reiecit, Deo aliquid *ὁμοούσιον* dari, omnino inficiatus est, *comment. in iob. c. XXXVII.* eo scilicet sensu, quo hoc adferebant Marcionitae. An vero filium patri eo modo, quo hoc catholici seu orthodoxi adferebant, *ὁμοούσιον* crediderit, nunc non disputabimus; id tamen certum, prouocasse ad eum hac in causa ATHANASIUM, *de decret. synod. Nicaen. p. 423.* Praeter Marcionitas & Gnostici, cum primis Valentiniani frequenter hac voce utebantur. Auctor est IRENAEVS, docuisse eos, *id quod spirituale erat, haud quaquam ab Achabath informari potuisse, ὅτι οὐδὲ ὁμοούσιον ὑπέχετο αὐτῷ, quoniam eiusdem cum ipso essentiae erat;* *l. 1. c. 1.* Eiusmodi & alia apud eundem auctorem occurrunt. Eadem ratione & Manichaei, saeculo tertio, voca illa utebantur, vti vel ex iis liquet, quae ex AGAPIO, Marcionitarum ac Manichaeorum deliria sectante, PHOTIVS refert, *cod. 179. p. 403.* Filium itaque etiam Dei, patri *ὁμοούσιον* statuebant, non totum quidem, sed vt *μέρος τοῦ ὁμοουσίου*, quali filius pars fuisset Dei patris, & ex essentia patris diuisibili, & quae instar corporum, in varias particulas solui posset, essentia filii manifestet, ac profluxisset. Manichaeis tunc se opponebant Sabelliani, ac filium non *κατὰ μέρος* & *κατὰ διαιρέσιν*, sed ita omnino Deo patri *ὁμοούσιον* adfirmabant, vt vnam & essentiam, & personam cum patre constituant;

tuit; paterque adeo a filio nomine saltem, non re, solaque relatione, non quidem interna, sed ad res externas, & ratione diuersarum adparationum, distinguatur. Quem quidem istorum hominum errorem cum non minus, quam Manichaeorum deliria declinare vellent orthodoxi ecclesiae doctores, in meliori, seniorique sensu hanc adhibere vocem incepterunt, docentes, filium qua essentiam equidem patri esse *ὁμοούσιον*, qua hypostasim autem, siue personam, ab eo non nomine saltem, sed re ipsa distingui. Neque tamen inde colligendum, ac si tum primum orthodoxi hac voce uti incepterint. Quin potius admodum est verosimile, illam iam pridem in ecclesia receptam, auidē arreptam abhaereticis, vt ea errores suos, quibus tum ab orthodoxis, tum a se inuicem dissentiebant, palliarent. Quidquid huius sit, DIONYSIVM Alexandrinum vocem hanc adhibuisse, atque docuisse, constat, *Christum esse ὁμοούσιον τῷ θεῷ, consubstantialem Deo*, cum diserte hoc ab illo exegisset DIONYSIVS Romanus, ad quem hac de re epistolam scripsit. Accusatus enim fuerat, ac si non recte de trinitate sentiret, atque, oppugnando Sabellii *συμβασις*, in *διὰ τὴν πρὸς τὸν πατέρα* incidisset, vt GREGORIUS Nazianzenus loquitur, *orat. 37.* Legendus hac de re ATHANASIVS, de *decretis synodi Nicaenae, tom. 1. oper. p. 421.* Exortus quoque tum est Paulus Samosatenus, & ad errores suos palliandos, fucumque incautis faciendum, idem voce *ὁμοούσιος*, si nonnullis credimus, vsus est, sed sensu iterum longe peruersissimum. Sunt equidem, qui existimant, Paulum ad Sabellianismum accessisse, cumque vnicam tantum personam agnosceret, voce *ὁμοούσιος* cum vsu, cum vox *ὁμοία* aliquando idem esset, ac *ὁμοειδής*, vt antea obseruatum; Christum autem, ceu meum hominem, ab essentia ipsi diuina plane exclusisse. Ita PETAVIVS existimat, *dogmat. rheol. tom. 2. l. 4. c. 5. §. 2. p. 205.* Verum, an Paulus eundem cum Sabellio fouerit errorem, nondum euictum est, nec sine ratione

dubitant alii, vt in sequentibus ostendemus; putantque, cum vocem *ὁμοούσιος* de carne Christi deificata adhibuisse. Adferebat enim, carnem Christi ad eam dignitatem, & *ἐνερχομένης* diuinae maiestatem adiurxisse, vt penitus Deus euaserit, & fuerit cum essentia diuina prorsus *ὁμοούσιος*. Multa erudite hanc in rem disserit LE MOYNE, in *notis ad varia sacra, p. 243. seq.* Sunt denique, qui negant, Paulum vniquam τὸ *ὁμοούσιον* confessum esse. sed potius ex voce illa, eo tempore a catholicis recepta, sophisma contexuisse, in peruersum eam rapiendo sensum. Congregata itaque fuit Antiochena synodus *an. 273.* in qua cum Pauli istius errores damnerentur, vox quoque *ὁμοούσιος* reprobata fuit, eo scilicet sensu, quo Samolateniani eam adhibebant, aut Paulus ipse, vt insidias veritati strueret, ea abusus fuerat. Idque adeo testatur ATHANASIVS, de *syn. Arim. & Seleuc. tom. 1. oper. pag. 706.* atque HILARIUS, *lib. de synodis, p. 390.* Vt autem Antiocheni concilii patribus iustae fuere causae, cur vocem hanc repudiarent, ita non minus iustae praegnantessque fuere Nicaenis, cur eandem reuocarent, & sano sensu acceptam, Arianis opponerent. Id enim hi agebant, vt omnes loquendi formulas, siue ex scriptura sacra, siue ex antiquiorum patrum monumentis desumptas, subdola interpretatione eluderent, simulatoque adeo cum orthodoxis consensu, simplicioribus imponerent. Rogati nimirum Arianī in synodo: *an agnoscerent filium, ex ipso patre genitum? adnuebant, intelligentes nimirum, filium ex Deo esse, quomodo omnes creaturae a Deo sunt, & existendi initium ab eo habent.* Quaerentibus porro catholicis, *an Deum faterentur Dei filium?* respondebant, omnino; immo *ἀληθινὸν θεόν, verum Deum, ex 1. Ioan. V, 20.* profitebantur; intelligebant autem *γενόμενον, qui vere factus sit Deus.* Denique, cum a catholicis arguerentur, quod filium Dei creaturam putarent, & hoc pernegabant, sed hoc sibi reservato sensu,

creatu-

creaturam non esse Dei filium sicut ceterae creaturae, quae mediate a Deo per λόγον essent factae, nihilominus λόγον creaturam esse, immediate a Deo ex non exstantibus, productam. Eiusmodi itaque subterfugiis cum obuiam ire vellent orthodoxi, commode occurrebat vox ὁμοούσιος, quae in sano sensu accepta, breuiter, rotunde, & perspicue exprimebat, quidquid ex scripturae sacrae dictis colligi poterat; eamque adeo Arianis opponendam censebant. Legenda de hisce ATHANASII *epistola ad Africanos episcopos*, tom. 1. oper. p. 936. AMBROSIVS auctor est, ipsum Eusebium Nicomediensem, strenuum Arianorum promachum, occasionem dedisse, ut vox illa reciperetur. Cum enim eam in medium attulisset, ac si pro illa pugnarent catholici, inde animaduertisse concilii patres, in eo cardinem rei versari, atque hoc ipsum, quod vox ista exprimeret, illud esse, a quo maxime abhorrerent Arianis, ideoque eamdem ipsis placuisse, l. 3. de fide, c. 7. Non omnes equidem, qui concilio Nicaeno intererant, statim animum inducere poterant, ut vocem istam reciperent, metuentes, ne quid erroris sub ea lataret: sed, cum reliqui, qui eam receperant, mentem suam satis perspicue explicassent, rigidiores etiam, & ad partes Arianorum priores, in eandem concesserunt sententiam. Nimirum, non aliam ob causam orthodoxi filium Deo patri ὁμοούσιον vocarunt, quam quia *eiusdem unius substantiae cum patre praedicabant, non factum, non creatum, sed ab aeterno ex patris substantia genitum*. Ita quoque ATHANASIVS, optimus concilii Nicaeni interpres, τὸ ὁμοούσιον explicat. ὁμοούσιον, inquit, ἐστὶ, τὸ τῆς αὐτῆς οὐσίας, καὶ ἰσχυρίας ἀκαραλλύτως ὑπάρχον, homousion illud est, quod eiusdem essentiae & operationis, circa ullam variationem, existit. Etenim, propterea ὁμοούσιος dicitur, quia eandem essentiam ac potentiam obtinet; de defin. tom. 2. oper. p. 50. Et alibi: τὸ ὁμοούσιον ἐστὶ τὸ ταυτοούσιον, homousion significat id, quod

est eiusdem essentiae; dialog. 2. contra Maced. tom. 2. oper. p. 290. Idem subinde dialog. 1. de trinitate, item in *epistola ad episcopos Africanos*, alibique, repetit; ut mirari omnino subeat, fuisse homines tam proteruae audaciae, aut tam supinae ignorantiae, ut adlitterent, per ὁμοούσιον in concilio Nicaeno similitudinem saltem essentiae diuinae fuisse indicatam; vel, quae aliorum est infamia, Nicaenos patres filium a patre non minus essentia, quam persona distinctum credidisse. Cui enim mens patrum concilii istius notior esse potuit, quam ATHANASIO? Licet autem Nicaeni concilii patres vocem ὁμοούσιος ad Arian heresim detegendam vfurpauerint, eamdem tamen iam antea tum apud haereticos, tum apud orthodoxos, diuerso licet sensu, in vfui fuisse, ex iis, quae hactenus commemorauimus, abunde liquet. Confirmat idem, speciatim ad orthodoxos quod attinet, EVSEBIUS, in *epistola ad Caesarienses*, apud SOCRATEM, *hist. eccl.* l. 1. c. 8. Nonimus, inquit, quosdam ex veteribus doctos & illustres episcopos, & scriptores, qui, de patris & filii diuinitate differentes, nomine ὁμοούσιος vsi sunt. Ad quam EVSEBII epistolam ipse quoque prouocat ATHANASIVS, de decretis *synod. Nicaen.* tom. 1. oper. p. 421. De DIONYSIO vtroque, Romano & Alexandrino, supra iam dictum; existatque huius epistola apud ATHANASIVM, de *synod. Arim. & Seleuc.* tom. 1. oper. p. 918. Dionysii THEOGNOSTVM veterem theologum iungit ATHANASIVS, l. c. p. 470. quem virum λόγον alibi, Συνομόσιον, καὶ σπουδαῖον vocat, qui non abhorruerit a voce οὐσίας, & ex illa filium progenitum dixerit, ut a luce iubar, ex aqua vapor. Nec antiquiorem nominari posse, qui voce hacce de personis trinitatis vsus sit, existimat CASAVBONVS, exerc. 1. in Baronii annales, pag. 79. BVLLVS autem iam apud ORIGENEM, immo TERTULLIANVM vocis huius in ecclesia receptae existare documenta, contendit, in *defensione fidei Nicaenae*, sect. 2. §. 8. Magnopere itaque aut fallunt, aut

falluntur, qui ante concilii Nicaeni temporam vocem hanc non auditam clauitauit, quos inter haud vltimum locum SANDVS tenet, *nucl. hist. eccl. l. 1. p. m. 121*. In eadem equidem, quod negari nequit, sententia fuit AVGVSTINVS, *tr. 97. in Ioan. tom. 3. oper. part. 2. p. m. 530*. scribens: *aduersus impietatem Arianorum haereticorum, nouum nomen homousion, patres condiderunt*; quod & *lib. 2. contra Maximinum c. 14. tom. 8. oper. p. 499*. repetit. Similia & apud FVLGENTIVM Ruspensem episcopum, itemque VIGILIVM Tappensem, legas. Sed hocce hac in re aliquid humani patris, necrerum, quae ante concilium Nicaenum in ecclesia orientali gestae sunt, se satis peritos esse, ostendisse, manifestum est. Idem, quem antea nominauimus, SANDVS, vocem *homoousios* vel hoc nomine etiam minime ferendam censet, quod a Gnosticis, Valentinianis, aliisque haereticis vsurpata; IRENAEO autem, CLEMENTI Alexandrino, & aliis veteris ecclesiae doctoribus improbata fuerit. Verum, licet haeretici hac voce vsi sint, vsi tamen etiam eadem sunt orthodoxi. Immo, credibile est, prius apud hos in vsu fuisse, quam apud illos. Nec quidquam impedit, quo minus vocem apud haereticos vsitatam, vsurpamus, modo in sensu sano & orthodoxo hoc fiat; praefertim, si causas praegnantas, quae vsus eius suadeant, adsint. Habuisse autem concilii Nicaeni patres causas grauissimas, cur vocis istius vsum reuocarent, antea demonstrauiamus.

Apud Latinos, vt ad eos nunc a Graecis transeamus, voces *essentia*, ac *persona*, receptae sunt. Et per *essentiam* quidem quid intelligatur, satis manifestum est. Illud saltem obseruandum, vnitatem essentiae intelligi numericam, quae tamen tribus personis sit communis, non quidem per modum multiplicationis, sed per eiusdem singularis, vel numericae essentiae indiuisam participationem, omnem diuisionem, inaequalitatem partis, aut distributionis respe-

ctum excludentem. Hoc enim, si probe teneatur, dubia, quae ex essentiae notione obici solent, facili negotio diluuntur. *Personae* autem voce, non habitus, aut qualitas, vel officium aliquod, seu dignitas, nec etiam quodlibet indiuiduum, sed *suppositum intelligens*, vt in philosophorum scholis loqui solent, denotatur. Per *suppositum* autem substantia singularis, completa, incommunicabilis, non aliunde sustentata, intelligitur. Nimirum dupliciter sumitur vox *persona*; *concretiue* scilicet, seu *materialiter*, & *abstractiue*, seu *formaliter*. Priori modo recte definitur, vt diximus, per *suppositum* intelligens, vel, quod eodem redit, per substantiam indiuisam, intelligentem, incommunicabilem, non sustentatam ab alio. Posteriori autem modo accepta, describitur, quod sit naturae indiuiduae, intellectualis ac incommunicabilis substantiae, vel subsistendi ratio. Qua quidem in definitione forma ipsa in casu recto exprimitur, id autem, quod materiae instar est, in casu, vti par erat, obliquo. Cum igitur tres in essentia diuina personae adseruntur, vox persona abstractiue sumitur, tresque adeo substantiae incommunicabiles, indiuiduae naturae diuinae, hac ipsa manente indiuisibili, indigitantur; ita quidem, vt in qualibet persona, concretiue spectata, & essentiam diuinam omnibus communem, & *ὑπερθεον* seu substantiam singulis propriam, considerare liceat. Sunt nonnulli, qui non satis commode dici putant, quod vox persona in casu recto ipsam substantiam, seu formam exprimat; cumque etiam dici nequeat, hanc vocem in casu recto exprimere ipsam naturam, cum inde sequeretur, tres in Deo esse essentias, existiment, vocem istam in casu recto aliquid velut ex natura & substantia constatum denotare. Nec sine ratione caute hic incedendum, ne aut ad tritheismum, aut ad Sabellianismum, prolabamur. Ceterum, substantias istas, relatiuas esse constat, non absolutas, liqui-

dem in relationibus diuinis fundantur. Absolutas enim subsistentias plures, vna eaque simplex essentia diuina non admittit. Noui quid, vt hoc *ὡς ἐν παγιδῇ* aklam, excogitasse sibi vilis est LIBERVS DE S. AMORE, vel, qui sub hoc nomine latitat, CLERICVS. Personam equidem per *suppositum* intelligens describit, suppositum autem vocat id, quod neque est pars, neque adiunctum alicuius rei. Atque hinc porro concludit, supposititalitatem, seu subsistentiam, adeoque & personalitatem, non esse aliquid internum, quod substantiae aliquid addat, sed tantum denominationem externam; in *epist. theol. ep. 1. p. 3.* item in *ontologia, c. 8. §. 3. seq.* At vero cum receptam istam, anteaque a nobis adlatam suppositi definitionem, ceu obscuram reiiciat, non minori tamen ea, quam ipse excogitauit, obscuritate laborat; & omnino ipsam suppositi notionem neutiquam exprimit recte; cum nec in omnibus suppositis locum inueniat, & quaedam etiam certo intuitu, vt alterius rei adiunctum considerari possint, quae, in se spectata, supposita esse non desinunt. Ad personarum autem in essentia diuina trinitatem si adplicetur, quae de supposititalitate dixit, non potest non res omnis in Sabellianismum abire, frustra reluctante, atque renitente auctore. Si enim personalitas externa saltem quaedam est denominatio, quae nihil prorsus substantiae addat, nullum profecto discrimen inter patrem, & filium, & spiritum sanctum intercedere potest. Sed, missis hisce, id saltem monemus, de voce *persona* non minus, ac de voce *ὁμοῦς*, graves olim in ecclesia agitatae contentiones. Cum enim apud Latinos persona subinde officium, aut dignitatem, vel simile quid, denotet, orientalis ecclesiae doctores, cum primis Meletius, existimarunt, occidentales, tres in essentia diuina personas adserendo, ad Sabellianismum accedere: occidentales rursus, cum intelligerent, vocem *ὁμοῦς* apud Graecos saepe *οὐσίαν* siue *essentiam*

significare, existimarunt, ab orientalibus tres in Deo naturas, siue essentias statui, atque eos Arianismi accularunt. Rectius autem, vtriusque vocis sensu cognito, pax quoque & concordia restituta fuit; nec Latini voce *ὁμοῦς* uti dubitarunt, quemadmodum & Graeci, tria esse in essentia diuina *πρόσωπα*, siue tres personas, professi sunt.

** Quod enim scriptura, vt ex haecenus dictis constat, discrete docet, patrem esse Deum, filium esse Deum, spiritum sanctum esse Deum, nec tamen tres esse Deos, sed vnum Deum; id breuiter, rotunde, ac sine ambagibus esse re licet, si dicatur, *tres esse in vna essentia diuina personas*, vel, vt Graeci loquebantur: *τρεῖς ἐν μιᾷ οὐσίᾳ ὁμοῦς*, itemque filium patri esse *ὁμοούσιον*, seu coessentialem. Duo namque hisce vocibus innuuntur: filium esse personam, siue *ὁπίστωιν*, & spiritum sanctum idem, aeque ac patrem; cum tamen nihilolocius vnus sit Deus, filium pariter ac spiritum sanctum eiusdem plane cum patre esse essentiae. Vtrumque autem, cum in antecedentibus luculenter comprobatum sit, non video, quid obftet, quo minus hisce vocibus uti liceat. Sane, si quis in re ipsa consentiat, solis autem vocibus offendatur, vel, adeo ex imbecillitate quadam eas admittere, ac usurpare nolit, eum id eo neutiquam statim ceu haereticum dammandum, aut reiiciendum censeo. Praeueantes hic nobis habemus concilii Alexandrini, anno 362. congregati, patres, quos inter ipsum Athanasium fuisse, supra obseruauimus. Cum enim Paulini pariter ac Meletii sectatores, de vso, sensuque vocum *οὐσία* & *ὁμοῦς*, inter se non conuenirent, in re ipsa tamen consentirent, vt istis vocibus, non nisi necessitate quadam vrgente vterentur, decretum fuit. Quo ipso innuebant, a vocibus seu terminis aliquem abstinere posse, si modo de re ipsa consentiat recte; idque σοφῶς, *supienter*, iudice SOZOMENO: *ὅτι μάλα σιφῶς μοι δοκοῦσιν ἐρῶσαι, καὶ ἐξ ἀρχῆς οὐδὲς ἐπὶ θεῷ τούτοις χρεῖσθαι τοῖς*

δύμνα, prudenter admodum mihi videntur decreuisse, ubi de Deo sermo est, non esse statim his nominibus vtendum; *hist. eccles. l. 5. c. 12.* Multo itaque mius existimandum, ad salutem prorsus necessarium esse, vt aliquis hæc voces profiteatur. Plurimi inter eruditos etiam sunt, qui illarum significationem ignorant; tantum abest, vt ab hominibus plebeiis, rudibusque litterarum, hoc exigi queat. His ergo, si rem ipsam teneant, salutem nemo denegabit. Legenda, quæ hanc in rem discribit NIC. HYNIVS, in *epitome credendorum, c. 5. §. 88.* Quod si vero cum eiusmodi hominibus nobis res sit, qui rem ipsam negant, & ad errores suos regendos præfractæ voces istas respuunt, non vtile modo, sed prorsus necessarium erit, eas retinere. Id namque veritatis defensio, & veræ doctrinæ recta expositio, postulat. Illis itaque, qui vocum istarum improbant vsum, suffragari nequeo, quos inter etiam, vt reliquos taceam, LIMBORCHIVS est, etsi modestissime hac de re verba faciat. Rationem nimirum, cur vocibus hæc vsus non sit, redditurus, nos, inquit, *scripturæ simpli-*

citatem sequuti, & a vocibus ac phrasibus illis consulto abstinuimus, quia non tantum ab hominibus sunt inuentæ, & quidem in fervore contentionum, & primis patribus fere ignotæ; sed & ambiguae sunt, & vulgari significatione, aut philosophica prorsus notione non sunt accipiendæ, cum Deo, rebusque diuinis accommodantur. Idcoque tutius credimus, talibus terminis aut nunquam, aut saltem quam parcissime uti; theol. christ. l. 2. c. 17. §. 28. p. 101. Verum voces, quæ sensum scripturæ accurate breuiterque exprimunt, eius simplicitati non repugnant. Perinde etiam est, a quibus, aut qua occasione sint inuentæ; modo aptæ sint ad id significandum, quod significare debent. An & quousque primis patribus ignotæ fuerint ex iis, quæ antea disputauimus, liquet. Hodie porro significatio earum ita fixa & determinata est, vt pro ambiguis amplius reputari nequeant; nec in vulgari, aut philosophica, sed ecclesiastica significatione adhibentur, cuncti Deo rebusque diuinis accommodantur.

§. LII. Ad discrimen, quod inter personas diuinas intercedit, paullo distinctius, quantum fieri potest, explicandum, obseruare nonnulli solent, *actus, proprietates, & notiones personales.* *Actus personales* sunt, generatio & spiratio; * *proprietates* sunt, paternitas, filiatio, & processio, siue spiratio, in patiendi significatione accepta; ** *notiones* denique *personales*, innascibilitas, & spiratio actiua. ***

* *Actus personales etiam opera vel actus ad intra vocantur, quia intra ipsam diuinam essentiam peraguntur: personales dicuntur, quia personam aliquam diuinam pro termino habent, simul & personæ cuiusdam, siue quarundam proprii sunt. Ipsa autem illorum ratio in essentia diuinæ consistit communicatione.* Vnde simul patet, duos tandem eiusmodi actus personales esse posse, *generationem & spirationem*, actiue acceptam, cum duæ tantum sint personæ, quibuscum essentia diuina communicatur, filius, atque spiritus sanctus. Conueniunt

istius actus in eo, quod vterque essentia diuinæ quamdam communicationem denotet, vterque etiam æternus sit, hoc est, nec initium habeat, nec finem. Quod non ita capiendum, ac si nondum perfecti isti actus sint, aut absoluti, sed quod filius a patre per generationem, & spiritus sanctus a patre & filio per spirationem semper procedat. Ceterum, ipsum modum aut generationis, aut spirationis, & quo pacto vtræque in se spectata a se inuicem differat, cum nemo mortalium mente sua adsequi valeat, recte, & ita vt decet, sentiunt, qui a curiosa inuestigatione

tione

tione hic prorsus abstinendum censent. Mystera haec sunt, quae venerari potius, quam scrutari decet. Nonnulli equidem ex veteris ecclesiae doctoribus, vt ex AVGVSTINO constat, *l. 15. de trinit. c. 21*, in eam ingressi sunt sententiam, generationem a spiratione in eo disferre, quod generatio sit actus intellectus diuini, quo se ipsum cognoscendo, verbum internum mentis suae produxerit; spiratio autem sit actus voluntatis, quo pater & filius semet ipsos amando producant spiritum sanctum. Similia; & apud quasdam & scholasticorum grege deprehendas; ne quid de illis dicam, qui ideo hanc amplectuntur sententiam, vt trinitatem personarum ex lumine rationis demonstrari posse euincant, vt supra, ad §. 44. obseruauimus. Immo & ex nostratibus SCHERZERS, theologus quondam Lipsienfis longe celeberrimus, non procul ab hac sententia abesse videtur. Per actus enim *rationales*, ex essentialibus & personalibus mixtos se intelligere proficetur, vt *intelligendo generare, volendo spirare*; additque; *quaelibet quidem persona intelligit, sed solus pater intelligendo generat*; *syst. theol. loc. 2. §. 29. p. 80*. Et sane, praesidium aliquod haec sententia inde capere videtur, quod filius Dei eiusmodi subinde nominibus designetur, quae specialem ad intellectum diuinum relationem indicant, vt cum *sapientia* vocatur, *proverb. VIII, 22. Luc. XI, 49*. itemque *λογος seu verbum, Ioan. I, 1*. Accedit, quod IRENÆVS quoque *λογος* dicat *cogitationem Dei, l. 2. c. 48. p. m. 176*. Verum, si quis cuncta paullo accuratius considerarit, haec minime admittenda, facile deprehendet. Cum enim actus intellectus pariter ac voluntatis, ob essentiae diuinæ unitatem omnibus trinitatis personis sunt communes, sequeretur, filium se ipsum generare, & spiritum sanctum non minus a se ipso, quam a patre & filio procedere, quod plane absolum est. Haud obscure porro ex ea sententia sequitur, *ὑποστάσεις* diuinas nihil tandem aliud

esse, quam diuerfos cogitandi modos; quam quidem sententiam reale, quod inter personas intercedit, discrimen, tollere, supra iam ad §. 48. obseruauimus. Nec obstat, quod filius Dei *sapientiae*, item *τὸν λόγον* nomine veniat. Etenim hisce vocibus ineffabilis, imperferuabilisque generationis modus, vtcumque adumbratur, inde tamen eam ad intellectum speciatim pertinere, colligere non licet; simul etiam hisce vocibus inuinitur, quod sapientia diuina per filium in opere tum creationis, tum redemptionis, se maxime manifestauerit, quodque per istum voluntatem suam hominibus declarauerit, *Io. I, 18*. IRENÆVS autem *l. c.* contra eos saltem disputat, qui *ἕνωσαν, ὁὐτ, λόγον*, a se inuicem secernebant, ea quidem ratione, vt non posset non inde compositio quaedam in Deum redundare, quam cum essentia eius simplicissima consistere non posse, ostendit. Recte itaque alibi ipse SCHERZERS, istum scholasticorum laborem, quo modum generationis ac spirationis inuestigare conati sunt, inter *tricas* illorum, atque tenebras refert, in breuiario Hulfemanni *extenso, cap. 2. thes. 23. p. 158*.

Iam, vt paullo distinctius, & sigillatim de hisce actibus personalibus, & primo quidem de generatione agamus, hanc quidem in eo consistere, manifestum est, quod pater ab aeterno essentiam diuinam filio communicet, qui & eam a patre accipiat, vt inde filius Dei *μονογενής, qui est in sinu patris*, essentiae omniumque perfectionum diuinarum particeps, *Io. I, 18*. dici possit. Quae adeo proprie dicta est generatio, quippe cuius vera & genuina notio in essentiae consistit communicatione; vt supra quoque iam obseruauimus. Essentiae autem diuisio, vel multiplicatio, & quae reliqua sunt, quae in rerum creaturarum generatione deprehenduntur, cum imperfectionem summam arguant, ideoque de Deo dici nequeant, procul hinc sunt remouenda. Per similitudinem autem quamdam adumbrari vtcumque genera-

generatio diuina potest, si filius a patre, *vt lumen de lumine*, genitus dicatur, prouti ipsimet concilii Nicaeni patres loquuntur. Proprie autem, & ea quidem, qua diximus, ratione, generationis vocem hic accipendam, luculentissima scripturae dicta, quae supra iam ad §. 49. attulimus, *ps. II, 7. prou. VIII, 24. Mich. V, 1.* nos dubitare neutiquam sinunt. Eodemque pertinet, quod Christus non tantum filius Dei, sed & filius *μονογενής* *Io. 1, 14, 18. cap. III, 16.* itemque *ἰσος*, *Rom. VIII, 32. Ioan. I, 18.* dicatur, uti ibidem iam docuimus. Repugnantes autem hic nobis habemus non tantum trinitatis hostes, eosque cumprimis, qui aeternam filii Dei diuinitatem agnoscere nolunt, sed inter reformatae quoque ecclesiae doctores, virum doctrina & ingenio praestantissimum, HERM. ALEX. ROELLIVM. Etsi enim secundam trinitatis personam eisdem cum prima, aeternaeque essentiae esse fateatur, eam tamen ceu filium, a prima, ut patre, genitam, adeoque voces, *gignere, nasci, pater, filius*, cum de prima aut secunda persona adhibentur, proprie capiendas esse, id vero est, quod omni prorsus modo abnuat. Et in hanc quidem sententiam se inducunt adferit, quod deprehendisset, *Luc. 1, 35. Matth. III, 17. c. XVII, 5. Marc. XIII, 32. Io. III, 13, 14, 15, 16. &c.* immo in plerisque fere noui testamenti locis, per *filium Dei* totam τὸν πατέρα personam, secundum vtramque, diuinam ac humanam naturam designari, etsi non neget, diuinam naturam denominationis istius fundamentum praebere. Secundam itaque personam aequae ac primam & tertiam, verum esse Deum, sed quia per illam diuinitas in carne manifestata est, ideo eam vocari *filium Dei*, siquidem sit imago visibilis inuisibilis Dei, *Coloss. I, 15. Ef. XLV, 9. Io. XII, 9.* Idque inde porro confirmat, quod *gignere, parere*, subiinde in scriptura manifestationem quamdam significet. Qua quidem ratione etiam verba *ps. II, 7.* de manifestatione, qua Iesus verus

Messias, rex atque sacerdos, per natiuitatem, resurrectionem, & adscensionem in caelum, declaratus sit, explicat. Atque hac quidem ratione difficultates, quae hic occurrunt, commode tolli, veramque Christi diuinitatem contra Socinianos pariter ac Arianos, certius adferri posse. Nullam namque generationem proprie sic dictam concipi posse, in qua non sit transitus a non esse, ad esse; personam gignentem non posse non, ut tempore priorem, concipi genita; personam gignentem non posse non ut causam, cui essentiam ac existentiam suam genita debeat, spectari, adeoque personam genitam non posse esse independentem; maiorem denique perfectionem non posse non esse in gignente persona, quam genita. Quae omnia cum vera secundae personae diuinitate e diametro pugnent. Enimvero, licet haec non sine specie dicantur, merito tamen aliis sententia haecce displicuit, quos inter primum locum tenet vir doctissimus, VITRINGA, cui publicae hae super eum ROELLIO intercesserunt lites. Et ab ultimo quidem ut incipiamus capite, difficultates, quas in generatione filii Dei se deprehendisse sibi visus est ROELLIVS, statim euanescent, si modo vera generationis in se spectatae notio recte teneatur, quae tantum in essentiae communicatione consistit. Transitus itaque a non esse ad esse; itemque, ut ratione temporis persona gignens prior sit genita, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ad generationem, in se spectatam, non pertinent. Generatio porro aeterna filii Dei *Mich. V, 1.* per *egressum aeternum* tam luculenter describitur, ut improprie capi nequeat, nisi verbis clarissimis vim inferre velis. Quare &, cur verba *ps. II, 7. bodie genui te*, improprie capi debeant, nulla perfectio praegnans est ratio. Dum vero Paulus ea adfert *actor. XIII, 33.* non ea id facit ratione, ac si ex iis resurrectionem Christi probare velit; hanc enim *v. 34. ex Ef. LV, 3. & psal. XVI, 10.* potius comprobat; sed plura limul com-

complectens, hisce psalmi secundi verbis docere potius voluit, quis ille Iesus sit, quem Deus a mortuis resuscitauerit. Nemo itaque etiam dubitauerit, cum Iesus *filius Dei* dicitur, eam praecipue ob causam hoc fieri, quod ab aeterno a patre sit genitus; quod inde etiam liquet, quod non tantum *filius Dei*, sed & ὁ μόνγενῆς, *unigenitus filius Dei*, Io. I, 8, & ὁ υἱός *proprius filius Dei*, Rom. VIII, 32. dicitur; quae quidem denominatio ROELLII istam explicationem non admittit. Historiam controversiae huius, vna cum scriptis eo spectantibus, exhibet HENR. LV-DOLPHVS BENTHEMVS, *de statu ecclesiarum & scholarum foederati Belgii, part. 2. c. 2. p. 102. seq.* De re ipsa etiam agit DAVID HVGVENINVS, in *christiano ratiocinante*, Lugduni Batavorum 1690. edito; conf. & SPANHEMVS, in *elencho controuersiarum de religione, in append. pag. 670. seq.*

Alter actus personalis est spiratio, voce actiue accepta, cuius modum non magis cognitum perspectrumque habemus, quam generationis. Discrimen tamen aliquod inter generationem ac spirationem intercedere, vel inde intelligitur, quod haec patri aequae ac filio conueniat, cum illa soli patri sit propria; persona etiam, quae per spirationem existit, non filius, sed spiritus sanctus vocatur; nec gigni spiritus sanctus dicitur, sed procedere *ἐκ τοῦ πατρὸς*. Patri autem & filio dum spirationem tribuimus, non ita hoc est capiendum, ac si duo sint spirationis principia, sed quod vna eademque spirandi vis seu δύναμις προῖδῃται, vt Graeci loqui solent, patri pariter ac filio competat. Idque latina ecclesia constanter contra eos, qui contrarium illi imputabant, docuit, adferuitque. Quae de spiritus sancti a filio non minus, quam patre, processione, inter latinam graecamque ecclesiam orta sint certamina, notum est. Antiquissimi equidem vtriusque, maxime graecae ecclesiae doctores, non satis distincte aut perspicue hac de re loquuti sunt, vti fieri solet, cum

BYD. TH. DOGMAT.

nulla de dogmate quodam mota est controuersia. Vestigia tamen quaedam haud obscura apud eos occurrunt, ex quibus colligas, eos processionem spiritus sancti non minus a filio, quam a patre credidisse; quod speciatim DIONYSII Alexandrini, apud ATHANASIVM, *de sententia Dionysii, tom. I. opp. p. 548.* TERTULLIANI, *adu. Praxeas, c. 8.* ipsius ATHANASII, *refut. Melet. tom. I. p. 512.* aliorumque testimoniis probari potest & solet. Multa, quae huc faciunt, exhibet PETAVIVS, *dogm. theol. tom. 2. l. 7. c. 3. conf. & IO. FORBESIVS, instructionib. historico-theol. l. 1. c. 6. p. 16.* Luculentissima omnium sunt, quae passim leguntur apud EPIPHANIVM. Τὸ δὲ ἄγιον πνεῦμα, inquit, παρ' αὐτοῦ πατρὸς, πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς. *At spiritus sanctus ab ambobus (patre & filio) oritur, spiritus e spiritu; haeref. 74. tom. 1. oper. p. 895.* Cumque deinceps sibi ipsi dubium hocce obiecit, *duos ergo filios statuimus? quod si ita est, qui tandem esse potest unigenitus?* respondet: immo vero, tu quis es, qui contradicas Deo? *Num enim filium vocet, qui a se oritur, τὸ δὲ ἄγιον πνεῦμα τὸ παρ' αὐτοῦ πατρὸς, Spiritum vero sanctum, qui ab utroque procedit, eae tres personae sola fide a sanctis viris percepit lucidae, ac lucis antores, lucida sunt actione praeditae, &c. l. c. p. 896.* Idem p. 897. diuerse repetit. Dissensionii autem in hocce doctrinae capite, controuersiae, quae THEODORETO cum CYRILLO Alexandrino intercessere, occasione praebuerunt. Nestorius namque inter alia docuerat, Christum miracula virtute spiritus sancti edidisse, eum propria virtute illud minime fecisse, subinuens. Huic adfersioni dum se opponebat CYRILLVS, eam simul sententiam, quae spiritum sanctum Christi spiritum esse negat, anathemate percussit. THEODORETVS autem, qui Nestorio sauebat, dum anathematis mos Cyrilli refutabat, etiam illud, quod de spiritu sancto dixerat, non sine censura dimittendum censebat; spiritum sanctum eo quidem sensu spiritum Christi dici posse

O o con-

contendens, quod eiusdem cum filio Dei esset naturae, & ex patre procederet, minime vero, quod ex filio, aut per filium, existentiam suam habeat: ἰδὲν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ ἢ μὴ ὡς ὁμοούσιον καὶ ἐκ πατρὸς ὑπογενόμενον ἰψῇ συνομολογῶμεν, καὶ ὡς ἑσπερὶ διδόμεθα τὴν Φωτὴν. ἢ δ' αὖ ἐξ υἱοῦ, ἢ δι' υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχον, ὡς βλάσφημοι τοῦτο, καὶ ὡς δυσσεβεῖς ἀπορρίψομεν. *Proprium autem spiritum filii, siquidem ut eiusdem cum eo naturae, & ex patre procedentem dixit, simul confitebimur, & tamquam piam suscipimus vocem. Si vero tamquam ex filio, aut per filium, existentiam habeat, hoc ut blasphemum & impium reiiciamus; in reprehensione anathematismorum Cyrilli, tom. IV. oper. p. 718.* Respondebat Cyrillus, se illud, quod de spiritu sancto dixerat, Nestorii saltem opposuisse errori; qui, dum adferat, Christum miracula per spiritum sanctum edidisse, hoc sibi vellet, Christum non propria, sed aliena id fecisse virtute. Spiritum autem sanctum omnino non tantum patris, sed & filii esse spiritum, quippe qui & ab apostolo *spiritus Christi* dicatur: *si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius, Rom. VIII, 9.* Atque hinc porro subiicit: ὑπογενέται μὴν γὰρ ὡς ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος Φωτὴν, ἀλλ' ὅκα ἀλλότριον ἐστὶ τοῦ υἱοῦ, πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦτο αὐτὸς διδούξεν, ἰκανὴν περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, ἰμὰ ἐστὶ διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἰμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελλεῖ ὑμῖν. *Procedit enim ex Deo & patre spiritus sanctus, secundum saluatoris vocem, sed non est alienus a filio. Omnia enim habet cum patre, & hoc ipse edocuit, dicens: omnia, quaecumque habet pater, mea sunt; propterea dixi vobis, quod de meo accipiet, & adnuntiabit vobis; pro duodecim capitibus adu. Theodoretum, tom. VI. oper. p. 229.* Haec itaque CYRILLI sententia, quia eo tempore, vti reliqua omnia, quae contra Nestorium scripsit, communi consensu adprobata

fuit, ita non sine ratione inde colligitur, THEODORETI opinionem neutquam receptam, immo tacite a plerisque improbatam, reiectamque fuisse. Cum autem nihil certi haecenus hac de re definitum esset, mirum non est, fuisse quosdam, qui eam modumque istum loquendi calculo suo adprobarent. In occidentali tamen ecclesia ea sententia, quae diserte a filio non minus, quam patre, spiritum sanctum procedere adlerit, magis inualuit, adeo, vti in symbolo Constantinopolitano, vbi de processione spiritus sancti a patre agitur, vox, *filioque*, tandem adderetur, quod in concilio Toletano tertio atque quarto factum esse constat. Eam rem aegerime tulerunt Graeci, malam fidem Latinis exprobrantes, quod symbola, totius ecclesiae consensu firmata, corrumpere ac interpolare non dubitauerint. Fuerunt etiam, qui aperte sententiam de processione spiritus sancti a filio, aequae ac a patre, reiicerent; quos inter IO. DAMASCENVS eminet, cuius hac de re haec exstant verba: τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται καὶ πνεῦμα πατρὸς ὀνομάζομεν. ἐκ τοῦ υἱοῦ δὲ τὸ πνεῦμα οὐ λέγεται, πνεῦμα δι' υἱοῦ ὀνομάζομεν. *Denique spiritum sanctum & ex patre esse dicimus, & patris spiritum nominamus. At vero, eum ex filio esse, non dicimus, filii tamen spiritum vocitamus; lib. I. de orthodoxa fide, c. 8. p. 141.* Quae quidem verba minime inficitia esse, LEQVIEN ad b. I. offendit. Licet autem IO. DAMASCENVS neget, spiritum sanctum ex filio esse; alibi tamen, eum a patre per filium procedere, diserte docet. Nimirum, de patre verba faciens, *ipse*, inquit, *mens est, rationis abyssus, verbi genitor, καὶ διὰ λόγον προβαλεῖς ἐκφαντορικῶς πνεύματος, ac per verbum manifestantis spiritus produktor; & , paucis interiectis: Filius autem filius est, verbum, sapientia, potentia, imago, splendor, patris figura, & ex patre. At spiritus sanctus, non patris filius, sed spiritus patris, ut, qui ex patre procedat. Nullus enim impulsus*

impulsus est sine spiritu. Quin filii quoque spiritus dicuntur, non quasi ex se, sed quasi ex eo, qui in eo patet, ut patet per se. Quod non vel ex ipso, sed per ipsum ex patre procedens; solus enim pater auctor est, l. 1. c. 12. p. 148. Cum vero, quae hactenus inter graecam latinamque ecclesiam intercesserant similitates, saeculo nono in schisma aliquod, per Photii, Constantinopolitani patriarchae, & Nicolai, Romani, episcopi, certamina erumperent; inter ea, quae Latinis a Graecis obiciebantur, haud ultimum ista, de processione spiritus sancti a patre & filio, sententia, locum obtinuit. Neque tantum falsi crimen, ob additamentum illud, *filioque*, Latinorum symbolo insertum, sed & errorem in hocce doctrinae capite, Romano pontifici exprobrauit PHOTIUS; vti ex *cyclicis* eius ad patriarchas epistola constat. Immo, & sub eiusdem PHOTII nomine varii extant de spiritu sancto tractatus, Latinorum sententiae oppositi, quos & ALLATIVUS recenset, de ecclesiae occidentalis & orientalis perpetua consensione, l. 2. c. 6. Praeterea synodus Graecorum oecumenica octava, vulgo Photiana, Latinorum de processione spiritus sancti ex patre filioque, sententiam, aequae ac additionem in symbolo factam, atro notavit lapillo. Fallitur enim omnino ALLATIVUS, dum solum mutationem in symbolo factam, non autem doctrinam ipsam Latinorum, in synodo ista damnatam, aliis persuasum cupit; de octava synodo, cap. 11. Quenadmodum autem deinceps post Photium schisma illud inter graecam latinamque ecclesiam continuatum fuit, ita & controversiam de processione spiritus sancti subinde recruidisse: vel ea, quae sub Sisinnio, & deinceps sub Sergio, patriarchis Constantinopolitanis, contigerunt, quemlibet condocere possunt. Quae in concilio Florentino hac de re disputata aut sancita sunt, commemorare, instituti ratio non permittit; nec necesse est, cum neminem

fugiat, eos omnes, qui graecae ecclesiae sincere addicti sunt, concilii istius decreta respicere. Quinimmo ex historiarum monumentis, confessionibusque recentiorum Graecorum constat, eos eandem cum maioribus suis sententiam, de spiritus sancti processione, acriter tueri. A maiorum suorum vestigiis, inquit THOMAS SMITHVS, vir harum rerum peritissimus, & de hacce controversia verba faciens, *vel latum vinguem discedere Graecis, qui hodie viuunt, religio est.* Ita docuit reuerendissimus patriarcha Ieremias, ita Meletius patriarcha, idem dedit cuiusdam Cyrilli Lucaris &c. de ecclesiae graecae statu hodierno, p. 134.

* Vt autem eo rectius hac de re pronuntiarı queat, obseruandum, docere atque profiteri Graecos, spiritum sanctum esse *θεοῦ εἶδος τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ, eiusdem essentiae cum patre & filio*, procedere ab essentia & natura patris sine principio, siue ab aeterno, eundemque *ἰσότημον* esse, hoc est, *aequali cultu adorandum*; fatentur etiam, spiritum sanctum esse filii spiritum, hoc est, a filio *ἐκπορευόμενον, διδοόμενον, προσελαλτοόμενον, προϊχοόμενον, προχοόμενον, ἐκχέτοόμενον, ἐκφυσούμενον, ποτιούμενον, mitti, dari, profundı, proferri, effundi, inspirari, emitti.* Eum vero interne a filio aequae ac patre procedere, id vero est, quod negant atque pernegant. Duplicem nimirum statuu nt spiritus sancti processionem, alteram *ὁμοστατικὴν* atque aeternam, alteram temporariam, *μεταδοτικὴν* & κατ' ἐκλογὴν. Priori modo a solo patre spiritum sanctum procedere contendunt, posteriori autem modo etiam a filio. Sed cum posterior ille modus nihil aliud sit, quam missio spiritus sancti, minus adcurate *processio* dicitur. Cumque in eo omnes facile consentiant, spiritum sanctum a patre pariter ac filio mitti, de priori modo, seu processione interna & proprie sic dicta, omnem controversiam esse, manifestum est. Docent equidem, & fatentur nonnulli ex Graecis,

spiritum sanctum a patre procedere per filium; quemadmodum & IO. DAMASCENVM docuisse, antea obseruauimus. Pari ratione & CYRILLVS LVCARIS, patriarcha Constantinopolitani, ob fata, quae expertus est, parum felicia, notissimus, in *confessione christianae fidei*, cap. I. *πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ προερχόμενον, spiritum sanctum per filium a patre procedentem* proficitur. Sed & in concilio Florentino Ruffensis & Nicaeni antistes falli sunt, ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ ἄγιοι λέγουσι τὸ δι' τοῦ υἱοῦ, οἱ δὲ δυτικοὶ λέγουσι τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ, quod orientales patres dicant, *spiritum sanctum a patre per filium*; occidentales etiam *a filio procedere*; quod & MAXIMI pariter ac IO. DAMASCENI auctoritate eodem in concilio probatum dedit MARCVS Ephesus. Atque hinc nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, non adeo magnum inter Latinorum Graecorumque sententiam intercedere discrimen; immo, vtramque haud difficili inter se negotio conciliari posse. Graecos enim, qui spiritum sanctum a patre procedere per filium adserunt, hoc sibi velle putant, quod spiritus sanctus a patre, tamquam fonte, per filium, tamquam riuum, procedat, vt adeo ordinem saltem, qui inter patrem & filium ratione originis & spirationis intercedat, significant, seu, potentiam quidem spirandi patri ac filio communem agnoscant, ordinem autem illis conuenientem innuant; cum pater eam a se ipso, filius autem a patre habeat. Hunc ergo in modum si sententia Graecorum explicetur, ita eam esse comparatam, vt ab omnibus recte sentientibus admitti queat. Verum, haec omnia frustra dici, intelligit, qui cuncta paullo adcuratius considerauerit. Non enim omnes Graeci hanc loquendi formulam, quod spiritus sanctus *per filium* procedat, admittunt, multo minus ita admittunt, vt inde sequatur, spiritum sanctum a filio non minus, quam patre procedere. Certe in synodo

secunda, sub Parthenio Constantinopoli, anno 1642. contra Cyrillum Lucarin habita, idem Cyrillus censura notatur, quod in confessione sua τὴν ἀδίδον καὶ ὑπαρκτικὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος πρὸς τὸν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὁμοτρίτην, παρὰ γνώμην τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, aeternam & substantialem spiritus sancti processionem ex patre & filio constituat, praeter catholicas ecclesiae sententiam; vid. SMITHVS, l. c. p. 135. Iam vero, cum antea obseruatum sit, Cyrillum istum Lucarin docuisse, spiritum sanctum a patre per filium procedere, manifestum est, Graecos reliquos, qui eum damnarunt, aut ipsam illam loquendi rationem, aut silem sensum eius, quod spiritus sanctus itidem a filio procedat, reiecit. Praeterea, cum negari nequeat, IO. DAMASCENVM, & alios quosdam veteres ita loquutos, vt spiritum *per filium* a patre procedere dicerent, recentiores quidam eos de donis saltem spiritualibus ita loquutos contenderunt; quod & LEQVIEN, ad *Damasceni locum* supracitatum, p. 148. obseruauit. Res ipsa denique, ni fallor, aperte docet, eos, qui dicunt, spiritum sanctum a patre per filium procedere, hoc sibi velle, quod a patre non *mutatur*, sed intercedente filio, procedat; quod, an saltem de ordinis diuersitate capi queat, valde dubito. Operam itaque, ni fallor, oleumque perdunt, qui vtriusque ecclesiae, graecae & latinae, vt in aliis, ita quoque in hoc capite demonstrare consensum adhiutur; quod & a me iam ostensum in *schediasmate, de ecclesia Romana cum Ruthenica irreconciliabili*, §. 21. seq. Certe, quam parum Graeci hodierni in hocce doctrinae capite cum ecclesia latina consentiant, vel ex iis etiam constat, quae ALEX. HELLADIVS pro illorum sententia disputat, *de statu praesenti ecclesiae graecae*, p. 391. seq. Errare autem, fallique eos, quando spiritus sancti processionem a filio negant, iam saepius a Latinis, aliisque est demonstratum. Diserte namque Christus ipse testatur,

reftatur, *Ioan. XV, 26.* quod ſpiritus ſan-
ctum a patre mittat. Atque id ipſimet
etiam Graeci concedunt, ac ambabus, quod
aiunt, largiuntur manibus, ſpiritus ſan-
ctum a filio mitti. Sed vero, ſi ſpiritus
ſanctus a filio mittitur, ab eo etiam inter-
ne procedat neceſſe eſt. Non alia enim
millionis inter perſonas diuinas cauſa eſſe
poſteſt. Si enim per modum mandati
mitteretur ſpiritus ſanctus, non eſſet verus
Deus, euſdem cum patre & filio eſſentiae.
Nec adeo nobis obſtat, quod etiam Meſ-
ſias a ſpiritu Domini miſſus dicatur, *Eſ.
XLVIII, 16.* Tum enim vt homo, ſeu
ſilius hominis ſpectatur, cum ceu redemptor
humani generis a patre pariter ac ſpiritu
ſancto mittitur. Confirmatur id inde por-
ro, quod ſpiritus ſanctus *ſpiritus Chriſti*
dicitur, *Rom. VIII, 9. ſpiritus filii Dei, Gal.
IV, 6. ſpiritus oris Chriſti, 2. Theſſ. II, 8.*
aeque ac *ſpiritus oris patris, pſ. XXXIII, 6.*
Cuius proſecto denominationis plena &
ſufficiens ratio dari alia non poſteſt, quam,
quod ſpiritus ſanctus filii pariter ac patris
intuitu eodem modo ſe habeat, hoc eſt, ab
vtroque procedat. Accedit porro, quod
de ſpiritu ſancto Chriſtus ipſe dicat: *ille me
glorificabit; nam de meo accipiet, & vobis
adnuntiabit.* At de filio nihil accipere
poterat, niſi ſuam ab eo pariter ac a patre
habuiſſet eſſentiam. Hinc porro ſubiicit:
*Omnia, quae pater habet, (inter quae &
ipſe ſpiritus ſanctus eſt) mea ſunt; propterea
dixi, de meo accipiet, & adnuntiabit
vobis, Ioan. XVI, 14, 15.*

** Relationes nimirum reales, quae ex
actibus perſonalibus, antea commemoratis,
oriuntur, *proprietates perſonales* vocari
ſolent. Cuique tres ſint in vna eſſentia
diuina perſonae, totidem quoque pro-
prietates perſonales exiſtere neceſſe eſt.
Ex generatione namque actiua, qua pater
ſilium generat, *paternitas* oritur; *filiatio*
autem ex generatione paſſiue ſpectata; &
proceſſio denique, ſeu *ſpiratio* paſſiue ac-

cepta, ex eo, quod a patre, filioque ſpiritus
ſanctus ſpiratur. Cum autem generatio
intuitu filii, & ſpiratio intuitu ſpiritus ſan-
cti, paſſiue accipi dicitur, non paſſio aliqua
in ſenſu phyſico indicatur, ſed hoc ſaltem,
quod ſilius is ſit, qui a patre gignatur, ſpi-
ritus ſanctus autem is ſit, qui a patre filio-
que ſpiretur, ſiue procedat. Proceſſionis
etiam vox in ſpecialiori ſignificatione hic
ſumitur; in generaliiori enim accepta,
quancumque vnius perſonae ab alia origi-
nem, adeoque & generationem denotare
poſteſt.

*** Si vox *notio* in latiori ſignificatione
ſumatur, vt quancumque perſonam
quamdam diuinam cognoscendi, vnam-
que ab altera diſcernendi rationem deno-
tet, actus pariter, ac proprietates perſona-
les ambitu ſuo complectitur. Hic autem
in ſtrictiori ſignificatione accipitur, prout
ab actibus & proprietatibus, notiones
perſonales diſtinguuntur. Notio namque
dicitur, per quam perſona quaedam diui-
nitatis ita innotefcit, vt ab altera, per ea,
quae intra diuinitatem contigerunt, diſtin-
guatur. Solentque duae euſmodi notio-
nes perſonales conſtitui, *innateſcibilis*, &
ſpiratio actiua. Cum vero hac ratione
ſpiritus ſanctus peculiari notione deſtitue-
retur, &, ſi ſpiratio actiua huc referenda
ſit, nulla adpareat ratio, cur & generatio
actiua hic non ſit commemoranda, alii
tres notiones perſonales conſtituere ma-
lunt, *innateſcibilitatem*, *generationem paſſi-
uam*, & *ſpirationem paſſiuam*. Innateſci-
bilis, ſeu *aywnia* eſt notio patris, quia per
eam a filio pariter ac ſpiritu ſancto diſtin-
guitur. In latiori enim ſignificatione vox
innateſcibilis, ſeu *aywnia*, item *to aywni-
ton*, accipienda, vt ſignificet, patrem nulla
plane ratione, nec per generationem, nec
per proceſſionem, ab alio eſſe. Idque &
illa ſibi volunt, qui patris notionem eſſe
dicunt, *to aywnon eſtati*, *principii expertem*
eſſe. Quod vtrique non de initio quodam

capiendum, ceteroquin enim sequeretur, & filium & spiritum sanctum habuisse initium, quod absolum foret; sed de qualicumque origine. Diuersimode tamen voces *ἀγίους* & *ἀναγχο* apud veteres capiebantur; qua de re fule disputat PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. 2. l. 5. c. 1. & 5.* Filii notio personalis, intuitu patris, erit generatio passivae accepta, intuitu autem spiritus sancti, eius pariter ac patris spiratio activa, si & hanc cum quibusdam inter notiones personales referre velis. Nec generatio ista passivae accepta, prouti supra eandem explicauimus, obstabit, quo minus filius & *ἀναγχο* dici queat; qua voce ORIGENEM, EPIPHANIUM, EUSEBIUM, aliosque veterum vfos constat; si quidem eum deo, qui ab alio non dependet, sed aeque summus verusque Deus est, ac pater. Quodsi vero ita accipiat, vt idem sit ac *ἀγίους*, eumque significet, qui ab alio non procedit, tum vtique inter notiones personales patris iure meritoque refertur, quod sit *ἀναγχο*. Legenda, quae hac de re disputat

SCHERZERVUS, *system. theol. loc. 2. §. 25. p. 71.* Spiritus denique sancti notio personalis erit, *processio*, seu *spiratio passiva*. Nec obstabit, quod spiratio hoc modo accepta, seu processio, inter proprietates quoque personales relata sit. Diuerso enim vtique respectu hoc fieri potest. In summam autem si hactenus dicta conferantur, manifestum erit, *patris* nomine primam intelligi diuinitatis personam, quae nec genita est, nec ab alio procedit, ex substantia autem sua filium ab aeterno genuit, & cum filio ab aeterno spiritum sanctum spirauit; *filii* nomine, secundam, quae ab aeterno a patre genita, & a qua, vt etiam a patre, ab aeterno spiritus sanctus procedit; *spiritus* denique *sancti*, tertiam, quae non genita est, sed a patre filioque procedit. Dum vero pater prima, filius secunda, & spiritus sanctus tertia persona vocatur, non prioritas aeternam, aut naturae, aut temporis, aut dignitatis; sed ordinis tantum, vel vt alii loqui amant, naturalis enumerationis intelligitur.

§. LIII. Vt ex reuelationis, ex parte etiam rationis lumine, quae hactenus de Deo, eiusque essentia, attributis, ac personis docuimus, tam euidenter constant, vt non temere quis, nisi caliginem sibi ipsi obfundat, a recto aberrare tramite queat, ita fuerunt tamen, qui, in luce clarissima caecutientes, in varia corruerunt praecipitia. Nonnulli, ratione turpiter abutentes, rationis omnis tandem amiserunt vsum, stultique facti, in corde suo dixerunt, *non esse Deum*, ps. XIV, 1. quod nonnulli etiam ore ipso professi sunt, etli diuersis integumentis errorem impium plerumque occultarent. * In contrarium procurentes alii, ac superstitionis oestro perciti, dum plures admiserunt deos, significarunt, reuera nullum sese credere. ** Deum porro sua spoliant gloria, eumque tantum non in idolum aliquod conuertunt, qui attributorum eius maiestatem imminuunt, ea statim negantes, quae rationis modulum excedunt, aut aliis causis ad prauas animo de hisce omnibus notiones concipiendis, inducti. ***

* Latissimus hic sese nobis aperit campus, dicendi de atheismo; discipandique, an dentur athei? quid, & quomplex athe-

ismus sit? ex quibus causis proueniat? quoniam eius sunt fundamenta? & quo pacto labefactari atque eueri queant? & quae

quae alia sunt eiusdem generis. Cum vero haec omnia ex instituto iam in *thesibus de atheismo & superstitione*, exsecutus sim, hae etiam in omnium versentur manibus, faciliq; negotio ab iis, qui plura hic desiderant, conferri queant, aliquid hac de re addere, superuacaneum existimo.

** Altera haecce classis est errorum, in doctrina de existentia & essentia Dei occurrentium. Vt enim athei, ratione sua turpiter abutentes, nullum plane Deum credunt, ita idololatrae, superstitione ducti, pro vero Deo aliud quid, quod Deus non est, adsumunt, suoque idolo diuinitatem tribuunt. Cumque idololatria ex superstitione oriatur, saltem eam perpetuum comitem habeat, nihil tam abominum, tamque ab omni ratione alienum est, ad quod homines, eiusmodi vitio infecti, procurrare nequeant. Hinc nihil illis sollemnius, aut frequentius, quam ut ideam Dei, quam animis infixam habent, eiusmodi rebus iungant, per quas idea ista penitus eueritur. Vnde non tantum contradictoria, secumque pugnancia profuerunt, sed reuera ipsimet, quid cogitent, quidue sibi velint, nesciunt, quando aut hominibus, aut animantibus brutis, aut aliis eiusmodi rebus, diuinitatem tribuunt. Stultitiam impietatemque augent, qui semel a recto hic defleuerunt tramite, dum non tantum aliquid, quod Deus non est, pro Deo reputant, sed, ut fieri fere solet, plures simul esse deos, sibi persuadent. Est enim plerumque polytheismus cum idololatria coniunctus, uti supra quoque observauimus ad §. 13. Ceterum, licet idololatra persuasus sit, se Deum colere, cum tamen id, quod pro vero Deo colit, nihil minus quam Deus sit, quo sensu & Paulus apostolus dixit, *idolum nihil esse*, 1. Cor. VIII, 4. manifestum est, eos, qui idolum pro vero Deo habent, aut, qui plures deos statuunt, reuera nullum Deum aut agnoscere, aut colere. Id enim, quod pro

Deo habent, aut colunt, Deus non est. Est itaque idololatra reuera *atheos*. Immo, fieri potest, ut quamuis praeter intentionem, pantheista euadat, seu Spinozista. Qui enim res creatas ceu partes huius vniuersi, pro diis colit, iisque adeo diuinitatem tribuit, cum multo magis credere oportet, totum hoc vniuersum esse Deum. Quae consequitio firmo omnino talo consistit, etsi idololatrae eam non perspiciant, aut admittant. Ex eodem itaque fonte, dum homines, quae Dei sunt, rebus creatis tribuunt, duo maxime contrarii errores, summa superstitione, & summa impietas, seu atheismus, profluere possunt. Nec insolens est infernali genio, ut una eademque methodo, ad vitia maxime opposita homines perducatur; uti a me iam obseruatum, in *hist. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 2. sect. 2. §. 18. p. 1007*. Polytheismo autem, adeoque & idololatriae & illi rei esse merito censentur, qui duplex aliquod principium independens, boni aliud, aliud mali, statuunt. Qui quidem error, etsi a Manichaeis denominationem acceperit, tamen longe antiquior est, ac ex gentiliū philosophorum, veram mali originem ignorantium, repetendus est commentis. Primum eius auctorem Zoroastrem vulgo ferunt; qui Persis eum tradiderit, a quibus deinceps ad Graecos fuerit propagatus. Licet enim uero plures sub Zoroastri nomine celebrentur, proxime tamen ad verum eos accedere, qui vnicum saltem Zoroastrem statuunt, Persarum lingua Zerdusht dictum, qui tempore Darii Hystaspidis vixerit, alibi iam a me esse obseruatum. Zoroastrem vero istum, ac genuinos eius discipulos, nihil hac de re docuisse, quod rectae rationi aut scripturae sacrae repugnaret, THOMAS HYDE contendit, in *histor. religion. veter. Persar. c. 9. p. 161*. Duplex enim etsi cum antiquissimis Sabaeis admiserint principium, boni alterum, alterum mali; eos tamen prius sal-

tem

tem pro vere aeterno & increato, posterius autem pro creato habuisse. Quae quidem HYDEI sententia, quo iure a BAELIO impugnetur, disceptauimus in *hyst. eccl. V. T. tom. II. ad per. 2. sect. 6. §. 13. p. 103.* Quidquid eius sit, fuisse nonnullos inter ipsos Persas, qui in errore isto, de duplici principio independenti, versarentur, negari nequit, nec ipse negat HYDEVS, *l. c. c. 9. p. 164.* Dubio etiam caret, ex scriptura sacra perperam intellecta hunc errorem traxisse originem. Diabolus enim omnis mali auctorem esse, praecunte scriptura sacra, recte dicitur. Eum autem a Deo non esse creatum, seu principium aliquod independens esse, id quidem perperam adseritur. Reliqua, quae ad historiam erroris huius pertinent, diligenter collecta exhibet vir doctissimus, IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, in *Manichaeismo ante Manichaeos, sect. I. p. 10. seq.* Ad rem ipsam quod attinet, quod iam antea de polytheismo dixi, id itidem speciatim de Manichaeismo pronuntiare nullus dubito, eum reuera in atheismum abire. Certe, qui duos deos credit, perinde est, ac si nullum credat; neuter enim erit independens, adeoque neque infinitus, proinde nec verus Deus. Vnde & omnia argumenta, quae, Deum esse, probant, eundem etiam vnicum esse demonstrant, sententiamque Manichaeorum impetatis & stultitiae convincunt. Estque haec ipsa sententia tam absurda, tamque inepta, ut vix credibile sit, alicui in mentem venire potuisse, eam serio defendere, hodie praesertim, in tanta philosophiae, bonarumque litterarum luce. Nec BAELIUM serio id egisse puto, sed id saltem voluisse, ut providentiam diuinam euenteret, euinceretque argumenta, quae contra eam proferuntur, solui non posse. Quia tamen in re quantopere fallatur, suo loco ostendetur. Conferenda, quae de eo dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, ad cap. I. §. 25. p. 158.* Reliqua etiam, quae de idololatria dici possent, alibi edisseruntur.

tur. De origine, progressu, praecipuisque eius generibus, dictum a me in *hyst. eccl. V. T. ad per. I. sect. 2. §. 12. p. 241. seq.* Vbi & praecipuos auctores, qui hac de re ex instituto egerunt, laudavi.

*** Tertia haecce classis est errorum, qui in doctrina de Dei existentia atque essentia sese nobis offerunt. Ipsam enim essentiam diuinam labefaciunt, qui de attributis Dei non recte sentiunt. Hic enim videas, quosdam mox accidentia Deo tribuere, mox scientiam futurorum contingentium illi denegare, mox infinitatem, aut immensitatem, ac omnipraesentiam impugnare, aut aeternitatem, quae omnis successionis aut vicissitudinis expers sit, reiicere, vel aliud aliquid, quod cum summa Numinis consistere perfectione nequit, adserere; non aliam vtique ob causam, quam, quod admittere quidquam nolint, quod ratio clare ac distincte non capit. Qui quidem homines immemores mihi esse videntur, se esse homines, hoc est, intellectu certis limitibus finibusque circumscripto, praeditos, qui ad ea, quae entis infiniti sunt, plene ac perfecte concipienda, adurgere nequeat. Sed facile vident, si intellectus in hisce intra suos coerceatur limites, idem deinceps iure postulari, de mysterio trinitatis cum sermo fuerit. Quo ipso tamen nihil aliud agunt, quam, ut ingenii prauitatem prodant, dum errores erroribus cumulare malunt, quam veritati manifestae dare manus. Atque hi errorum istorum sunt fontes, in quos Socini pariter ac Arminii adscendit praecipiti lapsu ruunt. Quod & de aliorum quibusdam erroribus censendum, qui itidem ideo saltem defenduntur, ut eo rectius hypotheses, quas in aliis sacrae doctrinae capitibus fouent, sibi consentiant; de quibus tum demum rectissime iudicabitur, quando dogmata praecipua, in quorum gratiam adsumuntur, in suis quaeque sedibus consideratauerimus.

§. LIIV. Cumque in iis, quae ratio ipsa docet, tam praecipiti lapsu in errores varios mortales ruant, eo minus mirandum, in iis, quae ex sola reuelatione constant, a recto eos deflectere tramite, rationem obtinentes, sed ipsius rationis, certos sibi ipse limites constituentis, monita maxime negligentes. Idque illorum praecipue exemplo patet, qui in mysterio de trinitate personarum scripturae ductum deferentes, aut personarum trinitatem diserte & sine ambagibus negant, * aut reale personarum discrimen tollunt, ** aut inaequalitatem quamdam personarum inducunt; *** aut denique, in alterum extremum procurentes, ex tribus personis tres deos faciunt.*

* Primo itaque loco hic illi commemorandi sunt, qui non tantum & Christi & spiritus sancti diuinitatem negant, sed vnam ita in diuinitate personam statuunt, vt ne speciem, vel vmbra quamdam trinitatis admittant, a Sabellianis hoc maxime nomine discernendi. Atque huc Iudaei cumprimis pertinent, postquam a maiorum doctrina defecuerunt, veritatisque, patribus illorum reuelatae, exciderunt possessione. Sunt equidem, qui in illorum scriptis vestigia quaedam trinitatis deprehendere sibi videntur; sed hac de re quid sentiendum sit, in sequentibus exponemus. Iudaeis merito Muhammedanos iungimus, qui itidem Deum ita vnum statuunt, vt nihil, quod trinitatis imaginem referat, in eo admittant. Qua quidem in re non possunt non omnes, qui solius rationis ductum sequuntur, aut praecedentes sibi, aut suffragantes habere. Ex haereticis itaque huc etiam illi pertinent, qui non tantum Christum pro mero homine habent, sed vnam etiam in Deo personam ita adserunt, vt itidem omnem ab eo imaginem trinitatis remoueant; quamquam plerique, qui Christi diuinitatem negarunt, nec tamen cum Ario inaequalitatem personarum defenderunt, eandem cum Sabellio sententiam fouisse videantur. Inter primos, qui Christum pro mero habuerunt hominem, Cerinthum fuisse constat. Idem vero, an trinitatem quamdam, saltem

qua diuersa nomina, aut manifestationes, vel alio modo admiserit, an vero nihil plane trinitatis in Deo statuerit, non adeo liquet. Eum discrimen aliquod inter Iesum ac Christum constituisse, & docuisse, *post Iesu baptismum descendisse in eum; ab eo principalitate, quae est super omnia, Christum, figura columbae, & tunc adnuntiasse inogenitum patrem, ac virtutes perfectas; in fine autem auolasse iterum de Iesu, & Iesum passum esse, & resurrexisse, Christum autem impassibilem perseuerasse, existentem spiritualement, IRENAEVS auctor est, l. i. c. 25.* Vbi quidem per Christum, quem a Iesu distinguit, ne utique diuinam Christi naturam, aut τὸν λόγον eum designasse, tum ex eo patet, quod in figura columbae Christum descendisse super Iesum adseruit, tum luculentius adhuc EXEPIPHANIO constat, qui diserte docet, per Christum cum intellexit spiritum sanctum, *haeref. 28. p. m. 110.* Nec per spiritum sanctum πάντες quamdam, aut simile quid, cum indicasse credibile est. Certe EPIPHANIVS sententiam Cerinthi referens, pro spiritu sancto statim δύναμις siue virtutem, ponit: *καὶ διὰ τὸ τοιοῦτον δύναμις εἰς αὐτὸν ἔεισεν, δύναμις ἐν τοιοῦτοις, ob idque max, vt in ipsum caelestis illa virtus sese insudit, portentosa & miracula perpetrasse; haeref. 28. p. m. 110.* Ebionem de Christo eodem modo, ac Cerinthum, censuisse, vix est quod dubitemus. Etiam enim IRENAEVS dicat, Ebionites de

Christo non similiter sensisse, ac Cerinthianos, l. 1. c. 26. recte tamen PEARSONIVS monet, pro, non similiter, legendum, *con-similiter*, in *vindictis epistolar. Ignat. part. 2. p. 25.* Certe, Ebionem aequè ac Cerinthum, diuinitatem Christi negasse, magno consensu veteres tradiderunt. De trinitate autem quid docuerit, velan omnem prorsus trinitatem repudiauerit, nondum satis exploratum est. Nihil cum trinitatis in Deo admisisse, adeoque ad hanc, quam instruimus, hostium veritatis classem referendum esse, inde videtur colligi posse, quod Iudaismo admodum addictus fuisse dicatur. In Iudaeorum autem doctrina recepta eo tempore quidquam existisse, quod trinitati persequiarum quocumque modo faueat, non temere quisquam dixerit. Sed hac de re deinceps. Obstat tamen rursus, quod Ebionitae non minus ac Cerinthiani Christum a Iesu distinxerint. EPIPHANIVS hac de re ita loquitur, vt non tam ipsi Ebioni, quam sectatoribus eius haec sententia tribuenda videatur. Addit etiam, ab eo tempore, quo se Elxaeus quidam pseudo-propheta illis adiunxerat, ab eodem edocōs, confictum de Christo ac spiritu sancto nescio quid effurire coepisse; nonnullos enim ex iis, Adamum fuisse Christum, praedicare; alios, e caelo Christum esse, confiteri, sed ante omnia creatum, ac spiritum esse quemdam, angelisque praestare, atque omnium rerum dominatum tenere; alios denique docere, spiritum sanctum sese in eum iussidisse, qui sit ipse Christus, eumque, qui Iesus vocatus est, induerit. Quae, cum enarrasset, concludit: *οὗτοι ποτὶ καὶ ἀνθρώποις εὐαγγελίζονται, ἡ δὲ διὰ τῶν ἑσθίων ἀδελφῶν ὑποκρίνεται. Quamobrem densissima quaedam illis est obfusca caligo, dum alias aliter de Christo opinione sua statuunt; haeresc. 30. p. 127.* Qui vltimam ex hisce fouebant sententiam, cum Cerinthianis consensiebant, quos per Christum itidem spiritum sanctum intellexisse, antea obser-

uauimus. Qui autem mediam, omnino ad Arii errorem accedebant, quippe qui itidem per τὸν λόγον, quem illi Christum vocabant, creaturam omnium praestantissimam, excellentissimamque, intelligebant. Idque & SANDIVS adripuit, qui Ebionaeos inter eos refert, qui eadem cum Arianis, quos ipse pro orthodoxis habet, docuerunt; *nucl. hist. eccles. lib. 1. p. 63.* Rursus tamen alii Ebionaeos de trinitate eodem modo ac Sabellium sensisse, existimant, in alterum extremum ita procurrentes. Confirmat hoc OPTATVS MILEVITANVS, quando Ebionem patri-passianis adnumerat, *lib. 4. de schismate Donatist. p. 91.* Quo pacto etiam sententia Ebionitarum, qua Christum a Iesu distinxerunt, cum Sabellianismo conciliari queat, ostendere adnuitur IRTIGIVS, *de haereticis aevi apostolici, sect. 1. cap. 6. §. 8. p. 63.* Non prorsus tamen Ebionitas cum Sabellianis consensisse, contendit CHRISTIANVS WORMIVS, in *hist. Sabelliana, c. 2. §. 3.* Sed, certi quid hac de re pronuntiare non licet; magnisque adhuc tenebris veram Ebionitarum de trinitate sententiam inuolutam esse, ex haenus dictis nemo non, vt puto, intelligit.

De Paulo Samosateno, Antiocheno episcopo, qui saeculo tertio ecclesiam turbavit, & inter diuinitatis Christi hostes haud vltimum locum tenuit, itidem inter viros eruditros disputatur. In Sabellii cum militasse castris, diserte pronuntiat ATHANASIVS. *Sabellius vero*, inquit, *Samosatenfis Pauli, & eorum, qui eum sequuntur, dogma recepit; de salutari aduentu Christi, tom. 1. oper p. 636.* Similia ex EPIPHANIO, LIBERATO, aliisque passim proferri solent. Id tamen non sine ratione adhuc in dubium vocari posse, BVLLVS pronuntiat, in *defens. fidei Nicaenae, cap. 1. sect. 2. p. m. 29.* Immo LE MOYNE eousque progreditur, vt Sabellianismum a nemine eruditorum Paulo esse exprobratum pronuntiet, in *notis ad varia sacra, p. 246.* Qua in re equidem fallitur,

tur, cum vel ATHANASII exemplo constet, Sabellianismum Paulo Samosateno exprobratum fuisse. An vero iure exprobratus sit, id vero est, de quo dubitari posset. Qui rem paulo adcuratius expendunt, in eam ingrediuntur sententiam, Samosateni errorem ad Sabellii quodammodo accedere, non tamen eos prorsus inter se confentire. In quo autem discrimen illud consistat, non omnes aequè expediunt. Luculentissime omnium id mihi explicasse videtur LEONTIUS Byzantinus, cuius hac de re verba, breuitatis studio, latino saltem sermone referemus: *Nec eadem erit Pauli de diuinitate sententia, quae Sabellii. Nam Sabellius eundem, dicebat esse patrem, filium, & spiritum sanctum, Deumque rem trini nominis adpellat, nullam prorsus esse trinitatem, statuens. Paulus vero non eundem esse dicebat patrem, & filium, & spiritum sanctum, sed patrem aiebat illum esse Deum, qui omnia creasset, filium purum illum hominem, spiritum vero gratiam, quae super apostolos venerit: de sc̄ctis, p. 504.* Nimirum, quando Paulus dicebat, non eundem esse patrem, & filium, & spiritum sanctum, non ita hoc est capiendum, ac si in essentia diuina personarum quoddam discrimen statuerit; sed per filium solam humanam Christi naturam intelligebat; quam deificaram adferebat, ut supra quoque nobis iam obseruatum, cum de voce ὑποτάκτος verba faceremus. Per spiritum autem sanctum, ut diserte LEONTIUS docet, gratiam, quae super apostolos venerit, intelligebat. In ipsa itaque essentia diuina nihil omnino trinitatis, ne quidem quae nomen diuersitatem, admisisse videtur; adeoque ad primam hanc, de qua loquimur, haereticorum classem, iure cum referri licebit. Diudicari hinc etiam potest, quousque cum WORMIO, viro clarissimo, ex LEONTII verbis allatis colligere liceat, Samosateni dogmata non nisi purum putum esse Sabellianismum, insigni impietate auctum; in bist. Sabelliana,

c. 3. §. 2. p. 144. Confirmari, quae diximus, inde etiam posse videntur, quod Samosatেনianiani subinde cum Iudaeis conferrantur. Ita namque EPIPHANIVS: οὗτοι τῶν Ἰουδαίων παραφθίροντες, ἄνδρες περιπατοῦντες τῶν Ἰουδαίων κειτημένους, δεύτεροι Ἰουδαῖοι κληθῆσονται, καὶ Σαμοσατεῖται καλεῖται ὅτι οὗτοι. *Ipsi, iudaicam religionem interpolantes, neque quidquam iis habentes amplius, Iudaei alteri nominandi sunt, & Samosatени, neque aliud omnino sunt; haeret. c. 5. §. 2. p. m. 608.* Idem & §. 7. eosdem vocat ὑπερίκτοι τῆς τῶν Ἰουδαίων πίστεως, iudaicae opinionis satellites, & §. 9. νέους Ἰουδαίους, novos Iudaeos. Iudaeis autem eam, quam Sabellius de Deo fouit, sententiam tribui non temere posse, antea iam obseruauimus. Etsi enim, quod negari nequit, & deinceps docebimus, vestigia quaedam trinitatis in Iudaeorum quorundam scriptis occurrant, num ad orthodoxam, an Sabellianorum, an denique Arianorum sententiam, haec accedant propius, disquirendum refat: multo minus autem communem & receptam hanc omnium Iudaeorum ea aetate sententiam fuisse, inde statim colligi potest. EPIPHANIVS vero haud obscure indicat, Samosatениanorum haeretin ideo iudaicam a se adpellari, quod omnem trinitatem penitus tollat. Rationem enim adpellationis istius §. 8. distinctius explicaturus, ὁ ἁγάρωος, inquit, τὸν λόγον, καὶ τὴν αὐτὴν ὑπόστασιν, Ἰουδαῖοι μὲν οὐκ ὀφείλουσι. *Quisquis verbum, eiusque personam tollit & medio, iudaicam opinionem ostendit.* Quae tamen verba, ne quid diffitear, etiam ad Sabellianismum trahi possunt: quemadmodum nec illud praetermittendum, in more fere veteris ecclesiae doctoribus positum esse, omnes illos, qui Christum verum Deum esse negabant, Iudaismi accusare. Hinc & de Arianis ATHANASIVS dicit, occultare eos iudaismum sub christianitatis titulo, (ἐκκρυπτει τὸν Ἰουδαϊσμόν τῇ τῷ χριστιανισμῷ δόμῳ)orat. 4. contra Arian. tom. 1. oper. p. 471. Inter sedato-

res Pauli Samosatani Marcellus, Ancyrae in Galatia episcopus, referri solet: certe in *Pauli Samosatani doctrinam enim denotatum*, diserte SOZOMENVS pronuntiat, *hisl. eccles. l. 2. c. 33.* Vide & de trinitate eodem modo eum existimasse, colligere posses. Sabellianum tamen in hocce capite eum adprobasse errorem, plurimi existimant; a quo & non procul absuit, si haec eius sententia fuit, quam THEODORETVS hunc in modum exponit: *Marcellus autem Galata, similiter et ille, negavit hypostasum trinitatem; extensionem vero quandam diuinitatis patris in Christum venisse dixit, & hunc Deum verbum adpellauit. Peracliam autem vniuersam oeconomiam, rursus attractam esse, reuersamque ad Deum, ex quo extensa fuit. Spiritum vero sanctum extensionem extensionis esse dicit, & hanc apostolis datam fuisse.* Proiusque existimauit, trinitatem extendi atque attrahi, pro oeconomiae diuersitate; *haeret. sub. lib. 2. c. 10. p. 224.* Marcelli huius Ancyrani discipulus fuit Photinus, cuius minime obscurum inter veteres haeresiarchas est nomen. De eo ita HIERONYMVS: *Photinus de Gallograecia, Marcelli discipulus, Syrmii episcopus ordinatus, Hebionis haeresin instaurare conatus est; in catalog. scriptor. eccles. c. 107. p. 99.* Nec tantum ab HIERONYMO, sed & ab aliis passim hoc ei exprobratur, quod Ebionis errorem restaurauerit, vnde tum HIERONYMO, tum HILARIO, ipsemet Ebion audit. Magnam tamen vtriusque opinionis esse disparitatem, ostendit PEARSONIVS, in *exposit. symboli apost. art. 2. p. 21.* cum Ebion Iudaeus magis fuerit, quam christianus, Christumque docuerit acque a Iosepho generatum, quam natum a Maria. Sed non desunt, qui eandem, quam Ebionem fouisse PEARSONIVS dicit, sententiam Photino tribuant, vt MARIUS MERCATOR, *p. 15.* edit. BALVZII. Adiuuxta EPIPHANIVM Photinus docuit, Christum ex Maria virgine a spiritu sancto genitum, *hae-*

ref. 71. In eo omnes consentiunt, Photinum acque ac Ebionem, Christum promero habuisse hominem. Et haecenus etiam cum Paulo Samosateno conspirauit, quocum passim etiam conferri solet. Certe, PHILASTRIVS in suo *haereticorum catalogo haeresi 65. p. m. 28.* eum in omnibus Paulum Samosatenum sequutum, adserit; EPIPHANIVS autem *l. 2.* non similia tantum, sed atrociora etiam de Christo docuisse, auctor est. Immo eousque cum Paulo illum consensisse, vt delirium quoque eius, de carne Christi deificata, admitterit, WORMIUS probare adicitur, in *hisl. Sabelliana c. 6. §. 4. p. 224.* Atque hinc idem auctor etiam colligit, Photinum de trinitate non aliter sensisse, quam Sabellium; cum de Paulo Samosateno id satis constet. Sed, quousque hoc admittendum sit, ex iis, quae antea disputauimus, liquet. Interim & THEODORETVS Photino Sabellii sensus trinitutem, *l. 2. haeret. sub. c. ult.* repugnante SVLPITIO SEVERO, qui a Sabellio in vnione Photinum dissensisse, refert, *l. 2. hist. sacr. c. 37.* Addeuda, quae hac de re disserit ITTIGIVS, in *appendice dissert. de haeresiarchis acui apostolici, dissert. 6. de Photino, §. 9. p. 431.* Mihi vtique de trinitate non aliter sensisse Photinus videtur, quam Paulus Samosatenus; verque autem cum Sabellio in eo sentiebat, quod vnica tantum in diuinitate personam admitteret; sed in eo dissensisse videntur, quod ne talem quidem trinitatem, quam Sabellius docebat, quaeue nominum tantum erat, statuerent. Hoc omnium, ni fallor, luculentissime exprehsit VINCENTIVS LERINENSIS: *Photini ergo secta haec est; dicit, DEVM SINGVLVM ESSE ET SOLITARIVM ET MORE IYDAICO consistendum. Trinitatis plenitudinem negat, neque vllam spiritus sancti putat esse personam. Christum vero hominem tantummodo solitariu adserit, cui principium adscribit ex Maria: & hoc omnibus modis dogmatizat, solam nos personam Dei patris, & solum Christum*

*Christum hominem colere debere ; in com-
monit. adu. haeret. c. 17.*

Sunt forte & alii ex antiquis haereticis, qui ad hanc classē referri poterant; sed ad recentiores progredi iuvat. Cum enim eo ipso circiter tempore, quo bonarum literarum, puriorisque doctrinae lux orbi christiano adfulgere inciperet, ingens eiusmodi hominum, qui in neganda Christi pariter ac spiritus sancti diuinitate consensiebant, agmen prorumperet, de trinitate tamen adeo inter se non consensiebant, ut nonnulli ad Arianorum, ad Sabellianorum alii, alii denique ad Phorinianorum, siue illorum, qui nullam plane trinitatem admittunt, partes accederent. Atque inter ultimos ipse fuit Faustus Socinus, qui sectae deinceps nomen dedit, cum patruo suo Laelio; quibuscum ut in aliis, ita in hocce speciatim capite fecerunt Valentinus Smalcius, Christophorus Ostorodius, Hieronymus Moscorouius, alique. Iuuatque, ne quis hac de re dubitet, ipsum audire F. SOCI-
NVM. In institutionibus namque christi-
anae religionis, tom. 1. oper. eius p. 652. ubi per interrogationes & responsiones proponuntur cuncta, mentem suam ita explicat: *Interrogatio: Annon necesse est praeterea, ut de Dei natura siue essentia id sciamus, utrum scilicet in ipso ipso vno Deo sint, nec ne, plures personae, & quatenus sint istae?* Resp. interrogatio haec tua implicat contradictionem. Interrog. Quomodo vero? Resp. Nimirum, quatenus in ea simul adfirmatur, Deum esse unum, simul dubitatur, ne non sit vnus. Interrog. Sed, an fortasse ignoras, aliud esse essentiam, seu naturam, aliud personam? Annon intelligis interrogationem meam, unum quidem Deum esse, adfirmare essentiae ratione, dubitare vero, annon sit vnus, respectu personae? Resp. Essentia, quae aliud re ipsa est a persona, non est ea, quae numero est essentia, & prima essentia, seu substantia nominatur. Iam Dei essentia est vna numero, non autem specie, nec quidquam ha-

bet Deus cum secunda illa essentia commune, sed tantum cum prima, quae, ubi est intellectu praedita, idem prorsus est cum persona. Interrog. Quid igitur concludis? Resp. Nempe id, quod per te ipse iam intelligere potes, videlicet, cum Dei essentia sit vna numero, Deum v. 4. necesse est, ut vna etiam numero sit in Deo persona, & nullo pacto plures. Nam, si plures diuinae personae essent, plures quoque diuinas essentias esse oporteret. Non minus luculenter mentem suam prodit, cum deinceps de Christo & spiritu sancto loquitur. Sed, ut plura addamus, necesse non est.

Altera haecce est errorum classis, in quos praecipites dantur, qui a recto huc aberrant tramite. Solent autem, qui reale personarum in diuinitate discrimen tollunt, Sabelliani vocari, quemadmodum & error ipse Sabellianismi nomine venit, non, quod primus fuerit Sabellius, qui eiusmodi quid commentus sit, sed, quod praecipuus fuerit, magnamque prae ceteris hoc nomine consequutus sit celebritatem. Plures enim omnino ante Sabellium vixerunt, qui istius erroris coarguuntur; immo, ipse iam Simon, qui apostolorum tempore vixit, primusque in nouo testamento, post Dositheim, haeretiarcha creditur, iam simile quid docuisse perhibetur. Notum est, quod, ut auctor est IRENAEVS, lib. 1. adu. haer. c. 20. iactauerit, se in Samaria ut patrem descendisse, in Iudaea, ut filium, & reliquis gentibus ut spiritum sanctum adparuisse. Quodsi AVGVSTINVM audiamus, dixit, se in monte Sina legem Moysi in persona patris dedisse Iudaeis, tempore Tiberii in filii persona putatiue adparuisse, postea se in linguis igneis spiritum sanctum in apostolos venisse; de haeresib. c. 1. Saeculo secundo exstitisse, qui errorem istum, qui a Sabellio nomen sortitus est, propugnarent, ex IUSTINI martyris dialogo cum Tryphone p. 356. nonnulli colligunt. Cumque IUSTINVS certo nomine eos non designet, incertum quidem, quosnam ibi in-

telligat. De Valentino tamen verba eius capienda, contendit WORMIVS, qui & operose probat, dogmata plurima Valentini ita fuisse comparata, vt non aliter, quam deinceps Sabellius, de trinitate sensisse, merito credatur; in *hisl. Sabelliana*, c. 2. §. 4. seq. p. 61. Montanum vnam tantum in deitate personam docuisse, adeoque eundem cum Sabellio fouisse errorem, auctor est HIERONYMUS, *epist. LIV.* seu secundum recentiorum dispositionem XXVII. ad Marcel tom. 4. oper. part. 2. p. 64. Non ipsi Montano, sed aliquibus saltem eius discipulis hoc tribuit THEODORETUS, *haeret. fab. l. 3. c. 2.* Sed Montanum pariter ac eius discipulos ab hocce errore absoluit EPIPHANIUS, *haeres. 48.* Et sane, credibile non est, Montanum hoc errore imbutum fuisse, siquidem, vt alia taceam, TERTULLIANVS etiam, postquam in Montani castris militare incepit, non tantum orthodoxam in hocce capite professus est doctrinam, sed ex instituto etiam contra Praxeam scripsit, quem eundem cum Sabellio fouisse errorem constat. Legenda cum primis, quae auctor iste contra Praxeam c. 2. differit. Praxeas vero iste, circa finem saeculi secundi errorem huncce disseminare coepit, publiceque docuit, patrem, filium & spiritum sanctum, vnam eandemque omnino esse personam, & reliqua etiam, quae hinc consequuntur, quantumvis absurda, admisit. Hinc ex eius mente TERTULLIANVS: *Itaque post tempus pater natus est, pater passus, ipse Deus dominus omnipotens Iesus Christus praedicatur; aduers. Praxeam, c. 3.* Discipulos atque sectatores quam plurimos habuit, vt praeter alios auctor est PHILASTRVS, *haeresi 4.* Prae ceteris autem a Praxeae errorem istum accepisse creditur Beryllus, Boistrensis in Arabia episcopus, quippe qui, iuxta EUSEBIUM, docuit, seruatore nostrum, μη προϋδενάμενα κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφῆν, πρὸ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐκδημιῶναι. μη δὲ μὴν διττὰ ἰδίαν

ἔχειν, ἀλλ' ἑνωμένον αὐτῇ μὴν τὴν κατὰ φύσιν: non substituisse in propriae personae differentia, antequam inter homines versaretur; nec propriam, sed paternam diuinitatem in se residentem habere; *hisl. eccles. l. 6. c. 33.* Non tantum autem synodi quaedam contra Beryllum congregatae, sed Origenes quoque accessit in certamen cum eo descendit, vt itidem EUSEBIVS l. c. auctor est. Successit porro Noetus, circa annum Christi 244, eundem errorem propagare incipiens, & iis quidem maxime in locis, vbi ignotus erat Praxeas. Namque *δικαίωμα τὸν χεῖρὸν ἰδιῶν, τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν πατέρα, υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα. Filio- patrem Christum docuit, ipsum esse patrem, filium, & spiritum sanctum, vt loquitur EPIPHANIUS, in anacephal. cap. 11. tom. 2. oper. p. 145.* Idem & AVGVSTINVS confirmat, Noetianus & Sabellianos vnus haereticos duo esse nomina, adserens, *de haeresib. c. 41.* Mitto, quae THEODORETVS, IO. DAMASCENVS, alique hac de re habent.

Tandem vero & ipse Sabellius prodeat, quem Noeti discipulum ferunt. Vixit certe saeculo tertio, & circa annum 257, errorem suum palam profitendo, ab ecclesia discessit. Sunt, qui putant, vocem *μοούσιος* non recte intellectam, errori huic occasione praebuisse; id certum, Sabellianos hac voce, quae iam ante Sabellium in vsu erat, ad errorem suum palliandum vsos, vnitatemque essentiae diuinae ita adseruisse, vt *μοούσιος* pluralitatem plane tollerent. Sed de voce *μοούσιος*, & quo pacto rum ab haereticis, tum ab orthodoxis vsurpata sit, supra ex instituto dictum. Nec de ipso Sabelli erroris cuiquam dubium, quippe quem veteres omnes vno velut ore prolicentur. Diserte THEODORETVS: *Σαβήλλιος μὲν ἀποστὰς ἐψηφισεν, τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱόν. καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ ἐν τριῶν μόνον πρόσωπον. Sabellius vnam hypostasim esse dixit, patrem, & filium, & spiritum sanctum, & vnam trinominem personam; haeret.*

ret. *fab. l. 2. c. 9. tom. 4. oper. p. 225.* Pari ratione & EPIPHANIVS Sabellianos docuisse dicit, *ὅτις ἐν μίᾳ ὑπόστασι τρεῖς ὁμοούσιος*, *haer. f. 62. tom. 1. oper. p. 513.* Hinc & GREGORIUS Nazianzenus, *τὴν Σαβηλλίαν οὐκ ἀποδέχεται*, *Sabellii contractionem memorat, orat. 4. p. 221. conf. & ATHANASIUS, de adu. Christi, tom. 1. oper. p. 637.* Atque haec cum ita se habeant, & in luce manifesta posita sint, maximopere errat SANDIVS, Sabellium docuisse, contendens, filium ex substantia patris genitum; quem eius errorem recte refellit WORMIVS, in *historia Sabelliana, c. 1. §. 6. p. 19. seq.* Dum autem Sabelliani vnicam tantum in Deo adnitebant *ἐν ὁμοούσιᾳ*, non poterant non patri ea omnia tribuere, quae scriptura sacra filio tribuit. Idque cum vrgerent orthodoxi, concedebant ista Sabelliani, patrem adeo corpus humanum adsumsisse, omniaque ea, quae Christus in carne peregit, fecisse; immo, patrem crucifixum, passumque esse profitebantur. Et hinc factum, vt Sabelliani etiam *patri-passiani* dicerentur. EPIPHANIVS equidem Sabellianos cum Noetianis in omnibus propemodum consensisse dicit, *nisi, quod patrem ipsum negent esse passum; in anacephal. tom. 2. oper. p. 146.* Sed repugnat AVGVSTINVS, ipsumque refellit EPIPHANIVM, tam esse notum adserens, quod Sabelliani patrem passum esse adfirmant, vt *patri-passiani*, quam Sabelliani, crebrius nuncupentur; *de haer. lib. cap. 41.* Repugnant & alii: sed res cum discrimine quodam expedienda est. Dispicendum enim, an Sabellius naturae humanae cum diuina talem coniunctionem, vt vna inde persona resultaret, adseruerit? Quod de ipso quidem Sabellio, & genuinis eius discipulis nonnulli negant, quippe qui nudam diuinitatis efficiantiam in Christum mansse, existimauerint, Christumque adeo simplicem hominem, communicare cum ceteris conditione, censuerint; cum alii contra, errorem Sabellii, de vnica diui-

nitatis persona, retinerent, sed in eo ab illo discederent, quod vnica haec persona, quae patris nomine illis veniebat, cum natura humana ita coniuncta fuerit, vt ipsa quoque cruciatus & calamitates quasuis passa sit; vnde *patri-passianorum* illis nomen haeserit; *conf. PETAVIVS, dogm. theolog. tom. 5. de incarnat. lib. 1. c. 3. §. 7. seq. p. 6. seq.* Dicit vero Sabellii sectatores etiam sunt *monarchiani*, non eo quidem sensu, quo orthodoxi monarchiam Dei contra *πολυθεϊσμον* defendebant, quemadmodum & IVSTINVM martyrem *περὶ τοῦ μοναρχίᾳς* scripsisse constat: sed quod ipsi eos, qui personarum pluralitatem adferebant, polytheismi accusarent. Id TERTVLLIANVS nos condocet: *Itaque duos & tres iam iactitant a nobis praedicari; se vero vnus Dei cultores praesumunt, quasi non & vnitas irrationaliter collecta haeresin faciat, & trinitas rationaliter expensa, veritatem constituat. Monarchiam, inquit, tenemus &c. contra Praxeam, c. 3.* Eadem ratione & a PRVDENTIO, *apotheos. p. 164.* eos *vnionistas* dictos, nonnulli obseruant, quod vnitatem Dei ita adficerent, vt hypostasium excluderent pluralitatem. Ceterum, quae Sabellianismi post Sabellium fuerint fata, exponere, nostri non fert instituti ratio. Legenda, quae de iis diligenter disserit WORMIVS, ex merito nobis iam aliquoties laudatus, in *historia Sabelliana, c. 5. seq. p. 158. seq.* vbi tamen nonnullos inter Sabellianos refert, qui rectius ad primam, quam constituimus, hostium trinitatis classem referendi videntur, vti iam antea obseruauimus; nonnullos etiam, qui perperam Sabellianismi accusati fuerunt, recte excusat.

Iam, si ad recentiores progrediamur, primo senobis offert loco ipse MICHAEL SERVETVS, quippe qui a quibusdam Sabellianismi accusatur. Certe, in *dialogorum de trinitate libris duobus*, itemque *de trinitatis erroribus, libris septem* (vtrumque enim

enim librum inspicere mihi licuit) ita passim hac de re loquitur, vt haud procul a Sabellianismo quandoque abesse videatur. Cuncta autem si paulo adcuratius considerentur, sententia eius eo redit, vt, ad Christum quidem quod attinet, Deum in intellectu suo λόγος siue verbum formasse, contendat, quod rum demum filius Dei vocari poterit, quando prolatum, & cum Christo homine vnitum est. Sicut apud legistas, inquit, quis dicitur mortuus a die illati vuln. ris, quod sibi mortem causauit; ita Dei filius Iesus dicitur, natus & genitus a die prolati verbi, a quo omnem essendi modum essentialiter habet. & filius Dei factus est filius hominis, quia aeternaliter ex Deo natus, temporaliter post ex homine nascitur, licet non sit, nisi vna res: de trinit. errorib. lib. 3. p. 68. Quam suam sententiam, paucis in teriectis, simili quodam declarat: Hanc similitudinem accipe: si potentia mihi daretur, vt vice feminis viri per oris statum in muliere filium generarem, tunc, si emissio flatu ego recederem, facere mulieri possem, filium genui, filium in te relinquo, qui, veniente temporis plenitudine, factus homo ex te nasceretur. Et licet ista sit inepta dicere, meus status est filius, immo, verbum meum erit mihi filius, tamen ratione feminalis virtutis tunc genitum filium dicimus, non, quod fuerit realis generatio status illius, seu verbi a Deo prolati, sed externa illa verbi prolatione facta est carnis generatio. Quae satis aperte docent, eum verbum, seu τὸν λόγον, in ipso Deo speciatum, neutiquam pro hypostasi, seu filio Dei habere, sed Christum, prout per externam verbi prolationem homo factus est. Qua de re & lib. 7. circa initium p. 110. ita loquitur: Desiliatione in diuinis & Christi diuinitate, & verbi hypostasi, solent moveri quaestiones, quas ego paucis absoluo. Ab initio fuisse dico siliationem in diuinis, non realem, sed personalem. Verbum erat filius, non realis, sed personalis erat filius, quatenus erat Christi persona; nec vnquam

in scriptura filius vocatur, sed Christo attribuitur aeterna generationis ratio, & ea, quae erant in lege, erant vmbra corporis Christi. Aliqui tamen emanationem notitiae, seu verbi ab intellectu diuino, per modum siliationis emanantis, hic sountiant, sed sua somnia parum conuincunt, nisi verbum fuisse realem filium scripturis probeat, & emanationes istae reliquiae sunt ex Valentinianis emissionibus derelictae, emissiones illae, seu emanationes intrinsece mathematicae sunt, & scripturis ignotae, & emanationis vocabulum philosophicum quid sapit, quod intra Dei naturam cadere non potest, id enim, quod emanauit a Deo, est ipse Christus, qui exiit a patre. At in Deo ad intra nulli sunt exitus aut emanationes, sed erat Christus in mente diuina praeformatus, erat quidam modus se habendi, quem in se ipso Deus disposuit, vt se ipsum nobis patefaceret, scilicet, Iesum Christum effigiem in se ipso describendo; nam totum hoc ad Christi gloriam explicandum fuit praedestinatum. De spiritu autem sancto ita loquitur, vt per eum nihil aliud, quam virtutem quamdam aut efficaciam Dei in hominibus intelligere videatur. Dico igitur, inquit, quod spiritus sanctus est diuina in hominis spiritu agitatio. Sic, quae agitando illustrat Deus, & illustrando sanctificat: nec exigitur hic definitio quidditativa, nam de genere motus est vox spiritus, quasi motio, impetus, & balitus, & quia sic mouendo, Christo credentes sanctificat Deus, ideo dicitur spiritus in homine sanctus, & ex fide Christi, lib. 6. circa fin. p. 109, 110. Sic & lib. 4. p. 88. diserte adserit: extra hominem nihil est spiritus sancti. SANDIUS Seruetum eandem fere cum Paulo Samosateno, & Photino sententiam fouisse existimat. Fuit Seruetus, inquit, eiusdem fere opinionis, quam olim Paulus Samosateno, Photinus, & eorum adsectae, ac bonodoxi (vt patres nonnullos, qui eadem docuerunt, mittam) fouerunt; nimirum, quod distinctionem fecerint inter Iesum Christum filium Dei, & verbum illud,

illud, de quo sanctus Ioannes in euangelii sui initio agit; in bibliothec. anti-trinitar. p. 9. Quod, quousque admittendum sit, ex iis, quae de utroque, Paulo Samosateno, & Photino antea disputauimus, diiudicari poterit. Recte autem idem SANDIVS l. c. monet, Seruetum in eo, quod de λόγῳ docet, a Socino, eiusque adficles discrepare: quippe quod & res ipsa docet, & FAVSTVS quoque SOCINVS diserte proficitur, in *respons. ad libellum lac. Wuicki, c. 1. tom. 2. oper. p. 535.* Intelligere hoc etiam ulterius licet ex iis, quae SANDIVS ex Serueto itidem adducit. Sed, quidquid tandem sit de Serueto, fuisse & alios recentioris aetate, qui non sine ratione in Sabellianismi suspicionem venerunt, experientia docuit. Immo, omnes illos, qui ex rationis lumine trinitatis demonstrare mysterium aggressi sunt, huncce vix euitare errorem posse, haud difficulter ex iis intelligitur, quae supra ad §. 44. huius capitis discussimus. Idque adeo & de POIRETO, quidquid etiam dicat, aut in quacumque se vertat partem, audierendum esse, ex iis, quae ibidem attulimus, manifestum erit. Etenim vocabulum *personae* admittat, tresque in diuina essentia dari ὑποστάσεις seu personas concedat, id eo tamen facit sensu, vt hoc idem sit, ac si quis tres tantum in diuinitate statuat relationes, habitus, respectus, qualitates &c. vti itidem iam obseruauimus. Non minus vero etiam LIBERIVM DES AMORE, siue, qui sub hoc nomine latet, IO. CLERICVM, in huncce ordinem referendum esse, ex iis, quae ad §. 48. diximus, intelligere licet. Cum enim per diuinas personas nihil aliud, quam diuersos cogitandi modos intelligat, periinde hoc est, ac si personas ipsas, atque realem, quae inter eas intercedit, distinctionem negasset. Modus enim cogitandi non potest vocari persona, eo quidem sensu, quo vocem hanc hic accipi, supra monuimus. Quousque equidem modo hanc suspicionem deprecatur LIBERIVS, atque discrimen, quod inter suam & Sabellii

sententiam intercedat, ostendere adnuitur. Forte etiam, inquit, Sabellii sententiae ad finis videbitur adlata hypothesis. Verum, Sabellius, si veteribus credimus, ὑποστάσεις καὶ ἰδέητας confundebat, quod nequaquam fit in Solimaniana hypothesis, in qua tres diuinitatis personae inter se valde distinguuntur. Neque enim cogitationes patris sunt cogitationes filii, aut spiritus sancti, quamuis nulla sit inter eos dissensio. Exempli gratia pater habet iudicis cogitationes, filius mediatoris, spiritus sanctus consolatoris, &c. Nec eadem diuinitas modo filii, modo spiritus sancti personam sumit, ac, veluti luna, φάος patitur, ex Solini sententia, & ex Sabellii hypothesis, sed simul pater est, filius, & spiritus sanctus, qui tribus diuersis modis cogitant. Eae personae aeternae sunt, atque immutabiles, nec modo a diuinitate induuntur, modo exiunt, sed semper in ea sunt; *epist. theol. 3. p. 106.* Verum, vti praecipuum Sabelliani erroris momentum erat, quod pluralitatem personarum negaret, adeoque vnicam tantum ὑπάρσιν in Deo admitteret, ita in eo etiam auctor omnino cum illo consentit. Neque enim quidquam obstat, quo minus vna eademque persona diuersos habeat cogitandi modos. Quando vero dicit, cogitationes patris non esse cogitationes filii aut spiritus sancti, tum quidem, si haec eius mens est, quod pater suas cogitationes habeat, & filius ac spiritus sanctus itidem, sequeretur, cogitationem iterum habere cogitationes. Per patrem enim nihil aliud, quam certum cogitandi modum, nec aliud quidquam per filium, aut spiritum sanctum intelligit, vt diserte p. 103. professus est. Nec video, cur non vna eademque persona mox iudicis, mox mediatoris, mox consolatoris habere cogitationes queat. Sunt vero & alibi plures hodie, qui in eadem versantur sententia, quae modalistaru nomine veniunt, quod pro tribus personis tres tantum modos in diuinitate statuunt. Auctor libelli: *les raisons des scripturaires*, qui Hamburgi, vti

dignitate ac potentia superiorem esse verbo patrem, arbitrati sunt; & tametsi de patris esse substantia, siue natura, filium adferrent, qua una re ab ceteris, quae creaturae proprie vocantur, illius conditionem diuersam faciebant, non minus tamen, quam creaturas, initium habuisse, hoc est, minime ex aeterno distinctam hypostasim fuisse, putarunt; l.c. c. 5. §. 7. p. 31. Sed HETVSI quoque idem agnoscit. Inter christiani, inquit, doctores, qui ante Nicænam floruerunt synodum, multi de trinitatis mysterio parum caute loquuti sunt. Insciera certe fuit Tatiani, & Tatiano vetustioris Iuliani de trinitate doctrina. In eadem venit criminationem pseudo-Clemens, venit & Theophilus Antiochenus. Indigna vero & intoleranda profuderunt Tertullianus & Lactantius, Clemens quoque, Dionysius & Pierius, Alexandrini, alique complures; Origenian. l. 2. c. 2. qu. 2. §. 10. Hicse SANDIVS l. c. praeter alios & CALOVIUM addit, qui in fjueretiſmo Calixtino de fidei principio §. 25. ita scribit: Si de sacrosancta trinitate, quod summum ac primarium fidei mysterium esse fatentur aduersarii, suffragia sint inquirenda ex unanimi consensu, reperietur non pauca apud Origenem, Theophilum Antiochenum, Lactantium, quaedam etiam apud Tertullianum, fidei catholicae aduersa, vt alios taceam plures. Verum, sunt haec omnia cum grano quodam salis accipienda, nec vitra extendenda, quam par est. Non caute satis interdu quosdam ex patribus ante Nicænis hac de re loquutos, immo, nonnullos intempestiuo Platonicae philotophiae studio abreptos, notionem trinitatis, quam inde hauserant, imprudenter scripturae sacrae quandoque adcommodasse doctrinae, non abnuo. Praecipuos tamen recte sensisse, & eos ipsos etiam, qui filio Dei naturam quandam tribuisse videntur, quae aliquando coeperit, & mundi creationem proxime antecesserit, reuera tamen prorsus ab Arij sententia abhorruisse, dudum viris doctis obseruatum est; vt deinceps osten-

demus. Interim bene est, quod ipsemet SANDIVS, PETAVII sententiam, Arium germanum Platonium fuisse, l. c. c. 8. §. 2. pronuntiantis, ambabus, quod aiunt, manibus amplectatur, calculoque suo comprobet. Sequitur enim inde, non ex scriptura sacra, aut recepta veteris ecclesiae doctrina, sed ex philotophia Platonica, sententiam istam fluxisse, quam doctores orthodoxi merito ceu erroneam reiciebant. Arius itaque cum monitus licet, ac rectoria non semel edoctus, eundem errorem nihilofecius propugnaret, ac ecclesiae obtruderet, merito pro conditore auctoreque istius haereseos habetur. Quae autem de filio Dei docuerit, satis nota sunt; eum creatum a patre, ante mundum conditum, non autem genitum, adeoque non esse patri coaeternum ac coessentialem; & licet rebus creatis omnibus excellentior sit, multumque praestantior, non tamen esse verum summumque Deum. Constat hoc ex ipsius Arij verbis, quae ATHANASIVS refert: Non semper Deus erat pater, sed fuit, quando Deus solum erat, & pater nondum erat. Posterius autem (ἐτερον δὲ) factus est pater. Non semper fuit filius, ipsumque Dei verbum ex nihilo factum est. Cum enim omnia ex non entibus existerint, & in uniuersum nihil sint, nisi utique non existentia, creaturae & opera, restat igitur, ipsum quoque Dei verbum ex non entibus factum esse; & finit, quando non erat, neque erat, antequam fieret, sed exordium, vt crearetur, etiam ipsum habuit; orat. 2. contra Arianos, tom. 1. oper. p. m. 310. Non poterat non hinc consequi, eum filium Dei pro Deo vero non habere, quod & diserte professus est, vt idem nos conducet ATHANASIVS: Idem rursus ausus est dicere, verbum verum Deum non esse. Nam quamvis Deus nominetur, non tamen verum Deum existere; ἀλλὰ μετοχῇ ζῶντος, sed participatu gratiae talem fieri; vt reliquos omnes, sic & ipsum titulotenus Deum vocari; l. c. p. 311. conf. & EPIPHANIVS, haer. §. 19. tom. 1. oper. pag. 731.

itemque AVGVSTINVS, *de haeresib. c. 49.* Quibus autem artibus atque fallaciis Ariani, cum viderent, hanc sententiam suam passim damnari, vsi sint, vt aliis persuaderent, se cum orthodoxorum doctrina consentire, adeo, vt tandem ad fraudes illorum detegendas, vox *ὁμοούσιος* illis opponenda fuerit, supra iam exposuimus, cum de voce haece verba faceremus.

Ipsi vero etiam Ariani in diuersas sectas atque factiones diuisi sunt, quarum vna *anomacorum* est, altera *semi-Arianorum*, & tertia denique *medii generis*. In eo conspirabant omnes, atque consentiebant, filium Dei patri non esse *ὁμοούσιον*, sed eo maxime differebant, quod alii filium plane dissimilem, alii aliquo modo similem esse, dicerent. Prius qui adferebant, *anomaci* inde dicti, ducemque habuerunt Aëtium quemdam diaconum, quamquam & *καὶ ἡσυχίου* Ariani dici poterant, quod ipsius Arii vestigiis accurate insisterent. Qui autem filium quae essentiam, patri similem esse concedebant, nec cum Ario dicere audebant, fuisse tempus, quando non erat, interim ex substantia Dei patris productum, diserte non adfirmabant, *semi-Ariani* vocabantur, quorum coryphaeus Basilii Ancyranus erat. *Medii* denique *generis* erant, qui filium patri quidem similem, non autem essentiam, sed vel voluntate, vel eum in modum, quo effigies suo proto-typo similis est, contendebant. Legendus de his est praeter alios EPIPHANIVS, *haeres. 73.* quae est *semi-Arianorum*, pag. 844. seq. it. 76. quae est *anomacorum*, p. 912. f. Haeresin istam longe lateque per orbem diffusam, per aliquot saecula ecclesiam adflixisse, constat. Immo, per omnia saecula, ad decimum septimum vsque, fuisse, qui eundem errorem profiterentur, contendit SANDIVS, *nucl. hist. eccles. p. 345. seq.* Quae tamen sine accuratiore examine non sunt admittenda, cum illi constitutum sit, numerum Arianorum augendo, speciem quamdam verae ecclesiae, quae semper in orbe

existiterit, iis conciliare. Ceterum, licet de filii diuinitate praecipue cum Ario disputatum fuerit, non minus tamen idem & spiritum sanctum verum esse Deum, inficiatus est; nec aliter sentire potuit, cum, solum patrem verum summumque Deum esse, crederet. Idque diserte EPIPHANIVS confirmat, adseruissē Arianos, docens, *spiritum sanctum esse* *κτίσμα κτισμάτων, creaturam creaturae, eo quod per filium omnia facta sint, ut scriptura testatur; haeres. 69. §. 56. pag. 778.* Quod & ex eodem repetit AVGVSTINVS, *de haeresibus, c. 49.* Errat itaque maximopere BARONIVS, quando spiritus sancti diuinitatem ab Ario impugnatam fuisse negat, in *annal. ad an. Christ. 325. §. 51. & 75.* Quo nomine & merito SANDIO vapulat, *nucl. hist. eccles. p. 145. 146.* Licet autem omnes Ariani spiritus sancti diuinitatem negarent, speciatim tamen *semi-Arianis*, cum idem facerent, *pneumatomachorum* nomen datum est, vt ex EPIPHANIO, THEODORETO, SOCRATE, aliisque constat. In his quippe, vt credere par est; haec sententia maxime singularis videbatur, cum anomaeorum siue Arianorum proprie sic dictorum impudentia, in neganda spiritus sancti diuinitate, neminem fugeret. Quod & eo magis verosimile, quia nonnulli, qui de filio Dei recte sentiebant, & spiritus sancti saltem negabant diuinitatem, item sub pneumatomachorum nomine comprehendebantur. Ex *semi-Arianorum* numero Macedonius etiam fuit, cuius, cum prae reliquis in diuinitate spiritus sancti impugnanda emeretur impudentia, & pertinacia, factum inde, vt pneumatomachi Macedoniani dicerentur, ita quidem, vt hocce nomine venirent illi etiam, qui de filio Dei recte sentiebant, sed spiritus sancti negabant diuinitatem; vt ex EPIPHANIO constat, *haeres. 73. n. 11.* Legenda etiam, quae hac de re disputat PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. 2. l. 1. c. 10. §. 6. p. 45.* qui & c. 14. illos, qui de spiritu sancto non recte censuerunt, commemorat. Fuerunt deinceps

ceps alii ex haereticis, qui erroribus propriis Arianismum addidisse dicuntur. Sed, cum nondum in aprico posita sint, quae passim hae de re referuntur, hisce immorari non placet. Ex scholasticorum grege Petrus Abaelardus talia docuisse perhibetur, quae non procul ab Arianismo abesse videntur. Inter errores enim eius, quos BERNHARDVS epist. 190. ad Innocent. I. & OTTO Frisingensis l. 1. de gestis Friderici c. 47. aliique commemorant, haec quoque conspicitur: *Ponebat in trinitate gradus, in maiestate modos, numeros in aeternitate. Constituebat Deum patrem plenam esse potentiam; filium, quamdam potentiam; spiritum sanctum, nullam potentiam.* Sunt tamen, qui in meliorem haec interpretantur partem, accusatoresque Abaelardi mentem eius hac in re non satis adsequutos contendunt, quod & NATALIS ALEXANDER facit, *hisl. eccles. saec. II. & 12. dissert. 12. art. 5. & 6. p. 790. & 791.*

Cum recentiori denique aetate ingens illorum, qui trinitatis mysterio bellum indixerunt, cohors erumperet, non desuerunt, qui Arianum errorem resuscitarent, quos inter omnium fere consensu primum praecipuumque locum tenet IO. VALENTINUS GENTILIS, Italus, patria Consentino Campanus, seu Neapolitanus. BENEDICTVS ARETIVS, qui historiam condemnationis eius edidit, doctrinae ipsius haec summa capita, ex libris eius excerpta, exhibet: *Trinitas est merum commentum humanum, catholicis symbolis incognitum, cum euangelica veritate ex diametro pugnans: solus pater est vnus ille Deus, qui in scripturis vnus & solus Deus dicitur: filius a se ipso non est, sed a patre, cui vt essentia subordinatus est: pater, filius, & spiritus sanctus, non solum, quod ad personas attinet, sed etiam quoad voluntatem, diuisi sunt; filius a patre generis est secundum voluntatem, vt subordinatus spiritus differens a patre; tres sunt aeterni spiritus, quorum quilibet per se Deus est: hos tres spiritus distinctos esse ordine, gradu, & proprietate voluntas.*

Satis inde liquet, quod tres equidem personas, sed inaequales, sibi quae inuicem subordinatas, & quae ipsam essentiam distinctas, statuat. Nec est, quod quemquam vox *aeternitatis*, qua vtitur, moueat, siquidem ea nihil aliud, quam quod ante mundum conditum fuit, significat; id quod vel inde intelligitur, quod TERTULLIANI ista sententia; *fuit tempus, quando filius non fuit*, mirifice delectatus dicitur, vti auctor est SANDIVS, *nucl. hist. eccles. l. 3. p. 428. vbi & plura*, ex quibus Gentilis sententia cognosci potest, adfert. Legenda etiam, quae idem de eodem refert, in *bibl. anti-trinitariorum*, p. 26. vbi ex BVDZINIO narrat, sententiam, quam Gentilis in synodo, Pinczouiae 1572. d. 4. Nouemb. celebrata, proposuerat, hanc fuisse: *Deum creauisse in latitudine aeternitatis spiritum quemdam excellentissimum, qui postea in plenitudine temporis incarnatus est.* In eamdem renouati Arianismi sententiam concesserunt Gregorius Pauli, Georgius Blandrata, Matthaeus Gribaldus, Ioan. Paulus Alciatus, aliique plures, a Socinianis hoc ipso adcurate discernendi, etsi subinde omnes fere recentiores anti-trinitarii, Socinianorum nomine veniant. Blandratam tamen, mutata sententia, in *deliria Sabellii & Samosatani incidisse*, ex Ioan. Valentino Gentili SANDIVS docet, *nucl. hist. eccles. lib. 3. p. 428.* Atque ipse quidem cum primis hic commemorandus erat Sandius, quippe qui non tantum Arianismum aperte professus est, sed studio eum propagandi omnes fere post se reliquit; cuius rei vel *nucleus* iste historiae ecclesiasticae, facillime a nobis commemoratus, documentum praebere potest. Praeuiuit ei exemplum pater, SANDIVS, qui & *nucleu hist. eccles.* praefationem praemisit, de quo & filius agit, in *bibliotheca anti-trinitar. p. 190. vbi & alios*, in eamdem classem coniiciendos, recenset. Nostra aetate, ad reuocandum postliminio Arianismum, orbique christiano obtrudendum, omnes ingenii vires contulit GUILIELMVS

WHISTONVS, qui & hac ratione magnum in Anglia, alibique, excitauit strepitum. Primum conatus istius specimen publicum, quantum mihi constat, dedit, in *tentamine de epistolis Ignatii*; quo, vt ad sententiam suam apertius prodendam viam sibi muneret, epistolae Ignatii ampliores, quas interpolatas vulgo vocant, genuinas; breuiiores autem illas, quae vulgo pro genuinis habentur, non nisi per epitomen ex longioribus istis, ceu genuinis, circa medium seculi quarti, vel serius, excerptas esse, probare adducitur. Prodiit *tentamen* istud Londini anno 1710. Anno hinc sequenti 1711. *praefationem*, quam vocat, *historicam, christianismo primaeuo resuscitatam praemissam*, edidit, cum *appendice*, qua continetur *actio- nis, auctori in academia Cantabrigienfi inter- cetae, eiusdemque ex ea expulsiouis, historia*; Londini itidem impressam; in qua ex instituto narrat, quo pacto in eam sententiam, quae Arii olim atque Apollinaris fuit, deue- nerit. Namque & Apollinaris, humanam, vel rationalem Christi animam a *λογος* dis- tinctam fuisse negantis, errorem, vna cum Arianismo propugnandum suscepit. Varia autem hunc in finem ex trium priorum saeculorum patribus congeffit, in symbo- lum, quod Athanasianum vulgo dicitur, valde inuehitur, eiusque apud christianos vsum improbat: de *constitutionibus* contra, quae *apostolicae* vulgo vocantur, multa prae- dicat. Cum vero WHISTONVS inter eos, qui fatentur, inuocationis spiritus sancti tribus primis saeculis nullum adparere vestigium, etiam PETRVM ALEXIVM nominasset, huic inde data fuit occasio, stricuras quasdam in libros WHISTONI conscribendi, quibus hinc *responsionem*, cum *triplici appendice*, op- posuit, Londini itidem anno 1711. impres- sam. Memorabilis est haec responsio, ob *appendicem*, quippe in cuius parte altera primiciuam, quam putat, christianorum, suamque simul de trinitate & incarnatione Christi fidem, succinctis propositionibus

comprehensam, exhibet. Ex hisce praeci- puas quasdam adducere, non abs re fuerit: *Non datur, nisi vnus Deus supremus, viuus, aeternus, infinitus, omniſcius, omnipotens, in- uisibilis, pater domini nostri Iesu Christi, origo omnium entium, creator omnium creatura- rum, Deus pater, & ille solus primario est colendus & adorandus, b. e. sensu maxime proprio, & modo maxime sublimi, solus, qui sit obiectum supremi gradus diuini cultus per Iesum Christum; Iesus Christus singulari quodam modo est filius Dei vnicus, vnigenitus, dilectissimus, hoc est, persona diuina extraor- dinaria, & peculiari ratione derivata a su- premo Deopatre, eique proxima, & carissi- ma; Iesus Christus est vere Deus, & domi- nus sicut reapſe ex constitutione patris, Deus noster & dominus noster, rex & iudex noster; Iesus Christus est sanctus Dei, persona super- eminentibus & diuinis perfectionibus, scientia, potentia & auctoritate praedita, & in- tantum superior omnibus subordinatis crea- turis, thronis, subordinationibus &c. quae ipsi subiecta sunt; Iesus Christus est *λογος* *θεος* *πρωτογεννης*, primogenitus omnium creatura- rum, principium creationis Dei, persona diui- na, creata vel genita a patre ante omnia sae- cula, siue, ante omnes subordinatas creatu- ras visibiles & inuisibiles; Iesus Christus, verbum & filius Dei, est diuina persona, nul- tum inferior patre suo, natura, attributis, perfectionibus &c. Satis aperte haec, quae mens, sententiaque WHISTONIS, ostendunt. Filium scilicet pro vero, supremo, aeternoque Deo non habet, sed pro creatu- ra, ea quidem omnium excellentissima, & ante mundum conditum producta, quae ex voluntate saltem, atque constitutione pa- tris, pro Deo habeatur, patreque adeo mul- tum sit inferior. Sequitur porro est opus auctoris praecipuum, in quo cuncta copio- sius exsequitur, sub titulo: *primaeuus christi- anismus resuscitatus*, Londini quinque voluminibus in 8. editum: in quo nonnulla equidem ex haecenus commemoratis con- tinen-*

tinentur, multa etiam nondum edita adduntur. In eo id vnice agit, vt epistolas Ignatii prolixiores tamquam genuinas vindicet, constitutionibus apostolicis diuinam canonicamque auctoritatem conciliet, suas de filio Dei, deque trinitate, & incarnatione hypotheses confirmet, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Tandem nec apologia eius hic praetermittenda, contra articulos, ipsi a D. Io. Pelling coram curia iudicium delegatorum in causa haereseos obiectos, Londini 1715. edita, in qua saepius iam dicta repetit, aut quandoque confirmat, & ad obiectiones respondere adnititur. Vt autem antea non semel, sed saepius iam profligata sunt, quae WHISTONVS pro ornanda Arianorum causa adferit; ita praecipiti iudicio eum multa adserere, quae, accuratius ponderata, statim euanescent, vel ex iis patet, quae praeter alios contra eum disputat GRABVS, in tentamine circa duomanscripta arabica bibliothecae Bodleianae, & antiquum illum librum, qui dicitur: doctrina apostolorum, quique in illis creditur exflare &c. Oxonii 1711. edito; itemque, in exemplis defectuum & omissorum in Guil. Whistonii collectione testimoniorum scripturae, & patrum, contra veram filii & spiritus sancti deitatem, nec non *ψευδισμους* quorundam; quem librum post auctoris obitum cum dissertatione praefata edidit GE. HICKESIVS, Londini 1712. Idem &, vt reliquos mittam, ex iis patet, quae contra illum disputat STYANVS THILBY, in responsione ad Guil. Whistonii 17. fundamenta suspicionum, aduersus Athanasium, in historica praefatione (cuius antea mentionem fecimus) motarum; Cantabrigiae anno 1712. Summam illorum, quae hactenus laudauimus, scriptorum legere licet in *actis erud. Lips. supplem. tom. 5. sect. 4. p. 159.* item 206. sq. porro an. 1712. p. 196. sq. item 201. sq. anno 1713. p. 165, 169. anno 1714. p. 26. sq. & denique an. 1716. p. 29. sq. vbi & p. 35. reliqua WHISTONI scripta indicantur. Accedere quodammodo,

sed non in omnibus, ad WHISTONI sententiam videtur CLARCKIVS, vir itidem eruditus, & ob varia ingenii monumenta notus, in doctrina scripturae sacrae, de sacrosancta trinitate; paribus tribus, quibus omnes textus noni testamenti, ad hanc doctrinam spectantes, & praecipua liturgiae ecclesiae Anglicanae loca collecta, inter se comparata, & explanata sistuntur, edita Londini anno 1712. Mens eius, sententiaeque huc fere redit: Vnam esse omnium rerum supremam causam, auctorem omnium entium, omnisque potestatis fontem, patrem, quocum inde ab initio duae existerint personae diuinae, filius & spiritus, quorum metaphysicam naturam, essentiam, & substantiam scriptura numquam declarauerit, sed per characteres personales, officia, facultates & attributa distinxerit; patrem solum esse a se ipso, *αὐτῶν*, auctorem, & principium omnium, quae sunt a filio & spiritu sancto, solum absolute *θεὸν καὶ πατέρα*, cumque solum, ubi scriptura vnum vel vnicum Deum memoret, vel absolute Deum, vel additis *καὶ ἱερόν* epiphetis, ibi esse intelligendum; filium non a se ipso exsistere, sed exsistentiae essentiam, nec non attributa, a patre, tamquam suprema causa deriuare, quod, quomodo, quae metaphysica ratione fiat, cum scriptura numquam distincte declarauerit, neminem debere esse ita temerarium, vt decidas; hinc & aequae censura dignos esse, qui filium *καὶ θεὸν ὄντα* esse docuerint, & qui *ἀντιθετὸν* crediderint; cumque scriptura in memoranda deriuatione filii a patre numquam addat temporis limitationem, sed semper supponat, adseratque, fuisse eum ab initio, ante omnia saecula, merito castigatam fuisse, eorum, qui docuerint, *καὶ ὄντα ἄν*, temeritatem; neque num filius exsistentiam suam a patre habeat, ex necessitate naturae, vel arbitrio voluntatis paternae, ex scriptura constare luculenter; (quamquam posterius auctori, ad exemplum patrum quorundam ante-Nicaenorum magis placeat) certe tamen *καὶ ὅν* istum suae filium, vt Tatiano, Theophilo, Athena-

Athenagorae, & post Nicaenam synodum nonnullis visum fuerit, patris fuisse λόγος ὁ θεός, sed veram & distinctam personam; spiritum sanctum non esse a se ipso, sed existentiam, essentiamque suam deriuare a patre per filium, tamquam a causa suprema; idque ab initio, cum scriptura de spiritu sancto loquens, numquam adiecerit limitationem temporis, qua quidem & ipsa de modo metaphysico, quo spiritus sanctus existentiam a patre habet, penitus silente, nemo temere ea de re quidquam debeat adserere; id tamen certum esse ex scriptura, spiritus sancti appellationem ibi non notare facultatem aut operationem patris, sed realem personam. Ex hūc itaque, vi & ex reliquis, quae eodem in libro profert, manifestum est, CLARKIVM subordinationem personarum cum dependentia, adeoque & inaequalitatem quamdam statuere; sine autem creatus filius, au genitus, itemque, sine filius pariter ac spiritus sanctus, aequae ac pater, aeternus, discrete non adserere. Hinc & WHISTONVS in *appendice priori primaeui christianismi resuscitati*, CLARCVS librum suae sententiae ingens adferre praesidium, sibi persuadet, id vero desiderat, quod latitudinem sensus, in recipiendis vulgatis Deum colendi formulis, minime tolerandam, introducat; aeternitatem Christum non sidenter quidem adserat, tamen paucis IRENÆI, patris, vt quidem vult, in ratiocinando parum felicitis, immo in non paucis a sana & apostolica traditione aberrantis; testimoniis probabilem reddere conetur; in primis, quod reclamante conscientia, *creatus* vocem, de filio ab omnibus fere antiquis, a Salomone inde, ipsaque sacra scriptura, Col. 1, v. Ebr. 111, 4. apoc. 111, 4. usurpatam, repudiet, & alia eiusmodi in hominum gratiam, cum diuinæ veritatis praeiudicio, admittat; vid. *acta erud. Lips. 1714. pag. 39.* Fuerunt autem & alii, praefectum in Anglia, qui subordinationem quamdam inter personas trinitatis statuerent. Quam sententiam etiam veteris

ecclesiae doctorum exemplo, eorumque testimoniis tueretur BULLVS, in *defens. fid. Nicaenae, sect. 4. c. 1. p. 251. seq.* Quod si de solo ordine personarum, ea quidem ratione, vt pater sit ingenuus, filius autem genitus a patre, & spiritus sanctus ab utroque procedens, intelligatur, recte se habet; sin vero subordinatio talis, quae inaequalitatem vel dependentiam quamdam infert, vel alio quocumque modo cum summa diuinitate pugnat, admitti nequit; conf. GRAPPII *theologia recens controuersa, cap. 2. quaest. 15. p. 136. seq.*

* Quarta denique atque vltima haec est, a recto aberrantium tramite, classis. Trithetarum nomine veniunt, qui huc pertinent, quemadmodum errorem ipsum *trithetismum* vocare, sollemne est. Solet equidem a trinitatis hostibus haec sententia orthodoxis tribui, quod & olim Sabellianis factum, vt supra iam ex TERTVLLIANO contra Praxeam c. 3. obseruauimus. Immo fuerunt, qui patrum concilii Nicaeni mentem ita interpretarentur, ac fides deos colaterales, & plane aequales adserendo, vnitatem essentiae diuinæ specificam saltem, non numericam, admitterent. Quo nomine CVDWORTHVM, CVRCCELLAVM, ELIAM SAVRINVM, & CLERICVM refellit, patresque Nicaenos ab isto errore quam longissime abuisse, operose ostendit PETRVS FAYDIT, dans l'apologie du système des saints peres sur la trinité &c. & quidem in praefat. p. 47. seq. qui tamen & iple non procul ab eo abiit, vt insequentibus dicemus. Et mirum sane, patribus Nicaenis eiusmodi quid obici posse, cum ab aliis, maxime ipsis Arianis, Sabellianis numquam fere non fuerint, accusati, quem trithetismo e diametro oppositum esse, neminem fugit. Perperam autem & Nicaenis istis patribus, & nobis etiam trithetismum obici, facile intelliget, qui & illorum, & nostram paulo accuratius considerauerit doctrinam; quippe ex qua patebit, numericam nos cum Nicaenis patri-

patribus diuinæ essentiae vnitatem adferre. Etenim, qui vnitatem essentiae diuinæ saltem specificam statuunt, non possunt non tria indiuidua, numero distincta, seu tres substantias, hoc est, tres deos, admittere; quibus IOANNEM grammaticum, cognomento PHILOPONVM, exemplum præiuisse, supra iam ad §. 50. docuimus, vbi & plura hac de re diximus. Non confundendi autem cum tritheitis sunt *triformii*, seu *triformiani*, quorum AVGVSTINVS meminit, de *haeresib. c. 74.* quippe qui ad Sabellianos, aut Marcelli potius haeresin, accedere videntur. Inter recentiores IO. VALENT. GENTILIS tritheismi argui solet, eo quod tres spiritus aeternos, essentiali numero differentes, statuat. Sed quæque inuina eius sententia fuerit, antea iam illustrauimus. Quodsi vero tritheitæ vocandi sunt, qui tres personas, sibi inuicem cum

inaequalitate ac dependentia quadam subordinatas adferunt, Ariani vtrique veteres atque recentiores, iure hocce nomine veniunt. Dum enim filium ac spiritum sanctum inter creaturas referunt, diuersam vtriusque a se inuicem pariter ac a patre, essentiam statuunt: cumque vtrumque non minus ac patrem, pro Deo habeant, tria inde indiuidua diuina, seu tres dii, resultant: quamuis solum patrem natura Deum faciant, filium autem & spiritum sanctum ex constitutione saltem & voluntate patris, hocce nomine gaudere contentant. Fuerunt & nostra ætate in Anglia, qui tres personas, tres mentes infinitas, vel tres spiritus & substantias indiuiduas dicebant; quos quidem non sine ratione tritheismi acculari, nemo temere dubitauerit. Disputat contra eos GRAPVS, in *theologia recens controuersa, cap. 2. qu. 13. p. 128. seq.*

§. LV. Obscurari tamen hisce errorum nebulis veritas adeo non potuit, vt clarius potius subinde exsplendesceret; siue doctrinam de Numinis existentia & attributis species, * siue eam, quæ de personarum in vna essentia diuina trinitate nos instruit. ** Mirifice enim vtraque inter varios secus sentientium insultus, & conseruata, & propagata, immo, maiori subinde luce perfusa, atque fortiter defensa fuit.

* Quantumuis enim diuersas de Numine, rationeque illud colendi, opiniones homines foueant, in eo tamen omnes, qui religionem quamdam profitentur, consentiunt, dari Deum, tantasque eius esse perfectiones, vt summa eum animi veneratione prosequi fas sit, idque eo magis, quod bonorum omnium, quæ hominibus obtingunt, auctor sit. Immenfam itaque testium nubem contra atheos, vnamque cum illis ribiani instantes, producere prout foret; qui omnes vno ore & veritatem hancce confirmant, & refractarios istos homines erroris coarguunt. Immo, si modo athei serio ad ea, quæ mens eorum illis dictitat, attendere vellent, contra se ipsos testimonium dicere cogerentur.

BVD. TH. DOGMAT.

Hanc ipsam veritatem quouis tempore viri docti scriptis egregiis confirmarunt, quibus subinde atheorum monstra, infelici partu luci exposita, dederunt occasionem; quorum tantus est numerus, tam immensa multitudo, vt omnia enumerare velle, integri voluminis res esset. Præcipua etiam in *thesibus de atheismo & supersitione* hinc inde laudauit, vt adeo quidquam hic addere, necesse non sit.

** Res ipsa poscunt, vt de origine, propagatione, ac facis doctrinae, de trinitate personarum in essentia diuina, pro instituti nostri ratione, quædam obseruemus. Et ad originem quidem quod attinet, eam a reuelatione, patriarchis, aliisque viris sanctis facta, repetendam esse, dubitari nequit.

Rr

c. 2. §. 103. seq. quem & hoc nomine laudat HYETIVS, in *quaestione. Aluetanis*, l. 2. c. 3. p. 123. Nec tamen priorem illam, quae RITTANGELI est, prorsus reiiciendam censeo, siquidem non tantum ex variis paraphraseon chaldaicarum locis, colligi potest, phrasi ista, *וי קצו* *verbum domini*, *יְהוָה*, aut *יְהוָה* *ti* denotari, sed dubium fere omne eximit Ioannes euangelista, qui eadem prorsus ratione graeca voce *λόγος* utitur, *cap. I. 1, 2.* quod & deinceps in ecclesia christiana vñ receptum fuit. CLEVICVS equidem vocem *λόγος* per *rationem* vertit, nihilque aliud, quam vim intellectus diuini, seu sapientiam, intelligit, quae in opere creationis vel maxime sese exseruerit; Ioannem praeterea, putat, vocem hancce adhibendo, ad haereticorum, qui eiusmodi voces ex philosophia Platonica in religionem iudaicam & christianam intulerant, sermonem alludere, & quo sensu viurpari possent, christianos docere voluisse, quae forte etiam ex lectione scriptorum Philonis illi innotuerit; in *paraphrasi & animaduersionibus in octodecim priora commata c. I. Ioannis*, *commentario eius in genesin* subnexis, p. 4.5. Verum, quae hic in contrarium moueri possunt, adsunt sane plurima. Quodsi enim vocem *λόγος* per *rationem* veritas, nullus sane, aut certe nontalis, qui scriptorem sacrum decet, inde resultabit sensus. Sit exempli loco primum comma: *initio erat ratio*, hoc est, ante mundum conditum Deus iam fuit ratione praeditus. Quis hac de re dubitaret? num dixisset Ioannes aliquid, quod non omnes homines sciunt? aut, num Deum ante mundum conditum ratione destitutum quis cogitare posset? eaque ratio erat apud Deum; si Dei ratio fuit, utique apud illum fuit, Num vero sibi quis persuadere posset, rationem Dei apud alium, quam ipsum Deum fuisse? In haereticorum vero gratiam, vel ut ab eorum abusu

vocem hancce Platonice purgaret, eam a Ioanne adhibitam, vnde probabitur? Quis vero credat, Ioannem Philonis scripta legisse, aut magnopere curasse, quid philosophi Platonici praefertim, aut agerent aut scriberent? Scilicet ab iis, qui toti erant in praedicando euangelio, qui simplicitatis sanctae erant studiosissimi, aliosque, ut splendida philosophorum commenta fugerent, adinonebant, hoc expectandum erat. Non quoque animaduertit vir doctissimus, non satis inter se consistere posse, vocem hanc per *rationem* vertere, & tamen eam pro Platonica venditare. Platonicos enim omnino per *λόγος*, *ὑπόστασις* quamdam intellexisse, ex iis, quae deinceps dicemus, patescet. Sed paradoxa haecce dudum consecrunt alij, speciatim IO. VANDER WAYEN, in *dissert. de λόγος*, iam antea nobis laudata. Certe, cum phrasis illa, *וי קצו* tam saepe apud paraphrastas chaldaeos occurrat, non video, quid obstat, quo minus Ioannes in ista loquendi ratione receptam Iudaeorum, a quibus & haereticis eiusmodi quid accipere potuerunt, sententiam sequutus sit. Quod enim vir doctissimus, BASNAGE, *bibl. des luis tom. 3. seu l. 4. §. 19. p. 74.* huic sententiae opponit, non adeo magni momenti est. Ex historia euangelica constare, ait, Iudaeos tempore Christi nullam trinitatis in essentia diuina habuisse ideam, siquidem blasphemiam a Christo proferri existimauerint, cum se Dei filium diceret; & ex Ioannis baptistae discipulis quidam, se omnino ne audiuisset quidem, an spiritus sanctus sit, professi sint, *act. XIX, 2.* Enimvero quae in paraphrasis chaldaicis hac de re occurrunt, velut reliquiae quaeclam sunt doctrinae, iam tum valde oblitteratae, & nec ipsis satis intellectus paraphrasis, multo minus in vulgus cognitae. Mirum itaque etiam non est, phrasin illam, *וי קצו* aliquando non ita,

ut decebat, a paraphrastis illis adhiberi: multo minus, fuisse plurimos in populo iudaico, qui hocce mysterium ignorarent. Praeterea, quod blasphemiam proferri crederent, cum Christus se Dei filium diceret, inde etiam fieri poruit, quod Christum, utpote adhuc *ἐν μορφῇ δούλου* constitutum, talem non esse crederent, qui hoc sibi tribuere deberet. Quod vero discipuli Ioannis dicunt, se ne quidem audiuisse, an spiritus sanctus sit? id de donis miraculosis spiritus sancti intelligendum esse, ex *vers. 6.* liquet. Idem vir doctus ex eo sibi dubium mouet, quod voce *שכינא* apud paraphrastas spiritus sanctus designari credatur, cum tamen nomen *spiritus* apud Ebraeos non minus, quam christianos visitatum fuerit. Sed fallitur. Etenim *שכינא* apud paraphrastas plerumque filium Dei, seu Messiam, rarius spiritum sanctum denotat, ut praeter alios ALLIXIVS obseruat, in *iudicio veteris ecclesiae iudaicae contra unitarios, c. 10. p. 121. it. c. 21. p. 265.* Non tantum ex libris apocryphis veteris testamenti, & paraphrasis chaldaicis, sed aliis quoque gentis iudaicae scriptoribus, qui post Christum natum vixerunt, proferri testimonia solent, in quibus vestigia quaedam trinitatis deprehenduntur. Nota sunt, quae PETRVS GALATINVS, in *arcanis catholicae veritatis*, RAYM. MARTINI, in *pugione fidei*, alique hac de re collegerunt. Cumprimis autem in doctrina Ebraeorum kabbalistica, trinitatis personarum in vna essentia diuina, sese offerre videntur documenta. Nihil in ea celebrius, quam decem istae *sephiroth*, seu numerationes, quae ita disponi solent, ut tres superiores a reliquis distinguantur, & eiusmodi efferantur nominibus, quae haud inepte ad personas trinitatis quadrant. Prima enim *כתר*, *corona* vocatur, altera, *חכמה*, *sapientia*, & tertia *בינה*, *intelligentia*. Singulae & aliis nominibus exprimuntur, quae id, quod diximus, confirmare videntur. Hinc non

tantum HENR. MORVS, atque RITTANGELIVS, in eam ingressi sunt sententiam, trinitatem personarum, per tres istas supremas numerationes exhiberi; sed IOANNES quoque VANDER WAYEN, in *dissert. de λόγῳ*, antea iam laudata, eamdem calculo suo comprobatur; quod & HVETIVS fecit, in *quaestione. Ainetanis, l. 2. c. 3. p. 122.* Cumprimis autem IO. MEYERVS, vir doctissimus, harumque rerum peritissimus, eam ut euinceret, & luculentissimis scriptorum ebraeorum testimoniis confirmaret, omnem nauauit operam, in *dissertatione theologica, de mysterio sacro-sanctae trinitatis, ex solius veteris testamenti libris demonstrato, atque ex veterum ac recentiorum rabbinorum, praesertim kabbalistarum rarissimis monumentis illustrato*; Harderouici, anno 1712, edita. Rursus tamen non desunt, qui in ista *sephiroth*, seu numerationum dispositione, earumdemque nominibus, nulla trinitatis vestigia se deprehendere sibi videntur, quos inter cumprimis nominari meretur VITRINGA, cuius singularis exstat, *de sephiroth kabbalistarum* dissertatio, *observat. sacr. l. 1. p. 128. seq.* Cum enim omnia ista *sephirotharum*, seu numerationum nomina, de attributis diuinis capi queant, nullam adesse rationem putat, cur quaedam prae reliquis personas designare debeant. Interim ipse existimat, totam doctrinam *sephiroth*icam ad Messiam spectare, qui per primam, siue *כתר* *coronam*, designetur, quemadmodum reliquae nouem, attributa Messiae, tamquam regis ecclesiae, exhibeant. Verum, id quidem non in quaestione esse puto, annon *sephiroth*, seu numerationes istae, aliter explicari queant? sed illud, annon a kabbalistis, certe quibusdam, ita explicentur, ut tres superiores, tres personas diuinitatis denotent? id quod ipse abnuere nequit VITRINGA, quin potius diserte fateatur, kabbalistas recentiores tres priores *sephiroth* per triadem Platonice fere exposuisse.

fuisse. Atque id profecto negari nequit, quippe quod testimonia, a MEYERO adlata, evidentiissime euincunt. Recte is inter alia obseruat, kabbalistas tres priores sephiroth a reliquis ita distinguere, vt illas, quas & כְּבוֹדִים *intellectuales*, itemque רִמְזֵי שְׁמַיָּוִת *spirituales* vocant, ceu personas considerent, reliquis autem non aliter, quam כְּמוֹדֵי שְׁמַיָּוִת vel *attributa* spectent. Quod inter alia testimonio ex libro שְׁעֵרֵי הַמַּלְהוּת fol. 34. petito, confirmat: הַשֵּׁשׁ הָרַשׁוֹנִים הֵם שְׁכֵלִיּוֹת וְלֹא כְּמוֹדֵי שְׁמַיָּוִת, *Tres primae sephiroth sunt intellectuales, & non vocantur attributa.* In eo ergo cum viri docti facile tandem consentiant, kabbalistas triadem quamdam admittere, id saltem superest, num ex Platonis philosophia eam hauserint, an ex doctrina, apud maiores illorum olim recepta? Prius si adfirmetur, quod cum VITRINGA alii quoque adserunt, causa christianorum non adeo magnam inde capiet praesidium, cum, vt deinceps ostenderetur, trinitas Platonica a trinitate christianorum multum differat. Quae inde quoque videtur sententia comprobari posse, quod haud raro ita hac de re loquantur, vt inaequalitatem quamdam inter personas admittant, secundamque & tertiam in rerum creaturarum numerum referant, ad Ariarium hoc ipso accedentes sententiam. Et scio, esse viros doctos, qui ex kabbalistarum scriptis non aliter, quam in sensu Ariano, trinitatem personarum euinci posse contendunt. Posset tamen adhuc obverti, de trinitate quod minus orthodoxe aliquando loquantur, id inde prouenire, quod doctrina, quam a maioribus acceperint, corrupta apud eos fuerit atque deprauata. Et sane, qui Iudaeorum scripta hic in subsidium vocant, non id, vt ego quidem puto, sibi volunt, ac si tam clare, tamque euidenter, & eodem plane modo ibi proponatur, ac hodie fit in ecclesia christiana, sed quod hinc inde rudera

quaedam atque vestigia, seu reliquiae veteris doctrinae, sese offerant. Vellem denique, vt paullo accuratius hoc demonstraretur, Ebraeos a Platoniciis sua accepisse; cum constet, adgraecanicorum philosophorum recipienda placita non adeo pronos eos esse.

Sed vt eo rectius hac de re pronuntiariqueat, paullo adcuratius, qualis ista Platonica, aliorumque ethnicorum trinitas, quae hic in censum venit, fuerit, exponere iuuabit. Sunt namque viri docti, qui christianorum de trinitatis mysterio doctrinae robur aliquod inde accedere putant, quod apud ethnicos, Platonicos maxime, familia de trinitate occurrant. Solent hinc passim ethnicorum, cumprimis Platoniorum, essata, cum christianorum doctrina comparari, vt ab AVGVSTINO STEVCHO, l. 2. *de perenni philosophia*, c. 3. seq. MORNÆO, *de veritate christianae religionis*, c. 6. MVTIO PANSÆ, *de osculo ethnicae & christianae theologiae*, p. 36. it. p. 185. seq. factum; quibus & iungendus HVETIVS, in *quaestione. Alentis de concordia rationis & fidei*, l. 2. c. 3. p. 117. seq. Ex veteris quoque ecclesiae doctoribus, exemplum, quod imitarentur, his praeiungere CLEMENS Alexandrinus, *strom.* l. 5. CYRILLVS, *contra Iulian.* l. 3. & 4. EVSEBIVS, l. 11. *praepar. euangel.* c. 20. Quae vt rite diiudicentur, primum de Platone ipso, tum de Platoniciis dicendum. Ad Platonem ipsum quod attinet, occurrunt sane apud eum loca quaedam, in quibus trinitatis cuiusdam mentio iniicitur, sed subobscurè profecto, vt vix certi quid inde colligas. Patebit id, si quis loca ista considerauerit, quae in vnum collecta exhibet IO. BEN. CARPZOVIVS, in *dissert. de trinitate Platonica*, quae inter reliquas eius *disputationes academicas*, iunctim editas, exstat, c. 2. p. 1080. seq. Locum, qui ex *Epimenide Platonis* a quibusdam adducitur, nihil plane, quod huc faciat, continere, luculenter ostendit IAC. THOMASIVS, *de*

Perfarum, Platoniorumque trinitate &c. in CHR. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae, tom. 3. p. 73. seq.* Luculentiora, ni fallor, reliquis sunt, quae ex *secunda epistola ad Dionysium* passim proferri solent. Dicendum est tibi nunc, inquit, *per aenigmata quaedam, ut, si quid huic tabellae vel mari, vel terrae contingat, qui eam legerit, intelligere non possit.* Haec praefatus, subiicit: *Est autem ita, circa omnium regem cuncta sunt; ipsius gratia omnia; ipse pulchrorum omnium causa, circa secundum secunda, tertia circa tertium.* Tres ita designari reges putant; primum, causam rerum omnium eximiarum; secundum, rebus secundis additum; tertium tertiis. De Platoniciis autem, quando sermo instituitur, removendi omnino sunt scriptores spurii atque supposititii. Nihil enim ad rem faciunt, quae ex syllabularum, Hermetis trismegisti, aliorumque scriptis proferri solent, quippe quae ab iis, qui iam noticia quadam religionis christianae imbuti erant, conficta fuisse constat. Praeterea ipsi non prorsus inter se consentiunt Platonici, nec vno eodemque modo hac de re loquuntur; ut in compendio intelligere licet ex iis, quae HUVETIVS adfert, in *quaestionibus Alnetanis, l. 2. c. 3. p. 118. seq.* Trium *ὑποστάσεων* aliquando diserte mentionem fecerunt, immo PLOTINVS librum huius argumenti & tituli scripsit: *περί τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων, de tribus principalibus hypostasisibus*, qui primus est in quinta eius *enneade*. Illic, post supremum Deum, quem perfectissimum adpellat, secundam ponit mentem ab illo genitam, optimam omnium eius imaginem, quae cum eo necessario sit, etsi separata, & distincta, eumque intueatur; genitorem autem id amare, quod genuit; generationem illam, quae rerum aeternarum est, a generationibus temporalibus nolle discrepare. Per perfectissimum illud itaque, si nonnullos audias, patrem intelligit; per mentem, filium; & per amorem

spiritum sanctum. Solent etiam tres istae *ὑποστάσεις* variis apud Platonicos, insigniri nominibus. Namque prima *ἐπιστάσις*, seu primum ingenitum, etiam pater vocatur, sed sensu Platonico, itemque immobile, unum, bonum, pulchrum, infinitum, prima potestas, Deus primus, *ἄνάρχον* &c. Altera hypostasis, seu illud, quod primum ingenitum primo, & immediate genuit, dicitur filius, Deus secundus, intellectus seu νοῦς, itemque λόγος, imago patris, idea, mundus intellectualis, mundi artifex siue δημιουργός &c. Vbi quidem adhuc notandum, voces νοῦς atque λόγος diuersimode apud Platonicos sumi; & ad posteriorem quidem quod attinet, ea & spiritus quosvis seu angelos, itemque animam humanam quandoque venire, sed vnum tamen eximium & praecipuum ex huiusmodi λόγους, summa gloria atque praedicatione efferebant, eique maxima quaeque atque diuinissima tribuebant. Legenda, quae erudite atque eleganter hac de re differit S. OLBERGIVS, in *dissert. de λόγῳ ὡς Platonico*, addita eiusdem tractatui, *de soloecismis & barbarismis graecae noui foederis dictioni falso tributis, c. 2. p. 204. seq.* Vsitatissima itaque cum apud Platonicos esset vox λόγος, mirum non est, quod eandem in initio euangelii Ioannis deprehendentes, itidem pro Platonica habuerint. Qua dere notissimum est illud AMELII, philosophi Platonici, testimonium, quod THEODORETVS refert, in *graecar. affection. curat. euangelicaeque veritatis ex philosophia gentili cognitione, serm. 2. tom. IV. oper. pag. 510.* itemque EVSEBIVS, *praepar. euang. l. 11. c. 19. p. 540.* AUGUSTINVS quoque narrat, alium quendam ex Platoniciis, Simpliciano, episcopo Mediolanensi, dixisse: *aureis litteris describendum esse euangelii Ioannis initium, & in conspectu ecclesiarum omnium locis ponendum; de ciuit. Dei. l. 10. c. 29.* Tam egregie nimirum haec Ioannis verba cum Platonica conspirare philosophia, existimabat. Circa tertiam

tiam *ὑποστάσεις* discrimen illud, quod inter ipsos Platonicos intercedere antea iam observauimus, vel maxime sese exseruit. Plerique enim per eam animam mundi intelligunt; qui adeo hoc ipso aperte produnt, quam longe haec Platonica trinitas, a trinitate christianorum distet. Praeterquam enim, quod Platonici isti *ὑποστάσεις* ita a se inuicem separant, easque pro inaequalibus habent, ut pater maior sit τῷ λόγῳ, λόγῳ autem anima mundi; absonum nimis, immo impium foret, per spiritum sanctum animam mundi intelligere; quamuis non desint, qui nimio conciliandi Platonem cum sacra scriptura studio abrepti, illud faciant. Propius equidem ad christianorum sententiam accedere videntur, qui tertiam *ὑπόστασιν* *amorem* vocant, & non a sola secunda derivant, sed quasi mediani poniebant inter vtramque, & procedentem faciebant ab ambabus. Quemadmodum autem fieri potuit, ut Platonici, qui ita loquebantur, data opera scholae suae doctrinam ad christianorum placita adcommodare voluerint; ita non minus quam reliqui, ab horum multum discrepabant sententia, dum ipsa principia multiplicabant, adeoque indivisam illam in tribus personis essentiae unitatem negabant, quod omnibus gentilibus commune fuit. Falluntur itaque maximopere, qui christianos ac Platonicos eadem de trinitate sentire ac docere, existimant; quod & ex instituto ostenderunt, quos iam laudauimus, IO. BEN. CARPZOVIVS, atque IAC. THOMASIVS, in *dissertationibus de trinitate Platonica*, antea commemoratis.

De eo itaque nobis saltem disquirendum, qua tandem ratione Plato atque Platonici in eam de trinitate sententiam, qualiscumque demum fuerit, peruenierint? Sunt namque viri docti, qui existimant, id per ratiocinationem quandam factum esse. Cum enim philosophi veteres in origi-

ne mundi inuenienda ingenii vires maxime exercerent, & qui inter eos praestabant, *vocem Dei* seu *vocem naturae* hac in re sibi audiendam censerent, facile intellexerunt, mundum huncce esse opus Dei, qui *bonitatem, sapientiam, atque potentiam* suam, in eius productione demonstrauerit. Ex hisce itaque virtutibus, seu attributis diuinis, *bonitate, sapientia atque potentia*, quae prae reliquis intuitu mundi, praecipue in censum veniant, tria tandem orta principia, seu tres hypostases, *bonum, rationem* seu *λόγον, & animam mundi*. Huc fere redeunt, quae operose hac de re commentatur auctor libri: *le Platonisme dévoilé*, quem SOVERAINIVM nonnulli vocant, *part. 1. c. 5. & 7*. Nec procul inde discedit CLERICVS. Negat enim Platonem in eam sententiam, quae tres *ὑποστάσεις ἀρχαίαι* statuit, lectione veteris testamenti fuisse adductum, sed sola ratiocinatione, coniuncta cum diuinorum operum contemplatione, potuisse intelligere τὸ γινώσκον τοῦ Θεοῦ, hoc est, esse quampiam intelligentem naturam, perfectissimam, quae omnia fecerit, & omnia regat, aut per se, aut per alios: cum vero videret, mundi opificem non temere & fortuito, sed summa ratione omnia fecisse, generaue singula omnium rerum, pro suis quaeque naturis, sine mutatione conservari ac propagari, hinc & alteram substantiam diuinam, primae illi proximam, collegisse, quae vocari posset *ratio*, seu *λόγος*, qua containerentur aeterna, atque omnium rerum immutabilia exempla, & per quam omnia essent facta. Porro cum Plato animaduerneret, animalia & plantas per omnes terras mirum in modum nasci, augescere, vegetari; hinc post Timaeum collegisse, a *ratione* diuina esse mundo *animam* inditam, cuius vi omnia fierent, & totius mundi machina ageretur; & hinc tandem trinitatem istam Platoniam resulsasse. Ita quidem vir ille doctus censer,

in *historia ecclesiastica duorum primorum a Christo nato saeculorum prolegomenis*, scilicet. 2. c. 2. §. 6. seq. p. 62. seq. itemque iam antea in *epistolis criticis*, *epist.* 7. p. 216. seq. Sunt tamen rursus alii, qui per traditionem quamdam, cuius prima origo in gente ebraea, aut eius maioribus, quaerenda sit, notitiam hanc trinitatis ad Platonem, aliosque philosophos peruenisse existimant. Ita praeter EUSEBIUM, CYRILLUM, aliosque veteris ecclesiae doctores, quos antea iam laudauimus, plurimi ex recentioribus sentiunt, interque eos THEOPH. RAYNANDVS, qui tamen inepte addit, potuisse ethnicos hoc etiam ex librorum sybillinorum lectione cognoscere; sybillis autem per specialem hoc innotuisse reuelationem, in *theologia naturali*, *dist.* 5. qu. 2. art. 2. p. 550. seq. Eamdem quoque sententiam defendit CVDWORTH, vir doctissimus, in *systemate intellectuali rerum vniuersitatis*, l. 1. c. 4. cuius hac de re mentem fuisse & diligenter edidit BASNAGE, *bibl. iudaica*, l. 4. seu tom. 3. c. 3. p. 10. seq. Legenda & quae hanc in rem adfert IO. VANDER WAYEN, *dissert.* de *dey* p. 57. seq. Et sane licet facile concedam, Platonem, aliosque philosophos, ita ratiocinari potuisse, prout eos ratiocinantes inducunt IO. CLERICVS, & auctor libri: *le Platonisme dévoilé*; hoc tamen nondum sufficit, vt inde probari queat, eos reuera ita etiam rationes subduxisse. Certe in locis illis, in quibus Plato trinitatis cuiusdam mentionem fecisse creditur, vix vlla eiusmodi ratiocinationis occurrunt vestigia. Praeterea Platonem non primum sententiae de trinitate quamdam, inter ethnicos philosophos auctorem esse, constat. Parmenidem namque, quem Pythagoricae sectae additum fuisse ferunt, aliosque Pythagoraeos, iam simile quid docuisse, perhibent, a quibus id acceperit Plato. Immo & ipse Plato, Timaeo, Pythagoraeorum praestantissimo, sermonem illum

in dialogo, qui ab eo nomen sortitus est, tribuit, in quo nonnulli istius dogmatis se inuenisse sibi videntur fundamentum. Pythagoraeos autem plurima per traditionem a gentibus orientalibus accepisse, neminem fugit. Legenda, quae hac de re CVDWORTHVS obseruauit, l. c. Pythagoram Aegyptum quoque adiisse, & multa ibi didicisse a sacerdotibus, notum est. Nec a veri specie abhorreere nonnulli putant, doctrinae, ab Ebraeorum maioribus ad eos propagatae, quasdam apud Aegyptios fuisse reliquias. Alii tamen obseruatum, quidquid trinitatis in theologia Aegyptiorum deprehendatur, illud longe aliud quid esse, quam quod eo nomine designatur, apud christianos. *Non nego*, inquit WITSIVS, in *Aegyptiorum theologumenis trinitatis alicuius mentionem fieri, sed ea mente, quae confirmat id, quod supra iecimus, non aliud ab ipsis numen fuisse agnitum, quam mundum cum suis partibus; aegyptiac.* l. 2. c. 5. Idem & de Persis censendum, apud quos cum tria celebrarentur numina, Oromasdes, Mithras, Arimanius, nonnulli itidem trinitatis quamdam in iis se inuenisse sibi visi sunt imaginem. Sed, quam infelicitate, ostendit IAC. THOMASIVS, in *dissert. de Persarum Platoniceorumque trinitate*, §. 23. seq. p. 67. seq. Atque hinc diiudicanda, quae HVETIVS congeffit, vt trinitatis vestigia apud ethnicos demonstraret; in *quaestion. Aenetanis de concordia rationis & fidei*, l. 2. c. 3. p. 17. seq.

A Iudaeis & ethnicis tandem ad christianos progredimur. Horum itaque, si hac de re ex scriptura sacra, quam amplectuntur, aestimanda sit sententia, dubitari nequit, quin ita, vt decet, & vt supra est expositum, de trinitatis mysterio censuerint. Cum vero fieri queat, vt subinde homines a recto scripturae tramite abeant, veterisque ecclesiae, quae post apostolorum excessum ad concilium Nicaenum vsque fuit, magna in hac quaestione sit aucto-

ritas,

ritas, mirum non est, nonnullos omnem mouere lapidem, vt euincant, non eandem eius, ac qua nostra hodie est, de hocce mysterio fuisse sententiam. Nec neo-Arianos saltem, speciatim SANDIVM, sed quoque PETAVIVM, HVETIVM, aliosque, doctrinam quorundam eius aetatis patrum in erroris suspicionem adducere, supra iam ad §. *praeedentem* obseruauimus. Vt autem eo rectius hac de re statuatur, ordine progredi iuuat. Primo itaque in eo omnes veteris ecclesiae doctores ante concilium Nicaenum, quorum hodie monumenta existant, conspirasse, certum, Christum, siue τὸν λόγον habuisse *προσωπαζῶν* ante Mariam; id quod testimoniis tam luculentis euicit EULLVS, in *defensione fidei Nicaenae*, *sect. 1. c. 1. §. 2.* vt summam aut stupiditatem, aut malignitatem prodatur, qui hoc admittere nolit. Conseruerunt etiam hac in re cum orthodoxis Ariani: vt adeo eo minus dubitandum sit, receptam atque catholicam eo tempore totius ecclesiae fuisse hancce doctrinam. Hoc ipso autem dum *προσωπαζῶν τοῦ λόγου* docuerunt, non potuerunt non reicere illorum errorem, qui, Christum pro nudo homine habentes, nihil plane trinitatis admittunt. Quos inter cum Paulus Samosatenus, vt supra dictum, emineret, eius impietatem omnes, quorquo orthodoxi & catholicierant, damnauerunt, quod speciatim in synodo Antiochena III, anno 270. congregata, factum est. Copiosius cuncta EVSEBIVS refert, *hist. eccles. lib. 7. c. 27. seq.* vbi & eos veteris ecclesiae doctores, qui huic se maxime opposuerunt haeresi, nominat. Eundem cum deinceps reuocasset errorem Photinus, magistri sui, Marcelli Ancyran vestigia premens, a catholicis aequae ac Ariani reiectus, atque damnatus fuit, idque in diuersis synodis Antiochena, anno 344. Mediolanensi, anno 346. Sirmienti, anno 351. ne quid nunc de singulis doctoribus dicam, qui

BVD. TH. DOGMAT.

istam acriter impugnarunt impietatem. Praeter veteres, conferendi ITTIGIVS, atque LARROQVAVS, qui peculiare de Photino, eiusque haeresi, & multiplici condemnatione, ediderunt dissertationes. Ex eadem porro patrum ante-Nicaenorum, & qui proxime hanc aetatem insequuti sunt, sententia, qua filii *προσωπαζῶν* adseruerunt, sequitur, eos realem personarum trinitatis distinctionem admisisse, Sabellique adeo reiecit commentum. Hinc &, qui ante Sabellium idem in scenam producere ausi sunt, statim damnati sunt, atque erroris conuicti. Noeto namque HYPPOLITVS matyr se opposuit, in *homilia de Deo vno, & de mysterio incarnationis, contra haeresin Noeti*. Praxeam porro peculiari libro refutauit TERTILLIANVS; Sabellium vero ipsum, DIONYSIVS Alexandrinus, ATHANASIVS, BASILIUS, EVSEBIUS, alique adgressi sunt, quorum nota satis in hocce certamine sunt nomina. Immo, & ipse IUSTINVS martyrian contra eiusmodi haereticos, qui eo tempore idem docebant, quod postea Sabellius adseruit, disputat, in *dialogo cum Tryphone*, p. 558 recteque ibi contendit, filium esse quidem ἀριθμῶν ἑνὸν τι, sed neutiquam naturam diuersum, quippe qui ex ipsa Dei patris essentia progenitus sit. Damnata atque proscripta eadem haeresis fuit, in synodo quadam Alexandrina, atque Antiochena, itemque, in concilio Constantinopolitano; vti ex instituto hoc demonstrat WORMIUS, in *historia Sabelliana*, c. 3. §. 6. p. 1. 6. c. 5. §. 8. p. 182. §. c. 7. §. 16. p. 285. Sed in aliis quoque conciliis haud raro Paulo Samosateno, atque Photino adiungitur Sabellius, atque in haereticorum numerum refertur. Quae omnia qui considerauerit, facile perspicier, aliena prorsus a recepta atque constanti veteris ecclesiae doctrina esse Sabelliana ista commenta.

Supereſt itaque, vt de Arianismo diſſipiamus, ſeu, an patribus ante-Nicaenis ea

Ss

recte

recte tribuatur sententia, quae postea ab Ario nomen sortita est? Ita quidem SANDIO, aliisque videtur. Immo, non defunt, qui dogma de trinitatis mysterio scripturae sacrae, gentique ebraeae veteri plane, ut putant, incognitum, a Iustino martyre demum, aliisque, qui ex Platonica philosophia illud acceperint, primum in ecclesiam christianam introductum esse, sibi aliisque persuadere adnuntur; cum eo modo, quo Ariani hoc intellexerunt, explicatum, cum Platonica fere trinitate conveniat. Eo redeunt, quae operose hac de re commentatur SOVERAINIVS, vel quisquis auctor est, libri notissimi: *le Platonisme dévoilé*, praesertim *part. 1. c. 9. & 13. p. 91. item 122. seq.* qui tamen praeter alios praecentem sibi hac in re habuit DAN. ZWICKERVM, in *Irenic. p. 18. seq.* Quae ut eo rectius diiudicentur, veritasque extor nebulis, quae illi obfunduntur, emergat, primo quidem observamus, de patribus apostolicis, quorum monumenta extant, Ignatio, Polycarpo, atque Clemente Romano, nullo modo adferri posse, quod cum Ario de trinitate senserint, aut ipsum illud dogma de trinitate ex philosophia Platonica acceperint; quae eos imbutos fuisse, nullo, ne leuissimo quidem argumento demonstrari potest. Quin potius, eos *ἀποστολικῶν* filii cum patre, adeoque vtriusque, quae ipsam essentiam, aequalitatem agnouisse, loca in scriptis eorum obuia testantur luculentissime. Ea non adferam, cum apud BVLLVM legi possint, in *defensione fidei Nicaenae, sect. 2. c. 2. & 3.* Adtendenda tamen, quae ad haec loca notauit GRABIVS, qui speciatim ad *c. 3. §. 3. p. 60.* de Clemente Romano quaedam, quae lectu digna sunt, monet. His si quis Barnabae atque Hermae testimonia, ex scriptis, quae sub eorum nominibus hodie extant, iungenda existimauerit, ea apud eundem BVLLVM, vindicias autem eorum apud GRABIVM, *l. c. c. 2.* inueniet. Nos,

quae ab hisce viris doctis iam adlata sunt, repetere nolumus; de Ignatio tamen id saltem monemus, vana prorsus atque ludicra esse, quae a WHISTONO adferuntur, ut euincat, breuiiores Ignatii epistolae spurias esse, longiores autem illas, seu interpolatas, genuinas. Sic vt breuiiores illas *ῥηθύναι* conuincat, inter alia vrget, quod Christus in *epist. ad Ephesios num. 7.* *γεννητός καὶ ἀγέννητος* vocetur, putatque, nullo exemplo comprobari posse, ab alio quopiam per tria priora saecula hanc loquendi rationem adhibitam, cum tamen TERTVL- LIANVS diserte profiteatur: *ita vtriusque substantiae census, hominem & Deum exhibuit*, HINC NATVM, INDE NON NATVM; *lib. de carne Christi, c. 5. p. m. 362.* Pari ratione & illud inter *ῥηθύναι* documenta refert, quod Christus in *epist. ad Magnesianos num. 8.* *λόγος αἰδιος τοῦ Θεοῦ* verbum aeternum De dicatur, audacter adferens, a nemine christiano ante saeculum quartum vocem *αἰδιος* de Christo vsurpatam, cum tamen diserte hoc fecerit CLEMENS Alexandrinus: *αἰδιος οὐτὸς ὁ ἡσούς ἐστι, ὁ μέγας ἀρχηγός, Θεοῦ τε ἰσὺς τοῦ αὐτοῦ καὶ πατρός, ὃν ἐκ ἀνδράντων ἐκείνων, aeternus hic Iesus vnus, magnus pontifex vnus Dei, qui est idem pater, oritur pro hominibus; in co- bort. ad gentes, p. 93.* edit. POTTERI Nec felicius argumentum procedit, quod ex eodem loco epistolae ad *Magnes. num. 8.* desumit, quando de Christo dicitur; *ὅσα ἀπό σιγῆς προελθόν, non a silentio progrediens.* Cum enim haec verba Valentinianos respicere videantur, horum autem tempore Ignatii nondum eruperit haeresis, concludit inde, hanc epistolam ab Ignatio non fuisse scriptam. Quasi vero iam fateris erum, euictumque esset, haec verba non aliter, quam de Valentinianis accipi posse. Id enim nondum extra controuersiam positum, luculenter ostendit PEARSONIVS, qui &, quod inde desumitur contra *γεννητός* epistolaram Ignatii argumentum, va-

lidissime

lidiſſime iam repulit, in *vindictis epistolarum Ignatii, part. 2. cap. 7. p. m. 370. ſeq.* Dixi etiam aliquid hac de re, in *diſſertatione de hæreſi Valentiniana ad ſ. 3.* Ex hiſce autem, quæ ſpeciminis loco atutimus, facile intelligitur, cuiusmodi reliqua ſint, quæ ad *ſcholas breuium, & $\mu\eta\tau\acute{o}\tau\eta\tau\alpha$* interpolatarum Ignatii epistolarum euincendam whistonvs excogitauit. Deſperate cauſæ indicium eſt, omnia ſurſum deorſum mouere, ex genuinis libris ſpurios, & ex ſpuris genuinos facere, modo aliquid, quod ſententiæ noſtræ faueat, inueniamus. Nec enim meliora ſunt, quæ idem commiſcit, ut *conſtitutiones*, quas vocant *apoſtolicas*, in numerum librorum apoſtolicorum, immo canonicorum, euehat. Etenim, ſi quis modo conſtitutiones illas attente legat, multa ſtatim in illis deprehendet, quæ ſpiritui apoſtolico plane indigna ſunt, quod & ad oculum demonſtrauit *ABR. SEVLTETVS*, in *medulla patrum, part. 1. l. II. c. 5. p. 414. ſeq.* Recte autem viri docti iam pridem obſeruauerunt, & rationibus luculentis euicerunt, quarto demum poſt Chriſtum natum ſæculo conſtitutiones hæſe apoſtolicas euatas, & deinceps inſupera quodam Arianae factionis homine corruptas ac adulteratas, cum eas, quas *EPHRAIMVS* habuit, hocce veneno nondum infectas fuiſſe, conſtet. Id præter alios *IACOBVS* quoque *VSSERIUS* docet, in *prolegom. ad epistolâ Ignatii, c. 6. vbi* & eundem maleferatui hominem, qui ſexto poſt Chriſtum natum ſæculo, Ignatii epistolâ, genuinas interpolando, & nouas fingendo, peſſime corruptit, etiam conſtitutiones, apoſtolorum nomen præferentes, adulteraſſe, non ſine magna verſimilitudinis ſpecie pronuntiat; conſ. & *TRIGIVS, de pſeudepigraphis Chriſti, Mariæ & apoſtolorum, c. 13. ſ. 44. & 45. p. 218. ſeq.*

Quod ſi nunc porro adeos veteris eccleſiæ doctores, qui patres apoſtolicos exceperunt, Iuſtinum martyrem, Athenago-

ram, Tatianum, Theophilum Antiochenum, porro Irenæum, Clementem Alexandrinum, Origenem, Cyprianum, Gregorium thaumaturgum, Arnobium denique atque Laſtantium progrediamur, non equidem negandum, nonnullos ita hac de re aliquando loquutos, vt ad Platonis, hinc & Arii ſententiam accedere quodammodo videantur. Vt enim Platonici trinitatem quamdam ſubordinatam, eo, quo ſupra expoſuimus, modo, admittebant, & verbum inſuper duplex internum & externum ſtatuiebant, & poſterius hocce ex Deo prodiſſe, cum illi conſtitutum eſſe, hocce vniuerſum condere; ita & quidam ex antea laudatis veteris eccleſiæ doctõribus, duplex idem in Deo ſtatuiebant verbum, ſeu *λογον, internum, & externum*, quorum poſterius prodierit, ſeu a ſummo Deo productum ſit, cum hanc rerum vniuerſitatem moliretur. Huc namque redeunt, quæ *PETAVIVS* de patrum iſtorum mente ſummatim diſſerit, *dogmat. theol. tom. 2. l. 1. c. 5. ſ. 7.* cuius verba, huc ſpectantia, iam ad *ſ. præced.* dedimus; ſuſius autem cuncta explicat auctor libri; *ſc. Platonisme deuoté, c. 13. p. 122. ſeq.* Ad hæc vero vt generatim ſaltem reſpondeamus, cum lingua patrum iſtorum loca excutere, noſtri non ſeruat inſtituti ratio, primo quidem obſeruandum, eosdem doctores. qui aliquando cum Arianis ſacere videntur, ſubinde tamen ita loqui, vt ab eorum errore quam longiſſime abſint. Ex quo maniſeſto colligitur, ex verbis, quibus Platonico more de trinitate loquuntur, veram & genuinam illorum ſententiam, quæ adeo & totius eccleſiæ fuerit, minime colligi poſſe. Sic ipſe *IVSTINVS* martyr, quem primum tamen fuiſſe putant, qui Platonica chriſtiana religionis dogmatibus admixcuerit, in loco, quem ſupra iam laudauimus, ſcilicet, *dialogo cum Tryphone, pag. 378. virtutem iſtam, quam ſermo propheticus Deum vocat, de patre genitam eſſe, ait, $\delta\upsilon\kappa\ \kappa\alpha\tau'\ \alpha\pi\sigma\tau\omicron\mu\epsilon\lambda\eta\iota\varsigma$.*

ὡς ἀπομερίζουσιν τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, ὅποια τὰ ἄλλα πάντα μερίζομενα καὶ τιμωμένα, οὐ τὰ αὐτὰ ἔστιν, ἢ καὶ πρὶν τμηθῆναι; non per abscissionem, tamquam dispersita esset patris essentia, prout alia omnia diuisa & sc̃cta non eadem sunt, quae ante fuerunt, quam scinderentur. Aperte nimirum hisce verbis docet, filium ita a patre esse genitum; vt per illam generationem non tamen diuisus sit ab essentia patris, sed eandem cum illo essentiam retineat. Pari ratione & ATHENAGORAS, quis sit filius ille Dei, quem christiani venerantur, ethnicis philosophis explicaturus, ἄλλ' ἔστιν, inquit, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, λόγος τοῦ πατρὸς ἐν ἰδίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ; πρὸς αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο, ἵνα ὅντος τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ. ὅντος δι' τοῦ υἱοῦ ἐν πατρὶ, καὶ πατὴρ ἐν υἱῷ ἰσότητι καὶ δυνάμει πνεύματος. οὗτος καὶ λόγος τοῦ πατρὸς, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. Sed filius Dei est verbum patris in idea & operatione. Ab ipso enim, & per ipsum omnia facta sunt; cum sit vnum, pater & filius, & sit in patre filius, & pater in filio, vnitatem & virtutem spiritus. Mens & verbum Dei, filius Dei est; apolog. pro christianis, p. 79, 80. edit. AD. RECHENBERGII. Licet enim Platonico more loquatur, dum filium λόγον τοῦ πατρὸς vocat, ἐν ἰδίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ; statim tamen plane ad ductum scripturae sacrae, patrem & filium vnum esse, dicit, idque non tantum consensu, vt Ariani contendebant, sed mutua περιχώρησι, vt theologi loqui solent, hoc est, vt pater sit in filio, & filius in patre. TATIANNVS eadem plane ratione de filio loquitur, ac magister eius, IUSTINVS, martyr. Ex Deo patre enim τὸν λόγον natum dicit, κατὰ μερισμὸν, οὐ κατὰ ἀποκοπήν, per diuisionem seu participationem, vel essentiae diuinæ communicationem, non per auulsionem. Τὸ γὰρ ἀποτμηθῆναι, inquit, τοῦ πρώτου πεχώρηται, τὸ δὲ μερισθῆναι ὁνομαζομένη τὴν αἰρεσιν προσλαβόν, οὐκ ἐν ἰδίᾳ τὸν θεὸν ἵλασται πεισώμενον. Quod enim auellitur, a primo separatur; quod vero diuiditur, id functione donatum

propria, nihil imminuit illum, a quo vim suam sumpsit. Quod porro exemplo ignis, a quo alius accenditur, declarat; orat. ad Graccos, p. m. 21, 22. edit. WILHELM I WORTH. Similia ex THEOPHILO Antiocheno, IRENAEO, TERTULLIANO, aliisque adferri possent, si nostri instituti hoc aut requireret, aut permitteret ratio. Atque haec cum ita se habeant, non possunt non maximopere decipi, qui ex aliis quibusdam locis colligunt, doctores hosce cum Ario sensisse. Si quod inde enim dubium enasci possit, eam sententiam, mysterique huius explicationem, quae cum scriptura sacra conuenit, veram ac genuinam patrum illius temporis fuisse, adeoque & pro recepta totius ecclesiae habendam, longe est manifestissimum. Praeterea, si quidam ex istis doctoribus, ex studio, philosophiam Platonice cum scriptura sacra conciliandi, formulis modisque loquendi Platonice quandoque vsi sunt, inde nondum sequitur, eos ipsam Platonis sententiam plane neque adsumsisse; quae, vti supra demonstratum, toto, quod aiunt, caelo a doctrina scripturae sacrae discrepat. Multo itaque minus admittere potest, quod auctor libri: de Platonismē deuoiētē, l. c. alique, persuasum orbi cupienti, christianorum de trinitate doctrinam, a Platonismo, a patribus secundi tertiiue saeculi in ecclesiam introducto, deriuandam esse. Accedit enimvero, quod recepta atque sollemnem ecclesiae istius aetatis doctrina, non ex vno alteroue doctoris loco; sed ex omnibus eorum testimoniis rite inter se comparatis, maxime etiam ex publica fidei professione, quae in symbolo apostolico conspicitur, aestimanda sit. Etsi enim symbolum hocce, prout exstat, ab ipsis apostolis concinnatum non sit, nullum plane hodie est dubium, quin ex formula baptismali, iam apostolorum tempore vsitata, ortum sit; cui subinde quaedam explicationis gratia, ad reiiciendos haereticos

haereticorum errores, addita fuerint. Luculenter hocceicit auctor *historiae symboli apostolici, cum observationibus ecclesiasticis & criticis, c. i. §. 25. seq.* In hocce autem symbolo cum non minus in filium & spiritum sanctum, quam in patrem credere iubeamur, quis tam infans fuerit, ut dubitare queat, hoc ipso doceri, filium pariter ac spiritum sanctum, aequè verum ac aeternum Deum esse, ac patrem? Et quis inde non potius, quam ex patrum quorundam, alibi insuper plerumque rectam doctrinam profitentium locis, publicam ecclesiae istius temporis doctrinam aestimet? Quis vero sibi persuadeat, ex Platonica philosophia dogma de trinitate in ecclesiam irrepisse? Quis denique non intelligat, trinitatem, quam verus ecclesia professà est, longe aliam esse a Platonica illa? Plura de patribus ante-Nicaenis qui desiderat, *NULLI adeat defensionem fidei Nicaenae*, iam antea quoque nobis laudatam; quam, licet verae trinitatis hostes Theonino subinde dente adroclant, nemo tamen hadenus fuit, qui solide eam refutaret. Quosque autem, quae idem auctor de subordinatione filii docuit, admittenda sint, antea iam indicauimus. Nec praetermittendus tamen SAM. GARDINERVS, qui *innotuit, seu catholicae circa sacrosanctam trinitatem fidei delineationem*, SANDIO opposuit, Londini 1678 editam: ad quam cum SANDIVS in *epistola* quadam responderet, *adpendici, ad nucleum histor. ecclesiasticae* inserta, GARDINERVS rursus in reciproca quadam *epistola*, quae itidem in *adpendice* SANDII p. 106. seq. exstat, causam suam egit: ad quam cum SANDIVS iterum in alia *epistola* quaedam regessisset, in *adpendice* p. 119. seq. GARDINERVS tandem in *responsione sua valedictoria, una cum adpendice de Cingallo*, (sub quo nomine SANDIVS latitat) Londini 1681. edita, liti huic finem imposuit. Sed haec *et* *et*

παρρησία.

Cum ergo ea de trinitate doctrina, quam Arius inuehere conatus est, ante concilium Nicaenum minime in ecclesia recepta fuerit, pro noua illa merito, hadenusque inusitata habetur. Vnde autem ipse Arius eam hauferit? quæri solet. Ex Platonica philosophia, forte nonnulli respondebunt; non inuito SANDIO, qui PETAVII sententiam, *Arium germanum Platonicum fuisse*, prorsus calculo suo comprobat, ut supra iam ad §. praeced. obseruauimus. Et conuenit sane Arii doctrina de trinitate cum Platonica in eo, quod & inaequalitatem personarum, & earumdem essentialè discrimen admittat, aequè ac Platonici. An vero in reliquis etiam consentiat, ita ut per spiritum sanctum nihil aliud, quam animam mundi intellexerit, adferre non ausim. Vnde & discrimen nihilofecius aliquod inter Arianam atque Platoniam remanebit trinitatem. Nostrae autem inde inuictum denuo robur accedit sententiae. A Platoniciis enim si Arius sua accepit; ergo non a veteri ecclesia, siquidem scripturae sacrae, veterisque ecclesiae, quam professà est, trinitas, a trinitate Platonica multum diuersa est, ut saepius iam monuimus. Facile tamen concedo, patrum quorundam ante-Nicaenorum incaute quaedam, minusque circumspectè dicta, occasionem quoque erroris Ario praebere potuisse; quemadmodum & contradiçtionis aestus, & studium, a Sabellianismo sese remouendi, haud dubio vehementer illum incitarunt, ut praecipueret. FAYDIT equidem in eò totus est, ut demonstret, Arianismum non ex Platonica, sed Aristotelica philosophia originem traxisse; quem in finem multa congescit, in *apologia systematis sanctorum patrum de trinitate*, & quidem in *praefat. p. 24. seq.* Verum, ut nimis praecclare de Platone, ita nimis abiecte de Aristotele sentit. Quae autem hac de re ex SOCRATE, SOZOMENO, GREGORIO Nysseno,

aliisque adfert, nihil aliud euincunt, quam, quosdam Arianæ factionis principes in Aristotelica philosophia egregie versatos, & dialectica, atque syllogistica, ad errores suos propugnandos, strenue abusus fuisse. Quod fieri potuit, etsi vel maxime error Arianorum ex Platonica philosophia deriuetur. Quemadmodum itaque Arianorum doctrina merito pro noua habebatur, ita eidem inualefcenti recte se opponerant, qui veræ veterisque præ reliquis erant tenaces; eoque res tandem peruenit, vt in concilio Nicaeno, quod primum inter oecumenica locum tenet, anno 325. auctoritate Constantini imperatoris congregato, haereticis hæcce damnaretur. Ingenti hinc concilium hocce odio Ariani, tum veteres, tum recentiores, prosequuntur; nec vnum est conuiciorum genus, quæ ad auctoritatem eius imminuendam excogitarunt. Vt enim ea saltem, quæ ad doctrinam ipsam spectant, attingam, mox nouam a concilii istius patribus introductam clamitant; mox eosdem Sabelianismi arguunt; vt alii rursus ex recentioribus, quasi pugnantia secum consistere possint, tritheismum illis exprobrant. Verum, nouam a concilii istius patribus doctrinam neutiquam introductam fuisse, ex hæcenus dictis abunde constat. Addenda autem, quæ & crudite hac de re disserit B. IO. GVIL. BAIERVS noster, in *disfert. pro concilio Nicaeno, contra Dan. Zwickerum & Christophorum Sandium*, cum primis c. 2. §. 29. seq. qui & alias istorum hominum criminationes, quibus hocce concilium imperitur, repellit. Sabelianismus olim ab Arianis sæpissime Nicaenis patribus obiectus fuit, idque maxime ob vsum vocis *ἐκείνους*, qua non recte intellecta & alii, qui ceteroquin cum Arianis non faciebant, sinistra aliquid suspicati sunt. Sed & hanc criminationem in fumum abire intelliget, qui ea, quæ supra de hæcce voce disputauimus, consideraue-

rit. Tam sollicitè insuper *ATHANASIVS*, alique Nicaenæ fidei defensores sibi cauent, ne Arianismum oppugnando, in Sabelianismum præcipites ruant, vt egregie malignum esse oporteat, quia ab ista accusatione eos absoluerè nolit. Ad tritheismum quod atinet, non crederem, existere quemquam posse, qui eum iisdem patribus obiiceret, nisi a viris quibusdam cetera doctis hoc factum esset, quos ideo supra iam atro lapillo notauimus, ad *§. præced.* cum de tritheismo verba faceremus.

Quantumuis autem Arianismi venenum longe lateque serperet, & magnam christiani orbis partem inficeret, adeo, vt per aliquot sæcula cum eodem ecclesiæ conflictandum esset; stabilita tamen egregie in variis conciliis antiqua veraque doctrina, & strenue etiam a præstantissimis doctoribus, *ATHANASIO*, *HILARIO*, *PHOEBADIO*, *FABIO MARIO VICTORINO*, *GREGORIO Nazianzeno*, *AMBROSIO*, *HIERONYMO*, *AVGVSTINO*, aliisque defensa fuit atque propugnata. Spiritus autem sancti diuinitas, quam Macedonius cum primis labefactare animum induxerat, adferta maxime fuit in concilio Constantinopolitano, quod secundum est inter oecumenica; hinc vero ab *ATHANASIO*, *NASILIO magno*, *AMPHILOCHIO*, aliisque, scriptis egregiis confirmata. Licet autem in orientali ecclesia illorum deinde impietas, qui nullam plane personarum trinitatem admittunt, in Muhammede resuscitaretur; hæreticorum sectis variis valde attritis ac imminutis; qui tamen supererant orthodoxi, hoc maxime doctrinæ caput saluum integrumque conseruarunt. Atque idetiam in occidentali ecclesia factum; quæ, etsi in aliis impuritatem quamdam sensum contraheret, hoc tamen de trinitate dogma illibatum ad nos transmisit. Varias equidem scholastici doctores, vt circa alia, ita circa hoc, more suo, mouebant quæstiones, quæ

quae plus subtilitatis quam utilitatis habent; nec temperare sibi potuerunt, quo minus speculationibus suis methaphysicis interdum ultra, quam necesse erat, indulgerent; sedulo tamen simul dederunt operam, ne in eo, quod caput causae est, a recto descenderent tramite. Aliter equidem de hisce doctoribus censuit FAYDIT, quem aliquoties iam commemorauimus, quippe qui libro, sub titulo; *alteration du dogme theologique par la philosophie d' Aristote, ou fausses idées des scolastiques sur la matiere de la religion*, edito, non tantum metaphysicorum terminorum abusum in hocce mysterio acriter castigauit, sed eo vsque progressus est, vt contenderet, scholasticorum de trinitate doctrinam cum sententia patrum, veterisque ecclesiae, non conuenire. Quod dum euincere adnititur, scholasticisque sententiam, quae ad Sabellianismum prope accedit, tribuit, parum abest, quin in alterum extremum, seu tritheismum prolabatur. Aliorum itaque & ipse expertus est censuras, scriptoque contra eum anno 1699. edito, sententiam eius confutauit P. HVGGO. Cui cum FAYDIT iterum respondit, in *apologia systematis sanctorum patrum de trinitate contra tropolarras & Socinianos &c.* suspiciopem quidem tritheismi a se quouis modo amoliri adnititur; non minus tamen acriter in

scholasticos doctores inuehitur, terminosque, & metaphysicas loquendi rationes, quibus hoc mysterium inuoluant, procul inde cupit remotas. Sed in responsione ad hancce *apologiam* P. HVGGO ostendit, auctorem in apologia ista tritheismum quidem reiecere, quem antea ab eo propugnatum negari nequeat; hinc scholasticorum defensionem suscipit, & speciatim THOMAM DE AQUINO nihil, quod a mente patrum, aut veteris ecclesiae alienum sit, de hocce mysterio docuisse, demonstrat. Legenda, quae de hacce controuerfia commemorat DV PIN, *non. biblioth. auctor. ecclesiastic. tom. 19. p. 508. seq.* Cum tandem saeculo post Christum natum decimo sexto noua ecclesiae atque litterarum facies orta esset, eruperunt quoque subinde, qui trinitatis mysterio bellum indicerent, siue Pauli Samosatreni, atque Photini impietatem reuocarent, siue Arianismum resuscitarent, aut Sabellii commenta denuo in scenam producerent. Quemadmodum autem hi omnes a Romana non minus, quam Lutherana ac reformata ecclesia constanter reiecti sunt, ita exstiterunt subinde viri longe doctissimi, qui hisce ausibus mascule se opponerent, scriptisque eruditissimis veritatem, ab apostolis ad nos transmissam atque propagatam, propugnarent fortiter, ac defenderent.

§. LVI. Nostri autem officii est, vt verum Deum, quem cognitum habemus, eum verum Deum colimus, ne idem, quod olim gentilibus, nobis quoque contingat, *Rom. I. 21.* Gloriam Dei in attributis eius exsplendescentem ita consideremus, vt simul, pro modulo nobis concessio, in eandem transformemur, *2. Cor. III. 18.* Summum trinitatis mysterium non curiose nimis scrutemur, sed pia potius deuotaque mente veneremur; * idque operam nauemus sedulo, vt, quenam sit patris charitas, quae gratia filii, quae spiritus sancti communio, experiundo discamus; *2. Cor. XIII. 13.* Quin & beneficium, in quibus singulae personae se vel maxime manifestarunt, creationem patris, redemptionem filii, regenerationem ac sanctificationem spiritus sancti, ita consideremus, vt gratum simul piumque ani-

mus,

num, obsequio, fide, omniumque virtutum studio indefesso, testemur, atque demonstremus; conf. *Mal. I, 6. Tit. II, 14. 1. Cor. III, 16, 17.*

* Obseruandum & sedulo est illud *alta de trinitate disputare, si careas humilitate, unde displiceas trinitati.*
THOMÆ DE KEMPIS: *Quid prodest tibi*

LIBRI SECVNDI

CAPVT SECVNDVM

DE OPERIBVS, QVIBVS DEVS IN REGNO NATVRAE SESE MANIFESTAVIT.

Σύνοψις.

In opera, quibus Deus se manifestauit, nullus imperfectio; *septimo autem die Deus totus mundus primo se offert; cuius creatio, ut recte intelligatur, adsumitur, eum non esse aeternum, §. I.*

Immo, ne quidem materiam, ex qua ortus est, esse aeternam, seu semper existisse, §. II.

Per creationem quid intelligatur? §. III.

Is, qui omnia creauit, Deus est, qui & solus mundum creare potuit, §. IV.

& quidem pater, filius, & spiritus sanctus, §. V.

Modus creationis nobis imperuefigibilis: hoc saltem constat, solo diuinae voluntatis iussu omnia creata, §. VI.

Errant, qui modum creationis per emanationem explicare volunt, §. VII.

Errant &, qui, posita materia & motu, cuncta mechanica quadam ratione coaluisse contendunt, §. VIII.

De temporis, quo creatio peracta fuit, successione, §. IX.

Opus primi diei. §. X.

secundi, §. XI.

terti, §. XII.

quarti, §. XIII.

quinti, §. XIV.

sexti, §. XV.

Sexto die etiam homo creatus, §. XVI.

In operibus a Deo creatis nulla laes erat,

nulla imperfectio; *septimo autem die Deus quieuit, §. XVII.*

Finis creationis, quem & Deus obtinuit, §. XVIII.

Inter res creatas reliquas eminent spiritus, nullo cum corpore coniuncti, siue angeli, §. XIX.

Spiritus nomine quid hic intelligatur? §. XX.

Spiritus eiusmodi dari, ratio quodammodo docet, clarius autem, atque certius, scriptura sacra, §. XXI.

Angelus est materiae expertus, hinc & corruptioni non obnoxius, nec certo loco circumscripti potest, §. XXII.

Intellectu quoque praeditus est; cuius obiectum designatur, §. XXIII.

itemque modus, §. XXIV.

Voluntate itidem, eaque libera, gaudet, §. XXV.

Hinc & affectus, sed mentales, itemque virtutes, recte angelis tribuuntur, §. XXVI.

Pollent quoque potentia. cogitationes suas cum aliis angelis, immo, & cum hominibus, communicandi, §. XXVII.

Porro, potentia agendi in corpora; hinc & varios effectus edendi, sed suis limitibus circumscripta, §. XXVIII.

De angelorum numero, ordinibus, & differentia,

ferentia, qua dona tum naturalia, tum moralia, §. XXIX.

Duplex angelorum considerari potest status, tum ante quorundam lapsum, tum post eum; in priori constituti, donis variis gratiae gauisi sunt, §. XXX.

Post quorundam lapsum angeli boni, obedientiae praemium consequuti, & in bono confirmati sunt; unde status gloriae, §. XXXI.

Operationes angelorum in statu gloriae, §. XXXII.

Beneficia, quae Deus per eos in nos confert, grato agnoscenda sunt animo, virtutesque illorum imitandae; nec tamen ipsi cultu religiose prosequendi, §. XXXIII.

Defectus angelorum malorum: primum illorum peccatum in quo consisterit? §. XXXIV.

Principem quemdam angelorum, cum integro exercitu, imperio eius subiecto, defecisse, ex scriptura recte colligitur, §. XXXV.

Per lapsum non tantum dona gratiae amiserunt, sed natura quoque illorum intus corrupta; idque tum ratione intellectus, tum ratione voluntatis, §. XXXVI.

Mali angeli iam in statu damnationis viuunt, sed ut ultimum supplicium illis adhuc imminet, §. XXXVII.

Operationes eorum variae, sed omnes male, §. XXXVIII.

Speciatim de obfessione corporali, de magia, & de spectris, §. XXXIX.

Non tantum per creationem, sed & per rerum creaturarum conseruationem, ac gubernationem, Deus sese manifestat: unde prouidentia, §. XL.

Hocce nomine quid designetur, §. XLI.
Solutus Deus rebus creatis prospicit, & prospicere etiam potest, §. XLII.

Dari prouidentiam, probatur, §. XLIII.
Generatim quaedam obseruantur, ut dubiis omnibus occurrere queat, §. XLIV.

Obiectum prouidentiae, sunt res omnes huius vniuersi, etiam minimae, cum primis homines, speciatim fideles, §. XLV.

Actus prouidentiae diuinae a quibusdam duo constituntur, conseruatio & gubernatio; ab aliis tres, conseruatio, concursus, & gubernatio, §. XLVI.

Conseruatio in quo consistit? §. XLVII.
item, concursus, §. XLVIII.
& gubernatio, §. XLIX.

Eam prouidentiam, quae speciatim circa hominem versatur, obseruare licet circa eius in vitam ingressum, §. L.

item, circa progressum in vita, & quidem circa actiones tum bonas, tum malas, diuersa tamen ratione, §. LI.

tandem & circa egressum e vita; ubi de vitae humanae termino, §. LII.

Finis prouidentiae diuinae, §. LIII.
Fontes errorum, hic occurrentium, & quidem in doctrina de creatione, §. LIV.

de spiritibus, §. LV.
de prouidentia, §. LVI.

Verae doctrinae in hisce capitibus conseruatio & propagatio, §. LVII.

Quem in vitae christianae praxi vsum habeat doctrina de creatione, §. LVIII.

de angelis, §. LIX.
de prouidentia, §. LX.

§. I.

Inter opera, quibus Deus hominibus sese manifestauit, totus statim se nobis offert mundus, Creatoris sui & sapientiam arguens, Rom. I, 20. Hoc vero ut eo rectius intelligatur, primo quidem, ceu longe euidens. summum adsumimus, mundum huncce, prouti nunc est, neutiquam semper existisse, seu non fuisse aeternum. Hoc quippe & ratio docet, & scriptura confirmat. *

* Cum de huius vniuersi initio non vna veterum philosophorum esset sententia,

EVD. TH. DOGMAT.

Aristoteles quidem cum suis in eam maxime ingressus est, mundum huncce, prouti

Tt hunc

nunc est, semper existisse. Cum enim eius ex fortuito atomorum concursu ortus, illis nimis absurdus videretur, simul vero illud: *ex nihilo nihil fit*, animo altissime infixum haereret; infinitam porro creatoris aut ignorarent, aut non admitterent potentiam; non aliud quid occorrebat, quam, mundum huncce aeternum esse, hominumque in eo semper fuisse genus. Mentem Stagiritae ita exprimit TVLLIVS: *Cum enim tuus iste Stoicus syllabatim tibi ista dixerit, veniet, flumen orationis aureum fundens Aristoteles, qui illum desipere dicat, neque enim ortum esse vnumquam mundum, quod nulla fuerit nono consilio initio, tam praeclari operis inceptio, & ita cum esse vndique aptum, ut nulla vis tantos queat motus, mutationemque moliri, nulla senectus diuturnitate temporum existere, ut hic ornatus vnumquam dilapsus occidat; academ. qu. l. 4. c. 38.* Sic & LACTANTIUS: *Stoici animantium fabricam diuinæ sollertiae tribuunt, Aristoteles autem labore se ac molestia liberauit, dicens, semper mundum fuisse; itaque & humanum genus, & cetera, quae in eo sunt, initium non habere, sed fuisse semper, ac fore; diu. inst. lib. 2. c. 11.* Aristoteli Pythagoram iungit VARRO, l. 2. de re rustica, c. 1. Idem & CENSORIVS facit. Sed prior illa sententia, inquit, qua semper humanum genus fuisse creditur, auctores habet Pythagoram Samium, & Ocellum Lucanum, omnesque adeo Pythagoricos; de die natali, c. 4. p. m. 25. Idem & Platonem huc addit, sed perperam, vti alibi demonstratur. De recentioribus quibusdam Aristorelicis, ANDREA CAESALPINO, atque CLAUDIO BERIGARDO, qui, cum se christianos profiterentur, Aristotelis tamen pluris sibi esse, quam scripturae sacrae auctoritatem, demonstrant, dixi in hys. ccclef. V. T. tom. 1. sect. 1. ad G. 1. p. 61. vbi & plura huc spectantia. Sed haec de aeternitate mundi sententia, ex gentium ac populorum, regnorum itidem, ac rerum publicarum origine, porro, ex inuentione & incrementis artium, atque scien-

tiarum, solide refellitur. De hisce omnibus enim historicorum nos dubitare non sinunt monumenta. Validissimum hinc contra mundi aeternitatem peti argumentum, MACROBIVS, quantumvis & ipse eidem errori faueat, agnoscit. *Nam, quis facile, inquit, mundum semper fuisse, consentiat, cum & ipsa historiarum fides, multarum rerum cultum, emendationemque; vel ipsam inuentionem recentem esse, fateatur? &c. in somn. Scipion. l. 2. c. 10. p. m. 150.* Respondet equidem idem auctor: *res humanas ex parte maxima saepe occidere, manente mundo, & rursus oriri, vel eluione vicissim, vel exustione redeunte; l. c. pag. 151.* quod & rationibus quibusdam, sed oppido infirmis, probare adnititur. Ad Stoicorum nimirum, & aliorum quorundam, de magnis mundi vicissitudinibus, quas per eluiones & exustiones statim temporibus, ab omni aeternitate subiisset, & porro subiturus esset, sententiam haud dubio respicit; quae, ut omni fundamento destituitur, ita inter suauium philosophorum quorundam referenda est somnia. Particulares equidem eluiones fimilesque casus, quibus vrbibus quibusdam atque regionibus magna illata est calamitas, subinde contigisse, negari nequit, & historicorum quoque testantur monumenta: id vero ne vix ad minimam orbis vniuersi partem pertinet, ita fieri hac ratione nullo modo potest, ut hominum omnium, qui antea existerunt, rerumque ab iis gestarum, artium porro ac scientiarum omnis deleatur memoria, ac si nihil plane eiusmodi antea in toto existisset mundo. Immo, quo pacto fieri queat, ut totus orbis aqua inuideretur, omnibusque adeo hominibus pereundum sit, ratio prorsus capere nequit; & profecto, sine miraculo quodam, singularique Numinis dispensatione hoc fieri non potest. Hinc & non est, quod ad diluuium in scriptura sacra commemoratum, prouocent. Accedit vero, quod si scripturae testimonio, in probando diluuiio vniuersali niti,

consul-

consultum ducant, illud etiam in reliquis, praesertim & de mundi huius origine, atque vniuersi creatione, admittere debeant. Plura non addo, cum, quidquid hac de re dici potest, iam exsequutus sim in *thesibus de atheismo & superstitione*, c. 5. §. 9. p. 442. sq.

§. II. Immo, nec materiam, ex qua mundus hucce adspectabilis ortus est, aeternam esse, sed initium habuisse, & ipsa ratio nos conducet, & luculentius adhuc scriptura testatur. Initium autem aliter habere non potuit, quam per creationem. *

* Eti plurimi ethnicorum philosophorum, speciatim Platonici, Epicuraci, & Stoici, mundi huius ortum, diuersa tamen ratione, agnoscerent, in eo tamen omnes consenserunt, materiam semper existisse. Immo vniuersale hoc totius philosophiae gentilis fuisse principium, idemque & hodie praecipuum atheismi esse fundamentum, recte viris doctis obseruatum est. Fuisse & inter veteris ecclesiae haereticos, qui eundem errorem fouerent, notum est. Sic, vt reliquos taceam, de Hermogene TERTULLIANVS: *a christianis conuersus ad philosophos, de ecclesia in academiam & porticum, inde sumptis a Stoicis, materiam cum domino ponere, quae & ipsa semper fuerit, neque nata, neque facta, nec initium omnino habens, nec finem, ex qua dominus omnia postea fecerit; contra Hermog. c. 1.* Non alia autem magis ratione philosophi in hanc inducunt sententiam, quam, quod pro principio certissimo, euentissimoque haberent, *ex nihilo nihil quoque fieri posse.* Qua in re errarunt turpiter. Etsi enim de causa materiali hoc procedat, minime tamen de causa efficiente infinitae virtutis. Haec enim, quo minus ex nihilo aliquid facere queat, nihil profecto obstat, etsi ratio modum capere nequeat. Obseruatum id iam a me in *thesibus de atheismo & superstitione*, c. 2. §. 10. p. 237. Materiam autem, ex qua mundus ortus est, non semper existisse, adeoque aeternam non esse, ipsa quoque omnes conducet ratio, si modo ad eam attendere ve-

itemque c. 6. §. 3. p. 468. sq. Vt ex scriptura sacra probetur, mundum huncce initium habuisse, necesse non est, cum nemo, qui eius auctoritatem admittit, hac de re dubitare queat.

lint. Primo namque manifestum est, ad essentiam materiae non pertinere existentiam necessariam. Nec enim in eius conceptu quidquam deprehenditur, quod eam inferat. Nulla quoque prorsus adferri ratio potest, cur ea, quae nunc existit, semper existere debuisset, aut cur non existeret nequeat. Praeterea, si omnes materiae proprietates, extensionem, diuisibilitatem, facultatem recipiendi motum, consideres, nihil, quod existentiam necessariam inferat, in iis deprehendes. Neque tantum ex conceptu materiae necessaria existentia non sequitur, sed, si rem, omnem accurate aestimes, eidem vel maxime repugnat. Existentia enim necessaria vti summa perfectio est, ita non potest non attributum esse entis omnium perfectissimi. At materia cum plurimis imperfectionibus laboret, quod vel ex comparatione eius cum spiritu adparet, non potest pro ente omnium perfectissimo haberi. Ergo nec attributo, quod enti perfectissimo tantum competit, seu existentia necessaria gaudet. Nec est, quod regeas, si vel maxime materia non existeret necessario, sufficere tamen, quod semper existerit. Quodsi enim hoc negem, vnde probabis? Immo, non existisse, ex eo colligere licet, quod mundus hucce non semper existerit, vt antea probatum, & praestantissimi veterum philosophorum sententur. Etenim, si materia ab omni aeternitate, atque per infinita iam saecula fuit, aut & mundum ab omni aeternitate fuisse concedendum, aut

ratio danda, cur in certo temporis articulo demum existerit. Posterius cum atheus facere nequeat, nisi ad ineptias de exustionibus & diluviis recurrere velit, prius autem plane absonum sit, & a praestantissimis philosophorum reiiciatur, nihil aliud superest, quam vt concludamus, materiam non semper existisse. Dixi hac de re in *thesib. de atheismo & superstit.* c. 2. §. 2. p. 465. sq. conf. & IAC. ABBADIE, *de veritate & certitudine christianae religionis*, sect. i. c. 6. §. 4. sq. p. 49. sq. Si quis scire aueat, quo pacto veteris ecclesiae doctores contra haereticos materiae aeternitatem adserentes, disputent, praeter TERTULLIANVM, quem antea laudauimus, EVSEBIVM adeat, *praeepar. euang.* l. 7. c. 19. & 20. p. 333. seq.

Quod ratio ipsa hic docet, luculentius adhuc scriptura sacra confirmat. Dum enim ex nihilo hocce vniuersum productum adferit, materiam quamdam, aut simile quid ab aeterno fuisse, negat. Ex nihilo autem mundum huncce productum, ex primis Mosis verbis, quibus historiam creationis incipit, condiscimus: *in principio creauit Deus caelum & terram*, Gen. I, 1. De voce ברא in vtramque partem viri docti disputant, aliis quidem, quod creationem ex nihilo significet, adfirmantibus, aliis negantibus. Ex horum ordine & CLERICVS est, qui fidenter negat, materiam mundi ex nihilo creatam, aut hoc in leco a Mose doceri, aut ex natua significatione verbi ברא deduci posse. Ebraeos enim veteres, dum hocce vterentur vocabulo, ne cogitasse quidem de creatione ex nihilo, sed idem voluisse, quod animo graece aut latine loquentium obseruatur, vbi vtantur vocibus *κτίσις* & *condere*. Loca deinceps quaedam scripturae sacrae profert, vbi verbum istud aliter, quam de creatione ex nihilo vsurpetur, ad Gen. I, 1. p. 3. Pari ratione & SIMON sententiam vulgatam de verbo ברא magis ex praedicta de creatione ex nihilo opinione, quam ex vi & proprietate vocis provenire,

pronunciat; *hist. crit. V. T.* l. 2. c. 5. p. 23, & l. 3. c. 3. p. 364. Verum, si paullo accuratius cuncta ponderemus, veram & genuinam verbi ברא notionem hanc esse deprehendemus, qua rem aliquam nouam & inusitam, solo nutu & imperio, adeoque per potentiam infinitam & vere diuinam producere significat. Sic Num. XVI, 30. Moyses dicit: *ברא אלהים, creationem creabit dominus*, i. e. rem nouam planeque insolitam diuino nutu & potentia sua edet, dum faciet, vt ima terrae dehiscant. Pari ratione & Ieremias: *ברא ייחזקיהו הנהגה בראייהו* *creabit dominus rem nouam in terra*, c. XXXI, 22. hoc est, iubebit, vt aliquid existat, cuiusmodi quid numquam antea existit. Istud vero vt prorsus in creationem ex nihilo quadrat, ita propriam hanc atque genuinam vocis istius significationem esse, manifestum est. Et secundum hancce intelligitur etiam, quo pacto de balae narum, aliorumque animantium productione Gen. I, 21. itemque de productione hominis adhibeatur, v. 27. Id vero, quod diximus, de coniugatione *Kal* est intelligendum: cum enim verborum significatio pro diuersitate coniugationum mutetur, loca, in quibus idem verbum occurrit, sed in coniugatione *Niphal* aut *Piel*, nos non feriunt. Atque propriam hancce & genuinam verbi istius significationem, Genes. I, 1. obtinere, ex reliquis etiam, quae ibidem Moyses commemorat, luculenter euincitur. Dicitur enim בראשית *in principio creauit*. Cuius quidem vocis בראשית cum diuersae sint interpretationes, quas apud TH. GATAKERVM legere licet in *cinno sine aduersariis miscellaneis*, l. 2. c. 1. p. 241. sq. id tamen positum extra dubium, eam verendam, in *principio*, seu *initio*. Principium autem, siue initium, cum relationem, vel aliud quid connotet, hic non potest non intuitu originis rerum omnium, accipi, vt sensus sit: in rerum omnium initio, cum hactenus nihil quidquam a Deo creatum esset, adeoque nihil praeter Deum existeret. Si ergo nihil praeter

praeter Deum existit, cum Deus mundum conderet, sequitur, eum ex nihilo conditum esse, idque adeo voce מֵאֵין innuere Moſen; conf. quae dixi in *hiſt. ecclef. V. T. tom. 1. per. 1. ad §. 2. p. 65*. Idem denique & ex vocibus, *caelum & terra*, quae in principio Deus creasse dicitur, comprobatur. Scio equidem, & haec non vna eademque ratione ab omnibus explicari; sed praefenda tamen illorum sententia, qui iis complexum totius vniuersi, sed nondum digesti, atque ornati, significari contendunt. De terra enim statim Moſes addit, quod fuerit *res informis, atque inanis*. De ipsa ergo substantia, adeoque & materia caeli & terrae, quod ante dixerat, intelligendum, quae aliter, quam per productionem ex nihilo creari non potuit. Addenda, quae contra CLERICVM ex instituto hac de re disputantur dans *P. hiſtoire critique de la republique des lettres, tom. 4. art. 3. p. 70. seq.*

Idem vero & alibi scriptura confirmat, cum primis Paulus, quando, *πίσας*, inquit, *νοῦμον, κατηργηται τοὺς αἰῶνας ῥήματα τοῦ θεοῦ, οἱ τὸ μὴ ἐν φανερῶν τὰ βλέπομενα γέγονται.* *Ebr. XI. 3.* Nimirum per *τοὺς αἰῶνας* apostolus idem intelligit, quod Ebraeorum magistri per *עולמות* saecula, siue mundos. Solent enim tres mundos distinguere, *inum*, qui est plantarum, animalium, hominum; *medium*, in quo sint stellae; & *supremum*, qui angelorum & beatorum mentium sedes sit. In hisce mundis *καταργεῖται* apta & concinna partium omnium dispositio, & ad certos fines destinatio; conspicitur; quam, etsi & ratio animaduertat, cum primis tamen fide, haec omnia verbo Dei facta esse, certi reddimur. Neque id modo, sed &, quod praecipuum est, haec ita a Deo condita, vt *τὰ βλέπομενα*, id est, quae existant (more loquendi Ebraeis vsitato, quibus, quae existant, *נמצא*, quae inueniuntur, dicuntur) *μὴ ἐν φανερῶν*, hoc est, *ἐν μὴ φανερῶν*, ex non adparentibus, seu, non existentibus facta sint. Falluntur magnopere, qui per *τὰ μὴ φανερῶν* seu non adparentia, ipsa elementa,

seu materiam primam, quae inuisibilis sit, intelligi volunt, adeoque haec Pauli verba materiae aeternitatis neutiquam contradicere contendunt. Sed, vt *τὰ βλέπομενα* interdum vocantur, quae existant, *Rom. VII, 25.* ita contra *τὰ μὴ φανέρωμενα* eas sunt, quae non existant. Nam *φανέρωθαι* quoque significat, *in lucem edi*, adeoque & *existere*. Sic *Matth. IX, 33.* dicitur: *ἐὐδίζοντες ἐφ' ἧς ὄψεαι ἐν τῷ Ισραὴλ*, hoc est, numquam eiusmodi quid in Israele existit, siue factum est. Et, quid multis ambagibus opus est? cum ipsemet apostolus optimus sui ipsius interpres sit, siquidem creationem *Rom. II, 17.* describit, quod Deus vocet *τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, ea quae non sunt, vt sint*. Eundem plane in modum auctor *1. 2. Maccab. c. VII, 28.* matrem illam septem martyrum, loquentem introducit: *vide caelum & terram, & omnia, quae in iis sunt, haec omnia Deus ἔξ ὀκτὸς ὄντων ex non existentibus, vel ex nihilo fecit*. Licet enim uero liber iste apocryphus sit, quae tamen ecclesiae iudaicae eo tempore hac de sententia fuerit, ex eo intelligitur. Hisce denique & Ioannis testimonium addimus, adserentis, per *τὸν λόγον* omnia facta esse, *Io. I, 3.* hoc est, vt Paulus *Col. I, 16.* hoc exprimit, *omnia terrestria ac caelestia, visibilia ac inuisibilia*. Si omnia per Christum facta sunt, ergo nihil est praeter Deum, quod factum, seu creatum non est; ergo & ipsa materia creata est. Vnde autem haec? ex nihilo. Nec obstat nobis, quod *sup. XI, 18.* mundus a Deo creatus dicatur, *ἐξ ἀμύροφου ἔλας*, quod vulgatus interpres parum adcurate vertit: *ex materia inuisa*. Etsi enim aliquis existimare posset, auctorem forte ex Platonico, materiae aeternitatem itidem adserentem, hic loqui sententia; probabilius tamen, eum non de primo rerum omnium exordio, sed de rerum terrestrium, ex materia antea iam a Deo creata, productione loqui, adeo per *ἐλας ἀμύρονον* id significare, quod Moſes dixit: *& terra erat informis, & inanis*, *Gen. I, 2.*

Tt 3 §. III. Per

§. III. Per creationem * itaque rei cuiusdam; quae hactenus nondum exstitit, productionem, infinita Numinis potentia factam, intelligimus. Cum autem quaedam res omnino non fuerint, vt materia, ** & spiritus; quaedam non id fuerint, quod postea factae sunt; *** omnes quidem ex nihilo factae sunt, sed hae mediate, * illae immediate.

* Vocem hanc in ea significatione, quae terrae nomine comprehendit. Vbi non desunt, qui priorem vocem, spiritus simul, seu angelos, caelorum incolae, denotare contendunt.

*** Vt reliqua sex dierum creationis opera.

* Ex materia scilicet illa, quam primo creationis die, Deus ex nihilo produxerat, sed hactenus inhabili, & ex qua virtute nulla naturali tale quid produci potuisset. Vnde & haec creatio infinitam ac vere diuinam potentiam arguit.

** Seu id, quod Moses *Genes. I. 1. caeli &*

§. IV. Is, qui omnia creauit, Deus est, & quidem solus; siquidem hocce caractere vel maxime a diis falsis distinguitur, *ps. XCVI, 5. Ier. X, 11, 12.* * Nemo enim, cum mundus conderetur, praeter Deum exstitit: nemoque ea pollet virtute, quae ad creationem, seu productionem rerum ex nihilo requiritur. Potentiam enim infinitam, quae hoc efficere queat, esse necesse est, ** quae, vti soli Deo propria est, ita & inde sequitur, vim aliquid creandi nulli rei creatae tribui, aut cum ea communicari posse. ***

* Hinc & Deus subinde sibi ipsi, & quidem soli, caeli terraeque creationem vindicat. *Attollite, inquit, in sublime oculos vestros, & videte, quis creauerit ista, producens numero suo exercitum ipsum &c. annon nouisti? annon audiisti, Deum aeternum, leuauit, creatorem extremitatum terrae non defetisci neque defuturari? Es. XL, 26, 28. Ego leuauit, facio omnia, extendo caelos solus, expando terram per me ipsum; r. XLIV, 24. conf. & cap. XLII, 5. c. XLV, 6, 7. item Iob. IX, 8. Eamque ob causam & passim in veteris testamenti libris verus Deus ita describitur, quod sit creator caeli & terrae; *ps. CXXI, 1, 2. psal. CXXIV, 8. ps. CXXXII, 3.* Sic &*

apostoli cum suis Deum ita alloquuntur: *Tu es Deus, qui fecisti caelum, & terram, & mare, & omnia, quae in iis sunt; act. IV, 24.*

** Idque & scriptura confirmat, summam & immensam virtutem esse docens, qua creata sunt omnia, *Es. XL, 26. Ier. XXXII, 17.*

*** Eximenda tamen humana Christi natura, in hypostasim diuinam filii Dei adsumpta. Ita ea enim cum *πᾶν τὸ κτίσθημα τῆς θεότητος σωματικῶς* habitet, *Col. II, 9.* cum reliquis attributis diuinis eidem & potentia aliquid creandi, seu ex nihilo producendi, per vnionis personalis gratiam recte adferitur. Quam diuinam virtutem in variis etiam miraculis demonstrauit.

§. V. Sicut autem Deus est pater, filius, & spiritus sanctus, ita non tantum pater, sed filius quoque ac spiritus sanctus, seu omnes trinitatis personae, mundum creauerunt. * Hinc & in scriptura sacra non tantum patri,

Rom.

Rom. XI, 36. & 1. Cor. VIII, 6. * sed & filio, *Io. I, 3. Fph. III, 9. Col. I, 16. Ebr. I, 2.* * * * atque spiritui sancto, *Gen. I, 2. ps. XXXIII, 6. Job. XXXIII, 4.* * tribuitur. Quod non ita capiendum, ac si pater filio aut spiritu sancto, tamquam instrumento vsus sit, sed, quod filius ac spiritus sanctus, non minus quam pater, propria virtute, cum patre, mundum condiderit. * *

* Ut vna eademque causa, & quidem principalis. Erraret itaque, qui tres hasce personas tum in hocce, tum in aliis eiusdem generis operibus, ut causas socias, vel omnino subordinatas consideret. Vbi enim vnica tantum natura est, ac essentia, pluralitas causarum locum non habet.

* Patri quidem interdum praecipua quaedam ratione creatio tribuitur, ut etiam in symbolo, quod vocatur, apostolico; nec tamen hoc ita capiendum, ac si filio & spiritui sancto idem, seu causae principali, tribui nequeat; sed quod pater in primo hocce opere sese praecipue manifestauerit.

*** Loca haecce, quae laudauimus, satis aperte, quod filius non minus quam pater, rerum omnium creator sit, euincunt. Absolum vero prorsus est, quod PAVST. SOCI- NUS, & nonnulli, qui ex eius schola prodierunt, sibi aliisque persuadere conantur, Ioannem c. I, 3. itemque Paulum *Col. I, 16. & Ebr. I, 2.* non creationem primam, seu productionem mundi ex nihilo, sed creationem secundam, seu restaurationem mundi per euangelium, intelligere. Praeterquam enim, quod verba euidentissima hancce explicationem respuant; Ioannes de eiusmodi principio loquitur, quod Christi aduentum in mundum antecedit, cuius demum

v. 9. mentionem iniicit. Creatio etiam, de qua v. 3. loquitur, praemittitur illuminationi, de qua v. 4. & 5. verba facit. Verbum etiam *γενεθαι* vel *γενεσθαι*, proprie significat fieri, oriri, incipere esse; adeoque de creatione, non autem de restauratione intelligendum est. Sed, tam inepta est ista SOCINI explicatio, ut plurimis ex iis etiam, qui cum in aliis sequuntur, displiceat.

* Quid *Gen. I, 2.* per *spiritum incubantem* aquis denotetur? de eo non vna eademque omnium est sententia. Sed recte spiritum sanctum intelligi, iam docui *bist. eccles. vet. testam. tom. 1. ad per. 1. sect. 1. §. 2. p. 69.*

*** Nec mouere quemquam debet, quod *Io. I, 3. Ephef. III, 9. Coloss. I, 16. Ebr. I, 2.* *δι' αὐτοῦ, per illum*, scilicet filium, omnia facta dicuntur. Praeterquam enim, quod particula *δι'*, non semper instrumentalem, sed quandoque principalem causam denotet, & *Rom. XI, 36.* etiam de patre dicatur, quod *δι' αὐτοῦ, per illum* omnia sunt; de Christo, seu filio Dei, quod *ipse metem terram fundauerit, & caeli sunt opera manuum eius, ex psal. CII, 26.* Paulus adserit *Ebr. I, 10.* Quia autem filius aequae ac spiritus sanctus a patre est, ideo pater etiam per filium & spiritum sanctum creat, quidquid creat.

§. VI. Modum creationis nemo mortalium intellectu suo adsequutus fuerit, quae scilicet ratione ex nihilo aliquid factum sit. * Quo quidem intuitu creatio inter mysteria recte refertur, quae non ratione cognoscuntur, sed fide creduntur; *Ebr. XI, 3.* Sufficit itaque scire, quod scriptura sacra nos hac de re condocet, solo diuinæ voluntatis iussu hanc rerum omnium ex nihilo productionem factam, * * siue, quod perinde est, verbo, vel nunc diuino; *Gen. I, 3. psalm. XXXIII, 9. apocal. IV, 11.*

* Nec mundum, nec materiam semper existisse, hancque adeo, postquam exstixit, ex nihilo productam esse, ratio ipsa rite instructa, cognoscere potest, uti ad §. 2. iam obfer-

obseruauimus. Nec tamen ideo modum, quo ex nihilo aliquid fiat, statim intelligit. Immo, cum nemo mortalium hunc mente comprehendere valeat, inde factum, vt gentiliū philosophi rem ipsam, seu creationem ex nihilo, negarent.

** Diuersimode equidem scriptura hac de re loquitur, sed vt omnia eodem redeant. Moyses per verbum hoc exprimit: *dixit Deus, fiat lux, & exstitit lux*; Gen. 1.3. Ita & ps. XXXIII, 9, creatio describitur: *ipse dixit, & exstitit, praecepit ipse, & stetit*. Quod tamen ita capiendum, vt ad verbum *inocantur* simul respiciatur. Recte namque AVGVSTINVS obseruat, *Deum in hoc aeterno verbo dixisse, eoque dicente, creaturam temporalem factam esse*; l. 2. de genesi ad litter. c. 2. Atque ita etiam intelligendum, quando Deus solo

nutu, imperio, voluntate, omnia produxisse dicitur, iuxta illud: *tu condidisti omnia, & per voluntatem tuam sunt, & creata sunt*; apoc. IV, 11. Nec enim villa alia re, quam solo voluntatis nutu Deus opus habebat. Prorsus eleganter MAXIMVS TYRIVS, etsi homo ethnicus, hac de re loquitur: *ἐμὸν δὲ τὸ τοῦ Διὸς νουμάτι γὰρ ζῶντες, καὶ ὅσα γῆς θεήματα, καὶ θάλαττα ζῶντες, καὶ ὅσα θαλάττης γενήματα, καὶ ἀπὸ ζῶντος, καὶ ὅσα αἰθέρος φερήματα, καὶ οὐρανὸς ζῶντος, καὶ ὅσα ἐν οὐρανῷ κινήματα, ταῦτα ἔργα τοῦ Διὸς νουμάτων. Vna cum nutu Iouis terra conflatit, & quidquid terra educat; mare conflatit, & quidquid mare product; aer conflatit, & quidquid aer fert; caelum conflatit, & quidquid in caelo mouetur. Omnia haec opera Iouis nutus perfecit; differt. 25. p. m. 256.*

§. VII. Qui modum creationis per emanationem ex essentia diuina explicare volunt, non tantum scripturae suffragio destituuntur, nihilque lucis rei, intellectus nostri vim multum superanti, adfundunt, sed & erroris, atque ad summam impietatem facile abituris de Deo conceptibus, occasione praebent. * Quando autem scriptura omnia ex Deo esse docet, hoc saltem indicat, mundum ex nulla materia antea existente conditum esse, adeoque non tam materialem, quam efficientem causam designat. **

* Non heri demum aut nudius tertius ista de rerum omnium ex essentia diuina emanatione, orta est sententia. Sunt, qui in Aegyptiorum, Chaldaeorum, aliarumque gentium orientalium, quae olim philosophiae studio inclauerunt, placitis simile quid sibi deprehendisse visunt. Certe, qui spiritus, animasque hominum ex Dei essentia emanasse, & in eandem iterum reuerti, arbitrabantur, haud procul ab isto errore absunt. Qua de re iam aliquid dixi, in thesib. de athetismo & superstitione ad c. 3. §. 2. p. 255. item, ad §. 3. p. 271. Hinc & Pythagoraeis pariter ac Platonici eiusmodi quid tribui solet. Immo, & ipsum Platonem in eadem fuisse sententia, viri quidam docti contendunt; eumque in finem verba, quae in Phi-

lebo eius exstant, proferre solent, quibus Socrates adfirmat, *τὸ μὲν ἄπειρον δεῖξαι τῶν ὄντων, τὸ δὲ περὶ; ex iis quae sunt, alterum infinitum, alterum manifestare finitum*. Nimirum τὸ ἄπειρον materiam primam significare putant, vt adeo materia ista maneat ἀγίνετος, vti ipse Deus, etsi eam manifestauerit, hoc est, expulerit ex se, atque ita ostenderit. Verum, an ex verbis huius Platonis obscurioribus certi quid colligi queat, merito dubitaueris. Etsi enim hoc sententiae eius, de materiae aeternitate, quae cum aliis gentiliū philosophis illi communis est, non repugnet, cum hac ratione materia, antequam prodiret, in Deo ipso existeret; videretur tamen, hoc modo materia nimis arcto vinculo cum Deo connecti, cum PLATO contra inter

inter gentiliū philosophos hoc praecipui habeat, quod maiorem Deo, intuitu materiae, quam reliqui, libertatem tribuat; vt alibi demonstratur. Quidquid eius sit, vt nonnulli gentiliū philosophi, ex eorum videlicet numero, qui mundi huius ortum agnoscebant, in eam de emanatione rerum ex Deo sententiam deuenirent, inde factum videtur, quod forte de rerum omnium a Deo productione per traditionem aliquid accepissent; sed cum de modo simul certiores facti non essent, & creationem adeo ex nihilo ignorarent, aut potius non admitterent, speciem quamdam generationis, seu emanationem comminisci, in animum induxerunt suum. A gentiliū philosophis id accepisse videntur recentiores quidam Iudaei, speciatim kabbalistae, inter quorum dogmata illud de emanatione rerum omnium ex essentia diuina, haud vltimum locum tenet; vti a me obseruatum, in *introd. ad hystor. philos. Ebraeor. p. 328*. Sequiti porro eandem de rerum omnium ortu philosophandi rationem sunt VAL. WEIGELIUS, atque philosophus ille, vt vocari solet, teutonicus, IAC. BOEHMIUS; quorum verba, ex quibus hoc colligi solet, refert EHRE-GOTT DANIEL COLBERGIUS, in *dem hermetisch-Platonischen christenthum, part. 2. c. 2. p. 106*. Nec deesse iis sectatores, qui similia tradant, notum est. Sed reiecta dudum est haec sententia a recte sentientibus, atque improbata, idque merito. Ex scriptura enim sacra eiusmodi quid non colligas. Ad loca, quae ists prima fronte fauere videntur, mox respondebimus. Nec creationis modum hac ratione explicant, sed inuoluunt potius, & obscuriorem reddunt. Nimirum, emanationis notio non aliter clare & distincte concipitur, quam cum de rebus materialibus vsurpatur. Ergo, aut Deo quoque materia tribuenda quaedam, quod impium pariter ac absonum, aut dicendum, non facis intelligere,

BVD. TH. DOGMAT.

quid sibi velint, qui mundum per emanationem a Deo esse contendunt. Et generatim quoque, cum de spiritibus sermo est, non nisi improprie dici potest, ab illis per emanationem aliquid existere. Facile denique, qui creationem per emanationem explicant, in eam sententiam abripi possunt, vt id, quod emanat, eiusdem cum principio, a quo emanat, essentiae esse existimantes, discrimen, quod inter creatorem, & rem creatam intercedit, tollant, & ita in Spinozismum praecipites ruant. Et sane non semel haec impietas illis exprobrata fuit, qui rerum omnium a Deo emanationem defendunt; & recte quidem, si ita hoc faciant, vt id, quod emanat, eiusdem cum principio, a quo emanat, essentiae esse velint. Sin secus sentiant, & illud, quod emanat, a principio, a quo emanat, rite discernant, adeoque discrimen inter creatorem & rem creatam saluum, intermeratumque consequent, a Spinozismo illicbe equidem immunes erunt, nec tamen ideo sententia ipsa approbanda; quippe quae nihilofecius ceu erronea, ac scripturae pariter ac rationi repugnans, facilius negotio incautos ad summam impietatem perducat, reicienda est. Saepius iam hac de re dixi, mentemque meam explicavi, in *dissertatione de Spinozismo ante Spinozam*, quae in *analectis hystoriae philosophicae* extat §. 20. in *introd. ad hystor. philos. Ebraeor. p. 325*. in *thesibus de atheismo & superst. ad c. 1. §. 6. p. 13*. item ad c. 2. §. 5 p. 219. &c.

** Atque ita intelligendum, quod Paulus apostolus dicit: *ὅτι ἡ φύσις, καὶ διὰ φύσιν, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα*, Rom. XI, 36. Particula namque *ἡ* non causam, quam vocant, materialem, sed operantem, seu efficientem, denotat: quod & alias non est insolens; conf. *1. Cor. 1, 30*. Nec tamen sine ratione particulam *ἡ* hic adhibuit, sed indicare voluit, res omnes ita a Deo esse, vt ex nulla materia, sed ex nihilo, ab eo

V v

fint

sint productae. Data opera itaque ita loquutus videtur, vt simul eorum, qui materiam Deo coaeternam statuebant, profligaret errorem. Dum vero porro addit: & *δι' αὐτοῦ*; insinuat eadem ratione, Deum ita mundum condidisse, vt nullo instrumento indigeret; cum per se ipsum etiam omnia fecerit; quemadmodum & omnia ad suam gloriam, sapientiam, potentiamque manifestandum fecit, vnde dicitur: *εἰς αὐτόν*. Ea ratione de Deo trinuno, seu omnibus simul trinitatis personis haec capi possunt: quamuis iis retragari nolum, qui simul eum, voce *ὁ θεὸς* ad patrem, & voce *δι' αὐτοῦ*, ad filium, & voce *εἰς αὐτόν* ad spiritum sanctum respicere, existimant. SPINOZA, qui itidem non aliam creationem, quam quae per emanationem est, admittit, atque admittere potest, cum Deum & mundum pro vna eademque substantia habeat, impietatis suae praedidium in verbis apostoli: *in Deo viuimus, mouemur, & sumus; actō. XVII, 28.* sibi inuenisse videtur. Verba eius haec sunt: *Deum rerum omnium causam immanentem, non vero transeuntem, statuo. Omnia, inquam, in Deo esse, & in eo moueri cum Paulo adfirmo, & forte etiam cum omnibus antiquis philosophis, licet alio modo; & auderem etiam di-*

cere cum antiquis omnibus Ebraeis, quantum ex quibusdam traditionibus, tamen multis modis adulteratis, coniecere licet; epist. 21. ad Henr. Oldenburgium, p. 449. Sed si ex hisce apostoli verbis aliquid pro sua sententia colligere vult homo impius, ea ita intelligat, necesse est, nos in Deo, ceu partem quamdam in toto, viuere, moueri, atque existere. Hanc vero Pauli mentem esse, vnde probabit? Certe ex ipsis hisce verbis nihil eiusmodi colligas. GROTIUS, vt hoc *εἰς αὐτόν* addam, *in ipso*, per ebraismum idem esse, ac *per ipsum, ipsius beneficio autumat; in annotat. ad b. l.* Existimant tamen alii, propriam praepositionis *εἰς* significationem retineri posse, vt intima Dei ad res creatas omnes praesentia indicetur; vt adeo sensus sit: omnia ita a Deo esse, vt intime simul rebus omnibus praesens sit. Confirmat equidem apostolus, quod dixerat, isto ARATI, vt putant, testimonio: *τῷ γὰρ καὶ γένος ἰσμεν*. Quod vtique non in sensu Stoicorum, qui homines Dei cognatos vocabant, quod partes essent huius yniuersi, intelligendum; sed iuxta mentem Pauli, originem, quam homines a Deo per creationem habent, hac ratione designantis.

§. VIII. Non minus tamen & illi, vltra, quam decet, sapient, qui posita materia, motuque, & huius certis legibus, cuncta in istam, quam hodie conspiciamus, formam, per solas istas naturae leges disponi, ac produci potuisse, aut omnino disposita ac producta esse contendunt: creationem in naturalem quamdam generationem commutantes, immo, hoc agentes, vt Deum sensim ab opere creationis remoueant, mundumque & sine Deo fieri potuisse, sibi aliisque persuadeant. *

* Ex ethnicorum philosophis eos, qui mundi ortum statuebant, creationemque ignorabant, immo, nihil aliud, quam materiam admittebant, vti Epicuri sectatores, in eam deuenisse sententiam, vt mundum huncce ex atomorum concursu, non tamen neglectis prorsus motus legibus, con-

struerent, mirum non est. Quam infelicitate tamen hoc successerit, & quantopere iis laborandum fuerit, vt hac ratione rerum omnium, quae cernuntur, originem explicarent, vel ea, quae T. LVCRETIUS CARVS commentus est, documento esse possunt. Sed vt istorum hominum merito deplora-

mus

mus caecitatem, ita illorum contra detestamur audaciam, qui recentiori aetate, posita & materia, & moru, per leges mechanicas rerum mundi huius adspectabilis ortum ita explicare voluerunt, vt nihil amplius ad eum requirant. Addunt equidem nonnulli concursum Dei, sed ordinarium, qualis & ad generationem requiritur, at nescio sane, an serio? Exemplum reliquis praeiuit CARTESIVS, sed iis adhuc modestior, cum non dicat, mundum ita factum, sed tantum, fieri ita potuisse. Vterius deinceps progressi sunt alii, suaeque quidvis comminiscendi libidini frena laxantes, mundum ita quoque, prouti illis visum, factum confinxerunt. Nota sunt, & perulgata, quae BVARNETIVS, in *theoria telluris sacra*, WHISTONVS, in *theoria telluris noua*, DETHELEVVS CLYVERIVS, in *geogonia*, hac de re commenti sunt. Scire nimirum isti homines sibi videntur, quae hominum superare capium Deus ipse professus est, *Iob. XXXVIII, 3, 4, 5*. Ego vero ita plane censeo, si ad materiam, morumque nulla sapientia directrix accedat, monstrum ali-

quod, aut, quidvis potius, quam concinne, apteque dispositam omnium rerum, sua iidem structura sapientiam conditoris profitentium, varietatem prodituram. Qui vero, non tantum fieri hac ratione potuisse rerum omnium productionem, sed & factam esse contendunt, non possunt non Mosaicam in dubium vocare narrationem. Mandum sex dierum, scilicet naturalium, spatio, cum omnibus rebus, quas continer, productum, diserte adserit. Quis vero credat, vnus diei spatio, per motum materiae fieri potuisse, quae eodem facta narrat? Nec credunt id noui isti mundorum architecti: hinc narrationem Mosaicam in allegorias conuertunt, & per sex dies, integros annos, aut omnino lex annorum milia, intelligunt. Hoc enim uero est, quidlibet ex quolibet facere, & non interpretari, sed peruertere scripturam. Legenda, quae contra ausus tam intemptiuos disputat auctor libri: *Moses vindicatus*, cum primis *cap. 6. p. 166. seq.* Dixi etiam aliquid hac de re, in *bisl. eccles. V. T. tom. I. ad period. I. sect. I. §. 2. p. 69.*

§. IX Etsi Deus vnico momento omnia creare potuisset, placuit tamen ei, sextiduum operi huic impendere: qua de re & eo minus dubitandum, quo clarius historia Mosaica, allegoricis interpretationibus neutiquam obscuranda, hoc commemorat. * Ad singula autem singulorum dierum opera quod attinet, quamuis non desint, qui ea, quae ex materia, primo die iam producta, adeoque per motum quemdam facta sunt, temporis quodam interuallo, sed vnus diei spatium non excedente, creata fuisse, existimant; scripturae tamen verbis, & ipsius creationis indoli conuenientius est, si haec quoque aequae ac primi diei opus, singulis diebus in vnico temporis momento producta adseramus. **

* PHILONIS, nimio allegoriarum studio in deuia subinde abrepti, hanc fuisse sententiam, mundum in momento temporis creatum, sexque dierum commemorationem ad ordinem rerum, non ad temporis interualla discernenda, pertinere, ex eius, *de opificio mundi libro*, itemque *lib. 1. allegoriar. p. 39.* constat. Nec alienum ab ea

fuit AVGVSTINVS, qui tam perplexe hac de re disputat, vt vix intelligas, quid sibi velit, *l. 4. de genesi ad litteram, c. 33. seq.* Eadem sententia & ORIGENI, ATHANASIO, PROCOPIO GAZAEO, itemque THOMAE CAIETANO, aliisque tribuitur. Oppositi hijs ediametro sunt, & in contrarium currunt, quos antea iam commemorauimus,

BVRNETIVS, WHISTONVS, CLYVERIVS, qui, vt, tellurem nostram mechanica quadam ratione hancce, quam obrinet, formam induisse, euincant, ex sex diebus sex annos faciunt. Vtrique tamen in eo conueniunt, vt sensum proprium ac litteralem narrationis Mosaicae deslerant: quod cum numquam sine praegnantissima ratione facere liceat, minime omnium in historica narratione, & quidem de re tanti momenti, fas est. Et nullo profecto iure Moses Israelitas ad sanctificandum sabbathum, ex hocce capite induxisset, quod mundo sex dierum spatio condito, Deus quieuisset, *Gen. 11, 2.* nisi reuera hoc ita, prout ipsemet scripserat, contigisset. Per dies autem creationis non annos, aut millia annorum intelligi posse, vel inde palam est, quod Moses diserte dicat: *Et fuit vespere ac mane, factusque est dies primus, secundus &c.* Quibus verbis aperte naturalem diem designat. Iungantur, quae & hac de re dixi, in *hystor. eccles. V. T. tom. I. ad per. I. sect. I. §. 2. p. 68.* Contra PHILONEM, AVGVSTINVM, aliosque veterum, qui eodem momento omnia creata adserunt, ex instituto disputat PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. 3. de opificio sex dierum, l. 1. c. 5. p. 131.*

** Disceptatum hac de re fuit inter quosdam reformatae ecclesiae theologos; nonnullis quidem, ex eorum maxime numero, quibus Cartesiana philosophandi ratio placuit, adserentibus, singulis operibus a Deo integros destinatos dies; non alium vtrique in finem, quam vt in vniuersi huius productione aliquid motus legibus darent. Solent autem ita procedere, vt fateantur, quae ex nihilo producta sunt, vt caelum supremum, & angelos, mentesque humanas, non nisi in momento creati potuisse. Ad ea autem quod attinet, quae ex materia praeeistente condita sunt, quaedam ita comparata esse, vt non aliter,

quam intercedente motu, fieri potuerint; vti exsiccatio terrae, confluxus aquarum in vnum locum, & quae eiusdem sunt generis. Motus autem cum in momento, quod vocant, mathematico, exclusa omni successione, fieri nequeat, etiam, quae eo modo producta sunt, in momento temporis creati non potuisse. Simul tamen movent, motum hunc plane extraordinarium, longeque celerrimum fuisse, nequaquam exigendum ad communes motus, quae nunc obseruantur, regulas. Hunc fere in modum mentem suam hac de re explicat WITSIVS, in *exercit. sacris in symbolum apostol. exerc. 8. §. 69. seq. p. 132. seq. conf. & BRAVNIVS, in doctrina foederum, vol. I. part. II. c. 104. §. 18. p. 168. immo & WITTICHIVS, in theol. pacifica, c. 7. §. 72. p. 58. seq.* Sed aliis tamen ex eiusdem ecclesiae doctoribus, VT LEIDECERO, in *face veritat. loco VI. controu. 6. p. 290.* ceterisque, qui Cartesianae sectae propugnatoribus se opposuerunt, haec magnopere displicent. Et caute profecto hic incedendum, ne frigidam illis subfundamus, qui mundum huncce per leges motus mechanica quadam ratione existitisse existimant; adeoque generationem cum creatione confundunt. Eo minus etiam motus aliquis, eiusque leges hic in censum veniunt, quod, quantumque etiam eius vis sit ac efficacia, nihilominus tamen in vnicuique die naturali eiusmodi effectus, qualem singulorum dierum opera demonstrant, inde existere non potuerit. Quare rectius faciunt, qui scripturae ductum, missis philosophorum ratiociniis, sequentes, verbo Dei, hoc est, eius nutu, imperio atque voluntate, singulis diebus, quae creare voluit, existitisse, statuunt; quod sane sine ulla temporis successione factum esse, vt credamus, par est; vid. *Genes. I, 3. 6. &c. conf. & GRAPIVS, in theologia recens controuersa continuata, c. 1. qu. 5. p. 18. seq.*

§. X. Primi diei opera sunt, *caelum & terra*, itemque *lux primigenia*, quae diei & noctis discrimen constitueret, donec sol & luna, ceteraeque stellae lucem suam telluris nostrae incolis praeberent. Caeli autem & terrae nomine totus huius vniversi complexus venit, priusquam cuncta in ordinem redigerentur, & res quaelibet suo disponderetur loco. Mundum ipsum dixeris, etsi nondum exornatum, atque in suas classes & exercitus distributum; * qui, num ratione extensionis infinitus dici queat? acriter disputatum fuit. Quod quidem, si intuitu nostrae cognitionis adseratur, seu, quod mundi non capiamus limites, adfirmari potest. Secus autem si intelligatur, seu quod mundus in se spectatus infinitus sit, eo minus admittendum, quo propius haec sententia ab illorum impietate, qui, quae Dei sunt, mundo tribuunt, abest. **

* Sunt, qui per *caelum & terram*, *Gen. I. 1.* rudem & indigestam quamdam molem, quam veteres *chaos* dixerunt, intelligunt; putantque, quae gentilium philosophi olim hac de re tradiderunt, ex hacce Mosis eos accepisse narratione. Et frequens sane eius rei apud gentiles scriptores mentio iniicitur. SANCHUNIATHONIS, qui primum ob antiquitatem merito obtinet locum, quiae Phoenicum theologiam litterarum monumentis complexus est, quae de rerum huius vniversi origine fuerit sententia, PHILO BIBLIVS nos conducet: τὸ τὸν ὕλον ἀρχὴν, inquit, ὑποτίθεται αἶψα ζοφῶδη καὶ πνευματικῇ, ἢ πρὸν αἶρος ζοφῶδους καὶ χάος θολὴν ἐρηβῶδες. Principium huius vniversitatis ponit aërem tenebrosū, ac spiritu foetum, seu maus tenebrosi aeris statum, ac spiritum, chaosque turbidum, atque caligine circumfusum; apud EVSEBIUM, praeparat. euangel. l. 1. c. 10. p. 33. Apud Graecos pariter ac Latinos eandem non ignotam fuisse sententiam, ORPHEI, HESIODI, MENANDRI, ARISTOPHANIS, EURIPIDIS, aliorumque, itemque ENNII, VARRONIS, OVIDII testimoniis comprobari possit. Sed diligenter omnia, quae huc faciunt, collecta exhibet BURNETIVS, *archaeolog. philosoph. l. 2. c. 1. conf. & GROTIVS de veritate religionis christianae, l. 1. §. 16. p. m. 27. seq.* Nec sane ab-

nuerim, ex Mosaiica narratione eiusmodi quid ad ethnicos fuisse propagatum, praefertim, cum de terra dicat, quod *אֶרֶץ הָיְתָה* fuerit. Neque in eo saltem, quod de *chaos* tradiderunt, sed in aliis quoque, ad historiam creationis spectantibus capitibus, quae ethnici quidam scriptores commemorant, cum Mosaiica doctrina consentiunt; quod speciatim de Hesiodo & Sanchuniathone observauit HUVETIVS, *demonstrat. euangel. part. 1. prop. 4. p. 75. & 101.* Nec tamen prorsus ista gentilium traditio cum doctrina Mosis conuenit; quae, si ad eos peruenit, pura atque illibata non permanfit. Cum enim Moyses caelum & terram, ipsamque adeo materiam a Deo ex nihilo productam, adserat, gentilium contra philosophi magno consensu materiae aeternitatem statuerunt, vti supra iam docuimus; conf. & quae dixi in *hystor. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 1. sect. 1. §. 2. p. 67.* Praeterea, etsi Moyses dicat, terram fuisse *אֶרֶץ הָיְתָה* inanem & vacuum, non tamen eiusmodi chaos fuit, quale gentilium quidam descriperunt. Repugnat, quod Moyses illud, quod Deus primum creauit, diserte *caelum & terram* adpelliter. Quo nomine etsi nonnulli, vti diximus, nihil aliud, quam rudem quamdam & indigestam materiae molem, seu chaos, intelligant; dissentiunt tamen alii, & caelum

atque terram sub forma sua substantiali, & hoc modo complexum totius vniuersi, a Mose hisce vocibus designari, adierunt. Nec sine ratione, vt puto. Propria enim vocabulorum, *caeli & terrae*, hoc requirit significatio, a qua non temere discedendum esse, omnes fatentur. Nec praetermittendum, quod Moses cum in emphatico dicat: *אֶרֶץ חֲשֵׁבִים וְאֵם הָאָדָם*, hoc *caelum & hanc terram*. Hoc autem omnino ita capiendum, quod simul ipsa materia, & quidem ex nihilo producta fuerit; & quod caelum atque terra ordinata dispositione, atque ornata adhuc fuerit destituta; quia de terra statim addit Moses: *& terra erat inanis & vacua*. Cum terra autem simul coniuncta erat aqua, quippe quae terram adhuc tegebat, & inuoluebat, adeoque simul cum terra ex nihilo producta erat. Ad lucem primigeniam, quam Deus itidem primo die creauit, quod attinet, variae itidem de ea exstant doctorum virorum veterum & recentiorum sententiae, quas apud PETAVIUM legere licet; *dogmat. theol. tom. 3. de officio sex dierum, l. 1. c. 7. p. 133.* itemque apud HOTTINGERVM, in *hisl. creat. examine theologico-philolog. qu. 38. p. 57.* Corpus aliquod lucidum intelligi, cuius ortus & occasus triduum emeriretur, donec scilicet solem, lunam, ceterasque stellas Deus crearet, longe est verosimillimum. Valde etiam probabile est, ex corporis istius materia, solem, stellasque fixas, utpote proprio lumine gaudentes, creatas esse.

•• CARTESIO quidem ita visum, mundum hunc esse infinitum. *Cognoscimus, inquit, hunc mundum, siue substantiae corporeae vniuersitatem, nullos extensionis suae fines habere; princip. philos. part. 2. num. 21. p. m. 26.* Eandem itaque sententiam propugnant, qui ex schola eius prodierunt, quos inter locum haud vltimum tenet WITTICHIVS, in *theologia pacifica, c. 8. p. 59. seq.* Reliquos, quorum haud exiguus

est numerus, mitto. Cum autem facile videant, non sine multorum offensione mundum infinitum dici posse, vt sententiam aut emollirent, aut incautis caliginem obfunderent; mundum *indefinitum*, aut *indefinitae extensionis* esse, dicere maluerunt. Sedulo insuper monent, atque inculcant, non de *perfectiōe infinita*, quae solius Dei sit, sed de extensione infinita, vel indefinita, sermonem esse. Hoc enimvero si ita intelligerent, quod hominis intellectus rotam mundi huius amplitudinem ambitu suo plene & perfecte capere nequeat, nihil, quod reprehensione dignum esset, dicerent. *Quis enim mensus est pugilo suo aquas, & caelos spiramina expandit, aut complexus est trionfali puluerem terrae? & ponderauit statera montes & colles lancibus? Es. XL, 12. conf. & Ierem. XXXI, 37.* Verum id quidem non est, quod isti infinitatis mundi adsertores sibi volunt. Non tam ex humani intellectus angustia, quam ex ipsa mundi idea, hoc prouenire putant, quod is infinitus censi debet. Ita diserte WITTICHIVS pronuntiat: *Id, (mundum infinitum esse) non tam ex mentis humanae imbecillitate aut impotentia aliqua proficisci, quam ex idea mundi, quam quilibet in se talem experitur, vt nullos in ea terminos valeamus concipere, quin positis quibuscunque mundi terminis, semper ultra eos aliquid extensum concipiamus, quod multi sub nomine vacui aut spatii considerant, non attendentes, se ipsi vacuo siue spatio reuera assignare extensionem, hoc est, reale attributum, & per consequens reuera vt corpus concipere, cum non entis nulla sint attributa realia; l. c. p. 61.* Vnde simul pater, cum mundum indefinitum dicunt, reuera tamen infinitum eum statuere. Nec addita tamen ab auctore ratio id, quod cupit, euincit; sed hoc solum, humani intellectus eam esse angustiam, vt, si limites sibi constitutos transgrediatur, nesciat tandem, vbi pedem figat.

figat, Concedimus de *extensione*, non de *perfectione* infinita sermonem esse. Nec opus erat, vt WITTICHIVS tam operose probaret, Deum non esse extensum. Hoc enim nemo temere adferet. Esti vero Deus non sit infinitus ratione extensionis, est tamen immensus. Infinitas autem, quocumque modo concepta, eiusmodi quid est, quod soli Deo est proprium, atque mundo tribui nequit. Idem etiam scriptura confirmat. Quod enim de hominibus negatur, eos *pugillo suo aquas metiri posse, & spiritibz caelos expandere*, &c. id hoc ipso adfirmatur de Deo, *Es. XL. 12.* At, qui facere hoc Deus posset, nisi mundus certis limitibus esset

circumscriptus. Hinc & Deus *supra caelos esse* adferitur, *1. Reg. VIII. 27. Job. XI. 8. Ephes. IV. 10.* Quod iterum perperam diceretur, si mundus infinitus esset. De eo enim, quod omnes fines respuit, dici non potest, quod aliquid supra illud sit. Conferendi, qui ex instituto philosophiam Cartesianam impugnant, eiusque in theologia abusum demonstrant, LEIDECCKERVS, in *face verit. loc. VI. controu. 4. p. 269.* HVETIVS, in *censura philosoph. Cartesianae, c. 5. §. 5. p. 85.* WITSIVS, in *exercitat. sacris in symbol. apost. exercit. 8. §. 51. seq. p. 126. seq.* WERENFELSIVS, in *dialogo de finibus mundi, inter dissertationes eius varii argumenti, p. 281. seq.*

§. XI. Tum porro Deus, aquas inferiores, seu quae in tellure nostra remanere debebant, a superioribus, seu nubibus, interposito expanso aëreo, separavit, atque ita caelum aëreum constituit; cui adeo & meteoza aërea, & quaecumque aëri originem debent, tribuenda; idque secundi diei opus fuit. * Quam luculenter haec & sapientiam, & potentiam Numinis arguant, & experientia testatur, & scriptura passim docet; *ps. CXXXVI, 5. seq. Job. XXXVII, 1. seq. Ecclesiast. XL, 33. seq.*

* Vocem רָקִיעַ recte per *extensum* seu *expansum* reddi, notum est; eaque omnino hic locum inuenit significatio, quia Deus נָחָה שָׁמַיִם כְּרִינָה, *extendit caelum instar cortinae*, *psalm. CIV, 2.* Parum itaque adcurate LXX interpretes *septuaginta* verterunt, & latinus, qui graecam versionem sequutus est, per *firmamentum*. Haec tamen vocis interpretatio non potuit non illis magnopere placere, qui cum Aristotele & scholasticis caelum ex solida quadam materia constatum sibi persuaserunt. Sed haec ineptias adcuratior philosophia pridem explosit. Sunt autem, qui putant, retineri eam significationem, quam septuaginta interpretes, constanter hanc vocem per *septuaginta* vertentes, ei tribuunt, posse, vt nihilofecius רָקִיעַ nihil aliud,

quam caelum aëreum denotet. Si enim ponatur, vocem רָקִיעַ idem esse, ac *premere, comprimere, firmare*, hoc ipso innui, caelorum aëreorum pressione orbis firmitatem veluti suam ac consistentiam nancisci; conf. CLERICVS, ad *b. l.* Ad rem ipsam quod attinet, licet & hic magnopere viri docti dissentiant, quid per *expansum* Moses intelligat, vix tamen dubitari potest, quin eodem caelum, quod aëreum vocatur, significetur. Cum enim tellus, vt antea iam monuimus, ita producta esset, vt aquis inuoluta esset, fierique vix aliter poterat, quam vt aquae simul densiores nebulae incumbere: Deus secundo creationis die haec ita separavit, vt nebulae istae fursum sublatae in pubes condensarentur; subtiliores au-

tem

solui dubium posse, quod moueri solet, cur secundi diei operi sollempnis illa adprobationis diuinæ formula: *vidit Deus, quod esset bonum*, non addatur. Mirifice equidem interpretes, speciatim Ebraeorum doctores, ingenium suum exercent, cur secundo diei hæec formula addita non sit. Sunt enim qui ob lapsum angelorum, qui secundo creationis die contigerit, aut, quod Deus eodem die gehennam præparauerit, eam omisam, contendunt; sunt, qui aliud quid comminiscuntur. At hisce ambagibus minime opus esse, adserunt illi, quorum sententiam referre incepimus, si admittatur, v. 10. demum secundi diei opus finiri, siquidem tum adprobationis, quæ ibi existat, ad illud omnino referenda sit formula. Accedere aiunt, quod si hac ratione opera creationis non distinguantur, non tantum secundus dies ista formula destituatur, sed in tertii diei opere eadem bis reperatur, quod parum illis credibile videtur. Hinc & plurimis hæc se adprobauit sententia, vt PETAVIO, *dogm. theol. tom. 3. de opificio sex dierum, l. 1. c. 13. p. 150. 10. COCCIO, ad Job. XXXVIII, 3. HEIDEGGERO in corpore theologiae christianæ, loc. 6. §. 54. §. 205*, itemque SALDENO, qui ex instituto hocce argumentum tradat, *qtiol. theol. l. 2. exercit. 4. §. 2. seq.* Alii tamen non temere a recepto ordine sibi discedendum putant, formulam adprobationis diuinæ secundi diei operi ideo non additam, contententes, quod collectio aquarum inferiorum, quæ tertio die fuerit facta, velut continuatio quædam fuerit, operis secundi diei. Mosen itaque, postquam integrum opus diuisionis & collectionis aquarum secundo tertio die absolutum esset, tum demum formulam addidisse, quæ adeo ad vtriusque diei opus pertineat.

** Collectio ista aquarum ita haud dubio facta, vt simul terra hinc inde subsidendo, colles & montes, itemque alueos capa-

cissimos, cauernas etiam, & meatus varios subterraneos, ad omnes aquas recipiendas, certisque locis includendas, formaret. De aquarum enim collectione quod dicitur, vt de fluuiis etiam, fontibusque, & aquis subterraneis intelligamus, par est. Et recte sane diuinus scriptor dixit, congregatas esse aquas in vnum locum. Omnia enim maria, immo omnes fluuii & fontes, vnum velut corpus constituunt, & vnum locum occupant, dum per continuos ductus & canales inter se iunguntur. Hinc & aquarum omnium in hæc tellure veluti circulatio quædam conspicitur, dum omnia flumina in mare abeunt, & ex eo iterum oriuntur; vti & Salomoh testatur, *Kobel. 1. 17*. Interim & recte Moses dicere potuit, aquas hoc modo in vnum locum collectas, a Deo dictas ימים *maria*; eo quod mare in diuersis telluris partibus adparet, hinc & diuersas, pro locorum, quæ adluit, diuersitate, sortitur adpellationes. Fontium autem & fluminum, vt speciatim inuiceret mentionem, necesse non erat, cum ex mari, vt antea diximus, originem trahant, & in illud iterum reuertantur. Quo pacto autem fieri queat, vt per meatus subterraneos, ad loca usque adeo a mari remota, in quibus fontes existunt, & maximis subiunde fluminibus originem præbent, tanta aquæ copia deuehatur; quod dubium huic vel maxime obflare sententiae, & ipse olim existimaui, in *element. philosoph. theoret. part. 3. c. 1. §. 20*. intelligere ex iis licet, quæ DICKINSON hac de re disserit, in *physica veteri & vera, c. 8. p. 101. sq.*

*** Inaequalis nimirum illa telluris superficies, quam montes, vallesque conficiunt, vt antea diximus, exorta statim est, cum Deus aquam a terra separaret, & illi in terra certa receptacula adsignaret. In aliam equidem sententiam ingreditur BYRNETIVS. Vt enim ea, quam animo concepit, terræ, per certum materiae motum generatio sibi constaret, eiusmodi

eius ad diluuium vsque superficiem finxit,
 quae vbiq; aequalis esset, & in qua adeo
 nec oceanus fuerit, nec montes, aut valles.
 Mutato autem tempore diluuii telluris ra-
 tione eclipticae situ, & cortice exteriori
 disrupto, tum demum adparuisse oceanum,
 montesque, & valles, & alio loca in
 aequalia in telluris superficie conspecta
 fuisse. Hanc suam sententiam implemet co-
 piofius edidit, in *theoria telluris sacrae*, l. i.
 c. 8. & 9. p. 43. seq. alibique. In compen-
 dio eam exhibuit, in *elem. philos. theoret.*
part. 3. c. 1. §. 5. sq. Ptolemaeus sibi equi-
 dem quodammodo habuit CARTESIUM,
 a quo tamen in quibusdam dissentit. Ne-
 que eo vsque progressus est CARTESIVS,
 vt reuera telluris nostrae superficiem ita
 ortam adfirmaret; sed tantum ostendere
 voluit, quo pacto hoc fieri potuerit. Satis
 lepide equidem cuncta sunt excogitata, &
 si ad solius rationis ductum terrae genera-
 tionem explicanda esset, facile admittere possent.
 Sed cum scriptura longe rectiora, certiora-
 que hic tradat, merito ista inter ingeniosa
 referenda sunt commenta. Montes sta-
 tim in prima telluris productione forma-
 tos, dilerte *prouerb. VIII, 26.* adseritur. Et,
 nisi ante diluuium montes iam fuissent,
 non potuisset dicere Moyses, diluuii aquas
 altissimos etiam texisse montes, *Gen. VII,*
20. Porro, si Deus ipse collectionem aquarum,
 die tertio creationis factam, *mare* ad-
 pellitauit, non per diluuium demum, & su-
 perioris corticis fracturam, illud adparuit.
 Ceterum, quo pacto terrae formatio per
 motum materiae explicari queat, vt statim
 ab initio montes existerint, ostendit *PR-*
CKINSON, in physica veteri & vera, c. 8. §. 2.
p. 91. seq.

* Cum nemo temere negauerit, metalla & mineralia a Deo quoque, vt reliqua corpora, condita esse; quin tertio die simul cum terra, cuius quippe velut partem consistunt, producta sint, non est, quod dubitemus. Nec ratio reddi potest, cur ad

alium potius, quam ad tertium diem eorum referenda sit productio. Neque dicensono hic suffragari possum, in *physica veteri & vera*, c. 8. §. 24. p. 109. adherenti, metalla omnino hexaemeri spatio non creata, sed sensim atque pedetentim, vertentibus annis, in terra speciali & praeparata, διὰ τῆς ἑξαήμερου, per *adgregationem*, effecta fuisse. Paucos enim in eo saecula contentientes habebit, ea ratione quod metalla generentur. Sequeretur etiam inde, rerum creatarum peculiarem esse speciem, quam tamen Deus in mundi initio non creauerit. Diserte autem quod Moses metallorum mentionem non fecerit, inde haud dubio factum, quod sub terrae nomine ea simul, ceu partem, velconnexum eius comprehenderit; forte etiam, quod ei constitutum saltem fuerit, ea describere, quae in oculis incurrunt.

** *Tria vegetabilium genera in terrae
 superficie distincte Moses commemorat:*
 מִשְׁכָּה *herbam teneriorem*, מִשְׁכָּה *herbam gran-*
diorem, seminificantem semen, hoc est, se-
 men ea ratione proferentem, vt conspici
 vel deprehendi queat; & denique *arbo-rem,*
fructum ferentem, fructum speciei suae. Sub
herbae nomine haud dubio etiam omnia
 florum genera complectitur. Quando au-
 tem Deum dixisse scribit: מִשְׁכָּה, *emittat*
terra; non ita hoc capiendum, ac si Deus
 ipse herbas, arboresque non creauerit, sed
 terrae saltem virtutem eas proferendi indi-
 derit; quae AUGUSTINI est sententia, *de*
genesi ad litter. l. 2. c. 12. Praeterquam enim,
 quod v. 24. de animantium productione
 eodem modo dicitur: מִשְׁכָּה, *exire faciat*
terra; etiam *Gen. II, 5.* Moses disterte
 adferit: *Deum ipsum fecisse omne virgultum*
agri, antequam oriretur in terra,
omnemque herbam regionis, priusquam ger-
minaret; per naturale scilicet generatio-
 nem. Nullum vero etiam est dubium,
 quin Deus spinas, tribulos, & herbas noxias
 & venenatas simul produxerit. Nihil
 enim

enim in his est, quod non in se spectatum, bonum sit. Intuitu hominum quandoque mala sunt; sed post illorum lapsum. In statu integritatis si mansissent, nihil inde accepissent damni. Rerum omnium enim

naturam, indolemque, adeoque & vim ac efficaciam herbarum ita perspectam habuerunt, ut, quidquid in illis noxium, facili ratione potuissent euitare.

§. XIII. Vt porro incolis telluris eo rectius prospiceret, die quarto solem & lunam, ceterasque stellas non tam adparere voluit, quam reuera creauit * certumque, eundemque constantissimum motum, illis indidit, vt temporum mensura inde caperetur; ** quod hominibus ad vitam ordinate instituendam, oppido erat necessarium. Nec errabimus, si inde exemplum capiamus, quod nos condoccat, a nobis quoque cuncta certo ordine esse peragenda, nec eum, quem Deus ipse praescripsit, vinquam negligendum.

* Falluntur ergo magnopere. geognostae isti, qui nostra aetate exsisterunt, conditores, BURNETIUS, WHISTONVS, CLYVERIUS; qui, cum sibi persuadeant, a Mose nostrae saltem telluris, non tam creationem, quam per certos materiae motus formationem, describi, solem, lunam, ceterasque stellas, non tum deum productas, sed dudum antea iam existisse, contendunt. Sensum itaque verborum Mosis esse putant; *adpareant stellae*; vt discussa nebula crassiori, quae telluri haecenus incubuerit, sidera ista terrae primum adparuisse, censendum sit. Sed verbis diuini scriptoris vim apertam inferunt. Non enim dicit: *adpareant lumina*, sed: *sint lumina*, item: *& fecit Deus duo lumina magna*, & iterum: *& posuit ea in firmamento caeli*. Quae euidenter docent, lumina haec eo tempore primum a Deo condita. Ceterum, per *lumina* Mosen generatim omnes stellas intelligere, res ipsa docet: immo, & deinceps v. 16. dicitur כוכבים *stellae* vocantur. Inter stellas autem, cum sol & luna, intuitu nostrae telluris eminent, hinc & speciatim a Mose commemorantur, vocanturque *lumina magna*. Atque solem quidem ita recte dici, dubio caret. Luna autem non in se spectata, ita vocatur, ac si magnitudine reliquas stellas superet; sed

intuitu incolarum nostri orbis, quibus ob propinquitatem, reliquis stellis, si a sole discesseris, maior videtur. Hinc & rursus cum sole comparata, ab ipso Mose מְאֹרֵי קֶדֶשׁ, *luminare paruum*, adpellatur.

** Hoc dicitur Mosis indicat, quando dicit, Deum iussisse, vt lumina in firmamento existerent: *ad diuidendum inter diem, & inter noctem*, item: *vt sint in signa, & in tempora, & in dies, & annos*. Est equidem siderum caelestium, speciatim solis & lunae, adhuc alius vsus, siquidem lucem, siue qua nemo in tellure nostra commode vivere posset; sol insuper etiam calorem, hominibus praebeant. Sed hoc cum nemini ignotum sit, finem, ad quem non omnes aequae attendunt, & qui summam non minus conditoris sapientiam arguit, Moses indicare voluit. Sol namque, atque luna, motu suo constantissimo, quo certas periodos circumscribunt, annos, menses, & dies conficiunt; quibus omnia temporis interualla quam accuratissime distinguuntur possunt. Ita vero temporum distinctione si carerent homines, summa in toto orbe futura esset confusio. Atque hinc etiam dicitur, lumina haec a Deo condita, vt essent לְמֹדֵי זְמַן, *in signa*, hoc est, vt signa inde homines, caperent, quo, quidue tempore, quo ordine agendum sit; item-

que למורים, in *statuta tempora*, vt si certi dies negotiis quibusdam destinandi sint, hoc iterum secundum istam temporum distinctionem commodè fieri posset. Nec abnuerim, Moſen ad dies festos Israelitarum hic respexiſſe, qui & in hacce gente haud leue temporis discrimen conſtituebant; conf. *eccleſiaſt. cap. XLIII, 7, 8*. Ad influxum autem in haec inferiora, quem nonnulli ſideribus tribuunt, qui etiam, quae phyſicas quasdam operationes illis denegandus non eſt, quod attinet, eius quidem Moſes nullam hic mentionem facit. Vnde falluntur, qui aſtologiae, quam vocant, iudiciariae, hic aliquod fundamentum quaerunt; de qua quid ſentiendum ſit, expoſui in *theſib. de atheiſmo & ſuperſtit. c. 9. §. 4. p. 711. ſeq.* vbi & de origine eius, atque fatiſ dixi. Sunt, qui putant, Moſen de ſideribus caeleſtibus nimis pauca dixiſſe, praefertim, ſi cum iis comparentur, quae de telluris, & quae in ea ſunt, formatione commemorauit. Caelum enim illud ae-

thereum, cum toto ſiderum, magnitudine tellurem noſtram ſuperantium, exercitu, partem huius vniuerſi longe maximam conſtituere. Sed non cogitant iſti, Moſen homines, hoc eſt, telluris incolas praecipuos, erudire voluiſſe; adeoque locum, qui illis pro habitaculo a Deo conceſſus erat, plenius merito, & copioſius deſcripſit, quam reliquas huius vniuerſi partes. De ſideribus itaque pro inſtituti ratione, ea commemorauit, quae hominibus de iis ſcitu erant neceſſaria, & ad quae ceteroquin attendere non ſolent. Praecipuum autem, quod omnes homines, ſpeciatim Israelitas, docere voluit, hoc erat, corpora haecce caeleſtia, aequae ac tellurem noſtram, & quae in ea ſunt, a Deo eſſe condita, falſique adeo maximopere, qui diuinitatem illis tribuant. Qua quidem ratione Israelitas ſimul a ſiderum cultu, qui apud ethnicos inualuerat, & inter varia idololatriae genera haud vltimum locum tenet, abſtrahere voluit; conf. *Deut. IV, 19*.

§. XIV. Aquae aëriſque incolas, hoc eſt, animalia, & aquatilia, & volatilia, die quinto Deus produxit; & vtrumque hocce viuentium genus facultate ſeſe multiplicandi, inſtruxit. * Ceterum, corpora illorum ita conſtruxit, vt indoli eorum, locisque, in quibus iis degendum eſſet, nutritio-niue, conſeruatiōni, atque propagationi eſſent aptiſſima; argumentum longe pulcherrimum, creatoris ſapientiam admirandi, hominibus exhibens. **

* De aquatilibus dicitur: שרצו המים *repere faciant*, hoc eſt, effundant, progignant, copioſe producant *aquae reptile*, cui inſit anima viuens; v. 20. Vbi, quin per *reptile* piſces intelligat cuiusvis generis, nullum plane eſt dubium. Animantia enim, quae ſeſe mouent, & pedibus tamen deſtituuntur, aut ſaltem breuioribus gaudent, repere dicuntur. Hoc ſi non placeat, dicendum, ſignificationem vocis ebraeae שרצו latius patere, quam latinae, *reptile*; nec in lingua latina, forte nec in alijs, vocem reperias, quae ebraeae vocis

ſignificationem adcurate exprimat. Piſces autem hic intelligi, eo minus dubitandum, quod Moſes ſtatim ſubiungit; & *creauit Deus cete grandia*. Solos nimirum cetos ſpeciatim memorat, quod in iſtis ſtupendae magnitudinis belluiſ ſumma Numinis potentia vel maxime eluceſcat; ſimul vero & reliqua piſcium genera a Deo creata, ſignificat. De voce חיים conf. SAM. BOCHARTVS, *hieroz. part. I. l. I. c. 7*. Ad volatilia quod attinet, ſunt, qui verba Moſis ita capiunt, ac ſi aequae ac aquatilia, ex aqua producta ſint. Verba enim tex-

tus

tusebraei vulgatus interpretis ita transtulit: *producant aquae, reptile animae vivientis, & volatile super terram, sub firmamento caeli.* Sed verba ebraea: וְרֶפְתָּ וְעוֹף יִשְׁעוֹרָה ita potius reddenda: *& volatile volitet supra terram.* Sunt equidem rursus, qui, vt sententiam istam, volatilia ex aqua producta esse; cui plurimi veterum, BASILIUS, AMBROSIVS, HIERONYMVS, AVGVSTINVS, IO. DAMASCE- NVS, aliique, Romanenses praeterea, in gratiam versionis vulgatae, nonnulli quoque ex nostratibus, susfragantur; descendunt, pronomen relativum hic subintelligendum contendunt, vt sensus sit: *& volatile, (quod) volitat supra terram.* Sed nulla nos praegnans virget ratio, vt ellipsin eiusmodi admittamus; quod & non temere faciendum esse, in confesso est. Nec sine ratione nonnulli moneant, Mosèn, distinscè aquatilium, volatilium, & terre-

strium animalium creationem commemorando, non tam materiam, ex qua creata sunt, indicare voluisse, quam locum, hinc animalium generibus praecepisse destinatum. Nec commode materia designari potest, cum in cunctis animalibus multum sit materiae terrestres, etsi in quibusdam plus, in aliis minus, simul & aquae, quod liquores testantur, pariter ac igneae, aëreaeque. Volatilia autem ex aqua non esse producta, inde quoque constat, quod Deus ex terra omnes bestias agri, & omnes volucres caeli formasse, adieratur, Gen. II, 19. Dixi etiam hac de re, in *hist. eccles. V. T. tom. I. per. I. sect. I. ad §. 7. p. 74.*

** Hoc auctores, qui ex animalium consideratione existentiam Numini demonstrant, pluribus edisserunt. Conferenda, quae hac de re commemoravi, in *thesib. de atheismo & superst. ad c. 5. §. 5. p. 404. sq.*

§. XV. Animalia terrestria, reptilia pariter ac quadrupedia, eaque tum domestica seu mansueta, tum silvestria, seu fera, die sexto produxit; * de quibus, quod de aquatilibus, volatilibusque diximus, itidem est observandum. **

* Verba Mosi sunt: *Producat terra רֵפָה animam viventem, secundum speciem suam; v. 24. Per animam viventem quodlibet animal intelligit; cum animal eiusmodi substantia sit, quae anima vivente est praecia. Quenam autem animalia ista sint, quae sexto die sunt producta, statim ipsemet explicat; כָּתִיב iumentum, רֶפְתָּ reptile, & חַיָּה הָאָרֶץ bestia terrae. Vox כָּתִיב alias brutum quodvis significat, neque non, terrestre quadrupes, viviparum aliquantae molis; sed quando חַיָּה opponitur, iumentum, seu animal domesticum denotat, vt SAM. BOCHARTVS observavit, *hieroz. part. I. l. I. c. 2.* Parum accurate itaque LXX. interpretes hoc loco habent: *τετραπόδα.* Vox רֶפָה vt idem BOCHARTVS ostendit, quodvis animal denotat, quod neque quadrupes aliquantae molis, neque avis, neque piscis est;*

hieroz. part. I. l. I. c. 4. Hinc Mosès minima quadrupedum, mures & talpas, *Levit. XI, 29.* reptilibus accenset. Tertiam animalium terrestrium speciem Mosès vocat: חַיָּה הָאָרֶץ *bestiam terrae*; quo nomine iuxta ea, quae iam observavimus, feram bestiam, quae in silvis aut locis desertis degit, denotat.

** Structuram scilicet corporum ipsorum ita prorsus comparatam esse, prout eorum conservatio, propagatio, locorumque, in quibus illis degendum esset, ratio requirebat. Nec vllum sane in toto hocce orbe est animal, cuius consideratio summam Numini sapientiam admirandi, non praebeat argumentum. Hoc alii, qui ex instituto hoc agunt, edisserunt copiosius. In compendio hac de re ipse dixi, in *thesib. de atheismo & superst. c. 5. §. 5. p. 402.*

§. XVI. Eodem die sexto Deus hominem quoque, opere, inter res mundi huius adspectabilis, longe nobilissimo, creationi finem imposuit, condidit, * ea quidem ratione, vt corpus eius ex terra formaret, dignissimum menti praebiturum domicilium; ** animam autem, ceu spiritum, adeoque materiae expertem, ipsemet naribus eius inflaret. *** Duos autem tantum homines, marem & feminam, seu Adamum & Euam creauit, a quibus vniuersum hominum genus esset propagandum. *

* Quod diximus, Deum opere, inter res mundi huius adspectabilis, longe nobilissimo, finem creationi imponere voluisse, id ex Mosis narratione abunde intelligitur. Refert enim, quo pacto sacrosancta trinitas, non sine praeuia quadam deliberatione, ad hominis creationem accesserit. Non enim Deus hic illud, *producat terra*; non illud, *fiat*, repetit; sed *נַשְׂאָה נַשְׂאָה faciamus hominem, ad imaginem nostram, ad similitudinem nostram*; Gen. I, 26. Quae autem I. c. summam de hominis creatione Moses dixit, enucleatius deinde explicat, cap. II, 7. & speciatim ad feminae creationem quod attinet, v. 18. seq.

** Hominem, qua corpus spectatum, ex terra formatum, testatur Moses: *Et formauit Deus hominem, עָפָר מִן הָאָרֶץ, puluerem ex terra*. Vbi quidem nonnulli transpositionem particulae *et* admittebant, vt sensus sit: *ex puluere terrae*. Sed retineri etiam prior verborum ordo potest, eo modo, quo & Gen. III, 19. Deus Adamum alloquitur: *עָפָר מִן הָאָרֶץ pulvis es tu, Et in puluerem reuerteris*. Indicare nimirum Moses voluit, Adamum qua corpus primo spectatum, puluerem esse, seu, corpus ex terra conflatum habere; siquidem ex terra a Deo creatus esset. Verbum *עָפָר*, quo Moses vtitur, alias equidem de figulo usurpatur, vas aliquod formante, significatque atleo, corpus hominis affabre, atque concinne a Deo factum esse; nec tamen ultra, quam par est, extendendum, ac si Deus figuli instar primo

ex aqua & puluere limum, & hinc singula hominis membra efflueret. Id enim & Deo indignum, & ex verbis Mosis colligi nequit. Fateamur potius, nos modum nescire, atque id teneamus, quod Moses diserte dixit, Adami corpus ex terra formatum. Reliqua, quae de corpore primi hominis, eiusque dotibus, disputari solent, expediemus, cum suo loco de imagine Dei, ad quam primus homo conditus est, verba faciemus.

*** Cum corporis creationem Moses descripsisset, distinde etiam de animae productione agit, adseritque, inspirasse Deum in nares hominis *נַשְׂאָה חַיָּה animam vitarum*, & sic factum esse hominem *נַשְׂאָה חַיָּה in animam viuentem*; Gen. II, 7. Vbi quidem obseruandum, vocem *נַשְׂאָה* subinde de *respiratione, balitu, flatu, adflatu* usurpari; saepius tamen cum de homine adhibetur, animam eius rationalem denotat; conf. *proverbia*. XX, 27. Certe, hoc loco aliquid distinctum a corpore, ea voce significari, res ipsa docet. Non enim, vt de brutorum, ita & de hominis creatione Moses loquitur, vt animae, corporisque creationem coniungat; sed primo de corporis, tum de animae productione, verba facit, vt significet, plane diuersum quid a corpore esse animam. Praeterea, cum Deus ipse hanc *animam vitarum* in nares hominis inspirasse dicatur, non potest vti-que materiale quid intelligi. Cum enim Deus spiritus sit, inspiratio quaedam materialis de eo cogitari nequit. Sunt equidem,

dem, qui existimant, ex vocibus נפש
 נפש immaterialitatem, adeoque & im-
 mortalitatem animae humanae probari non
 posse, eo quod *Gen. VII, 22.* etiam animae
 brutorum hoc nomine veniant. Ita qui-
 dem SCHERZERS, *system. theol. loc. V. p. 114.* Sed, qui verba loci citati re-
 cte consideraverit, deprehenderit, v. 21. vl-
 timis tantum versiculi praecedentis verbis
 וכל האדם respondere, adeoque de homi-
 nibus intelligendum esse. Interim, non
 ad solam vocis huius in se spectatae signi-
 ficationem, sed ad totam potius descriptionem,
 cum primis ad *inspirationem*, seu *in-
 sufflationem*, hic respiciendum esse, lubentes
 fatemur. Quando autem Deus homini
 inspirasse dicitur נפש animam vi-
 tarum, voce נפש in multitudinis numero
 posita, indicatur, non vegetativam tan-
 tum ac sensitiuam vitam in homine esse, vt
 in brutis atque plantis, sed aliam adhuc,
 scilicet rationalem. Haud obscure ergo
 diuinus scriptor docet, vnam quidem in
 homine esse animam, sed eam diuersis po-
 tentiis, seu facultatibus esse instructam.
 Additur denique, & ita factum esse homi-
 nem נפש in animam viventem. Qui-
 bus quidem vocibus, cum Moses etiam de
 animantibus brutis vsus sit, hic tamen
 pro conditione subiecti, de quo sermo est,
 intelligendae sunt, vt eiusmodi anima vi-
 uens, quae homini propria sit, indicetur.
 Vox equidem נפש, & quae ei apud Grae-
 cos responderet, ψυχή, ita plerumque sumi-
 tur, vt principium motuum, atque opera-
 tionum naturalium in quouis animali,
 quaecumque demum istud sit, significet.
 (Hinc & נפש חיה anima carnis anima-
 lium brutorum) in sanguine eius esse dici-
 tur, *Leuit. XVII, 11.* Interdum tamen &
 pro mente, tamquam principio operatio-
 num rationalium adhibetur, vt *psalm.*
XXXV, 3. alibique. Atque ita non tan-
 tum originem, sed naturam simul, indo-
 lemque animae, nos Moses conducet. In-

telligere namque ex eius verbis licet,
 I) non plures, sed vnam animam habere
 hominem, quae tamen potentis seu facul-
 tatibus variis sit instructa; II) eam non
 ex essentia diuina genitam, sed per inspira-
 tionem ex nihilo productam; III) adeo-
 que nec ex materia quadam creatam, hinc
 & materiae expertem, simulque & immor-
 talem esse. Sunt autem haec eiusmodi,
 vt aliquid de iis adhuc addere, operae pre-
 tium fuerit.

Atque ad primum quod attinet, constat,
 fuisse, qui homini aut geminam, aut omni-
 no tergemnam animam tribuerent, vege-
 tatiuam, sensitiuam, & rationalem. Eam-
 que non obscurorum quorundam, aut in-
 firmi subfellii, sed primi ordinis philoso-
 phorum, Platonis atque Aristotelis fuisse
 sententiam, viris doctis obseruatum est.
 In eo sane Plato atque Aristoteles consen-
 tiebant, quod vterque praeter immorta-
 lem illam animam, aliam quoque morta-
 lem, siue vnam, vt Aristoteles, vegetati-
 uam cum sensitiua coniungens, existimasse
 videtur; siue duplicem, vt Plato censuit,
 in homine esse putabat: sed in eo dissen-
 tiebant a se inuicem, quod immortalem
 istam Plato quidem iuxta numerum indi-
 viduorum humanorum multiplicauit; Ari-
 stoteles contra omnium, quotcumque vel
 sunt, vel fuerunt, vel erunt, hominum,
 non nisi vnicam posuit numero. Haec ni-
 mirum est illa anima, quae & *intellectus
 agentis* nomine illi venit, quaeue & *vois,
 mens*, ei vocatur; quam solam *διὰ τὴν ἐν-
 ούτου, forinsecus accedere, & solam diuinam
 esse* profiteretur; *lib. 2. de generat. animal.*
c. 3. Hanc deinceps, vt hoc *ἐκ τῆς κατὰ φύ-
 σιν* moneamus, Aristotelis sententiam AVER-
 ROES maxime iterum in scenam produ-
 xit, a quo acceptam propagarunt alii, in-
 deque adseruerunt, (quod & sponte sua
 ex ista sententia fluit) animam, quae ho-
 mini propria est, atque cum corpore mul-
 tiplicatur, mortalem esse, atque corru-
 ptioni

prion obnoxiam. Conferenda, quae hac de re dixi, in *thesibus de atheismo & superst. c. 3. §. 2. p. 21. seq.* Scholastici autem, quos vocant, etsi Aristotelis sectatores videri vellent, veram tamen & genuinam eius de anima hominis mentem non intellexerunt; hinc & mirum non est, eos docuisse, hominem vna tantum anima praeditum esse. Fuerunt tamen deinceps etiam inter nostrae ecclesiae doctores, qui plures vna animas homini tribuerent, vt CORN. MARTINI, CONR. HORNEIVS, & alii, licet longe alia ratione, quam Aristoteles: immo inter quosdam Wittebergensis ac Ienensis academiae philosophos acriter hac super re disputatum fuit. Legi merentur, quae de hacce controuersia disferit IAC. THOMASIVS, in *praefationibus* an. 1681. iunctim editis, *praefat. 46. p. 262. seq.* Sed, cum nihil obset, quo minus diuersae illae principii cuiusdam actui operationes vni, eidemque tribuantur animae, quam & diuersis potentis, seu facultatibus instructam esse, Moses, vt antea obseruauimus, diserte docet; sine ratione animae in vno homine multiplicantur. Aristoteles insuper illa, de vnica numero omnium hominum mente, tam absfona est sententia, vt refutatione eius opus non sit. In Platonis autem id accedit, quod animam immortalem, seu mentem, pro particula animae mundi perperam habeat; qua de re statim plura.

Alterum nimirum hoc est nostrarum obseruationum caput, animam hominis non esse ex essentia diuina genitam, sed per inspirationem ex nihilo productam. Contrarium plurimis placuit, etiam antiquissimis, praestantissimisque gentilium philosophis. Immo, si dixerim, inter sententias apud plerosque gentilium receptas, hanc quoque de diuina animae humanae origine, referendam esse, non aberrauero. Cum enim firmiter, ratumque apud eos esset, ex nihilo non posse fieri quidquam;

sociam Deo iungere materiam, eamque semper existisse, credidere. Quidquid igitur reliquorum entium, praeter duo haecce existebant, id alterutri principio, vel vtrique, natales suos debere, existimabant. Nonnulli itaque ex materia educebant animas, easque adeo materiales, & interitui obnoxias faciebant, vt Epicurus. Alii autem, cum animas nobiliores existimarent, quam vt pro materialibus habendae sint, non poterant non ex diuina essentia eas deriuare, idque per emanationem quamdam, eo quod creationem ignorarent. Aegyptios primos fuisse, qui animam hominis immortalem dixerunt, auctor est HERODOTVS, *lib. 2. c. 123. p. 137.* Quod tamen ita intelligendum, nonnulli contendunt, animam, post absolutum per varia corpora circuitum, in Deum seu animam mundi reuerti. Confirmat sane id IAMBlichVS, ex mente Aegyptiorum ita pronuntians: ἀπὸ τῆς πρώτης καὶ θείου ἐκ τούτου κατέμεψεν ὁ θεὸς τὰς ψυχὰς, ἵνα πάλιν εἰς αὐτὸν ἐπανέλθωσιν a primo descensu propterea demisit Deus animas, vt rursus in ipsum reuertantur; de *mysteriis lib. 8. c. 8.* Chaldaeorum, aliarumque gentium orientalium hinc non abludere placita, aliis iam obseruatum est. Atque inde, quid ethnicorum *fontes animarum* libi veliti, cognoscere licet, de quo existat IAC. THOMASII *differtatio*, addita eiusdem *exercitat. de exultatione mundi Stoica, p. 249. seq.* vbi & obseruat, *ψυχὴ ἐχστὴν*, in *oraculis Zoroastris, & craterem Platonis*, in eius *Timaeo*, similiaque, huc spectare. Pherecydes Syrius, cui CICERO hanc gloriam tribuit, primus, quod animas hominum esse sempiternas dixerit; *quaest. Tuscul. lib. 1. cap. 16.* itemque Pythagoras, quin ab Aegyptiis acceperint sua, adeoque & eandem cum illis de animae origine fouerint sententiam, vix est quod dubitemus. CICERO sane Pythagorae diserte tribuit, quod *Deum animam esse censuerit, per naturam*

terum

rerum intentum, & committentem, ex quo non
sua animi caperentur &c. de natura deorum,
l. 1. p. m. g. THEODORETVS etiam de Pytha-
gora atque Platone adserit : *θεῶν γὰρ ἡ
μοῖραν τὸν νοῦν ἔχοντα ἔχει, intellectum enim*
(sive mentem, hoc est, animam rationalem)
diuinam esse partem, adfirmant. Hinc &
paucis interiectis, addit : *καὶ δὲ περὶ πλάτωνος
δὲ καὶ Πυθαγόραν εὐραζεν τοῦτον ἰσχυρίζεσθαι
λέγονσιν.* Platonici vero & Pythagorici extrin-
secus insinuari hunc (νοῦν intellectum, sive
mentem) dicunt; de curandis Graecorum
adfectionibus, serm. 5. tom. 4. oper. pag. 547.
Iungenda, quae de Pythagora disputauit, in
theib. de atheismo & superst. c. 1. §. 19. p. 57.
& c. 3. §. 2. p. 256. Platonem, eiusque secta-
tores animam rationalem, pro particula
essentiae diuinæ habere, itidem constat, &
non tantum THEODORETVS atque CLEMENS
Alexandrinus testantur, sed & plurimi vete-
rum pariter ac recentiorum, tanto consensu
tradunt, vt hac de re dubitare, nefas sit. Et
CLEMENS quidem Alexandrinus, cum adse-
ruisset, Pythagoram dicere, *θεὸς μὲν τὸν νοῦν
εἰς ἀνθρώπους ἔχειν, mentem diuinam forte venire
ad homines*; idque & Platonem & Aristote-
lem fateri; tum pergit : *οὐδὲ ἀπὸ τὸν
Πλάτωνα νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ θεὸς μόρας ἀπέχοντα
ἐπάρχοντα. ψυχὴν δὲ ἐν σώματι κατοικίζουσιν.*
Platonici autem mentem quidem sortis diui-
nae in anima effluxionem esse; animam an-
tem in corpore consistunt; sicut. l. 5. p. 590.
Plura hanc in rem addere, superuacaneum
foret, postquam omnia, quae huc spectant,
diligenter collegit MICH. GÖTTL. HANSCHIVS,
in *atriba de entusiasmo Platonico*, Lipsiae
anno 1716. edita. Id tamen non monere
nequeo, licet magno consensu Platoni haec
sententia tribuatur, quod animas ex Dei
essentia effluxisse, statuerit; me tamen hac-
tenus non vidisse, aliquod ex ipso Platone
adlatum testimonium, quo haec sententia
comprobretur. Video, a viro doctissimo,
quem laudavi l. c. sect. 4. §. 14. p. 61. proferri
testimonia EPICHRAMI, MENANDRI, DEMO-

BVD. TH. DOGMAT.

PHILI, PLUTARCHI, aliorumque, sed ex ipso
Platone nullum deprehendo. Fateor tamen
ex principiis philosophiae Platonicae non
posse non hanc sententiam fluere, iuxta ea,
quae supra obseruauimus. Sed ita tamen
hoc est intelligendum, quod cum Platonici
τῆς ἐνοράσεως diuinæ sibi inuicem subordi-
natas statuerint, vltimam, seu infimam, pro
anima mundi habuerint, ex qua animae
humanae originem trahant. Testis huius
rei praeter alios MACROBIUS est, qui tres istas
Platoniorum *ἐνοράσεις* ita enumerat : I.) *Deus summus*, II.) *mens ex Deo nata*, III.) *mundi anima, quae animalium omnium fons
est*; in *summ. Scip. l. 1. c. 6. p. 32.* Discrimen
itaque aliquod inter Platonicos, & inter eos,
qui certas in diuinitate *ἐνοράσεις* non statue-
bant, intercedit, quos inter & Stoici erant,
qui Deum ipsum pro anima mundi habe-
bant; vt recte IAC. THOMASIO obseruatum,
l. c. p. 250. In eo namque cum Pythagoraeis
& Platonici consentirebant Stoici, quod iti-
dem pro parte quadam diuinæ essentiae
animam haberent. Ita enim disertè SENE-
CA: *quid est autem, cur non existimes, in eo
(homine) diuini aliquid consistere, qui Dei
pars est?* ep. 92. p. m. 432. Nec aliter sentire
poterant, qui per Deum nihil aliud, quam
animam mundi, per omnes eius partes dif-
fusam, intelligebant; qua de re copiose dixi,
in theib. de atheismo & superst. cap. 1. §. 18.
p. 53. & c. 3. §. 2. p. 259. Omnia haecce, quae
hactenus diximus, qui paulo adcuratius
considerauerit, *τὰ βέβαια* ethnicae impietatis,
in ista, de animae humanae ex essentia diui-
na emanatione, facile deprehendet. Cum
autem loquendi rationes, quae ex ista hypo-
thesi fluxerunt, animam diuinæ esse origi-
nis, particulam esse diuinæ essentiae, diui-
nae particulam aerae, ex caelo prognatam.
& similes, insignem homini conciliare
praetantiam, & nobilitatem viderentur;
factum, vt scriptores quidam christiani, eas-
dem incautius interdum, quam par erat,
imitarentur. Huc illud PRUDENTII perti-
net:

Yy

net:

net: *Deus, igitur fons animarum &c. cathe-
meriu. hymn. 10. p. m. 102.* quo in hymno &
alia, plane ex mente Stoicorum dicta,
occurrunt. Excusanda forte talia, ob men-
tem ethicorum non recte intellectam,
minime laudanda, aut imitanda.

Secus contra de illis censendum, qui non
tam loquendi formulis ad istam gentiliū
sententiam accedunt, quam re ipsa eam po-
tius adprobant. Nihil nunc de antiquis
haeticis, Marcionis, Priscillianis, simi-
libusque dicam. Hi enim, ut ab ethnicis
errorem de duplici rerum omnium princi-
pio, acceperant, ita in eam quoque, quae
cum illo connexa est, de animae ex diuina
essentia origine, non poterant non ingredi
sententiam. Qui ex recentioribus eandem
amplexi sunt, non vna eademque id fecer-
unt ratione. Qui ipsum mundum pro
Deo habent, non possunt non animam
quoque hominis, immo, ipsum hominem,
pro parte quadam Dei, ut loquuntur, hoc
est, mundi, habere. Hinc *spinoza mentem
humanam partem esse insuisti intellectus Dei,*
diserte pronunciat; additque: *ac proinde
cum dicimus, mentem humanam hoc vel illud
percipere, nihil aliud dicimus, quam quod
Deus, non quatenus infinitus est, sed quatenus
per naturam humanae mentis explicatur,*
sive, quatenus humanae mentis essentiam con-
stituit, hanc vel illam habet ideam &c. ethic.
part. 2. propof. XI, p. 50. Practerea omnes
illi, qui rerum omnium ex Deo emanatio-
nem statuunt, quocumque etiam modo eam
explicent, non possunt quoque non huma-
nae animae originem ex essentia diuina de-
ducere; quae adeo sententia *BOEHMIO, WEI-*
GELIO; & aliis eiusdem generis hominibus,
qui fanaticorum nomine vulgo veniunt,
tribuitur. Recentiori aetate, ut reliquos
mittam, eandem defendendam suscepit
POIRETVS, & ita quidem, ut non tantum ad-
fereret, sed tum rationibus, tum scripturae
sacrae dictis probare adniteretur, animam
hominis ex essentia diuina prognatam esse.

Et rationes quidem eius, quibus pugnat, huc
fere redeunt; ex proprietatibus animae
humanae colligi, naturam eius diuinam
esse. Id autem, cuius natura diuina est, non
posse ex nihilo creari, immo, tantum ex ipso
Deo posse originem trahere. *Deus, inquit,*
in homine vestigia sua, ipsamque adeo vitam
prototypi, adesse voluit, hominem cogitationes
habere diuinas, lumen diuinum, amorem diui-
nū, libertatem diuinam. Deus semetipsum
homini dare voluit, per verbum & spiritum
suum, per fidem & charitatem: voluitque in
homine libere ipse admitti, ut homo Deum
liberum repraesentaret. Quae cum ita sint,
cumque dotes & praerogativae hominis tan-
tae esse debeant, sequitur utique, cum non posse
non esse naturae diuinae, & naturae diuina-
rum facultatem participem; oeconom. diuin.
l. i. c. 10. §. 2. p. 134. Et iterum: *Illud, quod*
Deum intra se admittere, & possidere debet,
non potest non naturae diuinae esse. Cuius
rei haec est ratio, quoniam Deus non potest,
nisi in se, & in natura sua habitare, nequa-
quam vero in rebus externis, absolute a se &
natura sua diuersis, quarum & natura &
subsistentia omnino ipsi extraneae, & a diuina
natura alienae sunt. Atqui subiectum, quod
naturam diuinam habet, a nihilo esse non
potest, sed a solo Deo. Ergo subiectum hoc,
quod extra Deum est, & a Deo diuersum,
quodque Deum intra se possidebit, ac proinde
diuinae naturae erit, nequaquam ex simplici
nihilo prodibit, uti creaturae ceterae, sed ex
Deo nascetur; l. c. §. 20. p. 144. Adscriptu-
rae vero sacrae dicta quod attinet, illud
cumprimis, de quo antea egimus, *Mosis*
essatum, Gen. 11, 7. vrger, speciatim, quod
Deum non per mandatum, non per forma-
tionem aut creationem, sed per inspiratio-
nem, animam produxisse narret. Quae duo
profecto, inquit, non parum inter se differunt.
Quisquis enim iubet, is nihil quidquam ex in-
itinis suis in re iussa producit; & qui for-
mat, is solam formam, aut modificationem
dat materiae iam existenti; qui creat, is ni-
bilo

bilo exsistentiam dat. At aliud est in spiratione, quae est communicatio eius, quod in intimis, seu intra cor spirantis est; l. c. c. ii. §. 3. p. 154. Hisce & alia quaedam scripturae loca, vt Io. I. 4. & Col. I. 5. addit.

Patronos itaque sententiae istius de origine animae humanae ex ipsa essentia diuina arcessenda, postquam paucis indicauimus, quam lubrico haec illorum adserta innitantur fundamento, vel tribus indicandum est verbis. Ethnicorum philosophorum praecipuum fundamentum erat, ex nihilo non posse fieri quidquam. Hinc ergo, cum duo aeterna rerum principia admitterent, materiam, & Deum, & ex materia animam deriuare nollent, nihil aliud supererat, quam vt, ex Deo eam fluxisse, contenderent. Quomodo autem autem primum illud ethnicae philosophiae fundamentum, ex nihilo nihil fieri, supra iam destruxi, vbi docui, de causis materialibus; eundem, non autem de efficienti, infinita virtute praedita, hoc procedere, ita etiam facile intelligitur, nihil ob stare, quo minus Deus animam hominis ex nihilo creauerit. Atque hoc eo magis admittendum, quod illa, de emanatione animarum ex Deo, sententia, non possit non pro longe absurdissima haberi. Si enim ex essentia Dei emanarunt, aut generatio quaedam animarum ex Deo statuenda, aut adserendum, essentiam diuinam in partes infinitas posse diuidi. Quod, quam absolum sit, iam ipse CICERO intellexit, hoc ipsum vel maxime, Pythagorae, quam refert, sententiae opponens: *non vidit, distinctione animarum humanarum discerpi & dilacerari Deum; de natura dicitur. l. i. p. m. g.* Euitare equidem hocce voluit POIRETVS. Cum enim dixisset, nonnullos mirari, philosophos quosdam, tum inter gentes, tum inter christianos, animam vocasse, *diuinae particulam aeternae*, addit, hisce verbis nihil nunc quidem videri sibi planius, nihil verius: *non quod vlla sit in diuinitate extensio, cuius pars dicenda sit anima; verum ex ipsa*

virtute & capacitate Dei infinita, qua semet ipse Deus desiderat, & sentit, volente eo, nata fuit cogitatio hominis viuas & volens, seu capacitas atque facultas, qua Deum sentiat, & desideret, aut velit, &c. l. c. c. 10. §. 24. p. 48. Bene quidem, quod extensionem a Deo remouet; sed, an sine extensione intelligi queat, quod dicitur, animam diuinam essentiae particulam esse, valde dubito. Et nescio sane, quid vir doctus sibi velit, quando dicit, *animam esse cogitationem hominis viuentem & volentem*. Ergo anima substantia non est, sed saltem modus? Porro, dum dicit, *Deo volente hanc cogitationem natam*, non aliter hoc capio, quam iussu, nutu, verbo, & mandato diuino animam exstitisse; qua quidem ratione ex nihilo etiam fieri potuit. Immo, ipse tandem POIRETVS ingenue fateatur, se nescire, quid sit emanatio. *At si quis, inquit, inquirat penitus, quanam fuerit haec emanatio animae, ex Deo suo egredientis & nascentis? id mihi peculiaris intelligere non licet, neque video, an ab vlla creatura, in hac certe vita, id intelligi possit.* Atque hoc simul contra BOEHMIUM, WEIGELIUM, ceterosque notandum, qui ideo animam ex essentia diuina non deriuare nequeunt, quod res creatas omnes ex eadem per emanationem esse, existimant. Aut enim nesciunt reuera, quid sibi velint, aut eiusmodi quid admittendum, quod cum notione spiritus nequit consistere. Ne dicam, quam prope haec sententia a Spinozismo absit. Sed hac de re iam supra egimus. Ad rationes autem, quibus POIRETVS pugnat, haud difficulter respondere licet. Ex qualicumque enim illa proprietate animae cum diuinis attributis similitudine, nondum inferre licet, animae quoque naturam diuinam esse. Ergo & nihil obstat, quo minus ex nihilo produci potuerit. Nec verba Moysi, sententiae eius, vt putat, patrocinantur. Cum enim inspiratio, vt antea iam obseruauimus, proprie sic dicta, intelligi nequeat, nisi Deo materiale quid tribuere veli-

mus, ex ea etiam ipsius essentiae diuinæ communicatio colligi nequit. Accedit, quod Moyses, *Gen. I, 27.* tribus vicibus diserte dicat, hominem a Deo creatum; quod de anima non minus, quam de corpore intelligendum, cum solum corpus hominem non constituat. Inspirationis autem vocem deinceps adhibere voluit, vt significaret, animam, seu spiritum, neutiquam eo modo, quo corpus, ex materia quadam, sed modo spiritui convenienti, hoc est, ex nihilo productam esse. Testimonium Ioannis *c. I, 4.* huc non quadrare, quilibet, qui illud considerauerit, statim intelliget. Vita in Christo erat, quia, seu verus Deus, fons & scaturigo omnis vitae erat, quam adeo & rebus creatis largiri poterat. Num autem eodem modo in hominibus est? Hoc Ioannes non dicit: quin contrarium antea iam docuerat, omnia, adeoque & hominem, qua corpus pariter ac animam spectatum, per τὸν λόγον creata esse; *v. 3.* Cumque porro dicit: *vita haec est lux hominum*; hoc saltem innuit, quod Christus, qui ipsa vita sit, immo, fons & scaturigo omnis vitae, itidem lux ipsa sit, eamque adeo solus largiri omnibus hominibus queat. Nec locus Pauli *Col. I, 15.* huc quidquam facit. Vocatur equidem Christus ibi πρῶτον & πάση κτίσει, sed non eam ob rationem, acsi Christus & creaturae eodem modo, per essentiae diuinæ communicationem productae sint; hoc enim absonum, immo, reuera impium foret, cum inde sequeretur, non animas tantum hominum, sed res creatas omnes diuinæ essentiae esse participes; sed quod ante omnes res creatas iam fuerit, per aeternam scilicet a patre generationem. Quo sensu & Ioannes dicit, *in principio erat verbum*, hoc est, cum res creatae a Deo conderentur, iam erat, seu, quod perinde est, ab omni aeternitate fuit; *c. I, 1. conf. & prou. VIII, 22. sq.* Conferenda, quae contra Poiretum disputat IO. WOLF. IÆGERVS, in *examine theologiae novae inprimis Poiretianae &c. controu. XIII.*

p. 239. seq. itemque IOACH. LANGIVS, in *duabus dissertationibus, de ortu animae humanae a Deo, non per essentialiam emanationem, sed per creationem*; quae IÆGERI *examinii* in altera editione additae sunt, *p. 583. seq.*

Tertium denique nostrarum oblationum caput est, animam hominis neutiquam ex materia quadam esse productam, hinc & materiae expertem, adeoque sua natura immortalem esse. Secus equidem hic plurimi existimant, tum ex ethnicis, tum ex iis, qui christianorum nomine veniunt. Et ad ethnicos quidem quod attinet, qui ex Eleatica secta, nihil aliud, quam materiam & inane admittebant, vt Leucippus, Democritus, Epicurus, non poterant non animam materialem, adeoque & mortalem credere. Idque & diserte non tantum docet, sed rationibus quoque variis probare adnititur, T. LVCRETIVS CARVS, *de rerum natura, l. 3. p. m. 46. sq.* Non tantum autem Epicuræi, sed & Stoici, licet in aliis maximopere ab Epicuræis dissentientes, animam hominis materialem esse, statuebant. Diversimode enim etsi de ea loquerentur, in eo tamen tandem consentiebant, eam esse πνεῦμα πνερδες, aut substantiam, ex aethere ac igne compositam, adeoque materialem. Qua de re iam dixi, in *theibus de atheismo & superst. c. 3. §. 3. p. 259.* Immo omnes illi, qui animam hominis pro parte animae mundi habebant, & hanc materialem esse credebat, non poterant non illam quoque pro materiali habere. Atque hinc etiam patet, quae SPINOZAE de anima sententia fuerit, aut esse potuerit. Cum enim vnicam saltem admittat substantiam, non potest non animam pro materiali, vel potius, pro certa saltem materiae modificatione habere. Si enim eam spiritum materiae prorsus expertem crederet, diversas eum admittere oporteret substantias. Vnde & animam quasi *automa* aliquod *spirituale* concipiendam contendit; *de intellectus emendatione, oper. postum. p. 384.* In eandem hanc classem

classe[m] & illi referendi sunt, qui dum animam pro qualitate saltem quadam habent, ex materia certa dispositione orta, reuera hominem anima spoliant, saltem eam substantiam quamdam esse negant. Exemplum h[uius]ce ex veteribus praeiuit DICÆARCHVS, cuius alias inter peripateticos philosophos haud ignotum nomen est. *Nihil enim esse omnino animam, & hoc esse totum nomen inane*, docuit, *frustra quæ animalia, & animantes adpellari, neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, quæ vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus viuis aequaliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quæ nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum, & simplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat, & sentiat*; vt CICERO auctor est, *quæ Tuscul. l. i. c. 10.* Nec HOBESII hinc multum abit philosophia, quippe qui corpora tantum pro substantiis habet, reliqua omnia in accidentium numerum refert; *Leuiathan. c. 24. p. 183.* Certe, animam prospicere habere nequit, qui nullos omnino spiritus admittit. Immo W. COWARDVS, medicus Londinensis, eo usque progressus est, vt adsereret, doctrinam de anima, inter omnes christianos hodie receptam, quod sit substantia immaterialis corpori vnita, a paganis fuisse confidam, nec principijs philosophiæ, rationis, religionis, eam esse consonam: iuxta scripturam namque animam nihil aliud esse, quam vitam hominis, hoc est, vnâ eandemque virtutem, quæ homo mouetur, viuit, sentit, ratiocinatur, quæque in corpore reperiatur, quamdiu viuit; cesset vero prorsus, quam primum illud interit; rursus tamen in vniuersali corporum resurrectione exsutura sit. Quam viri istius sententiam IO. BROVCHTOXVS, *de naturâ animæ rationalis*, aliiq[ue], in Angliâ acriter, & merito quidem, impugnaverunt. Fuit autem & in Germania, qui eandem fabulam in scenam produceret, auctor scilicet libelli: *zweyer guter Freunde ver-*

trauter Brieff-Wechsel vom Wesen der Seelen; quippe qui itidem homines anima destitutos sibi fugit; idque, quod nos animam vocamus, pro facultatibus saltem, ex mechanismo resultantibus, habet. Errorem istum profigui, in *programme, de Arabum hæresi*, in *synagmate diss. theologicarum p. 742.* Et non multo sane in hisce commentis refellendis labore opus est. Ex ipsi[s] namque animæ operationibus euidenter demonstrari potest, eam spiritum, seu substantiam materiae expertem esse. Quocumque enim modo materiam, quantumvis subtilem, aut subtilissimam, consideres, vt tamen eiusmodi quid, quod nos cogitare, intelligere, iudicare, ratiocinari, velle, & quidem libere velle, vocamus, inde resulter, nulla prorsus ratione fieri potest. Sed hoc iam luculenter a me expositum, in *thesib. de æthesmo & supersit. c. 5. §. 7. p. 420. seq.* Ad rationes vero, quibus T. LYCRETIVS CARVS pro materialitate, hinc & mortalitate animæ pugnat, ibidem iam responsum, *c. 7. ad §. 2. p. 567. sq.* Ex iisdem vero rationibus etiam sequitur, animam non qualitatem quamdam, aut virtutem, vel simile quid, sed substantiam esse a corpore distinctam. Si enim operationes illæ, quæ animæ rationali propriæ sunt, ex materia, adeoque & corpore, nulla ratione deriuari possunt, sequitur, aliam dari substantiam, cui tribuendæ sint; nisi admittere velimus, dari accidens sine subiecto, effectum sine causa, quod vtiq[ue] absolum foret. Fundamenta denique, quibus eiusmodi homines sententiam suam superstruunt, vnicam dari substantiam, nullos omnino dari spiritus, non alias esse substantias, quam corpora, & quæ reliqua sunt eiusdem generis, vti longe sunt falsissima, ita perperam, ad negandam animæ spiritualitatem, ab iis adsumuntur. Quæ diximus, scriptura sacra etiam satis confirmat. Supra namque iam obseruauimus, quando Moses tam distinde, primo, quo pacto Deus corpus formauerit, deinde,

qua ratione animam produxerit, enarrat; *Gen. II, 7.* diserte eum innuere, substantiam animae diuersam esse a substantia corporis, inspirationem etiam, per quam eius productionem describit, cum creatione ex materia quadam consistere non posse. Hisce adhuc addi potest, quod Moyses hominem ad imaginem diuinam conditum referat; *Gen. I, 27.* quod, quin de anima hominis intelligendum sit, nullum est dubium. Licet autem imago Dei, in specialiori significatione, sapientiam, iustitiam, ceterasque virtutes denotet, generatim tamen etiam similitudinem quamdam animae, qua ipsam eius essentiam, infert; recteque adeo inde concluditur, cum Deus sit spiritus, non minus & animam esse spiritum, seu substantiam materiae expertem, adeoque & immortalem. Atque ita recte iam EVSEBIUS rationes subduxit, *I. n. praeparat. euangel. c. 27.* De immortalitate animae humanae, ut speciatim dicamus, necesse non est; quippe quae non potest non ex eius immaterialitate fluere. Dum ergo probauimus, eam spiritum, seu substantiam materiae expertem esse, simul immortalem esse, euicimus. Non tantum equidem Epicuræi, & quicumque diserte animae materialitatem defendunt, eam pro mortali habeant, necesse est; sed illi etiam, qui eam ex Deo, aut anima mundi oriri, & in eam iterum reuerti, vel cum ea physica quadam ratione vniri existimant, de eius immortalitate non ita, ut decet, sentiunt. Licet enim hoc ipso animam non destrui, aut dissolui fateantur, pro immortalitate tamen eam non habent, cum in essentia diuinam, aut animam mundi conuersa, propriam *ἐνέργειαν* iterum amittat. Ipsum autem sententiae huius fundamentum cum supra iam destructum sit, corrui etiam, quod inde contra animae immortalitatem deducitur. Hanc vero, vt ratio nos condocet, vt ex dictis patet; ita & scriptura sacra tam luculenter confirmat, ut sine summa impietate nemo de ea dubitare queat; conf. *Matth. X, 28.*

Quae de origine animae antea disputauimus, de Adami, ceu primi hominis, anima intelligenda sunt. Quæri autem hoc loco simuliolet, qua ratione & reliquorum hominum, qui per naturalem generationem ab Adamo descendunt, animae existere incipiant. Non vna enim eademque hac de re est sententia. Praecipuas, quae iam in veteri ecclesia fuerunt, paucis hunc in modum complectitur HIERONYMVS: *Super animae statu meministi vestrae quaestiuiculae, immo maxime ecclesiasticae quaestionis; vtrum lapsa de caelo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonici, & Origenes, putant; an a propria Dei substantia, ut Stoici, Manichaeus, & Hispana Priscilliani haeresis, suspicantur; an in thesauro habeantur Dei, olim conditae, ut quidam ecclesiastici stultae persuasionem confidunt; an quotidie a Deo fiant, & mittantur in corpora, secundum illud, quod in euangelio scriptum est: pater meus usque modo operatur, & ego operor; an certe ex traduce, ut Tertullianus, Apollinaris, & maxima pars occidentalium autumant; ut quomodo corpus ex corpore, sic anima nascatur ex anima, & simili cum brutis animantibus conditione subsistat? epist. ad Marcellinum & Anaphychiam, oper. tom. 4. part. 2. p. 642. edit. MARTIANAE.* Eundem etiam fere in modum varias de animarum origine sententias exhibet summus AVGVSTINVS, *l. 3. de libero arbitrio, c. 21.* Nos, ut de praecipuis aliquid dicamus, primo quidem loco illos merito prodire iubemus, qui animarum *πρόορμιαν*, seu praeeexistentiam ante corpora, adserunt; quamuis nec vna eademque id faciant ratione. Inter gentilium philosophos PLATO hic iterum vel maxime commemorandus est, quippe qui animarum illam a condito mundo praeeexistentiam, & in corpora, cum sanctitatem, quam habuerint primum natae, sua culpa amiserint, descensum, partem fecit philosophiae suae. Cum enim prouidentiam diuinam admitteret, simulque hominem, vix in lucem

lucem editum, tot malis circumdari animaduerteter, haec ita demum inter se conciliari posse putauit, si animae, ob peccata, antequam cum corporibus vnirentur, admittā, puniri dicerentur. Quae enim scriptura de primorum hominum lapsu, malorumque, quibus eorum posterī premuntur, origine inde deriuanda, nos condocet, illi ignota erant. Nectamen primus Plato fuit, qui in hanc, de praeexistentia animarum ingressus est sententiam: praecuntem namque sibi habuit Pythagoram, aut potius Aegyptios, a quibus Pythagoras, immo Plato ipse, sua accepisse creditur. Aegyptios autem animarum transmigrationem quamdam, seu per corpora certa circuitum credidisse, donec ad essentiam diuinam, ex qua orae essent, reuerterentur, notum est, conf. HERODOTVS, *lib. 2. c. 23.* Atque hanc *μετεμψύχουσι* Pythagorae quoque atque Platōni placuisse, itidem constat: quamquam non desint, qui animarum in brutorum corpora transicionem Platoni adsertam negant, & quae apud eum hac de re leguntur, *ἀναμνηστικῶς* interpretanda, contendunt. Quidquid eius sit, id manifestum est, omnes eos, qui animarum transmigrationem admittunt, earumdem simul adserere *προϋπάρχειν*. Non tantum autem inter ethnicos fuerunt, qui, animas ante corpora existere arbitrantur, sed & inter Iudaeos. Immo, MENASSEH BEN ISRAEL opinionem hancce communem omnium Ebraeorum vocat, & ab his ad gentiles manasse, autumat; *l. 1. de creat. problem. 15. p. 61.* Qua in re quidem non prorsus suffragari ei possumus. Non enim omnium Ebraeorum hanc sententiam fuisse dixerim, licet plurimorum fuerit. Verosimilius etiam, eam Ebraeos ab ethnicis accepisse, quam hos ab illis. Sunt etiam, qui obseruant, Ebraeorum hac de re sententiam cum gentiliū philosophorum scitis non prorsus conuenire. Animas enim, antequam corpora ingrederentur, peccauisse, ethnicos quidem, non autem Iudaeos adse-

rere. Addunt, Iudaeos statuere, animas a Deo creatas, cum Platoniorum contra sententia fuerit, eas ex ipsa naturae diuinac essentia effluxisse. Quae, an in omnibus rite procedant, nunc non disputabo. Certe cum kabbalistae quidam icidem rerum omnium ex diuina essentia emanationem statuunt, nec ab eis illos alienos esse sententia, quae animas ex diuina essentia deriuat, colligere licet. Solet & aliud inter Platoniorum & Ebraeorum hac de re sententiam adferri discrimen; sed huiusce immorari non licet. Quod si illud, quod antea posuimus, discrimen admittatur, Ebraeos etiam aliam ob causam, vt eam de animarum praeexistentia sententiam amplecterentur, quam Platonicos, inductos fuisse, vt credamus par est. Nimirum, cum animas filiorum ex parentibus traduci, sibi persuadere non possent, eo quod earum hoc repugnaret immaterialitati; nec tamen nouas quotidie a Deo creari, adserere vellent, eo quod Deus die septimo ab omni creatione cessauisse, diserte dicitur; *Gen. II, 2.* non aliter hinc se expedire poterant, quam vt omnes hominum animas simul a Deo conditas adfirmarent; aut gentiliū, de animarum *προϋπάρχειν* doctrinam, paulisper immutatam, adlumerent. Neque vero inter ethnicos tantum, atque Ebraeos, sed inter christianos etiam haec sententia suos nata est defensores: qui tamen & ipsi inter se non prorsus consenserunt. Priscillianus enim cum suis sectatoribus in ethicorum philosophorum castra transit, & animarum ita adseruit praeexistentiam, vt eas simul ex diuina essentia deriuaret. Hoc diserte testatur HIERONYMVS, *loco antea laudato*, vbi Priscillianum ex hocce capite Stoicis atque Manichaeis iungit. Testatur idem AVGVSTINVS, de Priscillianistis verba faciens; *Hi animas dicunt eiusdem naturae ac substantiae, cuius Deus est; de haeresib. c. 70.* Origenes autem, qui itidem animarum ante corpora *προϋπάρχειν* adseruit, in eo quidem cum Platoniciis consentiebat, quod

quod eas ante vnionem cum corpore peccasse, & vt delictorum poenas darent, in corpora immitti, arbitretur; sed rursus dissentiat, quod creatas a Deo esse, neutiquam autem ex diuina essentia effluxisse, censeret. Luculentum hac de re exstat testimonium AVGVSTINI: *animas (quidam) dicunt, non quidem partes Dei, sed factas a Deo, peccasse, a conditore recedendo; & diuersis progressibus, pro diuersitate peccatorum, a caelis usque ad terras, diuersa corpora, quasi vincula, meruisse. Et hunc esse mundum, eamque causam mundi faciendi, non vt conderentur bona, sed vt mala cogerentur. Hinc Origenes iure culpatur. In libris enim, quos appellat, *καὶ ἀρχόν*, id est, de principiis, hoc scripsit; lib. u. de ciuit. Dei. c. 23. Non de iunt equidem, qui Origenem arbitratum fuisse dicunt, animas omnes, & quaecumque ratione praedita sunt, ex diuina substantia prodixisse, immo, partem eius esse; quos inter & HIERONYMVS est, *epist. ad Aut. c. 4.* Sed non firmo satis hanc adulationem nitato, ostendit HVETIVS, *Origenian. lib. 2. c. 2. qu. 6. §. 3. p. 91. 92.* Praeexistentiam autem animarum quod Origenes adseruerit, exploratum est, positumque extra controuersiam. Praeter HIERONYMVM atque AVGVSTINVM, locis iam citatis, alibi que, id testatur, EPIPHANIVS, *haeres. 64.* Ipsius autem Origenis loca, ex quibus illud colligitur; exhibet HVETIVS, *l. c. §. 4. p. 92. 93.* De Flagellantibus, aliisque, quibus eadem haereticis tribui solet, nunc nihil dicam. Recentiori aetate errorem istum iterum reuocauit SANDIVS, in *tractatu de origine animae*, Cosmopoli, anno 1671. edito: itemque anonymus quidam, in *dissertatione singulari, de existentia animarum, antequam in adspecabili huius vitae theatro comparcant; iam pridem e tenebris ciuita, & doctorum virorum iudicio exposita*; quae an. 1672. prodiiit. Vt autem in aliis, ita etiam in hocce maxime capite auctores isti a se invicem dissentiant, quod SANDIVS cum Origene faciat, quem & pro maximo ecclesia-*

rum post apostolos magistro habet, animas a Deo creatas adserens; anonymus autem ille Priscillianum & Platonicos sequatur, emanantes a Deo animas introducens; vti IAC. THOMASIO obseruatum, in *oratione aduersus adserentes praexistentiam animarum*, inter orationes eius iunctim editas, n. 2. p. 484. vbi vtrumque refutat, quod & BALT. BEBELIVS fecit, in *exercitat. theol. aduersus praexistentiam animarum humanarum*, errorem Christophori Sandii, & anonymi cuiusdam, nouorum Origenistarum; Argentorati 1675. edita. Non procul ab hacce, quam haecenus commemorauimus, sententia absunt, vt *αἱ ἐν κόσμῳ* hoc moneamus, qui animam in materiam induci statuant. Si enim inducitur, nec a Deo creatur, necesse est, vt iam antea existerit. Sed forte ab altris venit? Ita quidem nonnulli olim senserunt. Tam vero hoc est stolidum, vt ne refutatione quidem dignum sit. Nec vt eos, qui animorum *πρὸς παλαιὸν* defendunt, resellamus operose, necesse est. Si enim rationis iudicio hic standum sit, nihil omnino succurrit, quo ista *πρὸς παλαιὸν* demonstrari poteat. Quae proferunt argumenta, vt vel ipsorum confessione verosimilitudinem tantum progignere apta sunt, ita paullo adcuratius examinata, vim omnem prorsus amittunt. Huiusmodi illud est; Deus creauit animam, in statu naturali, & optimo; status autem naturalis & optimus animae est extra corpus; in hoc ergo Deus animam creauit. Quod icinium prorsus & puerile est. Vnde enim probabunt, statum animae extra corpus meliorem eo esse, quando est in corpore. Haec ipsa adsertio etiam doctrinam de resurrectione mortuorum labefaciat. Si enim status animae extra corpus perfectior est statu in corpore, quid resurrectione opus? siquidem tum hac ratione iterum ex statu perfectiori in imperfectiorem rediguntur. Vt autem in ratione nullum erroris sui praesidium, qui ita sentiunt, inueniunt, ita multo minus scripura

scriptura sacra illis suffragatur; immo aperte repugnat. De iis, qui animas simul ex essentia diuina effluxisse dicunt, nunc non agam, cum huc iam profligatus supra error sit. Cum illis saltem res erit, qui animas creatas admittunt. Creationem enim hominis Moyses, *Gen. I, 26. 27. II, 7.* ita describit, ut vnius saltem viri, & vnius feminae mentionem faciat. Singulis itaque Deus vnam saltem animam concessit; idque *Gen. II, 7.* diserte de viro adseritur. De omnium animarum creatione nec vola, nec vestigium exstat. Praeterea, cum Moyses historiam lapsus describit, de Eva tantum, atque Adamo loquitur, reliquorum hominum animas simul peccasse, nullibi memoratur. Immo, si omnes hominum animae simul peccassent, non potuisset dicere Paulus, *per unum hominem peccatum in mundum venisse; Rom. V, 12.* Adeoque licet prima fronte videri posset, per istam hypotheseſi doctrinam de peccato originali commodè explicari posse, ut animae simul consulatur immortalitati; reuera tamen cum ea, prout a scriptura sacra traditur, pugnat. Gentilium equidem philoſophis non adeo vitio verti poterat, quod, cum mala ista, quibus homo a prima statim natiuitate circumſeptus est, cum providentia diuina conciliare non possent, huc tandem se receperint; christiani vero id sine omni necessitate ex mera ingenii petulantia, faciunt, cum originem malorum, ipsis hominibus imputandam, scriptura sacra nos quam luculentissime doceat. Nec quidquam huc etiam facit, quod vti putant, scriptura sacra corpus animae carcerem atque ergastulum vocet. Praeterquam enim, quod loca, quibus hoc probare volunt, ut *ps. CXLII, 3. i. Petr. III, 19. &c.* huc plane non spectent, potest etiam corpus animae carcer dici, etiam anima ante corpus non existerit, sed eo ipso temporis momento, quo vna cum corpore exſistere incipit, labem sinuſi contrahat.

BVD. TH. DOGMAT.

Non inmerito itaque a concilio Bracarenſi haec ſententia damnata fuit, *can. VI.* & ab antiquis etiam eccleſiae doctores reſutata, quorum nomina & loca exhibet BEBELIVS, *l. i. cap. 1. p. 18. 19.*

Altera ex praecipuis, de animarum origine, ſententia illorum eſt, qui earum per traducem propagationem defendunt. In antiqua eccleſia exiſtiſſe, qui ita ſentirent, vel TERTULLIANI exemplo condocemur. HIERONYMI verba, quibus hanc ei ſententiam tribuit, iam antea recitauimus. Idem & AVGVSTINVS facit, qui ita hac de re pronuntiat: *Nam & illi, qui animas ex vna propagari adſerunt, quam Deus primo homini dedit, atque ita eas ex parentibus trahi dicunt, ſi Tertulliani opinionem ſequuntur, proſecto eas non ſpiritus, ſed corpora eſſe contendunt, & corpulentis ſeminibus exoriri, quo peruerſius quid dici poteſt? Neque hoc Tertullianum ſomniaſſe mirandum eſt, qui etiam ipſum creatorem Deum non eſſe niſi corpus, opinatur; epiſt. 190. tom. 2. oper. p. 55.* edit. quae anno 1700. prodiiit. Sed ipſum potius TERTULLIANVM audire iuuat. De Eva enim verba faciens, *ceterum & ipſam*, inquit, *Dei adſtutus animaeſſet, ſi non et carnis, ita & animae ex Adam tradux fuiſſet in ſemina; de anima, c. 36. p. 10. 39.* Evae nimirum animam non a Deo creatam, putat, quia ex anima Adami per traducem ſit propagata. Et hac ratione de poſteriorum Adami animabus cum multo magis ſenſiſſe vti creſamus, par eſt. Nec tamen TERTULLIANI auctoritas recentioribus traducis deſenſoribus magnum adeo praefidium adferet; ſiquidem ille animae, aequae ac Deo ipſi, corpus tribuere, nullus dubitat, vti recte ipſi AVGVSTINVS obſervatum, quod tamen hi admittere nolunt. Neque ſolus Tertullianus in ea verſatus eſt opinione, ſed Apollinaris quoque, immo, *maxima pars occidentalium*, ut HIERONYMVS, loco antea citato, auctor eſt. Hoc ſi ita capien-

Zz dum,

dum, eos eodem, quo Tertullianus, modo, de traduce sensisse; sequetur, eos animam hominis materiae non credidisse experitem. Cum Pelagiana deinceps oriretur haeresis, haec de animae origine quaestio non poterat non in censum venire. Qui enim cum Pelagio faciebant, quia peccatum originale negabant, sententiae suae praesidium in doctrina de creatione animae inueniebant. Si enim Deus creat animas, non potest non innocentes, omnisque vitii expertes, creare. Prorsus hoc ad mentem Pelagii. Illis autem, qui Pelagio se opponebant, fauebat magis sententia de propagatione per traducem. Ita enim explicari commodè poterat, quia ratione labes originalis per naturalem generationem a parentibus in liberos transmittatur. Mirum itaque, hanc opinionem non adrisisse AVGVSTINO, tam male Pelagianis sese opponenti. Et vidit sane, doctrinam de creatione animae magnum causae Pelagianae adferre praesidium, unde in *epistola antea citata*, latagendum esse in hac quaestione, dicit, *vt salua sit in primis fides, qua credimus, neminem nasci ex Adam, nisi vinculo damnationis obstrictum*. Cum tamen rursus animaduerteret, sententiam de traduce, saltem prout eam Tertullianus proposuit, cum animae immaterialitate conciliari non posse, nec huic suffragari voluit, quin potius consultum duxit, vt nihil de hac quaestione definiret. Atque, cum deinceps Pelagiana haeresis damnata esset, existimari posset, propagationem per traducem magis placuisse, quam animae creationem. Fuerunt tamen inter scholasticos, qui creationem defenderent, quod ipsum PETRVM LOMBARDVM atque THOMAM DE AQVINO fecisse constat. Neque mirum, Romanae ecclesiae doctoribus hanc probari doctrinam, quippe quae cum Pelagianis erroribus, postliminio ab illis reuocatis, quam pulcherrime consentit. Habuit tamen & sententia de tra-

duce suos defensores, quam & proxime elapso saeculo ex nostratibus IO. SPERLINGIVS & IAC. THOMASIVS, philosophi praestantissimi, variis scriptis ex instituto propugnarunt; quibus & haud pauci ex theologorum ordine suffragati sunt, eo quod cum doctrina de peccato originali quam optime conuenire videretur. Atque commendat quidem se ex hoc capite ista sententia, quae tamen rursus aliis, ipsique cum primis AVGVSTINO, ideo non temere admittenda videtur, quod cum immaterialitate animae rationalis non facile conciliari queat. Solent equidem traducis patroni, vt hocce telum declinent, sedulo monere, se neutiquam adliere, quod anima ex ipsa materia producat, sed tantum, quod in materia, vel cum materia existere incipiat. Hinc traductionem formarum nihil aliud, quam earum cum seminibus propagationem esse, adfirmant. Verum, si anima ex ipsa materia non producat, nec antea existit, sequitur, quod ex nihilo producat. Productio autem ex nihilo, est creatio: quae vt soli Deo tribui potest, ita reuera, qui hoc modo traducem explicant, a creationis adsertoribus non dissentient. Aliter de illis sentiendum, qui animam e potentia materiae educi statuunt, vt ex scholasticis quidam; immo &, si nonnullis credimus, AVERROES; qui tamen, iuxta Aristotelis disciplinam, non de mente seu anima rationali, sed de anima sensitiua, hoc intellexit. Cum enim omnium hominum vnā mentem, ~~vt~~ seu animam rationalem statueret, de hac, quod dictum est, intelligi nequit. Quidquid huius sit, qui animam ex potentia materiae educi existimant, eam non possunt non pro materiali habere. Frustra vero, qui traducem propugnant, ad scripturam sacram prouocant, quippe in qua nihil, quod illis praesidio sit, inueniunt. Quando enim e. g. Deus ad primos homines dixit; *crecite & mul.*

Et multiplicamini, Gen. I. 28. verum quidem est, quod non ad solum corpus, sed ad totum hominem hoc spectat; at non aliud inde colligi potest, quam quod vi benedictionis diuinæ, posito actu generationis, nec accedentibus impedimentis, existere homo debeat; modus autem, quo anima existere incipit, non determinatur.

Haec itaque de traduce sententia cum ob rationes addatas non omnibus placeat, alii in eam ingressi sunt, animas hominum, quotiescumque aliquis nascitur, ex nihilo produci, seu creari, & ita cum corpore coniungi. Iam in veteri fuisse ecclesiam, qui ita sentirent, ex HIERONYMI pariter ac AVGVSTINI locis antea iam citatis condiscimus. Satis etiam inepte nonnulli, iuxta HIERONYMVM, ex hisce seruatoris verbis: *pater meus usque modo operatur, & ego operor*, illud probare voluerunt. A Pelagianis eam adreptam sententiam, & scholasticis quoque quibusdam doctoribus adrisisse, antea iam monuimus. Eandem poëta MELANCHTHONI, GE. CALIXTO, HORNEIO, & nostræ quoque academiae philosophis, DAN. STAHLIO, atque IO. ZEISOLDO sese probasse, notum est. Enimvero & istam magnis premi difficultatibus, negari nequit. Animas enim peccatorum sordibus inuolutas, labæque quadam infectas a Deo creari, dici nequit. Valde hoc impium foret. Si puras itaque, sordiumque expertes Deus creat, vnde peccatum, quod illis inhaeret? Num a corpore? At sequetur inde, peccati sedem propriam, praecipuamque in corpore, seu materia quaerendam; quem suo tempore ex institu. profligabimus errorem. Deinde nec cum sanctitate, iustitia, ac bonitate Dei hoc conciliaueris, quod animas innocentes in corpora intradat, in quibus non possint non peccatorum sordes contrahere, in plurimis numquam iterum eluendas, per quas etiam eas semper miseris esse oportet. Quae hic regeruntur, vtrumque sese habeant, dubium hocce tamen non prorsus soluunt. Noui quid

sibi inuenisse visi sunt, qui animas nec a Deo creari, nec per traducem propagari, sed *vnione producti*, adserunt. Nimirum tum corporum omnium stamina, tum animas totius generis humani a Deo in protoplastis conditas, adserunt; atque hinc tum ista corporum stamina, tum animas, in eorum posteros propagatas, & quotidie propagari. Latitare itaque & corporum stamina, & animas ipsas in semine, tum masculino, tum feminino, quibus rite inter se mixtis, anima corpori fetus iungatur, siue ouum muliebri & secundetur, & homo concipiatur. Praeterquam vero, quod hac ratione *πρόωυαγής* quaedam animarum iterum introducit, quam facilius adsumunt, quam ex scriptura sacra probant; quo pacto & hoc cum animae immaterialitate & immortalitate conciliari queat, nondum video. Quae enim de staminibus corporum dicuntur, quamquam & haec difficultate non careant, ad animas applicari nequeunt, nisi & haec quodammodo materiales statuuntur. Praeterea, cum hac ratione, vt plurima immo infinita corporum stamina, ita & animae innumerae, in quolibet homine admittendae sint; scire velim, si homo aliquis nullos liberos gignat, aut non tot liberos, quot in eius semine latitant animae, vbi reliquæ istae animae maneant? Aut enim reuera in semine isto existunt, aut non existunt. Si existunt, nec tamen cum corpore vniuntur, quorsum tandem deueniunt? Si non existunt, ergo non simul in primis parentibus fuere conditae. Recurrit etiam difficultas, de peccato originis, cuius planiorem explicationem frustra sententiae istius defensores sibi pollicentur. Aut enim animae istae cum Adamo simul peccarunt, aut non peccarunt. Prius dici nequit, cum corporibus nondum fuerint iunctae, nec adeo consciae illorum, quae Adamus gessit. Posterius si dicatur, necesse quoque est, vt admittatur, eas puras, sordiumque immunes a Deo

productas. Vnde ergo peccatum? Sed, mitto reliqua. Cuncta vero, quae hactenus disputauimus, si adcurate ponderemus, fateamur necesse est, nullam excogitari sententiam posse, quae non magnis prematur incommodis; immo, animae originem inter mysteria naturae referendam esse, in quibus perscrutandis frustra homines ingenii neruos intendunt. Neque enim aliud quid dici potest, quam vi benedictionis diuinæ, & iuxta ordinem a Deo constitutum, posito, nec impedito actu generationis, statim etiam existere animas: quomodo autem hoc fiat, ignoramus. Atque ita praestantissimi quoque theologorum nihil hac de re definire voluerunt; quibus exemplum praeiit A. GUSTINVS, qui & recte pronuntiat: *si origo animae lateat, dum tamen redemptio clareat, periculum non est. Neque enim in Christum credimus, ut nascamur, sed ut renascamur, quomodocumque nati fuerimus; loco supra citato siue epist. 190. tom. 2. oper. pag. 533.*

Ex iis, quae hactenus paullo copiosius de anima hominis, eiusque origine, tum primorum parentum, tum posterorum, qui ab illis descendunt, intuitu disputauimus, facile etiam iudicare licet, num homo pluribus, quam duabus constet partibus essentialibus? Sunt namque, qui ex tribus partibus hominem compositum & velut constatum contendunt, anima, spiritu, & corpore: quamquam, quod nonnulli animam vocant, id alii spiritum dicunt. Non enim & in re ipsa, & in modo loquendi satis inter se conueniunt. Solent, ceu praecipui istius sententiae auctores laudari passim THEOPHRASTVS PARACELSVS, *de creat. hominis*, p. 77. IO. BAPT. HELMONTIVS, *de sede animae*, n. 17. IOSEPHVS STELLATVS, in *pegaso sapientiae suae introd. ad sapientiam veterum*, cap. 3. alique ex illorum ordine, qui fanaticorum nomine veniunt. De IO. AMOSO COMENIO, qui iti-

dem tres hominis partes statuit, aliisque, a me dictum, in *introd. ad hist. philos. Ebraeor. p. 469.* Immo, omnes illos, qui plures vna homini animas tribuunt, huc referendos esse, manifestum est; quod & ipsum PLATONEM aeque ac ARISTOTELEM diuersa tanien ratione, facere, supra docuimus. Etenim, si duas animas homini tribuant, tres inde partes essentialis resultare, necesse est; sin tres, quatuor omnino partibus homo constabit. Nec tamen vno omnes, eodemque habendi sunt loco, qui ita sentiunt, tresue homini partes essentialis tribuunt: vti a me iam obseruatum, in *institut. theol. moral. part. 1. c. 1. sect. 2. §. 1. p. 60.* Qui enim hoc ita faciunt, vt vnā partem ex essentia diuina deriuent, eiusque quamdam particulam esse statuunt, vt Platonici, & qui horum vestigia premunt; in grauissimo, citra controuersiam, errore versantur: id, quod abunde ex iis constat, quae supra hac de re disputauimus. Nec minus pernicioſa sunt, & praecipua sacrae doctrinae capita labefaciunt, quae nonnulli inde porro deducunt, istam diuinā essentiae particulam, vtptote labis expertem, salutis esse principium; fidem ipsam in ea, & in eius a corporeorum vinculorum liberatione modum perueniendi ad salutem, consistere; & quae reliqua sunt eiusdem generis, quae vno loco adcuratius, & ex instituto discutiuntur. Haec vero, similique ab illis non probantur, qui duas quidem homini animas tribuunt, sed vtramque a Deo creatam contendunt, multo minus ex essentia diuina alteram deriuant, aut saltem praeter animam rationalem, principium aliquod effectuum naturalium, qui in corpore humano conspiciuntur, quodcumque demum illud sit, admittunt. Quorum licet tolerabilior sit sententia, nec tot incommodis, quot prior illa, obnoxia; calculum tamen & ipsa non promeretur, cum nihil obſtet, quo minus vnus, eiusdemque animae diuersae pos-

ſint

sint esse operationes, etiam intuitu corporis. Idque vt antea iam obseruauimus, scriptura confirmat, quando *Gen. II, 7.* corporis & animae, vnus nimirum tantum animae, mentio iniicitur; ita quidem, vt dum anima vocatur נִשְׁמָתָא *anima vitarum*, hoc ipso innuatur, eam variis potentis atque facultatibus instructam esse. Solent rursus dicta quaedam scripturae in contrarium proferri, inter quae locus ille *1. Thess. V, 23.* eninet. Cum vero per το πνεῦμα haud incommode dona spirituaalia regnitorum intelligi possint, eaque haud infrequens sit vocis huius significatio, *Ioan. III, 6. Rom. VIII, 5. Gal. V, 17.* ψυχῆ autem animam hominis, cum facultatibus & donis naturalibus denoter, frustra hic tres partes essentiales hominis quaeri, manifestum est. Reliqua, ad quae prouocare solent, loca, *Matth. XXII, 37. 1. Cor. II, 14, 15. XIV, 14. Ebr. IV, 12.* nihil ad rem facere, intelligit, qui ea inspexit. Conferri interim merentur, quae ad locum *1. Thess. V, 23.* illustrandum, ex Ebraeorum, Platoniorumque philosophia adfert

VITRINGA, *obseruat. sacrar. lib. 3. cap. 4. pag. 526.*

* Nemo hac de re dubitabit, nisi qui omnem erga sacras litteras venerationem exuit. Prae-Adamitas ISAACI PEYRERII, hominis cum ratione infantis, quos in exercitat. *super Rom. V, 12, 13, 14.* itemque in *systemate theologico ex prae-Adamitarum hypothese*, in scenam produxit, plurimi iam profligarunt, quorum nomina laudau, in *hystor. eccles. vet. testam. tom. 1. ad per. 1. sect. 1. §. 8. p. 81.* In loco, ad quem praecipue prouocat, *Rom. V, 12, 13, 14.* nullum causae suae praesidium inuenit; siquidem illi, qui non ἐν τῇ δουλίᾳ τοῦ ἡντι παρὰ βλάτου Ἀδμ. peccarunt, non prae-Adamitae sunt, sed posteri Adami. His enim cum ex ipsa natiuitate labes originalis adhereret; non eadem vtique, qua Adamus, in statu integritatis constitutus, ratione peccant. Repugnat vero tam illepido commento, non tantum narratio Mosaica, sed Paulus quoque, ex *uno sanguine* omne genus hominum exortum esse condicens, *ad Cor. XVII, 26.*

§. XVII. Quae Deus creauerat, tam perfecta, tamque concinna, & apte disposita erant, vt ipsemet non posset non ea adprobare. Erant enim *valde bona*; *Gen. I, 31.* * Et licet tum ex animantibus, tum ex reliquis rebus creatis, quaedam post lapsum homini sint noxia; id tamen, vt hominum culpa factum, ita, si in se spectentur, nihil in iis, quod malum aut imperfectum dici debeat, deprehenditur. ** Omnibus autem rite ex voto peractis, die septimo Deus quieuit. ***

* Non tantum de singulorum dierum operibus addidit, quod fuerint bona, sed de vniuersis idem reperitur; immo addit, quod fuerint *valde bona*, seu *optima*, idque ipsius Dei iudicio; quia dicitur: *Et vidit Deus, quaecumque fecerat*; cui adeo plus tribuendum, quam mortalium ineptis ratiociniis, qui mala sibi inuenire videntur, vbi nulla sunt. Et sane, cum Deus ipse *bonus*, immo ipsa *bonitas* sit, nihil nisi bonum ab illo proficisci potest. Vnde ergo,

inquis, tot mala? Si modo mala sunt, quae hoc nomine veniunt, non aliunde, quam ab angelis, hominibusque, libertate sua abutentibus, proueniunt; qua de re suo loco ex instituto. Quando autem res creatae bonae dicuntur, ita hoc intelligendum, quod quaelibet in suo genere fuerit perfecta, seu ita comparata, vt fini, ad quem condita erat, accurate responderet, nullumque etiam vitium, nulla labes in ea deprehenderetur. Licet itaque quaedam

res creatae perfectiones quasdam habeant, quibus aliae destituuntur, ideo tamen hae neutiquam imperfectae censeri debent. Quaelibet enim eas perfectiones habet, quae ei conueniunt. Sunt itaque plantae in suo genere perfectae, licet perfectionibus animalium non gaudeant; & animalia bruta perfecta sunt, licet perfectionibus hominum destituantur.

* Pertinet huc, quod de spinis, tribulis, herbisque noxiis ac venenatis supra ad §. 13. diximus. Nihil in his, quod absolute, & in se spectatum, malum sit. Quod damnum hominibus quandoque adferant, id ipsorum hominum, ignorantia, aliisque vitiis post lapsum laborantium, contingit culpa. Idem de animalibus brutis censendum, quorum quaedam quod hodie hominibus noxia sint, ex lapsu humani generis itidem deriuandum est. Si enim in statu integritatis permanissent, vel solo nutu ferocissimas compescere potuissent bestias, idque vi domini, illis a Deo in omnia animantia concessi. Cumque & naturam, indolemque omnium animantium habuissent perfectam, venenatorum morsus facili negotio potuissent euitare.

*** Hoc diserte constat, ex *Gen. II, 1, 2.* Nec dubium temere cuiquam mouebitur, quod dicitur: *וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁבָט וַיְבָרֶכְהוּ* & *perfecit (Deus) die septimo opera sua, quae fecit.* Dudum enim viris doctis obseruatum est, verbum *וַיַּעַשׂ* vertendum esse, & *perfecerat.* LXX inter-

pretes habent *ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ*. Quae lectio si vera est, videntur se ex hocce dubio non potuisse expedire. Cum enim concedere nollent, Deum septimo die aliquid creasse, ex septimo die sextum facere, consultum duxerunt. Sed probabilius, pro *ἐν τῇ* legendum esse *ἐπὶ τῇ* *septima;* cum ita verba haecce citet BARNABAS, *epist. cath. cap. XI.* Nec est, quod codex Samaritanus quemquam moueat, qui itidem habet, *die sexto;* cum nulla nos cogat ratio, ut a recepta lectione discedamus. Ad rem ipsam quod attinet, cum quicuisque Deus dicitur, non aliter hoc intelligendum, quam, quod desierit aliquid creare. De eiusmodi enim quiete, quae cum quadam defatigatione coniuncta est, hoc capere, stolidum foret. Dum autem creare desinit, non desinit, res creatas conseruare, earumque prouidam curam gerere; quippe quod semper facit, ut suo loco demonstrabitur. Dicitur autem porro, quod *diei septimo benedixit;* hoc est, beatum, laetum, festum esse voluerit, ut homines eodem in laudes creatoris, summam eius bonitatem recolendo, piaque mente celebrando, soluerentur; ideoque eum *sanctificauit,* separauit, secreuit velut a reliquis diebus, ut insignis prae iis, atque maxime eximius censeretur. Eamque voluntatem suam cum haud dubio primis hominibus significauerit, institutio sabbati recte hinc colligito. Sed hac de re alibi ex instituto.

§. XVIII. Atque ita finem, quem Deus sibi proposuerat, obtinuit, * gloriae scilicet suae, hoc est, bonitatis, sapientiae, ac potentiae manifestationem, intuitu hominum praecipue intelligendam, quippe qui inter res creatas adspectabiles, ob rationis, quo possent, vsum, soli creatoris & cognoscere gloriam, & celebrare, & cultu debito eum profequi, apti erant.

* Nunc de fine loquimur, qui in scholis cuius vocatur, eoque ultimo, qui omnino est gloriae, hoc est, bonitatis, sapientiae ac

potentiae diuinae manifestatio. *Caeli namque enarrant gloriam Dei, & opus manuum eius adnuntiat expansum; ps. XIX, 1. conf.*

conf. & *psalm CIV, 1, 2. seq. CXXXVI, 4. seq. CXLVIII, 1. seq.* Intuitu autem hominum hoc praecipue intelligendum esse, vel inde constat, quod inter res adspicibiles soli ratione praediti sunt, adeoque in propria significatione vocibus acceptis, laudare Deum creatorum, eiusque potentiam celebrare queant: reliquae res creatae gloriam creatoris enarrant, quando hominibus occasionem praebent, atque argumentum, laudes Dei decantandi. Atque id Paulus etiam confirmat, quando ex operibus creationis *τα αἰσθητά τοῦ Θεοῦ*, hoc est, aeternam eius potentiam ac *θεϊότητι* cognosci posse, nos condocet; *Rom. 1, 20.* Atque hinc etiam intelligitur, quod hominum utilitas recte pro fine creationis *intermedio* habeatur. Nihil enim est in universo orbe, ex quo non in hominem, siue qua corpus, siue qua mentem, commodum aliquod redundet, CARTESIVS equidem, ut illud philosophiae systema, quod animo conceperat, eo facilius aliis persuaderet, hominis causam omnia condita esse negavit. Inquam sententiam etiam theologi, qui eius partes sequuntur, ingressi sunt; conf. IO. BRAVNIVS, in *doctrina foederum, vol. 1. part. 2. c. 10. §. 16. p. 167.* Emollire tamen eius sententiam nonnulli adnituntur, atque concludunt, *suo quodam sensu omnia posse dici, facta esse propter hominem*, vti WITTICHIVS loquitur; *theol. pacif. c. 9. §. 109. p. 80.* Quemadmodum autem Deus omnia ad certum vfum condidit, ita, vteo rectius sapientiam, bonitatem & potentiam eius in omnibus rebus creatis intelligamus, nostrarum est partium, fines istos speciales, ob quos res quaelibet condita est, diligenter inuestigare. Nec ferenda profecto CARTESII sententia, qua istam finium considerationem ex naturalium rerum scientia proscriptam cupit; quam ideo merito, praeter alios, diligenter refellit IO. RAYVS, in *existentia & sapientia Dei, manifestata in operibus creationis, p. m. 28.*

seq. Ad reliquas causas creationis quod attinet, vt de iis speciatim dicamus, necesse non est, cum, quae de iis moneri solent, ex antea dictis facile intelligantur. Causam enim efficientem Deum triumum esse, constat ex iis, quae supra §. 5. docuimus. Instrumento autem Deus vfus non est, nec eodem opus habuit, cum solo nutu, imperioque voluntatis omnia effecerit, vti ad §. 6. ostensum. Quod & ipsemet testatur: *Ego Iehouah facio omnia solus, expando terram per me ipsum; Esf. XLIV, 24.* Causa itaque instrumentalis hic locum non inuenit. Quo pacto autem intelligendum sit, quando Ioan. 1, 3. alibique, *per Christum* omnia creata dicuntur, dictum ad §. 5. Causam creationis impulsivam solum Dei benignitatem esse, neminem fugit; conf. *psalm. CXXXVI, 5. seq.* Addunt nonnulli *causam exemplarem*, siue ideas singularum creaturarum, in intellectu diuino expressas. Cum enim *Gen. 1, 31.* vidisse omnia dicitur, quae fecerit, eaque fuisse valde bona; hoc ita intelligitur, quod omnia formis istis rerum, seu ideis, in intellectu diuino existentibus, fuerint conformia. Et solent sane homines, sapienter aliquid susceperunt, ideam quamdam, seu imaginem eorum, quae effecturi sunt, animo concipere. Nota quoque sunt, quae Platonici de ideis disputare solent. Sunt tamen omnia, modo, qui Deo conueniat, intelligenda, ne quidquam, quod cum summa eius perfectione pugnet, ei tribuatur. *πρότυπον* vero plane est, quod MALEBRANCHIVS de *nat. & grat. disc. 1. p. 4. sq.* & POIRET *oeconom. diuin. l. 1. c. 4.* mundum ad ideam *τῷ λόγῳ*, siue Christi, tamquam prototypi, conditum esse, contendunt; qua de re videatur GRAPIVS, in *theologia recens controuersa continuata, c. 1. qu. 4. p. 15. seq.* De materia & forma creationis nihil addimus: cum, si rem ipsam species, ex antea dictis cuncta intelligantur. Materia enim reuera creationis nulla

nulla est, cum omnia ex nihilo sint producta, quamvis quaedam mediate, quaedam immediate, vti supra demonstratum. Forma autem in ipsa productione ex ni-

hilo constitui solet; simul tamen & modum, & ordinem creationis, antea itidem expositum, huc referunt.

§. XIX. Praeter animam hominis Deus etiam alios spiritus, nullo cum corpore coniunctos, creauit, qui in scriptura sacra *angelorum*, hoc est, nuntiorum, nomine veniunt; * eo quod Deus subinde in rebus huius orbis, hominum praecipue, dispensandis, illorum vtatur ministerio. Qui, cum ob naturae suae praestantiam, primum praecipuumque inter res creatas teneant locum, ** illorumque & alias in scriptura sacra saepe mentio fiat, de iis, vt speciatim agamus. res ipsa postulat.

* Vocem ebraeam *מלאך* si originem ac derivationem spectes, nuntium, siue legatum, ad aliquid exsequendum ab alio missum, significare, dudum viris doctis observatum est. Sed & si vsum spectes, generatim quidem itidem nuntium, siue legatum, speciatim tamen eiusmodi spiritus, de quibus hic sermo est, denotat. Neque de bonis tantum, sed & de malis spiritibus adhibetur, vt *ps. LXXV/III, 49*. In generali illa significatione etiam Christus vocatur *angelus*, seu *legatus Dei*, *Exod. XXIII, 20*. alibique; itemque, *angelus foederis*; *Malach. III, 1*. De voce graeca *ἄγγελος* idem censendum. Generatim quemlibet nuntium seu legatum denotat; quo sensu & Ioannes baptista & *Matth. XI, 10*. & *Malach. III, 1*. *angelus* dicitur; speciatim autem eiusmodi spiritus, de quibus hic sermo est, vt *Ebr. I, 14*, & alibi saepius. In generali itaque significatione vox *angelus* officii; in specialiiori, officii itidem, simul tamen, & quidem praecipue, naturae nomen est.

** Inter res a Deo creatas angelos quoque, siue spiritus referendos esse, nemo, cui vlla scripturae sacrae est veneratio, dubitabit. Si enim vel maxime verum esset, quod *HOBBESIVS* audacter pronunciat, de creatione *angelorum* in scripturis sacris *disertis verbis nihil tradi*; *Leuitath. c. 24. p. 186*, non tamen inde sequeretur, ex scriptura sacra eorum creationem colligi non

posse. Testatur namque scriptura, *ex* dicendis patebit, dari spiritus, vt a Deo ipso, ita & ab animabus hominum distinctos. Eadem testatur, quidquid in hoc vniuerso est, a Deo esse creatum. Ergo & spiritus isti a Deo creati sunt. Sed fallum insuper est, quod scriptura hoc diserte non tradat. Diserte enim hoc Moyses dicit: *igitur perfecti sunt caeli & terra, & יְרֵכָה, & omnis exercitus eorum*; *Gen. II, 1*. Per exercitus caelorum angelos etiam intelligi, ex *Nebem. IX, 6*. constat: *Tu ipse domine, solus, tu fecisti caelum, & caelum caelorum, & omnem exercitum eorum, & exercitus caeli ate factus, te adorat*. Exercitus vtique caeli Deum adorans, alius esse nequit, quam angelorum, quorum & alibi exercitus commemorantur; *Gen. XXXII, 12. 1. Reg. XXII, 19. Luc. II, 13*. Mitto reliqua. Quæri etiam solet, quo tempore angeli sint conditi? Eos multis ante hunc orbem conditum, saeculis iam creatos, nonnulli veteris ecclesiae doctores existimauerunt, speciatim *ORIGENES* atque *HIERONYMVS*, quorum loca huc praestantia exhibet *HVETIVS*, *Origenian. l. 2. c. 2. qu. 5. p. 68*. At, intra hexaëmeron eos conditos, non est, quod dubitemus. Illud enim, in principio, ita intelligendum, quod nulla res creata adhuc existerit, supra iam demonstrauimus. Finito autem hexaëmero quicquid Deus dicitur, hoc est, nihil amplius creasse. Atque hoc simul contra quosdam ex anti-trinitariorum

riorum cohorte obleruandum, qui patri-
bus ante memoratis ideo suffragantur, quia
inde probare volunt, ex eo, quod aliquis
ante mundum huncce conditum exstiterit,
nondum colligi posse, eum verum esse
Deum, cum & angeli ante mundum hunc-
ce adspectabilem exstiterint. Ita namque
argumentum, quod pro diuinitate Christi
ex eius ante mundum *προπαρῆς* desumitur,
se labefacturum credunt. Sed hoc *ὡς ἐν
παρόντι*. Quonam autem, istorum sex crea-
tionis dierum, angeli conditi sint, certo
definiri nequit. Recepta, simulque valde
probabilis illorum est sententia, qui primo
statim die, una cum caelo supremo, eos

productos, adferunt. Certe iam aderant,
cum terra fundaretur, *Iob. XXXVIII, 4-8*.
Non proculhinc discedunt, qui primo die,
sed in ipso statim initio, antequam Deus
caelum & terram crearet, angelos produ-
ctos contendunt, putantque, hac ratione
illos veteris ecclesiae doctores, qui non
diu admodum ante hexaëmeron eos con-
ditos putant, cum reliquis, qui ad ipsum
hexaëmeron illorum creationem referunt,
facile conciliari posse. Praestantiam au-
tem angelorum inde aestimare licet, quod
inter omnes res creatas, ad Deum, qui iti-
dem spiritus, sed infinitis modis excel-
lentior est, proxime accedunt.

§. XX Quid spiritus sit, non aliter, quam ex proprietatibus, &
operationibus eius, quae in scriptura sacra commemorantur, intelligitur.
Has vero si iunctim sumamus, dici potest, spiritus nomine nobis venire
substantiam materiae expertem, intellectu & voluntate, itemque potentia
quadam agendi in corpora, & hinc varias operationes edendi, praedi-
ram.*

* Recepta dudum spiritus fuit defini-
tio, quod sit *substantia immaterialis*. Hanc
mirum in modum exagitauit schola Carte-
siana, hac ratione dici equidem adferens,
quid spiritus non sit, non autem doceri,
quid sit? Et fateor, pleniorẽ dari descrip-
tionem posse; nec tamen ideo prorsus
absurdum censere debet, si duo saltem sint
substantiarum genera, remoto altero, vt-
cumque, quae alterius indoles sit, indi-
care. Nec felicius tamen ipse CARTESIVS
rem expediuit, essentiam spiritus in cogi-
tatione constituens, seu spiritum per co-
gitationem definiens. Facile profecto ali-
quis hinc in eam ingredi sententiam pos-
set, cum vnica saltem agnouisse substan-
tiam, & corpora pariter ac spiritus pro
modificationibus vnus istius substantiae
habuisse; quod & non sine quadam specie
illi exprobratum fuit a IO. REGIO, in *Car-
tesio, vero Spinozismi architecto*, c. 3. p. 26. sq.
Rectius equidem sibi consulunt, qui spiri-
tum per substantiam cogitantem defini-

unt, cum hoc ipso fateantur, se spiritum
non pro accidente aut modificatione qua-
dam, sed pro substantia habere; in eo ta-
men falluntur, quod cogitationem ipsam
spiritus essentiam constituere existimant.
Est namque cogitatio proprietas quaedam
spiritus, non autem ipsam eius essentiam
absoluit. Accedit vero, quod, si essentia
spiritus in cogitatione ponatur, non pos-
sit non inde consequi, eum nulla ratione
agere posse in corpora. Quod si admittatur,
nihil aliud superest, quam vt cum BECKE-
RO omnes spirituum operationes in du-
bium vocemus. Non aliunde enim, quam
ex hocce fonte, errores eius deriuandos
esse, dudum viris doctis obseruatum est.
Idque satis etiam intelligitur ex iis, quae
implet in *mundo fascinato*, l. 2. c. 6. §. 11.
hac de re disserit. Quae cum ita sint, simul-
que constat, essentias rerum nobis non esse
perspectas, tum demum recte incedemus, si
ex scriptura sacra attributa, seu propieta-
tes spiritus, inuestigamus, atque ita de-
mum.

num, quid spiritus sit, definiamus. Habet equidem vox *spiritus* in scriptura sacra diversas significationes, quarum septemdecim FLACIVS, in *clauē scripturæ* voc. *spiritus*, enarravit. Illæ autem non inter se coniungendæ, sed diligenter separandæ sunt; atque tum loca ista, in quibus de substantiis, quæ spirituum nomine veniunt, agitur, diligenter consideranda, ac proprietates, quæ iis tribuuntur, obseruan-

dae. Quod si rite fiat, tum demum deprehendemus, loqui scripturam de substantiis quibusdam a Deo creatis, & ab anima hominis diuersis, quæ I) & inuisibiles, & materiae quæ expertes sunt; II) Intellectu tamen & voluntate præditæ; III) facultate quoque in corpora agendi, eaque mouendi polleant. Haec omnia in sequentibus rite demonstrabimus.

§. XXI. Dari eiusmodi spiritus, etsi ipsa ratio, aut experientia potius, ac totius orbis consensus, doceat; * omnium firmissime tamen scriptura ostendit, quam in omnibus istis locis, in quibus angelorum mentionem facit, allegoricis interpretationibus peruertere, nihil aliud est, quam in resæria puerorum more ludere. * *

* Etsi omnium euidentissime ex scriptura sacra, dari eiusmodi spiritus, de quibus hic nobis sermo est, demonstrari queat, non tamen contemnenda, quæ & ratio hac de re suppeditat. Haec namque primo euidenter docet, non esse *adûvatos*, vt eiusmodi substantiæ, materiae expertes, existant; si quis enim hoc admittere nolit, luculenta illi adferenda est ratio, cur hoc *adûvatos* sit. Præterea, ipsius mentis humanæ exemplo illud comprobari potest; quam spiritum, seu substantiam materiae expertem esse, ipsa eius attendita consideratio quemlibet condocit. Si ergo eiusmodi substantiæ immateriales, cum corpore coniunctæ, existant, quid tandem obstat, quo minus & aliæ existant, nullo cum corpore vnitæ? Hoc ergo si admittatur, merito postulatur ab omnibus, ne temere, & sine prægnanti ratione, reiiciantur testimonia illorum, qui aut per adpationem eiusmodi spirituum, aut alias eorum operationes, de illorum se certiores redditos existentia, adfirmant. Si quis enim omnia ista testimonia reiicere velit, illi adferendum, eos, qui eiusmodi quid testantur, aut animum habuisse, alios decipiendi, aut ipsos deceptos fuisse. Vtrumque equidem aliquando contingere potest,

vt aliquis aut decipere alios velit, aut ipsemet deceptus sit. Sed, si quis cogitet, nullam temere totius orbis esse gentem, nec vllum inter tot, quæ iam præterlapsum sunt, esse sæculum, in quibus non quidam existerint, qui de spiritibus eiusmodi, eorumque operationibus, testimonium aliquod perhibuerint; quod & vniuersalis illa, ac per totum orbem diffusa de iis fama satis superque comprobatur; is facile intelliget, de tanta testium multitudine hoc adferri non posse. Sint, qui decipere alios velint! num de tot hominibus, locorum, temporumque maximo interuallo disiunctis, credendum, eos conspiratione velut facta, decipere orbem voluisse? Sint, qui aliquando decepti sint! nec enim hoc abnuo; cum non ignorem, quanta vis sit imaginationis, præsertim, si adfectus vehementiores accedant. Quis vero inde colligat, semper errasse sensus, semper deceptos homines fuisse per vim imaginationis? Sunt enim profecto quaedam exempla ita comparata, vt nec fallaciæ, nec errori aut deceptioni in iis relinquitur locus. Scio, testimonia aliorum hominum fidem, tantum progignere humanam: quæ, licet & hac in re iussit, obseruandum tamen, per testium, qui vera dicere & voluerunt, & potuerunt, multitudi-

multitudinem, eam adeo certam reddi posse, vt parum a demonstratione absit. Nec, quae speciatim de magorum & sagarum, cum spiritibus malignis commercis, hinc inde narratur, omnia inter commenta sunt referenda. Sunt enim haec aliquando ita comparata, vt ex effectibus, qui a nullo mortalium profecti sunt, aut proficisci potuerunt, recte colligatur causa, seu spiritus cuiusdam operatio. Atque idem de obsessiōibus obseruandum; in quibus, etsi, quae a melancholia, aut aliis morborum generibus sunt, caute discerni velim ab iis, quae naturae operationes excedunt: talia tamen in iis subinde occurrere, quorum nulla, si daemonis potentia non admittitur, ratio reddi queat, nemo profecto negare poterit. Sed haec iam edisserui, in *theob. de atheismo & superst. cap. 7. §. 3. p. 577. seq.*

** Tot exstant in scriptura sacra de spiritibus, siue angelis, testimonia, vt vix credibile videatur, hominem, qui illius auctoritatem aut admittit, aut admittere vult videri, horum aut existentiam, aut operationes in dubium vocare posse. Id tamen BECKERVS incredibili temeritate ausus est: quamquam, quod negari nequit, iam alios, & quidem inter ipsos Iudaeos, Sadducaeos, hac in re praecedentes sibi habeat. Ex infinito autem illo testimoniorum & exemplorum numero pauca quaedam seligimus, vt simul ostendamus, quam vanus irritusque sit istorum hominum, in iis eludendis, conatus. In primo statim limine scripturae serpens ille, primorum parentum seductor occurrit, *Gen. III. 1. seq.* Hic solum eiusmodi animal, quod serpentis nomine venit, intelligi nequit, nisi dicere velimus, serpentes olim & rationis vsu instructos, & loquendi facultate praeditos fuisse. Non nescio, quosdam ita censuisse; an leuio? merito dubites, adeo hoc omnem fidem superat. Seductor itaque ille, cum nec animal brutum esset, nec homo, se-

quitur, fuisse spiritum. Praeter homines enim non dantur substantiae rationis vsu pollentes, quam spiritus. Idque & scriptura diserte, *Io. I. III. 44. apoc. XII. 9.* alibique, confirmat. Quid itaque ad haec BECKERVS? Infernali genio ideo seductionem primorum parentum tribui, ait, quod hi ad illius exemplum peccauerint; *mund. fuscinat. lib. 2. c. 20.* Lepide proflus. Si quis ergo hodie homicidium committat, a Caino ad hoc seductus merito dicitur, quia ad exemplum Caini hoc fecit. Sed aliter scriptura hac de re loquitur, non ad exemplum diaboli homines peccasse, nos condocens, sed ab eo seductos esse; *Ioan. I. III. 44. 2. Cor. XI. 3. apoc. XII. 9.* Immo, cum Moses colloquium seductoris cum primis parentibus, & ipsa eius verba referat, nonne summa impudentia est, adserere, primos homines ad exemplum diaboli saltem peccasse? Sed haec. Mosis narratio *αὐτονομία* forte est intelligenda. Id quidem isti homines vellent. Sed tum nihil firmum, certumque in scriptura maneret, si eiusmodi narrationes historicas in allegorias conuvertere fas esset. Alterum exemplum praebet sollemnis illa trium angelorum adparitio, quae Abrahamo obtigit, *Gen. XVIII. 2. seq.* quorum vnus increatus ille, seu filius Dei fuit: vt pluribus a me demonstratum, in *hist. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 1. sect. 3. §. 17. p. 376.* reliqui vero duo creati, qui Lothum cum familia ex Sodoma urbe, ne vna cum impiis periret, eduxerunt. Hic vero BECKERVS homines, & quidem prophetas, intelligit, *lib. 2. cap. 14.* Sed, cur vocantur angeli? Nuntii, inquit, seu legati Dei erant, vt prophetae esse solent. Sed angeli nomen non officii tantum, sed & naturae esse, si in specialiori significatione sumatur, supra docuimus. Hic vero ita sumendum, cum sine omni additamento ponatur, res ipsa docet. Et, quid ambagibus opus? cum non homines, sed spiritus, quos angelos vocamus, fuisse, diserte

Paulus apostolus doceat, hospitalitatis praeemia ex eo commendans, quod Abrahamus inficius etiam angelos conuiuio excipisset; *Ebr. XIII, 2.* Quae ratiocinatio inepta foret, si homines, & non angeli proprie sic dicti intelligantur. Friuolum est, quod hic regerit BECKERVS, Paulum aut omnes tres angelos, aut duos tantum intellexisse. Prius si dicatur, non posse ex voce *αγγελοι*, quae vni tribuatur, probari, eum fuisse filium Dei; sin posterius, Paulum non recte egisse, quod illum omiserit, qui verus Deus erat, cum argumentum eius longe fuisset efficacius, si dixisset, hospitalitate Abrahami effectum fuisse, ut ipsum Deus conuiuio exciperet. Nul- lum enim est dubium, quin omnes tres angelos intelligat. Inde autem quo pacto sequatur, vnum ex iis non fuisse verum Deum, nec potuisse nomine *αγγελοι* insigniri, non video. Cur enim filius Dei non posset vocari angelus, si increatus angelus intelligatur, cum & toties etiam in scriptura sacra hocce nomine veniat? Tertium denique argumentum historia temptationis Christi suppeditat; *Matth. IV, 1. seq.* in qua non tantum tentatoris, seu diaboli, sed & bonorum angelorum, qui, finita temptatione, Christo ministrauerint, mentio iniicitur. Atque per tentatorem homo aliquis intelligi nequit, cum Matthaeus non femel, sed saepius eum diserte *diabolum* vocitet, quo nomine absolute posito, non homo aliquis, sed infernalis genius designatur, qui & *v. 10. satanas* dicitur. Et nulla profecto ratio excogitari potest, cur, si homo fuisset, qui seruatiorem tentauit, non aperte potius hoc dicere maluisset Matthaeus, quam eiusmodi vocibus, vti, quae alias de spiritu maligno vsurpari solent. Praeterea, quod tentator Christum in pinnis templi constituit, aliter intelligi nequit, quam quod eum per aërem in huncce locum deduxerit. Per gradus enim tentatorem hominem vna cum Christo

huc adscendisse, sine firmo satis fundamento adseritur. Nec Christo indignum erat, ut hac ratione ab infernali genio per aërem circumduceretur. Non enim inuitus hoc patiebatur, sed ut certamen, quod nostri causa illi subeundum erat, absolueret. Cumque in statu exinanitionis constitutus, longe grauioribus ab hominibus adfectus sit contumeliis, nemo mirabitur, quod lubens volensque hancce diabolo in se ad certum tempus conceisserit potestatem. Denique nec illud in hominem quadrat, quod tentator Christo, in monte altissimo constituto, omnia regna mundi, eorumque gloriam, & quidem *ἐν ἑνὶ ὁμίᾳ χρόνου*, in momento vel puncto temporis, ut Lucas refert, *cap. IV, 5.* monstrauit. Nullum enim est dubium, quin illud arte quadam praestigiatrice, in aëre omnia regna mundi, velut in tabula quadam repraesentando, fecerit. Et, quis credat, hominem aliquem, & quidem Iudaeum, tam stolidum fuisse, ut regna mundi Christo polliceri auderet, quae ipse non habebat? aut tam impudentem, vta Christo poscere auderet, ut se adoraret? Diabolum autem, utpote *τὸν ἄρχοντα τοῦ κόσμου τούτου*, *Ioan. XII, 31. XIV, 30. τὸν θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου*, *2. Cor. IV, 4.* hoc sibi tribuisse, nemo mirabitur. Alia equidem via BECKERVS incedit, adserens, in imaginatione haec omnia peracta, qua Christus prauas cupiditates sibi repraesentauerit, ac si per eas tentaretur; *lib. 2. cap. 21.* Quod ineptum pariter ac impium est. Ineptum quidem, quia scriptores sacri hancce temptationem ita narrant, prout ea omnia, quae reuera contigerunt, narrare soleit, nec vel minimum indicium praebent, ex quo colligi queat, haec in imaginatione saltem contigisse. Impium autem, quia eiusmodi temptationes in imaginatione Christi sine peccato repraesentari non potuerunt. Sequeretur ergo inde, Christum non omnis peccati fuisse expertem; cum tamen apostolus adserat, eum

cum in omnibus equidem tentatum, sicut nos, sed sine peccato; *Ebr. IV, 15.* Non tantum autem diaboli, sed bonorum quoque angelorum in hacce Christi tentatione mentionem fieri, antea obseruauimus. Vbi quidem iterum absonum foret, per angelos, qui Christo ministrasse dicuntur, apostolos intelligere. Cum enim hialias sem-

per aut discipuli Christi, aut apostoli dicantur, quid, quaeso, Matthaeum permouisset, vt nunc angelorum nomine eos designare vluerit? Sed, mitto reliqua. Nec plura etiam, aut exempla, aut testimonia scripturae adferre, necesse est, cum ea non temere cuiquam, nisi, qui scripturam numquam legit, ignota esse queant.

§. XXII. Spiritum materiae expertem esse, vel ex operationibus, quae illi tribuuntur, intelligitur. Quo pacto enim fieri queat, vt res extensa cogitet, hoc est, intelligat, velit, libereque agat, mens nostra capere nequit. * Idque & scriptura confirmat, spiritum, voce pro angelo accepta, generatim cuius corpori opponens. ** Ex eo vero, quod spiritus est materiae expertus, sequitur, cum quoque esse simplicem, hoc est, nec ex materia atque forma, neque ex partibus integrantibus compositum; corruptioni, seu destructioni non obnoxium, adeoque & immortalem; & denique, certo quodam loco circumscribi non posse. ***

* Res nobis hic cum illis est, qui concedunt, dari spiritus; concedunt etiam, eos intellectu ac voluntate praeditos; (quod & deinceps ex instituto demonstrabitur;) largiuntur denique, eos natura sua esse inuisibiles; sed materiae omnis expertes esse negant. Ita non tantum gentilium quidam philosophi, Platonici atque Pythagoraei, sed plurimi etiam ex veteris ecclesiae doctoribus, sentiebant; vt in sequentibus dicemus. His ergo hocce, quod ab operationibus spirituum desumitur, argumentum recte opponitur. Nimirum, non aliae nobis de spiritibus istis innotuerunt operationes, quam, quas in mente nostra obseruamus; ex quibus praecipuae sunt, intelligere, & velle, seu cogitare. Hinc ergo recte concluditur, eos esse materiae expertes. In materia enim generatim spectata nihil aliud, quam extensionem, diuissibilitatem, facultatemque recipiendi motum, variasque figuras, deprehendimus. Haec autem, quocumque modo consideres, & in quamcumque verses partem, quacumque ratione disponas, nihil ta-

men, quod cogitationi, nedum multis cogitationum modis respondeat, inde elicies. Conferenda, quae de anima humana eundem in modum disputauimus in *theol. de atheismo & superstitione. cap. 5. §. 7. p. 420. seq.* Nec est, quod regeras, angelos tamen, nostra confessione posse agere in corpora; vnde sequatur, si vel maxime mentem habeant immortalem, eos tamen corpore quodam subtili praeditos esse, quae & veterum fuerit sententia. Verum, causa prius adferenda erat, cur spiritus, seu substantia materiae expertus nulla ratione in corpus agere queat? Exemplo animae nostrae contrarium iterum doceri potest, quam certos in corpore nostro motus excitare posse, cum ipsa materiae expertus sit, experientia quotidiana omnes condocet.

** Angelos in scriptura sacra spiritus vocari, positum est extra controuersiam, & vel ex *Ebr. I, 14.* constat. Cum autem vox spiritus diuersas in sacris litteris habeat significationes, vt supra obseruauimus; eam aliquando ita vsurpari, vt materiae expertem substantiam significet, negari nequit.

quit. Ita sane Deus ipse spiritus dicitur, *Io. IV, 24*. Nullum itaque est dubium, quin eadem ratione vox haecce sumenda sit, quando de substantiis creatis, ratione praeditis, vsurpatur. Hinc & ipse seruator spiritum eiusmodi *carnem & ossa habere* negat; *Luc. XXIV, 39*. Quod non ita intelligendum, ac si concedat, spiritus habere corpora subtiliora; sed, cum spiritum non cuilibet corpori, verum suo, quod iam erat glorificatum, opponat, indicat, eos omnis plane materiae expertes esse, & si forte adpareant, ex aëre speciem saltem quendam corporis formare. Nec praetermittendum, quod Paulus, dum per Christum omnia, tum visibilia, tum inuisibilia, condita adserit, per visibilia quidem res corporeas, & materiales quasuis; per *adparata* autem, siue *inuisibilia*, res omnes incorporeas, atque materiae expertes, quorum diserte angelos refert, intelligat; *Col. I, 16*. Dubium equidem aliquod suboriri posset, ex *ps. CIV, 4*. vbi dicitur: *qui facit angelos suos spiritus, ministros suos ignem flammantem*. Cum enim nonnulli per *רוח* spiritus, ventum seu aërem intelligant, sensum huncce esse putant, quod Deus angelos fecerit, quorum quidam aërii sint, alii ignei. Ita GROTIUS ad *b. I.* verba haecce explicat, qui simul ad Pythagorae pariter ac Platonis scholam, itemque ad Iudaeos non minus ac christianos prouocat veteres, quod angelis corpora, etsi subtilissima, tribuerint. Alii contra, qui cum BECKERO spirituum existentiam & operationes negant, verborum illorum hunc sensum esse contendunt: *qui spiritus, siue ventos, facit nuntios siue legatos suos*, hoc est, iis ad puniendos homines, vel alia opera efficienda, vtitur; & *ignem flammantem*, seu fulmina, *ministros suos*, vt iis etiam ad potentiam suam demonstrandam vtatur. Atque hanc inde confirmant interpretationem, quod in antecedentibus de caelo aërio, nubibusque, quae in eo conspiciun-

tur, itemque ventis, auctor psalmi loquatur, vt in sequentibus telluris, maris & montium mentionem faciat. Conueniens itaque esse, vt, quae *7. 4.* dicuntur, itidem de iis, quae in aëre conspiciuntur, ventis atque fulminibus intelligantur. Verum, de angelis hic sermonem esse, dubitare nefas est, cum id diserte Paulus apostolus doceat, *Ebr. I, 7*. Nec repugnant verba, si modo recte explicentur. Ordo enim ipse, atque positus eorum postulat, vt *angeli*, itemque *ministri* hic subiecti loco sint; de quibus adeo adseritur, quod Deus eos faciat *spiritus*, item *ignem flammantem*. Huncce sermonis ordinem plane turbant, qui de angelis hic sermonem esse negant, & de ventis dici putant, quod sint nuntii, deque fulminibus, quod sint ministri. Nec obstat, quod in antecedentibus caeli aërii, in sequentibus, telluris, maris, montium, mentio fiat. Cum enim auctor psalmi in eo sit, vt generatim opera creationis celebret, iure meritoque & angelorum mentionem facit, qui haud vltimum inter ea tenent locum. Quando autem dicit, quod faciat angelos suos *spiritus*, hac quidem voce *ventos* designari puto, sed ea ratione, vt angelos, quos & ministros Dei vocat, ob summam velocitatem, celeritatemque, itemque potentiam, & efficaciam aliquid agendi, partim cum ventis, partim cum igne flammante, comparet. Corruit itaque inde sententia GROTII, spiritus aërios atque igneos ex hisce verbis conflagentis.

*** Simplicitas eiusmodi, quae spiritibus creatis tribuitur, ex eorum immaterialitate recte deriuatur. Quod enim ex materia & forma, itemque ex partibus integranibus compositi non sint, eius rei ratio est, quod omnis materiae sint expertes. De aliis compositionis modis, e. g. ex subiecto & accidenti, hic sermo non est. Hos enim in spiritus creatos cadere, nemo ignorat. Sequitur inde porro, spiritus corruptioni & destructioni non esse obnoxios, adeoque

que & immortales. Destructio enim in partium quadam separatione consistit. Quidquid ergo ex partibus compositum non est, illud quoque destrui naturaliter nequit. Atque hinc porro fluit, spiritus non *gratia Dei*, sed *sua natura* esse immortales. Alio tamen sensu etiam dici potest, eos *gratia Dei* esse immortales; scilicet, quod non tantum eiusmodi naturam, quae destructioni obnoxia non sit, munere Dei acceperint, sed quod etiam spiritus creatos destruere nolit, etiamsi id facere posset. Atque hoc veteris ecclesiae doctores sibi voluisse videntur, quando principii loco ponunt; *ea, quae initium habuerunt, necessario finem habitura*, si scilicet Deus velit; atque hinc porro collegerunt, angelos uon natura, sed gratia esse immortales. Ita praeter alios 10. DAMASCENVS: ἀθάνατοι ἐν φύσει, ἀλλὰ χάριτι. πᾶς γὰρ τὸ ἀρχαίον καὶ τελευτᾷ κατὰ φύσιν. immortalis est (angelus) non quidem natura, sed Dei munere, ac gratia. Quidquid enim ortum habuit, finem quoque suapte natura habiturum est; de seide orthod. lib. 2. cap. 3. p. m. 156. Enimvero, si effatum illud, quidquid ortum habuit, finem quoque habiturum est, aliter quam diximus capiat, admitti nequit. Sequetur enim inde, non tantum angelos, sed & animas hominum natura sua mortales esse. Haud dubio autem patres, qui

illo principio vsi sunt, indicare voluerunt, solum Deum independentem, absolute, & ea ratione immortalem esse, vt nullo modo finem habere queat; spiritus autem creatos, dependentem, & ex voluntate Dei, ita quidem, vt, licet natura illorum in se spectata, corruptioni obnoxia non sit, finem tamen, si Deus velit, habere possint. Fateudum autem, non satis commodè eos hac in re loquutos, si modo omnino non errarunt. Conferenda, quae LEQVIEN, ad *Damasceni l. c.* hac de re disserit. Ex immaterialitate spirituum etiam illud fluit, quod eo modo, quo corpora, in loco non sint. Nullam enim extensionem habent, nullasue partes, quibus loci partes respondeant. 10. DAMASCENVS hoc ita explicat: Νόες δὲ ὄντες, ἐν νοητοῖς καὶ τόποις εἶναι, οὐ σωματικῶς περιγραφόμενοι. οὐ γὰρ σωματικῶς κατὰ φύσιν σχηματίζονται, οὐδὲ τριχῶν ἴσιν διδάσκει, ἀλλὰ τῷ νοητῶς περιεῖναι, καὶ ἐνεργεῖν, ἔχοντες ὡς πνευματικῶν, καὶ μὴ δύνασθαι κατὰ ταυτὸν εἶδε κηρύττει εἶναι, καὶ ἐνεργεῖν. Iam vero cum mentes sint, in huiusmodi quoque locis sunt, quae mente intelliguntur; non, quod corporeo modo circumscribantur, (neque enim more corporum, quod ad naturam attinet, figurantur, aut trina dimensione disenti sunt) sed quod, ubi se conferant, illic spiritaliter adsint, & operentur, nec eodem tempore hic atque illic esse & operari possint; l. c.

§. XXIII. Intellectu angelos praeditos, scriptura testatur, quando illis eiusmodi opera tribuit, quae sine intellectu peragi nequeunt; *Ef. VII. 3. Eph. III. 10. Ebr. I. 6. 1. Petr. I. 12.* item 2. *Sam. XIV. 20.* Nec vllum est dubium, quin & se ipsos, & Deum creatorem, & res alias, praeter se, a Deo conditas, siue spiritus sint, siue corpora, cognoscant. * Cognoscunt etiam ea, quae in hoc mundo geruntur, seu eueniunt, etsi non omnia; sed, quibus aut ipsimet interfunt, aut, quae ratiocinatione, vel alio modo illis innotescunt. ** Ex iis, quae Deus ad hominum salutem reuelauit, itemque futuris contingentibus, tantum sciunt, quantum Deus illis reuelauit: absque reuelatione futura contingentia aut plane nesciunt, aut non, nisi per naturalem sagacitatem, ac vim coniectandi, qua homines multum superant, ea cognoscunt. *** Cogitationes etiam hominum

num non nisi ex signis & effectibus eos intelligere, vix est quod dubitemus.*

* Possunt haec omnia, quae de obiecto cognitionis angelicae hic asserimus, partim ex comparatione eius cum cognitione humana, partim ex ipsa spiritus creati notionem, suffragante & scriptura sacra, demonstrari. Cum ergo homo se ipsum cognoscat, eorumque, quae in eo sunt, & ab eo sunt, sibi conscius sit, id etiam, quin de angelis asserendum sit, nullum plane est dubium. Deum quoque, creatorem suum, quod cognoscat, certum est, idque tum cognitione *naturali*, quae ex lumine naturae proficiscitur, & malis, bonisue angelis communis est, *Iacob. II, 19.* tum *super-naturali*, quae bonis angelis propria est; quorum & intuitiva illa, summae illorum beatitudinis partem constituens, *Matth. XVIII, 10.* refertur. Quod etiam res alias, praeter se, a Deo conditas cognoscant, ex operationibus, quas scriptura illis tribuit, intelligitur. Vnum angelum alios cognoscere, inde constat, quod inter se colloqui dicantur; *Ef. VI, 3. Zachar. II, 3.* Hominum animas cognoscunt, quia piorum deportant in sinum Abrahami, *Luc. XVI, 22.* Cumque boni angeli, vt *αγγελοι λειτουργικοι*, a Deo mittantur ad custodiam hominum piorum, *Ebr. I, 14. ps. XXXIV, 8.* hoc officio fungi non possent, nisi singulos homines, qua corpora etiam spectatos, adeoque res materiales cognoscerent.

*** Quod non omnia, quae in hoc mundo geruntur, cognoscant, inde manifestum est, quod intellectus eorum, quantumvis excellens, limitibus tamen certis circumscriptus est, & finitus. Ex eo etiam, quod ea, quae cognoscunt, non vna eademque ratione cognoscant, sequitur, in

quibusdam certam, in aliis incertam illorum esse cognitionem, atque coniecturis, seu argumentis probabilibus saltem inniti.

*** Quod ea, quae ad hominum salutem, immo & ecclesiae confirmationem, ex Numinis voluntate pertinent, non, nisi ex reuelatione diuina illis innotescant, constat ex *Eph. III, 10. & 1. Petr. I, 12.* Nec futuros euentus, qui rationis vim superant, eos cognoscere, notum est ex *Marc. XIII, 32.* Rerum praeterea contingentium haec est indoles, vt, cum in iis nullum detur medium cognoscendi, ab intellectu finito, adeoque nec angelico, cognosci nequeant. Quare etsi angeli multo plura ex futuris, quae ex certis causis, latentibus interdum & occultis, intuitu hominum, sed non intuitu spirituum, deperirent, cognoscere queant, quam homines; eiusmodi tamen futura, quae vere contingentia sunt, nullo modo cognoscere possunt. Hinc & cognitio futurorum contingentium soli Deo, seu character illi proprius, tribuitur; *Ef. XLII, 23. XLV, 21.*

* Si enim directe & immediate angeli cogitationes hominum cognoscere possent, sequeretur, quod in aliis etiam angelis idem possent; cum nulla diuersitatis reddi ratio queat. Non autem credibile, angelis cuiusdam cogitationes aliis angelis ita patere, vt sine signis illis innotescant. Accedit, & praecipue rem conficit, quod cordium scrutatio, adeoque cogitationum absque signis cognitio soli Deo iterum, seu documentum omniscientiae eius, vindicatur; *1. Sam. XVI, 7. 1. Reg. I, 11. 2. par. VI, 30.*

§. XXIV. De modo cognitionis angelicae ex comparatione cum humana iudicium ferendum, etsi per omnia non conueniant. Quae enim ex corporis commercio aliquid trahit, vt imaginatio, in spiritus, nullo

nullo cum corpore coniunctos, non cadit; quippe quibus tantum, quae ad intellectum purum pertinent, tribui possunt. * Vt autem intellectus hominis purus etiam per ideas res extra se positas cognoscit, ita & cur de angelis aliter censere debeamus, nulla praesto est ratio. Immo, cum res plurimas, quibus ipsimet praesentes non sunt, cognoscant, non aliter, quam per ideas eas cognoscere, manifestum est. ** Ideas etiam eos inter se iungere, hinc & tum iudicare, tum ratiocinari, vel inde colligimus, quod intellectus eorum finitus, seu certis limitibus circumscriptus est. *** Qui autem angelos res omnes in essentia Dei velut in speculo intueri, adserunt, nesciunt in ea opinione ipsimet, quid dicant, statuaturae. *

* Res vtique materiales atque corporeas angeli cognoscunt, vti antea dictum, sed non eo modo, ac homines. Imaginatio enim, qua homines res corporeas cognoscunt, cum ea, quae sensibus percepimus, iterum refuscitet ac repraesentet, angelis tribui nequit. Fatendum itaque, modum, quo angeli res corporeas percipiant, & perceptas sibi iterum sustant, minime nobis exploratum esse.

** Vt se ipsos angeli cognoscant, nullis opus habent ideis, cum eorum omnium, quae in illis sunt, aut sunt, intime sibi conscii sint. Bonorum angelorum cognitio Dei, quam intuitiuam vocant, quo pacto comparata sit, intelligitur ex iis, quae suo loco de hominum cognitione intuitiua dicemus. Reliqua omnia non aliter, quam per ideas cognoscere possunt, vti velex analogia humanae cognitionis intelligitur.

*** Secus scholastici doctores sentiunt, incaute intellectum diuinum cum angelico

conferentes. Deo equidem eiusmodi idearum comparationes, atque ratiocinationes, tribui nequeunt; immo, Deus nullis plane ideis in rebus, quae actu existunt, cognoscendis opus habet. Sed angelicus intellectus cum finitus sit, adeoque non omnia simul complecti queat, longe rectius in hocce etiam capite cum humano intellectu comparatur, quam cum diuino.

* Quorundam Romanae ecclesiae doctorum hocce commentum est, qui hac ratione euincere volunt, angelos in Deo omnia cognoscere, adeoque & hominum preces ad se directas, intelligere, hinc & recte inuocari. Verum, etsi angeli boni faciem Dei semper videant; *Matth. XVIII, 10.* nullibi tamen dicitur, quod in Deo tamquam in speculo omnia cognoscant. Quin, si hoc esset, angeli boni essent omniscii, & nihil omnino ignorarent; quod falsum esse, ex antea dictis constat.

§. XXV. Voluntate quoque praeditos angelos, ex actibus eius, qui iis tribuuntur, liquet. * Estque & alias cum intelligendi facultate semper coniuncta voluntas. Vt enim intellectus, quid bonum, quidue malum sit, cognoscit, ita voluntas illud adpetit, hoc auersatur. ** Sed libera quoque est angelorum voluntas, etsi pro diuerso illorum statu, vt deinceps dicemus, diuersimode haecce libertas sese exferat. ***

* Quales sunt adfectus angelorum, de quibus §. *sequenti* dicemus. Idem vero ex virtutibus etiam eorum, de quibus ibidem verba facimus, liquet. Certe nisi voluntate,

eaque libera praediti essent, non posset bonis obedientia tribui, *ps. CIII, 23. Matth. VI, 10. Ebr. I, 14.*; nec dici, malos per inobedientiam lapsos; *2. Petr. II, 4.*

** Vnde recte concluditur, vbi est intellectus, ibi etiam voluntas; certe, intellectus nullus vsus esset, si quis voluntate, ad ea sequenda, quae ille adprobat, fugienda autem, quae improbat, non gauderet.

*** Libertas a necessitate, praecipua est voluntatis proprietates; quae, si absit, volun-

tas vim suam atque efficaciam exferere nequit, adeoque vix digna est hoc nomine. Libertatem autem eam intelligimus, quae in indifferentia ad opposita consistit. Angelorum autem libertatem aliter se habuisse, cum omnes in statu, in quo conditi erant, adhuc existerent; aliter, cum quidam eorum lapsi essent, ex dicendis constabit.

§. XXVI. Voluntatis porro commotiones, quae ex obiecto quodam bono aut malo, ei oblato, excitantur, quaeue adfectuum nomine veniunt, itidem non possunt non in angelis existere. Hinc & scriptura adfectus, vt gaudium, *Luc. XV, 10*, ac desiderium, *1. Petr. I, 12*; illis tribuit; quod tamen de commotionibus mere mentalibus est intelligendum. * Pari ratione & certae in illis propensiones, seu inclinationes, non tantum naturales, sed & habituales esse possunt, quae, si in bona ferantur, virtutum, sin in mala, vitiorum nomine veniunt. **

* De discrimine inter adfectus mentales & sensuales, quorum illi spirituum, hi hominum sunt, dictum in *instit. theol. mor. part. 1. cap. 1. sect. 4. §. 29. & 30.*

** Cum angeli in eo statu adhuc essent, in quo conditi erant, propensiones illorum bonae erant, & ad bonum quoque finem, gloriam scilicet creatoris, vix comparatae. Postquam autem per quorundam lapsum discrimen inter bonos & malos angelos exortum est, horum quidem corrupta est natura & deprauata, vt nihil nisi malum velint; hinc & omnes eorum propensiones

mae sunt, secundum naturam illam corruptam, consuetudine & actibus saepius repetitis augendae & corroborandae. Quidquid ergo vitiorum cogitari potest, in angelis malis est; conf. *Jo. VII, 44*. Bonorum contra angelorum, vt summus semper erga Deum amor fuit, ita summum quoque studium, ad eius nutum & voluntatem se componendi; hinc & quidquid aut nominari, aut cogitari virtutis potest, in iis deprehenditur; idque tum per naturam, accedente per consuetudinem incremento quodam, tum per gratiam Numinis, praefertim, postquam in bono confirmati sunt.

§. XXVI. Est quoque in angelis potentia, aliorum spirituum cogitationes certo modo adficiendi, adeo, vt in illis cogitationes, iis, quas ipsi habent, similes, existant; quam cogitationum communicationem admodum improprie *loquelam angelorum* vocare solent. * Neque tantum hac ratione cum aliis angelis suas communicare cogitationes possunt, sed & cum mentibus hominum; quamquam horum etiam mouere queant imaginationem, & hac ratione cogitationes in iis excitare. Modus autem huius communicationis nobis plane ignotus est: quemadmodum nec id constat, quousque haec potentia pateat; itemque, an, & qua ratione, ab hominibus praefertim, impediri queant.

* Quae scholastici doctores operose de eptias, certe meras & inanes coniecturas loquela angelorum disputant, si non in in-

Not.

Non autem de ista loquela angelorum, qua in corpore quodam adsumto cum hominibus colloquuntur, sed de cogitationum, quae ab iis, ceus spiritibus, peragitur, communicatione, nobis sermo est.

** Quod aliquando angeli mali cogitationes suas immediate cum hominibus communicare, adeoque in his variis cogitationes excitare possint, nemo temere abnuet. Nec dubium, quin in impiis hoc frequen-

tius fiat, quam in piis; numquam tamen in his, tum in illis, sine singulari Numinis permissione id fieri, vt credamus, par est. Pios autem precibus suis impedire hanc communicationem posse, nisi Deo ob causas grauissimas aliter videatur, itidem in confesso est. Reliqua non satis cognita nobis sunt, atque perspecta. Conferenda, quae copiosius hac de re dixi in *instit. theol. mor. part. 1. cap. 2. ad §. 26. ac 27.*

§. XXVIII. Non minus & potentia agendi in corpora, eaque mouendi, variasque operationes hac ratione edendi, gaudent; *Genes. XIX, 10, 11; 2. reg. XIX, 35. psal. LXXVIII, 49. actor. V, 19.* * Quod & exempla obsessorum, quae magno numero in historia euangelica occurrunt, confirmant. ** Magna autem licet haecce spirituum sit potentia, suis tamen itidem est circumscripta limitibus. *** Hinc, licet mirabilia facere queant, miracula tamen, nisi ex potentia a Deo speciatim concessa, facere nequeunt; quippe quod soli Deo est proprium. *

* Etsi enim modus, quo hoc fiat, vt spiritus in corpus agat, ignotus sit, res ipsa tamen ideo in dubium non vocanda, per luculentissima quippe scripturae testimonia extra controuersiam posita. Modus etiam, quo anima nostra corpus proprium mouet, siue, qua ratione ad certos motus mentis, seu voluntatis, certi sequantur motus corporis, itidem nobis cognitum non est, nec tamen ideo quis negauerit, ab anima nostra corpus nostrum moueri, seu, ad certos motus mentis sequi certos motus corporis. Plus quam decet, sibi ipsis tribuunt, qui naturam spiritus adeo sibi exploratam intimeque perspectam credunt, vt sidenter pronuntiare audeant, spiritum non posse agere in corpus. At, si paulo modestius de intellectus sui limitibus sentirent, rectius etiam saperent, & praecipitia, in quae ruunt, facile euitarent. Qui ex Cartesiana schola prodierunt theologi, spiritus per cogitationem saltem & voluntatem operari contendunt. Ita WITTICHIVS, in *theol. pacifica, c. 13. p. 147.* IO. ERAVNIUS, in *doctrina foederum, vol. 1. part. 2. loc. 5. c. 11. p. 174. fq. alii*que. Sed per-

peram ceu euictum adsumunt, essentiam spiritus consistere in cogitatione; quem eorum errorem supra iam refutauimus.

** De obsessione, magia, & spectris, aliisque malorum angelorum operationibus, quibus probari solet, eos in corpora agere, & ea mouere posse, deinceps dicetur ad §. 39. Addi adhuc possunt adparationes bonorum angelorum, saepius in scriptura sacra commemoratae, *Gen. XVIII, 2. fq. Luc. 1, 26. fq. c. II, 9.* alibique. Cum enim corpus aliquod ex aëre formatum adsumscrit, in quo adparuerunt, id sane sine quadam in aërem, & quidem crassiorum, quem hunc in modum disposuerunt, vt corporis figuram atque colores exhiberet, actione fieri nequibat.

*** Magnam angelorum esse potentiam, scriptura testatur, dum eos ob fortitudinem & robur passim celebrat; *psalm. CIII, 20. Matth. XII, 29. Luc. XI, 21.* Immo 2. *Petr. II, 11. ισχυροι δυνατοι πωτοντες maiores robore & potentia hominibus* dicuntur. Eadem tamen potentia certis limitibus est circumscripta. Hoc enim ui esset, infinita foret; quae soli Deo conuenit. Praeterea, cum im-

perio diuino sint subiecti, non omnia, quae volunt, eos facere posse, manifestum est.

* Ad miraculum enim requiritur, vt leges naturae a Deo stabilitae tollantur, vel suspendantur; quod, cum sine potentia infinita fieri nequeat, sequitur, solum Deum posse miracula edere. Solus quoque Deus leges istas constituit, solus ergo etiam eas tollere, aut suspendere potest. Spiritus autem creatus, cum potentia, & agendi celeritate longe maiori, quam homines, polleat, per causarum naturalium, & quidem occultarum, combinationem, atque directionem, efficere equidem aliquid potest, quod hominum vires superat, iisque adeo mirabile videtur; id tamen pro miraculo proprie sic dicto minime habendum. Quod si dicas, nobis tamen non constare, an

Deus angelis potestatem, naturae ordinem immutandi, saltem aliquando hoc faciendi, concesserit? respondemus, si ex concessione diuina miracula faciant, hoc ipso confirmatur, quod non id faciant propria potentia. Praeterea, malis angelis hanc potestatem a Deo vnquam concessam, nemo temere dixerit; bonis autem si concessam dicamus, tum quidem primo dispiciendum, an miraculum aliquod ab angelo, & quidem bono, fuerit profectum, & an vere miraculum aliquod sit? & tum demum hoc admitti posset; sed eiusmodi rei cum nullum exemplum proferri queat, frustra quoque adseritur, angelis vnquam a Deo eiusmodi potestatem concessam esse. Conferenda, quae hac de re dixi in *theob. de atheismo & supersit. cap. 3. ad §. 5. p. 289.*

§. XXXIX. Ingentem esse angelorum numerum, scriptura testatur, *Dan. VII, 10. Matth. XXVI, 53. Marc. V, 9.* * Sed certos quoque eorum esse ordines, vel ex *Col. I, 16. Eph. I, 21. 1. Thess. IV, 16.* constat. * * Donis porro tum naturalibus; tum moralibus quosdam praestare aliis, a vero non abhorret; specie autem, & essentia eos differre, sine fundamento adseritur. * * *

* Quando *Dan. VII, 10.* dicitur; *millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia adfistebant ei*; & pari ratione *apocal. V, 11.* & erat numerus eorum *μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων*, non ita hoc capicndum, ac si numerus angelorum ibi determinetur; sed maximam illorum, & fere innumerabilem esse multitudinem, indicatur. Vt autem dici nequit infinitum esse angelorum numerum, ita mentis contra infirmitatem proderet, qui numerum illorum, nemini quippe mortalium cognitum, definire aliqua ratione vellet. Placuit tamen nonnullis veterum, eam esse rationem multitudinis hominum, ad angelorum numerum, quae est vnus ad nonaginta novem. Id namque parabolam illam hominis suadere putant, qui, centum oues habens, vnā amisit, quam, relictis nonaginta novem, quaesitum abijt, & inuentam humeris

reportat; *Matth. XVIII, 12, 13. Luc. XV, 4.* Ita HILARIUS in *Matth. c. XVIII*, & CYRILLVS Hierosolymitanus, *catech. XV. p. m. 218.* edit. TH. MILLES. Quae, quam lubrica atque infirma sint, nemo non intelligit. Legenda porro, quae hanc in rem disserit PETAVIVS, *dogm. theol. tom. 3. de angelis, l. 1. c. 14. p. 45.*

* Certum angelorum, tum bonorum, tum malorum, esse ordinem, eiusque adeo intuitu discrimen aliquod inter eos intercedere, scriptura sacra aperte docet. Et de malis quidem angelis hoc constat ex *Luc. XI, 15.* vbi Beelzebub princeps daemoniorum vocatur, & *Matth. XXV, 41.* vbi diaboli, & angelorum eius mentio fit. Ad bonos quod attinet, apostolus *1. Thess. IV, 16.* *archangeli* mentionem facit; *idem* vero *principatum, potestatem, virtutem, & dominationem*; *Eph. I, 21.* rursus, *thronos, dominationes, principatus, & potestates*; *Col. I, 16.* memento-

memorat. Etsi vero BEZA, praeunte ERASMO, vltima haecce loca de angelis intelligenda neget, generatim saltem omnium rerum creaturarum praestantiam vocibus hisce indicari contendens; quia tamen in priori loco illud, *ἐν τοῖς ἀνωτάτοις* praecedat, in posteriori autem haec omnia ad τὰ ὑψίστα referuntur, rectius omnino sentiunt, qui certum inde angelorum ordinem colligunt; quod & magno consensu veteris ecclesiae doctores, IGNATIVS, GREGORIUS NAZIANZENVS, ATHANASIVS, CHRYSOSTOMVS, HIERONYMVS, alique faciunt. Hoc ergo vt positum extra controversiam esset, ita, in quo ordo iste consistat, non aequè patet; multo minus certas angelorum classes adcurate determinare licet, quod tamen nonnulli faciunt. Et Iudaei quidem, vt rerum, quae inter spiritus geruntur, admodum periti videri volunt, ita decem angelorum classes, seu choros, constituunt, quorum sequentia sunt nomina: I.) *חיות הקדש animalia sanctificatis*, II.) *אופנים rotas*, III.) *מלאכים praecalidi*, IV.) *חשבים electra*, V.) *שרפים seraphim*, VI.) *מלאכים angeli, siue nuntii*, VII.) *אנשים dii*, VIII.) *בני אלהים filii Dei*, IX.) *כרובים cherubim*, & X.) *אנשים viri*; conf. R. MOSES MAIMONIDES, *de fundamentis legis*, c. II. & quae ipse de hacce Ebraeorum sententia dixi, in *introd. ad bist. philos. Ebraeor. p. 415*. Nullo autem plane fundamento eam inniti, vel me non monente, quilibet intelligit. Res enim ipsa docet, ex diuersis nominibus, quibus varias ob causas angeli in scriptura sacra insigniuntur, quorum etiam quaedam generalia sunt, omnibusque sine discrimine conueniunt, quaedam autem dubiae adhuc interpretationis, eos statim peculiare angelorum fuisse classes, ordinesque. DIONYSIVS autem, quem vulgo areopagitam vocant, nouem angelorum classes constituit; tres scilicet hierarchias, totidemque in singulis angelorum ordines. Ταῦτα, inquit, ἑστὶν οἱ θεοὶ ἡμῶν ἱεροκράτες ἐν τοῖς αἰθεράσι τριῶν τῶν δυνάμεων

*esset, has (naturas caelestes) diuinus noster sacrorum initiator, in tres terminos distribuit. Solet enim ordines istos δυνάμεις & δυνάμεων adpellare. Ad primam itaque hierarchiam, siue τριῶν τῶν δυνάμεων, eos refert, qui semper Deum circumstant, & de quibus traditum est, illos cum eo toto animo, & prae ceteris, nulla re interiecta, coniungi; thronos scilicet, cherubim, atque seraphim: ad secundam, κυριότητες, dominationes, δυνάμεις, virtutes, & ἐξουσίας, potestates: ad tertiam, seu infimam, ἀρχὰς principatus, archangelos, & angelos. De horum omnium nominibus, proprietatibus, functionibus hierarchicis, multa DIONYSIVS iste disputat. Triplex autem est ei functio sacra, siue hierarchica, quae ab hierarchis in eos, qui illis subiecti sunt, deriuatur, & proficiscitur: καθάρσις purgatio, φωτισμός illuminatio, & τελείωσις perfectio. Constant haec omnia ex libro eius, de caelesti hierarchia, c. 5. p. m. 23, 24. Eandem deinceps de nouem angelorum ordinibus sententiam & alii ex patribus amplexi sunt, cum primis GREGORIUS magnus, homil. 34. in Luc. XV, 10; 10. DAMASCENVS, de orthodoxa fide l. 2. c. 3. alique, magno numero; quam & plurimi ex Romanae ecclesiae doctoribus calculo suo adprobant. Nullo autem certo fundamento, nulloque scripturae suffragio istos angelorum ordines niti, adeo manifestum est, vt nec, qui prudentiores sunt inter Romanenses, hoc diffiteri queant. DIONYSIVS namque PETAVIVS cum obseruasset, eorum, qui a Dionysio areopagita ordines istos angelorum acceperunt, plerosque in illorum collocatione ab eo dissidere, addit: *vt in re obscura fieri solet, quae coniectura & hominum opinione nititur; non liquida diuini auctoritate verbi, vel theologica ratione, quae certam & constantem adfensionem extorqueat; dogm. theolog. tom. 3. de angelis l. 2. c. 3. p. 60*. Immo, inter patres, qui primis quinque post Christum natum saeculis vixerunt, neminem fuisse, qui nouem istos angelorum or-*

dines agnosceret, idem PETAVIVS fatetur. Cum enim illorum patrum de angelorum ordinibus, placita recensuisset, addit: *ex horum igitur opinione patrum non est certus, exploratusque numerus angelicorum ordinum ac nominum. Neque, qui ex scripturis utcumque colligitur, nouenaria summa comprehenditur. Primus Dionysius nomen angelorum ordines & gradus distincte & definite posuit, idque se ab magistro suo & initiatore didicisse, confirmat: & paucis interiectis: Nec temere apud antiquiorem aliquem, quique primis quinque saeculis vixerit, nouenarium hunc ordinum numerum inuenias; l. c. l. 2. c. 1. p. 58.* Idem vero etiam confirmat DALLAEVS, qui inter alia ex hisce quoque argumentum capit, quo probet, scripta ista, quae sub Dionysii areopagitae nomine circumferuntur, supposititia esse; *de scriptis, quae sub Dionysii areopagitae, & Ignatii nominibus circumferuntur; l. l. c. 3. p. 12. sq.* Et Dionysii sane istius hodie non temere quemquam mouebit auctoritas. Quae enim sub hoc nomine exstant, areopagitae isti, a Paulo conuerso, perperam tribui, luculentissimis rationibus viri doctissimi demonstrarunt; adeo ut sagacissimi quique in Romana ecclesia viri hoc etiam agnouerint, quos inter LAVNOIVM, LABEVM, MORINVM, LE COINTE, DV PIN, SIMONEM, TILLEMONTIVM, aliosque laudat ITTIGIVS, in *diff. de patribus apostolicis*, p. 143. sq. itemque in *selectis capitib. hist. eccl. saec. l. c. l. p. 26. sq.* Dum vero de ange-

lorum ordinibus verba facimus, nec illud praetermittendum, nonnullos ex iis, qui nouem istos Dionysii ordines admittunt, rursus discrimen facere inter angelos *adfi-scentes*, & *ministrantes*. Idque ex verbis illis, quae ex *Daniel. VII, 10.* iam attulimus: *millia millium ministrabant ei, & decies mil-lies centena millia adfistebant ei*; elicere vo-lunt. Sed vocibus hisce, *ministrare*, & *ad-fistere*, discrimen aliquod angelorum indi-cari, docere nequeunt. Verbum enim *ad-fistere*, praesentiam saltem denotat, quae & ministrorum est, qui ad mandata domini excipienda, atque exsequenda parati sunt, Paulus praeterea apostolus de omnibus an-gelis bonis dicit, quod sint *πνεύματα λειτουργοί*, *Ebr. l. 1, 14.* Hinc & ipse iterum PETAVIVS discrimen hocce angelorum explodit; *l. c. cap. 6. p. 66. seq.*

*** Certe, ex scriptura sacra nihil proferri potest, quo probetur, specie aut essentia an-gelos a se inuicem differre. Diuersa namque nomina, quae illis tribuuntur, ordinis sal-tem a Deo, ut credere par est, ipso constitu-ti, forte simul etiam donorum naturalium & moralium diuersitatem indicant; speciei aliquod discrimen inde colligere non licet. Legenda, quae & hac de re disputat PETA-VIVS, *l. c. l. 1. c. 14. & l. 2. c. 5.* Donorum autem diuersitas cur iis tribui nequeat, non video; quin immo recte tribui, vel homi-num exemplo condocemur.

§. XXX. Duplex angelorum merito obseruatur status; alius ante quo-rundam lapsum, seu *status gratiae*; alius post eum, seu *status gloriae*, ratione bonorum; *damnationis* autem, ratione malorum. * Et in priori quidem va-riis eos gauisos gratiae diuinae donis, luce scilicet quadam singulari, ac sa-pientia, qua intellectum; qua voluntatem, amore summo Numinis, reliquas virtutes omnes complectente, non est quod dubitemus. * * Et hac ratione adferi solet, angelos quoque ad imaginem Dei esse conditos. * * *

* Praeter statum gratiae ac gloriae, nonnulli ex scholasticorum grege *statum natu-rae* comminiscuntur, seu *purorum*, ut vo-cant, *naturalium*, in quo primum angeli

conditi fuerint, qui deinde per vsum liberi arbitrii gratiam fuerint consequuti. Quor-um hoc spectet, dicemus suo loco, cum si-mile illorum de statu purorum naturalium, in

in quo homo conditus fuerit; commentum explodemus. Scriptura eiusmodi statum naturae ignorat; quin potius, quando *Io. VIII, 44. diabolus in veritate*, hoc est, perfectionibus, qua intellectum, qua voluntatem concreat, *non fuisse*, dicitur, aperte indicatur, in *veritate*, adeoque & perfectionibus reliquis, qua intellectum & voluntatem beneuole a Deo omnibus angelis concessis, eum conditum fuisse. Idem etiam exemplo hominis, qui statim cum imagine diuina conditus fuit, rectissime comprobatur.

* Finis certe, ob quem Deus angelos creauit, vt per visionem Dei summa & aeterna beatitudine fruerentur, hoc postulabat, vt perfectiores, ad eam consequendam necessarias, iis conferret. Absolum enim foret, si quis diceret, Deum velle finem; nec tamen media, quibus obtineri queat, concedere. Finem autem, quem diximus, Deo constitutum fuisse, exemplo angelorum bonorum luculentissime patet. Idem vero etiam iterum exemplo hominis condecemur, quem Deus ita condidit, prout finis, ob quem eum condidit, postulabat. Ipsa porro angelorum natura ac indoles, pariter ac eorum cum homine collatio, ostendit, perfectiones illas, in eos, vt finem huncce consequerentur, collatas, partim ad intellectum, partim ad voluntatem spectasse. In intellectu nimirum non poterat non adesse lux, seu cognitio longe excellentissima, earum praecipue rerum, quae ad finem

istum consequendum cogniti erant necessariae; quorum etiam *fides* nonnulli referunt, qua firmiter, & sine haesitatione ea omnia credebant, quae Deus iis reuelauerat. Cumque maxima in illis etiam esset voluntatis sanctitas, summa inde oriebatur *sapientia*, in iis omnibus eligendis & conlectandis, quae ad finem constitutum faciebant, sese exferens. Ex ista praeterea, qua pollebant, luce, seu cognitione Dei praecipue, rerumque diuinarum, non poterat non quoque in voluntate illorum summus excitari Numinis amor, qui simul fiduciam in Deum, obsequium, & reliquas virtutes omnes, quae in eos, seu spiritus, cadebant, complectebatur. Summatim hoc ipse servator indicat, quando *diabolus non persisterit in veritate* dicit, *Io. VIII, 44.* Etenim *ad 33m* veracitas, fidelitas, sinceritas illa, sine amore Numinis esse non potuit, vti hic per cognitionem sufficientem, atque effectui respondentem, excitatur. Libertate autem voluntatis in hocce statu angelos gaudiis, vel lapsus malorum testatur.

** Diserte equidem hoc in scriptura sacra non dicitur. Neque ex *Iob. I, 6. cap. II, 1. c. XXXVIII, 7.* hoc colligere licet, ubi angeli *filiorum Dei* nomine veniunt. Ita enim ob creationem etiam vocari potuerunt. Ex fine tamen, ob quem conditi sunt, ipsaque naturae angelicae indole, simulque comparatione cum statu hominum, hoc recte colligitur.

§. XXXI. Status autem ille gratiae desit, cum pars quaedam angelorum a Deo defecerit; vnde *bonorum, malorumque* ortum est. discrimen. Boni nimirum in sua erga creatorem obedientia perstiterunt, praemiumque eius, aeternam beatitudinem acceperunt, & ita in bono simul confirmati sunt. ** Et hac ratione *statum gratiae* excepit *status gloriae*. ***

* Dicemus hac de re ad §. 34.

** Deus namque ex singulari gratia, bonos angelos, eo quod in obedientia perstiterint, lumine gloriae impleuit, vt ipsum intuitu cognoscere possent. Ideoque *faciem patris caelestis videre* dicuntur; *Matth. XVIII, 10.* Neque tamen mere speculatiua est ista in-

tuitiua cognitio, quin potius ita comparata, vt summum, intentissimumque in voluntate producat Numinis amorem. Hinc autem porro gaudium summum atque perenne in laudes creatoris perpetuas, & nominis diuini celebrationem erumpens, *Es.*

IV,

IV, 3. & quidquid omnino spiritum aliquem felicem reddere potest. Atque haec est illa Dei fruitio, indeque resultans beatitudo, per quam angeli boni ita confirmati sunt, vt labi amplius nequeant. Qua de re *AVGVSTINVS: Placuit creatori, atque moderatori Deo, vt, quoniam non tota multitudo angelorum Deum deserendo perierat, ea, quae perierat, in perpetua perditione permaneret; quae autem cum Deo, illa deserente, persisterat, de sua certissime cognita semper futura felicitate secura gauderet; in enchiridio c. 33.* Non omnino nobiscum hic consentiunt nonnulli, qui ex Iacobi Arminii schola prodierunt, non adeo certo fundamento istam angelorum bonorum confirmationem inniti, existimantes. Ita post *ARMINIUM* ipsum *EPISCOPIVS*, qui tamen probabilius esse iudicat, eos ita in bono confirmatos, vt non amplius beatitudinis, quem consequuti sunt, statu excidere possint; *inst. theol. lib. 4. sect. 3. c. 2. p. 349.* Pari ratione & *GROTIUS adiutor* haud esse existimat, vt angeli boni fallant, aut aliud euangelium adnuntient; in adnotat. ad Galat. I, 8. Quod utique cum illorum in bono confirmatione consistere nequit. Discedit ab hisce quodammodo, & propius ad nostram sententiam accedit *LIMBORCHIVS*. Cum enim dixisset, probabilius sibi videri, quod angeli boni obedientiae praemium iam consequuti sint, inde concludit, fieri non posse, vt in peccatum incidant. Rationem addit: quia Deo non amplius obediunt spe praemii, quod iam possident, sed necessario, ac naturali quodam impetu, iussa Dei promississime exsequuntur, vt potest iam in statu confirmationis. Aperte etiam ab *GROTIO* dissentit, quando ita pergit: unde, quod dicitur, Gal. I, 8. si angelus de caelo adnuntiauerit euangelium &c. non ita accipi debet, quasi angelus e caelo ad eiusmodi improbitatem deflectere posset; sed est loquutio ab impossibili desumpta, etiamsi fieret, angelum aliud euangelium annuntiare, quod tamen fieri nequit, nequaquam esse audiendum; theol. christ. I. 2. c. 20. §. 12. p. 113. Et dubitari

sane hac de re nequit, cum *Matth. XVIII, 10.* diserte dicatur, quod faciem Dei patris caelestis videant; quae visio citra controuersiam statum beatitudinis denotat, quocum confirmatio in bono est coniuncta. Idem inde etiam constat, quod angeli electi dicantur, 1. Tim. V. 21. hoc est, per electionem Dei, gloriae istius atque beatitudinis, in qua viuunt, participes facti. Accedit denique, quod beati homines in statu gloriae futuri dicantur *ισάγγωτοι, Luc. XX, 36.* hoc est, ad eum beatitudinis statum euehendi, in quo angeli boni iam versantur. In bono autem licet ita confirmati sint, vt peccare amplius nequeant, non tamen omni prorsus carent libertate. Plurima enim si illis se offerant bonorum genera, fieri potest, vt aliquod aut velint, aut nolint, aut prae vno alterum eligant. Peccare autem, siue mala eligere quod nequeant, adeo pro defectu quodam, aut imperfectione habendum non est, vt summae potius perfectionis sit argumentum. Ceterum, quando angeli boni ad hanc beatitudinem electi dicuntur, 1. Tim. V, 21. non ita hoc intelligendum, ac si merito quodam suo hanc felicitatem consequuti sint. Quantumuis enim perfecta fuerit angelorum in statu gratiae obedientia, nihil tamen fecerunt, ad quod non obstricti essent; adeoque meriti ratio ibi locum non habet. Intuitu equidem obedientiae, seu conditionis cuiusdam, electio ista facta est, sed absque omni meriti cuiusdam, aut causae intuitu, adeoque ex mera gratia, atque fauore benignissimo. Et eo modo etiam a Deo ab aeterno ista angelorum quorundam beatitudo decreta fuit; neutiquam autem absolute, sine omni ad conditionem, ex parte subiecti, intuitu. Haec ex natura & indole decretorum diuinorum facile intelliguntur.

*** Quodnam inter statum gratiae angelorum & statum gloriae intercedat discrimen, ex hac tenus dictis manifestum est. Quae enim in statu gratiae ad summam perfectionem deerant, in statu gloriae consecrati

quiti sunt. Quamdiu status gratiae durauerit, certo definiri nequit. Illud dubio caret, angelos malos iam ante lapsos esse, quam homines; seductore eorum principem id agente, vt in eandem miseriam, per diuinæ legis transgressionem, detruderentur; *Gen. III, 4, 5. Ioan. VIII, 44. apocal. XII, 9.*

§. XXXII. Operationes angelorum, in statu gloriæ constitutorum, partim ad ipsam illorum beatitudinem spectant, dum intuitiue Deum cognoscunt, & amore intensissimo prosequuntur, hinc & beatitudine inefabili fruuntur; * partim ministeriales sunt, quibus Deo, speciatim Christo Θεανθρώπω, ** itemque hominibus in'eruiunt. Et ad homines quidem quod attinet, non tantum piis singulis ministrant, *** sed in statu ecclesiastico, * ciuili, ** & oeconomico, *** conseruando & custodiendo, iussu Numinis diligentem operam nauant. Peculiari quoque officio extremi iudicii tempore, in colligendis piis, iisque ab impiis segregandis, ceterisque, ad exequutionem iudicii huius spectantibus, peragendis, fungentur. *

* Atque in hisce quidem actionibus ipsa angelorum beatitudo consistit, iuxta ea, quæ ad §. præcedentem obseruauimus. His addi solent, quæ istam beatitudinem quandoque augment, seu, vt alii loquuntur, accidentalem quamdam beatitudinem in angelis efficiunt; vt cognitio earum rerum, quas Deus iis speciatim reuelat, aut, quæ per experientiam illis innorescunt, vt mysterium incarnationis, *Luc. I, 26, 31. II, 13.* conuersio hominis peccatoris; *Luc. XV, 7, 10.* vnde & singulari quandoque gaudio perfunduntur; *Luc. XV, 10.*

** Actiones ministeriales angelorum, intuitu Dei, sunt, gloriæ, atque laudum diuinarum celebratio; *psalm. CIII, 20. CXLVIII, 2. Ezech. VI, 2. Luc. II, 13. apoc. V, 9.* porro, cultus atque adoratio, quam Deo, & Christo etiam secundum humanam naturam, exhibent; *psalm. XCVII, 7. Ebr. I, 6.* Voluntatis denique diuinæ exsequutio; *psalm. CIII, 20. Dan. VII, 10.* quorsum & pertinet, quod iudicia Dei quandoque exerceant, *Gen. XIX, 11. act. XII, 23.* Refertur quoque huc ministerium, quod Christo, quando adhuc inter homines versatus est, exhibuerunt; *Matth. IV, 11.* item, quando angelus conceptionem

cuius indicauit, *Matth. I, 20, 21. Luc. I, 32.* natiuitatem adnuntiavit, *Luc. II, 11.* in passione cum corroborauit, *Luc. XXII, 43. &c.*

*** Hinc Paulo dicuntur πνεύματα λειτουργικά, administratorii spiritus, vt vulgaris interpres hoc reddit, in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis; *Ebr. I, 14.* In ipsa iam infantia angelos nobis adesse, seruator docet, *Matth. XVIII, 10.* vnde de vitæ progressu eo minus dubitandum, *ps. XCI, 12.* quod & de egressu ex hacce vita, vel ex *Luc. XVI, 20.* constat. An vero cuius homini angelus aliquis a Deo adiunctus sit, vt eius curam gerat, id vero est, de quo non omnes idem sentiunt. Apud ethnicos peruulgata quidem fuit hæc opinio; quod plurimis, si opus esset, testimoniis comprobare possem. Geniorum nomine apud Latinos veniebant, vt *δαίμονες* apud Graecos. Audire hæc de re CENSORIVM iuuabit: *Genius est Deus, cuius in tutela, vt quisque natus est, vivit. Hic, siue quod, vt genatur, curat; siue, quod vna genitur nobiscum, siue etiam, quod nos genitus suscipit, ac tuetur, certe a genendo genius adpellatur. Eundem esse genium & laræm, multi veteres memorie proditi-*

prodiderunt, in quibus etiam Granius Flaccus, in libro, quem ad Caesarem de indigitamentis scriptum reliquit. Hunc in nos maxime, quin immo, omnem habere potestatem, creditum est. Nonnulli binos genios, in iis dumtaxat domibus, quae essent uaritae, colendos putauerunt. Euclides autem Socraticus duplicem omnibus omnino nobis genium dicit adpositum, &c. de die natali, cap. 3. p. 16, 17. CENSORINO ex Graecis MENANDRVM addo, cuius hac de re fragmentum CLEMENS Alexandrinus nobis conseruauit, Strom. l. 5. p. 610. inter reliqua autem eius fragmenta, a CLERICO edita, exstat p. 260. atque ita se habet:

Κῆρυτι δαίμων ἀνδρὶ συμπαραίταται,
Ἐνδὸς γενόμεν μυστήριος τοῦ βίου
Κυράδης.

Genius omni homini adest,
Qui nato continuus sit dux vitae
Bonus, &c.

Prouocat ad hoc MENANDRI testimonium AMMIANVS MARCELLINVS, qui itidem, quod diximas, confirmat. Ferunt, inquit, theologi, in lucem editis hominibus cunctis, salus firmitate fatali, huiusmodi quaedam velut actus reclusa numina sociari, admodum tamen paucissimis uisa, quos multiplices auxere uirtutes. Idque & oracula, & auctores docere praecleari, inter quos etiam est Menander comicus, &c. l. 21. c. 14. Atque huc etiam pertinent, quae de genio Socratis disputari solent; quae eleganti dissertatione complexus est GOTTFR. OLEARIVS, inserta STANLEII historiae philosophiae, p. 130. seq. Non una equidem veterum de genis fuit opinio; dum quidam, animam cuiusque, τὸ κρατὺν ἰκάνου, alii autem, τὴν ἰκάνου τύχην, hoc nomine designarent: plerique tamen philosophorum, & theologorum gentiliū eos inter deos, siue daemones, hoc est angelos, recensuerunt, ut LINDENBROGIUS docet, in not. ad Censorinum de die natali, c. 3. p. 18. Plura autem de hac gentiliū sententia

exhibent HVETIVS, in quaestionib. Ahetan. l. 2. c. 4. §. 3. atque PFANNERVS, in systemat. theol. gentilis purioris, c. 6. §. 11. p. 180. Apud Iudaeos tempore Christi atque apostolorum, eandem, de angelis singulorum hominum tutelariis, sententiam receptam fuisse, nonnulli ex Matth. XVIII, 10. & actor. XII, 15. colligunt. Sed ex priori quidem loco id probari nequit, cum in multitudinis numero dicatur ὡς ἄγγελοι αὐτῶν, quod ita intelligi potest, ut vni puero, siue infanti plures angeli tribuantur. Ad posteriorem autem, quod attinet, LIGHTFOOTVS quidem per ἄγγελον αὐτοῦ, angelum intelligit, qui in forma Petri adparuerit, bor. Ebr. in acta apostol. ad cap. XII, 15. quae etiam B. 10. GERHARDI nostri ad eundem locum, est sententia. Sed an ista loquendi ratio: angelus eius, hanc explicationem admittat, valde dubito. Longe contra frequentissimum est, ut per gignendi casum id, quod alicui proprium est, vel quocumque modo ad aliquem pertinet, exprimitur. Alii vero non angelum quemdam, siue spiritum, qui hoc nomine venit, sed nuntium significari, contendunt, quem a Petro missum existimauerint, qui in aedibus Mariae erant congregati. Ita IO. CAMERO, praelect. tom. 2. p. 471. cuius vestigia & HAMMONDVS ad b. l. premit. Quis vero sibi persuaserit, eos, qui in aedibus Mariae congregati erant, existimare potuisse, a Petro in carcere constituto, catenisque vincto, & a militibus custodito, nuntium, & quidem media nocte missum? Praeterea ancilla, Rhode dicta, ipsius Petri agnouisse vocem, idque reliquis adnuntiasse dicitur; vnde de nuntio quodam cogitare non poterant. Vix ergo aliud quid superest, quam ut eos genium, seu angelum tutelarem Petri intellexisse dicamus. A Iudaeis si ad christianos transeamus, plurimos veteris ecclesiae doctores eiusmodi genios seu angelos singulorum hominum tutelares admisisse, negari

gari nequit. Recitat eorum nomina *LINDENDROGIUS*, in *notis ad c. 3. Censurini de die natali*, p. 22. conf. & *HVETIVS*, *Origenian. l. 2. qu. 5. §. 26. seq.* itemque & *COTELERIUS*, ad *Hermiae post. l. 2. mand. 6. c. 2.* & qui ex instituto hoc argumentum pertrahant, quos *FABRICIUS* indicat, *bibliograph. antiquar. c. 8. p. 280.* In eo autem discrimen aliquod inter patres, angelorum tutelarum adfectores, intercedit, quod nonnulli omnibus hominibus, alii vero piis tantum atque sanctis, eiusmodi angelum a Deo adiunctum, existimant; quae de re *PETAVIUS* disserit, *dogmat. theol. tom. 3. l. 2. de angelis c. 7. p. 71.* Romanae ecclesiae doctores, certe plurimos, eandem, de angelis hominum singulorum custodibus, sequi sententiam, norum est. Nec nostrates eam prorsus repudiant, praesertim, si & aliorum angelorum ministerium non excludatur; quamvis certum eius in scriptura sacra non posse demonstrari fundamentum, agnoscat. Et recte quidem. Saepissime enim plurium angelorum, quibus piorum hominum custodiam Deus mandavit, mentio iniicitur, ut *ps. XCI, 16.* alibique; numquam unus. Ex *Matth. XVIII, 10.* nihil colligi posse, antea iam observauimus. Ex *act. XII, 15.* id quidem constat, apud Iudaeos olim receptam fuisse hanc sententiam; inde autem concludere non licet, eam a scriptura sacra probari. Angelus denique ille sustentator Iacobi, *Gen. XLVII, 16.* non creatus, sed increatus angelus, hoc est, filius Dei fuit, quippe qui cum redemit ab omni malo.

* Cum angeli adea omnia, quibus gloria Dei promoueri & amplificari potest, efficienda, sint promississimi, dubium nulum est, quin id specialiori quadam ratione in statu ecclesiastico agant. Quod doctoribus, causam Dei strenue agentibus, adfuit, eorumque curam gerant, vel ex *Zach. III, 7.* constat. Cum lex Moisaica in monte Sinai promulgaretur, integri exercitus an-

gelorum aderant. Id *Stephanus* protomartyr indicat, Iudaeos legem accepisse dicens, *eis datus est spiritus*, hoc est, *in datus est, actor. VII, 15.* Vocem enim *duxerunt* militarem esse, & aciem instructam quandoque denotare, viris doctis obseruatum est. Hinc eodem fere modo & *in datus est spiritus* a Paulo dicitur, *Gal. III, 19.* conf. *Deut. XXXIII, 2.* *BECKERVS* haec omnia de maiestatis saltem diuinae manifestatione accipit, quo pacto & locum *Dan. VII, 10.* intelligendum contendit, simulque, ut aliis hoc persuadeat, adferit, angelorum in historia promulgationis legis Moisaica nullam fieri mentionem; in *mundo fascinat, l. 2. c. 3.* Sed errat *BECKERVS*. Diserte enim *Exod. XIX, 16.* dicitur: *Die autem tertio, matutino tempore, fuere tonitrua & fulgura, & densa nubes supra montem, simulque vehementissimus tubae sonitus &c.* Vbi per *tubae sonitum* tonitrua intelligi nequeunt, cum ab iis distinguatur; meritoque adeo ad angelorum exercitum hoc refertur, cum & alias per tubae sonitum militibus signum dari solet. Angelorum vero in statu ecclesiastico cura inde quoque intelligitur, quod idololatriae sese opponant; *epist. Iudae 2. p.* *BECKERVS* equidem per diabolum, qui de corpore Moysi cum Michael archangelo disputauit, doctorem quemdam ecclesiae intelligi posse, existimat; ad minimum, locum huncce tam obscurum esse, ut nihil inde certi colligi queat; in *mundo fascinat. l. 2. c. 23. p. 147.* Sed, licet factum istud, ad quod Iudas respicit, non satis nobis cognitum sit, verba tamen clara satis sunt atque perspicua. Sunt autem viri docti, qui Iudam ad id respicere putant, quod *Zach. III, 1, 2.* legitur. Atque hinc porro colligunt, per *corpus Moysi* indicari rem publicam, & ecclesiam iudaicam, cuius infractionem promouere voluerit Michael; diabolus autem quouis modo impeditur. Ita *HAMMONDS* ad *b. l.*

Ccc 3 Vltimus

Vterius progreditur 10. CLERICVS, & per satanam, siue diabolum, praefectos Persarum intelligit, qui templi Hierosolymitani exstructionem impedire quouis modo aduisi sunt. Verum, etsi verba: *incepte te Deus, satan, Zachar. III, 2.* exstent; reliqua tamen non prius conueniunt; cum apud Iudam angelus creatus, apud Zachariam autem ipse dominus, siue angelus increatus ille, haec verba proferat. Vide & dici nequit, quod Iudas non aliud, quam quod a Zacharia narratur, factum innuat. Praeferenda itaque haecenus recepta sententia, diabolum forte idololatriae causa corpus Moysi proferri voluisse, eique se opposuisse Michaelē archangelum, & ita idololatriam impediuisse. Ad ministeria angelorum in statu ecclesiastico referri etiam solent, quae circa conceptionem & natiuitatem Christi praestiterunt; de quibus iam antea dictum. Praesentia angelorum homines cum alias, tum & in functionibus ecclesiasticis, ad modestiam & circumspectionem impellere debet; 1. *Tim. V, 21.* Locum 1. *Cor. XI, 10.* lubens praetermitto, cum non nesciam, quae viri docti de eodem disputent. De illis, qui litterarum, cum primis faciarum, studium tractant, adhuc addendum; cum plurima ecclesiae aut commoda, aut incommoda adferre queant, angelorum eos specialiori quadam ratione curam experiri. Legenda, quae hac de re monet 10. CHRLANGIVS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae*, c. 5. p. 178. seq.

** Singulorum hominum curam cum Deus angelis demandauerit, sequitur multo magis, eorumdem in regnorum, rerum publicarum, integrorumque populorum, hinc & regum ac principum fati dispensandis, opera illum vti; quod & ex *Dan. X, 13. 2. reg. XIX, 35. Es. XXXV, 11, 36.* colligi solet. Neque tamen dixerim, singulis populis, aut imperiis, vel rebus publicis

angelum quemdam a Deo praefectum esse. Gentilium rursus haec fuit opinio, qui, vt omnibus fere rebus, ita singulis vrbibus atque populis suum genium, siue angelum tutelarem praeficiebant. Legendi, quos hac de re laudat LINDENBROGIVS, ad *Censorinum de die natali*, c. 3. & FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*, c. 8. p. 280. Atque videntur ab ethnicis eam sententiam accepisse veteris ecclesiae doctores; qui & haud dubio in ea confirmati sunt per versionem LXX interpretum, qui verba Moysi, *Deut. XXXII, 8.* ita reddiderunt: *ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἰσθὺς κατὰ ἀρεθμοὺν ἀγγέλων θεοῦ*, cum tamen iuxta textum ebraeum vertenda essent: *constituit terminos populorum, iuxta numerum filiorum Israel.* Nonnulli etiam in loco, *Dan. X, 13.* istius sententiae praesidium aliquod sibi inuenisse visi sunt, cum angelus, cum Daniele ibi loquens, dicat: *princeps autem regni Persarum resistit mihi viginti & uno diebus.* Per principem namque regni Persarum, angelum bonum regni Persici protectorem, THEODORETVS, GREGORIUS magnus, HIERONYMVS, alique, intelligunt. Immo & ex Iudaeis nonnulli eidem sententiae adstipulantur. Sed cum nihil obstat, quo minus angelus aliquis malus, cuius magna in aula Persica fuerit potentia, intelligatur, & illud praesidium corrui. Malis enim angelis tutelam & custodiam certarum gentium commissam, nemo dixerit. Cumque etiam inter malos angelos certus ordo detur, aliquis eorum princeps dici potuit. Is vero, de quo sermo est, cum angelo bono, simulque adeo voluntati diuinæ resistit, utique pro bono haberi non potest. Conferenda, quae ad h. l. copiose GEIERSVS disserit.

** Qui in statu domestico, seu oeconomico viuunt, coniuges, parentes, liberi, non minus custodia angelorum indigent, quam, qui in reliquis statibus sunt constituti. Hanc ergo nec illis Deus denegat; conf.

conf. *Job. I, 10.* Liberorum tutelam, quod Deus angelis commiserit, seruatur docet, *Matth. XVIII, 10.*

* Hoc ex processu extremi iudicii satis notum est; *Matth. XXIV, 31. XXV, 21. Marc. XIII, 27, 1. Tbeſſal. IV, 15, 16.*

§. XXXIII. Beneficia, quae Deus per angelos bonos in nos confert, grato agnoscere animo, angelosque ipsos, ceu Dei ministros amare, virtutes illorum, quae nobis innotuerunt, imitari, operamque dare, ne malis factis eos offendamus, nostri est officii; * at pro mediatoribus secundariis eos habere, eorumque expetere intercessionem, aut omnino adorare, atque cultu religioso prosequi, impium est, & a scriptura ipsa damnatum; *apoc. XIX, 10. XXII, 8, 9.* **

* Non itaque omnem honorem, sed eum, qui soli Deo debetur, seu adorationem religiosam angelis, aequae ac sanctis hominibus denegamus. Qui angelos, vt ministros Dei, amat, qui virtutes eorum admiratur, easque sibi in exemplum, quod imitur, proponit; qui ita eos reueretur, vt ob eorum praesentiam nihil quod turpe, aut parum decorum sit, facere audeat, honorem profecto haud exiguum illis exhibet. Atque ita de angelis non minus intelligenda, quae maiores nostri de sanctis, & honore his exhibendo profitentur, in *Aug. conf. art. 21. p. 19. & eius apolog. p. 223.*

** Pro mediatoribus haberi nequeunt, cum vnicus noster sit *μεσίτης* siue mediator, Iesus Christus; *1. Tim. II, 5.* Nec intercessione eorum indigemus, cum vnicum habeamus sacerdotem summum, qui pro nobis intercedit; *Rom. VIII, 34. Ebr. VII, 25.* Adoratio porro pariter ac inuocatio, omnisque cultus religiosus, cum soli Deo debeatur, *Matth. IV, 10.* nulli creatae rei, sine piaculo tribui potest. Hinc & angelus, qui Ioanni adparuit, eiusmodi cultum admittere noluit; *apocal. XIX, 10. XXII, 9.* Nec negligenda ratio, quam angelus iste adferebat, quod hominum fideliū *συνδουλός* conseruus esset. Indicare namque voluit, cultum, qui soli domino debetur, non sine crimine tribui seruis eius. Accedit, quod ipse apostolus cultum angelorum in haereticis diserte damnet; *Coloss.*

II, 18. Nemo, inquit, vos seducat, *Θίλων ἐν ταπεινοφροσύνη καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, volens in humilitate & cultu angelorum, quae non vidit, ambulans* (seu, in ea quae non vidit, penetrans) *frustra inflatus sensu carnis suae.* Per *θρησκείαν* eum cultum, qui angelis exhibebatur, intelligere, ipsa vocis significatio docet. Huncce cultum deinde *ἰδὼς θρησκείαν v. 23.* vocat, superstitionis eum merito arguens, simulque, quid illud *Θίλων ἐν θρησκείᾳ* sit, explicans. Siue autem Simonem, eiusque adsecras, vt *GVIL. CAVEVS, antiq. ap. in vita Pauli, c. 9. §. 2. p. 196.* atq; BEVEREGIVS, in not. ad conc. *Laodic. Synod. tom. 2. p. 196.* censent, siue Cerinthianos hic Paulus respiciat, vt alii putant, quibus & haud obſcure suffragatur *ITIGIVS, de haeref. sect. 1. c. 5. §. 5. p. 53.* sufficit, quod haereticorum quorundam iam eo tempore haec fuerit sententia, angelos cultu religioso prosequendos esse, quam apostolus atro hic notat lapillo. Atque Simonianos quidem docuisse, angelos cultu religioso prosequendos, quippe qui velut mediatores sint inter Deum & homines, ex TERTVLLIANO constat, *de praescript. adu. haeret. cap. 37.* Itemque EPIPHANIO *haeref. 21.* Eo minus etiam mirum, quod in eam ingressi sint sententiam, cum mundum quoque ab angelis conditum adseruerint, quod de Cerinthianis pariter ac Simonianis nos condocet *IRENÆVS, l. 1. c. 20. & 25.* Nec dubium, quin isti homines a gentiliū phi-

philosophis eiusmodi quid acceperint, cum apud Platonem atque Platonicos, aliosque, qui orientalis philosophiae reliquias conseruauerunt, multa de daemonibus, iisque internuntiis inter deos hominesque, legantur. Reuocata deinceps haecce superstitio fuit ab Angelicis, vt auctor est AUGUSTINVS, *de haeresibus* c. 19. repressa vero atque damnata a synodo Laodicensi anno 365. vel vt alii volunt 367. celebrata, *can. 36*. Sed hac de re deinceps plura. Verba apostoli de quibus haecenus diximus, *Coloss. 1. 18*. cum nimis manifesta sint, & angelorum cultum aperte damnent, varia equidem Romanenses excogitant, vt hocce telum euitent; sed quam infirma, quamve lubrica ea sint, praeter alios solide ostendit DALLÆVS, *de cultus religiosi obiecto*, l. 3. c. 31. p. 528. seq. Vltimo loco illud addimus, cultum illum, quem angelis Romanenses deferunt, aut religiosum esse, qui

foli Deo debetur, aut non religiosum, quod res creatas etiam prosequi fas est. Prius si sit, a grauissimo idololatriae crimine absolui nequeunt; sin posterius, inutilis tamen erit eiusmodi cultus, eoque minus probandus, quod eius nec praeceptum, nec exemplum habemus in scriptura sacra; ne dicam, quod facili negotio in cultum idololatricum degeneret, quod ipsius ecclesiae Romanae, si ex plurimorum hominum praxi rem aestimare liceat, exemplo constet. Discrimen, quod Romanenses inter *ἀγγέλους & δαίμονας* constituunt, iam pridem viri docti solide exploserunt, cum primis is, quem antea laudauimus, DALLÆVS, *de cultus religiosi obiecto*, l. 1. c. 5. p. 19. seq. qui & sanctorum pariter ac angelorum cultum veteri ecclesiae plane incognitum fuisse, ex instituto demonstrat: & ad angelos quidem quod attinet, l. 3. c. 33. & 34. p. 540. seq.

§. XXXIV. Quosdam angelos in statu gratiae, felicitateque, quae eum comitabatur, non perstitisse, sed Deo creatori suo sese opponendo, & ab eo desciscendo, *domicilium suum deseruisse*, *Iud. 6*. iam antea diximus. Vt autem omne peccatum ab amore sui inordinato originem ducit, eodem modo in angelis lapsus rein se habuisse, vt credamus, par est; amore hocce peruerso per ambitionem maxime se prodente, quae in apertam tandem rebellionem, & a Deo defectionem, erupit.*

* Scriptura sacra generatim saltem de lapsu angelorum malorum loquitur. *Dia-bolum non fuisse in veritate*, h. e. statu illo gratiae, in quo constitutus erat, excidisse, virtutesque, in quibus imago Dei exsplendescibat, amisisse, Christus pronunciat, *Ioh. VIII. 44*. Ioannes ipse, qui peccatum, inquit, facit, a diabolo est, quia ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἀμαρτάνει, *diabolus peccat ab initio*; 1. *epist. III. 8*. ab initio scilicet creationis, seu non diu admodum, postquam creatus erat. Pari ratione & Petrus Deum angelis, qui peccauerunt, (*τῶν ἀγγέλων ἀμαρτη-σάντων*) non pepercisse dicit, immo, eos in *tartarorum tenebrarum catenas praeci-*

tatos coniecisse, ad iudicium custodiendos; 2. *ep. II. 4*. Iudas denique apostolus, non seruasse (malos angelos) τὴν πρώτην ἀρχὴν, principatum suum, ait, sed dereliquisse τὸ ἴδιον οἰκητήριον, proprium domicilium suum; v. 6. Vbi quidem nonnulli vocem ἀρχὴν de principio, h. e. origine capiunt, vt sentus sit, quod originem suam seu statum originale, in quo conditi erant, non seruauerint. Sed nihil obstat, quo minus principatus, seu dignitas illa caelestis, quam per lapsum amisserunt, intelligatur; immo rectius intelligitur, cum inde sermoni sacri scriptoris maius robur ac emphasis accedat. Maximum enim inde angelorum istorum pec-
catum

catum fuisse cognoscitur, quod, cum in summa dignitate pariter ac beatitudine fuerint constituti, vtriusque per *anagogiam* suam fecerint iacturam. Beatitudinem namque angelorum ab iis amisam, indicat, quando addit, eos *domicilium suum*, hoc est, beatitatis illam sedem, in qua Deo ipso, ceu summo bono, frui potuissent, *deseruisse*. Longe autem cum sit manifestissimum, Iudam de angelis malis, eorumque lapsu hic loqui; fuerunt tamen, qui verba haec de exploratoribus illis, quo Israelitae ad explorandam terram Canaan miserunt, per incredibilem plane detorsionem, accipere maluerunt. Refert hanc sententiam BECKERVS, & haud obscure approbat, vt tamen simul contendat, nec receptam explicationem sibi ob stare, cum ex eo, quod apostolus addat, angelos istos *seruari ad iudicium magnae dei, vinculos aeternis vinculis in tenebris*; sequatur, diabolum iam ad infernum detrusum, nihil prorsus in hocce orbe efficere posse; in *mundo fascinato* l. 2. c. 9. p. 5. seq. Verum, vt vltimum illud eo saltem pertinet, vt incautis fucum faciat, atque iis persuadeat, non existentiam, sed operationes saltem spirituum creatorum se negare; ita prius illud aperte absolum est. Et si enim Deus decem illis exploratoribus, qui iniqua sua reuelatione Israelitas ad murmurandum contra Deum & Mo sen irritauerunt, denuntiavit, quod in terram Canaan ingressuri non sint, principatu tamen suo eos excidisse, nusquam legitur. Cum dicitur, eos *proprium domicilium deseruisse*, hoc si BECKERO credimus, idem est, ac quod possessione terrae Canaan exciderint. Sed cum terrae istius possessione nondum gavisi fuerint, *domicilium* eorum *proprium* dici non potuit, multo minus, quod illud *deseruerint*, aut possessione eius exciderint. Nec in textu etiam vel leuissimum vestigium occurrit, quod nos de exploratoribus illis terrae Canaan eum intelligere iu-

beat. In iis equidem, quae praecedunt, Israelitarum, & quae sequuntur, Sodomitarum & Gomorrhensium, qui peccatis suis iram Numinis in se concitauerant, mentionem facit; sed num ideo etiam angelorum & peccata & poenas commemorare non potuit? Sed, mitto reliqua eiusdem auctoris commenta, inepta profecto ac prosus friuola.

Quemadmodum autem illud dubio caret, angelos quosdam peccasse, & hac ratione beatitudine, qua fruebantur, excidisse; ita, quodnam illud peccatum fuerit, scriptura diserte non exprimit. Primum eius initium ab inordinato sui ipsius amore recte deriuari, non temere quis dubitaverit. Cum enim summa legis in perfecto Dei amore consistat; *Matth. XXII. 37.* non potest non initium transgressionis fieri, quam primum vel leuissimo cordis motu ordo hicce turbatur, & aliquis se ipsum Deo ceu creatori suo praeferre incipit. Inordinatus porro iste sui amor cum in hominibus quidem diuersa ratione sese exerat, mox per voluptatem, mox per auaritiam, mox per superbiam; duo priora vitia autem quo pacto in muerum spiritum cadant, vix intelligi queat; nihil aliud superest, quam vt concludamus, superbiam illud vitium esse, quod in malis angelis inordinatus ille sui amor sese manifestauerit, effeceritque adeo, vt statu gratiae exciderent. Atque haec sententia inde quoque confirmari solet, quod diabolus eadem ratione primos nostros parentes tentauerit, ad similitudinem cum Deo adfectandam, illos incitando, *Gen. III. 5.* itemque, quod *ecclesiastic. X. 14.* superbia initium peccati dicatur: *αρχὴ ὑπερηφανίας ἐστὶν ἁμαρτία*. Addunt nonnulli & locum *1. Tim. II. 6.* *πρῶτον διαβόλου*, seu peccatum diaboli, in quod ne incidat episcopus, Paulus eum non vult esse *νόστος*, *τίσος* fuisse colligentes. Pluribus etiam hoc comprobatur BRYANVS TVRNERVS, de *primi peccati introitu, siue de lapsu angelo-*

angelorum & hominum, tentamine, Londini anno 1691. edito. Nec erit temere, qui hac de re dubitauerit. Quorumdam enim veteris ecclesiae doctorum sententiam, malignos spiritus libidine atque luxuria peccasse, ex praua spiritus notione, quae animis illorum sedit, orta, sponte sua corruit. Quaeri autem vterius solet, quoniam actu externo istorum angelorum superbia sese prodiderit? Diuersa enim id fieri potuisse ratione, manifestum est. Is, quem antea laudauimus, TVRNERVS in eo totus est, vt euincat, angelos illos, qui lapsi sunt, imperio aliquod in reliquis angelis sibi vindicare voluisse. Hinc verba Iudae *ep. v. 6. μὴ τηρήσαντες τὴν ἐκείνων ἀρχήν*, ita explicat, quod *transgressi in aliorum potentia insulerint, ceterasque mansiones angelicas inuasert, eamque ob rem facti sint ἀπολιπόντες τὸ ἴδιον ἀντιθέμενον, hoc est, stationis ipsi assignatae desertores*. Alii autem

superbiam istorum spirituum in eo sese exseruisse existimant, quod aequalitatem cum Deo adfectauerint, idque ex ea iterum, qua diabolus primos parentes tentauit, ratione *Gen. III, 5.* putant colligi posse. Sed nihil certi hac de re definiri potest, & recte a nobis ignorantur, quae Deus in scriptura non reuelauit. Quae ex LACTANTIO, & quidem *l. 2. institut. diuinar. c. 9.* de malorum angelorum origine proferri solent, non tantum *παράδοξα*, sed & impia sunt. Sed cum in codicibus probae notae ista non legantur, LACTANTIO perpetam tribui, viri docti contendunt. Ceterum, angelos istos malos, non ex absoluto quodam Numinis decreto, sed liberi arbitrii, quocum conditi erant, abusu, lapsos esse, & ipsa indoles eorum, & sanctitas, iustitiaque Numinis euincit; nec etiam in scriptura sacra aliud quid inuenias. De tempore lapsus istius diximus ad §. 31.

§. XXXV. Cum autem princeps aliquis malorum angelorum memoretur, *Luc. XI, 15.* qui & κατ' ἔξοχην *diabolus* dicitur, *Ioan. VIII, 44.* ei que regnum aliquod tribuatur; *Luc. XI, 18.* nullum prorsus est dubium, quin praecipuus aliquis ex angelis, seu princeps, cum integro angelorum exercitu, qui eius imperio subfuisse videntur, in Deum rebellauerit, & ira sibi fuisque summam attraxerit miseriam. *

* Hinc etiam angelorum diaboli mentio iniicitur *Matth. XXV, 41.* & *apoc. XII, 7.* Videtur autem princeps ille daemoniorum, qui haud dubio vnus ex praecipuis angelis fuit, auctoritate sua, simulque & exemplo, & suasionem reliquos, vt a Deo eisdem desisterent, induxisse. Quod cum ea ratione factum sit, vt omnes & singuli in defectionem istam consenserent, maximum inde discrimen, quod inter lapsum hominum & angelorum istorum intercedit, elucescit; simulque ratio intelligitur, cur hominum Deus misertus, seruatorem illis dederit, non autem diabolorum. Primi nimirum

homines a diabolo, seu serpente illo antiquo seducti peccarunt, cum princeps ille contra angelorum malorum, a semet ipso incitatus, defecerit. Posterius porro Adami actu praesentes non erant, vt consentire directe potuissent, dignique adeo erant commiseratione; cum angeli contra isti, qui nuntum ductumque principis daemoniorum sequuti sunt, in istam defectionem directe consenserint. Superfunt tamen in hisce omnibus plurima, quae religiosa admiratione venerari potius, quam curiosius rimari, praestat.

§. XXXVI. Per lapsum istum cum dona non tantum gratiae amiserint, sed natura illorum intus corrupta ac deprauata fuerit, fieri aliter non

non poruit, quam vt in locum lucis, seu cognitionis spiritualis, ignorantia ac tenebrae, * in locum sapientiae stultitia, ** in locum amoris ordinati, quo Deum supra omnia amabant, philautiae prauae velut habitus aliquis, hinc & simul, quidquid prauorum adfectuum, quidquid vitiorum, seu prauarum propensionum cogitari potest, successerit. *** Facile hinc etiam intelligitur, quales istorum angelorum sit libertas. *

* Cum enim, vti ex dictis constat, statu gratiae exciderint, lumine quoque gratiae, multo magis autem gloriae, destituuntur. Hinc mera in illis caligo, merae tenebrae. Idque Petrus innuit, quando *αἰσπᾶς ὁσφον, catenis seu funibus tenebrarum* eos in tartarum detrulos, dicit 2. ep. II, 4. & Iudas: *vinculis aeternis ὡς ὁσφον sub caligine vel in tenebris* eos seruari docens, v. 6. Superest vti-que in iis naturalis quaedam scientia. *Credunt enim & diaboli; Deum esse, & contremiscunt; Iac. II, 19.* Nec dubium est, quin per diuturnam experientiam insigniter eam augere queant. Hinc summa infernalis genii calliditas, ob quam & *antiqui serpentis nomine venit, apocal. XII, 9.* cuius fructus sunt, *οἱ μαθηταὶ τοῦ διαβόλου, Eph. VI, 11.* Nihilofecius tamen est, atque manet in caligine, vinctus catenis tenebrarum. Ea enim scientia siue cognitio, quae cum summa voluntatis prauitate coniuncta est, miseriamque eius, qui ea praedicus est, non imminuit, sed auget, lucis nomine minime digna est, nec eo in scriptura sacra venit. Atque hinc, qualis theologia illa sit, quam nonnulli diabolis tribuere non dubitant, facile intelligitur.

** Vt cognitio, siue scientia atque probitas, sapientiam gignunt, ita ignorantiae atque improbitatis filia est stultitia. Cum-

que summa improbitas saepe in scriptura sacra stultitiae nomine veniat, hanc recte malignis spiritibus tribui, inde constat. Quod & ex eo patet, quod omnia ea, quae mali isti genii agunt, aut suscipiunt, ita comparata sint, vt uam ipsi augeant miseriam. Suam autem quaerere perniciem, miseriae-que sibi data opera attrahere incrementum, summae stultitiae character est longe certissimus.

*** Ex amore sui inordinato non potest non fluere defectus amoris diuini; immo cum peccatorum conscientia, poenaeque partim praesentis, partim imminents consideratione, illis Deum vt iratum, sed iustum iudicem repraesentet, odium Dei intensissimum hinc oritur; quod vt mirum in modum eos excruciat, ita per felicitatis alienae inuidiam, similesque adfectus, dolor, quem inde, vti ex poena, quam sustinent, sentiunt, semper augetur.

* Reuera nulla, vel talis, quae libertatis nomen non meretur. Ea enim illorum est indoles, vt non possint non ea velle, quae mala sunt, etsi ex plurimis malis aliquod eligere, vel non eligere, aut vnum alteri quandoque praeferre queant, idque sub specie quadam boni.

§. XXXVII. Viuunt mali angeli equidem iam in statu damnationis, sed vt vltimum supplicium illis adhuc immineat; * idque aeternum, eo quod redemptore, qui cum Deo eos reconciliaret, carent. **

* In statu damnationis viuunt, non tantum *pruatiue*, vt loqui solent, ob donorum gratiae pariter ac gloriae abentiam, sed & *positiue*, vt dolores infernales sentiant. Id Petrus innuit, quando *catenis tenebrarum*

eos in tartarum detrufos docet, 2. ep. II, 4. Grauiore tamen poenas illis adhuc imminere, idem apostolus significat, quando addit, *eos in iudicium referuari*. Quando autem in tartarum detrufi dicuntur, hoc ita

intelligendum, vt illis simul concedatur potestas verſandi in hocce orbe, variasque operationes edendi. Nec ideo a poena liberantur, cum ob prauos affectus, & qui ex iis oriuntur, dolores grauiffimos, infernum ſimul ſecum circumferant. Perperamque adeo hinc colligit BECKERVS, nullas malorum daemonum eſſe in hocce orbe opera-

tiones, eo quod inferno iam incluſi ſint.

** Hoc diſerte Paulus docet, *non angelorum, ſed Abrahami ſemen Chriſtum adiuuſſe*, adſerens, *Ebr. 11, 16*. Hominum ergo ſaltem, non angelorum eſt redemptor. Rationem autem, cur hominibus quidem, non autem angelis lapis Deus redemptorem dederit, iam ad §. 35. indicauimus.

§. XXXVIII. Operationes eorum ita comparatae ſunt, vt ſuum quidem aduerſus Deum & homines odium prodant, ſibi ipsis autem maximopere noceant, ſuamque augeant miſeriam. Nullam itaque praetermittunt occaſionem, damnum aliquod hominibus inferendi, cumprimis in peccata quaeuis praecipitandi, eosque in ſuae, qua ipſimet premuntur, miſeriae confortium detrudendi; *Iob. 1, 12. ſq. Luc. XXII, 31. Eph. VI, 11, 12*. * Cumque eorum omnium, quae ad hominum ſalutem tendunt, inſenſiffimi hoſtes ſint, mirum non eſt, quod ſtatu eccleſiaſtico, ** ciuili, *** & oeconomico, * diuerſa ratione inſidias ſtruant; Deo tamen ſubinde & ad homines tum pios, tum impios caſtigandos, eorum vtente miniſterio **

* Huc & pertinet, quod Petrus dicit; *Adverſarius veſter (ὁ ἀντίδικός σου) diabolus, circumambulat, tamquam leo rugiens, & quaerit, quem deglutiat; 1. ep. V, 8*. Ob animalium, quem ſemper habet, nocendi hominibus, maxime piis, vocatur ἀντίδικός illo- rum, alias vero eodem ſenſu *fatan*; ob iram autem & crudelitatem, cum leone rugiente comparatur. Non autem princeps ſaltem angelorum malorum hic intelligitur, ſed omnes & ſinguli, quorum quidam huic, alii aliis hominibus inſidiantur; & quod euſdem ſunt inſolitis, merito omnes ἀντίδικοι atque diaboli, dicuntur. Notum autem ſatis eſt, hiſce vocibus in ſcriptura ſacra ſpiritus iſtos malignos, quos diabolos inde vocamus, indicari; quod & ex armis illis, quibus apoſtolus nos contra hunc aduerſarium pugnare iubet, quae ſunt *fobrietas & vigilantia*, itemque *fides*, v. 9. patet. Vnde rurius magnopere fallitur BECKERVS, homines calumnioſiores hic intelligi contendens; in *mundo ſaſcin. l. 2. c. 17. p. 105*.

** Varia quidem ratione, cumprimis inducendo homines in errorem, tenebrasque

illorum intellectu obfundendo, ne veritatem perſpiciant, *2. Tim. III, 4*. excitando pseudo-prophetas, atque haereticos, atque illorum conatus adiuuando, *2. Theſſal. II, 9*. Huc & doctrinae daemoniorum pertinent, *1. Tim. IV, 1*.

*** Idque itidem non vna ratione. Speciatim autem ad praua noxiaue principum conſilia, quibus ſibi & populo perneciem attrahunt, infernale genium concurrere, non eſt, quod dubitemus. Exemplo Davidis patet, *1. chron. XXI, 1*. Vbi quidem non tantum BECKERVS in *iuuando ſaſcin. lib. 2. c. 22. p. 13*, homines prauos intelligit; ſed & CLERICVS conſiliarium quemdam Davidis innui putat, qui maiorem ſudiciam in multitudine, quam in vlla alia re ponendam duxerit, idque perſuaſerit Davidi; ad *b. l.* Sed admitti eam ſententiam non poſſe, docui in *hiſt. eccleſ. V. T. tom. 2. ad per. 2. ſect. 3. §. 19. p. 202*. Referre huc etiam licet exemplum Achabi, *1. reg. XXI, 21, 22*, itemque locum *Dan. X, 13*, de quo ad §. 32. diximus.

* Illis, qui in ſtatu oeconomico conſtituti ſunt, nocent, partim ad peccata, quae tranquill-

quillitatem, felicitatemque huius status turbant, eos inducendo, partim varia mala illis adferendo. Quae in libro Tobiae de Afmodaeo exstant, ex Iudaeorum fabulis

petita sunt, vti dudum viris doctis obseruatum; conf. quae dixi in *hifl. ecclef. Vet. Teft. tom. 2. ad per. 2. fect. 4. §. 29. p. 611.*

§. XXXIX. Speciatim & potentia, & nocendi animus, qui malignis hifce fpiritus infidet, in obfelfione hominum, tum fpiritali, tum corporali; * in magia, dum fuam maleferiatu quibusdam, ad nocendum aliis, operam exhibent; ** & denique per fpectra, quibus hominibus illudunt, *** confpicitur. Haec enim omnia, qui aut negant, aut ad alias cauffas ita referunt, vt fpiritus malignis nullus plane locus relinquatur, hoc demum agunt, vt ad res euidentiffimas impugnandas, fe animum obfirmaffe fuum, demonftrant.*

* Cum improbi homines ab infernali genio ita excaecantur, vt nec, quae ipfa luce clariora funt, euidentioraque, agnofcant, quin potius veritatem apertam reiciant, exhibent, explodant, aut ad grauiffima quaeque fcelera, ad quae ceteroquin ipfa ratio obftupescit, perpetranda impelluntur; merito pro fpiritaliter obfelfis, hoc eft, talibus, qui, permittente ex iufto iudicio Numine, ex voluntate & impulfu infernalis genii omnia agunt, habentur; conf. *Eph. II, 2. 2 Cor. IV, 4. Luc. XXII, 3. Io. XIII, 27.* Interdum vero & corpus a diabolo, permittente Deo, inuaditur, & ab eo ita poffiderur, vt inuito homine in eo & per illud operetur; doloribus quoque variis quandoque illud adfciat, aliaque ratione vim fuam atque potentiam demonftrant. Et haec eft *obfelfio corporalis*; quam, fi aliunde non conftaret, fcriptura facra exemplis & teftimoniis tam luculentis comprobatur, vt nemo, nifi qui illi fidem omnem denegat, de ea dubitare queat. Cum vero luculentiffimum inde pro exiftentia & operationibus fpirituum, argumentum petatur, omnem quidem pneumatomachi mouerunt lapidem, vt hocce telum euitarent. Hinc, quidquid de eiusmodi obfelfionibus dicitur, fi modo fraus nulla fubfit, pro melancholiae aut morborum quorundam venditare effectibus, non dubitant. Nec hodie demum,

aut nudius tertius hanc fententiam exortam effe, ex MICHAELE PSELLO difcimus, qui *αὐτὸν ἴδεν ἄνθρωπον*, inquit, *πειθοῦσαν ἑμᾶς φερρεῖν ἱατρῶν πνίδες, ἐν δαιμόνιαν ἔχοντα τὰ πύθη τὰύτων λόγους εἶναι χυμῶν δι' ἧς ἀνθρώπων, καὶ πνευματῶν μετὰ τῶν ἐχόντων.* At alia quaedam, his diuerfa, medici nobis perfuadere conantur, dum huiusmodi adfelfus non a daemonibus procedere dicunt, fed potius ab humoribus, articulis, & fpiritus male adfelfis &c. de operat. daemon. p. m. 56. Nec ego inftitutus fuerim, morborum quorundam, fimulque imaginationis vim plane fingulare quandoque effe, fierique adeo poffe, vt incauti decipiantur, daemonumque viribus tribuant, quod a cauffis naturalibus erat arceffendum. Simul tamen fatendum, eiusmodi proftare exempla, quae cauffarum naturalium efficaciam multum fuperant; vt, cum obfelfi peregrinis, fibique antea ignotis linguis loquuntur; aut feiunt, quae eodem, quo hoc eloquuntur tempore, in locis remotiffimis contingant, & quae reliqua funt eiusdem generis. Cum primis autem exempla & teftimonia fcripturae facrae rem extra omnem dubitationem ponunt. Luculentum praereliquis eft, quod *Matth. VI. 129. f.* exftat. Ipsi enim daemones feruatorem adloquuntur: *Quid tibi nobifcum rei eft, Iefus, Dei fili? Inuicem ueniffi, ante tempus vexatum nos?* Immo, ab eo petunt, vt fibi

D d d 2 liceat,

liceat, in porcorum gregem immigrare; idque cum impetrasent, eundem in lacum praecipitem egerunt. Quis vero hoc de morbo quodam caperet? aut num morbus ad Christum loquutus est, dixitque, venisse eum, vt ante tempus se vexaret? num petit ab eo, vt sibi in gregem porcorum immigrare liceret? Quid vero ineptius aut dici, aut cogitare posset? Non minus vero illustra sunt, quae *Luc. XI, 14. seq. Matth. XII, 22. sq. c. XV, 22. sq. c. XVII, 15, 18.* leguntur. Non ineptum vero tantum, sed & plane impium est, quod BECKERVS adserit, haec omnia ex falsa, erroneaque ludaeorum opinione ita narrari; *mund. fascin. lib. 2. c. 28. p. 258. seq.* Hoc enim uero nihil aliud est, quam impiorum hominum ludibrio scripturam sacram exponere. Contingere autem potest, vt non tantum impii, sed & pii homines, istam infernalis genii crudelitatem experiantur. Certè, ex Numinis permissione diabolum corpora piorum hominum, ad fidem illorum, aliasque virtutes illustriores reddendas, adstringere posse, non est, quod dubitemus; *conf. 1. Cor. XII, 7. p. itemque 1. Cor. I, 5.* Vt obselli ab ista potestate ac tyrannide diaboli liberentur, vnice precibus ad Deum fufus obtinendum. Potestas illa daemones efficiendi apostolis concessa, *Marc. XVI, 17.* hodie cessat. Exorcismi sine superstitione adhiberi nequeunt. Neque enim eorum aut praeceptum, aut exemplum a Deo probatum in scriptura sacra habemus. Sed haec huius loci non sunt.

** Magiae dum hic mentionem facimus, non *naturalem* illam, quam vocant, sed *illicitam*, seu *daemoniacam* intelligimus, quando malefieriati quidam homines infernalis genii opera, quae quidam mirabiles, & quae hominum vires superant, efficiunt, aut eiusmodi quid consequi adnituntur, quod ita tem hominum ope consequi non possent. Licet autem omnes isti, qui spirituum existentiam & operationes in dubium vocant, eiusmodi magiam dari, strenue ne-

gent; id tamen profecto sine omni ratione faciunt. Quod vt ostendatur, duo paucis probanda sunt; primo, fieri posse, vt homo spiritus cuiusdam maligni opera & auxilio, ad aliquid efficiendum, vtatur; deinde, exempla testari, eiusmodi quid reuera factum esse. Prius quidem vt euincatur, reuocare nobis saltem in memoriam debemus veram & genuinam spiritus notionem. Secundum eam namque cum spiritus sit substantia immaterialis, intellectu & voluntate, simulque potestate mouendi corpora, variasque operationes edendi, praedita, prouti luculenter supra ex scriptura sacra demonstrauius; nihil profecto impedit, quo minus eiusmodi spiritus hominibus quocumque modo se manifestare, sub figura corporis cuiusdam iis adparere, cum illis colloqui, pacta inire, aliquid promittere, & in eorum gratiam praestare queant, quod hominum ceteroquin vires superat. Non equidem adsero, quod omnes magi explicite pactum cum spiritu maligno iniant; cum etiam eius opera sine pacto vtique queant; nec tamen video, quid obftet, quo minus duae substantiae intelligentes, quarum ea, quae inuisibilis est, alteri certo modo se manifestat, mutuum consensum quocumque modo declarare possint, & sibi inuicem aliquid promittere. Stultum equidem omnino est, atque ineptum, cum eiusmodi spiritibus pactum inire, quibuscum homines nullam habent iuris communionem; vnde & omni obligatione pacta ista destituuntur: stolidum quoque, pactis atque promissis illorum fidere, qui nullo religionis vinculo, quo minus ea violent, tenentur; immo & impium, malignorum spirituum opera quacumque ratione vtique velle, quippe quod sine tacta summi Numinis abnegatione fieri nequit; sed haec omnia non impediunt, quo minus homines cum spiritibus istis, certo modo se manifestantibus, pactum inire, aut illorum quocumque modo vtique opera queant. Quod si quis aliam spiritus notionem ani-

mo suo sedere profiteatur, nostramque, seu receptam istam repudiet, illi quidem luculenter probandum, nostram hancce, iis scripturae locis, in quibus de angelis sermo est, minime convenientem esse. Quod, vt ego quidem existimo, nemo temere praeſtabit. Nec diuerſas vocis ſignificationes coniungere, aut in vnum conſulare decet, ſed ſeparare potius, ac diſtinguere, atque hinc ex diuerſis proprietatibus, quas ſcriptura aperte hiſce ſpiritibus tribuit, veram ac genuinam eius notionem eruere, prouti ſupra iam obſeruauimus.

Cum ergo non ſit *ἀδύνατος*, vt homines quandoque ſpirituum vtantur opera, eorumque commercio gaudeant, ſuperest, vt oſtendamus, hoc quandoque factum eſſe. Hoc ſcriptura autem tam aperte teſtatur, vt alia eius rei adferre documenta non neceſſe ſit. Huc namque pertinent, quae Moſes de magis aegyptiacis commemorat, virgas ſuas prociſcentibus, vt ſtatim in ſerpentes mutatae viderentur; *Exod. VII, 12.* Quod proſecto ſine opera cacodaemonis, ſumma celeritate ſerpentum quamdam formam oculis ſpectantium obſcipientis, fieri non potuit. Nec eſt, quod dicas, ipſorum magorum ſollertia & praefigiis id factum eſſe, vt pro virga ſerpens adpareret, vel alia ratione ſpectatores deciperent. Diſerte enim Moſes dicit, feciſſe hoc magos iſtos *בְּחֵסֶד־הִנְחָתָם* *incantationibus ſuis*. Accedit, quod vix credibile ſit, Moſen iſtam magorum fraudem non fuiſſe maniſeſtaturum, cum hac ratione omni eos exuere auctoritate apud Pharaonem potuiſſet. Hinc & merito hanc ſententiam ipſe CLERICVS ad *b. l.* reicit. Praeterea, cum Moſes *Deut. XVIII, 10.* eos, qui artibus illicitis ac ſuperſtitioſis dediti erant, quoſue Deus inter Iſraelitas tolerari volebat, recenſet, inter alios otiam *כַּשְׂפִּים* *praefigiatōres* commemorat, hoc eſt, tales, qui non tantum ſollertia quadam atque agilitate alios decipiebant, ſed & *qui magica arte ſub oculis rem aliquam mutabant*, vt recte

MVNSTERSVS ad *b. l.* explicat. Confirmat idem MOSES MAIMONIDES, in *tract. auodah ſarah c. u. n. 16.* Praefigiator, (*כַּשְׂפִּים*) inquit, lapidatur, nempe, qui reapse praefigiōſa (*כַּשְׂפִּים*) facit. At, qui oculos eludit (*הַחֲזִיק*) nec ea praeflat, quae facere videtur, poena rebellium adſcitur. Duo nimirum ſtatuit praefigiarum genera, vnum daemoniacum, alterum illuſorium, vt recte ad *b. l.* Maimonidis obſeruat DION. VOSSIVS, & vtrumque adeo voce *כַּשְׂפִּים* denotari docet. Sed addit quoque Moſes *l. c.* eiſmodi hominum cohorti, וְרוּחֵי יָדוּרֵי אוֹלֵי-הַחַיִּים & interrogantem ob *ἔσθ' ἰδόνι, ἢ quaerentem a mortuis*. Quae verba LXX. interpretes reddunt: *ἡγῆσθαι τὸν νεκρὸν ἢ τὸν ζῶντα*. Vulgatus autem: *neque, qui pythonas conſulat, nec diuinos, ἢ quaerat a mortuis veritatem*. Nimirum, licet vox *אֵלֵינוּ* & in plurali *אֵלֵינוּ* ceteroquin vtem ſignificet, vt *lob. XXXII, 19.* & hinc ad ventriloquos ſeu *ἡγῆσθαι τὸν νεκρὸν* ſignificatio eius ſtatuta ſit; in hocce tamen loco, vt & *Leuit. XIX, 31*, & alibi, ipſe potius ſpiritus malignus denotatur, qui certis artibus eliciebatur. vt euocaret mortuorum manes, qui reſponderent ad ea, quae ex iis quaerebantur, aut alia quacumque ratione futura indicaret. Hinc & mulier, quae eam artem tenebat, *בִּלְחָא אֵלֵינוּ* *domina ob ſeu habens ob* vocatur; *1. Sam. XXVIII, 7.* Non itaque ipſa mulier erat *ob*, ſed per obreſpondebat ad ea, de quibus conſuebatur. Quare & Saul rex eam ita adloquitur: *diuina mihi per ob, ἔσθ' fac mihi adſcendere, quem tibi dixero*. Quod quidem argumento eſt longe euidentiuſimo, daemonis maligni operam hic interceſſiſſe. Conſentiunt etiam hac in re praefantiſſimi Ebraeorum magiſtri, non diſſidente tandem, ſed adeo indignante ANT. VAN DALE, vt hiſce vtatur verbis: *quod minus mirum iis videbitur, qui norunt, Iudaeos poſt natum Chriſtum nihil pacis, praeter daemones, ſeu diabolos ſomniariſſe; de origine ac progreſſu idololatriae ac ſuperſtit. diſſ. 3.*

c. 9. p. 607. item p. 617. Nostra autem etiam ex loco *actur. XVI, 16.* confirmatur sententia, ubi mentio fit puelle, quae habuit spiritum Pythonis, quem Paulus ex ea expulit. Certe, si spiritus maligni opera hic non intercessisset, non potuisset eum eicere Paulus. Conferenda etiam, quae hac de re dixi in *hisl. eccl. V. T. tom. 1. ad per. 2. sect. 1. §. 36. p. 781.* Signa denique atque portenta pseudo-prophetarum atque seductorum, *Deut. XII, 1.* non aliter, quam de iis, quae opera cacodaemonis edere solent, intelligi possunt. Hiuc & tempore Christi Iudaei non dubitarunt, a spiritu maligno, Deo permitte, fieri posse *τῆρα καὶ σημεῖα*. Pharisei namque Christum accusabant, quasi miracula in *ἑρεχον τῶν δαιμονίων* faceret; *Matth. IX, 34. c. XII, 24.* neque eos confutat Christus, negando, a diabolo ea fieri posse, quae pro miraculis habentur; quinimmo ipse dicit, venturos pseudo-Christs & pseudo-prophetas, qui *edituri sint signa magna, atq; portenta*; *Matth. XXIV, 24. & 2. Thess. II, 9.*

*** Quaestio de spectris rursus eo tendit, an dentur spiritus, qui, permitte Numine, quandoque per signa externa hominibus sese manifestare queant, ut illis illudant, terrorem incutiant, vel alio quocumque modo noceant? Si enim dantur spiritus, seu substantiae immateriales, intellectu, voluntate, ac potentia agendi in corpora praeditae, (quod haecenus luculenter euicimus) nihil quoque profecto obstat, quo minus aliquando ex Numinis permissione hominibus, siue visum, siue auditum illorum moveant, sese manifestare queant. Caute omnino ac circumspecte hic incedendum, lubens fateor, cum per vim imaginationis, accedente affectu vehementiori, fieri queat, ut aliquid videre aut audire nobis videamur, quod tamen non videmus, nec audimus; ne quid de aliorum fraudibus dicam, quibus aliquando in errorem aliquis induci potest. Nec tamen inde sequitur, semper falli, aut decipi homines; cum aliquando

ea rerum sit ratio, ut nec sensuum errori, nec aliorum deceptionibus locus relinquatur. Quid autem ambagibus opus? cum sacra scriptura diserte, quod spectra eiusmodi dentur, testetur. Non prouocabo nunc ad locum *sap. XVII, 3. sq.* ubi de spectris, Aegyptios terrentibus, sermo est, cum non nesciam, quae hic excipi queant. Spectrum illud Endoraeum, quod Sauli ultima fata indicavit, *1. Sam. XXVIII, 7. sq.* rem omnem conficit. Nec enim de alio, quam infernali genio intelligi potest. Ipsam enim Samuelis animam si Sauli adparuisse dicas, quae Romanae ecclesiae addictior est sententia, eam artibus magicis e beatorum sedibus euocari potuisse, simul concedas, necesse est; quod nemo, nisi omni ratione destitutus, sibi persuadebit. Nec te hinc expeditas, si cum ALEXANDRO *hisl. eccl. V. T. aetat. mundi 4. diff. 23. p. 68.* adferas, non artibus pythonicis eam (Samuelis animam) euocatam, sed Dei providentia, & imperio. Cum enim artes necromanticae praecefferint, sequetur, Deum iis hoc dedisse, vt animam Samuelis e caelo mitteret; quo ipso & Saul, alique, in ea confirmati fuissent sententia, ac si magicarum artium ea vis esset atque efficacia, vt animae beatorum ex caelis iis euocari possent; quod cum iustitia & sanctitate Dei non temere conciliaueris. Qui autem ad vaticinae mulieris praestigias cuncta referre voluerit, vt BECKERVS, *mund. fascin. 1. 3. c. 6. & VAN DALE, diss. de diuin. idololatr. sub V. T. addita eius dissertationibus de origine & progressu idololatriae, c. 9. p. 620. seq. & de orac. veter. gentilium diss. 1. c. 2. p. 24.* illi simul admittendum, vetulam istam ciuiliū rerum pericillissimam fuisse, tantaeque sagacitatis praeditam, vt promte futura praedicere potuerit; quod omnem fidem superat; ne dicam, quod nulla arte humana Samuelis vocem ita imitari potuerit, quin Saul, cui Samuel notissimus erat, quantumvis perterrefactus, statim fraudem animaduertere potuisset. Mitto reliqua, quibus ea sententia

solide

solide destrui potest, a me iam adlata in *bist. eccles. V. T. tom. 2. ad per. 2. sect. 3. §. 27. p. 309.* Exstant vero & alia in scriptura sacra de spectris testimonia. Ipsi namque discipuli Christi, cum magistrum in mari ambulantem conspicerent, spectrum sibi adparere existimarunt; *Marc. VI. 49.* Quae opinio eos quoque inuasit, cum Christus post resurrectionem illis adpareret; *Luc. XXIV. 37. 39.* Hoc ipso autem ut significarunt, se spectra, seu spirituum adparationes credere, ita Christum ideo eos reprehendisse, non legimus. Quod documento est, eos minime ea in re errasse. Sunt, qui animabus hominum tribuunt, quae de spectris dicimus. Gentilium non tantum quorundam ea sententia fuit, animam hominis post eius & vita excessum quandoque redire, & adparere; sed eadem etiam ex Iudaeis nonnullis imbutos fuisse, MENASSE BEN ISRAEL auctor est, *l. 2. de resurrection. mortuor. c. 6.* Romanensibus autem eo magis ea se adprobat, quo certius in ea praesidium pro purgatorio adstruendo se inuenire existimant. Placuit tamen etiam aliis, qui Romanae ecclesiae sacris addicti non sunt, ut HENR. MORO, *de immortalitate animae, l. 2. c. 16. tom. 2. oper. philos. p. 380. sq.* & IOSEPHO GLANVILIO, in *Sadducaei sine triumphato, part. 2. sect. 24. p. 163.* Cum vero

aliunde constet, animas piorum in sedes beatitudinis aeternae, impiorum autem, in cruciatuum infernalium locum deferri; nihil amplius in hocce mundo efficere queunt. De spiritibus malignis autem eo minus dubitandum, quo saepius scriptura eorum, quae ab iis in hocce orbe peraguntur, mentionem iniicit. Vti autem caulae variae esse possunt, cur Deus aliquando illis hoc permittat, ita omnia tandem ad potentiae, iustitiaeque diuinae acque ac sapientiae manifestationem collimare, deprehendimus.

* Non culpandi sunt, qui superstitiosa, quae in hisce omnibus quandoque occurrunt, proscribunt, atque eliminant: sed nec excusandi, qui ad alterum extremum procurrunt, & quidquid de spirituum operationibus dicitur, in dubium vocant. Dumque omnes sine discrimine narrationes de hisce suspectas reddere conantur, aliis tandem ad scepticismum viam muniunt; cuiuslibet autem scripturae testimonia dum eludere adnituntur, ita haud raro hoc faciunt, ut profanorum hominum ludibrio eam exponant. Omnia vero eo tendunt, iis ut gratificentur, qui nullos dari spiritus credunt: quod atheis haud ingratum esse potest. Conferenda, quae dixi in *thesibus de atheismo & superstit. ad c. 3. §. 3. p. 276.*

§. XL. Non tantum per creationem, sed & per rerum creatarum conseruationem, sapientissimamque gubernationem, Deus & bonitatem, & potentiam, & sapientiam suam in regno naturae manifestat. Quae quidem Numinis opera cum eius prouidentiam arguant, * de ea ut itidem agamus, res ipsa postulat.

* Per conseruationem & gubernationem, qua voce etiam conseruatum Numinis complectimur, actus externos prouidentiae intelligimus, ut prouidentia ipsa actus internos, seu immanentes, vti mox dicemus, de-

notat. Patet hinc, quo sensu conseruationem & gubernationem opera Dei vocemus, & quod prouidentiam ipsam arguant, dicamus; simulque ordinis, quam hic inuimus, ratio inde constat.

§. XLI. Prouidentiae autem nomine, si more humano de Deo loqui velimus, & intellectus & voluntatis quidam actus designatur. Vt enim pro omniscientia sua nouit, quae rerum ab se creatarum conseruationi inseruiunt, & ad finem, ob quem conditae sunt vbique, secundum ordinem

nem a se constitutum, obtinendum sunt necessaria; ita, vt haec eueniant, vult, atque ita cuncta conseruat, dirigit, gubernat. *

* Vox *providentiae*, si vsum eius, receptumque loquendi morem spectes, curam quamdam, qua aut nostris, aut aliorum commodis sapienter prospicimus, denotat. Id euimvero non aliter, vt res ipsa docet, fieri potest, quam vt primo rite consideremus, in quo commodorum istorum consistat ratio; speciatim, vt ad ea, quae euenire possunt, vt damnum inde aut emolumentum percipiamus, cogitationes nostras dirigamus. Deinde, postquam haec cognita nobis sunt, atque perspecta, vt ea nobiscum constituamus, decernamusque, quae ad finem obtinendum sunt necessaria. Atque haec quidem in ipsa hominum mente peraguntur. Vt autem effectus reuera sequatur, exlequutio eius, quod decreuimus, rite accedat necesse est. Eodem itaque modo cum & diuinam providentiam, sed *θεοπρονοίαν*, concipere nobis liceat, tria ad eam requirere solent, *προγνωσις*, seu *praescientiam*, qua omnia ea, quae rerum creaturarum conseruationi, & ad certum finem directioni inferuire possunt,

cognoscit; *προβλεψις*, qua ea, quae ad finem obtinendum necessaria sunt, decernit; & denique *διοικησις*, qua ea, quae decreuit, exsequitur, dum res creatas conseruat atque gubernat. *Πρόνοιας* itaque atque *προβλεψις*, quarum illa ad intellectum, haec ad voluntatem spectat, cum actus interni, seu immanentes sint, secundum nonnullos proprie providentiam absolunt; cum *διοικησις* sit actus externus, adeoque effectus potius, atque documentum providentiae diuinae. Alii, sumta voce in sensu latiori, *διοικησις* itidem ad ipsam providentiam referunt, aut in ea omnino praecipue providentiam consistere autumant. Quae cum circa vocis latum vsum sit dissensio, non adeo magni momenti est. 10. DAMASCENVS providentiam breviter ita describit: *προνοία ἔστιν ἡ ἐκ θεοῦ εἰς τὰ ὄντα γινόμενη ἐπιμέλεια*; de orthod. fide l. 2. c. 29. Pari ratione & NEMESIS: *προνοία ἔστιν ἐκ θεοῦ εἰς τὰ ὄντα γινόμενη ἐπιμέλεια*; providentia est cura rerum a Deo profecta; de natura hominis, cap. 43. p. m. 166.

§. XLII. Is, qui rebus creatis hunc in modum prospicit, & solus prospicere potest, ipse est, qui omnia solus creauit, atque creare potuit, verus & vnicus Deus, * pater, *Matth. VI, 29.* filius, *Ebr. I, 3. Col. I, 17.* & spiritus sanctus, *Iob. XXXIII, 4.* **

* Est enim providentia, seu rerum omnium conseruatio ac gubernatio, non minus opus infinitae potentiae, quam creatio. Immo providentia est quaedam veluti creationis continuatio. Quare, sicut solus Deus omnia creare potuit, ita solus etiam rerum creaturarum gerere potest curam, vt conseruentur, & cuncta rite gubernentur. Accedit, quod imbecillitatis documentum esset, ab alio, quam opifice, rem foueri atque conseruari, vt eleganter obseruat NEMESIS: *ἀνάγκη δὲ καὶ τὸν αὐτὸν εὐνοῖα ποιητὴν τῶν ὄντων, καὶ προνοητὴν ὅτε γὰρ ἀκόλουθον, ὅτε πρίνον, ἔκγον μὲν ποιῶν. ἔκγον δὲ τῶν γενομένων ἐπιμελεῖσθαι· ἢ ἀδευσίαν γὰρ πάντας εἶναι τὸ τοιοῦτον.*

Necesse est autem, eundem esse, qui res efficiat & effectis provideat. Neque enim rectum est, nec decet, alium efficere, alium ea, quae effecta sunt, curare. Namque hoc imbecillitatis quidem certe est; l. c. c. 43. p. 166.

** Patri pariter ac filio, distincte tamen providentia tribuitur; *Io. V, 17. Pater meus*, inquit filius, *operatur vsque huc*, continuo inde ab initio mundi res conseruando ac gubernando, & *ego operor*; additque porro: *Quaecumque pater facit, ταῦτα καὶ ὁμοίως eadem & similiter facit filius; v. 19.* Ad spiritum sanctum referri etiam a quibusdam solet locus *ps. C'V, 30. emitte spiritum tuum, & creabuntur, innouas facies terrae. Renovatio*

vatio enim ista terrae, de qua ibi sermo est, conseruationis, atque prouidentiae diuinæ singulare documentum praebet. Cum vero etiam supra demonstratum sit, filium & spiritum sanctum non minus ac patrem hocce vniuersum creatis, sequitur

etiam, filio, ac spiritui sancto non minus quam patri, eius conseruationem ac gubernationem tribuendam. Sunt enim haec ita inter se coniuncta, vt separari nequeant.

§. XLIII. Deum rerum creatarum curam gerere, seu, quod perinde est, dari prouidentiam diuinam, & ex bonitate eius & sapientia, & potentia; non minus tamen & ex rerum creatarum indigentia, euidenter colligitur. * Idem vero etiam scriptura sacra, *psalm. CIV, i. seq. Iob. XXVIII, XXXIX, XL. act. XVII, 25.* confirmat; confer. & *sup. XIV, 3.*

* Dari prouidentiam diuinam, ex ipso rationis lumine non minus luculenter, quam Numinis existentia, demonstrari potest. Ex ipsa enim idea Dei hoc sequitur, quam non potest non euertere, quidviam prouidentiam negat. Iisdem itaque rationibus, quibus, Deum esse, probatur, simul prouidentia eius euincitur, vt rede iam N E M E S I V S animaduertit: *ὅτι ἐστὶ πρόνοια διὰ τῶν αὐτῶν ἀντίς ἐκδεικνύει, δι' ὅν ὅτι καὶ θεὸς ἐστίν, ἰδειζόμεν.* Prouidentiam esse, iisdem rationibus quis ostendat, quibus Deum esse probauimus; de natura homin. *cap. 42. p. m. 160.* Nimirum, qui Deum esse credit, eum quoque sapientissimum esse, admittat, necesse est. Sapientiae autem erat, non tantum mundum condere, sed ita eum instruere, atque administrare, vt gloria atque honor summus inde ad auctorem redundet. Hocce autem fine excideret Deus, nisi mundum ipse administraret, eiusque curam gereret. Nulla enim rum causa erat, quae homines, vt-pote solos rationis vsu inter res adspectabiles pollentes, ad honorem, cultumque creatori exhibendum, adduceret. * Ecquid enim illum aut colere, aut venerari iuuat, quem nulla rerum huius mundi cura tangit, aut a quo nec boni, nec mali quid expectandum? Sublata itaque etiam, aut negata prouidentia, omnis Numinis cul-

tus, omnis veneratio, omnisque adeo religio tollitur; nec aut precibus, aut gratiarum actioni, vel laudibus diuinis celebrandis, locus erit. Hinc & omnes, qui Deum colunt, hoc ipso prouidentiam eius profitentur. Quod & N E M E S I O obseruatum: *καὶ τὸ κοινὸν δὲ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμολογούμενον τὸ θεῷ ευχεσθαι καὶ θαρσύνειν τὸ θεῶν, ἀμα θύμασι τε καὶ περιούλοις προνοίας ἐστὶ σηλατικόν. ἀπρονοήτου γὰρ ὄντος τοῦ παντός, τίς ἀν' ἡμῶν τίς ευχέται;* Atque etiam, quod inter homines constat, adhibendas esse preces Numini diuino, idque muneribus & sacrariis colendum esse, prouidentiam significat. Si enim nulla prouidentia hoc vniuersum gubernaretur, quis, aut a quo quispiam precabitur? *l. c. cap. 42. p. 162.* Nec est, quod Epicuri nobis exemplum obueras, qui propter maiestatem Dei exiniam, singularemque naturam eius, illum se colere, videri voluit. Id enim, vt haud dubio saltem ad fucum incautis faciendum, prae se tulit, ita excellentis cuiusdam, sed ad nos nihil spectantis naturae, consideratio forte admirationem quamdam; cultum autem, qui sine amore quodam atque timore esse nequit, adeoque religiosam venerationem, numquam excitabit. Non tantum vero sapientiae, sed bonitatis etiam atque potentiae diuinæ consideratio, ad prouidentiam diuinam agnoscendam, nos ducit. Si enim

Deus nullam huius vniuersi curam gereret, inde hoc contingeret, quod aut non vellet, aut non posset hoc facere. Si enim & vellet, & posset, certe curam gereret. Eum hoc non posse, nemo dixerit, cum Deus perfectus omni ex parte non esset, nisi omnia posset. Nec, quod non velit, dici potest, cum hoc cum summa eius pugnaret bonitate. Bonitatis autem diuinæ erat, non tantum creare mundum, sed conseruare atque dirigere, vt omnia certo ordine ad finem a creatore constitutum, deducantur. Quod si dicas, Deum equidem & velle, & posse conseruare mundum, sed hunc conseruatione ac gubernatione non indigere, cum omnia in eo statu; in quo in creatione constituta erant, permaneant, & secundum ordinem semel a Deo sanctum, procedant; id quidem *infirmiorem, indigentiamque rerum creatarum* in memoriam nobis reuocat, quæ nouum simul pro Numinis prouidentia adserenda, argumentum suppeditat. Vt enim res creatæ nihil, vt existerent, conferre potuerunt, ita non magis se ipsas conseruare possunt. Non minoris vtique potentia est conseruare, & continuare existentiam, quam eandem producere atque largiri. Quod si autem res creatæ se ipsas conseruare non possunt, neque ordinem, secundum quem omnia eueniunt, constituere; sequitur, a Deo ista omnia profluere, quippe cuius potentia tantum ad hoc sufficit. Si ergo dicas, omnia in prima creatione in eo statu constituta esse, in quo semper permanere debeant, vt adeo conseruatione & gubernatione non indigeant; id adhuc probandum fuerit. Nec de eo quaestio est, qualem mundum Deus creare potuerit, sed, qualem creauerit, aut creare voluerit, vt non tantum potentiam suam, sed sapientiam & bonitatem manifestaret. Hoc vero si recte consideremus, facile intelligemus, conuenientius fuisse, orbem ita condere, vt conseruatione & gubernatione

opus haberet; vt adeo res creatæ omnes, quod a se ipsis non habent, nec sibi ipsis dare possunt, id vnice a Deo accipiant, eiusque imputent bonitati.

Iam & specialior ista rerum creatarum consideratio, argumenta quam plurima, quibus prouidentia diuina probari queat, suppeditat. Siue enim quorundam corporum, vt caelestium, motum constantissimum, siue omnium ac singulorum aptissimam, & qua singulas, etiam minutissimas partes, ad certum finem comparatam structuram consideres, vbique luculentissima sapientiae diuinæ deprehendes vestigia. NEMESIUS, qui ex veteribus diligenter hocce de prouidentia argumentum pertraxit, huc speciatim vultuum & formarum varietatem, qua singuli homines a se inuicem discernuntur, aduocat. *Quis, inquit, (latino enim saltem sermone breuitatis causa verba eius exhibebimus) cum videat formas hominum in infinita paene multitudine differrentes, neque vsquam penitus eadem esse, non admiretur, & si cum animo suo reputet, non adsequatur, a prouidentia formas rerum singularum esse distinctas? Quod hoc modo licet intelligas. Si eandem retinerent, sine ulla variatione figuram, quantarum rerum confusio sequeretur? Quanta in scintilla, quantæ tenebrae hominem occuparent, qui neque familiarem, neque alienum cognosceret, neque hostem aut improbum ac amico aut probo viro discerneret; omnia vero simul essent, vt Anaxagoræ fuit opinio. Nam hoc si ita esset, nihil obstar, quo minus cum sororibus & matribus corpus misceremus, aut praedaremur, aut aliud quidpiam palam improbe faceremus, si id modo esset declinatum, ne in ipsa facinoræ deprehenderemur. Nam postea conspecti, agnosci non possemus. Neque etiam lex aut res publica ulla constituta esset, neque patres & filii, inter se cognoscerent, neque aliud quidpiam, quod sit ad hominis naturam, cohaereret. Caecus enim esset homo, quantum quidem ad homines diiudicandos*

indicandos pertinet, neque ei oculorum sensus multum adiumenti adferret. Praeter enim aetatem & magnitudinem nihil diiudicaret; l. c. cap. 42. p. 128. Haec vero omnia, vti & reliqua, quae eiusdem generis sunt innumera, vti summam? Numinis sapientiam euidentissime comprobant, ita ad solam creationem neutiquam ita referri possunt, vt non simul rerum creatarum directio atque gubernatio inde elucescat. Frustra vero etiam in hisce omnibus sapientiam suam Deus manifestasset, si eam a rebus creatis, rationis vsu pollentibus, non voluisset agnoscere. Hoc autem dici non posset, nisi earum saltem rerum creatarum, quae ratione praeditae sunt, curam gereret.

Atque in hominibus quidem, tum seorsim, tum iunctim, aut in republica, aut ecclesia consideratis, diuina vel maxime se conspiciendam praebet providentia. Ad singulos namque quod attinet, multa quotidie circa hominum natiuitatem, educationem, institutionem, scholarum atque praeceptorum delectum, & quae reliqua sunt eiusdem generis, contingunt, quae casu fortuito contingere nobis videntur; deinceps vero cum Deus per eosdem talia efficit, quae multorum oculos animosque tu eos conuertunt, si effectus illos cum causis rite comparemus, tum demum apertissime cuncta inter se conspirare, deprehendimus, sapientissimamque Numinis directionem merito agnoscimus. Quod, licet in quibusdam euidentiori quadam ratione se prodant, quam aliis, nemo tamen temere reperietur, quin circa se ipsum aliquid eiusmodi deprehendere queat. Huc vero & illud pertinet, quod improborum hominum scelera occulta, singulari sapientis ratione detegantur, ne poenam promeritam effugiant. Obseruatum id etiam N E-
NESIO. Immo peccatorum ipsorum, inquit, detectio, quando, ut nemo sit, qui ea possit arguere, quibusdam circumstantiis profuerint, esse providentiam, declarat. Plenae

sunt eiusmodi historis & Ebraeorum scripturae, & Graecorum litterae. Nam eiusmodi Susannae casus litteris sanctis mandatus est, & apud Graecos, poetae Ilyci. Recte autem, quibusdam interiectis, addit: Quodsi non omnium peccata ad eundem modum produntur, immo, aliqui effugere videntur, nemo propterea neget esse etiam providentiam. Non enim vno tantum modo hominibus consulit, sed multis & differentibus; l. c. cap. 42. p. 126. Quodsi nunc integros consideremus populos, imperiaque orbis, nemo tam imperitus temere, rerumque omnium rudis erit, qui nesciat, multas, magnasque in hisce omnibus mutationes, vicissitudines, atque conuersiones, contingere. Quae quidem, licet subinde ex causis civilibus atque moralibus procedere videantur, vim tamen simul sublimiorem subesse, pericillimi harum rerum viri fateri coguntur. Idque adeo verum est, vt nonnulli ex astrorum positu, aut fati legibus, alii aliunde, mutationum istarum causas arcessere aditantur. Quo ipso sane profitentur, solis hominum consiliis ista tribui non posse. Et qui possent? cum experientia quotidiana doceat, sapientissima consilia effectu carere; feliciter contra procedere, quae non tam consilio, quam impetu quodam suscipiuntur. Immo, eadem experientia docet, cum regno alicui, atque imperio interitus imminet, prudentissimos hominum velut excaecari, vt salutaria nec inuenire, nec admittere consilia queant. In hisce omnibus, qui fatum aut fortunam, aut simile quid crepant, nesciunt, quid dicant; cum longe rectius providentiam diuinam agnoscerent. Consideret, qui velit, statum regni israelitici sub Rehabeamo, iudaici sub Zedekia, perfici sub Dario Codomanno, quem Alexander vicit, & verissima esse, quae diximus, deprehendet. Ad ecclesiam denique si trans-eamus, illustre idem diuinae providentiae theatrum se nobis conspiciendum Ec q 2 praebet.

praebet. Qui tenuem originem, cum incrementis admirandis, hostium insultus cum conseruatione stupenda, perpetuam successione, eum mutationibus, quas subiit, ac vicissitudinibus, vbique autem effectus cum caulis rite comparauerit, is sapientissimam in hisce omnibus facile agnosceret directionem. Sed haec nota satis sunt. Addere hisce nonnulli solent, ipsorum gentilium philosophorum de providentia testimonia; quorum nonnulli splendide admodum hac de re loquuti sunt. Sed caute admodum hic incedendum esse, cum grauissimos errores pulcherrimis quandoque tegere soleant verbis, iam mouui, atque exemplo declarauimus, in *thesibus de atheismo & superstitione*, ad cap. 7. §. 1. p. 547. Speciatim Stoici documento esse possunt, quos *VSTVS* quidem *LIPSIVS*, ob doctrinam de providentia admodum extollit; *physiol. Stoicor. lib. 1. diff. 11. p. 22.* Sed omnia ista ad fatum aliquod, in Deum hominesque iniurium, redibant, vti *IAC. THOMASIVS* ostendit, *de exultatione mundi Stoica, dissert. 13. p. 166. seq.*

** Si omnia, quae scriptura sacra, pro adstruenda providentia diuina, suppeditat, hic adducere vellemus, magnam eius partem huc transferre necesse esset. Iuuabit tamen, quaedam seligere. Viri sanctissimi, quorum res gestas commemorat, Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Moses, David, partim exemplo, partim & testimoniis suis hoc comprobant, atque condocent, nihil sine voluntate Dei sibi contigisse, quem & recte factorum remuneratorem, vindicem autem scelerum, credebant atque profitebantur. Illustre admodum, sed & notum satis est exemplum Iosephi, qui & ad fratres suos dicebat: *vos quidem cogitaueratis contra me malum, (sed) Deus cogitauit illud in bonum, (conuertere) vt faceret, sicut est dic hoc, conseruando in vita populum multum; Gen. L, 20.* Deus ipse, apud *Esaïam*, ego, inquit, *produco lucem &*

tenebras, ego efficio pacem & creo malum; (poenae, non culpae, quippe quod ab hominibus ipsis oritur) *cap. XLV, 7.* Pari ratione & *Amosus*, nihil esse mali in ciuitate, ait, *quod dominus exercituum non fecerit; III, 6.* Bona & mala prouenire ab altissimo, *Ieremias* pronuntiat, *threnor. III, 38.* Volucrum caeli, & liliorum agri exemplo, etiam minimarum rerum curam gerere Deum, nos condocet seruator optimus, *Matth. VI, 26, 28, 30.* Immo, *ne passerculum quidem, nisi volente patre caelesti, humum cadere, idem adlerit, Matth. X, 29.* Quaecumque ex rebus creatis homines percipiunt commoda, prouidiae Numinis benignitati imputantur esse, *Paulus*, ad *Lystrenses* verba faciens, ostendit: *Tumetis non se reliquit non testatum, benefaciendo, de caelo nobis pluuias, frugiferaque dando tempora, explendo cibis, & laetitia vestros animos, actor. XIV, 17.* Sed & in oratione ad Athenienses idem gentium doctor adlerit, quod *Deus omnibus dei vitam, habitum, & cetera*, & omnia, vt nihil omnino sit, quod non diuinae providentiae imputare homines debeant; additque porro, *eum ex vnus sanguine creasse vniuersum genus hominum, vt in omni terrae solo habitarent, praesentis eorum statibus temporibus, & inhabitandi terminis:* namque & in eo vel maxime diuina providentia sese exserit, quod singulis gentibus, qua tempus, quam diu imperia durare debeant, qua regiones & loca, certos Deus constituit limites. Quem vero in finem haec omnia agat, porro indicat: *vt dominum quaerent, si forte eum contrectarent, ac inuenirent.* Luculentius autem adhuc rem omnem exprimit, quando statim subiungit: *quamquam non procul ab vnoquoque nostrum remotum; cum in eo viuamus, moueamur, & simus;* intinam Dei praesentiam, qua omnes res creatas, inueniens, simul tamen condocens, & existentiam, & vitam, & motum omnem eas a Deo habere; *actor.*

XVII, 25. seq. Vt reliqua, speciatim loca evidentissima, *Coloss. I, 17. Ebr. I, 3.* mittam, non vlla magis in re, quam in hominum per Christum redemptione, clariora providentiae diuinae vestigia deprehenduntur. Si enim natiuitatem, si vitam, si passionem & mortem seruatoris optimi; si porro statum orbis, imperii praefertim romani, populiue iudaici; si indolem, conditionemque hominum, quibuscum seruatori res fuit, & qui diuersa ratione aliquid egerunt, vt ea euenirent, quae euenisse, pia mente veneramus, spectes; sapientissimam vbique Numinis gubernationem providentiamque deprehendimus. Providentiam, inquam, & gubernationem; neutiquam autem necessitatem, ex abfoluto quodam decreto prouenientem. Id-

que est, quod Petrus in concione sua confirmat, quando Christum *definito Dei consilio atque providentia traditum* dicit; *act. II, 23.* & apostoli in precibus suis: *Coniuerunt aduersus sanctum tuum puerum Iesum, quem vnixisti, Herodes, & Pontius Pilatus, cum gentibus, & populis Israeliticis, facturi, quaecumque in tua manu consilioque facienda destinasti; cap. IV, 27, 28.* Atque haec quidem ad adserendam providentiam Numinis sufficere possunt. Ad rationes, quibus oppugnari solet, quid respondendum sit, iam indicauim, in *thesibus de atheismo & supersit. cap. 7. §. 1. p. 548.* Ex iis tamen etiam, quae §. *sequenti* monebuntur, patebit, quo pacto dubiis, quae hic occurrunt, praecipuis obuiam eundum sit.

§. XLIV. Quae hic occurrunt dubia, etsi ratio ipsa diluere queat, longe tamen plenius & euentius hoc facit diuina reuelatio, in scriptura sacra nobis exhibita. * Vtque haec regnum gratiae non minus, quam regnum naturae considerare docet, ** ita in vtroque Deus certum agendi modum, ordinemque, eumque vt simplicissimum, ita & sapientiae diuinae conuenientissimum obseruat; secundum quem quidquid contingit, id absque providentia diuina contingere, dici nequit. *** Multa denique mala nobis videntur, adeoque cum providentia diuina pugnare, quae rectius considerata, bona sunt, & providentiam vel maxime comprobant. *

* Vir doctissimus, BAEIVS, omnes in id ingenii intendit vires, vt persuaderet nobis, quae ab Epicuraeis, aliisque, contra providentiam diuinam disputantur, ita comparata esse, vt, qui solius rationis ductum sequitur, nihil solidi ad ea reponere queat. Quin, non aliter quemquam, qui solo rationis lumine vititur, hinc fe expedire posse, quam vt absurdissimam Manichaeorum hypothefin, de duplici principio independente, admittat. Quod vt euincat, ea, quae contra providentiam diuinam proferri solent, mirum in modum exaggerat, in *ditionar. historico-critico*, vocibus *Marcionitae, Manichaei, Pauliciani, Origenes,*

alibique. Verum, si vel maxime ex rationis lumine solo difficultates istae tolli non possent, ideo tamen rem ipsam, seu dari providentiam diuinam, in dubium vocare non licet. Longe enim est iniquissimum, ob dubium aliquod, vnde nos expedire non possumus, statim veritatem quamdam manifestissimam reicere, aut admittere nolle. Praeterea, ipsi rationi longe est conuenientius, imbecillitatem eius, limitesque angustos, sincere agnoscere, quam ideo, quod dubiis quibusdam circa rem manifestam non prorsus satisfacere queamus, aliquid admittere, quod ipsius rationis iudicio non potest non longe absurdissimum censeri,

feri, qualis est illa Manichaeorum, de duplici principio independente, hypothesis. Nec tamen, vti puto, BAELIO serio constitutum fuit, Manichaeorum causam agere; sed dum id facere videri voluit, providentiam saltem diuinam impugnavit; dumque rursus prae se tulit, ad rationis imbecillitatem demonstrandam totam hancce spectare disputationem, cum, quod ratio expedire nequeat, diuina reuelatio praestet; id saltem ad caliginem incautis obfundendam pertinere, viris doctis dudum observatum est. Dixi hac de re, in *thesib. de atheismo & superst. cap. 1. ad §. 25. p. 156. seq.* Non deesse rationi, quae ad argumenta, quibus diuina providentia impugnatur, respondeat, ostensum in iisdem *thesib. cap. 7. §. 1. p. 546. seq.* Pleniustamen adhuc, euidentesque, quae providentiae diuinae hostes comminiscuntur, animumque aliquando dubium reddere possunt, per lumen reuelationis dissipari, ex dicendis patebit.

** In vtroque, & naturae, & gratiae regno, sed diuersimode, providentia se diuina conspiciendam praebet. Vtrumque autem inter se comparare decet; cum subinde, quae in regno naturae mala nobis videntur, si secundum regnum gratiae spectentur, pro bonis sint habenda. Solui hinc facili negotio vexata illa quaestio potest, quae iam antiquissimis temporibus, multorum etiam sanctorum hominum animos sollicitos tenuit, vt ex libro *lobi*, itemque *ps. LXXIII*, 2. condiscimus: *cur improbis subinde cuncta prospere, atque ex voto succedere videantur, cum piis contra hominibus cum variis conflandis sit calamitatum generibus?* de qua & inter ethnicos disceptatum fuisse saepius, vel ex *SENECAE* libro de *providentia* patet, quippe in quo ex instituto quaerit, *quare bonis viris mala accidunt, cum sit providentia?* Habet equidem & ratio, quae hic respondeat. Primo namque negari nequit, maiorem

plerumque hominum improborum felicitatem videri, quam reuera est. Fortuna splendidissima cum labore incredibili, maximis periculis, curis infinitis, plerumque est coniuncta. Quod si quis etiam omnia habeat, animi autem destituitur tranquillitate, non potest non miserrimus esse, quantumvis aliis censeatur felicissimus. Sic rursus illorum, qui miseri esse creduntur, longe maior subinde miseria esse existimatur, quam reuera est. Si quis nullo- rum sibi scelorum conscius sit, animumque adeo tranquillum habeat, quantumvis miser videatur, felicius tamen erit improbis, qui in maxima rerum omnium abundantia reuera longe sunt miserrimi. Deinde & in iudicio, de hominum aut probitate aut improbitate, facile decipimur. Cum dicimus, omnia improbo homini ex voto fluere, probo contra viro cum magnis calamitatibus esse conficiendum, constare nobis debet, qui pro improbo a nobis habetur, etiam talem esse; & reuera etiam probum esse, qui talis nobis videtur. Saep- pe enim contingit, vt hypocritae maximi pro hominibus probis & virtuti deditis habeantur, vti contra nonnulli sine ratione male audiunt, & cum sint innocentissimi, in sceleratorum referuntur numerum. Isto vero, esse quosdam virtuti deditos sine sua culpa miseros, felices contra, qui non aliam, quam cupiditatem prauam, vitae suae ponunt regulam; rationi longe est convenientius, colligere inde, dari post hanc vitam remunerationem recte factorum, scelerumque poenas, quam, Deum nullam rerum humanarum gerere curam. Atque ita etiam ratio se inde expedire potest. Planiora autem adhuc cuncta fiunt, si ad ductum reuelationis regnum naturae & regnum gratiae inter se conferamus. Hinc enim intelligemus, quae in illo mala nobis videntur, aduersa quaevis ac varia calamitatum genera, quibus homines pii aliquando tantum non obruuntur, in hoc omnino bonorum

bonorum rationem habere, cum ad aeternam istorum salutem promouendam sint comparata. Atque hoc est, quod Paulus dixit, *Dei amanti omnia*, (adeoque aduersa quaeuis) *ad bonum conferre*; *Rom. VIII, 28.* Immo, *per multas misérias nos oportere in regnum caelorum intrare*, idem gentium doctor pronunciat; *act. XII, 22.* idque ad exemplum Christi seruatoris, *Luc. XXIV, 26.* Atque hoc est *mysterium* illud *crucis*, quod homines improbi non capiunt; illi autem, qui seruantur, summam Numinis sapientiam potentiamque in eo agnoscunt; *1. Cor. I, 18. II, 6, 7.* Adeo ergo calamitates & adflictiones piorum in regno gratiae, malae non sunt, vt potius diuini amoris sint documenta; *Ebr. XII, 6, 7.* Atque ita dubium illud, quod omnium maximum videtur, facili negotio, ex vtriusque regni comparatione, tollitur.

* De regno quidem naturae hoc notum satis est, Deum certas leges constituisse, secundum quas omnis motus, omnesque operationes rerum creatarum eueniant. In quibus eo magis diuina sapientia elucescit; quo pauciores, quoue simpliciores sunt, iussientes tamen, vt omnia per eas fiant, quae totius huius vniuersi, singularumque rerum, creatarum conseruatio, & quarundam propagatio, requirit. Quod si obseruetur, haud difficile fuerit, variis hostium veritatis obiectionibus occurrere. Solemne illis est, vt ea obiciant, quae sine certo fine, & vsu in orbe contingere videntur. TITVS LVCRETIVS CARVS exempli loco fulmina adfert, quae innocentes non minus quam nocentes feriant, templa Deorum aequae alias aedes, immo loca prorsus deserta; *de rerum natura l. 6. p. m. 706.* Idem & de pluuiis obici solet, iis non tantum loca fertilia, aut ea, quae ab hominibus coluntur, sed sterilia etiam, deserta, immo rupes, & ingentia saxa irrigari. Verum, vt varius & multiplex saepe rerum creatarum vsus

est, ita non statim, si illum, quem nos iis tribuimus, non adaequantur, inde colligendum, quod omni prorsus vsu destituantur. Accedit vero, idque illud est, quod hic maxime ostendere volumus, Deum in regno naturae cuncta secundum leges quasdam vniuersales dirigere, quarum etiam cum sit effectus vniuersalis, fieri equidem potest, vt vsus aliquis particularis quandoque cesset, nec tamen inde inferre liceat, quod, quae ita fiunt, casu fortuito fiant. Quare, si vel maxime pluua quandoque eiusmodi loca irriget, quae eadem opus non habent, numquam tamen pluua cadit, vt non secundum leges illas naturae vniuersales a Deo constitutas, hoc fiat; quod ad eius prouidentiam comprobandum sufficit. Si vero semper leges istae vniuersales speciali directione ad hunc vel illum effectum determinandae essent, hoc perinde foret, ac si quis a Deo postularet, vt numquam non miracula ederet. Vt autem in regno naturae, ita etiam in regno gratiae se res habet, vt ex iis, quae suo loco dicemus, intelligatur.

* Hoc de malis physicis est intelligendum. Ad mala enim moralia quod attinet, vti semper mala sunt, ita eorum origo non a Deo, sed ab ipsis hominibus, & qui hos astutia sua in praeeptis dedit, infernali genio est repetenda. Nec quidquam hic occurrere, quo Deus, quod lapsum angelorum, hominumque permiserit, aut non impedierit, iniustitiae argui queat; patebit ex iis, quae suo loco hac de re disputabimus. Conferri interim possunt, quae dixi in *theob. de atheismo & superstit. cap. 7.* ad §. 1. p. 552. seq. Ad mala itaque physica quod attinet, haec si vere mala sunt, ex peccato iterum hominum originem trahunt, adeoque nihil inde, quod prouidentiae diuinae repugnet, colligi potest. Sed multa habentur mala, quae reuera mala non sunt. Quae in plantis quibusdam ac animalibus deprehenduntur venena, in se spectata, mi-

nime

nime mala sunt, etsi talia sint intuitu hominum, aut aliorum animantium. Certa morborum genera ad sanitatem hominum conseruandam sunt comparata, adeoque minime mala. Ex ordine necessario, in societatibus, speciatim rebus publicis obseruando, multa incommoda fluunt; quibus dum premuntur homines, ea mala esse putant, cum tamen sine iis longe miserior foret illorum conditio. Imaginationis etiam, quod non negandum, in fingendis atque exaggerandis malis, ac calamitatibus, quibus se adfligi homines putant, mira est fecunditas. Plurimi se pauperes esse putant, quia tantum non habent, quantum habere vellent. Mirum hinc non est, medias inter diuitias quod nonnulli eluriant. Contemni se alii putant, quando honor, quo se dignos ipsi iudicant, iis non tribuitur. Si aliis rursus non permittitur, vt agere ea queant, quae malefana libido suadet, miseros se & infelices conqueruntur, quod vndique obstacula sese offerunt, quae superare ne-

queunt. Et ita in aliis quoque quam plurimis res se habet. Quae quidem ab iis vrgeri solent, qui, num plus bonorum, quam malorum (physicorum) in hocce mundo sit? disputant; vti G. G. LEIBNITIVS, in *tentaminibus Theodiceae, de bonitate Dei, libertate hominis, & origine mali, part. 3. §. 251. p. 431. seq.* Nec tamen haec vltra, quam par est, extendenda sunt. Quantumuis enim plurima pro malis habeantur, quae mala non sint, quantumuis plurima mala atque calamitates in hominum tantum imaginatione consistant, aut tantae saltem non sint, quantas sibi esse persuadent; plurima tamen adhuc remanere, quae in se spectata, reuera mala sunt, hoc est, homines miseros reddunt, negari nequit. Sed cum ista mala physica ex moralibus, seu hominum peccatis, oriantur, facile iterum intelligitur, non Deo, sed hominibus ipsis eorum originem tribuendam, cunctaque ad primum peccati in orbem introitum redire; de quo suo loco ex instituto dicitur.

§. XLV. Nihil autem est, in toto hocce vniuerso, quod non providam hancce Numinis curam experiatur, vti nihil omnino est, quod non eadem indiget. Homines, bruta, res inanimatae; paucis, res quaeuis, quocumque nomine veniant, hancce Numinis benignitatem loquuntur. Vt enim nihil indignum fuit, quod a Deo crearetur, ita nihil etiam, quod ab eo conseruetur, ac dirigatur. * Homines tamen, speciatim fideles, primum praecipuumque inter haec omnia tenere locum, negari nequit. **

* Qui inter veteres philosophos prouidentiam Dei admittebant, non tamen inter se consentiebant, an ea ad omnes, singulasque res creatas sese extenderet? Nonnulli, nonnisi magnis ac caelestibus rebus Deum prouidere, adferebant, terrenarum autem nulli: alii terrestribus equidem aequae ac caelestibus, sed vniuersis dumtaxat, non autem singulis, & vnicuique seorsim. Plato prouidentiam trifariam distribuebat, & quibusdam summum Deum, aliis Deos minores, aliis rursus daemones prae-

esse, contendeat. Legenda, quae de Platonis, aliorumque philosophorum sententia eruditè differt NEMESIVS, *de natura hominis, c. 44. p. 131. seq.* Qui prae reliquis sapiebant, Deum & vniuersis, & singulis prouidere, contendeant. Quod vt ratio ipsa omnes docet, ita & scriptura sacra confirmat. Ipse namque seruator adserit, singulorum passerum curam gerere Deum, vt & alendis iis cibum prouideat; *Matth. VI, 26.* & nullus in terram, nisi destinato Dei consilio decidat, *Matth. X, 29.*

X, 29. Sed & agrestium liliorum vestitum quemdam, atque ornatum, curae esse summo Numini, idem nos admonuit : *Matth. VI, 29, 30.* Huc & illud *psalm. CXLVI, 9.* pertinet: *Qui dat iumentis escam ipsorum, & pullis coruorum, inuocantibus eum;* item illud Iobi *cap. XXXVIII, 41.* *Qui praeeparat coruo escam suam, quando pulli eius clamant ad Deum, vagantes, eo quod non habeant cibos.* Quae cum admodum luculenta sint, mirandum omnino, HIERONYMVM in eam deuenire sententiam potuisse, in *Habac. cap. I.* vt generali saltem curam singulorum animantium, excepto homine, Deo tribueret. Sed discimus, hinc, & HIERONYMVM hominem fuisse, nec errare, quod humanum est, ab eo fuisse alienum.

** Hoc ipse rursus seruator nos condocet. Cum enim volucrum caeli exemplo

providentiam diuinam comprobasset, discipulos suos ita adloquitur : *ὅυκ ἔμαρτε μὲν διαφίερε ἄνθρωποι; nonne vos multo eis estis praestantiores?* *Matth. VI, 26.* Et cum de liliis agri loquutus esset, addit: *Quod si terrestrem herbam, quae hodie est, & cras in clibanum conicitur, Deus sic vestit, ὅυ ποῦ μὲν διαφίερε ἄνθρωποι; non multo magis vos?* *v. 30.* Rursus, cum de passerulis dixisset, nullum eorum sine destino Numinis consilio in terram cadere, de discipulis suis statim subiicit: *as vestrum etiam capilli capitis omnes numerati sunt; ne formidaueritis igitur: longe passeribus antecellitis vos;* *Matth. X, 30, 31.* Ita ergo ipse seruator rationes nos subducere iubet: cum homines, cum primis fideles, animantibus brutis, aut gramine etiam, floribusque agri longe sint praestantiores, eo maiorem etiam Deum eorum curam gerere; *conf. & ps. XXXIII, 18, 19.*

§. XLVI. Pro diuersis providentiae diuinae effectibus diuersa etiam eius actus, nostro concipiendi modo, constitui solent; a quibusdam quidem tres, *conseruatio, concursus, & gubernatio*; ab aliis duo, ita, vt concursus sub gubernatione etiam comprehendatur.*

* Distinctius tamen incedunt, qui tres providentiae diuinae actus, conseruationem, concursum, atque gubernationem, constituunt. A gubernatione enim diuersum esse concursum, ex dicendis patebit. Triplex etiam hie effectus, ex obiecti, circa quod providentia diuina versatur, diuersitate quodammodo resultat.

Conseruatio enim ad res omnes spectat; in iis, quae mouentur, ad conseruationem accedit concursus; in iis denique, quae ratione vtuntur, ad conseruationem atque concursum specialiori quadam ratione gubernatio accedit. Ita accurate hosce actus a se inuicem discernere licet.

§. XLVII. Conseruari res omnes a Deo, certum est, etsi modus nobis non satis sit cognitus.* Diuersa tamen ratione, tum intuitu spirituum, tum intuitu corporum, & quidem tam eorum, quae semper permanent, vt caelum, quam eorum, quae intereunt equidem, sed propagantur, hoc intelligendum esse, res ipsa docet.*

* De conseruatione non vna virorum doctorum est sententia. Sunt, qui eam prorsus negant; conuenientius Deo fuisse existentibus, mundum eiusmodi creare, in qua res omnes suam per se stabilitatem habeant, nec indigeant conseruatione.

Verum, non de eo nunc quæritur, quid facere Deus potuerit, sed quid fecerit, seu, quo pacto mundum creauerit. Esto, maioris fuisse potentiae, mundum eiusmodi producere, qui nulla conseruatione indigeat; non ideo est maioris sapientiae. Si

enim, quae inter res creatas ratione praeditae sunt, intelligant, quod existant, diuinæ vnice imputandum benignitati; cum omnia a Deo dependant, indeque ad colendum, venerandum, celebrandumque Numen concitentur, maius haud dubio gloriae, adeoque & sapientiae diuinæ argumentum exurgit, quam si nulla creatoris conseruatione, nulloque eius beneficio res creatae amplius opus haberent. Sed hac de re supra iam ad §. 43. disputauimus, cum haec, quae contra conseruationem adferuntur, generatim prouidentiam quoque diuinam feriant. Alii ad alterum quodammodo extremum procurentes, conseruationem *creationis quamidam continuationem* vocant. Qui, si vocem creationis proprie capiunt, magnis difficultatibus se exponunt, ex quibus non temere se expedient. Primo enim Deum ab opere creationis cessasse, *Gen. II, 1.* dicitur. At numquam cessaret, si creationem continuando, mundum conseruaret. Praeterea, si conseruatio est creatio quaedam, sequeretur, Deum singulis momentis non tantum ipsam rerum essentiam, sed omnem motum, omniaque adeo libere agentium dicta, facta, atque cogitata, producere; adeoque, quidquid mali ab hominibus dicitur, aut peragitur, id ipsum Deum facere. Quod quidem vel cogitare de Deo nefas fuerit. Non procul, ut *de trinitate* hoc moneam, sententia ista de continuata creatione, discedit ab isto Heracliti scito: *vniversa decurrere fluminis instar*: quod SENECA ita exprimit: *Ego ipse, dum loquor, mutari ista, mutatus sum*; hoc est, quod ait Heraclitus: *in idem flumen bis non descendimus*. Manet idem fluminis nomen, aqua transmissa est; *epist. 58.* conf. DIOGENES LAERTIVS, *lib. 9. segm. 8.* & quae ad *b. l.* oblerauit MENAGIVS, *p. 397.* Si autem

creationis vox improprie accipiat, admittere equidem potest, quamuis tum non satis clara aut perspicua (sit eius notio. Idem de voce *influxus* censendum, quam nonnulli hic itidem adhibent. Namque hancce proprie accipi non posse, manifestum est, cum ita de rebus corporeis vsurpetur, nec Deo tribui queat. Improprie accepta, obscuriorem quamdam mentionem suppeditat. Nec magnopere hic laborandum esse existimo, cum iussit, dicere, Deum velle, ut res quaelibet, secundum cuiusque naturam & indolem, qua ipsam existentiam, qua operationes, persistat; simulque secundum omnipotentiam suam efficere, ut effectus hinc statim sequatur; & hac ratione res omnes conseruare. Hunc diuinæ voluntatis & omnipotentiae actum efficacem, si quis influxum vocare velit, non repugnabit. Si quis aliud quid ea voce insinuat, dispiciat, ne quid, quod Deo indignum sit, admittat. Quidquid tandem de modo conseruationis sit, res ipsa posita est extra controuersiam. Hoc namque est, quod Paulus docet: *in Deo sumus*, hoc est, ab eo habemus, quod existamus; *act. XV, 28.* itemque *Ebr. I, 3.* *ὅτι τὰ πάντα*, sustentans omnia, ne callabascant; & rursum, *Coloss. I, 17.* *omnia in eo consistunt*; conf. & *ps. CXIX, 9.* *Ef. XL, 26.*

** Spiritus enim a Deo creati numquam esse desinunt, adeoque & semper a Deo conseruantur. Corpora caelestia tam diu conseruantur, quamdiu Deus ea vult permanere. Reliqua autem corpora qua speciem equidem conseruantur, dum quibusdam destrucis, alia iterum nascuntur, quamdiu Deo ita visum fuerit; qua indiuidua autem, quamdiu secundum leges naturae, a Deo ipso constitutas, persistere possunt.

§. XLVIII. Concurfus Dei in iis rebus creatis adseruit, quae & ipsae facultate se mouendi gaudent. Quem, qui ita explicant, quod Deus in prima

prima creatione rebus eiusmodi vim operandi concesserit, reuera eum negant. Nec tamen eousque hicce concursus est extendendus, vt res creatae nihil plane, Deus autem omnia immediate agere censeatur; quippe quod sine impietate fieri nequit. Rectius itaque sentiunt, qui Numinis, ad omnes rerum creatarum motus, atque actiones, concursum statuunt, vt tamen res creatas ipsas, seu causas secundas, vi, qua pollent, agendi, atque aliquid efficiendi, non priuent. *

* Duo in hacce quaestione, quam haud exigui momenti esse, ex dicendis constabit, euitanda sunt extrema. Horum alterum illorum est, qui, non aliter Deum ad motus causarum secundarum concurrere putant, quam, quod vim agendi, in ipsa creatione iis concessam, conseruet. Inter ipsos scholasticos, quos vocant, doctores fuisse, qui huic sententiae adstipularentur, auctores collegii Conimbricensis nos dubitare non sinunt. Durandus, inquit, in 2. dist. 1. quaest. 5. & dist. 37. quaest. 1. alique nonnulli, (quos referunt Henricus Gandauensis quodl. 14. quaest. 1. Magn. Albertus in 1. distinct. 37. art. 1. Valticus in sua summa lib. 2.) in eam venere sententiam, vt dixerint, solum causas secundas per se effecta sua producere, neque aliter cum ipsis Deum ad ea concurrere, quam illud esse, & agendi vim, quam eis initio praestiterat, conseruando; in lib. 2. phys. Aristot. c. 7. p. m. 350. Atque DURANDVS quidem ille DE S. PORCIANO, passim hoc nomine celebratur, cui & NIC. TAVRELLVM nonnulli addunt, *νομολογῶν* forte eius, seu *physicas atque metaphysicas discussiones de mundo* innuentes, in quarum l. 2. p. 239. seq. generatim, contra conseruationem mundi disputat. Hoc autem ideo monui, vt intelligatur, vix a recentioribus philosophis aliquid excogitari, cuius non apud ipsos scholasticos atque peripateticos vestigia quaedam inueniantur. Non enim multum hinc discedunt, quae CARTESIUS in medium attulit. Certe, quae principior. philos. part. 2. n. 36. hac de re disserit, eo fere redeunt, Deum cum ipsa materia motum simul atque quietem in

principio creasse, eumque per concursum suum ordinarium tantumdem motus & quietis in ea tota, quantum tunc creauit, conseruare. Etiam si enim motus nihil aliud sit, quam certus materiae, quae mouetur, modus, nihil tamen obstat putat, quo minus certam atque determinatam habeat quantitatem, quae semper eadem maneat. Deum itaque causam motus vniuersalem seu primariam vocat; pro secundaria autem, seu particulari, leges illas motus habet, a Deo ipso constitutas, seu potius, ex eius immutabilitate, vti loquitur, fluentes. Quae si admittantur, Deum ad actiones causarum secundarum plane non concurrere, manifestum est; cum motus omnes particulares tantum a legibus illis motus, in natura constitutis, dependant. Sequuntur hanc magistri sententiam genuini eius discipuli, IAC. ROHAULTIVS, tract. phys. part. 1. c. 10. §. 12. & 13. p. 46. atque ANDALA, in exercit. academ. in philos. primam & naturalem part. 2. phys. gener. exercit. 12. §. 11. seq. Vtque philosophis huic etiam theologum addam, commemorandus nobis hic est CLAVDIVS PAPIONVS, reformatae ecclesiae doctor, qui tamen, ob singulares, quasdam sententias, varias suorum expertus est censuras. Inter reliqua enim eius dogmata & hocce celebratur: Deum, fontem atque originem huius mundi, talem machinam produxisse, quae nobilitate & elegantia sua conditoris summi gloriam manifestaret; vnde generalem illi & praestantissimum motum impresserit, ad finem vsque orbis duraturum, cuius virtute instrumenta quaeuis,

tam rationalia, quam irrationalia moueantur; res creatas omnes actiones suas edere ope illius efficacissimae virtutis, primo illis inditae ac propagatae, sine vlllo immediato ac proximo conditoris concursu, quem alii influxum vocent; concursu tamen remoto, per productionem primae virtutis neutiquam excluso. Conferenda, quae de viro hocce, eiusque placitis, praeter alios disserit GRAPVS, in *theologia recens controuersa continuata*, c. 2. qu. 2. p. 38. seq. Referendi denique huc omnes illi sunt, qui in rerum naturalium effectibus explicandis, mechanismo plus quam decet, tribuunt. Quo maiorem enim legum mechanicarum vim esse putant, eo minus Numinis auxilio sibi opus habere videntur. Haec vero omnia, aequae ac reliqua, quae haëtenus commemorauimus, cum eo ipsedent, vt Deus a rebus creatis prorsus remoueatur, eiusque concursus, ceu superuacaneus, reiciatur; eo minus admitienda erunt, quo certiori fundamento concursus iste Numinis, ad omnes rerum creatarum motus, atque actiones, nititur. Accedit vero, quod variis premantur incommodis; quae non remere remouebunt. Si enim CARTESIUS, & qui cum eo faciunt, adserant, Deum ab initio omnem motum simul creasse, non facile aliquis hoc adsequetur; cum motus accidens sit, corpori inhaerens, adeoque sine corpore concipi nequit, multo minus sine eo creari potuit.

Haec itaque, aliaque, cum alii perpendenterent, in alterum fere, quod supra designauimus, prolapsi sunt extremum, rebusque creatis, seu causis secundis omnem agendi vim adimenes, quidquid mouetur, aut efficitur, immediate a Deo, & quidem solo, moueri atque effici, contenderunt. Qui hoc nostra aetate adseruerunt, praecedentes etiam hac in re sibi habuerunt quosdam ex scholasticis doctoribus. Audire hac de re iterum iuuat auctores *collegii Co-*

nimbricensis, qui ita verba faciunt: *Vere illud a quopiam dictum fuit, nihil tam ridiculum & absurdum esse, quin aliquem philosophorum auctorem & defensorem aliquando habuerit. Ecce enim, in proposita quaestione non defuerunt, qui adseruerunt, res alias infra Deum nihil prorsus moliri, nullamue actionem administrare, sed ad earum praesentiam effecta omnia, quae ab ipsis oriri videntur, a Deo effici. Quod commemorat praeter alios Albertus magnus, hoc in lib. tract. 2. cap. 3. D. Thomas, 1. part. quaest. 105. artic. 5. & 3. contra gentes, cap. 69. Auerroes, lib. 9. metaphys. comm. 7. & lib. 12. comm. 18. Quin vero hanc sententiam iam pridem a scholis eiectam & sepultam, ab inferis reuocare, ac tueri velle, aut certe ad eam inclinare videntur Alliacensis, in 4. sent. qu. 1. & Gabriel, disp. 2. qu. 2. & 3. & c. in lib. 2. physyc. Aristot. cap. 7. quaest. 11. p. 346. Commemorant itaque quosdam, qui ita senserint, THOMAS, ALBERTVS, AVERROES, sed nomina illorum non indicant. Ab auctoribus autem *collegii Conimbricensis* duo nominantur, qui ita existimauerunt, PETRVS ALLIACENSIS, atque GABRIEL BIEL. Sed ad PETRVM ALLIACENSEM quod attinet, cum huic non suffragari sententiae, ostendit IAC. GVSSETIVS, in *causarum primae & secundae reali operatione* & c. p. 124. seq. De GABRIELE BIEL autem nullum est dubium, quin ita existimauerit; qui & passim ideo vapulat. FRANC. SVAREZIVS, cum itidem obseruasset, tribui hanc sententiam quibusdam a Thoma, Alberto, atque Auerroee, addit: *in eam vero inclinare videtur Philo, lib. 2. allegoriarum, dum ait, Deum vnicum esse causam efficientem*. Statim tamen subiicit: *sed haec facile possent per autonomasiam intelligi; tom. 1. disp. 18. sect. 1.* At si PLATONIS eiusque sectatorum haec fuit sententia, vti nonnulli autumant, (sine ratione tamen, vt existimo) mirandum non esset, in eandem Philonem quoque ingressum.*

Sed

Sed in haec inquirere, nunc non vacat. Offerunt se potius nonnulli ex schola Renati Cartesii, degeneres quidem, vt genunis eius sectatoribus videtur, magistri discipuli, qui magno conatu hoc egerunt, vt orbi persuaderent, Deum solum immediate omnis motus causam esse; cumque res creatae ei occasionem saltem praebeant, hoc aut illud agendi, eas *causarum occasionalium* nomine insignire solent, ex verarum causarum numero eas hoc ipso eliminantes, & vnicam adeo saltem causam, proprie sic dictam, admittentes, scilicet Deum. Hinc nihil aequè in recentiorum philosophorum scholis celebratum, quam *systema causarum occasionalium*. Primum, qui ex CARTESII schola in hanc ingressus est sententiam, LVDOVICVM DE LA FORGE fuisse, ostendit GVSSETIVS, in *causarum primae & secundarum reali operatione*, &c. p. 6. seq. Licet enim aliquando more recepto loquatur, & causas secundas videatur agnoscere, hoc tamen eum saltem facere, vt incautos fallat, idem auctor euincit, p. 20. seq. Eousque autem progressus est FORGIUS, vt ipsi menti potentiam producendi cogitationes denegaret; vnde sequitur, ipsas etiam hominum cogitationes immediate a Deo produci. Forgium sequutus est MALEBRANCHIVS, aperte satis, quid sibi velit, significans; quando principii loco posuit: *non esse ullam causam, quae vera sit causa, praeter vnam, scilicet Deum; de inquirenda veritate*, tom. 2. p. 336. alibique. Immo, adeo hoc verum esse credit, vt secus sentientes grauissimorum arguere errorum non dubitet; quippe qui ex se ipsis Deum faciant, & ethnicismum in corde suo foueant. Productionem enim motuum esse creationem, itemque productionem idearum; harum autem rerum cessationem, esse annihilationem. Speciatim de mente hominis ista statuit, non aliter eam ad productionem idearum ac volitionem

suarum se habere, quam corpus, respectu suarum figurarum, hoc est, nullam in ea esse potentiam actionum, sed tantum passiuam. Copiosius hanc Malebranchii sententiam edisserit GVSSETIVS, l. c. p. 45. seq. Addit hisce idem auctor etiam PETERVM SYLVANVM REGIS, quem, licet in quibusdam a Malebranchio differat, in eo tamen, quod caput causae est, consentire, ad oculum demonstrat, p. 63. seq. Mitior equidem videtur REGIS, cum nomen *causae occasionalis* reiiciat, & voce: *causa sine qua non*, uti malit. Sed rem eodem tandem redire, manifestum est, cum & per *causam sine qua non*, eiusmodi quid intelligat, quod verae causae nomen non promeretur. Idem de illis censendum, qui *instrumenti* vocem adhibent, res creatas intuitu Dei ita dici posse, existimantes. Eiusmodi enim si intelligas instrumentum, cui per se nulla vis agendi inest, perinde hoc est, ac si causam occasionalem dicas. Nihil aliud vero isti, qui aliter loquuntur, agunt, quam vt caliginem obfundant imperitioribus, vt recte obseruat GVSSETIVS, l. c. p. 65. Inter theologos scholae Cartesianae celebre nomen consequutus est WITTICHIVS. Is vero itidem hac de re ita loquitur, vt haud obscure eandem sententiam, quae soli Deo omnem motum tribuit, adprobet. *Ille operatio*, inquit, *quae angelis, vt & creaturis quibuslibet tribuitur, longe alia est ab ea, quae Deo describitur, nec alio sensu possunt dici operari, nisi quod posita tali eorum voluntate, aliud quid sequatur in creaturis, quod tamen totum, quo ad omnem suam realitatem, Deus efficit. Si ergo non adparet, quo minus, si Deus velit, posita hac vel illa voluntate angelorum, aliquid inde sequi possit in mente nostra, quam in aliquo corpore; theolog. pacific. c. 16. §. 237. p. 189.* Quae eius verba clariora sunt, quam vt in alium sensum trahi queant. Nec praetermittendus hic nobis est BAEIIVS, in cuius scriptis subinde causarum occasio-

nalium systematis mentio iniicitur, quod & haud quaquam sibi displicere testatur; sed ea tamen ratione, vt generatim a spiritu, seu intelligentia quadam, omnem motum effici contendat; saltem leges mechanicas, absque eiusmodi principio actiuo, ad explicanda naturae phaenomena non sufficere, arbitrat. Legenda, quae hac de re disserit, in *ditionario historico-crit.* voce *Cainitae* p. 760. item voce *Plotinus* p. 2456. nec non *dans la reponse aux questions d'un provincial*, tom. 3. c. 140. p. 768. Cumprimis ad luc. 10. CHR. STVRMIVS, Altorfinae quondam academiae decus, nobis commemorandus est, qui eandem sententiam summo virum conatu propugnauit. Ex principiis enim quibusdam, quae posuit, necessario hoc fluere putat: *solum Dei voluntatem efficacissimam esse virtutem illam vere agentem, quae non mota moueat, propriissime loquendo moueat, vnum corpus per alterum moueat, totum hunc mundum corporeum, partesque eius, vnas per alteras moueat, & hoc pacto, quidquid fit effectuum naturalium, in omnibus, etiam reconditissimis huius vniuersi angulis, sua solius immediata virtute efficiat; &c.* in *physica electiua seu hypothetica* p. 164. Immo & scripturam sacram ad partes suas vocare, suamque eius testimonio firmare sententiam non dubitat. Esti enim spiritus sanctus receptae hominum concipiendi, loquendique consuetudini, (quae causis secundis veram actionem tribuit) passim se, vt ipse quidem putat, accommodauerit, non vno tamen in loco eam clavis expressisque verbis testari, Deum operari omnia in omnibus, nubes etiam, pluias, tonitrua, fulmina, grandinem, gramina procreare &c. l. c. p. 165. A MALEBRANCHIO tamen, aliusque, in eo dissentit STVRMIVS, quod menti humanae, adeoque & spiritibus cunctis, vim quamdam actiuam tribuat, eamque adeo idearum, ac volitionum suarum causam esse, agnoscat; l. c. p. 172. In-

terim, si quis cuncta, quae haecenus commemorauimus, paullo adcuratius considerauerit, facile animaduertet, nec ea admitti posse. Si enim Deus solus omnia immediate efficit, nullum erit peccatum; nullumque flagitium, quod non Deus immediate, & quidem solus, perpetret. Nec enim vlla rerum creaturarum ex illorum hypothese, pro causa haberi potest. Quod illos cumprimis vrget, qui eousque progrediuntur, vt nec spiritibus, adeoque nec menti humanae, vim aliquid agendi, aut cogitationes etiam producendi, relinquunt. Ergo non homo est, qui cogitat, sed Deus in homine, aut per hominem; & quando cogitationes impiae, impurae, blasphemae in homine existunt, has non homo, sed Deus ipse, & quidem immediate, ac solus producit. Non ergo homini, sed Deo iure imputabuntur, qui adeo & solus, quidquid malorum in orbe perpetratur, efficit. Quod quidem tam absolum, tamque abominabile est, vt vel sola istius rei cogitatio impietate non careat. Non equidem ista admittunt sententiae istius patroni, sed, quo pacto euitare ea queant, non video. Praeterea, quidquid etiam dicant, aut in quancumque se vertant partem, omnia eo tandem redeunt, vt explosum dudum Stoicorum, Deum pro anima mundi habentium, errorem postliminio reuocent, atque in scenam producant. Hunc vero ita comparatum esse, vt non procul a Spinozismo absit, dudum viris doctis obseruatum est. Rationes autem, quae pro sua sententia, praesertim ex scriptura sacra adferunt, si quid probant, hoc saltem euincunt, causas secundas sine concursu Numinis, nihil efficere posse, solum vero Deum immediate omnia agere, non probant. Non sine ratione itaque hanc sententiam alii rececerunt, variisque impugnarunt scriptis. Et MALEBRANCHIVM quidem ex instituto refutauit PETRVS IVRIEV, in *tractatu gallicano*

gallicana lingua scripto, *de natura & gratia*, tract. i. c. i. itemque ANT. ARNALDVS, in *considerationibus philosophicis & theologicis super nouo systemate de natura & gratia lib. 2.* DE LA FORGE, REGIS cum MALEBRANCHIO, GVSSSETIVS, in *causarum primarum & secundarum reali operatione, rationibus confirmata, & ab obiectioibus defensa*; quo in libro etiam *apologia* continetur, pro Renato Cartesio, *adversus discipulos eius pseudonymos*. Perperam namque Cartesium a quibusdam in hanc trahi sententiam ostendit STVRMIVM. autem impugnauit GVNTII. CHRISTOPH. SCHELHAMMERVS, in *natura sibi & medicis vindicata*, c. 5. §. 9. p. 91. seq. Toleralibilior equidem BAEII sententia censi potest, cum non Deum ipsum, sed spiritum quemdam creatum, eum tamen vniuersalem, omnium motuum auctorem facere videatur, quo ipso ad Platonicos propius accedit, qui itidem animam mundi a Deo ipso distinguunt: nec tamen hanc quoque difficultatibus suis carere sententiam, constat, & ab aliis demonstratum est. Sed haec huius loci non sunt.

Id vero praetermittere nequeo, quod systematis causarum occasionalium patroni maxime vrgere solent, & quamdam speciem habere videntur, si Deus pro causa vnica motus non habeatur, fieri aliter non posse, quam vt mechanismo plus quam decet, tribuatur; aut vt ipsi materiae tandem vis quaedam, se ipsam mouendi, assignetur. Quorum vitium, etsi nullo modo admitti posse censent, non tamen adeo absolum visum viro doctissimo C. G. LEIBNITIO. quippe qui potentiam sese mouendi materiae denegari non posse, existimauit; quamue *vim actiuam*, a *potentia nuda* distinctam, appellauit. Existant hac de re varia eius schediasmata, in *actis eruditior. Lipsiensibus*, quibus hancce suam sententiam explicauit, illustrauit, confirmauit; *an. 1694. mens. Mart.* item *an. 1695.*

mens. April. nec non *an. 1698. mens. Sept. p. 427. seq.* Quae tamen itidem, non nisi caute admodum accipienda esse, prudens harum rerum existimator facile perspiciet. Nihil enim temere gratius contingere atheis potest, quam si concedatur, motum materiae essentialem esse, aut ab ea separari non posse. Vnica enim haec illis superest via, argumentum, quo premuntur, validissimum a motus origine desumptum, eludendi. Legenda, quae hac de re dixi, in *thesibus de atheismo & superstit.* c. 5. ad §. 3. p. 375. Quod sitamen aderatur, vim istam actiuam a Deo ipso materiae insitam esse, tum nihil inde lucrabuntur athei. Nimirum, vt meam paucis explicem sententiam, primo quidem aliam spirituum, aliam materiae, adeoque & corporum in se spectatorum hic rationem esse, obseruandum est. Spiritibus potentia quaedam agendi, immo & corpora mouendi, denegari non potest, cum hoc notioni verae & genuinae spiritus nulla ratione repugnet, iuxta ea, quae supra de spiritibus disputauimus. Eos enim, qui ipsam spiritus essentiam in cogitatione ponunt, magnopere falli, ostensum est. Stolidum vero prorsus est, ipsam idearum & volitionum productionem spiritibus, adeoque & menti humanae denegare. Sunt enim ideae istae atque volitiones, aequae ac omnes motus, non substantiae, sed modi, seu, vt alias loqui solent, accidentia, quorum productio pro creatione quadam haberi nequit. Nec alia, quam quae spiritibus creatis a Deo concessa est, ad hoc requiritur potentia. Et ita quidem manifestum est, spiritus ex numero causarum proprie sic dictarum excludi non posse. Ad corpora quod attinet, de materia quidem in se spectata dici nullo modo potest, quod vi quadam actiua gaudeat, cum notioni materiae hoc prorsus repugnet; prout tamen in certis corporibus, atque cum certa dispositione spectantur, tum quidem vis quaedam

quaedam actiua illi tribui potest, quam Deus ipse istis corporibus concessit, vt adeo corpora ista per vim sibi propriam, sed a Dei concessione deriuandam, agant, & in numerum causarum, proprie sic dictarum, recte referantur.

Atque hinc etiam, quid de concursu Dei ad omnes causarum secundarum motus & actiones, censendum sit, liquet. Enimuero, etsi causae secundae propria quadam vi atque potentia aliquid efficiendi, agendique polleant; Deus tamen ad omnes simul atque singulas illarum actiones & motus concurrat, ea quidem ratione, vt vna eademque sit actio, a Deo atque causis secundis profluens. Idque cum ex effectuum praestantia, nobilitateque, & sapientissima motuum atque actionum directione, ratio ipsa intelligat, luculentius tamen adhuc scriptura confirmat. Haec namque diuerse docet, effectus quoslibet, non minus causis secundis, quam Deo ipsi tribuendos esse. Ita de hominis generatione Iobus loquitur: *manus tuae fecerunt me, & plasmauerunt me totum in circuitu; memento, quae so, quod sicut lutum effeceris me: non sicut lac misisti me, & sicut caseum conglauisti? pelle & carnibus vestisti me, ossibus & venis compegisti me, &c.* cap. X, 8. seq. Pari ratione & rex sanctissimus Dauid de corporis sui in vtero matris formatione, ita verba facit, vt eam Deo ipsi tribuat, *ps. CXXIX, 14, 15.* De generatione hominis quod diximus, id de aliis quoque causarum naturalium effectibus testatur. De pluuia, rore, atque glacie, Deus ipse ad Iobum: *Quis est pluuiae pater? vel quis genuit stillas roris? De cuius vtero egressa est glacies? & gelu de caelo quis genuit?* cap. XXXVIII, 28, 29. Sed & reli-

qua, quae ibidem sequuntur, hoc mirifice confirmant. Idem vero & Paulus nos condocet, ad Lytrentis verba faciens: *Tametsi non se reliquit (Deus) non testatum benefacendo, de caelo nobis pluias, frugiferaque dando tempora, explendo cibis ac laetitia nostros animos, act. XIV, 17.* Quae quidem, vltima eiusdem generis, quo pacto de Deo, nisi ad omnes causarum secundarum motus & actiones concurreret, dici possent, non videro. Quid vero pluribus verbis opus? Diserte hoc itidem gentium doctor testatur, in sua, quam ad Athenienses habuit, oratione quando dicit, quod Deus *omnibus vitam, salutem, omnia denique, conferat; act. XVII, 25.* itemque, quod *in Deo vivamus, moueamur, & simus*; hoc est, quod non minus motum, quam vitam ac existentiam ab eo habeamus; 1. 28. Sunt vero haecce omnia de concursu Dei generali & ordinario, secundum certum ordinem a Deo ipso constitutum, intelligenda. A quo si specialiori quadam directione, vel ordinis immutatione, aliaque ratione Deus aliquando discedit, vt in miraculis fieri solet, id quidem documento est, quod & ipsa Numinis omnipotentia suadet, Deum non necessitate quadam, sed liberrime, ad rerum creaturarum motus atque actiones concurrere. Quod, vt iniquis impiorum hominum cogitationibus occurramus, haud persunderio obseruandum. Cumque etiam Deus omnipraeclens non minus quam omnipotens sit, recte dicitur, immediate eum, siue essentiam, siue virtutem agendi species, concurrere; quod tamen intuitu causarum secundarum, non ipsius effectus, est intelligendum. Hic enim mediate, per causas secundas, non autem immediate a Deo proficiscitur.

§. XLIX. Gubernatio est actionum omnium, humanarum praecipue, ad certum finem, eumque ex intentione Dei semper bonum, directio. * Dirigit autem Deus actiones hominum plerumque mediate, per lumen rationis & reuelationis, itemque per obiecta varia, quae illis offe-

offeruntur, aliarumque caussarum concursum; interdum & immediate, ac praeter ordinem, per certos instinctus atque impulsus: ** dirigit tum piorum, tum impiorum actiones, illorum quidem, vt semper commodum inde percipiant; horum, vt, si ipsimet commodum inde percipere nolint, in poenam promeritam iis cedant; *** vtrorumque autem, vt bonitas, iustitia, & sapientia eius magis inagisque manifestetur. * Cumprimis autem in diuersis hominum statibus, ecclesiastico, ciuili, & oeconomico, gubernatio ista diuina luculentissima ratione conspicitur. **

* Gubernationis vox interdum pro ipsa prouidentia, qua omnes eius actus spectata; interdum ita; vt concursum Numinis simul connotet; quandoque autem pro directione quadam ad certum finem, accipitur. Vltima significatio nobis hic in censum venit; qua quidem ratione, speciatim ad homines, vtpote rationis vsu pollentes, pertinet.

** Cum ad iumentum hominis praecipue ista directio, suae gubernatio spectet; haec autem intellectu & voluntate, ceu praecipuis facultatibus constat; distincta quoque ratione directio illa considerari potest. Intellectus itaque ordinarie per lumen rationis, atque reuelationis, vniuersalis scilicet illius, quae hodie in scriptura sacra continetur, dirigitur. Hinc enim quilibet homo, quid agere, quidve intermittere debeat, conficere potest, vt & voluntati creatoris morem gerat, & suae quoque rite consulat saluti. Vt autem lumen reuelationis ad regnum gratiae, ita ad regnum naturae lumen rationis pertinet; quod, licet hodie non sufficiat, ad salutem consequendam, potest tamen hominem, ad lumen reuelationis quaerendum, ac inueniendum, manuducere, adeo vt per illud merito quilibet ἀπολογησθαι censetur; *Rom. 1, 20.* Huc vero & leges illae naturales pertinent, quas hominum cordibus inscriptas Paulus docet, *Rom. 11, 19.* Praeter ordinem vero Deus intellectum per reuelationes speciales dirigit, quae olim subinde piis sanctisque hominibus obtigerunt; *Ebr. 1, 1.* & de quibus suo loco ex instituto dictum. Voluntatem au-

tem hominis mouet ordinarie quidem per varia obiecta, quae illi partim vt bona, partim vt mala, aut etiam vt indifferentia, exhibentur, & quibus aut ad agendum, aut non agendum, ad adpetendum vel auerandum excitatur. Hinc enim omnes hominum actiones fluunt. Praeter ordinem Deus immediate per instinctus atque impulsus voluntatem hominum dirigit. Neque tamen statim quilibet instinctus atque impulsus, etiam illi, quorum causam cognitam atque perspectam non habemus, pro diuinis, seu talibus, qui immediate a Deo excitentur, habendi. Possunt etiam subinde causae naturales subesse, quae nobis cognitae non sunt; in quibus tamen simul peculiaris quaedam Numinis directio aliquando accedere potest. Certe, instinctus eiusmodi, ad certum vitae genus eligendum, aut ad ea suscipienda, quae magnam saepe in ecclesia aut republica rerum conuersionem post se trahunt, plurimum conferre, singulare adeo ratione Numinis prouidentiam in iis se exferere, & experientia docet, & historiarum monumenta testantur. Denique & per aliarum caussarum concursum Deus voluntatem hominis mouet flectitque, atque ita ad id, quod ei constitutum est, dirigit; cum alii hortando, monendo, suadendo, aliaque ratione, vt aliquid aut suscipiat, aut intermitat, eum inducunt.

*** Ad homines pios quod attinet, nullum est dubium, quin Deus omnes illorum actiones ita dirigit, vt in eorum commodum cedant; quod & apostolus testatur, *Rom. VIII, 28.* Quare & cum agunt, quibus calamita-

tes atque aduersa sibi attrahunt, non sine sapientissima, benignissimaque Numinis hoc fieri directione censendum est. Immo & quando Deus permittit, vt in peccata prolabantur, modo in iis non perseuerent, sed per poenitentiam ad pristinum statum redeant, vtilitatem inde capere possunt, cum ad maiorem circumspectionem, ardentiusque vitae sanctae studium hac ratione excitari queant. Ad impios autem quod attinet, non minus & illi ex iis, quae per directionem Numinis eueniunt, commodum, si vellent, capere possent; cum Deus per res secundas atque aduersas homines quosuis ad veram perducere poenitentiam, adlaboret. Quod si autem sapere nolint, & salutis media respuant, non inique Deus agit, si ea fieri permittat, ex quibus iustitia eius manifestetur. Dicentur hac de re plura in sequentibus.

§. L. Quae speciatim circa homines, praesertim fideles se exserit, * Numinis prouidentia, tum in ingressu ad vitam humanam, tum in eius progressu, & denique in egressu ex eadem, vel maxime conspicitur. Et in ingressu quidem tum concursum, * tum gubernationem quamdam specialem, ** facili negotio deprehendere licet.

* Conferenda, quae supra ad §. 45. diximus.

** Vti iam ad §. 48. ex *Iob. X, 8. sq.* itemque *psal. CXXXIX, 14. 15.* demonstratum a nobis est.

*** Hanc Numinis directionem, in illo-

* Hic namque finis vltimus est prouidentiae diuinae, vt deinceps ad §. 54. dicemus; conf. *prou. XVI, 4.* item *Rom. IX, 22. 23.*

** In statu ecclesiastico directio haec diuina conspicitur, quando viros magnis virtutibus, ingenique dotibus excitat, qui ad ecclesiae propagationem, incrementum, emendationem, plurimum conferunt; itemque, quando permittit, vt per haereses, schismata, tyrannorum vexationes, aliaque ratione, ecclesia adfignatur. In statu ciuili, quando ipsius nutu & directione summa rerum eiusmodi principibus confertur, a quibus bona aut mala in rem publicam redundant; conf. *1. Sam. IX, 17. c. X, 21. cap. XVI, 7.* In statu domestico quam euidenter haecce Numinis directio se prodit, vel matrimonia testantur. Pertinent huc, quae supra diximus ad §. 43.

tum praesertim infantum, quos Deus rebus magnis gerendis destinauit, natiuitate, cum primis, si temporis, aliarumque circumstantiarum ratio habeatur, luculenter obseruare licet. Exemplo esse possunt Moses, Cyrus, Alexander magnus, alique.

§. LI. In progressu vitae homines, actiones hominum varias deprehendere licet, easque tum bonas, tum malas. Et illarum quidem cum aliae civiliter, spiritualiter aliae bonae sint, diuersimode etiam prouidentia diuina, siue concursum, siue gubernationem species, circa eas occupatur. * Id quod & de malis actionibus est obseruandum; ad quas Deus equidem generatim concurrit, vt tamen nulla peccati in eum redundet culpa. Deus enim nulla ratione causa, auctorque peccati dici potest.

* Sermo hic nobis est de actionibus, in genere morum spectatis. De motibus enim, seu actionibus naturalibus, prout moralibus opponuntur, quid censendum sit, ex

haecenus dictis constat. Morales autem illae actiones cum iterum vel bonae vel malae sint; de illis porro obseruandum, quod in strictiori sensu istae tantum bonae dicantur

tur, quae ipsum spiritum sanctum auctorem in hominibus, eius operationi non resistentibus, agnoscunt, hinc & *spirituales* vocari solent; in latiori autem, etiam hominum irrogenitorum, adeoque & gentilium, quae cum lege diuina aliqua ratione conveniunt, ita dici consueverunt. Quorum quidem actionum cum interdum in vita civili, ut bonum publicum promoueatur, & aliorum commodis consulatur, haud contemnendus usus sit, *civiliter bonae* adpellari possunt. Atque ad hasce quidem actiones civiliter bonas Deus non tantum concursu generali concurrat, sed easdem etiam ita dirigat, ut, in quantum bonae dici possunt, eas adprobet, promoveat, & ad finem sibi propositum deducat. Hinc & eiusmodi hominibus quandoque Deus, seu servis suis arque instrumentis, ad maxima quaevis perficienda, vtitur, ut vel Cyri, Persarum regis, exemplo pater; *Es. XLV, 1. sq.* Immo & praemiis quandoque, sed quae huius saltem vitae sunt, istas actiones adscit, largiendo earum auctoribus honores, diuitias, prosperos successus, & alia huius saeculi commoda. Atque hi sunt serui in domo patris caelestis, qui *panibus circumfluent*, *Luc. XV, 17.* a filiis, quibus destinata est haereditas, probe distinguendi; *conf. Io. VIII, 35.* Ad eas vero actiones, quae spiritualiter, adeoque reuera bonae, Deoque gratiae sunt, quod attinet, diversus iterum hominum considerandus status est. In ipso enim conversionis ad cum homo nihil, Deus omnia agit, soli quoque Deo, quae sunt, tribuenda sunt. Atque haec adeo ad *gratiam*, quam vocant, *operantem*, referuntur. Quando autem homo iam per conversionem, regenerationemque, vires quasdam spirituales accepit, tum quidem ipse, itidem aliquid efficere potest, sed non solus, cum & gratia diuina, ut *cooperans*, hic concurrat; immo id, quod praecipuum est, peragat. Sed de huius loco agatur ex instituto. Conferre interim iuvabit, quae hac de re dixi in *trinit. theolog. moral. part. 1. c. 1. sect. 1. §. 20. 21. 22. 23.*

** In malis actionibus hominum & concursus Numinis, & eius gubernatio, seu directio, considerari potest. Ad concursum quod attinet, iamdudum theologi monuerunt, in actione mala duo spectari posse, motum physicum, & *arsus* illi adhaerentem. Atque ille quidem in se spectatus cum plane indifferens sit, nihil obstat, quo minus Deus ad eum concurrat. Concurrere autem omnino, rationes, arque scripturae oracula, quibus ad *s. praecedentem* Deum ad omnes hominum motus & actiones concurrere, probauimus, epincunt. *Arsus* autem ista actioni adhaerens, cum tantum ab hominis determinatione dependeat, nihil in isto concursu, quod sanctitati Numinis repugnet, deprehendi, manifestum est. Nonnulli non tantum inter *materiale actionis*, seu motum physicum, & *formale*, seu *arsus*, distinguunt, sed vterius *materiale proximum a materiali remoto* discernendum, contendunt. Si enim, inquit, Deus concurreret ad materiale proximum peccati, sequeretur, quod motum physicum causae secundae, ad *arsus* seu formale peccati determinaret; quod de Deo nullo modo cogitandum. Sunt contra, quibus distinctio ista inter *materiale & formale actionis* displicet, quia existimant, non posse *arsus* ab ipso motu physico ita separari, ut non ad illam simul concurrere Deus censetur, si ad hunc concurrat. Hoc mirum in modum vident, qui omnem Numinis ad causas secundas concursum negant, quibus & *CAUVRVS* suffragatur, dum omnem mouet lapidem, ut distinctionem hancce explodat; *de religione naturali l. 1. c. 17.* cuius tamen rationibus a me satisfactum in *animaduersionibus* ad eius librum *c. 6. in parergis historico-theologicis, p. 498. sq.* Exemplis nimirum ostendi potest, non sine ratione motum physicum ab *arsus* illi adhaerente, discerni. Si quis enim manum ad committendum furum extendat, tum quidem extensio manus est motus mere physicus, adeoque indiffe-

rens, cum etiam aliquis ad laborandum eam extendere queat: determinatio autem ita, qua ad rem alienam auferendam extenditur, vti a mente hominis oritur, ita & sola *αυτῆς* illam, motui huic adhaerentem, efficit. Nec est, quod cogitationes malas nobis CHAVINVS obicit, ac si in iis materia a forma, bonum a defectu, *σερνε* nequeant. Namque & cogitatio in se spectata, vtiq; motus physicus aliquis, hinc & indifferens est: quod autem mala euadit, a determinatione mentis nostrae ad obiectum illicitum, prouenit. Ad gubernationem, seu directionem quod attinet, Deus ita circa actiones malas versatur, vt, cum ipsemet eas detestetur; *ps. V, 5. Ef. LIX, 2.* homines etiam ab iis quouis modo auocare adnitatur, eumque in finem & prohibeat eas, & poenas grauissimas legis transgressoribus comminetur; *Exod. XX, 5. 7.* subinde & eas impediatur; *Num. XXII, 12. sq. Genes. XX, 6. cap. XXXI, 24. 29. ps. XXXIII, 10;* aliquando etiam permittat. *ps. LXXXI, 13. actor. XIV, 16. Rom. I, 24. 28.* idque ob causas iustissimas, sanctissimasque, diuersas tamen; tum intuitu peccantium, siue hi in peccatis persistant, siue ad mentem meliorem redeant; tum intuitu illorum, quibus per aliorum peccata incommodum aliquod adfertur. Quod cuncta tandem ad optimum finem dirigat, ex iis, quae generatim de eius gubernatione diximus, liquet. Qui autem diuinam prouidentiam ita circa peccata versari putant, vt Deus inde auctor eorum dici queat, talia docent, quae cum sanctitate & iustitia Numinis conciliari nequeunt. Reformatae ecclesiae doctores hoc facere, notum est; quorum quidam aperte hoc profitentur, alii frustra a se atque suis hoc amolari adnituntur. Audire ex recentioribus hac de re iuuat GVRTLERVM, qui ita loquitur: *Vt absque offensiculo doceamus, quatenam sint vires prouidentiae Dei, in malis hominum actionibus, loquendum est ex scriptura sacra, dicente, Deum permittere ma-*

lum, actor. XIV, 16. ps. LXXXI, 13. potenti consilio, aut voluntate definire, actor. IV, 28. c. II, 23. iubere, 2. Sam. XVI, 10. ii. peccatores indurare, Ex. VII, 3. c. X. 1. Deut. II, 30. excacare, Ef. VI, 9. 10. tradere in sensum reprobum, Rom. I, 28. prauisque cupiditatibus, ad impuritatem, Rom. I, 24. 26. immittere efficaciam erroris, 2. Thess. II, 11; insitit. theol. c. 16. §. 36. p. 392. Verum, vt de permissione, quam primo loco auctor commemorat, si recte vox haec accipitur, nulla inter nos est controuersia; ita ad reliquos loquendi modos quod attinet, iis, si ad peccatum ipsum referantur, nihil aliud iridem, quam permissionem quamdam denotari, demonstrari facile potest, & saepe demonstratum est a nostratibus. Sic, cum Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populo Israelitico fecisse dicuntur, quae *manus & consilium Dei* *παροῦς* praedefiniuit, *act. IV, 28.* hoc saltem indicatur, Deum per manum, seu potentiam suam facile impedire conatus Herodis atque Pilati, ceterorumque potuisse, sed id non fecisse, quin potius permisisset, cum viderit, ea ratione perfici posse, quae de genere humano redimendo decreuerat. Cum Dauid de Simei dicit, *Dominum dixisse ei, vt malediceret Dauidi;* 2. Sam. XVI, 10. ii. nemo profecto sibi persuadebit, per reuelationem quamdam peculiarem Deum hoc iussisse vel praecepisse Simei. Vnde longe est manifestissimum, nihil aliud sibi velle Dauidem, quam hoc, non sine Numinis voluntate, ac permissione fieri, vt Simei sibi maledicat. Sic & de obduratione, & excacatione, quod dicitur, id semper de hominibus potius, quam de Deo est intelligendum. Excacantur atque obdurantur homines, quando voluntati diuinae resistunt, mediae gratiae proterue reiiciunt, atque repellunt. Quod, cum Deus non impedit, sed permittit, hinc & ei illud tribui solet. Hoc vel Pharaonis exemplo patet; de quo cum aliquando dicatur, quod Deus eum obduraverit; non minus tamen, quod & se ipsum obdu-

obdurauerit, pronuntiatur; *Exod. VIII, 32.* immo, saepius adferitur, quod obduratus, vel cor eius durum fuerit; *Exod. VII, 13. 14.* conf. & *v. 21.* Atque hinc reliqua facile diiudicare licet; quibus & ideo non immorabimur, quod in sequentibus iterum, & quidem ex instituto, Deum peccati auctorem non esse, nobis euincendum sit. Iuuabit tamen, quae idem GYRTLERVS adfert, paucis expendere. *Considerent, inquit, iisdem vti nos distinctionibus, quibus rem arduam sacrae litterae declarant, quaeque sene non otiosam permissionem, sed efficacissimos circa peccatum operandi modos, innuunt. An autem crimini nobis esse debet, ex scriptura loqui & sapere? l.c. §. 40.* Nos autem illis vitio non vertimus, quod ex scriptura loquantur & sapiant, modo scripturam recte intelligant, aut intelligere velint. Scripturae, ad quae prouocauit, dicta, nihil aliud, quam permissionem, non exclusa sapientissima directione, indicare, antea ostendimus. Sed pergit: *Deinde oro, vt sibi in memoriam reuocent, ad*

rauium vsque reformatos monere, quod Deus decreuerit peccata, amplificandae gloriae suae causa: sanctam vero esse actionem, quae fiat ad Dei gloriam illustrandam. Id vero est, quod nos negamus, atque pernegamus, actionem quamdam malam, seu illicitam, quantumvis per accidens ex ea aliquid sequatur, quo gloria Numinis amplificetur, sanctam dici posse. Tandem subiungit: *& tertio, cum esse peccati auctorem, qui vel peccet, vel peccatum iubeat; quod vtrumque a sanctissimo Deo longissime remoueamus: pariter malam esse voluntatem, non qua quis vult malum, sed qua volumus male, adpetendo rem lege vetitam.* Sed antea vir doctus diserte dixerat, Deum iubere peccatum, item, loquendi rationem, qua scriptura vtitur, efficacissimos circa peccatum operandi modos innuere. Ergo, ipsius confessione Deus est auctor peccati. Ceterum, si quis malum directe ac per se velit, non potest non quoq; male velle, hinc & eiusmodi voluntas pro bona haberi nequit. Sed haec *de i. m. p. d. p.*

§. LII. In egressu ex vita humana, prouidentia diuina circa terminum vitae vel maxime se conspicendam praebet. Vnicuique enim hominum Deus vitae certum terminum praestituit; non equidem decreto quodam absoluto, quod mutari nequeat, sed secundum ordinem naturae, indolemque causarum, quibus aut vita hominum prolongari, aut mors eis accelerari potest; ita tamen, vt etiam ordine hocce naturae sublato, Deus aut prolongare vitam, aut accelerare mortem queat; idque diuersas ob causas, & ob finem diuersum, tum piis hominibus, tum impiis. *

* In celebri haecce, de vitae humanae termino, quaestione, duo itidem euitanda sunt extrema; quorum alterum illorum est, qui vitae humanae terminum, aeterna quadam & immutabili factorum lege, aut decreto quodam diuino, ita fixum, firmiterque statutum esse existimant, vt nulla ratione mutari queat: alterum vero illorum, qui causis naturalibus, vt vitae rationi, constitutioni corporis, aliisque, eum ita tribuunt, vt diuinæ prouidentiae nullam habeant rationem. Prior ex hisce sententia patronos

atque defensores habet plurimos veterum, inter philosophos autem, Stoicos maxime, suamque ex doctrina de fato, cuius natales deinceps exponemus, trahit originem. Hinc dilemma illud, cuius & CICERO mentionem facit: *Si fatum tibi est, ex hoc morbo conualecere, siue medicum addibueris, siue non conualescas. Item, si fatum tibi est, ex hoc morbo non conualecere, siue tu medicum addibueris, siue non, non conualescas; lib. de fato part. IV. oper. p. m. 1282. edit. GRONOVII.* Cuius quidem generis qui plura cupit, IO. BEVERO-

VICIVM adeat, scabinum quondam, & medicum Dordracenum, qui amicis suis hanc quaestionem discutiendam proposuit, & cuius binae hac de re exstant epistolae, in *operibus EPISCOPI tom. 1. p. 378. sq.* Vt autem opinio ista de fato & antiquissima, & inter gentiles admodum recepta erat, ita & error iste, de fatali vitae humanae termino, non poterat non plurimorum inuadere animos. Indeque factum, vt *fato concedere*, probatissimis linguae Latinae magistris idem sit, ac *mortem oppetere*. Exemplis hoc comprobant *NAVDAEVS*, in eleganti dissertatione de *fato & fatali vitae termino*, quae in *pentade quaestionum eius iatro-philologicarum* quinta est, *p. 180.* Recte etiam idem observat, hanc loquendi rationem inde procul dubio petitam esse, quod crederent veteres, quo temporis puncto quis nasceretur, eo etiam ipso fataliter constitui, quando & quomodo occumbere deberet, iuxta illud *MANILI*:

Nascentes morimur, finisque ab origine pendet.

Quod & pluribus ibidem confirmat. Ab ethnicis fatalis ista necessitas etiam ad christianos transit, & a reformatae ecclesiae doctoribus, sub nomine *decreti absoluti*, retineretur: hinc & fatalem, seu fixum atque immobilem vitae humanae terminum non defendere nequeunt; conf. *GVRTLERVS, in st. theolog. c. 16. §. 16. p. 389.* Cumptimis vero & Muhammedanos error iste ita adflavit, vt horum, genusque mortis nullo modo declinari posse, existimant, nec terminum eius accelerari, quantumvis in maxima, praesentissimaque aliquis se coniciat pericula. Legenda hac de re *WARNERI dissertatio, quae ex Arabum & Persarum scriptis, de vitae termino, utrum fixus sit, an mobilis, disquiritur*; Amstelodami 1642 conf. & *VUSBEQVIVS*, in *epistolis de rebus turcicis, ep. 4. p. 465.* item *IO. ANDR. BOSIVS, de imperio turcico §. 32. p. 59.* Rursum vero nec defuerunt, qui contrariae sententiae patrocinarentur, & vitae humanae terminum ex

causis naturalibus ita deriuarent, vt omnem Numinis ab eo remouerent providentiam. Fuisse iam olim homines, qui ita sentirent, vel ex *sap. 11. 1. 2.* intelligitur. Epicuraeorum autem, omnem providentiam tolerantium, gregem, quis ignorat? Ex iis, qui christianorum nomine veniunt, vix quisquam eo vsque impudentiae progressus est, vt palam, ac aperte hoc profiteretur, nisi simul atheus videri vellet; non tamen desse, qui pectore premunt, quod ore profiteri non audent, non est quod dubitemus.

Inter duos autem, quae commemoravimus, extrema, media via tutissima erit. Et primo quidem vitae humanae neutiquam fixum, immobilemque, atque fatalem esse terminum, promissiones diuinae, de vita piis prolonganda, *Ex. XX. 12. c. XXXIII. 25. 26. Deut. XXX. 20. 1. reg. III. 14.* cuiuncunt. Quae quidem vanae essent, si fatali quadam & inevitabili necessitate hominibus haec vel illo tempore moriendum esset. Excipit *GVRTLERVS, l. c. §. 20.* in hisce promissionibus non intelligi prorogationem termini a Deo constituti, sed longaeuitatem absolutam, vitaeque extensionem ultra terminum, quem causae secundae minantur. Sed, cum causis secundis diuina semper adsit providentia, rectissime Deus illum terminum, qui ex iis sequitur erat, constituisse dicitur; quem libertine tamen, ad pietatem hominum remunerandam, aut alias ob causas, mutat. Non tantum autem promissiones, verum & comminationes diuinae, vanae irritaeque essent, si fatalis vitae terminus omnibus hominibus esset constitutus. Comminationes puto de vita impiis abbrevianda; *Deuter. XXX. 17. 18. ps. LV. 24. ps. CIX. 8. psalm. X. 27. 30.* Excipit equidem rursus *GVRTLERVS l. c.* dies impiorum, qui abbreviari dicuntur, non esse dies ipsos a Deo praefixos, sed dies, ad quos pertingere potuissent, seu communem vitae humanae terminum. Plane, ac si nec communem vitae humanae terminum

Deus praestituiſſet. Hoc certe negari nequit, niſi ſimul ipſam providentiam diuinam inſitiari velimus. Preces porro pium, quibus vel ſibi, vel aliis vitam longiore a Deo petunt, idem comprobant. Epaphroditum infirmum, mortique vicinum fuiſſe, Paulus adſcribit; *Pbil. II, 27.* ſed Deum miſerum eſſe illius, vitamque ex mera gratia ei prolongaſſe. Pro filiolo ſuo David oravit, *2. Sam. XII, 16, 22.* Cumprimis vero illuſtre admodum eſt exemplum Ezechiae regis, *Eſ. XXXVIII, 1. ſeq.* Cum enim is percepſiſſet, tempus mortis ſuae inſtare, preces ad Deum fudit, quas etiam Deus exaudivit, adeo, ut ipſius vitae quindecim adhuc annos adliceret. Non utique Ezechias vitae prolongationem a Deo petiturus fuiſſet, ſi ſciuiſſet, ſato quodam ineluctabili eius terminum eſſe conſtitutum. Vanæ enim atque ludicrae fuiſſent preces. Porro, cum Deus precibus hiſce aurem praeberet, vitamque regis ad quindecim vsque annos prolongaverit, re ipſa demonſtravit, terminum vitae naturalem mutari poſſe. Qui Deum, cum adnuntiari Ezechiae iuberet, finem vitae inſtare, more humano ſimulationem uſum fuiſſe putant, aliudque praeſtuliffe, aliud ſerio decreuiſſe; cuiusmodi quid adſerunt, quod & Deo indignum eſt, & verbis apertis ſcripturae ſacrae repugnat, uti a me demonſtratum in *animadverſionibus ad Petri Chauvini librum de relig. nat. c. 4. §. 10. p. 466. ſq.* Hiſce denique nonnulli addunt, medicae artis uſum & commendationem; *Syr. XXXVIII, 2.* Fruſtra enim morbis medicatas opponi potiones contendunt, ſiquidem & ſine iis mortem euasuri ſint homines, quando fatalis vitae nondum adeſt terminus; hic autem, ſi adſit, ad vitam prolongandam nihil valeant. Hinc & BEVEROVICIVS, *poſterior*, inquit, *haec opinio* (quae fatalem vitae terminum negat) *medicis magis advidet, quam ad artis ſuae auctoritatem facere arbitrantur; epiſt. 1. ad Sim. Epiſcopium, p. 378.* Sunt tamen, ne quid

diffitear, quae ad ultimum hocce argumentum regeſci poſſunt. Inſignis enim, prorſusque egregius medicae artis, in variis morborum generibus, doloribus cumprimis leniendis, & ſanitate conſervanda, uſus eſſe poteſt; eſti tum, quando fatalis vitae terminus adeſt, ad vitam prolongandam nihil valeat.

Non minus tamen & contraria reiicienda eſt ſententia, quae vitae humanae terminum ex cauſis naturalibus ita deducit, ut nullus ſere diuinae providentiae locus concedatur. Refellitur namque iſte error iisdem rationibus, quibus ſupra diuinam providentiam adſtruximus. Cum enim demonſtratum ſit, eam ad res omnes, etiam minutiffimas, pertinere, praecipue autem circa homines, maxime pios, verſari; nullum plane eſt dubium, quin circa finem vitae cuiusvis hominis, ſingulari quadam ratione ſeſe exlerat. Id vero, cum ſecundum ordinem, a Deo ſemel conſtitutum, fiat, cauſarum ſecundarum efficaciam cum Numinis providentia hic coniungendam eſſe, maniſeſtum eſt. Simul tamen, cum Deus liberrime agat, non poteſt ita ordini huic adſtringi, ut non integrum illi ſit, vitam nonnumquam aut prolongare, aut abbreviare. Atque id quidem eſt, quod & ſcriptura ſacra docet; ut, cum *Iob. XIV, 5.* dicitur: *definiti ſunt dies eius*, (hominis) *numerus menſum eius* (eſt) *apud te*; (Deum enim Iobus alloquitur) *ſtatuta eius feciſſi, quae non transgredietur.* Diſerte adſerit: *dies hominis eſſe definitos, determinatos, certa lege circumſcriptos.* Hanc enim vocis iſtius vim eſſe, viris doctis, etiam Ebraeorum magiſtris, obſervatum eſt. Idem reperit, quando dicit: *numerus menſum* (hominis) *apud Deum eſſe*; & denuo, ſed ita, ut oratio velut per gradus adſcendat, cum, Deum omnino *ſtatuta feciſſe*, adſcribat, quae homo tranſilire nequeat. Quod tamen non ita capiendum, ac ſi Deus abſoluto quodam decreto terminum vitae immutabi-

mutabilem hominibus constituerit : id enim cum scripturae sacrae essetis, quae antea atrox, consistere nequit ; sed quod Deus secundum ordinem naturae, per causas secundas sese exerentem, vni cuique certum terminum praescripserit, quem tamen ipse, si velit, mutare possit. Cum ergo dicit, hominem *statuta* ista non transgressurum, sensus est, quod in hominis viribus vtrique positum non sit, vt ipse terminum istum naturalem mutet: ex quo tamen non sequitur, quod Deus illum mutare nequeat. Atque ita intelligitur, mediam istam sententiam, quae certum vitae humanae terminum, sed mobilem, & Numinis voluntate mutabilem, statuit, ceu rationi pariter ac scripturae sacrae convenientem, reliquis praefereendam esse. Atque hanc praestantissimis etiam ebraeae gentis magistris placere, docet R. MENASSEH BEN ISRAEL, *de termino vitae l. 2. sect. 1. p. 42. seq.* Ceterum, naturalis ille vitae humanae terminus, quem Deus constituit, tum secundum diuersas mundi aetates, tum pro singulorum hominum diuersitate, diuersus est. Antediluuianos enim homines longe maius temporis spatium viuendo emensos esse, quam qui post diluuium vixerunt, & adhuc viuunt, notum est. In causas autem istius rei inquirere, nostri non fert instituti ratio. Legenda, quae dixi in *hyst. ccel. V. 1. tom. 1. ad per. 1. sect. 1. §. 40. p. 166.* Ad singulos porro homines quod attinet, ob corporis constitutionem, conditionem aëris, vitae genus, temperantiam aut intemperantiam, aliasque causas, tum morales, tum naturales, con-

tingere potest, vt quorundam breuior, aliorum longior sit vita. Sed huiusce terminum Deus iterum varias ob causas aut prolongare potest, aut abbreviare; vtrumque & in piis hominibus, & in impiis. Piorum nimirum vitam nonnumquam in praemium virtutis Deus prolongat; *Ex. XX, 12. prou. II, 1. 2.* si scilicet videat, hoc saluti aeternae eorum non fore noxium. Cum eiusmodi enim conditione promissiones istae intelligendae sunt. Idem & quandoque facit ad vtilitatem, quam aut ecclesia, aut res publica ex iis percipere potest; *2. Corinth. I. 8. 9. Philip. II, 27.* Rursus vero & eorundem vitam abbreviat, vta seductione improborum conferuentur; *sap. IV, 10, 11.* vtrique calamitatibus publicis aliisque malis, subducantur; *2. chron. XXXII, 28.* Pari ratione & impiorum vitae filum ante terminum naturalem abrumpit, vt illorum improbitatem hac ratione puniat; *ps. LV, 24.* Quae in re subinde iudicia diuina luculenta quadam ratione sese produnt; etsi haud raro etiam occurrant, quae rationi nostrae sunt abscondita. Speciatim & eorum vitam abbreviat, quando ex permissione diuina eiusmodi delicta admittunt, quae poenam post se trahunt capitale; quae quidem vt homicidae adficerentur, Deus ipse constituit; *Gen. IX, 6.* aut aliud quid agunt, quo finem vitae sibi accelerant. Rursus tamen & impiorum vitam prolongat, vt peccata peccatis cumulando, grauiori deinceps, seueriorque poena adficiantur, aut vt in hacce etiam vita per liberorum calamitates, aliaque ratione, vindictam Numinis experiantur.

§. LIII. Finis prouidentiae, vt ex dictis liquet, non alius, quam reliquorum operum diuinorum esse potest: bonitatis, potentiae, ac sapientiae, immo & iustitiae diuinae manifestatio, indeque resultans summa Numinis gloria; *proverb. XVI, 4.* * Idque cumprimis intuitu hominum, qui hac ratione ad querendum, hinc & colendum ac venerandum conditorem suum, induci debent; *act. XIV, 16, 17. cap. XVI, 26, 27.* ** Simul tamen haec operum diuinorum consideratio ad lumen reuelationis inue-

stigan-

figandum, ac inueniendum, veramque adeo salutem consequendam, manu-ductio esse potest.

* Loquimur de fine vltimo; proximum enim esse hominum, piorum prae-
cipue, vtilitatem, ex haecenus dictis abunde
intelligitur; conf. *ps. XXXIII, 19. CXV, 16. Ef. XLV, 8. Rom. VIII, 28.* De reliquis
causis vt aliquid addamus, necesse non est,
cum, quae de iis vulgo dicuntur, aut super-
vacua sint, aut ex haecenus dictis facile
cognoscantur.

** Inter res enim adspectabiles huius
mundi soli homines rationis vsu pollent,
adeoque & soli gloriam Numinis, si pro-
prie loqui velimus, celebrare possunt.
Conferenda, quae ad *§. 18.* huius capitis
diximus. Vt autem soli homines inter ad-

spectabiles orbis incolae Dei gloriam cele-
brare, hinc & colere eum, & venerari pos-
sunt, ita simul patet, per Numinis provi-
dentiam, ad cultum debitum illi exhiben-
dum, gloriamque eius hac ratione cele-
brandam, eosdem vel maxime induci; im-
mo, providentia si non esset, non posset
non cessare omnis Numinis cultus. Vnde
providentia inter praecipua religionis fun-
damenta merito refertur, vt iam ad *part.*
1. c. 1. §. 6. obseruauimus.

*** Pertinent huc, quae de notitia Dei
naturali, eiusque, ad reuelationem agno-
scendam paedagogia, disputauimus, *part.*
1. cap. 1. §. 19.

§. LIV. Qui in operum diuinorum consideratione a recto aberrant
tramite, in duo fere prolabantur extrema; quorum alterum eorum est,
qui rationi nimium tribuentes, vel ea potius abutentes, non credunt, quod
credere debebant; alterum eorum, qui superstitione abrepti, quae non cre-
dere debebant, credunt. Sic, ad creationem mundi quod attinet, ad prio-
rem classem pertinent, qui aut ipsum mundum, aut saltem materiam semper
existisse statuunt, * aut mechanica quadam ratione, secundum leges motus,
eam, quam hodie intuemur, mundi faciem exortam comminiscuntur; ** vel
alia ratione gloriam creatoris imminuunt; *** ad posteriorem autem, qui, glo-
riam creatori debitam rebus creatis deferentes, idololatriae, aut crassioris, aut
subtilioris crimine se obstringunt. *

* Vti ethnicorum philosophi; quorum
nonnulli, vt Aristoteles, &, si quibusdam
credimus, Pythagoras, ipsum mundum;
reliqui materiam saltem, ex qua mundus
prodiit, aeternam esse, & semper existi-
tisse, adseruerunt. Dicitur hac de re iam
supra, ad huius capitis *§. 1. & 2. vbi* & prae-
ter alios Hermogenem, ex veteris ecclesiae
haereticis, eundem fouisse errorem, ob-
seruauimus. Non minus ibidem osten-
sum, ex rationis abusu, & principio isto,
ex nihilo nil fit, non recte intellecto, erro-
rem huncce ortum esse. Solet eadem sen-
tentia & recentioribus quibusdam tribui:

quam & inter fundamenta atheismi dog-
matici primum, praecipuumque tenere lo-
cum, a me demonstratum, in *thesib. de*
atheismo & superst. cap. 2. §. 10. p. 237. &
cap. 6. §. 2. p. 45.

** Vti olim Epicurus, cum suis sectato-
ribus; hodie nonnulli, qui ex Renati Car-
tesii schola prodierunt; de quibus dictum,
ad capitis huius *§. 8.*

*** Sic plurimos haereticorum vete-
rum, Simonem magum, Menandrum,
Saturninum, Basilidem, Carpocratem, ab
angelis mundum huncce conditum, adle-
ruisse, ex IRENAEO, *lib. 1. cap. 21. 22.* aliis-

que notum est. In quam sententiam eos ingreſſos, quod mali originem ratione non adſequentes, mundi huius, tot malis, totque imperfectionibus obruti, creationem Deo non conuenire, arbitrantur; a vero non abhorret. Marcionitas certe, ignorantia quae, de origine mali doctrinae, eo adduxit, vt non tantum duo principia independentia, seu duas cauſas aeternas, Deum & diabolum, admitterent; ſed huic etiam mundi tribuerent creationem, immo & gubernationem, quem & ideo cosmocratorem vocabant, teſte IRENAEO, lib. 1. cap. 29. Legenda, quae hac de re diſſerit auctor *hiſtor. ſymbol. apoſtol. cum obſeruationibus eccleſiaſticis & criticis*, cap. 2. §. 35. ſeq. quae & non ſine ratione obſeruat, occaſionem eiſmodi haereſium inde enatam, quod abſurdos & rationi repugnantes boni malique ſouerent conceptus. Exiſtantes enim bonum & malum non modos eſſe rerum, & attributa, verum res, & vt in ſcholis loqui ſolent, ſubſtantias: omnes res in ſe atque ſubſtantia ſua vel bonas eſſe, vel malas, atque adeo originem atque conditorem, diuerſus iſtas naturas ſibi conuenien-

tem neceſſario habere oportere, conſulentes, duas aeternas cauſas inuexere, Deum atque diabolum; alterum in ſe bonum, omnis boni creati cauſam, atque curam eius gerentem; alterum malum in ſe, omnis mali creati conditorem, principem & gubernatorem. Sicque omnino non in creationem tantum, verum & in prouidentiam Dei, Marcionitae iſti iniurii fuere &c. l. c. §. 36. p. 75. 76. Sed plura hac de re dicemus, cum infra de mali exponemus origine, & fonte.

* Hoc eſt, quod Paulus apoſtolus dicit, de gentilibus adſerens, eos gloriam immortalis Dei ad imaginem ſimilem hominis mortalis, & volucrum & quadrupedum, & ſerpentum tranſuſſiſſe; Rom. 1, 23. Idololatra nimirum, tum in craſſiori, tum in ſubtiliori ſenſu ſpectatus, ex creatura, cui plura, quam debebat, tribuit, facit creatorem; adeoque hoc ipſo verum Deum rerum omnium creatorem eſſe negat. Vnde & merito execrabile hocce crimen cenſetur, 1. Sam. XV, 23. Ierem. XVII, 4. Conferenda & quae dixi, in *inſtit. theol. mor. part. 2. c. 3. ſect. 1. ad §. 79.*

§. LV. Pari ratione in doctrina de ſpiritibus alterum extremum eorum eſt, qui ſpiritus exiſtere negant, aut eorum operationes in dubium vocant, hinc &, quidquid de ſpectris, magia, & obſeſſione dicitur, inter friuola mortalium commenta, aut male ſanae mentis inſomnia reſerunt: * alterum eorum, qui ſuperſtitione ducti, bonis angelis cultum, illis nimium debitum, nec ab iis expetitum, deferunt, ** aut malorum etiam opera, ad facinora praua perpetranda, vti non dubitant. ***

* Inter ipſos Iudaeos iam ante natiuitatem Chriſti fuiſſe, qui nullos ſpiritus creatos admitterent, exemplo Sadducaeorum conſtat. Diſerte namque Lucas: Sadducaei dicunt, non eſſe reſurrectionem, neque angelum, μήτε πνύμα, neque ſpiritum, ſcilicet humanum, ſive, animam hominis non eſſe eiſmodi ſpiritum, qui poſt mortem exiſtat; *act. XXIII, 8.* De Samarita-

nis idem memoriae prodidit LEONTIVS: οὐτε δὲ ἀγγέλων δεξάζουσαι ἔχουσι, οὐτε ψυχὴν ἀθάνατον, οὐτε ἀνέμους. Nec angelum eſſe credunt, nec animam immortalem, nec reſurrectionem; lib. de ſectis cap. 8. Cum vero ab aliis nihil eiſmodi de Samaritanis commemoretur, facile ſuſpicari aliquis poſſet, LEONTIVM cum Samaritanis confundere Sadducaeos. Idque eo magis, quod in

pentateucho Samaritano, a IO. MORINO edito, non semel angelorum iniiciatur mentio, vti viris doctis obseruatum est. At non errasse hocce in capite LEONTIVM, cum omnino Samaritani nullos crediderint angelos, luculenter demonstrat RE-LANDVS, in *dissertat. de Samaritanis, part. 2. dissertation. miscellan. p. 21. seq.* Saepius equidem in pentateucho Samaritano vocem *angelus* occurrere, fatetur, sed per angelum eos nihil aliud, quam *mandatum, efficaciam, vim Dei*, indicare, ostendit. Nec adeo dubium est, quin & Sadducaei loca illa scripturae, in quibus angelorum mentio iniicitur, eadem ratione intellexerint. De Samaritanis quod dixi, iam obseruatum, in *hisor. eccles. V. T. tom. 2. ad per. 2. sect. 6. §. 13. p. 1046.* A Iudaeis si ad gentiles transeamus, plerosque horum philosophos, Aegyptios, Chaldaeos, Pythagoraeos, Platonicos, Stoicos, spiritus, seu daemones, geniosque admisisse, immo, plus quam decet, iis quandoque tribuisse, adeoque ad alterum declinasse extremum, non temere quemquam fugit. In compendio, quae hac de re scitu digna sunt, attuli in *thesibus de atheismo & superst. cap. 3. §. 3. p. 270. seq.* Qui autem nihil aliud, quam materiam, & vacuum admittebant, vt Epicuræi, non poterant non spirituum explodere existentiam. Hinc Epicurus eos, qui genios sibi adparere commemorant, aut mentiri & fingere, aut melancholicos esse existimabat, talesque, vt aerumnosum corpus ipsis tum suspendat, tum ad extraordinaria deflectat imaginationem; vid. GASEMDVS, in *syntag. philosoph. Epicur. sect. 2. cap. 6. p. 295.* De Aristotelæ, num spiritus finitos, seu daemones, crediderit, inter viros doctos disputatur. Certe, intelligentias eum admisisse, notum est. Has autem cum singulis orbibus praefecerit, easque necessario vinculo cum iis colligatas existimauerit, non posse illas eo loco, quo spiritus, angeli, daemones apud nos sunt,

haberi, recte viris doctis obseruatum est, speciatim, G. L. VOSSIO, *de idololatr. gent. lib. 2. cap. 41.* De reliquis philosophis vt aliquid dicamus, instituti nostri non permittit ratio.

Transeundum enim nobis est ad christianos, apud quos, qui statim ab initio existerunt, haeretici, Simoniani, Cerinthiani, Menandriani, reliqui, orientalium philosophorum, quae & Platoniorum erant, placitis imbuti, spiritibus creatis plus quam decebat, tribuebant; vt deinceps dicemus; tantum abest, vt illorum aut operationes, aut existentiam negauerint. De ecclesiae doctoribus, seu patribus, vt vocant, qui apostolos insequuti sunt, idem obseruandum. In excessu potius, quam defectu peccarunt; cum & ipsi Platoniorum scita calculo suo adprobarent. Cumque deinceps Romanorum pontificum tyrannis ecclesiae vniuersae iugum imposuisset, nouae accesserunt causae, cur spirituum malignorum potentia augetur potius, quam imminueretur; quippe quod ad superstitionem, clericorum commodis inferuentem, alendam, atque fouendam, faciebat plurimum. Praesertim vero, postquam Romanis episcopis, & qui ab eorum stabant partibus, consultum visum, magiae crimen, saltem certam eius speciem, pro haeresi venditare, & hinc, qui eius suspecti erant, ad formidandum, inquisitionis tribunal vocare; (qua de re lectu digna sunt, quae LIMBORCH commemorat, *hist. inquisit. lib. 1. cap. 18.*) existerunt, qui nihil intermitterent, vt quosuis homines, etiam innocentissimos, in criminis istius vocarent suspicionem, & adeo talia tradiderunt, quae hac maxime comparata erant. Cuius rei documenta euidentissima in libro cuius titulus: *malleus maleficarum*, conspiciet licet. Huic autem tyrannidi, dum se tandem opponebant alii, in suspicionem, ac si spirituum aut existentiam, aut operationes negarent, aut omnino magiae fu-

scipere patrociniū vellent, adducti sunt. Id cum aliis, tum & AND. ALCIATO, iureconsulto percelebri, contigisse, notum est. Eamdem nihilofecius viam ingressus est auctor libri, cui titulus: *malleus iudicum*, quem *malleo maleficarum* oppositum, viri docti docent. Huc porro & IO. WIERI opus, *de praestigiis daemonum* spectat; cui THOM. ERASTVS anno 1577. *dialogum de lamiis & strigibus* opposuit, quemue BODINVS quoque refutandum sibi sumit; qui & in *libris 4. de magorum daemonomania*, quibus confutationem istam WIERI subiunxit, receptum hactenus de magis atque sagis sententiam, acriter, summoque studio defendit, adeo, vt ipse in eiusdem criminis suspicionem veniret, vt THYANVS auctor est, *hist. lib. 117. p. 774.* WIERO, REGINALDVM SCOTVM iungit IACOBVS, Angliae rex, in *daemonologia*, qui & vtrumque inter magos refert; cum, vt ipse quidem putat, non aliam ob causam magorum atque sagarum defensionem suscep-erint, quam vt suam simul causam agerent, & eo tutius latitarent. Sed vtrumque, & Wierum, & Scotum, defendit IO. WEBSTERVS, in *der Vntersuchung der vermeinten, vnd sogenannten Hexerey, cap. 1. §. 24. seq. p. 26.* Nec defuerunt, qui Wieri vestigia premerent, quos inter & GOEDEMANNVS, iureconsultus Rostochiensis, eminet, cuius hac in re scripta passim laudantur; quemadmodum contra MARTINVS DELRIO, ob *disquisitionum magicarum libros sex*, anno 1599 editos, illis adnumerandus est, qui quaeuis, quantumuis absona, de magis, sagisque commenta, calculo suo adprobant. Fufius haec omnia edisserit CHR. THOMASIVS, in *dissert. de origine ac processu processus inquisitorii contra sagas*, anno 1712. edita. Enimuero, hi ipsi, quos hactenus commemorauimus, AND. ALCIATVS, auctor *mallei iudicum*, WIERVS, REGINALDVS SCOTVS, & GOEDEMANNVS, etsi plurima, quae de magis, sa-

gisque vulgo narrantur, pro commentis, aut praestigiis haberent, hinc & rigorem illum, quem vulgo in torquendis ac puniendis sagis eo tempore adhibebant, improbarent; non tamen (saltem plerique illorum) infitiati sunt, pactum aliquod homines cum diabolo inire posse, multo minus existentiam, & operationes spirituum prorsus negarunt.

Apertius id fecerunt alii, & quidem ex philosophorum maxime ordine, PETR. POMPONATIVM hoc nomine male audire, notum est, ob librum, de *incantationibus*, quippe in quo iis, quae de artibus magicis vulgo narrantur, fidem denegauit; soletque etiam alias ob causas inter atheos numerari; a qua tamen accusatione ab illis eum liberari, dictum est in *thesib. de atheismo & superst. cap. 1. ad §. 24. p. 116. seq.* Certe, qui genuina Aristotelis principia conscedabantur, vt Auerrhoistae, quos inter & Pomponatium fuisse constat, non poterant spiritus eo sensu, quo a nobis statuntur, admittere. Intelligentias enim Aristotelis a spiritibus in scriptura sacra commemoratis multum differre, antea obseruauimus. Qui Epicuraeam philosophandi rationem resuscitarunt, & in omnibus sequuti sunt, nullos quoque admittere spiritus possunt: hinc &, quidquid de magis, spectris, obfessionibus dicitur, pro fabulis, aut meris illusionibus habent. Atque hanc HOBBSII mentem fuisse, notum est; conf. quae dixi, in *thesibus de atheismo & superst. cap. 3. §. 3. p. 277.* CARTESIVS, etsi loculentum inter corpus & spiritum sibi constituisse videatur discrimen, eiusmodi tamen spiritus notionem animo concepit, vt, qui eam sequitur, non possit non omnes tandem operationes spirituum, quibus vel maxime manifestantur, in dubium vocare; quod & supra iam §. 20. obseruauimus. Ex eius itaque schola BALTH. BECKERVS prodiit, qui ad impugandas spirituum operationes, atque ex orbe

orbe eliminandas, omnes ingenii atque industriae neruos, in mundo suo, quem vocat, *fascinato*, intendit. Multa de eius fatis, deque libro eius, & plurimis, quibus refutatus est, scriptis, dici possent, sed hoc instituti nostri ratio non permittit. In compendio quaedam commemoravi, in *thesib. de atheismo & superstitione. cap. 3. §. 3. p. 278.* De atheis, quod nullos admittant spiritus, nullum est dubium. Quod adeo etiam de SPINOZA, atheorum, quos recentior aetas tulit, principe intelligendum. BAEUVS equidem in eam ingreditur sententiam, posse aliquem, etsi Spinozae sententiae ad stipuletur, spiritus tamen admittere; immo, non recte sibi constare systema Spinozae, nisi daemones, seu spiritus admittat; atque Spinozam, dum eos negavit, ostendisse, quod suum ipsemet non intellexerit satis systema; in *dictionar. hisp. & crit. voc. Spinoza lit. M. & P. p. 2780. seq.* Quod de quid sentiendum sit, iam exposui, in *thesib. de atheismo & superstitione. cap. 3. §. 3. p. 274.* Ad reliquos quod attinet, DALLONIVM quemdam, ceu sibi *μυστικόν* nonnumquam laudat BECKERVS; conf. *mundus eius fasciatus lib. 2. cap. 9. p. 52.* VANDALE quoque, de oraculorum ethnicorum origine atque auctoribus, itemque in *dissertatione de diuinationibus Iudaeorum idololatricis*, haud obscure id egit, ut spirituum operationes in dubium vocaret; quem & in Gallia sequutus est FONTENELVS, in *bistoria oraculorum*, gallice conscripta, in qua omnes oraculorum praedictiones pro meris imposturis habet. Vtrumque profuturum P. BALTVS, Iesuita, dans la *réponse à l'historie des oracles de Mr. de Fontenelle*, Argentinae, anno 1707. Angelorum quorundam, ut WAGSTAFFII, & IO. WEBSTERI, qui receptam de magis ac sagis doctrinam impugnarunt, scripta, quae in linguam quoque germanicam translata prostant, satis nota sunt. De reliquis autem conferenda GRAPPI *theolo-*

gia recens controuersa continuata, cap. 2. quaest. 9. p. 81. seq. Nec tamen omnes isti, quos haecenus commemorauimus, vno eodemque habendi sunt loco. Nonnulli namque diserte spirituum existentiam pariter ac operationes negant; alii operationes saltem; & nonnulli iterum non omnes, sed quasdam tantummodo; alii denique operationes quasdam, quas nos angelis malis, seu daemonibus tribuimus, ad spiritum quemdam naturae referunt; hinc & spiritus admittunt, sed longe alio, quam nos id facimus, sensu.

* Existisse iam in veteri ecclesia apostolica, qui angelis cultum, iis minime debitum, deferrent, iam supra ad §. 33. ex *Coloff. II, 18.* obseruauimus. Idque tum de Simonianis, tum de Cerinthianis intelligi posse, ibidem ostendimus; cum vtrique, mundum ab angelis conditum esse, adseruerint, teste IRENAEO, *lib. 1. c. 20. & 25.* Sed alios quoque eiusdem aevi haereticos, in eo consensisse, mundum ab angelis creatum, itidem ad §. *proxime praecedentem 54.* docuimus. Nec dubium, quin ex Platonica philosophia, simulque & orientalium, a quibus Platonici multa hauserant, scitis iste error fluxerit. Angelis sane, seu daemonibus, tum aliarum rerum, tum hominis (qua corpus spectati) formationem a Deo commissam, ex mente Platonis tradit ALCINOVS, in *lineamentis doctrinae Platonis, cap. 15. 16.* Haec autem, ut itidem antea didicim, eo facilius multis se probare poterat sententia, quod existimarent, ita malorum, quae in hocce mundo deprehenduntur, culpam a Deo quam commodissime auerti posse. Simul tamen ad angelorum cultum & inuocationem hac ratione via sternebatur. Accedebat persuasio, angelos veluti mediatores esse inter Deum & homines, & horum preces ad illum deferre; cuius vestigia itidem in schola Platonica deprehendimus. Ita namque, ut reliquos, qui laudari poterant,

Hhh 3 rant,

rant, taceam, APVLEIVS: *Sunt quaedam diuinae mediae potestates, inter summum aethera, & infimas terras, in isto intersitae aëris spatio, per quas & desideria nostra, & merita ad Deos commeant. Hos graeco nomine δαιμόνας nuncupant: inter terricolas, caelicolasque vectores, hinc precum, inde donorum; qui vltro citroque portant, hinc petitiones, inde suppetias: ceu quidam vtriusque interpretes, & salutigeri; de Deo Socratis, p. m. 45. Sunt equidem, qui & apud Iudaeos, quae angelorum cultui faueant, sibi inuenisse visi sunt. Et negari sane nequit, habuisse Iudaeos iam apostolorum tempore nonnulla gentilium philosophorum scita, cum placitis, quae a maioribus suis acceperant, commixta; quod & alibi a me ipso est demonstratum. Eos autem angelos ista aetate cultu religioso profequutos, an probari satis queat, dubito: quamuis non nesciam, de Essenis speciatim nonnullos hoc adferere. Immo, generatim Iudaeis hoc exprobrare videtur CLEMENS Alexandrinus, quando ex praedicatione Petri haec adducit verba: Μηδὲ κατὰ Iudaίους σίβειθε, καὶ γὰρ ἐκείνοι μοῖνοι δίδουσι τὸν θεὸν γινώσκουσιν, οὐκ ἐπίσταται, λατρεύοντες ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις, μὴ καὶ εἰς αὐτόν. Neque colite (Deum) vt Iudaci, etenim illi solos se Deum nosse putantes, nesciunt, se adorare angelos, & archangelos, menssem & lunam; Strom. lib. 6. p. m. 760. edit. POTTERI. Eadem ex Petri praedicatione adducit ORIGENES, in Ioannem p. 212. edit. HVETII. Sed Celsus quoque Iudaeis angelorum cultum exprobat, apud eundem ORIGENEM, lib. 1. contra Celsum p. 20. Et HVETIVS quidem existimat, cum alias ad superstitionem proni fuerint Iudaei, facili eo delabi potuisse, vt damnosum & vetitum angelicum cultum exhiberent; in obseruationib. & notis ad commentaria Origenis, p. 108. Praeterquam vero, quod praedictio illa Petri CLEMENTI atque ORIGENI commemorata, inter scripta spuria referenda sit,*

non sineratione SPENCERVS obseruat, in verbis istis adlatis Cerinthi quoque discipulos, haereticos scilicet ἰουδαίους intelligi posse; in adnotat. ad Origen. lib. 1. contra Celsum p. 20; cui etiam sententiae haud obscure suffragatur 10. POTTERVS, ad Clementis l. c. Quidquid huius sit, siue a Iudaeis, siue ab ethnicis erroris & superstitionis origo deducatur, id positum extra controuersiam, fuisse haereticos apostolorum tempore, qui angelos religioso, adeoque illicito cultu prosequerentur. Idque, cum plurimi veterum tradant, qui & in Angelicis hunc errorem a synodo Laodiceana, saeculo post Christum natum quarto, damnatum referunt; prae reliquis tamen confirmat THEODORETVS. Effatum enim apostoli, Coloss. II, 18. explicans, qui legem, inquit, defendebant, (breuitatis enim caussa verba eius latine saltem damus) eos ad angelos etiam colendos inducebant, dicentes, legem fuisse per illos datam. Mansit autem per diu hoc vitium in Phrygia, & Pisia. Proinde synodus, quae conuenit apud Laodiceam Phrygiae, lege prohibuit, ne precarentur ad angelos, & ad hodiernum usque diem oratoria sancti Michaelis apud illos, illorumque finitimos, videre est. Illi ergo, humilitate nimium ducti, hoc fieri suadebant, dicentes, vniuersum Deum nec cerni, nec attingi, nec comprehendi posse, & oportere per angelos diuinam sibi beneuolentiam conciliare. Hoc est, quod (apostolus) dicit: in humilitate & cultu angelorum. Illud autem, inflatus, non est contrarium humilitati. Hoc enim prae se ferebant, sed reuera insolentiae vitio laborabant &c. in epist. ad Coloss. II, 18. tom. 3. oper. p. 355. Eadem ad cap. III, 17. repetit, vbi omnia, qua verbis, qua opere, in nomine domini Iesu Christi faciendam esse apostolus inculcat. Quoniam, inquit, enim illi angelos iuebant adorare, ipse contrarium praecepit, vt & dicta & facta exornent recordatione Christi domini; & Deo, inquit, & patri gratiarum

tiarum actionem offerre, per ipsum, non per angelos. Hanc etiam legem sequens Laodicensis synodus, & volens veteri illi morbo mederi, lege sanxit, non adorandos esse angelos, nec relinquendum dominum nostrum Iesum Christum; l.c.p. 359. Diserte hic docet THEODORETUS, tum verba apostoli, tum canonem triglesimum quintum concilii Laodicensis, de eiusmodi haereticis intelligendum esse, qui angelos, & quidem bonos, adorabant, adeoque cultum, iis minime debitum, illis exhibebant; docet etiam, haereticos istos in honorem angelorum templa, seu oratoria, extruxisse; quod & illis sollemne est, qui in ecclesia Romana itidem angelorum cultum calculo suo adprobant: docet denique, haereticos illos *πακιστοφροσύνη*, seu humilitatem, obtentui fuisse, ac si nos minime deceat, immediate ad Deum accedere, sed quod per angelos, seu mediatores, hoc fieri oporteat: & hunc in modum rectissime verba apostoli interpretantur; qua quidem *μεσσοφροσύνη* eos itidem, qui in ecclesia Romana angelorum cultum defendunt, uti constat. Conferendi & scholiastae graeci, ad laudatum canonem xxxv concilii Laodicensis; 10. ZONARAS, atque THEODORVS BALSAMON, in *pandectis* BEVEREGII, tom. 1. p. 48. Licet autem veteris ecclesiae doctores, ut deinceps ad §. 57. ostendemus, cultum istum angelorum reiecerint prorsus, atque damnaverint; nihilofcius eundem postliminio recepit, atque introduxit ecclesia Romana. Nimirum, ut nimia sanctorum, martyrum praecipue, veneratio, intempestiva oratorum eloquentia aucta, in cultum quemdam religiosum, & idololatriam tandem degeneravit; ita non poterant angelos bonos deteriori loco habere, quam sanctos homines. Hinc &, licet Romanae ecclesiae error ex alio principio fluxerit, quam veterum illorum haereticorum; non tamen tantum in ipso isto angelorum cultu cum illis consentiunt, sed

eandem, uti antea dictum, *μεσσοφροσύνη* errori suo obtendunt, quod angelorum aequae ac sanctorum hominum conciliatione quadam nobis opus sit, quando accedere ad Deum velimus. Quod tamen, quam lubricum sit, nemo non intelligit. Cetera, quae ad profligandum huncce errorem pertinent, supra iam exsequuti sumus.

*** Immo, non defuisse inter gentiles, qui daemones, seu malignos spiritus colebant, constat, & ex instituto demonstrat G. L. VOSSIVS, *de origine ac progressu idololatriae*, lib. 1. cap. 8. p. m. 21. seq. Idem, cum recte observasset, apud natos scriptores gentiles tam multa de spirituum cultu reperiri, quam apud Platonicos; quaestionem proponit, utrum bonos coluerint spiritus an malos? Ad quam respondet: *Quin propositum iis fuerit, bonos venerari, non est, quod dubitemus. Atque haec etiam causa, cur ieiuniis se bona fide praepararent. Sed pro bonis se mali spiritus oggesserunt. Boni enim cultum eiusmodi, ut Dei proprium, auersabantur. Et agnoscit Porphyrius, eos, quibus sacrificarent, libamine carniū delectari, immo, suuigatione, midoreque vivere, ac pinguescere; quae ridicula quidem sunt, ostendatamen, cuiusmodi coluerint spiritus, ostendunt. Praefertim, cum idem fateatur, omne id genus spirituum pro malo habendum, quod sanguine capiatur victimarum, ac cogi debeat, ut faciat, quae homines velint. Atque hi quidem, qui daemones seu malignos spiritus colebant, ut iis citra controuersiam plus, quam decebat, tribuebant; ita non minus idem faciunt, qui illorum, ad aliquid obtinendum, uti opera non dubitant; hinc & incantationibus eos flectere; & ad obsequendum sibi adducere, in animum inducunt. Hinc enim magia ista, in qua summa hominum impietas pariter ac stultitia conspicitur; cuius quidem originem atque fata paucis, & velut in compendio exhibui*

hibui in *thesibus de atheismo & superstitione. c. 9.* ad §. 3. p. 695. §. 7. Conferendus autem & BAEIVS, qui iusta serie atque ordine historiam magiae exhibet, dans la *reponse aux questions d'un provincial. tom. 1. c. 37. p. 327. seq.* Et antiquissimam istam infamiam esse, & plurimorum semper occupasse animos, notius est, quam ut monere debeam. *Fraudulentissima artium*, inquit PLINIVS, *plurimum in toto terrarum orbe, plurimisque saeculis valuit, histor. natural. l. 30. c. 1.* Nimirum ipse quidem de falso iactata magia loquitur, cum veram, quae daemonum opera vitur, non admittat; est tamen omnino & de vera intelligendum. Et sane, Aegyptios, Chaldaeos, Persas, Graecos, aliasque gentes, olim suos habuisse magos, hoc est, eiusmodi homines, qui artem flectendi daemones ad obsequium sacrificiis, carminibus, aliaque ratione, profitebantur, seque illorum opera uti posse credebant, ex historicarum monumentis abunde constat. Et PLINIVS quidem praestantissimos philosophorum in eorum numerum, qui magicarum artium periti fuerunt, referre non dubitat. Certe, inquit, *Pythagoras, Empedocles, Democritus, Plato*, ad hanc (magiam) *discendam nanigauere, exiliis potius, quam peregrinationibus susceptis.* Hanc reuerſi praedicauere, hanc in arcanis habuere; *loc. cit.* Hinc ergo cum philosophis istis magnam infamiae labem adſpergi nonnulli crederent, non desuerunt, qui eos ab ista suspitione censuerunt liberandos; quod & cumprimis NAVDAEVUS fecit, dans l'*apologie pour les grands hommes soupconnez de magie. c. 10. & 12. p. 126. seq.* Sed non sine ratione mihi obſeruasse videtur BAEIVS, gentiliū animis longe aliam magiae infestis notionem, quam christianorum hodie insidet, idque non satis perpensis NAVDAEVUM; *reponse aux questions d'un provincial. tom. 1. p. 339.* Nimirum, cum hodie magia pro crimine habeatur, quod

maximam adfert infamiam; non perinde de ea censebant ethnici. Daemones illos, quos flectere, ac in suas pertrahere partes adnitebantur, ut eorum opera vterentur; non pro malis, sed pro bonis habebant; etsi, uti antea quoque obſeruatum, si quid obtinebant, non a bonis, sed malis obtinebant. Praeterea sacrificiis, ritibus, caerimoniis, aliaque ratione, flectere, sibi que conciliare deos, daemonesque, adeo apud ethnicos turpe non erat, ut pro parte religionis, summaeque sapientiae haberetur. Hinc & eo adducti sunt, ut ipsam magiam sapientiae atque eruditionis partem singularem constituerent, ut mihi itidem iam obſeruatum in *thesib. de atheismo & superstitione. ad cap. 9. §. 3. p. 699.* Huc ea praecipue magia, quam theurgiam vocabant, spectabat, qua certis quibusdam hostiis & sacrificiis, munditiae itidem quadam animae & corporis, aliisque sacris caerimoniis, bonos ac beneficos daemones inuocabant, eorum adſlatu atque auxilio & occulta manifestaturi, & futura praenuntiatu, & miranda edituri opera. De qua theurgia IAMBlichVS, *de mysteriis, PROCLUS, libro de sacrificio & magia, PORPHYRIUS, libro de sacrificiis, & ex eo AVGVSTINVS, de ciuitate Dei lib. 10. cap. 9.* Et sane, inter causas istas superstitionis haud vltimum profecto locum frequentata illa, in plerorumque philosophorum, Platoniconum maxime scholis, hypothesis tenet, spiritus corpora subtilia habere; saltem non omnis materiae expertes esse, hinc & rebus corporeis adſcisci, atque commoueri. Quae sententia, licet plurimis quoque veteris ecclesiae doctoribus sese probauerit, ut deinceps dicemus, ita comparata est, ut non possit non ad magicam superstitionem homines adducere. Hinc vero & Platonici, qui ab orientalibus talia acceperunt, data est occasio, de variis daemonum generibus, eorundemque variis & mirificis operationibus, multa comminiscendi,

scendi, quae in compendio MICHAEL PSELVIS exhibet, in *dialogo napi iuegyias daimōnū; de operationibus daemōnū*, a GAVLMINO Parisiis an. 1615. edito. Cum deinceps, profligato ethnicismo, religio christiana magnam orbis partem occupasset, tantum abest, vt impius ille furor simul penitus exstinctus sit, vt inter ipsos christianos plurimi exstiterint, qui eundem propagarent. Hinc & legibus variis, atque canonibus ecclesiasticis eidem obuiam eundum fuit; de quibus videatur MATTHAEVS BLASTARES, in *syntagmate alphabetico rerum omnium, quae in sacris canonibus comprehenduntur*, in BEVEREGII *pandectis*, p. 173. Immo adeo hocce crimen inter christianos incrementum sumit, vt de magis, & sagisque talia narrentur, quae apud ethnicos audita non sunt. *Legenda*, quae hac de re obseruat BAEIVS, l. c. p. 347. Non vero est, quod dubitemus, plurima, quae de hisce rebus narrantur, inter commenta referenda esse, quibus liberaliter admodum indulgebant, qui in gratiam Romanorum pontificum

per sagas atque magos haereticorum augere numerum, & horum delicta mirum in modum exaggerare, pietatis partem esse, existimabant; cuiusmodi quidem, portenta in *mallo maleficarum*, 10. BODINI *daemōnomania*, DELRIONIS *disquisitionibus magicis*, similibusque scriptis, occurrere, supra iam obseruauimus. Nec tamen, dum ista explodimus, committendum nobis est, vt in alterum extremum procurramus, & omnia, quae de magis, sagisque narrantur, vocemus in dubium, & inter fabulas, inaniaque referamus commenta. Fuisse enim, qui malorum daemōnū nonnunquam vti sint opera, negari nequit; quemadmodum & nonnulli impiae artis mysteria litteris consignarunt, vt eam ad posteros propagarent; de quibus dictum in *thesib. de atheismo & superst. l. c. 9. §. 3. p. 703*. Eos autem, qui de magia, vel potius contra eam, scripserunt, magno numero recenset 10. AD. OSIANDER, in *tract. de magia*, p. 35. 36.

§. LVI. Sic & in doctrina de prouidentia nonnulli, Epicuri vestigia prementes, eam aut prorsus negant, casuique fortuito cuncta adscribunt; aut valde extenuant, imminuuntque; * alii contra, in alterum extremum procurentes, fatum aliquod Stoicum, non minore impietate, amplectuntur, aut etiam, quod non magnopere inde ablutit, Deo eiusmodi decreta tribuunt, per quae homines omni priuantur libertate, & tantum non absoluta necessitas introducit. **

* Fuisse iam inter Iudaeos, qui prouidentiam diuinam negauerint, vel ex *sap. 11, 2*, constat. Qui enim eleganter ibi, *ὁὐκ ἐπὶ δυνάμει λογισμένοι, non recte ratiocinantes* dicuntur, inter alia profitentur, *ὅτι ἀντιγενέσις τυραννέμεν, casu*, sine vlla prouidentia diuina, *nati sumus*. Eadem sententia & Sadducaeis tribui solet, de quibus & FL. IOSEPHVS: *ἐν μὲν διακρίσει πυνθανόντων ἀναιροῖσι, καὶ τὸν θεὸν ἴσα τὴν δυνάμει καὶ τὸν ἴσθιον ἰδέναι. fatum omnino negant, & Deum extra omnem malipatrationem, inspectionemque, constituunt;*

BVD. TH. DOGMAT.

de bello iudaico, l. 2. c. 7. Iosephum & alii, praesertim ex recentioribus, sequuntur, negatam a Sadducaeis prouidentiam diuinam contententes. Sunt tamen etiam, qui hac de re dubitant; & quidem, vt ego existimo, non sine ratione. Ex scriptura sacra certe hoc probari nequit. Licet enim saepissime in ea Sadducacorum iniciatur mentio, & reliqui eorum commemorentur errores; diuinam tamen quod in dubium vocauerint prouidentiam, nullibi memoratur. Quin potius, cum coluisse Deum,

lii

eique

eique sacra fecisse legantur, prouidentiam quoque eius illos admisisse necesse est; cum nemo sanæ mentis eum cultu quodam prosequutus sit, qui nulla eius cura tangitur, & a quo nec boni, nec mali quid illi est expectandum. Nec obstat, quod nullas, post hanc vitam, poenas, præmiaque nulla crediderint. Colere enim nihilo fecius Deum potuerunt, poenarum pariter ac commodorum huius vitæ rationem habentes; vti iam a me obseruatum, in *theib. de atheismo & superst. c. 3. §. 1. p. 43*. Inter gentiles Epicurus hic se nobis offert, cum sectatoribus suis, quorum dogma velut caracteristicum, quo ab aliis philosophis distinguebantur, fuit, negatio prouidentiae diuinæ. Et sane, tam luculenta hac de re veterum exstant testimonia, vt operam omnem perdant, qui eum excusare adnituntur, quod & pluribus a me ostensum *l. c. cap. 1. ad §. 19. p. 66*. Ipseque hoc adeo non diffidetur GASSENDVS, magnus ceteroquin Epicuri admirator, vt potius hanc eius sententiam, ceu erroneam, ex instituto refellat, in *not. ad lib. 10. Diogen. Laërtii tom. 5. oper. p. 128. & phys. sect. 1. l. 4. c. 6. p. 319*. Animi nimirum tranquillitati, in qua summam felicitatem quaerebat Epicurus, nihil magis obstat videbatur, quam Numinis metus, ob peccatorum conscientiam apud impios homines mirum in modum augendus. Hinc autem, cum homo ethnicus se expedire non posset, nihil aliud supererat, quam vt prouidentiam ipsam in dubium vocaret. Haec vera erroris origo erat. Cetera enim, e. g. prouidentiam pugnare cum summa Dei beatitate, & quæ eiusdem erant generis, obtentui saltem inferuebant. Estque haec via pronissima, qua, qui leuioris sunt animi, in eundem errorem præcipites ruunt. Quod ipsimet cupiunt, credunt; hinc &, quod animum excruciat, amoliri adnituntur; neque prouidentia molestiam sibi facessat, eam omnino negare, consultum putant.

Aduersæ res piorum, impiorum secundæ, varique euentus, quorum causæ quia latent, casu quodam fortuito contingere videntur, & eiusmodi alia argumenta, illorum opinione non contemnenda, præbent, quibus animum in errore obfirmant. Ad reliquos philosophos quod attinet, si quis illorum de Deo sententiam perspectam habet, facile etiam, quid de prouidentia senserint, intelliget. Inde & patebit, Aristotelem prouidentiam, eo modo, quo vocem hanc accipimus, non admisisse, nec admittere potuisse. Inter haereticos equidem Manichæi, & qui cum iis faciunt, diuinam acriter impugnant prouidentiam; at cum non aliam ob causam id fecerint, quam vt suam de principio mali independente sententiam confirmarent, rectius de iis in sequentibus, vbi de peccato verba facienda erunt, dicemus. Nostra ætate BÆLIVM, dum Manichæorum se agere causam videri voluit, omnes ingenii vires in id intendisse, vt quæ prouidentiae diuinæ opponuntur, exaggeraret, supra iam ad §. 44. obseruauimus.

Sunt etiam plurimi, qui, licet ipsimet non credant, quod diuinam prouidentiam negent, reuera tamen nihil aliud agunt, dum *fortunam* semper in ore habent, & huic tantum non omnia, quæ eueniunt, tribuunt. Ab ethnicis hocce profectum esse, non est, quod dubitemus. Apud hos enim longe frequentissimum erat, cuncta ad fortunam referre. *Toto mundo*, inquit PLINIVS, *& locis omnibus, omnibusque horis hominum vocibus fortuna sola inuocatur; vna nominatur, vna adcufatur, vna agitur, vna cogitur, sola laudatur, sola arguitur, & cum conuictis colitur; volubilis, plerisque vero & caeca etiam existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorum faultrix. Huic omnia expensa, huic omnia feruntur accepta; lib. 2. hist. nat. c. 7. p. m. 10*. Eodem plane modo plurimos christianorum de fortuna loqui, experientia docet; cum tamen,

rae viribus superari queat. Tales cum etiam inter ethnicos essent, qui & veram, vt malorum omnium, ita & peccati originem ignorabant, fieri aliter vix poterat, quam vt aut ad absolutam aliquam fatalitatem, aut ad principium aliquod mali independens, prolaberentur; si modo non Deum ipsum peccati auctorem facerent. Vt adeo ista, quae Pelagianismo opposita sunt, extrema, Manichaeismus, & fatum Stoicum, errorque illorum, qui Deum peccati auctorem facit, ex vno eodemque fonte originem ducant. Cum vero etiam subinde quaedam eueniant, quorum causam ignoramus, & quae evitari non potuisse existimamus, haec accedere poterant, vt primi auctores fati eo magis in sua sententia confirmarentur.

Iam ad adfectores fati quod attinet, primo loco sese inter ipsos Iudaeos offerunt Pharisei. His enim inter alia FL. IOSEPHVS tribuit, quod fati, & providentia Deires omnes geri adseuerauerint, secus ac Sadducaei: *ἡμαρτίν τε καὶ θεὸν προκατανομαίοντα. fato & Deo omnia tribuunt, & facere iusta, vel secus, plerumque in hominum potestate esse putant, sed ad singula adiuvare etiam fatum; l. 2. de bello iudaico c. 7. conf. & l. 3. antiquit. iudaic. c. 9. & l. 18. c. 2.* Non vna equidem, eademque semper ratione hac de re loquitur IOSEPHVS, dum aliquando omnia eos fato tribuendi dicit; aliquando, in quibusdam, non in omnibus illud admisisse. Id tamen cum velle, haud obscure patet, Phariseos ita fatum statuisse, ne hominis voluntatem omni prorsus libertate priuarent. Dubitari etiam posse, an eorum sententiam voce *ἡμαρτίν fatum*, recte expresserit? obseruatum, in *historia eccles. vet. testam. tom. 2. ad per. 1. sect. 7. §. 18. p. 1202.* Inter Graecorum philosophos Heraclitus primus occurrit; quem fatum aliquod admisisse, constat: de quo a me dictum, in *thesib. de atheismo & superstit. c. 1. ad §. 20. p. 82.* Cumprius autem hoc nomine celebrantur Stoici, quorum dogma

characteristicum illud de fato fuit. Nec necesse est, vt testimoniis hocce comprobem, cum hac de re nemo dubitet, & factum etiam hoc a me sit, in *dissert. 3. de erroribus Stoicorum in philosophia morali §. 7. in analect. bist. philosoph. p. 178.* M. AVRELIVS ANTONINVS imperator & philosophus, illud *sacri nodi* (*σάκρου ἰσίδου*) nomine designat, referendo se ad nodum Herculis, vel Louis catenam Homero memoratam, *de se ipso ad se ipsum, lib. 7. §. 7.* Licet autem Stoici semper *fati* nomen in ore haberent, non tamen satis ipsimet, quidnam eo intelligerent, explicare poterant. Ineluctabile enim qui dicit necessitatem, ordinem immutabilem, aut simile quid, nihil tamen, quod intelligi queat, dicit, nisi causam adferat, vnde ineuitabilis illa necessitas proveniat. Hanc autem Stoici eo minus adferre poterant, quod Deum ipsum fati legibus subiicerent, quemadmodum M. AVRELIVS ANTONINVS, res indicaturus, quae *sacro nodo* colligatae inter se, atque connexae sunt, Deum ceterasque mundi partes nominat; *l. c.* Non satis tamen sibi hac in re constabant, dum quidam fatum a Deo distinguebant, alii autem fatum & Deum vnum idemque esse tradebant; conf. DIOGENES LAERTIVS, *l. 7. sect. 136.* & CICERO *de natura deor. l. 1. c. 15.* IVSTVS equidem LIPSIUS excusare Stoicos adnititur, eorumque effata in meliorem interpretari partem, ac si per fatum diuinam intellexerint providentiam, aut saltem fatum eiusmodi quid sit, quod ex diuina providentia fluat; in *physiolog. Stoic. l. 1. dissert. 12. p. 25. seq.* Sed reprehenditur hoc nomine, & merito quidem, a IAC. THOMASIO, qui & Stoici fati malignitatem ex instituto demonstrat, & non sine ratione de eo ita pronuntiat: *Fatum Stoicorum, si recessus eius intimos scrutetur, impietatum sentina est. Admit enim homini libertatem, omnipotentiam Deo; de exustione mundi Stoica, disp.* 13. p.

13. p. 166. De Platone, an, & quousque fatum aliquod admiserit? viri docti, immo ipsi Platonici, inter se dissentiunt, vt apud NAUDÆVM videlicet, *loco antea citato*, §. 28. p. 270. qui & §. 15. p. 202. de Aristotele disquirunt, eum fatum aliquod *physicum* admisisse, ostendens; quod cum illorum sententia, qui, Aristotelem diuinam providentiam negasse, adserunt, minime pugnat.

Ab ethnicorum autem philosophis in ipsam quoque ecclesiam christianam haec sententia transit. Et VINCENTIVM quidem LERINENSEM si audiamus, ipse hic commemorandus venit Simon magus, quippe quem docuisse adserit, quod *Deus omnium scelorum, & flagitiorum causa sit, quippe qui manibus ipse suis hominum naturam talem creauerit, quae proprio quodam motu, & NECESSARIÆ VOLUNTATIS impulsu nihil aliud possit, nihil aliud velit, nisi peccare, eo quod furis omnium vitiorum exagitata, & inflammata, in omnia turpitudinem baratbra inexhausta cupiditate rapiatur; commonit. c. 34.* Sed cum Simon iste inter illos referatur, qui duplex principium independens statuerunt, sententia eius eo modo, quo hoc VINCENTIVS facit, proponi nequit. Rectius ex *Iac. I. 13.* colligitur, in ecclesia apostolica fuisse, qui Deum auctorem peccati facerent; cum apostolus istum errorem ibi diserte profliger. Vix autem aliunde, quam ex hypothese de absoluta, quadam necessitate iste provenire potuit. Cumque iidem auctores & fatum aliquod astrologicum admisisse videantur, & illud idem apostolus reicit; *v. 17. conf. BULLVS, harmoniae apostol. Iacobi & Pauli dissert. 2. c. 15.* Qui duplex aliquid principium inter haereticos veteres statuebant, quod & Simon magus fecisse dicitur, aut materiam pro causa omnis mali habebant, non possunt non, iuxta ea, quae antea obseruauimus, huc referri. Vix enim alia istius erroris ratio

adferri potest, quam quod homines fatali quadam necessitate ad peccandum compelli arbitrantur, causam autem istius rei ipsi Deo tribuere nollent. Quo quidem pacto & Hermogenes hic locum inueniet, qui materiam, seu principium aeternum, non aliam magis ob causam Deo adiunxit, quam, quod huic originem mali tribuere nollit, vt diserte TERTULLIANVS testatur, *aduersus Hermogenem, tom. 1. oper. p. 265.* Solet & Bardefani, qui ceteroquin Valentinianis adnumeratur, haec sententia tribui, quod fatum aliquod adseruerit. Immo, AVGVSTINVS auctor est, eum, cum in reliquis cum Valentino faceret, hoc de suo addidisse, vt fato *adscriberet conuersationes hominum; de haeresi. lib. c. 35.* Sunt vero, qui errasse hac in re Augustinum existimant, deceptum forte titulo libri, quem Bardefanes de fato scripsit; quibus & ipse calculum meum adieci, in *dissert. de haeresi Valentiniana §. 18. p. 513, 514.* Atque hi hoc maxime vident, quod praeter Augustinum, nemo veterum de Bardefane eiusmodi quid memoriae prodiderit. Defendunt tamen alii Augustinum, atque obseruant, a Diodoro Tarlensi etiam Bardefanem istius erroris argui, apud PHOTIVM, *cod. CCXXII. conf. ITTIGIVS, in appendice ad dissert. de haeresiarchis §. 87. p. 64.* De Marcionitis, atque Manichaeis, vt pote duorum principiorum adserentibus, quid sentiendum sit, ex antea dictis patet. In horum vero locum, mutata quodammodo scena, successerunt deinceps Praedestinatiani, & qui cuncta ad absolutum aliquod Numinis referebant decretum. Nimirum, qui absurda, quae ex Manichaeorum fuebant sententia, perspiciebant, & nihilofectus hominem omni prorsus libertate priuabant, malique illi incumbentis grauitatem nimis exaggerabant, non poterant non tandem ad decretum aliquod absolutum se recipere, adeoque hoc ipso fatum ali-

quod sub alio nomine iterum introducere. Idque ab iis cumprimis factum, qui Pelagianis sese erroribus opponentes, ad alterum extremum, vt fieri adsolet, declinarunt. Qua de re suo loco ex instituto. Atque hinc ipsae quoque Pelagianae controuersiae scholasticis, qui deinceps successerunt, doctoribus itidem occasionem inter se dissentiendi praeberunt, nonnullas ad alterum alius propius accedentibus extremum. 10. DVNS SCOTI, a quo Scotistarum familia in hocce grege originem ducit, haec fertur sententia: *Quidquid Deus operatur, circa creaturas, operatur beneplacito voluntatis suae, vt super hoc non sit aliqua ratio, vel causa petenda.* Praeterea, cum DONAVENTURA praescientiam fieri diceret per ideas, THOMAS DE AQUINO per actuale rerum omnium existentiam in aeternitate, SCOTVS atque DURANDVS per liberam voluntatis determinationem eam fieri contenderunt. Atque haec ipsa est sententia, quam Dominicani deinceps amplexi sunt; quae, vt omni prorsus libertate hominem priuat, ita simul fatalem quamdam necessitatem introducit. Atque hanc reformatae etiam ecclesiae doctoribus plerisque atque praecipuis sese probasse, norum est; quorum

nonnulli & eonsque progressi sunt, vt adsererent, *providentiam Dei necessitatem omnibus causis secundis, & effectis imponere, & respectu causae primae omnia immutabili necessitate euenire, omnia fieri ex decreto absoluto, etiam peccata, &c.* Conferenda quae hanc in rem collegit CALOVIUS *system. theol. tom. 3. art. 6. c. 1. p. 150.* Sic & ex recentioribus NIC. GVRTLE-RVS, fatum, inquit, *admittamus, quatenus est sententia, quam libere fatus est Deus, de omnibus & singulis mundi euentibus, sapienti rectoris supremi ordinatione secum inuicem colligatis; insit. theologic. c. 16. §. 91. p. 401.* Talem vero eum sententiam, seu decretum Numinis intelligere, quod cum hominis libertate consistere nequeat, facile colligas ex iis, quae §. 59. p. 397. adseruit: *Si providentiam Dei cum libertate hominis conciliare nequimus, cogitandum est, & ipsum Dauidem huius rei cognitionem rapuisse in admirationem: & multa simul consistere, quae finita mente componere haud possimus.* Ceterum auctores, qui tum ex veteribus, tum recentioribus, de fato scripserunt, ex instituto recenset PET. FRID. ARPE, in *theatro sati, siue notitia scriptorum, de providentia, fortuna, & fato.*

§. LVII. Media vero inter hosce scopulos via, vt tutissima & optima, rationique pariter ac scripturae sacrae est conueniens; ita omni tempore a sapientissimis viris adprobata, hinc & defensa semper ac propugnata fuit, &, per varia licet fata, in ecclesia ad nostram vsque aetatem propagata.

* Veram de creatione doctrinam vniuersa ecclesia christiana semper professae est, atque profiterur, quando numquam non illud *symboli*, quod vocant, *apostolici*, repetit: *Credo in Deum, patrem omnipotentem, creatorem caeli & terrae.* Hisce namque verbis primo significatur, illum Deum, qui est creator caeli & terrae, vnum saltem, seu vnicum esse; quod adeo & clarescit in *symbolo Nicaeno* exprimitur: *Credo*

in vnum Deum. Atque id TERTVLLIANVS confirmat, quando regulam fidei esse ait, *qua creditur, vnum omnino Deum esse, nec alium praeter mundi creatorem; de praescript. p. 73.* Et alibi, credendum esse, dicit, *in vnicum Deum, omnipotentem mundi conditorem; de virginib. vel. pag. 84.* Pari ratione & ORIGENES fidem catholicam, Marcionitarum erroribus oppositam, expositorus, *isa 31a*, inquit, *187*

πρὸς τὴν κτλ. δημιουργοῦ τῶν ἀπὸ τῶν ἑαυτοῦ πεποιθότα.
credo in unum Deum, omnium creatorem at-
que caussum; dial. contra Marcionit. sect.
i. p. 3. conf. & CYRILLVS Hierosolymita-
nanus, catechesi 6. p. m. 85. sq. Valentiniano-
 rum nimirum hac ratione prosternebantur
 errores, qui, dum triginta aëones statue-
 bant, totidem introducere deos videban-
 tur; de quibus a me ex instituto dictum,
 in *dissert. de haeresi Valentiniana*. Simul
 tamen Cerdonianis, Marcionitis, ceteris-
 que omnibus, qui duo rerum principia
 statuebant, haec opposita erant. Cum
 vero idem ille verus Deus etiam *pater*, &
 quidem *omnipotens*, dicatur; priori qui-
 dem voce non tantum verum illum Deum
 rerum omnium esse fontem, atque origi-
 nem, sed praecipue, eundem Deum, caeli
 terraeque conditorem, non alium esse,
 quam patrem domini nostri Iesu Christi,
 indicatur. De voce *omnipotens* autem
 nonnulli observant, ea & infinitam Dei
 potentiam, & providentiam quoque,
 atque immensitatem, significari. Quod,
 ut non negaverim, ita infinitam eius po-
 tentiam hic vel maxime in censum vene-
 re, existimo. Haec vero in eo praecipue
 se exseruit, atque demonstravit, quod
 Deus mundum ex nihilo creaverit, item-
 que, quod nullius opus habuerit in mundi
 creatione auxilio. Eos itaque hocce ver-
 bum ferit, qui Deo materiam adiunge-
 bant, quorum inde ortum errorem supra
 docuimus, quod crederent, Deum non
 posse ex nihilo facere aliquid. Quo ipso
 in omnipotentiam diuinam erant ini-
 iuri. Ferit simul eos, qui Deo angelos
 in mundi creatione adiungebant, aut,
 mundum per angelos conditum adlere-
 bant, ut Simoni, Menander, Saturninus,
 & alii, quos supra iam ad §. 54. notavi-
 mus. Idem vltcrius confirmatur, dum
 Deus, *creator caeli & terrae* dicitur.
 Creatio enim non alia apud veteres chri-
 stianos intelligebatur, quam, quae pro-

ductionem ex nihilo significat. *Caeli* au-
 tem, & *terrae* nomine res omnes huius
 vniuersi, materiales & immateriales, visi-
 biles & inuisibiles donotantur; vt illi adeo
 iterum redarguantur haeretici, qui res ma-
 teriales ab angelis productas statuebant,
 quos itidem Paulus *Coloss. i. 16.* atro notat
 lapillo. Hinc & in symbolo Nicaeno hoc
 ita exprimitur: *factorem caeli & terrae,*
visibilem & inuisibilem. Quae diximus
 haëtenus in compendio, fufius edidit
 auctor *historiae symboli apostol. cum obser-*
uat. ecclesiast. & critic. c. 2. §. 13. seq. p. 51. seq.
 Simul tamen intelligitur, per hancce totius
 ecclesiae christianae confessionem non
 tantum atheos, sed & gentilium philoso-
 phos, omnesque eos, qui materiae aeter-
 nitatem adserunt, vel alio quocumque
 modo gloriae creatoris detrahunt, reici,
 atque damnari. Non minus vero & alte-
 rum illud extremum, quando gloria crea-
 tori debita per turpissimam idololatriam
 rebus creatis defertur, exploditur atque
 improbat.

Iam ad angelos, seu spiritus finitos atque
 creatos, eosque ab anima hominis diuer-
 sos, quod attinet, eorum existentiam non
 christiani modo doctores, sed Iudaei quo-
 que, si a Sadducaeorum atque Samaritano-
 rum turba discesseris, immo ethnicorum
 philosophi, magna vtique consensione
 confirmant. Nec inter veteres haereti-
 cos quisquam fuit, qui hoc in capite
 a catholicae ecclesiae sententia discede-
 ret, vt supra iam obseruauimus. Rur-
 sus tamen non haeretico modo, sed pluri-
 mos etiam patres ex orthodoxorum nu-
 mero error iste inuasit, quod corporibus
 angelos constare arbitrati sunt; sed iisdem
 aetheriis, ac subtilibus, quae nihil, quo
 minus spiritus adpellentur, prohibere pos-
 set. Quam quidem sententiam ex schola
 Platonica eos accepisse, non est quod du-
 bitemus. Et IUSTINVS quidem martyr
 adeo corpore praeditos esse angelos putat,

vt ali etiam illos, vefcique in caelo velit, ignoto nobis & inuitato ciborum genere, cuiusmodi manna fuit, quod Iudaeis in deferto pluebat e caelo; in *dialogo cum Tryphone Iudaeo, p. m. 171. edit. quae Londini anno 1719. prodit. Immo, idem IUSTINVS angelos, inferiori huic mundo praepositos, cum mulieribus stupri habuiffe confuetudinem, ex eoque fatu procreatos fuiffe daemones, autumat; apol. 2. p. m. 11. edit. quae Londini an. 1703. prodit. Quam quidem sententiam etiam ATHENAGORAS, IRENÆVS, CLEMENS Alexandrinus, TERTULLIANVS, LACTANTIUS, alique, calculo fuo adprobarunt. Vnde & eo minus dubitari potest, quin angelos, daemonesque corporeos crediderint. Memoratu dignum, quod ex IOANNE, episcopo Theffalonicensi, in synodo Nicaena Secunda hunc in modum recitatum est: *de angelis, & archangelis, & eorum potestatis, quibus & nostras animas adiungo, ipsa catholica ecclesia sentit, esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes, & inuisibiles, vt vos gentiles dicitis, verum, tenui corpore praeditos, & aërio, siue igneo, vt scriptum est: qui facit angelos suos spiritus, & ministros eius ignem vrentem. Sic autem multos sanctorum patrum sensisse cognouimus, quorum est Basilius, cognomento magnus, & beatus Athanasius, & Methodius &c. aë. V. p. 797. Sed non est necesse, plura addere, cum nemo temere tam hospitem ex antiquitate retulerit animum, qui ista ignoret. Si quis tamen plura hac de re velit, is PETAVIUM adeat, dogmat. theolog. tom. 3. l. 1. de angelis c. 2. HUVETIUM, Origenian. l. 2. c. 7. qu. 5. §. 8. p. 71. NIC. LENOVRV, dissert. in Tatianum c. 2. §. 3. Haec autem, cum non tantum falsa sit opinio, sed aliis, iisque gravissimis erroribus occasione praebet; merito deinceps ad ductum scripturae sacrae emendata fuit. Recte contra iidem veteris ecclesiae doctores censuerunt, dum**

negarunt, angelos bonos cultu religioso prosequendos esse; idque ad exemplum Pauli *Coloff. 11, 18. Certe, quam procul veteres ab ea sententia, quae deinceps Romanam ecclesiam inuasit, abfuerint, vel ex Smyrnenfis ecclesiae epistola, de martyrio Polycarpi, ad ecclesiam Ponti scripta, intelligitur, quae apud EVSEBIUM exstat, hist. ecclef. l. 4. c. 15. Diserte enim ibi haecce ecclesia negat, se alium quemquam, praeter seruatorem, adorare. Τούτου γάρ, inquit, οὐδὲν ὄντα τῷ θεῷ προσκυνοῦμεν. τοὺς δὲ μαρτυρούμεν ὡς μαρτύρους τοῦ κυρίου, καὶ μνηστῆς, ἀγαπῶμεν αἰτίως, ὡς καὶ ἐνοίσεις ἀντιπροβλήτου, τῆς εἰς τὸν ἰδιον βασιλεία καὶ διδασκαλίας, ὃν γίνονται καὶ ἡμᾶς συγκοινωνοὺς τε καὶ μαρτύρους γινώσκειν. Illum enim, qui Dei filius est, adoramus: martyres autem, vt discipulos, & imitatores domini, propter incredibilem eorum beneuolentiam, quam in proprium regem atque magistrum declarauerunt, merito amplexamur, quorum nos cum in pietate discipulos, tum confortes in gloria fore, optamus. Solum ergo Christum, non martyres, adeoque neque angelos, se colere, atque adorare, integra haec ecclesia a Polycarpo, Ioannis euangelistae ac apostoli discipulo, instituta, diserte profiteatur. Immo, paullo ante in eadem epistola haecce ecclesia dixerat, se οὐτε ἑστὸν τινα εἶσθαι, neque alium quemquam colere, praeter Christum. Non minus vero illustre est illud IRENÆI testimonium: Nec inuocationibus angelicis facit aliquid, (ecclesia) nec incantationibus, nec reliqua praua curiositate: sed munde & manifeste orationes dirigens (aut potius dirigens) ad dominum, qui omnia fecit, & nomen domini nostri Iesu Christi inuocans; lib. 3. adu. haeres. c. 38. Sic & TERTULLIANVS angelorum cultum ceu idololatriciam damnat: Simonianae autem magiae disciplina, angelis seruientis, vtiq; & ipsa inter idololatrias deputabatur; & a Petro apostolo in ipso Simone damnabatur; de praescriptis. adu. haeret. c. 33. Simonianos namque*

que, quod mundum huncce ab angelis conditum adsererent, eo deuenisse, vt illos adorarent, supra iam nobis obseruatum est, ad §. 33. Cumprimis & ORIGENES ex instituto id agit, vt doceat, angelos neutiquam esse adorandos; *l. 5. contra Celsum p. m. 239. & l. 8. p. 416.* HILCE & ATHANASIVM & LACTANTIUM & AVGVSTINVM, aliosque, addere poteram, nisi res ista prorsus in aprico posita esset. De *canone 35.* concilii Laodiceni, in quo cultus angelorum damnatus fuit, supra itidem ad §. 33. & 55. iam diximus. Plura tamen qui & hic desiderat, IO. GER. VOSSIVM adeat, de *origine & progressu idololatriæ, l. 1. c. 9. p. 25. sq. & DALLÆVM, de obiecto cultus religioſi, l. 3. c. 33. & 34. p. m. 540. seq.* Qui autem malos angelos, seu daemones, coluerunt, aut eorum quacumque ratione ad aliquid obtinendum abusi sunt opera, non tantum ab omnibus, qui scripturæ sacrae admiserunt auctoritatem, sed iis quoque, qui rectæ rationi iustum statuerunt pretium, ceu impij, mortaliumque perditissimi, fuerunt reiecti. Et scripturæ sacrae quidem quibus villa est veneratio, aliter sentire nequeunt, cum Deus ipse eiusmodi homines nulla ratione in gente Israëlitica tolerari voluerit; *Leuit. XX, 27. Deuter. XVIII, 10.* quemadmodum & artes magicæ inter gravissimam referuntur crimina; *1. Sam. XI, 23.* In veteri quoque ecclesia christiana hæretici quidam, vt ipse Simon hæresiarcha, atque Marcossi, qui ex Valentinianorum erant numero, non alio magis nomine male audiebant, quam quod magicas adhibere artes crederentur. Quo pacto deinceps canonibus conciliorum, variisque legibus, huic crimini obuiam iterum sit, supra iam obseruauimus. Nec aliter etiam sentire possunt, qui vel ipsum rationis lumen consilant. Ethnicorum equidem alia erat ratio, quippe qui, errore quamuis turpissimodelusi, existimabant, bonos angelos certa ratione se conciliari sibi posse; id vero cum exorta per christianorum doctrinam

luce clariori, nemo sibi amplius persuasurus sit, non potest non, vel ipsa ratione iudice, censeri, malignorum spirituum vti opera atque ministerio velle, summum esse atque detestandum scelus. Postquam etiam paullo adcuratius, quid spiritus sit? innouit; nemo, nisi qui omnem rationis vsum amisit, crederet, ritibus, caerimoniis, verbis, characteribus, aliisq; rationibus flecti spiritus ad obsequium, aut omnino cogi posse. Quidquid ergo faciunt, libere faciunt, vt homines in superstitione ac impietate confirmet. Vnde iterum, quam graui scelere homines, qui eiusmodi quid moluntur, se obstringant, patet. Haec omnia autem copiosius demonstrant, qui subinde scriptis suis artes magicas impugnarunt; de quibus hic dicendi locus non est; conf. quæ dixi ad §. 55.

De prouidentia denique vt multa addamus, necesse non est. Totus orbis, quacumque patet, & omnes res creatæ, vnico veluti ore clamitant, Deum omnia benigne atque sapienter dirigere. Hinc & fieri aliter non potuit, quam vt constanti & continua successione haec quoque doctrina ad nos transmitteretur. Epicuræis plurimi ex ipsis gentiliū sese opposuerunt philosophis, etsi nonnulli incaute in alterum extremum procurrerent. Inter christianos variae quidem exortæ sunt hæreses; sed fuisse quendam, quæ diserte prouidentiam diuinam negaret, omniaque casui aut fortunæ tribueret, mihi non constat. Et fieri hoc non potuit, quin statim omnis religionis, multo magis christianæ, fundamenta concuterentur penitus, atque labefacerentur. Hoc, quod supra etiam obseruatum, recte confirmat CLEMENS Alexandrinus: *ἡ (προνόια) ἀναγκαστικὴ, μέγας ἡ περὶ τὸν σωτῆρα ἐκονομία φαίνεται. qua (providentia) sublatâ, seruato- ris œconomia fabulâ esse videtur; Strom. l. 1. p. m. 347.* edit. POTTERI. Immo, alibi idem CLEMENS, eos, qui prouidentiam diuinam negant, non refutatione, sed poena dignos esse, pronuntiat: *ἔτιν δὲ ἂν καὶ πολιεύς ἀξία*

ἐπὶ τὸν ἰσχυρὸν καὶ ἀνεκτίμητον, ὁ πρῶτος ἐστὶ;
Sunt etiam quaedam (quaestiones) dignae,
quae puniantur, cuiusmodi est, quaerere pro-
bationes, an sit providentia? l. 5. / rom. p. 646.

Quae quidem cum ita se habeant, omnino in hocce doctrinae capite, non tantum ad ecclesiase, sed & totius humani generis, paucos si exceperis atheos, atque Epicurarios, testimonium prouocare licebit. Qui vero ad alterum extremum prolapsi, fatum aliquod, seu fatalem necessitatem introduxerunt, plures equidem non tantum inter ethnicos, sed & ipsos christianos nati sunt sectatores, atque defensores; idque eo magis, quod haec sententia sub ipso providentiae, aut decretorum diuinorum splendo-

nomine incautos falleret. Longe tamen plures exstiteret, qui huic errori se omni tempore opposuerunt, cumprimis in ecclesia christiana, ubi primo quidem contra Marcionitas ac Manichaeos, ceterosque duorum principiorum adsertores; (quorum errorem cum doctrina de fatali quadam necessitate coniunctum fuisse, supra demonstrauius;) deinde contra Praedestinatianos veteres ac recentiores, acriter strenueque pugnatum fuit. Cum autem, quae hac de re hic dici poterant, insequentibus, cum de origine mali, deque gratia, ac libero arbitrio dicendum fuerit, recurrant, immo, ex instituto ibidem tractanda sint, hic nihil addimus.

§. LVIII. Ex eo, quod Deus omnia creauit atque conseruat, sua sponte imperium fluit, quod ei in homines pariter ac spiritus, ceu rationis vsu pollentes, competit. Cum enim & quod sint, & quod uiuant, non minus ac omnia, quae habent, Dei vnice benignitati impudent, adeoque ab eo plane pendeant; facile intelligunt, Deo ius fasque esse, leges illis praefcribendi, & ab illis exigendi, vt ad ipsius se componant voluntatem; *Ier. X, 7, 11, 12.* Cum vero Deo etiam potentia tanta sit, cui nemo resistere possit, ad plenum ei nihil deest imperium.* Oritur hinc obsequium, ad quod tum spiritus, tum homines, vtpote ratione gaudentes, sunt obligati: ad quod etiam, si sapiunt, tanto promptiores erunt, quanto maiora sunt, quae per creationem a Deo acceperunt beneficia, & quo plures, quae eos ad hoc adducere debent, concurrunt causae.** Contenti porro sint donis, a creatore benignissimo in eos collatis; *Es. XLV, 9.* nec iis se effrant, cum nihil habeant, quod non acceperint; *1. Cor. IV, 7. ps. VIII, 5.* quin potius grato subinde, quae per creationem acceperunt, recolant animo; *ps. CXXXIX, 14.* seque ipsos ad spem & fiduciam in Deo solo collocandam, creationis recordatione, excitent; *ps. CXLVI, 5, 6.* Et ita efficere possunt, ne Deum poeniteat, quod homines fecerit; *Gen. VI, 6.*

* Duo enim ad imperium aliquod requiruntur, causa iusta, cur ab aliis obsequium exigimus, & potentia, reuelantes cogendi. Conferenda quae iam supra hac de re dicta sunt, ad *part. 1. cap. 2. §. 12.*

** Imperio respondet ex parte inferiorum obsequium. Hinc eadem causae, quae im-

peranti facultatem praecipendi, legesque ferendi, concedunt, inferiores simul ad obsequium obstringunt. Accedunt tamen & in obsequio, quod Deo debemus, aliae causae; quas inter praecipua est, quod aeterna pariter, atq; ea, quae huius vitae est, felicitas, sine isto obsequio sibi non constet.

§. LIX. Vt inter res creatas omnes spiritus, nullo cum corpore coniuncti, seu angeli, primum, praecipuumque locum tenent; ita maximum etiam potentiam, sapientiamque Numinis concelebrandi nobis praebent argumentum; conf. *ps. CIV, 4*. Erga bonos angelos nostro etiam tum deum recte fungemur officio, si illorum imitemur virtutes, & in hacce vita incipiamus tales esse, quales aliquando erimus, si scopo nostro non excidamus, *ισάγγελοι*; *Luc. XX, 36*. Quas quidem inter virtutes angelicas humilitas eminet, quam adeo illorum exemplum nobis egregie commendat; *Ef. VI, 2*. Malorum autem angelorum eo nos facile adducet consideratio, vt vitia eorum fugiamus; non alio, quam vt insensos Dei hominumque hostes docet, eos habeamus loco; hinc & ab illorum nobis caueamus insidiis; insulibus autem eorum fide & precibus fortiter resistamus; *1. Petr. V, 8. 2. Cor. II, 11. Ephes. VI, 11. seq.*

§. LX. Quemadmodum denique diuinae prouidentiae negatio prouissima ad pessima quacuis via est; *sap. II, 2. seq.* ita sine vera eius, viuacque agnitione vera religio Numinisque cultus sibi non constat. * Namque & fidem excitat, atque corroborat, & vt in Deo solo fiduciam nostram collocemus, efficit; *1. Petr. V, 7*. Efficit etiam, vt iis, quae nobis obtigerunt, simus contenti, & avaritiam, ceu radicem omnis mali, fugiamus; *Matth. VI, 25. seq. 1. Tim. VI, 10*. Efficit porro, vt res creatas, quarum opera Deus utitur, non alio, quam instrumentorum loco habeamus, nec ea, quae soli Deo propria sunt, illis tribuamus. Efficit tandem, vt omnes, quae in statu aut ciuili, aut ecclesiastico contingunt, mutationes, aequo feramus animo; cum certi simus, Deum omnia ad bonum finem dirigere.

* Secundum ea, quae ad *part. 1. cap. 1. §. 6.* alibique monuimus.

LIBRI SECVNDI CAPVT TERTIVM DE BEATITVDINE HOMINVM, CETERISQVE, QVAE EO PERTINENT.

Σύνοψις.

Beatitudo hominum consistit in eorum communione cum Deo, §. I.

Quae in hacce vita incipit, §. II.

in futura autem continuabitur, augebitur, & consummabitur, §. III.

Idque speciatim intuitu cognitionis nostrae; cuius indicatur modus, §. IV.

obiectum, §. V.

Voluntatis quoque vel maxime huc spectat perfectio, inque ea amor, §. VI.

Vnde & perfectissima sequitur cum Deo communio, itaque, imaginis diuinae perfecta restauratio, §. VII.

Voluptas porro, & ineffabile gaudium, §. VIII.

Corporum denique splendor, gloriaque, §. IX.

Quae de sensuum externorum delectatione dicuntur, cum grauo salis sunt accipienda; Kkk 2 sed

sed & generatim in dogmatis huius explicatione caute versandum, §. X.

Beatorum, & qua corporum claritatem & qua dona accidentalia, quaedam erit inaequalitas, §. XI.

Electorum beatitudini opponitur damnatorum miseria, quae itidem in hac vita incipit, & ex defectu communionis cum Deo oritur, §. XII.

Hinc poenae illorum privatiuae intelliguntur, §. XIII.

Positiuae poenae tum privatiuius, tum iis, quae ex peccato naturaliter fluunt, opponuntur; eiusmodi poenae dari, probatur, §. XIV.

Poenae positiuae, praesertim, quae privatiuius opponuntur, qua mentem, tum ad intellectum, tum ad voluntatem spectant, §. XV.

Poenae positiuae intuitu corporis, quae indirecte simul ad mentem pertinent, §. XVI.

Poenarum infernalium gradus, duratio, locus, §. XVII.

Causae damnationis, §. XVIII.

Transitus ad beatitudinem pariter ac aeternae damnationis statum, fit per mortem temporalem, cuius isidem variae sunt causae, §. XIX.

Status animae pariter ac corporis post mortem, §. XX.

Ut corpus aequae ac anima recte aut secus factorum praemium aut poenam ferat, mortuorum futura est resurrectio; hinc & ani-

mae cum eodem corpore, quod habuimus, coniunctio, §. XXI.

Omnes itaque, sine discrimine homines, impii pariter ac pii, resurgent, §. XXII.

De causis resurrectionis quid observandum, §. XXIII.

Mortuorum resurrectionem excipiet extremum iudicium, quod aliquando fore, scriptura discrete testatur, §. XXIV.

Iudex generatim quidem Deus, qua omnes personas spectatus, speciatim autem Christus erit, magna cum gloria adpariturus; ad se seiores autem sancti homines, §. XXV.

Iudicabuntur omnes homines super omnibus factis, dictis, cogitatis; sententia autem intuitu fidei, & incredulitatis finalis feretur, §. XXVI.

Processus iudicii istius, §. XXVII.

Locus, tempus, item, antecedenia & consequentia, §. XXVIII.

Fontes errorum in doctrina de beatitudine & damnatione aeterna, §. XXIX.

item, in doctrina de morte temporali, resurrectione mortuorum, & extremo iudicio, §. XXX.

Verae doctrinae conservatio ac propagatio, §. XXXI.

Quem in vitae christianae praxi sum habet doctrina de aeterna beatitudine & damnatione, §. XXXII.

item, doctrina de morte temporali, resurrectione mortuorum, & iudicio extremo, §. XXXIII.

§. I.

VTi Deus, quem haecenus qua essentiam & attributa, qua opera etiam in regno naturae spectata, considerauius, summum hominum bonum est; ita summa illorum felicitas, seu beatitudo, in *communionem* cum Deo, quam & *fruitionem* vocant, consistit. **

* Quod ad c. i. libri huius §. i. ex instituto demonstrauius.

** Felicitas enim, seu beatitudo, in boni cuiusdam possessione consistit. Hoc facile per inductionem probatur, si, eundo per exempla, quaeramus, cur homines aut se

ipsos, aut alios, pro beatis reputent? Summa itaque illa, de qua hic sermo est, beatitudo, non potest non in summi boni, quod solus Deus est, possessione consistere. Quae quidem possessio sine *univrsis* quadam esse nequit; qua voce scriptura sacra beatitudinem

nem istam exprimit, 1. Io. 1, 3. Alias *fruitionem Dei* vocare solent, voce ex AVGUSTINO petita. Hic enim, cum discrimen, quod inter *frui* & *uti* intercedit, ostendisset; *res igitur*, inquit, *quibus fruendum est, pater &*

filius, & spiritus sanctus est, eademque trinitas vna quaedam summa res, communisque omnibus fruentibus ea &c. de doctrina christi lib. 1. cap. 5.

§. II. Quamprimum homo per veram fidem, quae cognitionem sufficientem includit, cum Deo vnitur, communio etiam haecce cum eo, seu beatitudo, initium capit, 1. Io. 1, 3. Ex fide enim sequitur amor Dei sincerus, virtutes omnes, quocumque nomine veniant, complectens; 2. Pet. 1, 5, sq. quemadmodum rursus credentes a Deo se amari sciunt, cuius quippe per fidem facti sunt filii, 1. Io. 1, 12, adeoque & haeredes vitae aeternae, Rom. VIII, 17. Hinc manentes in amore Dei, manent in Deo, & Deus in iis; 1. Ioan. IV, 16. simulque hac ratione in iis restauratur imago Dei, ad quam magis magisque transformantur, 2. Cor. III, 18. Qua quidem ratione non potest non in iis esse animi magna tranquillitas, Rom. V, 1. gaudiumque; Rom. XIV, 17. etiam in ipsis calamitatibus, quas euitare prorsus nequeunt, Rom. VIII, 36. *

* Dubitari itaque nequit, quin credentes in hac etiam vita, seu, in statu gratiae adhuc constituti, possint vocari beati, immo, reuera beati sint; etsi beatitudo haec saltem inchoata sit, non consummata, eaque valde imperfecta, hinc & multis parasangis a beatitudine, quae est futurae vitae, seu in statu gloriae, distans. Adest enim in hacce quoque vita ipsum summum bonum, seu Deus, quem non tantum, pro statu huius vitae, cognoscunt, sed & per fidem cum eo vniuntur, vnde & *communionem* cum Deo, seu fruitio eius, & hinc porro amor Dei, ceteraeque virtutes; quae omnia, ubi adsunt, ipsam quoque beatitudinem adesse necesse est. Accedunt reliqua bona, quae statum gratiae comitantur, liberatio a maledictione legis; Rom. VII, 1. & 34. Gal. III, 13. ab imputatione peccati, seu iustificatio; ps. XXXII, 1. 2. Rom. IV, 7. 8. adoptio in numerum filiorum Dei; 1. Io. 1, 12. Gal. III, 26. hinc & spiritus *sanctus*; Rom. VIII, 15, 16. inhabitatio totius sacro-sanctae trinitatis, Ioan. XIV, 23. 1. Cor. III, 16. c. VI, 19. 2. Cor. VI, 16. Atque haec quidem ita comparata sunt, ut ipsius etiam spiritus sancti iudicio beatus censendus sit, qui tot, tamque eminentibus

cumulatus est bonis. Diserte namque *beatus* vocatur, qui remissionem peccatorum a Deo impetrauit, psal. XXXII, 1. Rom. IV, 7. Atque seruator ipse *vitam aeternam*, hoc est, beatitudinem iam habere dicit, qui in illum credunt: *qui edit carnem meam, & bibit sanguinem meum, habet vitam aeternam &c. Ioan. VI, 54.* Immo, habent credentes in Christum ipsum *regnum Dei*, quippe *quod est iustitia & pax, & laetitia in spiritu sancto*; Rom. XIV, 17. conf. & Matt. V, 3, sq. Nec obstat, quod imperfecta sit ista beatitudo, itemque, quod occulta sit, suumque nondum exferat splendorem. Vera enim esse potest, licet sit imperfecta: quemadmodum nemo negauerit, nos vero cognoscere Deum, quamuis haec cognitio adhuc sit imperfecta. Occulta quoque licet sit, reuera tamen adesse potest: namque adest omnino, quod occultum est; quod & diserte docetur Col. III, 3. 4. 1. Ioan. III, 2. Et licet non plene suum exferat splendorem; sufficit tamen, quod eodem non destituantur; quin potius ad imaginem Dei transformantur, & quidem *in gloria ad gloriam*, 2. Cor. III, 18. Ita autem in adserenda ista credentium in hac

vita beatitate versandum est, vt neutiquam quod inter eam, & beatitudinem in statu nimis extenuetur, nec tamen discrimen, gloriae intercedit, tollatur, vel enervetur.

§. III. Atque haecce beatitudo, qua credentes in Christum iam in hacce vita fruuntur, post mortem non tantum continuabitur; sed augebitur etiam atque consummabitur. Quae enim eam in hacce vita circumstant imperfectiones, plane remouebuntur, vt illud *ἐκ μέγους*, 1. *Cor. XIII, 9*. cesset, nihilque amplius ei addi queat; habita vtique naturae humanae ratione. *

* Longe itaque maior, eminentiorque erit beatitudo, quam adhuc in statu gloriae expectamus, ea, qua credentes in hacce vita potiuntur. Idque est, quod Ioannes indicat, quando dicit: *nondum manifestum est, quod erimus*, 1. *ep. III, 2*. Ideoque & beatitudo ista, seu vita aeterna, ceu ingens ali-quod praemium, vel *ἀπαύριον* rite in stadio currentibus; *Philip. III, 14*. itemque ceu corona, ita pugnantis, vt & vincant, 2. *Tim. II, 5. apocal. II, 10*. proponitur. De discrimine autem beatitudinis, quae huius, & quae futurae vitae est, quando quaeritur, num gradu saltem, an etiam specie differat? diuersa vocis distinguenda sacra acceptio. Si enim in strictiori significatione accipiat, prout intuitiuam Dei cognitionem, amoremque summum, perfectissimumque, & reliqua, quae statui gloriae propria sunt, denotat; facile concellerim, speciei esse, quod hic intercedit, discrimen, adeoque eos, qui in statu gratiae adhuc constituti sunt, hoc sensu nondum beatos dici posse. Cum autem nihilofecius scriptura sacra illis etiam, qui in statu gratiae adhuc constituti sunt, beatitudinem quamdam tribuat, vt antea ostendimus; manifestum est, in latiori significatione hancce vocem accipiendam esse: qua quidem ratione, quae huius & quae futurae vitae est, beatitudo, non specie, sed gradibus saltem differet. Est namque vtrobique idem obiectum, Deus, ceu summum bonum; est vtrobique summi huius boni fruitio. Non minus enim in hac, quam in futura vita Deum cognoscimus, licet, quae futurae vitae est cognitio,

perfectior sit, immo, si modum spectes, quodammodo diuersa ab ea, quae est huius vitae, 1. *Cor. XIII, 12*. Non minus quoque Deum in hac vita amamus, quam in altera vita amaturi sumus, licet perfectiori modo amaturi simus, quam nunc amamus. Iustitia, pax & laetitia in spiritu sancto non minus in hanc, quam in futuram vitam quadrant, *Rom. XIV, 17*. Eadem itaque vtrobique est beatitudo, licet gradibus plurimum differat. Et ita quidem facili negotio haecce componi poterit controversia.

Ceterum, expectandum esse post hanc vitam eiusmodi summae felicitatis statum, in quo homines probi recte factorum accepturi sunt praemia, ipsa quodammodo nos docetratio. Ex iustitia namque, atque providentia diuina hoc colligere libet. Cum enim viris probis, virtutisque deditis, in hacce vita cum variis calamitatum generibus conflictandum sit, cum improbis contra cuncta ex voto fluant; aut admittendum esset, Deum nullam rerum humanarum curam gerere, quod impium pariter atque absonum foret, aut concedendum, recte factorum praemia, poenasque peccatorum, post hanc vitam homines manere. Ceteroquin enim iustitiae diuinae sibi non constaret ratio. Ethnicorum hinc etiam plurimos aeternam post hanc vitam agnouisse felicitatem, notum est; quamquam & per traditionem hac de re quaedam accipere potuerint. Testimonia eorum exhibent PFANNERS, in *system. theologiae gentilis purioris*, c. 20. §. 19. sq. & HVETIVS, in *quaest. Aethenais*, l. 2. c. 24. p. 297. sq. In scriptura sacra

sacra autem, noui praesertim instrumenti, tam saepe beatitudinis istius mentio iniicitur, vt nemini, qui eius auctoritatem admittit, dubium vllum superesse queat. Diuersis autem insignitur nominibus. Subinde namque *felicitas aeternae* nomine venit, eo quod felicitas illa summa, seu beatitudo, vitam aeternam electorum comitatur; *Matth. VII, 14. cap. XXV, 46. Ioan. III, 15. c. XVII, 3.* quandoque & *caeli*, vt locus felicitatis istius, pro re ipsa ponatur; *Matth. V, 12. Marc. X, 21. aut regni caelorum, Matth. V, 20.* Vocatur & *βασίλειον*; *Phil. III, 14. corona* vincitibus destinata; *2. Tim. II, 5. apoc. II, 10. haereditas* ἀφ' ἧς ἀμύραν & ἀμύραν; *1. Petr. I, 4.* & quae aliae sunt

loquutiones eiusdem generis, quae rem simul extra omnem dubitationem ponunt. Nec in veteri testamento ignotum fuisse hoc dogma, vel ex *ep. Iudae c. 14.* intelligitur. Cum extremo enim iudicio non est non coniunctus esse status & gloriae aeternae, & aeternae damnationis; *conf. & ps. XVI, 11. Ef. LXV, 17, 18. Dan. XII, 2, 3.* In explicanda autem ista beatitudine aeterna, cuius notionem generalem iam tradidimus, ita versandum, vt ex altera parte crassiores hominum plebeiorum conceptus euitemus, ex altera autem τὸ κατ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν διάνοιον βιάσθαι; *2. Cor. IV, 17.* recte repraesentemus. Non enim ab omnibus hoc obseruari, experientia docet.

§. IV. Non amplius itaque ἐκ μέρους Deum cognoscemus, neque δι' ὁπίσθεν ἐν αἰνύματι, sed a facie ad faciem eum videbimus; *1. Cor. XIII, 2.* immo, *videbimus eum sicuti est, 1. Ioan. III, 2.* Vnde colligere licet, sine interuentu idearum, quas effectus suppeditant, adeoque immediate Deum nos cognituros; quam quidem cognitionem *intuitiuam* vocare solent: certe, tam perfectam eam fore, vt omnis γνώσις multo studio adquisita, immo, ipsa etiam fides, prouti cognitioni intuitiuae opponitur, aut, quidquid in humana cognitione imperfectionem quamdam arguit, ab ea quam longissime sit remouendum.*

* Cognitio haec, quae beatitudinis in statu gloriae partem constituit, *visionis* nomine in scriptura sacra exprimitur. *Beati, mundi corde*, inquit seruatur, *quoniam Deum videbunt, Matth. V, 8.* Et Paulus apostolus: *nunc per speculum cernimus in aenigmate, tunc autem a facie ad faciem, 1. Cor. XIII, 12.* Et iterum: *sine sanctimonia nemo dominum videbit, Ebr. XII, 14.* Quibus denique & Ioannes suffragatur: *scimus, quod si adparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est, 1. ep. III, 2.* Atque haec quidem efflata de mentis, non de corporis visione, hoc est, de cognitione intellectualem, capiendam esse, non temere quis abnuerit. Certe, vt mundities illa cordis, de qua loquitur seruatur, *Matth. V, 8.* non corporis, sed animae est mundities; ita &

visio illa Dei, quae eam sequetur, non de corporis, sed de animae visione intelligi potest. Sic & cognitio illa imperfecta *per speculum in aenigmate, 1. Cor. XIII, 12.* citra controuersiam intellectus, non oculorum corporis est cognitio: hinc & quae ei opponitur, cognitio a facie ad faciem, non alia, quam intellectualis esse potest. Disquiri etiam omnino solet, an oculis corporeis essentiam Dei visuri simus? Quod licet nonnulli, iique minime contemnendi, viri ex nostratibus adferant, rectius tamen eos sentire existimo, qui hocce negant. Nullo namque idoneo scripturae testimonio probari hoc potest. Ad locum enim *Iob. XIX, 25, 26.* quod attinet, ibi visionem Dei ad huius re demorem referendum, manifestum est; qui, cum simul homo sit, corpus-

que adeo humanum, etsi gloria caelesti perfusum, collustratumque habeat, oculis quoque corporis conspici atque videri potest. Praeterea, cum Deus spiritus, & quidem infinitus sit, quo pacto oculis corporis videri queat, nemo intelligit. Quod autem de oculis glorificatis, & ad eiusmodi perfectionem eleuatis, ut spiritum videre queant, dicitur, id eiusmodi est, ut itidem dubitem, an a quoquam capiatur. De intellectu itaque cognitione cum scripturae dicta antea adlata loquantur, vterius obseruandum, per visionem illam beatorum summam cognitionis perfectionem indicari. Quod cum itidem positum sit extra dubitationem, illud saltem supersedeat, qualis ista cognitio futura sit, & num specie saltem, an gradu a cognitione huius vitae differat? Hoc autem vtrumque; diiudicare licebit, si eam, quae huius vitae est, cognitionem consideremus. Haec vero si ad substantias referatur, duplici modo sese habet. Vel enim ex effectibus ideas nobis formamus, quae substantiae cuiusdam naturam & attributa exhibeant; vel eandem immediate, & in indiuiduo percipimus. Priorem cognitionem *abstractiuam*, posteriorem *intuitiuam* vocare solent. Deum itaque, cum in hac vita non aliter, quam per effectus cognoscamus, manifestum est, eam cognitionem etiam esse *abstractiuam*. Immo etiam spiritus generatim non aliter in hac vita cognoscimus, quam abstractiua ista cognitione. Intuitiua autem cognitio in substantiis corporeis tantum locum habet, quippe quas immediate, ac in indiuiduo, & quidem per sensus percipimus; vnde & hoc intuitu *sensitiuam* vocare licet. Facile tamen aliquis in hanc ingredi sententiam posset, eadem ratione, qua nos substantias corporeas percipimus, ac intuitiue cognoscimus, etiam vnum spiritum alterum cognoscere, quae cognitio *intuitiua intellectualis*, seu spiritibus propria, dici posset. Cum enim credibile non sit, vnum spiritum alterum in in-

diuiduo non cognoscere; non aliter, quam eiusmodi cognitione intuitiua intellectuali (quam sensitiuae hic opponimus) hoc fieri potest: etsi fatendum sit, nemini mortalium indolem istius cognitionis exploratam esse, cum nemo eam in hac vita expertus sit, aut experiatur. Cum vero in altera vita futuri simus *ἰσχυροί*, verosimile admodum videtur, quod tum & homines ista cognitione intuitiua non tantum angelos, sed & Deum ipsum sint cognituri. Atque hoc est, quod ex instituto sibi demonstrandum sumsit vir clarissimus G. A. HEYMANNS. in *meditatione, de modo, quo visuri sumus Deum in vita aeterna*, quae in *actis erud. Lips.* exdat an. 1714. *menfe Mart. p. 108. seq.* Nec contemnenda est haec sententia. Etsi enim *ἰσχυροί* illa non adeo urgenda sit; cum non desint, quae adhuc excipi queant, quod ostendit auctor *obseruationum* in hanc *meditationem*; in *bibliotheca nouissima obseruationum, sect. 6. n. 4. p. 2. §. 5.* scripturae tamen dicta, quae hanc vitae aeternae cognitionem per *visionem* describunt, cognitionem quamdam, non modo cognitione huius vitae longe perfectiorem, sed ab ea quodammodo diuersam, innuere videntur; quod & speciatim loquendi ista ratio a Paulo usurpata: *a facie ad faciem, 1. Cor. XIII. 12.* haud obscure confirmat. Quod si diuersa est, nihil probabilius de eius modo dici potest: quamvis nihilominus iste nobis in hac vita adhuc obscurus sit, quippe quem, ut antea iam monuimus, nemo mortalium est expertus. Quod enim mystici quidam dicunt, se Deum intuitiue in hac vita cognovisse, aut eo, ut ita cognoscant, peruenire posse; eiusmodi est, ut non temere cuiquam hoc sint persuasuri. Ista autem, de qua loquimur, cognitio, cum naturae, quantumvis perfectae, & in pristinum integritatem restitutae, vires superet, recte adferitur, lumine quodam gloriae ad eam opus esse, qua Deus intellectum perfundit, & ad intuitiuam illam sui cognitionem aptum reddit.

Vt

Vt enim in statu gratiae lumen aliquod gratiae, quod obiectis spiritualibus cognoscendis sufficiat, requiritur, 1. Cor. II, 14. ita & in statu gloriae sese res habet. Potest-

que de utroque statu intelligi, quod *psalm. XXXVI, 10.* dicitur: *in lumine tuo videbimus lumen.*

§. V. Neque Deum tantum, tum qua essentiam, atque personas, tum qua attributa, seu perfectiones, sed & qua opera adcurate, pro modo tamen & indole humanae naturae, cognoscemus; adeoque & res plurimas extra Deum, eas praesertim, quarum ad beatitudinem, omnibus numeris consummatam, aliquid cognitio confert. * Neque speculatiua mere, aut theoretica haec erit cognitio, quippe quae sola hominem minime beatum redderet; sed practica, & cum amore coniuncta, eumque & incendens magis magisque, & augens. ** Hinc vero & summam sapientiam hominibus beatis nemo denegabit, quippe quae ex ista intellectus perfectione, cui & voluntatis dispositio responderet, non oriri nequit. ***

* Vt enim Deus, qua essentiam, & attributa, atque personas, itemque, qua opera spectatus, obiectum praeceptum est cognitionis nostrae, in statu gratiae, ita multo magis erit in statu gloriae; sed ita, vt haec omnia longe perfectius, & quidem vi luminis gloriae, cognituri simus. Ea autem, quae a libera Dei voluntate dependent, eousque cognoscemus, quousque aut a Deo fuerint reuelata, aut per effectus ipsos nobis innotuerint. Quantumvis enim perfecta futura sit hominum in statu gloriae constitutorum cognitio, non tamen erit infinita. Ceteroquin namque dicendi forent omniscii; quod tamen soli Deo conuenit. Hinc & de rebus creatis quaedam ignorare possunt; conf. *Es. LXIII, 16.* Non enim credendum, praestantioris fore beatorum hominum cognitionem ipsa cognitione angelorum; qui itidem quaedam ignorant; 1. *Petr. I, 12. Marc. XIII, 32.* Nec tamen rursus aliarum rerum, extra Deum, hominem praesertim, & quidem eorum, qui eiusdem beatitudinis sunt participes, illis deneganda est cognitio. Praeterquam enim, quod nulla adhuc ratio, cur denegari debeat; eo magis potius illis adferenda venit, quo insignior

ad beatitudinem eorum augendam inde fieri potest accessio, & quo vberius etiam laudes Dei celebrandi, eiusque amplificandi gloriam, inde enasci potest argumentum.

** Cognitio vtique mere theoretica atque speculatiua neminem beatum reddit. Potest enim aliquis miserrimus esse, etsi praestantissima, accuratissimaque multarum rerum scientia sit instructus. Hinc & in statu gratiae ea demum veri nominis censetur cognitio, quae cum fide & amore est coniuncta, 1o. *XVII, 3. 1. Io. II, 4.* Immo & ipsa Dei cognitio, qua & se ipsum, & res a se creatas cognoscit, eodem modo est comparata, 2. *Tim. II, 19.* Multo itaque magis & cognitio beatorum hominum talis erit, hoc est, practica, & ad Numinis amorem summum eosdem excitans. Idque etiam Paulus confirmat, quando de cognitione beatorum verba faciens, *tunc cognoscam*, inquit, *quemadmodum cognitus sum*, 1. *Cor. XIII, 12.* Nimirum, cognitus a Deo ita erat, vt beneficiis simul ab eo cumulatus, vim amoris diuini experiretur; vnde & iterum Deum se cogniturum profiteretur, perfecte quidem, sed ea simul ratione, vt & ipse ea cognitione ad vehemen-

tissimum eius amorem impellatur.

*** Vbi perfecta est cognitio intellectus, & summa simul sanctitas voluntatis, non potest non consummata inde efflorescere sapientia, vt alibi a me demonstratur. Atque pertinet sapientia ista etiam ad ima-

ginem Dei, cuius restauratio, vt in hacce vita inchoatur, ita in futura consummatur, perficiturque. Hinc & eminentissimo, perfectissimoque modo ibi conspicitur, quo pacto Christus nobis a Deo factus sit *sapientia*, 1. Cor. 1, 30.

§, Cognitio hacce Dei eo comparata est, vt, qua voluntatem, amor eius magis magisque, semota itidem omni, quae in hac vita ei adhaeret imperfectione, incendatur, in quo praecipuum beatitudinis caput consistit. Ex voluntate enim, aut recte, aut minus recte disposita, omnis hominum aut miseria, aut felicitas oritur. * Amor autem hicce, qui & omnes virtutes modo longe eminentissimo complectitur, non tantum tam stabilis & firmus erit, ** vt numquam iterum ab eo homines dimoueri queant; *** sed cum libertate, quae statui beatorum conuenit, nec imperfectionem quamdam inuoluit, erit coniunctus. * Quod de amore diximus, & de *amore concupiscentiae*, quem vocant, & *complacentiae* intelligi potest **

* Disceptare inter sese scholastici doctores solent, num beatitudo praecipua quadam ratione ad intellectum, an ad voluntatem pertineat? seu, quod perinde est, num in visione Dei potius, quam eius fruitione, seu amore, consistat? Nec mirum, eos hac in re dissentire, ita vt alii pro intellectu, pro voluntate alii militent, cum & alias longe sit frequentissimum, vt quidam plus intellectui, alii autem voluntati, tribuant. Recte sentiunt, qui, vtramque facultatem concurrere debere, contendunt, si homo beatus dici debeat. Praecipua tamen quadam ratione in voluntate, adcoque & amore, beatitudinem consistere, negari nequit. Cum enim beatitudo summi boni possessione, atque fruitione, absoluitur, vt supra ad §. 1. docuimus, sequitur, quod per voluntatem, seu amorem, praecipue reddamur beati; cum nemo intellectu Deum possideat, eoque fruatur, sed voluntate, seu amore. *Frui* namque *bono*, vt recte AVGVSTINVS docet, nihil est aliud, quam *amore ei inhaerere propter ipsum*; lib. 1. de doctrina christiana, cap. 3. Bona praeterea & mala proprie obiectum

voluntatis constituunt; vt verum & falsum obiectum intellectus. Ex bonorum autem & malorum praesentia, omnis felicitas & miseria hominum oritur. Hinc & voluntas a quibusdam haud inepte facultas *ἀγαθότητος boniformis*, adpellatur. Cognitio praeterea omnis eo comparata est, vt voluntas ad bonum amplectendum, malum autem auerendum, impellatur, quia hoc praecipue ad hominis felicitatem, seu beatitudinem pertinet. Vnde etiam, quod & antea iam obseruauimus, ea demum cognitio recte se habet, quae voluntatem, prout decet, mouet. Quo sensu & iohannes *eum, qui diligit, Deum recte cognoscere*, pronuntiat, 1. ep. II, 7, 8. Idem porro mirifice hoc confirmat, quando beatitudinem praecipua quadam ratione in eo constituit, quod Deo similes futuri simus; causam autem eius rei adfert: *ὅτι ὁβίμαθα αὐτοῦ καὶ διήκωμεν. quia videbimus illum sicuti est*, 1. ep. III, 2. Nimirum intuitio, seu visio Dei ad ipsam equidem beatitudinem itidem pertinet; sed si praecipua quadam ratione in similitudine Dei, qua amorem, virtutesque inde fluentes, ponat,

tur,

tur, suo modo etiam causa istius beatitudinis censetur. Idque sibi vult Ioannes.

** Quod amor Dei omnes virtutes in se complectatur, notum est, & vel ex eo constat, quod in eo summa totius legis consistat, *Matth. XXII, 37.*

*** Vnde ἀγαπᾷν, siue inpeccabilitas, hominibus beatis tribui solet. Ex perfectissima enim Dei cognitione non potest non oriri amor perfectissimus, intensissimusque, hinc & constantissimus. Accedit, quod nullae in statu gloriae futurae sint tentationes, satanae insidiis cessantibus, mundi seductionibus remotis, carnis motibus prauis eradicatis.

* Etsi enim peccare nequeant, inde ta-

§. VII. Perfectissima hinc & consequitur communio cum Deo, * simulque plena & perfecta imaginis diuinae, ad quam olim homo conditus fuit, restauratio. *Similes enim Deo erimus, 1. Io. III, 2.* prout naturae humanae hoc conuenit conditioni; ** hinc & eminentiori quodam modo *participes τῆς θείας φύσεως, 2. Pet. I, 4.* *** Haereditatemque adeo, quam vt filii Dei in hac vita expectamus, *Rom. VIII, 17.* re ipsa possidebimus; neque amplius *in spe*, sed re ipsa beati erimus. *ib. v. 24.*

* Cuius saltem initium aliquod in hacce vita datur, *1. Ioan. I, 3.*

** Erit enim in hominibus beatis perfecta cognitio, vt demonstrauimus §. 4. summa sapientia, §. 5. amor Numini intensissimus, ex quo summa sanctitas, iustitia, ceteraeque virtutes fluunt, vt §. praeced. 6. obseruauimus. Haec autem, vt imaginem Dei absoluteunt, ita ostendunt, quo pacto

men libertas, circa plura, quae is se offerunt, bona, diuersimode se gerendi, non tollitur. Illud autem, *non posse peccare*, tantum abest, vt defectum quemdam arguat; vt summae potius perfectionis atque beatitudinis sit indicium.

** Diuersae istae amoris, quo Deum amamus, species, cum ex diuersa diuinorum perfectionum ad nos relatione oriuntur, nihil obstat, quo minus in statu gloriae, sed modo longe perfectiori, eminentiorique, quam in statu gratiae, locum inueniant. Repetenda hic sunt, quae de hisce amoris speciebus dixi *instit. theol. mor. part. I. cap. I. sect. 4. §. 116. seq.*

homines *similes Deo* dici queant. In homine autem virtutes istae atque perfectiones nihilofecius finitae sunt, cum in Deo nullis limitibus aut terminis circumferiebantur.

*** Quod secundum haec dicta de virtutibus istis, quibus Deo similes reddimur, intelligendum est.

§. VIII. Voluptas hinc orietur animi incredibilis ac ineffabile gaudium, vltimumque velut complementum summae beatitudini addet. Quod quidem gaudium vt maximum, ita purissimum erit, perpetuum etiam, & nullo vicissitudinis metu interturbandum; abunde itaque & calamitates & afflictiones, quas pro Christo fideles in hac vita subierunt, compensaturum.

* Si enim beatitudo fidelium in hac vita, cum gaudio quodam in spiritu sancto coniuncta est, *Rom. XIV, 17.* multo magis perfecta illa atque consummata beatitudo futurae vitae; conf. *1o. XVI, 22. 1o. I, 4.*

Ex causis etiam, quae hocce gaudium pro-pignunt, illud & summum, & purissimum fore, facile colligitur. Hinc & afflictiones, calamitatesque, quae beatis hominibus in hac vita subeundae fuerunt, eodem

LII 2 multis

multis modis compenſantur. Intelligeturquetum abunde, verum eſſe, quod Paulus dixit, calamitates huius vitae non dignas

eſſe, quae comparentur cum gloria iſta, quae in beatis reuelabitur; Rom. VIII, 18.

§. IX. Ne quid autem beatitudini conſummatae deſit, corpora quoque noſtra, corpori ſervatoris, maxima gloria & claritate ſplendenti, ſimilia erunt, Phil. III, 21. Corpora namque fortiemur πνευματικά, 1. Cor. XV, 44. omnis non tantum imperfectionis expertia, ſed & ſubtilia maxime, atque agilia, vt motu celerrimo ab vno loco in alium transferri queant; nullis inſuper morbis & mutationibus, multo minus morti, aut deſtructioni obnoxia; ingenti denique claritate, ſeu ſplendore fulgentia. *

* Quod cum Paulo apoſtolo ex 1. Cor. XV, 44. diximus, corpora beatorum fore πνευματικά ſeu ſpiritualia, non ita intelligendum, quod ipſa illorum eſſentia futura ſit ſpiritualis, velquod inſpiritus ſint conuerſenda; ita enim non amplius eſſent corpora; ſed quod qualitatibus ſpiritualibus, ſubtilitate ſcilicet, atque ſumma agilitate gauſura ſint. Hinc vero reliquae etiam illorum virtutes fluunt. Quia enim ſpiritualia erunt, ſequitur, ea nullis mutationibus, doloribus nullis, nec deſtructioni fore obnoxia. Cum vero ipſe apoſtolo, quae corporum noſtrorum in ſtatu gloriae futura ſit conditio, egregie prius 1. c. ediſerat, ipſum hac de re audire iuuabit. *Seritur*, inquit, *corpus in corruptione*, in aut *cum corruptione, ſuſcitur cum incorruptione*; v. 42. hoc eſt, antequam corpus in terram cadit, iterum reſulcandum, numquam non quaedam eius particulae diſcedunt, aliae accedunt, & ita comparatum eſt, vt diſſolui penitus in particulas minutiffimas, & ita deſtrui poſſit; ſed poſt reſurrectionem ita ſtabile atque firmum erit, vt eiſmodi mutationi ac diſſolutioni non amplius futurus ſit locus. *Seritur in turpitudine*, v. 43. hoc eſt, foedum, viceribus ſaepe, cicatricibus, variis morborum generibus deformatum, & poſt mortem ob putredinem horrendum; *ſuſcitur in gloria*, v. 43, ob pulchritudinem atque decus commendabile, vitii omnis atque nae-

vi experts, immo, ſingulari ſplendore coruſcans; vnde & antea v. 40. apoſtoloſ corpora beatorum cum ſideribus caeleſtibus comparaerat. *Seritur in aduerſis*, in *infirmis*, cum ſaepius deſatigetur, ac laſtitudinem contrahat, viribusque ita exhauriatur, vt laboribus non amplius ſufficiat; *ſuſcitur in diuitiis*, in *potentia*, ſeu *potens*, vt ſine virium defectu, ſine vlla deſatigatione, functionibus vitae beatae ſufficiat, nec requie vlla opus habeat. *Seritur corpus animale*; v. 44. hoc eſt, ſtatu huius vitae adcommodatum, quo homo, aeque ac alia animalia cibo atque potu indiget, ſtimulusque ad humani generis propagationem agitur; *ſuſcitur corpus πνευματικόν, ſpirituale*, non amplius functionibus, quae homini cum animalibus communes ſunt, ſed caeleſtibus, quae ſpirituum ſunt, inſeruiens, adeoque nec cibo potuque indigens; ſubtilitate inſuper ſumma, agilitateque praeditum. Diſcrimen hocce confirmat apoſtoloſ, quando addit: *eſt corpus animale, & eſt corpus ſpirituale*, hoc eſt, alia ratio eſt corporis animalis, alia corporis ſpiritualis. Originem autem immutationis in corporibus beatorum, eleganter ex communione Chriſti & ſpiritus eius deriuat v. 45; ita enim ſcriptum eſt, *factus eſt prior homo Adamus*, parens atque caput reliquorum hominum omnium, *et πνεύμα ζώον, in animam viuentem*, hoc eſt, praetantiſſimum, quod habuit, ſuit anima,

ma, fons vitae animalis seu naturalis; *posterior Adamus*, Christus, caput eorum, qui seruantur, *οἱ πρῶτοι ζωοποιῶν* in *spiritum viuificantem*, hoc est, ea conditione naturam humanam induit, vt homo quidem esset, sed & simul *spiritus*, viuificandi vim habens, qua & se ipsum, & alios a mortuis resuscitare posset. *Primus homo*, pergit apostolus, v. 47. *e terra, χαϊνῆς, terrenus*, hoc est, ex terra, qua corpus, formatus, in terram etiam seu puluerem redire potuit; *posterior homo ipse dominus e caelo*, hoc est, verus Deus, adeoque vitam sponte sua equidem dimisit, morti autem ipsemet obnoxius non est. *Qualis terrenus ille, tales & terreni sunt*; mortales scilicet, tum propter eiusdem naturae, tum propter peccati communionem; cum peccato enim & mors ad omnes Adami posteros peruenit; *Rom. V, 12. & qualis caelestis ille, tales & caelestes*, propter communionem gratiae atque spiritus Christi, per quam in eum

statum deducuntur, vt mori amplius nequeant; ita quidem, vt, quemadmodum eiusdem cum illo spiritus participes facti sunt; *ps. XLV, 8. Ebr. I, 9.* ita & τὸ σῶμα τῆς παρρησίας αὐτοῦ, σῶμα ὅθεν ἐκίθη τῆς δόξης αὐτοῦ, *Philipp. III, 21.* Eaque ratione *geremus imaginem caelestis* (hominis, hoc est Christi) *sicut gestinus imaginem terreni*, hoc est, Adami. Rationem denique grauissimam, cur haec ita fieri oporteat, addit: *quia caro & sanguis non possunt regni Dei haereditatem consequi*; v. 50. vbi per *carnem & sanguinem* naturam humanam, non tantum, quatenus per peccatum corrupta est, sed & in se suspectam, prout multis imbecillitatibus obnoxia est, multaue, quae homini cum animalibus communia sunt, habet, intelligit. Ita enim ipse hoc explicat, quando statim subiicit: *neque corruptio*, siue quod *corruptibile* est, τὴν ἀφθαρσίαν *in corruptibilitatem haereditabit*; *conf. & vers. 53, 54.*

§. X. Quae de sensuum externorum delectatione dici vulgo solent, cum grano salis accipienda sunt, ne beatis in caelo triumphantibus aliquid tribuamus, quod ab illorum statu plane alienum est, aut carnis voluptatibus in beatitudine ista longe purissima, locum faciamus. * Est enim sedulo in dogmatis huius explicatione cauendum, ne crassiori quadam, atque carnali ratione beatitudinem futuram concipiamus. ** Quod oculis corporis Christum visuri simus, dubio caret; iisdem vero etiam ipsam Dei essentiam nos visuros, parum commode dicitur. ***

* Est enim status ille beatorum in scriptura sacra sub schemate *coniuuii*, *Luc. XII, 10. & nuptiarum*, *Matth. XII, 2. apocal. XIX, 7.* describitur; haec tamen modo spirituali intelligenda esse, manifestum est. Auribus autem, oculisque quae talia percepturi sint beati homines, quae insignem illis voluptatem adferant, negandum non est.

** Iudaeis passim talia tribui solent; sed effata eorum, ex quibus istud colligitur,

metaphorice capienda, contendunt alii. Certe sapientiores inter eos, crassos istos atque carnales, de vita aeterna conceptus neutiquam probare, constat; *conf. MENASSEH BEN ISRAEL, lib. 2. de resurrection. cap. 19.* Quo pacto autem duo hic sedulo euitanda sint extrema, supra iam monuimus, ad §. 3.

*** Ex loco enim *Iob. XIX, 25, 26.* probari potest, seruatorem nos oculis corporis visuros, non autem ipsam essentiam

diuinam. Reliqua loca, quae de visione & intuitio vocatur, intelligenda sunt; sed Dei agunt, de visione intellectuali, quae dictum iam hac de re supra ad §. 4.

§. XI. Non omnium beatorum, quoad corporum claritatem, donaque, quae vocant, accidentalialia, eadem erit conditio. Vt enim sidera caeli luminis splendore ab se inuicem distinguuntur, vnumque altero praestat; ita diuersa erit corporum post resurrectionem claritas, *1. Cor. XV, 41. Quod* &, quo minus de donorum diuersitate intelligatur, non est, quod obstat; certe proportio, quae inter labores & praemia intercedere debet, id vel maxime suadet. *

* Si beatitudo in se spectetur, prout in visione atque fruitione Dei consistit, beatorum quamdam disparitatem aut inaequalitatem fore, dici nequit. Qui enim Deum videbunt, illum eodem modo videbunt; quod, licet de visione intellectuali intelligendum sit, exemplo tamen visionis corporalis declarari potest. Namque etiam, qui oculis corporis aliquid vident, si modo oculos recte dispositos habeant, vnum idemque obiectum, etiam eodem modo, vident. Licet autem intuitivae cognitionis indoles non satis nobis explorata sit, non aliter tamen, quam ex natura & indole visionis, de ea iudicare licet. Quod si ergo vna eademque ratione Deum cognoscemus, eodem etiam modo eo, ceu summo bono, fruemur. Certe contrarium ex sacra scriptura probari nequit. Qua corporis autem qualitatem, aut dona, quae vocantur accidentalialia, discernim aliquod atque inaequalitatem fore, positum est extra controuersiam. Et sane, verba apostoli *1. Cor. XV, 42. seq.* non tantum corporum aliquam diuersitatem, sed & vnius prae altero *ἰσχυρ* atque praestantiam, aperte indicant. Solis enim lumen non tantum

diuersum est a lumine lunae, sed maius etiam eodem, atque praestantius. Idem patet ex *Dan. XII, 3.* De doctoribus enim, atque iis, qui multos erudiuerunt ad iustitiam, propheta ibi ita loquitur, vt praecipuam quamdam prae reliquis eorum fore gloriam, seu claritatem, indicet. Neque enim ceteroquin caussa fuisset, cur speciatim doctorum facere voluisset mentionem. Possem addere verba Christi: *In domo patris mei multae sunt mansiones, Io. XIV, 2.* Certe, veteris ecclesiae doctores magno consensu non tantum *amplam caeli capacitatem*, sed *gloriae quoque diuersitatem* hisce verbis indicari, contendunt. Non autem negligenda sunt loca, in quibus Deus *unicuique secundum opera sua retribuere* dicitur, *Matth. XVI, 27. Rom. II, 6. 1. Cor. III, 8. 2. Cor. V, 10. apocal. XXII, 12.* Quod non ita capiendum, ac si operibus nostris certum gloriae gradum mereri queamus; hoc enim absolum esse, suo loco demonstrabitur; sed, quod tanta Dei sit benignitas, atque *δικαιοσύνη*, *Rom. II, 15.* vt ex gratia omnia atque singula opera, obseruata in praemiorum distributione proportionem, remunerari velit.

§. XII. Quanta electorum beatitudo sit, eo clarius elucescet, si damnatorum consideremus miseriam. Quae quidem, vt itidem in hacce vita iam initium habet, in iis, qui non credunt; ita fontem & scaturiginem praecipuam agnoscit defectum communionis cum Deo, *Ef. LIX, 2.* Hinc etiam *mors illa spiritualis*; *Ephef. II, 1. Coloss. II, 13.* cuius deinceps mors aeterna quaedam velut est continuatio, ideo *mors secunda* dicta, *apoc. II, 11.* *

* Vt

* Vt beatitudo per *vitam* & quidem *aeternam*, ita & status damnationis hominum impiorum saepissime per *mortem* in scriptura sacra describitur; conf. *Ezech. XVIII, 23. XXVIII, 10. Matth. IV, 16. Io. VII, 51, 52. Rom. I, 32. VI, 23* & alibi. Quo ipso & res ipsa, & fundamentum praecipuum damnationis, accurate exprimitur. Quemadmodum enim ex separatione animae & corporis mors naturalis sequitur, ita separatio hominum a Deo praecipuum omnis miseriae, cui damnati sunt expositi, est fundamentum. Sua sponte vero etiam inde sequitur, quod homines impii, *qui alieni sunt a vita, quae ex Deo est, Eph. IV, 18.* initium aliquod damnationis iam in se ipsis in hacce vita habeant. Mors enim aeterna est continuatio quaedam mortis spiritualis, in qua iam in hacce vita sunt constituti. Idem etiam ex analogia mortis spiritualis, & poenarum infernalium, praesertim priuationum, intelligitur. Plurima tamen accedunt, quae non tantum miseriam, cui iam in hac vita obnoxii sunt homines improbi, infinitum in modum augment, sed novos insuper, eosque maximos, qua animam pariter ac corpus, dolores in iis procreant. Quae cum ita sint, non adprobanda est sententia illorum, qui mortis vocabulum, de damnationis impiorum statu adhibitum, ita interpretantur, ac si destructionem, vel annihilationem illorum significet. Ingressus inter alios in eam est IOCKIUS, philosophus ob ingenii acumen celebris, hinc & verba, *Gen. II, 17. quo die de arbore scientiae boni & mali comederis, morte morieris*, non aliter, quam de morte proprie sic dicta, hoc est, destructione totius hominis, accipi posse contendit; de *rationabilitate religionis christianae, cap. I.* Idemque & Paulum confirmare putat, quando per unum hominem peccatum in mundum intrasse, scribit, *per peccatum autem mortem, Rom V, 12* Nec enim vero-

simile esse existimat, legislatorem aliter loqui, quam ut ab omnibus intelligi queat. Mortis autem, si quis vtatur vocabulo, & tamen vitam, aerumnosum licet, & cum doloribus maximis coniunctam, significet, eum a nemine, nedum ab omnibus, intelligi posse. Per Christum itaque hocce omnibus hominibus contingere beneficium, quod a mortuis resuscitandi sint: sed iudicio extremo peracto, iustorum hominum vitam felicem & beatam continuandam, improbos autem aeterna mortis nocte conspeliendos esse. Verum, haec iis scripturae dictis, quae damnatorum cruciatum numquam finiendos confirmant, e diametro aduersantur. Maximos enim scriptura sacra hominibus in aeterna damnatione constitutis, tribuit cruciatum, *addit, dolores exquisitissimos, Luc. XI, 24. 25. βασανους, tormenta grauissima*, qualia sunt flagitioforum, qui a carnifice torquentur, *Luc. XVI, 23. apocal. XIV, 10. XX, 10.* Immo, cruciatus isti describuntur per ignem, *qui non exstinguitur, ac vermem, qui non moritur, Es. LXVI, 24. Marc. IX, 44, 45. 46.* Haec vero cum annihilatione, vel destructione consistere nequeunt; siquidem ille, qui non amplius existit, nullum quoque sentire potest dolorem. Mortis autem quod *Gen. II, 17.* alibi que de poenis impiorum adhibetur vocabulum, non ex nostra loquendi ratione, sed ex usu, atque consuetudine scriptorum sacrorum, interpretari debemus. Praeentes IOCKIUS hac in re sibi habuit quosdam ex Socini schola: non enim omnes idem hac de re sentiunt, ut ex RVARI epistola ad Calouium, lectu vti que digna, patet, quae exstat in *epistolis eius selectis centur. I p. m. 218.* Haud dubio autem in hance ideo inducti sunt sententiam, quod existimarent, poenarum infernalium aeternitatem cum iustitia diuina conciliari non posse; qua de re deinceps. Occurrunt vero in scriptura sacra & aliae voces, quibus poe-
nac

nae infernales damnatorum describuntur: vt ἀπώλεια, perditio, *Matth. VII, 13. X, 28. Ioan. XVII, 12. act. VIII, 20. Rom. IX, 22. ὁλεθροί, interitus; 1. Theff. V, 3. 2. Theff. I, 9. 1. Tim. VI, 9. lacus sine aqua, Zach. IX, 11. φυλακή, e qua non datur egressus, *Matth. V, 26. Luc. XII, 58. 1. Petr. III, 19. τόπος τῆς βυσσίνου, Luc. XVI, 28. ἡ κήρυξ τοῦ πυρός, ubi erit clamor & stridor dentium, *Matth. XIII, 42. λίμνη τοῦ πυρός, apocal. XIX, 20. XX, 10, 14, 15. κόλασις αἰώνιος, Matth. XXV, 46. σιρῆς ὄψων, 2. Petr. II, 4. ὄψων τοῦ σῶτός, v. 17. & ep. Iudae v. 6, 13. & quae reliqua sunt eiusdem generis. Atque ex hisce***

locis cum etiam luculentissime pateat, eiusmodi damnationis statum impiis hominibus certo imminere, vt vterius hoc demonstramus, necesse non est. Ipsa vero etiam hoc nos conducit quodammodo ratio, & iisdem quidem argumentis, quibus euincit, probis hominibus aeternam expellendam esse beatitudinem, quae supra retulimus. Loca autem scriptorum gentilium de poenis infernalibus, qui legere cupit, PFANNERVM adeat, in *systemate theologiae gentilis purioris, cap. 21. §. 6. seq. p. 463. seq.* & HVETIVM, in *quaestionib. Alnetanis, lib. 2. cap. 24. p. 297. seq.*

§. XIII. Sequitur inde, damnatos omnibus istis, quae communione cum Deo consequuntur, siue mentem, speciatim intellectum & voluntatem, siue corpus, & reliqua species, destitui. Quae tantae gloriae privatio haud exiguum miseriae illorum, in qua versantur, partem constituit.*

* Nimirum, qua intellectum, remoti erunt a visione Dei, destituenturque luminis gloriae, immo & gratiae. Quidquid autem habent cognitionis naturalis, aut naturae viribus adquisitae, id ad augendum saltem illorum dolorem pertinebit, vt mox dicemus. Idque tenebrae illae indicant, per quas status damnatorum, & hominum, & angelorum, passim describitur, *Matth. VIII, 12. XXII, 13. XXV, 30. 2. Petr. II, 4. & 17. Iud. ep. v. 6, 13.* Qua voluntatem autem, non potest non in iis esse absentia amoris diuini, adeoque & bonorum istorum omnium, quae ex eo fluunt, hominibusque beatum reddere possunt. Hinc & eminentiori quodam modo de damnatis dici poterit, quod de hominibus nondum conuersis Paulus dixit, quod *alieni sint a vita, quae ex Deo est, Eph. IV, 8.* Non sine ratione etiam hac reularis absentiam obiectorum omnium, quae impiis hominibus in hac vita delectationem quandam adferre solent, & in quibus etiam, cum summo bono, animi quietem quaerunt. Hisce obiectis dum iis carendum est, nec vi-

lam spem obtinendi ea habent, non potest non ingens illud, sed frustraueum desiderium, delectationis inde percipiendae, maximum adferre dolorem. Immo, eo vehementiorem, quo acriores cupiditates, ex propensionibus habitu quodam confirmatis, oriri solent, & quo molestius iis obiectis caremus, quae ob diuturnum vsuum quodammodo necessaria nobis videbantur, & sine quibus vitam omnem iniucundam, planeque miseram reputamus. Non incommode hoc per *sitim* illam exprimitur, quam diues iste in inferno constitutus, sensit, hoc est, vehementissimum recreationis cuiusdam desiderium, *Luc. XVI, 24.* Ad corpus denique quod attinet, dotibus iis, quae beatiss, quae corpora illorum, propriae sunt, damnatos carituros, res ipsa docet. Erunt quidem & illorum ita comparata corpora, vt destrui, vel dissolui nequeant; sed hoc ipsum miseriam illorum augebit, dum spem liberationis adimet. Atque hae erunt poenae damnatorum priuatiuae.

§. XIV.

§. XIV. Quae *positivae* vocantur poenae, duplicis generis sunt; vel enim *priuatius* opponuntur, vel iis, quae per consequentiam naturalem ex vitiis mortalium fluunt, adeoque ex supremi Numinis arbitrio ad augendam damnatorum miseriam, constitutae sunt. Cuiusmodi quidem poenas dari, etsi ipsa quodammodo ratio videat, evidentijs tamen, & scriptura sacra condocet; *Matth. III, 12. X, 28. XXV, 41. Rom. II, 8, 9.*

* Vitia hominum ita comparata esse, ut pleraque incommoda varia secum coniuncta habeant, aut post se trahant, notum est. Quae quidem incommoda cum malum aliquod passionis sint, quod malum actionis insequitur, simulque Numinis, seu iusti iudicis, hic intercedat providentia, sapientissimaeque directio, merito pro poenis diuinis habentur, sed pro talibus, quae per consequentiam naturalem ex peccato fluunt. Inter haec vero incommoda cum non vltimum locum quietis seu tranquillitatis animi defectus teneat, quem etiam post mortem eminentiori quadam ratione homines improbi sentient, recte quidem adseritur, damnatos in inferno poenis eiusmodi, quae naturaliter e peccatis fluunt, obnoxios esse. Praeter hasce autem & alias poenas experientur, quae naturaliter ex peccato non fluunt, sed libera, iustissima tamen Dei voluntate, sunt constitutae. Et has quidem itidem

positivas vocare solent, aequae ac illas, quae priuatius opponuntur. Dari autem eiusmodi poenas, utroque sensu positivae, ex adlatis scripturae sacrae locis recte probatur. Diserte enim ignis infernalis in iis mentio iniicitur; quo nomine cum dolor aliquis exquisitissimus, quem damnati, etiam qua corpus, sentient, denotetur, manifestum est, poenas infernales neutiquam in nuda quadam priuatione, sed bonorum quorundam absentia, consistere. Simul vero, cum ignem istum infernalem, per consequentiam naturalem ex peccato fluere, adleri nequeat, poenas altero quoque sensu positivae dari, recte inde concluditur. Accedit, quod ignis iste, diabolo & eius angelis *praeparatus*, diserte dicatur, *Matth. XXV, 41.* Idque & iustitiam diuinam exigere, ipsa quodammodo intelligit ratio. Confirmant idem gentilijs scriptorum testimonia, quae auctores antea laudati suppeditant.

§. XV. Poenae positivae, praesertim, quae priuatius opponuntur, ad mentem pariter atque ad corpus spectant. Et mentis quidem, siue intellectum, siue voluntatem consideres, non vna erit additio. Intellectus enim, siue Deum, siue se ipsos, siue alios homines, tum beatos, tum, qui eiusdem damnationis sunt participes, contemplantur, ubique novi doloris atque cruciatus argumentum deprehender. * Hinc vero cum non possit non auersio, odium, tristitia, invidia, furor, desperatio oriri, voluntaria inde augeretur miseria. ** Quare & in malo semper occupata voluntate, damnati non quidquam aliud, quam quod Deo displicet, agere possunt. ***

* Deum non aliter, quam iustum, sed enim *Dei manet super eos, Ioan. III, 32.* Ad iratum iudicem contemplari possunt. *Ira* se ipsos si se conuertant, non possunt non

putore grauissimo subfundi, ob admissa scelera, stultitiam suam damnare atque detestari, ob neglectum tempus gratiae, ad desperationem etiam impelli, ob suppliciorum grauitatem. Beatos si intueantur homines, inque iis deprehendant, quos contentui habuerunt in hac vita, non potest non ira & indignatio inde oriri. Sin inter miseriae socios videant, quos peccatorum socios habuerunt, vel quos dilexerunt, aut a quibus ad peccata seducti sunt, vel quos seduxerunt ipsi, diuersus inde affectuum variorum, nouum dolorem adferentium, orietur confictus.

** Vel vnicus in hac vita affectus nonnumquam tam molestus est, vt homines vel vitae iactura ab eo se liberare cupiant. Non enim aliunde, quod quidam violentas sibi ipse manus inferant, prouenit. In damnatis autem plures, iique vehementissimi affectus, diuersi etiam, pro obiectorum diuersitate, concurrent, & ad homines istos misere excrucianos conspirant.

*** Disputari ea de re solet, an damnati nouis indies peccatis vetera sint cumulaturi? Sunt, qui hoc adfirmant, immo eo-

usque progrediuntur, vt contendunt, eos nunquam non Deum blasphematuros. Sunt contra, qui eos ita compescendos, coercendosque putant, ne amplius peccare possint. Id quidem certum, nihil eos agere, aut cogitare, vel fuscipere posse, quod Deo placeat. Vnde hocce quidem sensu, quod peccent, negari nequit. Eos autem Deum etiam blasphematuros, dubito, an solide probari queat. Certe, *apoc. XVI, u.* de damnatis sermo non est. Et durum profecto, nec temere concoquendum, maximam hominum partem, vna cum angelis malis, in omnem aeternitatem creatorem suum blasphematuros. Hoc enim, quo pacto cum sapientia Numinis, ad gloriam suam cuncta dirigentis, immo & cum sanctitate, iustitia & bonitate eius conciliari queat, non video. Ceterum, vt haecce omnia ad poenas positivas, prout priuatiuis opponuntur, spectant, ita plerumque ita comparata sunt, vt per naturalem consequentiam ex peccato etiam fluant, & haecce ad poenas positivas, quae his opponuntur, referri nequeunt.

§. XVI. Corporibus damnatorum excruciandis destinatus, immo, praeparatus est ignis infernalis, *Matth. XXV, 41.* Quo quidem exquisitissimi dolores, quos in corporibus experientur, designantur. * Idque adeo ad poenam positiuam, non tantum quae priuatiuae, sed & quae naturali opponitur, pertinet. ** Simul tamen & haec in ipsam mentem redundabit poena, cuius dolores & affectus ex doloribus corporis non possunt non insigniter augeri. *** Sensus externos poenarum non expertes fore, admodum credibile: nec tamen, vt coniecturis nostris nimium hic indulgeamus, consultum. *

* Nec enim dubium, quin ignis, cuius in cruciatibus damnatorum mentio iniicitur, proprie sic dictus intelligendus sit, sed talis, qui in corpora hominum, qualia post resurrectionem futura sunt, agere, & dolorem in illis, sine eorum destructione, excitare potest. Quem adeo a nostro igne,

seu eo, qui nobis notus est, diuersum esse, manifestum est.

** Quo pacto poena haecce positiva priuatiuae opponatur, facile intelligitur. Naturali vero quod itidem opponatur, inde constat, quod offendi nequeat, quo pacto isti corporum cruciatus per natura-

lem

em consequentiam ex peccato fluant. Qui ergo non alias, quam naturales poenas admittunt, cruciatus istos corporum, ignemque adeo infernalem negare, aut saltem hunc in sensu metaphorico accipere, necesse est.

*** Atque hinc intelligitur, quo pacto poena positiua, quae naturali opponitur,

etiam certo modo ad mentem, quamuis indirecte, pertineat.

* De sensu tactus res posita est extra controuersiam. Hoc enim dolores corporis satis superque testantur. De reliquis sensibus tutius est, nihil definire; cum, quae de iis adferri solent, certo destituantur fundamento.

§. XVII. Ut poenarum infernalium diuersos statuamus gradus, ipsa aequitatis diuinæ ratio postulat. At enim delicto respondeat poena, par est. * Si durationem species, aeternas fore damnationum hominum, aequae angelorum malorum poenas, scriptura tradit. ** Locus in hac vita frustra quaeritur, etsi certum iis destinatum, dubitari nequeat. **

* Cum maxima, immo fere infinita illorum, qui damnantur, sit diuersitas, & quidam plura, grauioraque admiserint peccata, quam alii; quemadmodum & longe maior nonnullis opportunità, media gratiae, per quorum vltimū aeterna euitare supplicia potuissent, obtinendi, oblata fuit, quam aliis; aequitas sane ipsa, immo, iustitia postulat, ut magnam quoque poenarum infernalium statuamus diuersitatem. Quod enim proportio quaedam inter poenam atque delictum intercedere debeat, ipsa ratio omnes euidenter docet; conferenda, quae dixi *instit. theol. mor. part. 2. c. 4. §. 14.* Idem vero & scriptura sacra luculenter confirmat. Incolarum enim vrbium Sodomae atque Gomorrhæ, itemque Tyri & Sidonis, tolerabiliorem fore conditionem, quam illorum, qui, reiecta clarissima euangelii luce, perseuerare in tenebris maluerunt, diserte seruator ipse pronuntiat, *Matth. X, 15. XI, 22, 24.* Si ergo quorundam tolerabilior erit conditio, quam aliorum, certos poenarum gradus esse, necesse est. Pari ratione & seruam illum, qui, cum domini sui voluntatem cognitam haberet, eidem tamen morem non gessit, plures accepturum plagas, itidem seruator ipse docet; *Luc.*

XII, 47. conf. & Matth. XXIII, 15. Atque hoc est, quod & scriptura sacra tam diligenter inculcat: Deum unicuique redditurum secundum opera sua; quod sane, nisi proportionem quadam inter poenam atque delictum obseruata, fieri non posset; *conf. Rom. II, 6. 2. Cor. V, 10.* Gradus equidem istos, seu proportionem definire, nostrum non est: id tamen certum, eam in omnibus tam exactam fore, ut Deus, iudex ille iustissimus, nullius prorsus iniustitiae argui queat. Estque hoc haud perfunctorie obseruandum, ut variis dubiis, quae hic a quibusdam moueri solent, eo rectius occurrere queamus. Speciatim de infantibus gentilium multa disputari solent. Sunt enim magni nominis theologi, qui eos, praeterquam, quod visione atque fruitione Dei illis cendum sit, aliis poenis adligendos, adserere noluunt: alii vero spem omnem salutis, per gratiam quamdam Dei extraordinariam illis nequitiam denegandam, existimant. Sed cum illud, quod de gratia Dei extraordinaria dicitur, incerto admodum nitatur fundamento, nec integrum nobis sit, de mediis salutis aliud quid statuere, quam quod scriptura sacra statuere iubet, tutius omnino erit, si dicamus, statum, conditio-

M m m 2 nemque

nemque illorum infantum, etsi a beatitudine exclusorum, admodum tolerabilem fore.

** De aeternitate poenarum infernarium cum nostra aetate disputatum sit, paulo accuratius de ea nobis dicendum erit. Inter veteres ORIGENES vel maxime hocce nomine male audit, quod poenarum infernarium finem aliquando fore, adseruerit. Cum autem non omnibus vera & genuina Adamantii sententia perspecta sit, iuuabit eam verbis HVETII, qui omnium diligentissime in eam inquisiuit, exprimere. Cum enim is copiose eius de poenis atque praemiis mentem exposuisset, ita hac de re loquitur: *Satis ex superioribus, etiam me silente, colligitur, damnatorum poenis modum aliquando & finem ex decreto Origenis impositum iri. Cum enim futurum rarus sit, ut, quemcumque teneant statum, animae, peccare possint, & re ipsa persaepe peccent, ac pro peccatis vel meritis perpetuo circuitu ab imis ad summa, a summis ad ima reuoluantur, ipsiusque diaboli auersa a Deo voluntas contereunda sit, & Deo patri regnum Christus sit traditurus, tumque existimauerit, plenam omnium ἀποκατάστασιν ac perfectam felicitatem futuram, cum Deus erit omnia in omnibus; consequitur illinc, necessario desitura damnatorum supplicia, eaque noxarum duntaxat expurgandi causa a Deo hominibus infligi; in Origenian. l. 2. c. 2. quaeff. 11. §. 16. pag. 151. Fuerunt quidem nonnulli, qui dubitarent, num recte haec sententia, de damnatorum liberatione Origeni tribuatur: sed hosce idem vir doctus conticescere iubet, quando statim subiicit: *Hominis esset intemperantis, neque satis tempori parcentis suo, quaecumque versantia hac oblitia in Origenianis commentariis reperiuntur, lectori recensenda obicere, adeo multus est in hoc dogmate prodeudo, & odiosus Adamantius. Et eiusmodi sane profert loca ex scriptis Origenis, quae prorsus aliquem hac de re dubitare**

vetant. Est vero nec illud praetermittendum, non poenarum duntaxat, sed felicitatis etiam tempus, certis circumscriptum esse terminis, voluisse Origenem, animasque ad perfectionis culmen euectas, & peccati ac corporeae molis sordibus expurgatas, statim atque a virtute in vitium desexerint, in crassioris corporis carcerem compingi. Ad originem autem istius sententiae quod attinet, praeterquam, quod testimonia quaedam scripturae perperam intellecta occasionem ei in illam ingrediendi praebere potuerint, gentilium philosophorum, Platoniorum maxime, de animae circuitu, placitis, in eam inductus viderur; quod &, quem iam laudauimus, HVETIO, recte obseruatum, l. c. §. 20. Plurimum vero etiam eo conciliter persuasio, poenas, quae hominibus post hancce vitam imminet, piacularis esse, seu purgatorias: quod verbis Pauli 1. Cor. III, 12, 13. defendere voluit, in quibus vnus cuiusque opus igne examinandum esse apostolus confirmat. Facile autem, qui expendit, quae diximus, animaduertet, qui recentiori aetate ἀποκατάστασιν vniuersalem defendunt, non vsque quaque cum Origene consentire; vnde &, quousque ad eius hac in re prouocare consensum queant, diiudicare licebit. HVGGO GROTIUS, dum hac de re disputat, Origenem non primum fuisse dicit, qui inter christianae ecclesiae doctores desitura aliquando quorundam supplicia existimauerit; cum similia fere apud IUSTINVM martyrem, THEOPHILVM Antiochenum; TATIANVM, ARNOBIVM, IRENAEVM, legantur, in not. ad Matth. XXV, 46. Et IUSTINVS sane ita hac de re loquitur, ut finem quemdam poenarum infernarium admittere videatur. Verba eius haec sunt: *Αλλὰ μὴν ἰδοὶ ἀποδείκνυσιν Φημι πάσας τὰς ψυχὰς τῶν Ἰερμίων γὰρ ἡνῶς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς ἀδικεῖν τί; τὰς μὲν τῶν ἰουδαίων ἐν κρηταινοῖς ποι καὶ ψυχαῖς, τὰς δὲ αἰδίων καὶ πομπὰς ἐν χεῖροι, τὸν τῆς κρείτους ἰουδαίου*

ἐκδεχομένης χρόνον τότε. ὅπως αἰμὲν ἄξιαι τοῦ
 θεοῦ φανεῖται, οὐκ ἀποδύναμεν ἐν τῇ δὲ καλῇ
 ζήτησι δι τ' αὐτὰς καὶ εἶναι, καὶ καλῶς εἶναι ὁ
 θεὸς εἶδεν. Verum enimvero non mori uni-
 versas animas adfirmo, lucrosam namque
 hoc esset reuera malis. Quid igitur? Piae
 quidem in loco quodam meliore manent, in-
 iustae vero & pravae, in deteriore, iudicii
 tempus expectantes. Illoc namque modo,
 quae dignae sunt, ut coram Deo adpareant,
 non moriuntur amplius, illae autem exercu-
 ciantur, quoad eas & esse & excruciiari
 vult Deus; in dialogo cum Tryphone Iudaeo.
 p. m. 20. edit. IEBBII, quae Londini 1719.
 prodit. Nimirum, dum IVSTINVS di-
 cit: quoad eas & esse, & excruciiari vult
 Deus; haud obscure innuere videtur, ex-
 sistentiae, adeoque & cruciatuum illis im-
 minere finem. Quo ipso alia, quam ORI-
 GENES, ratione poenarum infernalium
 finem adferit, & ad illos potius accedit,
 qui damnatos homines tandem annihila-
 ndos statuunt. IEBBIUS tamen, hanc
 IVSTINI mentem esse negat; idque eum
 saltem innuere putat, non per se ipsas ani-
 mas existere, sed propter Dei voluntatem,
 quem penes est, & interficere, & in nihi-
 lum illas redigere, quandocumque volue-
 rit, in notis ad Iustini l. c. p. 21. Sed hoc
 adcuratius discutere, huius loci non est. Id
 quidem negari nequit, plurimos veteris
 ecclesiae doctorum loco isto i. Petr. IV, 6.
 inductos, statuisse, vita defunctis apud inferos
 evangelium adnuntiatum fuisse. Quae
 opinio, inquit B. ITTIGIVS, loco deinceps
 citando, §. II. quam frequens sit in antiquis
 patrum monumentis, dici vix potest. Et
 fuerunt sane, qui adsererent, per Ioannem
 baptistam, per Mosem atque Eliam, per
 apostolos, cumprimis per ipsum servato-
 rem, mortuis evangelium adnuntiatum
 esse: quamvis, ad liberationem ex inferno
 quod attinet, dissensio quaedam inter eos
 intercedat, dum iuxta nonnullos haec tan-
 tum ad quosdam, iuxta alios autem, ad

omnes, qui tempore Christi in inferno fue-
 runt, pertinet. Atque eos quidem, qui poste-
 rius adfirmabant, AVGVSTINVS pariter atque
 PHILASTRIVS, inter haereticos referunt,
 ille quidem haeref. 79. hic autem haeref. 121.
 Sed ISIDORVS rursus Hippalensis eos inter
 haereticos numeravit, qui in Christi ad
 inferos descensu animarum liberationem
 factam negant; l. 8. origin. c. 5. Legenda,
 quae haece porro ex patribus addit, quem
 ante iam laudauimus, ITTIGIVS, in exer-
 cit. theol. de evangelio mortuis adnuntiato,
 quae exstat in enneade exercit. theologiar.
 §. II. seq. p. 277. seq. Hi ergo, licet non
 plane cum ἀποκατάστασις vniuersalis adfer-
 toribus consentiant, haenus tamen con-
 veniunt, quod liberationem quamdam ex
 inferno admittant. A patribus si ad scho-
 lasticos transeamus, IOANNES ille DVNS
 scorvs se nobis offert, subtilitatis elogio
 clarus, quem inter alia paradoxa & hoc
 adseruisse, quod malignitas pariter ac poe-
 nae diabolorum desituae sint, ex GEOR-
 GII MACKENZIE vitis celebriorum scri-
 ptorum Scotiae observat DELA ROCHE, dans
 la bibliotheque Angloise, tom. 2. part. 2. art. 5.
 p. 355. Nec Romanae ecclesiae addidit adeo
 improbari hocce dogma potest, cum
 purgationem post hanc vitam & quidem
 per poenas, admittant. Si enim quorundam
 hominum delicta purgari hoc modo
 possunt, non video, cur non & de reliquis,
 etsi multorum demum saeculorum inter-
 vallo, idem admitti queat. Nec praeter-
 mittendum, quod ipsemet HVETIVS, loco
 supra citato, observat, haud ultimam ratio-
 nem, quae Origenem induxerit, ut in eam
 de ἀποκατάστασις sententiam ingrederetur,
 hanc fuisse, quod poenas piacularis & pur-
 gatorias statueret; quas & eum itidem ex
 1. Cor. III, 12, 13. quo ex loco Romanenses
 purgatorium suum adstruere norum est,
 probare voluisse, antea docuimus. Soci-
 nianis, immo, omnibus illis, qui rationis
 lumen revelationi praefertunt, hanc non

posse displicere sententiam, facile intelligitur. Aeternitatem enim poenarum infernalium cum iustitia & bonitate diuina conciliari non posse existimantes, quidam illorum annihilationem potius damnatorum, quam aeternitatem poenarum admittere maluerunt, vti ex RVARO iam ad §. 12. ostendimus. LOCKIVM eamdem ob causam eidem suffragari sententiae, ibidem obseruauimus. ERNESTVS autem SONERVS, magni quondam nominis in academia Altdorfina philosophus Aristotelicus, quem tamen Socinianorum addictum fuisse partibus, deprehensum fuit, ex instituto *demonstrationem contra aeternitatem poenarum* scripsit G. G. LEIBNITIO etiam memoratam, in *tentamine Theodiceae*, part. 3. §. 266. p. 451. Quae autem ex ista, de poenarum infernalium aeternitate, contra bonitatem & iustitiam Dei, necdum dubia possint, BAEIVS quoque, magna ingenii ostentatione, subinde exponit, praesertim dans la reponse aux questions d'un provincial tom. 3. c. 144. p. 812. item c. 178. p. 1221. seq. Quibus quidem vix aliter occurri posse nonnulli existimarunt, quam vt poenae infernales damnatorum admodum imminuantur, aut earum statuatur finis. Legendi, quae hanc in rem disserit LEIBNITIVS, in *tentamine Theodiceae*, part. 1. §. 17. p. 175. it. part. 2. §. 133. p. 272. sq. item part. 3. §. 266. p. 451. seq. Certe IO. CLERICVS, contra Petrum Baelium disputans, systemati Manichaeorum opponit systema Origenis, ἀποκατάστασις vniuersalem statuentis, *Parrhasian. tom. 1. p. 303. seq.* GVIL. KINGIVS, difficultatem, quae hic se offert, probe sentiens, poenas infernales, non tam vindicandi, quam aliorum vtilitatem promouendi consilio, infligi arbitratur. *Quis spondeat*, inquit, *poenam aeternam impiorum nihil facere ad bonos in electione debita confirmandos? adpend. ad libr. de origine mali, p. 269.* Quae tamen non omnibus sese probabit sententia.

Alii, vt hinc se expediant, contendunt, cum ratio poenarum infernalium non satis nobis perspecta sit, non posse quoque de earum cum bonitate diuina conuenientia ferri iudicium; forte enim isolam boni aeterni priuationem, omnes damnatorum poenas absoluerunt. Ita IS. IAQVELOTVS hac de re pronuntiat, *de conuenientia rationis & fidei, p. 217.* Alii rursus, & quidem ex Angliae theologis, cum non dissimulent, aeternitatem poenarum infernalium rationi admodum repugnare, credi posse, putant, poenas istas minarum instar a summo Numine praenuntiatas esse, vt homines eo magis rectiusque in officio contineantur; etsi Deo interim, ceu summo legis auctori, quocumque tempore illi libuerit, clementiae relaxare habenas, poenaeque modum ac limites ponere, si bonitatis eius hoc postulauerit ratio, integrum sit. IO. TILLOTSONVM ex hypothesi de sine poenarum infernalium contra incredulos disputare, obseruat vir doctissimus PFAFFIVS, in *instit. theol. dogmat. & mor. part. 2. cap. 12. §. 1. p. 608.* Tillotsono HENR. MORVM, aliosque adhuc iidem ex Anglia theologos, qui eamdem, de sine poenarum infernalium sententiam aut adprobauerint, aut non temere reiiciendam existimauerint, adiungit auctor *discursus de libertate cogitandi*, quem ANT. COLLINVM esse ferunt, *sect. 2. p. 102. seq.* Reformatae vtique, quam vocant, ecclesiae doctoribus, particularis praesertim gratiae rigidis adsertoribus, haec de sine poenarum infernalium sententia ingrata esse nequit. Quaecumque enim ex aeternitate poenarum infernalium necluntur dubia, illos praecipua quadam ratione feriunt, qui absolutam quadam praedestinationem statuunt. Qui enim aliter hic sentiunt, & culpam damnationis vnice in homines conferunt, quod & rationi pariter ac scripturae sacrae est conueniens, longe facilius feliciusque hinc se expediunt, quam illi.

Inter

Inter anabaptistas itidem fuisse, qui, finem poenarum infernalium fore, admitterent, notum est, nominaque eorum indicat CALOVIVS, *system. theol. tom. 12. part. 6. cap. 3. quaest. 1. p. 268*; conferenda quae de hisce obseruat IOACH. CHRISTIAN. IEHRINGIVS, in *aduotationibus ad bistoriam Mennonitarum*, ex lingua belgica in germanicam a se translata, p. 94. Hisce denique & Iuliacos addere possem. Saltem non omnium hominum poenas infernales aeternas fore, sed quosdam post breue admodum temporis spatium ex inferno iterum liberandos, quidam ex iis statuunt; quorum testimonia huc spectantia IO. AND. EISENMENGERVS adfert in *dem entdeckten Iudenthum*, part. 2. c. 6. pag. 353.

Haud exiguum autem haecce quaestio in nostra ecclesia strepitum excitauit, cum anno 1699. aeternum illud, euangelium ἀποκαταστάσις vniuersalis, seu, vt titulus germanicus sese habet: *das ewige euangelium der allgemeinen Wiederbringung aller Creaturen &c.* prodiret. Eius enim defensionem cum IO. GVIL. PETERSENIUS in se susceperet, & suo exemplo alios, vt eandem sententiam amplecterentur, concitaret, alii autem eidem sese opponerent, variis hac super re scriptis concertatum fuit. Inductum vero se in eam sententiam fatetur Peterfenius, cum IOANNAM LEADEAM, notissimam in Anglia feminam, quae eandem fouebat, sed visionibus saltem, non scripturae dictis superstructam, refutare veller; in *vitae suae descriptione*, quam germanice edidit, p. 297. Et Leadeam sane istam inter alia paradoxa & hoc adseruisse constat; condiscipule etiam ex iis potest, quae copiose de ea referuntur a IO. WOLFG. IÆGERO, theologo quondam Tubingensi, in *bist. eccles. & polit. saec. 16. tom. 2. part. 2. l. i. c. 10. p. 90. seq.* Iudicium autem, quae tum ab ipso, tum ab aliis in hacce causa scripta sunt, vna cum scriptis

quibusdam ei oppositis, & horum refutatione, complexus est PETERSENIUS, in opere, quod sub titulo: *Μυστήριον ἀποκατάστασις πάντων*, das ist, das Geheimniß der Wiederbringung aller Dinge &c. tribus voluminibus in folio edidit. Inter reliquos, qui cum PETERSENIO hac in causa fecerunt, eminet GEORGIUS PAVLVS SIEGVOLCK seu KLEIN-NICOLAI, cuius scriptum: *das von Iesu Christo, dem Richter der Lebendigen vnd der Todten, aller Creatur zu predigen befohlene ewige Euangelium von der durch ihn erfundenen ewigen Erlösung &c.* & seorsim an. 1705. prodit, & operi etiam Peterfeniano insertum est, part. 2. in *addendice p. 32. seq.* Summatim deinceps, & velut in compendio, eandem doctrinam idem auctor proposuit: in *der kurtzen vnd gründlichen Vorstellung, was nach dem wahren Sinn des heiligen Geistes durch die act. III, 21. erwehnte Wiederbringung aller Dinge, vnd durch das Offenb. XIV, 6. bemeldete ewige Euangelium verstanden werden müsse*; vbi etiam probare adnititur, hanc sententiam doctrinae orthodoxae ecclesiae euangelicae, atque Augustanae confessionis, non repugnare. Hisce adhuc addendus, vir cetera doctissimus, IO. MICH. LANGIVS, eo, cum ista scriberet, tempore, theologus Altdorfinus, in *addendis ad dissertationes historico-theologicas tres, de verba Borith*, quae an. 1705. prodierunt. Mitto reliquos, eos etiam, qui, si non aperte & ex instituto, indirecte tamen, & aliud velut agendo, eandem sententiam comprobant. Rursus vero non defuerunt, qui illam acriter impugnarent. ITTIGII, GRAPPI, FECHTII, WOLFFII, aliorumque dissertationes, & alia scripta, partim latino, partim germanico idiomate euulgata, implemet PETERSENIUS, in opere antea memorato, cum refutatione, exhibet. His adhuc addendi CHRIST. GOTTLIED KOCHIVS, in *ἀποκατάστασις act. III, 21. solida & orthodoxa exposi-*

expositione Sc. SAMVEL CHRISTIANVS TEYBERVS, in *gemino argumento*, altero pro, altero contra Origenianam omnium rerum ἀποκατάστασιν Sc. FERD. HELFREICH, LICHTSCHEID, in *den christlichen Gedanken über das Büchlein vom ewigen Evangelio*, qui tamen a recepta ecclesiae nostrae doctrina in eo discedit, quod statum quemdam medium post mortem, seu quandam animarum purgationem admittit.

Iam ad rem ipsam quod attinet, negari equidem nequit, si ex sola ratione quaestio haec diiudicanda esset, ἀποκατάστασις adsertores dubiam forte secus sentientibus reddere posse palmam. Neque id quisquam inficias iuerit, grauissimas difficultates, quae doctrinam de origine mali, eiusque cum iustitia atque bonitate diuina conciliatione premunt, facilius superari posse, si finis poenarum infernalium statuatur, quam si earundem adseratur aeternitas. Verum, cum res omnis ad scripturae sacrae decisionem redeat, haecce ἀποκατάστασις patronos parum iuuant. Hauc itaque si audiamus, aeternitatem poenarum infernalium testimoniis clarissimis, luculentissimisque, confirmatam videmus. Et primo quidem poena ista damnatorum subinde diserte aeterna vocatur; ignis scilicet aeternus, *Matth. XVIII, 8. XXV, 41. interitus aeternus, 2. Thess. I, 9. vincula aeterna, ep. Iud. v. 6. caligo tenebrarum aeterna, ib. vers. 13.* Immo, quod praecipuum est, & omnem dubitationem eximere potest, *sumus tormentorum ascendere dicitur, eis αἰῶνας αἰώνων, in saecula saeculorum, apoc. XII, 11. & cap. XX, 10. cruciandi dicuntur die & nocte eis τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, in saecula saeculorum.* Hac enim ratione cum alias ipsa Dei aeternitas describi solet, non alia vti-que, quam quae sine omni destituitur, intelligi potest. Eadem porro aeternitas quandoque per formulas negantes ἐμπατι-

νῆς exprimitur: *vermis eorum non moritur, & ignis eorum non exstinguitur*, quod ex *Ef. LXVI, 24.* aliquoties repetitur *Marc. IX, 44, 46, 48.* Sic & *Luc. III, 17.* dicitur: *paleas comburet πυρὶ ἀβύσσου, igne inextinguibili.* Ex beatitudinis quoque, quae electi gauisuri sunt, aeternitate, qualis poenarum infernalium aeternitas futura sit, colligi potest. Haec namque sibi invicem opponuntur, *Dan. XII, 2. Matth. XXV, 46.* Vt ergo beatitudinis aeternitas finem habitura non est, ita nec alia damnationis aeternitas intelligi potest. ORIGENEM equidem hoc argumentum non ferit, quippe quem beatitudinis non minus, quam poenarum infernalium statuisse finem, antea obseruauimus. Sed cum recentiores ἀποκατάστασις adsertores hac in re cum eo non faciant, & facere quoque nequeant, nisi absurdissima quaeque admittere velint, rede hoc iis opponitur. Nec praetermittendum, quod Christus diserte dicat, *iram Dei manere super hominem incredulum, Ioan. III, 36.* Manente autem ira Dei, manet quoque damnatio. Denique & hoc addendum, quod *Luc. XVI, 26. chasina magnum confirmatum* dicatur, inter beatos atque damnatos, ut nemini ex vno loco, adeoque & statu in alterum transitus pateat. Mitto reliqua, cum scriptura sacra alia adhuc suppeditet.

Non desunt rursus & ἀποκατάστασις adsertoribus, quae pro sua sententia ex scriptura sacra proferant. Principem inter ea locum tenent verba ista Petri *act. III, 21.* quibus, oportuisse a Christo caelum occupari, dicit, ἄχρι χρόνων ἀποκατάστασις πάντων. Idem apostolus velle putant, regnum a patre traditum filio, ceu hominum, angelorumque omnium capiti, non prius finiendum, quam cuncta, quae per angelorum pariter ac hominum peccata in deteriore statum prolapsa sunt, ita in integrum restituantur, ut nullum peccati, adeoque nec poenae superfit vestigium.

Idem

quamdiu talis est, sub ira quoque Dei, adeoque & in statu damnationis maneat. Sed si homines damnati aliquando conuertantur, non amplius eos esse incredulos, adeoque; nec iram Dei super eos manere. Pari ratione & ad *Luc. XVI, 26.* respondent. Chasma vtique confirmatum esse, vt, qui in inferno sunt, neuiquam ad locum, statumque beatorum transire queant, quamdiu infernus ipse durauerit. Eo autem sublato, nullum amplius erit chasma inter infernum, sedemque beatorum.

Verum, etsi haec, & alia eiusdem generis, non sine specie quadam dicantur, & illis, qui cruciarum infernalium finem optant, maximopere adblaudiantur, adcuratius tamen examen non sustinebunt. Ad verba nimirum Petri, *act. III, 21.* quod attinet, de voce quidem ἀποκατάστασις, eiusque genuina interpretatione, non vna omnium est sententia. Sunt enim, qui eam referunt ad vocem χρίστων, putantque, ita *finem* siue *consummationem saeculi* significari. Cum vero tempora proprie restitui nequeant, sequitur, vocem ἀποκατάστασις improprie accipiendam; quod cur admittere debeamus, nullam prorsus necessitatem video. Missis vero & reliquis interpretationibus, quas alii adferunt, facile concedo, ἀποκατάστασις vocem hic pro restitutione in integrum, seu pristinum locum, accipiendam esse. Sic enim LXX. interpretibus *Gen. XI, 13. cap. XLI, 13. Job. VIII, 6. Jer. XXIII, 7.* alibi que viurpatur. Et de tali quidem restitutione, quam in Christo consequimur, *v. 25. 26.* hic sermo est, quae, vti in hac vita inchoatur, ita in futuro gloriae statu perficitur, & consummatur. Sed cum Petrus ἀποκατάστασιν τῶν πάντων commemoret, de voce πάντων cumprimis quaeritur, num ad res vniuersas, aut ad homines, & quidem omnes, aut ad solos electos referenda sit? Qui generatim non hominum tantum, sed rerum omnium hic innui restitutionem putant, hoc maxime vrgent, quod homi-

num in praecedentibus nulla facta sit mentio, & nomen insuper generis neutrius non quadret ad nomen generis masculini. Addunt nonnulli, ad eandem sententiam confirmandum, vocem ἀποκατάστασις ex Stoicorum philosophia deprimam; apud quos de magnis mundi reuolutionibus multus sermo; quo sensu & eadem vtatur NVMENIVS apud EVSEBIUM, *praeparat. euangel. l. 15. c. 19.* Quod, quam longe peticum sit, nemo non intelligit. Quid vero multis hic ambagibus opus? Res enim ipsa docet, vocem τὰ πάντα ab ipso Petro statim restringi ad ea, quae loquutus est Deus per os omnium sanctorum prophetarum. Quodsi ergo quaeras, quatenam ea sint, de quibus Deus per os omnium prophetarum loquutus est? constat quidem, quod prophetae omnes de Christo, & hominum restitutione per eum speranda, loquuti sint; haec vero restitutio, quod ad omnes homines, immo etiam ad angelos lapsos, pertineat, id vero est, quod ex prophetis probandum erat; sed non probabitur. Etsi enim Deus omnium hominum salutem serio velit, eandem tamen vult secundum certum ordinem, sapientiae ipsius, bonitatis atque iustitiae convenientem. Hunc qui obseruare nolunt, illi sua culpa non restituuntur, etsi ceteroquin Deus omnes restituere in pristinum statum vellet. Sensus itaque verborum Petri hic est: oportere Christum caelum occupare, regnumque adeo a patre sibi traditum, administrare, usque ad tempus restitutionis omnium, hoc est, donec restituantur omnia in pristinum statum, quae restitui possunt ac debent, & de quibus adeo Deus loquutus est per os omnium prophetarum. Sed nec Pauli illud, quod ex *I. Cor. XV, 25. 26.* adducunt, essatum, rem istam conficiet. Vltimus enim intuitu electorum hostis vtique mors est, quae destruitur, dum electi in eum statum a Christo perducuntur, vt nullam mortis, siue naturalis, siue aeternae vim extimescere, necesse habeant. Idque

que tum vtique contingit, quando ad beatitudinis consummata, seu aeternae vitae possessionem perueniunt. Cum vero idem apostolus omnia per Christum cum Deo reconciliata dicit, *tum, quae in terra sunt, tum, quae in caelis, Coloss. I. 20.* per ea, *quae in caelis sunt*, illi omnino ex electis intelligendi sunt, qui iam ex ecclesia militante in sedes beatorum sunt translati. Hi enim, vt abiis, qui adhuc in terra, seu ecclesia militante degunt, recte distinguuntur, ita per fidem in Christum, qui eos cum patre reconciliauit, haereditatem istam caelestem sunt adepti. Nec vlla adparet ratio, cur de spiritibus, seu angelis malignis haec verba accipi debeant, de quibus etiam, quod adhuc in caelo sunt, admirari nequit. Quae de vniuersalitate tum gratiae & amoris diuini, tum meriti Christi, huiusque pretio infinito, atque immenso dicuntur, satis sibi constant, etsi ἀποκατάστασις vniuersalis non admitatur, modo cuncta secundum ordinem salutis, a Deo ipso constitutum, atque praescriptum, intelligantur. Manet vtique gratia Dei vniuersalis, manet quoque vniuersale meritum Christi, etsi plurimi sua culpa non restituuntur. Ex eo enim, quod homines beneficium diuinum respuunt, colligi nequit, quod illud omnibus non offerat. Nec minus omnes amat, etsi non omnes hunc amorem grato agnoscaut animo; quemadmodum & Christi meritum ideo particulare censeri nequit, quod plurimi illud repudiant. Eorum equidem, qui ἀποκατάστασιν vniuersalem ita adserunt, vt meritum, & satisfactionem Christi fundamenti loco ponant, tolerabilior est sententia, quam Socinianorum, qui restitutionem quandam sine merito Christi isti singunt: sed alio rursus premitur incommodo, quod explicare, aut demonstrare non possint, quod pacto meritum Christi illis prodesse queat, qui semel, & quidem constanter, illud per totam vitam repudiarunt. Nec enim probaturum satis dederunt, quod tamen vel ma-

xime probandum erat. meriti istius vim post mortem hominibus damnatis prodesse. Multo autem minus probarunt, aut probare poterunt, meritum hocce Christi ad angelos etiam malos, seu diabolos, pertinere. Immo, non tantum nullum hac de re in scriptura sacra existat vestigium, (ad locum enim *Col. I. 20.* antea responsum est) sed diserte quoque reclamat Paulus apostolus, numquam angelorum semen adsumsisse Christum, adserens, (vt eos redimeret) sed tantum *semen Abrahami, Ebr. II. 16.* Bene equidem se habet, quod monent, non de beatitudine, electis hominibus propria, sibi sermonem esse, sed de restitutione: attamen & restitutio ista nuda, an probata satis sit, aut probari queat, id vero est, de quo quaeritur. Etenim, vt haecenus ostendimus, quo loco argumenta, quae proferunt, habenda sint; ita vt responsiones eorum ad illa, quibus aeternitas poenarum infernalium probatur, paucis expendamus, superest. Nimirum, vocem *aeternitas* ita quandoque in scriptura sacra sumi, vt aeternitatem restrictam, seu limitatam denotet, lubentes fate-mur. Quod vero ita etiam accipienda sit, quando de aeternitate poenarum infernalium sermo est, id vero inuidis rationibus demonstrandum. Quo minus autem ita sumi queat, hoc vel maxime obstat, quod durare isti damnatorum cruciatus dicantur, *eis totis diebus τῶν αἰώνων, in saecula saeculorum; apoc. XIV. 11. cap. XX. 10.* qualoquendi ratione aeternitatem absolutam innui, antea iam obseruaui. Loca, in quibus negatiue aeternitas illa describitur, frustra eluduntur, addita restrictione: *quandiu infernus durauerit.* Probandum enim prius erat, infernum aliquando sublatum iri. Ex verbis Pauli *1. Cor. XV. 26.* hoc etiam non posse, ex antea dictis patet. Praemiorum aliam rationem esse, quam poenarum, lubens concedo; non autem, aeternitatem poenarum infernalium cum bonitate & iustitia diuina conciliari non posse. Nulla

itaque adest ratio, cur alia aeternitas intelligenda sit, cum de beatitudine electorum. alia autem, cum de poenis damnatorum sermo est. Quae denique ad loca, *Io. III, 36. & Luc. XVI, 26.* regerunt, tum demum admitti possunt, si iam probatum esset, poenas damnatorum aliquando finiendas. Id vero, cum adhuc in quaestione sit, ista eiusmodi locorum interpretatio, petitionem, quam vocant, principii inuoluit. Atque ita summatim, quae ad hancce controversiam pertinent, exhibere placuit.

*** Locum certum poenis infernalibus

destinatum, & res ipsa docet, & scriptura sacra testatur. Vocatur enim infernus *lacus sine aqua, Zach. IX, 11. Φυλακή, e qua non datur egressus, Matth. V, 25, 26. τόπος ὅτι βασάνου, Luc. XVI, 28.* & quae reliqua sunt, supra iam ad §. 12. addata. Qui autem locum istum determinare audent, ingenii sui commenta narrant, aut coniecturas adferunt, quae eadem, qua adferuntur, etiam reiiciuntur facilitate. Rectius sapient, qui operam nauant, ut infernum eui- tent, quam, qui de eius loco curiose disputant.

§. XVIII. Causae damnationis diuersae sunt, pro diuersa, qua considerari potest, ratione. Alio enim modo, priuatiue si spectetur, alio modo, si positue, hac de re pronuntiandum. * Et ad posituum quidem damnationem variae causae aliquid conferunt, quae iterum vel absolute, & per se, vel relative spectari possunt. Hinc namque intelligitur, quo pacto Deus etiam inter causas damnationis, ac poenarum infernalium, referendus sit; non aliter scilicet, quam posteriori modo, seu, ut iustissimus iudex, qui hanc in improbos sententiam pronuntiauit. ** Finis vero est, iustitiae, veracitatis, atque potentiae, adeoque gloriae diuinae manifestatio. ***

* Poenis damnatorum priuatiuis (de quibus §. 13. dictum) causam efficientem assignari non posse, notum est, cum causa efficiens dici soleat, quae effectus reales, & positiuos producit. Generatim tamen causae illae, quae effecerunt, ut homo in statum damnationis perueniret, etiam causae poenarum, quae in priuatione beatitudinis consistunt, dici possunt.

** Poenarum positiuarum, quae priuatiuis opponuntur, causa efficiens absolute talis, si auiam species, ipsa est anima, per obiectorum variorum repraesentationem eiusmodi adfectus excitans, qui non possunt non dolores summos, atque cruciatus secum vehere, prouti §. 15. obseruatum est. Corporis dolores, unde animi cruciatus simul augebuntur, ignis ille infernalis procreabit, de quo itidem §. 16. dictum. Addunt nonnulli malos genios, quod velut carnifices, & tortores damnatorum futuri sint. Sed

abnuunt alii, cum & ipsi illi mali daemones torquendi sint, hinc & abyssum deprecetur; *Luc. VII, 31.* loca etiam, quae vulgo adferri solent, de tortoribus, *Matth. XVIII, 34.* de plagis, *Luc. XII, 47.* & percussionibus, *prou. XIX, 29.* parabolicae sint, ut nihil ex iis demonstrari queat. Quae poenarum, per consequentiam naturalem ex vitiis flu- entium, & hisce oppositarum, positiuarum ratio sit, facile ex dictis intelligitur. Quod si autem poenae infernales relative spectentur, dubium non est, quin Deus, ceu iustissimus iudex, earum causa efficiens dici queat. Is enim vnicus iste est legislator, qui potest seruare & perdere, *Iac. II, 12.* Hinc & retri- butio secundum cuiusque opera diserte ei adscribitur, *Rom. II, 6. & 2. Thess. I, 6.* Cum vero Christo, ceu mediatori, simulque capiti, & regi omnium hominum, speciatim ecclesiae, potestas iudicandi a patre tradita sit, *Io. V, 22.* qui & orbem iudicaturus est *1.*

δυναμὸν, actor. XI^{II}, 31. hinc & ei specia-
liori quadam ratione damnatio ista impio-
rum tribuitur, 2. *Theff.* 1, 7. 8. Ea nimirum
ratione Deus damnationis causa efficiens
dicitur, quod Christus sententiam damna-
tionis in impios atq; incredulos pronuntiat,
Matth. XXV, 31. quodue gratiam suam, quam
increduli ipsimet prius repudiauērunt, iis
subtrahit, vnde poenae istae priuatiuae non
sequi nequeunt; & denique ignem illum
praeparauit, qui corpora eorum est excru-
ciaturus. In quibus nihil esse, quod iusti-
tiae diuinae repugnet, facile intelligitur.
Nec etiam alia, quae cum ad hoc inducat,
caussa (*impulsua interna*) est, quam iustitia
eius vindictiua: ad quam tamen & veraci-
tatis, in implendis comminationibus sese
exserens, accedere, recte dicitur. Ad *caus-
sam* autem, quam vocant, *impulsuam exter-
nam*, quod attinet, dubium non est, quin
quodlibet peccatum & a Deo nos seiungat;
Ef. LIX, 2. & quia totius legis transgressio-
nem inuoluit, *Iac.* II, 10. Deus non aliter,
quam morte aeterna, quae & alias spiritua-
lis est continuatio, istud punire potest, iuxta
comminationem, *Gen.* II, 17. Nec enim
hic discrimen aliquod inter peccata inter-
cedit, cum illud, quod a conditione subiecti
desumitur, hic locum non inueniat. Quod
grauiora alia, alia leuiora sint, id in gradu-
um, quos poenae infernales habent, aesti-
mabitur diuersitate: vnde nec illud discrimen
nunc in censum venit. Vt autem pec-
cata ista actu damnent, incredulitas finalis
accedat necesse est. Si enim homines ad
Deum conuertantur, remissionem pecca-

torum omnium impetrant, vt adeo *ἐνδὲν
κατάνειμα, nihil, quod actu damnet, in iis sit,
qui sunt in Christo*; *Rom.* VIII, 1. vnde &
pro causa impulsua damnationis haberi
nequeunt. Quodsi autem non conuertantur,
incredulitas finalis efficit, vt actu dam-
natio sequatur. Quo quidem sensu non-
nulli incredulitatem finalem praecipua
quadam ratione, pro causa impulsua dam-
nationis habent. De peccato originali
idem, quod de reliquis peccatis, censum-
dum, cum auersionem a Deo, & inclinatio-
nem ad praua quaeuis denotet, *Genes.* VI, 5.
vnde & omnes *naturae filii irae*, adeoque &
aeternae damnationis rei sumus, *Eph.* II, 3.
Sed repetenda simul, quae ad §. *praecedentem*
de gradibus poenarum diximus.

*** Iustitia ista Dei, praesertim vindicti-
ua, quam Deus in puniendis damnatis de-
monstrat, quo pacto ex sanctitate Dei fluat,
ostensum *c. i. lib. 2. §. 37.* Manifestabitur
namque cum *δικαιοσύνη, ius illud Dei*, quod in
eo consistit, vt, qui peccarunt, digni quoque
suo merito sint, qui puniantur; *Rom.* I, 32.
conf. & *Rom.* II, 5. 2. *Theff.* I, 6. 8. 9. Veraci-
tatis Dei simul manifestabitur, dum damna-
ti sentient, quod antea credere noluerant,
comminationes diuinas impleri. Potentia
porro, quia adparebit, omnes hostes Christi
ad scabellum pedum eius esse proiectos, *ps.*
CX, 1. 1. *Cor.* XV, 25. neminemque adeo eius
potentiae resistere posse; conf. & 2. *Theff.* I, 9.
Gloria denique Numinis, vt ex reliquis at-
tributis, ita & ex iustitia, veracitatis & po-
tentiae diuinae demonstratione, elucescit.

§. XIX. Transitus ad beatitudinem pariter, ac damnationem aeter-
nam, fit per mortem temporalem, quae proxime ex animae corporisque
dissolutione oritur.* Causae autem mortis, vel morales sunt, vel physi-
cae; & inter morales quidem quaedam generatim huc referuntur, vt dia-
bolus, pro-oplasti, per quorum transgressionem mors naturalis quoque ad
omnes homines peruenit, certo modo etiam ipse Deus: ** quaedam au-
tem speciatim, vt ipsi morientes, & alii quoque homines, & alii spiritus boni

. Nnn 3 malie,

non potest non mors consequi. Idque & homines impii experiuntur. Piis autem seu credentibus, cum peccatum non imputetur, mors quoque illorum poenae rationem habere nequit. At moriuntur tamen, inquit. Moriuntur vtique, indeque incommodum sentiunt; nec aliter fieri potest, quia per corporis dissolutionem, quidquid peccato occasionem praebere potest, penitus extirpandum est. Dum vero simul de gratia Dei certi sunt, & firma spe melioris vitae, quidquid mors incommodorum adfert, abunde pensetur, eam pro poena reputare nequeunt.

*** Ipsi morientes, vel directe, vel indirecte, mortis suae causa existunt. Directe quidem, si violentas ipsimet sibi inferant manus, quo ipso simul pro causa physica mortis reputari debent; itemque, alia ratione mori se vltro offerendo. Indirecte autem, si talia agant, ex quibus non potest non mortis periculum consequi; descendendo v.g. in certamina, in quibus haud raro aut alterutri, aut vtrique parti pereundum est; aut adeundo loca, morbis, contagionem secum vehentibus, infecta; aut labores suscipiendo, quibus, dum iis ferendis pares non sunt, vitae finis acceleratur; aut intemperantiae, adfectibusque vehementioribus indulgendo, & quae alia sunt eiusdem gene-

ris longe plurima. Alii homines inter causas mortis morales referuntur, quando perficarios, aut veneno, aut simili modo aliquem interficiunt, vel auctoritate ac iussu suo, aut consiliis, aliaue ratione, necem cuiusdam promouent, aut eandem, cum id facere possent, & deberent, ab eo non auertunt; itemque, quando intemperantiae & adfectibus vehementioribus, quibus vitae finis attrahitur, occasionem praebent. Angelorum bonorum ministerio quod Deus utatur, in hominibus vita priuandis, exemplo Herodis constat, *act. XII, 23*. De angelis malis res manifesta ex iis est, quae supra de eorum studio nocendi hominibus, & quo pacto Deus nonnumquam illorum ministerio, in hominibus puniendis, utatur, diximus.

* Ad causas mortis physicas, & quidem *naturales*, senectus ipsa referri solet, cum machina corporis ita sensim attritur, & debilitatur, vt tandem desiciat; vnde eius destructio, animaeque & corporis solutio sequitur. Quodsi per morborum varia genera hoc fiat, *causae* inde oriuntur *praeternaturales*. *Violentae* autem, si per vim quamdam externam, gladium, laqueum, ignem, lapsum grauiorem, aliaue ratione, corpus ita laeditur, vt, eius inde sequi destructionem, necesse sit.

§. XX. Anima per mortem a corpore separata, superstes manet, & statim aut in beatitudinis, aut damnationis aeternae locum defertur. Medium enim quendam inter beatitudinem ac damnationem statum, scriptura ignorat. * Corpus autem, iuxta legem diuinitus constitutum in puluerem reddit. ** Nostri vero hic officii ratio postulat, vt illorum, qui pie sancteque vixerunt, memoriam celebremus, & exempla aliis ad imitandum proponamus; *** corpora autem, more in qualibet gente recepto, sed absque ostentatione, aut superstitione, sepeliuntur. *

* Cum anima immortalis sit, vt supra ex instituto demonstrauimus, sua sponte inde sequitur, eam post mortem superesse. Nec enim, qui eam aut plane interire adserunt,

aut cum Arabicis in resurrectione demum restituendam contendunt, audiendos esse, ex iis, quae ibidem disputauimus, constat. Quodsi superest, facultatibus quoque ei propriis,

priis, quales sunt, cogitare, cognoscere, vel-
le, spoliari nequit. Errantque adeo magno-
pere Sociniani, mentem post obitum nihil
cogitare, neque praemium, neque poenam
sentire, adferentes; quo ipso & non procul
a ptychopannychitarum se abesse errore
demonstrant. Cum enim mortui *non esse*
dicuntur, *Matth. II, 18.* sensus est, eos non
amplius versari in societate viventium; &
cum *in morte non celebrari* dicitur *Dei me-
moriam, neque laus eius praedicari in sepulcro;*
ps. VI, 6. innuitur, quod non eo modo id
fiat, quo fieri a viventibus solet, in coetu
fratrum, *psal. XXII, 23, 26.* Sequitur hinc
porro, animas beate defunctorum iam sta-
tim post mortem, ad statum beatitudinis
peruenire, animas autem impiorum ad
statum damnationis. Cum enim animae
defunctorum facultatum illis propriarum
usum retineant, adeoque & gaudii atque do-
loris sint capaces, fieri aliter nequit, quam ut
pro diverso, in quo homines mortui sunt,
statu, aut beatitudinem, aut damnationem
suam sentiant. Idque etiam scriptura, tum
exemplo diuitis istius, atque Lazari, tum
aliis testimoniis, quae deinceps adferemus,
confirmat. Eleganter hac de re Paulus
loquitur, quando *ἑδοξάμην, inquit, μᾶλλον*
ἐδοξῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐδοξῆσαι ἰσθῶς
τῶν κρείων. Bonam voluntatem habemus ma-
gis peregrinari a corpore, & praesentes esse ad
dominum, 2. Cor. V, 8. Duplex nimirum
hic notatur fidelium status: prior, quo sunt
praesentes in corpore, sed absentes a domino;
scilicet secundum animam, quae equidem,
qua fidem, apud dominum est, sed nondum
qua visionem beatificam. Posterior autem
est, quo sunt absentes a corpore, per mortem
separatae, & haecenus in statu imperfectio-
re, sed tamen praesentes ad dominum, per vi-
sionem beatificam. Ista autem animarum
beatitudo, nondum perfecta est, quae illis,
postquam cum corpore iterum unitae fue-
rint, obtinget, quemadmodum & impio-

rum poena nondum perfecta est, quippe
quam adhuc cum tremore expectant, *Ebr.,*
X, 27. Nimirum, manifestari nos prius
oportet coram tribunali Christi, ut quisque
eorum, quae fecit in corpore etiam suo,
retributionem accipiat, 2. Cor. V, 10.

Facile hinc intelligitur, quid de illorum
existimandum sit sententia, qui statum
quemdam medium admittunt, eiusmodi
scilicet, in quo animae quorundam homi-
num post mortem cruciatus quosdam atque
dolores sentiant, & quo tamen tandem sint
liberandi, inque aeternam transferendi bea-
titudinem. Romanenses, qui praecipue
hanc sententiam defendunt, addunt, in
huncce eos demum peruenire statum, qui
fuerint equidem & numero credentium; sed
pro peccatis, pro quibus in hac vita illis sa-
tisfaciendum erat, nondum satisfecerint,
quod adeo per ignem purgatorii illis sit
praestandum. Connectunt cum hac do-
ctrina & alios errores, cum primis eum, de
sacrificio missae pro mortuis, per quod
finem cruciatuum istorum accelerari posse
existimant. Verum haece sequentia recte
opponuntur, I.) quod scriptura sacra duos
tantum status post hanc vitam commemo-
ret, inferni, & beatitudinis, *Matth. VII, 23.*
cap. XIII, 30. cap. XXV, 46. Marc. XVI, 16.
Luc. XVI, 22. sq. Io. III, 15. sq. II.) Exem-
plo latronis, qui cum Christo crucifixus est,
*Luc. XXIII, 43. Lazari, Luc. XVI, 22. Ste-
phani, act. VII, 59.* pater, quod homines
pii post mortem, qua animam, statim ad
beatitudinem perueniant. Quod si rege-
ras, haec omnes, de quibus eiusmodi quid
dicitur, tam perfectos iam fuisse, ut purga-
tione non indigerent, primo quidem illud
probandum erit; deinde sciendum, quod
omnibus credentibus hoc promittatur,
quod post mortem statim, qua animam, ad
aeternam beatitudinem sint transiituri;
Io. III, 18. 36. c. V, 24. c. XII, 26. 2. Cor. V, 1.
apoc. XIV, 13. II.) Nec status iste medius
seu

seu purgatio animae post mortem, scripturae sacrae comprobati potest testimoniis. Solent equidem varia scripturae loca proferri; sed, si adcuratius considerentur, nihil minus, quam istam animae post mortem purgationem probant. Etenim *Es. XLIX, 8.* *sq.* de liberatione equidem e carcere, seu captiuitate spiritali, agitur, sed quod illa post mortem demum futura sit, non additur. Per *lactm. 2. d. 10. p. 11.* status equidem irae diuinæ atque damnationis intelligitur, sed ab eo liberantur per sanguinem foederis credentes, dum eum euitant. Legenda autem, quae erudite & copiose de hoc loco commentatur 10. G. E. DORSCHVS, in *theologia Zachariana*. Purgationis, quam credentes in Christum subituri sint, mentio *Malach. III, 2. 3.* iniicitur, sed iterum non additur, eam post mortem demum fore. De loco 2. *Maccab. XII, 39. seq.* a me dictum, in *hist. eccles. V. T. ad per. 2. sect. 7. §. 14. p. 171.* Per ignem, quo cuiusque opus explorandum est, 1. *Cor. III, 13.* ignis crucis atque calamitatis intelligitur. Christus equidem *spiritibus in carcere τῶν πονηρῶν* praedicauit; 1. *Petr. III, 19.* sed, quod euangelium, seu liberationem iis praedicauerit, non additur. Mortui denique, quibus euangelium adnuntiatur, 1. *Petr. IV, 6.* dicitur, illi sunt, qui ad vitam spiritualem nondum peruenerunt. Reliqua, quae minoris momenti sunt, attingere non placet. IV) Purgatione equidem quadam illis, qui Deum visuri sunt, opus est; sed ista purgatio fit per poenitentiam, atque fidem, & in quotidiana renouatione continuatur, 1. *Io. I, 7. III, 3.* Ea vero, quod post mortem locum inueniat, frustra dicitur. Ignem certe, aut simile quid, scriptura sacra inter media purgationis non refert: etsi calamitates, quamdiu poenitentiae locus est; huc aliquid conferre queant. Cum vero etiam per mortem fomes peccati extinguitur, qui autem credit, peccatorum omnium

EVD. TH. DOGMAT.

consequutus sit remissionem, nulla amplius opus habet purgatione; conf. *Rom. VI, 7. VIII, 1.* V) Nec tolerandum profecto, quod cruciatus, siue dolores purgatorii, pro satisfactione quadam habeantur. Inde enim non potest non consequi, quod Christi satisfactio non sit plena, nec ad omnia peccata expianda sufficiat; quod ut iniurium est in meritum Christi, ita scripturae sacrae e diametro aduersatur. *Enica enim oblatione eum consummasse in perpetuum eos, qui sanctificantur*, Paulus diserte pronuntiat, *Ebr. X, 14.*

Non desuerunt equidem ex nostratibus, ut hoc *ἀνταρδι* moneam, qui existimant, non esse nefas, pro defunctis orare. VRBANVS RHEGIUS, cuius insignia in ecclesiam nostram merita nemo ignorat, non tantum ipsemet ita censuit, sed & B. LV-THERVM in eadem fuisse sententia, (quod & alias notum est) obseruat. Quare *vir Dei*, inquit, D. Martinus Lutherus, non putat, a christiana pietate alienum esse, si pro nostris defunctis semel atque iterum ex libera denotione orauerimus; de formulis caute loquendi, cap. 16. p. m. 86. vbi & alia, ad eandem sententiam confirmandam spectantia, adfert. Non sine censura ideo RHEGIUM dimittendum censuit B. MICH. WALTHERVS in *harmonia biblica*, ad 2. *Tim. I, 18.* cuius contra in se defensionem suscepit MART. SILVESTER GRABIVS, in *adpendice apologetica ad Rhegii libellum, de formulis caute loquendi*, p. 118. *sq.* Quemadmodum autem plerique nostratium deinceps ab ista sententia discesserunt, ita maxime perepere tamen a Romanensibus, qui ita existimarunt, dissentiant; cum de poenis purgatorii, & quod illae indolem satisfactoris habeant, & quae reliqua sunt eiusdem generis, nihil dicant, immo, ista aperte reiciant, ut de RHEGIO longe est notissimum. De ipso Luthero etiam SECKENDORFIVS obseruat, eum, quod dixit, de recens mortuo intellexisse, cum nondum fa-

Q 0 0

tis

tis constat, an anima prorsus separata a corpore sit, idque de precibus circumstantium; in historia Lutheranismi, lib. 2. sect. 13. §. 41. p. 120. Fuerunt nihilolocius deinceps, qui iterum medium quendam statum, animaeque post mortem purgationem, adlerent, vt praeter PETERSENIVM, qui hanc doctrinam cum sententia de ἀποκατάστασις vniuersali coniunxit, quacum & quodammodo connexa est, vt supra obseruauimus, auctor libri: *Betrachtung von dem mittlern Zustande der Seelen nach ihrem Abschied aus dem Leibe*, anno 1700 editi, itemque LICHTSCHILD, in *den christlichen Gedanken über das Büchlein vom ewigen Evangelio*. Hic enim PETERSENII ἀποκατάστασις ita impugnat, vt animae post mortem ἀνάστασις adprobet. Licet autem hi itidem a Romanensibus in eo dissentiant, quod animae istam purgationem neutiquam pro satisfactione quadam habeant, adeoque & ceteros, qui cum hacce sententia coniuncti sunt, errores repudiant: iis tamen itidem premuntur scripturae dictis, quae, medium inter beatitudinem & damnationem aeternam statum admittendum non esse, euincunt. Speciem habet, quod quidam dicunt, fieri posse, vt propensiones quaedam ad mala, animae hominis credentis inhaerent, quas equidem suppressat, prorsus tamen in hac vita eradicare nequeat. Hae itaque, cum beatitudini istius obstant, nec, cum in fide mortuus sit, damnari queat, nihil aliud superesse, quam vt dicamus, per cruciatus quosdam atque dolores animae post mortem istas propensiones prorsus deleri, & ita aptam animam reddi ad fruitionem Dei. Verum, & ad hocce responderi potest, propensiones istas aut a corpore oriri, aut ipsi animae inesse. Si prius sit, cessabunt vique, quam primum anima a corpore est separata. Siu posterius, probabile, per ipsam mortem, quidquid prauarum propensionum animae inest, ita tolli, vt, quod eius beatitudinem impediatur, nihil superfit.

** In poenam scilicet peccati. Si enim homo non peccasset, mortuus quoque non esset, adeoque nec corpus redire potuisset in puluerem; *Genes. III, 19.*

*** De veneratione, qua homines, qui sanctitatis laude floruerunt, prosequi debeamus, egregie loquitur RHEGIVS: *Honorificentissime de sanctis iuxta scripturas sentiendum, & loquendum est. Quos enim Deus ipse sic honorat, eos procul dubio honorari cult & a nobis.* Et quibusdam interiectis: *Honorare tamen sanctos debemus, sicut vetus ecclesia eos honorauit, quae celebrabat honorifice sanctorum memoriam; de formulis caute loquendi, cap. 16. p. 80. seq.* Atque ita quidem, quae illis debentur, merito iis tribuimus. Vt vero eos adoremus, aut inuocemus, cultuque adeo religiose prosequamur, merito religioni nobis ducimus; cum huncce honorem solus sibi Deus vindicet. *Dominum Deum tuum adorabis, inquit seruator ipse, & illi soli seruias, Matth. IV, 10. ex Deut. VI, 13. & X, 20.* In quamcumque autem hic se vertant partem Romanenses, quibuscumque etiam vtantur distinctionibus, si receptam, & praxi ipsa plurimorum confirmatam ecclesiae istius doctrinam speciemus, ab idololatriae crimine se liberare nequeunt. Eousque autem superstitio eorum processit, vt homines etiam pro sanctis quandoque colant, de quibus, num omnino christiani fuerint, nec minus, an sanctorum in numerum recte referantur, certo non constat. Quod merito improbant, qui paullo coratiores in hocce coetu sunt, speciatim IOMABILLONIVS, qui sub EVSEHII ROMANI nomine, *epistolam ad Theophilum Gallum, de cultu sanctorum ignotorum*, edidit, quae Parisiis prodit, anno 1698, recusa autem est Vltraiectioni anno 1705. Plura nunc non addo, cum plenior argumenti huius tractatio ad alium locum spectet.

* Pie & sobrie de sepultura loquitur, quem iam laudauimus, RHEGIVS, de formulis

mulis caute loquendi, c. 18. p. 96. seq. Articulus, inquit, nostrae fidei, praecipue docet, banc eandem carnem, quam nunc gestamus, in nouissimo die glorificandam, & resurrecturam esse in vitam aeternam. Sicut enim Christus resurrexit, & ultra non morietur, ita christiani omnes resurgere habent cum corporibus suis, inquit Athanasius, in sym-

bolo. Quare sepultura est a christianis religiose tractanda, propter infallibilem spem nostrae resurrectionis, &c. Multa ceteroquin de sepultura, eiusque iure disputari solent, quae huius loci non sunt. Adeat, qui praecipua cupit, GROTIUM, de iure belli & pacis, l. 2. c. 19. & quae viri docti in commentariis suis ad istum locum disputant.

§. XXI. Ne autem corpus, quo anima maxime, ad bene aut male agendum, instrumento vsa est, aut praemii, aut poenae expers maneat, mortuorum futura est resurrectio; quam, licet ratio non capiat, scriptura tamen tam luculenter docet, vt negari nequeat, nisi huius simul in dubium vocetur auctoritas diuina.* Ita autem futura est haec resurrectio, vt anima eodem cum corpore, quod in hacce vita nostrum fuit, iterum sit coniungenda.**

* Non de ciuili quadam, aut spiritali, sed ea, quae corporis, seu carnis dicitur, resurrectione hic sermonem esse, res ipsa docet. Haec autem in corporis eiusdem, quod morte prostratum est, restitutione, animaeque cum eo vnione, consistit. Ratio equidem sibi relicta quod eam non capiat, mirum non est, cum inter mysteria, quae Deus nobis reuelauit, mortuorum resurrectio haud vltimum teneat locum. Hinc & gentilibus, quorum intellectus adfectibus insuper corruptus erat, difficulter persuaderi potuit; immo, cum Paulus apud Athenienses resurrectionis mortuorum mentionem fecisset, quidam *ἐξ Ἰουδαίων*, eum deridebant, *actor. XVII, 32.* Recte tamen informata ratio facile adsequitur, fieri non tantum posse, vt Deus mortuos resuscitet, sed id etiam conueniens esse, etsi modum non capiat. Hoc ita se habere, intelliget, qui inter virtutes diuinas *potestatem, bonitatem, atque iustitiam* considerauerit. Potentia namque diuina cum immensa sit, efficit, vt possit suscitare mortuos; reliquae virtutes, vt & *velit.* Hinc & seruator Sadducaeos ad potentiam diuinam ablegauit: *erratis, nescientes potentiam Dei, Matth. XII, 29.* Et Paulus idem innuit, quando

dicit: *Quid? incredibile indicatur apud vos, quod Deus mortuos suscitet? actor. XXVI, 8.* Bonitatis & iustitiae diuinae consideratio eodem nos ducit. Vt enim vitium & virtus totius hominis sunt, non autem vnus partis duntaxat; sic retributionem vtrique propositam ad totum hominem, non ad partem solum illius pertinere, vt credamus, par est: quod & apostolus ipse significat, *2. Cor. V, 10.* Fuerunt, qui traderent, ex animalis cuiusdam seu plantae cineribus, idem animal, eandemque iterum posse resuscitari plantam; idque experimentis confirmare conati sunt, indeque resurrectionem mortuorum non esse impossibile, probare voluerunt. Multa hanc in rem leguntur apud PETRVM BORELVM, in *historiis, & observationibus medico-physicis, cent. 2. obs. 21. p. 123.* KIRCHERVM, *scrut. pestis, sect. 1. cap. 7. exper. 2. & de arte magnet. lib. 3. part. 3. cap. 1.* aliosque. Sed haec ceu vana & inania exploduntur ab aliis.

Ad scripturam itaque si nos conuertamus, SPINOZA equidem, dum resurrectionem mortuorum haud obscure pro commento quodam pharisaico habet, *tract. theologico-politico, cap. 10. p. 130. 136.* in eam

non potest non ingredi sententiam, ante illam aetatem dogma de resurrectione mortuorum in gente Israelitica ignoratum fuisse. Sed conticescere hominem iubent, luculentissima librorum veteris testamenti oracula. Enimvero doctrina haec, cum ad ipsum foedus gratiae, quod Deus cum hominibus post lapsum iniit, praecipua quadam ratione spectet, dubium non est, quin primis simul parentibus fuerit reuelatum, & ab iis ad posteros propagatum. Certe, quando Henochus, septimus ab Adamo, de iudicio extremo, atque vniuersali vaticinatus est, teste Iuda, *epist. v. 14.* resurrectionem mortuorum simul confirmavit. Nec enim sollemne eiusmodi iudicium, atque vniuersale, cogitari potest, absque resurrectione mortuorum. Quare & omnia ea loca, quae de hocce iudicio vniuersali loquuntur, *Gen. XVIII, 25. ps. L, 3. XCVIII, 9.* resurrectionem simul mortuorum comprobant. Luculenta cumprimis verba sunt Salomonis: *Nam omne opus Deus ipse adducit in iudicium, cum omni re occulta, siue bonum, siue malum; Kobel. XII, 14. conf. & cap. XI, 9.* Sed ipsa etiam subinde resurrectio mortuorum in libris veteris testamenti traditur. Quo pacto ipse seruatur ex verbis Dei, *Exod. III, 6. Ego sum Deus Abrahami, Deus Isuaci & Deus Iacobi*, eam contra Sadducaeos euincat, notum est ex *Matth. XXII, 23.* Quae quidem neutiquam obscura, aut ob subtilitatem supra plebeiorum hominum capum posita est argumentatio, sed plana satis atque perspicua. In mortuos enim, adeoque nihil sentientes, beneficia conferri non posse, quilibet facile intelligit. Abrahamus itaque, Isaacus, Iacobus, non plane mortui sunt, sed qua animam viuunt; cumque sola anima Abrahamum, Isaacum, & Iacobum non constituat, tempus erit, quo anima iterum cum corpore coniungetur; quod, si mortuorum non daretur resurrectio, fieri non posset.

A Mose ad Iobum progredimur, cuius testimonium, quod *cap. XIX, 25, 26.* exstat, vtrunque merito hic facit paginam. *Ego scio*, inquit, *redemptorem meum viuum, & postremus super puluerem stabit. Et post cutem meam* (consecram vel consumtam) *circumdabuntur haec*, (membra mea, eadem cute) *& ex carne mea videbo Deum; quem ego video mihi, & oculi mei videbunt, & non alius.* Primo hic de redemptoris sui, tum de sua resurrectione loquitur Iobus, confessionemque longe pulcherrimam edit. Per haec enim eiusmodi denotari adfertorem, vindicem, liberatorem, & redemptorem, qui, iure consanguinitatis mortuus, causam propinqui sui interfecti adferit, eiusque sanguinem vindicat, dudum viris doctis obseruatum est: vnde & a THEODOTIONE per *εγγυητής* vertitur. Nec alium, quam Dei filium, qui hominum omnium redemptor atque seruatur est, hic intelligi, res ipsa docet, & rationibus luculentis euincere possemus, si id nunc nobis agendum esset. De hocce redemptore suo Iobus profiteretur, se *scire*, seu, *certa firmaque fide tenere*, quod *viuat*, vita scilicet diuina, adeoque & auctor sit omnis vitae, naturalis, spiritalis, atque aeternae. Profiteretur autem porro: *ואחריו & postremo stabit, seu surget super puluerem.* Existimo enim, vocem *ואחריו* verti rectissime per *postremum*, seu *posteriores*, ipsumque intelligi Messiam, qui *postremus*, seu *posterior* dicitur, non quidem, quod postremus omnium hominum futurus esset, sed quod post Adamum, humani generis corruptorem, ille venturus esset in postremis diebus, humani generis redemptor. Non quippe infrequens est, vt formula *לאחריו יהיה* de tempore, quo venturus erat Messias, adhibeatur. Ipsa autem resurrectio exprimitur hisce vocibus: *על עפר יקים super puluerem seu terram stabit, vel surget.* Voce *עפר puluis*, etiam terram significari, dubio caret. Verbum *קים*, tum *stare*, tum *surgere* significat,

significat; vt adeo sensus sit: stabit, vel surget super terram, qui antea in terra iacuit, quo ipso luculenter satis resurrectionem redemptoris exprimit. Ceterum, verbum יָקִים hic non *transitiue*, sed *intransitiue* capiendum esse, res ipsa docet; operamque & oleum perdunt, qui contrarium probare conantur. Praeclare admodum autem Iobus cum resurrectione seruatoris, suam resurrectionem connectit; cum illa vtiq; sit fons, & fundamentum resurrectionis fidelium ad vitam. Quare ita pergit ואני עירי נָקִי וְאִי *& post cutem meam circumdabuntur haec.* Ita enim cum B. SEL. SCHMIDIO verba haecce vertenda censeo. Sensus nimirum hic est: *post cutem meam destructam, & in puluerem redactam, ex mortuis sum resurrecturus, futurumque, vt haec mea omnia (quae digito velut monstrauit) ossa, caro, corpus denique totum, eadem cute mea circumdantur.* Hoc sibi velle Iobum, rationibus luculentis ostendit, quem iam laudauimus, SCHMIDVS, in *comment. ad b. l.* Quae denique resurrectionem sequutura sint, hisce verbis Iobus exprimit: *& ex carne mea videbo Deum &c.* Sunt equidem, qui hocce essatum aliter interpretantur, vt Iobus non tam de resurrectione mortuorum, quam restitutione sua; quam sperauerit, loqui videatur. Ita namque nonnulli illud explicandum censent: *Scio, redemptorem, vel defensorem meum, hoc est, Deum, viuere; & postremo super puluerem me excitabit, vel, super puluerem stabit, vt me defendat, & causam meam agat: qui autem post cutem meam sunt, hoc est, qui me premunt, vexant, circumdabuntur, inuoluentur ruina sua, atque in extremas angustias redigentur.* Atque haec interpretacionem inter alia inde quoque confirmare adnituntur, quod & Iudaeorum quidam hunc locum de resurrectione mortuorum non intelligant; cum tamen ceteroquin nulla causa addit, cur a christianis hic in diuersum abire de-

beant, liquidem non minus ac hi mortuorum resurrectionem credant. Nec illud praetermittunt, primum fuisse CLEMENTEM Romanum, qui huncce locum de resurrectione mortuorum explicauerit: quem deinceps reliqua interpretum turba magno agmine sit sequuta: CLEMENTEM autem fontes non consuluisse, sed LXX interpretes sequutum, qui saepissime a veritate ebraica dissentiant. Qua in re praecedentem sibi habent COLOMESIVM, qui in *notis ad Clementis Romani epistolam, p. m. 66.* ita pronuntiat: *Hunc Iobi locum ad resurrectionem primus traxit B. Clemens, quem alii postea sequuti sunt.* Addit porro talia, ex quibus facile colligas, eum itidem existimasse, huncce locum de resurrectione non agere. Verum haecce omnia ita comparata sunt, vt facili negotio dilui queant. Frustra adsumitur, vocem נָקִי generatim saltem vindicem, vel defensorem quemdam significare, vt adeo necessario Messiam non denotet. Eiusmodi enim eam significare vindicem, qui iure consanguinitatis mortuus, causam propingui sui interfecti adserit, antea iam obseruauimus, & alias quoque longe est notissimum. Hoc autem tantum de Messia, seu filio Dei dici potest. Accedit, quod eiusmodi redemptor hic intelligendus sit, quem Iobus oculis corporis sui videre aliquando poruit; quod itidem in solum Messiam quadrat. Verbum יָקִי neutiquam transitiue explicari posse, constat, anteaque iam docuimus. Nec locum Amos. VII, 2. huc quadrare, ostendit HACKSPANIVS, in *notis philol. ad b. l.* Idque tandem ipsimet illi, contra quos disputamus, concedunt, quando putant, etiam intransitiuam significationem retineri posse, vt sensus sit: *& stabit (Deus) super puluerem, vt me defendat, causamque meam agat.* Satis hoc ipso ostendunt, quod sibi ipsis non consent. Ad vltimam vero istam interpretationem quod attinet, etsi eidem GROTIVS quoque *ad b. l.* faueat, pro-

bari tamen nequit, formulam *על עפר* stare super puluerem, apud Ebraeos de victoria vsurpari, cum secundum propriam contra, atque genuinam significationem, recte de resurrectione mortuorum capiatur. Nullo praeterea exemplo probare possunt, *אחרי מותו post cutem*, scilicet esse, idem apud Ebraeos esse, ac premere, urgere, vexare. Sed hinc, quo fundamento reliqua innitantur, & quid adeo de noua ista, quam adferunt, verborum Iobi interpretatione, censendum, abunde liquet. Iudaeos quosdam, in loci huius interpretatione, nobiscum non consentire, mirum non est. Licet enim resurrectionem mortuorum credant, non eodem tamen modo eam credunt, quo christiani. Multi namque inter eos in ea versantur opinione, iustos tantum resurrecturos; hancque esse sententiam R. SAADIAE, MAIMONIDIS, NACHMANIDIS, R. CHASDAI, aliorumque, R. ISAAC ABERDANIEL refert, praefat. in *Esf. fol. 3. col. 1.* Immo, fuerunt qui existimarent, ipsum Iobum resurrectionem mortuorum negasse; vid. MENASSEH BEN ISRAEL, *de resurrect. mortuor. l. 1. c. 16. §. 125.* Accedit vero, quod praecipuum est, Iobum de sua resurrectione ita loqui, ut eam in resurrectione redemptoris fundatam agnoscat. Quod, cum Iudaeis placere nequeat, causam facile intelligimus, cur haec Iobi verba de resurrectione mortuorum capere nolit. Ad CLEMENTEM denique Romanum quod attinet, primum eum fuisse, qui haec verba ad resurrectionem traxerit, dicitur quidem, sed non probatur. Immo, adsumitur hic, quod neutiquam euicidum est, ea de resurrectione mortuorum non loqui. Nec euicidum, CLEMENTEM LXX interpretes hic sequutum. Inter verba enim CLEMENTIS, & versionem LXX interpretum, discrimen aliquod intercedit. Sed, si vel maxime sequutus sit LXX interpretes, nihil tamen inde, quod nobis obsit, euincipit. Et si

enim interpretes isti saepe errauerint, nec sensum textus ebraei recte expresserint, inde tamen non sequitur, quod hic quoque errauerint; aut si quis hoc adferere velit, illi luculentis hoc probandum est rationibus. Plura de hoc oraculo dabit praeter alios SPANHEMIVS, in *historia Iobi c. 13.* Ipse etiam illud iam attigi, in *historia ecclesiastica vet. test. tom. 1. per. 1. sect. 3. ad §. 16. p. 372. seq.*

Ad reliqua librorum veteris testamenti testimonia quod attinet, missis nunc iis, quae ex *ps. XVII, 15. XXXIV, 21. Esf. XXV, 7, 8. collat. cum 1. Cor. XI, 54. Esf. XXVI, 19. XXXV, 10. LXVI, 13. 14.* proferri solent, illustre saltem Danielis essatum *cap. XII, 20.* addo: *multi ex his, qui dormiunt in terrae puluere, euigilabunt; hi ad vitam aeternam, illi ad opprobria, & contemptum aeternum.* Tam perspicua haec verba sunt, ut ipse SPINOZA fateatur, ea de resurrectione mortuorum loqui, *tract. theol. polit. c. 10. p. 130, 136.* Eo magis itaque mirandum, GROTIUM, duce quidem, ut ipsemet profitetur, PORPHYRIO, per eos, qui in terrae puluere dormiunt, intelligere, qui ex Iudaeis ob religionem eieciti vrbe, oppidis, vicis, & villis, in summa angustia vitam transigebant: hosce *euigilatos*, hoc est, ad patrias reuersuros sedes, & loca, maioribus suis habitata. Verum, cum Daniel iam antea de antichristi reuelatione, in vltima mundi aetate expectanda, verba fecerit, non possunt quoque non, quae de dormientibus excitandis dicit, ad saeculorum omnium finem referri. De salute porro illorum loquitur, quorum nomina in libro (vitae) scripta sunt. Quod longe augustius quid est, quam ut de liberatione vexationibus syriaci tyranni, possit intelligi. Et, quid ambagibus opus? Nonne vitam, quam hic commemorat, aeterna, aeternumque opprobrium, satis superque docet, de mortuorum resurrectione hic sermonem esse? Per vitam enim aeternam, vitam,

vitam longam, & per aeternum opprobrium, *contentum*, quem quis per longum temporis spatium subire debeat, intelligere velle, tam ieiunum est, vt nulla refutatione indigeat.

Ex noui testamenti libris testimonia pro resurrectione mortuorum adferre, superuacuum foret; tanta illorum & multitudo est, & perspicuitas. Christus ipse ex instituto eam euincit contra Sadduceos, *Matth. XXII, 31, 32.* & Paulus contra eos, qui in ecclesia Corinthiaca illam negabant, *1. Cor. XV, 12. seq. conf. & Io. V, 28, 29. VI, 39, 40. XI, 24, 25. 1. Cor. VI, 14. 2. Cor. I, 9. &c.* Tam arcto etiam vinculo resurrectionis, fidelium cum Christi resurrectione coniuncta est, vt ex hac illa subinde deriuetur & demonstretur, quod & lobum *cap. XIX, 25, 26.* fecisse, antea obseruauimus; *conf. 1. Cor. VI, 14. XI, 12.* Non minus & ex inhabitatione spiritus sancti in cordibus fidelium eam apostolus euincit, *Rom. VIII, 11.* Sed vt plura addamus, necesse non est.

* Inter eos, qui resurrectionem mortuorum credunt, plurimi fuerunt, qui idem, quod in hac vita habemus, corpus, cum anima iterum viuendum esse, sibi persuadere non potuerunt. Nihil nunc de ORIGENE dicam, cuius genuinam hac de re sententiam apud HETIVM legere licet; *Origenian. lib. 2. cap. 2. quaest. 9. p. 19.* Nihil etiam de Socinianis, aliisque, qui hoc nomine passim vapulant. Inter recentiores ARTHVRVS BURY, in *latitudinario orthodoxo, part. 2. c. 4. p. 131. seq.* resurrectionem eiusdem numero corporis & impossibilem, & iustitiae diuinae aduersam esse, pronuntiat, idque eam ob causam, quod corpora humana ob continuam particularum effluxum, & nouarum successione, perpetim immutentur, vt fluminis instar sint; vnde, si poena aliquando a corpore sumenda sit, non adpareat, a quibus demum particulis, num us, quas in iuue-

nili, an virili aetate habuerit corpus, ea sit sumenda. Ita sententiam eius refert STRIMESIVS, in *ingenua in Armenianismum inquisitione, aduocat. epimetr. poster. §. 2. p. 333.* Sunt alii, qui existimant, eundem posse hominem dici, etsi non eadem sit materia, quae cum anima iterum iungatur. Ita CLERICVS hac de re pronuntiat. *Neque enim minus, inquit, fuerit idem homo is, cuius animus coniunctus fuerit cum materia, cum qua numquam coniunctus fuerat, si sit idem animus; quam fuit idem homo senex decrepitus, & infans vagiens in cunis, quamuis ne particula quidem forte superfit in senex, eius materiae, quae fuit in infante, propter perpetuam effluxum, quae ex corpore elabuntur. Resurgere corpus optime dici potest, cum simile ex terra a Deo formatur, coniungiturque menti. Itaque non opus est, vt in nimis angustias nos redigamus, dum tauróvta materiae nimis rigide descendimus; in not. ad Hug. Grotium, de veritate religionis christianae, lib. 2. §. 10. p. 108.* Alii rursus cum facile videant, idem corpus, adeoque & eundem hominem dici non posse, nisi & materiae tauróvta adferatur, alias rationes, vt difficultatibus, quae hic occurrunt, se expedirent, excogitant. Et GYRTLERVS quidem existimat, Deum in principio creationis singulis mentibus sua destinasse corpora, suasque particulas, ex quibus quodlibet corpus consistere debeat: quibus tamen post lapsum multae particulae heterogeneae, immo noxiae, multae etiam superfluae, quae sine corporis destructione abesse queant, admisceantur. In resurrectione itaque hominem accepturum corpus illud, quod Dei destinatione ipsius proprium est, remotis heterogeneis, noxiis, superfluis. Huc fere redeunt, quae hac de re disserit, in *systemate theologiae propheticae, c. 44. art. 1. p. 725.* Vterius progreditur CONNOR, & eadem equidem resurrectionis corpora faterur, sed pusilla admodum, nec eadem membrorum quantitate, qua

qua in vita praedita fuerunt, nec etiam cum omnibus, singulisque partibus, quin potius plerisque, tum nutritioni, tum respirationi inferuentibus, priuanda; in *euangelio medici, seu medicina mystica, art. 13. p. 108. seq.* Sunt denique, qui quaestionis huius, num idem numero corpus resurrectorum sit? decisionem, non admodum necessariam, aut vtilem esse, credunt, cum inter curiosas sit referenda. LIMBORCHII haec est sententia, qui tamen simul addit, probabilius omnino esse, quod eadem numero resurrectura sint corpora, quod variis etiam rationibus comprobatur, *theolog. christ. l. 6. c. 11. c. 36. p. 75.* Sed dubitare hac de re non licet, quantumvis ratio modum non capiat, cum scriptura sacra diserte hoc adferat. Ipsa enim vox *ἀνίσταται* hoc nos conducit, quae eiusdem corporis erectionem, seu restitutionem denotat. Hinc & Paulus: *uiuificabit mortalia corpora vestra; vestra, inquit, hoc est, eadem, quae nunc habetis, Rom. VIII, 11.* Et Lobus, *cap. XIX, 25, 26.* certo se scire adfirmat, eadem, qua membra eius tegebantur, cute, se circumdatum iterum iri; se ex sua carne visurum Deum. Sic rursus Paulus: idem corpus, quod satum cum corruptione ac deformitate, & omnium virium expert, & animale, suscitandum esse, dicit, & caelesti gloria perfundendum; *1. Cor. XV, 42. seq. conf. & Philip. III, 21.* Idem corpus, quod in monumento iacuit, a Christo resuscitabi-

tur, *1o. V, 28.* Exempla porro eorum, quos Christus, prophetae, & apostoli resuscitarunt, hoc quoque comprobant; cum primis & resurrectio ipsius Christi, imaginem exactissimam nostrae resurrectionis exhibens; *conf. 1. Cor. XV, 49.* Iustitiae denique diuinae hoc postulat ratio, cum iniquum foret, si aliud, & non illud ipsum, quo improbi peccarunt, corpus puniendum sit; aut aliud, nec illud ipsum, quo pii homines dura quaeuis, atque aspera perpessi sunt, praemio adficiendum; *conf. 2. Cor. V, 10.* Dubia, quae hic mouentur, cum non morabuntur, qui expenderit, apud Deum non esse *ἀδύνατος πᾶσι γινώσκων, Luc. I, 37.* cumque longe plura efficere posse, quam nos cogitationibus nostris adsequi valeamus. Recte GROTIUS: *Cum inter plerosque philosophos constet, rebus quantumcunque mutatis, manere materiam diuersarum specierum capacem: quis dicat, aut Deum nescire, quibus in locis, etiam longissime distantibus, sint materiae istius, quae ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in suo vniuerso, quod in fornacibus aut vasis facere chymicos videmus, vt, quae congenera sunt, quamuis disiecta, colligant? de verit. religion. christian. lib. 2. cap. 10. vbi & reliqua, quae addit, legi merentur; conf. & WITSIVS, in symbol. apostol. exercit. 26. §. 22. seq. p. 498. seq.*

§. XXII. Resurgent omnes homines, sine actatis, status, aut alio quocumque discrimine. Idque finis resurrectionis, vt quilibet intuitu corporis etiam bene aut male actorum praemium, aut poenam referat, postulat.* Impii itaque pariter ac pii resurgent, cum iustitiae diuinae non minus intersit, vt illi qua corpora puniantur, quam vt hi eodem modo recte factorum praemium accipiant. **

* De fine proximo resurrectionis loquimur, qui intuitu fidelium est, vt ad plenam beatitudinem possessionem admittantur; intuitu autem infidelium, vt extremum

supplicium subeant; *conf. 2. Cor. I, 10.* Vltimum enim, diuinae gloriae in iustitia tum vindictae, tum remuneratoria, manifestationem esse, nemo dubitat.

** Esse

** Esse quosdam inter Iudaeos, qui, impios homines non resurrecturos, doceant, viris doctis dudum observatum est. De Socinianorum quibusdam idem constat. Quibusdam, inquam. Omnibus enim eam sententiam tribui non posse, luculenter ostendit LIMBORCHIVS, *theol. christ. l. 6. c. 11. §. 11, 12. p. 719*. Negari autem impiorum resurrectio a nemine potest, nisi qui evidentialissimis scripturae sacrae oraculis vim apertam inferre velit. Danielis testimonium notum est: *Et multi ex dormientibus in terra pulueris, expergiscuntur, hi ad vitam aeternam, illi ad opprobria, & contentum aeternum; cap. XII, 2*. De resurrectione corporum illud intelligendum esse, antea iam euicimus. Omnium vero hominum, tum piorum, tum impiorum resurrectionem vates sanctissimus innuit, dum nonnullos ad vitam aeternam, alios ad opprobrium aeternum resurrecturos, diserte adserit. Qui enim ad vitam aeternam resurrecturi sunt, non alii sunt, quam homines iusti, siue pii; & qui ad opprobrium aeternum resurrecturi sunt, non alii sunt, quam iniusti, siue impii. Cumque nemo mortalium inueniatur, quin ad alterutram classē pertineat, perinde hoc est, ac si dixisset, omnes omnino homines, nemine excepto, resurrecturos. Non itaque est, vt quemquam moueat, quod dicitur, *רבים multos* resurrecturos. Eam enim vocem subinde idem significare, ac *omnes*, notum est; hic autem aliter eam capi non posse, distributio illa hominum in pios & impios, satis superq; docet. Ad noui testamenti libros si progredimur, ipsum statim seruatoris effatum occurrit, quod omne prorsus dubium eximit: *veniet hora, qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem eius; & prodibunt, qui bona fecerint, in resurrectionem vitae; qui vero male egerint, in resurrectionem condemnationis, Ioan. V, 28, 29*. Si omnes, qui in monumentis sunt, vocem seruatoris ho-

BVD. TH. DOGMAT.

mines resuscitantis, audituri sunt, ergo & impii; de quibus insuper diserte dicitur, quod illi, qui *male egerint*, hoc est, impii, resurrecturi sunt ad condemnationem, Qui autem verba haecce de *resurrectione spirituali* intelligenda contendunt, id agunt, vt non interpretari scripturam, sed peruertere, & omnium exponere ludibrio, merito censeantur. Quid vero luculentius, quam quod Paulus *actor. XXIV, 15*, dicit: *Spem habeo in Deo, fore, quam etiam ipsi expectant, resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum*. Non suam modo, sed Iudaeorum quoque hanc sententiam esse, apostolus proficitur, quod tum iusti, tum iniusti sint resurrecturi. Vix cogitari poterat, regeri hic aliquid posse; & tamen nonnulli sibi inuenisse visi sunt, quod regererint. Per *iustos* enim eos intelligendos contendunt, qui in omni vita iuste vixerunt; per *iniustos* autem, qui, cum aliquando impie vixissent, ad Deum tandem conuersi sint, vt publicanus ille, atque latro in cruce. Sed monstrosae istius distributionis fidelium, in iustos & iniustos, nullum ex scriptura sacra proferre possunt exemplum. Quin potius numquam fideles fidelibus in ista *dividit*, sed fidelibus impii opponuntur, vt patet ex *ps. l. 6. Matth. V, 45. 1. Cor. VI, 1. 2. Petr. II, 9*. Postter idem vterius ex progressu extremi iudicii, vbi iusti ad dextram, iniusti seu impii, vtrique a mortuis resuscitati, ad sinistram iudicis collocabuntur; *Matth. XXV, 43*. itemque ex retributione, quam quisque in corpore suo, quod per resurrectionem iterum accepit, feret *2. Cor. V, 10*. probari, nisi plura addere, superuacaneum foret. Disquiri etiam solet, num omnes vno eodemque tempore sint resurrecturi? an vero duplex futura sit resurrectio, prima & secunda? quam nonnulli ex *apoc. XX, 5*, statuunt. Sed huius quaestionis diuicatio ex iis petenda, quae de chiliasmo disputantur; de quo hic non agitur.

Ppp

§. XXIII.

§. XXIII. De caussis resurrectionis nihil dici potest, quod non sua sponte omnibus pateat, adeoque superfluum videri queat. Hoc saltem monendum, parum accurate eos loqui, qui impios etiam, siue damnandos, virtute meriti Christi resurrecturos, contendunt. *

* Equis enim est, qui nesciat, Deum esse, qui mortuos resuscitabit, quemue adeo causam efficientem principalem dicere, moris est, conf. *Rom. IV, 17. 2. Cor. I, 9.* Cum vero hoc eiusmodi sit, vt omnibus trinitatis personis sit commune, mox patri tribuitur, *Ioan. V, 21. 2. Cor. IV, 14.* mox filio, *Ioan. V, 21. VI, 39, 54. XI, 25.* mox spiritui sancto, *Rom. VIII, 11.* Specialiori tamen ratione quadam, Christo ceu capiti humani generis, non tantum, qua Deus, sed &, qua homo est, potestas resuscitandi mortuos vindicare, idque ex pacto illo, quo pater filio regnum tradidit, vt hominum genus sanguine suo redimeret, & *meritis* esset inter Deum & homines; conf. *Ioan. V, 21, 25, 28.* Causam, quam vocant *impulsivam internam*, esse iustitiam Dei, remuneratorem quidem intuitu fidelium, intuitu autem incredulorum, vindicativam, ex siue resurrectionis intelligitur; *externam*, intuitu fidelium, esse meritum Christi, intuitu impiorum impenitentiam finalem, ex iis, quae generatim de causis obtinendae salutis subinde monentur, nemini obscurum esse potest. Fuerunt equidem nonnulli, qui contenderent, impios etiam vi meriti Christi resurrectu-

ros. Notus prae reliquis hoc nomine est HENR. BOETIVS, theologus Helmstadiensis, cui cum FRID. BALDVINO, theologo Wittebergeni, hac super re controuersia intercessit; conf. HIER. KROMAYERVS, *hist. eccles. saec. 17. pag. 649.* ANDR. CAROLI, *memorabilib. eccles. saeculi decimi septimi, part. 1. l. 2. c. 12. p. 327.* Verum, cum resurrectio improbis poenae loco sit, meritum autem Christi ad bonum aliquod, hominibus impetrandum, tendat; facile intelligitur, illud pro causa impulsiva resurrectionis, intuitu impiorum, haberi non posse. In quibusdam equidem scripturae locis resurrectio mortuorum videtur merito Christi tribui, vt *Ioan. XI, 25. 1. Cor. XV, 22.* At, ibi speciatim de resurrectione piorum sermonem esse, res ipsa docet. Quod si quis ita hoc explicaret, impios resuscitari, vt ob spretum per incredulitatem meritum Christi puniantur, eius quidem recte se haberet sententia: *diuinus* tamen admodum lequeretur, qui diceret, impios ob meritum Christi resuscitari, vel meritum Christi esse causam impulsivam externam resurrectionis, intuitu impiorum.

§. XXIV. Mortuorum resurrectionem statim excipiet extremum iudicium, per quod electi in plenam summam beatitudinis possessionem immittentur, damnati autem aeternis cruciatibus addicentur. Cuiusmodi iudicium aliquando fore, non inuita ipsa ratione, euidentissimis testimoniis scriptura docet; ex qua & constat, primis statim hominibus ex diuina reuelatione hoc innoruisse; * *Iud. vers. 14, 15.* conf. *Matth. XXV, 31. seq. act. XVII, 31.*

* Obseruant nonnulli, quatuor vniuersalia totius generis humani iudicia in scriptura sacra memorari; primum in paradiso, in generis humani parentes, *Gen. III,*

§. seq. alterum, in mundum ante diluuium, *Gen. VI, 3, 7.* tertium, in eos, qui ad extruendam turrim babelicam se confoeciuerant, *Gen. XI, 5, 6, 7.* quartum denique

que nouissimum illud, de quo nobis nunc dicendum erit. Legenda autem, quae generatim de iudiciis diuinis commentatur B. MAIUS, in *oeconomia iudiciorum diuinorum*. Vniuersale autem aliquod hominibus omnibus instare iudicium, ipsa quodammodo ratio ex prouidentiae diuinae consideratione intelligit. Bonorum enim, malorumque cum hic commixta inter se facta atque confusae vices sunt; *Kobel. IX, 2.* immo, improbis saepius multa ex voto fluant, cum probis contra cum variis calamitatum generibus sit colluctandum; *ps. LXXXIII, 3.* recte inde concluditur, Deum haec ita permixturum non esse, immo, per bonitatem, iustitiamque suam permittere non posse, nisi tempus futurum esset, quo quisque suarum actionum reddere ratio-

nem debeat. Confirmari haec egregie possunt, verbis Malachiae vatis, *cap. III, 16, 17, 18.* Idem vero & animi, prauorum sibi conscii, vis testatur. Vnde enim istae, aut adculpationes, aut excusationes? *Rom. II, 15.* nisi ipsa ratio quodammodo dicat, supremum aliquem esse iudicem, qui dictorum omnium factorumque rationem esset exadurus. De scripturae testimoniis nemo dubitat. Primis iam parentibus hoc a Deo reuelatum, ex *ep. Iud. v. 14.* recte colligitur. Certe & ipsa foederis gratiae, cum iis initi, hoc ratio postulat. Hinc & Abrahamus Deum orbis huius vniuersi iudicem, & quidem iustissimum, agnoscit, *Gen. XVIII, 25.* conf. & *ps. IX, 8. Kobel. XII, 14.* Ex noui testamenti libris conf. adhuc *Rom. II, 16. 2. Cor. V, 10.*

§. XXV. Generatim Deus ipse, qua omnes personas spectatus, iudex est; *Kobel. XI, 9. XII, 14. Rom. II, 5, 6. Ebr. XII, 23.* specialiori tamen ratione Christus, ceu regni, quod illi a patre traditum est, caput; *ad. XVII, 31. Rom. II, 16. 2. Cor. V, 10. 2. Tim. IV, 1. Ioan. V, 22.* & quidem auctoritate non aliena, sed propria, *Rom. XIV, 10, 11.* * magna cum gloria, *Matth. XXV, 27.* cum tuba Dei, *1. Thess. IV, 16.* & numeroso angelorum comitatu, qui sua in hocce actu ministeria Christo praestabunt, *Matth. XIII, 41, 49. XXV, 31, 32. Luc. IX, 26. 1. Thess. IV, 16. 17. 2. Thessal. I, 7.* ** Adfessores autem Christi sanctos homines, speciatim apostolos, in hocce iudicio fore, ex *1. Cor. VI, 2, 3. & Matth. XIX, 28.* itemque *Luc. XXII, 29, 30.* nonnulli colligunt. ***

* Nimirum, quia Deus iure creationis rex atque dominus est omnium hominum, hinc & legislator, *Jac. IV, 12.* ideoque & iudex est, seu facultatem habet, rationem omnium ab hominibus exigendi, & vnicuique secundum opera sua reddendi, quae promeruit; *Rom. II, 6.* Quamobrem & generatim iudicium hoc Deo, locis iam citatis, alibi, adscribitur. Quod specialiori ratione Christus iudicium hocce administraturus sit, ex locis citatis itidem liquet. Referunt huc nonnulli & verba Eliae vatis: *Iehoua iudex noster, Iehoua legislator noster, Iehoua rex*

noster, ipse saluabit nos; cap. XXXIII, 22. cum omnia haecce epitheta egregie in Mesiam quadrent. Est autem Christus iudex non tantum qua Deus, sed & qua homo, adeoque. prout ex pacto cum patre caput & rex totius humani generis est constitutus. Atque id ipsemet nos condocet, quando dicit: *pater non iudicat quemquam, sed iudicium omne dedit filio, Io. V, 22.* Repugnare haec videtur alterum eius essatum, *ego non iudico quemquam, Io. VIII, 15.* & iterum: *est, qui quaerat, & iudicet, scilicet pater, v. 50.* Sed facile haec inter se conciliabuntur. Pater solus absque filio,

eoque modo, quo filius *διονομικῆς*, seu caput, & rex ecclesiae, non iudicat quemquam. Iudicat tamen cum filio, & per filium, qui vir ille est, *quæ Deus iudicem constituit, actor. XVI, 31.* Rursus & filius non iudicat quemquam, seorsum a patre; *Io. VIII, 16.* eoque modo, ut mundum, seu homines vniuersos damnet, *Ioan. III, 17.* Rationem, cur pater omnem iudicandi potestatem filio dederit, ipse iterum seruatur, *Io. V, 27.* exponit: *Et auctoritatem ei dedit, etiam iudicium exercendi, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν, eo quod filius hominis est,* hoc est, eo quod ex pacto cum patre humanam naturam induit, ut ea faceret, atque pateretur, quibus suis salutem impetraret, hostium autem Dei regnum destrueret; hinc enim regnum, adeoque & potestas exercendi iudicium, illi debebatur. Pertinent huc, quæ Paulus de statu exinanitionis & exaltationis Christi disserit, *Phil. II, 5. seq.* Christum autem, non aliena, aut delegata, sed propria auctoritate iudicium exercere, facile intelligitur. Etsi enim hoc faciat, ut rex & caput ecclesiae, hoc tamen munere nemo, nisi qui & idem verus summusque Deus esset, fungi poterat. Præterea, si secundum naturam diuinam spectetur, dubium nullum est, quin hoc faciat auctoritate propria, atque summa. Nec aliter se res habet, secundum humanam naturam, quippe quacum ob personalem vtriusque naturæ vnionem, omnis maiestas diuina est communicata; *Coloss. II, 9.*

* Magna cum gloria, seu in splendore diuinæ maiestatis, se venturum ad iudicium, ipse iterum seruatur testatur: *Cum autem venerit filius hominis in gloria sua, nec non omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit in throno gloriæ suæ, Matth. XXV, 31.* Vbi & in aduentu, & in sessione in throno, diuinæ maiestatis splendor designatur. Neue aliam, quam diuinam, adeoque infinitam gloriam intelligamus,

Christus se venturum dicit, in gloria patris sui, *Matth. XVI, 27.* hoc est, ea, quam cum patre, *διὰ τὸ ὁμοούσιον* communem habet. Ita autem comparata erit hæc gloria, ut mortalium omnium oculis conspici queat, *Matth. XXIV, 30. XXXVI, 64.* De tuba Dei, quæ aduentum domini comitabitur, itemque de voce archangeli, Paulus ita loquitur: *Ipse dominus descendet e caelo, ἐν κραυγῇ cum hortationis clamore, cum voce archangeli, & cum tuba Dei, 1. Thess. IV, 16.* Vbi quidem, quod ad vocem archangelis attinet, sunt, qui hoc ita explicant, quod Christus ipse iussionis suæ efficacia se demonstraturus sit principem angelorum; eo quod vnum tantum archangelum scriptura commemoret, qui sit Christus ipse. Verum, non omnium hæc est sententia. Licet enim Christus recte archangelus adpelleretur, potest tamen & inter creatos angelos quidam princeps esse, qui archangeli nomine veniat. Certe, interpretatio ista, quæ per vocem archangelis vox ipsius Christi intelligitur, nimis coacta est; quia potius videmus, quod apostolus archangelum hunc diserte a domino, siue Christo distinguat. Ad tubam Dei quod attinet, eius alibi quoque, *Matth. XXIV, 31. & 1. Cor. XV, 52.* mentio iniicitur; quid autem per eam intelligendum sit, viri docti inter se non conueniunt. Sunt, qui proprie eam interpretantur; sunt, qui de tonitruis capiunt, qualia Deo, publice loquente, audita sunt; *Exod. XIX, 16.* Sunt denique, qui vocem articulata ab angelis in aëre formandam, e. g. *ecce!* *sponsus venit, exite in occursum eius, Matth. XXV, 6.* significari putant. Refert hæc sententias, atque copiosius edisserit, WITSIUS, qui simplicissimum simul & scripturæ stilo convenientissimum esse existimat, si tubam illam de efficacissimo, omniaque peruadente, & virtutem suam in omnibus ostendente Christi imperio, intelligamus;

exer-

exercit. 22. in symbol. apostol. §. 15. pag. 405. Sed tutissimum erit, si nec hic a litera discedamus, quamvis nec aliae rationes desint, quae suadeant, tubas proprie sic dictas intelligendas esse, quas B. 10. GERHARDVS noster exponit, in *harmonia euangel. c. 161.* conf. & CALOVIVS, ad 1. *Thess. IV, 16.* Angelorum praeterea ingens erit multitudo, ad iudicis augendam gloriam, atque maiestatem; *Matth. XXV, 31. Luc. IX, 26.* Atque hi etiam Christo, ceu iudici, in iudicandorum congregatione, in piorum ad beatas sedes deductione, & impiorum ad infernum destructione, ministeria sua praestabunt; quod ex locis iam adlatis patet.

*** Scilicet, vt sententiam Christi calculo suo adprobent, prout *apoc. XIX, 1, 2.* hoc exprimitur. Sunt tamen, qui hic dissentiunt, quos inter & WITSIVS est, in *symbol. apostol. exercit. 22. §. 18. seq. p. 407.* Ethic quidem existimat, non necesse esse, vt verba Pauli 1. *Cor. VI, 2, 3.* de nouissima die, aut futuro saeculo interpretetur; cum *sancti iudicantur mundum*, quando christiani facti sunt magistratus & iudices, tempore Constantini magni, & deinceps. Sed, cum apostolus etiam dicat, quod *angelos iudicaturi sint*, hoc factum esse, vir doctus contendit, quando veteres christiani de-

monstrarunt, eos, quibus gentes haecenus seruierant, non esse Deos, nec bonos genios, sed spiritus nequam, siue malos daemones; item, quando verbo & sanguine suo eos vicerunt, & vim eorum coercuerunt, &c. Ad apostolos quod attinet, de quibus speciatim Christus dicit: *in regeneratione, cum sederit filius hominis in throno gloriae suae, sedebitis vos etiam in thronis duodecim, iudicantes duodecim tribus Israelis, Matth. XIX, 28.* putat WITSIVS, hisce verbis nihil aliud, quam eorum prae ceteris omnibus Israelitis dignitatem, tam in regno gratiae, quam gloriae innui, quae sermone improprio describatur. Quae omnia, quam longe petita sint, vel me non mouente quilibet intelligit. Ego nullam causam in vtroque loco video, quae nos cogat, vt a propria verborum significatione discedamus. Sunt equidem & ex nostratibus, qui censent, *sanctos 1. Cor. VI, 2.* dici *iudicatu-ros mundum*, quod virtutum suarum exemplo alios improbitatis suae conuincant, atque condemnent; quo pacto & minus mali peiores condemnaturi sint; *Matth. XII, 41, 42.* Sed qua ratione hoc in angelos, qui itidem iudicandi dicuntur, quadret, non video.

§. XXVI. Iudicabuntur autem omnes homines, nemine excepto, 2. *Cor. V, 10. Rom. XIV, 10.* pii pariter ac impii, viui ac mortui; quorum illi transmutandi prius, & in occursum domini rapiendi sunt, 1. *Thessal. IV, 16. seq.* hi autem a mortuis resuscitandi. * Nec homines tantum, sed & angeli mali, 2. *Petr. II, 4. Iud. v. 6.* ** Iudicabuntur porro super omnibus actionibus suis, non tantum factis, *Rom. II, 6. 2. Cor. V, 10.* verum & dictis, *Matth. XII, 37.* immo & cogitatis; *Kohel. XII, 14. Rom. II, 16. 1. Cor. IV, 5.* sed ita, vt sententia demum intuitu aut fidei, aut incredulitatis finalis, ferenda sit. ***

* Vnde & in symbolo, vt vocatur, apostolico, dicitur, quod Christus venturus sit, *iudicare viuos & mortuos.* De immutatione autem viuientium, quae corpora illorum in eum statum perducuntur, in quem

perducuntur, qui a mortuis resuscitantur, dicit apostolus, quod futura sit *in christo in gloria & maiestate, 1. Cor. XV, 52.* Quando nimirum in nubibus in occursum domini subuehantur, continget illa mutatio, qua

corpus morale in immortale, corruptibile in incorruptibile, animale in spirituale transmutabitur, obseruato in reliquis discrimine, quod inter electos ac damnatos intercedit.

** De angelis bonis, quod iudicandi sint, nullibi legitur. De malis autem, quod ad iudicium hocce magnum seruentur, diserte Petrus atque Iudas tradunt, *locis citatis*. Nimirum, licet vinculis tenebrarum constricti, vim irae diuinae iam sentiant, ultimum tamen adhuc illis imminet supplicium, ut supra iam docuimus.

*** Quatenus scilicet vtraque, tum fides piorum, tum incredulitas impiorum, ex operibus cognoscitur. Vnde mirum non

est, quod subinde in sententia ista iudiciali operum iniiciatur mentio, *Matth. XXV, 35, & 36, it. 42, & 43. Rom. II, 6. seq. 2. Cor. V, 10.* Nimirum iudicii extremi non alia ratio esse potest, quam iustificationis in hac vita, cum illud sit huius velut exsequutio. - Vt ergo tantum per fidem iustificamur, *Rom. III, 28.* ita tantum intuitu fidei electi, in extremo iudicio ab omni poena absoluentur, praemiumque referent. Vtque incredulitas est causa proxima condemnationis, *Marc. XVI, 16.* ita eius quoque intuitu, sententia pronuntiabitur in impios. Per opera autem cum vtraque manifestetur, horum mentionem fieri, nemo mirabitur.

§. XXVII. Processus iudicii huius ita instituitur, ut causae cognitionem, quam alii *iudicium discussionis* adpellant, * excipiat sententiae pronuntiatio, seu *iudicium*, quod vocant, *retributionis*; eaque sententiae pronuntiatio, pro illorum, qui iudicantur, diuersitate, vel *absolutoria* erit, vel *condemnatoria*. ** Ultimo tandem loco sequetur exsequutio. ***

* Non ac si seruatur, ceu iudex discussionem illa, seu inquisitione, tum demum instituenda, opus habeat, sed ut iudicii istius iustitia omnibus manifestetur. Nec operosa erit ista inquisitio, quia ob iudicis omniscientiam, *Mal. III, 5. Ioan. II, 25.* & cuiusque hominis conscientiam, cuncta vnico velut momento temporis in apicum producentur. Manifestabuntur autem hac ratione omnia hominum opera, etiam maxime occulta, *Rom. II, 16. 1. Cor. IV, 9.* tum bona piorum, tum mala impiorum; illa quidem, ad fidem eorum comprobendam, simulque gratiae ac benignitatis diuinae magnitudinem exhibendam, haec autem ad pudorem improbis inculcandum, & iudicii diuini iustitiam demonstrandum. Ad peccata piorum hominum quod attinet, ea per conscientiae dictamen & illis in memoria reditura, ut eo magis diuinae misericordiae magnitudinem agnoscant, a vero non abhorret: an vero aeque ac peccata impiorum publi-

canda sint, de eo non vna omnium est sententia. Qui hoc adfirmant, ad ea scripturae loca prouocant, in quibus dicitur, quod omnia hominum opera in iudicium producenda sint; *Kobel. XII, 14. Rom. II, 6. 2. Cor. V, 10.* Putant etiam, iudicis iustitiam exigere, ut omnia causae momenta ex vtraque parte expendantur; in maiorem quoque clementiae Dei, & meritum Christi laudem, hoc cessurum, & quae alia sunt, eiusdem generis. * Sed potior mihi illorum ratio esse videtur, qui hoc negant. In processus enim iudicialis descriptione *Matth. XXV, 31. seq.* nulla istius rei fit mentio. Repugnant promissiones diuinae, quod *peccatorum nostrorum amplius recordari nolit*, *Ej. XLIII, 25. Jer. XXXI, 34. Mich. VII, 19.* Opera quidem omnia, iuxta essata antea adlata, proferentur in iudicium, sed non ideo statim omnia publice recitanda sunt. Iustitiae diuinae ratio satis sibi constat, si ea opera, propter quae impii condemnabuntur, publice recen-

confeantur. Ad clementiae, & merito-
rum Christi laudem celebrandam, fatis est,
si ipsis electis peccata, quorum remissio-
nem impetrarunt, non sint ignota; con-
ferenda BEBELII *dissertatio, de peccatis
electorum, in iudicio extremo non publican-
dis*, quae exstat in *fylogge tractatum, &
dissertationum, de statu, loco, & vita anima-
rum, postquam a corporibus discesserunt &c.
part. 2. p. 259. seq.*

** Praecedet sententia *absoluens*, seque-
tur *condemnans*; illa nihil nisi gratiam,

atque benignum Numinis fauorem spi-
rans, secundum euangelium; haec cum
mortis terrore coniuncta, secundum *expi-
sodiam* legis, *Rom. II, 12.* Hinc & electi
benedictorum, damnati *maledictorum* no-
mine veniunt; *Matth. XXV, 34, 41.* quo-
rum illud euangelium, hoc autem legem
nobis in memoriam reuocat.

*** Quae *Matth. XXV, 46.* hisce verbis
exprimitur: *Et abibunt isti ad supplicium
aeternum: iusti vero ad vitam aeternam.*

§ .XXVIII. De loco extremi iudicii hoc saltem constat, quod in aëre
& nubibus futurus sit; *1. Thess. IV, 16, 17. Matth. XXIV, 30.* Ad tempus au-
tem quod attinet, diem quidem certum a Deo constitutum esse, nouimus,
act. XVII, 31. Rom. II, 5. eumque fore diem saeculi nouissimum, quo & re-
surrectio mortuorum, & consummatio rerum omnium futura sit; *1. Cor. XV,
23, 24. 2. Petr. III, 10, 12.* * simul tamen eum nobis incognitum esse; cum
Deus noluisset, vt a quoquam sciretur, *Marc. XIII, 32.* ** Interim ex cer-
tis signis, a Deo ipso reuelatis, generatim, tempus extremi iudicii adpro-
pinquare, cognosci potest; quae quidem vel *remota* sunt, vt haecreses, &
varia calamitatum publicarum genera, vel *propria*, inter quae reuelatio an-
tichristi haud vltimum locum tenet. *** Atque, vt haec quidem ad antece-
dentia extremi iudicii pertinent, ita consequens erit, mundi consummatio,
qua caelum & terra, & quae in iis sunt, corpora, igne peritura sunt; *2. Petr.
III, 7, 10.*

* Atque hoc nobis sufficere debet. Cer-
tam enim mundi plagam, aut regionem
determinare velle, & temerarium est, &
simul absolum. Scriptura sacra nihil hac
de re dicit, & nullus designari locus, nulla
regio potest, quae omnes homines, quot-
quot vmquam in orbe vixerunt, aut adhuc
victuri sunt, capere queat. Romanensibus
tamen, Iudaeorum incaute vestigia sequen-
tibus, visum, vallem Iosaphati, cui mons
oliueti immineret, vnde dominus in cae-
lum adscendit, pro iudicii extremi loco
venditare. Cuius rei fundamentum in
isto Ioelis vaticinio: *Congregabo etiam
omnes gentes, & deducam eas in conuallem
Iosaphati, vt disceptem cum eis ibi, cap. III, 7.*

& iterum: *Excitabuntur, & adscendent
gentes istae, in conuallem Iosaphati, nam ibi
sedebo, ad iudicandum omnes istas gentes vn-
dique; v. 17.* se inuenisse sibi persuadent.
Verum, incertum illud prorsus est, atque
lubricum. Non illud adferam, quod viri
docti adhuc disputent, num *vallis Iosaphat*
ibi sit nomen proprium, an appellatiuum?
Nec illud, quod, si concedatur, nomen pro-
prium esse, nondum constet, quis terrarum
tractus hocce nomine veniant, cum vallis il-
la, in qua Iosaphati hostes perierunt, *vallis
benedictionis*, non autem *vallis Iosaphati*
dicta sit; *2. Chr. XX, 26.* Sed hoc saltem ob-
seruatione dignum puto, quod in isto Ioel-
is vaticinio non de iudicio vniuersali, sed
parti-

particulari quodam, sermo sit. Eximiam namque quamdam Dei in hostes ecclesiae noui testamenti vindictam, diuinus vates innuit, eamque haud absimilem illi, qua Iosaphati hostes Deus obtruiuit. At hoc vltius edisserere, huius loci non est.

** Quam certum est, diem quemdam a Deo constitutum, quo orbem vniuersum iudicabit; tam certum quoque est, eum diem hominibus incognitum, & a nemine mortalium definiri posse. Et, qui posset? cum nec angelis caelestibus, immo, ne Christo quidem, secundum humanam naturam, in statu exinanitionis spectato, dies iste constiterit, *Matth. XXIV, 36. Marc. XIII, 32.* Iuterim apostoli iam sua aetate de vltimo tempore ita loquuti sunt, vt proxime illud insitare, existimasse, videri queant, *conf. 1. Cor. X, 11. Philipp. IV, 5. lac. V, 8, 9. 1. Ioan II, 18.* Quod non ita capiendum est, ac si censuerint, vltimum illum tam cito venturum diem, cum Paulus diserte moneat, non tam propinquum eum esse, vt nonnulli sibi persuadeant; *2. Thess. II, 2.* sed cum in vltimo temporum intervallo se constitutos intelligerent, & coram Deo mille anni sicut vnus dies, *2. Petr. III, 8.* hoc intuitu non sine ratione, vltimum illud iam insitare tempus, dicere potuerunt: quamquam quaedam loca a viris doctis de iudicio, siue clade, quae Iudaeis imminabat, explicentur. Ignotus autem licet sit vltimi iudicii dies, fuerunt tamen semper, qui sibi temperare non potuerunt, quin certum eius tempus definirent. Nec tantum recentiori aetate, sed & inter veteris ecclesiae doctores fuerunt, qui id facerent; quorum nonnulli quidem quingentis, alii trecentis sexaginta quinque, alii rursus ducentis, post Christum natum annis, mundi finem circumscripserunt. Recenset hasce opiniones, earumque auctores indicat IO. BAPT. COTELERIVS, in *notis ad Barnabae epistolam, p. m. 44.* Notissima cum primis, celeberrimaque est

ista *domus Eliae*, vt vocatur, *traditio*, de orbe, per sex millia annorum duraturo. Legitur illa in *tractatu talmud. sanhedrin*, & quidem in *gemara cap. 11. §. 29.* item in *tract. auodab farab*, itidem in *gemara c. 1.* Vbi tamen per Eliam, non Thisbitem illum, seu prophetam, in sacrarum litterarum monumentis celebratum, sed iuniorum quemdam intelligendum esse, viri quidam docti obseruant. Sed non sine ratione monent alii, fieri omnino potuisse, vt olim veteris illius, seu Thisbitae, domui, siue discipulis, Iudaei hanc traditionem adsignauerint: sed cum deinceps animadverterent, se hoc argumento valide vrgeri a christianis, siquidem in eadem traditione bis mille anni effluxisse ante legem dicuntur, bis mille autem legi, & bis mille diebus Messiae tribuuntur; eos Eliam quemdam iuniorum, qui circa annum CL ab aedificatione templi secundi vixerit, commentos, & illum pro traditionis istius auctore venditasse. Ita vir longe doctissimus, IO. ALB. FABRICIVS, in *codice pseud-epigrapho vet. testam. cap. 212. p. 1079.* Certe difficulter admodum Iudaeos hocce telum declinare, constat, quo & non sine successu contra eos vsus est HIERONYMVS A S P I D E, quod copiosius edisserit L E M O Y N E, in *notis ad varia sacra*, & quidem *ad epistolam Barnabae, pag. 870. seq.* Non tantum autem Ebraeis, ex Eliae schola profectis, sed Chaldaeis quoque theologis, Orpheo, historico Tusco apud SVIDAM, in voce *Tuppiola*, inter christianos autem IRENAEO, HIPPOLYTO, EVSTATHIO, LACTANTIO, item, HILARIO, HIERONYMO, aliisque, tum inter Graecos, tum inter Latinos, eadem placuisse sententiam, pluribus docet, quem antea laudauimus, COTELERIVS, ad *Barnabae epistolam, p. 44.* Et ipse quidem BARNABAS, vel quisquis auctor est epistolae, quae sub eius nomine exstat, cum sabbathi ex *Gen. II, 2.* mentionem fecisset, ita hac de re loquitur:

ἡγορίζετα,

προσχετι, τίνα, τί λέγει, τὸ συντελεσεν ἐν ἡμέραις τοῦτο λέγει, ὅτι συντελεῖ ὁ θεὸς κύριος ἐν ἡμετέροις ταῖς πράξεσι. *aduertite, filii, quid dicat: consummabitur in sex diebus, id ait: omnia consummabit dominus Deus in sex millibus annorum; J. 15. p. 44.* Fuerunt tamen & nonnulli ex veteribus, qui rerum finem ad annorum septem millia protraxere, illis adeo fauentes, qui vltimum millenarium sabbatho magno, seu regno, quod statuunt, millenario, tribuunt; de quibus itidem COTELERIUS *l. c.* Ex recentioribus non tantum plurimi in eamdem ingressi sunt sententiam, sed specialiori adhuc ratione tempus, aut annum, si non omnino mensem & diem, extremi iudicii definire ausi sunt. Recenset eos vir doctissimus PFAFFIUS, *intr. de sabbatismo populi Dei; & summam etiam praecipuos, in insit. theol. dogmaticae & moralis, part. 2. cap. 11. pag. 594. 595.* Quemadmodum autem nonnullos ex istis ipse iam euentus refutauit, dum anni isti, quas iudicio extremo adsignauerunt, iam elapsi sunt; ita & reliqui temeritatis notam non effugient, dum ea scire cupiunt, aut investigare conantur, quae a nemine mortaliū scire posse, seruator ipse tam discrete pronuntiauit. Quod de illis intelligendum, qui speciatim tempus extremi diei definire audent: generatim euius si adferamus, ex certis signis colligi posse, sensim adpropinquare istum diem, nec nimis a nostra aetate remotum esse, non peccamus, cum id neutiquam cum seruatoris effato pugnet, & ipsa scriptura sacra eo nos ducat, signa quaedam adpropinquantis iudicii extremi suppeditando; de quibus nunc vltius dicendum erit.

*** Inter signa remota merito referuntur, destructio vrbis Hierosolymae, praedicatio euangelii in toto mundo, immo & certo modo fata, quae ecclesia christiana subitura erat, antequam antichristus reuelaretur; *conf. & Matth. XXIV, 3. ad 29.* Enimvero, praedicatio ista euangelii in toto mundo,

quae *ib. v. 14.* commemoratur, non de iterata quadam, quae proxime diem extremum antecessura sit, sed de prima illa, quae statim post effusionem spiritus sancti in apostolos incepit, & deinceps continuata est, citra controuersiam est intelligenda. Hoc enim ex ordine temporis, quem seruator in sermone isto obseruat, luculenter patet. Fata quoque, quae ecclesia statim ab initio, post vrbis Hierosolymae destructionem, per haereticos & seductores subitura sit, itidem indicantur, *Matth. XXII, 23. sq.* Reliqua aliunde constant. Solent etiam a nonnullis ad signa remota, communia illa, vt bellorum strepitus, & aliae calamitates publicae, referri; quae tamen, vt improprie saltem signa sunt, nisi in iis aliquid singulare, & quod alias contingere non solet, accedat; ita, quae seruator hac de re *Matth. XXIV, 6.* dicit, neutiquam ad signa extremi iudicii, de quo *2. 30.* demum loqui incipit, sed ad ea, quae destructionem vrbis Hierosolymae sint praecessura, referenda sunt. Hoc iterum ordo temporis, a seruatore, vti diximus, ibi obseruatus suadet.

Signa propiora, vt ad ea nunc accedamus, non vnus generis sunt, cum quaedam longiore, quaedam breuiore intervallo iudicium extremum praecedant: quorum adeo illa *propria*, haec autem *proxima* dicere posses. Ad priorem classem omnium consensu pertinet *reuelatio antichristi*. De hoc enim tam aperte loquitur apostolus, *2. Thess. II, 3. sq.* vt nullum plane superesse dubium queat. Ipsum quoque antichristum characteribus tam luculentis designat, vt digito velut monstrat: vt adeo hodie, quis ille sit, nemini obscurum esse queat. Addunt nonnulli antichristi plenum excidium, seu regni eius destructionem, quam cum externa Romanae vrbis deuastatione coniunctam fore, contendunt, ex *apocal. XVIII, 2.* Qui tamen rursus ea in re dissentiant, quod quidam, post illud antichristi excidium,

meliozem quendam ecclesiae statum, & tum demum extremum iudicium expectant; alii autem excidium illud vel proxime extremum iudicium praecessurum, vel per ipsum Christi, ad iudicium hoc aduentum, antichristum delendum prorsus, atque exstirpandum, contendunt. Hos ergo si audias, excidium antichristi, si modo ad signa referendum sit, ad *proxima* pertinebit; illos autem si sequi velis, ad *propinqua*.

Ad haec, seu propinqua signa, referri porro solet, insignis quaedam, atque notabilis Iudaeorum conuersio; quam tamen, cum non omnes admittant, acriter subinde hac super re disputatum fuit. Qui eam defendunt, non tantum ad varia veteris testamenti loca, *Deut. IV, 29-30. seq. Es. X, 21. 22. Hos. III, 4-5. Zeph. III, 8-9. seq.* aliaque prouocant; sed cum primis luculentum illud Pauli effatum, *Rom. XI, 25. 26.* vrgent. Nimirum, cum apostolus, se mysterium aliquod prolaturum, profiteatur, non conuersionem successiuam, & aliqualem Iudaeorum intelligi, inde concludunt; cum successiua ista conuersio Romanis non ignota fuerit, nec quisquam de ea antea dubitauerit, vt adeo pro mysterio haberi nequeat. Idem porro ex eo euincunt, quod dicatur: *donec plenitudo gentium ingressa fuerit.* Sensum namque horum verborum alium esse non posse, quam hunc: postquam gentes conuersae fuerint, tum etiam Iudaeos conuertendos esse. At successiue iam tum Iudaei quidam conuertebantur. Alia ergo erit, quae post gentium conuersionem adhuc expectatur. Nec id praetermittunt, quod diserte dicatur: *καὶ ὅτε πάντες Ἰσραὴλ σωθήσονται, & sic omnis Israel seruetur.* Quod cum de successiua ista, minimam istius populi partem complectente, intelligi nequeat, non posse non insigniorem adhuc notabilioremque expectari. Denique & hoc addunt, quod Paulus inuauat, successuros ita Iudaeos iterum in locum gentium, vt haec in locum Iudaeorum

successerant. Gentes autem non sparsim, sed ingenti numero, ac multitudine memorabili ad Christum conuersas fuisse. Par itaque esse, vt Iudaeorum eadem ratione conuersionem intelligamus. Nec tamen rursus secus sentientibus desunt, quae hic regerant. Namque ad primum quod attinet, etiam successiuam Iudaicarum conuersionem posse mysterium dici; aiunt, cum gentiles facile in eam ingredi sententiam potuissent, Iudaeos a Deo penitus reiectos; a qua & Romani non alieni fuisse videntur. Horum intuitu mysterium aliquod videri poterat, quod successiue adhuc plurimi Iudaeorum conuertendi essent. Quando autem Paulus dicit: *donec plenitudo gentium ingressa sit*, verbum *ἵνα* in praesenti etiam tempore capi posse, vt sensus sit: *caecitas ex parte Israel contigit, quamdiu ingreditur plenitudo gentium.* Vnde & hac ratione argumentum inuerti posse putant, siquidem semper adhuc quaedam gentes conuertendae sint, vsque ad finem mundi. Hinc etenim sequetur, etiam ad finem mundi vsque Iudaeos plerosque in caecitate ista permansuros. Per totum vel omnem *Israel* eum, quem saluandum apostolus dicit, *Israel* eum non tam *secundum carnem*, quam *secundum spiritum*, intelligendum arbitrantur, vt adeo sensus sit, omnes ita tandem, qui ad veram ecclesiam pertineant, tum ex Iudaeis, tum ex gentibus, saluandos esse. Iudaeorum denique cum gentilibus hic non ideo institui comparisonem, quod in horum locum illi sint successuri, vel quod aequemulti ex Iudaeis seruandi sint, quam ex gentibus; sed intuitu causae, quam vocant, impulsivae, quod Iudaei non minus, quam gentiles, ex mera Numinis benignitate, gratuitoque fauore, salutem consequantur. Atque hae praecipuae sunt vtriusque partis rationes; quas qui inter se comparauerit, facile videbit, longe felicius, facilius quae cuncta fluere, si apostolum de insigni quadam & notabili, quae adhuc instet, quam de successiua Iudaeorum

daeorum conuerfione, potius loqui cenfeamus. Vox *μυστικός* longe rectius in illam, quam in hanc quadrat. Nec cauffa erat, cur dubitarent conuerfi ex gentibus, quin fubinde aliqui ex Iudaeis conuerterentur; quippe quod fieri, quandoque ipfimet viderant. Verbum *ἡσυχία* in tempore praefenti capi non poffe, vel inde liquet, quod dicitur: *ἀχρεῖς οὐ, donec plenitudo gentium ingreffa fuerit*. Et fcopo quoque apoftoli, qui erat, commonefacere conuerfos ex gentibus, ne fupra Iudaeos nimis fe efferrerent, ifta expofitio e diametro repugnat. Tota infuper tractatio offendit, per *Israel* eum, qui eft *fecundum carnem*, feu Iudaeos, non autem, qui eft *fecundum fpiritum*, intelligendum effe. Eadem apoftoli tractatio luculentiffime etiam docet, non tam intuitu cauffae impulfiuae, fed porius fucceffionis vnus in locum alterius, eum comparationem iftam inter Iudaeos atque gentes inftituere. Id fimilitudo illa, ab arbore defumpta, v. 17. fq. & admonitio, ne gloria rentur, v. 18. ne fibi ipsis placerent, v. 21. & reliqua, fatis fuperque demonftrant. Ad rem iftam itaque quod attinet, nullus dubito hic fubfcribere fententiae B. IO. GERHARDI noftri, qui, cum talem conuerfionem, qualem Chiliaftae fomniant, quae cum reductione in terram Canaan, & regno Chrifti terreno coniuncta fit; itemque talem, qualem Romanae ecclefiae adlicti comminifcuntur; non minus abfolute vniuerfalem omnium omnino Iudaeorum, merito reieciſſet, talem, qua *inſignis quaedam iudaicae gentis multitudo conuertenda* fit, admittit; recteque addit: *Qualis & quanta praeciſe futura fit Iudaeorum conuerſio, ante oraculi apoſtolicum complementum perfectum, apodictice ſciri nequit; in tractatu theologico, in quo praecipua chiliaſmi fundamenta folide deſtruntur, c. 4. p. 279. vbi & p. 272. & 277. veteres ecclefiae noſtrae doctores laudantur, qui itidem inſignem quandam Iudaeorum conuerfionem ftatuertunt. De recen-*

rioribus, qui in eadem fuerunt ſententia, & quorum laud exiguus eſt numerus, vt aliquid addam, neceſſe non eſt. Iudaeorum huic conuerſioni notabili addunt nonnulli etiam gentilium, qui haecenus nondum conuerſi ſunt, quamvis ad eccleſiam Chriſtianam acceſſionem. Et ſane, cum per beati Lutheri noſtri reformationem noua lux in eccleſia exorta fit, nihil obſtat, quominus eius radii etiam ad gentiles diſfundantur, vt quidam adhuc ex eorum numero ad Deum conuertantur. Nec tamen inde inferendum, quod denuo orbi vniuerſo euangelium ſit adnuntiandum. Hoc enim, licet a quibusdam adſeratur, non video tamen, quo id fiat fundamento. Certe ex loco *Matth. XXII, 12.* hoc probari non poſſe, antea iam obſeruauimus.

Tandem & *ſpem quandam meliorum temporum*, ſeu florentiorem eccleſiae ſtatum nonnulli hiſce ſignis addunt. A qua etiam ſententia omnes illi, qui inſignem quandam Iudaeorum conuerſionem ſtatuunt, non adeo alieni eſſe poſſunt. Quae ſi ita etiam explicetur, vt ſalua maneat foederis gratiae, quae in nouo teſtamento eſt, quae media gratiae, quae reliqua omnia, oeconomia, adeoque ab omni errore chiliaſtico repurgetur, non video, cur tolerari nequeat. Neque acriter ſuper eiusmodi quaefitionibus cum quodam diſceptare fas eſt, quae ad fidei fundamentum non pertinent. Id tamen obſeruandum, poſſe diuerſimode & hanc accipi ſententiam. Vel enim ita intelligi poteſt, quod ſtatim poſt feliciorerum illum eccleſiae ſtatum ſequuturum ſit extremum iudicium; vel ita, vt per hominum ſecuritatem iterum ſummopere obſcurandus ſit eccleſiae ſplendor, hinc & hoſtes grauiffimi illi excitandi; quorum nonnulli illud, quod *apoc. XX, ſ. 9.* de Gogo & Magogo narratur, referunt, quorum exercitus numeroſiſſimus populum Dei in magnas anguſtias ſit reducaturus. Atque poſterior quidem ſi adſeratur, facilius ſententia,

de meliori ecclesie statu sperando, conciliatur cum iis scripturae locis, in quibus tempora, diem extremum proxime antecessura, seu misera, calamitosa, omnisque boni expertia, atque sterilita describuntur. Tum quoque non obstat huic sententiae locus ille, *Luc. XVIII, 8.* de quo tam vehementer disputatum fuit, licet vel maxime recepta eius explicatio retineatur.

Ad signa denique proxima extrema iudicii ea referri solent, quae servatur *Matth. XXII, 9.* commemorat: *Propterea autem post illius temporis calamitatem, sol obscurabitur, neque luna suum splendorem emittet, & stellae de caelo cadent, caelique potestates concutientur.* Lucas autem hoc ita exprimit: *Et erunt signa in sole, & luna, & sideribus, & in terris tantus trepidantium gentium angor, mari, undisque resonantibus, ut homines eorum metu, & expectatione, quae orbi imminet, exanimetur: nam caelestes potestates concutientur; c. XXI, 25. 26.* Sed dubitant adhuc nonnulli, an haec ad signa proxima referenda sint, eo quod utrobique apud Matthaeum pariter ac Lucam, haec immediate iis, quae de clade gentis iudaicae servatur praedixit, subiungantur, & Matthaeus insuper particula *Idcirco* statim utatur; ut adeo haec non ita longe a clade gentis iudaicae videantur removenda. Ingentem itaque saltum hic admittendum dicunt, si Christus a desolatione urbis Hierosolymae statim ad extremum iudicium transeat. Hinc nonnulli haec ad ipsum adhuc excidium Hierosolymitanum, aut ad calamitates Iudaeorum, quae post urbem Hierosolymae destructionem eos excepturae sint, referunt. Ita quidem BRENTIUS apud DORSCHÆVUM, in *comment. in quatuor evangelistas*, ad *Matth. XXIV, 29. p. 372.* itemque CLERICUS, in *harmonia evangelica*, & quidem in *paraphrasi* ad *b. l.* Sed, cum ordo narrationis ostendat, Christum, finita narratione de afflictione populi iudaici, ad aliud quid transire, alii iterum, nec ad populum iudaicum,

nec ad extremum iudicium, sed ad regnum Christi spirituale, seu ecclesiam christianam, haecce referenda existimant; ut adeo servatur hisce verbis ecclesiae christianae statum, & quo pacto per haereseos varias splendor eius obscurandus, & per regnum antichristi ipsa velut fundamenta concutienda sint, exponat. Hunc in modum GROTIUS ad *b. l.* Atque ultima haec sententia vel hoc nomine se commendat, quod secundum eam ordo narrationis in sermone Christi elegantissime sibi constet. Nec aliam ob causam displicere potest, quam quod haec ratio signa ista, eclipses solis, atque lunae, casusque siderum de caelo, metaphorice sint intelligenda. Quod tamen rursus alii haud difficulter admittunt, cum, quod de stellis a caelo cadentibus dicitur, proprie capi nequeat, & quae simili ratione *apoc. VI, 13. c. VIII, 10.* commemorantur, magno fere consensu metaphorice explcentur. Qui mediam sententiam amplectuntur, seu verba haec ad excidium Hierosolymitanum, atque Iudaeos referunt, ea itidem metaphorice de calamitatibus huius gentis interpretantur. Prima autem, quam prae reliquis & DORSCHÆVUS *l. c.* defendit, haec praecipue habet, quod verba haec in propria significatione retineat. Quod si admittendum sit, simul tamen fatendum, solis, lunae, ceterarumque stellarum obscurationes, nequiquam de eclipsibus, quae ex causis naturalibus contingunt, intelligendas, sed tales indicari, quae naturae ordinem immutarum ostendunt, hinc & pro signis imminenti magnae quosdam mutationis, haberi queant. Quod & de maris, aquarumque motibus insolitis observandum. Ad stellas autem a caelo lapsuras quod attinet, cum nemo temere tam rudis sit omnis philosophiae, ut nesciat, hoc fieri non posse, ut non simul tota huius universi compages dissoluatur, atque terra ipsa loco suo moveatur, destruatque penitus; si metaphorica ista, quae in tertia & secunda sententia locum

locum inuenit, explicatio, de magnis doctōribus ecclesiae, in errores & haeresin prolābentibus, non placeat, quae & vtrique in prima hacce sententia, qua verba haec ad signa, proxime antecedentia extremum iudicii diem, referuntur, locum non inuenit, conuenientissimum fuerit, ignes, seu magnos ignium globos intelligere, qui ex aëre in terram cadant: quamquam nec hac ratione propria verborum significatio retineatur.

Supereſt *ſignum illud filii hominis*, cuius ſolus Matthaëus meminit, c. XXIV, 30. & de quo variae exſtant virorum doctōrum ſententiae, atque coniecturae, quas in compendio legere licet apud DORSCHAEVM, ad *Matth. l. c.* Non contemnenda plane videtur ſententia GROTII, per ſignum hocce doctrinae euangelicae reſtaurationem, ſeu ab erroribus, quibus ſub Romanorum pontificum tyrannide obſcurata erat, repurgationem, opera cumprimis beati Martini Lutheri noſtri ſacram, intelligentis. Certe, doctrina euangelica pura, ſignum filii hominis dici poteſt, cum Chriſtus non alia magis ex re, quam ex pura euangelii praedicatione, agnoſcatur. Ordo porro narrationis & temporis, in ea obſeruatus, accurate reſpondet, ſi proxime antecedentia verba ad calamitates. quas eccleſia per haereticos varios, ipſumque tandem antichriſtum experta eſt, referamus. Experientia etiam docuit, poſt antichriſtum detectum, doctrinae purae ſplendorem iterum effuſiſſe. Quodſi autem, vt nonnullis placet, ſignum hocce vna cum aduentu Chriſti ſimul adparitūrum ſtatuatur, tum quidem fatendum, nihil certi de eo adſeri poſſe.

* De re ipſa nullum inter eos, qui ſcripturae ſacrae admittunt auctoritatem, eſt dubium. Diſerte enim haec teſtatur, caelum atque terram, hoc eſt, mundum huncce peritūrum; *pf. CII, 26. 27. Ef. LI, 6. Luc. XXI, 33. 1. Cor. VII, 31. 1. Io. II, 17.* mundi, omniumque rerum in eo finem fore, *Matth.*

XIII, 39. ſq. c. XXI, III, 20. 1. Petr. IV, 7. Et igne quidem cum comburendum, *ſapientiae* Petrus docet, *2. ep. III, 7, 10.* Ita vero hoc eſſe intelligendum, vt angeli atque homines ab iſta deſtructione excipiantur, res ipſa docet. Hoc ergo poſitum eſt extra controverſiam, ita de eo ſaltem quaeri ſolet, num quoad ipſam ſubſtantiam mundus deſtrendus ſit, an ſaltem quoad qualitates, vt imutatio potius quaedam ſit, quam deſtructio. Poſterius qui defendunt, primo ad ea ſcripturae loca prouocant, in quibus terreae aeternitas quaedam tribuitur, vt *pf. CIV, 5. Kobel. I, 4.* Deinde ad *Ef. XXX, 26.* vbi longe maior terrae atque caeli, ſpeciatim ſolis & lunae perfectio, quae futura ſit, deſcribitur, quam huius mundi eſt. Ad eam vero perfectionem videtur mutatione quaedam perducendus. Idem porro ex *Rom. VIII, 21.* colligunt, cum, ſires creatae proſus adnihilentur, de iis dici nequeat, quod a *ſeruitutis corruptionis*, ſive *vanitatis*, liberentur. At firmiora ſunt, quae pro priori ſententia adferuntur. Diſerte namque *pfalm. CII, 27.* de terra atque caelis dicitur: *ipſi peribunt, actu perſtabis, & omnia iſta ſicut veſtimentum veteraſcent.* Cum veſtimentum veteraſcit, mutatur quidem, ſed ita, vt penitus tandem deſtruatur, & diſſoluatur, non autem, vt ſub alia facie adpareat. Et hinc intelligitur, quod porro dicitur: *veluti pallium mutabis eos, & mutabuntur*; conf. *Ebr. VIII, 13.* Pari ratione & *Ef. LXX, 17.* Deus *ſe nouum caelum, nouamque terram*, hoc eſt, manſionem illam beatorum, *creaturum*, pronunciat, nec prioris *cellam amplius fore memoriam.* Id, cuius nulla amplius mentio facienda, qua ipſam ſubſtantiam periſſe, neceſſe eſt. Sic & ſeruator, *caelum & terra*, inquit, *nupe rigorati, tranſibunt*, vel *peribunt*, vt non amplius exiſtant; quod & oppoſitum, perpetua verbi diuini duratio, aperte indicat. Idem & Paulus confirmat, *ta βροτίζοντα, quae videntur*, ſeu res adſpectabiles huius mundi, *νηρότατα, temporaria*,

via, cito transitura esse, adferens, τὰ δὲ μὴ
ἀσθενήσας, seu, quae ad mundum spirituales
 pertinent, esse *ἀσθενήσας*, aeterna, semper dura-
 tura; 2. Cor. II°, 18. Quid denique luculen-
 tius, quam illud Ioannis: *Primum caelum*
& prima terra transit, & mare non est am-
plius; apoc. XXI, 1. Ad rationes, pro mu-
 tatione antea addatas, facile respondetur.
 Cum terra aeterna dicitur, aeternitas non
 absolute, sed relatiue spectata intelligitur,
 intuitu aliarum rerum, vti hominum, quo-
 rum vita tam longam durationem non ha-
 bet, quam terra. Varicinius Eisaiae cap.
 XXX, 26. in sensu spiritali, de felici statu
 noui testamenti accipiendum esse, ea, quae
 praecedunt, euidenter docent; conf. v. 19.
 20. 21. Res denique creatae a seruitute, sub
 qua gemunt, non minus liberantur, cum
 non amplius existunt, quam cum aliam fa-
 ciem induunt. Solent, vt hoc adhuc adda-
 mus, plerique reformatae ecclesiae doctores
 pro mutatione, contra adnihilationem pu-
 gnare: a quibus tamen dissentendum sibi
 duxit IO. PRIDEAVX, Wigornienfis quondam
 in Anglia episcopus longe celeberrimus, in
fasciculo controuerfiarum theologicar. c. 7. qu.

7. oper. p. 702. sq. Cui peculiariem ideo dif-
 fertationem opposuit MARESIVS, quae quarta
 est in examine eius theologico, quatuor infi-
 nitum quaestionum. Addenda vero & hic
 etiam est modesta *tractatus* B. IO. GERHARDI
 nostri. Cum enim obseruasset, plurimos
 veteris ecclesiae doctores mutationem de-
 fendisse, subiicit: *Proinde sententiam de sub-*
stantiali mundi *φθορᾷ* seu interitu, non defen-
 ditur *vt fidei articulum, ad salutem scitu*
& creditu simpliciter necessarium, sed ea
emphaticis scripturae dictis, quae de fine mundi
loquuntur, magis conformem esse dicimus;
de consummatione saeculi, §. 38. p. 138. Qui
 nostra aetate vt originem mundi, ita eius
 finem atque destructionem ex principiis ex-
 plicare philosophicis adgressi sunt, multa &
 hic comminiscuntur; quae tamen, cum &
 scripturae suffragio maximam partem de-
 stituantur, & ad coniecturas, easque non
 incertas modo, sed interdum ne verosimiles
 quidem, redeant, vt iis examinandis put
 discutiendis immoremur, necesse non est.
 Speciminis loco esse possunt, quae VVRNE-
 TIVS hac de re differit, in *telluris theoria*
sacra, lib. 3. cap. 7. seq. p. 204. seq.

§. XXIX. Sunt & ea, quae haecenus exposuimus, sacrae doctrinae
 capita, ita comparata, vt in iis itidem subinde a recto tramite homines aber-
 rent. Fontes autem errorum facile in quibusdam intelligemus, si duo extre-
 ma & hic obseruemus, in quorum alterutrum, qui sibi non cauent, prolaba-
 ntur. Sic nonnulli, quae de aeterna beatitudine traduntur, aut plane non
 credunt, vel saltem gloriam eius valde imminuunt; aut carnales, crassiores
 quae notiones de ea animo concipiendo, beatitudinem, nomine isto indi-
 gnas, sibi fingunt. * Poenas infernales itidem nonnulli aut omnino negant,
 aut valde extenuant; alii ita exaggerant, vt iustitiam diuinam in immanem
 crudelitatem commutent. **

* Inter Iudaeos Sadducaei hic nobis occur-
 runt, quippe quos nulla post hanc vitam
 recte factorum praemia, nullas peccatorum
 poenas admisit, notum est. Immo ex
 hocce fonte reliqui etiam eorum fluxere
 errores; si verum est, quod vulgo traditur,
 dictum Antigoni: *ne sitis instar mercenario-*

rum, qui domino seruiunt, ea conditione, vt
accipiant mercedem &c. quod in capitulis
 patrum existat, c. 1. scilicet huic occasionem
 praebuisse. Dictum hac de re in *historia*
eccl. V. T. tom. 2. ad sect. 7. §. 18. p. 1205. Certe,
 cum & mortuorum resurrectionem, & ani-
 mae immortalitatem negauerint, vt ex *act.*

XXIII,

XXIII, 8. constat, non potuerunt vtique vitam aeternam admittere. Ex eadem Sadducaeorum haereli haud dubio fuerunt, qui Corinthiacam turbabant ecclesiam, & contra quos apostolus 1. Cor. XV, disputat. Quod si enim ea paullo adcuratius considerentur, facile patebit, haereticos istos non tantum corporum resurrectionem, sed omnem simul futurae gloriae, tam anima, quam corpore percipiendae, spem, penitus abnegasse. Colligi id potest ex consequutionibus, quas ipse apostolus ex ipsorum hypotheti deducit: eos scilicet, qui in domino mortui sunt, *peruisse*, v. 18. hoc est, spe omni, praemium aliquod fidei atque laborum consequendi, excidisse: porro, eos, qui in Christum credunt, omnium mortalium esse miserimos, siquidem post tot calamitates atque afflictiones in hacce vita toleratas, nullam spem habeant melioris vitae &c. conf. VITRINGA, *obseru. sacr. l. 4. c. 9.* Inter gentilium philosophos eos omnes, qui animae immortalitatem negarunt, nulla quoque post hanc vitam admisisse praemia, vel me non memento, quilibet intelligit. Hinc illud PLINII: *Omnibus a suprema die eadem quae ante primum: nec magis a morte scisus vllus, aut corpori, aut animae, quam ante natalem; qui &, quicquid de statu hominum post mortem dicitur, puerilium deliramentorum, audaeque nunquam defuere mortalitatis commenta, vocat, hist. nat. l. 7. c. 55. p. 31. 473. 474.* Inter haereticos, quantum mihi constat, non fuit, qui diserte vitam seu beatitudinem aeternam negaret. Nec profecto id fieri vlla ratione potest ab iis, qui scripturae sacrae, noui praesertim testamenti, agnoscunt auctoritatem. Gnostici equidem, in tres ordine mortalium genus abire classes, *terrestrium, animalium & spiritualium* hominum, statuebant; eorumque primam totam, partem etiam secundae ad nihilum redituram esse, conflagratione extremae dici vniuersali: sed tamen *spiritualibus* cum *animalium* parte, vitam aeternam tribue-

bant. Interim hisce verba symboli apostolici: *credo vitam aeternam*, opposita, censet auctor *historiae symboli apostolici &c. cap. 7. §. 48. p. 333.* Atheos vt hic commemoramus, necesse non est, cum quod vitam aeternam, non magis quam poenas infernales credant, neminem fugiat. Esse vero etiam quosdam, qui beatitudinem istam valde imminuant, experientia docet. Hoc illi cum primis faciunt, qui non aliam beatitudinem, quam, quae in animi tranquillitate consistat, & ex vita recte peracta per naturalem quandam consequentiam fluat, admittunt. Qui quidem, si modo omnino quamdam post hanc vitam remunerationem credunt, data opera nescire velle videntur, quae scriptura sacra hac de re docet, aut significare, quod rationis saltem, non autem scripturae sacrae stare velint decretis; conferenda, quae ad §. 3. huius capitis *circa finem* dicta sunt. De iis autem, qui crassiores, quam decet, de vita aeterna notiones animo concipiunt, ad §. 20. huius capitis verba fecimus.

* Qui nec animae immortalitatem, nec corporis resurrectionem credunt, vt Sadducaei, de quibus antea dictum, eos, vt nec praemia, ita nec poenas infernales post hanc vitam admittere, palam est. Nota eiusmodi hominum vox est; *esse aliquos manes, & subterranea regna, vix pueri credunt.* Non minus vero & illi poenas infernales negant, qui impios aliquando, qua corpus pariter ac animam, in nihilum redigendos statuunt: vt nonnulli ex Socinianorum grege, itemque LOCKYRS, de quibus supra iam ad §. 12. huius capitis dictum est. Denique & illi hic locum inueniunt, qui poenas equidem infernales statuunt, sed eas aeternas fore negant, quos itidem ad §. 17. huius capitis iam commemorauimus: ne quid nunc de iis dicam, qui non alias poenas, quam, quae per naturalem consequutionem ex peccatis fluunt, admittunt; quorum errorem itidem iam ad §. 14. huius capitis nota-

notauimus. Qui vero ad alterum extremum procurrunt, hi praecipue sunt, qui Deum ex absoluto quodam decreto maximam hominum partem, vna cum angelis

malis, aeternis destinasse cruciatibus, contendunt; de quibus suo loco ex instituto diceretur.

§. XXX. Mortem temporalem nemo negare potest, nisi experientiae stulto ausu repugnare velit. Errorem, de statu medio animarum, ethnicae philosophiae incautus vsus primum introduxit, supersticio auxit, & commodorum, quae inde percipiebantur, ratio exornauit, ac inexpugnabilem reddidit. * Quod autem hic per superstitionem peccatum, id rursus per rationis abusum, ceu alterum extremum, contigit, in doctrina de resurrectione mortuorum, eiusdem praesertim corporis, quam non aliam ob causam tam pertinaciter nonnulli impugnant, quam, quod ratione sua eam capere nequeant. ** Sed & quam facile ratio prauis adfectibus corrumpatur, aut aliorum auctoritate abripiatur, illi exemplo suo ostendunt, qui regnum aliquod Christi externum, per mille annos duraturum, ante extremum iudicium adhuc expectandum censent. ***

* Quod ad originem doctrinae de statu medio animarum, qui & status purgationis esse creditur, in ecclesia Romana attinet, non sine ratione ab ethnicis ea deriuatur. In scriptura sacra enim eos sententiae istius nullum inuenire praesidium, non tantum ex iis, quae supra hac de re disputauimus, liquet, sed adeo manifestum est, vt nonnulli ex Romanensibus illud bona fide agnoscent: quorum testimonia B. IO. GERHARDVS noster refert, in *confessione catholica, lib. 2. part. 2. art. 9. p. 427. seq.* Prouocare equidem Romanenses ad Iudaeos solent, qui simile quid doceant; quemadmodum & voisinijs peculiari commendatione, de purgatorio ex mente Iudaeorum, huncce Iudaeae gentis consensum cum ecclesia Romana, ostendere conatus est. Et negari vtiq; nequit, Iudaeos, saltem quosdam, quorumdam hominum ex inferno liberationem admittere, seu statuere, non omnium, qui in infernum demittuntur, poenas fore aeternas. Loca illorum, ex quibus hoc colligitur, adfuit EISENMENGERS, in *dem entdeckten Iudenthum, part. 2. c. 6. p. 325. sq.* Legenda etiam, quae erudite hac de re commentatur IAC. WINDETVS, de *vita functorum statu, in*

fasciculo quarto opusculorum ad historiam & philologiam sacram spectantium, sect. 8. p. 152. sq. Sed admodum verosimile est, haec & alia ab ethnicorum scholis ad Iudaeos transiisse. Certe, ethnicorum philosophos, speciatim Platonem, purgationem quamdam animarum post mortem statuisse, notius est, quam vt probari debeat. Lectu cum primis digna sunt, quae ex Platone EVSEBIVS adfert, *praepar. euang. l. i. c. 21.* Proterius etiam ex mente Platonis purgationem animae post mortem describit VIRGILIUS, *l. 6. Aeneid. v. 735. sq.* Cum autem post apostolorum decessum, scripta quaedam apocrypha, sub nomine Iacobi, Hermiae, Andreae, procuderentur, inter reliqua dogmata Platonica, Iudaeis etiam probata, purgationis post mortem femina in iis sparsa sunt. Haec deinceps a patribus quibusdam eo facilius arrepta, quo maiori & illi Platonem amore prosequerentur. Quod quidem de ORIGENE positum est extra controuersiam: quem, quod non alias, quam purgatorias poenas statueret, omnino eousque processisse, vt vniuersalem quamdam omnium rerum *ἀποκατάστασις* admitteret, supra iam obserauimus; conf. HETIVS, in *Origenian. l. 2. c. 2.*

qu. II.

quaeſt. II. §. 17. p. 153. ſeq. Eamdem dein-
de, de animarum poſt mortem purgatione
ſententiam, ABORIGENE, vt videtur, acce-
ptam, in eccleſia latina ſequuti ſunt LA-
CTANTIVS, AMBROSIVS, HIERONYMVS, alii-
que. Cum etiam in veteri eccleſia, ad co-
ercendam illorum leuitatem, qui in cala-
mitatibus illis, quibus chriſtiani premeban-
tur, temere fidem abnegabant, publicae
poenitentium ſatiſfactiones introductae
eſſent, ſequenti aetate error inde inualuit,
ac ſi ab omnibus, qui poenitentiam age-
bant, ſatiſfactiones iſtae exigenter, &
poſt mortem etiam, ſi, quas viuētes praeſ-
titerant, non ſufficerent, exſoluendae eſ-
ſent in purgatorio. Accedebant preces
pro deſunctis, quas in veteri eccleſia recep-
tae fuiſſe, minime negamus: at non ad
liberandas ex purgatorio animas, ſed longe
alias ob cauſas, quas exponere, inſti-
tuti ratio non permittit; legere autem eas
licet apud IO. DALLAEVM, de poenis & ſatiſ-
factionibus humanis l. 5. c. 1. ſeq. atque H. GER-
ERVVM, in diſſertatione de precibus pro de-
ſunctis. Inter reliquas autem rationes &
haec fuit, quod multorum animos perſua-
ſio quaedam, de igne diei vltimi, ſanctiſſi-
mos etiam homines, immo apoſtolos ipſos
purgaturo, inuaſerat. Huius itaque rigo-
rem deprecabantur haud pauci, mortuo-
rum ſuorum memores. Conferenda, quae
adcurate hac de re diſſerit MOLINAEVS,
in nouitate Papiſmi, l. 7. controuerſ. 3. c. 1.
p. 618. ſeq. Cum tamen & preces iſtae pro
deſunctis, aequae ac ſatiſfactiones poeniten-
tium, ad longe alium finem, quam ad quem
primum inſtitutae erant, traherentur, &
multorum animi opinione quadam, de
purgatione animarum poſt mortem, infe-
cti eſſent, enatum tandem eſt purgatorium
illud, quod Romana eccleſia tam acriter
tuetur. Sed, cum initio valde adhuc titu-
baret, Grégorius primus ſpectrorum adpa-
ritionibus illud confirmare auſus eſt; cuius
exemplum deinde alii ſequuti ſunt; vnde

BVD. TH. DOGMAT.

ſiſtitiarum adparationum, reuelationum,
ſimuliumque fraudum, nec modus, nec fi-
nis. Cuni enim error de ſacrificio miſſae,
quod animabus in purgatorio etiam pro-
deſſet, acceſſiſſet, & hinc ſacri ordinis viri
magnum ex iſta de purgatorio perſuaſione
perciperent emolumentum, ſua magno-
pere intereſſe putabant, vt iſte purgatorii
ignis diligenter aleretur, nec exſtinguere-
tur vniquam. In concilio Florentino, an-
no 1439. celebrato, cum viuo inter La-
tinos & Graecos tentaretur, illi hoc egerint,
vt errorem de purgatorio his obtruderent,
quippe a quo Graeci ſemper alieni fuerant.
Sed eos, qui inter Graecos patriae discipuli-
nae tenaciores fuerunt, inducere non po-
tuerunt, vt errori huic ſubſcriberent. Quae
in concilio iſto Florentino hac de re diſpu-
tata ſunt, reſert SILVESTER SGVROPVLVS,
in hiſtoria concilii Florentini, ſect. 5. c. 9.
& 13. p. 124. item 130. ſeq. In concilio
Tridentino ipſimet Romanae eccleſiae an-
tiſtites non ſatis inter ſe de purgatorio con-
uenerunt. Aliqui enim ex iſtis, inquit PA-
VLVS SARPVS, de loco & ſoco purgatorii, ſicut
in concilio Florentino, mentionem ſactam cu-
piebant: alii, quod ea res non careret diſ-
cultate, nec ſacili negotio verba inueniri poſ-
ſent, ad id exprimendum, quae omnibus ſa-
tisfacere, putabant, nihil aliud dicendum,
quam bona opera fidelium mortuis ad poe-
narum remiſſionem conducere. Archiepiſco-
pus Lancianenſis admonuit, cum de miſſa
tractatum eſſet, tunc declaratum, ſacrifi-
cium iſtud pro deſunctis in Chriſto, nondum
ad plenum purgatis, offerri: quibus verbis
doctrinam de purgatorio ſatis eſſe deſinitam,
adeoque nihil ultra iam faciendum, niſi vt
epiſcopis inperent, eius doctrinae praedicandae,
abſuſum tollendorum, & ſuffragiorum
pro deſunctis perſoluendorum, curam. In
quam ſententiam decretum eſt formatum;
hiſtor. concil. Trident. l. 8. p. 1372. Atque
haec praecipua fuisse doctrinae de purga-
torio in Romana eccleſia ſata; quae ſuſius

R r r

edific.

edisserunt B. MARTINVS CHEMNITIVS, in *examine conc. Tridentini, part. 3. l. 3. sect. 2. p. 734. seq.* IO. FORRESIVS, in *instruction. historico-theologicarum lib. 13. c. 1. seq. pag. 670.* IO. DALLAEVS, de *poenis & satisfactionibus*; IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *anatomie historico-theologica concilii Tridentini, part. 2. ad sess. 25. quacs. 1. p. 1066*; qui & dissentientes admodum de purgatorio Romanensium sententias adcurate citant. Quae in nostra ecclesia, de statu medio animarum post mortem, itemque de precibus pro defunctis, disputata sunt, iam supra ad §. 20. commemorauimus.

*** *Nulla in re sic contradici fidei christianae, quam in resurrectione carnis*, non immerito AVGVSTINVS pronuntiat, in *ps. LXXXIX, tom. 4. oper. p. 713*. Cum enim inter mysteria haud vltimum locum teneat, ratio eam capere nequit. Quae autem supra rationem sunt, ea citam contra eam esse, facile, licet perperam, homines sibi persuadent. De gentilibus itaque, quod resurrectionem mortuorum aut ignoraerint, aut non crediderint, mirum non est. Magis mirandum, inter Iudeos fuisse, qui eandem negauerint; quod tamen de Sadducaeis notum satis est; conf. *actor. XXIII, 8*. Immo & inter christianos, & quidem tempore apostolorum fuisse, qui in eodem errore versarentur, constat. De Hymenaeo enim atque Phileto apostolus hoc testatur, *2. Tim. II, 17, 18*. Atque iisdem auctoribus tribuendum esse, quod nonnulli etiam in ecclesia Corinthiaca eodem errore infecti sunt, non sine ratione nonnulli suspicantur. Fuisse autem ibi, qui diserte resurrectionem mortuorum negarent, apostolus testatur, *1. Cor. XV, 12*. Valde quoque verosimile, fuisse eos ex secta Sadducaeorum; quippe quod ex iis, quae apostolus ibi disputat, colligere licet. Quo pacto argumenta, quae ex scriptura sacra veteris testamenti pro resurrectione mortuorum peti poterant, eludere conati sint, ex

verbis apostoli *2. Tim. II, 18*. intelligitur. Dicebant namque, *τὴν ἀνάστασιν ἡδὴ γεγενημένην, resurrectionem iam factam esse*. Quo ipso quid sibi voluerint, viri docti equidem inter se non conveniunt; probabile tamen, eos restitutionem quamdam moralem, seu liberationem ab erroribus, vel simile quid intellexisse. Cum enim improbi homines, & profligatae vitae fuisse viderant, vix est, quod credamus, de resurrectione spiritali, seu regeneratione, eos cogitasse. Sed hac de re alibi. Recenseri porro inter eos, qui mortuorum resurrectionem negauerint, solent Simoniani, Saturninus, Basilides, Carpocrates, Valentinus, & alii eiusdem generis. Quod, quo iure fiat, & num *ἀλλοίως* resurrectionem, an eiusdem saltem corporis resurrectionem, negauerint, vt inquiramus, nostri non permittit instituti ratio. Certe praeter alios quosdam Bardesanae, & Origenis discipulos docuisse, non idem, quod nunc habemus, sed aërium aliquod corpus in resurrectione nos accepturos, constat: quos adeo symboli, quod vocant, apostolici verba: *credo resurrectionem carnis*, ferire, non sine ratione creditur. Recte namque viris doctis obseruatum est, in symbolo isto non *corporis*, sed *carnis* resurrectionem commemorari, vt indicetur, non corpus aliquod aërium, aut simile quid, sed idem illud, quod in hac vita habuimus, etsi aliis virtutibus, dotibusque ornatum, quod adeo carnis nomine venire queat, in resurrectione nobis restituendum esse. Legenda, quae erudite hac de re obseruata auctor *historiae symboli apostol. cap. 7. §. 28. p. 318. seq.* Recentiori aetate non fuerunt, si ab atheis discesseris, qui resurrectionem mortuorum plane negarent; licet existerint, qui impios non resurrecturos contenderent, aut eiusdem corporis refuscitationem concedere nolent. De vtrisque autem iam supra dictum; & de illis quidem ad §. 22. de his autem ad §. 21.

*** Doctri-

*** Doctrinae, de regno quodam Christi externo, per mille annos duraturo, originem a Iudaëis repetendam esse, iam pridem viri docti monuerunt. Hinc & in *Augustana confessione art. 17.* inter iudaicas opiniones refertur. Et sane Iudaëos externum aliquod atque temporale regnum Messiae sibi finxisse, vel ex historia evangelica nemini ignotum esse potest. Nonnulli etiam eousque progressi sunt, ut istius regni felicitatem in rerum, ad corporis delicias spectantium, adfluentia, iisque omnibus, quae sensus externos voluptate quadam adficere possunt, constituerent: a quibus tamen dissentiant alii, in regno Messiae abundantiam saltem scientiae, itemque iustitiam atque pacem sibi promittentes; vid. MENASSEH BEN ISRAEL, *de resurrect. mort. cap. 19.* Luculenter Iudaëorum hac de sententiam, & quo pacto ab iis ad christianos transierit, edisserit HOTTINGERVS, in *dissert. de abusu patrum*, quae exstat in *pentade eius dissertation. miscellan.* Tiguri an. 1654. editarum, p. 17. seq. Inter eos, qui christianorum nomen profitebantur, primus, qui hanc doctrinam in ecclesiam inuohere conatus est, Cerinthus ille, in numero haeticorum notissimus commemoratur; & quamquam & nonnulli Ebionitis eundem errorem tribuant quem iudaismo addictum fuisse, EPIPHANIVS auctor est, *haeres. 28.* Nimirum *φιλωμάτης καὶ πᾶν σαρκικός*, voluptatibus corporis obnoxius, carnisque addictus; quarum rerum cupiditate ipse flagrabat, in iis regnum Dei situm fore, somniauit, in ventris, & earum, quae infra ventrem sunt, partium explenda libidine: hoc est, in cibo ac potu, & nuptiis, atque, ut honestiori vocabulo eiusmodi voluptates velaret, in fests, & sacrificiis, & hostiarum mactationibus; ut DIONYSIVS Alexandrinus refert, apud EVSEBIUM, *hist. eccles. lib. 3. cap. 28.* vbi & GAIUS de eodem Cerintho testimonium exhibetur. Sedatores hinc eius *chiliastae*,

milliarii, item *millenarii*, similibusque nominibus adpellati sunt; conf. EVSEBIUS, *hist. eccles. l. 7. c. 25.* itemque AVGVSTINVS, *de haeresibus, c. 8.* & PHILASTRIVS, *de haeres. c. 36.* Inter puriores ecclesiae doctores mox Papias ille Hierapolitanus exstitit, quem Ioannis auditorum & discipulum fuisse, ex IRENAEI *lib. 5. c. 33.* constat: quod num de Ioanne apostolo & euangelista, an de presbytero quodam eiusdem nominis, intelligendum sit, viri docti inter se dissentiant. Hic itidem regnum aliquod externum Christi, per mille annos duraturum, adseruit, & licet *μικροὶ τὸν νοῦν, mediocri admodum ingenio praeditus*, EVSEBIO audiat, *hist. eccles. l. 3. c. 39.* & quod traditionibus nimium addictus fuerit, credatur, sua tamen auctoritate effecit, ut plurimi ex veteris ecclesiae doctoribus in eandem concederent sententiam. Quod quidem de TERTVLLIANO, LACTANTIO, APOLINARIO, aliisque notum est; de IVSTINO autem martyre, IRENAEO, SVLPITIO SEVERO, & quibusdam aliis, num haec sententia illis tribui queat, nonnulli dubitant. Sed legenda, quae de hoc patrum errore disputat DALLAEVS, *de vero vsu patrum, l. 2. c. 4. p. 288.* Non tamen sine ratione nonnulli monent, veteres illos ecclesiae doctores neutiquam Cerinthi adprobasse errorem, voluptates corporis, carnisque illecebras, in regno illo millenario sibi promittentis, sed felicitatem istius regni spiritualem intellexisse. Quare & alii, qui ceteroquin eam sententiam non probabant, eam tamen tolerandam censuerunt. Quos inter, praeter HERONYMVM, & AVGVSTINVS est, qui opinionem istam utcumque tolerabilem esse, iudicat, si aliquae deliciae spirituales in illo sabbatho adfuturae sanctis per domini praesentiam credantur; *lib. 20. de ciuit. Dei, c. 7.* Quam longe autem lateque error iste sese diffuderit, & quamdiu multorum occupauerit animos, is, quem antea laudauimus, IO. DALLAEVS explicat.

Sed, antiquissimum esse hunc errorem, inquit, vulgoque olim apud christianos receptum fuisse, ex eo praeterea patet, quod is etiam hodie ab vniuersa Graecorum ecclesia defenditur, & ex omni eorum numero, qui se patrum monumenta pro fidei suae norma habere profitentur, soli Latini ab errore discesserunt, contrariamque sententiam anno demum 1439. in concilio Florentino, ante annos 212. publice confirmarunt; l. c. p. 291.

Vt autem ecclesia latina sensim ab ista sententia discederet, immo tandem publice in concilio Florentino eam reiceret, causa haec fuisse videtur, quod sub papatu exsisterent, qui illam cum aliis erroribus, ecclesiae huic minime ferendis, coniungerent. Huc illi cumprimis pertinent, qui saeculum aliquod *spiritus sancti* statuebant, quod reuera tandem in regnum aliquod chiliasiticum abibat. Primus, qui erroris istius femina parsit, IOACHIMVS fuisse videtur, ordinis Benedicti abbas, qui circa annum 1195. vixit, & inter alia tres hominum status constituit: primum quidem, in quo homines secundum carnis conditionem vixerint, ab Adamo vsque ad Christum; secundum, in quo mediam inter carnem & spiritum vitam duxerint, a Christo vsque ad Benedictum; tertium denique, in quo spiritus sancti ductum sequentes, ad finem mundi vsque victuri sint. Hanc deinceps ulterius sibi excolendam sumserunt sententiam AMALRICVS, ob alios etiam errores notissimus, qui circa annum 1204. floruit; IO. DE PARMA, auctor libri, sub *aeterni euangelii* titulo anno 1254. vulgati, quem, erroribus licet grauissimis, refertum, monachi tamen, tum, qui *minorum*, tum qui *praedicatorum* nomine veniunt, & quibus acerrima eo tempore cum academicis Parisiensibus confictatio intercessit, defendendum sibi sumserunt; HVBERTINVS DE CASSALIS, auditor atque discipulus Ioannis de Parma, idemque ordinis fratrum minorum, qui

circa annum 1300. claruisse dicitur; porro auctor libri notissimi, qui *oneris ecclesiae* titulo venit, quemue IOANNEM, episcopum Chemensem esse ferunt, quive circa tempus susceptae a beato Luthero reformationis vixit; & alii quidam eiusdem generis. Hi enim uero omnes de saeculo spiritus sancti ita loquuti sunt, vt chiliasiticum aliquod regnum proderent; cumque & alios errores, aut placita etiam; latinae ecclesiae parum grata, fouerent, mirum non est, doctrinam de regno millenario ab ecclesia ista reiectam atque damnatam fuisse. Quae paucis, & in compendio hac de re diximus, fusius edisserit B. IAC. THOMASIVS, *dissertatione*, seu *programme*, de *saeculo spiritus sancti*, quod inter dissertationes eius, anno 1693. quondam editas, exstat, num. 44. p. 505. seq. Est vero nec illud praetermittendum, eos, qui sub papatu vixerunt, facile in hanc deuenire sententiam potuisse. Qui enim miseram ecclesiae faciem perspiciebant, simulque tyrannidem eorum, qui ecclesiae praecerant, ipsimet forte experiebantur, hinc & meliorem ecclesiae statum optabant, prout admodum erant ad id credendum, quod habebant in votis: accedente autem adfectu quodam, eoque interdum carnali, talem futurum ecclesiae statum sibi fingebant, qualem ipsimet eum esse vellent. Atque hinc comprobatur, quod diximus, hocce exemplo patere, quid ratio, adfectum impetu corrupta, ac deprauata, valeat.

Neque sub papatu modo, sed deinceps etiam post restructam in plurimis locis ecclesiae libertatem, ex eadem causa fieri potuit, vt plurimi in istam sententiam ingrederentur. Nimirum, cum melior ecclesiae, opera beati Martini Lutheri redderetur facies, mox anabaptistarum prodit turba, qui inter alia & spe regni cuiusdam chiliasitici se sustentabant; vnde maioribus nostris imposita necessitas est, vt *artic. 17. Augustanae confessionis*, se maxime alienos esse ab ista senten-

sententia, profiterentur. Exstiterunt nihilominus deinceps plurimi, tum inter Romanenses, tum inter reformatos, tum & inter nostros, cum primis autem inter eos, qui fanaticorum nomine veniunt, qui eandem profiterentur sententiam: quos omnes recensere, instituti nostri prohibet ratio; cum hoc integri voluminis res esset. Legi tamen praecipui possunt in B. 10. GVIL. BAIERI nostri *dissertatione, de regno ecclesiae glorioso, per Christum in his terris erigendo*, quae in *decade prima disputationum eius theologicarum* exstat, cap. 1. in quo historiam chiliasmi breuiter quidem, sed accurate exhibet: itemque apud B. SAGITTARIVM, in *introd. ad histor. eccles. cap. 33. sect. 22. pag. 910. seq. & in sup-*

plementis SCHMIDIANIS, ad b. Magni etiam studio & labore omnes, qui regnum aliquod millenarium aut adseruerunt, aut adseruisse visi sunt, congestit ipse PETERSENIVS, in nube testium veritatis de regno Christi glorioso &c. qui & ipse nostra aetate primum, principemque inter regni huius defensores, promeretur locum. Cum vero satis nota sint, quae & ipsemet hac in causa egerit, & quos habuerit parasitatos, quos etiam aduersarios nactus sit, praecipua etiam scripta sua huc spectantia ipsemet circa *nubis testium finem*, itemque in *vitae suae descriptione*, commemorauerit, vt plura hac de re addamus, necesse non est.

§. XXXI. Quo facilius autem est, hosce errores ex scriptura sacra resellere, quoue apertius eorum plerique ipsa christianae religionis fundamenta conuellunt, ac labefaciunt; eo maiori constantia doctrina vera iis opposita, in veteri pariter ac nouo testamento, ad nostram aetatem vsque conseruata ac propagata fuit *

* Consensum ecclesiae vniuersae in doctrina de vita aeterna, quam Deus perseverantibus in fide destinauit, vt opereose demonstremus, necesse non est: cum non temere aliquis de eo dubitauerit. Satis eum comprobant verba symboli apostolici: *credo vitam aeternam*; quae nemo vmquam christianorum, etsi in aliis capitulis maximopere dissentientium, abnuere, in animum induxit. Hinc & IRENAEVS ecclesiam, per vniuersum orbem vsque ad fines terrae feminatam, credere ait, Christum ad iudicium rediturum, vt iustus, & aequis, & praecepta eius seruantibus, &c. *angelus duplatus xpi digni diuinae reparationis, incorruptelam loco muneris conferat, & claritatem aeternam circumdet; lib. 1. cap. 2.* Sic & regula fidei apud TERTULLIANVM: *venturum Christum, cum claritate, ac summos sanctos, in vitae aeternae & promissorum caelestium fructum; de praescript. aduersus haereticos, c. 13.*

Pari ratione & de poenis infernalibus, iisque aeternis impiorum, consensus vniuersalis ecclesiae constat. In symbolo equidem apostolico poenarum infernallium mentio diserte non iniicitur; facili tamen negotio ex eo, quod Christus rediturus dicitur, ad iudicandum viuos & mortuos, hoc intelligere licet. Clarius autem adhuc in symbolo, quod vocatur Athanasianum, hoc exprimitur: *Et qui bona egerunt, ibunt in vitam aeternam, qui vero mala, in ignem aeternum.* Hinc & IRENAEVS itidem, inter ea, quae ecclesia per vniuersum orbem vsque ad fines terrae feminata, credit, refert, Christum ad iudicium rediturum, vt *spiritualia nequitiae, & angelos transgressos, atque apostatos factos, & impios, & iniustos & iniquos, & blasphemos homines in aeternum ignem mittat; l. c.* Hisce porro TERTULLIANI, CYPRIANI, CYRILLI Hierosolymitani, aliorumque testimonia addere possem, nisi id superuacuum

neum esse ducerem. Paucis illis patribus, qui poenas infernales finem habituras censuerunt, longe plures opponi possunt, qui eas aeternas fore, crediderunt. Immo ORIGENES, cum sectatoribus suis, hanc ipsam ob causam inter haereticos relatus fuit. Quod dum AVGVSTINVS refert, haecce dogmata ab ecclesia catholica nequam recipi, testatur, & porro addit: *Quis enim catholicus christianus, vel doctus, vel indoctus, non vehementer exhorreat eam, quam dicit, malorum purgationem, id est, etiam eos, qui haec vitam in flagitiis & facinoribus, & sacrilegiis, & impietatibus, quamlibet maximis, finierunt, ipsum etiam postremo diabolum, atque angelos eius, quamvis post longissima tempora purgatos, atque liberatos, regno Dei, lucique restitui? & rursus, post longissima tempora omnes, qui liberati sunt, ad haec mala denuo relabi, & reuerti, & has vices alternantes beatitudinum & miseriarum rationalis creaturae, semper fuisse, semperque fore, de haeresib. c. 43.* Idem & eos inter haereticos refert, qui docebant, *descendente ad inferos Christo, credidisse incredulos, & omnes inde liberatos; c. 79.* Quos quidem DANAEVs, ad h. l. putat liberatores dici posse. Auditor antiquus, quem *Prædestinati* nomine SIRMONDVs edidit, illos *Adecenditas* vocat, pag. 342. PHILASTRIVs eosdem commemorat, sed, utaeque ac AVGVSTINVS, nullo eos designet nomine, *de haeres. cap. 121.* Plurimos tamen veteris ecclesiae doctores, et cosque orthodoxos, in eadem fuisse sententia, negari nequit, & supra iam docuimus. Recentiori aetate à nonnullis equidem, ut antea diximus, resuscitata fuit, sed numquam tot propugnatores habuit, ut non plures essent, qui eam reiicerent, & impugnarent.

Ad statum animarum medium, earumdemque purgationem quod attinet, fuerunt utique nonnulli ex patribus, qui purgationem quamdam admitterent, longe

autem plures, qui preces pro defunctis adprobarent, ut ad §. *praecedentem* observavimus. Fuerunt tamen rursus, qui, piorum animas post mortem purgari, diserte negarent; ut GREGORIUS Nazianzenus, *orat. 15. tom. 1. p. 229. 10.* CHRYSOSTOMVS, *homilia 8. de poenit. quae est 58.* AVGVSTINVS, *de civitate Dei, l. 21. c. 13.* Qui etiam purgationem quamdam admisserunt; cum primis, qui preces pro defunctis adprobarent, longe alio sensu, aliasque ob rationes id fecerunt, quam hodie Romanenses faciunt. Quae omnia cum a CHEMNITIO, FORBESIO, DALLAEO, locis supra citatis, aliisque luculenter demonstrata sint, non est, ut aliquid addamus. Dum ergo purgatorium illud Romanae ecclesiae nostrates reiiciunt, nihil aliud agunt, aut docent, quam quod ecclesia antiqua purior, praestantissimique patrum egerunt, aut docuerunt.

Resurrectio mortuorum aequae ac extremum iudicium, cum ipso religionis reuelatae fundamento tam arcte coniuncta sunt, ut nemo illa negare queat, quin hoc simul concutiat, ac labefaciat. Symbola praeterea omnia, apostolicum, Nicaenum, Athanasianum, reliqua, testantur, uniuersae ecclesiae hanc esse confessionem; quod & IRENAEI pariter ac TERTVLLIANI loca antea laudata confirmant. De regno quodam Christi, quae veteris ecclesiae doctores fuerit sententia, antea iam exposuimus. Nec tamen de omnibus dici potest, quod eiusmodi regnum admisserint: certe HIERONYMVm atque AVGVSTINVM illud diserte reiicisse, constat, & ibidem observatum. Qui etiam admisserunt, non in crassiori sensu id fecerunt, ut Cerinthiani. Quin potius eiusmodi chiliastae diserte inter haereticos referuntur ab EPIPHANIO, *haeresi 38.* AVGVSTINO, *de haeresib. cap. 8.* PHILASTRIO, *haeresi. 59.* Cum vero & tandem ipsa ecclesia latina errorem hunc publice reiiceret, idemque & a nostratibus factum sit in Augustana confessione, plerique

rique etiam reformatorum eidem repugnent, quo pacto doctrinae istius veritas conseruata sit, intelligitur. Est magnus, fateor, numerus eorum, qui chiliasmum defendunt: quamquam inter se ipsi non vsque quaque consentiant: sed non minor est eorum; qui scripta anti-chilistica

ediderunt; quibus integram facile instruere possemus bibliothecam. Sed haec enarrare, huius loci non est; conf. B. C. ASPAR SAGITTARIUS, *introd. ad hist. eccles. c. 33. sect. 22. p. 910. seq.* vbi praecipuos scriptores anti-chilasticos veteres aequae ac recentiores enumerat.

§. XXXII. Quae nostri hic sunt officii, quilibet facile intelligit. Considerandum praecipue est, veram beatitudinem in hac vita inchoari, in altera continuari & consummari. Qui ergo in hac vita beati esse nolunt, nec in altera erunt. Et, qui ita initium beatitudinis per fidem in se habet, est quoque spem habet vitae aeternae, certam & viuam, 1. *Petr. I, 8.* quae illum itidem in hac vita beatum reddit; *Rom. VIII, 24.* qua, qui praeditus est, se ipsum purificat, quemadmodum & Deus purus est; 1. *Ioan. III, 3.* adeoque & sanctitati summo studio operatur, sine qua nemo Deum videre potest; *Ebr. XII, 14.* ac euitat, quae introitum in vitam aeternam impediunt: cuiusmodi sunt omnia opera carnis, 1. *Cor. VI, 9. seq. Gal. V, 21. apoc. XXI, 27.* Tantaе autem gloriae, cuius beati participes erunt, consideratio efficit, vt aduersa quaeuis, ac calamitates, aequo ac patienti ferant animo, *Rom. VIII, 18. 1. Cor. XV, 19.* Damnationis contra aeternae diligens & attenta consideratio, vt paedagogia ad veram poenitentiam esse potest, ita eo quoque nos adducet, vt saluti nostrae cum timore & tremore operemur, *Philip. II, 12.*

§. XXXIII. Pari ratione mortis temporalis, & eorum, quae eam consequuntur, recta consideratio, impiis manu ductio erit ad poenitentiam, piis excitatio ad vitam caute instituendam. Quo sensu ex mortis consideratione vera oritur prudentia, *psalm. XC, 12.* Nec est, quod pii homines eam extimescant, quippe quae illis saltem est transitus ad vitam; conf. *Ebr. II, 14. Ioan. V, 24. XI, 25, 26.* Immo, eo minus eam extimescunt, quo certiores sunt de resurrectione mortuorum, in qua corpus ab omni imbecillitate liberum, & maxima gloria circumfusum, recipient; 1. *Cor. XV, 19.* cuius contra recordatio impiis non potest non esse terribilis, nisi forte & hinc occasio illis, vitam emendandi oriatur. Atque sic etiam extremi iudicii consideratio non potest non pios magno solatio perfundere, spem viuam in illis augere, & ad mala quaeuis forti animo toleranda, promtos reddere; *Rom. VIII, 18. 1. Petr. I, 4, 5. 6.* quemadmodum impiis nihil tristius potest obtingere, quam status illius, qui certo illos manet, imago: & si forte de eo aut numquam, aut raro cogitent, suo tamen tempore experientur, quae nunc ylipendunt: *Rom. II, 9, 10. 2. Thessal. I, 7, 8.* nisi & hinc occasio illis praebeatur, mentem meliorem induendi; conf. *actor. XXIV, 25.*

INSTITVTIONVM
THEOLOGIAE DOGMATICAE
LIBER TERTIVS
DE HOMINE, TVM IN STATV INTEGRITATIS, TVM IN STATV POST LAPSVS
SPECTATO.

LIBRI TERTII
CAPVI PRIMVM
DE STATV INTEGRITATIS, VBI DE IMAGINE DEI, ITEMQVE DE FOEDERE OPERVM.

Σύνοψις.

Statu, in quo homo conditus a Deo, fuit status integritatis: quanam in eo consideranda? §. I.

Homo ad imaginem Dei conditus est, §. II.

Quo pacto Deus, cum ad eius imaginem homo conditus dicitur, considerandus sit? §. III.

Imago Dei, ratione intellectus, §. IV.

ratione voluntatis. §. V.

Et reliquarum mentis facultatum. §. VI.

Dona ista, quae hac ratione homini collata sunt, quo sensu fiunt naturalia? §. VII.

Accesserunt dona corporis eximia, ea tamen recte aestimanda, §. VIII.

De statu matrimoniali, paterno, civili, herili, ante lapsum, §. IX.

De dominio rerum, homini in statu integritatis a Deo concessio, §. X.

Cultus diuinus in summo Numinis amore consistebat, qui & per obsequium sese exerebat; cultus externus, pro indole istius status concipiendus, §. XI.

Leges hominibus in statu integritatis datae, tum absolutae, tum hypotheticae, §. XII.

An, & quousque modum, Numen colendi, sub sibiernate foederis concipere liceat? §. XIII.

Quid per foedus operum in statu integritatis intelligatur? §. XIV.

Quanam in eo speciatim obseruanda? §. XV.

Partes, seu personae contrahentes, §. XVI.

Conditio, seu lex foederis istius, §. XVII.

Promissio, §. XVIII.

Comminatio, §. XIX.

An & sacramenta in statu integritatis fuerint? §. XX.

Violatio foederis, huiusque abrogatio, §. XXI.

Fontes errorum in hoc sacrae doctrinae capite, §. XXII.

Veritatis conseruatio & propagatio, §. XXIII.

Vsus doctrinae huius, in praxi vitae christianae, §. XXIV.

§. I.

§. I.

STatus ille, in quo homo a Deo conditus erat, cum, qua hominem ipsum, qua reliquas res creatas, labis omnis, atque vitii expers esset, merito *integritatis* dicitur. * In cuius consideratione, tum ad hominem ipsum, ** tum ad modum, quo Deum creatorem suum colere debebat, respiciendum est.

* Nimicum, intuitu ipsius hominis ita dici poterat, quia hic *integer*, ac *rellus* in eodem erat, *Kobel. VII, 30.* intellectu, voluntate, adfectibus &c. immo, & intuitu reliquarum rerum creatarum omnium, in quibus nullum vitium, nullus defectus conspiciebatur. Erant enim omnia a Deo creata, *valde bona*, id est, *optima*, quodlibet scilicet in suo genere, *Gen. I, 31.* Vocatur etiam *status innocentiae*, quia homo erat innocens, hoc est, iustus, sanctus, omnisque vitii atque labis expers, *Ephes. IV, 24.* Merito, dum de subiecto theologiae agere, nobis constitutum est, initium

a statu integritatis fecimus: cum ea, quae de statu miseriae dicturi sumus, tum deum recte intelligi possint, si semper, quid in Adamo amiserimus, considerauerimus. Sequitur eundem ordinem Moyses, qui, cum integritatis statum descripsisset, ad lapsum primorum parentum progreditur.

** Prout ad imaginem Dei conditus erat, & in omnibus felix atque beatus censeretur poterat. Reliqua enim, quae ad hominis creationem pertinent, supra iam ex sequenti sumus, ad *libri* praecedentis, seu *secundi c. 2. §. 16.*

§. II. Et hominem quidem ad *imaginem Dei* conditum esse, constat; * qua voce, in strictiori significatione accepta, virtutes diuinæ, quae in anima eius exsplendescbant, denotantur. ** Id quod tum ex ipsa Dei, ceu exempli, quod imago haec exprimebat, speciatim Christi seruatoris, qui est *splendor gloriae patris, & character substantiae eius; Ebr. I, 3.* consideratione, tum ex imaginis istius in credentibus restauratione, aliaque ratione, intelligitur. ***

* Tam luculenta hac de re sunt verba Moysi, vt nullum proflus dubium admittant: *Et creauit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creauit illum, masculum & feminam creauit eos; Gen. I, 27.* In quibus diuini scriptoris verbis primo *causam efficientem* imaginis diuinæ obseruare licet; quae est Deus trinus. Ille enim ipse Deus, qui antea in multitudinis numero dixerat: *faciamus hominem*; est, de quo Moyses porro dicit, quod hominem ad imaginem suam creauerit. Nec est, quod quemquam suffixum singularis numeri in voce *בצלמי* moueat, cum antea cum suffixo pluralis numeri dictum sit: *בצלמי כרשמי* ad imaginem nostram, ad similitudi-

nem nostram. Nihil enim aliud inde colligi potest, quam, eundem illum Deum vnum esse ratione essentiae, qui ob pluralitatem personarum etiam in multitudinis numero loquutus fuerat. Eum autem, qui ad imaginem Dei conditus est, seu subiectum, vt in scholis loqui amant, Moyses voce *אדם* designat, quae hic non pro nomine proprio primi hominis, sed pro toto genere humano, adeoque utroque sexu accipienda est. Hoc enim luculenter ex eo patet, quod addit: *masculum & feminam creauit eos*, scilicet, ad imaginem suam. Hoc ipso vero & Iudaeorum illud commentum, ipsi, quod mireris, MENASSI BEN ISRAEL, atque MOSI MAIMO-

NIDI, viris alias iudicio pollentibus, illi quidem, *conciliat. ingen. n. 3.* huc autem, in *more nebuchim, part. 2. c. 20.* probatum, refellitur, ac si Deus vnum tantum hominem, eundemque androgynum, seu vtrumque sexum referentem, condiderit: quod quidem signum, est satis illepidum, inter christianos etiam EVGVRIANO, FRANC. GEORGIO VENETO, IACOBO RÖHMIO, ANTONIETTAE BVRIGNONIAE, aliisque, se probavit: quos ideo refellunt SALDENVS, *otior. theol. lib. 2. exercit. 2.* quae est, *de proteplastis*; atque COLBERGIUS, in *christianismo hermetico-platonico, part. 2. c. 3. §. 10. p. 172. seq. conf. & HEIDEGGERVS, hist. patriarch. part. 1. exercit. 4. §. 19. p. 128.* Ad feminam autem, seu Euam, non minus quam ad Adamum, imaginem diuinam pertinuisse, inde quoque constat, quod nulla ratio reddi queat, cur illa non minus, quam hic, eius fuerit capax. Socii autem quod hic in diuersum abeant, inde prouenit, quod falsam, erroneamque de imagine Dei animo conceperint notionem, eam in dominio in animantia constituentes, Hoc enim, cum mulieri concessum negent, eam quoque ad imaginem Dei conditam non esse, inde consequitur. Iam ad rem ipsam, quod attinet, condidisse Deum Moses ait, hominem בלשאם in *imagine sua*, Est enim LXX. interpretes particulam אֲדָם per *אדם*, & vulgatus per *ad*, vertant, retineri tamen vitatam eius significationem posse, nonnulli monent, hoc sensu, quod Deus in homine exstare suam imaginem voluerit. De voce בלשאם idem constat, quod semper אֲדָם, seu relationem quandam vnus rei ad alteram, cui similis est, denotet. Qui autem paulo adcuratius hac de re philosophantur, ad imaginem proprie sic dictam tria requiri docent: 1) similitudinem, vt illud, quod imago alterius dicitur, illi sit simile; idque 2) non tantum qua essentiam generatim spe-

datam, sed & qua notionem propriam; cum effigies, generatim hominem exhibens, non possit imago Petri & Pauli dici: vnde porro 3) sequitur, quod imago quodammodo a prototypo, seu, cuius est imago, dependeat, immo, tanto perfectior cenieatur, quanto propius ad prototypum accedit. Atque haec omnia etiam in imaginem Dei, ad quam homo creatus fuit, quadrare, ex iis, quae dicentur, manifestum fiet. Licet autem hac ratione discrimen aliquod inter *imaginem* & *similitudinem* intercedat, cum vna res alteri similis esse queat, etiam non statim eius imago dici possit: hoc tantum discrimen non semper obseruatur, adeoque minime in censum venit, cum *vers. 26.* Deus dicit: *faciamus hominem כְּדִמְיוֹנוֹ בְּלִשְׁמוֹנוֹ in imagine nostra, in similitudine nostra.* Nonnulli equidem ex Romanensibus hic discrimen aliquod inter *imaginem*, & *similitudinem* constituunt; per illam, *conuenientiam hominum cum Deo, qua naturalia quaedam*; per hanc autem, *conuenientiam hominis cum Deo, quo sanctitatem atque infirmitatem, intelligentes.* Eo nimirum haec tendunt, vt inde colligant, Adamum per peccatum similitudinem cum Deo, non autem imaginem Dei amisisse: adeoque vires hominis post lapsum adhuc integras, nec prorsus imminutas esse. Quo ipso quam prope a Pelagianorum erroribus absint, demonstrant: qua de re in sequentibus copiosius dicemus. Refelli autem vel inde possent, quod Moses, decreti diuini exsequutionem memorans, omisa voce *similitudinis*, imaginis tantum mentionem faciat. Vnde in ipso decreto haec voces *συνουμακός* recte explicantur, hunc in modum: *ad imaginem nobis simillimam.* Et sunt sane ex ipsis Romanae ecclesiae additis, qui agnoscunt, nullum hic inter voces istas discrimen intercedere; quos inter etiam est SIMON, *hist. crit. V. T. l. 3. c. 6. p. 376.* itemque LEQVIEN, ad 10. DAMA-

SCENI, de orthodoxa fide, l. 2. c. 12. pag. 177. Quando denique a Moſe additur: *ad imaginem Dei creauit illum*, non pro inani hoc habendum eſt repetitione, ſed emphafiſi potius habet plane ſingulari. Indicare namque hiſce verbis diuinus ſcriptor uoluit, probe obſeruandum eſſe, ad cuius imaginem homo conditus ſit, *ipſius ſcilicet Dei*, ſimulque oſtendere, non ad angelorum, aut alterius cuiuſcumque rei creatae, ſed *ſolius Dei* imaginem hominem conditum eſſe.

** Diuerſimode imaginem diuinam intelligi, conſtat. In latiori enim ambitu accepta, ea omnia, in quibus conuenientia quaedam hominis cum Deo conſpicitur, denotat, adeo vt ipſam eſſentiam animae ſpiritualem, eiſque facultates naturales, intellectum & voluntatem, immortalitatem etiam, qua homines in ſtatu integritatis gaudebant, & dominium in res creatas, complectatur. In ſtriſiori autem tantum virtutes illas intellectus & voluntatis, quae ſimilibus in Deo virtutibus reſpondent, & quae praecipuum illud primorum parentum decus conſtituebant, a Deo iis concreatas, designat. Poſterior ſignificatio eſt praecipua ſit, &, vbi de imagine Dei proprie ſic dicta ſermo eſt, in cenium ueniat, prior tamen itidem aliquando in ſcriptura ſacra occurrit, nec in patrum quoque ſcriptis infrequens eſt. In ſcriptura ſacra eam occurrere, vel ex Gen. IX, 6. liquet, vbi legis, qua ſanguinis humani effuſio prohibetur, haec a Deo ipſo adfertur ratio, quod *homo ad imaginem Dei ſit conditus*. Ea vero lex cum generatim de omnibus hominibus loquatur, ſimul adeo innuit, omnes ſine diſcrimine homines imaginem quandam creatoris ſui circumferre. Hoc vero cum de imagine Dei, ſpectatim ſic dicta, dici nequeat, quippe quam per lapſum primorum parentum amiſſam, ex aliis ſcripturae dictis conſtat, nihil aliud ſuper eſt, quam vt in generaliſiori ſignificatione accipiat, ſe-

cundum quam hodie adhuc omnibus hominibus tribui poteſt. Et ita quoque *Iacob* III, 9. hanc vocem ſumi, res ipſa docet. In patrum vero etiam ſcriptis quae haec non infrequens ſit ſignificatio, vel *AVGVSTINI* exemplo comprobari poteſt. *Hic excellit*, inquit, *in homine, quia Deus ad imaginem ſuam hominem fecit, propter hoc, quod dedit illi mentem intellectualem, quae praefat pecoribus; lib. 6. de geneſi ad liter. c. 12.* Immo, alibi idem Hipponenſium praefulad imaginem Dei reſert, quod & *ſumus*, & nos eſſe nouimus, & noſtrum eſſe, ac noſſe diligimus; l. II. de ciuit. Dei, c. 25. Verum ergo exemplo pariter ac ſcripturae auctoritate permoti noſtrates quidam, itidem in latiori iſſo ſenſu imaginem diuinam acceperunt, ſimul tamen ſtriſiorem ab eo caute diſtinguendum, monuerunt.

*** Ad methodum inueſtigandi imaginem diuinam haec pertinent. Si enim cognoscere velimus, in quo imago Dei ante lapſum conſtiterit, primo quidem Deum ipſum, eiſque perfectiones, eas nimirum, quarum ſuo modo homo etiam particeps fieri poteſt, diligenter conſiderare iuuabit. Ex prototypo enim omnium rectiſſime de ectypo, ſeu imagine, iudicare licet. Haſ vero perfectiones ſcriptura ſacra *τὸν δόξαν, gloriam, claritatem* Dei vocat, quam adeo & homo ante lapſum habuit, ſed qua poſt lapſum deſtituitur: *δρεπώτατος τῷ δόξῳ τοῦ Θεοῦ, Rom. III, 23.* quam tamen, qui in Chriſtum credunt, iterum *reſecta inueniunt facie*, ita vt *transformentur in eandem imaginem, ἀντὶ δόξης εἰς δόξαν, a gloria ad gloriam, 2. Cor. III, 18.* Ad hoc prototypon etiam Petrus nos ducit, dum *ſanctus* nos eſſe iubet, *quemadmodum & Deus ipſe ſanctus eſt; 1. ep. I, 16.* ex *Leuit. XI, 44. & XIX, 2.* immo, ipſe ſeruatur, dum *eternus* nos eſſe vult, *quemadmodum & pater noſter in caelis perfectus eſt, Matth. V, 48.* Deinde ſpectatim Chriſtum conſiderare iuuat; qui cum ipſemet ſit *ἀπαρχὴ τοῦ δόξῳ πατρὸς*, ſuo exemplo omnium rectiſſime nos condocet.

quo pacto diuinae virtutes in homine explendescant. Hinc & *ἀποκαλύπτει nobis reliquit, ut ipsius sequeremur vestigia; 1. Petr. II, 21.* quemadmodum & ad sui imitationem nos inuitat, vt hac ratione & in nobis imago diuina restitueretur, *Matth. XI, 28, 29.* Iuuabit itaque adcurate vitam seruatoris contemplari, vt in eius amore, sanctitate, patientia, humilitate, ceterisque virtutibus, imaginem Dei quam clarissime conspiciamus. Namque & haec ad *δείξαι* illam pertinent, qua se filium Dei vniuentum demonstrauit, *Ioan. I, 14.* Praeterea ex legis consideratione cognoscere imaginem diuinam licet. Est enim lex diuina sanctitatis, iustitiae, ceterarumque Dei virtutum nitidissimum speculum. Cumque summa omnium virtutum diuinarum in amore plenissimo, quo & se, & res a se conditas, amat, consistat, vti supra demon-

strauimus; ita summam quoque legis in amore, quo Deum, aliosque homines amare debemus, consistere, seruator ipse docet, *Matth. XXII, 37, 39.* Tandem & ex renouatione, seu sanctificatione, imaginem Dei cognoscere licet. Ad eandem enim imaginem, quam in Adamo amisimus, per Christum iterum renouamur. Vnde &, qualis illa imago, quam amisimus, fuerit, constat. Renouamur autem ad *cognitionem, secundum imaginem eius, qui creauit nos; Coloss. III, 10.* itemque ad *iustitiam veram & sanctitatem, Eph. IV, 24.* Sed & qua omnes mentis facultates sanctificamur, adeoque & renouamur, vt hac quoque ratione imago Dei in nobis resplendescat, *1. Thess. V, 23.* Atque ita summam, in quo imago Dei confiteritur, intelligitur, de qua deinceps distinctius exponemus.

§. II. In Dei, seu prototypi, consideratione, non ipsa essentia in se spectata, aut trinitas, aut trinitatis vna persona, nec attributa soli Deo propria in censum veniunt, sed ea, quae & tribus personis sunt communia, & rebus etiam creatis, speciatim hominibus, certo modo conueniunt, & in scriptura sacra ad imaginem Dei referuntur.*

* Cum varia in Deo considerari possint, in quibus conuenientia quaedam cum iis, quae in homine sunt, deprehenditur; factum est, vt diuersas etiam plurimi, & erroneas maxime de imagine Dei animo notiones conciperent. Qui in forma corporis humani imaginem Dei quaeuenerunt, vt anthropomorphitae, Deo aliquid tribuerunt, quod illi tribuendum non erat; aut potius iuxta ordine Deum ex natura hominis aestimauerunt, cum hominem ex virtutibus diuinis aestimare debuissent. Sed de his in sequentibus dicemus. Qui in ipsa essentia diuina, in se spectata, prototypon quaerunt, ad eam ea referunt, quae in generali significatione complectitur: secundum quam, iuxta antea obseruata, id admitti posset, modo ea, quae proprie imaginem Dei constituunt, non excludan-

tur. Qui autem ea excludunt, imaginem Dei non aliam homini tribuunt, quam quae in spiritali animae humanae natura, & proprietatibus, ex ea fluentibus consistit. Quae sententia, si admitteretur, sequeretur, imaginem Dei non esse deperditam; quod falsum esse, nemo non intelligit. Quod si enim deperditam adferant, cum FLACIO, eiusque sectatoribus, ipsam essentiam hominis mutatam fateantur, necesse est. Namque hi imaginem Dei ipsam formam essentialem hominis fuisse contendebant, quae per lapsum perierit, aut in contrariam formam mutata sit. Sunt tamen, qui ipsius FLACII in mitiorem partem interpretantur sententiam.

Alii rursus in ipsa trinitate personarum prototypon imaginis diuinae quaerunt. In hanc nimirum ingrediuntur sententiam,

tiam, qui in ipsa hominis mente vestigia quaedam & argumenta trinitatis se deprehendere sibi videntur, ex quibus euincant, ex ipsa humanae naturae consideratione trinitatem personarum demonstrari posse. Et negari sane nequit, ex ipsis ecclesiae veteris doctoribus nonnullos ita loqui, ut favere huic sententiae videantur. Ita namque *AVGVSTINVS*: *Imago Dei est mens, quae capax eius est, eiusque particeps esse potest. Iam ergo in ea trinitatem, quae Deus est, inquiramus. Ecce! enim, mens meminit sui, intelligit se, diligit se. Hoc si cernimus, cernimus trinitatem, nondum quidem Deum, sed imaginem Dei; haec enim (in mente) quaedam adparet trinitas, memoriae, intelligentiae, & amoris; l. 14. de trinitate. c. 8. tom. 3. oper. p. 676.* Hilce & alia eiusdem generis ex eodem *AVGVSTINO*, itemque ex *AMBROSIO*, *ISIDORO*, *BERNHARDO*, addit *POIRET*, qui & ipse in eam ingressus est sententiam, imaginem quamdam ipsius trinitatis homini conceatam esse. *Deus*, inquit, *in operibus suis, & maxime in hominis anima impressit sacro-sanctae trinitatis, quae in ipso est, notas, & imagines naturales, (hoc est, quae sunt in ipsa animae natura) ex quibus etiam patet simile quid, & respondens aliquod trinum, in Deo, carni auctore & exemplari esse; cogitation. rational. de Deo, anima, & ualo, l. 3. c. 8. p. 322. item p. 329.* Sed vero & hanc minime admitti sententiam posse, facile intelligitur. Quod si enim imaginem Dei proprie & stricte accipiant, admittant quoque necesse est, eam adhuc post lapsum superesse. Ceteroquin enim ex mentis humanae, prouti hodie est, consideratione, nullum pro trinitate personarum desumere possent argumentum. Hoc ipso vero scripturae sacrae, ex qua, amissam per lapsum primorum parentum imaginem diuinam, constat, contradicunt. Sin in generaliiori significatione vocem hanc accipiant, quemadmodum capere viden-

tur, dum ad ipsas mentis facultates hanc imaginem referunt, tum quidem probare debent, hominis animam ita conditam a Deo, ut in eius facultatibus naturalibus imago quaedam trinitatis elucesceret. Hoc vero ut scriptura nullibi docet; ita nec ex mentis humanae consideratione demonstrari potest. Qui enim in ea trinitatis quaedam vestigia deprehendere sibi videntur, non tantum inter se dissentiunt, sed & omnia ea, quae hac de re dicuntur, lubrica admodum esse, & omni fundamento destituta, supra iam probauimus, ad l. 2. c. 1. §. 44. ubi & quod sensu *AVGVSTINI*, aliorumque hac de re accipiendi sunt essata, obseruauimus.

Fuerunt autem rursus alii, qui prototypon imaginis diuinæ in vna quadam trinitatis persona, speciatim in filio Dei, quaererent. Huc illud *PRVDENTII* pertinet:

*Christus forma patris; nos Christi forma
& imago,*

Condimur in faciem domini, bonitate paterna,

Venturo in nostram faciem post saecula Christo;

apotheof. p. m. 496. Similia & apud alios passim leguntur. Quod si ita intelligeretur, ut ad solius filii, exclusis reliquis trinitatis personis, imaginem, homo conditus censeatur, merito repudiatur, refelliturque ab *AVGVSTINO*, l. 12. de trinitate, cap. 6. Admitti tamen potest, si reliquae trinitatis personae non excludantur, & conuenientia non in iis, quae vni personae propria sunt, sed, quae omnibus communia, constituantur. Originem autem haec sententia inde trahit, quod filium ipsum pro imagine Dei habuerunt. Vnde porro haud pauci, hominem non esse imaginem Dei, sed ad imaginem Dei factum, adseuerunt. Loca veterum huc spectantia, *PETAVIUS* recenset, *dogmat. theol. tom. 3. de opific. sex dier. l. 2. c. 4. §. 10. pag. 165. seq.* Et sane, cum filius Dei patris imago dici-

tur, longe aliter illud est intelligendum, quam cum homini imago Dei tribuitur. Et haec non discrimen illud locum inuenit. Cum vero inde porro iufertur, imaginem illam, ad quam homo conditus est; esse Christum, seu filium Dei, id quidem non aliter, quam antea diximus, admitti potest. Nonnulli tamen veterum speculiori quadam ratione, hominem ad imaginem filii conditam, docuerunt. Nimirum, quia imago Dei, ad quam homo creatus est, ex parte in cognitione & sapientia consistebat, hoc ipso speciatim filium Dei eam retulisse, putabant, qui itidem *ὁ λόγος* itemque *sapientia*, in scriptura sacra dicitur, *proverb. VIII, 12. 22.* Huc illud CLEMENTIS Alexandrini pertinet: *ἡ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ ἰκάνω, ὁ λόγος αὐτοῦ, καὶ ὁὗτος τοῦ νοῦ γνήσιος, ὁ θεὸς λόγος, Θεοῦ ἀρχιπυρρον Φῶς, ἰκανὸν δὲ τοῦ λόγου ὁ ἀνθρώπος. ἀληθινὸς ὁ νοῦς ὁ ἐν ἀδελφώματι, ὁ κατ' ἰκάνω τοῦ Θεοῦ, καὶ κατ' ὁμοίωσιν διὰ τοῦτο γεγενῆσθαι λεγόμενος, τῇ κατὰ καρδίαν Φρονήσει τῷ Θεῷ παρακαλούμενος λόγος. καὶ ταῦτα λογικός.* Est enim Dei imago eius verbum & filius mentis legitimus; diuinum illud verbum, lucis lux archetypa. Verbi autem imago est homo: vera mens est, quae in homine est, qui ad Dei imaginem & similitudinem propterea factus esse dicitur, prudentiae, quae est in corde, diuina ratione adsimilatus, & ea ratione verbi, rationisque particeps; admonit. ad Graecos, p. m. 62. Quae quidem licet excusari possint, parum tamen adcurate dicta sunt, cum imago Dei non in sola sapientia, sed simul sanctitate & iustitia consistit; nec solus filius, sed tota sacrosancta trinitas hominem ad imaginem Dei creauerit, iuxta illud: *faciamus hominem ad imaginem nostram, Gen. I, 26.*

• Grauius autem adhuc illi errant, qui corpus, quod filius Dei ex Maria esset habiturus, imaginem illam fuisse putant, ad quam primus homo fuerit conditus; hoc ipso more anthropomorphitarum eam

non in anima, sed in corpore constituentes. Ita autem TERTULLIANVS sensit, *lib. de resurrect. carnis, c. 6.* sed & Origenianis quibusdam hicce error tribuitur, quem AND. OSIANDER in libro *de imagine Dei*, anno 1550. edito, in crustasse dicitur. Hi ergo ad prototypum, quod tum uon nisi in intellectu diuino existit, hominem creatum adferunt, nisi in illorum concedere sententiam velint, qui Christo corpus aliquod caeleste, quod statim ab initio, vel ante initium huius vniuersi adsumserit, tribuunt. Horum autem posterius ut frustra adfirmatur, ita prius illud durum admodum est. Imago enim hac ratione dudum existit ante prototypum. Repugnat quoque disertè scriptura, quae Deum, seu totam trinitatem dixisse refert: *faciamus hominem, ad imaginem nostram.* Toti vero trinitati ut nemo corpus tribuerit, ita nec imago illa in corpore consistere potuit. De solo etiam filio Dei dici non posse, quod ad imaginem eius conditus simus, antea iam obseruauimus. Quod denique attributa soli Deo propria in imagine diuina rectè aestimanda, in censum non veniant, sed ea, quae & tribus personis sunt communia, & rebus etiam creatis, speciatim hominibus conueniunt, res ipsa facile quemuis condocere potest. Aeternitas namque, infinitas, immensitas, & alia, ita Deo propria sunt, ut nulli rei creatae conueniant. Si enim conuenirent, non amplius res creata, sed Deus ipse esset. Idem & de iis, quae singulis personis propria sunt, ut generatio aeterna filii ex substantia patris, facile intelligitur. Sed de iis quoque, quae homini conueniunt, obseruandum, non eo modo haec ei conuenire, quo Deo. Cognitio enim suae scientiae, etsi in homine pariter ac Deo sit, de Deo tamen constat, quod omniscius sit, quod rursus de homine dici nequit. Haec si obseruentur, ac diligenter considerentur, quae scriptura sacra ad imaginem Dei

speciatim

speciatim sic dictam refert, simul tamen ad Christo restaurationem attendatur, a vera imaginis diuinæ, per lapsum primorum eius notione recte constituenda non aberparentum amissionem, eiusdemque in rabimus.

§. IV. Si speciatim intellectum consideremus, imaginem Dei in *lucē*, seu *cognitionē*, & *sapientia* consilire deprehendimus. Luce namque diuina ita perfusus erat, vt & Deum, resque diuinas, pro modo equidem intellectus humani, suisque adeo limitibus circumscripti, prout tamen hoc sufficeret, recte cognosceret; & rerum quoque creatarum, quas nosse hominis intererat, naturam indolemque cognitam, atque perspicuam haberet. * Ad istam autem cognitionem plane eximiam cum summa voluntatis accederet sanctitas, integritasque, non poterat non inde sapientia, status istius felicitati respondens, efflorescere. **

* Perfectiones illae habituales, quas Deus, dum hominem ad sui imaginem condidit, animæ seu menti, virium suarum iam ceteroquin integritate pollenti, inesse voluit, cum partim ad intellectum, partim ad voluntatem spectauerint, primo quidem de iis, quæ intellectum exornarunt, dicendum est. Intellectus autem virtutes præcipuas duas esse, *cognitionem*, quæ & *lucis* nomine in scriptura sacra venit, ac *sapientiam*, aliunde notum est. Ad cognitionem itaque quod attinet, & primo quidem rerum diuinarum, dubium prorsus nullum est, quin Deum, qua essentiam, qua voluntatem spectatum, in tantum primi parentes cognouerint, in quantum, vt recte cum cohererent, hoc necessarium erat. Nec tamen ita solius naturæ viribus omnia tribuenda, vt non quaedam ex speciali etiam reuelatione illis innotuerint. Quod quidem de lege ista positum, de non comedendo fructu arboris cognitionis boni & mali, satis constat. Sacrosanctæ itidem triuitatis mysterium illis cognitum fuisse, dubitari nequit. Qui enim Deum, uti est, hoc est, vnum in essentia, & trinum in personis, non cognoscit, eum non recte cognoscit. Homines autem in statu integritatis, & ad imaginem Dei conditos, Deum non recte cognouisse, quis dixerit? Disputari equidem, etiam inter nostrates,

scio, num ex reuelatione Dei speciali, an vi imaginis diuinæ, illis concreatæ, primi parentes mysterium hocce trinitatis cognouerint? Sed cum nullum cogitari principium queat, quod ad tanti mysterii cognitionem eos perduxerit, illorum partibus lubens accedo, qui, ex reuelatione hoc illis innotuisse, contendunt. Quod autem reuelationi isti promte, & sine vlla aut hæsitacione, aut dubitatione, adensum præbuerint, id quidem ex imagine diuinæ, illis concreatæ, deriuandum esse, nullus plane dubito. Ad perfectiones enim hominis intellectui hoc ipso collatas, illud quoque referendum, quod reuelationi diuinæ statim sine vlla hæsitacione dubitationeque adhibuerit fidem. Num autem mysterium incarnationis Christi cognouerint? & quæ alia sunt eiusdem generis, inter otiosas, & ineptissimas scholasticorum merito referuntur quæstiones. Cognitionis hæc rerum diuinarum non mortua erat, aut otiosa, sed viua, efficax, & ad Deum, quem vt summum suum bonum cognoscebant, summo quoque amore prosequendum, hinc & ad obsequium in omnibus illi præbendum, efficaciter eos extimulans. Atque hoc, uti res ipsa docet, ita ex renouatione ad imaginem diuinam intelligitur; conf. *psalm XXXVI, 10. 1. Ioan. I, s. seq.* Rerum porro naturalium eximiam

eximiam homines in statu integritatis habuisse notitiam, non negabit, qui considerauerit, quo excellentiori quisque ingenio praeditus est, eo facilius eum rerum omnium, quae se ei offerunt, naturam perferutari. Forte & hic aliquid primo homini concessum fuit, quod hodie nobis non satis notum est. Certe, quod animantibus cunctis nomina imposuit, id singulari eum rerum naturalium notitia praeditum fuisse, arguit; praesertim, si nomina, quae illis imposuit, ipsam animalium expressisse naturam statuamus, ut verosimile videtur, & ex veteribus praeter alios censet EVSEBIUS, *praepar. euang. l. 11. c. 6.* Suis tamen & haec eius notitia circumscripta fuit limitibus: nec dubium, quin experientia, aliaue ratione augeri potuerit. Certe quaedam primos parentes ignorasse, historia lapsus satis superque nos, conducet. Cauendum etiam, ne de cognitione Adami eiusmodi animo concipiamus notionem, quae eruditionis, prouti hodie in vsu est, circulo tantum conuenit, & sine magno errore primis parentibus, in statu praesertim integritatis constitutis, tribui nequit. Multa enim hodie inter eruditionis partes referuntur, quae aut diuturna saltem experientia, aut observatione comperta sunt, aut in humanae imbecillitatis & ignorantiae subsidium excoitata; aut alias ob rationes in statum primaeum non quadrant. Quae adeo Adamo tribuere, valde ineptum foret. Legenda, quae hac de re obseruauit in *historia eccles. V. T. tom. 1. ad per. 1. sect. 1. §. 14. p. 93. 94.*

****** Solet equidem ipsa rerum tum spiritualium, tum naturalium notitia, *sapientiae* nomine comprehendendi. Longe enim vtilitissimum est, ut illi, qui per compendium loqui volunt, imaginem diuinam constitit dicant, in *sapientia* & *insultia*. Qui tamen adcurate loquuntur, cognitionem a sapientia discernunt.

Magna enim quis rerum variarum cognitione, seu, ut hodie loqui amant, eruditione potest esse praeditus, qui tamen non est sapiens. Sapientia enim est eiusmodi perfectio mentis, qua quis mala a bonis rite discernit, vt illa euitet, haec confectetur. Quod, ut quis rite faciat, sufficienti quidem rerum cognitione instructus esse debet: non minus tamen voluntatis sanctitas, atque integritas, accedat necesse est. Prais enim cupiditatibus, vitisique si homo corruptus sit, caligo hinc intellectui obfundetur, vt bonum a malo non rite discernat, aut, si discernat etiam, nihiloscus tamen saepius pro bono malum amplectatur, quod stulticia est argumentum longe certissimum. Interim, cum mali, bonique discretio adus intellectus sit, recte sapientia ad intellectum refertur, etsi etiam voluntatis puritas integritasque ad eam concurrat. Reperenda hic, quae de sapientia commentatus sum, in *insit. theol. mor. part. 1. cap. 1. sect. 2. §. 60. seq.* Atque haec qui considerauerit, sapientiam quoque ad imaginem diuinam pertinuisse, facile intelliget. Excellens enim rerum diuinarum humanarumque notitia cum voluntatis integritate, sanctitateque, non poterat non hominem, in statu integritatis constitutum, ad eligenda semper, atque confectanda optima quaeuis, aptum reddere. Id vero sapientiae opus est. Erat tamen & haec, aequae ac ipsa cognitio, finita, suisque circumscripta limitibus, vti euentus docuit. Non ergo vltra, quam par est, extendenda; nec tamen extenuanda nimis, aut omnino primis parentibus deneganda. Atque hoc quidem faciunt, qui in Pelagii, atque Socini castris militant, Hi enim vs ipsam Adami lapsum, simulque adeo peccatum originale, imminuerent, perfectiones quoque hominum in statu integritatis aut extenuare, aut omnino negare, suarum ducunt esse partium. Quare & primos parentes, vt homines simplices,

plices, rerumque omnium rudes, omni- que sapientia destitutos, sibi fingunt. Idque, vt aliis quoque persuadeant, varia conquirunt. Ex ipsa hystoria lapsus elucescere aiunt, non adeo insignem primorum parentum fuisse cognitionem, aut sapientiam, siquidem artes, fraudesque infernales genii, non animad- verterint, sed ab eo sibi imponi passi sint; itemque, quod post lapsum demum agno- verint, se nudos esse, quod puerilis simplici- tatis sit argumentum, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Verum haec nos non feri- unt. Eximiam enim licet primorum paren- tum ante lapsum fuisse cognitionem, & sa- pientiam, contendamus, suis tamen simul circumscriptam fuisse limitibus, adferimus.

§. V. Ad voluntatem quod attinet, non poterat non homo Deum, ceu summum, quod intime cognitum habebat, bonum, summo amore com- plecti, & ita cum eo vniri. Qua quidem ratione cum amor eius ordinem rectum obseruaret, beatus non tantum merito consebatur, sed sanctitate quo- que, iustitia, ceterisque virtutibus omnibus, quae ex hocce fonte fluunt, or- natas.*

* Summam voluntatis perfectionem in amore recte ordinato consistere, notum est. Tum autem homo recte amat, quando Deum supra omnia, se ipsum autem, atque alios homines secundum ordinem a Deo praescriptum amat; *Matth. XXII, 37.* Atq; talis erat hominum in statu integritatis constitutorum, imagineque diuina gauden- tium, amor. Hinc vero & reliquae non possunt non, ceu ex fonte vberimmo, fluere virtutes. Enimuero, qui Deum super omnia, se ipsos autem, & reliquas creatas res non nisi iuxta ordinem a Deo praescriptum amabant, non poterant non se ab aliis omnibus, quae ordinem hunc amoris tur- bare, & labem quamdam illis adspargere apta erant, seiuungere atque separare, vnde *sanctitas*; quam & in Deo, ceu prototypo, ad imitandum sibi propositam, conspicie- bant, *1. Petr. I, 16.* Non quoque poterant non erga omnes ita, vt decet, se gerere, omnibusque, quae cuique debebantur, tri-

BVD. TH. DOGMAT.

Adeoque fieri omnino potuit, vt quaedam ignorarent; fieri etiam, vt, accedente per seductionem infernalis genii praua cupiditate, parum sapienter aliquid agerent, hinc quoque summam & sibi, & posteris suis attraherent perniciem. Quod vero post lapsum demum se nudos esse, agnouisse di- cantur, non ita capiendum, ac si ante lapsum aut plane caeci, aut omnis rationis expertes fuerint: sed prauos, qui in iis se se exte- ruunt, concupiscentiae carnalis motus, scri- ptor facit hac loquendi ratione indicare vo- luit: cum post lapsum diuersi sexus homi- nes sine iis se nudos conspiciere nequeant. Conferenda, quae dixi in *bislor. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 1. scilicet. §. 22. p. 117.*

buere, vnde *iustitia*. Cumque & hac ratio- ne ab omni furo, fraude, & hypocrisis essent alienissimi, sinceritas, seu *adhaerens veritas*, inde sequebatur. Atque haec omnia iun- ctim complectitur Paulus, nouum induere hominem iubens, *qui creatus sit secundum Deum, & in diuinitate non dimittat: tunc adhaerens, in iustitia & sanctitate veritatis*, hoc est, ve- ra, sincera, ab omni furo & hypocrisis alie- na, *Eph. IV, 24.* Licet autem speciatim san- ctitatis ac iustitiae mentio fiat, non tamen excludendae sunt reliquae virtutes, quae ex amore Dei fluunt, & quarum exercitium in statu integritatis locum habere potuit. Quamquam & vtraque vox, tum *sanctitatis*, tum *iustitiae*, in sensu latiori accipi queat, vt omnium virtutum complexum deuoter; nisi illam, quod & alias insolens non est, ad officia hominis erga se ipsum, hanc autem ad ea, quae aliis praestantur, magis respicere adferere velis. Receptum tamen etiam val- de est in theologorum scholis, atque viti-

Tet

tum,

tum, vt ipsa imago diuina, sine complexus omnium perfectionum, qua intellectum, qua voluntatem, *instituit*, & quidem *originalis*, nomine veniat. Quae quidem loquendi ratio simul *exleui* seu relationem quamdam ad forum diuinum inuoluere videtur, quod homo, in statu integritatis constitutus, & imagine diuina praeditus, in conspectu Dei, seu diuino iudicio, innocens, iustusque fuerit, qui adeo plenissimum Dei fauorem, beneuolentiamque sibi promittere potuerit. Atque haec erat illa *3to*, *gloria Dei*, seu *coram Deo*, qua homines post lapsum destituuntur, & sine qua non aliter, quam mortis temporalis atque aeternae rei, coram iudicio diuino comparere possunt; *Rom. III. 23.* Dum vero summam perfectionem, quae imaginem Dei, qua voluntatem exhibebant, in amore Dei constituimus, sua sponte inde sequitur, non tantum ita comparatum fuisse hominem, vt nihil mali ageret, sed qui ipso illo Numinis amore ad eximia quaeuis atque praeclara peragenda, omnesque virtutes demonstrandas, impelleretur. Quod recte etiam *IO. DAMASCENVS* animaduertit, non tantum *ἄκακον*, vel non malum hominem a Deo creatum docens, sed etiam *ἰοῦσῃ, ἰνάρητον, ἄλυσον, ἀμείριστον, πάση ἀρετῇ κατὰ λαϊκὸν μόνον, πᾶσιν ἀγαθοῖς ποιῶντα, οὐκ οὐκ καὶ πᾶσιν δεύτερον, ἐν μεγάλῃ μικρῶν, rectum, probum, tristitiae & sollicitudinis expertem, omni virtutum genere decoratum, omnibus florentem bonis, velut alterum quemdam mundum, in magno paruum; de orthodoxa fide, l. 2. c. 12. p. 178. edit. LEQVIEN.* Atque ita, cum omni virtutum genere abundarent primi homines, nec vilius peccati sibi conscii, de fauore contra Numinis certi essent, non poterat noui inde consequi summa animi tranquillitas, gaudiumque perenne; cuiusmodi quid & in imaginis diuinæ restitutione, iterum conspicitur, *Rom. XIV. 17.*

Ceterum, licet homo in statu integritatis constitutus, Deum summo amore profe-

queretur, & hinc ad bona quaeuis atque praeclara impelleretur, ita tamen simul comparatus erat, vt ab amore isto discedere, adeoque per peccatum ista felicitate excidere posset. Nec ergo ne beatis in aeterna vita quidem, nec angelis in bono confirmatis libertas deneganda sit, multo minus eam homini ante lapsum abiudicare licet. Libertatem intelligo, non tantum a coactione, quia voluntas hominis numquam cogi potest, sed etiam a necessitate, siquidem nec per internum, nec per externum principium, siue ad bonum solum, siue ad malum adstringeretur; conf. *Eccles. XV. 15. seq.* Poterat itaque homo peccare, & non peccare, adeoque hactenus libertas illa non in nuda spontaneitate, sed indifferentia ad vtrumque oppositorum, cum inclinatione tamen quadam ad bonum, consistebat. Ea enim indifferentia, quae aequilibrui vocatur, hic remouenda est; quam & alias locum non inuenire, viri docti demonstrarunt. Legenda, quae hac de re disputat LEHNITIVS, in *theodiceae tentamine, de bonitate Dei, libertate hominis, & origine mali, part. 1. §. 35. p. 147. et. §. 46. p. 158.* alibique; itemque BAEIVS, *dictionar. historico-critico*, voce *Buridanus*, tom. 1. p. 742. Hoc vero vt copiosiori probatione non indiget, ita illud saltem obseruandum, veteres quosdam ecclesiae doctores omnino partem quamdam imaginis diuinæ in ista libertate voluntatis, seu, vt alias loqui solent, libero arbitrio, constituisse. GREGORIVS namque Nyssenus discrete docet, oportuisse hominem suae potestatis, arbitriique liberum esse, ne hac ex parte defecta esset imago, & archetypi dissimilis; *τῆς γὰρ βασιλευσσης Φύσεως, ἣ ἀνέγκαις τῶν ἐπιζυνυμένων τῇ ἡσυχίᾳ δουλεύουσα, πῶς ἂν ἰκανὸν ὀνομάζοιτο; etenim regnantis atque dominantis naturae qui tandem imago dici possit illa, quae necessitatis legibus adstricta seruiret? in catechet. c. 5. t. 2. oper. p. 485.* Pari ratione & CYRILLVS Alexandrinus, cum de homine, in statu integri-

tatis

ratis constituto, dixisset, eum *αὐτογενήσαντα*, suae spontis fuisse, suaeque voluntatis habenas tenuisse, addit: *οὐκ ἦν τῆς ἀνάγκης καὶ ἀνάγκης*. *Καὶ ἐγενήσατο γὰρ τὸν εἰκόνα θεοῦ*. Pars enim ista quoque est imaginis; nam suarum voluntatum potestatem Deus habet; 1.9. in Ioan. tom. 4. oper. p. 822. Sed & 10. DAMASCENVS: *τὸ μὲν γὰρ, κατ' εἰκόνα, τὸ νοῦν δὲ καὶ αὐτογενήσαντα*. Quod enim dicitur, ad imaginem, hoc vis intelligendi, arbitriique libertas significatur; de oribod. fide, lib. 2. cap. 12. p. m. 177.

Cum ergo extra omnem positum sit controuersiam, libertate arbitrii hominem in statu integritatis gaudium; sequitur inde, quod etiam legem diuinam implere, & adcurate seruare poterit. Et quis hac de re dubitaret? cum amor Numinis summus, qui imaginis diuinæ partem constituerebat, summa sit totius legis, *Mattb. XXII, 36. 37.* Qua aatem per huncce ipsum amorem arctissime cum Deo coniunctus erat, & Deus vicissim cum eo, fieri aliter non poterat, quam ut a spiritu sancto subinde ad bona quæuis excitaretur, & ad exsequenda, quæ sibi proposuerat, corroboraretur. Atque hoc est, quod dici solet, hominem in statu integritatis ad bona quæuis edenda, perficiendaque, gratia diuina adiutum fuisse. Qua de re AVGVSTINVS: Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem, in illa quippe cum fecerat, qui fecerat rectum. Dederat adiutorium, sine quo in ea non posset permanere, si vellet; ut autem vellet, in eius libero reliquit arbitrio. Posset ergo permanere, si vellet, quia non de erat adiutorium, per quod posset, & sine quo non posset perseveranter bonum tenere, quod vellet &c. libro de correptione & gratia, c. 11. tom. 10. p. m. 507. Idem & in concilio Aracensiano II. can. 19. definitum fuit: Natura humana etiam in illa integritate, in qua condita est, permaneret, nullo modo se ipsam, creatore suo non adiuuante, servaret. Vnde, cum sine gratia Dei salutem

non posset custodire, quam accepit, quomodo sine Dei gratia poterit reparare quod perdidit?

Quæri autem adhuc posset, cur Deus hominem ita non creaverit, aut eiusmodi donis instruxerit, ut plane peccare non posset? Cum enim hac ratione lapsus Adami euitari potuisset, infinita etiam simul, quæ eum insequuta sunt, euitari potuissent mala. Sed ut liber homo crearetur, tum a coactione, tum a necessitate, ipsa rationalis creaturæ conditio postulavit. Cum enim Deo placuisset, hominem ratione præditum creare, ne rationis usus frustra concessus esset, leges quoque ei præscribere voluit, ad quas se componeret. Hoc autem cum facere non potuisset, si ad vnum agendi modum suæ per coactionem, siue per necessitatem fuisset determinatus, facultatem utiq; libere agendi Deus ei concedere debuit. Paucis: homo quidvis potius quam homo fuisset, nisi cum ratione simul libertatem voluntatis a Deo accepisset. Potuisset equidem Deus, fateor, cum eiusmodi donis instruere, quo minus peccare posset; quod beatorum hominum in statu gloriæ, & angelorum bonorum, in bono confirmatorum exemplo patet. Sed si quæras, cur igitur Deus hoc non fecerit? responderi potest, quod sapientiæ pariter atque bonitati diuinæ, non minus quam naturæ hominis, utpote ratione præditi, longe fuerit conuenientissimum, ut hic obsequio suo erga Deum rite probato, demum præmium aliquod, simulque confirmationem in bono, consequeretur. Hinc vero cum gloria Dei luculentiori quadam ratione manifestaretur, sine iniquitate summa a Deo postulari non poterat, ut aliis donis, quam quibus hominem instruxerat, eum instrueret, & ita inuitum quodammodo a peccato retraheretur. Patrum hac de re sententias qui scire auct, PETAVIVM adcat, *dogm. theol. tom. 3. de opificio sex dierum, l. 3. c. 13. §. 7. sq. p. 229.*

§. VI. In iis mentis facultatibus, quae sine corporis quodam commercio sibi non constant, nulla prorsus fuisset *arabiz*. Hinc & imaginatio numquam exorbitasset, aut limites, a ratione constitutos, migrasset; nec a corporis motibus turbari vlla ratione mens potuisset, aut voluntas ad adpetenda, quae adpetere nefas est, abripi; quare & adfectuum violentum impetum numquam experta fuisset. Quin potius harmonia, atque pulcherrimus motuum corporis, cum mentis imperio concentus, tranquillitatem summam felicitati eius addidisset. *

* Quae in huius mentis nostrae facultatibus, qua imaginationem pariter ac adpetitum sensitivum, quem vocant, conspicitur *arabiz*, partim a corporis motibus violentis, & inordinatis, partim a mentis ipsius *effusio* seu imbecillitate, provenit. Vtergo corpus eiusmodi motibus in statu integritatis obnoxium non fuisset, ita etiam mentis tanta fuisset vis, & efficacia, ut compescere statim eos, atque redigere in ordinem potuisset. Atque hinc patet, quo pacto haecce hominis perfectio certo modo ad corpus, certa vero etiam ratione ad ipsam mentem pertineat. Recte AUGUSTINVS: *Omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso conuersantium, nec pudebat eos. Quid enim pueret, quando nullum legem senserunt, in membris suis repugnantem legi mentis suae? Nullus erat motus in corpore, cui verecundia*

debeatur; nihil putabant velandum, quia nihil sentiebant refrenandum; l. ii. de genesi ad litter. c. i. Nulla itaque etiam tum erat pugna rationis & adpetitus sensitivi, nulla lucta carnis & spiritus. Qui secus sentiunt, & pugnam rationis & adpetitus sensitivi hominibus in statu integritatis tribuunt, id saltem agunt, ut naturam integram, ab ea, quae post lapsum, non diueriam fuisse, euincant, in Pelagianorum se militare castris hoc ipso significantes; a quibus non multum discedunt, qui equidem harmoniam omnium mentis & corporis virium, perfectionesque inde fluentes, homini ante lapsum concedunt, sed ad supernaturalia, non autem naturalia, eas referendas esse contendunt; quem scholasticorum, Romanaeque ecclesiae addiciorum errorem esse, ex dicendis constabit.

§. VII. Recte autem ista dona *naturalia* vocantur; non quidem, quod ipsam hominis naturam seu essentiam constituent, aut ex ea necessario fluant; sed quod eam perficiant, eidemque ita inhaereant, ut per naturalem generationem ad omnes Adami posteros potuissent propagari, si hic in statu integritatis permanisset. *

* Sermo hic est de virtutibus, seu perfectionibus, quae imaginem diuinam constiuebant. De his enim quæri solet, num homini fuerint naturales, an vero pro dono quodam supernaturali habendae? Quaestio autem non est, an homo ante lapsum dona quaedam supernaturalia habuerit? Id enim neutriquam negamus, ut perperam nonnulli ex Romanensibus nobis imputant. Cum enim intimam hominis cum Deo in statu

integritatis unionem, hinc gratiosam spiritus sancti in cordibus primorum parentum inhabitationem, admitamus, non possunt non dona quaedam supernaturalia inde fluere. De eo itaque quaeritur, an ipsa imago Dei homini certo modo fuerit naturalis, an supernaturalis? Naturalem fuisse, adferimus, sed simul, ut recte hoc intelligatur, admonemus. Non in eo sensu naturalis fuit, ut ipsam hominis naturam, seu essen-

tiam

tiam constituerit, vel etiam, tanquam consequens necessarium ex natura hominis fluxerit; ita enim sequetur, ipsam quoque essentiam hominis, amissa imagine diuina, destructam ac immutatam esse; quod perinde est, ac si dicas, eos, qui olim homines fuere, non amplius esse homines: sed naturalis dicitur, quod ipsi naturae humanae inhaeserit, eamque perfecterit, & adeo hominem ad ea omnia, quae naturae humanae conueniunt, agenda, aptum reddiderit; denique &, quod per naturalem generationem ad posterum propagari potuerit. Atque hac ratione naturalem homini fuisse imaginem diuinam, vel inde intelligitur, quod per eius amissionem ipsa natura humana non equidem plane destructa, corrupta tamen prorsus, atque vitata sit, quod & scriptura, & experientia testatur. Praeterea, cum oppositorum, vt dici solet, opposita sit ratio, & vero peccatum originale homini naturale sit, eo quod omnibus per naturalem generationem adhaereat, *ps. LI, 7: Io. III, 6. Eph. II, 3.* recte inde colligitur, imaginem quoque diuinam eodem sensu naturalem fuisse. Atque haec contra scholasticos doctores, atque quosdam Romanae ecclesiae addictos, obseruanda fuerunt; qui, vt commenta sua Pelagiana eo rectius defenderent, statum quemdam, quem vocant, *purorum naturalium*, confinxerunt, eum quidem ita comparatum, vt homo non aliter, quam hodie per naturalem natiuitatem, ignorantia mentis, prauaque voluntatis concupiscentia, laborauerit, variisque infirmitatibus fuerit circumseptus; hisce vero defectibus vt medela adhiberetur, atque homo iustus sanctusque coram Deo compareret, imaginem diuinam vt *donum* aliquod *supernaturale* ei fuisse a Deo concessam. Verum, etsi distincte ea, quae ad naturae integritatem pertinent, & perfectiones illae, quibus imago diuina abfoluitur, considerari possint; non tamen ita haec separanda, vt vnum sine altero aut fuisse, aut esse potuisse, existe-

nus. Cum enim homo a Deo eum in finem conditus esset, vt creatorem supra omnia amaret, eumque adeo rite coleret: manifestum est, naturae humanae prorsus conueniens fuisse, vt, dum homo creabatur, is simul ad imaginem diuinam crearetur. Praeterea, dum statum istum, quem vocant, *purorum naturalium*, a statu, in quo hodie naturaliter homines constituti sunt, non diuersum faciunt, eum quidem in finem, vt eo facilius peccatum originale aut uerget, aut extenuet, absque quacuis admittente coguntur. Eiusmodi enim naeui seu defectus, ignorantia, concupiscentia praua, imbecillitates variae, cum aut peccata sint, aut peccatorum effectus; sequetur, Deum hominem aut cum peccato, aut certe eo in statu, ex quo peccatum non poterat non consequi, condidisse: quod profecto vel cogitare nefas est. Immo, cum Moses diserte dicat, omnia ea, quae Deus creauerat, fuisse *valde bona*; *Gen. I, 31.* sequitur inde, naturam quoque humanam etiam in se absque imagine diuina spectatam, integram plane, omnisque defectus, naeui, & viti expertem fuisse. Suis tamen simul circumscripta fuit limitibus: vt adeo huic integritati non obftet, quod homines quaedam ignorauerint, quae scilicet ex solo rationis lumine, & absque speciali reuelatione diuina, scire non poterant. Atque naturae ita comparatae Deus imaginem diuinam, seu eas intellectus & voluntatis perfectiones, quae hoc nomine veniunt, concreauit, vt eidem semper inessent, & ad finem propositum consequendum aptam redderent, ac per naturalem generationem cum ea propagarentur. Quo pacto utique perfectiones istae fuerunt naturales, nec pro supernaturalibus haberi debent. Atque hoc sensu recte etiam QUESNELLIVS scripsit: *Gratia Adami est sequela creationis, & erat debita naturae sanae & integrae*; perperamque Clemens XI. Romanus pontifex hanc propositionem, ceu erroneam & haeticam, damna-

vit, in *constit. vigenitus*, n. 35. Nec enim aliud quid sibi vult QUESNELIVS, quam, dona gratiae, per imaginem diuinam in Adamum collata, eidem fuisse naturalia, seu concreata, naturae sanae & integrae conue-

nientia, nec pro supernaturalibus habenda. Legenda, quae erudite hac de re disputat 10. FRICKIVS, theologus Vlmensis clarissimus, in *inclementia Clementis examinata*, *dissert. 2. cap. 2. §. 27. p. 159. seq.*

§. VIII. Nec praetermittenda sunt corporis dona, eximia utique atque praestantissima. In quibus rite aestimandis sedulo considerandum, in statu integritatis homines quidem, qua corpus etiam, omnis vitii atque labis expertes fuisse, hinc & nec morbis, nec morti, aut aliis calamitatibus obnoxios; homines tamen fuisse, adeoque & cibo & potu, & quiete opus habuisse; certis quoque mediis ad vitam conseruandam locum fuisse. Falluntur itaque, qui eiusmodi corpus homini in statu integritatis tribuunt, quod pro corpore humano, quale illud est in hac vita, haberi nequit. Nec enim ex statu gloriae, qui post hanc vitam futurus est, statum integritatis in omnibus aestimare licet.*

* Duo sunt, quae hic de corpore humano in censum veniunt; alterum, quae eius ante lapsum fuerit conditio? alterum, an, & quousque imago diuina in eo resulserit? Ad prius quod attinet, eximiis prorsus praestantissimisque dotibus quin corpus quoque praeditum fuerit, non est quod dubitemus. Quid enim aliud, quam longe praestantissimum, & in suo genere perfectissimum, ex manibus artificis, sapientia & potentia infinita gaudentis, exire poterat? Cogitare enim nos decet, Deum ipsum fuisse, qui corpus hominis terra formauerit, *Gen. II, 7.* Interim tamen verum corpus fuit, carne, ossibus, venis, sanguine constans, adeoque cibo & potu, itemque quiete, ceteris haec omnia sine molestia, sineque infirmitate vlla fuerint, opus habens. Quare, qui aliud quoddam corpus homini primo tribuunt, audiendi non sunt. Eminet inter eos POIRET, BVRIGNONIAE suae etiam hac in re vestigia legens. Nimirum, cum fundamenti loco posuisset, *corpus humanum naturae vniuersae fuisse compendium*; hinc & *virtutes omnes, omnem potentiam, pulchritudinem ac magnificentiam*; quae in natura vniuersa dispersae erant, in solo corpore hominis simul collectas fuisse; enarratis deinde corporum

praestantissimorum virtutibus omnibus, tandem inde colligit: *fuisse corpus hoc incorruptibile, & immortale; vi, potentia, & virtutibus omnibus in infinitum instructum; fuisse luminosum, & transparens, ut nihil supra; fuisse inter creaturas omnes agilissimum, leuissimum, & actuosissimum; verbo, fuisse omnium, quae in vniuersa rerum natura realissima erant, pretiosissima, & consummatissima, complexione atque summarium; oeconom. diu. l. i. c. 22. §. II. p. 35. sq.* Verum, quod vir ille doctus fundamenti loco ponit, infirmum admodum est, & plane lubricum, corpus scilicet humanum naturae vniuersae fuisse compendium, adeoque omnes reliquorum corporum qualitates & perfectiones complexum fuisse. Vnde enim hoc probabit? Immo, sunt quaedam qualitates, seu perfectiones corporum quorundam ita comparatae, ut, si aliis corporibus tribuantur, non illud amplius maneat corpus, quod esse debebat. Sic, si quis ea, quae gemmis aut lapidibus propria sunt, corpori humano velit tribuere, longe aliud corpus, quam quod humanum dici potest, sibi effingat necesse est. Immo, quaedam qualitates in corporibus, quibus conueniunt, pro perfectionibus habentur, quae, si corporibus,

poribus, quibus non conueniunt, tribuuntur, pro imperfectionibus reputandae erunt. Fons autem & fœcutorius errorum, quibus cum POIRETO alii quoque in transforsum adhi fuerit, hæc est, quod longe maiorem hominis in statu integritatis, perfectionem fuisse, sibi persuadeant, quam reuera fuit. Et si enim quoad corporis animique doctores homo fuerit perfectissimus, fuit tamen homo, adeoque & perfectiones istae ultra modum & indolem humanæ naturæ non sunt extendendæ. Corpus itaque etiam habuit, quale hodie habemus, sed nullis infirmitatibus obnoxium, omnisque labis expertus; hinc & reliqua, quæ corpori humano hodie absque imperfectione aut infirmitate conueniunt, recte etiam corpori Adami ante lapsum tribuuntur; quod & de ratione genus humanum propagandi est intelligendum, vt in sequentibus dicemus. Quod autem ex conditione corporum, quæ in statu gloriæ post hanc vitam erit, conditionem eorum in statu integritatis aestimare non liceat, facile intelligitur. Multum enim perfectior erit status ille gloriæ, quam status integritatis fuit, adeoque & in plurimis ab eo longe diversissimus. Nouimus, quod in statu gloriæ homines futuri sint *ἰσάγγελοι*, quales eos in statu integritatis fuisse, aut esse debuisse, nullibi dicitur.

Quemadmodum itaque POIRETVS, & qui eum eo sentiunt, præstantiam humani corporis ante lapsum plus quam decet extulerunt; ita rursus alii eandem plus quam par est, imminuunt, qui nequidem immortale illud, saltem natura sua, aut destructionis expertus fuisse, contendunt. Non id quidem adserimus, hominem ita comparatum fuisse, vt plane mori non posset; ita enim nec post lapsum mortuus esset; sed quod potuerit non mori, seu quod, si eo in statu perstitisset, ab omni mortis periculo fuerit immunis. Secus Pelagiani sentiebant, quippe qui, vt auctor est AVGVSTINVS, *de gestis Pelagii, cap. 11. tom. 10. oper. p. 137.* hominem

primum, etiam si non peccasset, moriturum tamen fuisse, adeoque ante lapsum corpus omnino mortis necessitati obnoxium fuisse contendebant. Horum deinceps, vt in aliis, ita hac quoque in re presserunt vestigia Sociniani; hominem itidem iam in statu ante lapsum mortis obnoxium fuisse, adferentes. Quibus tamen merito opponitur, quod scriptura diserte testatur, mortem esse poenam peccati, *Gen. II, 17. Rom. V, 12. c. VI, 23.* Vbi ergo nullum peccatum, ibi nullum quoque mortis periculum. Nec est, quod excipias, in hisce locis de morte spirituali aut æterna sermonem esse; præsertim cum *Rom. VI, 23.* mors diserte vitæ æternæ opponatur. Mortis enim nomine cum generatim & naturalis, & spiritualis, & æterna in scriptura sacra veniat, non est, cur ad vnam speciem eam vocem restringamus, nisi manifestæ, quæ hoc suadeant, præstet sint causæ. Immo de morte naturali quoque poenam istam peccati intelligendam esse, ipsemet Deus diserte docet, ad Adamum dicens: *pulvis es, & in puluerem reuerteris, Gen. III, 19.* Quod vero *Rom. VI, 23.* vitæ æternæ mors opponatur, nobis non obstat: namque mors æterna naturalem non excludit, sed includit potius. Nullum vero etiam est dubium, quin ipsa humani corporis constitutio ante lapsum ita fuerit comparata, vt causæ illæ, quæ hodie morbos procreant, aut mortem attrahunt, locum non inuenerint. Vbi ergo nulla causæ mortis, ibi mors ipsa quoque esse non poterat. Ad ea enim, quæ extra hominem posita sunt, hodieque mortem subinde eidem inferunt, quod attinet, tanta hominis in statu integritatis erat sapientia, tanta rerum naturalium cognitio, tanta vis domini in animantia bruta, vt omnia, quæ noxia esse poterant, facili euitare potuisset ratione. Atque ita ipsa natura corpus hominis immortale fuisse adserimus, non eo quidem modo, quo Deus, ob summam & infinitam essentiae perfectionem, aut angelus, ob im-

materia-

materialitatem, natura immortalis dicitur; sed quod ante lapsum per Numinis creationem eiusmodi corpus homo nactus esset, in quo nullum destructionis, seu mortis esset principium, nullaue causa, quodue adeo semper in viuione cum anima consistere posset. In aliam sententiam equidem concedere videtur PVFENDORFFIVS, qui ita rationes subducit: *cum enim corporis humani machina ex materia per naturam fragili composita esset, ea continuo particularum motu, & successione, non poterat non atteri, ita ut demum non posset non destructio eiusdem vitro consequi. Cum enim rerum natura in praesens ita se habeat, ut corporae partes inter se frequenter collisae, non possint non demum atteri, & priorem formam amittere, eoque paulatim ad machinae destructionem disponi, hunc velut naturae & motus legem, non ab initio creationis exstitisse, sed demum post lapsum hominis prouenisse, vix, quae id persuaदेat, ratio adparet; in iure feciali diuino, siue de consensu & dissensu protestantium, §. 24. p. III.* Verum ex ea, quae hodie est, humani corporis conditionem ante lapsum aestimandum non esse, quilibet facile videt. Nec quiddam obstat, quo minus corpus aliquod ita comparatum esse queat, ut aequabili sanguinis motu nunquam turbato, particulisque abeuntibus, aliis iusta proportione substitutis, ceterisque causis, quae mutationem quandam adferre poterant, cessantibus, semper perduret. Quod ut fiat, ipsa natura, seu motus leges, quas Deus semel constituit, mutandae non sunt; quippe quae eadem esse possunt, ut tamen pro diuersa ipsius corporis dispositione aut constitutione, effectus diuersos edant. Merito itaque ipse vir summus sententiam suam corrigit, dum statim subiicit: *Si quis tamen dicere malit, animae, imaginem Dei adhuc incorruptam possidentem, tale ab initio contraxisse habitaculum, quod multis saecula praesentem corporis indolem superaret, non adeo repugnabimus. Praesertim cum etiam dici*

posset, aduersus illam attritionem, quae in aliis corporibus per motum perducitur, homini a Deo medicamentum datum, nempe lignum vitae, cuius usus attritionem perfecte supplere, ac destructionem inhibere posset &c. l. c. Et sane arborem vitae, quam in paradiso Deus constituit, eo comparatam fuisse, ut per rectum eius usum homo labascentes forte corporis vires reficeret, & ita absque mortis periculo vitam conseruaret, dubitari nequit. Neque tamen inde colligere licet, corpus hominis sua natura immortale non fuisse, cum ad eius conseruationem fructu huius arboris, seu medicamento quodam, opus fuerit. Consistere namque haec optime inter se possunt; cum arboris istius fructus ita comparatus fuerit, ut per eum naturalis corporis immortalitas conseruari posset. Etenim corpus hominis natura immortale fuisse adseramus, non eo tamen modo, quo angelus aut spiritus immortalis dicitur, hoc intelligendum esse, antea iam monuimus; adeoque naturalis illa corporis humani immortalitas non excludere legitimum mediourum quorundam usum. Conferenda, quae AVGVSTINVS de arbore vitae disputat, *de ciuitate Dei, l. 13. c. 20. & l. 4. de genesi ad litter. c. 4. & 5.* Nec obstat porro nostrae sententiae, quod hominibus per Christum corporis immortalitas in hac vita non reddatur; ad redemptionem enim hominum hoc non est necessarium, nec humanae naturae hoc patebatur conditio, quippe quae ab inhaerente peccato originali non nisi per mortem penitus liberari potest. Sufficit, quod Christus ab ira Dei, maledictione legis, imputatione & dominio peccati nos liberauerit, & hac ratione *opera diaboli destruxerit*, qui erat aduentus eius finis; *1. Io. III, 8.* Sufficit, quod mors naturalis iis, qui in Christum credunt, saltem transitis sit ad vitam meliorem, adeoque minime metuenda, *Ebr. II, 14, 15.* Pelagii istam sententiam, qua Adamum ante lapsum mortalem fuisse adseruit, variis syno-

dorum

dorum decretis condemnatum fuisse constat. Sed hisce non immorabimur. Plura etiam de hac re suppeditabit IAEGERVS, in *iure Dei foederali, quæst. 16. p. 159. seq.*

Iam ad alterum nostrae considerationis caput quod attinet, an, & quousque in corpore quodque hominis imago Dei reflescit? euitandus cumprimis hic illorum error est, qui in solo corpore imaginem Dei quaerunt; hinc & Deum quemdam corporeum sibi fingunt; quam anthropomorphitarum, & Audianorum fuisse sententiam constat: quamquam, ad Audium quod attinet, nonnulli obseruent, etsi imaginem diuinam in corpore quaerat, eum tamen, Deum corporeum esse, non adfuerisse. Legendus de Audianis EPIPHANIUS, *haeres. 70.* & quae ad hunc locum notauit PETAUIVS. Non procul hinc discedunt, qui hominem ad imaginem corporis, quod filius Dei a Maria virgine habiturus erat, conditum adfirmant; de quibus supra iam dictum ad §. 3. Id enim uero apud omnes recte sentientes in confesso est, & ex antea quoque dictis luculenter constat, praecipue, seu *apertius* imaginem Dei in mente hominis, & perfectionibus illis habitualibus supra commemoratis, constitutam fuisse; nec tamen negandum, corpus humanum itidem quibusdam praeditum fuisse dotibus, quae creatoris imaginem retulerint. De immortalitate corporis hoc positum est extra controuersiam, resque ipsa docet, inter eam & im-

mortalitatem Dei conuenientiam quamdam intercedere. Sunt tamen, qui & reliqua, quibus homo animalibus brutis praestat, huc referunt. Sic AVGVSTINVS, contra Manichaeos disputans, cum recte monuisset, *spirituales in catholica disciplina fideles non credere, Deum formam corporea definitum, & quod homo ad imaginem Dei factus dicitur, secundum interiorem hominem dici*, paucis quibusdam interiectis haec subiicit: *Quamuis etiam corpus nostrum sic fabricatum sit, ut indicet, nos meliores esse quam bestias, & propterea Deo similes. Omnium enim animalium corpora, siue quae in aquis, siue quae in terra uiuunt, siue, quae in aëre volitant, inclinata sunt in terram, & non sunt erecta sicut hominis corpus. Quo significatur, etiam animum nostrum in superna sua, id est, in aeterna spiritualia erectum esse debere. Ita intelligitur per animum maxime, attestante etiam erecta corporis forma, homo factus ad imaginem & similitudinem Dei; de genesi contra Manichaeos, lib. 1. cap. 17. tom. 1. oper. p. 487.* Quae quidem, si recte capiantur, admitti possunt; quamuis paullo longius petitem videri queat, si hac ratione imago Dei in corpore hominis constituitur. Cautè tamen etiam omnia accipientes sunt, ne, dum qua corpus conuenientiam quamdam inter Deum & hominem quaerimus, illi ea tribuamus, quae tribuere non oportebat.

§. IX. Idem & de rebus aliis, quae sequuturæ fuissent, si homines in statu integritatis permanissent, censendum. De matrimonio, & liberorum procreatione eo minus dubitandum, quia diferte matrimonii institutio ante lapsum hominum memoratur. Nec enim matrimonium in se spectatum, cum perfectione status integritatis pugnat. Aliam autem humani generis propagationem, quam, quae fit per maris & feminae coniunctionem, qui fingunt, primos parentes non homines, sed nescio quid, fuisse, sibi persuadent. De statu paterno res manifesta est. Imperium ciuile, prout hodie illud comparatum est, cum maximam hominum inaequalita-

tem, adeoque imperfectionem inuoluat, in statu integritatis locum habuisse, non temere quis crediderit; etsi non negem, certum quemdam inter hominum ordinem in eo esse potuisse. *** De statu herili, & seruitute quid censendum sit, ex dictis itidem patet. *

* Ad eos haec spectant, qui, matrimonium in statu integritatis locum non habuisse, sibi aliisque persuadere conati sunt. Haud ultimus inter eos POIRETVS est, qui Adamum ante conditam vxorem deficere coepisse, atque a Deo, conuertendo se ad res creatas, deflexisse, contendit; tum vero in remedium vltioris lapsus Deum ei vxorem dedisse. Atque hunc in sensum a Deo dictum: *Bonum non est, hominem solum esse, faciamus ei adiutorium, illi simile*; Gen. II, 18. Copiosius haec omnia, & reliqua, quae huc spectant, edidit, *pecon. diuin. l. 2. c. 13. §. 2. sq. p. 501. sq.* Consequitur nimirum inde, si vxor in remedium vltioris lapsus condita est, eam quoque creandam non fuisse, si Adamus in perfecto integritatis statu permansisset. Quod si autem quaeras, quis tum fuisset modus, genus humanum propagandi, lepida ista de Adamo androgyno fabula occurrit, quam supra iam ad §. 2. reiecimus. Atque ad hanc etiam ipse POIRETVS respicit, quando formationem Euae ex costa Adami ita exponit: *In hoc vero somno Deus ex homine feminam defumfit, separans ab eo quoddam veluti extractum totius corporis sui, (vt ita loquar) simulque alterum duorum principiorum secunditatis, (vtraque enim in eo solo erant) vnde feminam construxit &c. l. c. §. 6. p. 504.* Cuiusmodi quidem paradoxa non aliunde originem trahunt, quam ex imaginaria status integritatis hominisque in eo constituti, perfectione, dum maiorem eam fuisse putant, quam reuera fuit. Quantumvis enim homo, qua corpus pariter ac animam, in suo genere pro statu praesentis vitae perfectus, immo, perfectissimus esset, erat tamen homo, adeoque talia, quae naturam huma-

nam: pro statu praesentis vitae superant, de eo non cogitanda. Quare & eo modo inito matrimonio procreare sobolem debebat, quo id hodie fit; sed absque peccato, absque omni labe. Nec probari potest, quod eiusmodi duorum hominum vtriusque sexus coniunctio, sobolisque procreatio in se spectata, aliquid, quod homine integro indignum sit, contineat. Multo adhuc minus probari potest, Adamum labi coepisse, priusquam Eua in eius adiutorium crearetur. Somnus enim ille, in quem incidit, cum ex eius costa Eua formanda esset, diuinitus ei immisus dicitur; Gen. II, 21. adeoque pro argumento lapsus haberi nequit. Sed & alienum ab integritatis statu minime erat, vt somnus aequae ac cibum & potum caperet. Namque & laborandum homini erat, licet absque molestia; siquidem paradisum & colere, & custodire debebat; Gen. II, 8, 15. adeoque rursus quiete opus habebat, vt integrae semper & illibatae conseruarentur corporis vires. Originem praeterea lapsus deserit scriptura sacra a seductione serpentis deducit, cum Eua iam iuncta esset Adamo, & hunc ab illa, ad legem diuinam migrandam, inductum commemorat, Gen. III, 2, 6. Quae cum certa sint, & extra dubitationem posita, reliqua omnia, quae hinc abeunt, merito ceu vana & inania commenta exploduntur,

*** Ex statu matrimoniali non poterat non sequi paternus. Vt vero ipse partus absque doloribus fururus fuisset; Gen. III, 16. ita liberi ipsi vna cum imagine diuina, hinc & absque omni peccato atque labe lucem adspexissent. Nulla itaque in illorum educatione molestia, nullumque incom-

commodum; nec aliud quidquam fuisset, quam quod gaudium & voluptatem partibus adferre potuisset.

*** Accedit praeter rationem iam adlatam, quod civile imperium hodie necessarium sit, vt, qui in vnâ societatem, ad se contra aliorum vim defendendam, coaluerunt, contineri in obsequio queant. Haec vero omnis, quantopere a statu integritatis distendant, quilibet facile perspicit. Id iam a me obseruatum, in *inslit. theol. mor. part. 2.*

§. X. Concesserat quoque Deus homini dominium in res creatas orbis huius inferioris; praesertim animantia bruta; vt hac quoque ratione Deum, ceu supremum rerum omnium dominum, referret. Cuius quidem dominii quin effectus quidam prorsus singulares in statu isto integritatis futuri fuissent, non est, quod dubitemus. * Quae autem post lapsum ex necessitate quadam introducta sunt dominia rerum particularia, prouti hominum prauitatem, indolemque maximopere corruptam arguunt, statui integritatis, ceu summae, quae in homines, qua hancce vitam, cadit, perfectionis, tribui nequeunt. **

* Pertinet itaque dominium illud in res creatas orbis huius inferioris, praesertim animantia bruta, ad imaginem diuinam, & quidem, si in strictiori significatione ista vox accipiat, vt consequens aliquod; sin in latiori, iuxta ea, quae ad §. 2. obseruauimus, vt pars quaedam. Atque ita etiam forte intelligendi sunt nonnulli ex veteris ecclesiae doctoribus, speciatim I. O. CHRYSOSTOMVS, atque THEODORETVS, quando imaginem diuinam in dominio isto in animantia, & reliquas res, homini tributas, constituunt. Si enim ita haec caperent, quod imago diuina tantum aut praecipue, in isto dominio constitisset, haud dubio maximopere fallerentur. Loca eorum exhibet PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. 3. de opific. sex dies. lib. 2. cap. 3. p. 16.* Illorum namque, qui in Socini castris militant, huncce errorem esse, constat, imaginem diuinam praecipue in dominio in res creatas constituisse; tum vero etiam in mente ac ratione, quippe sine qua dominium illud exerceri non potuerit. Pu-

cap. 2. §. 33. Quae B. VAL. ALBERTI, in *compendio iuris naturae orthodoxae theologiae confirmato, part. 2. cap. 14. §. 1.* hic in contrarium disputat, facile dilui possunt.

* Seruitus propter quorundam hominum indigentiam, accedente aliorum ambitione, introducta fuit; simulque cum summa hominum coniuncta est inaequalitate. Haec vero a statu integritatis maxime aliena esse, nemo, vt puto, temere dubitauerit.

tantque hoc ex verbis ipsis Moſis colligi posse, quibus decretum Numinis, de condendo ad imaginem suam homine, refert: *Faciamus hominem ad imaginem nostram, ad similitudinem nostram, & praesit* (sive dominetur) *piscibus maris, & volatilibus caeli, & bestijs, & vniuersae terrae, omni-que reptili, quod mouetur in terra; Gen. 1, 26.* Cum enim statim addatur: *& praesit, sive dominetur piscibus maris &c.* explicari hac ratione existimant, quid per imaginem Dei intelligendum sit? Verum, rectius haec verba ita capiuntur, vt consequens imaginis diuinae denotent. Sensus namque est, eum, qui ad imaginem diuinam creandus erat, dominaturum piscibus maris &c. Atque hoc ex sequentibus palam est. Dum enim Moſes decreti diuini executionem describit, primo exponit, quo pacto Deus hominem ad imaginem suam considerit, nulla domini facta mentione. Tum porro edisserit, quo pacto Deus hominibus benedixerit, & per illam benedictionem vim se multiplicandi illis indiderit. Vltimo vero

V u u 2 tandem

tandem loco domini concessione memorat: *dominamini etiam piscibus maris &c.* Atque hoc ipse etiam quodammodo agnouit 10. CLERICVS ad *b. l.* Cum enim obseruasset, Chrysostomum, Theodoretum, aliosque imaginem Dei, ad quam homo conditus dicitur, ad dominium in res creatas alias referre, adeoque verba haecce: *Et dominabitur piscibus maris &c.* ceu *ἐκτισμένος* addita capere, subiicit: *Verum an haec ἐκτισμένος Verba addantur, non ita constat; ut sine absurditate alias dotes, quibus homo Deo similis est, esse imaginem, de qua hic sermo est, imperium vero in creaturas, eius imaginis sequelam, dicere nequeamus.* Dubitanter equidem hac de re loquitur, & reliqua etiam, quae ibidem disputat, haud obscure ostendunt, cum id sibi velle, definiri adcurare non posse, in quo imago Dei consistit? Verum, si quis ea, quae supra ad §. 2. de methodo inuestigandi imaginem diuinam diximus, considerauerit, cum primis loca ista, quae de renouatione ad imaginem Dei agunt, ut *Eph. IV, 24. & Coloss. III, 10.* probe expendat, perspicier facile, omne dubium per ea eximi. Atque eadem ratione firmiter demonstratur, imaginem Dei nequam in dominio in res creatas, sed praecipue in sapientia & iustitia constituisse; ad quas tantquam consequens aliquod cum aliis dominium in res creatas accedere potuerit. Dominium autem hocce, de quo hactenus egimus, non tantum ius, seu facultatem rebus creatis, ex quibus homines commodum percipere poterant, vtendi, quam eximiam post lapsum adhuc homines habent, denotat, sed etiam potentiam vel solo nutu animantia bruta ad obsequium flectendi, & hinc periculum omne, quod hodie ab iis hominibus imminet, euitandi. Id quod vel inde, quod Adamus brutis animantibus omnibus nomina imposuisse dicitur, haud obscure intelligitur; *Gen. II, 10.*

** Quod si ergo quæras, prouti a non-

nullis quaeri solet, an dominia rerum in statu integritatis locum habitura fuissent? primo quidem discrimen inter dominium vniuersale & particulare probe tenendum. Id namque certum est, & extra omnem dubitationem positum, Deum Adamo, in statu integritatis constituto, facultatem rebus omnibus, ex quibus vsum capere poterat, vtendi, concessisse. Quae quidem facultas, an dominium vocari debeat? disputari solet. Negat hoc PVFENDORFFVS, communionemque priuatiam, neutiquam autem dominium, aut proprietatem, aut communionem posituam, in statu hominum ante lapsum fuisse contendens; *de iure nat. & gent. lib. 4. cap. 4. §. 3. & alibi.* Adfirmant autem alii, & pro dominio rerum in statu integritatis acriter pugnant. Sed omnis illa, si adcuratius consideretur, in meram *λογικότητα* abit quaestio. In eo enim omnes consentiunt, Deum primo homini facultatem rebus creatis vtendi concessisse; superest sitem, an recte vocetur dominium? Quod qui adfirmant, aliter hanc vocem accipiunt, quam qui negant. Illi, dominium in eo constituunt, quod res quaedam plene ad aliquem pertineat, ceteri aliorum exclusio cum ista possessione coniuncta non sit, sed eam demum sequatur; hi vero formalem velut notionem domini in aliorum exclusionem collocant. Atque eadem ratione voces, *communio* & *proprietatis* diuersimode sumunt. Etenim si per *dominium* intelligas facultatem, ex Dei concessione rebus creatis vtendi, quam nonnulli *dominium generale* vocant, quin in statu integritatis locum habuerit, negari nequit; sin possessionem, cum aliorum exclusionem coniunctam, quae *particularis domini* nomine venire solet, secus existimandum. Idque rationibus luculentissimis demonstrari potest. Cum enim summa rerum omnium semper futura fuisset abundantia, terra^e fecunditate per maledictionem nondum

nondum sufflaminata; *Gen. III. 17.* cum in perfectissimo etiam omnium hominum erga se inuicem amore, auaritia, liuori, cupiditatisque plura, quam quibus nobis opus est, possidendi, nullus fuisset locus; ratio etiam nulla excogitari potest, cur dominia eiusmodi, cum exclusione aliorum, seu iure, alios, ab usu rei, quae nostra est, arcendi coniuncta, introduci debuerint. Causa namque introductorum eiusmodi dominiorum alia reddi nequit, quam hominum indigentia, prauisque eorum adse-

ctus. Est porro vero admodum simile, non statim post lapsum primorum parentum, sed multiplicato paullisper genere humano, dominia ista introducta fuisse; cum, quam diu intra pauca capita genus humanum subsistit, rationes antea adlatae, quae istam introductionem postulabant, sponte sua cessent. Num vero per diuisionem, an vero per occupationem, introductio ista facta sit? disputare, huius loci non est. Lucem adfundent, quae dixi in *instit. theol. mor. part. 2. c. 3. sect. 5. §. 14. 15.*

§. XI. Iam, si modum, Deum, seu creatorem colendi in statu integritatis spectemus, is in summo isto, quo homo eum prosequeretur, amore consistebat, ex quo non poterat non summa eius veneratio, laudumque celebratio, & obsequium perfectissimum, voluntati diuinae in omnibus praestandum, consequi. * Quod quidem obsequium, ut externo quodam documento omnibus constaret, Deus arborem scientiae boni & mali in paradiso constituit, addita seuerissima prohibitione, ne eius fructibus homo vesceretur, nisi sibi suisque posteris, cum morte temporali & aeterna, mala quaeuis attrahere vellet. ** Cultus vero Dei externus non aliter concipiendus, quam prout statui integritatis is est conueniens; cauendumque sedulo, ne eum ex nostri saeculi moribus aestimemus. ***

* Religionem duabus absolui partibus, vera Numinis cognitione, & cultu eidem debito, constat, & alibi obseruatum est. Ut autem ea, quae ad cognitionem Dei pertinent, supra iam ad §. 4. delibauimus, ita nunc de cultu Numinis, seu altera religionis parte, nobis sermo est. Cultum vero istum Numinis, & quidem internum, consistere in summo Numinis amore, vnde timor filialis, seu veneratio, & reliquae eius partes sua sponte fluunt, vel ex summa ista legis diuinae, *Matth. XXII. 37.* manifestum est. Estque etiam haec colendi Deum ratio statui integritatis plane conueniens.

** Varias equidem doctorum virorum, de arbore scientiae boni & mali, existant sententiae, quas omnes aut recensere, aut sub examen reuocare, huius loci non est. Longe est verosimillimum, eam ex genere reli-

quarum arborum naturalium fuisse, sed *dominantis*, inde ut constaret, num mandatis diuinis morem gesturi essent primi parentes; hinc & ab euentu, seu fine, ob quem a Deo constituta in paradiso erat, nomen sortita est. Plerorumque, veterum pariter ac recentiorum theologorum haec est sententia. Legenda, quae *MARCKIUS* hac de re disserit, in *historia paradisi, libro 1. cap. 18.* cumprimis §. 9. *seq.* De sententia *B. SEB. SCHMIDII*, existimantis, arborem scientiae boni & mali, aequae ac arborem vitae, suam denominationem a Deo non accepisse, sed vtrique a diabolo nomen hoc impositum, qui eiusmodi quid finxerit ad decipiendos primos parentes; hinc & arbori vitae non magis insitam fuisse vim prolongandi vitam, quam arbori scientiae boni & mali cognitionem in homine produ-

Vuu 3 duendi,

ducendi, aut augendi, dictum in *hist. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 1. sect. 1. §. 18. p. 98.*

*** Cultus externus vel legibus *absolutis*, vel *hypotheticis* nicitur, vti copiosius edisseritur *instit. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 2. §. 1. seq.* Qui legibus absolutis nicitur, in eo consistit, vt venerationem nostram erga Deum quauis data occasione, dictis factisque testemur. Atque istud fa-

cturos fuisse homines in statu integritatis, non est, quod dubitemus. Ad hypotheticas pertinet lex de sanctificando sabbato, vt mox dicemus. Plura vero qui addunt, & in statu paradisiaco talia fingunt, quae nostro statui, qui hodie est, tantum conueniunt, nihil aliud agunt, quam vt se ipsos omnium ludibrio exponant.

§. XII. Leges illae, quarum obseruatione homo ante lapsum obsequium suum erga Deum demonstrare debebat, eadem erant, quae & hodie, tum ex lumine rationis, tum ex reuelatione diuina nobis notae sunt, & quarum summa in dilectione Dei & aliorum hominum consistit, *Matth. XXII, 37.** Hisce autem legibus, quae *naturales*, & quidem *absolutae* dici possunt, alias adhuc Deus addidit, quas *positiuas*, aut, *hypotheticas* vocare licet; de sanctificando sabbato, de matrimonio rite ineundo, deque non comedendo fructu arboris scientiae boni & mali. **

* Cum lex naturae nihil sit aliud, quam aeterna, immutabilis, ac sanctissima Numinis voluntas, prouti hominibus, vt ad eam se componant, est patefacta; nemo profecto negare potest, ius naturae in statu integritatis fuisse, nisi Deum ipsum, aut summam eius sanctitatem negare velit. Cumque Deus, dum hominem ad imaginem suam condidit, simul hanc legem cordi eius inscripserit, dubitari rursus nequit, quin serio voluerit, vt actiones suas ad illam componeret. Et vnde, quales, sanctitas illa & iustitia, quae partem imaginis diuinae constituiebant, *Eph. IV, 24.* aestimanda, nisi ex conuenientia cum lege diuina, seu iis, quae Deus ab hominibus fieri voluit? Hac enim ratione summam ipsae voluntatis suae sanctitatem expressit; quippe quam lex veluti in speculo quodam exhibet. Accedit, quod & hodie adhuc lex diuina omnium cordibus inscripta dicatur a Paulo, *Rom. II, 15.* Quod cum a statu peccati deriuari nequeat, sequitur, iam in statu integritatis, & modo quodam longe perfectiori illud fuisse. Nec est, quod di-

cas, hominem in statu integritatis sponte sua, quae recta & iusta sunt, facturum fuisse. Hinc enim illud saltem sequitur, coactione quadam in isto statu opus non fuisse; legem ipsam non existisse, inde colligi nequit. Obseruanda haec contra VAN DER MVELEN, *dissert. de origine iuris*, acriter negantem, ius naturae in statu integritatis locum habuisse; cui SIM. HENR. MVSÆVS *vindicias iuris naturae paradisiaci* opposuit; vtroque causam suam aliis adhuc scriptis agente. Legenda, quae hac de re disserit GRAPIVS, in *theol. recens controuersa continuata*, c. 5. qu. 4. p. 132. Nos id saltem addimus, licet explicite omnia iuris naturae praecepta vim suam in statu integritatis non exeruissent, implicite tamen omnino aderant, dum in ipsis principiis ceu conclusiones quaedam continebantur. Exemplo esse possunt leges, quae dominium aliquod rerum particulare supponunt. Cum enim, vti antea dictum, verosimile non sit, eiusmodi rerum dominia, qualia hodie sunt, in statu integritatis futura fuisse; leges etiam, quae circa ea versantur, vim

vim suam exferere non potuissent, etsi in principio isto, seu lege vniuersali, quae, vt homines alios sicut nos ipsos amemus, iubet, contineantur. Idem de legibus, quae quid in bello iustum aequumue sit, praecipiant, obseruandum. Bella enim in statu integritatis futura fuisse, nemo sanae mentis adseruerit. Et ita in aliis quoque, quae eiusdem sunt generis, seise res habet.

* Solent quidem istae leges *positivae* vocari, sed rectius *hypotheticas* dici, demonstrari in *instit. theol. mor. part. 2. c. 2.*

§. XIII. Solent nonnulli ea, quae ad modum, rationemque colendi Deum spectant, sub schemate *foederis* cuiusdam *inter Deum & homines*, exhibere. Quod & minime improbandum, cum & scriptura suffragetur; modo caute hoc fiat, nec ultra, quam par est, istam foederis notionem in rebus diuinis extendamus. Nec enim omnia, quae in humanis foederibus obseruantur, in eo quoque, quod Deo cum hominibus intercedere dicitur, locum inueniunt.

* Eam Numinis agendi cum hominibus rationem, qua inducere eos voluit, vt aeternam salutem consequerentur, & hoc pacto benignissimum ipsius experirentur fauorem, sub schemate foederis cuiusdam subinde exhiberi, nemini, nisi qui hospitem plane ex sacrarum litterarum lectione animi retulit, ignotum esse potest. Certe, quae cum Israelitis egit, vt promissis variis pariter ac comminationibus ad legem illis datarum, & ad eorum vnice salutem spectantium, obseruantiam eos perduceret, non tantum aperte indolem foederis referunt, sed sapientissime etiam hocce nomine significantur. *Hoc est foedus sanguinis*, inquit Moyses, *quod Deus pepigit vobiscum; Exod. XXIV, 7, 8. conf. cap. XIX, 5. Leuit. XXIV, 8. XXVI, 9. Num. XVIII, 19. Deut. V, 2. Ios. XXIII, 16.* Hinc & status fidelium noui testamenti sub eodem exhibetur schemate, *Ier. XXXI, 31.* Addunt nonnulli & illa Pauli apostoli verba: *ἡμετέρας τὴν αὐτὴν διὰ τοῦ αἵματος, Gal. IV, 24.* in quibus

§. 23. De arbore scientiae boni & mali quod ad instituta status integritatis pertineat, positum est extra controuersiam. De matrimonio dissentiant, qui illud in remedium vltioris lapsus a Deo institutum existimant, quorum errorem iam ad §. 9. profligauimus. Sabbathum nonnulli tunc demum institutum putant, cum Deus eius sanctificationem populo israelitico iniungeret, *Exod. XVI, 23.* Quos itidem magno in errore versari, alibi ostenditur. Conferenda, quae dixi in *instit. theol. mor. part. 2. cap. 3. ad §. 33.*

duorum foederum mentionem iniicere videtur; itemque illud Christi seruatoris: *τοῦτο τὸ κατὰ τὸν ἥμεραν διαθήκη ἐν τῷ αἵματι μου, Luc. XXII, 20.* Verum etsi vox *διαθήκη* ceteroquin & *foedus* significet, in hisce tamen, aliisque noui testamenti locis eam *testamentum* potius denotare, aliis obseruatum est. Quod nobis tamen non obstat, cum & foederis & testamenti notio, diuerso tamen intuitu, in hisce locum inueniat. Conferenda, quae hac de re dixi, *diff. de praerogatiuis fidelium noui testamenti prae fidelibus veteris testamenti*, quae exstat in *syntagmate differt. theologicar. §. 7.* Cum ergo, vt diximus, foederis illud schema, in negotio ad hominum salutem pertinente, non inusitatum sit, nihil profecto obstat, quo minus & ea, quae in statu integritatis ad modum rationemque colendi Numen spectant, sub eodem exhibeantur; praesertim, cum & hic praecurrentem nobis habeamus sacram scripturam. Israelitae enim foedus transgressi dicuntur *כאדם* *Adm,*

Adam, *Hof. I, 7*. Vbi vox *Adam* non tantum commode vt nomen proprium verti potest, sed & vt ita veritatur, res ipsa postulat, quemadmodum & *HIERONYMVS*, *CYRILLVS*, alique veterum patenter ac recentiorum, eam ita ibi capiunt. Accedit, quod omnia, quae foedus aliquod constituunt, partes contrahentes, conditio foederis, promissio & comminatio ibi inveniuntur, vt ex dicendis manifestum fiet. Nec est, quod dicas, Deum, seu summum imperantem & legislatorem, iure & potestate sua cum homine agere potuisse, vt adeo nullo opus fuisse foedere videatur. Imperium enim illud, atque ius diuinum non obstat, quo minus Deus etiam ex singulari fauore, atque amore erga homines, certum illis proponere praemium potuerit, sub certa conditione conferendum; quod dum acceptant homines, vti omnino acceptandum erat, species quaedam foederis inde exsurgit. Qua de re deinceps plura. Quae autem haecenus diximus, non ita capienda sunt, ac si necessario sub hoc schemate religio concipienda sit, nec aliter eam concipere fas sit. Id enim vel inde refellitur, quod ipsa scriptura sacra saepissime de ratione colendi Deum, perueniendi ad salutem loquatur, nulla foederis adiecta mentione. Id ergo saltem volumus, non esse inconueniens, nec scripturae sacrae repugnare, si sub hoc schemate etiam in statu integritatis ratio colendi Deum, perueniendi ad salutem exhibeat. Multo magis adhuc cauendum, ne foedus hoc diuinum in omnibus eiusdem cum foederibus humanis conditionis esse existimemus; vnde si ex horum iudole foedus generatim aestimandum sit, illud improprie tale erit. In foederibus humanis quaedam partium requiritur aequalitas; in diuino contra illo summa est inaequalitas, adeo, vt, licet inter homines etiam

dentur foedera inaequalia, haec tamen inaequalitas nullius fere momenti sit, si cum ea comparatur, quae inter Deum atque homines intercedit. Hinc vero & aliud discrimen consequitur. In foederibus humanis pars vtraque per legem, ad foedus, seu pactum seruandum colligitur. Deus autem, cum superiorem non habeat, obligari etiam hac ratione nequit, etsi ob summam eius sanctitatem, veracitatemque promissa eius omnibus hominum, si vel infinitis vinculis constricti essent, promissis longe sint firmitiora. In foederibus porro humanis vtrique parti integrum est, num foedus aliquod inire velint, an non velint. Sed in diuino illo, neutiquam in hominis positum est arbitrio, velint foedus hoc cum Deo inire, an minus: hoc est, velint Deum iuxta ordinem ab eo praescriptum colere, an non velit: obligatus enim est ad foedus hocce a Deo oblatum amplectendum, ita, vt acceptare illud abnuentem, grauissima maneat poena; *Matth. X, 14, 15. XXII, 7. Luc. XIV, 21, 24*. Foedera denique inter homines iniri solita, mutuum fere continent partium vtilitatem, etsi aliquando disparem. Ad Deum vero quanam posset ex foedere cum hominibus inuito redundare vtilitas? Atque haec si probe obseruentur, facile, quae hac de re disputari solent, diiudicare licebit. Sunt enim, qui negant, Deum foedus aliquod cum Adamo pepigisse: quos inter & *EPISCOPVS* est, *instit. theol. l. 2. c. 1. p. 23*. Sed longe plures hoc adfirmant, vt *BRAVNVS*, in *doctrina foeder. vol. 1. part. 3. loc. 8. c. 2. p. 30*. *WITSIVS*, in *oeconom. foeder. l. 1. c. 2*. *HEIDEGGERVS*, in *corpore christ. theol. tom. 1. loc. p. num. 16*. & ex nostratibus, *JAEGERS*, in *iure Dei foederali delineato, quaeft. 1. p. 14. seq.* itemque *GRAPVS*, in *theologia recens controuersa continuata, cap. 5. qu. 5. p. 154. seq.*

§. XIV. Quod ergo in statu integritatis obtinuit, foedus operum vocari solet; non eo quidem sensu, ac si homo operibus suis, seu legum diuina-

diuinarum obseruantia aliquid promereri, hinc & mercedem, seu iure sibi debitam, postulare potuisset, quippe quod plane absonum; cum homo nihil prorsus agat, ad quod non iure sit obstrictus; sed, quod homo legem diuinam recte & adcurate implere potuisset; idque si fecisset, Deus ex mera gratia praeium aliquid, seu maiorem felicitatis gradum, in eum collaturus fuisset.*

* Nimirum si omnia, quae ad conditionem foederis pertinebant, Adamus fecisset, praeium equidem consequutus fuisset, non tamen ex merito, sed ex gratia. Ad meritum enim cum primis requiritur, vt sit actio indebita; quod & ratio docet, & ipse seruator confirmat; *Luc. XVII, 10.* Obsequium autem illud, quod ab Adamo requirebatur, legibus diuinis praestandum, indebitum fuisse, quis dixerit? Vt enim Deus, seu creator, hoc iure postulare poterat, ita sine summo scelere non poterat hoc reculare Adamus. Praeterea, vt meritum locum habeat, necesse est, vt alteri, cui aliquid imputamus, reuera commodum aliquid, vel quod pro beneficio reputare debeat, conferamus. Quis vero dixerit, hominem commodum aliquid Deus adferre posse, vel aliquid agere, quod Deus pro beneficio reputare debeat? *conf. Job. XXXII, 2.* Accedit, quod meritum locum non habeat, vbi illud, quod praestamus, nostrum non est, adeoque nec nobis illud viadicare possumus. Adamus autem, quidquid habebat, a Deo acceperat, hinc &, quidquid boni agere poterat, soli Deo acceptum ferre debebat; *conf. 1. Cor. IV, 7.* Denique & nulla aderat, inter opera primi hominis, atque praeium, proportio, quae, si desit, omne quoque

meritum cessat. Quaecumque ita sint, omnia gratiae, seu benigno Numinis fauori hic tribuenda esse, manifestum est. Solius enim gratiae opus erat, quod Deus hominem creauerat, & tot dotibus eximiis ornauerat; gratiae opus erat, quod per modum foederis cum eo agere voluerit, cum ei licuisset, solo mandato atque imperio agere; gratiae opus erat, quod praeium aliquid, seu maiorem felicitatis gradum homini promiserit; & licet certa simul ab homine requiretur conditio, nihil tamen huic conditioni inerat, quod rationem meriti haberet. Conferenda, quae BRAVNIVS pro nostra sententia dislerit, in *doctrina foederum, vol. 1. part. 3. loc. 8. c. 2. p. 259.* vbi demonstrat, meritum nec *de condigno*, nec *de congruo*, vt loqui solent, in statu integritatis locum habuisse. Facile autem intelligitur, quo sensu hocce foedus etiam *legale* a quibusdam vocetur? quia scilicet opera praestandi, lege diuina praescripta fuerunt. Soler vero etiam *naturale* vocari, quia cum ipsa natura hominum initium habuit; itemque, quia naturae humanae plane fuit conueniens; iis quoque viribus naturae Adamus fuerit instructus, vt conditionem foederis istius adimplere potuerit.

§. XV. In foedere hocce operum distinctius considerari possunt, *partes contrahentes, conditio foedere praescripta, promissio, & comminatio.**

* Solent alii in foedere hocce Dei cum hominibus, itidem quatuor capita constituere, sed paullo aliter: duo scilicet ex parte Dei, *ad stipulationem, & promissionem*,

& duo itidem ex parte hominis, *ad stipulationem, & restipulationem*; vid. BRAVNIVS, in *doctrina foederum, vol. 1. part. 3. loc. 8. c. 1. §. 8. p. 252.* Per *stipulationem*

tionem nimirum ipsam legem intelligunt, quam hominibus praescripsit, quae a nobis *conditio foederis* vocatur. Hanc vero dum homo recipit, eique se submittit, oritur inde *adspulatio*; quae cum iam intelligatur, cum ipsarum partium contrahentium mentio iniicitur, ut distincte commemoretur, necesse non est. *Promissio* recte di-

stinse commemoratur, quod & nos facimus: non minus tamen & distincte ponenda erat *comminatio*. Per *restipulationem* denique actio ista hominis intelligitur, qua, conditione foederis inpleta, iure praemium promissum postulat. Quod tamen consequens potius aliquod foederis istius erit.

§. XVI. Partes, seu personae contrahentes, erant *Deus* atque *Adamus*. Deus tamen simul, ut dominus supremus atque summus legislator, spectandus est; qui, cum & hoc intuitu obedientiam perfectissimam ab homine exigere potuisset, per istam tamen *συγκατάθεσιν*, cumprimis per praemii promissionem, summam suam benignitatem atque *Φιλανθρωπίαν* demonstrare voluit. * Adamus autem non tantum ut homo, sed & ut caput atque princeps totius humani generis considerari potest; unde, & quae ipse egit, certo modo ad omnes eius posteros, seu totum genus humanum pertinent. **

* Duplici itaque ratione Deus considerari potest, vel ut dominus ac legislator supremus, vel ut pars contrahens in hoc foedere. Considerare autem haec optime inter se posse, ut supremus imperans per *συγκατάθεσιν* quamdam, ex singulari benignitate & clementia, per modum foederis cum sibi subiectis agat, ante iam ad §. 13. obseruauimus. Potuisset utique Deus nude pro imperio homini cultum suum iniungere, ad quem hic etiam in virtute creationis tenebatur; sed sapientiae & bonitatis diuinae conueniens erat, praemio quodam confuturo, hominem ad ea agenda inducere, quibus suam augere felicitatem posset. Scilicet *Deus*, ut recte haec de re pronuntiat *ΠΥΘΕΝΔΟΡΕΥΣ*, pro sua sapientia, cultum sui, seu religionem, non tota velut efficacia sui imperii, hominibus iniungere voluit, quae circa creaturas ratione destitutas utitur, ps. CXLVIII, 5, 6, 7. Sed variis rationibus delinens homines permouere instituit, ut libenter in istum consentirent. Unde & tempora ignorantiae aliquandiu dissimulasse dicitur, actor. XVII, 30. Nam, quia Deus cultum exigit, & venerationem,

cui sincera cordis inclinatio & dilectio infuit, ista non per rigida imperia extorqueri, sed per suaves motus elici aptior erat; ac poena, quae contentores religionis muneret, non confessum, ac per manifesta supplicia repraesentatur, uti circa violationes legum humanarum fieri siveuit; sed ea sere in futurum prominet, & maximam partem post absolutum huius vitae curriculum differtur. Unde & Deus circa religionem, adeoque in toto negotio salutis nostrae, non egit ex tota vi suae potentiae, sed prout est ens liberum, suam potentiam non nisi certo cum temperamento & ordine, ac intra certos limites exercit, quos ipse sibi posuit; in iure speciali diuino, §. 20 p. 97. 98.

** Cum reliqua, quae de Adamo, seu primo homine, in statu integritatis spectato, obseruari poterant, ex antea dictis abunde constent, nunc illud saltem probandum, quod diximus, Adamum in hoc foedere ut caput, seu principem totius humani generis considerandum esse. Id enim facile intelligitur, si modo reliqua, quae Moses de Adamo, a creatione eius vsque ad lapsum commemorat, rite consi-

considerauerimus. Cum enim Deus Adamum ad imaginem suam condidisse dicitur, hoc vtrique non ad solum Adamum atque Eam, sed omnes simul eorum posteros pertinet, ad quos per naturalem generationem imago Dei transmittenda erat, vti supra docuimus. Sic & cum Deus benedictione sua primos parentes ad fecunditatem, & generis sui multiplicationem prosequutus est, cumque dominium in res creatas alias, speciatim animantia bruta, iis concessit; *Gen. I, 28, 29.* hoc ad solos parentes primos, & non simul ad eorum posteros spectasse, nemo sibi persuaserit. Atque ita itidem serres habet, cum Deus legem illis promulgauit, de non comedendo fructu arboris cognitionis boni & mali, *Gen. II, 17.* Namque non Adamum solum, sed omnes eius simul posteros eam obligasse, in confesso est apud omnes. Porro, cum coniugium Deus institueret, & vni viro feminam vnā iungeret, hoc ad omnes omnino homines, seu posteros Adami pertinuisse, vel ex ipsius seruatoris interpretatione condiscimus, *Matth. XIX, 4, 5.* Denique si & lapsus ipsum Adam, & quae illum consequuta sunt, mortem naturalem, & spiritualem, maledictionem terrae, partum cum dolore coniunctum, immo & Messiae, seu redemptoris promissionem consideramus, haec omnia ad posteros non minus Adam, quam ad Adamum ipsum referenda esse, & experientia testatur, & scriptura sacra docet. Hinc recte A V G V S T I N U S: *In Adamo omnes virtute inclusi sumus, & omnes eramus vnus in illo; de peccat. merit. lib. I, c. 6.* Et iterum: *In vno homine omnes homines peccasse intelliguntur originaliter; l. 6. contra Iulian. c. 2.* Atque haec quidem euincunt, Adamum omnino pro capite naturali, seu feminali, in hoc foedere habendum esse; quod adeo frustra a quibusdam reformatae ecclesiae doctoribus, rigidioribus quidem illis, negatur, qui Adamum tantum vt ca-

put foederale spectandum contendunt, indeque porro concludunt, peccatum originale non aliter ad posteros Adami propagari, quam quod Deus peccatum Adam, seu capitis foederalis, omnibus eius posteris imputet. Quod, quam durum sit, nemo non intelligit. Rursus tamen, an omnino pro capite foederali habendus sit? quaeri solet. Hoc enim nonnulli, itidem ex reformatae ecclesiae doctoribus plane negant, eam adeo peccati originalis propagationem, quae tantum ex naturali generatione prouenit, propugnantes, nec Adamitici imputationem admittentes. Quae quidem sententia, vti illis admodum sauet, qui peccatum originale aut negant, aut extenuant; ita eandem summo studio tuetur WHITBY, in tractatu, de imputatione diuina peccati Adam, posteris eius vniuersis in reatum, cap. I. item 6. & alibi. Alii autem ex eiusdem ecclesiae doctoribus, suffragantibus etiam nostratibus, vtriusque & naturalis & foederalis capitis personam sustinuisse Adamum, contendunt. Et pro morali quidem, seu foederali capite eum quoque habendum, cum primis ex *Rom. V, 14. seq.* probant, vbi oppositio quaedam inter Adamum atque Christum instituitur. Nimirum, vti Christi iustitia ex foedere in salutem cedit humani generis; ita & delictum Adam, ob foederalem rationem, humanum genus peccato & miseria inuoluit. Quare & sicut Christus caput morale, seu foederale est, eorum omnium, qui per illum seruantur; ita recte videtur inde colligi, Adamum etiam fuisse caput foederale eorum, qui peccarunt. Praeterea & ex eo hoc confirmant, quod *Rom. V, 14.* mortem regnasse ab Adam vsque ad Moysen, etiam in eos, qui non peccauerunt in similitudine praecurcationis Adam, dicitur. Hinc enim inferunt, aliud, quam proprium hominum peccatum fuisse, per quod morti obnoxii facti sint: quod adeo aliter intelligi nequeat, quam, quod Ada-

mi peccatum posteris sit imputatum. Quare, cum Deus Israelitis *Deut. XXIX, 14.* ita adloquitur : *Nem tecum duntaxat pango hoc foedus & iusiurandum, sed & iscum, qui nondum hic sunt* ; pari ratione & in Adamo, cum omnibus eius posteris eum foedus aliquod inire potuisse, inde concludunt. Quod si quaeras, quo iure Deus ita cum hominibus egerit ? responderent, nostrum non esse, de iure Dei ambigere, vel in illud iusto curiosius inquirere ; multo minus id ad iuris, inter nos homunciones statuti, formulam exigere, ubi de facto constat. Legenda, quae hanc in rem disserit WITSIVS, de oeconomia foederum Dei cum hominibus, l. 1. c. 2. §. 16. p. 29. seq. add. PVFENDORFFIVS, in iure faciali diuino, §. 24. p. 108. IÆGERVS, in iure Dei foederali delineato, quaest. 2. p. 29. seq. GRAPIVS, in theol. recens controuersa continuata, c. 5. quaest. 6. p. 36. seq. Non desunt rursus, ne quid dissitear, secus sentientibus, quae ad rationes istas respondeant. Ex loco namque *Rom. V, 14.* id quidem constare aiunt, Adamum pro typo quodam Christi habendum, hinc & recte comparisonem institui, Adamum inter atque Christum : neque tamen istam comparisonem in omnes procedere, adeoque & in quibusdam dissimilitudinem quandam inter Adamum atque Christum intercedere posse. Cum porro ibidem dicitur, *mortem regnasse ab Adamo ad Mosin, etiam in eos, qui non peccauerint in similitudine praeuicationis Adams* ; colligi potius inde posse, quia posterius Adams non peccauerint in similitudine praeuicationis Adams, eos ob peccata propria puniri, adeoque nequaquam iis imputari peccatum Adams. Ex verbis Moysis *Deut. XXIX, 14.* id quidem constare, Deum posse legem ferre parentibus, quae etiam ad eorum po-

steros pertineat ; sed ea ratione, vt tum demum posterius puniantur, si ipsimet legem istam violauerint. Parentes ita representare posterius, vt ob illorum delictum hi quoque puniendi sint, inde probari non posse ; quod & aliis scripturae effatis ediametro repugnet ; conf. *Ezech. XVIII, 20.* Quae etiam specie non careant, non tamen prorsus euincunt, Adamum pro capite foederali haberi non posse. Adamus nimirum *Rom. V, 14.* ita vt typus Christi proponitur, vt disserte etiam ab eo peccatum in omnes homines deriuatum dicatur, v. 14. & per vnus inobedientiam multi peccatores constituti, adferantur ; v. 19. quod non nisi intercedente imputatione quadam fieri potuit. Hoc enim non tantum ratio antitypi requirit, sed cum per ipsum delictum, per ipsam inobedientiam Adams, posterius eius peccatores facti dicantur ; de sola propagatione corruptionis per naturalem generationem, commodè hoc intelligi nequit. Praeterea, cum posterius Adams non peccasse dicuntur, in similitudine praeuicationis Adams. & nihilo secius morti sint obnoxii, dissimilitudo vtique in eo consistit, quod Adamus sine peccato originali peccauerit ; posterius autem eius cum peccato originali nascantur, adeoque simul poenam transgressionis Adams luant, quod rursus imputationem quandam arguit. Ceteroquin enim eadem plane ratione, ac Adamus, peccarent. Sed plura non addimus, cum de peccato primorum parentum, an, & quousque posterius eorum imputetur ? in sequentibus ex instituto dicendum sit. Conferenda cum hisce, quae de Adamo, an caput foederale fuerit ? erudite disputat PFAFFIVS, in *instit. theol. dogmat. part. 2. c. 2. §. 6. p. 277. seq.*

§. XVII. Conditio foedere praescripta, *lex foederis* erat ; quo nomine praecipue leges illae naturales, & quidem absolutae, quas cordibus hominum

minum inscriptas, etiam post lapsum hominum intelligimus, veniunt; tum & *hypotheticae*, seu, vt aliis vocantur, *positivae*, antea memoratae; cumprimis lex illa symbolica, *de arbore scientiae boni & mali*. * Obscientia autem hisce legibus praestanda, exactissima requirebatur, & qua partes, qua gradus, perfectissima. ** Idque non immerito; cum iis viribus homo instructus esset, vt perfecte legem implere posset. ***

* Leges naturales in statu integritatis locum habuisse, easque cordibus hominum in ipsa creatione inscriptas fuisse, iam ad §. 12. demonstrauimus; vbi & ostensum, summam istarum legum in perfectissima Dei, aliorumque hominum dilectione, consistere. De legibus hypotheticis, quas alii positivae vocant, ibidem dictum. Legem istam *negamus*, de fructu arboris cognitionis boni & mali non comedendo, itidem ad conditionem istius foederis, seu leges foederales, pertinuisse, positum est extra controuersiam. Repetenda, quae iam supra ad §. 11. de hacce arbore disputauimus. Sabbatum autem, & matrimonium, ad leges foederales referendum esse, negat BRAVNIVS, in *doctrina foederum*, vol. 1. part. 3. loc. 8. c. 2. §. 11. Nimirum, *sabbatum*, inquit, *si ipsi* (Adamo) *datum*, *vtique lex dicenda esset; sed ipsi datum fuisse, dici non potest*. Matrimonium pro lege foederali haberi non posse, inde probat, *quod fuerit necessaria sequela naturae, in qua homo creatus fuit, scilicet, vt hoc modo sanctum semen Deo propagaretur*. Deinde, ita pergit, *peccarent contra legem, quicumque matrimonium non contraherent*. Verum, ad sabbatum quod attinet, perperam vir doctus, ceu euicuum, adsumit, illud post exitum, demum Israelitarum ex Aegypto institutum fuisse. Qua de re alibi. Attigi haec itidem iam supra ad §. 12. In matrimonio autem duo spectari possunt, ipsa coniunctio matrimonialis, & ordo in hacce coniunctione obseruandus. Atque hic quidem neutiquam pro necessaria sequela naturae habendus, sed ab institutio-

ne diuina pendet. Ex hacce autem leges istae, quas hypotheticas vocare soleo, fluunt. Ceterum leges istae tum naturales, tum hypotheticae, seu positivae, hic vt conditiones foederis spectantur. Vnde & ex parte hominis *acceptatio* requirebatur, quam nonnulli *adstipulationem* vocant. Cuius, licet diserte in scriptura sacra non iniciatur mentio, ex ipsa tamen foederis natura & indole intelligitur; praesertim, cum Deus & contrahentis, & legislatoris personam simul sustineat, adeoque homo ad foedus hocce a Deo oblatum acceptandum, fuerit obligatus, vt iam ad §. 13. obseruauimus.

** Perfectio partium, quam lex requirebat, tum intuitu *subiecti* intelligi potest, vt totus homo, qua animam & corpus, & vtriusque facultates, se consecreret Dei seruitio; 1. *Thess. V. 23.* tum intuitu *obiecti*, vt omnia & singula legis praecepta seruentur, absque villo commissionis vel omissionis peccato, *Gal. III. 10. Iacob. II. 10.* Graduum autem perfectio summam velut omnium virium intentionem denotat, vt amor obiecto omnium maximo, quod & summum hominis bonum est, respondeat, iuxta illud: *Ex toto corde, & ex tota anima, ex omni cogitatione, Matth. XXII. 37. Deut. VI. 5.* Addunt nonnulli perfectionem *perseuerantiae*, vt si vellesem deficiat, & exorbitet a recto tramite, prior iustitia non amplius in censum veniat; *Ez. XVIII. 12. 24. conf. WITSIVS, de oeconomia foederum Dei cum hominibus, l. 1. c. 3. §. 24. 25.*

*** Quod patet ex iis, quae supra ex instituto dicta sunt ad §. 5.

§. XVIII. Promissionem foederi huic operum a Deo additam, vel ex statu restitutionis intelligitur. Ea vero alia esse non poterat, quam de perfectiori, amplioriue beatitudinis gradu, post curriculum huius vitae abfolutum, omnibus atque fingulis, ex mera gratia per modum praemii conferendo. Quam quidem beatitudinem ex statu gloriae, qui statum gratiae, seu restitutionis infequitur, aestimare licet. *

* Duo hic in censum veniunt capita, alterum: an omnino Deus primis parentibus aliquid promiserit? alterum: quidnam promiserit? Prius enim contra eos, qui e Socini schola prodierunt, inmo & contra quosdam Arminii sectatores, adserendum est, qui nihil omnino Deum primis parentibus promississe, sibi persuadent: posterius autem contra quosdam reformatae ecclesiae doctores, qui non ampliorem beatitudinis gradum, sed vitam saltem perpetuam in paradiso peragendam, primis parentibus promissam fuisse existimant. Dum vero contra hos euincemus, promissum fuisse maiorem beatitudinis gradum, seu vitam aeternam in caelo peragendam, corrumpit sua sponte etiam illorum error, qui nihil omnino promissum fuisse contendunt. Recte autem ad statum restitutionis hic prouocamus. Cum enim in foedere gratiae credentibus in Christum vita aeterna, seu supremus beatitudinis gradus, seu praemiumpi fidei promittatur; *Ioan. III, 16. Rom. VI, 23.* homines in statu integritatis deterioris fuisse conditionis, credibile non est. Omnino autem fuissent, si continuatio saltem huius vitae, non autem sublimior beatitudinis gradus, promissus fuisset. Quem quidem dum post abfolutum huius vitae curriculum illis conferendum adserimus, non ita hoc capiendum, ac si morte intercedente hoc fieri debuerit; sed quod sine morte in aeternae beatitudinis sedem fuissent transferendi. Non tantum vero generatim ex statu restitutionis, sed speciatim etiam ex foedere Sinaico, promissio ista vitae aeternae recte colligitur. Quod enim *Leuit. XVIII, 5.* dicitur:

Qui fecerit ea, uiuet in eis; id ipsemet seruator de vita aeterna interpretatur, *Matth. XIX, 16, 17.* Iuueni nimirum, de ratione consequendi vitam aeternam quaerenti, respondet: *Si vis intrare in vitam,* (scilicet aeternam) *serua mandata.* Quod quidem non ita capiendum, ac si homo post lapsum adcurate implere legem, & hac ratione vitam aeternam consequi possit; sed, ut intelligeret, quid in Adamo amississet. Luculentissime rem omnem conficit Paulus, cum docet, Deum per filium suum, in carnem missum, id fecisse, quod legi factu adduxerat erat, *in q. hodie dicitur tibi exspecto, eo quod uiribus destituta erat per carnem; Rom. VIII, 3.* Iam vero Christus suis parauit ius ad vitam aeternam, in caelis suo tempore degendam. Id ergo dum apostolus legi nunc adduxerat dicit, *eo quod per carnem infirmata sit;* significat, possibile hoc legi fuisse, ut homines ad vitam istam aeternam perduceret, si carnis infirmitas per peccatum non accessisset. Mitto reliqua, quae in eadem sententiam ab aliis disputari solent. Haec vero dum euincunt, vitam aeternam, seu maiorem beatitudinis gradum primis parentibus promissum; simul, ut diximus, eos erroris arguunt, qui nihil omnino iis promissum contendunt. Hi vero insuper in summam Numinis bonitatem iniurii esse mihi uidentur, cum poenas tantum, & comminationes illi tribuunt, remunerationes autem recte factorum quam longissime ab eo abesse volunt. Quod profecto & ipsi rationi repugnat, quippe quae ex iustitiae pariter ac bonitatis diuinae consideratione, facili negotio colligit, non minus recte factorum remun-

remunerationem, quam scelerum vindictam, supremum decere Numen. Hinc & inter prima illorum, quae omnes de Deo scire debent, elementa, Paulus hoc re-

fert, *esse Deum, & praemia largiri iis, qui ipsum requirunt*; Ebr. XI, 6. Copiosius haec omnia edisserit WITSIVS, de *oeconomia foederum Dei cum hominibus*, l. i. c. 4.

§. XIX. Comminatio denique, seu sanctio poenalis, hisce verbis: *morte morieris*, Gen. II, 17. exprimitur. Qua quidem loquendi formula non tantum naturalem, sed spiritualementiam atque aeternam mortem, immo, quidquid malorum, aut calamitatum cogitari potest, significari constat, & alias quoque observatum est. * Quantumvis autem grauis ista poena censeferi queat, si tamen rite cum gravitate delicti, & summa Numinis benignitate comparetur, nihil omnino, quod cum iustitia ac sanctitate eius pugnet, continet. **

* Ita enim vocabulum *mortis* in scriptura sacra vsurpatur, ut non tantum naturalem, sed & spiritualementiam, seu hominum impiorum a Deo separationem, itemque damnationem aeternam denotet. De morte spirituali Paulus loquitur *Eph. II, 1. IV, 18. 1. Tim. V, 6*. Damnatorum autem hominum status, quod itidem *mortis* nomine veniat, supra docuimus, ad l. 2. c. 3. §. 12. Cumque haec omnia, seu poena peccati, in scriptura sacra commemorentur, dubitare non licet, quin Moyses etiam eodem sensu *mortis* nomine, in comminatione illa diuina utatur, adeoque non tantum naturalem, sed & spiritualementiam, atque

aeternam indicet. LOCKII, aliorumque, per mortem in ista comminatione totius hominis destructionem, seu annihilationem intelligentem, sententiam, supra iam loco citato, ex instituto profiguimus.

** Quae hac de re vltius dici solent, & possunt, iam suis locis, cum de sanctitate & iustitia Dei egimus, adlata sunt, itemque de impiorum hominum damnatione. Nihil equidem est in poenis diuinis, quod prima fronte magis cum iustitia ac bonitate diuina pugnare videtur, quam poenarum infernalium aeternitas. Sed de hac itidem iam ex instituto dictum, l. 2. c. 3. §. 17.

§. XX. Sunt &, qui in foedere operum, adeoque & statu integritatis, sacramenta sibi inuenisse visi sunt. Et nonnulli quidem quatuor statuunt: *paradisum, arborem vitae, arborem scientiae boni & mali, & sabbatum*: alii autem duo tantum; *paradisum, & arborem vitae*. Sed, qui consideraverit, quid ad sacramentum, & quidem proprie sic dictum, pertineat, hanc minime admittendam esse sententiam, facile intelliget. **

* Postquam religio, seu ratio Deum colendi, prout reuelatione niritur, sub schemate foederis cuiusdam proponi coepit, fuerant, qui & in statu integritatis certa foederis sigilla, seu sacramenta, sibi inuenisse visi sunt, ut analogia cum foedere gratiae, eiusque praecipuis periodis, eo rectius sibi constaret. Nec omnium tamen eadem hac de re sententia fuit; quemadmodum nec ii, qui sacramenta in statu in-

tegritatis admittunt, de eorundem numero inter se conueniunt. WITSIVS namque quatuor sacramenta in statu integritatis statuit, *paradisum, arborem vitae, arborem scientiae boni & mali, & sabbatum*; de *oeconomia foederum Dei cum hominibus*, l. i. c. 6. §. 2. seq. BRAVNIVS autem duo tantum admittit, *paradisum & arborem vitae*; in *doctrina foederum*, vol. 1. part. 3. c. 2. §. 18. Ex nostratibus IÆGERVS,

theo-

theologus quondam Tubingenſis celeberrimus, arborem vitae pro ſacramento primi foederis habendam eſſe, non dubitat. Triplici nimirum modo vocem *ſacramenti* ſummi, obſeruat: pro *quauis re arcana, maxime autem diuina*; tum pro ſigillo, *promiſſiones diuinas, gratiamque eius obſignante, & confirmando*; denique pro *actione diuinitus inſtituta, in qua per externum & viſibile ſignum bona inuiſibilia gratioſe offeruntur, conferuntur, & obſignantur*. In media itaque ſignificatione ſi vox haec accipitur, arborem vitae recte pro ſacramento haberi, exiſtimat, eo quod ſignum fuerit immortalitatis, ex quo Adamus colligere potuerit, ſe mortem numquam ſubiturum, ſi in fide & obſequio erga Deum permaneret; nec nudum tantum, ac inane ſignum fuiſſe, ſed etiam vim quamdam habuiſſe, vitam hominis conſeruandi, viresque corroborandi, ne vnuquam collaſcerent. Ad para-diſum quod attinet, eum itidem inter ſacramenta, ſed latiori ſenſu, referri poſſe, idem vir doctus cenſet, eo quod ſymbolum fuerit felicioris iſtius ſtatus, quem Adamus conſequi debuifſet, ſi legem diuinam adcurate ſeruafſet. Neque naturale ſignum fuiſſe para-diſum, ſed a Deo ipſo conſtitutum; cum benignitatis diuinæ documentum ſingulare fuerit, quod Adamum in para-diſo collocauerit, quippe qui etiam extra eum degere potuerit. In arbore autem ſcientiæ boni & mali nihil fuiſſe, quod rationem ſacramenti habeat, contra WITSIVM atque PFENDORFFIVM euincit. Namque *PFENDORFFIVS, ingens & ſingulare ſacramentum, & auguſtiſſum, quam vulgo creditur, in hacce arbore fuiſſe, promittit; in iure ſpeciali diuino §. 25. p. III.* Hiſce autem *LAGERVS* hoc maxime, & recte quidem, opponit, arborem iſtam imperii ſaltem diuini, quo Deus obſequium in omnibus ab hominibus poſtulare poterat, non vero gratiæ atque fauoris fuiſſe argumentum, quod tamen præcipue ad ſacramen-

tum requiratur. Sabbathum denique partem fuiſſe legis, exiſtimat, vt adeo pro ſacramento haberi nequeat, niſi idem & de reliquis naturæ legibus dicere velis; in *iure Dei foederali delinæato, quaſt. 5. pag. 59.* Verum cum propria, genuina, & in noſtra eccleſia recepta ſacramenti ſignificatio haec ſit, qua euſmodi gratiæ atque fauoris diuini ſignum, ſive ſymbolum denotat, quo bona ſpiritalia hominibus reuera ſimul exhibentur, atque conferuntur; rectius mea opinione ſentiunt, qui nulla in ſtatu integritatis ſacramenta admittunt. Nec enim iſta ſacramenti notio in vllum eorum, quæ pro ſacramentis habentur, quadrat. Præterea, etſi Deus in foedere gratiæ, promiſſionibus ſuis ſigilla quædam atque ſymbola addiderit externa, inde tamen colligere non licet, quod in ſtatu integritatis ita quoque res ſeſe habuerit: Immo & in foedere gratiæ non ſemper hoc factum conſtat, cum ante circumciſionem nullum ſacramenti propriè ſic dicti exemplum occurrat. Qua de re in ſequentibus ſuo loco dicetur ex inſtituto. Quia etſi ſemper in foedere gratiæ ſacramenta fuiſſent, exinde tamen, vti dixi, nondum colligere licet, in ſtatu integritatis ea locum habuiſſe. Maximum enim inter huncce, & inter ſtatum reſtitutionis intercedit diſcrimen. In ſtatu enim reſtitutionis, vbi foedus gratiæ obrinet, propter hominum imbecillitatem Deus cum hominibus ita agit, vt ſymbolis atque medijs externis, ad ſinem illorum producendam, augendam, confirmandam vtatur, quibus in ſtatu integritatis, vbi nulla hominum imbecillitas, opus non erat. Interim, ſi quis in ſtatu integritatis eo ſenſu ſacramentum admittere velit, quo ſigilla quædam, atque ſigna, promiſſiones diuinas obſignantia & confirmantia, hocce nomine veniunt, non equidem magnopere repugnabimus. Simul tamen fatendum, hæc improprie ſaltem dicta ſacramenta eſſe. Præterea nondum puto facis probatum eſſe, ſigna hæcce,

haecce, seu symbola a Deo ipso hunc in finem esse constituta; quod tamen ad sacramentum in latiori etiam sensu requiritur. Ceteroquin enim ex re qualibet, quae ad aliam relationem quamdam habet, sacramentum facere possem. Potest sane arbor vitae pro symbolo quodam immortalitatis, Adamo destinatae, haberi. Sed a Deo hunc in finem eam arborem esse constitutam vnde probatur? Si sola conuenientia iuti velimus, non minus eleganter alii dixerint,

fuisse hanc arborem symbolum, seu imaginem Christi; conf. *pron. III, 18*. Per eandem equidem arborem Deus bonum ali- quod homini contulit; id vero spirituale non fuit, cum ad huius vitae prolongationem legitimus eius vltus spectauerit. In reliquis institutis paradisiacis, paradiso scilicet, & sabbato, alia adhuc obstant, quo minus pro sacramentis haberi queant. Quae, vt copiosius edisseramus, necesse non est, cum ex dictis quilibet ea intelligere possit.

*. XXI. Per legis transgressionem foedus illud operum violatum ex parte hominis, atque abruptum fuit. * Vnde & abrogatum, seu antiquatum dicitur, non eo quidem sensu, ac si lex ipsa, & quidem naturalis, abrogata, vel sublata sit; quippe quod est *ἀδύνατον*, cum ea ex ipsa Numinis sanctitate fluat; sed quod homo per istam transgressionem in eum statum pervenerit, vt legem hancce perfecte seruare, siue implere, adeoque & praemium illud aeternae beatitudinis a Deo constitutum, hac ratione consequi nequeat. ** In locum itaque foederis operum successit foedus gratiae. ***

* Pertinet huc lapsus primorum parentum; de quo ex instituto in sequenti dicemus capite.

** Quemadmodum lex ipsa, scilicet naturae, abrogari non potuit, ita nec obligatio legis cessat, nec comminatio illi addita. Sunt enim haec inter se connexa; & cum ex ipsa Numinis sanctitate & iustitia proveniant, non magis, quam Deus ipse, aut mutari, aut desinere possunt. Hinc & hodie adhuc permanent. Immo, non permanere nequeunt. Neque obstat, quod foedus ipsum abruptum sit; cum hoc ipso respectus equidem legis *federalis*, neutiquam autem *nominalis*, cesset. Nec enim obligatio hominis ex solo foedere, sed cumprimis ex ipsa lege, prout lex est, atque in se spectatur, derivanda. *Adversus* etiam legem implendi, qua homo post lapsum laborat, eum ab obligatione non liberat; cum sua culpa homines in eo statu versentur, vt insequentibus docebimus. Atque haec dum ita se habeant, in eam quis ingredi sententiam posset, hominem

pro sua quidem parte foedus violasse, sed a Deo nullam eius antiquationem factam. Attamen, si cuncta paulo accuratius perpendamus, a Deo etiam foedus hocce antiquatum deprehendemus. Idque vel ex substitutione noui foederis, quod est *foedus gratiae*, intelligitur; iuxta illud apostoli: *dicendo nouum, antiquat prius, Ebr. VI, 13*. Haec nimirum antiquatio facta est, dum Deus declarauit, neminem hominum vi huius foederis amicitiam secum habere posse; aut vitam aeternam consequi; siquidem & nemo hominum legem, prout foederis istius ratio postulabat, seruare potest. Atque hoc est, quod Paulus docet, *adversus* legi esse, ob carnis infirmitatem, vt ea quemquam ad vitam aeternam perducat; *Rom. VIII, 3*. itemque, *non dari nunc legem, quae possit viuificare, ita vt iustitia ex lege sit; Gal. III, 21*. Hinc & longe alii legis sunt effectus, quam olim in statu integritatis fuisse. Quae namque *data erat ad vitam*, illa hodie hominibus *cedit in mortem, Rom.*

VII, 10. vnde & *ἡ ἀνάστασις τοῦ θανάτου, ministerium mortis* dicitur; *2. Cor. III, 7.* Quae olim gratiam, fauoremq; Numinis homini conciliabat, nunc *iram operatur*; *Rom. IV, 15.* Quae benedictionis diuinæ hominem

participem faciebat, maledictionem eidem attrahit; *Deut. XXV, 26. Gal. III, 10.* ex qua aeterna tandem sequitur damnatio, *Matth. XXV, 41.*

§. XXII. Qui hic a veritatis deflexerunt tramite, eam maxime ob causam id fecerunt, quod de gratia Dei in negotio salutis non recte sentirent. Qui enim aut negata cum Pelagio, aut extenuata gratia, naturae viribus plus quam decet, in spiritualibus tribuunt, eam quoque de imagine Dei animo notionem concipiunt, vt eadem licet amissa, integrae tamen, minimeque corruptae naturae vires censeri queunt; qui autem cum Manichaeis ipsam hominis substantiam malam atque intime corruptam sibi persuadent; eos imaginem quoque Dei ad ipsam hominis pertinuisse essentiam, statuere oportet. * De foedere autem operum in statu integritatis, qui non in omnibus, vt decet, sentiunt, errores suos, quos de ratione perueniendi ad salutem post lapsum fouent, huic quoque doctrinae, vt fieri solet, inferre non dubitant. **

* Sunt quaedam doctrinae sacrae capita, quae non temere in disceptationem traherentur, nisi arctissimo vinculo cum aliis connexa essent; in quibus, qui aut rationi corruptae, aut prauis adfectibus indulgent, a recto non discedere nequeunt tramite. Atque inter haec illud de imagine Dei, deque foedere operum in statu integritatis, omnino referendum est. Vt enim de imagine diuina prauas quidam animo conciperent notiones, non aliam magis ob causam factum, quam quod de peccato, deque naturali hominum corruptione, cum primis & de gratia diuina, non recte sentirent. Hinc & in veteri ecclesia ante mota certamina Pelagiana, de imagine diuina disputatum fuisse, non inuenio. Saturnini enim, vt IRENAEVS audit, vel vt EPIPHANIUS, atque THEODORETUS, eum vocant, Saturnili, de hominis creatione commenta tam illepidia, tamque absurda fuerunt, vt sanae mentis homini probari non potuerint. Non enim a Deo, sed ab angelis hominem creatum, adseruit, qui dixerint: *faciamus hominem ad imaginem nostram*. Hi autem cum solum

corpus formare potuissent, quod more vermum serpere tantum in terra posset, & propter virium imbecillitatem palpitare, miserantem summam virtutem, *quoniam in similitudinem eius esset factus*, emisisse scintillam vitae, quae crexerit hominem &c. Ita IRENAEVS, *l. 1. c. 22.* conf. & EPIPHANIUS, *haer. 23. n. 1.* Nec magis se probare poterunt Anthropomorphitarum somnia; qui, dum Deo ipsi corpus tribuebant, de imagine quoque Dei aliter sentire non poterant, quam, eam in corpore hominis quaerendam. Eadem Audianis tribuitur sententia: de quibus tamen iam supra dictum ad §. 8. itemque Melitoniis; de quibus videatur AVGUSTINVS, *de haer. c. 76.* & quae DANAEOVS ad *h. l.* obseruauit. Nec aliter Manichaei imaginem Dei intellexisse videntur; siquidem eam prorsus negarunt: idque ea de causa, quod membra corporea tribui nequeant. Quos ideo refellit AVGUSTINVS, *de genesi contra Manichaeos, l. 1. c. 17. tom. 1. oper. p. 407.*

Hic ergo missis ad ea potius tempora accedimus, quibus de peccato originali, deque

que gratia diuina, in ecclesia christiana quam maxime disputari coepit. Pelagianorum nimirum quae de hisce fuerint placita, constat, & suo loco ex instituto docebitur. Dum vero peccatum originale aut negabant, aut quauis ratione extenuabant, non poterant non ita exstimmare, statum hominis post lapsum ab eo, qui fuit ante lapsum, non multum diuersum esse. Ex quo fonte reliqui omnes istorum hominum de imagine Dei fluunt errores. Hinc vero & in eam ingressi sunt sententiam, mortem temporalem esse ex necessitate naturae, nec propter peccatum primum parentum, redundasse in genus humanum: sed Adam ipsum moriturum fuisse, etsi non peccasset. Hanc Pelagianorum fuisse doctrinam, ex AVGVSTINO, de *gestis Pelagii*, cap. 11. tom. 10. oper. p. 131. supra iam ad §. 8. obseruauimus; quam & ex instituto refellit, de *peccatorum meritis & remissione*, t. 10. oper. p. 1. §. 1. Damna quoque haec fuit aduersio a synodo Palaestina, ipso tunc eandem neutiquam defendere audente Pelagio, apud eundem AVGVSTINVM, de *gestis Pelagii* l. c. itemque a concilio Carthaginensi, can. 1. Araulicano, can. 2. & Mileuitano, can. 1. Legenda & quae hac de re disserit G. I. Vossius, *bibl. Pelag.* l. 2. part. 2. thes. 3. t. 6. oper. p. 614. Qua ratione, non obstante AVGVSTINI auctoritate, Pelagiana dogmata in ecclesiam Romanam irrepserint, alibi ex instituto a nobis exponitur. Horum autem luculenta vestigia in scholasticorum isto, de statu purorum naturalium, commento conspiciuntur; de quo supra dictum ad §. 7. Agnouit illud, & sedulo inculcauit ipse CORN. IANSENIUS, Iprensus ille episcopus, cuius norum satis in ecclesia Romana nomen est; qui & integris libris in *Augustino* suo, hocce de statu purorum naturalium signum explodit; & diserte, in *praef. l. 1. de statu purorum naturalium*, pronuntiat: *Purae naturae statum non solum AVGVSTINVS, sed etiam antiquae ecclesiae ignotum*

fuisse, nec nisi a gentilibus olim & haereticis obtrusum. Idem porro docet, errorem istum, de *statu purae naturae*, ex philosophia Aristotelica exortum; obseruatque, inter *scholasticos recentiores, & Pelagianos*, quantum ad istum humanae naturae statum attinet, hanc solam differentiam esse, quod *scholastici naturam hominis in eo statu a Deo auctore, sine peccati merito condi potuisse, sentiant, Pelagiani etiam, re ipsa conditam esse delirent; l. prooem. de gratia primi hominis, c. 3.* Et sane, vt Pelagiana dogmata a quibusdam defensa, ab aliis reiecta, effecerunt, vt in ipsa ecclesia Romana dissensiones istae de statu integritatis orirentur, & adhuc continentur, vt exemplo *constitutionis vnigenitus* ad §. 7. comprobauimus; ita eandem ob causam & inter reliquos, qui ab ecclesiae istius communione discesserunt, controuersiae enatae sunt. Socinianos genuinos Pelagianorum, vt in aliis, ita hocce quoque in capite, successores esse constat. Hi vero non alium in finem imaginem diuinam praecepit in domino in res creatas, simulque mente & ratione, sine qua dominium illud exerceri non potuerit, constituisse autumant, quam vt naturam humanam non aliam esse, quam ante lapsum fuit, euincant. Legenda, quae ipse FAVST. SOCINVS hac de re disserit, in *praefatione theol. c. 3. tom. 1. oper. p. 539.* Cum Socinianis, vt in aliis, ita hoc quoque in capite faciunt, qui ex Arminii schola prodierunt, quippe quibus itidem constitutum est, naturalem hominis corruptionem extenuare, vt naturae vires eo rectius extollere queant, nec gratiae diuinae locum relinquere cogantur. Hinc imaginem diuinam, ad quam homo conditus est, itidem in domino constituisse, docent. Diserte id profiteur EPISCOPVS, *infl. theol. l. 4. sect. 3. c. 7. p. 359.* itemque LIMBORCHIVS, *theol. christ. l. 2. c. 24. p. 151.* In nostra quoque ecclesia, GE. CALIXTVS, vir cetera doctissimus, vna cum iis, qui cum eo faciebant, vt Romanae ecclesiae gratificare-

pagationem, ac conseruationem. Etsi enim veteris ecclesiae doctores non vna semper, eademque ratione de iis, quae ad hocce doctrinae caput pertinent, loquuti sunt, in re ipsa tamen magnus inter plerosque consensus est. *

* Primum, quod hic in censum venit, caput hoc est, quod imago diuina non in corpore, sed in mente hominis, saltem praecipua quadam ratione, sit quaerenda. Hoc veteres magno consensu testantur, dum contra Anthropomorphitarum, & Auditorum errores disputant. Quae tamen TERTULLIANI, & Origenianorum quorundam (quamquam hi inter haereticos referantur) mens fuerit, supra iam ad §. 3. exposuimus. IRENAEVS equidem istidem imaginem Dei in corpore humano collocare videtur, quando & *carnem plasmatam* dicit, *secundum imaginem Dei*; l. 5. c. 6. Sed imaginis nomine eum formam in caelum erectam, vitam immortalem, aliaque non exigua dona, corpori ipsi Deo collata, quibus animi facultates internae indicabantur, & in quibus secundario imaginem diuinam constitui posse, supra obseruauimus, intelligere, FRANC. FEVARDENTIUS ad *b. l.* docuit. Et sane, animam eum ab imagine Dei neutiquam excludere, ex aliis locis, praesertim eiusdem l. 5. c. 16. luculenter constat. Immo, discrimen aliquod inter similitudinem Dei in homine, & imaginem constituit, quod & aliis veterum sollemne est; & illam vtique in anima reponit, idque ea ratione, vt aliquando ipsas animae facultates, aliquando autem dona ista, a Deo homini concessa, quae nobis κατ' ἰσχυρίμ imaginis diuinæ nomine veniunt, huc referat. Legenda, quae MASSVETVS hac de re disserit, in *disi. praeniiis in Irenaeum*, *disi. 3. art. 10. p. 160.* Vbi tamen nonnumquam Irenaeum praeter rationem ad partes Romanensium trahere, adnititur. Interim eodem, quo IRENAEVS, modo etiam de carne, imaginem Dei referente, loquitur IVSTINVS martyr: πῦς οὐκ ἄριστος, τὴν ἀπὸ τοῦ εἰκόνα πλάσθηναι κατ' ἰκόναν τὴν αὐτοῦ

φάσκον ἄριστον ἔχειν, καὶ ὁμοίους αἰτίας; quomodo non est absurdum, dicere carnem, quae a Deo ad suam imaginem formata est, viliem esse ac nibili? in libro de resurrectione, cuius insigne fragmentum GRABIVS edidit in *specielegio patrum* &c. succ. 2. tom. 1. p. 187. Praeclare contra admodum, & plane ad sensum scripturae sacrae, hac de re verba facit ORIGENES, contra Celsum disputans. Obiecerat namque Celsus: οὐδ' ἀνθρώπων ἰμοίαν ἐκόναν αὐτοῦ. ἐν γὰρ τοῖς δὲ θεῖς, οὐτ' ἀδύνα ἴδεναι οὐδὲν ἔχει. ἔπει δ' εἰς τοῦ συνδύου ἀνθρώπου τῇ χεῖρι πέγει, ἄλυσ δὲ τῇ σωματι, νομίζον, ἰμωρίζον τὸ κατ' ἰκόναν τοῦ θεοῦ; Non fecit Deus hominem ad suam imaginem; non enim talis est Deus, vt alicui speciei sit similis: iam quale est compositi hominis parti deteriori, hoc est, corpori, putare inesse aliquid ad Dei factum imaginem? Respondet ad haec ORIGENES: Excipit Celsus corpus ab hac imagine: nam si corpori soli inesset, anima pars hominis potior priuaretur ista imagine, & esset in corpore corruptibili, quod nemo nostrum diceret. Quod si compositum ex utroque imago Dei est, consequetur etiam, Deum compositum esse velut ex anima & corpore, vt imago potioris sit in anima hominis, deterioris autem & corporalis, in corpore; id quod nemo nostrum diceret. Reliquum est, vt haec imago sit in interiori, sicut nos vocamus, homine, qui renouatur, & aptus natus est ad referendam conditoris imaginem, intelligendo eum demum ad imaginem fieri, qui sit perfectus, sicut pater caelestis perfectus est; & exaudit vocem illam? sancti estote, quoniam ego sanctus dominus Deus vester; discensque illud: estote imitatores mei; excipit in anima sua proba Dei characteres, quando eius corpus, qui, quae Dei sunt, in Dei suscepit imagine, sit templum Dei, istiusmodi habens animam, inde illa

Deum, propter eius imaginem; lib. 6. contra Celsum, p. 319. edit. SPENERI. Nihil temere elegantius dici poterat. Illa enim, quae huc aduocat, scripturae effata: *effote perfecti, sicut pater caelestis perfectus est; Matth. V, 48. sancti effote, quoniam ego sanctus dominus Deus vester; Leuit. XI, 44.* prorsus ad rem faciunt, satisque demonstrant, ORIGENEM imaginem Dei praecipue in donis illis spiritalibus, a Deo homini in ipsa creatione collatis, quaesiuisse. Ad reliquos veteris ecclesiae doctores, siue patres quod attinet, diuersimode equidem subinde de imagine Dei loquuntur, dum alii in cognitione, alii in libero arbitrio, alii in virtute, alii denique in immortalitate eandem constituunt. Loca eorum exhibet PETAVIUS, *dogm. theol. tom. 3. de opific. sex dier. l. 2. c. 2. p. 157.* In eo plurimi consentiebant, non minus in naturalibus mentis facultatibus, quam virtutibus moralibus imaginem Dei constituisse, & ad illas quidem verba: *ad imaginem*; ad has autem: *ad similitudinem*, referebant. Ita praeter alios IO. DAMASCENUS: *ἐπεὶ δὲ ταῦτα οὕτως ἔχον, ἢ ἐκ τῆς τοῦ καὶ ἀοράτου φύσεως δημιουργοῦ τὸν ἀνθρώπον δικαιοῦς χερσὶ, κατ' οὐκίαν εἰκόνα τε καὶ ὁμοίωσιν. Ἐκ γὰρ μὲν τὸ σῶμα διαπλάσας, ψυχὴν δὲ λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ δικαίου ἐμφυσημάτων δούς αὐτῷ, ὅπερ δὴ θείαν εἰκόνα φανερν. τὸ μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα, τὸ νοερὸν δὲ κατ' αὐτοχρῆσιν. τὸ δὲ κατ' ὁμοίωσιν, τὴν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσιν.* Haec ergo, cum ita se haberent, dominem ex visibili & inuisibili natura suis Deus manibus, ad imaginem & similitudinem suam condidit: sic nunc, ut opificio de terra corpore, animam ratione & intelligentia praeditam, insufflatione sua ei tribuerit; id quod diuinam imaginem adspellamus. Quod enim dicitur: *ad imaginem*, hoc vis intelligendi, arbitriique libertus significatur: quod autem: *ad similitudinem*; virtutis, quantum fieri potest, expressa similitudo notatur; de fide orthodoxa, l. 2. c. 12. p. m. 177. Ex Platonis philosophia Graecos patres hoc hausisse, quando docent,

inhomine imaginem quidem Dei exprimi, qua rationalis est; *similitudinem* vero, eo quod cum diuina ope, cum suo labore, virtutibus ornatus sit; ita ut per peccatum, remaneat licet imago, similitudo euanescat, ad IO. DAMASCENI l. c. obseruat LEQVIEN; qui & CLEMENTEM Alexandrinum, BASILIUM, GREGORIUM Nyssenum, atque ISIDORVM Pelusiotam, eandem in sententiam laudat; recte tamen simul addit, CYRILLVM Alexandrinum in *fragmento* quodam, quod in *catenis* se reperisse testatur, discrimen hocce inter *imaginem* & *similitudinem* non probare; cuius & ipse subscripsit sententiae, cum familiare sit Ebraeis, voces synonymas simul adtexere. Quo ipso confirmatur, quod & nos supra docuimus, ad §. 2. Et Platonici sane in daemonibus & hominibus imaginem Dei agnouisse, constat. Itaque quoque HIEROCLES: *ἀπειν τῇ θεῷ, καὶ τοιαύτας ποιήσας ἑαυτοῦ εἰκόνας, καὶ μὴ πάσας τρεπὰς θεόν. εἰς ἡσὶν αὐτὸ ἀδράκναι φοβού.* Decet Deum, existere etiam eiusmodi sui imagines, nec omnes mutabiles &c. quales sunt humanae animae. Eiusmodi plura ad aurea Pythagorae carmina & quidem τ. 1. habet. Sed cauendum, ne patres istos in omnibus cum Platonici conspirasse censeamus, aut ea etiam, quae recte se habent, & cum scripturae fideis conueniunt. eos ex Platoniorum ichola hausisse existimemus. Etenim, si *imaginem Dei* in latiori significatione accipiamus, nihil obstat, quin eadem etiam ipsae facultates mentis naturales connotentur, secundum ea, quae supra hac de re disputauimus. Sed hoc non obstat, quod minus specialiori ratione dona ista, a Deo primo homini collata, denotent; quae etiam patres isti neutiquam hinc exclusa voluerunt. De CHRYSOSTOMO & THEODORETO, qui imaginem Dei in dominio in animantia, & reliquas res homini tributas, consiliunt, supra ad §. 10. iam diximus. Nunc saltem illud addimus, quod de CHRYSOSTOMO MICH. LEQVIEN l. c. obseruat, cum, ut Anthropomorphita-

rum deliria eo longius propulsaret, in hanc ingressum fuisse sententiam, imaginem Dei ne ad hominis quidem pertinere substantiam, sed in eo consistisse, quod cunctis animantibus fuerit praefectus. Cum vero deinceps Pelagiani talia docerent, per quae doctrinae huic, de imagine Dei, non posset non labes adspersi; ab illis doctoribus, qui iis se opposuerunt, speciatim AVGVSTINO, veritas eius conservata, simulque propagata fuit. Et licet deinceps cum aliis erroribus Pelagianis figmentum quoque illud, de statu purorum naturalium, in ecclesiam a scholasticis doctoribus postliminio introductum esset, id tamen & AVGVSTINO, & antiquae ecclesiae ignotum fuisse, CORN. IANSENII testimonio ad §. praeced. comprobauimus. Cum melior tandem ecclesiae per doctrinae corruptae emendationem facies redderetur, & statim inter prima, de quibus discerebatur, capita, peccatum quoque originale se offerret; simul quoque doctrina de imagine Dei a corruptelis scholasticorum vindicata fuit. Hinc pii confessores nostri, dum definitionem peccati originis, quod sit *carentia iustitiae originalis* explicant, *quid est autem*, inquirunt, *iustitia? Scholastici hic*

rixantur de dialecticis quaestionibus, non explicant, quid sit iustitia originalis? Porro iustitia in scripturis continet non tantum secundam tabulam decalogi, sed primum quoque, quae praecipit de timore Dei, de fide, de amore Dei. Itaque iustitia originalis habitura erat non solum aequale temperamentum qualitatum corporis, sed etiam haec dona, notitiam Dei certiorum, timorem Dei, fiduciam Dei, aut certe rectitudinem, & vim, ista efficiendi. Idque testatur scriptura, cum inquit: hominem ad imaginem, & similitudinem Dei conditum esse. Quod, quid est aliud, nisi in homine hanc sapientiam & iustitiam esse effigiatam, quae Deum apprehenderet, & in qua reluceret Deus, hoc est, homini dona esse data, notitiam Dei, timorem Dei, fiduciam erga Deum, & similia? apolog. Aug. conf. artic. 1. p. m. 53. 54. Atque hanc doctrinam, vtpote scripturae sacrae, adeoque veritati consentaneam, nostrates deinde theologi, tum contra Socinianos, tum contra Romanenses, scholasticorum vestigia sequentes, eosque omnes, qui aut in illorum, aut horum etiam castra hic discesserunt, maeule, fortiterque propugnarunt.

§. XXIV. Haec, quae de integritatis statu, speciatim de imagine Dei diximus, diligenter & sedulo expendere iuvat, vt, quae nostrae vocationis sit ratio, intelligamus. Quod enim in Adamo amisimus, id per Christum possumus recuperare. Omnia eo tendunt, vt imago divina in nobis restitueretur; quae quidem restauratio in regeneratione inchoatur, *Io. III. 3, 5.* in renouatione quotidiana continuatur, *Eph. IV. 24, Col. III. 10. 1. Petr. I. 15, 16.* & post hancce deum vitam, in statu gloriae perficitur, & consummatur; *1. Io. III. 2.* Neue hic a scopo aberremus, Christum seruatorem nostrum numquam non intrui nos oportet; quippe qui, sicut ipse est *splendor gloriae patris, & imago essentiae eius*, *Ebr. I. 3.* ita exemplum quoque nobis reliquit, quod imitemur, & ad quod nos totos componamus; *1. Petr. II. 21. Maub. XI. 29.* Quae autem de foedere operum in statu integritatis diximus, summum Numinis & sanctitatem, & benignitatem, iure meritoque nobis in memoriam reuocant; simulque nos conducere possunt, cum ne tum quidem meritis ullis locus fuerit, sed omnia gratiae Numinis, benignissimoque favori fuerint

fuerint tribuenda, multo minus post lapsum aliam ad salutem perueniendi rationem, quam quae vnice gratia Numinis, atque benignitate nititur, sperandam esse; *Rom. III, 24. c. IV, 4. s. c. XI, 6.*

LIBRI TERTII CAPVT SECVNDVM

DE STATV HOMINIS POST LAPSVM, VBI DE PECCATO TVM GENERATIM SPECTATO, TVM SPECIATIM ORIGINALI ET ACTVALIBVS.

Σύνοψις.

Statum integritatis excipit status peccati, §. I.

Peccatum quid sit? §. II.

Quid lex sit? in cuius transgressione peccatum consistit, §. III.

Legis istius per notitiam insitam promulgatio, §. IV.

Promulgationis per varios actus externos repetitio, §. V.

Cognoscitur lex ista equidem ex ratione, sed plenius ex reuelatione, quae & docet, quod in eius cognitione praecipuum est, eam esse spirituale, §. VI.

An praeter naturales dentur leges diuinae positivae vniuersales? Rectius naturales in absolutas & hypotheticas dispeſcuntur, §. VII.

Leges diuinae positivae particulares, itemque humanae, an & quousque in censum veniant? §. VIII.

Causae peccati tum ipsi homines sunt, qui peccant, tum & alii homines, cum primis diabolus, §. IX.

Deus autem nulla ratione causa peccati dici potest, §. X.

Effectus peccati, reus culpaе & poenae, §. XI.

Peccata sunt vel habitualia, vel actualia; illa vel connata, vel adq̄sita, §. XII.

Connatum aliquod, seu originale peccatum dari, et si ipsa ratio quodammodo cognoscat, longe rectius tamen scriptura sacra docet, §. XIII.

Quid sit peccatum originale? §. XIV.

In intellectu per illud, loco lucis spiritualis, caligo est, §. XV.

Ratio ipsa, quo sensu corrupta ac deprauata dicatur? §. XVI.

Pro sapientia in intellectu est stultitia, §. XVII.

Defectus varii imaginationis & memoriae, §. XVIII.

In voluntate, pro insititia & sanctitate originali, summa ad mala quacvis propensio deprehenditur, §. XIX.

Imbecillitas voluntatis, in compeſcendis corporis motibus; vnde pugna rationis & appetitus sensitiui, §. XX.

Origo peccati originalis a lapsu primorum parentum repetenda; cuius historia a Mose descripta, proprie, non allegorice est intelligenda, §. XXI.

Causa itaque remota peccati originalis fuit diabolus, §. XXII.

propinqua, ipsi primi parentes, §. XXIII.

a quibus per naturalem generationem in eorum posteros fuit propagatum, §. XXIV.

Deus autem nulla ratione causa peccati originalis dici potest, §. XXV.

Malum hocce ad omnes homines penetravit; cuius sedes praecipua in mente est, et si in corpore etiam vim suam exserat, §. XXVI.

Gravitas eius ex effectibus aestimanda est, §. XXVII.

Proprietates, seu adfectiones peccati originalis, §. XXVIII.

Ex

Ex peccato originali fluunt actualia; quo nominis, quid intelligatur? §. XXIX.

Causae peccatorum actualium, §. XXX.

Quo sensu peccata praecedentia sequentium causa dici queant? §. XXXI.

Effectus peccatorum actualium, §. XXXII.

Quotuplicia sint? §. XXXIII.

Singulare prae reliquis est peccatum in spiritum sanctum, §. XXXIV.

Errorum, in hac doctrina occurrentium fontes, §. XXXV.

Verae doctrinae conservatio ac propagatio, §. XXXVI.

Vsus in praxi vitae christianaе, §. XXXVII.

§. I.

STatum integritatis, qui non diu admodum duravit, * exceptis per primorum parentum lapsum, longe funestissimum, ** status peccati; cuius originem dum Moses *Gen. III, 1. seq.* describit, simul, quid peccatum sit, & quanam eius sit causa? luculenter demonstrat. ***

* Quamdiu status integritatis duraverit, in scriptura sacra non exprimitur. Fuerunt nihilominus, qui coniecturis audacissimis hoc determinare ausi sunt. Quorum sententias diligenter refert, & accurate in eas inquirat MARCKIUS, in *hissor. parad. lib. 3. cap. 8.* Sed vanus est iste, irritusque hominum, qui supra scripturam sapere gestiunt, labor. Nihil aliud hac de re dici potest, quam hoc: statum istum felicissimum non diu admodum durasse. Copiosius haec explicavi, in *bissor. eccles. V. T. tom. 1. per. 1. sect. 7. ad §. 22. p. 112.*

** De quo deinceps ad §. 21. ex instituto dicitur.

*** Ex narratione nimirum Mosaisca

liquet, peccatum consistere in transgressionem legis; quam veram & genuinam peccati notionem esse, mox ostendemus. Liquet inde etiam, per primorum parentum transgressionem peccatum ortum, atque ad omnes homines propagatum esse. Atque haec omnia in aliis deinceps scripturae sacrae locis copiosius declarantur. Quae quidem ideo monuimus, ut constaret, unde vera de peccato doctrina haurienda. Etenim ratio quoque, quid peccatum sit, nobis ostendat, ad plenioram tamen, iustiorumque, & si non repugnemus, salutarem peccati notitiam, sola scriptura sacra nos ducit.

§. II. Peccarunt primi parentes, per legis divinae transgressionem, *Gen. II, 17. III, 6.* Unde intelligitur, peccatum in violationem, seu transgressionem legis consistere; quod & Ioannes confirmat, peccatum esse τὴν ἀνομίαν condicens, 1. *ep. III, 4.*

• Duplici nimirum ratione peccatum considerari potest, vel *abstracte* vel *concrete*. Priori modo spectatum, defectum conformitatis cum lege divina, denotat, adeoque recte privatio quaedam esse censetur: posteriori autem modo, subiectum illud, cui defectus ille seu privatio inest, ut propensionem quamdam, siue actionem, voce in sensu latissimo, quo omnes motus, qui in genere morum in censum veniunt, adeo-

que & cogitationes, dicta, facta, significant, accepta, connotat. Et sane vius atque consuetudo loquendi, eaque a re ipsa minime abhorrens, ita fert, ut omnes propensiones, habitusque, itemque actiones, quibus *άναγία* quaedam, seu eiusmodi defectus, adhaeret, peccata dicantur. Prior tamen etiam consideratio necessaria est, ut res ipsa a Deo condita, a peccato, quod est confusio ordinis divini, recte discernamus.

mus, vt optime monet B. MART. CHEMNITIVS notet, *locor. theolog. part: 1. loc. 4. c. 5.* Atque hoc modo etiam peccatum sumitur, quando genuina eius notio in transgressione legis constituitur, idque praecedente Ioanne, apostolo atque euangelista, 1. ep. III, 4. Is namque, etsi vnica voce rem exprimat, veram tamen & genuinam peccati definitionem tradit. Quod vt intelligatur, primo quidem obseruandum, Ioannem per *νόμος* non quanicumque regulam & normam, sed legem proprie sic dictam, & quidem diuinam, intelligere. Vnde perquam profecto inepte BELLARMINVS, cardinalis, vt euincat, non omnem *νόμος* esse peccatum proprie sic dictum, omne naturae artisque vitium *νόμος* quamdam esse contendit, *lib. 5. de amiss. gratiae c. 14.* Est sane omne naturae, artisque vitium *νόμος* quaedam; sed, quis credat, de tali *νόμος* loqui Ioannem? aut num Paulus etiam omne naturae, artisque vitium intellexit, quando Christum nos redemisse dicit *ἀπὸ πάντων νόμων νόμος*; *Tit. II, 14.* Porro, dum legis, & quidem diuinae, mentionem facit Ioannes, simul indicat, per eam omnes homines obligari, ea quidem ratione, vt a nemine impare violati queat. Vnde sequitur, transgressionem illam legis statim reatum culpae, atque poenae secum trahere. Nec illud praetermittendum, vocem *νόμος* omne illud, quod cum lege non conuenit, adeoque non tantum, quae contra legem, sed & quae sine lege, in iis, in quibus nihil absque lege fieri debebat, peraguntur, denotare. Sed & illud addendum, generatim ita loqui Ioannem, vt non tantum actus voluntarii, sed & involuntarii, pro peccatis habeantur; & merito quidem. Sunt enim & involuntarii actus hoc ipso peccata, dum a lege diuina discedunt, & cum ea non conueniunt. Quod & ali-

biscriptura confirmat, dum & ea, quae per ignorantiam, atque errorem committuntur, pro peccatis habet, *Leuit. IV, 2, 27. Numer. XV, 27. ps. XIX, 13. XXV, 7.* Immo & Paulus testatur, se id facere, quod non vult; *Rom. VII, 15.* idque malum atque peccatum esse agnoscit; *v. 19, 24. conf. Gal. V, 17.* Ceterum in vera notione peccati tradenda caute omnino & circumspecte incedendum, ne ad alterutrum ex duobus illis, quae hic se nobis offerunt, extremis, prolabamur. Horum alterum Manichaeorum est, qui per peccatum substantiam quamdam, nobis adhaerescerentem, aut *υποστάσιν τι* intelligebant, vt auctor est AVGVSTINVS, *de haeres. cap. 46.* Sed EPIPHANIVS quoque docet, Manet malitiae tribuisse *ούνουσιν*, eamque aeternam adseruisse, *haeres. 66.* Rursus AVGVSTINVS: *Certe omnis inter nos discretio est* (ita Manichaeos alloquitur) *quod vos substantiam quamdam malam esse dicitis, nos vero non substantiam, sed inclinationem, ab eo quod magis est, ad id, quod minus est, malum esse dicimus; lib. 2. contra Manich. cap. 7.* Alterum illorum est, qui peccatum nimis extendunt, vt tandem ceu aliquid non ens euanescat. Non procul hinc quandoque absunt nonnulli ex patribus, dum contra Manichaeos ita disputant, vt omnem peccato essentiam denegent. Sed & ex recentioribus nonnulli priuationem illam, in qua peccatum abstracte spectatum consistere docuimus, nimis extendentes, peccatum nihil esse dixerant, cum tamen inter nihil seu non ens negatiuum, & inter defectum seu non ens priuatiuum, maximum intercedat discrimen; & peccatum insuper eiusmodi priuatio sit, quacum tota cohors malorum omnium insolubili nexu sit coniuncta.

§. III. Vt ergo, quid peccatum sit, eo rectius intelligamus, legis, & quidem diuinae, non praetermittenda est consideratio; ex lege enim oritur

hoc eos professos constat, si a Theodoro illo discesseris, qui 23. & dictus est, & ut DIOGENES LAERTIVS idem auctor est, inter alia docuit: κλέψαι τε καὶ μοιχεύειν καὶ λεγούμενον (τὸν σοφόν) ἐν κειρῷ, μηδὲ γὰρ εἶναι τούτων ἀσχαρὴν φύσει, τῆς ἐν' αὐτοῖς διζῆς διαρμύνης, ἥ σίγεται εἰσακτῆς τῶν ἀφρόνων συνοχῆς. Furto quoque & adulterio, & sacrilegio, cum tempestivum erit, daturum operam sapientem. Nihil quippe horum turpe natura esse, si auferatur de huius vulgaris opinio, quae ad continendos stultos consilata est; lib. 2. sect. 99. p. 138. Cum primis Pyrrhoniis haec sententia adrisit, eo quod cum illorum instituto, quo omnia conuellebant, atque in dubium vocabant, egregie conveniret. Legenda, quae copiose hac de re disputat SEXTVS EMPIRICVS, pyrrhon. hypotypos. lib. 3. c. 24. p. m. 173. seq. A Pyrrhoniis autem cum non procul discederent quidam ex academicis, & eos in eandem concessisse sententiam, mirum non est. Eminent inter hos Carneades, qui ex instituto iustitiam sibi oppugnandam sumsit. Disputationis eius, iuxta LACTANTIUM summa haec fuit: *Iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus, & apud eosdem, pro temporibus saepe mutata: ius autem naturale nullum esse; omnes & homines, & alias animantes, ad utilitates suas, natura ducente, ferri, &c. institut. divin. l. 5. c. 16.* Dum ergo Carneades nullum ius naturale agnoscit, naturale quoque inter actiones turpes & honestas discrimen non admittit; turpitudinem contra omnem a lege, sed humana, deriuat, quod & reliquos, quos haecenus laudauimus, facere, manifestum est. Non poterat haec sententia placere omnibus, etiam ex gentiliū philosophis. Facile enim intelligebant, magno res humanas, rerum publicarum cumprimis securitatem exponi periculo, si omnibus persuadeatur, circa respectum ad leges humanas nihil iustum aut

iniustum, turpe aut honestum esse. Recte itaque iis contradicebant, & citra respectum ad leges humanas; sed verum tamen honestum adferebant; sed verum tamen iuris, omnisque honestatis fontem ignorabant, quia plerique aut athei erant, aut falsas erroneasque de Deo animo fovebant notiones. Atque hinc prima sententiae eius, quod nonnulla per se turpia aut honesta sint, deriuanda origo. Cum in locum philosophorum gentiliū christiani successissent, & doctores scholastici in eandem quaestionem incidissent, plerique cum gentiliū philosophis, dari quaedam per se turpia & honesta, immo, talia fore, si vel maxime ponatur, non dari Deum, adfuerunt, etsi ignorarent, aut non attenderent, quatenam causa gentiliū philosophos, ut ita existimarent, induxisset. In quam quidem sententiam se etiam abripi passus est GROTIUS, *de iure belli & pacis, l. 1. c. 1. §. 10.* Alii contra, ex eodem scholasticorum ordine, moralitatem omnem a lege quidem, sed diuina, deriuarunt, seu, quod perinde est, a voluntate Numinis; immo, nonnulli eousque progressi sunt, ut existimauerint, Deum etiam actus, iis quos praecepit aut prohibuit, contrarios, prohibere & praecipere posse. Quae quidem sententia PETRO DE ALLIACO, cardinali Cameracensi, DURANDO, aliisque, tribui solet; sed merito ab aliis, seu inepta pariter atque impia, reicitur. Tandem & recentiori aetate hac de re disputatum fuit, aliis, & quidem plerisque, in eam sententiam, quae actus per se turpes & honestos statuit, concedentibus, aliis rursus a lege, non autem humana, quod tamen HOBBSIO placuit, *de ciue c. 6. §. 9. & 16.* item c. 12. §. 1. sed diuina, neque ea ratione, qua scholastici illi doctores, antea laudati, sed ita deriuarunt, vt simul contenderent, Deum salua sua iustitia atque bonitate, non potuisse alias leges hominibus dare, quam iis dedit.

dedit. Atque ita mentem suam hac super re explicauit, *PVIENDORFIVS, de iure nat. & gent. l. 1. c. 2. §. 4. & l. 2. c. 3. §. 4.*

Et facili sane negotio tota haecce componi controuerſia poteſt, modo & quaestioſionis ſtatus recte conſtituatur, & ad veram & genuinam vocum ſenſu attendatur ſignificationem. Primo namque ſedulo monendum eſt, cum moralitas actionum a lege deriuatur, ſermonem neutiquam eſſe de lege humana, ſed diuina. Gentilium itaque philoſophorum, & qui horum veſtigia preſtit, *HOBBES* impium & deteſtabilem merito cenſemus errorem, non aliud inter turpes atque honeſtas actiones, quam quod a lege ciuili prouenit, diſcrimen agnoſcentium. Deinde cum a lege diuina moralitas actionum deriuatur, non ita hoc eſt intelligendum, ac ſi Deus etiam actus contrarios praecipere, aut prohibere poterit. Non tantum enim ad voluntatem, ſed ſimul ad ſapientiam, ſanctitatem, ac bonitatem Dei eſt reſpiciendum. Nimirum, liberrima equidem eſt voluntas Dei, ſed tamen nihil, quod ſapientiae, ſanctitati, ac bonitati ipſius repugnat, agere poteſt; quippe quod contradictionem involueret. Vt ergo in libera Dei poteſtate poſitum fuit, num creaturas rationales conſidere voluerit, ita, poſtquam illud decreuit, non alias illis leges praefcribere potuit, quam praefcripſit. Id enim ſapientia, bonitas atque ſanctitas Numinis poſtulat. Si quaeras, cur ergo id ita poſtulet? recte reſpondebimus, hoc ex ipſo effectu intelligi; cum Deus nihil, niſi quod ſanctitati, bonitati, ac ſapientiae eius conueniens ſit, agat. Nec vt ulterius progrediamur vt omne dubium remoueatur, haud perfunctorie obſeruandum, voce *moralitatis*, quae hic adhiberi ſolet, duo poſſe indicari: primo quidem, conuenientiam quamdam cum natura humana; tum & neceſſitatem moralem, quae vnice ex lege

prouenit. Actus illos, qui boni vocantur, naturae hominis conuenientes eſſe, malos autem, ſeu turpes, minime conuenientes, lubens conceſſero. Qua quidem ratione, ſi quis actibus ipſis moralitatem quamdam tribuere velit, me neutiquam ſibi repugnantem habebit. Sed hac ratione ſis omnis in meram abibit logomachiam. Quod ſi vero vox *moralitas*, itemque *bonitas*, *turpitude*, & quae reliquae ſunt eiusdem generis, ita accipiantur, vt neceſſitatem quandam moralem denotent; nemo non intelligit, eam non aliunde, quam a lege, & quidem diuina, deriuari poſſe. Conſiſtit enim neceſſitas illa moralis in obligatione ad faciendum bonum, & euitandum malum. Haec autem obligatio aliunde, quam a lege eſſe nequit; quemadmodum lex concipi nequit ſine legiſlatore. Atque hinc etiam patet, nullam in eo pugnam eſſe, quando dixi, moralitatem a lege eſſe, & nihil oſecius bonas actiones neceſſario a Deo praecipere, malas vetari, quia natura hominis rationalis id poſtulat. Nimirum, etſi bonae actiones naturae hominis rationali conueniant, malae autem non conueniant, nondum tamen ideo habent proprie ſic dictam moralitatem, ſeu neceſſitatem moralem; quippe quae vnice ex lege, & quidem diuina, prouenit. Id autem, quod de conuenientia cum natura humana dixi, ſi ſolam rationem ſpecſes, de natura rationali, prouti hodie in hominibus deprehenditur, intelligendum eſt; ſin reuelationem, merito de natura integra, ſeu qualis ante lapſum fuit, itemque, qualis in ſtatu reſtitutionis eſſe debet, capitur: Ideoque & in adlata legis definitione dictum eſt, ea homines obligari, *ad ea omnia, quae naturae illorum, ad imaginem diuinam reſtaurandae, conueniunt, agenda, & omit-tenda, quae eidem repugnant.* Ea ergo, qua diximus, ratione, ſi moralitas actionum a lege diuina deriuatur, nullum haec ſententia ſecum trahit incommodum, nec

quidquam continet, quod in ea reprehendi queat. Praeferenda autem alteri vel ideo est, quod ita ratio plana & perspicua reddi potest, cur aliquid turpe, vel honestum sit? cum contra, si dicatur, turpe aliquid esse, quia perse turpe est, & honestum, quia perse honestum, obscurum per aequae obicurarum probetur. Accedit, quod & scriptura in turpitudine & honestate diiudicanda, ad legem nos ableger; exemplum adeo nobis praebens, quod imitari debeamus. Hinc & Ioannes, peccatum per *discrevit*,

§. IV. Promulgata itaque lex ista fuit, per ipsam hominis ad imaginem diuinam creationem. * Per lapsum autem primorum parentum imagine ista diuina amissa, remansit tamen naturalis quaedam principiorum practicorum notitia; ea quidem ratione, ut non tantum homo naturae aetatis, & sanae mentis, ex humanae naturae consideratione, facile generalia iusti & honesti principia, elicere queat, sed inclinatione, & propensione quadam singulari, ad adsensum veritatibus huiusce, statim ac cognitae sint, praebendum, impelatur. **

* Cum imago diuina, qua intellectum hominis, in luce, seu cognitione ac sapientia consistit, uti supra demonstrauimus; equis dubitet, eum accurate etiam cognouisse, quid Deus a se fieri voluerit? Hoc enim nili cognouisset, praecipua pars necessariae cognitionis illi defuisset. Si ergo cognouit, quida se Deus fieri voluerit, hoc ipso etiam legem diuinam cognouit. Praeterea, cum eadem diuina imago, qua voluntatem, in summo Numinis amore, hinc & in sanctitate ac iustitia consistit, sequitur, hominem etiam cognouisse, supra omnia Deum esse amandum, sanctitatemque atque iustitiam semper conseruandam esse. Nec erim intelligi potest, quo pacto aut amare Deum, aut virtutibus, ex amore eius fluentibus operam dare potuisset, si ignorasset, hoc Deum velle. Hoc autem si sciuit, etiam leges diuinas cognouit; quarum summa est, *Deum supra omnia amandum esse, Matth. XXII. 37.*

** Cum disputatur, an in homine post lapsum decur notitia quaedam insita, seu

illegitatem defuit, normam actionum non aliam, quam legem diuinam esse, innuens; 1. *ep. III. 4.* Sic & Paulus, *per legem demum venire peccatorum cognitionem*, docet, *Rom. III. 20. I. II. 7.* Ergo a lege est actionum moralitas. Ceteroquin enim aliud quid, vnde peccatorum agnitio, indicare debuisset. Conferenda, quae tum hac de re, tum de reliquis, quae doctrinae, de natura & indole legis diuinae, lucem adfundunt, dixi, *instit. theol. mor. part. 2. c. 1. §. 29. & c. 2. §. 2. seq.*

connata? cum primis notandum, non de actu, sed potentia, & quidem propinqua, quaestionem esse. In actu enim si ista notitia consisteret, nemo mortalium reperiretur, qui ista principia ignoraret; quod experientiae repugnat. Neque tantum potentia, & quidem propinqua, in homine est, ista principia cognoscendi, sed, quod amplius quid est, propensio quaedam, atque inclinatio, iis adfertiendi, accedit; ita quidem, ut si usu rationis pollear, & verba, quibus ista principia proponuntur, intelligat, non possit non statim illis adsensum praebere, atque intime de illarum veritate conuinci. Sunt equidem, qui notitiam istam in *dispositione* quadam, aut *habitu, analogice sic dicto*, consistere, existimant; sed rem eodem recidere, supra iam ad *lib. 2. cap. 1. §. 3. ex B. 10. MVSALIO* obseruauimus. Quae enim ibi de notitia insita Dei disputauius, hic itidem locum inueniunt; cum haec inter se sunt coniuncta. Qui de legibus enim diuinis persuasus est, Deum ipsum quoque admittat, accessit est.

Et

Et qui Deum serio admittit, de legibus quoque diuinis, seu principiis practicis, dubitare nequit. Ceterum, qui notitiam istam potentia propinqua in homine esse adferit, eam recura adesse, hoc ipso proficitur. Potentiam enim eiusmodi, quae actui opponitur, reale quid esse, infinitis exemplis, si opus esset, demonstrari posset. Dari autem eiusmodi notitiam insitam principiorum practicum, non tantum ipsa experientia quemlibet condoceret, si modo serio ad se ipsum quis attendere velit, & consensus gentium confirmat, sed Paulus quoque diserte testatur, *Rom. II, 14. 15.* Quo de loco & supra iam ad *lib. 2. cap. 1. §. 5.* dictum. Ad rationes, quibus

IO. LOCKIUS, magni nominis philosophus, notitiam principiorum practicum innatam impugnavit, a me responsum, in *insit. theol. mor. lib. 2. cap. 2. ad §. 5.* Nimirum si quid rationes istae, saltem quaedam, probant, hoc saltem probant, notitiam istam non semper actu in hominum animis sese exserere. At, hac de re quaestionem non esse, antea monuimus. Quod si quis dicat, LOCKIUM non negare, notitiam istam potentia propinqua in hominibus adesse, adeoque frustra contra illum disputari, illi quidem perspicue atque luculenter, hanc eius mentem fuisse, probandum est.

§. V. Cum autem notitia ista naturalis & infirma sit, & varias ob causas obscurari facile queat, non sine Numinis providentia singulari contigit, ut subinde leges istae vniuersales sollempni quadam ratione repeterentur; & denovo velut inculcarentur, ut a quoquam ignorari nequirent. Ista autem repetitio, aut repetita promulgatio, facta est cum primis genti Israeliticae, per decalogum; idque ea ratione, ut ad alias simul gentes notitia eius dimanare posset; * tum & per apostolos, euangelium omnibus adnuntiantes, quod sine legis diuiniae notitia fieri non potuit. ** Immo & ipsa scripta prophetica, & apostolica, huc pertinent; in quibus luculenter leges quoque diuiniae declarantur. ***

* Decalogi nomine summa ista legum diuinarum vniuersalium venit, quae tabulis a Mose iussu Numinis inscriptae, & Israelitis promulgatae sunt. Namque & in scriptura decem ista praecepta *decem verba* vocantur, *Exod. XXXIV, 28. Deut. IV, 13. X, 4.* Licet autem promulgatio istarum legum speciatim ad Israelitas directa fuerit; licet etiam ad statum & genium illius gentis, si modum praesertim loquendi species, praecepta ista fuerint adcommodata; in se tamen si spectentur, nequaquam solos Israelitas, sed omnes omnino homines obligare, longe est manifestissimum. Idque ex ipsa istarum legum consideratione, luculenter intelligitur. Ecquis enim diceret, a solis Israelitis exigi, ut non idola, sed verum Deum colerent? aut ut diuini nominis

abusum & profanationem euitarent? Ipsa namque ratio docet, ab omnibus omnino hominibus ista exigi. Et ita in reliquis praeceptis sese res habet. Ad tertium enim praeceptum, de *sanctificando sabbato*, quod attinet, etsi legem hypotheticam, seu, quod aliis placet, positum vniuersalem contineat, eam tamen itidem, utpote in memoriam creationis sancitam, ad omnes pertinere homines, alibi ex inscripto demonstratur. De matrimonio, quod in sexto praecepto, & dominio rerum, quod in septimo supponitur, nemo dubitat, quin ad omnes omnino homines pertineant. Istum porto decalogum recte pro compendio quodam legum diuinarum vniuersalium haberi, vel inde intelligitur, quod nulla lex vniuersalis nominari queat, quin in eo contineatur,

aut in vno istorum praeceptorum includatur; quemadmodum iterum & decalogi, adeoque omnium legum diuinarum summa in amore sincero Dei, & aliorum hominum continetur, teste ipsomet seruatore, *Matth. XXII. 37.*

Ad sensum autem, & interpretationem decalogi quod attinet, duo cumprimis obseruanda sunt: quorum alterum est, in iis praeceptis, quibus aliquid prohibetur, simul praecipitur illud, cui actus prohibiti aduersantur, & vice versa; alterum, non tantum actus externos aut praecipitur, aut prohiberi, sed internos etiam, seu ipsas cupiditates, & motus quosuis, ad eiusmodi actus tendentes. Atque posterior hocce vel ex nono atque decimo praeepto intelligere poterant Israelitae, immo ex summa ista praeceptorum omnium, prout a Mose ipso proponitur *Dent. VI. 5.* apud eos autem, qui christianorum nomine veniunt, positum esse debet extra dubium, ob interpretationem decalogi, quam ipse seruator dedit, *Matth. V. 20. seq.* Vt de singulis praeceptis, pro instituti ratione, pauca quaedam moneamus, initium decalogi ita se habet: *Ego sum Iehouah Deus tuus, qui te ex Aegypto atque ex ergastulo eduxi. Non erunt tibi coram me alii dii.* Nimirum, cum Deus dicit: *Ego sum Deus tuus*, facit illud, quod legislatores facere solent, vt significet, se eum esse, qui potestatem habeat, haec leges omnibus hominibus, speciatim Israelitis, praescribendi, qui ob beneficia singularia a Deo in illos collata, ad ei obediendum obstricti erant. Hinc enim additur: *qui te ex Aegypto atque ex ergastulo eduxi.* Simul tamen haec ipsa verba iam praeeptum aliquod continere videntur, quod scilicet solum verum Deum pro Deo agnoscere, atque vt *suum Deum*, amore sincero recipere, adeoque ea, quae decet, ratione, illum colere debeant: quamquam hoc etiam, secundum regulam antea positam, ex verbis sequentibus, quibus

aliorum deorum cultus prohibetur, fluat. Hinc FL. IOSEPHVS praeceptum primum sensu adfirmante ita exprimit: *Ἀδίδου ἐπεὶ τὸ λόγος, ὅτι θεὸς τῶν ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦτο σέβαςθαι μὲν.* Primum verbum nos docet, Deum esse vnicum, & hunc solum oportere coli; *antiq. lib. 2. cap. 5.* Vt autem Israelitarum animi eo efficacius ab omni idololatria auerterentur, negatiua oratione Deus dixit: *non erunt tibi alii dii* *וְאֵין לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים*. Sed emphasis subesse videtur, cum dicitur: *coram me*; cum hoc ipso indicetur, Deum verum vbiq; esse, vt eo inficio atque invito, nihil aliud pro vero Deo haberi aut coli queat. Quae sequuntur verba: *non facies tibi sculptile simulacrum &c.* ad idololatriam eo tempore apud gentiles, speciatim Aegyptios, receptam, respiciunt: hinc & ex theologia, vel superstitione potius Aegyptiorum quam rectissime explicantur. Quod & exemplo suo comprobauit CLERICVS, ad *Exod. XX. 4.* Summatim itaque si cuncta complectamur, quae de primo hocce praeepto dici possunt, praecipitur in eo manifestum est, agnitionem & cultum religiosum veri Numinis, eumque internum, qui in amore, timore filiali, fiducia, alisque animi propensionibus, consistit; prohiberi contra omnia ea, quae hisce aduersantur. Fufius haec omnia a me edisserentur, *instit. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 1. per integr.*

Alterum praeeptum decalogi est: *non accipies nomen Iehouae Dei tui vane* *וְלֹא תִשָּׁא אֶת־שֵׁם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּוָאֵן*, hoc est, vt LXX interpretes vertunt, *ἐν παντί* *de re inani.* CLERICVS existimat, vocem *וָאֵן* hic ideum significare, ac ad falsum, cum *וָאֵן* saepe confundatur cum *וָאֵן* quod significat mendacium, simulque ad iuramenta, & mendacia, quae in iis committi solent, respici contendit. Et ad periuria quidem haec

verba

verba etiam restringit GROTIVS ad *b. l.* Perperam quidem, cum non tantum cum per iuriis, sed quouis iuramento, leuiter ac inconsiderate prolato, uominis diuini abusus grauissimus coniunctus sit; nec vlla ratio hic, cura generali illa vocis *non* significatione discedere debeamus. Licet itaque Moses ad abusum istum iuramentorum forte, & ad prauas gentilium sui temporis mores respiciat, cum tamen non tantum iuramentorum abusus, sed multis aliis modis, nomen Dei profanetur, vt haec omnia hic simul intelligamus, res ipsa postulat. Quemadmodum autem per *nomen Dei* id omne quoque recte intelligitur, quo Deus hominibus innotescit, cum & vnus homo nomine ab aliis discerni soleat; ita manifestum est, prohiberi hocce praecepto ea omnia, dicta factaque, quae cum veneratione illa, qua Deum ipsum, & omnia ista, quibus se nobis manifestauit, prosequi debemus, pugnant, aut quibus homines istam venerationem parum sibi curae cordique esse, testantur; praecipui contra omnia ista, quibus hancce venerationem, ipsumque adeo cultum internum declarare possumus, & debemus, praesertim, quoties occasio ita rulerit; aut res ipsa postulauerit. Atque haec omnia copiosius itidem edisserui, *insit. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 2. §. 1. seq.*

Tertium praeceptum de *sabbati sanctificatione* agit. Vbi quidem, quid per sabbatum intelligatur? satis notum est. Sanctificabatur autem sabbatum, primo quidem; dum ab omni opere feruili abstinebant; quod vel ex verbis istis, quae Moses ipse *Exod. XX, 9, 10.* statim subiungit, liquet. Hinc & *sanctificare sabbatum*, & *nullum opus eo facere*, tamquam idem significantia, coniunguntur, *Ier. XVII, 22, 24.* Neque tamen otio tantum hunc diem transigere aut, aut transigere debebant, sed cultui quoque Numinis vacare. Non ergo est dubium, quin sacrificia olim eo die Deo

obtulerint, quippe quae praecipuam sacrorum eo tempore constituebant partem Israelitis certe, praeter quotidianum sacrificium, aliud, quod sabbato offerendum erat, praescribitur, *Num. XXVIII, 9, 10.* Quod vero etiam ad prophetas quandoque conuenerint, eorumque de rebus sacris sermones audierint, ex *2. reg. IV, 23.* recte colligitur. Iustitiam autem fuisse sabbatum a Deo, statim finita creatione, ex *Gen. II, 1, 2.* constat. Verbis enim diuini scriptoris apertissimis vim inferunt, qui sabbatum ibi *πρόληπτικῶς* commemorari, sibi aliisque persuadere adnuntur. Vnde & sponte sua sequitur, legem de sanctificando sabbato non tantum Israelitis, sed omnes omnino homines obligare. In alterum vero extremum procurruunt, qui ex ipsius rariouis didamine sabbati sanctificationem deriuare volunt, eo quod apud varias gentes, Aegyptios scilicet, Iudos, Graecos, Gallos, Germanos, vestigia quaedam septimi diei, cultui Numinis destinati, atque sacri, deprehensa olim fuerint. Cuius quidem rei cum variae a viris doctis adferantur causae, proxime tamen ad verum mihi accedere videntur, qui & hoc cum aliis quibusdam a Noacho, humani generis restauratore, gentes illas accepisse, & prae reliquis retinuisse, contendunt. Legenda, quae hac de re disserit GROTIVS, *de verit. christ. relig. l. 1. c. 16.* & HVETIVS, *demonstr. euang. prop. 4. pag. 227.* Licet autem ratio ignoret, quod septimus, aut vnus ex septem hebdomadis diebus, cultui diuino sit consecrandus, hoc tamen luculenter cognoscit, par vtique esse, vt certum tempus cultui Numinis externo destinetur. Atque hinc, quousque sabbati sanctificatio iuris naturalis, aut absoluta, aut hypothetici sit, intelligitur. Nec illud praetermittendum, cum Deus hancce legem in repetita promulgatione Israelitis ferret, addidisse cum quaedam, quae spectant ad hancce gentem spectabant.

Quorū illud cumprimis pertinet, quod sabbatum iis seruicium patrum illorum aegyptiacam in memoriam reuocare debuerit; itemque, quod summo cum rigore, atque sub poena capitali ab illis fuerit obseruandum. Haec enim vt ad alios homines non pertinent, ita tempore noui testamenti cessarunt merito; quemadmodum & ab apostolis, pro die vltimo hebdomadis, primus fuit substitutus. Sed ipsa quoque sanctificatio sabbati non potest non in nouo testamento aliter quodammodo institui, quam in veteri, cum sacrificii locus amplius non sit, modusque colendi Deum, statui huic conueniens obtineat. Iam facile peripicitur, iniungi nobis hocce praecepto, vt ea omnia agamus, quae ad diei istius sanctificationem, pro diuerso ecclesiae statu instituendam, pertinent; omnia vero, quae cum ea pugnant, prohiberi. Hisce itidem vberiore lucem adfundunt, quae dixi, *instit. theol. moral. part. 2. c. 3. sect. 2. §. 32. seq.*

Quartum praeceptum de *parentibus honorandis* agit. Atque honor quidem iste, non tantum verbis, aliisque signis externis, iis exhibendus est, sed re ipsa quoque demonstrandus; obsequio scilicet, praesertim, quamdiu liberi adhuc sub patria potestate constituti sunt, tum vero etiam beneficiis; siquidem parentes eo in statu versentur, vt iis opus habeant, liberi autem, vt ea in parentes conferre possint; *Marc. VII. 10. seq.* Cum vero tutores, praecipitores, heri, magistratus, ecclesiaeque doctores, parentum vicibus quodammodo fungantur, & ea nobis praestent, quae parentes praestare solent; ratio, illi, quae parentes honore & obsequio prosequendos suadet, haud absimilis, nos conducet, par esse, erga istos eadem ratione vt nos geramus. Hinc &, quae in hac lege & praecipiantur, & prohibeantur, cognoscerelicer.

Quintum praeceptum: *non occides*, ita

intelligendum est, vt illi casus, in quibus Deus alterius caedem aut permittit, aut omnino praecepit, excipiantur. Namque vt magistratus quaedam delicta, speciatim homicidium, capitali supplicio puniret, Deus ipse voluit, *Gen. IX. 6. Rom. XIII. 4.* Sic & quam quis ad sui conseruationem, etiam cum caede adgressoris suscipit, defensionem, minime illicitam esse, aliunde constat. Taceo reliqua, quae eiusdem sunt generis. Cum vero ex nono atque decimo praecepto notum sit, cupiditates quasvis prauas Deo prohiberi, recte inde colligitur, non tantum homicidium, quod manu peragitur, sed quasvis laesiones, quibus alteri malum aliquod infertur; omnes porro adfectus, cupiditatesque, ex quibus eiusmodi laesiones proficiuntur, hocce praecepto prohiberi. Idque & seruatus ipse in eiusdem explicatione confirmat, *Matth. V. 21, 22.* Praecipiuntur itaque simul, iuxta regulam supra positam, quaevis amoris, misericordiae, humanitatis opera, quae promte & studiosè omnibus omnino hominibus, etiam inimicis, cum & illi homines sint, praestanda sunt. Id autem cum sine sincero aliorum amore fieri nequeat, huncce vel maxime hocce praecepto nobis commendari, manifestum est.

Sextum praeceptum *adulterium* prohibet. Inter grauiora enim impuritatum genera hoc eminet, & cum aliorum insuper coniunctum est contumelia. Ideoque & Aegyptii grauissime illud puniebant, eo quod *vnus facinoris enormitate tria maxima flagitia, contumeliam, corruptionem, liberorum confusionem, perpetrari, iudicabat*, vt *DIODORVS SICVLVS* auctor est, *biblioth. l. 1. p. 71.* Ex collatione autem noni decimique praecepti, iridem patet, impuras cupiditates quasvis, adeoque & omnia opera, quae inde procedunt, verba quoque & gestus, qui ex eodem fonte profluunt; non minus & omnia ea, quibus

quibus cupiditates excitantur, aluntur, fouentur, vt intemperantiam, & sensuum externorum quamuis ad eundem finem tendentem oblectationem, & quae reliqua sunt eiusdem generis, hacce lege prohiberi. Quod iterum seruator confirmat, *Matth. V. 27. seq.* Simul vero patet, puritatis seu castitatis pariter ac temperantiae studium, vna cum iis omnibus, quibus hoc promouetur, eadem lege praecipui.

Septimum praeceptum, quo *furta* interdicuntur, dominium rerum inter homines supponit. Quod, etsi ab hominibus introductum, a Deo tamen adprobatum esse, tum aliunde, tum ex hoc ipso praecepto intelligitur. Cumque maxima rerum omnium confusio oritura esset, nisi cuique, quae ipsius sunt, secure possidere liceret, merito Deus furta prohibuit. Nec vero iste tantum furum committit, qui siue clam, siue palam, & per violentiam, quae alterius sunt, illi auferit, sed & qui per fraudes, & circumuentiones in variis contractuum generibus, quae alterius sunt, modo illicito ad se transfert. Idque cum homines facere soleant, quando auaritiae, pluraque habendi cupiditati frena laxant, hanc ipsam iridem cum omnibus illis actibus, quibus res alienas nobis vindicare adiuuatur, hic prohiberi manifestum est. Praecipitur contra abstinentia, seu ea animi vitia, quae aliorum sunt, non appetimus, simulque iustitia, quae in contractibus, molisque aliquid acquirendi, bonisque nostris rite administrandis sese exserit.

Octauum praeceptum hoc est: *Non dices in proximum tuum testimonium falsum.* Inter ea namque peccata, quae sermone erga alios homines committuntur, circa controuersiam grauissimum est, quando in iudicio mendacia proferantur, quibus homines innocentissimi opprimuntur, subinde & exillimationis, bonorum, immo & vitae quandoque iacturam

faciunt. Hoc vero, vt ex sermonis abusu, vt hic ex leuitate, prauitque animi adfectibus oritur, ita quilibet facile perspicit, omnem simul sermonis abusum, cum cumprimis, quo alii homines laeduntur, prohiberi; praecipui contra vium sermonis cautum & circumspicuum, ad commoda aliorum promouenda, auertenda contra, quae noxia illis esse poterant, comparatum; conf. *Iac. III. 2. seq.*

Nono denique arque decimo praecepto *concupiscentia* praua prohibetur; hoc tamen cum discrimine, vt ipsa concupiscentia praua, habitualis, seu connata, veteretur decimo; nono autem, prouti iam in varios motus erumpit, atque ita vim suam exserit. Qui quidem motus interui, in se & indeterminate spediati, nono hocce; determinate autem, ratione certi obiecti considerati, in reliquis etiam praeceptis interdicuntur, vt quinti & sexti praecepti exemplo ipsemet seruator hoc nos condocet; *Matth. V. 21. seq.* Sunt equidem, tum ex Iudaeis, tum ex illis, qui christianorum nomine veniunt, qui concupiscentiam connatam, primosque eius motus, peccata esse negant, aut, si peccata sint, nono tamen, decimoque praecepto, (quae nonnulli etiam pro vno tantum habent) eos prohiberi abnuunt. Sed vt illorum sententiam, qui sola mente & cupiditate peccari negant, ipse iam seruator refutauit, *loco antea citato*; ita, quod vox ebraea *ven* tantum de tali concupiscentia, quae effectum sortitur, accipienda sit, nulla solida ratione comprobari potest. Atque haec iam a me obseruata, *instit. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 4. ad §. 39.* vbi & eos, contra quos haecce disputatio directata est, indicauit. His vero addendus adhuc est CLERICVS, cum enim ex Scoticorum disciplina discrimen inter *πρωτότυπος* & *κατά* constituisset, *κατά* malum quidem esse concedit, sed dubitari tamen posse, ait, an hac lege, seu praecepto no-

no & decimo, prohibeatur? cum ea deum legibus Moſaiciſ prohibeantur, quae poenis in foro coerceri poterant; Chriſtus etiam, decalogi praecepta recitans, *Marc. X. 19.* verbis: *μη ἀποσεβῆς; ne fraudes ſpſies*, hoc exprimere videatur; & denique *Matth. V. 28.* concupiſcentiam alienae vxoris ita veter, quaſi veteribus Ebraeis externae tantum actiones interdiciae fuiſſent. Haec, aliaque, cum pro iſta ſententia diſputaſſet, ipſe ita tandem pronuntiat; *non tam crimen, quod eſt in rei cupitae illicita fruitione, voce ἡρσ significari, quam externam ſignificationem cupiditatis, quae ſita eſt, in adhibendis malis artibus ad conſequendum, quod concupiſcimus; in comment. ad Exod. XX. 17.* Verum, perperam vir doctus, *αἰδῶ* quidem, non autem *ἡρσ*, ſeu ſubitos animi motus, qui naſcuntur in nobis, cum quidpiam, quod voluptatem nobis creare potuiſſet, & quo careremus, contemplamur, pro peccato habet. Omnem enim *ἀνομιάν* peccatum eſſe, Ioannes nos condocet *1. ep. III. 4.* Deinde rationes, quas pro illorum ſententia adfert, qui ne ipſum quidem *αἰδῶ* a Moſe prohiberi putant, non magni ſunt momenti. Quod in decalogo enim ea tantum veteratur, quae poenis in foro coerceri poterant, falſum eſt. Verba, *μη ἀποσεβῆς Marc. X. 19.* nonnulli quidem pro explicatione quadam ſeptimi praecepti habent: aut, ſi ad nonum referenda ſunt, de concupiſcentia ſunt intelligenda, hunc in modum: *ne fraudato proximum, concupiſcendo, quae eius ſunt.* Chriſtus porro *Matth. V. 28.* hoc ſaltem agit, vt genuinum ſexti praecepti ſenſum explicet. Colligi itaque inde nullo modo poſſeſt, veteribus Ebraeis actiones tantum externas interdicias fuiſſe. Denique, cum propria verbi *ἡρσ* ſignificatio ſit, *adpetere, concupiſcere, de externa ſaltem cupiſcitatis ſignificatione accipi nequit.* Nec vlla adeſt ratio, quae, vt hoc faciamus, nos cogat.

Atque ita ſenſum decalogi paucis declarauimus. Inde autem cum ſimul conſirmetur, quod ſupra adſeruimus, eundem compendium aliquod eſſe legum diuinarum vniue:ſaliū; hoc ſaltem obſcurum adhuc videri poſſet, quia demum ratione hae leges aliis quoque gentibus, praeter Iſraelaeos, innotuerint? Id enim neceſſarium eſt; ſi promulgationem decalogi ad omnes homines ſpectare contendimus. Sed cum luculenter hoc iam a me expoſitum ſit, inſit, *theol. mor. part. 2. c. 2. ad §. 6.* vt id repetamus, neceſſe non eſt. Quae ad hiftoriam autem ipſius promulgationis pertinent, enarraui in *hiſt. eccleſ. vet. teſtam. tom. 1. ad per. 2. ſect. 1. §. 18. p. 604. ſeq.*

*** Ex praefcripto enim ſeruatoris adnuntiare omnibus debebant *poenitentiam & remiſſionem peccatorum; Luc. XXIV. 47.* Poenitentia autem ſine peccatorum agnitione eſſe nequit; quemadmodum peccatorum agnicio ex lege venit; *Rom. III. 20.* hinc & Paulus, coram Felice verba faciens, de *iuſtitia*, deque *caſtitate*, & de *futuro iudicio*, loquebatur, *act. XXII. 15.*

*** Scripta apoſtolica, ſeu noui teſtamenti, ſimulque tempore noui teſtamenti prophetica, ſeu ſcripta veteris teſtamenti, in gentium plurimarum notitiam veniſſe, notum ſatis eſt. Sed & prophetica, ſeu veteris teſtamenti ſcripta ante Chriſtum natum gentilibus non ignota fuiſſe, viris doctis dudum probatum eſt. Qua de re non dubitabit, qui ſata gentis Iudaicae, eiusque per varias orbis partes diſperſionem poſt captiuitatem Babylonica, ſecum expenderit. Acedebat, quod libri ſacri veteris teſtamenti in linguam graecam, cuius vſus latiffime olim patebat, transferrentur. Etenim incertum ſit, an verſio graeca antiquior illa, quae LXX interpretibus tribuitur, exſiſterit? eſſi etiam ea, quae ARISTEAS de LXX interpretibus litteris conſignata reliquit, ceu fabuloſa, & communiſſa merito a viris doctis

eis explodantur; hoc tamen certum, & extra omnem dubitationem positum, iam ante. Christum natum libros veteris testa-

menti in sermonem graecum fuisse translatos.

§. VI. Etsi autem leges istas vniuersales ipsa etiam ratio cognoscat, vt adeo nemo mortalium sit, qui earum ignoracione se tueri queat; longe tamen clarior, perfectiorque ea est illarum notitia, quam scriptura sacra sup-
peditat.* Vt autem eo rectius leges istas cognoscamus, numquam non ad illud apostoli, quod *ὁ νόμος πνευματικὸς* sit, *Rom. VII, 14.* attendendum est. Hinc enim intelligimus, quod non externum saltem obsequium, sed plenissimam, perfectissimamque omnium motuum internorum, omniumque cogitationum cordis, multoque adeo magis dictorum factorumque cum voluntate Numinis sanctissima conformitatem requirant; conf. *Matth. V, 29 seq.* Atque eademum ratione, quid peccatum sit? condocerimus.*

* Non tantum enim directe, idque luculentissima quadam ratione, subinde leges diuinas proposuit, easque exponit, sed de natura hominis integra, corrupta, restituta, nos erudit, ex cuius consideratione plena demum, atque adcurata legum diuinarum notitia hauritur. Conferenda, quae dixi *instit. theol. mor. part. 2. prolegom. §. 10. seq. item §. 13.*

* Non satis, quod hic ex Pauli effato, *Rom. VII, 14.* monuimus, inculcari potest. Non tantum Pharisei olim, atque legis periti Iudaeorum ad huncce scopulum im-

pegerunt, sensum quemdam carnalem legum diuinarum sibi fingentes, *Matth. V, 20.* nec Pelagiani tantum ac Romanenses impingunt, dum cupiditates prauas hominis, aut primos saltem concupiscentiae prauae motus, pro peccatis non habent; sed plurimi alii, ipsa praxi se hic impingere demonstrant, dum de vera mentis emendatione solliciti non sunt, non aliam equidem ob causam, quam quod existimant, grauiorem peccatorum euitacione suo se satisfecisse officio, nec lege diuina aliud quid ab hominibus exigi.

§. VII. Quae haftenus diximus, de legibus, quae naturales vocantur, intelligenda sunt. Praeter has enim nonnulli & alias itidem vniuersales statuunt, quas *positiuae* vocare solent; eo quod necessarium cum hominis natura nexum non habeant, etsi omnes itidem homines, aequae ac naturales, obligent. Sed, cum istae leges ex instituto aliquo diuino fluant, ad cuius obseruationem ipsa lex naturalis nos obligat, ad naturales itidem, sed *hypotheticas*, referri possunt. Quocumque autem eas adpelles nomine, id certum, quod ex diuina reuelatione tantum innotescant, omnes tamen sine discrimine homines obligent.*

* Fufius haec omnia edisserui, atque comprobavi, *instit. theol. mor. part. 2. c. 1. §. 10. seq.* quae hic repetere nolo. Id saltem moneo, instituta ista, quibus legis hypotheticae inniuntur, non esse vnius generis. Quaedam statui integritatis fuere propria,

& cum eo deserunt, vt *arbor vitae & scientiae boni & mali*. Quaedam in statu integritatis originem habuerunt, sed post eum adhuc permanent, vt *sabbatum, & matrimonium*. Atque haec vt immediate a Deo sunt constituta, ita alia ab homini-

bus introducta sunt, sed a Deo comprobata, vt *dominia*, atque *pretia rerum*, itemque *status veritatis*, atque *ciuilis*. Alia denique in certa quadam foederis gratiae oeconomia obinent, vt in nouo quidem testa-

mento, sacramenta eius, *baptismus & sacra coena*, itemque, *ministerium ecclesiasticum*. De hisce omnibus itidem dictum *l. c. c. 2. §. 43. seq.*

§. VIII. Leges diuinae *positivae particulares*, vt illos, quibus datae sunt, obligant, ita reliqui, si eas non obseruent, peccatum quoque non committunt.* Ad *humanas* autem quod attinet, si modo ab iis datae sint, qui habent potestatem leges ferendi, nec quidquam, quod legibus diuinis repugnet, contineant, obligant eos omnes, qui legislatoris illius imperio parent, nec migrari a quoquam sine peccato possunt. Violatur namque simul lex diuina, quae, vt magistratui obediamus, praecipit; *Rom. XIII, 1. **

* Non aliae sunt leges diuinae positivae particulares, quam, quas Deus per Moysen Israelitis dedit, quarumue aliae *caerimoniales*, aliae forenses vocari solent. Eas autem solis Israelitis datas, vel ex fine & scopo illarum liquet; idque ex instituto GROTIUS probat, *l. 1. de iure belli & pacis, c. 1. §. 16.* Cum vero caerimonialium legum finis hodie prorsus cesseret, ne Iudaei quidem amplius obligantur; immo, nec per forenses obligantur, prouti istae statum reipublicae a Deo ipso praescriptum, pro fundamento habent. Multo itaque minus alii homines per eas obstringuntur. Etsi autem leges istae nullam amplius vim obligandi quemquam habeant, non omni tamen destituuntur vsu; quod ostensum

inslit. theol. mor. part. 2. c. 1. ad §. 5.

** Per humanas leges, non tantum *ciuiles*, sed & *ecclesiasticas* intelligimus. Vt enim hae ab illis non nisi obiecto differunt, siquidem vt leges spectantur, ita & per se nullam vim obligandi habent, nisi a summo imperante eam accipiant. Vnde & quid de canonibus conciliorum, atque decretis pontificum censendum sit, patet. Ciuium autem legum nomine non eae tantum veniunt, quas ipsi tulere summi imperantes; sed, quas etiam, aliunde velut adsumtas, adprobarunt, & vim legum habere voluerunt, modo, quod voluerint, constet. Et de hisce omnibus copiosius dictum, *inslit. theol. mor. part. 2. c. 1. §. 16. seq.*

§. IX. Quenam causa peccati sit, exemplo primorum parentum itidem quam rectissime condecimur, *Gen. III, 2, 3. seq.* Actum enim istorum, quibus legem diuinam migrarunt, tum internorum, tum externorum causa, & quidem physica, ipsimet parentes primi fuerunt, vti omnes homines sunt, qui peccant. Id quod & de habitibus, quibus peccatum adhaceret, censendum. Ipsam autem *araxiam* si spectes, eius, cum in priuatione consistat, causa quidem physica non datur; pro morali tamen recte habentur, qui aliquid efficiunt, vt inde *araxia* ista consequatur.* Idque adeo de rebus creatis ratione praeditis, homine atque diabolo, recte adseritur; quorum hicce & dum ipse peccauit, & dum hominem ad peccandum induxit, peccati causa existit.**

* Eum, qui peccat, actuum istorum internorum pariter ac externorum, itemque habi-

habituur; quibus peccatum, abstracte spectatum, seu *αράξια*, adhaeret, causam esse, positum est extra omnem controversiam. Cumque & illud manifestum sit, *αράξια* ipsam, seu priuationem, causam proprie sic dictam non agnoscere, sequitur sua sponte, eum, qui peccat, causam moralem istius *αράξιας* recte haberi. Eri enim *αράξια* ipsam non efficiat, hoc ipso tamen, dum causa existit actionis aut habitus, cui *αράξια* inhaeret, morali acclimatione, pro ipsius *αράξιας* causa merito habetur. Atque hoc est, quod Ioannes, loco saepius laudato, i. ep. III, 4. dicit: *πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν, ὅτε καὶ πεccat, seu aliquid agit, vel efficit, cui peccatum inhaeret, καὶ τὴν ἀμαρτίαν ποιεῖ, & illegalitatem facit, hoc est, causa existit illegalitatis, seu αράξιας istius, actui inhaerentis, scilicet non physica, quod esse nequit, sed moralis. Eundem in sensum & *Matth. VII, 23.* impii dicuntur *ἐργαζόμενοι τὴν ἀμαρτίαν, operantes illegalitatem*, seu, ea agentes, quibus il-*

legalitas inhaeret, quae adeo illis recte imputatur. Iungenda, quae AVGVSTINVS hac de re disserit, l. 12. de ciuit. Dei, l. 7, 8, 9; vbi deficientem causam dicit, quam nos *morallem* vocamus.

* Cum substantiae illae, quae ratione destituuntur, nihil agant, quod illis imputari possit, sequitur, quod etiam peccare proprie loquendo nequeant. Atque hinc porro consequitur, homines tantum, atque malos angelos, causas peccatorum, eo, quo antea diximus, modo, esse posse. Et diabolus quidem primo hoc sensu causa peccati adseritur, dum ipsemet peccauit; vnde Ioannes i. ep. III, 8. diabolum ab initio peccare dicit; conf. & *Io. VIII, 44.* Deinde vero & hoc sensu, quod hominem primum ad peccandum induxit, causamque adeo lapsus primorum parentum existit, immo, semper adhuc id agit, vt homines ad peccata quaeuis impellat. Vtrumque in sequentibus ex instituto comprobabitur.

§. X. Deus autem inter causas peccati, nec physice, nec moraliter tales, vlla ratione referri potest. Praeterquam enim, quod probari nequeat, eum ea ratione ad peccata concurrere, inde vt causa aut physica, aut moralis dici queat; summæ eius sanctitatis atque iustitiae hoc e diametro repugnat. De Deo autem vel cogitare aliquid, quod cum sanctitate eius, atque iustitia consistere nequeat, crimine non vacat.*

* Cum *αράξια*, quae actionibus, aut habitibus malis adhaeret, causam physicam non habeat, vti antea demonstratum, nec Deum eius causam physicam dici posse, manifestum est. Si autem Deus aliquid faceret aut ageret, cui *αράξια* inhaereret, adeoque causa peccati moralis esset, aut per ignorantiam hoc faceret, aut per impotentiam, quod aliter agere non posset, aut denique, quod omnino peccatum, seu malum vellet. Per ignorantiam si hoc faceret, non esset omniscius; si per impotentiam, non esset omnipotens; si denique ideo, quod malum ipsemet velit, aut adprober, non esset sanctus. At Deus, qui aut omniscius non est, aut non omni-

potens, aut non sanctus, reuera Deus non est. Quare, qui Deum aut auctorem, aut causam peccati dicunt, praeterquam, quod sine impietate hoc facere nequeant, aliquid dicunt, quod apertam contradictionem inuoluit, adeoque nullum sensum habet. Nec intuitu aut angelorum maiorum, aut hominum, causa peccati dici potest. Non tantum enim eadem rationes recurrunt, sed accedit insuper, quod angelorum, aut hominum peccata nec iubeat, nec adprober, nec vlla alia ratione aut ea concurrat, vt illorum auctor vel causa dici posset; immo ea prohibeat potius, improbet, detestetur, puniat. Hinc & scriptura sacra diserte testatur, Deum non velle

velle peccata, *psalm. V. 5. Ef. LXV. 12.* immo & o. i. s. s. e, *ps. XLV. 8. Zach. VIII. 17;* peccatum non a Deo esse, sed a diabolo, *ioan. VIII. 44;* ideoque & peccata *opera diaboli* vocantur, *1. ioan. III. 8.* Deum neminem tentare ad malum, *1. cor. I. 13;* quidquid a Deo proficiscitur, bonum esse, *ibi v. 17.* quemadmodum & omnia, quae fecerat, *valde bona erant, Gen. I. 31.*

Nec obstat nostrae sententiae, quod regere nonnulli solent, Deum tamen permittere peccatum, terminumque eidem praescribere, ad certum finem illud dirigere, & denique, nobis non dissidentibus, ad actiones hominum malas concurrere. Haec namque, si recte explicentur, ita comparata sunt, vt minime inde sequatur, Deum aut auctorem, aut causam peccati dici posse. Ad *permissionem* nimirum quod attinet, si quis actionem quamdam impedire non tantum possit, sed & debeat, idque non faciat, & hac ratione eam permittat, is quidem pro causa istius actionis recte habetur. Deum vero, etsi actiones malas quaslibet, si secundum omnipotentiam suam agere velit, impedire possit, nemo tam dixerit, hoc cum etiam facere debere. Immo, non debere, inde patet, quod ipsa natura libere agentium hoc postulet, vt potestas illis concedatur, secundum facultatem, naturae illorum convenientem, agendi. Sufficit itaque, quod Deus iis rationem dederit, qua cognoscere possunt, quid bonum, quidque malum sit; iussit, quod leges illis praescripserit, praemisque & poenis ad bonum & malum, a malo autem eos abstrahat. Plura a Deo nullo iure postulantur; adeoque nec causa actionum malarum, quas hac ratione permittit, hoc est, per omnipotentiam suam non impedit, censendum est. Ille enim qui permittit, quae impedire aut non poterat, aut non debebat, neutiquam pro causa aut auctore eorum haberi potest. Pari ratione, si quis *permissionis* nomine,

privationem auxilii diuini, quo posito, peccatum impediretur, intelligeret, modo minime vitato loqueretur, nec tamen dicere posset, Deum peccata hoc sensu permittere. Deus enim suo auxilio neminem priuat, nisi ob peccatum; & si absque praecedente peccato hoc faceret, idque ea ratione, vt tum peccatum non posset non consequi, citra controuersiam auctor, causaque peccati esset. Adcurate itaque dispendendum, quo sensu *permissionis* voce utatur, qui Deum permittere peccata adserunt. Cum porro dicitur, Deum *terminum peccato praescribere*, id recte se habet, si ita intelligatur, quod Deus hoc faciat, *prohibendo peccatum* per legem, & vim legis nobis suggerendo, cum ad peccandum irritamur, atque ita a peccato revocando, tum & *occasionem auertendo*, ne in peccata grauiora praecipites ruamus; tandem & *terminum vitae constituendo*, vt cesset peccatum. Tantum namque abest, inde vt sequatur, Deum causam peccati esse, vt potius, quantopere illi displiceat, pateat. Si quis vero ita hoc capere velit, ac si Deus hominem ad peccandum velut determinet, aliter iterum sentiet, quam quod verba prae se ferunt, & Deo talia tribuet, quae illi tribuere, nefas est. Deum peccata hominum ad finem certum, eumque bonum, idque praeter intentionem & voluntatem peccantium, pro summa sua sapientia, dirigere, positum est extra controuersiam. Neque quisquam inde inferet, eum causam ideo, auctoremque peccati esse. Si quis vero rursus ita hoc capiat, quod peccata ex decreto quodam Dei absoluto fieri debeant, vt Deus finem, quem sibi proposuit, obtineat, is aliquid adfirmabit, quod Deum omnino peccati auctorem faciet, simulque & omni fundamento destituitur, & cum ratione pariter ac scriptura sacra, decreta eiusmodi, quae cum sanctitate Numinis consistere nequeunt, reiciiente, e diametro pugnat.

gnat. Sed nec ex concursu Dei ad actiones hominum malas, eum causam peccati esse, colligi potest; siquidem ad motum tantum physicum actionis malae, non autem ad *transiiv*, illi adhaerentem, concurrir: quae de re supra iam ad l. 2. c. 2. §. 51. ex instituto egimus.

Sunt equidem nonnulli, qui, cum haecenus dictis refragari aperte non audeant, Deum tamen saltem *causam peccati per accidens* vocari posse existimant, idque item ob permissionem peccati, itemque desertionem, & gratiae subtractionem; porro, quod hominem peccantem sustentet, poenamque differat, & quae alia sunt eiusdem generis. Verum, si permissio eiusmodi intelligatur, qua quis permittit, quae impedire tenetur, Deus non per accidens & improprie, sed per se, & proprie, causa peccati erit. Quod tamen abnuunt, contra quos hic disputamus. Si nuda permissio, absque omni influxu causali intelligatur, haec causae nomine venire nequit. Desertio, atque gratiae subtractio, peccatum sequitur; adeoque eius non potest esse causa: nisi hominem a Deo ita conditum adferas, ut in eius natura vitii aliquid esset, propter quod Deus gratiam suam illi subtraxerit; quod tamen prorsus abso-

num foret. Hominem peccantem equidem Deus sustentat, quemadmodum & ad actiones eius, qua motum physicum currit: sed inde nihil consequitur, cur causa, & quidem per accidens, dici debeat, cum ad ipsum peccatum, seu *transiiv*, actui alicui inhaerentem, nihil conferat. Id quod & de poenae dilatione quilibet facile intelligit. Si regeras, etsi in hisce omnibus Deus ad effectum, seu peccatum nihil conferat, posse nihilominus *causam peccati per accidens* adpellari, siquidem hacce formula non vera causa, sed aliquid saltem, quod quicumque ratione occasionem praebet, ut effectus aliquis existat, significetur; atque tum etiam nihil ob stare, quo minus Deus, salva sanctitate sua, ita dici queat; rursus respondemus, si vel maxime haec formula ita explicetur, rectius tamen faciunt, qui ab eius usu abstinent. Praeterquam enim, quod minus profecto accurate loquantur, qui causam vocant, quae vera causa non est; nulla quoque nos cogit necessitas, ut hacce formula utamur, quae insuper cum summa, quam sanctissimo Numini debemus, reverentia pugnat; siquidem haec, ita vt loquamur, iubet, ne aliis occasionem vel leuissimam, sinistri quid de eo cogitandi praebeamus.

§. XI. Qui peccauit, non potest non conscientiae morsus persequentescere, vt vel Caini exemplo patet, *Gen. IV. 23*. Nimirum, obligationis, quam lex secum vehit, haec vis est & efficacia, vt, quae iam migraverit, statim quoque & *culpa*, quam hoc ipso contraxit, & *poenae*, quam a iudice merito expectat, se reum esse, intelligat. * Hinc cogitationes istae, se inuicem aut accusantes, aut defendentes, *Rom. II. 15*.

* Quae de causa peccati haecenus disputauimus, ad *efficientem* pertinent. De reliquis *materia, forma, fine*, itemque *subiecto*, & *quod*, vt loqui solent, & *quo*, nihil addimus; cum, quae vulgo de hisce traduntur, aut superuacanea sint, parumque necessaria, aut facile a quolibet intelligantur; praeterit, si expendant, quae in sequentibus

dicentur. Consequens itaque peccati, quod necessario ex eo fluit, paucis saltem considerabimus; *culpam* scilicet, atque *poenam*, seu, vt aliis loqui placet, *reatum culpa*, atque *poenae*. Culpae autem vox, cum diuersimode in iure consultorum maxime scholis accipitur, hic tamen ea significatio in censum venit, qua tum *maculum* quamdam, seu

labem, quae per peccatum alicui adspargitur, tum *immutabilitatem peccati*, denotat. Et per *maculam* quidem, moralis quaedam foeditas, & turpitudine intelligitur, quam ille, qui peccat, seus legem transgreditur, statim contrahit. Vt enim naturae & dignitati hominis est conueniens, vt in omnibus ad voluntatem creatoris sui se componat; ita quamprimum secus se gerit, non potest non naturalis istius dignitatis atque praestantiae imminutio, seu deformitas, atque pollutio inde consequi. Atque hoc intuitu fieri existimo, quod subinde in scriptura sacra peccatum sub impuritatis, notione, atque imagine, exhibetur, quam etiam tot *lustrationum* atque *purificationum* genera in veteri testamento a Deo praescripta, nobis in mentem reuocant; conf. Ez. XLIV, 13. c. XXXVI, 17. 24. 29. ps. LI, 4. 12. Atque respondet etiam huic peccati effectui, adfectus *pudoris*, quo perfunduntur, qui se peccasse sentiunt, quique in vera etiam poenitentia vel maxime sese exferere solent; conf. Ez. XVI, 63. c. XXXVI, 32. c. XLIII, 10. u. Ier. III, 3. 24. c. VI, 15. it. ps. XXXVIII, 6. Pudore namque suffundimur, cum aliquod, quod nos minime decet, & quo nostra dignitas imminuitur, quodue adeo turpe ac foedum est, nos admisisse credimus. Conferenda, quae dixi *inst. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 6. ad §. 23.* Ad *immutabilitatem* autem peccati quod attinet, nihil vltatius est, quam vt in culpa esse dicatur, qui aliquid fecit, quod illi imputari potest: quemadmodum vice versa, qui nihil fecit, quod illi imputari queat, extra culpam, vel sine culpa esse dicitur. Vt autem peccatum alicui imputari queat, requiritur, vt actionis istius, cui *actio* inhaeret, causa sit, siue physica, siue moralis. Namque & aliorum actionum, quas quis dirigere tenebatur, & quarum adeo, si officio suo defuit, causa motus est existit, alicui imputari posse, notum est. Recte autem nonnulli obseruant, in foro diuino immutabilitatem inde quoque oriri,

si habitus aliquis, aut propensio praua, ita subiecto alicui inhaereat, vt ex certa subiecti istius conditione, non possit non prauus ille habitus, vel propensio oriri. Cuius rei rationem deinceps, cum de peccatis habitualibus, speciatim originali, sermo erit, perspicemus. Immutabilitati huic in poenitentia respondet adfectus *tristitiae*, quippe quae oritur, cum malum aliquod praesens est, nec declinari vlla ratione potest. Cum ergo ita conuicti sumus, vt fateri nosse habeamus, quae commisimus, iure nobis imputari, non potest non tristitia inde excitari; conf. ps. VI, 3. 4. ps. XXXII, 3. 4.

Ad *poenam* denique quod attinet, ceu alterum peccati consequens necessarium, per eam malum aliquod passionis, quod alicui ob malum actionis infligitur, intelligi, constat, & alibi quoque docuimus. Vbi tamen *passionis* pariter ac *actionis* voces in generali significatione vt accipiamus, par est, vt illa, quidquid habet rationem incommodi; hac autem omne malum, seu omnis *dispositio* atque illegalitas intelligatur. Rearus itaque poenae, est obligatio, ad sustinendam poenam, a lege constitutam, seu, est conuictio mentis, qua intelligimus, nos poenam a lege constitutam promeruisse, nullamque nobis fieri iniuriam, si eandem experiamur. Atque, poenam hanc inuitabilem esse, & legis transgressionem necessario sequi, ex ipsa iustitia diuina intelligimus. Cum enim Deus sit sanctissimus, vt a se remoueat omne, quod cum summa eius perfectione pugnat, non potest quoque non esse iustissimus, vt detestetur & puniat in rebus creatis, quae summae eius sanctitati aduersantur. Hinc & diserte Moses: *Deus non potest* (salua sua iustitia vindictiua) *peccatores habere infontem* (vt citra satisfactionem illi remittat poenam) sed omnino vindicabit, & puniet eius peccatum, *Exod. XX, 7.* Quod enim ibi de abusu nominis diuini dicitur, de omnibus peccatis, quorum, quoad reatum poenae generatim spectatae, eadem est ratio,

tio, merito intelligitur. Pari ratione & Iobus: *si pecco, parcis mihi quidem* (differendo poenam, ad horam) *sed tandem non poteris, me esse immundum ab iniquitate*, scilicet, vt me ob eam, citra satisfactionem non punias, c. X, 14. Immo, Deo abominationi esse iustificare impium, Salomo pronuntiat, *prou. XVII, 15*. Sed haec alibi iam edisseruimus. Poena autem ista, quam Deus hominibus ob peccata eorum infligit, vel *temporalis* est; quo nomine varia calamitatum genera, quae impiis in hac vita obtinunt, ipsa etiam mors naturalis, veniunt, vel *aeterna*. Nimirum, cum homines per peccata a Deo seiungantur, *Ef. LIX, 2*. non potest non inde sequi *mors spiritualis*, quae, si per veram poenitentiam non tollatur, *mortem aeternam* secum velit, quippe quae mortis spiritualis quaedam est continuatio, cum malis omnibus, & cruciatibus, qui eam comitantur. Idque apostolus docet, cum mortem *stipendium peccati* vocat, *mortis* nomine & *naturalem* & *spiritualem*, & *aeternam*, comprehendens. Quo sensu & comminationem illam diuinam, *Gen. II, 17*. intelligendam esse, supra iam obseruauimus. Atque hoc quidem de quolibet peccato in inspectato, accipiendum est. Nul- lum enim peccatum, quantumuis leue nobis videatur, committitur, quo non sanctitas & iustitia Dei infinitum in modum laedatur. Accedit, quod, qui contra vnum legis praeceptum peccat, totam legem

transgreditur, docente Iacobo apostolo c. II, 10. 11. Quod autem non omnia peccata actu mortem istam secum trahant, & hoc nomine quaedam venialia dicantur, id alias ob causas euenit, de quibus in sequentibus dicemus. Facile autem ex dictis etiam intelligitur, vbi peccatorum quis a Deo confectus est remissionem, ibi quoque poenas locum non inuenire. Vbi enim non est peccatum, ibi quoque non est poena. Quamobrem & piis hominibus, & in Christum credentibus quae contingunt, aduersa & calamitates, neutiquam pro poenis quibusdam, sed pro castigatione saltem paterna, sunt habendae; quae &, cum ad salutem illorum promouendam eis inmittantur, non irae, sed amoris diuini sunt documenta; *prou. III, 11. 12. Ebr. XII, 6. apoc. II, 19*. Reliqua, quae de poenis adhuc dici poterant, non sunt huius loci, sed alibi a me explicantur fusi. Si adfectum, reatui poenae respondentem, species, quae in poenitentia sese exserit, partim *tristitia* inde oritur, si poena, scilicet temporalis, quod aliquando contingit, iam praesens sit; partim *metus*, si adhuc imminet, quod adeo de aeterna praecipue est intelligendum. Operae autem pretium fuerit, quae de adfectibus, qui in poenitentia, peccatorum effectibus, seu consequentibus, respondent, obseruauimus, paullo adcuratius expendere. Non enim ista consideratio sine fructu erit.

§ XII. Cum *ataxia* ista, quae peccatum proprie constituit, & propensionibus hominum, & singulis quoque actibus inhaereat, hinc peccata in *habitualia* & *actualia*, dispeci solent. * Et habitualia rursus in *conatum*, quod & *originale* dicitur, & in *adquisita*, cum per actus saepius iteratos, propensio quaedam ad mala inducitur, aut antea iam existens, augeatur, & corroboratur; quae quidem, pro obiectorum diuersitate, iterum diuersa sunt. ** Propensiones autem istae ad praua, quae *habitualium peccatorum* nomine veniunt, etiam absentiam eorum, quae in homine adesse debebant, commotant. ***

* Propensiones illae pravae, de quibus hic sermo est, *peccatorum habitualium* nomine
Bb bb 2 veni-

veniunt, quod per modum habitus sint in homine. Licet autem voce *peccati* ceteroquin actus denotetur, vsu tamen inualuit, vt propensiones etiam habituales, hocce nomine designentur. Nihil namque frequentius, quam, vt de *peccato originis* sermo instituat.

** Cum *connatum* illud, *originis*, seu *originale* dicitur, illud intelligitur, quod cuique homini a prima eius origine, seu natiuitate, immo, ipsa conceptione, *ps. 11, 7*, adhaeret. Ceteroquin enim ipse primorum parentum lapsus hoc nomine significari potest. De quo tamen nunc sermo non est. Propensio autem ista praua, quae *peccati connati*, seu *originalis* nomine venit, generatim quidem, intuitu voluntatis, in *philantia praua*, seu, *inordinato sui ipsius amore*, conspicitur; speciatim autem, accedente certo quodam obiecto, in tribus istis vitiis cardinalibus, *ambitione*, *auaritia*, & *voluptatis cupiditate*, deprehenditur, *1. Ioh. 11, 16*. Quae quidem determinatio aut eius quoddam principium, an ipsi menti hominis per naturam inest, non temere dixeris. Non satis enim humanae mentis, in se consideratae, natura cognita est, atque perspecta. De propensione enim, seu *philantia praua*, generatim spectata, nullum plane est dubium, vt sequentia docebunt. Quod si determinationis istius fundamentum in ipsa mente non existat, a corporis constitutione ea derivanda videtur, per quam adeo fiat, vt alius ad aliud bonorum adparentium genus sit promior, adeoque quaedam propensionum diuersitas per naturam in hominibus deprehendatur. Sin vero in ipsa mente funda-

mentum istius determinationis statuatur, tum quidem, si mentis propensioni speciali respondeat constitutio corporis, illam eo fortiolem, vehementioremque reddi, necesse est; si vero discrepet, illius vis immineatur, vt tamen simul eo magis propensio, ad quam corporis constitutio ducit, sese exserat. Quae observatio ad maximam propensionum specialium, in quibus vis peccati euidenter elucescit, diuersitatem explicandam, valeat plurimum. Atque hinc etiam, quatenus propensionum, seu peccatorum habitualium adquisitorum sit ratio, intelligere licet. Fieri enim potest, vt per consuetudinem, seu actus saepe iteratos, propensio quaedam specialis, eaque, naturali propensioni minime respondens, seu ab ea diuersa, adquiratur; rursus tamen & illud contingere potest, vt quae consuetudine acquiritur, naturali propensioni prorsus respondeat. Prius si sit, maior inde prauarum propensionum in vno eodemque homine, oritur diuersitas; sin posterius, propensio naturalis eo magis augetur & corroboratur, hinc & difficilior imminuitur, & superatur. Quae quidem haud perfunctorie obseruasse iuuabit, cum in praxi conuersionis eorum minime contemnendus vsus sit.

*** Sunt nimirum haec inter se coniunctissima. Vbi enim *philantia praua* est, ibi adest defectus seu carentia amoris diuini, omniumque adeo, quae ex eo fluunt, virtutum. Quemadmodum & peccatorum actualium nomine, omissiones eorum, quae ex legis praescripto facere debebamus, veniunt.

§. XIII. Cum *connatum* illud, seu *originale peccatum*, fons & scaturigo sit reliquorum peccatorum omnium, consideratione quoque inprimis dignum est. Et corruptionem quidem quamdam naturae humanae, ab ipsa statim natiuitate adeste, & experientia docet, hinc & ratio intelligit, & gentiliū quoque philosophi agnouerunt. Inde autem colligere nondum licet, quod ratio peccatum originale, ita vt decet, cognoscat; quippe quae

quae & originem veram istius corruptionis, & eius quoque profunditatem, prorsus ignorat. * Scriptura vero sacra tam luculenter hac de re testatur, vt nemo, nisi qui verbis euidentissimis vim inferre, religioni sibi non ducit, de ea dubitare queat. **

* Summam hominum omnium ad mala quaeuis esse propensionem, maximam contra, ad bona recte intelligenda, vel cognita profectum, peragendaque, imbecillitatem, ingentem denique totius naturae deprauationem, ipsa quolibet, siue ad se ipsum, siue ad alios homines serio attendat, facile condecibit experientia. Quae autem ex experientia omnibus constant, aut constare possunt, rationi perspecta esse, nemo inficiatus fuerit. Idque & gentilium philisophorum hac de re testimonia comprobant, quae plena manu exhibet PIANNE-
RVS, *syss. theol. gentil. pur. c. 9. §. 7. p. 59. sq.* Quantumuis autem multa philosophi isti, de hominum miseria, & ad mala quaeuis propensione naturaliloquerentur, profunditatem tamen istius mali non sunt adsecuti, multo minus veram eius perfectam habuerunt originem. Hinc velut in tenebris palpitantes, vbi pedem figerent, non inueniunt; ARISTOTELE quidem non aliud, quod diceret, habente, quam esse illud malum, quod in nobis deprehendimus, *συγγενὲς κοινάτι*, aliis naturam ceu noueram aduersantibus, aliis ad inepta quaeuis, & impia, de mali origine cominenta, prolabantibus, de quibus in frequentibus ex instituto dicemus. Nonnulli etiam, cum tormala, quibus homo circumseptus est, perpenderent, veramque eorum originem ignorarent, ex humanae naturae conditione iudicarunt, infontem non esse, qui tor aerumnis sit adductus, atque hinc porro collegerunt, animas iam peccasse, priusquam corporibus hominum iungerentur. Vnde tam late propagata est opinio da animarum *πρωτότης*, itolidumque illud *πρωτοφύσιον* seu potius *πρωτογενές* commentum, passim inualuit; quod & RVETIO obseruatum, qu.

Almet. l. 2. c. 9. p. 165. Quod autem diximus, philosophos gentilium ipsam equidem corruptionem naturalem vecumque agnouisse, etli originem eius ignorarent, id etiam recte animaduertit AVGVSTINVS. Cum enim Tullium dicentem induxisset, non vt a matre, sed vt a nouerca, natura editum esse hominem in vitam, corpore nudo, fragili, & infirmo, animo anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, in quo tamen inesset tamquam quidam diuinus ignis ingenii & mentis, subiungit: *Non hoc auctor iste male videntium moribus dixit esse. Cum, sed naturam potius aduersauit. Rem vidit, causam nesciuit. Latebat enim eum, cur esset graue iugum super filius Adam, quia sacris litteris non eruditus, ignorabat originale peccatum; l. 4. contra Iulian. c. 12. tom. 10. oper. p. 403.* Recte quidem: modo addatur, non tantum originem, sed profunditatem quoque, genuinamque adeo rationem mali istius, seu peccati originalis, ignorasse gentilium philosophos. Lectu autem etiam digna sunt, quae idem Hipponensium praeful eodem l. 4. contra Iul. c. 15. p. m. 411. hac de re differit. Nonnulla & ipse iam monui, *inst. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 4. ad §. 78.* Atque haec cum ita sese habeant, non ex rationis scitis, nec ex gentilium philisophorum scriptis, sed ex icriptura sacra, veram & genuinam peccati originalis notitiam hauriendam esse, consequitur. Praeclare itaque, grauiterque in formula concordiae, & quidem in epitome, hac de re pronuntiatur: *Hoc quantum sit malum, verbis reuera est inexplicabile, neque humanae rationis acumine indagari, sed dumtaxat per verbum Dei reuelatum agnoscere potest; p. 574.* Et iterum: *Praeterea, quid & quantum sit hoc ingens haereditarium malum, id nulla huma-*

na ratio indagare, aut agnoscere potest: sed, ut Smalcaldici articuli loquuntur, ex scripturae sacrae patefactione discendum, credendum est &c. solida. declarat. pag. 639.

****** Inter scripturae sacrae dicta, quibus peccatum originale probatur, primo sese nobis offert notissimum illud, quod *Genes. I. 5. &c. VIII, 21.* exstat. In priori enim loco dicitur, quod *omne figmentum cogitationum cordis (humani) sit tantum malum omni die*; in posteriori autem, quod *figmentum cordis humani malum sit* *אשר יחשוב בלבו* a pueritia eius. Per *figmentum* nimirum cordis, seu *cogitationum cordis*, intelligitur omne illud, quidquid ex mente, speciatim voluntate hominis, quae in scriptura sacra cordis nomine venit, procedit; adeo quidem, vt non tantum cogitationes, sed & ipsa cogitationum formatio, mala sit. Neque, quod mala saltem sit, dicitur, sed *tantum mala*; vt adeo nihil, nisi quod malum sit, ex mente humana proveniat. Ipsam itaque mentem hominis valde corruptam esse oportet, cum nihil nisi malum ex ea procedere queat. In posteriori loco porro dicitur *אשר יחשוב בלבו* a pueritia seu ipsa infantia. Etenim vox *אשר* eam etiam aetatem nonnumquam denotet, qua homo ratione vti incipit, immo ipsam iuuentutem; non tantum tamen etiam de infantia accipi potest, siquidem vox *אשר* de infantibus subinde vsurpatur; *Exod. II, 6. Ind. XIII, 5. 1. Sam. I, 22.* sed ita omnino hic accipiendum, ex priori loco constat, vbi dicitur, *figmentum cogitationum cordis humani esse tantum malum omni die*. Si *omni die*, ergo ab eo statim temporis momento, quo homo viuere incipit. Frustra itaque nobis opponitur, quod Goliathus *1. Sam. XVII, 33.* vir belli fuisse dicitur, *אשר יחשוב בלבו* a iuuentute, vel *ab adulescentia sua*. Idem enim, quod vir belli fuerit *omni die vitae suae*, nullibi dicitur, nec dici potuit. Nec obstat, quod *Gen. I. 5.* hoc tamquam causa diluuii asseratur, quod *figmentum cogitationum cordis humani tantum malum sit omni*

die. Ea enim hoc fit ratione, vt simul significetur, ex malo hocce fonte maxima illa scelerata, atque flagitia profluxisse, quae Moses innuit, cum dicit, *magnam fuisse hominum malitiam in terra*; *conf. & v. 1. 2. 4.* Vnde & simul patet, quo iure Noachum hinc *v. 8.* eximat; non scilicet ratione corruptionis naturalis, quam vniversaliter esse, satis aperte docet, dum generatim de corde humano loquitur, sed ratione effectus, dum vitiis suis frena laxabant, spiritus sancti conuictionem respuebant, & magna proteruita in omne se dabant flagitiorum genus. In hisce omnibus enim longealiter se gerebat Noachus. Atque hac ratione reliquas etiam, quas secus sentientes hic adserunt, facile distillare licet argutias. Sed ad alterum progredimur testimonium, quod Iobus suppeditat, dum, *quis, inquit, dabit mundum de immundo? ne vnus; c. XIV, 4.* Vbi quidem id rursus manifestum est, non de corporis impuritate, seu sordibus, sed animae illum loqui, hoc est, de peccato. De ea enim immunditie verba facit, ob quam varias quis experitur calamitates, & iudicium diuinum subire cogitur. Cur autem peccatum immunditiei, seu impuritatis nomine veniat, supra ad *g. II.* exposuimus. Deinde & illud obseruandum, hanc immunditiam, seu peccatorum sordes, cum generatim omnibus hominibus tribuere, vt ne vnicus quidem sit, qui eorum sit experts. Causam denique innuit, quod homines ab immundis, seu impuris nascantur: *quis dabit mundum de immundo? hoc est, natum ex immundo*. Quod vulgatus interpretes luculenter exprimit: *quis potest facere mundum, de immundo conceptum semine?* Quae quidem ita comparata sunt, vt nihil temere euidentius de peccato originali dici potuerit. Moli ac Iobo accedat rex sanctissimus Dauid: *Ecce, in iniquitate formatus sum, & in peccato calefecit me mater mea; ps. LI. 7.* In eo namque est, vt delicta sua atrocissima, adulterium atque homicidium, coram Deo confiteatur, eorumdemque

que ab eo petat remissionem. Sed, hoc dum agit, ad fontem simul, vnde grauiora ista peccata procedant, respicit, qui non alius est, quam naturalis illa omnium hominum corruptio. *Eccē!* inquit, *in iniquitate formatus sum, & in peccato calefecit me mater mea:* hoc est, iam eo ipso temporis momento, quo conceptus sum in vtero matris meæ, peccato velut imbutus sum, quod a parentibus in me transfusum, atque propagatum est. Nihil proinde agunt, qui hic excipiunt, non de suo, sed de parentum suorum peccato, hic loqui Dauidem. Ita namque de parentum suorum peccato loquitur, prout in prima conceptione hoc in se deriuatum atque propagatum erat, iuxta illud seruatoris: *Quidquid ex carne natum est, caro est, Io. III, 6.* Atque id scopus quoque rei postulat, qui est, vt fontem & originem grauiorum peccatorum, quibus miseri homines subinde inuoluuntur, indicet. Nec est, quod dicas, si de congenita sibi corruptione loqueretur Dauid, tum eum trinitum, quorum reus erat, culpam a se in Deum transferre. Id quidem SIMON EPISCOPIVS vobis obiicit, *l. 4. inst. theol. sect. 5. cap. 5.* qui & hyperbolen in hisce verbis admittendam putat, quod crimina a se commissa Dauid exaggerauit. Ad prius enim quod attinet, non eo animo, vt culpam a se in Deum transferret, corruptionis suæ naturalis mentionem fecit, sed vt se ipsum potius coram tribunali diuino aduerset, quod maximus peccator sit, qui per naturam nihil omnino boni in se habeat, sed corruptus plane sit, atque deprauatus. Posterius autem sine ratione dicitur, cum causa, cura propria verborum significatione discedendum, & hyperbole admittenda sit, adferri nequeat. Non tantum autem Dauid hac ratione confitetur, corruptionem naturalem a primo conceptionis momento sibi adhaerere, sed eandem diserte *iniquitatem*, atque *peccatum* vocat, & ita, quo loco coram iudicio diuino habeatur, aperte nos conducet. Quo ipso eos conti-

cescere iubet, qui corruptionem equidem quamdam naturalem hominum agnoscunt, eam tamen peccatum esse, iramque adeo diuinam, & poenas grauissimas secum trahere, vix sibi persuadere possunt. Denique, et si hic de se ipso loquatur Dauid, inde minime colligere licet, hoc de reliquis hominibus non esse intelligendum. Hoc enim qui adferre vellet, illi statuendum esset, aliam reliquorum hominum, cum concipiuntur & gignuntur, conditionem esse, quam Dauidis fuit; quod absonum esse, nemo non perspicit. Possemus hic & alia veteris testamenti loca addere, sed progredimur ad nouum.

Luculentum prae reliquis est ipsius seruatoris effatium: *Quidquid ex carne natum est, caro est; Io. III, 6.* Nimium dum *caro* spiritui opponitur, non natura humana in se spectata, sed prouti corrupta est, intelligitur; conf. *Rom. VIII, 5. 6. 8.* Praeterea natiuitas carnalis spirituali ita opponitur, vt illa excludat a regno caelesti, haec autem ad introitum in illud prorsus sit necessaria, v. 3. 5. Hoc modo itaque *caro* est, hoc est, naturam prorsus corruptam habet, eumque *ex carne*, hoc est, modo naturali, gignitur. Ea autem ratione cum omnes homines gignantur, omnes etiam natura corruptos, atque peccato originali infectos esse, necesse est. Vt adeo & ipsa corruptio, & eius profunditas, dum a regno caelesti nos excludit, & propagatio eius per naturalem generationem, simulque eius vniuersalitas, hunc seruatoris verbis indicetur. Sed Paulum quoque hac de re audire iuuat: *Per unum*, inquit, *hominem peccatum in mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, id est in quo omnes peccarunt; Rom. V, 12.* Corruptionem quamdam vniuersalem his verbis significat, dum *peccatum*, & *per peccatum mortem*, in mundum, simulque adeo ad omnes homines, pertransisse adserit. Et experientia sane docet, quod omnes mori-

antur, nemine excepto ; vnde & sequitur, peccati istius, de quo loquitur, neminem expertem esse. Vt autem *peccati* nomine, qualis illa corruptio sit, & quae eam in iudicio diuino consequantur, satis indicat, ita de tali peccato, quod per naturalem generationem ad omnes propagatur, illi sermonem esse, vel inde intelligitur, quod simul per peccatum istud mortem in mundum intrasse, & ad omnes homines pertransiisse docet. Non tantum enim adulti homines, sed & infantes, immo plurimi, antequam nascuntur, moriuntur; ergo & infantes, antequam nascuntur, peccato iam infecti sunt, quod aliud, quam, originale esse nequit. Atque hanc corruptionem, quae per naturalem generationem propagatur, ab Adamo, eiusque lapsu deriuandam esse, ostendit, quando per vnum, inquit, hominem peccatum in mundum intrauit, hoc est, vnius hominis, seu Adami lapsu. Hoc enim sibi velle apostolum, eo minus dubitari potest, quia se ipsum ita explicat, quando v. 15. dicit: τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, vnius delicto multos mortuos esse; & iterum: τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, vnius delicto mortem regnasse, & quidem δι' ἑνὸς per vnum; v. 17. item, διὰ τῆς παραπτώσεως τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου, per inobedientiam vnius hominis peccatores multos constitutos esse, v. 19. Repetit idem, quando in nostro oraculo ait: Et ita in omnes homines mortem pertransiisse, id est τῷ πᾶσι ἡμῶν. Vbi quidem, si verba, id est ἡμῶν, veritas: in quo, res dubio caret, cum sensus tum sit, in Adamo omnes peccasse, adeoque ab Adamo corruptionem naturalem in eos deriuatam fuisse. Nec tamen nobis etiam obitat, si vel maxime voces istas veritas, eo quod, siue, quia, Namque, cum de omnium hominum, etiam infantum peccato loquatur, aliter hoc accipinequit, quam quod omnes peccarint, dum omnes cum peccato originali nascuntur. Atque hinc simul perspicitur, per peccatum, quod in mundum intrauit, non posse, vt nonnulli secus sentientium excipi-

unt, ipsius Adami peccatum intelligi, quod in mundum intrauerit, eo quod Adamus initium peccandi in mundo fecerit. De omnium enim hominum peccatis hoc accipiendum esse, ex haedenus dictis liquet. Accedit, quod peccatum, quod in mundum intrauit, diuersum esse debeat ab eo, per quod in mundum intrauit, nisi sensum plane ineptum apostolo tribuere velis. Tandem hisce illud Pauli, quod Eph. II, 3. exstat, testimonium addimus, vbi de Iudaeorum, Ephesi degentium, qui tamen credentium numero accesserant, ante conuersionem conditione verba faciens, eram, inquit, natura filii irae, sicut & reliqui, scilicet populi, siue gentiles. Miserum istorum, adeoque & omnium hominum ante conuersionem statum, Iudaeorum descripsit, quod in peccatis mortui fuissent, in iis secundum receptum mundi huius morem ambulassent, & reliqua. Tum fontem, originemque istius miseriae indicaturus, eram, inquit, natura filii irae, sicut & reliqui. Filius autem irae is dicitur, qui irae divinae, hinc & maledictioni, poenisque grauissimis, morti temporali & aeternae est obnoxius. Talesque eos, sicut & reliquos omnes fuisse dicit *Θέου, natura*; hoc est, per naturalem generationem, per quam ista miseria & corruptio ad omnes propagatur. Naturae enim vox non eam significat, quam prius homo a Deo accepit, sed, qualis per eius transgressionem facta est, & hodie ad omnes per naturalem generationem propagatur. Nec enim aliter vocem naturae hic accipi posse, vel inde liquet, quod *Θέου* opponatur τῷ χάριτι gratiae. Quemadmodum enim hic dicimur natura filii irae, ita postea v. 8. dicimur gratia seruari. Cum ergo verba ista apostoli tam aperta sint, vt exceptionem non admittant, in omnes se vertunt partes, qui secus sentiant, vt hinc se expediant. Namque GROTIUS mox vocem naturae explicat per consuetudinem, seu receptum morem; l. 2. de iure belli & pacis. c. 12.

§. 26. mox autem τὸ φῶς idem esse putat, ac *revera*; in *annotat. ad Eph. II, 3.* quam quidem explicationem etiam sequuntur *EPISCOPVS*, atq; *LIMBORCHIVS*, ille quidem, *in fl. theol. I. 2. sect. 5. c. 2.* hic autem, *theol. christ. I. 3. c. 4. §. 17.* Sed, non esse hanc propriam vocis significationem, agnoscit, adeoque eam interpretationem, in re ipsa licet contentens, reiicit *CLERICVS*, contendens, per *φῶς* seu naturam hic indolem gentis intelligendam; *art. crit. part. 2. sect. 1. c. 7.* At, nec huncce sensum hic locum inuenire, vel inde patet, quod non de certae cuiusdam gentis, sed omnium hominum natura, Paulus verba faciat. Hoc iam a me ostensum *in fl. th. mor. part. 1. c. 1. ad §. 13.* Iam ergo, si summa-

tim complectamur, quae hactenus ex variis scripturae locis obseruauimus, patebit, dari naturalem quamdam corruptionem omnium hominum, *Genes. VI, 5. Iob. XIV, 4. Rom. V, 12. Io. III, 6.* eamque per naturalem generationem ad omnes propagari; *Iob. XIV, 4. ps. LI, 7. Io. III, 6.* eam porro corruptionem reuera peccatum proprie sic dictum esse, *ps. LI, 7.* per quam adeo homines, si in ea permaneant, excludantur a regno caelorum; *Io. III, 6.* immo, sint filii irae, hinc & maledictioni diuinae, & morti temporali ac aeternae obnoxii; *Rom. V, 12. Ephef. II, 3.* Quod quidem ad demonstrandum peccatum originale sufficit.

§. XIV. Denotat autem peccatum illud originale tum defectum, seu absentiam imaginis diuinae, siue iustitiae originalis. *psal. XLV, 3. ps. LIII, 4. Rom. III, 10. sq. τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, v. 23.* vnde *alienati sunt a vita, quae ex Deo est, Eph. IV, 18.* & in peccatis mortui; *Ephef. II, 1. Col. II, 13.* tum totius naturae humanae intimam corruptionem, & ad praua quaeuis inclinationem, *Gen. VI, 5. c. VIII, 21. Matth. XV, 19. Rom. VII, 17.* per motus concupiscentiae prauae, & varia peccata actualia sese exferentem, *Galat. V, 16, 17. seq. Iac. I, 14, 15.*

* Vt eo rectius, & quae dicta sunt, & quae de peccati originalis definitione disputari solent, intelligantur, iuuabit rem omnem paucis a prima origine repetere, idque praecedente nobis *MART. CHEMNITIO*, qui praclare admodum atque egregie hac de re discribit in *locis theologicis, de peccato originis, cap. 2. p. III. 209. seq.* Nimirum, et si *IREN. AYS, CYPRIANVS*, aliiq; veterum, subinde de peccato originis loquuti erant, ante *AVGVSTINVM* tamen non exstabat diserte tradita aliqua eius definitio. Id arripuit Pelagius, qui initio negavit etiam effectus peccati originalis, cum diceret, mortem esse conditionem naturae humanae, etiamsi Adam non fuisset lapsus; item, peccatum Adami nemini, nisi ipsi soli, obfuisse. Postea vero, ne videretur toti antiquitati contradicere, illa de effectibus coepit concedere, dicebatque, se fateri, omnes

filios Adami nasci extorres regno caelorum; sed infantes ab ipsa natiuitate adferre secum prauitatem naturae, pugnantem cum lege Dei, id quidem erat, quod strenue negabat. Speciem sententiae eius conciliabat, quod hactenus de peccato originali, quid sit, nihil definitum esset, cum veteres satis sibi esse existimarent, scire, quod sit peccatum originale, & vnde sit, & quinam eius sint effectus. Atque hic subsistendum esse dicebat Pelagius, nec vanis quaestionibus turbendam ecclesiam. Augustinus vero, quorsum ista tenderent, perspicuus, de constituenda qualicumque peccati originalis definitione sollicitus fuit; cumque animaduerneret, vim mali istius tum maxime apprehendi, quando in adultis caro concupiscit contra spiritum, peccatum originale per concupiscentiam definiuit; siquidem &

Paulus ita loquitur, *Rom. VI, 12. VII, 7. Gal. V, 16, 17, 24.* itemque Iacobus, *ep. I, 14, 15.* & Ioannes, *1. ep. II, 16, 17.* Atque haec quidem Augustini definitio recepta in ecclesiam fuit, donec monachis, naturae corruptionem extenuantibus, & Pelagiana commenta possimilino reuocantibus, ANSELMVS tractatum de conceptu virginali, seu peccato originis scriberet. In eo enim *cap. 25.* se per peccatum originale in ipsis infantibus nihil aliud intelligere profiteatur, quam ipsam factam inobedientiam Adae, iustitiae debitae nuditatem, per quam omnes sunt filii irae. Quae definitio cum iterum de effectibus peccati originalis tantum loqui videretur, HVG O circa annum 1120. Augustinianam definitionem cum ea coniunxit, peccatumque adeo originis ignorantiam esse dixit, in mente, & concupiscentiam in carne. Atque hac quidem ratione cum utcumque ista doctrina restituta esset, sententiarum, qui vocantur, postea inter se dimicant, de duabus illis definitionibus, vtra verior meliorque, & alteri adeo praeferenda esset. IO SCOTVS enim cum suis Anselmi definitionem amplexus est, atque ita vrgere carentiam coeperunt, vt negarent positum concupiscentiam; alii pro Augustino ita pugnarunt, vt Anselmi illam reiicerent; BONAVENTURA contra recte iudicante, vtramque veram esse, & vnam illarum in altera includi. Deinceps rursus magis magisque in deuia prolapsi sunt scholastici doctores, aliis haud obicere prodebat, peccatum originale tantum esse reatum alieni peccati, sine aliquo vitio haerente in nobis; aliis tantum in appetitu sensitivo illud collocantibus, ita vt superiores vires rationis immunes, & liberas fingerent a corruptione originali; aliis aliud quid comminiscantibus. Quas quidem corruptelas vt ab hac doctrina depellerent maiores nostri, de peccato originali ita se docere professi sunt, quod post lapsum Adae omnes homines, secundum natu-

ram propagati, nascantur cum peccato, hoc est, sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, & cum concupiscentia, quodque hic morbus, seu vitium, originis, vere sit peccatum, damnans, & adferens aunc quoque aeternam mortem, his qui non reuascuntur per baptismum & spiritum sanctum; *Augustan. conf. art. II.* Qua quidem ratione & AVGVSTINI & ANSELMI definitionem iterum coniunxerunt, & recte explicarunt, vt erudite observatur in *apol. Augustan. confess. p. 54. & 58.* vbi haec omnia fusius edisseruntur.

Atque sunt haec omnia scripturae facrae prorsus consentanea. Priuationem enim, seu carentiam iustitiae originalis, vel imaginis diuinae, Paulus apostolus diserte indicat, quando dicit: *ερεστραγη δις τοις θεοις, δεστυνουντ gloria Dei, Rom. III, 23.* Nec enim per *την διδαν τοις θεοις* rectius aliud quid intelligi potest, quam imago Dei, ad quam homo conditus erat, & quae maximam illi gloriam, seu claritatem conciliabat. Idemque apostolus eodem *cap. III, v. 10. seq.* confirmat, haec *psalmi XIV, 3. seq.* verba adferens: *non est iustus, ne unus quidem; non est, qui intelligat; non est, qui exquirat Deum; non est, qui exerceat benitatem, non est, vsque ad nunc.* Omnia nimirum ea, in quibus imago Dei consistebat, homini post lapsum deesse, hisce verbis docet. Idque etiam porro innuit, quando *Ephef. II, n. & Coloss. II, 13.* homines ante conuersionem mortuos in peccatis dicit. Mors namque ista vitae, adeoque & omnium virum spiritualium, defectum denotat. Non itaque leue quid ista priuatio, seu absentia iustitiae originalis censeri debet; nisi quis mortem, caccitatem, saninitatis defectum, & quae reliqua sunt eiusdem generis, leue quid esse existimauerit. Quin potius intima grauissimaque rotius humanae naturae corruptio hac ratione significatur. Quod maiores nostri in *solida declarat. form. concord. p. 640.* ita effecerunt, quod non tantum eiusmodi talis carentia,

ventia, seu defectus sit omnium bonorum in rebus spiritualibus ad Deum pertinentibus, sed quod sit etiam, loco imaginis Dei amissae in homine, intima, pessima, profundissima, (inftar cuiusdam abyssi) inscrutabilis, & ineffabilis corruptio totius naturae, & omnium virium, imprimis vero superiorum & principalium animae facultatum, in mente, intellectu, corde, & voluntate. Et sane, cum supra cap. praeced. §. 7. ostensum sit, imaginem Dei homini certo modo fuisse naturalem; fieri aliter non potuit, quam ut per eius amissionem ipsa quoque natura hominis corrumpereetur; non quidem, ac si ipsa eius essentia fuerit immutata, hoc modo enim non amplius mansisset homo, sed quodea, quae ad naturalem eius perfectionem faciebant, fuerint amissa, hinc & natura hominis ad spiritualia quaeuis non tantum peragenda, sed & cogitanda, plane inepta reddita fuerit, 1. Cor. II, 14. & 2. Cor. III, 5.

Non tantum autem in priuatione ista, seu carentia iustitiae originalis, sed & ut recte porro in *Augustana confessione* l. c. dicitur, in concupiscentia, hoc est, immensa quadam, & velut infinita ad mala quaeuis propensione; peccatum originale consistit. Licet enim homo eodem inuolutus, destituitur vita spirituali, quae ob istum vitae spiritualis defectum vel maxime per varios motus inordinatos sese exerit. Atque ista ad mala propensio tum in intellectu, per determinationem ad mala quaeuis, tum in voluntate, cui proprie concupiscentia tribuitur, per philautiam pravam, & vitia hinc propullantia, sese demonstrat, ut in sequentibus ostendemus. Scriptura sacra autem hoc confirmat, dum *omne signum cordis tantum malum esse*, dicit, *ummi die*, Gen. VI, 5. Ex summa enim mentis, specierum voluntatis, ad mala quaeuis propensione, hoc provenit, quod omnes cogitationes, omnesque motus mentis mali

sint: conf. Matth. XV, 19. Atque, ut effectus de causa, & fructus de arbore testatur, ita motus illi pravi, qui subinde erumpunt, ipsam propensionem nobis inhaerentem satis produnt. Hinc caro concupiscit adversus spiritum, Gal. V, 17. concupiscentia tentat hominem, & ad peccandum, opere nimirum externo, inducit; Iac. I, 14, 15. peccatum in nobis habitans efficit, ut faciamus, quae fieri nolumus, Rom. VII, 17. Quae quidem, ut rem extra controuersiam ponunt, ita mirum, dubitare haec de re quemquam posse, cum quemlibet ipsa experientia, modo animum aduertat, & ad se ipsum serio attendat, haec ita se habere, condocere queat. Si dicas, id quidem experientiam docere, concupiscentiam quamdam in nobis esse, quae subinde in motus involuntarios erumpat; at, non aequè expeditum esse, eam esse peccatum, quod & quosdam Romanæ ecclesiae addictos, aliosque negare constat, frustra veritati manifestae reluctari. Cum enim negari nequeat, concupiscentiam istam cum lege Dei non conuenire, sequitur, eam etiam peccatum esse, iuxta definitionem peccati, a Ioanne 1. ep. III, 4. traditam, & supra a nobis explicatam. Idque & Paulus apostolus confirmat, quando, *ne regnet, inquit, peccatum in mortali vestro corpore, ut obediat is illi per cupiditates illius; neque sistite peccato membra vestra arma in iustitiae &c. peccatum enim vobis non dominabitur*, Rom. VI, 12, 13, 14. De eiusmodi enim peccato loquitur, quod, nisi ei resistamus, regnare in hominibus, atque iis dominare potest, quodue adeo homini inhaeret, cui etiam *indivisius cupiditates*, seu adus concupiscentiae tribuit. Vnde nihil aliud, quam propensionem istam naturalem ad prava quaeuis, seu concupiscentiam conuamat, intelligit, eamque dum diserte peccatum vocat, rem extra omnem dubitationem ponit. Rursus idem apostolus, peccatum non cognoscit, in-

quit, nisi per legem: concupiscentiam namque non nouissem, si lex non diceret, non concupisces, Rom. VII, 7. Dum enim concupiscentiam peccatum esse, ex lege cognovit, hoc ipso docet, eam legi repugnare, adeoque *ἀνομία* seu veri nominis peccatum esse. Vt vero de concupiscentia, quae actu quodam voluntario sese exferit, hoc accipiamus, nulla nos cogit necessitas, nec genuina, propriaque vocis significatio permittit. Immo, cum deinceps, eodem cap. VII, 17. malum illud, quod ipse non velit, ab habitante in se peccato, seu concupiscentia illa originali, provenire doceat, aperte innuit, actus inuoluntarios etiam concupiscentiae nomine se comprehendere, vel potius, eos concupiscentiae conatae, seu principio, tribuere. Sed plura ut addamus, necesse non est, praesertim cum etiam ad §. praeced. demonstratum sit, corruptionem istam hominum, quae per generationem naturalem ad omnes propagatur, iuxta euidentissima scripturae effata, peccatum esse. Recteque adeo

in Augustana confessione, loco antea citato, adseritur, quod hicce morbus, seu vitium originis, vere sit peccatum; damnans, & adferens nunc quoque aeternam mortem, his, qui non renascuntur per baptismum, & spiritum sanctum.

Ex haecenus etiam dictis intelligitur, ineptum valde esse, si quis dicat, peccatum originale esse substantiam, vel ipsam hominis essentiam. Cum enim essentiae, siue naturae hominis inhaereat, adeoque per se non subsistat, substantia esse nequit; & cum homo per peccatum originis non desierit esse homo, ipsa eius essentia dici nequit. Interim nihil obstat, quo minus recte adseratur, peccatum originis de hominis corrupti substantia, seu essentia esse, quemadmodum & imago diuina de substantia, hoc est, essentia hominis integrum fuit. Integer enim, siue perfectus homo, absque imagine diuina dici non poterat, quippe quae ad eius naturam, ut perfectam eam redderet, spectabat, ut supra docuimus.

§. XV. Loco lucis, seu cognitionis, & sapientiae, quae ad imaginem diuinam pertinebant, in intellectu tenebrae sunt, atque stultitia. * Et generatim quidem, maximum intellectus vitium est, quod ad res materiales corporeasque sibi repraesentandas, longe prouior est, quam ad spirituales, & materiae expertes. ** Speciatim, cum in intellectu imbecillitates variae, ignorantia, error, idearum confusio & imperfectio, deprehendantur, haec in spiritualibus tantae sunt, ut homines irrogeniti non tantum *ἐκκτισμένοι*, sed omnino *οὐκ ἐκτός*, tenebrae, dicantur, Ephes. IV, 18. V, 8. *** Praeterea falsitas atque error, itemque fluctuatio in iudiciis, * summaque in ratiociniis peruersitas, qua in rebus, ad salutem pertinentibus, misere mortales se decipiunt, ** cum determinatione quadam ad praua, in omnibus intellectus operationibus conspicua, *** hancce eorum miseriam mirum in modum augent.

* Vt enim intellectus perfectiones, quibus imago diuina absoluebatur, in luce, seu cognitione recta, & sapientia consistebant, uti supra ostensum ad cap. praeced. §. 7. ita imperfectiones, quibus per naturam intellectus inuolutus est, ad duo haecce sum-

ma capita, tenebras & stultitiam, reuocari possunt; conf. quae dixi *instit. theol. moral. part. i. c. i. sect. 2. §. 35.*

** Vnde contingit, ut plurimi notiones plane ineptas, & tantum non idololatrias, de rebus diuinis animo concipiant.

Anthro-

Anthropomorphitarum deliria ex hocce promanasse fonte, nemo non intelligit; *conf. inflit. theol. mor. l. c. §. 8.*

*** Pertinent haec ad primam, quam vocant, mentis operationem. Atque in naturalibus rebus plurima esse, quae ignorantur, & scire tamen magnopere nostra intererat, in multis etiam ideas rerum aut falsas & erroneas, aut obscuras & imperfectas, nos habere, experientia docet. Ecquid enim frequentius, quam vt iis etiam, qui pro eruditissimis habentur, ignorantia, errores, & quae his sunt similia, exprobrantur? Vnde facile colligere licet, quanta in rebus spiritualibus hominum, luce praesertim diuina nondum collustratorum, sit caligo. Idque Paulus confirmat, quando homines nondum renatos *ἁνομιμαῖς τῆς διανοίας*, itemque *ἐκείνοις* vocat, *Eph. IV. 18. V. 8.* immo quando *1. Cor. II. 14.* de homine *ψυχῆς* solis naturae viribus instructo, quantumvis alias erudito, & sapiente, dicit, non tantum, quod *non recipiat*, seu ad sensu adprobet, *quae sunt spiritus Dei*, sed &, *quod non possit ea cognoscere*, (*ὅτι δύναται γινώσκειν τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ*) cognosci debebant. Ad hoc quippe non sufficit, vt ideas quasdam, cum notionibus scripturae sacrae vtrumque convenientes de rebus diuinis, & ad salutem hominum spectantibus, nobis formemus. * Etsi enim hoc quandoque fieri queat, quamvis & saepius non fiat, & notiones hominum, non renatorum ab iis, quas sacra scriptura suppeditat, plurimum subinde discrepent, nondum tamen ita, ea, quae sunt spiritus Dei, recte, & prout decet, cognoscuntur; cum ea cognitio, quam scriptura requirit, quaeque adeo genuinae cognitionis nomine merito venit, *viua*, simul & *efficax* esse debeat. Talis autem quae non est, genuinae cognitionis nomen in rebus diuinis non promeretur. Ex naturali autem hominum corruptione, seu peccato originali, hoc procedere, vt

cognitio rerum diuinarum non ita comparata sit, prout esse debebat, nemo temere dubitauerit. Lucem his itidem dabunt, quae dicta sunt *infl. theol. mor. l. c. §. 10. & 11.*

* Pertinent haec ad secundam mentis operationem, & de rebus spiritualibus sunt intelligenda. In his enim vel maxime vanitas, peruersitasque, itemque fluctuatio iudiciorum conspicitur, vt dictum *l. c. §. 12. 13. 14.*

*** Tales sunt *σοφοὶ* illi *λογισμοί*, *peruersi syllogismi*, seu vanae ratiocinationes, quae nos a Deo auerunt, *sup. I. 3.* Naturae imbecillitas est, si homines non recte ratiocinentur; sed accedunt variae causae, quo citius in rebus spiritualibus id faciunt. Prauarum autem eiusmodi ratiocinationum, seu sophismatum, quibus improbi homines, in iis, quae ad illorum salutem pertinent, se ipsos decipiunt, exempla quamplurima experientia quotidiana suppeditat.

*** Determinatio ista intellectus, atque pronitas ad mala, ex voluntatis prauitate originem ducens, vbiq; se exserit, & in omnibus eius operationibus deprehenditur. Hinc enim plurimi, de rebus praesertim diuinis, non ex veritate, sed secundum adfectus, qui in illis dominantur, notiones plane alienas, aut falsas, immo longe ineptissimas, animo concipiunt; immo ad eas notiones, quae ex certo studiorum genere animis illorum haerent, diuinarum rerum, aut aliarum etiam, ad quarum cognitionem deinde accedunt, conceptus attemperare adnituntur: vnde vberissima errorum, peruersarumque opinionum seges. In iudiciis determinatio illa, seu pronitas ad mala, manifesta est, & exemplis quotidianis comprobatur. Ea enim libenter vera esse credimus, atque talia esse iudicamus, quae vera esse, vt cupiditatis nostris blandiamur, cupimus, & vice versa. Vnde facile intelligere licet, quam inepta hominum, qui cupiditatibus suis

seruiunt, de rebus spiritualibus sint iudicia; cum τὰ πνευματικὰ etiam πνευματικῶς sint diiudicanda, 1. Cor. II, 14. Idemque & de rationibus falsis & peruersis constat. Recte plurimi rationes subducerent, modo prauae illorum non obstarent cupiditates, nec animi vitia vim intellectus cohererent. Hinc, quod de ethnicis Paulus

dicit, ἡμπεραιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, Rom. I, 21. id in plurimis, qui eandem cum ethnicis vitae rationem sequuntur, etsi christianorum nomine veniant, deprehendere licet. Copiosius & haecce edisserui in *instit. theol. mor. part. 1. cap. 1. sect. 1. §. 10, 15, 17.*

§. XVI. Atque hinc est, quod ipsa quoque *ratio* corrupta plane, atque deprauata passim dicatur. Quod tamen non de ratione *obiectiue* spectata, seu principii rationis, si modo vera principia sint, & limites a natura sibi constitutos, non transgrediantur; sed de ratione *subiectiue* considerata seu ipso intellectu humano, eiusque facultatibus, intelligendum esse, res ipsa docet.*

* Diuersimode equidem vox *ratio* accipitur; sed ad duas hasce, quas innuimus, significationes, reliquae facile reduci possunt. Et priori quidem modo, siue *obiectiue* si vox ista capiat, eam corruptam & deprauatam esse, nemo dixerit. Principia enim ista rationis tum *formalia*, quae ad formam, modumque rite argumentandi pertinent, tum *materialia*, quae vel metaphysica, vel physica, vel moralia sunt, cum indubitatae, certissimaeque veritatis sint, & ex notionibus rerum euidentissimis exurgant, nemo sanae mentis ea reicere potest. Immo, haec ipsa principia *lumen rationis* recte vocantur, quod non minus ac *lumen reuelationis*, Deum ipsum auctorem agnoscit. Certe, qui ista conuelleret, & in dubium vocare vellet, scepticorum ludibrio omnia diuina atque humana exponeret. Ne quis tamen hic decipiatur, quod saepissime contingit, sedulo obseruandum, sermonem nobis non esse de eiusmodi principiis, quae quilibet pro lubitu sibi fingit, sed, quae vera principia sunt, & criteriis suis, veritate, & euidentia, rite dignoscuntur; porro, haec ipsa principia suis limitibus esse circumscripta, vltra quos minime sunt extendenda; hinc & in applicatione eorumdem caute verandum, ne res supra rationem possitas ad

ea exigamus, aut aliquid iis repugnare, temere adleramus, quod tamen non repugnat. In hisce omnibus enim saepius ab iis peccari, qui reuelationem rationi contrariam esse sibi persuadent, experientia omnes conducit. Posteriori autem modo, siue *subiectiue* si rationis vox accipitur, tum quidem rursus monendum, non ita intellectum hominis cum suis facultatibus hic spectari, prouti esse debebat, sed etiam, prouti in statu integritatis fuit, sed prouti hodie in hominibus nondum renatis est. Atque tum quidem rationem, hoc est, intellectum corruptum valde, cum primis in spiritualibus, penitusque deprauatum esse, non tantum ex imperfectionibus illis, quae in singulis eius operationibus conspiciuntur, sed & vel maxime, illarum ad praua quaeuis determinatione, & pronitate, ex voluntatis perueritate, prauisque cupiditatibus orta, liquido constat. Idque & scriptura sacra confirmat, quippe iuxta quam ratio hoc modo spectata caeca est, 2. Cor. IV, 4. tenebris obscurata, *Ephef. IV, 18. ἐν δυνάμει ὀφθαλμοῦ, 1. Cor. II, 14. ἡμῶς ἀνόητος* est, *Tit. III, 3. & ἀνόητος, Rom. I, 21.* Cumque ratio hominum impiorum cupiditatibus carnis subiecta, & veluti addicta sit, nihil aliud, quam *φρόνημα τῆς σαρκὸς* est, de quo Paulus dicit, quod *mors* sit,

fit, *Rom. VIII, 6.* immo, *inimicitia aduersus Deum, ib. v. 7.* Nimirum, licet ratio principia quaedam fidei vtcumque cognoscat, & ceu vera admittat, ea tamen, quae ad vniuersum salutis ordinem spectant, seu, quae sunt τὰ τοῦ πνεύματος τῷ Θεῷ, *1. Cor. II, 14.* quaeque inter se sunt coniunctissima, nec vt deest, cognoscit, nec reuera admittit, etsi κατὰ πρόφασιν hoc quandoque fiat, saltem firmiter de iis persuasa non est, quin potius reluctatur, adeoque ad minimum in adplicatione se inimicam prorsus & aduersam consilio Dei de hominum salute, demonstrat. Atque hinc etiam intelligitur, quo sensu omnes λογισμοί destruendi sunt, & πῶς νόημα captiuandum habet

obsequium Christi, iuxta effectum Pauli, *2. Cor. X, 5.* Sed haec omnia fusius a me sunt explicata *instit. theol. moral. part. 1. c. 1. sect. 2. §. 20. seq.* Non luculentiori documento grauissima illa intellectus, seu rationis, de qua haecenus diximus, corruptio ac deprauatio sese prodit, quam in vitiis illis notissimis, quae diuinae veritatis cognitioni opposita sunt, quibusue quotidie innumeri homines in transuorsum acti, in praecipitia ruunt, qualia sunt, *secpticismus, religionum indifferentismus, rationalismus, naturalismus, haeresis*; de quibus itidem ex instituto didicim, *instit. theol. moral. part. 1. c. 1. sect. 2. §. 27. seq.*

§. XVII. Ad istam intellectus corruptionem cum maxima accedat voluntatis perueritas, non potest non summa inde in rebus diuinis & spiritualibus resultare *stultitia*; quia ad ea eligenda, & amplectenda, quae noxia sunt, repudianda autem, quae vtilia esse poterant, mortales inducuntur. Atque hinc ea, quae summam sapientiam arguunt illis *magis sunt, 1. Cor. II, 14.* Non minus tamen & in naturalibus subinde stultitiae istius documenta sese produnt.*

* Quemadmodum sapientia virtus est intellectus, quae tamen simul ex voluntate rite emendata oritur, saltem sine ea esse nequit, ita & stultitia vitium quidem intellectus est, quod tamen simul ex voluntate, prauis cupiditatibus maximopere corrupta, originem trahit. Vbi ergo cum intellectus corruptione magna conspirat voluntatis perueritas, non potest non prodigiū stultitiae, quae subinde tanta est, vt in rebus etiam ad rationis imperium spectantibus se exferat, comprimis tamen in rebus spiritualibus deprehenditur, *1. Cor. III, 19.* Indequē & improbi homines subinde *stultorum* nomine in scriptura sacra veniunt, quos & charaderibus luculentis designat Salomo, *proverb. X, 23. XII, 15, 16. XVII, 10, 16, 24.* alibique. Licet autem ista stultitia spiritualis in quibusdam maior sit, eminentiorique quadam ratione conspi-

ciatur, quam in aliis, nemo tamen mortaliū eius, si naturalem illorum conditionem species, prorsus experts censeri debet; quemadmodum & Christus omnibus hominibus a Deo factus est *οσφια, sapientia, 1. Cor. I, 30.* Atque hoc vel inde intelligitur, quod per naturam homines ita comparati deprehendantur, vt in rebus, ad salutem eorum spectantibus, ad ea, quae noxia illis sunt, eligenda, atque amplectenda, longe proniores sint, quam ad ea, quae reuera illis prodesse poterant. Hoc vero stultitiae documentum longe est certissimum; quemadmodum contra vera sapientia in eo sese exferit, quando homines bona a malis rite discernere apti sunt, ea quidem ratione, vt illa eligant, haec autem respuant; vt supra iam obseruauimus, ad *cap. praeced. §. 4.* Conferenda iterum, quae dixi, *instit. theol. moral. part. 1. c. 1. sect. 2.*

sect. 2. §. 35. seq. De stulticia autem hacce pariter ac reliquis intellectus vitiis, quae hactenus commemorauimus, illud adhuc obseruandum, etsi ad ea augenda, atque corroboranda, aliae etiam causae, vt educatio, imitatio, consuetudo, ignauia, aliaque voluntatis vitia, in iis quidem operationibus, in quibus vis quaedam, seu imperium voluntatis est in intellectum, accedant; primam tamen istorum omnium originem ex ipsa naturae humanae depravatione, seu peccato originali, repetendam esse: siquidem in istis etiam hominibus deprehenduntur, nec tolli prorsus possunt, apud quos istarum causarum, cumprimis externarum, aut vllam, aut insignem quamdam efficaciam fuisse, dici nequit. Certumque adeo, non expertem horum vitiolorum, praesertim in spiritualibus, hominem fore, si vel maxime

nec ab educatione, nec ab imitatione, similibusque causis, vllum corruptionis periculum intellectui eius immineret; etsi neutiquam negem, multum imminui ista vitia, saltem in rebus naturalibus, posse, si causae externae, corruptionem istam augentes, remoueantur. Sunt tamen subinde & ipsae illae, quae intellectus corruptionem augent, causae, ita comparatae, vt ipsae corruptam per peccatum originale hominis naturam arguant, & ex ea originem ducant. Exemplo *praecudicia* esse possunt, quae, vt plurimorum errorum, & imbecillitatum, cumprimis & in spiritualibus, causae existunt, ita corruptionis naturalis, qua hominis intellectus laborat, partem haud exiguam ipsamet constituunt. Quod itidem a me iam obseruatum, *instit. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 2. §. 39.*

§. XVIII. Nec praetermittendi hic sunt defectus in *imaginatione* & *memoria* conspicui. Et imaginatio quidem, corporis motibus nimium excitata, & hinc mentis imperium respuens, extra limites saepius vagatur, ad absorta quaeuis hominem abripit, prauas cupiditates mouet, alit, fouetque, & non vnus calamitatis causa existit. * Memoria denique, dum in dimittendis, quae retinere par erat, & conseruandis, quae dimittenda erant, officio suo deest, itidem humanae imbecillitatis argumentum praebet. **

* Vt imaginationis, si recte se habeat, vsus est in variis vitae humanae partibus longe pulcherrimus, eaque ad res, quae sensibus externis percipiuntur; reuocandas, mentique iterum exhibendas, fuit necessaria; ita ob defectus contra, quibus laborat, praesertim si vehementioribus agitata moribus, imperium mentis respuat, maximis, grauissimisque incommodis hominem exponit, & pro corruptionis naturalis documento luculentissimo recte habetur. Rationis namque vsus ita quandoque hominibus adimit, vt parum a furiosis differant. Saepius itaque contingit, vt eiusmodi homines id verum, vtile, bo-

num, pulchrum, egregium esse, firmiter credant, non, quod ratio, aut scriptura sacra, eiusmodi esse docet, sed quod ipsimet imaginationis impetu abrepti, hoc ita esse, sibi persuadent. Hinc & cum ab aliis hominibus iudicio & rerum aestimatione differant, se solos sibi sapere videntur, reliquos omnes caecos esse, atque errare existimant. Augetur ista mortalium miseria, per vinculum arctissimum, quo adfectus coniuncti sunt cum imaginatione. Inde enim contingit, vt indomita vis imaginationis numquam non adfectus excitet, quibus mirum in modum homines excruciantur, agitanturque, & ad pessima quae-

quaevis abripiuntur; quemadmodum rursus per adfectus mouetur & excitatur imaginatio, immo & determinatur, ad obiectum aliquod ita praeaesentandum, prout adfectui, qui dominatur, hoc est conueniens. Incommoda autem cum ex ista imaginationis corruptione oriuntur plurima, manifesta tamen prae reliquis sunt, quae in *enthusiasmo* & *fanaticismo* omnium oculis sese offerunt. In hisce enim humanae mentis morbis, quibus plurimos omni tempore infectos fuisse, historiarum annales testantur, & experientia quoque quotidiana nos conducit, quid corrupta vis imaginationis valeat, & quam facile mortales a recto veritatis tramite per eam auertantur, & in deuiā abducantur, omnium euidentissime conspicitur. De quibus, quae adhuc dici poterant, iam occupavi, in *instit. theol. mor. p. 1. c. 5. sect. 5. §. 17. & sq.* Repetendum autem hic

de imaginatione est, quod antea de intellectus vitii dixi, accedere & alias causas, quibus corruptio eius augetur, & corroboratur, quas inter corporis constitutionem, vitae, studiorumque genus, & consuetudinem, eminent; primam tamen originem ab ipsa naturae humanae, per peccatum originale deprauatione, arcellendam esse.

****** Non tantum memoriae, sed ingenii quoque, speciatim ita dicti, atque iudicii defectus naturales, itemque determinatio ad mala, quae in hisce conspicitur, & quae hinc porro oriuntur in spiritualibus incommoda quam plurima, inter naturalis corruptionis, quae ad omnes propagatur, documenta, iure meritoque referuntur. Quod ut copiosius edisseramus, nostri haud patitur instituti ratio. Idem iam indicauimus *instit. theol. mor. part. 1. cap. 1. sect. 5. §. 27.*

§. XIX. In voluntate iridem absentiam amoris diuini, atque virtutum, quae inde fluunt, seu, iustitiae, & sanctitatis originalis, animaduertere licet; * non minus tamen & summam ad mala quaevis propensionem, quae per philautiam prauam, seu amorem sui inordinatum, eiusque tres filias, seu vitia cardinalia, auaritiam, ambitionem, & voluptatis cupiditatem, sese exerit. **

* Ideo homines in peccatis mortui dicuntur, *Eph. II. 1.* Mors enim illa, vitae spiritualis, hinc & fidei, amoris diuini, omniumque adeo virtutum christianarum priuationem denotat, & praecipue ad voluntatem spectat. Sequitur inde, quod homo sibi relictus in spiritualibus nihil boni aut *velle*, aut *perficere* queat; & quod Deus sit, qui vtrumque in regemitis operetur, *Philip. II. 13.* Sed pertinent huc etiam, quae supra ad §. 14. disputauimus, vbi demonstratum, peccatum originale in priuatione, seu absentia iustitiae originalis, consistere.

** Immenfam in voluntate hominis, ad mala quaevis esse propensionem, itidem iam demonstratum est ad §. 14. Eam vero per philautiam prauam se exferre, vel inde

patet, quod in omni concupiscentia philautia praua ista conspicitur, immo inde vel maxime praua esse, intelligatur, quod homo omnia ad se ipsum, ad suam voluptatem, suum commodum atque honorem referat, cum oninia tamen ad Deum referre, & hunc supra se ipsum amare deberet. Accedit porro, quod, quicquid est vitiorum ac peccatorum, ex philautia ista praua, seu fonte & scaturigine omnis mali prosiliat. Quare & cum scriptura *in duplax* seu fontem omnis mali designat, *Rom. VII. 7. Gal. V. 16. Luc. I. 15.* philautiam istam prauam recte ibi intelligimus. Nolo repetere, quae copiose hac de re dicta sunt, *instit. theol. mor. p. 1. c. 1. sect. 4. §. 38. sq.* vbi & de vitii istius cardinalibus, auaritia, ambitione, & voluptatis cu-

piditate, seu, vt a Ioanne vocantur, *ἐπιθυμία τῆς σαρκός*, *ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν & ἀλαζονεία τοῦ βίου*, 1. ep. II, 16. ex instituto dictum. luit autem omnia haec paulo adcuratius considerare, & ad specialiozem etiam omnium vitorum, quae inde porro profluunt, cognitionem descendere, vt, quam late corruptio ista naturalis pateat, quamue luculenter vis eius in omni vitae humanae genere, in omnibus cogitatis, dictis, factis sese demonstraret, intelligatur. Quae quidem meditatio non sterilis est, sed in vitae christianae praxi magna se commendat vtilitate: quoniam in vera sui ipsius cognitione, quae genuina ad sapientiam via est, vtramque se. e. facit paginam. Iterum vero & hic monendum est, ad augenda & corroboranda haecce voluntatis vitia alias quoque causas, vt educationem, imitationem, consuetudinem, & quaeliqua sunt eiusdem generis,

concurrere; cumprimis & constitutionem corporis, ad augenda aut determinanda haecce vitia plurimum valere; sed omnes tamen istae causae, quamuis non insuper habendae sint, tantam, tamque vniuersalem, tamque profundam voluntatis corruptionem producere non possent, nisi prima eius origo per ipsam generationem naturalem menti hominis inesset. Agnoscamus itaque verissimum esse, quod seruator dixit: *Quidquid ex carne natum est, caro est*; Io. III, 6. Qui autem carnales sunt, per ipsam naturae conditionem *τὰ τῆς σαρκὸς φρονεῖται*, ea saltem *σάπιουν*, adeoque & volunt, adpetunt, quaerunt, concupiscunt, *quae carnis sunt*, hoc est, concupiscentiae illorum pravae conueniunt. Reliqua, quae & hac de re adhuc dici poterant, edisserui *instit. theol. mor. part. 1. cap. 1. sect. 4. §. 78. seq.*

§. XX. Imbecillitas porro voluntatis in eo conspicitur, quod corporis motus non tantum compefcere nequit, sed iis subinde abripitur; vnde *pugna ista rationis atque adpetitus sensitiui*, in qua & haud raro ratio succumbit, voluntatique, corporis modibus cedenti, victoriam relinquere cogitur. * Id quod cum vel maxime contingit, quando adfectus magno impetu saeuunt; nouum hinc corruptionis naturalis argumentum exurgit. **

* Nec de adpetitu sensitiuo, quid per eum intelligant, nec de pugna rationis & adpetitus sensitiui, vna eademque omnium est sententia. Mihi omnium accuratissime hac de re philosophari videntur, qui per adpetitum sensitiuum nihil aliud, quam ipsam voluntatem, prout rebus corporeis adfiscitur, intelligunt; vnde & pugna rationis & adpetitus sensitiui, non in eo, quod partes inferiores cum superioribus pugnent, vt scholastici doctores sentiunt; nec in eo, quod voluntas cum motibus corporis colluctetur, quae CARTESI est sententia; sed in eo consistit, quod ipsa voluntas velut secum ipsa luctatur, dum hinc a rebus corporeis, quae eam adficiunt, illinca ratione, in diuersas partes trahitur. Optimam hanc esse

rationem, pugnam illam explicandi, ostendit, in *instit. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 6. ad §. 2. & 4.* Et eiusmodi quidem pugnam dari, & ipsa quemlibet experientia, & gentiliū quoque scriptorum testimonia condocent: quorum quaedam GROTIUS adfert, ad *Matth. XIV, 9.* Magnam vero voluntatis infirmitatem, adeoque & corruptionem quandam naturalem, in hacce pugna deprehendi, facile intelligitur. Namque & illud iam imbecillitatis argumentum est, quod rebus corporeis voluntas ita adfiscitur, vt concupiscat, quae noxia sunt, aut concupiscere nefas. Saepius porro ne resistit quidem hisce motibus, sed statim adprobat, quae sensibus placent; aut, si resistit, rationis dictamine excitata, languide hoc facit, eaq;

ratio

ratione, vt tandem tamen succumbat; quod si vero aliquando paullo acrius pugnat, victoriam non aliter obtinet, quam vt vni adfectui prauo alium aequè prauum opponendo, priorem vticumque reprimat, ac in ordinem redigat. Atque vitium hocce si contingat, rationi victoriam contra adpetitum sensitiuum tribuere solent, cum tamen reuera non ratio, sed adfectus ille prauus, priori oppositus, eundem vincat. Sic nihil frequentius, quam vt voluptatem per auaritiã, auaritiã per ambitionem homines reprimant; & hac ratione adfectum quemdam prauum se vicissè sibi persuadeant. Ipsius ergo voluntatis infirmitas atque corruptio cum inde elucescat, patet, ineptam prorsus quorundam, qui ex Pelagii disciplina prodierunt, esse sententiam, qui partes, quas vocant, superiores, intellectum & voluntatem, integras esse contendunt, & quidquid in homine est vitii naturalis, in eo consistere putant, quod partes, quas vocant, inferiores, superioribus non ita vt decet, pareant, sed subinde reluctantur. Quae nec cum scriptura sacra, nec cum saniori philosophia conciliaueris. Adpetitus namque sensitiui cum ratione pugna, ipsam voluntatem corruptam arguit; & voluntatem quoque ac intellectum in se spectatum, corruptionis istius minime expertum esse, abunde satis haecenus demonstrauimus.

** Adfectus hominum, secundum naturae conditionem spectatorum, vel *mentales*, vel *sensitiuos*, seu *mixtos* esse constat; quorum illi ad voluntatem in se consideratam, hi autem, prout rebus corporeis adscitur, pertinent. In vtrisque magna humanae naturae, speciatim voluntatis, corruptio conspicitur. Sed obseruandum tamen, quosdam adfectus sua natura malos esse, vt

odium erga alios homines, inuidiam, & reliquos eiusdem generis. Qui &, vt non nisi in statu peccati locum inueniunt, & post lapsum hominum se exseruerunt, ita corruptam maxime etiam voluntatem hominis arguunt. Alii autem sua natura sunt indifferentes, vt *spes, laetitia, tristitia, metus*; sed, prout in hominibus nondum renatis existunt, numquam non mali sunt; praefertim vero, si aut circa obiectum illicitum versentur, aut modum excedant, summam hominum miseriam euidenter demonstrant. Caliginem namque intellectui obfundunt, vt mala esse sibi persuadeant, quae bona sunt, & bona, quae niala sunt; voluntatem omni, in externis etiam, libertate priuant; vt ab iisdem iumentis instat, circumagatur, *pron. VII, 22.* ac in scelera saepe grauissima, pernicipemque manifestam praecipit ruat. Immo &, si saepius recurrant, pronitatem quamdam, seu propensionem menti inducunt, vt vel leuissima data occasione, eosdem statim motus sentiat, eodemque modo abripiatur. Plurimum equidem, vt adfectibus vehementioribus quis obnoxius sit, difficulterque illis modum ponat, corporis consert constituto; plurimum etiam exorbitans vis imaginationis; ne quid de causis externis, quibus aluntur, fouentur, corroborantur adfectus, dicam: quemadmodum vero & ipsa illa corporis constitutio, visque exorbitans imaginationis, naturae maximam corruptionem arguit; ita, quod nulla, aut exigua vis voluntatis sit, hisce motibus resistendi, eosque compescendi, vel, ne modum excedant, impediendi, eandem corruptionem quam luculentissime comprobatur. Quae speciatim de corruptione naturae, in singulis adfectibus elucescente, dici poterat, huius loci non sunt.

§. XXI. Originem atque causas mali istius, quod omnes homines premit, non aliunde rectius, quam ex lapsu primorum parentum, reperere licet. De quo, quae Moses, diuinus scriptor, refert, proprie, nec allegorice

intelligenda esse, & res ipsa docet, & in aliis locis scriptura luculenter ostendit. Nec difficultates, quas nonnulli hic deprehendere sibi videntur, tantae sunt, vt non legitima verborum Moſis interpretatione tolli aut superari queant.*

* Difficultates quasdam, quae negotium aliquod facessere alicui poſſe videntur, in historia creationis occurrere, negari nequit, eſſi ita comparatae ſint, vt facile superari queant ab iis, qui eo, quo decet, animo ad legendam & interpretandam ſcripturam ſacram accedunt. Nimirum, ſi de ſerpente naturali capias, quae Moſes narrat, mirum videri poteſt, ſerpenti ſermonem tribui, atq; rationem. Num vero bruta olim ratione fuere praedita? nuni loqui potuerunt, & cum hominibus miſcere ſermones? Id vero ſi non fuit, cur non mirata Eua eſt, bruti animantis dum audiuit vocem articulata, dum ratiocinia percepit? & qui fieri potuit, vt, cum tanta ſapientia praedita eſſet, dolum non animaduerteret, & ab iſta fraude ſibi cauere? *De ſerpente*, inquit *TH. BYRN-ETIVS*, qui adloquutus eſt Euan, & ad diſſidendum Dro pellexit, mira hiſtoria. Beſtiam illam loqui poſſe, aut quacumque voce vti, praeter ſibila, nondum ſcimus. Sed quid de ea re ſciuiſſe Euan credemus? Si pro muto animalis habuiſſet, ipſa loquela terruiſſet feminam, & ab omni ſermone commercio pepuliſſet. Quod ſi loquax fuit, & ſermocinator ab initio ſerpens, perdiditque loquelam ob hoc faciam, quod pietatem, fidemque Euae ſuis blanditijs corrumperat, hoc genus poenae ne-utiquam tenuiſſet Moſes; neq; leuitus damnum, de laudendo punire ipſius loco ſubſtituiſſet. Praeterea vis vnicui ſerpentum genus, vel omnes beſtias agri vocales fuiſſe, in paradifo, vt olim arbores in memore Dodonaeo? Si omnes, quid commiſſere ceterae, vt uſum linguae perderent? Si vnicui ſerpentum genus hoc gaudebat priuilegio, ſocum animal, & ab humana ſpecie alieniſſimum, qui potuit mereri prae aliis omnibus ſermonis gratiam & beneficium? Denique, cum omnis ſermo-

cinatio includat rationis uſum, cuiusque animali ſermonem dederis, illud animal eo ipſo rationale conſtituitur; archaelog. philoſ. l. 2. c. 7. p. 505. 506. Non minus porro & illud ſuſpenſos, dubioſque quosdam tenebit, quod ſerpenti maledixiſſe dicitur Deus, cuius tamen maledictionis nullus adpareat eſſectus, cum & aliae beſtiae quam plurimae eodem loco hodie ſint, quam ſerpentes; quorum inſuper poena ſi fuerit, quod repant, neceſſe ſit, eos antea pedibus inſtrictos fuiſſe, atque erectos inceſſiſſe; quemadmodum & experientiae repugnet, quod puluerem comedant, aut ſingularis inter ſerpentes & homines ſi inimicitia, ſiquidem aliae beſtiae ſint, quae longe foediores execrabilioresue hominibus videantur, quam ſerpentes. Quod ſi dicas, non ſerpentem mere naturalem fuiſſe, cui haec omnia tribuuntur, ſed diabolum, in ſerpente naturali latitantem, rursus mirum videri poteſt, quod Moſes diaboli ne verbo quidem mentionem faciat, immo, ne leuiſſimum quidem eius rei veſtigium ſuppediter, a calliditate contra ſerpentis totius ſcenaе originem deriuat, & de eius etiam tantum, non autem diaboli poena, loquatur.

Atque ſunt haec eiſmodi, vt profanae mentis homines cauſas praegnant ſe habere exiſtunt, vt totam illam narrationem Moſaicaſ inter fabulas referant, atque ludicra commenta. Alii autem, vt ex hiſce difficultatibus ſe expediant, in eam ingreſſi ſunt ſtentantem, cuncta, quae Moſes de lapſu primorum parentum commemorauit, ἀλλογισμῶς eſſe interpretanda; quod PHILONEM iudaicum, atque ORIGENEM feciſſe, eo minus mirum, quo maiori ſtudio & alias allegoricas interpretationes confeſcabantur. Inter recentiores BYRNETIVS, quæm
antea

antea iam laudauimus, cum Moſis narrationem de rerum omnium primordiis, ſimulque adeo de lapſu hominum, ſuis obſtare commentis videret, eandem hic amplectus eſt Moſaicam narrationem interpretandi rationem. *Hos breues commentarios inquit, aut hiſtorias, de hominum, rerumque primordiis, ex ore Moſis ſine examine, ſine mora accipimus, & amplectimur. Apud alium vero ſi eandem doctrinam legiſſemus, puta apud philoſophum Græcum, apud doctorem rabbinicum, aut Mahometanum, haſiſſet animus in vnaquaque periodo, dubiis & obſectunculis plenus. Hoc diſcrimen oritur non ex natura rei, aut materiae ſibiſciæ, ſed ab opinione noſtra, de fide & auctoritate ſcriptoris, vtpote diuinitus inſpirati. Hoc libenter agnoſcimus, nec dubitatur hoc loco de auctoritate ſcriptoris, ſed quo animo, quo conſilio, ſcripſerit, quo genere ſtili uſus fuerit, plebeo, an philoſophico; plebeio, inquam, non fabuloſo, quamquam eo nomine vti liceret, ſi de auctore exotico ageretur. Hinc, cum de fabularum diuerſitate quaedam monuiſſet, & quasdam narrationes eſſe dixiſſet, quibus veritas ſubeſt, non autem ſingulis apicibus, ſed, quoad ſummam rei, & propoſitum auctoris, ſubiicit: *Et ſi in hac claſſe narrationem, quae prae manibus verſatur, collocaueris, ſaluo auctoris nomine & honore, non indignabor; archaeolog. philoſ. l. 2. c. 7. p. 505.* Quibus quidem verbis ſe non ea, qua decet, reuerentia, diuinam litterarum ſacrarum auctoritatem proſequi, haud obſcure BYRNETIVS prodiit; meritoque caſtigatus eſt ab auctore libri: *Moſes vindicatus*, qui & ſpeciatiim p. 148. probat, hiſtoriam tentationis neutiquam parabolice ſeu allegorice interpretandam eſſe, BYRNETIO iungimus BALTH. BECKERVM, qui, ne ex iſta hiſtoria tentationis & lapſus hominum euinci queat, diabolum aliquid operari poſſe, omnem mouet lapidem, vt oſtendat, non proprie quae Moſes hac de re commemorat, ſed *ὁ ὁμοιωμάτης* eſſe intelligenda, vt nihil aliud*

ſignificetur, quam, hominem ad exemplum diaboli peccaſſe, prauis ſuis obediendo cupiditatibus; eumque in finem omnes ingenii neruos intendit, vt difficultates, in litterali narrationis huius explicatione occurrentes, exaggetet; in *mundo ſcſcinato*, lib. 2. c. 20. p. 123. Accedunt hiſ & alii, qui iſdem aliis licet cauſis inducſi, a ſenſu litterali diſcedunt; vt illi, qui primum primorum hominum peccatum in congreſſu libidinoſo collocant, quem allegorice deſcripſerit Moſes. Nota ſunt IO. BAPT. HELMONTII & BEVERLANDI impia & obſcena commenta, a plurimis, vt par eſt, iam proſligata, quos laudatos inuenies apud GRAPIVM, qui & ipſe ex inſtituto ea reſellit, in *theologia recens controuerſa continuata*, c. 6. q. 2. p. 148. ſq. Verum, iſti quidem omnes, quos hactenus commemorauimus, & ſi qui alii ſunt, qui eandem viam ingrediuntur, nullam hactenus rationem praegnantem attulerunt, quae, vt litteralem hic deſeramus ſenſum, nos cogat. Ad incommoda enim, quae inde fluere videntur, quid reſpondendum ſit, deinceps oſtendemus. Nec eſt, quod de ſymbolica & hieroglyphica methodo dogmata proponendi, & quod Moſes in omni ſapientia Aegyptiorum eruditus fuerit, *act. VII. 22.* quidam multa nobis narrent. Voluiſſe enim Moſen haec methodo vt, aut reuera eam adhibuiſſe, probandum erat. Proprie autem, non ſymbolice, non allegorice, hic loquutum Moſen, vel inde conſtat, quod ceteroquin aliquid de re maximi momenti narraſſet, cuius ſenſum certum nemo adſequi poſſet. Proprie praeterea haec intellexerunt Salomoh, *Kobel. VII. 30.* auctor libri ſapientiae, *cap. II. 24.* Chriſtus, *Ioan. VIII. 44.* Paulus, *2. Corinth. XI. 3. 1. 1. im. II. 14.* Ioannes, *1. ep. III. 8.*

Sunt equidem nonnulli, qui concedunt, reliqua omnia, quae Moſes narrat, litteraliter capienda eſſe; quidquid tamen de ſerpente dicitur, id omne de cacaodaemone, qui & alias in ſcriptura ſacra ſerpentis nomine

mine veniat, intelligendum esse, continent. Sed nec hoc admitti posse, vel inde constat, quod quaedam de serpente hocce commemorantur, quae in diabolum non quadrant. Dicitur enim serpens fuisse *callidissima omnium bestiarum agri*. Quis vero diabolum inter bestias agri retulerit? & quis diabolum intelligat, cum haecce a Deo in serpentem poena statuitur: *super ventre tuo gradieris, & pulcrem comedes omnibus diebus vitae tuae*. Scio equidem, N. SEB. SCHMIDIVM in *collegio biblico priori, loco 4. dist. 1. p. 151.* verba haec ita exponere, vt cacodaemoni etiam conueniant. Sed coactam valde hanc esse expositionem, facile, qui eam expendit, intelliget. Corruit vero hinc & illorum sententia, qui existimant, diabolum neutiquam serpente, seu organo, vsum, sed in specie saltem serpentis adparuisse. Fatentur namque hoc ipso, non fuisse verum ac naturalem serpentem. Nec tamen rursus eousque extendenda est litteralis explicatio, vt diabolum prorsus excludamus, serpentemque mere naturalem fuisse statuamus, FL. IOSEPHO hoc placet, *l. 1. antiquit. iudaic. cap. 1.* cui & alii ex ebraeae gentis doctoribus, immo nonnulli quoque ex christianis, suffragantur. Verum, sequetur inde, animantia, quae hodie bruta vocamus, speciatim serpentes, ratiocinandi & loquendi facultate fuisse praedita, eaque deinceps priuata; quod & durum admodum, & ab omni verosimilitudinis specie alienum est, & iis quoque scripturae sacrae locis repugnat, in quibus diserte diabolo primorum hominum seductio tribuitur; *sep. 11, 24. io. VIII, 44. apoc. XII, 9.* Paulo speciosior illorum est sententia, qui serpentem equidem verum & naturalem intelligunt, cum tamen neutiquam loquendi aut ratiocinandi facultate praeditum, sed, qui exemplo suo, ascendendo in arborem vitam, & de fructibus eius comedendo, idque circa noxam, Euam, vt idem faceret, induxerit; id quod Moyses, more gentium

orientalium, quae animantibus brutis sermonem tribuere solent, descripsit. Atque huc etiam quae R. ISAAC ABARDANEL hac de re disserit, redeunt. Quae tamen inde admitti nequeunt, cum ita demum ad allegoricam interpretationem sit recurrendum, & serpenti huic diserte talia tribuantur, quae in naturalem non cadunt, & a cacodaemone peracta, ex aliis scripturae locis constat, vt iam a me est obseruatum, in *biss. eccl. V. T. tom. 1. per. 1. sect. 1. ad §. 23. p. 120.*

Atque haec cum ita se habeant, nihil aliud superest, quam vt statuamus, diabolum serpente naturali, seu instrumento, vsum, ad ea peragenda, quae animo conceperat. Id enim vt admitamus, necesse est, cum quaedam in hac narratione occurrant, quae tantum serpenti naturali; quaedam rursus, quae tantum diabolo, conueniunt. Quod si causam, cur cacodaemon serpente vsum sit, cum & ipse corpus ex aëre formare sibi potuerit, ignoremus, & alia quaedam, quae hic occurrunt, seu obscuriora, non satis a nobis intelligi, fateri necesse habeamus, ideo tamen res ipsa tam luculenter a Mose descripta neutiquam in dubium vocanda. Licet tamen ad difficultates supra propositas regerere, quae iis tollendis sufficiant. Bruta animantia; speciatim serpentes, loquendi ratiocinandiue facultate praeditos fuisse, vt concedamus, necesse non est, cum statuamus, cacodaemonem per serpentem loquutum. Quod licet mirum videri potuerit Euae, simul tamen cogitare potuit, nondum naturam omnium animantium sibi perspectam esse, adeoque nunc demum se cognoscere, esse inter serpentes quosdam, qui aequae ac homines loqui possint. Magna enim quantumuis fuerit primorum parentum scientia, eos tamen omnia sciuisse, aut omniscientiam sibi arrogasse, nemo dixerit. Hinc & intelligitur, fieri potuisse, vt Eva crederet, nullum hac in re subesse dolum. Praeterea, cum in tota hacce scena diabolus, & serpens naturalis, coniunctum egerint, &

vnam velut constituerint personam, mirum non est, in poenae denunciatione quaedam ad cacodaemonem spectare, quaedam autem ad serpentem naturalem. De inimicitia inter serpentem & hominem constituenda, quod dicitur, ad cacodaemonem pertinet; vnde corrui, quod obicitur, inter homines & serpentes singularem quandam inimicitiam non deprehendi. Maledictionis autem effectus omnino in serpentibus conspicitur, cum nihil obstat, quo minus ante hominum lapsum pedibus fuerint instructi. Etsi enim hoc alibi non legatur, ex ipsa tamen hacce maledictione diuina recte colligitur. Nec est, quod dicas, serpentem non peccasse, adeoque nec puniri potuisse. Nihil enim sollemnius, quam vt ad scelus detestationem poena, aut eiusmodi quid, quod poenae speciem habet, ad instrumenta quoque, quibus delictum aliquod perpetratum est, deriuetur. Quare & reliqui serpentes, etsi ad hominis seductionem nihil contulerint, eandem tamen merito subierunt conditionem, vt vel inde, quam enorme cacodaemonis & hominum facinus fuerit, intelligeretur. Quod serpentes solo puluere

vescantur, nemo equidem dixerit; cum tamen humi repant, fieri aliter nequit, quam vt cum iis, quae lambunt, puluerem etiam absorbeant. Atque ita verbis istis: *puluerem comedes omnibus diebus vitae tuae*, veritas sua constat. Quod nostrae denique sententiae opponitur, Moysen diaboli in serpente latitantis nullam facere mentionem, immo, istius rei nullum in eius narratione exstare vestigium, id perperam dicitur. Etsi enim diserte diabolum, seu cacodaemonem, non nominet, ex ipso tamen sermone, quem serpenti tribuit, aperte satis colligere licet; non de solo serpente naturali eum loqui, sed substantiam simul quandam, intellectu & voluntate, summaque simul malitia praeditam, innuere, quae alia, quam cacodaemon esse nequit. Poena autem, quod ad cacodaemonem non minus, quam serpentem naturalem spectet, iam antea monuimus. Arque haec de vero & genuino narrationis Moisaicae sensu dicenda fuerunt, ne incerto & lubrico fundamento superstructa censerentur, quae de primo peccati humani in mundum introitu, seu lapsu primorum parentum, disputari solent.

§. XXII. Causa itaque remota peccati originalis est diabolus, qui serpente naturali, seu organo, vel instrumento vltus, sermones cum Eva miscere coepit, callideque id egit, vt praeceptum diuinum dubium primo redderet, hinc cupiditatem, ad perfectiorem statum enitendi, in animis primorum parentum excitaret, & hac demum ratione ad legem diuinam violandam, eos induceret. Atque hac ratione mulierem adgressus, per eam etiam Adamum vicit, dum illa non tantum de fructu veritae arboris comedit, sed marito eundem, vt comederet, tradidit.*

* Diabolus in serpente naturali latitantem, primos parentes seduxisse, adeoque pro causa lapsus eorum, hinc & peccati originalis, recte haberi, ex antea dictis patet. Ideo & ἀνδροποκτόν, homicida ab initio fuisse dicitur, Io. VIII, 44. Nec dubium, quin invidia ac liuore ductus, ad hocce facinus patrandum accesserit; quod & auctor libri sapientiae confirmat: φθόνος διὰ βλάβου ἐνέμι-

δια διαβολί, mors in mundum intrauit, c. 2, 24. Licet autem diabolus princeps, praecipuusque lapsus humani auctor existerit, non tamen excusandi sunt primi parentes. Potuissent enim insultibus eius obuiam ire, si modo donis, viribusque a Deo concessis, recte vti voluissent. Conditus enim homo a Deo erat rectus, rectasque adeo & veras de bonis malisque notiones habens; sed ipse

ipse quæfuit cogitationes prauas quam plurimas, occasionem præbente colloquio cum cacadæmone; conf. *Kobel. VII. 30.* Singulari autem infernalis ille genius, eaque fraudis & fallaciae plenissima methodo, vel *modis* in decipiendis primis parentibus vfuscit. Primo namque dubium proponit; etiamne Deus dixit, ex nulla arbore paradisi comedetis? Plane ac si hoc tibi minime verosimile videretur. Primus nimirum ad veritatem conuellendam, hinc & peccatum eo facilius persuadendum, gradus est, si dubitatio quaedam animo iniiciatur. Non vnico enim impetu, sed sensim a veritate agnita mens hominum abducitur. Iam recte tibi consuluisset Eua, si eiusmodi sermoni aurem non præbuiisset, aut cum serpente in colloquium non descendisset. Sed non propterea cum tibi displicuisse sermonem, testata est, respondendo, fructibus arborum paradisi velci equidem fas esse, at eius arboris, quæ in medio paradisi sit, fructum a Deo tibi interdictum; addita ratione: *ne moriamini.* Quibus quidem verbis haud obscure significat, si modo mortis poena non obstaret, satis se pronam esse, ad gustandum vetitæ arboris fructum. Statim itaque hoc arripuit serpens seductor, atque spe successus impudentior factus, quod vnice adhuc Euam in obsequio retinere animadvertibat, remoturus, non tantum diserte negabat, ipsam morituram, si ederet, sed, nefandum dictu! Deum ipsum velut inuidiæ insinulauit, ac si fructus huius esu ideo illis interdixisset, ne oculis apertis, boni malique cognitione ei adsimilarentur. Arboris nimirum denominationem in rem suam vertebat, & sic vera miscendo falsis, fraudem suam callide tegebatur. Atque ita genius ille mendax tandem obtinuit, quod concupiuerat, sequutusque externa etiam legis trans-

gressione primorum parentum lapsus est. Summa autem seductoris calliditas in eo etiam adparuit, quod vxorem prius adortus est, quam maritum. Hoc enim ideo factum, quod mulier viro simplicior esset, faciliusque decipi potuerit, CHRYSOSTOMVS, EPIPHANVS, AMBROSIVS, aliiq; veterum, & ex Iudæis etiam quam plurimi, non sine ratione credunt. Addunt nonnulli, mulierem verbi, quod ipsa immediate non ex Deo, sed a marito audiuerat, minus fuisse tenacem. Quidquid eius sit, euentus docuit, hoc seductoris consilium successu non caruisse. Nec tamen existimandum, Adamum tum demum tentari coepisse, cum mulier fructum arboris vetitæ illi porrigeret. Quin potius, cum haud dubio præterens fuerit, & Euae cum serpente colloquium audiuerit, eadem persuasio, quæ Euae, illius quoque animum fregit, vt prauæ hincin illo excitatae cupiditates eo facilius deinceps erumperent, cum vxor & exemplo, & fructus traditione, ad eandem legis transgressionem eum inuitaret. Interim initium transgressionis internæ & externæ factum est ab Eua, quæ adeo recte primum seducta dicitur. Quo sensu etiam capienda sunt verba Pauli apostoli, quibus negare videtur, Adamum seductum, & adstrictum contra, Euam seductam in transgressionem fuisse. *Tim. II. 14.* Nec aduersatur tibi vir diuinus, quando peccatum per vnum hominem in mundum introiisse adserit, *Rom. V. 12.* per vnum hominem Adamum intelligens. Recte enim & hoc dici poterat, cum Adamus caput esset, & naturale, & foederale, totius generis humani, & generis porro propagatio viris, non feminis tribui solet. Atque hæc in compendio dicere hac de re vitum fuit: quæ fusius, qua præcipua capita, edisserui in *hiss. eccles. vet. test. tom. I. per. I. sect. I. ad §. 22. p. 112. seq.*

§. XXIII. Hinc parentes primi pro causa propinqua peccati originis recte habentur. Et ipsi quidem lapsi sunt, dum voci serpentis aurem præbuerunt. Inde enim primum incredulitas quaedam orta; dum verbo diuino

diuino non eam, quam debebant, fidem adhibebant, tum voluntatis a Deo ad se ipsam sequebatur conuersio, seu philautia praua, per superbiam, seu cupiditatem, similitudinem cum Deo adsequendi, sese exferens, tandemque in actum externum, per fructus vetiti considerationem, cum adpetitu illi-cito iam coniunctam, comestionemque, erumpens.*

* Cum primi parentes citra controuer-
siam actum illorum interiorum & exter-
norum, quibus lex diuina violabatur,
caussa fuerint; cumque ex ista violatione
peccatum, simulque mors, seu poena pec-
cati, ad omnes illorum posteros fuerit
propagata; nemo dubitauerit, quin recte
pro causa, & quidem proxima, peccati
originalis habeantur. Idque & Paulus di-
serte docet, cum *διὰ τῆς παρανομίας τοῦ ἑνὸς
ἀδελφοῦ, per inobedientiam unius hominis
multos peccatores constitutos esse*, adserit,
Rom. V, 19. Atque hoc quidem cum po-
situm sit extra controuerfiam, de ordine
saltem actuum interiorum, quos lapsus
primorum parentum completur, & quis
inter eos primus fuerit? disceptari solet.
Sunt enim, qui in dubitatione, vel incre-
dultate; sunt contra, qui in superbia,
quod Deo adsimilari voluerint, primorum
parentum primum constituisse peccatum,
contendunt. Et pro superbia quidem
plurimi Romanae ecclesiae doctores pu-
gnant. Sed optimum, tutissimumque
haud dubio est, si ordini narrationis Mo-
saicae adcurate insistamus. Primum, quod
serpens seductor in primos parentes vibra-
uit, telum, fuit dubitatio de interdicto di-
uino; *etiamne dixit Deus, ex nulla arbore
paradisi comedetis!* Hunc sermonem non
dupliciuisse Euae, autem obseruauimus:
quia scilicet per eum dubium aliquod haud
ingratum in eius animo excitabatur, quo-
cum tamen statim motum quemdam con-
cupiscentiae inordinatum coniunctum fu-
isse, non negauerim. Hoc etiam ipsa in
responsione sua indicabat, haud obscure
innuens, metum mortis saltem ob stare,
quo minus fructu arboris veritatis vescere-

BVD. TH. DOGMAT.

tur. Quod obstaculum cum serpens se-
ductor ita remoueret, vt persuaderet Euae,
nullum inde mortis ei imminere pericu-
lum, ex dubitatione statim enascebatur in-
credulitas, qua aperte fidem denegabat
verbo diuino; simulque concupiscentia,
seu philautia praua, incrementum capie-
bat, dum per istam adsimilationem Dei
statum suum multo meliorem fore, primi
parentes sibi persuadebant, adeoque &
speciatim per superbiam, seu animi elatio-
nem, philautia ista praua sese exerebat. Ita
ergo, cum iam animus a Deo auersus esset,
actus externus facile accedere poterat.
Primo itaque sequebatur arboris, eiusque
fructuum contemplatio, cum adpetitu in-
ordinato coniuncta, qua concupiscentia
praua, in animo iam dominans, magis ex-
citabatur, & ad voluptatem simul, vt vi-
detur, determinabatur; statimque adeo
eam excipiebat manus extensio ad fru-
ctum illum carpendum, & tandem fructus
comestio. Atque inde patet, quo pacto
intellectus & voluntas ad lapsum huiusce
concurrerint; quamuis vtriusque sacula-
tis actus inter se fuerint coniunctissimi:
patet simul, plurimos actus prauos sibi in-
vicem successisse, quibus lapsus iste abfol-
uebatur. Quos quidem actus inuicem su-
munt, qui peccatum primorum parentum
in obedientia, aut legis transgressionem, con-
stituunt; aut etiam, quod eorum fere re-
dit, in violatione foederis operum, Deo cum
illis ini. Hinc vero intelligitur, pec-
catum hocce primorum parentum longe
fuisse grauissimum: I) quidem, quia com-
plexus fuit multorum peccatorum; immo,
nullum peccatum nominari potest, quod
non aut explicite, aut implicite in isto
fuerit

Ee ec

fuerit

fuerit comprehensum; II) quia causa fuit omnium peccatorum; quae deinceps ab ipso Adamo, & omnibus eius posteris, fuisse commissa; III) quia nullas posterorum Adami iis viribus, quibus tentationi ad peccandum resistere potuerint, instructus fuit, ac Adamus. Facile hinc diiudicare licet, quo iure nonnulli, ex Romanae praefertim ecclesiae additis, negent, peccatum Adami omnium fuisse grauissimum.

Quod si enim vel maxime peccatum aliquod posterorum Adami, intuitu obieci, & adus expliciti, qui circa illud versatur, grauius videri queat, hoc tamen hic in centum non venit. Sed, cum non videamus, quatenam ex hac quaestione ad nos redundet utilitas, operae pretium esse quoque non puto, super ea cum quoquam magnopere contendere.

§. XXIV. Corrupta eum in modum, atque deprauata primorum parentum natura, non poterant non, qui ex illis progignebantur liberi, eandem statim in ipsa natiuitate secum adferre labem. Eaque adeo ratione corruptio ista, seu peccatum originale, ad posteros Adami, hoc est, omnes homines, propagatum est; simulque intelligitur, quo pacto omnes homines in Adamo peccarint, mortique adeo etiam omnes obnoxii sint; *Rom. V, 12*. Nimirum, cum per ipsum naturae ordinem aliter fieri non posset, quam ut ex corruptis parentibus corrupti liberi nascantur; omnia ea, quae corruptionem istam sequuntur, non poterant non hominibus omnibus incumbere. Vnde & omnes natura filii irae sunt, *Ephes. II, 3*. Accedit vero, quod in foedere operum Adamus non tantum caput naturae humani generis, sed & foederale fuerit; vnde & delictum ab eo commissum posteris eius imputari potuit, praefertim, cum & illis iam corruptio, quae peccati rationem habet, poenamque secum vehit, per naturalem generationem inhaereat. *

* Ut eo rectius, quae hac de re disputari solent, intelligantur, simulque ordine incedamus, ad tria cuncta reuocare iuuat capita; primo, naturae corruptionem per naturalem generationem ad omnes Adami posteros propagari; deinde, eam corruptionem, seu veri nominis peccatum, iram Numinis, adeoque & poenam, mortem naturalem & aeternam, secum vehere; denique, cum Adamus, quando per legis transgressionem statu integritatis excidebat, simul ut caput foederale humani generis spectari possit, recte dici, eius quoque peccatum posteris illius fuisse imputatum.

Ad primum quod attinet, eo minus hoc negari potest, quo luculentiora sunt scripturae effata, quibus hoc comprobari potest.

Diserte enim seruatur dicit: *Quidquid ex carne natum est, caro est, Io. III, 6*. Cumque carnem ibi opponat spiritui, per eam nihil aliud, quam naturae humanae corruptionem, quae per naturalem generationem ad omnes propagatur, & per regenerationem emendanda est, intelligere potest. Pari ratione & Iobus: *quis dabit mundum ex immundo? c. XIV, 4*. hoc est, cum omnes ex immundis parentibus nascantur, per ipsam generationem naturalem nemo est omnium mortalium, qui non sit immundus. Quod & David confirmat: *ecce! in iniquitate formatus sum, & in peccato concepit me mater mea, ps. LI, 7*. Sed, cum supra iam ad §. 13. huius capituli, dum ibi euinceremus, dari peccatum originis, luculenter hoc

hoc demonstratum sit, vt aliquid hic addamus, necesse non est. Idem vero & inde constat, quod Adamus in statu integritatis, adeoque & quando labebatur, vt caput naturale omnium hominum considerandus sit, quod itidem ad *cap. praeced. §. 16.* euictum est. Superest ergo, vt illud saltem obseruemus, propagationem istam corruptionis naturalis non ad corpus tantum, sed cumprimis etiam ad animam spectare. Sunt naniq; qui ad solum corpus eam restringunt, quod praeter alios etiam CHAVVINVS facit, ita hac de re pronuntians: *peccatum illud originale in nepotes diffundi per corpus, adserimus, eique totum conceptionis initium in solidum adscribimus. ne Deum in nostram nequitiam consociemus; de relig. nat. part. 3. c. 4. p. 345.* Verum, cum ex haecenus dictis abunde constet, peccatum originale ex parte intellectus, lucis, seu cognitionis, & sapientiae spiritualis, sanctitatis autem, & iustitiae ex parte voluntatis, priuationem, simulque inexplibilem ad mala quaeuis propensionem denotare; huic vero etiam sequatur, quod & deinceps pluribus comprobabimus, praecipuum eius sedem in mente quaerendam; manifestum est, propagationem eius ad solum corpus referri non posse. Existimat equidem CHAVVINVS, nisi ad solum corpus referatur, culpam inde in Deum redundaturam, quod vtique vel cogitare nefas est. Haud dubio ad vexatam illam de origine animae quaestionem respicit, quae hic vel maxime in censum venit. Promte equidem hinc se expediunt, qui animam per traducem propagari contendunt. Ita enim facile intelligitur, quo pacto simul corruptio illa naturalis in homines, qua mentem pariter ac corpus transfundatur. Quod si autem animam a Deo creari adferas, maximum illud semper remanet dubium, vnde itaque labes illa originalis, quae eam infectam credimus? Sive enim cum illa a Deo creari, sive inno-

centem produci, ac ex corporis commercio eam contrahere adferas, vtrumque cum iustitia pariter ac bonitate Dei e diametro pugnat. Hinc & posterior haec sententia, quae creationem propagat, iis, qui cum Pelagio peccatum originale negant, haud ingrata esse potest; vt contra prior, quae eius originem ex traduce deriuat, illis non placere nequit, qui Pelagianis maxime sese opponunt; etsi ideo non omnes, aliis causis inducti, hasce hypotheses inter se iungant. Sed cum vtraque sententia incommodis maximis prematur, rectius mea opinione sibi consulunt, qui neutram eligunt, & in eo adqueiscunt, quod vi benedictionis diuinae; & iuxta ordinem a Deo constitutum, posito, nec impedito actu generationis, statim existat anima, etsi modus, quo hoc fiat, a nobis ignoretur. Hinc & cum generatione naturali labem originalem propagari, praecunte scriptura sacra, adserimus, etsi modus, quo illa anima inficiatur, nobis non constet. Repetenda hic, quae de animae origine fuisse supra disputauimus, ad *l. 2. c. 2. §. 16.* Chauuini autem sententiam ex instituto refutavi in *animaduersionibus ad librum eius de religione naturali, c. 6. p. 557. seq.* Vtergo ex dictis manifestum est, per generationem naturalem ad omnes homines peccatum originale propagari, ita simul patet, nihil hac in re inueniri, quod cum bonitate & iustitia Dei pugnet. Per ordinem enim a Deo semel constitutum, fieri aliter nequit, quam vt ex parentibus, quorum corrupta natura est, liberi eiusmodi procreentur. Nec a Deo, vt per miraculum ordinem istum naturae immutet, postulari potest. Hinc & pro poena reputari nequit, quod posterius Adamus ita nascantur, etsi pro incommodo, seu calamitate, recte habeatur. Locumque adeo hic inuenit, quod & GROTIUS monet, quaedam occasione delicti cuiusdam aliis imponi, quae tamen ex eodem, tamquam ex causa, non fluunt;

l. 2. de iure belli & pacis, c. 21. §. 11. Idque plurimis exemplis, si opus esset, demonstrari posset. Si liberi innocentes propter delicta parentum punirentur, iniquum foret. At cum parentes per poenam opibus, honoribus, dignitatibus, spoliantur, incommoda quidem inde sentiunt liberi, non tamen puniuntur, nec de iniuria quadam sibi illata conqueri possunt. Atque ita in aliis quoque se res habet. Interim haud perfunctorie obseruandum: etsi ipsa corruptio naturalis, seu peccatum originale, poena non sit, poena tamen, ceu consequens peccati necessarium, arctissimo vinculo cum eo est coniuncta.

Atque hinc ad alterum tractationis nostrae caput deducimur, peccatum originale veri nominis peccatum esse, adeoque iram Numinis, poenamque grauissimam, naturalem & aeternam mortem, promereri. Est enim *iniquitas*, adeoque & veri nominis peccatum. In defectu enim & cognitionis, & iustitiae sanctitatisque, pariter ac propensione ad mala quacuis, discrepantia a lege diuina aperte conspicitur. Nec obstat, quod inuoluntarium sit. Sufficit, quod cum lege diuina non conueniat; cum quaelibet *iniquitas*, siue voluntaria sit, siue inuoluntaria, sit *iniquitas*, *1. Ioan. III, 4.* Vbi autem peccatum, ibi etiam est reatus culpa & poenae. Haec enim a se inuicem separari nequeunt. Unde & omnes homines *natura filii irae* dicuntur, *Eph. II, 3.* At iniquum est, inquis, punire aliquem ob peccatum, quod ipse non commisit, vt ob vitae conditionem, in quam praeter culpam suam deuolutus est. Sed, licet peccatum originis eiusmodi quid sit, quod a posteris Adami non sit perpetratum, hoc ipso tamen, dum vnique homini inheret, ad eum, ceu causam, recte refertur, adeoque & hactenus recte ei imputatur. Licet ergo calamitas sit, quod praeter voluntatem suam, per nascendi conditionem, in hunc statum

deuenerint, ideo tamen reatus culpa & poenae a peccato, quod siue ob perpetrationem, siue ob inherentionem alicui recte imputatur, auferri nequit. Obstat enim iustitia diuina. Atque hinc etiam patet, si quis propter peccatum originis punitur, eum non tam ob alienum, quam proprium peccatum puniri. Simul tamen intelligitur, nullam illis fieri iniuriam, si peccatum Adami ipsis imputetur. Hoc enim nunc accedit, estque tertium illud caput, de quo nobis adhuc aliquid dicendum est.

Nimirum, cum ex hactenus dictis constet, per nexum naturalem causarum & effectuum, aliter esse non posse, quam vt ex parentibus peccato corruptis, tales gignantur liberi, & peccatum quodlibet statim sequatur reatus culpa & poenae; nihil vtique obstat, quo minus etiam Adamus, dum lapsus est, vt caput foederale omnium hominum spectetur, & hac ratione dum omnes homines vna cum ipso lapsi censentur, peccatum quoque eius omnibus imputari dicatur. Id namque est, quod & Paulus nos docet, quando per *vnum hominem peccatum, & per peccatum mortem in mundum introiisse, & ita ad omnes homines penetrasse*, ait, *1^a ¶ in quo, vel eo quod omnes peccauerunt; Rom. V, 12.* Siue enim vocas: *1^a ¶* veritas in quo, siue, *ex quo*, perinde est, nec nostrae obflare causae, supra iam obseruauimus. Et sane, *vt 1^a ¶* ad peccatum Adami referendum esse, vel inde patet, quod ceteroquin apostolus dicere non potuisset, per *vnum hominem peccatum, simulque mortem*, in mundum introiisse. Si ergo in vno homine omnes peccauerunt, vnus istius hominis peccatum recte omnibus imputatur. Neque tantum de Adamo, prout est caput humani generis naturale, sed & foederale, hoc intelligendum esse, supra iam ad *cap. praeced. §. 6.* demonstrauimus: vbi & reliqua, quae huc pertinent, iam delibauimus; quae adeo hic repetere, superuacuum

neum

neum foret. Plurimos autem esse, quibus haec doctrina displicet, eos cumprimis, qui peccatum originale aut negant, aut extenuant, notum est. Cumprimis autem in Anglia vir cetera doctus, DANIEL WHITBY, peculiari tractatu, de imputatione divinae peccati Adami posteris eius vniuersis in reatum, Londini anno 1711. edito, eandem sibi ex instituto impugnantem fuit. Sed si ea, quae haecenus diximus, probe obseruentur, haud difficile fuerit, ad rationes, quibus contra sententiam nostram insurgit, respondere. Statim in limine in eo aberrat, quod ex primo Adami peccato mortem saltem corporis consequutam, existimat; ex cuius consideratione variae oriuntur in homine passionibus, seu adfectibus, qui eum valde ad vitium procliuem reddant. Hinc & diserte pronunciat: *sensu metonymico omnes Adami posteris sub peccato nasci, id est, sub ea rerum oeconomia, quae nos passionum impetui, & adfectuum notibus ita subiicit, ut vix, ac ne vix possibile sit, nos innocentes, legique divinae morigeros, per integram vitam perseuerare, cap. i. p. 8.* Negat itaque, peccatum originale in intima mentis corruptione, quae omnibus connascitur, consistere. Id vero peperant, & sine ulla ratione ab eo fieri, satis, puto, superque liquet ex iis, quae copiose haecenus ea de re disputauimus. Atque hoc merito in hacce, de imputatione peccati Adamitici, quaestione, fundamenti loco ponitur. Iam ad rem ipsam quod attinet, negat auctor, atque pernegat, peccati originalis ideo nos reos esse, quod habes ista in nos sit transfusa, & per naturalem generationem propagetur; quam quidem sententiam AMYRALDO atque PLACÆO tribuit. Et primo quidem ita rationes subducit: *s. quidquid vim generandi habet, sibi simile generat, ut adeo immundus ab immundo, corruptus a corrupto, caro a carne generetur. sequetur inde, quod vice versa a mundo mundum, a sancto sanctum, a spiritali spi-*

rituale producatur semen; adeoque sanctorum liberi, immo, ipsius Adami, postquam poenitentiam egit, nullo vitio naturali erunt obnoxii; c. 4. p. 52. Quod quidem quam infirmum sit, nemo non perspicit. Enimvero, si ipsa natura humana prius integra, munda, minusque corrupta esset, utique liberi tales manifestent, quales parentes erant. Iam vero, licet post lapsum quidam homines, qui ad Deum conuertuntur, atque regenerantur, corruptam naturam emendent, ne peccatum in iis regnet, neue ei obediunt, *Rom. VI, 12.* ut adeo hac ratione sancti dici queant, ipsa tamen corruptio non plane tollitur, adeoque fieri aliter nequit, quam ut ab iis etiam liberi naturali corruptione commaculati, procreentur. Hinc & Adamus ipse, etsi poenitentiam egerat, quia tamen peccatum, quo eius natura corrupta erat, penitus exuere non poterat, Sethum genuit, non ad imaginem Dei, sed ad imaginem suam, *Gen. V, 3.* Addit auctor porro, fieri posse, ut, qui a carnalibus genitus est parentibus, quando ad vsum rationis peruenerit, carnis adfectibus subiciatur; inde tamen non sequi, ipsam infantum naturam iam corruptam esse. Atque hinc, quod seruator dixit: *quod natum est ex carne, caro est, ita intelligendum putat; quod natum est ex carne, adpetitus & concupiscentias carnales, cum adoleuerit, producat. Certum etenim est, inquit, infantes ab ipso vtero materno adpetitus carnales non edere, aduersus spiritum non concupiscere &c.* Verum, etsi concupiscentia praua non eo modo in infantibus sese exderat, quo in adultis, inde tamen non sequitur, quod omnis concupiscentiae prauae sint immunes. Vnde autem concupiscentia illa praua in adultis? Certe, iuxta ipsum illud seruatoris estatum, non aliunde, si primam originem spectes, quam a naturali corruptione. Ideo enim homines caro, hoc est, carnales sunt, quia ex carne sunt nati. Refellere autem porro

nostram sententiam inde adnititur, 'quod absurdum sit, statueret, *Deum animam humanam puram, ex manibus suis prodentem, ita corpori infundere, ut primo unionis momento omnes eius facultates depraveretur, ut nec bonum facere, nec malum vitare queat, &c. c. 4. p. 38. seq.* Quod quidem dubium illis negotium aliquod facessere potest, qui animas hominum per creationem produci existimant. Nos autem non ferit; quia autem iam, quae nostra de animae origine sit sententia, explicauimus. Hinc ad illud progredimur, quod itidem urget: *nullam esse legem, quae nos ita nasci prohibeat; ubi autem nulla lex est, nullam quoque eius esse transgressionem, adeoque & peccatum nullum.* Quod plane philosophicum videri potest. Etsi enim nulla lex sit, quae nos ita nasci prohibeat; ipsa tamen lex naturalis ab omnibus creaturis ratione praeditis postulat, ut in eo statu sint, in quo secundum voluntatem creatoris esse debebant, ut eum, ceu creatorem, rite colere possint; quemadmodum & homines angelosque ita creatur, ut omnes, & illorum etiam posteri, eo in statu esse possent. Si qui ergo citra culpam creatoris in eo statu non sunt, eos lex iure meritoque damnat, dum non aliter, quam transgressoris legis, seu peccatores, considerari possunt. Sed instat vltierus: *quod nascendo in nos derivatur, non potest esse nostrum peccatum; cum penes nos non sit, nasci, vel non nasci, sed plane inuoluntarium; l. c. p. 64. & 65.* At vero, nostrum est, quod nascendo in nos derivatur peccatum, quia nobis inhaeret. Et licet penes nos non sit, nasci, vel non nasci, postquam tamen in corruptione nati sumus, non possunt non in nos redundare, quae corruptio ista necessario recum trahit. Est sane peccatum illud inuoluntarium: attamen peccatum est, seu labes naturae nostrae adpersa, eamque intime persuadens. Peccatum autem non potest non statim reatum culpae & poenae secum trahere. Sed mittimus reliqua, quae eiusdem sunt generis, eoque tardant, ut cui-

cat, peccatum originale per generationem ad posteros Adami non propagari. Praecipua saltem adhuc, quae addit contra imputationem disputat, expendemus. Non posse nobis peccatum Adami imputari, inde euincere adnititur, quia *nec idem numero, nec idem specie peccatum cum Adamo commissimus; c. 2. p. 36.* Sed, si generatum peccatum spectetur, prouti est transgressio legis vel omne illud, quod cum lege diuina non conuenit, quacum tamen non conuenire debebat, nemo non videt, peccatum Adami & posterorum eius specie idem vocari posse. Si quaeras, an numero idem fuerit? respondeo, actus ille transgressionis, quo Adamus lapsus est, non potest vique physice vnus esse cum peccato posterorum eius; at cum Adamus & posteri eius tamquam vna persona morali, spectentur, haecenus etiam peccatum Adami & posterorum eius, ceu numero vnum, morali aestimatione recte consideratur. Vnde & argumentum pro nostra sententia oritur, iure peccatum Adami posteris eius imputari, cum illius peccatum cum horum peccato non tantum specie, sed & morali aestimatione, numero vnum idemque fuerit. De peccato autem Adami, posteris eius imputato, dum hic loquimur, eo modo hoc est intelligendum, quo imputationem istam antea explicauimus. Dum vero auctor porro ita rationes subducit: *peccatum Adami non posse esse nostrum, ea tantummodo ratione, quod imputetur, nisi dicere velis, Deum imputando nos facere peccatores, quos tales non inuenerit; l. c. p. 36.* id illos quidem ferit, qui ex sola imputatione diuina peccatum originale deriuant, & Adamum tantum pro capite foederali, neutiquam naturali, generis humani habent, de quibus *cap. praeced. ad §. 16.* dictum. Nobis hoc non obstat, qui propagationem peccati originalis per generationem naturalem, fundamenti loco ponimus; & tum demum Adamum ut caput foederale totius generis humani spectari

spectari posse, adserimus. Nostrium itaque omnino est hoc peccatum, quia per naturam nobis inhaeret. Atque hinc, quia inhaeret, & ideo nostrum iam est, nulla nobis sit iniuria, quando etiam, prout in Adamo, seu capite foederali, spectatis, imputatur. Idem etiam de hocce auctoris argumento censendum: *Adamum non magis fuisse radicem generis humani in primo peccato, quam in aliis omnibus, quae, antequam nasceretur ei filius, perpetravit: omnia itaque redire ad voluntatem Numinis; hac autem ratione tandem consequi, Deum esse auctorem peccati; quod absolum sit.* Huic enim, fateor, qui ex sola imputatione peccati Adamitici peccatum originale derivant, vix se expedient. Sed in uos frustra hocce telum torquetur. Adamum enim radicem, seu caput naturale fuisse humani generis, negari nequit. In primo autem peccato, quod potius ita spectetur, quam in reliquis, quae commisit, antequam nasceretur ei filius, ratio haec est, quod per primum peccatum ita penitus corrupta fuerit natura humana, ut ad posterorum eius corruptionem inde deriuandam hoc sufficiat. Immo, cum reliqua peccata Adam, consequentia saltem & effectus primi peccati fuerint, in censum ut veniant, necesse non est, quando de corruptione eius posterorum quaestio instituitur. Atque haec cum ita sese habeant, & post primum peccatum commissum, singularis actio iudicialis accederet, qua Deus in Adamum, Euam, & serpentem, simulque omnes Adami posteros sententiam pronuntiabat; recte simul ut caput foederale spectatur, ut

tamen fundamentum sententiae a Deo laetae, in ipsa natura Adam, omniumque eius posterorum, quaerendum sit, neutiquam autem a sola Numinis voluntate repetendum. Qua quidem ratione Deus etiam pro auctore peccati haberi nequit. Tandem & hoc obicit auctor, quod maxime absolum sit, infantes ob peccatum Adam aeternis cruciatibus addicere velle; immo, infantes, inquit, poenis aeternis subicere, ob peccatum Adam, est fenerius cum iis agere, quam cum ipso diabolo, aut cum Adamo, qui peccatum ipsum commisit. Sed iterum observandum, infantes damnari, non ob solam imputationem peccati Adamitici, sed ob peccatum illis inherens, quodue reatum culpae ac poenae necessario vinculo secum coniungendum habet. Addendum porro: si adoleuerint infantes, iustamque aetatem consequuti fuerint, aeternam damnationem evitare possunt, si media, ad hoc a Deo hominibus oblata, amplectantur. Si vero ut infantes moriantur, damnantur quidem infidelium infantes, sed status tamen illorum longe erit tolerabilior, quam adultorum hominum, qui eandem sortem subeunt, aut etiam diabolorum. Reliqua lubens praetereo, cum tanti non sint, ut iis immorari fas sit. Omnem equidem auctor movet lapidem, ut euincat, ex loco *Rom. V, 12.* imputationem peccati Adamitici probari non posse, *c. 3. p. 42. seq.* Sed, qui verba apostoli recte consideraverit, & quae haecenus diximus, expendit, facile inueniet, quae ad ea, quae ille in medium attulit, respondeat.

§. XXV. Haec vero omnia qui probe consideraverit, scilicet intelliget, Deum nullo modo lapsus primorum parentum, adeoque nec peccati originalis, causam dicendum. Iis enim viribus dum non inest instruxit, ut evitare peccatum possissent, si modo voluissent, dici certe nequit, quod vilo modo eos labi voluerit. Retraxit vero etiam eos a lapsu, modo naturae humanae conveniente, ostendendo illis ante lapsum, quid faciendum, quidque omittendum esset. Plura autem qui a Deo exigit, aut talia postu-

postulat, quae non nisi mutato naturae ordine fieri possunt, aur parum cogitat, quid homini conueniat quidue Deum deceat. *

* Quod primo loco diximus, Deum primos parentes iis intruxisse viribus, vt peccatum euitare potuissent, id ex iis, quae supra de imagine diuina, deque statu integritatis, fule disputauiamus, abunde liquet. Idque & Salomo confirmat, quando dicit, *Deum fecisse hominem rectum, sed ipsos* (primos parentes) *quaesuisse cogitationes multas*, quibus perniciem sibi attraxerint, occasione hisce cogitationibus praebente serpente seductore, *Kobel. VII, 30.* Quod vero etiam retraxerit eos a lapſu, vel grauissima illa, seuerissimaque mortis comminatio, *Gen. III, 17, 19.* omnes abunde docet. Mortem itaque ac vitam Deus parentibus primis proposuerat, ostenderatque, non aliam esse viam, aut illam euitandi, aut hanc consequendi, quam, si praecepta eius accurate seruarent. Atque serio hic Deum cum parentibus primis egisse, euentus docuit. Poena enim grauiſſima, quae transgressionem legis inſequuta est, quamue & ipsi parentes primi experti sunt, eorumque posterī hodie adhuc experiuntur, hoc satis superque comprobatur. Quae omnia, qui recte secum expendit, nunquam dixerit, Deum primorum parentum lapsum aut voluisse, aut adprobasse. Cur ergo, inquis, non impediuit, aut, cur homines non ita creauit, vt labi non possent? Verus haec cantilena est eorum hominum, qui omnis mali culpam liberent in Deum transferre vellent. Sed, cum illi, qui hocce nobis obiciunt, a Deo aliquid exigant, quod nec sapientiae diuinae, nec naturae hominis satis est conueniens, iniquum hocce illorum postulatam esse, nemo non intelligit. Sapientiae nimirum diuinae conueniens erat, secundum certum ordinem cum hominibus agere: a quo etsi per omnipotentiam suam discedere poterat, sapientia tamen eius hoc

non permittebat. Praeterea cum hominem ratione & libertate voluntatis instructum, prout naturae humanae indoles hoc requirebat, creasset, par vtique erat, vt cum eo ita ageret, vt homo se hominem esse, demonstrare posset. Hoc autem fieri non potuisset, si peccatum per vim impediisset, aut hominem aliter creasset. In futura equidem vita ea hominum erit conditio, vt peccare nequeant. Sed ea felicitate se non indignos esse, recto libertatis, in qua creati erant, vsu, demonstrare debebant. Bene AUGUSTINUS: *Primum liberum arbitrium, quod homini datum est, quando primum creatus est rectus, potuit non peccare, sed potuit & peccare: hoc autem nouissimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verum, hoc quoque Dei munere, non suae possibilitate naturae, &c. Seruandi autem gradus erant, diuini muneris, vt primum daretur liberum, quo non peccare posset homo, nouissimum, quo peccare non posset, atque illud, ad comparandum meritum, hoc ad recipiendum praemium pertineret. Sed, quia peccauit ista natura, cum peccare potuit, largiori gratia liberatur, vt ad eam perducatur libertatem, in qua peccare non possit, &c. l. 12. de ciuit. Dei, c. 30.* Et alibi: *Sic enim oportebat prius hominem fieri, vt & bene vellet posset, & male; postea vero sic erit, vt male velle non possit, &c. Sed ordo praetermittendus non fuit, in quo Deus voluit ostendere, quam bonum sit, animal rationale, quod etiam peccare possit, quamvis sit melius, quod peccare non possit; sicut minor fuit immortalitas, sed tamen fuit, in qua posset etiam mori, quamvis maior futura sit, in qua non possit mori; enchirid. ad Laurent. cap. 105.* Quae quidem omnia qui rite penſitauerit, facile intelligit, Deum lapsum primorum parentum causam minime dici posse. Idque

que agnoscunt etiam reformatae ecclesiae doctores quidam, saltem recentiores; quos inter 10. MAREIVS est, qui hocce equidem sibi dubium mouet: *quod mutabilis ita creati hominis lapsus Deus decreuerit, & sic ad lapsum eundem plane determinauerit, aeterna & immutabili sua voluntate, cui nulla creatura resistere queat; additque: Et est ista vere nostra doctrina, quam scriptura & ratio ipsa inuicte probant. Siquidem hinc constat, a Dei independentis, & plane immutabilis consilio aeterno fluere omnia, quae in tempore sunt, & sunt quocunque modo, etiam maxima, minima & pessima. Vnde non potest ab hoc decreto eximi primus Adami lapsus, &c.* Deinceps tamen respondet, decre-

tum hocce diuinum, de malis generatim spectatis, speciatim de lapsu Adami, non esse effectiuum, sed permissum tantum, & directiuum; in *hist. parad. l. 3. c. 4. p. 546. 553.* Quem in modum & GVRTLERVS suam hac de rem mentem explicat, *instit. theolog. cap. 10. §. 59.* Et sane, Deum mala posse permittere, vt ideo eorum causa dicendus non sit, lubentes concedimus: modo recte hoc intelligatur, prouti supra, ad §. 10. huius capitis monuimus. Quo pacto autem, quae ex nuda permissione sunt, simul ex decreto quodam immutabili deriuari possint, & quo pacto hominum libertas cum eiusmodi immutabili decreto conciliari queat, id me non capere, lubens profiteor.

§. XXVI. Nec quisquam dubitauerit, ad omnes omnino homines, nemine excepto, qui modo naturali gignuntur, malum hoc persuasisse, quod & experientia docet, & scriptura testatur; *Rom. V, 12, 18.** Sedes autem eius praecipue in mente est, cum intellectum pariter ac voluntatem eodem infectam habeamus; *Gen. VI, 5. Matth. XV, 19.* simul tamen etiam in corpore, varia ratione vim suam exserit, atque demonstrat; *** Rom. VI, 12, 13. VII, 24.*

* Cum diximus, neminem hic excipi, eorum, qui modo naturali gignuntur, Christum seruatorem nos excipere, palam est, quippe qui modo naturali genitus non est. Hinc & in omnibus nobis factus est similis, sed absque peccato, *Ebr. IV, 15.* Praeter Christum autem cum de nemine dici queat, quod alio quam naturali modo genitus sit, neminem quoque a peccato originali eximendum esse, consequitur. In Romana equidem ecclesia sunt, qui aut Ieremiam prophetam, aut Ioannem baptistam, aut Melchisedecum hic excipiunt. Cum primis autem quam plurimi pro beata virgine Maria acriter disputant, eam absque peccato originali conceptam adferentes. Orta tamen hinc lis acerrima est, uti neminem fugit, inter Franciscanos atque Dominicanos, & per multa saecula continuata; illis, conceptam cum peccato

originali beatissimam virginem negantibus, his illud adfirmantibus. Est autem obseruandum, veterem ecclesiam constanter docuisse, omnes omnino homines labe originali inquinatos esse, solo Dei filio, redemptore humani generis, excepto. Saeculo demum decimo quarto, IOANNES DVNS SCOTVS, inter doctores scholasticos subtilitatis laude clarus, idemque Franciscanorum ordini addictus, docere coepit, Deum potuisse efficere, ut Maria numquam in peccato fuerit, aut momento tantum temporis, aut ad breue tempus, peccato fuerit obnoxia; ex quibus, quodnam veritati sit consentaneum, cum nemini mortalium, sed soli Deo perspectum sit, primum tamen, ceu excellentius, Mariae probabili quadam ratione tribui posse putauit, nisi cum scripturae & ecclesiae auctoritate pugnet; *lib. 3. sent. distinct. 3. qu. 1.*

Hoc itaque, quod *scortus*, satis quidem modeste, vt probabile tantum, &, quod fieri poterit, proposuit, adripuerunt deinceps Franciscani, & tamquam certum & euidentum propugnarunt; renitentibus quidem Dominicanis, sed tandem succumbentibus, cum societati Iesu additi Franciscanorum partes amplexi essent. Magnas enim cum ea controuersia in ecclesia Romana turbas dedidit, magnisque animorum motibus agitata esset, eo tamen tandem res deducta est, vt non tantum festum immaculae corruptionis beatæ virginis institueretur, sed in academiis etiam quibusdam constitueretur, neminem ad honores theologicos capessendos admittendum, nisi qui iure iurando huic se additum sententiae profiteretur. Originem, progressum, fata huius controuersiae, pontificumque Romanorum tergiversationes in ea decidenda, scire, pigebit neminem: sed haec exponere, huius loci non est. Dabunt plurima huc spectantia *LVCAS WADDINGS*, in *historia legationis Philippi I & II Hispaniae regum*; *PETRVS DE ALVA ET ASTORGA*, in libro Bruxellis anno 1663 edito, cui titulum fecit: *Funiculi nodi indissolubilis de conceptu mentis, & conceptu ventris &c.* ex quo excerpta dedit, *B. VIELIVS*, in *Romano-carbolico dubitatio*, in *disputatione de conceptione beatæ virginis Mariae &c.* qui & ipse in episcopi *p. 136. seq.* varia suppeditabit. Nec poenitebit quemquam hac de re legisse *FRID. VLR. CALIXTI immaculae conceptionis beatæ virginis Mariae historiam*; itemque *SCHERZERI* dissertationem, *an beata virgo sit absque peccato originali concepta?* insertam eius *anti-Bellarmino*, *p. 662. seq.* Falli autem eos, qui immaculatam, quam vocant, beatæ virginis conceptionem adferunt, inde patet, quod non tantum omni scripturae fundamento destituantur, sed eandem insuper aperte sibi repugnantem habeant. Cum enim generatim omnes

omnino homines labe originali infectos doceat, *Ioan. III, 6. Rom. V, 12. 1. Cor. XV, 21, 22.* nec Mariam excipere fas est; praefertim cum & scriptura solum Christum excipiat, *2. Cor. V, 21. Ebr. VII, 26.* Sic & cum Christus pro omnibus hominibus mortuus sit, *2. Cor. V, 15.* & redemptor sit omnium hominum, *1. Tim. IV, 10.* Mariam quoque ab eo redemptam fateamur necesse est. Si redempta est ab eo, etiam in peccato natam esse sequitur. Qui hic inter redemptionem *liberatiuam* & *praeseruatiuam* distinguunt, nihil aliud agunt, quam vt ingenii sui commenta nobis narrent. Accedit, quod Maria aenorum non fuerit experta, qualis erat incuria in puero Iesu amissa, *Luc. II, 43. seq.* & *πολυπραγμοσύνη* in nuptiis cananaeis, ob quam & a Christo reprehensa est, *Ioan. II, 3, 4.* Hinc enim, sine labe originali eam non fuisse, recte colligitur; simulque & illi reselluntur, qui in peccato equidem originali conceptam concedunt, postmodum autem ita purificatam addunt, vt omnium peccatorum actualium fuerit experta.

** Qui peccatum originale ea, quae possunt, ratione extenuant, eius sedem non in mente, sed corpore quaerendam existimant. Et antiquus sane iste error fuit, cuius fontes ex intimis philosophiae ethicae penetrabilibus sunt repetendi. Cum enim gentiliū philosophi veram mali originem ignorarent, plurimi in eam ingreffi sunt sententiam, eam a materia, seu corpore, repetendam esse. Quacum sententia hypothesis de materia, altero rerum omnium principio, deque animarum ex diuina essentia emanatione, & quae reliqua sunt eiusdem generis, optime conspiciabant. Atque recepta haec erant plurimorum, Platoniorum maxime & Stoicorum placita, de quibus in sequentibus recurret dicendi locus. Ea autem ad christianae religionis dogmata incaute translata, non possunt non mentem hominis a labe

labe originali eximere, & a solo corpore omnem corruptionem deriuare, quod illos cum primis facere necesse est, qui animae originem in ipsa essentia diuina quaerunt. Enarrabimus haec omnia fusius, quando deinceps historiam errorum in doctrina de peccato dabimus. Nunc illud saltem addendum, quantumvis in antiquis haereticis isti errores damnati essent, Pelagium tamen naturae vires ultra modum euehentes, occasionem dedidit, vt iterum ipsa mens labis naturalis experts crederetur: cumque nihilo fecius corruptio quaedam naturalis admittenda esset, ea in corpore quaereretur. Eo namque redeunt, quae scholastici doctores, Pelagii vestigia legentes, hac de re disputant, peccatum originis in inferiore tantum animae parte collocantes; superiores autem vires, seu facultates, intellectum & voluntatem, eius immunes esse contententes. Quo nomine & recte in apologia Angustanae confessionis hunc in modum notantur: *de fomite disputant scholastici doctores, quod sit qualitas corporis, & vt suo more sint incepti, quaerunt, vtrum qualitas illa contagione pomi, an ex adflatu serpentis, contracta sit? vtrum augatur medicamentis?* Huiusmodi quaestionibus oppresserunt principale negotium; p. 52. Eandem sententiam auide deinceps arripuerunt & alii, qui recentiori aetate cum Pelagio peccatum originale aut negare, aut saltem extenuare, e re sua esse duxerunt, vt qui in Socii, hinc & Arminii castris militant. Si quid enim tandem naturalis corruptionis admittunt, id omne in corpus transcribunt. Hinc & de CHAVVINO antea iam ad §. 24. obseruauimus, quod doceat, *peccatum originale ad nepotes diffundi per corpus.* Sed in nostra quoque ecclesia auctor libri: *apostolischer Wegweiser zur wahren Gerechtigkeith Gottes im neuen Wesen des Geistes*, qui & sub titulo: *euangelische Vorstellung der wahren Rechtsfertigung &c.* prodit, eandem sibi pro-

pugnandam sententiam sumsit, quod corruptio originalis tantum corpori inhaereat; cui ideo opposita est dissertatio, meo sub praesidio habita: *de anima, sede peccati originalis principali.*

Ad rem ipsam quod attinet, cum ex haecenus dictis abunde pateat, peccatum originale praecipue in absentia, seu priuatione lucis vel cognitionis, itemque sapientiae, neque non prouitate ad errores, peruersaeque iudicia, & ratiocinationes, intuitu intellectus; ratione autem voluntatis, in absentia iustitiae originalis, simulque inexplibili propensione ad mala quaeuis, consistere; satis etiam liquido constat, praecipuam eius sedem non in corpore, sed in anima, seu mente, quaerendam esse. Cognitionis enim absentia, error, prauae ratiocinationes, stulticia, defectus, iustitiae, & reliqua, eiusmodi sane sunt, quae corpori tribui nequeunt. Atque hinc pater, quo pacto ex collatione peccati originalis cum imagine diuina, eadem haecce nostra sententia comprobari possit. Naturalem enim istam corruptionem, quae peccati originalis nomine venit, in locum imaginis diuinæ successisse, in confesso est. Imaginis autem diuinæ sedes praecipua cum in mente hominis fuerit, de peccato originali idem vt censuimus, par est. Et quis, quaeſo, aliter existimaret, si verba ista Moſis perpendat: *ſegmentum cogitationum cordis tantum malum eſt omni die, Gen. VI, 5.* Nec enim a corpore cogitationes formari, ſibi quisquam perſuaſerit, cum *cogitare* menti ita ſit proprium, vt non vllare magis, quam cogitatione, a corpore diſtinguatur; adeo vt CARTESII quidam diſcipuli, ad ductum magiſtri, eſſentiam quoque mentis in cogitatione conſtituant. De peccato autem originali loqui ibi Moſes, poſitum eſt extra controuerſiam.

Nec negamus, corpus quoque hominis peccato originali obnoxium eſſe, ſed hoc

Ff ff 2 ſaltem

saltem contendimus, praecipuam eius sedem in mente esse. Ceteroquin enim iam obseruauimus, per corporis constitutionem, propensionem, quae in mente est, ad praua, augeri subinde, aut etiam ad certam bonorum adparentium speciem determinari. Estque corporis nostri hodie constitutio ita comparata, vt vel leuissima ex causa eiusmodi motus in eo excitentur, quibus mens ad illicita quaeuis abripiatur. Quae quidem pronitas ad eiusmodi motus, in omnibus corporis membris, praeterim sensibus externis, eorumque organis, mirum in modum se exserit, vnde *ἡ δὲ ἀλυσὶς τοῖς αἰσθητικῶν, 2. Petr. II, 14.* Et licet corruptio ista corporis atque membrorum per consuetudinem augeatur, dum homines ante conuersionem iis, ceu instrumentis nequitiae & impuritatis vtuntur; *Rom. VI, 19.* negari tamen nequit, ab ipsa natura eandem iis inesse. Vnde Paulus de vniuersali, adeoque & naturali omnium hominum corruptione verba faciens, *sempulcrum*, inquit, *patens eorum guttur est, linguis suis ad dolum vtuntur, aspidum virus habent in labiis; eorum os exsecratione, amarulentiaque plenum est, pedes ad fruendum sanguinem veloces; exitium & calamitas est in eorum viis, & viam pacis nesciunt; Rom. III, 13, 14. seq.* Eamque ob causam saepius admonemur, corporis vt habeamus rationem, ne viribus ita augeatur, vt mens iis resistere nequeat, *Rom. XIII, 14.* Quod & Paulus suo exemplo nos conlocare voluit: *ἀλλ' ὑποτάξτε μου τὸ σῶμα τῇ δουλεύει, 1. Cor. IX, 27.* qui & Ro-

manos adhortatur, ne permitterent, regnare peccatum *in mortali suo corpore, Rom. VI, 12.* Haec & alia, quae eiusdem sunt generis, vt corpus quoque peccati originalis sedem esse euincunt, ita simul tamen in mente vel maxime illud habitare, demonstrant. Cum enim mens subinde corporis motibus abripiatur, nec iis, si vehementiores fuerint, resistere queat, quod aliter esse debere, vel ipsa ratio intelligit, merito, vnde *ἀφύρεια* ista mentis orta sit? quaeritur. Nec tamen causa alia inueniri potest, quam ipsa mentis naturalis, eaque longe grauissima corruptio. Respondere hinc etiam haud difficile licet ad illud, quod obiici solet, prauas hominum cupiditates subinde *σαρκινὰς, carnales* in scriptura sacra adpellari. Nimirum vocari ita possunt, quod in corpore seu carne, earum vis se exlerat, & luculentissima quadam ratione conspiciatur. Atque hoc sensu etiam *τὰς πράξεις τοῦ σώματος* apostolus commemorat, *Rom. VII, 13.* In corpore tantum peccatum originale suam sedem habere, inde confici nequit. Accedit vero, quod in scriptura per *carnem* saepissime totius naturae humanae corruptio intelligatur, prout ad mentem pariter ac corpus pertinet. Hinc & carni *Θρόνον* tribuitur, *Rom. VIII, 6.* quod vtique de corpore accipi nequit. Et dum apostolus *Gal. V, 19. seq.* opera carnis recenset, etiam idololatriam, zelum, contentionem, inuidiam, & alia commemorat, quae non nisi de mente intelligi possunt.

§. XXVII. Grauitas peccati originalis, prout in posteris Adami consideratur, ex effectibus eius intelligitur; quales intuitu mentis sunt, defectus liberi arbitrii in spiritualibus, eiusdemque in naturalibus infirmitas; * errores & vitia quaeuis, intellectus pariter ac voluntatis, adeoque & peccata actualia omnia; ** intuitu corporis, morborum variorum integra cohors, aliaque calamitates, quarum non temere inire numerum licet; *** intuitu denique totius hominis, mors temporalis, quam

quam tandem , nisi cum Deo reconcilietur , mors, siue damnatio aeterna excipit. *

* Sunt, qui liberi arbitrii in spiritualibus defectum , & in naturalibus infirmitatem, ad ipsam potius rationem formalem peccati originalis, quam ad effectus, referre malunt; nec sine ratione. Nihil tamen obstat, quo minus & hic defectus istius consideratio instituat. De re ipsa vt eo rectius constet , initio quidem id monendum, apud emendatae latinis scriptores vocem *arbitrii* ad voluntatem fere referri, a theologis autem in latiori ambitu vsurpari, vt potentiam quidem & facultatem eligendi significet, simul tamen intellectus connotet iudicium. Liberum autem dum vocatur, eiusmodi intelligimus libertatem, cui non tantum externa coactio, sed & interna necessitas, & ad vnum agendi modum determinatio, opponitur. Licet itaque aliter AVGVSTINVS, aliter scholastici, & alii iterum aliter liberum arbitrium definiant, nobis tamen eiusmodi animae rationalis, speciatim voluntatis, denotat facultatem, quae, si omnia ad agendum requisita adsint, potest agere, vel non agere, itemque hoc vel illud agere. Non itaque de ipsa voluntate, sed de certa eius facultate, quam libertatem vocamus, hic sermo est. Hoc ideo monendum fuit, quod quidam veteris ecclesiae doctores, dum etiam homini non renato liberum arbitrium tribuerunt, eo nomine nihil aliud, quam ipsam hominis intellexerunt voluntatem. Ceterum, cum ea, circa quae homo versatur, vel spiritualia sint, vel non spiritualia; homo ipse etiam in statu integritatis, vel in statu corruptionis, vel denique in statu gratiae considerari possit; distincte hic incedendum esse, res ipsa docet. In statu integritatis hominem plena libertate in omnibus actibus gauisum fuisse, positum est extra controuersiam, dictumque hac de re ad *cap. praeced. §. 5.* In statu autem corru-

ptionis si illum consideres, eum in actibus non spiritualibus, adeoque moralibus, & ciuilibus, libertate quadam gaudere, negari nequit; licet haec quoque satis nonnumquam, accedente praeteritis praua educatione, consuetudine, aliisque causis, infirma sit, ob insitam omnibus ad mala quaeuis propensionem. Certe non omni hominem in naturalibus, adeoque moralibus atque ciuilibus, libertate destitutum esse, ipsa quemlibet facile experientia docebit. Praeterquam enim, quod multa in naturalibus recte cognoscimus; saepius etiam, ita vt decet, iudicamus, ac ratiocinamur. Quod speciatim ad voluntatem attinet, eam liberam esse, ipsa eorum, quae in nobis ipsis deprehendimus, consideratio nos condocabit. Tam intime enim eius rei nobis conscii sumus, quam certo scimus, non existere, & non prorsus nihil esse. Quae de re vt conuincamur, cogitationes saltem vt ad nos ipsos conuertamus, necesse est, atque consideremus, quae quotidie, immo, singulis horis, in nobis ipsis peraguntur. Recte & praeclare GVLKINGIVS, adesse, inquit, nobis principium huiusmodi scilicet liberum, tam certo experimur, vt vix consultis mentibus nostris, de eo dubitare possimus; atque hinc esse, quod omnes omnium gentium, naturae ductum sequuti, & mentis propriae sensibus attenti, libertatem sibi saltem in quibusdam actionibus adseruere; nec quis, nisi argutis philosophicis adactus, & quasi circumuentus, aut se liberum, aut se sibi posse placere, vnum aut alterum e multis eligendo, negauit; de origine mali, *cap. 5. sect. 1. subiect. §. 2. p. 168.* Idem argumentum etiam vrget I A QVELOTVS, in *examine theologiae Baëlii, part. 2. c. 6. p. 250. sq.* Omne porro dubium eximit, quod subinde agamus, quae inclinationi atque propensioni nostrae repugnant.

Ffffj

Nimi-

Nimirum, cum ratio dicat, noxium nobis fore, si inclinationis nostrae ductum sequeremur, tum, nisi adfectus vehementia obster, voluntas corporis motus ad ea fugienda vel euitanda, ad quae ceteroquin adpetitus fertur, determinat. Et eiusmodi nisi voluntati libertas concedatur, incommoda plurima, immo absurda admittenda erunt. Quorum enim, si omni homines in moralibus & ciuilibus destituuntur libertate, conduntur leges? cur bonis praemia, malis vero poenae decernuntur? quem in finem exhortationes fiunt, aut consultationes instituuntur? Idque tam manifestum est, vt, quemadmodum AVGVSTINVS alicubi loquitur, in montibus pastores hoc decantant, in theatris poëtae, indocti in circulis, magistri in scholis, & in orbe terrarum, totum ipsum genus humanum.

Et nihilofecius fuerunt omni tempore, qui veritati tam manifestae repugnant. Stoici fati malignitas in eo vel maxime sese prodidit, quod Deum hominesque omni prorsus libertate spoliavit. Manichaei, dum peccata & mala quaeuis, ex principio quodam mali independente deriuarunt, nihil itidem hominis reliquerunt libertati. Quid ex illorum sententia sequatur, qui cuncta ex ineuitabili, immutabilique Numinis decreto deriuant, facile perspiciet, qui eam adcuratius pensauerit. Solet & IO. BVRIDANO atque ANDREAE DE CASTRO haec sententia tribui, argumentis, quae ratio suppeditat, probari non posse, hominem in naturalibus arbitrii libertate praeditum esse. Et videtur huc spectare notissimum illud BVRIDANI sophisma, de quo BAEIVS disserit, *diction. histor. crit. voc. Bvridanus*, tom. 1. p. 742. Cum primis autem athei, eorumque patroni, hoc omni conatu agere solent, vt, absolutam quamdam necessitatem introducendo, omni hominem spoliarent libertate. Idque cum & SPINOZA agat, vt tamen more suo in-

cautis fucum faciat, verbis ambiguis eam concedere videtur. Duo enim ad libertatem requirit; alterum, vt actionum nostrarum cognitionem habeamus, alterum, vt ipsi *velimus* eas facere. Sed *velle* homini fraudulento nihil aliud significat; quam consentire, vt actio fiat, quam impedire nequeas. Hinc toties inculcat, libertatem in eo consistere, quod homines sentiant, & conuicti sint, & motuum suorum sibi conscios esse, etsi causas, per quas ad motus istos determinati sunt, ignorent. Quae quidem mera est illusio, cum ille etiam, qui catenis vinctus est, & ad locum quemdam trahitur, motuum suorum sibi conscius sit, nec tamen ideo liber dici queat. Hinc & nullam se homini concedere libertatem, alibi diserte profiteretur: *In mente nulla est absoluta, sive libera voluntas, sed mens ad hoc vel illud volendum determinatur, a causa, quae etiam ab alia determinata est, & haec iterum ab alia, & sic in infinitum; ethic. part. 2. prop. 48. p. 85.* Atque haec a me iam observata sunt in *thesib. de atheismo & superstitione. cap. 5. ad §. 7. p. 429.* Conferenda &, quae supra diximus, *lib. 2. cap. 1. ad §. 27.* BAEIVS quoque subinde ita de libertate disputat, vt non procul ab eorum sententia, qui eam penitus destruant, abesse videatur. Et vix aliter sentire potest, cum Manichaeorum hypotheses defendendas & exornandas sibi sumferit. Exemplo, vt reliqua taceam, esse possunt, quae in *voc. Manichaei, tom. 2. p. 205.* disserit, vbi Melissum atque Zoroastrum inter se disceptantes introducit, atque hunc duplex suum principium ita defendentem, vt haud obscure liberum simul arbitrium tollat. Legenda, quae hanc ob rem viri docti contra eum disputant, speciatim IACVVELOTVS, in *examine theologiae Baelii, part. 2. cap. 2. p. 203. seq.* itemque IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos, sect. 3. §. 2. p. 405. seq.*

Dubium

Dubium autem inde suboriri posset, quod philosophi quidam doceant, & experientia, immo, ipse cuiusque sensus confirmare videatur, homines, quidquid amant, quamdiu illud amant, non posse non illud amare; unde porro colligere licet, voluntatem non minus, quam intellectum, esse potentiam necessariam, libertatisque adeo nullum reliquum esse locum. Et sane, negari nequit, voluntatem hominis interdum per obiecta quaedam, praesertim externa, tam vehementer adfici, ut, quamvis voluntas eorum vim sentit, adfectibus, per ista obiecta excitatis, resistere, aut eos compescere nequeat; quin potius quandoque ad ea perpetranda, quae ipsa ratio damnat, vel noxia esse indicat, abripiatur. Verum, inde quidem colligere licet, imminutam etiam in naturalibus atque moralibus, hominum post lapsum libertatem esse; omni autem eos destitui libertate, inde nondum sequitur. Praeterquam enim, quod non semper istud contingit, ut ipse ratio imperio, homo id agat, ad quod violentia adfectuum eum ducit, in eius etiam positum est potestate, cum vehementer voluntas ab obiecto quodam adficitur, per aliorum obiectorum repraesentationem adfectus prioris vim ita imminuere, atque compescere, ne modum excedat, aut ad alia perpetranda illum abripiat, quae perpetrasse deinceps eum poenitere queat. Atque hunc in modum iam mentem meam explicui, in *elem. philos. pract. part. 1. c. 2. sect. 1. §. 33.* Simulque inde patet, quo sensu dici queat, voluntatem aequae ac intellectum esse potentiam necessariam, seu, libertate destitui; non sane absolute, sed hoc saltem respectu, quod, qui bonum aliquod amat, non possit non illud amare. Idque indicavi, quando *l. c. §. 3.* scripsi, voluntatem ac intellectum omni libertate destitui, eo QUIDEM SENSU, quo haecenus vox ista intelligitur. Cui adeo non repugnat, quod nihilotenus *§. 33.* voluntati libertatem

quamdam vindicavi; id enim alio sensu, siue alio modo intelligendum esse, ea scilicet ratione, qua antea illud edisserui, verba, quae ibi exstant, apertissima, quemvis condocere possunt.

Atque ita quidem constat, non omni libertate in naturalibus, adeoque & moralibus, & civilibus, prout haec omnia spiritualibus opponuntur, hominem destitui. Quod tamen in hisce vis ista liberi arbitrii infirma sit, haud difficulter quilibet, qui & ad se ipsum, & ad ea, quae quotidie in vita humana occurrunt, attenderit, perspiciet. Experientia namque quotidiana testatur, si praesertim ad naturalem hominis corruptionem prava educatio, consuetudo, aut aliae causae accesserint, non tantum multa ignorare homines, quae scire debant, sed in iudiciis atque rationationibus suis mirum in modum, etiam praestantissimos, falli, atque decipi; sed & ad voluntatem quod attinet, nec pudore, nec ignominia, nec poenarum aut diuinarum, aut humanarum metu, eos quandoque retineri posse, quo minus in scelera quaevis, & crimina atrocissima, praecipiti impetu ruant. Vident haud raro miseri haec praecipitia, & ratio euidenter illis monstrat, quanam eos expectent mala, si suis morem gerant cupiditatibus; vident ignominiam, contentum, pauperatatem, morbos, gladium, ignem, funem; sed haec omnia, quantumvis aliis maximum horrorem inlicere apta, parum, aut nihil efficiunt; quin potius non aliter quam pecudes ad necem ducuntur, *proverb. VII. 22.* Quis vero eiusmodi homines plane pleneque liberos dixerit? Multa hanc in rem congesta BAEIVS, in *dition. historico-crit. voc. Helena, tom. 2. p. 1497.* occasione verborum EVRIPIDIS:

Εἴθε δ' εὐαχθόντ' ὄντ' ἐκὼν ἀνδρὶ
 εἶναι,

Helena vero venit in aerumnas, non
 volens, sed diuinitus,
 in

in *Andromed.* v. 680. p. 522. Obseruat namque, ethnicos, cum subinde animadverterent, se peccatis, seu prauis suis cupiditatibus, resistere non posse, deorum hoc non minus, quam aduersa quaeuis, quibuscum hominibus colluctandum est, voluntati tribuisse. Huc & praeter alia illud poetae cuiusdam apud PLVTARCHVM refert:

*Κλῆϊτόν ἤδη θεῶν ἀνδράνων κάρων,
Ὅτ' αὖ τις ἀδῆ τ' ἀγαθόν, χερσὶν δὲ μὴ,
Εἴη! μάλιν mortalibus diuinis*

Venit, ut bonum videant, non utantur tamen,

de audiendis poetis, p. 33. Itemque illud OVIDII:

*Frustra Medea repugnas,
Nescio quis Deus obsistat &c.*

metamorphos. lib. 7. v. 11, 12. Quae quidem licet haud dubio eum in finem enarretur tam splendide a BAEIO, ut hominem omni, libertate destitutum demonstret, cum, quae ad corrigendam hanc sententiam deinceps ex scriptura sacra subiicit, ad caliginem incautis offundendam, spectare videantur, eaque in re fallatur, ut antea docuimus; hoc tamen euidenter probant, tam infirmam in naturalibus etiam hominum esse libertatem, ut vehementioribus adfectibus quandoque resistere nequeant.

Atque hinc facile colligere licet, quid homo nondum renatus in spiritualibus valeat. Nihil omnino; adeoque omni destitutus est arbitrii libertate. In intellectu enim, si ea, quae sunt τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ, species, mera est ignorantia, mera caecitas. *Animalis homo non percipit, quae sint spiritus Dei, stultitia enim ei sunt, καὶ οὐ δύναται γινώσκειν, 1. Cor. II, 14.* Suntque eiusmodi homines τῶν ἀνθρώπων οἱ διανοεῖς, obtenebrati mente, lucis spirituali destituti, *Ephes. IV, 18.* immo, ἀνόητοι tenebrae, *Ephes. V, 8.* Hinc nec ido-

nei sunt, *ex se ipsis vel cogitare quidquam*, quod rectum, bonumque sit, Deoque placeat, sed *quod idonei sunt ex Deo est, 2. Cor. II, 5.* Atque hinc, qualis illorum voluntas sit, intelligitur. *Alienati sunt a vita Dei, διὰ τὴν ἄγνοiam τὴν ὕψαν ἐν αὐτοῖς, propter ignorantiam, quae est in illis, Ephes. IV, 18.* Mortui sunt τοῖς παρατάγμασι καὶ ταῖς ἀμαρτίαις, *Ephes. II, 1. Coloss. II, 13.* Mortui autem hominis quatenam esse potest libertas? Non magis itaque non renato homini integrum est, in spiritualibus quidquam agere vel non agere, quam mortuo, ambulare, & non ambulare. Hinc & sine Numinis gratia nihil efficere possunt. *Sine me, inquit seruator, non potestis facere quidquam, Io. XI, 5.* Ideoque & Deo hominis conuersio in scriptura sacra tribuitur; quod quidem documento est luculentissimo, hominem omnibus hic destitutum esse viribus, omni libertate. Deus enim est, qui cor nostrum aperit, *act. XVI, 14.* lapideum cor remouet, *Ezech. XI, 9. XXXVI, 26.* cor nouum in nobis creat, *psalm. LI, 12.* dat respicientiam, & agnitionem veritatis, *2. Tim. II, 25.* Immo Deus est, qui in nobis operatur & velle & perficere. Recte itaque hoc sensu B. LVTHERS arbitrium hominis non liberum, sed seruum dixit, in libro de arbitrio seruo, quem Desiderio Erasmo Roterodamensi opposuit. Qua in re praeceuntem sibi habuit AVGVSTINVM: cum libero arbitrio peccaret homo, victore peccato amissum est liberum arbitrium; in *enchr. ad Laurent. c. 30. conf. &c. 106.* Et alibi: *Voluntas captiua, non potest, nisi gratia Dei, respirare in salutem libertatem; lib. 4. contra duas epist. Pelagianorum. c. 3. tom. 10. oper. p. 309.* Immo & hoc scriptura sacra dilerte docet, dum non renatos seruos peccati vocat, *Ioan. VIII, 34. Rom. VI, 16.* quod & Paulus confirmat, dum hominem per naturam venundatum sub peccato pronuntiat, *Rom. VII, 14.* Quae quidem, quod iterum monemus,

monemus, de hominibus nondum renatis sunt intelligenda. Cum enim conuertuntur ad Deum, per fidem gratiae vires, hinc & libertatem recuperant, vt ea, quae Deo grata sunt, peragere possint. Hinc seruator: *si filius vos liberauit, vere liberi eritis, Io. VIII, 36.* Et Paulus: *liberati a peccato, serui facti estis iustitiae, Rom. VI, 18.* itemque: *vbi spiritus domini, ibi libertas, 2. Cor. III, 17.* Quod ideo obseruandum, vt pateat, quid ad dicta quaedam scripturae, quae secus sentientes obicere nobis solent, sit respondendum. Haec enim, si libertatem hominibus tribuunt, & quidem in spiritualibus, nequitiam de non renatis, sed renatis loquuntur. Hi enim, quidquid per gratiae vires a Deo concessas agunt, id libere, absque omni coactione, spiritu non serui, sed filii, agunt. Quae enim ita sunt, sola Deo placent bona opera. Atque hoc, non autem aliud quid, scripturae efata, *Philem. v. 14. psalm. CX, 3. Rom. VIII, 15.* aliaeque, indicant. Veteris autem ecclesiae doctores, si liberum homini non renato arbitrium tribuunt, aut hoc nomine, vt supra iam docuimus, ipsam intelligunt voluntatem, aut non de spiritualibus, sed naturalibus rebus, loquuntur, vt de CLEMENTE Alexandrino, atque IUSTINO, martyre, aliusque, viris doctis obseruatum. Ad rationes, quibus CHAUVINVS libertatem arbitrii in spiritualibus adstruere adnissus est, a me responsum, in *animaduersionibus* ad librum eius de *religione naturali, cap. 2. §. 16. seq.* Historiam Pelagianorum ac semi-Pelagianorum veterum ac recentiorum, in diuersa hic abeuntium, suo loco exhibebimus.

** Ex mala enim arbore non possunt boni provenire fructus, *Matth. VII, 17, 18.* Hinc & omne signum cogitationum cordis, quidquid cogitationum, adeoque & cupiditatum ac defectuum cor producit, tantum malum esse dicitur, *Gen. VI, 5.* Pertinet huc, quod Paulus eleganter pec-

catum originale per corpus designat, cuius veluti membra sunt peccata quaeuis, quae actu committuntur, *Rom. VI, 6.* Quam quidem explicationem ipsemet apostolus confirmat, quando *Coloss. III, 5.* peccata, quae actu perpetrantur, itidem membra vocat: *Quamobrem necate vestra membra terrena, impudicitiam, obscenitatem, libidinem, cupiditatem malam, & auaritiam, quae idolorum cultus &c.* Vt autem & ad agenda, quae agere nefas, & ad omittenda, quae agenda erant, peccatum originale homines inducit, ita & hocce Paulus nos condocet, quando *Ebr. XII, 1.* illud non tantum ὄγκος, onus, sed & τὸν λυσιτεριον ἀμάρτιαν, eiusmodi peccatum vocat, quo circumdati sumus, & quod vndique nos impedit, quo minus tam expedite, quam vellemus, in cursu vitae christianae progredi queamus. Omnia itaque peccata actualia, quocumque nomine veniant, tum externa, tum interna, commissionis & omissionis, etiam motus, qui a praua concupiscentia praeter voluntatem nostram excitantur, hic intelligimus. Ex vno eodemque peccati originalis fonte haec omnia proficiuntur, recteque ideo opera carnis vocantur, *Gal. V, 17. seq.*

*** Morbi corporis indicant corruptionem: cumque & documento sint, hominem morti obnoxium esse, mortis nomine, in comminatione ista poenali, *Gen. II, 17.* merito comprehenduntur. In statu enim integritatis vt mortis, ita & morborum experti fuisset homo. Perspectum id quodammodo & gentilibus fuit, ex hominum peccatis morbos originem trahere, memoria lapsus primorum parentum vtumque inter varias fabulas apud illos conseruata. Hinc illud Q. HORATII FLACCI:

Audax Iapeti genus

Ignem fraude mala gentibus intulit,

Post ignem aethera domo

Subductum, macies, & noua fe-
brium

Terris incubuit cohors:

Semotique prius tarda necessitas

Leti corrumpit gradum,

carin. l. i. ode 3. Ad reliqua incommoda atque aerumnas, quae vitae humanae miseriam augent, quod attinet, aut ab hominibus, aut rebus creatis aliis nobis adferuntur. Vtrumque, statum hominis per peccatum deteriore factum, arguit. In statu enim integritatis nemini ab alio homine vllum creati periculum, aut adferri incommodum poterat, cum in tanto omnium erga alios omnes amore fieri non posset, ut quisquam alium laederet. Sed, a rebus quoque aliis nihil proficisci poterat, quod molestiam homini crearet, cum telus maledictionis adhuc expertus, absque fudore & taedio coli potuisset; ceterum & rerum naturalium pericia, cum summa sapientia coniuncta, & dominium in res creatas, cum primis in animantia bruta, nondum imminutum, obstitisset, quo minus damnum aliquod inde sentiret homo. Haec omnia autem, vti hodie secus se habent, ita peccatum illud, quo omnes per naturam infecti sunt, aperte latis arguunt.

* Mortem temporalem peccati originalis effectum esse, & ex comminatione diuina, *Gen. II, 17.* constat, & ab apostolo diserte confirmatur, *Rom. V, 12.* Eadem autem comminatio, cum de morte etiam spirituali, & quae hanc excipit, aeterna damnatione, sit intelligenda, hanc quoque inter effectus peccati originalis iure meritoque referri, inde dicimus. Et sane, cum *ὁ ἄριστος τῆς οὐρίας* sit inimicitia aduersus Deum; *Rom. VIII, 7.* facile patet, quo loco habendi sint, qui per naturalem suam generationem *συνικνοί* sunt, siue carnales. Nimirum, sunt *φύσιν, natura filii irae*, *Eph. II, 3.* adeoque aeter-

nae damnationi obnoxii. Vt tamen actu damnentur, accedat, necesse est, priuatio vel reiectio medii, quo cum Deo reconciliari possunt; quod non aliud, quam fidem in Christum esse, constat. Quo quidem sensu incredulitas pro causa proxima damnationis haberi solet: qua de re iam supra dictum est. Interim tamen remanet, peccatum originale in se spectatum, prout peccatum est, aeternam damnationem promereri; etsi alia accedant, si damnatio ista actu sequatur. Quod hic de infantibus recurrit dubium, dilui potest ex his, quae de diuersis damnationis gradibus itidem supra obseruauimus. Ex eo, vero, quod homo per peccatum a Deo prorsus auersus est, hinc & filius irae, sequitur, eum potestati infernalis genii obnoxium esse; id quod & scriptura passim confirmat; *Act. XXVI, 18. Ebr. II, 14.* Nec tamen ita hoc est intelligendum, ac si diabolo iure imperium aliquod, seu potestas in homines peccatores, nec dum Deo reconciliatos, competat. Id namque plane absconum esset, cum genius ille infernalis nullam causam iustam habeat, eiusmodi quid sibi vindicandi; immo nec per pactum, aut similitudinem, acquirere queat; cum non habeat ius, tale pactum, vel promissum acceptandi. Sensus itaque istorum dictorum scripturae est, quod diabolus homines, extra gratiam Dei constitutos, omni-que adeo destitutos auxilio, ut latro vel tyrannus, citra ius & fas, violenter tamen pariter ac fraudulenter adgrediatur, eosque inducere conetur, ut voluntati suae morem gerendo, profundius peccatorum sordibus immergantur, difficilisque inde elutentur. Hinc & iure merito *bomicida* audit; *Iob. VIII, 44.* quod citra ius atque fas vita temporali, spirituali, & aeterna, homines spoliare conatur.

§. XXVIII. Ea denique peccati istius originalis est indoles, ut per omnem vitam hominibus, etiam piis atque sanctis, inhaereat. Etsi enim hi omnem

omnem quotidie nauent operam, vt vim eius per vires gratiae supprimant, adeoque efficiant, ne in iis regnet; eradicare tamen illud penitus, aut euellere nequeunt; *Rom. VII, 17, 18. seq. Ebr. XII, 1.* * Idem vero &, quod per naturalem generationem a parentibus ad liberos propagetur, ex antea dictis constat; *conf. Iob. XIV, 4. jff. LI, 7. Io. III, 6. Ephes. II, 3.*

* Querelae itaque regeneratorum, seu sanctorum hominum, immo, ipsius Pauli apostoli, de peccato adhuc in se habitante, ubique adhaerente, cuius vim subinde sentiant, id quod diximus satis euincunt. Et enim Paulum, *Rom. VII, 17, 18.* de se ipso, & quidem vt iam renato, non autem de alio quodam, quem ita loquentem inducat, verba facere, res ipsa docet: nec quidquam, iuxta hanc interpretationem, quod quemquam offendere possit, occurrit, modo cuncta recte intelligantur. Confirmari idem potest ex *Iob. IV, 18, 19. XV, 14, 15.* Et quaecumque sane in scriptura sacra de sanctorum hominum imperfectio ne dicuntur, nostram sententiam comprobant. Nisi enim adhaerens hocce, atque inhabitans in iis peccatum originale esset, nihil obstaret, quo minus ad sanctitatem, omnibus numeris perfectam, aspirare possent. De imperfectioe autem ista sanctorum, adeoque & inhaerente peccato originali, testatur pugna illa contra insultus carnis, per omnem vitam durans. Vbi enim adhuc durat pugna, nondum adest plena victoria. Vincimus quidem per fidem; *1. Ioan. V, 4, 5.* sed hoste subinde resurgente vires, impetumque in nos faciente, nobis quoque redeundum est ad pugnam, *Gal. V, 17. Rom. VIII, 13.* Quare fatendum est, per mortem demum peccatum hocce originale radicitus tolli, qua animam pariter ac corpus, dum illa purificata penitus ad sedes beatorum transfertur, hoc autem in cineres redigitur, expers omnis labis, suo tempore resuscitandum. Licet autem in hac vita eradicari penitus peccatum originale nequeat, regnati tamen illud ita per quotidianas

exercitationes supprimunt, ne in illis domineatur, hoc est, ne eodem vmquam se abripi patiantur. Atque hoc intuitu peccatum originale in regnans, prouti in impiis & irregnatis se habet, & non regnans, prouti in regnatis adhuc superest, dispecti solet. Est enim generatim quodvis peccatum habituale vel regnans, vel non regnans esse queat; speciatim tamen de originali hoc dici solet, idque eo rectius, quod per habitualia acquisita vis eius magis augeatur, atque corroboretur. In regnatis autem, seu sanctis hominibus, quod peccatum originale non regnet, scriptura diserte testatur: vt cum Paulus, *μη οὐ βασιλεύει, ne itaque regnet, inquit, peccatum in mortali corpore vestro, vt ei obediatis, in cupiditatibus eius, Rom. VI, 12.* Eodemque pertinet, quando non renatos *seruos peccati* vocat, regnatos autem, *liberos a peccato, sed seruos iustitiae; ib. v. 16. seq.* itemque, quando eos, qui in Christo Iesu sunt, *ambulare dicit, μη κατὰ σάρκα, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, non secundum carnem, sed secundum spiritum, Rom. VIII, 1.* Sed & Ioannes hoc confirmat: *omnis, qui natus est ex Deo, ἀμαρτία οὐ ποιεῖ, peccatum non facit, quoniam semen ipsius in eo manet, καὶ οὐ δύναται ἀμαρτία εἶναι, & non potest peccare, quoniam ex Deo natus est; 1. ep. III, 9.* Aliud nimirum iuxta stilum Ioannis est, *peccatum habere*, aliud, *peccatum facere*; quorum illud regnatis etiam tribuit, hoc in eos cadere negat. Sensus itaque est, quod eiusmodi peccata, quae proaeretica sunt, & ex voluntate, studioque peccandi proficiuntur, in regnatos non cadant, quod perinde est, ac si dixisset, peccatum in iis non regnare. Immo addit, *οὐ δύναται ἀμαρτία εἶναι, non potest pec-*

care; eo scilicet, quo diximus, modo, vt tamen simul maneat regenitus. Hoc enim contradictionem innoluit, adeoque est *ἀδύνατον*. Conferenda, quae de hoc loco

dixi, *instit. theol. mor. part. 1. cap. 1. ad §. 3.*

** Repetenda, quae ad §. 24. copiose hac de re disputata sunt.

§. XXIX. Ex peccato originali, vt antea diximus, fluunt *peccata actualia*; quo nomine omnes actiones internae & externae, omnesque omissiones veniunt, quae cum lege diuina pugnant. * Vnde & hic semper ad legem diuinam, in genuino seu spirituali sensu acceptam, respiciendum, vt, quanam actiones vel omissiones pro peccatis habendae sint, intelligamus. **

* Non itaque tantum externae, sed & internae actiones, hoc est, omnes cogitationes, motusque prauī, tum voluntarij, tum inuoluntarij; nec tantum, cum committuntur, quae lex prohibet, sed & cum omittuntur, quae praecipit, *peccatorum actualium* nomine veniunt. Discrimen autem inter peccatum originale, & actualia, nemini obicurarum ex haecenus dictis esse potest. Ipsa concupiscentia, seu propensio ad mala quaeuis, peccati originalis; motus autem omnes, ac actiones, actualium peccatorum nomine designantur. Peccatum originale veluti arbor est, sed actualia malae arboris non melioris fructus, *Matth. VII, 17, 18. Luc. VI, 43.* Peccatum originale caro est, sed peccata actualia opera carnis, *Gal. V, 16, 17.* Peccatum originale fons venenatus est, actualia, eiusdem indolis riuuli, ex hoc fonte profuentes, *Matth. XV, 19.* Ceterum, cum *Iac. 1, 15.* dicitur, *concupiscentiam, quando concepit, parere peccatum*; vox *ἀπαγρία* in

strictiori significatione accipitur, adeoque inde concludi nequit, concupiscentiam, siue pro ipsa propensione, siue pro actu accipitur, peccatum non esse.

** Non satis inculcari potest, quod Paulus *Rom. VII, 14.* docet, τὸν νόμον esse πνευματικόν, *spiritualem*, adeoque perfectum, non tantum qua externas, sed & qua internas actiones, omnesque adeo motus & cogitationes, obsequium ab hominibus exigere. Sunt enim prouisi admodum mortales, ad sibi persuadendum, externas tantum actiones, quae legi repugnant, peccata esse, minime internas. Hinc & nihil frequentius, quam vt illud: *cogitationum poenam nemo patitur*; quod in foro humano equidem procedit, ad diuinum etiam trahant. Quem quidem errorem, qui, si quis alius, valde noxius est, veramque hominis emendationem impedit, iam in Pharisaeis grauiter reprehendit seruator, *Matth. V, 20. seq.*

§. XXX. Causa peccatorum actualium est ipse homo, qui peccat, hoc est, qui aliquid concupiscit, cogitat, loquitur, agit, quod legi diuinae repugnat, vnde ἀνάγκη ista, siue ἀνομία oritur. * Nec tamen excludendus est diabolus; qui, cum diuersa ratione in mentem hominis, eiusque facultates, intellectum, imaginationem, voluntatem agere possit, diuerso quoque modo homines ad peccata incitat; quemadmodum & alij homines exemplo, doctrina, suasionē, aliaue ratione efficiunt, vt pro causā morali peccatorum recte habeantur. *** Reliquae autem res, quae extra hominem sunt, praesertim, quae sensibus obuersantur, & prauas cupiditates irritare possunt, non tam pro causā, quam pro occasione peccatorum habendae. *

* Est

* Est nimirum homo actuum istorum omnium, interiorum & exteriorum, vt & omissionum, causa physica, moralis autem *αιτιας*, quae inde oritur, quod actus illi cum lege diuina non conueniant. Sunt autem in ipsis hominibus varia, quae eos ad talia aut agenda, aut omittenda, quibus lex diuina violatur, inducunt. Primum inter ea, praecipuumque locum tenet ipsum peccatum originale, arbor illa mala, quae non alios, quam pessimos potest progignere fructus. Hinc peccata quaevis ex corde prouenire, seruatur docet; *Matth. XV, 19.* & peccata actualia, *carnis opera* vocantur, *Gal. V, 19.* vt antea quoque iam obseruauimus. Accedit ex parte intellectus *ignorantia*, quae, vt in rebus diuinis, & ad salutem hominum spectantibus, in se quoque considerata, peccatum est; ita aliorum etiam peccatorum haud raro causa existit: praelertim, si homines ea perpetrent, quae perpetraturi non fuissent, si sciuisent, ea perpetrare nefas esse. Intelligendum hoc, quod diximus, de ignorantia, quam *vincibilem* vocant. Inuincibilis enim, & quidem absolute talis in iis, quae lex diuina ab omnibus hominibus requirit, non datur; cum & per lumen rationis, & multo magis per lumen reuelationis, quae agenda hominibus, aut omittenda sunt, omnibus ita sint manifestata, vt ignorari a nemine, si modo ipsi sibi non obstat, queant. Vnde & homines sunt *αναπολόγητοι*; *Rom. I. 20.* conf. *Mich. VI, 8.* Datur tamen ignorantia quaedam, quae certo modo, & intuitu aut quorundam hominum, aut *περισσων* inuincibilis est; eaque iterum vel *in se*, vel *in sua causa*, vel vtroque modo, *in se*, & *sua causa*, talis est. Ignorantia *in se* inuincibilis est, quando quis ignorat, quae pro suo statu & conditione scire nec poterat, nec debebat; vt cum infimae sortis homo ea ignorat, quae tantum ab eruditis sciri poterant, & debebant. Et haec itidem hic in censum non venit. Ignorantia autem *in sua causa*

inuincibilis est, quando aliquis ipsemet in culpa est, vt ignoret, quae tamen scire poterat, & debebat; vt cum medicus imperitus noxia medicamenta aegrotis propinat. Quae quidem ignorantia haecenus inuincibilis est, cum in ipsius viribus positum non sit, rectius rem cognoscere; interim & peccatum est haec ignorantia, & alterius peccati causa, quia ipse medicus in culpa est, quod in tali ignorantia versetur. Quodsi vero homo stupidus, qui itidem occasionem, rectiora condiscendi, praetermisit, per ignorantiam peccat, ea *in se* & *sua causa* simul inuincibilis dicitur; & in tantum illi imputari potest, in quantum ipsemet in culpa est, vt in ista ignorantia versetur. Inuincibilis ignorantia a quibusdam vocatur *antecedens*, & *involuntaria*; vincibilis autem, *consequens*, & *voluntaria*. Intelligendum porro hoc, quod diximus, est de ignorantia *efficaci*, & a qua *concomitantem* distinguere solent. Efficax enim ea dicitur, quando per cognitionem actio fuisset impedita: quemadmodum Abimelechus haudquaquam in animum inducturus fuisset, ducere in matrimonium Saram, si sciuisset, eam esse vxorem Abrahami, *Gen. XX, 4, 5.* Concomitans autem, quando cognitio actionem, etsi ex ignorantia profecta, non impediuisset: vt si quis ex ignorantia hostem suum interficiat, quem nihilofecius interfecurus fuisset, si eum cognouisset. Eiusmodi quidem peccata non tam ex ignorantia, quam potius prauitate voluntatis, procedunt. Quo maior autem turpiorue hominum plurimorum, inter eos, qui christianorum nomine veniunt, est, in iis etiam, quae scire poterant & debebant, ignorantia; eo frequentiora sunt peccata, quae quotidie ex hocce fonte profluunt. Nec sine ratione occasionem hinc adripuerunt viri docti, de peccatis, quae pro peccatis non habentur, commentandi. Documento etiam esse possunt actiones plurimae, quae

pro indifferentibus vulgo habentur, quae tamen peccata esse, facile cognoscere possent, si modo mens illorum ignorantia non esset occaecata. Singulare hic exemplum praebent peccata, quae *hypothetica* vocare soleo; de quibus dictum in *insit. theol. mor. part. i. c. i. sect. 5. ad §. 29.* Ex parte voluntatis ad peccata actualia, praeter naturalem ad mala propensionem, plurimum conferunt habitus prauis, per actus saepius repositos inducti, quibus naturalis illa propensio non tantum determinatur, sed & subinde mirum in modum augetur, ac corroboratur, vti iam supra dictum ad §. 12. Nec sine ratione dici solet, *consuetudinem alteram veluti esse naturam.* Hinc itaque contingit, vt eo vehementius homo ad peccata actualia subinde impellatur, atque iis eo difficilior resistat. Pertinet huc illud Ieremiae: *Si mutare potestis aetbiops pellem suam, aut pardus varietates suas, & vos poteritis bene facere, cum didiceritis malum;* cap. XIII, 23. Voluntas, cum rebus corporeis adscitur, *adpetitus sensitiui* nomine venit, ad quem & adfectus, scilicet sensitiui, pertinent. Hos vero iidem inter causas peccatorum actualium, quemadmodum & plerumque, immo, in non reratis semper, ipsimet iam peccata sunt, haud vltimum promereri locum, constat. Subinde enim hominem impediunt, quo minus id agat, perficiatque, quod ex legis praescripto agere debebat; saepius etiam, praesertim vi vehementiores fuerint, eum impellunt, immo abripiunt, ad ea agenda, quae ratio ipsa damnat, & noxia ei esse pronuntiat, & haecdenus ipsa voluntas intermittere velle. Accedit, quod & quandoque caligine mentem replcant, vt nec ipsa suo recte fungatur officio ratio; quandoque & imaginationem ita excitent, moveant, turbent, vt longe alia obiecta, quibus mens hominis adscitur, exhibeat, quam exhiberi debebant. Et ipsa quoque imaginatio mirifice hic partes suas agit: dum-

que rerum illicitarum repraesentatione tuam ipsamet prauitatem prodit, simul peccatis hominum inuoluit, adfectus, cupiditatesque varias excitando, quae iterum in se spectatae, peccata sunt, & alia rursus peccata producere aptae.

** Internalem genium id agere, vt homines ad peccata quaeuis impellat, & primorum parentum exemplum docet, & scriptura abunde testatur. Impios Iudaeos secundum cupiditatem diaboli agere, hoc est, voluntati eius morem gerere voluisse, adeoque ab eo ad praua ista, quae meditabantur, fuisse impulsos & concitatos, seruator ipse adserit, *Ioan. VII, 44.* Eundem excaecare sensus incredulorum, ne illis *illucescat lumen euangelii*, Paulus apostolus pronuntiat, *2. Cor. IV, 4.* itemque *efficaciter agere in filiis incredulitatis;* *Ephes. II, 2.* conf. & *act. V, 3.* nec non *1. Petr. V, 8.* Non vno autem eodemque modo spiritus ille infernalis homines adgreditur. Interdum enim *immediate* hoc agit, interdum *mediate.* Immediate quidem, sed in serpente naturali latitans, adgressus est Euam; *Gen. III, 4.* idemque & hodie facit, excitando in hominibus, etiam piis, quando diuinum hoc permittit Numen, cogitationes malas, impias, quandoque & blasphemias, & hac ratione ad varia peccata eos impellendo. Sic diabolus in *cor Iudae Ischariotae* hoc iccisse (*τοῦ διαβόλου ἡδὴ ἐβλάφητος εἰς τὴν καρδίαν τοῦδα*) dicitur, vt Christum proderet; *Io. XIII, 2.* Referunt huc nonnulli *tela ignita Satanae*, *Ephes. VI, 16.* item, quod *Satanam postulasse* legimus, vt *cribraret apostolos sicut triticum*, *Luc. XXII, 31.* Porro, quod *cor Ananiae impleuisse* memoratur, *vt mentiretur spiritui sancto;* *act. V, 3.* & quae alia sunt eiusdem generis. Saepius tamen, immo plerumque homines adgreditur *mediate*, callide in rem suam vertendo cogitationes, cupiditates, adfectus, quibus alias per naturae iuae conditionem indulgere solent, aut obiecta

varia

varia illis suggerendo, quibus imaginatio, atque iadfectus prauit mouentur. Atque, quin ista efficere possit, ea minus dubitandum, quo certius ex scriptura sacra constat, spirituum in eiusmodi operationibus elendis magnam vim esse, atque efficaciam. Ad ea speciatim quod attinet, quae immediate ab infernali hocce genio proficiscuntur, cum citra controuersiam viuis spiritus in alium agere, suasque cum eo communicare cogitationes possit, non video, quid obster, quo minus & malignus ille spiritus in mentem hominis agere, & varias in ea itidem excitare cogitationes queat; quamquam lubens fatear, potentiam eius certis limitibus a Deo in hisce omnibus esse circumscriptam. Caute interim incedendum, ne a diabolo statim profecta credamus, quorum causas non perspicimus, cum aliae reuera causae subesse queant, quae nobis non satis notae sunt; qua de re pluribus dixi in *instit. theol. mor. part. 1. cap. 2. ad §. 27.* vbi & de signis, seu characteribus, ex quibus diiudicari queat, num cogitatio quaedam immediate a diabolo originem trahat? verba feci. Ceterum, scripturae essatis, quae diserte testantur, infernalem genium in peccatis hominum strenue suas agere partes, ipsa quodammodo, si modo rite ad omnia, quae quotidie eueniunt, attendamus, suffragatur experientia. Exempla enim prostant, homines stupidissimos in magnis perpetrandis sceleribus ingeniosiores fuisse, quam de illis expectari poterat; & homines natura timidos auium sortem & interpidum in simili casu demonstrasse; quod quin vim quamdam humana maiorem, & aliunde in iis accedentem, arguat, vix est quod dubitemus. Quantumuis autem cacodaemon homines moueat, incitet, impellat, neminem tamen cogere potest, ad scelus aliquod perpetrandum. Quin in neminem aliquid potestatis haberet, si homines ipsi hoc illi non concede-

rent, suis indulgendo cupiditatibus. Dum enim Numinis gratia excidunt, diabolus praesidio optimo nudatos facile in suam redigit potestatem, tandemque, si respicere nolint, indeque contingat, vt prorsus a Deo deserantur, ita eos sibi obnoxios reddidit, vt ad suam voluntatem velut captivos in omne circumducat nefas, *2. Tim. II. 26.* Non ergo est, vt in grauioribus delictis, quod fieri subinde solet, homines diabolus potius, quam se ipsos accusent; cum culpa praecipua penes illos sit, dum diabolo tantum in se potestatis concesserunt. Qui enim Deo vera fide, sinceroque amore adhaerent, ab infernalis genii insultibus satis tuti sunt, immo ei fortiter resistunt, vt ab illis fugiat, *Iac. IV. 7. 1. Petr. V. 9.* pugnantque acriter, armatura ista spiritali instructi, quam Paulus commendat, *Ephes. VI. 11. seq.* Atque ita non tantum insidias eius euitant, sed & eum vincunt, vt nocere amplius illis hac ratione, quantumuis velit, nequeat.

*** Directe quidem alii homines suasionem, adhortationem, consilio, mediourum suppeditatione, aliaque ratione, aliquem ad peccandum inducere possunt; & ideo pro causa morali peccatorum ab eo commissorum recte habentur, quemadmodum & ipsi, qui isto modo eum inducunt, eorumdem peccatorum rei sunt. Immo & illi hic in censum veniunt, qui, cum prohibere aut impedire peccata debebant, & poterant, id tamen non faciunt. Eodem loco vero & illi habendi, qui falsa doctrina alios seducunt, &, vt in peccata ruant, efficiunt. Quare, & vt a pseudo prophetis nobis caueamus, ipse seruator nos admonet, *Matth. VII. 15.* Indirecte autem causa peccatorum ab aliis commissorum existunt, qui exemplo suo eos commouent, vt ea agant, omittantque, quae agere aut omittere nefas est. Atque hi quidem *scandalum* praebere aliis dicuntur, quamquam & generatim de omnibus illis hoc

hoc quandoque adferatur, qui quocumque modo aliquid dicunt aut faciunt, vnde alii occasionem peccandi accipere queant. Exemplorum nimirum in commouendis hominum animis magna vis est, eo quod omnes ad ea, quae ab aliis fiunt, imitanda, natura sua adinodum prouincunt. Idque tum maxime, cum alterius, qui aliquid dicit, aut agit, magna apud nos est existimatio & auctoritas. Tum enim facile sibi mortales persuadent, non tantum pulcra, sed licita quoque & laude digna esse, quaecumque ab eo fiunt, aut dicuntur; aut, si negare prorsus non audeant, ea mala esse, non magni tamen momenti esse, quod in illo conspiciatur, vitium. Quare cum ab omnibus hominibus scandalum praeberi queat, praecipue tamen ab iis hoc fieri potest ac solet, qui in eo constituti sunt loco, vt ad illorum exemplum facile se componant reliqui, imperantes, magistratus, & qui docentium muere in ecclesiis pariter ac scholis funguntur; immo, omnes illi, qui auctoritate quadam pollent, aut virtutis, sapientiae, & eruditionis laude florent. Cumque, vt antea dictum, homines ad imitanda illorum, quorum magna est auctoritas aut existimatio, facinora, longe sunt pronissimi, hinc & facile, quae ab hisce dantur, scandala alios magno numero abripiant, magnamque adeo hominum generi inferant cladem; ratio inde patet, cur seruator optimus tam graui oratione scandala damnet, *Matth. XVIII, 6*. Est vero haud perfunctorie obseruandum, non illos tantum scandalum praebere, qui dicunt aut faciunt, quae reuera mala sunt, sed illos quoque, qui dicunt aut faciunt, quae quidem mala non sunt, speciem tamen mali habent, adeoque & alios ad peccandum inducere possunt. Quamobrem & omniem *speciem mali* summa diligentia apostolus euitare iubet, *1. Thess. V, 22*. eademque ob causam & *1. Cor. VI, 12*. pronuntiat:

πάντα μοι ἔστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. Immo *1. Cor. VIII, & Rom. XIV*, in eo totus est, vt demonstrat, in rerum etiam licitarum vsu ita versandum, necui vlla ratione peccandi occasionem praebemus. Denique nec illud praetermittendum, ab illis etiatur, qui ex imbecillitate peccant, posse scandalum praebere, etsi inuiti hoc faciant, idque, si hoc a se factum intelligant, magnopere detestentur. Quod si vero aliquis ex quodam innocenter dicto aut facto, quod nec malum est, nec vllam speciem mali habet, praeterea intermittere debuit, nec potuit, occasionem, perperam aliquid aut cogitandi, aut dicendi vel agendi, adripiat, scandalum non datum, sed acceptum est. Talia erant Phariseorum scandala, qui Christi seruatoris innocenter dictis factisque subinde offendeabant; vt, cum paralytico diceret, se ei remittere peccata, *Matth. IX, 3*. cumque videbant, discipulos Christi traditiones maiorum non obseruare; *Matth. XV, 2, 3*. item, cum Christus se cibum caelestem adpellabat, *Io. VI, 51, 52*. cumque se lumen mundi vocabat; *Io. VIII, 12, 13*. conf. & *Matth. XXVI, 67*. Atque hoc sensu *beatus est*, inquit seruator, *ὅς τὴν μὴ σκανδαλίσθῃ ἐν τοῖς. Matth. XI, 6*.

* Irritant vtique hominum, incaute circa eas versantium, cupiditates. Illis enim, qui sibi cauent, suisque cupiditatibus frenum imponere didicerunt, nocere nequeunt. Obiecta autem ista, quae, irritando cupiditates prauas, hominibus peccandi occasionem praebent, sub specie boni, sed adparentis, iis adblandiuntur, suntque vel *decora*, vel *utilia*, vel *incedua*; adeoque tribus vitiis cardinalibus, *ambitioni*, *auaritia*, & *voluptatis cupiditati*, respondent; conf. *1. Io. I, 15, 16*. Atque haec, vna cum hominibus, qui nos directe aut indirecte ad peccata seducunt, mundi nomine veniunt; vt causae peccati, quae in ipso homine sunt, *carnis*. Vnde patet, iuxta haecenus dicta

tres

tres peccatorum actualium causas, constitui posse, *carne* nostram, *diabolum*, atque *mundum*. Atque de his dici solet, quod nos *tentent*, hoc est, irritent, & excitent, & ad peccata varia corde, ore, & opere perpetranda, inducant; quod tamen non via eademque ratione, sed diuersimode, si aut de regenitis, aut irrogenitis sermo sit, intelligendum est. Hi enim ita tentantur, vt hostibus suis victas plerumque dent manus, aut non nisi crassioribus cupiditatibus, & incommodum aliquod, si illis indulgeant, in hac vita adlaturis, resistent. Immo, cum tentatio, proprie loquendo, certamen aliquod, seu pugnam deuotet, vel saltem animum pugnandi ac resistendi, qualis hostium esse solet, hoc sensu de irrogenitis vix dici potest, quod tententur, cum sub potestate latinae sint, & dominio peccati, *act. XXVI, 18.*

§. XXXI. Cum etiam per nexum causarum aut naturalium, aut moralium, vnum peccatum saepius aliud, aut plura, eaque haud raro grauiora, post se trahat, peccata praecedentia inter causas subsequendum referuntur. * Idque cum eo facilius contingat, quia homines gratia diuina, quam per primum peccatum excuserunt, insequentibus destituuntur, Deusque adeo ex iusto iudicio talia permittit; quod Deus peccata peccatis puniat, dici solet. Nec tamen inde inferendum. Deum vlla ratione, directe aut indirecte, causam esse peccatorum actualium. **

* De nexu causarum naturalium quod dixi, id vel ex habitibus prauis, per actus saepius iteratos contractis, intelligitur. Quo propensior enim homo hac ratione ad eadem peccata perpetranda redditur, eo saepius ea, occasione cum primis oblata, reperit, & ita peccata praecedentia causae sunt sequentium. Causarum autem moralium nexus in eo conspicitur, quando aliquis ad vnum peccatum occultandum, vel poenam eius euitandam, vel etiam aliam ob causam, aliud, & quidem haud raro grauius, committit. Sic David ex adulterio incidebat in homicidium, *2. Sam. XI, 5.* Sic & saepius contingit, vt a furti, vel alterius peccati, cuius tamen rei sunt, suspicione

BVD. TH. DOGMAT.

Col. I, 13. Interim tamen magis adhuc excaecari, captiuari, & peccatorum vinculis constringi possunt, ne *irradientur lumine gloriae euangelii Christi*, *2. Cor. II, 4. ac mentis sanitatem recipiant ex diaboli laqueo*, *2. Tim. II, 26.* Regenoritur autem tentationes proprie hoc nomine veniunt. Est enim ex statu irae in statum gratiae translati sunt, numquam tamen non insultus carnis, diaboli, & mundi experiuntur, *1. Petr. V, 8. Eph. VI, 12. 13. Gal. V, 17. Rom. VII, 14. seq.* Tantum vero abest, vt hisce tentationibus cedant, vt acriter porius renitentur, & per fidem eas vincant, *1. Io. V, 4.* Reliqua, quae de tentationibus dici possunt, huius loci non sunt. Ex instituto autem & copiose de iis verba feci, in *inst. theol. mor. part. 1. c. 2. §. 21. sq.* Has adeat, qui plura desiderat.

periurio se liberare conentur, peccata ita peccatis cumulantes. Et ita in aliis se res habet.

** Nec enim gratiae, qua quis se indignum reddidit, denegatio, nudaque permissio, id efficiunt, vt aliquis pro causa & audore peccati haberi debeat. Hinc, si dicendum, quod res est, ipsi homines, non Deus, in culpa sunt, quod peccata peccatis, iisque grauioribus, cumulentur, indeque illorum augeatur miseria. Vnde & recte, ac cum grano salis accipiendum esse patet, cum dicitur: *quod Deus peccata peccatis puniat.* Atque ita etiam intelligendum est, cum Deus *cor Pharaonis indurasse* dicitur, *Exod. IV, 21. c. VII, 3.* alibique; item, quod gentes

H h h h

tilis

tiles in *sensum reprobum* dederit, *Rom. I, 28.* esse, ita eum nullatenus vllius peccati, aut
Vt autem hinc neutiquam colligi potest, mali moralis, causam esse, supra ex instituto
Deum peccatorum actualium auctorem demonstrauimus.

§. XXXII. Effectus peccatorum actualium aestimandi sunt ex iis, quae
de peccato generatim spectato diximus. * Accedit tamen speciatim quod
per peccata actualia, saepius repetita, velut habitus, seu propensio habitua-
lis, oriatur, per quam naturalis illa ad malum propensio quandoque & auge-
tur, & hinc quoque expugnatio ~~omnis~~, seu debellatio, difficilior redditur,
quandoque propensionum ad mala quaedam diuersitas producit. **

* ad §. 12.

** Per actus saepius repetitos habitum
quemdam, seu habitualement propensionem
produci, neminem fugit. Idque ad omnes
mentis facultates, intellectum, voluntatem,
ceterasque pertinet. Et intellectus quidem,
si falsis erroneisque ideis, praeiudicatis opi-
nionibus, falsis ratiociniis, aduersus sit, ita
corrumpi potest, vt vis eius in naturalibus
etiam quandoque supprimatur, nec aliter
aut cognoscat obiecta, aut iudicet, aut ratio-
cinetur, quam hoc facere consuevit. Cum-
primis & in imaginatione vis incredibilis
est consuetudinis. Hinc cogitationes pra-
uae, & repraesentationes obiectorum illicito-
rum, numquam non nobis etiam inuitis,
& reluctantibus, recurrunt; vt omnis haud
raro labor in iis compescendis & remouen-
dis, vanus irritusque esse videatur. In pro-
pensionibus habitualibus voluntatis, & ad-
fectibus, quanta se exferat vis consuetudi-
nis, notius est, quam vt multis hoc a nobis
moneri debeat. Cum autem habitus, qui
adibus saepius iteratis inducuntur, naturali
propensioni aliquando respondeant, ali-
quando non respondeant; diuersus hinc

illorum effectus, sed vterque nouo argu-
mento hominum miseriae comprobans,
existit; vt supra iam ad §. 12. huius capituli
exposuimus. Haec vero cum in finem mo-
nuimus, vt inde intelligatur, quam impru-
denter agant, qui poenitentiam, siue vitae
emendationem differunt. Quo diutius enim
differtur, eo difficilior euadit, dum vitiosi
isti habitus quotidia noua incrementa capi-
unt adeoque & tenacius inhaerent. Hinc &
in iuuentute longe facilius ista emendatio
procedit, quam in virili aetate, & in hac iu-
rum, quem in senectute. Quod si etiam
tandem, etsi non sine multo labore, eiusmodi
habitus prauis expugnentur & supercen-
tur, grauissima tamen post conuersionem
homini inde imminet certamina; natu-
ra, per consuetudinem corroborata, semper
recurrente, magnoque subinde impetu
hominem ad pristina peccata sollicitante,
& non sine magno labore, continuo certa-
mine, assiduus precibus, reprimenda.
Optandum magnopere, vt, qui in optimo
aetatis flore adhuc constituti sunt, diligenter
haec secum expendere.

§. XXXIII. Diuersimode peccata actualia diuidi solent. Intuitu sci-
licet legis, quae vel adfirmatiua, vel negatiua est, alia sunt peccata *commis-*
sionis, alia *omissionis*; * intuitu causae, ex qua procedunt, quaedam sunt
voluntaria, quaedam *involuntaria*; ** ratione obiecti, & quidem persona-
lis, alia sunt, quae homo immediate *erga Deum*, alia, quae *erga se ipsum*, alia,
quae *erga alios homines* committit; *** rursus intuitu graduum, quaedam
peccata *cordis*, quaedam *oris*, quaedam *operis* dicuntur; * intuitu denique
eorum

eorum, quae peccata consequuntur, in *mortalia* & *venialia*, ** *clamantia* & *non clamantia*, *** dispeſci ſolent.

* Sunt itaque *peccata commiſſionis*, quando quis legem negatiuam migrando, agit, quae non agere debebat: *omiffionis* autem, quando quis, legem adſcriptiuam violando, non agit, quae agere debebat. Suntque peccata omiffionis non minus, immo & aequae gra-
uia, peccata, quam commiſſionis, ſecus ac nonnulli perperam ſibi perſuadent, cum per vtraque lex diuina violetur. Quod & ſcriptura confirmat, *iac. IV, 17. Luc. XII, 47. Immo in deſcriptione proceſſus, in die extre-*
mi iudicii inſtituendi, ſeruator peccata omiffionis vel maxime commemorat, ob
quae impii aeternis cruciatibus ſint adiudi-
candi; Matth. XXV, 42. ſeq.

** Peccata voluntaria etiam *proaeretica* vocari ſolent; intelligunturque ea, quae homines ſcientes volentesque perpetrant. Neque tamen ea tantum peccata ſunt pro-
aeretica, cum quis directe intentionem peccandi habet, ſed & cum aliud quid ſibi proponit, vel ſaltem proponere videtur, quocum tamen peccatum ita connexum eſt, vt ipſemet ſciat, hoc plane non, aut diffi-
cultus erit euitari poſſe. Et ita miſeri mortales ſe ipſos turpiter decipiunt, dum ſibi perſua-
dent, ſe non habere intentionem peccandi, quam tamen reuera habent, dum illud, quod peccatum ſecum trahit, non euitant, adeoque peccata ſua non eſſe proaeretica, quae tamen reuera talia ſunt. Inuoluntaria autem ſunt, quae aut ex *ignorantia*, ſed effi-
caci, aut ex *affectu* vehementiori, proſci-
ſcuntur. Sed ad affectum quod attinet, is interdum quidem in foro humano grauita-
tem imputationis imminuit, non autem eam proſus tollit. Multo autem minus in foro diuino hoc in cenſum venit, aut ad excuſandum peccatum valet, cum homi-
nes, ſi mediis a Deo praſcriptis rite vti vel-
lent, adfectus, ne modum excedant, com-
peſcere poſſent. Nec in foro humano

omnium adfectuum eadem eſt ratio, cum illi ſaltem ad excuſandum aut emolendum delictum quiddam valeant, quid ad depel-
lendum nialum nos impellunt; non aequae, qui ad conſequendum bonum incitant; vt recte obſeruat GROTIUS, *lib. 2. de iure belli & pacis, c. 20. n. 1.* Rationem huius rei indi-
caui, in *inſtit. theol. mor. part. 2. cap. 1. ad §. 27.* Ignorantia autem, quando & quous-
que adionem inuoluntariam reddit, patet ex iis, quae ad *§. 30.* diſputauimus.

*** Solent officia hominum ita diuidi, vt alia ſint, quae quis erga Deum, alia, quae erga ſe ipſum, alia denique, quae erga alios homines praestare tenetur; quibus etiam tres virtutes cardinales, *pietas, temperantia, & iuſtitia* reſpondent; conf. *Tit. II, 12.* Pari ratione & peccata, prout officiis hiſce oppo-
nuntur, in tres claſſes diſpeſci poſſunt. Per peccata autem, quae erga Deum hic com-
mitti dicuntur, ea intelliguntur, quibus im-
mediate laeditur: ceteroquin enim iis etiam peccatis laeditur, quibus aliquis contra officia erga ſe ipſum, & alios agit. Nullum enim peccatum ſine violatione legis com-
mittitur: hoc ipſo autem dum lex diuina violatur, Deus etiam laeditur. Reliqua, quae hac occasione dici poſſent, non ſunt huius loci.

* Subordinatio iſta, vt peccata oris gra-
uiora cenſeantur peccatis cordis; & illis rurius grauiora peccata operis; in peccatis vnus generis equeſdem, quamquam non ſemper, procedit, & exemplo irae, in male-
dicta & conuicia, tandem & laeſiones exter-
nas erumpentis, comprobari poteſt; conf. *Matth. I, 21, 22.* In peccatis autem diuerſi generis contingere poteſt, vt quandoque peccatum cordis grauius ſit peccato oris; immo & in peccatis vnus generis, ſi adfectus conſtans ſit & malignus, peccatum au-
tem oris ex praecipitantia quadam, aut in-

considerato animi impetu, originem trahat. Interim peccatorum dari gradus, vnumque altero turpius esse, maioremque adeo promereri poenam, & ratio euidenter dicitur, & seruator ipse, loco antea citato, *Matth. V, 21. 22.* confirmat; conf. & *Luc. XII, 47. 48.* Duplici autem ratione fieri potest, vt vnum peccatum altero sit grauius; primo quidem, intuitu ipsius *diuinae*, siquidem vna actio longius a lege, ceu norma, discedere potest, quam altera: tum & intuitu obiecti, ipsius agentis, & status, in quo versatur; itemque intentionis, & aliarum circumstantiarum. Vnde merito, a veteribus pariter ac recentioribus, Stoicorum iste error exploditur, quo peccata omnia aequalia esse statuebant. *Placet Stoicis*, CICERO inquit, *omnia peccata esse paria; l. 4. qu. acad. c. 43. p. m. 1082.* Nimirum, vt alibi idem eorum mentem exprimit: *omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum, qui gallum gallinacum, cum opus non fuerit, quam qui patrem suffocauerit; orat. pro Muræna, c. 29. p. m. 481.* Recte vero HORATIVS:

Quis paria esse fere placuit peccata, laborant:

Cum ventum ad verum est, sensus moresque repugnant,

Atque ipsa vitilitas iusti prope mater, & aequi;

l. 1. sat. 3. Iungenda, quae fusiùs hac de re dixi, *diff. 2. de errorib. Stoicor. in philosophia mor. §. 12. in angelicis bist. philof. p. 105. seq.* Quantumuis autem absona prorsus & inepta sit illa Stoicorum sententia, meritoque reiiciatur ab omnibus; aliquid tamen veri eidem subesse videtur. Ad ipsam enim forte animi dispositionem respexerunt: quae, si ita comparata sit, vt aliquis contra legem agere, seu peccare non dubitet, haecenus aequae praua est, siue grauius, siue leuius sit peccatum, quod inde fluit. Possem id pluribus confirmare, sed haec disputatio huius loci non est.

•• Mortalia peccata intuitu eius, a quo

committuntur, considerata, & ea vocari possunt, quae ab iis committuntur, qui in morte spiritali versantur, & etiam, quae mortem spiritualement inferunt, quando quis, qui haecenus in fide stetit, eiusmodi quid committit, quo fides extinguitur, & ipse gratia Numinis excidit; *Rom. VIII, 13. i. Cor. VI, 9. 10. Gal. V, 19. sq.* Quod si peccata in se spectentur, nullum equidem est, quin mortem temporalem atque aeternam promereatur, adeoque haecenus omnia sunt mortalia. Nullum enim peccatum est sine transgressione legis; *Jo. III, 4. legem autem qui in vno capite seu praecepto violat, totius legis reus est; Iac. II, 10.* totius autem legis qui reus est, non potest non poenam in legis transgressores statutam, ceu longe iustissimam, promereri; conf. *Gal. III, 10. Matth. XII, 36.* Sed cum venialibus mortalia opponuntur, ea tantum hoc nomine veniunt, quae actu mortem spiritualement inferunt, dum, extincta fide, hominem ab vnione cum Deo seiungunt, Atque hinc, quatenus venialia dicantur, intelligitur. In se quidem spectatum, nullum veniale est, cum omnia natura sua sunt mortalia, vt demonstratum. Cum vero ea, quae ab hominibus regentis ex ignorantia, aut imbecillitate committuntur, statimque per veram poenitentiam retrahantur, etsi per se morte digna, eos tamen fide & vita spiritali non priuent, a Deo etiam illis non imputentur, hinc venialia dici solent. Idque etiam Paulus diserte docet, quando, *διὸν κακῶν ἡμῶν, nihil quod actu damnet, in eis esse*, dicit, *qui sunt in Christo Iesu, Rom. VIII, 1.* Atque haec cum ita se habcant, longe alio sensu a nobis hanc distinctionem adhiberi, patet, quam a Romanae ecclesiae doctoribus fieri adsolet. Solent quidem ex his nonnulli nobis obicere, Stoicorum, de peccatorum paritate, a nobis postliminio reuocari errorem, dum omnia peccata in se spectata mortalia esse docemus. Sed magnam atque apertam nobis faciunt iniuriam. Etsi enim quodlibet pecca-

peccatum in se spectatum, mortem temporalem atque aeternam promereatur, inde tamen minime sequitur, vnum non esse gravius altero; quemadmodum & damnationis aeternae diuersos, pro diuersitate peccatorum, gradus fore, adferimus.

** Quae ita comparata sunt, vt, cum ab hominibus non puniantur, Deum ad vin-

§. XXXIV. Singulare prae reliquis & maxime obseruatu dignum est peccatum, quod vocatur, in *spiritum sanctum*; quo nomine voluntaria veritatis agnitae abnegatio, & mediorem gratiae reiectio constans & pertinax, cum blasphemia impugnatione coniuncta, venit. *

* Cum quaedam peccata ita sint comparata, vt immediate iis Deus laedatur, vt ad §. praec. obseruauimus, nunc porro addendum, ab ipso seruatore discernen aliquod inter peccatum in filium hominis, & peccatum in *spiritum sanctum*, constitui; quorum illud remissibile sit, hoc non item; *Matth. XII, 30. seq. Marc. III, 28. 29. Luc. XII, 10.* Vbi quidem cum primis, quodnam peccatum in *spiritum sanctum* sit, quod remitti nequit, & in quo consistat? disquiri iam pridem solet. Veteris ecclesiae doctorum HERMAE, IRENAEI, TERTULLIANI, HILARII, ORIGENIS, THEOGNOSTI, aliorumque hac de re sententias refert vir clarissimus CHRIST. MATTH. PFAFFIUS, *in st. theol. dogm. part. 1. c. 7. p. 220. seq.* Hisce examinandis aut discutiendis non immoralemur; quamuis ostendi facile posset, vnumquemque illud fere peccari genus, quod ob causas peculiare illi grauissimè uni visum, pro peccato in *spiritum sanctum*, adeoque irremissibili, habuisse. Id enim facile alicui in hocce argumento euenire potest. Recte vero hic incedemus, si verba Christi paullo adcuratius considerauerimus, quae ita se habent: *Omne peccatum seu blasphemiam remittetur hominibus: spiritus autem blasphemia non remittetur. Et quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei, neq;*

dictam publicam permoueant, clamantia vocari solent; reliqua, quae Deus, poenam differendo, quodammodo tolerat, non clamantia. Ad priorem classẽ referuntur, homicidium, sodomia, oppressio infantium, & debita mercedis denegatio. Denominationis ratio praecipue ex *Gen. IV, 10.* desumpta videtur; conf. & *Exod. III, 9. cap. XXII, 23. lac. V, 4.*

in saeculo hoc, neque in futuro; *Matth. XII, 31. 32.* Quae, vt eo rectius intelligantur, occasione sermonis istius, a seruatore instituti, haud perfunctorie obseruandam existimo. Eiecerat seruator daemonium ex homine; & cum populus, viso hoc miraculo, Dei laudes celebraret, dicendo: *numquid hic est filius Dauidis?* Pharisei inuidia accensi, miraculum illud calumniabantur, dicentes: *hic non eiicit daemonia, nisi in Beelzebub, principe daemoniorum.* Huius itaque calumniae absurditate rationibus aliquot ostensa, porro seruator docet, quantum illud peccatum sit, & quod directe *spiritum sanctum* laedat; illiusque adeo remissionem, nec in hoc, nec in futuro saeculo obtineri posse, profectus. Ad Phariseos itaque cum hoc spectet, quod seruator de peccato in *spiritum sanctum* dicit, primo quidem probe considerandum, eos homines ex mera proteruita Christum, eiusque doctrinam reieciisse; cum per tor, tamque stupenda, quae edidit, miracula, non potuerint non de veritate eorum, quae docebat, esse convicti, etsi, qua erant pertinacia, illud fateri nollent. Atque hinc primus peccati in *spiritum sanctum* character elucescit; euidentissima veritatis caelestis perceptio, & animi conuictio, siue tandem hoc aperte quis profiteatur, siue dissimulet, & istam conuictionem quouis modo supprimat. Hi ergo

H h h h 3

Phari-

Pharisaei non tantum externa specie Christi, quae hominibus huius saeculi nihil praecleari aut magnifici promittebat, offende-
bantur, quod illis cum aliis eo tempore commune erat; sed miracula ipsa Christo edita, per quae rectora edoceri poterant, adgredebantur, eaque reiiciebant. Quae quidem miracula, cum a Christo per *Spiritum Dei* facta essent, *Matth. XII, 28.* qui est miraculorum auctor, *1. Cor. XII, 9, 10.* & quo Christus secundum humanam naturam vnus erat; *Es. LXI, 1.* ratio inde patet, cur hoc peccatum in *Spiritum sanctum* committi dicatur? & cur contra illi, qui humili eius specie equidem offendebantur, at miracula non reiiciebant, peccatum committere dicebantur in *filium hominis*. Cumque ecclesia plantata miraculis non indigeat, eorumque in locum euidentissima criteria, quibus verbi diuini auctoritas, simulque christianae religionis veritas, omnibus innotescit, successerint; haec autem doctrinae veritas, sacris litteris comprehensa, non minus spiritum sanctum agnoscat auctorem, quam miracula Christi; alterum hinc peccati in spiritum sanctum characterem facile intelligere licet. Pharisaei autem non tantum miracula Christi reiiciebant, idque constanter, & magna proterua, sed per horrendam blasphemiam ea diabolorum principi tribuebant; vnde seruatur huncce illorum furem diserte *blasphemiam persequi*, *blasphemiam spiritus* adpellat. Tertius inde adparet peccati in spiritum sanctum character, constans atque proterua meditorum salutis, qualia intuitu Pharisaeorum erant miracula Christi, reiectio, itemque blasphemia, qua animi malignum, prorsusque inimicum erga ea demonstrant. Atque eiusmodi quidem cum sit peccatum in spiritum sanctum, fieri aliter non potest, quam vt nulla spes, eius remissionem impetrandi, supersit. Quod & diserte seruatur proferitur: *non remittetur ei, neque in hoc saeculo, neque in futuro.* Nimirum non ita

hoc est capiendum, ac si peccatum hoc in se spectatum, vel ob grauitatem suam, vel ob decretum aliquod diuinum, remissibile non sit, aut si Christus pro eo non satisfecerit; sed quod ipsimet illi, qui eiusmodi peccatum committunt, viam, ad eius remissionem obtinendam, sibi met obstruant, dum media gratiae, quibus conuerti poterant, pertinaciter reiiciunt.

Et de Pharisaeis quidem, quod eiusmodi peccatum commiserint, nullum plane est dubium, cum diserte hoc seruatur testetur, nec vlla ea de re est controuersia; an vero & alii, praeter Pharisaeos, eiusdem peccati fuerint rei, vel adhuc hodie esse queant? id vero est, de quo inter viros doctos disceptari solet. Negant id nonnulli, non alios, quam Pharisaeos, peccatum in spiritum sanctum commisisse, aut committere potuisse, adferentes; vt praeter alios, qui ex Arminii schola prodierunt, LIMBORCHVS, alique, & ex nostratibus quoque viri quidam longe praestantissimi. Vrgent cum primis, quod Pharisaei ipsimet tot tantorumque miraculorum, a Christo editorum, fuerint spectatores, vt veritatem doctrinae eius non nisi per summam animi malignitatem potuerint reiicere. Verum id quidem me nondum inducit, vt tam arctis limitibus peccatum in spiritum sanctum circumscribendum existimem. Quae enim post canonem noui testamenti litteris consignatum, adfunt argumenta, non minorem vim ad doctrinae a Christo & apostolis proposita, veritatem demonstrandam habere arbitror, quam miracula a Christo seruatore edita, eo tempore habere potuerunt. Quare, si quis semel per ista argumenta de veritate doctrinae christianae fuerit conuictus, eum, hanc in dubio n vocando, non minorem animi malignitatem prodere credo, quam Pharisaei prodiderunt, reiiciendo miracula Christi. Cetera, quae de peccato illo pharisaeorum dicuntur, ita comparata sunt, vt nullam prorsus rationem videam, cur hodie

hodie locum! quandoque inuenire nequeant. Namque media salutis, per quae Deus hominum conuersionem hodie operatur, non minus quam miracula Christi, spiritui sancto recte tribuuntur; hinc &, qui ea proterue reiicit, non minus spiritum sanctum laedit, quam Pharisei laeserunt. Sed id quoque contingere potest, ut quis non tantum ista salutis media, cum primis doctrinam euangelii reiiciat, sed ut idem constanter & proterue faciat, & per blasphemiam animum malignum & inimicum aduersus eam demonstret; immo, quae spiritus per eam doctrinam operatur, promendacis, figmentis, fallaciis habeat, adeoque haec spiritus sancti opera non minus diabolo tribuat, quam Pharisei miracula Christi eidem tribuebant. Atque cum quidem, qui ita se gerit, sibi ipsi obstare, quo minus conuertatur, adeoque remissionem peccatorum impetret, res ipsa docet. Hinc vero etiam, in quo peccatum in spiritum sanctum a reliquis peccatis, quantumvis grauibus atque foedis, differat, manifestum est. Quantumvis enim atrocia sint, quae aliquis commisit, quamdiu media salutis proterue atque constanter non reiicit, spes aliqua conuersionis atque salutis superest; quae contra plane euanesceat, cum quis tanto animi furore in ipsa salutis media, operaque spiritus sancti saeuat. Et de tali etiam peccato Paulum loqui, *Ebr. VI, 4.* facile intelliget, qui cuncta paullo adcuratius pensita-

verit. Certe characteres peccati in spiritum sanctum, quos ex verbis seruatoris constitimus, hic quoque inueniuntur. Interim, ut in aliis quoque peccatis, ita & in eo, quod in spiritum sanctum committi dicitur, certos obseruare gradus licet; ita ut ab initio eius incrementum, & ab incremento supremum eius fastigium discernatur. Initium eius in iis conspiciere licet, qui verbum diuinum contemnunt, irrident, ludibrio habent, deque spiritus sancti operibus contumeliose loquuntur. Haec qui pro peccatis non agnoscunt, sed strenue potius in iis pergent, facile ulterius progrediuntur, & ad veritatis caelestis abnegationem, constantemque reiectionem, tandemque blasphemiam, prolabantur. Vnde et eos, in quibus initium istius peccati, aut quaedam ad illud dispositio est, haud difficile designare licet. Ad estatum Ioannis quod attinet, *i. ep. V, 16.* solet quidem illud itidem de peccato in spiritum sanctum intelligi; sed nihil obstat, quo minus & de aliis peccatis grauioribus accipiat; immo, ita accipiendam, sermonis nexus, & oppositio ad peccata infirmitatis credentium, haud obscure suadet. Dum autem pro eiusmodi peccato ad mortem, Deum orandum negat, hoc sibi velle videtur, eo modo pro eiusmodi peccato & peccatoribus, Deum orandum non esse, quo pro credentibus, & peccatis, quae ex imbecillitate committunt, cum orare solemus.

§. XXXV. Errorum hic occurrentium fontes in duobus istis, quae sedulo cuitanda sunt, extremis sese ostendunt; quorum alterum illorum est, qui, naturae viribus, plus quam decet, tribuentes, peccatum extenuant; alterum illorum; qui eius grauitatem equidem agnoscunt, sed ut culpam a se amoliantur, in aliud principium extra se eam transferre adituntur. Ad prius qui inclinant, & prauam peccati notionem facile animo concipiunt, & peccatum originale aut negant omnino, aut valde imminuunt, & inter peccata actualia multa pro peccatis non habent, quae tamen peccata sunt.* Ad posterius autem qui propendunt, aut directe Deum ipsum causam peccati

peccati faciunt, aut ad principium aliquod mali independens confugiunt, aut ex decretis Dei absolutis peccandi necessitatem deriuant. **

* Cum errores in hocce sacrae doctrinae capite occurrentes, & magni momenti sunt, & per omnem theologiae campum latissime se diffundant, operae pretium fuerit, in eorum fontes paulo accuratius inquirere, eorumque progressum & successionein, ad nostram aetatem vsque paucis exhibere. Prima illorum scaturigo in ipsa humanae naturae conditione quaerenda est. Ea enim, vt tum alibi, tum supra quoque ad *lib. 2. c. 2. §. 56.* docuimus, eius post lapsum est ratio, vt, qui diuina gratia non sunt emendati, aut in statu securitatis viuunt, aut in statu seruitutis atque legali. Qui ad priorem classem pertinent, vt animi leuitatem vbique produnt, ita peccata quoque extenuant, & in minimis ponunt, adeoque, si modo ita viuunt, vt externa honestatis specie gaudeant, ad euehdendas, extollendasque naturae vires proni sunt. In posteriori autem classe qui sunt constituti, vt rigidiores plerumque vitae rationem adprobant, ita & vim peccati, qua actus internos, facilius sentiunt; & cum solis naturae viribus hinc se expedire nequeant, facile inducuntur, vt aliud principium extra se quaerant, in quod omnem mali culpam conferant. Atque haec cum ita se habeant, mirum non est, fuisse omni tempore inter christianos, ethnicos, Iudaeos, qui in doctrina de origine mali, deq; peccato originali, & voluntatis libertate, ad alterutrum extremum deflesterent, & aut naturae viribus plus quam debebat, tribuerent, aut principium aliquod mali extra se, sed diuersa ratione, quaerent.

Ab illis itaque vt ordiamur, qui naturae viribus plus quam decet tribuunt, hinc & libertati hominum fauent, inter ethnicos, Epicuraeos vel maxime huc referendos, aliquis existimare poterat; siquidem a fato, seu necessitate Stoicorum eousque se remouerunt, vt omnino prouidentiam diuinam

negarent. Summam itaque in omnibus homini concessisse libertatem, eique soli omnem mali originem tribuisse, videri poterant. Verum, cum iidem non alias, quam corporeas, admitterent substantias, in has autem, quo pacto libertas quaedam cadat, nemo temere adsequutus fuerit, aliter de iis censendum, manifestum est. Voluerunt equidem sibi vicumque consulere, & ne omnem libertatem voluntati denegare viderentur, per *motus declinationem*, quam atomis tribuebant, eam explicare admissi sunt, vt ex T. LVCRETIO CARO patet, *de rerum natura, l. 3. p. 4.* Quod vt plane ridiculum est, ita iam pridem explosum a CICERONE, *de fato, c. 10. p. m. 1281.* Iugenda, quae dixi in *thesib. de atheismo & superst. cap. 5. ad §. 7. p. m. 428.* Cum vero praeterea Epicuræi prouidentiam diuinam non admitterent, nec malum aliquod morale statuerent, omnium actionum *adiudicius*, vt alibi observatum, adserentes; laborandum vtique illis non erat, vnde mala ista prouenirent, aut, quo pacto cum bonitate & iustitia Dei conciliari possent; adeoque hic in censum non veniunt. Ab his ergo si ad Stoicos progrediamur, eiusmodi subinde in illorum scriptis deprehendimus effata, vt Pelagius non aliunde, quam ex porticu, sua accepisse, censeretur. Naturae enim ita extollunt vires, libertatemque arbitrii eousque extendunt, vt negent, vicium Dei donum esse, quippe quae exercitationi tantum, & humanae voluntati debeatur. Hinc CICERO ex illorum niente ad communem *προληψιν* suae *anticipationem* prouocans, *virtutem neminem vnuquam acceptam Deo retulisse*, diserte docet; & paucis interiectis: *nun quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit vnuquam? At, quod diues, quod incoluitis, l. 3. de nat. deor. c. 36. p. m. 1235.* Et occurrit sane plurima Stoicorum effata, quibus omnia

omnia sibi ipsis in virtutis studio tribuunt, vtnullo Dei indigeant aut auxilio, aut favore. Πανταχού, inquit M. AVRELIVS ANTONINVS imperator, καὶ διηνεκῶς ἐν τοῖς ἐσσι, καὶ τῇ παρουσίᾳ συμβῆσαι δευτέρως ἐνκαρτεῖν, καὶ τοῖς παροῦσιν ἀνθρώποις κατὰ δικαιοσύνην προσφίεσθαι, καὶ τῇ παρουσίᾳ παντασίᾳ ἐμφυλοτερεῖν, ἵνα μὴ ἀκατάληκτον παρῆσθῃ. *Omni loco, omnique tempore in te situm est, & casu praesenti pie acquiescere, & cum hominibus praesentibus secundum ius fasque versari, & visa praesentia perite explorare, ne quid incomptum clam subrepat; de se ipso ad se ipsum, lib. 7. §. 14. p. 226. edit. GATAKERI.* Similia passim apud eundem auctorem legas. Idem vero, cum dixisset, & esse deos, & res humanas curare, statim addit: καὶ τοῖς μὲν κατ' ἀλήθειαν κακοῖς ἵνα μὴ περιπίπῃ ὁ ἀνθρώπος, ἐν αὐτῷ τὸ πᾶν εἶναι; & ne in ea, quae vere mala sunt, incidat quisquam, in ipsius arbitrio prorsus posuere; lib. 2. §. 11. Immo SENECA disertè, stultum esse, ait, bonam mentem a Deo optare, cum vnusquisque eam a se impetrare possit; epist. 41. Pari ratione & HORATIVS, ex Stoicorum disciplina vitam quidem & divitias a Numine petit, at virtutem sectari, in sua esse potestate, proficitur:

*Sed satis est orare Iovem, qui donat
& auserit,*

*Det vitam, det opes; aequum mi
animum ipse parabo;*

lib. 1. epist. 18. Addenda, quae hanc in rem disserit GATAKERVS, ad *M. Aurelii Antonini lib. 11. §. 11. p. 48.* Pulcerimam equidem, fateor, haec aliae eiusdem generis maculae cuiusdam philosophiae speciem prae se ferunt. Praeterquam vero quod, si praxin, vitaeque rationem species, in vanam inanemque abeant iactantiam; cum praecipuo illorum de fato, & ineluctabili, qua omnes premantur, necessitate, conciliari nulla ratione possunt. De fato enim prorsus libertate hominem spoliant, quam

tamen tam magnifice euehunt, vt omnia in hominis potestate posita esse, contendant. Sed non satis eos sibi constare, taliaque subinde aut adferere, aut agere, quae aliis illorum decretis e diametro repugnant, iam pridem viris doctis obseruatum est, & ex instituto demonstrat PLVLTARCHVS, περὶ Στωικῶν ἰκανισμάτων, de *Stoicorum repugnantis, tom. 2. oper. p. 1033. seq.* Quin immo, cum illud de fato praecipuum illorum dogma fuerit, ex quo reliqua sint aestimanda, ad alteram potius, de qua deinceps dicemus, classem eos referre licebit. Meliori iure Aristotelem hic commemorabimus, cum tota peripatericorum schola. Cum enim non alias, quam ciuiles virtutes is admiserit, vt alibi ex instituto docetur, quae externarum saltem actionum exercitio constant, facile quis in eam induci sententiam potest, naturam omnino solam sibi sufficere, & per eam, accedente exercitatione quadam, virtutem parari, vt ad Numinis aut gratiam, aut auxilium neutiquam sit contugiendum. Atque haec sententia cum toto eius systemate, in quo providentiae diuinæ locus non est, immo, quod ita comparatum est, vt atheus illud haud difficulter admittere queat, optime conuenit. Conferenda, quae dixi in *thesis de atheismo & superstit. cap. 1. ad §. 15. p. 41.* Et sane, si non aliae, quam ciuiles virtutes, actionesque ad externam honestatem compositae, ab hominibus requirantur, non est, vt de corruptione naturali adeo conqueramur; nec est, vt de arbitrii libertate dubitemus; nec denique est, vt de origine mali, aut eius cum iustitia & bonitate diuinæ conciliatione, finis solliciti. Haec omnia itaque ambabus manibus amplectetur sectator Pelagii. Nec adeo sine ratione Aristoteles scholasticis doctoribus tantopere placuit, postquam & hi Pelagianismum in ecclesiam postliminio introducere, in animum induxerant. Sed haec de re deinceps.

Ad Iudaeos si transeamus, hi quidem, si scripturae sacrae insilire vestigiis voluissent, non alia docere potuissent, quam quae veritati sunt consentanea. Cum tamen Pharisei iam tempore Christi, omnem iustitiam, quae Deo placeret, in externa legis obseruantia collocarent; *Matth. V, 20.* veramque simul sacrificiorum, & legum caerimonialium causam ignorarent, hoc ipso satis demonstrabant, nec intimam humanae naturae corruptionem satis sibi perspectam esse, adeoque nec a reliquis dogmatibus, quae Pelagianismi hodie delignantur nomine, se esse alienos. Huncce enim euitare nequeunt, qui in sensu carnali legem diuinam accipiunt, & tantum de actionibus externis interpretantur: quem adeo errorem in Phariseis recte reprehendit seruatur, *Matth. l.c.* Atque ita, cum Pharisei hic impeerint, multo magis de Sadducaeis id dicendum, qui & a fato in tantum se remoueabant, vt ipsam providentiam in dubium vocare visi sint, (quamvis eousque non processerint) & eam doctrinae vitaeque tenebant rationem, vt alias, quam ciuiles tantum virtutes eos sectatos, credibile non sit. Ad recentiores Iudaeos quod attinet, qui pro Phariseeorum fere propagine habendi, illi quidem peccatum originale agnoscunt, immo peccatum Adami, posteris eius imputatum fatentur, vt *VOISINIVS* docet; *proem. in pug. fid. p. 174.* conf. & *MAIVS*, in *synopsi theologiae iudaicae veteris & nouae, loc. 7. p. 205. sq.* Rectius tamen, fateor, eorum sibi systema constaret, si peccatum originale aut negarent, aut imminuerent. Cum enim expiationem peccatorum per sacrificium Messiae non admittant; nihil aliud superest, quam vt per opera viam sibi patere ad salutem credant. Opera autem vt hoc praestare queant, naturae vires cum Pelagio quouis modo euehendae sunt, & naturalis hominum extenuanda corruptio. Certe, vt in reliquis fere, paucis exceptis,

cum Socinianis conveniunt, ita etiam hac in re cum illis consentient.

Sed ad christianos tandem nobis accedendum, apud quos de mali origine, deque peccato originali, & libero arbitrio, nulla lis foret, si luculentissima scripturae effata sequerentur. Quam primum autem nonnulli, aut rationi minime indulgendo, aut omnino ethicae philosophiae, plus quam decet tribuendo, a veritatibus tramite in veteri ecclesia discederent, fuerunt, qui aut ad hoc, aut ad alterum extremum prolaberentur. Primus, qui Pelagio exemplum praecuisse creditur, *ORIGENES* fuit, quem & in aliis nimis ethicae philosophiae amor in transuorsum egit. Obseruatum hoc iam est *HIERONYMO*, qui *libro tertio dialog. aduersus Pelagianos tom. 4. oper. part. 2. p. 546.* edit. 10. MARTIALI, *Origenem Pelagianorum amasium* vocat; & in *epistola ad Ctesiphontem*, eidem Pelagiani erroris princeps audit, doctrina autem Pelagii, *Origenis ramusculus*. Vis, inquit, *ad hoc & alium nosse tui erroris participem? doctrina tua Origenis ramusculus est*; itidem *tom. 4. oper. part. 2. p. 477.* Ex instituto porro, productis in medium ex scriptis Origenis locis, id ostendit *NORISIVS*, in praecipuis scilicet capitibus, in quibus Pelagius ab ecclesia catholica dissentit, eadem cum eo docuisse Origenem; ad eum tamen Pelagianorum errorem quod attinet, quo nullum esse peccatum originis statuebant, hunc nusquam palam ab Origene adsertum fatur, immo, si *commentaria, seu homiliae in Luiticum*, quae eidem ascribuntur, vere illum auctorem habeant, oppositum aperte docuisse; ex eius tamen principiis colligi posse, tollendum omnino peccatum originale; *historiae Pelagian. lib. 1. c. 1. p. 3. 4.* Sed & *HVETIVS*, qui omnium diligentissime in dogmata Origenis inquisuit, agnoscit, talia eum docuisse, quae cum Pelagii erroribus consentiant; speciatim liberi arbitrii limites ultra, quam par est, protulisse;

lile; immo hasce opiniones suas *lib. 3. nri dpxi cap. 1.* variis scripturae locis confirmare voluisse; praecipue hocce Pauli effato, quod *2. Tim. II. 20.* extat, eum abvsum: *in magna autem dono non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quaedam quidem in honorem, quaedam autem in contumeliam. Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & utile domino, ad omne opus bonum paratum;* id enim ita accepisse, quasi solis voluntatis nostrae viribus, omni destitutis auxilio, peccatorum fordes poenitentia eluere possumus: quod inquit, *Pelagianum prorsus est; Origenianor. lib. 2. cap. 2. quaest. 7. §. 15. p. 116.* Post Origenem THEODORVS nobis commemorandus, patria Antiochenus, sed Mopsuestenus a ciuitate dictus, cuius ecclesiam per totos triginta sex annos rexit. Hic tres habuisse errores praecipuos dicitur: Christum scilicet purum, simplicemque fuisse hominem, nec a reliquis diuersum, nisi quod in eo verbum Dei operaretur efficacious, quam in ceteris: hominem porro illum, meritis operum suorum, liberique arbitrii viribus, ad hanc tantam gratiam peruenisse, vt filius Dei vnigenitus diceretur; filium Dei non venisse ad peccatum originis tollendum, quippe quod non agnouit; sed vt omnibus exemplo & magisterio prodesset. Haec eius dogmata fuisse, docet 10. GARNERIVS, in *differtionib. ad Pelagianismum pertinentibus*; quae & in *tom. 12. operum Augustini* exstant, & quidem *differt. 1. cap. 2. p. 61.* Obseruat idem GARNERIVS, fieri potuisse, vt Theodorus hocce errores a Paulo Samosateno acciperet, quod quidem de primo extra dubium positum putat, de duobus posterioribus adferre non audet. Sed iam antea etiam *cap. 1. nonnulla attulerat*, quibus videbatur probari posse, ipsum Paulum Samosatenum primum Pelagianae haereseos auctorem esse; subscribere tamen prorsus ei

sententiae noluit, eo quod testimonia, quae adduxerat, nec valde aperta sunt, nec Paulum ita respiciunt, quin ad discipulos eius detorqueri queant. Non tamen prorsus contemnendam eam sententiam existimo, cum errores illi, quibus diuinitas Christi impugnatur, & peccatum originale tollitur, simulque libero arbitrio plus, quam decet, tribuitur, longe sint inter se coniunctissimi, vt vel Sociianorum exemplo patet. Theodorus autem non tantum inter praecursores, sed & magistros Pelagii referri meretur; siquidem hocce dogma suum, quo peccatum originale negauit, Rufino tradidit, a quo cum Pelagio, Caecilius, discipulus quidem Pelagii, sed qui magistrum studio haeresin propagandi fere superauit, illud accepisse perhibetur. Num autem Rufinus ille Aquilegiensis presbyter, ex certaminibus cum Hieronymo, & defensione Origenis, longe notissimus, an alius quispiam natione Syrus fuerit? inter viros doctos disceptatur. Illum plerique haecenus intellexerunt, pro quo & NORISIVS militat, *hiflor. Pelag. lib. 1. cap. 2. p. 5. seq.* huic autem in scenam produxit atque tuctur GARNERIVS, *l. c. differt. 1. cap. 3. p. 63. seq.* Dubito autem, an omnes hancce GARNERII suo adprobatori calculo sint sententiam, cum de Rufino isto talia commemorarentur, quae vix de alio, quam Aquilegiensi, intelligi possunt. Et certe, cum magnus hiecc fuerit Origenis admirator, eo facilius in istam descendere sententiam potuit, quam Pelagio atque Caesario instillasse creditur. Quin immo, cum Origenis libros *nri dpxi* in linguam latinam transtulerit, primus hoc ipso Pelagianismi in ecclesia occidentali fessile fundamenta, non sine ratione existimatur.

Sed vt ad Pelagium ipsum accedamus, a quo haeresin hancce nomen accepisse constat, cum saeculo quinto vixisse, suosque disseminasse errores, notum est. Brito, seu Britannus cognominatus est, vt ab alio-

quodam Pelagio Samosatensi, qui & Tarenti dicebatur, distingueretur. Scorum eum fuisse, ex HIERONYMO nonnulli colligunt, quos inter & GER. 10. VOSSIVS est, *hiflor. Pelagian. lib. 1. cap. 3.* Sed Anglo-Britannum fuisse, ostendit VSSERIVS, in *Britannicar. ecclesiar. antiquitatibus, cap. 8. p. 209.* Disputatur etiam, an fuerit monachus? cum a quibusdam hoc adfirmitur, negetur ab aliis. Quam quidem litteram optime diremisse mihi videtur GARNERIVS, obseruans, monachos etiam dictos, qui in suis aedibus vivebant, strictioremque vitae rationem sequebantur, *l. c. cap. 4. p. 67.* Laudatur autem non tantum ob eruditionem insignem, & quod graecae quoque, latinaeque linguae fuerit peritissimus; sed & ob vitae, morumque integritatem. Hinc & initio magni eum fecit AVGVSTINVS, magnaue erga eum vsus est lenitate, priusquam in apertum certamen cum eo descenderet, vt in rectam eum reuocaret viam. Immo, in epistola, quam ad illum scripsit, quamque deinceps libro *de gestis Pelagii cap. 27.* inseruit, eum desideratissimum fratrem appellat. Longae haec verosimiliora sunt, quam duriora ista, quae in illum HIERONYMVS, iracundiae suae nimium indulgens, protulit, dum ei imperitiam & luxuriam obiectare nullus dubitauit. Confirmatur inde, quod supra diximus, eos, qui in statu securitatis viuunt, & externam vitae honestatem sectantur, pronos quam maxime esse ad naturae vires in tantum extollendas, in quantum gratiae Numinis detrahunt. Quos praecursores atque magistros in haeresi sua habuerit, antea iam indicauimus. Praecipuum autem fontem in philosophia Stoica quaerunt viri docti. Qua in re iterum praeeuntem sibi habent HIERONYMVM, adferentem, *haeresin Pythagorae & Zenonis, auiditias & inuicentias, id est, impassibilitatis & impeccantiae, quae olim in Origene, & dudum in discipulis eius, Grunio, (Rufinum inuuit) Euagrioque Pontico, & Io-*

viniano, ingulata est, coepisse (in Pelagio) renouiscere; proem. in lib. 4. Ierem. tom. 3. oper. p. 614. edit. 10. MARTIANAEL. Nonnulla etiam hanc in rem adfert NORISIVS, eandem vt comprobet sententiam, *hijlor. Pelagian. lib. 1. cap. 1.* Et potuerunt sane effata ista Stoicorum, quae supra commemorauimus, facile erroribus illis, quos amplexus est Pelagius, occasionem praebere; & haecenus non abnuo, a Stoicis originem istius haeresos repetendam. Quod si tamen ipsum Stoicae philosophiae systema consideres, & quod in eo praecipuum locum tenet, principium de fato, seu absoluta rerum omnium necessitate, tantum abest, vt Pelagianis hoc faueat, vt illis potius adnumerandi sint Stoici, qui ad alterum extremum declinant. Vt autem Pelagius nihil intermisit, quo haeresin suam diffunderet, atque propagaret, ita discipulos quoque atque adiutores varios nactus est, quos inter eminenti Caesellius, Iulianus Eclanensis episcopus, & Anianus; de quibus ex instituto agit, quem aliquoties iam laudauimus, GARNERIVS, *l. c. dissert. 1. cap. 5. seq.* itemque NATALIS ALEXANDER, *hiflor. eccles. tom. 5. cap. 3. art. 2. seq.* Sed & Theodorus Mopsuestenus, quem antea inter praecursores & magistros Pelagii retulimus, inter defensores eius etiam haud vltimum locum tenet. Causam enim Pelagii palam in se tuendam recepit, idque tum contra Augustinum, tum contra Hieronymum praestitit. Ex iis, quae contra Augustinum scripsit, fragmenta cum Marri Mercatoris operibus edidit GARNERIVS, quae eodem tempore, ex Codice Vaticano exscripta, *hifloriae suae Pelagianae* inseruit NORISIVS, *lib. 1. cap. 9. p. 34. seq.* Contra Hieronymum eum scripsisse ex iis, quae PHOTIVS commemorat, liquet, *cod. 177.* Per Aramum enim, cui opus illud Theodori, a PHOTIO laudatum, oppositum fuit, non alium, quam Hieronymum intelligendum, pridem viris doctis obseruatum fuit.

gustum erat animo, ita operosus eius de gratia disputationis tacite sugillabat, & aliam hac de re sibi sedere sententiam, hand obscure prodebat. In *libris* namque 12. de *institutis coenobiorum*, ita nonnumquam de gratia verba facit, vt diserte contendat, posse homines suis viribus, quod coram Deo bonum est, inchoare, at non sine gratia diuina idem perficere. Sed & in opere de *collationibus patrum* subinde fidei initium liberi arbitrii viribus tribuit. Cumque magna eius, ob eruditionem pariter ac eloquentiam, non minus quam ob vitae integritatem, apud multos esset auctoritas, haud difficile illi fuit, & alios in eamdem pertrahere sententiam. Hinc & praeter reliquos monachos Lerinenses, quorum magna eo tempore fuit celebritas, eo quod inter eos essent viri eruditione praestantes, eum sequuti sunt Faustus, Hilarius, Vincentius Lerinensis, Gennadius Massiliensis, quibus nonnulli Sulpitium Seuerum, atque Honoratum, Massiliensium episcopum, addunt. De hisce omnibus plura dixi, in *dissert. de Pelagianismo in ecclesia Romana triumphante*, §. 4. Licet autem non deessent, qui hisce acriter se opponerent, quod, praeter Augustinum ipsum, Prosperum gente Aquitanum, Hilarium Arelatensem, aliosque fecisse constat; immo licet etiam a quibusdam pontificibus Romanis semi-Pelagianismus reiiceretur, improbareturque; tantum tamen abest, vt extirpari potuerit, vt potius cum Cassiani scriptis in monasteria receptus, latiusque fuerit disseminatus, & eundo vires adquisiuerit. Plurimum eo contulit Benedictus, celeberrimi monachorum ordinis, qui ab eo nomen retulit, conditor, qui saeculo post Christum natum sexto vixit, floruitque. Hic enim cum, monachis suis regulam praescribens, praelegendam tenendamque illis Cassiani doctrinam in *collationibus patrum*, commendaret, eo alius omnium animis Cassiani placita infigi

oportebat, quo maiorem vitae sanctae opinionem Benedictus sibi comparauerat. Accedebat, quod hoc circiter tempore epistola de *virginitate ad Demetriadem*, quam AUGUSTINVS, ceu a Pelagio scriptam, refutauerat, sub HIERONYMI nomine circumferri, & legi coeperit: qua quippe ratione incauti non poterant non turpiter decipi. De qua & *de expedito* obseruandum: licet Benedictini monachi, qui Augustini opera ediderunt, eam Pelagio abiudicent, & anno 443. scriptam contendant, eam tamen Pelagianis erroribus esse refertissimam, fateantur. Incrementa vero maxima Pelagianismum inter monachos fuisse, vel inde intelligitur, quod circa initium saeculi octauo, anno 700. BEDA, quem vulgo *venerabilem* vocant, errori huic sese opponere, necesse duxerit, in *praefatione in cantica de gratia Christi, adversus Iulianum*. Eamdem nimirum, quam antea memorauimus, *epistolam ad Demetriadem*, refellendam sibi fuisse, quam a Iuliano, Pelagii sectatore, scriptam existimauit. Nec tamen repressus apud monachos Pelagianus error fuit, siquidem circa initium saeculi vndecimi ANSELMVS, Cantuariensis archiepiscopus, edito de *concordia gratiae & liberi arbitrii* libro, contra eumdem insurrexit. Idem etiam de peccato originis librum scripsit, quem, ob definitionem peccati originalis, quam in eo tradit, supra iam ad §. 14. huius capitis, commemorauimus. HVGONEM DE S. VICTORE, qui circa initium saeculi xii. vixit, ibidem iam laudauimus, docuimusque, quod definitionem peccati originalis, quam Anselmum tradidit, cum Augustiniana illa coniunxerit. Anselmum namque in vindicanda, pro capto saeculi, contra Pelagianismum vera doctrina, sequutus est, immo, superauit. In scriptis enim Augustini fuit versatissimus, quem & in lucubrationibus suis maxime persequutus est, adeo vt alter Augustinus, & lingua Angustini, cognominareretur,

vt

vt CAUTO obseruatum, *bisfor. litterar. scriptor ecclesiastic. fac. XII. p. 456.* In eiusdem saeculi duodecimii priori dimidio vixit floruitque BERNARDVS, Claraualensis ille abbas, doctrinae, sanctitatisque laude clarus, qui cum grassantes in monasteriis errores Pelagianos deprehendisset, ex diligenti sacrarum litterarum lectione rectiora edoctus, iis se opponere, suam duxit esse partium; librumque adeo scripsit, *de gratia & libero arbitrio*, in quo eorum, qui Cassianum sequebantur, mentem explicat, subinde tamen quaedam parua adcurate dicta adiuuaret. Idem de PETRO LOMBARDO censendum, qui eodem saeculo duodecimo vixit, & aliorum exemplo, ex patrum scriptis, *libros sententiarum* compilauit, quorum tanta fuit olim auctoritas, vt per eos theologiae scholasticae originem dedisse a quibusdam credatur. In iis enim etsi femina illarum disputationum, quae postea, doctrina puriori magis obscurata, in ecclesia Romana ortae sunt, contineantur; de liberi tamen arbitrii viribus multa recte & ex rei veritate traduntur, quae adeo haud sine ratione iis opposita videntur, qui Cassiani placitis imbuti, Pelagianos in ecclesia Romana non desinebant propagare errores. Exempla eorum, quae de Bernardo pariter ac Petro Lombardo diximus, qui desiderat, is B. IO. GERHARDVM nostrum adeat, qui in aureo *confessionis catholicae* opere, ea plena manu exhibet, *lib. 2. part. 3. art. 42. cap. 4. p. 1437. seq.* Haec tamen non obstabant, quo minus Pelagiani errores indies latius serperent, & nouas subinde acquirerent vires. Factum id cumprimis, cum saeculo XIII FRANCISCVS atque DOMINICVS nouos monachorum ordines, qui magnam deinceps in ecclesia Romana celebritatem consequuti sunt, instituerent. Dominico enim Cassianus maxime se probauit, hinc &, vt eius placita certatim in monasteriis resuscitarentur, effecit. Cathedras deinceps monachi ex

iisdem ordinibus occuparunt, Pelagianis erroribus scholas repleturi. Licet enim Petri Lombardi *libros sententiarum* explicarent, commentariisque suis illustrarent, *sententiariorum* nomine inde insigniendi, in doctrina tamen de libero arbitrio ab eo discesserunt, immo, subinde ipsius refutarunt sententiam. Exemplis hoc comprobatur v. MART. CHEMINITIVS noster, *loc. theol. de libero arbitrio, cap. 8. p. 190.* Interim, ex ipso Dominicandrum ordine THOMAS DE AQUINO exstitit, vir magno & excellenti ingenio praeditus, qui veriora rectoraque perspexit, & Augustini vestigiis insistendo, Pelagianismo, torrentis instar orbem inundaturo, se opposuit. Virum hunc non in hoc modo, sed aliis quoque doctrinae caelestis capitibus, veritatem cognitam perspectamque habuisse, adeoque longe rectius sentire, quam hodie Romana ecclesia sentit, ex instituto DORSCHAEVS demonstrat, in libro, quo *Thomam de Aquino confessorem veritatis euangelicae* exhibet. Legenda cumprimis, quae *sect. 8. cap. 3. p. 444. seq. de viribus humanae voluntatis, ad opera bona & spiritualia*, ex celeberrimo hocce Romanae ecclesiae doctore in medium adfert. Nec abs re fuerit, *ut de magistro* hic obseruare, Dominicanos, quise genuinos Thomae de Aquino discipulos profitentur, subinde hoc exprobrare Iesuitis, quorum opera Pelagianismus in ecclesia Romana recentiori aetate vel maxime triumphat, quod a doctrina *doctoris angelici* (ita enim vocari solet) discesserint: negantibus quidem id Iesuitis, & *praemotions physicas*, quas recentiores Thomistae defendunt, Thomae ipsi prorsus ignotas fuisse, contententibus. Legenda, quae pro Dominicanis hic disputat IAC. HYACINTHVS SERRIVS, in *bisfor. congregat. de auxiliis gratiae diuinae, lib. 1. cap. 1. p. 6.* pro Iesuitis autem LIVIVS DE MEYER, sub THEODORO ELEVTHERII nomine latitans, in *bisfor. controuerf. de diuinae gra-*
tiae

tie auxilii &c. *lib. 1. cap. 2. p. 3. sq.* Quantumvis autem Thomas de Aquino de liberi arbitrii viribus, deque gratia Dei, non male & sentiret, & doceret, non tamen, vt reliqui eius exemplum sequerentur, efficere potuit. Immo, non deerant, qui ei se opponerent, quod cum primis IO. DVNS scotus fecit, vt in aliis, ita hac quoque in re, ab eo dissentiens. Notaque sunt Thomistarum ac Scotistarum nomina, quibus scholae ea aetate personabant. Docuisse autem Scotum talia, quae a Pelagianismo non procul aberant; ostendit B. CHEMNITIVS noster, *loc. theol. de liber. arbitrio c. 8. p. 190.* quamquam inter dum & talia proferre videatur, quae cum illorum errore, qui absolutam necessitatem defendunt, conueniunt, vt supra ad *lib. 2. cap. 2. §. 56.* obseruauimus. Inualefcenti autem ita Pelagianismo, eodem saeculo decimo quarto, circa cuius initium Scotum obisse constat, obuiam iuerunt alii, quos inter BRADWARDINVS haud vltimum locum tenuit, in *libris tribus de causa Dei, & de veritate causarum contra Pelagium.* GREGORIUS praeterea, vel, vt alii vocant, GEORGIUS ARIMINENSIS, theologus Parisiensis, qui eodem saeculo floruit, receptam sententiariorum de libero arbitrio doctrinam publice refutauit, prorsusque Pelagianam esse, ex instituto demonstrauit. Idem etiam OCCAMVM, HOLCOT, aliosque, qui de praedestinatione scripserunt, fecisse constat; quorum nomina VOSSIVS commemorat, *hisor. Pelagian. lib. 1. cap. 26. p. m. 578.* Praeualuit nihilofecius apud plebsque sententia Scoti, & vires atque incrementa cepit, vt adeo scholasticorum hoc tempore theologia, tum aliis grauissimis, tum maxime Pelagianis eiusmodi erroribus foedata, acriorem emendationem postulare.

Et hanc quidem B. LUTHERVS noster, diuinitus ad hoc excitatus, attulit, dum & inter alia grauissimos scholasticorum in

doctrina de peccato originali, deque libero arbitrio, errores, detexit, & more suo libere & cordate reprehendit. Idque eo minus mirum, quod Augustini doctrinae ipse velut innutritus esset, & haec ipsa cum doctrina de iustificacione & bonis operibus, in qua ab infinitis errorum sordibus purganda, vel maxime defudabat, arctissimo connexa sit vinculo. Hoc ipso autem cum scholasticae theologiae iugulum peteret, huiusque qui defensionem feliciter susceperet, nemo inter Lutheri aduersarios reperiretur, tandem ERASMVVS Rotodamensis se induci passus est, vt in certamen cum eo descenderet; cui Lutherus, in libro *de arbitrio sermo* ita obuiam iuit, vt aduersarium, licet longe eruditissimum, totamque cohorem Pelagianam penitus prostrauisse, gratiaeque diuinae non melius quisquam egisse causam, merito censetur. Ad alterum equidem extremum eum paulisper deflexisse, nonnulli existimant; dum omne plane arbitrium liberum homini denegare, gratiamque ita extollere videretur, vt prope absit ab illorum sententia, qui inexcusabilem quamdam necessitatem, & absolutum praedestinationis decretum inducunt. Vt ad prius quod attinet, cum non de actionibus externis, & ciuilibus, sed spiritualibus, loquatur, facile deprehendemus, nihil eum dixisse, quod merito reprehensionem incurrat. Nec alterum caput recte illi obici intelliget, qui cuncta paulo accuratius expendiderit. Etsi enim, quod dissiteri nolumus, nonnulla paulo durius dicta, viro summo, & in certaminis aestu constituto, exciderint, ea tamen ita comparata esse, vt non tantum commodum sensum admittant, sed ita quoque iuxta leges legitimae interpretationis accipienda esse, B. SER. SCHMIDIVS, in *adnotationibus* ad huncce Lutheri librum, luculenter demonstrat; itemque ZENTGRAVIIVS, theologus itidem Argentoratensis clarissimus,

in *praefatione apologetica*, editioni secundae libri *de sermo arbitrio*, cum *adnotationibus* SCHMIDII, praemissa, in qua adnotationes Schmidiana a criminationibus vindicat. Quemadmodum vero B. LUTHERVS Pelagianismo scholasticorum in ecclesia Romana masculae se opposuit, ita idem fecerunt pii nostri confessores, tum in ipsa *Augustana confessione*, tum eius *apologia*, quam illorum nomine & consensu conscripsit MELANCHTHON. Et in *Augustana* quidem *confessione*, non tantum art. 2. suam de peccato originali sententiam perspicue explicant, quod *post lapsum Adae*, omnes homines secundum naturam propagati, nascantur cum peccato, hoc est, sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, & cum concupiscentia; quoad hic morbus, seu vitium originis, vere sit peccatum &c. sed damnant etiam Pelagianos, & alios, qui vitium originis negant esse peccatum, & vt extenuent gloriam meriti & beneficiorum Christi, disputant, hominem propriis viribus rationis coram Deo iustificari posse. Scholasticis in Romana ecclesia doctoribus haec opposita esse, nemo non intelligit, quod & in *apologia Augustanae confessionis* discrete maiores nostri profitentur. Extenuant, inquit, peccatum originis scholastici doctores, non satis intelligentes definitionem peccati originalis, quam acceperunt a patribus. De fomite disputant, quod sit qualitas corporis, & vt suo more sunt incepti, quaerunt, utrum qualitas illa contagione pomi, an ex adflatu serpentis contracta sit? &c. art. 1. p. 52. Pari ratione & de libero arbitrio perspicue mentem suam explicant in *Augustana confessione*, art. 18. damnantque Pelagianos & alios, qui docent, quod sine spiritu sancto, solis naturae viribus, possimus Deum super omnia diligere, item, praecepta Dei facere, quoad substantiam actuum &c. Quae de eum idem maiores nostri vterius in *apologia Augustanae confessionis* art. 8. p. 217. seq. agunt, observant, aduersarios equi-

EVD. TH. DOGMAT.

dem hanc doctrinam de libero arbitrio recipere, addereque & declarationem, quod non sit nimum tribuendum libero arbitrio cum Pelagianis, neque omnem ei libertatem adimendam esse, cum Manichaeis. Sed subiungunt porro: *Praeclare sane; sed quid interest inter Pelagianos & aduersarios nostros? cum utrique sentiant, homines sine spiritu sancto posse Deum diligere, & praecepta Dei facere, quoad substantiam actuum, mereri gratiam ac iustificationem operibus, quae ratio per se efficit, sine spiritu sancto. Quam multa absurda sequuntur ex his Pelagianis opinionibus, quae in scholis magna auctoritate docentur? &c.*

Atque hinc patet, quanam Romanae ecclesiae doctorum, de capitibus huius, de quibus disputamus, tempore reformationis fuerint sententiae; & quod, qui eas defenderunt, iure referantur ad eorum classem, qui naturae viribus plus quam deceat, tribuunt. Rectiora autem licet nostrates illis monstrarint, tantum tamen abest, vt errores suos aut corrigerent, aut dimitterent, vt acrius contra, pertinaciusque defenderent, ac propugnarent. Nec tamen ipsimet illi, qui Romanae ecclesiae addicti erant, vsquequaque consenserunt, erantque, qui magis ad Pelagianorum; rursusque & erant, qui ad praedestinationum partes inclinauerunt; quod tum magis adhuc patuit, cum dissensus iste in aperta certamina inter Iesuitas & Dominicanos, itemque Iansenistas, erumperet, de quibus in sequentibus suo loco dicendi se offeret occasio. Interim dissensus ille obstitit, quo minus concilii Tridentini patres aperte & candide haece controuersias dirimerent; siquidem sermone tam vago, tamque ambiguo vsi sunt, vt vtrique parti suam vterius tueri sententiam, integrum esset. Quod priusquam demonstremus, id saltem monendum, ad tria capita praecipua redire, super quibus nobis cum ecclesiae Romanae doctoribus, qui Pelagianis erro-

K k k k

erroribus fauent, quos inter Iesuitae primum locum tenent, controuersia intercedit. Primo enim peccatum originale ipsum extenuant, intine per illud mentem nostram corruptam esse negantes, aut saltem in priuatione quadam, neutiquam in propensione ad mala, seu concupiscentia praua illud constituentes, aut ad partes animae, quas vocant, inferiores, quae superioribus repugnent, vel omnino corpus tantum, referentes. Hinc porro alterum sequitur, quod concupiscentiam prauam, solum motus eius inuoluntarios, peccata esse negent. Sed & tertium inde fluit, quod non in naturalibus solum, sed & in spiritalibus, homini liberum arbitrium tribuant, adeo quidem, vt folis naturae viribus opera bona, quibus aliquid promeatur, edere possit. Ad primum itaque quod attinet caput, de peccato originali eiusmodi in concilio Tridentino, *sessione V*, conditum decretum est, in quo si verba species, ex purioris antiquitatis scriptis transiunta, & scripturae sacrae consentanea, quod in eo desideres, non esse videatur. Paulo tamen accuratius cuncta si consideres, vera esse deprehendes, quae IAC. ANBRADIVS NOS condocet, & ex eo II. CHEMNITIVS adducit, concilium Tridentinum, cum definiret peccatum originis, vere esse peccatum vnicuique proprium, illius tamen notionem propriam consulto silentio inuoluiffet, & ita liberum cuique reliquiffet, opinari, exam. concil. Trident. part. I. loc. 3. pag. 126. Atque haec cum ita se habeant, mirum non est inter ecclesiae Romanae doctores *τοῦ ἀρχαίου νόμου* eiusmodi de peccato originali propugnare sententias, quales antea commemorauimus. De concupiscentia in eadem synodo, *iridem sessione V*, decretum fuit. *Hanc concupiscentiam*, (quae in renatis post baptismum est) quam aliquando apostolus peccatum adpellat, sancta synodus declarat, ecclesiam catholicam nunquam intellexisse, peccatum adpel-

lari, quod vere & proprie in renato peccatum sit: sed quia ex peccato est, & ad peccatum inclinatur. Si quis autem contrarium senserit, anathema sit. Sed quid ad hocce synodi Tridentinae decretum respondendum sit, iam antea docuerunt maiores nostri, in apologia confessionis Augustinae ita haec de re verba facientes: *At disputant, concupiscentiam poenam esse, non peccatum. Lutherus defendit, peccatum esse. Supra dictum est, Augustinum definire peccatum originis, quod sit concupiscentia. Expositulent eum Augustino, si quid habet inuicemodi haec sententia. Praeterea Paulus ait: concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret, non concupiscis; ar. I. p. 57. Ad Augustinum equidem quod attinet, scio, de eius sententia inter viros doctos disputari. Sunt enim inter ipsos Romanae ecclesiae addictos, qui cum hoc nomine reprehendunt, quod scripserit: concupiscentiam rationi contrariam, esse malum, & defectum naturae humanae, ex peccato originali ortum. Contra quos dum HENR. NORIVS disputat, docet, adserere omnino Augustinum, concupiscentiam esse per se malam, & vitium bonitatis naturae, ex primo peccato derivatum, nec illam esse passionem naturalem hominis; attamen eum non arbitrari, concupiscentiam esse peccatum, sed esse veluti habitum vitiosum, ad malum inclinantem; in vindictis Augustinianis, c. 3. §. 2. p. 17. Et existant sane loca quaedam apud Augustinum, in quibus negat, concupiscentiam in renatis peccatum esse; sed tum eiusmodi peccatum, quod gratia diuina eos priuet, illiū intelligere, egregie ostendit MART. CHEMNITIVS, in exam. concil. Trident. part. I. loc. 4. sect. 3. p. 138. Ad liberum denique arbitrium quod attinet, cum plurimi Romaneniū de eo reuera Pelagianos errores foueant, concilii tamen Tridentini patres more suo id agunt, vt, dum meris aequiuocationibus ludunt, imperitorum hominum oculis caliginem*

lignem obfundant. Etenim *scilicet. 6. can. 5.* anathema equidem illis dicunt, qui sentiunt, *liberum hominis arbitrium post Adae peccatum amissum, & exstinctum esse*; non autem explicant, qui. I. vocabulo *liberi arbitrii* intelligant. Nimirum si de libero arbitrio in rebus externis, naturalibus & civilibus, sermo sit, anathema hoc nos non ferit. Sin autem de libero arbitrio in spiritualibus quaestio intelligatur, error mere Pelagianus est, quod homo non renatus tum libero arbitrio gaudeat. Recte P. CHEMNITIVS noster: *Cum tam variae sint aequivocationes, (voci huius) postulant tamen reverendi patres, vt sine distinctione in genere, sub anathematis interminatione, consisteamus, hominem post lapsum retinuisse liberum arbitrium; non autem vel de substantia mentis & voluntatis, non de libertate disciplinae in rebus externis, nec de contingentia in actionibus vitiosis potissimum pugnant. Ita enim quod ad nos attinget, nullam haberent causam subminuendi anathematis; sed de potentia, vi, & efficacia naturali ad actiones spirituales, certamen est. Illarum vero quaestionum verentur proponere, cum scripturae testimonia nimium sint manifesta; in exam. concil. Trident. part. 1. loc. 7. sect. 5. p. 177.* Si autem reliqua, quae in concilio Tridentino hac de re decernuntur, accurate consideres, facile perspicias, mentem patrum istorum huc redire: liberi arbitrii vires naturales ad inchoandas & efficiendas actiones spirituales, licet in hominibus non renatis attenuatae sint, & inclinatae, minime tamen exstinctas esse. Atque ex haecenus quidem dictis patet, quanam sint praecipua capita, super quibus inter nos & Romanenses saltem illos, qui in Pelagii castris militant, hodie adhuc disputatur; patet etiam, nullam illis fieri iniuriam, ad eam dissentientium quod transferimus eos classem, qui naturae humanae viribus plus quam decet, tribuunt.

Ad eandem hanc classem, eorum scilicet, qui naturae humanae vires nimis euehant, circa omnem controverfiam pertinent Sociniani. Certe, qui rationi tantum tribuunt, vt eam, ceu vicicam fidei atq; vitae normam sequantur, non possunt non eam integram prorsus, in rebus ad salutem spectantibus, omnisque vitii ac labis expertem existimare; hinc & de reliquis naturae viribus non minus praeclare eos censere palam est. Accedit porro, quod, dum Christi diuinitatem negant, eo quod eam cum rationis principiis conciliare nequeunt; hinc & satisfactionem eius non admittunt; non possunt non naturae vires euehere, ne homo tam corruptus tamque deprauatus statuatur, vt tali redemptore opus habeat. Hinc & non omni specie veri destituuntur, qui Pelagianae haereseos primam originem a Paulo Samofateo deriuant; qua de re supra iam quaedam obseruauimus. Non multis itaque verbis nobis opus est, vt id, quod de Socinianis diximus, comprobemus, cum & totum illorum systema sine Pelagianismo sibi non constet, & ipsimet etiam adeo hoc non insciantur, vt palam potius & aperte profiteantur. Et FAVSTVS quidem SOCINVS ipse in *praelectionibus theologicis, quae tom. 1. oper. eius p. 535. seq.* exstant, c. 4. ex instituto quaestione hancce tractans, *an sit, & quale sit peccatum originis?* cum inter alia obseruasset, nonnullos peccatum originis *iustitiae originalis carentiam* interpretari, hoc statim reiecit, eo quod in homine ante lapsum nulla iustitia originalis fuerit; quod & *cap. praeced. 3.* demonstrare voluit. Pergit itaque atque docet, *esse, qui velint, originale peccatum innatum quamdam cupiditatem, seu concupiscentiam malam in homine esse, & ad peccandum pronitatem.* Sed hanc quoque opinionem triplici ratione potissimum veram esse non posse. Primum, inquit, *quia concupiscentiam istam, siue ad peccandum procliu-*

sutem, in omnibus prorsus hominibus naturaliter esse, non constat. Deinde, quia, etiamsi de eo constaret, non propterea illud esset, quia Adamus, a quo omnes prognati sumus, diuinum illud praeceptum transgressus fuerit. Postremo, quia cupiditas ista, & ad peccandum prouitas, cum continentiam secum hominis ipsius, in quo est, culpam non habeat, eius peccatum proprie dici non potest. Qua in triplici responsione triplicem errorem, eundemque longe grauissimum, prodit. Dum enim primo dubitat, an concupiscentia ista praua naturaliter in omnibus hominibus sit, ipsa eum refellit experientia. Si vero in omnibus hominibus naturaliter existit, quod in altera responsione concedit, non aliunde, quam a lapsu Adamii, deriuari potest. Adserit equidem deinceps SOCINVS, cupiditatem malam non ex peccato primi parentis, sed ex eo manasse, quod humanum genus, frequentibus peccatorum actibus habitum peccandi contraxerit, & se ipsum corruperit, quae corruptio per propagationem in posteros transfundatur; idque inde probat, quod vnus illud peccatum per se non modo vniuersos posteros, sed ne ipsum quidem Adamum corrumpendi viui habere potuerit. Sed qui grauitatem istius peccati, supra expositam, recte expendit, non dubitabit, naturam Adamii penitus per illud corrupti potuisse. Natura autem Adamii corrupta, non potuit non corruptio ista ad omnes eius posteros propagari; quod eo minus negare potest Socinus, quia antea concessit, corruptionem per consuetudinem peccandi contractam a parentibus in liberos transfundi. Tertius in triplici ista responsione error est, quod concupiscentiam prauam, more reliquorum Pelagianorum, pro peccato non habeat, cum nulla in ea sit hominis culpa. Sed omne illud, quod legi repugnat, et si consensus hominis non accedat, iuxta scripturae doctrinam, pro peccato habendum, supra

iam luculenter demonstrauius. Atque ita cum Sociniani de peccato originis, deque natura hominis lentiant, facile, quae illorum de libero arbitrio sit sententia, intelligitur. Connexa enim haec inter se esse, & res ipsa docet, & SOCINVS quoque fateretur: ex iis, quae supra, (de peccato originis) disputata sunt, satis constare potest, in homine liberum arbitrium esse, si modo id verum est, quod omnes concedunt, & ratio ipsa manifeste docet, in primo homine ante lapsum liberum arbitrium fuisse. Nulla enim causa est, cur propter lapsum eo priuari debuisset; l. c. c. 5. p. 541. Hicce & alia, tum ipsius SOCINI, tum eorum, qui eius disciplinam sequuntur, testimonia addere possem, sed in re minime dubia illud superuacuum esse existimo.

De Arminianis etiam satis notum est, ad illam merito eos referri classem, qui naturae viribus plus quam decet, tribuunt. Ad peccatum enim originale quod attinet, faterentur equidem, hodie homines minus puros nasci, quam Adamus conditus est, & cum quadam inclinatione ad peccandum. Eam vero inclinationem vere ac proprie sic dictum peccatum esse, negant; nec concedunt, eam ab Adamo, eiusque lapsu deriuandam esse, sed aliunde, a temperamento scilicet corporis, quod a proximis parentibus in liberos propagatum, oriri. Pro diuersa enim temperamenti ratione animus hominis diuersimode a variis obiectis affici, vt, quod vni gratum, alteri ingratum sit; indeque diuersas adeo in hominibus esse cupiditates, dum vnusquisque adpetit; quod pro temperamenti sui ratione illi gratum est, ac auersatur ingratum. Quia vero carni nostrae gratia plerumque voluntati diuinae aduersentur, quoniam Deus in hisce abnegandis promtam animi nostri obedientiam explorare velit, inde esse, quod illa inclinatio, in obiecta, carni nostrae grata, sit etiam inclina-

tio

tio in peccatum. Ita mentem suam hac in re explicat LIMBORCHIVS *theol. christian. l. 3. c. 4. §. 1.* Contentanea etiam haec sunt, si rem ipsam species, iis, quae remonstrantes in *apologia pro confessione sua, contra censuram quatuor professorum Leidenjium*, profitentur, *c. 7. sect. 4.* itemque EPISCOPIVS, *instit. theol. l. 4. sect. 5. c. 2.* CLERICVS sub LIBERII DE SANC-TO AMORE nomine latitans, propaga- tionem peccati noua methodo se explica- turum adserit, in *epist. theol. epist. 6. p. 150. seq.* Sed primo id agit, vt receptam de peccato originali doctrinam acriter impugnet; quod dum facit, ea adfert, ad quae fac- pius iam responsum fuit. Tum, animi gratia, vt dicit, explicationem quamdam adducit, qua illorum sententia, qui cor- ruptionis originalis propagationem natu- ralem statuunt, verosimilis reddi queat. Ante omnia supponit, mentem a parenti- bus per propagationem non emanare, sed creati a Deo, & quidem iustam ac sanctam: porro, vnionem mentis & corporis in eo sitam esse, vt ad certas mentis cogitationes certi oriuntur in corpore motus, & vice versa; & denique, mentem vniri cum foetu, statim ac formandum est corpus. Atque haec cum ita se habeant; tum porro dici posse, hominum corpus variis vehe- mentissimis adfectibus obnoxium esse; hinc & liberos in vtero matris existentes, iisdem commoueri adfectibus, quibus mater commouetur, & eaque ratione mentem adfueri amoris rerum sensibilem, atque a sensibus opprimi, vt postea voluptatem vnice sectetur, & omnia odio habeat, quae sunt cum aliquo dolore coniuncta, & vol- uptatem corpoream ac sensibilem non pa- riunt, quantumuis pulchra sint atque ho- nesta. In hoc ergo situm esse peccatum originis, quod proinde nihil aliud sit, praeter nimium rerum sensibilem amo- rem, quo mens ita occaecatur, & male co- gitando adfuescit, vt non nisi Dei omni- potentis ope sensari possit. Hanc senten-

tiam, etsi primo intuitu, iudice auctore, non inepta videri queat, ipse tamen vanam atque inutilem esse, pronuntiat. Immo, postquam dubia quaedam contra eam pro- posuit, concludit: *desinant* (patroni sen- tentiae huius) *facilitatem explicationis suae iactare, & tandem agnoscant, rem, quae ne- que scriptura probari potest, neque ratione explicari, esse saltem valde dubiam, ac pro- inde pro fidei capite haberi non debere.* Si hoc solum esset, iam certe theologi nostri in magno se errore fuisse, faterentur, oporteret: sed dogma illud infantium corruptionis, & scripturae, & rationi, vt ostendimus, est contrarium; habet ergo nunc schola puden- tiam, quae rem manifesto falsam pro fidei chri- stianae articulo praedicat. Hinc vero, quae viri istius docti, de peccato originali, sen- tentia sit, satis patet. Nos eam, quam pro- posuit, & refutauit, nostram neutiquam fa- cimus, cum, vt alia taceam, originem pec- cati originalis ex solo corpore deriuat; quod minime admittendum, supra iam demonstrauius; interim, etsi modum, quo homines labe ista originali imbuun- tur, ignoremus, inde tamen res ipsa in du- bium vocanda non est; quam firmissimis luculentissimisque scripturae testimoniis niti, supra ostendimus. Pergit equidem CLERICVS: *Quid ergo? an nulla erit peccati propagatio? absit, vt id putemus; est certe, vt scriptura, & nimis tristis experientia constat.* Sed cuncta eo tandem redeunt, infantes, antequam vsus rationis sese exerant, tot sen- sationibus opprimi, & adeo confusis cogi- tationibus occupari, vt omne id tempus pro somno perpetuo sit habendum; hinc &, quamuis variis adfectibus abripiantur, non magis tamen peccare, quam cum adultus somniat, se malum aliquod, a quo vigilans abhorret, perpetrare. Interim, cum eo tempore infantes variis adfectibus sese permittant, habitum eos contrahere, vsu indies confirmandum, quo contingat, vt tum etiam adfectibus, extra limites rationi, & aequitatis abripiantur, cum iam sciunt,

haud dubio ob rationem, quod praua materiae conditio non perniserit, vt omnia a Deo, seu mente corrigerentur; vnde necessario mala prouenerint; quod & recte obseruatum WOLFIO, in *Manichaeismo ante Manichaeos*, sect. 2. §. 28. p. 164. Interdum vero ita hanc vocem sumebant, vt distinctum quid a Deo & materia ea innuerent. Atque haec quidem de veteribus obseruanda fuerunt. De illis autem, qui deinceps per decreta absoluta fatum illud Stoicum, sed sub alio schemate, reduxerunt, simulque adeo in Deum omnem inali culpam transtulerunt, deinceps erit dicendi locus.

Alii itaque cum Deum, ceu summe bonum, mali causam, auctoremque esse, sibi persuadere non possent, principium aliquod summum, & independens mali Deo adiunxerunt, vt adeo duo rerum omnium principia, alterum boni, alterum mali, admitterent. Vt autem antiquissima haec fuit de duplici principio sententia; ita plurimis etiam inter ethnicos recepta, donec tandem in ecclesiam christianam transiret, & a Manichaeis nomen sortiretur, a quibus quippe quam latissime disseminata atque propagata fuit. Prima autem eius origo inde repetenda, quod de diabolo hominum seductore aliquid acceperint, verum tamen rerum omnium, prout a Mose descriptum est, hinc & peccati, per lapsum angelorum quorundam, hominumque seductionem, ignorauerint initium. Malorum enim, quibus circumscripti erant, multitudinem expendentibus, vimque peccati, quod eos premebat, sentientibus, causam autem eius extra se quaerentibus, nihil opportunius, quam eiusmodi principium, quod malorum omnium causa sit, occurrere poterat. Accedebat porro recepta apud omnes gentiles, & ex creationis ignorantia orta hypothesis, de materiae aeternitate. Ex materiae enim conditione cum quaedam mala deriuari possint, sine cunctatione nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, omnis mali fontem in ea quae-

rendum; hinc & eam, ceu causam omnium malorum, Deo, ceu omnis boni auctori, velut alterum principium independens, adiunxerunt.

Ebraeos veteres, veritatis a maioribus acceptae vestigia inhaerentes, ab hoc errore quam maxime alienos fuisse, nemo temere dubitauerit; licet illi, qui idololatrarum moribus abrepti, daemones malos coluerunt, quod ex *Leuit. XVII, 7.* nonnulli colligunt, non procul hinc discessisse videantur. Inter recentiores non defuisse, qui materiae mali originem tribuant, vel ex MAIMONIDE videtur comprobari posse, *part. 3. mor. neuoch. cap. 8.* Sed hunc, vt alia quaedam, ex ethnicorum fontibus in illorum campos deriuatum errorem, res ipsa docet; idque iam pridem viri docti demonstrarunt. De Chaldaeis insigne exstat testimonium, in *philosophumenis*, quae sub ORIGENIS nomine circumferuntur, & a viro clarissimo, IO. CHRIST. WOLFIO edita sunt: *Διόδοτος ὁ Ἐρετριεύς καὶ Ἀριστίνδης ὁ Μουσικὸς Φασί, πρὸς Ζωρόστρου τὸν χαλδαῖον ἐγγλυθῆναι Πυθαγόραν. Τὸν δὲ ἐκδιέδωκε αὐτὸ ὃνο εἶναι ἀπ' ἀρχῆς τοῖς ὄσιν αἰτία, πατέρα καὶ μητέρα, καὶ πατέρα μὲν Φῶς, μητέρα δὲ σκότης, τοῦ δὲ Φωτός μίτρον θερμὸν, ξηρὸν, κόψος, ταχύ, τοῦ δὲ σκότους, ψυχρὸν, ὑγρὸν, βαρὺ, βραδύ. ἐκ δὲ τούτων πάντων τὸν κόσμον συνετέλεσε, ἐκ ἡλίας καὶ ἕρηνος. Diodorus Eretrienfis, & Aristoxenes Musicus, ad Zaratam Chaldaicum accessisse Pythagoram, commemorant; hunc vero exposuisse istud, duas res a primordio causas esse, patrem videlicet & matrem: & patrem quidem lucem, matrem vero caliginem; lucis autem esse partes, calidum, siccum, lenē, velox; caliginis vero, frigidum, humidum, graue, tardum. Sed ex his omnibus adeoque ex muliere & viro, constare mundum; p. 39. Solent & alia adduci, quibus comprobari potest, Chaldaeorum hanc de duplici principio fuisse sententiam, quam & Pythagorae recte tribui, ex eodem testimonio liquet; quamvis nec alia desint, quae idem iuuant.*

Præcipue tamen

tamen Zoroastres ille Persarum philosophus hoc nomine celebratur, adeo, vt a nonnullis auctor huius sententiae esse credatur, a quo eam Graecorum acceperint philosophi. Certe in Persia, ceu propria sede, natales istius erroris quaeri solent. Veteres tamen Persarum magos ab eo fuisse alienos, THOMAS HYDEVS contendit. Duplex enim etsi statuerent principium, boni alterum, alterum mali; eos tamen prius saltem pro aeterno & increato, posterior pro creatis habuisse, probare adnititur, *bislor. relig. veter. Persar. c. p. p. 161. sq.* Idem & de Zoroastre, & iis, qui eum sequuti sunt, adserit, tum de alii religionis capitibus, tum de hoc quoque, ita eum existimasse, vt, quae docuit, scripturae sacrae minime repugnent; idque SHARISTANI, qui de religionibus orientis librum arabice scripsit, testimonio maxime confirmat, *c. 22. p. 294. seq.* Et sane, diserte SHARISTANVS ille docet, Zoroastrem vnicum saltem principium summum & independens statuisse, a quo lux & tenebrae, bonum & malum prouenerint. BAEELIVS autem nondum id sibi persuadere potuit, veram & genuinam fuisse hanc Zoroastris sententiam, immo contrarium aliquid euincere rationibus adlaborat, *dition. historico-crit. voce Zoroastres, p. 3079.* Et graeci sane scriptores Zoroastris sententiam ita proponunt, ac si duo principia summa & independentia, alterum boni, alterum mali, admiserit, quibus tamen, an plus hic tribuendum sit, quam orientalibus, dubitari posset. BAEELIO tamen suffragatur WOLFIVS, sed ita, vt ad rationes eius varia moneat, in *Manicaeismo ante Manichaeos, sect. 2. §. 11. p. 65.* Quidquid de Zoroastre sit, fuisse apud Persas dualistas, seu, qui duplex principium independens statuerent, positum est extra controuersiam; nec dissitetur HYDEVS, *l. c. c. p. p. 164.* Dixi & ipse hac de re in *bis. eccles. vet. test. tom. 2. ad per. 2. sect. 6. §. 13. p. 1053. seq.* Apud Aegyptios eandem receptam fuisse sententiam, non

dubitabit, qui fidem illis adhibere non detrectat, quae ex instituto hac de re disserit PLYTARCHVS, de *Iside & Osiride tom. 2. oper. p. 176.* Sed iungenda, quae tum de his, tum de Zabiis, aliisque gentibus barbaris, vt a Graecis vocari solebant, diligenter & copiose disserit WOLFIVS, in *Manicaeismo ante Manichaeos, sect. 2. §. 14. seq. p. 67. seq.*

Ad Graecos quod attinet, de iis PLYTARCHVS generatim adserit, eidem de duplici principio sententiae quod fuerint addidit: *Τὰ δὲ ἑλλήνων, πᾶσι που ὄντα, τὴν μὲν ἀγαθὴν Διὸς ὀλυμπίου μερίδα, τὴν δὲ ἀποερκαίου, Ἰδὸν, ποιοῦμένων. Ἐν δὲ Ἀφροδίτης καὶ Κρῆτος ἀρμονίᾳ γεγονέναι μυθολογῶνται. Ὡς δὲ μὲν ἀπηνῆς καὶ Φιλόνικτος, ἡ δὲ, μελιχίος καὶ γυνῶντιος. Graecorum opinio nemini fere ignota est: qui hanc partem Ioui Olympio, malam Diti aucturuncio assignant; & harmoniam (quasi concinnitatem) ex Venere & Marte natam fabulantur; quorum hic saepius est & contentiosus, illa comis & genitabilis; de Iside & Osiride p. 370.* Atque hoc de poetis Graecorum intelligendum esse, vel inde constat, quod speciatim deinceps philosophorum mentionem faciat: *σύνταξι δὲ τοῦ Φιλοσόφου τοῦτοις συμφερόμενοι. Iam philosophos vide cum his consentientes.* Nominatim vero deinceps p. 374. Hesiodum commemorat, & in eam de duplici principio trahit sententiam. Suntque viri docti, qui & de Homero, & reliquis Graecorum poetis idem adserunt; quibus tamen alii subscribere nolunt, quod adeo pronum non sit, de genuinis illorum mente certi quid statuere. Ad philosophos quod attinet, qui primam scholae Ionicae classem constituunt, Thales Milesius, Anaximander, & Anaximenes, cum in explicandis rerum naturalium causis, Dei, seu causae efficientis, nullam mentionem fecerint, in atheismi omnino venerunt suspitionem. Qui si iure iis exprobratur, certum est, quod in illorum numerum, qui duplex admiserunt principium independens, referri nequeant.

De

De Anaxagora autem, qui materiae mentem, tanquam motus principium, & ordinis omni, quae structurae elegantioris auctorem, praefecisse dicitur, & qui eum in schola Ionica sequuti sunt, aliter sentiendum. Nos enim duplex principium independens, materiam & mentem admisisse, non est, qui ignoret. Iungenda, quae de Ionici disputavi, in *thes. de atheismo & superst. c. 1. ad §. 10. p. 20. sq.* PLVTARCHVS inter philosophos duplicis principii adfectores primo loci Heraclitum commemorat, de *Iside & Osiride, p. 370.* Quod an recte fiat, merito dubitaveris, cum ARISTOTELES Heraclitum inter eos referat, qui solam materiam pro rerum omnium principio habuerunt, omnia, vel abnegata causa efficiente, siue primo motore, & *ἀπυρογενή, vti a me itidem obseruatum, in thes. de atheismo & superst. c. 1. ad §. 20. p. 32.* Tota porro schola Eleatica hic eximenda, eo quod vnicam tantum substantiam admittit. Eximendi hinc etiam Leucippus, Democritus, Epicurus, quippe qui praeter materiam nullam aliam substantiam crediderunt. Ad Pythagoram autem, Italicae sectae conditorem, quod attinet, eum duplex admisisse principium independens, eamque a Chaldaeis acceperisse sententiam, supra iam docuimus. Confirmat illud PLVTARCHVS, qui & Pythagoricos vtrumque principium diuersis insigni nominibus, auctor est, bonum quidem *ἀνίσταται, finiti, quiescentis, recti, iustis, quadrati, aequalis, dexteri, splendidi*; malum, *binarii, infiniti, in motu versantis, curui, parvis, altera dimensione longioris, inaequalis, sinistri, tenebrosi*; *l. c. p. 370.* Nec repugnat ea de Deo sententia, quam Salmio huic leni tribuit CICERO, *Deum animam esse, per naturam rerum intentum & conuenientem; de natura deor. l. 1. p. 9.* De qua plura dixi in *thes. de atheismo, &c. cap. 1. ad §. 19. p. 58.* Sed & Empedoclem, Pythagorae discipulum, eodem, vt magistrum, modo sensisse, idem PLVTARCHVS nos conducet, & princi-

pium quidem boni efficax, *amorem & amicitiam*, saepe etiam *harmoniam* adpellasse; deterius autem, *vitam perniciosam, & litem sanguinolentam*; *l. c. p. 370.* Quod & ARISTOTELES confirmat, *l. 1. metaphys. c. 4.* Iam ad Platonem accedimus, quem inter duplicis principii adfectores itidem PLVTARCHVS refert, eum multis in locis sententiam suam occultare, & velut obumbrare, dicens, alterumque principiorum contrariorum, *idem*, alterum autem *diuersum* adpellare, in libris autem *de legibus*, iam seniore factum, diserte hoc profiteri; *l. c. p. 370.* Et sane Platonem, cum reliquis gentilium philosophis materiae aeternitatem credidisse, certum est, & apud viros harum rerum peritos, positum extra controuersiam; quemadmodum & illud dubio caret, eum materiae huic opificem addidisse, qui libere ad mundum ex materia praeeistente creandum accesserit. Dixi hac de re in *thes. de atheismo & superst. c. 1. ad §. 13. p. 31.* Vnde non minus errant, qui Platonem existimasse putant, mundum ex nulla praeeistente materia a Deo creatum, quod sacrae litterae testantur, quam, qui, eum docuisse, mundum prouti est, semper existisse, contendunt; quorum prius Platoni tribuunt, qui eum cum christianae religionis scitis conciliare cupiunt, praecedentem sibi habentes IEROCLEM; posterius autem, qui cum Aristotele eum in gratiam redigere volunt, quod Platonis quibusdam, quos inter & PROCLUS, sollempne est. Ad mali itaque originem quod attinet, eam in materia Platonem quaesiuisse, dubio caret. Immoderatam nimium materiae motum in ordinem redacturus *ἀναγκάζει*, siue Deus, materiam tam pertinaciter sibi resistentem expertus est, vt mali semina atque vestigia in materia relinquere, coactus sit. Atque hanc veram & genuinam Platonis, de mali origine fuisse mentem, tum verbis ex eius *Timaeo* prolatis, tum PLOTINI, aliorumque testimoniis, luculenter euincit

WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos*,
sect. 2. §. 32. p. 128. PLVTARCHVS equidem
 Platonis sententiam ita refert, ac si in materia,
 priusquam Deus mundum ex ea crearet,
 anima quaedam fuerit, quae moruum
 istorum inordinatorum, adeoque & mali
 existerit principium. Platonem enim in
libris de legibus, non per ambages aut notas,
 sed disertis verbis pronuntiare, ait: *ὅτι μὲν
 ψυχὴ κινεῖσθαι τὸν κόσμον, ὃν ἡ πλειοψηφία ἔσται,
 δοῦν δὲ πάντως οὐκ ἔλπίστον. ὅθεν τὴν μὲν ἀγα-
 θουργίαν εἶναι, τὴν δὲ ἐναντίαν ταύτῃ, καὶ τὴν
 ἐναντίαν δημιουργόν; mundum non vnicui anima,
 sed compluribus fortasse, ad minimum
 autem duobus cieri; quarum vna boni sit
 efficax, altera eius contraria, & contrariorum
 opifex; l. c. seu de *Iside & Osiride*, pag. 370.
 Idem & alibi, & quidem luculentius adhuc
 effert. Sed an haec mens Platonis fuerit,
 merito nonnulli dubitant: qua de re fufe
 diligenterque disserit, quem modo laudauimus,
 vir doctus, in *Manichaeismo ante Manichaeos*,
sect. 2. §. 33. p. 133. seq. Platonem
 excipiat Aristoteles: quem itidem inter
 duplicis principii adfertores refert PLVTAR-
 CHVS, l. c. Sed longius peticum, cum per
αὐτὸν & ἑτέρον formam & privationem, duplex
 hocce principium indicari, adserit. Longe
 rectius inde hoc probasset, quod Aristoteles
 mundum huncce ex Deo & materia veluti
 compositum statuat. Nimirum, non tan-
 tum materiae, sed ipsius quoque mundi
 aeternitatem Aristoteles adseruit, cumque
 a Deo necessario productum, qui & cum eo
 non equidem per motum *formae informantis*,
 sed tamen *adstentis*, vinculo prorsus
 insolubili sit coniunctus. Hanc enim ge-
 nuinam Stagiritae sententiam esse, iam pri-
 dem viris doctis obseruatum est; quorum
 praecipuos laudavi in *theob. de atheismo &
 superstit. c. 1. ad §. 5. p. 4.* Atque hinc sane
 sequitur, duplex eum principium independens
 admisisse; adeoque, cum credibile non sit,
 eum Deum pro malorum auctore habuisse,
 non poruit non eorum originem ex*

materia deriuare. Idque forte etiam signifi-
 ficare voluit auctor *philosophumenorum*,
 quae sub ORIGENIS nomine prostant, cum
 dicit: *τὰ δὲ κακὰ φησὶ, καὶ ὄντος κατ' ἐναντίω-
 σιν τῶν ἀγαθῶν γενέσθαι, καὶ εἶναι ὑπὸ τὸν πρὶ
 σελήνῃ τόπον, ὑπὲρ δὲ σελήνῃ μηδὲν. Mala
 existere, etiam hic (Aristoteles) dicit, per con-
 trarietatem bonorum, & esse infra locum lu-
 nae, supra vero lunam nullo modo; pag. 140.*
 Nimirum cum materia operationi Dei resi-
 steret, vt magister Aristoteles, Plato docuit;
 hinc *ἐναντίως* quaedam, seu pugna inter
 Deum & materiam, ceu duo principia, orta
 est, malaque originem inde traxerunt, eo, vt
 antea diximus, modo. Certe auctor cum
 dicit: *καὶ ὄντος & hic*; ad Platonem respicit,
 de quo antea verba fecerat, adeoque Ari-
 stotelis ac Platonis vnam eandemque de
 mali origine fuisse sententiam, innuit. Cum-
 que varias rerum mutationes, generationes,
 corruptionesque in nostro orbe, seu tellure,
 Aristoteles tantum admitteret, facile intel-
 ligitur, quod malis infra lunam saltem lo-
 cum concesserit. Si tamen dicendum quod
 res est, de malis moralibus non adeo sollici-
 tus fuisse videtur Aristoteles; cum & vitio-
 rum & virtutum ambitum iis saltem actio-
 nibus, quarum in vita ciuili vsus est, circum-
 scripserit. Vnde & supra ad illorum eum
 retulimus classem, qui naturae viribus plus
 quam decet, tribuunt. Quod si contendas,
 non satis apte haec inter se connec̃ti; re-
 spondeo, plerorumque, immo, omnium
 philosophorum veterum commune fere,
 praesertim in hocce argumento, fuisse vitium,
 cuius nec Aristoteles, quantumvis ceteros
 ingenii acumine vinceret, prorsus immunis
 censeri debet. Superiunt in philosophorum
 ordine Stoici, quos duo rerum omnium
 principia summa, Deum, quem & *rationem*,
 itemque *naturam* nonnumquam vocabant,
 atque materiam statuisse, nemini, nisi harum
 rerum plane rudi, ignotum esse potest.
Dicunt, vt scis, inquit SENECA, *Stoici nostri,*
 duo

duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiunt, causam & materiam. Materia licet iners, res ad omnia parata, cessatura, si nemo moueat. Causa autem, id est, ratio, materiam format, & quocumque vult, versat; ep. 65. conf. & LIPSIVS, *physiolog. Stoic. lib. 1. diss. 3. & lib. 2. diss. 2.* Non minus autem manifestum est, eos malorum originem a materia deriuasse, idque eadem scire ratione, qua Platonem id fecisse, antea diximus, quod scilicet Deus, seu principium agens, idque bonum, materiam non in omnibus sibi obsequentem habuerit. Ita SENECA: *Quare Deus tam iniquus in distributione fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiam; haec passa est; quaedam separari a quibusdam non possunt, cohaerent, individua sunt; de proud. c. 5.* Aliquando equidem Stoici eum in modum hac de re loquuntur, vt materiam ita Deo subiectam contendant, vt pro arbitrio inde formari poterit, quidquid voluerit; quod priori adfero repugnare videtur. Sed non insolens iis fuisse, vt interdum proferrent, quae inter se non satis cohaerent, antea iam obseruauimus. Atque haec cum in aprico posita sunt, mirum, BAEIIVM insitari potuisse, Stoicos mali originem in materia quaesuisse; quem adeo merito refellit WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos; sect. 2. §. 37. p. 153. seq.*

Tam late itaque cum in ethicorum philosophorum scholis error ille de duplici principio independenti regnauerit, fieri aliter non potuit, quam vt ab haereticis tandem in ecclesiam christianam introduceretur. Hos inter primum merito praecipuumque locum tenet Simon ille magus, qui huncce errorem cum aliis quisquiliis ex gentiliu philosophorum scholis accepit. Duplicem enim Deum, seu duplex principium independens eum admisisse, vel ex EPIPHANIO constat, quando inter impia eius dogmata & hoc refert: *ἑναι τε τὸν αἰῶνα τοῦ*

τοῦ ἀπὸ ἀρχῶν, καὶ ἰζουμένου τῆς κρείττης ἐκ διαστάσεως κατεσκευασμένου; nostrum hoc saeculum ab nequitiae principibus ac potestatibus cum defectu conditum; haeref. 1. p. 58. Immo Paulus apostolus quoque huc respicere videtur, quando Timotheum suum exhortari iubet *τὰς βεβηλούς νεφάρους, καὶ ἀντιθέτους τῆς ψευδαγαπῆς γνώσεις; profanas vocum conitantes, & oppositiones falso sic dictae cognitionis, 1. Tim. 1. 20.* Vbi quidem nonnulli Gnosticonum, in diuersas sententias abeuntium, certamina & dissensiones, alii autem generatim errores quoslibet, verae doctrinae oppositos, per *τὰς ἀντιθέσεις* designari existimant. Quemadmodum vero vtrumque Simonianis cum reliquis haereticis commune fuit, ita res ipsa, ni fallor, docet, Paulum proprium & peculiare aliquod, quo velut character, quos deuitare Timotheus debebat, dignolcerentur, significare huiusce verbi voluisse. Cumque etiam *βιβλὴς νεφάρους* optime in Simonianos quadret, per *ἀντιθέσεις* autem oppositio illa inter bonum malumque principium accurate exprimitur; vix est, quod dubitemus, ad huncce illorum respicere errorem apostolum. Nec video quid obstat, quo minus verba eius ita capiamus, cum iam tum errores isti Simonianis noti esse potuerint. VINCENTIVS equidem LERINENSIS Simonem inter eos refert, qui Deum ipsum peccatorum causam & auctorem faciunt; *commun. c. 34.* vti supra iam ad l. 2. c. 2. §. 56. obseruauimus. Sed non recte VINCENTIVM Simonis mentem proposuisse, dudum viri docti perpexerunt; conf. IAC. THOMASIVS, in *schediafmate de definitione philof. &c. in not. ad §. 74.* Plura etiam ipse hac de re dixi in *programmatae περί τῆς γνώσεως ψευδαγαπῆς*, quod exstat in *syntag. diss. theol. p. 653. sq.* Sequuntur sunt Simonem Menander, Saturninus, Basilides, Carpocrates, & alii, qui; dum itidem mundum huncce ab angelis conditum adfuerunt, ex eius prodisse schola haud sine ratione censentur. Hanc vero illorum fuisse

sententiam, ex IRENAEO, l. 1. c. 21. seq. aliisque, notum est. In eam vero eos ingreſſos, quod mali originem ratione non adſequentes, mundi huius, tot malis, totque imperfectionibus obruti, creationem Deo non conuenire arbitrantur, probabile admodum mihi videri, ſupra iam ſignificauī, ad l. 2. c. 2. §. 54. Ex quo vtiq; colligi poteſt, non procul ab ea ſententia, quae duplex principium admittit, illos abſuiſſe; quam etiam iis tribuere non dubitat WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos*, ſect. 2. §. 44. ſq. p. 185. ſq. In eodem luto & Valentinus, haereſiarcha, haecit, ſi ORIGENI credimus, lib. 4. περὶ ἀρχῶν, c. 7. atque HIERONYMO, in *proem. epiſt. ad Philippienſes*, tom. 6. oper. p. 211. & ad c. III. epiſt. ad Eph. p. 173. Immo iplius Valentini teſtimonio hoc videtur comprobari poſſe, quod exſtat in diſſertatione, cuius fragmentum nobis conſeruauit ORIGENES, in *dialogo contra Marcionitas*, ſect. 4. quod & GRABIVS recudi fecit, tom. 2. ſpicileg. p. 55. ſq. Ex inſtituto enim ibi de quaestione: πῶς τὸ κακὸν ἐκ τοῦ καλοῦ; unde mala prouenerint? diſputans, ea non Deo, ſed materiae tribuenda contendit. Quo circa, inquit, viſum eſt mihi, coexiſtere ipli (Deo) illud, cui nomen eſt materia: ex qua ea, quae ſunt, procreantur, aſſabre illa prudenterque diſcernens, & eleganter ornans, ex qua (materia) mala eſſe videntur. Cum enim nec facta, nec formata illa eſſet, inſuper etiam inordinate ad illa (mala) ferretur, Deique artificium deſideraret; iſte non inuidit, neque ſemper illam ſibi reliſſam ita ferri voluit; ſed manum creationi admonit, & a peſſimis (partibus) diſtinguere voluit optima; ac proinde ſic ea condidit. Quaecumque vero in illa dum crearet, ſuccuſſa erant, haec, quod ad opificium inepta eſſent, prout ſe habebant, reliquit, vt pote nullatenus ipli conuenientia. Ex quibus, vt mihi videtur, nunc mala in homines diſſeunt. Sicut mihi viſum eſt, rem ſe habere. Atque hinc q̄ ſidem luculenter conſtat, Valentinum mali originem in materia quaſiuiſſe, an vero aeque euidenter hinc colligi queat, cum materiam

Deo coaeternam ſtauiſſe? nondum extra dubitationem poſitum eſt. Cum enim ſententia de duplici principio independentem cum aliis Valentini dogmatibus non adeo conſentiat, dici poteſt, per Deum, cui materiam coexiſſere adſcribit, eum non Deum ſumum, ſed δῆμιον quem a Deo ſummo Valentiniani diſtinguebant, & tamen itidem Dei, itemque Dei patris nomine deſignabant, intelligere. Atque ita haec Valentiniani verba accipienda eſſe, docui in diſſ. de haereſi Valentiniana ad §. 9. p. 590. ſeq. Aliter tamen exiſtimat vir doctiſſimus, ſaepeſque nobis iam laudatus, WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos*, ſect. 2. §. 47. p. 193. ſeq. Sed nolo hac ſuper eum quoquam contendere. Cerdonem vero hic locum inuenire, poſitum eſt extra controuerſiam. Diſerte enim hoc teſtatur EPIPHANIVS, haer. 41. & TERTVLLIANVS, de praſcript. cap. 21. Cumque IRENAEVS auctor ſit, eum ſua a Simone mago accepiſſe, l. 1. c. 28. conſumatur inde, quod ſupra diximus, Simonem eundem errorem ſouiſſe. Sed & de Marcione nemo dubitat, quin duorum principiorum adſertoribus ſit adnuncandus. Quin immo haereſeos, qua multorum animos corrupit, hoc praecipuum caput fuit. Res ſatis nota eſt ex IUSTINO, apolog. 1. pro chriſtiano. p. 53. IRENAEO, l. 3. c. 43. quaeſit. Sunt equidem, qui Marcionem tria principia ſumma ſtauiſſe, autumat, vt EPIPHANIVS, haer. 42. Sed hoc de diſcipulis potius eius, quam de ipſo Marcione intelligendum eſſe, viris doctis dudum obſeruatum eſt. Miſſis autem reliquis, quorum non magna eſt celebritas, Hermogenem adhuc commemoramus, qui prae ceteris hoc nomine notus eſt, quod materiam Deo coaeternam ſtauerit, ex inſtituto ideo reſutatus a TERTVLLIANO. Dictum hac de re ſupra, ad l. 2. c. 2. §. 3. Diſcipuli hinc eius atque ſeſtatores, TERTVLLIANO Materiarii adpellantur; contra Hermog. c. 25. Nec dubium, quin ex materia mali originem deriuauerint.

Omnes

Omnes autem celebritate vincunt Manichæi, adeo ut ab hisce error nomen quoque acceperit. Horum vero a Manete repetenda est origo, qui antea dictus est Cubricus; cumque Perla fuerit natione, non errauerit, qui ex maiorum scholis huncce eum, de duplici principio, retulisse errorem, existimauerit; ex quibus & Græcorum philosophi eundem hausisse videntur. Quod si EPIPHANIO fides habenda, Scythianus quidam, & Saracenis oriundus, hic primo loco nominandus est; cuius libros, quibus doctrinam suam complexus est, Terebinthus sibi vindicauit, qui deinceps Buddam se dici voluit, a quo Manes eos accepit, impia illa, quae ex iis dederat, dogmata, maiori strepitu propagaturus. Haec summa illorum est, quae fuitus EPIPHANIVS edidit, *haer. 66. p. 618.* Non plane consentiunt, quae THEODORETVS *haeret. sub. l. i. c. 26.* & SVIDAS in *voce Manes*, hac de re referunt, quippe quibus Manes & Scythianus vnus idemque est. Sed rectius hic sibi constare EPIPHANIVM, eumque adeo sequendum esse, viri docti obseruauit. SVIDAS porro auctor est, Terebinthum suae Buddam, suam de duobus principiis doctrinam, ab Empedocle hausisse, quod tamen minus probabile, cum breuiori via a Persis, apud quos vixit, eam accipere potuerit. Nec, si alios audias, SVIDAS aliud quid sibi voluit, quam quod in dogmate de duobus principiis cum Græcorum philosophis consenserit. Sed dubito an haec rite procedant, cum diserte dicat, eum in Graecorum litteris instructum esse: *καὶ ἐκ τῶν τῶν Ἑλλήνων*. EPIPHANIVS vero, Scythianum ex Pythagorae fontibus istum hausisse errorem, auctor est, *l. c. p. 619.* Sed Pythagoram a Chaldaeis eum accepisse, supra docuimus; a quibus si ad Persas, & hinc ad Terebinthum atque Manetem eum propagatam dicas, facile intelliges, ex vno eodemque fonte omnes sua irrigasse aquas. Ad dogmata vero Manichæorum quod attinet, praeceptum erat, quod duo statuebant prin-

cipia, quae & initio carerent, nec vnquam desinrent, sibi que inimicem contraria essent; quorum alterum *lucem & bonum*, alterum autem *tenebras ac malum* adpellabant: vtrumque etiam *Dei* nomine illis nonnumquam veniebat, alterum scilicet *boni*, alterum *malī*. Ab his duobus principiis exorta atque constituta esse omnia, ab altero quidem *bona*, ab altero vero *malā*, quae in hocce orbe conspiciuntur. Porro, corpus ab altero illorum principiorum conditum esse, ab altero animam, quae quidem non tantum in hominibus sit, sed & in brutis animantibus. Ita mentem illorum exprimit EPIPHANIVS, *l. c. p. 625.* Confirmat idem THEODORETVS, *haeret. sub. l. i. c. 26.* atque AVGVSTINVS, *de haeresib. c. 46.* qui & porro addit, quod naturarum seu substantiarum contrariarum, hoc est, bonarum & malartum, a duobus istis principiis ortarum, *pugnam inter se & commixtionem, & boni a malo purgationem, itemque boni, quod purgari non poterat, cum malo in aeternum damnationem, adserant.* Refert porro idem Hipponensium praesul, eos secundum principia sua cogi dicere, *animas bonas* (quae a malorum mixtione liberandae sint) *eius, cuius est Deus, esse naturae; porro, mundum a natura boni, hoc est, a natura Dei factum quidem, sed de commixtione boni & mali, quae facta est, quando inter se vtraque natura pugnavit; & quae reliqua sunt eiusdem generis.*

Longe lateque breui temporis spatio hancce Manichæorum propagatam haeresin, plurimosque inuenisse fautores, constat. Cuius rei causa praecipua, ni fallor, non alia fuit, quam quod homines facillime sibi persuadeant, necessitate veluti quadam ad peccandum se induci; cumque eius rei causam Deo tribuere nolit, nihil commodius illis se offert, quam illa de duplici principio sententia. Quae si quis recte perpendat, rationem etiam facile perspiciet, cur philosophi pariter atque haeretici tanto

numero, & integro velut agmine, eandem sint amplexi. Pater etiam, reclusum Pelagianismo opponi Manichaeismum; immo duo haecce veluti extrema esse, ad quorum alterum facile accedit, qui alterum euitare cupit. Recte hoc obseruauit AVGVSTINVS, qui & extrema illa, quorum alterum Pelagianorum, alterum Manichaeorum est, adcurate designat. Cum enim monuisset, *ut quis ita declinet Manichaeum, ne se inclinet in Pelagium, rursusque ita se sciungat a Pelagianis, ne coniungat Manichaeis*, ita pergit: *Videntur quippe inter se contrarii; quoniam quinquem illa Manichaei vituperando se manifestant, Pelagiani laudando se occultant. Quia propter vitrosque damnat, atque deuitat, quisquis secundum regulam catholicae fidei sic in hominibus nascentibus de bona creatura carnis & animae glorificat creatorem, quod non vult Manichaeus, ut tamen propter vitium, quod in eos per peccatum primi hominis pertransiit, fateatur, & paruulis necessarium saluatorem, quod non vult Pelagius; sic discernit malum pudendae concupiscentiae a bonitate nuptiarum, ut neque Manichaeis similis, unde nascimur, culpet, neque Pelagianis similis, unde confundimur, laudet; sic legem per Moysen sanctam, & iustam, & bonam, a Deo sancto, & iusto, & bono, datam esse, defendit, quod contra apostolum negat Manichaeus, ut eam dicat & peccatum ostendere, non tamen tollere, & iustitiam iubere, non tamen dare, quod rursus contra apostolum negat Pelagius; sic adseruit liberum arbitrium, ut non ex natura, nescio qua, semper mala, quae nulla est, sed ex ipsi arbitrio coepisse dicat & angeli & hominis malum, quod euerit haeresim Manichaeam, nec ideo tamen, posse captiuam voluntatem, nisi gratia Dei, respirare in salubrem libertatem, quod euerit haeresim Pelagianam; sic laudat in Deo sancto homines Dei, non solum ex manifestato in carne Christo, & deinceps, verum etiam superiorum temporum, quos audent blasphemare Manichaei, ut tamen de ipsis, plus cre-*

dat ipsis constitutibus, quam Pelagianis mentientibus. Sanctorum enim vox est, si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est; contra duas ep. Pelagianorum. l. 4. c. 3. tom. 10. oper. p. 399. Summa nimirum eo redit, Pelagianos naturae plus, quam decet, tribuere, Manichaeos, ceterosque duplicis principii aduersores, eam plus quam decet, deprimere, dum ipsam quoque substantiam, a malo quippe principio profectam, malam esse contendunt. Atque id quidem est, quorsum omnia ea, quae paulo copiosius haecenus differimus, tendunt. Dicit nunc vterius posset, quo pacto Manichaeismus in Seleucianis, Priscillianistis, aliisque, cum primis Paulicianis, seu Paulianistis, repullulauerit; cum vero plura de hisce dicenda essent, quam nostri instituti permittit ratio, eos scriptores consulat, qui plura de hisce scire cupit, qui istarum haeresium ex instituto dedere historiam. De Paulicianis, seu Paulianistis legenda, quae BAEIVS adfert, *distion. historico-critico voce Pauliciani, p. 232.*

Cum autem longe plures in veteri quoque ecclesia Manichaeismum damnarent, & detestarentur, quemadmodum & illis, qui rem omnem etiam ad rationis lumen recte expendunt, non potest non plane detestabilis videri, siquidem, dum honori boni Dei consulere existimatur, peccati male omnino culpam ab eo remouendo, omnem honorem illi adimit, diabolum ei aequiparando, ut diuini vterque in orbe imperium habeat, rursus tamen fundamentum erroris, peccandi necessitas, multorum animis infixum maueret; exorti mox alii sunt, qui sub alio schemate eundem in scenam producerent errorem. Augustino nimirum Pelagianismum impugnanti, & a Manichaeismo satis alieno, contigit, ut, dum naturae vires contra Pelagianos deprimat, & gratiae omnia tribuit, ex Numiis decretis, seu praedestinatione, necessitatem quamdam rursus inuicere videatur. Hoe apertius

apertius vero deinceps egerunt alii, Augustini vestigiis insistentes, & eius auctoritate abutentes, certe multo longius, quam ipse fecerat, procedentes. Hinc itaque in locum Manichaeismi quodammodo successit Praedestinarianismus, non minus, quam ille, Pelagianismo oppositus, & in fundamento rei cum eo consentiens. Quo pacto autem Praedestinarianismus post Augustini tempora in ecclesia christiana exortus, & subinde refuscitatus sit, in sequentibus suo loco exponemus. Nunc illud observasse, satis fuerit, eo tempore, quo subiugo Romanorum pontificum pax & tranquillitas externa in ecclesia occidentali utcumque conservata fuit, semper Pelagianismum cum Praedestinarianismo quodammodo colluctatum fuisse. Praevaluit tamen fere Pelagianismus; cui dum subinde, ut antea exposuimus, alii se opposuerunt, fieri aliter vix potuit, quin nonnulli ad alterum extremum, hoc est, Praedestinarianismum, inclinarent.

Imminuta tandem valde & debilitata per reformationem Lutheri Romanorum pontificum auctoritate, maiorique multis, etiam in ipsa ecclesia Romana, libertate reddita, maiori etiam impetu certamina, quae pridem consopita videbantur, erupunt. Atque, ut antea demonstrauius, existisse tum, qui cum Pelagianis naturae vires, ultra quam par est, eueherent; ita non minori numero existerunt, qui ad alterum prolapsi sunt extremum; idque non aliam magis ob causam, quam quod hominibus quamdam velut peccandi necessitatem impositam sibi persuaderent. Huc nimirum primo illi referendi sunt, qui Deum ipsum peccati, adeoque omnis mali causam atque auctorem, directe aut indirecte faciunt. Idque de illis positum est extra controversiam, qui, profligatis causis secundis, omnes motus, omnesque adeo rerum creaturarum actiones & operationes, immediate a Deo ipso proficisci contendunt;

quod nonnullos ex recentioribus, qui tamen quosdam ex scholasticorum doctorum grege sibi praeaeuntes habent, facere, supra iam observatum est, ad l. 2. c. 2. §. 48. Non minus tamen & illi hic commemorandi sunt, qui cuncta ex decretis diuinis absolutis derivant, inter quae & ipsam praedestinationem referunt, qua Deus absolute sine omni conditione, quosdam ad aeternam salutem elegerit, reliquos autem aeternis cruciatibus adiudicauerit. Ut enim eiusmodi decreta absoluta ineuitabilem necessitatem inferunt, ita hominem omni libertate prorsus priuant, Deumque & primorum parentum lapsus, & omnium etiam, quae hinc porro sequuta sunt, peccatorum malorumque causam faciunt. Plurimorum reformatae ecclesiae doctorum eam esse sententiam, constat, a quibus, si rem ipsam & caput causae spectes, in Romana ecclesia Dominicanos atque Iansenistas, non multum abire, idem notum est. Recentiores equidem ex reformatae ecclesiae doctoribus, eam sententiam, quod Deus auctor, causaque peccati sit, omni studio a se amoluntur; quod & Dordracenae synodi patres faciunt, quando ita decernunt: *Deum peccati auctorem, ecclesiae reformatae non solum non agnoscunt, sed etiam toto pectore detestantur. Quare, quotquot nomen seruatoris nostri Iesu Christi inuocant, eos synodus haec per nomen Domini obtestatur, ut de ecclesiarum reformatarum fide non ex coarctatis hinc inde calumniis, vel etiam priuatis nonnullorum, sine tum veterum, tum recentiorum doctorum dictis, saepe etiam aut mala fide citatis aut corruptis, & in alium sensum detortis, sed ex publicis ipsarum ecclesiarum confessionibus, & ex hac orthodoxae doctrinae declaratione, unanimi omnium & singulorum totius synodi membrorum consensu, confirmata, iudicent &c.* in actis synodi nationalis Dordrechtanae, p. m. 275. Atque idem praestantissimi ecclesiae istius doctores passim testantur. Sic BENEDICTVS PICTETVS, absit,

absit, inquit, ut Dei sanctitatem impugnemus, & eum peccati auctorem esse dicamus. Hanc blasphemiam impietatem detestamur. Quod si quaedam phrasēs durae exciderunt nostris theologis, haud mirandum, cum ipsa scriptura dicat, Deum induisse cor Pharaonis, praecepisse Simci, ut malediceret Davidi &c. de consensu & dissensu inter reformatos & Augustinae confessionis fratres, c. 4. §. 17. Pari ratione & PETRVS VAN MASTRICHT de causa peccati ita disserit, ut Deum equidem quae materiale, seu substratum, quia physice bonum quid est, causam peccati dici posse concedat, sed quantum ad eius formale, inquit, seu modum, non est, nisi transgressio & transgrediens, & hinc quia Deus legem transgredi non potest, causa etiam peccati dici citra blasphemiam nequit; p. 5. theol. theoreti-
co-pract. l. 4. c. 2. p. 343. Sic & SALOMON VAN TILL, cum adderuisset, reprobationem facere partem praedestinationis, negat, inde sequi, Deum esse auctorem peccati. Defendimus, inquit, aduersus calumniam aduersariorum, ubi statuimus, inde non sequi, Deum esse auctorem peccati; in compendio vtriusque theologiae nativ. & reuelatae, part. 2. c. 4. p. 57. Sed & LEIDCKERVS hac in re reformatae ecclesiae doctorem causam agit, in ver. euang. triumph. t. 1. l. 2. p. 266. & t. 2. l. 2. c. 7. p. 225. & IAQUELOTVS, in examine theol. Buelii, part. 2. c. 24. p. 441. Immo BAEIIVS ipse, *reponse aux questions d'un provincial*, t. 3. c. 171. p. 135. sq. Mitto reliquos, qui magno numero adhuc adlegari possent. Neque is ego sum, qui iniuriam sententiam quamdam obrutendam existimem. Interim tamen negari nequit, veterum ecclesiae reformatae doctorem, CALVINI, MARTYRI, BVGERT, BEZAE, PISCATORIS, aliorumque, eiusmodi hac de re existare effata, quae nulla ratione excusari possunt. Praeterea, quamdiu, qui in mitiorem partem descendunt, statuunt, omnia ex decretis diuinis absolutis fluere; primumque hominem lapsum esse, quia Deus hoc decreuit; ex

eodem decreto Numinis absoluto, paucos quosdam electos & ad aeternam salutem praedestinos, reliquos omnes aeternis cruciatibus adiudicatos; quamdiu, inquam, ista statuunt, lubens, me non capere, fateor, quo pacto negare queant, Deum causam auctoremque peccati esse. Nec desunt etiam ex recentioribus, qui cum imputationem istam, Deum peccati causam esse, se non prorsus a se, aut a maioribus suis amoliri posse videant, emollire utcumque, aut exculare adnituntur. Quos inter IVRIEVS, vir cetera doctus, eousque progressus est, ut contenderet, gloriam Numinis in eo vel maxime elucescere, & amplificari, si pro absoluto cum hominibus credatur agere imperio dans l'apologie pour les reformateurs, part. 1. c. 19. quem hoc nomine acriter castigat BAEIIVS, *lexico historico-critico voc. Pauliciani*, siue tom. 2. p. 231. seq. Similiter & PHIL. NAVDÆVS, qui in libro: *la souveraine perfection de Dieu*, rigidiorum, quos vocant, inter reformatos, seu supra-lapsariorum, & particularistarum placita ex instituto defendenda sibi sumit, diserte adfirmat, peccatum necessario euenire debuisse, quia Deus sine illo gloriam suae misericordiae non potuisset declarare. Immo, Deum auctorem peccati in sancto sensu vocari posse, concedit. Quo nomine cum anonymo cuidam vapulasset, hoc vterius descendere adnecitur, dans le recueil des objections &c. vid. *acta erudit. Lipsi. an. 709. mens. Ianuar. p. 11. seq. & mens. Iul. p. 308. seq.*

Supereff, ut de illis etiam aliquid dicamus, qui Manichaeismum recentiori aetate revocare, & iterum in licentiam producere, visi sunt. Notus autem prae ceteris est hoc nomine Matthias Flacius, Illyricus, magnorum ceteroquin in ecclesiam nostram meritum theologus. Hic enim cum synergistis, eorumque promacho, Victorino Strigelio, magno feruore se opponeret, in disputatione Vindobensi, an 1560. instituta, huius fallacis inductus est, ut, dum peccatum origi-

originale accidens dicere nollit, nec distinctione, vti par erat, se expedire posset, illud tandem substantiam esse contenderet, suamque sententiam & auctoritatem beati Lutheri, & dictis quibusdam scripturae, confirmare conaretur. Nota haec factis sunt, tum aliunde, tum ex SIMONIS MVSÆI repetitione & confirmatione sententiae orthodoxae, de peccato originali, quod nequaquam sit *vlla substantia, sed extrema substantiae a Deo conditae corruptio*; quam anno 1573. contra Flacium, cuius in disputatione Vinariensis parastata fuerat, edidit. Adcurate etiam rem omnem ediderit B. IO. MVSÆVS noster, in praefatione, Flacii clauis scripturae praemissa, itemque in praelectionibus in epitomen formulae concordiae, art. 1. p. 38. seq. Ad rem ipsam quod attinet, si quis dicat, *peccatum originis esse de hominis, quatenus peccator, vel originaliter corruptus est, substantia, ut adeo vox substantia idem significet, ac essentia*, & homo non tantum ut homo, sed ut peccator, seu per peccatum corruptus, consideretur; nihil eum, quod reprehendi debeat, dicere, dudum viris doctis obseruatum est: idque etiam nonnulli ex nostratibus adserere non dubitarunt. Sed hanc Flacii fuisse mentem, adfirmari nequit. Cum enim Victorinus Strigelius in disputatione Vinariensi numquam non inculcasset: *peccatum originale esse accidens*, Flacius non tantum negabat, esse accidens, sed diserte, illud substantiam esse, profitebatur. Dicebat inter alia: *originale peccatum non est accidens, sed scriptura vocat veterem hominem, carnem, signum, massam cordis humani, malum cor, non accidens in corde, non semen sen vnguentum allii, ut est in tua (Strigelium adloquebatur) similitudine*. Haec similiaque cum initio timidius, nec tam ex sua, quam ex scripturae & Lutheri mente adseruisset, mox audacter & operose propagare coepit. Et sane, cum peccatum originale ipsam cordis

BVD. TH. DOGMAT.

humani massam dixit, vix aliter hoc intelligi potest, quam quod peccatum originale de hominis, non prouti peccator, aut per peccatum corruptus, sed prouti homo est, sit essentia. Sunt equidem nonnulli, qui ad excusandum Flacium dicunt, eum, quae initio in feruore certaminis incaute prorulerat, postea, si rem ipsam, non autem modum loquendi species, ita declarasse, ut tolerari queant; quibus tamen alii refragantur, Flaciumque in errore, semel per praecipitantiam admissio, deinceps per pertinaciam defendendo, constantissimum fuisse, contendunt. Id quidem certum, eum, quod errauerit, agnoscere noluisse, licet interdum argumentorum, quae illi opponebantur, pondere pressus, ita loqueretur, ut, sententiam eius in meliorem accipi partem posse, videatur. Certe, varium & inconstantem in explicandis animi sensis, & tuendo errore fuisse, B. MVSÆVS noster in praefatione antea laudata, bene obseruat. *Quamquam enim, inquit, constanter renuebat, peccatum originis totum in accidentibus numerare, ratus, receptam ecclesiae doctrinam, de corruptione hominis totius, in omnibus suis viribus, ex lapsu Adam proueniente, defendi non posse, si illud purum putum accidens esse, nec quidquam substantiale includere, diceretur: tamen quidnam substantiale in homine corrupto importet, & an eius substantia tota, an aliqua eius pars? & quanam in censum peccati veniat? declaraturus, valde fluctuabat: modo disputabat absolute, peccatum non esse accidens, sed substantiam; modo aliquam eius partem esse substantiam, aliquam vero esse accidens; nonnumquam substantiam hominis totam, interdum, eius partem praecipuam animam rationalem scilicet; quandoque etiam formam substantialem animae rationalis, in summo gradu peccatum esse contendebat. Eius porro inconstantia inde elucescit, quod, cum, eodem obseruante B. MVSÆO, in disputatione Vinariensi plus simplici*

Mm mm vice

vice dixisset, *peccatum originis* in homine esse *substantiam*; in colloquio tamen *Langenrauwensi*, breui ante eius ex hac vita discessum, hanc propositionem pro sua noluerit agnoscere; praeterea, cum saepe adseruisset: *totam hominis substantiam, hominem totum, quantum quantum est, peccatum esse*, postea tamen vel improprie, vel non de homine, *quatenus creatura est*, hoc voluerit intellectum, & contrarium per calumniam sibi adfingi, conqueesus sit. Mirro reliqua, quae idem vir beatus hanc in rem adfert: qui & tandem ea, quae Flacius constanter adseruit, & ad finem vitae defendit, haec fere esse, nos conducet. I) In homine, cum ante, tum post lapsum, duas fuisse, & esse formas substantiales, vnam *physicam*, alteram *theologicam*. Physicam esse animam rationalem, qua cum corpore vnita, homo animal rationale constituitur. Theologicam vero in homine ante lapsum fuisse *imaginem Dei*, in homine post lapsum autem, esse *imaginem Satanae*. II) *Formam substantialem theologicam* hominis ante lapsum fuisse Dei opus & bonum, sed quae per lapsum Adami amissa fuerit: eandem in homine post lapsum esse satanae opus & peccatum, quae in locum amissae imaginis diuinæ successerit; utramque vocabat *formam substantialem animae rationalis in summo gradu*, quod esset ratio formalis, qua hominis anima in summo gradu similis Deo ante lapsum, & satanae similis post lapsum constitueretur. III) Regenerationem & renouationem esse *mutationes hominis substantiales*, quibus forma substantialis animae per lapsum amissa, a spiritu sancto quadamtenus reparetur, & de nouo quasi creetur. Sed & haec ita comparata sunt, vt satis ostendant, quantopere Flacius laborauerit, rationibus aduersariorum ita obuiam ire, vt semper tamen eam, quam semel admisserat, retineret sententiam. Hinc, quantumuis mox ita, mox aliter se explicaret, non ta-

men quid de eo, quod caput causae erat, sentiret, liquido constabat, etsi hac ratione ea aliquando controuersiae huius exoriebatur facies, vt de vocibus potius, quam re ipsa inter se litigare viderentur. Quae omnia, quem iam laudauimus, B. MVSÆVS fufius loco citato, edidit. Nec tamen praeternitendum, discipulos ac sectatores Flacii, Christophorum Irenaeum, Cyriacum Spangenbergium, Martinum Wolfium, Matthaeum Schneiderum, aliosque, longe incautius, quam ipsum magistrum, hac de re loquutos, & quosdam ex iis talia adseruisse, quae merito tamquam absorta atque *deiecta* ab omnibus recte sentientibus damuabantur. Id vero cumprimis obseruasse nostra interest, errorem huncce sub Manichaeismi nomine passim eo tempore fuisse confutatum, vt a SCHLVSELBVRGIO, in *catalogo haeretic. lib. 2.* qui est *de secta Manichaeorum*, WIGANDO, in *Manichaeismo renouato*, aliisque. Non prorsus tamen Flacianus iste error cum Manichaeismo consentit, immo in eo, quod fere caput causae est, ab illo discedit. Haecenus equidem consentit, quod cum Manichaeis ipsam hominis substantiam malam esse adseruit, eamque ceu causam omnium peccatorum spectauit; sed cum Manichaei substantiam malam a principio malo, quod Deo coaeternum statuebant, deriuarent, Flacius contra, hominem primum, qua corpus pariter ac animam, bonum a Deo creatum docuit, deinceps autem per lapsum primorum parentum, qua ipsam substantiam, malum factum. Hinc auctores, qui *formulam concordiae* considerunt, circumspecte satis atque caute hac de re loquuntur, quando Flacium non simpliciter Manichaeismi reum faciunt, sed errorem saltem *Manichaeum* in eo notant: *Reiicimus atque damnamus vt Manichaeum errorem, quando docetur, originale peccatum proprie, & quidem nullo posito discrimine, esse ipsam hominis corrupti substantiam, naturam*

turam & essentiam, ita vt inter naturam corruptam post lapsum, & inter peccatum originis, nulla prorsus sit differentia, neque illa distinctio cogitari, aut saltem peccatum illud a natura cogitatione discerni possit; in epitome formulae concordiae, art. 1. p. 576. Atque id recte etiam obseruat CARPZOVIVS, dum dicit, auctores formulae concordiae non simpliciter Manichaeis accensere voluisse Elacianos, sed saltem Manichaeorum errorem dogma illorum adpellare, propter magnam cognationem, quam haberet cum Manichaeorum dogmate &c. in isagoge ad libros symbolicos, sect. 2. art. 1. p. 1180. Recte vero prorsus atque egregie iidem formulae concordiae auctores, hac occasione docent, Pelagianismum & Manichaeismum in doctrina de peccato originali, maxime sibi oppositum, & vtrumque extremum magna diligentia euitandum esse. Haec vero doctrina, inquit, sic adserenda, conservanda, atque munienda est, vt in neutram partem, hoc est, neque ad Pelagianos, neque ad Manichaeorum errores, declinet, &c. in solida declar. art. 1. p. 641. Sunt & alii, quibus Manichaeismus imputatus est, aut imputari solet, quamuis interdum hoc per meram calumniam fit; quibus omnibus vt immoremur, instituti nostri ratio non permittit. Legi ea possunt apud WOLFIVM, in Manichaeismo ante Manichaeos, sect. 2. §. 64. p. 270. seq.

Nostri aetate Manichaeismum magno apparata, nec minori strepitu, in scenam prodire iussit, vir cetera ingenii & eruditionis laude celebris, BAEIVS. Id enim in dictionario historico-critico, sub vocibus Manichaei, Marcionitae, Pauliciani, Origenes, alibique, summo conatu agit, vt ostendat, armis, quae sola ratio suppeditat, debellari Manichaeismum neutquam posse. Infirmitatem Manichaeorum non in eo constituisse ait, quod duo principia independentia, alterum boni, alterum mali

admisserint, sed quod non recte, quoad specialia, hanc sententiam explicauerint, & eiusmodi conclusiones inde deriuauerint, quae in praxi vitae eos omnibus iniustos reddiderint. Defendi vtiq; ita pergit, istud dogma non posse, quam primum scripturae auctoritas admittatur; sed, si a philosopho gentili, disputandi artem edocto, propugnatur, non tam facile conuelli posse. Ecclesiam christianam merito pro insigni reputare felicitate, quod Augustinus, qui artem, controouersias rite tractandi, calluerit, Manichaeorum deseruerit partes, quippe qui vel maxime idoneus fuisset, euitatis erroribus crassioribus, eiusmodi condere systema, quod orthodoxis multum negotii facessiuisset. Ita hac de re verba facit l. c. voce Manichaei p. 203. seq. Pari ratione de Marcione pronunciat: eum neciuisse, sententia ista de duplici principio recte vti, indeque factum, quod tam facile deuietus fuerit a veteris ecclesiae doctoribus; si quis ingenio praeditus, vt Renatus Cartesius, hanc sententiam defendisset, non tam facile futurum fuisse patribus, eam euertere; l. c. voc. Marcionitae p. 2039. Similia & alibi non tantum inculcat, sed argumenta etiam Manichaeorum quauis data occasione, mirum in modum exornat, & inuictum illis, quantum in se est, conciliare robor, admittit. Vti ergo hunc in modum Manichaeorum causam BAEIVS egit, ita mox etiam existerunt, qui eam impugnarent; quos inter primo nobis loco nominandus est CLERICVS, qui in Parrhasianis tom. I. Manichaeismo systema Origenis opposuit. Sed huncce CLERICI insultum repulit BAEIVS, in altera dictionarii historico-critici editione, voc. Origenes tom. 3. f. 259. prodeunte iterum in aciem, suamque causam defendente CLERICO, bibloth. select. tom. 7. p. 331. seq. Necita certaminis finis, quin potius strenue fuit continuatum a BAELIO, responsionis ad quaestiones hominis ex provincia,

vincia, tom. 3. a CLERICO autem, bibliob. sel. tom. 8. p. 103. seq. & rursus BAELIO, respons. ad quaest. hominis ex provincia, tom. 4. iterumque a CLERICO, bibl. select. tom. 10. p. 364. Contigit autem, ut, dum haecce controuersia feruebat, GVL. KINGII, Densis episcopi, liber de *origine mali*, prodiret; cuius summam cum BERNARDVS in *nonis reipublicae litterariae, 1703. tom. 1.* exhibuisset, BAELIUS in eo talia contineri intelligens, quae suam ferirent sententiam, nonnulla eidem opponere, suarum duxit esse partium. Licet autem multa recte & egregie de hocce argumento dicta, in isto KINGII commentario occurrant, quaedam tamen in eodem, itidem animaduersione digna, viri docti obseruauerunt: cum primis vero illud, quod contendit, mala quaeuis, tum naturalia, tum moralia, ex sapientia, bonitate, ac potentia Dei necessario orta fuisse, ita, ut hae Numinis perfectiones infinitae non fuissent, si illa non essent, aut esse potuissent. Refellenda ista sibi sumit GRAEVIUS, in *theologia recens controuersa continuata, cap. 6. quaest. 5. p. 63. seq.* Mox vero & IAQUELOTIVS CONTRA BAELIUM insurrexit, edito anno 1705. Amstelodami libro: *de conformitate fidei & rationis, siue defensione religionis contra praecipuos difficultates, in dissertationario historico-critico Baelii disseminatas*; in quo cum libertatem hominis diligenter adueruisset, de origine quoque atque causis malorum, tum moralium, tum physicorum disserit, *part. 2. cap. 6. seq.* Quo pacto autem ad dubium de aeternitate poenarum infernalium respondeat, supra iam obseruauimus. Huic BAELIUS iterum obuiam iuit, in *respons. ad quaestiones hominis ex provincia, tom. 5.* Sed non desuit sibi IAQUELOTIVS, qui potius veritatis, quam defendendam suscepit, causam vltieris egit, edito Amstelodami 1706. *examine theologiae Baelii*: in quo responsiones eius ad librum de conformitate

fidei & rationis, diluit. Sed BAELIUS rursus vltimum tandem ingenii sui foetum in lucem protulit: *dialogos inter Maximum & Themistium*, Rotterodami 1706. quorum partem priorem IAQUELOTII *examine theologiae Baelii*, posteriorem autem, CLERICI *bibliothecae selectae tom. 10.* opposuit. Sed IAQUELOTIVS, ne antagonista palmam concederet, *responsionem* edidit *ad dialogos compositos per Baelium*, Amstelodami 1707. Aduersariis autem Baelii adhuc anonymus quidam accessit, edito Amstelodami anno 1706. scripto: *Philosophus Rotterodamensis accusatus & conuictus*, cuius auctorem IVRIAEMY, tum ob varia scripta, tum ob alia, quae illi cum Baelio intercesserunt, certamina, longe notissimum, esse ferunt. Nec praetermittendus hic est BERNARDVS, ob varia ingenii monumenta, maxime, ob *nona reipublicae litterariae*, minime ignotus. Hic namque, cum, KINGII librum de *origine mali* recensens, illorum partibus accessisset, qui dubiis, de origine malorum, ex ratione satisfieri posse putant, etiam si systema Manichaeorum non assumatur; deinceps vero in recensione *tom. 2. continuat. cogitation. de cometa*, quae exitit in *nonis reipublicae litterariae an. 1705. mens. Mart. p. 289. seq.* nonnulla, quae BAELIUS in favorem atheorum disputauerat, atro notasset lapillo, eundem itidem aduersarium expertus est, *tom. 4. responsionis ad quaestiones hominis ex provincia, cap. 9. p. 102. vsque ad finem.* Immo & in *tom. 5.* eiusdem operis, qui post auctoris obitum lucem demum adspexit, reliqua, quae BERNARDVS ex eiusdem *tom. secundo & tertio* censura sua perstrinxerat, discutuntur. Ex nostratibus vero controuersiae huic lucem amplissimam adfudit, simulque systema illud de duplici principio, solide excussit, WOLFIUS, in opere saepius nobis iam laudato, cui *Manichaeismi ante Manichaeos* titulum fecit. Tandem & vir illustris, magnis-

magnisque in rem litterariam meritis inclutus, G. G. LEIBNITIVS, dignum hocce argumentum censuit, in quo ingenii vires periclitaretur, edito anno 1710. gallico idiomate *tentamine Theodicae, circa bonitatem Dei, libertatem hominis, & originem mali.* In eo, quod ad hancee, de qua nunc solliciti sumus, controuersiam attinet, principii loco ponit, cum Deus sit ens intelligens, sapientissimum, potentissimum, benignissimum, non potuisse non eligere id, quod est optimum, seu, quod est melius. Si quis ergo dicat, mundum esse posse sine peccato, siue malis, tum moralibus, tum naturalibus, se quidem id concedere, respondet, sed talem mundum nostro meliorem esse negat. Deum enim totum mundum cum omnium causarum & effectuum nexu concipiendi, vidisse omnia, quae euentura essent, omnia piorum hominum opera bona, preces, gratiarum actiones, reliqua: hinc consilium cepisse, talem mundum condendi, in quo nihil, ne in minimis quidem, mutari possit, cum ceteroquin non ille mundus futurus esset, quem Deus animo conceperat. Etsi itaque Deus mundum siue peccato & malo naturali condere potuerit, hunc tamen minus perfectum futurum fuisse, quam noster est. Quod porro de multitudine & magnitudine malorum dicitur, auctor pro declamationibus inutilibus habet. Si enim bona comparentur cum malis, illa his longe plura, longeque esse maiora. Non temere quemquam esse, qui, cum moriendum illi est, non velit, si proprio deret, denuo hancce vitam ingredi, etiamsi eadem sustinenda mala sint, quae sustinuit. Libros de miseria humana non admodum esse utiles; augeri enim mala, dum ad ea attendimus. Quod si etiam ponatur, numerum damnatorum longe maiorem esse, quam eorum, qui seruantur, malum nihilofecius instar puncti esse, intuitu bonorum in toto hocce vniuerso, seu rerum omnium complexu.

Nihil enim obstare, quo minus in stellis fixis, seu solibus, quorum infinitus sicut numerus, creaturae sint ratione praeditae, etsi non sint homines, quae quidem plane beatae esse possint; vnde creaturarum beatarum longe maior numerus esse queat, quam miserarum. Forte & supra regionem stellarum spatia esse immensa, gloria & beatitudine plena, in quibus infinitus numerus creaturarum felicius degat. Hinc vero de origine mali suam tandem ita explicat mentem, vt venire illud contendat ex natura ideali creaturae, prout haec natura inclusa fuerit in veritatibus aeternis, quae sunt in intellectu diuino, independentem ab eius voluntate. Esse enim imperfectionem originalem in creatura, etiam ante quam peccauit, vt adeo potuerit quaedam nescire, falli, errare &c. Quod si regeras, Deum non tantum *permittere*, sed interdum *velle & facere malum*, respondet auctor, Deum voluntate antecedente, semper velle bonum, voluntate autem consequente eum velle id, quod melius est, tamquam finem; *malum physicum* eum velle quandoque, tamquam poenam culpae debitam, quandoque tamquam medium culpae, aut maius bonum obtinendi, aut euitandi maius malum; *malum autem morale* Deum non velle, sed *permittere, necessitate hypothetica*, vt hicce huius vniuersi status, qui melior est, inde resulteret. Haec summa fere illorum est, quae vir doctus velut fundamenti loco ponit, & quibus probe obseruatur, Baelii aliorumque dubiis hac in re satisfieri posse, existimat. Et haecenus quidem ea, quae hac de re disputata sunt, enarrauimus.

De re ipsa autem vt pauca adhuc adiciamus, non abs re fuerit, ipsam Baelii sententiam, eiusque fundamenta praecipua, velut in compendio exhibere. Cumque in Manichaeis, Marcionitis, aliisque, vt antea obseruauimus, ipse desideret, quod hypothesei ista de duplici principio recte vti

M m m 3 nesci-

reſcuerint, nec concinnum aliquod apte-
que cohaerens inde formauerint ſyſtema;
num felicius ipſe in hac re verſatus ſit, di-
ſpiciendum. Syſtema autem, quod ipſe
ex hac hypotheſi animo concepit, eiſmo-
di eſt: vt mali natales eo rectius intelligan-
tur, atque ex prima vltimaque origine de-
ruiantur, ad ipſum vſque chaos aſcenden-
dum eſſe, quo tempore ſtatus duorum
principiorum comparari queat cum ſtatu
naturali Hobbeſii, qui inter homines fue-
rit, antequam ſocietates conſtituerentur.
In eo ſtatu naturali homo homini erat lu-
pus, omnia cedebant primum occupanti,
nemo vllius rei erat dominus, niſi in quan-
tum viribus pollebat defendendi, quae
poſſidebat. Ex iſta omnis conſuſionis
abyſſo non alia ſupererat eluctandi via,
quam vt quiſque ſuo in omnia iuri renun-
tiam, & quarundam rerum dominium
conſequeretur; hinc tranſactiones, hinc
bellorum finis. Sic & duo iſta, inquit,
principia conſuſionis, quae in chaos erat,
pertacta, vbi alterum euertebat, quod vo-
lebat alterum, velut conuentione quadam
inita, conſentiebant, vt alterum alteri ali-
quid concederet, & vtrumque ad produ-
ctionem hominis, & ad leges vnionis inter
corpus & mentem concurreret. A bono
principio procedebant, quae varia ratione
homini grata atque iucunda ſunt; ſimul
tamen conſentiebat, vt ſubinde dolores
acerbiſſimos perſentiret; dumque idem
conſentiebat, vt boni moraliſ minus in
genere humano eſſet, quam mali moraliſ;
hoc tamen compenſabatur, dum in aliis
creaturis plus virtutis eſſet, quam vitii.
Si pluriſimi hominum in hac vita plus mœ-
rae habeant, quam felicitatis, hoc in alio
eorundem ſtatu compenſari poſſe; idque
ſi non fiat *ſub forma humana*, fieri tamen
poſſe *ſub alia forma*. Obſeruat enim hac
occasione BAEVLIVS, eos, qui duplex aliquod
principium independens admittunt, etiam
mutari poſſe ſtatueri. Atque per eiſmodi

vtriuſque principii conuentionem, chaos
in ordinem velut redigi, atque rite diſponi:
quod quidem chaos principium paſſiuum
fuerit, in quo duplex principium adiuuum,
alterum boni, mali alterum, vim ſuam ex-
feruerit. Poſtas hanc diſpoſitionem iei-
dem ſub ſchemate litis compoſitae exhi-
bere, ſecundum illud OVIDII:

*Hanc Deus & melior litem natura
dirimit.*

Atque hunc in modum, dum Zoroaſtrem,
hypotheſin ſuam exponentem, inducit,
ſuam lectoribus propinat ſententiam; vo-
ce *Manichaei*, p. 2026. Quo paſſo reli-
qua, ad hocce ſyſtema ſpectantia, inde ſu-
ant, cum quilibet facile perſpiciat, videam
ſaltem ſaltem, quatenam a BAELIO ad eius
deſenſionem adferantur. Praecipuum
eorum omnium, quae ſubinde magno la-
bore congerit, in eo conſiſtit, quod malo-
rum, quae in hocce mundo conſpiciuntur,
originem aliter explicari non poſſe putat,
quam ſi duplex eiſmodi principium inde-
pendens admittatur. Idque vt euincat, in
eo totus eſt, vt lectoribus perſuadeat, mala
iſta tum *moralis*, tum *naturalia*, bonitati
Dei proſuſus repugnare, nec vlla ratione
cum ea conciliari poſſe. Nos equidem de
malis naturalibus nunc non erimus ſollici-
ti, cum quilibet facile videat, ea aut ex
malo moraliſ, ſeu peccato, oriri, aut, ſi inde
non oriantur, neutiquam mala eſſe. Ad-
denda tamen, quae hac de re diſſerit KIN-
GIVS, de origine mali, cap. 4. p. 64. ſeq. Ad
malum morale itaque, eiſque originem,
quod attinet, exiſtimat BAEVLIVS, Deum
ſalua bonitate & ſanctitate ſua lapſum ho-
minis permittere non potuiſſe, cum ipſe
praefuerit, quanta malorum omnium
inde ſequutura eſſet cohors. Si dicas,
Deum primum hominem arbitrii libertate
inſtruxiſſe, vt euitare malum, atque in ſtatu
integritatis perſiſtere potuiſſet, ſi modo ipſe
dono illis, a Deo ſibi conceſſis, recte voluiſ-
ſet vti; & hoc cum bonitate Dei pugnare
aderit,

adferit, quod eiusmodi dona illi largitus sit, quibus eum ad suam, omniumque hominum perniciem certo abusum praeuiderit. Quod si vel maxime Deus hocce homini conferre munus voluerit, simul tamen bonitatis eius fuisse, eum quocumque modo impedire, ne libertate ista arbitrii ad suam perniciem abuteretur. Si quis ergo liberi arbitrii concessionem pro mere diuino reputet, illi dici posse:

Hoflibus eueniant talia dona meis.

Nec enim patris quemquam laudaturum bonitatem, si infanti permittat, vt scalam conscendat, vnde iterum cum vitae periculo praeceps ruere possit. Si dicas, posse tamen homines, cum poenitentiam agunt, poenam peccati euitare, respondet, quod homines poenitentiam non agant, id ex abusu liberi arbitrii prouenire, adeoque omnem iterum in Deum redundare culpam, quod homines ita creauerit. Esse quidem misericordiae argumentum, si quis delictorum veniam iis promittat, quos admissorum serio poeniteat; sed si quis certo sciat, fore, vt aliquem peccati non poeniteat, tum quidem perinde hoc esse, ac si delicti veniam numquam promiserit. Hisce porro perfectissimae bonitatis, quae vtiq; Deo tribuenda sit, addit ideam. Homini enim hanc quidem esse conditionem, vt, cum aliis benefacere velint, suamque erga eos demonstrare benignitatem, non tamen semper hoc facere possint; quin potius occaso subinde, atque locus illis expectandus sit; immo, interdum aliquid, quod illis, quibus benefacere capiunt, molestum sit, praemittere cogantur, vt suorum eos participes faciant beneficiorum; quod exemplo parentum, castigationibus salutem liberorum, & medicorum, amara potione sanitatem aegrotorum promouentium, pateat. Sed diuinae bonitatis longe aliam esse rationem. Hinc si quis adferat, non posse Deum animas arbitrii libertate instrudas, aliter, quam per varia

miseriarum & calamitatum geneta, ad vitam beatam perducere, eum aliquid adfirmare, quod cum potentia Numinis summae diametro pugnet; aut si quis putet, liberandum hominem hac ratione a materiae scoriis, eum vel inuitum ad Manichaeorum praecipitia accedere. Atque haec quidem, aliaque, hunc in modum *BAELIVS* disputat, *tom. 3. dist. historico-erit. voc. Origenes, p. 2260. seq.* & alibi quoque repetit, aut similia adfert.

De quibus, vt breuiter saltem, quid sentiendum sit, aperiam, primo quidem, quantumvis systema illud Manichaeorum exornet, perpoliatur, numquam tamen efficere poterit, vt non longe ineptissimum censeatur. Lites illae, quas fingit, certamina, conuentiones vtriusque principii, satis demonstrant, neutrum potentia infinita gaudere, adeoque & neutrum nomen titulumque Dei promereri. Perinde itaque est, ac si quis dicat, nullum dari Deum, adeoque notionem illam, tam alte omnium animis infixam, inde euellere, adnitatur. Iam porro ad mali originem quod attinet, initio haud persundiorie est obseruandum, etsi bonitas Dei infinita sit, non tamen inde sequi, quod in rebus quoque creatis infinito modo adparere debeat; hoc enim si esset, nulla res creata Deo ipso inferior foret; quod absurdum esse, quilibet intelligit. Hinc & porro nihil obstat, quo minus in rebus creatis imperfectiones quaedam sint, si modo imperfectio dicenda, quando res quaedam iis destituitur, quae ad essentiam eius, aut naturam constituendam, minime sunt necessaria. Sed id quoque mouendum, quod suo loco copiosius probauimus, attributa, seu perfectiones diuinas ita semper considerandas, vt harmonia perfectissima, atque consensus in illis obseruetur, adeoque, si quis bonitatem Dei summam praedicet, illi non minus de summa eius & iustitia, & sapientia cogitandum esse. Quod ergo Deus

hominem

hominem creauit libero arbitrio praeditum, id bonitati eius prorsus fuit conueniens. Immo, cum homo animal esse deberet ratione praeditum, voluntatis quoque libertate cum instructum esse oportebat. Sunt enim haec inter se coniunctissima; cum & frustra rationis usus alicui concedatur, nisi voluntatis idem polleat libertate. Quare, si Deus non ita condidisset hominem, prouti eum condidit, quiduis potius quam hominem condidisset. Praeterea sapientiae pariter ac bonitati diuinæ conueniens fuit, ut inter creaturas adfectabiles quaedam etiam existeret, quae cultu religioso creatorem prosequi, eiusque adeo debito modo celebrare laudes posset. Cultus autem diuini, & honoris, quo adfici Deus potest, praecipua pars est, obsequium legibus eius praestandum. Quod si autem homo nulla arbitrii libertate instructus fuisset, nec obsequium illi potuisset imperari, nec creatorem quoque suum potuisset colere. Postquam autem homo libertate ista, ad optimum finem concessa, non recte usus est, iustitiae diuinæ ratio utique postulauit, ut eum puniret. Ut enim iustitia non minus quam bonitas diuina hic in censum veniat, harmonia ista attributorum diuinorum, autem memorata, requirit. Hisce & aliae facili negotio addi potuissent rationes, cur Deus hominem, libero instructum arbitrio, considerit; sed plures addere, superuacaneum puto. Iam ergo, cum bonitati diuinæ conueniens fuerit, hominem arbitrii libertate instructum condere; eidem repugnare nequit, quod lapsum eius permiserit. Impedire enim aliter non poterat, quam ut aut rationem, aut voluntatis usum, aut utrumque, homini violenta quadam ratione adimeret, hoc est, ex homine non hominem, sed monstrum aliquod faceret, quod Deo dignum esse, nemo dixerit. At sciuit, inquis, Deus, hominem libertate sua non recte usurum;

adeoque libellum istud arbitrium pro munere, ex bonitate diuina profecto, reputari nequit. Sed res eo redit, an cum bonitate alicuius conueniat, si alteri munus largiatur, quo ad perniciem suam eum abuturum, nouit? Ad quam quidem quaestionem cum distinctione quadam respondendum existimo. Si in nostro possum sit arbitrio, an munus illud alteri conferre velimus, nec ne; & nulla prorsus addit ratio, quae nos aut cogat, aut obliget; ad munus hocce illi conferendum, tum quidem, si certo sciamus, eum, cui illud munus confertur, eo ad suam abuturum perniciem, rectius faciemus, si non conferamus, aut, si illud faciamus, benignitatis non recte inde capitur argumentum. Et haec enim omnia ea, quae tam copiose haec de re disserit BAELIVS, omnia etiam exempla, quae ad istius rei illustrationem adfert, concedimus. Si vero non prorsus penes nos stat, quo minus munus aliquod alteri aut conferamus, aut hoc ei denegemus; tum, etiamsi vel maxime constet, alterum hocce munere non recte usurum, illud tamen ei denegare non possumus, adeoque neutiquam eiusmodi muneris collatio cum bonitate aut benignitate conferentis pugnat. Et posteriori quidem modo res sese habet in liberi arbitrii, seu muneris diuini longe praestantissimi, collatione. Natura enim hominis, ut antea demonstrauimus, hoc requirebat: cum rationis ceteroquin usus nihil profuisset homini, immo, homo quiduis potius, quam homo fuisset, si libertate arbitrii non fuisset instructus. Etiam si itaque Deus praesciuit, hominem non recte hocce munere usurum; tantum tamen abest, ut eius collatio cum bonitate eius pugnet, ut argumentum potius pro ea hinc sumatur longe luculentissimum. Atque hoc quidem cum pro asserenda Numinis bonitate sufficiat, accedit tamen, quod Deus homini, per arbitrii liberi abutulum lapsus, eiusque

eiusque posteris, viam ad salutem ostendit, peccatorumque promiserit remissionem, si modo eos illorum serio poeniteret. Sic enim ne minimam quidem hominibus, de Deo conquerendi, causam habent. Si dicas, quod BAEIVS dicere, antea iam obseruauimus, ex eiusdem liberi arbitrii abusu provenire, quod plerique mortalium poenitentiam non agant; respondebimus, id bonitatem diuinam nullo modo imminuere, cum antea probatum sit, liberi arbitrii concessionem, non obstante hominum lapsu, pro maximo Numinis munere habendam. Si ergo bonitatis diuinæ argumentum fuit, quod homini ante lapsum arbitrii libertatem concessit, multo maius adhuc beneficium est, quod, postquam homo ea libertate abusus est, Deus nihilolocius novam illi ad salutem viam ostendat. Hanc ergo si homo ingredi nolit, æternaque adeo salute excidat, habet, non quod Deo, sed quod sibi imputet. Quamquam, si accurate loqui velimus, impenitentia, qua homines pereunt, non tam ex liberi arbitrii, quod ante conversionem in spiritualibus non habent, abusu; quam ex proterva gratiæ diuinæ, illis oblatae, reiectione, proveniat. Quæ denique delictum, omnisque imperfectionis ex parte Numinis bonitæ BAEIVS differt, nosmæ parum nocent causæ. Bonitatem enim diuinam cum sapientiæ & iustitiæ temperamento, intelligendam esse, supra iam monuimus. Hinc & sequitur, conveniens esse; ut in hominibus ad salutem perducendis certus obseruetur ordo. Hunc autem qui observant, calamitates quasdam atque aduersa evitare nequeunt; quæ tamen summa ista & ineffabili beatitudine, cuius post hanc vitam participes fiunt, abunde compensantur; *Rom. VIII, 18.* Ut ergo pater castigat filium, & medicus potionem amarā aegrotō propinans, nihil agunt, quod contra vtriusque bonitatem sit, ita nec Deus, electos per aduersa & calamitates ad æterna gaudia ducens. At, cum

perfecta sit, inquis, Dei bonitas, aliter eum hominibus deberet agere. Immo, cum naturæ humanæ ratio hunc agendi modum postulet, sapientiæque diuinæ is prorsus sit conueniens, bonitati quoque Numinis perfectæ, sed sapientiæ & iustitiæ temperatæ, non repugnat.

Atque ita quidem BAEIVS dubia, de origine mali, haud difficulter, ni fallor, dilui possunt. Quæ G. G. LEIBNITIVS eidem opposuit, satis quidem ingeniosa sunt. Nescio tamen, an omnes probaturi sint, quod adferit, mundum, in quo malum nec morale nec naturale est, non aequè perfectum esse, quam in quo vtrumque deprehenditur. Nec sane omnes de multitudine ac magnitudine malorum querelæ, pro inanibus habendæ sunt declamationibus; etsi non negem, homines in iis nonnumquam modum excedere. Dubitari etiam posset, num bona plura, maioraque sint, si vtræque inter se comparentur, quam mala. Immo dubito, an adeo multi, mortii proximi, priorem vitæ cursum ingredi malint, ea lege, ut omnia denuo illis sustinenda sint, quæ sustinuerunt; si vel maxime per mortem nihil aliud, quam finem malorum obtineant. Pios enim homines æternæ vitæ gaudia huius mundi calamitatibus præferre, non est, quod dubitemus, quemadmodum & illud certum, impios vel eam ob causam vitæ huius cursum denuo libenter ingressuros, ut æternæ mortis tædia euisent. Parum etiam, ni fallor, ad rem facit, quod vir ille doctus de ingenti numero creaturarum feliciū in stellis fixis, & magnis illis supra stellarum regionem spatii, supponit. Esto enim, hæc ita se habere, non posset tamen Deus ab iniustitiæ culpa absolui, si vel vnica creatura, sola voluntate creatoris, misera esset. Si enim princeps erga reliquos ciues suos omnes iustissimus esset, sed vnicum tamen hominem ex mera crudelitate miserum redderet, non, puto, ab iniustitiæ labe prius posset absolui. Accedit vero, quod

quod miseria, quae principis voluntate alicui contigit, finem tandem habitura sit, cum improborum contra hominum, eorumque tanto numero, vt maximam humani generis partem constituent, poenae aeternae esse credantur. Et sane, si dicendum, quod res est, aeternitas poenarum infernalem praecipuum est, quod in tota haec controuersia occurrit, dubium. In reliquis enim malis omnibus, quocumque nomine veniant, nihil deprehenditur, quod non cum bonitate Numinis, sapientia eius atque

iustitia temperata, facile conciliari queat: vt autem tot creaturae sine fine miserae sint, quas adeo numquam exstitisse, longe melius foret, id fateor, haud leuem homini, ex sola praesertim ratione rem aestimanti, scrupulum mouere possit. Sed, quo pacto hinc viri docti, ipsique LUTHERI, se expedire contentur, supra iam expositum, vbi haec de re ex instituto dictum Mitto etiam reliqua, quae adhuc moneri possent, cum ex haecenus dictis cuncta, ni fallor, diiudicare, cuius proum futurum sit.

§. XXXVI. Quo fortius autem omnibus hisce erroribus veteris ecclesiae doctores se opposuerunt, mox huic, mox alteri extremo obuiam euntes, eo maiori perfusa luce semper triumphauit veritas, & inter tot certamina, & disceptationes conseruata, & ad nostram vsque aetatem propagata fuit. *

* Commemorandi itaque paucis sunt, qui veram sanamque de peccato originis, eiusque causa, ita tradiderunt & propagarunt doctrinam, vt vtrique extremo se opponerent. Quod dum facimus, de reliquis etiam, quae hic in censum veniunt, & aeternis vinculo cum hoc sacrae doctrinae capite coniuncta sunt, facile iudicium ferri poterit. Et Pelagianis quidem sollempne erat, peccatum originis pro Augustini commento venditare, ac si nemo ante eum eiusmodi quid docuisset. Constat hoc ex ipso AVGVSTINO, dum ad obiectionem illorum: *Consecraris ergo necesse est, originale, quod sinxeras, intrinsece peccatum*, ita respondet: *Non ego sinxi originale peccatum, quod catholica fides credidit antiquitus; sed tu, qui hoc negas, sine dubio es nouus haereticus; l. 2. de nuptiis & concupiscentia, c. 12.* Credidit itaque AVGVSTINVS, iam veteris ecclesiae doctores, qui ante eum vixerant, peccatum originale adseruisse; idque adeo extra omnem dubitationem positum putat vossius, *vt plane sit mirandum, vel olim fuisse, vel hodie inueniri, qui, hanc doctrinam Augustini esse commentum, putent, atque id porro alijs persuasum velint.* Idque ne frustra dixisse videretur,

patrum graecorum, Ignatii, Dionysii areopagitae, Iustini martyris, auctoris *quaestionum & responsionum ad orthodoxos*, quae vulgo Iustino tribuuntur, Tatiani, Irenaei, Origenis, Methodii, Macarii vtriusque, episcopi scilicet Hierosolymitani, & Aegyptii, Athanasii, Cyrilli Hierosolymitani, Basilii, aliorumque testimonia, magno numero producit, quibus existimat, id, quod dixerat, confirmari posse; *hist. Pelagian. l. 2. part. 1. thes. 6. p. 604.* At non omnes hac in re secum consentientes habet vir longe doctissimus. PETAVIVS namque, *Graecorum originalis fere criminis rari, nec disertam mentionem scriptis suis attigisse*, pronuntiat, *dogm. theol. tom. 6. de incarnat. l. 14. c. 2. §. 1. p. 24.* Immo DANIEL WHITBY, Angliae theologus clarissimus, id ex instituto agit, vt demonstraret, testimonia patrum a vossio adducta, id minime euincere, quod inde euincere cupit: ipse vero rursus alia patrum testimonia adducit, quibus putat, probari posse, ex illorum sententia peccati originis reatum, neutiquam ad posterum Adami deriuari; in tractatu de imputatione diuina peccati Adami, *posterius eius vnuerfis in reatum, c. 6. p. 85. sq. & c. 8. p. 152. sq.* Et negari

laue

sine nequit, eos ecclesiae veteris doctores, qui ante certamina Pelagiana scripserunt, non ea semper circumspectione, vt decebat, hac de re loquutos. Cuius rei causas recte indicat B. CHEMINIVS noster, quem hac de re audire iuuabit. Cum patres, inquit, tantum Manichaeos refutandos sibi proponerent, nec tum nota essent Pelagiana certamina, coeperunt minus diligenter tradere veram doctrinam de peccato originali. Hoc cum Origenis, Basilii, Chrysostomi, exemplo comprobasset, ita porro pergit: Et suo quidem loco recte senserunt, & loquuti sunt de peccato originali. Ad populum vero hanc doctrinam, seu mysterium celarunt. Videbatur enim securitatem & concordiam in hominibus alere. Sed illis incommotis loquutionibus, & interpestinis, nec veris encomiis bonitatis naturae, non parum obscurata est haec doctrina, & sparsa sunt sensum semina Pelagianismi. Id fuisse lux verae sententiae tandem omnino exstincta, nisi exorto certamine Pelagiano, Deus excitasset sanos & fideles doctores, qui diligentiori inquisitione veritatem huius loci, in ipsis scripturae fontibus inuestigassent, & si positis dictis patrum incommodiorebus, ad verum typum doctrinae, sicut Paulus vocat, renouassent; in locis theologicis, de peccato orig. pag. 222. Non tantum cum Manichaeis, sed antea cum Marcionitis, aliisque eiusdem generis haereticis, qui velut necessitatem quamdam peccandi introductam cupiebant, aut alios eodem collinantes errores fouebant, dimicandum paribus fuit: quos dum acriter impugnabant, disputationis feruore abrepti, talia adferebant, quae peccatum originale euertere videntur. Nec tamen statim inde inferendum, quod peccatum originale non crediderint, aut illud negauerint. Exemplum nobis praebet CLEMENS Alexandrinus; cuius, qui hoc pertinet, locum, cum prolixior sit, breuitatis ita lo latino saltem idiomate adferemus: Dicant ergo nobis, vbi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adae

cecidit execrationem, qui nihil est operatus? Resiat ergo eis, vt videtur, consequenter, vt dicant: malam esse generationem non solum corporis, sed etiam animae, per quam exsistit corpus. Et quando dixit Dauid: In peccato conceptus sum, & in iniquitatibus concepit me mater mea, dicit perperitiae quidem matrem Eua; sed Eua quidem fuit mater venientium, & si is in peccatis fuit conceptus, at non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum. Verum vero, quicunque etiam a peccato ad fidem conuertitur, a peccandi consuetudine, tamquam a matre, conuerterit dicatur ad vitam, feret mihi testimonium vnus ex duodecim prophetis, qui dixit: si dedero primogenita pro impietate, sanctum vocitris mei pro peccatis animae meae. Non accusat enim, qui dixit; crescite, & multiplicamini, sed primos post generationem motus, quorum tempore Deum non cognoscimus, dicit impietates. Si qui autem ea ratione dicit malam generationem, idem eam dicat bonam, quatenus in ipso veritatem cognoscimus; 13. Strom. p. 557. edit. 10. POTTERI. Quando itaque CLEMENS dicit: πῶς ἐγένετο τὸ γεννᾶναι παιδίον; ἢ πᾶς υἱὸς τῆς τοῦ Ἀδὰμ ἐκτὸς τῆς ἐκείνης, τὸ αὐτὸν ἐκγενῆται; vbi fornicatus est infans natus? aut quomodo sub Adae cecidit execrationem, qui nihil operatus est? item, cum deinceps de Dauide dicit: ὁ δὲ δὸς δούλος ἐν ἀμαρτίᾳ, non tamen ipse in peccato nascetur, videtur inde colligi posse, ac si diserte peccatum originale negauerit. Et colligit quoque id inde WURBY, l. c. c. 6. p. 38. Verum, cum CLEMENS in eo sit, vt contra haereticos illos disputet, qui nuptias damnabant, dici paucis posset, cum disputationis aestu, ultra, quam decebat, prouectum esse; inde autem nondum sequi, veram & genuinam hanc eius esse sententiam. Sed, si cuncta adcuratius expendamus, ne id quidem, vt hic statimamus, necesse videtur. Etenim, cum haeretici isti, quos refellit ex isto Iobi: nemo a foribus mundus, & aliis quibusdam eiusdem generis scripturae dictis, probare vellent, quam-

libet generationem, seu quemlibet viri cum femina concubitum, malum esse, nefarium, atque scelestum, CLEMENS ex iisdem scripturae dictis ita contra eos argumentatur: *Dicant ergo nobis, ubi fornicatus est infans natus? vel, quomodo sub Adae execrationem cecidit, qui nihil operatus est? Regit ergo eis, ut videtur, consequens, ut dicant, malum esse generationem, non solum eam, quae est corporis, sed etiam, quae est animae.* Cum nimium illi haeretici, quibuscum ei res est, non admitterent, animae quoque generationem malam esse, ex iisdem, quibus illi utebantur, argumentis concludit, aut admittendum esse, animae quoque generationem malam esse, aut fatendum, aliorum argumenta nullam habere vim probandi. Cui ratiocinationi vt vis sua constaret, supponit tantisper, ex mente eorumdem haeticorum, infantes ipsos non fornicatos, seu non peccasse, nec sub execrationem Adami eos cadere, cum nihil ipsimet operati sint. Vnde, quod ex sua mente sententiaque hoc adferat, aleoque peccatum originale neget, inde minime colligi potest. Addenda, quae hac de re disserit NICOLAUS LE NOVERRI, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum*, lib. 3. diss. 2. c. 7. art. 4. p. 98.

Inter eos vero, quorum luculenta de peccato originis existant testimonia, eminet IRENAEVS. Dicit enim disertè, *Christum nobis salutem praestare, et, quod si praevideramus in Adam, id est, secundum imaginem & similitudinem esse Dei, hoc in Christo lesi recipere;* l. 3. c. 20. item: *non aliter saluari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra, & omnia trahit ad se, & vivificat mortuos;* l. 4. c. 5. Rursus de Christo verba faciens, dissoluens, inquit, eam, quae ab initio in ligno facta fuerat, hominis inobedientiam, obediens factus est usque ad mortem, mortem autem crucis, eam, quae in ligno facta erat, inobedientiam, per eam, quae in ligno fuerat, obe-

dientiam, sanans; & paucis interiectis: *Quem (Deum) in primo quidem Adam offendimus, non facientes eius praeceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, obediendo usque ad mortem facti;* lib. 5. cap. 16. Mitto reliqua, quae ex eodem auctore adhuc adduci possent, quaeque in vnum collecta exhibet RENAEVS MASSVETVS, in *dissert. praevius in Irenaeum*, diss. 3. art. 10. p. 108. Nec ipse WHITBY negare potest, Irenaeum hifce docuisse, nos ob Adami peccatum imaginem Dei immortalis, ad quam initio creati fuimus, perdidisse, plagamque serpentis mortis obnoxios factos, per Christi ad mortem obedientiam, ad incorruptelam, vitamque nulla morte finiendam, restitutos esse; l. c. c. 8. p. 164. De ORIGENE multa inter viros doctos disputantur. Eum exemplum praeiuisse Pelagio, quod hic sequeretur, supra ad §. praec. observauimus. Vnde facile colligi poterat, eum peccatum originale negasse. Sed ibidem tamen NORISVM laudauimus, docentem, etsi in aliis errores Pelagianos Origenes fouerit, nusquam tamen eum diserte peccatum originale negasse: immo videri alibi, hoc aperte agnoscere; *hist. Pelag.* l. c. c. 1. p. 3. 4. Addendum vero, in scriptis genuinis Origenis varia occurrere loca, quae suadere prorsus videntur, eum originale peccatum agnouisse. Huiusmodi est, quod adserit, *ὅτι πάντες μὲν ἀδελφοὶ ἡμεῖς τοῦ ἀμαρτανίου παθήκαμεν, quod omnes homines ad peccandum ex natura proni sumus;* l. 3. contra Celsum, p. 150. item: *πάντες οὖν ἀδελφοί, διὰ τὴν τοῦ ἀμαρτανίου φύσιν νομιζόντες καὶ περισσέμενοι κολούται; omnes itaque homines ob innatam ad peccandum procliuatatem, laborantes, & onerati vocantur;* l. c. Et rursus: *ἀδύνατον, dicit, ἵνα οὗτος ἀδελφός ἀναμάρτητος, inpossibile, ita hominem a peccato immuncem esse, (vt numquam peccauerit)* l. c. p. 139. Haec aliaque, quae alibi passim leguntur, fateor, ita comparata sunt, vt facile aliquem in eam inducere sententiam queant, Origenem nostrae de peccato originali sententiae, palam

lani adſtipulari. Et ipſe quoque WHITBY, *Origenem, ſuorum, inquit, multa dixiſſe, quae oſcitantur & incaute legenti, eiusque peculiarit placita in animum non reuocanti, peccati originalis doctrinam ſtabilire videntur; l. c. p. 167.* Sed recte idem monet, haec omnia intelligenda atque interpretanda eſſe ex notiffima illa Origenis, de *peruſiſſi* animarum ſententia. Admiſit itaque equidem Origenes peccatum originale, ſed longe alio ſenſu, ac noſ id admiſimus. Non enim tam a lapſu Adami, quam potius ab omnium animarum peccato, quo ſe contaminarint, aut equam corpori iungerentur, hoc deriuat, ſimulque a corpore, cui animam ceu carceri atque ergaſtulo coniundam, cum Platonici docebat. Cum autem ſimul animabus pleniffimum libertatis vſum tribueret, prior illa hypotheſis non obſtat, quo minus, quod ſupra diximus, Pelagianos tovere poterit errores. Nec ſine ratione HVETIVS obſeruauit, ex gemino hocce dogmate, mentium *peruſiſſi*, & plenae ac perpetuae libertatis vſus, ſemper vigentis ac florentis, maximam Origenianorum errorum partem, prodiſſe, *Origen. lib. 2. cap. 2. qu. 6. p. 92.*

Non deſuerunt equidem, qui rectiora docerent; clariffima tamen lux tum demum doctrinae de peccato originali aduſa eſt, cum per certamina Pelagiana plures viri docti & iugenio praeflantes, ad rem omnem ſecundum ſcripturae ſacrae ductum aduerſus inueſtigandam, excitarentur. Quam primum enim Pelagiani errores innotefcerent, fuerunt, qui ſtrenue acriterque iis ſe oppouerunt; quos inter HIERONYMVS atque AUGVSTINVS primum praecipuumq; locum tenent: quorum hac in cauſa ſcripta neminem temere fugiunt. Iiſdem Pelagianorum erroribus ſtrenue quoque ſe oppoſuerunt Romani epiſcopi, quorum decreta vel hoc nomine pondus aliquod habere credebantur, quod nomine cleri Romani facta eſſent. Primus inter cos Innocentius fuit, cuius

tempore haereſis Pelagiana exorta eſt. Iunc Zoſimus incepit, qui Caeleſtii artibus circumuentus, in eum, vti & Pelagium ipſum, fuit prior, donec rectiora edoctus, in repudiandis haereſeos auctoribus, vti & haereſi ipſa, Africanis patribus ſe iungeret. De Bonifacio, qui Zoſimi ſucceſſor fuit, Caeleſtino, Xyſto III, Leone magno, ceterisque, qui & factis & ſcriptis Pelagianam proſtigare haereſin admiſi ſunt, vt multa commemoremus, neceſſe non eſt; cum ea aliunde nota ſatis ſint. Taceo concilia hac in cauſa congregata, Carthaginienſia, Hieroſolymitanum, Dioſpolitanum, Mileuitanum, & reliqua. Copioſe enim & ex inſtituto de hiſce omnibus exponunt Pelagianae hitoriae ſcriptores, ſpeciatim voſſius, *biſſ. Pelag. l. 1. c. 12. ſq. p. 570. ſq.* & GARNERIVS, in *diſſ. ad hitoriam Pelagianam pertinentibus, diſſ. 2.* quae de ſynodo agit, in cauſa Pelagianorum habitis, item, *diſſ. 6. de ſcriptis, a deſenſoribus fidei aduerſus haereſin Pelagianam editis.*

Et hac quidem ratione Pelagiana haereſis vtcumque reſpreſſa, non tamen exſtincta penitus, aut exſtirpata fuit; quin potius per ſemi-Pelagianos repullulauit, mox in monaſteria recepta, plurimorum inter ſcholasticos doctores infecit animos, & tantum non triumphauit; quamquam & eodem tempore non deſſent, qui eidem ſtrenue ſe opponerent, veramque adeo de peccato originis, hominisque corruptione, & in rebus ſpiritualibus aduocant, doctrinam defenderent, & propagarent; vti iam ad *S. praec. demonſtrauiſus*. Cum vero nihilominus Pelagiani errores caput in eccleſia tollerent, diuina tandem E. LVTHERVVM noſtrum excitauit preſentia; qui, vt in aliis, ita vel maxime in hocce, de peccato originali, hominisque natura intime per illud corrupta, capite, veritatem caeleſtem ex litteris ſacris reſtaurauit, & a ſordibus ei adſperſis feliciter repurgauit, vti itidem iam ad *S. praeced. diſtum eſt*. Et eandem veritatem per Deigratiam eccleſia noſtra contra

omnes, qui, Pelagianorum vestigiis insistentes, naturae vires vitra quam par est, extulerunt, aut omnino peccatam originale negarunt, vt ecclesiae Romanae addictos, Socinianos item atque Arminii discipulos ac sectatores, propugnauit haecenus strenue, atque integram ad nos transmisit. De certaminibus iynnergisticis, quae nostram turbant ecclesiam, commodior in sequentibus erit dicendi locus.

Non minus autem omni quoque tempore existiterunt, qui illis, qui ad alterum extremum procurrendo, & absolutam quamdam necessitatem introducendo, omni hominem libertate spoliant, aut omnino Deum peccatorum auctorem faciunt, acriter se opposuerunt, atque ita ex hoc quoque capite veram doctrinam conseruauerunt. Atque illos quidem, qui Deum pro peccati malorumque auctore venditare non erubescabant, ipsum Iacobum reuellere c. I, 13. supra iam obseruauimus. Contra fatum autem, seu fatalem necessitatem, passim veteris ecclesiae doctores disputant, simulque humanae voluntatis libertatem, (in naturabilibus) vindicant. Et IUSTINVS quidem martyr, cum de vaticinijs prophetarum verba fecisset, ne quis inde colligeret, omnia necessario fieri, ex instituto fatum sibi refellendum sumisit. Hinc illud cum primis vrgeret, supplicia & tormenta, nec non egregias remunerationes pro vniuscuiusque operum dignitate retribui. Et porro: *ἰππὶ, inquit, ἐὶ μὴ τοῦτο ἴεν, ἀλλὰ κατ' ἑμαρτην πάντα γίνεται, οὗτε τὸ ἴφ' ἑμὶν ἰσθῆδus. ἐὶ γὰρ εἰμαρται τὸν δὲ τινὰ ἀγαθὸν εἶναι, καὶ τὸν δὲ φαῦλον, οὗδ' ἔνθα ἀποδεύει, οὗδ' ἑνθ' ἑμαρτην. καὶ ἄν, εἰ μὴ προαίρεσιν ἡλευθέρηται πρὸς τὸ θέλειν τὰ δικαῖα, καὶ ἀμείβειν τὰ κακὰ, δύναται ἔχειν τὸ ἀδράκωνος γίγναι, ἀναρίων ἰσθ' τὸν ἀναρῆστοτε πρᾶττον.* Nam, si hoc non sit, sed fatum omnia fiant, nullum omnino erit liberum in nobis arbitrium. Si enim fatale sit, hunc quidem esse bonum, illum vero malum: neque ille suus probandus, neque hic reprehenden-

das. Ac porro, nisi arbitrio libero ad turpia fugienda, & ad bona diligenda, facultatem habeat mortalium genus, non fuerit in culpa qualiuncumque demum factorum. Multa hunc in modum pro libero arbitrio contra fatalem necessitatem disputat, *ap. I. pro christianis, p. 85. edit. GRABII.* Rursus in apologia secunda: *οὐδὲ κατ' ἑμαρτην πάντων τοὺς ἀδράκωνος, ἢ πάσχειν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ κατὰ μὲν προαίρεσιν ἕκαστος κατεργάζων ἑμαρτην.* Sed neque iuxta fatum mortales ea, quae sunt, perhibemus vel facere, vel pati, verum consulto animi destinatione, quemque aut recte aut perperam agere; p. 17. edit. HVTCHINI. Iustini, seu magistri vestigia hac in re premit TATIANVS, qui fatum a daemonibus introductum adserit: *τὴν ἑμαρτην,* inquit, *ἐσηγήσαντο διὰ τὸν ἀδραν;* fatum, rem prorsus iniquam introduxerunt; nam & qui aduocat, & qui aduocatur, uterque fato iuxta illos inducitur, & qui occiditur, & qui occiditur, & diuites, & pauperes, eiusdem fatis effectus sunt; orat. ad Graecos, p. 29. 30. edit. GVIL. WORTH. Fuerunt vero etiam, qui doctrinam de fato, atque fatali necessitate, ex instituto impugnarent. TERTULLIANVM id fecisse, ex libro eius de anima, c. 20. p. m. 323. videtur colligi posse. Sub MINVCH FELICIS nomine, suo aeuo librum de fato, vel contra mathematicos, exstitisse, IERONYMVS prodit; quem licet disertis hominis opus fuisse agnoscat, a Minucio tamen sileo discrepasse, censet; de scriptoribus ecclesiasticis, cap. 58. Sed hisce, aliisque, quae non amplius exstant, missis, EVSEBIVM adhuc commemoramus, qui copiose, multisque rationibus & testimonijs contra fatum disputat, praepar. euang. lib. 6. cap. 6. p. 242. ff. Idem vero & DIODORVS Tarsensis, GREGORIUS Nyssenus, IO. CHRYSOSTOMVS, alique fecerunt, quos PETRVS FRID. ARPE recenset, in theatro facti, p. 35. seq.

Non minus vero & illi veram sanamque hic tuerentur doctrinam, qui haereticis, duplicis principij adsertoribus, acriter se opposuerunt.

fuerunt. ERYSTINVS quidem martyr Marcionitas perstringit, in *apologia prima pro christianiis*, p. m. 53. edit. GRABII, simulque citatque contra omnes enatas haereseis a se compositum, proficitur. IRENAEVM tum contra reliquos eiusdem generis haereticos, tum speciatim contra Marcionitas pugnare, satis notum est. Idem & DIONYSIVS Corinthiorum episcopus fecit, in *epistola ad Nicomedenses*, ἐν τῇ τῷ Μαρκιωνῶν ἀγρίῳ πολιτικῇ τῇ τῆς ἀληθείας παρρησίᾳ κενῇ, in qua Marcionis haeresim impugnans, veritatis regulae firmiter inhaerescit, vt EUSEBIUS loquitur, *hist. eccl. l. 4. c. 23. p. m. 144*. THEOPHILVM Antiochenum, libro haudquaquam spernendo, contra eosdem haereticos pugnassee, idem nos docet EUSEBIUS, *l. c. c. 24. p. 146*. qui & ex RHODONIS, qui Tatiani fuit discipulus, libro contra Marcionem nonnulla refert, *l. 5. c. 13. p. 177*. CLEMENS porro Alexandrinus subinde eosdem haereticos refellit, quos & TERTVLLIANVS ex instituto refutauit, *libris quinque aduersus Marcionem*. An vero dialogus contra Marcionitas, sine, de recta in Deum fide, qui sub ORIGENIS nomine profert, recte auctori huic tribuitur? disputant viri docti; adfirmante quidem, qui dialogum istum edidit, WETSTENIO, negantibus autem aliis. Non minori studio Manichaeorum errores a veteris ecclesiae profligati sunt doctoribus. Eminent inter eos TITVS Bostrensis episcopus, qui *libros quatuor contra Manichaeos* scripsit; ex quibus primi duo integri, cum tertii initio, & SERAPIONIS libro contra *Mrnichaeos*, manuscripti exstant: latine autem ex versione TVRRIANI, in CANISII *lection. antiqu. rom. 5*, prodierunt, inserti hinc *bibliothecae maximae patrum rom. 4*. Argumenta quatuor istorum librorum et codice manuscripto Holsteiniano, graece atque latine exhibet FABRICIVS, *bibl. graecae lib. 5. c. 1. p. 93. seq.* Praeter Titum huncce Bostrensem inter oppugnatores Manichaeismi ab EPIPHANIO, atque THEODORETO, illo quidem *haer. 66. p. 638*. hoc au-

tem, *lib. 1. haeret. fabul. c. 26*, referantur Archelaus; Georgius Laodiceus, Eusebius Emislenus, Eusebius Caesariensis, Serapion Thimuitanus episcopus, antea nobis iam laudatus, Athanasius, & Apollinaris Laodiceus; quibus adhuc & alii addi possent, quos iudicat vir doctissimus, FABRICIVS, *bibl. graec. l. 5. c. 1. p. 289. seq.* Omnibus autem dubiam in hoc certamine palmam reddidit AVGVSTINVS, qui initio haeresi Manichaeorum innutritus, postea ad meliorem mentem perductus, arma sua tam felici successu contra eos conuertit, vt penitus eos debellasse, merito censetur. Scripta eius huc spectantia, recenset ALEXANDER, *hist. eccles. saec. 3. c. 3. art. 9. §. 4. p. 596*. Cumque in Priscillianistis eadem haereseis repullularet, non tantum ab Augustino aliisque refutata, sed & in synodis quibusdam, speciatim Caesaraugustana, reiecta fuit atque damnata. Argumenta patrum, quibus contra Marcionitas atque Manichaeos pugnarunt, in compendio exhibet ALEXANDER, *duabus dissertationibus*, quarum prior vnitatem Dei contra duplex Marcionitarum & Manichaeorum principium vindicat, *hist. eccl. saec. 2. diss. 14. p. 482. sq.* posterior autem liberum hominis arbitrium contra eosdem Manichaeos propugnat; *l. c. saec. 3. diss. 26. p. 785. f.* Dum vero Manichaeis in vltima dissertatione non tantum Caluinianos, quos vocat, & Cornelium Lansienum, sed & Lutheranos iungit, maximopere, saltem ad nos quod attinet, fallitur. Nos enim homini in rebus naturalibus neutiquam liberum arbitrium denegare, ex haecenus dictis abunde constare potest.

In locum Manichaeorum quodammodo successisse praedestinatianos, iam ad §. praeced. monuimus; quippe qui itidem ad alterum, quod Pelagianis oppositum est, extremum, aequae ac Manichaei, declinabant. Sed horum errori semper potior pars ecclesiae se opposuit, vt in sequentibus suo loco ostendemus, & ex iis etiam intelligi potest, quae ad

ad *ſ. præcedentem* diſputauimus. Atque ita mirifice conſeruata atque propagata eſt veritas, cum numquam deeſſent, qui aut huic, aut alteri extremo, maſcule ſe opponerent, & contra eos, qui naturæ viribus plus, quam decet, tribuebant, ita dimicaret, vt fatalem tamen ſimul peccandi neceſſitatem ab hominibus remouerent. Idq; & cum primis a noſtræ eccleſiæ doctõribus factum, cum recentiori ætate magno agmine prodirent, qui ad alterutrum extremum prolaberentur, & ad illud, velut ad ſcopulum quemdam, adhaereſcerent. Non minus enim illis, qui per decreta abſoluta fatalem quamdam poſtliminio introduce-

bant neceſſitatem, erroresque prædeſtinationorum reuocabant, acriter ſe oppoſuerunt, quam illis, qui, Pelagianorum commenta reuocantes, naturæ vires, vltra, quam decebat, euehebant. Scripta numero ſere infinita hac in cauſſa edita, quæ verò recensere, huius loci non eſt, id ſatis ſuperque teſtantur. Manichæiſmus Flacii, quo pauciores habuit deſenſores, eo plures nactus eſt oppugnatores; donec publice in *formula concordiæ*, cum reliquis eiſdem generis erroribus, reiiceretur, ſimulque hoc ipſo monumentum perenne, conſeruatae, inter vtrumque extremum, veræ puræque doctrinæ, crigeretur.

§. XXXVII. Vſus doctrinæ huius de peccato, per omnes vitæ chriſtianæ actus, latiffime ſe diffundit. Cum enim agnitio peccatorum poenitentiae ac conuerſionis ſit initium, opera omnino danda, vt, quid peccatum ſit, & quænam eius ſit grauitas; ſecundum verum & genuinum legis ſenſum, recte intelligamus; *Matth. V, 20. ſq. Rom. III, 20. c. VII, 7. 12. Ebr. III, 13. Eph. IV, 22.* Neceſſe vero etiam eſt, vt intimam naturæ noſtræ corruptionem, ſi poenitentia recte procedere debet, exploratam, perſpectamque habeamus, *ps. LI, 7.* Inde enim ſimul de noſtra in ſpiritualibus *aduauſa*, gratiæque diuinæ, ſpeciatiim & ratione intellectus, illuminationis, ratione voluntatis, viuificationis, neceſſitate conuincemur; *1. Cor. II, 14. Eph. II, 1.* Cumque peccatum iſtud originale etiam renatis per omnem vitam adhaereat, quotidianæ renouationis neceſſitas inde manifeſta eſt; *Ephes. IV, 22. 23.* Vnde & luſta illa carnis & ſpiritus, *Gal. V, 17.* Actiualium denique peccatorum vel ideo inſtituenda eſt diligenter conſideratio, ne noſiſet ipſos decipiamus, pro peccatis non habentes, quæ tamen peccata ſunt; aut infirmitatis ſaltem eſſe peccata, nobis perſuadentes, quæ pro peccatis malitiæ rectius habentur; aut, quædam peccata natura venialia eſſe, fingentes, & quæ alia ſunt eiſdem generis, quibus miſeri ſibi ipſis caliginem obfundunt, ne videant, quæ ad ſalutem conſequendam iis ſunt neceſſaria.

IOANNIS FRANCISCI BVDDEI, THEOL. D. & P. P. O.
INSTITVTIONES
THEOLOGIAE DOGMATICAE
VARIIS OBSERVATIONIBVS ILLVSTRATAE
TOMVS POSTERIOR.

LIBRI QVARTI
DE CAVSIS ATQVE MEDIIS SALVTIS

CAPVT PRIMVM

DE GRATIA DEI, SIMVLQVE DE FOEDERE GRATIAE,
EIVSDEMQUE DIVERSIS OECONOMIIS.

Σύνολος.

Deus, sola benignitate ductus, lapsos homines ad salutem iterum perducere, secum constituit: hinc gratia diuina salutis nostrae causa praecipua, §. I.

Eaque, cum neminem excludat, vniuersalis est, §. II.

Affus formales gratiae diuinae, §. III.

Ortum hinc est foedus gratiae, in quo patrum patris cum filio, fundamenti loco ponitur, §. IV.

Partes contrahentes in hoc foedere itidem sunt, Deus & homines: Deus, quo pacto hic spectetur? §. V.

itemque homines? §. VI.

Promissa foederis istius, §. VII.

An, & quo sensu conditio in eo admittenda? §. VIII.

An comminationes peculiares habeat? §. IX.

Habet indolem testamenti, §. X.

Doctrina de hoc foedere, euangelii nomine venit; quod uero explicatur, §. XI.

Oblatum hominibus fuit per prot-euangelii promulgationem, §. XII.

quacum & vocatio hominum fuit continua, quam vniuersalem esse euincitur, §. XIII.

Vnicum porro est; etsi diuersimode dispensatum: interualla eustria, §. XIV.

In primo interuallo, seu patriarchali, ad sacrificia accessit sacramentum circumcisionis, §. XV.

Sacramenti proprie sic dicti nomine quid intelligatur? §. XVI.

Secundi interualli, seu Mosaiici, ratio, §. XVII.

itemque tertii, seu noui testamenti, §. XVIII.

Error, qui in hoc sacrae doctrinae capite occurrunt, eorumque fontes, §. XIX.

Verac doctrinae conseruatio atque propagatio, §. XX.

Vfus eius in praxi vitae christianae, & quidem speciatim, de gratia vniuersali, §. XXI.

de euangelio, eiusque a lege discrimine, §. XXII.

de nouo testamento, itemque de sacramentis, tum generatim spectatis, tum speciatim veteris testamenti, §. XXIII.

§. I.

Cum per primorum parentum lapsum in summam, quae cogitari potest, miseriam, genus humanum vniuersum coniectum esset, Dea, sola sua

BVD. TH. DOGMAT.

Oo oo

beni-

cordiae, mox *benignitatis* nomine venit, id ex varia eius ad homines, eorumque conditionem, oritur relatione. Quodsi enim homines ita considerentur, proati nihil in iis est, quo amore huncce promereantur, immo, quod plane indigni sint, quos Deus amet, *gratia* dicitur, *locis* antea citatis. Hinc oppositio inter *gratiam* & *debitum*, *Rom. IV, 4, 5. c. XI, 6.* Si vero intuitu summae miseriae, qua obruti sunt mortales, amor Dei consideretur, *misericordia* vocatur; *Tit. III, 5. Ephes. II, 4. Luc. I, 78.* Ob beneficia autem, quae reuera inde in eos proficiuntur, *χρηστότης* benignitas, audit; *Tit. III, 4.* conferenda, quae supra etiam hac de re diximus

ad *l. 2. c. 1. §. 39.* Diligenter autem considerandum, scripturam sacram saepius magna cum emphasi, de hoc amore, seu gratia Dei, loqui, vt, cum Paulus *τὸν ἀπειθῆ ἰδόντα πλοῦτον τῆς χάριτος* commemorat; *Iph. II, 7,* itemque, cum Deum *πλοῦτον ἐν ἔλεει διuitens ἐν misericordia*, dicit, *ib. v. 4.* & cum Zacharias *τὰ σπλάγχνα ἰδὼν τοῦ viscera misericordiae Dei*, laudat; *Luc. I, 78.* Nec enim magnitudinem amoris diuini quisquam cogitationibus suis adsequutus fuerit; conf. *Io. III, 16.* Atque hinc demum, quantum sit salutis nostrae & principium, & fundamentum, intelligitur.

§. II. Quemadmodum autem omnes omnino homines, nemine excepto, in Adamo lapsi, simulque hoc ipso mortis aeternae, atque damnationis rei facti erant; ita Deus quoque omnium illorum, nemine excepto, misertus est, *Rom. XI, 32.* Quod cum & iustitiae & benignitati diuinae sit conueniens, scriptura insuper sacra tam luculenter testatur, vt hac de re nemini dubitare fas sit. Merito itaque gratia ista *vniversalis* esse dicitur. *

* Quo sensu itaque gratiae diuinae vniversalitas a nobis adlatur, nemini obscurum esse potest. Deum namque secundum voluntatem antecedentem serio velle, vt omnes omnino homines, qui aut vixerunt vquam, aut viuunt, aut victuri sunt, a peccatorum sordibus purgati, aeternae participes fiant beatitudinis. Et bonitati quidem, seu, benignitati Numinis infinitae, hoc conueniens esse, nemo dubitauerit. Sed & iustitiae diuinae hoc postulare rationem, facile euincit. Si enim Deus ex mero beneplacito quosdam saltem homines seruare, reliquos aeternis cruciatibus addicere velit, & *προσκληνῆς* a se ipso damnatae exemplum praebit, & iniquus in eos censetur merito, qui damnantur; cum tantum penes eius voluntatem steterit, quod hi non magis, quam illi, ex summa ista, qua omnes circumsepti sunt, miseria eripiantur. Videant itaque, qui hic nobis aduersantur, ne & in benignitatem, & in iustitiam Dei in-

iurii sint, dum gratiam particularem defendunt. Rationibus vero hisce scripturae accedunt testimonia. Diserte enim Paulus, Deus, inquit, *vult, omnes homines saluari, & ad agnitionem veritatis venire*; *i. Tim. II, 4.* Quot verba, tot pondera. Deus, inquit ille benignissimus pater, qui suum erga homines lapios amorem, tot, tamque luculentis demonstraui argumentis, *δίδει vult, serio vult*, ob istum amorem tenerimum, ob *φιλόσθεναν* istam, *Tit. III, 4.* & quod fictio omnis, qua quis alis illudit, ne hominem quidem, multo minus Deum deceat; *πάντας ἀνθρώπους, omnes omnino homines*, nemine excepto, *σώθηναι saluari*, seu a peccatorum sordibus purgatos, ad aeternam beatitudinem perducere; sed tamen secundum ordinem a Deo praescriptum; vnde additur: *& ad agnitionem veritatis venire.* Varia equidem solent reformatae ecclesiae doctores, ad vim apertam huius essetiae eludendam excogitare; praecipuum tamen illud est,

per *omnes* seu omnes hic non intelligi *singula* generum, hoc est, omnes omnino homines, sed *genera singulorum*, seu electos cuiuscunque gentis ac conditionis. Et hancce interpretationem non tantum calculo suo adprobat, sed veram eam esse, *in iude se ostensurum*, in se recipit *WITSIVS*, de *oeconomia foederum Dei cum hominibus*, l. 2. c. 9. §. 8. p. 227. ff. cuius quidem rationes paucis expendere iuuabit. De iis, inquit, omnibus hic sermo est, quos Deus vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. Non autem vult hoc de singulis hominibus; quia vult, non credentes damnari, Io. III, 36. Et agnitio veritatis siue fides, non est omnium, 2. Thess. III, 2. sed electorum, Tit. I, 1. Neque vult Deus eam esse omnium. Indurat, quem vult, Rom. IX, 18. Porro, volitionem aliquam incompletam, suspensam, & quae effectum non sortitur, Deo adfingere, numinis maiestate indignum est, ps. CXV, 3. Et nudam voluntatem praeccepti hic intelligere, iubentis, ut quisque salutem suam in timore ac tremore operetur, ut veritatis cognitionem omni opere quaerat, siue voluntatem *inopias*, adprobantem id quod ex praeccepto fiat. tenuius & exilius est, neque id velint illi, quibuscum nunc disputamus. Verum haec facili negotio dilui possunt. Deum enim non velle de singulis hominibus, ut salui fiant, inde probat, quia vult, non credentes damnari, Io. III, 36. At confundit hic vir doctus voluntatem antecedentem cum consequente. Cum enim Deus omnium hominum salutem velle dicitur, ad voluntatem hoc pertinet antecedentem, quae hic in censum venit. Cum autem non credentes vult damnari, hoc voluntatis est consequentis. Scio, hancce distinctionem displicere admodum gratiae particularis defensoribus; sed firmo eam niti talo, supra demonstratum est. Quod porro agnitio veritatis, seu fides, non omnium sit, sed electorum, non inde est, quod Deus eam omnium esse nolit, ut perperam vir doctus censet; sed quod non omnes benignam Numi-

nis operationem, fidem illis largiri cupientes, admittant. Id quod suo loco ex illicito probabitur; quemadmodum &, quod de induratione dicit, de tali, quae hominum culpa, non Dei decreto, sit, intelligendum esse, aliunde satis notum est. Quae de voluntate incompleta & suspensa, & quae effectum non sortitur, dicit, eo pertinet, ut distinctionem voluntatis diuinae, in antecedentem & consequentem, pungat. Haec vero, cum certo saltem ordine, eoque sapientiae, bonitati, & iustitiae diuinae conueniente, nitatur, nihil continet, quod diuina indignum sit maiestate. Reliqua nos non ferunt, sed illos reformatae ecclesiae doctores, qui apostolum de voluntate non decreti, sed praeccepti vel adprobationis eius, quod ex praeccepto fieri debebat, loqui putant, quorum sententiam auctor recte reiecit. Sed alteram eius audiamus rationem: De iis omnibus hic agitur, pro quibus nobis orandum est. Sed non est orandum pro omnibus & singulis hominibus; non utique pro iis, qui iam damnati sunt; non pro omnium collectine finitorum, iam viuientium salute; quia non possumus id facere ex fide, cum certi simus, multos ipsorum damnatum iri; non denique pro iis, qui peccarunt peccato ad mortem; 1. Io. V, 16. At primo quidem licet nobis hocce inuertere argumentum. Cum enim de iis loquatur apostolus, pro quibus orandum est, sequitur, non de generibus singulorum, sed de singulis generum verba eius intelligenda esse. Pro omnibus enim omnino hominibus orandum esse, positum apud nos est extra controuersiam. Nec rationes a viro docto adlatas, ut secus sentiamus, efficient. Pro damnatis utique non oramus; sed hoc parum ad rem facit; cum nemo non intelligat, sermonem hic esse de viuentibus. Pro his vero omnibus sine exceptione, recte oramus, cum merito in votis habeamus, ut omnes saluentur; quod fieri etiam posset, si modo ipsimet vellent. Licet autem reuera non omnes saluen-

saluentur, sed plurimi damnentur, sua quidem culpa, non video tamen, cur, ne id fiat, non debeamus optare. Deumque precari? cum sciamus, Deum ipsum idem etiam velle, modo homines viam ab eo monstratam vellent ingredi. Quando autem Ioannes dicit, pro iis, qui *peccato ad mortem peccarunt*, orandum non esse; 1. Io. V, 16. id ita intelligendum, pro iis, qui ad mortem peccant, eo modo orandum non esse, quo pro credentibus, & horum peccatis, quae ex imbecillitate committunt, orare soleamus; vti supra iam obseruauimus, ad 1. 3. c. 2. §. 54.

Alii ex eiusdem reformatione ecclesiae doctoribus distinguunt inter voluntatem Dei *legislatoriam* & *decretoriam*, seu, quod perinde est, *praecipientem* & *decernentem*; & ad illam quidem omnia ista scripturae loca referunt, in quibus Deus *omnium hominum salutem* velle dicitur; ad hanc autem ea, in quibus beneuolentia Dei ad paucos restringi videtur, eos scilicet, quos ad aeternam salutem per decretum aliquod absolutum destinatos putant. Sic praeter alios IURIAEVS, *duplicem in Dei mente voluntatem esse*, contendit, & in ore eius *duplicem esse sermonem*. Vti autem illae voluntates *videntur sibi ipsi contrariae*; ita & sermones, ad illas voluntates aptatos, *contraria plane sonare videri*. Deum *ut legislatorem nunc velle & iubere omnes homines obsequium praestare mandatis, & per haec viuere*. At, quatenus ab aeterno praecidit, praesciuit, decreuit, *contrarium apud ipsum ratum & fixum esse*. Nec tamen Deum ideo sibi *contrarium esse*; sed per voluntatem legislatoris dare normas, secundum quas agere homines teneantur, & secundum quas iudicabuntur; per voluntatem decretorum ordinare euentus, a se & in suam gloriam per omnia saecula dirigendos; in consiliat. de pace inter protestantes inennda, p. 62. Verum, si vel maxime concederemus, voluntatem diuinam duplici haec ratione considerari posse, ut mox *legislatoria*, mox *decretoria* dicatur: non tamen

duae istae voluntates opponendae essent; quod ab illis fit, qui dicunt, secundum voluntatem legislatoriam Deum aliquid praescribere hominibus omnibus, per quod salutem aeternam consequi possint, & tamen secundum voluntatem decretoriam neutquam velle, ut omnes homines ad ordinem istum a se praescriptum, se component, salutemque adeo aeternam consequantur. Quod si autem paullo adcuratius rem omnem consideremus, distinctionem illam inter voluntatem Dei *legislatoriam* & *decretoriam*, nihil aliud sibi velle, deprehendemus, quam eam, qua alii vtuntur, inter voluntatem *signi* & *beneficiti*, vti supra iam docuimus, ad 1. 2. cap. 1. §. 29. Idque etiam aperte indicat IRENAEVS, dum alibi scribit: *Deum quidem scire velle, ut talis legislatoria voluntas sit regula faciendorum hominibus, & norma, secundum quam aliquando iudicabuntur; at, non esse sermum, verum, & reale desiderium, ut omnes obediunt legislatoriae voluntati*; 1. c. p. 12. Quae verba cum etiam PVENDORFIVS retulisset, recte addit: *At talia dici possunt in tyrannos, quos leges adhibentur ad emungendos pecunia subditos; in iure feodali dimno, §. 71. p. 272.* Vti ergo ipsa haec distinctio inter voluntatem *legislatoriam* & *decretoriam*, hocce quidem, quo diximus, sensu, accepta, merito reiicitur, ita multo minus dici potest, Paulo in verbis hisce: *Deus vult omnes homines saluari, & ad agnitionem veritatis venire*, de voluntate legislatoria, seu praeccepti, sermonem esse, quod & ipse agnouit WITSIVS, ut antea iam obseruauimus. Rationem namque hisce verbis apostolus reddit, cur bonum acceptumque coram Deo sit, ut pro omnibus hominibus oremus; quoniam ille *velit, omnes homines saluari*; hoc est, quoniam & ipse omnes homines tanto amore profequatur, ut eorum salutem serio cupiat. Qui sensus horum verborum cum longe sit manifestissimus, non video, quo pacto ad voluntatem Dei legislatoriam trahi queant.

Nihil enim hic praecipitur, sed tantum, quantus Dei erga homines amor sit, ostenditur, quo inductus, omnium salutem cupiat, certo tamen ordine: vnde additur: *& ad agnitionem veritatis venire.*

Non minus luculentum est illud Petri effatum: *Non vult (Deus) vltos perire, sed omnes ad poenitentiam reuerti, 2. Petr. III, 9.* Non vnum enim hinc fluit argumentum, quo vniuersalitas gratiae diuinae demonstrari queat. Primo enim negatione, quae nullam exceptionem admittit, apostolus eam adstruit: *non vult vltos perire.* Hoc sane dicere non potuisset, si vel vnicum saltem hominem Deus perire voluisset, multo minus, si infinitum hominum perire velit numerum. Deinde adfirmatione idem facit; *sed omnes ad poenitentiam reuerti.* Vbi per omnes eos etiam intelligi, qui reuera non conuertuntur, inde pater, quod apostolus de impiis illis agat, erga quos Deus *μικροθυμία* suam demonstrat, differendo adhuc diem iudicii; immo de empaectis, qui dicunt: *vbi est promissio aduentus eius?* 2. 4. Cumque haec Petri verba non sine ratione conferantur cum iis, quae Ez. XVIII, 23. 32. & c. XXXIII, 11. exstant, & in vltimo isto loco Deus iureiurando confirmet, *se nolle mortem impii, sed vt conuertatur & vinat*, seriam esse hanc voluntatem Numinis, nemini dubitare licet. Quod ad hocce etiam testimonium regerant, secus sentientibus nihil aliud superest, quam vt iterum ad receptas distinctiones, inter voluntatem signi & beneplaciti, praeepti & decreti, similesque, se recipiant, aut non de singulis generum, sed generibus singulorum apostolum loqui, contendant. Sed, de vtraque quid censendum sit exceptione, iam ex antea dictis liquet. Nunc illud saltem addimus, ipsum CHAMIERVM, praestantissimum reformatae ecclesiae theologum, agnoscere, verba haec apostoli de generibus singulorum accipere non posse. A.ii, inquit, *explicit potius voculam omnes. Et sunt, qui*

distinguentes singulorum genera, a singulis generum, dicant, Deum velle omnes saluari, id est, omne genus hominum; quia nulla sit apud Deum distinctio Iudaei & Graeci, liberi & serui, diuitis & pauperis, maris & feminae. At nolle tamen saluari omnes, nimirum eundo per singulos, ita vt nullum indiuiduum omittatur; quomodo dicimus, omne animal fuisse in arca Noe, etsi verum, fuisse dumtaxat ex omni specie quaedam. Alii omnes reduplicatiue: vult omnes saluari, qui saluantur, quia nemo saluatur praeter eius voluntatem. Sic dici possit: hic magister docet omnes pueros huius ciuitatis; non quia omnes omnino doceat, sed quia nemo doceatur, nisi quem ipse doceat. Sed harum distinctionum neutra videtur accommoda. Nam & durum est illud: nolens vltos perire, scelerare ad genera singulorum. Et illud certe: non vult mortem peccatoris, repugnare videtur, cum mors non possit considerari in generibus singulorum, sed in singulis generum; p. 108. de praedeft. l. 7. c. 6. §. 8. p. 109. Ipse itaque CHAMIERVS illorum sententiam adprobat, qui per distinctionem inter voluntatem voluntatis & beneplaciti se hinc expedire adnituntur. Sed hanc distinctionem, quae ipso fatente CHAMIERO, cum ea, inter voluntatem praeepti & decreti, seu signi & beneplaciti, conuenit, hic itidem minus recte procedere, ex antea dictis constat.

Reliqua, quae pro nostra sententia confirmanda adduci possunt, & solent, vnicui complectemur false. Suffragatur namque nobis porro Paulus, dum, conclusit, inquit, *Deus omnes ad salutem sub incredulitate, et omnium miseretur; Rom. XI, 32.* Eorum itaque Deus miseretur, quos sub incredulitate conclusit, hoc est, in scriptura sacra sub incredulitate conclusos, declarauit. Conclusos vero hac ratione sub incredulitate omnes omnino homines, nemine excepto, constat. Omnium itaque etiam omnino hominum Deus miseretur. Per *ἀπιστίας* enim, siue *incredulitatem*, nihil aliud intelligere

gere potest, quam fidei defectum, seu absentiam naturalem, quae in omnibus, nemine excepto, deprehenditur. Quod si etiam vel maxime illorum incredulitatem intelligere velis, qui pertinaciter verbo diuino se opponunt, illudque proterue reiciunt, eiusque adeo se ipsos priuant fructu, nihil tamen inde argumento, quod ex hisce verbis depromimus, decedit. Sequetur enim inde, Deum etiam illorum misereri, qui damnantur; adeoque necessario omnium hominum: cum, quod illorum, qui seruantur, miscreatur, nullum plane sit dubium. Repetit autem apostolus, quod hic dixerat, & luculentius quodammodo explicat, *Gal. III, 22*, dum ita pronuntiat: *Conclusit scriptura omnia sub peccatum, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur omnibus credentibus*. Dum dicit, *scripturam omnia sub peccatum conclusisse*, hoc sibi vult; scripturam omnes homines pro peccatoribus declarare. Quod vtique de omnibus omnino hominibus, nemine dissente, est intelligendum. Ad omnes itaque omnino homines pertinet promissio illa in Abrahamo facta, quod in eius semine omnes gentes sint benedicendae; *v. g.* cuius licet illi demum participes fiant, qui in Christum credunt, ad omnes tamen homines, ex benignissima Numinis voluntate pertinet. Pondus denique maximum haecenus dictis addit clarissimum ipsius seruatoris effatum: *sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, Io. III, 16*. Vbi quidem cur vocem *mundi*

ad solos electos restringere debeamus, nulla praegnans adferri potest ratio. Cum enim Christus dilectionem Dei extollere quam maxime cupiat, nostrum non est, eandem extenuare. Extenuatur autem summo pere, si ad solos electos restringatur. De eo porro mundo seruator loquitur, qui opus habuit redemptore, per quem restitui posset, & a summa miseria liberari. At omnes omnino homines, peccatorum sordibus immerfi, redemptore opus habent. Hos ergo seruator *mundi* nomine complectitur. Demonstrabimus etiam in sequentibus, Deum filium suum redemptorem dedisse pro omnibus omnino hominibus. Hi ergo *mundi* nomine hic a Christo designantur. Et, quid pluribus hic opus est verbis? mundum illum, seu homines, quos Deus ita dilexit, vt filium suum vnigenitum daret, Christus ipse *v. 18. in credentes, & non credentes*, in eos, *qui seruantur, & qui damnantur*, dispescit. Ex credentibus autem & non credentibus, ex iis, qui seruantur, & qui damnantur, totum hominum genus componitur, quod adeo hic *mundi* nomine venit. Possem hisce scripturae testimoniis ea porro addere, quae meriti Christi vniuersalitatem, itemque vocationem hominum vniuersalem probant; quippe ex quibus gratiae quoque diuinae vniuersalitas sponte sua fluit. Sed de hisce in sequentibus erit agendi locus. Conferenda vero etiam, quae deinceps ad *s. 6. 6.* dicentur.

§. III. Serio itaque Deus, vt omnes homines ex ista miseria eriperentur, voluit; eademque benignitate ac propitio fauore inductus, de mediis quoque, quibus liberari ab ista miseria possent, sollicitus fuit: idque ea ratione, vt iustitiae simul diuinae satisfaceret; quem in finem filium suum vnigenitum, qui hominum expiaret peccata, mittere, secum constituit, & suo tempore etiam misit; neue quidquam intermitteret, ea omnia conferre hominibus voluit, quae ab eo, vt fide vera meritum seruatoris adprehenderent, & ita salutem aeternam consequerentur, exspectare poterant. *

* Designantur itaque hic *actus*, vt vocari solent, *formales gratiae diuinae*; quorum primus

primus est, quod voluntate, non *simplicis complacentiae*, sed *efficaci*, omnium hominum salutem velit, seu, quod non tantum hominum omnium salutem cupiat, sed omnia etiam, quae, vt eam secundum ordinem a se praescriptum, obtinere queant, necessaria sunt, conferre velit; *conf. Ef. V, 1, 4.* Atque haec voluntatis gratiaeque diuinae efficacia omnium optime ex ipso effectu intelligitur. Dum enim *proprio suo non pepercit filio, sed eum pro nobis omnibus dedit, Rom. VIII, 32.* quis non crederet, serio, & voluntate efficaci, omnium eum cupere hominum salutem? Alter actus formalis est, quo Deus de medio, quo omnes homines ad salutem aeternam perducere possent, fuit sollicitus, & quidem de eiusmodi medio, quo iustitiae diuinae satisficeret. Ad prius enim quod attinet, nemo dici potest, voluntate efficaci aliquid velle, nisi de mediis quoque cogitet, quibus finem propositum se consequi posse, existimet. Eum enim, qui serio vult finem, media quoque velle, decantatum philosophorum scitum est. Posterius autem itidem positum est extra controuerisiam, cum gratia, siue misericordia Dei, sine eius & iustitia & sapientia, concipienda non sit, prout iam ad §. 1. monuimus. Non ergo aliud homines salvandi medium Deo dignum erat, quam per

quod simul iustitiae eius satisficeret. Tertius actus formalis est, quod filium suum vnigenitum redentorem hominum dare voluerit, & re ipsa dederit, qui & pro hominibus legem impleret, & illorum suo sanguine expiaret crimina. Satisfactio enim, iustitiae diuinae praestanda, pretium requirebat infiniti valoris. Hoc autem perfoluere nemo poterat, nisi qui esset *Deus & homo, psalm. XLIX, 8.* Vnde Deus per illam filii sui missionem vel maxime amorem suum, seu gratiam erga homines, demonstravit; *1o. III, 16. Rom. V, 8. cap. VIII, 32.* Quartus denique, atque vltimus actus formalis est, quod Deus ea, quae ab ipsius parte postulari poterant, conferre velit, & conferat re ipsa, quae fidem, qua vnusquisque meritum Christi apprehendat, & hac ratione remissionem peccatorum, aeternamque salutem consequatur, in homine producere, fouere, conseruare possunt. Reliqua enim omnia si dedisset Deus larga manu, quantumuis sint maxima, parum tamen homini prodesse, nisi fide, ad bona ista oblata acceptanda, instructus esset. Fides autem cum non sit cuiusuis, *2. Theff. III, 2.* seu humanis viribus progigni nequeat, Deum necesse est ea conferre, quae homo sibi ipsi largiri nequit, si finem sibi propositum, hominum salutem, gratia eius obtinere cupit.

§. IV. Ortum hinc est *foedus illud gratiae*, quod in locum *foederis operum* successit, * & cuius fundamentum, pactum illud inter patrem & filium, de genere hominum redimendo, (si de rebus diuinis more humano loqui licet) recte statuitur. Filius namque in se recepit, quod natura humana indurus, pro hominum satisfacere peccatis, & omnia ea, quae iis ad salutem adipiscendam necessaria essent, suo sanguine illis promereri velleret; *ps. XL, 9. Ef. I, III, 4. 5. Io. III, 16. c. X, 18.* cui pater iterum regnum promissit, in omnes quidem homines, specialiori tamen ratione quadam in eos, qui credituri essent in nomen eius, vsque ad saeculi consummationem, ab eo, seu mediatore inter Deum & homines, exercendum; ** *ps. II, 8. Ef. I, III, 10. 12. Philipp. II, 9. 10. 11. 1. Cor. XV, 24. 25. 28.*

* Cum enim homo per peccatum intine corruptus, viribus implendi legem prorsus destitueretur, pereundum illi fuisset, nisi misericordia diuina aliam rationem, per fidem

omnia seruatori inuito accidisse, vel cum veluti coactum, talia in se suscepisse; nihil aliud superest, quam vt consensum quemdam patris atque filii, adeoque quoddam velut pactum inde concludamus. Et sane, quod neutiquam inuitus, sed libens volensque, ad ea omnia peragenda accesserit, scriptura sacra itidem passim testatur. Sic a Dauide Messias ipse ita loquens inducitur: *Tunc dixi: ecce, venio, in volumine libri scriptum est de me; vt facerem voluntatem tuam, Deus mi, volui, & lex tua in medio viscerum meorum est; psalm XL, 8, 9.* Et seruator ipse: *hic est cibus meus, (delectatio mea) vt faciam voluntatem eius, qui misit me, & perficiam opus eius; Io. IV, 34.* Sed & Paulus idem comprobatur, dum, eosque se Christum demississe, ait, *vt obediens fuerit (patri) vsque ad mortem, & quidem mortem crucis; Philipp. II, 8.* Quod vero antea dixi, rem ipsam quoque hoc docere, quod recte pactum aliquod inter patrem & filium statuatur, id de officio Christi mediatorio, atque satisfactione pro hominum peccatis inde fluente, est intelligendum. Hoc enim, vt positum est extra controuersiam, per testimonia scripturae euidentissima; *Ef. LIII, 4. seq. Io. I, 29. I. Io. II, 2.* ita nemo etiam, nisi qui in Socinianorum, similiumque hominum castris militat, de eo dubitauerit. Res ipsa itaque si satis constet, non video, quid obster, quo minus actus ille voluntatis diuinae, in patre pateriter ac filio, ex quo haec omnia fluxerunt, instar conuentionis cuiusdam atque pacti, concipiatur. Recurrit enim hic iterum, quod antea diximus, Christum neutiquam inuitum aut coactum, sed libentem volentemque munus istud, morte sua hominum peccata expiandi, in se suscepisse. *Pater, inquit, amat me, quia animam meam pono, vt eam resumam. Nemo eam mihi eripit, sed eam ipse mea sponte pono. Potestatem habeo eam ponendi, itemque potestatem habeo, eam rursus*

sumendi. Hoc praeceptum accepit a patre meo; Io. X, 17, 18. Non tantum hisce verbis testatur, se libere & sponte sua ea omnia peragere, quae hominum causa peragenda erant, sed addit; *hocce praeceptum se a patre suo accepisse;* quod vix aliter, quam de pacto inter vtrumque inito, intelligi potest. Lex enim foederis, seu pacti, recte *praecepti* nomine venit. Solent ideo etiam in hocce pacto seu foedere speciatim considerari *contrahentes*, qui sunt, hinc pater, quem Christus dominum vocat, *ps. XVI, 2.* non excluso spiritu sancto; inde filius, quem pater *seruum suum* vocat, *Ef. LIII, 11.* lex foederis, quae est, quod filius morte sua hominum ex parte peccata, atque ita iustitiae diuinae satisfacere debeat, quam ipse seruatur, vti diximus, *praeceptum* vocat, quod a patre acceperit, *Ioan. X, 18. XII, 49.* porro: *promissio de haereditate mundi*, seu regno per orbem vniuersum erigendo; *Ef. XLIX, 6. 7, 8. ps. II, 8. Luc. I, 32, 33.* legis denique, cum promissione a filio facta *acceptatio*, *ps. XI, 7, 8, 9.* Neque acceptauit modo hanc legem foederis, sed adcurate, per omnem vitam adimpleuit, *Gal. IV, 4. Ioan. XV, 10.* donec tandem vitae suae in hac terra curriculum claudens, diceret, *etiam, Ioan. XIX, 30.* Hinc & mercedem amplissimam consequutus est, *nomen super omne nomen:* (hoc est, summum, seu maximum) *vt ad nomen Iesu omne se genu flectat caelestium, terrestrium, & subterraneorum &c. Philipp. II, 9, 10.* Copiosius haec omnia edisserunt, qui de foederibus diuinis ex iustitudo agunt, speciatim WIRSIUS, de *oeconom. foeder. Dei cum homin. lib. 2. cap. 2. sect. 3. seq.* Id saltem monendum, dum ita more humano de Deo, rebusque diuinis loquimur, haec omnia *seruantes* esse intelligenda. Vnde non omnia, quae in pactis humanis occurrunt, Deo tribuenda; sunt enim inter haec quaedam, quae Deo non conueniunt. Nec praetermittendum, quod

quod vir doctissimus, PFAFFIVS obseruat, foederis huius rudera & in veterum iudeorum scriptis mysticis inueniri, & MOLINAM, iteinque TIRINVM inter Romanenses, istud subinde effari, & ante haec centum annos, idem iam extulisse ARMINIVM, post AMESIVM & GOMARVM; quos certatim insequuti fuerint CLOPPENBURGIUS, VOETIVS,

ESSENIUS, COCCENIUS, OWENUS, WITSIVS, alii; instit. theol. dogmat. part. 2. cap. 2. §. 7. p. 289. Iungendus his prae ceteris adhuc HEIDEGGERVS, in corpore theologiae christianae, tom. 1. loc. 11. §. 12. seq. p. 316. seq. itemque PVFENDORFIVS, in iure sociali diuino, §. 37. p. 38.

§. V. Iam ad ipsum foedus gratiae quod attinet, primo in eo considerandae veniunt partes contrahentes, Deus scilicet, atque homines. Et Deus quidem hic ita spectandus, prout sapientiam, iustitiam, cum primis autem bonitatem & misericordiam suam, modo longe eminentissimo, manifestauit. * Sed & ipsae trinitatis sacrosanctae personae diuersa ratione hic in censum veniunt; pater quidem, prout mundum in Christo sibi reconciliat; 2. Cor. V, 19. filius, prout vnicus ille *μωρτης* est, inter Deum & homines; 1. Tim. II, 5. & spiritus sanctus, prouti est *ἀππαρχή* seu pignus illud, quo credentes de gratia atque fauore Numinis certiores redduntur, 1. Cor. I, 22. Vnde simul patet, foedus hocce sine notitia mysterii trinitatis, sibi non constare. **

* Gratia seu benignitas diuina, quod hic vel maxime commemoranda sit, ipsa foederis huius indoles vnumquemque satis superque conducet. Hinc enim & foedus gratiae vocatur. Eam vero non sine iustitia diuina spectandam esse; ex vtriusque autem mirabili coniunctione immam Numinis elucescere sapientiam, supra iam ad §. 1. ostendimus.

** Reque hoc praeter alios, obseruat PVFENDORFIVS. *Esti enim, inquit, de isto mysterio (trinitatis) protoplasia in statu innocentiae quoque constituisse, censendum sit, uti supra inuimus: tamen ad noui foederis naturam intelligendam usque adeo necessaria fuit facta eius cognitio, ut citra hanc istud*

plane subsistere nequeat. Cum enim saluator verus Deus a sacris scripturis pronuntietur, & vero Deus cum saluatore, foedus super reconciliando sibi genere humano inuenerit, necessum est, plures una personas dari, quibus & nomen, & res, seu essentia verae deitatis competat; in iure sociali diuino, §. 39. p. 144. Non tantum autem pluralitas, ut vir ille doctus censet, sed ipsa quoque trinitas personarum ex hocce foedere elucescit, si modo paullo adcuratius, quae speciatim de patris, de filii, deque spiritus sancti partibus in eodem, scriptura sacra tradit, expendamus. Conferenda, quae & supra iam ad lib. 2. cap. 1. §. 45. hac de re commemorauimus.

§. VI. Homines autem hic considerantur, ut peccatores quidem, sed tales, pro quibus Christus satisfecit, & qui in foedus hocce gratiae recipiendi sint, modo ipsimet beneficia, a Deo sponte illis offerenda, acceptare, nec proterue repudiare velit. Vnde & consequitur, hocce foedus neutiquam ad quosdam, absoluto quodam beneplacito electos, sed ex consilio diuino ad omnes homines pertinere; quod autem non omnes eius participes fiant,

non aliunde prouenire, quam quod quam plurimi consilium istud diuinum de salute sua repudient; * *Luc. VII, 30.*

* Falluntur hic omnino reformatae ecclesiae doctores, qui, cum de foederibus diuinis agunt, hocce gratiae foedus non ad omnes homines, sed tantum ad electos pertinere, censent. Et *WITSIVS* quidem, cum de partibus contrahentibus in hocce foedere agit, *homines vero*, inquit, *hic veniunt, I) vt peccatores, miseri, in se perdit, quique non suis viribus, non vlla alia creata ope, in integrum restitui poterant; nihil denique habentes, cuius rei gratia Deo allubescerent, Ezech. XVI, 1, 6. II) vt a Deo, pro absolutissima libertate sua ad gratiam gloriamque electi, atque ita haereditas vitae aeternae scripti, constituentes paruum illum gregem, cui libuit patri regnum illud dare; Luc. XII, 32. III) vt illi, pro quibus Christus spondit, vel satisfecit. Hoc enim considerari debet, vt necessarium, ante quam Deo dignum sit, de gratia sua cum homine peccatore loqui; de oeconomia foederum Dei, lib. 3. cap. 1. §. 3. p. 251. Inter quae quod primo loco ponit, homines hic considerari vt peccatores, miseros, in se perditos, qui nec suis viribus, nec vltius rei creatae ope, in integrum restitui queant; recte se habet. At, quod secundo loco adserit, eos considerari, vt a Deo, pro absolutissima libertate sua, ad gratiam, gloriamque electos; admitti nequit. Etsi enim illi, quos Deus, intuitu fidei finalis, elegit ad gloriam, tantum promissionum, foederi huic gratiae additarum, reuera participes fiant: omnibus tamen hominibus, nemine exce-*

pro, aditus ad illud patet, omnibus etiam a Deo offertur, nec excluditur quisquam, nisi se ipsum, media gratiae repudiando, excluderit; *Matth. XXIII, 37.* Immo, sunt etiam plurimi, qui foedus hocce acceptant, dum conuertuntur, atque in Christum credunt: eius tamen promissa non obtinent, quia in fide non permanent; *Luc. VIII, 13.* adeoque sua culpa hocce foedere excidunt. Atque hinc patet etiam, quid de eo censendum sit, quod tertio loco addit. Spectantur omnino hic homines, prouti Christus pro illis spondit, seu satisfecit: sed addendum erat, Christum pro omnibus satisfecisse, adeoque & ex intentione Dei foedus hocce ad omnes omnino homines pertinere; ipsorum autem hominum culpa contingere, quod non omnes eius participes fiant. Ad omnes vero homines quod foedus hocce ex consilio, intentione diuina pertineat, inde etiam luculenter patet, quod foedus hocce gratiae non possit esse deterioris conditionis, quam foedus operum. Hoc autem circa controuersiam, omniumque confessione, ad omnes omnino homines pertinuit. De illo itaque, siue foedere gratiae, eadem vt censeamus ratione, par est. Nouum itaque hinc exurgit argumentum, quo gratiae diuinae vniuersalitas demonstretur; quod reformatae ecclesiae doctores eo minus adpernabantur, quo maius pretium illorum plurimi doctrinae foederum statuere solent.

§. VII. Promissa huius foederis sunt, salus aeterna, seu summa, maximaque hominum beatitas, inchoanda quodammodo in hac vita, in altera autem ad fastigium perducenda; & omnia ea, quae ad eam consequendam sunt necessaria; vel, vt alii hoc paucis ex *ps. LXXXIV, 12.* efferunt, *gratia & gloria*; quod & seruator ipse per *ζωὴν καὶ περισσὸν* eleganter exprimit, *Io. X, 11.*

* Quod

* Quod diximus, promissum huius foederis esse aeternam beatitudinem; hoc disseverato confirmat, quando, Deum ideo filium suum dedisse, ait, *ut omnes, qui in illum credunt, habeant vitam aeternam, Io. III, 16.* In quo autem haec beatitudo consistat, & quod credentes primitias eius quasdam in hac vita percipiant, supra iam suo loco est instituto est expositum. Licet autem in foedere quoque operum, vita aeterna legem seruantibus fuerit promissa, ingens tamen hic inter foedus operum, & inter foedus gratiae, intercedit discrimen. In illo enim beatitudo promittebatur, sub conditione perfectae obedientiae, quam etiam homo fuisset ipse viribus praestare poterat. In hoc autem vita ae-

terna ita promittitur, vt simul respicientia, & fides, & reliqua, quae ad eam consequendam sunt necessaria, promittantur, modo homo Deo, per certa media haec conferre volenti, non resistat. Atque haec gratiae nomine venire solent, vt aeterna beatitas ipsa, *gloriae*. Etsi enim credentes etiam in hac vita *διζων* quamdam, *gloriam* seu *claritatem* habeant, cum super eos *τὸ πνεῦμα διδωμεναι*, *spiritus gloriae* quiescat; *1. Petr. IV, 24.* ea tamen, quam post hanc vitam expectant, *κατ' ἔξοχην* ita appellari solet. Atque ita foederis huius promissio tum *gratiam*, quae huius, tum *gloriam*, quae futurae vitae est, completur.

§. VIII. De conditione huius foederis si quaeras, talem, qua quis praestita, ius ad praemium postulandum, adipiscitur, non agnoscimus. Nihil namque aliud, quam meram gratiam hic conspiciere licet, *Rom. IV, 4, 5.* Quidquid autem rationem conditionis vtcumque habere videtur, vt fides, & hinc fluens vitae sanctimonia, vti ad ordinem salutis spectat, ita inter beneficia diuina potiori iure referendum.*

* Vt homines in hoc foedere gratiae recipiantur, bonorumque a Deo promissorum participes fiant, fides omnino ab illis requiritur; *Marc. XVI, 16. Ioan. I, 12. III, 16. XX, 31.* Et sane, meritum Christi, quod totius nostrae salutis fundamentum est, non aliter, quam per fidem apprehendi potest, *Rom. III, 25.* Fides autem sine poenitentia, saltem in hominibus adultis, esse nequit. Qui enim peccata sua non recte agnoscit, ita quidem, vt serio illorum eum poeniteat, & hinc ob Deum tam grauiter laesum, angatur, & excrucietur, ille quoque Christum redemptorem non magnopere expetet, aut vera fide ad meritum eius confugiet. Hinc summa eorum, quae Christus & apostoli hominibus adnuntiarunt, & unde praedicationis initium fecerunt, haec erat: *respicite, & credite euangelio; Matth. III, 2, 10. IV, 17, 23. Luc.*

XXIV, 47. act. II, 38. XVII, 30. Fides porro si vera & genuina fuerit, non magis sine vitae sanctae studio esse potest, quam arbor bona sine fructu, *Iac. II, 17. Tit. II, 12, 13, 14.* Sed nihil ex his omnibus est, quod conditionis rationem habere queat. Condicio enim proprie sic dicta, eiusmodi praestationem denotat, ex qua ius ad postulandum praemium oritur. Eiusmodi autem praestatio ab hominibus in hoc foedere nec exigi, nec expectari potest, cum ius ad vitam aeternam non in vlla nostra actione, sed in sola iustitia Christi fundetur, quippe qui nostri loco legem Dei perfectissime impleuit, *Gal. IV, 4.* & omnia ea, quibus ius hocce nobis adquiritur, abunde praestitit, adeo, vt in eo solo habeamus iustitiam, quae Deo placeat, *Philipp. III, 9.* Accedit vero, quod ea omnia etiam, quae, vt in foedus hocce reci-

cipi, & promissorum ei additorum participes fieri queamus, a nobis requiruntur, cum in nostris viribus posita non sint, ex Dei benignissimi habeamus munere; cum ipse & respicientiam, & fidem, & quae ex fide fluunt, bona opera, in nobis operetur; immo, omnia, quae bona vocari possunt, *in nobis & incipiat, & perficiat, Philip. I, 6.* Quae adeo & gratiae, a Deo nobis promissae, nomine veniunt, vt ad *§. praecedentem* iam obseruatum est.

Ceterum, si quis vocem *conditionis* *παροχῆς* accipere velit, vt ea ordo salutis a Deo praescriptus denotetur, nihil obstat, quo minus conditiones quaedam in foedere gratiae admittantur. Quorsum ea pertinent, quae hac de re dixi, in *dissert. de praerogatiuis fidelium noui testamenti, prae fidelibus veteris testamenti, §. 9. in syntagm. dissertation. theolog. p. 101. seq.*

§. IX. Nec comminationes peculiare habet hocce foedus gratiae: quippe quod ab eius indole prorsus abhorret; etsi ad comminationes legales, quae vim suam exerunt, si quis foedus gratiae acceptare nolit, cum obligatio legis neutiquam sit sublata, *οὐκ ἔστιν* aliqua singularis per istud accedat, dum illi demum condemnabuntur, qui gratiam hancce, in Christo seruatore oblatam, reiiciunt, repudiantque, *Marc. XVI, 16. **

* Occurrunt sane in concionibus Christi & apostolorum comminationes, quae peculiari quadam ratione ad foedus gratiae respicere videntur, qualis est: *qui non crediderit in filium, non videbit vitam aeternam, sed ira Dei manet super illum, Io. III, 36.* item, *qui non crediderit, condemnabitur. Marc. XVI, 16.* Sed, si paulo adcuratius cuncta expendantur, facile patebit, non ex foedere hocce gratiae, sed ex ipsa lege, hasce comminationes fluere. Gratiae enim diuinae opus est, quod foedus hocce hominibus offertur; nec tamen liberum plane, integrumque homini est, num acceptare illud velit, an non. Lex enim, cuius obligatio per hocce foedus non est sublata, iubet, vt media salutis ambabus amplectamur manibus; cum vel ipsa ratio omnes condoccat, nullam occasionem, felicitatem suam promouendi, alicui esse negligendam. Quodsi itaque homo haecce salutis media respuat, primo quidem sibi ipsi imputabit merito, quod semper miser maneat; deinde, migratae hoc ipso legis diuinae poenam dabit longe iustissimam. Nihil itaque istorum malorum, quae in-

credulos manent, ex foedere gratiae, aut ex euangelio; quippe quod tantum gratiam diuinam hominibus adfert, sed omnia ex ipsa lege, quae immorigeros, & in perniciem suam, vt insani & mente capti solent, ruentes, puniri iubet; conf. *Rom. II, 6. seq. 3. Thess. I, 6. seq.* Idque & recte prorsus, acque egregie maiores nostri obseruarunt, in *formula concordiae*, quando hac ratione, inquit, *lex incredulitatem arguit, quando videlicet verbo Dei fides non adhibetur. Cum autem euangelium, quod solum, & proprie docet, ac iubet in Christum credere, sit verbum Dei, spiritus sanctus per ministerium legis etiam incredulitatem arguit, quod peccatores non in Christum credant &c. art. 5. de lege & euangelio p. 714.* Accedit sane ad reliqua peccata, quibus homines iam ceteroquin immeriti sunt, nouus velut quidam cumulus, contentus tam immensi fauoris, maximorumque beneficiorum vilipendium, simulque ingrati animi, quod vel maxime detestabile censeri solet, crimen. Hinc & poenas maiores, grauiioresque, subituri sunt impii & increduli, quam subituri fuissent, si ista Deus

Deus iis non obtrulisset beneficia. Quod quidem licet occasione euangelii, seu foederis gratiae fiat, non tamen directe ex eu-

angelio, sed itidem ex lege fluit, vitia ista atque peccata damnante, poenasque iustissimas in ea statuente.

§. X. Habet foedus hocce gratiae simul indolem, rationemque *testamenti*, quo nomine & in scriptura sacra subinde venit. Vt enim credentes in Christum bona a Deo promissa consequerentur, mors Christi, seu sponseris, seu testatoris, accedere debuit. Vnde & intelligitur, ad receptas foederum humanorum leges, vti nec generatim diuina, ita multo minus hocce gratiae foedus exigendum esse.*

* In negotiis humanis ingens inter *foedus* & *testamentum* intercedit discrimen; cum foedus sit actus *διπλοῦρος*, ad quem vtriusque consensus requiritur; testamentum contra actus *μὲνενδρως*, in quo ad voluntatem testatoris res cuncta redit. Praeterea, foedus inter viuentes subsistit, expirat alterutro mortuo; testamentum autem per mortem testatoris demum suum valorem consequitur. Sic & in testamento, viuente, qui illud condidit, nulla sit domini translatio, sed eo mortuo; quamvis non obster, quo minus testator possit, si velit, in gratiam quorundam haeredum, significare sententiam testamenti adhuc clausi, & super bonis testamento relinquit, quae non nisi post mortem competerent, disponere inter viuos pro sua liberalitate; quam tamen promissionem cum haeredes instituti expresse vel tacite acceptarunt, fit inde contractus verus, vel quasi talis. At in foedere vix vquam, nisi viuente eo, quocumque paciscimur, dominium transfertur, saltem mors eius vt intercedat, necesse non est. Haec vero, si ad diuina transferamus, etsi neutiquam omnia ibi ad foederum humanorum leges sint exigenda, quod & supra iam monuimus, *legale* tamen illud, seu operum, rectius, citra omnem controuersiam *foederis*, quam testamenti nomine venit. At *gratiae* contra foedus ita comparatum est, vt in quibusdam *foederis*, in quibusdam *testamenti* rationem prae se ferat; hinc & pro actu, ex foedere & testa-

mento mixto, seu composito, recte habetur; quemadmodum & a quibusdam *foedus testamentarium*, seu *testamentum foederale*, salutare solet. Dari autem eiusmodi actus mixtos, seu compositos, agnoscit, docetque HYPERVS, in *dissertationibus iuridico-theologicis, de testamentis, foederibus &c. exercitat. l. §. 3, p. 5*. Testamenti sane indolem in quibusdam hocce foedus referre, eo minus negari potest, quo apertius id Paulus docet, *Ebr. IX, 15, 16, 17*. vbi id cum primis vrget, quod testamentum demum post mortem testatoris ratum sit. Nec opponi nobis potest vox *διωδίνης*, quippe quae non minus *testamentum* significat, quam *foedus*, quod ex optimae notae scriptoribus graecis probat BUDAEVVS, *commentar. graecae linguae, p. m. 619*. Certe aliquando in libris sacris pro *foedere* vsurpari, negari nequit, subinde tamen & per *testamentum* recte vertitur; vt *Matth. XXVI, 28. Marc. XIV, 24. Luc. XXII, 20. 1. Cor. XI, 25. Gal. IV, 24. seq. Ebr. VII, 22. VIII, 6. IX, 15. X, 16. XII, 24. XIII, 20*. Sed & foederibus subordinatis itidem testamenti nomen ex scripturae sacrae vsu recte tribuitur, cum in veteri quidem mors symbolica & vicaria, quae tamen ex morte testatoris sequutura, vim omnem accipiebat, intercesserit; in nouo autem ipsa testatoris morte sanctio illa foederalis fuerit confirmata. Quamquam &, vt antea iam obseruauimus, ante mortem testatoris, per singularem eius dispositionem, quibus-

dam

dam haeredibus bonorum possessio obtinere queat; quod in veteri testamento ita te habuit. Obseruanda haec sunt contra eos, qui foedus gratiae minus recte testa-

mentum dici existimant; quos inter & PVFENDORFVS est, in iure feciali diuino, §. 46. p. 166.

§. XI. Doctrina de isto foedere gratiae euangelii nomine venire solet. Nec enim aliud quid voce hac denotatur, quam *concio gratiae*, seu doctrina de gratia Dei, gratuitaque remissione peccatorum, illis conferenda, qui meritum Christi vera fide adprehenderint. Vnde & discrimen, quod inter *legem* & *euangelium* intercedit, intelligitur. *

* Eri euangelium in nouo testamento illustriori quadam ratione hominibus patefactum, & a Christo atque apostolis adnuntiaturum sit: cum tamen foedus ipsum gratiae, de quo euangelium testatur, a Deo cum primis parentibus statim post tristem illorum lapsum initum sit, euangelii inde simul repetendam esse primam originem, patet. Hinc vero & cognoscitur, non commodiori alio, quam hoc ipso loco, tractationem de euangelio institui, eiusque insimul a lege discrimen ostendi. Ab ipsa itaque voce *euangelii* vt ordiamur, recte iam in *formula concordiae*, speciatim *solida eius declaratione*, art. 5. p. 710. obseruatum est, duobus modis *tum in sacris litteris, tum in veterum ac recentiorum scriptis*, eam accipi. Vno enim modo, ita porro docetur, totam Christi doctrinam significat, quam ministerio suo in his terris proposuit, & in nouo testamento proponendam praecepit; qua quidem ratione Christus legis explicationem, & adnuntiationem clementiae & gratiae Dei, patris sui caelestis, complexus est. Atque ita *Marc. I, 1.* sumitur, quando dicitur: *euangelium Iesu Christi, filii Dei; cum ex sequentibus patet, omnem doctrinam Christi, de poenitentia pariter ac remissione peccatorum, significari. Pari ratione, cum Christus euangelium omnibus praedicare iussit, Marc. XVI, 15. hoc de poenitentia pariter ac remissione peccatorum explicatur, Luc. XXII, 47. quae totius doctrinae a Christo propositae summa est. Refer-*

tur huc etiam in *formula concordiae*, l. c. locus *actos. XX, 24.* vbi Paulus dicit, se accepisse ministerium suum a domino, *ad testificandum euangelium.* Non tantum enim Paulus gratiam Dei, & remissionem peccatorum, sed legem etiam diuinam hominibus adnuntiavit, vt per hanc ad peccatorum agnitionem, hinc & ad poenitentiam veram, eos perduceret, & ad gratiam adeo Dei quaerendam, & amplectendam, praepararet. Sunt tamen, qui putant, posse hic vocem *euangelii* in strictiori significatione accipi, eo quod cum additione: *euangelium gratiae diuinae*, dicatur, conf. B. MVSÆVS noster, in *praelectionib. in epistomen formulae concordiae*, art. 5. thesi. 6. p. 217. Ea itaque vocis huius acceptio, de qua hactenus diximus, latior illa est, qua non tantum doctrinam de gratia & remissione peccatorum, sed & de poenitentia, adeoque & de lege, significat. Atque hinc, quanam altera, seu strictior sit, intelligitur: quando scilicet tantum doctrinam de gratia Dei, & remissione peccatorum, denotat. *Deinde*, iniqui autem auctores formulae concordiae, *vocabulum euangelii, in alia, & quidem propriissima sua significatione, vsurpant: & tum non concionem de poenitentia, sed tantum praedicationem de clementia Dei, complectitur, vt statim Marc. I. sequitur, cum Christus inquit: poenitentiam agite, & credite euangelio; l. c. p. 710. Atque huic vocis acceptioni, quam & res ipsa comprobatur, origo quoque eius fauet, cum *εὐαγγέλιον bonum lactumque nuntium**

nuntium significet. Recte SVIDAS: ευαγγέλιον τὰ κάλλιστα διαγγέλλον; euangelium quod res pulcerrimas, optimas, adnuntiat; p. 158. edit. KISTERI. Neque sane laetius quidquam aut gratius homini. us, ob peccatorum grauitatem summo dolore perfluis, obtingere potest, quam illa gratiae diuinae, remissionisque omnium peccatorum, per meritum Christi, adnuntiatione. Quod iterum in formula concordiae egregie exprimitur. *Quidquid pauidas mentes consolatur, quidquid suorem & gratiam Dei transgressoribus legis offert, hoc proprie est, & recte dicitur, euangelium, hoc est, laetissimum nuntium, quod Dominus Deus peccata nostra uoluit punire, sed propter Christum condonare; l. c. p. 75.*

Rem ergo ipsam si species, euangelium est doctrina de gratia Dei & remissione peccatorum, per meritum Christi credentibus in eum conferenda; quae & summa est foederis gratiae, de quo hactenus verba fecimus. Eodem res redit, quando THEOPHYLACTVS euangelium ita describit: ευαγγέλιον λόγος, διότι ἀγγέλλει ἡμῶν πρόμαρτα ἔν καὶ καλῶς ἔχοντα, ταῖς ἐν ἀγαθῇ, ὡφείσιν αἰμασίην, δικαιοσύνην, ἄνοιαν εἰς οὐρανούς, υἱοθεσίαν Θεοῦ. Euangelium dicitur, eo quod nuntiet nobis res prosperas, & bene se habentes, hoc est, bona: nempe, remissionem peccatorum, iustificationem, reditum in caelos, adoptionem in filios Dei; praefat. in Matth. p. 2. Similia & apud ATHANASIVM, BASILIVM, CHRYSOSTOMVM, aliosque, occurrunt. Licet vero hac ratione euangelium non minus ac ipsum foedus gratiae, ad eos pariter, qui ante, quam qui post Christum natum vixerunt, pertineat; ad hos tamen interdum, tum ob ampliorem, illustrioremque patefactionis gradum, tum ob Messiam iam exhibitum, specialiori, quodam ratione referri solet. Quem in modum EUSEBIUS: τὸ ευαγγέλιον πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν παρρούσαν τῶν

BYD. TH. DOGMAT.

ἀνθρώπων καὶ μετῴνους ἀγαθῶν, πάλιν μετὰ προνοίαν ἐπιτελεῖται. euangelium omnibus hominibus, praesentiam summorum maximorumque honorum, olim quidem praedictorum, nuper autem omnibus exhibitum adnuntiat; praeparat. euang. l. i. p. 2. Discimen nimirum, quod inter vetus nouumque testamentum intercedit, indicat, dum in illo bona illa, quae euangelium adnuntiat, praedicta, in hoc autem exhibita, adferit. In scriptura sacra euangelium variis nominibus & epithetis insignitur. Vocatur enim ευαγγέλιον Χριστοῦ, Rom. I. 16. quod & ab ipso seruatore adnuntiatum sit, & de illo, atque salute per eum impetranda, praecipue agat; item, ευαγγέλιον Θεοῦ, Rom. I. 1. quod Deum auctorem habeat; ευαγγέλιον τοῦ ἁγίου, Eph. VI. 15. quod homini pacem cum Deo reddat, seu cum per sanguinem, meritumque Christi, Deo iterum conciliet; denique & ευαγγέλιον δόξης, euangelium gloriae, 1. Tim. I. 11. quia per illud credentes in Christum τὴν δόξαν, quae omnes post lapsum destituuntur, Rom. III. 23. recuperant.

De discrimine legis & euangelii vt multa faciamus verba, necesse non fuerit; cum illud ex eo, quod inter foedus operum & gratiae intercedit, sponte sua fluat, facileque intelligatur. Vt praecipua tamen, quae hac de re dici solent, in compendio exhibeamus, primo quidem in eo differunt, quod alia ratione lex, alia autem euangelium hominibus innotescat. Legem enim Deus cordibus primorum parentum inscripserat, quae notitia insita, licet per lapsum primorum parentum obscurata quodammodo sit, non penitus tamen est sublata, vt adeo hodie adhuc hominibus quodammodo tribui queat, teste ipso met apostolo, Rom. II. 14. Accedit vero, quod per ipsam naturae humanae considerationem, rectumque adeo rationis vsum, insi-

Q q q q

gnis

gnis legum diuinarum adquiri notitia possit. Repetenda hic, quae supra ad 1.3. c. 2. §. 3. seq. hac de re disputauimus. De vniuersalibus autem, & quidem naturalibus, quod dictum est, intelligendum est legibus. Ad particulares enim gentis israeliticae, speciatim caerimoniales, quod attinet, eas aliunde, quam ex reuelatione nobis constare, nemo dixerit, praesertim cum hae, prouti Christum exhibent, iam ad euangelium, seu foedus gratiae, referendae sint. Euangelium autem, seu doctrina de gratia Dei, & remissione peccatorum, per meritum Christi impetranda, tantum ex reuelatione innotescit. Nec enim ratio quidquam de Christo, hominumque per eum cum Deo facta reconciliatione cognoscit. Vnde & Paulus euangelium *μυστήριον* vocat, *χρόνους διακρίσις σσσεργμῶν*, quod per eius praedicationem hominibus nunc vltimius reuelabatur, quemadmodum iam antea per scripta prophetica quodammodo factum erat, *Rom. XVI, 25*. Mysterium itaque erat, quod tantum ex reuelatione diuina, neutiquam autem ex ratione constaret, hominibusque manifestaretur. Deinde in eo quoque lex & euangelium differunt, quod illa circa agenda & omittenda versetur, seu inculcet, quid homo facere, quidque omittere debeat, idque sub conditione obedientiae perfectissimae, secundum illud: *maledictus sit omnis, qui non permanserit in paxi in omnibus, quae scripta sunt in libro legis, vt faciat illa; Gal. III, 10. ex Deut. XXII, 26*. hoc autem, seu euangelium tantum beneficia diuina, meritum scilicet Christi, & remissionem peccatorum per illud impetrandam, hominibus offerat. Atque hinc etiam euangelium, vt antea obseruauimus, *act. XX, 24*. vocatur *ευαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, euangelium gratiae diuinae*, quia gratiam, propitiumque Numinis fauorem hominibus adnuntiat. Cumque ista gratia Dei in eo se

maxime ostendat, quod filium suum vni-genitum pro nobis dederit, per cuius sanguinem remissionem peccatorum impetramus, hinc etiam vocatur *euangelium filii Dei, Rom. I, 9. euangelium Christi, 2. 16*. Ex quibus adeo manifestum est, ab hominibus nihil aliud, quam tantorum beneficiorum requiri acceptationem, quae sit per fidem, *Ioan. III, 16*. Dubium equidem aliquod inde oriri poterat, quod doctrina Christi atque apostolorum ab hominibus subinde requiratur, vt *aliquid faciant*, si intrare in regnum caelorum velint. Sic Christus ipse: *non omnis, qui dicit mihi, domine, domine, intrabit in regnum caelorum, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, sed faciens voluntatem patris mei, qui est in caelis, Matth. VII, 21*. Et iterum: *Omnis itaque, qui audit sermones hosce, καὶ ποιῇ αὐτοῖς, & fecerit illos, eum adsimilabo viro prudenti Ec. ib. 2. 24*. Verum res ipsa docet, in hisce similibusque effatis sermonem esse de omnibus iis, quae ad totum ordinem salutis pertinent; adeo, vt *ποιῶν facere*, non idem sit, ac obseruare vel implere legem, sed ea omnia agere, quae ordo salutis, a Deo praescriptus, postulat; vt verbum diuinum non tantum audiamus, sed ita audiamus, vt fides inde in nobis generari atque conservari queat. Atque haec omnino ita sese habent, etsi fidei tantum sit, recipere promissiones & beneficia diuina, quae & tantum ad euangelium pertinent. Et licet in isto ordine salutis poenitentia etiam includatur, haec tamen non ad euangelium, sed ad legem pertinet, cum voce ista stricte accepta agnitio peccatorum, & contritio denoteretur, quam ex lege provenire, certum est. Ideoque subinde, & recte quidem, in *formula concordiae arr. §. p. 710. seq.* inculcatur, euangelium (stricte sic dictum) non esse concionem poenitentiae, sed tantum gratiae. Nec obstat, quod Paulus *Rom. I, 18*. dicere videtur:

per

per euangelium ἀποκαλύπτεται reuelari, vel manifestari iram Dei, de caelo, super omnem impietatem & iniustitiam. Non enim de euangelio hoc sibi pronuntiat, vt HVGOGROTIUS ad h. l. aliqui perperam sibi persuadent; sed, vt sequentia ostendunt, sensus est, iram Dei, quam lex denuntiat, manifestari per varia iudiciorum, poenarumque diuinarum, quibus impietatem & iniustitiam hominum punit, genera: quod ethnicorum, in sensum reprobum a Deo datorum, exemplo comprobatur. Quod vero antea v. 17. dixit, in euangelio manifestari iustitiam, quae Deo placeat, id sane de euangelio, & quidem stricte sic dicto, capiendum; sed iustitiam simul non aliam, quam, quae ex fide oritur, se intelligere, diserte apostolus profutur. Porro &, qua promissiones, discrimen aliquod inter legem & euangelium intercedit. Promissiones enim legales conditionem perfectae obedientiae adnexam habebant, vti iam antea dictum. Habuisse autem omnino legem suas promissiones, supra probatum est, ad l. 3. c. 1. §. 18. Euangelium contra aut nullas omnino, si proprie & accurate loqui velimus, habere conditiones, aut saltem tales, quae nihil aliud, quam ordinem quemdam salutis a Deo praescriptum indicent, patebit ex iis, quae ad §. 8. huius capituli disputauimus. Cumprius maximum legis & euangelii discrimen in vtriusque elucescit officio. Lex enim non tantum facienda aut omittenda praescribit, sed eos omnes, qui eam perfectissime non seruant, aduersat, damnat, iramque Numinis, maledictionem, poenasque adeo grauissimas denuntiat. Quae omnia ab euangelio prorsus aliena sunt, quippe quod contra homines, legis fulmine percussos, indeque moestos, erigit, solatur, gratiamque Numinis, & peccatorum remissionem, propter meritum Christi, promittit; immo & nouas vires ad vitam spirituale, san-

ctamque confert; quod frustra a lege expectaueris. Confirmat, quod de lege diximus, apostolus, quando dicit: ὁ νόμος ἡμῶν καταργήσεται, lex iram operatur, Rom. II, 13. manifestando scilicet eius transgressoribus iram Dei, adeo, vt non aliter, quam vt iudicem iratum, poenasque iustissimas exposcentem, illum considerare possint. Eodemque pertinet, quod de veteri testamento, prout schema status legalis habuit, dicit: littera occidit, 2. Cor. III, 6. Dum enim per legem agnitio venit peccatorum, Rom. III, 20. homines per eam simul irae diuinae, & maledictioni se obnoxios esse, sentiunt; conf. Gal. III, 10. Quae omnia dum ab euangelio aliena esse diximus, de eo hoc intelligimus, quod per se & directe ex eodem fluit. Fieri enim posse, vt aliquis per accidens ex euangelii adnuntiatione, ad miseriae suae agnitionem perducatur, eoque perueniat, vt ea sentiat, quae per se & directe ex lege fluunt, negari nequit. Sed id quoque certum est, quod lex vires, ad vitam sanctam & spirituale non conferat, quod tamen facit euangelium. Habet enim hocce secum coniunctas promissiones, de spiritu sancto, qui & fidem, & per fidem bona quaeuis & salutaria in credentibus operatur. Atque haec est benedictio Abraham, siue εὐαγγελία τοῦ πνεύματος, quam Christus nobis adquisiuit, dum ipse maledictionem legis in se suscepit, Gal. III, 13, 14. Huc & illud apostoli: spiritus viuificat, pertinet, 2. Cor. III, 6.

Hinc vero etiam patet, non promissive omnibus aut legem, aut euangelium proponendum esse; sed legem quidem hominibus, qui nondum conuersi sunt, & in securitate vitam degunt, vt, excusso torpore, ad salutarem peccatorum agnitionem, contritionemque perducantur; euangelium autem iis, qui dolore ob peccata perfusi, eorum remissionem, gratiamque a

Deo diuinam, unice experunt. Illis enim, qui nondum conuersi sunt, vel maxime necessaria est peccatorum agnitio, quam ex lege provenire constat; *Rom. III, 20. VII, 7.* Qui vero peccata sua iam agnoscunt, ita quidem, vt simul maximopere illorum eos poeniteat, illi demum, vt solatio indigent, ita ad promissiones, quas euangelium adiunctat, recipiendas, maxime sunt idonei. Atque hi sunt *πτωχοὶ* illi, *pauperes*, (spiritu) qui *ἐπαγγελίζονται*, *Matth. XI, 5.* Hi sunt illi, de quibus Mesiam loquentem introducit Elaias vates: *Spiritus domini super me, eo quod vixerit dominus me, ad adiunctandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, & prae-dicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem; cap. LXI, 1.* Dum vero nondum conuersi, & in vitae securitate constituti, legem proponendam diximus, non ita hoc est capiendum, ac si nulla prorsus ratione ad regenitos pertineat; quinimmo & his proponenda lex est: sed ea ratione, vt normam regulamque habeant, ad quam, animum suum gratum Deo probaturi, vitam moresque suos componant; vnde porro intelligant, quam procul a summa absint perfectione, quaeue adhuc sibi adhaereant infirmitates, in quibus exuendis subigendisque omne quotidie ponere debent studium; comminationibus denique legis repullulantes subinde cupiditates reprimant. Iungenda, quae copiosius hac de re disserui *instit. theol. mor. part. 2. proleg. ad §. 9.* Nec obstat, quod Paulus dicit, *iusto legem non esse positam; 1. Tim. I, 9.* De maledictione enim, itemque coactione legis hoc intelligendum esse, res ipsa docet. A maledictione nimirum legis Christus eos liberauit, *Gal. III, 13.* dumque acceperunt *πνεῦμα υἱοθεσίας*, *Rom. VIII, 15.* filiali quoque erga Deum sunt animo, eodemque modo legem observant. Hinc recte in formula concordiae adseritur,

regenitos numquam esse sine lege, & tamen non sub lege, sed in lege esse, secundum legem domini vivere & ambulare, & tamen bona opera non ex coactione legis facere; solida declar. art. 6. p. 722. Audi posset, quo pacto vtriusque, & legis & euangelii operatio diuersimode & in conuersione, & in renouatione hominis sese exferat; haec vero, cum suis locis ex instituto explicanda sint, & ex haecenus dictis etiam quodammodo intelligi queant, iis vt immoremur, necesse non est. Sed id quoque quiuis ex dictis colliget, in praxi vitae legem & euangelium esse coniunctissimum, cum nec conuersio hominis, nec renouatio, siue vtriusque concursus sibi constet, aut recte procedat.

Quamquam & in quibusdam plane inter se conueniant, cum lex pariter ac euangelium Deum auctorem habeat. Legem enim ipse hominibus dedit, eorumque cordibus inscripsit, *Rom. II, 14.* subinde etiam eius promulgationem renouauit: euangelium itidem ipse primis statim parentibus post lapsum adiunctauit, *Gen. III, 15.* saepiusque repetiit, donec per filium suum vnigenitum luculentissime id omnibus manifestaret. *Ioan. I, 18. Ebr. I, 2.* Ad omnes etiam homines tum lex, tum euangelium pertinet. Et de lege quidem nulum plane est dubium, cum ea, vt diximus, omnium hominum cordibus sit inscripta, & ex naturae quoque humanae consideratione idem pateat; quod & supra, cum de lege ageremus, est comprobatum. Euangelium ex institutione diuina ad omnes itidem pertinere, ex iisdem, quibus gratiae diuinae vniuersalitate antea adstruximus, argumentis liquet. Ita vero illud promulgatum, vt notitia eius ad omnes omnino homines peruenire potuerit, mox ostendimus. Finis etiam vtriusque, & legis & euangelii, quem Deus sibi constitutum habuit, vnus idemque est, salus videlicet hominum. Et legem quidem eo compa-

comparata fuiffet, vt per eam homines ampliorem felicitatis gradum confequerentur, abunde patet ex promiffionibus, foederi operum additis, de quibus ad l. 3. c. 1. §. 18. Cum vero post primorum parentum lapfum, homines iftum finem hac ratione confequi non poffent, euangelium in eius locum fuccellit, *Rom. V III, 3.* Hinc & *potentia Dei ad salutem dicitur omni credenti, Rom. I, 16.* Hac & pertinet, quod

per fidem, quae euangelio originem fuam debet, vitam aeternam confequamur, *Ioan. III, 16. XX, 31. Marc. XI, 16.* Reliqua, quae a nonnullis addi folent, quod euangelium non minus quam lex in veteri iam fuerit testamento, & ad finem vsque mundi duraturum fit, & fatis nota sunt, & ita quoque comparata, vt nemo de iis dubitet.

§. XII. Oblatum hominibus a Deo hocce foedus gratiae fuit statim post primorum parentum lapfum, in promulgatione τοῦ πρώτου εὐαγγελίου, *Gen. III, 15.* Nec ad solos electos, fed omnes omnino homines, iftam per conculcationem capitis serpentini, liberationem, redemptionemque adeo a peccato, & potestate diaboli, ex intentione Dei pertinere, res ipfa, & adcurata verborum iftorum confideratio, facile quemuus condoccebit.*

* Promulgatum fuiffet foedus gratiae per prot-euangelium iftud, vt vocari folet, *Gen. III, 15.* longe eft manifeftilsimum. Eft enim ibi capitis faltem serpentini conculcatio, hoc eft, potestatis, quam infernalis genius in homines fibi arrogauerat, deftitutio commemoretur, haec tamen non poterat non cum ipfa hominum liberatione effe coniuncta; quemadmodum haec fine irae diuinae placatione, peccatorumque expiatione fieri nequit. Hinc & eadem ratione de hominum redemptione Ioannes loquitur, *Chriftum veniffe, dicens, vt opera diaboli destrueret, 1. ep. III, 8. conf. & Ebr. II, 14. 15.* Addenda, quae iam fupra hac de re diximus ad l. 1. c. 1. §. 22. Atque ex hac ipfa capitis serpentini conculcatione facile cognofcitur, quisnam per *semen mulieris* hic intelligatur; non alius fcilicet, quam qui opera diaboli destruere potuit, hoc eft, Meffias. Et is quidem *ecce nunc semen mulieris dicitur, eo quod inter omnes ex muliere ifta, seu Euae, natos, longe eft praefantiffimus. Nec insolens, vt vox feminis hac ratione acci-*

piatur. Sic, licet omnes Abrahami pofteri *semen eius* dicantur, fpeciatim tamen ille, qui fons futurus erat omnis benedictionis, hocce nomine venit: *in semine tuo benedictae erunt omnes gentes terrae, Gen. XXII, 18.* Quod Paulus ipfe explicat, *ὁ ἰσχυρὸς, quod semen est Chriftus, Gal. III, 16.* Accedit porro, quod folus natus eft ex femine mulieris, non viri; *Es. VII, 14.* adeoque mulierem quidem matrem habuerit, *factus ex muliere, Gal. IV, 4.* nullum vero virum patrem, quippe *ἀπαύργ, Ebr. VII, 3.* Reformate equidem, quam vocant, ecclefiae doctores follemne eft, Euae pofteros, in semen fatanae non degenerantes, fuae electos a Deo homines, intelligere; conf. SPANHEMVS, *exercit. de gratia Dei vniuerfali, thef. 6. p. 5.* Sed perperam; cum, vt reliqua mittam, de electis nullo modo dici queat, quod caput serpentis conculcet, seu regnum diaboli destruant, quippe quod foli Chrifto proprium eft. HERM. WITSIVS fatetur, per *semen mulieris* praecipua quadam ratione hic Chriftum intelligendum effe,

esse, etsi non excludendos hinc electos existimet. *Non equidem*, inquit, *insitias eo, quando semen mulieris semini serpentis opponitur, & inter utrumque inimicitia stabiliatur, utrumque semen collectivè intelligendum esse: per serpentis semen omnes improbos designari, qui quævis hæc, prægenies viperarum dicuntur, Matth. III, 7. per mulieris semen, electos fideles, una cum capite suo Christo. Attamen in semine isto aliquem eximium esse, cui istud nomen propriè competat, & cuius virtute reliquum semen, ea, quæ hic prædicta sunt, exsequatur, extra dubium ponendum est; de oeconom. foeder. Dei, l. 4. c. 1. §. 16. p. 561. Sed cum concubatio capitis serpentini, seu regni infernalis destructio, soli Christo tribui queat, ut eum quoque solum per semen mulieris intelligamus, par est. Non equidem negamus, inter pios etiam homines, & semen serpentis, inimicitias positas; sed hoc iam antea hisce verbis, *inimicitias ponam inter te & mulierem*, indicatum erat; ubi in voce *mulieris* merito omnes Adami, atque Euae posterii, ex Eua quippe progignendi comprehensi existimantur; siquidem saltem ex intentione & consilio diuino, omnibus inimicitia cum serpente intercedere debebat, etsi plurimi ad partes antiqui istius draconis desciverint. Unde simul patet, non ad solos electos, ut reformatæ iterum ecclesiæ doctores volunt, sed ad omnes omnino homines, promissionem hancce spectare. Contrarium equidem *WITSIVS* vel ex distinctione ista, qua *semen mulieris opponitur semini serpentis*, elucere arbitratur, l. c. §. 24. p. 566. Verum, falsa ista, quam antea profligauimus, nictur hypothesi, ac si per *semen mulieris* non tantum Christus, sed omnes etiam fideles, seu potius electi, intelligendi sint.*

Immo si vel maxime etiam credentes in Christum intelligerentur, quod tamen non concedimus, nondum sequeretur, eos ideo ad semen mulieris referri, quod a Deo per absolutum aliquod decretum ad hoc electi essent, sed quod Deus præuiderit, eos media gratiæ, quibus fides in hominibus producit & conseruatur, minime repudiaturus: quod cum improbi & increduli facturi sunt, ideo ad semen serpentis eos pertinere. Et sane non ad paucos quosdam, ex absoluto decreto electos, sed omnes omnino homines prot-euangelii istius promissionem spectare, vel ex primorum parentum, in quo tum constituti erant, statu, colligas. Cum enim longè sit miserrimus tristissimusque esset, tum ob ea, quæ sibi ipsis imminere credebant, tum ob cladem, quam delicto suo non hominum generi, seu posteris suis omnibus, intulerant; solatio utique erigendi erant. Eiusmodi vero sententia, qua ex absoluto quodam decreto pars hominum longe maxima æternis cruciatibus, miseriæque numquam finiendæ addicebatur, non potuisset non summum illis incutere terrorem: tantum abest, ut inde solatium aliquod percipere potuissent. Præterea, cum Adamus, parens omnium hominum hactenus omnes posteros suos, seu totum hominum genus, retulisset, in quo omnes ad imaginem Dei conditi erant, omnesque legem acceperant, foedusque operum cum Deo inierant, omnes etiam per legis transgressionem eodem exciderant; cogitare utique aliter non licet, quam quod promissio hæc, quemadmodum & ipsum foedus gratiæ, ad omnes omnino Adami posteros spectauerit; conferenda, quæ supra ad §. 4. diximus.

§. XIII. Promulgatio ista euangelii, eiusque deinceps facta repetitio, cum simul cum vocatione quadam, ad foedus hocce gratiæ acceptandum

dum, fuerit coniuncta, & ita quoque comparata, vt summa eius ad omnes omnino homines peruenire potuerit, recte inde concluditur, vocationem istam ad omnes pertinere homines, adeoque vniuersalem esse. *

* Deum namque per istam euangelii promulgationem Adamo factam, simul in Adamo omnes omnino homines ad foedus hocce gratiae acceptandam, vocasse, palam est. Hinc vero cum ista, de semine mulieris promissio, ab Adamo ad Serthum, & sic porro per reliquos patriarchas, ad Noachum vsque rite sit propagata; nemo quoque dubitauerit, quin notitia istius euangelii ad omnes autem diluvianos homines peruenire potuerit, atque peruenerit. Idem deinceps per humani generis restauratorem Noachum, ceterosque patriarchas, Abrahamum, Isaacum, Iacobum, factum. Qua de re eo minus dubitandum, quia nobis subinde promissionibus Deus primam illam de semine mulieris non tantum confirmauit, sed magis illustrauit, declarauitque. Et, licet foedus cum Abrahamo initum particulare fuerit, adque eum ac postereros eius speciatim pertinuerit; inde tamen non sequitur, quod ipsam euangelii doctrinam, ad alios quoque non propagauerint, aut propagare debuerint. Certe, non minus seruos suos, quam filium Ismaelem Abrahamum circumcidit; *Gen. XVII, 23.* quos &, quin notitia promissionum diuinarum imbuerit, non est quod dubitemus. Horum autem plurimi cum facile hinc inde dispergi potuerint, diuinarum quoque promissionum notitia ad alias simul gentes per eos propagari potuit. Sed inter reliquos quoque Noachi posteros fuisse, qui traditionis ab eo propagatae fuerint tenaces, vel Melchisedeci exemplum nos conducet; cuiusmodi viros pietate, & recta in Deum fide conspicuos, hinc inde existisse, a vero non ab-

horret. Atque per hos vti doctrina ista de semine mulieris conseruata fuit, atque propagata; ita Deum hac ratione istius aetatis homines, ad foedus hocce gratiae amplectendum, vocasse, inde constat. Quod deinde cum gente israelitica Deus pepigit foedus, itidem particulare equidem fuit; nec tamen hoc ita capiendum, ac si Deus reliquas gentes omnes a salute aeterna hoc ipso exclusas voluerit. Absit! quin potius, quae ad ipsam essentiam verae religionis, foederisque gratiae caput praecipuum, spectabant, communia remanebant Israelitis cum ethnicis; ita quidem, vt non minus hi, quam illi per fidem in semen mulieris, seu Messiam, salutem consequi possent. Repetenda, quae supra etiam hac de re monuimus, ad *l. i. c. i. §. 26.* Immo, tantum abest, vt foedus hocce, cum gente israelitica initum, vocationi vniuersali omnium hominum obstitit, vt haec potius per illud maxime fuerit promota. Quemadmodum enim per istud foedus doctrina de Messia, quae summa est foederis gratiae atque euangelii, in ipsa gente israelitica eo certius & conseruata, & propagata fuit; ita varia, quae gens ista experta est fata, occasionem praebuerunt, vt inter alias gentes, apud quas memoria euangelii aut obscurata, aut obliterata erat, eius notitia renouaretur. Quae enim Israelitis cum Aegyptiis, Phoenicibus, aliisque populis intercesserint commercia, satis notum est. Hinc vero cum primum per assyriacam, tum & per babylonicam captiuitatem Israelitae atque Iudaei per vniuersum fere terrarum orbem dispersi essent, doctrinae simul, quam profiteban-

bantur, noticia ad easdem gentes peruenire potuit; immo, quin perueniret, vix est, quod dubitemus. Certe, cum deinceps per apostolos euangelium vndique adnuntiandum esset, commodum perquam illis fuit, quod hinc inde inter gentes non tantum synagogas Iudaeorum, sed profelytos quoque quam plurimos offenderent. Plurimum enim ea res ad diffundendam breui temporis spatio euangelii doctrinam contulit. Et ea quidem ratione, aliisue modis, cum Deus in veteri testamento cuncta sapienter ita disposuerit, ut subinde apud ethnicos etiam euangelii noticia renouaretur; longe tamen eminentius hoc factum in nouo testamento, cum primum quidem per apostolos, per vniuersum fere terrarum orbem, lux quaedam huius doctrinae spargeretur, magis magisque deinceps excitanda, atque diffundenda latius. Quae omnia qui rite pensauerit, de vniuersalitate vocationis diuinae nequaquam dubitabit.

Vt vero eo adcuratius tota haecce a nobis pertrahatur quaestio, quod de vocatione Dei dicitur, vel de externa, vel de interna intelligi possit, obseruandum est. Externam iterum vel verbo naturae, vel verbo reuelationis, quod in scriptura sacra hodie legimus, fieri, nonnulli contendunt. Et de ea quidem vocatione, quae verbo rationis, seu per lumen naturae fit, eleganter hunc in modum I. J. de oeconom. foeder. Dei, Sc. c. 5. §. 8. p. 37. discribit WITSIVS: *Natura ipsa munda non est, sed multis modis inclinat homini, ut rerum texenarum, & huius vitae animalis nimia cura, cultusque abiecto, ad meliora, caelestia, aeterna anbelet. Quando enim illud sublime candens, & vniuersum adeo caelum, tot stratum sideribus, tot stellis micans, supra quod supremi Numinis thronum esse, omnium populorum fides praescripsit, attentis oculis lustrat, ingens ali-*

quod desiderium in se excitari sentit, ut relicta hac terrestri faece, altum aliquando petere, in interiorum naturae suum admittere, & in confortium Dei venire liceat. Refert huc porro illud SENECAE: *Tunc inuat inter sidera cogitationibus suis vagantem, diuitum paramenta videre, & totam cum anro suo terram, non illo tantum, dico, quod egressit, & signandum monet aequae dedit, sed & illo, quod in occulto seruat posterorum auaritia. Tunc disiet contemere porticus, & lacunaria ebore fulgentia, & consules siluas, & derivata in domos flumina, quando totum circumit mundum, & terrarum orbem superne despicens, angustum, & magna ex parte opertum mari, etiam qua exstat, late squallidum, & aut usum, aut rigentem &c. praefat. quaest. natur. p. m. 628.* Verum, quantumvis haec, quae ex operum naturae consideratione oritur, vocatio, minime spernenda sit, quia tamen ad seruitoris cognitionem non ducit, ad salutem consequendam non sufficit, adeoque hic minime in censum venit. De ea itaque nunc loquimur vocatione, quae fit verbo reuelationis, quod Deus ipse primum patribus nostris primis adnuntiavit, hinc subinde nouis reuelationibus declarauit, quodque per patriarchas, prophetas, apostolos, ita propagatum, atque per orbem diffusum fuit, ut nemo existat, ad cuius notitiam non potuerit utique peruenire. Quae quidem vocatio cum externa sit, interna tamen semper cum ea est coniuncta, cum verbum diuinum coniunctam secum habeat vim diuinam homines mouendi, conuertendi, illuminandi, fidemque in illis producendi, modo ipsimet eam non impediant, quo minus sese excitare queat. Perperam namque prorsus dicitur, Deum externae quidem omnes homines, internae autem electos tantum vocare; perperam etiam huc aduocantur distinctiones, inter

voluntatem signi & beneplaciti; itemq; uolam, & arcanam, & quae alia sunt eiusdem generis, quae supra iam explosimus.

Vniuersalem uero hanc esse vocationem, tum ex haecenus dictis patet, tum ex gratiae quoque diuinae vniuersalitate, quam supra ex *1. Tim. II, 4.* aliisque scripturae sacrae testimoniis adstruximus, intelligitur. Vana namque atque ludicra esset ista omnes homines saluandi uoluntas, nisi media quoque ad salutem perueniendi omnibus proponerentur. Pari ratione & ea scripturae huc pertinent testimonia, quae regnum Christi, per vniuersum terrarum orbem erigendum, describunt; *ps. II, 8. ps. LXXII, 8. Es. II, 2, 3. c. XI, 9. c. XLII, 4, 10. 11. Zach. IX, 10. &c.* Ne quid nunc de mandato, apostolis, de euangelio omnibus gentibus adnuntiando, dato, dicam, cui etiam eos gessisse morem, tor gentes ab illis per orbem vniuersum conuersae, & ad seruatoris veram agnitionem perducat, tor ecclesiae hinc inde ab illis plantatae, testantur; *conf. Matth. XXIV, 14. c. XXVIII, 18. 19. act. XVII, 30. 31. Rom. X, 18.* Dum autem uocationis vniuersalitate adstruimus, non ita hoc intellectum cupimus, ac si omnibus ac singulis hominibus, actu doctrina euangelii adnuntiari debeat, aut tempore apostolorum adnuntiata fuerit, prouti sententiam nostram interpretatur WENDELINVS, *theol. christ. l. i. cap. 19. thesi 8. p. 398. sq.* Hoc enim vtique adseri nequit, cum vel ipsa repugnet experientia. Sed mens nostra est, Deum numquam non, praesertim uero circa initium noui testamenti, curasse, vt doctrina haecce longe lateque per orbem spargeretur, ita vt omnes homines, praesertim, qui vsu rationis praediti, luminis naturalis paedagogia, ac manu ductione rite vsuri essent, ad euangelicae veritatis cognitionem peruenire possent. Ex quo etiam patet, fieri omnino posse, & factum etiam esse, vt uno tempore maior lux doctrinae huius hominibus adfulgeat, quam alio; rursus vt vii

BVD. TH. DOGMAT.

genti maiori copia, & abundantiori mensura eam largiatur Deus, quam aliis; immo &, vt in vna gente diutius conferretur, quam in aliis. Quae omnia dum expendimus, nihil aliud nobis relictum, fateamur necesse est, quam vt *vias Dei incomprehensibiles, & iudicia eius imperferutabilia*, cum Paulo *Rom. XI, 33.* venerabundi admiremur. Interim illud factum teetumque maneat, quantumuis multa hic occurrant, ad quae ratio obmutescit, Deum tamen nemini notitiam, quae salutaris ei esse queat, denegare, & si qui actu etiam praeter culpam suam, vt quandoque videri potest, notitia ista priuentur, hoc tamen ex quibusuis potius aliis causis, quantumuis nobis ignotis, prouenire, quam ex absoluto quodam praedestinationis decreto. Et sane, quod hinc illud non proueniat, vel inde manifestum est, quod plurimi improborum, eorum etiam, qui numquam conuertuntur, eadem ratione a Deo vocantur, qua electi. Si enim particularis saltem esset vocatio, ad solos electos restringenda esset. Cur ergo & illi vocantur, qui tamen salutem aeternam non consequuntur? Certe, non aliam ob causam, quam quod Deus omnium salutem velit, adeoque & omnes vocare voluerit. Nec est, quod dicas, improbos illos *externe* equidem vocari, non autem *interne*. Internam enim vocationem non nisi culpa hominum ab externa separari, antea iam obseruauimus. Ad arcanas autem istas vias Dei illud etiam omnino pertinet, quod vnam gentem citius, aliam serius vocet; quodue vii genti, postquam pristinis tenebris rursus immersa est, denuo lucem suam exoriri iubeat, quae felicitas aliis non contingit. Nec enim existimandum, postquam gens aliqua vocationem diuinam repudiauit, posteris eius omnibus necessario in tenebris manendum esse. Hoc enim quo pacto cura gratia Dei vniuersali conciliari queat, me non capere, lubens profiteor. Vnde & sponte sequitur, nihil, quod reprehendi debeat,

Rr rr

eos

eos agere, qui gentilibus hodie adhuc euangelium adnuntiandum censent, etsi vel maxime idem iam maioribus eorum adnuntiaturum, hinc vero ab iisdem, aut eorum posteris, iterum repulsi sunt. Ceterum, si inaequalitas illa, quam in vocatione divina deprehendere nobis videmur, scrupulos alicui varios, dubiaque moueat, illi non tantum cogitandum, quod iam diximus, hominibus datum non esse, ut omnes viarum diuinarum rationes perspiciant, sed cum primis illud quoque expendendum, magnam olim poenarum fore inaequalitatem; eorumque conditionem, quibus minor ad euangelii veritatem agnoscendam

fuit opportunitas, longe tolerabilior fore, quam illorum, quibus lux clarissima euangelii largiori copia concessa fuit; eoque grauius daturus improbos poenas, quo clarius vocem Dei, per euangelium eos vocantis, perceperunt: conf. *Mattb. XI, 22. 24. Luc. XII, 46. 47.* Hoc ergo certum & exploratum nobis sit, quantumvis multa in hisce omnibus, quae imperferutabilia sunt, occurrant, poenarum tamen, quae improbos post hanc vitam manent, rationes, Deum ita dispensaturum, ut nemo de iniuria, a benignissimo creatore sibi illata, iustam habiturus sit conquerendi causam.

§. XIV. Vnica ergo cum haecce esset post lapsum ratio, perueniendi ad salutem; *act. IV, 12. XV, 11.* mutari quoque hocce foedus non potuit, nec mutatum vmquam est: etsi, quae *περιστάσεις* quasdam externas, diuersas dispensationes, quae & oeconomiae vocari solent, subierit. Tria namque eius interualla, in quibus diuersa eius facies adparuit, obseruare licet; quorum primum tempus illud, quo patriarchae vixerunt, ad Mosen vsque; alterum, a Mose vsque ad Christum; tertium denique, a Christo, vsque ad faculi consummationem, complectitur. Duo priora interualla quibusdam *veteris*, vltimum *noui testamenti*, nomine venire solent; quamuis aliis medium illud specialiori quadam ratione, *veteris testamenti* nomine designetur. *

* Vnicum esse, quod hactenus delineauimus, si rem ipsam species, foedus gratiae, nec aliam dari, aut expectandam esse rationem salutem consequendi, ex dictis abunde liquet. Varia tamen eius esset etiam interualla, a Deo sapientissimo consilio distincta, nemini, nisi qui hospitem plane ex litterarum sacrarum lectione retulit animum, ignotum esse potest. Placuit quippe diuinae sapientiae, non vna ratione foedus hocce inter mortales dispensare, ut hominum indoli, pro temporum diuersitate varianti, se quodammodo attemperaret. Hinc tria ista, quae designauimus, in eo obseruare interualla licet, quippe in quibus singularis quaedam eius dispensatio eluxit. Disputatum equidem hac de re fuit inter viros do-

ctos. Tria enim ista, quae indicauimus, interualla constituenda esse, ita quidem, ut medium saltem veteris testamenti nomine veniat, acriter contendit COCCLEIUS, *consider. princip. euang. Ioan. §. 137.* alibique, quod & sectatores eius faciunt, & qui inter hosce eminet, BRAVNIVS, in *doctrina foederum. vol. 2. part. 4. c. 1. p. 397.* Nec segnius, tum reliqua eius placita, tum hanc etiam sententiam oppugnant, qui ab eo dissentiunt, ut LEIDECHEVS, in *vi veritatis, lib. 1. art. 4. p. 49. seq.* itemque WITSIUS, de *oeconomia foederum Dei, lib. 3. c. 3. p. 276.* qui quidem duo interualla, *vetus & nouum testamentum*, tantum admittunt; & verus testamentum statim post hominum lapsum, cum ipso vniuersali foedere gratiae initium habuisse, adserunt.

Sed,

Sed, si demas ea, quae COCCIVS de statu fidelium veteris testamenti cum sua hypothesi coniunxit, de quibus deinceps quaedam dicentur, controuersia ista facile componi potest, si obseruemus, *veteris testamenti* denominationem & in latiori significatione, vt statum patriarcharum includat, & in strictiori, vt tantum starum sub lege Moisaica Israelitarum denotet, vsurpari.

Et posteriori quidem modo ipsa scriptura sacra subinde de veteri testamento loquitur; quod variis facile comprobari potest testimoniis. Sic Ieremias, vtrumque, & nouum & verus testamentum inter se comparans, ecce dies, inquit, veniunt, dicit dominus, quibus pangam cum domo Iehudae foedus nouum; non secundum illud foedus, quod pepigi cum maioribus eorum, vt educerem eos ex terra Aegypti: nam ipsi irritum fecerant foedus meum; c. XXXI, 31. 32. Loqui hic Ieremiam de veteri testamento, & res ipsa docet, & ex Ebr. VIII, 8, 9. etiam constat. Initium autem istius foederis, seu testamenti, ab egressu populi Israelitici ex Aegypto, diserte repetit: *quo die adprehendi manum eorum &c.* Liqueat ergo, cum interuallum patriarcharum sub hoc foedere, seu testamento, non comprehendere. Nec audiendi sunt, qui adserunt, Ieremiam non de veteris testamenti institutione & exordio, sed potius, de sollempni eius confirmatione & repetitione verba facere. Obstant namque clarissima prophetae verba, quibus Deus proficitur, se pepigisse foedus, non confirmasse, cum populum Israeliticum ex Aegypto educeret. Eadem ratione Paulus apostolus de veteri testamento loquitur, Ebr. IX, 18, 20. quando testatur, veteris testamenti sollempnem dedicationem sanguinis effusione factam esse. *Quare nec etiam illud prius, inquit, sine sanguine fuit initiatum. Nam cum a Mose omne praeceptum secundum legem esset pronuntiatum toti populo, accipiens sanguinem hircorum &c. dixit: hic est sanguis testamenti, quod iussit nobis dominus.*

Etenim, si vel maxime vox *ἐνενκάνισται*, qua apostolus v. 18. vtitur, alias iteratam dedicationem, siue institutionem & confirmationem, denotaret, quod tamen nondum euictum est, probandum adhuc esset, eam hic praecipue obtinere significationem. Quod eo minus nobis perfundebitur, quia *vers. 20.* additur: *hic est sanguis, qui datus est, ut testamento, quod iussit, siue, quod sanciuimus nobiscum Deus.* Indicatur namque, sancxisse hoc tempore foedus Deum, quo sanguine, ceu symbolo foederis, conspersi sint. Sanciendo tamen simul iussit, vt significetur, foederum diuinorum longe aliam rationem esse, quam humanorum, cum illa legis simul & praeccepti indolem habeant.

Rem omnem autem plane conficit Paulus Gal. IV, 24. Ibi enim docet, duos Abrahami filios imaginem exhibere duorum testamentorum. *Quae res, inquit, aliud significant. Nam ea sunt duo testamenti; vnum a monte Sina in seruitutem gignens, videlicet Agar. Duorum testamentorum mentionem facit, foederi gratiae superadditorum. Alterum deinde, vt dubium omne tollat, a monte Sina, legisque adeo promulgatione, a Mose facta, repetit, interualli, quod patriarcharum est, nulla habita ratione. Qui contra cuncta duobus saltem interuallis complectuntur, & vetus testamentum ab ipso foederis gratiae vniuersalis exordio repetit, prouocare solent ad verba apostoli: ob id vni testamenti mediator est, vt morte ad redemptionem earum transgressionum intercedente, quae fuerant sub priori testamento, qui vocati erant, promissam aeternam haereditatem acciperent; Ebr. IX, 15. Cum enim non eorum modo fidelium, qui sub oeconomia Moisaica vixerunt, sed eorum etiam, qui ad oeconomiam patriarchalem pertinent, transgressiones expiatae sint; concludunt inde, per vetus testamentum hic apostolum omne illud tempus, quod a lapu primorum parentum ad Chri-*

stum uatum effluxit, indicare. Verum, si dicamus, per *transgressiones, quae sub priori testamento fuerunt*, specialiori quadam ratione transgressionem Israelitarum, intuitu caerimonialium, aliarumque iis propriarum legum intelligi, tota ista ratiocinatio corrumpitur. Et sane, in specialiori significatione verus testamentum hic accipiendum esse, verba, quae iam antea ex c. 18. & 20. recitauimus, nos dubitare non sinunt. Esto autem, intelligi per vetus testamentum totum hoc interuallum, quod a lapsu primorum hominum vsque ad natum Christum intercessit, nihil aliud inde sequitur, quam vetus testamentum in latiori significatione ita sumi, vt oeconomiam patriarchalem simul complectatur. Hoc autem haud difficulter concedimus, modo rursus & illud nobis concedatur, non minus alteram in scriptura sacra significationem usitam esse, qua vetus testamentum speciatim

statum populi Israelitici sub lege Moisaica denotat. Vnde & sequitur, recte tria ista interualla constitui, quorum primum oeconomiam patriarchalem; Moisaicam, quae speciatim vetus testamentum dicitur, alterum; & tertium, nouum testamentum exhibet. Et sane Moisaicam oeconomiam, a patriarchali haud sine ratione distingui, vel inde constat, quod in foedere isto a Deo cum Israelitis inito, tanta, tamque luculenta cum primis per leges caerimoniales, ad foedus gratiae vniuersale facta sit accessio, vt pro nouo quodam ac distincto foedere merito habeatur. Nostratibus quoque theologis vsitatum esse, tria foederis gratiae interualla constituere, iam a me obseruatum, in *diff. de praerogatiuis fidelium noui testam. praef. fidelibus veteris testamenti, §. 11. seq. in syntagmate diff. theologicar. p. 103. sq.* ubi & plura hac de re dixi.

§. XV. In primo isto interuallo, quod patriarchale dicere liceat, doctrina istius foederis per patriarchas, aliosque viros sanctos, propagata, & per sacrificia diuinitus instituta, & ab omnibus, quantum constat, orbis gentibus recepta, exhibita fuit. * Nec aliud quidquam accessit, quam foedus illud particulare, cum Abrahamo initum, cui Deus circumcisionem, eeu sigillum foederis addidit; vnde & primum, quod iure meritoque hocce nomine venit, sacramentum. **

* A patriarchis, aliisque hominibus sanctis, qui ante Mosen vixerunt, hancce, de semine mulieris doctrinam, quae summa est euangelii, seu foederis gratiae, propagatam, eo minus dubitandum, quod subinde ipsi fidei suam hac de re testimoniis aperitissimis prodiderunt. Eua ipsa, omnium hominum mater, eandem testabatur, quando, primogenitum suum enixa, exclamabat *קריתי ראשון אוי יי* *adquisui virum dominum*; Gen. IV, 1. Ita enim merito haec verba, cum interpretibus eruditissimis, reddimus, cum praegnans ratio, cur aliter reddenda sint, adferri nequeat. Vnde sponte sua sequitur, eam iisdem suam de Messia si-

dem declarasse; quod ex ipsis Iudaeis IONATHAN, paraphrastes chaldaeus, agnoscit, dum ea ita transfert, *קריתי לבירי אוי יי* *adquisui virum illum, angelum domini*. Sed illud etiam sequitur, illam credidisse, Messiam non hominem tantum, sed & Deum fore; cum sensus istorum verborum sit: *ego vera fide possideo iam illum virum, qui simul erit dominus, verusque Deus*. Neque enim ad ipsum Cainum haec verba referenda sunt, quae quorundam est sententia, sed in natiuitate Caini primam humani generis multiplicationem cernens Eua, & hinc argumentum spei suae de semine *אשר ילדתי* suo tempore oriundo, sumens, suam

de

de ipso Messia fidem profiteri hac ratione voluit. Quae huic explicationi opponi possunt, & solent, solide diluit witsivs, *de oeconom. foeder. l. 4. c. 1. §. 34. p. 571. sq.* conf. & v. seb. schmidivs noster, in *disput. de fide matris Euae*, quae in *fusculo* secunda est; & in *colleg. bibl. priori*, p. 155. Non praetermittendum quoque nonnulli censent, quod eadem Eua, alium postea filium enixa, eum Sethum adpellauerit, quia *שֵׁט* posuit, inquit, *mibi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain*, Gen. IV, 25. Nimirum, dum illum *semen* vocat, respicere eam ad promissionem existimant, de semine, caput serpentis conculcatur, simulque praedicere, fore, vt eximium illud semen ex eo prodeat. Vti autem soli Deo hoc semen fert acceptum, ita illud a Deo non modo datum, sed *positum* profiteretur, hoc est, Dei consilio firmatum, vt in eius posteris vera ecclesia, doctrinam de semine mulieris sancte custoditura, propagaretur. Id sane per Sethi posteros factum constat, docetque Moses, cum de Enos, Sethi filio, faciens verba, dicit: *וַיְהִי אָדָם כֹּחֵם* *tunc coepit esse, vocari in nomine domini; l. c.* Quae verba licet diuersimode explicentur, hoc tamen certum, exploratumque, significari iis, tempore Enos, adeoque haud dubio eius quoque ope atque ministerio aliquid contigisse, quo cultus Numinis, ad fidem in Messiam praecipue spectans, illustrior, magisque conspicuus factus est: quocum etiam maior piorum ab impiis separatio coniuncta fuisse videtur: conferranda, quae de hoc loco copiosius dixi, in *bist. eccl. V. T. lo. 1. ad per. 1. sect. 1. §. 38. pag. 160.* Henochum, qui septimus fuit ab Adamo, prophetaesse, atque dixisse: *ecce, venit dominus cum sanctis millibus suis, vt ferat iudicium, aduersus omnes, & redarguat, quicumque ex ipsis sunt impii &c.* Iudas apostolus auctor est, *ep. v. 14. 15.* Vbi per dominum non sine ratione ipsum Messiam viri docti intelligunt, quippe cui a patre omne iudicium traditum est, lo. V, 22. quia suo

tempore veniet, in *nubibus caeli*, ad iudicandum terrarum orbem, & *omnes angeli sancti cum illo; Martb. XXV, 31.* Possent autem hoc non tantum de aduentu Christi ad extremum iudicium, sed & de aduentu eius in carnem, itemque, de aduentu ad ferendam legem in monte Sinai, accipi, nonnullis obseruatum est. Haec ergo si praedixit, & praedicauit Henochus, quis dubitet, doctrinam de semine mulieris, seu Messia, ab eo propagatam? Accedat his Lamechus, cui, cum natus esset filius, eum *נֹחַ* Noah adpellari voluit, dixitque *נֹחַ יִנְחֵם* *hic consolabitur nos de opere nostro, & de dolore manuum nostrarum, de terra cui maledixit Iehoua*, Gen. V, 29. Quae quidem verba non tam rationem continent, ex etymo nominis petitam, cum verbum *נֹחַ*, vnde Noachi nomen descendit, *quiescere* significet; quam allusionem quamdam, in re ipsa, & sono vocum admodum similem, fundatam. Neque a filio hocce solatium, quod tam anxie experebat, & optabat, Lamechus sibi pollicebatur, sed ab ipso Messia, sui semine mulieris, cuius aduentum natiuitas filii istius illi in memoriam reuocabat. Certe, ad primorum parentum lapsum, hinc & semen mulieris, post illum lapsum iis promissum, eum respexisse, verba haec: *in terra cui maledixit Iehoua*, nos minime dubitare sinunt. Ista enim maledictio, poenae, primis parentibus post lapsum denuntiatae, partem constituat, Gen. III, 17. Nonnulli equidem ad ipsum Noachum haec verba referunt, sed ita, vt in eo errasse Lamechum censeant, quod filium huncce suum pro Messia habuerit. Et fieri sane potuit, vt nimio desiderio videndi Messiam occupati, homines pii in applicatione aberrarent; quod & nostram non evertit, sed confirmat potius sententiam, de doctrina hacce per illos eo tempore propagata. Sed conuenientius tamen videtur, si dicamus, filiorum natiuitatem, Messiae aduentum illis in memoriam reuocasse, vt semper de eo cogitant,

rent, non minus & libenter loquerentur, simulq; eiusmodi confessiones illis elicuisse, quibus suam fidem palam profitebantur. Ad ipsum vero Noachum quod attinet, eum Petrus *ἀρχὴν διακονοῦντος* *praeconem iustitiae*, appellat, 2. ep. II, 5. Quo ipso significat, eum factis & verbis suae aetatis homines ad iustitiam, quae Deo placeat, erudiuisse; quod quidem sine Messiae venturi fieri notitia non potuit, cum is solus sit, per quem iustitiam, quae Deo proberur, obtineamus. Illustre vero etiam ipsius Noachi de Messia, eiusque regno, exstat vaticinium, Gen. IX, 26. ubi eum per *Deum dominum Semi*, ipsum intelligere Messiam, rationibus minime contemnendis, probari potest. Dixi de hocce vaticinio in *hist. eccl. V. T. tom. I. per. I. scilicet. 2. §. 5. p. 193.* Ad reliquos patriarchas quod attinet, qui post diluvium ad Moysen usque vixerunt, speciatim Abrahamum, Isaacum, & Iacobum, quo plures, quoque illustriores a Deo de Messia, ex illorum semine nascendo, acceperunt promissiones, eo minus dubitandum, hancce de Messia doctrinam praecipuum in eorum religione fuisse caput. Quo insignior etiam illorum fuit pietas, eo maiorem eos adhibuisse in hacce doctrina sancte custodienda, conservanda, atque propaganda, diligentiam, vt credamus, par est. Quae cum satis nota sint, vt aliquid addamus, necesse non est.

Hoc saltem monendum, praecipuum, quo in hocce intervallo haec doctrina conservata, & propagata est, medium fuisse sacrificia. Eo enim haec spectasse, vt sacrificium, seu mortem cruentam Messiae exhiberent, non dubitabit, qui secum cogitauerit, Christum eum esse, qui *suo sanguine in sanctum intrauit, vt aeternam redemptionem inueniret; Ebr. IX, 12. qui se ipsum obtulit, vt multorum auferret peccata; ib. 2. 28. qui vnica oblatione consummavit in perpetuum eos, qui sanctificantur; c. X, 14.* Vnde & irritum plane conatu ex rationis lumine nonnulli sacrificiorum deriuare originem adnunt-

tur. Nec enim, quantumvis omnes ingenii intendant nervos, quidquam comminisci possunt, quo probent, hanc colendi Deum per sacrificia rationem ei placere posse, si ab eo discedas, quod sacrificium a Messia offerendum, per ea fuerit adumbratum. Sed hac de re supra iam ex instituto disputaui- mus, ad I. I. c. I. §. 23. Vti vero vel Abelis & Caini exemplo constat, sacrificiorum vsum longe esse antiquissimum; Gen. IV, 3, 4. ita non minus notum, eundem longe lateque per orbem vniuersum fuisse diffusum. Cuius rei non alia ratio reddi potest, quam quod a primis parentibus, tum porro a Noacho, huncce per sacrificia Deum colendi morem, & cum eo doctrinam de Messia acceperint. Idque sapientissimo Dei instituto; cum per ritus externos omnium constantissime doctrina quaedam propagari ac conservari queat; licet hominum incuria atque negligentia plerumque fiat, vt externis tantum adhaerescant, missis internis, seu eo, quod caput causae est; quod & in sacrificiis factum, quae equidem quam diutissime retinuerunt, cum vera de Messia doctrina, ob quam illa instituta erant, dudum esset oblitterata. Et ita, dum neglecto nucleo, corticem homines amplectuntur, fieri aliter nequit, quam vt vera religio in turpem tandem degeneret superstitionem.

** Foedus hocce, quod Deus cum Abrahamo iniit, quodque Gen. XVI, 7. §. 7. describitur, primum fuit, quod foederi vniuersali gratiae accessit. Illud enim, quo Deus cum Noacho, eiusq; posteris pepigit, Gen. IX, 11. §. 1. longe alterius generis est, & eo saltem pertinuit, vt homines certiores redderentur, orbem huncce numquam in posterum diluvio quodam vniuersali perdendum esse. Fuit tamen idem hocce foedus, cum Abrahamo initum, particulare, ad posterum eius tantum pertinens; cui adeo & promissiones particulares adiectae erant; quibus vti Abrahamo, eiusque posteris *Ex* quaedam, prae reliquis orbis gentibus conciliabatur,

ita neutiquam foedus gratiae ipsum ad eos solos restringebant, ac si reliquis gentibus, a foedere hocce particulari alienis, aeternum pereundum fuisset. Memorabile autem maxime in hocce foedere est, quod Deus circumcissionem, seu sigillum atque firmamentum eidem addiderit. Primum enim in ea sese nobis offert sacramentum proprie sic dictum. In statu namque integritatis nulla fuisse veri nominis sacramenta, supra iam euicimus. Sed nec in statu post lapsum, adeoque in foedere gratiae, vllam ante circumcissionem inuenire licet sacramentum. Nonnulli equidem, *electionem hominis ex paradiso*, & interseptum ei aditum ad arbori vitae, pro primo foederis gratiae sacramento habent. Adempto enim homini hoc operum sacramento, (arbori vitae) simul ei offensum fuisse, iustitiam ex alio foedere quaerendam esse, atque ita a foedere operum eum manuduclum fuisse ad foedus gratiae. Sed hancce sententiam ipsemet explodit WITSIVS, et si in augendo sacramentorum numero haud adeo parcus: *de oeconomia foederum Dei*, l. 4. c. 7. §. 3. p. 680. Ipse enim vir doctus pelliceas tunicas, quibus Deus Adamum cum vxore vestiuit, *Genes. III, 21*. in sacramentorum referre numerum non dubitat; hinc & varia in iis quaerit mysteria, l. c. §. 4. p. 681. Sed si vbique mysteria quaerere, & ex mysteriis quibuslibet sacramenta conficere licet, sacramentorum infinitus tandem exsurget numerus. Alterum foederis gratiae sacramentum idem auctor in sacrificiis quaerit, qua in re & alios sibi habet suffragantes. Soletque huc referri illud AVGVSTINI: *sacrificium visibile est inuisibilis sacrificii sacramentum*; lib. 10. de ciuit. Dei, c. 5. Verum, qui ita sentiunt, aut falluntur & ipsi, aut *sacramenti* vocem in latiori significatione adhibent, qua generatim signum aliquod seu symbolum rei alterius denotat. Sacrificia veteris testamenti aliud quid, Christum scilicet, eiusque passionem & mortem, qua hominum peccata expiata

sunt, & beneficia hinc in nos redundantia, exhibuisse lubentes largimur; sed inde non sequitur, ea esse sacramenta. Discrimen autem inter sacrificium & sacramentum accurate maiores nostri in *apologia Augustinae confessionis* explicant. Theologi, inquit, recte solent distinguere sacramentum & sacrificium. Sit igitur genus horum, vel caerimonia, vel opus sacrum. Sacramentum est caerimonia, vel opus, in quo Deus nobis exhibet hoc, quod offert adnexa caerimoniae promissio &c. Contra sacrificium est caerimonia, vel opus, quod nos Deo reddimus, vt eum bonore adsciamus; art. 12. p. 253. Sed nondum hic alii subfistunt, sacramentumque aliquod initiationis ante circumcissionem inuenire voluerunt. Et AVGVSTINVS quidem ipse non dubitat, ante circumcissionem sacramentum aliquod initiationis in vsu fuisse, licet, quale illud fuerit, definire non audeat. Nec tamen credendum est, inquit, & ante datam circumcissionem famulos Dei, quandoquidem in iis inerat mediatoris fides, in carnem venturi, nullo sacramento opitulatos fuisse paruulis suis, quamuis, quid illud esset, aliqua necessaria causa, scriptura latere voluit; l. 1. contra Iulian, c. 1. Similia & alibi repetit: quemadmodum alii quoque in eamdem ingressi sunt sententiam, quae & ex nostratibus BEBELIO non displicuit. Dum enim hac de re disputat, haud obscure eo inclinat, non tantum sacramentum aliquod initiationis ante circumcissionem fuisse, sed illud etiam in mystica nomini, quibus a parentibus infantes insigniebantur, quaerendum esse impositione; in *historia ecclesiastica ante diluuiam*, p. 26. Enimvero, etsi haud diffitear, nomen istam impositionem, a patriarchis sacram, interdum mysterio non caruisse; inde tamen non sequitur, eam fuisse sacramentum, & quidem proprie ac strictè sic dictum. Disservi hac de re in *hiss. eccl. V. T. ad per. 1. sect. 1. §. 30. p. 229. 130*. PEIDEGGERVS sabbatum quoq; pro sacramento horum temporum habendum esse, censet, si modo

modo constet, sabbatum ab hominibus ante-diluuiis obseruatum fuisse, quod ipse negat; immo & diluuium, & itidem tandem inter ecclesiae patriarchalis sacramenta referre non dubitat, in *hist. patriarch. part. 1. exercit. 3. §. 57. & 58.* Perperam quidem, cum non quodlibet signum statim sit sacramentum, vt mox pluribus ostendimus. Et sane ad iridem quod attinet, eam stricte dictum sacramentum non fuisse, ipsemet fateretur WITSIVS; cum foedus illud, in cuius signum iris data est, *non fuerit praecise, & formaliter, fœdus gratiae*; hieroglyphicum tamen diuinae in Christo gratiae symbolum fuisse, existimat; *de oeconomia foederum Dei, lib. 4. c. 7. §. 21. & 22. p. 689.*

Sed missis hisce, ad circumcisionem tandem accedimus, quam pro sacramento, proprie & stricte sic dicto, habendam, positum est extra controuersiam, & ex dicendis quoque abunde constabit. Originem eius a Deo ipso reperendam, institutio, quae *Gen. XVII. 7. sq.* legitur, nos minime dubitare sinit. Sunt equidem, qui morem genitalia circumcidendi ab Aegyptiis ad Ebraeos profluxisse, aut Abrahamum in Aegypto eum didicisse, tandemque adprobante sententiam eius, per quandam *συγκατάθεσιν* Numine, eundem imitatum esse, nobis persuadere conantur. Ita iam olim censuerunt iurati christiani nominis hostes, CELSVS, atq; IULIANVS, ille quidem apud ORIGENEM, *lib. 1. contra Celsum, pag. 17.* hic autem apud CYRILLVM, *l. 10. contra Iulianum, p. 354.* Horum & ex recentioribus, nonnulli praeserunt vestigia, vt MARSHAMVS, in *can. chron. saec. 5. p. 73. 74.* atque SPENCERVS, *de legibus Ebr. ritualib. l. 1. c. 4. sect. 4. p. 49.* alique. Pro-uocare ad HERODOTVM solent, qui, cum dixisset, solos omnium hominum Colchos, & Aegyptios, & Aethiopes, ab initio circumcisos esse; Phoenices & Syros, qui sunt in Palaestina, ipsos fateri, inquit, ab Aegyptiis hoc se accepisse, *l. 2. c. 104.* Pari ratione & DIODORVS SICVLVS atque STRABO, tum ipso-

rum Iudaeorum, tum circumcisionis apud eos receptae, originem ab Aegyptiis derivant, ille quidem, *l. 1. p. 24.* hic autem, *geograph. lib. 17.* Verum, quantumuis in aliis HERODOTI minime spernenda sit auctoritas, in hac tamen narratione nullam cum promereri fideni, vel inde liquet, quod erroris plane manifestos eidem admiscuerit. Syros namque, qui in Palaestina sunt, fateri dicit, se circumcisionem ab Aegyptiis accepisse. Sed in Palaestina soli circumcidebantur Iudaei, quibus & Idumaeos nonnulli addunt. Ili autem tantum abest, vt faterentur, aut vmquam falsi sint, circumcisionem ab Aegyptiis se accepisse, vt potius diserte hoc negent, & Aegyptios contra a Iudaeis eam accepisse, contendant. Per Phoenices autem, quos itidem circumcisos dicit, a Syris, Palaestinae incolis, distinctos, vix alios, quam Idumaeos, intelligere potest. Hos vero ab Esauo, qui & Edom dictus, ortos, ab eodem circumcisionem, si apud illos in vsu fuit, non autem ab Aegyptiis, accepisse, non est, quod dubitemus. DIODORI SICVL, atq; STRABONIS, vt pote Herodoro longe recentiorum, multo minus quemquam mouebit auctoritas. Hisce autem, tamquam ethnicis, insuper, quibus res Iudaeorum minime perspectae fuere, plus in eiusmodi rebus tribuere velle fidei, quam Mosi, scriptori, non dicam *ἱστορίῳ*, sed domestico, & omnium antiquissimo, & de rebus sibi compertis scribenti, non tam impietas est, quam furor atque insania. Atque Moses, nulla hic Aegyptiorum facta mentione, a Deo ipso circumcisionem, in signum & firmitatem foederis, cum Abrahamo initi, institutam, refert. Quis vero sibi persuadeat, Deum imitari Aegyptios voluisse, aut exemplum ab iis cepisse, quod sequeretur? Immo, hoc etiam fini, ob quem circumcisionem instituit, prorsus repugnabat. Debebat enim circumcisio, vt diximus, esse sacramentum foederis, quod vtique cum solo Abrahamo, eiusque posteris, Deus pepigit.

pepigit. Eoque simul comparata erat, vt semen Abrahami a reliquis orbis gentibus discernereur. Vnde & Iacobi filii indignum familiae suae nobilitate existimant, sororem suam elocare praeputiatu, *Gen. XXXIII, 14.* Ille autem qui obtineri finis potuisset, si iam tum apud alias gentes, speciatim Aegyptios, in vfu fuisset circumcisio? Sed mitro reliqua, quae hac de re dici possunt, a me quippe iam adducta, in *hystor. eccles. vet. test. ad per. 1. scilicet. 3. §. 4. p. 275. seq.*

Iam ad rem ipsam quod attinet, peractam circumcissionem constar, amputatione praeputii, Ebraeis עִרְוָה, graecis autem veteris testamenti interpretibus, & scriptoribus noui, ἀποτομή, dicti. *Fiebat autem ista amputatio cultro quodam acuto, ex quacumque materia, ad sectionem apta, facto. Certe instrumentum, quo Zippora filium suum circumcidit, Moyses ipse מַזְרָא vocat, quo acutum filicem significari, ex *Ios. V, 2.* recte colligitur, quippe vbi Iosua ad populum circumcidendum חֲרִיבֵי צִיִּיִם hoc est, vt LXX interpretes habent, κατὰ φύσιν περὶ φύσιν, cultros filiceos, fecisse dicitur. Quod a vero eo minus abhorret, quia apud Aegyptios lapidem aethiopicum in cultros acutum fuisse, ex *HERODOTI lib. 2. cap. 83.* iam pridem viris doctis obseruatum est. Praeputium porro illud, tamquam elementum sacramenti huius externum, vna cum amputatione, seu actione circa illud occupata, theologis materiale circumcissionis dicitur, quemadmodum ipsum verbum institutionis, quod *Gen. XVII, 10.* exstat, hoc est *foedus meum*, prouti ad actum circumcissionis adhibebatur, formale vocare solent. Nullum vero est dubium, quin Deus ritum huncce circumcissionis rerum quarumcumque spiritualium voluerit esse symbolum. Quae si recte ponderentur, tam praestans hocce nobis adparebit institutum, quam illud in se spectatum, contemptibile, & sere puden-

dum videri poterat. Primo namque eodem summa hominum significabatur miseria, ex labe ista originali, quae omnibus inhaeret, oriunda, quaeue membro isto, quod circumcidebatur, per carnalem scilicet generationem propagatur, *Io. III, 6.* Scriptura ipsa hoc testatur, quando subinde praeputium cordis, vel cor incircumcisum memorat; *Deut. X, 16. Ier. IV, 4. Leuit. XXVI, 41. Ier. IX, 26.* Quam inuiti autem homines ad id accedant, vt vitia sua exuant, prauisque nuntium mittant cupiditatibus, hoc dolorifica illa partis carnae abscissio nos conducere potest. Significabatur porro hocce ritu aduentus Messiae, ex posteritate Abrahami, licet neutiquam carnali modo, nascituri. Ex Abraham enim iam circumciso nasciturus erat Isaac, *Gen. XVII, 16.* pater seminis istius benedicti, siue Messiae, qui suo sanguine hominum expiaturus erat peccata. Quae quidem sanguinis effusio itidem circumcissionis ritu indicabatur. Ex qua etiam hoc intelligebatur, eum eiusdem nobiscum sanguinis, atque carnis participem futurum; *Ebr. II, 14.* quin & eum daturum nobis abscissionem carnis peccati, per regenerationem & sanctificationem. Namque huc itidem circumcissionem spectasse, apostolus nos dubitare non sinit, *Coloss. II, 11.* De ministro circumcissionis, seu eo, qui circumcidendi munere fungi debuerit, nihil equidem diserte a Deo constitutum est. Interea ipsum Abrahamum & semet, & Ismaelem filium, & seruos, qui in eius familia erant, circumcidisse, ex *Gen. XVII, 23. 24.* condiscimus. Idem deinceps reliquos patriarchas fecisse, eo minus dubitandum, quod sacra inter suos administrare, iis sollempne esset. Quae sacrorum administratio, cum deinceps in gente israelitica ad tribum Leui, speciatim autem ad sacerdotes, translata esset, ab hisce eo tempore circumcissionem peractam, recte adfirmatur. Praeter ordinem tamen, &

urgente necessitate, etiam ab illo, quin non erat sacerdos, immo, & a femina circumcidi potuisse puerum, ex Zipporae exemplo *Exod. IV. 25. 26.* colligitur.

Quod si quaeras, quinam itaque circumcidendi fuerint? responderetur, non soli Abrahamo & Isaac, sed Abrahamidis omnibus, siue ex Sarah, siue ex Agare, siue ex Kethura oriundis, omnibus porro domesticis eius, etiam emitibus, & alienigenis, circumcisionem imperatam fuisse, *Gen. XVII. 25. 26. 27.* Nec obstat, quod *1. c. v. 16. 19.* foedus cum Abrahamo initum, ad Isaacum, eiusque posteros, restringi videatur. Exinde enim hoc saltem sequitur, specialiori quadam ratione, cum primis, quae promissionem de Messia, ex semine Abrahami nascituro, foedus hocce ad Isaacum, eiusque posteros, spectasse; Ismaëlem, & liberos, quos Abrahamus ex Kethura suscepit, plane ab eodem excludendos esse, inde colligi nequit. Et cur quaeso Abrahamus Ismaëlem circumcidisset, nisi & ad illum certa quadam ratione foedus hocce pertinuisset? Sapientiaeque etiam diuinæ hoc prorsus fuit conueniens: cum per Ismaelitas, filiosque Kethurae, longe lateque per Arabiam dispersos, doctrina euangelii, cum hocce foedere coniuncta, ad plures propagari homines potuerit. Atque hosce omnes etiam ad circumcisionem suscipiendam adstrictos fuisse, inde consequitur, donec per aduentum Messiae eius necessitas tolleretur. Idem adeo & Idumaeis, ab Esau, Isaac filio, oriundis, obseruandum. Etsi enim eos ab Ioanne Hyrcano demum ad circumcisionem adactos, *FL. IOSEPHVS auctor sit, antiquit. iudaic. lib. 13. cap. 17.* haud dubio tamen ita hoc intelligendum, quod, cum olim apud eos in vsu fuerit, deinceps iterum abierit in desuetudinem. Forte & ideo Hyrcanus ad circumcisionem eos coegit, quod existimauerit, eos, utpote ab Abrahamo progenitos, iure diuino ad illam fuisse obstrictos. Legenda, quae hac

de re dixi, *hystor. eccles. vet. test. tom. 1. ad per. 1. sect. 3. §. 4. p. 281. & tom. 2. ad per. 2. sect. 7. §. 8. p. 1136.* Ex eo porro, quod diximus, domesticos Abrahami, etiam emitibus ac alienigenas, circumcisos, recte colligitur, profectos totidem, qui in sacrorum cum Israelitis venire cupiebant communionem, fuisse circumcidendos. Idque inde confirmatur, quod deinceps Deus ipse sancit: *Quod si peregrinus voluerit tecum facere pascha, circumcidetur ei omnis mus, & tunc accedito ad faciendum pascha; Exod. XII. 48.* Ex Abrahami posteris omnes masculi circumcidendi erant, & quidem die a natiuitate octauo; *Gen. XVII. 12.* idque Israelitae atque Iudei semper accuratissime obseruauerunt, adeo, ut, licet hi in sanctificatione sabbati ad superstitutionem vsque religiosi essent, circumcisionem tamen eodem, si octauus a natiuitate dies esset, administrare non dubitarent. Differri tamen quandoque ob causas grauissimas eam potuisse, vel Israelitarum, dum in deserto versabantur, exemplo patet. Eorum enim infantes quadraginta istos annos non circumcisos, constat. Cum enim certam stabilemque sedem non haberent, sed, quoties columna mouebatur, toties castra quoque mouenda essent, fieri circumcisio commode, & citra vitae periculum, non poterat. Per inobedientiam enim eam omisam, quae est sententia *AVGVSTINI, ad Ios. V. quaest. 6.* non est verosimile. Atque hinc quoque patet, cur *non* circumcisi dicantur; *Ios. V. 2.* Renouationem nimirum circumcisionis haecenus omittae indicari, res ipsa docet; confenda, quae hac de re dixi, in *hyst. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 2. sect. 2. §. 2. p. 507.* Quenadmodum autem interdum ob causas grauissimas differre circumcisionem ultra diem octauum licuit; ita eandem ante diem octauum, etiam si mortis periculum adesset, peragere, minime fas erat. Certe, nullo exemplo hoc constat.

Nec

Nec tamen de salute infantum, qui ante diem octauum moriebantur, dubitandum. Non enim priuationem, sed contemptum sacramenti damnare, uotum est. Sexui autem feminino, ut Deus circumcisionem non praescripserat, ita eundem absque illa in foedus gratiae receptum, nemo non intelligit.

Quis finis, & quidem proximus circumcisionis fuerit, ex ipsa eius institutione, *Gen. XVII, 7, 10.* patet. Recipiendi namque per illam erant in foedus gratiae, cuius sollemnis formulam: *Ego ero Deus tuus, & seminis tui post te.* Hoc ipso namque omnibus, qui circumcidendi erant, quidquid bonorum spiritualium in foedere hocce continebatur, ad salutem praefertim necessariorum, promittebatur. Inter quae cum fides in Messiam emineat, haec ipsa in infantibus excitabatur, ut, impetrata hac ratione peccatorum remissione, Deus illorum Deus esse posset. In adultis autem cum fides iam adesset, eadem confirmabatur; quod ipsius Abrahami exemplo condocemur. Quo sensu & Paulus, Abrahamum circumcisionem accepisse, dicit, in *sigillum iustitiae fidei, Rom. IV, 11.* Accedebat porro, quod per circumcisionem Abrahami posteris, deinceps vero speciatim Israelitae, a reliquis orbis populis distinguendi essent, ut externo etiam hocce charactere indicaretur, Israelitas esse Dei peculium, sacerdotale regnum, populumque electum, ac sanctum; *Exod. XIX, 5.* simulque & ecclesiam hac ratione a mundo separandam, segregandamque esse, significaretur; *2. Tim. II, 19. 1. Petr. II, 9.* Ultimus vero finis, apud eos, qui in fide constantes ad finem vsque permenebant, salus aeterna, non poterat non sua sponte hinc consequi. Ita nimirum, quod diximus, est intelligendum, externam circumcisionem tum demum circumcisis profuisse, si fidem in Messiam retinerent,

eamque etiam toto vitae suae instituto demonstrarent. Absque fide, si erat circumcisio, neminem iuuabat. Unde stolidam plane uanquam erat Iudaeorum gloriatio, ob circumcisionem se efficerentium, & gentiles ceu praepuciosos magno supercilio contemnentium; quam acriter, & merito quidem, castigat Paulus, *Rom. II, 25. seq.* Quamdiu durare circumcisio debuisset, Deus ipse hucce definiuit verbis: *Ut erit foedus meum in carne uestra* *בריתי בשרי* *in foedus saeculi, Gen. XVI, 13.* Quod tamen non ita capiendum, ac si semper, ad finem vsque mundi durare circumcisio debuisset. Eam enim aliquando abrogandam fuisse, vel inde patet, quod ad umbras illas pertinuerit, quibus, postquam corpus ipsum venit, non amplius locus fuit; *Coloss. II, 17.* Magna praeterea pars erat parietis illius intergerini, qui Iudaeos a gentilibus discriminabat, & cuius septum morte Christi solui debuit; *Ephef. II, 14.* Cumque Iudaeorum atque gentilium in unam ecclesiam, tempore Messiae coniunctionem prophetae ipsi praedixerint, ut Esaias *cap. XIX, 24, 25. LX, 3.* alibique; haec vero non aliter, quam sublato Iudaeorum gentiumque discrimine, adeoque & abrogata circumcisione, fieri poterat; hanc abrogationem iisdem vaticiniis praedictam, merito inde concludimus. Immo, prorsus necessarium erat, ut cum legibus caerimonialibus reliquis, circumcisio quoque, postquam aduentauerat Messias, abrogaretur: cum, si quis eo tempore eiusmodi ritus adhuc obseruare voluisset, perinde fecisset, ac si negasset, Christum iam uenisse, seu, Iesum Nazarenum Messiam illum esse, patribus promissum. Quo sensu Paulus dicit: *Eccce, ego Paulus dico vobis, si circumcidamini, Christum nihil vobis profuturum. Testor enim rursus omni homini, qui circumciditur, eum esse debitorem totius legis seruandae, Gal. V, 2, 3.* Nec obstat nobis

vox עולם *Gen. XVII, 13.* Hac enim non quæ sine destituitur, sed longum subinde semper aeternitatem, seu durationem, temporis spatium denotari, notum est.

§. XVI. Per *sacramentum* namque proprie sic dictum, actio quaedam diuinitus mandata, & circa elementum aliquod externum & visibile occurrat, intelligitur, per quam, accedente verbo institutionis, gratia euangelii, de remissione peccatorum, ad vitam aeternam confertur, & obsignatur. Et eiusmodi quidem sacramentum circumcisionem fuisse, adcuratio eius consideratio quemlibet conducere potest. **

* Dum, de circumcisione verba facientes, primam sacramentorum iuicimus mentionem, res ipsa, ordinisque postulat ratio, vt, quid hac voce indicetur, quidue generatim de sacramentis obseruandum, paucis explicemus. Et vocem quidem hanc, ex vsu Romanorum profano, speciatim militari, ad res sacras transtulerunt veteris ecclesiae doctores. Apud illos enim *iusturandum* significabat, quo milites ad fidem, & officia illis propria, se obstringebant; vt vel ex *VEGETIO* patet, *l. 2. de re militari c. 5.* Aliquantum vero etiam *pecuniam* denotat, in loco sacro depositam, donec lis contestata componatur. Hoc *VARRO* nos conducet, *de lingua latina lib. 4.* Nec tamen vna eademque ratione apud scriptores ecclesiasticos accipitur. Interdum enim apud eos *rem arcanam* seu *mysterium* denotat; qua in significatione & in versione vulgata occurrit, *Eph. I, 9. III, 9. & I. Tim. III, 16.* Ita *LACTANTIUS*: *Nobis autem, qui sacramentum veræ religionis accipimus, cum sit veritas reuelata diuinitus &c. vniuersos sine vilo discrimine vel sexus, vel ætatis, ad caeleste populum conuocamus; insit. diuin. l. 1. c. 1.* Et iterum: *Videre enim nullo modo poterant, quare, aut a quo, & quemadmodum religio vera opprimeretur, quod est diuini sacramenti, & caelestis arcani; lib. 2. cap. 3.* Rursum: *Excaecauit enim illos stultitia ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei; lib. 4. cap. 16.* Pari ratione & *ARNOBIUS*: *Item per omnes terras in tam breui tempore, & paruo, immensi huius sa-*

cramenta diffusa sunt; lib. 2. aduersus gentes, p. m. 44. Similia & apud *CYPRIANVM* atque *TERTVLLIANVM* leguntur. Altera vocis significatio est, qua generatim signum aliquod, seu symbolum rei caelestis, vel spiritualis denotat. Sic cum *Paulus* coniugium, mysticae vniõis inter *Christum* & ecclesiam, symbolum esse docet, τὸ μυστήριον, inquit, τοῦτο μέγα ἐστίν; quod vulgatus interpretes reddit: *sacramentum hoc magnum est; Ephes. I, 32.* Hinc vero perperam colligi, matrimonium proprie & strictè sic dictum sacramentum esse, ex dicendis patebit. Tertia enim, eaque, si consuetudinem in ecclesia receptam spectes, propria significatio est, qua eiusmodi ritus sacros denotat, in quibus per signa, seu symbola externa, beneficia diuina, eaque spiritualia, non tantum significantur, sed reuera etiam exhibentur, atque confirmantur. Et in hac quidem acceptione, in versione latina scripturae sacrae non occurrit; quemadmodum nec in textu originali vox quaedam exstat, quae eandem significationem accurate exprimat; res tamen ipsa, seu, quod eiusmodi signa, vel symbola, gratiam diuinam hominibus, rite & in hisce gerentibus, conferentia, & obsequantia, a Deo constituta sint, euidenter in sacris litteris deprehenditur. Inter scriptores ecclesiasticos, eosque latinos, *TERTVLLIANVS* primum hac voce ita vsus est, vt baptismum, itemque eucharistiam illa significaret. Et de baptismo quidem ita loquitur: *vocati sumus ad militiam Dei*
viui,

viui, iam tunc, cum in sacramento verbare-
spondimus; ad martyres cap. 3. p. m. 156.
De eucharistia autem hunc in modum
verba facit: *Eucharistiae sacramentum, &
in tempore victus, & omnibus mandatum a
domino, etiam antelucanis coetibus, nec de
aliorum munu, quam praesidentium, sumi-
mus; de corona cap. 3. p. 121.* Sic & AR-
NOBIVM in formula ista: *fidem rumpere
kristianam, & salutaris militiae sacramen-
ta deponere; lib. 2. aduersus gentes, p. m. 45.*
ad baptismum respicere, nemo dubitauit.
Apud CYPRIANVM vox sacramentum
saepissime legitur, sed diuersa admodum
significatione, adeo, vt etiam orationis do-
minicae summa capita, *orationis dominicae
sacramenta* adpellit; *de orat. domin. p.
m. 101.* Speciatim tamen & de baptismo,
& de sacra coena, eandem vocem adhibet.
Nimirum, cum formulam baptismi ex
Matth. XXVIII, 18, 19. recitasset, statim ad-
dit: *Insinuat trinitatem, cuius sacramento
gentes baptizantur; ep. 73. p. m. 307.* Sic
& de sacra eucharistia verba faciens, *item,*
inquit, *in sacerdote Melebisedeck sacrificii
dominici sacramentum,* (vel vt in aliis codi-
cibus legitur: *sacramenti dominici myste-
rium*) *praefiguratum videmus; epist. 63, p.
m. 277.* Graeci scriptores, cum de sacra-
mentis loquuntur, vocem *μυστήριον* vsur-
pant. Ea enim est generatim, quidquid
rationi absconditum, a Deo autem in ho-
minum salutem patefactum est, tum alibi,
tum maxime in epistolis Pauli, deuotetur;
quo sensu etiam apostoli vocantur *διδασκάλους
μυστηρίων θεού, dispensatores mysteriorum Dei,*
1. Cor. II, 1. subinde tamen apud scripto-
res ecclesiasticos speciatim pro sacramen-
tis adhibetur; vid. CASAVBONVS, *exercit. 16.
ad annales ecclesiast. Baronii, p. 478. seq.*
Licet autem vox latina *sacramentum*, in
propria illa, strictaque significatione in
scriptura sacra non occurrat; recte tamen
in ecclesia retinetur, tum, quia res ipsa in
scriptura sacra continetur, tum, quia iam

veteres, vt antea ostendimus, ecclesiae do-
ctores, eandem ad baptismum pariter ac
sacram coenam transtulerunt. Accedit,
quod commodior vox vix reperiatur, ad
id, quod theologi ea significare cupiunt,
exprimendum, & alias quoque non inso-
lens sit, voces, quae in scriptura sacra non
exstant, de rebus sacris, ad animi concep-
tus eo accuratius explicandos, adhibere.
Nec aliam ob causam Socini sedulatoribus
quibusdam, aliisque eiusdem generis ho-
minibus, vox ista tantopere displicet, quam
quod cum ea rem ipsam quoque profcrip-
tam ex ecclesia, atque eliminatam vo-
lunt.

Ad rem ipsam itaque, ac notionem,
quae voce ista proprie & stricte accepta,
denotatur, si progrediamur, eam tum de-
mum quam rectissime constituemus, si ex
baptismi, & sacrae coenae, quae omnium
confeessione vere & proprie sunt sacramen-
ta, ratione, colligamus, quatenus demum
ad verum proprieque sic dictum sacramen-
tum requirantur. Atque haec quidem
ad tria tum redire capita, deprehendimus,
vt sacramentum scilicet, proprie vereque
sic dictum, primo quidem actio sit, a Deo
instituta & mandata; tum, vt elemen-
tum habeat visibile, a Deo praescriptum;
& denique, vt ea, quae in euangelio ho-
minibus promittuntur, per hanc actionem
iis conferantur, & obsequantur. Per *actio-
nem*, externam quamdam, atque in oculos
incurrantem, intelligi, vel me non mo-
nente, quilibet perficit. Sed & per *ele-
mentum*, signum aliquod externum, quale
est aqua, panis, vinum, intelligi, neminem
fugit. In euangelio hominibus promit-
tuntur beneficia quaeuis spiritalia, inter
quae primum, praecipuumque locum te-
net remissio peccatorum, quacum adoptio
in numerum filiorum Dei, inhabitatio spi-
ritus sancti, & alia, indissolubili vinculo
coniuncta sunt. Haec conferuntur, quan-
do fides, quae, vt istorum beneficiorum

participes reddantur, requiritur, per ista sacramenta aut excitatur, aut confirmatur etiam, obsignaturque. Atque haec cum ita sese habeant, recte inde concluditur, duo tantum veteris testamenti esse veri nominis sacramenta, *circumcisionem*, & *agnum paschalem*; & duo itidem noui, *baptismum*, & *sacramentum coenam*: fallunturque adeo maximopere Romanenses, quando septem noui testamenti sacramenta statuunt. Qua de re in sequentibus, cum de noui testamenti sacramentis verba faciemus, erit dicendi locus.

Id vero res ipsa docet, auctorem sacramentorum, seu, vt alias loqui solent, causam efficientem principalem, solum esse Deum. Non tantum enim is, summa sua benignitate permotus, simulque intuitu meriti Christi, sacramenta ista instituit, sed solus instituere etiam potuit. Qui enim salutis nostrae auctor est, is solus etiam media praescribere potest, quibus salutem consequamur. Accedit, quod solus Deus vim istam infinitam, addere sacramentis potuerit, per quam id efficere queunt, quod in hominibus, rite iis vtentibus, efficiunt, hoc est, fidem, per quam gratiae diuinae participes fiunt, in iis producere, & obsignare. Cum vero & hominum quoruundam, tum in promulgatione, tum in dispensatione, Deus vtatur opera, & horum hic non est praetermittenda consideratio. Et ad promulgationem quidem quod attinet, quatenam hic in circumcisione Abrahami, in agno paschali Moysi, & Aaronis, in baptismo apostolorum fuerint partes? neminem fugit. Dispensationem autem, seu administrationem illis demandatam, quod Deus doctores, ministrosque ecclesiae constituit, vel inde constat, quod *διδασκους* vocentur *μυστηρίων θεού, διδασκάλους mysteriorum Dei*, hoc est, vt antea iam obseruauimus, verbi diuini, atque sacramentorum. Hoc enim de apostolis ita Paulus pronuntiat, vt de eorum

etiam successoribus, seu doctoribus publicis rite vocatis, merito intelligatur. Atque de sacramentis noui quidem testamenti hoc est positum extra controuersiam. Circumcisionem quoque in veteri a patriarchis, prouti ius sacrorum habebant, deinceps vero a sacerdotibus Leuiticis peractam, ad *g. praecedentem* iam monuimus. Agnus paschalis cum primum institueretur, sacrorum administratio nondum in tribum Leui erat translata. Hinc eius administratio, & praeparatio initio a patribus familiaribus fiebat, deinceps tamen eandem a Leuitis itidem administratam fuisse, in sequentibus docebimus. Sed, circumcisionis exemplo, supra itidem iam ostendimus, posse subinde ab iis, qui non sunt ex ordine sacro, immo & a feminis, sacramenta administrari. Quod tamen de iis saltem intelligendum est, quae absolutae sunt necessitates, deque eo rerum statu, vbi & in mora periculum vitae est, & nemo ex sacro ordine praesto est, qui hocce munere fungi queat. Ita circumcisio comparata erat in veteri testamento, cum Deus ipse discrete sanciat: *Praeputatus autem mas, qui non circumciderit carnem praeputii sui, excindetur anima illa ex populo suo, sicut fecit; Gen. XVII, 14.* Eiusdem conditionis baptismus est in nouo testamento, quippe de quo seruator ipse pronuntiauit, *non posse quemquam introire in regnum Dei, nisi ex aqua & spiritu fuerit natus, Ioan. III, 5.* Eiusmodi quid cum de agno paschali, deque sacra coena non legatur, vt aliter quoque de hisce statuamus, par est. Ceterum, licet muneris, quo ministri ecclesiae funguntur, grauitas, sanctitasque requirat, vt vitae morumque puritati, integritatique, summo studio deditant; hinc & cumprimis animo puro sanctoque, ad res sacras tractandas, cumprimis ad sacramenta administranda, accedant; cauendum tamen, ne existimemus, sacramen-

tum

tum ad dignitatem, aut probitatem ministrum ecclesiae valorem suum atque efficaciam habere. Donatistarum iste error fuit, in quem prolapsi sunt, cum Cyprianus, alique Africae episcopi, baptizatos ab haereticis iterum baptizandos esse contenderent, haereticorum adeo baptismum nec validum, nec efficacem esse, pronuntiantes. Id enim deinceps Donatistae eousque extendebant, ut quorumvis indignorum ministrorum, etiam eorum, qui non rite ordinati erant, functiones, fructu omni, & efficacia destitui, adferrerent. Sed eam minime admittendam sententiam, vel inde patet, quod sacramenta vim omnem ac efficaciam diuinam habeant institutione. Beneficia spiritualia per ea conferuntur, non quia ab hoc aut alio dispensantur ministro, sed quia Deus ipse haec media constituit, per quae homines istorum beneficiorum participes redderentur. Et sane, si in rebus humanis ita se res habet, ut regum, principumque mandata & constitutiones vim omnem accipiant non a ministris, quorum opera vtuntur, sed ab ipsa regum principumque auctoritate, & voluntate; cur aliter de rebus diuinis sentiendum sit, nulla adparet ratio. Quin & hoc pacto sacramenta plerumque etiam circa vtentium culpam, fructu omni & efficacia destituerentur, cum plurimi sacri ordinis viri ex eorum numero sint, de quorum probitate non semper optima quaeque sperare licet. Quod, quia ratione cum sapientia & bonitate Dei conciliari queat, nondum video. Recte itaque in *Augustinae confessionis apologia* dicitur: *non admittit sacramentis efficaciam, quod per indignos tractantur; artic. 7. p. 150.* Atque hinc etiam intelligitur, valori & efficaciae sacramenti nihil decedere, si vel maxime is, qui illud administrat, vel in ipso actu, vel dum operi accingitur, fructum atque effectum eius conferre non intendat. Cum enim vis omnis, & efficacia sacramenti, non a conditione

administrantis, sed vniue ab institutione diuina pendeat; perinde tandem est, qualem is, qui sacramentum administrat, habeat intentionem, modo recte administrat. Etsi enim grauissime peccet, qui eam, quam debebat, intentionem non habet, & hoc ipso sibi ipsi nocet; non tamen nocet aliis, adeoque & fructum, seu effectum sacramenti non impedit. Immo, si vel maxime minister ecclesiae eo tempore, quo sacramentum administrat, non intendat illud administrare, nec id facere, quod ecclesia facit; ex eadem tamen ratione sequetur, sacramentum vim suam & efficaciam minime admittere. Et sane, si ab intentione administrantis valor & efficacia sacramenti penderet, nemo mortalium certus esse posset, se aut recte baptizatum, aut vnamquam sacra coena recte usum, cum nemo de intentione administrantis certus esse possit. Superuacuum esset, talia monere, nisi hanc necessitatem nobis imposuissent Romanenses, qui pro intentionis necessitate ad efficaciam sacramenti tanto feruore pugnant, ut patres Tridentini anathematis fulmen in secus sentientes vibrent. *Si quis dixerit, inquit, in ministris, dum sacramenta consueiunt, & conferunt, non requiri intentionem, saltem faciendi, quod facit ecclesia, anathema sit; session. 7. can. 11.* Tanti nimirum erat, ineptientium scholasticorum auctoritati consulere. Non aliam enim decreti istius fuisse causam, recte obseruat B. CHEMNITIVS noster, in *examine concilii Tridentini, part. 2. loc. 1. sect. 10. p. 307.* qui & totius quaestionis originem egregie explicat. Sed rationes grauissimas causae suae diffidendi se habuisse, boni isti patres Tridentini satis produnt, cum dicunt: *saltem faciendi, quod facit ecclesia*; quod quidem perinde est, ac si dixissent, implicitam intentionem sufficere, si explicita non adsit. Qui enim de legitima sacramenti administratione non cogitat, sed animum saltem habet faciendi, quae

quae ecclesia facit, quidquid demum illud sit, ille implicate saltem habet intentionem administrandi sacramentum; quod profecto perinde est, ac si haberet nullam. Et hancce mentem suam apertius adhuc produunt, quando inter intentionem *actualem* & *virtualem*, homines arguti distinguunt, & ubi illa non adsit, hanc sufficere, contendunt. Quod profecto est, in re seria puerorum more ludere: cum virtualement, quam vocant, intentionem etiam ille habere queat, qui, cum sacramentum administrat, nulla de re minus, quam de eius administratione, cogitat. Longe aliter hac de re censuerunt veteris ecclesiae doctores, a vita, probitate, aut intentione ministri, neutiquam sacramenti pendere valorem & efficaciam, pronuntiantes. Οὐ δικαιοὺν ἔν, inquit CHRYSOSTOMVS, διὰ τὴν ἰστέον κυρίαν εἰς τὰ σύμβολα τῆς σωτηρίας ἡμῶν, τοὺς πῖσι προσίνοντας παραβλάπτειν. Non erat iustum, eos, qui per fidem accedunt, propter alterius malitiam quidquam detrimenti accipere a symbolis salutis nostrae; hom. 86. in Ioan. p. 923. Sic & ISIDORVS Pelusiota: Οὐδὲν παραβλάπτειναι ὁ δεχόμενος, εἰ καὶ ὁ θεὸς ἀνάξ. εἶναι δοκῇ. οὐδὲ τὰ ἄχρεστα κραίνεται μνηστῆρα, εἰ ὁ ἱερεὺς πάντας ἀνθρώπους εἰς κτίαν περιλάσκειν. Nullo detrimento is, qui accipit, adscitur, etiamsi is, qui tribuit, indignus esse videatur; neque incontaminata mysteria conspurcantur, etiamsi sacerdos omnes mortales improbitate superet; epist. 340. lib. 3. p. 390. Plura hanc in rem collegit RIT-TERSHVSIUS, varior. lectio. lib. 4. cap. 21. p. 333. seq. ubi & latinae graecaeque ecclesiae summum hac in re consensum demonstrat.

Iam, vt reliqua, quae de sacramentis, generatim spectatis, adhuc dicenda sunt, persequamur, solent theologi in iis & *materia* & *formam* obseruare. Et *materiam* quidem, aut, si mauis, *materiale*, hoc est, conceptum illum communem, in quo sacramentum cum aliis actionibus, quae

non sunt sacramenta, conuenit, in elemento quodam visibili, & actione circa elementum illud occupata, constituunt; *formam* autem, seu *formale*, in verbo institutionis, prouti actioni circa elementum sensibile occupatae, additur. Qui adcuratius adhuc circa voces sibi philosophari videntur, elementum visibile & externum, vna cum homine, qui sacramenti particeps redditur, ad obiectum sacramenti referunt, *materiam* autem, seu *materiale*, in actione circa elementum sacramenti occupata, sed tamen in se, & absque respectu ad verbum institutionis spectata, *formam* autem non tam in ipsis verbis institutionis, quam potius in relatione actionis istius ad diuinam institutionem, constituunt; & ad vltimum quod attinet, suam inde porro sententiam comprobant, quod e.g. sola verborum institutionis pronuntiatio, cum actu ablutionis coniuncta, nondum baptismum conficiat; ceteroquin enim & Athanasii baptismum, cum puer adhuc in maris litore ludens, seque episcopum fingens, alios pueros nondum baptizatos tingeret, adhibita formula: *ego te baptizo in nomine patris, filii, & spiritus sancti*; vt SOZOMENVS refert, lib. 2. hist. eccles. cap. 17. verum baptismum fore. At, nodum in scirpo quaerere videntur. Qui enim verba institutionis formam sacramenti esse dicunt, legitimum eorumdem in actione sacramentali usum intelligunt; non autem de actione ludicra, vel lusu puerili, sed de actione seria, eaque iuxta verbi diuini praescriptum suscepta, loquuntur. Cum vero sacramentorum etiam origo ab ipsa institutione, verbisque tum adhibitis, pendeat; hic tamen verba ista considerantur, prouti per legitimum eorumdem usum actio illa, cui adduntur, a reliquis actionibus discernitur, & naturam, indolemque sacramenti accipit. De materia etiam adhuc obseruandum, esse nonnullos, qui in quolibet sacramento geminam materiam, *terrenam* & *caelestem*, statuunt,

At, cum tantum in sacra eucharistia duplex haecce materia, proprie & accurate loquendo, deprehendatur; inde autem concludi nequeat, quod in omnibus sacramentis ita seres habere debeat; quin & in reliquis, si ab eucharistia discesseſſeris, quanam materia illa caelestis sit? certo definiri nequeat: non adeo firmo hanc sententiam niti fundamento, dudum iudicant alii.

Denique, vt de *sine* etiam sacramentorum, qui & *effectus* rationem habet, aliquid aduectamus, ex antea dictis nemini obicium esse potest, proximum esse, fidei tum productionem, tum eius confirmationem, diuersimode tamen, prouti, qui sacramentis vtuntur, aut infantes fuerint, aut adulti, intelligendum. Eodem recidit, quod alii dicunt, finem proximum esse regenerationem & renouationem. In regeneratione enim fides producitur, quae in renouatione augetur, & confirmatur. Nec dissentiant a nobis, qui docent, finem proximum esse gratiae euangelicae collationem, aut obſignationem. Ita enim, dum fides producitur, & confirmatur, promissionem etiam, quas euangelium exhibet, magis magisque participes reddimur. Hinc vero etiam cognoscitur, quo sensu finis vltimus sacramentorum aeterna hominum statuat salus. Atque haec cum ita sint, negari profecto nequit, insignem esse sacramentorum ad istud efficiendum, virtutem. Quam quidem, qui negant, & sacramenta nihil prorsus aut efficere, aut operari contendunt; quod Socini sectantes, itemque nonnulli ex Quakerorum grege, & alii eiusdem generis homines, qui internis ita inhaerent, vt externa cuncta reiciant, faciunt; scripturae sacrae dictis disertissimis refragantur; vt cum baptisimus vocatur *lauacrum regenerationis, & renouationis spiritus sancti*, Tit. III, 5. cumque idem gentium deus dicitur: *tradidit semet ipsum pro ecclesia, vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquae in verbo*, Ephes. V, 25, 26. & cum seruator pronuntiat: *nisi quis renouatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest intrare in regnum Dei*, Io. III, 5. Haec similiae quis putet dici potuisse, nisi vera quaedam atque realis baptisimi, ad regenerationem producendam, esset efficacia? Quae autem baptisimi, eadem & reliquorum sacramentorum, itricte proprieque sic dictorum, est ratio. Quod enim Romanenses discrimen hinc inter veteris nouique testamenti sacramenta fingunt, & illa *gratiam tantum significasse, non autem contulisse*, contendunt, vt BELLARMINVS, l. 2. de *sacram.* c. 13. omni fundamento destituitur, & ex iis, quae de circumcissione, & agno paschali docemus, facile refellitur; conferenda, quae hac de re disputat CHEMNITIVS, in *exam. concilii Trident.* part. 1. loc. 1. *secl.* 2. p. 253. *seq.*

Ex dictis vero etiam patet, sacramenta neutiquam esse *nuda signa*, sed media, per quae reuera diuina beneficia homini conferuntur. Possunt sane signa vocari, non modo vt sint *notae professionis inter homines, sed magis, vt sint signa, & testimonia voluntatis Dei erga nos*, vt *Augustana confessio* loquitur, art. 13. p. 13. Immo & signa sunt actionis spiritualis, qua Deus per ritum externum, non repugnantibus beneficia sua confert, vt vel baptismi exemplo, ex *Rom. VI, 4.* constat. Sed non sunt *nuda signa*, verum talia, sper quae Deus simul beneficia sua mortalibus reuera confert. Vnde *Augustana confessio* verbis antea recitatis haec itatim subiungit: *ad excitandam & confirmandam fidem in his, qui vtuntur, proposita*. Dissentire hic a nobis reformatae ecclesiae doctores, norum est. Qua de re non dubitabit, qui expenderit, quae supra de studio illorum, sacramentorum numerum augendi, obseruauimus. Cum enim *sabbatum, tunicas pelliceas Adami, dituinum, iridem*, pro sacramentis habeant, nemo abnuerit, per sacramentum eos nihil aliud, quam uerum aliquod signum intelligere. SAL. VAN TILL sacramentum ita describit, quod sit *sacrum signum & sigillum foederis gratiae a Deo institutum, quo Deus visu rei visibilis &*

T t t t

externae

externae, gratiam inuisibilem per Christum impetrandam, aut impetratam fidelibus significat, & confirmat; bono autem fidelis se ad omnem subiectionem, & fidelitatem Deo praestandum, obligat; in compend. theol. reuel. c. 4. p. 122. Vbi non est, vt quemquam moveat vox confirmat; siquidem non aliam confirmationem, quam quae morali ratione per signum aliquod, siue symbolum sit, intelligit. Dum vero hanc, quae sacramenta pro nudis signis habet, reicimus sententiam, cauendum, ne in alterum procuramus extremum, & existinimus, ea nobis prodesse, etsi in homine fides non accedat. Quae de re iterum recte maiores nostri: *Itaque vtendum est sacramentis, ita vt fides accedat, quae credat promissionibus, quae per sacramenta exhibentur, & ostenduntur*: tumque porro addunt: *dammant igitur illos, qui docent, quod sacramenta ex opere operato iustificent, nec docent, fidem requiri in vsu sacramentorum, quae credat, remitti peccata; Augusl. confess. art. 13. p. 13.* Copiosius in apologia Angustanae confessionis hoc explicant hunc in modum: *Illud magis est necessarium, intelligere, quomodo sit vtendum sacramentis.* Hic damnamus totum populum scholasticorum doctorem, qui docent, quod sacramenta non ponenti obicem conferant gratiam ex opere operato, sine bono motu ventis. Haec simpliciter iudaica opinio est, sentire, quod per caeremoniam iustificemur, sine bono motu cordis, hoc est, sine fide. Et tamen haec inopia ac perniciosa opinio magna auctoritate docetur, in toto regno pontificio &c. p. 203. Tantum vero abest, vt sapientiores facti deinceps sint Romanenses, vt potius in concilio Tridentino eandem sententiam confirmarint, & anathemate munierint. *Si quis dixerit, ita patres istius concilii decernunt, per ipsa nouae legis sacramenta ex opere operato non conferri gratiam, sed solam fidem diuinae promissionis ad gratiam consequendam sufficere, anathema sit; sess. 7. can. 8.* Fuerunt equidem inter ipsos Romanenses, quos tam inepti dogmatis &

decreti tam inconsulti puderet, ideoque verba canonis ita interpretari conati sunt: *sacramenti veritatem non esse aestimandam ex ministri dignitate, sed ex operatione Dei.* Sed operam eos oleumque perdere, vel inde constat, quod patres concilii Tridentini scholasticorum doctorum hac ratione in tuto voluerint collocare placita. Horum vero quae de opere operato fuerit sententia? ex iis, quae antea ex *Augustina confessione*, eiusque *apologia*, adduximus, liquet. Immo, ipsorum scholasticorum, quorum nonnullus HEIDEGGERVS laudat, in *anatomie concilii Tridentini, ad canones sessio. 7. qu. 3. p. 295.* testimonii probari potest, hanc prorsus, quam illis tribuimus, mentem eorum sententiamque esse. Sed quid ambagibus opus? Quid patres Tridentini sibi voluerint, omnium optime nos condocere PETRVS SVAVIS, seu potius PAVLVS SARPVS, hac de re ita verba faciens: *Cum autem ventum esset ad modum explicandum, quod gratia continetur, ac adquiritur, id omnes sentiebant, actiones eas omnes, quibus pietas excitatur, gratiam purere, neque id ab operis ipsius viribus proficisci, sed a vi deuotionis, quae est in operante; vnde in scholis actiones eiusmodi gratiam procurare dicuntur ex opere operantis: alias rursus actiones esse, quae gratiam procurant, nec operantis, nec & opus recipientis deuotione, sed operis ipsius virtute.* Acque eius generis esse sacramenta christiana, quibus gratia obtrinetur, dummodo in subiecto non sit obex peccati mortalis, quod gratia excludatur, etiam si nulla ibi sit deuotio; hislor. concil. Trident. l. 2. p. 399. Qui ergo ex recentioribus Romanae ecclesiae doctoribus hanc sententiam sibi tribui aegre ferunt, cum patribus Tridentinis hac super re transigant, nec nobis vito vertant, quod Tridentini concilii decreta ecclesiae Romanae tribuamus. Quamquam & recentiorum ex schola Romana explicatio, non magis admitti queat, quam veterum. Dum enim opus operatum non fidei & bonis motibus, sed operi operantis, seu meritis bonorum operum

operum opponunt, hunc doctrinae suae sensum esse volunt, sacramenta conferre gratiam, seu augere, & confirmare vten-
tium sanctitatem, non ex merito & digni-
tate operum, sed ex benignitate, propitio-
que Numinis favore. Qua in explicatione
etsi illud laudandum sit, quod efficaciam
sacramenti non hominum meritis, sed
benigno Numinis favori tribuant, itemque
illud, quod fateantur, in homine accedere
debere fidem & bonos motus; in eo tamen
rursus falluntur, quod per fidem non fidu-
ciam, quam in merito Christi collocamus,
sed generale tantum credendorum ad-
sensum, intelligant. Errant & in eo, quod
non fide, sed sanctitate illa inhaerente,
quam sacramenta conferant, homines cor-
ram Deo iustificari existimant, & quae reli-
qua sunt eiusdem generis. Non magno au-
tem, ut istum de opere operato proscriba-
mus errorem, opus est labore. Etenim uti
sola fides est, qua homines & iustitiam,
quae Deo placeat, & aeternam salutem
consequuntur; lo. III, 16. Rom. III, 28. ita
manifestum est, quidquid reliquorum me-
diorum ad hominum salutem a Deo consti-
tutum est, id eo saltem spectare, ut fides in
hominibus exciteetur, confirmetur, augeat-
ur; adeoque & sacramenta suam non aliter,
quam per fidei aut excitationem, aut
confirmationem, vim & efficaciam demon-
strare.

De ipsa sacramentorum efficacia, atque
operatione postquam diximus, ut de modo
quoque operandi aliquid subnectamus, res
ipsa postulat. Saepius enim hac de re fuit
disputatum, & disputabitur etiam in
posterum. Scholasticorum de hac quaes-
tione qui cognoscere auct certamina,
FORBESIVM adeat, *instruct. historico-
theolog. l. 9. c. 2. p. 446. seq.* Quo pacto
in ipso concilio Tridentino eadem haecce
inter Franciscanos & Dominicanos agitata
fuerit controuersia, PETRVS SVAVIS
nos conducet, quem audire hac de re iu-
uabit: *De hoc cum inter omnes conveniret,*

*erat tamen aliud, in quo Dominicani cum
Franciscanis non vnum sentiebant. Illi
enim adferebant, gratiam, ut qualitas sit
spiritualis, a Deo immediate creata, in sa-
cramentis tamen esse virtutem instrumenta-
lem & effectivam; quae in anima dispositio-
nem operatur, ad eam recipiendam; itaque
dici continere gratiam, non quod sit in ipsis,
tamquam in vase, sed ut effectum in sua caus-
sa. Quod subtili exemplo illustrabant scal-
pelli, quod est actuum, non in petra modo
dissecanda, sed in formanda etiam statua.
At Franciscani negabant, se satis id adse-
qui; quemadmodum Deus, causa spiri-
tualis ad gratiam, effectum spiritualem,
producendam, instrumento utatur corporeo:
immo, simpliciter vim omnem effectivam aut
dispositivam sacramentis denegabant, non
alimode vim & efficaciam ipsorum petentes,
quam ex promissione divina, quod Deus se
gratiam largitum receperit quotiescumque
ministrabitur sacramentum; ideo dici sacra-
mentum continere gratiam, tamquam in
signo efficaci, non vi ac virtute sua, sed Dei,
ministerio huic opem indubitatum pollicentis;
& sacramentum esse causam gratiae, quia
eo posito, sequitur effectus, non vi sua, sed
diuinae promissionis, de gratia eo ipso tempo-
re donanda: sicut meritum dicitur causa
praemii, nulla ad id demerendum actione in-
terueniente; hist. concil. Trident. l. 2. p. 399.
400. Nimirum eo quaestio redibat, num
operatio sacramentorum physica sit, an
moralis? Prius Dominicani asseruebant,
posterius Franciscani. Et illorum sane sen-
tentia rectius consentiebat cum doctrina
de opere operato. Si enim sacramenta
physica quadam ratione effectum suum
producunt, producere sane eundem pos-
sunt, etsi in homine nulla fides accedat.
Rectius etiam illa sententia consentit cum
charactere illo indelebili, quem a quibus-
dam sacramentis imprimi, Romanenses
sibi persuadent, ut deinceps dicemus. Pa-
tres nihilofecius Tridentini, cum more suo
neutrarn partem offendere vellent, licent*

hanc indecisam reliquerunt. Etſi enim ſeſſ. 7. can. 6. anathematis fulmen in eos euiſbrauerint, qui dixerint: *sacramenta nouae legis non continere gratiam, quam ſignificant, aut gratiam ipſam non ponentibus obicem, non conferre*; quomodo tamen ſacramenta contineant, vel conferant gratiam, non definiuerunt. Qui moralem operationem ſacramentis tribuunt, non vna id eademque iterum ſacere videntur ratione. Nonnulli enim ſacramenta quidem nihil operari vohunt, ſed ipſum tamen Deum efficaciter operari, quoties homines ſacramentis vtuntur; quae, ni fallor, ſententia fuit Franciſcanorum. Poſſes ex horum mente cum Cartefianorum ſchola dicere, ſacramenta eſſe *cauſſas mere occaſionales*, quae nihil operentur, ad quarum tamen praefentiam Deus, quae promiſit, efficiat. Alii autem, vt nullam Dei operationem hic admittunt, ita non aliam, quam quae morali quadam ratione ex obiecti cuiusdam conſideratione oritur, efficaciam ſacramentis tribuunt. Et haec reſormatae eccleſiae doctores, immo omnium illorum, qui ſacramenta pro nudis ſignis habent, eſt ſententia. Quem in modum HEIDEGGERVS diſerte pronuntiat: *rota ſacramentorum efficaciam non eſt vel phyſica, vel effectiua, ſed obiectiua, & moralis*; in anatome concilii Tridentini ad canones ſeſſionis 7. quaeſt. 3. p. 296. Ex diſtis ergo cum pateat, vtrumque ſententiam ſuis premi difficultatibus, cum *phyſica* operatio operi, quod vocant, operato faueat, & ad errorem huncce viam ſternat; *moralis* autem illorum patrocinetur errori, qui ſacramenta omni proſus vi ac efficacia deſtituta, adſerunt; caute omnino ac circumſpecte hic incedendum, quilibet facile intelligit. Idque adeo & N. MVSAEVS noſter fecit, quando quaestionem hancce, de modo, quo ſacramenta operentur, ſcholasticam eſſe, quae plus difficultatis, ac ſpinuoſae ſubtilitatis, quam vtilitatis habeat, pronuntiat, atque porro addit: Si

hoc maneat fixum atque firmum, ſacramenta eſſe organa efficaciam conferendae gratiae, euangelii propriae, & Deum vna indiniſa actione operari per illa, & conferre gratiam, quod ſcripturae ſacrae ſatis diſerte docent, de modo operandi, & conferendi gratiam, ne ſinus nimis ſcrupuloſi, ſed cum potius diuinae ſapientiae relinquamus; in der auſführlichen Erklæhrung loc. 16. quaeſt. 83. p. 675. Qui operationem ſacramentorum *organicam*, vel *effectiuam*, vel ſimili ratione adpellant, idem reuera innuunt; eam ſcilicet nec *phyſicam*, nec *moralem* commode dici poſſe. Et ita ſane ſe res habet, quemadmodum & maiores noſtri recte obſeruauerunt, in articulis Smalcaldicis art. 5. p. 329. vbi tum Dominicanorum, phyſicae, tum Franciſcanorum, morali operationi fauentium, ſententiam, diſerte reiiciunt. Quare, non ſentimus, iniquiunt, cum Thoma & monachis praedicantibus, ſeu Dominicanis, qui verbi & inſtitutionis Dei obliui dicunt, Deum ſpiritualem virtutem aquae contuſiſſe, & indiſſiſſe, quae peccatum per aquam abluat. Non etiam faciunt cum Scoto & Minoritis, ſeu monachis Franciſcanis, qui docent, baptiſmo ablui peccatum ex adſiſſentia diuinae voluntatis, & hanc abluſionem fieri tantum per Dei voluntatem, & minime per verbum & aquam. Fuerunt tamen etiam, qui operationem ſacramentorum phyſicam dicerent, ſed eo ſaltem ſenſu, vt vindicaret, eſſe dum ſacramentis vere & re ipſa tribui poſſe; quod quidem dubio caret; ſed cum hac ratione *logomaximas* ſaltem occaſionem praebent, & longe alio ſenſu ab aliis haec operatio phyſica dici ſoleat, rectius hanc denominationem omitti, exiſtimamus.

De *charactere indelebili*, cuius antea mentionem fecimus, adhuc obſeruandum, Romanenſium hanc eſſe ſententiam, in tribus ſacramentis, *baptiſmo, confirmatione, ac ordine*, eundem imprimi. Hinc concilii Tridentini patres ſanciunt: Si quis dixerit, in tribus ſacramentis, baptiſmo, confir-

confirmatione, & ordine, non imprimi characterem in anima, hoc est, signum quoddam spirituale, & indelebile, unde ea iterari non possunt, anathema sit; sess. 7. can. 9. Quod non in reliquis, quae statuunt, sacramentis, sed in tribus tantum huius, characterem indelebilem imprimi existit, inde est, quod haec sacramenta (quamquam baptismus tantum verum sit sacramentum) non sint iteranda. Cuius rei cum alias adferre rationes non possent, ad illepidum illud scholasticorum de characteris indelebili, commentum se receperunt. Cui errori etiam sententia, de operatione physica sacramentorum, utrumque patrociniatur. Quemadmodum autem ipsimet scholastici doctores maximopere inter se, quidnam per hunc characterem intelligant, dissentiant, immo, subinde reuera ipsimet, quid dicant, nesciunt; nullum praeterea characterem iste in scriptura sacra habere fundamentum: ita, cur baptismus iterari, non magis debeat, quam circumcisio, ex natura indoleque foederis diuini prouenit, quod ex parte Dei firmum semper, ratumque est, ut suo loco demonstrabimus. De ordine autem & confirmatione ut hic simus solliciti, necesse non est, cum inter sacramenta locum non inueniant.

Ex iis denique, quae fufe hactenus de fine, seu effectu, & hac occasione, de operatione sacramentorum, disputauius, nunc sua sponte etiam liquet, solos homines, eos scilicet, in quibus fides hac ratione excitari, & confirmari potest, ac debet, eos esse, quibus ex Numinis praescripto sacramentorum usus est destinatus. Excludendas itaque hinc constar res creatas alias, quae homines non sunt, itemque homines mortuos, aut nondum natos, quippe in quibus finis, ob quem sacramenta a Deo instituta sunt, obtineri nequit. Christum, seruatorem nostrum, sacramentis itidem usum, constar; sed non eum in finem, in quem alii homines iis utuntur. Nec enim

iis, ut fides eius ea ratione aut excitaretur, aut confirmaretur, opus habuit. Quin potius, ut nostri causa legibus diuinis omnibus satisfaceret, suamque obedientiam, numeris omnibus absolutam, demonstraret, simul tamen exemplo suo, pondus sacris huius actionibus, dignitatemque adderet, id fecisse, censendus est merito: conf. Gal. IV, 4, 5. Et de circumcissione quidem acagno paschali, veteris testamenti sacramentis, quae ad legem caerimoniam adhuc pertinebant, id dubio caret, positumque est extra controuersiam. De baptismo, quem a Ioanne sibi conferri voluit, ipsemet dicit: *omitte nunc; ita enim decet nos implere omnem iustitiam; Matth. III, 15.* An vero & sacra coena ipsemet seruatur vsus sit? disputari inter viros doctos solet. Adfirmant sane illud nonnulli ex patribus, CHRYSOSTOMVS, HIERONYMVS, AVGVSTINVS; alii, quibus & plurimi ex Romanae, itemque & reformatae ecclesiae doctoribus, & inter hos speciatim WITSIVS, de *oeconom. foeder. Dei, l. 2. c. 10.* ubi ex instituto disputat: *quomodo Christus vsus sit sacramentis?* sed & pauci quidam ex nostratibus, ad stipulantur. At hoc incertum esse, nec ex verbis euangelistarum euidenter colligi posse, quod Christus vna cum discipulis suis eucharistia fuerit vsus, recte pronuntiat B. GERHARDVS, *loc. theolog. de sacra coena §. 230. pag. 191.* Ex instituto etiam hoc argumentum tractat, Christumque eucharistia usum non esse, demonstrat IO. FAES, in libello, cui titulum fecit: *Christus incoenatus*, Breae, anno 1693. edito.

** Patet hoc ex eo, quod requisita veri & proprie sic dicti sacramenti, circumcissioni prorsus conueniant. A Deo enim hanc actionem Abrahamo, eiusque posteris mandatam, nemo dubitat, & verba Moysi, *Gen. XVII, 10. 11.* diserte testantur. Elementum quoque visibile adfuit, praepitium, cuius amputatio a Deo praecepta. Beneficiorum denique diu-

norum, quae euangelium promittit, participes circumcisi reddebantur, dum in hocce foedus recepti, remissionem pecca-

torum, & reliqua bona spiritalia, quae inde fluebant, consequebantur; *Genes. XVII, 7, 8.*

§. XVII. In altero intervallo, quod Mosaicum recte vocatur, * eadem non tantum doctrina, quae foederis gratiae summam constituit, eademque per fidem in Messiam, perueniendi ad salutem ratio, hinc & bona quaeuis spiritalia, cum foedere hocce connexa; ** sed cuncta insuper per leges caerimoniales, magno rituum adparatu adumbrata, & velut pictura quadam elegantissima, illustrata fuerunt. *** Ob operosas tamen, quas caerimoniae istae requirebant, praestationes, habuit simul schema status seruilis, in quo vel maxime & a primo, & ab ultimo intervallo diuersum fuit. * Accessit & alterum veteris testamenti sacramentum, agnus paschalis. **

* Accessit enim in altero hocce intervallo, ad foedus gratiae vniuersale, particulare illud, a Deo cum Israelitis per Moysen initum, qui ideo *molus* huius foederis dicitur, *Gal. III, 19.* conf. *Exod. XX, 19. Ioan. I, 19.* Constitutiones foederis huius particularis erant, ex parte Dei, quod populum israeliticum pro populo, prae omnibus mundi nationibus sibi proprio, & peculiari habere vellet; vnde & peculiaris protectio, & supremum in populum istum regimen. Hinc Deus ipse: *Nam populus sanctus es Iehouae Deo tuo. Te selegit Iehoua Deus tuus, et sis ei populus peculiaris, prae omnibus populis, qui sunt sub vniuerso caelo; Deut. VII, 6.* Deinde, quod eidem terrae Canaan daturus conservaturusque esset possessionem; quam quidem primum Abrahamo, tum & Isaac, & tandem Iacobo dedit promissionem, *Gen. XII, 7. XIII, 15. XV, 7, 18. Exod. XXXIII, 1. Ezech. XX, 6.* Ex parte autem Israelitarum foederis huius conditio erat, adcurata legum, a Deo ipsis praescriptarum, observantia, hinc & peculiaris morum sanctimonia, qua ab aliarum gentium impunitate distinguerentur, *Exod. XIX, 5, 6, 8. XXII, 3, 7, 8. Leuit. XX, 22. seq.* Tantum vero abest, vt per foedus hocce particulare, vniuersale illud gratiae sublarum, vt potius confirmatum fuerit. Et licet Israelitae omnino per istud foedus insignem prae

aliis gentibus *isoxiv* consequerentur, ne tiquam tamen ideo his via ad salutem aeternam per foedus illud gratiae vniuersale, interclua fuit.

** Quemadmodum supra demonstravimus, patriarchas, aliosque homines sanctos, qui ante Moysen vixerunt, per fidem in Messiam salutem aeternam consequutos esse; ita, si quis adserere vellet, Moysen aliam vitam Israelitis monstrasse, illi hoc probandum foret. Tantum vero abest, vt hoc probari queat, vt potius non alium in finem Moyses, quae de fide patriarcharum commemorat, litteris consignaverit, quam vt eandem salutis viam Israelitis suis monstraret. Quo pacto etiam per leges caerimoniales Messiam huncce adumbraverit, & Israelitis descripsit, deinceps docebitur. Hunc ipsum vero etiam clarissime designavit, quando prophetam suo tempore a Deo excitatum iri dixit, sicut se ipsum, hoc est, se neutiquam minorem, licet multo maior futurus esset, quem audire deberent, *Deut. XVIII, 15.* Sed eundem etiam in finem illustravit illud de stella ex Iacob oriunda, oraculum commemoravit, *Num. XXIV, 17.* Etiam enim illud a Bileamo profectum sit, in gratiam tamen Israelitarum haud dubio a Mose fuit litteris consignatum. Eandem deinceps de Messia doctrinam repetierunt, consummarunt, magisq; illustrarunt prophetae

tae reliqui, qui Moſen ſequuti ſunt, omnes. *Omnes enim prophetæ, inquit Petrus ipſe, qui a Samuele deinceps fuerunt, hæc tempora prædixerunt, & denuntiarunt; aſtor. III, 24.* Et iterum, de ſervatore noſtro verba faciens: *Hinc prophetæ omnes teſtimonium dant, eum eſſe, per cuius nomen peccatorum veniam conſequantur, quicumque in eum credant, aſtor. X, 43.* Atque ex ultimo hocce Petri teſtimonio illud etiam conſtat, eum in finem veteris teſtamenti fidelibus iſtam de Meſſia doctrinam propoſitam fuiſſe, vt per fidem in eius nomen remiſſionem peccatorum, adeoque ſalutem æternam, conſequerentur.

Quod cum longe ſit maniſeſtiſſimum, mirum eſt, fuiſſe, qui contenderent, fideles veteris teſtamenti (voce iſta in ſtrictiori ſignificatione, pro intervallo Moſaico, accepta) non habuiſſe promiſſiones ſpirituales, non fuiſſe iuſtificatos, nec remiſſionem peccatorum a Deo impetraſſe; Chriſtum illorum intuitu non *expromiſſorem*, ſed tantum *fideiuiſſorem* fuiſſe; immo, fideles veteris teſtamenti fuiſſe ſub reatu culpæ & poenæ, ſub ira, ſub maledictione, non habuiſſe tranquillitatem conſcientiæ, & quæ alia ſunt eiſdem generis. 10. COCEIVM, virum ceteroquin doctiſſimum, eiſque diſcipulos, hæc ſimiliaue adſeruiſſe, nemini ignotum eſt. Nec diſſiciliter iſta reſelli poſſunt. Etenim ſi per fidem in nomen Meſſiæ, ſue Chriſti, peccatorum remiſſionem conſequuti ſunt, quod antea demonſtrauiſus, ecquid eſt donorum ſpiritualium, quod iure illis denegari queat? Confirmatum in foedere iſraelitico fuit foedus particulare, quod Deus cum Abrahamo iſerat. At huius foederis promiſſionem, non mere terreſtem, ſed ſpiritualem etiam fuiſſe; vel verba hæc: *Ergo ero tibi in Deum, & ſemini tuo poſte, Gen. XVII, 7.* abunde euincunt. Quam promiſſionem de tota gente iſraelitica repetit Deus, *Leuit. XXVI, 12.* conſ. & *pf.*

XXXIII, 12. CXXXV, 4. Ea vero formula cum intima Dei & fidelium vnio indicetur, quæ ſine fide in Meſſiam ſibi non conſtat, nemo proſecto dixerit, fidelibus veteris teſtamenti deſuiſſe bona ſpiritualia. Qui enim Deum ipſum habet, ille omnia habet. Nec obſtat, quod foedus iſraeliticum, vt antea obſeruauimus, habuerit promiſſionem de poſſeſſione terræ Canaan. Hæc enim poſſeſſio promiſſiones ſpirituales non excludit, ſed oſtendit ſaltem, habuiſſe fideles veteris teſtamenti in hocce capite aliquid præcipui, quod præter promiſſiones ſpirituales, omnium temporum fidelibus communes, acceperint etiam promiſſionem terræ Canaan. Interim non negamus, fidelibus noui teſtamenti maiorem copiam, ampliorumque gradum donorum ſpiritualium promiſſum; quod & ad *ſ. ſequentem* oſtendimus. Atque hoc ſenſu accipiendum, quod Paulus *Ebr. XI, 39.* dicit: *iſtos (fideles veteris teſtamenti) non obtinuiſſe promiſſum.*

Sine omni etiam itaque fundamento adſeritur, fideles veteris teſtamenti non fuiſſe iuſtificatos, nec remiſſionem peccatorum a Deo obtinuiſſe. Si enim fidem in Chriſtum, ſeu Meſſiam, habuerunt, per eandem etiam ſunt iuſtificati. Idque vel Abrahami exemplo patet; quem per fidem iuſtificatum, Paulus diſerte docet, *Rom. IV, 18. ſeq.* Cur vero de Iſraelitis idem dici nequeat, quod de Abrahamo Paulus pronuntiauit, nulla adferri ratio poteſt. Quin potius, cum Petrus, vt antea iam obſeruauimus, diſerte adſermet, omnes prophetæ teſtimonium dare Chriſto, *eum eſſe, per cuius nomen peccatorum veniam conſequantur, quicumque in eum credant; aſt. X, 43.* non eſt, quod dubitemus, fideles omnes in Moſaico etiam intervallo, eadem ratione iuſtificatos eſſe. Ita vero eos iuſtificatos, vt veram plenamq; peccatorum ſuorum conſequuti

sequuti fuerint remissionem, ex iis scripturae sacrae locis manifestum est, in quibus ipsimet veteris testamenti fideles hanc remissionem praedicant. *Beatus*, inquit *David*, cui *Deus peccata non imputat*; *psalm. XXXII, 1, 2*, *Qui remittit omnes iniquitates tuas, ps. CIII, 3*, *Apute est condonatio, psal. CXXX, 4*, *conf. & ps. LXXV, 4*, *LXXXV, 3*, *2. Sam. XII, 13*, *Mich. VII, 18*. Haecce, & alia utique non de dissimulatione quadam, & praetermissione, sed de plena remissione, & condemnatione, intelligi possunt. *Tegere, auferre, non imputare peccata*, non sane dissimulationem quamdam, sed plenam remissionem, significat. Nec pro vaticiniis, statum noui testamenti exhibentibus, illa sunt habenda, vt quorundam est sententia. Non enim de futuris, sed praesentibus, & praeteritis, beneficisque, quae ipsi iam perceperant, loquuntur. Testantur porro, se magnum ex ista remissione & gratia, percepisse gaudium, quod Dauidem impulit, vt in ista verba erumperet: *Beatus, cui Deus peccata non imputat*; *ps. XXXII, 1, 2*, *conf. & Ebr. IX, 22*. Opponunt quidem nobis, qui secus sentiunt, ista Pauli, quae *Rom. III, 25*. exstant, verba: *Quem (seruatorem) Deus proposuit in placamentum, per fidem in sanguine ipsius, ad demonstrationem iustitiae suae* διὰ τῆς χάριτος τοῦ προσηγυμένου ἡμῶν ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ &c. Hoc enim sibi velle apostolum censent, Deum non remisisse, sed tolerasse saltem, aut conuiuendo velut praetermisisse peccata patrum veteris testamenti. Idque cumprims voce *χάριτος* innui putant, quippe quae longe aliud quid, quam *ἀφεσις* significet. Ingens hinc de *κρίσις* & *ἀφισις* certamen; ad quod signum veluti sustulit GISB. VOETIVS, edita an. 1655. Ultraieci de *χάριτος* & *ἀφισις* discrimine dissertatione, cui I. O. COCCIVS suum more nouicim opposuit, qui & suam de *κρίσις* sententiam in comment. ad *Gal. III, §. 234. seq.* item *ps. LXXVI, 2*. alibique, defendit; quod & praeter reliquos eius sectatores, I. O. BRAVNIVS fecit, in *doctrina*

foeder. vol. 2. part. 4. c. 19. p. 555. seq. Verum, si vocum propriae significationi insistentum, *χάριτος remissionem* potius, quam *dissimulationem* aut *praetermissionem*, significabit. Verbum *χαρίζω* enim *relaxandi*, atque *soluendi* significatione venit. Solutioni autem notio peccatorum remissioni adcurae conuenit; cum homines peccatis, ceu vinculis quibusdam, sint constricti, quae soluuntur, quando peccata illis remittuntur. Accedit, quod a LXX interpretibus haecce vox adhibeatur, vbi de peccatorum remissione citra controuersiam sermo instituitur. Praeterea nondum euictum est, de fidelibus veteris testamenti verba apostoli accipienda esse, cum nihil obstat, quo minus ad omnes homines referantur, vt hicce inde emergat sensus: Deum praetermittere peccata praeterita, magnaue erga peccatores vti longanimitate, poenis temporalibus eos non adficiendo, sed tempus poenitentiae concedendo, vt iustitiam suam demonstret, hoc est, vt eos iustificet, ἐν τῇ νῦν χάριτι hoc tempore, quo operationi spiritus sancti locum relinquunt, meritumque Christi vera fide amplectuntur. Quamquam ne tum quidem necesse fuerit, vt *χάριτος praetermissionem* significet; si quidem sensus hic esse potest: Deum proposuisse Christum in propitiatorium, per fidem in sanguine eius, ad demonstrationem iustitiae suae, hoc est, ad hominum iustificationem, διὰ τῆς χάριτος propter remissionem, hoc est, quia hoc ipso, dum eos iustificat, remittit illis peccata praeterita, ἐν τῇ ἀνοχῇ, in tolerantia, quae Deus haecenus tolerauit, ad demonstrationem iustitiae suae, siue, vt eos iustificaret, ἐν τῇ νῦν χάριτι, hoc tempore, quo meritum Christi vera fide adprehendunt. Addenda, quae hac de re contra COCCIVM eiusque sectatores disputat LEIDECKERVS, in *vi veritatis* &c. l. 5. contr. n. p. 307. sq. itemque WITSIVS, de *oeconomia foederum Dei*, l. 4. c. 12. §. 27. sq. p. 786. sq. lingatur & VALENTINI ALBERTI διπλὸν νόημα, seu *Cartesianismus & Cocceianismus*, §. 21.

Caussa

Causa autem praecipua, cur illi, qui secus sentiunt, existunt, veram peccatorum remissionem fidelibus veteris testamenti non obigisse, haec est, quod sibi persuadent, per mortem Christi demum factam esse peccatorum expiationem, adeoque & ante istam mortem peccata fidelibus non potuisse censeri remissa. Hinc & Christum apud fideles veteris testamenti *fideiussoris* saltem, non autem *expromissoris* habuisse rationem. Verum, etsi Christus eo tempore, quo mortem cruentam pro nobis subiit, actu pro nobis satisfecit, & nostra expiavit crimina; eius tamen effectus iam antea, & quidem statim post hominum lapsum, se demonstrare potuit. Atque id natura quoque, indolesque foederis gratiae postulauit, vt, qui in illud reciperentur, statim quoque promissionum diuinarum fierent participes, quas inter praecipua est, de peccatorum remissione. Sed & eius foederis, quod Christus cum patre suo super humani generis redemptione iniiit, natura indolesque idem postulauit, cuius quippe conditio praecipua erat, vt omnium peccata in se tolleretur. *Deus enim in eum coniciebat omnia peccata nostra, Es. LIII, 6.* & ipse omnia peccata nostra sustulisse, seu in se recepisse, dicitur *ib. v. 5.* Hinc & *agnus Dei* vocatur, *qui mundi* (adeoque & eorum, qui sub veteri testamento vixerunt) *peccata tollit*, hoc est, ea in se transfert; *Io. I, 29.* Vnde luculenter pater, Christus inuita fidelium veteris testamenti, non tam fideiussoris, quam expromissoris, habuisse rationem. Ipsum enim debitum eorum in se recepit, eiusque solutionem ipsemet patri promisit, quod vtique expromissoris est. Iungenda, quae eleganter hac de re disserit HUBERVS, in *exercitationibus iuridico-theologicis de foederib. test. Sc. exerc. 5. §. 9.* Obstat quidem videretur, quod Christus *Ebr. VII, 22. ἱεροσολαίμωνος* *diuini, fideiussor* (ita enim vulgo vertunt) *melioris testamenti*, adpellatur. Verum, si inde sequeretur, Christum non pro expromisso-

re, sed tantum fideiussore habendum, in nouo testamento itidem pro tali, non autem pro expromissore, reputandus esset. Quod ne ipsi quidem dissentientes concesserint. Deinde nondum euident est, voce *ἱεροσολαίμωνος* hic *fideiussorem* stricte sic dictum indigitari, cum etiam sponso rem in genere, quin & expromissorem, designare possit. Sane Graeci *ἱεροσολαίμωνος* per *ἀντιδοχόν*, & *ἱεροσολαίμωνος* per *ἀντιδοχόν*, exprimunt. *Ἀντιδοχόν* autem idem est, ac *in se recipere*, hoc est, *promittere*, & *suum agnoscere factum vel debitum*; quod vtique expromissoris est. Reliqua, quae de fidelibus veteris testamenti dicuntur, eos fuisse sub reatu culpae, & poenae, sub ira, sub maledictione, & quae eiusdem sunt generis, ex haecenus dictis facili negotio diiudicari possunt. De iis enim, qui Deo reconciliati sunt, qui iustificati, qui remissionem peccatorum consequuti, adeoque hoc ipso in numerum filiorum Dei adoptati sunt, nemo sibi persuaserit, eos sub reatu culpae & poenae, sub ira, & maledictione fuisse. Si quis autem plura de hisce scire aueat, dissertationem meam adeat, *de praerogatiuis fidelium noui testamenti, praef. fidelibus V. T. §. 26. seq. in syntagm. dissert. theolog. p. 1. 9. seq.*

*** De causis, rationibusque legum caerimonialium, cum non vna eademque omnium sit sententia, iuuabit, paucis nostram exponere. Ita ergo existimo, praecipue leges istas eo comparatas fuisse, vt Messiam, suo tempore hominum generi exhibendum, repraesentarent, & Israelitis velut ob oculos ponerent. Idque vel Pauli apostoli testimonio constat, quippe qui Christum scopum atque finem legis Moisaicae esse, diserte nos conducet. *Nemo nos inducit, inquit, in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniae, aut sabbatorum, quae umbra sunt futurorum, corpus autem Christi, Col. II, 16. 17.* Sed idem quoque gentium doctor, dum in epistola ad Ebraeos in eo torus est, vt legum istarum caerimonialium explicationem tradat, rem omnem paucis, & vnico veluti

verbo complectitur, cum legem *συνέστη* *ἐν* *ἑαυτῇ* saltem *ἑαυτῇ* habuisse dicit, non autem *τὴν* *ἐκ* *ἐκείνων* *πραγμάτων*, ipsam rerum representationem. Eo minus autem hac de re dubitandum, quo magis Israelitarum intererat, id, quod caput religionis eorum erat, semper illis ante oculos velut versari, & variis symbolis, atque imaginibus, reuocari in memoriam. Hinc & Paulus leges haece *Gal. IV. 3.* *τοῦ* *κρίσμου* adpellat, quod scilicet rudimenta quaedam, & prima veluti lineamenta, rerum deinceps exhibendarum continerent. Accedit porro, quod praecipuam cultus externi, ad quam leges istae caerimoniales spectabant, partem, sacrificia constituebant. Certe, si sacrificiis non fuisset colendus Deus, nec sacerdotibus, nec tabernaculo, nec reliquo legum caerimonialium adparatu opus fuisset. Sacrificiorum autem non aliam probabilem rationem excogitari posse, quam quod sacrificium expiatorium, suo tempore a Messia offerendum, exhibuerint, constat, & supra iam ad capitis huius §. 14. itemque ad *L. c. c. §. 23.* obseruatum est. Atque haec cum princeps legum caerimonialium causa fuerit, non tamen abnuo, & alias, quae secundariae dici possunt, accessisse. Primo enim, vt illi, quod in religione & cultu externo Israelitarum praecipuum erat, recte peragi posset, multa ad locum, tempus, personas, & alias circumstantias spectantia, constituenda erant. Deinde, cum ad veram religionem, in gente ebraea conservandam, admodum necessarium esset, cauere, ne ad gentiliū superstitionem & idololatriam prolaberetur, ad quam ceteroquin prona erat, sanctionibus variis, legibusq; huic malo obuiam eundum erat. Et huc adeo quasdam leges Moisaicas comparatas fuisse, lubens largior. Praeterea, cum magna esset populi Israelitici *σκληροκαρδία* sapientiae diuinæ conueniens visum, laboriosis istis praestationibus indomitam populi istius ferociam, velut durissimo iugo, subigere. Quibus rationibus & haec deni-

que accedebat, quod per haece leges Israelitae a reliquis gentibus discernendi essent, & separandi, vt omnes intelligerent, hancce gentem peculiū aliquod Dei esse, cui cum gentibus, quae idolis seruiebant, nihil esset commune. Vnde eleganter lex caerimoniales *parietis intergerini* nomine Paulo venit; *Eph. II. 14. 15.* Atque haec cum ita se habeant, in magno vtique errore versantur, qui aut nullas omnino legibus haece subsuisse rationes, aut a gentibus, speciatim Aegyptiis, eas repetendas existimant. Prius gentiles olim adseruerunt, quibus volue erat, variis conuiciis atque calumniis leges Moisaicas proscindere: contra quos NAT. ALEXANDER disputat, in *bist. eccl. V. T. actat. 4. diff. 3. p. 404. sq.* Posterius autem nonnullis veteris ecclesiae doctoribus, & inter Iudaeos MOSI MAIMONIDI placuit, *more neuochim part. 3. c. 45.* inter recentiores autem cum primis IO. SPENCERO, in opere notissimo, de *legibus Ebraeorum ritualibus, & earum rationibus*. In eo namque vir ille doctus totus est, vt mysterium adumbrationem pro fine saltem secundario legum Moisaicarum habeat: primario autem illas eo spectasse, vt in quibusdam Deus ritus, gentiliū, maxime Zabiorum ritibus contrarios, Israelitis praescriberet; in quibusdam autem, gentiliū, praesertim Aegyptiorum, moribus ac institutis se attemperaret. Licet autem specie non careant, quae pro sua sententia confirmanda excogitauit, ea tamen solidō fundamento destitui, abunde demonstratum est, tum ab aliis, tum ab a me ipso, in *bist. eccl. V. T. ad per. 2. sect. 1. §. 31. p. 669. sq.*

* Nimirum, cum magna, vt diximus, populi Israelitici esset *σκληροκαρδία*, placuit Deo, ad ferociam eius perdomandam, varias, easque ex parte laboriosas praestationes, illi imponere. Hinc, licet filius esset Israel, & bonorum caelestium haeres, sub tutoribus tamen, & curatoribus velut erat, & serui instar adhuc habebatur, teste Paulo, *Gal. IV. 1, 2. sq.* Ideoq; Petrus has leges *iugum* vocat, quod

quod nec ipsimet, qui tum vivebant, Iudaei, nec patres eorum portare potuerunt; *actōr. XV, 10.* Atque hinc *ἐξήμα* illud, seu forma status legalis atque servilis, qua vetus testamentum, stricte sic dictum, tum a statu patriarchali, tum vel maxime a statu novi testamenti differebat. In nouo enim testamento status gratiae modo eminentiori exsplendescbat. Hinc Ioannes dicit: *lex per Moysen tradita est; gratia & veritas per Iesum Christum; c. I, 17.* Eleganter legi tum gratia opponitur, tum veritas. Gratia quidem, quia lex, cuius imaginem vetus testamentum referebat, iram operatur, maledictionem ei minitans, qui vel minimam eius migrauerit partem: veritas autem, siue *ἀληθεια*, quia lex caerimonialis *umbra* saltem fuit, futurorum, corpus autem Christi; *Col. II, 7.* Atque haecce veritas, seu id, quod per leges caerimoniales adumbratum fuit, in nouo testamento exhibetur. Cum vero etiam nemo mortalium obseruare legem accurate possit, facileque adeo, ob insitam omnibus philautiam prauam, ad hypocrisin descendat, vt operibus quibusdam externis se legem pulcre impleuisse sibi videantur: illi autem, qui in Christum credunt, eiusmodi simulationem procul facessere iubeant; non errauerit, qui & hoc simul innui existimauerit, quando per Christum *ἀληθεια*, veritas, nobis obtigisse, dicitur. Haec enim est *ἀληθεια* illa, quam in Christo esse Paulus docet, *Ephef. I, 21.* Lex autem cum per Moysen tradita creditur, non ita hoc est intelligendum, ac si Moyses euangelium non docuerit, aut ac si foedus cum populo Israelitico initum, mere legale fuerit: secus enim se rem habere, ex hactenus dictis constat; sed quod foedus illud Israeliticum, schema, seu formam habuerit status legalis, idque cum ob onerosas praestaciones, cum foedere hocce coniunctas, quae externis maximam partem operibus absoluebantur; tum ob grauissimas comminationes, eidem foederi adnexas. Idem & Paulus apostolus confir-

mat, quando *Gal. IV, 24.* vetus testamentum, quod a monte Sina reperit, ab Agare repraesentatum docet, idque *in seruilitatem gignere*, adserit. Seruitutis namque speciem onerosae istae praestaciones exhibebant; quamuis simul hic spectetur status ille legalis, sub quo degunt, quotquot per veram fidem in Christum libertatem non sunt consequuti, quippe qui itidem durissimo seruitutis iugo premuntur. Atque haec obseruare iuuat, cum variis scripturae sacrae oraculis lux minime contemnenda inde adfundi queat.

** Duo enim haecce in isto temporis intervallo, quod a Mose vsque ad Christum natum procurrit, fuere sacramenta, *circumcisio* atque *agnus paschalis*. Sunt equidem, ex reformatae praesertim ecclesiae doctoribus, qui & hic lupi sibi sacramenta inuenisse vult sunt. Et vitruvs quidem praeter duo haecce, quae *ordinaria & vniuersalia* vocat, etiam quatuor *extraordinaria* statuit: *transitum in nube per mare rubrum, mannam e caelo depluentem, aquam e rupe profluentem, & serpentem aeneum, ad medelam Israelitarum a Mose erectum; de oeconom. foeder. Dei & c. l. 4. c. 10. p. 730. seq.* Sed hosce quidem auctores voce *sacramenti* aliter vti, quam nos ea vtimur, ex iis, quae supra iam hac de re disputauimus, constat.

Ad agnum itaque *paschalem*, seu *paschatos sacramentum* quod attinet, vocem nos vnde *pascha*, non eodem modo sumi, obseruandum. Interdum enim aut generatim *transitum*, aut speciatim angeli istius, qui, Aegyptiorum primogenitos percutiens, Israelitarum domos transiit, iisque pepercit; interdum vero aut ipsum agnum, aut diem festum, quo agnus ille paschalis mactabatur, atque comedeatur; aut denique actionem sacramentalem, qua agnus in memoriam beneficii, in Aegypto Israelitis exhibiti, dum angelus percussor illis pepercit, mactabatur, atque comedeatur, denotat. Atque vltima quidem significatio huius loci

V u u u : est.

est. Sacramentum hocce a Deo ipso institutum, nemo dubitabit, idque diserte & Moses docet; *Exod. XII, 3. sq.* Non aliam vero ob causam Deum hoc fecisse, quam quod summi istius beneficii, quod Israelitis in Aegypto exhibuerat, recordatione, omnes illorum posteros ad animum gratum excitare, simulque fidem in illis confirmare voluerit, adcurata rei huius consideratio itidem facile quemuis condocerit. In diuersum hic abeunt, qui Deum, vt aliis institutis, ita & agno paschali, ritibus superstitionis Zabiorum, Aegyptiorumue, obuam ire voluisse contendunt. Haec Ebraeorum quorundam est sententia, speciatim MOSIS MAIMONIDIS, *more neuoechim part. 3. cap. 36.* quam & hic magno conatu orandam defendendamque sibi sumit SPENCERVS, *de legibus Ebraeorum ritualibus, earumque rationibus, l. 2. c. 4.* Omnia itaque, quae potest, conuectat, vt agni paschalis originem in Aegypto inueniat. Inter leges paschatos prima erat, quod agno masculo sollempniter mactato, celebrari deberet. Hanc statim Aegyptiis oppositam censet, quippe quibus in more positum fuerit, inter animalia, sacrorum titulo donata, arietem honore praecipuo colere, vel quod arietem caelesti adfinitate quodam propiori coniungi crederetur. Mitto reliqua, cum vel ex hocce specimine, cuiusmodi ea sint, intelligi queat. Ex instituto insuper ea & commemorauimus, & quam futilia sint, demonstrauimus, in *hist. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 2. sect. 1. §. 13. p. 561. seq.*

De ritibus, qui circa agnum paschalem obseruandi erant, ante omnia illud monendum, discrimen aliquod intercessisse inter primum illud pascha, quod Israelitae in Aegypto celebrarunt, & quod deinceps in terra Canaan fuit celebratum. Idque primo in separatione, seu depositione agni, quarto ante mactationem die ponitur. Id enim in Aegypto necesse fuisse, ne forte inter Aegyptios, hostes Israelitarum infensissimos,

agni iis defuissent, si tempore paschatos iam instante, eos voluissent conquirere; quae ratio cessabat in Palaestina. Certe, ex historia passionis Christi videtur colligi posse, separationem, seu depositionem eiusmodi tum non fuisse obseruatam. Discipuli enim primo denum azymorum de magistrum rogant: *ubi vis, vt profecti paremus, vt edas pascha?* *Marc. XIV, 12.* Deinde legem, de superliminari & postibus sanguine agni adspargendis, itidem in Aegypto tantum locum habuisse, putant; cum ratio legi huic addita non alibi quam in Aegypto locum inuenerit; *Ex. XII, 12. 13. & ex 2. chr. XXX, 15. 16. & cap. XXXV, 5, 6, 11.* conflat, agnos paschales in atrio templi mactatos fuisse, ibique sanguinem eorum effusum. Idem de lege, quae non nisi accinctis & calceatis, cum baculo in manu, & raptim, agnum paschalem comedendum praecipit, censendum. Id enim istius temporis postulat ratio, cum in eo erant, vt ex Aegypto migrarent. In Palaestina postquam constituti erant, eos non stantes, sed sedentes, nec raptim, sed pacate agnum paschalem comedisse, Christi itidem, & discipulorum eius exemplo comprobari potest. His denique addenda lex, de non egrediendo ex aedibus, ne inciderent in angelum percussorem. Non tantum enim ratio legis in primo saltem paschate locum habebat, sed eam non fuisse obseruatam, vel Christi seruatoris, eadem nocte, qua agnum paschalem comederat, cum apostolis ad montem oliuerti conferentis, exemplo patet. Atque haec quidem hunc etiam in modum iam edisserui, in *hist. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 2. sect. 1. §. 13. pag. 566.* Addeudum vero porro, in primo paschate, agnum paschalem ab ipsis patribus familias mactatum & praeparatum fuisse: deinceps vero Leuitis hocce munus incubuisse videtur. Certe, si patribus familias hocce munere fungi non libebat, aut propter defectum munditiei non licebat, Leuitas eorum sustinuisse vices, dubio caret;

ret; conf. *Efr. VI, 20. 2. chron. XXX, 17, 18.* Inmo ex *2. chr. XXXV, 10. n.* videtur colligi posse, ordinarium eo tempore hocce fuisse Lenitarum niunus, idque eo magis, quod post ingressum populi Israelitici in terram Canaan agnus paschalis eo in loco maclandus esset, vbi templum erat, vt Deus ipse diserte praeceperat, *Deut. XVI, 6. 7. 8.* Atque hinc vt de loco simul, vbi agnus paschalis maclandus fuit, constat, ita ad tempus quod attinet, *Leu. XXII, 5.* diserte dicitur: *primo mense, die mensis decima quarta, inter duas vespervas, erit pascha domino.* Mensis itaque primo hic designatur, qui primus erat, & *Exod. XII, 4. Abib,* alibi autem, vt *Nehem. II, 1. Estlb. III, 7. Nisan*, vocatur. Primus autem hic fuit mensis anni sacri. Duplicem enim annum Ebraeis fuisse, sacrum, & ciuilem, constat; quamquam non desint, qui dissentiant; conferenda, quae hac de re dixi, in *hisl. eccles. V. T. tom. 1. ad per. 2. sect. 1. §. 13. p. 560.* Tum vero & dies indicatur, qui erat decimus quartus istius mensis; & hora diei *בין הערבים* inter duas vespervas, hoc est, in illo temporis spatio, quod initium capit, cum sol occidere incipit, & ad eius vsque occasum se protendit. Hunc enim verborum istorum sensum esse, arbitror, etsi non nesciam, esse, qui ea aliter interpretentur.

Materia, aut si mauis, *materiale* huius sacramenti, partim in agno ipso, qui erat elementum externum, & visibile, partim in certis adibus, qui circa illum occupabantur, segregatione de grege, maclatione, assatione; porro comestione; & adspersione denique sanguinis ad superliminare, & postea aedium, constitui solet: *forma* autem in ipso verbo institutionis; quamquam alii agnum paschalem ipsum ad obiectum huius sacramenti referant, formam autem incerta manducationis agni maclati & assati, ad institutionem diuinam relatione, positam esse contendunt. Et ad agnum quidem ipsum quod attinet, debebat in esse *כזב*

filius anni, hoc est, qui annum non excesserat, etsi eundem nondum compleuisset. Ita enim viri docti hoc explicant. Debebat porro esse integer, hoc est, omnis virtus exers, & masculus; *Ex. XII, 5.* Interdum, si agnus deesset, hocedum potuisse adhiberi, ex *Ex. XII, 5.* colligitur. Segregationem de grege in Aegyptio saltem necessariam fuisse, antea iam obseruauimus, vbi & rationem eius exposuimus. Maclationem, quae ita fieri debebat, ne os vllum frangeretur, necessariam fuisse, res ipsa docet; quacum & cum sanguinis effusio coniuncta esset, eo quidem in primo paschate, quod in Aegyptio celebratum, superliminare, & postes adspersae fuerunt; deinceps vero in terra Canaan sanguis agnorum paschalium ad altare circumcirca iparsa fuit: idque & Iudaeorum magistri tradunt, & ex *2. chr. XXX, 16. & c. XXXV, 11.* confirmatur. Legenda, quae NOCHIARTVS hanc in rem disserit, *bierozoic. part. 1. l. 2. c. 1. fol. 611.* Atque poterat hinc colligi, agnum paschalem fuisse sacrificium, & quidem proprie sic dictum, quod & praeter alios contendit WITSIVS; de *oecon. foeder. Dei, l. 4. c. 9. §. 6. p. 711.* Accedit vero, quod diserte *Ex. XII, 27. יזבח* sacrificium, & *Num. IX, 13. קרבן* oblatio appelliteretur. Et negari sane nequit, fuisse nonnulla, in quibus agnus paschalis cum sacrificiis conueniret, vt adpersio sanguinis ad altare; id tamen, quod praecipue ad rationem indolemque sacramenti spectat, comestio erat, cum ritibus a Deo praescriptis, & hac ratione pro sacrificio haberi nequit. Maclationem, sanguinisque effusionem, & adspersionem, excipiebat assatio, iuxta praescriptum diuinum, *Exod. XII, 8. p.* Assati autem agnus integer debebat, nulla parte fracta. Quod si IUSTINO martyri credimus, in forma crucis assatus est. Cum enim dixisset, agnum istum paschalem supplicii crucis, quod subiturus Christus erat, fuisse symbolum, hoc ita explicat: *τὸ γὰρ ἐντάμμενον πρὸς τὸν σταυρὸν ὁμοίως τῷ σχήματι τοῦ σταυροῦ, ἐντα-*

ποι· ἔς γὰρ ὄρθι· ὁβελίσθη· διαπερονῶται ἀπὸ τῶν ταυτάτων μερῶν μέχρι τῆς κεφαλῆς, καὶ εἰς πάλιν κατὰ τὸ μετάφρενον, ἧ προσκρούται καὶ αἱ χεῖρες τοῦ περὶβάλλοντος. Agnus etenim assus, in figuram cruci similem conformatus, ad ignem turretur. Nam alterum directum veru ab infimis partibus ad caput vsque adactum perfigitur; & alterum rursus per scapulas, ad quod suspendantur agni pedes anteriores; in dialogo cum Tryphone iudaeo, p. m. 17. ed. Lond. 1719. Tandem comeftio sequebatur, actus sacramenti huius praecipuus. Comedendus autem erat cum azymis, & herbis amaris. Neque enim solum agnus paschalis cum azymis edendus erat, sed integrum sepidum Israelitis fermento abstinere, Deus iussit, *Exod. XII, 15*. Herbae autem istae amarae quatenam fuerint, non constat, etiae Ebraeorum magistri quasdam designent, quarum nomina explicare adnuitur BOCHARTVS, *hieroz. part. 1. p. 603*. Comedendus porro erat integer, vt nihil plane relinqueretur; si quid reliquum esset, igne comburendum erat; *Ex. XII, 10*. Si familia quaedam absumendo agno non sufficeret, poterant ex vicinis adsumi, & ita societates quasdam constitui, a quibus totus absumeretur.

Atque in hisce omnibus quaedam erant, quae speciatim Israelitas respiciebant, summique beneficii, quod Deus in eos per liberationem ex seruitute aegyptiaca contulerat, momentum illis in animum reuocabant. Ipsum nomen paschaes eos admonere poterat, in quanto vitae periculo, qui tum in Aegypto erant, fuerint versati. Herbae amarae acerbam illam, durissimamque, sub qua gemendum illis erat, seruitutem iis in memoriam reuocare poterant. Eiusdem generis & alia sunt. Sed praecipuum tamen, quod Deus per agnum paschalem adumbrare omnesque conducere voluit, Christus ipse fuit, cum beneficiis, quae in hominum genus contulit. Contemplari namque in hacce imagine & Christum

ipsum licet, & ea, quae nostri causa passus est, quive inde ad nos redundarunt fructus, & quo pacto eorumdem participes fieri queamus. Et ipse quidem Christus sub agni imagine & alias in scriptura sacra repraesentatur nobis; *Io. I, 29, 36*. idque ob morum simplicitatem; *1. Petr. I, 19*. tum & ob mansuetudinem, & humilitatem; *Matth. XI, 29*. Agnus porro paschalis vnus erat e grege, sed separari tamen debebat a reliquis, & ita ad pascha destinari. Sic & Christus ex fratribus suis fuit, *Deut. XVIII, 15*. a patre ad hoc electus & destinatus, adeoque velut separatus, vt hominum redemptor esset; *Ef. XLII, 1*. Et vt integer debebat esse agnus, omnisque vitii expers; ita & Christus est ἀνὸς ἕμω· καὶ ἡσπιλ· *1. Petr. I, 19*. ἁγίος, ἁκατος, ἀμίαντος, πεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἀμαρτανῶν. *Ebr. VII, 26*. Quod idem agnus masculus esse debebat, roboris atque vigoris erat documentum; masculamque virtutem & robur in Christo denotabat; vnde idem, qui agnus erat, etiam leo dicitur, *de tribu Iuda, apoc. V, 5*. Anniculus esse debebat agnus, hoc est, brevis aetatis, vt significaretur, Christum in optimo aetatis flore morti tradendum esse. Conspicimus vero etiam in agno paschali imaginem eorum, quae Christus nostri causa passus est. Atque cruentam eius mortem ipsa agni mactatio exhibebat. Hinc & Paulus Christum vocat, *pascha nostrum, quod pro nobis mactatum est*; *1. Cor. V, 7*. Sed ita mactandus, praeparandusque agnus paschalis erat, ne vllum eius os confingeretur. Quod, quo pacto in Christo implem sit, ipse Ioannes nos conducet, *c. XIX, 36*. Christi porro sanguis aequae agni paschalis, pro populo effusus est, tamquam pretiosus ille sanguis agni immaculati, *1. Petr. I, 19*. Vtque agni paschalis sanguine primum superliminare & postes, postea altare conspersum fuit; ita corda nostra conspergenda sunt sanguine Christi, vt per cum conscientia nostra purgetur ab operibus mortuis, ad seruendum Deo viuenti; *Ebr.*

IX, 14. Agni vero ad ignem aflatio irae diuinæ ardorem exprimit, in peccatores merito accensae, quò eum, qui omnium hominum peccata in se suscepit, seu illum *agnum Dei, qui totius mundi peccata sustulit, Io. 1, 29.* terri oportuit. Hinc ipse Messias conqueritur: *cor meum ceræ instar est, liquefit in visceribus meis. Aruit ut testa virtus mea, & lingua mea adhaesit faucibus meis; ps. XXII, 15, 16.* Quodsi vera sunt, quae antea ex IUSTINO martyre, de agno in forma crucis aflato, commemorauimus, ipsum quoque mortis genus, quo vitam seruator deposuit, eleganti imagine expressum videmus. Conuenit vero & locus, & tempus. Hierosolymis enim agni paschales maclabantur, & comedebantur, vbi & Christus, cum acerbissima quaeuis passus esset, cruci adfixus est. Idque eo tempore, quo Iudaei paschatos celebrant festum, contigisse, notum est. Immo, vt agnus paschalis inter duas vespas, seu eo temporis intervallo, quo sol occidere incipiebat, & tandem occidebat, maclatus est; ita eodem tempore Christus per sacrificium cruentum, mortemque, quam in cruce subiit, patri suo pro hominum se ipsum obtulit peccatis. Ipsi etiam fructus, qui ex ista passione & morte Christi ad homines redundauit, imaginem in agno paschali conspiciamus. Vt enim Israelitis ex Aegypto migraturis sanguis agni paschalis hoc praestitit, vt ab angelo percussore tuti essent, ita, qui sanguine Christi adpersi, & per eum a peccatorum sordibus purgati sunt, tuti sunt ab ira diuina, Deo quippe per sanguinem Christi reconciliati; 2. Cor. V, 9, seq. tuti a metu mortis, quippe quam Christus deuicit; 1. Cor. XV, 55. tuti a potestate infernalis genii, quam Christus ita infregit, & imminuit, vt nobis nocere nequeat; Ebr. II, 14, 15. Post agni comestionem ipsa sequebatur Israelitarum ex Aegyptoeductio, & in pristinam libertatem restitutio. Id enim uero significabat, sanguinem Christi, vera fide adprehensum,

a iugo peccatorum eximere fideles, atque libertatem, quae filiorum Dei propria est, iis reddere; Io. VIII, 34, 36. Rom. VI, 17, 18. Quodsi denique quaeras, qua demum ratione istorum beneficiorum, a Christo nobis partorum, participes sumus? id quidem comestio, siue manducatio, quam praecipuum huius sacramenti actum diximus, nos condocerebit. Ea enim tum fides, qua Christum totum nostrum facimus, tum quoque sacramentalis corporis Christi in eucharistia manducatio, & sanguinis eius potio significabatur. Vt autem totus agnus comedendus erat, ita totus etiam Christus vera fide recipiendus, vt non tantum pro redemptore, sed & pro domino nostro eum habemus, qui *se ipsum pro nobis dedit, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & purgaret sibi ipsi* λαὸν περιούσιον, *populum in peculium, eundemque* ἡλιωτὴν καλῶν ἔργων, *magno zelo bona opera insectantem; Tit. II, 14.* Dum vero nihil plane relinquendum, & residuum igne comburendum erat, plenitudo satisfactionis Christi indicabatur; siquidem *unica oblatione in perpetuum consummauit eos, qui sanctificantur; Ebr. X, 14.* Cur cum pane azymo comedendus fuerit agnus paschalis, implemet Paulus nos condocet, cum serio omnes admonet, vt *remoto fermento malitiae, in azymis sinceritatis & veritatis pascha celebrent; 1. Cor. V, 8.* Ex herbarum autem amararum manducatione communionem passionum Christi discere debemus; siquidem *cum Christo pati nos oportet, ut cum illo etiam ad gloriam euehamur; Rom. VIII, 17.*

Iam, vt reliqua persequamur, illi, qui ad agni paschalis manducationem admittebantur, seu conuiuiae, omnes erant Israelitae, citra discrimen sexus & aetatis, itemque serui & profelyti, qui per circumcisionem ius sacrorum adepti erant. Idque ex Exod. XII, 3. constar, vbi Deus diserte praecipit, vt acciperent sibi quisque agnum, pro domo patrum, agnum pro vna quaque domo. Ad domum autem non tantum pater & mater fami-

familias, sed liberi quoque cuiuscumque sexus & aetatis, itemque serui, pertinent. De seruis, sed circumcisis, hoc speciatim manifestum est, ex *Ex. XII, 4.* de proselytis, sed itidem circumcisis, ex *eiusdem capituli v. 48. 49. & Num. IX, 14.* Qui immundi erant, siue ex contractu mortui, siue ex lepra, siue alio quocumque casu, vti & mulieres menstruis laborantes, paschate arcebantur; *Num. IX, 6. 10.* Ne tamen isti hocce sacramento per integrum annum destituerentur, alterum iis pascha in mensem secundum indictum est, quo etiam tenebantur illi, qui in itinere erant constituti, vt stato paschatos tempore Hierosolymam venire non possent; *Num. IX, 10. 11.* Pueros etiam atque puellas tum demum ad paschatos coemptionem admissos, cum vsu rationis polerent, probabile est. Fiunt paschatos ex haecenus dictis facile intelligere licet. Revocare nimirum Deus equidem Israelitis liberationem ex seruitute aegyptiaca in memoriam voluit; sed praecipue tamen eo spectabat, vt Christus, eiusque passiones, cum morte cruenta, quam ceu agnus Dei, hominum portans peccata, subiturus esset, animis illorum exhiberetur, hacque ratio-

ne promissiones de hocce mundi redemptore, qui homines a seruitute peccati liberatus esset, obsignarentur, adeoque & fides fidelium in veteri testamento confirmaretur. Qua de re non dubitabit, qui secum expenderit, nullam partem, nullumue actum paschatos fuisse, qui mysterio caruerit: cuncta contra pulcherrime in Christum, eiusque passionem & mortem, quadrare; immo, quod maximum est, a scriptoribus noui testamenti, vt Paulo, *1. Cor. V, 7.* quod hac spectent, perhiberi. Cumque hac ratione pascha ad umbras illas pertinuerit, quae, postquam corpus ipsum adfuit, euanuerunt; *Col. II, 17.* causa patet, cur in nouo testamento non amplius locum inueniant. Denique & id ex dictis abunde constat, agnum paschalem merito a nobis pro sacramento, proprie & stricte sic dicto, haberi. Adfuit mandatum diuinum, adfuit etiam elementum visibile, agnus, qui mactabatur, & manducabatur; dumque hac ratione fides piorum hominum in Messiam confirmabatur, beneficiorum etiam, eius passionis & morte nobis partorum, magis magisque reddebantur participes.

§. XVIII. In ultimo autem intervallo, quod noui testamenti nomine venit, cum & schema status legalis cessauerit, & Christus ipse adparuerit, pretiumque redemptionis pro hominum genere persoluerit, &, ceu verus sacerdos summus, suo sanguine in sanctum sanctorum ingressus sit; *Ebr. IX, 12.* donaque spiritus sancti longe maiori copia ac abundantia in credentes conantur; *1. Cor. II, 28.* longe hoc prioribus duobus nobiliter praestantiusque merito censetur. * Cum vero id praecipuum nostrae tractationis caput sit, de iis, quae speciatim ad illud pertinent, suo loco ex instituto dicemus.

* Insignem plane non in testamenti *ἡσχία* atque praestantiam. c. de prae veteri, nemo negabit, nisi, qui hospitem plane ex sacrarum litterarum lectione reuulerit animum. Diserte enim non tantum de praestantia ista testantur, sed, in quo consistat, etiam luculenter exponunt. Paulus namque apostolus

nouum illud citra ambages melius *testamentum* vocat: *tanto melioris, seu praestantioris testamenti* (*ἡσυχία & διακρίσις*) *sponsus fuit Iesus*; *Ebr. VII, 22.* Idem apostolus, statum fidelium veteris testamenti cum felicitate noui conferens, concludit: *atque hi omnes fide explorati, non obtinuerunt promissum,*

τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρείττονς τὴ προβλεψαμένην, Deo de nobis melius quid providente, ne illi sine nobis perfecti redderentur, hoc est, ne illi felicitatem obtinerent, quam nobis, (fidelibus noui testamenti) Deus reserua-
uit, Ebr. XI, 39. 40. Et hanc quoque noui testamenti felicitatem oraculis suis praedi-
xere prophetae. Ita enim, vt reliquos taceam, loel: *Et erit post haec, effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri & filiae vestrae, senes vestri somniabunt, iuuenes vestri visiones videbunt. Sed & super seruos & ancillas in diebus illis effundam spiritum meum, & dabo prodigia in caelo & in terra, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi; cap. II, 28, 29, 30.* Quibus quidem verbis vates non tantum ἰσχυρῶς noui testamenti prae veteri indicat, sed qualis etiam ea futura sit, nos condocet. Promittit enim Deus, se *spiritum suum*, hoc est, dona spiritus sancti, *effusurum*, seu magna copia & abundantia fidelibus noui testamenti impartiturum. Sunt equidem nec fidelibus veteris testa-
menti eiusmodi dona deneganda; sed noui testamenti fidelibus longe maiorem copiam pollicetur Deus; non parca, inquit, manu ea distribuam, sed *effundam*. Pari ratione & apud Esaia Deus loquitur: *effundam aquas super sitientem, & fluenta super aridam; effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam; cap. XLIV, 3.* Nec vni genti, aut paucis saltem quibusdam hominibus, sed omnibus, qui haec acceptare velint, beneficium hocce conferendum, diuinus vates indicat, quando dicit: *על כל בשר super omnem carnem*, hoc est, super omnes homines; conf. Gen. VI, 12. pf. CXLV, 21. Ef. XL, 6. Omnis praeterea ordinis, omnis aetatis, & sexus homines, horum bonorum participes fore, significat, quando addit: *prophetabunt filii vestri, & filiae vestrae: senes somnia somniabunt &c.* Cumque beneficia spiritalia in veteri

BVD. TH. DOGMAT.

testamento neutiquam tam late patuerint, nec ad tot homines fuerint diffusa, quae-
nam noui prae illo sit felicitas, inde iterum elucet. Dum autem *prophetiae, somnio-
rum, visionum*, mentionem iniicit, more prophetis familiari, verbis, phrasibus, for-
mulisque veteris testamenti, ad bona noui designanda vtitur. Notissimi enim in ve-
teri testamento erant reuelationis modi, *prophetia, somnium, visio*, Num. XII, 6. Iob. XXXIII, 15. Of. IX, 7. Licet autem ea quo-
que dona hic designentur, quae circa ini-
tium noui testamenti quibusdam, specia-
tim apostolis, praeter ordinem obtingerunt, quorum & Petrus haecce verba refert, *act. II, 16. seq.* praecipue tamen ordinaria illa, omnibusque fidelibus communia, indicat, quia de istis loquitur, quae effundenda sunt, *super omnem carnem*, itemque, *super filios & filias, super senes & iuuenes, super seruos atque ancillas*. Quod vtique de illis, quae praeter ordinem paucis quibusdam hominibus obtingunt, dici nequit. Atque hac ratione non ad initium saltem, sed totum interuallum, quod nouum testamentum complectitur, recte hocce vaticinium re-
fertur.

Possim hisce addere illustre illud Iere-
miae vaticinium, *cap. XXXI, 31. seq.* sed iu-
uabit praecipua potius summam indicare capita, in quibus vel maxime noui testa-
menti prae veteri ἰσχυρῶς conspicitur. Inter haec autem primo loco ipsius mediatoris praestantia commemoratur. Veteris testa-
menti mediator fuit Moses, vir vtique praestantissimus, & summus voluntatis di-
vinæ interpres. At noui testamenti me-
diator est ipse Dei filius, qui non vt mini-
ster, sed vt filius domui Dei praepositus fuit. Hic, teste Paulo, *tanto maiore, quam Moses, gloria adfectus est, quanto maiorem habet, quam domus, honorem is, qui eam condidit; Ebr. III, 3. seq.* Neque tantum *μετ' αὐτοῦ* melioris testamenti Christus fuit, sed & ἑγγυος; c. VII, 22. Nimirum omnium quidem

Xx xx

quidem hominum sponſor, ſiue expromiſſor, fuit Chriſtus; ſpecialiori tamen quadam ratione ad fideles noui teſtamenti hoc pertinet. Eſti enim debitores, quorum debita expromiſſor in ſe recipit, ſtatim ab articulo iſto temporis, quo expromiſſio incipit, immunes debiti ſint; ingens tamen ad illorum gaudium haud dubio fit acceſſio, cum intelligitur, ſolutionem iam factam eſſe. Magna itaque fidelium noui teſtamenti eſt felicitas, quod eum, qui patribus promiſſus, tot typis adumbratus, tot votis expetitus, tot ſaeculis expectatus fuit, iam veniſſe, intelligunt, atque cum Philippo dicere poſſunt: *inuenimus illum, de quo ſcripſit Moſes in lege, & prophetæ, nempe Jeſum, filium Joſeph, illum ex urbe Nazareth; Jo. I, 48.*

Atque hinc altera fidelium noui teſtamenti prærogatiua ſponte ſua ſluit, peccatorum ſcilicet per exhibitum iam Meſſiam, non typica, ſed realis propitiatio, in ara erucis, oblatione corporis ſemel peracta. Extollit maximopere hocce beneficium ipſe Paulus apoſtolus, atque hunc in finem Chriſtum cum ſummo ſacerdote veteris teſtamenti contendit; quo, licet in aliis quoque rebus multum præſtiterit Chriſtus, cumprimis tamen in eo præſtantior fuerit, quod perfectius longe ſacrificium pro hominum omnium obrulerit peccatis. *Cumque omnis, inquit, ſacerdos, pergat quotidie caerimoniis ſungi, & eadem ſæpe ſacrificia facere, quæ peccata adimere nunquam poſſunt; ille vno pro peccatis fuſtus ſacrificio, in perpetuum conſedit ad Dei dextram; Ebr. X, 11, 12. confer. & cap. IX, 12.* Cuius quidem beneficii ipſemet ſeruator nos memores eſſe vult, cum ſanguinem ſuum ſanguinem noui teſtamenti *Matth. XXVI, 28.* vocat. Ex quo etiam intelligitur, euangelium, quo peracta iam per ſanguinem Chriſti peccatorum expiatio hominibus annuntiabatur, nouo teſtamento fuiſſe proprium. Habuerunt namque & fideles ve-

teris teſtamenti euangelium, in quo Meſſias, ſuo tempore venturus, & ea omnia, quæ ad hominum ſalutem ſpedant, peracturus, prædicabatur. Sed noui teſtamenti euangelium Chriſtum iam præſentem prædicabat, & omnia ea, quæ ad hominum ſalutem procurandam fieri debebant, iam conſummata indicabat; *1. Cor. II, 7, 10.* Immo & ſine figurarum inuolucris, & ænigmatum ambagibus, perſpicuis verbis, quæ hominibus ad ſalutem cognitu erant neceſſaria, demonſtrabat; *2. Cor. III, 14. conf. Ebr. II, 3. Rom. XVI, 26.*

Ex abrogatione veteris præterea teſtamenti non poterat non ſingularis quædam fidelium noui reſultare felicitas. Didum ſupra eſt, atque comprobatur, vetus teſtamentum habuiſſe figuram ſtatus legalis, obſervationemque tot rituum, ac caerimoniarum, cum magno onere atque labore fuiſſe coniunctam. Ceſſante autem nunc veteri teſtamento, immunitas ab hiſce oneribus fidelibus contigit. Vnde & *IRENÆVS*, de nouo teſtamento verba faciens, illud vocat *nouum teſtamentum libertatis; lib. 3. cap. 12.* Quam quidem libertatem Paulus paſſim prædicat, & contra pseudo-apoſtolos, qui iugum illud legum caerimonialium poſtliminio reducere, & ceraciibus chriſtianorum imponere conabantur, maſcule, acriterque defendit. *State in libertate, ita Galatas adloquitur, quia Chriſtus nos liberauit; Gal. V, 1.* Sed & *Coloſenſes* ita hac de re erudit: *Nemo vos damnet ob cibum aut potionem, aut feſtorum diſcrimen, aut nouiluniam, aut ſabbata; quæ ſunt futurorum umbræ, quorum corpus eſt; Coloſſ. II, 16, 17.* Eandemque etiam ob cauſam ſtatum fidelium veteris teſtamenti cum *Iſmaele*, qui erat filius ancillæ, & fidelium noui teſtamenti cum *Iſaaco*, qui erat filius liberae, comparat. Hinc & *ſuperior*, inquit, *Hieruſolyma libera eſt, quæ mater eſt omnium noſtrorum; Gal. IV, 24, 26.*

Et

Et iterum: *Ergo, fratres, non ancillae nati sumus, sed liberae; 2. 31.*

Præcipua autem, quam prae veteri novum testamentum habet, *ἰσχυρῶς*, cum in maiori copia donorum spiritualium consistat, ut antea ex *Isa. II, 28, 29. Ier. XXXI, 31. seq.* observauimus; nunc quidem addendum, quod speciatim ad eam pertineat clarior vberiorque mysteriorum fidei cognitio. Nihil equidem eorum, quae seitu crediturque ad salutem sunt necessaria, fidelibus veteris testamenti defuit; certum tamen est, longe maiorem lucem fidelibus noui testamenti adfuisse, ut apertius cognoscerent, quae fidelibus veteris testamenti paullo obscurius, & velut sub umbra proposita erant. Quam quidem rerum diuinarum cognitionem vberiore propheciae inter dona noui testamenti dilerte referunt. Sic *Esaïas*, cum noui testamenti felicitatem prolixè descripsisset, tandem addit: *Quia terra repleta est scientia domini, perinde ac dum aquae maris (omnia) tegunt; cap. XI, 9.* Et iterum: *omniuersi filii tui docti erunt a domino, paxque multa filiis tuis; cap. LIV, 13.* Haec ipsa vero scientia, siue cognitio, uti nequitiam in otiosa quadam rerum aut diuinarum, aut humanarum contemplatione consistit, qua si vel maxime excellenter morales, non tamen desinerent esse miseri; sed eo comparata est, ut quae bona & recta esse intellexerunt, ea quoque confectentur, deuitent contra, & fugiant, quae noxia & mala esse cognouerunt: ita dubium non est, quin enixius studium in vitae sanctitate, puritateque proficiendi, vel maxime inter praestantiae istius, qua nouum prae veteri gaudet, capita praecipua referendum sit. Fuerunt sane & in veteri viri sancti, omnique virtutum spiritualium laude florescentes; sed plures in nouo fuisse, eosque subinde praestantiores, vberioresque fidei protulisse fructus, experientia ipsa nos dubitare non sinit. Idque & diuini praedixere va-

tes, cum prius *Esaïas*: *Tum diuidentur ornamenta praedae ingentis, ut & claudi diripiant spoliū. Nec dicet vllus habitator: languidus sum; populo qui habitat in eadem missa est iniquitas; cap. XXXIII, 23. 24.* Eum fore ecclesiae statum innuit, in quo fideles non languidi, sed *alacres* erunt, fortesque, non sibi vtiq; sed iis, quas a Deo acceperunt, viribus, ad procurrendum strenue in virtutis stadio; conf. & *Ef. XXXV, 9. LX, 21, 22. Zach. X, 5. XII, 8.* Quo fortius autem, qui donis tam egregiis exornati sunt, pugnant; eo illustrior etiam est, quam ab hostibus suis referunt, victoria, & ampliora, quae summa Dei benignitas illis tribuit, praemia; hinc & tranquillitas conscientiae, gaudium spirituale, & in aduersis, quae numquam non illis sustinenda sunt, solatium longe suauissimum. Quae omnia, ut eminentiori quadam ratione in fidelibus noui testamenti conspiciuntur; ita a prophetis etiam, eiusdem testamenti felicitatem describentibus aperte designantur; conf. *Ef. XL, LIV, 10. u. Ezech. XXXVII, 26, 27.*

Ex ista donorum spiritualium vberitate atque copia, non potest enim maior etiam vere credentium efflorescere numerus. Quo latius enim fidei illud, atque virtutum christianarum in singulis diffunditur lumen, eo plures eius splendore percillantur, atque ita ad Christum perducuntur. Quae quidem credentium multitudo novum argumentum praebet, quo noui testamenti *ἰσχυρῶς*, prae veteri, comprobari potest. Atque luc illud *Esaïae* spectat: *luctare sterilis, quae non parit, erumpe in clamorem, quae non eniteris, nam plures futuri sunt desertae nati, quam virum habentis.* Per sterilem enim, & desertam, ecclesiam noui testamenti, ex gentilibus collectam, intelligit, eo quod gentilibus, ante Christum natum, atra nox, & densa incumberet caligo; cumque verbo diuino desisterentur, non poterant liberos spiri-

tuales progignere. Huius itaque plures fore liberos, praedicat, tempore noui testamenti, quam virum habentis, hoc est, ecclesiae veteris testamenti. Non poterat autem non in nouo testamento maior credentium existere multitudo, quia Deus eo tempore, diruto, per apostolorum in vniuerso orbe praedicationem, pariete intergerino, Motaico, Iudaeos atque gentiles in vnam ecclesiam visibilem coniunxit;

vnde noua simul noui testamenti prae veteri ~~hæc~~ exsurgit. De qua iterum varia prophetarum exstant vaticinia; conf. *Deut. XXXII, 43. ps. LXXVII, 5. CXVII, 1. Es. II, 3. XI, 10.* Atque haec summa est eorum, quae fusius de hoc argumento commentatus sum, in *dissert. de praerogatiuis fidei- lium noui testamenti, prae fidelibus veteris testamenti, §. 43. seq. in syntagm. disserta- tionum theol. p. 163. seq.*

§. XIX. Errores eorum, qui hic in diuersa abeunt, non sunt vnus generis. Nonnulli namque causam salutis ex absolutam quodam Numinis decreto deriuantes, gratiam quoque eius certis limitibus circumscribunt, eamque ad omnes pertinere homines, negant; atque hi ipsi etiam, cum iis saltem, qui ex eodem decreto absoluto ad vitam aeternam electi sunt, foedus gratiae iniuri contendunt; alii rursus gratiam equidem vniuersalem admittunt, adeoque ad omnes pertinere foedus gratiae, fatentur: sed de conditione ex parte hominis non recte sentiunt, aut homini ipsi, quod Dei erat, tribuentes, simul & ipsum foederis huius fundamentum, sponsonem Christi labefactantes, aut pro fide, bona opera substituunt. * Sunt &, qui foedus gratiae cum foedere operum, seu, legem cum euangelio, turpiter confundunt, aut in foedere gratiae, nouum a veteri non recte distinguunt testamento. ** De sacramentis quoque, tum generatim spectatis, tum speciatim veteris testamenti, eiusmodi animo nonnulli concipiunt notiones, pro vt sententiae, quam de noui testamenti sacramentis fouent, hoc conuenire arbitrantur. *** Hi vero errores omnes, cum ex aliis, iisque prauis, atque falsis hypothesibus fluant, harum detecta origine, illorum simul fontes aperientur.

* Ad tres itaque classes, qui in doctrina de gratia Dei, adeoque & de foedere gratiae occurrunt errores, reuocari possunt. Ad primam illi pertinent, qui gratiam illam particularem esse statuunt, adeoque eandem ad paucos quosdam homines restringunt. Fons erroris non alius, quam sententia de absoluto Numinis decreto; secundum quod non possunt non seruari, quos Deus seruare decreuit; ceteri non possunt non eandem ob causam damnari. Prima autem rursus absoluti decreti, dogmatumque omnium inde fluen-

tium, origo, ex opinione de necessitate ineluctabili, quae omnibus incumbat, deriuanda, quae & plurimorum animos omni tempore inuasit, & multis ita se probat, vt difficulter ab ea dimoueri queant. Hinc & doctrina de gratia particulari omnibus illis recte tribuitur, qui absolutam necessitatem defendunt, immo, & qui duplex rerum principium independens admittunt. Namque & hunc errorem ex illa, de absoluta necessitate, sententia, ortum esse, supra ad libri praecedentis caput vltimum euicimus. Comprobant, quod diximus, suo

suo exemplo, Valentiniani, Basilidiani, Manichaei, & alii eiusdem commatis, qui duplicem humani generis naturam adferebant, & hominum naturaliter bonos alios atque fideles, ac proinde saluandos, alios naturaliter malos ac infideles, & reprobos dicebant. Audire hac de re CLEMENTEM iuvat Alexandrinum, qui lib. 2. Strom. p. m. 363. de Basilidianis: ἰνταῦθα φυσικὴν ἡγούμεναι τὴν πίσιν δι' ἀμφοῖν τὸν βασιδιανὸν· hic fidem esse naturalem existimant Basilidis sectatores. Naturae enim conditione, seu naturali quadam necessitate, contingere, existimabant, vt quidam & cognitionem, & fidem haberent, adeoque & electi essent. Tum de Valentinianis: 'Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντινίου, τὴν μὲν πίσιν τοῖς ἀπλοῖς ἀποδίδουσι ἡμῖν, αὐτοῖς δὲ τὴν γῆσιν, τοῖς φύσει σωζομένοις, κατὰ τὴν τοῦ διαφερontos πλουσιαν· σπέρμα. Valentiniani autem, cum nobis quidem simplicibus fidem tribuerint, sibi, qui natura salui sunt, volunt esse cognitionem, ab excellentis abundantia seminis, &c. Existimabant itaque Valentiniani, quosdam esse φύσει σωζομένους, tales, qui natura saluentur; immo, cognitionem, quam fidei praeferebant, & per quam adeo se salutem consequi arbitrabantur, ab abundantia excellentis seminis deriuabant. Disputat deinceps ex instituto contra Basilidianos, atque offendit, quanta inde ἀτοκῶ sequantur, si fidem naturalem esse, seu naturae quaedam necessitate hominibus obtingere, dicamus. Οὐκίτι' ὅν, inquit, προαιρέσεις κατ' ὅρωμα καὶ πίσιν, εἰ φύσεως πλουσιότητα· οὐδὲ ἀμοιβῇ δικαίας τίεσθαι ἀνέκτιος ὢν, ὃ μὴ πιστεύσας· πᾶσα δὲ ἡ τῆς πίστεως καὶ ἀπιστίας ἰδιότης καὶ διαφοράτης, οὐκ ἐπαύση, οὔτε μὴ ψόγῃ ὑποπίσει ἂν, ὅρῳς λογίζομενοι, προσηγομένοι ἔχοντες τὴν ἐν τοῦ τὰ πάντα δυνατοῦ Θεοῦ κτὴν ἀνάγκην γενναίην. Voluntariae ergo ac liberae electionis non est fidei utriusque officium, si est naturae praerogativa; neque iustam consequetur retributionem, nec qui non credidit, quia eius culpa id non euenit, nec is, qui credidit, quia causa non fuit.

Omnis autem fidei, & incredulitatis proprietates & differentia, nec laudi, nec vituperationi fuerit obnoxia, rectè considerantibus, cum habeat praecedentem naturalem necessitatem, quae orta est ab eo, qui potest omnia. Vbi vltimis quidem verbis originem atque fontem omnium istorum errorum φυσικὴν ἀνάγκην, naturalem necessitatem, rectè indicat. Sed IRENAEVS quoque lib. 4. aduers. haereses, cap. 72. p. m. 374. ex instituto contra eos disputat, qui quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse, adferebant. 'Εἰ φύσει, inquit, δι' μὲν Φαῦλοι, εἰ δὲ ἀγαθοὶ γεγόνασιν, οὐδ' ὅντοι ἐπαυνοί, οὔτε ἀγαθοὶ, τοιοῦτοι γὰρ κατεπευσιόθησαν. οὐκ ἐκείνοι μίμητοι, οὕτως γεγόνότες. Si autem naturaliter quidam mali, quidam vero boni facti fuissent; neque hi laudabiles essent, quia boni sunt, tales enim facti fuerant; sed neque illi vituperabiles, & ipsi enim tales fuerant instituti. Ad Valentinianos autem ea spectare, ex iis, quae tum alibi, tum lib. 1. cap. 1. §. u. p. m. 29. 30. de illis refert, manifestum est. Inter alia enim & haec ibi commemorat: αὐτοὺς δὲ μὴ διὰ πράξεως, ἀλλὰ διὰ τὸ φύσει πνευματικούς ὆ναι, πάντη τε καὶ πάντως σωθῆσεσθαι, δογματίζουσιν· ὡς γὰρ τὸ χροῖον ἀδύνατον σωτηρίας μετασχῆναι. (ὃν γὰρ εἶναι λέγουσιν αὐτοὶ δεκτικὸν αὐτῆς) οὕτως πᾶν τὸ πνευματικὸν θλῆναι δὲ αὐτοὶ εἶναι ἀδύνατον φθορᾶν κατὰ τιθεσθαι, καὶ ὁμοίως συγκαταγινώσκοντες πράξεσιν. Semet ipsos autem non per operationem, sed eo, quod sint naturaliter spirituales, omni modo saluari dicunt. Quemadmodum enim cibicum impossibile est, salutem percipere (non enim esse illum capacem salutis dicunt) sic iterum, quod spirituale, quod semet ipsos esse volunt) impossibile est, corruptionem percipere, licet in quibuscumque fuerint factis. CLEMENTIS Alexandrini operibus subnecti solent excerpta ex scriptis Theodoti, & doctrina, quae orientalis vocatur, ad Valentinii tempora spectantia, epitomae; quae cum versione latina ROBERTI PEARSE, in editione POTTERI leguntur,

966. seq. In his itidem nonnulla occurrunt, quibus, Valentinianorum hanc, quam diximus, fuisse doctrinam, confirmari potest. Conferenda & quae dixi in *dissert. de haeresi Valentiniana*, §. 12. p. 598. seq. Eundem autem, quem haecenus in Valentinianis, Basilidianisque, adnotauimus errorem, ORIGENES quoque perstringit, tum alibi, tum *apud alex. lib. 3. c. 1.* ubi, haereticos adseuerare, ait, *non esse in nostra potestate, vt saluemur, sed naturas esse animarum tales, quae in omni genere vel pereant, vel saluentur, nec vlllo modo possit anima, quae mala facta est, bona fieri, aut, quae bona fuerit, mala effici.* Atque ORIGENI quidem istam haereticorum sententiam displicuisse, eo minus mirum, quod ipse ad alterum extremum pronus fuerit, omnesque animas per naturam ad bonum & malum indifferentes, voluntatisque libertate instructas esse, crederet. Hinc & inter Pelagii cum referri praecursores, supra iam ad *lib. praec. caput vltimum*, §. 35. obseruauimus. Manichaeos, eosque omnes, qui duplex aliquod principium statuunt, non posse non in eam descendere sententiam, vt quosdam natura bonos, alios natura malos statuunt, nemo temere, qui cuncta adcuratus expenderit, dubitabit. Et de Manichaeis quidem disertè hoc testatur AVGVSTINVS, eos docere, animas bonas eiusdem, cuius Deus est, esse naturae, & a commixtione mali liberandas, purgandasque. Verba eius haec sunt: *Ex his autem suis fabulis, vanis & impiis, cognitur dicere, animas bonas (quas censet ab animarum malarum, naturae scilicet contrariae, commixtione liberandas) eius, cuius est Deus, esse naturae; de haeresi. cap. 46.*

Atque ita quidem veteres illi haeretici, opinione de absoluta necessitate imbuti, gratiae diuinæ vniuersalitatē labefactabant. Eandem equidem deinde cum catholicis doctoribus restituere visus est Pelagius, sed, vt simul in alterum extremum

procurreret, & quae Dei erant, hominibus tribueret. Qui hominem solis naturae viribus ad salutem eniti posse, existimant, omnem sane damnationis causam a Deo remouent, adeoque haecenus gratiae diuinæ vniuersalitatē stabiliunt. Sed cum hominum viribus plus dent, quam dare debebant, illi demum recte sentiunt, qui gratiae diuinæ vniuersalitatē ita adstruunt, vt tamen simul homines, non se ipsos, sed Deum, salutis suae esse causam, agnoscere teneantur. Dum autem AVGVSTINVS, Pelagio se opponendo, non semper intra iustos limites se continebat, occasionem Praedestinatianis dedit, vt damnatum in Valentinianis, Basilidianis, & Manichaeis, errorem, sub alio schemate iterum producerent, & absolutam necessitatem, praedestinationis, atque decreti diuini nomine tegerent; simulque gratiam Dei particularem adfererent. Sunt enim haec inter se coniuncta, atque separari nequeunt. Quae copiosius hic de praedestinatianismo, eiusque satis, dici poterant, nunc praetermittam, cum in sequentibus occasio, ex instituto hac de re commentandi, recurrat, statimque ad ea, quae felicem ecclesiae emendationem sequuta sunt, me conferam tempora.

Cum enim in initio reformationis de peccato originali, deque viribus liberi arbitrii, & capitibus connexis disputaretur, fieri aliter non poterat, quam vt talia subinde admiscerentur, quae gratiam Dei vniuersalem aut stabilire, aut labefactare videbantur. Et ipsi quidem beato LVTHERO nostro, cum scholasticis doctoribus, qui Pelagianos errores postliminio reuocauerant, eorumque hyperaspiste, ERASMO, Roterodamensi, maxime pugnandum fuit, vnde contigit, vt nonnulla illi exciderint, quae incaute accepta, aliquem in eam inducere possent sententiam, ac si praedestinationis absolutae, ac gratiae particularis adfector existisset. Atque solet hinc sapientius

pius in hancce trahi sententiam a reformatae ecclesiae doctoribus, quos inter PICTETVM nominasse iussit, cuius exstat: *virotum inuictoralis & beatae memoriae, Lutheri, & Caluini consensus, in quaestionibus de praedestinatione & redemptione Christi*; in cuius cap. 2. p. 13. seq. particularem a beato Luthero adsertam gratiam, euincere adnititur. Verum, qui paullo adcuratius etiam ea, quae in libro isto de *seruo arbitrio* Lutherus disputat, ponderauerit, non tam facile hoc sibi persuaderi patietur. Sane, iudicia Dei imperferutabilia esse, contendit, quod nos quoque; cum illo libenter fateamur; secundum scripturam sacram tamen, in qua Deus voluntatem suam nobis reuelauit, non aliter pronuntiarı posse, quam quod Deus omnium hominum salutem serio velit. Ita namque capiendi sunt, quando hunc in modum hac de re verba facit: *Multa facit Deus, quae verbo suo non ostendit, sese velle. Sic non vult mortem peccatoris, verbo scilicet, vult autem illam voluntate illa imperferutabili; nunc autem nobis spectandum est verbum, relinquendaque illa voluntas imperferutabilis. Verbo enim nos dirigi, non voluntate illa imperferutabili, oportet. Atque adeo quis sese dirigere queat ad voluntatem prorsus imperferutabilem, & incognoscibilem? Satis est, nosse tantum, quod sit quaedam in Deo voluntas imperferutabilis. Quid vero, cur, & quatenus illa velit, hoc prorsus non licet quaerere, optare, curare, aut tangere; sed tantum timere, & adorare. Igitur recte dicitur: si Deus non vult mortem, nostrae voluntati imputandum est, quod perimus. Recte, inquam, si de Deo praedicato dixeris. Nam ille vult omnes homines saluos fieri, dum verbo salutis ad omnes venit, vitiumque est voluntatis, quae non admittit eum, sicut dicit Matth. XXIII, 37. quoties volui congregare filios tuos, & noluisse? Verum, quae maiestas illa vitium hoc voluntatis nostrae non tollit, aut vitiat in omnibus,*

cum non sit in potestate hominis; aut cur illud ei imputat, cum non possit homo eo carere? quaerere non licet, ac si multum quaeras, numquam inuenias, sicut Paulus Rom. IX. dicit: tu, quis es, qui respondeas Deo? de seruo arbitrio, p. m. 96.

Quae perperam LUTHERO, illa eo rectius CALVINO tribuitur sententia; quippe, qui omnes ingenii nervos intendit, vt praedestinationem, & decretum Numinis, de quibusdam saluandis, reliquis condemnandis, absolutum, hinc gratiam particularem, adsereret, & stabiliret. Id scripta eius loquuntur; in compendio autem sententiam eius exhibet, quem antea iam laudauimus, PICTETVS, l. c. cap. 5. p. 23. seq. Sequiti hac in re Caluini sunt, BEZA, ZANCHIVS, PISCATOR, alique quam plurimi, quorum in reformata, quam vocant, ecclesia magna semper fuit exilimatio atque auctoritas. His autem quo acrius se opponebant nostrates, eo diligentius diuinae gratiae vniuersalitem inculcarunt, particularemque gratiam reiecerunt. Hinc in formula concordiae, eiusque epitome, sequentia dogmata, ceu falsa, horrenda, & blasphemata, reiciuntur: quod Deus nolit, vt omnes homines poenitentiam agant, & euangelio credant; quando Deus nos ad se vocat, quod non serio hoc velit, vt omnes homines ad ipsum veniant; quod nolit Deus, vt omnes saluentur, sed quod quidam non ratione peccatorum suorum, verum solo Dei consilio, proposito, & voluntate, ad exitium destinati sint, vt prorsus salutem consequi non possint; art. II. p. 62i. Interim inter ipsos quoque reformatae ecclesiae doctores, magna hac super re exorta sunt certamina. Nequid enim de *supra-lapsariorum*, quos vocant, & *sub-lapsariorum* dissensionibus dicam, de quibus, cum de praedestinatione ex instituto agemus, aliquod commemorauimus; quae inter GOMARVM & ARMINIVM agitatae sunt lites, & quo pacto Arminianorum, & Gomariistarum seu remonstrantium

strantium, & contra-remonstrantium, hinc exorta sint nomina, nemini temere ignotum esse potest. Nimirum, dum Iacobus Arminius in eo erat, vñlo. Caluinum, atque Theodorum Bezam contra sub-lapsarios defenderet, ipsemet non tantum de veritate sententiae, quam sibi confutandam sumferat, conuictus, sed vterius etiam pro-uctus, doctrinam de absoluto decreto impugnare coepit, gratiamque adeo Dei vniuersalem adferere. Atque huc spectant etiam *quinque* isti *articuli* remonstrantium, quos apud BENTHEMIVM legere licet, de *statu ecclesiarum & scholarum in Hollandia, part. 1. p. 63. seq.* Argumenta autem, quibus Iacobus Arminius sententiam Caluini impugnauit, in compendio exhibet B. MVSÆVS noster, in *praelection. in epitomen form. concordiae, art. 11. p. 342. seq.* Cum tandem res ad synodum nationalem, Dordraci congregatam, frustra renitentibus Arminianis, peruenerit, in hac supralapsario eumquidem improbata sententia, absolutum tamen electionis decretum, adeoque & gratia particularis simul stabilita fuit. Ita enim patres illi Dordraceni inter alia sanciunt: *Eadem haec electio facta est, non ex praecursu fidei, fideique obedientia, tamquam causa, seu conditione in homine eligendo praerequisita; sed ad fidem* (hoc est, quod illis demum Deus fidem largiri velit, quos ex absoluto decreto elegit) *fideique obedientiam &c.* Et iterum: *causa vero huius gratiae electionis est solum Dei beneplacitum, non in eo consistens, quod certas qualitates, seu actiones humanas, ex omnibus possibilibus, in salutis conditionem elegit; sed in eo, quod certas quasdam personas ex communi peccatorum multitudine, sibi in peculiū adsciuit &c. cap. 1. doctrinae, p. m. 2. g.*

Neque tamen ita inter ipsos reformatae ecclesiae doctores doctrina de gratia vniuersali opprimi potuit, vt non essent, qui eam certa quadam ratione aut defende-

rent, aut resuscitarent. Non tantum enim remonstrantes, etiam a synodo Dordracena damnati, eam, quam semel amplexi erant, sententiam, firmiter retinebant; sed exstiterunt etiam deinceps in Gallia, qui ad doctrinam de gratia vniuersali propius accedere videbantur. AMYRALDVIVM inuuo, atque TESTARDVM, Salmuriensis academiae theologos, qui, CAMERONIS vestigiis insistentes, publice docebant, atque tuebantur: *Deum velle serio saluare omnes homines, modo credant; etsi sciat, eos nec credituros esse, nec credere posse, nisi ipse fidem illis largiatur, quam tamen solis electis dare velit; item: Deum omnibus hominibus, etiam ethnicis, quibus Christus annuntiatus non est, largiri gratiam vniuersalem, & sufficientem, ita, vt per contemplationem creaturarum, patientiae diuinæ, & benedictionum temporalium sibi concessarum, speciem quamdam fidei etiam sine cognitione Christi consequantur; porro: omnes homines, etiam reprobos, posse credere, si velint, ac saluari, Deumque in omnibus hominibus impotentiam credendi, seque conuertendi, naturalem, sanasse per gratiam quamdam peculiarem & efficacem, ita, vt non nisi impotentia quaedam moralis supersit: item: Deum ab aeterno salutis aeternae ex serio & vehementi desiderio omnes homines destinasse, modo in iis inueniat requisitam dispositionem, quamuis nosset, omnes homines naturaliter esse indispósitos; nihilo minus eum nolle hominibus omnibus largiri media, sine quibus ad salutem peruenire non possint, fidem scilicet in Christum, & praedicationem euangelii &c.* Haec & alia eorum dogmata recenset MOLINAEVS, in praefatione ad pastores & presbyteros synodorum nationalium Galliae, praefixa tractatui eius, gallicano idiomate anno 1649. edito, cui titulus: *declaratio controueriarum Salmuriensium; quae tum alii ecclesiae eiusdem doctores, tum maxime SPANHEMIVS, in tripartito opere exercitationum de gratia vniuer-*

vniverſali, eiusq; vindictis, acriter perſtrin-
gebant, & ceu ſemi-Pelagiana, Lutherana,
Arminiana, reiſciebant. AMYRALDVS ta-
men, cum antea; tum in libello anno 1646.
edito, cui titulus: *Fidei Moſis Amyraldi,
circa errores Arminianorum, declaratio;*
iterumque in *reſponſione ad exercitationes
Spanhemii*, quaedam ex iis, quae illi tribue-
bantur, a ſe doceri negabat, quaedam male
ab aduerſariis accipi, querebatur; a doctrina
autem eccleſiarum reformatarum, in ſynodo
Dordracena ſtabilita, nullo modo, niſi
fortaſſe circa vocationem externam, ſe diſ-
ſentire profitebatur. In praecipuis interim,
quae ſe tueri fatebatur, dogmatibus, ſectato-
res quam plurimos habuit, & praeter gallicis
quoque quidem reformatae eccleſiae addictos
theologos plerosque, quos inter DAV. BLON-
DELLVS, atque IO. CROIVS eminent; pluri-
mos etiam ex germanis, qui eiusdem eccleſiae
reformatae in reliquis ſacra ſequabantur,
ſpeciatim Brandenburgicos, Caſſellanos,
& quosdam ex Bremenſibus. Datum
iis etiam eſt nomen *hypotheticorum*, quod
gratiam vniuerſalem adſererent, ea condi-
tione, ſi homines crederent; ſidem tamen
ſimul ſolis electis a Deo dari, contenderent.
Iſ illa, quae vtrumque ſopita videbatur,
denuo reſuſcitata eſt, cum IO. DALLAEI *a-*
pologia pro duabus eccleſiarum in Gallia pro-
teſtantium ſynodis nationalibus, aduerſus
SPANHEMII exercitationes olim conſcripta,
ſed ab auctore, vitandae contentionis ergo,
preſſa, & intra priuata ſerinia conſuſa, eo
inſcio, & inuito, publicaretur. Tum enim
in Anglia IVD. MOLINAEVS, in Belgio autem
SAM. MARESIVS, eidem ſe oppoſuerunt. Le-
genda, quae de hiſce omnibus adcurate
commentatur BOSIVS noſter, in *diſſertationi-*
b; de ſtatu Europae, introductioni eius gene-
rali in notitiam rerum publicarum additis,
diſſ. 3. §. 7. p. 299. ſq. Licet autem iſti gra-
tiam vniuerſalem adſerere viderentur, ma-
ximopere tamen errauerit, qui ſibi perſuaſe-
rit, eos cum noſtratis plane conſentire.

VVD. TH. DOGMAT.

Enimvero, ſi quis dicat, Deum velle ſerio
omnium hominum ſalutem, nec tamen
omnibus eum velle largiri fidem, ſed illis
tantum, quos ab aeterno ad ſalutem elegit,
perinde eſt, ac ſi diceret, Deum non velle
omnium ſalutem. Splendide ſane DALLAEVS
gratiae vniuerſalis cauſſam agere videtur, in
apologia antea laudata, p. 99. ſq. ſubinde ta-
men talia adſpergit, quae ſatis offendant, a
ſynodi Dordracenae decretis eum minime
alienum eſſe. Immo adeo ab iis, qui hypo-
therici vocantur, non abeunt, vt eodem
DALLAEO teſte, *ſanctiſſime proſtiteantur, ac*
iurent, ſe ſynodum Dordracenam amplecti,
eique ultro ſubſcribant, paratosque ſe eſſe di-
cant, vel ſuo etiam ſanguine eam obſignare;
p. 569. Interim, qualicumque iſta inter
reformatae eccleſiae doctores diſſenſio ad
hunc vsque diem durat, aliis quidem gra-
tiam particularem aperte, & citra ambages,
defendentibus, aliis autem de vniuerſali
gratia ita loquentibus, vt propius ad no-
ſtram accedere ſententiam videantur. Non
deſſe, qui prius faciunt, ſuo exemplo, vt
alios taceam, comprobant, van MASTRICH
theol. theoretico-pract. lib. 2. c. 17. p. 188. van
TILL, *compend. theol. reuelat. c. 4. p. 56. 57. ſ.*
itemque GVRTLERVS, *inſtit. theol. c. 13. §. 7. 11.*
item 32. p. 139. ſeq. Et GVRTLERVS quidem,
cum dixiſſet: Deum quosdam ex vniuerſo
genere humano miſeriae obnoxios dilexiſſe, &
filio liberaandos tradiſſe, adiecta pollicita-
tione, liberatos fore eius hereditatem; reli-
quos e contrario, qui non diligebantur, pa-
terem, ad oſtendendam inſtitiam, in miſeria
dereliſiſſe, ſilum ſolationem pro iis non
ſponſendiſſe, & ſpiritum ſanctum ſtatuiſſe,
imaginem Dei in iis non reſecere; addit: *Hae-*
eſt reſormatae eccleſiae, ſi paucos inde excipi-
as doctores, de grauiſſimo argumento ſenten-
tia, amplius nunc declaranda, & cum placitis
diſſentientium conſerenda, ad pietatem, con-
ſolationem, & pacem. Iungenda & quae
ſupra ad §. 6. ex WRTSIO adduximus. Nec
tamen etiam deſunt, qui ſe poſteriori ſen-

V y y y

ten-

tentiae addictos proficuntur. Immo, 10. ALPHONSVS TVRRETINVS, vir clarissimus, diserte pronuntiat: *partem non exiguam hodiernorum reformatorum, puta praesides Anglos paene omnes, doctores Brandenburgicos, aliosque magno numero, cum Lutheranis vel plane facere, vel ad eos admodum accedere; in disquisit. de articulis fundamentalibus, nubi eius testium praeiussit, c. 9. p. 51.* Quod de Brandenburgicis dixit, vel STRIMESII exemplo confirmari potest, qui in *ingenua inquisitione in controuersias euangelicorum, p. 374.* id agit, vt & vniuersalitem, & sinceritatem gratiae diuinae adferat; itemque WOLZVSSII, qui in *tractatu theologico, de praedestinatione, electione, & reprobatione hominum, sect. i. subiect. 3. §. 7. sq. p. 33. sq.* hypotheticorum, seu vniuersalitarum partibus se addictum, diserte proficitur, eorumque confirmare multis rationibus adnititur sententiam, simul tamen §. 12. ad consensum synodi Dordracenae prouocat.

Quod antea de Arminianis diximus, eos gratiam vniuersalem adserere, & in hocce a reliquis, qui contra - remonstrantium nomine veniunt, vel maxime dissentire, id itidem non ita capiendum, ac si plane, & in omnibus, nobiscum conueniant. Sane decreta Dei absoluta, ex quibus gratia particularis originem trahit, reiciunt, & quod Deus quosdam saluare, alios damnare, secum constituerit, id intuitu fidei factum, nobiscum fatentur. Quemadmodum autem longe aliam fidei notionem animo concipiunt, quam nos, vi suo loco docebimus; ita fidem eam a Deo demum expectandam, qui tamen eam nemini, medijs gratiae recte videnti, deneger, quod nos contendimus, neutiquam admittunt. Dumque adeo conditionem illam, cuius intuitu Deus quosdam homines ad salutem elegit, ita comparatam putant, vt in hominis posita sit viribus, non possunt non ad Pelagiana accedere placita. Id quod multo magis de Socinianis est existimandum; quippe qui itidem ho-

minem, post lapsum etiam primorum parentum, adeo liberum & integrum esse adserunt, vt gratia interna opus non habeat; sed futurorum insuper contingentiam praescientiam negantes, decreta Dei tantum generalia fuisse arbitrantur. Licet ergo doceant, & fateantur, Deum velle, vt omnes, qui crediderint, & euangelio obediuerint, saluentur, illi vero, qui in peccatis viuunt, & moriuntur, damnentur; specialia tamen decreta, quae ad certa individua spectent, ab aeterno facta, non admittunt, sed ea in tempore secundum cuiusque conditionem fieri, contendunt. Atque ita specialem electionem ab aeterno, intuitu fidei factam, non minus ac internam gratiae diuinae operationem, negantes, maximopere a nobis differunt, etiam itidem gratiam vniuersalem statuere videantur. Idem vero dum & sponsonem, seu satisfactionem Christi negant, ipsum foederis gratiae fundamentum euertunt, penitusque labefaciunt. Quem illorum errorem suo loco ex instituto profligabimus.

Qui Romanae ecclesiae sacra sequuntur, generatim quidem in ea a nobis dissentiant, quod, si vel maxime gratiam quandam vniuersalem statuunt, electionem tamen non tam fidei, quam honorum operum intuitu, factam, sibi persuaдеant. Maximopere tamen inter se inuicem dissident, alijs quidem ad Reformatos, gratiae particularis adsertores, alijs ad Pelagianos, gratiae vniuersalitem, ita vt homini vindicent, quae Deo tribuenda erant, propugnantes, propius accedentibus. Ad priorem classen & Iansenistas, & Dominicanos, iure meritoque referuntur. Certe, gratia Iansenistarum irresistibilis & insuperabilis, quam numquam non inculcant, & de qua in sequentibus erit dicendi locus; & Dominicanorum praemotio physica, cum vniuersalitate gratiae diuinae, quam hic defendimus, consistere nulla ratione potest. Ad posteriorem classen qui Iesuitas reterit, nullam illis fecerit

fecerit iniuriam. Quo magis enim & corruptionem naturalem extenuant, & vires liberi arbitrii etiam in spiritualibus extollunt; eo propius ad Pelagianos accedunt, adeoque & gratiae vniuersalitatem, non aliter, quam in sensu Pelagiano adferere possunt. Atque hac ratione haud difficulter quoque sententiam de bonis operibus, vt conditione in foedere gratiae ex parte hominum, spectatis, cum priori illa hypothese conueniant; quod in reliquorum non aequè procedet systemate.

* Discrimen, quod inter foedus operum, & foedus gratiae, hinc & inter legem, ac euangelium, intercedit, tam manifestum est, vt mirum sit, fieri potuisse, vt haec inter se confunderebantur. Sed cum homines nimis sapiunt, viamque salutis rationi conuenientem sibi fingunt, facillime a recto defleunt tramite. In ecclesia iudaica, tempore Christi & apostolorum, euangelii doctrina profus obliuiscuta, non minus tamen & verus legis sensus corruptus & deprauatus erat, vt ipsemet seruator testatur, *Matth. V, 20.* Quemadmodum autem seruator ipse & apostoli, euangelii lucem clarissimam diffundendo, eius simul atque legis discrimen insinuabant; ita existere mox pseudo-apostoli, qui legi quoque tribuentes, quod solius euangelii erat, hoc cum illa iterum miscebant; quibus Paulus fortiter se opponebat. Dum enim vir sanctissimus id agit vbique, vt inculcet, sola Numinis gratia, absque omni operum merito, homines saluari; docet, quod caput causae est, euangelium tantum esse concionem gratiae, opera autem, & praestanda quaecum ad legem pertinere, per quam post primorum parentum lapsum nemo salutem consequi queat; *conf. Rom. VIII, 3. sq.* Cum autem deinceps ipsa doctrina de iustificatione varia experta sit fata, donec in ecclesia Romana mirum in modum deprauata, a beato Martino Luthero nostro pristino nitore restitueretur; veram quoque, & genuinam euangelii notionem,

itaque, si non amissam penitus, certe magis tenebris inuolutam, donec eadem ratione in lucem reuocaretur, facile intelligitur. Qui enim non per fidem, sed per opera, eam, quae Deo placeat, iustitiam, nos consequi autumant, ecquid aliud agunt, quam vt postliminio foedus operum reducant, & quae euangelii erant, legi tribuant? Errant utique, qui euangelium se docere atque praedicare existimant, dum iustificationem per opera defendunt. Quo pacto vero istae iustificatione pariter ac euangelio error, in Romana ecclesia exortus, hinc incrementa sumferit, propagatusque sit, donec per clarissimam veritatis lucem detegeretur, insequentibus, cum de iustificatione verba faciemus, exponemus ex instructo.

Nunc id saltem addo, quod recte & praecclare beatus noster *CHEMNITIVS* monet, nonnullos peruersas de lege & euangelio notiones inde animo concepisisse, quod existimarent, legem tantum in veteri, euangelium autem in nouo testamento proponi. *Occasio, inquit, multorum errorum fuit haec, quod sicut legem libris prophetis in veteri testamento, ita euangelium scriptis apostolicis in nouo testamento, desinuerunt.* Obseruat porro, ex hac persuasione proditiisse sententiam illam, quae etiam apud *IUSTINVM, TERTULLIANVM, CLEMENTEM, & EPIPHANIVM* reperiatur: ante Moysen, quia scripta prophetica non exstabant, homines, sine lege diuina & euangelio, sola lege naturae iustificatos; post Moysen, cum tradita essent scripta prophetica, homines, quia libros apostolicos, siue euangelicos, non habebant, sola lege Moysi iustificatos atque salvatos esse; nunc vero, postquam libri apostolici ecclesiae traditi sunt, nos iustificari, atque saluari lege euangelica; hinc & scholasticos doctores, cum negare non potuerint, quod Paulus tam disertè docet, iustitiam Dei, siue fidei, reuelari sine lege in euangelio; *Rom. I, 17. & cap. III, 22.* simul tamen viderent, in libris apostolicis, quibus

legem definierant, praecepta etiam bonorum operum contineri, eiusmodi finxisse legis & euangelii discrimen, vt dicerent: legem, cum illis bonorum operum praeceptis, quae tradit, nunc post reuelatum euangelium ideo non iustificare, quia praecepta haecce sunt imperfecta, de externis tantum operibus ex timore praestandis, promissionesque tantum sunt corporales, seu temporales; in noua vero lege tradita esse perfectiora, excellentiora, & seueriora praecepta, quae factoribus adferant iustitiam abundantem, super Phariseorum & scribarum iustitiam, quaeue habeant promissionem salutis, & vitae aeternae; differre itaque iuxta illorum sententiam legem & euangelium, tempore, praeceptis, promissis, sacramentis; item, veterem legem esse timoris, nouam amoris &c. *loc. theol. part. 2. p. 205.* Atque ex hisce quidem fontibus Romanensium de lege & euangelio orti sunt errores.

Nec praetermittendi sunt Sociniani, & qui in multis cum iis faciunt, Arminiani. Cum enim vtrique veram fidei notionem repudient, eamque in obedientia, mandatis Christi praestanda, collocent, fructum, seu effectum fidei, pro fide ipsa reputantes, eos legem itidem cum euangelio confundere, manifestum est. Nec enim iuxta eos euangelium gratiam Dei, gratuitamque peccatorum remissionem adnuntiat; sed hominibus, quid ex seruatoris praescripto facere debeant, ostendit. Namque & Christum pro nouo legislatore habent, & veteris novique testamenti in eo discrimen collocant, quod praestantiores leges hoc, quam illud, habeat, adeoque & fideles noui testamenti virtutibus superare debeant fideles veteris testamenti. Quae quidem dogmata non aliunde, quam ex Pelagianismo deriuanda esse, nemo, nisi harum rerum plane rudis fuerit, dubitauerit. Quo magis naturae vires extolluntur, eo plus tribuitur operibus, eoque minus fidei. Hinc tandem fides ipsa in opus aliquod, seu nouam obedi-

tiam, commutatur, adeoque quod euangelii erat, legi tribuitur, aut si mauis, euangelium prorsus obscuratur.

Fuit equidem & in nostra ecclesia olim de discrimine legis & euangelii disceptatum. MELANCHTHON enim subinde in scriptis suis, inno & in ipsa *Augustanae confessionis apologia*, adierit: euangelium esse concionem & praedicationem poenitentiae; quod cum aliquando de euangelio, stricte sic dicto, intelligere videretur, FLACIVS, vt iis, qui eadem loquendi formula utebantur, se opponeret, suarum duxit esse partium. Sed lis ista composita fuit in *formula concordiae, art. 5. p. 709. sq.* vbi adcurate docetur, si in latiori significatione vox euangelii accipiat, prout omnem doctrinam, quam Christus atque apostoli proposuerant, quae adeo ipsam legem complectitur, denotat, recte dici, euangelium esse concionem poenitentiae; sin in strictiori, prout tantum doctrinam de gratia Dei, deque remissione peccatorum, propter meritum Christi, denotat, adferi illud non posse; cum poenitentia, aut potius contritio, ex lege, non autem ex euangelio, stricte accepto, oriatur. Conferantur, quae iam supra ad *§. II.* hac de re dicta sunt.

Dum vero illorum euitare errorem iubemus, qui legem cum euangelio confundunt; non minus tamen illi mento reprehendendi sunt, qui in alterum extremum procurantes, legem ab euangelio eousque separant, vt illam prorsus reiiciant, aut omnino malam esse, sibi aliisque persuadere aditantur. Qui quidem error inde forte enatus, quod ea, quae legi post lapsum per accidens tribuuntur, quando irani operari, maledictioni, immo aeternae damnationi homines subiicere dicitur, ei per se conuenire, arbitrati sunt. Veteris autem ecclesiae haeretici eo magis haecce sententia adrist, quod receptae a plurimis hypothesei, de duplici principio independenti, speciem quamdam conciliare videretur. Hinc ii ipsi,

ipsi, qui duplex eiusmodi principium admitterebant, legem etiam fere a malo, euangelium autem a bono deriuabant. Simonianos praecipuum inter eos, qui duplex principium independens admitterebant, tenere locum, ex iis, quae supra obseruauimus, constat. At dehinc EPIPHANIVS: *μὴ τὴν αἰὲν τοῦ νόμου τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἀποκρίνας διδάσκων ἐφάρκεν· μὴτι προφῆτας ἐξ ἀγαθοῦ θεοῦ ἐπαρξεν, ἀλλ' ἱερὰς καὶ ἱερὰς διδάσκων.* Praeterea legem non a Deo, sed a sinistra quadam intelligentia profectam, adserit; vti neque prophetas a bono Deo, sed ab alia atque alia censet intelligentia comparatos fuisse; haeref. 21. p. 8. Cerdonem, Marcionis antecessorem, dogma suum de duplici principio a Simonianis accepisse, auctor est IRENAEVS, l. 1. c. 28. Certe eandem eum fouisse sententiam, supra itidem obseruatum est. Quam autem inde de discrimine legis & euangelii animo conceperit opinionem, hunc in modum exponit AVGVSTINVS: *Cerdoniani, a Cerdone nominati, qui duo principia, sibi aduersantia, dogmatizant, Deumque legis, ac prophetarum, non esse patrem Christi; nec bonum Deum esse, sed iustum, patrem vero Christi bonum.* Confirmant haec quoque IRENAEVS, l. 1. c. 28. & l. 3. c. 4. TERTVLLIANVS, de praescript. c. 51. & EPIPHANIVS, haeref. 51. Marcionitas, qui sua, vt AVGVSTINVS auctor est, haeref. 41. a Cerdonianis acceperunt, vetus itidem reiecit testamentum, constat, quippe in quo varias sibi deprehendisse *ἀντιθέσεις* videbantur; immo, hoc maxime adnitebatur Marcion, vt legem contrariam euangelio *κατὰ πάραν*, demonstraret. Ostendit hoc TERTVLLIANVS, qui ex instituto contra eum scripsit; quamuis nec ipse satis caute hac de re loqui videatur, *morositatem* legi Moisaicae exprobrans, eiusque obseruantiam *negotiosas scrupulositates, & laciniosa onera* appellans; aduersus Marcionem, l. 2. c. 14. & l. 4. cap. 2. Quod tamen etiam in benigniorem sensum, de statu legali veteris testamenti, accipi potest. De Apellitis, ab Appelle aucto-

re haereseos, dictis, AVGVSTINVS nos certiores reddit, eos duos quidem introduxisse deos, vnum bonum, alterum malum, non tamen in duobus diuersis, aut inter se aduersis, esse principis; sed vnum esse principium, deum scilicet bonum, & ab illo factum esse alterum, qui cum malignus esset, eum in sua malignitate fecisse mundum; de haeref. c. 23. De veteri autem testamento, quae Apellitarum istorum fuerit sententia, ORIGENES nos conducet: *sed & Apelles, licet non omnibus modis Dei esse denegat legem & prophetas, tamen & ipse haereticus designatur, quoniam deum, qui hunc mundum condidit, ad gloriam alterius ingenti & boni dei eum construxisse pronuntiat &c.* apud PAMPHILVM, in apologia Origenis, tom. 1. oper. Origen. p. 858. Nimirum, etli non omnibus modis, Dei esse legem & prophetas, negauerint; aliqua tamen ratione hoc eos fecisse, inde colligas. In Manichaeis vterque error, & de duplici principio, & de veteri nouoq; testamento, summum veluti fastigium consequutus est. Et de priori quidem quanam illorum fuerit sententia, supra iam ex instituto edisseruimus. De lege autem, veterique testamento, quid exultimauerint, ex AVGVSTINO intelligere licet, quippe, qui diserte, eos docuisse, adserit: *Deum, qui legem per Moysen dedit, & in ebraeis prophetis loquutus est, non esse verum Deum, sed vnum ex principibus tenebrarum; de haeref. c. 46.* Immo, veteris testamenti instituta, lepram, vel scabiem, seu verrucas legis vocarunt, vt idem AVGVSTINVS auctor est, qui & recte addit: *At reprehendunt, quae non intelligunt, similesque sunt hominibus, quibus displicent ea, quorum non capiunt utilitatem; velut si furcus, videns moueri labia loquentium, tamquam superfluos oris motus, deformesque, reprehenderet; contra Faustum Manichaeum, lib. 22. c. 7. Sed & epist. 6. ad Marcellinum, itemque l. 7. de ciu. Dei, c. 32. alibique, idem Hipponensem praeful, eundem Manichaeorum errorem perstringit, atque refellit.*

Profligato vero tandem perniciosissimo Manichaeorum, de duplici principio, errore, non fuerunt, quantum mihi constat, qui cum in modum legem ab euangelio, vetusque testamentum a nouo remouerent, donec post susceptam feliciter ecclesiae emendationem antinomi, auctore IOANNE AGRICOLA Islebio orti, legis vsum in vita christiana prorsus reuicerent, adferentes: *legem non esse verbum Dei; pertinere ad curiam, & non ad suggestum; christianos esse liberos ab obseruatione legis.* Hisce vero cum statim beatus Lutherus maieculae opponeret, in ipsa, quod aiunt, herba eorum iussocata est haereticis; conferenda, quae SCHVLSSELBVRGVS de illis tradit, in *catalogo haeret. lib. 4. p. 35. sq.* Atque hinc, quae doctrina de lege ac euangelio, adeoque & de foedere operum, & foedere gratiae, fuerint facta, manifestum est: non minus tamen, & quo pacto veteris nouique testamenti discrimen subinde non recte intellectum fuerit, inde liquet. Errorem enim illum, a quo ex ipsis patribus quosdam non adeo alienos fuisse, antea diximus, omnes fere haeretici, quos commemorauimus, velut fundamenti loco posuerunt, vetus testamentum tantum legem, nouum tantum euangelium continere. Quod, quam parum cum rei veritate conveniat, nemini hodie temere ignotum est, & abunde ex iis perspicere licet, quae supra ad §. 13. & 16. disputauimus.

*** Nimirum nec de sacramentis generatim spectatis, nec speciatim, de veteris testamenti sacramentis, discipulandi causa hodie foret, nisi de sacramentis noui testamenti tam acerbae recentioris aetate ortae essent contentionem. In hisce enim fieri aliter non poterat, quam vt subinde quaestio ad iururam, indolemque sacramentorum, generatim spectatorum, aut speciatim veteris testamenti, rediret. Fomes tamen praecipuos errorum hic fecit obseruatum, cum generatim sacramenta consideramus, designare licet. Sunt namque, vt alias quoque obler-

vatum, in duplici discrimine mortales positi; aliis quidem rationi ita omnia tribuentibus, vt, quod ea capere nequit, reiciant statim, repudientque; aliis ad superstitionem promioribus, hinc & vt rebus actibusque externis vim quamdam, effectus spirituales edendi, inesse credant, facile adducendis. Ad priorem qui pertinet classem, vix aliter sentire possunt, quam, sacramenta iuda signa esse, omni efficacia, aliquid operandi, aut effectus spirituales producenti, destituta. Quo pacto enim actus eiusmodi externus, e.g. circumcisio, aut baptisumus, effectum aliquem spirituales, qualis est regeneratio, producere queat, id profecto ratio nullo modo capere potest. Eos ergo, qui ita sentiunt, ex Pelagii prodiisse schola, facile intelligitur; quo in genere eminent Sociniani, Arminiani, & in hoc quoque de sacramentis capite, reformatae ecclesiae doctores. Quosque & illi, qui moralem saltem efficaciam sacramentis tribuunt, huc referendi sint, ex iis, quae supra ad §. 13. disputauimus, diiudicare licet. Sunt equidem ex anabaptistarum, & fanaticorum, quos vocant, numero, qui non aliter de sacramentis sentiunt; idque ex hoc maxime capite, quod, dum internis, seu iis, quae in mente hominum peraguntur, maxime dediti sunt, externa quaevis contemnunt, aut repudiant. Quo ipso, dum iis, qui externis omnia, aut plura, quam decebat, tribuunt, se opponunt, ad alterum extremum procurunt; rectius sibi consulti, si externa sine internis, nec haec sine illis, non recte sibi constare, contenderent. Nec tamen obstat etiam quiddam, quo minus eiusmodi homines itidem rationi plus, quam decet, tribuant; vt adeo illorum in hoc genere errores ex eodem fonte merito deriuantur. Qui vero ad superstitionem promiores sunt, facile sibi persuadent, actibus, rebusque externis per se vim quamdam, aliquid efficiendi, aut effectus spirituales producenti, inesse, licet in homine fides, aut similis animi dispositio,

tio, non accedat. Hinc illae in Romana ecclesia, de opere operato, deque physica sacramentorum efficacia, deque charactere indelebili, opiniones; quatenus, in hominum superstitioni deditorum animis enatae, praxi ipsa confirmatae, a scholasticis doctoribus adoptatae, a patribus denique Tridentinis, ne ecclesiae suae vitia agnoscere viderentur, defensae, & anathemate munitae sunt. Quae vero eiusdem ecclesiae do-

ctores de sacramentorum veteris & noui testamenti discrimine tradunt, non aliunde, quam ex peruersa notione veteris testamenti, quae multorum animis haesit, originem trahunt. Reliquae, quae hic mouentur, controuersiae accessoriae sunt, cumque alibi ex instituto tractentur, de errorum, in iis occurrentium fontibus ibi dicendum erit.

§. XX. Interim & in hisce, quae veritati consentanea est, sententia, conseruata semper, & ad nos propagata fuit. Siue enim gratiae diuinae vniuersaliter, foederisque gratiae indolem atque conditionem; * siue discrimen legis atque euangelii; ** siue sacramenta denique tum generatim considerata, tum veteris testamenti, species; *** testimoniiis fide dignis comprobari potest, numquam non existisse, in veteri cum primis ecclesia, quibus de hisce omnibus nihil aliud persuasum fuit.

* Quo fortius veteris ecclesiae doctores Valentinianis, Basilidianis, Marcionitis, similibusque haereticis, quosdam natura bonos, alios natura, adeoque necessario, malos esse adferentibus, obuiam iuerunt, eo minus dubitandum, quin gratiam vniuersalem, si rem ipsam species, agnouerint. Immo, dum opinioni de necessitate fatali, vnde deinceps absolutum decretum, atque gratia particularis orta est, masculae se opposuerunt, parum absuit, quin illi, qui ante mota certamina Pelagiana vixerunt, graeci maxime, ad alterum extremum, quod Pelagianorum est, subinde accederent. Qua de re hic non est dicendi locus. Nunc sufficit, quod inde constet, quantopere ab absoluto decreto, & gratia particulari, abhorruerint. Iuvat tamen quaedam illorum testimonia, quibus gratiam Dei vniuersalem diserte adserunt, addere. Et IUSTINI quidem in artibus hoc exstat effatum: *ὅτι καὶ οὐκ ἄπορον, ἀπορίαν οὐκ ἔστιν κατὰ τὸ αὐτὸ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ τὸ μὲν οὐκ εἶναι, τὸ δὲ μή; οὐκ ἔστιν, γὰρ ἀδύνατον, καθάπερ διδύκεται τῇ σαρκὶ ἔχειν τὴν παλιγγενεσίαν, τίς ἡ διέκρισις, ὥστε τὴν μὲν ψυχὴν ἀνέξειναι, τὴν δὲ σάρκα μή; ἢ φθαρτὴν ποιήσει τὸν θεόν, ἀθά-*

λογος ἐστίν, καὶ οὐκ ὁμοῦ πάντας θύλει, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Et quomodo absurdum non est, duobus, secundum idem, & in eodem existentibus, vnum saluare, alterum non? cum enim impossibile non est (vbi demonstratum est) carnem renasci, quae est illa discretio animam saluari, corpus non? An inuidum faciunt Deum? Atqui bonus est, & omnes vult saluos fieri, & per se, & per euangelii praeconium; de resurrectione, apud GRABIVM, in *speciegno patrum & haereticorum*, saec. 2. tom. 1. p. 189. Scopos equidem IUSTINI est, probare, non solam e duabus hominis partibus animam, sed etiam carnem, resurrecturam; quod quo iure inde demonstret, quod Deus omnes homines velit saluos fieri, nunc quidem in medio relinquimus, cum parum id nostra referat; sufficit, quod hac occasione diserte profiteatur, quod & scriptura sacra docet, Deum omnes velle homines saluos fieri. Quae CLEMENS Alexandrinus, l. 2. *stromat. p. m. 363.* contra fidem naturalem Basilidianorum; quae IRENAEVS, l. 4. c. 72. contra Valentinianos, quosdam natura bonos, alios natura malos esse, adferentes; quae ORIGENES, l. 3.

1.3. περί ἀρχῶν, c. 1. contra eundem errorem disputat, cuncta ita comparata sunt, vt gratiam vniuersalem conferunt; sed cum iam ad §. praec. sint adlata, vt hic denuo exhibeantur, necesse non est. BASILIUS verba *psal. XXIX.* quoniam ira in indignatione, & vita in voluntate eius, explicans τὸν Θεόν; inquit, ὅτι ὁ μὲν θέλει ὁ θεός, τοῦτο ἔσται, πάντας μετρίῃ αὐτοῦ τοῦ ἑωῆς τὰ δὲ περιστάσις ὁμοῦ τῷ θελήματι αὐτοῦ συνεγείσται, ἀλλὰ τῷ ἄξιῳ τῶν ἀμαρτημάτων ἐπαγγέται. *Quid ergo dicit? Quod vult Deus, hoc est, vt omnes eius vitae participes sint.* Circumstantiae vero poenarum non ipsius voluntate fiunt, sed pro merito eorum, qui peccauerunt, inferuntur; tom. 1. oper. p. m. 162. His longe plura veterum testimonia addere possem, quibus tum gratiae, tum vocationis diuinae vniuersaliter proficuntur; sed cum ea magno studio collecta G. I. VOSSIVS proferat, *bist. Pelag. l. 7. part. 1. thes. 4. p. m. 789.* sq. ea hic repetere, superuacaneum existimo. Ex latinis saltem vel HIERONYMVM adhuc audire iuvat, qui, cum verba seruatoris: *Sic Deus dilexit mundum, Io. III. 16.* adduxisset, addit: *Quod si prudens lector tacita cogitatione responderit: quare multi non sunt saluati, si ipse saluauit eos, & dilexit, & peperit filiis suis, & redemit eos sanguine suo, suscepitque & exaltauit adsumptos? inferatur causa perspicua: ipsi autem non crediderunt, & exacerbauerunt spiritum sanctum eius &c. Voluit itaque Deus saluare cupientes: & promouit ad salutem, vt voluntas haberet praemium; sed illi credere noluerunt. Alioquin & de Ioanne scriptum est: fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Ioannes, hic venit, vt praepararet testimonium luci, vt omnes crederent per eum. Nec statim in culpa est, si plures credere noluerunt, sed voluntas venientis haec fuit, vt omnes crederent, & saluarentur; in *Es. c. XLIII. tom. 3. oper. p. m. 468.* edit. 10. MARTINAE. Et alibi: *Vult autem (Deus) ea, quaecumque sunt plebs rationis atque consilii, vult saluari omnes, & in agnitionem veritatis venire. Sed, quia**

nullus absque propria voluntate saluatur, (liberi enim arbitrii sumus) vult, nos bonum velle, vt cum voluerimus, velis in nobis & ipse suum implere consilium, in *Eph. I. tom. 4. op. p. 37.* Immo, ipse AVGVSTINVS, dum in ea quaestione, *vt cum voluit illa, qua credimus, etiam ipsa Dei donum sit? an ex illo naturaliter insito libero adhibeat arbitrio?* versatur, postquam, quae ex vtraque parte hic se offerant, difficultates indicasset, inter alia tamen ita pronuntiat: *Vult autem Deus, omnes homines saluos fieri, & in agnitionem veritatis venire; non sic tamen, vt eis adimat liberum arbitrium, quo vel bene vel male vtentes, iustissime iudicentur; de spiritu & littera, c. 33. tom. 10. oper. p. m. 79.* Praeclare quidem haecce Hipponensem praeful, etiam non satis consentiant cum iis, quae alibi subinde docet, & inculcat. Nimirum, cum Pelagizati, necessitati absolute se opponentes, in alterum extremum procurerent, gratiam vniuersalem equidem adferebant, sed ita, vt hominibus simul omnia, Deo nihil tribuerent. Hisce dum AVGVSTINVS fortiter obuiam ibat, non semper in medio constitit, sed subinde hanc ob obscure ad alterum istud extremum, quod absoluto Numinis decreto homines subiicit, declinauit. Vterius deinceps progressi Praedestinatiani, talia docuerunt, quae gratiam Dei vniuersalem prorsus euerterent. A quibus, quo longius iterum discedebat Pelagiani, eo propius ad gratiam vniuersalem accedere videbantur, hominum tamen simul viribus plus, quam decebat, tribuentes. Qua cum de ratione doctrina illa, de vniuersali gratia, in ecclesia Romana obscurata fuit; aliis, sed paucioribus, ad Praedestinatorum partes praeioribus, plerisque ita eam adferentibus, vt Pelagianos eidem adpergerent errores. Meliori autem facie ecclesiae, per beati Martini Lutheri emendationem restituta, fuerunt, qui apertius aut in Praedestinatorum, aut Pelagianorum, castra concederent. Vtrisque autem cum fortiter masculu-

masculaeque nostrae ecclesiae doctores se opponerent, gratiae diuinae vniuersalitas, ita vt decet, tot scriptis, totque voluminibus adferta fuit, vt eorum non facile inire liceat numerum. Nec ea recensere, huius nunc loci est. Reliqua, quae de foedere gratiae adhuc dici poterant, de fide scilicet, quod a parte hominum requiratur, quodue ea in nostris viribus posita non sit, sed pro Dei munere, omnibus tamen, qui mediis gratiae diuinitus constitutis recte vtantur, concedendo, merito reputetur, quodue operum nulla hic habebatur ratio; praecipue de sponfione & satisfactione Christi, ceu fundamento huius foederis, nunc praetermittimus, cum de hisce omnibus in sequentibus ex instituto agendum sit, vbi & veteris ecclesiae in hisce capitibus consensum demonstrabimus.

** Qui veteris ecclesiae doctorum effata, de euangelio, recte ponderauerit, facile percipiet, eos in se ipsa nobiscum confutire, & discrimen etiam, quod inter legem & euangelium intercedit, recte tenere. Atque nonnulla quidem, quae huc pertinent, iam supra ad §. II. attulimus. His alia addere, facile foret. ATHANASIVS quaerens: τί εἰν ευαγγέλια; quid sunt euangelia? respondet: τοῦ Θεοῦ λόγος, κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ παρουσία πρὸς σωτηρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, εὐαγγελιστῶν ἐκ πνύματος ἁγίου, καὶ Μαρίας τῆς αἰς παρθένου. Dei verbi, domini Iesu Christi aduentus ad salutem generis humani, incarnati ex spiritu sancto, & Maria semper virgine; de communi essentia trium personarum, tom. I. oper. p. 238. Vbi quidem euangelium videtur ad tempus noui testamenti restringere; ad rem ipsam autem quod attinet, cum per Christi aduentum, salutem hominum generi oblatam dicit, bona ista omnia, per Christum nobis parta, inter quae gratia Dei, & remissio peccatorum, praecipuum locum tenet, & quae euangelium nobis adnuntiat, innuit. Clarior, apertiusque mentem suam explicat

BVD. TH. DOGMAT.

THEODORETVS: ευαγγέλιον δὲ τὸ κήρυγμα προσηγόρευσε, ὡς πολλῶν ἀγαθῶν ἐπισκηνούμενον χρηρημία· ευαγγελίζεσθαι γὰρ τὸς τοῦ Θεοῦ καταλλαγὰς, τὴν τοῦ διαβόλου κατάλυσιν, τῶν ἀμαρτημάτων τὴν ἄφεσιν, τοῦ θανάτου τῆς πύλιν, τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Praedicationem autem euangelium adpellauit, vt quae multorum bonorum largitionem promitteret. Felicitate enim adnuntiat Dei reconciliationem, diaboli dissolutionem, peccatorum remissionem, mortis cessationem, a mortuis resurrectionem, vitam aeternam, & regnum caelorum; in cap. I. epist. ad Romanos, tom. 3. oper. p. m. 10. Mitto reliqua. Cum enim doctrina de euangelio, eiusque a lege discrimine cum doctrina de iustificatione arctissimo colligata sit vinculo, quae de hac suo loco ex instituto dicentur, de illa etiam intelligi possunt. De discrimine veteris & noui testamenti, non ita, vt decet, veteris ecclesiae doctores existimasse, aut loquutos esse, praecedente CHEMNITIO nostro, iam ad §. praeced. obseruauimus. Etsi autem hicce error illis cum haereticis communis esset, alteri tamen horum errori, ac si lex, adeoque & vetus testamentum, a principio malo esset, strenue se opposuerunt. Pater hoc ex iis, quae passim contra Marcionitas, Manichaeos, aliosque duplicis principii adfectores, disputant. Loca AVGVSTINI, in quibus hoc agit, iam ad §. praeced. indicaui. Addendi adhuc eius libri duo contra aduersarium legis & prophetarum, oper. tom. 8. p. 390. seq. Iungendus etiam est EVSEBIVS, qui & discrimen veteris nouique testamenti recte exponit. Tantum enim abest, vt vetus testamentum reiiciat, aut legem tantum ad illud pertinere, adferat, vt potius vnum vtrobique, & in veteri & nouo testamento, salutem consequendi modum agnoscat: etsi huius beneficia ad plures pertineant, gentibus quoque liberalissime ad tantorum bonorum possessionem vocatis, illius ad pauciores; demon-

Lz zz

frat.

strat. euangel. lib. 1. cap. 5. & 6. Quo pat-
do antinomis a nostratibus obuiam itum,
fatis notum est.

*** Ab utroque, quod hic occurrit, ex-
tremo, veteris ecclesiae doctores alienos
fuisse, comprobari haud difficili negotio
potest. Eos enim sacramenta neuitquam
pro nudis signis, omni efficacia, aliquod
operandi, destitutis, habuisse, vel ex voce
μυστήριον, qua ea designarunt, cui & apud
latinos vox *sacramentum* responder, intel-
ligitur. Certe, nudum aliquod signum
pro mysterio haberi nequit. Hinc 10.

DAMASCENO, *ἀγία, ἡράντα μυστήρια, sancta &
impolluta mysteria*, dicuntur; de *orthodo-
xa fide*, lib. 4. cap. 13. p. m. 264. AVGVSTI-
NVS equidem sacramentum sacrae rei
signum adpellat; lib. 10. de ciuit. Dei, c. 5.
quod & alibi subiunde repetit. Sed ex iis,
quae de re ipsa docet, manifestum est, tum
illum, tum alios patres, qui eadem ratione
loquuntur, non signa *nere significancia*, vt
loqui solent. sed *obscuritia & confirman-
tia* intelligere. Immo, tantum abest, vt
veteres sacramenta pro nudis signis, autri-
bus, vi omni & efficacia destitutis, habue-
rint, vt ab altero parum abfuerint extre-
mo, quod illorum est, qui physicam opera-
tionem sacramentis tribuunt. Vnde opi-
nio de opere, quod vocant, operato, fluit.
Documento esse potest, quod, obseruante
beato 10. GERHARDO nostro, 10. CHRYSO-
STOMVS, aliquae veterum, omnino nomen
miraculi sacramentis, praesertim coenae
dominicae, tribuerint, idque inter alia
iam ratione effectus, qui est, excitare, au-
gere, confirmare fidem; loco de *sacramen-
tis*, §. 10. p. 123. Neque tamen hoc ita ca-
piendum, ac si prorsus illorum approbent
sententiam, qui sacramenta ex opere, quod
vocant, operato, prodesse existimant. Con-
trarium enim plurimis eorum testimoniis
comprobari potest. IUSTINVS martyr,
dum regenerationem *δι ὕδατος καὶ πνεύματος*,
per aquam & fidem fieri diuerse pronuntiat,

baptismum sine fide non prodesse cui-
quam significat; in *dial. cum Tryphone iu-
daeo*, p. m. 395. edit. Londinensis, quae an-
no 1719. prodit. Sic & CLEMENS Alex-
andrinus, de baptismo verba faciens:
*τὰ δι' ὕδατος ταῦτα, ἡ τὰ Χριστοῦ ἀνίσταται. πιστεῖ μὲν
ἀνθρώπων διὰ τὴν δι' τὴν Χριστοῦ ἀφικεῖται τὸν πλη-
μυνημάτων ἐν Πνεύματι Πατρὶ, λογικῶς βαπτί-
σματος.* Haec autem vincula (ignorantiae &
tenebrarum) quam celerrime remittuntur,
humana quidem fide, diuina vero gratia;
cum nimirum remittuntur peccata, vno me-
dicamento Poconio, nempe baptismo secun-
dum verbum; paedagog. lib. 1. cap. 6. p. 116.
edit. 10. POTTERI. Eadem hinc diuerse
baptismo iungit, hunc sine illa non pro-
desse quidquam, nos condocens. Similia
ex CYPRIANO atque HIERONYMO adducere
possem; sed audire saltem adhuc iuuat
AVGVSTINVS, qui luculenter admodum
hac de re verba facit. Non aliquid, inquit,
profunt syllabae nominis Christi, & sacra-
menta Christi, vbi refistitur fidei Christi. Fi-
des autem Christi est, credere in eum, qui iu-
stificat inipium; credere in mediatorem, sine
quo interposito non recenciamur Deo; cre-
dere in saluatorem, qui venit, quod perierat;
quaerere, atque saluare &c. tractatu 53. in
Ioan. tom. 3. oper. part. 2. p. m. 470. Et
alibi verba haecce: *Iam vos mundi estis
propter verbum, quod loquutus sum vobis,*
explicans: Quare non ait, mundi estis pro-
pter baptismum, quod loti estis, sed ait: pro-
pter verbum, quod loquutus sum vobis; nisi
quia & in aqua verbum mundat? Detra-
he verbum, & quid est aqua, nisi aqua? Ac-
cedit verbum ad elementum, & sit sacra-
mentum, etiam ipsum, tamquam visibile ver-
bum. Nam & hoc etque dixerat, quando
pedes discipulis lauit: qui lotus est, non in-
diger, nisi ut pedes lauet, sed est mundus to-
tus. Vnde ista tanta viri as aquae, vt cor-
pus tangat, & cor abluat, nisi faciente verbo,
non quia dicitur, sed quia creditur? Nam
& in ipso verbo, aliud est sonus transiens,
aliud

aliud est virtus mouens. Hoc est verbum fidei, quod praedicamus, ait apostolus, quia si confessus fueris in ore tuo, quia dominus est Iesus, & credideris in corde tuo, quia Deus illum suscitauit a mortuis, saluus eris. Corde enim creditur ad iustitiam; ore autem confessio fit, ad salutem. Vnde in actibus apostolorum legitur: fide mundans corda eorum. Et in epistola sua beatus Petrus, sic & nos, inquit, baptisma saluos facit, non carnis depositio sordium, sed conscientiae bonae interrogatio. Hoc est verbum fidei quod praedicamus; tract. 80. in Ioan. tom. 3. oper. part. 2. p. 511. & 512. Atque hinc etiam intelligitur, dogmata, quae ex ista de opere operato sententia fluunt, aut arctissimo cum ea connexa sunt vinculo, vt illud de sacramentorum operatione physica, itemque de charactere indelebili, veteri ecclesiae tribui non posse. A scholasticorum porro sententia, probitatem ac intentionem eius, qui sacramentum administrat, ad valorem & efficaciam sacramenti aliquid conferre, veteris ecclesiae graecae pariter ac latinae doctores alienos fuisse, supra iam ad §. 15. obseruauimus. Nec de veteris testamenti sacramentis ita eos censuisse, prouti deinceps cum scholasticis doctoribus Romana censuit ecclesia, recte beatus CHEMNITIVS noster docet. Et apud veteres quidem, inquit, ecclesiasticos scripto-

res de circumcisione, quae fuit sacramentum veteris testamenti, axioma hoc vulgatum ac certum est: infantes tempore veteris testamenti per circumcisionem liberatos fuisse a peccato originali. Beda etiam ex petribus sententiam hanc, quae scholasticis doctoribus non ignota est, citat: sacramenta (veteris testamenti) suo tempore custodita, vitam conferebant aeternam. Longobardi vero tempore in quaestionem vocari coepit haec sententia. Refert deinde, quatenam a scholasticis doctoribus hac super re disputata sint, donec tandem sententia, ac si sacramenta veteris testamenti tantum significandi, non autem gratiam conferendi vim habuerint, reciperetur; quae lectu prorsus digna sunt, in examine concilii Tridentini, part. 2. loc. 1. sect. 2. p. 284. vbi & ostendit, Romanenses perperam A V G V S T I N U M ad suas pertrahere velle partes. Ita ergo constat, quae veteris ecclesiae in huius omnibus fuerit sententia. A qua licet diuersimode deinceps nonnulli discesserint, ad alterutrum desectendo extremum, restituta tamen fuit in nostra ecclesia, tenebrisque, quibus in Romana veritas inuoluta fuit, depulsis, defensa haecenus etiam a variis fuit, fortiterque propugnata. Qua de re non dubitabit, nisi cui tot virorum doctorum de sacramentis commentationes ignotae fuerint.

§. XXI. Quo luculentius ex isto, homines omnes ex summa miseria eripiendi, consilio, & ex toto quoque foedere gratiae, immensa illa, & prorsus ineffabilis diuini vis amoris elucescit; eo acriori inde nos concitari decet stimulo, ne ingrati, aut indigni tanta gratia, & tot, tamque infinitis beneficiis, reperiatur. Quare & sedulo, diligenterque meditatione, numquam non cam expendere decet, vt τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον eius, Ephes. II, 7. aliqua ratione adsequamur; hinc vero, qui adhuc morui sunt in peccatis, ad vitam, quae est in Christo, reuocentur ab eo, qui est πλοῦτος ἐν ἐλέει, Ephes. II, 4. qui vero iam per veram fidem ad vitam istam peruenierant, adeoque in foedus gratiae recepti sunt, per tanti beneficii considerationem se induci patiantur, vt quotidie magis magisque, quidquid Deo

displicet, exuant, seque totos ad eius voluntatem component; *Tit. II, 12.* idque spiritu filiali, qui foederi gratiae proprius est; *Rom. VIII, 15.* Cum primis vero & ad alios homines sincere amandos, abundans illa vis diuini amoris nos excitare debet; cum iniquum esset, eos non amare, quos amat, & amari vult ille, cuius erga nos amorem nemo satis vnumquam praedicaue- rit; *1. Io. IV, 10. 11.*

§. XXII. Ingentes porro illos gratiae diuinae thesauros, quos euange- lium nobis recludit, considerantes, cogitemus, parum illos nobis prodesse, nisi reuera eorum compotes fiamus, & ita in *communione* veniamus *euangeli*; *Philipp. I, 5.* Id autem, cum non aliter, quam obseruato, quem Deus praescripsit, fieri queat ordine, quae nostrarum hic sint partium, probe expendamus. Vt nos ipsos nimirum diligenter exploremus, necesse est, vt per legitimum legis vsum animi nostri ita conterantur atque subi- gantur, vt gratiam illam diuinam, peccatorumque remissionem, serio cupia- mus, *esurientes, sitientesque insitiam* (Christi) *Matth. V, 7.* Tum vero, vt ista Numinis, quae euangelium proponit, rite aestimemus beneficia; nec ad securitatem, sed ad vitam in timore Dei ducendam, iis vtamur, secundum illud; *quia tecum est remissio* (peccatorum) *vt timearis*; *ps. CXXX, 4.*

§. XXIII. Quo beator etiam est status omnium, qui in vltimo foe- deris gratiae interuallo, seu sub nouo testamento, viuunt; eo grauiores eos manere poenas cogitemus, qui maxima ista, quae illis offeruntur, bona in minimis ponunt; repudiantque, aut omnino pedibus conculcant; idque ex monito apostoli, *Ebr. II, 2. 3.* Ex sacramentis autem generatim spectatis, summam Numinis, hominum imbecillitati, quacumque potest, ratione suc- currentis, *Φιλαθεωπία* agnoscentes, simul, an iis iuxta ordinem a Deo prae- scriptum recte vtamur, inquiramus, semper cogitantes, sine fide ea pro- desse nemini; *Rom. II, 28, 29.* Veteris vero testamenti sacramenta, etsi hodie locum non inueniant, spiritualis tamen circumfisionis neminem ex- pertem esse debere, nouimus; *Coloss. II, 11.* quemadmodum & agnum pa- schalem longe praestantior, Christum ipsum habemus; quo vt rite frua- mur, omne *malitiae & improbitatis fermentum* eiicere nos decet, *sinceritati* autem atque *veritati operam nauare*; *1. Cor. V, 7, 8.*

LIBRI QVARTI

CAPVT SECVNDVM

DE CHRISTO REDEMTORE HOMINVM.

ΣΥΝΟΛΙΣ.

Ordinis ratio postulat, vt de sponse, seu mediatore foederis gratiae agatur, §. I.

Is est Iesus Nazareus, ab officio Christus dictus; cuius & persona consideranda, & status & officium, quo sanctus est, §. II.

Secundum personam si spectetur, verus Deus est, verusque homo, sed in vna persona, §. III.

Non tantum verum Deum, sed verum etiam hominem eum esse, probatur, §. IV.

Et homo quidem est per generationem ex Maria virgine; quae paulo accuratius describitur, §. V.

Quaenam Christo, vt homini, fuerint propria, §. VI.

Quod humana atque diuina natura vniam tantum personam in Christo constituent, id per vtriusque factum est vniionem, §. VII.

Resultauit inde vnio personalis, quae describitur, §. VIII.

& ex scriptura demonstratur, §. IX.

Ex vnione personali naturarum sinit communicatio, §. X.

In qua propositiones, quas vocant, personales, fundantur; quae, licet inusitatae sint, reales tamen sunt, atque propriae, §. XI.

Naturarum communicationem non potest non sequi communicatio proprietatum & operationum, §. XII.

Qualis ea sit communicatio, explicatur, §. XIII.

Certa quoque eius genera, & quidem tria, recte constituuntur, §. XIV.

Primum genus in quo consistat, & quaenam huc pertineant propositiones? §. XV.

De altero genere & propositionibus eo spectantibus, §. XVI.

Attributa diuina, & quidem inegnyta humanae Christi naturae recte tribui, demonstratur, §. XVII.

Tertii generis, & propositionum eo spectantium, quaenam sit ratio, §. XVIII.

Cum Christus vsu diuinae maiestatis ad certum tempus sese abdicauerit, duplex hinc eius oritur status, & exinanitionis, & exaltationis, §. XIX.

Status exinanitionis in quo consistat? §. XX.

ad totum illud tempus, quo Christus inter mortales versatus est, pertinet, §. XXI. Speciatim in passione, morte, & sepultura eius conspicitur, §. XXII.

Necessitas, finisque passionum, mortisque Christi, §. XXIII.

Status exaltationis in quo consistat? §. XXIV.

in quibus vitae Christi actibus conspicatur? §. XXV.

Certo munere seruatores nostrum functum, ipsum nomen Messiae, seu Christi, indicat, §. XXVI.

Iesum Nazarenum Messiam esse, in veteri testamento promissum, demonstratur, §. XXVII.

Quotuplex officium Christi sit? §. XXVIII.

Triplex licet sit istud officium, vnum tamen ab altero separari nequit, §. XXIX.

Propheticum Christi officium in quo consistat? §. XXX.

eodem seruatore & docendo functus est, §. XXXI.

& exemplum, quod imitari debeamus, praebendo, §. XXXII.

Doctrinam vero etiam suam miraculis confirmant, §. XXXIII.

Ministros porro ecclesiae, qui post eius abitum hocce munere fungerentur, constituit, §. XXXIV.

Officii sacerdotalis duae sunt partes, sacrificii pro hominum peccatis oblatio, & pro iisdem intercessio, §. XXXV.

Quo pacto Christi sacrificium pro nobis obtulerit? quaeque eius prae sacrificiis veteris testamenti sit praestantia? §. XXXVI.

Effectus sacrificii istius fuit, hominum cum Deo reconciliatio, seu, pro illorum peccatis satisfactio; quae, in quo consistat, explicatur, §. XXXVII.

Christum pro hominum peccatis satisfecisse, demonstratur, simulque veritas, necessitas, & iustitia istius satisfactionis adseritur, §. XXXVIII.

Vniuersalis satisfactionis istius probatur, §. XXXIX.

Intercessio Christi pro hominibus, seu al-

tera pars officii eius sacerdotalis, quo pacto ab eo peracta sit, & adhuc peragatur? §. XL.

Regnum Christi officium probatur, §. XLI.

Quo pacto & secundum diuinam, & secundum humanam naturam illi conueniat? & secundum hanc si spectetur, initium quidem habuit, finem autem non habebit, §. XLII.

Est hocce regnum Christi vel potentiae, vel gratiae, vel gloriae, §. XLIII.

Doctrina de Christo a quam plurimis, in varia praecipitia ventibus, saepius fuit impugnata, §. XLIV.

Non minus tamen & fortiter defensa, ac propugnata fuit, §. XLV.

Vsus eius in praxi vitae christianae, & quidem speciatim de persona Christi, §. XLVI.

de duplici eius statu, exinanitionis & ex-

altationis, §. XLVII.

de officio eius prophetico, sacerdotali, regio,

§. XLVIII.

§. I.

Quod in foedere gratiae, post Numinis erga lapso homines amore, praecipuum est, id nunc merito considerandum nobis venit. Spontorem istius foederis, seu *μωστήν* inter Deum & homines innuo; quem cum, qui in prioribus duobus intervalis vixerunt, adhuc expectabant, nobis nunc propius intueri licet, siquidem tempore a Deo definito, is, ut munere suo fungeretur, adparuit. *

* Cum enim venisset το πλήρωμα τοῦ χρόνου, plenitudo temporis, hoc est, cum tempus, a Deo destinatum, adesset, *Dens misit filium suum*; Gal. IV, 4. conf. & Ebr. I, 10. Hoc est vltimum illud tempus, seu *ultimi dies*; Ioc. III, 1. act. I, 17. Ebr. I, 1. *annus beneplaciti domini*; Ef. LXI, 2. *dies salutis*; 2. Cor. VI, 2. Quod quidem tempus a Deo per varia signa definitum erat, quae omnia tunc conspiciantur, cum, imperante

Romano Augusto, Herode magno summam rerum apud Iudaeos tenente, horumque adeo nondum penitus destructa republica, Luc. II, 1. Matth. II, 1. Gen. XLIX, 10. intra Lxx Danielis hebdomadas, Dan IX, 24. promissus ille patribus, totque sanctorum hominum votis expetitus, humani generis redemptor, nasceretur. Fusius haec edisserentur ad §. 27.

§. II. Is vero Iesus est, * ab educationis loco Nazarenus, ** ab officio, vt deinceps dicemus, *** Christus adpellatus. De quo quae dici & possunt, & debent, vt ordine edisseramus, primo de persona eius, cum

tum de duplici statu, exinanitionis & exaltationis, denique de officio verba faciemus.

* Nomen hocce a Deo patre per angelum seruatori datum, ex *Matth. I, 20. 21.* constat, vbi etiam veram eius significationem condocemur. Ita enim angelus ad Iosephum: *pariet autem (Maria) filium, & vocabit nomen eius Iesum; ipse enim saluabit populum suum a peccatis suis.* Nimirum a verbo *ישוע*, quod *saluauit* significat, & cuius forma prima *שׂוּא* vilitata non est, nomen *Iesus* descendere, positum est extra controuersiam. Vnde recte 10. DAMASCENVS: *τὸ ἰησοῦς ὄνομα αὐτῆς ἐμμενέται, nomen Iesus est, si interpreteris, αὐτῆς saluator;* de orthodoxa fide, *lib. 1. cap. 12.* Siue autem nomen Iesus ebraice scribendum *ישוע*, an *ישו*, non satis inter se viri docti conueniunt. Qui posteriorem tuerentur sententiam, exacta conuenientia τὸ ἰησὺς cum ἰησοῦς nituntur, itemque, quod syrus interpres vocem hanc eadem ratione efferat; qui autem priorem, ad LXX interpretes prouocant, itemque ad scriptores noui testamenti, qui nomen ebraicum *ישוע* per ἰησοῦς exprimunt. Res non magni momenti est, cum in eo, quod caput causae est, consentiant, Iesum *saluatorem*, aut, vt alii loquuntur, *seruatorem*, vel, quod GROTIO placet, *spūatorem* significare. Id tamen simul negari nequit, Iosum, qui populum israeliticum in terram Canaan introduxit, fuisse typum elegantissimum seruatoris nostri, eiusque rationem etiam in ipso eius nomine esse quaecrendum. Qui vestigia nominis *יהוה* in voce *ישוע* & ἰησοῦς sibi inuenire videntur, vt REYCHLINVS, *lib. 3. art. kabbal. p. 886.* alique, etsi consilio neuiquam vituperando id faciant, firmo tamen destituuntur fundamento, nec ad rationem nominis, ab angelo ipso adlatam, attendunt. Idem tamen placuisse videtur EUSEBIO, hunc in modum scribenti: *Σωτήριον*

θεοῦ ἐστὶν τὴν ἑλπίδα φανήν τὸ τοῦ ἰησοῦ μετεμάρτυρον ὄνομα, σημαίνει. Iesu nomen in aliam translatum linguam, salutare Dei significat. Et iterum: *ἰωσοῦ δὲ ἐστὶν τὰ αὐτηγία, τούτ' ἐστὶν θεοῦ σωτήριον. Iosua autem est Iao, (hoc est Iehouae) salus, id est, salutare Dei; demonstrat. euangel. lib. 4. cap. 17. p. 199. 200.* Ad rem ipsam quod attinet, cum ἰησοῦς *seruatorem* seu *saluatorem* significet, de tali, qui a peccatis nostris, pro iis nostri loco satisfaciendo, nos liberat, hoc intelligendum esse, angelus ipse conceptis verbis docet. Qui ergo alium in finem, quam vt peccata nostra suo sanguine expiaret, Christum natum esse, existimant, vt Sociniana scholae alumni, aut per aliud quid, quam per solum meritum Christi, nos saluari putant, vt illi, qui hominem suis operibus aliquid promereri posse sentent, vim & efficaciam huius nominis non adsequuntur.

* Ita Matthaeus: *& veniens habitauit in ciuitate, quae vocatur Nazareth, vt adimpleretur, quod dictum est per prophetas: quoniam Nazarenus vocabitur;* *cap. II, 23.* Nullum itaque est dubium, quin Iesus a loco educationis *Nazarenus* dictus sit. Cum vero nullus in veteri testamento occurrat locus, in quo hoc ita fore, diserte adferatur, quo iure, aut quo sensu Matthaeus dicat, adimpletum hac ratione, quod per prophetas dictum; *quoniam Nazarenus vocabitur*, vehementer viri docti inter se disputant. Nonnulli namque per *prophetas* non intelligunt ipsum codicem diuinum, sed interpretationem eo tempore receptam, seu consensum eruditorum, qui dixerunt, Messiam fore Nazarenum. Quibus tamen obstat formula illa: *ἡ ἀληθεύουσα*, quippe quae non aliter, quam de prophetis, quorum scripta in sacro codice existant, vsurpatur. Alii librum quemdam diuinum, seu propheticum, qui tamen non fuerit

fuerit canonicus, quique perierit, hic innui putant, in quo illud existerit, quod Matthaeus refert. Itaque ALEX. MORVS existimauit, a cuius sententia non alienus esse videtur B. GOTFR. OLEARIVS; certe plurima, quae ad eius defensionem pariter ac illustrationem faciunt, congerit, in *observationibus sacris in euangelium Matthaei, obseru. 8. §. 5. p. 71. seq.* Ea tamen an omnibus sese probatura sit, valde dubito. Nec verosimile multis videbitur, Matthaeum eadem ratione ad scriptum aliquod non canonicum, hoc est, apocryphum, prouocasse, qua ceteroquin ad scripta canonica prouocare solet. Nec ipse MORVS hanc ita firmam credidit sententiam, ut non aliam, eamque plane nouam, excogitare, consultum duceret. Denique, inquit, *si cui nondum haec satisfaciunt in re perplexa, per eum liceat nobis nouam interpretationis inire viam, ut haec sit mens: Et cum eo venisset, habitauit in urbe Nazareth; sic autem implebitur, quod tam saepe a variis hinc inde prophetis praedictum est, de opprobrio eius: nam ex eo, quod habitauit in urbe Nazareth, fiet, ut ei nomen Nazaraei, & ab osoribus imponatur. & apud suos haereat, quo nomine cuncta opprobriorum genera continentur; in notis ad quaedam loca noui foederis, p. m. 313.* Existimat igitur, verba, *καὶ ἐν Ναζαρεθ* non *ἐν Ναζαρεθ*, non veteris cuiusdam prophetae, sed ipsius Matthaei verba esse. Sed multa huic itidem obstat interpretationi, ostendit beatus G. OLEARIVS, *l. c. p. 69.* Etsane, oraculum prophetae, qui de re postea

euentura vaticinatus est, hic allegari, vel ex futuro verbo *נָזַר נָזַר* intelligitur. Alii itaque in eo consentiunt, respici hic ad vaticinium aliquod, quod in codice veteris testamenti existeret; sed in eo iterum dissentiunt, num ad locum aliquem specialem, an vero ad consensum prophetarum respiciatur, ut sensus sit: iam impletum est, quod communi consensu omnium prophetarum constar, fore Messiam verum Nazaraeum, hoc est, sanctum, innocentem, & a peccatorum sordibus separatum; *Ebr. VII, 26.* ideoque mirabili Dei consilio factum, ut idem nomen a loco habitationis, seu educationis, referret. Huc beati GERHARDI nostri interpretatio redit, in *Matthaeum, p. 138.* cui & DORSCHAEVS, ad *b. l.* alique nostratum, suffragantur. Sed cum Mattheus dicat, Iesum Nazaraeum, vocatum, quod Nazarethae habitaret, idque a prophetis praedictum, dubito, an haec omnibus se probatura sit explicatio. Interim cum constet, prophetas Messiam vocasse *נָזַר* *furculum*, *Es. XI, 1.* itemque *נָזַר* *germen*, *Ier. XXIII, 5.* & vero probabile sit, urbem Nazareth a *נָזַר* seu *virgultis*, vel *floribus* nomen sortitam, proxime ad verum accedere videntur, qui Matthaeum ad certa prophetarum loca, ea scilicet, in quibus Messias *נָזַר* seu *furculus*, cum allusione quadam ad locum educationis, dicitur, respicere arbitrantur. Atque haec est sententia beati IO. HEN. MATH, in *harm. euangel. part. 1. cap. 12. p. 158. conf. & p. 164.*

§. III. Primo itaque modo si consideretur, id cum primis firmiter tenendum, eum & verum Deum, verumque esse hominem; eo quod filius Dei humanam naturam adsumsit; * nec tamen duos, sed tantum vnicum esse Christum, seu *μωϋσῆς* inter Deum & homines, *1. Tim. II, 5.* * Idque est, quod dici solet, Christum esse verum Deum, & verum hominem, in vna persona; seu, quod perinde est, duas in Christo esse naturas, personam vnā.

* Non

* Non pater, neque spiritus sanctus, sed solus filius, naturam humanam adsumpsit. Verbum enim caro factum, Jo. I, 14. *Deus filium suum misit, factum ex muliere, Gal. IV, 4.* Hinc nec dici potest, totam essentiam diuinam carnem adsumpsisse, cum vnica sit persona, scilicet filius, de quo scriptura sacra hocce adserit. Si quis autem quaerat, cur non pater, nec spiritus sanctus, sed filius, homo factus sit? responderi potest, hoc ita visum fuisse sapientiae diuinæ. Simul tamen id conuenientissimum fuisse virtutibus diuinis, scriptura sacra nos ignorare non sinit. Quia enim per filium homo conditus fuit, Jo. I, 3. Col. I, 16. conueniens etiam erat, vt per eum in pristinum statum, quem per pec-

catum amiserat, restitueretur, & denuo velut crearetur; Eph. II, 10. Idemque Dei filius cum esset λόγος ὑποστατικός, par vtique erat, vt nobis adnuntiaret, quæ in sinu patris didicerat, Jo. I, 28. Ipseque cum esset imago patris, Col. I, 15. & χειροποίητος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ; Ebr. I, 3. eum etiam vel maxime decebat, amissam per lapsum Dei imaginem in hominibus instaurare.

** Ita paucis, & quidem ipsis scripturae verbis magnum illud τῆς ἐνανθρώπου μυστήριον, *Deus in carne manifestatus, i. Tim. III, 16.* exprimi potest; quod terminis in ecclesia receptis effertur, duas in Christo esse naturas, vnā personam. Summa hæc illorum est, quæ nunc copiosius edisserentur.

§. IV. Atque verum eum quidem esse Deum, eo minus dubitari potest, quod is ipse, qui naturam humanam adsumpsisse, & ad hominum genus redimendum comparuisse dicitur, subinde ceu verus Deus, Deique filius, ab illo genitus, describitur. * Simulque cum de eo, ceu vero homine, scriptura loquatur, & omnia ea, quæ homini propria sunt, illi tribuat, eum quoque verum hominem fuisse, nemo sine impietate negauerit. **

* Hoc, vt reliqua nunc taceam, vel Ioannes omnium luculentissime nos conducet. De τῷ λόγῳ enim, seu de verbo, de quo c. I, 14. dicit: ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, *verbum caro factum est*, antea dixerat, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, *in principio erat verbum*, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum, hoc est, verbum illud erat verus atque æternus Deus, a Deo tamen, apud quem erat, hoc est, a patre, vt persona ab alio distinctum. Is ergo, qui caro factus est, seu, qui humanam naturam adsumpsit, fuit verus Deus. Idem vero, cum & filius Dei dicatur, vel vt Ioannes iterum loquitur, ὁ μονογενὴς παρὰ πατρός, v. 14. ὁ μονογενὴς υἱός, ὁ ὢν τις τὸν κτίπον τοῦ πατρὸς, v. 18. nihil aliud superest, quam vt probetur, Deum habere filium, cumque plane eiusdem essentiae esse cum patre. Id vero cum supra ad lib. 2. c. 1. §. 39. ex instituto demonstratum sit, vt hic aliquid hac de re addamus, necesse non est. Id saltem hoc loco adhuc monendum, ipsam officii, quo Mes-

sias funditurus erat, rationem postulasse, vt non tantum verus homo, sed & verus Deus esset. Pretium enim redemptionis pro nostris peccatis patri per sanguinis effusionem offerre non potuisset, nisi fuisset verus homo; idem vero pretium cum infiniti valoris esse deberet, eum quoque verum oportebat esse Deum. Certe, nudum hominem alium redimere non posse, ps. XLIX, 4. 8. 9. adseritur: *Fratre redimendo non redimet quisquam, nec dabit Deo pretium redemptionis eius; namque pretiosum est pretium redemptionis animæ eorum, vt onittat in æternum.* Hinc & alibi, vt ps. CXXX, 8. Es. XLIII, v. soli Deo opus redemptionis tribuitur. Quod & Paulus confirmat, quando, talis, inquit, nobis conueniebat pontifex, sanctus, citi expers, interuentus, a fontibus alienus, caelisque sublimior factus; Ebr. VII, 26. Atque hinc etiam in veteri testamento subinde indicatur, Messiam, seu humani generis redemptorem, non hominem tantum, sed

Deum quoque fore. Nonnulla equidem, quae huc pertinent, iam supra attigi, ad *L. 2. cap. 1. §. 49.* cum veram filii Dei diuinitatem ibidem adderem; sed iuuat tamen, quaedam adhuc addere, cum id vel maxime huius loci sit, ut constet, Messiam non hominem tantum, sed verum etiam debere esse Deum. Id sane mater totius generis humani credidit, quando dicit: *קברי איש את היתה* possedi virum dominum, *Gen. IV, 1.* Hicce enim verbis eam suam de Messia fidem protestam, supra iam demonstraui. Sic & *האֱלֹהִים האֱלֹהִים angelus ille redemptor*, quem Iacobus praedicat, *Genes. XLVIII, 16.* non alius esse potest, quam angelus ille increatus, qui simul redemptor humani generis, seu Messias esse debebat. Nec alius est, angelus hicce redemptor, quam ille, de quo Deus *Ex. XXIII, 20.* dicit: *ecce ego mitto angelum ante faciem tuam, & nomen meum in medio illius.* Eundem enim & hic designari, quem Iacobus *angelum redemptorem* vocauit, nonnulli ex ipsis Iudaeorum doctoribus obseruarunt. Hic autem quis alius est, quam Messias? Eadem fuit sententia Dauidis, *2. Sam. VII, 19. & 1. paral. XVII, 17.* Cum enim propheta ei spem fecisset, fore, ut filium suiciperet, qui regnum numquam finendum, erecturus esset, exultans, & admiratione percussus rex sanctissimus, in haec erupit voces: *וְהוּא הוּא הוּא אֱלֹהִים אֱלֹהִים hic est mos hominis, qui Dominus Deus est.* Quae quidem verba de alio, quam de Messia intelligi nequeunt; quamquam & alia in hoc sermone Dauidis occurrant, quae ostendunt, ea minime ad Salomonem spectare. Sic &, cum idem rex sanctissimus, atque diuinus vates in *ps. II.* citra omnem controversiam de Messia verba faciat, eum etiam fore verum Deum docet, quando Deum patrem ita loquentem introducit: *tu filius meus es, ego hodie genui te; v. 7.* Non aliter enim hocce quoque essatum, quam de aeterna filii Dei generatione, accipi posse, supra iidem iam ex instituto demonstratum est.

Mitto nunc reliqua, speciatim verba *psal. XCFI, 10.* quae iuxta textum ebraeum ita se habent: *הוּא הוּא מֶלֶךְ אֱלֹהִים הוּא הוּא dominus regnat etiam super orbem*, sed a IUSTINO martyre, TERTULLIANO, CYPRIANO, aliisque, ita allegantur: *ὁ θεὸς ἰβραημίδων ἀπὸ ζήλου, Deus regnauit a ligno.* Enimvero, licet haec verba cum textu ebraeo non consentiant, ex frequenti tamen veterum allegatione, qui ista acriter contra Iudaeos vrgent, patet, aut in LXX. interpretum, aut alia quadam a Iudaeis profecta, versione, ea existisse, adeoque auctorem, quisque sit, non abhorruisse ab ista sententia, quae hodie Iudaeis tantopere displicet, Iehouam nimirum ipsum cruci debuisse adfigi, & a ligno regnare. Sed hoc *ὡς ἱεραποδ.* Plura argumenta, quibus probari potest, Messiam verum debuisse esse Deum, suppeditat STEPH. LE MOYNE, in *diff. theol. ad loc. 1er. XXIII, 6. de lebanus iustitia nostra, c. 3. p. 73. sq.* Vbi & Iudaeorum pro hac sententia testimonia subinde allegat; quibus & in eadem haec causa ex instituto vsus est PET. ALLIX, in *sententia veteris ecclesiae iudaicae contra unitarios, c. 17. p. 211. sq.*

** Quod diximus, scripturam de eo, ut vero homine loqui, inde manifestum est, quod saepissime in illa diserte homo vocetur, itemque *filius hominis, filius Abrabae, Mariae, semen mulieris, semen Abrabae, Isaac, Dauidis &c. 1. Tim. II, 5. Matth. VIII, 20. Matt. I, 1. Luc. II, 7. Gen. III, 15. it. c. XXII, 18. cap. XXVI, 4. 2. Sam. VII, 12.* Quas quidem denominationes cur aliter, quam in propria accipere significatione debeamus, nulla adparet ratio. Accedit porro, quod partes, quas vocant, essentielles, quae integrum verumque hominem constituunt, anima atque corpus, & eiusmodi quidem corpus, quod carne, ossibus, atque sanguine constat, seruatori tribuatur; *Marth. XX, 28. c. XXVI, 26. Luc. XXIV, 39. 1o. XIX, 34.* ne quid nunc de passionibus, verum hominem arguentibus, quales sunt, efurire, firire, dolorem persentiscere, defatigari, & quae

quae his respondent, actionibus, edere, bibere, dolores fugere, dormire &c. dicam. Sunt haec adeo manifesta, vt multa hac de re verba facere, superuacaneum foret; nec tamen negligenda. Etsi enim longe plures existerint haeretici, qui diuinitatem seruatoris impugnauerunt, fuerunt tamen &, qui verum fuisse hominem, aut corpus verum, nostroque simile habuisse, negarunt, vt in sequentibus dicemus. Horumque non minus quam illorum perniciosus error est, cum vterque ad labefactandam doctrinam de peccatorum nostrorum per Christum facta expiatione, cui rota salutis nostra inniti-

tur, comparatus sit. Si enim Christus verus homo non fuit, nec vere pro nobis passus & mortuus est, verum quoque redemptionis pro nobis non persoluit pretium: si vero non fuit verus Deus, pretium sufficiens, seu infiniti valoris persolvere non potuit. adeoque vtroque modo satisfactio eius cadit. Idque exinde porro confirmatur, quod plurimi illorum, qui Christum verum negarunt hominem, in hanc ideo adducti sint sententiam, quod existimarent, indignum eo fuisse, vt reuera ea pateretur, quae homines pati possunt, & eum passum, scriptura sacra commemorat.

§. V. Deus nimirum verus est, per aeternam a patre generationem, per quam adeo patri est *ὑποούσιος*; homo autem, per generationem ex Maria virgine, per quam hominibus factus est *ἐμψύχιστος*. * Quae quidem ex Maria virgine generatio modo facta est plane supernaturali, dum spiritus sanctus, qui speciali ratione in hoc opere sese manifestauit, massam sanguineam beatissimae virginis purificauit, & ad debitum generationis locum delatam, ita disposuit & exornauit, vt fetus humanus, cui nihil ad humanam naturam deesset, inde prodiret; simul vero filius Dei humanam istam naturam adsumsit. **

* De aeterna filii Dei generatione dictum est ex instituto, l. 2. c. 1. §. 52. Cum autem Christus & patri, & hominibus *ὑποούσιος*, dicitur, diuersimode vox illa accipitur. Patri nimirum *ὑποούσιος* vocatur, quia eiusdem numero cum eo est essentiae; hominibus vero, quia eandem specie cum illis essentiam habet. Ceterum, cum diuinam naturam a solo patre habeat per aeternam generationem, humanam autem per natiuitatem ex Maria virgine, hinc ad exemplum Melchisedeci, qui typus eius fuit, *ἀπαύτως* & *ἀμύτως* appellatur, Ebr. VII, 3.

** Vt magnum hocce incarnationis mysterium paucis explicemus, primo quidem extra dubium positum esse existimamus, filium Dei reuera humanam naturam adsumsisse. Id namque est, quod Paulus disertè nos condocet: *Sicut pueri communio-*
nem habent (ἡ κοινὴ φύσις) carnis & sanguinis,

ipse similiter μετὰ τῶν ἀνθρώπων, particeps factus est eorumdem; Ebr. II, 14. Ille ipse scilicet, qui iam antea secundum diuinam naturam exsistit, *μετὰ τῶν, particeps factus est,* per adsumtionem (aliter enim hoc intelligi nequit) eiusdem speciei naturae, quam omnes pueri, seu veri homines, habent. Atque hoc est, quod idem gentium doctor i. Tim. III, 16. pronunciat: *Deum manifestum factum in carne.* Cum enim Deus, seu spiritus, inuisibilis sit, nec ullis sensibus expositus, in carne manifestatus est, dum carnem, seu humanam naturam adsumsit, vt adeo hac ratione videri, audiri, manibusque palpari potuerit. Sed & Ioannes idem docet, cum dicit: *Et verbum ἐγένετο* ille, qui ab initio erat, & qui apud Deum erat, immo, qui Deus ipse erat, v. i. *caro factum est,* hoc est, homo esse coepit, ea quidem ratione, vt Deus simul maneret, adeoque &

Deus & homo esset; *Ioan. I, 14.* quod rursus non aliter fieri potuit, quam vt filius Dei, siue ὁ λόγος naturam humanam adsumeret, & ita vtraque natura, diuina & humana, arctissimo vinculo coniungeretur.

Atque hinc etiam colligere licet, incarnationem neutiquam per *mutationem* quamdam, aut etiam *confusionem*, factam esse. Vtrique enim adsumit, seu vnio, quae ex haecenus dictis fuit, & deinceps porro demonstrabitur, repugnat. Accedit, si per mutationem facta esset, aut humana natura in diuinam, aut diuina in humanam mutata esset. Posterius adeo absurdum est, vt ne cogitatio quidem eiusmodi alicui in mentem venire queat. Prius itidem esse nequit, cum Christus verus homo fuerit, & ita etiam, vt antea ostendimus, in scriptura sacra describatur. Humana autem natura in diuinam mutata, non amplius fuisset verus homo. Sed nec per confusionem naturarum facta est incarnatio, cum etiam post eam Christus mox vt homo, mox vt Deus, adeoque vtraque natura distincta cum suis proprietatibus, sed tamen vt in vna persona, describatur. Qua de re deinceps ex instituto dicendum erit. Non etiam dici potest, per naturae humanae creationem, factam incarnationem; quod adserere videtur *SAM. EASNAEVS*. Paullatim, inquit, variisque gradibus puerulos maternis in visceribus natura format. Existimamus autem, momento Christi carnem esse vi spiritus sancti procreatam, *annalib. polit. eccles. ad annum ante Christum natum 6. §. 37. p. 100.* Enimuero, si vir doctus hoc ita intelligat, quod humana Christi natura ex nihilo sit producta, repugnantem sibi habet scripturam, quae docet, Christum fuisse ex patribus secundum carnem; *Rom. IX, 5.* Nec dici posset, eum fuisse ex semine aut Dauidis, aut Abrahami; adeoque & promissiones, viris hisce sanctis de Messia, esse illorum semine oriundo factae, fuissent vanae. Immo nec dici posset, Christum esse fratrem nostrum, quod tantopere virget Paulus, *Ebr. II, 11.*

Reicienda vero hic & illorum sententia, qui Christum carnem suam ex caelo secum detulisse existimant; in quam varii tum ex antiquis haereticis, tum etiam ex recentioribus nonnulli, ingressi sunt: quamquam non vsque quaque inter se consentiant. Et sane, si Christus iam ante natiuitatem ex Maria corpus aliquod habuit, illudque ex caelo secum detulit, aut eum per natiuitatem ex Maria neutiquam verum hominem factum, sequeretur, quod & illi indicarunt, qui Christum per vterum Mariae, tamquam per canalem transisse autumarunt; aut duplex humana natura ei tribuenda erit, quarum alteram ex caelo secum detulerit, alteram ex Maria acceperit. Prius qui adfirmant, hoc ipso reuera negant, Christum esse verum hominem, adeoque iisdem argumentis, quibus probatur, Christum verum fuisse hominem, merito confutantur. Accedit, quod ita incarnatio Christi nihil nobis prodesset, vt iam recte *IO. DAMASCENVS* obleruauit: *ὁ χρίστος οὐρανὸν τὸ σῶμα κενόμισται, καὶ οὐκ ἐκ τῆς κατ' ἡμέρας φύσεως ἰληπται, τὴς χρείας τῆς ἐκείνης φύσεως.* Nam, si corpus caelo deuictum est, ac non ex natura nostra acceptum, quid tandem inhumanatione opus erat? de orthod. fide, *l. 3. c. 12.* Ideo enim, vt idem auctor porro recte docet, Christus humanam naturam adsumsit, vt eadem natura eam a corruptione liberaret, genusque infernale, qui homines decepit, superaret. Posterius qui defendunt, adserunt aliquid, quod scriptura plane ignorat. Nec enim de duplici natura humana Christi, aut, quod bis eandem adsumserit, quidquam tradit; sed semel tantum, cum tempus destinatum adesset, hominem factum, nos conducet, *Gal. IV, 4.* Placuit nihilo fecius haec sententia nostra aetate *IO. GV. PETERSENIO*, qui eam passim in scriptis suis inculcat, ex instituto autem in libello, germanico idiomate scripto, cui titulum fecit: *mysterium primogeniti omnium creaturarum &c.* & an. 1711 edito, propugnare adnissus est. Eo namque

ista redit, Christum ante saecula fuisse incarnatum, & praeter carnem in plenitudine temporis ex Maria adsumtam, habere carnem diuinam, seu caelestem. Deum scilicet, propter infinitam distantiam, quae est inter creatorem & creaturis, ente quodam medio ad creandum opus habuisse, cuiusmodi caelestis illa humanitas fuerit. Hanc ergo vnigenitum filium Dei in hypostasin suam adsumsisse ante saecula, ac ita creasse hoc vniuersum, nomenque primogeniti accepisse. Post lapsum collegisse sibi ecclesiam, quae sponsa ipsius, nata ex carne eius caelesti, & patribus in caelesti hacce carne adparuisse. Tandem quoque huic primogenitum in plenitudine temporis ex Maria fuisse natum, passum, mortuum, resurrexisse, adscendisse, & caeli dominium occupasse. Verum, valde dubito, an vir ille doctus, quid per *carnem diuinam*, seu *caelestem*, itemque per *humanitatem caelestem*, intelligat? clare satis explicare queat. Si enim dicat, eiusmodi se intelligere corpus glorificatum, quale Christus post resurrectionem & ascensionem in caelum habet, duo Christus habebit corpora glorificata; aut discrimen ostendendum, quod inter carnem caelestem, quam ante saecula accepit, & inter corpus glorificatum, quod postea adeptus est, intercedit. Vocatur equidem Christus *Col. I, 15. πρωτόγονος πάσης κτίσεως, primogenitus omnis creaturae*; sed, cur ita vocetur, ipsemet statim apostolus nos conducet: *ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, quia in eo creata sunt omnia &c.* Nihil aliud itaque inde intelligi potest, quam, eum ante omnes res creatas existisse; quod cur aliter, quam de diuina eius natura, accipi debeat, nulla disparet ratio. Cum autem Paulus *Ebr. XIII, 8. dicit: Iesus Christus heri & hodie, & αὐτός, vnus idemque, & in saecula*; non sane dicit, eum iam heri, hoc est, ab aeterno, fuisse *χρῆσθ' vnctum*, adeoque & secundum humanam naturam, secundum quam tantum vngi potuerit, existisse; sed Iesum, qui Christus, seu Messias est, heri & hodie vnum eundemque fuisse, & ceu

verum Deum semper existisse. Nec ex eo quidquam obtinetur, quod *apocal. XIII, 8. Christus agnus dicitur, mactatus a principio*. Si enim inde sequeretur, Christum vt hominem a principio existisse; dicendum quoque esset, eundem a principio mactatum esse. Quod nemo profecto admittet. Typice itaque hoc intelligendum esse, res ipsa docet. Ad adparationes autem, patribus veteris testamenti factas, quod attinet, lubentes equidem concedimus, filium Dei in forma humana *κατ' οἰκονομίαν* ad tempus adsumta, illis adparuisse; quippe quod exempla, cum primis illustre illud, *Gen. XVIII, 2. sp.* comprobant; inde vero, quod iam tum filius Dei incarnatus fuerit, colligi nequit. Sed mitto reliqua, cum omnia discutere, huius loci non sit, accurate etiam ea iam discussa sint, a theologo clarissimo BRANDANO HENR. GEUHARDI, in *δοκιμασίᾳ noui dogmatis, de caelesti carne Christi &c.* Gryphiswaldiae anno 1712. edita.

Vt vero spiritui quodam ratione rem omnem, praeunte scriptura, declarem, obseruare porro iuuat, naturam humanam a spiritu sancto ex massa beatae virginis Mariae productam, riteque praeparatam esse, vt in ea *πάν τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος habitare συνικτινῶς* posset; *Col. II, 9.* Quod non ita capiendum, ac si reliquae diuinitatis personae ab hoc munere excludendae sint; sed quod spiritui sancto modo quodam specialiori in sacra scriptura hoc tribuatur. Diserte enim Gabriel angelus, ad Mariam: *πνεῦμα ἅγιον ἐπιτεύσεταί ἐν σοί, Luc. I, 35.* Hinc & *Matth. I, 18. Maria vterum gessisse dicitur, ἐκ πνεύματος ἁγίου, ex spiritu sancto, it. quod ex illa nasceretur, ἐκ πνεύματος ἁγίου, ex spiritu sancto est.* Sunt &, qui verba angelī; καὶ δύναμις ἁγίου ἐπισκιάσας te, virtus altissimi obumbrabit te, huc referunt, eo, quod alibi quoque, vt *Luc. XXIV, 49. & act. I, 8. spiritus sanctus virtus altissimi* appellitur; nec insolens in scriptura sacra sit, vt vna eademque res diuersis vocibus ex-

primatur. Alii tamen per *διὸν* *ὁρίον* ipsam omnipotentiam diuinam significari putant, adeo, vt toti trinitati tribuatur, quod verbis praecedentibus speciatim de spiritu sancto angelus effatus erat. Mihi vero illorum maxime placet sententia, qui praecunte IO. CHRYSOSTOMO, IO. DAMASCENO, THEOPHYLACTO, aliisque veterum, per *διὸν* *ὁρίον* ipsum Dei filium intelligunt. Certe & ille *virtus Dei* vocatur, *1. Cor. I, 24. dextra domini, ps. CXVIII, 15. brachium Dei, Es. LII, 1.* Ita & vnus rei repetitio euitatur, quae, licet non adeo insolens sit, non temere tamen admittenda. Accedit, quod angelus diserte doceat, ideo, quod virtus altissimi Mariam obumbratura sit, filium Mariae vocatum iri *filium Dei*; quod tum demum fieri recte potuit, si per *virtutem altissimi* ipse Dei filius intelligatur. Sponte sua inde etiam consequitur, per istam obumbrationem ipsam assumptionem humanae naturae, seu vtriusque naturae vnionem, designari; quemadmodum per spiritus sancti *ἐπιλευσις*, quae obumbrationem illam, nostro concipiendi modo (nam ceteroquin vno, eodemque temporis momento, & *ἐπιλευσις* ista spiritus sancti & obumbratio filii Dei facta est) praecessit, productio & praeparatio velut humanae naturae intelligitur. Haec vero productio atque praeparatio in eo constitit, quod spiritus sanctus massam sanguineam beatissimae virginis purificauit, & ad debitum generationis locum delatam, ita disposuit, vt fetus humanus inde prodiret. Nimirum, purificatio, seu sanctificatio massae sanguineae, beatæ virginis necessaria erat, vt fetus humanus, omnis labis atque peccati expertus, produceretur. Vnde & angelus illud, quod ex Maria nasci, filiusque Dei vocari debebat, *τὸ ἅγιον ἅγιον* adpellat; *Luc. I, 35.* Enim vero, cum extra controversiam positum sit, naturam humanam Christi omnis peccati atque labis immunem fuisse; & verò id itidem constet, eam minime creatam, seu, ex nihilo productam, vt antea iam obseruauimus; sequitur sane,

massam illam sanguinis virginis, ex qua humana Christi natura producta est, aut praeservatam fuisse a peccato, aut purificatam a spiritu sancto. Prius, etsi nonnullis placeat, non tamen facile, quo pacto fieri poterit, mente concipitur; vnde posteriori potius sententiae, quae & plerorumque nostrae ecclesiae theologorum est, subscribere nescimus dubito. Nec est, quod dicas, cum ita purificatio sine satisfactione fieri non poterit, sequi tum iade, quod Christus pro se ipso satisfecerit. Particula enim ista massae sanguineae, ex qua humana Christi natura producta est, tum nondum spectabatur, vt natura Christi, sed vt particula corporis Mariae. Pro Maria autem quod Christus, aequae ac pro aliis hominibus, satisfecerit, dubio caret. Neque dubitamus adserere, humanam Christi naturam aequae ac alios homines omnes fuisse in lumbis Adami. Non enim inde sequitur, filium Dei humanam naturam adsumpturum fuisse, etiam si hominum genus non peccasset, vt Pelagiani, & ex scholasticis doctoribus nonnulli, alique, sibi persuadent. Causa siquidem non adparet, cur omnes, qui in lumbis Adami fuerunt, etiam nasci debuerint, aut si ex hocce semine, ex quo natura Christi humana sumta est, homo natus fuisset, is merus fuisset homo, cum filius Dei eius naturam non adsumsisset. Non tantum autem particula illa sanguinis virginis, ex qua natura humana Christi formari debuit, purificata est a spiritu sancto; sed in locum etiam debitum generationis delata, vt fetus humanus, cui nihil ad humanam naturam deesset, inde prodiret. Cum corpore itaque organico, vel eius delineatione prima, ipsa statim etiam anima humana exstiter, eo modo, quo alias animae hominum in eorum generatione exstiter solent. Recurrit enim & hic dubium, num creentur animae, an pertruducem propagentur? Cum vero supra demonstratum sit, nihil certi hac de re definiri posse, facile intelliget quilibet, id nunc etiam

etiam locum inuenire, cum de animae Christi origine quaeritur. Ebraeorum equidem, speciatim kabbalistarum, scitum est, animam Messiae in ipso mundi initio conditam esse; cum vero & de reliquorum hominum animabus idem adlerant, & omni praeterea fundamento haec sententia destituitur, non est, vt ad eam attendamus. Dixi hac de re in *introd. ad hist. philof. Ebraeor. p. 435. & 436.* Disputari etiam solet, num in instanti & vnicò veluti momento, naturae humanae productio facta sit, an successiue? Sed sunt haec eiusmodi, quae tuto ignorari possunt, praesertim, cum ipsa scriptura

sacra de hisce sileat. Id saltem adhuc monere liceat, productionem hanc naturae humanae, atque filii Dei incarnationem, ad ordinarium generationis modum neutiquam esse exigendam, cum potentiam Numinis, naturae legibus non adstrictam, quilibet facile hic deprehendat. Iam & de ipsa matre domini, Maria, eiusque stemmate ex semine Abrahae, gente Israelis, tribu Iudae, domo Davidis; porro de virginitate eius illibata, deque eius, ceu verae matris *οἰκου* ad Christum, multa commemorari possent; sed in tanta dicendorum copia, ad alium locum ea remittere fas fuerit.

§. VI. Vt autem iuxta haecenus dicta, seruatur optimus cum hominibus omnia, quae iis, prout homines sunt, conueniunt, communia habuit; * ita propria illi fuere, quod peccati omnis atque labis expertus esset; *Ebr. IV, 15. c. VII, 26.* itemque, quod humana eius natura, propria subsistentia destituta, subsistentia *τοῦ λόγου* subsisteret. Immo & dotes istae huc pertinent, quibus quae mentis, qua corporis facultates, Christus reliquos homines omnes longissimò intervallo post se reliquit. **

* Sequitur hoc sponte sua ex incarnatione. Si enim Christus verus homo est, vt omnino est, necesse est, vt omnia, quae hominibus, prout homines sunt, conueniunt, cum iis communia habeat. Huc itaque omnes animae facultates, intellectus cum primis & voluntas, earumque operationes, omnes item adfectus, qui nullum vitium inuolunt, gaudium, tristitia, ira, misericordia, & quae reliqua sunt eiusdem generis, pertinent. Nec excludendae sunt infirmitates naturales, vt esurire, sitire, fatigari, & reliquae, quibus homines etiam absque peccato obnoxii esse possunt. Quae vero ex peccato fluunt, seu, in homine non essent, nisi peccato originali esset infectus, ea Christo minime tribuenda. Quidquid ergo *ἀναγκαῖον*, aut in intellectu, aut imaginatione, aut in voluntate, eiusque moribus est, procul ab eo remouendum. Hinc nec tentationibus eiusmodi, quae deprauatam per peccatum hominis naturam arguunt, obnoxius fuit, si

quidem vndique equidem (per varia vitae huius incommoda, perque cruciatus, atque dolores) tentatus est, sicut alii homines, *sed absque peccato, Ebr. IV, 15.* Morbos itaque etiam nullos corporis expertus est, immo, nec experiri potuit; cum morbi peccatum aliquod illis inhaerens, qui iis addiuntur, arguant. Id quod de morte ipsa censendum, cuius in Christum nulla fuisset potestas, nisi eam nostri causa subire, illi placuisset; *Io. X, 17, 18.* Est enim mors *σπίλον* peccati, *Rom. VI, 23.*

** Inter ea, quae Christo, vt homini, propria sunt, primum est, quod omnis peccati, omnisque labis expertus fuit. Diserte hoc testatur apostolus, *loco iam citato, Ebr. IV, 15.* hinc & *τοῦ ἁγίου* dicitur, quod ex Maria nasci debebat, *Luc. 1, 35.* talemque sacerdotem nostrum summum esse oportebat, *Ebr. VII, 26.* Id ei ita proprium, vt ceteroquin nulli mortalium conueniat. Ex immundis enim omnes nascuntur immundi; *Iob. XIV,*

4. *ps. LI, 7. Io. III, 6.* Praeterea & hoc illi proprium fuit, quod humana natura, propria subsistentia destituta, subsisteret subsistentia τοῦ λόγου; qua de re deinceps plura. Tandem & dotes illae animi pariter ac corporis, huc pertinent, quibus idem ἰσοχρῆν quamdam prae reliquis hominibus omnibus obtinuit. Et ad corporis quidem dotes quod attinet, quin summa in illo fuerit εὐχρηστία & aequabilis temperies, non est quod dubitemus. Nullis idem morbis, nec morti ipsi obnoxium fuisse, antea iam monuimus. De forma corporis discipant viri eruditi. Sunt, qui ea Christum praestitisse negant, immo, prorsus deformem fuisse, arbitrantur, vt RIGALTIVS, in *diff. peculiari adnotationibus eius in Cyprianum* subnexa; non satis perpendentes, summam corporis deformitatem non aliter, quam fructum peccati spectari posse. Quae autem sententiae huic fauere videntur scripturae loca, de misera potius humilique conditione, quam seruatori ob nostra peccata subiit, intelligenda sunt; *conf. Ef. LIII, 2, 3.* Alii contra formam corporis longe praestantissimam, pulcherrimamque seruatori tribuunt, prouocantes cum primis ad illud *ps. XLV, 3.* יָפִיתִי אֶדְמִי *pulcer factus est prae filiis hominum.* Pugnant pro hac sententia cum primis ST. GLOZIVS, in *libro de sudore Christi sanguineo*, & IO. FECHTIVS, in *diff. de forma vultus Christi.* Mediam velut quamdam viam ingrediuntur alii, interq; eos FRANCISCVS VAVASSOR, nec formosum admodum, nec deformem seruatorem fuisse, contendens, in *libro de forma Christi in diebus carnis.* Non desunt hisce omnibus rationes, quibus pu-

gnent, vt difficile sit, certi quid definire. Fortioribus tamen argumentis dimicare videntur, qui formam longe praestantissimam, gratiamque, cum singulari maiestate coniunctam, Christo vindicant. Certe corpus, peccati omnis expers, nullam deformitatem admittit. Cum etiam corpus, ceu habitaculum, animae nobilissimae respondisse censeatur merito, dotibus longe pulcherrimis illud exornatum fuisse, vt credamus, par est. Muneri etiam, quo Christus inter mortales fungi debebat, adeo hoc non repugnat, vt prorsus conueniat, immo eius ratio hoc postulasse quodammodo videatur. Dotes porro prorsus eximiae, quibus anima Christi explenduit, vel naturales sunt, vel spirituales. Ad naturales omne illud, quod aut in intellectu, aut voluntate praestans, aut egregium cogitari potest, pertinet. Ad spirituales autem, exquisitissima rerum omnium, humanarum, diuinarumque cognitio, cum sapientia summa, per incrementa tamen subinde augenda; *Luc. II, 54.* itemque, si voluntatem species, chorus integer virtutum omnium, quarum summa, in perfectissimo patris amore, obsequioque, voluntati eius praebendo, se conspiciendam exhibebat. Distinctus de virtutibus seruatoris dicemus, ad *s. 35.* Atque hae quidem animi dotes per oleum illud laetitiae designantur, quo seruator vnus dicitur, prae consortibus, *ps. XLV, 8.* *conf. Ef. XI, 1.* Sedulo autem distinguendae sunt istae dotes ab attributis illis diuinis, quorum humana natura per vnionem cum diuina, facta est particeps; de quibus mox copiosius exponemus.

§. VII. Per istam itaque vtriusque naturae, diuinae & humanae, quae diuina humana, propria subsistentia destituta, intra suam hypostasin adsumsit, & se cum illa arctissime coniunxit, factum est vnionem, vt vna tantum persona Θεὸς καὶ ἄνθρωπος inde resularet; vnusque adeo inter Deum & homines esset μεσότης, qui Deus simul, atque homo esset. *

* Vnio itaque haecce, neque ac vnio ipsa, *sonalis* dicitur, a termino, hoc est, quia per vtriusque naturae coniunctionem, vna per-

persona, quae simul Deus & homo erat, existit. Id autem vt fieret, necesse erat, vt alterutra natura ex iis, quae in vnam personam coaluerunt, propria subsistentia destitueretur; cum ex subsistentia persona aestimari soleat. De diuina autem natura cum id dici nequeat, quod subsistentia sua destitueretur, nihil aliud superest, quam vt de humana illud adferamus, eam subsistentia propria destitutam, subsistere subsistentia propria *τοῦ λόγου*. Neque inde humanae Christi naturae quidquam decedit, cum ad naturae perfectionem subsistentia non pertineat; adeoque natura humana in Christo perfecta esse queat, etsi non subsistat subsistentia propria, sed subsistentia *τοῦ λόγου*. Adferendum hoc ideo est, quia ceteroquin duae in Christo forent personae, hoc est, reuera duo Christi, quod prorsus absurdum. Scriptura enim semper de vno Christo, deque vna persona, quae Christus sit, loquitur. Diserte namque Paulus *unum*

saltem *ἁγίον* esse dicit, *inter Deum & homines*, 1. *Tim. II, 5*. Accedit porro, quod vnus idemque Christus mox tamquam Deus, mox tamquam homo, in sacris litteris describitur; vt cum idem ille, *qui est ex patribus κατὰ οἶκον*, Deus dicitur *super omnia benedictus in saecula*; *Rom. IX, 5*. & idem ille, *qui ex Maria nascitur*, vocatur *filius altissimi*, *Luc. I, 35*. Quae profecto aliter intelligi nequeunt, quam vt in Christo duae naturae, humana & diuina, sed vna tantum persona, admittatur. Sed hac de re deinceps ad *§. 9.* ex instituto dicemus. Et ex hactenus quidem dictis perspicitur, vnitionem illam eiusmodi esse actionem, qua filius Dei, seu natura diuina, prouti est filii Dei natura, humanam, propria subsistentia destitutam, intra suam hypostasin adsumsit, & cum ea arctissime se coniunxit, vt vna persona, quae simul verus Deus, & verus homo esset, inde prodiret.

§. VIII. Status, qui ex vnitione ista resultauit, *vnionis* nomine venit, & quidem *personalis*, quia vnio ista, vt dictum, ad vnam personam constituendam tendit. Vnde simul patet, quod coniunctio duarum istarum naturarum longe arctissima, eaque plane indissolubilis, & talis quidem, quae natura humana subsistit hypostasi *τοῦ λόγου*, hac voce denotetur, quae tamen nullam naturarum aut commixtionem, confusionemque, aut alterius in alteram conuersionem, aut commixtionem, absorptionemque, vel simile quid, inferat.*

* Terminus vnitionis & Christus ipse est, *ἑνὸς ὄντος*, seu vna persona Christi, eaque ex naturis duabus, arctissime inter se vnitis, constans; & status etiam iste duarum naturarum in vna persona, qui *vnionis* nomine venit, quamuis interdum ipsa vnio seu coniunctio istarum naturarum hac voce significetur. Prout ergo statum vox ista denotat, per *vnionem* perpetua & inseparabilis humanae Christi naturae in communicata sibi hypostasi *τοῦ λόγου* permansio, intelligitur. Vnde simul pa-

tet, vnionem hancce merito *personalem* dici, eandem scilicet ob rationem, ob quam ipsa vnio ita salatur. Sed & reliqua, quae de vnione dici solent & possunt, hinc facile diiudicare licet. Namque, non qualemcumque duarum naturarum coniunctionem, sed intimam, arctissimamque, immo talem, ex qua vna persona *ἑνὸς ὄντος* resultat, indicari, ex iis, quae de vnione ipsa docuimus, manifestum est. Idque haud perfunctorie obseruandum, cum ea ratione Nestorii errori

obuiam eatur. Hic enim nulla ratione induci poterat, vt Mariam virginem *θεοτόκον*, *Deiparam*, diceret, sufficere arbitratus, si *χριστόν*, *Christipara*, salutaretur. In gratiam Anastasii presbyteri hanc sententiam propugnandam suscepit; quod & magna fecit pertinacia, *φιλονεικότερον περί αυτού τὰς ζητήσεις ποιούμενόν*, *καὶ πανταχοῦ τὴν λίσσιν τοῦ θεοῦ ἐκβαλὼν* *quaestiones ea de re peruicaciter proponens, & vocem deiparae perpetuo reiciens; vt* *SOCRATES* loquitur, *hisl. eccles. l. 7. c. 32.* Nota quoque est vox Nestorii, Ephesi ab eo prolata: *τὸν γενόμενον διηνεμίον, καὶ τριμηνίον, οὐκ ἂν διὸν ὀνομάσαιμ*. Ego vero eum, qui bimestris actrimestris exstiterit, Deum adpellare non possunt, apud eundem *SOCRATEM*, *l. 7. c. 34. conf.* & *EVAGRIVS*, *hislor. eccles. l. 1. c. 2.* item *LIBERATVS*, in *breuiario, c. 5.* Quantumuis autem Nestorius aliquando ita loqueretur, vt recte sentire videretur, nec desint, qui eum aut excusent, aut defendant, vt in sequentibus ostendemus; ex eo tamen, quod Mariam nullo modo *θεοτόκον* dicere voluit, non poterat non colligi, filium, quem Maria peperit, extra vnionem cum diuina natura conceptum atque formatum, cui adeo per se iam subsistenti, Deus vnitus fuerit. Quia quidem ratione non tantum duae in Christo personae admittendae erunt, sed vnio quoque non alia fere, quam qualis est inter Deum, aliosque homines sanctos, nisi quod Christus pluribus forte maioribusque a Deo instructus fuerit donis. Hicce itaque error non tantum a Cyrillo Alexandrino, aliisque, fortiter impugnatus, & a concilio Ephesino reiectus atque damnatus fuit, sed in concilio Chalcedonenis constitutum, duas in Christus naturas vnitas esse, *ἀδιαρίτως καὶ ἀχωρίτως, indiuisibiliter & indistincter*. Quam loquendi rationem purior deinceps ecclesia, vt a Nestorii erroribus se alienam ostenderet, semper retinuit.

Quemadmodum autem fieri solet, vt

mortales, dum vitare vitia volunt, in contrarium currant; ita etiam Eutyches, dum Nestorio se opposuit, eousque progressus est, vt adhaerere, ante vnionem duas in Christo fuisse naturas; post vnionem vero vniam tantum factam esse. Quem eius errorem dum patres concilii Chalcedonenis profligarunt, accurate docuerunt, duas in Christo naturas vnitas esse *ἀσυγχύτως, καὶ ἀτρέπτως*. Priori namque voce indicarunt, vnionem neutiquam per *mixtionem* quamdam factam esse, siquidem ea, quae inter se miscentur, desinunt illud esse, quod antea fuerant; posteriori autem voce significarunt, nec per *conuersionem*, seu mutationem, factam esse vnionem, cum, quando vnum in alterum conuertitur, itidem, quod ante fuit, desinit esse, dum ab altero velut absorbetur. Atque ita vocibus *ἀδιαρίτως καὶ ἀχωρίτως* Nestorianismo, vocibus autem *ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως*, Eutychianismo obuiam eundum esse docuerunt. In symbolo namque suo apud *EVAGRIVM* se credere profitentur, *ὅτι καὶ τὸν αὐτὸν Ἰησοῦν χριστὸν υἱὸν κύριον μονογενῆ ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαρίτως, ἀχωρίτως γνωρίζομενον* *ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφοράς ἀπηρμήκτες διὰ τὴν ὕψιν. σαζήμεναι δὲ μὴδὲν τῆς ιδιότητος ἑκατέρως φύσεως, καὶ ἐν πρόσωπον, καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης* *ὅτι ὡς ἐν δύο πρόσωπα μαρτυρούμενον, ἡ διαρροῦμενον* *ἂν. ἔν καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν μονογενῆ θεὸν λέγον, κύριον Ἰησοῦν χριστὸν, καθάπερ ἑνωθέντες προθέτως περί αὐτοῦ καὶ αὐτὸς ἡμᾶς ὁ χριστὸς ἐξαπαίδους, καὶ τὸ τῶν πατέρων ἡμῶν παραδίδοται σύμβολον.* *Vnum, eundemque Iesum Christum, filium, dominum, vnigenitum, in duabus naturis inconfuse, immutabiliter, indiuisē, atque inseparabiliter cognitum; naturarum differentia neutiquam exstincta per vnionem; sed seruata potius vtriusque naturae proprietate, & in vnam personam, seu vniūtem, concurrente; non in duas diuisum, aut partitum personas, sed vnum eundemque filium* *vnige-*

vnigenitum, Deum, verbum, dominum Iesum Christum, sicut olim prophetæ, & ipse nos de se Christus edocuit, & patrum symbolum nobis tradidit; hystor. eccl. l. 2. c. 4.

Atque ita cum vnio personalis in Christo se habeat, eam ab aliis, qui subinde occurrunt, vnionum modis plane diuersam esse, intelligitur. Speciatim a naturali, seu essentiali vnione plurimum differt. Naturalis enim seu essentialis vnio eorum est, quæ per se ad hoc ordinata sunt, vt vnâ naturam, seu essentiam, constituent; quod de humana, diuinæque Christi natura dici nequit. Etsi enim ex earum coniunctione vnâ resulset persona, naturarum tamen ipsarum remanet diuersitas. Vnde *naturarum*, non *naturalis* hæc vnio vocari solet. Quod si vox *naturalis* τῆ *supernaturali* opponatur, & hoc quoque sensu vnio naturarum in Christo, naturalis esse recte negatur; simul tamen & alios supernaturalis vnionis modos dari, fatendum, a quibus personalis hæc maxime pè differt. Namque & eminentissima illa, secundum essentiam, vnio, quæ inter sacrosanctæ trinitatis personas est, & sacramentalis illa, quæ est inter panem & corpus Christi, & inter vinum atque sanguinem Christi, pro supernaturali recte habetur. Neque pro *accidentali*, vnio hæc personalis reputanda. Praeterquam enim, quod non accidens aliquod cum substantia, sed duæ substantiæ seu naturæ vniantur, vinulum etiam, seu ratio vnienti, non est accidens aliquod, sed hypostasis, si quidem vnio illa sit, dum humana natura intra hypostasin τοῦ λόγου adsumitur, vt ita vnâ persona θεῶν & ἀνθρώπων constituitur. Cumprimis autem vnio personalis duarum naturarum in Christo plurimum differt ab vnione illa mystica, vt vocari solet, fidelium cum Deo. In hac enim homines credentes suam *intentionem* retinent, nec adeo vt aliena sustententur, opus est, cum in illa

contra humana natura propria *intentionem* destituta, substantia τοῦ λόγου subsistat. Hinc & de hominibus piis, cum Deo vnitis, neutiquam dici potest, quod vnâ cum Deo personam constituent, quod tamen de humana Christi natura recte adferitur. Sed & insolubilis est ista vtriusque naturæ in Christo vnio, cum, quod filius Dei semel adsumsit, numquam iterum deponat; cum mystica illa vnio credentium cum Deo & solui queat, & haud raro re ipsa solvatur, si fide prorsus, gratiaque adeo Dei homines excident.

Vti autem ea, quæ hæcenus de vnione personali commemorauimus, scripturæ sacræ prorsus sunt consentanea; ita, si vel maxime ratio ea capere nequeat, ideo reicienda non sunt. Sed oleum quoque operamque perdunt, qui hæc vnionem ita explicare adnituntur, vt nihil rationi imperium in ea deprehendant. Nihil enim tandem aliud obtinent, nisi vt, quam verbis profitentur, vnionem personalem, re ipsa negent. Documento esse possunt, quæ LIBERIVS DE S. AMORE, vel, qui sub hoc nomine latitat, IO. CLERICVS, in *epistolis theologicis*, & quidem *epist. 1.* quæ ex instituto de *vnione hypostatica duarum Christi naturarum* agit, hac de re disserit. Personam enim equidem per *suppositum* intelligens definiendam censet; per *suppositum* autem id intelligit, quod neque est pars, neque adiunctum alius rei. Hinc pergit: *Caue ergo credas, supposititalitatem esse aliquid internum, quod substantiæ aliquid addat; est tantum is substantiæ modus, quo per se sola totum aliquod efficere concipitur, nec ad alius rei compositionem concurrir. Nam si concurrat, per sona, vel suppositum esse definit. Quemadmodum enim duæ aquæ guttulæ separatae, sunt suppositæ, quia ad nullius rei compositionem concurrunt, sed si coniungantur, perit supposititalitas, quia iam coniunctæ ad maioris guttæ compositionem*

Bbb bb 2

con-

concurrent. Pariter Deus posset duos homines, vel duos meros spiritus ita inter se coniungere, ut periret viriusque personalitas, atque in aliam tertiam coalescerent personam. Hisce praemis, ad rem ipsam progreditur: Hinc satis opinor perspicuum est, quam impossibile sit, humanitatem esse *ἀνθρώπων* diuinitati, siue, in ea subsistere, & quam vanus sit timor, ne verbum dicatur, ens incompletum. Cum personalitas sit mera denominatio externa, si verbum in se consideretur, utique persona est, quia ad nullius rei compositionem concurrat; sed si id species, quatenus unitum est cum humanitate, persona non est, quia ad personae *θεοῦ* compositionem concurrat. Cum personalitas sit mera denominatio externa, si verbum in se consideretur, utique persona est, quia ad nullius rei compositionem concurrat; sed si id species, quatenus unitum est cum humanitate, persona non est, quia ad personae *θεοῦ* compositionem concurrat. Erit ergo, inquit, ens incompletum? fateor, eo respectu; nec id illam diuinitati imperfectionem adspexit? nihil enim hoc in loco id significat, nisi, diuinitatem solam personam *θεοῦ* constituere non posse. Sed, si ens incompletum significaret ens, cui aliquid, ut ad naturae suae summam perfectionem perveniat, deest, absit sane, ut Deum ens incompletum esse, dicereamus. Mentem suam deinceps, sententiamque clarius expositurus vir doctus, eandem ordine geometrico dispositam exhibet; sed ita, ut cuncta eodem demum redeant, non aliam, quam quae in consensu consistit, inter diuinam humanamque Christi naturam, esse unionem. Ita namque *propos. 4. p. 9.* pronuntiat: Deus non potest aliter uniri cum spiritu creato, quam consensu unicuique totum componendi cum eo, adeo, ut utriusque proprietates, & actiones & creaturae passiones, rati compositi tribui possint. Deinceps hanc sibi met ipsi proponit obiedionem: alii illam unionem consensum non satis arctam esse dicunt, ut hypostatica dicatur; respondetque: ac primo arctiorem adferat, quae intercedere possit inter Deum & creaturam &c. p. 11. Verum hoc ipsum, quod unionem istam hypostaticam in consensu tantum collo-

cat, caput causae est, atque ostendit, quorsum totus viri docti apparatus tendat. Quis autem sibi persuadeat, propter solam, quae in consensu consistit, unionem, dici potuisse: & verbum caro factum est? Hisce si reliqua addantur, ex quibus constat, eundem illum, qui vere Deus, filiusque Dei est, etiam verum esse hominem, & vice versa, facile intelligetur, aliam omnino hic admittendam unionem, quam quae ex solo consensu oritur. Nec est, quod dicat, non posse alium unionis modum, quo spiritus cum spiritu, aut Deus cum homine uniat, ostendi, quam per consensum. Ostendit enim scriptura sacra alium, talem scilicet, quo diuina humanaque natura, una facta est hypostasis, quae non minus pro vero Deo, quam pro vero homine habenda. Quem quidem licet ratio non capiat, ideo tamen, quae scriptura diserte hac de re dicit, non vocanda sunt in dubium. Negat equidem vir doctus, in unionem ista personali mysterium deprehendi. Verum, inquit, cuiusque ea mens erit, is cogitet, nullibi in scriptura unionem filii Dei cum Christo homine *ἀνακλητον* dici, sed id scholasticorum commentum esse, qui, quidquid non capiebant, ut vel ex eorum physica videre est, capi posse negabant. Sed, si vel maxime haecce unio in scriptura non diceretur *ἀνακλητον*; ita tamen describitur, ut quilibet facile maximum hic mysterium agnoscat. Expendat saltem verba angeli ad Mariam: spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi umbrabit te, ideo & sanctum, quod nascetur, filius Dei vocabitur; Luc. 1. 35. expendat verba Ioannis: & *ἄγος*, verbum, idem illud verbum, quod ab initio fuit, quod apud Deum fuit, quod Deus ipse erat, caro factum est; Ioan. 1. 14. & quae his sunt similia; an haec ita perua rationi sint, ut nullum hic agnoscendum sit mysterium? Sed bene est, quod agnoscit,

scit, Paulum ipsum dicere, *μὴν εἶναι τὸ τῆς ἰουδαίας μυστήριον, ὅτι θεὸς ἰσχυρώσθῃ ἐν σαρκί.* 1. Tim. III, 16. Frustra namque hoc eludere admitteretur, dum addit: *Nimirum id nunquam illa mens adsequi potuisset, si reuelatum non fuisset. Mysterium magnum est, non, quod sit in se ἀκατάληκτον, sed quia de eo sine reuelatione noui testamenti nunquam homines cogitassent.* Enimvero, si hoc sensu incarnationis Christi mysterium diceretur, non potuisset ita vocari amplius, postquam semel hominibus innotuerat; quod contra mentem apostoli esse, nemo non videt. Ad ipsam vero demonstrationem, geometrico ordine dispositam, quod attinet, eam infirmo talo niti, vel inde intelligitur, quod nonnulla ex postulatis ita comparata sunt, ut non temere quis ea admiserit. Cuiusmodi septimum illud est: *Duplici tantum modo spiritus possunt inter se personaliter vniri, vel si omnes suas cogitationes sibi inuicem manifestant, adeo, ut alter alterius sequatur determinationes; vel si inter eos conueniat vnicum totum constitutere, & velint sibi inuicem vtriusque proprietates, actiones, & passionem tribui.* Primo namque illi, qui secus sentiunt, nullo modo concedent, eos, quos hic adfert, vniionis modos, recte personales dici; adeoque hocce postulatam pro longe iniquissimo habebunt. Et sane sequetur inde, si angelus aliquis, bonus aut malus, homini cogitationes suas manifestare faciat, adeo, ut homo determinationes eius sequatur, tum angelum illum bonum aut malum personaliter cum isto homine vniri, hinc

& recte dici, angelum istum hominem factum. Quod, quam *ἁτοκον* sit, nemini obscurum esse potest. Deinde & perperam illud vir doctus sibi sumit, quod duo tantum isti modi sint, quibus spiritus inter se vniri possint. Cum enim vniio naturalium in Christo ad neutrum istorum modorum referri queat, vel hocce exemplo, alium adhuc modum dari, quo spiritus vniri inter se possint, immo, vnicum huncce modum esse, quo diuina natura cum humana vniri potuit, recte condocetur. Quae denique primo loco disseruit, vt probaret, humanitatem non posse esse *ἰνυρότατον*, falsa ista, quam sibi finxit, notione *personae*, aut potius, *suppositi*, nituntur; dum per suppositum id intelligit, quod *neque est pars, neque adiunctum alicuius rei*; porroque docuit, suppositalitatem, adeoque subsistentiam, non esse aliquid internum, quod substantiae aliquid addat, sed tantum denominationem externam. Haec enimvero perperam & sine probatione, quae hoc euincere queat, vir doctus sibi sumit, eademque adeo facilitate ab aliis reiciuntur. Sed hac de re iam supra diximus, ad l. 2. c. 1. §. 52. Quae RAELIVS hic mouit dubia, si scilicet praeter animam & corpus ad constituendum hominem aliud quid requiratur, neminem certum esse posse, an sit persona? in *distinction. historico-critico, voce: Pyrrhon, p. 2431.* peculiari dissertat. *de veritate incarnationis Christi, praesentiaeque realis eucharisticae*, diluit CHR. MATTH. PFAFFIVS, Tubingensium theologus longe clarissimus.

§. IX. Vnam vero in Christo saltem esse personam, adeoque humanam naturam cum diuina, indissolubili vinculo coniunctam, non propria, sed *τῷ λόγῳ* hypostasi subsistere, disertè subinde scriptura sacra testatur; 1. Tim. II, 5. Ephes. IV, 5. 1. Corinth. VIII, 6. & singulae fere librorum noui testamenti loquuntur paginae, in quibus de Christo, ut vna persona, verba sunt. Accedit, remque planissime euincit, quod & finis incarnationis Christi hoc postulauerit; Ebr. VII, 26. quem irritum fuisse,

sequeretur, si res aliter sese haberet. Non minus tamen & citra commixtionem conuersionemque, vnionem istam factam, scriptura luculenter docet. *

* Sparsum equidem hactenus, quae ad veram, realemque, & eandem hypostaticam duarum naturarum in Christo vnionem demonstrandam pertinent, attingimus; ob rei tamen grauitatem iuuat cuncta summam complecti, vt, quam firmis nostra sententia innitatur fundamentis, patefcat. Primo igitur firmiter, ceu extra omnem positum controuersiam, tenendum, Christum esse verum Deum, verumque hominem; Deum quidem, per generationem a patre; hominem autem, per generationem ex Maria virgine. Qua de re cum supra ad §. 4. & 5. quantum satis est, dictum sit, non est, vt hic quidquam addamus. Nec tamen perfundiorie hoc obseruandum, cum illi, qui Christum pro nudo homine habent, vt Sociniani, non possint non vnionem personalem duarum naturarum in dubium vocare; vnde & scripturae sacrae dicta, istam adstruentia, eosdem mirum in modum peruertere videas. Non minus tamen firmiter tenendum, Christum reuera hominem factum, seu, humanam naturam adsumsisse: quorsum ea spectant, quae ad §. 5. disputaui-
mus. Id vero non aliter, quam ea, qua diximus, ratione factum, vt humana natura archissimo & indissolubili vinculo cum diuina vniretur, hinc & non propria, sed τοῦ λόγου ὑποστάσις subsisteret; primo quidem inde apertissimeliquet, quod non de duobus, sed de vno saltem Christo, eoque Deo & homine, scriptura sacra loquatur. Sic Paulus disertè vnum saltem μυστήν esse dicit, inter Deum & homines, hominem Christum Iesum, 1. Tim. II, 5. Et 1. Cor. VIII, 6. vnum nobis esse dicit dominum Iesum Christum, per quem omnia, & nos per

ipsum. Vt vero vnum, non duos, habeamus Christum, fieri profecto nequit, nisi ea, quam adserimus, duarum naturarum vnio personalis statuatur. Neque tantum vnum saltem esse Christum, sacra scriptura testatur, sed de vno etiam, eodemque Christo & seruatore, mox vt vero Deo, mox vt vero homine, loquitur. Nonnulla quidem, quae huc pertinent, supra iam ad §. 7. obseruauimus. Addi tamen longe adhuc plura possunt. Ipse seruator testimonio Davidis, ps. CX, 1. contra Pharisaeos, se non tantum verum hominem, sed & verum Deum esse, demonstrauit, immo, talem Messiam fore, probauit, Matth. XXII, 42, 44. Davidis enim filium fore Messiam, fatebantur Pharisaei, vnde & eum verum hominem futurum constabat, quemadmodum & reuera Christus Davidis filius erat. Eundem autem & verum Deum fore, ex eo rectè colligebatur, quia David eum dominum suum vocabat. Quo pacto ergo is, qui filius Davidis est, simul dominus eius, seu verus Deus esse queat, nisi hypostatica naturarum admittatur vnio, non intelligitur. Pari ratione & Paulus vnum eundemque filium Dei seu Christum, & ex semine Davidis esse dicit, κατὰ σάρκα, secundum carnem, & filium Dei demonstratum ἐν δυνάμει κατὰ πνεῦμα ἁγιοῦ ὄντος. secundum spiritum sanctitatis, hoc est, secundum diuinam naturam; Rom. I, 3, 4. Sic & Petrus, omnium apostolorum nomine de filio hominis profiteretur, quod sit filius Dei viuientis, Matth. XVI, 13, 16. Vnus ergo, idemque filius hominis est etiam filius Dei; non aliter profecto, quam per vnionem hypostaticam. Nec enim vllus alius modus vnio-

nis

nis excogitari potest, secundum quem haec ita dici possent, quam personalis illa vnio, de qua verba facimus. Sufficere equidem haecce ad id, quod nobis constitutum est, probandum, possent; sed addere etiam licet loca illa, quae de ipsa incarnatione ita loquuntur, vt vnionem personalem simul luculenter adstruant. Omnium instar est illud Ioannis effatum: *verbum caro factum est, cap. I, v. 4.* Deum hic commemorat atque hominem. De verbo enim v. t. dixerat: *& Deus erat verbum.* Humanam naturam *carnis* nomine designat. Arcissimam, vereque personalem vnionem indicat, dum, verbum illud *carnem factum*, pronuntiat. Aut enim per conuersionem, commutationemque hoc contigit, aut per vnionem personalem. Prius cum absonum sit; ergo posterius admittendum erit. Neque est, quod vnionem qualemcumque hic cogites. Nulla alia enim, quaecumque demum sit, praeter hypostaticam, prout iam descripsimus, efficere poterit, vt dicere queamus: *verbum caro factum est*, Ioanni suffragatur Paulus, *Ebr. II, 14.* vbi verbo *μυσταγωγ* indicat, filium Dei carnis & sanguinis, hoc est, naturae humanae ita participem factum, vt ei non minus, quam pueris conueniat. Quod profecto rursus non aliter, quam per vnionem istam hypostaticam fieri potuit. Sed, missis reliquis, id cum primis adhuc obseruandum censemus, ex ipso fine, seu scopo incarnationis Christi, vnionem naturarum hypostaticam euidenter demonstrari posse. Notum est, & supra iam ad §. 4. euictum, officium, quo Messias, seu humani generis redemptor fungi debebat, postulasse, vt idem & verus Deus, & verus homo esset. Ex sane, si homo non fuisset, non potuisset passione sua, & morte, & sanguinis effusione,

hominum expiare peccata; si Deus non fuisset, non potuissent ea, quae passus est, id efficere, quod efficere debebant; siquidem pretium infiniti valoris ad hominum redemptionem requirebatur; conf. *1. Petr. I, 18, 19. 1. Ioan. II, 2. Ebr. VII, 26. 27.* Haec autem non recte sibi constant, nisi vnus idemque Messias per vnionem hypostaticam simul & verus Deus, & verus homo fuisset. Tum enim, quidquid pro nobis aut egit, aut passus est, saltem vt homo egisset, aut passus fuisset; sanguisque, quem pro nobis effudit, meri hominis saltem fuisset sanguis; adeoque ad hominum expianda peccata, iramque Numinis placandam, non suffecisset. Vt haec omnia enim eiusmodi haberent valorem, quem hominum redemptio requirebat, hoc est, infinitum, necesse erat, vt omnes & praestationes & passionis eius essent, qui verus simul esset Deus, vt sanguis, qui pro nobis effundendus erat, non nudi hominis, sed eiusmodi hominis sanguis esset, qui simul verus Deus esset; quod rursus fieri non potuisset, nisi duae in Christo naturae, diuina & humana, vnione hypostatica fuissent vnitae. Atque ita quidem contra Nestorianos vnio personalis demonstrari potest. Eurychianorum vero tam absonus planeque ineptus est error, vt ad eundem profligandum non multo labore opus sit. Si enim naturarum in Christo quaedam aut commutatio, vel conuersio, aut commixtio facta esset, non potuissent ei, quae hominum sunt, vere tribui. At verum hominem fuisse, eaque omnia & egisse, & passum esse, quae homines agere aut pati (absque peccato) possant & solent, tota scriptura clamat. Repetenda, quae iam supra ad §. 4. & 5. diximus.

§. X. Exvniōne ista personali non potest non fluere naturarum communicatio, seu intima illarum communio, per quam diuina natura, hominis, seu filii hominis, humana autem, Dei esse censetur; -*Ebr. II, 14.* Arque huc *περιχώρησις* illa pertinet, qua diuina natura humanam ita permeat, penetratque, vt nihil in ea sit, quod non per vniōnem istam personalem, de diuinitate participet; conf. *Col. II, 9.* *

* Communionem naturarum ex vniōne personali fluere, facile intelliget, qui ferio, quae hactenus de vniōne ista diximus, secum expendit. Cum enim natura humana tam arcte cum diuina coniuncta sit, vt non propria, sed *τὸ ῥῆμα ὁμοῦσαι* subsistat, sequitur, quod vi istius vniōnis diuina Christi natura sit natura hominis, seu filii hominis, hoc est, eius, qui reuera homo est, ex Maria virgine natus; & vicissim, quod humana Christi natura, natura sit Dei, seu filii Dei, hoc est, eius, qui simul verus Deus est, a patre ab aeterno genitus. Idque est, quod naturae *communione* vocant. Idemque ex scripturae etiam locis illis, quae de vniōne personali agunt, recte colligitur. Sic Paulus filium Dei *participem factum* dicit *carnis & sanguinis*, idque vere & realiter, seu eadem ratione, qua pueri carnis & sanguinis participes sunt. Ista vero *μετοχή* omnino communionem infert, quemadmodum & de pueris ipsam vocem *κοινωνίας* seu *communione* apostolus adhibet: *κοινωνῆται σαρκὶ καὶ αἵματι*. Excipit equidem *SOCINVS*, cum nonnullis; qui in eius castris militant, per *carnem & sanguinem* hic non ipsam naturam humanam, sed vitae tantum humanae miseriam & infirmitatem, calamitatesque varias, quibus homines obnoxii sunt, intelligi, ea ratione, qua apostolus & *1. Cor. XV, 50.* dicat: *caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt*. Verum, praeterquam, quod nec hoc loco *1. Cor. XV, 50.* sola hominum miseria, absque ipsa natura humana, prouti corruptioni obnoxia est, intelligatur, vt ex *vers. 44, 47, 53.* colligere licet,

apostolum *Ebr. II, 14.* ipsam naturam humanam intelligere, tota sermonis series atque nexus euidenter demonstrat. Eo namque cuncta, quae ibi disserit, tendunt, filium Dei ideo hominem factum, vt uos a morte & potestate diaboli redimeret, quod & *vers. 14. & 15.* diserte profertur. Hinc & in eo est, vt Christum fratrem nostrum esse ostendat, *vers. 11. 12.* quia scilicet eiusdem nobiscum naturae factus esse participes; quod & deinceps *vers. 14.* apertis verbis docet. Vim itaque manifestam sermoni apostoli inferunt, qui aliter, quam de ipsa humana natura, eum interpretantur.

Ad designandam hanc naturarum communionem, solent theologi subinde voce *περιχώρησις* vti; quae *penetratio*, seu *immediatio* denotat; eo quod natura diuina humanam ita veluti permeat atque penetret, vt nihil sit in humana natura, quod expers sit diuinitatis. Inter veteres *IO. DAMASCENVS* hacce voce vsus est, quando, *Ἰσθὲν δὲ*, inquit, *ὡς ἐκ καὶ περιχωρῆν ἐν ἀλλήλοις τὰς τοῦ κυρίου φύσεις φημὲν, ἀλλ' αἰσθάνομεν, ὅτι ἐκ τῆς θείας φύσεως ἡ περιχώρησις γέγονεν*. *Ἄνεκ μὲν γὰρ διὰ πάντων διήκει, καὶ οὐκ βούλεται, καὶ περιχωρεῖ, δι' αὐτῆς δὲ οὐδέν.* Sciendum est autem, quod, quamuis domini nostri naturas se mutuo permeare dicamus, attamen huiusmodi permeationem a natura diuina fieri constat; quippe quae pro lubitu suo omnia peruadit, nihil ipsam peruadente; de fide orthodoxa, *l. 3. c. 7. p. 215.* Non tantum *περιχώρησις* voce vtitur *DAMASCENVS*, sed recte etiam docet, de diuina tantum natura dici posse, quod permeet humanam. Id namque est, quod & nostrates theologi

theologi dudum monuerunt, *περιχώρησιν* istam neutiquam esse reciprocā, vt, sicut diuina natura humanam peruat, ita humana quoque permeet diuinā. Neque enim diuina natura ab humana quidquam perfectionis accipere potest. Recte vero etiam alii monent, cum voce *περιχώρησιν* utimur, cauendum, ne extensionem quamdam localem, diuinæ atque humanæ naturæ, aut permeationis quamdam successione, aut simile quid, concipiamus, quod aut natura diuina indignum, aut cum humanæ naturæ destructione coniunctum est. Solent quidem veteres, vti & in *solida declaratione formulæ concordia* art. 8. p. 765. obseruatum, vnionem hypostaticam, & naturarum communicationem, similitudine animæ & corporis, item ferri candentis, aliquo modo declarare; sed illud quoque cum grano quodam falsi accipiendum esse, nec vitra quam decet, extendendum, res ipsa docet. Quod autem ista *περιχώρησιν* recte adferatur, iisdem rationibus, quibus communicatio naturarum probari solet, euincitur. Fluit enim vtraque ex vnione personali. Immo, naturarum communicatio per istam *περιχώρησιν* adcuratus explicatur.

Eleganter autem & *εμφανικῶς* a Paulo apostolo exprimitur, quando *Coloss. II, 9.* dicit: *ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, in illo (Christo) habitat omnis plenitudo deitatis corporaliter.* Adhortatus fuerat apostolus Colossenses, vt sibi cauere, ne quis eos deprædaret per philosophiam & vanam deceptionem, secundum traditionem hominum, &c. Erant enim haud dubio inter Colossenses, qui, placita kabbalistico-platonica cum religionis christianæ scitis miscerent, de Christo talia comminiscabantur, quæ veram eius diuinitatem quacumque ratione labefactabant, aut talia docebant, ex quibus sequebatur, deitatem cum Christo homine vniam non esse, vt verus Deus dici habe-

rique posset. Certe, qui Valentinianorum emanationes, & alia eorum commenta, ne quid nunc de aliis eiusdem generis hæreticis dicam, considerauerit, non mirabitur, iam apostolorum ætate existisse, qui similia prodiderint. Legenda, quæ erudite hac de re obseruat CLEMENS STRESO, in *meditationibus in epistolam ad Coloss. ad cap. 2. v. 9. p. 176. seq.* Rationem itaque redditurus apostolus, cur Colossenses hisce hæreticis aurem præbere non debeant, simulque rectiora eos edocurus, dicit: *ὅτι ἐν αὐτῷ &c.* Nullum itaque plane dubium est, quin de Christo ipso ita pronuntiet. Quod obseruasse superuacaneum foret, nisi GROTIVS, cum Socinianorum schola, de doctrina euangelii hæcce verba interpretari maluisset. De Christo itaque dicit, quod in eo habet *πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, omnis plenitudo deitatis.* Non dicit *θεότητος*, sed *θεότης*, vt indicet, non saltem dona quaedam diuina in Christum collata, sed ipsam essentiam, seu naturam diuinam, prouti hypostati filii Dei est determinata, in Christo esse, per arctissimam scilicet cum natura humana vnionem. Idque vterius confirmat, dum non tantum *θεότης* dicit, sed *πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, omnis plenitudo deitatis*, hoc est, tota perfecta deitas, seu essentia & natura diuina, prouti *τοῦ λόγου* est. Vnionem vero istam diuinæ naturæ cum humana, simulque naturarum communione, & *περιχώρησιν* voce *κατοικεῖ*, itemque *σωματικῶς*, indicat. Inhabitatio enim perpetuam quamdam, semperque duraturam præsentiam denotat, eamque minime otiosam, sed cum *ἐνεργείᾳ* quadam coniunctam, idque variis actibus, quos quodammodo in ea exercet, demonstrat. Quod cum nondum sufficeret apostolo, addit vocem *σωματικῶς*; quam quidem diuersimode viri

docti interpretantur. Sunt enim, qui cum IO. DAMASCENO, *lib. 3. de orthodoxa fide, c. 6.* *σωματικὸς* idem esse putant, ac *ἐν σαρκὶ αὐτοῦ, ἢ ἐν carnē eius*, hoc est, in humana natura, alii autem *σωματικὸς* idem ac *personaliter* esse censent, cum Graeci veteres *σῶμα* quandoque dixerint, quod nos *personam* vocamus; rursus alii τὸ *σωματικὸς* ita capiunt, ut idem sit, ac *cum in modum, quo in corpore anima habitat*; immo & cum vox *σῶμα* *Coloss. II, 17.* vmbri & typis veteris testamenti opponatur, non desunt, qui *σωματικὸς* idem, ac *vere, realiter*, significare existimant. Sed, quaecumque ex hisce significationem eligas, comprobabitur tamen id, quod ex hac voce colligimus. Si enim in *ipsa carne*, seu *natura humana* Christi, tota plenitudo deitatis habitat, id sane sine naturarum communicatione & *περιχώρησιν* neutiquam potest intelligi. Idque & ratio inhabitationis, ut antea docuimus, mirifice confirmat. Idem

dicendum, si *σωματικὸς* idem sit, ac *personaliter*, cum ipsa personalis vniō ista voce diserte indicaretur, quae sine naturarum communione esse nequit. Quod multo adhuc magis adferendum, si ad animae humanae vniōnem cum corpore vox haecce referatur; cum, ut antea quoque diximus, ipso hocce exemplo animae & corporis, veteres *περιχώρησιν* istam declarare soleant. Denique, si typis & vmbri vox *σωματικὸς* opponatur, nec illud nostrae repugnabit sententiae, cum vera & realis vniō sine communicatione naturarum & *περιχώρησιν* esse nequeat. Praeferenda tamen reliquis videtur prima explicatio, cum ea genuinam maximeque receptam vocis *σῶμα* significationem retineat; nec incommode etiam cum tertia, quam commemorauimus, significatione coniungi queat, qua quidem ratione & *περιχώρησιν* illam co-luculentius confirmabit.

§. XI. Atque hinc *propositiones* illas, quas *personales* vocant, intelligere licet, in quibus concretum vnius naturae de concreto alterius naturae adfirmatur. Quas quidem inusitatas prorsus, nec ad exemplum aliarum propositionum exigendas, nemo dubitauerit; cum cogitationum, adeoque & loquutionum nostrarum norma sint res ipsae, quarum notiones animo concipimus, easque verbis exprimimus. Quando ergo res ipsa singularis prorsus & inusitata est, cogitationes quoque nostrae, adeoque & propositiones, quando aliquid de illis aut adfirmatur, aut negatur, aliter se habere nequeunt. Atque hinc etiam patet, *reales* nihilominus eas esse propositiones, atque *proprias*, neutiquam autem *tropicas*. *

* Ut intelligamus, quanam propositiones *personales* adpellentur, discrimen obseruandum, quod inter *concretum naturae*, ut loqui solent, & *concretum personae* intercedit. Nimirum vox, quae suppositum, a natura, quae per se ei conuenit, denominatum in casu recto, & naturam ipsam in casu obliquo denotat, *concretum naturae* adpellatur. Sic *Deus* est concretum naturae, quia suppositum denotat,

habens diuinam naturam; vox *homo* idem, cum suppositum significet, habens humanam naturam. Hinc *deitatem, humanitatem*, abstracta naturae esse, nemo non intelligit. Per *concretum personae* autem vox indicatur, quae personam, utraque natura constantem, in formali, quem denotat, conceptu exprimit, seu in casu recto suppositum, in obliquo utramque naturam. Cuiusmodi voces sunt *Christus*

flus, Messias, Iesus, Immanuel; siquidem personam eiusmodi denotant, quae utramque naturam, & diuinam, & humanam habet. Quando itaque concretum vnus naturae de concreto alterius naturae enuntiatur, e.g. quando dicitur: Deus est homo, vel, homo est Deus, propositio eiusmodi vocatur personalis. Ratio est, quia vnionem personalem in Christo supponit. Sine tali enim naturarum in Christo vnione, numquam dicere potuisssem, Deum esse hominem, aut hominem esse Deum. Huc ergo pertinet, quod *Io. I, 14.* dicitur: *verbum caro factum est.* Cum enim *ὁ λόγος*, seu verbum, sit ipse Deus, & caro humanam naturam significet, perinde est, ac si dicas: *Deus est homo.* Pari ratione, cum Petrus ad Christum dicit: *tu, (fili hominis) es filius ille Dei viuentis, Matth. XVI, 16.* perinde est, ac si dixisset, *filius hominis est filius Dei*, vel quod eodem recidit: *homo est Deus.* Abstracta autem naturae de se inuicem enuntiarı non posse, longe est manifestissimum. Non enim personalis naturarum vnio, sed earum conuersio aut consulfio tum indicaretur: quem in Eutyche errorem merito damnarunt veteres. Dicere itaque non licet: *diuina natura est humana*, aut: *deitas est humanitas*, & vice versa.

Ceterum personales istas, de quibus diximus, praedicationes plane inuitatas esse, nemo non facile perspiciat. Res ipsa enim, seu vnio personalis, cum inuitatum quid, immo, maximum mysterium sit, certe cogitationes nostrae, modique loquendi, ad ordinarias cogitandi aut loquendi formas reuocari nulla ratione possunt. Inuitatae autem licet sint istae praedicationes, sunt tamen maxime reales, & non mere verbales. Realis enim est naturarum in Christo vnio, earundemque communio; hinc &, quae inde fluunt, praedicationes non quoque non reales esse possunt. Recte & eleganter PVFENDORFFVS, cum dixisset:

Mediator inter Deum & hominem non poterat esse, nisi, qui ita Deus & homo esset, ut vnus & idem esset; non prodesset iste hominibus, si tantum Deus esset; non sufficeret sustinendo mediatoris officio, si tantum homo esset, addit: Huic autem fini non sufficit quaedam vocabulorum permutatio, & reciprocatio: sed illae ipsae reciprocae enuntiationes in re ipsa fundantur, ac, quod re ipsa in saluatoris persona existit, exprimunt; in iure speciali diuino, §. 44. p. 153. Non tantum autem reales sunt propositiones istae, sed & propriae. Omnia enim, quibus constant, verba, proprie, non figurate sunt accipienda. Immo, ita accipienda esse, vel inde constat, quod scripturae loca, quae de vnione personali, & naturarum communiōe loquuntur, non aliter, quam proprie intelligi queant ac debeant. Nulla itaque hic etiam admittenda *ἀλλοιωσις*, qua e.g. subiecti loco ponatur *homo*, sed aliud quid cum eo vnitur, deitas, siue filius Dei intelligatur. Sequitur enim inde, non hominem, sed filium Dei, qui cum homine coniunctus est, verum Deum dici, quod cum vnione personali consistere nequit. Immo, hac ratione prorsus destruitur, Deusque & homo, seu personae distinctae, in Christo adseruntur; & ita aperte in Nestorii castra transitur.

An praedicationes personales *accidentales* dici possint? disputatum inter nostrates fuit. Admitti equidem id potest, si accidentales propositiones illae sint, quae essentialibus, in quibus praedicatum ad ipsam essentiam subiecti pertinet, opponuntur. In personalibus enim non per ipsam naturam, sed per vnionem personalem, praedicatum subiecto conuenit. Sarius tamen nonnulli esse existimant, & merito quidem, ab ista formula, quae praedicationes illas accidentales perhibet, abstinere; quia per eam facile quis in istiusmodi induci cogitationem possit, ac si ipsa vnio naturarum in Christo accidentalis sit.

Quaeri etiam solet, quid de istis propositionibus censendum, in quibus de concreto personae, concretum alterius, aut utriusque naturae enuntiatur? Certe inusitati aliquid in iis esse, negari nequit; cum subiecti loco ponatur persona, utramque naturam complectens, possuntque adeo certo modo ad personales referri. Adcurate tamen loquendo, personales non sunt, quia praedicatum subiecto, saltem qua vnam naturam, per se & formaliter, non autem per vnionem personalem, conuenit. Talis

propositio haec est: *Christus est Deus*, itemque: *Christus est homo*. Cum enim nomen *Christus*, sit concretum personae, utramque naturam complectens; hinc praedicatum *Deus* de subiecto secundum diuinam naturam, & pari ratione praedicatum *homo*, de subiecto secundum humanam naturam formaliter & per se, absque vnionis personalis interuentu, enuntiatur. Sunt haec praecipua ex iis, quae hac de re disputari solent. Plura vt addamus, necesse non est.

§. XII. Naturarum istam, quae ex vnione personali fluit, communionem, non potest non idiomatum quoque, seu proprietatum, ac operationum communicatio consequi. Cum enim proprietates a natura, cuius sunt proprietates, non possint separari, fieri profecto aliter nequit, quam vt communicata natura, idiomatica etiam & operationes communicatae censeantur. Hinc itaque, quae vni naturae in Christo propria sunt, vt alteri reuera conueniunt, ita recte eidem tribuuntur.*

* Per idioma hoc loco omne id intelligitur, quod alterutri naturae per se competit, nec tamen primum eius conceptum ingreditur. Ipsas etiam operationes, ex natura quadam fluentes, theologi hac voce complectuntur; quas si ab idiomatibus distinguunt, ea in strictiori significatione videntur. Ad vocem *communicationis* quod attinet, quae tum hic, tum &, quando de naturarum communicatione sermoquit, non tam pro *actu*, quam pro *statu* sumitur, non sine ratione nonnulli monent, eam paullo aliter in primo & secundo, quam in tertio genere usurpari; cum in illis eiusmodi communionem, quae in participatione quadam consistit, ita vt eius, quod vni naturae proprium est, altera quoque, propter vnionem personalem reuera particeps sit, in tertio autem genere, operationem, quae cuique naturae propria sunt, quemdam veluti concursum, vt Christus officio mediatorio recte fungi possit, denoret. Vnde sequitur, quando operationes diuinæ naturae humanae tribuuntur,

hoc non ad tertium, sed ad secundum genus communicationis idiomatum pertinere, quorsum etiam merito refertur in *formula concordiae*, & quidem in *solida declarat. artic. 8. p. 778*. Vt autem communicationem istam idiomatum operose probemus, necesse non est, cum sua sponte ex naturarum communionem, vt haec ex vnione naturali, fluant. Recte hoc monetur, & diligenter inculcatur in *formula concordiae*, & in *epitome* quidem, *artic. 8. p. 606*. auctores ita hac de re loquuntur: *Proprietates diuinæ naturae sunt, esse omnipotentem, aeternam, infinitam, & secundum naturae, naturalisque suae essentiae proprietatem, per se vbique praesentem esse, omnia nouisse &c.* Haec omnia neque sunt, neque vnquam sunt humanae naturae proprietates. *Humanæ autem naturae proprietates sunt, corporalem esse creaturam, consistere carne & sanguine, esse finitam & circumscriptam, pati, mori, ascendere, descendere, de loco ad locum moueri, esse, scire, alere, aestu adfligi, & si quae sunt similia* Haec

Haec neque sunt, neque vnquam sunt proprietates diuinæ naturæ. Cui vero diuina & humana natura personaliter, hoc est, ad constituendum vnum ὁμοῦμον, sint vnitæ, credimus, docemus, & confitemur, vnionem illam hypostaticam non esse talem copulationem, aut combinationem, cuius ratione neutra natura cum altera personaliter, hoc est, propter vnionem personalem, quidquam commune habeat &c. Quin potius hic summa communio est, quam Deus cum adsumto homine vere habet: & ex personali vnione, & summa ac ineffabili communione, quæ inde consequitur, totum illud promanat, quidquid homini de Deo, & quidquid diuini de homine Christo dicitur, & creditur. Notatu etiam digna sunt, quæ in solida declaratione art. 8. p. 769. hac de re exstant verba: Cum autem indubitat, & extra controuersiam positum sit, quod propria non egrediantur sua subiecta, hoc est, quod quælibet natura suas proprietates essentielles retineat; & illæ non ab vna natura separentur, atque in

alteram, tamquam aqua de vno vase in aliud transfundantur; nulla prorsus fieri, aut consistere posset proprietatum communicatio, nisi illa, de qua diximus, personalis in Christo naturarum esset vnio & communicatio. Et tunc, non aliter res se habere potest. Cum enim communicatio naturarum a communicatione idiomatum, non tam re ipsa quam nostro concipiendi modo, differat; & vero ex vnione hypostatica non possit non naturarum communicatio fluere, manifestum est, neminem idiomatum communicationem negare, aut in dubium vocare posse, nisi simul naturarum communionem, ipsamque adeo vnionem hypostaticam, labefactare velit. Quando vero per istam idiomatum communicationem, quæ vni naturæ propria sunt, alteri quoque tribuuntur, hoc ita intelligendum, res ipsa docet, quod ea vni naturæ per se & formaliter, alteri autem per vnionis gratiam conueniant.

§. XIII. Quemadmodum autem vera, realisque, omni ἀλλοιώσει prorsus proscrip̃ta, communicatio intelligitur, ita simul probe obseruandum, eam neutiquam κατὰ μέθεξιν vel μετέκτασιν, aut simili ratione, sed κατὰ συνδύασιν, per vnionem & coniunctionem factam, recte existimari. Duo namque sedulo hic euitanda extrema sunt; alterum eorum, qui communicationem hanc veram, realemque esse negant, alterum vero illorum, qui attributa diuina humanæ naturæ ita communicata censent, vt in eandem transferint, & veluti transfusa sint. *

* Veram, maximeque realem esse istam, de qua loquimur, idiomatum communicationem, ex ipsa vnione hypostatica intelligitur. Qualis enim est vnio illa, alis etiam est naturarum, adeoque & idiomatum communicatio. Vnde & iponte sua sequitur, ἀλλοίωσιν illam, quam ZWINGLIUS excogitauit, minime admittendam esse. Iuuabit hac de re audire beatum LUTHERVM nostrum: Hoc Cinglius vocat allaeosin, cum aliquid de diuinitate Christi dicitur, quod tamen humanitatis proprium est, & contra;

verbi gratia, vbi in scriptura dicitur, omne hoc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam: Ibi nugatur Cinglius, quod vocabulum Christus, hoc loco pro humana natura sumatur. Caue tibi, caue, inquam, tibi ab ista allaeosi: est enim larua quædam diaboli, quæ tandem talem Christum fingit, secundum cuius rationes ego certe nolim esse christianus. Hoc enim illa vult, quod Christus nihil amplius sit, aut efficacia sua passione & vita, quam alius quispiam sanctus. Si enim persuaderi mihi patiar, vt

credam, solam humanam naturam pro me passam esse, profecto Christus mihi non magis pretii saluator erit, sed ipse tandem salvatore eget. In summa, verbis explicari non potest, quid diabolus per hanc allacofin molitur. Et paucis interpositis: si forte venefica illa domina ratio, (cuius neptis est ipsa allacofis) reclamare voluerit, dicens: diuinitas neque pati neque mori potest; tu respondebis, verum id quidem est; nihilo minus tamen, quia diuinitas & humanitas, in Christo vniam personam constituunt, scriptura propter hypostaticam illam vnionem, etiam diuinitati omnia tribuit, quae humanitati accidunt, & vicissim humanitati, quae diuinitatis sunt. Et sane, reuera ita res sese habent. Hoc enim fateri te necesse est; haec persona, (monstrato Christo) patitur, moritur; haec autem persona est verus Deus. Recte igitur dicitur: filius Dei patitur. Et si enim vna ipsius pars, (vt ita loquar) diuinitas videlicet, non patitur; tamen ea persona, quae Deus est, patitur in altera sua parte, nimirum in humanitate. Reuera enim filius Dei pro nobis est crucifixus, hoc est, persona, quae Deus est. Ipsa enim, ipsa inquam, persona crucifixae est, secundum humanitatem. Haec & alia beati LVTHERI loca ex maiori eius de coena domini confessione tom. 2. Witteberg. fol. 188. recitantur in formula concordiae, & quidem in solida declarat.

art. 8. p. 770. Grauiissimas hinc nos habere rationes, patet, proscripta ἀλλοιωσι, veram realemque idiomatum communicationem adferendi. Non minus tamen & alterum illud, quod notauimus, extremum euitandum, ac si per μετάθεσιν vel simili ratione, communicatio ista idiomatum facta sit. Qua de re itidem mentem suam verbis grauiissimis exprimunt in formula concordiae l. c. p. 777. maiores nostri: Communicatio autem illa non facta est per essentialem aut naturalem effusionem proprietatum diuinae naturae, in humanam naturam, quasi humanitas Christi, eas per se & a diuina essentia separatas haberet: aut quasi per illam communicationem humana natura in Christo naturales & essentielles suas proprietates prorsus deposuerit, & vel in diuinam naturam conuersa, aut diuinae naturae communicatis illis suis proprietatibus in se ipsa aut per se, exaequata sit; aut quod vtriusque naturae eadem, aut certe aequales, naturales, & essentielles proprietates & operationes sint. Hi enim, & similes errores, in vetustissimis & adprobatis conciliis, & fundamentis sacrae scripturae merito sunt reiecti, & damnati. Nullo enim modo vel facienda vel admittenda est, aut conuersio, aut confusio, aut exaequatio, siue naturarum in Christo, siue essentialium proprietatum,

§. XIV. Vt loquendi rationes, quibus scriptura sacra istam idiomatum & operationum communicationem exprimit, eo rectius discernerentur, aliorumque simul erroribus obuiam iretur, certa constituta sunt communicationis idiomatum genera; & a plerisque quidem tria: quorum primum speciatim communicatio ἰδιωματῶν, alterum, communicatio ἀνχημάτων, & tertium denique communicatio ἀποτελεσμάτων, vocari solet. *

* Bene iterum formula concordiae in solida decernit. art. 8. p. 764. monet: Plurimum autem refert, vt haec doctrina, de communicatione idiomatum, conuenienti discrimine, & distincte tractetur. & explicetur.

Propositiones enim, & praedicationes, quibus utimur, cum de persona Christi, & de naturis, & proprietatibus eius loquimur, non omnes vnius sunt generis aut modi. Et si quando non satis dextere & distincte hoc nego-

negotium tractatur, tum doctrina hæc involuitur, & lector simplex facile perturbatur. Nimirum, initio quidem nostrates vnum tantum communicationis genus, illud scilicet, quod hodie primum vocatur, docebant, illudque cum MELANCHTHONE, per *praedicationem, in qua proprietates naturarum personarum recte attribuantur*, explicabant. Cum vero deinceps controuersiae, tum cum Io. Caluini sectatoribus, tum cum Francisco Stancaro, accederent, paullo distinctius, quae ad secundum, quaeue ad tertium communicationis idiomatum genus pertinent, euoluenda fuerunt. Qui enim in Caluini castris militabant, cum finita tantum & creata dona humanae Christi naturae tribuerent, adeoque propositiones, in quibus attributa diuina de humana Christi natura praedicantur, per *ἀνθρώπων* interpretarentur; nostratibus, vt IO. BRENTIO, MART. CHEMNITIO, aliisque, imposita necessitas fuit, demonstrandi, ipsi naturae humanae Christi attributa ista diuina reuera, etsi per viuiorem personalem, competere; adeoque & ipsam humanam naturam Christi esse omnipotentem, omnipresentem &c. Atque ita stabilitum fuit secundum genus communicationis idiomatum, siue communicatio *ἀνθρώπων*. Franciscus autem Stancarus, Christum tantum secundum humanam naturam mediatorem nostrum esse, contendens, propositiones, in quibus de Christo opera, ad officium eius mediatorum spectantia, praedicantur, ita explicabat, vt praedicata ista tantum ad humanam Christi naturam restringeret. Sic cum dicebatur, *filium Dei pro nobis passum, mortuumque esse*, sensum esse putabat, filium Dei secundum humanam naturam pro nobis passum atque mortuum esse. Cui errori vt obuiam irent nostrates, ostenderunt, propositiones istas ita explicandas esse, vt vtriusque naturam ad ista opera officii mediatorii concurrere, atque, quod suum

erat, conferre intelligeretur. Atque hoc ad tertium genus; seu communicationem *ἀνθρώπων* pertinet.

Non vero ita, quae diximus, accipienda sunt, ac si veteris ecclesiae doctoribus ista de certis communicationis idiomatum gradibus, siue generibus, doctrina prorsus ignota fuerit: secus enim se rem habere, luculenter ex iis constat, quae hac de re beatus CHEMNITIVS noster disputat, de *duabus naturis in Christo &c. cap. 12. p. m. 61.* Veteris enim ecclesiae doctrinam nostrates theologi tantum restituerunt, & occasione, per controuersias ante memoratas oblata, magis excoluerunt. Ceterum, cum scholastici doctores vocem *communicationis idiomatum* de primo genere praecipue vsurparent, factum est, vt nonnulli existimarent, patres vnum & solum hocce communicationis genus agnouisse. Qua de re iterum magnum CHEMNITIVM nostrum audire, operae pretium fuerit: *Scholastici scriptores vsitate vocant communicationem idiomatum, quae ad primum nostrum gradum pertinet. Quod vero quidam hoc ita arripiunt, vt clamitent, patres vnum & solum hoc genus communicationis idiomatum agnouisse, in eo fallunt, & falluntur. Apud omnes patres non exstat, ac ne apud Lombardum quidem, totidem verbis illa compositio vocabulorum, communicatio idiomatum. Sed scholasticorum adpellatio est ex diuersis veterum sententiis conflata, sicut Cyrillus de recta fide ad Theodosium, vocat communicationem, quando filio hominis tribuitur, quod ab aeterno sit, propter personae unitatem. Illud vero ex patrum scriptis constat, vocabulum naturas de omnibus ac singulis hisce tribus gradibus vsurpari. Vt de primo gradu constat ex Theodoro, Vigilio, & ex scholasticis scriptoribus, qui vocant communicationem idiomatum. Secundum gradum (qui nobis tertius est) Chalcedonense concilium ita describit, quod vna natura agat cum communicatione alterius, quod*

quod cuiusque proprium est. Quod vero cuiusque idiom, proprium est, certe idioma est &c. Tertium etiam gradum, (qui nobis secundus est) vocari *κοινωνίαν* a veteribus, & antea diximus, & postea offendemus &c. l.c. p. 62. Atque hinc simul intelligere licet, cur primum genus aliquando κατ' ἔξωχην communicatio *ἰδιωμάτων*, vt alterum *ἀνυχημάτων*, tertium autem *ἀποτελεσμαίων*, adpellitur. Nimirum & *ἀνυχημάτων* & *ἀποτελεσμαίων*, ad *ἰδιώματα*, ad *ἰδιώματα* pertinent: sed quia, vt dictum, apud scholasticos vsu inualuit, vt, quae ad primum genus spectant, communicationem idiomatum vocarent, morem huncce deinceps retinuerunt nostrates, vt CHEMNITIVS quoque l.c. bene obseruat. Pari ratione, quando alterum genus communicatio *ἀνυχημάτων*, seu *μαϊεστικής*, vocatur, neutiquam existimandum, ac si in primo genere nulla maiestatis communicatio locum habeat. Absit. Cum enim de decreto humanae naturae idioma ali-quod diuinum praedicatur, hoc sane maiestatis diuinæ communicationem arguit. Ideo itaque secundum genus communicatio maiestatis audit, quod in eo docetur, qua ratione, etiam abstracte spectatae humanae Christi naturae, diuina maiestas sit communicata. Sic & de tertio genere obseruandum, operationes, quae ex idiomatibus fluunt, & ipso idiomatum nomine nonnumquam comprehenduntur, ex primo & secundo genere neutiquam excludi; in tertio autem, prout ad opera officii mediatorii concurrunt, considerari.

Ad ordinem istorum generum quod attinet, solent veteres ex nostratibus theologi communicationem *ἀποτελεσμαίων* secundo, & *ἀνυχημάτων* tertio loco collocare. Sed hodie fere receptum est, vt *ἀνυχημάτων* communicatio secundo, & *ἀποτελεσμαίων* tertio loco ponatur. Estque etiam ordini naturali conueniens, vt idiomatum, stricte sic dictorum, prout ab operationibus distinguuntur, communicatio, operationi-

bus, prout ad officium Christi mediatorii concurrunt, praemittatur. Solent haecce communicationis idiomatum genera diuersis nominibus insigniri. Primum nanique, auctore CYRILLO Alexandrino, *epist. 29.* dicitur *ἰδιοποίησις*, hoc est, *adpropriatio*, quia vna natura alterius proprium sibi vindicat; 10. DAMASCENO autem *ἀντιδοσις*, *retributio*, seu *mutua largitio*, lib. 3. de orthodoxa fide, cap. 4. p. 209. A recentioribus etiam *συναμφοτερισμός* adpellatur. Secundum genus *μετάδοσις*, *impertitio*, vocatur, siquidem τῶν μετ' αὐτὸν δικαίων *ἀνυχημάτων* ἡ θεότης τῷ σώματι μεταδίδωσιν. *diuinitas quidem corpori suas praerogatiuas impertiebat*; vt 10. DAMASCENVS loquitur, de orthodoxa fide, lib. 3. cap. 15. p. m. 235. Alias etiam *βελτίσις* adpellatur. Tertium denique genus iuxta CYRILLVM *epist. 10.* *κοινωνολογία* dicitur, hoc est, *operationum communio*. Fuerunt, qui quartum genus communicationis idiomatum addendum censerent, ad quos propositiones, in quibus subiectum est concretum personae, praedicatum autem idioma alterutrius naturae, referri possent; sed cum istae, & aliae quaedam eiusdem generis propositiones, adcurate loquendo, non sint personales, etsi ad primum genus communicationis reuocari quodammodo queant; necesse non est, vt genera communicationis idiomatum sine causa multiplicentur. Ad tria enim ista, quae commemorauimus, cuncta reuocari possunt. Aut enim filio Dei, quae hominis sunt, tribuuntur, & vice versa, quae Dei, filio hominis, seu homini; vnde primum genus exurgit; aut humanae Christi naturae abstracte spectatae, vel Christo secundum humanam naturam considerato, maiestas diuina vindicatur; vnde alterum genus prouenit; aut denique operationes ad officium Christi mediatorii spectantes, de Christo ita enuntiantur, vt vtraque natura ad hocce officium concurrere intelligatur; vnde tertium

tium tandem genus efflorescit. Quae ad vnum ex tribus hisce generibus referri nequeunt, propositiones personales, si modo

vere personales sunt, non occurrunt, vnde &, vt plura constituantur, necesse non est.

§. XV. Primum nimirum genus communicationis est, quando ea, quae Deo propria sunt, homini, & quae homini propria sunt, Deo propter vnionem personalem tribuuntur. * Pertinentque adeo ad primum hocce genus eiusmodi praedicationes, in quibus de concreto naturae diuinæ, idioma humanum, & vicissim, de concreto naturae humanae, idioma diuinum adfirmatur. **

* Perinde est, si dicas, in primo hocce genere humanae naturae, in concreto spectatae, idioma diuinum, & rursus, diuinæ naturae itidem in concreto consideratae, idioma humana communicata, significari. Fundamentum vero huius communicationis esse communicationem naturarum, prouti haec ex vnione hypostatica fluit, nemo non intelligit. Hinc veropater, quod communicatio ista sit reciproca. Recte haec iam IO. DAMASCENVS obseruauit: Καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ τρόπος τῆς ἀντιθέσεως, ἐκ τῆς φύσεως ἀντιθέσεως τῇ ἐτέρῃ τὰ ἴδια, διὰ τὴν τῆς ὁμοούσιου ταυτότητα, καὶ τὴν ἐν ἁλλήλοις αὐτῶν περιχρήσιν· κατὰ τοῦτο δυνάμετα εἶπεν περὶ χριστοῦ, οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς ὡσθι, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανθρώπος· καὶ, ὁ ἀνθρώπος οὗτος ἀκτιστός ἐστι, καὶ ἀκατάχθης καὶ ἀπεριγραπτός. Atque hic est iam alternæ communicationis modus, dum una quaeque natura ea, quae sibi propria sunt, alteri communicat, propterea quod eadem est hypostasis, & ob mutuum earum immanationem. Qua ratione de Christo nobis dicere licet: hic Deus noster in terra visus est, & cum hominibus conuersatus est. Et: hic homo increatus est, & impassibilis, & incircumscriptus; de orthodoxa fide, l. 3. c. 4. p. 210. Cur primum hocce genus κατ' ἴδιον communicatio idiomatum vocetur, iam ad §. praeced. indicauimus.

* Cuiusmodi propositiones passim in scriptura sacra occurrunt, vt, cum dicitur: *filius Dei factus est ex semine Davidis, Rom. 1.3. filius Dei proprius in mortem pro nobis traditus, Rom. VIII. 32. filius Dei factus ex*

muliere, Gal. IV. 4. dominus gloriae crucifixus, 1. Cor. II. 8. auctor vitae est interfectus; act. III. 15. In hisce enim omnibus, & alijs eiusdem generis, subiectum est concretum naturae diuinæ, praedicatum autem idioma aliquod naturae humanae. Rursus cum Io. III. 13. dicitur: *Nullus adscendit in caelum, nisi qui descendit e caelo, filius hominis, qui est in caelo; subiectum est concretum naturae humanae: filius hominis; praedicatum autem, siue, esse vbique, in caelo pariter ac in terra; est idioma naturae diuinæ.* Subinde vero in scriptura sacra in eiusmodi propositionibus particulae διακρινεῖς, vt: *δις, ἰς, ἐκ, κατὰ,* adduntur; quarum licet diuersus vsus, diuersaque sit significatio, in hisce tamen propositionibus, quae ad primum genus communicationis idiomatum pertinent, indicant, cui naturae praedicatum per se conueniat. Est enim praedicatum vtrique naturae recte tribuatur, alteri tamen per se, vel formaliter, vt loqui solent, alteri autem per, & propter vnionem personalem conuenit. Idque & recte in formula concordiae, & quidem in solida declaratione, art. 8. p. 770. inculcatur: *sed in hoc praedicationum genere non sequitur, quod ea, quae toti personae tribuuntur, simul vtriusque naturae sint proprietates; sed distincte declarandum est, secundum quam naturam aliquid personae ascribitur. Ad hunc modum loquitur Paulus, cum de Christo dicit: Christum genitum esse ex semine Davidis secundum carnem. Et Petrus de Christo inquit, quod sit mortificatus carne, & quod passus sit in carne.* Prece-

dicaciones hasce non verbales, sed maxime reales esse, iam patet ex iis, quae generatim de propositionibus personalibus ad §.v. disputauimus. Et sane cum ipsa viuo hypotatica, naturarumque, & idiomatum communicatio, realis sit, non possunt non praedicaciones inde fluentes reales censeri.

Disputari etiam hic solet de propositionibus, in quibus aut subiectum est concretum personae, & praedicatum idioma alterutrius naturae, aut in quibus subiectum est concretum eius naturae, ad quam praedicatum per se, aut formaliter pertinet. Sic, cum dico, *Christus est omnipotens, aeternus &c.* subiectum est concretum personae, praedicatum autem, idioma diuinæ naturae. Cum autem dico, *filius Dei est immensus, aeternus &c.* subiectum est concretum diuinæ naturae, ad quam praedicatum per se, & formaliter pertinet. Sed hasce propositiones, adcurate loquendo, personales non esse, etsi ad eas, & quidem ad primum genus communicationis idiomatum, reuocari quodammodo possint, iam ad §. *praec.* obseruauimus. Enimvero, quando de concreto personae idioma alterutrius naturae praedicatur, id directe & exserte ex vnione personali, naturarumque communicatione non fluit. Cum enim dicitur: *Christus est omnipotens*; indicatur saltem, idioma aliquod diuinæ naturae, omnipotentiam, Christo *θεοῦ φύσιν* conuenire, non autem directe de humana Christi natura, quod omnipotens sit, adseritur. Atque hoc quidem, vt fieri non poterat, nisi statim de naturarum communicatione, adeoque & vnione personali, cogitarem; ita non perinde hoc necesse est, si de Christo tanquam concreto personae, quod omnipotens sit, adfirmetur. Pari ratione res comparata est, cum subiectum est concretum eius natu-

rae, ad quam per se & formaliter pertinet praedicatum. Cum enim dico: *filius Dei est omnipotens*; praedicatum vtrique non per vnionem personalem, sed qua est attributum diuinæ naturae, subiecto conuenit. Etsi itaque eiusmodi propositiones, si rem recte aestimes, pro personalibus habendae non sint, possunt tamen ad eas, & quidem ad primum genus communicationis idiomatum reduci. Et a posterioribus quidem, seu iis, in quibus subiectum est concretum eius naturae, ad quam per se praedicatum pertinet, vt incipiam, conueniunt cum personalibus in eo, quod subiecti loco ponatur, quae personam denotat, quae simul verus Deus, & verus homo est. In illa enim propositione: *filius Dei est omnipotens*; per *filium Dei* is intelligitur, qui non tantum filius Dei, sed & simul homo est. Hinc & si subiecti loco poneretur, *filius hominis*, vera nihiloscius maneret; non aliam vtrique ob causam, quam ob vnionem personalem. Ad primum autem genus communicationis idiomatum eam spectare, vel me non monente, quilibet intelligit. De prioribus, seu illis propositionibus, in quibus de concreto personae, idioma alterutrius naturae praedicatur, res itidem longe est manifestissima. Etsi enim in illa propositione: *Christus est omnipotens*, praedicatum de humana Christi natura directe & exserte non adseratur, certum tamen, ex ista propositione hoc consequi, quod Christus etiam secundum humanam naturam sit omnipotens; cum voce *Christus* eiusmodi *ὑπόστασις* denotetur, quae simul Deus, & homo, & de cuius vna natura nihil dici queat, quod non alteri conueniat. Id vero, cum ob vnionem personalem fiat, manifestum, hac ratione & hasce propositiones ad personales reuocari posse.

§. XVI. Alterum genus communicationis idiomatum in eo consistit, quod humana Christi natura, in se quidem, seu abstracte, sed intra vnionem tamen personalem spectata, omnium perfectionum diuinarum, auctoritatisque
adeo

adeo, honoris, & potestatis hinc resultantis, particeps facta est. * Referenda itaque ad hocce genus omnes illae praedicationes, in quibus diuinum aliquod idioma de humana Christi natura, abstracte spectata, adfirmatur. Id vero de *ἐνσυντησίᾳ* perfectionibus, iisque, quae nihil, quod humanae naturae repugnet, inuoluunt, intelligendum esse, res ipsa docet. Reliquae enim, etsi non immediate, intercedente tamen alio quodam attributo, de Christo, secundum humanam naturam spectato, adfirmari possunt. **

* Facile itaque, quo pacto secundum hocce genus communicationis idiomatum a primo differat, intelligitur. In secundo enim hocce genere humana Christi natura in abstracto consideratur, in primo autem in concreto; adeo, vt non tantum quae Christo homini, sed ipsi humanae eius naturae conueniunt, in censum veniant. Accedit, quod in secundo hocce genere nulla sit reciprocatio, vt in primo. Cuius quidem rei ratio ex ipsa *περὶ τῆς φύσεως* naturarum rependa est; siquidem, vt supra iam ad §. 10. ex 10. DAMASCENO docuimus, sola diuina natura permeat & perficit humanam; humana autem non permeat ac perficit diuinam, sed ab ea permeatur, ac perficitur. Qua quidem ratione, cum humana natura omnia acceperit a diuina, haec autem nihil ab humana, manifestum est, de sola humana etiam dici posse, quod ei aliquid communicatum sit, non de diuina. Si quaeras, quid itaque illud sit, quod hocce modo humanae naturae est communicatum? respondetur: tota maiestas diuina, hoc est, omnes proprietates, diuinae naturae essentiales, cum operationibus ex iis fluentibus, itemque cum dignitate & eminentia, quae istam maiestatem semper comitatur. Eleganter, & solide hoc explicatur, in *formula concordiae*, & quidem in *solida declaratione*, art. 8. p. 773. Cum enim auctores monuissent, non defuisse quosdam, qui contenderent, humanam naturam in persona Christi, in personali etiam cum diuinitate vnione, nihil amplius habere, quam dumtaxat suas naturales easque essentiales proprietates, qua-

rum ratione fratribus suis per omnia similis sit; hinc & adfirmatis, humanae in Christo naturae nihil eorum tribui vel debere, vel posse, quod sit supra, vel contra naturales ipsius proprietates, etiam si scripturae testimonia humanae Christi naturae talia tribuant, addunt: *Hanc vero ipsorum opinionem falsum esse, verbo Dei adeo perspicue demonstrari potest, vt etiam ipsorum consortes cum ipsi errorem reprehendere, & reuocare tandem coeperint.* Sacrae enim litterae, & orthodoxi patres, scripturae verbis edocti, praeclare testantur, quod humana natura in Christo, eam ob causam, & inde adeo, quod cum diuina natura personaliter vnita est, (deposito seruii statu, & humiliatione, iam glorificata, & ad dextram maiestatis & virtutis diuinae exaltata) praeferat, & supra naturales, essentiales, atque in ipsa permanentes humanas proprietates, etiam singulares, excellentissimas, maximas, supernaturales, imperuestigabiles, inestimabiles, atque caelestes praerogatiuas maiestatis, gloriae, virtutis, ac potentiae, super omne, quod nominatur, non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro, acceperit &c. Diligenter itaque a proprietatibus humanae naturae, immo & a dotibus illis, quibus humana Christi natura exornata fuit quam copiosissime, & propter quas *olea laetitiae vnitis* dicitur praefigurari; ps. XLV. 8. distinguendae sunt proprietates naturae diuinae, quas ipsi naturae humanae, per vnionem personalem communicatas, hic adserimus.

Ad modum quod attinet, communicationem istam non verbalem, sed maxime
Ddd dds realem.

realem, sine omni tamen naturarum, aut essentialium proprietatum abolitione, confusione, commotione, exaequatione, aut proprietatum diuinæ naturæ in humanam effusione, factam esse, ex iis iam intelligitur, quæ supra ad §. 3. generatim de idiomatum communicatione obseruauimus. Diligenter etiam hoc inculcat *formula concordiae in solida declaratione, art. 8. p. 777.* Idque aliter esse non posse, facile perspiciet, qui secum cogitauerit, fundamentum huius communicationis ex ipsa vnione personali reperendum esse, quam adeo & non labefactare nequeunt, qui hanc idiomatum communicationem non admittunt. PVFENDORFFIVS equidem, vir cetera summus, inuenisse sibi aliquid hic visus est, quo vtrique parti, in placita diuersa hic abeunt, satisfaciatur. Primo namque expendendum proponit, annon regula illa, antiquitus recepta: *quidquid filio Dei incarnato attributum, & collatum dicitur, id respectu humanæ naturæ factum intelligi*; aliquam interpretationem, salua orthodoxia, admittere queat, quæ ad tollendas eas controuersias viam sternat. Hinc ita pergit: *Ei (concordiæ) insinuandæ hoc fundamentum ponimus. Vti totum redemptionis mysterium, ex conuentione Dei patris cum Deo filio, mediationem in se suscipiente, promanauit, ita & euidentiam illam, dignitatem, & attributa, quæ officium mediatorum conueniunt, itidem ex pacto illo diuino designata fuisse. Vnde nihil repugnare videri, quo minus Christo etiam vt Deo, per peculiarem adpropriationem & oconomiam, attributa sit eiusmodi perfectio diuinæ essentiae, quam is ab æterno habuit, respectu officii mediatorum in se suscepti, vt tamen in eius participationem, & communionem humana natura vtrique veniat; vtrque adeo Christus ista, quæ iam antea tanquam Deus habebat, ex commissione & conuentione, certo modo & quasi peculiariter, qua seruatur mundi obtrineat, quæ eadem humanæ quoque naturæ, antea ea non habenti, proprie data & commu-*

nata sunt. Adlato deinceps exemplo hoc illustrat, & cuncta copiosius edisserit, in *iure speciali diuino, §. 46. p. 157. seqq.* Verum an omnibus hæc se probatura sit sententia, valde dubito; multo minus, ad concordiam stabiliendam eam momentum aliquod adlaturam, existimo. Non equidem abnuo, Christum non tantum vt Deum, sed & vt mediatorem inter Deum & homines spectari posse; hinc & lubens concedo, eidem vt mediatori, ex pacto cum patre inito, cuius supra mentionem fecimus, regnum peculiari quadam ratione in totum hoc vniuersum, omnesque adeo homines, speciatim tamen credentes, traditum esse; sed vt regnum hocce, seu potestas atque dignitas externa, de ipsis attributis diuinis, de quibus in secundo hocce communicationis idiomatum genere agitur, intelligi nequit, ita non satis quoque capio, quo pacto, attributa hæcce diuina Christo, vt Deo, data esse, dici queat. Accedit enim, quod in pacto cum patre, per quod regnum adeptus est, non vt Deus, sed ut mediator, qui simul verus Deus, verusque homo est, consideretur. Praeterea, si humana Christi natura potentiam maiestatemque diuinam ideo saltem habet, quod Christus vt Deus, ei illa, quæ ex commissione, atque communionem habebat, tradiderit, dici vtrique nequit, quod *istæ* illam habeat ex vnione personali; quod perinde est, ac si quis ipsam vnionem personalem negaret, aut eam, vt Christus officio mediatorio fungi posset, minus necessariam esse contenderet. Sed hoc *ut in nupido.*

*** Discrimen itaque inter attributa inessentialia, quæ operationem denotant, qualia sunt, omniscientia, omnipotentia, omni præsentia, potestas iudicium exercendi &c. & accidentia, quæ essentia, seu quæ operationem diuinam non denotant, qualia sunt, infinitas, immensitas, æternitas, simplicitas, probe diligenterque obseruandum est. Quæ enim ad priorem classem pertinent, immediate de humana Christi natura prædicari possunt,*

sunt; non autem, quae posterioris ordinis sunt. Citra enim controuersiam recte dicitur, humanam Christi naturam, vel quod perinde est, Christum, quae hominem, esse omniscium, omnipotentem, omnipraesentem &c. at infinitam esse humanam Christi naturam, immensam, aeternam, simplicem, seu omnis compositionis expertem, nemo adieuerat. Ratio autem diuersitatis in eo posita est, quod ἀνεργητα ista attributa sine manifesta contradictione de humana Christi natura adfirmari nequeant. Hominem enim esse, & tamen esse infinitum; ex Maria virgine natum esse, adeoque originem in tempore accepisse, & tamen aeternum esse, ita comparata sunt, vt secum consistere nequeant, sed se mutuo evertant. Quod in ἐνεργητικῇ longe aliter se habere, manifestum est. Quid ergo? An non omnia attributa diuina humanae Christi naturae communicata sunt? aut, num separari a se inuicem attributa diuina possunt, vt quibusdam communicatis, reliqua non communicentur? Absit. Perinde enim hoc esset, ac si dicerem, ipsam essentiam diuinam diuidi posse. Cumque in Christo πῦν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος habitet σωματικῶς; Col. II, 9. omnium quoque attributorum diuinorum humanam eius naturam participem factam, necesse est. Cum autem non vna, eademque ratione ista attributa diuina in humana Christi natura sese exerant, hinc discrimen istud oritur, vt quaedam de illa

praedicari queant, reliqua nequeant. Idque est, quod alii sibi volunt, quando dicunt, quoad κτῆσιν seu possessionem omnia attributa naturae humanae communicata esse, non autem quoad χρεῖσιν seu usurpationem. Cum vero antea diximus, sola attributa ἐνεργητικῇ immediate de humana Christi praedicari natura posse, simul significauimus, reliqua itidem praedicari quodammodo posse, sed non immediate. Intercedentibus enim attributis ἐνεργητικῇ, praedicari vtique possunt. Etsi enim dicere nequeam, humanam Christi naturam esse infinitam, recte tamen adseritur, eam omnisciam esse omniscientia infinita; & sic in reliquis sese res habet. De illis propositionibus, in quibus attributa ἐνεργητικῇ de humana Christi natura praedicantur, adhuc obseruandum, etsi e.g. haec propositio: *humana Christi natura est omnipotens, omnipraesens*, totidem verbis in scriptura sacra non exister, existare tamen plane similes; vt, cum Ioan. VI, 51. dicitur: *caro Christi est panis viuus*, hoc est, habens virtutem, vitam conferendi; perinde hoc est, ac si dixisset, *humana Christi natura est viuifica*. Sic & cum seruator Matth. XXVIII, 18. dicit: *data mihi (secundum humanam naturam, nam secundum diuinam nihil illi dari potuit) est omnis potestas in caelo & in terra*; idem plane hoc est, ac si dicam, *humana Christi natura est omnipotens*. Monent tamen nonnulli, caute & sobrie huiusce propositionibus vtendum esse.

§. XVII. Et sane, quod attributa diuina ἐνεργητικῇ ea, quae dictum est ratione, humanae Christi naturae conueniant, recteque tribuantur, scriptura sacra diserte testatur. * Idque speciatim de omniscientia, omnipotentia, omnipraesentia, facili negotio demonstrari potest. ** Vnde & sponte sua fuit, Christo etiam, quae humanam naturam spectato, cultum religiosum deberi. *** De operationibus diuinis quid censendum sit, ex dictis intelligitur. *

* Ex viuione hypostatica naturarum in Christo, earumdemque communionem hoc fluere, & res ipsa docet, & ex antea quoque dictis patet. Diserte vero etiam hoc Paulus

tradit, quando in Christo habitare dicit, πῦν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, omnem plenitudinem deitatis, corporaliter, Coloss. II, 9. Per omnem plenitudinem enim deitatis non pot-

est non intelligere ipsam essentiam diuinam, prouti est filii Dei essentia, cum omnibus attributis diuinis. Cum enim attributa diuina non magis ab essentia, quam a se inuicem separari queant, sequitur sane, omnia attributa diuina, nullo excepto, in Christo habitare *οικονομικῶς*, adeoque humanæ eius naturæ esse communicata. Idem seruator ipse confirmat, quando *Matth. XI, 27. omnia, inquit, mihi tradita sunt a patre*. De humana enim Christi natura hoc intelligendum esse, manifestum est, cum, vt antea iam obseruauimus, secundum diuinam ei dari nihil potuerit, quippe secundum quam omnia habet. Vnde non sine ratione veteres hanc constituerunt regulam, cum Christus aliquid accepisse dicitur, secundum humanam naturam hoc intelligendum esse. Sed hac de re iam ad §. *præc.* aliquid diximus. Dum ergo seruator optinuit, *omnia sibi a patre tradita* adserit, significat, omnia, quæ pater habet, ab eo sibi tradita esse. Quod adeo de ipsis attributis diuinis merito intelligimus, cum ceteroquin dicere non potuisset, *omnia sibi tradita esse*. Idque inde porro corroboratur, quod addit: *Et nemo nouit filium, nisi pater, Et nemo nouit patrem, nisi filius, Et cui filius hoc vult manifestare*. Deum enim per attributa diuina maxime cognosci, certum est. Ista autem attributa, quæ secundum naturam humanam accepit, quando pater omnia illi tradidit, nemo perfecte nouit, nisi pater; quemadmodum nec patrem ea ratione quisquam cognoscit, quam filius, & cui ipse hoc manifestauerit. Atque huc etiam pertinet, quod idem hominum seruator *Io. XI, 15.* dicit: *omnia, quæ pater habet, mea sunt*. Sane, & de diuina sua natura hoc dicere poterat, secundum quam per æternam generationem omnia a patre acceperat. Sed cum is ipse, qui hæc loquebatur, ea vt homo etiam loquebatur, non tantum nihil obstat, sed res ipsi postulabat, vt de humana etiam natura hoc intelligamus, secundum quam omnia, quæ pater habet,

Christi sunt, per & propter vnionem personalem. Si ergo omnia, quæ pater habet, Christi sunt, secundum humanam naturam, ipsa quoque attributa diuina huc referenda esse, nemo non intelligit. Atque vt hæcce quidem generatim id, quod cupimus, euincunt; ita quæ speciatim idem demonstrent, nunc porro edisseremus.

Ab *omniscientia* vt initium faciamus, luculentissima sane existant scripturæ essentia, quæ, eam Christo secundum humanam naturam recte tribui, comprobant. Sic Paulus, in *Christo reconditos esse*, dicit, *omnes thesauros cognitionis Et sapientia, Col. II, 3.* De diuina Christi natura, seu Christo vt Deo spectato, vt Colossenses hoc edoceret, non necesse erat, cum nemo hac de re dubitare poterat. De humana itaque Christi natura, seu Christo vt homine considerato, cum hoc adfirmit, perinde profecto est, ac si diserte dixisset, Christum vt hominem, esse omniscium. Certe *πάντες δι' ὑποκοπῆς τοῦ σώματος ἡμεῖς τῷ ᾧ ὑποτάχθημεν*, nisi qui omniscius sit, tribui possunt. Cumque seruator documento luculentissimo hanc suam omniscientiam comprobasset; *Ioan. I, 48.* Nathanael recte inde concludebat, eum esse filium Dei, seu verum Deum: *rabbi, tu es filius Dei, tu es rex Israelis, v. 50.* Hinc & Ioannes porro de Christo dicit: *Iesus non credebat se iis, quia cognoscebat omnes, nec opus ei erat, vt quis testimonium perhiberet de homine, ipse enim sciebat, quid esset in homine; c. II, 24, 25.* De humana Christi natura hoc intelligendum esse, inde liquet, quod dicit: *Iesus non credebat se iis; iudæis scilicet, qui vitæ eius insidias struere poterant.* Secundum hanc itaque naturam, secundum quam se iudæis non credebat, Christus sciebat, quid in homine esset, hoc est, intimos humani cordis recessus exploratos habebat. Hoc vero soli Deo proprium, & non nisi de eo, qui omniscius est, dici posse, nemo, vt puto, abnuet. Confirmat vero idem & Petrus, quando ad Christum dicit: *Domine,*

tu nosti omnia, tu scis, quod amem te; Ioan. XXI, 17. Dum cum *omnia nosse* proficitur, ipsis verbis hęc omniſcientiam illi tribuit; quod & re ipsa iterum facit, quando addit: *tu scis, quod amem te;* ſiquidem hoc ipſo eum *καρποφύων* eſſe, indicat. Idemque & ſeruator diſſerte ſibi ipſi tribuit, cum *apoc. 11, 23.* ita loquitur: *ſcient omnes eccleſiæ, quia ego ſum ſcrutans corda, & renes, & dabo unicuique veſtrum ſecundum opera ſua.* Nec morabitur, vt puto, quemquam, quod diem extremi iudicii ſe ignorare profiteatur, *Matth. XIII, 32.* aut quod fruſtra fructus in ſicu quaſiuerit; *Matth. XXI, 19.* Id enim ſtatim ſaltem exinanitionis, in quo tunc conſtitutus, uſu diuinæ maiſtatis, atque idiomatum, ſed tempus abdicauit, arguere, nemo non, niſi qui rerum iſtarum plane ignarus fuerit, intelligit.

Omnipotentiam porro diuinam humanæ Chriſti naturæ communicatam, ipſemet iterum ſeruator nos conducet, quando *sibi datam eſſe* dicit *μενεω ἰζουόμην in caelo & in terra; Matth. XXVIII, 18.* Enimvero cum aliquoties iam obſeruatum ſit, ſecundum diuinam naturam Chriſto nihil dari potuiſſe, nemo dubitauerit, quin ſecundum humanam hoc ſit intelligendum. Licet autem hoc *ἰζουόμην* non *potentiam*, ſed *potestatem*, hoc eſt, *ius, auſoritatem*, ſeu *moralem facultatem* aliquid agendi, ſignificet; hæc tamen poteſtas ſine potentia in Chriſto eſſe nequit, quippe quod maximæ imbecillitatis eſſet indicium. Quin immo tantam ipſi datam potentiam, vt inde concludamus, par eſt, quæ poteſtati eius respondeat; cumque *ἰζουόμην* ſeu *potestas* ſumma ſit, in *caelo* quippe atque in *terra* illi data; ſummam quoque potentiam illi datam fuiſſe, neceſſe eſt. Hinc & Paulus *ἡσχυρον* illi tribuit, τοῦ δυνάμει αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι πάντῃ τὰ πάλιν, *efficaciam, qua poſſit ſibi omnia ſubiicere; Philipp. III, 23.* quod perinde eſt, ac ſi diſſerte omnipotentiam illi adſcripſiſſet. Pari ratione & *apoc. V, 12.* agno occiſo, hoc eſt, Chriſto homini,

δύναμις καὶ ἰσχύς potentia & fortitudo tribuitur; talis nimirum, quæ ſummæ eius *potestati in caelo & in terra*, respondeat, hoc eſt, quæ & ipſa ſumma ſit & infinita. Atque hanc ipſam omnipotentiam etiam ſeruator inuait, quando *ἔξουσίαν πάσης σαρκὸς* *potestatem omnis carnis* a patre ſibi datam adlerit, *Ioan. XVII, 2.* Præterquam enim, quod a poteſtate, vt diximus, potentia, quæ ei respondeat, ſeparari nequeat, formula hæc eiſmodi eſt, qua omnipotentia diuina in ſcriptura ſacra ſignificatur; *Num. XVI, 22. c. XXVII, 16. Ier. XXXII, 27.* Nec prætermittendum, quod etiam *potestas iudicium faciendi* Chriſto ſecundum humanam naturam tribuatur. *Puter*, inquit ſeruator ipſe, *dedit filio ἰζουόμην iudicii faciendi, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, quia filius hominis eſt; Io. V, 27.* Quæ quidem poteſtas iudicium faciendi, in ſe quoque ſpectat, inter *ἀξιώματα* diuinæ haud victimum locum tenet, ſiquidem ſoli Deo conuenit; *Gen. XVIII, 25.* Fluit enim ex imperio, quod Deus in omnes creaturas habet, quemadmodum hoc ex ipſa creatione originem ducit. Vt ergo ſolus creator ſibi iure imperium in omnes res creatas vindicat, ita ſolus quoque habet poteſtatem omnes homines iudicandi. Et licet filius Dei hanc poteſtatem etiam vt *μειότερος* habeat, inter Deum & homines, quippe quæ regni a patre illi traditi partem haud exiguum conſtituit; ſimul tamen humanæ naturæ non potuit non communicari, quandoquidem *πάντὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος* in ea habitet. Non tantum vero poteſtas iſta pro parte quadam diuinæ maiſtatis recte habetur, ſed omniſcientiam quoque pariter ac omnipotentiam Chriſto communicatam, luculenter arguit. Cum enim iſta poteſtas iudicium faciendi vniuerſalis ſit, ad omnes omnino homines, mortuos & ſuperſtites ſeſe referens; *2. Cor. V, 10. Rom. XIV, 10. Actor. XXVI, 31.* itemque ad omnia hominum non tantum dicta, *Matth. XII, 36. 37. & facta Matth. XXV, 35. 42.* ſed & cogitata;

tata; *Rom. II, 16. 1. Cor. IV, 5.* coniuncta insuper cum facultate, omnes homines a mortuis resuscitandi, praemioque aut poenis aeternis eos adficiendi; nemo vtiqve istam sibi vindicare poterit, nisi qui omnipotens fuerit, atque omnipotens, hoc est, verus Deus. Hinc & porro, eam cum humana Christi natura communicari non potuisse, nisi communicata simul omniscientia, atque omnipotentia, consequitur.

Idem & de *potestate viuificandi*, hoc est, vitam tum naturalem, tum spirituales hominibus largiendi, censendum. Ea & in se spectata non nisi eius est, qui verus est Deus, & omnipotentiam quoque diuinam indicat. Humanae autem Christi naturae ita tribuitur, vt eadem ratione (non tamen per essentiam, sed per vniorem personalem) ei conuenire dicatur. *Quemadmodum enim pater, inquit seruator, mortuos suscitauit, & viuificauit, ita & filius, quocumque vult, viuificat; Io. V, 21.* Cumque deinceps *v. 25.* dixisset, *venire horam, & iam adesse, quae (in peccatis) mortui, audituri sint vocem filii Dei, & qui audierint, victuri, addit: quemadmodum enim pater habet vitam in semet ipso, ita & filio dedit habere vitam in semet ipso.* Pater autem ita vitam habet in semet ipso, vt simul fons sit omnis vitae naturalis & spiritalis, nullaque adeo in rebus creatis vita sit, quam non a Deo acceperint. Eadem ergo ratione & filio dedit vitam habere in semet ipso, vt ille itidem vitam omnem naturalem, & spiritalem rebus creatis largiatur. Quod quidem de humana Christi natura intelligendum esse, non tantum ex eo liquet, quod pater filio *hoc dedisse* dicatur; sed & tum ex praecedentibus, vbi, quod de suscitatione mortuorum dicitur, non potest non de humana Christi natura accipi, tum & ex iis, quae statim sequuntur: *& potestatem dedit ei, & iudicium facienda, uti vultis & dicitur Ioh. I, quia filius hominis est; v. 27.* Pertinent huc etiam, quae seruatur *Io. VI, 51. & seq.* de virtute viuifica carnis suae nos con-

docet. Non tantum enim dicit, carnem suam pro mundi vita datam: *panis, quem ego dabo, est caro mea, quam ego dabo pro mundi vita; v. 51.* sed eam etiam mundo vitam dare: *pater dat nobis verum panem de caelo; & hic panis est Dei, qui de caelo venit, & dat mundo vitam; v. 32. 33. conf. & v. 50. 51. itemque 54. & 55.* Non aliter autem hoc capi potest, quam quod Christus etiam secundum humanam naturam, quae carnis nomine designatur, mundo vitam largiatur.

Cum primis vero de *omnipraesentia* adhuc obseruandum, quod ea itidem humanae Christi naturae conueniat, recteque tribuatur. Quod quidem non de omnipraesentia *absoluta*, prouti nudam *adi. tractas* ad omnes res creatas, absque efficacia operatione, sed de *modificata*, hoc est, cum *inopria* & operatione diuina, coniuncta intelligendum esse, recte nonnulli monent. In eiusmodi ergo *adi. tractas* ad omnes res creatas, quae cum operatione diuina coniuncta est, omnipraesentia ista, quam humanae Christi naturae vindicamus, consistit. Nec dixerim, Christum secundum humanam naturam ibi saltem praesentem esse, vbi praesens esse velit, vt veluti de vno loco in alium se conferat; cum hoc nudo etiam homini, corpore glorificato praedito, Deus concedere queat, non autem eius sit, in quo *πάντα ἐν αὐτῷ καὶ τῆς θεότητος* habitat *σωματικῶς*. Multo minus dixerim, humanam Christi naturam per solam operationem, seu per scientiam & potentiam, hoc est, prouti omnia cognoscit, & omnia vbique operatur, esse praesentem; improprie enim praesens est, qui ita saltem praesens est, nec cum communicatione naturarum, quam supra adstruximus, hoc conciliari poterit. Quin potius, Christum secundum humanam naturam, in se, & qua ipsam substantiam spectatam, omnibus rebus creatis actu praesentem esse, omnesque res creatas, motu tamen diuino, nobisque in hac vita minime perspecto, sibi praesentes habere,

habere, adferimus; adeo, vt praesens omnia conferuet, dirigat, gubernet, praesertim tamen, vbi se praesentem futurum promittit, in ecclesia atque sacra caena. Et haec quidem omnipraesentia non per se, sed per vnionem personalem humana Christi natura gaudet; vnde, vti ipsius Dei est haec omnipraesentia, ita & sine omni extensione, expansione, & diffusione eam intelligendam esse, manifestum est. De eo equidem, an adessentia ista humanae Christi naturae, cum diuinae essentiae adessentia numero eadem sit? non prorsus nostrates inter se conueniunt. Sunt enim, qui existimant, omnipraesentiae aliam rationem esse, quam reliquorum attributorum, quae humanae Christi naturae communicata sunt. Reliqua enim attributa diuina, eadem numero per vnionem hypostaticam sunt in humana Christi natura; vt v. g. per eandem numero omnipotentiam omnipotens sit, & diuina, & humana in Christo natura; illa per essentiam, haec per vnionis gratiam. Omnipraesentiam autem, qua & diuina & humana Christi natura omnipraesens est, neutriquam numero eandem esse. Nec contemnenda, prima fronte si spectetur, haec videtur sententia, cum per eam dubio, quod hic occurrit, grauissimo, satisfieri queat. Cum enim omnipraesentia cum immensitate, adeoque ipsa essentia diuina vna eadenique sit, sequetur, si dicamus, humanae, diuinaeque naturae vniam numero esse adessentiam, vniam quoque numero vtriusque esse essentiam, quod recta via ad Eutychianismum nos ducere videtur. Praeterquam vero, quod idem dubium reliqua attributa, quippe quae re ipsa ab essentia diuina non differunt, non minus, quam omnipraesentiam feriat; responderi potest, quod, licet humanae, diuinaeque naturae vna eademque sit omnipraesentia, alio tamen modo naturae diuinae, alio humanae conueniat, illi

VVD. TH. DOGMAT.

per essentiam, huic per vnionis gratiam. Quodsi vero non vna numero humanae, diuinaeque naturae omnipraesentia statuatur, sequetur, duplicem in Christo omnipraesentiam esse, aliam diuinae, aliam autem humanae naturae; quod non temere admitendum. Vt ea, quae haecenus de omnipraesentia diximus, eo rectius intelligantur, iuvat nonnulla, ad hanc doctrinam illustrandam, ex formula concordiae addere. Et in epitome quidem p. 608. haecce legimus: *Itaque iam non tantum vt Deus, verum etiam vt homo, omnia nouit, omnia potest, omnibus creaturis praesens est, & omnia, quae in caelis, in terra, & sub terra sunt, sub pedibus suis, & in manu sua habet. Haec ita se habere, Christus ipse testatur, inquit: mihi data est omnis potestas, in caelo & in terra. Et Paulus ait: adscendit super omnes caelos, vt omnia impleat. Sic & in solida declaratione, art. 8. p. 767. ita hac de re verba fluunt: Tam vero posquam non communi ratione, vt alius quispiam sanctus, in caelos adscendit, sed, vt apostolus testatur, super omnes caelos adscendit, reuera omnia implet, & vbique, non tantum vt Deus, verum etiam vt homo praesens domiuatur, & regnat a mari ad mare, & vsque ad terminos terrae, quemadmodum olim prophetae de ipso sunt vaticinati; & apostoli testantur, quod Christus ipsis vbique cooperatus sit, & sermonem ipsorum sequentibus signis confirmauerit. Haec autem non terreno modo, sed vt D. Lutherus loqui solet, pro modo, & ratione dextrae Dei, facta sunt; quae non est certus aliquis & circumscriptus in caelo locus; (vt sacramentarii sine testimonio sacrae scripturae fingunt) sed nihil aliud est, nisi omnipotens Dei virtus, quae caelum & terram implet; in cuius possessionem Christus iuxta humanitatem suam, sine confusione tamen & aequatione naturarum, & in essentia, & in essentialibus proprietatibus, realiter, siue reuera venit. Iungenda &*

E e e e

quae

quae p. 78. hac de re differunt. Superest saltem, ut hancce, de omnipraesentia humanae Christi naturae communicata, sententiam, scripturae testimoniis confirmemus. Nihil autem luculentius hac de re dici potest, quam quod Christus ipse effatur: *ibi duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, ibi sum in medio eorum; Matth. XVIII, 20.* Certe cum Christus, ut homo, haec ad discipulos suos loquutus sit, de humana quoque eius natura ut ea capiamus, par est. Praeterea, cum fideles in nomine Christi congregantur, non saltem congregantur in nomine eius, prouti Deus est, sed & prouti homo est. Ergo etiam, quod sequitur: *ibi sum in medio eorum*, de eo, prouti homo est, intelligendum. Qui autem in medio eorum est, qui in eius nomine congregantur, non potest non esse omnipraesens. De nuda enim operatione hoc accipiendum non esse, sed ipsam substantiae adfessionem indicari, ipsa verba docent. Friuolum quod foret, si quis diceret, ex eo, quod fidelibus in nomine eius congregatis Christus praesens sit, nondum sequi, eum rebus creatis omnibus praesentem esse. Non enim video, quid obftet, quo minus rebus creatis omnibus praesens sit, qui fidelibus, ubique locorum in nomine eius congregatis, praesens esse potest. Quod autem specialiori quadam ratione fidelibus praesentiam suam promittit, intuitu operationis, & concurrit ad media gratiae, quibus fideles in illis conservari, confirmari, & augeri potest, est intelligendum. Non minus luculentum est alterum servatoris effatum: *Ecce! ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem mundi; Matth. XXVIII, 20.* Secundum eam naturam hoc capiendum esse, secundum quam antea dixerat, v. 18. *omnem sibi traditam esse potestatem in caelo, & in terra;* item, secundum quam apostolos ad docendum & baptizandum miserat, v. 19.

hoc est, secundum humanam, ipsa sermonis series nos conducet. Substantiae ipsius adfessionem verba clarissima: *ego vobiscum sum*, indicant; quamvis ex fine, seu scopo huius promissionis simul intelligitur, talem adfessionem significari, quae cum benecola operatione esset coniuncta. De felici enim evangelicae doctrinae successu, eiusque fructibus vberimur, apostolos hac promissione certiores reddere voluit. Hisce ipsius servatoris effatis accedat testimonium Ioannis; *'Et nemo ascendit in caelum, nisi qui ex caelo descendit, filius hominis & in ipso & in vultu eius, existens in caelo, c. 3, v. 13.* Enimuero, si filius hominis eo ipso tempore, quo in terra cum Nicodemo loquutus est, etiam vere in caelis fuit, eum omnipraesentem esse, necesse est. Vno enim, eodemque temporis momento & in caelo, & in terra adesse, omnipraesentiae argumentum est certissimum. Accedat vero & Pauli testimonium: *Qui descendit, ipse est, qui ascendit, super omnes caelos, ut omnia impleret; Ephef. IV, 10.* Sed & cap. I, 23, ecclesiam corpus Christi esse dixerat, τὸ πλῆρμα τοῦ πάντα ἐν ᾧ πᾶσι πληροῦνται, plenitudinem eius, qui omnia in omnibus implet. Qui ita super omnes caelos ascendit, ut omnia impleret; item, qui omnia in omnibus implet, eum omnibus quoque locis ipsa substantia sua adesse, & omnia in omnibus operari, necesse est. Certe Deo hoc proprium esse, nemo negaverit; quod & scriptura testatur, quae omnipraesentiam divinam per πληρῶσαι τῶν πάντων describit; *Ierem. XXIII, 24. Sap. I, 7.* Christo vero secundum eam naturam tribuitur, secundum quam in caelum ascendit, *Ephef. IV, 10.* item, secundum quam caput est ecclesiae, haec autem corpus eius, *Ephef. I, 22, 23.* hoc est, humanam. Denique & a sessione Christi ad dextram Dei, pro adstruenda humanae naturae omnipraesentia, argumentum petitur. Per dextram enim Dei, praec-

praefertim cum Christus ad eam sedere dicitur, non certum aliquem locum, aut creatam tantum gloriam ac dignitatem, sed diuinam ac infinitam maiestatem, ac potentiam denotari, notum est. Recte ATHANASIUS, vel quisque est auctor, *dictor. & interpret. parabol.* quae inter opera eius, tom. 2. exstant: *δεξιὰ τοῦ ὁσίου ἀνίστησι, δεξὴν καὶ τῆς τιμῆς τοῦ θεοῦ εἶναι νοῦν.* Cum dextram Dei audis, diuinam gloriam & maiestatem esse memineris; p. 406. Hinc & vocatur *dextra dominus dei, potentiae Dei, Matth. XXVI, 64. Luc. XXII, 69. thronus δεξὴς gloriae, Matth. XXV, 31. δεξιὰ τῆς μεγαλειότητος ἐν ὕψους, dextra maiestatis in excelsis, Ebr. I, 3. & VIII, 1. dextra τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, sedis Dei; Ebr. XII, 2.* Atque hinc intelligere licet, quid sit, *sedere ad dextram Dei*; quam formulam dum erudite explicat, atque illustrat CAMP. VITRINGA, in eo est, vt demonstret, per eam *communione regni, in quam filius Dei Christus Iesus, a patre adsumtus est, significari; obseru. sacrar. l. 2. c. 5. p. 294. seq.* Quod nobis non aduersatur, si illud regnum, quod soli Deo proprium est, & quod sine omnipotentia & omnipraesentia sibi non constar, intelligatur. In huius enim regni communionem dum Christus secundum humanam naturam adsumtus est, (secundum diuinam enim iam ceteroquin hocce regnum ei conueniebat) sequitur, illi secundum eandem naturam humanam, omnipotentiam pariter ac omnipraesentiam diuinam communicatam esse. Atque haec omnia etiam ista scripturae dicta, vt *psalm. CX, 1. Ebr. I, 3. VIII, 1.* & reliqua confirmant, in quibus sessio ad dextram Dei, isti Christo tribuitur, vt per eam exaltatus, indicetur, quod non aliter quam de humana eius natura intelligi potest. Secundum eandem ergo naturam & omnipraesentem esse, necesse est. De sessione ista ad dextram Dei deinceps etiam dicemus, ad §. 25. cum de

statu exaltationis verba facienda erunt. Quod si in statu exinanitionis seruator consideretur, dubium idem nullum est, quin & tum omnipraesentia, cum tota plenitudine τῆς θεότητος, qua humanam etiam naturam, gauisus fuerit: etsi non earatione, ac in statu exaltationis, ea vltus sit. Haud dubio enim in statu exinanitionis omnipraesens esse potuit, quando, vbi, quoties, & quomodo voluit; sicuti in statu exaltationis vbique praesens est, & operatur. Speciatim vero, si praesentiam visibilem corporis eius species, per eam in statu exinanitionis in vno saltem loco fuit; quemadmodum etiam post ascensionem in caelum, visibilem illam praesentiam hominibus subduxit, cum tamen inuisibili ratione corpus eius omnibus hominibus, rebusque creatis, vbique sit praesentissimum.

* Dum Christo etiam, qua humanam naturam, cultum religiosum deberi, adferimus, non haec mens nostra est, ac si seorsim spectata, & extra vnionem personalem, aut in vnione etiam personali, sed per, & propter se, adoranda sit; absit: sed eam, prouti hypostasi filii Dei subsistit, omnisque maiestatis diuinæ per vnionem personale facta est particeps; ac propter maiestatem, gloriamque diuinam, quam per vnionem personalem accepit, cultu religioso prosequendam, contendimus. Idque sponte sua ex eo sequitur, quod hactenus demonstrauius, attributa vere diuina, omniscientiam, omnipotentiam, & omnipraesentiam, recte humanae Christi naturae tribui. Qui enim istis attributis gaudet, vt pro Deo ipso merito haberetur, ita cultum quoque religiosam sibi recte vindicat; immo eum illi denegare, impium foret. Fundamentum itaque ipsum adorationis, seu cultus religiosi, cum in humana Christi natura conspiciatur, de actu etiam nullum poterit esse dubium. Sunt enim haec inter se con-

Eccccc 2 iuncta,

iuncta, nec separari a se inuicem possunt. Ex dictis vero etiam intelligitur, non *per accidens* saltem, vt loqui solent, humanam Christi naturam adorandam; cum hoc perinde sit, ac si quis dicat, eam plane non adorandam. Nec enim, qui regem colit, vestem, qua indutus est, colere censendus est. Eiusdem commatis sunt, quae ab aliis excogitantur, dum e.g. totum Christum adorandum contendunt, eo quippe saltem comparata, vt sub aliqua *περσφασει* humanae Christi naturae cultus religiosus denegetur. Sane totum Christum adorandum, & nos fatemur; verum non tantum ratione diuinæ naturae, quod illi cupiunt, qui hoc obtrudent, sed & ratione humanæ naturae. Idque ex diuinorum non tantum attributorum, vti diximus, communicatione fluit, sed scriptura sacra quoque testimoniis luculentissimis confirmat. Ita namque seruator ipse, cum omne iudicium filio a patre traditum, dixisset, pronunciat: *vt omnes honorent filium, καὶ ὡς τιμῶσι τὸν πατέρα, quemadmodum honorant patrem, Ioan. V, 23.* De humana Christi natura hoc intelligendum esse, dubitari nequit, cum secundum eandem naturam hicce honor ei tribuatur, secundum quam pater filio iudicium omne tradidit. Tradidit autem secundum humanam naturam, cum secundum diuinam, vt saepius iam monuimus, omnia iam habeat, adeoque nihil accipere queat. Et licet humanæ Christi naturae cultus hicce religiosus propter vnionem personalem tribuatur, attamen reuera, & non saltem per accidens tribuitur, cum ipsum filium hominis, cui Deus iudicium dedit, *ὅτι ὁ υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, quia filius hominis est; l. c. v. 27.* cultu hocce religioso prosequi debeant. Procul etiam cogitationes de cultu ciuili, aut de *ἐπιφουλῆς*, vel alio quocumque, qui soli Deo non debeatur, aut quae alia sunt hominum, cultum vere diuinum Christo vt homini denegantium, commenta, facies-

fant, cum ea omnia vnica vox *καθ' ὅς* plane prosternat. Eodem enim plane modo, eademque ratione, qua patrem honoramus, filium, vt hominem spectatum, honorare debemus. Accedat vero testimonium Pauli. *Ideo, inquit, Deus illum ἐπεφύλαξε, supra omnem modum exaltauit, deditque ei nomen super omne nomen, vt in nomine lesu se flectat omne genu, caelestium, & terrestrium, & subterraneorum, omnisque lingua constitatur Iesum Christum, in gloriam Dei patris; Phil. II, 9, 10, 11.* Secundum eandem nimirum naturam, secundum quam Christus exaltatus fuit, v.g. secundum quam etiam exinanitus fuerat, v. 8. immo secundum quam Deus illi *ἐχρημάτιστο*, largitus est nomen supra omne nomen, secundum eam, inquam, naturam, hoc est, secundum humanam, ita honorandus est, vt in eius nomine omne se flectat genu. Non autem iterum ciuilem, seu alium quencumque, sed vere diuinum cultum hic indicari, vel inde constat, quod sermo sit de cultu, quem omnes res creatae, omnes angeli, omnes homines alicui exhibere debent, & quidem per adorationem, quae per genu flexionem significatur, qui profecto alius, quam vere diuinus esse nequit. Solus enim Deus, vt rerum omnium creator, cultum a rebus creatis omnibus exigere potest. Atque huc etiam pertinet, quod ab ipsis angelis seruatur adorandus dicatur; quod apostolus *Ebr. I, 6. ex psalmo XCII, 7. docet.* Quem ipsi angeli adorant, eum multo magis homines adorare debent. Adoratio autem, quae ab omnibus angelis, hominibusque exigitur, non alia esse potest, quam ea, quae soli Deo debetur, quippe quifolus angelorum, hominumque est dominus. Adorare porro Christum debent omnes angeli, prout in mundum introducit; *Ebr. I, 6.* adeoque secundum humanam naturam; quod & recte THEOPHYLACTO ad *b. l.* obseruatum, dum intro-

ductio

ductionem hanc in mundum de incarnatione Christi explicat: ὅτι δι' ἐσχατῶν, τότε ποιωνήσας τῇ κτίσει, καὶ δὲ κτίσιν ἡνωσεν αὐτοῦ, ἐσχατῶν λέγεται τις τὴν κτίσιν. Quando vero carnem adsumpsit, tum communicans creaturæ, quatenus id, quod creatum erat, sibi univit, introductus esse in creaturam dicitur. Addi denique & possunt, & solent exempla eorum, qui Christum etiam in statu exinanitionis religiose adorarunt. Magos enim, qui, nato servatore, ex oriente advenierant, id fecisse legimus, *Matth. II, 1, n.* discipulosque in mari, *Matth. VIII, 23, 26.* itemque Petrum, *Matth. XIV, 30.* mulierem Cananæam, *Matth. XV, 22.* patrem lunatici, *Marc. IX, 24.* caecos, *Matth. XX, 30.* leprosos, *Luc. XVII, 14.* latronem in cruce; *Luc. XXIII, 42, 43.* in statu exaltationis autem, & quidem post resurrectionem discipulos Christi; *Matth. XXVIII, 17.* *Luc. XXIV, 52, 53.* Nimirum, dum plerique ex hisce, quos commemoravimus, eiusmodi in suis calamitatibus auxilium a Christo & expetierint, & impetnaverint, quale non nisi ab eo, qui verus Deus est, expectari potest; religiosi cultus recte inde sumimus documenta. Cumque etiam voce, mandato, & eiusmodi actibus, qui ab hominibus edī solent, hocce auxilium illis præstiterit, nemo dubitauerit, ad humanam Christi naturam hæc omnia referenda esse. Licet vero in statu exinanitionis constitutus esset servator, subinde tamen radii diuinæ maiestatis in eo effulserunt, quibus speciatim discipuli eius inducti, diuinum illi, vt par erat, exhibuerunt honorem. Hos enim ignorasse, eum verum Deum esse, quod illi, qui secus sentiunt, quos inter & CHAVINVS est, *de religione naturali, part. 3. c. 5.* obtendunt, perperam adseritur, cum vel ex illustri confessione Petri, quam omnium apostolorum nomine edidit, *Matth. XVI, 16, 17.* contrarium pateat. Nec obstat, quod Iesus subinde a discipulis suis doctoris &

magistri titulo fuerit insignitus. Hoc enim vt isti, in quo tum verabatur, statui, erat conueniens, ita non impediēbat, quo minus simul cum verum Deum esse, crederent, & quodies diuinæ maiestatis radii in eo exsplendescēbant, ad eum diuino, religiosoque cultu prosequendum, excitarentur. Facile interim concesserim, discipulorum Christi fidem eo tempore non aequē firmam fuisse; adeoque contingere quandoque potuisse, vt ob incredulitatem laberentur. Immo subinde servatorem eos ob incredulitatem obiurgasse, nouimus. Sed inde nihil, quod nobis obstat, colligi potest. Plura hac de re dixi in *animaduersionibus ad Petri Chauini librum de religione nat. quæ in parergis historico-theologicis exstant, c. 8. p. 535. seq.* Memorabile imprimis est exemplum magorum, Christum adhuc infantem adorantium, *Matth. II, n.* Quod quidem de adoratione religiosa intelligendum esse, negant, qui Christo, vt homini, honorem huncce minime conuenire, sibi persuadent. Nec alienus ab ea sententia est RICH. SIMON, in *versione gallica noui testamenti, & notis ad Matth. II, 2. & n.* itemque in *præfat.* haud obscure inuēns, de ciuili saltem cultu adorationem magorum accipiendam esse. Quo nomine, cum aliorum censuram incurrisset, causam hanc vltius defendendam sibi sumsit, in *bibliotheca critica, tom. 2. c. 8. & p.* ea quidem ratione, vt se non negare, videri velit, religiosam hic locum inuenire adorationem, interim rem nondum ita euictam esse, vt dissentire non liceat. Verum religiosam hic innui adorationem, non negabit, qui paullo accuratius rem omnem expendit. Quod cum supra iam ad l. 2. c. 1. §. 49. ostensum sit, vt hic, quæ ibi diximus, repetamus, necesse non est. Isdem nimirum locis, quibus cultum diuinum filio Dei adseruimus, simulque veram eius diuinitatem probauimus, hic humanæ quoque Christi natu-

rae eundem cultum vindicamus. Bene enim haec secum confistunt; quia dum hic euincimus, cultum religiosum humanae Christi naturae deberi, neutiquam negamus, eum etiam simul ut verum Deum adorandum esse. Magi, de quibus antea loquuti sumus, vri ipsum vt infantem adorarunt, ita cultum istum, quem illi exhibuerunt, religiosum, ad humanam quoque eius naturam spectasse, manifestum est.

* Nimirum ex attributis, seu idiomatibus diuinis non possunt non operationes diuinae fluere, adeoque, dum illa humanae Christi naturae communicata hactenus docuimus, non minus & de his hoc est intelligendum. Recte itaque dicitur, quod diuina Christi natura, cum humana, & per eam operetur; itemque, quod diuina natura, humana, seu instrumento, vtatur, non eo quidem separato, sed longe coniunctissimo, non mere passiuo, sed actiuo, & virtute cooperandi praedito. Idque est, quod *formula concordiae*, in *solida declarat*. p. 778. nos condocet, dum adserit, diuinitatem Christi in humana natura, cum ea, & per eam, diuinam suam virtutem, maiestatem, & efficaciam, exercere, operari, & perficere; idque ea quodammodo ratione, qua anima in corpore, & ignis in ferro candente agit. Ne tamen ita hoc intelligatur, ac si humana Christi natura nihil ageret, iam antea pag. 774. docuerat: humanam in Christo naturam, suo modo & ratione in exsequendo officio Christi simul adhiberi, cooperari, & suam efficaciam, i. e. virtutem & operationem habere, non tantum ex suis proprietatibus naturalibus, aut secundum essentialia proprietates, aut quousque earum virtus & efficacia progreditur, sed & praecipue secundum maiestatem, gloriam, virtutem, atque potentiam, quam per unionem hypostaticam, glorificationem, & exaltationem accepit. Id ergo diligenter observandum, humanam naturam in Christo

eiusmodi esse instrumentum diuinae, quod cum ea vnam hypostasin, seu personam constituat: vnde manifestum, longe alia ratione prophetas, aliosque viros sanctos, instrumenta vocari, quando Deus aliquid, quod communem naturae ordinem excedit, per eos operatus est. Discrimen etiam inter statum exinanitionis, & exaltationis hic probe tenendum esse, res ipsa docet; siquidem in illo, aliquando saltem, vim suam atque virtutem diuinam humana Christi natura demonstrauit, quod in hoc semper qua vsum plenarium facit. Quam in rem legenda, quae in *epitome p. 608.* differuntur. Ad operationes haec diuinas, quas humana Christi natura exercuit, speciem miracula pertinent, a Christo edita, & quae alia sunt eiusdem generis. Hoc iterum *formula concordiae*, in *epitome p. 767.* hunc in modum declarat: *Illius hypostaticae unionis & communicationis virtute omnia miracula sunt edita, & diuinam suam maiestatem proliberrima voluntate, quando, & quomodo ipsi visum fuit, non tantum post resurrectionem suam & adscensum in caelos, verum etiam in statu exinanitionis, manifestauit. Verbi gratia, in nuptiis, quae in Cana Galilaeae celebratae fuerunt; item, cum duodecim annos natus, inter viros eruditos, eruditissime disputaret; praeterea in horto, quando vniuo propemodum verbulo, hostes suos in terram prostrerneret, quin immo in ipsa morte. Non enim, vt alius quispian vulgaris homo mortuus est; sed in morte, & quidem per suam mortem, ipsam mortem, peccatum, diabolum, infernum, & aeternam damnationem deuicit. Haec certe admiranda opera humana natura sola, nequaquam praestare petuisset, nisi cum diuina natura personaliter unita fuisset, & realem cum ea communicationem habuisset.* Solet ad haec operationes etiam omnipraesentia diuina, prouti humanae Christi naturae communicata est, referri; sed de ea iam antea diximus.

§. XVIII. Tertium genus communicationis idiomatum in eo consistit, quod in iis, quae ad officium Christi mediatorum spectant, vtraque natura, tum diuina, tum humana concurrat, vtraque etiam, quod sibi proprium est, conferat, nec vna sine altera agat, idque ideo, vt effectus istius officii obtineri queat. * Vnde & sponte sua sequitur, eas ad tertium hocce genus referendas esse propositiones, in quibus nomina aut opera officii mediatorii personae Christi, ab vna, aut vtraque natura denominatae, tribuuntur. **

* Tertium hocce genus, *κοινωνίαν*, seu *κοινωνήσιν*, hoc est, *communicationem operationum* dici, supra iam ad §. 14. obseruauimus. Quo iure ad communicationem idiomatum referatur, cum operationes hic in censum veniant, itidem ex iis constat, quae ad §. 12. docuimus. Operationes autem istae *ἀποτέλεσμα* vocantur, h. e. *opera perfecta, absoluta, consummata*, eo quod ex concursu vtriusque naturae proveniunt. Alii, quod *ἀποτέλεσμα* dicimus, praecunte DIONYSIO, quem areopagitam vocant, atque IO. DAMASCENO, *ἐνέργειαν Θεοῦ*, operationem Deivirilem adpellitant. Verba pseudo-DIONYSII istius haec sunt: *καὶ γὰρ ἅπαντες συνέλοντες ἕκαστοι, οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν, οὐκ' ἐμὴ ἀνθρώπου, ἀλλ' αἰετὶ ἀνθρώπου, ἀνθρώπου ἐπέκεινται, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀληθὲς ἀνθρώπου γεγενῆσθαι καὶ τὸ λοιπὸν οὐ κατὰ Θεὸν τὰ Θεῶς ἔργα, ἢ οὐ κατὰ ἀνθρώπου κατὰ ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνθρώπου Θεοῦ, καὶ τὴν τὴν Θεοῦ ἐνέργειαν ἡμῶν κεκοινωνημένοι.* Nam vt summam dicamus, ne homo quidem erat, non quod non esset homo, sed quod ex hominibus natus, homines longe superaret, & supra hominem vere homo factus sit; & diuina non quatenus Deus est, perfecit, neque humana quatenus homo, sed postquam Deus factus est homo, nouam quamdam Deivirilem operationem nobis exhibuit; ep. 4. ad Caium monachum, p. m. 283. In hisce quidem DIONYSII verbis, Seueriani, qui vnam tantum in Christo naturam adnitebant, causae suae se inuenisse praesidium existimabant. Sed alii in sano sensu haecce verba accipi posse contendebant;

quos inter etiam IO. DAMASCENVS est, de orthodoxa fide, l. 3. c. 19. p. m. 242. Dum namque Christum nouam quamdam *Θεοειρηκήν ἐνέργειαν* exhibuisse, DIONYSIVS adferit, iudice DAMASCENO, *ὅνα ἀναιρῶν τὰς φυσικὰς ἐνεργείας, μίαν ἐνέργειαν ἔκ τε τῆς ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ γυμνασμένη* non vt actiones naturales tollat, vnam ex humana & diuina actionem conflatam docet; verum ita loquitur, vt nouum illum & arcanum modum; quo naturales Christi actiones se explicant, arcana illi mutuae naturarum ipsius imicationis modo congruentem, humanum item vitae genus nouum & admirabile, inque rerum natura incognitum; ac denique aeternae illius communicationis, quae ex inefabili vnitione oritur, rationem indicaret; vid. l. c. p. 243. Legi mereretur, quae MICH. LEQVIEN ad hunc locum adnotauit. Haec vero, aliaque cum ad Dionysii mentem declarandam IO. DAMASCENVS dissoluisset, ipse tandem, quid *ἐνέργειαν Θεοειρηκήν* sit, ita explicat: *τοῦτο ὅτι ἀλλοῦ ἢ Θεοειρηκή ἐνέργεια, ὅτι ἀνθρώπου Θεοῦ, ἔχον ἐκείνην καὶ τὴν ἐνέργειαν Θεοῦ ἦν, ἔχον τε διακρίναι, καὶ οὐκ ἄμοιρον τῆς Θεοῦ αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ ἡ Θεοῦ αὐτοῦ ἐνέργεια οὐκ ἄμοιρον τῆς ἀνθρώπου αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλ' ἑκατέρω ἐν τῇ ἐνέργειᾳ θεωρουμένη.* Nihil igitur aliud theandrica actio declarat, quam quod Deo facto viro, hoc est, incarnato, humana quaeque ipsius actio diuina erat, siue deificata, nec diuinae ipsius operationis expers; rursumque diuina ipsius actio humanae ipsius actionis exfors non erat, verum vtraque vna cum altera considerabatur. Iam ad

ad rem ipsam quod attinet, cum ad ἀπο-
 λίσματα illa, vtraque natura, quod sibi pro-
 prium est, conferre dicitur, rationem eius
 rei facile perspiciet, qui considerauerit,
 opera officii mediatorii, quo seruator fun-
 ctus est. ita comparata esse, vt nec sola hu-
 mana, nec sola diuina natura ea praestare
 potuerit. Secundum humanam enim
 naturam Christus poterat grauissima quae-
 que pati, mori, sanguinem effundere;
 quae de diuina dici nequeunt. Haec
 omnia rursus effectu caruissent, nisi pre-
 tium infiniti valoris diuina addidisset na-
 tura. Dum vero diximus, vtramque na-
 turam, quod sibi proprium est, conferre,
 facile intelligitur, eas humanae naturae
 operationes, quae ex communicata illa
 maiestate diuina fluunt, hic neutiquam in
 censum venire; quippe quae illi propriae
 non sunt, nec per se, sed propter vnionem
 personalem conueniunt, adeoque ad se-
 cundum genus communicationis idioma-
 tum pertinent, vt ex antea dictis liquet.
 Solet etiam moneri, vtramque naturam,
 quod sibi proprium est, conferre *distin-
 ctè*, attamen *indiuise*. Prius namque obser-
 vandum, ne in eam quis ingrediatur sen-
 tentiam, vtriusque naturae actiones inter
 se ita consilari, atque velut misceri, vt vna
 tantum actio censenda sit. Seuerianorum
 enim hunc fuisse errorem, constat, & antea
 iam obseruauimus, qui vnam etiam in
 Christo subinde adlerebant naturam.
 Ad primum autem fontem, si respicias,
 Eutychanismum in hisce facile agnosces.
 Posterius autem, ne quis existimet, alte-
 ram naturam sine altera, ea quae ad offi-
 cium Christi mediatorium pertinent, per-
 agere posse. Hinc iterum IO. DAMASCENVS:
 οὐ γὰρ διηγεῖται Φαυὸν τὰς ἐνεργείας, οὐδὲ διη-
 γεῖται ἐνεργούσας τὰς φύσεις, ἀλλ' ἡνωμένας
 ἐκείτην μετὰ τῆς ὁσιότητος κοινωίας ἐνεργούσαν
 τοῦ ὁσιότητος ἰδίου ἰσχύων. Non enim aut seim-
 ples actiones, aut naturas diuissim operari
 dicimus, sed coniunctim vtramque cum alte-

rius communione, illud quod quaeque pro-
 prium habet, agere; I. c. p. 243. Dum au-
 tem officii mediatorii haecenus mentio-
 nem fecimus, de sacerdotali hoc ita est in-
 telligendum, vt tamen propheticum &
 regium non prorsus excludantur. Nam-
 que & in hisce, ad opera iis propria per-
 agenda, vtranque quandoque concurrere
 naturam, manifestum est. Vtramque au-
 tem Christi naturam, eo quo diximus mo-
 do, ad istas operationes concurrere, tum
 ex natura & indole istorum officiorum,
 tum ex ratione vnionis hypostaticae intelli-
 gitur, vt adeo argumenta, quibus hoc pro-
 betur, addere, necesse non sit.

** In propositionibus itaque, ad ter-
 tium hocce genus communicationis idio-
 matum spectantibus, & subiectum consi-
 derandum est, & praedicatum. Praedi-
 catum est apotelesma aliquod, suae ope-
 rationis, ad officium Christi praeiertim sacer-
 dotale pertinens; vt cum dico, Christum
 esse mortuum pro peccatis nostris. Referri
 tamen huc illae etiam propositiones so-
 lent, in quibus nomen officii de persona
 Christi praedicatur. Nec immerito. No-
 men quippe officii apotelesma, seu ope-
 rationem, ad quam vtraque natura aliquid
 confert, includit. Christum enim qui
 sacerdotem vocat, eiusmodi opus cum
 praestitisse indicat, quod sine vtriusque,
 humanae ac diuinae naturae concursu
 praestare non potuit. Cumque antea
 obseruatum sit, praeter sacerdotale etiam
 propheticum, ac regium officium Christi
 hic quodammodo in censum venire, pro
 officiorum istorum diuersitate, diuersa
 hinc resultare praedicta, manifestum est.
 Ad subiectum quod attinet, illud aut con-
 cretum personae, aut concretum alteru-
 tris naturae esse potest. Prioris generis
 haec est propositio, cum dico, Christum
 morte sua expiasse peccata; itemque, Chri-
 stum esse nostrum sacerdotem. Quae ad
 posterius genus pertinent, in duplici
 iterum

iterum posita sunt discrimine. In aliis enim subiectum est concretum naturae divinae, qualis illa est: *Dens proprio sanguine adquisiuit ecclesiam*; *act. XX, 28.* in aliis

autem subiectum est concretum naturae humanae, qualis illa est: *filius hominis venit saluare animas*, *Luc. IX, 56.*

§. XIX. Ceterum licet in Christo πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σαρκικῶς habitaret; ipse tamen sponte sua vsu istius maiestatis, vt officio, quod in se suscepit, fungi posset, se ad certum tempus abdicauit, quem deinceps iterum sibi adseruit. Vnde duplex eius status, *exinanitionis* alter, alter *exaltationis* obseruari solet. *

* Rem ipsam pariter, ac voces, quibus exprimitur, Paulus apostolus nobis suppledat, quando *Phil. II, 6, 7.* de Christo dicit, *εαυτὸν ἐκένωσε, se ipsum euacuauit, inaniuit, exinaniiuit*; & iterum, *θεὸς ὁμοῦν ὑπεβύηκε, Deus eum valde exaltauit*. Duplíciter autem vox *exinanitionis* accipitur. Interdum namque actum istum, quo filius Dei, summo & ineffabili hominum amore inductus, ex sinu patris de caelo se demisit,

atque naturam humanam adsumsit; interdum vero humilem illum filii Dei, iam incarnati, statum, atque *μεθ' ἡν δούλου* denotat, in qua nostri causa, donec exaltaretur, adparuit, vt redemptionis opus, ad quod uenerat, perficeret. Priorem significationem nonnulli *ecclesiasticam* & *impropriam*, posteriorem autem, quae & huius loci est, *biblicam* atque *propriam* vocant.

§. XX. Status itaque exinanitionis in eo consistit, quod Christus attributorum diuinorum ἐνεργητικῶν vsu plenario, non tantum intuitu humanae suae naturae, sed & huius vniuersi, ad certum tempus sese abdicauit, infirmitates naturales, quibus alii homines obnoxii sunt, expertus est; & in ea forma, quae seruum, seu infimae conditionis hominem, cum variis vitae huius incommodis colluctantem, refert, adparuit. *

* Primum itaque, quod hic in censum venit, est *κένωσις, euacuatio*, seu abdicatio vsus plenarii attributorum diuinorum, & quidem *ἐνεργητικῶν*. Quatenus attributa *ἐνεργητικά* sint, supra iam ad §. 16. indicauimus. Ea vero hic tantum intelligenda, res ipsa docet, cum non tantum, qua *κτῆσις*, sed & qua *χρῆσις*, seu vsurpationem Christi humanae naturae communicata sint; quod de *ἀνενεργήτους* dici nequit, quae *κτῆσις* equidem habet, non autem qua *χρῆσις*. Ergo & vsu horum attributorum se abdicare non potuit. Vnde & quo pacto intelligendi sint, patet, qui, Christum vsu *maiestatis diuinæ* se abdicasse, aut eundem in statu exaltationis recepisse, dicunt.

Maiestatis enim diuinæ nomine attributa, & quidem *ἐνεργητικά* eos designare, manifestum est. Porro, dum vsu saltem istorum attributorum se abdicasse dicitur, de ipsis attributis hoc neutiquam intelligendum, nemo non videt. Attributum enim aliquod diuinum deponere non potuit, vt non simul ipsam naturam diuinam deponeret; quod sine vniuersis personalis dissolutione fieri non potuit. Vniouem autem personalem dissolutionem fuisse, quis diceret? Sed & ad vsum quoque istorum attributorum *ἐνεργητικῶν* quod attinet, non omni prorsus, sed plenario saltem se abdicatum abdicasse contendimus; siquidem aliqualem eum retinuisse, tot miracula, tot

omniscientiae & omnipotentiae diuinae documenta, tot radii diuinae maiestatis, in fammo exinanitionis gradu exsplendefcentes, abunde testantur. Quod & Ioannes indicat, dum *vidimus*, inquit, *gloriam eius, dixit ei moyses et ait, gloriam tuamquam vniuenti a patre; cap. I, 14.* Vt autem liberrime, nulla coactus necessitate, quinimmo solo ductus hominum amore, isto diuinorum attributorum vsu sese abdicauit, ita vere etiam & re ipsa hoc factum, verba disertissima apostoli *Phil. II, 6. 7.* nos neutiquam dubitare sinunt.

Non ergo in occultatione saltem quadam, sed in vera vsus plenarii abdicatione, exinanitio ista consistit. Cum Tubingensibus theologis hac super re disputatum fuit; quippe contra quos nonnulli hoc nomine in aciem prodierunt, ac si exinanitionem Christi in sola *neglecta*, seu occultatione maiestatis diuinae, constituerent. At hanc illorum sententiam fuisse, negat, qui eandem academiam Tubingensem praeclaris meritis exornat, vir longe celeberrimus, PFAFFIUS, dum ita hac de re pronuntiat: *itaque iam clarum est, peccare eos, qui theologis Tubingensibus imputant, quod statuunt, exinanitionem Christi consistere in nuda neglecta.* Rogamus hic viros praestantissimos, ne eiusmodi sententiam, quam plane deestlamur, nobis inuitis attribuant amplius; *instit. theol. dogm. part. 2. cap. 6. §. 1. p. 447.* Cum isdem theologis Tubingensibus etiam hac super re disputatum fuit, num saltem intuitu sui ipsius, seu humanae naturae suae, an vero etiam intuitu huius vniuersi, rerumque creaturarum omnium, Christus vsu plenario diuinorum attributorum sese abdicauerit? Prior enim sententia Tubingensibus theologis tribuitur, cum reliqui posteriorem, hoc maxime nomine & merito quidem defendant, quod Christus reuera se ipsum exinanitiuissse, & vsu plenario attributorum diuinorum se abdicasse dici nequeat, nisi hoc etiam intuitu huius

vniuersi, rerumque creaturarum omnium, factum sit. Is vero, quem antea laudauimus, vir longe doctissimus, PFAFFIUS, suam ita hac de re explicat mentem: *Si clare res enarranda sit, Christum in statu exinanitionis, etsi cum patre, & filio etiam quoad humanam naturam mediante persona, ecclesiam, totumque mundum gubernauerit, omnia sciuerit, & ubique praesens adfuerit, ea omnipotentia, ea omniscientia, ea omnipraesentia, quae ipsa diuina natura est, cum qua humana natura intine & inseparabiliter unita fuit, tamen hac omnipotentia habere eousque non vsu esse, ut opus redemptio- nis impediret, neque etiam gubernationem ecclesiae ac mundi ad oculos hominum MANIFESTE exseruisse, sed, licet esset reuera summus, ditissimus, totiusque mundi rex, tamen sub forma seruli formam Dei, quam semper retinuit, id quod ex participio *ὤντα*, *Phil. II, 6.* constat, occultasse, ac si esset seruus, pauperissimus, qualis & ciuili aestimo fuit, mortalis, qualis & diuinoque existit & c. l. c. p. 448.* Existimat itaque vir doctissimus, omnipotentiae, aliorumque attributorum diuinorum vsu etiam plenarium, intuitu huius vniuersi, speciatim ecclesiae, humanae Christi naturae, in statu exinanitionis, denegari non posse, etsi manifeste, & ad oculos hominum istehorum attributorum vsus sese non exseruerit. Adeoque & ab aliis dissentit, qui & intuitu huius vniuersi, speciatim ecclesiae, reuera vsu, plenario quidem, & velut ordinario, Christum tantisper se abdicasse, docent. Quidquid eius sit, abdicationem huius vsus non perpetuam esse, sed cum ipso statu exinanitionis finem habuisse, vel ex statu exaltationis, qui illum excepit, intelligitur.

Pertinent porro ad statum exinanitionis omnes imbecillitates, infirmitatesque humanae, illae quidem, in quibus nihil vitii aut peccati est; adeoque & dolores omnes, quos seruator optimus sensit. Cum enim absque eiusmodi imbecillitatibus
verus

verus homo esse potuisset, quod iure meritoque ad statum exinanitionis referantur, patescit. Sunt enim, quae ei vt homini conueniunt, probe discernenda ab iis, quae illi vt tali homini, qui *morbos nostros tulit, & dolores nostros in se recepit, Eſ. LIII, 4.* tribuuntur. Haec enim, non autem illa, statum exinanitionis efficiunt; cum non qua Deus, sed qua homo est, exinanitus sit. Hinc & omnia, quae ad *μορφήν δούλου* pertinent, parentum eius, immo ipsius seruatoris, in hominum, externam saltem eius speciem intuentium oculis, conditio humilis, & abiecta, contemptus etiam, & vilipendium, paupertas denique, & rerum omnium, ex quibus alii vitae huius felicitatem aestimant, inopia, ad huncce exinanitionis statum referenda sunt; cum primis passio, atque mors ipsa, vt diserte apostolus testatur, *Phil. II, 8.*

Atque in hocce exinanitionis statu seruatorem constitutum fuisse, vt multis demonstramus argumentis, necesse non est, cum tota eius vita, ab euangelistis litterarum monumentis consignata, hoc abunde comprobet. Luculentum tamen cum primis est testimonium Pauli, *Philipp. II, 6, 7, 8.* ad quod saepe iam prouocauimus, sed quod integrum exhibere, lucemque simul quamdam illi adspargere, non abs re fuerit. *Iesus Christus, inquit, in forma Dei existens, non duxit rapinam, esse aequallem Deo; sed semetipsum exinaniuit, formam serui sumpta, in similitudine hominum constitutus, & figura repositus vt homo, humilem praeibit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.* Quae quidem apostolum de Christo, vt homine spectato, seu humana Christi natura effari, nemo dubitabit, qui paullo adcuratius cuncta consideraerit. Secundum eam enim haec naturam intelligenda sunt, secundum quam obediens factus est ad mortem, seu mori potuit, atque reuera mortuus est, itemque, secundum quam exalta-

tus est. Neutrum autem horum de diuina eius natura dici potest. Vnde & sequitur, exinanitionem hanc non de ipsa incarnatione accipiendam esse, sed de statu humili eius, qui homo verus, simulque verus Deus erat. Quod enim is ipse, qui exinanitus est, non tantum homo, sed simul verus Deus fuit, indicat, dum dicit: *ὅτι ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, qui in forma Dei existens.* Vbi quidem per *μορφήν Θεοῦ*, non ipsam essentiam, sed maiestatem potius, gloriamque diuinam, seu *τὴν δόξαν*, quam Christus se apud patrem habuisse dicit, *ἐξ τοῦ τὸν κόσμον εἶμαι, antequam mundus esset, Ioan. XVII, 5.* intelligendam, ex opposito, quod est *μορφήν δούλου*, elucescit. Quoniam tamen nemo istam *μορφήν Θεοῦ* gloriam atque maiestatem diuinam sibi vindicare potest, nisi qui verus Deus sit; recte quoque Christum verum non tantum hominem, sed Deum quoque fuisse, inde colligitur. Cum autem Christus non tam ipsa maiestate diuina, seu attributorum *ἐνεργητικῶν* possessione, quam eorundem vsu sese abdicauerit, nonnulli, qui *ἀκριβοῦς* sectantur, *μορφήν Θεοῦ* de vsu diuinae maiestatis, quam de ipsa maiestate diuina, seu possessione attributorum *ἐνεργητικῶν*, interpretari malunt. Vt itaque ostenderet apostolus, quantopere se Christus exinaniuerit, pergit: *ὅχι ἄρπαγμὸν ἤγαγον τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, non rapinam duxit esse aequalia Deo.* Vbi magna cum emphasi, non *ἴσων*, sed *ἴσα* dixit, vt indicaret, quidquid maiestatis, gloriaeque diuinac cogitari potest, hoc Christum iure meritoque sibi, qua humanam etiam naturam vindicare, non aliam vtique ob causam, quam quod *πάν τὸ πλῆρωμα τῆς Θεότητος* in eo *σωματικῶς* habitaret; *Coloss. II, 9.* De formula: *non rapinam duxit*, non vna omnium interpretum est sententia. Plerique enim eam ita explicant, Christum non pro rapina, hoc est, realiena, minimeque sibi conuenienti duxisse, *τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ*; sed iure optimo hoc sibi vindicare potuisse,

cum reuera Deus esset. Alii ad triumphos veterum hic respici putant, in quibus victores spolia hostibus detracta publice ostentant, vt sensus sit, Christum palam gloriam & maiestatem diuinam, etiam iure sibi conuenientem, ostentare noluisse, prout victores rapinam, seu spolia sua ostentant, sed se ipsum exinaniuisse. Sed & haec non omnibus sese probat interpretatio. Varia ei opponi possit, HAMMONDVS ad b. l. obseruauit. *Primum enim, inquit, ἀπαγκμὴν ἡγῆσαυ* nusquam significat ostendere, vendere; & quauis ἀπαγκμὴν praedam bellicam sonet quandoque, attamen verbum ἡγῆσαυ cum ea voce iunctum, non patitur, eam notionem aduerti &c. Pari ratione & AL. MORVS, plausible, inquit, interpretatio: non tropacum duxit; sed aut ego vehementer fallor, quae se magis Francis, quam graece doctis auribus probet; in notis ad quaedam loca noui foederis, p. 386. Ipse quidem MORVS existimat, respicere apostolum ad apotheosfes veterum, in quibus rapi dicebantur ex folio in caelum caelares, & inter Deos referri. Quod longe admodum petrum esse, nemo, puto, non intelligit. Merito itaque recepta illa, quam primo loco attulimus, praefertur interpretatio, cum per eam ciuila recte fluant. Nec necesse est, vt particulam ἀπα, quae sequitur, per nihilominus, aut verumtamen, vertamus, cum aduersarium suam retinere queat significationem. Sensus namque huc redit: *Nox duxit rapinam, τὸ εἰσαῖσα θεῷ*, seu, per usurpationem quandam hanc maiestatem sibi non vindicauit, vt adeo iniuito iterum auferri potuerit, ἀπαῖσαντόν, sed semetipsum, sponte sua, citra coactionem ἀνίσταται euacuauit. Paucis itaque verbis multa apostolus indicat. Primo namque per τὸ εἰσαῖσα θεῷ nos condocet, quanta fuerit ista exinanitio, vt ex tanto fastigio, quale erat, vsus plenarius maiestatis diuinæ, se dimiserit, tum quod non iniuitus, aut coactus, sed sponte sua hoc

fecerit, & denique, quod reuera hoc fecerit, vsu plenario diuinæ maiestatis, seu idiomatum ἐνεργητικῶν sese abdicando. Atque vltimum quidem & verbo ἐκίνας significat, & iis, quae sequuntur, vltius declarat. Dicit enim: *μορφῇ δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιωματι ἀνθρώπων γενόμενος*. Per *μορφῇ δούλου* ipsam naturam humanam intelligi non posse, liquet, quod de Christo iam homine facto, sed propter vnionem personalem, *μορφῇ θεοῦ*, & τὸ εἰσαῖσα θεῷ sibi vindicante, antecedentia loquantur. Adeoque nec de incarnatione Christi apostolo hic sermo est; sed per *μορφῇ δούλου* statum eius, conditionemque humilem & abiectam, per quam infimae sortis hominibus adnumerabatur, describit. Hinc & τὸ ὁμοιωμα ἀνθρώπων, non de conformitate, qua essentiam & naturam, sed qua varii generis infirmitates, imbecillitatesque, immo etiam vitae huius incommoda, quae pauperes maxime, infimaeque sortis homines premunt, capiendum est. Idem vltius adhuc confirmat, dum addit: *καὶ σχήματι ἐμψυχοῦ ὡς ἀνθρώπου, ἵνα πενίαν ἐκείνην*. *Figura repertus vt homo, sese adeo deiecit, vel humilem reddidit &c.* Vitae nimirum quotidianae commercium σχήματος voce designat, in quo ita se gesserit seruatur, vt inter illum, & hominem vulgarem quemuis, nullum discrimen deprehenderetur; qua quidem ratione vti demonstrauit, quam in humiliori statum ex summo, quod cogitari potest, fastigio sese dimiserit; ita causa non alia fuit, quam vt ex pacto cum patre inito, ad genus hominum ex summa miseria liberandum, voluntati patris morem gereret; factus ideo etiam obediens ad mortem, mortem autem crucis; qui vltimus erat & exinanitionis & obedientiae gradus; quod & humani generis redemptio postulabat. Ex haecenus autem dictis facile intelliguntur, quae de forma & subiecto status exinanitionis vulgo traduntur. Forma nimirum in ipsa abdicatione vsus plenarii

plenarii attributorum *διεργητικῶν*, itemque infirmitatum humanae naturae adsumptione, & *μερῶς θεοῦ* consistit: *subiectum quod* (ita enim loqui amant) est filius Dei,

proinde humanam naturam adsumsit; *subiectum autem quo*, ipsa humana natura. De *sine* deinceps ad §. 23. dicemus.

§. XXI. Vt autem status ille exinanitionis ad totum illud tempus, quo Christus inter mortales versatus est, pertinet, ita a primo statim conceptionis momento initium fumsit, * continuatusque est in natiuitate, ** circumcissione, *** purificatione, * educatione, ** omnique vitae, quam in haec terra degit, actu. Nec enim in hisce omnibus aliud quid, quam humile, & ab omni splendore alienum, & longe infra humanam, multo magis diuinam maiestatem positum, deprehenditur.***

* Non ita hoc capiendum, ac si ipsa conceptio, adeoque & incarnatio Christi, ad statum exinanitionis pertineat; hanc enim iam antea reieciimus sententiam; sed, quod filius Dei, vt embryo in vtero materno constitutus, iisdem infirmitatibus obnoxius fuerit, quibus alii infantes obnoxii esse solent. Referre huc etiam licet, quod ex matre nasci voluerit, quae, etsi ex regia stirpe esset, eo tamen tempore ad eam conditionem redacta erat, vt infimae fortis viro esset desponsata. Non persuntorie haec sunt consideranda.

** Multa equidem diuinæ maiestatis circa natiuitatem seruatoris se exseruerunt vestigia; praesertim dum angeli eam adnuntiarent pastoribus, & magi isti, per stellam diuinitus excitati, Bethlehchemum venerunt, recens natum puerum adoraturi; reliqua autem si species, stabulum; praesepe; fascias, Iosephum, Mariam, nihil sane, quod splendore suo aliorum perfringeret oculos, deprehendes. Cuncta haecce, qui historicis, criticisque observationibus illustrata legere cupit, A. N. T. BVNAEVM adeat, *de natali Iesu Christi, lib. 1. cap. 3. p. 277. seq.*

*** Cum doloribus enim, sanguinisque effusione coniunctam fuisse circumcissionem constat. Sui autem ipsius causa cum neutrumquam circumcidi debuerit seruator, manifestum est, nostri causa hoc factum

esse. Nimirum, *postquam tempus plenum aduenit, misit Deus filium suum ex muliere natum, subditumque legi, vt legi subditos redimeret, quo adoptionem adipisceremur; Gal. IV, 4, 5.*

* Namque & hac ratione se venisse demonstrauit, vt pro nobis legi diuinæ se submitteret; conf. *Luc. II, 22, 28.*

** Nec in ea singulare quid fuisse, litterae sacrae commemorant. Immo postquam radius aliquis diuinæ sapientiae, in disputatione illa, quam annos natus duodecim in templo Hierosolymitano instituit, effulsisset, deinceps tamen, postquam Nazarethum iterum cum parentibus venisset, *ἡν ὑπακούσας τοῖς ἀνθρώποις, erat illis subiectus, seu morigerus; Luc. II, 51.* Qui autem humilem parentum eius conditionem cogitauerit, facile credet, eam apud illos vitae rationem tenuisse seruatorem optimum, quae ab omni splendore prorsus aliena fuit. Quae de eo in *euangelio infantiae Christi* referantur, non tantum spuria sunt, & falsa, sed prorsus quoque inepta, & impia.

* Nemo hac de re dubitabit, nisi qui numquam, quae euangelistae de vita Christi litteris consignata reliquerunt, legerit. Hinc vero, vt constat, Christum in summa paupertate vitam duxisse, ita ipsemet hoc confirmat, quando dicit: *habent vul-*

pes laebras suas, & volucres caeli nidos suos, sed filius hominis non habet, ubi caput reclinet; Matth. VIII, 20. Neque tamen ita hoc capiendum, ac si Christus, aut apostoli mendicauerint; quippe quod nullibi legitur; etsi ea, quae sponte offerebantur, acceperint, quod & diserte Ioannes testatur; *cap. XII, 6.* Hinc & frustra monachi mendicantes ad exemplum Christi atque apostolorum prouocant. Exorta autem inter ipsos Franciscani ordinis monachos circa annum Christi 1321. acris contentio est, de paupertate Christi. Nonnulli namque adierebant, Christum nihil plane, quod ceu proprium sibi vindicare potuerit, habuisse, simulque ad constitutionem Nicolai III, quae incipit: *Exiit qui seminat*, prouocarunt; quippe in qua pontifex inter alia ita pronuntiat: *Abdicationem proprietatis omnium rerum, tam in communi, quam in speciali, propter Deum, meritoriam esse, & sanctam, quam & Christus, viam perfectionis ostendens, verbo docuit, & exemplo firmavit; quamque primi fundatores militantis ecclesiae, prout ab ipso fonte hauserant, volentes perfecte viuere, per doctrinae ac vitae exempla in eos deriuarunt.* Cui sententiae licet alii acriter se opponerent, nihilofecius fratres minores, comitiis generalibus ordinis sui Perusii celebratis, per litteras encyclicas declararunt, inhaerere se decreto ecclesiae Romanae, per Nicolaum III. promulgato, in Viennensi concilio per vniuersalem, & catholicam ecclesiam adprobato, & per ipsum Ioannem XXII. in decretali, *quorundam exigit*, commendato; & secundum illud euellere, Christum & apostolos nihil iure proprietatis, domini, seu iuris proprii, in communi habuisse, hancque propositionem non esse haereticam, sed sanam & catholicam. Ea re inductus Ioannes XXII. pontifex, primo quidem edita constitutione, *ad condicioem canonum*, Nicolai III. constitutionem antea memoratam, quo-

vsque fratribus minoribus dominium proprietatemque rerum habere liceat, declarauit; tum vero altera constitutione, *cum inter nonnullos*, anno 1323. promulgata, hancce propositionem, *Christus & apostoli in speciali non habuerunt aliqua, nec in communi*, eiusque adhesionem pertinacem, *erroneam & haereticam* pronuntiauit. Cumque non deessent, qui ipsas hasce pontificis constitutiones impugnarent, idem Ioannes XXII. noua constitutione, quae incipit: *quia quorundam mentes*, priores constitutiones vindicauit, & confirmauit. Ab omnibus enim, *tamquam* haereticos haberi ac uitari iussit, qui verbo, vel scripto defendere, vel adprobare proscriptam illam propositionem praesumerint: *Quod Christus, & apostoli, in iis quae habuisse leguntur, tantum habuerint, absque iure aliquo, simplicem usum facti.* Ex quo (si verum esset) sequeretur, usum Christi fuisse non iustum; quod blasphemiam continet. Plura qui de hacce controuersia desiderat, NAT. ALEXANDRVM: adeat, *hisl. eccles. tom. 7. saec. 13. & 14. cap. 2. artic. 3. p. 44. seq.* Ioanni XXII. pontifici paupertatem Christi haud placuisse, non mirabitur, qui vitam, moresque eius considerauerit. Cumque hac in re palam a Nicolao III. dissentiat, quo pacto hosce pontifices inter se conciliant, ne infallibilitatis charactere excidant, maximopere laborant Romanenses, praefertim, quem iam laudauimus, NAT. ALEXANDER, *l. c. dissert. II. p. 54. seq.* Sed hoc nostra parum refert. Ad rem ipsam quod attinet, negari sane nequit, quae Christus ad suam, atque apostolorum sustentationem ab aliis accepit, iure possedisse, adeoque & recte in suum atque apostolorum vium conuertisse; secus enim qui sentiret, eum adserere oporteret, quaecumque nobis ab aliis dono dantur, nequitiam recte accipi, quo ipso & admittendum esset, peccare pauperes quoslibet, quando elemosynas accipiunt; quod stolidum non minus, quam

quam impium est. Nemo tamen ideo negauerit, Christum in summa paupertate vixisse; quia quaecumque apostoli accipiebant, statim ad vsus necessarios, immo & ad eleemosynas aliis iterum impertiendas impendebant; adeoque si vsum rerum ad vitam hanc summopere necessariarum de-

mas, dici non potest, Christum aliquid proprii habuisse; quod & ipsemet *luc*o antea citato *Matth. VIII, 20.* testatur. Is vero, qui tantum quae ad vsum vitae huius necessaria sunt, ab aliis accipit, si pauper dicendus non sit, nemo vnquam mortalium pauper dici poterit.

§. XXII. Cumprimis summus veluti exinanitionis gradus in passione Christi, morte, & sepultura, conspicitur. Et ad mortem quidem quod attinet, reuera eum mortuum esse, tot luculenta scripturae sacrae effata non magis nos dubitare sinunt, quam quod acerbissimos, vehementissimosque reuera sensit dolores. Mortem vero ipsam non tantum in solutione, sed & separatione animae corporisque constituisse, vel inde patet, quod *spiritum dimisisse* dicitur; *Matth. XXVII, 20.* Nec tamen hoc obstat, quò minus & in triduo mortis verus homo censeri potuerit: quemadmodum & vnio personalis inter diuinam humanamque naturam permansit, etiamsi naturalis inter corpus & animam soluta esset. *

* Quae de passione, morte, & sepultura Christi, fuscè ab aliis disputari solent, cum ad alium locum pertineant, paucis attingemus. Et ad passionem quidem quod attinet, multa equidem seruatur mala a primo natiuitatis momento, ad mortem vsque, multaque perpeffus est incommoda; sed nunc ea saltem hic in censum veniunt, quae in fine vitae, & vltimo eius die subiit, quaeve gravitate sua reliqua omnia superant. Haec vero si quis distincte iterum considerare vellet, illi attendendum primo ad ea esset, quae Christus post vltimum cum suis epulum perpeffus est in horto Gethsemane, vehementer contristatus spiritu, venundatus, & proditus a Iuda, captus ab hostibus, desertus a discipulis; tum quae passus est coram tribunali Iudaeorum, falso accusatus, iniuste condemnatus, acerbè illusus, interimque a Petro abnegatus; porro, quae passus est in aedibus tam Pilati, quam Herodis, latroni Barrabae a toto populo postpositus, flagris iussu Pilati laceratus, a Iudaeis pertinaciter ad crucem postulatus, tandemque a Pilato, quantumvis inuito,

condemnatus, denique, quae post latam in eum mortis sententiam, vsque ad mortem ipsam passus est.

Ea, quae in horto Gethsemane perpeffus est seruatur optimis, ad animum praecipue pertinent, & a Matthaeo *c. XXVI, 37.* ita exprimuntur: *ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀθροῦν*; a Marco autem: *ἤρξατο ἐκδιμβεῖσθαι καὶ ἀθροῦν*; *c. XIV, 33.* Hinc nonnulli obferuant, tres adfectus seruatori tribui, tristitiam, pauorem, seu *ἐκδιμβήσθαι*, & denique taedium, seu *ἀθροῦν*. De tristitia nullum est dubium, exprimitque eandem deinceps seruatur ipse, dum *v. 38.* dicit: *περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου*, vbi nonnulli vocem *περίλυπος* de *extensione* tristitiae expli- cant, vt hominem vndiquaque tristitia circumseptum & velut circumvallatum denotet; alii autem de *intensione*, quia particula *περί* etiam significet *admodum, valde, nimis*. Prior tamen explicatio praeferenda videtur, quia intensio tristitiae iam *v. 38.* per verba: *ἕως θανάτου*, indicata fuerat. Vera itaque etiam & non simulata haec fuit tristitia, secus ac quidam veteris eccle-

siae haeretici sibi persuasuerunt. Alter adfectus, qui a Marco designatur, fuit *ἐκδύμνησις*, hoc est, *timor, terror, paupor, consternatio*. Quem quidem Christo tribuere, itidem nonnulli veterum dubitarunt: sed cum *timor*, atque *terror*, (qui & distincti sunt adfectus) ita comparati sunt, vt in se spectati sint *ἀδιφάροι*, non video, quid obftet, quominus Christo tribui queant. Causa autem istius *ἐκδύμνησις* fuit mors imminens, temporaria sane illa, sed cum fulmine diuinæ iræ, maledictionis, & poenarum infernalium intime coniuncta. Tertium, denique *παῖς*, Matthæus pariter ac Marcus verbo *ἀδελφότης* exprimunt, quod vt recte BEZA explicat, est, *grauissime angustia*. Non praetermittendum vero, quod Lucas adhuc c. XXII, 43, 44. addit, angelum de caelo illi adparuisse, qui eum corroboraret; hinc *ἐνδύμνησις* in *ἀγωνίᾳ* vehementius adhuc orasse, sudoremque eius tamquam *ὁρώμενος ἕλμας* in terram descendisse. Vox *ἀγωνία* licet diuersimode accipi queat, hic tamen quam rectissime de acerrimo animæ conflictu, in quo Christus constitutus fuerit, intelligitur. Si quæras, quodnam certamen illud fuerit? nihil probabilius dici potest, quam ex vna parte Christum, non tantum ob mortis temporalis metum, sed simul ob iræ diuinæ magnitudinem, quam nostri causa sentire debebat, maxime anxium fuisse; ex altera parte voluntatem patri in omnibus obediendi, & ea perferendi, quæ sibi patienda erant, adfuisse. Quando autem a nonnullis dicitur, Christum dolores infernales sensisse, non ita hoc capiendum est, ac si eos ipsos dolores, quos damnati experiuntur, senserit; siquidem hoc pacto peccata etiam cum istis doloribus coniuncta, commisisset; sed potius ita intelligendum, quod dolores adeo graues, vt cum infernalibus comparari possint, reuera in anima sua senserit. Ad sudorem autem Christi sanguineum quod attinet,

silentio equidem inuoluendum non est, quod rum IULIARIVS, *lib. 10. de trinit. p. m. 1062.* edit. operum eius, quæ Parisiis 1693. prodierunt; tum HIERONYMVS, *lib. 2. contra Pelag. cap. 6.* referant, illa, quæ Lucas de sudore sanguineo, & angelo Christum corroborante, memorat, in multis codicibus non reperiri. Deleta haud dubio ab illis sunt, qui superstitione, aut prauis opinionibus ducti, illud aut incredibile, aut Christo indignum esse existimauerunt. Sed genuina esse hæcce verba, tum auctoritate codicum antiquissimorum, tum ex allegacionibus patrum, IVSTINI martyris, IRENAEI, TATIANI, AMMONI Alexandrini, CYPRIANI, aliorumque constat; quos B. CASPAR SAGITTARIUS laudat in *harmonia historiae passionis Christi, part. 2. cap. 3. p. 331.* Sunt, qui existimant, ex verbis Lucae nihil aliud colligi posse, quam, sudorem, qui ex corpore Christi emanauit, non tenuem, sed crassum fuisse, quales grumi sanguinis esse solent. Ita GROTIUS, ad *Luc. XXII, 44.* qui & causæ suæ praesidium in particula *ἀσπὶ* quaerit, quam tamen non semper similitudinis, sed subinde veritatis, adeoque rei ipsius notam esse, constat; conf. GLASSII *philolog. sacr. lib. 3. tract. 5. can. 28.* Miraculum autem non temere hac in re admittendum, viri docti censent, quod homines in summis angustias constituti, sudorem sanguineum emiserint.

In ultimo passionis actu ipsa occurrit crucifixio, quæ nostrum merito adhuc ad se conuertit animum. Nec enim temere quemquam fugit, hocce supplicium apud Romanos maxime fuisse abominandum. Hinc crux veteribus passim vocatur: *infelix lignum, arbor, stipex, crux damnata; supplicium summum, & supremum; crudelissimum teterrimumque supplicium, feruile supplicium &c.* Idque & ipse apostolus innuit, quando Christum patri obediens factum dicit, non *ad mortem* modo, sed *ad mortem crucis*, *Phil. II, 8.* Eratque omnino

omnino hoc supplicium & furori, quem Iudaei animo contra Christum conceperant, & fini, quem Deus per mortem Christi obtinere voluit, quierat hominum a maledictione liberatio, conueniens. Veram enim rationem, cur Deo placuerit, vt hocce supplicii genere seruatur adficeretur, Paulus nos conducet, quando dicit: *Christus nos redemit a maledictione legis, dum maledictio factus est pro nobis, sicut scriptum est, maledictus est, quisquis e ligno pendet; Gal. III, 13.* Addi tamen & aliae rationes possunt, quarum nonnullas minime contemnendas LACTANTIVS, *instit. diuin. l. 4. c. 26. p. m. 500. seq.* attulit. Primo namque hocce supplicii genere Christum adfectum existimat, vt abiecto hocce mortis genere & suam ipse humilitatem ostenderet, & infimae etiam conditionis hominibus passionem suam profuturam doceret. Dicitur fortasse aliquis, inquit, cur, si Deus fuit, & mori voluit, non saltem honesto aliquo mortis genere adfectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicii? quod etiam homine libero, quamuis nocente, videatur indignum. Primum, quod is, qui humilis aduenerat, vt humilibus & infirmis opem ferret, & omnibus spem salutis ostenderet, eo genere adficiendus fuit, quo humiles & infirmi solent; ne quis esset omnino, qui cum non posset imitari. Porro, sic voluisse redemptorem mori, tradit, vt integrum corpus eius conseruaretur, quem die tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec enim hoc cuiquam ignorandum est, (ita pergit) quod ipse ante de sua passione praedicens, etiam id notum fecerit; habere se postlatum, cum vellet, deponendi spiritum, & resumiendi. Suffusus itaque cum spiritum deposuisset, necessarium carnis esse non putauerunt, ossa eius suffringere (sicut mos eorum ferebat) sed tantummodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est, & sepulchro diligenter inclusum. Quae omnia

BVD. TH. DOGMAT.

idcirco facta sunt, ne lapsum ac diminutum corpus ad resurgendum inbabile redderetur. Sed tertiam quoque hanc rationem addit LACTANTIVS, ideo seruato rem cruci adfingi voluisse, vt maiestatem pariter ipsius, ac passionem, orbi vniuerso innoscere, & prodesse debere, significaretur. Illa quoque, inquit, praecipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit; quod illa exaltari eum fuit necesse, & omnibus gentibus passionem Dei noscere. Nam quoniam is, qui patibulo suspenditur, & conspicuus est omnibus, & ceteris altior; crux potius electa est, quae significaret, illum tam conspicuum, tamque sublimem futurum, vt ad eum cognoscendum pariter & colendum, cunctae nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio eius, aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas, orbemque dimensus est, vt iam tunc ostenderet, ab ortu solis usque ad occasum, magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum, sub alas suas esse venturum, signumque illud maximum atque sublime frontibus suis suscepturum. Plura de supplicio crucis, & cur Christus eodem adfici voluerit, suppeditabit A. KORTHOLTIVS, in pagano obtrectatore, l. 2, c. 7. §. 3. seq. p. 346. seq.

Inter ea, quae contingerent, cum seruator optimus in cruce penderet, memorabile maxime est, quod circa horam nonam, vt Matthaeus habet, cap. XXVII, 46, magna voce exclamauerit: *Ὁ θεὸς μου, ὁ θεὸς μου, quare dereliquisti me.* Quae quidem verba nonnulli ita capiunt, ac si aut cum desperatione luctantis, aut reuera desperantis sint. Qui priorem sententiam deserunt, Christum prae dolorum magnitudine aliquid dixisse putant, quod non satis fuerit praemeditatus: quod a sanctitate Christi prorsus alienum est. Multo autem minus posterior sententia admitti potest, quae prope a

Ggg gg

blasph-

blasphemia abest. Certe, non omni fiducia in Deum destitutum fuisse seruatores optimum, adloquutio illa: *Deus mi, Deus mi*, satis ostendit, estis reliqua verba summus eius angores, doloresque maximos, arguant. Hinc & nec vnionis hypostaticae dissolutio, aut suspensio, aut simile quid, ex hisce verbis colligi potest, sed tantum, quod humana natura Christi sensu infusus, quem ceteroquin ex diuina natura habebat, caruerit, vim contra maledictionis, iracundiae diuinae, eminentissima quaedam ratione perceperit. De sanguine etiam Christi, quem tum in cruce, tum antea in praecedente actu passionis, immo & in circumcissione, effudit, quaeri solet, num computruerit, & corruptus, an a Christo reassumtus sit? Nec desunt, qui prius adfirmant, quod tamen perperam fieri, nulli proferus dubitamus. Cum enim Petrus *i. epist. I, 18.* diserte adferat, nos *ὁ φθαρτός, non corruptibilis*, qualia aurum & argentum sunt, sed *τιμιὸν αἵματι pretioso sanguine* agni immaculati & incontaminati, hoc est, Christi, redemptos esse; manifestum est, eum sanguinem Christi ad *τὸ φθαρτα*, seu ea, quae corrumpi nequeunt, referre. Cumque *ps. XVI, 6.* omnis corruptio a corpore Messiae remoueatur, id quidem non minus de sanguine, qui partem corporis Christi constituit, est intelligendum. Accedit denique, quod sanguis iste, quem seruator pro nobis effudit, sit *αἷμα τοῦ Θεοῦ, proprius Dei sanguis, quo sibi ecclesiam adquisiuit, act. XX, 28. sanguis filii Dei, i. Io. 1, 7. proprius Christi sanguis, per quem ingressus est in sanctum, Ebr. IX, 12.*

Iam, vt de ipsa seruatoris morte etiam aliquid dicamus, eam non imaginariam, aut simulatam, sed veram omnino fuisse, luculentissima euangelistarum effata, & tot alia scripturae testimonia, neutiquam nos dubitare sinunt. Matthaeus enim dicit: *ἀφ᾽ ἧς τὸ πνεῦμα, cap. XXVII, v. 50.*

Marcus *XI, 37.* & Lucas *XXIII, 46. ἱξίνεσαι*, Ioannes, *καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν, παραδόντε τὸ πνεῦμα, cap. XIX, v. 30.* quae quidem verba & mortem veram, & animae simul a corpore separationem aperte innuunt. Non tantum itaque vinculum illud naturale inter corpus & animam solutum est, sed anima etiam reuera a corpore discessit. Quod inde etiam confirmatur, quod seruator ad latronem dixit, illum eo ipso, quo mortuus est, die, secum in paradiso fore. Si ergo in paradiso anima Christi fuit, sequitur, eam neutiquam in corpore mansisse. Paradisum vero qui de statu animae interpretari volunt, aut alia ratione haecce verba explicant, vim ni fallor, illis inferunt apertam. Licet autem per mortem Christi vnio naturalis corporis & animae soluta sit, nequaquam tamen soluta est vnio personalis τοῦ λόγου cum anima & corpore. Quin potius haecce vnio personalis in morte, & post mortem indiuisa manens, effecit, quominus corpus Christi corruptioni, immo ne principio quidem corruptionis fuerit obnoxium; *psalm. XVI, 10. conf. 10. DAMASCENVS, lib. 3. de orthodoxa fide, c. 27. p. m. 251.* Quaesitum vero inter nostrates fuit, an Christus post mortem etiam verus homo permanferit? Negauit enim hocce LVTKEMANNVS, magni quondam nominis inter nostros theologos; contra quem modeste disputat B. DANNHAVERVS, in *hodosophia christiana, phaenom. 8. p. 6: 2. sq. aut, secundum nouissimam editionem, p. 317.* Videturque LVTKEMANNI sententia inde robur aliquod accipere, quod per vnionis naturalis inter corpus & animam solutionem, aliquis homo esse desinat, cum nec sola anima, nec solum corpus homo dici queat. Verum et si Christum, dissolutione ista animae & corporis facta, formaliter homo dici nequeat, idem tamen materialiter ita vocari potest, siquidem in triduo mortis humana natura, quae partes,

partes, animam & corpus, & remanserit, & vnita fuerit cum diuina natura. Nec enim quidquam obstat, quo minus diuina natura cum corpore pariter ac anima vnita esse poterit, etsi haec ab illo per mortem fuerit separata.

Superest sepultura Christi; quam, si quis paulo accuratius considerare vellet, ei & de tempore, & de curatoribus funeris, & de modo sepulturae, & de loco, multa obseruatu digna se offerrent. Sed haec

non sunt huius loci. Nonnulla minime spernenda de hisce monet WITSIVS, in *exercit. sacr. in symbolum apostolicum, exercit. 17. p. 306. seq.* Nobis id sufficiat, praecipue quidem sepulturam hancce ad veritatem mortis Christi comprobandam spectasse, nec tamen mysterio caruisse, quod Paulus apostolus dierte innuit, *Rom. I. 4. Coloss. II. 12.* Addi solet, quod hac ratione & nostra quodammodo consecrata sint sepulcra.

§. XXIII. Necessitatem mortis Christi, omniumque eorum, quae in statu exinanitionis passus est, ex fine status istius colligere licet. Finis autem non alius fuit, quam vt hac ratione omnium hominum expiaret peccata, & dona ad salutem consequendam necessaria illis promeretur. Sibi ipsi autem aut exaltationem, aut simile quid, Christum promeruissse, dici nequit.*

* Finem exinanitionis Christi, speciatim passionis, mortisque, saltem primum, praecipuumque fuisse, vt nostra expiaret crimina, patrisque sui fauorem nobis iterum conciliaret, tam luculenter scriptura tradit, vt sine impietate hac de re dubitari nequeat. Hinc Esaïas vates, *nostros cum tulisse languores, dicit, nostrosque portasse dolores; propter nostras enim vulneratum fuisse iniquitates, propter nostra scelera attritum; castigationem pacis nostrae (hoc est, quae nobis pacem & immunitatem a poena adferret) super ipso fuisse, & per vulnera eius nos esse sanatos; cap. LIII. 4. 5.* Sic & Paulus, cum propter peccata nostra traditum (in mortem) pronuntiat, & propter institutam nostram resurrectionem; *Rom. IV. 25.* Et de paupertate Christi ad Corinthios scribit: *Nostis beneficentiam domini nostri Iesu Christi, quod, cum esset dives, propter nos & vos pauper factus est, vt vos, illius paupertate disceratis; 2. Cor. VIII. 9.* Pertinent huc etiam omnia ea, quibus satisfactio Christi probari solet, de qua deinceps ex instituto. Quod vero simul omnia,

quae ad vitam aeternam consequendam necessaria sunt, nobis promeruerit, ipsemet seruator testatur: *ego veni, vt vitam, &c. τὴν αἰώνιον & omnem abundantiam habeant, Ioan. X. 11. conf. Rom. VIII. 22.* Atque huc cum primario comparatus fuerit status exinanitionis, secundario tamen & exemplum nobis praebuisse seruato-rem, dici potest, quod imitentur, qui ad aeternam aspirant beatitudinem. Doceamur namque eodem, quod & Paulus confirmat *actor. XII. 22. per multas calamitates nobis in regnum Dei introducendum esse.* Hinc & idem apostolus nos *coberedes Christi* vocat, *si modo vna patiamur, vt cum eo ad gloriam etiam euehamur; Rom. VIII. 17.* Immo & hoc ipsum exemplum exinanitionis Christi idem gentium doctor Philippenfibus, proponit, vt eodem illos ad humilitatem adhortetur, *Philipp. II. 5.* quemadmodum & Petrus eodem ad patientiam nos excitare vult, *1. Petr. II. 21.* Qui vero, Christum exinanitione ista exaltationem sibi promeruissse, dicunt, non cogitant, quod Christus per vniorem personalem omnem maiestatem diuinam

iam habuerit, eiusque saltem vsu plenario ad certum tempus sese abdicauerit, adeoque nihil sibi ipsi promereri potuerit. Scripturae insuper suffragio haec sententia destruitur. Ex eo enim, quod apostolus cum de statu exaltationis loqui incipit, dicit: *διὸ quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem*, nihil, quod nobis aduerfetur, colligi potest. Vti enim particula *διὸ* non semper causam, sed consequens etiam, atque ordinem denotat, ita, quod hic causam meritoriam non significet, ex verbo *ἐξορίσθη* perspicitur. Vbi enim *χέρισμα*, ibi non est meritum. Sed

& ipsum verbum *ἐξορίσθη* non ita capiendum est, ac si Christus per exaltationem aliquid acceperit, quod iure sibi vindicare non potuerit; exprimitur namque saltem id, quod ex patre filii atque patris fieri debebat, vt summam filii exinanitionem summa eius deinceps exaltatio exciperet. Atque huncce ordinem, secundum quem exaltatio consequens aliquid est exinanitionis, Paulus etiam *Ebr. II, 9*, indicat, quando dicit, Christum *διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου*, seu vt *v. 10.* loquitur, *διὰ παθημάτων gloria & honore coronatum esse*.

§. XXIV. Ex statu exinanitionis, quem descripsimus, facile intelligere licet, in quo status exaltationis consistat. Exaltatus namque Christus dicitur, quando vsu plenarium attributorum diuinorum, quo tantisper se abdicauerat, suscepit, simulque, quidquid in humana natura debile, aut infirmum erat, depofuit, formamque serui exiit, vt omnes verum hominem, qui simul verus Deus esset, maiestatisque diuinæ splendore coruscaret, agnoscere possent; * *psalm. VIII, 6. seq. CX, 7. Philipp. II, 9. Ebr. II, 6. 7.*

* De humana equidem natura Christi dici potest, eam exaltatam esse, quando in hypostasim diuinæ naturae adsumta, maiestatisque adeo & gloriae diuinæ, qua possessionem, facta est particeps. Cumque nonnulli ex patribus de incarnatione Christi ita quandoque loquantur, vt diuinæ naturae *exinanitionem*, humanæ autem *exaltationem* tribuant; quos & quidam ex nostratibus imitantur; ideo hæc significatio *ecclesiastica* vocari solet. Sed ista hic in censum non venit exaltatio, quippe quæ ad ipsam incarnationem Christi spectat. In scriptura sacra vox *exaltationis* itidem diuersimode accipitur, siquidem & de ipsa Christi crucifixione nonnumquam adhibetur, vt *Ioan. III, 14. VIII, 28. XII, 32.* & de euangelii prædicatione, eo quod in illo Christus cœu vexillum aliquod erectum, & in loco sublimi collocatum, omnibus gentibus proponi-

tur; *Ef. XI, 10.* & denique, de vsus plenarii maiestatis diuinæ adsumptione. Et in vltima quidem significatione, vti status exaltationis statu exinanitionis opponitur; ita eam huius loci esse, nemo non intelligit. De re ipsa autem vt multa dicamus, necesse non est, cum ex iis, quæ de statu exinanitionis disseruimus, omnibus constare possit, cuiusmodi ea sint, quæ de statu exaltationis moneri solent. Præterea Paulus apostolus *Philipp. II, 9.* postquam statum Christi *exinanitionis* descripsit, etiam exaltationem eius luculentissime delineat. *διὸ inquit, καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπεράνω, quapropter & Deus eum summopere extulit, & ex gratia nomine illum donauit, quod est supra omne nomen*, seu, quod omnium nominum summum est, *vt in nomine Iesu omne genu se flectat, & cœlestium, & terrestrium, & subterraneorum &c.* De particula *διὸ* iam antea obseruatum, per eam neu-

neutiquam causam meritoriam, sed ordinem saltem, seu consequens status exinanitionis, indicari. Dum autem *Deus* eum summopere extulisse dicitur, hoc de tota equidem trinitate, speciatim tamen de patre intelligendum est, cum fundamentum vtriusque status, & exinanitionis, & exaltationis, in pacto filii cum patre, de quo fufe supra verba fecimus, quaerendum sit. Christum porro non secundum diuinam, sed secundum humanam naturam exaltari potuisse, nemo dubitauerit. Secundum quam enim naturam iam summus est, secundum eam exaltari nequit. Cum ergo apostolus dicit, quod *Deus eum deus exaltauerit*, Christum intelligit, secundum humanam naturam spectatum. Si quaeras, qualis illa exaltatio fuerit? vox ipsa *ὑπερβύσσει* talem fuisse indicat, quae summa sit, & qua maior, sublimiorque non detur. Neue hac de re dubium superesset, vterius hoc declarat, Deum ei nomen dedisse, adferens, *τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ θεοῦ*, quod super omne nomen, hoc est, summum, & omnium nominum

excellētissimum. De nomine *IESV* hoc intelligendum non esse, vel inde liquet, quod illud ex mandato diuino in ipsa circumcissione ei impositum sit. Superest itaque, vt de ipsa maiestatis diuinæ manifestatione hoc accipiamus, siquidem & nomen inter indicia, ex quibus hominem cognoscimus, locum obtinet. Tantam nimirum *διξιν* seu claritatem, & *ἰσοχρῆν* ei obtigisse, significat, qua nulla maior cogitari potest, quippe quae soli Deo sit propria. Ista autem claritate, *ἰσοχρῆν* & maiestate diuina qui pollet, illi etiam, ceu vero Deo, cultus religiosus debetur. Quod & sequentibus verbis apostolus nos condocet: *vt in nomine Iesu omne genua se flectat, & caelestium, & terrestrium, & subterraneorum*. Non enim ab hominibus solum, sed & spiritibus omnibus, adeoque omnibus creaturis, ratione praeditis, adorandum atque colendum esse seruatorem, significat: quo ipso cultus vniuersalis, adeoque soli Deo conueniens, indicatur, vti supra ad §. 17. iam obseruauimus.

§. XXV. Initium hicce status fuit, quando post mortem Christi anima eius iterum cum corpore coniuncta, adeoque vita illi reddita fuit: tum vero in descensu ad inferos, ** resurrectione a mortuis, *** ad ascensione in caelum, * & sessione denique ad dextram patris, ** sese luculentissime demonstrauit.

* Viuificationem istam, seu *ζωοποίησιν* merito primo collocamus loco, cum & Petrus 1. ep. 111, 18. eam descensu Christi ad inferos praemittat. Sequitur itaque, quod Christus primum per animae & corporis coniunctionem fuerit viuificatus, seu, quod perinde est, resurrexerit; tum descenderit ad inferos; & tandem resurrectionem suam manifestauerit. Vnde & patet, quo sensu in symbolo apostolico descensus ad inferos ante resurrectionem Christi ponatur. Nimirum non de ipsa viuificatione, seu animae, corporisque coniunctione, sed resurrectionis mani-

festatione, quae & *κατ' ἰσοχρῆν* resurrectio vocatur, hoc est intelligendum. Hunc ergo & nos sequemur ordinem, & primo de descensu Christi ad inferos, tum de resurrectione, seu eius manifestatione, verba faciemus.

** Vt, quae fufe ab aliis de descensu Christi ad inferos disputari solent, paucis complectamur, cuncta ad duo reuocabimus capita: quo pacto descensus ille Christi ad inferos intelligendus sit, & quem in finem Christus ad inferos descenderit? Ad prius itaque quod atinet, omnes quidem illi, qui symbolum apostolicum

licum admittunt, Christum quoque ad inferos descendisse, fatentur, sed non vna eademque ratione descensum istum interpretantur. Sunt enim, qui eum de ipsa morte seruatoris accipiunt; alii de sepultura; alii de morte & sepultura simul, rursus alii per descensum ad inferos, fummos maximosque, quos Christus sustinuit, dolores, intelligunt; qui tamen iterum in partes scinduntur, dum nonnulli de doloribus hoc capiunt, quos ante mortem sustinuit, quidam de doloribus, quos anima eius post mortem, in ipso inferno, senserit; ne quid nunc de illis dicam, qui aut totum exinanitionis statum, aut regni satanici destructionem hac loquendi formula significari existimant. Cum vero non de eo quaestio sit, quid per descensum Christi ad inferos intelligi queat, sed quid per eum intelligendum sit? hosce omnes maximopere falli, ex verbis disertissimis Petri, i. *epist. III, 18.* demonstrari potest. Quo enim ordine cuncta contigerint, exponit, dum dicit: *θανάτου μὲν σαρκί, ζωοποιήσεως δὲ τοῦ πνεύματος, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν Φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκθύσεν.* Primo itaque loco mortem Christi commemorat, quam cum secundum humanam naturam subierit, dicit: *θανάτου μὲν σαρκί, morte quidem adfectus, qua carni;* tum viuificationem, quae, quoniam ex diuina Christi natura originem trahit, dicit: *ζωοποιήσεως δὲ τοῦ πνεύματος, viuificatus autem spiritus;* denique descensum Christi ad inferos: *ἐν ᾧ in quo (spiritu) hoc est, virtute diuinae naturae, qua viuificatus est, etiam πορευθεὶς abiit, seu reuera in locum damnatorum se contulit, atque illis ἐκθύσεν, praedicauit.* Atque haec cum sit mens & sententia apostoli, vt ex propria atque genuina omnium verborum significatione liquet, manifestum est, nec de morte, nec de sepultura, nec de vtraque simul, descensum Christi ad inferos intelligi posse. Contigit enim post *ζωοποιήσεως seu resurre-*

dionem eius. Manifestum porro, nec de doloribus eum accipi posse. siquidem viuificatio seu resurrectio significabat, omnia iam peracta esse, quae nostri causa Christus peragere voluit. Multo minus de doloribus, quos ante mortem sensit, descensus huius accipi potest, cum Petrus doceat, post viuificationem, adeoque multo magis post mortem Christi, eum contigisse. Sed &, cum viuificatio, animae, corporisque coniunctionem denotet, solam animam Christi in infernum descendisse, vt dolores ibi pateretur, adferi nequit. Accedit, quod diserte Petrus dicat: eum praedicasse *τοῖς ἐν Φυλακῇ πνεύμασι.* Atque eadem ratione, nec totum exinanitionis statum, nec destructionem regni satanici per descensum Christi ad inferos intelligi posse, demonstratur. Superest itaque, vt concludamus, descensum Christi ad inferos proprie esse intelligendum, eo quidem modo, quod Christus, postquam resurrexerat, sed antequam resurrectionem suam manifestaret, qua corpus pariter ac animam, in locum, vbi spiritus maligni, animaeque damnatorum captivae detineatur, reuera se contulerit, atque ibi praedicauerit.

Nec repugnat nostrae sententiae *symbolum*, quod vocatur, *apostolicum*, sed eandem potius confirmat. In antiquissimis equidem symbolis caput hocce, de descensu Christi ad inferos, non exstabat, siquidem primum, in quo eius mentio praetor sepulturam iniicitur, Aquileiensis esse creditur, a RVFFINO expositum, qui & in aliis symbolis haec verba non exstisse, diserte testatur. In *ecclesiae*, inquit, *Romanae symbolo non habetur additum: descendit ad infera, sed neque in orientis ecclesiis habetur huius sermo;* in *symb. §. 20. p. 570.* Sed recte nonnulli monent, de publicis, quod RVFFINVS dicit, esse intelligendum symbolis. In EPIPHANII enim symbolo, vel eius explicatione, seu *expositione fidei*

fidci catholicae, quae l. 3. adu. haeref. exstat, §. 17. p. m. 1099. descensus Christi ad inferos diserte huius memoratur verbis : οὐκί τῆς θείτης συγκατάθεσης, οὐ τῆς θείτης ταφείσης, συγκατάθεσης δὲ τῆ ψυχῆ τῆ ἁγίας εἰς τὰ καταχθόνια, ἰδοὺς ἐκείθεν τὴν πῶν ψυχῶν αἰχμαλωσίαν, κλασάσης κιντρον θανάτου, διαβήξισις τὰ κλείθρα, καὶ τοὺς μαχλοὺς τοὺς ἀδαμαντίνους, καὶ λυσάσης ἅντας ᾧον ἐν ἰδίᾳ ἰζουσία &c. Neque vero est conclusa diuinitas, aut seculitas; sed cum sanctissima eius anima ad inferos descendit, indidemque captiuas animas eripuit, stimulum mortis infregit, claustra, & adamantina repagula perrupit, inferorum dolores sua potestate dissoluit &c. Non minus & CYRILLVS Hierosolymitanus, in symboli Hierosolymitani expositione, descensus Christi ad inferos diserte meminit. Κατῆλθεν, inquit, εἰς τὰ καταχθόνια, ἵνα παρῆεν λύτρωσται τοὺς δακνόνς. Descendit ad inferos, ut illinc iussus redimeret : & iterum : αὐτὸς ὁ καταβὰς εἰς τὰ καταχθόνια, πάλιν ἀνῆλθε. Verum, qui descendit ad inferos, idem rursus ascendit; catechesi 4. p. m. 53. edit. THOM. MILLES. Licet vero praeter ista in nullo aliorum symbolorum catholicorum (de Arianis enim deinceps dicemus) occurrat, apud veteres tamen hocce dogma longe erat receptissimum, quippe qui comuni consensu Christum ad infernum εἰς ᾧον descendisse adfirmabant. IRENAEI, CLEMENTIS Alexandrini, TERTULLIANI, ORIGENIS loca, quibus id confirmari queat, laudat MILLES, ad *Cyrilli Hierosolymit. l. 2.* Vnde dubium suboriri posset, annon in aliis symbolis existiterit, quorum ad nos memoria non peruenit? Nec RVFFINI nobis magnopere obstat auctoritas, quippe quem nonnulla fegere potuerunt. Interim ex istis patrum testimoniis colligitur, in symbolo apostolico per descensum Christi neuiquam aut mortem, aut se; uituram, aut dolores, sed descensum ad inferos proprie sic dictum, indicari: licet rursus non sit negandum, patres istos exi-

stimasse, solum animam Christi descendisse ad inferos, quod vel ex EPIPHANII verbis adlatis patet. Neque tamen ideo dixerim, verba symboli apostolici ita etiam accipienda esse. Certe, cum de Christo & qua corpus & qua animam, hic descensus intelligi queat, cur ad solam animam restringendus sit, non video.

Sed refragatur hic nobis auctor doctissimus *bistor. symb. apostol. cum obseruationibus ecclesiastic. & crit. cap. 4. p. 139. seqq.* Cum enim multa de voce ᾧον, ac infernus, adcurate & erudite differuisset, haec nus quidem nobiscum consentit, quod descensus ille Christi ad inferos proprie sit intelligendus. Sed in eo in diuersum abit, quod ad solam animam descensum istum refert, & per infernum non locum damnatorum, sed generatim animarum a corpore separatarum, designari exilimat. Quando itaque, inquit, symbolum adfirmat, saluatorem ad inferos descendisse, id vero sibi vult, quod anima eius a corpore separata, vero & locali motu, ad incognitas spirituum mansiones translata fuerit, ubi, prout ferunt mortis leges, cum aliis pie defunctorum animabus, usque ad resurrectionis corporis sui diem, quae tertia erat a morte, perseuerauerit. Atque hanc suam sententiam ex finium, propter quos Christus hac ratione ad infernum descenderit, confirmari posse consideratione contendit; quorum primus quidem fuerit, ut statum separationis sanctificaret, nobisque iucundum magis redderet; alter vero, quod iste descensus necessaria & longe praecipua pars humiliationis eius fuerit; etsi enim animae piorum post mortem sint in loco iucundo, eas tamen, quamdiu sunt in statu separationis, peccati stipendium accipere; tertius, ut inferos debellaret, atque anima eius, ab illorum vinculis liberata, pignus quasi esset, & tessera omnibus eius sequacibus, fore, ut destinato resurrectioni suae tempore, ipsorum quoque animae restituantur;

tuantur; quartus denique, isque praecipuus, vt se ipsum mortis legi redderet obnoxium, nobisque in omnibus euaderet similis. Quodsi quaeras, quam ob causam articulus huius de descensu Christi ad inferos, symbolo apostolico fuerit inferus? respondet, factum id esse propter Apollinaristas, qui docuerint, τὸν λόγον solum corpus humanum adsumisse, adeoque humanam, rationalemque non habere animam, cuius vices diuina natura sustineat; quain re nonnullos ex Arianiis, Eunomianis maxime, sibi habuerint praeueniens. Quo maior nimirum Apollinaris, scilicet iunioris, qui sectae istius fuit conditor, erat auctoritas, quo perniciosior etiam ipse error iste fuit, eo grauiores se habere causas, censuisse doctores catholicos, vt masculum se eidem opponerent. Valde itaque verosimile esse putat, *hoc ipso fine eos symbolo, suae fidei regulae, quam baptizandi sese amplecti fatebantur, articulum istum, descendit ad inferos, inseruisse; significantes, animam eius a corpore separatam ad commune animarum humanarum, corpore solutarum, iuisse domicilium.* Eo magis autem catholicis doctoribus hoc argumentum placuisse, quod existimarent, nihil ad illud Apollinaristas regere posse; cum, quae ad reliquas eorum rationes reponerent, iis non deessent. Si enim orthodoxi ad ista seruatoris verba *Ioan. X, 18 nemo tollit vitam meam a me; vel vt in graeco textu est, ψυχὴν μου*, prouocarent, paratam fuisse Apollinaristis responsonem, intelligi ibi *vitam humanam*, quae *sentiente anima*, qualis brutis etiam sit animantibus, contineatur. Ad tempus quod attingit, monet, quod & nos antea iam obseruauimus, si ab EPIPHANII *expositione fidei catholicae*, & CYRILLI *explicatione symboli Hierosolymitani* discedas, primam descensus Christi ad inferos mentionem apud catholicos seu orthodoxos fieri in symbolo Aquileiensi. Sed ab Arianiis,

iani ante articulum huius symbolo, in concilio Ariminienſi, Constantio imperatore anno 359. celebrato, & ab eodem confirmato, proposito, insertum fuisse. Cuius rei hanc rationem adfert: Arianos in isto concilio id omni egisse studio, vt orthodoxis fucum facerent, iisque persuaderent, se ab erroribus in Ario damnatis maxime alienos esse. Hunc in finem eos etiam inter alia articulum, de descensu Christi ad inferos, fidei suae professioni inseruisse, & suspicionem negatae animae Christi rationalis & humanae depellerent; quam, licet non illa negaret Arianorum familia, quae in synodo erat praesens, Lucianista tamen, atque alii quidam ex Arianis sequacibus impugnauerint. Cumque deinceps Apollinaris error magis erumperet, atque orthodoxi quoque necessitatem ab eo discendi sibi impositam animaduertent, factum esse, vt ad exemplum Arianorum, itidem symbolo suo articulum de descensu Christi ad inferos insererent, cum hac ratione veritatem animae rationalis Christi omnium efficacissime stabiliri posse, existimarent.

Atque haec auctor ille eum in modum edidit, vt ostendat, nec ingenium, nec eruditionem, ad sententiam hanc aliis persuadendam sibi defuisse. Si tamen dicendum quod res est, cuncta ad meras coniecturas redeunt. Verosimile esse putat, Arianos primum hunc articulum, vt orthodoxis fucum facerent, symbolo suo inseruisse. Sed testimonium, quo hoc probari queat, non adfert. Verosimile porro esse censet, ad exemplum Arianorum hoc fecisse orthodoxos, vt Apollinaristas se opponerent. *Sed nullo itidem hoc confirmat testimonio. Nec adeo verosimile, orthodoxos ab Arianiis exemplum capere voluisse, quod imitarentur. Frequenter, fateor, patres, ex descensu Christi ad inferos, probant, animam rationalem in Christo fuisse: sed eam ob causam articulum

culum huncce symbolo, quod vocatur, apostolico insertum fuisse, inde nondum sequitur. Potuerunt & aliae causae esse, cur hoc factum sit. Quaecumque vero deum fuerit; genuina descensus Christi ad inferos interpretatio ex scriptura sacra petenda, ad quam ipsa etiam patrum antiquissimorum effata sunt exigenda. Haec vero, ut antea ex *1. Petr. III., 8.* ostendimus, diserte testatur, Christum iam viuificatum, ad inferos descendisse. Ergo non quia solam animam, ut auctor, & plurimi veterum, sed qua corpus pariter ac animam, ad inferos profectus est. Testatur porro scriptura, abiisse Christum ad inferos, ut *1. Cor. 15. 6.* *ἐφύλακται τὰ νεκρὰ* praedicaret. Ergo per inferos neutiquam generatim locus animarum separatarum intelligi potest, sed ille, in quo tamquam *1. Cor. 15. 6.* spiritus improbi detinentur; ergo & omnes isti fines, descensus Christi ad inferos, quos antea ex auctore commemorauimus, sponte sua corrumpit.

Superest vero, ut & nostram de fine descensus Christi ad inferos exponamus sententiam. Id namque alterum est nostrae disputationis caput. Illis itaque, qui Christum ad inferos descendisse putant, ut ibi aliquid nostri causae pateretur, nos neutiquam lussurarij, ex hacenus dictis abunde patet. Qui enim ita sentiunt, qua solam animam Christum ad inferos descendisse existimant; quod falsum esse ex verbis Petri euicimus. Tum enim, cum iam viuificatus esset, Christum ad inferos descendisse, apostolus diserte testatur. Accedit, quod implet seruator, quando in cruce exclamauit: *consummatus est*, significauerit, laboribus eius omnibus, doloribusque finem tum impositum fuisse. Sed quid multis ambagibus opus? cum ipse Petrus apostolus nos condoccat, Christum *spiritibus in custo dia praedicasse*, seu praecônem instar aliquid denuntiasse. Hanc enim vim verbi *κηρύσσειν* esse, constat. Quid equidem iis praedicauerit, seu denuntiauerit, non additur. Hinc variae iterum hac de re

exstant sententiae. Plurimi sane veterum crediderunt, Christum ideo ad inferos descendisse, ut animas hominum, quae ibi captivae tenebantur, inde educeret, atque in libertatem adfereret; quae opinio dici non potest, quam multos in veteri ecclesia habeat defensores. Idque vel ex EPIPHANIO, atque CYRILLI Hierosolymitani, quae antea recitauimus, testimoniis liquet. Hoc tamen inter eos intercedit discrimen, quod alii quasdam tantum, alii autem omnes omnino omnium hominum animas, quae tempore isto in inferno fuerint, per Christum inde eductas, liberatasque existimarent. Et licet AVGUSTINVS, *haer. 89.* atque PHILASTRIUS, *haer. 121.* eos, qui posteriorius adfirmabant, in haereticorum numerum referant, rursus tamen ISIDORVS Hispanensis eos inter haereticos collocat, qui in Christi ad inferos descensu animarum factam liberationem negant; *1. 8. origin. c. 5.* ut iam suprà obseruatum, ad *1. 2. c. 3. §. 17.* Siue autem omnium, siue quarundam saltem animarum liberationem per descensum Christi ad inferos factam adfererent, in eo tamen consentiebant, Christum animabus in inferno constitutis euangelium adnuntiasse; eoque referebant verba Petri: *eis τούτο γὰρ καὶ νεκροὺς ἐκγγελιδν* in hoc namque etiam mortuis euangelizatum est, ut iudicentur secundum homines carne, viuant vero iuxta Deum spiritus; *1. ep. IV., 6.* Quemadmodum autem per τούς νεκρούς, quibus Petrus euangelium adnuntiatum dicit, homines naturaliter mortuos intelligi, adeo nondum euictum est, ut potius ex scopo apostoli & tota orationis serie atque nexu ostendi queat, de spiritualiter mortuis, hoc est, iis, qui sunt νεκροὶ τοῖς πνευματικαῖς καὶ τοῖς ἀμαρτιαῖς, *Eph. II., 1.* ei sermonem esse; ita lubrico plane, & incerto, ista deliberatione animarum ex inferno sententia, nititur fundamento. Praeterea aut de omnium hominum, aut de quorundam animabus hoc est intelligendum. Si prius dicatur, res tandem ad vni-

versalem omnium ἀποκατάστασις redibit; de qua quid censendum sit, supra copiose a nobis est expositum. Sin posterius, haud dubio de piorum, seu electorum hominum animabus est capiendum, quas vt in inferno fuisse frustra adfirmatur, ita quoque non necesse erat, vt inde liberarentur. Quae cum ita sint, nihil aliud superest, quam vt in illorum adqueſcamus sententia, qui Christum ideo descendisse ad inferos contendunt, vt se diabolo, omnibusque spiritibus malis, ceu victorem demonstraret, atque tamquam praeco aliquis regnum illorum iam destructum, caputue serpentis antiqui contritum denuntiaret, simulque animabus damnatorum, eorum incredulitatem exprobraret, & quod sua culpa miserae essent, nec vllam de iniustitia aut immiser cordia diuina conquerendi causam haberent, significaret.

*** Resurrectionem Christi a mortuis in se spectatam, descensum ad inferos praecessisse, antea iam monuimus. Prouti autem manifestata est, descensum istum ad inferos est insequuta. Ceterum cum in se spectatur resurrectio ista, in eo illam consistere, quod anima iterum cum corpore fuerit coniuncta, & corpus simul ex sepulcro prodierit, nemo non intelligit. Manifestum inde, de corpore proprie dici, quod resurrexerit, seu resuscitatum sit, quippe quod in sepulcro iacuit. Idque adeo, de eodem numero corpore, etsi glorificato, est intelligendum; quippe quod vel ipsa vox resurrectionis quolibet conducere potest. Qui enim aliud, quam antea habuit, corpus accipit, de eo, quod resurrexerit, dici nequit. Quod autem Christus post resurrectionem habuerit σώμα τῆς δόξης, corpus gloriae, & Paulus testatur Philipp. III, 21. & inde etiam constat, quod videri a nemine potuerit, nisi quibus se ipsum conspiciendum praebere voluit. Non tantum enim in immortalitate, immunitateque ab omnibus infirmitatibus, sed & in claritate atque subtilitate, δόξα illa, seu gloria corporis Christi consistit; conf.

1. Cor. XI, 40. / 4. Quae quidem ratione corpora fidelium aliquando σῶμα ἡμετέριον fore corpori glorificato Christi, apostolus Philipp. III, 21. pronuntiat. A patre autem ita resuscitatus est Christus, vt simul & se ipsum resuscitauerit, siquidem ipsemet testatur, se potestatem habere libere vitam dimitendi, eamque iterum sumendi; Io. X, 17. 18. Quod & de humana Christi natura est intelligendum. Cum enim omnis maiestas diuina per vnionem personalem illi communicata sit, hancce quoque potestatem, corpus suum resuscitandi, illi denegare nefas est. Iam, quod reuera Christus surrexerit, nemo vocabit in dubium, nisi qui ipsam sacrae scripturae diuinam labefactare voluerit auctoritatem; apostolosque simul, testes resurrectionis Christi, fide dignissimos, aut in erroris, aut omnino fraudis suspicionem deducere. Idque sane agunt impii homines, qui, cum facile videant, inter praecipua christianae religionis capita, immo fulcra, veritatem resurrectionis Christi eminere, ad eam impugnandam, dubiamque reddendam, omnes ingenii vires conferre solent, vt reliqua omnia, quae huic fundamento superstructa sunt, eadem ruina inuoluant. Agmen, vt in aliis, ita hac quoque in re ducit, atheorum facile princeps EEN. DE SPINOZA, callide ita sermonem instituens, vt dicat, cum Christus non senatui, nec Pilato, nec cuiquam infidelium, sed sanctis tantum apparuerit, resurrectionem eius spiritaliter & ad captum fidelium esse exponendam. Concludo itaque, inquit, Christi a mortuis resurrectionem, reuera spirituales, & solum fidelibus ad eorum captum reuelatam fuisse, nempe, quod Christus aeternitate donatus fuit, & a mortuis, (mortuos intelligo hic eo sensu, quo Christus dixit: finite mortuos mortuos suos sepelire) surrexit, simulatque vita & morte singularis sanctitatis exemplum dedit, & eatenus discipulos suos a mortuis suscitauit, quatenus ipsi hoc vitae eius a mortuis exemplum sequantur; ep. 23. p. 454. Cumque HENR. OLDENBURGIUS obiceret, circumstantias resurrectionis

tam

tam luculenter ab euangelistis esse descriptas, vt non possit non literaliter intelligi, respondet SPINOZA: *Ceterum Christi passionem, mortem & sepulturam, tecum literaliter accipio, eius autem resurrectionem allegorice.* Fatcor quidem, hanc etiam ab euangelistis iis narrari circumstantiis, vt negare non possumus, ipsos euangelistas credidisse, Christi corpus resurrexisse & ad caelum ascendisse, vt ad Dei dextram sederet; & quod ab infidelibus etiam potuisset videri, si vna in iis locis adfuissent, in quibus ipse Christus discipulis adparuit; in quo tamen salua euangelii doctrina, potuerunt decipi, vt aliis etiam prophetis contigit &c. p. 25. p. 458. Dum allegorice exponendam dicit resurrectionem Christi, perinde hoc est, ac si eam diserte negasset. Nec tamen aut primus, aut solus SPINOZA hoc fecit; immo praeceunt hac in re sibi habuit alios, & inter veteres quidem christiani nominis hostes CELSUM, philosophum istum Epicuraeum, qui & eodem, quo SPINOZA, iam ad resurrectionis Christi veritatem impugnandam, vsus est argumento: *Ἐπὶ τὸ ἔργον, ὥστε οὗτως δεῖναι διῶκεν καὶ τὸν ἡδεν ὁ Ἰησοῦς, αὐτοὺς τοὺς ἐπαρῶσθαι, καὶ τῷ πατρι κίσαντι, καὶ ἡλως πᾶσιν ἐφθῆναι.* Si Iesus volebat reuera declarare suam diuinam potentiam, debuerat suis insulterioribus, ipsique praefati, qui capitalem sententiam contra se tulerat, denique ceteris omnibus se ostendere. apud ORIGENEM, lib. 2. contra Celsum p. 98. Testimonio apostolorum si quis Celsion opponeret, eos forte a spectro quodam delulio existimaret; apud eundem ORIGENEM, l. 7. contra Celsum p. 55.

Quam infeliciter autem hominibus impius isti conatus esserint, non necesse est, vt multis demonstremus. Res ipsa hoc loquitur. Si semel suis, aut vni, alteriue Christus adparuisset, haberent forte, quo mendacio speciem conciliarent. Nunc vero, cum saepius, subinde & pluribus simul, immo vna vice vltra quingentis adparuit, 1. Cor. XV, 6. se ipsum traducit miser, qui tot testimonio *αὐτίκως* labefactare fidem admittitur.

Neque tantum discipulis suis adparuit, sed cum illis quoque loquutus est, cum illis cibum cepit, lo. XXI, 10. scilicet illis vulnera corporis ostendit; Ioan. XX, 20. 27. Omnium itaque velut sensuum, quibus eiusmodi rei veritas explorari potest, documenta cum haberent discipuli Christi, nec per spectrum, vt CELSVS calumniatur, nec alia ratione decipi potuerunt. Multo autem minus illis in animum venire poruit, vt alios deciperent, quippe quod a summa illorum, quam supra ad l. 1. c. 1. §. 28. satis adstruximus, sinceritate plane alienum est. Cur vero inquit vterque & CELSVS, & SPINOZA, Christus Iudaeis ipsis, horumque principibus, hostibus suis, non adparuit? Hac enim ratione eos erroris conuincere, & ita sine ambagibus totum velut orbem ad fidem christianam perducere potuisset. Scilicet, si aut CELSI, aut SPINOZAE consilis vti libuisset Deo. At sapientissimo Numini aliter visum. Indignis non sunt obrutenda beneficia. Nec ita apud incredulos forte multum profecisset. Nec video, quid tandem inde colligi queat? Num verum non est, resurrexisse Christum, quia hostibus suis non adparuit? Adparuit amicis, viris fide dignis, quorum maioris erat ponderis testimonium, quam pharisaeorum omnium, scribarum, atque sumorum sacerdotum. Confereunda, quae ex instituto IO. COLERVS hac de re disserit, in veritate resurrectionis Iesu Christi, contra Spinozam, & eius sectatores defensa, quae dissertatio, vna cum vita Spinozae galicana lingua scripta, Hagae-Comitum anno 1706. prodit. Sed & ipse hac de re plura dixi, in prolusione academica, qua veritatem resurrectionis Christi contra Benedicti de Spinoza obiectationes adfertam, exhibui, quae exstat in meditationibus sacris, syntagmati dissertationum theologicarum additis, p. 47. sq. Monenda haec fuerunt, quia religionis christianae maximopere interest, veritatem resurrectionis Christi extra omnem dubitationem positam esse. Quidquid enim scriptura sacra, de Christi seruitoris diuinitate, ma-

nereque sacerdotali, de hominum per illum facta redemptione, peccatorumque expiatione, tradit, locus & ludibrium erit profanorum hominum, si fides nostra de resurrectione Christi vel minimum vacillauerit. Hinc & apostoli, cum paucis cuncta, quae ad hominum salutem spectabant, & deque Christo scire omnium intererat, complecti vellent, τὸν Ἰησοῦν τὸν ἀνιστηνῆναι hominibus adiunabant, vti ex apostolorum actis constat.

* Idem ille, qui a mortuis resurrexit, etiam in caelum ascendit, Christus Θεὸς ὤντων, speciatim tamen secundum naturam humanam spectatus. De diuina enim eius natura hoc intelligi non posse, res ipsa docet. Spectantibus enim discipulis ex monte oliueti, sublati in altum memoratur, *act. I, 9.* Nimirum in caelum adspectabile sublati est, sed ea ratione, vt ad sedem beatorum, immo ipsum diuinæ maiestatis thronum perueniret. Hinc *pertransisse caelos* dicitur, *Ebr. IV, 14.* *altior caelis factus*, *Ebr. VII, 26.* *adscendisse* *ὑπεράνω πάντων τῶν ὑμῶν*, *super omnes caelos*; *Eph. IV, 10.* Neque tamen hoc ita capiendum, ac si hac ratione praesentia corporis Christi prorsus orbi haec subducta sit. Hoc enim fieri non potuit, cum omnipraesentia humanae Christi naturae non magis, quam reliqua attributa diuina *ὑπερῆσαντα*, quae per vnionem personalem illi communicata sunt, denegari queat. Visibilem itaque saltem atque localem, non autem inuisibilem corporis Christi absentiam, ex adscensione eius in caelos colligere licet; siquidem etiam secundum humanam naturam *omnia in omnibus replet*, *Eph. I, 23* Ipsum interim illud corpus, quod ex Maria virgine adsumsit, etiam postquam caelum ingressus est, retinuit. Apelleianorum, ab Apelle quodam, Marcionis discipulo, sic dictorum, hicce error fuit, Christum ex caelo in terras descendentem, collegisse sibi ex quatuor elementis corpus, in quo sit crucifixus, & post resurrectionem eandem

carnem ostendisse discipulis suis; finita vero deinceps carnis suae oeconomia, elementorum cuius restituisse, quod ab iis acceperat, solutaque ita natura carnali, in caelos rediisse, vnde venerat; vt auctor est EPIPHANIVS, *haeresi 44. p. m. 381.* Similia & TERTVLLIANVS de iis memoriae prodidit, *de praescript. adu. haeret. p. m. 96.* Hicce ergo Apelleianis articulum de adscensione Christi in caelum oppositum fuisse, contendit auctor *historiae symboli apostolici*, cum *obseruationibus eccl. & criticis c. 5. §. 7. p. 223.* Quod vt in medio relinquimus, ita turpiter hac in re errasse Apelleianos, fidenter adserimus. Vt enim alia taceamus, angeli illi, qui discipulis Christi, caelum, in quod adscenderat seruator, intuentibus aderant, diserte dicebant: *ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀπ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, ὅπως θαύσασται ὑμεῖς καὶ πάντες οἱ ἀγγέλοι* *ἱδούσαδε αὐτὸν παρενέμειναι εἰς τὸν οὐρανόν.* Idem ille Iesus, qui sublati est a vobis in caelum, ita (eundem plane in modum) *quemadmodum vidistis illum proficiscentem in caelum, veniet*; *act. I, 11.* Si ergo idem ille Iesus, qui spectantibus apostolis in caelum sublati est, & eundem plane in modum, quo in caelum adscendit, inde reuersurus est, idem quoque, quod ante adscensionem habuit, eum retinuisse corpus, necesse est. Aliud enim si adsumeret, aut, si illud, quod habuit, deposuisset, non posset idem ille Iesus dici. De tempore & loco, ex quo Christus in caelum adscendit, varia disputari solent, de quibus alibi agitur. Mysteriori non caret, quod quadragesimo a resurrectione die illud contigerit, *act. I, 3.* Veritas adscensionis Christi in caelum testimonio iterum nititur apostolorum, omni exceptione maioris. Non enim vnus & alter, sed omnes suismet oculis viderant, Christum, qui cum illis loquutus erat, nube quadam sursum tolli, & ita in caelum ascendere. Neue existimare possent, se hac in re falli, accedebat mox testimonium angelorum, eadem, quae viderant, confirmantium; *act. I, 9. 10.* Quod tamen ea, qua

qua autea diximus, ratione intelligendum est, ne omnipraesentiae corporis Christi quidquam derogeretur. Necessaria autem fuit ista visibilis adfensio, vt omnes intelligerent, cuncta, quae vates de Christo cecinerant, adimpleta esse, simulque palam fieret, eum deuidis hostibus per solemnem triumphum ad dextram patris confedissee, hoc est, diuinae maiestatis vsum plenarium sibi vindicasse. Sed ideo quoque in caelum adscendere voluit, vt *locum nobis pararet*, *Io. XIV, 2*, pro nobis intercederet, *Ebr. IX, 24*, *variaeque dona ecclesiae conferret*, cum primis autem *spiritum sanctum inde mitteret*, *Eph. IV, 8*. Denique non bis, aut saepius, vt nonnulli ex Socinianorum, Arianorumque grege sibi persuadent, sed semel tantum Christum in caelum adscendisse, credendum est. Vnicam enim saltem adfensionem scriptura sacra memorat. Licet vero etiam *Io. III, 13*, *Eph. IV, 9*, descendisse dicatur; hoc tamen cum de diuina eius natura intelligendum sit, nemo, nisi quem praedicateae opiniones in transuorsum egerint, inde colliget, eum in caelum adscendisse.

¶ Vt intelligamus, quid sit *sedere ad dextram Dei*, non tam singulae voces, quam ipsa haecce formula, consideranda, eiusque significatio ex vsu scripturae sacrae aestimanda est. Hoc qui non obseruant, flexus subinde sibi ipsis disponunt, ex quibus deinceps non sine difficultate se exquidunt. Cum enim dextra locum ceteroquin honoratiorem denotet, inde vero sequatur, filium hac ratione maiorem fore patre: nonnulli quidem, alium apud veteres sedendi fuisse ordinem; ac apud nos est, locumque, qui ad sinistram est, praestantiorē nobilioremque fuisse commenti sunt. Id vero cum ab illis non probetur, & si vel maxime apud alias gentes ita se habuerit, apud Ebraeos tamen huncce morem receptum fuisse, adfirmari nequeat; alii rursus, imbecillitatem istius sententiae perspicientes, non dubita-

runt adserere, Christum certo modo patre maiorem dici posse. Sed nihil ineptius cogitari potest. Cum enim scriptura dicit, omnia Christo subiecta esse, palam est, hoc dici, *excepto eo, qui illi subiecit omnia*. Ita ipse apostolus pronuntiat, *1. Cor. XV, 37*. Rectius alii obseruant, ex eo, quod Christus ad dextram, non autem ad sinistram patris sedere dicatur, colligi posse, eum, etsi patre non sit maior, eodem tamen non esse minorem. Sed omnibus hūc ambagibus opus non est, cum Deus proprie nec dextram, nec sinistram habeat, & adeo per *dextram Dei*, praefertim cum Christum ad eam adscendisse, & sedere dicitur, non certus aliquis locus, sed potentia, gloria, dignitas, eaque infinita, & vere diuina, intelligatur. Hoc supra nobis iam obseruatum est, ad *§. 17*. huius capitis, vbi & docuimus, formulam hanc, *sedere ad dextram Dei*, communione regni diuini, in quam Christus a patre adsumtus est, denotare.

Idque & scriptura ipsa nos aperte condocet. Verba enim *ps. CX, 1*, *dixit dominus domino meo, sede a dextris meis*, Paulus ita explicat: *δοὺς γὰρ αὐτὸν βασιλείαν, oportet enim ipsum regnare, 1. Cor. XV, 25*, itemque Petrus: *ὁ θεὸς κύριος καὶ Χριστὸς αὐτὸν ἵκισται, Deus dominum & Christum eum fecit, actor. II, 34*, 36. Si dominum eum fecit, ergo etiam regnum concessit. Domini enim est, regnare. Sed quid multis hic verbis opus est, cum Paulus rem omnem tam aperte explicet, vt nullus dubio relinquantur locus, quando, *constituit eum*, inquit, *Deus ad dextram suam in caelestibus, super omnes principatus & potestates, dominumque; & potentiam omnem, & super omne nomen, quod vel in hoc mundo nominatur, vel in futuro; omnia subiiciens pedibus eius, & constituit eum caput omnium ecclesiae; Eph. I, 20*, &c. Hinc vero simul patet, non quaecumque regnum, sed regnum vere diuinum, cum maiestate, soli Deo propria, designari, in cuius communione, qua vsum plenarium, seu ipsum exer-

Hh hh 3 cium,

citium, Christus venit, quando ad dextram patris confedisſe dicitur. Atque hoc ſpeciatim de humana eius natura intelligendum eſſe, nemo non videt. Secundum quam, licet ab ipſo conceptionis momento, per vnionem hypotaſticam hancce dignitatem atque *ἡγομένην* adeptus ſit, vſu tamen eius plenario ſe abdicauit, donec omnia peregiſſet, quae hominum cauſa ei peragenda fuerunt. Qua vtique ratione ſeſſio illa ad dextram Dei recte ad ſtatum exaltationis referatur, aut potius vltimum velut eius complementum denotat. Patri equidem adſcribitur, quod eum *exaltauerit*, *Philipp. II, 9.* quod eum *dominum & Chriſtum fecerit*, *act. II, 34-36.* ſed ita, vt ipſe etiam *ingreſſus* dicatur, *per paſſionem in gloriam*, *Luc. XXIV, 26.* & *regnum gloriae occupato*, *act. II, 21.* immo, *poſteſtatem habere eam*, *qua omnia ſibi poſſit ſubiecta reddere*, *adeo vt & nos glorificare poſſit*, *Philipp. II, 21.* Quae qui recte expenditur, perſpicitur, Chriſtum ſecundum humanam quoque naturam poſteſtatem habuiſſe, ſummae iſtius maiestaſtis vſum & exercitium ſibi vindicandi.

Noſtrae huic, quam de ſeſſione Chriſti ad dextram Dei expoſuimus, ſententiae, etiam fauet ſymbolum apoſtolicum, in quo poſt adſcenſionem Chriſti in caelum comemoratur *ſeſſio eius ad dextram patris omnipotentis*. Vbi quidem vox *omnipotentis*, ſeu *παντοδυνάμου*, vt graeca ſymboli habent, non ſine ratione addita videtur. Licet enim hoc ita intelligi queat, quod Deus ſecundum ſumnam ſuam potentiam eſſecerit, vt Chriſtus qua humanam naturam, eiusdem regni, eiusdemque maiestaſtis ſit particeps, nihil tamen etiam obſtat, immo planior adhuc ſenſus eſt, ſi ita hoc capiamus, Chriſtum ſediſſe ad dextram Dei patris *παντοδυνάμου omnipotentis*, vt in eiusdem omnipotentiae, qua ſolo nutu atque iuſſu cuncta eſſicere poteſt, vt nemo ei reſiſtere queat, communionem venerit. Ad occaſionem autem, qua articulus hiſce ſymbolo apoſtolic

ſertus eſt, quod attinet, auctor quidem *hiſt. ſymb. apoſtol. cum obſervationibus eccleſiaſt. & criticis c. 5. §. 12. ſq. p. 229. ſeq.* in eam primum ingreditur ſententiam, eum iisdem oppoſitum fuiſſe haereticis, quibus articulum de adſcenſione Chriſti in caelum oppoſitum fuiſſe antea diximus, quique corpus Chriſti in eius adſcenſione diſſolutum eſſe contendebant. Atque hoc inde comprobari poſſe putat, quod in *Damaſi ad Paulinum epistoſa*, apud THEODORETVM, *l. 5. hiſt. eccleſ. c. 11. p. 216.* inter alia fulmina aduerſus iſtorum temporum haereticos vibrata, hoc etiam inueniatur: *ἡ τι μὴ ἐκάρ, ὅτι ἐν σαρκὶ ἦν καὶ ἀνέβη, καὶ ἀνέβη ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ πατρὸς, ἀνὰ δεξιὰν ἑστῶς*. Si quis conſeſſus non fuerit, quod in carne, quam hic adſumſit, Chriſtus ad patris dextram conſederit, anathema eſto. Cum vero huic errori articulus de adſcenſione Chriſti in caelum iam oppoſitus fuerit, hoc praeterea de *ſeſſione ſeruatoris ad dextram patris*, in TERTVLLIANI ſymbolis primum occurrat, fieri quoque potuiſſe exiſtimat, vt hac ratione iis haereticis contradiceretur, qui corpus Chriſti ſtupidum atque ignavum in caelis iacere, non autem, ad exercendam, in eccleſiae ſuae ſalutem, poſteſtatem omnem, atque auctoritatem, ad dextram patris conſediſſe, ſtutuebant. Quae interpretatio eo minus nobis diſplicet, quod inde manifeſtum ſit, veteres ſeſſionem ad dextram Dei, de humana ſpeciatim natura Chriſti intellexiſſe, eique adeo maiestaſtem, potentiamque diuinam recte tribui, hac ratione profeſſos eſſe. Quemadmodum autem ex diſtis conſtat, per ſeſſionem ad dextram Dei, ipſam regni diuini communionem indicari, cuius vſu plenario, & exercitio, Chriſtus exaltatus etiam qua humanam naturam gaudet; ita formam, ſeu modum iſtius ſeſſionis, in ipſo ſummae iſtius, vereque diuinae potentiae vſu, omnibusque adeo, ac ſingulis actibus, ad regnum potentiae, gratiae, & gloriae ſpectantibus, conſiſtere, facile deprehendit, qui cuncta paullo adu-

adcuratius considerauerit. De triplici vero isto regno diuino, eiusque actibus, cum deinceps ex instituto dicendum sit, vt nunc aliquid addamus, necesse non est.

§. XXVI. Atque is quidem, cum foederis gratiae, qua personam, quae vtrumque, & exinanitionis, & exaltationis statum spectatus, sponfor sit, * superest, vt de ipso eius officio, quo in hoc foedere functus est, dicamus. Munere enim quodam, seu officio eum functum, & ex ipsa foederis huius indole patet, ** & nomen quoque *Messiae*, seu *Christi*, quo idem innuitur, nos condocet. ***

* Lucem haec capient ex iis, quae ad §. 1. & 2. huius capitis diximus. Pertinent enim ad ordinem tractationis.

** Constat hoc ex iis, quae ad capitis praecedentis §. 4. de foedere hoc gratiae disputauimus.

*** Potest equidem etiam ex nomine *Iesu*, eiusque significatione, qua *saluatorem*, seu eum, qui homines a peccatis liberat, denotat, officium seruatoris hominum deriuari: cum vero istud iussu angeli in circumcissione illi impositum sit, nec alias ceu adpellatum usurpetur, non sine ratione pro proprio, nomen autem *Christus*, pro nomine officii habetur. Recte LACTANTIUS: *Iesus quippe inter homines nominatur. Nam Christus non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis eius & regni; sic enim Iudaei reges suos adpellabant; l. 4. c. 7. p. m. 422.* Addit vero porro: *Sed exponenda est huius nominis ratio, propter ignorantium errorem, qui cum immutata littera Christum solent dicere.* Solebant namque gentiles, immutata littera, pro Christo, *Chrestum*, & pro christianis, *chrestianos* dicere. Hoc & TERTULLIANVS illis exprobat: *Cum perperam chrestianos pronuntietur a vobis (nam nec nominis est certa notitia penes vos) de suauitate & benignitate compositum est; apologet. c. 3.* Huc sine dubio etiam IUSTINVS martyr respicit, dum ait: *ἐπεὶ, ὅτι τὸ ἐκ τοῦ κατ'εργασμίου ἡμῶν ἀρίστου, χριστιανὸς ὀνόμαζοντο. & quantum ad nomen ipsum χριστιανὸς optimi certe sumus; apologia pro christianis. p. m. 6.* Conferenda, quae B. KORTHOLTVS ad h. l. obserua-

vit p. 3. Nota quoque sunt illa SVETONII verba: *Iudaeos, impulsore Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit; in Claudio c. 25.* Nec enim video quid obster, cur de Christo capi nequeant. Etiam si enim Christus ipse numquam Romae fuerit, doctrina tamen eius iam tum ibi disseminata, magnorum motuum causa esse potuit, nonnullis ex Iudaeis eam amplectentibus, repudiantibus aliis. Solent etiam haecce ex LVCIANI *philopatride tom. 2. oper. p. m. 773.* proferri verba: *ὁ τῶν γε χρεστίων καὶ ἐν ἑσθρίαις, siquidem & inter gentes Chrestianus fuerit; sed cum a viris doctis ostensum sit, ea & alium habere sensum posse, iis non immorabimur.* Reliqua, quae attulimus, iam sufficiunt, quo minus dubitemus, gentiles quandoque *Chrestum*, pro Christo, dixisse. Quod cum forte ex confusione vocalium * & i, adeoque ex ignorantia ortum sit, subinde tamen & malignitas quaedam fuisse potuit, vt significarent, Christum κατ' ἀριστερίαν esse Χρεστίον. Legenda MICH. ROSSAL observatio, de Christo per errorem in *Chrestum* commutato, quae Groeningiae anno 1717. prodiiit.

Hodie neminem fugit, vocem graecam *Χρεστίον* aequae ebraeae *משיח* *unctum* significare. Nec rationem denominationis temere ignorabit quisquam, qui cogitauerit, quam sollemnes atque frequentes, tum apud alios orientis populos, tum maxime apud Ebraeos fuerint unctiones. Ea, quae hac de re dici possent, persequi, huius loci non est. Multa huc spectantia suppeditabit FORTYNATVS SCACCHIVS, in *sacrorum elaeo-*
christima-

chrysmaton myrothecis tribus, Amstaelodami 1701. recufis, Nobis nunc obferuaffe fufficit, fpeciatim & prophetas, & facerdotes, & reges apud Ebraeos vnctos, & hac ratione ad officium fuum obeundum velut confecratos fuiſſe. Prophetas vnctos, ex 1. reg. XIX, 15, 16. colligi folet, vbi Elias Eliſaeum in prophetam vn gere iubetur. Sed multa hic viri docti diſputant, eo quod, licet Elias Eliſaeum in prophetam atque ſucceſſorem fuum in hocce munere, Iehum in regem Iſraelis, & Chazaëlem in regem Syrorum vn gere iuſſus fuerit, nihil tamen eorum fecerit. Eliſaeum equidem ſucceſſorem ſibi conſtituit, ſed non vnxit. Chazaëlem autem & Iehum ne adiuxit quidem, tantum abeſt, vt vn xerit. Non ſine ratione itaque nonnulli in eam ingrediuntur ſententiam, Eliae poteſtatem, hoſce homines ad certum officium designandi, (quae *vn gendi* voce exprimitur) hic ſacram, quam aut per ſe, aut per alios exercere potuerit; quam & meam feci in *hiſt. eccleſ. V. T. tom. 2. ad per 2. ſect. 4. §. 9. pag. 398.* Non deſunt equidem, qui putant, vnctum omnino Eliſaeum ab Elia, etſi ſcriptura ſacra hoc non commemoret. Quidquid eius ſit, recte ex hoc loco colligitur, prophetas vnctos eſſe; cum, ſi vel maxime designatio ad officium intelligatur, haec tamen non aliam ob cauſam per vnctionem exprimitur, quam, quod more receptum fuerit, vnctione homines ad certum officium confecrare. Sacerdotes in gente ebraea vnctos eſſe, ex *Ex. XXX, 30.* conſtat, vbi diſerte Deus, quod ſacerdotes per vnctionem confecrari debeant, praecipit. Quod Ebraeorum magiſtri ita intelligunt, vt in filiis Aaronis, omnes eorum poſteri, gregarii ſacerdotes, vncti cenſeantur, nec adeo vnctionem, in illis, qui deſundos in ſacerdotio excipiebant, repetere, neceſſe fuerit; ſummos autem ſacerdotes iterata vnctione confecrandos fuiſſe, perhibent, quoties aliquis in alterius locum ſuccedebat. Obſeruatum hociam in *hiſt. eccl.*

V. T. tom. 1. ad per. 2. ſect. 1. §. 32. p. 697. Reges in gente ebraea vnctos fuiſſe, longe eſt notiffimum. Cumque Saul primus rex Iſraelis fuit, primum quoque eum fuiſſe, qui in regem vnctus eſt, res ipſa pariter, ac ſcriptura ſacra docet; conf. 1. *Sam. X, 1.* Iudaeorum magiſtri tradunt, nullos reges, parentibus ſuis ſuccedentes, vnctos fuiſſe, niſi cum lis iis mota fuiſſet de imperio, vt Salomoni, 1. *Reg. I, 18. 39.* Ioſao, 2. *reg. XI, 12.* Iehu, 2. *reg. IX, 1.* Ioachazo, 2. *reg. XXIII, 30.* Sed hoc nondum extra omnem poſitum eſt dubitationem. Etſi enim ſcriptura ſacra omnium regum vnctionem non memoret, ex eo nondum ſequitur, eos vnctos non fuiſſe. Dixi hac de re itidem in *hiſt. eccleſ. V. T. tom. 2. ad per. 2. ſect. 3. §. 25. p. 269.*

Atque haec quidem hunc in finem monuimus, rationem vt indicaremus, cur omnium hominum redemptor *Meſſias*, ſeu *Chriſtus*, hoc eſt, vnctus, adpellitur. Triplicis enim iſtiſ, quo ſunctus eſt, officii intuitu, hoc factum eſſe, ex haftenus dictis colligere licet. Namque & vt *propheta*, & vt *facerdos*, & vt *rex* ſpectari poteſt, & hac quoque ratione recte vnctus dicitur. De ea vnctione, qua vt *propheta* vnctus eſt, Eſaias loquitur, c. *LXI, 1.* quod oraculum ipſemet ſeruator ſibi vindicat, *Luc. IV, 18.* De ea, qua vt *facerdos* vnctus eſt, *pf. CX, 4.* agit, coll. cum *Ebr. V, 4, 5, 6.* itemque *Dan. IX, 24, 26.* conf. & *Zuch. VI, 13.* De ea denique, qua in regem vnctus eſt, *pfalm. XLV, 8.* conf. & 1. *Sam. II, 10.* & *pf. II, 2, & 6.* Quemadmodum autem vnctio, qua prophetae, ſacerdotes, & reges olim confecrabantur, actus externus fuit, qui tamen ſymbolicam habuit ſignificationem, ita etiam per hancce, qua ſeruator noſter vnctus dicitur, donorum ſpiritualium, in eum, qua humanam naturam ſine menſura effuſorum, collatio denotatur. Non tantum enim humana Chriſti natura, per vni onem hypotaticam diuinorum particeps facta eſt attributorum, ſed in ſe quoque ſpecta-

spectata, eminentissimis, planeque singularibus exornata fuit dotibus; unde *vnctus* dicitur *oleo lactitiae prae confortibus suis*; *ps. XLV, 8.* De sapientia eequidem hypostatica, seu filio Dei, *prou. VIII, 23.* affirmatur, quod *vncta sit ante saeculum*; sed hoc de destinatione ad generis humani redemptionem, ab aeterno facta, intelligen-

dum est. Ceterum exserte *Messias* seu *vncti* nomen seruatori primum tributum ab Hauna Samuelis matre, *1. Sam. II, 10.* tum ab rege Dauide; *ps. II, 2.* & porro a Daniele, *c. IX, 25.* In nouo autem testamento id longe frequentissimum esse, neminem fugit.

§. XXVII. Ex eodem etiam foedere gratiae intelligitur, promissum hominibus esse, qui hocce officio functurus esset; quod loca insuper, & testimonia quamplurima, quae in libris veteris testamenti exstant, confirmant. Eum vero non alium, quam Iesum Nazarenum esse, inuicto argumentandi genere inde euincitur, quod omnes Messiae characteres, quos Moyses & prophetarum scripta suppeditant, ne vnico quidem excepto, in illum quadrent.*

* Promissum in veteri testamento Messiam esse, ex *Gen. III, 15. XLIX, 10. Deut. XVIII, 15. 2. Sam. VII, 12.* seq. aliisque locis fere innumeris constat. Nec, vt operose hoc probemus, necesse est, cum non tantum christiani omnes hoc fateantur, sed ipsimet etiam Iudei, quibuscum hic maxime nobis res est, in eo nobiscum consentiant. Id ergo nobis saltem agendum est, vt characteres praecipuos Messiae ex veteri testamento colligamus, eosque plane in Iesum Nazarenum, qui ex Maria virgine, sub Augusto imperatore Berthelemi natus est, quadrare, ostendamus; indeque adeo concludamus, Iesum istum Nazarenum, verum, patribusque promissum Messiam esse. Sua sponte tum iude etiam sequetur, Messiam iam aduenisse, nec amplius expectandum esse. Primus equidem praecipuusque Messiae character est, quod verus Deus, simulque verus homo esse debeat. Id vero, quod iam ex haecenus dictis constat, nihil hac de re addimus. Repetenda saltem, quae speciatim ad §. 4. huius capitis monui. Reliqui ergo characteres sequentes sunt: I) Messiam patribus promissum, fore regem, II) simul tamen prophetam, immo & III) sacerdotem; porro IV) eum

uenturum, inclinante ad interitum republi- ca iudaica; V) nasciturum Berthelemi, & quidem VI) ex virgine.

Ad primum characterem quod attinet, Messiam regem fore, vel ex *ps. II, 6.* patet. Quem quidem psalmum etsi non de Messia, sed de Dauide, recentiores Iudaei interpretentur, de illo tamen veteres intelligunt, quorum testimonia HACKSPANIUS ad *Lipm. p. 344. LIGHTFOOTVS, in horis ebr. ad Ioan. V, 17.* alique adferunt. Et res ipsa quoque hoc docet, cum de Dauide dici nequeat, quod *v. 8.* exstat, eum omnium gentium, & vniuersae terrae dominum fuisse; aut, quod eum omnes reges, omnesque iudices venerari debeant, *v. 11, 12, 13.* Porro Messias vt rex nobis describitur, *ps. XLV, 7, 8. LXXII, 1. 2. LXXXIX, 28. seq. CX, 1. Es. XI, 1, 4. 10. Ierem. XXIII, 6.* Sed in eo facile consentiunt Iudaei, Messiam regem fore, etsi nonnulla scripturae loca aliter explicant; immo, praecipuum hoc doctrinae illorum caput est, quod Messiam, qui rex futurus sit, expectent; in eo saltem maxime in contrarium abeunt, quod temporale aliquod Messiae regnum animo concipiant, cum nos contra id spirituale esse contendamus. Hinc Iudaeus ille,

quocum amicam collationem instituit LIMBORCHIVS, prouittitur, inquit, futurus rex in throno Davidis; an hoc est obscurum? An Dauid habuit thronum in caelo? Poterant enim prophetae praedicere, Messiam obtenturum romani Caesaris regnum; an postea posset dici, id intelligendum de regno Caesaris in caelo? Quippe, non magis fuit in caelo regnum Davidis, quam Caesaris & c. apud LIMBORCHIVM, in amica collatione cum erudito Iudaeo, de veritate relig. christianae, p. 58. Verum, si modo considerare vellent, regnum Messiae subinde vt aeternum regnum describi, facile perspicerent, illud non posse esse eiusmodi, qualia regna huius mundi esse solent. Praeterea, regnum Messiae non temporale, sed spirituale fore, aperte satis Ieremias vates nos conducet, c. XXIII, 6. Eiusmodi enim regem ibi describit, qui *ius & iustitiam in terra constituet*; immo, qui ipse hominum iustitia erit; hoc, inquit, *nomen eius, quo adpellabitur: dominus iustitia nostra*. Quod profecto non aliter, quam de liberatione a peccatis, accipi potest. Vnde &, quale regnum Messiae futurum sit, recte colligitur.

Non tantum autem regem, sed & prophetam fore Messiam, ex Deut. XVIII, 15. manifestum est. Nec video, cur magnopere hoc negari debeant Iudaei, cum nihil obstat, quo minus rex etiam propheta esse queat, vt vel Davidis exemplum omnes conducere potest. Recentiores nihilominus ex hacce gente locum istum, Deut. XVIII, 15. de Messia explicare nolunt, eo quod vident, eiusmodi tum se inuolui difficultatibus, ex quibus se expedire nequeant. Veteres tamen, tempore Christi & apostolorum oraculum hocce de Messia accepisse, nonnulli ex eo colligunt, quod sine vlla contradictione illorum de eo adlegatum sit act. III, 22. VII, 37. Quidquid eius sit, veteres Iudaeos credidisse, Messiam fore prophetam, verba haecce, quae i. Mar-

cab. XIV, 41. exstant, nos dubitare non sinunt: Iudaei & sacerdotes eorum consenserunt, eum esse ducem suum & summum sacerdotem, in aeternum, donec surgat propheta fidelis. Ergo cum, qui *משיח* propheta fidelis fururus erat, exspectabant. Immo & Iudaei tempore Christi idem profitebantur: hic reuera propheta ille est, qui in mundum venire debet, hoc est, Messias, Io. VI, 14. Sed & mulier illa Samaritana, ex eo, quod Iesum prophetam esse agnoscebat, colligebat, eum Messiam, seu Christum esse; Io. IV, 29. non aliam vtique ob causam, quam quod recepta apud Iudaeos pariter ac Samaritanos opinio esset, Messiam prophetam fore.

Sacerdotem vero etiam fore Messiam, id vero est, quod Iudaeis maximopere displicet, quodue sibi persuadere nequeunt. Rectiora autem facile cognoscere possent, si modo in rationem sacerdotii Aaronitici, & causas sacrificiorum, quibus maiores illorum Deum coluerunt, ingenue inquirere vellent. In quamcumque enim hic se vertant partem, quidquid etiam comminiscantur, nihil, quod puerile & ieiunum non sit, proferre possunt; nisi sublimius aliud quod sacerdotium, & peccatorum expiationem, sanguine Messiae instituendam, admittant. Iam vero, cum inter praecipuas caecitatis, qua laborant, causas, haec sit, quod peccatorum grauitatem, eorumdemque necessariam expiationem, quae non nisi ab eo, qui pretium infiniti valoris Dei offerre valuit, fieri potest, ignorent, mirum non est, quod & circa sacerdotium Messiae caecutiant. Interim, Messiam sacerdotem fore, diserte ps. CX, 4. edocemur, *Iurauit dominus, & non poenitebit eum, tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec*. De Messia namque huncce psalmum agere, tam certum olim inter Iudaeos, & indubitatum fuit, vt, cum publice eos adloqueretur Iesus Christus, pro confesso sibi sumserit, Messiae praedicationem

tionem illic contineri, vt Matthaeus testatur, qui & subiicit : *Nemo poterat ei respondere verbum ; neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare, cap. XXII, 46. seq.* Occurrunt quoque in Iudaeorum scriptis testimonia, quae euincunt, vereres non dubitasse, psalmum huncce de Messia loqui. Alii nihilofecius eiusdem gentis magistri omnem mouerunt lapidem, vt demonstrarent, nullam in psalmo isto Messiae fieri mentionem. Quam friuola autem, &que infirma ea sint, quibus hoc persuadere adnituntur, erudit & accurate ostendit HVERTIVS, *demonstrat. euangel. propof. 7. p. m. 517. seq.* Huic Davidis testimonio etiam addere possumus illud Esaiæ, *cap. LIII, 4. seq.* Quidquid enim iterum hic dicant Iudaei, longe est euidentissimum, loqui prophetam de eo, qui omnium hominum peccata in se recepit, simulque effecit, vt a poena promerita, si modo vellent, liberari possent. Id vero non aliter, quam de peccatorum expiatione, intelligi potest. Quis vero hoc praestaret, quam ille, quem Deus omnium hominum redemptorem esse voluit, hoc est, Messias. Sed plura de huius alibi.

Cum ergo constet, Messiam & regem, & prophetam, & sacerdotem fore, de quarto nunc caractere dicendum : venturum eum, inclinante ad interitum republica Iudaeorum. Id ipse patriarcha sanctissimus Iacob tam luculenter praedixit, *Gen. XLIX, 10.* vt nemini hac de re dubitare liceat. Quo de loco vt multa faciamus verba, instituti ratio non permittit. Quare id saltem obseruare sufficit, per *שׂוֹמֵר שְׂכֵמְךָ* nihil aliud, quam ipsum summam imperium, suae *רֵיבּוֹנִיּוּת* in republica denotari. Nec defunt exempla, quibus hoc confirmari potest, vti vel ex *Iud. V, 14. Es. XIV, 5. Ezech. XIX, 11, 14.* patet. Suffragantur ONKELOS, LXX interpretes, & SYMMACHVS, generatim imperium, seu sum-

mam in republica potestatem intelligentes. Per *פָּרֹנֶה* legislatorem seu magistratum, qui non tantum habet ius leges ferendi, sed & latas interpretandi, & secundum eas ius dicendi, designari, plerique consentiunt. Neque sine ratione vox haecce priori additur. Etsi enim vtraque *רֵיבּוֹנִיּוּת* seu summam in republica potestatem, significet, hoc tamen intercedit discrimen, quod prior ipsam administrandi rempublicam facultatem, posterior, facultatem legislatariam & iudiciariam denotet. Quae licet in summo imperio coniuncta sint, seorsim tamen spectari possunt, interdum etiam seorsim a diuersis, in vna eademque republica administrantur. Sensus itaque verborum Iacobi est: summum imperium, seu potestatem summam in tribu Iudae semper permansuram, donec veniret Schiloh; adeoque, si res publica Iudaeorum penitus destructa, & dissipata sit, hoc signum fore, Schiloh iam venisse. De voce *שָׁלוֹם* etsi itidem variae admodum virorum doctorum sint sententiae, praefenda tamen haud dubio illorum, qui eam a *שָׁלוֹם* tranquillus, pacificus, prosper fuit, deriuant, vt adeo *שָׁלוֹם* idem sit ac tranquillator, pacificator, seruator, paucis : *שׂוֹמֵר שְׂכֵמְךָ* princeps pacis, vti Messias *Es. IX, 6.* vocatur. Quae quidem denominatio, vti officium Messiae, quam optime exprimit, ita & non alium, quam Messiam ea designari, argumentis minime obscuris demonstrari potest. Primo namque ex temporum indicatione hoc liquet, quia Iacobus praedixit, quae *בְּיָמָיו* erant euentura, quae loquendi formula tempora Messiae significari solent, *Es. II, 2. Mich. V, 1. Ebr. I, 2.* Deinde si quis neget, de Messia hocce oraculum accipiendum esse, illum aut alium, de quo rectius intelligatur, nominare, aut aliam interpretationem adferre oportet. Vtrumque equidem nonnulli tentarunt, sed tam infelicitate, vt facile pateat, eos vim apertam oraculo huic facere. Si contra

Denique & ex virgine illibata Messiam nasciturum, qui vltimus eius est character, Esaias vates testatur: *Propter hoc, dabit dominus ipse vobis signum; ecce! virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Immanuel, c. VII, 14.* Vbi quidem per מלכה virginem illibatam, seu puellam, quae numquam virum experta est, intelligi, ex perpetuo huius vocis in scriptura sacra vtu patet. Nec obstat locus *prou. XXX, 19.* cum ibi sermo sit de insidiis, quas vir virgini struit, vt eius compos fiat. Suffragatur deriuatio vocis a verbo עלם, qua indicatur puella in aedibus patris se continens, domique adeo sub oculis parentum latens, & velut abscondita. Ea enim ratione virgines educare, & custodire, veteribus, orientis praesertim populis, in more positum erat; conf. GROTIVS, ad *Matth. I, 23.* itemque IS. CASAVBONVS, *exerc. 1. adu. Baronium, p. 106. 107.* Tantum praeterea, tamque excellens hic describitur signum, quod cum quouis, seu in caelo, seu in terra, comparari queat. Quid vero eximii fuisset, si iuuenula ex viro concepisset, peperissetque filium? Non autem eiusmodi hoc erat signum, quo aliquid futurum indicabatur, sed quo fides illorum, quibus dabatur, confirmanda erat. Intelligere namque ex hacce promissione homines pii poterant, cum Messias suo tempore ex populo iudaico nasciturus esset, & quidem per summum miraculum, ex partu virgineo, fieri non posse, vt a Syris, & Israelitis populus iudaicus excindatur, nullamque adeo se habere tantopere sibi metuendi causam. Legi meretur, quae erudite de hocce oraculo commentatur HVETIVS, *demonstrat. euang. prop. 9. cap. 9. p. 685. seq. confer. & CAMP. VITRINGA, ad Es. cap. VII, 14.*

Atque hi quidem cum sunt praecipui Messiae characteres, colligere nunc primum erit, eum verum Messiam esse, cui isti omnes prorsus conveniunt. Id vero

de Iesu Nazareno comprobare haud difficile fuerit. Eum regem esse, tot habemus testes, quotquot in vniuerso terrarum orbe sunt christiani, quippe qui se eius subditos profiteantur. Regnum eius, hoc est, ecclesia christiana, per orbem vniuersum diffusum, neminem hac de re dubitare sinit. Prophetam se doctrina, variciniis, miraculis demonstravit: quod deinceps fusius edisseremus. Si Hierosolymae vrbis deuastationem, gentisque suae eo tempore factam dispersionem cogitent Iudaei, eum vatem veracissimum fuisse, deprehendent, quippe qui haec omnia ita euentura praedixit. Ad sacerdotium eius quod attinet, dira quaeuis, atque atrocica eum perpeßum, ignominiosoque adfæqum mortis genere, ne ipsi quidem Iudaei negant. Ad nostra vero expianda crimina haec omnia eum tolerasse, ex Esaiæ vate, *cap. LIII, 4, 5.* si velint, condiscere possunt. Eum porro sub Augusto imperatore natum, eo scilicet tempore, quo euangelistae eum natum perhibent, ipsimet rursus non diffitentur Iudaei; nec causam, cur hoc diffiteantur, habent; quemadmodum nec illud abnuere possunt, reipublicam eorum ad interitum iam tum inclinasse, donec tandem deuastata vrbe Hierosolyma, temploque destructo, penitus dissoluere-tur. Et licet haecce respublica varia haecenus fata subisset, immo & sede sua per captiuitatem Babylonicam dimota, deinceps vero etiam per Romanos valde imminuta esset, numquam tamen dissipata prorsus & ita dissoluta fuit, vt respublica amplius dici non potuerit; quod tum demum factum, cum Schiloh ille, a Iacobo praedictus, aduentasset. Distinctius haec omnia ostendi poterant, cumprimis etiam demonstrari, quo pacto computus septuaginti hebdomadam Danielis, accurate cum tempore natiuitatis & mortis seruatoris nostri consentiat; sed cum fusioem ea res tractationem postulet, repetenda sal-

tem, quae de hisce ex instituto dixi, in *hist. eccles. V. T. tom. 1. ad period. 1. scilicet. 3. §. 14. p. 342. seq. & tom. 2. ad per. 2. scilicet. 5. §. 10. p. 835. seq.* Praeterea Bethlehem servatorem nostrum natum, positum est extra controuersiam. Certe, si quis hoc negare velit, luculentas eum adferre causas oportet, cur euangelistarum narrationi non sit adhibenda fides. 10. BODINI enim, Nazarethi Iesum natum, patriamque hancce, utpote ignobilem, opprobrio illi fuisse, contententis, furorem, prouti decebat, ca-

stigauit HVETIVS, *demonstrat. euangel. prop. 9. p. 791.* Ex beata denique virgine natum seruatores optimum, ex euangelistarum testimonio tantum nouimus. Quod, licet Iudaei non admittant, eo minus tamen respondendum, quo certiora fidei suae, ac integritatis dedere documenta; quam qui labefactare, aut in dubium vocare audet, eum grauioribus, quam hactenus impii homines id fecerunt, rationibus instructum, ad tantum opus accedere oportet.

§. XXVIII. Cuiusmodi autem hocce, de quo loquimur, officium sit, etsi scriptura sacra luculenter designet, * ex ipsa tamen hominum conditione intelligitur. Vt enim ex summa ista, qua circumscripti sunt, miseria eripiantur, primum quidem, praecipuumque est, ut cum Deo, quem ob peccata sua sibi iratum habent, reconcilientur; ** tum vero, ut iis rite innotescant, quae requiruntur, ut gratiae diuinae, ipsis oblatae, participes fiant; *** cumque illi, qui hac ratione Christo seruatori se addicunt, hostium variorum insulibus sint expositi, capite quodam atque rege illis opus est, qui eos gubernet, dirigat, defendat, ac tueatur, ne sperato fine excidant. *

* Dum Messiam mox ut regem, mox ut prophetam, mox ut sacerdotem describit; uti partim ad §. *praecedentem* dictum, partim in sequentibus ulterius explicabitur.

** Sunt enim *natura filii irae*, Eph. II, 3. adeoque ad Deum, ea qua par est, ratione, accedere nequeunt, multo minus liberationem a miseria sua sperare, nisi illi prius sint reconciliati; 2. Cor. V, 18. seq.

*** Idque ideo, quia, si qua naturam

spectentur, *σκοτεινὰ ὡς τὸ φῶς*, Eph. IV, 18. immo *σκότος*, tenebrae sunt, cap. V, 8. Quae tenebrae non dispelli, nisi ab eo queunt, qui est *τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν*, illuminans omnem hominem, venientem in mundum, Io. I, 9.

* Etenim, qui Christo vera fide adhaerent, *τὸ μικρὸν ποίμνιον* paruus ille grex sunt, quibus pater regnum dare constituit; Luc. XII, 32. Non sunt de hoc mundo, ideo mundus odio vehementi eos persequitur; Io. XV, 18.

§. XXIX. Triplex itaque merito Christi officium constituitur, *sacerdotale, propheticum, & regium*. * Quorum licet, in se spectatorum, diuersa ratio sit, seiuungi tamen in Christo non potuerunt; cum ex vno eodemque fonte procedant, & ad vnum eundemque colliment finem, qui non alius est, quam hominum salus. **

Sacerdotem namque esse oportebat seruatores nostrum, ut crimina atque peccata nostra expiaret, nosque adeo cum Deo reconciliati, ex *filii irae* fieremus *filii*

gratiae, Io. I, 12. Rom. VIII, 14, 15. Prophetam esse oportebat, ut hominibus natura cecis, & tenebris plus quam cimmeriis circumscriptis, lucem accenderet, facere-

facemque praeferret, vt & miseriam suam, & Numinis amorem agnoscerent, & oblata sibi, per reconciliationem cum Deo, beneficia amplectendo, ad meliorem vitam, spemque aeternae beatitudinis, traducerentur; *Es. IX, 2. Io. 1, 18.* Regem denique, vt eos, qui in illum credituri essent, regeret, custodiret, & contra quosvis hostium insultus fortiter defenderet, ac tueretur; *Ioan. X, 28.* Nonnulli duplex saltem officium Christi statuunt, regium, & sacerdotale; sed hi propheticum sub sacerdotali comprehendunt.

** Praecipuum equidem ex hisce officiis est sacerdotale; quippe quod reliquorum velut fundamentum est. Si enim Christus homines suo sanguine non redemisset, misere omnibus pereundum esset; adeoque nec propheticum, nec regium officium illis quidquam prodesset. Rursus tamen, ne redemptionis beneficium fructu & effectu careret, propheticum & regium accedere oportebat. Si enim maneant in tenebris homines, meritumque adeo Christi nec agnoscant, nec vera fide amplectantur, nihil iterum illis redemptio prodest. Et ita etiam se res habet, si hostium, quibus resistere nequeunt, potentia, spe vitae aeternae priuentur. Maximopere itaque falluntur non modo Iudaei, qui Messiam pro rege saltem, quamquam nec id quidem recte, & si sapientiores sint, pro propheta habent; sed & qui ex Socini schola prodierunt, sacerdotale eius offi-

cium itidem negantes, hinc & a reliquis illud separantes. Inuitu triplicis huius officii, praecipue tamen sacerdotalis, Christus etiam *muſtrus*, mediator, inter Deum, hominesque vocatur; *1. Tim. II, 5.* Quo quidem mediatoris officio cum nemo fungi queat, nisi qui hominum simul expiare valeat crimina, sequitur, vnicum saltem proprie sic dictum *muſtrus* esse posse, Christum Iesum, quod & Paulus *1. c.* confirmat. Hinc & ipse Mesias apud Elaiam *ſe ſolum torcular calcare, nec quemquam ex omnibus gentibus ſecum eſſe*, profiteretur, *cap. LXIII, 3.* Ideoque in ipsum Christum iniurii esse haud immerito censentur illi ex Romanensibus, qui alios mediatores, homines sanctos, cum primis beatam virginem Mariam, illi adiungunt. Quam sententiam dum operose & PETAVIVS, in *dogmatibus theol. de incarnat. lib. 19. cap. 9. tom. 5. p. 237. ſeq.* tueretur, primo quidem mutata mediatoris notione, quaestionisque statu perperam constituto, caliginem offundit imperitioribus; deinde & sic etiam beatae virginis, & sanctis hominibus talia tribuit, quae iis tribui minime debebant. Facili itaque negotio ostendi posset, irritum plane in ista sententia defendenda, eius esse conatum. Legenda, quae erudite hac de re contra Romanenses disputat GVRTLE-
RVS, in *inſtitut. theol. c. 14. §. 56. ſq. p. 239. ſq.* vbi & ad patrum, quae nobis opponi solent, testimonia respondet.

§. XXX. Et ad propheticum quidem quod attinet, quo primum servator ipse, dum inter mortales versabatur, functus est, in eo ita se gessit, vt se verum prophetam, hoc est, Dei amicum demonstraret; dum saepe cum Deo, & Deus cum ipso, & ipse de Deo, loquutus est, & omnia, quae scitu hominibus erant ad salutem necessaria, illis adnuntiavit; *Io. I, 28.* * Immo etiam, quod ceteroquin specialiori quadam ratione prophetis tribui solet, futura praedixit, quae eventu accurate fuere comprobata; *Matth. XXIV, 2. ſeq.* **

* Cum vox *נביא*, quae prophetam significat, primo omnium in historia Abrahami

occurrat, *Gen. XX, 7.* ibique Abimelechum regem; ob Sarae raptum, increp-

cunt,

tum, eam merito suo Abrahamo restituere Deus iubeat, addita ratione, *quia propheta est, & orabit pro te*; colligunt inde nonnulli, *הנביא* seu prophetam eum significare, qui Numinis amicus & familiaris est, cuius iniurias omnes, quasi sibi propemodum factas, ad animum suum Deus reuocat. Certe Abrahamum *amicum Dei* adpellatum, ex epistola Iacobi discimus, c. II, 22. Iuino & sap. VII, 27. amici Dei, & prophetae, *συνομιμαί* coniunguntur, quando de sapientia diuina ibi dicitur: *Φίλοι Θεοῦ καὶ προφῆται κατασκευάζει* conf. & psal. CV, 14, 15. Istam autem familiaritatem cum Deo tria complecti, porro obseruant. Nimirum cum familiari suo Deus loquitur; & is iterum cum Deo, & denique & de Deo ad alios. Deus cum amicis, seu familiaribus suis diuersa equidem ratione loquitur, per verbum scilicet, quod hodie in scriptura sacra existat; tum vero praeter ordinem, per varias reuelationes, immediate ab eo profectas, quae olim, in veteri praesertim testamento, fuerunt frequentissimae; Ebr. 1, 1. Ita namque Deus cum amicis suis agit, vt eos quandoque, quae occulta sunt, ignorare nolit. Vnde iterum de Abrahamo: *occulterne ego ab Abrahamo, quid sim facturus?* Gen. XVII, 17. Rursus amicus, seu familiaris Dei frequenter cum illo loquitur, in precibus & gratiarum actionibus. Hinc de Abrahamo dicitur: *propheta est, & orabit pro te*; Gen. XX, 7. Quam validae fuerint preces Moysis, ex Exod. XXXII, 10. seq. constat. De precibus autem Eliae Iacobus testatur; c. V, 17. Pertinent huc etiam cantica & hymni prophetarum, quorum frequens in scriptura sacra mentio. Denique & de Deo ad alios loquebantur amici Dei, seu prophetae, dum voluntatem diuinam illis patefaciebant, seu ea adnuntiabant, quae illis adnuntiari voluit Deus. Vnde & factum, vt vox *προφήτης* generatim de doctrina, vel scripturae explicatio-

ne, vsurpetur; Rom. XII, 7. 1. Cor. XIV, 1. seq. quamuis speciatim, qui ex reuelatione & voluntate diuina futura praedicunt, prophetae vocentur, & adhuc hodie vocari solent. Legenda, quae de haecenus dictis erudite commentatur WITSIVS, *miscell. sacrar. part. I. lib. 1. c. 1. §. 3. seq.* Eleganter autem, quae diximus, ad officium Christi propheticum adplicari possunt, vt genuinam eius rationem inde intelligamus. Christus enim non tantum amicus Dei est, sed omnino *ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ μονογενὴς*, qui est *ὁ ἀδελφὸς* in sinu patris; isque *omnia nobis adnuntiavit*; Io. I, 18. Pater itaque cum eo, tamquam cum filio loquitur, ita quidem, vt per aeternam a patre generationem, ceu verus Deus, omnia noscat, quae pater nouit; vt adeo & hoc sensu dicat: *omnia, quae pater habet, mea sunt*; Ioan. XVI, 15. Non minus & cum patre loquitur, quod, qua homo, quamdium inter mortales versatus est, saepissime fecit in precibus; conf. Matth. XIV, 23. Marc. I, 35. VI, 46. Luc. III, 21. IX, 29. itemque in gratiarum actionibus; Matth. XI, 25. Luc. X, 21. Io. XI, 41. Tanquam & de Deo loquutus est ad homines, dum ceu filius Dei vnigenitus, adnuntiavit, quae scitu, credituque ad salutem illis erant necessaria. Vnde & Deus in vltimis diebus, *per filium suum ad nos loquutus* dicitur; Ebr. 1, 2. Quod & conciones eius, ab euangelistis commemoratae, testantur. Licet autem seruator praecipue euangelium hominibus adnuntiauerit, Efr. LXXI, 1. Marc. I, 14. Luc. IV, 18. non tamen intermisit etiam de vero & genuino legis sensu eos erudire, vt vel ex Matth. V, 20. seq. constat. Leges autem nouas eum tulisse, vt adeo non tam pro doctore, quam legislatore habendus sit, Socinianorum, aliorumque commentum est, omni fundamento destitutum. Qua de re, vt hoc loco aliquid addam, necessarium esse non puto, eo quod de ea a me dictum sit, in *institut. theol. moral. part. 2.*

part. 2. c. 1. ad §. 135. vbi & GE. BVLLI, pariter ac GRABII rationes, quibus Christum novas leges tulisse, probare voluerunt, ex instituto profligauit.

** Cum specialiori quadam ratione, vti antea diximus, propheta vocari soleat, qui futura praedicat, & hac in re verum se esse prophetam, seruatur luculentissime demonstrauit. Quam adcurate, quae de vrbis Hierosolymitanae deuastatione, templaque destructione, fatisque adeo gentis iudaicae, *Matth. XXIV, 2. sq.* ante denuntiavit, euentu comprobata fuerint,

EX FL. IOSEPHO, C. CORNELIO TACITO, aliisque constat. Idem & de calamitatibus notum est, quas discipulos suos, praefertim apostolos subituros, significauit; *Ioan. XVI, 1, 2. XXI, 18, 19.* Et quis hac de re dubitet? cum omniscientiam diuinam, etiam qua humanam naturam, scriptura illi tribuat, vti supra demonstrauimus. Immo cum ipse prophetas omnes miserit, *Matth. XXIII, 34.* nihil quemquam illorum praestitisse, quod non multo magis ille praestiterit; aut praestare poterit, vt inde concludamus, par est.

§. XXXI. Speciatim munere prophetae, seu doctoris functus est, instituendo homines rudes, viamque salutis illis monstrando, * reuocando in rectum tramitem errantes, ** adhortando atque admonendo cunctantes, *** repugnantes autem acriter obiurgando, atque reprehendendo, * miseros denique, variisque calamitatibus oppressos, erigendo & consolando. **

* Atque ita officio didascalico, voce hac in archiori sensu accepta, functus est, quod variae eius conciones, vt insignis illa, quae *Matth. V, VI. & VII.* legitur, testantur; itemque colloquia, vt illud cum Nicodemo *Ioan. III, 1-22.* Atque huc & ea pertinent loca, in quibus vt *lux hominum* describitur, *Es. IX, 2. XLII, 6, 7. XLIX, 6. LX, 1. seq. LXII, 1. Luc. II, 32. Ioan. I, 4. seq. Ioan. III, 19.* conf. & *Ioan. VI, 63. & 68.*

** Pertinet hoc ad officium elenchticum, quo ipsemet seruatur ita functus est, vt mox Pharisaeorum & scribarum, mox Sadducaeorum errores redargueret & confutaret; *Matth. V, 20. XXII, 23, 29. seq.* Hinc & ad Sadducaeos dicebat: *erratis, nec intelligitis scripturam, aut potentiam Dei;* *Matth. XXII, 29.* Iure autem Pharisaeorum discipuli ita illum adloqui poterant, essi minime ex animi hoc facerent sententia: *Magister, scimus, te veracem esse, diuinamque vitae viam vere docere, neque quemquam curare, quippe qui non spectes hominum personam;* *ibid. v. 16.* De se

ipso namque merito pronuntiabat: *Ego sum via, veritas, & vita;* *Io. XIV, 6.*

*** Ad *naideia* haec referas, qua subinde erga discipulos, cum variis infirmitatum generibus colluctantes, vsus est. Sic, cum in nauis cum magistro existerent, & exorta tempestate se perituros existimarent, reprehendebat eos: *τί δειδίσθε, ὀλιγόπιστοι, quid ita timidi estis, o! parua fide praediti!* *Matth. VIII, 26.* Et ad discipulos, quibuscum Emmauentem proficisceretur, o! *σφοδρες, & animo tardί, ad credenda omnia, quae dixere prophetae;* *Luc. XXIV, 25.* conf. & *Marc. XVI, 14.*

* Ita & epauorthotico officio functus est, cuius illustre exemplum *Matth. XXII.* exstat, vbi illud: *Vae! vobis, scribae & Pharisei, hypocritae!* subinde ingeminat, *v. 13. seq.*

** Paracleticum hocce officium vt vel maxime euangelii doctorem decet, ita seruatorem optimum eo quam lubentissime functum, vt credamus, par est. Hinc vox eius suauissima, miserisque omnibus merito iucundissima: *Venite ad me omnes*

laborantes, & onusti, & ego recreabo vos &c. Matth. XI, 28. Quo pacto hocce officio functurus esset, eleganter Esaias vates *cap. XLII, 1.* descripsit, cuius verba Matthaeus *c. XII, 18. seq.* repetit: *Ecce! meus servus, quem elegi, dilectus meus, animo meo caris-*

simus; eum spiritu meo donabo, isque ius dicit gentibus: non rixabitur, nec clamabit; nec eius vocem quisquam per plateas audiet; quassatam arundinem non perfringet, nec fumigans ellychnium exstinguet, eousque et ius ducat ad victoriam &c.

§. XXXII. Cumque doctoris sit, seu prophetae, ea, quae aliis praecipit, suo confirmare exemplo, nec ea in re aut sibi, aut nobis potius, defuit; siquidem *ὑπογραμμὸν* nobis reliquit, vt eius premamus vestigia, *1. Petr. II, 21.* * Atque ita sane, tum in officiis erga Deum, ** tum erga se ipsum, *** tum erga alios * se gessit, vt vbique quod imitemur, ad quod vitam, moresque nostros componere par sit, inueniamus.

* Tanta vitae eius fuit integritas, tanta morum innocentia, vt fidenter aduersarios prouocare potuerit: *quis me vestrum coarguerit peccati? Ioan. VIII, 46.*

** Amore, veneratione, obsequio, fiducia. De amore, quo patrem suum amauit, tota eius vita testatur. Testatur vero & seruator ipse, quando *Ioan. XVII, 20. 21.* ita loquitur: *Neque vero pro his solumoro, sed etiam pro eis, qui per eorum sermonem in me credent; vt omnes vnum sint, quemadmodum tu pater in me, & ego in te, vt ipsi quoque sint in nobis vnum &c.* Sublimiori equidem ratione de vnitate essentiae intelligendum, quod dicit: *quemadmodum tu pater in me, & ego in te;* nihil tamen obstat, quo minus & de summo patris erga filium, & filii erga patrem amore hoc capiamus, siquidem hocce exemplo docet, quo pacto omnes, qui in illum credunt, se inuicem amare debeant. De honore, & veneratione, qua patrem suum prosequutus sit, rursus ipsemet testatur: *patrem meum honoro, vos vero me probro adfiscitis; Io. VIII, 49.* Et de obsequio, *Hicce cibis meus est, vt voluntatem exsequar eius, qui me misit, eiusque opus absoluaui; Ioan. IV, 34.* Quo nomine Paulus eum praedicat, eiusque exemplum nobis proponit, quod obediens fuerit patri usque ad mortem, immo ad mortem crucis, *Phil. II, 8. conf. & pf. XL, 8. seq.* De fiducia eius in

patrem *conf. pf. XXII, 11.* itemque *Matth. XXVII, 43.* Ad officia erga Deum praeces etiam pertinent, & gratiarum actiones; in quibus, quo pacto Christus vt verum prophetam, seu amicū Dei se demonstrauerit, iam ad §. 30. dictum est.

*** Abnegatione sui perfectissima, *Phil. II, 6. 7. 8. Matth. XII, 47.* paupertatisque tolerantia, *Matth. XVII, 20, 21.* humilitate porro & mansuetudine, *Matth. XI, 29.* puritate denique summa, vt *ὁ ἀμὲν ἁμῶν* & *ἁπλῶς*, *1. Petr. I, 18. 19.* quippe qui in omnibus factus est nobis similis, sed *χωρὶς ἁμαρτίας*, absque peccato; *Ebr. IV, 15.*

* Amore erga omnes homines summo & ineffabili, immo tanto, vt sanguinem etiam suum pro illis effunderet, mortemque subiret acerbissimam. Atque huncce summum esse amoris gradum, ipsemet seruatur restissime pronuntiat; *Io. XV, 13. conf. 1. Ioan. III, 16.* Hinc & *φιλαρδρατία* eius Paulus praedicat, *Tit. III, 4.* Quam suam *φιλαρδρατίαν* in eo etiam demonstrauit, quod homines miseros, quosue peccatorum suorum serio poenitebat, summa humanitate exceperit, adeo, vt hoc ei a Pharisaicis, & scribis exprobraretur: *ὅτι ὁ ἡμαρτωλὸς προσέλκεται, καὶ συνιδίαι ἀνθρώποις*, *Luc. XV, 2.* Non poterat autem ipse suum erga mortales, eos maxime, qui voluntati eius morem gerere non detrectant,

ant, amorem, studiumque eos iuuandi aptius exprimere, quam cum se ipsum sub imagine pastoris fuisse, & eiusmodi quidem pastoris, qui vitam quoque pro ouibus dimittere paratus est; *Io. X, 11. conf. Ef. XI, 11. Ezech. XXXIV, 16, 23. XXXVII, 24.* Dum vero omnes homines amore tenerimo complectebatur, non alio erga inimicos fuit animo, adeo, ut pro iis omnino oraret, qui eum cruci adfigebant, *Luc. XXIII, 23.* suoque hinc ipse exemplo comprobauit, quod & a nobis fieri voluit;

§. XXXIII. Miraculis insuper doctrinam suam confirmauit; quae cum propria virtute ederet, iis non tantum pondus doctrinae suae addidit, eamque ita comparatam esse ostendit, ut de diuina eius origine, hinc & veritate, nemini dubitare fas sit; sed & prophetam illum summum, Israelitis a Deo promissum, cui omnes obedire debeant, se esse, demonstrauit; * *Deut. XVIII, 15. act. III, 22.*

* Non ab omnibus prophetis miracula edita fuisse, constat. Nec semper hoc necessarium erat. Si qui autem miracula ediderunt, illi hoc ipso luculentissime, se a Deo missos esse, demonstrarunt. Atque hinc etiam, quid ex miraculis Christi colligi & possit, & debeat, intelligitur. De veritate autem istorum miraculorum, quam nec Iudaei, nec ethnici negare poterunt, nunc non erimus solliciti, cum eam supra iam euicam dederimus, ad *1. 1. c. 1. §. 28.* Id saltem obseruabimus, miracula Christi ita comparata fuisse, inde ut concludatur merito, eum prophetam omnium maximum, immo amplius quid, quam prophetam, verum Deum, verumque fuisse hominem. Et initio id quidem minime praetermittendum, etsi breui saltem temporis spatio, per triennium & semestrem, seruator docendi munere fundus sit, tot tamen eum miracula edidisse, ut eorundem numerum omnium prophetarum miracula neutiquam aequent. Haud pauca equidem sunt, quae euangeliorum scriptores litteris configurant; sed longe tamen plura edidit, quorum speciatim

Matth. V, 44. Denique nec eorum immemor fuit, quae erga cognatos specialiori quadam ratione praestanda sunt. Cuius rei documentum cura illa, quam pro matre gessit, praebet, cum in cruce penderet, *Ioan. XIX, 26, 27.* Pluribus haec si quis exsequi velit, deprehendet, nullam esse virtutem, cuius non exemplum longe pulcherrimum in vita Christi inueniat. Vnde & ut alibi, quae imitemur, aut ad quae nostram componamus vitam, quaeramus, necesse non est.

nullam fecerunt mentionem. Certe, cum Ioannes baptista discipulos suos ad Iesum sciscitatum mitteret, essetne Messias? eadem hora plurimos sanitati restituit, adeo ut Ioannis discipulos renuntiare magistro iuberet, quae viderent & audirent, caecos videre, surdos audire, purgari leprosos, resurgere mortuos; *Luc. VII, 21. 22.* Immo cum integrae vrbes, & regiones suos ad ipsum aegros, sine villo morborum discrimine mitterent, neminem, quem non sanasset, dimisit; *Matth. IV, 24. Marc. III, 10. VI, 55, 56.* Sed quid multis verbis hic opus? cum ipse Ioannes testetur, longe plura seruatorem edidisse miracula, quam litterarum prodita sint monumentis: *sunt & alia multa, quae fecit Iesus, quae, si scribantur sigillatim, ne mundum quidem ipsum opinor scribendos capturum libros, c. XXI, 25.* Magna porro miraculorum Christi fuit diuersitas, ea quidem ratione, ut in omnes veluti res creatas potestatem atque imperium se habere demonstraret, in mare, in ventos, in pisces, in arbores, in pauem, in animantia bruta, in ipsos denique daemones.

Modum autem quo edidit ea, si species, ita is comparatus fuit, vt vis, atque maiestas diuina in eo statim elucesceret. Non enim ambagibus, aut aliorum rerum adparatu vsus est, sed pleraque in vno temporis momento, verbo, nutu, contactu ab eo patrata sunt, saepius quidem praesente, aliquando & absente; aut si quandoque ob causas grauissimas media quaedam adhibuit, eiusmodi ea fuerunt, ex quibus effectus ille nullo modo consequi potuit, adeoque eo magis vni diuinum subesse, comprobantur. Ventos obiurgauit, & mari dixit: *sile*, & statim facta est tranquillitas magna, *Matth. VIII, 28*. Dixit surdo & muto: *Ephphata*, & extemplo apertae sunt aures eius, & solum linguaue vinculum, *Marc. VII, 34. 35*. & sic porro. Atque ex his abunde liquet, reliquorum prophetarum, ipsius etiam Moysis miracula, cum iis, quae Christus edidit, nulla ratione esse comparanda.

Accessit vero, idque praecipuum est, quod non *potestate aliena*, vt reliqui prophetae, sed *sua propria*, hoc est, diuina virtute, qua etiam vt homo, propter personalem vtriusque naturae vnionem gaudebat, miracula patrauerit. Idque, vt nemini, qui, quis ille sit, nouerit, dubium esse potest, ita ipsemet etiam hoc confirmat, quando in disputatione contra incredulos Iudaeos, *Ioan. V, 19*. non id tantum probat, quod alibi adfirmauit, se a patre missum, sed patri parem esse: *quaecumque pater facit, haec filius pariter facit*. Non dicit, *τοῦτοις ἔμοιχα ποιῶ*, *his similia facit*, sed *ταῦτα ἡγὼ ὅ ὁμοῖς ὁμοῖς ποιῶ*, *eadem ista filius pariter facit*, adeoque eadem prorsus potentia. Nec obstat, quod *Ioan. VIII, 28*. *se a se ipso nihil facere*, ait, item, opera, quae facit, ea se facere in nomine patris sui, *Io. X,*

25. *eaq, adeo esse opera patris sui, ib. v. 37.* & quae his sunt similia. Duplici enim ratione Christum considerari posse, notum est, vel intuitu personae, prouti est *θεῶς ὁ υἱος*, vel intuitu officii, prouti est *μεστὴς* inter Deum & homines, adeoque legatus Dei ad homines. Posteriori modo inspectus, recte dicere potuit, *se a se ipso nihil facere*, item, opera, quae facit, se facere in nomine patris; haec enim prorsus illi, qui a Deo ad homines missus est, conueniunt. At priori modo consideratus, itidem recte adferere potuit, *eadem ista opera, quae pater facit, ipse pariter facere filium*. Cum autem *Ioan. V, 19*. seruator dicit: *Amen, amen, dico vobis, non potest filius a semet ipso operari, nisi viderit patrem operantem*, hoc saltem indicat, filium nihil absque voluntate atque consensu patris agere, seu nihil agere, quod pater non adprobat. Defendit enim se hac ratione contra Iudaeos, qui vitio illi verterant, quod aegrotum sabbato curauerat, quodue dixerat, se operarisicut patrem suum.

Tandem nec id praetermittendum, quod Christus non tantum miracula innumera, eaque maxima & stupenda, idque propria, simul tamen vere diuina virtute eliderit, sed quod apostolis quoque, atque discipulis suis potestatem in suo nomine miracula edendi concesserit: cuiusmodi quid de nullo aliorum prophetarum legitur; conf. *Matth. X, 1. Luc. X, 19. Marc. XVI, 17*. Qua potestate, quo pacto etiam apostoli vsi sint, ex eorundem actis, a Luca memoriae proditis, constat; conf. *act. III, 6*. Plura, eaque lectu digna de miraculis Christi suppeditabit *W T S I V S*, in *duabus* de hocce argumento *dissertationibus*, quae existant in *meletematibus* eius *Leidenfisibus*, p. 331. *seq.*

§. XXXIV. Vt autem seruator ipse, quamdiu inter mortales versatus est, hocce munus egregie administrauit, ea quidem ratione, vt & hic, non tantum verum hominem, sed & verum Deum se demonstraret;

ita

ita ne post eius ex hac vita discessum deessent, qui idem facerent, quod vt hominum saluti consuleretur, necessarium erat, ipsemet prospexit, constituendo verbi ministros, qui eius vicibus, prouti status ecclesiae hoc requirit, fungantur. *

* Atque ita post suam in caelum adscensionem, mediate hocce officio fungitur, prouti antea immediate eodeni functus erat. Huncce ergo in finem apostolos misit, qui euangelium omnibus adnuntiarent; *Matth. XXVIII, 10. Marc. XVI, 15.* Neque tantum *apostolos, prophetas, & euangelistas*, qui praeter ordinem in initio noui testamenti mittebantur, sed *pastores* etiam atque *doctores* constituit, *Eph. IV, 11.* vt nullum adeo dubium sit, quin etiam hodie per doctores ecclesiarum atque scholarum ordinarios munere suo hocce prophetico fungatur. Accedit, quod non tantum *externae*, sed & *internae* homines doceat, per vim illam diuinam, quam verbum recte propositum secum coniunctam habet, ad illuminandos eos, qui tenebris immergi erant, vt veritatem &

agnoscant, & intime de ea conuincantur, simulque ad stelandam ad obsequium, verbo agnito praebendum, voluntatem, vt ita conuertantur, regenerentur, in fide conferuentur, adque aeternam perducantur salutem. Quo nomine euangelium, quod & Christus ipse, & apostoli hominibus adnuntiabant, & doctores, verbique diuini ministri, ad ductum scripturae sacrae hodie adnuntiant, *diuinus sermo* dicitur, *Matth. 23, 19. Rom. 1, 16.* Et hicce etiam officii, quo Christus fungitur, prophetici finis est, vt homines ad agnitionem veritatis perueniant, & ita saluentur; *1. Tim. II, 4.* Qui etiam finis ab omnibus obtineri posset, si modo miseri ipsimet consilium Dei de salute sua non repudiarent, rellicerentue; *Luc. VII, 30. Ioan. XII, 39, 40.*

§. XXXV. Alterum officium, idemque reliquorum certo modo fundamentum, est sacerdotale; * cuius duae partes recte constitui solent, sacrificii pro hominum peccatis oblatio, atque intercessio. **

* Messiam sacerdotem esse debere, cumque Iesus Nazarenus verus Messias sit, eum quoque sacerdotem esse, iam adparet ex iis, quae ad §. 27. & 28. disputauimus. Confirmabitur id vlterius ex dicendis. Qui enim omnibus muneris sacerdotalis partibus fungitur, eum quoque sacerdotem esse, nemo abnuerit. Accedit, quod saepissime dicitur *sacerdos*, & quidem *summus* vocetur *sacerdos*; *Ebr. III, 1. IV, 14, 15. IX, 11.* alibique.

** Qui omnia veteris testamenti loca, quae de sacerdotibus, aut sacerdotio agunt, itemque quae Paulus in *epistola ad Hebraeos* ex instituto hac dere tradit, consi-

derauerit, nulla ratione dubitare poterit, in huius officii sacerdotalis rationem constituisse. Ea itaque, quae luce meridiana clariora sunt, obscurare adnituntur Socii asseclae, quando sacerdotium Christi in regni administratione constituunt, sacerdotale & regium officium data opera confundentes. Ceterum, quando priorem officii sacerdotalis partem in eo ponimus, quod sacrificium pro hominum peccatis obtulerit, ita hoc capiendum, ne reliqua, quae ad obedientiam Christi actum & passiuam pertinent, excludantur, vt pluribus ad §. 37. ostendemus.

§. XXXVI. Et sacrificium quidem Christus ipsemet pro nobis, ceu verus summus sacerdos obtulit; dum acerbissima quacque pro nobis passus est, immo ipsam mortem subiit. Ita enim non alieno, sed *suo sanguine ingressus est in sancta*, aeternamque *λύτρωσιν*, seu *redemptionem* inuenit; *Ebr. IX, 12.* * Vnde simul, quantopere hocce sacrificium a typicis illis, quae in veteri testamento offerebantur, siue sacerdotem ipsum, siue victimam, siue modum eam offerendi, siue vim denique, & efficaciam istius sacrificii species, differat, intelligitur.

* Christum acerbis plurima passum, tandemque cruci adfixum, sanguinem effudisse, & ita mortuum esse, nemo dubitat. Haec omnia vero cum subierit, vt hominum expiaret peccata, quod rationem sacrificii & quidem *ἱλαστικῶν*, seu propitiatorii, habuerint, manifestum est. Atque hoc etiam diserite scriptura confirmat. Sic Paulus, Christum *semet ipsum pro nobis tradidisse*, ait, *προσφορὰν καὶ θυσίαν τῇ θεῷ ὑπὲρ ὁσίων ἰουδαίων* oblationem & sacrificium Deo, in odorem bonae fragrantiae, *Ephef. V, 2.* Pari ratione idem apostolus, cum *Ebr. VII, 27.* dixisset, Christo non necesse fuisse, sicut veteris testamenti sacerdotibus erat, prius pro suis peccatis sacrificium offerre, deinde pro populi, addit: *τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἱφάντως, ἑαυτὸν ἀνενίγκας*, hoc enim fecit semel, dum se ipsum obtulit. Et iterum, *Ebr. X, 14.* *μὴ προσφορῇ* vnica oblatione (qua se ipsum obtulit) consummasset in perpetuum dicitur eos, qui sanctificantur. Mitto reliqua.

** Discrimen illud inter sacrificium Christi, & typica sacrificia veteris testamenti, satis euidens est, nec operosa indiget explicatione. Sacerdotes namque veteris testamenti suo modo etiam sponsores erant, prouti pro populo ad Deum adpropinquabant, *pro hominibus constituti in iis, quae apud Deum agenda erant*; *Ebr. V, 1.* Victimarum enim oblatione praestabant id, quod Deus eo tempore exigebat ad peccatorum expiationem; *Leuit. 1, 4. IV, 26. seq. XVI, 14.* Sed sponsores saltem ty-

pici erant, *λατρεύοντες ἐποδείγματι καὶ σκιά τῇ ἰουδαίῳ*, inseruientes exemplari & umbræ caelestium; *Ebr. VIII, 5.* Christus namque verus ille sponfor est, qui ex pacto cum patre, de quo supra dictum, omnium peccatorum expiationem in se recepit, vnicus ille *μυστήριον* inter Deum & homines; *1. Tim. II, 5.* Iam si victimam species, in veteri testamento pecudes Deo offerebantur, adeoque victimae a sacerdotibus ipsis distinctae erant; interim ita comparatae, vt itidem typum aliquem atque imaginem Christi, ceu verae, non typicae, victimae exhiberent. Quorum praecipue illud spectabat, quod nullum, nisi mundum animal, nullaque labe aut vitio deformem, Deo offerri debebat. Sed Christus erat ipsemet & sacerdos, & victima; quippe qui non per proprium sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem semel in sancta ingressus est, *Ebr. IX, 12.* Circa modum in nonnullis magna equidem erat conuenientia. Victimis *ἱλαστικῶν* imponebantur peccata eorum, pro quibus offerebantur, quod & nonuina *πικρὸν πικρὸν*, & *ὀσμὴν* reatus, quibus ipsae victimae notari solent, euincunt. Pari ratione & Christus, omnium hominum peccata, ceu victima vere *ἱλαστικὴ* in se suscepit. Sic &, dum victimae mactabantur, earumdemque sanguis effundebatur, imaginem eorum, quae Christus itidem subiit, exhibebant. Victimae vero mactatae in altari cremabantur; quod de Christo proprie dici nequit, et si hoc imaginē intensissimum ille amor, qui

qui cum impulit, vt pro hominum peccatis Deo patri se offerret, elegantissime adumbretur. Taceo reliqua, in quibus discrimen aliquod deprehendere licet. Effectus, qui sacrificium *ἁγιασμοῦ* rite peractum sequebatur, erat *expiatio*, per quam ille, qui sacrificium Deo obtulerat, eidem reconciliatus censetur, adeo, vt de propitio eius fauore, & impetrata remissione peccatorum certus esse posset. Sed & hancce expiationem typicam saltem fuisse, nemo dubitauerit, cum vitulorum, hircorumque sanguini ea vis, iram Numinis placandi, hominumque expiandi peccata,

tribui nequeat. Quod & Paulus confirmat, diserte asserens, sacrificia, quae a sacerdotibus quotidie offerebantur, & saepe repetebantur, non potuisse adimere peccata: *ἑταίρις (θυσίας) οὐδὲ ποτὶ δυνάμει περιλαῖν ἁμαρτίας*, quae nunquam adimere possunt peccata; *Ebr. X, 11. conf. & cap. IX, 12. seq.* Nimirum in se spectata, & propria virtute non poterant expiare peccata, aut homines reconciliare Deo, efficere tamen hoc poterant, ceu sacrificia typica, intuitu veri iustius, & magni sacrificii expiatorii, quod suo tempore pro hominum genere oblaturus erat illorum seruator.

§. XXXVII. Non tantum Christus passione & morte sua nostra peccata expiauit, sed per totam vitam suam, legem diuinam pro nobis accuratissime impleuit; & ita pro nobis satisfecit, dum non tantum sacrificio infiniti valoris iratum Deum placauit, sed & ea omnia accurate praestitit, quae iustitia diuina, hominum peccatis infinitum in modum lacsa, exigere poterat; adeo, vt omnis obligatio ad poenam cesset, prorsusque sit sublata, Deus vero, vtpote hac ratione reconciliatus, omnia peccata, quae admiserunt, modo vera fide meritum Christi adprehendant, illis remittere & condonare, eosque in numerum filiorum suorum recipere paratus sit. *

* De satisfactione itaque Christi cum hic nobis dicendum sit, initio obseruamus, etsi vox *satisfactio* in scriptura non exstet, ideo de re ipsa, quae aliis etiam vocibus exprimi potest, non esse dubitandum. Testatur hoc ipse SOCIIVS; *de ipso satisfactionis verbo me nihil sollicitum esse, animaduertere potuiss.* Res enim, non verba quaero; *part. 2. de Christo seruatore, cap. 26. pagin. 185.* Occurrit equidem vox haecce in versione vulgata, sed in alia significatione, deque alio argumento adhibita. Sunt autem aliae voces, quibus res ipsa tum in veteri, tum in nouo testamento exprimitur. In veteri quidem *כפר* in forma piel, *mundauit, purgauit a peccato, expiauit*, *Gen. XXII, 39. Leu. XIV, 52.* & alibi *כפר* itidem in forma piel, *placauit, expiationem fecit*, *Exod. XXX, 10. Leuit. XVI, 16.*

alibique In nouo autem *ἀγορασμός, emtio*, *2. Petr. II, 1. 1. Cor. VI, 20. ἡ ἀγορασμός, redemptio*, *Gal. III, 13. λύτρον*, *Matth. XX, 28.* & *ἀντάστον, redemptionis, seu solutionis pretium*, *1. Tim. II, 6. λύτρον*, *Luc. I, 68. 1. Petr. I, 18. & ἀπολύτρωσις, redemptio*, quae est solutio pretii ab altero praestita ad liberationem capti & venditi, *Rom. III, 24. 1. Cor. I, 30. ἀποκαταλλαγή, reconciliatio*; *Eph. II, 16. Coloss. I, 20. ἡμετέριον propitiatorium*, *Rom. III, 25. ἡμετέριον expiatio*, *1. Ioan. II, 2. IV, 10.* & quae alia sunt eiusdem generis.

Est vero nec illud praetermittendum, satisfactionem duplici ratione considerari posse, vel *absolute*, vel *relatiue*. Priori modo si spectetur, nihil aliud significat, quam desiderium eius, cui satisfacere dicimur, implere. Relatiue autem considera-

rata, respicit obligationem, eiusque abolitionem, seu destructionem denotat. Et haecce quidem satisfactio iterum in *ciuilem & criminalem* diuidi solet. Illa locum habet, quando debiti cuiusdam obligatio, interuentu alterius rei, & accedente acceptione, tollitur; haec autem in poenis maxime conspicitur, & tum poenae per solutionem, tum eiusad delictum proportionem requirit. Criminalis porro haecce satisfactio *vel propria* est, vel *vicaria*: illa, quam ipse reus praestat, haec, quam alius, ipfius vice. Dum ergo nunc de satisfactione Christi agimus, non de *ciuili*, quod quidem Sociniani volunt, sed de *criminali* seu *poenali*, eaque *vicaria*, sermonem esse, res ipsa docet. Nimirum satisfactionis vox hic ita accipitur, prout expletionem exactissimam eorum omnium, quae Deus ab hominibus peccatoribus, per iustitiam suam, secundum summam legis *aequae* postulare poterat, pro hominibus a Christo factam, denotat. Strictior haecce, atque propria satisfactionis notio, quam scripturae sacrae convenientem esse, deinceps demonstrabimus, eo diligentius hic notanda, & custodienda, quo sollempnius illis, qui hic in diuersa abeunt, est, vocis huius ambiguitate errores suos tegere, atque caliginem offundere imperitioribus. Exemplo esse potest magnus ille GROTIVS, qui, etsi satisfactionis Christi defensionem contra Socinum suscepit, ea tamen id fecit ratione, ut hostibus veritatis plus, quam decebat, concedendo, reuera nihil egisse videatur. Genuinam namque satisfactionis notionem sine necessitate deserit, Christum liberaſſe nos doceas, *aliquid pretii dando*, quod debiti magnitudini non equidem responderit, quo tamen Deus pater contentus fuerit, qui & reliqua, quantumvis hac ratione non soluta, dimiserit; in *defensione fidei catholicae de satisfactione Christi, contra Faustum Sacinum, cap. 8.* Reprehenditur GROTIVS hoc nomine

non immerito, tum ab aliis, tum & a iureconsulto longe clarissimo VLTRICO HVBERO, quem hac de re audire iuuabit: *Quod haec cautio* (de euitanda vocis huius ambiguitate) *minus vsquequaque sit obseruata, facilius theologis, quam Grotio iurisconsulto ignouerim, qui in libro tantopere laudato, de satisfactione contra Socinum scripto, hanc satisfactionis laxiorem significationem, nimis, ut videtur, cupide sectatur, nec vnuquam suum lectorem, iuris imperitum de periculo ambiguitatis illius admonitum, imbut doctrina, quae si orthodoxam exprimit sententiam, fallor ego vehementer, etsi falli me cupiam. Est enim τὸ πᾶν haec sententia: Christum liberaſſe nos aliquid pretii dando, minime quod toti debito secundum legis rigorem aequale, sed quo Deus pater contentus fuerit, qui reliquam remisit, hoc est, dimiserit sine expletione, quod sit ἀδύνατον, i. e. missum facere &c. in dissertationibus iuridico-theologicis, de suederibus, testamentis, liberationibus, satisfactionibus &c. exerc. 7. §. 8. p. m. 105.* Eiusmodi sane satisfactio, cum ab eo etiam proficisci potuerit, qui nudus homo est, non video quid Socinianos magnopere impedire debeat, quo minus eam admittant. Porro si Deus quaedam sine expletione, sui satisfactione remittere potuit, equid obstabit, cur non omnia potuerit? Cadet ergo necessitas satisfactionis.

Vt autem eo rectius cuncta percipiantur, iuuat paullo distinctius in satisfactione, seu actu quodam forensi, considerare, I) reos seu delinquentes, II) sponsores, seu eum, qui satisfecit, III) iudicem, cui satisfactum, IV) ipsam satisfactionis praestationem, & V) denique finem atque effectum, seu liberationem. Rei seu delinquentes sunt omnes omnino homines, nemine, nisi solo Christo, excepto, cum omnibus illorum delictis seu peccatis. Hoc deinceps ad §. 9. pluribus demonstrabimus. Sponſor, seu is, qui pro hominum peccatis

Deo satisfecit, seruator noster est, Iesus Christus, & quidem solus. Vnicus enim hicce est *medius* inter Deum & homines; *1. Tim. II, 5.* conferenda, quae supra ad §. 29. huius capituli diximus. Hic est *seruus* ille Dei, qui *nostros morbos tulit*, *Eccl. LII, 13. & LIII, 4.* Hic est *typpus*, *sponsor* ille *Ebr. VII, 22.* qui misericordia commotus, se ad genus humanum, ex summa miseria, qua consepulcrum erat, eripiendum, & liberandum obtulit. Quod cum aliter fieri non posset, quam vt debitum loco captiuorum solueret, poenamque ab iis promeritam in se susceperet, opere ipso hoc in tempore praestitit, sicque nos cum Deo reconciliauit. Ideoque & *princeps salutis* vocatur, *Ebr. II, 10.* Idque & ipsum nomen *Iesus* indicat, quippe quod talem significat, qui homines saluaturus esset, ab illorum peccatis, iuxta ipsam angeli interpretationem; *Matth. I, 21. Luc. II, 21.* Huc & ea pertinent, quae antea attulimus, vt Christum sacerdotem esse, itemque se ipsum in sacrificio pro hominibus obtulisse, euinceremus. Atque cum sane, qui pro hominum peccatis satisfaciendus, eosque Deo reconciliaturus erat, & ipsum verum Deum, verumque simul hominem esse oportebat, prout seruatorem nostrum esse nouimus. Deus enim solus non potuisset aliquid pati, aut mori, adeoque ea peragere, quae peccatorum expiatio requirebat; solus autem homo non potuisset aliquid offerre, quod Deo, insitum in modum laeso, pacando sufficeret. Hoc iam subinde monuimus; suntque cum primis conferenda, quae ad §. 4. huius capituli docuimus. Repetendum autem ideo fuit, vt tum illorum, qui Christum secundum solam naturam humanam, tum illorum, qui in contrarium currentes, cum secundum solam naturam diuinam, mediatorem nostrum esse, adseruerunt, errorem euitemus. Posterius cum ANDR. OSIANDER adfirmaret, idque ob alteram, quam fovebat hypothesein, sola iustitia Christi essentiali, quae, in nobis habi-

BYD. TH. DOGMAT.

tans, nos iusta agere faciat, iustos nos coram Deo effici, FRANCISCVS STANCARVS, qui ei se opponerat, priorem sententiam defendere incepit; cui & nonnulli ex Romanae ecclesiae doctoribus ad stipulantur, vt eo facilius euincant, sanctos homines etiam *mediatores* esse posse; quae de re supra ad §. 29. quaedam commemorauimus. Legi merentur, quae hac de re obseruat CVRTLEVS, *instit. theol. c. 14. §. 59. p. 240.* Iudex porro, seu is, cui satisfaciendum fuit, ipse Deus est, *unicus ille legislator, qui potest seruare & perdere*, *Iac. IV, 12.* adeoque & *totius orbis iudex* est, *Gen. XVIII, 25.* Hic namque cum ab hominibus merito obseruationem legum suarum accuratissimam exactissimamque posculet, non potest non per peccatum, quod *diuina*, seu *legis transgressio* est, *1. Ioan. III, 4.* offendi. Hinc iniquitates hominum ei est abominationi; *psal. XIV, 1. ps. LIII, 2.* nec aliter peccatores, quam hostes Dei considerantur; *Rom. V, 10. conf. ps. V, 5.* Impunitos itaque homines dimittere, iustitia summi huius iudicis non permittebat; rursus omnes in vniuersum perdere, summa eius, & ineffabilis prohibebat misericordia. Vtrique ergo, & iustitiae, & misericordiae diuinae vt consuleretur, filius Dei, delicta hominum se expiaturum, satisfactionemque praestitutum, sponte in se recepit: quod cum & Deus acceptasset, ea, quae nos promeriti eramus, in eum coniecit; quod Elaias vates eleganter ita exprimit: *וַיִּרְאֵהוּ אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר מַה עָשִׂיתָ וְנָתַתְּ לָךְ וַיֹּאמֶר עָשִׂיתִי כְּכָל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי וְנָתַתְּ לָךְ & dominus occurrere fecit in illum iniquitates omnium nostrorum, c. LIII, 6.* De tota aetate, quod diximus, intelligendum est trinitate, cui adeo satisfecisse Christus recte adseritur. Nec obstat, quod hac ratione & sibi ipsi satisfecerit. Namque & hoc omnino factum est; cum duplicem sustinuerit personam, & iudicis, & sponsores. Quod cur admitti nequeat, nullam rationem video; cum & inter homines id subinde fieri, quotidiana doceat experientia. Ipsa satisfacionis praestatio partim in eo consistit,

LII II

sit,

sit, quod dolores, cruciatusque longe gravissimos, acerbissimosque, immo ipsam mortem pro nobis sustinuit; partim, quod etiam legem diuinam pro nobis adcuratissime impleuit. Hinc *obedientia* Christi, tum *passiva*, tum *actiua* huc referri solet. Et de passiva nullum plane est dubium, cum scriptura sacra non tantum dolores istos grauissimos, cruciatusque commemoret, sed eos omnes nostri causa illum sustinuisse, testetur, *Es. LIII, 4, 5*. Idque omnino de omnibus doloribus, quos per totam vitam seruator sensit, est intelligendum, praesertim tamen de iis, quos in ultimis vitae diebus, ad mortem vsque perpeffus est. Singularis plane est sententia ALTINGII, nullas passionum Christi proprie esse satisfactorias, praeter eas, quas per trihorium obscuracionis solaris sustinuit, dum esset in cruce, & antequam exspiraret, adeoque & anxietates illas Christi, quas perpeffus est in horto oliueti, ea nocte, qua captus est, & sanguinem, quem sudidit, antequam cruci adfigeretur, & cum illud fieret, & postquam obiit in cruce, hic neutquam in censum venire, *epist. ad Ioan. Rud. Wetstenium, oper. tom. ult. p. 593*. Sed solide

eam refutauit WITSIVS, de *oeconomia foederum Dei cum hominibus* l. 2. c. 6. p. 177. § 19. Et sane generatim omnibus Christi passionibus, peccatorum expiatio diserte tribuitur, *Es. LIII, 4, 5*. *Ebr. II, 9*. Actum vero etiam, quam vocant, obedientiam ad satisfactionem Christi pertinere, vel Paulus nos condocet, *Gal. II, 4*. adferens, filium Dei vnigenitum, natum ex muliere, legi *subditum esse, vt eos, qui sub lege erant, redimeret*. Etsi enim Christus per summam suam sanctitatem, nihil agere posset, quod legi repugnaret, obligationi tamen legis, a qua immunis erat, sponte sua se submisit, vt a coactione ac maledictione eius nos liberaret; conf. & *Rom. VIII, 3*. Finis, simulque effectus istius satisfactionis fuit hominum cum Deo reconciliatio; 2. *Cor. V, 18, 19*. *Rom. V, 10*. adeoque & abolitio obligationis, quae hominibus inhaerebat, aut ad implendam exacte legem, aut ad iustinendam poenam, quae apostolo *chirographi* nomine venit; *Col. II, 14*. hinc porro liberatio a maledictione legis, *Gal. III, 13*, a metu mortis, *Ebr. II, 14, 15*. 1. *Cor. XI, 54, 55*. & potestate diaboli; 1. *Ioan. III, 8*.

§. XXXVIII. Atque hac quidem ratione Christum pro hominum peccatis satisfecisse, scriptura sacra tam aperte, tamque luculenter, *Es. LIII, 4, 5*. *Ioan. I, 29*. *Rom. III, 24, 25*. 2. *Cor. V, 19*. *Tit. II, 14*. 1. *Ioan. II, 2*. alibique testatur, vt nemo sine impietate ea de re dubitare queat. * Hinc vero, vt veritas satisfactionis istius intelligitur, ita necessitatem ejus, iustitiamque, adcuratior sanctitatis, & hinc fluentis iustitiae diuinae consideratio, quemuis facile condocet. **

* Christum seruatorem ea, qua diximus, ratione pro hominum peccatis Deo satisfecisse, ex iis equidem scripturae testimoniis, quibus, eum sacerdotem fuisse, itemque sacrificium pro nobis obtulisse, antea ad §. 35. & 36. demonstraui, longe est euidentissimum. Quia tamen nostra plurimum refert, hocce sacrae doctrinae caput extra omnem dubitationem positum esse, praecipua scripturae testimonia, quibus eius veritas euincitur, adducere, operae pre-

tium fuerit. Primum autem, praecipuumque inter ea locum merito tenet illustre illud Esaiiae vatis oraculum: *profecto infirmitates nostras ipse tulit, & dolores nostros portauit; nos autem reputauimus eum, plagam adfectum, percussum a Deo, & adfectum; & ipse vulneratus est, propter prauaricationes nostras, attritus propter scelera nostra, castigatio pacis nostrae super ipso, & in liuoribus eius sanati sumus; c. LIII, 4, 5*. De Christo hic sermonem esse, operose non probabi-

mus,

mus, cum id apud eos, quibuscum nunc nobis res est, politum extra controuersiam esse debeat, eo quod noui testamenti scriptores diserte hoc testentur; conf. *Matth. VIII, 17. act. VIII, 32. 1. Petr. II, 24.* Cum autem dicitur: *infirmittates nostras tulit ipse*, seu *morbos nostros*, id quidem non de morbis corporis, sed de morbis animae, seu peccatis, ratione imputationis spectatis, vna cum effectibus illorum intelligendum esse, res ipsa docet. Nec obstat, quod Matthaeus c. *VIII, 17.* hunc locum adferat, ut probet, Messiae fuisse, varios corporis morbos sanare. Obseruatum enim viris doctis est, significationem vocis ebraeae מְרִיבָהּ latius patere, quam vocis latinae *morbos*. Quare licet Matthaeus hocce oraculum de morbis corporis citet, noluit tamen illud hoc ipso plane exhaustire, sed potius ostendere, Messiam omne id tulisse, quod in nobis rationem poenae habeat; quorsum & morbi corporis pertinent. Hocce autem morbos nostros, seu peccata Christus נָשָׂא *tulit*, portauit, ceu magnum aliquod onus in se suscepit, adeo, ut effectus acerbissimos, maledictionem & iram Dei, reuera sentiret. Atque id porro confirmat: נִסְמְכִי עֲלַי וְדוֹלוֹתַי נִסְמְכִי, *& dolores nostros, portauit eos*. Acerbissimos enim cruciatus, quos seruatur qua corpus, qua animam in passione expertus est, & ceu ingens aliquod onus portauit, iterum hac ratione significat. Atque res ipsa quidem adeo manifesta est, ut nemo mortalium hoc negare possit, licet causa istarum passionum & cruciatuum paucissimis, & non nisi in Christum credentibus, perspecta esset. Quod propheta indicat, quando populi iudaici iudicium ita exprimit: *& nos reputauimus illum, plagam adfectum, percussam a Deo, & adflictum*. Putabant nimirum Iudaei, cum ob suam culpam eiusmodi cruciatus, mortemque ipsam sustinere, adeoque non negabant, eum ingens aliquod onus portare, sed causam ignorabant. Mirum autem non est, quod propheta in prima persona loquatur:

& nos reputauimus illum &c. Id enim non insolens est, cum diuini vates de aliis, & quidem pluribus loquuntur, ut hac ratione reliquis se adiungant, etsi reuera ex illorum numero sint eximendi; conf. *Dan. IX, 5.* Esaiam autem aliter, quam populum iudaicum, incredulos hac de re iudicasse, ipsemet statim docet, quando addit: *& ipse vulneratus est, propter praeuicationes nostras &c.* Dolores eius atque cruciatus confirmat voce: מְרִיבָהּ *vulneratus est*. Ea enim dolores grauissimos, quales sunt parturientium significari, constat; conf. *Es. XXIII, 4. c. XXVI, 18. Mich. IV, 10.* Causam autem veram indicat: מְרִיבָהּ *propter praeuicationes nostras*. Vbi quidem particula מְרִיבָהּ loco rectissime per *propter* vertitur. Etsi enim & alias significationes habeat, nulla tamen illarum huc quadrat. Hinc & LXX. interpretes recte verterunt: αὐτὸς διὰ τῶν ἁμαρτιῶν διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Pari ratione & vulgatus interpres: *ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras &c.* Eadem itaque etiam ratione quod sequitur: מְרִיבָהּ מְרִיבָהּ reddendum est, quemadmodum & vulgatus interpres reddit: *attritus est propter scelera nostra*. Grotius equidem horum verborum sensum in adnotationibus ad hunc locum mirum in modum peruertit, ut cuncta ad Ieremiam trahat. Hoc enim sibi velle prophetam ait, Ieremiam vulneratum, id est, male tractatum esse, nostro crimine; in nobis (ita loquentes putat induci Iudaeos) culpa fuit, non in ipso. Sic & quod sequitur: *attritus est propter nostram culpam*, ita explicat: *iniquissima de eo sensimus, & propterea crudeliter eum tractauimus; id nunc rebus ipsis apparet*. Alibi tamen agnoscit, atque fatetur, particulam מְרִיבָהּ apud Ebraeos causam antecedentem, seu impulsuam denotare, ut ps. XXXVIII, 2, & alibi saepe, locumque *Es. LIII, 4. melius, & scripturis aliis congruentius transferri non posse, quam: dolore adflictor ob defectiones nostras, attritus ob iniquitates nostras &c.* additque porro

LIII 2 causa

caussa autem impulsiva cum possit esse multiplex, hoc loco meritoria accipienda est. Agitur enim de poena, ut mox ostendemus. Peccata autem causa poenae sunt, non aliter, quam per modum meriti & c. in defen. fidei cathol. de satisfact. Christi, c. 1. p. 5. 6. Nec praetermittendum, quod sequitur: *וְכַפֵּרָה וְכַפֵּרָה כַּסְּפִיתָם פַּעַם אֶחָד וְכַפֵּרָה* castigatio pacis nostrae super ipso. Vbi per *וְכַפֵּרָה* neutiquam doctrina, ut iterum GROTIUS vult ad b. l. sed castigatio, & quidem poenalis, seu quae poenae rationem habet, intelligitur. Haec enim alias vocis quoque istius est significatio; conf. *Iob. V, 17. prou. XIII, 24. Castigationem itaque pacis nostrae*, hoc est, quae ad pacem nobis cum Deo conciliandam comparata est, *super ipso* esse dicit, hoc est, eum nostri causa castigatum, atque punitum esse, ut pax & amicitia cum Deo nobis restitueretur. Idque rursus aliis verbis repetit: *& in liuore eius sanati sumus*. LXX. interpretes vertunt: *τῆς μάλας τοῦ αὐτοῦ ἡμῶν ἰατρῆς*. Est vero *μάλας* tumor ex plaga surgens, vel vestigium plagae in cute. Sensus autem est, per ea, quae nostri causa seruator passus est, sanitatem mentis, hoc est, liberationem ab imputatione pariter ac seruitute peccati, nobis obrigisse. Hic ergo cum oraculi huius sensus sit, quantum inde sententia de satisfactione Christi praesidium capiat, liquet. Quot enim verba recitauimus, tot sunt pondera, tot argumenta. Quod cum quilibet facile intelligat, ut illud demonstrare necesse non est.

Non minus autem luculentum est & illud Ioannis baptismæ de Christo testimonium: *Ece! agnus Dei, qui mundi peccata tollit*; *Io. 1, 29*. Etenim dum eum agnum vocat, ad sacrificia, in quibus agnorum usus longe frequentissimus erat, praesertim ad agnum paschalem illum respicere, nemo forte dubitauerit; conf. *apocal. V, 12*. Cum vero dicit, agnum huncce tollere peccata mundi, non aliter quam de expiatione & satisfactione pro peccatis nostris hoc intelligi potest. Nulla enim alia ratio, quae Christo

quidem conueniat, excogitari potest, quae peccata mundi tollere dici queat. Vfus porro loquutionis istius in scriptura sacra frequens, idem comprobatur. Sic de eo, qui blasphemum non indicasset, dicitur: *feret peccatum suum*, hoc est, ei imputabitur, *Leu. V, 1*. item de eo, qui nuditate fororis suae retexit: *peccatum suum ferto*; *Leu. XX, 17*. Sed victimæ quoque expiatoriae dicuntur portare iniquitates offerentium, *Leu. X, 17*. quia sanguis ipsarum est pro anima hominis; *Leu. XVI, 11*. Quae cum ita sint, vana est Socinianorum, & HVGONIS quoque GROTIUS ad b. l. interpretatio, tollere peccata, idem significare, ac animarum emundationem, quam Christus exemplo suo praefert.

Nihil porro luculentius dici poterat, quam cum Ioannes de Christo ita pronuntiat: *αὐτὸς ἡ ἀσπίς ἡμῶν*, & ipse propitiatio est pro peccatis nostris, non tantum autem pro nostris, sed & pro totius mundi; *1. epist. II, 2*. Quocum conuenit illud Pauli, quo Christum propositum esse dicit *ἡσυχίαν, propitiatorium per fidem in ipsius sanguine*; *Rom. III, 25*. Priorem equidem locum GROTIUS ita peruertit: *ἡσυχίαν pro ἡσυχίᾳ more ebraeo, & ἡσυχίαν facere ut cessent peccare*. Sensus enim est: vires praestat, ne peccemus in posterum; in adnotat. ad *1. Io. II, 2*. Sed rectiora rursus alibi hac de re docet, & simul veram significationem verbi *ἡσυχίαν* egregie explicat. *Notissimum est*, inquit, *iram alicuius auertere, id dici graece, ἡσυχίαν, ὁρῶντες αὐτὸν, καταλείποντες, ἀποκαταλάσαντες*, latine, placare, pacare, conciliare, aut reconciliare, item propitiare. Tum actus ipse, tum id, quo proprie actus peragitur, Graecis *ἡσυχία* Latinis placamen dicitur. In Deo ira, ut supra diximus, adpellatur *ὀργή*, puniendi quasi adfectus: quam apostolus ait reteri, siue reuelari caelitus, in omnem impietatem atque iniustitiam bonum, ut, qui veritatem in iniustitia desineant, hoc est, cognitis Dei mandatis reluculentur. Nemo autem excipitur, cum omnes finis natura filii irae, hoc est, irae diuinæ obnoxii.

Haec

Haec ira supra quosdam manet, Io. III, 36. super quos non manet, ab iis auertitur. Hanc auersionem Christus suam morte impetrat, ideo quae placamen rectissime dicitur. Sic eum bis adpellat Ioannes apostolus, cum dicit: Si quis peccauit, aduocatum habemus apud patrem, Iesum Christum illum innocentem; & ipse est *ἱλαστήριον* pro peccatis nostris; neque vero pro nostris tantum, sed & pro peccatis totius mundi; 1. ep. II, 2. Item: in eo sita est dilectio, non quod nos Deum dilexerimus, sed quod ipse dilexerit nos, & filium suum miserit, *ἱλαστήριον* pro peccatis nostris; c. IV, 10. Cum quo loco conferendum est ipse Paulinus: commendat Deus suam caritatem, quod, cum peccatores adhuc essemus, Christum pro nobis est mortuus; Rom. V, 8. Vterque enim tam Paulus, quam Ioannes, eodem argumento probant, non priores nos dilexisse, sed dilectos a Deo; & quod Paulus dicit mortuum esse, hoc Ioannes vocat, placamen esse factum. Addendum praeterea locus ille Pauli: Iustificamur gratis, per redemptionem in Christo Iesu, quem Deus proposuit *ἱλαστήριον* per fidem in sanguine ipsius; Rom. III, 24, 25. Factus est ergo Christus *ἱλαστήριον* siue *ἱλαστήριον* in sanguine suo, quod quid est aliud, quam id ipsum, quod negat Socinus, placatum a Christo Deum? Nam quod *ἱλαστήριον* apud Ioannem expiationem interpretatur, expiationis autem voce peccati destructionem intelligit, id facit nulla de causa, nullo munitur exemplo. *Ἱλασθῆναι* apud graecos scriptores omnes, poetas, historicos, alios, est placare, soletque construi cum accusatiuo designante personam, cuius ira auertitur. Nec aliter apud LXX. interpretes, & Luc. XVIII, 13. vsurpatur &c. Haec GROTIUS in defens. fidei cathol. de satisfactione Christi, c. 7. p. m. 144. sq. ubi & alia eiusdem generis addit, quibus dicta scripturae de satisfactione Christi egregie illustrantur, & nostra mirifice simul confirmatur sententia.

Haecenus adlatis testimoniois, multa alia adhuc addi possent, ea praefertim, in quibus *ἀντιπρόστυγον*, *ἀντιπρόστυγον*, *ἀντιπρόστυγον*, *ἀντιπρόστυγον* men-

tio iniicitur, 1. Tim. II, 6. Eph. I, 7. Col. I, 14. 1. Petr. I, 18, 19. itemque *ἀγορασμὸν* vel *ἡγορασμὸν*; 1. Cor. VI, 20. Gal. III, 13. 2. Petr. II, 1. vt & *καταλλαγῆναι* vel *ἀποκαταλλαγῆναι*, Rom. V, 8. 9. 10. 2. Cor. V, 18, 19. Eph. II, 16. Col. I, 20. & quae alia sunt eiusdem generis. Sed superuacaneum id esse existimo, cum ea, quae attulimus, veritatem ita demonstrent, vt eam extra omnem dubitationem ponant. Nec sane suppetit quidquam secus sentientibus, quod vel speciem quamdam habeat, quo dicta tam euidentia elidere queant. Vnicum illud & praecipuum est *χρησθῆναι*, Christum peccata nostra tulisse, ea expiasse, nos redemisse, dum doctrina & exemplo viam monstrauit, qua ex peccatorum sordibus emergere possimus. Quod plane absolum est, vt nulla ratione sit ferendum. Quis enim quales de doctore vel magistro, auditoribus suis vitam virtutis monstrante, dicat, quod illorum ipse ferat peccata, quod crimina illorum expiauerit, quod pretium redemptionis pro illis dederit? Interim eandem viam, Socinianorum tandem iam dudum signatam vestigiis, dictis clarissimis caliginem offundendi, ingreditur auctor libelli, germanica lingua scripti, *apostolischer Wegweiser zur wahren Gerechtigkeit*, qui se CHRISTIANVM DEMOCRITVM vocat, quem accuratè solideque confutauit IO. GVSTAVVS REINDECK, in tractatione theologica de redemptione per Iytrom.

** Postquam veritatem satisfactionis Christi demonstrauimus, superuacaneum fere videri poterat, de necessitate eius & iustitia aliquid addere. Cum enim constet, hanc viam homines in pristinum felicitatis statum restituendi Deum ingressum esse, vt pater filium suum vnigenitum mitteret, qui suo sanguine & morte mortalium peccata expiaret, recte inde concludimus, vnicam etiam hanc fuisse viam, qua hominum rebus consuli poruerit. Si enim alia exogitari ratio potuisset, homines, ex summa illa, qua circumsepti erant, miseria libera-

di, quis existimet, Deum illam non potius electurum fuisse, quam vt filium suum, filium suum vnigenitum, filium suum ἰδιον, Rom. VIII, 32. mitteret, & cruciatibus grauissimis, atrocissimisque doloribus exponeret? Haec Deum sine summa fecisse necessitate, si quis sibi persuaserit, nae! illum existimare oportet, Deum in re scia, omniumque grauissima, ludere voluisse. Quodsi autem alia via inueniri non potuit, homines ex miseria sua eripiendi, summa satisfactionis Christi necessitas sponte sua inde consequitur.

Varia equidem, qui in contrarium hic abeunt, comminiscuntur, vt euincant, aliam ob causam, non autem ad hominum expianda crimina, Christum hominem factum, & dolores, cruciatuque summos, immo ipsam mortem subiisse. Mox enim ideo hoc Deo placuisse, dicunt, vt infinitum ius suum in res creatas omnes ostenderet, adco, vt etiam hominem innocentem poenis grauissimis adficere possit; mox ideo hoc factum, vt isto veluti martyrio doctrina Christi confirmaretur; mox, demonstrandum hac ratione hominibus fuisse, quo pacto per viam angustam, seu per varias calamitates, ad aeternam eniti beatitudinem debeant; rursus, Deum & potestatem, & voluntatem puniendi peccata declarare voluisse; tandem cum vident, nihil horum rite procedere, eo se recipiunt, vt dicant, Deo haud dubio causas fuisse grauissimas, cur Christum tor cruciatibus exposuerit, quae tamen cum nobis ignotae sint, nec ius quoque nobis esse, in eas inquirere. Sed vana haec omnia sunt, atque prorsus inepta. Cum enim Deus causam istam nobis reuelauerit, cur filium suum, grauissima quaeuis passurum, miserit, eam nobis ignotam esse, dici nequit. Eos vero, qui aliam, quam peccatorum expiationem, comminiscuntur causam, scriptura sacra statim conticescere iubet; quippe quae diserte docet, pro nobis seu pro hominibus, Christum omnia illa,

quae subiit, perpeffum esse. Hinc se ipsum dedisse dicitur; ἀντὶ πάντων ὁσίων πάντων, pretium redemptionis pro omnibus, 1. Tim. II, 6. Deum filium suum ἰδιον tradidisse ὁσίων ἡμῶν pro nobis, Rom. VIII, 32. sanguinem Christi effundi πρὸς πολλῶν pro multis, in remissionem peccatorum; Matth. XXVI, 28. Christum traditum διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, propter peccata nostra, & resuscitatum διὰ τῶν δικαιοσυνῶν ἡμῶν, propter iustificationem nostram; Rom. IV, 25. Quodsi Deus ius suum infinitum in res creatas offendere voluisset, alia haud dubio id facere potuisset ratione, vt non necesse fuisset, filium eius vnigenitum tot tamque diris cruciatibus exponere. Quamquam etiam existimandum non sit, Deum ius suum infinitum ita ostendere velle, vt hominem innocentem sine propria, aut aliena culpa cruciatibus adfigat, cum hoc modo summu ius cum summa aliorum coniunctum esset iniuria; quod de iustitia & sanctitate Dei vel cogitare nefas est. Doctrina Christi morte, & martyrio eius confirmari non debebat, quippe quam miraculis, potentiam eius diuinam luculenter arguentibus, satis confirmauerat. Quae Christus passus est, eo simul spectasse, vt exemplum humilitatis, & patientiae nobis praeberet, & viam ostenderet, quam ingredi debeant, qui ex summa, qua circumscripti sunt, miseria eniti cupiunt, non abnuo, quippe quod & scriptura ipsa testatur; Rom. VIII, 17. 1. Petr. II, 21. Sed inde non sequitur, hanc praecipiam, multo minus vnicam passionis, aut mortis Christi causam fuisse. Potestatem denique voluntatemque peccata puniendi, itidem Deus alia ratione demonstrare potuisset, vt ideo filium suum vnigenitum tor tantisque cruciatibus adficere necesse non habuisset.

Atque ita cum satisfactionis Christi necessitas in aprico posita sit, quaeri ulterius posset, quam ob causam adeo necessaria fuerit ista seruatoris satisfactio? Ad quod respondemus, summam Numinis, & infinitam

tam iustitiam, quae hominum peccatis infinitum in modum laeditur, eam necessario postulasse. Iustitiam diuinam, & quidem vindictiuam, quae hic in censum venit, ex summa eius sanctitate fluere, sanctitatem autem Dei in summo eius, purissimoque amore, quo se ipsum amat, consistere, supra demonstrauimus, cum de attributis diuinis ageremus. Quomodo itaque Deus non potest non se ipsum amare summo, perfectissimoque amore, adeoque remouere a se, quidquid cum eius summa perfectione pugnat, hinc & necessario sanctus est; ita non potest non iustus esse, seu peccata quacvis, vptote cum eius sanctitate pugnantia, punire. Ex poenae autem necessitate fluit necessitas satisfactionis, nisi illis, qui deliquerunt, omnibus misere sit pereundum. Atque id scriptura confirmat, quando non tantum summam istam Numinis iustitiam, & sanctitatem inculcat, sed hinc etiam concludit, eum, qui amat iustitiam, ideo odisse iniquitatem; *ps. XLV, 8. peccatum esse abominationem animae ipsius; prou. VI, 16.* Nec tantum peccatum, sed & peccator ipse Deo est abominatio: *abominatio domini Dei tui est, omnis faciens haec, omnis faciens iniquitatem; Deut. XXV, 16.* Diserte rex sanctissimus David: *tu non es Deus, qui delesteris iniquitate; improbus non commorabitur tecum; ps. V, 5.* Quibus verbis simul indicat, nullam Deo cum homine improbo, seu peccatore, intercedere posse communionem. Quae communionis cum Deo, seu summo bono, priuatio fundamentum est omnium miseriae, & praesentis, & futurae vitae; *conf. Ef. L X, 2.* Si regeras, ex haecenus dictis, iustitia scilicet & sanctitate Dei, id quidem fluere, peccatorem, quamdiu talis maneat, non posse non a Deo puniri, neuiquam autem inde sequi, eum etiam puniendum esse, si mentem mutet, atque resipiscat, & ita ad Deum accedat, gratiamque & misericordiam eius imploret; nihil tamen effectus, cum summam istam Dei sanctitatem,

iustitiamque scriptura sacra ita describat, inde vt intelligatur, non posse illum quemquam sine satisfactione in gratiam recipere. Hinc *Exod. XXXIV, 7.* exerte dicitur, *וְאֵת הַיִּשְׂרָאֵלִים & nequaquam infentem reputabit,* scilicet peccatorem hominem. Idque & Paulus indicat, cum *Ebr. IX, 22.* adserit, *sine sanguinis effusione nullam fieri remissionem.* Quae qui recte ponderauerit, facile intelliget, non hoc saltem ex scripturae sacrae dictis fluere, peccatorem, quamdiu non resipuit, non posse a Deo in gratiam recipi, sed plane *admirator* esse, eum sine satisfactione gratiae diuinae fieri participem, si vel maxime ponamus, quod admissum eum poeniteat. Nec tamen etiam dici potest, sine Numinis gratia peccatorem ad Deum converti, quae gratia iterum inter fructus & effectus satisfactionis & meriti Christi referri debet. Vt autem Deus bonitate sua atque misericordia ductus, consilium de hominum genere saluando caperet, id sane salua iustitia sua, sine vlla satisfactione facere potuit. Nec committendum nobis est, vt in infinitum procuramus. Nondum enim per istam beneuolentiam seu amorem hominem peccatorem in gratiam recipiebat, quod salua iustitia sua sine satisfactione facere non potuisset, sed ea inductus, rationem saltem inibat, qua recipere homines in gratiam posset, vt iustitiae tamen suae simul fieret satis.

Et de necessitate quidem satisfactionis haecenus diximus. Iustitiam eius in dubium vocare, stolidum foret, cum Christum, eo ipso, dum iustitiae diuinae satisfecit, aliquid fecisse, quod iniustum esset, nemo sanæ mentis sibi persuaserit. Duac tamen hic, quamuis sine ulla necessitate, in censum venire solent quaestiones, quarum altera: an Christus sine vlla iniquitate sponsonem eiusmodi in se suscipere potuerit? altera: an iustitiae fuerit conueniens, vt homo innocens pro nocente puniretur? Sed ad priorem quod attinet, etiam non plane in hominis posi-

positum sit potestate, vitam pro lubitu dimittere, mortemque subire; quoties tamen perspectum illi, atque exploratum est, Deum hoc velle aut iubere, aut gloriam, honoremque Dei hoc exigere, tantum abest, ut peccet, mortem praeferendo vitae, ut potius obsequium suum erga Deum probando, faciat, quod officii sui postularatio. Christus autem omnino dominus erat vitae suae, habebatque *ἡσυχίας potestatem, & ponendi eam & retinendi*; Io X, 18. Dumque eam dimisit, fecit, quod patri gratum erat, quodue ex pacto cum eo facere debebat; immo suum patri vel maxime probauit obsequium, *obediens factus patri ad mortem, immo ad mortem crucis*; Philipp. II, 8. Nec difficile quoque est, ad posteriorem respondere quaestionem. Iustitiae enim & aequitati minime conueniens esse videtur, ut puniatur, qui non peccauit; sed si quis ita confideretur, prout alterius delicta in se recepit,

§. XXXIX. Praestantia satisfactionis huius etiam ex vniuersalitate eius intelligitur, siquidem Christus pro omnibus omnium & singulorum hominum, cuiuscumque status aut conditionis fuerint, quocumque tempore & loco vixerint, peccatis, quantumvis numero multa, & grauitate atrocia sint, plenissime satisfecit; *agnus ideo Dei dictus, mundi peccata ferens*, Ioan. I, 29. immo *ἱλασμός, pro totius mundi peccatis*; 1. Io. II, 2. *

* Cum haecenus & veritatem, & necessitatem, & iustitiam satisfactionis Christi contra Socinianos, & qui ex Arminii schola prodierunt, demonstrauerimus, superest, ut vniuersalitatem eius, contra reformatae, quam vocant, ecclesiae doctores, quibuscum & Iansenii discipuli, alique gratiae particularis defensores, faciant, euincamus. Quaestio autem, quae inter nos & illos agitur, non de eo est, annon meritum Christi, seu ea, quae nostri causa Christus fecit, atque passus est, omnibus hominibus redimendis sufficiat? ad enim, quibuscum nobis haec res est, saltem nonnullorum, minime abnuunt, quin potius libentissime fatentur. *Statuimus ergo*, inquit WITSIVS, *obedientiam & passionem Christi in se considera-*

non amplius ut innocens, sed ut nocens, non quidem ex facto proprio, attamen ex facto alieno, consideratur, & haecenus recte punitur. Ideoque & Christus ipse peccata nostra in se suscepisse dicitur, ut veluti peccator omnium maximus iram Numinis persentisceret; quo nomine & *agnus Dei* vocatur, *portans peccata mundi*; Io. I, 29. Id vero, cum nulla ratio obstat, quo minus consensu liberrimo facere potuerit, nulla etiam, solida quidem, adferri potest, cur Deus hanc satisfactionem, quam alius pro hominibus, ipse tamen itidem verus homo, etsi simul verus Deus, praestitit, acceptare non potuerit. Legenda, quae de hac omnibus differit HERM. WITSIVS, de *oeconomia foeder. Dei*, I. 2. c. 5. §. 4. item §. 7. sq. quae de necessitate quoque satisfactionis Christi, I. 1. c. 5. §. 23. sq. & I. 2. per integrum c. 8. verba facit.

tas, propter infinitam personae dignitatem, eius esse valoris, ut non modo omnibus & singulis hominibus, sed & plurimis adhuc myriadibus redimendis sufficere potuerint, siquidem Deo & Christo placuisset, ut pro iis sponderet, ac satisfaceret; de oeconomia foed. Dei, I. 2. c. 5. §. 2. Alii hoc ita offerunt, ut dicant, Christum pro omnibus satisfecisse *sufficienter*, non autem *efficaciter*. Id itaque in quaestionem venit, an Christo constitutum fuerit, pro omnibus ac singulis hominibus, tam electis, quam reprobis, satisfacere, & an reuera satisfecerit? Hoc vero est, quod citra omnem haecitationem adfirmamus. Primo namque sponte sua hoc ex gratia Dei vniuersali erga homines lapsus fuit, quam supra ad libri huius quarti c. 1. §. 2. inuicis, ut credo,

credo, rationibus adstruximus. Si enim Deus serio omnes ac singulos homines vult saluos fieri, necesse quoque est, cum omnibus ac singulis medium aliquod suppeditare, per quod ad salutem peruenire queant. Hoc autem nullum aliud est, aut esse potest, quam satisfactio Christi. Deinde vero & scriptura sacra testimoniis longe luculentissimis idem confirmat. Paulus discrete dicit, Christum se dedisse ἀντίλογον ὑπὲρ πάντων, *pretium redemptionis pro omnibus*; 1. Tim. II, 6. Vbi cur per omnes genera potius singulorum, quam singulos generum intelligere debeamus, nulla ratio solida adferri potest. Quin potius, quae antecedunt, praesertim, quae de precibus, pro omnibus hominibus fundendis, dicuntur, satis euincunt, non posse non de singulis generum hoc accipi. Repetenda, quae hac de re supra ad libri huius cap. 1. §. 2. differimus. Dixerat vero etiam apostolus, *vers. praeced.* Christum esse μετὰ τοῦ Θεοῦ & hominum. Vbi iterum generatim omnes homines, non solos electos, intelligendos esse, oppositio illa, inter Deum & homines, demonstrat. Quorum autem mediator Christus, pro illis etiam satisfecit. Atqui generatim hominum est mediator. Pro iis ergo omnibus, qui homines sunt, satisfecit. Vnde & denuo confirmatur, id quod addit: ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἀντίλογον ὑπὲρ πάντων, de singulis generum esse intelligendum.

Nec praetermittendum, quod idem gentium doctor 2. Cor. V, 14. seq. dicit: *si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt.* Hoc innuit, cum Christus pro omnibus ac singulis mortuus sit, ac pro iis satisfecerit, in iudicio diuino hoc perinde esse, ac si omnes mortui essent, ac pro se ipsis satisfecissent. Dum vero addit: *Et pro omnibus mortuus est, ut illi, qui viuunt, non amplius sibi ipsis viuant, sed illi, qui pro iis mortuus & resuscitatus est; nequaquam existimandum, ac si hoc ad solos*

electos restringatur, sed docet saltem, quodnam illorum officium sit, qui per efficaciam mortis Christi ad vitam spiritualem perueniunt; ad quam omnes peruenire possunt, si modo ipsi metum vellent. Comprobari autem nostra porro sententia ex iis potest, quae idem apostolus Rom. V, 8, 9, 10. differt. Argumentum ibi summi amoris ex eo ducit, quod Christus pro illis, qui peccatores, immo inimici Dei fuerint, mortuus sit. Omnes autem homines, cum peccatores, & inimici Dei, adeoque *natura filii irae* sint, Ephes. II, 3. sequitur, Christum pro omnibus ac singulis mortuum esse. Idque & comparatio ista gratiae diuinae atque peccati euincit, quam eleganter Paulus Rom. V, 18, 19. instituit. Si enim gratia diuina, adeoque & meritum Christi, non ad omnes homines pertinet, sequitur, vim peccati maiorem esse, quam vim gratiae diuinae, meriti-que Christi. Hoc vero plane absonum, & in gratiam diuinam, meritumque Christi iniurium foret. Merito itaque hunc in modum concludit apostolus: *Ergo, quemadmodum vnus delicto factum est, ut omnes homines damnarentur; sic etiam vnus iustitia sit, omnes ut homines absoluantur & viuant; (si modo ipsi velint) ut enim vnus hominis contumacia fontes effecti sunt multi, sic etiam vnus obedientia iusti efficiuntur multi.*

Cum primis rem omnem conficit, nec vllam admittit exceptionem, illud Ioannis effatum: & ille (Christus) ἵλασμός propitiatus est pro peccatis nostris; non pro nostris autem tantum, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὅλων τοῦ κόσμου, sed & pro totius mundi peccatis; 1. Ioan. II, 2. Nec enim profecto per ὅλων τῶν κόσμων, totum mundum, soli electi intelligi possunt. Immo si intelligas, sensus plane ineptus ex hisce verbis resularet: non pro nostris, seu electorum tantum, sed etiam pro electorum. Pari ratione cum seruator ipse dicit, sic Deus dilexit mundum,

Mmm mm

v8

ut filium suum unigenitum daret &c. Ioan. III, 16. per mundum omnes omnino homines indicari, & res ipsa docet, & supra etiam demonstraui. Dum ergo pro mundo, hoc est, omnibus hominibus, Deus filium suum dedit, sequitur, pro omnibus hominibus eum satisfecisse. Accedit, quod omnes homines in huncce redemptorem seu filium Dei credere debeant, ita quidem, vt, qui non credunt, etiam non saluentur; l.c. v. 16. seq. Si vero omnes, nemine excepto, in illum credere debent, omnium etiam erit redemptor, adeoque pro omnibus satisfecit.

Atque haec cum ita se habeant, miror, PETRVM VAN MASTRICHT, reformatae ecclesiae doctorem haud incelebrem, scribere potuisse, nullibi in sacra pagina dici, Christum pro omnibus & singulis mortuum esse; theolog. theoretico-pract. lib. 5. cap. 18. §. 39. p. 628. quasi vero, qui dicit, Christum pro omnibus hominibus, pro totius mundi peccatis, semet ipsum tradidisse, non idem dicat, ac eum pro omnibus ac singulis mortuum esse. Nec obstat nobis, quod non omnes beneficium illud, per mortem ac satisfactionem Christi partum, acceptent, plurimi contra reiciant, repudient. Si enim ponamus, integrum principis cuiusdam exercitum in hostium potestatem venisse, eum vero principem oblato ingenti praeio integrum istum exercitum redimere, omnes & singuli redempti censentur, etiam si plurimi apud hostem manere, nec ad principem suum reuerti vellent. Adeoque nec illud quemquam mouebit, quod improbi & increduli cum Deo reconciliati esse, non commode dici queant, quippe supra quos ira Dei manet; Io. III, 36. cum

tamen satisfactio 2. Cor. V, 19. seq. per reconciliationem cum Deo describatur. Recte enim omnino haecenus reconciliari dicuntur, eo quod ius habeant, ac potestatem ad Deum se conuertendi, deque eius gratia ac fauore propitio certi esse queant, modo serio respiciere, & per veram fidem ad illum accedere velint. Cum vero Christus Io. XVII, 9. non pro mundo, sed pro iis se rogare dicit, quos pater ipsi dedit, nequam inde concludere licet, ac si pro reliquis patrem non roget; sed hoc saltem, quod aliter pro electis oret, aliter pro reliquis hominibus. Falluntur itaque, qui ita rationes subducunt: si Christus non pro omnibus patrem rogat, ergo etiam pro omnibus non satisfecit. Denique nec illud nobis obstat, quod aliquando pro credentibus, aut electis, aut sanctificatis Christus mortuus dicatur; Rom. VIII, 32. 33. Ebr. IX, 15. X, 14. Io. X, 14, 16, 18. Non enim dicitur, quod pro solis credentibus, aut solis electis, aut solis sanctificatis mortuus sit. Non ergo ita colligere licet: Christus pro credentibus, aut pro electis mortuus est; ergo pro reliquis mortuus non est. Quod vero adserimus, Christum non tantum pro omnibus hominibus, sed & omnibus omnium hominum peccatis mortuum esse, & satisfecisse, iidem ex haecenus dictis fluit. Cum enim pretium illud redemptionis, quod pro nobis dedit, infiniti sit valoris, nullum peccatum nominari potest, cui expiando hoc non sufficiat. Praeterea si Christus pro totius mundi peccatis est impletus, 1. Io. II, 2. sequitur, nullum peccatum hinc eximendum esse. Vnde & sanguis Christi mundare nos dicitur ab omni peccato; 1. Io. I, 7.

§. XL. Altera pars officii sacerdotalis Christi in eius intercessione consistit, * qua pro omnibus hominibus, maxime fidelibus, vt omnia, quae ad fidem, vitamque spiritualem, tandemque & aeternam consequendam iis necessaria sunt, impetrent, vi meriti sui apud patrem, & in statu exinanitionis intercessit, & in statu exaltationis adhuc intercedit, modo tamen vtri-

que

que statui conuenienti. Ad quam equidem intercessionem, aequae ac ipsam satisfactionem, vtraque natura, & diuina, & humana, concurrit, ac quod suum est, confert. **

* Iuxta ea, quae §. 35. diximus.

** Christum in statu exinanitionis pro hominibus intercessisse, ex *Luc. XXIII, 34.* itemque *Ebr. V, 7.* constat. Cum primis precatio illa sacerdotalis, quam Ioannes c. *XVII*, exhibet, & cuius vim, ac pondus nemo vmquam satis admirabitur, hoc nos conducet. Idem vero, quod adhuc in statu exaltationis faciat, Paulus testatur, *Rom. VIII, 34. Ebr. VII, 25. IX, 24.* Pro omnibus etiam hominibus eum intercessisse, & etiamnum apud patrem intercedere, *Philipp. II, 10.* eius, & amor, quo omnes homines complectitur, nos dubitare non finit. Quare, quod pro solis electis oret, dici nequit. Certe pro iis, qui eum cruci adfixerunt, orauit; *Luc. XXIII, 34.* Hos vero in electorum numero fuisse, sine fundamento asseritur. Interim pro credentibus & electis alio modo, quam pro reliquis hominibus eum orare, facile concedimus, & ita verba *Io. XVII, 9.* quibus pro mundo se orare negat, intelligenda esse,

antea obseruauimus. Alio autem modo in statu exaltationis eum pro nobis intercedere, quam in statu exinanitionis, vtriusque status discrimen quemuis facile concedebit. Humilitas enim, quae statui exinanitionis propria fuit, iam eum, qui maiestate diuina ipsemet coruscat, non decet. Semper hanc intercessionem duraturam, *aeternitate sacerdotii secundum ordinem Melchisedec, psalm. CX, 4. Ebr. V, 6. VI, 20.* nonnulli colligunt. Quod licet etiam de virtute & efficacia huius sacerdotii accipi queat, *Ebr. IX, 12.* nihil tamen obstat, quo minus pro conseruatione beatorum in bono, forte & donorum gloriae incremento, Christus patrem oret, ne dicam, quod ad gloriam Numinis amplificandam, laudesque eius concelebrandas, preces istae pertineant. Vtramque vero & hic concurrere naturam Christi, vel ex ipsa ratione, & indole officii sacerdotalis intelligitur.

§. XLI. Superest officium Christi regium, quod eo minus illi denegari potest, quo clarius ipsemet, se regem esse, profitetur; *Ioan. XVIII, 37.* * Simul tamen haud perfunctorie est obseruandum, quod ipsemet seruator ibi addit: *regnum suum non esse de hoc mundo*; ne falsas prorsus erroneasque de hocce eius regno, aut etiam de ecclesia, animo concipiamus notiones. **

* Qui Iesum, seruatorem nostrum, Messiam esse credunt, negare nequeunt, eum esse regem, cum per omnem scripturam Messias cetera rex nobis sitatur. Hinc rex vocatur, in monte Zion, cui totus mundus in hereditatem datus, & qui virga ferrea regere gentes debeat; *ps. II, 6. seq. apoc. II, 27. XIX, 15. seq. dominator, ps. VIII, 2. seq. cui omnia subiecta sunt sub pedibus eius, Ebr. II, 8. seq. rex gloriae, ps. XXIV, 7. seq. rex & heros, cuius sceptrum rectum est, psalm.*

XLV, 7. seq. dominus, qui sedet ad dextram Dei, ps. CX, 1. princeps pacis, qui thronum Davidis occupat, & eius regnum, Es. IX, 6, 7. rex probe regnaturus, Ierem. XXII, 5. XXXIII, 15. rex & dominus in Israel, Mich. V, 1. Idque & Gabriel angelus indicauit, natiuitatem eius adnuntians, *Luc. I, 32, 33.* & Nathanael confessus est: *rabbi, tu es filius Dei, tu es rex Israel; Io. I, 49.* Pertinent huc ea quoque, quae §. 27. docuimus, vbi demonstratum, Messiam regem fore.

Mmm mm 2

** Haud

* Haud perfundiorie hoc obseruandum, cum pronissimi sint mortalium animi ad regem aliquem pariter ac regnum mundanum sibi fingendum. Non Iudaei modo hic peccant, somniis suauissimis se pascentes, sed & Romanenses, ecclesiam imperio, potentia, opibus, diuitiisque florentem, cuius praefecti principes sint, rerumque domini, animo concipientes,

eamque pro regno Christi venditantes. Qua in re non quid scriptura doceat, sed quid suis conueniens sit cupiditatibus, ponderant; planeque ad verba Christi, *regnum suum non esse de hoc mundo*, pronuntiantis, caecutiunt. Nimirum regnum gratiae, quod in ecclesia conspicitur, est equidem *in mundo*, sed non *de mundo*.

S. XLII. Christus, qua Deus spectatus, vna cum patre, & spiritu sancto semper rex fuit; secundum humanam autem naturam consideratus, statim ab ipsa, ex Maria virgine, natiuitate, qua ipsam maiestatem & potestatem regiam, rex fuit; plenarium tamen regiae istius potestatis vsum & exercitium, post suam demum in caelum adscensionem sibi adseruit. * Aeternum quoque, semperque duraturum erit hocce seruatoris regnum, cum eius *numquam finis futurus sit*, *Luc. I, 33.* etsi simul qua certam eius oeconomiam, quae foederi gratiae propria est, finem sit habiturum, *1. Cor. XV, 24.*

* In statu itaque exinanitionis itidem iam rex fuit seruator noster, prouti regis nomine is venit, qui ius regnandi habet, ipsamque maiestatem possidet, etsi ab eius vfu se absteineat. Subinde tamen & in statu exinanitionis regiae suae potestatis documentum praeiuit, idque in regno potentiae, dum vento marique imperauit, *Matth. VIII, 26.* & aquam in vinum convertit, qua ratione *gloriam suam manifestasse* dicitur: *Io. II, 11.* tum in regno gratiae, quando propria auctoritate peccata hominibus remisit; *Matth. IX, 6.* Quae omnia secundum humanam itidem naturam Christi intelligenda esse, res ipsa docet. Et sane, cum regia potestas a diuina natura separari nequeat; in Christo vero a primo conceptionis momento *πῶν τὸ πλῆ- ρωμα τῆς θεότητος* habet *συναντῶν*, *Coloss. II, 9.* dubitandum non est, eum etiam in statu exinanitionis regem fuisse. Idque & angelus ille indicat, qui pastoribus natiuitatem seruatoris significabat: *quia natus est vobis hodie saluator, qui est Χριστὸς κύριος*, *Christus dominus in ciuitate David*; *Luc.*

II, 11. Idem agnouerunt magi, diuinitus ad adorandum seruatorem euocati, quae- rentesue, *ubinam esset natus rex Iudaeorum?* *Matth. II, 2.* Professus quoque idem est Nathanael, verus ille Israelita; *Ioan. I, 49.* Immo, in ipsa passione, summoque adeo exinanitionis gradu, seruator, se regem esse aperte testatus est; *Marc. XIV, 61. Io. XVIII, 36.* Sunt haec contra eos obseruanda, qui ex Socinianorum cohorte, Christum ante resurrectionem designatione saltem regem fuisse, autumant. Re ipsa namque, vt ex dictis patet, non sola designatione rex fuit, etsi in statu exaltationis vsum & exercitium regiae potestatis, quo haecenus se abdicauerat, iterum adfuserit.

** Regnum Christi aeternum fore, non dubitaret quisquam, nisi iterum Socinianis in mentem venisset, finem illi constituere. Sed vti ipsius Dei regnum numquam finem habet, ita nec Christi habere potest, quem verum non tantum hominem, sed & Deum esse, nouimus. Hinc & praeter illud, quod iam adduximus, plura alia, de aeternitate regni Christi exstant testimon-

nia,

nia, vt *ps. XLV, 7. Es. IX, 7. Dan. VII, 14. seq. Mich. IV, 7.* Cum autem Christus patri regnum traditurus *1. Cor. XV, 24.* dicitur, de ea saltem regni oeconomia, quae ad foedus gratiae pertinet, hoc intelligen-

dum esse, res ipsa docet. Cuncta namque ex voluntate patris peracta esse, hac ratione demonstrabit, ita, vt nihil amplius super sit, quam, vt finito statu gratiae, status, regnumque gloriae subsequatur.

§. XLIII. Cum regnum hocce diuinum, quod Christo, propter vnionem personalem, etiam qua humanam naturam recte tribuitur, duplici modo considerari possit, vel intuitu rerum creaturarum omnium, vel speciatim, intuitu ecclesiae; posteriori autem modo aliter in hacce, aliter post hancce vitam, administratur; triplex hinc regnum Christi oritur, *potentiae*, vt vocari solet, *gratiae* & *gloriae*. Quae quidem regnorum istorum diuersitas, vt in aliis, ita & in modo ea administrandi, conspicitur. *

* *Regnum* itaque *potentiae*, quod vocatur, a reliquis obiecto differt, cum ad totum hocce vniuersum, caelum & terram, omnesque quae in iis sunt, res creatas, sese extendat. Idque ob habitantem in Christo omnem plenitudinem deitatis, ei etiam qua humanam naturam non tribui nequit; conf. *ps. VIII, 1. seq. Dan. VII, 14. Ephes. I, 20. Ebr. II, 8.* Referre ad regnum hocce potentiae licet omnia ea, quae supra de *providentia diuina* disputauimus; cum ea, quae Deo ibi adseruimus, etiam Christo, qua humanam naturam spectato, conueniant. Hinc & res creatas omnes conseruat, ad earum motus concurrit, cunctaque sapienter dirigit ac gubernat; speciatim & hostibus suis dominatur, furorem illorum cohibendo, conatusque faciendo irritos, & peccata puniendo; conf. *ps. II, 1, 4. seq.* Dum autem hocce vocatur *regnum potentiae*, non ita hoc est capiendum, ac si sapientiae, bonitati, iustitiaeque diuinae illic nullus concedatur locus; sed a potiori facta est denominatio, eo quod potentia diuina ibi vel maxime sese exerat, seque omnibus conspiciendam praebat. Ad *regnum gratiae* pertinet ecclesia, eaque adhuc militans, quae ideo specialiori qua-

dam ratione ceu regnum Messiae describitur, *Ierem. XXIII, 5. XXXIII, 15, 16. Zach. IX, 9.* hinc & *rex in Zion* vocatur, *psalm. II, 6. dominator in Israel. Mich. V, 1.* Et in hocce quidem regno gratiae Christus se regem demonstrat, dum per verbum & sacramenta, ecclesiam, seu coetum vere credentium, sibi colligit atque conseruat, vires gratiae ad producendam, augendam, corroborandam fidem, singulis membris ceu caput ecclesiae, suppeditat, *Ephes. IV, 15, 16. Coloss. II, 19.* ministerium ecclesiasticum a se institutum, fouet, atque tuerur; *Matth. XXVIII, 19. Marc. XVI, 15. Ephes. IV, 11.* laboribusque ministrorum ecclesiae prosperos successus, ad multorum salutem, largitur; *1. Cor. III, 6.* immo credentes omnes viribus gratiae instruit, vt hostibus suis spiritualibus fortiter resistere, eosque superare queant; *Ephes. VI, 10.* *Regnum* denique *gloriae* pertinet ad ecclesiam triumphantem, qua homines electos, atque ad beatorum sedes translatos, magno cum maiestatis splendore regit, suaeque eos beatitudinis participes facit, vt omnia patris laudibus in perpetuum personent; *apoc. III, 21. V, 11, 12. seq. XXI, 2. seq.*

§. XLIV. Si vllum sacrae doctrinae caput variis hominum, ad deum desectentium, erroribus impetum fuit, de hocce sane hoc adseren-

Mmm mm 3 dum

dum erit. Ne quid enim de iis dicam, qui Iesum verum Deum esse negant, * fuerunt etiam, qui eum verum esse hominem infitiantur sunt, siue aliud, quam vere humanum corpus, illi tribuerent, ** siue, corpus quidem, non autem simul animam a Christo adsumtam, contenderent. *** Fuerunt porro, qui vinculum illud, quo duae in Christo naturae in vnam personam coaluerunt, soluerent, * aut naturas inter se confunderent, ** idque tum aperte, tum eiusmodi placitis, ex quibus non potest non hocce consequi. Qui de statu aut exinanitionis, aut exaltationis non recte sentiunt, se eam, quam decebat, de persona Christi animo non fouere notionem, demonstrant. *** Officia eius nemo, nisi quem christianum esse pudet, * negauerit; etsi prae reliquis sacerdotale, simulque satisfactio eius pro hominum peccatis, vehementer fuerit impugnatum. * Atque horum quidem errorum omnium fontem in corruptae rationis abusu facileprehendere licet. **

* De quibus dictum ad lib. 2. c. 1. §. 54. tom. 5. de incarnat. .i. 1. c. 4. Sunt tamen alii, qui verba Ioannis a Nestorianis corrupta existimant. Cum enim olim legeretur: *omnis spiritus dicitur qui soluit Iesum, ex Deo non est*, Nestorianos haecce verba sibi aduersari credentes, ea corruptis, adfirmant. Legenda, quae hac de re differit IRRIGIVS, de haeresi archis aevi apostolici & c. sect. 2. c. 10. p. 185. Verum, ut ista textus a Nestorianis facta corruptio sine fundamento adseritur, ita Ioannem ad eiusmodi haereticos, qui, Christum verum esse hominem, negabant, respexisse, non prorsus a vero abhorret, etsi, quinam isti fuerint, certo definiri nequeat. Ipsum iam Simonem magum exemplum hac in re praeciuisse Docetis, aut eorum antesignanum fuisse, viri quidam docti contendunt; conf. LE MOYNE, not. ad varia sacra, p. 415. itemque PEARSONIVS, in exposit. symbol. apostolici, art. 4. p. 329. Simonem deinceps Menander, Saturninus, Basilides, Valentinus, Cerdoniani, Marcionitae, cum tota fere veterum haeticorum turba sequuti dicuntur. Et de Menandro quidem, cum in plurimis Simonis vestigia presserit, facile quis hoc sibi persuaserit. De Saturnino

* Fuerunt namque inter veteres haereticos, qui, Christum non verum, sed tantum imaginarium corpus habuisse, adtuebant, ex caelo delatum, vel utcumque ex elementis compositum; proinde & non verum, sed opinione saltem aliorum, hominem fuisse, adeoque nec reuera passum, atque mortuum. Hinc & Docetarum, (Δοκτωρ) item Phantasiodocetarum vel Phantasiastarum nomine veniebant, quia putatiue saltem Christum hominem esse, & in phantasmate in mundum hunc venisse, contendeant. Nomen equidem Docetarum cum ante Serapionem apud EVSEBIUM, lib. 6. histor. eccles. cap. 12. itemque CLEMENTEM Alexandrinum, nemo usurpauerit, saeculo demum secundo id ortum, viri docti inde colligunt; etsi errorem ipsum antiquiorem esse, immo, ad ipsam apostolorum aetatem recte referri, fateantur. PETAVIVS non dubitat, Ioannem apostolum eius generis haereticos ferire, cum 1. ep. IV, 3. *omnem spiritum, qui non confitetur, Iesum Christum in carni incarnatum venisse, non ex Deo, sed anticristum esse*, pronuntiat; dogmat. theol.

Saturnino dilerte IRENAEVS: *Saluatorem autem innatum demonstrauit, & incorporalem, & sine figura, putatiue autem visum hominem; adu. haeres. lib. 1. c. 22.* Idem & THEODORETVS confirmat, *haeret. fabul. lib. 1. cap. 3.* alibique. De Basilide hoc idem ex IRENAEO, constat, qui & addit: *Quapropter neque passum eum (Christum ex mente Basilidis) sed Simonem quemdam Cyrenaeum, angariatum fortasse crucem pro eo, & hunc secundum ignorantiam & errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, ut putaretur ipse esse Iesus, & ipsum autem Iesum Simonis accepisse formam, & stantem irrississe eos; l.c. c. 23.* Idem etiam THEODORETVS, *haeret. fab. lib. 1. cap. 4.* EPIPHANIVS, *haeres. 24. §. 5.* alique, perhibent. Quod tum etiam ITTIGVS commemorat, ex MORI diatriba ad *Es. cap. LIII.* docet, a Muhammedanis simile quid, de alio quodam pro Iesu crucifixo, fingi; de *haeresi arch. sacculi apostol. sect. 2. cap. 2. §. 6.* Et sane, illepidum hocce commentum iridem legitur in euangelio illo Barnabae, quod tantopere TOLANDVS iactauit, quodue ex Muhammedanorum lacunis haultum, & ex figmentis ineptissimis consarcinatum, viri docti recte pronuntiarunt. Legenda, quae de hocce pseudo-euangelio Barnabae refert, & hac de re etiam tradit vir clarissimus IO. LAYR. MOSHEIM, in *vindiciis antiquae christianorum disciplinae, aduersus Io. Tolandi Nazarenum; sect. 1. cap. 1. p. 20, 21.* Muhammedum ipsum iam eiusmodi quid finxisse, ex alcorano constat, *sura 4. p. m. 95.* Quod & GROTIUS obseruatum, de *verit. christian. rel. l. 6. §. 3.* Sed hoc ut in *cap. 4.* Valentini quatenus fuerit de humana Christi natura sententia, pluribus a me expostum, in *dissertat. de haeresi Valentiniانا*, addita introductioni ad *historiam philosophiae Ebraeorum, p. 594. seq.* Cerdonianos in eodem versatos errore, vel ex TERTVLLIANO, aut auctore *appendicis ad librum eius de praescript. contra haeret.*

cap. 51. p. m. 253. constat. De Cerdone enim verba faciens, *Christum*, inquit, in *substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat; nec omnino passum, sed quasi passum; nec ex virgine natum, sed omnino nec natum &c.* Idem & EPIPHANIVS testatur, *haeresi 41. p. m. 300.* & AUGUSTINVS de *haeresib. c. 21.* Eundem vero Cerdonem duo etiam principia sibi contraria statuisse, notum est, & iidem, quos laudauimus, auctores, alique confirmant. Discipulum autem habuit Marcionem, a quo Marcionitae didi, qui vtrumque etiam errorem, tum illum de duplici principio, tum de Christo non vero homine, propagauit. Auctores huius rei sunt TERTVLLIANVS, *lib. 3. adu. Marcionem, cap. 8. p. m. 483.* THEODORETVS, *haeret. fab. lib. 1. cap. 24.* & PHILASTRIUS, de *haeresib. cap. 45.* Et TERTVLLIANVS quidem ita hac de re disserit, ut causam quoque, cur Marcion Christo carnem tribuere noluerit, indicet, quia scilicet carnem mali Dei opus, & Christum boni Dei filium, adseruerit. Idque est, quod & aliis iam obseruatum, ex errore de duplici principio independente, altero bono, altero malo, non posse non & huncce, qui imaginariam saltem humanam naturam Christo tribuit, profuere. Recte ita docet IO. CHRIST. WOLFEVS, cum de Decetis seu Phantasmatis verba faciens, ita pronuntiat: *In eam descendisse videntur opinionem, quod vel corpus a malo principio efficiente productum, vel ex materia, mali origine, constatum putarent.* Cum autem Christum a vitiorum sordibus liberum pronuntiare iuberet pietas, & propria de eo, ceu mundi per se corrupti restauratore, persuasio, fieri non poterat, quin Christo omne verum corpus adimerent; additque, ita ut statueret, imprimis ea se motum ratione, quod omnes illi, qui nefandum dogma de duobus principiis defenderunt, ex christianis, hunc quoque errorem adprobatione non indignum iudicant; in *Manichaeismo*

ismo ante Manichaeos, sect. 2. §. 51. p. 208. Et sane cum inter duplicis principii adsertores Manichaei emineant, hi quoque de Christo ita existimarunt, vt verum eum esse hominem infitiarentur, vel, vt AVGVSTINVS loquitur, *nec fuisse in carne vera, dicerent, sed simulat am speciem carnis, ludificandis humanis sensibus praebuisse, vbi non solum mortem, verum etiam resurrectionem similiter mentiretur; de haeresib. cap. 46.* Hunc vero Manichaeorum de Christo errorem, non aliunde, quam ex altero illorum de duplici principio, originem trahere, perspexit, atque hunc in modum profitetur FVLGENTIVS: *Hinc etiam Manichaeus in vero Deo veram carnem formidat credere, cum humanam carnem non vitio culpae, sed naturali credens proprietate pollutam, naturae mali, quam sibi mendaciter fingit, tantam virtutem caecae attribuit, vt si crediderit, verum Deum veram carnis adsumpsisse naturam, diuinitatem, (quam fallaci professione dicit incoquinabilem, vel vt alii forte rectius legunt, inquinabilem) carnis non credat pollutionis expertem; & ideo in Christo carnis phantasiam credere maluit, quam naturam; & dum infirmitatem humanam ab illa susceptam medicinali virtute non vidit, semetipsum miser a remedio salutis exclusit; lib. 1. ad Trasimundum Vandalorum regem, cap. 5. p. m. 73.* Fuerunt vero etiam recentiori aetate, qui Christum itidem corpus aliquod caeleste, seu, quod e caelo secum detulerit, quodque non e semine Mariae, sed patris caelestis formatum sit, habere contenderent; quo ipso aequae ac veteres illi haeretici, Christum verum esse hominem, infitiati sunt. Anabaptistis, Caspatri Schwenkfeldio, Valentino Weigelio, aliisque eiusdem generis hominibus, certatim haec sententia tribuitur. Et de anabaptistis quidem formula concordiae testatur, eos docere, *Christum carnem & sanguinem suum non e Maria virgine adsumpsisse, sed de caelis attulisse; in*

solida declarat. p. 828. Dereliquis, qui in eadem opinione versati sunt, legenda, quae COLBERGIUS obseruat, in *christianismo hermetico-platonico, part. 1. cap. 5. §. 2. p. 278. sq.* Fons erroris, qui tot homines in transuersum egit, non alius esse videtur, quam quod de corpore humano nimis abiecte sentientes, vel vitia, quae in eo post lapsum deprehenduntur, ab eo separari non posse existimantes, aut vt FVLGENTIVS, loco antea citato loquitur, *carnem non vitio culpae, sed naturali proprietate pollutam credentes,* Deo plane indignum sibi persuaadeant, quod eiusmodi corpus adsumferit. Quo ipso, quam prope ad causam, quae veteres haereticos, saltem plurimos, induxit, vt in hunc errorem prolaberentur, accedant, adparet; licet ideo non dixerim, quod in omnibus cum illis consentiant, aut duplex principium, alterum bonum, alterum malum, admittant.

Non proculab ea, quam haecenus commemorauimus, sententia abeunt, qui Christo duplicem humanam naturam, seu duplicem carnem tribuunt, caelestem, seu diuinam, quam ante saecula, vel in paradiso, vt alii volunt, adsumserit, & deinceps illam, quam ex Maria virgine, ex qua natus est, acceperit. Etenim, si iam homo fuit, seu carnem quamdam habuit, quo pacto ex Maria virgine demum humanam naturam accipere potuerit, non capio. Ex Maria autem virgine si humanam naturam non accepit, pro vero homine haberi nequit; cum caro illa diuina atque caelestis alterius indolis esse debeat, quam qua homines gaudent. Sed videntur auctores illi sententiam priorem, quae Christo tantum caelestem carnem adscribit, cum recepta illa coniungere voluisse, vnde duplicem incarnationem eius, duplicemque carnem statuunt. Sed scire ex illis vellem, num duplex etiam anima humana Christo sit tribuenda? Si enim in prima incarnatione corpus sine anima adsumsit, de ea dicendum,

dicendum, quod per eam Christus verus factus homo non sit. Si in vtraque incarnatione & animam, & corpus accepit, duas iam animas, vt duo corpora, habebit; adeoque ex triplici natura, diuina vna, & duplici humana, erit compositus. Quod, quam *παράδοξον* sit, nemo non intelligit. De IO. GVIL. PETERSENIO, qui sententiam istam de duplici carne Christi propugnauit, iam supra dictum ad §. 5. huius capituli. Praeuentum vero hac in re sibi habuit PORRETVM, vt patet ex eius *oeconomiae diuinae* l. 2. c. 6. Cumque alibi dubia quaedam sibi met ipsi moueat, & ad illa respondeat, operae pretium fuerit, eum hac de re audire: *Hic vero, inquit, rationis vis non parum deficiet, adeoque illa a difficultatibus mouendis minime abstinere. Primo enim causabitur: quandoquidem Christus iuxta ea quae nos tradimus, iam tum habuit corpus gloriosum ex Adamo adsumtum, quod statueram hominis perfecti iam attigerat, fieri non poterat, vt illud ad angustias gremii virginis redigeretur, quin destrueretur atque deficeret. Deinde dicet, quoniam Christus ex substantia sanctae virginis corpus sibi adsumere debuit, corpus eiusdem gloriosum ibidem adesse non potuit: nam cum vere corpus esset, non potuit eodem in loco adesse, in quo erat materia alia, quippe nulla datur corporum penetratio. Verum ex iis, quae superiori libro vidimus, satis aperte, ni fallor, constare debet, humanam rationem in operibus Dei nihil perspicere, & naturam corporum penitus ignorare, licet vel maxime audaciter arroganterque de eadem garrere praesumat. Sufficit ad difficultates, a ratione adlatas, dissipandas, reponere, Deum, ubi voluit, facillime corpus suum reducere potuisse ad eandem formam, eandemque statueram paruitatem, quam tum habuit, cum ex Adamo prodiret, ita tamen, vt ipsum corpus ideo non destrueretur, nec vniui eiusdem cum anima, dissolueretur; quandoquidem vtraque in embryonis forma subsistere nouimus,*

BVD. TH. DOGMAT.

cuius vtrique corpus intra angustias gremii mulieris contineri potest & c. Atque hoc refert, quod Phil. II, 8. Christus se ipsum euacuasse dicitur; *oeconom. diu. l. 4. c. 2. §. 11. p. 63, 64.* Sed vel ex hoc exemplo patet, quantis difficultatibus se inuoluunt, qui a recto tramite discedentes, suique ingenii indulgentes commentis, duplicem Christo carnem tribuunt. Conferenda, quae hac de re contra Poiretum disputat IO. WOLFG. IAEGERVS, in *examine theologiae nonae Poireti, controuers. §. p. 95. seq.*

*** Praecipuus hicce, & maxime insignis fuit inter errores Apollinaris, vnde & qui eum defendunt, Apollinaristarum nomine venire solent. Neque tamen existimandum, ac si Apollinaris primus aut solus fuerit, qui in hanc ingressus sit sententiam. Ariatorum enim, certe quorundam inter eos, eandem fuisse, nemini, nisi qui hospitem ex antiquitate ecclesiastica retulit animum, ignotum esse potest; quemadmodum & cum praecipua Ariatorum hypothesi egregie conspirat. De Ario ipso diserte hoc testatur ATHANASIVS: *Ἐπεὶ δὲ, σάρκα μόνην πρὸς ἀποκρίσιν τῆς θεότητος ἐμολογεί· ἀντί δὲ τοῦ ἰσθᾶθεν ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου, τούτῳ τῆς ψυχῆς, τὸν λόγον ἐν τῇ σαρκὶ λέγει γενέσθαι, τὴν τοῦ πάθους νῆσιν, καὶ τὴν ἐξ ἁδου ἀνάσσειν τῇ θείῳ προτάγειν τοῦ μῶν.* Arins porro carnem solam ad occultationem deitatis constituit, & pro nostro interiori homine, hoc est, anima, verbum dicit in carne fuisse, passionisque sensum, & ab inferis resurrectionem diuinitati audet ascribere; de salutari aduentu Christi aduersus Apollinarium, tom. 1. oper. p. m. 639. Idem porro EPIPHANII, GREGORII Nazianzeni, GREGORII Nysseii, CYRILLI item Alexandrini, atque THEODORETI testimoniiis comprobare possem, si in re non dubia pluribus opus esset argumentis. Mirum itaque, quod AVGVSTINVS, hocce haereseos Arianae caput minus notum

Nnn nn

fuisse.

fuisse, adserat. *In eo autem, quod Christum sine anima solum carnem suscepisse arbitrantur, (Ariani) minus noti sent. Nec adversus eos ab aliquo inveni hac de re aliquando fuisse certatum. Sed hoc verum esse, & Epiphanius non tacuit, & ego ex eorum quibusdam scriptis & colloctionibus certissime comperi; de haeresib. c. 39.* Ignoravit ergo AUGUSTINVS, aut non recordatus est, ab Athanasio, aliisque, huncce Arianorum errorem refutatum fuisse. Non rectius etiam Arianæ hæresicos systema, quam hocce errore admissio, sibi constabat. Etsi enim τὸν λόγον Deum vocarent, reuera tamen pro spiritu quodam creato, qui aliquando corpus aliquod adsumere debebat, habebant. Quæ quidem sententia cum Iudæorum, kabbalistarum maxime scito, de anima Messiae statim in mundi initio creata, quodammodo convenit; conferantur, quæ hac de re dixi in *introductione ad hystor. philosop. Ebraeor. p. 405. & 436.* Non omnibus tamen Arianis hæc sententia tribui potest. Fuerunt enim, qui eam reiecerent, siue serio, siue ad orthodoxorum captandam gratiam hoc facerent; quos inter & illi referendi, a quibus Ariminense concilium sub Constantio imperatore, anno 359. celebratum fuit. Reperenda, quæ hac de re supra ad §. 25. huius capitis dicta sunt.

Iam ad Apollinarem, vel ut Graeci fere vocant, Apollinarium quod attinet, iuniorum illum, senioris seu Alexandrini filium, is, cum ad exemplum patris omni litterarum genere, ingenium, quod a natura acceperat præstantissimum, excoluisset, ex lectiore tandem ecclesiæ Laodicensæ episcopus factus, magnam apud omnes adeptus erat auctoritatem, & ob propugnata fortiter, tum contra gentiles, speciatim Porphyrium, tum contra hæreticos, ipsos etiam Arianos, veritatem, ingens ecclesiæ orthodoxæ censebatur decus ac

que ornamentum. Hinc &, antequam in hæresin prolaberetur, cum Basilio, Gregorio Nazianzeno, Athanasio, Epiphanio, aliisque doctoribus catholicis, orthodoxæ laude florentibus, amicitia ei intercessit. Multa illum ingenii sui edidisse monumenta, testatur BASILIUS, cum admirabilis in eo facultas esset, de quocumque proposito argumento disputandi, adeo, ut librorum suorum multitudine totum orbem compleverit, non animaduertens illud Salomonis, *ecclesi. cap. XII, 12.* quo plures scribi libros prohibet. Ita factum, inquit porro BASILIUS, ut in tanta librorum copia non minor esset errorum; *epist. 74. tom. 3. oper. pag. m. 125.* Varii autem licet Apollinari tribuantur errores, præcipuus tamen fuit, quod solum corpus, non autem simul animam, a τῷ λόγῳ, adsumtum crederet. Er initio quidem solum corpus absque anima a verbo adsumtum docebat; deinde vero tamquam poenitentia ductus, & pristinum errorem emendaturus, addidit, animam equidem adsumtam esse, sed quæ mentem non haberet, Deum autem verbum, siue τὸν λόγον, mentis loco esse in homine adsumto. Ita SOCRATES *hystor. ecclesiast. lib. 2. cap. 46. p. m. 161.* qui & addit: *περὶ τούτου μόνον διὰ λόγου διαφέρει δὲ τὸν ἐξ ἐκείνου τὴν προσωνυμίαν ἔχοντες τὴν γὰρ τριάδα ὁμοούσιον εἶναι φασί.* In hoc igitur solum a catholicis dissidere se dicunt, qui ab illorum (de vtroque Apollinare antea loquutus erat) nomine vocantur Apollinaristæ. Nam trinitatem quidem consubstantialem esse profitentur. Ex quo patet, in eo tantum Apollinaristas cum Arianis, certe quibusdam consensisse, quod solum corpus, si non anima, saltem mente destitutum, a τῷ λόγῳ adsumtum, adsererent; ad ipsum τὸν λόγον autem quod attinet, maximore ab Arianis dissentiebant, quippe quem patri ὁμοούσιον fatebantur, quod Ariani negabant; quantumvis

SANDIVS,

SANDIVS, Apollinarem etiam hoc in capite cum Arianis consensisse, contendat: *anci. histor. ecclesiast. p. 254.* Sunt tamen, qui exultant, inter Arianos & Apollinaristas & hoc discrimen intercedere, quod illi docuerint, Christum corpus plane ἀλογον adsumpsisse, hi autem, eum adsumpsisse corpus, mente quidem, at non anima destitutum; conf. DANAËVS, ad *August. de haeres. c. 55.* Quae ex SOCRATE commemorauimus, etiam confirmat AVGVSTINVS: *Apollinaristas Apollinaris instituit, qui de anima Christi a catholica (ecclesia) disenserunt, dicentes, sicut Ariani, Deum Christum carnem sine anima suscepisse. In quaestione euangelicis testimoniis victi, mentem, qua rationalis est anima hominis, non fuisse in anima Christi, sed pro hac ipsam verbum in ea fuisse dixerunt; de haeresib. c. 55.* Similia ATHANASIUS, EPIPHANIVS, THEODORETVS, alique referunt. Huic errori & alium adhuc nonnulli adclunt eiusque Apollinarem arguunt, quod carnem Christi dissimilem nostrae, nec de beatæ virginis carne sumtam, sed partem ipsius substantiæ Dei in carnem esse conuersam, atque e caelo delapsam, adseruerit. Ita praeter alios AVGVSTINVS, l. c. itemque EPIPHANIVS, *haeres. 77.* vbi & ATHANASII epistolam exhibet, in qua haec sententia refellitur; *p. 997. seq.* Sed perperam talia Apollinari tribui, ostendit IAC. BASNAGIVS, in *epistola de haeresi Apollinaris; p. 44.* Certe, prius illud dogma, quo solum corpus sine mente a Christo adsumtum, professus est, illud ipsum est, cui genuini eius discipuli, Vitais, Iobius, & Valentinus, episcopi adhaeserunt, reliqua reuocentem. Hinc & ad illam sententiam defendendam numquam fere non orthodoxis obieiebant: *Diuitias mentis loco sufficiebat; duo perfecta non poterat continere Christus; peccatricem & damnatam animam qui Christus induere*

potuit? Si Christus totum hominem induit, vos estis anthropolatras. Cui vltimo argumento dum adposuit GREGORIUS Nazianzenus respondit, *si quidem sum anthropolatras, tu optime vir, es sarcolatras; factum inde, vt Apollinaristas etiam sarcolatrarum nomine venirent; conf. GREGORIUS Nazianzenus, epist. ad Cledonium, tom. 1. oper. p. m. 740.* itemque EPIPHANIVS, *haeresi 77. p. m. 995. seq.* ex quo simul constat, Apollinaristas etiam *diuinitas* adpelatos; eo quod humanam Christi naturam velut diuidentem, & perfectam eius incarnationem negarent. Causae, quibus inductus, haeresin istam amplexus fuerit Apollinaris, variae equidem adferri solent; quarum tamen nulla se probat BASNAGIO, qui tandem ita concludit: *Cecidit igitur in haeresin Apollinaris sine motibus externis, qualia vulgo finguntur, sed arcano Dei iudicio qui vult haereses esse, vt probi manifestentur, vel quod ab infestanda ecclesia nunquam cesset insensibilis humano generi daemon, illamque non modo supplicis, & saeuo ferarum adparatu, impetat, sed etiam haeresibus; in epistola de haeresi Apollinaris, quam epistola Chrysostomi ad Caesarium, a se editae, adiecit; p. 41, 42.* Nul- lus tamen dubito, quin rationis, forte & philosophiae, speciatim Platonicae, abusus, aliquid contulerit, vt in errorem istum incideret, & postquam inciderat, eundem pertinaciter propugnaret. BASILIVS namque loco antea citato adserit, illum in tractanda theologia non e scripturis, sed ex humanis inuentis, argumenta petiisse. Certe, cum in aliis literarum genericis, tum & in philosophia, longe eum fuisse versatissimum, testatur, & PHILOSTORGII quoque testimonio comprobatur SYNDAS, in voce *Apollinaris, p. m. 280.* Discrimen autem, quod inter animam & mentem constituit, ex schola Platonis eum hausisse, NEMESIUS nos conducet: τὴν μὲν

ἐν ἑσὶ καὶ Πλατῶν, ἅδην ἵνα τὴν ψυχὴν καὶ ἅδων τὸν νοῦν δογματίζαντες, ἐκ τριῶν τὸν ἀνδρῶν συνεστῆσαν βούλοντας, σώματα, καὶ ψυχὰς, καὶ νοῦν. ἕως ἡκολούθησε καὶ Ἀπολλινάριος, ὁ τῆς λαοδικείας γενόμενος ἐπίσκοπος· τούτων γὰρ πηξάμενος τὸν θριμλίον τῆς δικαίας διόξης καὶ τὰ λοιπὰ προσηκούσῃ κατὰ τὸ δικαίον δόγμα. *Quidam enim, a quibus est Plotinus, aliud esse animam, aliud mentem, statuentes, ex tribus constare volunt hominem, corpore, anima, & mente. Hos sequutus est Apollinarius Laodiceae episcopus. Hoc enim iactō fundamentō sententiae suae, reliqua, dogmati suo consentanea superstruxit; de natura hominis, cap. 1. Ceterum cum Apollinarismus cum Arianismo, quā humanam Christi naturam optime, ut ex haecenus dictis patet, conueniat, mirum non est, eos, qui recentiori aetate Arianismum reuocarunt, cum eodem etiam Apollinarismum coniunxisse; quod & WHISTONVM fecisse, supra iam ad l. 2. c. 1. §. 54. obseruauimus.*

* A praecipuo haereseos huius aut auctore, aut promotore, uti creditur, Nestorio, Nestorianismi nomine venire solet. Fuisse tamen, qui ante Nestorium iam simile quid docuerint, nonnulli contendunt. Si in loco 1. Ioan. IV, 3. vera esset lectio, quum nonnulli defendunt: *omnis spiritus, qui Christum soluit, ex Deo non est*, quamue a Nestorianis deinceps mutata putant, concludi inde posset, iam tempore apostolorum fuisse, qui eadem docerent, quae deinceps in scenam produxit Nestorius. Sed hac de re quid censendum sit, iam antea diximus. De Cerintho constat, eum discrimen aliquod inter Iesum & Christum constituisse, atque docuisse, *per Iesu baptismum descendisse in eum ab ea principitate, quae est super omnia, Christum figurā columbae, & tunc aduuntiasse inogenitum patrem, & virtutes perfecisse; in fine autem auiasse iterum de Iesu, & Iesum passum, & resurrexisse, Christum autem impas-*

sibilem persenerasse, existentem spirituales; ut IRENAEVS auctor est, l. 1. c. 25. Quae quidem prima fronte consentire cum Nestoriana haeresi videntur, praesertim, si per Iesum humanam, per Christum diuinam naturam intelligamus. Ita enim coniunctionem perpetuam & inseparabilem, seu vniōnem hypostaticam negasse Cerinthianos, recte inde colligi posset. Sed cum supra ad l. 2. c. 1. §. 54. nobis obseruatum sit, Cerinthianos per Christum nequitiam τὸν λόγον aut ὑπόστασιν diuinam, sed tantum virtutem quamdam intellexisse, comparatio haecce inter Cerinthianos & Nestorianos non rite procedit. De Ebionitis, qui iudem Christum a Iesu distinctxerunt, ut EPIPHANIVS auctor est, haeresi 30. itidem l. c. dictum. Veterum equidem omnium, ut PETAVIVS pronuntiat, qui aduersus Nestorii haeresein disputarunt, querela fuit, instauratam ab illo fuisse superiorum haereticorum amentiam, qui, Christum nihil praeter hominem esse, profitebantur, ut Ebionis, Theodoti coriarii, ac deinde Pauli Samosatēni, Marcelli & Photini; *dogmat. theolog. tom. 5. de incarnat. l. 1. c. 10.* Immo, in actis Ephesinis exstat obtestatio clericorum Constantinopolitanorum aduersus Nestorium, publice in ecclesia proposita, in qua consentire illum, probant, cum Paulo Samosateno, ante annos centum & sexaginta damnato, comparatis inter se praecipuis vtriusque dogmatum capitibus; *act. l. 1. p. 177.* Verum causam Nestorii hac in re dudum egit SOCRATES. Cum enim & ipse retulisset, plerosque existimasse, Nestorium Christum pro nudo homine habuisse, & Pauli Samosatēnis ac Photini dogma in ecclesiam inuehere voluisse, se quidem, lectis Nestorii libris, rem aliter se habere, deprehendisse, ait: ὅτι μοι δοκεῖ δε νεώτερον, ὅτι τὸν σαμοσατένα πᾶντορας ἑλῶν, ὅτι καὶ μὴ φανεῖται, μὴ δ' ὅλως φίλον ἀνδρῶν λέγεσθαι τὸν κύριον. ἀλλὰ τὴν λέξιν

λίξιν μόνῳ τὰ μορμολίκια πεφίσθηται. *Mibi quidem videtur Nestorius, nec Paulum Samosatensem, nec Photinum inuitatus; neque omnino nudum hominem Christum dicere. Sed solum (deiparae) vocem velut larvā quamdam reformidat; hist. eccles. l. 7. c. 32. p. m. 374.* Et sane, licet Nestorius vnionem personalem in Christo negauerit, nondum tamen inde sequitur, quod Christum pro nudo homine habuerit, etsi non negem, facile tandem aliquem, qui vnionem personalem soluit, eo deuenire posse; multo minus autem, quod de trinitate personarum diuinarum non recte senserit, probari potest.

Sed vt paullo propius ad Nestorium accedamus, qui sectae nomen dedit, is quidem Diodori Tarfensis, & Theodori Mopsuesteni discipulus, ex presbytero Antiocheno, anno 428. Sisinnii in episcopatu Constantinopolitano factus est successor. Ob facundiam naturalem viri eruditi opinionem obtinuit, cum tamen, si **ΣΟΚΡΑΤΙ** credimus, indoctus esset, & veterum interpretum libros legere dedignaretur. Immo ignorantiam ac imperitiam eius, praecipuam causam fuisse, cur in haeresin istam prolaberetur, pronuntiat: *histor. eccles. l. 7. c. 32. p. 374.* In magno autem honore habebat Anastasium, presbyterum, quem Antiochia secum adduxerat; qui cum aliquando, verba ad populum in ecclesia faciens, dixisset: *Nemo Mariam deiparam vocet. Maria enim homo erat. At ex homine Deus nasci non potest*; eamque ob rem plurimi offensi essent, tantum abfuit, vt Nestorius illum reprehenderet, aut corrigere, quae effectus erat, iuberet, vt potius eius defensionem susciperet, & similia, de seruatoris ex beata virgine natiuitate proferret, vt **ΣΟΚΡΑΤΗΣ** auctor est, *l. c.* itemque **ΕΥΑΓΓΙΣ**, *l. i. histor. eccles. cap. 2.* Praecipua itaque initio, inmo, vnica de eo fuit controuersia, num beata virgo Ma-

tia **Θεοτόκος**, *Dei genitrix* dicenda sit? Hoc enim negabat Nestorius, eam potius **Χριστοῦ** *Christi genitricem* dicendam contendens. Cum vero tam pertinaciter suam sententiam defenderet, vt nulla ratione, ab ea dimoueri posset, ipsa, quae inde deduci poterant, eum simul insinuare dogmata, existimabant, qui illi se opponebant, quae deinceps in progressu controuersiae apertius prodidisse creditur. Horum primum est, quod negauerit, eum, qui in vtero beatae virginis formatus est, per se Deum esse, Christumque, secundum carnem, Deum nominari propter **συνάψαν** id est, iunctionem cum verbo, vnionem saltem **παρασυτικήν** seu adisitentiam innuens. Hinc nota eius vox est, passimque celebratur, quam paullo ante primum Ephesi patrum confessum, ex ore eius Theodorus Ancyranus, & Acacius Melitenensis, excepisse dicuntur: *bimelstem vel trimelstem dici non oportere Deum.* Incarnationis itaque mysterium nihil aliud existimasse perhibetur, quam **ἐνοίκησιν**, *habitationem* Dei in homine, velut in domicilio suo, seu in templo, quemadmodum in Mose & prophetis reliquis habitasse dicitur. Eamque ob causam & **θεοφόρον** *Deiferum* adpellauit Christum: **ὅτι θεὸν ἄληθινόν, ἄνθρωπον δὲ θεὸν συνημῶν, ὡς ἐν ἰούνη τῆς ἀγίας, non vere Deum, sed hominem potius cum Deo, tamquam dignitatis aequalitate coniunctum**; vt **ΚΥΡΙΛΛΟΣ** sententiam eius exprobit, *lib. 2. contra Nestor. tom. 6. oper. p. 30.* Atque ex hisce porro sequebatur, quod itidem inter Nestorii refertur dogmata, non oportere naturae propria vnus adscribere alteri. Ideoque non recte dici, **verbum**, siue Deum esse passum, & in errore versari Cyrillum adferebat, qui **παθητὸν** *passibilem* τὸν λόγον diceret, aut **παθητὴν** *Deitatem*, *Deitatem passibilem*, quae in Apollinarii reiecta fuerit sententia. Fons & caput omnium istorum errorum fuit, quod coniunctio-

nem, seu vnitionem duarum in vtero beatae virginis naturarum, ita factam adsecebat, vt ante formatus sit homo integer & perfectus, deinde cum Deo copulatus fuerit, atque ex ista coniunctione, quam συνάφειαν vocat, homo nominari Deus coeperit. Colligitur hoc ex symbolo a Nestorio condito, certe sententiam eius exhibente, quod Ephesinis patribus Charisius obtulit, in quo haec leguntur: οὗτος ὁ θεσπότης θεὸς λόγος ἄνθρωπον ἐποίησε τέλειον Ἐ.ε. ὃν ἄνθρωπον ὄντα καὶ ἡμεῖς τὴν φύσιν, πνεύματος ἁγίου δυνάμει ἐν τῇ τῆς παρθένου μήτρῳ διαπλασθέντα, γενόμενον ὑπὸ γυναικὸς, καὶ γενομένου ὑπὸ νόμου Ἐ.ε. ἀποβέβητος συνῆλθεν ἑαυτῷ. Verbum diuinum hominem adsumpsisse personam; quem quidem hominem natura nostri similem, spiritus sancti virtute in vtero virginis formatum, factum ex muliere, factum sub lege Ἐ.ε. arcano quodam modo sibi coniunxit; in actis concil. Ephes. part. 2. art. 6. p. 360.

Fuerunt nihilofecius recentiori aetate, qui, licet Nestorianismum, hoc est, doctrinam, quae Nestorio vulgo tribuitur, iure damnatam censerent, ipsum tamen Nestorium defenderent, aut excusarent, eumque ea, quae a Cyrillo aliisque illi vulgo adscribuntur, reuera statuisse, sibi persuadere nequirent. Praecipuum inter eos, qui hoc egerunt, locum tenet DAVID DERODON, philosophus ob ingenii acumen celeberrimus, qui in libro, quem de supposito scripsit, quemue iussu supremae curiae Tholosanae flammis traditum constat, omnes ingenii neruus intendit, vt probaret, Nestorium istorum errorum, quorum a Cyrillo & patribus Ephesinis accusatus, & ob quos in haereticorum numerum relatus est, neutiquam reum fuisse. In eamdem ingressus est sententiam ELIAS SAVRINVS, reformatae ecclesiae theologus, ob certamina, quae illi cum PETRO IVRIAE O intercesserunt, minime ignotus;

immo, vterius progressus est, dum diserte proficetur, Nestorium sibi magis orthodoxum videri, quam Cyrillum; planeque se persuasum esse, si quis finis praedudicatis opinionibus legerit, quidquid nobis scriptorum Cyrilli & Nestorii superest, cum deprehensurum, Nestorium orthodoxum, Cyrillum autem haereticum esse, taliaque protulisse, quae deinceps in Eutyche sunt damnata; saltem facilius ad sensum orthodoxum trahi posse, quae Nestorius protulit, quam quae scripsit Cyrillus; in apologia contra Iuriaeum, p. 88. seq. Hinc & DERODONEM in libro de supposito nihil hac de re scripsisse, pronuntiat, quod censuram promereatur; in examine doctrinae Petri Iuriae, p. 568. longe aliter censente IVRIAE O, dignumque omnino fuisse istum DERODONIS librum, palam proficente, qui iussu supremae curiae Tholosanae flammis traderetur; in religione latitudinarii, p. 270. Ex Romanae quoque ecclesiae doctoribus NV PIN, dum in bibliotheca scriptor. ecclesiasticor. tom. 3. part. 2. p. 61. seq. p. 287. seq. & 323. seq. de Nestorio, eiusque erroribus, & condemnatione in concilio Ephesio, agit, ita quandoque loquitur, vt in suspicionem venerit, ac si a sententia illorum, qui Nestorium defendunt, non alienus fuerit; vnde, quae hac de re scripsit, cum aliis quibusdam palam reuocare coactus est, vt LVDOVICVS DOVCINVS refert, in *bistoria Nestorianismi*, l. 6. p. 552. Hisce, quos hactenus commemorauimus, addendus etiam est PETRVS BAELIVS, qui & de DERODONE, SAVRINO, & DVPINIO verba facit, & illorum sententiam haud obscure adprobat, saltem, totam hancce Nestorii & Cyrilli controuersiam inanem de vocibus litem fuisse, pronuntiat, in *diction. bistor. & crit. voce Nestorius* p. m. 2220. Cumprimis vero & auctor libri: *aufrichtiger Abriss der wahren und ganzen catholischen*

schen Kirchen, huc referendus est; qui cum id agat, vt limites ecclesiae Romano-catholicae quam latissime extendat, adeoque &, qui hodie in oriente adhuc sunt, Nestorianis, pro ecclesiae istius membris haberi possent euincat, in eo admodum copiosus est, vt non tantum Nestorium, sed ipsos Nestorianos, descendat; c. 2. §. 20. *sq. p. 46. seq.* Nec defunt iis, qui Nestorii causam agunt, quibus sententiae suae speciem quamdam conciliant. Dum enim Mariam *Θεοτόκον* esse negauit, id in sano sensu ab eo fieri potuisset, contendunt, cum sane Deum ipsum, prouti Deus est, ex Maria virgine natum, nemo dixerit. Immo DAELIVS saluam esse putat, totam de vnione hypostatice doctrinam, si vel maxime non admittatur, Mariam posse dici *Θεοτόκον*; quae loquendi formula ethnicos insuper maximopere offendere potuisset, ac si christiani Deum colerent, qui & patrem & matrem haberet, & forte auum & atauum, ac sic porro; vt adeo de illis similiter cogitare potuerint, ac de ethnicorum diis, CICERO *l. 3. de nat. deor. c. 17. p. 1239.* scripsit: *Si (Saturnus) est Deus, patrem quoque eius, caelum, esse Deum confitendum est. Quod si ita est, caeli quoque parentes dii habendi sunt, aether & dies, eorumque fratres & sorores, qui a genealogis antiquis sic nominantur, amor, dolus &c.* Porro & SOCRATES ipse iis fauere videtur, qui Nestorium excusant, quippe qui eum tantum circa vocem *Θεοτόκος* haesisse, contendit. Hoc namque verba eius, quae antea iam recitauimus: *ἀλλὰ τὴν λῆξιν μόνον ὡς τὰ μαρμαλάκια πειθομένηται, sed solam (deiparae) vocem velut luvum quamdam reformidat, docent; quibus subiungit: καὶ τούτο πᾶσι τοῖς ἀμαθῶσι κοινόν, idque illi ex grauisima contigit imperitia; hist. eccles. l. 7. c. 32.* Hisce addunt, quod in scriptis, quae supersunt, Nestorius subinde ita loquatur, vt neutiquam ab orthodoxis videatur dissentire.

Sed ad haec respondent, qui Nestorium ab haereos nota liberari posse abnuunt, si vel maxime in sano sensu negari queat, Mariam esse *Θεοτόκον*, inde tamen non sequi, quod in sano sensu hoc negauerit Nestorius. Cum enim iam antea formula ista recepta esset, vt ipsemet SOCRATES *l. c.* docet, facile cogitare poterat, eam non in alio, quam sano sensu adhiberi. Et qui sibi persuadere potuisset, ab vilo christiano adferri, Deum ipsum, qua Deus est, ex Maria virgine natum? Hinc & eo sensu, quo Nestorius Mariam *Θεοτόκον* negauit, doctrina de vnione hypostatice neutiquam salua esse potest. Cumque res ipsa doceat, sententiam christianorum, cum Mariam *Θεοτόκον* dicunt, toto caelo disferre a deliriis ethnicorum, hi non nisi sua culpa offendi hac loquendi formula poterant. SOCRATES quidem Nestorii causam agit, sed eum saltem in finem, vt ostendat, a Pauli Samosatani atque Photini impietate eum alienum esse; vt supra quoque iam obseruauimus. Nestorium aliquando ita loquutum, vt ab orthodoxis dissentire non videatur, non negandum; sed cum alibi aliter loquatur, nihil aliud inde colligi potest, quam, cum fuisse inconstantem, incertumque, vbi pedem figeret. Haec aliaque ad rationes antea pro Nestorio adlatas regerunt, qui eum excusari non posse existimant: quae vt extra dubium ponantur, testimonia varia ex scriptis eius, quae supersunt, proferunt, quae in vnum collata legere licet apud ALEXANDRYM, *hist. eccles. noui testam. tom. 5. saec. 5. differt. 6. p. 219.* vbi ex instituto id agit, vt probet, Nestorium ab haereos imputatione absolui non posse. Ex nostratibus II. KORTHOLTVS, vir si quis alius, rerum ecclesiasticarum peritissimus, hac de re ita pronuntiat: *Ceterum, quae nam Nestorii haeresis fuerit, nunc porro inquirendum est. Sane, si de haeresi illa iudicare velis ex ipsius Nestorii ad Cyrillum data, &*

ta, & in synodo Ephesina recitata epistola, dixeris eam nullam esse. Concedit enim ibi Nestorius, nomen CHRISTVS vtranque naturam, patibilem & impatibilem, in unica persona deotare, & eundem Christum patibilem simul esse, & impatibilem, illud quidem secundum humanam, hoc secundum diuinam naturam. Immo, laudat Cyrillum, quod distinctionem naturarum secundum diuinitatis & humanitatis notionem, harumque in una diutaxat persona coniunctionem, praedicet. Hoc tamen ex eadem epistola constat, Nestorium ex ignorantia discriminis, quod est inter abstractum & concretum, personam cum natura confudisse, & existimasse, si Deus dicatur natus, passus, crucifixus, mortuus, etiam eo ipso diuinitatem natam, passam, crucifixam, & mortuam adferri. Cum enim Cyrillus in sua ad Nestorium epistola multis probatum discessit, ipsum verbum, seu filium Dei, Deum vtrique verum de vero Deo, incarnatum & passum fuisse, Nestorius id statim transtulit ad naturam, & hanc beato Cyrillo mentem adsinxit, quasi docuerit, *ἁποὸς αὐτοῦ* diuinitatem patibilem esse, aut quae patri coaeva est, recens natam esse. Quam doctrinam a mente Cyrilli licet prorsus alienam, paullo post sub nomine sycophantiae, paganismi, Apollinarismi, & Arianismi, sycophanta ipse ibidem traducit. Ex hac itaque ignorantia negant Nestorius, Mariam esse *θεοτόκον* dicendam, existimans, diuinitatem dici natam, si id doceretur. Quantum igitur ex his omnibus colligere datur, Nestorius, si non directo, saltem per consequentiam, unionem personalem, & communicationem tam naturarum, quam idionatum, negauit, ac duas personas inter se coniunctas, vnde nulla naturarum & proprietatum communicatio inter eas intercedat, (adferuit.) Quo nomine etiam in oecumenica Ephesina synodo damnatus est, ut constat ex duodecim anathematismis Cyrilli, in synodo illa adprobatis; *hystor. eccles. saec. 5. sect. 2. c. 2. p. 168.*

Licet autem Cyrillus, alique Nestorio acriter se opponerent, in concilio etiam Ephesino is condemnaretur, non desuerunt tamen, qui cum ipso facerent, eumque aut defenderent, aut excusarent, quos inter eminent Ioannes Antiochenus, Andreas Samosatensis, Theodoretus, Eutheries Tyanensis, Ibas Edessenus; quamquam ad Ioannem Antiochenum quod attinet, qui, Nestorium incaute saltem loquutum, vera autem sensisse, existimabat, is postea Cyrillo iterum conciliatus fuit; quod & de Andrea Samosatensi obseruandum, qui, mandato Ioannis Antiocheni, Cyrilli capitula edito scripto oppugnauerat. Theodorus autem Mopsuicenus, & Diodorus Tarsensis, non tam pro seclatoribus, quam magistris Nestorii habendi sunt. De hisce omnibus legendi SOCRATES, EVAGRIUS, THEODORETUS, qui istorum temporum historiam ecclesiasticam scripserunt, & ex recentioribus, praeter alios DOVINGNS, in *historia Nestorianismi*, gallicano idiomate scripta. Longe autem lateque per orientem haeresin Nestorianam sparsam constat, donec Muhammedanismo, ut nonnulli obseruant, occasionem praeberet; quamvis & hodie adhuc plurimi eis & ultra Euphratem, in Persia, India, alibique esse dicantur, qui hoc nomine veniunt; de quibus conferendi SIMON, in *historia critica fidei & rituum oriental. c. 7. 10.* MORINVS, in *praefat. ad ritum ordinationis Nestorianor. in opere de sacris ecclesiae ordinationib. p. 364. seq.* alique, laudati FABRICIO, *biblioth. graec. vol. 9. l. 5. part. 5. c. 34. p. 291.* Modernos Nestorianos neuiquam eiusmodi errores fouere, qui fidei Romano-catholicae repugnent, contendit auctor antea iam laudatus, libri: *aussrichtiger Abriss der wahren und ganzen catholischen Kirche, c. 2. §. 25. seq. p. 55. seq.* Verum cum magna istorum hominum sit ignorantia, credibile, plerosque nescire, quid ipsum

ipsimet credant. Quae vero nonnulli aliquando, ad captandam Romani pontificis benevolentiam, fingunt, non statim pro vera & genuina illorum doctrina habenda sunt. In occidentali ecclesia Nestoriana haeresis vires acquirere non potuit, immo, extincta penitus est, donec a Felice, Vrgelitano episcopo, & Elipando, archiepiscopo Toletano, quodammodo resuscitaretur. Hi enim, Christum secundum carnem non esse filium Dei naturalem, sed adoptivum, contenderunt. Et Felix quidem in synodo Ratisbonensi anno 792. a Carolo magno indicta, erroris conuictus, Romamque abductus, cum coram Hadriano, pontifice Romano eiuravit, eundem mox, instinctu Elipandi, iterum defensurus; vnde tandem in synodo Francofurtensi, an. 799. a Carolo magno itidem conuocata, haeresis ista damnata fuit. Rem pluribus ADO VIENNENSIS, REGINO, LAMBERTVS SCHAFFNABURGENSIS, MARIANVS SCOTVS, alique istorum temporum historici, exponunt, ne quid de actis synodi Francofurtensis dicam. Disputatur equidem inter viros eruditos, num ista Felices & Elipandi sententia ad Nestorii haeresin restaurandam comparata fuerit? quod nonnulli negant, alii autem adfirmant, quibus & ALEXANDER accedit, *bist. eccles. tom. 5. saec. 8. diss. 5. p. 752. sq.* Et sane, si ideo Christum qua carnem, siue humanam naturam, filium Dei naturalem dicere noluerunt, quod natura humana in hypostasim diuinæ assumpta non sit, a labe Nestorianismi purgari nequeunt. Id namque, dum Christum, qua humanam naturam, filium Dei naturalem esse negarunt, spectasse videntur, quod secundum istam naturam non sit verus filius Dei; id quod nemo vtiq; negare potest, nisi qui cum Nestorio vnionem personalem tollit. Per generationem enim Christum hac ratione spectatum, filium Dei naturalem esse, nemo dixerit. Res omnis autem eo redit, vt perspicue explicetur, quid per vocem *naturalis* intelligatur, cum Christus

secundum humanam naturam filius Dei naturalis dicendus est. Copiose & accurate hac de re disserit H. DORSCHVS, in *collat. ad concil. Francofurtense, sect. 3. c. 5. p. 140. seq. conf. & 10. FORBESIVS, instruat. historico-theolog. lib. 6. qui totus haeresi Adoptionariorum destinatus est, pag. 292. seq.*

Cum per litterarum restorationem noua orbis, simulque ecclesiae facies oriretur, fuerunt, qui veteres, pridemque damnatas haereses, iterum reuocarent. Hos inter Socinus, cum tota anti-trinitariorum turba, haud vltimum omnino locum tenet. Atque hi quidem, qui Christum pro nudo homine habent, non possunt non & incarnationem τοῦ λόγου negare, nullamque adeo admittere vnionem. Sunt tamen nonnulli ex recentioribus, qui, vt incutis fucum faciant, Christum incarnatum dicunt, deas in eo naturas statuunt, immo, easdem & inter se vnitas profitentur; sed accurate, quid sibi velint, indicare iussi, de nuda quadam, etsi speciali adfidentia Numinis, adeoque vnione mere paraclitica, se hoc intelligere, infitiri nequeunt. Qua quidem ratione cum Deus etiam cum prophetis, aliisque hominibus sanctis, vnitus sit, reuera nihil dicunt, aut potius in Nestorii se militare castris significant; conferenda quae nuper non inepte hac de re monuit THEODORVS DE BLANC, reformatae ecclesiae theologus, in libro, quem gallicano idiomate *de principiis contra Socinianos* scripsit, *part. 1. sect. 5. c. 24. art. 2. § 3. p. 509. sq.* Quo pacto LIBERIVS DE S. AMORE vnionem hypostaticam in *epistolis theologicis*, & quidem *epist. 1.* explicare adgressus sit, notum est. Cum vero cuncta ad consensum saltem redeant, vti supra ad §. 8. huius capitis docuimus, non sine ratione in illorum referetur numerum, qui nullam vnionem hypostaticam, vere & proprie sic dictam, admittunt. Ortis vero etiam inter Huldricum Zwinglium, & beatum Lutherum, eosque, qui ab vtriusque partibus stabant, de praesentia reali corporis

& sanguinis Christi in sacra coena, certaminibus, nostrates praecunte beato Luthero, vt carnis Christi omnia praesentiam eo fortius desiderarent, communicationem veram & realem idiomatum vrgebant; contra nitentibus Zwinglio, & qui cum eo faciebant. Hinc grauissima illa de persona Christi certamina; hinc & Nestorianismus non semel illis exprobratus, qui idiomatum communicationem negabant, cum vnionis hypostaticae vinculum saluum, & interieratum esse nequeat, nisi naturarum pariter ac idiomatum communicatio theatur. Auctae sunt istae lites, cum theologi Wittebergeneses, qui Io. Caluino eiusque sectatoribus clam sauebant, & hinc *crypto-Caluinianorum* nomine veniunt, in scriptis Io. Brentii, & Iacobi Andreae, quae Henrico Bullingero, & Petro Martyri obiecerant, varia desiderarent, & quaedam, ceu minus recte dicta, reprehenderent. Huic enim theologorum Wittebergensium censurae, Württembergici antea memorati, apologiam Tübingae conscriptam a. 1564. oppoluerunt; in qua suam de idiomatum communicatione sententiam vltius explicabant, & inter alia, idiomatica diuina de humana Christi natura recte in abstracto praedicari, contendebant. Et si vero & alia tentarentur, vt Wittebergeneses in rectam reducerent viam, fructu tamen caruere; immo continuatae & auctae sunt istae controuersiae, donec, vt aliis, ita hisce quoque, per *formulam concordiae*, finis imponeretur. Hancce enim *formulam huius concordiae*, ad hocce caput quod attinet, fuisse occasionem, ipsimet eius auctores nos condocent; Interim, post mortem D. Lutheri, prodierunt quidam theologi, (*Augustiniani confessionem profitentes*) qui non quidem aperte & manifeste, ad sacramentarios in negotio coenae dominicae, transierunt, sed tamen eadem fundamenta falsa, de persona Christi, quibus sacramentarii veram & substantialem corporis & sanguinis Christi praesentiam, & coena domini

*tollere conati sunt, in medium attulerunt: adferentes, humanae naturae in persona Christi ea non esse tribuenda, quae sint supra, vel etiam contra humanas illius naturales & essentiales proprietates: atque hisce eam, quam deinceps explicant, doctrinam opponunt; in solida declarat. art. 8. p. 61. sq. Historiam istorum certaminum in compendio exhibet v. MVSÆVS, in praefationibus, in epitomen formulae concordiae, art. 8. cap. 1. p. 266. seq. Atque ita quidem vtrumque in nostra ecclesia ista composita sunt certamina; quae tamen cum reformatis fucere continuata. Licet enim ex hisce nonnulli ita quandoque hac de re loquerentur, vt ad nostram accedere viderentur sententiam, de omnibus tamen hoc neutiquam dici potest. Quin etiam plurimi ex recentioribus aperte testati sunt, se maiorum suorum hac in doctrina premere vestigia, nec vlla ratione ab ea discedere. Quod vel duorum istius ecclesiae doctorum, quorum magna est celebritas, exemplo comprobare iuuat, IO. MARCKII, & SALOM. VAN TILL. Et ille quidem, cum quaestione de communicatione naturarum proposuisset, *reformati*, inquit, *vt agnoscunt, per unionem istam, duas naturas coisse in vna eius persona, ita, vt in vna persona duplex existat natura, diuina & humana, ita negant, quod naturae sibi inuicem fuerint communicatae &c.* Et de communicatione idiomatum: *reformati communionem quidem proprietatum in persona aduittunt, sed communicationem inter naturas negant.* De nostra porro ita pronuntiat sententia: *Ex communicata humanae naturae ὁμοούσιον τοῦ λόγου, syrua profuit apud Lutheranos peruersum hypotesicon, in ordine ad confessionem huius unionis &c. theol. theore. pract. lib. 5. c. 4. §. 22. p. 443. sq.* Hic autem, seu TILL reuicere se proficitur sententiam aberrantem Lutheranorum, natam ex defensione doctrinae consubstantiationis, (quae) statuit, proprietates diuinae naturae communicari cum humana natura, (idque) ob multas ab-*

sur-

furditates &c. in compendio theologiae naturalis & reuelatae, part. 2. cap. 6. p. 136.

** Ab Eutyche, propugnatore huius erroris prae reliquis noto, Eutychanismi nomine venire solet. Nec tamen & is primus omnino istius haereseos auctor, aut inuentor censetur, cum inter veteres illos haereticos, qui eum praecesserunt, plurimi fuerint, qui similia de Christo commenti sunt. Cum enim Eutyches inter alia docuerit, carnem suam Christum ex Maria virgine non sumsisse, eamque adeo nostrae carni haudquaquam esse *ὁμοούσιον*, praecedentes, si haec eius mens fuit, hacin re sibi habuit omnes, qui docetarum nomine veniunt, Simonem, Menandrum, Saturninum, Valentinum, ceterosque, quos antea iam commemorauimus. Idque & THEODORETUS confirmat, quando Eutychem, *τῇ ἀπίσταν μωρῇ θῆσαν αἰρεσιν Βαλentinου, iam pridem exolatam Valentini haeresin iustaurasse dicit; haeretic. fab. l. 4. c. 13.* In altero errore, qui praecipuus eius fuit, quo vnam saltem in Christo naturam statuebat, praecedentes sibi habuit Apollinaristas, immo ipsos Arianos, iuxta ea, quae supra de vtriusque disputauimus. Enim vero, qui τὸν λόγον animae, aut saltem mentis munere in corpore Christi fundum existimat, non potest non vnam ei saltem tribuere naturam, ex corpore, & τῇ λογῇ, seu mente constantem, prouti hominis ex corpore, & mente compositi vnica saltem est natura. Hinc & FACVNDVS, *synu-siastas, siue vt auctoris sui nomine sunt vocati, Apollinaristas, progenitores Eutychianae dementiae fuisse profitetur. l. 8. c. 4.* Immo & ipsum Paulum Samosatenum in eorum, qui Eutychi exemplum praecuerunt, referre licet numerum. Eum enim docuisse, carnem Christi ad eam dignitatem & *ὑπεροχῆς* diuinae maiestatem euedam, vt penitus Deus euaserit, & cum essentia diuina prorsus *ὁμοούσιον* fuerit, constat, & ex instituto le MOYNE ostendit, in *notis ad varia sacra, p. 243. §4.* & supra quoque nobis adnotatum

est, ad l. 2. c. 1. §. 51. & 54. Dum enim conversionem quamdam humanae naturae in diuinam adferebat, idem reuera statuebat, quod postea Eutychiani propugnarunt. Nec procul adeo ab hac sententia abesse videntur patri-passiani, quo nomine quosdam Sabellianorum venire, itidem supra ad l. 2. c. 1. §. 54. ostensum, dum ipsam essentiam diuinam, quam patris voce designabant, tam arcte cum humana Christi natura coniunctam contenderent, vt dolores, cruciatuque quosuis pateretur, atque sentiret. Estque generatim de haereticis antiquis, qui diuinitatem Christi, simulque mysterium trinitatis negarunt, obseruandum, eos aut nudam quamdam *ὑψίστην*, vel etiam adficientiam Dei in Christo homine adferendo, eumque pro nudo habendo homine, ad Nestorii, aut diuinam essentiam cum humana Christi natura nimis arcte copulando, vel deificatam omnino carnem Christi statuendo, ad Eutychem accessisse partes.

Iam ad Eutychem ipsum quod attinet, presbyter & archimandrita Constantino-politanus fuit, cumque pro fide catholica contra Nestorium acerrime dimicaret, haud vulgarem sibi famam peperit, cui tamen labem numquam eluendam adpersit, postquam senex iam factus, in haeresin, Nestorii erroribus e diametro oppositam, prolapsus est. Ea autem, in quibus a catholica veritate discessit Eutyches, ad tria reuocari solent capita; quorum primum est, quod docuit, Christum carnem ex beata virgine Maria non sumsisse, adeoque carnem eius nostrae non esse consubstantialem. Id enim ipsemet dilerte profitetur: *ἡ οὐσία τοῦ κυρίου καὶ τοῦ υἱοῦ ὁμοούσιον ἡμῶν ἡστέναι* minime putant, corpus domini atque Dei nostri, nostro corpori esse consubstantiale; in *act. conc. Chalced. act. 1. p. 121.* Quodli quaeras, vnde itaque Christus, iuxta Eutychem, corpus suum acceperit? respondent quidem nonnulli, eum statuisse, *verbum carnem de caelo attulisse secum.* Sed hanc

sibi falso impositam fuisse calumniam, nec se vquam dixisse, *Deum verbum carnem e caelo detulisse*, diserte ipsemet professus est Eutyches, in *act. concil. Chalced. act. 1. p. 139*. Interim mentem suam hac super re perpiscue non explicauit; sed id saltem adseruit, Christum carnem ex Maria non fuisse, nec eam nostrae esse *ἐμοίωσαν*; conf. & THEODORETVS, *haeret. fab. lib. 4. c. 13*. Alterum erroris, quo ab orthodoxa doctrina Eutyches discessit, caput constitui solet, quod ante vnitionem duas fuisse naturas, adfirmavit. Nimirum, cum ex scriptura constet, eo ipso temporis momento, quo conceptio facta est in vtero beatae virginis Mariae, factam etiam esse vtriusque naturae vnitionem, dici nequit, vtramque naturam iam ante vnitionem istam existisse. LEO, Romanus episcopus, dum *ep. 10. ad Flavianum*, & *ep. u. ad Iulianum Coensem*, hac de re disserit, in eam ingreditur sententiam, Eutychem ab Origene forte istud accepisse, quippe quem animarum statuisset *προσηγορευ* notum est. Sed repugnat PETAVVS, Eutychem ex inscitia potius, atque stupiditate in errorem hunc prolapsum, contendens, *dogm. theol. tom. 5. de incarn. l. 1. c. 14. §. 4. & 5. p. 35*. Tertium denique, idemque praecipuum, & velut *χαρακτηριστικόν* Eutychem dogma fuit, quod vnani tantum in Christo post vnitionem naturam agnouit. Id enim in *actis concil. Chalcedon. act. 1. pag. 123*. ipse iterum diserte proficitur: *ὁμολογῶν ὅτι οὐκ ἦν δύο φύσεις γεννηθῆσαι τὸν κύριον ἡμῶν πρὸ τῆς ἐνώσεως: μετὰ δὲ τῆς ἑνώσεως μίαν φύσιν ὁμολογῶν*. *Constitit ex duabus naturis fuisse dominum nostrum ante vnitionem: post vnitionem vero vnā naturam constitit*. Et hanc quidem Eutychem mentem, sententiamque fuisse, non temere quis dubitauerit. At cum varia ratione fieri queat, ut ex duabus naturis vna fiat, scilicet vel altera consumpta, & in alteram mutata, vel duabus extinctis, & in tertiam conuersis, vel certe integris manentibus, & ad tertiam conflandam coeunti-

bus, quemnam ex hisce modum Eutyches adseruerit, auctores non satis inter se conveniunt, quemadmodum nec ipsi inter se consentiunt Eutychiani.

Haec autem licet ita se habeant, fuerunt tamen, qui Eutychem, si non defenderent, certe excusarent, eiusque sententiam ita explicari posse censent, ut a vera & orthodoxa non differret. Hos inter LEQVIEN quoque referendus est, qui & FRANCISCVM COMBEFISIVM, ceu *ἐμμετρώ* hac in re laudat. Cum enim verba Eutychem, quibus post vnitionem *μία φύσις* se profiteri adserbat, retulisse, addit: *Quae varie variis interpretati sunt. Miscelli sensus sensum acu tetigit Combesisius, in praefat. ad bomil. Basil. Seleuc. & in adnotationibus non editis ad expositionem fidei *κατὰ ἀπὸ*, quae Gregorio thaumaturgo attributa est. Eutychianos, ait, naturam vnā dixisse, non ut caro, siue humanitas Christi defuerit, vel per mutationem, vel per absorptionem aut deperditionem; sed ut illa propria natura sit, aut dicatur, quae primas partes obtineat, non secundas tantum; illa, inquam, quae aliam habeat, non quae habeatur, & superioris habentis sit. Sic plane Eutyches, ita pergit LEQVIEN, accipiebat hoc dictum, vnā Dei verbi naturam incarnatam, quod Cyrillus ex professione fidei, quam Arabianus esse putabat, licet Apollinari esset, mutatus erat; in notis ad Io. Damasceni librum de haeresibus, tom. 1. oper. p. 100. IOVS quoque LVDOLPHVS, vir longe doctissimus, Eutychem quidem in Christo vnā statuisse naturam, fateatur, idem vero, quod duas ante vnitionem naturas, & post vnitionem, earum confusionem, aut commixtionem aperte docuerit, probari non posse, adeoque hoc demum per consequentiam illi imputatum fuisse, existimat, in commentario ad *hystor. aethiopicam*, ad lib. 3. cap. 8. num. 88. p. 452. sq. Sed & auctor libri: *aufrechter Abris der wahren und ganzen catholischen Kirchen*, quem supra iam commemorauimus, ut Nestorii, ita Eutychem, & Eutychia-*

notum,

norum causam strenue agit; & licet concedat, Eutychem, atque Dioscorum, ob pertinaciam & praua facinora recte in concilio Chalcedonensi damnatos, doctrinam tamen eorum cum doctrina orthodoxa facili negotio conciliari posse, arbitrat; *cap. 2. §. 30. & 31. p. 61. 62.* Sed tam infirma sunt, quae pro sua sententia adfert, vt a quolibet statim dilui queant. Et paucos forte ex ipsis etiam Romanensibus hac in re sibi suffragantes habebit, quod in catholicorum numerum Nestorianos, Eutychianosque referat, quorum tamen illi in Ephesino, hiautem in Chalcedonensi damnati sunt concilio. Neque ob pertinaciam tantum, & praua facinora, sed omnino propter haeresin, seu praua dogmata, cum Dioscoro damnatus est Eutyches. Fieri tamen potuit, vt hic a quibusdam Cyrilli didis, non caute satis ab eo, dum contra Nestorium disputabat, prolatis, errandi occasionem acciperet, quemadmodum & ad Cyrilli effata subinde prouocauit. Accedebat porro ignorantia, & quod per naturam idem intelligeret, ac quod *personae* vox denotat. Cum tamen satis licet conuictus, in sententia persisteret, & talia subinde proferret, quae in re ipsa eum errare demonstrabant, ab haereseos imputatione non prorsus liberari potest.

Quantumuis autem Eutychiana haeresis in concilio Chalcedonensi damnata esset, tantum tamen abest, vt simul oppressa, aut penitus exstincta sit, vt potius maxima inde incrementa ceperit. Verbis etiam exprimi nequit, quanta Eutychianorum furor ecclesiae christianae attulerit mala. Tam longe enim, lateque diffusa haec haeresis fuit, vt Aegyptum, Syriam, Palaestinam, Armeniam, Aethiopiam peruaderet; tam altas plurimis in locis actura radices, vt hodie adhuc perduret. Dicti autem post concilium Chalcedonense sunt *διστακτικοί, haesitantes*, eo quod concilio istius auctoritatem repudiarent; v. NICEPHORVS, *hiss. eccles. l. 18. c. 45. 50.* DAMASCENVS monophysitas, hoc est, qui

vniam tantum in Christo naturam admitterant, adeoque concilio Chalcedonensi refragabantur, *Aegyptiacos* etiam, itemque *σχηματικούς, schematicos* vocatos, auctor est, *lib. de haeresibus, tom. 1. oper. p. 101.* Nimirum *Aegyptii*, seu *Aegyptiaci* dicti sunt, quod ab eius gentis hominibus, atque Alexandrinis fere praefulsiuis haeresis illa propagata, corroborataque fuerit. Cur *schematici* dicti sint, DAMASCENVS non addit, vnde variae hac de re exstant eruditorum coniecturae; de quibus legi possunt, quae ad *h. l. LEQVIEN* obleruat. Variae porro inter Eutychianos exortae sunt sectae, quarum nonnulli cum ANASTASIO SINAITA decem numerant, cui ideo Eutychiana haeresis *τὸ δεκάτην τῆς πλάνης*, *decicornu monstrum erroris* audit; in *ιδιγγῆ, cap. 6. p. 98.* alii autem duodecim cum NICEPHORO, *l. 18. c. 45.* Eas recensere, aut multa de his facere verba, nostri non fert instituti ratio. De praecipuis tamen aliquid monere, non abs re fuerit.

Prima, eaque facile celeberrima *acephalorum* fuit, qui ita dicti sunt, quod Petro Monggo, vel Moggo, qui Eutychianae factionis princeps erat, reiecto, certum caput non haberent, vnde *ἀκεφαλοί*. Desertus autem a suis est Moggus, eo quod adprobato Zenonis henotico, synodum Chalcedonensem amplecti visus esset. Plura hac de re EVANGRIVS, *hiss. eccles. l. 3. c. 13.* & LIBERATVS, in *breuiario c. 16. §. 17.* Sed qui capite destituti videbantur, acephali, mox plura capita fortiti sunt, in varias hinc factiones diuidendi. Ex his Petrus gnaphesus, seu fullo fuit, *fullo-nianorum* auctor, qui & *theopaschitae* dicti sunt; quorum exemplo comprobatur, non sine ratione eos ex Sabellianis, qui *patripassiani* audiunt, inter Eutychianorum praecursores a nobis relatos; itemque Seuerus Antiochenus, a quo *Seueritae* siue *Seueriani*, qui & speciatim *monophysitae* dicti sunt, vt nonnulli tradunt. Accessere saeculo praefertim sexto *Jacobitae*, a Seuerianis non multum diuersi. Iacobus namque quidam,

natione Syrus, Seueri discipulus, homo obscurus, ob conditionem abiectam *τῶν κατώτερων*, *Zanzalus* dictus, imperante Anastasio, sparsa per Syriam Petri gnaphaei & Seueri haeresi, erroreque Apollinaris, de adsumpta a Christo carne sine anima, vel mente, addito, Iacobitarum sectae nomen dedit. Ab hocce Iacobo pariter ac Theodosio Alexandrino, monophysitarum haeresin propagatam, auctor est IO. DAMASCENVS, *de haeresi. tom. 1. oper. p. m. 101.* Et haecce equidem Iacobitarum secta, per Syriam, Metopotamiam, aliasque orientis regiones late diffusa est, adeo, vt hodie Eutychniani in hisce locis maxime hocce nomine veniant, quibus *melchitae*, seu orthodoxi, vel catholici oppositi erant, ita dicti, quod fidem & edicta imperatorum seu regum pro concilio Chalcedonensi, sequerentur. Commemorari nunc porro possent Armeni, Maronitae, alique, qui ex vno eodemque Eutychnianismi fonte prodierunt. Sed fuissecerit, de monotheletis aliquid adferre, qui auctoribus Sergio, Cyro, Theodoro, Pyrrho exorti, saeculo septimo mirum in modum turbarunt ecclesiam.

* Monotheletae autem, itemque monergetae dicti sunt, quod vnicam tantum in Christo voluntatem, & vnam operationem, scilicet *θεοειρηνην*, siue *Dei-virilem*, adfererent; ea quidem ratione, vt diuina natura esset agens principale, quae per humanam naturam siue carnem, seu instrumentum operaretur. Pro Eutychnianis itaque adeo haberi noluerunt, vt duas in Christo naturas profiterentur; iterum tamen tollescentes, quod dare videbantur, dum vnam tantum voluntatem ei tribuebant. Sunt, qui existimant, hoc illos de vno saltem actu volendi intellexisse, non autem de ipsa facultate, seu potentia volendi, quae & *ἐκ τῆς θεότητος* voluntatis nomine venit. Ita sane monotheletarum causam in ecclesia Romana, nonnulli ex scholasticorum ordine, GABRIEL VASQUEZIVS, & IO. DE LVGO agunt, contra quos erudite disputat PETA VIUS,

dogm. theol. tom. 5. de incarn. l. 8. c. 4. p. 379. f. Equidem si serio duas in Christo naturas credidissent monotheletae, vix concipi potest, quae ratione duplicem voluntatem, seu potentiam volendi illi denegare potuerint. Sed hoc ipsum est, quod nondum euicimus, serio & ex animi sententia duas in Christo eos statuisse naturas. Vix ergo est, quod dubites, cum duplicem Christo voluntatem denegarunt, de ipsa facultate, seu potentia volendi eos hoc intellexisse. Ex vnica autem voluntate vnica enim sequebatur operatio. Nec aliud quid ex iis, quae MAXIMVS, in scriptis variis, quae monotheletis opposuit, a COMBESISIO editis, itemque IO. DAMASCENVS, tum l. 3. de orthodoxa fide, c. 14. p. m. 225. sq. tum in libro, de duabus in Christo voluntatibus, & operationibus, tom. 1. oper. & LEQVIEN editorum, p. 579. sq. concludas. In varias equidem se vertebant partes monotheletae; & subinde se tantum aduersus voluntates contrarias disputare videri volebant, reuera tamen nec similes admittebant, existimantes, ex vnitatis *ὑποστάσεως* vnicam etiam tantum voluntatem esse colligendam. Interrogati autem, an diuina voluntas illa sit, an humana, an composita, an neutra? aut in diuersas ipsimet abierunt sententias, aut mentem suam clare & perspicue hac super re declarare noluerunt. Sed plura de monotheletis, praeter PETA VIVM l. c. dabit COMBESISIVS, in auctorario nouo *bibliothec. patr. graeco-latinae*, tom. 2. in quo primo statim loco exhibetur *historia haereseos monotheletarum*, in cuius differt. 1. p. 5. sq. in eorumdem doctrinam inquirat. Historiam quoque huius haereseos copiose & diligenter edisserit IO. FORBESIVS, *instruct. historico-theologicar. l. 5.* qui totus monotheletis destinatus est, p. 223. sq. cui iungatur ALEXANDER, *hist. eccl. tom. 5. sect. 7. c. 2. p. 537. sq.* qui & diff. 5. ad saecul. 7. p. 623. seq. ex instituto monotheletas refellit, & ad eorum argumenta respondet. De Honorio, Romano pontifice, qui, dum monotheletarum paribus

bus

bus accessit, luculentum fallibilitatis suae documentum dedit, & in quem, vti & reliquos haereseos istius auctores, in concilio Constantinopolitano III. quod oecumenicum VI. est, anathematis fulmen vibratum, praeter alios adcurate agit 10. la PLACETTE, in *observationibus historico-ecclesiasticis, observat.* 12. p. 217. §q. Inter hodiernos Iacobitas, seu monophysitas, qui per Syriam, Mesopotamiam, Aegyptum, aliasque regiones diffusi sunt, Aethiopes, seu Habeshinos, monotheletas, seu monergetas esse, LYDOLPHVS suspicatur. Addit tamen: *Sed an sectarii isti nostratum mentem recte adsequantur, vel quomodo suam exponant, non compertum habeo. Ipsi fortassis Aethiopes ex hoc mysterio se parum extricant, vti colligo ex epistola aethiopica anonymi, qui parum explicite de una voluntate & una operatione disserit; commentar. ad hist. aethiop. ad lib. 3. c. 8. n. 88. p. 460.* Idque etiam generatim de hodiernis Eutychiis, atque monophysitis observandum, quod & antea de Nestorianis recentioribus diximus, tantum plerorumque esse ignorantiam, vt credibile sit, eos non satis, quid de eiusmodi sublimibus quaestionibus statuunt, scire. Vnde, an multum proficiant, qui ab haeresi eos liberare omni ope adnituntur, quod praeunte SIMONE, in *hist. critic. fidei, & rituum orient. alium, c. 9.* facit auctor libri: *aufrichtiger Abriss der wahren und ganzen catholischen Kirchen, c. 2. §. 28. p. 60. seq.* merito dubites. In occidentali ecclesia, vt numquam multos fautores Eutychiana haeresis habuit, ita iam pridem nulla eius amplius existere vestigia. Nostrae quidem ecclesiae theologis, ob adsertam realem idiomatum communicationem non semel a reformatis Eutychanismus exprobratus fuit. Sed quam procul nostrae ecclesiae doctrina ab isto errore absit, luculenter patet ex iis, quae supra ad §. 17. huius capitis ex *formula concordiae, & quidem fidei eius declaratione, art. 8. pag. 777.* attulimus; quod & alii ex instituto demon-

strarunt, vt MATTH. ZIMMERMANNVS, in *bist. Eutychiana*, Lipsiae an. 1656. edita, & CALOVIVS, in *dissert. de Eutychanismo Lutheranis impacto*.

*** Id quod vel Socinianorum exemplo patet. Cum enim Christum pro nudo homine habeant, manifestum est, eos statum exinanitionis in eo, quod vltu plenario maiestatis diuinæ tantisper se abdicauerit, & statum exaltationis in eo, quod istum vltum iterum sibi vindicauerit, constituere non posse. Quemadmodum itaque statum exaltationis in eo collocant, quod Christus regnum a patre sibi promissum (quod iterum suo modo explicant) post adscensionem in caelum adeptus sit, ita cum nondum regnum illud haberet, in statu exinanitionis fuit, praesertim cum dura illa, atque atrocia a Iudaeis perceretur. Hinc 10. VOKELIVS, cum verba Christi, quibus omnem sibi potestatem in caelo, atque in terra a patre traditam profiteretur, *Matth. XXVIII, 18.* de regno illo explicasset, addit: *Quod quidem elogium ipse Christus ante suum in caelos adscensum sibi tribuit: non quod rem encomio isto notatam tunc reuera iam possideret, cum nondum in regni sui gloriam ingressus esset, sed quia certo, idque mox futurum erat, vt in imperii istius possessione constitueretur; de vera religione, l. 3. c. 21.* Exaltatio itaque ex illorum mente in regni istius possessione consistit; quod adeo in statu exinanitionis non habuit. Vnde quid per exaltationem, & exinanitionem intelligant, manifestum est; conf. quae MARESIVS, in *hydra Socinianismi expugnata, ad Volckelii l. c. p. m. 253.* disserit. Qui per vnionem personalem humanae Christi naturae maiestatem diuinam communicant negant, itidem de statu & exinanitionis & exaltationis, ita vt decet, sentire nequeunt. Quod cum euidentius sit, vt aliquid addamus, necesse non est.

* Iudaeorum namque proprius, & capitalis error est, quod Iesum Nazarenum pro Christo seu Messia agnoscere nolunt. Neque
tamen

tamen tantum in adplicatione errant, sed in eo quoque, quod spurium de Messia, eiusque officii animo infixam habeant notionem. Quod enim inter officia Messiae praecipuum esse debebat, sacerdotale negant; & de regio itidem non recte censent, dum regnum aliquod temporale sibi promittunt. Atque hunc reliquorum errorum, quibus sibi ipsis illudunt, fontem esse, non sine ratione dixeris, quod Messiam talem non fore credunt, qualem scriptura sacra veteris quoque testamenti describit. Hoc est velamen istud, mentibus illorum obductum, quod eos impedit, quo minus veritatem clarissimam agnoscant; 2. Cor. III, 13. 14. f. Si enim cognoscerent, qualis Messias esse debeat, facile etiam convinci possent, Iesum Nazarenum verum illum, patribusque promissum Messiam esse; conferenda, quae supra ad §. 27. huius capituli diximus. A Iudaeis non multum differunt Sociniani, vixque digni sunt, qui christianorum nomine veniant. Dum enim satisfactionem eius infutiantur, simul officium sacerdotale non reicere nequeunt. Non equidem negant, Christum sacerdotem esse, eo, quod nimis aperte in multis novi testamenti libris hoc adseritur; sed sacerdotale officium cum regio confundunt; & de regio rursus ita statuunt, vt nec diuinum, nec aeternum regnum Christo tribuant, sed tale, quod in nudum etiam hominem cadat, & aliquando finem sit habiturum, perperam eo trahentes, quod Paulus dicit, 1. Cor. XV, 24. Peraspice istam illorum hominum doctrinam intelligere licet ex VOLCKELII, de vera religione lib. 3. cap. 37. & 38.

*** Inter eos, qui satisfactionem Christi negarunt, simulque adeo sacerdotale eius officium, in vero & genuino sensu acceptum, reiecerunt, primo quidem loco omnes illi referendi sunt, qui Christi diuinitatem impugnarunt; quorum haud exiguum fuisse numerum in veteri quoque ecclesia, ex his patet, quae supra ad l. 2. c. 1. §. 54. comme-

morauimus. Tam arcto namque vinculo doctrina de diuinitate Christi, cum eius satisfactione coniuncta est, vt, qui illam negat, hanc admittere nequeat. Non alium enim in finem redemptorem, qui verus Deus, verusque simul homo esset, opus erat, quam quod pretium infiniti valoris pro hominum peccatis Deo offerendum esset. Et hoc si non fuisset, reliqua, quae seruatori tribuuntur; ab eo etiam, etsi nudo homine, peragi potuissent. Interim non nego, diuinitatis Christi hostes saepius de sacerdotio eius loquutos; etsi ex suo ingenio hoc explicarent, quod & Socinianos facere, antea monuimus. Sic Ariani Christum, non qua hominem, sed qua Deum, at patre minorem, sacerdotem atque pontificem nostrum fatebantur; sed eum in finem, vt, quae Christus nostri causa sustinuit, aut passus est, vt vero summoque Deo indigna, illi vt Deo inferiori, patreque minori, cui talia conuenirent, tribuerent. Hinc ad verba apostoli Ebr. III, 1. prouocabant, quibus de pontificatu Christi ita loquitur, vt eundem *falsum* significet. *Considerate*, inquit, *apostolum & pontificem confessionis nostrae Iesum, qui fidelis est ei, qui fecit illum*; conf. EPIPHANIVS, haeres. 69. n. 37. pag. 760. Idque & EVSEBIUM, quem Ariana labe infectum existimant, testimoniis comprobari posse contendunt. Id quidem certum, EVSEBIUM, cum verba ps. CX, 4. *tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedec*, edidisset, Christum non tantum *αἰώνιον τῶν πνεύματων*, aeternum patris sacerdotem diserte vocare, sed hoc ita etiam explicare, vt sacerdotium Christi initium non fuisse, doceat. *ὅτι γὰρ*, inquit, *μηδὲν πρότερον, ὑπερὸν πατρὶς ἱερεὺς ἀναδιδόσκει, καὶ ἱερεὺς οὐ γινόμενος, ἀλλὰ ὡς προσκετῆν γὰρ ἐκμελῶς πρὸς, οὐ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα· οὐ γὰρ ἐστὶ φησὶ, μηδὲν πάλαι, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν πατρὶν πάλαι, ὡς δὲ οὐ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ φησὶς, ἐγὼ εἰμι ὁ θεός, οὐ εἰς, καὶ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα διαμένεις. Nam neque qui prius non fuisset, posterius est aliquando sacerdos declaratus, neque is, qui exi-*

existisset sacerdos, sed qui est. Diligenter enim attendendum est illud: tu es sacerdos in aeternum. Non enim eris, ait, qui olim non fueris, ac ne fuisti quidem antea, nunc autem non es; sed ab eo, qui dixit, ego sum qui sum, tu es, & sacerdos in aeternum permanes; demonstrat. euang. l. 5. c. 3. p. 223. Non vna autem ratione haec sententia verae de sacerdotio & satisfactione Christi doctrinae detrahit. Non enim secundum diuinam tantum, sed & secundum humanam naturam Christus pro nobis satisfecit; immo sine vtriusque naturae concursu satisfacere non potuit. Deinde, dum diuina illa natura, quam Ariani Christo tribuebant, reuera diuina non esset, cum eam summo Deo creatam contenderent, Christus pretium finitimi valoris pro nobis offerre non potuit. Hoc enim a nulla re creata, quaecumque demum sit, quantumuis ab aeterno producta, sed ab eo tantum, qui verus simul, summusque Deus est, praestari potuit.

Nestorius contra in alterum procurrebat extremum, Christumque tantum secundum humanam naturam sacerdotem nostrum esse, contendebat; quod itidem perinde erat, ac si diserte sacerdotium ac satisfactionem Christi negasset. Nec aliter sentire poterat, qui Deum in Christo reuera ab homine diuisum, & sola *σχωρική* vnione cum eo iunctum adferebat. Hinc & orthodoxis imputabat, & cui errorem absurdissimum obieciat, quod statuerent, Christum secundum diuinam naturam, seu ipsam potius eius diuinitatem, sacerdotem nostrum esse. *Κατὰ τοὺς γὰρ ἀκούοντες ὁμοῦ, inquit, τὸν Θεὸν λόγον ἡρώσει ἀπόστολον. ἀρχιερεὺς ἀναγιγνώσκοντες κλήσιν, εὐαγγέλιον τὸν ἀρχιερεὺς Πιττὰς ζῶντα, κατὰ δόξαν Φρειλαβλαβέας ἰδὼν. τίς γὰρ λατοῦργίαν ἀπεσθῶλον μαθὼν, οὐκ ἐν Θεῷ ἐκδραμὴν μαρτυροῦμεν ἵνα, τίς ἀρχιερεὺς ὑπομαρτυρῶν ἀκούων, εὐαγγέλιον ὁμοῦ τὸν ἀρχιερεὺς νομίσαντες, εἰ γὰρ ἀρχιερεὺς ἢ εὐαγγέλιος, τίς δὲ παρὰ τῇ τῆς ἀρχιερεὺς*

ἡς λατοῦργίᾳ διακονοῦμεν; εἰ θεὸς, ὁ προσφῆρας, ὁδοῖς ἢ προσφῆρας; τί γὰρ εὐαγγέλιος ἢ κλήρις, ὡς ἐλάττω προσφῆρι τῷ μείζονι; Cum enim audiunt nomen apostoli, ipsum Deum verbum intelligunt apostolum. Pontificis adpellationem cum legunt, diuinitatem pontificem sibi fingunt, noua dementiae specie. Quis enim apostoli munus cum didicerit, non illico indicari hominem intelligit? Quis pontificis adpellationem audiens, diuinitatis essentiam ipsum pontificem existimet? Nam si pontifex est ipsa diuinitas, quisnam ille est, qui pontificatus munere colitur? Si Deus est, qui offert, nullus est, cui offertur: quid enim diuinitate dignum sit, ut illa tamquam inferior maiori offerat? apud CYRILLVM Alexandrinum, lib. 3. adu. Nestorium, tom. 6. oper. p. m. 64. Sed vehementer errabat Nestorius, dum orthodoxis eam tribuebat sententiam, ac si ipsa diuinitas in se spectata, sacerdotio fungeretur, adeoque passa, & mortua esset. Vnde recte respondebat CYRILLVS: ὅτι τοῖνον ὁδοῖς ὁ τοῦτο λέγων ἐστὶ, τίςιν, εἰς ἐμοί, Φιλονακίς; cum ergo qui hoc dicat, nemo sit, cum quibus, dic mihi, contendis? l. c. p. 65. Nimirum, eadem semper oberrabat chorda Nestorius, & personam cum natura confundendo, naturae diuinae immediate, & per se tribui existimabat; quae non nisi per vnionem personalem de ea dicebantur. Vnde & quid illi respondendum sit, patet; non quidem ipsam essentiam absque vnione personali spectatam, pontificatus munere fundam, sed eum, qui in vna persona verus homo, verusque Deus erat, nostrum esse sacerdotem. Si autem intellexisset, quid ad munus Christi sacerdotale, peccatorumque expiationem requiritur, nunquam adferuisset, solam humanam Christi naturam hocce munere fundam, aut eodem fungi potuisse. Quamuis autem Eutyriana haecresis & diametro opposita esset Nestorianae, non minus tamen per illam, quam per hanc satisfactio, & munus sacerdotale

Christi eueritur, & labefactatur. Si enim humana Christi natura in diuinam conuersa, & per eam absorpta fuit, cum verum fuisse hominem, dici nequit. At vero satisfactio Christi neuiquam sibi constat, nisi & verum hominem, & verum quoque Deum cum fuisse adferas.

Praeter eos, qui aut de humana, aut de diuina Christi natura non recte sentiebant, etiam illi, qui naturae humanae vires in tantum euehebant, in quantum deprimebant gratiam, non poterant non satisfactiōi Christi detrudere plurimum, aut eandem penitus labefactare. Quin immo sunt, qui Nestorianam, Pelagianamque haeresin amice inter se conspire contendunt, quod CASSIANVS iam probare adnitus est, de *incarn. lib. 5. c. 1*. Cum enim Pelagiani docerent, solis naturae viribus ad sanctitatem summam hominem peruenire posse, idem, ex eodem principio, de Christo dici posse, ex illorum mente concludit, vt non necesse sit, diuinam naturam cum humana personali vnione coniunctam statuere, quae haeresis fuit Nestoriana. Certe Nestorius, & qui cum eo faciebant, Pelagianos ope sua, praesidioque, quantum in illis fuit, texerunt, & post damnatam proscriptamque Pelagianam haeresin, complures harum partium episcopos, pulsos sedibus suis, & in orientem profugos, humaniter exceperunt, ac pro iis laborarunt, quemadmodum rursus Pelagiani Nestorio, & eius defensoribus fidelem operam nauarunt, aduersus orthodoxos, & Ephesinam synodum, in qua etiam vna cum Nestorio damnati sunt; vti & PHOTIVS refert, *cod. 54. p. m. 46*. Quam arcto vtrique haeresis connexa sit vinculo, PROSPER etiam, Aquitanicus, in vtriusque epitaphio hunc in modum docere voluit:

*Nestoriana lues successi Pelagianae,
Quae tamen est vtero progenerata
meo,*

*Infelix miserae genitrix & filia natae,
Prodiui ex ipso germine, quod peperi.*

*Nam fundare arcem meritis prior
orsa superbis.*

*De capite ad corpus, ducere opus
volui.*

Et quibusdam interiectis:

Nam Christum pietate operum & mercede volentes

Esse Deum, in capitis federe non scitimus,

Sperantesque animi de libertate coronam,

Perdidimus, quam dat gratia, iustitiam;

in bibliotheca maxima patrum, tom. 8. p. 105.

Atque huncce Pelagii ac Nestorii consensum ex recentioribus etiam obseruant 1. G. VOSSIVS, *hystor. Pelag. lib. 1. cap. 7. p. m. 564. & cap. 39. p. 585.* itemque PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. 5. de incarn. lib. 1. cap. 12. p. 30. seq.*

Neque tamen hoc ita accipiendum, ac si Pelagius aut Pelagiani aperte Nestorii de Christo errore adprobaerint; quippe quod demonstrari nequit; sed quod saltem per consequentiam ex Pelagianismo Nestorianismus, & vicissim ex Nestorianismo Pelagianismus deriuari queat. Sed nec de Nestorio dici potest, quod cum Pelagius peccatum originis reiecerit, quippe quod potius admittit; etsi de Nestorianis hoc referatur; quod & NORISVS monet, *hystor. Pelag. lib. 2. c. 4. p. m. 121*. Interim vtrique & Pelagiani, & Nestoriani, talia docebant, quae in officium Christi sacerdotale & satisfactionem eius pro hominum peccatis iniuria erant. Nestorius enim, diuinam naturam ab humana separando, ipsum fundamentum satisfactionis labefactabat; quippe quod sine vtriusque naturae concursu sibi non constat. Pelagius autem naturae tantum tribuendo, vt homo suis viribus, suisque meritis in caelum eniti possit, necessitatem simul

simul satisfactionis in dubium vocauit. Certe licet diserte hoc non adfirmaverit, non tamen potest non ex illius hypothetibus fluere. Quo magis enim naturalis hominum corruptio imminuitur, eo minor expiationis & satisfactionis est necessitas. Immo si homines absque peccatis vivere possunt, vt Pelagiani dicebant, idque solis naturae viribus, sequitur, quod per legem saluentur; & hoc si est, absque redemptione Christi salus iis obtinget. Atque hoc iam veteres, ceu insignem blasphemiam, ex sententia Pelagii deduxisse, vossivs nos condocet, *hystor. Pelag. lib. 5. part. 1. antithesi 5. p. 716.* Legenda omnino, quae praeclare hanc in rem disserit CASSIANVS, *de incarnat. Christi, lib. 1. cap. 2. & 3. p. 680.* edit. operum eius, quae anno 1722. prodit; & quae ALARDVS GAZAEVS ad b. 1. adnotauit.

Hinc vero nunc intelligitur, ex sequentium saeculorum doctoribus quo quis propius ad Pelagianismum accessit, eo propius etiam ab illorum abfuisse errore, qui satisfactionem, veramque redemptionem Christi negant. Recentiori vero demum aetate Socinianorum surrexit turba, qui, cum Pelagianos errores aperte cum illorum impietate coniungerent, qui Christum verum Deum agnoscere noluerunt, omnes etiam ingenii vires intenderunt, vt Christi satisfactionem impugnarent. Et ipse quidem SOCINVS, tum alibi, tum in praefectionibus theologicis hoc ex instituto agit; vbi tria sibi probanda sumit, Deum nobis peccata iure condonare potuisse, c. 16. Deum nulla vera satisfactione accepta condonare voluisse, cap. 17. nullo modo iustitiae divinae, saluis nobis, pro peccatis nostris satisfieri potuisse, ne ab ipso Christo quidem, c. 18. tom. 1. oper. p. 566. seq. Immo in libro, de Christo seruatore, part. 3. tom. 2. oper. p. 204. pronuntiare non erubescit: Ego quidem, etiamsi non semel, sed saepe id in sacris monumentis scriptum exstaret, (Christum pro nobis satisfecisse) non idcirco tamen ita rem prorsus se habere crederem, vt vos opinamini. Quae verba cum etiam WITSIVS recitasset, recte addit: *Nostrae modestiae est, hoc modo insinuare, ego quidem, etiamsi milles ratio mea, quam caecam & fatuam & Deo obstreperam esse non, reclamaret, non idcirco tamen, quod vel semel in sacris monumentis scriptum reperis, in dubium renouare auderem; vel quaesita aliqua interpretatione alium sensum rationi meae magis conuenientem, scripturae verbis inferre; de oeconom. foeder. Dei, lib. 2. c. 5. §. 8. p. 173.* Arminianos, seu remonistramentes intempestiuo studio Socinianis placendi, hic itidem a recto discedere tramite, notum est. Etsi enim Christum pro peccatis nostris satisfecisse non negent, certe se hoc negare, videri nolint; satisfactionem tamen ita necessariam fuisse, vt sine ea Deus, salua iustitia sua peccata remittere non possit, sibi persuadere nequeunt. Constat hoc ex EPISCOPIO, *instit. theol. lib. 5. sect. 5. c. 3.* CVRCELLAEVO, *instit. christ. relig. l. 5. c. 18. §. 18. seq.* LIMBORCHIO, *theol. christ. l. 2. c. 12. §. 27. & l. 3. c. 18. §. 4.* Infinitum praeterea satisfactionis Christi valorem in dubium vocant, dum cum iustitiae divinae exacte satisfecisse abnuentes, aliquid saltem pretii dedisse, adfirmant, quo tamen Deus per acceptilationem contentus fuerit, adeo, vt reliqua ex benignitate dimiserit, quantumvis pretium sufficiens pro iis solum non esset. Quem quidem errorem supra iam ad §. 37. in GROTIO notauimus. Eundem vero & reliqui ex eadem schola calculo suo adprobant, vt EPISCOPIVS, *institutionum theol. l. 5. sect. 5. c. 3.* LIMBORCHIVS, *theol. christ. l. 3. c. 21. §. 6. seq.* item c. 22. §. 2. seq. Fuisse denique & nostra aetate, etiam inter eos, qui nostrae ecclesiae ciues videri voluerunt, qui satisfactionem Christi reicerent, & acriter impugnarent, vel exemplo auctoris constat, qui sub nomine CHRISTIA-

NI DEMOCRITI librum scripsit. cui titulus: *apostolischer Wegweiser zur wahren Ge-
rechtigkeit*, &c. de quo supra §. 38. huius
capitis dictum.

*** Facile quidem id perspicier, qui,
quae haecenus commemorauimus, serio
ponderauerit. Idque & ATHANASIVS con-
firmat, dum hancce errorum omnium, qui
aduersus sacro-sanctae trinitatis, & incar-
nati uerbi mysterium, pullularunt, seaturi-

ginem ac fontem esse, pronuntiat, quod
neglecta fidei simplicitate, λογισμῶν διδου-
σίναι, καὶ φιλονεικίᾳ, καὶ φιλοσοφίᾳ, ἰδαίην καὶ γνῶ-
ναι, καὶ καταλαβεῖν μάθον τὰ μεγάλα καὶ ἀκατά-
ληπτα, humanis ratiocinationibus & grae-
cae philosophiae ope & praesidio, summa &
incomprehensa, percipere potius, quam fide
consequi, contendant; *orat. vnum esse Chri-
stum, tom. 1. oper. p. m. 665.*

§. XLV. Nec tamen rursus defuerunt, qui hisce dissentientium er-
roribus sese opponerent, eosque strenue profligarent. Quod non tantum a
singulis doctoribus, sed integris etiam factum est conciliis; in quibus cum-
primis vera, & quae personalis utriusque naturae, humanae & divinae vnio ita
adserta fuit, ut quae hic se offerunt extrema, caute euitarentur. Qua qui-
dem ratione vera in hocce capite doctrina & conseruata, & propagata ad no-
stram usque aetatem fuit; quod & speciatim de satisfactione Christi pro ho-
minum peccatis est intelligendum.

* Qua ratione vera de Christo non tan-
tum homine, sed & Deo vero, doctrina,
contra haeticorum insultus, adserta, &
vindicta, & ad nostra tempora propagata
sit, iam supra dictum, *ad lib. 2. cap. 1. §. 55.*
Non minus tamen strenue, pro humana
Christi natura, contra Simonem, Menan-
dram, Saturninum, Basilidem, ceterosque
docetas, & phantasiastas, cumprimis con-
tra Marcionitas, & Manichaeos, pugna-
tum. IRENAEI, TERTULLIANI, aliorumque
in hoc genere labores noti sunt, quibus &
ecclesia catholica, seu orthodoxa vniuersa
suffragata est. Quodsi illorum calculo
nostro adprobamus sententiam, quae uti-
que magna verosimilitudinis specie se
commendat, symbolum, quod vocatur
apostolicum, ex formula baptismali or-
tum, cui varia subinde capita, haeresibus
eo tempore enatis, opposita, fuerunt addi-
ta, in eodem docetarum, seu phantasiasta-
rum erroribus strenue obuim itum depre-
hendimus. Pluribus id confirmat auctor
bisitoriae symboli apostolici, cum obseruatio-

nibus ecclesiasticis & criticis, c. 3. §. 36. Istis
enim haeticis, qui humanam Christi na-
turam variis insultibus aggredebantur,
omnia illa in symbolo hocce opposita esse,
contendit, quae a conceptione Christi, inde
vsque ad eius resurrectionem in eo leguntur,
quod & fusius edidit. Idem porro recte
obseruat, speciatim articulum de Christo
nato ex Maria virgine, non tantum hisce
haeticis oppositum, sed peculiarem etiam
in hisce verbis *in Marias, ex Maria* esse
emphasin; siquidem hac ratione haeretica
eorum remouetur interpretatio, qui ad-
firmabant, Christum natum esse *dei Marias,*
per Mariam, camque instrumentum tan-
tum esse volebant, quo vsus sit, ad corpus
suum caeleste mundo huic inferiori exhi-
bendum, transmittendo illud per eam
tamquam canalum, ita, vt nihil ex ea tra-
heret; negantes quippe *in Marias, ex Ma-
ria* natum illum fuisse, id est, corpus suum
ex ipsius carne, siue substantia deriuasse, de-
rivata materia eius ab ea, ut alii infantes
eam ex matris substantia solent deriuare.

EO

Et minus autem hac de re dubitandum, quod MARINVS Bardesanista, apud ORIGINEM loco deinceps citando, diserte profiteatur: καὶ ἡμεῖς οὐκ ἀπολογούμεν ὅτι διὰ Μαρίας, ἀλλ' οὐκ ἐκ Μαρίας. ὡς περ γὰρ ὁ παρ' αὐτῶν σωτὴρ διὰ Μαρίας, καὶ οὐκ ἐκ Μαρίας, ὅτι καὶ ὁ λόγος διὰ Μαρίας, καὶ οὐκ ἐκ Μαρίας. Equidem & nos confitemur, illum genitum PER MARIAM, sed non EX MARIA. Sicut enim aqua per canalem transit, sed inde nihil adsument, ita & sermo ille, non ex Maria, sed per Mariam natus est. Quod dum ORIGENES refellit, recte prouocat ad verba angeli: spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit te, quapropter τὸ γενόμενον ἐκ σοῦ quod genitum est ex te, filius altissimi vocabitur; Luc. 1, 35. Hinc, τὴν γὰρ τοῦτον, inquit, ἔκαστο ἀποδέχεται τοῦ ὑποκρινάμενου; (ὅς) φησιν αὐτοῖς, διὰ καὶ τὸ γενόμενον διὰ σου, ἀλλ' ἐκ σου. αὐτὸς δὲ κακῶς οὐκ ἔκαστο ἀποδέχεται τὸ λέγειν, ὡς διὰ πλάτος; Quid enim veracius hoc euangelio? quod (nom) dicit: quia propter quod natum est per te; sed: ex te. Et qui non erit insipiens dictum illud; quasi per canalem? dialog. contra Marcionitas, sectiō. 4. p. 121. Ex eodem ORIGENIS dialogo etiam constat, Bardesanistas, & alios eiusdem generis homines, non aliam ob causam in istam ingressos sententiam, quam, quod materiam, ex qua corpus, natura sua malam esse existimarent, quam adeo Christo tribuere absonum esse putabant. Hinc MARINVS ille: τομίζω ὅτι πάνν ἀποσύνταται, τὸ τοῦ τῇ ἀρχῇ τῇ οὐσίᾳ προστάται; existimo, omnino absurdissimum esse hoc, (quod Christus carnem ex substantia nostra adsumserit) immaculatæ illi substantiæ attribui, apud ORIGINEM, l. c. p. 105. Ex quo mirifice confirmatur, quod ad §. præced. obseruauimus, eos, qui duplex aliquod principium independens, alterum boni, alterum mali, statuebant, in docetam transiisse castra; vnde & sequitur, omnes eos, qui contra Marcionitas, Manichæos, similesque ho-

mines pugnant, fundamenta etiam, quibus iste error superstructus est, euertere.

Non minus vero & illorum penitus profligatus error fuit, qui Christum solum corpus sine anima, aut saltem, sine mente, adsumsisse adferebant, vt Ariani, arque Apollinaristæ. Damnatus namque fuit a concilio Romano, a Damaso pontifice, & episcopis xci in causa Apollinarismi & hæreseos Arianae, anno 378. celebrato. Factum hoc eodem anno 378. in concilio Antiocheno, quod tamen PAGIVS ad annum 380. reicit, in critica historico-chronologica in annales Baronii, tom. i. p. 547. Sed & in concilio Constantinopolitano I. quod oecumenicum secundum est, immo in plerisque, in quibus dogma de incarnatione Christi in censum venit, eadem repetita est damnatio. Speciatim & ATHANASIVS hocce dogma impugnauit, de incarnatione Christi contra Apollinarium, oper. tom. i. p. 614. seq. & in orat. de salutari aduentu Christi aduersus Apollinarium, p. 633. seq. vt & GREGORIUS Nazianzenus, in oratione, siue epistola ad Nestorium, Constantinopolitanum episcopum, tom. i. oper. p. 721. seq. itemque duabus ad Cledonium presbyterum epistolis, ibid. p. 737. seq. ne quid nunc de GREGORIO Nysseno, DIODORO Tarsensi, CYRILLO Alexandrino, LEONTIO Byzantino, aliisque dicam, qui certatim operam, studiumque in ista hæresi suffocanda collocarunt. Pertinet huc etiam IO. CHRYSOSTOMI epistola ad Caesarium monachum, Apollinarius quippe maxime opposita, quam post EMERICVM BIGOTIVM, IAC. BASNAGIVS edidit, qui & vt supra iam diximus, dissertationem episcolicam de hæresi Apollinaris eidem adiunxit. An articulus symboli apostolici, de descensu Christi ad inferos, huncce Apollinaristarum errorem feriat, supra ad §. 25. disputauius. Quod licet nobis minime verosimile videatur, vt ibidem docuimus, negari tamen ne-

PPP pp 3 quib,

quit, plurimos veteris ecclesiae doctores hoc maxime argumento contra Apollinaristas vfos esse, siquidem credebant, Christum quā solam animam in infernum descendisse. Legenda, quae hac de re TH. MILLES obseruat, ad *Cyrislii Hierosolymit. cateches. 4. p. m. 52.*

Dum porro Nestorii pariter, ac Eutyichis errores reiecti sunt, & profligati, simul vera de vnione personali duarum naturarum in Christo, & hinc fluente tum naturarum, tum idiomatum communione, doctrina, valide adserta & confirmata fuit. Et Nestorio quidem non tantum PROCLVS, episcopus Constantinopolitanus, CYRILLVS Alexandrinus, alique se opposuerunt, variisque scriptis errores eius confoderunt, quod & MARIVM MERCATOREM, & IO. CASSIANVM fecisse constat; sed in synodo etiam Ephesina, anno 431. habita, damnata fuit eius haeresis; quae damnatio & in aliis conciliis subinde fuit repetita. Cumque deinceps saeculo octauo Felix & Elipandus, adserendo, Christum secundum humanam naturam filium Dei non naturalem, sed adoptiuum esse, haeresin Nestorianam reuocare viderentur, & horum sententia variis in conciliis fuit damnata; inter quae Francofurdiense illud eminet, maximeque celebratur, a Carolo magno imperatore anno 794. conuocatum; ne quid de ETHERIO, Vxamenfi episcopo, iremque PAVLINO, Aquileiensi, ALCVINO, & AGOBARDO, episcopo Lugdunensi dicam, qui scriptis suis eandem confutauit. Non minus tamen & Eutyichis, ad alterum extremum procurrentis, fortiter repressus, atque profligatus error fuit, idque primo in concilio Constantinopolitano, praeside Flauiano, archiepiscopo, anno 448. habitō; cuius concilii acta, cum inimicorum fraude deprauata quereretur, denuo caussa haecce in concilio Constantinopolitano, anno 449. conuocato, disceptata fuit, eo euentu, vt inanis, & fundamento destituta

illa Eutyichis criminatio deprehenderetur. Eodem equidem anno 449. alia Ephesi congregata fuit synodus, in qua, praelidis fungente munere Diefcoro Alexandrino, absoluto Eutyche, haeresis eius confirmata, Flauianus autem, alique episcopi catholici damnati sunt; sed cum omnia ibi per vim agerentur, merito *λειτουργική*, siue *laetropolitanis* simul est. Mox etiam in aliis conciliis reiecta fuit, atque repudiata Eutyichis sententia, donec tandem a Marciano imperatore anno 451. concilium Chalcedonenſe secundum, seu oecumenicum quartum conuocaretur, in quo vniuersi consensu Eutyichis pariter, ac Nestorii dogmata reiecta, & vera, catholicaque de Christo doctrina, recte explicata & confirmata fuit.

Atque eos quidem, qui post haecce tempora vixerunt, orthodoxae ecclesiae doctores, de vnione personali duarum naturarum in Christo, deque earum, atque idiomatum communicatione talia tradidisse, quae cum doctrina hodie adhuc in nostra ecclesia recepta consentiunt, vix est, qui dubitare possit. Nec aliter, qui ante concilium Ephesinum, in quo damnatus est Nestorius, vixerunt, sensisse, ex testimoniis eorum, quae hac de re super sunt, luculenter colligi potest. Idque adeo obseruandum, ne Cyrillum primum eorum dogmatum, quae de vnione personali, deque naturarum & idiomatum communione, tenemus, auctorem esse, existimemus. B. CHEMNITIVS, qui in libro, *de duabus naturis in Christo, cap. 14. & 25.* veteris ecclesiae documenta diligenter collegit, cum ex IGNATII *epistola ad Trallianos* verba quaedam protulisset, primo loco ad IUSTINVM martyrem prouocat. Isque omnino in *expositione fidei de reſta confessione*, p. m. 38^a. seq. ex instituto hocce argumentum tractat. De incarnatione nimirum Christi verba faciens, *τὸν λόγον* in vtero beatæ virginis sibi templum aliquod formasse

formasse dicit, τὸν τέλειον ἄνθρωπον, μίς τῷ λαβὼν τῆς ἑκείνου φύσεως, καὶ εἰς τὴν τοῦ πατρὸς διαπλάσσειν οὐσίαν, hominem integrum, particula aliqua ex ipsius natura accepta, & fingendo tempus, in substantiam eius redu-
cta. Tum porro addit: ἑδὼς δὲ αὐτόν, κατ' ἔκραν ἦσαν, διὲς θεοῦ προσηλάνθησαν τῆς φύσεως· ἱεὶ ἑκείνου γὰρ ὁ υἱός, καὶ θεός, καὶ ἄνθρωπος. Hoc ipso indutus iuxta summam unionem, filius Dei utraque natura processit. Ex illo enim filius, & Deus, & homo. Paucis hinc interiectis ita pergit: ἃς οὖν ἱστὶν ὁ υἱός, ὃ τε λαθεῖς, ὅτε τὸ λαθεῖν ἀναστήσας· ἢ γὰρ ἄνθρωπος, ἢ δὲ θεός, ἀίτησεν· ἔτι οὖν ἀποκρίσεις περὶ τοῦ ἑνὸς υἱοῦ τῆς ἑκατέως φύσεως, καταδήλως μετὰ ταῖς φύσεσι τὰ λόγια μὲν· ἂν μάλιστα καὶ θεόν, τῇ θεῷ φύσει προσέτιμον· ἂν δὲ τε μικρόν καὶ ἀνθρώπιον, τῇ ἀνθρώπινῃ λογισμῷ· οὐτα γὰρ καὶ τὸ τῶν φύσεων ἀσάμικτον διαφάνει· ἑκαστὴς δὲ φύσεως δικαιοῦντος φύσεως· καὶ τὸν υἱὸν τὸν ἕνα, καὶ πρὸ πάντων αἰώνων, καὶ πρὸς πάντων κατὰ τὰς θεῶν γραφαῖς ἀπαλογησεί. Unus ergo est filius, & qui solutus est, (per mortem) & id, quod solutum fuerat, restituit: qua namque homo, solutus est, qua vero Deus, restituit. Itaque cum de uno filio voces inter se diuersas audieris, conuenienter ea, quae dicuntur, inter se collata, naturis distribue; si quid magnum, atque diuinum, naturae diuinae adscribens, sui paruum & humanum, humanae imputans. Hoc namque passo tum vocum dissonantiam euitabis, qualibet, quod sibi in-
stitutum est, natura recipiente; tum vnum filium, & ante omnia saecula & recens editum, de sacrarum litterarum sententia profiteberis. Cautè nimirum, & accurate docet, quae vnicuique naturae perse conueniunt, eidem tribuenda, quod ad Euty-
chianam naturarum σύγχυσιν euitandam perinet, simul tamen & ἑνωσιν ἀκρῶν summam unionem, virget, vnumque saltem filium esse, inculcat, de quo dici possit, quod & ante omnia saecula, & recens editus sit; quod, vt Nestorianam haeresin ferit, ita quid de naturarum, & idiomatum com-

municatione senserit, indicat. Immo vltius haec in sequentibus prosequitur, & similitudine a luce primogenia desumpta, haud obscure significat, ob archisliniam vniōnem, ipsam quoque naturam humanam de splendore maiestatis diuinae ita participare, vt eidem recte quoque tribuatur. Quae quidem omnia bene procederent, si modo constaret, expositionem hancce fidei IUSTINVM auctorem agnoscere; quod viri doctissimi nostra aetate abnuunt, nec sine ratione, vt apud RIVETVM videre licet, in critico sacro, lib. 2. c. 5. p. 199. Quamquam nec illud negari queat, hancce expositionem, tamquam Iustini martyris opus, citari a LEONTIO Byzantino, lib. 1. contra Nestorium, apud CANISIVM lection. antiquar. tom. 4. VI & CAVEO obseruatum, bistor. literar. scriptor. ecclesiastic. saec. III, p. 28. Praetermittit CHEMNITIVS, l. c. IRENAEVM, quem tamen praetermittere non debebat. Operam, inquit MASSIVS, mea quidem sententia luderet, qui sanam esse & orthodoxam Irenaei de mystrio incarnationis doctrinam, longa dissertatione demonstrandam sibi putaret. Scripta siquidem per se loquuntur, & quisquis ea legerit, quae auctor libro praesertim tertio a cap. 16. vsque ad 24. disputat, non minus accurate scripsisse fatebitur, quam si post Pauli Samosatensis, Photii, Nestorii, & Eutychetis tempora vixisset. Haeretici, quibuscum confliabatur, Iesum Christum dominum nostrum, verum Deum & verum hominem esse negabant; sed Iesum a Christo impie diuidentes, alii illum meram hominis larvam existisse, quae per Mariam velut per canalem transierat, alii more ceterorum hominum, ex Iosephi & Mariae satu genitum esse; hinc vero in eum tunc, cum baptismo tingendus esset, deuolasse, nux revolaturum, cum crucifigendus esset, blasphemabant. Haec errorum monstra citatis capitibus, vt profliget Irenaeus, totus est vt probet, vnum & eundem esse Iesum Christum, verbum Dei, Deum super

super omnia, vnigenitum Dei filium, verum Deum ac verum hominem; in dissertationibus praecius in Irenaeum, dissert. 3. artic. 6. p. 135. Loca deinceps Irenaei MASSVETVS subiicit, ex quibus mens eius intelligi queat; quae vt hic repetamus, nec necesse est, nec instituti nostri ratio permittit. Ad **ORIGENEM** quod attinet, variorum equidem vt in aliis, ita in hocce etiam sacrae doctrinae capite, de incarnatione Christi, errorum arguitur. Quorum omnium an reus sit? dispicere, huius loci non est. Subinde tamen & talia effatus est, quae sanae doctrinae profus sunt consentanea. Nec praetermittere possum, quae in eius *tract. 27. in Matth.* hunc in modum leguntur: *Quidam autem de publicis & manifestis capitulis non dissentiunt, utpote de vno Deo, qui legem & euangelium dedit; aut de Christo Iesu primogenito vniuersae creaturae, qui in fine saeculi secundum praedicationes prophetarum venit in mundum, & suscepit in se veram humanae carnis naturam, vt etiam natiuitatem subiret ex virgine, & mortem crucis suscepit, & surrexit a mortuis, & deificauit, quam susceperat humanam naturam.* Quae verba dum etiam **HVETIVS** recitauit, *Origenianor. l. 2. c. 2. quaeft. 3. §. 17. p. 56.* recte addit, dubitari posse, quo sensu deificatam humanam a Christo dixerit naturam. Etenim si ita hoc accipiat, ac si natura humana in diuinam mutata, & eiusdem adeo cum *τῷ λόγῳ* facta sit essentiae, istius Origenes reus erit erroris, quem postea in ecclesiam inuexit Eutyches. Sed nihil obstat, quo minus in miorem partem verbum hoc interpretemur, vt *deificatam* dixerit humanam naturam, eo quod propter vniouem personale omnis gloriae, ac maiestatis diuinae, hoc est, omnium attributorum diuinorum, facta sit participes. Qua quidem ratione idem plane **ORIGENES** docuit, quod ecclesia orthodoxa hac de re semper professsa fuit. Et sane is, quem iam laudauimus, **HVETIVS**, ostendit,

veteris ecclesiae doctoribus non insolens fuisse, vt vocem *deificare* hunc in modum de Christo adhiberent, vt tamen in Eutychiani erroris nequitiam venient suspicionem. Cum enim obseruasset, verosimile esse, veterem Origenianum in *Matthaeum* commentarii interpretem, vocem hanc, *deificauit*, qua vitur, e graeco *θεῖναι* vel *θεοποιεῖν*, reddidisse, subiungit: *Atqui humanam naturam in Christo statim post conceptum θεογενῆς & θεοκενῆς complures ecclesiae patres pronuntiarunt. Gregorius Nysseus in iambicis:*

Ὅτι τὸ θεῖναι, καὶ θεοποιεῖν, αὐτὸ θεῖναι.

Ita quod deificauit, & quod deificatum est, vnus est Deus.

Cbrysolom. homil. 2. de ascensione, in qua Christum dicit, πρὸς ἡμῶν ἰδέναι, καὶ ἡμᾶς θεοποιεῖν, καὶ θεογενῆς, venisse ad nos, & nostram naturam adsumisse & deificasse. Ioannes quoque Damascenus de fide orthodoxa, l. 3. c. 12. *ὁ θεὸς καὶ τὸ τοῦ λόγου θεογενῆς* adserit. Vocem *θεοκενῆς* eadem notione vsurpauit Athanasius, orat. 4. cum *θεοκενῆς ἡμεῶν* in Christo, & Christi iam resurgentis *θεοκενῆς* carnis dixit &c. Et haec quidem, vt & reliqua, quae ibidem adfert, etsi paullo aliter **HVETIVS** accipiat, mirifice tamen nostram confirmant sententiam, & simul ostendunt, praeter **ORIGENEM** & alios de Christo eadem docuisse, quae nostra de eo profertur ecclesia. Possemus id & aliorum adhuc, qui ante Nestoriana Eutychianaque certamina vixerunt, comprobare testimoniis; sed cum primis adhuc producimus **ATHANASIUM**, qui omnium instar esse poterit. In *epistola* namque *ad Epictetum*, dum contra eos, qui corpus Christi diuinitati *τοῦ λόγου* consubstantialitalem, aut diuinam naturam omnino in corpus humanum mutatam adferebant, acriter disputat, inter alia recte docet, multum hallucinari *ἐπανοήτως δινοῦσαι τὴν θεογενῆς προσθήκην λαμβάνοντες, qui Deum auxilium aliquod, (sive accessionem) accipere posse, existi-*

ter expendere, pro sana & orthodoxa ea militare deprehendit sententia. Luculenter admodum prae reliquis de communicatione idiomatum loquitur GREGORIUS vterque & Nazianzenus, & Nyssenus, quorum testimonia LEQVIEN adduxit, in notis ad 10. *Damasceni, de orthodoxa fide, l. 3. c. 3. p. 209, 210.* qui & recte addit: *Haec aliaque sexcenta euincunt, Cyrillum auctorem non fuisse communicationis huius profutendae.* Et ipse quoque 10. *DAMASCENVS, l. 3. de orthodoxa fide, c. 4.* alibique tam adcurate, tamque copiose hae de re verba facit, vt nihil rectius aut exacius dici queat, eumque adeo recentiores certatim hic sequuntur. Sed cum post Nestorium, Eutychemque damnatum vixerit, immo subinde id ex instituto agat, vt Eutychianorum & monothetarum errores profliget, merito omnes hoc ab eo expectant. De iis enim ecclesiae orthodoxae doctoribus, qui post illa tempora vixerunt, nullum esse dubium, quin Ephesini contra Nestorium, & Chalcedonensis concilii contra Eutychem, decretis inhaerentes, veram, sanamque de naturarum vnione, & idiomatum communione doctrinam teneant, antea iam obseruauimus. Quod si tamen illorum quis testimonia desideret, v. CHEMNITIVM adeat, loco antea citato, seu de *duabus naturis in Christo, c. 14. & 15.*

Nunc & de officio Christi sacerdotali atque satisfactione eius dicendum, ac demonstrandum esset, veteris ecclesiae sententiam hac quoque in re plane eandem esse, ac quae nostra est; sed orium hic nobis ipse fecit GROTIVS, dum *defensionem* suae, quam vocat, *fidei catholicae de satisfactione Christi, p. m. 229.* IRENAEI, TERTVLLIANI, ORIGENIS, aliorumque testimonia magno numero subiecit, quibus doctrina de satisfactione Christi mirifice stabilitur. Et sane, qui Christum pro vero Deo, veroque habuerunt homine, hominumque redemptorem agnouerunt, quod totius religionis christianae caput est, non aliter hac de re

sentire potuerunt. Iungenda & quae diligenter collegit VOSSIVS, *bisler. Pelag. l. 7. part. 1. thesi 3. p. 780. seq.* vbi simul vniuersalitatem satisfactionis Christi, seu quod Christus *ἀντὶ πάντων* infiniti pretii pro omnibus omnino hominibus soluerit, pluribus veteris ecclesiae doctorum demonstrat effatis. Conferenda quoque, quae PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. 6. de incarnat. Christi l. 12. c. 1. seq. p. 81.* in se admodum de officio Christi mediatorio ex mente veterum disputat: quamquam simul talia more suo admisceat, quae siue censura, & adcuratori animaduersione dimitti nequeunt. Id tamen negandum non est, de necessitate satisfactionis Christi veteris ecclesiae doctores non semper ita, vt decebat, loquutos esse. Immo nonnulli eosque progressi sunt, vt adferrent, potuisse Deum solonutu ac iussu, citra Christi aduentum, hominem peccatis & maledicto soluere; quod ipsius ATHANASII *l. 3. contra Arianos, p. 239.* testimonio PETAVIVS confirmat, *dogmat. theol. tom. 1. l. 5. c. 6. §. 6. p. 217.* quibus & alia addit, *tom. 5. de incarnat. l. 2. c. 13. §. 6. p. 96.* Quam & ipse haud obscure calculo suo adprobat sententiam, dum ista patrum dicta ANSELMO opponit, qui in libris duobus, quibus titulum fecit: *Cur Deus homo*, tam necessarium fuisse probat, hominem fieri Deum, patique pro hominibus, vt si hoc factum non fuisset, non alia inueniri potuisset ratio, eos a peccatorum miseria liberandi. Sed recte omnino hoc docuit ANSELMVS, cum & res ipsa hoc ostendat, & scripturae sacrae effata luculentissima idem comprobent. Patribus, seu veteris ecclesiae doctoribus, quod non semper ita, vt par erat, de eiusmodi dogmatibus aut fenserint, aut loquuti sunt, vitio verti nequit, cum hodie demum per certamina, quae nobis cum Socinianis subeunda fuerunt, pateat, quanti momenti haec de satisfactionis, quae infiniti sit valoris, absoluta necessitate, sit quaestio.

§. XLVL

§. XLVI. Multa denique hic se offerunt, quae nostri nos in vitae christianae praxi admonent officii. Nec sine ratione Paulus incarnationem Christi *μυστήριον τῆς εὐσεβείας* vocat, *1. Tim. III, 16.* cum omnia eo tendant, vt pietatem in nobis excitent, alant, foueant. Idque ipsa experientia condoccebitur, si summam Numinis *χρηστότητα* & *φιλανθρωπίαν*, quae in hocce mysterio se conspiciendam praebet, *Tit. III, 4.* rite expendamus; sique summam hominum dignitatem, quam per naturae suae, in consortium diuinæ, adsumptæ, eleuationem consequuti sunt, confideremus; *Ebr. II, 11. seq.* Experiemur id porro, si omnem adlabemus industriam, vt mens nostra ad imaginem Christi magis magisque conformetur, & ita Christus spiritali quadam ratione in nobis quoque nascatur; *Gal. IV, 19.*

§. XLVII. Ex statu autem Christi duplici, exinanitionis, & exaltationis, *mysterium crucis* recte intelligemus, vt ita ad veram sapientiam erudiamur; *1. Cor. I, 18. seq. II, 6. seq.* si nimirum & ipsi cum Christo patiamur, vt cum eo etiam ad gloriam euahamur, *Rom. VIII, 17.* Quare & viam illam angustam ingrediamur, & per arctam portam penetrare ad vitam ad salutem aeternam, *Matth. VII, 13, 14.* idque ad exemplum Christi, qui, vt in aliis, ita hac etiam in re *ὡπρωγαυαδὲν nobis reliquit, vt eius velligia premeremus; 1. Petr. II, 21.* Qua quidem ratione nos veros etiam ac genuinos eius discipulos demonstrabimus, *Matth. X, 38. XVI, 24. Marc. VIII, 34. Luc. IX, 23.*

§. XLVIII. Tandem & officia Christi tum demum recte cognoscemus, si in illorum veniamus participationem; siquidem per eum *reges & sacerdotes facti sumus coram Deo, apoc. I, 6.* Non itaque intermittamus, alios quoque erudire, errantes in viam veritatis reducere, vacillantes confirmare, peccantes corrigere, vt ita *adiuuiemus virtutem eius, qui nos vocauit a tenebris ad mirabilem lucem suam, 1. Petr. II, 9.* Id enim prophetici officii ratio postulat. Non intermittamus etiam sacrificia laudis & gratiarum actionis, immo obsequii integerrimi, adeoque temperantiae, castitatis, continentiae, & reliquarum virtutum, Deo offerre, *Rom. XII, 1.* simulque & pro aliis preces ardentissimas ad Deum fundere, *1. Tim. II, 1, 2.* Ita quippe sacerdotes spirituales nos demonstrabimus. Non denique intermittamus, carnis motus prauos, & quidquid in nobis legi diuinæ repugnat, compescere fortiter ac coercere; *Gal. V, 24.* cum ita demum nobis ipsis imperemus, quin & hostibus nostris omnes nocendi vires adimamus. Quod quidem nobilissimum esse regnandi gentis, constat.

LIBRI QVARTI

CAPVT TERIVM

DE

FIDE IN CHRISTVM, ITEMQVE DE
REGENERATIONE ET CONVERSIONE.

Σύνοψις.

Beneficia, a Christo nobis parta, per fidem acceptantur, sine qua adeo nemo salutem consequi potest, §. I.

Fides autem intelligitur, non quae creditur, sed qua credimus, §. II.

Eaque complexus est variorum actuum, qui tamen distincte considerari possunt, §. III.

Primus fidei actus cognitio est, & quidem explicita, §. IV.

earum scilicet rerum, quae cognitu ad salutem sunt necessariae, §. V.

Ad cognitionem adensusus accedat, necesse est, qui nritur conuictione, de diuina scripturae sacrae auctoritate, & veritate eorum, quae de rebus scitu ad salutem necessariis, tradit, §. VI.

Nec generalis adensus sufficit, sed specialis requiritur, §. VII.

Cum primis vero & fiducia in meritum Christi, §. VIII.

Plures fidei actus aut partes constituit, superuacaneum; prouti autem per hactenus commemoratos meritum Christi apprehendit, & adplicat, inter causas salutis nostrae recte refertur, §. IX.

Pertinet itaque fides partim ad intellectum, partim ad voluntatem, §. X.

Qui fidem in obedientia aut caritate constituent, effectum, seu consequens eius cum fide ipsa confundunt, §. XI.

• Causa efficiens fidei, tum principalis, tum instrumentalis, itemque subiectum, §. XII.

Effectus, qui tum immediate, tum mediate ex fide fluunt, §. XIII.

Proprietates fidei, §. XIV.

Fides mere historica, itemque mortua, verae fidei nomine minime venit, §. XV.

Producitur fides per regenerationem, qua voce quid significetur, explicatur, §. XVI.

In regeneratione tum terminum a quo, seu mortem spirituales, tum terminum ad quem, seu vitam spirituales, obseruare licet, §. XVII.

Per mortem spirituales quid intelligatur? §. XVIII.

itemque, per vitam spirituales? §. XIX.

Quaenam hinc oriatur mutatio in intellectu? §. XX.

in voluntate? §. XXI.

in reliquis mentis facultatibus? §. XXII.

Discrimen inter actum regenerationis, & eius statum; itemque, inter actus animales, & spirituales; porro inter incrementa noui hominis, & eius primam productionem, probe obseruandum, §. XXIII.

Mutatio, quae per regenerationem in homine fit, caute explicanda, ne nimis extenuetur, aut nimis exaggeretur, §. XXIV.

Causa efficiens regenerationis, tum principalis, tum instrumentalis, §. XXV.

Finis atque effectus, §. XXVI.

Proprietates, seu adiuuata, §. XXVII.

Quousque conuersio cum regeneratione conveniat, & ab eadem differat, §. XXVIII.

Vox conuersionis vel transitivae, vel intransitivae accipitur, §. XXIX.

Intran-

Intransitina conversio & poenitentia dicitur, itemque *actio, & poenitentia, §. XXX.*

Cumque vel ipsorum sit, vel statim, non haec, sed illa hic in censum venit, §. XXXI.

In conversione itidem duplex status seu terminus, a quo, & ad quem; hoc est, status mortis & status vitae spiritualis, considerari potest, §. XXXII.

Quoniam ad terminum a quo, seu statum mortis spiritualis, pertinent? §. XXXIII. item, ad terminum ad quem, seu statum vitae spiritualis? §. XXXIV.

Quo pacto peccata actualia, tum in se spectata, tum intuitu culpae & reatus, aboleantur? §. XXXV.

Peccata habitualia qua ratione aboleantur? §. XXXVI.

In conversione itidem quaedam hominis contingit mutatio, qua omnes mentis facultates, speciatim, qua intellectum & voluntatem, §. XXXVII.

Partes poenitentiae duae sunt, contritio & fides, §. XXXVIII.

Propositum non peccandi, seu nova obedientia, non pars, sed consequens est poenitentiae, §. XXXIX.

Causa poenitentiae, seu conversionis efficiens, tum principalis, tum instrumentalis §. XL.

Homo ad sui conversionem, praeter rectum mediocrum usum, nihil confert, §. XLI.

Operatio Numinis, qua circa hominis regenerationem & conversionem versatur, gratiae nomine venire solet; quae vel praeveniens est, vel operans, vel cooperans, §. XLII.

Gratiae tamen divinae homines resistere possunt: unde non Dei, sed hominum culpa est, si non convertantur, §. XLIII.

Ad statum regenerationis, si quis eo excidit, per conversionem iteratim datur regressus; nec unquam poenitentia fera nimis est, modo sit seria, §. XLIV.

Non una ratione mortales in hisce sacrae doctrinae capitibus in denia abeunt, & in varios prolabantur errores, §. XLV.

Verae sanaeque doctrinae conservatio & propagatio, §. XLVI.

Quem in vitae christianae praxi usum habeat doctrina de fide? §. XLVII.

de regeneratione? §. XLVIII. de conversione? §. XLIX.

§. I.

VT beneficiorum a Christo nobis partorum participes reddamur, ea, quae nobis offeruntur, ut acceptemus, necesse est: id quod per fidem fit: per quam adeo hominibus ingressus in foedus gratiae conceditur. * Hinc & fides ab omnibus, qui ex miseria, qua circumsepti sunt, eluctari, & aeternam salutem consequi cupiunt, requiritur; *Marc. XVI, 16. Ioan. I, 12. III, 15, 16, 17. seq. actor. IV, 12. XIII, 38, 39. XV, 11. Rom. III, 23, 24. seq. &c.*

* Non itaque fides tamquam condicio quaedam foederis gratiae, proprie sic dicta, ab hominibus requiritur, sed tantum, ut per eam beneficia divina illis oblata acceptationem, eorum participes fieri queant. Acceptationem autem, ex natura & indole muneris oblata aestimandam, necessariam esse, ut beneficiorum, quae nobis offeruntur,

participes reddamur, res ipsa vnumquemque docebit. Monendum hoc fuit, ut eo rectius causam intelligeremus, cur fides necessario requiratur, ut iustitiam per meritum Christi, quae sola Deo placet, & aeternam consequi salutem queamus; conferenda, quae supra ad *libri* huius *quarti c. 1. §. 8.* diximus.

§. II. De fide autem dum loquimur, non doctrinam fidei, quae itidem hoc nomine nonnumquam venit, sed ipsum animi actum, quo obiectum rite cognitum adsensu suo comprobatur, hinc & fiducia filiali recipit, intelligimus. Solet alias *fides qua credimus* vocari, vt doctrina contra, seu obiectum fidei, *fides qua creditur*, adpellatur. *

* Vox *fidei* diuersimode accipitur. Interdum enim constantiam denotat, in seruandis promissis; quo sensu CICERO dixit: *fundamentum iustitiae est fides, id est, dictorum conuentorumque constantia, & veritas; de officiis, l. i. c. 7.* Deinde & adsensum designat, quem aliorum dictis atque testimoniis praebemus. Qua ratione itidem CICERO pronuntiat, *fides autem ut habeatur, duobus rebus effici potest, si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam, de officiis, l. 2. c. 9.* Atque istae in philosophorum scholis longe frequentissimae sunt vocis huius significationes. Occurrunt tamen etiam in scriptura sacra: & prior quidem, cum Paulus *Rom. III. 3.* *ὁ πιστεύων τῷ θεῷ fidem Dei*, per hominum incredulitatem irritam fieri, negat: poste-

rior autem, cum *fides* pro *adsensu* usurpatur, vt *Ioan. XX. 31.* alibique. Huius itaque fidei obiectum cum sint res diuinitus reuelatae, factum inde, vt ipsa doctrina, seu potius res istae, quibus adsensum praebemus, quandoque *fidei* nomine veniant; quo sensu vox haecce a Paulo adhibetur, *Gal. III. 23, 25.* diciturque discriminationis causa *fides quae creditur*. At ipse adsensum, praesertim si & fiducia accedat, per obiectum speciale, quod est meritum Christi, *fides qua creditur*, itemque *fides iustificans*, adpellatur. Dicitur & *fides Christi*, hoc est, quae Christum & eius meritum apprehendit, *Gal. II. 16, 20.* itemque *fides in sanguine Christi*, *Rom. III. 25.* Et haec huius loci est significatio.

§. III. Atque haecce quidem fides non vnus aliquis, & singularis mentis actus vel habitus est, neque ad vnā dumtaxat mentis facultatem restringenda, sed ex variis actibus artissime inter se coniunctis, vt vnus sine altero esse nequeat, sine omni tamen confusione, constat quid est, atque compositum. * Ordinis autem & doctrinae causa distincte actus illi considerari possunt.

* Constat enim ex mox dicendis, praeter cognitionem, adsensum etiam atque fiduciam ad fidem iustificantem requiri. Cumque cognitio & adsensum ad intellectum, fiducia ad voluntatem spectet, manifestum est, & pluribus actibus fidem absolui, nec ad vnā mentis facultatem eam restringi posse. Sed & arctissimo vinculo istos actus inter se coniunctos esse, dubio caret. Vt enim fiducia sine adsensu, ita adsensum sine cognitione

esse nequit. Rursus cognitio sine adsensu, & adsensum sine fiducia, non ea cognitio, nec ille adsensum est, qui fidem iustificantem constituit. Licet autem voces istae, *cognitio, adsensum, fiducia*, actus denotent; non tamen existimandum, fidem actu quodam transitorio absolui; quin potius per modum habitus permanentis est accipienda, qui tamen subinde in actus, accedente obiecto, quod eos excitare potest,

potest, erumpit. Id quod haud perfundit, animi motum, aut agnitionem, pro vera fide clorie obseruandum, ne quemlibet statim habeamus.

§. IV. Primum itaque, quod fides vel complectitur, vel, vt aliis videtur, supponit, * est rerum credendarum cognitio, eaque explicita; cum ea, quam implicitam nonnulli vocant, nihil aliud sit, quam ignorantia. ** Rei autem, quam quis ignorat, aut, qualis sit, nescit, nemo adfensum praebere potest; quod tamen vel maxime ad fidem requiritur. Accedunt scripturae testimonia, quae de fide ita loquuntur, vt in ipsius conceptu notitiam inuolui diserte innuant. *** *Es. LIII, u. Ioan. XVII, 3. collat. cum Hab. II, 4. Ioan. VI, 69.*

* Sunt nonnulli ex nostratibus, qui cognitionem praesuppositum potius quam partem, aut gradum fidei dicere malunt. cum alii contra partem aut gradum esse, contendunt. Res non magui momenti est; dum qui prius adserunt, vocem *fidei* in strictiori, qui posterius, in latiori significatione, accipiunt.

** Si quis enim dicat, se credere, quod alii homines, aut ecclesia credit, & tamen, quid alii homines, aut ecclesia credat, ignoret, ille hoc ipso profitemur, se nescire, quid credat. Ignorantia itaque hoc est, non notitia. Parumque etiam nobis prodest, quod alii recte credant, cum *iustus suus*, non aliena, *fide viuat*, *Habac. II, 4. Rom. I, 17. Ebr. X, 38.*

*** Nimirum fidem veram, eamque iustificantem, sine cognitione esse non posse, primo ex iis scripturae effatis luculenter patet, in quibus fides per cognitionem, seu notitiam, describitur, vt *Es. LIII, u. Ioan. XVII, 3.* Perquam autem ineptum esset, fidem per cognitionem describere, si absque cognitione esse posset. Eadem & illorum dictorum est ratio, in quibus cognitio cum fide coniungitur, vt *Ioan. VI, 69. & 2. Tim. I, 12.* Deinde cum omnes in eo conueniant, & nemo, nisi

qui cum ratione insanire velit, negare queat, adfensum ad fidem requiri, statim inde sequitur, requiri etiam cognitionem, cum adfensus sine cognitione esse nequeat. Nemo enim veritati a Deo reuelatae adfensum praebere potest, nisi primo, Deum aliquid reuelasse, sciat; deinde vero, quidnam illud sit, cui, vt diuinitus reuelato, suffragatur, intelligat. Confirmatur id porro inde, quod fides per praeconium, & auditum euangelii producat, vt diserte Paulus testatur, *Rom. X, 17.* Id vero qui fieri posset sine cognitione? Denique ex eo hoc comprobatur, quod consequens aliquod, seu fructus fidei, sit *confessio oris*, *Rom. X, 9, 10. 1. Petr. III, 15.* Quod autem aliquis non intelligit, id etiam profiteri nequit: nisi dicere velit, se aliquid profiteri, quod, cuiusmodi sit, ipsemet nesciat. Atque hoc non tantum contra Romanenses obseruandum, qui cognitionem a fide excludunt, sed & contra illos, qui ethnicis, quos saluatos contendunt, nescio quam *fidem naturalem*, certe cognitione Christi seruatoris destitutam, tribuunt; qua de re plura ad §. 12. dicemus.

§. V. Earum nimirum rerum credendarum cognitio requiritur, sine

sine quibus fides sibi non constat, nec salus obtineri potest. Non enim omnia, quae credenda nobis proponuntur, eodem modo scitu cognitique ad salutem sunt necessaria. * Summa autem eorum, sine quorum cognitione fides sibi non constat, haec est, vt cognoscamus, nos per peccatum vitam Dei esse abalienatos, *Ephes. IV, 18.* gloria, quam habere coram Deo debebamus, destitutos, *Rom. II, 23.* & natura irae filios, *Ephes. II, 3.* Christum autem solum esse μεσίτην inter Deum & hominem, *1. Tim. II, 5.* qui se ipsum dederit ἀντίλυτρον pro omnibus, *ib. v. 6.* per quem solum etiam salus hominibus obtingat, *act. IV, 12.* illis scilicet, qui in nomen eius credunt, *Ioan. III, 16.* **

* Omnia equidem, quae in scriptura sacra exstant, haecenus credenda sunt, vt nihil eorum negetur, si modo reuera in scriptura sacra exstet, quippe quod fieri nequit, nisi simul diuinam sacrarum literarum labefactare velimus auctoritatem. Quaedam tamen sine dispendio salutis ignorari possunt. Vt autem intelligatur, quatenus ea sunt, repetenda, quae de discrimine articulorum fundamentalium & non fundamentalium supra ad *l. i. c. i. §. 30.* docuimus.

** Hoc ita accipiendum, ne excludantur, quae archissimo cum hisce coniuncta sunt vinculo; vt doctrina de Deo in essentia vno, & trino in personis, de Christo, eiusque persona, officio, stati-

bus, & quaecumque ad ordinem salutis pertinent. Habet equidem haecce rerum istarum cognitio suos gradus, vt in quibusdam maior sit, excellentiorque, in aliis minor, atque tenuior: semper tamen sufficiens & tanta esse debet, vt accedente adfensu, in voluntate fiducia produci queat. Eousque enim si non pertingat, minime salutaris censeri debet. Eo minus autem hac de re dubitandum, quod ipsa quoque ratio nos conducet, adfectum, aut motum voluntatis excitari non posse, nisi cognitionis praecedentis ea sit ad affectum hunc producendum proportio, vt hinc non possit non consequi. Hoc ideo monendum fuit, vt illis, qui indifferentissimi causam agunt, eo rectius obuiam ire queamus.

§. VI. Ad cognitionem istam adfensus accedat necesse est, quo quis ea, quae cognoscit, vt vera amplectitur, *recipiens testimonium Dei*, atque ita obfirmans, *Deum esse veracem*, *Ioan. III, 33.* Cum enim animus de diuina scripturae sacrae, seu verbi diuini auctoritate, conuictus est; & adeo de veritate eorum, quae scriptura sacra, de Christo mediatore vnico, deque peccatorum remissione, & reliquis huc spectantibus, aperte & luculenter tradit, intime persuasus; non potest non adfensus ille inde oriri, qui alterum fidei actum, aut gradum constituit. * Eamque ob causam & Paulo fides εὐαγγέλιον atque ὑπόστασις dicitur, *Ebr. XI, 1.* *

* Per

* *Per adfensum* itaque certam firmamque animi persuasionem, de veritate indubitata eorum, quae scriptura sacra de salute per meritum Christi impetranda, ceterisque huc spectantibus, tradit, intelligimus. Eumque ad fidem pertinere, adeo manifestum est, ut pugnancia secum eloquutus esset, qui fidem sine adfensu sibi fingeret. Hinc & subinde scriptura de fide, ut adfensu loquitur. Exemplumque admodum illustre eunuchus ille praebet, qui Philippo quaerenti, *num ex toto corde crederet?* respondit: *credo, Iesum Christum esse illum filium Dei, act. VII, 37.* Loquimur autem de adfensu divino, qui inde oritur, quod primo quidem homo non tam per argumenta, quae fidem humanam producant, quam per ipsam spiritus sancti testimonium, a legitimo verbi divini usu neutiquam separandum, certus est, verbum illud, quod in scriptura sacra continetur, reuera a Deo esse profectum, illudque adeo, *ceu ipsius Dei verbum*, recipit; *t. Thess. II, 13.* tum vero, ut evidentius cognoscat, veritates, quae illi ad credendum proponuntur, in scriptura sacra perspicue exhiberi. Vnde inter adfensum hunc divinum, qui tantum in illis deprehenditur, qui operationi spiritus sancti non resistunt, & intermere humanum, qui in improbis etiam & non regenitis esse potest, maximum intercedit discrimen. Patet etiam, adfensum illum firmissimum longe, certissimumque esse, cum hoc pacto fundamento, quod dimoueri nulla ratione potest, innitatur. Id enimvero de illis, qui rite progrediuntur, & quadamtenus iam corroborati sunt in fide, intelligendum. De infirmis, & iis, qui variis tentationum tempestatibus agitantur, aliter equidem pronuntiandum; sed hi nunc in censum non veniunt. Nec enim ex iis, quae hominum aut culpa, aut vitio, aut imbecillitate contingunt, fidem ipsam aestimare decet.

** De fide iustificante loqui apostolum *l. c.* vel *ex capite* praecedente *X, 38.* patet, ubi verba ista Habacuci *cap. II, 4. iustus fide sua vivet*, & alias sibi laudata, ad iucit. Nec tamen plenam fidei definitionem traiecit, sed tantum id, quod ei maxime proprium est, constantiam atque firmitatem significat. Hinc & primo eam vocat *ὁπισθασιν ἰλαρισμένην*. Vox *ὁπισθασιν*, quae & optinis graecae linguae scriptoribus vitata, tubidine a Paulo usurpatur, ut *2. Cor. IX, 4.* & *c. XI, 17. Ebr. I, 3.* & *c. III, 14.* Et in penultimo quidem loco, seu *Ebr. I, 3.* recte per personam vertitur, cum filius ibi dicatur *χαρὰ τῆς ἐπιστάσεως τοῦ πατρὸς*: in reliquis autem *fundamentum, stabilitatem, firmitatem, confidentiam*, denotat; quae significatio & naturam indolemque fidei optime exprimit, cum Paulus eam *ὁπισθασιν ἰλαρισμένην* vocat. Qui enim veram fidem habet, etiam confidentiam habet, firmiterque de bonis futuris, quae Deus promissit, iis se potiturum, persuasus est. Sic & cum eandem fidem *πραγμάτων ἔλεγχον* ὁ βλέπομενος adpellat, vox *ἔλεγχος* convictionem certissimam quae ex demonstratione, qualis est mathematicorum, oritur, indicat. ARISTOTELES, *ἔλεγχος δὲ τὸν*, inquit, *ὃ μὴ μὴ δυνατόν, ἄλλως ἔχειν, ἀλλ' οὕτως, ὡς ἡμεῖς λέγομεν.* *Elencbus est, quod aliter se habere non potest, sed ita, ut nos diximus;* & retor. *ad Alex. c. 14.* Hinc & Paulus scripturam datam, dicit, *πρὸς ἔλεγχον ad convictionem*, ob summam revelationis divinae firmitatem. Idemque episcopum *δοκτὸν* esse vult, *ἰλέγχειν τοὺς ἀντιλέγοντας, solidis argumentis convincere contradicentes;* *Tit. I, 9.* Patet itaque, fidem longe certissimam, firmissimamque esse; quod tamen de adfensu ita intelligendum, ne fiducia excludatur. Immo, ubi eiusmodi adfensus certissimus, firmissimusque adest, non potest non, accedente obiecto speciali, existere, fiducia.

§. VII. Nec sufficit adfensus generalis, quo quis de veritate dogma-

BVD. TH. DOGMAT.

Rrr rr

tum,

tum, quorum cognitio ad salutem est necessaria, conuictus est; sed specialis insuper requiritur, quo quis firmiter, quae generatim de gratia Dei, deque remissione peccatorum per meritum Christi, vera fide adprehensum, imperranda, scriptura sacra tradit, ita ad se quoque pertinere credit, vt longe sit certissimus, Deum *ipsum* quoque salutem serio velle, eumque *sibi* peccata omnia remissurum, aeternamque collaturum beatitudinem, eo quod sanguinem, meritumque Christi vera fide adprehendat. *

* Adfensus ille specialis, quo quis promissiones diuinas, tamquam sibi dictas, ad se ipsum transfert, plane necessarius est, cum sine eo fiducia produci nequeat. Talis itaque fuit fides Iobi, cum dixit: *scio* (firmiter persuasus & conuictus sum) *redemptorem meum*, qui vt omnium hominum, ita & meus redemptor est, *viuere*, Iob. XIX, 25. Talis quoque fides fuit Dauidis, quando dixit: *Dominus petra mea, & arx mea, & liberator meus, Deus meus, fortitudo mea, sperabo in*

eo & c. psal. XVIII, 3. Talis & Pauli fides fuit, cum, *se viuere per filium Dei*, dicit, additque: *qui dilexit me, & tradidit semet ipsum pro me*, Gal. II, 20. Fundamentum autem istius adplicationis in gratia Dei vniuersali, quae neminem mortalium a salute excludit, quaerendum, quam suo loco satis superque adstruximus. Cuius quidem adfensio quam necessaria sit, vel inde intelligitur, quod sine ea natura indolesque verae fidei sibi non constet.

§. VIII. Denique & fiducia illa accedat necesse est, quippe quae praecipuam fidei, qua iustificamur, partem constituit. Per eam vero eiusmodi actus significatur, quo Christum cum ipsius merito, omnibusque bonis, per illud nobis partis, velut totum nostrum facimus, atque in eo, tamquam remissionis peccatorum, nostraeque cum Deo reconciliationis causa, adquiescimus. Idque ad fidem, qua iustificamur, requiri, vel ex obiecto eius, totaque iustificationis indole, intelligitur, ac comprobatur; *Rom. III, 24. Ephes. III, 12.* *

* Qui modum, rationemque, qua homo peccator coram tremendo tribunali diuino iustus, seu peccatorum immunis declaratur, secum reputauerit, is facile, quid per fiduciam hic intelligamus, & quod sine ea fides esse nequeat, perspiciet. Animo namque nobis sistere iuuat hominem, multorum magnorumque peccatorum sibi conscium, hinc etiam concludentem, a Numine irato nihil aliud quam mortem, non eam modo, quae hancce vitam finit, sed aeternam, cum summis, exquisitissimisque cruciatibus expectandum esse; anxium ideo valde, timore summo percullum, tremementem ac trepidantem. Iam, si ex verbo diuino eiusmodi homo certus fiat, salutem sibi, peccatorum-

que omnium remissionem, per meritum Christi offerri, isque auidissime hoc arripiat, amplectatur, sibi vindicet, suum veluti faciat, & in eo recumbat, recte is fiduciam suam in eo ponere dicetur. Cum ergo alias fiduciae nomine adfectus aliquis seu animi actus veniat, qui existit, cum de boni cuiusdam possessione certi reddimur, hic speciatim eiusmodi animi, siue motus, siue adfectus intelligitur, cum homo peccator per meritum Christi, ceu bonum aliquod, omnium sibi iucundissimum, de gratia Dei, eiusque reconciliatione, & remissione peccatorum, longe redditur certissimus. Non itaque fiducia ista res quaedam imaginaria est, multo minus securitas quaedam carnalis,

elicit: *nos credimus, & scimus, te esse Christum, illum filium Dei viventis, Io. VI, 69. it. omnis qui credit, se sum esse Christum, ex Deo natus est; 1. Io. V, 1.* Cum autem dicitur:

nos credere in Christum, Ioan. III, 16, 18. aut fides in Christum, vel in sanguinem Christi memoratur, de fiducia hoc praecipua quadam ratione intelligendum est.

§. IX. Cum ea, quae haecenus attulimus, ut iustificatio hominis coram Deo rite procedat, sufficiant, superuacaneum foret, plures adhuc, aut actus, aut partes fidei constituere. * Per eos etiam, quos commemorauimus, actus, speciatim autem per adfensum specialem, atque fiduciam, fides Christum, vel meritum eius *adprehendere*, itemque *applicare* ad hominem credentem, recte dicitur; ** *Es. XXVII, 5. Io. I, 12. Col. II, 9.* Atque hac ratione simul, quo sensu fides inter principia, atque causas salutis nostrae referatur, intelligitur. ***

* Sunt namque, qui plures, quam tres istos haecenus commemoratos fidei actus, siue partes constituunt. Inter hos & HERM. WIT-
SIVS est, qui post cognitionem & adfensum veritatis cognitae & agnitae amorem, seu tertium fidei actum, ponit. *Adfensum* hunc, inquit, sequitur veritatis ita cognitae & agnitae amor; atque hic tertius fidei actus est, de quo apostolus 1. Thess. II, 10. Etenim, cum in veritatibus saluificis clara gloriae Dei manifestatio sit, non modo, quatenus verax est in testimonio suo, sed & quatenus sapientia, sanctitas, iustitia, bonitas, potentia, ceteraeque virtutes Dei in iis elucescunt, fieri non potest, quin anima fidelis, amabiles has Numinis virtutes in veritatibus illis cernens, in amorem illarum exandescat, in iis exsultet, & Deum glorificet. Hinc credens dicitur Deo gloriam dare, Rom. IV, 20. & gloriam eius amare, Ioan. XII, 43. Praesertim delectatur anima in fundamentali veritate de Christo. Eam ut inestimabilem thesaurum, & ingentis pretii vnicionem, diligit. Haec credentibus τὴν ἐλπίδα est, 1. Petr. II, 7. hoc est, τὴν ἐλπίδα. Post huncce veritatis cognitae & agnitae amorem, fauorem situmque Christi quartum fidei actum constituit. Anima quippe, inquit, fidelis, veritates salutares cognoscens, agnoscens, diligens, non potest non optare, ut ea omnia, quae vera sunt in Christo, sibi quoque vera sint, ipsaque, iuxta illas veritates, & per

illas, sanctificetur & beetur. Serioque desiderat, se, propter peccatum alienatum a vita Dei, esse rursus ad gloriam Dei, per gratitiam iustificationem, atque in ea per sanctificationem obsequari. Haec est fames illa & sitis iustitiae, de qua Matth. V, 6. Hic denique receptionem Christi, seu fiduciam, seu quantum, eumque formalem ac praecipuum fidei actum addit, exerc. 5. in symb. apost. §. 17. sq. p. 30. sq. Haec vero ita comparata sunt, ut neutiquam in omnibus admitti queant. Amor enim veritatis agnitae, cum, iuxta auctorem, ex ipsa gloriae diuinæ consideratione oriatur, manifestum est, eum ab amore ipsius Dei distingui non posse. Amor autem Dei, aut etiam amor gloriae diuinæ, studiumque hanc promouendi, inter fructus atque effectus fidei rectus refertur, cum ut pro ipsa fide vel eius parte, habetur. Id Paulus nos condocet, cum τὴν ἐλπίδα ἀγάπην in ἑαυτοῖς, fidem per amorem efficacem, pronuntiat, Gal. V, 6. Agnoscit hoc quodammodo ipse vir doctissimus, quando dubium, quod sibi proponit, ita resolvere adiutur; *Verum quidem est, caritatem sibi se loquendo a fide distinguere; sed tamen utriusque virtutis actus ita sibi inuicem impliciti sunt, ut fidem neque explicare, neque exercere possimus, sine intercurrentibus quibusdam actibus amoris.* Verum, etsi lubens concedam, ab hominibus in statu regenerationis & iustificationis iam

iam constitutis, & in vitae sanctimonia progressientibus, fidem ita exerceri, vt adus amoris nunquam non intercurrent; quando tamen fides in se, simulque intuitu iustificationis, consideratur, necesse est, vt accurate eam ab amore discernamus, ne huic tribuamus, quod illi soli tribuendum erat, iuxta evidentissimam apostoli doctrinam. *Rom. III, 28.* Ad *famen* autem *sitimusque* Christi quod attinet, eam rectius ad ipsam contritionem hominis peccatoris referri, existimo. Qui enim intimo, ob peccata admissa, perfulsus est dolore, anxie solatium aliquod expetit; quod cum nullibi, quam in Christo, eiusque sanguine, inueniat, hinc *fames* illa atque *sitis iustitiae*, scilicet Christi, *Matth. V, 6.* Est sane, dum fides meritum Christi adprehendit, homo iam satiatur, & suauissima voluptate perfunditur, adeoque, quod esuriat, sitiaturque, dici nequit.

** Cum fides *adprehendere Christum* dicitur, non de corporali, sed spiritali adprehensione hoc intelligendum esse, res ipsa docet. Adprehendit itaque fides Christum, eiusque meritum, quando per adfensum specialem, & fiduciam hoc sibi vindicat, adseritque, ac velut suum facit. Non ergo adprehensio ista distinctum quid a fide est, quin potius ipsum actum fidei denotat. Hinc & fides per receptionem, seu adprehensionem Christi describitur, vt *1oan. I, 12.* *ὁμοῦ λαβὼν αὐτόν*, quod statim explicatur per eos, qui credunt in nomen eius. Sic & Paulus: *οἱ οὖν παραλάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν κύριον*,

Col. II, 6. Et hac ratione etiam homines credentes meritum Christi sibi adplicant. Cum enim promissiones illae, de gratia Dei & remissione peccatorum, omnibus hominibus per meritum Christi conferenda, generales sint, & indeterminatae, per fidem, quae meritum Christi adprehendit, speciales fiunt, & adeo singulis adplicantur, vt quilibet dicere queat, propter meritum Christi, quod vera fide teneat, & amplectatur, sibi iam peccata omnia remissa esse. De adplicatione autem, qua Deus, ceu iudex, credentibus in Christum, meritum Christi adplicat, seu iis imputat, eiusque intuitu peccata illis remittit, nunc sermo non est. Eri enim vtraque adplicatio coniuncta sit, diuersimode tamen considerari potest.

*** Scilicet ratione obiecti, seu meriti Christi, quod fides adprehendit, & homini credenti velut proprium facit. In ipsa enim fide nihil est, aut dignitatis, aut valoris, aut pretii, quo Deus moueri posset, vt hominibus peccata remittat, conferatque adeo salutem, quin & non aliter, quam instrumentum & organon, quo beneficium, quod nobis offertur, acceptamus, hic consideratur. Qua de re in sequentibus plura dicemus. Cum ergo fides inter causas salutis, aequae ac meritum Christi, refertur, ipsi potius merito Christi, quam fidei, effectus hicce tribuendus; fidei autem saltem in tantum, in quantum obiectum hoc adprehendit, & per adplicationem veluti nobis proprium facit.

§. X. Ex haecenus dictis etiam nemini obsecrum esse potest, ad *intellectum* pariter ac *voluntatem* fidem pertinere; & ad *intellectum* quidem ratione cognitionis & adfensus, ad *voluntatem* autem, ratione fiduciae. Vt adeo magnopere fallantur, qui eam aut in intellectu solo, aut sola voluntate quaerunt.*

* Cum ex antea commemoratis pateat, praeter cognitionem & adfensum, fiduciam etiam ad fidem iustificantem requiri, & hanc vel maxime; ipse sua sequitur, eam partim ad intellectum, partim ad volunta-

tem pertinere. Cognitionem enim & adfensum intellectus esse operationes, fiduciam autem, voluntatis, nemo ignorat. Nec est, quod ideo UELLARMINVS nostram sententiam *monstrum* adpellit, *quia acciciens*

fit in diuersis ſubiectis; l. i. de iuſtific. c. 6. Fidem namque non vnum, ſimplicemque aut actum aut habitum, ſed aliquid ex diuerſis actibus aut habitibus compoſitum eſſe, ſupra iam ad §. 3. docuimus. Atque, quod ad intellectum pariter ac ad voluntatem pertineat, haud perfunctorie contra eos ex Romanenſibus obſeruandum, qui, dum fidem in adſenſu, excluſa fiducia, ponunt, eam tantum ad intellectum referunt. Eſſe tamen nonnullos ex iſdem Romanenſibus, qui praeter adſenſum, & fiduciam ad fidem requirunt, conſtat, minimeque diſtendum eſt. Non minus vero, quod diximus, & contra eos obſeruandum, qui praxi ipſa vitae demonſtrant, per fidem ſe nihil aliud, quam qualemcumque animi perſuaſionem, de veritate illorum, quae creduntur, intelligere. Nimirum, ſi credenter, fidem etiam ad voluntatem pertinere, concedendum illis eſſet, longe alios fructus inde ſequuturos, quam quos fidei tribuunt. Vera enim fides, cum primis & vera in meritum Chriſti fiducia, non poteſt locum habere, niſi vera poenitentia atque contritio praeeſſerit. Haec autem ſi genuina ſuit, per fidem ea animi diſpoſitio inducitur, quae non poteſt non deinceps vitae emendatae ſpecimina longe euidentiffima exhibere. Quamquam, qui ad intellectum ita fidem adſtringunt, vt in voluntate nullus eius effectus exſiſtat, de

ipſa quoque cognitione, & adſenſu non recte ſentiunt, adeoque plane, quid fides ſit, neſciunt. Idem de illis dicendum, qui in contrarium currentes, vt ſibi aliſque perſuadeant, poſſe aliquem ſalutem conſequi, quancumque de rebus diuinis foueat opinionem, fidem ita ad voluntatem reſtringunt, vt intellectui nihil relinquant. Qui tamen, ſi nihilofecius fidem hominibus tribuunt, per eam nihil aliud, quam amorem Dei, aut obſequium legibus diuinis praestandum, vel ſimile quid, intelligunt. Quo ipſo id agunt, vt fidem omnem a negotio ſalutis remoueant, maniſeſtiſſimis ſcripturae effatis aperte contradicentes. Fiduciam vero in meritum Chriſti ſi intelligere vellent, & tamen negare, quod ſufficiens cognitio & adſenſus ad eam requiratur, ſignificarent, ſe proſus neſcire, quid dicant, ſtatuant. Nec enim vlla excogitari ratio poteſt, qua fiducia in mente, ſine cognitione & adſenſu producar. Falluntur tamen etiam maximopere, ſi amorem aut obſequium, aut ſimile quid intelligant. Haec enim ea ratione vt Deo placeant, ſine fide in Chriſtum, in nemine mortalium eſſe poſſunt. Ergo, aut fides in Chriſtum admittenda, aut ſatendum, reliqua omnia hominibus, vt Deo grati ſint, aeternamque ſalutem conſequantur, parum prodeſſe.

§. XI. Effectum porro, ſeu conſequens fidei cum fide ipſa conſundunt, qui eam in obedientia, aut in caritate conſtituunt. Eſi enim fides vera numquam ſine obedientia ſit, *Matth. VII, 21.* eademque per caritatem ſit efficax, *Gal. V, 6.* non tamen aut ipſa obedientia eſt, aut ipſa caritas. *

* Diſerte hoc apoſtolus *l. c. Gal. V, 6.* pronuntiat, dum *fidem per caritatem efficacem eſſe*, pronuntiat. Hiſce enim verbis non tantum caritatem a fide diſtinguit, ſed illam quoque huius fructum, ſeu conſequens eſſe ſignificat. Idem illuſtrat, & confirmat, dum *v. 13.* docet, quod *per caritatem alteri ſeruare debeat*, luculenter innuens, longe aliud fidei, aliud autem caritatis eſſe

officium. Immo, quando *v. 22. fructus ſpiritus* commemorat, nihil aliud hoc nomine, quam fructus fidei intelligit. Pari ratione & *Rom. VI, 22.* de iis, qui per fidem iuſtificati ſunt, dicit, quod habeant *fructum ſuum eis a quoquod in ſanctificationem*. Sanctificatio itaque, adeoque & obedientia, ac caritas, ſunt fructus fidei. Sed & *Philip. I, 11.* idem de iis, qui iam per fidem ſunt iuſtificati,

cati, adferit, quod sunt πληροὶ καὶ ἄνεμοι δικαιοσύνης τῶν διὰ ἡσθεύ Χριστοῦ, *pleni fructibus iustitiae, qui sunt per Iesum Christum &c.* Hinc porro apostolus subinde fidem & bona opera inter se opponit, quando hominem *fide*, non *operibus bonis* iustificari, non tam docet, quam vehementer inculcat, *Rom. III, 28. c. IV, 5. Gal. II, 16. Eph. II, 8. 9.* Hoc autem qui facere posset, si fides & bona opera vnum idemque essent, aut si inter fidem & obedientiam, vel caritatem, nullum intercederet discrimen? Namque, quae de bonis operibus adferit, merito de obedientia & caritate intelligimus, cum boni operis nomine id omne veniat, quod ex praescripto Numini nobis faciendum est, & quo nostrum erga illud obsequium testamur; caritas autem summa quaedam sit atque complexus bonorum operum. Denique & iisdem rationibus, quibus ad §. 6. & §. 7. demonstrauimus, fidem iustificantem in eo consistere, quod per adsensum, maxime specialem, & fiduciam, meritum Christi adprehendimus, & nostrum facimus, etiam euincitur, eam non consistere in obedientia. Quam enim haec a se inuicem differant, nemo non intelligit. Nec aliam ob causam, qui fidem in ipsa obedientia aut caritate constituunt, in eam ingrediuntur sententiam, quam quod de ipsa iustificatione hominis peccatoris coram Deo peruerfas animo notiones concipiunt. Quod vel Socinianorum exemplo constat. Cum enim diuinitatem Christi, hinc & satisfactionem eius negent, iustificationem per adprehensionem meriti Christi admittere nequeunt. Ergo etiam fides, quae meritum Christi adprehendit, eliminanda, alique eius notio illis formanda est. Ita error errorem, vt cuneus cuneum, trudit: tandemque per fidem nihil aliud intelligendum, quam obedientiam, aut caritas, aut simile quid. Hinc SOCI-
NVS ipse, *fides*, inquit, *in Christum*, quae nos iustos coram Deo constituit, vt ipsa verba aperte indicant, & ratio omnino postulat, nihil

aliud est, vt pridem diximus, quam *Christo* confidere, id est, non solum quaecumque Christus ad nos spectantia dixit, vera esse, credere, sed etiam ea tanti aestimare, vt, si quid nos facere praecepit, id faciamus, si quid nos sperare iussit, id speremus &c. de Christo sermone, part. 4. c. II. tom. 2. oper. p. m. 234. Nec procul hinc discedunt, qui ex Armini schola prodierunt. Et LIMBORCHIVS quidem, etiam l. 5. theol. christ. c. 9. p. m. 406. sq. adsensum, illique iunctam fiduciam, actum fidei formalem esse doceat; per *fiduciam* tamen nihil aliud, quam *confidentiam*, intelligit, qua salutem, cuius promissioni adsensum praebemus, nobis iuxta promissum diuinum obtenturam, certo certius confidimus; aut, vt quibusdam interiectis addit, nihil aliud illi est, quam *roboratus adensus*, in hominem *fidelem* reflexus; l. c. Immo deinceps l. 6. c. 4. vbi de iustificatione agit, §. 30. p. 614. diserte, *fides* autem *ipsa*, inquit, est actus obedientiae nostrae, quem Deus nobis praescribit, & quem liberrime Deo praestamus, quique obedientiam omnium praeceptorum Dei ex se producit. Et iterum: Et sane concipi non potest, quid fides sit, si non sit actus obedientiae nostrae. Nam, quod dicunt, fidem in negotio iustificationis non tantam opponi alii operi, sed & ipsi fidei, quatenus est opus, ridiculum plane est, neque ab ipsis intelligibiliter exponi potest, quid eiusmodi fides sit. Volunt, esse adprehensionem iustitiae Christi. Sed ex-
plicit, quomodo illa Christi iustitia adprehendatur, ita tamen, vt illa adprehensio non sit opus hominis adprehendentis. Nisi forte dicant, esse actum, quem Deus in nobis operatur, cuiusne respectu nos passim solummodo nos habemus &c. Verum, fidem, qua meritum Christi adprehendimus, esse actum aliquem mentis, nemo negauerit; inde autem non sequitur, eum etiam in negotio iustificationis tamquam actum aliquem a Deo praeceptum, seu obedientiam, vel bonum aliquod opus spectari. Nec intelligo, cur hoc LIMBORCHIO tam ridiculum videatur, cum

cum nihil frequentius sit, quam ut res aliqua duplici ratione, tum in se, tum intuitu relationis, quam ad aliud quid, ut organum, vel instrumentum, vel alio modo habet, consideretur. Reliqua omnia, quae nobis obiiicit, in sumum abeunt, si quis non tantum consequentia seu fructus, sed & antecedentia fidei, quae generatim ad ordinem

salutis spectant, a fide ipsa adcurate distinxerit. Addenda, quae contra Arminianorum sententiam, quod fides etiam obedientiam vitae complectatur, nuper solide disputavit vir doctissimus, GYST. GEORG. ZELTNERVS, in *breviario controuersiarum, cum remonstrantibus agitarum, controuers. 32. pag. 287. seq.*

§. XII. Cumque Deus, immo, solus Deus sit, qui fidem in nobis operatur, * *Io. VI, 29. Eph. II, 8. Col. II, 12. Philip. I, 29. c. II, 13.* idque per verbum diuinum, ** *Ioan. XVII, 20. Rom. X, 17. i. Cor. I, 21.* non exclusio baptismo, *** *Ioan. III, 5. Ephes. V, 26. Tit. III, 5.* intercedente adeo opera ministrorum verbi diuini; * *i. Cor. III, 5, 6.* manifestum est, in hominis viribus, quas per naturae conditionem habet, positum non esse, ut credat. * Simulque hinc patet, quid de fide, quom nonnulli fingunt, *naturali*, censendum sit. *** Producit autem Deus fidem in omnibus, qui spiritus sancti operationi non resistunt. * *Luc. VII, 30.* neque tantum in adultis, sed per baptismum etiam in infantibus; ** *Coloss. II, 11, 12. Tit. III, 5.*

* Sermo est de causa efficiente principali. Et hac quidem ratione Deus ita solus est causa fidei, ut alia esse nequeat. Est enim productio fidei, per quam regeneramur, opus aliquod diuinæ omnipotentiae, quae tamen certo ordine, et per certa media sese exserit. Ut ergo nulla res creata vitam naturalem alteri largiri potest, ita multo minus vita spiritalis, cuius radix & fundamentum fides est, rei cuiusdam creatae virtute produci potest. Quod & scripturae ista, quae laudauimus, testimonia confirmant. De omnibus autem trinitatis personis, quod diximus, intelligendum esse, res ipsa docet. Nemo enim ad Christum venire potest, nisi quem pater traxerit; *Io. VI, 44.* a quo, sicut & reliqua dona omnia, ita & fides, *Iac. I, 17.* Rursus nemo ad patrem venit, nisi per filium, qui & ipse est via, veritas, & vita, *Ioan. XIV, 6.* non tantum, quia ista nobis promeruit, sed & ipse largitur, ideo & incubator ac consummator fidei dictus, *Ebr. XII, 2.* Sed & spiritus sanctus praecipua quadam ratione auctor fidei merito censetur, cum in iis, quae ad hominum

illuminationem, conuersionem, regenerationem, & sanctificationem spectant, eius operatio cumprimis sese prodatur; & nemo, nisi per spiritum sanctum, Christum dominum suum vocare, hoc est, suam in eum recte profiteri queat fidei, teste apostolo, *i. Cor. XII, 3.* & ideo etiam fructus fidei vocantur *fructus spiritus, Gal. V, 22.* Deum porro, ut istud beneficium in miseros mortales conferat, partim gratia sua, atque misericordia, partim merito Christi, moueri, atque impelli, nemo dubitauerit, & scriptura insuper testatur, prius quidem *Phil. I, 29.* posterius *Ephes. I, 3, 10, 11.*

** Quod & ideo semen illud *in corruptibile* vocatur, ex quo regeneramur, scilicet per fidei productionem, *i. Petr. I, 29.* Quod speciatim de verbo euangelii intelligendum, quippe quod promissiones de gratia Dei, deque remissione peccatorum per meritum Christi impetranda, nobis exhibet, vnde & Paulo *potentia Dei ad salutem omni credenti* dicitur, *Rom. I, 16.* hoc est medium efficax, quo Deus fidem & salutem omnibus confert. Verbum autem legis, dum homines ad

ad peccatorum agnitionem, & contritionem perducit, animos eorum praeparat quodammodo, atque disponit, vt per euangelium fides in illis generari queat, atque produci.

*** Per baptismum fides in infantibus excitatur, in adultis, qui eam antea ex verbo euangelii conceperunt, confirmatur: cui quidem confirmationi post baptismum etiam sacra eucharistia inseruit. De hisce omnibus in sequentibus, cum de sacramentis noui testamenti agendum erit, ex instituto dicemus.

* Vnde & Paulus se Corinthios genuisse, dicit, *per euangelium in Christo Iesu*, 1. Cor. IV, 15. conf. & Gal. IV, 19.

** Luculenter id ex haecenus dictis consequitur. Idemque & diserte seruator ipse confirmat: *videtis diuinitatem, nemo potest ad me venire, nisi illum trahat pater; Ioan. VI, 44.* Nihil ergo hic hominum viribus relictum. Ceteroquin enim dicere non potuisset, *videtis diuinitatem*. Quod si tamen mediis a Deo praescriptis recte vti velint, omnes fidem consequi possunt; nec quisquam est, quem pater trahere nolit, vt deinceps demonstrabimus.

*** Nimirum, qui lumen aliquod diuinum, idque immediate a Deo profectum, omniumque hominum cordibus insitum, cuius beneficio ethnicis etiam via ad salutem aeternam pateat, adferunt, illud item pro fide vendicare, & quaecumque in scriptura sacra de hac dicuntur, ad illud referre solent. Hinc itaque fides illa naturalis. Omnium instar hic fit auctor libri: *fides & ratio collatae*; qui, cum de fide magnifice admodum hunc in modum loquutus esset: *sic fides est principium, medium, finis, & omnia, in opere salutis nostrae; immo ipsa salus nostra, non minus quam & sanctificatio, & iustificatio; haec enim omnia vt indiuidui comites pari passu ambulant, & in vna illa diuina fide consistunt*; addit: *Haec fides, hoc lumen, hoc verbum fidei, est in omni-*

bus hominibus, in certa quadam mensura, eo illuminantur omnes homines, qui veniunt in hunc mundum; in tenebris lucet, sed tenebrae vt plurimum illud non recipiunt; quotquot autem recipiunt, eis dat potestatem filios Dei fieri &c. animaduersionib. in thesin 2. §. 182. seq. p. 75. Neue dubitemus, quod per fidem lumen illud omnium animis insitum intelligat, iam antea §. 154. dixerat: *Et hoc viuum, substantialeque Dei lumen in nobis, vno sensu fides adpellatur.* Alter nimirum sensus, quem innuit, rectum luminis huius vsum, adeoque officium fidei denotat, vti §. 157. docet, & hinc porro subiicit: *Sola itaque fide, utroque sensu, saluissimus, sola fide iustificamur, illa efficienter & formaliter, hac, vti conditione, sine qua non; §. 158.* Verum, ad lumen illud, immedie a Deo profectum, & omnium hominum cordibus insitum, quod attinet, frustra illud, & sine fundamento adferri, supra iam ex instituto demonstrauius. Dum vero illud fidem vocat, data opera vtrumque inmutare significationem videtur, vt incautus fucum faciat, & apertissimis scripturae oraculis sensum plane alienum adtingat. Ad veram enim, ac iustificantem fidem, & notitiam Christi seruatoris explicitam, & ad sensum iis, quae scriptura de hoc seruatore tradit, praebendum, & fiduciam denique in eius merito collocandam, requiri, luculenter haecenus ex scriptura comprobauimus. At nihil horum in fide ista naturali, quam auctor, cum aliis eiusdem sententiae adserentibus, fingit, deprehenditur. Ethnicos enim, quibus tamen fidem istam tribuunt, explicitam Christi seruatoris non habuisse notitiam, nec ipsi dissitentur. Et nihilominus audacter, quae scriptura sacra de hac fide, qua sanguinem, seu meritum Christi adprehendimus; pronuntiat, auctor ad inane illud cerebri sui figmentum, quod fidem vocat, rapit, *sola fide nos saluari, sola fide nos iustificari &c.*

Quod quidem mirum non est, cum & vo-
cem *iustificare* longe aliter intelligat, quam
ex mente scripturae sacrae intelligere de-
bebat. Qua vero sinceritate in eflatis scri-
pturae sacrae adducendis versetur, vel inde
patet, quod in descriptione fidei, quam an-
tea ex *animaduerfionibus* eius in *thesin* 2.
§. 182. attulimus, etiam locum Ioannis *cap.*
1, 12. *quotquot autem recipiunt, eis dat po-
testatem filios Dei fieri*, adferat, sed verba,
quae statim sequuntur: *illis, qui credunt
in nomen eius*, omittat, quia videbat, in iis
notitiam explicitam Christi seruatoris con-
tineri. Sed corrui plane istud fidei natu-
ralis commentum, si expendamus, quod
docuimus, fidem esse donum Dei, eamque
a Deo per verbum diuinum, & legitimum
sacramentorum vsum, in hominibus pro-
duci, & conservari. Paucis, & vnicui ver-
bo Paulus rem omnem conficit, quando
dicit: *fides est ex auditu, Rom. X, 17*. Si
ex auditu, ergo omnium hominum animis
non est insita.

* Atque ita *subiectum* indicamus, vt vo-
cari solet, *quod*: namque de eo, quod *quo*
dicitur, intellectu scilicet & voluntate ho-
minis, supra iam ad §. 10. diximus. Mani-
festum autem est, fidem ab omnibus homi-
nibus requiri, siquidem non alia est ratio
perueniendi ad aeternam salutem; *Marc.*
XVI, 16. manifestum etiam est, fidem a
Deo omnibus offerri, quia Deus vult,
omnes homines saluos fieri, 1. *Tim. II, 4*.
Quod ergo non omnes credant, adeoque
saluentur, ipsorum hominum culpa con-
tingit, dum aut media, quibus ad fidem
perdici possent, non adhibent, aut iis
non recte vtuntur, aut omnino spiritui
sancto resistunt, *act. VII, 51*. Quo sensu
& apostolus 2. *Thess. III, 2*. dixit: *ὅτι πᾶ-
ντες ἔπισται, non omnium est fides*. Omni-
bus enim equidem offertur, sed non
omnes eam admittunt. Dum vero per
fidem homines etiam regenerantur, vt de-
inceps dicemus, palam est, iis, qui nondum

sunt regeniti, aut statu regenerationis exci-
derunt, fidem tribui non posse, sed illis tan-
tum, qui in statu regenerationis sunt con-
stituti.

** Infantes omnino baptizandos esse,
suo loco, cum de baptismo agemus, ex in-
stituto demonstrabimus. Iam vero, cum
dicere nequeamus, quod baptismus nihil
operetur, quippe quod naturae indolique
sacramentorum, supra expositae, repugnat,
sequitur, quod per eum etiam in infanti-
bus effectus aliquis producat, & eiusmodi
quidem effectus, per quem aditus ad salu-
tem iis recludatur. Hic ipse vero effe-
ctus non alio commodius, quam *fidei* no-
mine exprimi potest, vt adeo dispositio
illa in animis infantum, aliqua ratione illi,
quae iu adultis est, quae ad salutem con-
sequendam apti redduntur, respondeat.
Idque ex eo luculenter confirmari potest,
quod baptismus sit *lauacrum regenerationis*,
Tit. III, 5, & seruatur diuerse pronun-
tiet, *nisi quis regenitus fuerit ex aqua &
spiritu, cum non intraturum in regnum cae-
lorum, Io. III, 5*. Si ergo per baptismum
homines, adeoque & infantes regeneran-
tur, fides quoque in illis producit. Re-
generatio enim in fidei productione con-
sistit. Qua de re & eo minus dubitandum,
quod infantes ideo baptizantur, vt in foedus
gratiae recepi, aeternae salutis fiant
comportes. Hoc autem rursus sine fide
fieri nequit. Non minus autem a circum-
cisione, per quam in veteri testamento
Abrahami posteris introitus ad foedus
gratiae patebat, quam a baptismo, argu-
mentum pro nostra sententia stabilienda,
petere licet. Cum enim in veteri pariter
ac nouo testamento vnus idemque sit salu-
tem consequendi modus, per fidem in
Christum, teste Petro, *act. XV, 11*. & vero
infantes circumcisos salutem per circumci-
sionem consequuntur, nemo dubitet; seque-
tur, eos etiam per fidem saluatos, quam cir-
cumcisio in illis produxerit. De baptismo
autem

autem idem dici posse, quod de circumcissione diximus, eo minus dubitandum, quia in huius locum ille successit, *Coloss. II, 11, 12.* Robur maximum porro huic argumento inde accedit, quod seruator ipse paruulis istis, per circumcissionem in foedus gratiae receptis, diserte fidem tribuit, *Matth. XVIII, 6. Marc. IX, 42.* immo, illorum regnum caelorum esse, dicit, *Marc. X, 14. Luc. XVIII, 16.* At in regnum caelorum nemini, nisi per fidem, introitus patet. De fide autem quae diximus, non tantum de habituali, sed & actuali, quam vocant, intelligenda sunt. Cuius quae in infantibus sit indoles, etsi explicari nequeat, ideo tamen res ipsa non vocanda in dubium. Nec consultum puto, multum, qualis illa fides sit, disputare, cum & vbi ista disceptatio careat, & explicare insuper nemo remissam dilucide queat. Sobrie & prudenter cum

maioribus nostris hac de re pronuntiat magnus noster CHEMNITIVS, quando dicitur, *infantes credere*, aut fidem habere, *non esse imaginandum, infantes intelligere, aut sentire motus fidei; sed reici errorum illorum, qui imaginantur, infantes baptizatos placere Deo, & saluos fieri sine actione aliqua spiritus sancti in eis, cum Christus clare dicat, nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu; & semper cum remissione peccatorum detur spiritus sanctus &c.* Quod cum copiosius edisseruisset, tandem tubiicit: *Ergo oportet spiritum sanctum in infantibus, qui baptizantur, efficacem esse, & operari, ut regnum Dei, quod in baptismo offertur, & donatur, accipere possint, suo quodam modo, nobis nec satis cognito, nec explicabili; in exam. concil. Trident. part. 2. lib. 2. sect. 10. p. m. 338.* Qua in sententia merito adquiescimus.

§. XIII. Effectus fidei * non sunt eiusdem generis. Quidam enim immediate ex ea fluunt, ut peccatorum remissio, *act. X, 43.* seu iustificatio, *Rom. IV, 5.* quorsum & adoptio in numerum filiorum Dei pertinet, *Io. I, 12.* itemque pax spiritualis, *Rom. V, 1.* ** alii mediate, vt renouatio, *Rom. V, 3. XII, 1, 2.* hinc & bona opera quaeuis, utpote quae sunt fructus fidei, *2. Petr. I, 5. seq.* speciatim spes & caritas, *** *1. Cor. XIII, 13.*

* Siue, quod perinde est, finis fidei. Effectus enim subinde & finis rationem habet.

** Effectus isti fidei tribuuntur, prouti est organum, quo meritum Christi apprehendimus, & nobis adplicamus. Hoc namque intuitu fides inter causas iustificationis locum obtinet. Idque apostolus nos condocet, quando homines *in pietate, ex fide*, itemque *in pietate per fidem* iustificari dicit, *Rom. III, 30.* Et hoc modo etiam salus ipsa, seu vita aeterna, inter effectus, eos quidem remotos, fidei refertur, ut cum Paulus nos *in pietate per fidem* saluari, adserit, *Ephef. II, 8.* si scilicet ad finem vsque vitae in fide perseueremus, *Matth. XXIV, 13. apoc. II, 10.*

*** Intuitu renouationis & bonorum

operum, fides se habet per modum causae efficientis; siquidem Deus per fidem corda hominum purgat, *act. XV, 9.* hinc & fides victoria est, quae mundum vicit, *1. Io. V, 4.* Quod autem bona opera fructus, seu effectus fidei sint, supra iam ad §. n. demonstratum. Speciatim quod ad spem attinet, ex fiducia illa in meritum Christi, non potest non certa illa persuasio animi de veritate promissionum diuinarum, quae circa futura versantur, oriri, vnde spes enascitur, eaque non mortua, aut efficacia destituta, sed viua, *1. Petr. I, 3.* per quam adeo in haec vita iam quodammodo beati sumus; *Rom. VIII, 24.* vnde & ipsa fides *in agnitione*, vocatur; *Ebr. XI, 1.* conf. & *Rom. V, 5.* Porro, qui vera fide meritum Christi apprehendit, & cum remissione

peccatorum, certam spem vitae aeternae, adeoque bona omnium maxima consequitur, non potest non amore sincero, in Deum, ceu honorum istorum auctorem, incendi; siquidem hac ratione sentit, quo pacto *amor Dei*, seu quo Deus homines

amat, *in cordibus credentium effundatur*, *Rom. V. 5.* Dum ergo cum amat, a quo primum amatus est, *i. Ioan. IV. 10.* non potest non & eos amare, quos Deus ipse & amat, & ab eo amari voluit, *ib. v. 19. 20. 21.*

§. XIV. Proprium fidei verae est, quod & res ipsa, quae creditur, longe certissima, & ille ipse, qui credit, non minus certus sit, vera esse, quae credit, quemadmodum & quilibet, qui credit, quod veram fidem habeat, longe certissimus esse potest. * Non minus tamen & id proprium est fidei, quod amitti iterum possit, & aliquando quidem ita, vt numquam recuperetur. **

* Certitudo nimirum fidei, quae primum inter eius adfectiones locum tenet, diuersa ratione spectari potest. Primo namque res ipsa, quae creditur, seu obiectum, vt vocare solent, hic in censum venit; quo nomine ea intelliguntur, quae scriptura sacra de gratia Dei, deque merito Christi, & remissione peccatorum tradit. Quae cum reuelatione diuina, & hinc porro ipsa veracitate summa Numinis nitantur, firmissima quoque, certissimaque esse, nemo non peripicit. Deinde & ipsa fides, siue adfensus, quem homo credens veritatibus hisce praebet, atque fiducia, quam in merito Christi collocat, hic consideranda. Et adfensus quidem, si rite se habeat, non posse non longe esse certissimum, supra iam ad §. 6. demonstrauimus. Hinc vero & quid de fiducia censendum sit, patet. Eamque ob causam & fidem ab apostolo *ἐπίστασις*, itemque *ἐλεγχον* *Ebr. XI. 1.* vocari, ibidem docuimus. Sed & *πληροφορίαν* ideo fidei tribuitur, *Ebr. X. 22. & Rom. IV. 21.* Quae vox proprie *plenam lationem* notat, metaphora, vt nonnulli putant, a nauibus desumpta, cum ventris implentur vela secundis. Indicatur ita, animum credentium motu plenissimo, adfensu certissimo, firmissimaque fiducia ad promissiones diuinas ferri, vt eas adripiat, sibiue vindicet. Certe HESYCHIVS quoque

πληροφορίαν per *βεβαιότητα* *firmatatem*, explicat. Et apostolus ipse, quod *Coloss. II. 2.* *πληροφορίαν τῆς συνίσταται* dixit, mox *v. 5.* *εὐρίματος τοῦ τοῦ Χριστοῦ κτίσματος* vocat. Sed tertium adhuc, de quo hic itidem aliquod monendum, superest, vnde quis, quod fidem habeat, certus esse possit? Quod quidem mihi perinde esse videtur, ac si quis quaerat: vnde quis certus esse possit, an intelligat, aut aliquid velit? Eorum namque, quae in ipsa mente nostra peraguntur, ita nobis conscii sumus, vt viximo, nisi qui scepticorum, hoc est, hominum cum ratione insipientium numero adiungi velit, de iis dubitare queat. Ita vero hoc est intelligendum, vt veram plenamque fidei notionem, ex scriptura sacra hausam, animo primum concipiat, & tum serio ad ea, quae intra se ipsum sentit, percipitque, attendat. Accedit vero omnino testimonium spiritus sancti, quo longe certissimi redduntur credentes, quod & vera fide praediti sint, & iure filiorum Dei recte fruantur. *Spiritus enim est, qui testatur, quod spiritus sit veritas, i. Io. V. 6.* Immo Deus ipse est, qui nos obliqnat, atque *τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος* *arrabonem spiritus in animis nostris dedit, 2. Cor. I. 22. conf. & Rom. VIII 16.* Interim cum contingere queat, immo prohi! dolor, saepissime contingat, vt mortales, falsa quadam fidei notionem sibi ipsis illudentes,

dentes, fidem se habere putent, qua tamen destituuntur, ne quis in re grauissima, & in qua sine salutis periculo errare non licet, decipiat, ad fructus, seu criteria fidei longe certissima, attendat, necesse est. Cumque renouatio cum operibus bonis quibuscumque huc pertineat, an in istis ita, vt decet, rite progrediatur, se ipsum exploret. Neue & hic iterum decipiat, discrimen naturae & gratiae probe teneat, ne fallacia naturae, gratiam callide imitantis, illi illudat turpiter. Facile autem istam fallaciam detegeret, modo & principium seu fontem, ex quo cuncta eius dicta, & facta fluunt, & nexum illum necessarium, qui inter omnes virtutes christianas intercedit, adcurate consideret. Quae omnia lucem capient ex iis, quae in *institut. theologiae moralis* passim hac de re monui, cumprimis *part. i. cap. i. sect. 4. §. 144. seq.* Attingemus etiam deinceps iterum hoc argumentum, §. 47.

* * Qui fidem veram numquam amitti iterum posse contendunt, in eam ingrediuntur sententiam, quod putant, Deum eos, quos ex absoluto quodam decreto ad aeternam salutem praedestinavit, fide, quae numquam desinere possit, donare. Licet itaque concedant, obscurari quodammodo, atque imminui eam posse, vt velut scintilla sub cinere latitet, penitus tamen extinguere non posse, arbitrantur. Vt vero sententia illa de absoluto Numinis decreto scripturae sacrae e diametro repugnat, vt alibi ex instituto demonstratur, ita fidem, quam seculi credentes acceperunt, numquam iterum amitti posse, nullo scripturae testimonio, nullo argumento idoneo comprobari potest. Idque adeo pro nostra militat sententia. Deinde, si indolem, naturamque fidei, & eius causas consideremus, nihil reprehendimus, quod suadeat, eam ita comparatam esse, vt rursus amitti nequeat. Ad intellectum enim quod attinet, nihil est frequentius, quam vt iudi-

cium eius niuretur, vt falsa esse credamus, quae antea vera esse iudicauimus; vt dubia atque incerta adpareant, quae antea longe certissima visa sunt. Qui vim adfectuum, prauarumque cupiditatum in intellectum hominis nouit, aut perpendit, non dubitabit, eiusmodi quid contingere posse; quod & experientia confirmat. Eandem etiam ob causam contingere potest, vt ipsa cogitatio, quae antea viua & efficax fuit, mortua sit, & inefficax. Hinc vero & fiducia facile corruet, aut euanescit, si modo in eius locum non succedat securitas quaedam carnalis, fiduciae speciem adsumens. Iam si causas fidei species, nullum quidem est dubium, Deum, si secundum potentiam absolutam agere veller, efficere posse, vt fide numquam excidamus; id vero cum adferi nequeat, resque ipsa & scriptura sacra doceat, eum secundum certum ordinem, & per media certa cum hominibus agere; sequitur, quod influxus quoque diuinus iste, quo fides conseruatur, cesset, cum homines ordinem praescriptum non obseruant, nec mediis gratiae ea, qua par est, ratione vtuntur. Hinc & quod nec media gratiae obtinent, quo minus fides iterum admitti queat, patet; cum eorum efficacia a recto, & legitimo hominum maxime pendeat vsu. Atque ita se rem habere, exempla quoque eorum, qui per peccata mortalia fidem excusserunt, comprobant, quale est Dauidis, cum adulterio homicidium coniungentis, & Petri, tribus vicibus dominum & seruatorem suum abnegantis. Haec enim dum commiserunt, in peccata ista ita consenserunt, vt nulla eorum detestatio locum habuerit; cumque adeo peccata ista voluerunt, & approbarent, quod eorum remotionem, aut remissionem eodem tempore voluerunt, dici profecto nequit. Quod si ergo peccatorum istorum remotionem & remissionem eo tempore noluerunt, nec fiduciam habere potuerunt in meritum Christi, de pec-

catorum detestatione esse nequit. Vno autem, eodemque tempore & detestari peccata, & eadem adprobare, simulque perpetrare, inuoluit contradictionem. Praeterea, vbi fides est, ibi est spiritus sanctus, qui fidem in nobis conseruat. Vbi autem peccatum dominans est, ibi regnat infernalis genius. At vt vno eodemque tempore & spiritus sanctus, & infernalis genius, in animo hominis habitent, aut vt hic dominetur; vbi ille adhuc sedem fixit, plane est *adversus*. Pertinet huc etiam exemplum Hymenaei, atque Alexandri, quos circa fidem naufragium fecisse, Paulus adferit, *1. Tim. I, 19. 20.* Illam nimirum amiserunt fidem, ex qua sincera caritas sequitur, *v. 5.* & quacum coniungitur bona conscientia, *v. 19.* quam etiam Timotheo suo tam enixe commendat; *v. 18.* quod vite desola doctrinae professione intelligi nequit. Relinquitur itaque, quod veram fidem, qualis ad salutem requiritur, habuerint, eandemque iterum amiserint. Atque id porro seruatur ipse diserte docet, quando *Luc. VIII, 13.* eos commemorat, qui, cum verbum diuinum audiant, *μετὰ χαρᾶς cum gaudio* illud recipiunt, sed tempore tentationis iterum deficiunt. Quos quidem *Matth. XIII, 21.* & *Marc. IV, 17.* *ὑποκρίτους temporarios* vocat, qui, *ἐκ τῆς ἀδύνατος & τῆς πειραστικῆς propter verbum*, offendantur. De eiusmodi nimirum hominibus, qui veram fidem habuerint, sed eandem iterum amittant, eum loqui, vel inde liquet, quod dicit eos *verbum μετὰ χαρᾶς dixisse, cum gaudio recipere*. Quae certe prompta, & cum gaudio singulari coniuncta receptio, non nisi de aduentu diuino, & fiducia intelligi potest. Nec est, vt carnale aliquod, aut inagina-

rium hic fingamus gaudium, cum nulla, cur hoc facere debeamus, nos cogat necessitas. Quin potius, cum fieri possit, vt eiusmodi homines reuera dolorem quemdam ob peccata sentiant, reuera etiam accedente verbo euangelii solatium aliquid percipiunt; hinc gaudium illud spirituale. Sed ratio quoque ab ipso seruatore addita, cura fide deficiant, itidem euincit, fidem illorum veram fuisse: *ἄνθρωποι οὗτοι οὐκ ἔχουσιν, ἡνίκα ῥίζαν non habent*; hoc est, fides illorum in verbo diuino non satis radicata, atque confirmata fuit. Non ergo ideo *ὑποκρίται* sunt, quod fidem veram plane non habuerint, sed quod fides illorum non fuerit radicata, & confirmata. Dubium vero plane nullum est, quin fides vera & genuina esse queat, etsi non satis sit radicata. Atque haec quidem vt luculenter euincunt, fidem quandoque plane amitti posse; ita cum aliquando, si eiusmodi homines respiciant, eandem iterum accipiant, non semper tamen hoc fieri, itidem manifestum est. Certe non video, cur fieri nequeat, vt homo, qui semel fidem peccata grauiora excullit, mortemque adeo spirituales sibi attraxit, non minus in eo statu permaneat, quam reliqui, qui nunquam fuere regeneriti. Immo, etsi nequam sit *adversus*, vt, qui fidem amisit, eandem, si respiciat, recipiat; multae tamen sunt rationes, quae suadent, difficilius hoc procedere, quam cum aliquis prima vice conuertitur, atque regeneratur. Quod si vero omnino peccatum in spiritum sanctum accesserit, nullam spem superesse, diserte Paulus pronuntiat, *Ebr. VI, 4. 5. 6. conf. & 2. Petr. II, 20.*

§. XV. Vt autem, quae diximus, de fide vera sunt accipienda; ita ea, quam nonnulli *historicam* vocant, hoc nomine neutiquam designatur. * Pari ratione & *mortua fides*, vera fides non est: interim & *vita fidei* non vno, eodemque modo intelligitur, **

* Historicam eam vocamus fidem, qua quis ea, quae scriptura sacra de credendis, speciatim de gratia Dei, deque Christo servatore, eiusque merito, & remissione peccatorum per illud impetranda, tradit, vera esse credit; adfensu tamen mere humano. Supra enim iam observauimus, & alias constat, esse argumenta quaedam, quibus diuina sacrae scripturae auctoritas innuitur, sed quae fidem saltem humanam producant; vti contra fides diuina ex interno spiritus sancti oritur testimonio. Si quis igitur fide humana de diuina scripturae sacrae certus sit auctoritate, is quoque de veritatibus istis, quae in scriptura sacra continentur, speciatim de iis, quae de gratia Dei, deque Christo seruatore, & remissione peccatorum docet, non dubitabit. Et haec est fides illa, quam *historicam* vocamus, non eo sensu, ac si tantum circa facta veretur, cum res ipsa ostendat, quod etiam circa dogmata occurrat, atque praecipua, immo circa credenda quaeuis; sed quod adfensus ille non alius sit, quam, quem in rebus historicis testimoniis fide dignis praebere solemus. Quo ipso simul patet, fidem hanc historicam verae fidei nomen non promereri, cum & adfensus diuinus, & fiducia ei desit. Sed id quoque in-

telligitur, fidem historicam multum differre a fide temporaria τὴν προσωρινήν, cum haec vera esse possit, sed quia non est firmiter radicata, facile ab ea deficiunt.

** Mortua fides non magis vera fides esse potest, quam homo mortuus verus homo. Sed vt eo rectius, quid mortua fides sit, intelligatur, considerandum, in quo vita fidei consistit; in eo scilicet, in quo vim suam actu demonstrat, quod fit per veram adprehensionem & adplicationem meriti Christi. Tum vero etiam per fructus, seu effectus fidei, in renouatione, seu sanctificatione vita eius demonstratur. Mortua itaque fides est, quae adfensu diuino & vera fiducia destituitur. Qua quidem ratione omnis fides historica, prouti antea eam descripsimus, erit mortua fides. Idque cum maxime ex defectu operum, seu fructuum fidei, intelligatur, hinc fides operibus destituta, mortua itidem dicitur; quia nimirum talis fides etiam adfensu diuino, & vera in meritum Christi fiducia destituitur. Hinc Iacobus, *fides*, inquit, *quae non habet opera*, *καὶ οὐκ ἔστι καρπὸς ζωῆς, mortua est in se ipse ipsa*, hoc est, ipso principio vitali destituitur; adeoque nullo modo vera fides est, *cap. II, 17.*

§. XVI. Producitur fides per *regenerationem*. Per hanc enim vocem, proprie acceptam, eiusmodi actio indicatur, qua Deus hominem ex statu mortis spiritualis, ad vitam spiritualem perducit, dum fidem, perque eam vires illas, quae vitam spiritualem demonstrant, in eo operatur. * Regenerationis autem vocem, ad rem ipsam exprimendam, perquam aptam esse, collatio regenerationis cum generatione naturali nos conducere potest. ** Vocatur alias *uiuificatio*, *Ephes. II, 5. Rom. VI, 11. creatio noua*, *pl. II, 12. Gal. VI, 15. generatio noua*, seu *iterata*, *Io. III, 3. Iacobi I, 18. generatio ex aqua & spiritu*, *Io. III, 5. resuscitatio* (spiritualis) *Eph. II, 6. Coloss. III, 1.*

* Diuersimode in scholis theologorum vox *regeneratio* accipitur. Interdum enim ita sumitur, vt simul & remissionem peccatorum seu iustificationem, & subsequen-

tem renouationem, vel sanctificationem complectatur; interdum vero pro sola renouatione, seu sanctificatione, vsurpatur. Vtraque haec significatio obseruatur in *solidu*

solida declarat. formulae concordiae, artic. 3. p. 686. & de vitima additur, beatum Lutherum in ea hac voce, tum in libro *de ecclesia, & conciliis*, tum alibi, multum usum esse. Interdum hac voce & sola iustificatio denotatur; quemadmodum & alii rursus de baptismo eum vsurpant, & hoc sensu regenerationem reiterari posse negant. Sed propria, & maxime genuina, hodie etiam apud theologos praecipue vsitata significatio est, qua fidei productionem denotat; qua ratione & in *apologia Augustinae confessioni* adhibetur: *Quid potest dici de conversione impii, seu de modo regenerationis, simplicius, & clarius, art. 2. p. 71.* Conferenda & quae eodem modo de regeneratione dicuntur in *solida declaratione formulae concordiae, art. 2. p. 655.* Estque haec vocis acceptio scripturae quoque sacrae effatis plane conueniens, in quibus ita regeneratio describitur, vt recte per eam fidei productio intelligatur. Sic cum Petrus *1. ep. 1, 3.* adserit, quod Deus *regenerauerit nos ad spem viam*, nihil aliud, quam fidei productionem, intelligere potest, cum non aliunde, quam ex fide, spes viua oriatur. Idem indicat, cum *v. 23. non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, verbo Dei viuo, nos regeneratos* pronuntiat. Ex verbo enim Dei oritur fides; conf. & *Iac. 1, 18.* Porro cum seruatur ipse dicit, non posse quemquam intrare in regnum caelorum, nisi *generatus sit* *ἀναγεννηθῇ* d. super, *Io. III, 3.* i. e. v. *ipse v. 5.* istud explicat, *ex aqua & spiritu*, idem hoc est, si sensum spectes, ac quod *Marc. XVI, 16.* dixit: *qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluabitur, qui autem non crediderit, damnabitur.* Per generationem itaque, quae *ἀναγεννηθῇ*, siue *ex aqua & spiritu* fit, nihil aliud, quam fidei productionem intelligit. Hinc & diserte Ioannes: *omnis qui credit Iesum esse Christum, in τὸν Θεὸν γεννηται, ex Deo natus est, 1. ep. V, 1.*

** Sunt, qui putant, vocem *regenerationis* ex Iudaeorum consuetudine deriuant-

dam, apud quos profelytis, ad eorum sacra accedentibus, nouum nomen, & noui veluti natales tribuebantur, vt adeo demum veluti nati videri possent. Obseruatum hoc *IO. SELDEN, de iure naturae & gent. iuxta discipl. Ebraeor. lib. 2. cap. 4. p. m. 158.* vbi, *quemadmodum*, inquit, *nouum sic nomen profelytis accessit, ita etiam natales plane noui.* Adeo, vt simul ac initiabatur, *regeneratus haberetur.* Laudat hinc illud *Talmudicorum, profelyt s, ex quo profelytus, velut infans, qui recens nascitur, habebatur; tumque porro addit: vnde euenit, vt nulla dein ei restaret pristina cognatio, seu sanguinis relatio, nec fratrem, sororem, patrem, matrem, liberos ante genitos omnino in suis haberet. Nomina haec, etiamsi naturalia, esse desiere.* Merito itaque seruatore, cum Nicodemus miraretur, quod aliquis denuo nasci deberet, ad illum dixisse: *tu es magister Israelis, & haec ignoras?* cum regenerationis notio in Ebraeorum de profelytis iustitiae iniiciendis disciplina minime infrequens fuerit. Verum longe mihi verosimilius videtur, seruatore scriptoresque sacros, *generationis & regenerationis* vocem ideo adhibuisse, vt generationem naturalem in memoriam nobis reuocando, eo adcuratius spiritualis generationis, siue regenerationis indolem exprimerent. Eleganter namque regeneratio per naturalem generationem declaratur; siquidem vt in hac, ita in illa quoque generans ipse considerari potest, qui est Deus, specialiori ideo ratione pater regeneratorum dicendus; *Matth. VI, 9.* tum & qui hoc modo generantur, filii inde Dei vocandi, *Io. 1, 12.* qui & spiritum τῷ ἐνδοξασιν acceperunt, in quo clamant, *ἀπαὶ ὁ πατήρ, Rom. VIII, 15.* seminem quoque, ex quo regenerantur, scilicet *ἐκδοξαστορ* illud, quod est viuum verbum Dei; *1. Petr. 1, 23.* porro & naturae cum generante communio, vnde, qui credunt, *τῷ Θεῷ ὄντως νομμοὶ* facti dicuntur; *2. Petr. 1, 4.* quemadmodum & qui regenerantur,

tur, non minus vitae spiritualis participes sunt, quam naturalis, qui naturaliter generantur; *Eph. II, 5.* quibus denique modi in vtraque & naturali, & spirituali generatione quaedam conuenientia accedit, siquidem ad hanc non magis, quam ad illam, homo ipse suis viribus aliquid conferre potest, eo quod ante regenerationem in peccatis sumus mortui, *Ephef. II, 1.* Atque haec cum satis manifesta sint, illud faltem adhuc monemus, spiritualementem illam generationem vocari *regenerationem*, hoc est, iteratam generationem, intuitu generationis naturalis. Cum seruatur ad Nicodemum dicit; *nisi quis generatus fuerit* *ἄνωθεν*, *Ioan. III, 3.* vox *ἄνωθεν* verti equidem potest per *desuper* non

minus quam per *denuo*, eodem vtique, si rem ipsam species, sensu. Desuper enim fit haec generatio, quia Deus est, qui nos regenerat, seu fidem in nobis producit, vnde & recte vocatur *γεννησις ἐκ τοῦ Θεοῦ*, *1. Io. V, 1.* Sed denpo etiam regeneramur, intuitu, vti diximus, generationis naturalis, cui spiritualis opponitur. Et posteriori quidem hacce ratione vocem *ἄνωθεν* accipiendam, ex Nicodemī quaestione: *num potest homo senex in uterum matris suae ἐν τέρτοις εἰσέλθων iterum ingredi, & generari?* facile colligas; videturque seruatur, dum syriace loquutus est, voce, quae *denuo*, non autem *desuper*, significat, vltus.

§. XVI. Dum itaque per regenerationem homo a morte ad vitam spiritualementem transfertur, ad indolem eius eo rectius percipiendam, & mortem istam, & vitam spiritualementem paullo adcuratius considerare iuuat. **

* Duo itaque hic in censum veniunt, mors spiritualis, seu status hominis ante regenerationem, qui & alias vocatur *terminus a quo*; & status, ad quem homo per regenerationem perducitur, seu vita spiritualis, quam & alias *terminum ad quem* adpellant. Vtrumque Paulus dilerte designat, quando *1. Cor. VI, 11.* scribit: *tales quidam fuistis, fornicarii scilicet, idolis seruientes, auari, ebriosi, maledici, & rapaces; sed abluti, & sanctificati estis, in nomine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri.* Et iterum: *Eramus aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, seruientes desiderijs*

& voluptatibus varijs, in malitia & inuidia degentes, odiosi, inuicem odio prosequentes; postquam vero benignitas, & erga homines amor saluatoris nostri Dei adparuit, non ex operibus iustitiae, quae fecimus, sed secundum suam misericordiam nos saluos fecit, per lauacrum regenerationis, & renouationis; *Tir. III, 3.* conf. *Ephef. II, 1. 3. 5. c. V, 8.* Mutatio itaque, quae hac ratione contingit in homine, qui regeneratur, vera quidem est, & realis, minime autem substantialis, sed tantum accidentalis; qua de re plura ad §. 24. dicemus.

§. XVIII. Et ad mortem quidem quod attinet, per eam absentia omnium virium spiritualium, aut, si mauis, principij, ex quo vires istae spirituales fluunt, denotatur, idque qua intellectum pariter ac voluntatem, ceterasque mentis facultates. Quae tamen virium istarum carentia simul cum magna pronitate atque propensione ad mala quacuis coniuncta est. *

* Cum Deus primos parentes ad imaginem suam condidisset, summo quoque, intensissimoque eius amore flagrabant, qui illos ad omnia ea, quae Deo placebant, promte peragenda impellebat. Et hac ra-

tione vita spiritualis in illis sese demonstrabat. At amissa per lapsum imagine ista diuina, in locum vitae spiritualis mors spiritualis successit, secundum comminationem Numinis, *Gen. II, 17.* Corruptaque cum in

modum humana natura, atque misere depa-
 draua, fieri aliter nequit, quam vt secun-
 dum effectum seruatoris, *quidquid ex carne*
qascitur, caro sit, Io. III, 6. Omnes itaque
 homines, quia cum peccato originali na-
 scuntur, cum vita naturali mortem spiritua-
 lem secum adferunt; quae adeo tum in ab-
 sentia imaginis diuinae, tum in propensione
 summa ad mala quaeuis consistit; vnde
 speciatim in intellectu ignorantia, & stulti-
 tia, in voluntate philautia praua, & hinc re-
 sultans omne vitiatorum genus; mira deni-
 que in imaginatione, & adfectibus *άταξία*,
 vt copiosius hoc expositum, cum de pecca-
 to originali ageremus, *l. 3. c. 2. §. 14. sq.* Acce-
 dentibus deinceps variis peccatis, actua-
 libus, & tandem habitualibus, profundius
 morti huic spirituali immerguntur: quoue
 magis *a vita, quae ex Deo est, abalienantur,*
Eph. IV, 18. eo validius robor, & incremen-
 tum *αί πράξεις τῷ σάρκα* capiunt, *Rom.*
VIII, 13. Vnde patet, quod hincce istorum
 hominum status rectissime *mortis*, scilicet
 spiritualis, nomine designetur, cum in illis

absentia sit vitae, *quae ex Deo est*, quam ue-
 habere debebant, & primi parentes etiam
 habuerunt. Quia tamen simul in illis vita
 naturalis est, mirum non est, quod & pro-
 pensiones ad mala quaeuis in illis depre-
 hendantur, immo in prauis suis cupiditati-
 bus, variisque, quae perpetrant, peccato-
 rum generibus, vel maxime viuere videan-
 tur. Quemadmodum autem mors ista spiri-
 tualis per peccata proaetetica sese prodit,
 & manifestat, vnde homines irregeniti
 mortui dicuntur, *τοῖς παραπτώμασι καὶ τοῖς*
ἀμαρτίαις, delictis & peccatis; Eph. II, 1. ita
 & quando homo regenitus, vitaeque adeo
 spirituali praeditus, in eiusmodi peccata
 prolabitur, mortem rursus spirituales sibi
 attrahit. Vnde ista peccata *mortalia* vocan-
 tur, partim, quia ex morte spirituali fluunt,
 partim, quia eandem inferunt. Solet mors
 ista spiritualis etiam *vetus homo, natura, ca-*
ro, adpellari, si nimirum hincce vocibus eius-
 modi hominis status denotetur, in quo pec-
 cata regnant ac dominantur, nec quidquam
 fidei, aut vitae spiritualis superest.

§. XIX. Vita spiritualis praecipue in fide consistit, quippe quae omni-
 um virium spiritualium, quae in homine regenito conspiciuntur, principium
 atque radix est. Hinc itaque etiam ad intellectum pariter ac voluntatem, ce-
 terasque mentis facultates sese extendit, quae ceteroquin morti, seu domi-
 nio peccati, erant obnoxiae. *

* Vt mors spiritualis praecipue in caren-
 tia, seu absentia imaginis diuinae, & hinc
 promanante virium spiritualium defectu
 consistit, ita, dum homo per fidem, quae
 meritum Christi adprehendit, ad Deum sibi
 iam reconciliatum accedit, peccatorumque
 obtinet remissionem, ad amorem etiam
 Numinis accenditur, & ita initium fit re-
 staurationis imaginis diuinae, per peccatum
 amissae. Atque ita dum fides omnes motus
 spirituales in homine producit, pro princi-
 pio istorum motuum recte habetur, simul-
 que *vitae* nomine merito venit, sicut princi-
 pium motuum naturalium in homine iti-
 dem *vita*, scilicet naturalis, vocari solet.

Quod vt de fide habituali intelligendum,
 ita & ipsi actus fidei, per quos vitam suam
 demonstrat, itidem vitae nomine insigni-
 untur, quemadmodum & vita naturalis in
 ipsis actibus ac motibus naturalibus quan-
 doque constituitur. Vnde & intelligitur,
 fidem, seu vitam spiritualem, recte pro *ter-
 mino ad quem* regenerationis haberi. Quod
 quidem de termino proximo, seu eo, ad
 quem regeneratio immediate tendit, acci-
 piendum. De termino enim remoto si ser-
 mo sit, quin immunitas etiam a reatu pec-
 cati, itemque iustificatio, & reliqua, quae
 hinc fluunt, huc pertineant, dubitandum
 non

non est. Quo pacto autem vis ista fidei, seu tibus sese demonstret, in iis, quae sequuntur vitae spiritualis in omnibus mentis facultatibus, explicatur.

§. XX. Nimirum, si intellectum hominis species, expulsi tenebris luce spiritualis perfunditur; quam ob rem & regeniti, *illuminati* dicuntur, *Ebr. VI, 4. lux in domino, Eph. V, 8. esse in luce, 1. Ioan. II, 9. habere oculos mentis illuminatos, Eph. I, 18.* * Vnde simul consequitur, qui illuminatus non est, eum quoque non esse regenitum, & proprie loquendo, neminem, qui regenitus non est, dici posse illuminatum. ** Cum vero & voluntatis emendatio, vt mox dicemus, accedat, non potest non inde oriri sapientia illa spiritualis; qua regenitos iidem ornatos constat, quippe quibus Christus factus est sapientia, *1. Cor. I, 30.* ***

* Vt eo rectius constet, quid per lucem spirituales intelligamus, eadem fere ratione, ac in illuminatione naturali seu corporali, se rem habere, obseruandum est. Vt enim in hac oculus primum occurrit, seu organum, quo lumen recipitur; tum lumen ipsum, & luminis denique receptio; ita in illa, seu spirituali illuminatione, intellectus hominis lumen recipit; lumen ipsum est euangelium, quod de Christo testatur, quodve ideo vocatur *ὁ φωτισμὸς τοῦ ἑωγγελίου τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, 2. Cor. IV, 4.* Luminis vero huius receptio, seu salutaris euangelii agnitio, illuminatio, qua scilicet homines illuminantur, dici potest. Per eam autem non qualiscumque notitia, nec qualiscumque adensus, sed cognitio vera, viua, sufficiens, cum adsensu diuino, seu ab ipsa spiritus sancti operatione, per verbum diuinum profecta, intelligitur. Ideo enim Deus verbum euangelii, seu lumen, omnibus adnuntiari voluit, vt homines per illud ad fidem, & sic porro ad vitam aeternam perducerentur; *Io. XX, 31. Rom. I, 16.* Quod fieri nequit, nisi eo, quo diximus, modo lumen hoc recipiant; qua quidem etiam ratione vere illuminati dici possunt. Certe qualemcumque rerum credendarum notitiam ad hoc non sufficere, vt quis illuminatus dici queat, vel ludaeorum exemplo constat, qui doctrinae a Christo & apostolis propositae non erant ignari, & nihilofecius caeci in scriptura sa-

cra vocantur; immo *stulti, & caeci, Matth. XXIII, 16, 17.* conf. *Rom. XI, 7. 8. 11. 2. Cor. III, 14.* Quod si quis etiam qualicumque adsensu res credendas adprobet, vita autem, moribusque testetur, se vera fide destitui, iudicio tamen spiritus sancti adhuc in tenebris ambulat: *Qui se in luce esse dicit, & tamen fratrem suum odit, is adhuc in tenebris est. Qui fratrem suum amat, is in luce manet, & is est, qui non impingit. Qui vero fratrem suum odit, is in tenebris est, & in tenebris graditur: neque scit, quo eat, quippe cum eius oculos obcaecauerint tenebrae; 1. Io. I, 9. 10. 11.* Ante quoque diserte dixerat, eum, qui praeceptis Dei non paret, Deum non agnoscere, adeoque neutiquam esse illuminatum: *qui dicit, se Deum nosse, & tamen eius praeceptis non paret, mendax est, nec est in eo veritas; v. 4. conf. & cap. I, v. 5. 6. 7.* Quod & inde porro confirmatur, quia in hominis sibi soli relictis viribus positum non est, vt se ipsum illuminet, seu salutarem illam cognitionem Christi, quae lucis spiritualis nomine digna sit, adquirat; cum contra experientia quotidiana doceat, homines impios, qualemcumque rerum credendarum notitiam, etiam cum adsensu quodam, essi humano, coniunctam sibi comparare posse. *Homo enim animalis (ψυχικὸς ἄνθρωπος) seu naturalis, solis naturae viribus instructus, edidicisse non recipit, vt adsensu diuino adprobet, quae sunt spiritus Dei, stultitia illi sunt.* *1. Cor. II, 14.*

δύναται γινῶναι, non potest cognoscere, ita vt cognosci debent, vt effectus salutaris inde sequatur.

Vt ergo qualiscumque illa hominis *φωτισμοῦ* cognitio veri nominis cognitio non est, siquidem apostolus dicit: *ὅτι δύναται γινῶναι*, ita etiam talis cognitio pro illuminatione haberi nequit. Quamobrem & soli Deo illuminationi actiua tribuitur, non eo saltem modo, quo omnia dona ipsaque naturalia ab illo sunt; *Iac. I. 17.* sed ita, vt *ἀδύναμία* simul hominum, naturae viribus huic aliquid conferendi, & qualis illa sit illuminatio, indicetur. Hinc Paulus, *Deus*, inquit, *qui lucem ex tenebris lucere iussit*, (quo ipso significat, lucem spiritualem non minus opus diuinæ virtutis esse, quam lucem naturalem, *Gen. I. 2.*) *is est, qui ἠλαμψεν ταῖς καρδίαις ἡμῶν illuxit animis nostris*, (seu lucem clarissimam in animis apostolorum excitauit,) *πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ad illuminationem cognitionis gloriæ Dei in facie Iesu Christi, 2. Cor. IV. 6.* Nimirum apostolis ipsis lumine diuino opus fuisse dicit, vt per euangelii prædicationem alios illuminare possent; adeoque omnia soli Deo tribuit. Hanc vero illuminationem euangelii ita comparatam fuisse docet, vt homines per eam perducerentur ad *γνώσιν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ*, quæ in Christo maxime resplendescibat. At illam *γνώσιν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ* homines increduli non habent, vt dicitur *v. 4.* dicit: *incredulorum mentes excæcauit Deus huius sæculi, eis τὸ μὴ ἀνῶσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ne collustrer eos illuminatio euangelii gloriæ Christi.* Illi ergo, qui ex euangelio gloriam Christi non ita cognoscunt, vt vera fides in illis accendatur, non possunt illuminati dici; adeoque qualiscumque cognitio non statim est illuminatio. Et iterum, quia solus Deus veram istam illuminationem, atque cognitionem gloriæ Christi, per verbum euangelii producit, sequitur, qualemcumque hominum naturalium cognitionem,

cum adfensu etiam humano coniunctam, & ex viribus naturæ profectam, illuminationis nomine neutiquam dignam esse. Atque hinc quidem recte intelligere licet, quod diximus, regenerationem intuitu intellectus in eo consistere, quod is luce spiritali perfundatur, quod & dicta adlata, *Ebr. VI. 4. Ephef. V. 8.* & reliqua, comprobant.

Inde vero etiam patet, illuminationem pertinere equidem ad intellectum, sed vt vitæ spiritalis productio, intuitu voluntatis, arctissimo vinculo cum ea sit coniuncta. Fides scilicet, seu vita spiritalis, ex qua ceu ex principio operationes spirituales fluunt, vna est, & diuersimode saltem vim suam intuitu diuersarum mentis facultatum exerit. Vt enim fiducia sine adfensu & cognitione esse nequit, ita, vbi cognitio & adfensus rite se habet, non potest non sequi fiducia, quod & supra iam obseruatum ad §. 3. Vnde & sequitur, non posse aliquem regeneratum dici ratione intellectus, nisi & ratione voluntatis idem sit regenitus; non magis ac infans viuere dici potest, secundum cor, etsi mortuus sit secundum caput. Nullo modo itaque isti fidei actus separari possunt, cum, si vnus desit, alter non amplius eiusmodi actus sit, qualis ad fidem requiritur. Vnde iterum sequitur, vbi adfensus diuinus, & fiducia in meritum Christi, hoc est, vera fides, non adest, non posse veram illuminationem esse. Nec obstat nobis, quod nonnulli dicunt, illuminationem præcedere fidem. Id eousque enim concedi potest, si illuminatio, vt actio quaedam Dei, homini lucem fidei impertientis, consideretur; ceteroquin enim, si illuminatio spectetur, prout in homine est, merito pro parte fidei habetur; adeoque prius adesse nequit, quam ipsa fides adest. Vnde & porro consequitur, illuminationem non esse priorem regeneratione; sed statim ac homo regeneratur, simul illuminatur, & vicissim cum illuminatur, etiam regeneratur. Cum namque regeneratio in fidei consistat productione, illumi-

rationem per *lucem* exprimit; adeoque euidenter docet, irrogenitis, cum in tenebris versentur, lucem tribui non posse, hinc & perperam dici illuminatos; conf. & *attor. XXVI, 23*. Nec est, quod regeras: habent tamen irrogeniti quandoque cognitionem veram rerum diuinarum, ex verbo diuino haustam; cumque verbum diuinum lux sit, recte etiam ipsi illuminati dicuntur. Non abauo, verbum diuinum, speciatim verbum euangelii, lumen illud esse, per quod Deus homines illuminat, quod & antea ipsimet monuimus. At cognitionem istam, quam irrogeniti ex verbo diuino hauserunt, ita comparatam esse, vt ideo illuminati dici queant, id vero est, quod prorsus negamus. Possent hisce & alia addi; speciatim illud, quod scriptura sacra homines fructibus fidei, adeoque fide ipsa destitutos, in tenebris esse, in tenebris ambulare dicat; quod vera illuminatio eiusmodi operatio spiritus sancti sit, quae in irrogenitos non cadat; & quae his sunt similia: sed cum haec sua sponte ex iis, quae antea de natura, & indole verae illuminationis disputauimus, fluant, vt diutius illis immoremur necesse non est.

*** Per sapientiam, non humanam illam, multo minus carnalem intelligimus, quae Iacobo *ἡ σοφία τοῦ κόσμου*, immo *ἡ σοφία τοῦ αἰῶνος* audit, sed eam, quae, vt idem apostolus loquitur, *ἐκ τοῦ ἁγίου* desuper est, *ep. c. III, 15. 16*. Haec in ea consistit mentis perfectione, qua quis

in rebus, ad aeternam hominum salutem spectantibus, bona a malis rite discernere nouit, vt haec euiet, illa confectetur. Intellectus itaque haecce virtus est, quae, tamen sine voluntatis emendatione, & pia quadam adfectione, sibi non constat, vt a me ostensum, in *inst. theol. mor. part. 1. cap. 1. sect. 2. §. 60. & 61*. Atque cum Deus hominibus ad imaginem suam condidisset, in intellectu eius, praeter excellentem rerum diuinarum cognitionem, sapientia quoque exipendescerebat, vt supra ad *lib. 3. c. 2. §. 17*. obseruatum. Hinc igitur cum in regeneratione per fidem imago ista diuina restaurari incipit, simulq; adeo intellectus a tenebris, voluntas a variis vitiis sordibus purgatur, sapientia quoque spiritualis iterum efflorescit, quae cum, vt reliqua bona spiritualia omnia, nobis merito Christi obtingant, qui insuper perfectissimum sapientiae exemplar nobis reliquit, intelligimus inde, quo pacto nobis a Deo factus dicatur *οὐσία, sapientia, 1. Cor. 1, 30*. Vnde & consequitur, per regenerationem omnes homines vt illuminationis, ita sapientiae istius spiritualis fieri participes, licet, si deinceps in sanctificatione incrementa eius, & gradus spectes, maior in quibusdam, quam in aliis esse possit, quod & de ipsa illuminatione est obseruandum. Cuius quidem diuersitatis variae possunt esse causae, quae alibi ex instituto exponuntur.

§. XXI. Ad voluntatem autem quod attinet, in ea amoris atque propensionum variarum, hinc exorientium, ordo ita immutatur, vt cum haecenus homo a Deo, bonisque spiritualibus prorsus auersus, ea saltem, quae praua, legique diuinae repugnancia sunt, vellet, magnoque impetu consecraretur, nunc vero ad fiduciam in Christum, & hinc porro ad bona spiritualia quaeuis, actiones etiam bonas, Deoque placentes, efficaci propensione prosequendas, excitetur. *

* Quam deprauata voluntatis humanae post lapsum sit ratio, quippe in qua ad iustitiae originalis defectum, summa ad mala

quaeuis accedit propensio, supra ad *l. 3. c. 2. §. 19*. exposuimus. Eam etiam corruptionem mortis spiritualis nomine recte insigni-

ri, antea docuimus, ad §. 18. Cum ergo homo regeneratur, ratione voluntatis itidem vita spiritalis, seu fides in eo producit, quae dum meritum Christi adprehendit, vitam suam demonstrat. Id vero cum in adultis sine peccatorum agnitione, & contritione, fieri nequeat, hanc quidem praecedere, necesse est: quae de re in sequentibus dicemus. Primum itaque, praecipuumque, quod in voluntate, dum homo regeneratur, contingit, est fiduciae excitatio, quae non potest non ex illuminatione, seu cognitione vera, cum assensu generali & speciali coniuncta, oriri. Quae fiducia in meritum Christi, fit statim cum remissione peccatorum, seu iustificacione est con-

iuncta; ita, cum inde homo Deum, ut iam reconciliatum sibi, propitiumque confideret, excitatur, inde verus & sincerus Numinis amor, ex quo porro reliquae virtutes omnes, ceu fonte vberimo, fluunt. Atque hac ratione amor ille peruersus hominis, quo se ipsum supra omnia, etiam supra Deum amat, in ordinem iterum redigitur. Et haec quidem eousque saltem ad regenerationem pertinent, quousque in fide continentur, aut ex ea procedunt. Idque est, quod antea ad §. 19. docuimus, *terminum* regenerationis *ad quem proximum*, esse fidem, *remotum* autem iustificacionem, & omnia, quae ex fide, ceu motum & actum spiritalium principio, deriuantur.

§. XXII. Sed & in reliquis mentis facultatibus, adpetitu cumprimis, quem vocant, sensitiuo, emendationis aliquid initium deprehenditur, saltem, ut quae in illis dominatur prauitas, eousque infringatur, ne fidei generatio in intellectu & voluntate per eam impediatur. * Quin potius, ut per regenerationem nouus homo primum producit, ita eius quoque lineamenta quaedam in omnibus facultatibus per fidem velut descripta & expressa, sese conspicienda praebent. **

* Quinam isti reliquarum mentis facultatum defectus sint, de quibus hic loquimur, intelligere ex iis licet, quae ad l. 3. c. 2. §. 8. & 20. docuimus. Atque hosce, praesertim adpetitus sensitiui, & adfectuum, defectus, ita quandoque comparatos esse, ut maxima conuersioni, seu regenerationi adferant impedimenta, negari nequit, cum ipsa hoc doceat experientia. Quae nisi remoueantur, regeneratio quoque non procedet. Remoueri autem possunt, & remouentur, per gratiam Numinis conuertentem, quae in ipso actu conuersionis & regenerationis variis motus spiritalis excitat, quibus regeneratio promouetur. Quos quidem actus motusque spirituales, quos spiritus sanctus

in homine, qui regeneratur, excitat, nostrates itidem ad *terminum* regenerationis *ad quem* referre solent. Interim, qui ad impedimentorum saltem remotionem, fideique productionem pertinent, distinguendi sunt ab illis, qui, fide iam producta, ex ipsa fide oriuntur. Atque posterioribus illi adnumerandi, quibus defectus ut reliquarum mentis facultatum, ita & adpetitus sensitiui in renouatione magis magisque tolluntur & emendantur.

* Vita enim fidei, ut §. 19. dictum, ad omnes mentis facultates pertingit, quemadmodum & imago diuina, cuius restauratio in regeneratione inchoatur, in iisdem relucebat, ut suo loco demonstratum.

§. XXIII. Ne vero distinguenda confundamus, discrimen inter actum & statum regenerationis, itemque inter actus animales seu naturales, & spirituales, *** minime est negligendum; sed & quae ad gradus & incrementa,

menta noui hominis, adeoque ad renouationem spectant, a prima eius productione, quae fit in regeneratione, probe sunt discernenda. ***

* Status enim regenerationis, praeter iustificationem, renouationem etiam seu sanctificationem complectitur. Adeoque de regenitis, hoc est, hominibus in statu regenerationis constitutis, multa dici possunt, quae in actum regenerationis, seu ipsam fidei productionem non quadrant.

** Per *actus animales* eos omnes intelligo, qui non aliud, quam ipsam naturam, hoc est, naturales mentis corporisque facultates, principium agnoscunt. De hisce autem porro obseruandum, quod aliter se habeant in hominibus irregenitis, aliter in regenitis. In illis epim, si legitima directio accedat, actus eiusmodi, naturaliter & in foro humano, boni esse possunt; mali contra fiunt, si directio legitima non accedat. Sic nullum est dubium, etsi homines ratione sua ad mala quævis abuti queant, eadem tamen si recte vtantur, multa quae vera & recta sunt, in iis, quae sphaeram eius non excedunt, cognoscere posse. Nullum quoque est dubium, multa homines solis naturae viribus peragere, quae in foro humano iustitiae, honestatis & virtutis laudem promeantur. Recte hac de re maiores nostri in *apologia August. conf. art. 8. p. 218.* pronuntiant: *Habet humana voluntas libertatem in operibus & rebus diligendis, quas ratio per se comprehendit. Potest aliquo modo efficere iustitiam civilem, seu iustitiam operum, potest loqui de Deo, exhibere Deo certum cultum, externo opere obedire magistratibus, parentibus, in opere externo eligendo, potest continere manus a caede, ab adulterio, a furto &c. Id enim vocat scriptura iustitiam carnis, quam natura carnalis, hoc est, ratio per se efficit, sine spiritu sancto.* Sed recte iidem addunt: *Quamquam tanta est vis concupiscentiae, ut malis adfectibus saepius obtemperent homines, quam recto iudicio. Et diabolus, qui est efficax in impiis, ut ait Paulus, non desinit*

incitare hanc imbecilem naturam ad varia delicta. Quantumvis autem splendidi sint eiusmodi actus coram hominibus, Deo tamen non placent, quippe cui nihil placere potest, quod non ex fide procedit, *Ebr. XI, 6.* Atque ita quidem isti actus seise habent in irregenitis. Ad regenitos autem quod attinet, in iis primo actus quidam spirituales sunt, qui per fidem in iis producuntur. Sunt namque ipsimet *πνευματικοί*, vt irregeniti *ψυχικοί*, *1. Cor. II, 14. 15.* vnde *fructus spiritus* in illis existunt, quos Paulus refert, *Gal. V, 22.* Eiusmodi actus spirituales sunt, qui in *apol. Aug. conf. l. c.* commemorantur, *vere timere Deum, vere credere Deo, vere statuere ac sentire, quod Deus nos respiciat, exaudiat, ignoscat nobis &c.* De quibus additur: *Haec sunt vera opera primae tabulae, quae non potest cor humanum efficere, sine spiritu sancto &c.* Praeter hosce actus spirituales in regenitis etiam dantur actus naturales seu animales, sed longe aliter, quam in irregenitis. Quidquid enim mali actibus eiusmodi adhaeret, id suppressimere satagunt; prout autem ad bonum aliquod dirigi possunt, eosdem corrigunt, atque emendant. Nec enim gratia naturam, in se spectatam, tollit, sed purgat, dirigit, sanctificat. Iungenda quae dixi in *inslit. theol. mor. part. 1. c. 18. 36. f.*

Atque haec si probe teneantur, facile intelligere licet, quae theologi de discrimine actuum animalium & spiritualium tradunt, & a nonnullis sine necessitate magnis tenebris involuuntur; nec commitemus, vt actus animales pro spiritualibus, & hos pro illis habeamus, quos qui non rite a se inuicem discreuerit, nec doctrinam de regeneratione recte explicabit. Patet namque ex dictis, cognitionem nudam rerum ciui-
narum, quae quis eiusmodi de iis notiones animo sibi format, quae notionibus scripturae sacrae sint conformes, etsi ratione origi-

nis, seu scripturae sacrae, ex qua hausta est, diuina dici queat, in se tamen spectatam ad actus naturales pertinere, cum etiam homo impius, solis naturae viribus, si ingenio polleat, & debitam industriam adhibeat, talem notitiam sibi comparare possit. Immo si & ad sensus, sed humanus, accedat, cum & ad hunc vis naturalis sufficiat, non est, vt eiusmodi cognitionem ad actus spirituales referamus. Eum enim in homines, in quibus praeter naturae vires nihil est, improbos quippe, cadere, ipsa quotidie docet experientia. Idem & de iis voluntatis actibus dicendum, qui speciem equidem virtutis habent, sed non aliam tamen, quam naturam, originem agnoscunt. In hisce omnibus autem si quis caute non incedat, facile decipietur, vt regenerationem in ipsis irrogenitis, lucem diuinam in illis, qui in tenebris ambulant, fidem denique in incredulis sibi deprehendere videatur.

Ad actus istos naturales seu animales hominum irrogenitorum illi etiam referuntur, qui *paedagogici* vocari solent. Hoc namque nomine eiusmodi actus intelliguntur, qui ad ipsam equidem regenerationem, seu conuersionem in se spectatam non pertinent, eidem tamen occasionem praebent, & hominem quodammodo

praeparant ac disponunt, vt gratia conuertens per verbum diuinum vim suam & efficaciam in eo exferere queat. Huc secundum *solidam declarationem form. concord. art. 2. p. 654.* refertur, quod homo, antequam per spiritum sanctum illuminetur, *possit euangelium audire & aliquo modo meditari, atque etiam de eo differere &c.* Immo ipsa etiam naturalis illa rerum diuinarum cognitio, & ad sensus humanus, huc referri potest, prout inter dum homo per illam ad gratiae conuertentis operationem recipiendam disponitur. Exerit tamen subinde in hisce se gratia praeueniens, ratione plane singulari, perque eam homo ad aliquid faciendum impellitur, vnde praeter opinionem conuersionis seu regenerationis occasio euincitur. Quos quidem motus, multo minus autem illos, quibus ad ipsam conuersionem homo incitatur, vt ipse a spiritu sancto iam profectos, neutiquam ad animales, seu naturales referendos esse, patet.

*** In eo enim vel maxime discrimen regenerationis & renouationis conspicitur, quod in illa noui hominis primae vel vt per fidem ducantur lineae, in hac autem plenius cuncta per incrementa spiritualia effingantur, exprimantur; *conf. Ephef. IV, 12. 13. 14.*

§. XXIV. Ex haecenus dictis liquet, insignem in homine per regenerationem contingere mutationem; dum, quae in eo erant, abolentur, quae non aderant, producuntur; non tamen eo vsque hoc extendendum, ac si ipsa hominis substantia immutetur, vel priori destructa noua procreetur. Est namque & hic caute incedendum, ne istam mutationem aut cum quibusdam nimis extenuemus, aut cum aliis, vltra quam decet, exaggeremus. *

* Veram quamdam realemque in regeneratione fieri mutationem, non dubitabit, qui secum expendit, quae haecenus diximus, in ea transitum fieri a tenebris ad lucem, a vita ad mortem, a statu peccati ad statum gratiae. Hoc enim certissimum, recte inquit maiores nostri, in vera conuersione immutationem, renouatio-

nem, (hoc est, veteris hominis in nouum mutationem) & motum fieri oportere, in hominis intellectu, voluntate, & corde; vt nimirum hominis mens peccata agnoscat, iram Dei metuat, a peccato sese auertat, promissionem gratiae in Christo agnoscat, & adprehendat, pias cogitationes animi agitet, bonum propositum habeat, atque

diligentiam in moribus suis regendis adhibeat, & contra carnem pugnet. Vbi enim nihil horum sit, ibi procul dubio etiam non est vera ad Deum conuersio; in solida declaratione formulae concordiae, art. 2. p. 675. Atque hoc quidem vt scripturae sacrae prorsus est conueniens, ita duo in hac doctrina sedulo euitanda sunt extrema. Alterum illorum est, qui regenerationem nimis extenuant, alterum eorum, qui eam nimis exaggerant.

Prius omnes illi faciunt, qui in Pelagii castris militantes, vt Sociniani, Arminianique, intimam naturae humanae per peccatum originale corruptionem in dubium vocant. Hinc enim, cum nec gratiae diuinae in hominis conuersione operationem admittant, non potest non illud consequi, conuersionem seu regenerationem in qualicumque saltem vitae morumque mutatione consistere, quam quisque solis naturae viribus instituire queat. Atque hoc sensu IO. CLERICVS verba Christi & Nicodemi ita παραφραση: *at lesus, & profecto, inquit, nisi quis denuo nascatur, non fiet particeps bonorum, quibus in regno Dei pii fruuntur. Nicodemus vero figuratam lesu orationem minime adsequutus, cum lesus intelligeret opinionum ac morum eam mutationem, qua homines veluti denuo nasci videri queant; pueriliter quaesuit, qui fieri queat, vt senex iterum nasceretur, an in utero matris regredi posset, ac denuo illinc erumpere? respondit lesus: reuera oportere homines, bonorum caelestium regni Dei participes futuros, non tantum prepter susceptum baptismum posse dici, more iudaico, denuo natos, sed etiam ad animum quod attinet, prorsus immutatos esse, ita, vt opinionibus & moribus noui homines videantur; in harmonia euangelica ad Ioan. III, 3, 4, 5. p. 57. Contingere nimirum ex variis, iisque mere naturalibus causis potest, vt quis vitae, quam haecenus tenuit, rationem mutet, aliasque & opi-*

niones & mores induat, vt tamen animus verae fidei, & vitae, quae ex Deo est, expers maneat. Hanc vero mutationem mere naturalem qui statim pro regeneratione habuerit, nae! is maximopere decipitur. Nihil interim, sinistorum etiam hominum mores species, est frequentius. Si enim per aetatem, aut fortunae mutationem, aut alias ob causas, vitia grauiora euitare consulum ducant, & haecenus mores suos murent, statim concludunt, se iam regeuitos esse, nullamque sibi causam esse, de salute aeterna dubitandi; etsi nihil eorum, quae ad veram regenerationem pertinent, in animo suo sint experti. Per hanc enim non qualemcumque morealem, & ex causis naturalibus profectam, sed veram, spirituales, intimamque mentis mutationem significari, & ex haecenus dictis patet, & voces regeneratio, noua creatio, viuificatio, similesque, quibus spiritus sanctus vtitur, nos dubitare non sinunt.

Hoc autem extremum dum alii euitare volunt, in alterum procurunt, & omnino essentialem seu substantialem in homine mutationem per regenerationem fieri sibi persuadent. VAL. WEIGELII, aliorumque ex illorum numero, qui fanaticorum nomine veniunt, hanc fuisse sententiam, praeter alios EHR. DAN. COLBERGVS docet, in *christianismo Hermetico-Platonico*, part. 2. c. 8. §. 3. p. 366. Quae tamen tam absurda est, vt tempore suo abuti mihi videatur, qui in ea refutanda multum laboris collocare vellet. Cum enim haecenus probatum sit, regenerationem in fidei, vitaeque spiritualis productione consistere, dicendum esset, fidem illam, hoc est, cognitionem, adsensum, & fiduciam, substantiam quamdam esse, aut ad ipsam hominis essentiam pertinere, si substantialis vel essentialis mutatio in homine per regenerationem contingeret. Cum Paulus dicit: *Eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux estis in domino; Eph. V, 8.* item: *tales quidam*

dam fuistis, fornicarii scilicet, idolis seruientes, auari, ebriosi &c. sed abluti & sanctificati estis &c. 1. Cor. VI, 10, 11. qualitatum mutationem in iis, qui regenerantur, inuit, substantialem vero siue essentialem mutationem numquam inde colligas. Quodsi substantialis seu essentialis mutatio contingeret, priorem hominis substantiam penitus destrui oporteret, vt noua inde emergeret, aut ipsam saltem hominis essentiam ita immutari, vt post regenerationem alius plane qua essentiam homo esset, quam antea fuit. Quod experientiae repugnat, cum post regenerationem idem corpus, eadem anima, idem intellectus, eademque superstit voluntas. Sane in intellectu expulsi tenebris lux dominatur, & in voluntate pro morte vita est, at spiritualis. Intellectus tamen quantumvis illuminatus, idem est, qui antea fuit; & voluntas, vita licet spirituali exornata, eadem est, quae antea fuit. Qua de re & eo minus dubitandum, quod & post regenerationem reliquiae quaedam veteris hominis, seu pristinorum vitiorum, supersint, *Rom. VII, 24. 1. Ioan. I, 8.* in quibus magis magisque emendandis, in renouatione nobis elaborandum est, *Ephef. IV, 22.* Essentialis autem si contingeret mutatio, non adparet, cur non noua ista essentia omnis vitii, atque laesae esset expers. Re-

§. XXV. Nec in hominis positum est viribus, vt se ipsum regenerare queat, quemadmodum nemo se ipsum naturali generatione producere potest. Deus namque triunus, speciatim spiritus sanctus est, qui nos regenerat, *Ioan. I, 13. 1. Ioan. IV, 7. V, 1, 4. 1. Petr. I, 3. Tit. III, 5.* * & quidem non per lumen aliquod internum, siue connatum, siue immediate a Deo profectum, sed per verbum diuinum, seu semen illud incorruptibile, *1. Petr. I, 23.* & ad infantes quod attinet, per baptismum; ** *Tit. III, 5.*

* Hinc & Iacobus adserit, quod *pater ille luminum, a quo omne donum bonum & perfectum descendit, nos verbo veritatis progenuerit, cap. I, 17, 18.* Omnibus etiam tribus personis regeneratio tribuitur; pa-

generationis denique indoles ex imagine diuina, cuius restauratio in ea inchoatur, aestimanda. Hanc vero non ita ad naturam hominis pertinuisse, vt essentiam eius constitueret, constat, & vel inde patet, quod ceteroquin post lapsum ipsa hominis essentia penitus destructa esset, ita, vt alia, quae prorsus mala esset, in eius locum succellerit. Non equidem nescio, quae FLACIUS, disputationis actu abreptus, protulit, sed quam friuole, quamue sine omni fundamento talia adserantur, supra iam suo loco demonstratum est. Quae pro essentiali, seu substantiali mutatione adferri solent, facili negotio dissoluantur. Creatio enim de qualitarum nouarum non minus, quam substantiae productione accipi potest. Adeoque nobis non obstat, quando homo regeneritus *noua creatura* dicitur; *Gal. VI, 15.* cumque Dauid Deum precatur: *cor purum crea in me Deus, psalm. LI, 12.* non id sibi vult, vt noua cordis substantia in se produceretur, sed vt puritatem cordis sibi largiatur Deus. Dum etiam Petro regeneriti *Spiritus Sanctus* inuocatur, *2. epist. I, 4.* non ipsam essentiam diuinam intelligit, cum ceteroquin ex hominibus Deum faceret, quod dictum impium, sed attributa, prouti similia in hominibus regeneritis etiam conspiciuntur.

tri quidem, cum Petrus *1. epist. I, 3.* dicit: *Benedictus Deus pater domini nostri Iesu Christi, qui nos regnauit.* Filio autem, dum se ipsum *vitam* vocat, *Ioan. XIV, 6.* quia causa est omnis vitae spiritualis &

naturalis. Ideo & Ioannes: *in illo vita erat, & vita erat lux hominum; cap. I, 4.* Merito vitam & lucem coniungit, cum lux intellectus a vita voluntatis separari nequeat; conf. & *ps. XXXVI, 10.* Vtraque autem & lux, & vita, qua originem in Christo, ceu vero Deo est, & ab eo ad homines, qui non resistunt, promanat. Hinc & denuceps *lux vera* dicitur, *illuminans omnem hominem, vententem in mundum, Ioan. I, 9.* Denique & spiritui sancto recte tribuitur, quod & Paulus facit, quando baptismum vocat *lauacrum regenerationis spiritus sancti, Tit. III, 5.* quia spiritus sanctus per baptismum homines regenerat. Sed pertinent huc ea, quae iam ad §. 12. de causa fidei commemorauimus. Quae enim causa fidei est, eadem etiam est causa regenerationis. De *caussa impulsua, interna*, misericordia, seu bonitate Dei, & *externa*, merito Christi, itemque *subiecto*, & *forma*, vt aliquid addamus, necesse non est, cum voces itae saepius recurrant, & res ipsa facile ex haecenus dictis intelligatur. Nimirum, ad *subiectum* quod attinet, & quidem *quod*, vt loqui solent, manifestum est, regenerari omnes eos ex adultis, qui operationi spiritus sancti non resistunt, vt fides in illis produci queat; ex infantibus autem omnes eos, qui baptizantur. Repetenda, quae ad §. 12. diximus. Sic &, cum fides ad intellectum & voluntatem pertineat, vt §. 10. demonstratum, haec mentis facultates *subiectum quo* regenerationis constituere, nemo non perspicit. Aliqua tamen ratione vitam spirituales, etiam prout per regenerationem produciuntur, ad reliquas mentis facultates pertinere, ex iis, quae §. 22. docuimus, elucescit. Subinde equidem ex mentis mutatione & in ipso corpore mutatio quaedam, obarcidissimum vtriusque nexum existit; vnde & corpus quodammodo huc referri posset, & a quibusdam referri solet; sed, cum ea demum in renouatione sese

euidenti quadam ratione exferat, hic aliquid de ea addere nolo. De *forma* si quaeras, ex dictis itidem prout respondetur, eam in fidei, ceu vitae spiritualis collatione, consistere. Quae quidem collatio suae productio in hominibus adultis, si primum initium species, in instanti, seu momento temporis fieri potest, si ex verbi diuini auditione, vellectione, motus aliquis subito in animo nostro excitetur; at si ea, quae non tantum ad initium, sed & ad progressum, & complementum regenerationis pertinent, consideres, neutiquam in instanti, seu momento temporis, sed successiue peragitur. Plurima enim remouenda sunt obiacula, multa cum ratione deprauata, cum prauis moribus carnis subeunda certamina, laborandum, luctandum, orandum est, donec tandem, ruptis tenebrarum, mortisque vinculis, nouus ille homo prodeat. *Conuersio*, inquit beatus CHEMNITIVS, seu *renouatio* (regenerationem intelligit) *non est talis mutatio, quae vno momento statim omnibus suis partibus absoluitur, & perficitur, sed habet sui initia, suos progressus, quibus in magna infirmitate perficitur. Non ergo cogitandum est, secuta & otiosa voluntate expectabo, donec renouatio, seu conuersio, iuxta gradus recensitos, operatione spiritus sancti, sine meo motu, absoluta fuerit &c. part. 1. loc. theol. de libero arbitrio, c. 7.* Non tamen in omnibus eodem modo se res habet, cum quidam pluribus, paucioribus alii premantur impedimentis, prouti e.g. peccata quaedam habitualia per consuetudinem magis aut minus fuerint confirmata, aut aliae *negligentiae* conuersionem aut faciliorem, aut difficiliorem reddunt. Sed lucem haec capient exiis, quae deinceps de conuersione dicemus.

** De verbo diuino quod asseruimus, de externo, seu eo, quod in scriptura sacra continetur, est intelligendum, quod adeo pro *caussa* regenerationis *instrumentali*, vel

minis

minus principali, haberi solet. Egimus iam hac de re ad §. 12. Hoc ipso enim dum per verbum diuinum fides in adultis producit, etiam regenerantur. Qualis autem ista verbi diuini virtus, seu efficacia sit, qua, ad homines conuertendos, illuminandos, regenerandosque, pollet, expositum est, cum de scriptura sacra verba faceremus, l. 1. c. 2. §. 17. Quam quidem suam efficaciam semper exferit, modo ipsimet homines nullum ponant obstaculum; quod quotuplici ratione fieri queat, seruatur ipse ostendit, notissima illa, de agri, in quem semen verbi diuini conicitur, diuersitate, parabola, Luc. VIII, 5. seq. Perinde autem est, siue quis verbum hocce legat, siue, prouti a ministris, doctoribusque ecclesiae proponitur, (modo recte proponatur) audiat; cum vtroque modo, si animus rite dispositus sit, effectus huius consequi queat. Vnde & patet, posse etiam ministros verbi diuini, prouti sunt dispensatores mysteriorum Dei, 1. Cor. IV, 1. quorum & recta administratio baptismi pertinet, hac ratione ad causam regenerationis minus principalem referri; qua de re itidem ad §. 12. dictum, vbi & de ipso baptismo obseruatum, quod per eum fides in infantibus producat, in adultis obsequetur. Ad eos quod attinet, qui lumen aliquod internum, idemque connatum nobis statuunt, cum ad eandem §. 12. expositum sit, quid de fide sentiant, facile hinc intelligitur, quatenus de regeneratione illorum sit opinio. Nimirum, cum lumen illud internum ita vim suam exferit, vt perruptis vinculis dominari in homine incipiat, id-

que ex vitae sanctae & purae studio cognoscitur, tum demum eum pro regenito, filioque Dei habendum. Hinc idem, quem supra laudauimus, auctor libri, *fides & ratio collatae*, cum *accessione* 2. p. 300. seq. multa de regeneratione verba fecisset, regentumque descripsisset per eum, *qui non peccat, qui facit iustitiam, qui manet in caritate*, & *seruat mandata Dei &c.* addit: *Hoc modo credere debemus in lucem, id est, Christum, Ioan. XII, 46. vt filii lucis simus, v. 36. hoc est, ipsius Dei, 1. Ioan. 1, 5. Cuius aeternum verbum, quod erat in principio, est vita & lux hominum, Ioan. 1, 1, 4. quae illuminat omnem hominem, venientem in hunc mundum, v. 9. & est incorruptibile illud semen, ex quo renascimur, 1. Petr. 1, 23, 25. potens saluare animas nostras, si nimirum insitum illud verbum in mansuetudine suscipiamus, abiicientes omnem immunditiam & abundantiam malitiae &c. l. c. p. 302.* Vbi quae de vitae purae, sanctaeque studio adfert, recte ad fructus & effectus regenerationis referuntur, qui ab ipsa regeneratione sedulo sunt discernendi. Quae autem de verbo Dei adducit loca, perperam ad lumen suum internum, & innatum rapit, cum partim de Christo agant, qui vtiq; fons & scaturigo est omnis lucis, omnesque homines illuminare cupit, sed per verbum euangelii; partim de verbo externo, quod a Christo & apostolis adnuntiatum, hodie in scriptura S. continetur. De lumine vero, non quidem innato, quod tamen itidem immediate a Deo proficiscitur, suo loco iam ex instituto dictum.

§. XXVI Qui regeneratur, statim quoque iustificatur, & hac ratione in numerum filiorum Dei recipitur; * Io. 1, 12. Tum vero renouatio seu sanctificatio sequitur, per quam vita illa spiritalis, quam in regeneratione accepimus, conseruatur, atque augetur, ** *Ephes. III, 15, 16. seq.* donec tandem, si in fide, atque adeo in vita illa spiritali, perseuerauerimus, aeternam, caelestemque haereditatem consequamur; *** 1. Petr. 1, 4. *Apoc. II, 10.* Atque hinc *finis & effectus* regenerationis intelligitur.

* Fides enim, quae in regeneratione producit, ideo meritum Christi apprehendit, vt remissionem peccatorum obtineamus. In remissione autem peccatorum iustificationem hominis peccatoris consistere, suo loco demonstrabimus. Et hac ratione per regenerationem introitus patet in regnum caelorum, quod & seruator confirmat: *nisi quis denuo natus fuerit, non potest videre regnum caelorum*; *Ioan. III, 3.* Hinc & Paulus, cum de regeneratione verba fecisset, addit: *vt iustificati illius gratia, haeredes efficiemur, iuxta spem vitae aeternae*; *Tit. III, 5, 7.* Cum iustificatione coniuncta est adoptio in numerum filiorum Dei, vt suo loco docebimus, adeoque & haec non potest non statim consequi regenerationem. Vnde illis, qui credunt, *datur potestas, vt filii Dei fiant*; *Ioan. I, 12.* immo, cum ipsa fide statim accipiunt *regnum dei*; *Ro. VIII, 15.*

** Hoc est, quod iam aliquoties monuimus, praefertim ad §. 22. quae in regeneratione inchoantur, in renouatione continuari, & perfici. Pertinent huc etiam, quae ad §. 11. & 13. de fructibus atque effectibus fidei diximus.

*** Vita enim illa spiritualis, quae per

fidem in homine excitatur, initium est beatitudinis, quae post hanc demum vitam pleno splendore in credentibus manifestabitur. Vnde sua sponte consequitur, vitam hanc spiritualem continuandam & augendam, seu, quod perinde est, in fide ad finem vsque vitae perseverandum esse. Si enim homines, cum moriuntur, vita illa, quae ex Deo est, destituuntur, manifestum est, quod nec post mortem ea continuari, & ab omnibus imperfectionibus liberari queat. Hinc & Paulus, vt iam obseruauimus, eos, qui regenerantur, & iustificantur, *heredes fieri dicit, iuxta spem vitae aeternae*; *Tit. III, 7.* & eos, qui in regeneratione acceperunt *regnum dei*, *heredes Dei esse*, & *coheredes Christi*, *Rom. VIII, 17.* Christus quoque cum per regenerationem, adeoque & iustificationem, introitum nobis patere dicit in regnum caelorum, non tantum regnum gratiae intelligit, sed & regnum gloriae; *Ioan. III, 3.* Omnia vero eo tandem tendere, vt diuini Numinis bonitas, sapientia, potentia, ab omnibus agnoscat, & celebretur, nemo dubitauerit, qui expendet, vltimum huncce omnium operum diuinorum esse finem; *conf. Eph. I, 3, 6. it. 1. Pet. I, 3.*

§. XXVII. Quemadmodum etiam nemo aeternae salutis compos fieri potest, nisi fuerit regeneratus; * *Ioan. III, 3, 5.* ita permanere homo in hocce regenerationis statu, & vsque ad vitae finem perseverare potest, si modo ipse sibi prospiciat, & mediis gratiae a Deo concessis recte utatur; ** *Ioan. X, 28. 2. Tim. II, 5.* Quodsi autem hoc intermittat, nec sibi, prouti decet, caueat, fieri potest, vt ex hocce statu excidat, & fordibus, quas auaserat, iterum immergatur; *2. Petr. II, 20.* Restitui tamen rursus potest, si agnito errore, serio ad Deum conuertatur. ***

* Necessitatem itaque regenerationis intuitu salutis consequendae hic innuimus, quae inter adfectiones eius, seu proprietates, prima est. Haec vero tam manifesta est, vt a nemine, qui diuinam scripturae sacrae auctoritatem agnoscit, negari queat. In regeneratione enim, vt sae-

pius iam dictum, fides producit, sine qua nemo iustificari potest, *Rom. III, 28.* adeoque nec aeternam consequi salutem; *Marc. XVI, 16.* Nimirum, de praesenti hominum generis statu hac necessitatem intelligendam, nemo non perspicit. Postquam enim per lapsum primorum paren-

tum

tum summae istius, quam omnes experimur, miseriae, immersum est, non alia inde, quam per fidem in Christum, adeoque per regenerationem, eluendi datur via. Hinc diserte seruatur eum, qui non *ἀναγενν.* & quidem *ἐκ νεκρῶν*, natus fuerit, in regnum caelorum ingressurum, negat; *Ioan. III, 3, 5.*

** Altera haecce est regenerationis proprietates, efficaciae perennis ex parte Dei, per quam adeo homines in statu regenerationis ad finem vsque vitae perseuerare possunt, modo ipsi velint, nec gratiam istam diuinam repudient. Et de ista quidem efficaciae, gratiaeque diuiniae continuatione & perennitate, quod mortales certi esse queant, vel ex vniuersalitate amoris & gratiae diuiniae, quam ex *1. Tim. II, 4.* aliisque scripturae testimoniis supra adstruximus, abunde elucescit. Si enim Deus vult, omnes homines saluari, idque serio vult, necesse est, vt non tantum initium vitae spiritualis, sed eius quoque continuationem atque perennitatem, largiatur. Haec namque non minus ad salutem consequendam necessaria est, quam illud. Porro, si Deus in vita spirituali conseruanda non pergeret, dicendum esset, eum aut non posse, aut non velle hoc facere. Prius potentiae eius summae, posterius amoris vniuersali repugnabit. Hominem autem etiam post regenerationem diuini Numinis auxilio & concursu, ad vitae spiritualis continuationem, & augmentum, indigere, ex infra dicendis patebit. Confirmat, quae diximus, Paulus, quando nos sperare iubet, Deum *bonum opus, quod in nobis inchoauit, etiam perfecturum, vsque ad diem Iesu Christi; Philip. I, 6.* itemque Petrus: *Deus vero omnis gratiae, qui nos ad aeternam suam gloriam per Christum Iesum vocauit, is nos paulum passos, perficiet, confirmabit, corroborabit, fundabit; 1. ep. V, 10.* Sed haec omnia ea conditione intelligenda sunt, si

homo in omnibus ita vt decet, sese gerat, mediisque a Deo praescriptis rite vtatur. Deum enim secundum certum ordinem cum hominibus agere, notum est.

** Regenerationis statu aliquem iterum excidere posse, iisdem rationibus probatur, quibus, fidem penitus amitti posse, supra ad §. 14. demonstrauimus; quas adeo hic repetere, superuacaneum foret. Id saltem obseruare licet, cum, qui ex statu regenerationis excidit, non minus irregentum recte dici, quam qui numquam regeneratus fuit. Non eo quidem sensu, ac si numquam regentus fuerit, sed quod in eo non amplius sit statu. Nec obstat, quod eiusmodi homo tamen baptizatus sit. Nihil enim aliud inde consequitur, quam quod eo tempore, quo vt infans baptizatus est, fuerit regentus; non autem, ac si propter baptismum adhuc regentus dici debeat, postquam fidem, adeoque & effectum baptismi, amisit. Ex parte equidem Dei foedus illud baptismale semper integrum manet, hoc est, a Deo numquam per inconstantiam violatur, qui & semper paratus est, hominem lapsum in foedus illud recipere; sed inde nihil commodi ad illum redundat, qui foedere isto excidit, quamdiu per veram poenitentiam illud non restaurauit. Quare &, quod melior illorum sit conditio, qui ex statu regenerationis exciderunt, quam illorum, qui numquam regentus fuerunt, dici nequit. Immo deteriorem esse, quod conuersio eiusmodi hominum haud raro difficilior sit, quam eorum, qui numquam regentus fuerunt, supra iam ad §. 14. obseruauimus. Certe, ingrati animi crimen, vilipendium diuini fauoris, incuria summa & negligentia, in beneficiis, quae Deus iis exhibuit, recte aestimandis, & quae alia sunt eiusdem generis, peccata illorum longe grauiora esse, quam eorum, qui numquam regentus fuerunt, demonstrant. Hinc & ipse Petrus seuerissimam in eiusmodi homi-

homines pronuntiat sententiam : *Nam si, postquam inquinamenta mundi per agnitionem domini & seruatoris Iesu Christi effugerunt, his rursus implicati, superentur, facta est ultima eorum conditio deterior priore. Satiùs enim fuisset eis, non cognovisse viam iustitiæ, quam, cognita illa via, regredi a sancto mandato, ipsis tradito. Sed accidit eis, quod vero proverbio dici solet : canis reuersus ad vomitum, & sus lota ad volutabrum caeni ; 2. epist. II, 20.* Nec est, quod dicas, hoc tamen eos, qui ex statu regenerationis exciderunt, habere præcipui, quod aliquando in foedere Dei fuerint. Hoc ipso enim deterior illorum est conditio. Est felicitatis pars magna, si in foedus diuinum recipiamur. Sed tum, quando in eo ad finem vsque vitæ perseveramus. Ceteroquin præstat, beneficia non habuisse, quorum vilipendium & amissio eo grauioribus post se trahit poenas. Non meliorem vero illorum hominum, qui regeneratione exciderunt, quam eorum, qui numquam regeniti fuerunt, conditionem esse, inde quoque patet, quod nihil præter tenebras, & mortem spiritua-lem, cum maximo aut contemptu, aut taedio pristini status, peccatorumque domino, in illis deprehendatur. De tenebris autem dum loquor, non ita hoc capio, ac si omni rerum diuinarum cognitione sint destituti ; quin potius lubens fateor, cognitionem rerum diuinarum, prouti in eo consistit, quod notiones de rebus diuinis, notionibus scripturæ sacrae conformes, animo concipimus, cum adsensu humano, in iis remanere. Hoc enim & experientia docet, & inde quoque euident est, quod talis cognitio adesse queat, etsi non adsit fides. Immo, & hoc concedo, recollectionem quandam in eiusmodi hominibus esse posse, eorum, quæ ipsimet, dum in statu regenerationis fuerunt, percepunt, aut experti sunt ; quo pacto & præstantiorem quandam, excellentio-

remque forte cognitionem habere poterunt, quam qui numquam regeniti fuerunt. Sed hisce non obstantibus, in tenebris versari recte dicuntur, nec pro illuminationis habendi. Immo, cum homines sint *διανοεῖται*, plane in illos quoque quadrat, quod de tali homine Paulus pronuntiat : *ὅτι διέγραψεν τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ*, itemque, *ὅτι διέγραψεν γνῶναι*, 1. Cor. II, 14. Vera enim illuminatio sine adsensu diuino & fiducia, adeoque & sine vita spiritali esse nequit ; vt luculenter ad §. 20. demonstravimus. Hominem autem in peccatis mortuo, vita spiritalis sine contradictione non potest tribui. Nec est, quod regeras, habere tamen eiusmodi homines cognitionem ex scriptura sacra, seu verbo diuino hausitam, quod itidem *luminis diuini* nomine veniat ; *ps. CXXIX. 105. 2. Petr. I, 19.* Quod enim verbum diuinum lumen diuinum sit, & recte ita vocetur, lubens fateor. Sed, quid prodest lumen ei, qui oculos claudit, ne vim eius percipiat? Veram enim & genuinam vim, per quam aliquis illuminatus dici queat, quæue in adsensu diuino, & fiducia consistit, homines improbi non percipiunt ; & ita lumen illud diuinum illis parum prodest. Nec id ad rem quidquam facit, quod ex eodem verbo, quod eiusmodi homo ex scriptura sacra hausit, iterum conuertitur, & regenerari queat. Id enim dum demum contingit, quando oculos mentis iterum aperit, nec vim verbi diuini amplius impedit. Sed mitto reliqua, quæ obuerti solent, cum ex hæcenus dictis, cuiusmodi ea sint, facile intelligatur. Ceterum, fieri posse, vt, qui ex statu regenerationis exciderunt, in eundem relituantur, dubio caret. Cum enim Deus tanto homines amore prosequatur, vt peccatores, quos admissorum poenitet, semper recipere paratus sit, id quod ex gratia Dei vniuersali fluit, cum verbi diuini eadem semper sit efficacia ; cum etiam impedimenta quæuis per Numinis

Numinis gratiam superari queant; non video, quid obster, quo minus eiusmodi homo denuo regenerari possit; quod & exempla Davidis & Petri, qui ex statu regenerationis exciderunt, & in eum iterum

restituti sunt, comprobant. Sunt tamen nonnulli, qui iteratam illam fidei collationem, *conversionem* potius, quam *regenerationem* vocare malunt. Dicemus hac de re etiam ad §. 44.

§. XXVIII. Cum regeneratione, si rem ipsam spectes, convenit *conversio*, voce illa intuitu ipsius hominis, in patiendi significatione accepta: interim tamen & discrimen aliquod intercedit, quod regeneratio, dum infantibus quoque tribuitur, latius pateat, quam conversio, quae tantum de adultis dicitur. Vnde & non sine ratione seorsim confideratur. *

* Regeneratio & conversio, si rem ipsam spectes, inter se conveniunt, cum utraque vitae spiritualis in homine productionem significet: ut adeo perinde sit, cum dico, *homo regeneratur*, & cum dico: *homo convertitur*; quemadmodum & de Deo utrumque recte affirmatur, quod hominem convertat, & regeneret. Discrimen autem in eo consistit, quod non de infantibus, sed de adultis saltem hominibus dicatur, quod convertantur. Vnde & de

conversione quaedam adhuc monenda sunt, quae in regeneratione locum non inveniunt. Accedit & alterum discrimen, quod vox *conversionis* quandoque actus, de ipso homine, sumatur, ut, cum homo se ipsum convertere adseritur, cum *regeneratione* de hominibus semper in patiendi significatione effertur. Non enim dicimus, quod homo se ipsum regeneret, sed quod regeneretur.

§. XXIX. Conversio porro in scriptura sacra vel ad Deum refertur, quod hominem convertat, vel ad hominem, quod se ipsum convertat, aut convertere debeat; vnde *conversio* alia *transitiva*, alia *intransitiva* vocatur. Quod tamen ita intelligendum, ne hominum viribus aliquid tribuamus, quod illis tribuendum non est. *

* Quod conversio in scriptura sacra Deo passim tribuitur, constat. Sic *Ierem. XXXI, 18.* dicitur: *converte me, ut convertar, quia tu es Iehova, Deus meus.* Apud *Ezechielem* Deus ipse ita loquitur: *Et dabo vobis cor novum, & spiritum novum ponam in medio vestri, & amovens cor lepidum & carne vestra, indam vobis cor carneum, & spiritum meum ponam in medio vestri, quo faciam, ut in statutis meis ambuletis, & iura mea observetis. facientes ea; cap. XXXVI, 26, 27.* Immo hac omnia illa loca pertinent, quibus probatur, Deum esse causam efficientem regenerationis & conversionis, hominem autem se ipsum

nec regenerare, nec propriis viribus convertere posse. Rursus tamen plurima quoque sunt loca, in quibus conversio homini ipsi tribuitur. Ita namque *Esaias* loquitur: *lauate vos, purificate vos, amovete malignitatem actionum vestrarum: ex adverso oculorum meorum, desinite male facere, discite bene facere &c. cap. I. v. 16, 17.* Pariter *Ezechiel*: *revertimini, & convertite (vos) ab omnibus defectionibus vestris, ut non sit vobis offendiculo iniquitas. Abiicite a vobis omnes defectiones vestras, quibus defecistis, & facite vobis cor novum, & spiritum novum: nam, quare moriemini, o domus Israelis? c. XVIII, 30, 31. conf. & c. XXXIII, 11.*

Omnes praeterea prophetarum & apostolorum adhortationes ad homines improbos eo tendunt, vt se conuertant. Neque existimandum, ac si haec inter se pugnent, quod mox Deus homines conuere, mox autem ipsimet homines se conuere, dicantur. Deus enim equidem solus est, qui homines conuertit, cum *nemo ad Christum venire queat, nisi quem traxerit pater*; Io. VI, 44. quod & deinceps pluribus demonstrabimus: interim & homines se ipsos conuere dicuntur, quando operationi Numinis, eos conuertentis, non resistunt, sed melius potius a Deo praescriptis rite vtuntur. Cum ergo Deus homines conuere prohibetur, conuersio

transitiua saluatur, quae est actio, a Deo in homines transiens, potestque etiam *actiua* vocari. Et eodem sensu ministris verbi diuini conuersio, seu, quod alios homines conuertant, tribuitur, vt cum angelus ad Zachariam de Ioanne dicit: *Et multos filiorum Israel transibit in corpore tuo, conuertet ad dominum Deum ipsorum*; Luc. I, 16. Cum autem homines se ipsos conuere dicuntur, *intransitiua* adpellatur conuersio, cum actus ille intra hominem maneat, nec ad alium transeat; quamquam, si res ipsa consideretur, passio potius sit, quam actio, cum homo a Deo conuertatur. Lucem haec ex mox dicendis capient.

§. XXX. Conuersio intransitiua alias etiam *poenitentia* dicitur, voce ista non pro sola contritione, vt a quibusdam fieri solet, sed pro tota hominis conuersione, accepta. * Respondent ei haec ratione, remque ipsam recte expriment voces graecae, *μετάνοια* & *μεταμέλεια*, quibus scriptores sacri noui testamenti saepius vtuntur. **

* Diuersae vocis *poenitentiae* sunt significationes. Generalis illa est, cum quamcumque facti cuiusdam, a nobis admissi, displicentiam denotat: vt cum dicimus, quod nos consilii cuiusdam, aut dicti, aut facti, poeniteat. Et eam quidem hic in censum non venire, res ipsa docet. Non minus tamen & ea significatio a nostro instituto aliena est, qua externam poenitentiae declarationem indicat, quae ab illis requiri solet, qui grauiori quodam facinore scandalum praebuerunt, & hinc cum ecclesia sunt reconciliandi. Discriminis causa haec poenitentia *ecclesiastica* vocari solet: saepiusque vox ista eo sensu apud scriptores ecclesiasticos occurrit. Nobis vero nunc internam animi mutationem, seu, transitum ex statu mortis & irae, ad statum vitae spiritualis, & gratiae, denotat; ad quam, cum & contritio, & fides, vt deinceps dicemus, requiratur, aliquando quidem pro illa tantum, saepius autem pro vtraque sumitur. In posteriori significa-

tione, quae & huius loci est, subinde in scriptura sacra adhibetur, vt *Matth. III, 8. Marc. I, 4. Luc. III, 3, 8. act. XI, 18.* alibi-que. Immo, vbicumque solius poenitentiae, tamquam medii perueniendi ad salutem, mentio iniicitur, vocem hanc, vt ita capiamus, par est. Cum enim ex aliis locis pateat, sine fide neminem ad salutem peruenire posse, nisi committere ista inter se inuicem velimus, necesse est, vt dicamus, poenitentiam, vbi sola memoratur, fidem quandoque includere. Cum vero cum poenitentia diserte fides coniungitur, vt, quando seruatur ipse *Marc. Ius.* dicit: *agite poenitentiam, & credite euangelio*; aut aliae quaedam rationes id suadent, vt poenitentiam pro contritione accipiamus, necesse est: quamvis non desint, qui putent, posse priorem significationem retineri, si vel maxime fidei simul iniiciatur mentio; cum sensus esse queat, quod dolore adfici, & in Christum credere, hoc autem cum primis facere debeant. Sed causam non video,

video, cum non admittere queamus, quod vox *poenitentis* aliquando pro sola contritione sumatur; cum aliunde satis constet, tum eam ad salutem non sufficere, quippe ad quam fides etiam requiratur. Quod de re & eo minus dubitandum, quando statim diserte fidei mentio additur.

** Vox *μετάνοια*, si originem respicias, erroris agnitionem indicat, cum verbum *μετανοῖν*, ex *μετά* & *νοῖν* compositum, significet, *post erratum sapere*. Erroris autem agnitio, cum sine eiusdem detestatione, mentis quæ mutatione, esse non solet, si vsum species, omnia hæc voce *μετάνοια* comprehenduntur. Vox *μεταμέλεια*, quæ a verbo *μεταμέλειαι* descendit, curam, animique anxietatem, ob facinus aliquod perpetratum, significat, quæ itidem plerumque cum facinoris detestatione, & studio talia euitandi, coniuncta esse solet. BELLARMINVS vocem *μεταμέλεια* nusquam fere in scripturis occurrere, dicit, cum de conuersione hominis peccatoris agitur; lib. 1. de poenitent. cap. 8. p. m. 43. Sed fallitur magnopere cardinalis, cum vel ex *Matth. XXII, 29. & 32.* discere potuisset, hanc vocem de conuersione peccatoris adhiberi. Ipsum equidem nomen *μεταμέλεια* in scriptura non occurrit; sed præterquam quod BELLARMINO de verbo *μεταμέλειαι* sermo sit, ex eo, quod verbum *μεταμέλειαι* de conuersione vsurpatur, merito concluditur, nomen *μεταμέλεια* eandem habere significationem. Solent tamen nonnulli inter *μετάνοιαν* & *μεταμέλειαν* discrimen aliquod statuere, primo quidem, quod *μεταμέλειαι* in malam etiam vsurpetur partem, vt cum de Iuda proditore *Matth. XXVII, 3.* dicitur, quod *μεταμέλειαι*, reddiderit triginta argenteos; *μετάνοια* autem tantum in bonam; deinde, quod *μεταμέλειαι* dolorum magis & contritionem, ex peccatorum agnitione ortam, *μετάνοιαν* contra præcipue vitæ in melius mutat onem, significet; & denique, quod eam ob causam

μεταμέλεια latine recte per *poenitentiam*, *μετάνοια* vero per *resipiscenciam*, exprimitur. Quorsum & illud LACTANTIUS refertur: *Is, quem facti sui poenitet, errorem suum pristinum intelligit.* Ideoque Græci melius, quam Latini *μετάνοιαν* dicunt, quam nos latine possumus *resipiscenciam* dicere. *Resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget, castigatque se ipsum dementiae, & confirmat animum suum, ad rectius viuendum.* Iam illud ipsum maxime cauet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur; lib. 6. institut. diuin. c. 24. p. m. 752. Et hæc quidem cum ex BEZÆ adnotationib. ad cap. 3. *Matthæi*, aliisque retulisset BALTH. MEISNERVS, addit, distinguendum esse inter significationem harum vocum etymologicam & biblicam; secundum illam eas ita differre, vt *μετάνοια* mutationem mentis, *μεταμέλεια* sollicitudinem proprie noster, secundum hanc autem eas conuenire &c. *philos. sobr. part. 2. sect. 1. cap. 2. p. 261. 262.* Et sane, secundum vsum scripturæ sacræ non tantum conueniunt, cum de conuersione hominis peccatoris vsurpantur, sed vtraque etiam eiusmodi mentis mutationem denotat, quæ ex dolore ob peccata admissa, atque ex vera in Christum fide, oritur. Hoc loca scripturæ, ea cumprimis, in quibus vox *μετάνοια* occurrit, quæ satis nota sunt, & quorum nonnulla antea iam adduximus, euidenter comprobant. Recte autem PET. MOLINÆVS de poenitentia & clamib. lib. 1. cap. 5. p. 21. obseruat: *Quando in nouo testamento inuenitur: μετανοῖτε, vulgata versio plerumque vertit: agite poenitentiam. Quia autem poenitentia derivatur a poena, inde superstitio adripit ansam, mutandi virtutem in poenam. Cum enim poenitentia sit animi adfectus, & præstantissima virtus, per quam vita hominis emendatur, & a vitio reuocatur ad virtutem, nunc poenitentia poena est. Poenitencias pontificii vocant ieiunia, flagellationem, peregrinationes, cilicium,*

cium, multas pecuniarias, denique opera poenalia & molesta, quae arbitrio presbyterorum & praelatorum irrogantur peccatoribus. Nimirum, haud vltimus inter Romanae ecclesiae errores est, quod satisfactionem quamdam ad poenitentiam requirant, vnde & BELLARMINVS in eo totus est, vt probet, verba graeca & ebraea,

quibus scriptura sacra de hominis conuersione vtitur, praeter animi dolorem internum, praestationem quamdam externam, eandemque molestam, quae poenae instar sit, denotare; *lib.1. de poenitent. cap. 7. p. m. 43. seq.* Sed, quam infeliciter hoc ei successerit, dudum nostrates demonstrarunt.

§. XXXI. Eaque conuersio, seu poenitentia, cum vel de illis intelligi queat, qui primum a morte spiritali ad vitam transeunt; *Ephes. V, 14.* vel de iis, qui per renouationem quotidianam in vitae sanctae studio proficiunt, *Rom. XII, 2.* alia est *stantium*, alia *lapsorum*. Sed hic posterior in censum venit. *

* Maximum itaque inter poenitentiam stantium & lapsorum intercedit discrimen. In hac enim, siue poenitentia lapsorum, transitus fit a statu mortis ad statum vitae spiritalis; in illa autem, siue poenitentia stantium, a statu vitae spiritalis imperfectiori, transitus fit ad perfectiorem. Adeoque poenitentia lapsorum, eorum est, qui haecenus ceu irrogeniti, in statu mortis spiritalis fuere constituti, ex quo ad vitam spiritualem transeunt; poenitentia autem stantium, eorum est, qui iam sunt regeneriti. Hinc & poenitentia lapsorum ad conuersionem, seu regenerationem, stantium ad renouationem seu

sanctificationem, refertur; conferenda, quae dixi in *institutionibus theol. moral. part. 1. cap. 5. §. 4. seq.* Denominationis ratio ex *1. Cor. X, 12.* petita videtur: *Qui sibi stare videtur, videat, ne cadat.* Licet autem per *lapsos*, stricte loquendo, illi tantum intelligantur, qui ex statu gratiae exciderunt, haecenus tamen & eorum, qui numquam regeneriti fuerunt, quales omnes illi sunt, qui extra ecclesiam christianam sunt constituti, vt Iudaei & gentiles, eadem est ratio. Interim illorum, qui numquam regeneriti fuerunt, conuersio *prima*, reliquorum *secunda* seu *iterata* dici solet.

§. XXXII. Cum ergo per conuersionem aequae ac regenerationem mutatio quaedam in homine contingat, hinc itidem duplex eius status considerari potest; is, quem homo deserit, & is, ad quem transit; quorum priorem *terminum a quo*, posteriorem, *terminum ad quem*, vocare solent. Status, quem, deserit, est status mortis spiritalis, peccati, immo, seruitutis sub peccato, renebrarum, irae denique diuinae, atque damnationis. Is contra, ad quem transit, est status fidei; atque vitae spiritalis, lucis, libertatis, gratiae, atque salutis; * *Io. III, 18. XI, 25, 26. act. XXVI, 18. Rom. VI, 16, 17. Eph. II, 1. IV, 18. V, 8.*

* Eodem modo hic se res habet, ac in regeneratione: vnde & quae de duplici statu, mortis & vitae, in regeneratione obseruanda, supra ad §. 17. & 18. diximus, hic

itidem locum inueniunt. Hoc saltem discriminis intercedit, quod, cum regeneratio ad infantes pariter ac adultos, conuersio autem ad solos adultos pertineat; in hac

hac etiam ad actualia peccata, & habitua-
lia, per illorum crebram repetitionem con-
tracta, speciali quadam ratione respi-
ciatur. Vt enim per haec corruptio na-
turalis, per peccatum originale omnibus
adhucens, mirum in modum augetur, &
corroboratur, ita maior inde oritur diffi-
cultas, ex hacce miseria eluendi. Nimi-
rum quo profundius homo per peccata
actualia, praesertim saepius repetita, &
hinc orta habitualia, vitiis fordidis
immergitur, eo longius a vita spiritali, seu
quae ex Deo est, recedit, eoque magis oculi
mentis eius excaecantur, ne videat claram

lucem euangelii; 2. Cor. IV, 4. eo magis
etiam, aucto peccati dominio, augetur ser-
vitus spiritalis; Rom. VI, 13, 16. hinc vero
& reatus poenae ac culpae augetur, vt, nisi
conuertatur, longe grauius illi subeundi
sint cruciatus, quippe qui hac ratione sibi
ipsi *ἡθαρσίαν ὀφείλει ἐν ἡμετέροις ὀφείλει*, Rom. II, 5.
Et hicce quidem cum sit status ille mortis, a
quo homo, dum conuertitur, discedit, qua-
lis status vitae sit, ad quem transit, haud dif-
ficulter intelligitur. Sed plenius & distin-
ctius in iis, quae nunc sequuntur, haec ex-
plicatur.

§. XXXIII. Ea, quae homo, dum conuertitur, deserit, seu a qui-
bus discedit, non tantum sunt peccata, tum actualia, tum habitualia, &
haec quidem tum in se, tum intuitu culpae cum iis coniunctae, & poenae
spectata, * sed etiam certa quadam ratione res quaelibet, quae animum ho-
minis adficiendo, mouendo, incitandoque, vt iis adhaerescat, legemque
adeo diuinam migret, inducunt. **

* Quod peccata actualia hic primo in-
censum veniant, ipsa conuersionis & poe-
nitentiae notio, quae omnium animis oc-
currit, quemuis statim condocere potest.
Id enim, quod contra legem diuinam ad-
missum, illud ipsum est, quod nos vrget,
impellit, existimatur, vt mentem aliam in-
ducere adnitamur, id quod est *μετάνοια*; idem
curam, sollicitudinem, anxietatem nobis
iniicit, quod est *μεταμέλεια*; siquidem voces
istas secundum significationem, quam ex
origine sua habent, interpretari velis. Eo-
dem tamen etiam res reddit, si secundum
vsum scripturae sacrae accipiantur. Nam-
que & haec de conuersione, seu poeniten-
tia subinde ita loquitur, vt statim peccata
actualia indicet, quae hac ratione & inter-
mittenda, & abolenda sunt. Sic Esaias va-
res: *lauate vos, purificate vos, amouete ma-
lignitatem actionum vestrarum ex aduerso
oculorum meorum, desinite male facere, discite
bene facere* &c. cap. I, 16, 17. Ita ergo
poenitentiam describit, vt malignitatem
actionum remouendam, diserte doceat,

itemque, quod *desinere* debeant *male face-
re*, hoc est, actiones malas intermittere.
Hinc & aliquando cum voce *μετάνοια*, con-
iunguntur *ἔργα, opera*, vt sensus sit, ab ope-
ribus malis respicere debere, qui se con-
vertere volunt; vt cum *apoc. II, 22.* dicitur:
*ἐάν μὴ μετανόησιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν,
nisi respuerint ab operibus suis.* Haecce
opera Paulus eleganter vocat *νεκρά ἔργα,
opera mortua*, a quibus conscientia nostra
purganda sit, per sanguinem Christi, *Ebr.
IX, 14.* Nimirum *mortua* dicuntur haecce
opera, quia perpetrantur ab iis, qui *mortui
sunt in peccatis suis*, *Eph. II, 1.* Quemad-
modum vero etiam quod mortuum est,
foedum, & ad speculum execrabile esse solet,
ita simul indicatur, hominem peccatorem
propter eiusmodi opera foedum plane &
abominabilem esse coram facie Dei. Haec
sunt opera ista facis, quae longa serie re-
centet Paulus, *Gal. V, 19. seq.* & de quibus
diserte pronuntiat, *neminem, qui ista fecerit,
regnum Dei, seu hereditatem accepturum;*
conf. & I. Cor. VI, 9. seq. Peccatorum au-

tem actualium nomine vt alias, ita hic quoque omnia dicta, facta, cogitata, quibus mortales legem diuinam transgrediuntur, veniunt, adeoque non modo actiones externae, sed & internae, non modo cum perpetramus, quae lex prohibuit, sed & cum interrattimus, quae ex praescripto legis facere debebamus. Repetenda, quae supra iam de peccatis actualibus diximus, ad *lib. 2. cap. 2. §. 29.* Res ipsa etiam docet, ea spectari hic, prout iam perpetrata sint; qua quidem ratione, etsi physice non amplius extant, existant tamen morali aestimatione, qua effectus, qui ex eorum imputatione sunt, hoc est, qua reatum tum culpae, tum poenae. Obligationis enim, qua lex gaudet, ea vis est, vt, si quis eam violauit aut transgressus est, statim quoque & culpae, quam hoc ipso contraxit, & poenae, quam a iudice merito expectat, se reum esse, intelligat; conferenda quae hac de re ad *lib. 3. cap. 2. §. 11.* commentati sumus.

Ad habitualia autem peccata quod attinet, eo nomine tum *connatum* illud, seu *originale*, tum *adquisita*, hoc est, propensiones prauae, peractus saepius repetitos confirmatae, & corroboratae, designantur. Et connatum illud, seu originale, vel ideo hic in censum venit; quod conuersio non rite procedat, nisi fontem & scaturiginem omnis mali probe inspiciamus; cuius rei praeclarum exemplum ipse rex sanctissimus Dauid nobis reliquit, *ps. LI, 7.* Et licet peccatum illud originale penitus tolli nequeat, vim tamen eius, & efficaciam infringi, necesse est, atque imminui, ne amplius nobis dominetur. Id quod & de adquisitis illis, quae & *peccata consuetudinis* vocari solent, est intelligendum. Mirum enim in modum per actus peccatorum saepius repetitos propensio ad praua corroboratur, vt non sine ratione consuetudo altera censeatur esse natura. Quod quidem mortales cautos reddere debebat, si modo

sapere vellent, vt conuersionem suam nequaquam differrent. Quo diutius enim in peccatis perseuerant, eo magis propensiones prauae per consuetudinem corroborantur, eoque difficilior deinceps est emendatio. Ipsa ceteroquin natura satis iam corrupta est, vt eius emendatio humanas vires superet. Consuetudinis, praesertim si diuturna fuerit, non minor, immo, quandoque maior adhuc vis est & efficacia. Iam, si vtraque, & natura, & consuetudo, conspiret, quanta hominibus superandae sint difficultates, facile adparet, parumque abest, quin, qui ista considerat, cum discipulis seruatoris exclamet: *τίς ἄρα δύναται ταῦτα;* quamquam & tum respondendum sit, quod seruator respondet: *πάντες οὐ δύναται ταῦτο ἀδύνατον ἐστίν, ἀλλὰ διὰ τοῦ πνεύματος δύναται ἐγώ;* *Matth. XIX, 25. 26.* Cum autem frustra quis peccata actualia detestetur, aut ea fugere in animum inducat, quamdiu habitualium istorum vis non dum est infirma & imminuta, ad haec in conuersione singulari cura respiciendum esse, nemo non intelligit. Idque ipsa etiam ratio & indoles conuersionis nos conducet, prout transitum a statu mortis, ad statum vitae, a statu seruitutis, ad statum libertatis, denotat. Quis enim credat, in statu vitae, aut libertatis spiritualis cum degere, qui sub dominio prauarum propensionum atque cupiditatum est constitutus? *Ανεπιστάς,* inquit apostolus, *αὐτοὺς τοὺς ἰσχυροὺς τοῦ νόμου, οὓς οὐκ ἔχουσιν τὴν ἐξουσίαν τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πνεύματος;* *Rom. VII, 14.* Atque hoc ea quoque scripturae oracula confirmant, in quibus conuersio per *cordis* (quo nomine cumprimis propensiones habituales indicantur) *mutationem* describitur. Luculenta fuit hac de re verba ipsius Dei apud Ezechielem vatem: *Et dabo vobis cor novum, & spiritum novum ponam in medio vestri, & amouens cor lapideum, & carne vestra, indam vobis cor carneum &c. c. XXXVI,*

26, 27. Nimirum inter actualia & habitualia peccata hocce intercedit discriminis, quod illa tantum morali quadam ratione, qua ratihabitionem, tum & qua reatum culpae & poenae existant, adeoque & aboleantur, si retractentur, sique reatus iste poenae & culpae cesset, haec autem etiam in se spectata, prouti propensiones hominum ad malum aliquod determinatae sunt, adsint, reatum tamen culpae & poenae eisdem secum vehant, hinc & tolli nequeant, nisi eatenus imminuantur, vt homo vere conuersus dici queat, quo ipso & reatus iste culpae atque poenae cessat.

•• Ea est humanae mentis conditio, vt semper obiectum aliquod, quod boni rationem habet, quaerat, & cum eo se vnire cupiat, vt quietem ac beatitudinem eo modo inueniat. Et in statu quidem integritatis, cumq; ordo amoris nondum turbatus esset, obiectum hocce ipse Deus erat, quocum, ceu summo bono, homo per intimum amorem erat coniunctus. Et in eo summa eius consistebat beatitudo. At, cum per lapsum homo a Deo plane auersus esset, alia obiecta quaesivit, quibuscum se vniret, vt in iis quietem suam inueniret. Quorum obiectorum cum magna sit varietas, ad tria tamen possunt reuocari capita praecipua, ea, quibus ad voluptatem, itemque ad ambitionem, seu superbiam, & denique ad auaritiam homines excitari solent. Hinc tria ista vitia cardinalia, ἡ τρυφὴ τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐνδοξία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου; 1. Io. II, 16. Atque haec quidem obiecta cum in mundo existant, & ab hominibus, qui mundum constituent, nobis subinde offerantur, patet, quod ipse etiam mundus hoc modo ad obiecta ista merito referatur, & quibus animus in poenitentia auertendus est. Vnde, quod mundum diligere non debeamus, Iohannes dicit 1. c. v. 15. Sed & cum ipse diabolus hisce rebus, ad illaqueandos hominum animos, & in captiuitate detinendos,

vtatur, & ille hac ratione obiectis hisce adnumerandus est. Vnde homines conuerti dicuntur a *potestate satanae ad Deum*, act. XXVI, 18. Obiecta ista, de quibus diximus, idolorum etiam nomine quandoque veniunt; si scilicet de idololatria subtiliori sermo sit. Quam primum enim homo obiectum aliquod pro summo bono amplectitur, vt illud supra omnia amet, cultum, quem soli Deo debebat, illi tribuit, adeoque idololatriae reus est. Haec namque ratio est, cur auaritia idololatria vocatur; Col. III, 5. ob quam adeo eodem iure ambitio & voluntatis cupiditas isto nomine venit. Haec itaque idola, seu obiecta, quae animum hominis illaqueatum tenent, remouenda sunt; quaequidem & in crassiori idololatria, (quae tamen ex subtiliori originem trahit,) externa idola eisdem remouenda erant; conf. Ef. XXXV, 6, 7. Ezech. XXXVI, 25. Sunt tamen obiecta ista externa non vnus generis. Quaedam enim ita comparata sunt, vt in se illicita sint, eorumque possessio aut vsus semper cum vitio sit coniunctus; quaedam autem ita, vt possessio aut vsus retineri eundem queat, modo animus illis plus, quam decet, non adhaerescat. Quae prioris generis sunt, ita remouenda, vt nec possessionem retineamus, & ab omni nos abstinemus vsu, immo, si res postulat, vt praesentiam quoque eorum, atque conspectum fugiamus, cuius rei illustre exstat exemplum, act. XIX, 19. Quae autem posterioris sunt generis, retineri qua possessionem, quae vsu possunt, sed ita, vt caueamus, ne animum illaqueent, eumque amore peruerso impleant; 1. Cor. VII, 29. sq. Atque haec, quae hactenus diximus, eo spectant, vt intelligatur, quis terminus, vt loqui solent, sit conuersionis a quo; tum *formalis*, peccata scilicet non tantum actualia, sed & habitualia; tum *obiectiuius*, res quaelibet, quae animum hominis a Deo auertunt.

§. XXXIV. Ab isto miseriae mortisque spiritualis statu homo, dum conuertitur, ad Deum ipsum, ceu summum suum bonum, transit, vt cum eo iterum, reconciliatus quippe per meritum Christi, vnatur; vnde status gratiae, vitaeque spiritualis, oritur, quacum & remissio peccatorum, & alia bona spiritualia, quae beatum hominem reddunt, sunt coniuncta. *

* Quemadmodum summa hominis beatitudo, vt antea diximus, in eo consistebat, quod cum Deo, ceu summo omnium bono, intime coniunctus esset; ita summa contra eius miseria inde orta est, quod a Deo sit abalienatus, eumque ob peccata sibi iratum habeat. Haec radix, hicce fons est omnis miseriae, omnisque calamitatis. Immo haec ipsa est mors spiritualis hominum. Hinc vero facile intelligitur, quod in conuersione homo eo tendat, vt cum Deo iterum, ceu suo summo bono, vnatur; quod tamen fieri nequit, nisi illi reconcilietur. Atque hoc scriptura ipsa luculenter docet, quando homines se conuerrere iubentur, *ἐπι τὸν θεόν, act. XIV, 15. XXVI, 18. πρὸς τὸν θεόν, 1. Thess. I, 9.* Vnde & poenitentia dicitur *μετάνοια πρὸς τὸν θεόν, act. XX, 21.* Idque inde etiam confirmatur, quod in conuersione idola omnia, non crassiora saltem, sed subtiliora, hoc est, res omnes, in quibus homines miseri quietem animi, & felicitatem suam quaerunt, ea, qua diximus, ratione remouendae sint, vt adeo ad Deum, ceu vnicum illud summum bonum, in quo solo & veram animi quietem inueniunt, redire queant. Hinc & subinde poenitentia per reditum, seu reversionem ad Deum describitur, quod & vox *חַשְׁבֹּנָה* qua scriptores sacri veteris testamenti vtuntur, iulicet. Sic *Ierem. XXXI, 18.* dicitur: *fac me reuerti, & reuertar.* Et *Deut. IV, 30.* Moses de populo israelitico adierit, quod ad dominum Deum suum reuersurus, & vocem eius auditurus sit. Ad Deum autem dum homo per poenitentiam reuertitur, vt cum sibi propitium reddat, & cum eo, ceu summo bono suo,

vnatur, fieri aliter nequit, quin simul ex morte spirituali ad vitam, ex statu peccati in statum fidei, ex statu irae in statum gratiae, emergat, & elucetetur. Quod seruator eleganter exemplo filii istius immorigeri, qui poenitentia ductus, ad patrem suum rediit, declarat, quippe cuius pater ad fratrem eius dixit: *hicce frater tuus cum mortuus esset, reuixit; Luc. XV, 32.* Nimirum de vita spirituali non est dubitandum, quae statim in nobis oritur, ac fides accenditur, quae meritum Christi adprehendit, vt Deo reconciliemur, & cum ipso vniamur; conferenda, quae ad §. 19. docuimus. Hinc vero, cum & in intellectu lux diuina oriatur, vti item ad §. 20. obseruatum, ideo conuerrere se homines dicuntur *a tenebris ad lucem, act. XXVI, 18.* Porro vbi fides in Christum, ibi remissio est peccatorum, seu iustificatio, *act. X, 43.* vnde & manifestum, quod non amplius sint filij irae, sed filij Dei, *Io. I, 12.* qui & spiritum *sanctum* acceperunt, *Rom. VIII, 15.* Atque ita etiam in libertatem adferuntur, secundum illud seruatoris: *si filius vos liberos fecerit, re ipsa liberi eritis; Io. VIII, 36.* Liberi enim sunt, non tantum a maledictione, & imputatione peccati, sed & ab eius dominio; quae tamen libertas a dominio peccati deinceps in renouatione magis augetur, & confirmatur, quo magis vis & efficacia prauarum propensionum infringitur, & imminuitur, *Rom. VI, 12.* Et ipsa quoque renouatio ad ea quodammodo referri potest, ad quae homo per conuersionem transit, licet non immediate hoc fiat, sed mediate, cum remissio peccatorum seu iustificatio renouationem praecedat.

cedat. Et ex iis quidem, quae diximus, intelligere licebit, quo sensu theologi Deum, *terminum* conuersionis ad quem obiectum,

statum autem vitae spiritualis, & gratiae, cum iis, quae huc pertinent, *terminum ad quem formalem*, adpellent.

§. XXXV. Cum ergo in conuersione peccata, quae deferimus, abolenda sint, atque destruenda, id quidem, vt, quo pacto fieri queat, intelligatur, distincte & de *actualibus* & de *habitualibus* dispiciendum est. Illa namque cum in se spectata, morali quadam saltem ratione existant, abolentur, si primo ea vt peccata, seu actus, quibus Deum grauissime offendimus, eiusque iram, hinc & maledictionem, aeternamque condemnationem promeriti sumus, agnoscamus, simulque serio detestemur, & dolore summo, quod ea admisimus, perfundamur. Intuitu autem culpae, quae illa comitatur, arque poenae, spectata, abolentur, cum vera fide meriti atque satisfactionem Christi adprehendimus, atque ita eorum remissionem obtinentes, Deo iterum reconciliamur. *

* Peccata actualia, in se spectata non aliter, quam morali quadam ratione, prouti rata adhuc nobis sunt, & veluti adprobantur, existere, ad §. praec. diximus. Quo quidem pacto spectata, non aliter quoque quam per retradationem quamdam, seu detestationem ea aboleri posse, manifestum est. Quae tamen detestatio etiam necessaria est, vt qua culpam pariter, ac poenam, tolli, atque aboleri possint. Cum autem nemo peccata sua retradare, aut detestari queat, nisi qui se peccasse credit; agnitionem peccatorum ad hoc requiri, nemo non intelligit. Nec qualescunque agnitio ad hoc sufficit, sed talis adesse debet, ex qua detestatio ista existere queat. Quod tum demum fiet, si agnitio vera sit, & ad omnia peccata sese extendat, vt non tantum dicta & facta, sed & cogitata, omnesque animi motus, ad legem, seu normam perfectissimam exigantur, seduloque adeo cogitetur, cum *de vobis sit primum agnoscere*, Rom. VII, 14. perfectissimam etiam non externarum modo actionum, sed omnium cogitationum, motuumque cordis, obedientiam eam requirere; conf. Matth. V; 20. sq. Tum porro, si sit sincera, vt aliquis sibi non blandiatur, aut peccata sua, quae lex peccata esse ostendit, vel excusare, vel extenuare adnitatur. Quod Dauid

rex sanctissimus indicat, *beatum praedicans, cui dominus non imputat iniquitatem, & in cuius spiritu non est dolus*, ps. XXXII, 2. Sed & ita comparatam esse oportet hanc agnitionem, vt peccata eiusmodi aberrationes a lege diuina esse agnoscamus, quae non possunt non iram diuinam, maledictionem, mortemque temporalem, & aeternam peccanti attrahere, siquidem summa & infinita Numinis sanctitas & iustitia infinitum in modum per ea laedatur; conf. Deut. XXVII, 26. Gal. III, 10. Sequetur vero tum sponte sua studium sincerum, istas peccatorumordes abstergendi; quod adeo itidem ad veram peccatorum agnitionem requiritur. Hoc enim si non accesserit, homo eiusmodi illi similis est, qui maculas faciei in speculo equidem videt, sed de iis remouendis parum est sollicitus; Iacob, I, 23, 24.

Eum ergo in modum si peccata agnoscuntur, non poterit non in voluntate cum summa *dispendentia*, excitari *pudor*, *tristitia*, & *metus*, qui adfectus cum animam admodum adflegant, excrucientue, *contritionis* nomine venire solent. Constat namque, & supra ad I. 3. c. 2. §. II. obseruatum est, obligationis, quam lex secum vehit, hanc vim esse, ac efficaciam, vt, qui eam transgressus fuerit, statim quoque se *poenae*, ac *culpa*

reum esse intelligat. Et ad culpam quidem quod attinet, per eam tum *maculam* quamdam, seu *labem*, quae per peccatum alicui adspersitur, tum ipsam peccati *immutabilitatem*, denotari, ibidem docuimus. Quae consideratio, tam de poenitentia sermo est, nequitiam est praetermittenda. Si enim peccatum vt macula, seu labes spectetur, summam eius foeditatem intelligemus, atq; deformitatem, hinc & naturalis illius dignitatis, quae ex virtute oritur, imminutionem atque defectum. Inde non potest non pudor summus in animo excitari, quo perfunduntur, qui se peccasse sentiunt, quiae ad veram etiam, seriamque poenitentiam requiritur; conf. Ez. XVI, 63. c. XXXVI, 32. c. XLIII, 10. n. 11. Jer. III, 3. 25. &c. Quodsi vero *immutabilitas* in peccato spectetur, quam etiam culpae nomine venire diximus, non potest non inde maxima oriri *tristitia*. Dum enim conuincimur, ea quae admisimus, quibusque legem diuinam migrauimus, iure nobis imputari, hoc ipso nos damnamus ipsi, & sententiam velut ferimus, dignos nos esse, qui mala ista experiamur, quae peccantes manere solent. Atque huc morsus istos conscientiae referre licet, quippe qui in eo consistunt, quod ipsumet nos, ceu peccatores foedissimos, hominesque omnigratia ac fauore indignos, iudicamus, quia nouimus, nos ipsos omnia perpetrasse, eaque adeo iure, meritoque imputari nobis; conf. ps. VI, 3. c. XXXII, 3. Non tantum autem culpae, sed poenae quoque reos esse, qui legem diuinam violant, antea diximus. Ex ipsa namque iustitiae consideratione intelligitur, poenam a delicto separari non posse; adeoque, vbi peccatum est, non posse non consequi poenam. Cum enim Deus sit sanctissimus, vt a se remoueat omne, quod cum summa eius perfectione pugnat, iustissimum quoque esse oportet, vt detestetur in hominibus, & puniat, quae summae eius sanctitati aduersantur. Quod copiosius supra ad l. 3. c. 2. §. II. demonstra-

uimus. Hinc vero in eo, qui peccata sua agnoscit, & cuncta adcurate secum reputat, non potest non metus excitari maximus. Hinc preces illae Dauidis: *domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira corripas me*; psalm. VI, 2.

Atque haec quidem ratione licet peccata actualia retractentur, non ideo tamen culpa pariter atque reatus poenae tollitur, sed ad hoc porro requiritur, vt gratiam atq; fauorem Numinis nobis conciliemus, & peccatorum omnium ab eo impetremus remissionem. Sed haec impetrari nequit, nisi iustitiae diuinae plenissime fuerit satisfactum: cuius satisfactionis necessitatem, & quod Christus seruator, agnus ille Dei, qui totius mundi portat peccata, Jo. I, 29. eam pro nobis praestiterit, cum iam ad c. praec. §. 38. luculenter demonstraauerimus, vt hic de ea aliquid addamus, necesse non est. Inde autem vt fructus ad nos redundet, fides accedere debet, qua meritum Christi adprehendamus, & ita satisfactionem eius nobis velut reddamus propriam. Ita namque Deum iterum propitium nobis experiemur, quippe qui peccatis nostris equidem offensus, simul tamen omnium hominum salutem serio cupit, modo ad agnitionem veritatis se perducere patientur; 1. Tim. II, 4. tum vero & per sanguinem Christi nobis reconciliatus, omnes vera fide ad se accedentes, in gratiam recipere paratus est; 2. Cor. V, 18. 19. Sublata autem hunc in modum & culpa, & poena, tolluntur etiam, qui vtramque consequuntur, effectus. Hinc pudor cessat, siquidem, quidquid in homine foeditatis, aut deformitatis per peccata erat, per eorum remissionem absterbum est: vnde purificati dicuntur, sanguine Christi, 1. Ioan. I, 7, 9. Ebr. IX, 14. Qua ratione & diximus illam, seu gloriam, vel claritatem, quam in Adam amisimus, per Christum recuperamus, Rom. III, 23, 24. Cessat & tristitia, cum peccata, quae commisimus, non amplius vt nostra considerantur. Hinc pecca-

ta nostra tegi dicuntur, *ps. XXXII, 1. ne amplius in conspectu Dei adpareant, itemque deleri, Ef. XLIII, 25. vt nubes & nebula dissipari, Ef. XLIV, 25. in profundum maris proici; Micba VII, 19. Tandem & cessante*

reatu poenae, non potest non cessare *metus*; siquidem qui remissionem peccatorum impetrarunt, *pacem habent cura Deo, Rom. V, 1. estque in iis odium naturae, Rom. VIII, 1.*

§. XXXVI. Pari ratione & peccata habitualia tum in se, prout peccata sunt, tum intuitu culpae & poenae, itemque intuitu dominii spectata, per eorundem agnitionem, & ob admissa contritionem, fidemque in Christum, abolentur; sed physice etiam considerata, per conuersionem transitiuam, accedente deinceps renouatione, non eundem plane tolluntur, magis tamen magisque imminuuntur, ne illorum dominio homo regenicus sit obnoxius; * *Rom. VI, 12, 13. seq.*

* In peccatis habitualibus & ea spectari possunt, quae illis cum actualibus sunt communia, & ea, quae illis sunt propria. Quae priora si considerentur, eadem prorsus hic in censum veniunt, quae de peccatis actualibus iam diximus. Prout enim legis sunt transgressionem, per seriam displicentiam, quae sine sincera illorum agnitione esse nequit, itidem retractanda sunt; sed & culpa pariter ac poena, & qui hinc sequuntur effectus non aliter cessant, quam si per meritum Christi, vera fide adprehensum, Deus nobis reconcilietur, atque propitius reddatur. Cessabit vero etiam tum quodammodo dominium, quippe quod in eo consistit, quod homines non tantum prauis suis cupiditatibus non resistunt, iisque se abripi patiuntur, sed iis insuper indulgent, adeoque consensu velut suo eas adprobant. Qui enim peccata sua agnoscit, & detestatur, non tantum prauis eiusmodi cupiditatibus non indulget, sed reprimere potius easdem, atque subigere quouis modo adnitetur. Quia in re etiam statim fides vires suas exerit, atque demonstrat, excitando in hominibus motus pios, sanctosque, quibus eo fortius insulsiuibus prauarum cupiditatum obuiam eant. Arque hoc est, quod in *apol. August. conf. art. 5. p. 167.* dicitur, *fidem per omnem vitam luctari cum peccato, vt vincat peccatum, & mortem.* Eoque pertinet, quod

praestantissimi ecclesiae nostrae theologi docent, *in ipsa iam conuersione incipere luctam carnis & spiritus.* Et non aliter perfectiores se habere potest. Cum enim aliquis peccata sua agnoscit, & serio detestatur, quis dubitet, si prauis carnis motus impetum in animum faciant, quin iis sit reluctaturus; Si namque non faciat, nemo credit, eum peccata serio detestari. Sin faciat, non potest non lucta quaedam carnis & spiritus oriri. Quae licet plerumque initio cum magna imbecillitate procedat, seria tamen non esse nequit, modo ipsa poenitentia seria sit, & sincera. Etenim si physice peccata habitualia spectentur, quae altera est ea considerandi ratio, vnico sane imperu vis illorum & efficacia infringi nequit. Per diuinae equidem gratiae operationem magna in homine, qui conuertitur, aut regeneratur, contingit mutatio, vt in intellectu pro tenebris lux spiritualis, pro stultitia sapientia; in voluntate, pro morte vita, viresque spirituales oriantur; quibus instructus homo id efficere potest, ne motibus prauis iterum succumbat. Sed cum haec non obstant, quominus magna adhuc propensionum, cupiditatumque prauarum vis sit, praefertim proutia corporis moribus aut proueniunt, aut augentur, ac corroborantur, omnis opera impendenda, omneque adhibendum studium, vt magis magisque enerventur,

frangantur, imminuantur; id quod fit in regeneratione discernendam esse, supra iam renouatione, quam sedulo conuersione & monuimus; conf. 1. Cor. IX, 27.

§. XXXVII. Vt ergo per regenerationem, ita & per conuersionem magna in homine, qua omnes mentis facultates, speciatim qua intellectum, pariter ac voluntatem, contingit mutatio, dum ille ab ignorantia, & erroribus, qui cum fide consistere nequeunt, hæc autem a prauarum propensionum dominio, liberatur; ille porro luce & sapientia, hæc vero per fidem, amore Dei, studioque ad eius voluntatem se componendi, imbuitur. * Sed hæc omnia de initio saltem sunt accipienda; cum incrementum & gradus, qui deinceps accedunt, ad renouationem spectent. **

* Repetenda, quae supra ad §. 20. & 21. commemorauimus. Quaecumque enim de regeneratione dicta sunt, hic, ubi de conuersione sermo est, locum inueniunt, quam, si rem ipsam spectes, cum regeneratione conuenire, antea iam obseruauimus. Certe transitus a statu mortis & irae, ad statum vitae & gratiae per fidem fit, quae in regeneratione producitur, & principium, seu fons est omnis vitae spiritualis. Interim cum conuersio speciatim de adultis dicatur, in hisce etiam mutatio illa maxime est perspicua; quamuis & in his diuersimode sese exferat. Vt enim diuersus admodum hominum ante conuersionem est status, ita & mutatio, quae in illis per conuersionem contingit, non potest non diuersa adparere post conuersionem. In aliis namque intellectus praecipue, per errores & varia praedicatorum opinionum genera, quibus naturalem caecitatem & stultitiam auxerunt, corruptus est; in aliis autem voluntas, cum non tantum per diuturnam peccandi consuetudinem magis a Deo est alienata, sed pravae quoque propensiones, & in quibusdam iterum prae reliquis voluptatis cupiditas, in aliis auaritia, rursus in aliis ambitio, mirum in modum auctae sunt, & corroboratae, cum primis est deprauata. Iam vero licet in hisce omnibus magna, qua intellectum pariter, ac voluntatem, ceterasque mentis facultates, contingat mutatio, in iis tamen vitis, quibus ante conuersionem

praecipue obnoxii fuerunt, maxime conspicitur. Hinc alium videas cum Paulo ea, ceu vera, & diuinitus reuelata agnoscere, quae antea ceu erronea, & haeretica damnauerat, aut ceu absorta, & inepta irriserat; alium eam iam vitae rationem ceu optimam praedicare, quam antea nemini, nisi stolido & insipienti placere posse, existimauerat. Videas alios sobrietati & temperantiae deditos, quibus virtus antea videbatur, strenue indulgere genio; alios libidines, & voluptates quasuis summo studio fugere, quibus dum antea potiebantur, se beatos reputabant; alios opes suas liberaliter elargiri pauperibus, aut in alios vsus salutare conuertere, quibus antea ipsimet exsatiari non poterant, alios sponte se postponere aliis, quos sibi praeferrere numquam antea aequo laturo animo fuissent; & sic porro. Atque hoc est, quod eleganter Eliaas vates exprimit, quando poenitentiam, ad quam Ioannes baptista homines adhortaturus esset, ita describit: *omnis vallis attolletur, & omnis mons, collisque deprimetur, & abibit quod curuum est, in planum, & salebrosa in conuallem; c. XI, 4.* Spirituali enim ratione de animorum mutatione hæc intelligenda esse, quilibet facile perspicit.

** Conferenda iterum, quae iam supra monuimus, ad §. 23. Hinc vero etiam intelligitur, cum ab aliis dicitur, fidem, & propensiones voluntatis, per actus crebrius repetitos augeri, & confirmari, & hac ratione

tione in habitum quemdam velut exurgere, hoc ad renouationem potius, seu sanctificationem, quam ad conuersionem, in qua fides primū accenditur, referendum esse.

§. XXXVIII. Facile ex dictis colligere licet, duas tantum esse poenitentiae partes, proprie sic dictas, *contritionem* atque *fidem*. Peccatorum autem agnitio, sine qua nulla vera contritio esse potest, aut supponitur, aut in ea includitur. * Qui vero vnam ex hisce partibus omittunt, aut alias substituunt, verae conuersionis ac poenitentiae indolem prorsus pervertunt. **

* Per *contritionem* ipsam peccatorum detestationem, cum adfectibus cum ea coniunctis, pudore, tristitia, metu, plerumque intelligunt. Per istum enim pudorem, tristitiam, atque metum, cor hominis peccatoris, quantumvis durum & ferox, ita contunditur, vt tandem emolliatur penitus, atque mansuescat. Id vero etiam ex peccatorum agnitione provenire, recte dicitur, quia ipsa illa peccatorum detestatio, cum adfectibus antea memoratis, originem inde ducit. Licet autem contritio effectus seu consequens quodammodo sit istorum adfectuum, quia tamen, si omnia recte se habent, ab iis separari nequit, non reprehendendi sunt, qui hacce voce in generali significatione accepta, ipsam displicentiam, seu detestationem peccatorum, cum omnibus adfectibus, animique motibus eo spectantibus, comprehendunt. Quod vero diximus, per veram peccatorum agnitionem, hinc & pudorem, tristitiam, metum, cor hominis peccatoris cum in modum conteri, contundi, emolliari, scriptura subinde testatur, dum illorum, qui *contriti corde* sunt, mentionem facit. Sic David ipse, *sacrificia, quae Deo placent*, inquit, *sunt, spiritus fractus; animus fractus & contritus*, o Deus, non spernis; ps. LI, 9. Et Esaias: *Sic ait sublimis & elatus, cuius nomen (est) inhabitans aeternitatem, & sanctus, qui in sublimi & sancto habito: etiam cum eo, qui attritus est, demissusque spiritu, et vinum conseruem spiritum demissorum, & vinum conseruem animum contritorum; c. LVII, 5.* Et istam quidem contritionem partem poenitentiae esse, qui

ea, quae ad §. 35. diximus, rite ponderauerit, non dubitabit. Etenim peccata, quae culpam & poenam spectata, per fidem in Christum tantum aboleantur, destruantur, ad fidem tamen hancce nemo perueniet, nisi qui iram Dei, ceterosque peccatorum effectus, in animo suo senserit, & hinc vere contritus fuerit. Obcinet namque & hic illud seruatoris: *non egent valentes medico, sed male adfecti; Matth. IX, 12.* Neque ad Christum, ceu ad agnum illum Dei, qui mundi peccata tollit, magnopere properabunt, (quod tamen fidei munus est) nisi qui peccatorum onera grauissima sentiant. Hinc & seruator ipse *τοῖς νομινοῦς & πειρομένοις, laborantes & onυστος*, hoc est, onera peccatorum sentientes, seu contritos, ad se venire iubet, quippe quos recreare velit; *Matth. XI, 28.* Taceo, quod ex vera peccatorum agnitione, sine qua nulla mentis mutatio, adeoque poenitentia nulla esse potest, non possit non eorum detestatio, atque simul contritio, fluere. Lubens interim fateor, vt pudoris, tristitiae & metus, ita & contritionis diuersos in diuersis esse gradus. Multa enim obstant, quo minus haec vna eademque ratione in omnibus sese habeant; quemadmodum & in quibusdam conuersio ipsa celerius, sed plerumque cum moribus vehementioribus, in aliis tardius, lentiusque procedit. Sed tamen, quocumque modo haec sese habeant, vera serique adeste debet contritio, quod & res ipsa postulat, & scriptura sacra testatur. Vel David rex sanctissimus exemplo esse potest, qui subinde animi dolorem, quem ob peccata

fenſit, verbis exprimere vix poteſt. *Miſerere mei*, inquit, *leboſa, quoniam debilis ſum; ſana me, leboſa, quoniam territa ſunt oſſa mea, & anima mea territa eſt valde; & tu leboſa, uſque quo? pf. VI, 3. 4. conf. & pf. XXXI, 10. u. c. XXXII, 3. 4. c. LI, 10.* Sic & Petrus, cum lapſus grauiter in mentem ſibi reuocaret, *ἰδὼς αὐτὸν κειμένον, fleuit amare; Matth. XXVI, 75.* Ne vero in re tanti momenti fallamur, diſcrimen, quod inter naturam & gratiam intercedit, & hic probe & adcurate eſt obſeruandum. Non quaelibet enim triſtitia, aut quilibet dolor, ſalutaris illa contritio eſt, quae ad poenitentiam requiritur. Interdum enim ex cauſis naturalibus triſtitia quaedam oritur; quod ſi eo tempore contingit, quo forte more conſue- to homines in eo ſunt, vt peccatorum confeſſionem edant, ſtatim ſibi perſuadent, ve- ram hanc eſſe contritionem, doloremque diuinitus in ſe eſſe excitatum. Interdum & inde triſtitia quaedam exiſtit, quando vo- luptatibus, aut aliis mundi huius rebus, qui- bus mortales cupiditates ſuas paſcere ſolent, iis carendum, aut aduerſa quaedam, carni- que parum grata, ſubeunda ſunt. Atque haec eſt ἡ τοῦ κόσμου λύπη, triſtitia mundi, quae, iudice Paulo, *θάνατον κατεργάζεται, mortem parit, 2. Cor. VII, 10.* Ab vtraque, tum natu- rali, tum huius mundi triſtitia, multum diuerſa eſt ἡ κατὰ θεὸν λύπη, quae Deum ipſum auctorem agnoſcit, & ex vera, ſince- raque peccatorum agnitione oritur, adeoq; cum ſtudio, ac eorum forſibus animum expurgandi, eſt coniuncta, quae, vt idem apo- ſtolus dicit, *μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμαρτανίου κατεργάζεται, poenitentiam ad ſalutem, cuius nunquam quemquam poeniſcat, efficit.* Sunt vero haec omnia, quae de contritione dixi- mus, de poenitentia, quam vocant, lapſo- rum intelligenda, in qua & tantum vſus legis ſeſe exſerit. In poenitentia vero ſtan- tium paullo aliter ſe rem habere, ex iis, quae ſuo loco dicemus, manifeſtum fiet.

Alteram, eamque praecipuam poeniten-

tiae partem, fidem in Chriſtum eſſe, vel inde liquet, quod praecipuum in poenitentia ſit, vt Deus, quem, qui peccant, merito iratum ſibi experiuntur, iis reconcilietur, propitiuſ- que reddatur; quod aliter fieri non poſſe, quam per fidem in Chriſtum, itidem iam ad §. 35. demonſtrauiſus. Accedit porro, quod per poenitentiam ex ſtatu irae in ſta- tum gratiae tranſferendi ſimus, quod tan- tum per fidem fieri poſſe notum eſt. Nam, *qui credit in filium, habet vitam aeternam; qui autem non credit filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper illum; Io. III, 36.* In poenitentia ad Deum ipſum, ceu ſumnum bonum, vt cum eo iterum vniatur, homi- nem adducendum eſſe, ad §. 34. probaui- mus. Sed per ſolam fidem aditus ad Deum nobis patet; ſiquidem in Chriſto habemus *παθήσαντες ὑπὲρ ἡμῶν περὶ ἡμῶν ἐν σαρκοῖς, διὰ τῆς πίστεως ἀποθνήσκοντες, Eph. III, 12.* Hinc &, cum poenitentiae vox ſtrictè pro contritione accipitur, fides ſtatim ei adiungitur, vt *Marc. I, 15.* cum ſine fide ad effectum ſuum, qui eſt hominum ſalus, pertingere nequeat; aut, ſi in latiori ſignificatione uſurpatur, fides in- cluditur, iis quidem in locis, vbi tamquam medium perueniendi ad ſalutem proponi- tur, quippe quod alibi, vt *Marc. XVI, 16. Io. III, 36.* diſerte fidei tribuitur, vt ſupra iam ad §. 30. oſtendimus. Ceterum, qui ex no- ſtratis tres poenitentiae partes, peccato- rum agnitionem, contritionem, & fidem ſtatuant, ab illis, qui duas tantum admit- tunt, reuera non diſſentiant. Qui enim duas tantum adſeruit, agnitionem peccato- rum ſub contritione ſimul comprehen- dunt, aut eam, ceu eiusmodi quid, quod ne- ceſſario contritionem praecedat, conſide- rant. Nec ruſus peccant, qui agnitionem peccatorum a contritione diſtingunt, cum reuera etiam diſſerant, & quodammodo ceu cauſa ſe habeat ad effectum, ſiquidem ex vera peccatorum agnitione contritio ori- tur. Nec peccant, dum eam partem poe- nitentiae vocant, quoniam in latiori ſigni- ficatione

catione omnia, quae quocunque modo ad poenitentiam necessario pertinent, partium nomine venire possunt.

** Vtrumque Romanenses faciunt; quippe qui fidem, seu praecipuam poenitentiae partem, omittunt, & confessionem contra ac satisfactionem pro partibus poenitentiae venditant. Ad prius quod attinet, fatentur quidem, fidem istam generalem, qua quis credit, vera esse, quae Deus tum peccatoribus comminatur, tum poenitentibus pollicetur, ad poenitentiam efficiendam omnino requiri: sed fidem illam specialem, proprieque sic dictam, qua meritum Christi adprehendimus, vt remissionem peccatorum consequamur, ad poenitentiam requiri, id vero est, quod abnuunt. Fons erroris, quod de ipsa hominis peccatoris iustificatione prauas animo conceperint notiones; cuius rei originem suo loco exponemus; hinc enim & fidei, adeoque & poenitentiae notionem eos peruertere oportebat. Sunt namque haec inter se coniuncta, vt diuelli & separari a se inuicem nequeant. Intelligere huic licet, cur hac in re cum Romanensibus consentiant Sociniani. Cum enim hi quoque, satisfactionem Christi negantes, perperam de iustificatione sentiant, non possunt non veram fidei notionem dimittere, quippe quam in ipsa obedientia constituant; vnde &, quae de poenitentia illorum sit sententia, haud difficulter cognoscitur. Vtrosque autem ex iis, quae antea de fide, quod pars sit poenitentiae, disputauimus, refellere licet; iungenda tamen, quae ad §. 8. diximus, siquidem ibi demonstraui-
mus, fiduciam in meritum Christi omnino ad fidem requiri, immo praecipuam eius partem esse. Id saltem superest, vt paucis euincamus, nec confessionem, nec satisfactionem, recte pro partibus poenitentiae haberi.

Et ad confessionem quod attinet, si ea spectetur, qua homo peccata sua coram Deo confitetur, eam quidem ad poenitentiam

referri posse, immo, in ipsa iam contritione contineri, non negamus; sed de ea hic quaestio non est. Recte in *apol. Aug. conf. art. 5. p. 182.* hac de re dissertitur: *Aliquoties fit in psalmis mentio confessionis, vt: dixi, confitebor aduersum me iniustitiam meam domino, & tu remisisti iniquitatem peccati mei. Talis confessio peccati, quae Deo fit, est ipsa contritio. Nam cum Deo fit confessio, corde fieri necesse est, non solum voce, sicut fit in scenis ab hystrionibus. Est igitur talis confessio contritio, in qua sentientes iram Dei, confitemur, Deum iuste irasci, nec placari posse nostris operibus. Quae vero coram hominibus, siue coram tota ecclesia, siue coram ministro verbi diuini, siue coram illo, quem laesimus, fiat, instituitur confessio, ad signa, seu effectus verae poenitentiae, iure meritoque refertur. Quamquam nec de illa nunc quaestio sit, sed de tali, quae cum omnium & singulorum peccatorum enumeratione est coniuncta, & hac ratione ex ecclesiae Romanae praescripto, coram ministro verbi diuini fieri debet. Talem vero confessionem neutiquam necessariam esse, immo, sine summa iniquitate ab hominibus exigi non posse, adserimus, tantum abest, vt pro parte poenitentiae sit habenda. Et vltimum quidem, licet ex prioribus adsertis fluat; ex ipsa tamen etiam indole atque natura poenitentiae, prouti hactenus eam descripsimus, intelligitur. Nulla enim ratione, vt ex statu irae in statum gratiae transferamur, talem confessionem necessariam esse, comprobari potest. Soli potius fidei, quae sine contritione esse nequit, scriptura hoc tribuit. Ergo confessio, & enumeratio singulorum peccatorum coram hominibus, ad hoc non requiritur. Idque inde confirmatur, quod talis confessio & mandato diuino, & exemplo, quod scriptura sacra suppedit, & primitivae seu apostolicae ecclesiae suffragio destituatur. Mandato diuino eam destitui, tam diu firmiter credimus, donec eiusmodi mandatum proferatur. Exstant equi-*

equidem scripturae sacrae effata, in quibus confessio peccatorum coram Deo facienda commendatur, sed de ea hic neutiquam esse quaestionem, antea iam monuimus. Prouocant porro, qui secus sentiunt, ad loca, *Matt. XVI, 19. c. XVII, 18. Io. XX, 23.* in quibus apostolis, eorumque successoribus potestas soluendi & ligandi, hoc est, retinendi & remittendi peccata, tribuitur. Verum, si vel maxime concedamus, remissionem peccatorum ab hominibus fieri non posse, nisi quaedam confessio praecesserit, inde tamen non sequitur, eiusmodi confessionem ad hoc requiri, quae cum speciali omnium peccatorum enumeratione sit coniuncta, cum & generalis confessio ad hoc sufficiat. Atque hinc etiam patet, quid ad loca, *Matt. III, 6. & act. XIX, 18.* respondendum sit, in quibus confessionis equidem mentio inicitur, sed neutiquam talis, quae cum singulorum peccatorum coniuncta sit enumeratione. Quam misere autem se torqueant secus sentientes, vt aliquid in scriptura sacra inueniant, quo sententiam suam confirmare queant, vel ex iis, quae in *apol. Aug. conf. art. 5. p. 181.* hunc in modum legimus, constet: *Et ridiculum est, huc transferre dictum Salomonis: diligenter cognosce vultum peccatoris tui. Nihil enim dicit Salomo de confessione, sed tradit oeconomicum praeceptum, patri familias, vt utatur suo, & abstineat alieno, & iubet eum res suas diligenter curare, ita tamen, ne studio augendarum facultatum occupatus animus abiciat timorem Dei, aut fidem, aut curam verbi Dei. Sed aduersarii nostri mirifice metamorphosi transformant dicta scripturae, in quaslibet sententias &c. Speciem quamdam sententiae suae exinde conciliare iudent Romanenses, quod dicunt, iudicem prius debere cognoscere causam, quam sententiam pronuntiet. Sed ad hoc quoque in *apol. August. conf. l. c.* iam responsum est: *ministerium absolutionis beneficium est, seu gratia, non iudicium est, seu lex. Atque ministri in ecclesia habent man-**

datum remittendi peccata, non habent mandatum cognoscendi occulta peccata. Accedit, quod plurimi ex ipsius ecclesiae Romanae doctoribus fateantur, ex scriptura sacra probari non posse, peccatorum enumerationem a Deo esse mandatam. Id iterum in *apol. Aug. conf. l. c. p. 182.* recte obseruatum: *Porro aduersarii nostri multos doctores receptissimos damnabunt, si contendunt, enumerationem delictorum in confessione necessariam esse iure diuino.* Quemadmodum autem Romanenses frustra mandatam aliquod, aut praeceptum diuinum, in scriptura sacra quaerunt, ita nec exemplum aliquod inuenire possunt, quo, enumerationem peccatorum necessariam esse, euincere queant. Occurrunt contra exempla quam plurima eorum, qui generatim quidem, se peccatores esse, confessi, & remissionem peccatorum a Deo consequuti sunt, etsi speciatim omnia delicta sua non enumerarent, vt publicani illius, *Luc. XI, 13.* Zachaei, *Luc. XIX, 8.* auditorum Petri, *act. II, 37-38.* Quod diximus, primitivae ecclesiae suffragio quoque Romanensium istam sententiam destitui, in sequentibus ad §. 45. demonstrabimus. Euoluere interim hac de re iuvabit DALLAEVM, de sacramentali siue aurali Latinorum confessione. l. 3. c. 1. §. p. 192. f. Sequitur vero etiam ex haecenus dictis, quod supra obseruauimus, talem confessionem peccatorum sine iniquitate ab hominibus exigi non posse. Cum enim nemo negauerit, eam admodum molestam esse, simulque contet, eam neutiquam esse necessariam, quippe quae a Deo non sit praecpta, iniquum profecto est, eiusmodi quid ab hominibus exigere, quo superfedere. nec sine summa molestia sua defungi poterat. Nec praetermittendum, quod multi, quos pudor aut alia causa detinet, quo minus peccata quaedam confiteantur, non possint non in tuamam desperationem conici, cum credunt, quae non confessi sunt, ea quoque sibi remissa non esse peccata: vt alia.

alia, quae hinc non possunt non consequi, incommoda taceam.

Ad satisfactionem vt nunc accedamus, quam Romanenses itidem pro parte poenitentiae venditant, de ea quid statuendum sit, patebit, si modo veram illorum hac de sententiam exposuerimus. Contendunt namque, si homines baptizati post baptismum in peccata mortalia incidant, per poenitentiam autem iterum Deo reconciliantur, iis quidem poenas aeternas a Deo remitti, temporales tamen quasdam, siue in hac vita, siue post eam, in purgatorio perfoluendas esse; quas qui effugere velit, ei praestaciones quasdam, molestiam atque dolorem adferentes, subeundas esse, siue sponte sua eas suscipiat, siue a ministro ecclesiae, cui peccata sua confiteretur, imponantur, quibus adeo satisfaciatur; quod si ne haec via placeat, posse ei ingentem illum thesaurum satisfactionum, quibus homines pii & sancti plus, quam illis opus erat, Deo praestiterint, quem ecclesia seruet, & per *indulgentias*, quas vocant, dispenset, magnopere prodesse, quibus si non poenae istius abolitionem, eius certe mitigationem obtineat. De iis nimirum loquuntur peccatis, quae post baptismum admittuntur: ea enim, quae ab hominibus adultis ante baptismum commissae sunt, per baptismum ita tolli existimant; vt nullis opus sit satisfactionibus. Praeterea, cum praestaciones illae molestae, quibus Deo satisfieri posse autumant, varii sint generis, eoque praeter alia & peregrinationes sacrae comparatae sint, cumprimis tamen *ieiunium*, cum variis corporis afflictionibus, *elemosynam*, adeoque opera omnia, quibus misericordiam nostram erga alios testamur, & *orationem*, omnesque actus, quibus animum Deo deditum significamus, huc referre solent. Haec, vt alios taceam, vel ex BELLARMINO *l. i. de indulgent. cap. 2.* aliisque locis, constant. Qui autem paullo adcuratius cuncta considerauerit, in hisce complexum quendam errorum, &

fallissimarum hypothesum deprehendet. Ne quid enim de eo dicam, quod sine fundamento discrimen aliquid inter remissionem peccatorum, ante baptismum, & post eum commissorum statuatur, cum in conuersione hominis baptizati, sed in grauiora peccata prolapsi, restauratio fiat foederis baptismalis; falsum est, quod dicunt, cum homo per conuersionem Deo reconciliatur, non omnes simul poenas tolli, sed remanere temporales; falsum, & omni fundamento destitutum, poenas illas temporales post hanc vitam in purgatorio perfoluendas; falsum, praestaciones, quantumvis molestas, & dolorem adferentes, habere vim expiandi peccata, Deoque satisfaciendi; falsum & ineptum, homines pios non tantum pro suis, sed aliorum etiam hominum delictis Deo satisfacere posse, adeoque pro thesauro indulgentiarum, quem ecclesia Romana venditat, carbones inuenient, qui rem paullo adcuratius perpendant.

Sed duo tamen sunt, ad quae hic maxime attendendum est, & quibus labefactis reliqua corrunt: alterum, Deum remittere peccata, vt tamen poena quaedam remaneat; alterum vero praestare aliquid homines posse, quo Deo satisfiat. Ad prius quod attinet, pugnantia secum adferunt, dum dicunt, hominem per conuersionem Deo reconciliari, remissionemque peccatorum impetrare, nec tamen veniam omnium peccatorum, seu immunitatem a poenis omnibus, consequi. Poena est consequens necessarium peccati, vt supra demonstraui-mus. Vbi ergo remanet poena, ibi nulla adhuc facta est peccatorum remissio, nulla reconciliatio. Scriptura certe, quando de remissione peccatorum loquitur, quae veram poenitentiam aut conuersionem consequitur, ita hoc exprimit, vt omnia peccata nostra aboleri testetur. Hinc peccata nostra *deberi* dicuntur, *Es. XLIII, 25. vt nubes & nebula dissipari, Es. XLIV, 22. in profundum maris proici;* *Mich. VII, 9.* Haec

vero, similiaque dicta, quae & peccati ipsius, & omnis poenae sublationem indicant, de iis tantum peccatis, quae ante baptismum committuntur, intelligenda esse, vnde probabitur? Aut, num vel vnico testimonio demonstrare possunt, Deum nonnumquam ita remittere peccata, vt tamen reatus aliquis poenae temporalis remaneat? Accedit, quod remissio peccatorum, quocumque tempore, siue ante, siue post baptismum commissorum, vnice nitatur satisfactione Christi. Si vero & hominum quaedam satisfactio accedere debet, vt poena omnis remittatur, sequetur, satisfactioem Christi ad hoc non sufficere, adeoque minime perfectam esse; quod vel cogitare nefas est. Quis vero hoc sibi etiam persuadeat, cum inter omnes confet, nec ipsi diffiteantur Romanenses, sacrificium Christi pro peccatis nostris infiniti esse valoris. Vnde & Paulus dicit: *vnica oblatio teneat in perpetuum, qui sanctificentur; Ebr. X, 14.* Solent equidem, qui secus sentiunt, prouocare ad exempla Israelitarum, qui vitulum ab Aarone confectum adorauerant, quibus licet Deus peccata remississet, tria tamen millia illorum a Leuitis iussu Moysi interfecta sunt, *Exod. XXII, 10. 14.* Quocum fere conuenit, quod *Num. XIV, 20.* dicitur, Deum Israelitis peccata remississe; statim tamen additur, omnibus illis, qui immergeri fuissent, ex decreto diuino in deserto pereundum fuisse. Prouocant quoque ad exemplum Davidis, qui, impetrata licet adulterii & homicidii remissione, filii tamen, quem ex adulterio susceperat, morte punitus fuerit; *2. Sam. XII, 14.* Immo & addunt, mortem temporalem piis hominibus omnibus subeundam esse, etsi remissionem peccatorum suorum obtinuerint. Verum ad haec, & quae eiusdem generis sunt reliqua, haud difficulter respondere licet. Ad Israelitas enim quod

attinet, qui vitulum adorauerant, dicitur equidem, *Ex. XXII, 14.* poenituisse Deum malorum, quibus populum hunc adficere voluerat, hoc est, quod eum penitus delere statuerat; *v. 10.* inde autem non sequitur, eum peccata illis remississe. Illi porro, qui a Leuitis interfecti sunt, cum haud dubio pessimi omnium fuerint, acceperunt, quod promeriti fuerant. Qui in deserto perierunt, quod immergeri fuissent, non vnica vice, sed diuersis temporibus mortui sunt, donec, qui infra annum vigesimum erant, aetatem virilem attigissent. Adeoque populus Israeliticus pro beneficio potius hoc, quam poena reputare debebat, quod non omnes simul Deus deleuerit, sed castigationem hanc ita temperauerit, vt totus populus semper conseruaretur. Vnde &, quod *Num. XIV, 20.* dicitur, Deum peccata, de quibus ibi sermo est, illis remississe, nostrae sententiae non repugnat. Dum autem peccata, quae remissa sunt, puniri amplius a Deo, negamus, non ideo abnuimus, castigationes quasdam, quae tamen poenae rationem non habent, hominibus piis & sanctis obtingere. Id enim salutare iis esse, & res ipsa docet, & Paulus quoque testatur, *Ebr. XII, 5. sq.* Et hac ratione Dauid pro castigatione paterna, neutiquam pro poena, reputare debuit, quod filius, quem ex adulterio susceperat, mortuus est, *2. Sam. XII, 14.* Mors denique hominum sanctorum, cum transitus sit ad vitam meliorem, perperam prorsus poena adpellatur.

Alterum, quod hic censum venit, caput, hoc est, praestare homines nihil posse, quo Deo satisfieri queat. Id minime necessarium esse, antea demonstrauius, cum satisfactio Christi omnium hominum peccatis expiandis sufficiat. Immo impium esse, satisfactioni Christi humanam quamdam adiungere velle, probauius. Nunc illud insuper adferimus, *adversus* prorsus esse, vt ab hominibus nudis aliquid proficiat, quod diuinae satisfiat iustitiae. Nihil enim

enim praestare homines possunt, quod non praestare debent, siquidem a Deo est mandatum. Ad satisfactionem autem eiusmodi actus requiritur, ad quem quis ceteroquin non fuit obligatus, seu, quem praestare non debebat. Stolidum namque, & plane ridiculum foret, si quis debitum suum solvendo, existeret, eo ipso etiam aliud debitum simul solui; cum tamen, quod soluit, priori vix sufficiat, tantum abest, vt posterius simul eo deleri queat. Quod si quis opera eiusmodi praestare velit, quae Deus non mandauit, facit omnino aliquid, quod Deo displicet, tantum abest, vt hoc ad satisfactionem ei prosit. Non alius enim Deo cultus placeat, quam quem ipse praefcripsit; omnisque *ἰσχυρὸς πνεύματος* merito in vitio ponitur. Ad ea porro, quae a Deo mandata sunt, quod attinet, non tantum, si homo ea praestet, agit, quae agere debet, sed cum nemo mortalium propter *τὴν ὑπερίσχυον ἀμαρτίαν*, Ebr. XII, 1. perfecte vel vnicum legis diuinae praeceptum seruare queat, quis credat, ea ita comparata esse, vt iustitiae diuinae possit fieri satis? Scilicet iis, quae nec recte praestet, & si recte praestaret, officii ratio postulat, placari Numinis iram posse, quis sibi persuadeat? Accedit, quod peccatum quodlibet, quantumvis leue nobis videatur, cum Deum infinitum in modum laedat, non nisi satisfactione infiniti valoris expiari queat, quam a nudo homine frustra expectaueris. Si dicas, hanc, utpote a Christo profectam, hic supponi; respondeo: ergo humana satisfactio opus non est. Et ita quidem fundamenta praecipua, quibus doctrina secus sententium innititur, remissis peccatis, poenam quamdam remanere, itemque, praestari ab hominibus aliquid posse, quo Deo satisfiat, penitus prostrauimus.

Hinc ergo iponte sua consequitur, satisfactionem nequitiam esse partem poenitentiae. Hoc vero inde porro confirmatur, quod nullo scripturae testimonio, nullo exemplo docere queant, satisfactionem eius-

modi ab illis, qui conuertuntur, fuisse exactam. Nihil aliud ab iis, qui ingredi in regnum caelorum cupiunt, requiritur, quam *μετάνοια*, hoc est, eiusmodi mentis mutatio, quae sine contritione, & fide in Christum sibi non constat; satisfactionis ab hominibus praestandae nullum vllibi occurrit vestigium. Prouocarunt equidem olim Romanenses ad ipsa illa scripturae loca, in quibus de poenitentia agitur, vt cum Ioannes baptista *fructus poenitentiae dignos homines facere* iussit; Matth. III, 8. Sed ad hoc maiores nostri in *apol. Aug. confess. art. 6. p. 186.* ita respondent: *Deus perdat istos impios sophistas, tam seculis detorquentes verbum Dei ad sua somnia vanissima. Quis bonus vir non commouetur indignitate tanta? Christus inquit: agite poenitentiam. Apostoli praedicant poenitentiam. Igitur poenae aeternae compensantur poenis purgatorii. Igitur clauis habent mandatum remittendi partem poenarum purgatorii. Quis docuit istos asinos hanc dialecticam &c.* Ceterum, ad opera ista, in quibus satisfactionem constituunt, quod attinet, ea, siquidem a Deo sunt mandata, vt ieiunium, elemosynae, preces, vt signa & fructus verae poenitentiae lubentes admittimus; pro satisfactione quadam, & hanc pro parte poenitentiae habendam, nulla ratione, nullo testimonio probari posse contendimus. In veteri quidem ecclesia, illis, qui poenitentiam agebant, postquam in peccata grauiora prolapsi erant, opera quaedam molesta, Graecis *ἐντήλειον, τιμωρία, ταλαπωρία* dicta, imponebantur, sed eum saltem in finem, vt constaret inde, seriam esse, quam praese ferebant, poenitentiam, non autem, vt peccata quaedam expiarent, aut Deo poenas hac ratione perfoluerent; conferenda, quae SOZOMENVS refert, *hiss. eccl. l. 7. c. 16. p. m. 726.* In hocce itaque veteris ecclesiae instituto satisfactio-nes Romanensium nullum praesidium inveniunt; de quibus recte potius maiores nostri in *apol. Aug. conf. art. 5. p. 85.* pronun-

tiant: *Haec tota res est commentitia, recens conficta, sine auctoritate scripturae, & veterum scriptorum ecclesiasticorum. Ac ne Longobardus quidem de satisfactionibus hoc modo loquitur. Scholastici viderunt, in ecclesia esse satisfactiones. Nec animaduertunt, illa spectacula instituta esse, tum exempli causa, tum ad probandos hos, qui petebant recipi*

ab ecclesia: in summa, non viderunt esse disciplinam, & rem prorsus politicam. Ideo superstitiose suserunt, eos non ad disciplinam coram ecclesia, sed ad placandum Deum valere. Iungenda his, quae erudite IO. DALLAEVS hac de re disserit, de poenis, & satisfactionibus humanis, lib. 4. cap. 1. seq. p. 324. sq.

§. XXXIX. Propositum non peccandi, siue noua obedientia, non pars, sed consequens conuersionis, seu poenitentiae est: idque si habituale sit, immo & actum ipsum, qui amore Numinis concitatur, ex fide potius, quam ex contritione, profluere, recte moneri solet. *

* Per *propositum non peccandi* seriam, constantem, & efficacem voluntatem, & peccata quaeuis euitandi, & faciendi contra, quae bona, Deoque grata sunt, seu legibus eius in omnibus inorem gerendi, intelligimus. Vnde &, quod recte *nouae obedientiae* nomine veniat, manifestum est. Eam non tam partem, quam consequens potius conuersionis, seu poenitentiae esse, vel inde constat, quod per *fructus poenitentiae* describatur, cum Ioannes dicit: *facite fructus dignos poenitentiae*, Matth. III, 8. Si poenitentiae vox tam late sumatur, vt ipsos fructus seu effectus complectatur, posset etiam noua obedientia pars eius vocari. Saltem non magnopere hac super re cum quoquam contendendum esse, apol. Aug. *confess. art. 5. p. 165.* monet: *Nos igitur, vt explicaremus pias conscientias ex his labyrinthis sopistarum, constituimus duas partes poenitentiae, videlicet contritionem, & fidem. Si quis vellet addere tertiam, videlicet dignos fructus poenitentiae, hoc est, mutationem totius vitae ac morum in melius, non refragabimur.* Cum autem quaeritur,

num ex contritione, an fide, propositum illud non peccandi, seu noua obedientia oriatur? negari equidem nequit, vbi vera est peccatorum detestatio, ibi non posse esse propositum amplius peccandi, & adeo hactenus cum contritione coniunctum esse propositum non peccandi, seu actum illum animi, quo a peccatis in posterum quoque perpetrandis abhorremus. Prouti autem per propositum non tam actus quidam animi, sed habitualis a peccatis perpetrandis auersio, seu seria, & constans, efficacique voluntas, mala quaeuis fugiendi, bona autem quaeuis conseruandi, intelligitur, aut etiam eiusmodi actus, qui pro fundamento Numinis amorem habet, hoc est, quod Numinis amore inductis fugere mala, bonaue conseruari constitutum sit, ex fide potius, quam contritione illud deriuandum esse dubio caret; quippe quae sola, vt fons, & scaturigo omnis vitae spiritalis, secundum ea, quae ad §. 19. diximus, vires eiusmodi spirituales suppeditare potest.

§. XL. Ad causas conuersionis quod attinet, Deum, & quidem solum Deum esse, qui homines regenerat, atque conuertit, constat. * Id autem per verbum suum, tum legis, tum euangelii efficit; siquidem peccatorum agnitio, atque contritio ex lege oritur, quemadmodum fides in Christum per euangelium excitatur. Atque hinc intelligitur, quo pacto & verbi diuini ministri huc aliquid conferant. ** Calamitates publicae, atque priuatae,

tae, hominem saltem disponunt, vt eo diligentius ad verbum diuinum attendat, idque eo facilius admittat. ***

* Notum hoc iam est ex iis, quae ad §. 25. diximus. Regenerationis enim, & conuersionis seu poenitentiae hac in re vna, eademque est ratio. Sermonem autem hic nobis esse de poenitentia, quam vocant, lapsorum, res ipsa docet. Addi itaque illis, quae loco citato commemorauimus, ea scripturae testimonia possunt, in quibus Deus ipse homines conuertere, seu poenitentiam in illis efficere perhibetur. Sic gentibus *poenitentiam ad vitam dedisse* dicitur, *act. XI. 18. & 2. Tim. II. 25. 26.* Paulus verbi diuini ministros cum mansuetudine erudire dissidentes iubet, *μη μορε δι' αὐτοῦς ὁ θεὸς μετανοήσας εἰς ἐλπίσιν ἀναστήσας, si quando Deus det illis poenitentiam, ad agnitionem veritatis.* Huc & ea loca pertinent, quae iam ad §. 29. attulimus. Atque haec omnia de causâ efficiente, quam vocant, principali intelligenda esse, quilibet facile perspicit. Non minus tamen & id luculentum est, non de vna quadam trinitatis persona, sed de omnibus hoc esse accipiendum. Quam in rem iterum conferenda, quae de regeneratione ad §. 25. monuimus. Dum vero solum Deum conuersionis, seu poenitentiae causam dicimus, hoc ipso significamus, hominem se ipsum non magis conuertere posse, quam se ipsum regenerare potest. Est enim in peccatis mortuus, *Ephes. II. 1.* Ab homine autem mortuo quid expectes? Mediis a Deo praescriptis ad poenitentiam promouendam rite vti potest: temperare etiam sibi potest, ne spiritus sancti operationem impediatur; & hac ratione intelligendum esse, cum scriptores sacri homines excitant, & adhortantur, vt se conuertant, & poenitentiam agant, supra iam ad §. 29. obseruauimus. Sed vt se ipsum conuertat, seu contritionem, & fidem sibi ipsi largiatur, in eius viribus positum non est. Solius Dei hoc opus est. De causâ impulsuâ, interna & externa aliquid adde-

re, superuacaneum est. Nec necesse, vt talia sine fine repetantur. Conferenda itidem, quae ad §. 25. monuimus. Sed & de fine conuersionis, qui est remissio peccatorum, seu iustificatio, tum vero salus aeterna, & ex parte Dei summa eius gloria, itemque de subiecto, tum quod, vt vocatur, hoc est, homine adulto, qui operationi spiritus sancti non resistit, tum quo, seu mente hominis cum suis facultatibus, vt aliquid addamus, necesse non est, cum ex haecenus dictis haec omnia intelligantur.

** Cum verbum diuinum causam instrumentalem & fidei, & adeo regenerationis esse, supra iam ad §. 12. & 25. demonstratum sit, eodem modo illud & intuitu conuersionis, seu poenitentiae se habere, nemo non perspicit. Cum tamen in conuersione speciatim homines adulti in censum veniant, quo pacto tum contritio, tum fides ex verbo diuino oriatur, paucis ostendendum. Contritio namque ex lege, fides autem ex euangelio oritur. Vbi quidem, vt, quid per *legem*, perque *euangelium* intelligatur, explicemus, necesse non est; cum hoc iam abunde ex iis constare queat, quae ad *libri* huius *quarti*, c. 1. §. 11. copiose hac de re diximus.

Per legem, nimirum, venit peccatorum agnitio, vt Paulus discrete docet, *Rom. III. 20. c. VII. 7.* quae recte se habeat, non potest non, secundum ea, quae supra dicta sunt, peccatorum detestationem, atque adeo contritionem producere. Non tantum enim lex, quid peccatum sit, offendit, sed foeditatem etiam eius, & omnia, quae illud consequuntur, iram, & maledictionem Dei, mortemque aeternam & temporalem nobis ante oculos ponit; *Deut. XXVII. 26. Gal. III. 10.* Qua quidem ratione in animo hominis, serio ad talia attendentis, non potest non excitari pudor, tristitia, metus, quibus animus velut contreritur, & emollefit.

Vnde lex *mallei* instar esse dicitur, *petram conterentis*, *Ier. XLIII, 29. conf. & ps. XXIX, 5.* Licet autem lex diuina ex dictamine rationis nobis innotescat, quo quidem pacto & apud ethnicos vis conscientiae, per cogitationes, quibus se accusant, aut defendunt, sese exserit; *Rom. II, 15.* hic tamen prout in scriptura sacra nobis reuelatur, in censum venit, siquidem ita & clarius, & plenius voluntate Numinis, foeditatemque & consequentia peccati nobis exhibet, & efficacia etiam ista, naturae vires excedente, mouendi & flectendique mortalium animos pollet, quam verbum diuinum secum habet coniunctam. Ad verbum autem legis in scriptura sacra non ea tantum loca pertinent, in quibus aliquid praecipitur, aut prohibetur, sed & ea omnia, in quibus comminationes, & poenae peccatorum describuntur, aut iudicia diuina commemorantur, in quibus ira Dei super peccata mortalium vel maxime manifestatur. Immo & ipsa passionis & mortis Christi historia huc pertinet, si ita spectetur, prout iram Dei, & indignationem ob hominum peccata, nobis commonstrat; legenda, quae hac de re dicuntur in *epitom. form. concord. p. 593.*

Vt autem lex est concio irae, ita euangelium est concio gratiae, promissiones diuinas, de gratia Dei, & remissione peccatorum per meritum Christi impetranda, exhibens. Quae quidem promissiones cum vniuersales sint, neminemque mortalium excludant, homo grauitatem delictorum suorum agnoscens, iramque Dei sentiens, & inde contritus, & perterritus, eas vt ad se quoque pertinentes, arripit; & ita fides, speciatim aduocia in meritum Christi in eo excitatur. Cum autem quaeritur, num contritio ex sola lege proueniat, an vero euangelium aliquid conferat? discrimen, quod inter poenitentiam *lapsorum* & *stantium* intercedit, probe est obseruandum. De illa si sermo sit, certum est, quod contritio ex sola lege proueniat; cum in peccatorum agnitione,

& adfectibus hinc fluentibus, nihil reperitur, quod non ex sola lege deriuari queat, & debeat. Ea quoque haecenus veri nominis esse potest contritio, etsi ad poenitentiam non sufficiat, nec adeo salutaris sit, nisi fides accedat; quod vel exemplo Iudae proditoris patet. Sinde poenitentia stantium sermo sit, negari nequit, quin & euangelium aliqua ratione ad contritionem aliquid, quamuis indirecte saltem, conferat. Quo luculentius enim per promissiones euangelicas magnitudinem amoris diuini homines iam regeniti intelligunt, eo acrius ad Deum iterum, vt decet, amandum existimantur, eoque maiori perfunduntur & pudore, & dolore, quod peccatis suis patrem suum benignissimum offenderint. Adfectuum enim haec est natura, & indoles, vt si diuersi, immo & contrarii concurrant, vnus alterum magis excitet. Haec vero in poenitentia lapsorum, vbi fides, ex qua amor Dei fluit, contritionem demum consequitur, locum non inuenire, manifestum est. Dixi iam hac de re in *infl. theol. mor. part. I. c. 6. ad §. 6.* Atque hinc facile intelligitur, quo sensu admittenda sit distinctio, quam nonnulli adferunt, inter contritionem *legalem*, & *euangelicam*; itemque, quousque admittendum, quod nonnulli dicunt, maximum esse discrimen inter contritionem, quae ex solo metu irae diuinae atque poenae oritur, & inter eam, quae simul ex amore Numinis, adeoque ex euangelio originem trahit. Est enim omnino haud leue inter vtramque discrimen; sed ita tamen hoc capiendum, quod in poenitentia lapsorum contritio tantum ex lege procedat; & nihilominus vera sit contritio, etsi tum demum salutaris fiat, si fides accedat. Ceterum cum ministri ecclesiae verbum legis & euangelii adnuntiant, hos etiam certa quadam ratione inter causas conuersionis referri posse patet, quod itidem ex iis, quae §. II. & 25. obseruauimus, constat.

*** Per calamitates enim homines velut ex somno

ſomno profundo excitantur, & admonentur, vt in originem malorum, quibus premuntur, inquirent. Tum vero immunes a variis, quae animum diſtrahebant, cupiditatum illecebris, aut aliis impedimentis, liberius, & maiori cum attentione, animi quippe veram quietem quaerentes, verbum

diuinum audiunt, & admittunt, vt vim ſuam inſillorum animis exſerere queat. Et ea ratione calamitates poenitentiam ſaepius promouent, eſſi per accidens, vt loqui ſolent, hoc fieri, nemo non videat; conf. *Eſ. XXVIII, 19. Ierem. XXX, 11. Hoſ. V, 15. Amos. IV, 9. 10. 11. Luc. XV, 18.*

§. XLII. Atque Deum quidem in ipſo opere conuerſionis, ſpeciatim eius initio, omnia, hominem autem nihil agere, mirum non eſt, cum homo, qui conuertitur, mortuus ſit in peccatis, *Ephes. II, 1. Col. II, 13.* adeoque ad res ſpirituales etiam cognoscendas, multo magis perficiendas, nulla ratione idoneus, *1. Cor. II, 14. 2. Cor. III, 5.* * hinc & ſub peccati ſeruitute conſtitutus, libero in ſpiritualibus arbitrio prorsus deſtituatur; *Rom. VI, 16.* ** Interim tamen vt mediis gratiae, quibus conuerſio eius promouetur, recte vtatur, in eius poſitum eſt poteſtate. ***

* Cum hominem in ſui ipſius conuerſione nihil, Deum autem omnia agere dicimus, de iis hominis viribus, quas per naturam habet, nobis ſermo eſt. Cum enim viribus gratiae a ſpiritu ſancto iam inſtructus eſt, eum omnino aliquid agere, maniſeſtum eſt. Sed ſunt hac in re adcurate actus animales a ſpiritualibus diſtinguendi, ſecundum ea, quae ad §. 23. ex inſtituto diximus; ne, quod naturae eſt, gratiae, & viciffim, quod gratiae eſt, naturae tribuamus. De actibus igitur, ſpiritualibus, prout animalibus, ſeu naturalibus opponuntur, capiendum, quando hominem in ſui conuerſione nihil agere adſerimus. Scriptura autem, quod hic docemus, luculenter confirmat, dum non tantum mortuum in peccatis, omnibusque viribus ſpiritualibus deſtitutum, ſed ne id quidem nobis relictum teſtatur, vt ex nobis aliquid boni cogitare, aut velle queamus, quin potius vtrumque a Deo proſciſci; *2. Cor. III, 5. Philip. II, 3.* qui & ſolus bonum illud opus incipiat in nobis, & perficiat; *Phil. I, 6.* Quem in modum & in ſolida declarat. form. conc. p. 681. dicitur: conuerſionem ad Deum eſſe ſolius ſpiritus ſancti opus; qui ſolus (ita porro verba fluunt,) eſt egregius ille artifex, haec in nobis efficiens &c. &, quibusdam in-

teriectis: hominis autem nondum renati intellectus & voluntas, tantum ſunt ſubiectum conuertendum; ſunt enim hominis ſpiritualiter mortui intellectus, & voluntas, in quo homine ſpiritus ſanctus conuerſionem, & renouationem operatur. Ad quod opus hominis conuertendi voluntas nihil conſert; ſed patitur, vt Deus in ipſa operetur, donec regeneretur. Nec obſtat noſtrae ſententiae, quod homo irregeneritus virium naturalium beneficio, multa de Deo, rebusque diuinis, cognoſcat, ea quidem ratione, vt, veram eius eſſe cognitionem, negari nequeat, immo, quod ex viribus etiam naturalibus peccati foeditatem ita agnoſcere poſſit, vt quamdam eius deſtinationem animo concipiat. ſatiusque eſſe credat, ſi in poſterum ſe ab iis abſtineat. Cogitationem enim iſtam, quae ad ſenſu diuino, qui ſpiritus ſancto debetur, deſtituitur, talem non eſſe, quae ad fidem, adeoque conuerſionem, ſufficiat, aliquoties iam & monuimus, & probauimus. Idem & de peccatorum deſtinatione, quae ex naturae viribus oritur, qualem & in ethnicis quandoque dari, lubentes concedimus, cenſendum. Toto caelo haec diſſert ab illa deſtinatione & contritione, quam ſpiritus ſanctus per legem, prouti in verbo diuino

diuino est reuelata, in cordibus mortalium operatur. Haec namque & latius patet, cum legem longe adcuratius ex reuelatione, quam ex ratione, cognoscere liceat, & magis seria est, & fructibus insuper euidentissimis, praefertim, si fides accedat, ab illa discernitur. Atque haec quidem, quae haecenus attulimus, tum contra eos obseruanda sunt, qui in hominis solius viribus positum putant, vt se conuertat; tum contra eos, qui illum saltem, quia ipsos actus spirituales, aliquid conferre, aut cooperari posse, contendunt.

* Repetenda, quae de liberi arbitrii hominum irrogenitorum in spiritualibus defectu ex infituito diximus, ad *l. 3. c. 2. §. 27.*

*** Actus illi, qui in mediis gratiae vsu sese exerunt, *paedagogici* vocari solent, quos ad animales, seu naturales referendos

esse, supra iam ad §. 23. docuimus. Huc non tantum lectio & auditio, sed & meditatio verbi diuini pertinet; immo & fieri potest, vt quis diligenter, & singulari studio verbum diuinum tractet, idque cum quadam delectatione, & nihilofecius in peccatis perseueret. Et haecenus quidem isti actus mere sunt naturales. Quodsi tamen pie cogitationes, motusque, ad hominis conuersionem tendentes, accedant, tum gratiae diuinae sese exerit operatio. Licet autem actus isti paedagogici in se spectati, mere naturales sint, negari tamen nequit, per eos haud raro occasionem praebere spiritui sancto, vt motus pios in hominum animis excitet, immo eos tandem conuertat; praefertim, si impedimentorum remotio accedat; quam itidem certa quadam ratione ad actus *paedagogicos* referre licet.

§. XLII. Operatio ista Numinis, qua hominem regenerat, atque conuertit, *gratiae* nomine venire solet, cum ex amore eius paterno, propitioque erga homines fauore, procedat. * Cumque diuersimode sese exerat, diuersas quoque eius species constituere licet; estque alia *praeueniens*, quae hominis voluntatem praeuenit, excitat, praeparat; alia *operans*, qua motus homo iam conatu quodam, sed languido, ad Christum tendit; alia denique *cooperans*, qua Deus cum viribus homini iam collatis, ad aliquid perficiendum concurrit. **

* Diuersimode vocem *gratiae* accipi, supra iam ad libri huius quarti c. 1. §. 1. docuimus. Inter eas, quas ibi recensuimus, significationes, hic illa in censum venit, quam tertio loco commemorauimus, qua benignam Numinis in anima hominis operationem denotat, qua illam illuminat, conuertit, vitamque spirituales in eo producit, auget, confirmat. Scholastici doctores eam, vt ibidem obseruauimus, vocare solent, *auxilium gratiae*; sed parum apte. Saltem praeueniens & operans gratia ita vocari nequit, cum inde sequeretur, ac si homo per vires naturales ad ipsam conuersionem suam aliquid conferre possit. Quod licet scholastici doctores innuant, a Pelagianorum, aut sal-

tem semi-Pelagianorum erroribus non adeo alienos se esse demonstrautes, admitti tamen non posse, ex haecenus dictis patet. Frequentissima est ea, quam indicauimus, vocis *gratia* significatio apud AUGUSTINUM, & reliquos, qui ex eo tempore Pelagio se opposuerunt. Magnopere contra illis, qui hodie adhuc in Pelagii castris militant, displicet, quippe qui cum nec rem ipsam, seu beneuolam istam Numinis operationem, in anima hominis, admittant, mirum non est, quod nec vocis eius istam ferre queant significationem. Hos inter & vir doctissimus, IO. CLERICVS est, *art. crit. part. 2. sect. 1. cap. 8. §. 12. p. 323.* cuius hac de re verba iam recitavi, *infl. theol. mor. part. 1. c. 1. ad §. 39.* Sed, cum

cum de re ipsa secundum haecenus dicta, nullum superesse queat dubium, non video, cur nec vocem hanc in ea admittere significatione debeamus, quae & ad hoc perquam apta est, cum omnino operatio ista ex gratia, seu summo Numinis amore, fluat, eiusque documentum sit longe luculentissimum. In scriptura hanc vocis istius significationem occurrere, perperam negatur, cum vel ex *1. Cor. III, 10.* itemque *XV, 10.* contrarium pateat.

** Cum benigna illa Numinis operatio, qua homines illuminat, conuertit, fidem in iis producit, auget, corroborat, quae *gratiae* nomine hic venit, pro obiectorum & effectuum diuersitate, diuersas quoque denominationes sortitur; hinc diuersae etiam gratiae huius species a theologis constitui solent. Refert praecipuas sententias CUR. MATTH. PFAFFIVS, Tubingensium theologus doctissimus, *institut. theol. dogmat. part. 2. cap. 9. §. 1. p. 516.* & recte etiam monet, diuisiones istas praeter necessitatem non esse multiplicandas, quippe quod incommodo non careat, praesertim cum & voces diuersimode a diuersis accipiantur. Mihi illorum placet sententia, qui gratiam in *praeuenientem, operantem, & cooperantem*, dispescunt. Alii eodem fere sensu in *adstinentem, & inhabitantem* diuidunt, sub adstinentis nomine *praeuenientem, & operantem* comprehendentes. Per *gratiam praeuenientem* primi motus in homine excitantur, quibus si locum relinquunt, conuersio inceps subséqui potest; hinc & quandoque *gratiae excitantis* nomine venit. Solet tamen per *gratiam praeuenien-*

tem & singularis ista Numinis directio intelligi, qua homini occasio ad verbum diuinum cum attentione audiendum vel legendum, vel alia ratione, conuersionem promouendam, suppeditatur. Et hoc quidem pacto discrimen etiam aliquod inter gratiam *praeuenientem, & excitantem*, constitui potest; si illa directionem istam Numinis singularem, qua externas *reuerentias*, haec autem piorum sanctorumque motuum, & cogitationum excitationem, denotaret. Quam *praeuenientem* vocamus, alii etiam *praeparantem* dicunt; quamvis alii rursus hac voce eiusmodi Numinis operationem intelligant, qua homo per motus & cogitationes pias, iam velut ex somno profundo excitatus, disponitur, ut iis magis inhaereat, & ex variis, quibus circumleptus est, difficultatibus, incipiat eludari. Facto ita conuersionis initio, cum Deus operatione sua beneuola hominem eo deducit, ut iam cum contritione fidem quamdam animo concipiat, & hac ratione, quamvis languide, ad Christum seruatorem accedat, gratia illa *operans* vocatur; quam rursus nonnulli ad ipsum conuersionis initium referunt. Tandem, cum homo viribus spiritualibus iam instructus, ipsemet aliquid operatur, ut & gratia diuina simul concurrat, gratia *cooperans* inde resurgit; quam tamen nonnulli tum demum locum habere putant, cum homo iam conuersus, in renouatione, seu sanctificatione, progreditur. Copiosius haec omnia edisserit beatus IO. MUSAEVS, de *conuersione, disput. 5. §. 32. 33.* quem & alii sequuntur.

§. XLIII. Ut autem sedulo cauendum, ne homini tribuamus, quae solius Dei sint; ita contra neutiquam existimandum, Deum secundum potentiam suam absolutam, & cui nemo resistere queat, hic agere. Id enim & cum natura hominis, & cum summa Numinis sapientia e diametro pugnat. Cum ergo homines non conuertuntur, id non Deo, sed sibi ipsis imputent, eo quod gratiae diuinae resistunt, quod utique non vna eademque sit ratio. * Grauißimas vero eos habere causas, ne resistant, dubitari prorsus nequit. **

* Si Deus secundum potentiam absolutam cum hominibus agere vellet, nemo utique ei resistere posset. Secundum istam enim potentiam etiam *ex lapidibus* potest excitare filios Abrahamo; *Matth. III, 9.* Sapientiae vero diuinæ omnino est conueniens, vt cum hominibus secundum certum ordinem agat; eo scilicet modo, quo humanae naturae id postulat indoles. Quantumuis enim per peccatum valde corrupti sint homines atque deprauati, homines tamen sunt, minime autem bruta, aut ligna, aut lapides. Eoque magis sapientiae Numinis hoc est conueniens, quod idem bonitas, immo iustitia, adeoque & sanctitas eius postulet. Certe si homines nulla ratione gratiae diuinæ resistere possent, causa, cur plerique non conuertantur, & saluentur, quin potius damnentur, non in ipsis hominibus, sed in solo Deo quaerenda esset. Et quis tum iure damnatos asserat, qui, quo minus in incredulitate permanerent, huic & damnarentur, impedire non potuerunt. Paucis: sequetur inde, plerisque mortalium in aeternum pereundum esse, quia Deus eos conuertere noluit. Quod licet illi haud difficulter largiantur, qui absolutum aliquod praedestinationis decretum admittunt, eumque etiam in finem gratiae diuinæ eiusmodi operationem, qui nemo resistere queat, tribuunt; satis tamen inde manifestum est, posteriorem hanc hypothesin non minus ac priorem, cum bonitate, iustitia, & sanctitate diuina non posse conciliari. Suffragantem porro nobis habemus scripturam sacram, quae diserte docet, non penes Deum, sed penes homines stare, quod plurimi non conuertantur, quoniam scilicet gratiam diuinam non admittunt, sed illi resistunt. Subinde enim Deus conqueritur, quod vocauerit homines, sed ipsi venire noluerint; *pro. I, 24. Esa. LXV, 12. LXVI, 4. Ierem. VII, 13.* De scribis & pharisaeis dicitur, quod consilium Dei de sa-

lute sua spreuerint; *Luc. VII, 30.* De ludæis seruator dicit, se voluisse eos congregare, vt gallina pullos suos, *sed ipsos noluisse; Matth. XXIII, 37.* & de iisdem Stephanus, quod *spiritui sancto resistent; act. VII, 51.*

Lubentes equidem concedimus, quod primi isti motus boni, quos spiritus sanctus per verbum in illis operatur, praeter voluntatem, immo subinde praeter intentionem illorum in iis existant, idque ne impediatur, nullam peculiarem gratiae diuinæ operationem requiri; cum ceteroquin in infinitum nobis progrediendum esset; non tamen inde sequitur, eiusmodi hanc esse operationem, cui homines resistere nequeant; quin potius si istos motus contemnant aut negligant, aut rerum huius mundi amore capti omnino data opera extinguant, quod saepissime, prohi dolor! contingit, satis demonstrant, quod diuini spiritus resistent operationi. Rursus tamen, dum ipsimet, ad primos hosce motus excitandos, immo & conservandos, fovendosque nihil omnino conferunt, nisi quod non resistent, aut motus istos pios non impediunt, manifestum est, nec *euangelium* quamdam hominibus, dum conuertuntur, tribui posse. Monenda haec fuisse, vt constaret, quatenam in hac doctrina euitanda sint praecipitia. Vt vero quae de resistentia seu repugnantia diximus, eo rectius intelligantur, obseruandum, in omnibus equidem hominibus, per intimam naturae corruptionem, auersionem quamdam ab iis, quae carni parum grata sunt, adeoque & repugnantiam quamdam dari, quae adeo *naturalis* dicitur, & per vim & efficaciam gratiae diuinæ cum verbo diuino coniunctae imminuitur, tandemque tollitur, ne conuersionem sufflaminet. Multum autem ab hac diuersa est illa resistentia, quae non tam ex communi naturae humanae corruptione, quam voluntatis quadam prauitate singulari originem trahit, & quibusdam hominibus propria

pria est, hinc & *morosa*, itemque *voluntaria* vocari solet. Haec enim vt omnino conuersionem impedit, ita hominem ipsum, non Deum in culpa esse, si ille non conuertatur, demonstrat. Pro causarum tamen, quae eam progignunt, diuersitate, in aliis maior, in aliis minor esse potest, hinc & facilius in quibusdam, in aliis non aequè facile superatur.

Et magna sine repugnantiae huius, siue modum, siue gradus species, est diuersitas. Primo namque resistunt homines gratiae diuinae, cum verbum diuinum plane non legunt, nec audiunt, etsi occasione istud audiendi, vel legendi, non destituantur; aut, cum illud audiunt vel legunt, si non rectè audiunt vel legant, dum attentionem, quam res tanti momenti postulat, secum non adserunt. Porro si etiam attente legant aut audiant, nihiloscus repugnant, cum verbo lecto & audito per meditationem non inhaerent, nec ita secum expendant, vt vim suam & efficaciam in illorum animis exferere queat. Rursus si & hoc faciant, & adeo motus quidam boni in iis excitentur, resistunt tamen, cum motus istos contemnunt, negligunt, parum curant, & ita euanesceere sinunt, aut omnino data opera exstinguunt, eo quod inde aliquid sentiant, quod molestum sibi sit, carniq; parum gratum. Immo & ulterius quandoque progrediuntur, & verbum diuinum palam reiciunt, conuiciis proscindunt, & odio grauissimo, aequè ac subinde eos, qui illud adnuntiarunt, prosequuntur. Quod iam antea illuminati & regeneriti fuerunt, hocce autem statu per peccata grauiora exciderint, & tum verbum diuinum ita reiciant, vt conuicia & blasphemias addant, eoq; in instituto pertinaciter pergant, omnino in peccatum in spiritum

sanctum incidunt. Non minus vero & illi resistunt, qui impedimenta conuersionis remouere nolunt; quia peccatis grauioribus, a quibus se abstinere possent, se non abstinent, nec peccandi occasionem euitant, aut vt ea, quae fugienda erant, vt verbum diuinum vim suam exferere possent, fugiant, & dimittant, in animum inducere nequeunt, & quae alia sunt eiusdem generis plura. Tam multiplices itaque ratione, cum homines resistere gratiae diuinae queant, mirum non est, quod pauci admodum conuertantur; simul vero luculenter patet, non Deo, sed ipsis hominibus eius rei causam tribuendam esse.

* Si enim resistunt, non conuertuntur, adeoque culpa sua pereunt, cum *ira Dei maneat super eos; Io. III, 36.* Accedit praeceptum diuinum *Ezech. XVIII, 30, 31, act. XVII, 30.* itemque promissio gratiae, maximorumque beneficiorum, illis, qui conuertuntur, facta; *Ezech. XVIII, 22, 33. Malach. III, 7. act. II, 38.* Nimirum ex vna parte consideranda probe & accurate expendenda sunt incommoda maxima, quae impios etiam in hac vita premunt, & poenae grauissimae, acerbissimaeque, quae eos, nisi conuertantur, post hanc vitam manent: ex altera parte autem comoda praestantissima, quae illi, qui conuertuntur, consequuntur, quod tranquillitatem conscientiae habeant, & pacem cum Deo, *Rom. V, 1.* quod filii Dei sint, *Ioan. I, 12.* & omnia, quae illis salutaria sunt, a Deo impetrare queant; *Rom. VIII, 32.* & denique quod, si in fide perseuerent, spem certam habeant hereditatis caelestis; *Rom. VIII, 17. 1. Petr. I, 4.* quo nomine & in hac vita merito beati praedicantur, *Rom. VIII, 24.*

§. XLIV. Si homines regeneriti atque conuersi eo statu, in quem peruenerunt, per peccata proaeretica, quod fieri potest, excidant, additus quidem iis per iteratam conuersionem ad eundem statum patet:

sed magna tamen hic opus est cautione, ne quis se ipsum fallaci decipiat specie. * Nihil quoque obstat, quo minus aliquis etiam circa finem vitae serio ad Deum conuertatur, etsi hominis longe imprudentissimi sit, eousque vitae emendationem differre, cum maximis grauissimisque ea mora non possit non obnoxia esse periculis. **

* Possē homines conuersos seu regeneratos statu illo regenerationis excidere, si per peccata grauiora fidem excutiant; posse etiam eos, si resipiscant, in eundem restitui, ex iis, quae iam supra ad §. 14. itemque ad §. 27. diximus, abunde constat; vt adeo eadem repetere, superuacaneum foret. Immo, & aliquoties contingere potest, vt homo statu regenerationis excidat, & in eundem restituitur. Si tamen eiusmodi lapsus grauiore nimis frequentes sint, praesertim si breui temporis spatio conuersionem subsequantur, ratio grauissima adest, suspicandi, conuersionem non fuisse seriam, sed hypocriticam. Quis enim credat, serium ibi adesse vitam moresque mutandi propositum, vbi quis statim ad sordes pristinas, a quibus vix animum (sua opinione) purgauit, redeat? At vbi nullum serium est propositum, vitam moresque mutandi, ibi nec vera esse potest poenitentia. Caute itaque & circumspecte hac in re incedendum, ne illis, qui aliquoties lapsi sunt, aditum ad gratiam denegemus; qui nemini, modo serio resipiscat, propter gratiae huius vniuersalitatem, suo loco satis adstrictam, denegari potest; nec tamen erroneam illorum opinionem confirmemus, qui fallaci poenitentiae specie se ipsos decipiunt, putantque, se egisse poenitentiam, etsi numquam serio peccata sua detectati sint, multo minus vt vitam moresque mutarent, in animum inducere suum.

** Non esse ἀδύνατον, vt quis circa vitae finem adhuc conuertatur, modo in eo adhuc statu versetur, se verbum diuinum capere & intelligere, vel eius vim in animo suo percipere queat, res ipsa docet. Non enim video, quid obstat, quo minus per

contritionem & fidem, eiusmodi mentis mutatio in eo fiat, qualem poenitentia requirit; quamquam ob vitae antea actae conditionem, aliasque causas, in quibusdam facilius hoc fieri queat, quam in aliis. Quod si vero in homine tum nihil est, quod conuersionem impediatur, multo minus in Deo quidquam deprehenditur, quo minus eum in gratiam recipiat. Hoc gratia illa vniuersalis, toties in scriptura sacra adserta, & a nobis comprobata & adstricta postulat. Hinc & Deus diserte peccatoribus, qui conuertuntur, omni tempore se veniam admittentium impetiturum pollicetur: *uiuo ego, dicit dominus Deus, nolo mortem impij, sed vt conuertatur impius a via sua & viuatur. Impietas impij non nocet ei, in die, quo conuersus fuerit ab impietate sua*, vel, vt vulgaris interpres vertit: *in quacumque die conuersus fuerit ab impietate sua. Omnia peccata eius, quae peccauit, non imputabuntur ei; Ezech. XXXIII, n. seq.* Comprobat idem exemplum latronis ultimus, qui vna cum Christo cruci adfixus est, quippe qui, cum morte iam imminente peccata sua detestatus, Christumque mundi seruatorem vera fide anplexus esset, remissionem peccatorum statim impetrauit, vt & eodem adhuc die paradysum eum ingressurum, seruatur illi adfirmaret: *amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso, Luc. XXIII, 43.* Interim stolidissimi imprudentissimique sunt mortales, qui poenitentiam suam eousque differunt, donec vlla spes vitae illis superest; immo leuitatem animi incredibilem, maximumque gratiae diuiniae, toties iis oblatae, vilipendium produunt; unde non potest non conuersio illorum admodum

modum difficilis euadere; adeo, vt licet poenitentia vera numquam nimis fera sit, feram tamen raro admodum feriam veramque esse, merito credatur. Quam imprudenter vero stolidaeque agant, vel inde elucescit, quod nemo mortalium de mortis genere, quo vitae finis illi imponitur, certus esse queat. Saepissime enim contingit, vt subito vitae filium abruptatur, & ne momentum quidem temporis concedatur homini, vel de anima sua cogitandi, multo minus ea agendi, quae ad veram poenitentiam requiruntur. Quodsi morbo quis pereat, & eiusmodi etiam morbo, qui non adeo subito vitam exstinguit, saepius tamen contingit, vt statim ac morbi violentia aliquem inuadat, rationis simul vsus aut adimatur, aut valde turbetur. Quae vero tum spes est conuersionis? At

ponamus nec hoc fieri, sed retinere hominem aegrotum rationis vsus; plerique rursus, quamdiu mortis nondum adesse periculum credunt, de anima parum sunt solliciti: cumque tandem periculum intelligunt, metus mortis, dolor corporis, lacrymae liberorum, vxoris, cognatorum, amicorum, & quae alia sunt eiusdem generis, mentem ita adstringere, distrahere, perturbare solent, vt eam ad eiusmodi cogitationes, ex quibus vera conuersio consequatur, suscipiendas vix idoneam esse, quilibet facile intelligat. Quare qui sapit, sibi dictum putabit, quod *ecclesiast. cap. XVIII, 21.* exstat: *πρὶν ἀρρώστῃσαι σε ταπνύσθητι, καὶ ἰνὰ καρπὸν ἀμαρτημάτων διδῇς τὸν πιστοφῶν. Μὴ ἐμποδίσῃς τοῦ ἀποδοῦναι τυχὴν δικαίως, καὶ μὴ μείνῃς ἕως θανάτου δικαιοδότης.*

§. XLV. Quo grauius, quae haecenus exposuimus sacrae doctrinae capita, ad salutem hominum pondus habent, eo maiori periculo se exponunt, qui hic in diuersa abeunt, siue fidem, exclusa notitia, in solo adsensu, vel in obedientia ipsa ponant, vel omnino fidem quamdam sibi naturalem fingant, * aliaue ratione non recte de ea censeant; siue de regeneratione ita sentiant, vt mutationem, quae per eam in homine contingit, vel nimis extenuent, vel ultra, quam par est, extendant; * siue denique ad conuersionem aut ea referant, quae ad eam non pertinent, aut quae pertinent, ab ea excludant, *** vel etiam aut hominibus plus quam decet, aut Deo, quae non debebant, tribuant. * Quorum quidem errorum vt diuersa est ratio, ita diuersos quoque fontes esse, facile tamen ex dictis detegendos, nemo non intelligit.

* Qui ceteroquin maximopere a se invicem dissentiunt, Romanae ecclesiae addicti, Sociniani, & interni luminis defensores, quos fanaticos vocare solent, in eo, quod mireris, conueniunt, quod fiduciam in meritum Christi, partem fidei saluificae praecipuam, a fide remouent, peruersamque adeo & longe falsissimam fidei notionem animo concipiunt. Et Romanenses quidem in eam ingressi sunt sententiam, quod sensim doctrina de iustificatione in illorum ecclesia corrupta ac deprauata

esset. Per opera enim dum hominem iustificari statuunt, fiduciae in meritum Christi locum concedere nequeunt. Immo cum viderent, nostrae ecclesiae doctores hancce fiduciam maxime vrgere, nihil aliud supererat, fidem vt negarent, eam ad fidem requiri, quaeque adeo in solo adsensu collocarent. In concilio equidem *Tridentino*, dum nostram sententiam anathemate patres isti feriunt, ita loquuntur, vt quid sibi velint, dubitari omnino possit. *Si quis dixerit*, inquam, *fidem iustifican-*

tem nihil aliud esse, quam fiduciam diuinæ misericordiae, peccata remittentis propter Christum, vel eam fiduciam solam esse, qua iustificamur, anathema sit; sessione 6. can. 12. Enim vero, dum per solam fidem hominem iustificari adserimus, non solam fiduciam, quae absque adfensu & cognitione sit, intelligimus; quin potius diserte confitemur, fiduciam sine adfensu, & adfensum sine cognitione, siue notitia esse non posse. Praeterea existimare aliquis posset, patrum Tridentinorum mentem esse, fiduciam equidem ad fidem requiri, non tamen solam sufficere, sed adhuc aliud quid adesse debere. Sed dubium omne hic nobis eximere potest BELLARMINVS, quippe qui *de iustificat. lib. 1. c. 4. seq. p. m. 13. seq.* operose probare adnititur, fidem nec in notitia, nec in fiducia, sed in solo adfensu consistere. Addit etiam diserte *haereticos*, quos vocat, *fidem in voluntate collocare, cum eam per fiduciam definiant; catholicos autem docere, eam sedem habere in intellectu.* Sociniani autem cur in eam ingressi sint sententiam, vt fiduciam a fide remouerent, nemini obscurum esse potest. Cum enim diuinitatem Christi non admittant, necessitationem eius admittere possunt. Quo ipso cum obiectum fidei iustificantis corruat, non potest non & fiducia corrui; unde ne fidem omnem, cuius toties in scriptura sacra fit mentio, negare videantur, genuinis vocum mutatis notionibus, per fidem obedientiam, quam mandatis diuinis praestamus, intelligunt; conferenda, quae ad *§. 11.* huius capituli diximus. Denique ad interni luminis defensores quod attinet, cum per lumen illud, quod prae se ferunt, internum & vniuersale, omnibus hominibus, etiam ethnicis, adeoque iis, qui Christi seruatores explicita cognitione destituantur, aditum ad vitam aeternam patere velint, non possunt non peruersam itidem fidei sibi notionem fingere. Qui enim nullam Christi seruatores notitiam

habet, nec fiduciam in meritum eius collocare potest. His si nihiloscus fidem tribuamus, fides erit sine fiducia in meritum Christi, adeoque aut ipsa obedientia, quam mandatis diuinis praestamus, aut simile quid? repetenda, quae ad *§. 12.* diximus.

Iam, si inter veteres haereticos queras, qui huius exemplum praecuerint, primo quidem omnes illi se offerunt, qui diuinitatem Christi seruatores in dubium vocauerunt, Ebionitae, Cerinthiani, Samosateniani, Phoriniani, reliqui. Namque hi omnes, hoc ipso dum Christum habere pro iudo homine, non potuerunt satisfactionem eius admittere. Unde & nec fiduciam in meritum eius admittere potuerunt. Adcurate itaque & in principiis, & in conclusionibus cum Socinianis, omnibusque mysterii trinitatis hostibus consueunt. Offerunt hic se porro Valentiniani, Basilidiani, Manichaei, alique duplicis principii defensores, qui, dum homines alios naturaliter bonos & fideles; alios naturaliter malos adferebant, non poterant non & fidem quamdam naturalem statuere. De Basilidianis diserte hoc refert CLEMENS Alexandrinus: *ἐν ταύτῃ θεωρίᾳ ἡρώδης τῶν νησιῶν, ἐὶς ἀμφὶ τὸν βασιλιδιανόν· hic fidem esse naturalem existimant Basilidis sectatores; lib. 2. Strom. p. m. 363.* Quae CLEMENTIS verba supra quoque iam recitavi ad *lib. 3. c. 2. §. 19.* vbi & plura hac de re dixi. Dum autem fidem, & ipsam vitam aeternam a natura, adeoque a necessitate quadam naturali, deriuabant, non poterant talem fidem intelligere, quae meritum Christi adprehendit, quippe quae per naturam in nemine mortalium deprehenditur. Duplicem autem isti homines coniungebant errorem, nec de natura indoleque fidei, nec de eius origine & causa recte sentientes. Quapropter exemplum praecuerunt iis, de quibus haecenus diximus, qui fiduciam a fide seiuungunt; qua posteriori ab absoluto quodam

quodam decreto deriuantes, eam ab his, qui semel illa praedicti fuerunt, amitti non posse contendunt.

Is quidem, qui duplex omnium rerum principium statuerent, aut fatali necessitati, vel absoluto Numinis decreto homines subiecerunt, e diametro oppositi sunt, qui naturae humanae viribus plus quam decet tribuunt, vt Pelagius, & qui eius castra sequuntur. Nihilò secius & illi fidem quamdam naturalem fingunt, sed alia ratione, & in alterum extremum ruentes, de origine fidei itidem non recte sentiunt. In hominis viribus, quas a natura habet, positum docebant, vt se ipsum conuerteret, ageretur poenitentiam, adeoque & in Christum crederet, cum fine fide nulla vera esse possit poenitentia. *Etiā illi, inquit PELAGIUS, vel quisquis epistolae deinceps citandae, & erroribus Pelagianis scatentis auctor est, qui longo peccandi vsu, bonum quodammodo obruere naturae, instaurari per poenitentiam possunt: & mutata voluntate viuendi, consuetudinem consuetudine extinguere, ac optimi quique de pessimis fieri; epist. de virginitate ad Demetriadem, apud HIERONYMVM tom. 5. oper. p. 22. edit. MARTIANAEI. Vbi per naturam in melius instauratam eum remissionem peccatorum intelligere, AVGVSTINVS nos conducet, libr. de gratia Christi, c. 37. tom. 10. oper. p. 165. Apertius duriusque adhuc hac dere loquitur FAVSTVS, Regiensis episcopus, qui inter semi-Pelagianos haud vltimum locum tenet. Etenim verba Pauli Ephef. 11. 8. gratia salui facti estis per fidem, explicans, tempus, inquit, gratiae, quo redempti sumus, merita hominum non expectauit; opera penitus non quaesuit; sola Deus fidei nostrae deuotione contentus fuit, secundum illud apostoli: credidit Abrahā Deo, & reputatum est illi ad iustitiam; de gratia Dei & libero arbitrio. l. 1. c. 7.* Et iterum: fidem expectat a paruulis, opera etiam cum fide a confirmatis requirit, ita tamen, vt cre-

dulitatis adfectum proficientibus augeat, & laborantibus adiutor quotidianus exsistat; l. c. Praeterea verba ista, quia maior seruiet minori, edisserens, in seniore, inquit, Iudaei arrogantia reprobatur, in iuniori fides gentilis eligitur; lib. 2. cap. 6. Et quibusdam interiectis: vides bonum credulitatis non nouellum esse privilegium, sed vetustum, & inter ipsa mundi coalescentis exordia, mentem hominis, sicut intellectu & ratione, ita etiam fide a summo auctore dotatam. Fidem nimirum credulitatem, itemque adfectum credulitatis vocat, quam aequae ac intellectum ac rationem a natura habeamus, eamque & gentilibus tribuit; idque inde consequi putat, quod statim a primis mundi incunabulis iam fides fuerit; quorsum cumprimis ea spectant, quae primo loco recitauimus.

Cui Pelagianorum errori dum se opponebant alii, recte demonstrarunt, fidem neutiquam esse naturae opus, sed donum Dei, vt Paulus vocat, *Philipp. 1. 29.* non quidem donum naturae, vt Pelagiani interpretabantur, sed donum gratiae. Ita ipse AVGVSTINVS: *Quod ergo pertinet ad religionem atque pietatem, de qua loquebatur apostolus: si non sumus idonei cogitare aliquid, quasi ex nobismet ipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est; profecto non sumus idonei, credere aliquid, quasi ex nobismet ipsis, quod sine cogitatione non possumus, sed sufficientia nostra, qua credere incipimus, ex Deo est; de praedest. sancti. cap. 2. tom. 10. oper. p. m. 523.* Contingit tamen rursus, vt nonnulli, dum hac ratione Pelagio se opposuerunt, in alterum extremum procurerent, & cum recte fidem esse donum Dei, & quidem donum gratiae, contenderent, id de absoluto quodam Numinis decreto interpretarentur, simulque adeo adferrent, electos fidem, quam semel acceperint, iterum amittere non posse. Quamquam veteres, qui Pelagium oppugnarunt, etsi ad alterum quodammodo extremum inclina-

rent,

rent, numquam docuerint, fidem iustificantem amitti iterum non posse, sed Deum ab aeterno statuisse, quosdam mediis, quae non possint non finem consequi, perducere ad vitam aeternam, quorum idcirco fides & caritas vel numquam deficiat, vel amissa certo restituitur ante finem vitae, cum Dei propositum de iis saluandis, quos semel elegit ad vitam, neutiquam irritum fieri queat. Hoc ex infirmitate demonstrat *vossivs, histor. Pelag. libr. 6. thesi 2. p. 748. seq.* Atque haec si obseruentur, errorum, quos & hodie plurimi de fide sount, genealogiam haud difficulter intelligere licet.

****** Cum regeneratio in fidei productione consistat, & si rem ipsam species, a conversione non differat, quae de fide pariter ac conuersione disputantur, hic quoque incensum veniunt; eo minus repetenda, quod ea, quae de fide in controuersiam trahuntur, iam commemorauerimus, de conuersione autem statim dicendum sit. Praecipuum tamen, quod hic moneri poterat, duo hic sedulo euitanda esse extrema, supra iam ad §. 24. indicauimus. Alterum nimium eorum est, qui regenerationem nimis extenuant, eandem in qualicumque vitae morumque mutatione, qualis etiam solis naturae viribus insitui potest, collochantes; qui Pelagii, omniumque eorum, qui plus quam decet, naturae viribus tribuunt, error est. De quo vt plura dicamus, necesse non est, cum fontes & fata errorum Pelagianorum aperte satis iam commonstrauerimus. Et sane qui expendit, quae illorum de peccato originali, deque fide, sententia fuerit, facile intelliget, quid de regeneratione senserint.

Hunc vero Pelagianorum veterum & recentiorum errorem dum reiecerunt alii, in alterum extremum, quod illorum est, qui per regenerationem, essentialem quandam mutationem in homine contingere putant, prolapsi sunt. Obseruasse

hic iuuabit ea, quae Pelagianismo opposita sunt, & non minus, ac ipsae Pelagianismis, in vitio ponuntur, non esse vnius generis. Namque & Stoicismus huc pertinet, & Manichaeismus, & Praedestinatianismus, & plurimi quoque illorum errores, qui enchusiasmum & fanaticorum nomine veniunt. Et ex horum quidem numero nonnulli, vt Pelagianam regenerationis extenuationem effugerent, eoque progressi sunt, vt substantialem quandam seu essentialem mutationem statuerent. Nec vna tamen eademque ratione hac de re loquuntur, aut mentem suam explicant. Quibusdam sufficit, adserere, ipsam hominis naturam siue essentiam mutari; quod si ita capiatur, ac si essentia ipsa hominis ante regenerationem mala sit, parum a Manichaeismo abest, quem FLACIO exprobratum, nouimus. Alii addunt, per regenerationem hominem accipere naturam diuinam, non eo quidem sensu, quo & Petrus regentos *τῆς Διαις φύσιν* participes vocat; 2. ep. I, 4. hoc est, eorum attributorum, in quibus imago Dei, ad quam homo conditus fuit, exsplendescit; sed vt in essentiam diuinam mutetur, *ἀνομιαν* quandam introducentes. Rursus alii hoc ita explicant, quod particula essentiae diuinæ, seu scintilla, quae aliis luminis, omnium animis insit, nomine venit, vinculis suis, quibus ante regenerationem velut constricta tenebatur, soluta, hominem ita immutet, vt mere spiritalis, immo diuinus censeri queat.

Atque hi quidem omnes vt in eo, quod caput causae est, conueniunt, ita sententiam Pythagorico-Platonicam, de particula essentiae diuinæ in homine existente, quae a vinculis corporis liberanda sit, donec ad essentiam diuinam redeat; in ecclesiam christianam introducant, a mysticis quibusdam incaute arreptam, hinc vero recentiori aetate ad plures propagatam, errori huic occasionem dedisse, viri docti

docti dudum iudicarunt. Occurrunt iam quaedam apud MACARIVM, praesertim *homil. 30.* quae ab hac sententia non aliena videntur, vt cum *§. 2. p. 412.* de Christo verba faciens, dicit: *καὶ οὗτος ἔλατο δὲ καμάτω, καὶ ἡ σπουδὴ αὐτοῦ γέγονεν, ὅπως γενήσῃ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως τάνηκ ἐκ τοῦ πνεύματος, ἀναδύνει ἰουδαϊκῆς γεννηθῆναι ἐκ τῆς αὐτοῦ διότητος.* Omnis itaque labor ille, & studium eius in eo fuit, vt generaret ex se ipso, e sua ipsius natura filios e spiritu, placide adquiescens, quod supernitus nascerentur e sua diuinitate. In mitiorem tamen etiam partem ista accipi possunt, eo sensu, quo seruator dixit, *quidquid natum est ἐκ πνεύματος, ex spiritu, spiritus est; Ioan. III. 6.* Vbi noui caussam, quam vocant materialem, sed efficientem innui, norum est. Apud NIONYSIVM, qui areopagita nomine venit, & quem ceu doctorem praecipuum mystici sequuntur, frequens τῆς θεώσεως seu τῆς θεοποιήσεως mentio; quam *lib. de ecclesiastica hierarchia c. 1.* τῇ ἡμῶν ἀνάλογον θίωσι, nobis proportionatam deificationem, itemque ἱερὰν θίωσιν, sacram deificationem vocat, & ita tandem describit; *θεώσις ἐστὶν ἡ πρὸς θεὸν ὡς ἐφικτὸν ἀφομοίωσις καὶ ἕνωσις, deificatio est Dei quaedam, quoad fieri potest, adsimilatio, vniotque.* Quae itidem in sano sensu accipi possunt, cum per imaginem diuinam, cuius restauratio in regeneratione inchoatur, Deo vtique aliqua ratione adsimilemur, & per fidem cum eo vniamur. Sed apud alios quoque patres, eosque in hocce genere plane orthodoxos saepissime deificationis mentio iniicitur. Sic ipse IOAN. DAMASCENVS, hominem a Deo creatum dicit, *τῇ πρὸς θεὸν ἐνστασι θεούμενον, per mentis ad Deum conuersionem deificatam;* quod tamen statim ita explicat: *θεούμενον δὲ μετασχῆ τῆς θεϊνῆς ἐκκλησιολογίας, καὶ οὐκ οἷς τὴν θεϊνὴν μεθεξέμενον διείλεται deificationem vero participatione diuinæ illuminationis, non vero in essentiam diuinam mutatam; lib. 2. de or-*

BVD. TH. DOGMAT.

thodoxa fide, c. 12. p. m. 178. Similia & apud ATHANASIVM, CHRYSOSTOMVM, aliosque occurrunt, quae vt merito in bonam accipiuntur partem, eo quod plerumque sanam ipsimem interpretationem addunt; ita non statim eandem excusationem promerentur, qui sub eiusmodi loquendi formulis, placita a veritate doctrinae caelestis aliena, occultant. Nonnulli enim ex iis, qui sequiori aetate mysticam, quam vocant, theologiam, in scenam prodixerunt, non voces tantum & loquendi formulas, sed dogmata quoque Platonica adlūmiserunt, exemplumque pariter ac occasione dederunt aliis, noua variarum opinionum monstra proferendi, quod in QVAKERIS, quos vocant, WEIGELIANIS, IAC. BOEHMIO, eiusque sectatoribus, & aliis eiusdem generis hominibus, patuit. Atque hisce inter reliqua, quae ex eodem fonte fluunt, illud maxime placuit, per regenerationem hominem aliam adipisci naturam, aliamque essentiam, immo in ipsam essentiam diuinam transmutari. Si per naturam, quidquid ex deprauata per peccatum hominis natura provenit, intelligerent, idque adeo sibi vellent, propensiones inclinationesue hominum naturales ita per regenerationem immutari, vt prouti prauae sunt, non amplius dominentur, nihil, quod reprehendi posset, dicerent; sed vltius qui hoc extendunt, & essentialem quandam mutationem in homine statuunt, non tantum magnopere errant, sed &, quid ipsimem dicant, asserant, nescire videntur. In errorem autem istum, ea, qua antea diximus, ratione propagatum, eo facilius nonnulli incidere potuerunt, quod Pelagianae regenerationis extenuationi, in praxi vitae etiam nimis frequenti, se hoc pacto opponere vellent, simulque dicta quaedam scripturae, in quibus *ἐμφανισθῆναι regenerationem per creationem, diuinæ naturae participationem*, similiter modo exprimitur, in sensum alienum raperent. Cavendum

Bbb bbb

autem

autem maximopere, ne viros innocentes in fanaticorum statim referamus numerum, qui Pelagianae regenerationis extenuationi icidem obuiam euntes, non equidem essentialem aut substantialem, veram tamen realeque mutationem in regeneratione, ad ductum scripturae sacrae recte vrgent.

*** Duplicem hic designamus errorem, alterum, quo ad poenitentiam referuntur, quae ad eam non pertinent; alterum, quo ab ea excluduntur, quae vel praecipuam eius constituunt partem. Posteriori Romanensibus cum Socinianis commune est, dum fiduciam in meritum Christi poenitentia excludunt, etsi ex diuersis principiis eundem defendant, supra iam ad §. 38. obseruatum est. Cumque originem eius, qua Romanenses, pariter ac Socinianos, antea, cum de natura indoleque fidei loqueremur, indicauerimus, vt hic aliquid addamus, necesse non est. Prior autem Romanensibus proprius est, dum confessionem & satisfactionem pro partibus poenitentiae venditant. Magnopere eos hac in re falli, supra equidem iam demonstratum est, ad §. 38. Nunc autem, vt erroris originem detegamus, instituti nostri postulat ratio.

Et ad confessionem quidem quod attinet, iterum iterumque monendum, de ea peccatorum confessione, quae Deo fit, aut aliis etiam hominibus, quos forte peccatis nostris laesimus, hic sermonem non esse. Lubentes porro concedimus, ei, qui peccatorum absolutionem desiderat, generatim peccata, seu quod peccauerit, confitenda esse; cuius quidem generalis confessionis, & hinc sequutae absolutionis exempla, ipsa scriptura sacra suppeditat. Immo hoc addimus, si quis speciatim peccatum aliquod grauius coram ecclesiae ministro confiteatur, vt eo certius ex absolutione percipiat solatium, eum minime peccare, sed recte potius agere. Haec vero omnia

nunc non in censum veniunt, cum quaestio de eo sit, an confessio talis, quae cum speciatim enumeratione omnium peccatorum coniuncta est, necessario ab omnibus & singulis requiratur, & an semper in ecclesia christiana ista consuetudo vigerit, aut, si non vigit, quando demum exorta sit? A Deo eam praeceptam non esse, nullumque in scriptura sacra habere fundamentum, & adeo necessario ab omnibus non requiri, supra iam ad §. 38. demonstrauimus. In veteri etiam ecclesia talem confessionem vlitatam fuisse, & ab omnibus postulatam, nullo idoneo aut testimonio, aut exemplo, secus sentientes comprobare possunt. Loquuntur veteres saepissime de confessione, sed aut eam, quae Deo fieri debet, aut publicam illam, quae in grauioribus delictis coram tota ecclesia fiebat, aut si de priuata loquuntur, neutiquam singulorum peccatorum enumerationem intelligunt, multo minus eam ab omnibus & singulis necessario fieri debuisse, contendunt. Cuncta luculentius adhuc patebunt, si, qua ratione confessio illa priuata, quae cum singulorum peccatorum enumeratione coniuncta est, in Romana ecclesia introducta sit, exposuerimus. Vilitatam, primis a Christo nato saeculis, poenitentiam publicam fuisse, quia illi, qui in peccata grauiora prolapsi erant, coram tota ecclesia peccata ista confitebantur, satis constat, & antea iam obseruauimus. Et de ista quidem confessione IRENAEVS loquitur, de mulieribus quibusdam a Marco haeretico seductis atque corruptis hunc in modum verba faciens: αἰτίαι κληρονομίαι τὴν συνείδησιν, αἱ μὲν καὶ εἰς Φανερόν ἔξομολογούσται, αἱ δὲ ἀποκρύπτουσιν τούτο, ἥτις καὶ αἱ αὐτὰς ἀπληκτικὰ τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ; quae cauteriatas conscientias habentes, quaedam quidem etiam in manifesto exhomologesin faciunt, quaedam autem reuerentes hoc ipsum, in silentio sensum semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei; l. i. c. 9. p. m. 62. edit.

edit. IO. ERN. GRABII. Loqui hic IRENÆVM de poenitentia publica, immo ex hoc eius testimonio comprobari posse, publicam confessionem ea aetate vlitatam fuisse, ipse FRANC. FEVARDENTIVS ad *b. l.* obseruat. De publica etiam ista poenitentia atque confessione loquitur TERTVLLIANVS, *libr. de poenitentia, c. 9.* fatente NAT. ALEXANDRO, *bist. eccles. saec. 13. & 14. dissert. 14. §. 5. p. 615.* itemque EUSEBIVS, *bist. eccles. l. 5. c. 28. & l. 6. c. 34.* Licet autem ista poenitentia publica ad crimina grauiora, eaque manifesta, cumprimis *ἀνομολογία* ad sacra gentilium, spectaret, continebat tamen aliquando, vt quidam ipsum animi propositum in eiusmodi delictis, etsi facinus subsequutum non fuisset, sacerdotibus indicarent, publicae deinceps poenitentiae & confessioni submittendi; immo & nonnulli ob crimina grauiora quidem, sed occulta, sponte sua publicae poenitentiae se subiiciebant. At ille non diu admodum durauit feruor, adeo vt tandem nonnulli & manifestorum criminum confessionem detrectarent, omnemque potius poenitentiam reiicerent, quam publice confiteri peccata vellent, quippe quod ignominiosum sibi esse credebant. Hinc ergo confessio ista publica in priuatam mutata est, quod in ecclesia occidentali saeculo quinto factum, ex LEONE, episcopo Romano, qui & ipse eius rei auctor fuit, discimus. Illam etiam, inquit, *contra apostolicam regulam praesumptionem, quam nuper agnouit a quibusdam illicita usurpatione committi, modis omnibus constituo submoneri, ne videlicet de singulorum peccatorum genere, libello scripta professio publicetur; cum reatus conscientiarum sufficit, solis sacerdotibus indicari confessione secreta.* Quamuis enim plenitudo fidei videatur esse laudabilis, quae propter Dei timorem apud homines erubescere non veretur: tamen quia non omnium huiusmodi sunt peccata, vt ea, quae poenitentiam possunt, non timeant publicare, remo-

ueatur tam improbabilis consuetudo, ne multi a poenitentiae remediis arceantur, dum aut erubescunt, aut metuunt inimicis suis sua facta referari, quibus possint legum constitutione percelli. Sufficit enim illa confessio, quae primum Deo offertur, tum etiam sacerdoti, qui pro delictis poenitentium precator accedit; *epistol. 136. p. 356.* ex edit. QUESNELLI, quae Lugduni MDCC prodiit. In graeca ecclesia iam ante Leonis tempora mutatio publicae confessionis in priuatam facta erat, quamuis rursus & priuata iterum abrogata sit. Rem omnem nos condocet SOZOMENVS, *bist. eccles. l. 7. c. 16.* Cum enim in orientali non minus quam occidentali ecclesia, receptum esset, vt grauiorum peccatorum publica fieret confessio, graue tandem ac molestum visum sacerdotibus, *ὡς ἐν θεάτρῳ ὑπὸ μάστρεϊ τῷ πλῆθει τῆς ἐκκλησίας, τὰς ἀμαρτίας ἐγγυλῶσαν;* *tamquam in theatro, circumstante totius ecclesiae multitudine, crimina sua enulgar.* Constitutum itaque aliquid, ait, ex presbyteris, qui vitae integritate spectatissimus esset, & taciturnitate ac prudentia polleteret, ad quem accedentes, qui deliquerant, peccata sua confiterentur. Quem quidem presbyterum *poenitentiarium* vocare solent, SOZOMENVS ipse antea *τὸν ἐπὶ τῶν μετανοούντων πρεσβυτέρῳ*, presbyterum illum, qui praepositus erat poenitentibus, adpellitauerat. Et ita quidem publicae confessionis in priuatam facta est mutatio. Postea autem contigit, vt Constantinopoli matrona quaedam nobilis, dum iussu presbyteri poenitentiarii, orandi causa in sacris aedibus commorabatur, a diacono quodam stupraretur. Quod cum palam factum, magnaeque plebis hinc exorta esset commotio, Nectarius, episcopus Constantinopolitanus, consultum duxit, presbyterum poenitentiarium, simulque priuatam confessionem iterum abrogare. Atque ex eo tempore id ita permanisse, idem SOZOMENVS testatur. In occiden-

tali autem ecclesia, cum semel priuata confessio introducta esset, non tantum constanter in ea obtinuit, sed successu temporis etiam consuetudo peccata singula enumerandi magis magisque inualuit, & a clericis commendata valde est, quod haud leuia inde in eos redundarent commoda, nec exigua ad eorum auctoritatem hac ratione fieret accessio. Lege tamen publica ista confessio stabilita & praecepta omnibus non fuit, donec tandem Innocentius III. pontifex hoc faceret, in concilio Lateranensi IV anno 1215. congregato. Verba constitutionis, quae huc spectant, & l. 6. decretal. tit. 38. c. 12. existant, haec sunt: *Omnis utriusque sexus fidelis, postquam ad annos discretionis peruenierit, omnia sua solus peccata saltem semel in anno fideliter confiteatur proprio sacerdoti; & iniunctam sibi poenitentiam propriis viribus studeat adimplere, suscipiens reuerenter ad minus in pascha eucharistiae sacramentum &c.* Et hancce quidem Innocentii constitutionem postea tum in synodo Florentina, anno 1439. tum in Tridentina, confirmatam esse constat. Quae paucis & in compendio de vera ista confessionis cum peccatorum singulorum enumeratione coniunctae, prout in Romana ecclesia usitata est, origine diximus, fusius edisserunt, beatus CHEMNITIVS, in *examine concilii Tridentini*, part. 2. loc. 9. p. 532. seq. itemque FORBESIVS, *instruct. historico-theolog.* l. 12. c. 5. & qui ex instituto hoc argumentum tractat, IO. DALLAEVS, de *sacramentali siue auriculari Latinorum confessione*, praesertim l. 3. per integr. Romanenses quidem omnem mouent lapidem, ut iam in primitiua ecclesia istam confessionem peccatorum usitatam fuisse nobis persuadeant; hinc certatim contra DALLAEVM insurrexerunt ALEXANDER, *hystor. eccles. saec. 13. & 14. dissert. 14.* BOILEAV, in *historia confessionis auricularis*, DION. SAMMARTHANVS, in *tractatu de confessione contra errores Caluini-*

starum &c. gallicano idiomate conscripto. Sed quam infeliciter pugnent, facile perspiciet, qui cuncta adcuratius consideraverit.

Iam ad satisfactionem quod attinet, in qua Romanenses tertiam poenitentiae partem constituunt, non equidem negamus, in veteri ecclesia usitatum fuisse, ut illis, qui in peccata grauiora prolapsi erant, speciatim, qui fidem christianam abnegauerant, aut idolis sacra fecerant, aut simile quid admiserant, praefactiones quaedam molestae, dum publicam poenitentiam subibant, imponerentur. Standum illis erat in certo loco, ab eo quidem, in quo coetus fidelium erat, separato; nec deerant alia poenitentiae signa; quam & cibo, potu, vestitu, gestibus, gemitu, lamentis, aliaque ratione significabant: vt ex TERTVLLIANI libro de poenitentia, EVSEBIO, *hystor. eccles. l. 5. c. 28. & l. 6. c. 39.* aliisque constat. Pertinent huc certi isti poenitentiae gradus, *πρόσκλησις*, *stertus*, *αἵρεσις*, *auditio*, *ἐκπύεσις*, *prostratio*, *οὐρασις*, *confessio*, donec tandem *μίσθῃς* seu sacrae coenae participatio, accederet; de quibus IO. MORINVS, de *sacramento poenitentiae*, SIRMONDVS, in *hystor. poenitentiae*, alique agunt, magno numero laudati IO. ALB. FABRICIO, in *bibliographia antiquaria*, c. 11. §. 27. p. 398. Et haec quidem castigationes publicas Graeci *ἱπτικαία*, itemque *τιμωρίας*, multas & poenas vocabant, vt supra iam ex SOZOMENO, l. 7. *hyst. eccles. c. 16.* obseruauimus. Latini satisfactiones dicebant; non satis equidem commode, interim non eo sensu, ac si Deo hac ratione satisficeret, sed tantum ecclesiae, ut ipse AVGVSTINVS diserte hoc explicat, in *enchiridio ad Laurentium*, c. 65. Solent etiam istae castigationes *satisfactiones canonicae* adpellitari, quoniam in variis conciliorum canonibus de iis agitur, quae & vnice ad disciplinam ecclesiasticam conseruandam erant comparatae. Quemadmodum

admodum autem veteri ecclesiae causae grauiissimae erant, vterque eos, qui in crimina grauiora prolapsi erant, hunc in modum sese gereret, ne eiusmodi peccata pro re quadam leui haberi viderentur; ita satisfactiones, quae deinceps in ecclesia Romana obtinuerunt, a veteris ecclesiae satisfactionibus, toto, quod aiunt, caelo differre, nemo non intelligit. Solebant tamen interdum veteres vocem *satisfactionis* pro ipsa vitae emendatione, correctione & studio, quo homines christiani in prauis cupiditatibus reprimendis ac coercendis vtuntur, ne iterum propullulent, & in peccata grauiora erumpant, vsurpare, vt ex AVGVSTINI libro *de dogm. eccles. cap. 53.* constat. Quae loquendi ratio vt itidem parum commoda est, ita palliandis tegendisque erroribus, qui deinceps in ecclesia Romana irrepserunt, inseruit. Nimirum, cum olim castigationes, quae illis, qui poenitentiam publicam agebant, propter disciplinam ecclesiasticam imponebantur, *satisfactionum* nomine venirent, successu temporis error inualuit, posse etiam hac ratione homines aliquid praestare, quo Deo ipsi satisfiat. Immo ipsam poenitentiam, saltem ex parte, tandem in eiusmodi satisfactionibus constituerunt. Eo facilius autem error iste in Romana ecclesia locum inuenire potuit, quod vox latina *poenitentia*, qua *μετάνοια* vulgaris interpretes exprimit, a poena quippe derivata, in eam imperitos inducere opinionem queat, ac si poenitentia in poenae cuiusdam consistat perfolutione; quorum ea pertinent, quae iam supra ad §. 30. ex PETRI MOLINAEI l. 1. *de poenitentia & clauibus*, c. 5. adduximus. Accedebat porro, cum veterum seueritas in custodienda disciplina ecclesiastica non amplius placeret, vt illis, qui peccauerant, potestas concederetur, impositas satisfactiones per commutationem redimendi, vt ieiunium redimi posset eleemosyna, aut oratione.

Quo ipso non tantum opera, quae ceteroquin ceu fructus veram poenitentiam consequi debebant, pro satisfactionibus perperam venditauerunt, sed cum praestationes etiam indebitas adlere vellent, peregrinationes sacras, flagellationes, & quidquid vana stolidaque superstitione comminisci poterat, introduxerunt. Qua quidem ratione factum, vt extincta penitus vera poenitentiae notione, tota tandem religio in inaniam, vanorumque & superstitionisimorum operum adparatum mutaretur.

Atque hinc *indulgentiarum* simul, quas vocant, originem cognoscere licet; quas quidem veteri ecclesiae plane ignotas fuisse, longe est certissimum. Nimirum contingebat aliquando, vt veteres de rigore canonum poenitentialium aliquid remitterent, & castigationes, quas subire debebant, qui in peccata grauiora prolapsi erant, mitigarent, quod putarent, finem etiam sine summa ista disciplinae ecclesiasticae seueritate obtineri posse. Quod, licet indulgentiae cuiusdam speciem habeat, longe aliud quid tamen est, quam quod hodie hacce voce venit, quae & ipsa veteribus plane ignota fuit. Solebant enim potius *mitigationem*, *moderationem*, *relaxationem* vocare. Cum vero, vti antea dictum, a seueritate disciplinae ecclesiasticae multum remitteretur, & redemptiones ac commutationes satisfactionum canonicarum introducerentur, ad indulgentias, quas deinceps orbis christianus est miratus, progressus factus est. Neque tantum sacerdotibus concessa erat potestas, satisfactiones quasdam canonicas, in canonibus poenitentialibus praescriptas, in alias commutandi, sed & has iterum in alias; inualecente simul magis magisque opinione, hanc vnicam esse rationem non placandi saltem, sed colendi Numen, haec esse opera illa bona, quibus salutem aeternam consequamur. Com-

mutationes istas satisfactorum canonicarum saeculo circiter vndecimo inualuisse, ex EYRCARDI Wornatiensis episcopi *libris 20 canonum*, quos cum Olberto abbate, ex conciliis, pontificum decretis, & patrum dictis, compilauit, colligitur, quippe in quibus eiusmodi commutationum saepe mentio iniicitur. Tum vero porro contigit, vt pars quaedam de iniunctis satisfactoribus canonicis, si illae nimis durae iis, qui poenitentiam agere volebant, viderentur, ea lege remitteretur, si eleemosynas quasdam ad templorum structuram, similiaque opera, quae speciem pietatis habebant, erogarent. Quod quidem indulgentiarum genus non longe ante annum Christi MCC originem suam cepisse, magnus CHEMNITIVS noster adserit; cum in scriptis, ante istam aetatem editis, nulum earum compareat vestigium; in *exam. concil. Trident. p. 4. loc. 3. c. 8. p. 102*. Disputatum etiam eo tempore fuit, a quoniam relaxationes seu remissiones illae fieri possent, num a proprio sacerdote, an ab aequali, an a superiori? Tandem ad solos episcopos & archiepiscopos dispensatio ista translata fuit, plenariis & plenissimis indulgentiis soli pontifici Romano referendis. Non omnium vero iam ista aetate de eiusmodi indulgentiis eadem fuit sententia; praesertim cum statim abusus accederet, iam in Lateranensi concilio anno 1215. notatus. Erant enim inter ipsos doctores scholasticos, & canonum ecclesiasticorum interpretes, qui indulgentias eiusmodi plane improbarunt; nonnulli probarunt equidem, sed vt in foro saltem ecclesiastico vim quamdam illarum & efficaciam esse contenderent; quidam denique omnino adseruerunt, canones poenitentiales in foro etiam diuino obligare, hinc & satisfactiones, quae in iis imponuntur, ad remissionem peccatorum esse necessarias, adeoque & indulgentias in foro valere diuino. Atque vltima so ma-

gis placuit sententia, quo commodior videbatur, ad pretium indulgentiarum augendum; quod vt fieret, eo vehementius nonnulli optabant, quo certius experti erant, optimam hancce viam esse, argento homines emungendi, diuitiasque & opes per compendium adquirendi. Hinc qui istud commercii genus sibi vindicabant, ad tantam mox progressi sunt impudentiam, vt CLEMENS V pontifex eos coërcere, in concilio Viennensi, anno 1311. celebrato, consultum duxerit. Exstat ista constitutio *l. 5. Clementinarum, tit. 9. de poenitentis & remissionibus, p. m. 373*. in qua adseritur, *quacstores istos eleemosynarum in suis praedicationibus proponere abusiones, vt simplices decipiant, & aurum subtili vel fallaci potius ingenio extorqueant ab eisdem; quod in animarum periculum vel scandalum plurimorum cedat*. Quod autem hac ratione quaestoribus eleemosynarum, vt vocabantur, ereptum, id sibi ipsis vindicarunt Romani praefules, parte saltem quadam episcopis & archiepiscopis relicta. Facultatem enim concedendi indulgentiam omnium peccatorum, idque ex *plenitudine potestatis*, sedes Romana sibi referauit. Atque sunt eiusmodi indulgentiae illis concessae, qui expeditionibus cruciatis, quas vocant, nomen essent daturi, aut loca sacra visitaturi, vel alia eiusdem generis, quae vellent pontifex, susceperunt. BONIFACIVS vero VIII pontifex anno 1399. primus constituit iubilaeum, singulis centesimis annis celebrandum, illisque, qui eo tempore basilicam Petri & Pauli visitaturi essent, non tantum plenam & plenioram, sed plenissimam omnium peccatorum veniam promisit. Atque ex eo tempore scholastici etiam quidam doctores contendere coeperunt, indulgentias non tantum ad poenae, sed & culpae remissionem valere; quod & ipse CLEMENS VI pontifex in bullis suis adfirmavit, qui & cruce signatis facultatem dedit, tres quatuorue animas, quas

quas vellent, e purgatorio liberandi, immo angelis mandauit, vt peregrinantium, qui in itinere mortui essent, animas statim in paradisum transferrent. Cuiusmodi tamen erroribus impiis alii eo tempore, speciatim doctores Parisienses, sese opposuerunt. Interim cum quaestura ingeniosa res sit, & quantum pecuniae crescit, tantum amor numi crescere soleat; non solum iubilaeae multiplicatae, & breuiori temporis spatio circumscripta, sed alii etiam inodi, per indulgentias numos colligendi, excogitati sunt: quod eo facilius procedebat, postquam hominibus iam persuasum erat, pecunia, quascumque vellent, indulgentias, comparari posse, quibus quorumlibet peccatorum & poenarum, quas peccatis suis promeriti erant, remissionem consequerentur; & purgatorii, quod tempestiue inuentum, mirum in modum indulgentiarum nundinationem promouebat, ignem aut euitare, aut valde saltem mitigare possent. Iam pridem quoque thesaurum ex *operibus* quae vocant, *supererogationis* constituerant, eumque satis amplum, qui numquam per indulgentias exhauriri posset. Ista autem simplicium hominum impia illusio cum ad summum fastigium venisset, occasio hic tandem data fuit beato MARTINO LUTHERO, disturbatis numulariorum mensis templum domini, hoc est, ecclesiam, repurgandi, & in pristinum statum restituendi, quod tum in hocce, tum in aliis doctrinae caelestis capitibus ab eo factum est, ausu plane heroico, non minori tamen cum successu. Et fuerunt sane abusus isti indulgentiarum tam manifesti, vt dubium non sit, quin cordatiore in ipsa Romana ecclesia eorum pudeat. Hinc et ipsi patres Tridentini eos dissimulare ausi non sunt, quin potius emendatos & correctos voluerunt; vt tamen simul decernerent, retinendas in ecclesia indulgentias esse, quippe quarum visus populo christiano maxime sit saluta-

ris; addentes porro, potestatem conferendi tales indulgentias a Christo ecclesiae concessam, antiquissimis ecclesiae temporibus visitam fuisse; vt ex decreto *sessionis 25.* constat. Quae omnia, quousque veritati consentanea sint, ex haecenus dictis intelligere & diiudicare licet. Fuerunt etiam deinceps ex Romanensibus, qui orbi persuadere conati sunt, indulgentias in Romana ecclesia tantum a poenis ecclesiasticis absolueri; quod experientiae, & praxi quotidianae istius ecclesiae, & formalis indulgentiarum, quarum haud paucae prostant, e diametro repugnat. Copiosius, quae de satisfactionis pariter ac indulgentiae haecenus diximus, edisserit CHEMNITIVS, in *exam. concil. Trident. part. 2. loc. II. p. 351. seq. & part. 4. loc. 3. p. 69. seq.*

* Duplex hic itidem indicamus extremum, in quorum alterutrum incidunt, qui in doctrina de causa conuersionis ac poenitentiae a recto tramite discedunt. Primum illorum est, qui hominibus plus quam decet tribuunt, hoc est, qui hominem iis naturae viribus pollere putant, vt aut peccata euitare, aut si in ea lapsus fuerit, se ipsum conuertere, vel saltem suismet viribus ad conuersionem suam aliquid conferre queat. Atque hoc nomine iterum Pelagius hic in censum venit, qui, quantum naturae viribus dedit, tantum denegauit gratiae diuinae. Naturae vires eum mirum in modum extulisse, dum & naturalem omnium hominum corruptionem, seu peccatum originale negauit, & liberum quoque arbitrium homini in spiritalibus adseruit, supra iam demonstrauimus, ad *l. 3. c. 2. §. 35.* vbi & de iis diximus, qui iam ante Pelagium similia docuerunt, eique adeo exemplum reliquerunt, quod imitaretur. Nunc id saltem agemus, quod huius loci est, eiusque de gratia diuina sententiam exponemus. Cum enim hominem solius naturae viribus omnia peragere posse existimaret, gratiam diui-

diuinam, seu operationem illam Numinis benignam, qua homines illuminat, regenerat, conuertit, sanctificat, superfluum plane, minusque necessariam ei visam, nemo non perspicit. Inter praecipua itaque haereleos Pelagianae capita fuit, quod gratiae diuinae negauerit necessitatem, aut potius prorsus sustulerit. Quod HIERONYMVS ita exprimit: *liberi arbitrii potestate subnixus, despicit auxilium conditoris, & in sua voluntate securus est*; l. 2. *dialog. adu. Pelag. tom. 4. oper. part. 2. p. 528. edit. 10. MARTIANAEI*. Obiurgatus equidem Pelagius, quod gratiam Dei non agnosceret, voce ista deinceps vi coepit; sed ad fucum saltem incautus faciendum, cum ea nihil aliud, quam facultatem non peccandi, quam homo per naturam haberet, intelligeret, vt AVGVSTINVS docet, *libr. de gestis Pelag. c. 10. tom. 10. oper. p. m. 135*. Deinceps etiam patrum recte sententiarum argumentis adactus, naturali gratiae *supernaturalem* addidit, sed solam externam, quam in doctrina legis collocabat; vt iterum ex AVGVSTINO constar, *lib. 1. de gratia Christi contra Pelag. & Caelest. c. 3. tom. 10. p. m. 155*. Praeter naturalem hanc, itemque externam gratiam, aliam equidem adhuc statuit, qua peccata ignoscantur; at eam non omnibus necessariam putauit, quia non omnes delinquerent, quin immo absque delicto vitam transigere, aut si deliquissent, suis viribus poenitentiam agere, naturamque instaurare possent. Immo veteris progressus est, & praeter haecenus memoratas gratiae species, *gratiam etiam Christi* adseruit; at hanc in eo constituit, quod Christus exemplo bono nobis proferit. *Gratiam Christi*, inquit AVGVSTINVS, *constituit* (Pelagius) *non in virtutis eius auxilio, sed imitationis exemplo*; l. c. c. 38. 39. p. 166. Tandem utcumque virtutis diuinae auxilium, intus per spiritum sanctum in homine operantis, fateri coepit; sed illud in sola illuminatione intel-

lectus collocauit; erroremque adeo capitalem, quo ipsam voluntatem per Numinis operationem ad bona quaevis flecti negabat, semper & constanter retinuit. Prolatis veterum testimoniis haec omnia accurate demonstrat VOSSIVS, *hisor. Pelag. l. 3. part. 2. p. m. 950. seq.* Quemadmodum itaque Pelagius nullam reuera gratiam proprie sic dictam, saltem ratione voluntatis, statuebat, ita facile inde intelligitur, ad conuersionem etiam seu poenitentiam homini neutiquam ex eius mente gratia diuina opus esse. Immo diserte Pelagiani poenitentiam inter naturae opera, quibus salutem inchoemus, referebant, & fidem ipsam naturalem statuebant, vt iam supra obseruauimus. Qua in re & consentientes secum habebant Massilienses seu semi-Pelagianos. Eri enim gratiam quamdam praeuientem admitterebant, eam tamen innuebant, quae prauecniat bona opera, non autem initium fidei & bonae voluntatis, per quod Deum ab homine praueiniri credebant, quamquam non semper ex eorum mente, sed interdum homo Deum praueinuit. Differebant hoc ipso a Iuliano, Pelagii sectatore, sed in quibusdam a magistro dissentiente. Hic enim docebat, hominem in opere bono adiuuari, non item ad bene operandum a gratia diuina praueiniri, itemque hominem semper incipere bene, absque gratiae auxilio. Luculenter haec omnia edidit VOSSIVS, *hisor. Pelag. l. 4. part. 1. p. 683. seq.* CORNELIVS equidem IANSENIUS, & qui cum illo faciunt, semi-Pelagianos gratiae prauecipientis interioris necessitatem, tum ad singulos actus, tum & ad initium fidei admisisse contendunt; quo nomine tum alii, qui ex instituto contra illos dimicant, vapulant, tum & NAT. ALEXANDRO, copiose hanc quaestionem tractanti, *hisor. eccles. saec. 5. dissert. 4. p. 206. seq. conf. & THEODORVS ELEVTHERIUS*, vel qui sub hocce nomine latitat, LIVINVS DE MEYER, in

hisor.

hifl. controu. de diuinæ gratiæ auxiliis, & quidem in adpendice, in qua exstat differtatio de erroribus Pelagianorum & Massiliensium, art. 8. p. 750. fq. Qua ratione deinceps semi-Pelagianismus, per IO. CASSIANVM in ecclesiam latinam introductus, per multa sæcula cum prædestinarianismo velut colluctatus, tandem tamen primas obtinuerit partes, supra iam ad l. 2. c. 2. §. 35. fufè exposuimus. Vnde & quæ doctrinæ, de qua hic sermo est, fuerint fata, facile quilibet intelliget.

Licet autem per beatum LVTHERVVM Pelagianismus, aut si mauis, semi-Pelagianismus scholasticorum, omnium oculis expositus esset, licet etiam in ipsa ecclesia Romana haud leues hac super re agitentur controuersiae, Dominicanis ita se Pelagii erroribus opponentibus, vt ad alterum extremum accederent, quod & deinceps Iansenistae fecerunt; patres nihilofecius Tridentini, etfi diligenter id agerent, ne alterutram suorum partem offenderent, ita tamen se gesserunt, vt a semi-Pelagianorum eos haud procul abesse erroribus, omnibus adpareat. Et in ipso quidem concilio Tridentino, vt super aliis capitibus, ita & super doctrina de libero arbitrio, viribusque naturæ & gratiæ, acriter disputatum fuit. Cum primis grauis oriebatur controuersia, vtrum credere, an non credere, humanae sit potestatis? Id Franciscani negabant, affirmabant contra Dominicani. Longe maior adhuc disceptatio fuit de adfensu, qui a libero arbitrio inspirationi diuinæ, aut gratiæ praeuenienti commodatur. Hac in re enim non modo Franciscani a Dominicanis dissentiebant, sed & hi inter se sententiis variabant. Legere haec licet apud PETR. SVAVEM POLANVM, *hifl. concil. Trid. l. 2. p. 348. fq.* Decretum vero tandem ita conceptum, vt, licet praeuenientis, itemque excitantis, & adiuuantis gratiæ in eo mentio iuuiceretur, simul tamen *cooperationem* quamdam homini tribuerent, vt patet ex decreto sessionis 6. c. 5. ANTONIVS equidem REGINALDV8, in pe-

BVD. TH. DOGMAT.

culiari opere, *de mente concilii Tridentini circa gratiam per se efficacem*, adferere non dubitat, concilium illud prædeterminationem gratiæ physicam statuisse; sed maximopere eum falli, aliis iam obseruatum est; conf. viri doctissimi CHR. MATTH. PFAFFII, *hiflor. dogm. de grat. & prædest. §. 6. p. 102.* Quæ vero patribus Tridentinis placuit sententia, eam clarius deinceps extulerunt, acriterque propugnarunt genuini isti Romanae ecclesiæ filii, Iesuitæ, saltem ex eo tempore, quo LVD. MOLINA, edito anno 1588. notissimo, *de concordia liberi arbitrii cum gratiæ donis*, opere, Pelagianorum, semi-Pelagianorumque errores, reiectis Augustini pariter ac Thomae de Aquino scitis, iterum in scenam prodire iussit. Non tamen primum fuisse MOLINAM, qui eiusmodi quid fufceperit, sed alios iam ex eodem ordine eum sibi habuisse præeuntes, AVGVSTINVS LE BLANC, aut qui hocce nomine tegitur, IAC. HYACINTHVS SERRIVS, contendit, in *hifl. congregat. de auxiliis gratiæ, l. 1. c. 1.* Quæ vero inde inter Iesuitas & Dominicanos orta sint certamina, notum satis, nec huius loci est, ea enarrare. Id saltem obseruasse iuuabit, non semel, sed saepissime a Dominicanis pariter ac Iansenistis Pelagianismum aut semi-Pelagianismum exprobratum Iesuitis; quod pluribus ostendit LEYDECKERVS, in *hifl. Iansenismi, l. 2. c. 1. & 2.* Et talia sane subinde societatis istius patres docent, præsertim & de gratia diuina, eam si non negantes aperte, certe mirum in modum extenuantes, vt nullam iis fieri iniuriam, facile intelligatur. Hoc vel, vt alia taceam, ex decantatissima illa CLEMENTIS XI. bulla, *vxigenitus*, patet, in qua eiusmodi propositiones, instinctu Iesuitarum, ceu haereticæ & erroneæ damnantur, quæ a nemine, nisi Pelagianis erroribus plane imbuto, reici & damnari possunt. Talis est secunda propositio: *Iesu Christi gratia, principium efficacæ boni cuiuscumque generis, necessaria est ad omne opus bonum; absque illa non solum nihil fit, sed*

CCC CCC

NEC

nec fieri potest. Hoc enim nihil aliud est, quam quod totidem verbis ipse feruator asserit: *sine me nihil potestis facere; Io. XV. 5.*

Iam vt extra Romanam ecclesiam progrediamur, Sociniani equidem pariter ac Arminiani sese offerunt. Vtrique autem, cum tam aperte vestigiis Pelagii inhaereant, vt, quae illorum de conuersionis causa sit sententia, neminem fugere queat, vt aliquid hac de re addamus, necesse non est. In nostra ecclesia beatum virum LVTHERVUM, aliosque, qui in emendandis Romanae ecclesiae erroribus, fidelem illi nauabant operam, Pelagianis scholasticorum commentis masculae se opposuisse, constat, & supra a nobis est expositum, ad lib. 3. c. 2. §. 35. Initio etiam Luthero hac in re prorsus adstipulabatur MELANCHTHON, adeo, vt ab altero extremo quandoque probe abesse videretur. Deinceps tamen, siue ERASMI Roterodamensis auctoritate permotus, siue aliis rationibus inductus, voluntati hominis naturali *synergiam* quamdam siue cooperationem, tribuere coepit. Qua in re cum suffragantes sibi haberet PFEFFINGERVM, MAIOREM, EBERVM, PAVL. CRELLIVM, & in Ienenſi nostra academia VICTORINVM STRIGELIVM, & IO. STOESSELIVM, quibus synergistarum nomen datum est, magni inde in ecclesia nostra excitati sunt morus, per *formulam concordiae* tandem compositi, in qua synergistici errores proscripti sunt. Sententia autem synergistarum fuit, post lapsum superesse aliquas, etsi languidas, vires naturales, quibus homo in conuersione sui vna cum spiritu sancto operari, verbo praedicato adſensum praebere, & gratiam Dei, in verbo oblatam, acceptare queat. A veteribus itaque semi-Pelagianis synergistae in eo differebant, quod hi statuerent, initium conuersionis semper fieri a Deo, seu hominem a gratia diuina semper praeueniri; ea tamen ratione, vt homo statim circa initium conuersionis ex viribus naturalibus, quantumvis languidis, aliquid cooperari

possit; illi autem, siue semi-Pelagiani, contenderent, hominem per vires naturales aliquando praeuenire gratiam spiritus sancti, aliquando ab illa praeueniri. Legenda, quae de certaminibus huius synergisticis commemorat SCHLVSSELBVRGVVS, in *catalogo haeret. lib. 5. p. 13. sq.* itemque beatus IO. MVSAEVS noster, in *praedilectionibus in epitom. form. conc. art. 2. p. 88. seq.* Cum deinceps post formulam concordiae certamina synergistica excitarentur, fuerunt etiam inter Regiomontanos & Helmſtadienſes, qui *synergiam* quamdam hominis in opere conuersionis adſerere; vt CONR. HORNEVS, IO. LATERMANNVS, alique; saltem tribuitur iis haec sententia ab ABR. CALOVIO, in *harm. Calixtino-haeretica, sect. 2. c. 5. & sect. 3. c. 6.* itemque in *syſt. theol. tom. 10. c. 4. qu. 1. p. 17.* vbi & discrimen, quod inter hosce & priores synergistas intercedat, exponit.

Ad alterum nunc accedimus extremum, quod illorum est, qui Deo ea tribuunt, quae tribuere minime debebant. Hoc illi faciunt, qui hominum conuersionem ex absoluto quodam decreto deriuant; vnde porro fuit, Deum eo modo homines conuertere, cui resistere nequeant, vt veluti inuiti conuertantur; itemque eos, quos Deus ad aeternam salutem elegit, non posse gratia, qua semel donati sunt, excidere, aut, si exciderint, non posse non eandem recuperare. Quorum quidem errorum prima origo in sententia de fatali quadam, quae hominibus incumbat, necessitate quaerenda est, quam plurimorum iam olim inuasisse animos, constat, & supra quoque copiose a nobis demonstratum est, ad l. 3. c. 2. §. 35. Atque inde cum etiam manifestum sit, quibusnam ante Augustini tempora, errores antea memorati tribui debeant, ea vt hic repetamus, necesse non est. Augustini autem aetate, cum Pelagiana certamina ecclesiam turbarent, tum aliis doctoribus, tum ipsi maxime Hipponensium praesuli, occasio inde data fuit, doctrinam de gratia Dei, hoc est, benignissima

gnissima eius circa hominis illuminationem, conuersionem, sanctificationem operatione paulo adcuratius excolendi; quemadmodum & ab eo tempore ipsa vox *gratia* in hacce significatione frequenter adhiberi coepit. Nec tamen hoc ita capiendum, ac si tum demum haecce significatio vocis istius originem acceperit, aut ac si ipsam de gratia doctrinam, prouti scripturae est conueniens, Augustinus primum excogitauerit, vt nonnulli, qui Pelagianis partibus addicti sunt, contendunt. Non enim ab Augustino hanc doctrinam excogitatam, sed a spiritu sancto in scriptura sacra luculenter propositam nouimus, & ipsam hancce vocis *gratiae* significationem in sacris litteris occurrere, supra iam ad §. 42. ostendimus. Quae autem Augustinus hac de re docuit, vbique recte se habere, neutiquam adferimus. Quin potius, quemadmodum in doctrina de absoluto praedestinationis decreto, ad alterum extremum, quod praedestinatioanorum est, subinde declinauit, vt alias nobis iam obseruatum; ita & in doctrina de gratia Dei non vbique eum recto incedere tramite, facile intelligitur. Gratiae nimirum omnia tribuit, quippe sine qua nec fides gigni, nec opera, quae Deo placeant, aut inchoari, aut perfici queant; & haecenus quidem, si modo hoc recte capiatur, bene. Sed dum gratiam ita per se efficacem statuit, vt per eam homines non possint non conuertere, dumque eam pariter ac perseuerantiae donum, non omnibus hominibus, sed tantum electis destinatum contendit, talia adfirmat, quae, utpote a veritate aliena, admittere non possumus. Fidem equidem & gratiam amitti posse, concedit, sed vt non possint non recuperari ab iis, qui ad aeternam salutem a Deo sunt praedestinati. Nec enim aut Augustinus, aut alii veterum cum iis consentiant, qui gratiam seu fidem nunquam ab electis amitti posse censent; vt iam antea, cum de fide loqueremur, obseruauimus, vbi & vossium laudauimus, qui

copiosius hoc exsequitur; *hyst. Pelag. lib. 6. thes. 12. p. 746. sq.* Gratiae itaque isti per se efficaci dum ex mente Augustini nemo resistere potest; aliam quamdam gratiam, quae ad obtinendam salutem non sufficiat, eum simul statuere, manifestum est. Scio sane, diuersimode sententiam AVGVSTINI de gratia Dei, capitibusque connexis exhiberi, & aliter quidem a PETAVIO, in *dogmatibus theologicis*, ceterisque lesuitarum partes sequentibus, aliter a CORN. IANSENIO, in *Augustino*, quocum plerique reformatorum faciunt, aliter iterum ab HENR. NORISIO, in *vindiciis Augustinianis*, quamquam non desint, qui eum Iansenio fauere credant, rursus aliter a VOSSIO, in *hyst. Pelagiana*, & ANT. REISERO, nostrate, in *Augustinu veritatis euangelicacatholicae teste & confessore*. Sed id quoque scio, non vbique sibi consistere Hipponensium praesulem, nec eadem semper ratione mentem suam exprimere. Ea, quae de gratia ex mente eius diximus, recte illi tribui, adeo euident est, vt non temere a quoquam negari queat. In compendio hoc ostendit IAC. BASNAGIVS, in *hystor. eccles. l. II. c. 9. §. 19. p. 683. sq.* Legenda & quae erudite hac de re obseruat PFAFFVS, in *specimine hyst. dogm. de gratia & praedestinat. §. 4. p. 95. seq.* Cum post Augustini tempora semi-Pelagianismus in ecclesiam introduceretur, simul tamen & praedestinationismus ab aliis defenderetur, haec extrema per aliquot saecula ita inter se colluctata sunt, vt pauci essent, qui non ad alterutrum illorum accederent. Quod cum fusius ad l. 3. c. 2. §. 35. expositum sit, satis quoque doctrinae de gratia Dei hinc constant. Quantumvis autem Pelagianismus, siue semi-Pelagianismus in scholasticorum scriptis triumpharet, numquam tamen desuerunt, qui eidem se opponerent, immo ad alterum extremum procurrerent. Hoc vel Dominicanorum exemplo patet, quorum de *praemotione* vel *praedeterminatione physica*, doctrina eo tandem redit, vt a sententia reformatorum, absoluto praede-

stinationis decreto cuncta tribuentium, parum aut nihil differat. Certe reformati se hac in re cum Dominicanis plane consentire, aperte profitentur. *Reformati*, inquit PETR. VAN MASTRICHT, cum Dominicanis, in conuersione praeter morales suasiones, operationem Dei physicam, (cui nemo resistere queat) exigunt; qua facultas etiam voluntatis excitetur, ac praedeterminetur ad operandum; theol. theoretico-pract. lib. 6. c. 4. §. 26. p. 681. Saepissime hinc etiam Dominicanis consensus cum reformatis exprobratus fuit: exstatque proluxa collatio praedeterminationis physicae cum doctrina Io. Caluini, apud THEODOR. ELEUTHERIVM, seu potius LIVINVM DE MEYER, in *hist. controuers. de din. grat. auxil.* l. 6. c. 15. p. 626. sq. Interim Dominicani, ut obiectae cum reformatis consensionis suspicionem a se amolirentur, omnem mouerunt lapidem, eumque in finem gratiam sufficientem, quam Deus omnibus hominibus dare velit, in gratiam Iesuuitarum adserere coeperunt, sed suo sensu, hoc est, quae non semper sufficeret. Quo ipso dum id egerunt, ut incautos fallerent, & verbis puerorum more luderent, suam simul omnibus prodiderunt hypocrisin. Gratia enim *sufficiens*, quae non semper sufficit, reuera eadem est, ac *gratia per se efficax*, seu per praedeterminationem physicam agens, quae non omnibus conceditur. Rem omnem lepide & eleganter edidit LVD. MONTALTIUS, in *litteris prouincialibus*, ep. 2. p. 20. seq. Ibi namque Dominicanum quemdam sic loquentem introducit: *Sancti Thomae de gratia efficaci doctrinam, acerrime noster ordo tutatus est, quoad potuit. Quam ardentem ille prodeunt in lucem Molinae dogmati se opposuit! Quos labores in stabilenda vera & efficaci Christi gratia cepit &c. At Iesuuitae, qui iam inde ab initio Lutheranae & Caluinianae haereseos multum inualuerant, quod populorum imperitia in haereticorum erroribus a vera sancti Thomae doctrina discernendis abuterentur, non multo tempore sic dogmata sua*

dissiparunt, ut populorum fides breui in ipsorum dominatum venerit. Hic nos prope adesse vidimus, ut pro Caluinistis traduceremur, aut si vexaremur, ut nunc Iansenistae; nisi rigidum gratiae efficaciis dogma, sufficientis in speciem gratiae temperamento dilaceremus. In his angustiis quid fieri a nobis potuit consultius, quam ut veritati simul, & existimationi nostrae caueremus? Vtrumque ut adsequeremur, hanc gratiae sufficientis vocem admissimus, ipsam reuera sufficere negauimus. Quidquid autem dicant, & in quamcumque se vertant partem Dominicani, nec Iesuuitae, nec reformati, nec nobis temere persuadebunt, quod in eo, quod caput causae est, aliter quam reformati sentiunt.

Nec aliter de Iansenistis, quos vocant, est existimandum. Certe CORNEL. IANSENIUS, MICH. BAI, quem in Louaniensi academia antecessorem habuit, exemplum sequutus, dum Augustini vestigiis insitens, Pelagianismum Iesuitarum summo studio deuicit, gratiam, cui resisti nequit, adferendo, ad alterum haud obscure prolabitur extremum. Et aliquando quidem ipse IANSENIUS haud abnuere videtur, quod eadem cum reformatis sentiat, quando proficitur: *non omnia, quae haeretici docent, esse haeretica, adeoque si qua in re Cabinnus cum Augustino, & antiquis patribus senserit, propter Caluinum non esse indignandum Augustino, sed propter Augustinum potius esse gratulandum Caluino; Augustin. tom. 3. l. 8. c. 21.* At ut inuidiam, quam inde in se deriuare poterat, euitaret, a Caluini se quam longissime abesse sententia, videri voluit. Reformatae tamen ecclesiae doctores non dubitant, quin in suis castris Ypresis episcopus militet; quod & praeter alios ostendit LEYDECKERVS, *hist. Iansen. part. 2. l. 1. c. 6. sq.* Certe dogma praecipuum, & velut caracteristicum Iansenistarum, *gratia Dei irresistibilis*, aut, ut alii loqui amant, *gratia Dei semper victrix*, consensum huncce in eo, quod caput causae est, satis superque arguit. Non tamen

tamen in omnibus aut cum reformatis, aut cum Dominicanis consentire Ianſenistas, lubeis concedo. Namque praedeterminationem, seu praemotionem physicam, quam cum Dominicanis adserunt reformati, non admittunt Ianſenistae, sed quouis potius modo reiciunt, & insectantur, moralem determinationem, vt voluntas a gratia diuina ſelectatur, sufficere arbitantes. Gratiā praeterea Dominicanorum sufficientem, quae tamen non semper sufficiat, seu qua homo possit bene operari, etsi numquam bene operetur, vt Iesuitas placerent, vt antea diximus, ab iis adsertam, ceu illusoriam, qualis reuera est, itidem reiciunt Ianſenistae, eam, quae per se efficax est, acriter defendentes; quamquam quidam hic paullo aliter mentem suam explicant. Accedunt & alia, in quibus Ianſenistae a reformatis dissentiant, de quibus conſeratur LEYDECKERVS, l.c. part. 2. l. 2. c. 12. p. 384. sq. Ceterum vt historiam certaminum, tum inter Iesuitas & Dominicanos, tum inter eosdem Iesuitas & Ianſenistas, magnis animorum motibus agitatorum pandamus, instituti nostri non permittit ratio. Praecipua in compendio exhibui in *diff. de Pelagianismo in ecclesia Romana triumphante*, §. 17. sq. Inter propositiones QUESNELII a Clemente XI. Romano pontifice damnatas, nonnullae occurrunt, in quibus gratia illa irresistibilis, siue semper victrix, palam adseritur; quae adeo non sine ratione reiciuntur. Talis est propositio decima: *gratia est operatio manus omnipotentis Dei, quam nihil impedire potest aut retardare*. Item vndecima: *gratia non est aliud, quam voluntas omnipotentis Dei, iubentis & facientis quod iubet; & quae aliae sunt eiusdem generis*.

Quodsi tandem extra Romanam ecclesiam pedem promoueamus, reformati adhuc, seu 10. CALVINI ſectatores, sese nobis offerunt. Hi enim, cum absolutum praedestinationis decretum circa anibages admittant, fieri aliter nequit, quam vt, quae

inde necessario nexu consequuntur, similiter admittant, adserantue. Et licet inter eos a *supra-lapsariis* differant *sub-lapsarii*, & ab *absolutis hypobethici*, in eo tamen, quod caput causae est, omnes tandem conueniunt. Hinc & gratia ita efficacem ſtatuunt, vt nemo ei resistere possit. Superuacaneum foret, testimoniis comprobare, hanc illorum sententiam esse, cum nemo, quantum quidem ſciam, hac de re dubitet. Nec recentiores hic aliter sentire, quam ſensere veteres, vel SAL. VAN TILL exemplo condoceri potest. Eos namque, qui gratiam efficacem & victricem negant, cum in Pelagianorum & semi-Pelagianorum numerum retulisset, *nos probamus*, inquit, *efficaciam gratiae semper victricem esse, ex magnitudine potentiae, hoc opus semper superantis & superare volentis &c. in compend. theol. nat. & reuel. part. 2. c. 9. p. 155*. Sic & NIC. GVRTLERVS, ea doctrinae de gratia capita, in quibus Lutherani a reformatis dissentiant, recensens, inter ea hoc quoque refert: *Non conuerti nos per gratiam omnipotenter agentem, cui resistere nequeamus, sed tum efficacem fieri illam, cum Deo vocanti obicem non ponimus; inſt. theol. c. 15. §. 115. p. 265*. Ex eodem, de absoluto decreto, fonte, fluit etiam sententia, quod fides ab electis numquam prorsus amittatur; quam reformatorum itidem propriam esse, nemo nescit. Et recentiores quidem si iterum audire placeat, is, quem iam laudauimus GVRTLERVS, hac de re ita loquitur: *Atqui summa reformatorum sententiae hic redit: Deum vti ab aeterno quodam nominatum elegerit ad salutem fidei ſelecta impetrandam, sic & illos ipsos elegerit ad perseuerandum, & propterea custodire in tempore, ne fidem amittant, ac renouare ad respicientiam, si quando in peccata, etiam grauiora prolabi possent; vt paratam ipsis beatitudinem certo consequantur; l.c. c. 15. §. 590. p. 353*. Nimirum etsi concedant, electos in peccata grauiora prolabi posse, qua quidem ratione fides illorum obicere, vt veluti ſcintilla

la quaedam sub cinere latet, penitus tamen eam amitti aut exstingui negant. Hinc & fidem in *seminalem*, *habitualement*, & *actualement* distinguunt, & de seminali adserunt, quod numquam penitus amitti queat; conferenda, quae hac de re van MASTRICHT disferit, in *theologia theoretica-practica*, l. 2. c. 1. §. 6. p. 52. & §. 48. p. 63. AVGVSTINI, aliorumque veterum, etiam eorum, qui gratiam per se efficacem statuerunt, hanc sententiam non fuisse, antea obseruauimus. Existimant enim, posse omnino electos fidem prorsus amittere, et si, ideo quia electi sint

eandem non possint non recuperare. Quod licet itidem admitti nequeat, illorum tamen sententia, qui fidem ab electis numquam amitti posse contendunt, longe grauioribus incommodis laborat; quod facile intelliget, qui ponderauerit, quae inde consequantur, si fidem, si gratiam Dei inhabitantem illis tribuamus, qui nihilo fecius peccatis grauiissimis sese obstrungunt. Documento esse possunt, quae hac de re dixi, dum contra IO. HOORNBECKIVM disputauimus, in *instit. theol. mor. part. 1. cap. 2. ad §. 16.*

§. XLVI. Sed quantumuis hic facilis in deuia ex vtraque parte lapsus sit, semper tamen existerunt, qui vtrumque extremum caute euitando, recto tramite incederent, & illibatam ita veritatem conseruarent, & ad nostram vsque aetatem propagarent. Quod eo diligentius adcuratiue subinde factum, quo saepius per varia certamina veritas in discrimen adducta fuit. *

* Incipimus iterum a vera & genuina notione fidei iustificantis; quam in notitia, adfensu, & fiducia constituimus. Hanc enim si in veteri ecclesia obtinuisse, euicerimus, eam ab erroribus, qui magno numero hic se offerunt, alienam fuisse, sponte sua consequetur. Caput causae est, quod praeter notitiam, & adfensum, fiducia quoque in meritum Christi, & haec vel maxime ad fidem requiratur. Iam cum ad cap. praec. §. 45. luculenter ostensum sit, magno consensu veteres satisfactionem Christi adseruisse, quod & ipsum agnoscere GROTIUM, ibidem obseruatum est; cum etiam capite sequenti demonstraturi simus, veteres non aliam iustificationem admisisse, quam quae sit per meritum Christi, vera fide adprehensum, nemo non perspicit, eosdem veteris ecclesiae doctores, cum in negotio iustificationis fidei mentionem faciunt, non posse non fiduciam, cum notitia & adfensu coniunctam intelligere. Interim cum vox *fidei* diuersas habeat significationes, non distitemur, diuersimode veteres de fide loqui. Nunc vero nobis de eo sermo est, quacnam

huius vocis notio animis illorum sedeat, cum de iustificatione hominis peccatoris coram Deo verba faciunt. Recte & praeclare hoc obseruatum magno nostro CHEMNITIO, hunc in modum hac de re differenti: *Sed simplex & plana diiudicatio de veterum sententiis, potest sumi ex hac distinctione: quaedam loquuntur de generali notitia, & adfensione historica, qualis etiam impiis est; quaedam loquuntur de externa professione, qualis potest etiam esse in hypocritis; aliquando fidem describunt a fructibus seu effectibus consequentibus, quibus comprobatur vera & viua esse; saepe etiam hoc disputant, quod accipiat spiritus renouationis, unde oriuntur vera bona opera. Diuerso igitur respectu & sine non est mirum, patres aliter atque aliter de fide loqui &c.* Hisce praemissis CHEMNITIVS, testimonia CYPRIANI, ORIGENIS, AMBROSII, adfert, in quibus de fide ita loquuntur, ut fiduciam in ea comprehendere discrete significent; *locis theol. de iustific. p. m. 248. 249.* quibus longe plura veterum testimonia addit beatus IO. GERHARDVS, *loc. theol. tom. 3. de iustificat. per fidem §. 71. p. 324. 325.* Atque

Atque hocce fundamento posito & Romanicis, & Sociniani, fiduciam a fide excludentes, veteres plane sibi refragantes habent; & hi quidem eo magis, quo acrius ecclesiae orthodoxae doctores omni tempore & antitrinitariorum, & Pelagianorum erroribus sese opposuerunt. Ex hisce enim fontibus Socinianorum & Arminianorum, fidem in obsequium commutantium, sententiam propullulasse, antea obseruauimus. Corruit vero simul & illorum commentum, qui fidem naturalem fingunt, siue ita hoc intelligant, quod naturaliter quidam boni, quidam autem mali sint, siue ita, quod lumen aliquod naturale, omnibus hominibus connatum, idque a ratione distinctum stant. Neutrum enim cum vera & genuina fidei notione, quae vel maxime in fiducia in meritum Christi consistit, quamue veteres calculo suo adprobant, conciliari potest. Quod vero fiducia ad sensum, ad sensum autem notitiam praesupponat, hinc & nulla fides sine notitia, eaque explicita esse queat, id adeo manifestum est, vt mirum sit, si veteribus aliud quid in mentem venerit. Possent tamen plurima illorum, si opus esset, adferri testimonia, quibus diserte notitiam ad fidem requirunt. Quid luculentius illo CLEMENTIS Alexandrini: *ὅντι ἡ γνώσις ἀνευ πίστεως, ὅνδ' ἡ πίστις ἀνευ γνώσεως* Neque cognitio (salutaris) sine fide, neque fides sine cognitione est; *stromat. l. 5. p. m. 544.* Sed plura qui desiderat DAN. CHAMIERVM adeat, in *pansyratia catholica, tom. 3. l. 12. c. 9. p. 191. sq.* qui & capite praecedenti §. ad testimonia patrum, quae BELLARMINVS pro ignorantia fidei produserat, respondet.

Quae in doctrina de regeneratione notauimus extrema, magno semper studio orthodoxae veterisque ecclesiae doctores euitarunt. In ea namque ad veram, quae ex Deo est, vitam, per fidei productionem homines transduci, falsi sunt; vt tamen nulla essentialis aut substantialis in eo fieret mutatio. Intelligere hoc cum primis licet, quo-

ties de baptismo, tamquam lauacro regenerationis loquuntur. Eleganter BASILIUS: *Χριστιανὸν πῶθεν ἤμας; διὰ τῆς πίστεως πᾶς τις ἂν ἔσται· συζόμεθα δὲ τίνα τρόπον; ἀναγεννηθῆναι, δηλοῦναι, διὰ τῆς ἐν τῷ βαπτισματι χάριτος· πῶθεν γὰρ ἄλλοθεν; Χριστιανὶ unde nos? Vtique per fidem dicet quilibet. Seruamur autem, quomodo? Nimirum regenerati per gratiam, quae confertur in baptismo. Nam unde alioqui? de spiritu sancto, c. 10. tom. 2. oper. p. m. 314.* Dum per regenerationem fidem accendi, & gratiam conferri dicit, idem sane, ac quod nos de ea adferimus, docet. Hinc ibidem nonnullis interiectis, pergit: *ἀρχὴ μοι ζῆναι τὸ βᾶπτισμα, καὶ πρώτη ἡμερὴν ἐκείνη ἣ τῆς καλλιγενείας ἡμέρα.* Vitae (spiritualis) initium mihi baptismus est, & dierum omnium primus, dies ille regenerationis. Hoc est, quod contendimus, per regenerationem transitum fieri a morte ad vitam spiritualement. Eadem ratione GREGORIUS Nazianzenus, recens baptismum vocat *νέκτιστον ψυχὴν, ἢ τὸ πνεῦμα δι' ὕδατος ἀνέμοφωσεν.* animam recens creatam, quam spiritus per aquam reformauit; *orat. 10. p. 169.* Sic & CYRILLVS Hierosolymitanus baptizatos seu regeneratos *ἀνακαινίζοντας ἀπὸ παλαιότητος εἰς καινότητα, renouatos a vetustate ad nouitatem*, appellat; *catechesi mystagog. 2. p. m. 284.* Nec aliter sensisse veteres, vltro temere testimonio probari potest; quemadmodum contra eam de regeneratione doctrinam semper in vera ecclesia floruisse constat. Immo omnes illi, qui peccatum originale, intimamque hominis per illud corruptionem aduersus Pelagianos defendunt, quos supra laudauimus, non possunt quoque non adferre, per regenerationem veram realemque in homine contingere mutationem. Qui autem ad alterum extremum procurunt, & essentialē seu substantialem mutationem in homine per regenerationem fieri, sibi persuadent, vt talia adfirmant, quae aperte absfona sunt, hinc & magno consensu ab aliis reiiciuntur; ita nullos

nullos veterum, qui exemplum illis praeiuerint, laudare possunt. Et si enim apud veteres, cum de regenitis loquuntur, subinde *θεωσις, αποθεωσις, θεοποιήσις*, frequens mentio occurrat; haec tamen, similiaue non alio sensu eos accepisse, quam quo Petrus regenitis *κοινωνίαν τῆς ζωῆς* *φύσιν* tribuit, 2. ep. 1, 4. ad §. praeced. iam obseruauimus. De mysticis vero scriptoribus, iisque, qui Platonice loquendi formulas sententiasque adoptando erroribus eiusmodi occasione dederunt, quid sentiendum sit, alibi exponitur.

Iam ad doctrinam de poenitentia quod attinet, magno consensu veteres docent, eam in se spectatam, in mentis quadam mutatione, (quod & vox *μετάνοια* indicat) consistere. Huc ea pertinent, quae ad §. 30. ex IACTANTIO commemorauimus. Veram autem mentis mutationem, sine peccatorum detestatione, & fide in Christum, per quam peccatorum impetramus remissionem, esse non posse, nemo nescit. Rem apte satis exprimit auctor *dictorum & interpretationum parabolarum euangelii*, quae sub nomine ATHANASII exstant: *Μετάνοια δὲ, ἐν ᾗ τῶν γονάτων κλίσις, ὡς ἡ ἀποκλῆ τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ποιεῖν, καὶ θρηνεῖν, καὶ δεῖδαι τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῆς τῶν προσηματημένων ἀφίσταται. Διὰ τοῦτο γὰρ λέγεται μετάνοια, ὅτι μετατίθησι τὸν νοῦν ἀπὸ τοῦ κακοῦ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Poenitentia non est gressus flexio, sed abstinentia a malo, & se ipsum angere, lamentari, & a Deo prius peccatorum remissionem petere. Hinc enim dicta est μετάνοια, quia mentem a malo ad bonum transferat; qu. 133. tom. 2. oper. Athanasii, p. 437.* Contritionis nimirum, seu tristitiae & lamentationis diserte hic mentionem facit; remissionem autem peccatorum, sine fide in Christum nemo a Deo recte petet, tantum abest, ut impetrare queat; reliqua ad fructus poenitentiae pertinent. Confessionis coram hominibus faciendae nulla hic mentio; sed nec in aliis veterum dictis, nisi forte de publica poeni-

tentia loquantur. Multo minus eius confessionis, quae cum enumeratione singulorum peccatorum coniuncta est, & in Romana ecclesia miseris mortalibus obtruditur, vestigia in veteris ecclesiae doctoribus deprehendere licet. Magno equidem conatu Romanenses hoc agunt, ut quosdam pro sua sententia proferant, sed reuera nihil efficiunt. IRENAEI verba, quae hic primo loco produci solent, iam ad §. praeced. recitauimus; ex quibus liquido constat, eum de publica exomologesi loqui; de qua nulla est controuersia. Hinc ad TERTULLIANVM prouocant, qui libro de *poenitentia*, multa de confessione seu exomologesi. Sed ipsum ALEXANDRVM fateri, eum de publica confessione verba facere, idem ad §. praeced. obseruauimus. Addit equidem ALEXANDER, loqui tamen TERTULLIANVM de confessione criminum occultorum. Quod non equidem abnuo, cum in veteri ecclesia nonnulli existimauerint, occulta etiam crimina publica poenitentia eluenda esse; quam sententiam strictioris disciplinae magistris placuisse, nemo mirabitur. Sed nihil inde sequitur, quod faciat pro Romanensibus. Confessio enim ista, quam vrgent, priuata est, non publica. Illi autem, de quibus TERTULLIANVS loquitur, crimina sua occulte publice confitebantur. Praeterea, licet nonnulli in veteri ecclesia hoc sponte sua facerent, illis etiam ceu valde salutare probaretur, nulla tamen lege vniuersali hoc sancitum erat. Et hinc quoque patet, quid ad CYPRIANI testimonium respondendum sit, quod tertio loco profert ALEXANDER, loco supra citato, siue *hisl. eccles. saec. 13. & 14. diff. 14. §. 6. p. 626.* Laudat enim saltem illos, qui etiam cogitationes de sacrificio idolis offrendo, aut libello, ab ethico magistratu accipiendo, publice confiteri non dubitabant. Quis vero inde colligat, priuatam omnium peccatorum confessionem & enumerationem eo tempore fuisse necessariam? ORIGENEM, qui porro in scenam producitur, non

non tantum confessioni, prout in ecclesia Romana recepta est, non patrocinari, sed eamdem prorsus euertere, luculenter iam demonstrauit DALLAEVS, de sacramentali siue auriculari Latiuorum confessione, lib. 3. cap. 7. p. 223. seq. Vt reliqua mittamus, LACTANTIũ saltem testimonio adhuc comprobabimus, quam infelicitur Romanenses cuncta conquirant, in quibus causae suae praesidium inueniant. Verba eius haec sunt: *Sola igitur catholica ecclesia est, quae verum cultum retinet. Hic est fons veritatis, hoc est domicilium fidei, hoc templum Dei; quo si quis non intrauerit, vel a quo si quis exiuerit, a spe vitae ac salutis aeternae alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vita & salute; cui nisi caute & diligenter consulatur, amissa & exstincta erit. Sed tamen, quia singuli quique coetus haereticorum, se potissimum christianos, & suam esse catholicam ecclesiam putant, sciendum est, illam esse veram, in qua est confessio & poenitentia, quae peccata & vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat; institut. diu. lib. 4. cap. 30. p. m. 529. Dicit quidem LACTANTIUS, in catholica ecclesia esse confessionem & poenitentiam. Sed num inde sequitur, talem confessionem in ea esse, quae cum singulorum peccatorum enumeratione est coniuncta? Publicam porro confessionem, publicamque poenitentiam eum intelligere, eo minus dubitandum, quod ex praecedentibus liqueat, hinc verbis eum ad Nouatianos respicere. Cum vero iam ad §. praecedentem origo confessionis istius, prout in Romana ecclesia obtinet, detecta, simulque demonstratum sit, ab Innocentio III pontifice eam lege confirmatam, omnibusque praecedunt esse, sponte sua inde sequitur, purioribus saeculis eam ignotam fuisse, adeoque vt plura addamus, necesse non est.*

Quod de confessione Romanensium di-
BVD. TH. DOGMAT.

ximus, idem & de satisfactionibus, & quae his originem debent, indulgentiis censendum. Veteris ecclesiae doctoribus nihil eiusmodi in mentem venit. Ratum apud illos fixumque erat, Deum hominibus, qui veram poenitentiam agunt, peccata ita remittere, vt omnes simul poenas remittat. Nihil ergo hominibus relinquitur, pro quo satisfacere debeant. Diserte IUSTINVS martyr: ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἄμετρον τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ, τὸν μετανοούν-
τα ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων, ὡς δι' ἰσχυρὰ μὲν ἴσως, ὡς δικαίον καὶ ἀναμάρτητον ἔχει. Bonitas & humanitas Dei, & immensitas diuitiarum eius, poenitentiam agentem, respicientemque a peccatis, prout per Ezechielem indicat, perinde atque iustum, quique peccatum non admiserit, habet; dialog. cum Tryphone Iudaeo, p. m. 267. Si Deus eum, quem peccati poenitet, non aliter ac hominem iustum, aut eum, qui numquam peccauit, habet, nullam amplius ab eo exigere poenam potest. Hoc autem non tantum adserit IUSTINVS, sed recte etiam ex Ezechiele vate comprobatur. Notum quoque est illud TERTULLIANI: exento reatu, eximitur & poena; libr. de baptismo, cap. 5. p. 218. Iam vero reatu exsolui, quos peccatorum suorum poenitet, nemini dubium esse potest. Igitur & poena illis remissa esse, censetur merito. Nolo plura addere, cum ea legi possint apud IO. DALLAEVM, de poenis & satisfactionibus humanis, l. 4. c. 1. p. 324. sq. Si satisfactionum apud veteres mentio fit, aut ecclesiasticas vel canonicas intelligent, aut de fructibus vel consequentibus verae poenitentiae loquuntur. Eiusmodi vero satisfactionum & indulgentiarum, quas Romana ecclesia venditat, nullum apud eos vestigium deprehendas. Abunde hoc constare potest, ex iis, quae ad §. praeced. de origine satisfactionum & indulgentiarum obseruauimus. Iungenda, quae erudite & diligenter hac de re disserit CHAMIERVS, in pastratia catholica, tom. 3. lib. 23.

Ddd ddd

lib. 23. c. 13. p. 503. seq. vbi ad patrum testimonia, in quibus satisfactiones suas sibi invenisse visi sunt Romanenses, ordine respondet. Sed & de indulgentiis idem agit *lib. sequenti 24. cum primis autem cap. 10. p. 335. seq.* eas patribus plane incognitas fuisse, euidenter demonstrat. Hisce itaque diutius non immorabimur.

Superest, vt de illis dicamus, qui gratiae diuinæ, in hominis praesertim conuersione, necessitatem ita adseruere, vt tamen crederent, homines gratiae huic resistere posse. Inde enim patebit, veram in hocce capite doctrinam semper in ecclesia christiana viguisse, nec obscurari ita potuisse, vt non pristinum nitorem tandem recuperaret. Et VINCENTIO quidem Lerinensi si credimus, nemo ante Pelagium fuit, qui non gratiae diuinæ necessitatem admitteret. *Quis umquam, inquit, ante prosum illum Pelagium tantam virtutem liberi praesumpsit arbitrii, vt ad hoc in bonis rebus per actus singulos adiuvandum, necessarium Dei gratiam non putaret? commentor. cap. 34.* Negari tamen nequit, non vna eademque ratione veteres, qui ante certamina Pelagiana vixerunt, hac de re loquutos. Immo cum illis maxime cum Marcionitis, Manichaeis, similibusque hominibus, qui absolutam quamdam necessitatem inuehebant, dimicandum esset, haud raro ad alterum paulisper deflexerunt extremum, & liberi arbitrii, plus quam decebat, tribuerunt viribus; quod non aliter, quam cum imminutione gratiae diuinæ fieri poterat. Pertinent huc, quae iam ad *lib. 3. cap. 2. §. 36.* obseruauimus. Vbi tamen veteres sibi ipsis relicti sunt, nec certaminis aestu abripiuntur, recte prorsus & praeclare hac de re loquuntur; vt satis inde, quae vera & genuina illorum fuerit sententia, intelligi queat. Egregie admodum TERTULLIANVS: *Non dabit arbor mala bonos fructus, si non infertur, & bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filii Abrahae fient, si in fidem Abra-*

bae formentur. Et gemina viperarum fructum poenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint. Haec erit vis DIVINAE GRATIAE, potentior utique NATURA, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod aduersus, dicitur; de anima cap. 21. p. m. 324. Similia apud CYPRIANVM, LACTANTIUM, HILARIUM, AMBROSIVM leguntur, quae vossivs recitat, *hisor. Pelag. lib. 5. part. 1. p. m. 645.* Ad graecos autem patres quod attinet, is quem iam laudauimus, vossivs, ita de iis pronuntiat: *Qui vero negant, graecos patres hanc de gratiae necessitate doctrinam intellexisse, grauissimam illis iniuriam faciunt, cum apertissime eam adserant passim; quod & subiectis testimoniis comprobat; l. c. p. 646. seq.* Sed non omnes hac in re habet sibi suffragantes; saltem nec GROTIUM, nec reliquos, qui ex Arminii schola prodierunt. Cum primis vero & RICH. SIMON, in *hisor. crit. commentar. noui testamenti* id egit, vt ostenderet, graecos patres in doctrina de gratia & praedestinatione, longe aliud systema sequutos esse, ac deinceps AVGVSTINVS introduxit. Et licet in praefatione adserat, ideo istos doctores Pelagianis aut semi-Pelagianis neuitquam adnumerandos, eam tamen subinde illis sententiam tribuit, quae a semi-Pelagianismo non multum differt. Cumque eam ob rem a IAC. BEN. BOSSVETO censura notatus esset, causam suam egit in *bibliotheca critica*, quam sub SAINIORII nomine edidit, *tom. 3. cap. 14. & 15. p. 136. seq.* Discrimen nimirum facit inter sententiam AVGVSTINI, quae illi cum tota ecclesia catholica communis sit, & inter eam, quae illi propria fuit & peculiaris. Hanc si species, merito ei graecos patres opponi, non autem, si illam. Quod ludicrum esse, nemo non intelligit; cum Augustinus eam sententiam, quae propria ipsi & peculiaris fuit, haud dubio pro vera, adeoque & ea, quae veteris fuerit ecclesiae, habuerit. Sed fallitur haud dubio in eo quoque, dum graecorum

corum patrum sententiam ita explicat, ac si a semi-Pelagianorum doctrina non abhorruerint; quod eo minus mirum, quia & GROTII, aliorumque γρηγόριος Arminianorum, ut ipse vocat, sententiam, a semi-Pelagianismi labe plaue immunem pronuntiat, & pro orthodoxa habet; *I. c. c. 13. p. 118. seq.* Quod antea iam monuimus, cum generatim de patribus verba faceremus, non vna eademque semper ratione eos hac de re loquutos, saepe etiam ultra limites prouectos, cum disputationis aestu abriperentur, sibi tamen relicto, genuinamque ecclesiae sententiam explicantes, recte de gratia diuina docuisse, id speciatim de graecis intelligendum est. Plurima sane illorum exstant testimonia, quibus hoc comprobari potest. Luculentum est illud IUSTINI: *εἰ δύναται μὴ μετὰ μεγάλην χάριν τοῦ πατρὸς θεοῦ λάβοι νῦν τὰ εἰρημῶνα καὶ γεγεννημένα ὑπὸ τῶν προφητῶν, οὐδὲν αὐτὸν ὀνειδέει τὰς ῥήσεις δοκεῖν λήγειν, ἢ τὰ γεγεννημένα, εἰ μὴ λόγον ἔχει καὶ περὶ αὐτῶν ἀποδιδόναι.* Itaque nisi quis cum proluxa Dei gratia intelligere coeperit dicta & facta prophetarum, nihil ei proderit, quod videatur voces eorum & opera referre, si non possit rationem quoque eorum explicare; in *dialog. cum Tryphone, p. m. 319.* Loquitur equidem IUSTINVS de gratia illuminante; sed cum in voluntate vel maxime humanae mentis imbecillitas, viriumque in spiritualibus defectus sese exferat; quin & eius intuitu gratiae diuinae necessitatem intellexerit, non est quod dubitemus. Eiusdem generis est, quod *p. m. 346.* exstat: *Οἱ οὖν ἀνθρώποι, ὡς ἄνθρωποι, νενοσημένοι δινηθῆναι ἐν ταῖς γραφαῖς ταύταις, ἵνα μὴ διελθῶσι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ λαβεῖν χάριν τοῦ νῦν.* Num putatis, o viri, nos unquam haec in scripturis intelligere potuisse, nisi voluntate Dei, ut ista intelligeremus volentis, gratiam accepissemus. Similia his & ex IRENAEO addi possent; sed ea iam collecta exhibet MASSIVETVS, in dissertationibus praeciis in

Irenaeum, disert. 3. art. 10. §. 116. p. 159. His nunc porro ORIGENES iungi posset, quem subinde recte & praeclare de gratia diuina, si verba species, loquutum, nemo negauerit. Cum vero supra demonstratum sit, eum non sine ratione inter Pelagii praecursores referri, ad *lib. 3. cap. 2. §. 35.* merito dubitaueris, quo pacto haec secum consistere queant. Sed rem omnem luculenter explicat HUVETVS, dum obseruat, duplicem ab Origene constitui fidem, aliam humanam, quam viribus propriis, nullo praefidio firmatis, habere possumus; diuinam aliam, quae nobis diuina gratia infundatur; nec duplicem tantum fidem, sed reliquas etiam virtutes duplices ab eo adferi, quarum aliae sunt a nobis, aliae a Deo, illas autem ad salutem consequendam nihil prodesse, nisi harum consortio roborentur. Iam etsi aliquando gratiae vim & necessitatem recte agnoscere videatur; ut cum *lib. 3. περὶ ἀρχῶν*, optime dici contendit, *aedificium non aedificantis, sed Dei opus esse; & vrbis tutelam non custodibus & vigiliis militum, sed Deo recte ascribi*, sic tamen eum rem intellectam velle, HUVETVS adfirmat, operis susceptorem fuisse hominem, Deum perfectorem, nec sufficere voluntatem humanam, ad consequendum finem, nisi Deus ad id opituletur; quod eo probari putet: *non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei;* quod & copiosius, variis productis testimoniis comprobatur; *Origenian. lib. 2. c. 2. quaest. 7. §. 14. p. 115. seq.* Quodsi itaque haec mens Origenis fuit, vti fuisse videtur, semi-Pelagianis hic eum praeciuis exemplum, nemo non vider. Qua de re & eo minus dubitandum, quo aptius haec eius sententia cum ista, quam de libero hominis arbitrio capitibusque coniunctis fuit, conuenit. Rectius se habent, quae ex CLEMENTE Alexandrino, MACARIO, ATHANASIO, BASILIO, aliisque quam plurimis magno numero profert VOSSIVS, *I. c.*

p. 646. seq. quibus & CHRYSOSTOMVM addit, quem tamen SIMON vel maxime illis adnumerat, qui liberi arbitrii viribus plurimum tribuunt, & longius ab Augustini discedunt systerate. Legenda, quae de eo disserit, in *hystor. critic. commentat. noui testam. cap. 10. p. 153. sq.* Sed ab oratoribus, qualis CHRYSOSTOMVS fuit, non semper expectanda ἀκριβεια in rebus theologicis. Cum adhortandi homines sunt, vt mentem moresque mutant, vt vitia exuant, & virtutes contra sectentur, cum illis demonstrandum est, culpam, quod non conuertantur, penes ipsos, non penes Deum esse, eosque adeo esse ἀναπολόγητους, facile contingit, vt sententiae quaedam atque loquendi formulae irrepant, quae hominum viribus plus quam decet, fauere videntur. Sed in mitiorem melioremque partem eas accipiendas esse, nemo dubitauerit, praefertim si aliunde constet, auctorem veram de gratia diuina fouere opinionem. Atque id de CHRYSOSTOMO etiam est obseruandum. Ortis hinc certaminibus Pelagianis, doctrina de gratia magis magisque excoli coepit; operam hac in re diligentem nauante AVGVSTINO, quem tamengratiam per se efficacem ita stabilendo, vt per eam homines non possint non conuerti, eamque ad solos electos restringendo, ad alterum declinasse extremum, tum alias, tum & ad §. praeced. a nobis offensum est.

Vt autem ad idem extremum prolapsi sunt, qui deinceps sequuti sunt praedestinatiani, Augustini vel maxime abutentes auctoritate, ita ad alterum rursus, quod gratiam nimis imminuit, discesserunt semi-Pelagiani. Quo pacto hinc in ecclesia Romana semper exsisterint, qui aut ad vnum, aut ad alterum extremum propius accederent, ex iis, quae ad §. praecedentem, cum primis autem ad lib. 3. cap. 2. §. 35. fuisse diximus, nemini obseurum esse potest. Fuerat tamen & qui recto tramite incederent, veramque doctrinam propagarent;

quod vel THOMAE DE AQVINO exemplum comprobant. Certe talia eum docuisse, quae Pelagianis pariter ac semi-Pelagianis e diametro sunt opposita, gratiaeque diuinae necessitatem, etiam qua initium fidei, fortiter adferuisse, constat, & plurimis ex eo prolatis testimoniis demonstratum est a DORSCHAEIO, in *Thoma de Aquino confessoris veritatis, sect. 8. c. 3. p. 444. seq.* Conferenda &, quae hac de re dixi, in *dissertat. de Pelagianismo in ecclesia Romana triumphante, §. 10.* Quod si sententia de praemotione physica, quam hodie Dominicani defendunt, Thomae tribui possit, recte inde colligeretur, ad alterum extremum, quod praedestinatianorum est, eum declinasse. Quod & eo alicui videri posset verosimilius, quod adcuratius illum Augustini pressisse vestigia constat. Sed id quidem est, quod lesuitae etiam atque etiam negant; exstatque apud THEODORVM ELEUTHERIVM, siue LIVIVM DE MEYER, proluxa disertatio FERD. BASTIDAE, societatis Iesu theologi, qua probare nititur, *praedeterminationes physicas cum omnibus S. Thomae principiis pugnare, & auctores inuentionesque earum recentiores Thomistas, quantum ad Caluinum accedunt, tantum ab angelico magistro recedere.*

Quo demum pacto recentiori aetate inter tot controuersias & certamina, vera de gratia diuina, doctrina conseruata, & ad nos propagata sit, neminem fugit. In Romana equidem ecclesia vix inueniuntur, qui mediam viam teneant, dum aut cum lesuitis minus, aut cum Dominicis & Iansenistis plus quam debebat, gratiae diuinae tribuunt. Inter eos, qui ab ecclesia Romana discesserunt, Sociniani rursus, & Arminiani in Pelagianorum vel semi-Pelagianorum concesserunt castra, reformati autem in praedestinatianorum. Vtrisque dum nostrates masculae se opposuerunt, veram, genuinamque simul de gratia diuina doctrinam adseruerunt. Innumera

mera hac de re edita scripta, immo & compendia, & systemata theologica omnia a nostratibus confecta, hoc testantur. Disputatum equidem & in nostra ecclesia hac de re fuit, cum synergisticae controuersiae magnos motus darent. Sed hisce finis impositus per *formulam concordiae*, in qua & ostensum, quo pacto doctrina de gra-

tia proponenda sit, vt vtrumque extremum, quod hic se offert, caute euitemus. Reliqua, quae adhuc dici poterant, infra, cum de praedestinatione praecipiemus, recurrent; conferenda interim, quae obseruauit PFAFFVS, in *specimine historiae dogmat. de gratia & praedestinatione*, §. 7.

§. XLVII. Sunt etiam haec ita comparata, vt sine praxi in ipsa vita christiana sibi non consent. Ad *fidem* namque quod attinet, parum iuuat, de fide disceptare, nisi vera fide ipsimet praediti simus. Hoc ergo est, quod quisque merito sibi datum credit, vt se ipsum, an vera fide praeditus sit, accurate exploret; 2. *Cor. XIII, 5.* Quod tum demum rite procedet, si implo-rato Numinis auxilio, *ps. CXXXIX, 23, 24.* ad characteres verae fidei diligenter attendat, quales sunt, quod corda purificet, *act. XV, 9.* sordesque vitio-rum ex animo expellat, 2. *Cor. VII, 1. Ebr. IX, 14. 1. Ioan. II, 3, 6, 10.* quod per caritatem sit efficax, *Gal. V, 6.* ad obedientiam Deo in omnibus praestandam hominem incitet, *Io. XIV, 23. XV, 9, 10.* cum denique aptum reddat, vt mun-dum vincat: 1. *Io. V, 4, 5.*

§. XLVIII. Ex doctrina de *regeneratione* tum demum fructum, quem inde sperare fas est, referemus, si itidem nos exploremus, an reuera in statu regenerationis constituti simus. Tum vt in eodem perseueremus, & nouum hominem, qui per eam productus est, nouis etiam quotidie au-geamus incrementis; *Ephes. IV, 23, 24.* Cumque per regenerationem in nu-merum filiorum Dei recipiamur, Deum quoque ceu patrem nostrum nos imitari decet, *Ephes. V, 1. Matth. V, 48.* cumprimis & animum filialem vbi-que procedere; *Rom. VIII, 15.* cumque ex spiritu nati simus, *Io. III, 6.* secun-dum spiritum quoque ambulemus, *Rom. VIII, 1.* & per spiritum τὰς πρᾶξεις τοῦ σώματος suffocemus, *Rom. VIII, 13.*

§. XLIX. Denique & doctrina de *conuersione* vsu suo non carebit, si itidem, an conuersione adhuc opus habeamus, sincere inquiramus; obserua-to, vt par est, discrimine inter poenitentiam *lapsorum & stantium*. Expen-denda etiam serio, simulque remouenda, verae poenitentiae impedimenta, vt, cura & amor huius mundi, *Luc. XIV, 16. seq.* suffocatio piorum motuum seu neglectus gratiae praeuenientis, *prou. I, 24, 25. Matth. XXIII, 37.* poeni-tentia adparens, seu hypocritica, *Ef. LVIII, 2. Mich. VI, 6. 7. Hof. VII, 6.* fidu-cia carnalis in misericordiam Dei & meritum Christi, *Ier. II, 33.* itemque in cultum Dei externum, *Ef. I, 2. seq. Ier. VII, 4. seq.* & quae alia sunt, eiusdem

generis. Accedunt ad haecce impedimenta generalia, plurima specialia, quae enumerare huius loci non est.

LIBRI QVARTI

CAPVT QVARTVM

DE IVSTIFICATIONE HOMINIS PECCATORIS CORAM DEO.

Σύνοψις.

Fides, quae per regenerationem producit, eo proxime tendit, ut homo peccator coram Deo iustificetur, §. I.

Quo pacto vox iustificatio hic accipitur, §. II.

Homo coram iudicio diuino consideratur, qualis est; aliter tamen in se, aliter in Christo, seu sponsore, §. III.

Qualis homo sit ante iustificationem, §. IV.

Qualis post iustificationem, §. V.

In ipso processu iustificationis sese primo offert Deus seu index & quidem pater, filius, & spiritus sanctus, §. VI.

Causa impulsiva iustificationis, tum interna, tum externa; ubi & de imputatione meriti Christi, §. VII.

Ab homine ipso nihil ad eius iustificationem proficiscitur, aut proficisci potest, §. VIII.

Fides tamen adesse debet, quae meritum Christi adprehendat, adeoque pro causa instrumentalis recte habetur; praeter fidem

autem nihil ex parte hominis ad iustificationem concurrat, §. IX.

Fides ista qualis esse debeat, §. X.

Forma iustificationis in quo consistat, §. XI.

Ea ratione omnes, qui saluantur, iustificari debent, nec datur alius modus ad salutem perueniendi, §. XII.

Inter bona, quae iustificationem consequuntur, primum locum tenet pax spiritualis, §. XIII.

Tum sequitur adoptio in numerum filiorum Dei, §. XIV.

Porro spiritus sancti inhabitatio, §. XV.

Acriter vera de iustificatione doctrina omnitemporis fuit impugnata; errores praecipui ad certas classes renocantur, §. XVI.

Mirifice tamen semper haec doctrina fuit conseruata, & ad nos propagata, §. XVII.

Vsus eius in praxi vitae christianae, §. XVIII.

§. I.

Fides, quae per regenerationem, conuersionemque producit, eo proxime tendit, ut homo per meritum Christi remissionem peccatorum impetret, adeoque coram Deo iustificetur, & ita in numerum filiorum Dei recipiatur. * Hoc ergo quo pacto fiat, postquam de fide, deque regeneratione ac conuersione diximus, nobis nunc edisserendum est. **

* Repetenda, quae ad cap. praec. §. 13. diximus.

** Ordinem itaque tractationis hinc intelligere licet.

§. II, Cum autem vox *iustificare* saepissime in scriptura sacra occurrat, tum alias, tum & quoties de hominis peccatoris coram tribunali diuino iustificatione sermo est, non aliter, quam in forensi significatione adhibetur, atque eiusmodi actum denotat, quo Deus hominem peccatorem, sed regentum, adeoque vera fide meritum Christi adprehendentem, innocentem, & ab omni reatu peccatorum liberum, hinc & filium Dei, atque heredem vitae aeternae, pronuntiat. *

* Plurimum nostra refert, vt veram & genuinam iustificationis notionem rite constituamus. Cum enim nostrates contendunt, forenses vocis huius esse significationem, qua eiusmodi actum indicat, quo iudex criminis cuiusdam aduersum absoluit, & innocentem pronuntiat, siue reuera sceleris purus fuerit, siue intercedente satisfactione reatus fuerit sublati: Romanenses contra, & alii quidam, physicam significationem voci huic tribuunt, qua mentis eiusmodi mutationem, per quam in locum vitiorum, prauarumque propensionum, virtutes, bonaeque propensiones succedant, denotet; regenerationem, si dicendum quod res est, cum iustificatione turpiter confundentes.

Vt ergo constet, quo pacto haec vox in scriptura sacra sumatur, & sumenda sit, id quidem primo nobis positum est extra controuersiam, vocem graecam δικαιώσας, in nouo testamento, & ebraeam, quae ei in veteri respondet, וצדק in forma Hiphil saepius, immo, vt plurimum in forensi significatione accipi. Hoc adeo manifestum, vt nec cordatior inter ipsos Romanenses id abnuant. Idque & exempla testantur, vt cum *Genes. XLIV, 16*, dicitur: *in quo iustificabimus nos?* h. e. declarabimus, nos iustos & innocentes esse. Res ipsa, de qua ibi sermo est, hunc sensum postulat. Sic &: *innocentem & iustum ne occidas*, וצדק רשע, כי לא אצדק *quia non iustificabo impium*, hoc est, impium a crimine non abfoluam; *Exod. XXIII, 7*. Item: *Cum fuerit lis inter viros, & accesserint illi ad iudicium, & iudices*, וצדקין את הצדק, *& iustificabunt iustum, & condemnabunt, seu impium* declarabunt, *impium*, *Deut. XXV, 1*. conf. & *2. Sam. XV, 4*. *prouerb. XVIII, 10*. Pari ratione & in nouo testamento: *αὐτὸν ἰδικαώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτοῦ, & iustificata est sapientia a filiis suis*, *Matth. XI, 19*. *Luc. VII, 35*. h. e. sapientia, innocens declarata est, quod nihil eorum intermiserit, quae facienda erant, vt homines ad meliorem mentem traducerentur. Item: *ἐκ τῶν λόγων σου δικαιώσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ*; *Matth. XII, 37*. Sed mitto reliqua, ab aliis iam collecta, cum primis a BALTH. MEISNERO, *philosoph. jobr. part. 2. sect. 1. qu. 28. p. 169. sq.* Recte itaque GE. BVLLVS, etsi ceteroquin in quibusdam ab erroribus Romanae ecclesiae non adeo alienus, hac de re pronuntiauit: *Eam (iustificationis) esse vocabuli huius (iustificationis) in sacris litteris, praesertim noui testamenti significationem maxime obuiam, ac familiarem, paene caecus est, qui non videat. Vt mirum sit, reperiri virum longe doctissimum, & alioquin in hac ipsa iustificationis doctrina de veritate optime meritum, (GROTIUM innuit) qui id neget &c. harmon. apostol. dissert. 1. cap. 1. §. 2. p. 2.*

Sunt vero nonnulli, qui vltius progrediuntur, & vocem *iustificare*, seu graecam δικαιώσας, & ebraeam וצדק numquam aliam, quam forenses habere significationem, contendunt. Nec sine ratione. Ad exempla namque, quae in contrarium adferri solent, facile responderi potest. Cumque saepius iam responsum sit, illa saltem discutiam, quae 10. ERN. GRABIVS, in ad-

notat. ad Georgii Bulli harmon. apostol. ad cap. 1. §. 2. nobis obicit. Etsi enim ceteroquin in plerisque BVLLVM defendat, etiam in iis, in quibus eum defendere non debebat, hic tamen eum deserit, *enimque non pro solita aduratione dixisse, adfirmat, forenssem verbi δικαιωσθαι significationem in sacris litteris maxime obuiam & familiarem esse.* Hinc itaque pergit: *in veteris testamenti libris duo loca notarunt ipsi rigidiores protestantium theologi, nempe Dan. XII, 3. & ecclesiastici XVII, 24. Accedit ps. LXXIII, 13. ubi ebraea verba: וְיִצְרִי לִבִּי לXX reddiderunt: δικαιώσα τῇ καρδίᾳ μου, & vulgatus latinus interpres: iustificam cor meum.* Addit huc locum Ef. LIII, 11. *in scientia sua יצרים iustificabit, ipse iustus seruus meus multos, & iniquitates eorum ipse portabit.* Vtque hoc extra dubium ponat, confert verba Petri 1. ep. II, 22. seq. putatque, quod Esaias dixit: *iustificabit multos, a Petro ita exprimi: vt peccatis mortui, iustitiae viuamus.* Verum, nec haec eiusmodi sunt, quae nos inducere queant, vt a recepta sententia discedamus. Ad locum enim Danielis cap. XII, 3. quod attinet, vbi doctores dicuntur מצריקי רבים iustificantes multos, non sane video, cur in physica potius, quam forensi significatione vox מצריקים accipi debeat. De informatione, seu institutione ad iustitiam hoc intelligendum esse, certum est. Hoc autem & cum fieri potest, immo debet, si homines ad veram poenitentiam, adeoque & fidem in Christum perducantur, vt per eius meritum remissionem peccatorum, adeoque eam iustitiam, qua Deo tantum placeamus, consequantur. Qua quidem ratione & hic forensis obtinebit significatio. Ad testimonium, quod ex ecclesiast. XVII, 24. auctor prouult, nobis equidem respondendum non effert, cum quaestio de eo sit, qua ratione vox haecce in libris canonicis sumatur. Nihil tamen etiam obstat, quo minus & hic forensis significa-

tio locum inueniat. Dicitur namque: *καὶ ἡ μένους ἰσὺς θανάτου δικαιώσονται, & ne differas ad mortem vsque iustificari.* Sensus est, poenitentiam, seu conuersionem, non esse differendam, vsque ad mortis articulum. Qui autem ad Deum conuertuntur, remissionem peccatorum impetrant, seu, iustificantur per fidem in Christum. Eñatum psalmi LXXIII, 13. huc profus non quadrat, cum in textu ebraeo vox יצרים non existet. Nec de eo quaestio est, quo pacto septuaginta interpretes, aut vulgatus, sed ipsi scriptores sacri, haec voce vsi sint. Sed nec oraculum Ef. LIII, 11. multum nobis facesset negotii. Cum enim pro ratione iustificationis meritum & satisfactio Christi adducatur: *& iniquitates eorum ipse portabit*, nihil apertius, nihil conuenientius dici potest, quam praecedentium verborum huncce sensum esse: *in scientia sua*, hoc est, cum ab hominibus cognoscitur, & ceu Messias, hominumque redemptor, per veram fidem recipitur, *seruus meus iustus multos iustificabit*, iustos innocentesque, per peccatorum remissionem, declarabit. Petrus autem 1. epist. II, 22. seq. respicit equidem ad locum Ef. LIII, 4. sed ita, vt quaedam prophetae verba retineat, quaedam ipsemet addat. Sine omni itaque ratione, & fundamento adseritur, quod verbis: *vt peccatis mortui, iustitiae viuamus*, quae propheta de iustificatione dicit, exprimere voluerit. Ex nouo testamento GRABIVS praeter locum notissimum apoc. XXII, 11. cumprimis adhuc vrget verba apostoli: *ὁ γὰρ ἀποθανὼν διδικαιώσται ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας*, Rom. VI, 7. Ex nexu enim cum antecedentibus, & integri textus scopo, colligi posse putat, hanc phrasin aequipollentem esse ei, quae v. 6. praecedit: *μηκετι δουλεύει τῇ ἀμαρτίᾳ*. Denique & in verbis, Rom. IV, 25. *qui traditus est propter delicta nostra, & suscitatus est propter iustificationem nostram*, quosdam ex protestantibus, MART. BORRAEVM,

PETR.

PETR. MARTYREM, MART. BVCERV, agnoscere ait, per διχαίωσιν ἡμῶν infusionem iustitiae inhaerentis significari. Addit tamen: Ἀλλ' ἵκει νῦνα ἰυστία αἰτιᾶ in δικαιοσύνη, apostoli isto, ut & alii in locis simul subintelligatur, aut potius praesupponatur, haec ipsa tamen vox, ibi etiam pro declaratione seu adprobatione istius iustitiae accipienda videtur. Verum ad locum apoc. XII, 11. quod attinet, ὁ δικαιοῦ δικαιοῦσθαι ἐτι, etsi nonnulli eum de incremento iustitiae accipiant, nihil tamen obstat, quo minus de continuatione iustificationis intelligi queat. Quod & cum reliquis, quae ibidem dicuntur, prorsus convenit. Verborum etiam apostoli, Rom. VI, 7. sensus planissimus est, si vox δικαιώσας in sensu forensi accipiatur. Adhuc erat apostolus v. 6. in creditibus in Christum veterem hominem, una cum Christo crucifixum, ut corpus peccati cessaret, τοῦ μηκέτι δουλεύει ἡμῶς τῇ ἀμαρτίᾳ, ne nos amplius peccato serviremus. Iam rationem reddit, cur non amplius peccato servire debeamus: qui enim mortuus est, cum Christo, per veram poenitentiam, iustificatus est a peccato, hoc est, remissionem omnium peccatorum impetrauit, adeoque, ut animum gratum demonstraret, operam navare debet, ne amplius peccato serviat. Denique & in loco Rom. IV, 25. recte forensis verbi istius significatio retinetur. Vt enim haud dubio Christus propter delicta nostra traditus est, ut ea expiaret, atque pro nobis satisfaceret, ita propter iustificationem nostram suscitatus dicitur, quia ex resurrectione eius, de ista expiatione, & satisfactione certi redditi, eamque, vera fide meritum Christi apprehendendo, nobis propriam facientes, remissionem peccatorum, seu iustificationem consequimur.

Atque ita demonstrari potest, constantem, perpetuamque hanc esse vocis huius in scriptura sacra significationem, qua in

BVD. TH. DOGMAT.

sensu forensi accipitur. Neque tamen, si vel maxime ostenderetur, in vno alteroue loco aliter hanc vocem usurpari, inde vulnus aliquod causae nostrae infligeretur. Relinqueretur enim nihilosecius, visitationem, & in scriptura sacra maxime obuiam, forensi hanc significationem esse; quae adeo & in locis, ubi de iustificatione hominis peccatoris coram Deo agitur, merito retineretur. Accedit vero, & rem omnem prorsus conficit, quod ex iis locis, in quibus de iustificatione hominis peccatoris ex instituto agitur, luculenter demonstrari queat, non aliam, quam forensi, vocem hanc significationem admittere. Luculentus in primis est, qui actor. XIII, 38. 39. exstat, ubi Paulus apostolus ita loquitur: Notum igitur sit vobis, viri fratres, quod per hunc (Iesum) vobis remissio peccatorum adnuntiatur; & ab omnibus, a quibus non potuisset per legem Moysi iustificari, per hunc omnis, qui credit, iustificetur. Duo in hisce verbis adserit apostolus; alterum, quod per Iesum, quem adnuntiabat, consequamur remissionem peccatorum; alterum, quod ita per eum id nobis praestetur, quod lex Moisaica praestare non potuerit. Hoc ergo si observetur, liquebit, primum quidem, apostolum remissionem peccatorum explicare per iustificationem; hinc & iustificationem apud eum nihil aliud significare, quam remissionem peccatorum. Deinde, cum lex Moisaica homines aut condemnet, aut absoluat, iustificationem, quam ei tribuit, non aliam, quam forensi, intelligi posse. Unde & sequitur, talem esse, quae per Christum nobis obtinuit, cum is id ipsum nobis praestet, quod a lege Moisaica nemo exspectare poterat. Cum enim nemo mortalium legem perfecte servet, aut impleat, nemo etiam per eam iustitiam, quae Deo placeat, obtinebit. Ad caerimoniales namque leges quod attinet, illae non aliter, quam intuitu Christi,

Eee eee

Christi,

Christi, quem referebant, iustificare poterant, per se autem omni itidem vi & efficacia destituebantur. Maximopere itaque fallitur GROTIUS, dum *si deus* hic idem esse putat, ac *purgare*, h. e. *liberare a consuetudine peccandi*. Quod si nunc porro conferamus c. 4. epistolae ad Romanos, in quo, uti & praecedenti tertio, apostolus hanc doctrinam ex instructo tractat, deprehendimus, iustificationem modo per eiusmodi actum, quo homo gratis, absque operum merito, iustus declaratur, *cap. III, 24. IV, 4, 5.* modo per remissionem, & non imputationem peccatorum describi, *cap. IV, 6, 7, 8.* Quae omnia non aliter, quam de actu quodam forensi, intelligi possunt. Idem & luculenter ille ipse apostolus nos condocet, quando *quis*, inquit, *accusabit electos Dei? Deus est, qui iustificat. Quis ille, qui condemnet? Christus est, qui mortuus est, immo, qui & suscitatus est, qui etiam est ad dextram Dei, qui & intercedit pro nobis; Rom. VIII, 33, 34.* Accusatio & condemnatio sunt citra controuersiam actus forenses. His ergo dum iustificationem opponit, & per hanc nihil aliud, quam actum forenssem, intelligere possumus. Immo & satisfactio, quam Christus pro hominibus praestitit, dum pro iis mortuus est, itemque intercessio, de qua Paulus loquitur, de actu quodam forensi illi sermonem esse, aperte euincunt. Addi denique posset, in iustificatione hominis peccatoris coram Deo omnia ea, quae ad actum forenssem, seu iudiciale, requiruntur, deprehendi, iudicem, reum, sponsores, adulationem, delictum, abolitionem. Quod ex iis, quae in sequentibus dicemus, manifestum fiet.

Haec vero omnia qui considerauerit, facile conuincuntur, per iustificationem hominis peccatoris coram Deo tantum actum forenssem, nec vlla ratione physicum, intelligi posse. Est enim inter ipsos Romanos dissensus; dum nonnulli per iusti-

ficationem tantum actum physicum intelligunt, alii autem actum equidem physicum, sed ut significationem forenssem non prorsus excludant, esse contendunt. Sed hos non minus ac illos falli, ex haecenus dictis liquet. Pater etiam, quid de eorum distinctione inter iustificationem *primam* & *secundam*, censendum sit. Per *primam* enim internam illam hominis mutationem, qua ex iniusto iustus fiat, intelligunt: per *secundam* autem, inhaerentis iustitiae incrementum, quod bonorum operum meritis obtineatur. Primam nimirum sine operum meritis obtineri, adfirmant. Et si enim nonnulli in prima iustificatione *meritum*, quod vocant, *congrui*, locum inuenire velint, dissentientibus rursus aliis; in eo tamen conueniunt, *meritum congrui* proprie sic dictum meritum non esse. Verum, haec omnia ad inania, omnique fundamento destituta commenta, referimus. Iustificationem actum forenssem, non autem internam animi mutationem denotare, demonstraui-
mus. Admittimus equidem internam istam animi mutationem, sed hanc regenerationem, non autem iustificationem esse, ad ductum scripturae sacrae adserimus. Continuatio porro eius & incrementum, ad sanctificationem spectat. Meritum denique operum procul hinc facessere iubemus. Nec tamen negamus, vocem iustificationis in scholis theologorum, aliquando in latiori significatione usurpari, adeo ut regenerationem, iustificationem proprie sic dictam, & sanctificationem connotet. Sed ea cum minus propria sit significatio, & secundum eam etiam notionem, quam scriptura sacra voci huic tribuit, de re ipsa sit iudicandum, hic non in censum venit. De re ipsa, siue quo pacto Deus hominem peccatorem, sed regentem, adeoque vera fide meritum Christi adprehendentem, innocentem, omnium-

omniumque peccatorum immunem pronuntiet, ut hic aliquid addamus, non est, cum in sequentibus haec omnia copiosius sint illustranda.

§. III. Praeterea cum & *iudicium Dei secundum veritatem sit*, Rom. II, 2. fieri aliter nequit, quam ut homines, quales sunt, tales etiam esse pronuntiet. In se ergo spectati, cum omnes peccatores sint, non aliter quoque in iudicio diuino de illis pronuntiari potest. * At in sponsore Christo considerati, aliam merito sententiam expectant; cum nihil tum obstat, quo minus Deus eos & a peccatis absolueret, atque ius vitae aeternae illis adiudicare queat. **

* In se ergo, hoc est, ut peccatores, quales natura omnes sumus, *Ephes. II, 3.* spectati, nihil aliud, quam sententiam mortis, & aeternae condemnationis; expectare possunt; quam Deus etiam in legis transgressores iam pronuntiavit; *Gen. II, 17.* Hoc & eleganter Paulus docet, & serio inculcat, viam sibi hac ratione, ad veram iustificationis indolem explicandam, munens, dum omnes, & Iudaeos, & Graecos, nemine excepto, *sibi peccato esse* contendit, vsque adeo, *ut omne os obstrui debeat, & totus mundus obnoxius sit condemnationi Dei*; Rom. III, 9, 19. Atque hic legis recte intellectae vis vel maxime se exierit, adulatoris vicem sustinens, iramque Numinis, mortem, et aeternam damnationem in omnes & singulas transgressiones denuntians; suffragante & conscientia, legisque adculpationem, immo & damnationem, ceu iustam & inenitabilem adprobante; Rom. II, 15. *Coloss. II, 14.*

** In sponsore Christo non aliter ho-

mines considerari possunt, quam prouti meritum eius vera fide adprehenderunt, eaque ratione iustitiam eius sibi fecere propriam, quae adeo est *iustitia fidei*, seu, quam per fidem in Christum habemus, *Philipp. III, 9.* & *homo iustus deum, iustitia Dei*, hoc est, quae sola Deo placet, vocatur; Rom. III, 21, 26. Cum autem nemo fidem habeat, nisi sit regeneritus, sequitur, & solos regeneritos in Christo sponsore considerari posse, eosque esse, qui iustificatur, seu peccatorum remissionem consequuntur. Nihil vero obstat, quo minus Deus homines hac ratione iustificet, & a peccatis absoluat, tum inde constar, quod Christus, ceu sponsor, pro hominibus perfecte satisfecerit; tum ex eo, quod, quaecumque Christus fecit, hominum causa fecit, quibus adeo, si modo ipsimet hocce beneficium acceptare velint, optimo iure cuncta, quae Christus praestitit, imputantur. Qua de re in sequentibus plura.

§. IV. Hoc vero ut eo rectius intelligatur, hominem, primum ante iustificationem considerare iuvat. * Atque tum quidem ut maleficorum pessimum, se nobis sistet, qui se irae ac maledictionis diuinæ obnoxium, non tantum temporales poenas quasvis, quantumvis asperas, sed mortem etiam, aeternosque cruciatus omnes, promeruisse, agnoscit. Nec aliter, si legem, quae obedientiam exactissimam requirit, sicque iustitiam diuinam spectes, esse potest. **

* Dum hominem primum ante, tum post iustificationem consideramus, idem hoc est, ac quod alii docent, in iustificatio-

ne tum *terminum a quo*, tum *terminum ad quem*, in censum venire. Certum enim est, in homine, qui iustificatur, mutatio-

nem quamdam contingere, non quidem talem, qua noua qualitas, ipsi homini inhaerens, producat, sed qua homo ex statu irae & condemnationis, in statum gratiae & absolutionis transfertur, quam forte *forensē* dicere posses. Summopere itaque differt mutatio illa, quae in regeneratione & renouatione contingit, ab ea, quae in iustificatione locum inuenit. Illa tamen, quae per regenerationem existit, in iustificatione supponitur, cum nemo, ut antea iam dictum, iustificetur, nisi quis sit regegnus. Ad iustificationem enim fides requiritur; fides autem per regenerationem producit.

Atque hinc quidem, quis *terminus*, quem vocant, a quo iustificationis sit, intelligitur. Cum homo ante regenerationem consideratur, ita spectatur, prout mortuus est in peccatis, & omni vita ac viribus in spiritualibus destitutus. Ante iustificationem autem consideratur, relatio illa, quam peccatum ad iudicium diuinum praecipue habet, in censum venit. Atque huc pertinent consequentia illa peccati, *culpa* & *poena*, seu ut aliis loqui placet, *reatus culpae* & *poenae*, de quibus felse ad l. 3. c. 2. §. 11. diximus. Per *culpam* nimirum foeditas quaedam atque deformitas moralis designatur, quam homo, dum legem diuinam transgreditur, contrahit. Et per eam equidem plane *abominabilis* redditur coram Deo. Hinc & subinde peccata in scriptura sacra *אבומינות* *abominaciones*, *res abominandae*, vocantur; quo nomine & speciatim idola veniunt, quae & eandem ob causam *עבירות* adpellantur; conferenda, quae hac de re collegi in *differtat. de eo, quod abominabile Deo est, seu charactere legis moralis*. Intelligitur etiam per *culpam imputabilitas*, seu, quod dictum, cogitatum, factum aliquod malum recte alicui imputetur, ut itidem supra ad l. 3. c. 2. §. 11. obseruauimus. Quod ne utique praetermittendum, cum homo pec-

cator coram tribunali diuino consideratur. Nihil enim, quo se defendat, quoue excuset, sibi relictum iudicat, cum omnia ea, quorum a lege & conscientia sua reus agitur, iure meritoque illi imputentur, quippe qui eorum omnium causa & auctor exstiterit. Et licet corruptionis naturalis, quae per natiuitatem omnibus inhaeret, magna vis sit, licet genius ille seductor semper partes suas agat, haec omnia tamen, ut culpam a se amoliatur, non sufficere intelligit, si modo considerauerit, sui fuisse muneris, omnibus hisce irritamentis masculis fortiterque resistere. Iam & *poena*, seu *reatus poenae* accedit. Per peccata enim, seu legis transgressionem, Deus seu supremus legislator, *Iac. IV, 12.* offenditur, hinc & propter sanctitatem & iustitiam suam peccata quaelibet non punire nequit. Neque enim *fontem pro infante* habet, *Exod. XXXIV, 7.* Idque de omnibus omnium poenis, tum corporalibus, tum spiritualibus, temporalibus porro & aeternis, priuatiuis denique & publicis, est intelligendum. Hinc vero manifestum est, statum hominum ante iustificationem recte vocari *statum irae*, praecunte apostolo, *Ephes. II, 3.* siquidem ira iustitiam Dei vindictiuam denotat, quam per varia poenarum genera non possunt non experiri miseri mortales, quamdiu in hocce statu manent. Immo, si inde non eluduntur, *ira Dei manet super eos, Ioan. III, 36.* Ceterum reatum istum tum culpae, tum poenae, non intuitu ipsius peccati, sed hominis potius peccatoris, intelligendum esse, nemo non perspicit, adeoque hoc monere, superuacaneum foret. A peccato enim ipso reatus ille separari nequit; homines autem per iustificationem ab eo liberantur. Qui *terminus a quo* iustificationis ipsa peccata, tum originale, tum actualia, statuant, a nobis re ipsa non dissentiant, cum peccata intelligant, prout in iudicio diuino considerantur.

§. V. At per iustificationem idem innocens declaratur coram tribunali diuino, scelerumque purus, adeoque & iustus, non quidem ob propriam, seu inherentem iustitiam, sed alienam, seu sponsores Christi: qui, vt omnia fecit, quae ad iustificandos homines, in eum credentes, pertinent, ita & haecce eius iustitia homini recte imputatur, vt per eam iustus innocensque reputetur coram Deo. *

* *Terminus itaque ad quem iustificationis, est immunitas a reatu culpae & poenae. A culpa nimirum dum homo liberatur, foeditas illa moralis cessat, vt non amplius abominabilis sit in oculis Dei. Quorsum illud pertinet, quod Ef. I, 18. exstat: si fuerint peccata vestra velut dibapha, tamquam nix exalbescent; si rubra fuerint velut coccineum, similia lanae erunt. Et hinc sanguis Christi nos purgare dicitur, ab omnibus peccatis, 1. Ioan. I, 7. Non minus & ab imputabilitate liberatur, dum peccata remittuntur, & ita considerantur, ac si non perpetrata essent. Vnde tegi peccata dicuntur, ne amplius adpareant, psalm.*

XXXII, 1. Rom. IV, 7. & in profundum maris proici, Mich. VI, 19. Denique & poena omnis cessat; cum, remisso peccato, non possit non remitti etiam poena. Hinc auditur, nullumque est in illis, qui sunt in Christo lesu; Rom. VIII, 1. Quae autem iustificationis obueniunt calamitates, non poenae sunt, sed paternae castigationes; Ebr. XII, 6; 7. Sunt &, qui ad terminum ad quem iustificationis ius filiorum Dei, pacem conscientiae, & inhabitationem spiritus sancti, referunt. Sed haec cum sint consequentia iustificationis, non nisi mediate huc pertinent.

§. VI. Iam, si ipsum processum in hocce iudicio spectemus, * primum quidem iudex sese nobis offert, qui Deus est, Ef. XLIII, 25. Rom. VIII, 33. Hic enim cum solus ius habeat, potestatemque, peccatores puniendi, solus etiam ius habet, poenas promeritas illis remittendi, siquidem iudex est totius vniuersi, Rom. III, 6. vnicusque ille legislator, qui seruare potest, ac perdere, Iac. IV, 12. quamuis iure suo hocce non aliter, quam vt bonitas & iustitia eius permittit, vtatur. ** De Deo autem triuno, adeoque omnibus & singulis diuinitatis personis, quod diximus, est intelligendum, patre, filio, atque spiritu sancto. Nec quidquam obstat, quo minus vna persona diuerso intuitu, & iudicis, & sponsores nomine veniat. ***

* Omnia enim, quae ad actum quemdam iudicalem, eiusque ordinem, requirunt, hic deprehendi, iam ad §. 2. obseruauimus. Homo peccator reus est, qui quo pacto & ante, & post iustificationem fe habeat, iam ad §. 4. & §. diximus. Legem, suffragante conscientia, accusatoris munere fungi, itidem ad §. 3. docuimus. Nunc de iudice nobis dicendum est, qui

qua ratione hominem aduersatum & convictum, meritum Christi vera fide adprehendentem, intuitu huius meriti suae iustitiae Christi, illi imputatae, iustum innocentemque pronuntiat, adeoque peccata omnia ei remittat, id quidem est, quod §. 7. & seq. fusius edisseremus.

** Deum solum, supremum totius orbis imperantem & legislatorem, adeoque
Ecc ecc 3 &

& supremum omnium iudicem esse, eiusmodi est, vt & ipsa ratio hoc quemuis concedeat. Hinc in ipsis ethnicis cogitationes istae, quibus se & adculpabant, & excusabant; *Rom. II, 15*. Huncce enim iudicem si tollas, omnis vis conscientiae euaneſceret. Agnouit hoc & ipse Abrahamus, prorsusque fieri posse negauit, vt Deus iustos & improbos vno eodemque loco habeat, cum totius orbis iudex sit longe iustissimus, *Gen. XVIII, 25*. Iustitia autem eius, bonitate temperata, norma illa est, secundum quam iudicium hocce exercet. Quod vel maxime in hacce hominis peccatoris, de qua loquimur, iustificatione conspicitur. Iustitiae est, quod sine satisfactione peccata non remittit, sed ea grauisſime, ſeueriſſimeque punit. Bonitatis, quod satisfactionem, a Christo pro hominibus praestitam, acceptat. Hinc etiam patet, quod Deus recte dicatur *cauſſa efficiens* iustificationis, eo ſcilicet modo, quo Deus cauſſa actuum immanentium dici ſolet. Iustificatio enim, intuitu Dei, a nobis vt actio quaedam mentis diuinæ, intellectus & voluntatis concipitur, qua homini peccatori, sed credenti, iustitiam Christi imputat, eumque ideo pro iusto & innocente habet. Et hoc pacto ſolus Deus est cauſſa efficiens iustificationis. Prouti enim vt actio externa ſpectatur, miniſter etiam eccleſiae, & verbum euangelii, vt cauſſa efficiens, ad eam concurrunt.

*** Ad omneſtres perſonas diuinitatis iudicium hoc ſpectare, vel inde intelligitur, quod facultas & legiſlatoria, & iudiciaria, neuiquam eiusmodi quid ſit, quod vni perſonae ſit proprium. Addunt alii, adionum internarum, ſeu immanentium, eandem eſſe indolem, ac eorum operum, quae in ſcholis theologorum *ad extra* vocari ſolent. Hinc & ſpecialim patri tribuitur, vtpote *iuſtificanti cum, qui eſt ex fide*

Ieſu, Rom. III, 26. qui & *in Chriſto mundum reconciliauit ſibi, non imputando ipsis offeſas eorum*; 2. *Cor. V, 19*. Immo, cum filius ſponſoris & aduocati munere fungatur, ſpiritus autem ſandus fidem in hominibus operetur, qua meritum Chriſti apprehendere poſſunt, patrem ſpecialiori quadam ratione vt iudicem conſiderari poſſe, recte inde colligitur. Non tamen ſolus pater, ſed filius etiam atque ſpiritus ſandus iudicis hic officio, quippe quod, vt antea dictum, omnibus tribus perſonis commune eſt, funguntur. Hinc & filius vt iudex nobis ſiſtitur, *Ioan. V, 22, 27*. ipſeque ſibi vindicat poteſtatem remittendi peccata; *Matth. IX, 2, 6*. *Luc. VII, 47*. ſeq. Quin & ſollemne illud & vniuerſale iudicium, quo publice & in conſpectu omnium hominum, quoniam iuſtificati ſint, aut non ſint, manifeſtabitur, filio traditum eſt, *act. XVII, 31*. Nec obſtat, quod filius ſponſoris, ſeu *patris* ſimul munere fungatur. Vt enim in rebus humanis contingit, vt vnus homo duplicem ſuſtineat perſonam moralem, ita etiam in oeconomia ſalutis noſtrae perſonae diuinæ varias poſſunt habere *extens*, quarum vna non ſtatim tollit alteram. Hinc itaque & Chriſtus, tum vt *cauſſa efficiens*, tum vt *cauſſa meritoria*, vel vt aliis loqui placet, tum vt *cauſſa efficiens phyſica*, tum vt *cauſſa efficiens moralis*, in hocce iudicio conſiderari poteſt. Pari ratione & ſpiritus ſandus, cum patre & filio, iudicis munere fungitur. Ideoque de Corinthiis Paulus dicebat, *eos per ſpiritum Dei noſtri iuſtificatos eſſe*, 1. *Cor. VI, 11*. Concurrit tamen & ipſe iterum ſpecialiori quadam ratione, non tantum fidem in credentibus operans, qua meritum Chriſti apprehendunt, ſed & ſententiam abſolutoriam, in iudicio diuino pronuntiatam, animis eorum inſinuans, eosque conſirmans, obſignans, tranquil-

lans, 2. Cor. II, 12. 2. Cor. I, 21. 22. *testimonium perhibens vna cum spiritu fidelium, eos*

esse Dei filios, adeoque cum Deo reconciliatos; Rom. VIII, 16.

§. VII. Ut autem sola sua benignitate, propitioque favore inductus Deus, * propter alienam, seu Christi iustitiam, homines iustos declarat; ita aliena haecce, seu Christi iustitia, plane necessaria fuit; vt Deus, salua iustitia sua, hoc facere posset. ** Hanc vero Christi iustitiam, seu obedientiam, tum actiuam, tum passiuam, credentibus Deus imputat, quemadmodum Christo hominum peccata imputauit. Qua quidem ratione iustitia Christi recte *nostra iustitia* dicitur, seu *Christus nobis a Deo factus iustitia*, 1. Cor. I, 30. *Ierem. XXIII, 6.* ***

* Hoc est, quod alias dici solet, *causam impulsuam internam* iustificationis esse bonitatem Dei, seu propitium eius fauorem. Atque hoc est, quod Paulus diserte docet, quando *Rom. III, 24. nos iustificari*, ait, *δωρεάν*, h. e. *gratis*, *τῇ αὐτοῦ χάριτι*, ipsius (Dei) *gratia*; itemque 2. *Tim. I, 9.* vbi *Deum nos saluasse*, dicit, *κατὰ χάριν*, *secundum gratiam*, quae data nobis est in Christo, ante tempora mundi. Romanenses fatentur quidem, ex mera Numinis benignitate nos iustificari; simul tamen contendunt, in locis citatis, aliisque eiusdem generis, in epistolis Paulinis occurrentibus, per *gratiam*, non fauorem Dei gratuitum, sed effectum potius *gratiae*, seu donum aliquod in nobis productum, iustitiam scilicet, inhaerentem, denotari. Quam vero id a mente apostoli alienum sit, facile demonstrari potest. Generatim namque primo obseruandum, quoties in doctrina de iustificatione apostolus voce *χάρις* & *gratiae* vitur, illum semper eam opponere merito operum. Quae oppositio inanis & inepta esset, nisi per *gratiam* gratuitum intellexeret Dei fauorem. Optimus eius rei interpres ipsemet est apostolus, *Rom. XI, 6.* vbi offendit, gratiam & opera ita sibi inuicem opponi, vt nullo modo ex gratia fieri, dici queat, quod fit ex operibus, nec ex operibus, quod fit ex gratia. Si ex gratia, inquit, non iam ex operibus; quia alias gra-

tia non esset gratia. Si autem ex operibus, non amplius est gratia; quia alias opus non esset opus. Iam, quod ad locum *Rom. III, 24.* attinet, cum primum apostolus dixisset, *δωρεάν gratis*, nos iustificari, vt clarius hoc explicaret, & eo magis omne meritum operum remoueret, addit: *τῇ αὐτοῦ χάριτι*, ipsius *gratia*. Vnde simul patet, nullam hic esse *παντοδαμίας*, seu inanem eiusdem rei repetitionem, vt secus sentientes fingunt. In altero autem loco 2. *Tim. I, 9.* cum non tantum saluasse, sed & vocasse nos Deus ibi dicatur, *secundum gratiam*, datam nobis in Christo Iesu; manifestum est, non posse per *gratiam* aliud quid, quam gratuitum Dei fauorem, intelligi. Quis enim dicat, Deum nos secundum iustitiam inhaerentem, siue dona & effectus gratiae, vocasse? Accedit denique, & rem omnem prorsus conficit, quod in aliis locis apostolus gratiam hancce diserte de amore & misericordia Dei explicat. Sic cum, *Deum, qui diues est misericordia, propter multam caritatem suam, qua dilexit nos, etiam cum essemus mortui per delicta, conuiuissasse nos cum Christo*, dixisset, *Eph. II, 4, 5.* non tantum eodem versu statim addit: *χάριτι ἡς περισσεύει*, *gratia saluati estis*, sed & *vers. 7.* *Deum eminentes diuitias, gratiae suae ἐν χάριτι τοῦ ἰσχυροῦ ἐν χάριτι τοῦ Θεοῦ*, benignitate erga nos in Christo Iesu, ostendisse, addebat, & *vers. 8. ac 9.* iterum pronun-

tia:

tat: *gratia enim saluati estis per fidem, idque non ex vobis; Dei donum est; non ex operibus, ne quis gloriatur.* Pari ratione, cum idem gentium doctor Tit. III, 15. non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam Deum nos seruasse, dicit, luculenter ipsemet nos condocet, quid alibi sibi velit, quando Deum ex gratia, vel secundum gratiam, non ex operibus, nos seruasse, proficitur. Sed in re non dubia pluribus verbis opus non est.

* Ad causam namque impulsuam internam externa etiam accedit, quae est meritum, seu satisfactio Christi. Id Paulus verbis apertissimis testatur, dum, nos iustificari, ait, *gratis, gratia Dei, id est tñ ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν χριστῷ ἡμετέρῃ, per redemptionem, quae est in Christo Iesu, quem proposuit Deus ἰαχέριον, propitiatorium, per fidem in sanguine ipsius; Rom. III, 24. 25.* Per ἀπολύτρωσιν enim seu redemptionem, nihil aliud, quam meritum & satisfactionem Christi, intelligit; quae satisfactio seu redemptio, quocumque modo consideretur, non aliter, quam per modum causae impulsuæ ad hominis iustificationem concurrere potest: seu quod Deus hominem peccatorem ideo innocentem & iustum declararet, quia Christus eius loco omnia praestitit, quae iustitia diuina ab illo exigere poterat. Idque apostolus confirmat, dum Christum a Deo propositum, ait, *ἰαχέριον propitiatorium per fidem in sanguine ipsius.* Quod rursus aut nullum, aut huncce sensum habet: per Christum, eiusque meritum & satisfactionem, Deum placatum, propitiumque redditum iis, qui sanguinem eius, seu hocce eius meritum, vera fide essent adprehensuri. Haec autem satisfactio, seu redemptio Christi, gratiam diuinam neutiquam tollit, adeoque recte dicere apostolus potuit, nos τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ, & simule etiam διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν χριστῷ ἡμετέρῃ iustificari. Gratiae enim,

propitiique fauoris opus fuit, quod Deus nobis huncce redemptorem miserit, hancque rationem, homines lapsos restituendi, inuenerit, & satisfactionem istam acceptauerit. Sed nec illud obstat, quod apostolus, *duplex, gratis*, iustificari hominem, dicat. Hoc enim, cum operum merito saltem oppositum sit, redemptionem, seu satisfactionem Christi non excludit. Subinde autem apostolus & alibi repetit, quod dixerat, propter redemptionem Christi, seu intuitu meriti eius atque satisfactionis, homines iustificari. Sic 2. Cor. V, 21. *Deus, inquit, cum, qui peccatum non nouerat (Christum) pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremus iustitia Dei per illum.* Dum dicit, Christum peccatum non nouisse, sinum eius innocentiam, puritatemque indicat. Hinc ergo, cum nullam ipse poenam promeruisse, pro nobis Deus eum peccatum fecit, imputando illi omnia peccata nostra, quae etiam in se recepit, & sanguine suo expiauit, unde rursus nos effecti sumus iustitia Dei per illum; hoc est, infontes iustique declarati sumus in foro diuino, dum eius iustitiam seu obedientiam, tum actiuam, tum passiuam, Deus nobis imputauit. Omnia praeterea testimonia, & argumenta, quibus satisfactionem Christi suo loco probauimus, huc pertinent. Non alium enim in finem Christus pro nobis satisfecit, & infiniti valoris pretium obtulit, quam ut eius intuitu remissionem peccatorum a Deo consequeremur. Iustitiam vero hancce alienam, seu Christi, necessariam fuisse ad iustificationem nostram, vel inde intelligitur, quod Deus salua iustitia & sanctitate sua, sine satisfactione nulla remittere peccata possit. Hoc vero cum supra iam ad libri huius quarti c. 2. §. 38. ex instituto demonstratum sit, ut hic aliquid addamus, necesse non est. Attingenda autem haec fuere, ut Socinianis obuiam iremus, qui cum ipsam satisfacti-

dionem Christi negent, ei quoque locum inter causas iustificationis concedere nequeunt. Romanenses Christum causam meritoriam nostrae iustificationis esse fatentur, sed cum hoc de iusticia infusione intelligant, re ipsa maximopere eos a nobis dissentire, manifestum est.

*** Vt inritu meriti ac satisfactionis Christi homo iustificari posset, necesse erat, ut in iudicio diuino iusticia ac obedientia Christi, homini iustificando quodammodo propria censeretur, quod non aliter, quam per imputationem fieri poterat. Iam cum & inter homines non adeo insolens sit, ut merita vnus alteri imputentur, nulla adparet ratio, cur idem etiam in foro diuino fieri nequeat. Nihil certe hic deprehenditur, quod aut iusticiae, aut bonitati, aut sapientiae diuinae repugnet. Nec est, quod dicas, si Deus propter alienam iustitiam remittere peccata possit, nihil tum ob stare, quo minus idem sine omni plane satisfactione facere queat. Non enim profecto hoc vnum idemque est, sine omni satisfactione, & intercedente aliena satisfactione, peccata remittere. Posteriori enim modo Deus iustitiam suam omnibus manifestam facit, quod priori modo nullatenus fieret. Imputationem autem hanc omnino factam, luculenter & velut ex instituto docet Paulus, *Rom. V. 16. seq.* Cum enim aliquoties dixisset, Christum *pro nobis*, item, *pro impiis*, mortuum esse, dubiumque inde alicui futuri potuisset, quo pacto Christus pro nobis mortuus sit; exemplo Adami & posterorum eius ostendit, quemadmodum peccatum Adami posteris eius imputetur,

§. VIII. Cumque iusticia illa Christi longe sit perfectissima, omnibusque numeris absoluta, necesse non est, ut quidquam a nobis proficiatur, quo vel immunitatem a poena, vel ius ad vitam aeternam consequamur. * Immo, nec proficisci potest, cum nihil coram tribunali diuino valeat, quod non plane perfectum sit, legique diuinae in omnibus respondeat. Cuiusmodi quid nemo, nisi stolidus atque ineptus ambitione excaecatus, sibi ipsi tribuerit. **

BVD. TH. DOGMAT.

ita quoque iustitiam ac obedientiam Christi, recte omnibus in illum credentibus imputari. Hinc *2. 19.* disertè pronuntiat: *sicut per contumaciam vnus hominis peccatores constituti sunt multi, ita per vnus obedientiam iusti constituuntur multi.* Ut per vnus contumaciam peccatores multi constituantur, id per imputationem peccati fieri, docuerat apostolus. Ergo & non aliter, quam per imputationem iustitiae, seu obedientiae Christi, multi constituuntur iusti. Immo, quories Christus *pro nobis* mortuus, *pro nobis* traditus, *pro nobis* a Deo peccatum factus dicitur, *Gal. I. 4. 2. Cor. V. 21.* alibique, imputatio haec innuitur, cum ista loquendi ratio aliter explicari nequeat, quam omnia, quae Christus fecit, aut passus est, in iudicio diuino eodem loco haberi, ac si nosmet ipsi ea fecissemus, aut passi essemus. Quare de re & eo minus dubitabit, qui considerauerit, Christum non tantum sponte sua omnium hominum peccata in se suscepisse, sed & homines credentes per fidem tam arcte cum eo vniri, ut *vnus corpus*, *1. Cor. XII. 13.* & quod amplius quid est, *vnus cum ipso spiritus*, *1. Cor. VI. 17.* immo, ut non tantum vniri cum ipso sint, sed & *vnus*, ea quidem ratione, ut simplicissima illa vnitas, quae inter personas diuinitatis intercedit, quodammodo vnitate ista adumbretur, *Io. XVI. 22. 23.* Hinc enim consequitur, credentes in Christum, & tam arcte cum eo per fidem vnitos, merito in Christo id fecisse, & tulisse, censerì, quod Christus pro illis fecit, atque tulit; iustitiamque adeo & obedientiam Christi recte iis imputari.

F f f f f

* Lu-

* Iustitiam Christi perfectissimam, omnibusque numeris absolutam fuisse, nemo dubitauerit, cum omnium & innocentissimus, & sanctissimus fuerit; hinc & ab angelo, natiuitatem eius adnuntiante, τὸ ἄγιον dictus. *Luc. I, 35.* Idem vero cum & verus Deus pariter ac verus homo sit, infiniti valoris pretium inde iustitiae & obedientiae eius accessit. Et talem summum sacerdotem nostrum esse oportebat, *Ebr. VII, 26.* Hinc vero consequitur, non tantum necesse non esse, vt a nobis aliquid proficiatur, quo immunitatem a poena, vel ius ad vitam aeternam, adipiscamur, sed id in iudicio diuino ne quidem exigi a nobis posse. Si enim exigi posset, Christus pro nobis perfecte non satisfecisset. In satisfactionem itaque Christi, pariter ac iustitiam Dei, iniuriū sunt, qui ab hominibus aliquid praestari posse contendunt, quod meritis Christi adiungant, vel quod ad satisfaciendum quocumque modo pro peccatis valeat. In satisfactionem quidem Christi, quia inde sequitur, Christum non plene pro hominum peccatis satisfecisse, sed ipsis hominibus aliquid relictum, pro quo ipsimet satisfacere debeant. In iustitiam autem diuinam, quia, si praeter plenissimam satisfactionem Christi aliud quid ab hominibus exigeret, exigeret aliquid, quod iure exigere non poterat. Atque hoc est, quod scriptura sacra nos condocet, quando gratiam Christi, & opera nostra ita

sibi opponit, vt, vbi alterum sit, alterum locum habere nequeat. *Si per legem iustitia est*, inquit apostolus, hoc est, si opera nostra ad iustificationem aliquid conferre debent, *Christus frustra mortuus est, Gal. II, 21.* Et iterum: *Quod si per gratiam, non iam ex operibus, alioquin gratia iam non est gratia. Sin ex operibus, iam non ex gratia; alioquin opus iam non est opus; Rom. XI, 6.* Hinc & opera omnia tam sollicitè a iustificatione apostolus remouet, vt tantum gratiae locus relinquitur. Id namque τὸ διὰ τοῦ ἔργου indicat, *Rom. III, 24.* vt supra iam obseruauimus.

** Nihil coram tribunali diuino valere, nisi quod plane perfectum sit, ipsa sanctitatis & iustitiae diuinae ratio euincit. In ipsa itaque iustificatione, quae fit per fidem in Christum, *ἰσχυρὸν* esse *δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ*, Paulus adserit; *Rom. III, 25.* Ex eo namque, quod Deus non nisi propter iustitiam meritumque Christi peccata remittit, condiscere homines possunt, sine satisfactione Deum remittere peccata non posse, & quidem sine satisfactione tali, quae rigori iustitiae diuinae adcurate respondeat. Hoc ipso enim iustitia diuina luculentissime demonstratur. Ab homine autem nihil, quod perfectum sit, & cum lege diuina exacte conueniat, proficisci posse, & ipsa experientia nos condocet, & in sequentibus suo loco probabitur.

§. IX. Vt iustitia & obedientia Christi nobis imputari queat, ex parte nostra fides adfit, necesse est, qua eam adprehendimus, ac velut nostram facimus. * Vnde & praeter fauorem Dei gratuitum, meritumque Christi, fides etiam inter causas iustificationis recte refertur. ** Cumque nihil plane aliud ex parte hominis, quocumque nomine veniat, ad iustificationem eius concurrat, recte omnino dicitur, adseriturque, quod *sola fides hominem iustificet*. Sed & ipsa fides non vt virtus, aut bonum aliquod opus, fed tantum, prout meritum Christi adprehendit, hic in censum venit. ***

* Iustitia & obediencia Christi in foro diuino equidem nostra sit per imputationem,

vt ad §. 7. diximus. Sed vt imputari queat, necesse est, vt iam antea per fidem quodammodo

modo nostra facta sit. Dum enim homo peccator, seu regenitus, meritum Christi adprehendit, eiusque iustitiam per fidem sibi vindicat, Deus hoc approbat, iustitiamque & obedientiam Christi, non aliter ac si ipsius hominis esset, considerat; quae est imputatio ista iustitiae & obedientiae Christi, de qua antea verba fecimus. Fidem autem eam hic intelligimus, quam supra descripsimus, quae non tantum notitia & assensu, tum generali, tum speciali, sed & fiducia, & hac quidem vel maxime, constat. Fiducia enim illa meritum Christi adprehendimus, & nobis veluti adferimus. Elucescit hinc statim grauitissimus, tum aliorum, tum praecipue Romanensium error, qui fidem in solo assensu, eoque generali, collocant, fiduciamque ab eo excludunt. Neque enim possunt non veram & genuinam iustificationis indolem prorsus peruertere. Corruit quippe ita & meritum Christi, quod fides adprehendit, saltem hoc intuitu, ut per illud iusti & innocentes reputemur; quemadmodum & iustificationem, ut supra iam observatum, in iustitiae inhaerentis productione constituunt. Interim fidei, qualem ipsi statuunt, locum in iustificatione, qualem ipsi rursus fingunt, concedunt. Referunt namque fidem, seu assensum illum generalem, quem hoc nomine designant, ad actus praeparatorios, quales sunt, timor irae diuinae, detestatio peccati, spes & dilectio Dei, propositum vitam emendandi, quibus homo disponatur, ut per inhaerentis iustitiae productionem ex iniusto iustus fiat, & ita remissionem peccatorum consequatur. Immo, per actus istos praeparatorios hominem iustificationem promereri, dicunt; quamvis hoc de *merito*, quod vocant, *de congruo*, explicant. Haec qui paullo adcuratius considerauerit, farraginem quamdam variorum facile deprehendet errorum. Fidem non tantum in notitia & assensu, sed in fiducia etiam consistere, supra demonstrauimus. Sequitur inde, fidem sine ad-

prehensione meriti Christi neutiquam iustificare, perperamque meritum ac satisfactionem Christi a iustificatione excludi. Falsum praeterea, praeter fidem ex parte hominis aliud quid ad iustificationem requiri, ut ex dicendis constabit; falsum denique, iustificationem in productione iustitiae inhaerentis consistere, ut iam ex iis patet, quae ad §. 2. de vera & genuina notione iustificationis obseruauimus. Mitto reliqua.

** Concurrunt ad iustificationem vt causae, gratia Dei, meritum Christi, & fides in Christum, sed diuersa ratione. Gratia, seu propitius Dei fauor spectatur, vt *caussa impulsua interna*; meritum Christi, vt *caussa impulsua externa principalis*; fides denique in Christum, vt *caussa impulsua externa minus principalis*. Displicuit equidem nonnullis, quod fides pro *caussa impulsua* habeatur, cum inde sequi videatur, in ipsa fide aliquid esse, cuius intuitu Deus ad iustificandum hominem moueatur. Sed, si consideretur, fidem saltem pro *caussa impulsua minus principali* haberi; adeoque non propria dignitate, sed per meritum Christi, quod adprehendit, Deum mouere, omnis difficultas euanesceat. Alii fidem *causam instrumentalem* vocant, quod tum demum admitendum, si per causam instrumentalem *moraliter mouens*, & per fidem, *fides habitualis*, intelligatur. Actus enim fidei est ipsa adprehensio meriti Christi; habitus autem fidei, est equidem causa physica actuum, qui inde oriuntur, intuitu tamen ipsius iustificationis, moraliter saltem agit, mouendo Deum, non ob dignitatem propriam, sed per meritum Christi, quod fides actualis adprehendit. Paucis haec monenda fuerunt, quia hac de re disputari solet; magnopere autem vellem, ut istae contentiones, ex intempestiuo studio, terminos metaphysicos vbique ingerendi, ortae, procul facessere iuberentur.

*** Cum *sola fide* hominem iustificari, adseruimus, mens nostra est, ex parte hominis

ad iustificationem nihil aliud requiri, praeter fidem. Vnde, quod ex parte Dei amor eius beneuolus, seu gratia, itemque meritum Christi, ad iustificationem nostram concurrant, nostrae adlectioni minime repugnat. Praeterea fides hic minime, ut virtus, vel bonum opus, vel similitudine spectatur, sed tantum, prout meritum Christi adprehendit. Sophistica itaque esset illusio, si quis ita rationes subducere vellet: cum fides bonum opus sit, sequi, eum, qui per fidem iustificatur, iustificari per bonum opus. Etsi enim fides etiam ut bonum opus considerari queat, hic tamen ita spectatur, prout meritum Christi adprehendit. Hunc itaque in modum sola fide iustificari hominem, rationibus euidentissimis probari potest. Docet namque hoc apostolus, quando *Rom. III, 24. gratis, Dei gratia* nos iustificari adserit. Hisce enim verbis, ut supra iam obseruauimus, omne operum, quocumque nomine veniant, meritum excludit. Quod & ex *Rom. XI, 6.* aperte constat. Cum ergo duo saltem in homine sint, quae hic in censum venire queant, *opera & fides*; & vero opera diserte a iustificatione remoueantur, fides tantum relinquitur, adeoque sequitur, sola fide hominem iustificari. Idque porro ex eo probatur, quod idem gentium doctor *Gal. II, 11. manifestum esse* dicit, *nullum per legem iustificari apud Deum*. Si nemo mortalium per legem iustificatur, ergo nec per opera. Si non per opera, ergo tantum per fidem. Ergo sola fides iustificat. Accedit, & nequaquam praetermittendum, quod, ubicumque de ratione consequendi salutem aeternam in scriptura sacra agitur, tantum fidei mentio ex parte hominum iniicitur. Omnium prophetarum hanc esse doctrinam, testatur Petrus: *Huic (Christo seruatori) omnes prophetae testimonium perhibent, eum esse, per cuius nomen remissionem peccatorum consequamur, qui in nomen eius credunt; actor. X, 41.* Perinde hoc est, ac si dixisset, per solam fidem in Christum homi-

nes remissionem peccatorum, aeternamque consequi salutem. Idem confirmat seruator ipse: *ut omnis, qui in eum credit, non pereat, sed vitam habeat aeternam; Io. III, 16.* Et iterum: *qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluabitur, Marc. XVI, 16.* Et ex *Ef. XXXVIII, 16.* Paulus: *omnis, qui in illum crediderit, non erubescet; Rom. X, 11.* Denique & ad Pauli effatum longe luculentissimum, quod vel primo loco poni debuisset, prouocamus: *existimamus itaque, fide iustificari hominem, absque operibus legis; Rom. III, 28.* Diserte itaque cum opera legis remoueat a iustificatione, solaque remaneat fides, perinde hoc est, ac si dixisset: *sola fide iustificari hominem.* Recteque adeo facit beatus LUTHERVS noster, quod in versione germanica particulam hancce exclusiuam expresserit, etsi in textu graeco non exstet. Cum enim propositio quaedam sensu exclusiua est, non peccat interpretes, immo agit, quod boni interpretis officium postulat, si in versione, ut sensum eo clarius efferat, particulam exclusiuam adhibeat. Fecerunt hoc saepius LXX. interpretes, vt vocem exclusiuam adhiberent, quae in textu ebraeo non exstat, cum sensus hoc postulare videbatur. Sic cum *Deut. VI, 13.* dicitur: *Dominum Deum tuum timebis, & ipsi seruius*; LXX. hoc ita transferunt: *κύριον τὸν θεόν σου φοβηθήσῃ, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσῃ.* Et ita quoque seruatur ipse: *κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσῃ, Matth. IV, 10.* Plura tum versionis graecae LXX. interpretum, tum latinae, quae vulgata audit, exempla qui desiderat, ABR. CALOVIUM adeat, ad *Rom. III, 28.* Sed & syrus interpres *Rom. IV, 5.* particulam *tantum* recte addit, quae in textu graeco non exstat: *ei, qui non operatur, sed tantum credit.* Immo ipse apostolus in loco parallelo *Gal. II, 16.* particulam *ὧν μὴ* adhibet, quae non aliter, quam in excludendi significatione accipi potest: *ὡς δὲ ἔστι οὗ ὁ δικαιοῦτος ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, τῶν μὴ διὰ πίστεως ἰησοῦ Χριστοῦ.* Eo minus autem beatus LUTHERO vicio

tio verti potest, quod particulam exclusivam expresserit, cum constans doctrina apostoli, opera quaevis in iustificatione remouentis, & cuncta gratiae, seu gratuito Numinis fauori, vindicantis, idem posulet; quae ratio & nos mouet, vt iam firmiter teneamus, sola fide iustificari hominem. Recte & praeclare hac de re loquuntur maiores nostri: *Offendit quosdam particula SOLA, cum & Paulus dicat: arbitramur, iustificari hominem fide, non ex operibus. Item, Eph. 11, 8. Dei donum est, non ex nobis, neque ex operibus, ne quis gloriatur. Item, Rom. 11, 24. gratis iustificati. Si displicet exclusiua SOLA, tollant etiam ex Paulo illas exclusiuae, gratis, non ex operibus, donum est &c. Nam haec quoque sunt exclusiuae. Excludimus autem opinionem meriti. Non excludimus verbum, aut sacramenta, vt calumniantur aduersarii &c. in apol. Aug. confess. art. 2. p. 73.*

Atque haec quidem paucis demonstranda fuerunt, vt veritatis ratio, in grauissimo sacrae doctrinae capite, tum contra Socinianorum, a quibus non procul discedunt, qui ex Arminii schola prodierunt, tum contra Romanensium errores plane capitales sibi constaret. Et Sociniani quidem, cum & satisfactionem meritumque Christi negent, & adeo fiduciam in illud meritum pro ludibrio habeant, non possunt non eiusmodi comminisci iustificationis rationem, quae sit per opera. Romanenses autem, cum per iustificationem iustitiae inhaerentis productionem, vel infusionem intelligant, eamque, vt supra iam dictum, in primam & secundam displicant, per secundam, iustitiae inhaerentis incrementum significantes, quaedam quidem opera bona, quibus homo ad iustificationem disponatur, ad eandem aliquid cooperari, seu etiam, eam de congruo, vt loquuntur, promereri, contendunt, inter quae & fides, seu assensus, praecipuum locum teneat; quae autem ex iustitia inhaerente fluunt bona opera, iustificationem secundam omnino de condigno pro-

mereri. Atque huc pertinet, quod Tridentini patres, sess. 6. can. 9. decernunt: *Si quis dixerit, sola fide impium iustificari, ita vt intelligat, nihil aliud requiri, quod ad iustificationis gratiam consequendam cooperetur, anathema sit.* Qua quidem ratione cum operibus itidem iustificationem tribuant, & tamen luculentissima Pauli, praesertim Rom. 11, 8. alibique, effata, quibus opera a iustificatione remouet, sibi obistere videant, vt hinc se expediant, in omnes sese vertunt partes. Et nonnulli quidem per opera legis, quae apostolus a iustificatione remouet, opera tantum legis caerimonialis intelligunt, quae autem lex moralis praescribit, ea neutiquam a iustificatione excludi. Verum, qui ita sentiunt, non satis ad scopum apostoli, totamque, quam instituit, disceptionem attendunt. Disputat equidem contra Iudaeos, aut potius contra conuersos ex Iudaeis, quibus errores quidam Iudaici adhuc adhaerebant. Sed, vt Iudaei ipsi praeter legem caerimonialem, moralem etiam, & hanc quidem cum primis sibi seruandam putabant, si salutem consequi vellet; ita multo minus de conuersis ex Iudaeis existimandum, eos censuisse, per solius legis caerimonialis obseruationem salutem obtineri. Nec tamen contra solos Iudaeos, sed & simul contra ethnicos disputat; dumque vtrosque coniungit, legem quoque, quae vtrisque communis sit, eum intelligere, manifestum est. Discrimen autem, quod aliquando ratione legis inter Iudaeos & ethnicos constituit, in eo saltem consistit, quod illi habuerint legem scriptam, hi autem eandem legem equidem, sed prout omnium hominum cordibus est insita. Quo sensu Rom. 11, 12. dicit: *Quicumque diuinus, absque lege peccarunt, absque lege peribunt; & quicumque in lege peccarunt, per legem iudicabuntur.* Accedit, quod de tali lege loquatur, ex qua est agnitio peccati, c. 11, 20. & quae totum mundum Deo obnoxium esse, conuincit; ib. v. 19. quae profecto alia, quam

quam vniuersalis illa, omnes homines obligans, esse nequit. Estque hoc adeo manifestum, vt recentiores ex Romanensibus aliam sibi ineundam esse viam existiment, cum, quam parum roboris priori sententiae infit, facile animaduertant. Concedunt namque, non de caeremoniali tantum, sed & vniuersali, seu morali lege, apostolo sermonem esse, at a iustificatione ea opera excludi, contendunt, quae conuersionem & fidem antecedunt. Verum & illud ex scopo, quem apostolus sibi constitutum habet, facile refellitur. Iudaeorum enim pariter ac gentilium opera reiicit, sine vilo discrimine, idque agit, vt erroris conuincat non haereticos modo, aut pseudo-apostolos, qui eo tempore ecclesiam turbabant, sed eos etiam, qui aut ex iudaismo, aut ex ethnicismo conuersi erant, & praeiudicatas quasdam opiniones, ex iudaismo aut ethnicismo ortas, nondum penitus exuere poterant. Horum itaque, licet iam conuersi essent, non minus a iustificatione excludit opera, quam ipsorum aut Iudaeorum, aut ethnicorum. Confirmaturque inde porro haec sententia, quia apostolus *Rom. III, 28. seq.* generatim quaeuis opera remouet, & quod ibi de exclusa gloriatione dicitur, hoc Abrahami deinceps, in medio velut cursu bonorum operum constituti, exemplo probat, *c. IV, 1. sq.* vtpote de quo, etsi instructo operibus per gratiam factis, negatur, quod gloriationem iustitiae coram Deo ex operibus habuerit. Et sane si illi, qui iam conuersi sunt, iustitiae gloriationem coram Deo ex operibus, quantumvis ex fide profectis, haberent, vtique non amplius *in solo domino gloriarentur*, quod tamen ab omnibus exigitur; *Es. XLV, 25. Ier. IX, 23. 24. 1. Cor. I, 31. 2. Cor. X, 17.*

Aliud quid equidem, vt mentem apostoli clarissimam peruertetet, sibi inuenisse visus est PHIL. A LIMBORCH. Per opera enim legis, aut opera caeremonialia intelligenda putat, quae iam abrogata sunt, nihilque amplius

coram Deo valeant, secundum istud apostoli: *circumcisio nihil est, & praeputium nihil est. sed observatio mandatorum Dei; 1. Cor. VII, 19.* aut modum obediendi, qualis in lege exactus fuerit, id est, perfectam, nulloque peccato interruptam obedientiam, secundum illud: *maledictus omnis, qui non permanferit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis, vt faciat ea; Gal. III, 10.* qualis etiam in omnibus religionibus, vtpote remissione peccatorum destitutis, requiratur, cuique merces adplicetur ex debito, non ex gratia; *Rom. IV, 4.* Verum opera legis caeremonialis, saltem non sola, hic in censum non venire, antea iam demonstraui-mus. Per opera autem legis, modum obediendi, qualem lex requirit, seu obedientiam perfectissimam, omnibusque numeris absolutam, intelligi non posse, ex ipso controuersiae statu, qualis eo tempore fuit, luculenter euinci potest. Fontem nimirum errorum, quos apostolus impugnat, tum ex iudaismo, tum ex ethnicismo, repetit. Iudaei equidem ex operibus legis iustitiam quaerebant, sed impletionem legis, si verum eius, & spiritualem sensum, seu obedientiam, quam lex, in summo rigore accepta, requirit, perfectissimam, & ad omnes cordis humani motus sese extendentem, species, eos non intellexisse, vel ex iis, quae ipse seruator, Phariseorum imaginariam iustitiam reprehendens, *Matth. V, 20. sq.* docet, constat. Immo hicce erat capitalis Iudaeorum error, quod sibi persuaderent, aius externus ad legis impletionem sufficere, quem & ipse Paulus subinde perstringit, *ῥωμαίων πνευματιζόν* esse, inculcans, *Rom. VII, 14.* Cum ergo Iudaei exactissimam illam legis, secundum verum eius sensum, impletionem non intelligerent, non poterat eam a iustificatione remouere apostolus. Quin potius, si perfectissima legis impletio a quoquam mortaliū expectari posset, ea omnino ad iustitiam Deo placentem sufficeret; quod & ipse apostolus testatur, quod legi *ἀδυνατον* sit, vitar

vitam atque salutem largiri hominibus, id inde esse docens, quia *per carnem infirma facta sit*, seu, quod homo ob carnis infirmitatem eam implere nequeat; *Rom. VIII, 3*. Ideoque & exactissimam illam legis impletionem hactenus recte vrget, vt inde concludat, neminem ex operibus legis iustificari, cum nemo eam exacte, secundum verum eius sensum, implere possit. Quod de Iudaeis diximus, id multo magis de ethnicis est intelligendum, quippe quibus plane, quid exactissima legis impletio sit, ignotum erat; siquidem quod commendabant virtutis studium, externis itidem maximam partem terminabatur actibus; aut, si altius ad interna adurgere videbantur, splendida erant verba, praeterea quae nihil. Quare, siue Iudaeos, siue ethnicos respicias, quaestio eo redibat, an legis impletio, quousque eam in hominis cuiusdam viribus positam putabant, ad iustitiam, quae Deo placeret, consequendam, sufficeret?

Sed, vt tota Pauli apostoli hac de re eo rectius intelligatur disputatio, perquam mihi placet illorum methodus, qui considerandum docent, qualis & Iudaeorum, & gentilium, de iustificatione fuerit opinio; hinc enim perspicere quam luculentissime posse, quid sibi velit Paulus. Et apud Iudaeos quidem tempore Christi haec doctrina grauissimis inuoluta erat erroribus; quam tamen puram, sanamque maioribus illorum tradiderat Deus. In eam namque ingressi erant sententiam, Deum in foedere Sinaitico perfectam atque exactam praeceptorum suorum ideo postulassee obseruantiam, quod vnica haecce via esset, absque omni respectu ad aliud quid, iustitiam, vitamque aeternam consequendi; atque hinc porro concludebant, hominem natura neutiquam ita deprauatum esse, vt ad hancce foederis Sinaitici conditionem implendam ineptus sit. Hoc autem vt eo facilius sibi persuaderent, ad conditionem foederis Sinaitici implendam satis esse putabant, si a

vitiis grauioribus sibi cauerent, adeoque relictis vero & spiritali legis sensu, ad externa prolaberentur. Caerimonialia cumprimis statuta adcurate obseruabant, neque non traditiones maiorum, quibus legem Mosaicam circumscripserant; precibus, elemosynis, ieiuniis, vim magnam Numen placandi tribuebant; atque tum in hisce praestationibus, tum maxime in *legem illa*, quae a reliquis orbis gentibus distinguebantur, quod ab Abrahamo prognati essent, eiusque rei certissimum symbolum, circumcissionem, haberent, spem omnem salutis, atque fiduciam collocabant. Atque haecce Iudaeorum sententia ita comparata erat, vt fidei, meritoque Christi nullus in ea locus relinqueretur, operibus contra, & quidem externis, cuncta adscriberentur. Quod pluribus confirmari posset, si magistrorum gentis huius placita, de poenitentia, adferre vellemus, quae apud *BYXTORFIVM* legi possunt, *lexic. talmud. p. 2338*. Sed hoc instituti nostri non permittit ratio. Huncce ergo Iudaeorum errorem vt refellat apostolus, hoc praecipue *Rom. II, 17*. vsque ad *20*. itemque *cap. III*. agit, vt ostendat, omnes omnino homines, Iudaeos aequae ac gentiles, esse transgressores legis, nec quemquam ex illis esse, qui conditionem foederis Sinaitici, quam in legis obseruatione ponebant, adimpleuerit: vnde sequebatur, aut omnes homines hoc pacto damnatum iri, aut aliam adinittendam esse iustificationis rationem. Simul vero capitalem illorum destruit errorem, ac si externa legis obseruantia foederis Sinaitico satisfiat, quin potius, legem *spiritualem* esse, adeoque aliud quid requirere, diserte inculcat; *Rom. VII, 14*. Immo vt eo magis eos conuincat, grauius ostendit, inter ipsos Iudaeos, qui iustificationem ex legis obseruatione sperent, esse, qui nec a vitiis grauioribus atque peccatis externis sibi temperent; *Rom. II, 17. sq.* hinc & suomet ipsi iudicio, ex legis obseruatione iustitiam, quae Deo placeat, obtinere nequeant.

Quam

Quam stolidè etiam agant, qui in externa circumcissione spem suam atque fiduciam collocant, ibidem egregie ostendit, v. 25. *sq.*

Ad ethnicos quod attinet, illi equidem ex lumine rationis agnoscere poterant, & esse Deum, & certam faciendorum, & omit-tendorum normam mortalibus praecripsisse; summa praeterea cum iustitia esse praeditum, ut nemini impune impio & immorigero esse liceat: paucissimi tamen ad haec rationis dictata attendebant, plerique contra, vitiolorum sordibus immergi, in summa securitate transigebant vitam, de peccatis, eorumque expiatione parum solliciti. Qui inter eos aliam post hanc vitam, praemiaque bonorum, & malorum poenas dari, credebant, non aliam ex lumine rationis ad istam beatitudinem perueniendi perspicere viam poterant, quam, si quis vitae innocentiam, integritatemque, consecraretur, quae vitae integritas rursus externis saltem, haud raro etiam iis tantum, quae aliis praestamus, absoluebatur officii, aut in meram tandem desinebat hypocrisis. Quod si peccatis Numen offensum esset, illud placabile esse, multi ex ethnicis sibi persuadebant, quod testimoniis quam plurimis comprobant ROBERTUS SCHARROCKIUS, de officiis secundum ius naturae, cap. 16. pag. 617. seq. De modo autem Numen placandi, & admissa crimina expiandi, inter se non conueniebant, quod & mirandum non est, cum ratio nihil certi hac de re tradat. Qui prae reliquis sapiebant, poenitentia ad Numini placandam iram opus esse, intelligebant, secundum illud PERIANDRI: ἀμαρτὴν μεταβουλεύειν, *vbi peccaueris, male te poeniteat.* Sed cum poenitentia ethnicorum tantum in dolore ob admissa peccata consisteret, parum hac ratione ad summam rei proficiebant. Quod & de precibus illorum obseruandum, quibus ceteroquin magnam vim nonnulli tribuebant. Namque, quamvis peccata illorum expiata, ipsique ex vitiolorum sordibus purgati non erant, haec omnia Deo parum

grata esse, facile perspicere poterant. Hinc ad ritus, caerimonias lustrationes itum, quarum varii erant modi, vt IO. LOMEIERS copiosius exponit, in *Epimenide, siue de veterum gentilium lustrationibus*, cap. 17. p. 223. *sq.* conf. & GROTIUS, in *defens. fidei cathol. de satisfactione Christi*, c. 8. p. 169. Sacrificiorum cumprius vius apud ethnicos longe frequentissimus; quem, licet a patriarchis acceperint, vt alibi demonstratum, veram tamen rationem ipsimet ignorabant, existimantes, ipsam pecudum maculationem, sanguinisque effusionem, vim quamdam expiandi peccata habere. Cum vero & ea de re non satis certi essent, aut ad placandum Numen iratum, praefertim, si grauiora mala integris gentibus, aut vrbibus incumbere, quae ex pecudibus offerebantur, non sufficere sacrificia crederent, ad humana tandem ventum est, vt ex hominibus sumeretur, qui pro hominibus Deo offerretur. Legenda, quae de humanis istis sacrificiis referunt EVSEIUS, *praeparat. euang.* l. 4. c. 16. & LACTANTIUS, *diuin. inst.* l. 1. c. 21. Ex quibus facile intelligitur, cognouisse quodammodo ethnicos, expiatione quadam peccatorum sibi opus esse; sed, cum veram eius rationem ignorarent, & hinc ad externa, partim etiam ludicra, prolaberentur, qui sapientiores erant, haec omnia, vt Deo indigna, reiciebant, & virtutes, vitaeque purae studium, cum poenitentia & precibus in eorum substituiebant locum; sed hocce modo iterum ad opera legis deuolvebantur. Hisce ergo ethnicorum erroribus vt obuiam iret apostolus, concedebat equidem, virtutis studium ab omnibus hominibus requiri, cum lex diuina, quae hoc exigit, omnium cordibus sit inscripta, *Rom. II, 15.* Sed cum ethnici frustra virtutis studium iactarent, nec ea facerent, quae lex requirebat, frustra quoque eos ex operibus iustitiam, quae Deo se probaret, sperare, concludebat. Quam vana autem sit ista ethnicorum, de virtutis & sapientiae studio, gloriatio,

riatio, capite primo eiusdem ad Romanos epistolae luculenter demonstrat, idque ibi merito fundamenti loco ponit, sine veri Dei cognitione & cultu, nullum etiam esse posse virtutis verae studium. Hinc ergo, cum verum Deum ethnici non ita, ut decet, coluissent, nec eo, quo dignus erat, honore prosequuti essent, factum omnino esse, ut in summam stultitiam, foedissimamque ruerent idololatriam. In sensum itaque reprobum datos a Deo, nihilque tam turpe, tamque execrabile esse, quod non admiserint, *Rom. I, 26. sq.* Cumque nec ipsi philosophi, aut qui sapientiores ceteris videri volebant, ab eiusmodi vitii alieni fuerint, eleganter concludit apostolus: *qui, cum id esse diuinum ius agnoscant, ut, qui talia faciunt, morte digni sint, non solum ea faciunt, sed etiam facientibus adsentiuntur; v. 32.* Quod autem ad ritus, caerimonias, lustrationes, sacrificia in se spectata, omnemque cultus externi adparatum, attinet, hisce nullam vim adesse expiandi peccata, ipsimet gentilium sapientissimi intelligebant; breuiter tamen & neruose hunc errorem perstringit apostolus, quando, *cobhorror vos, inquit, fratres, per Dei misericordiam, ut praeestetis corpora vestra hostiam viuentem, sacram, acceptam Deo, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, qui vester sit cultus rationalis, Rom. XII, 1.* Cultum namque λογικὴν seu rationalem, qui christianos decet, opponit cultui ἀλόγῳ, seu irrationali ethnicorum, qui in ritibus, caerimoniis, lustrationibus, sacrificiis, absque fide in Christum oblati, consistebat; quibus omnibus nullam vim placandi Numen aut peccata expiandi, inesse, vel ipsa quemlibet conducere poterat ratio: immo, cultum eiusmodi Deo indignum esse, non poterat non iudicare ipsa ratio, adeoque & merito plane ἀλόγῳ censetur. Atque haec qui paulo adcuratius, considerauerit, facile perspiciet, constitutum apostolo esse, omnia omnino opera a iustificatione remouere, cum nec Iudaei,

nec gentiles, immo nec christiani, ex vtrisque conuersi, quippe ad quos praecipue respicit, per legis impletionem, eam iustitiam, quae Deo placeat, obtinere possint; simulque ostendere, veram peccatorum expiationem non per ritus, aut caerimonias, non per lustrationes, non per sacrificia, absque fide in Christum oblata, sed tantum per ἀπολύτρωσιν eius obtineri, quem Deus proposuit *λατρίαν*, idque ea ratione, ut sanguinem, seu meritum eius, vera fide adprehendamus; *Luc. III, 24, 25.* Lucem vberiorum dictis adfunderet quatuor dissertationes WITSII, quarum prima *theologiam gentilem circa iustificationem*, altera *theologiam Iudaeorum circa eandem*, exhibet; tertia *controuersias, quae apostolorum aetate in ecclesia christiana circa iustificationem ortae sunt*, expendit; & quarta denique, *mentem Pauli circa iustificationem* edisserit; *miscellan. sacrar. tom. 2. p. 668. sq.*

Inter ea, ut nunc ad reliqua pergamus, quae nostrae, de iustificatione per solam fidem sententiae opponi solent, illud maxime eminet, quod Iacobus apostolus Paulo contradicere videtur, quando *cap. II, 24.* diserte adserit: *videtis igitur, quod ex operibus iustificetur homo, & non ex fide tantum.* Sed, cum fieri nequeat, ut vera inter scriptores *Θεοπνεύμονες* pugna sit, ut apostolos hosce inter se conciliarent, omnem mouerunt lapidem viri docti; nec tamen vnam eandemque ingressi sunt viam. Qui, ut doctrinae Pauli sua constet veritas, diuinam auctoritatem epistolae Iacobi in dubium vocant, nodum hunc non soluunt, sed secant. Nec istos nunc moramur, cum hodie inter omnes constet, & Iacobum apostolum epistolae huius esse auctorem, & diuinam eius esse auctoritatem. Legenda, quae hac de re disserit *GVSETIVS, de viua, deque mortua fide, praefect. 2. & 3.* Qui Romanae ecclesiae addicti sunt, doctrinae suae de *iustificatione per opera* ingens in haec Iacobi epistola praesidium

dium sibi inuenisse visi sunt, nec tamen & ipsi, quo pacto Paulum cum Iacobo conciliant, satis inter se conueniunt. Nonnulli docent, hominem iustum fieri per fidem, sed iustiores, per operum bonorum continuationem. Distinguunt namque, vt supra iam obseruauimus, inter *iustificati- nem primam & secundam*; & illam per fidem, seu adfensum, cum reliquis actibus praeparatoriis, hanc autem per bona opera fieri, contendunt. *Quemadmodum vſitate dicitur*, inquit BELLARMINVS, *caleſeri, non ſolum qui ſit calidus ex frigido, ſed etiam ex calido qui ſit calidior: ſic etiam iuſtificari dicitur non ſolum is, qui ex impio ſit iuſtus, ſed ille quoque, qui ex iuſto ſit iuſtior; lib. 1. de iuſtificat. cap. 1.* Sed hancee iuſtificationis in *primam & ſecundam*, diſtinctionem, noui tantum omni deſtitui fundamento, ſed falſam proſus, atque erroneam iuſtificationis notionem inuoluere, ſupra iam demonſtrauimus. Alii ex iisdem, qui Romanae eccleſiae ſacra ſequuntur, Paulum loqui putant de operibus, quae fidem antecedunt, & ex ſola legis cognitione proficiſcuntur; Iacobum autem de operibus, quae fidem conſequuntur, & ex fide pullulant, & ab eadem diriguntur. Atque haec etiam eſt ſententia GROTII, in peculiari conimentatione, quam ex inſtituto reſutauit HYLSEMANNVS, in *harmonia Pauli & Iacobi*, tractatui eius, *de auxilii gratiae*, addita. Sed cum ſupra itidem euidenter iam euicſum ſit, Paulum non minus opera, quae fidem conſequuntur, quam quae eandem praecedere dicuntur, a iuſtificatione remouere, & hanc non procedere conciliandi vtramque apoſtolum rationem, intelligitur. Idem & de illorum cenſendum eſt ſententia, qui dicunt, *fidem ſine operibus ſalutem parere, non autem perducere ad ſalutem diutius viuentes*; quo pacto & nonnulli ex Romanenſibus diſtinguunt inter *iuſtificationem, & ſalutem*, adſeruntque, per fidem (vna cum reliquis actibus prae-

paratoriis ſpectatam) nos equidem iuſtificari, non autem ſaluari, niſi dato tempore & occaſione, pia opera conſequantur. Verum, diſtinctio illa, inter *iuſtificationem & ſalutem* nec Paulo conuenit, nec Iacobo. Paulus enim non tantum iuſtificationem, ſed & beatitudinem ſoli tribuit fidei, ſine operibus, & eaſdem ſalutis ac iuſtificationis cauſas conſtituit; *Rom. IV. 6, 7, 8.* Iacobus autem non modo fidem, quae ſine operibus eſt, non *ſaluare* dicit, ſed nec *iuſtificare*; immo fidem, quae operibus deſtituatur, daemoniacam, mortuam in ſemet ipſa, adeoque nullam eſſe, demonſtrat. LIMBORCHIVS, ſecundum eam, quam mente concepit fidei notionem, Paulum cum Iacobo ita conciliare adnititur: *Paulus contendit, ſolam fidem ſeu obedientiam fidei, nos iuſtificare, contra eos, qui vel legem ſolam, vel legem, vna cum euangelio vrgebant, Iacobus docet, fidem non ſolam, operibus bonis vacuam, iuſtificare, ſed per bona opera vnam & efficaſſimam, contra eos, qui vnam fidem, ſeu adſenſum, verbis diuinis adhibebant, ſine ſanctiſſimae ſtudio, ſufficere, contendebant; theolog. chriſt. lib. 6. cap. 4. §. 40. p. 696.* Sed Paulum per fidem intelligere obedientiam fidei, perperam adſeritur, vt ſupra iam demonſtrauimus. Falſum praeterea, Paulum fidem, ſeu vt auctor putat, *oſedientiam* fidei, in iuſtificatione contra eos tueri, qui vel legem ſolam, vel legem vna cum euangelio, vrgebant. Diſputat namque generatim contra illos, qui per opera iuſtificari volebant, eosque ita reſellit, vt omnia opera a iuſtificatione plane excludat. Falſum denique, Iacobum docere, *fidem non ſolam, ſeu operibus bonis vacuam, iuſtificare*; cum potius hoc inculcet, *fidem, quae operibus deſtituitur, non eſſe veram fidem*; vt deinceps oſtendemus. GE. BVLIVS, qui ex inſtituto & operoſe admodum hoc argumentum tractauit, Paulum a iuſtificatione reiicere putat I) *opera ritualia, quae lex caerimonialis praefcripſit*; II) *moralia, quae natiuis*

natiuis hominum viribus, in statu, sine legis, siue merae naturae fiunt, ante & citra gratiam euangelii; III) Iudaica, siue futilem illam iustitiam, quam docuerunt Iudaeorum magistri; IV) denique vniuersa a Christo mediatore diuisa, quaeque sua vi, vel citra respectum ad foedus gratiae, Christi sanguine stabilitum salutem sempiternam adsequerentur; neque ex huiusmodi operibus ulla adstruere Iacobum, vt ex tota eius epistola manifestum sit. E contra opera moralia, ex gratia euangelii profecta, vi foederis euangelici, ad aeternam hominis iustificationem, & salutem efficaciter valere, atque omnino esse necessaria, non tantum non negare Paulum, sed & in eo fere totum esse, vt euincat; atque hoc vnum illud esse, quod contendat Iacobus; in harmonia apostolica differt. 2. c. 18. p. 109. Verum, etsi Paulus opera moralia, ex gratia euangelii, aut potius ex fide profecta, ceu fructus & documenta fidei, subinde commendat, adeoque hoc ipso ostendat, fidem illam veram & genuinam non esse, quae se per opera non demonstrat; illa tamen opera vi foederis euangelici, ad aeternam hominis iustificationem, & salutem efficaciter valere, nullibi docet, immo contrarium diligenter, summoque cum studio, inculcat. Omnia enim opera, quocumque nomine veniant, & quidquid omnino vilo modo rationem meriti habet, a iustificatione remouet; Rom. III, 24, 28. XI, 6. Immo etiam ea opera quae ex fide fluunt, eum a iustificatione excludere, & supra iam obseruauimus, & exemplo Abrahami constat, quem ex fide, non autem ex operibus iustificatum, diserte proficitur; Rom. IV, 3.

Atque haec cum ita se habeant, superest, vt veram rationem, vtrumque apostolum conciliandi, ostendamus. Quod vt fiat, obseruare iuuat, fuisse iam apostolorum tempore, qui fidem ab operibus seiuuebant, illamque in nuda cognitione constituentes, prauis suis cupiditatibus frena la-

xabant. Fidem, solam & nudam esse euangelii cognitionem, quacum bona opera minime coniuncta sunt, docebant gnostici. Opera bona a fide, vti rem illi repugnantem, separabant Simoniani, Basilidiani, alique. Ab operibus bonis, quae lege Dei praescribuntur, liberatos nos esse, eumque fidei christianae esse fructum, contendebant archontici, antitactae, alique. Quodsi etiam quidam aperte hunc errorem professi non sunt, nullum tamen est dubium, quin vita moribusque eundem comprobauerint. Nec est, quod dubitemus, quin eiusmodi homines praesidium erroris in doctrina apostoli, de fide sola hominem iustificante, perperam intellecta quaesierint; quantumvis apostolo nihil prius, nihilque antiquius fuerit, quam vt errori isti occurreret, rationibusque grauilimis vitae sanctae, honorumque operum studium commendaret, vrgeret, inculcarer, eiusque necessitatem demonstraret; Rom. VI, 4. seq. Ephef. II, 10. Tit. II, 11-14. Ebr. XII, 14. Hinc vero aliis apostolis, praefertim Petro & Iacobo, subuata est occasio, vt isti profanorum hominum errori strenue se opponerent. Recte hoc iam ipse obseruatum est AYGUSTINO: *Quamobrem iam illud videamus, quod excutendum est a cordibus religiosis, ne mala securitate salutem suam perdant, si ad eam obtinendam sufficere solam fidem putauerint, bene autem viuere, & bonis operibus viam Dei tenere, neglexerint. Nam etiam temporibus apostolorum, non intellectis quibusdam subobscuris sententiis, apostoli Pauli, hoc eum quidam arbitrati sunt dicere, faciamus mala, vt veniant bonae quia, dixerat: vbi autem abundauit delictum, superabundauit gratia &c. Quoniam ergo haec opinio tunc fuerat exorta, aliae apostolicae epistolae, Petri, Ioannis, Iacobi, Iudae, contra eam maxime dirigunt intentionem, vt vehementer adstruant, fidem sine operibus non prodesse; sicut etiam ipse Paulus, non quamlibet fidem, qua in Deum*
 Ggg ggg 2 creditur,

creditur, sed eam salubrem, planeque euangelicam desinituit, cuius opera ex dilectione procedant; & fides, inquit, quae dilectionem operatur &c. Hinc ergo cum idem Hipponensium praeful docuisset, quo pacto Petrus in posteriori sua epistola errori isti se opponat, de Iacobo ita pergit: *Iacobus autem tam vehementer insecutus est eis, qui sapiunt, fidem sine operibus valere ad salutem, vt illos etiam daemionibus comparet, dicens: tu credis, quoniam vnus est Deus; bene facis, & daemones credunt, & contremiscunt &c. de fide & operibus, cap. 14. tom. 6. oper. p. 130.* Nimirum, non id sibi vult AVGVSTINVS, ac si praeter fidem ad iustificationem opera sint necessaria, aut, ac si error illorum, quos Iacobus, Petrus, ac Ioannes refutarunt, in eo constitisset, quod solam fidem ex parte hominis sufficere credidissent, vt Romanenses, alique sibi persuadent; sed illud: fidem, quae opera non producit, non esse veram fidem, secus ac isti existimabant, contra quos apostoli antea memorati, speciatim Iacobus, disputant. Diserte enim dicit, Petrum, Ioan-nem, Iacobum, Iudam, vehementer adstruxisse, *fidem sine operibus non prodesse*, id est, fidem, quae operibus destituatur, non esse veram fidem, cum, vt statim addit, *ea salubris & euangelica sit, cuius opera ex dilectione procedunt.* Haec ergo cum in aprico posita sint, haud difficile fuerit, Iacobum apostolum cum Paulo conciliare. Paulus docet, hominem iustificari fide, sine operibus; Iacobus, fidem sine operibus

non esse veram fidem, sed mortuam, hoc est, nullam. Nulla hic contradictio, nulla pugna. Namque & Paulus adferit, fidem, quae operibus destituatur, non esse veram fidem; & Iacobus. dum docet, hanc demum veram fidem esse, quae per opera se viuam & efficacem demonstrat, non ideo negat, sola fide iustificari hominem. Facile hoc intelliget, qui & scopum Iacobi, & totius sermonis nexum, paulo adcuratius considerauerit. Scopus est, vt iam antea diximus, illos erroris conuincere, qui fidem quamdam sine operibus sibi fingebant. Hinc itaque apostolus *cap. II, v. 17.* diserte pronuntiat, *fidem, quae operibus destituatur, in se esse mortuam*, hoc est, plane nullam. Dicitque porro *v. 18.* frustra fidem ab hominibus impiis iactitari, cum eam operibus suis demonstrare nequeant. Quod vltieris exemplo daemionum probat, *v. 19.* qui iidem habeant fidem, sed non veram, operibus quippe destitutam, quae adeo illis ad salutem nihil proficit. Exemplo contra Abrahami patere dicit *v. 20, 21.* eam demum veram esse, quae operibus se demonstret. De qua Abrahami fide cum & *v. 22. & 23.* loquutus esset, tandem *v. 23.* concludit: *videtis igitur, quod ex operibus iustificetur homo*, hoc est, ex operibus, ceu verae fidei fructibus, signis, documentis, iustificatus intelligatur, & declaretur, *& non ex fide* (operibus destituta, quae reuera mortua & nulla est) *tantum*; conferenda & de hocce Iacobi effato, *apologia Augustinae confess. artic. 3. p. 107. seq.*

§. X. Fidem porro, de qua hic loquimur, intelligimus veram, adeoque & viuam, cum mortua fides vera fides non sit. Atque hancce quidem fidei vitam, prouti adprehensione meriti Christi sese exferit, hinc abesse non posse, manifestum est, cum ista adprehensione iustitiam Christi nostram faciamus. Prouti autem per bona opera se demonstrat, hic in censum non venit, nec vlla ratione ad iustificationem concurrat, cum ceteroquin dici non posset, quod sola fides iustificet. Interim, cum bona opera nullatenus a fide prorsus separari queant, fatendum est,

ea fidei esse praesentia; licet, dum ad iustificationem nihil plane conferunt, velut absentia spectari possint. * Praeterea, cum ipsa meriti, seu iustitiae Christi adprehensio, actio quaedam sit, fides quoque hoc intuitu vt mere passiva concipi nequit, licet homo ipse, dum iustificatur, nihil vtiq; agat, sed tantum passivae sese habeat. **

* Pertinent haec ad quaestionem, de qua inter nostrates disputatum fuit, an bona opera in iustificatione sint praesentia? itemque, an fides, quae iustificat, recte viva dicatur? Qua de re vt recte statuamus, voces saltem adcurate explicandae, & quaestionis status rite constituendus est, & omnis mox evanescet difficultas.

Ad priorem itaque quaestionem quod attinet, per fidem quidem *veram viamque* intelligi, manifestum est, cum ea, quae mortua est, nulla plane sit. Cumque inter viam & mortuam fidem tertium aliquid fingi nequeat, sequitur, eum, qui negat, nos iustificari per fidem viam, simul adfirmare, nos iustificari per fidem mortuam; quod absolum est. Interim fides vitam suam duplici ratione demonstrat; praecipue quidem, per meriti Christi adprehensionem, hinc vero etiam per bona opera, quae eam comitantur, aut ex ea fluunt. Per *bona opera*, si vox ista in latiori significatione accipitur, intelligi primum possunt, boni illi motus, actusque, qui ad contritionem spectant, seu alteram poenitentiae partem, adeoque fidem praecedunt; tum vero & interna illa, quae semper cum fide coniuncta sunt, & sine quibus numquam existit; vti sunt, spes & caritas; denique & ea, quae ex fide fluunt, & vt fructus ac documenta de ea testantur, vti externa opera quaevis, seu, quidquid homo regnitur, verae fide praeditus, secundum legis divinae praescriptum, recte cogitat, loquitur, agit. Per *iustificationem* denique tum *status* ipse hominum iustificatorum, tum *actus* intelligitur; & hic quidem iterum, tum in latiori sensu, vt ea quoque, quae ex parte hominis requiruntur,

tum, complectatur, tum in strictiori, vt illud veluti momentum, quo homo absolvitur, & remissionem peccatorum impetrat, designetur. Haec ergo si diligenter observentur, cuncta facili negotio procedent. Si namque de statu hominum iustificatorum quaestio intelligatur, omnes consentiunt, opera bona tum praesentia esse. Namque & iustificatis subinde adhuc cum variis infirmitatibus colluctandum est, hinc & subinde ad gratiam divinam illis confugiendum, & meritum Christi vera adprehendendum fide, vt eorum, quae ex imbecillitate admiserunt, peccatorum veniam impetrent. Cum tamen simul semper in vitae sanctae studio pergant, non possunt non opera illorum bona fidem semper comitari. Nulla hac de re lis est, nulla controversia. De actu itaque iustificationis si sermo sit, seu cum homo primum per regenerationem, aut etiam poenitentiam, quam vocant, lapsorum, in rectam viam rediit, atque iustificatur, tum rursus in sensu, quem antea indicavimus, latiori, actus ille iustificationis intelligendus est. Strictior enim vel ideo in censum non venit, quod momentum illud temporis, quo in intellectu divino homo iustus & insons declaratur, determinari nequeat. Iam si & per *bona opera* in latiori significatione motus illi pii bonique intelligantur, qui ad contritionem pertinent, quales sunt, peccatorum detestatio, propositum, ea in posterum fugiendi &c. nullum plane est dubium, quin hoc modo recte dicatur, eiusmodi bona opera adesse in homine iustificando, eaque fidem praecedere. *Veram enim & salvans fides in iis non est, qui contritione carent, & propositum in peccatis pergendi &*

perseuerandi habent. Vera enim contritio praecedat, & fides iustificans in iis est, qui vere, non fide, poenitentiam agunt; vt in formul. concord. dicitur, & quidem solida declarat. art. 3. p. 688. Porro, si opera illa interna, quae semper cum fide coniuncta sunt, spes scilicet & caritas, spectentur, ea cum a fide numquam separari queant, non possunt non praesentia esse, cum homo iustificatur, licet nulla ratione ad ipsam iustificationem concurrant, vel aliquid efficiant. Idque est, quod iterum in *epitome form. concord. art. 3. p. 586.* diserte dicitur: *Fides vera nunquam sola est, quin caritatem & spem semper secum habeat.* Quod & in *solida declarat. artic. 3. p. 692.* hunc in modum repetitur: *Manet, quod Lutherus recte dicit: bene conueniunt, & sunt connexa inseparabiliter, fides & opera: sed sola fides est, quae adprehendit benedictionem, sine operibus: & tamen NUMQVAM EST SOLA.* Ne autem, quod diximus, vlla ratione in peruersum rapiatur sensum, iterum monemus, de nuda nobis sermonem esse praesentia; operationem autem omnem, atque concursum operum ad iustificationem, hic cessare penitus. Quod si quis etiam putet, rectius dici, opera ista bona, de quibus loquimur, non tam iustificationi, quam fidei esse praesentia, nec is nos sibi repugnantes habebit. Minus etiam recte eos loqui censemus, qui dicunt, praesentiam operum bonorum ad iustificationem esse necessariam; quippe quod sine concursu quodam, aut influxu causali, vix intelligi potest. Vnde & merito haec loquendi ratio in *epitome form. concord. art. 3. p. 587.* reicitur: *Repudiamus & damnamus, vt falsum dogma, fidem non iustificare sine bonis operibus; itaque bona opera necessario ad iustitiam requiri, & absque eorum praesentia hominem iustificari non posse.* Quod si quis autem bona opera in strictiori significatione, quam ultimo loco antea indicauimus, intelligere velit, externa sci-

licet, & quae fidem ac iustificationem consequuntur, ea in ipso actu iustificationis praesentia esse, nemo dixerit; adeoque in meram de voce contentionem tota haecce abibit controuersia.

Facile nunc etiam fuerit, de altera quaestione, an fides, quae iustificat, recte viua dicatur? sententiam ferre. Enim vero, vita fidei, vt antea iam obseruauimus, duplici ratione sese exserit; primum per meriti Christi adprehensionem, tum vero per bona opera, quae eam comitantur, aut ex ea fluunt. Si ergo priori modo vita fidei intelligatur, nullum prorsus est dubium, quin fides, quae viua est, iustificet, cum sine meriti Christi adprehensione nulla possit esse iustificatio. Sin posteriori modo, ea iterum opera, quae ex fide fluunt, & iustificationem consequuntur, hic in censum non veniunt. Intuitu autem illorum operum, quae semper cum fide vinculo inseparabili coniuncta sunt, & ab ea numquam abesse possunt, fidem equidem, *quae viua est*, iustificare, dici potest, quippe quod nihil aliud est, quam quod antea ex beato LUTHERO & formula concordiae docuimus, quod *fides & opera sint inseparabiliter connexa*; influxus tamen rursus causalis, vel concursus, aut cooperatio huius vitae ad iustificationem, sedulo est removenda; adeoque nec dicendum, fidem, *quatenus viua est*, iustificare. Vt operose, quae diximus, demonstremus, necesse non est, cum omnia ex natura, indoleque & fidei, & iustificationis, quam supra satis ex scriptura sacra declarauimus, sponte sua fluant.

** Solet & haecce moueri quaestio, num actiue, an vero tantum passiue, fides in negotio iustificationis sese habeat? Sed non magno hic labore opus, modo obseruetur, fidem & intuitu meriti Christi, & intuitu iustificationis, considerari posse. Priori modo si spectetur, in fide omnino actio quaedam concipienda, cum meritum Christi adprehendat. Iam vero, *adprehendere,*

bendere, adplicare, suum facere, sunt citra controuersiam actiones. Inuitu autem ipsius iustificationis si fides spectetur, si accurate loqui velimus, nec actiue, nec passiuve sese habebit, cum non fides, sed homo sit, qui iustificatur, quemadmodum nec

§. XI. Iustificatur itaque homo, quando illi propter meritum, seu iustitiam Christi adprehensam, peccata omnia remittuntur, *ps. XXXII, 1. Rom. IV, 7.* Hinc & forma iustificationis in remissione, seu non imputatione peccatorum constitui solet. Addunt nonnulli imputationem iustitiae Christi; quae tamen, vt remissionem, seu non imputationem peccatorum praecedit, ita rectius pro fundamento iustificationis hominis peccatoris coram Deo habetur. *

* Cum supra iam ad §. 2. & seq. copiose ac ex instituto demonstratum sit, iustificationem per modum ordinis cuiusdam iudicialis concipiendam esse, sponte sua inde sequitur, praecipuum in eo actum hunc esse, quo reus aut absoluitur, hoc est, insons declaratur, aut condemnatur. Quod etiam exemplo vltimi illius, maximeque sollemnis iudicii *Matth. XXV, 31. seq.* patet. Iam ergo cum hic non de condemnatione, sed absolutione, sermo sit, haec etiam in ipso actu iudiciali praecipue in censum venit. Idque adeo est, quod dici solet, *formam*, hoc est, *rationem formalem*, iustificationis, seu actus illius, quo homo iustificatur, in absolutione, seu remissione, vel non imputatione peccatorum, consistere. Quod & Paulus apostolus confirmat, quando iustificationem diserte per *remissionem peccatorum* & *non imputationem iniquitatum*, describit, *Rom. IV, 6, 7, 8.* Quae remissio peccatorum, siue ἀφεσις ἀνομιῶν, vel vt *Luc. XI, 4.* dicitur, ἀμαρτιῶν, alias etiam ἀφεσις τῶν ὀφειλῶν, *remissio debitorum* vocatur, *Matth. VI, 12.* Peccata enim recte debitorum nomine veniunt. Ad legem namque diuinam accurate obseruandam nos obligatos, seu vinculo quodam *moralis obstrictos esse*, constat. Quod si non faciamus, sed vel minima in re eam migremus, alia inde oritur obligatio, ad poenam promeritam subeundam. Vt ergo debitores ad

fides, sed homo, saluatur. Qui fidem actiue se habere negant, id saltem spectent, quod ad ipsam iustificationem, seu actio vel opus aliquod, non concurrat; & id quidem recte se habet.

soluendum, ita peccatores ad satisfaciendum, vel poenam sustinendam, obstricti sunt, & obligati. Hinc & vt debitores ab ista obligatione liberantur, cum aut solutio sequuta fuit, aut creditor debitum illud iis remisit; ita & peccator ab obligatione ad poenam liberatur, quando Deus seu supremus iudex illi peccata remittit. Quod & in iustificatione facit, & salua iustitia facere potest, postquam per obedientiam Christi longe perfectissimam plenissime illi fuit satisfactum. Atque eo ista scripturae effata pertinent, quibus Deus *peccatorum nostrorum obliuisci*, *Ezech. XVIII, 22. peccata nostra in profundum maris proicere*, *Mich. VII, 19. post tergum reuicere*, *Es. XXXVIII, 17. elongare a nobis*, *ps. CIII, 12. abscondere ab iis faciem suam*, *ps. LI, 11.* dicitur.

Quae cum longe sint manifestissima, in errore omnino versantur maximo, qui formam iustificationis in iustitiae inherens productione constituunt, ea, quae partim ad regenerationem, partim ad renouationem pertinent, cum iustificatione turpiter confundentes. Romanenses hoc facere, constat, vt supra quoque iam obseruatum est; sed sunt tamen inter illos, qui remissionem peccatorum cum iustitia inherens coniungunt, & in vtraque formam iustificationis collocant. Sane ipsi partes Tridentini haec in re ita se gerunt, vt haud dubio

bio veritate rei conuicti, remissionem peccatorum, & imputationem iustitiae Christi, non prorsus a iustificatione excludere audeant, vt patet ex *sessione 6. concilii Tridentini cap. 12.* Vnde & *can. 11.* ita pronuntiant: *Si quis dixerit, homines iustificari vel sola imputatione iustitiae Christi, vel sola peccatorum remissione, exclusa gratia & caritate, quae in cordibus eorum per spiritum sanctum diffundatur, atque illis inhaereat, aut etiam gratiam, qua iustificamur, esse tantum fauorem Dei, anathema sit.* Vbi quidem, dum exserte negare non audent, imputationem iustitiae Christi, & remissionem peccatorum ad iustificationem pertinere, simul fateantur, necesse est, iustificationem, saltem ex parte, esse actum forensem. Quod vero concedere nolunt, solam imputationem iustitiae Christi, vel solam remissionem peccatorum, ad iustificationem sufficere, sed gratiam & caritatem inhaerentem ad eam etiam requiri, in eo non tam nobis, quam Paulo apostolo contradicunt, qui toties, tamque aperte proficitur, opera omnia a iustificatione excludenda esse, vt nemini, nisi partium studio plane excaecato, hac in re dubium superesse queat. Sed hac de re iam. quantum satis est, ad §. II. diximus.

Iam ad imputationem iustitiae Christi quod attinet, sunt nonnulli ex nostratibus, qui eam itidem ad formam iustificationis referunt. Hanc namque duabus veluti partibus absolui existimant, remissione, seu non imputatione peccatorum, & imputatione meriti Christi, seu eius iustitiae. Verum, cum Deus peccata nobis remittat, propter meritum, seu satisfactionem Christi, res ipsa docet, quod iustitiae Christi imputatio, nostro concipiendi modo, praecedat remissionem peccatorum. Cumq; Paulus apostolus, vt antea docuimus, iustificationem, per *remissionem peccatorum, & non imputationem iniquitatum* describat, recte omnino & sentiunt, & loquuntur, qui for-

mam quidem iustificationis in remissione, seu non imputatione peccatorum constituunt, imputationem autem iustitiae Christi fundamentum iustificationis seu remissionis peccatorum esse, contendunt. Id namque est, quod in *apologia Augustanae confessionis art. 3. p. 125.* dicitur: *iustificare vero hoc loco forensi consuetudine significat, reum absolueret, & pronuntiare iustum; sed propter alienam iustitiam, (ita fundamentum indicatur) videlicet Christi, quae aliena iustitia communicatur nobis per fidem.* Pari ratione & in *formula concordiae*, & quidem *solida eius declaratione, artic. 3. p. 685.* maiores nostri mentem suam explicant: *Vocabulum iustificationis in hoc negotio significat, iustum pronuntiare, a peccatis & aeternis peccatorum suppliciis absolueret, propter iustitiam Christi, quae a Deo fidei imputatur.* Solent autem nonnulli, vt eo adcuratius rem omnem euoluant, distinguere inter *formam hominis iusti*, & inter *formam ipsius actus iustificationis*. Nimirum, cum iustificare interdum idem sit, ac *ex iniusto iustum fieri*, per iustitiam scilicet, quae coram Deo valeat, tum quidem rectissime dicitur, iustificari hominem per iustitiam & obedientiam Christi, quam vera fide adprehendit: interdum vero iustificari idem sit, ac *iustum pronuntiar*, vel *declarari* (qua ratione vox haec in scriptura sacra accipitur) tum sane iustificationem per remissionem, seu non imputationem peccatorum fieri, manifestum est; adeoque hocce intuitu forma eius, siue ratio formalis, recte in remissione peccatorum constituitur, vt tamen imputatio iustitiae Christi eius sit fundamentum. Et haec iustitiae Christi imputationem, seu fundamentum, ad iustificationem nostram pertinere, omni prorsus caret dubio. Est enim totidem verbis, iustitiam Christi nobis imputari, in scriptura non legatur, eiusmodi tamen vocibus hoc exprimitur, quae idem significant. Hoc namque est, cum

lerem,

Ierem. XXIII, 6. Mesſiae nomen fore, adſeritur, *lehoua iuſtitia noſtra*; itemque, cum Paulus *1. Cor. I, 30.* dicit: *Chriſtum nobis a Deo factum iuſtitiam.* Si ergo iuſtitia Chriſti noſtra eſt iuſtitia, id aut per inhaeſionem, aut per imputationem factum eſt. Vt per inhaeſionem iuſtitia Chriſti noſtra ſit, fieri proſuſ nequit. Supereſt ergo, vt concedamus, per imputationem eam noſtram fieri. Idque porro apoſtolus confirmat, quando *2 Cor. V, 21.* pronuntiat, *Chriſtum, qui peccatum non no- uit, pro nobis factum eſſe peccatum, vt nos efficeremur iuſtitia Dei per illum.* Nimirum, vt Chriſtus pro nobis factus eſt peccatum, dum Deus noſtra peccata illi imputauit, ita etiam per illum nos efficimur iuſtitia Dei, dum Deus nobis eius iuſtitiam & obedientiam imputat. Nec praetermittendum, quod idem apoſtolus *Philipp. III, 8, 9.* ſe omnia pro quiquiliis reputat, ait, vt Chriſtum lucraretur, & inueniret, inquit, *in illo, non habens meam iuſtitiam, quae eſt ex lege, ſed quae eſt per fidem in Chriſtum, iuſtitiam, quae a Deo eſt, per fidem.* Vbi proſecto per iuſtitiam, quae eſt per fidem in Chriſtum, item, quae eſt *in Deo in rñ nra*, non aliam, quam ipſius Chriſti iuſtitiam, quam fides adprehendit, & quae a Deo nobis imputatur, intelligere poteſt. Nec aliud quid idem gentium doctor inuinit, quando *Rom. IV, 5.* fidem nobis imputari ad iuſtitiam, adſcribat. Fides namque, non in ſe ſpectata, ſed prout iuſtitiam Chriſti, meritumque eius, adprehendit, nobis ad iuſtitiam imputatur; ſiquidem per fidem, abſque omnibus operibus, inuitu meriti Chriſti, quod fides adprehendit, iuſtificamur. Quod perinde eſt, ac ſi dixiſſet, propter iuſtitiam Chriſti nobis imputatam, nos iuſtificari. Pertinent huc porro omnia iſta ſcripturae effata, quibus Chriſtus pro nobis mortuus, pro nobis traditus &c. adſeritur; vti iam

BYD. TH. DOGMAT.

ſupra ad §. 7. obſeruauimus, vbi & plura hac de re diximus.

Monenda autem haec iterum fuere, vt illis, quibus imputatio iuſtitiae Chriſti ſudes in oculis eſt, obuiam iremus. Quantopere ea Socinianis, ceterisque, qui latifactionem Chriſti in dubium vocant, diſpliceat, facile intelligitur. Nec cum infuſione iuſtitiae, in qua Romanenſes iuſtificationem conſtituunt, eam conſiſtere poſſe, palam eſt. Hinc & Tridentini patres vnicam cauſſam formalem iuſtificationis eſſe, docent, *iuſtitiam Dei, non qua ipſe iuſtus eſt, ſed qua nos iuſtos facit; qua videlicet ab eo donati, renouamur ſpiritus mentis noſtrae; & non modo reputamur, ſed vere iuſti nominamur, & ſumus &c.* imputationis iuſtitiae Chriſti nulla mentione facta, *ſeſſ. 6. c. 7.* Et licet eiſdem *ſeſſionis 6. can. 11.* quem antea iam recitauimus, ſe imputationem iuſtitiae Chriſti non proſuſ excludere, videre velint, vix tam enſerio hoc agere, merito creduntur, cum imputatio iſta cum infuſione iuſtitiae conſiſtere nequeat; quemadmodum & iam *can. 10.* ſanciuerant: *ſi quis dixerit, homines per iuſtitiam Chriſti formaliter iuſtos eſſe, anathema ſit.* Quod reuera perinde eſt, ac ſi dixiſſent, homines per iuſtitiae Chriſti imputationem neutiquam iuſtos eſſe.

Dum autem de iuſtitia Chriſti loquimur, eamque nobis imputari, contendimus, res ipſa docet, nos neutiquam eam iuſtitiam, quae illi vt vero Deo propria eſt, & inter attributa diuina reſertur, intelligere, ſed eam, quae in obedientia eius tum actiua, tum paſſiua, conſiſtit, quae & alias meriti, itemque ſatisfactionis nomine venire ſolet. Eam quoque intelligendam eſſe, loca ſcripturae antea adlata apertiſſime euincunt. Quod quidem monere ſuperuacaneum foret, niſi ANDR. OSIANDRO olim hoc in mentem veniſſet, vt conderet, iuſtitiam Chriſti, qua coram Deo

Hhh hhh iuſti

iusti constituimur, esse iustitiam Christo, vt Deo, essentialem, prouti in nobis habitat, & nos ad bene operandum impellit. Quem eius errorem refert & merito reicit *form. concord. in solida declarat. art. 3. p. 582.* Caput causae in eo consistit, quod Osiander renouationem, seu sanctificationem, cum iustificatione confundit, nec meritum Christi ad hoc requiri putat, vt homines

iustitiam consequantur, quae Deo placeat. Quod quoniam illi cum plurimis aliis commune est, nimirum non est, in consimiles de iustificatione errores eos incidisse, quos tamen facile profligabit, qui ea, quae de vera & genuina iustificationis indole haecenus disputauimus, probe obserua- verit.

§. XII. Et hac quidem ratione omnes, qui vera fide praediti sunt, iustificantur, simulque adeo ius ad vitam aeternam adquireunt. Cumque nulla alia aut sit, aut excogitari ratio possit, salutem consequendi, omnes homines, qui saluati vmquam sunt, aut saluantur, quocumque tempore sub veteri aut sub nouo testamento vixerint, aut viuant, hoc modo ad salutem aeternam peruenire, manifestum est. *

* Cum ex parte hominis iustificandi fides requiratur, haec autem tantum in regenitis sit, sponte sua inde fluit, neminem nisi regenitum iustificari, & statim ac quis regenitus est, eum etiam iustificari, seu remissionem peccatorum impetrare. Quod adeo de adultis pariter ac infantibus, qui per baptismum regenerantur, verum est; licet de illis quaedam dici queant, quae de his non aequè procedunt. Namque cum & de vtrisque recte dicatur, quod regenerentur, de solis tamen adultis adferri potest, quod conuertantur, seu poenitentiam agant, vti supra iam obseruatum est. Manifestum itaque etiam est, eos ex adultis, qui regeniti, siue conuersi non sunt, seu, quod perinde est, qui poenitentiam non egerunt, non posse haberi pro iustificatis; aut si ipsimet eiusmodi quid sibi persuadeant, maximopere eos falli. Nec mouebit, puto, quemquam, quod Rom. IV, 5. *Deus iustificare vult, ac non impium* dicatur. Res ipsa enim docet, de eo loqui apostolum, qui fuit impius. De hominibus in hacce vita adhuc constitutis, quod adseruimus, accipiendum esse, velut non momentè quilibet perspicit. Licet enim de

mortuis etiam aliquando dicatur, quod iustificentur, non aliter tamen hoc capi potest, quam quod illi, qui in vera fide discedunt, statim post mortem, noua quadam ratione se iustificatos sentiunt, dum illorum animae in sedes beatorum transferuntur.

Nimirum, solent nonnulli certos iustificationis articulos constituere. Et primo quidem sententiam Dei absolutariam vel generatim credentes, & in fide ad finem vitae vsque perseueraturos, ac vnum velut corpus mysticum efficientes, speculare aiunt; vel speciatim ad singulos referri. Sententiae diuinæ priori modo consideratae, duos iterum esse articulos, quorum prior statim post hominum lapsum incipiat, cum Deus serpentem seductorem, seu infernalem genium, damnauit, & in semen mulieris credituris, salutem addixit, *Gen. III, 15.* posterior autem ad istud tempus pertineat, quo Deus, per mortem Christi iustitiae suae plene satisfactum, declarauit, secundum illud apostoli: *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando eis offensas eorum; 2. Cor. V, 19.* Speciatim vero si consideretur, prouti ad singulos

singulos credentes referatur, tum primum eius esse articulum, quando homo rege- nitus, adeoque vera fide praeditus, qua meri- tum Christi apprehendit, & sibi vindicat, iam actu a statu condemnationis & irae ad statum gratiae transiuisse, declaratur. Hac- tenus enim hominem *abalienatum*, & *hostem*, & *in potestate tenebrarum esse*; *Coloss. 1, 13, 21.* sed postquam fide Christum accepit, in foro caeli Deum declarare, cum non amplius esse sub ira, sed sub gra- tia, etiam si fortassis ipse, qui iustificatur, id ignoret. Secundum articulum esse, quan- do sententia illa Dei pronuntiata in foro caeli, *intimatur* & *insinuat*ur conscientiae per spiritum sanctum, ita ut homo credens sciat, sentiat, experiatur, remissa sibi pec- cata sua esse. Tertium articulum esse, quando homo iustificatus admittitur ad *familiare Dei commercium*, mutuumque iucundissimae amicitiae consortium. Post- eum enim contingere, ut Deus animum, hostili- tatem cum peccatore exercendi, deposue- rit, eiusque rei eum certiores fecerit, quem tamen non statim admittat ad consuetudi- nem familiaritatis. Quartum articulum immediate post mortem existere, quando Deus animae ex corpore emigranti, ad- signat beatae habitationis suae aeternum domicilium. Idque apostolum innuere: *statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea vero iudicium*; *Ebr. IX, 27.* Quin- tum denique articulum *esse nouissimo* exi- stere, qui propterea *dies iudicii* vocetur; *Matth. XII, 36.* quippe quo publice iustifi- candi sint electi, & inspectate toti mun- do, heredes vitae aeternae declarandi.

Quae quidem iustificatio est *uniuersalis* dici queat, prouti omnes iustificandi simul comparebunt coram tribunali Dei, maxi- me tamen *particularem* esse, prouti cuique retribuetur secundum opera sua. Ita *WITSIVS, de oeconom. foeder. Dei cum homi- nibus, l. 3. c. 8. §. 57. p. 390.*

Verum, de generali illa iustificatione, quae ad omnes credentes, iamdudum specta- tos pertinet, in praesenti sermo non est. Ad specialem autem illam, quae ad singu- los spectat, quod attinet, primus ille, quem vir doctissimus constituit, articulus pro- prie & adcurate loquendo, iustificationis saltem nomine venit. Secundus & ter- tius, ni fallor, rectius ad consequentia ius- tificationis referuntur. Cum animae piorum in beatorum sedes transferuntur, plenam iustificationis suae confirmatio- nem obtinent; quemadmodum publica eiusdem iustificationis promulgatio in die demum sit extremo, & nouissimo. Sed ut eo, unde digressi sumus, redeamus, cum omnes homines, quotquot iustificantur, una eademque ratione, per fidem scilicet in Christum, iustificentur, manifestum est, non alium in veteri testamento iustifica- tionis fuisse modum, quam in nouo est. Quod & disertè Petrus testatur, *act. XV, 11.* Idque inde porro demonstrari potest, quod foedus gratiae a Deo cum hominibus post lapsum initum, in se spectatum, vnicum sit, etsi diuersam oeconomiam admittat. Qua de re cum supra ad *libri huius quarti c. 1. §. 14. seq.* ex instituto dictum sit, ut hic aliquid addamus, necesse non est.

§. XIII. Bona quae iustificationem consequuntur, ut praestantis- sima sunt, ita de beatitudine iustificationum testantur. Quae inter me- rito primum locum tenet *pax spiritualis*, seu *pax illa cum Deo*, quae omnem vim rationis multum superat; *Rom. V, 1.* Haec autem ut mu- tuam inter Deum, & peccatorem iam iustificatum, atque in gratiam re- ceptum, concordiam significat, ita cum ea *amicitia* quaedam inter Deum

Hhh hhh 2 &

& hominem coniuncta est: *Iac. II, 23.* Hinc vero *pax conscientiae* suavissima fluit, dum homo longe est certissimus, liberum se atque imminum esse ab omni reatu peccati, adeoque & ab omni condemnatione; *Rom. VIII, 1, 33. 34. 1. Ioan. III, 19, 20. **

* Quod iustificationem *pax cum Deo* sequatur, diserte testatur apostolus: *iustificati igitur ex fide, pacem habemus apud Deum per dominum nostrum Iesum Christum, Rom. V, 1.* Et sane cum per iustificationem reconciliati simus cum Deo, non potest non pax & concordia inter Deum & homines, ceu certi-sinus reconciliationis fructus, inde fluere. Antequam itaque homines iustificantur, atrox velut bellum est inter eos, atque Deum; cum Deus non possit non per summam suam sanctitatem peccata & iniquitates hominum magno odio prosequi; *psalm. V, 5.* vnde & homines *per naturam filii irae* dicuntur; *Eph. II, 3.* rursus vero homines ipsi, iudicium diuinum extimescentes, non possunt non vehementer a Deo abhorre-re, eumque itidem vt hostem suum odisse; *Rom. I, 30.* Accedit, quod homo per peccata infernali genio se societ, & sub eius veluti signis militet, qui hostis Dei est plane *ἀσπιδος*. Nec spes vlla pacis supererat, nisi Deus viam ipse inuenisset, & hominibus suppeditasset, qua eum restaurare possent. Quod cum per redemptionem Christi factum sit, qui nos Deo reconcilia-vit, merito apostolus hanc *pacem Dei*, seu pacem cum Deo, *ἀπεχόμενα πάντα νόον* vocauit, *Philipp. IV, 7.* Nimirum nec de Christo, eiusque redemptione, & hinc orta hominum cum Deo reconciliatione, ratio quidquam nouit, nec vim infinitam amoris diuini, qui hac in re eluxit, adsequitur; adeoque pax ista vim omnem mentis hu-manæ longissime superat. Pacem hancce excipit *amicitia cum Deo*, quemadmodum de Abrahamo, per fidem iustificato dici-tur, quod *amicus Dei* adpellatus sit; *Iac.*

II, 23. Constat equidem, & alias obser-vatum est, de prophetis speciatim hoc ad-feri, quod *Dei amici* sint; vid. *sap. VII, 27.* sed cum homines regeneriti, & iustificati, & alia quaedam cum prophetis communia habeant, de illis itidem suo modo recte di-citur, quod sint *amici Dei*. Habent enim, quod vtique amicorum est, *παρρησία* *πρὸς τὸν θεόν* *προσέγγιστον ἐν ἀποκρίσει* ad Deum per Christum, *Ephes. III, 12.* Loquuntur per preces quotidie cum Deo, vt amico, omnes-que animi curas in sinum eius veluti effun-dunt, *psalm. LV, 3. & 1. Petr. V, 7.* Deus-que rursus cum iis per verbum suum loqui-tur, immo blandissimis verbis *ad cor loqui-tur*; *Hos. II, 14.* consolatur eos, quando moesti sunt, manu sua *lacrimas eorum ab-surgens*, *apoc. VII, 17.* Dum porro ita pa-cem cum Deo habent, non possunt non iu-cundissima *conscientiae pace* frui. Non enim est, vt ibi timeant, cum non tantum reconciliati sint cum Deo, sed eius amicitia fruuntur; quem & non vt iudicem am-plius, sed vt patrem benignissimum con-siderant, cuius *amor* prius *effusus est in cordibus illorum*; *Rom. V, 5.* Immo tan-tum abest, vt poenam aut condemnatio-nem metuant, cuius nullam amplius in se causam esse sciunt, *Rom. VIII, 1.* vt potius praemia amplissima, gloriamque, ad quam cum Christo euehendi sunt, suauiter ex-spectent; *ib. v. 17.*

Atque hinc etiam de iustificatione sua, atque de gratia Dei longe possunt esse cer-tissimi. Cum enim haec omnia non tan-tum sentiant, qui vera fide praediti sunt, & experiantur, sed ita sentiant, vt ex eiden-tissimis scripturae effatis, se minime falli, cognoscant; de veritate iustificationis suae nulla

nulla ratione dubitare possunt. Id namque clarissime, apertissimeque scriptura docet, eum, qui credit, esse iustificatum, eamque ob causam habere vitam aeternam; Ioan. III, 36. Positum hoc est extra controuersiam. Hinc vero porro sequitur, eum, qui credit, adeoque iustificatus est, effectus iustificationis, interque eos & pacem cum Deo sibi vindicare posse; secundum statum apostoli Rom. V, 1. Hunc ergo effectum qui in se sentiunt, qui tranquillitate conscientiae gaudent, qui *πιστεύσαντες & προσευχόμενοι* ad Deum habent, Ephes. III, 12. nullo modo falli possunt, cum reuera id experiantur, quod necessario, secundum scripturam, ex iustificatione fluit. Eo ergo saltem res redibit, an prorsus certi esse queant, quod credant, seu fidem veram habeant. Sed & hac de re omnino certissimi esse possunt, si modo recte cognoscant, quia vera fides sit, & ad eam requiratur, nec data opera semetipsum fallant. Nimirum, ut quilibet hominum, quae in animo suo geruntur, quaeue hac ratione percipit, sibi conscius est, nec dubitare de iis potest, nisi in scepticorum, certissima quaelibet lahescentium, transire castra velit; ita etiam, qui poenitentiam agit, qui credit, quique vera fide meritum Christi adprehendit, non potest non horum omnium, quod in mente sua peragantur, esse conscius, longeuè adeo de iis

certissimus. Accedunt vero fructus, seu effectus fidei, qui de ipsa fide nos nullatenus dubitare sinunt, Matth. VII, 17, 18. Cuiusmodi est, quod fides nostra corda purget, altor. XV, 9. quod victoria nostra sit, qua mundum vincimus, 1. Ioan. V, 4. quod ille, qui ex Deo natus est, peccata non faciat, 1. Ioan. III, 9. quorsum & omnes isti fructus spiritus pertinent, quos Paulus recenset, Gal. V, 22. Cumprimis vero & ipsius spiritus sancti testimonium in censum venit, qui *εμφυτεύει* spiritui nostro nos Dei filios esse; Rom. VIII, 16. Excipiendos autem hic esse, qui tentationibus adfliguntur, quippe quos interdum an fidem habeant, adeoque an iustificati sint? dubitare posse, non negamus. Sed de hisce sermo non est. Atque haec itidem contra Romanenses obseruanda fuerunt, quorum sententia est, neminem de iustificatione sua, deque gratia Dei certum esse posse. Sed neque illud adserendum est, inquit patres Tridentini, oportere eos, qui vere iustificati sunt, absque ulla omnino dubitatione apud semetipsum statuere, se esse iustificatos &c. Et iterum: Nullus scire valet certitudine fidei, cui non potest subesse falsum, se gratiam Dei esse consequutum; sess. 6. c. 9. Plurimum quoque ad vitae christianae praxin nostra refert, hancce recte tenere doctrinam.

§. XIV. Amplius adhuc quid est, quod Deus iustificatos etiam filiorum loco habeat, ut filii Dei vocari queant; 1. Ioan. III, 1, 2. cor. VI, 18. Idque non tantum per regenerationem & iustificationem, sed & per adoptionem, cum iis, qui ex Deo geniti sunt, potestatem, seu potius dignitatem istam, dederit, ut filii Dei fierent, Ioan. I, 12. Quo intuitu & fratres Christi facti sunt; simulque adeo, cum hicce heres omnium a Deo constitutus sit, Ebr. I, 2. heredes Dei, & coheredes Christi; Rom. VIII, 17. Vnde & spes certissima vitae aeternae fluit. Quam quidem summam & dignitatem, & beatitudinem esse, is demum recte intelliget, qui cum ista spirituali aestimare iudicio didicerit. *

Hhh hhh 3

* Homi-

* Homines in Christum credentes, ad-
eoque iustificatos, *filios Dei* esse, toties,
tamque aperte sacra scriptura testatur, vt
nemini hac de re dubitare fas sit. *Videte*,
inquit Ioannes, *quantam caritatem dederit*
nobis pater, nempe, vt filii Dei vocemur.
Dilecti, nunc filii Dei sumus; 1. epist. III, 1, 2.
Idque & foederis gratiae, a Deo cum cre-
dentibus initi, ratio postulat: *Et ero vobis*
pro patre, & vos eritis mihi pro filiis & filia-
buis, dicit dominus omnipotens; 2. Cor. VI,
18. Sunt autem credentes & iustificati filii
Dei, non tantum propter creationem, aut
conseruationem, vel aliam quamcumque
ἐξουσίαν, sed primum quidem per *regenera-*
tionem. Vnde, quod Deus ipse nos, *secun-*
dum voluntatem suam, ex verbo veritatis ge-
nerauerit, Iacobus dicit cap. I, 18. Sic &
Ioannes: *Sed quotquot acceperunt eum, de-*
dicit iis ἐξουσίαν τῆς ζωῆς τοῦ νυνὶ καὶ τοῦ
αἰῶνος, qui non ex sangui-
nibus, neque ex voluntate carnis, ne-
que ex voluntate viri, sed ex Deo nati
sunt; 1, 12. Generationem nimirum
illam spiritualem, ex qua dignitas illa,
quod filii Dei sumus, ita describit vir di-
vinus, vt &, quo pacto non facta sit,
& quo pacto facta sit, ostendat. Negat
illam esse *ἐξ αἱμάτων ex sanguinibus*, hoc est,
naturalem & ordinariam, qualis ea est, per
quam pueri carnis & sanguinis participes
fiunt; *Ebr. II, 14.* Negat porro, eam esse
ex voluntate carnis, hoc est, ex carnali ali-
quo desiderio, quocumque modo liberos
habendi. Negat denique *ex voluntate viri*
eam esse, qui cum forte ipse liberos non
habeat, diligenter dispiciat, quemnam
honorum suorum constituat heredem.
Atque hac quidem ratione cum credentes
filii Dei non fiant, ostendit, quo pacto
fiant, per generationem scilicet spiritua-
lem, quae ex Deo est: *sed ex Deo nati sunt.*
Nunc ergo Deum dedisse dicit *ἐξουσίαν τῆς*
ζωῆς τοῦ νυνὶ καὶ τοῦ αἰῶνος. Vbi, qui per *ἐξουσίαν* ius &

potestatem intelligunt, non satis se hinc ex-
pediunt, nisi eiusmodi potestatem signifi-
cari putent, quae cum re ipsa statim con-
iuncta sit. Namque simul ac aliquis rege-
neratur, in numerum filiorum Dei recipi-
tur, vt non tantum ius, seu potestatem, sed
rem ipsam habeat. Quamobrem etiam
nonnulli per *ἐξουσίαν, dignitatem & excel-*
lentiam intelligere malunt, quam *ius, &*
potestatem. Non tantum autem per rege-
nerationem, sed per *iustificationem*, creden-
tes sunt filii Dei. Quamdiu enim homi-
nes sub reatu peccati adhuc sunt constituti,
pro filiis Dei haberi nequeunt. Hicce
autem reatus peccati, cum per iustificatio-
nem tollatur, statim quoque inde oritur
receptio in numerum filiorum Dei.

Immo cum iustificatione statim con-
iuncta est *ἐκδοσις*, seu adoptio, quo no-
mine actus ille Dei designatur, quo Deus
credentibus dignitatem filiorum Dei con-
cedit, seu eos pro filiis suis declarat, bono-
rumque omnium heredes cum Christo
constituit, secundum illud apostoli: *si filii,*
ergo heredes; Rom. VIII, 17. Adoptio-
nem enim, seu effectum, & consequens, ab
ipsa iustificatione distinguunt theologi, et-
iam illi, qui *ἀντίθετον* sectantur. Neceest,
quod quemquam offendar, quod mox per
regenerationem, mox per iustificationem,
mox iterum per adoptionem, credentes
filios Dei fieri diximus. Id quippe cum
diuersa ratione fiat, optime haec inter se
consentiant. Fundamentum nimirum
ex parte hominis est regeneratio, ex parte
Dei iustificatio, qua obstaculum etiam,
seu impedimentum, quod illa dignitate
nos priuat, remouetur; ipsa vero receptio
in numerum filiorum Dei fit per adoptio-
nem. Sunt quidem haec omnia in re ipsa
longe coniunctissima, ordinis tamen caus-
sa distincte considerari possunt. Quanta
vero haecce dignitas, quanta beatitudo sit,
quod hac ratione filii Dei constituamur, is
demum

demum intelliget, qui spirituali iudicio cuncta aestimans, quousque aeterna & caelestia caducis & terrestribus praeferenda sint, didicit. Cum enim valde eximium quid censi solet, ex regio prognatum esse sanguine, longe amplius quid, & excellentius est, pro filio Dei haberi, a Deo ipso genitum esse, immo *diuinae naturae suo modo esse participem*; 2. Petr. I, 4. Nec minoris aestimandum, quod hac ratione *fratres Christi* reddamur. Quanta equidem vniuerso hominum generi inde accesserit dignitas, quod Christus propter adsumtam naturam humanam frater illorum vocari possit, docet apostolus *Ebr. II, n. seq.* Sed huius dignitatis credentes & iustificati demum reuera participes fiunt, cum impii & irregenti, vt tales spectati, non ex Deo sint, sed patrem habeant diabolus, *Ioan. VIII, 44.* adeoque pro fratribus Christi reputari nequeant.

Hinc vero sponte sua sequitur, quod iustificati sint *heredes Dei*, immo *coheredes Christi*, *Rom. VIII, 17.* qui & *συνδοκαιοὶ*, seu quod *in eodem secum sedere throno debeant*, illis promittit, *apoc. III, 17.* Quod quidem de spirituali, non autem huius saeculi hereditate intelligendum est. Et licet praegustum quemdam istius hereditatis in regno gratiae habeant, plenam tamen possessionem in regno gloriae adibunt; 1. *Ioan. III, 2.* Atque hinc etiam perspicere licet, quid apostolus sibi velit, quando *Rom. VIII, 23.* credentes *adoptionem* adhuc *expectare* adserit. Nimirum adoptionem ipsam iam habent, cum Ioannes dicat: *dicti, nunc filii Dei sumus*; 1. *epist. III, 2.* sed fructum & effectum eius, qui in plena hereditatis possessione consistit, adhuc expectant; vnde & apostolus statim addit, *corporis eos expectare redemptionem.* Hereditas vero illa filiorum Dei ipse Deus est, quocum ceu summo suo bono artissime vniuntur. Vnde eleganter Deus animae credentis portio vocatur, *psalm. LXXIII, 26.*

Quae tamen vnio in hac vita multis cum imperfectionibus est coniuncta; & in altera demum vita, ad quam plena beatitudo pertinet, perfecta, omnibusque numeris consummata erit. Sunt, qui bonis ex adoptione filiorum Dei fluentibus, etiam huius mundi possessionem addunt, eo, quod Abrahamo eiusque femini promissum sit, *fore eos heredes mundi*; *Rom. IV, 13.* Existimant namque, homines impios non esse veros iustosque rerum huius mundi possessores; cum Adamus ius illud, quod Deus ei in res huius orbis concesserat, per lapsum amiserit, quod credentes demum per adoptionem in numerum filiorum Dei recuperent. Quod profecto non sine grano quodam salis accipiendum, cum facile homines, qui se solos veram habere fidem sibi persuadent, cupiditas alios, quos, quia diuersa sacra sequuntur, pro impiis & irregentis habent, bonorum temporalium possessione exuendi, inuadere possit. Nec etiam apostolum *Rom. IV, 13.* de huius, sed futuri mundi, hoc est, eorum, quae post hanc vitam erunt, possessione loqui, cum interpretibus praestantissimis arbitror. Cum enim de iis verba faciat, quae Abrahamus non per *legem*, sed per *iustitiam fidei*, seu per fidem, quae nititur evangelio, consequutus sit, res ipsa docet de spiritualium rerum promissione, quae evangelio propria est, hoc intelligendum esse. Ceterum ex eo, quod iustificati filii Dei, & coheredes Christi sunt, sponte sua etiam fluit, quod spem certam habeant vitae aeternae. Vnde etiam speciatim inter effectus iustificationis commemorare, superuacaneum duximus. Quod & apostolus confirmat, quando iustificatos *gloriarum* dicit, *ob spem gloriae Dei*, hoc est, ob spem gloriae, quam in vita aeterna a Deo sunt consequuturi; *Rom. V, 2. conf. & cap. VIII, 24.*

§. XV. Denique ne quid beatitudini iustificatorum desit, Deus spiritum sanctum, spiritum illum adoptionis, *Rom. VIII, 15.* spiritum Christi, *Gal. IV, 16.* ceu pignus & firmamentum amoris sui, *2. Cor. 1, 21, 22.* eis concessit, qui in illis habitet, & non tantum de gratia Numinis certiores reddat, eosque hac ratione consoletur; *Rom. VIII, 6.* sed & ad pulcra quaeuis, Deoque placencia peragenda, incitet, atque impellat, *Rom. VIII, 14.* cumprimis & ad preces gemitusque eos concitet, immo ipsemet in illis ad Deum clamet, *Rom. VIII, 15. Gal. IV, 6.* *

* Inhabitatio itaque spiritus sancti in cordibus credentium innuitur, quae item iustificationem consequitur. Quae inhabitatio, siue secundum ipsam essentiae diuinae praesentiam, siue secundum benignissimam eius operationem spectetur, est omnibus diuinae trinitatis personis sit communis, siquidem Christus de se pariter ac patre suo dicit; quod *manfiones facturi sint in iis, qui se diligunt; Io. XIV, 23.* solet tamen specialiori quadam ratione, spiritui sancto tribui. Hinc Deus spiritum filii sui misisse dicitur, *in corda filiorum Dei* (adeoque iustificatorum) *qui clamat, Abba, pater; Gal. IV, 6.* & spiritus sanctus, in iustificatis tamquam in templo suo, habitare adseritur; *1. Cor. III, 16. & cap. VI, 19.* Negari equidem nequit, regenerationem ipsam, atque conuersionem, opus esse spiritus sancti, immo ei soli recte hoc tribui; sed inhabitatio spiritus sancti, in cordibus hominum, ceu in templo quodam, iis demum adscribitur, qui iam regeneriti atque iustificati sunt; quemadmodum & alia operatio est spiritus sancti in hominibus conuertendis, & iustificandis; alia in conuersis & iustificatis. Namque in ipsa conuersione spiritus sanctus omnia solus operatur, & templum velut sibi praeparat; cum autem homo iam conuersus & iustificatus est, templum rite praeparatum inhabitat, sed ita, ut magis illud exornet ac perficiat, homine ipso per vires gratiae, quas per fidem accepit, cooperante, & ali-

quid conferente. Ex quo simul intelligitur, renouationem, seu sanctificationem cum ista spiritus sancti inhabitatione arctissimo vinculo esse coniunctam; & inter effectus seu consequentia iustificationis item rectissime referri.

Nimirum inter operationes, quibus spiritus sancti praesentia in cordibus credentium, & iustificatorum manifestatur, primum quidem locum illa tenet, qua de adoptione illorum in numerum filiorum Dei, adeoque & de gratia, & paterno Numinis fauore, eos certiores reddit; unde & *πνεῦμα υιοθεσίας, spiritus adoptionis* dicitur, *Rom. VIII, 15.* Opponitur namque ibidem spiritus adoptionis, *τὸ πνεῦμα τῆς δωδεκάτης, spiritus seruitutis*, qui Deum ut seuerum dominum, & terribilem iudicem repraesentat, quo qui agitantur spiritu, non nisi cum quodam trepidantis animi horrore iussa heri sui exsequuntur; cum contra spiritus adoptionis Deum nobis ut blandum, & indulgentem ostendat patrem, nosque de gratia eius certiores reddens, & spem futurae hereditatis fouens, efficiat, ut cum animo prorsus filiali patris nostri benignissimi voluntati morem geramus. Idque spiritus sanctus ea ratione praestat, ut nostro spiritui vna testimonium praebeat, nos Dei filios esse: *αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, Ib. 2. 16.* Vbi quidem verbo *συμμαρτυρεῖν* apostolus docet, quod ipse cuiusque hominis animus, illi testimonium det, & quod ad hocce accedat

accedat testimonium spiritus sancti. Cuiusque namque hominis credentis & iustificati animus, de adoptione sua certus esse potest, & debet, si quis se ipsum rite, & serio exploret, secundum monitum apostoli 2. Cor. XIII, 5. & num characteres & signa fidei & regenerationis, de quibus *cap. praecedente* §. 47. sq. dictum, in se deprehendat, discipiat. Ad quod animi nostri testimonium cum accedat testimonium spiritus sancti, illud quod animi nostri est, confirmans, & obsecrans, ut hoc veluti pignore de gratia & favore Numinis certi reddamur, tum vero suavisima inde fluit consolatio, qua corroborati in *adversis* etiam gloriamur, Rom. V, 3. dicimusque: *ὁ τοῦτοῦ πνεύματος ὑποσχετικὸν ἡμῶν* Rom. VIII, 37.

Atque haec quidem altera est spiritus sancti operatio in cordibus credentium; ad quam & tertia accedit, quod ad egregia quaevis, Deoque placitura peragenda, turpia autem quaevis, Deoque minime probanda, summo studio fugienda, eos incitat atque impellit. Quod apostolus indicat, cum dicit: *τοὶ πνεύματι Θεοῦ ἡγούμενοι, οὗτοι ἔστιν υἱοὶ Θεοῦ*, *Qui spiritu Dei ducuntur*, incitantur, impelluntur, ita, ut ductum eius atque impullum sequantur, *hi sunt filii Dei*; Rom. VIII, 14. Duo namque apostolus hisce verbis nos condocer; dari in filiis Dei ductum atque impullum quemdam spiritus sancti, quo ad bona quaevis excitentur, & cui etiam obsequantur; & ex hocce ductu spiritus sancti, atque obsequio, quod illi praestatur, certissime cognosci posse, nos esse filios Dei. Cum emphasi namque dicit, *οὗτοι, hi sunt filii Dei*. Atque haec est illa renouatio & sanctificatio, quam inter effectus iustificationis referendam esse, antea

docuimus, & quam capite sequente plenius edisseremus.

In hisce omnibus vero cum precibus nobis opus sit, & hac in re operam suam nobis praestat spiritus sanctus, qui ideo *spiritus gratiae & precum* adpellatur; Zach. XII, 10. Non tantum namque ad preces nos concitat, & gemitus, sed ipse etiam in nobis *πράξας, clamat*, Αἰῶν δὲ παντός, Gal. IV, 6. Nimirum clamoris voce utitur apostolus, ut preces istas, gemitusque maxime serios esse ostendat, cum qui in summis angustiis sunt constituti, clamore vehementer alios ad ferendum sibi auxilium excitare soleant. Simul vero ita nos clamare docet spiritus sanctus, vel ipse in nobis clamat, ut de exauditione, & auxilio impetrandi nos certos esse iubeat; quod apostolus verbis istis: Αἰῶν δὲ παντός, significat. Adpellatio enim ista blanda, cum primis geminatione, animi filialis, & de paterno Dei erga nos adfectu mimime dubitantis, est indicium. Nec enim ad nuda verba, sed ad fidei *πληροφορίαν*, quae iis exprimitur, est respiciendum. Ceterum licet spiritus hicce adoptionis noui testamenti fidelibus ita promittatur, ac si in veteri non fuerit, Ef. XXXV, 6, 7. c. XLIV, 3. Ezech. XXXIV, 25, 27. Joel. II, 28. Zach. XII, 10. non tamen hoc ita intelligendum, ac si veteris testamenti fideles, eodem plane fuerint destituti; sed hoc saltem indicatur, maiorem donorum spiritus sancti in nouo testamento fore copiam & vbertatem. Sed hac de re alibi ex instituto dictum. De effectibus autem hisce iustificationis, de quibus per compendium haecenus egimus, pace spiritali, adoptione in numerum filiorum Dei, & spiritu adoptionis, qui etiam ut finis iustificationis considerari possunt, plura, & quidem lectu digna dabit HERM. WITSIVS, de *oeconom. foed. Dei cum hominibus*, lib. 3. c. 9. 10. 11. p. 400. seq.

§. XVI. Quo pluris hominum ad aeternam eorum salutem refert, ut salua & illibata in hocce doctrinae sacrae capite sit veritas, eo grauioribus

nihilo fecius eorum, qui a recto tramite hic defleſcunt, erroribus dogmatibusque peruerſis, corrupta ſubinde fuit, & obſcurata. Poſſunt autem praecipua, quae hic in cenſum veniunt, ad tria reuocari capita. Nonnulli enim meritum ac ſatiſfactionem Chriſti negantes, ipſum iuſtificationis fundamentum tollunt; hinc & reliqua in alienum non poſſunt non rapere ſenſum. Alii, etſi meritum & ſatiſfactionem Chriſti admittant, ſoli tamen gratiae Numinis cuncta tribuere nolunt, operaque ideo hominum eidem aut iungunt, aut praeferrunt, ſiue ſola, ſiue cum fide connexa, gloriam hoc ipſo, quam ſoli Deo dare debebant, hominibus, eorumque meritis, vindicantes. Quidam denique, cuncta auſu plane temerario in ſenſum carnalem trahentes, cum ſoli fidei, remotis operibus, locum ex parte hominis concedant, non veram tamen, ſed fictam quamdam, mortuamque fidem, intelligunt; quae cum nihil minus, quam fides ſit, ſpe vana ſe laetant, & in reliquis etiam omnibus decipiuntur turpiter. Fontem horum errorum omnium facile detegit, qui cogitauerit, quam ſollemne mortalibus ſit, cuncta aut rationis corruptae ſciſtis, aut prauis cupiditatibus ſuis accommodare dogmata. *

* Vt quae de tribus erroribus capitalibus in doctrina de iuſtificatione, ex quibus reliqui fluunt, diximus, eo rectius capiantur, hiftoriam de illorum origine & progreſſu pertexere paucis iuuabit. Sed initio obſeruandum, totam hanc de iuſtificatione doctrinam rationis humanae caput multum ſuperare. Deriuanda enim eſt ex euangelio, quod rationi plane ignotum eſt, quippe quae de Chriſto, eiusque merito nihil nouit. Lex equidem, quam vtrumque ratio cognofcit, offendit, quid hominibus faciendum ſit, ſi iuſtitiam ex operibus quaerant. Sed cum quilibet facile intelligat, eam ſe conſequi non poſſe, homines vt peccatores damnat, & veluti ad tribunal diuinum trahit, vt terribilem damnationis ſententiam audiant; hinc & ratio perſpicit, expiationem quamdam peccatorum, vt Deus nobis propitius reddatur, quaerendam, ſiquidem, Deum placabilem eſſe, ex ſumma eius bonitate colligit; quanam autem iſta expiatio ſit, quodnam medium, quo Deus placari poſſit, inuenire nequit. Hoc namque tantum euangelium, quod Deus mortalibus reuela-

vit, nobis monſtrat. Recte prorfus & eleganter MELANCHTHON: *Hic locus* (de iuſtificatione) *continet ſummam euangelii. Monſtrat enim proprium Chriſti beneficium, proponit firmam conſolationem piis mentibus, docet, qui ſunt veri cultus Dei, quae ſit vera inuocatio, praecipue diſcernit eccleſiam Dei a ceteris gentibus, Iudaeis, Mahumetijtis, & Pelagianis, hoc eſt, omnibus, qui imaginantur, hominem inſum eſſe lege, ſeu diſciplina, & iubent dubitare de remiſſione peccatorum. Ideo autem magna eſt opinio in hoc loco diſſenſio; quia plerique ſequuntur humana iudicia, neglecta ſimplici doctrina prophetarum, Chriſti, & apoſtolorum; loc. de iuſtifi. p. 17. 25.* Veriſſime dictum, per hanc doctrinam eccleſiam Dei a ceteris gentibus, Iudaeis, Muhammedanis, & Pelagianis, diſcerni. Vt enim caput religionis chriſtianae, & veluti centrum, eſt propitiatio ſiue *ἱλασμός* Chriſti, cui iuſtificatione per fidem innititur; ita ſumma naturaliſmi, in quem tandem omnes gentium, Iudaeorum, Muhammedanorum, Pelagianorum, adeoque & Socinianorum errores abeunt, in eo

consistit, quod propitiationi, seu expiationi peccatorum per sanguinem Christi, in eo nullus locus conceditur.

Quemadmodum autem Deus primis parentibus statim post eorum lapsum funestum, evangelium adnuntiavit, *Gen. III. 15.* ita eodem etiam tempore vera de iustificatione per fidem doctrina initium sumsit. Eam vero per patriarchas primum, deinde per Moysen & populum israeliticum propagatam, vel ex continuo sacrificiorum usu patet; quorum quippe, ut alibi demonstratur, non alia ratio fuit, quam ut fidelibus veteris testamenti, expiatio peccatorum, quam sanguine suo facturus erat Messias, exhiberetur, adeoque & via, per fidem in Messiam salutem consequendi, monstraretur. Subinde tamen haec doctrina in gente iudaica obscurata atque corrupta fuit. Ne quid enim de idololatria gentilium dicam, qua toties Israelitae & Iudaei ante captivitatem Babylonicam abrepti sunt, quaeque cum vera ista de iustificatione doctrina nihil commune habebat, pronissimi erant iidem, & Israelitae & Iudaei, ad religionem omnem in ritibus externis collocandam; qua ratione itidem nec poenitentiae verae, nec fidei in Messiam, nec genuino sanctitatis studio locus concedebatur, adeoque vera religio funditus euertebatur. Hinc diuini vates istam superstitionem numquam fere non grauissime reprehendunt, ut vel ex *Ez. cap. 1. 12. sq.* liquet. Eadem pestis maxime eorum animos post captiuitatem Babylonicam inuasit, dum externam quidem, & crassiorum idololatriam summo studio fugiebant, sed patrum traditionibus, non malo consilio initio introductis, nimis addicti, in externa legis obseruantia, & cultu Numinis externo, seu ritibus & caerimoniis legis Mosaicae iustitiam omnem collocabant, hanc veram vnicamque viam ad salutem perueniendi esse, fœdo errore sibi persuadentes. Cumque, qui semel in hocce doctrinae capite, quod summam omnis reli-

gionis continet, a recto tramite discessit, non possit non in aliis quoque aberrare, ita & Iudaeis istius aetatis, praecipue magistris eorum, scribis & phariseis idem contigit, dum rectum & genuinum legis sensum, qui, ut Paulus *Rom. VII. 14.* docet, ~~perperat~~ *peruersus* est, amiserant, actibus saltem externis eundem circumscribentes, internorum nulla habita ratione. Quem illorum errorem dum servator ipse resellit, diserte, *nisi abundauerit*, inquit, *iustitia vestra prae scribarum, & phariseorum, non ingressuri estis in regnum caelorum; Matth. V. 20.* Meliorem nimirum, seu praestantiorum dum ab illis iustitiam requirit, qui in regnum caelorum ingredi cupiunt, scribarum & phariseorum iustitiam neutiquam eam esse docet, quae Deo placere queat. Atque ita quidem cum tempore Christi apud Iudaeos doctrina de iustificatione corrupta esset, non est, ut a gentilibus meliora expectemus. Veram enim de iustificatione doctrinam rationis caput multum superare, iam antea diximus. Interim cum vel conscientia didicante intelligerent, se legum diuinarum transgressionem, peccatisque suis iram Numinis in se prouocare, poenasque promeritas effugere non posse, simul tamen ex summa Dei bonitate colligerent, Deum placabilem esse, veram autem rationem eum placandi, ut antea diximus, ignorarent, ad lustrationes, speciatim lotiones, ritus, caerimonias prolapsi sunt, in iis se aliquid inuenturos sperantes, quo Deum sibi propitium redderent. Habuerunt equidem & sacrificia, quae haud dubio a primis parentibus, & deinceps a Noacho, humani generis restauratore, acceperant; sed cum veram eorum rationem, successu temporis obscuratam, ignorarent, non poterant haec quoque alio, quam reliqui illorum ritus, & caerimoniae, loco haberi. Immo omnia ista, quibus egregie se Deum colere, & eius fauorem, gratiamque sibi conciliare putabant, nihil tandem aliud, quam mera superfluitas erant, eaque eo fœ-

dior, quo execrabilior erat idololatria, quae plerumque cum ea erat coniuncta. Quod cum & philosophi, ac qui sapientiores reliquis erant, animaduertentes, reiecis hisce omnibus, ceu vitorum, quibus nuntium mittere homines nolebant, tegumentis, virtutis vnice commendabant studium, ceu vnica, qua quis Deo placere posset, viam; ad iustitiam, quae ex operibus provenit, ita relabentes. Istud tamen virtutis studium, quod tantopere commendabant, cum ob *aduerfus*, legem diuinam adcurate seruandi, non posset non in meram hypocrisis abire, poterant omnino, si voluissent, facile perspicere, & hacce ratione frustra se laborare, vt Deum sibi propitium redderent. Et ita quidem tum Iudaei, tum gentiles, dum partim in ritibus & caerimoniis, partim in obseruantia legis, iustitiam quaerebant, quae Deo placeret, vtrique falsebantur turpissime, & a vera salutis via quam longissime erant remoti; quod & Paulus egregie ostendit, *Rom. III, 9.* adserens, Iudaeos pariter, ac Graecos, seu ethnicos *πάντες ἰσὺν ἀμαρτίαν* omnes sub peccato esse, & iterum: *nullum hic est discrimen* (inter Iudaeos & ethnicos) *πάντες γὰρ ἡμαρτον*, omnes enim peccarunt, & deslituuntur gloria Dei; *v. 23.* Conferenda & quae iam ad *g. 9.* hac de re diximus.

Atque haec cum & Iudaeorum & ethnicorum de iustificatione, seu de ratione, gratiam Dei, & peccatorum remissionem impetrandi sententia, falsa prorsus atque erronea sit; Christus contra & apostoli longe aliam, eamque solam veram ostendebant, quam Paulus summariat indicat: *iustificamur duplici gratis, Dei gratia, per redemptionem, quae est in Christo Iesu; Rom. III, 24.* Sed cum, qui partim ex Iudaeis, partim ex ethnicis conuertebantur, patris auitosque errores, de iustitia per opera legis impetranda, non tam cito exuere possent, mirum non est, iam tempore apostolorum in ipsa ecclesia christiana exstitisse, qui non recte hac de re sentirent, variisque controuersiis

ac certaminibus occasionem praeberent. Et initio quidem, qui ex Iudaeis erant, ob opinionem, quam de gentis suae *ἐξ ἑσθλῶν* & praerogatiua habebant, difficulter induci poterant, vt crederent, ethnicos etiam in confortium euangelii admittendos esse. Hoc vero cum tandem concederent, non aliter tamen admittendos censebant, quam vt legem Mosaicam reciperent; quae quo pacto in concilio Hierosolymitano decisa sit controuersia, ex *act. XV, 1. sq.* constat. Rursus non deerant, qui Iudaeis saltem Mosaica instituta obseruanda contendebant, cum illis lex Moisis data esset; quibus iridem aequae ac prioribus acriter se opponebat Paulus. Cum primis vero pseudo-apostoli necessitatem illam, legem Mosaicam cum fide christiana coniungendi, vehementer vrgebant, mirumque in modum ecclesias turbabant apostolicas. Quinam equidem hocce pseudo-apostolorum nomine veniant, non vna omnium est sententia. Sunt enim, qui limites huius vocis eousque extendunt, vt tantum non omnes haereticos, qui ecclesiam apostolicam adflixerunt, eadem comprehendant: prouti pseudo-Christi, pseudo-prophetae, & id genus aliae adpellationes, non huic aut illum ecclesiae turbatorem, sed integras illorum cohortes notabant. Proinde & Simonem magum & Cerinthus, & Ebionitas, immo reliquos omnes haereticos, quos scriptura noninatinat exprimit, Phygellum, Hermogenem, Hymenaeum, Philetum, pseudo-apostolorum nomine venire, contendunt. Verum, licet vocis huius significatio, si originem & etymologiam species, eousque extendi queat, minime tamen cum vsu conuenit, ex iis scripturae locis, in quibus diseret Paulus pseudo-apostolorum meminit, aestimando. Quare omnino eorum praeferenda est sententia, qui hocce nomine illos designari arbitrantur, qui ex Iudaeis conuersi, legum Mosaicarum, cum primis circumcisionis, erant tenacissimi, quas etiam pari necessitate

tis nexu, cum fide in Christum iungendas docebant, & vt in animos auditorum eo facilius penetrarent, summorum apostolorum, Petri imprimis & Iacobi auctoritatem obtendebant, Paulum vero, quod actorum Christi *αὐτῶντος καὶ αὐτῶντος* non fuisset, contentui habebant, eiusque famae & existimationi ea, qua poterant, ratione detrahebant. Facile hoc ex iis intelligitur locis, vbi pseudo-apostolorum iniicitur mentio, vt 2. Cor. XI, 1. sq. Gal. IV, 17. sq. cap. V, 1. seq. Philip. III, 2. f. Conferenda, quae IO. BRAVNVS de pseudo-apostolis disserit, *select. sacror. l. 1. c. 7. §. 95. sq. p. 8.* Dum ergo pseudo-apostoli isti legis Mosaicæ obseruantiam, vt necessariam ad salutem consequendam urgebant; opera in iustificatione hominis peccatoris coram Deo adiungebant fidei, & hac ratione puram sanamque doctrinam de iustificatione hominis per solam fidem, absq; operum merito, corrumpebant, & labefactabant; vnde & tanto zelo iis sese opponebat Paulus.

Quod pseudo-apostoli fecerunt, idem deinceps fecerunt & alii. Inter reliquos Ebionem quoque atque Cerinthum beatus CHEMNITIVS iis addit, qui docuerint, *solam fidem in Christum non sufficere ad iustificationem, sed ad salutem necessariam esse etiam legis obseruationem.* Hoc, inquit porro, veteres fere omnes adnotarunt. Sed quod praecipuum est, praeterierunt: propter quas scilicet rationes soli fidei in Christum noluerunt tribuere iustificationem. Hoc vero ita deprehenditur. Fingeant, Christum non esse verum Deum; sed diuinitatem in ipso habitasse, sicut in vno ex prophetis, licet modo excellentiori. Et ideo dicebant, fidem in Christum non sufficere ad salutem. Et quidem Eusebius adnotat, Ebionem dixisse, ipsum Christum operibus suis esse iustificatum. Ergo non poterit alios sine operibus sola fide iustificare; in loc. theol. de iustificat. c. 1. p. 217. Et sane Ebionaeos iudaismo perquam addictos fuisse, eoque nomine circumcisionem, & legis obseruan-

tiam ad salutem necessariam duxisse, referunt IRENAEVS, l. 1. c. 36. TERTULLIANVS, de praescript. c. 33. & auctor adpendicis, c. 48. AVGVSTINVS, de haeres. c. 8. alique. Quod ex EUSEB. CHEMNITIVS commemorat, Ebionem dixisse, ipsum Christum operibus suis esse iustificatum, vel vt EUSEBIVS loquitur, *κατὰ προνομίαν ἧθεως αὐτὸ μόνον διδόντων διδουμένων, qui profectu virtutis, iustus factus fuisset*; exstat l. 3. hist. eccl. c. 27. p. 99. De Cerinthianis itidem AVGVSTINVS testatur, de haeres. c. 8. quod circumcisionis (a qua totius legis Mosaicæ obseruantia pendebat) necessitatem vrserint. Immo pseudo-apostolos, qui legis obseruantiam, vt pote ad salutem necessariam inculcabant, Cerinthi fuisse adflectas, EPIPHANIVS auctor est, haeres. 28. §. 2. Certe a pseudo-apostolorum doctrina Cerinthum non alienum fuisse, HIERONYMVS nos etiam conducet, quando ep. 89. quae est ad Augustinum, Ebionem, & Cerinthum, legis caerimonias Christi euangelio miscuisse, ait, & sic noua miscuisse, vt vetera non omitterent; conf. & IRTIGI diff. de haeresiarchis aevi apost. sect. 1. c. 5. §. 3. & c. 6. §. 6. Quod CHEMNITIVS porro adfirmat, Ebionitas & Cerinthianos, ex negata diuinitate Christi errorem de fide ad iustificationem non sufficientem, deriuasse, etsi nemo veterum diserte adserat, a vero tamen minime abhorret. Sunt nimirum duo haecce doctrinae sacrae capita, diuinitas Christi, & iustificatio per solam fidem, tam arcto inter se connexa vinculo, vt qui prius negat, non possit non quoque in dubium vocare posterius. Si enim Christus verus Deus non est, satisfactioem infiniti valoris pro nobis praestare non potuit. Sublato autem Christi merito, cum nihil, quod adprehendat, vel cui innitatur, fides habeat, equid ad salutem proderit? Nihil tum aliud superest, quam vt per fide opera substituiamus. Quae cum ita sint, manifestum erit, omnes illos haereticos, qui diuinitatem Christi, eiusque adeo satisfactioem negarunt, vt

Paulum Samofatenum, Photinum, immo ipsum Arium, non posse non iustificationem per solam fidem labelsare. Cum primis vero recentiori aetate Socinianorum hoc paruit exemplo, qui vt errorem suum praecipuum, quo diuinitatem Christi negant, eo facilius defendant, omnes ingenii vires ad impugnandam Christi satisfactionem conferunt; iustificationemque adeo, quae sit per fidem, qua meritum Christi apprehendimus, non negare atque reuicere nequeunt.

Eiusdem generis & illi sunt, qui *fidem* quamdam *naturalem* statuunt, vt Valentini, Basilidiani, Marcionitae, & reliqui eiusdem commatis, de quibus copiose ad *cap. praec. §. 45.* diximus. Cum enim ista fides naturalis meritum, & satisfactionem Christi ignoret, omnique fiducia in illud Christi meritum collocanda destituatur, quam procul a vera iustificationis ratione illorum sententia abis, nemo non perspicit. Nec dubitabit hac de re, qui Manichaeorum systema, prout ab AVGVSTINO proponitur, de haeresibus c. 46. consideraue-rit; quippe quod ita comparatum est, vt iustificatio per fidem in Christum in eo locum non inueniat. Alio sensu *fidem* quamdam *naturalem* hominibus tribuunt, qui ab innato omnibus lumine diuino cuncta deriuant, de quibus ad *cap. praec. §. 12.* itemque 45. dictum est. Sed horum quoque fides cum ita comparata sit, vt cum merito Christi nihil ei sit negotii, veram iustificationis rationem frustra ab iis expectaueris. Loquuntur equidem de iustificatione, immo de imputatione iustitiae Christi, sed longe aliter hoc intelligunt. Documento esse possunt, quae auctor libri, *fides & ratio collatae, accessione 3. sect. 7.* vbi ex instituto de iustificatione agit, p. 369. §. 4. hac de re differit. Exemplo namque solis rem omnem illustrat, a cuius lumine & calore cum aer illuminetur, & calefiat, recte dici putat, calorem & lumen solis imputari aeri. Qua

quidem ratione an vllus vmquam mortali-um loquutus sit, valde dubito. Nec enim in naturali ista duorum corporum vnione, in qua vnus proprietates cum altero communicantur, imputatio locum habet, aut necessaria est. Sed adplicatio, quam auctor instituit, clarius adhuc, quid sibi velit, ostendit. Neque aliter, inquit, *seres habet in sole iustitiae & animabus hominum. Quando Christus dominus iustitiae suae, diuini luminis & amoris radios in nos mittit, nosque eorum recipiendorum, aut incorporationis eorum in intima nostra admittendae capaces sumus; tum iustitiae Christi cum substantia nostra constans, stabilisque vnio in intimo animae fundo re ipsa verissime perficitur; tum Christus in nobis inest, diuinum suum lumen, amoremque in nobis, & per nos radians, nosque vere, subiectiue & inhaerenter iusti, diuino lumine, amoreque praediti sumus, immo ipsa substantia nostra, a iustitia Christi, perinde vt a lumine solis aer absorbetur; ita vt deinceps mera iustitia, mera diuina veritas, merus amor diuinus, in nobis adpareat.* Quae quantopere a vera de iustificatione doctrina dissentiant, cum quilibet facile hoc perspiciat, vt noneam, necesse non est. Alia rursus ratione *fidem* quamdam *naturalem* a Pelagianis fingi, itidem ad *cap. praec. §. 45.* docuimus; quo nomine cum *naturalem credulitatis adfectum* designent, quam procul & illi a vero in doctrina de iustificatione, tramite ab sint, nemo non intelligit. Accedit, quod Pelagiani cuncta operum meritis tribuebant, per ea gratiam diuinam obtineri contententes. Quod adeo manifestum erat, vt Pelagius in synodo Palaestinae hac super re interrogaretur; illo quidem eo tempore abnuente, hocce suum dogma esse, nec Caelestii sententiam se adprobare, prae se ferente. Dicebat enim: *Haec vtrum Caelestii sint, ipsi viderint, qui dicunt ea Caelestii esse; ego veronumquam sic tenni, sed anathematizo, qui sic tenent.* Sed mentium tum esse Pelagium, & contra animi sententiam loqu-

loquutum, ostendit AVGVSTINVS, quem hac de re audire iuabit: *sed forte, vt daretur nobis (caritas) praecedentia merita nostra fecerunt, sicut iste de gratia Dei sentit, in eo libro, quoniam ad sacram virginem scripsit, (epistolam ad Demetriadem inquit, quam Pelagii, aut certe scriptoris Pelagiani esse constat, vt supra iam obseruauimus) cuius etiam commemorationem fecit in litteris, quas Romanum misit. Ibi enim, interposito Iacobi apostoli testimonio, quo ait, subditi estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet a vobis, subiungit, & dixit: ostendit, quomodo resistere debeamus diabolo, si utique subditi sumus Deo, eiusque faciendo voluntatem, diuinam mereamur gratiam, & facilius nequam spiritui, sancti spiritus auxilio resistamus. Ecce quam veraci corde damnauit in ecclesiastico iudicio Palaestino cosqui dicunt gratiam Dei secundum merita nostra dari. An adhuc eum id sentire & apertissime praedicare, dubitamus? Quomodo ergo verax fuit in episcopali examine illa confessio? An forte iam ipsum scripserat librum, ubi apertissime dicit, gratiam secundum merita nostra dari, quod in orientali synodo sine ulla recusatione damnauit? Confitetur ergo, sic se aliquando tenuisse, sed iam non tenere, vt de correctione eius apertissime gauderemus &c. de gratia Christi contra Pelagium & Caelestium, l. 1. c. 22. tom. 10. oper. p. m. 161. Tam certus autem AVGVSTINVS hac de re fuit, quod Pelagiani omnia operum meritis tribuerent, vt hoc nomine illis anathema dicere, non dubitet: Sed & Pelagianis non immerito anathema dicimus, quia tam sunt inimici gratiae Dei, quae venit per Iesum Christum dominum nostrum, vt eam dicant non gratis, sed secundum merita nostra dari; tantumque constituunt in libero arbitrio, quo in profundum demersus est homo, vt eo bene vtendo, dicant, hominem mereri gratiam; cum nemo bene illo vti possit, nisi per gratiam, quae non secundum debitum redditur, sed Deo gratis miserante, donatur &c. contra duas epistolas Pelagianorum. lib. 2. c. 24.*

itidem tom. 10. oper. p. 284. Pro excusatione equidem Pelagii dici posset, in loco, quem AVGVSTINVS ex epistola ad Demetriadem adduxit, mereri gratiam, idem esse, ac consequi gratiam, cum apud veteres longe vltimatissimum sit, vt vox mereri in ea significatione accipiat. Sed cum ex aliis Pelagianorum essetis satis constet, quae illorum hac de re mens fuerit, & totum quoque illorum systema consentiat, non errauit Hippomenium praeful, dum hancce illi sententiam tribuit. Fons nimirum errorum omnium in systemate Pelagianorum erat, quod naturae viribus plus quam decebat, tribuebant. Hinc gratiae diuinae contemptus, quam & neutiquam sibi necessariam esse, putabant. Hinc solis naturae viribus hominem ad perfectam & consummatam iustitiam eniti, eumque solis naturae viribus opera perfecte bona edere posse, arbitrabantur; facileque adeo in eam ingrediebantur sententiam, ipsum operibus suis aliquid posse promereri. Meritum ergo operum dum adstruebant, per solam fidem, gratiamque Numinis, nos iustificari, admittere non poterant. Immo, dum naturae omnia tribuebant, non poterant non etiam fidem quamdam naturalem fingere, vt antea diximus. Quamobrem nec merito ac satisfactioni Christi locus relinquebatur, vt & supra iam ad libri huius quarti c. 2. §. 44. obseruauimus. Atque ita veram genuinamque de iustificatione doctrinam prorsus, qua omnes partes, labefactabant. Satis quidem haec manifesta sunt. Facere tamen nequeo, quin vnicum adhuc addam. Ex ALCIMI AVITI, episcopi Vienneis, qui circa finem saeculi quinti, & initium sexti floruit, epist. 4. ad Gundobaldum Burgundionum regem, quae in bibliotheca maxima patrum, tom. p. p. 568. sq. legitur, constat, Gundobaldum istum, ex Faustio Reiensis, quem semi-Pelagianum fuisse, notum est, scriptis, dubia quaedam hausisse, ad quae ALCIMVS respondet. Horum alterum erat, poenitentiam, quam paulo ante mor-

tem quis agit, parum prodesse, eo quod absque bonis operibus esset; alterum, solam fidem ad salutem non sufficere. Vtrumque ita comparatum est, vt ostendat, quanto peius Pelagianismus verae, de iustificatione doctrinae, aduersetur. Et posterius quidem adsertum directe oppositum est sententiae Pauli. Prius eodem collimat. Si enim opera ad iustificationem sunt necessaria, sequitur omnino poenitentiam, quam quis in articulo mortis agit, inutilem esse, nihilque iuuare. Vnde & Sociniani, saltem nonnulli, eamdem ob causam idem adserunt, poenitentiam in articulo mortis vanam inutilemque esse. Vtrumque autem istum errorem refutauit **ALCIVS**, cumque, ad priorem quod attinet, dixisset, quod *apud diuinam misericordiam vel ipsa humilitas confitentis, dici non debeat, fructu carere*, cuncta tandem recte ad fidem refert: *sed totum apud caelestem clementiam fidei qualitate pensatur; loc. cit. p. 568. add. IAC. BASNAGIVS, in historia ecclesiae, lib. 12. cap. 5. §. 18. p. 740.*

Iam vt ad alteram classem accedamus, quae eorum est, qui satisfactionem & meritum Christi equidem admittunt, iustificationem nihilolecius nostram non tam fidei, quam bonis operibus tribuunt, Romanenses hic praecipue in censum veniunt. Quorum doctrina quo pacto labem contraxerit, vt eo rectius intelligatur, rem omnem a prima repetere inuabit origine. Cum apostoli, interque eos praecipue Paulus, veram de iustificatione per solam fidem doctrinam contra eos, qui opera legis hic ingerebant, strenue vrgeret, non deerant, qui hac doctrina, ceu *velamine malitiae*, i. *Petr. II. 16.* abuterentur, & libertatem ad occasionem libidinis carnis traherent; *Gal. V. 13.* Quibus licet & Paulus ipse, & reliqui apostoli, Petrus atque Iacobus, malefice se opponerent, vt ex eorum epistolis liquet, fieri tamen non potuit, vt error iste tam gratus carni omnibus eximeretur; quin potius accedebant haeretici, qui sub eadem, aut simili *neg. Ph. 4.*

cupiditatibus prauis frena laxabant, vitiisque turpissimis strenue indulgebant. Nicolaitas neque ad idolothytis, nec a fornicatione abhorruisse, *ex apoc. II. 6. 14. 15.* colligitur, vnde ad duo haecce capita Nicolaitarum errores reuocat **IRENÆVS**, l. 1. c. 26. Carpocratianos docuisse, quicumque ad perfectionem mysteriorum, quae apud ipsos agebantur, peruenire vellent, eos turpissima quaeque perpetrare oportere, cum mundi principes alia ratione efugere non possent, quam si suum cuique debuit, per obscenissimas libidines perfoluant, auctor est **EUSEBIUS**, *hist. eccl. l. 4. c. 7.* immo, ipse **IRENÆVS**, l. 1. c. 24. De Gnosticorum moribus turpissimis, & nefandis mysteriis, quae **EPIPHANIUS**, *haeresi 26.* commemorat, nemini ignota sunt; eo minus autem in dubium vocanda, quia ipse Gnosticorum se legisse libros, & in iuuenili aetate ad eorum mulieribus in criminis vocatum societatem, sectae istius mores & instituta probe explorasse, testatur. Horum ergo omnium, similiumque hominum erroribus, & vanis persuasionibus, quibus & alii facile corrumpi poterant, dum strenue, vt pri erat, obuiam ibant doctores orthodoxi, simulque vitae sanctae & purae studium acriter vrgebant, excidebant illis interdum quaedam non satis caute dicta, quae aliis deinde errandi occasione praebuerunt. Sic dum **CLEMENS** Alexandrinus Gnosticorum nomen haereticis, tamquam iniustus possessoribus eripere, verisque christianis vindicare conatur, parum abest, quin ad alterum extremum procurrat. Dum enim hos, vt pote vera *γνώσις* imbutos, ad impuris haeticorum moribus quam longissime remotos cupit, perfectionem omnibus numeris consummatam, Stoicorumque illis tribuit *ἀρετή*. Eo magis autem veteres ecclesiae doctores consulum ducebant, vitae sanctae pureque necessitatem inculcare, & commendare, quo grauiores erant ethnicorum, quas in christianos euomebant, calumniae. Summam illarum ita exhi-

exhibet THEOPHILUS Antiochenus: *Φάσκειν, ὅς κοινὸς ἀπὸ πάντων ὅσους τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἔχουσιν, ὡς κοινὸς μίξει ζυγόντας, ἐνὶ μὲν καὶ ταῖς ἰδίαις ἀδελφαῖς συγκαταγινώσκουσιν, καὶ τὸ ἀδελφώτατον καὶ ἀγαπώτατον, πατρὸν σαρκὸν ἀνθρώπων ἐφάπτεσθαι ἡμῶν. Αἰντοί, (ethnici) nostras uxores esse communes, & promiscuo concubitu nos uti, criminantur. His accedit, quod crimini nobis vertant, quasi nec a propriis fororibus nos temperemus, verum & has incesta libidine, temerario ausu violemus. Istud praeterea & summe impium, & crudelissimum est, quod nobis intentant, crimen, dum humanis nos vestis carnibus aint; lib. 3. ad Autolyc. p. m. 119. Similia IUSTINVS martyr, *apolog. 2. p. 31.* alibique; ATHENAGORAS, *apolog. pro christian. p. 30.* TERTULLIANVS, *apolog. cap. 7.* alique, de ethnicorum in christianos calumniis, referunt. Has ergo ut eo rectius repellerent, elaborandum erat omni studio, ne ethnici vel minimam speciem calumniarum suarum in vita christianorum deprehenderent. Hinc genuini doctores non tantum necessitatem vitae sanctae summopere urgebant, sed in disciplina etiam ecclesiastica administranda maximam adhibebant severitatem. Immo, eosque nonnulli progressi sunt, ut dubitarent, an remissionem peccatorum impetrare possent, qui post baptismum in peccata grauiora prolapsi erant. Quorsum illud presbyteri cuiusdam, siue senioris efarum apud IRENÆVM spectat: *Non debemus superbi esse, neque reprehendere veteres, sed ipsi cingere, ne forte post agnitionem Christi agentes aliquid, quod non placeat Deo, remissionem ultra non habeamus delictorum, sed excludamur a regno eius; lib. 4. cap. 45. p. 347.* edit. GRABII. Vterius progressi sunt Montanistae, & Nouatiani, & iis, qui post baptismum lapsi erant, remissionem peccatorum prorsus denegarunt, etiam si contritionem & fidem haberent. *Ne Montanus, inquit HIERONYMVS, & Novatus hic rideant, qui contendunt, non posse renouari**

BVD. TH. DOGMAT.

per poenitentiam eos, qui crucifixi erant filii Dei & ostentui habuerunt &c. lib. 2. adu. Iovinian. tom. 4. oper. part. 2. p. 195. edit. MARTIANAEI. Nouatiani ideo se *caetharos* (καθαροὶ) vocabant, quia mundi essent a peccatis, adeoque nec poenitentia sibi opus esset. Reliquis enim, qui peccatis contaminati erant, etiam si vera fide ad thronum gratiae confugerent, omnem tamen spem gratiae & remissionis peccatorum denegabant: *μετὰ δὲ τὸ λούεσθαι μηκέτι δύνασθαι ἰλασθαι παραπεπτωκότα*, qui autem post baptismum delinqueret, nullam erga eum misericordiam adhiberi posse; ut EPHIPHANIVS loquitur, *haeres. 59. p. m. 493.* Mitigarunt autem postea quodammodo sententiam suam, Deum quidem iis, qui post eiusmodi lapsum poenitentiam egissent, peccata remittere posse, adferentes, sed neminem hoc certo ex verbo diuino colligere posse, adeoque talem hominem in communionem ecclesiae non esse recipiendum. Opposuerunt eundem se huic errori recte sentientes, & Montanistas pariter ac Nouatianos in haereticorum reule runt numerum; immo sunt, qui symbolo apostolico articulum de remissione peccatorum ideo insertum putant, ut contra Montanistas, & Nouatianos omnes condocerentur, iis etiam, qui post baptismum lapsi essent, spem omnem veniae & remissionis peccatorum neutiquam denegandam esse; qua de re, quae auctor *historiae symboli apostolici cum observationib. ecclesiastic. & criticis, cap. 7. §. 18. seq. p. 310. seq.* monet, lectu sunt dignissima; interim tamen vel ex hoc exemplo paret, quam facile per nimiam istam disciplinam ecclesiasticae severitatem labes quaedam sanae, de iustificatione hominis peccatoris doctrinae, adspersi potuerit. Enimvero, licet genuini, recteque sentientes doctores, Montanistarum ac Nouatianorum errorem reuicerent, magna tamen & isti vrebantur severitate erga lapsos, & per poeni-

Kkk kkk

ten-

tentiam publicam in communionem ecclesiae recipiendos. Hinc enim praestationes illae molestae, quae iis subeundae erant, qui per poenitentiam publicam cum ecclesia reconciliabantur; quaecumque deinde *satisfactionum* nomine venirent, nihil facilius erat, quam ut homines in eam devenirent cogitationem, opera haecce ad remissionem peccatorum a Deo impetrandam, seu ad iustificationem, esse necessaria, adeoque solam fidem ad eam non sufficere. Reperenda, quae de satisfactionibus istis ad capitulum praecedentis §. 45. ex instituto commemorauimus. Atque haec quidem, quae haecenus diximus, omnia, primum veluti gradum struebant, ad puram de iustificatione doctrinam labe quadam conspergendam. Accedebat vero porro, quod veteres ecclesiae doctores discrimen legis & euangelii non tam adcurate, ut par erat, obseruarent, bonaque opera, quorum quidem necessitate recte virgebant, non tamen semper ut fructus fidei considerarent, sed ea incaute ipsi iustificationi admiscebant, quod THEOPHILI Antiocheni, CYPRIANI, ORIGENIS, CLEMENTIS Alexandrini, aliorumque testimoniis iam probatum dedit CHEMNITIVS, in *locis theol. de iustificat.* p. 25. Cum deinceps certamina cum Pelagio exorirentur, doctoribus orthodoxis, qui ei se opponebant, occasio data fuit, genuinam de iustificatione sententiam vtrumque iterum vindicandi, & clarius explicandi. Totum enim Pelagii systema ita comparatum fuisse, ut veram de hoc capite doctrinam penitus labefacteret, antea iam obseruauimus. Vnde & AVGVSTINVS contra, qui omnium fortissime Pelagium oppugnauit, errores eius refellere non potuit, quin simul iustificationem per meram gratiam, absque vlllo merito operum, stabiliret, quod & eum fecisse, deinceps ad §. sequentem demonstrabimus. Conferre interim JAC. BASNAGIVM iuuabit, in *hystor. ecclesiae, lib. II. cap. 9. §. 22.*

p. 685. Quantivmvis autem magna AVGVSTINI in ecclesia latina esset auctoritas, factum tamen, ut ab eius hac in re scitis haud pauci discederent, & sententias veritati oppositas, ut in aliis, ita & in doctrina de iustificatione, amplecterentur. 10. CASSIANVM plurimum eo contulisse, constat, qui ut iniquiori in AVGVSTINVM erat animo, adeo, ut tacite etiam operas eius de gratia disputationes fugillaret, ita in doctrina de gratia diuina, capitibusque cum ea connexis, subiunde haud obscure ab eo dissensit; atque ita effecit, ut Pelagianismus, alia tamen facie incedens, & schemate, ad incautos fallendos composito, multos decipiens, postliminio in ecclesiam reciperetur. Magna namque viri huius, ob eruditionem pariter ac eloquentiam, non minus ac ob vitae integritatem, erat auctoritas, adeoque haud difficile illi erat, & alios in sententiam suam pertrahere. Legenda, quae hac de re dixi, in *differt. de Pelagianismo in ecclesia Romana triumphante, §. 3. seq.* Nec praetermittendum, per vitae monasticae instituta, corruptionem illam sanae de iustificatione doctrinae mirum in modum auctam, & tantum non ad fastigium perductam fuisse. Etenim cum, qui in monasteriis degebant, prae reliquis vitae quamdam sanctitatem sibi vindicarent, iisque hoc nomine multum praeferrì cuperent, facile in eam ingrediebantur sententiam, ipsum hocce vitae institutum ita Deo placere, ut non possint non eius promereri gratiam. Qua opinione cum mortales, quae praua illorum est indoles, mirifice sibi blandiri soleant, mirum non est, si tandem ita se efflerant, ut suis cuncta tribuant operibus, saltem ea cum fide in hominis iustificatione pari ambulare passu, sibi persuadeant. Ideoque & CASSIANI scripta, in monachorum praecipue gratiam composita, ut libri eius 12. de institutis coenobiorum, itemque, *collationes patrum*, eo maiori adprobatione ab iis, qui hocce vitae

vitae genus sequebantur, recepta sunt, quod huic illorum opinioni valde essent adcommodata. Quo magis enim naturae vires deprimuntur, & gratiae necessitas extollitur, eo minus bona valent opera. Contra, quo plus naturae datur viribus, & gratiae necessitas extenuatur, eo maius bona opera accipiunt pretium. Omnia itaque in monasteriis ad imminuendam & labefactandam doctrinam, de iustificatione hominis peccatoris coram Deo, puritatem, conspirabant. Hinc ergo cum tandem scholastici doctores prodissent, quid de rebus theologicis philosophari incipiebant, non poterant non peruersas animo, de hominis iustificatione, concipere notiones. Accedebat vero, quod in systematibus suis, seu *libris*, ut vocabant, *sententiarum*, non scripturam sacram, ut decebat, consulerent, sed ex dictis, seu essatis patrum, saltem saperent; quos non semper *dispositas* in discrimine legis & euangelii rite constituendo, itemque in debito bonis operibus assignando loco, obseruasse, supra iam monuimus. Idem vero etiam voces *fidei*, *gratiae*, *meriti*, *iustificationis*, diuersimode accipiebant, nec eam semper consuebantur significationem, quam ex usu scripturae in doctrina de iustificatione, obtinent. Ea itaque arripientes scholastici doctores, quae erroribus, quos iam ante animo conceperant, stabilien-^{dis}, maxime erant convenientia, eam tandem exstruxerunt in hocce capite doctrinae formam, quam deinceps retinuit Romana ecclesia. Et eiusdem quidem ecclesiae nauos ac errores cum masculae detergeret beatus LUTHERVS, veritatemque obscuratam pristino notiori restitueret, hocce de iustificatione caput vel maxime in censum venit. Tantum vero abest, vt Romanae ecclesiae addidit, errores illos grauissimos, qui sensum & successu temporis irrepserant, emendant, corrigerentur, vt in iis potius palliandis, & defendendis, studium omne,

omnemque collocarent operam. Hoc vel Tridentinorum patrum exemplo patet, qui licet veritate rei conuicti, negare non auderent, imputationem iustitiae Christi, & remissionem peccatorum, ad iustificationem pertinere, idque se non abnuere, prae se ferrent, eiusmodi nihiloscus condiderunt decreta, quibus, quae concedere videbantur, penitus euerterentur, veraque iustificationis notio, contra mentem sententiamque scripturae sacrae, in iustitiae infusione constitueretur. Reperenda hic, quae ad §. II. dicta sunt. Eandem viam etiam ingreditur BOSSVETVS, qui constitutum est, Romanae ecclesiae emollire dogmata, vt incautos fallat. Ita namque concilii Tridentini vestigiis insitit, vt, quae distincta plane sunt, inter se misceat, atque confundat, & imperitis lectoribus offundat caliginem. Cum vero, inquit, *peccatorum remissionem ita scriptura nobis exponat, ut modo dicat, ea a Deo operiri, modo auferri, & spiritus sancti gratia deleri, quoniam creaturae efficiamur; has omnes sententias iungendas, & colligendas putamus, quo perscisse intelligamus, quid sit peccatoris iustificatio. Quare peccata nostra non tegi tantum, sed omnino deleri credimus, sanguine Christi, & gratia, qua regeneramur; quo adeo non obscuratur aut minuitur, quod de sanguinis illius virtute ac pretio sentire debemus, ut augeatur contra, & illustretur. Itaque iustitia Christi non imputatur tantum fidelibus, sed actu, ac re ipsa spiritus sancti operatione communicatur, ut eius gratia non iusti tantum reputentur, sed fiant; in expositione doctr. cathol. c. 6. p. m. 9:7. Verum, cum deleri sanguine Christi peccata nostra dicuntur, hoc non de regeneratione, sed peccatorum remissione, seu non imputatione; cumque iustitia Christi actu ac re ipsa spiritus sancti operatione nobis communicatur, hoc de sanctificatione, non autem de iustificatione, est intelligendum. Ita ergo semper Romanenses data opera distinguenda*

confundunt, ne veritati apertissimae victas dare manus cogantur. De vltima denique classe, quae eorum est, qui cuncta in sensum carnalem rapientes, sub fidei cuiusdam, ac imaginariae fidei specie se ipsos decipiunt, vt aliquid addamus, necesse non est. Iam ipsis apostolorum temporibus, & in primitiua ecclesia, fuisse, qui saluberrima Pauli de iustificatione doctrina hunc in modum abuterentur, antea iam obser-

uauimus. Nec sequentibus saeculis eiusmodi homines defuisse, quisquam dubitaverit; quemadmodum nec hodie deesse, ipsa, pro dolor! experientia testatur, etsi non tam doctrinae professione, quam ipsa vitae praxi, errorem suum, atque haeresein, prodant. Legenda, quae hac de re beatus MAIVS disserit, in *dissert. de haeresi practica*, loc. 7. p. 159. seq.

§. XVII. Sed & hic mirifice Numinis in huius doctrinae veritate conseruanda, sese prodidit cura. Numquam enim defuerunt, qui meritum & satisfactionem Christi, seu iustificationis nostrae fundamentum, fortiter adfererent. * Sed nec defuerunt, qui ad exemplum Pauli apostoli omne operum meritum adcurate a iustificatione removerent, soli Numinis gratiae, meritoque Christi, &, ad homines quod attinet, eorum fidei cuncta tribuentes. Nec obscurari vquam, aut tenebris ita inuolui haec doctrina potuit, quin radii eius subinde emicarent, donec, depulsa caligine, luce clarissima iterum perfunderetur. Sed ita hoc factum, vt semper quoque essent, qui alterum extremum, quod illorum est, vt vana fidei specie se ipsos decipiunt, caute euitare docerent. **

* Hoc iam supra ad libri huius quarti cap. 2. p. 45. demonstratum est.

** Vt a primis iterum ecclesiae christianae initiis incipiamus, non equidem negamus, veteres eius doctores non vna eademque semper hac de re loqui ratione. Dum enim cum Gnosticis, aliisque hominibus impuris, qui opera bona, vitaeque sanctitatem, a fide seiungebant, illis pugnandum erat, operum bonorum, vitaeque sanctae necessitatem ita urgebant, vt aliquando plus quam decebat, iis tribuere videantur. Rursus, dum Valentinianis, Basilidianis, Marcionitis, Manichaeis, aliisque, qui quosdam homines necessario malos, alios necessario bonos esse adferebant, sese opponebant, humanaeque voluntatis libertatem adstruebant, facile poterant quandoque proferre quaedam, praeter intentionem, quae Pelagianorum erroribus, ad iustificationem etiam hominis peccatoris coram Deo, vt antea diximus, sese extenden-

tibus, fauere videntur. Sed & qui systematicam *anglisticam* & quaestionem quam plurimarum, de conuersione, de gratia, de iustificatione, quas inausulta scholasticorum subtilitas deinceps inuexit, decisionem, ab antiquis hisce ecclesiae doctoribus expectaret, maximopere falleretur, siquidem haec omnia a genio & indole istorum temporum plane aliena fuerunt. Interim tamen tam luculenta & perspicua in illorum scriptis de iustificatione hominis peccatoris coram Deo exstant testimonia, vt facile, quae vera & genuina eorum hac de re sententia fuerit, patescat, simulque intelligatur, quae in seruire disputationis contra haereticos, vel similem ob causam, illis exciderunt, nobis opponi non posse. Licet autem iam alii testimonia patrum in hocce capite, magno numero attulerint, non tamen abs re fuerit, selectiora quaedam prae reliquis laudare, veraeque doctrinae successionem quamdam paucis designare. Illu-
stre

stremadmodum est illud CLEMENTIS Romani : πάντες οὖν ἰδοξάσθαι καὶ ἑμμεγαλύνειν, ὅτι δι' αὐτῶν, ἢ τῶν ἔργων αὐτῶν, ἢ τῆς δικαιοσυρᾶς ἧς κατεργάσασθαι, ἀλλὰ διὰ τοῦ θελήματός αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ θελήματός αὐτοῦ ἐν Χριστῷ ἡμεῖς κληθῆντες, οὐδὲ ἑαυτῶν δικαιοσύμειδα, οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας σοφίας, ἢ οὐσίας, ἢ ἰουσεβείας, ἢ ἔργων ὧν κατεργασάμεθα ἐν ἰσχύι καρδίας· ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντως τοὺς ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ θεὸς ἰδικαίωσεν. ἢ ἔγω δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν· Omnes igitur (Abrahami posterī) glorificati & magnificati sunt, non per se ipsos, vel per opera sua, aut iustas actiones, quas pararunt, sed per voluntatem eius. Sic & nos ex voluntate eius in Christo Iesu vocati, non per nos ipsos iustificamur, neque per sapientiam nostram, intelligentiam, pietatem, vel opera, quae in puritate cordis & sanctimonia, operati sumus; sed per fidem, per quam omnipotens Deus omnes ab initio iustificavit. Cui sit gloria in saecula saeculorum; amen. Ne vero quis vana & fallaci fidei specie se ipsum decipiat, quod in hocce doctrinae genere non est inolens, statim addit: τί οὖν ποιῶμεν, ἀδελφοί; ἀργάσασθαι ἀπὸ τῆς ἀγαθοποιίας, καὶ ἡγκαταλείψασθαι τὴν ἀγίαν; μηδὲ μὲν τοῦτο ἰδὼν ὁ δεσπότης ἰσθ' ἡμῶν γεγεννηθῆναι· ἀλλὰ σπεύσασθαι μετὰ ἱκετείαις, καὶ προθύμιας πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐπιτελεῖν· Quid igitur faciemus, fratres? cessabimus a bonis operibus, & caritatem derelinquemus? Neutiquam hoc a nobis fieri permittat dominus, sed cum diligentia & animi alacritate, omne opus bonum peragere, festinemus; epist. 1. ad Corinth. 9. 32 & 33. p. 54. & 56. edit. ITTIGII. Pari ratione & POLYCARPVS Christum servatorem nostrum eleganter vocat spem nostram, & pignus iustitiae nostrae, quia ipse omnia peccata nostra in se recepit. Quod rursus aliter intelligi nequit, quam, quod per Christum, eiusque sanguinem vera fide apprehensum, iustitiam consequamur, quae Deo placeat. Verba eius ita se habent: Ἀδιαλείπτως ὅν προσκαρτερῶμεν τῇ ἀποδίδομῶν,

καὶ τῇ ἀρραβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, ὅς ἐστι Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁς ἀνήγαγεν ἡμῶν τὰς ἀμαρτίας τῇ ἰδίῃ σάρτει, ἐπὶ τὸ ζῆλον ὁς ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ ἐνείδη δολῶ ἐν τῇ σόμει αὐτοῦ· ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῇ, πάντα ἡμέμινοι. Indeficienter ergo toleremus, propter spem nostram, & pignus iustitiae, quod est Christus Iesus: qui sustulit peccata nostra in corpore suo, super lignum; qui peccatum non fecit, nec inuenit est dolus in ore eius; sed propter nos omnia sustinuit, ut vivamus in ipso; epist. ad Philipenses, §. 8. p. 381. POLYCARPVM IUSTINVS martyr excipiat, cuius verba itidem admodum sunt luculenta: οὐ γὰρ ἄρα ἐἰς βαλάντιον ἡμᾶς ἐπιμνην Ἡσυχίας ἀπολοῦσθαι· καὶ τὸν φόνον, καὶ τὰς ἀδικίας ἀμαρτίας, οὐς οὐδὲ τὸ τῆς θαλάσσης ἰκανὸν πᾶν ὕδωρ καθαρίσαι· ἀλλὰ ὡς ἱεὺς, πάλαι τοῦτο ἑκείνῳ σωτήριον λουτρὸν ἦν, ὃ ὕπαιτο τοῖς μετανοήσασιν· καὶ μηκέτι ἡμᾶς τράγωιν, καὶ προβάτωιν, ἢ σποδῶ δαμάλεις, ἢ σμειδάλεις προσφοράς καθαρῶν· οὐκ αἰσίου διὰ τοῦ ἡματός τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅς διὰ τοῦτο ἀπέθανεν, ὅς ἀνὰ τὸς Ἡσυχίας ἴσθ' κ. τ. λ. Haudquaquam namque in balneo vomisisti Esaias, ut ibi caedes & delicta alia ablueritis, quae neque maris ipsius unda satis sit, ut lustraret, purificaret; sed pro eo, quod decet, hoc illud antiquitus salutare laucarum fuit, quod eos est consequutum, qui poenitentiam respicientes egerunt, neque amplius bircorum & ovium sanguine, aut vitulae cinere, similitudine oblationibus sunt expiati, sed fide per sanguinem Christi, & mortem eius, qui ea ipsa de causa mortuus est, quemadmodum Esaias dicit &c. in dialogo cum Tryphone Iudaeo, p. 229. Per poenitentiam itaque homines a delictis purgari docet, sed hoc ut fieri queat, accedere debere fidem per sanguinem Christi & mortem eius. Non minus praecleara & aperta sunt, quae circa finem eiusdem dialogi cum Tryphone Iudaeo, p. 370. hac de re differit; quae & iam beatus HILSEMANNVS attulit, in harmonia Pauli & Iacobi, tractatu eius de auxiliis gratiae sub-

Kkk kkk 3 iuncta,

iunda. §. 29. p. 365. seq. ubi ex inscripto in
nientem IUSTINI hac de re inquirat. Fa-
ceret tamen neque, quin addam, quod in
epistola ad Diogenetum, p. m. 499. dicit;
Μην τῇ πίστει θεῶν ἰδεῖν συνεκχώρητας, soli fidei
Deum videre concessum est. Namque vel
inde constat, vicio nobis verti non posse,
quod vocem sola, hac in re adhibeamus.

ORIGENEM equidem haud raro a recto deflexisse tramite, notum est. Immo, cum in quibusdam exemplum errorum praeiuerit Pelagio, ut iam aliquoties, praesertim ad *libri 3. cap. 2. §. 35.* obieruimus, mirum non esset, li & de iustificacione hominis peccatoris coram Deo non vsque quae recte sentiret. Per Pelagianos enim errores & hanc doctrinam non posse non corrumpi, antea ostendimus. Nihilofecius tamen ORIGENES talia hac de re effatus est, quae cum veritate prorsus consentiunt; siquidem diserte docuit, sola fide, absque ullis operibus legis hominem iustificari. Quod adeo manifestum est, ut nec hoc ipse diffiteatur HVETIVS, quem ideo audire iuuabit. *Patet etiam*, inquit, *reprehensibilis locus Origenis, e libro 3. ep. ad Rom. in qua exemplis & rationibus demonstrare nititur, sola fide, absque ullis operibus legis, hominem iustum effici, iuxta illud apostoli, Rom. III, 27, 28. Vbi est ergo gloriatio? exclusa est. Per quam legem? factorum? Non, sed per legem fidei. Arbitratur enim, iustificari hominem per fidem, sine operibus legis. At certum est tamen, ita pergit HVETIVS, de iustificacionis initiis ibi disserere Origenem, non de progressu eius, & augmento, cum sine operibus etrosa est fides, adeo ut ita sit intelligendus, posse aliquando hominem, qualis laico fuit, Christi in extremo supplicio socius, sola fide iustificari, nullo etiam accedente opere bono, quando scilicet faciendi eius data non est facultas, vel occasio; Origenian. lib. 2. cap. 7. quaecl. 7. §. 3. p. 121. Verum, cum vir doctissimus ita hinc expedire conatur, quod ORIGENES*

NES de initiis iustificacionis, non de progressu & augmento loquatur, perperam, & sine omni ratione id sibi fuit, ac si non forenssem, sed physicam iustificacionem, vt hodie Romanenses, ita ORIGENES quoque intellexisset, quippe quae sola augmentum aliquod admittit. Hoc ergo cum sponte sua corrumpat, sequitur planissime, hic in nostris militare castris ORIGENEM, dum, sateat HETVIO, non tantum adferit, sed exemplis & rationibus demonstrauit, SOLA FIDE, absque vllis operibus legis, hominem iustum effici. Nec obstant nobis verba ORIGENIS, quae ex eius libro quarto sequente adducit: Initium namque iustificari a Deo, fides est, quae credit in iustificantem; & haec fides cum iustificata fuerit, tamquam radix imbre suscipio, haeret in animae solo, vt cum per legem Dei excoli coeperit, surgant in ea rami, qui fructus operum ferant. Non ergo ex operibus radix iustitiae, sed ex radice iustitiae fructus operum crescit. Mirifice enim potius nostra inde confirmatur sententia. Sola quippe fide hominem iustificari docemur. Cum autem homo iustificatus esset ex eadem fide etiam, ceu ex radice, bona progeniunt opera. Vnde & rectissime ORIGENES dixit, ex radice iustitiae, quae ex iustitia fidei, adeoque ex fide, quae iustificati sumus, fructus operum crescere. Eadem ratione nec reliqua, quae adfert, nostrae repugnare sententiae, demonstrari posset, si hisce diutius immorari nobis fas esset. A discipulo potius ad praepceptorem, ab ORIGENE ad CLEMENTEM Alexandrinum regrediamur. Hic enim in salute aeternae consequenda fidei omnia, initium & finem, tribuit. "Ἐξ ὧν, inquit, ἐκ τῆς πίστεως, ὁμοῦ μὲν, ἡ πίστις τὸν χρεῖον γεννημένην τίληθ' ὁ, τὸ νοητὸν τῆς ἐκκαγγελίας, οἱ αἰώνως βαπτισμένοι. Est autem, vt ita dicam, incitans quidem appetitus, fides, quae in tempore generatur; finis autem, prouissum adsequi, qui est firmus ac stabilis in saecula. Hinc, cum paucis quibusdam interiectis, verba iterato

servatoris: *qui credit in filium, habet vitam aeternam*, adduxisset, subiicit: *ἐπιταίνον διὰ πιστεύοντες ἔχουσιν τὴν ζωὴν, τί περισσέω του κατ' ἑσθ' αὐτὴν εἶδον ὑποδείκνυσται; οὐδὲν δὲ ἡδὲ τῆς πίστεως, τελείως ὅσον ἐξ αὐτῆς καὶ πληρωμένη.* Si ergo, qui credimus, habemus vitam aeternam, quid reliqui est, ultra vitae aeternae possessionem? Fidei autem, quae ex se perfecta & plena est, nihil deest. Eiusdem generis cum & alia addidisset, tandem dilecte fidem *μία καὶ ἀόκλητή τῆς ἀνθρώπου τοῦ σωτηρίας, unam uniuersam humanae naturae salutem, appellat; paedagog. lib. 1. cap. 6. p. m. 94, 95.* Pari ratione & lib. 2. Strom. p. m. 364. etiam ante legem a Moise latam, fide homines iustificatos, aeternae vitae hereditatem accepisse, asserit: *τούτους μὲν οὖν καὶ πρὸ νόμου ἡ πίστις δικαιώσασα, πληροῦσθους πατρὸς τῆς θεοῦ ἐπαγγελίας.* Hos ergo, cum etiam ante legem fides iustificasset, constituit heredes diuinae promissionis.

Ex quarti saeculi doctoribus BASILIVS magnus ita hac de re verba facit, vt *sola fide* nos iustificari, diserte pronuntiet. Cum enim verba apostoli: *qui gloriatur, in domino gloriatur*, adduxisset, addit: *αὕτη γὰρ ἡ τίτλει καὶ ἀλόκληρὸ καύχησις ἐν θεῷ, ὅτε μήτις ἐπὶ δικαιοσύνης τις ἐπαίρεται τῇ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἔργον μὲν ἰδοὺ ὄντα ἑαυτὸν δικαιοσύνης ἀληθῆς, πίστις δὲ μόνον τῇ αἰχμασίῳ διδουμένη.* Nam ea demum perfecta & omnimoda gloriatio est in Deo, quando neque propter suam ipsius quis iustitiam extollitur, sed agnoscit, se quidem vera destitui iustitia, verum, sola in Christum fide iustificatum esse; bomil. 22. de humilitate, tom. 1. oper. p. m. 473. BASILIO merito IOANNEM IUNGIMVS CHRYSOSTOMVM, quippe qui itidem, quod *sola fides iustificet*, diserte, & citra ambages, profitetur. Dum enim in eo est, vt fidei prae operibus praerogatiua euincat, *δεῖ μὲν, inquit, τοὺς ἔργους περιεσθαι, δεῖ δὲ πρὸ τῶν ἔργων τὴν πίστιν ἰδούσθαι; ἄνευ πίστεως τὸν ἐργαζόμενον ἔργα δικαιοσύνης οὐ δύνηται παραστήσαι ζήσαντα, ἄνευ δὲ ἔργων τὸν πιστὸν οὐ δύνηται δεῖξαι καὶ ζήσαντα καὶ βασιλείας ἀξιοῦσθαι.*

τα. οὐδὲν ἄνευ πίστεως ἔζησεν· ἔδὲ λησῆς πιστεύσας μόνον ἰδικαιώθη καὶ μὴ μοι λίγα, οὐκ ἔργον καὶ πρὸς πολιτεύσασθαι οὐδὲ γὰρ ἰγὼ τοῦτο φιλοσοκῶ. ἀλλ' ἐκὼν παρέστη, ὅτι ἡ πίστις κατ' ἑαυτὴν ἔσται. Opus quidem habet anima, vt operibus alatur. Ante opera tamen fides primum induenda est. Eum qui operatur opera iustitiae sine fide, non potes probare, vinum fuisse. Fidelem autem absque operibus possum monstrare, & vixisse, & regnum caelorum adsequutum. Nulius sine fide vitam habuit. Latio autem credidit duntaxat, & iustificatus est a misericordissimo Deo. Atque hic ne mihi dixeris, defuisse ei tempus, quo iussu vine-ret, & honesta faceret opera. Neque enim de hoc contenderim ego, sed vinum illud adseverauerim, quod sola fides per se saluum fecerit &c. de fide & lege naturae &c. tom. 6. oper. p. m. 152. Idem & GREGORIVS Nazianzenus paucis exprimit; *δικαιοσύνη μὴ γὰρ, καὶ τὸ πιστεύσας μόνον.* Etenim iustitia quidem est, vel solum credere; orat. 26. to. 1. oper. p. m. 458. Hisce & ATHANASII, & AMBROSII, qui non semel, sed saepius dixit, solum fidem iustificare, testimonia addere possem. Sed superuacaneum id esse, existimo.

Obseruandum potius, quod & supra iam monuimus, ipsa certamina Pelagiana occasionem dedidit, vt doctrina haecce diligentius excoleretur, & a quibusdam luculentius proponeretur. Hinc & HIERONYMVS pariter ac AVGVSTINVS multa, post haec certamina exorta, longe rectius de hocce sacrae doctrinae capite protulerunt, quam aut ipsimet, aut alii quoque antea fecerant. Cumque AVGVSTINI maxima deinceps in ecclesia Romana exfiterit auctoritas, paucis quibusdam, iisque selectis testimoniis ostendamus, talia eum hac de re docuisse, quae cum nostra sententia prorsus conueniant. Et ad genuinam quidem iustificationis notionem quod attinet, quam in remissione, seu non imputatione peccatorum constituimus, non aliam

aliam Hipponensium praesul suppeditat, quando ita loquitur: *Ipsa quoque nostra iustitia, quamvis vera sit, propter veri boni finem, ad quem refertur, tamen tanta est in hac vita, ut potius peccatorum remissione constet, quam perfectione virtutum. Testis est oratio totius ciuitatis Dei, quae peregrinatur in terris. Per omnia quippe membra sua clamat ad Deum, dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris; de ciu. Dei, l. 20. c. 27. tom. 7. oper. p. m. 432.* Vbi non est, ut quemquam moueat, quod dicit, iustitiam nostram in hac vita, remissione peccatorum potius, quam perfectione virtutum constare. Cum enim nemo perfectionem virtutum habeat, siquidem ceteroquin, quod AVGVSTINVS de omnibus dicit, remissionem peccatorum a Deo petere non deberet; sequitur, perfectionem virtutum a iustitia, qua Deo placemus, remoueri potius, seu excludi, quam remissionem peccatorum, ceu partem, adiungi. Praeterea operum merita AVGVSTINVM a iustificatione excludere, quamplurimis facile, si opus esset, comprobare posset testimoniis. Pelagianis enim vel hoc nomine anathema eum dixisse, quod meritis operum locum concederent, iam ad §. praecedentem obseruauimus. Sed vel vnicum eius hac de re. effectum addere liceat. *Vniuersa igitur, inquit, massa poenas debet: & si omnibus debitum damnationis supplicium redderetur, non iniuste procul dubio redderetur. Qui ergo inde per gratiam liberantur, non vasa meritorum suorum, sed vasa misericordiae nominantur. Cuius misericordiae, nisi illius, qui Christum Iesum misit in hunc mundum, peccatores saluos facere, quos praesciuit & praedestinauit, & vocauit, & iustificauit, & glorificauit? libro de natura & gratia, contra Pelagium, cap. 5. tom. 10. oper. p. m. 86.* Nihil clarius, aut luculentius dici poterat, quam dum eos, qui iustificantur, & saluantur, non vasa meritorum suorum, sed vasa misericor-

diae, nominandos profitetur. Sed paullo antea quoque eiusdem libri cap. 1. dixerat: *si per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est. Si autem non gratis mortuus est, in illo solo iustificatur impius, cui credenti in eum, qui iustificat impium, deputatur fides ad iustitiam.* Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei, iustificati gratis per sanguinem ipsius. Quicunque autem non putantur pertinere ad hos omnes, qui peccauerunt, & egent gloria Dei, profecto nullam necessitatem habent, ut christiani fiant; quia non est opus sanis medicus, sed aegrotantibus: unde non venit ille, vocare iustos, sed peccatores. Plane itaque Pauli apostoli, quae & nostra est, doctrinam calculo suo adprobat, *duplex gratis*, seu gratuito Dei fauore, per meritum, seu sanguinem Christi, absque vilo nostrorum operum merito nos iustificari; *Rom. III, 24.* Sed cum ex parte hominum fides etiam requiratur, quae meritum, seu sanguinem Christi adprehendat, de hac itidem, quae nostrae sententiae plane consona sunt, subinde AVGVSTINVS profert. Hoc sensu dicit, credere esse opus Dei, & ipsam quoque iustitiam nostram. *Si iustitia, inquit, est opus Dei, sicut ego dixi, quomodo erit opus Dei, quod dominus dixit, ut credatur in eum, nisi ipsa sit iustitia, credere in eum? Quod deinceps ipsemet de fide interpretatur: Quid est ergo? impone huic operi nomen. Procul dubio, si bene consideras, quod audisti, responsurus es mihi, ista fides vocatur. Accipio, quod dicis, credere in Christum, fides vocatur. Audi & tu alium scripturae locum; iustus ex fide uiuit. Facite iustitiam, credite: iustus ex fide uiuit; sermon. 49. tom. 5. oper. p. 190.* Non tantum autem fidei ex parte hominis, sed & soli fidei, iustificationem AVGVSTINVS tribuit. Verba enim Christi: *propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis, Io. VIII, 47.* explicans, hoc, inquit, eis dictum est, qui non solum peccato vitiosi erant (nam hoc malum commune erat

erat omnibus) sed etiam praeogniti, quod non fuerant credituri, ea fide, quae sola possent a peccatorum obligatione liberari; tractat. 42. in Ioan. rom. 3. oper. part. 2. p. m. 423. Id quod obiterandum erat, ut Romanensium, AUGUSTINVM soli fidei iustificationem tribuere, negantium, cauillationibus obuam ire queamus. Plura autem, tum ipsius AUGUSTINI, tum aliorum ecclesiae veteris doctorum, de sola fide iustificante, testimonia, iam olim peculiari dissertatione collegit GEORGIUS, princeps Anhaltinus, pietate & eruditione illustris; de qua SECKENDORFIVS agit, in *historia Lutheranismi*, l. 3. sect. 30. §. 17. p. 509. Quae ROB. BELLARMINVS in medium attulit, ut Augustinum in hoc doctrinae capite Romanae ecclesiae adfereret, solide discussit REISERS, in *Augustino veritatis euangelico-catholicae teste & confessore*, p. 1124. seq.

Post Augustini tempora, tum ob irrepentem in monasteria semi-Pelagianismum, tum ob alias causas, quas ad §. praecedentem exposuimus, magnis equidem haecce de iustificatione doctrina involui coepit tenebris; nec tamen ita obscurari penitus, aut exstingui poruit, ut non subinde, deinceps etiam inter ipsos doctores scholasticos, existerent, qui veritati testimonium perhiberent. Nimirum, prout in doctrina de gratia & libero arbitrio, capitibusque connexis, de quibus post Augustini ad nostram aetatem vsque, maxime in ecclesia Romana disputatum fuit, nonnulli aut pressius vestigia Hipponensis episcopi premebant, aut ab iis discedebant longius, ita & in doctrina de iustificatione aut propius ad illum accedebant, aut longius remouebantur. De ALCIMO AVITO, qui circa finem saeculi quinti, & initium sexti florebat, & iustificationem ex mera gratia, absque vilo merito operum adseruit, iam ad §. praecedentem diximus. Circa finem saeculi septimi & initium

octaui, BEDA, quem venerabilem adpellant, magnam consequutus est celebritatem. Cumque Pelagianorum erroribus de gratia maleculis opponeret, de iustificatione etiam recte docuit, eam per iustitiam Christi, quae nobis imputatur, fieri contendens. BEDAE discipulus, FLACCVS ALCVINVS fuisse traditur, qui saeculo octauo vixit, & circa initium noni obiit; cumque Augustini strenuus sectator esset, salutem hominum, adeoque & iustificationem, tantum gratiae, siue misericordiae diuinae tribuit. Legenda, quae de vtroque, & BEDA, & ALCVINO, obseruat IAC. BASNAGIVS, in *historia ecclesiae*, l. 12. c. 6. §. 9. & 13. qui & de aliis, veritatem doctrinae huius & agnoscantibus, & adserentibus, speciatim & c. 10. §. 6. & 7. de ODONE, abbate Cluniacensi, & RADVLPHO Flaviacensi, verba facit. Inter scholasticos, qui deinceps exorti sunt, maximam prae reliquis auctoritatem consequutus est THOMAS DE AQUINO, adeo ut subinde eius effatis non minus, quam ipsius Augustini tribuatur. Hunc vero, cum in plurimis Augustinum sequeretur, ut in aliis, ita & in doctrina de iustificatione, multa longe rectius, quam reliquos, tradidisse, iam pridem nostratibus obseruatum est. Speciatim, iustificationem, qua in rigoroso iudicio Dei, a peccatis, eorumdemque poenis absoluihur, cum in ipsa perfectissima iustitia obedientiae Christi, in statu exinanitionis praestitae, quaesiuisset, DORSCHIVS noster ostendit, in *Thoma Aquinate, veritatis euangelicae confessore*, sect. 8. c. 4. distinct. 2. p. 495. seq. Et CASPAR quidem CONTARENVS, veram hanc & genuinam Thomae fuisse sententiam, idemdem testatur, de *iustificat. operum*, p. 542. ut idem DORSCHIVS docet, l. c. p. 505. qui & p. 507. demonstrat, plurimos scholasticorum veterum talia protulisse, quae hinc non abulant. Nec praetermittendum,

quod & beato CHEMNITIO obseruatum, veteres Romanae ecclesiae doctores aliter in disputationibus, aliter in meditationibus & scriptis, ad ipsam praxin fidei spectantibus, hac de re loqui; *loco de iustificat. c. 1. p. m. 227.* Nimirum, qui ad ipsam praxin attendunt, cum homo, peccatorum magnitudine territus, iramque Dei sentiens, suaeque sibi conficius indignitatis, nihil aliud, quam gratiam Numinis, propitiumque eius fauorem, & meritum Christi, ad quod se recipiat, inuenit, longe rectius, quid iustificatio sit, intelligunt, quam qui otiosis saltem speculationibus indulgent, & in scholasticis disputationibus minutius sectantur. Commendatur hinc, & recte quidem, BERNHARDVS, Claraeualensis ille abbas, qui cum cuncta ad fidei vitaeque praxin referret, praeclare admodum subinde hac de re loquutus est, saltem longe melius, quam reliqui eiusdem aetatis homines facere solebant. Cuius quidem cum satis nota sint testimonia, & ab aliis iam collecta, nihil de iis addimus. Erant tamen haec omnia velut scintillulae

quaedam, ex tenebris densissimis enicantes; donec tandem per reformationem, magni Lutheri nostri opera susceptam, lux clarissima in hoc quoque capite, omnibus adfulgeret. Tridentini equidem patres, errores, quos a maioribus acceperant, palliare utcumque adnisi sunt, sed ita, ut vel inuiti locum quandoque veritati concederent, ut supra ad §. 11. obseruatum. Nec defuerunt in ecclesia Romana, qui aperte nostram sententiam, solam ex parte hominis fidem ad iustificationem requiri, calculo suo comprobarent, quorum nonnullos HEIDEGGERVS laudat, in *anatomy concilii Tridentini, ad session. 6. quaest. 9. p. 2. 6.* Cum vero etiam recentiori aetate Sociniani, veterum haereticorum, cum primis & Pelagianorum vestigia prementes, & interni luminis defensores, aliique, doctrinae de iustificatione puritatem varia ratione labefacerent, hisce omnibus, aequae ac Romanensibus, innumera nostrates opposuerunt scripta, veritatemque ita in aprico posuerunt, ut nullam iterum illi obduci caliginem posse, speremus merito.

§. XVIII In vitae christianae praxi praecipuum est, ut nos exploremus, an tanti beneficii reuera participes facti simus: quod utique illi, qui vitiis suis indulgent, & sub dominio peccati adhuc constituti sunt, veraque adeo fide destituuntur, frustra sibi persuadent; *Rom. VIII, 1, 2.* Neue ea in re decipiamur, cauendum, ne salutarem doctrinam de *iustificatione hominis per solam fidem*, in argumentum securitatis carnalis convertamus. Tum porro, exemplum Dei imitari iuuat, ut non minus proni simus ad delicta, quibus alii nos laeserunt, iis condonanda, quam ille, ad idem nobis praestandum, se facilem praebuit; *Matth. XVIII, 23. seq. Ephef. IV, 32.* Ingentia denique, quae per iustificationem nobis obtigerunt, bona, rite aestimemus, diligenter & studiose ea conseruemus, neue per peccata mortalia ea iterum amittamus, omnem adhibeamus industriam; 2. *Petr. I, 10, 11.*

LIBRI QVARTI

CAPVT QVINTVM

DE SANCTIFICATIONE SEV RENOVATIONE, VBI ET DE BONIS OPERIBVS, DEQVE VNIONE MYSTICA ET PERSEVERANTIA SANCTORVM.

Σύνολος.

*C*um iustificatione arctissimo vinculo coniuncta est sanctificatio, §. I.

Quid sanctificationis, itemque renovationis voce, hic denotetur, §. II.

Utraque vox vel transitiue, vel intransitiue accipitur, §. III.

Tria in homine regenito considerari possunt: dona spiritualia; naturalia, sed sanctificata; reliquiae corruptionis naturalis, §. IV.

Dona spiritualia per sanctificationem augentur, §. V.

Naturalia, sed sanctificata, per ulteriorem sanctificationem magis excitantur, purgantur, & ad debitum finem diriguntur, §. VI.

Corruptionis naturalis reliquiae per sanctificationem magis magisque subiguntur, §. VII.

In hisce omnibus & terminum, quem vocant, a quo, obseruare licet, §. VIII.

& terminum ad quem, §. IX.

Sanctificatio itaque ad omnes mentis facultates pertinet, speciatim ad intellectum, §. X.

itemque ad voluntatem, §. XI.

& reliquias mentis facultates, §. XII.

Certo modo etiam ad corpus, §. XI I.

Causa efficiens sanctificationis Deus est, pater, filius, & spiritus sanctus; ut tamen & ipse homo aliquid conferat, §. XIV.

Cumque Deus in cordibus fidelium habi-

tet, oritur inde visio mystica Dei cum fidelibus, §. XV.

In quo ea, quae homo ad sanctificationem suam confert, consistant, §. XVI.

Inter media sanctificationis eminet poenitentia quotidiana, quae & speciori quadam ratione renovatio vocari solet, §. XVII.

Sanctificationis necessitas, utilitas, difficultas, imperfectio, §. XVIII.

Possunt homines regeniti, si mediis gratiae recte utantur, constanter in sanctificatione perseuerare, §. XIX.

Sanctitas illa, quae per sanctificationem augetur, in exercitio omnium virtutum conspicitur, §. XX.

A virtutibus ipsis distinguenda sunt officia, siue bona opera, §. XXI.

Officiorum istorum tres classes recte constituantur, cum alia sint, quae homo regenitus erga Deum, alia, quae erga se ipsum, alia, quae erga alios homines praestat, §. XXII.

Officiorum, seu bonorum operum proprietates, §. XXIII.

Errorum, qui in hac doctrinae sacrae capite occurrunt, certae constituuntur classes, §. XXIV.

Semper tamen fuerunt, qui erroribus istis se opponerent, & veritatem propugnarent, §. XXV.

Vsus doctrinae huius in praxi vitae christianae, §. XXVI.

§. I.

Quae de iustificatione hominis peccatoris coram Deo diximus, facile quemuis condocebunt, tanta tamque egregia in homines a Deo conferri bona, non vt iterum peccatis seruiant, sordibusque, a quibus purgati sunt, rursus immergantur; * sed vt membra sua seruitio iustitiae consecrent, *εις ἀγιασμόν, Rom. VI, 19.* seque adeo, vt populum a Christo in peculium adquisitionem decet, *ζηλωτάς* demonstrent, in bonis operibus, *Tit. II, 14.* ** Res itaque ipsa postulat, vt, qua ratione regeneriti atque iustificati studere sanctitati, & ita, quod suarum partium esse ducunt, explere & possint, & debeant, exponamus.

* Hoc enim cum summa Numinis sanctitate & iustitia e diametro pugnaret, quae cum tanta sit, vt sine satisfactione nulla peccata remittere possit; manifestum est, eum nec velle, vt peccatorum sordibus, qui eorum remissionem impetrarunt, iterum immergantur. *Apost. te (domine) veniaest, vt timearis; ps. CXXX, 4.* Ideo-

que & iustificati spiritum sanctum accipiunt, qui in illis habiter, & ad praecleara quaeuis atque egregia eos impellat.

** Accedit, quod hac ratione animum gratum, ob tot beneficia in nos collata, demonstrare queamus; *conf. ps. CIII, 2. seq. Luc. I, 74, 75.*

§. II. Vita nimirum illa spiritualis, quam per fidem homines regeneriti acceperunt, & conseruari, & nouis augeri incrementis, debet; idque vt fiat, subinde opus est, vt, quae iis adhaerent imperfectiones exuant; & quae adhuc defunt, adquirant, vt ita nouus homo corroboretur, atque crescat *εις μέτρον ηλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, Ephes. IV, 13.* & imago Dei magis magisque in nobis perficiatur; *Ephes. IV, 24.* Atque hoc est, quod *sanctificationem*, itemque *renouationem* vocare solent. *

* Sanctitatis in scriptura sacra, maxime in veteri testamento, praecipua notio est, qua *distinctum, secretum, a vulgi usu & sorte segregatum esse*, significat. Vnde *sancto* non raro *κοινόν, commune* opponitur, *act. X, 14. 15. Ebr. X, 29.* Quo sensu & Deo, & hominibus, & aliis rebus subinde tribuitur. Deo quidem per eminentiam quamdam, dum is segregatus secretusque est ab omni labe, omnique imperfectione, uti supra quoque iam obseruauimus, cum de sanctitate Dei ageremus. Hominibus tribuitur, dum iidem ad exemplum Dei ab iis omnibus se separant, segregantque, quae summo studio fugere lex diuina iubet.

Sed res etiam quaedam aliquando sanctae dicebantur, quae ab usu communi separabantur. Quae separatio cum ideo fieret, quod certo vsui destinatae & consecratae essent, noua hinc vocis notio, sed cum priori coniuncta, orta est, vt *sanctificari* idem sit, ac ad certum usum separari & seponi; quo pacto sacrificia interdum sanctificari dicebantur. Atque hinc facile intelligitur, quo sensu homines regeneriti & iustificati sanctificari perhibeantur; dum scilicet ad exemplum Dei, ceu patris sui caelestis, *Matth. V, 48.* magis magisque recedunt, remouentur, segregantur ab omnibus vitiis & peccatis, quippe quae cum

cum lege diuina, adeoque sanctissima Numinis voluntate pugnant; quod dum faciunt, virtutes vitis istis oppositas constantur, eaque ratione vitalis spiritualis, qua gaudent, magis magisque augetur, & corroboratur, & imago diuina in illis instauratur ac perficitur, & ita *ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν transformantur*; 2. Cor. III, 18. Et haec frequens maxime & recepta vocis huius in scholis theologorum est significatio, eaque & scripturae sacrae stilo conueniens; quamuis interdum & in latiori ambitu accipiat, vt conuersionem & iustificationem complectatur. Certe ipse beatus LVTHERVS pro fidei productione hancce vocem sumit, quando *sanctificare*, inquit, *nihil aliud est, quam ad Christum adducere, ad suscipiendum bona per Christum nobis parata, ad quae per nosmet ipsos numquam peruenire possemus*; in catechismo minori, p. 497. Nimirum si de sanctitate imputata sermo sit, omnino per iustificationem etiam sanctificamur; inhaerentis autem sanctitatis primum initium ad regenerationem; progressus autem & incrementum ad sanctificationem, speciatim sic dictam, pertinet. Ad vocem *renouationis* quod attinet, ea quidem cum generatim mutationem quamdam spiritualem, seu transitum a statu veteri ad statum nouum denotet; ita etiam vsurpari potest, vt ipsam conuersionem & regenerationem complectatur. Immo ita in formula concordiae vsurpatur, quando ibi dicitur: *Hoc certissimum est, in vera conuersione immutationem, renouationem, & motum fieri oportere in hominis intellectu, voluntate, & corde &c. solid. declarat. artic. 2. p. 675.* Sed latior ista vocis acceptio huius loci non est,

vbi de mutatione quadam seu transitu a statu veteri ad statum nouum, qui in hominibus iam renatis & iustificatis sit, nobis sermo est. Haec enim hominum regeneratorum mutatio, qua semper a statu imperfectiori ad perfectionem progrediuntur, ea quidem ratione, vt hoc modo vita spiritualis, qua per regenerationem gaudent, conseruetur, corroboretur, & noua indes incrementa sumat, speciatim *renouatio*, eaque ac *sanctificatio* vocari solet. Et ita ipse Paulus hac voce vsus est, quando dixit: *ἀναγεῖν ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ νόθου ἡμῶν, quod statim per exuere veterem hominem, & induere nouum, interpretatur*; Ephef. IV, 23. Sic & Coloss. III, 9, 10. *exuere veterem hominem iubet, cum factis suis, & induere nouum, τὸν ἀνακαταβάλλον; qui renouatur ad cognitionem eius, qui creauit eum.* Huc & illud Rom. XII, 2. pertinet: *μεταμορφωθεὶ τῇ ἀνακαταστάσει τοῦ νοῦς ὑμῶν.* Sed & in formula concordiae specialis haecce vccis istius significatio occurrit, quando dicitur: *bona opera non praecedunt fidem: & sanctificatio non praecedit iustificationem. Sed primum in conuersione per spiritum sanctum fides ex auditu euangelii in nobis accenditur. Illa vero adprehendit gratiam Dei in Christo, qua persona iustificatur. Cum vero persona iam est iustificata, tum etiam per spiritum sanctum renouatur & sanctificatur: ex ea vero renouatione & sanctificatione deinceps fructus, hoc est, bona opera sequuntur; solida declarat. art. 3. p. 692.* Ab hacce, de qua diximus, speciali significatione, alia, eaque adhuc paullo specialior differt, qua renouatio poenitentiam quotidianam denotat, quam infra ad §. 17. commemorabimus.

§. III. Solet vero interdum sanctificatio vt opus aliquod atque beneficium Dei in hominem describi; 1. Theff. V, 23. quandoque autem ut officium hominis erga Deum; 1. Theff. IV, 3. 1. Ioan. III, 3. Deus namque est, qui omnia bona in nobis operatur, quicquid *bonum illud opus*, quod

in nobis incepit, etiam perficit; *Philipp. I, 6*, sed homo tamen ipse, per vires gratiae, quas in regeneratione accepit, vt opus hocce rite procedat, itidem aliquid conferre potest: *2. Cor. VII, 1*. Atque hinc alia sanctificatio *transitiua* vocatur, alia *intransitiua*. Idem & de renouatione censendum. *

* Nulla itaque pugna est, quando sanctificatio mox Deo, mox homini tribuitur. Paulo aliter tamen hoc est intelligendum, quam, cum conuersio itidem in transitiuam & intransitiuam dispescitur. In conuersione enim homo nihil plane confert, sed tantum non resistit, seu non impedit operationem Dei eum conuertentis. At in sanctificatione, homo per vires spirituales, in regeneratione acceptas, aliquid confert. Quidnam vero illud sit, quod Deus, quodue homo hicagat? distinctius deinceps, ad *§. 14. & 16*, explicabitur. Vsu autem suo haec doctrina mi-

nime caret. Cum enim consideramus, sanctificationem esse beneficium Dei, intelligimus, nostri officii esse, precibus indefessis hoc ab illo impetrare; *1. Thess. V, 23. Ephef. III, 14, 15, 16. seq.* & pro impetrato gratias debitas persolvere, *Ephef. I, 3. it. 15. 16*. Cum vero perpendimus, id nostri quoque esse officii, ignauiam omnem atque corpoream excutimus; ne sententiam seuerissimam, in seruum istum ignauum pronuntiatam, aliquando audire cogamur; *Matth. XXV, 26, 27, 28. conf. & Philipp. III, 12, 13, 14*.

§. IV. Cuncta vt eo rectius intelligantur, in homine regenito tria considerata nobis veniunt. Primo quidem, dona *mere spiritualia*, vt amor Dei & aliorum hominum, abnegatio sui ipsius, patientia, & reliquae virtutes, quae ex fide fluunt; *2. Petr. I, 5. seq.* * tum vero & *naturalia*, sed *sanctificata*, vt omnes mentis corporisque facultates & vires, itemque habitus omnes, quos arte, industria homines adquirunt; *1. Thess. V, 23.* ** & denique, quidquid adhuc *naturae corruptae, prauitatisque* in intellectu, voluntate, variisque propensionibus, atque adfectibus hominum superest. ***

* Vt enim fides ipsa non est opus aliquod naturae, sed tantum spiritus sancti; *2. Thess. III, 2*. ita &, quaecumque ex fide fluunt, pro donis mere spiritualibus habentur.

** Solent quidem nonnulli ex verbis apostoli, *1. Thess. V, 23*. tres partes hominis essentielles exsculpere, cum ibi & *τὸ πνεῦμα*, & *τὴν ψυχὴν*, & *τὸ σῶμα* mentio sit. Sed rectius per *τὸ πνεῦμα* dona mere spiritualia, per *τὴν ψυχὴν*, facultates & operationes mentis naturales, quae sanctificari possunt ac debent, & per

τὸ σῶμα ea, quae ad corpus pertinent, intelliguntur. Qua de re alibi copiosius dictum.

*** Praeter dona ista naturalia, quorum iam facta est mentio, & quae in se spectata sunt *ἀδιόγρα*, etsi in non renatis mala sint, vt deinceps dicemus, quaedam sunt in homine, quae per se & semper mala sunt, vt omnia peccata habitualia; quaeue in intellectu pariter ac voluntate, omnibusque mentis & corporis facultatibusprehenduntur; & quorum quaedam reliquiae in ipsis regenitis supersunt.

§. V.

§. V. Qua dona *spiritualia*, quae & *πνεύματα* seu *spiritus* nomine veniunt, 1. *Theff. V, 23.* homo sanctificatur, quando ea crescunt, & incrementa capiunt, vt in iis plenior, perfectior, robustior fiat, *ἀυξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει δυνατούμενοι*; *Coloss. I, 10, 11.* 1. *Cor. I, 5.* * Atque haec est plenitudo illa Dei (*τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ*) qua regeniti replentur, *Ephes. III, 19.* soletque alias etiam *aedificationis* nomine venire; quae adeo non tantum ratione intellectus, seu cognitionis, sed & voluntatis, omniumque virtutum est intelligenda. **

* Non enim in summo perfectionis gradu conferuntur dona spiritualia, sed ita, vt crescere atque augeri queant; *Ephes. IV, 12.* Hinc & alii *νῆπιοι*, *infantes* adhuc sunt, alii autem *πληροί*, *perfecti*, non absolute, sed comparate, seu tales, qui non amplius pro infantibus habendi; *Ebr. V, 13, 14.* conf. & 1. *Cor. III, 1, 2.* Immo & seruator ipse, qua dona, humanae naturae propria, & quibus, ceu oleo laetitiae vnctus est prae confortibus, *ps. XLV, 8.* crescebat, proficiebatque, *Luc. II, 52.*

** Satis nota hac in re est vox *aedificationis*, eaque recte ad ductum scripturae

adhibetur; conf. *act. IX, 31.* it. *Ephes. II, 20. seq. 1. Petr. II, 5.* Nimirum anima hominis regeniti velut templum aliquod Dei est, speciatim spiritus sancti; 1. *Cor. III, 16. VI, 19.* 2. *Cor. VI, 16.* Hocce aedificatur, cum fundamento fidei per regenerationem iusto, 1. *Cor. III, 10.* virtutes omnes, quae ex fide fluunt, per sanctificationem augentur indies atque crescunt. Quod adeo non tantum ratione intellectus, vt vulgo fieri solet, sed & ratione voluntatis, quae omnia dona spiritualia, intelligendum est.

§. VI. Qua dona *naturalia*, sed *sanctificata*, & vltius *sanctificanda*, homo sanctificatur, quando ea non tantum magis magisque excitat, sed ad imperfectionibus, quae iis adhaerent, purgat, ad finem debitum cuncta dirigit, nec aliter iis vtitur, quam gloria, atque voluntas Numinis, aliorumque hominum salus, exigit, 1. *Cor. XV, 10.* Idque in omnibus iis, quae aut a natura insunt, aut arte atque industria comparata sunt, ita se habet. *

* Ad dona haecce *naturalia*, & quidem quae a natura insunt, pertinent, ratione intellectus, excellens vis ingenii, aut iudicii acrimonia, & quae reliqua sunt, quae homines aut ad litterarum studia, aut res alias vel excogitandas, vel cum laude perficiendas, aptos reddere solent; ratione voluntatis, honestatis, & iustitiae externae amor, temperantia, & aliae virtutes, quae aliquando hominibus per naturam insunt, & in ethnicis etiam deprehenduntur, a veris tamen, Deoque probatis virtutibus, quae

ex fide fluunt, toto caelo diuersae sunt. Ad ea, quae studio & industria adquiruntur, eruditio omnis, latissime patens, sapientia, & prudentia, ceterique habitus, quos studio & industria mortales sibi comparant, & quibus magnam subinde virtutis speciem sibi conciliant, reperiuntur. Haec in se spectata eadem sunt *ἀδιάφορα*, & bona pariter ac mala fieri possunt, pro diuersa iis vtentium conditione. Si vero confiderentur, prouti sunt in hominibus non renatis, propter philautiam prauam omnibus

bus conuati, & hinc porro ortas prauas propensiones, atque adfectus, non possunt non mala, saltem in iudicio diuino, censeri. Longe aliter rursus sese habent in hominibus regeneritis, quorum non postrema cura est, ut hisce donis naturalibus bene utantur; idque tum demum rectissime fieri putant, si ea debita ratione excitent, ab imperfectionibus adhaerentibus purgent, prauos adfectus, qui in eorum usu accedere solent, remoueant, cuncta denique non ad suum commodum, aut suam gloriam, sed vniue ad gloriam Dei, aliorumque ho-

minum salutem referant. Non inepte itaque dona haecce naturalia ad *κτιστον* illam pertinere creduntur, in qua *ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀπείρασμιτος* confidebat, sed quam *ὁ ἰσχυρὸς* Christus, postquam in homine conuerso illum vicit, ei e ipis, & ea eipraedam, hosti & iniusto domino ablata, nunc autem rectius vsurpandam, distribuit; *Luc. XI, 21, 22.* Cum vero hac in re post regenerationem multa sensim & successu temporis perficienda restent, quae nam hic sanctificationis sit ratio, facile intelligitur.

§. VII. Denique & naturae quaedam corruptae, reliquiae in regeneritis etiam adhuc supersunt, cum in carne illorum peccatum adhuc habitet; *Rom. VII, 19.* Neque tantum peccatum originale in illis adhuc sedem suam habet, sed & aliae propensiones prauae, quas ante conuersionem forte, consuetudine peccandi, contraxerant, aut corroborauerant. Quae quidem peccata habitualia, etsi in iis nequitiam dominantur; *Rom. VI, 12.* non tamen ita eradicari tolliue possunt, ut non subinde frenum mordeant, atque iterum erumpere gestiant. * Hinc vero & varia peccata actualia, sed infirmitatis, variae imperfectiones, in quibus exuendis, & subigendis, studium omne, omnemque industriam collocant. **

* Peccatum originale, cum reliquis habitualibus, etsi ita imminui atque confringiqueat, ne dominetur amplius; non tamen tolli penitus posse, ut non subinde erumpere gestiat, & experientia quotidiana, & tormentorum hominum ob adhaerens sibi peccatum, querelae testantur. Hinc ipse apostolus: *ταλαίπωρος ἢ τὸ ἀνθρώπου, miser ego homo! quis me liberabit a corpore mortis huius? Rom. VII, 24.* Paulo ante etiam dixerat: scio, quod in me, hoc est, in carne mea, non habitet bonum; velle equidem adiacet mihi, sed ut perficiam bonum, non inuenio, v. 18. Suffragatur & Ioannes: si dixerimus, quod peccatum non habeamus, decipimus nos, nec veritas est in nobis; *1. epist. I, 10.* conf. & *Iob. IV, 18, 19.* *XV, 14, 15.* *Ebr. XII, 1.*

** Ut, quae de peccatorum habitualium reliquiis diximus, ad ipsum statum hominum regeneritorum ac iustificatorum pertinent; ita & in actibus, seu cogitationibus, subinde reliquiae istae conspiciuntur, secundum illud Iacobi: *πολλὰ γὰρ πταίμεν πάντες, in multis labimur omnes, cap. III, 2.* Hinc & quotidie seruator optimus nos orare iussit: *remitte nobis debita nostra.* Sunt tamen haec peccata infirmitatis, a peccatis malitiae sedulo & adcurate discernenda, ne, quod multis pro! dolor, contingit, nosmet ipsos decipiamus turpiter. Quantumuis autem peccata ista, de quibus loquimur, sint infirmitates, vera tamen peccata sunt, & pro talibus etiam a regeneritis habentur; qui adeo ea non parui pendunt, sed vehementer potius ob ea anguntur,

guntur, summoque studio ea euitare adlaborant; quemadmodum & in peccatorum habitualium reliquiis corrigendis & emendandis, operam omnem atque diligentiam collocant: conf. quae diximus *instit. theol. moral. part. 1. cap. 2. §. 11.*

§. VIII. Proui autem in hisce omnibus mutatio quaedam concipitur, distincte illud, a quo disceditur, & ad quod acceditur, obseruare licet. Prioris generis in *spiritualibus*, ea omnia sunt, quae nobis adhuc desunt; in *naturalibus* defectus itidem omnes, dum dona ista ab adhaerentibus vitiis non ita, vt decet, purgantur, nec eo, quo par erat, studio ad debitum finem diriguntur; in *corruptae* denique *naturae reliquiis*, quidquid *avā-
tias*, prauarumque propensionum superest, ex quibus peccata infirmitatis, varii quidem generis, numquam non propullulant. Atque haec omnia mox *naturae*, mox *carnis*, *Gal. V, 17. 24.* mox *veteris hominis*, *Eph. IV, 22.* nomine veniunt. *

• Loquimur ergo hic de *termino*, vt vocari solet, a quo, sanctificationis. De quo summatim dici potest, quod sint peccatorum habitualium reliquiae; vna cum actualibus, quae per infirmitatem a regentis committuntur. Atque huncce quidem *terminum a quo*, nonnulli *formalem* vocant, & *obiectivum* ab eo distinguunt, hocce nomine omnia obiecta, quae prauas hominum cupiditates irritare possunt, designantes. Nos autem paullo distinctius cuncta, quae hic in censum veniunt, ad tres classes reuocauimus, defectus scilicet donorum spiritualium, qui ab hominum culpa originem trahunt; naturalium donorum impuritates & imperfectiones vitiosas; peccatorum denique omnium habitualium reliquias, cum peccatis actualibus per infirmitatem commissis. Atque haec omnia diuersis exprimi solent vocibus. Primo namque *naturae* nomine veniunt, prouti vox haecce *gratiae* opponitur. Diuersimode equidem vox *naturae* in scriptura sacra accipitur, vt ex *Rom. II, 14. Gal. II, 15. cap. IV, §. 1. Cor. XI, 14-15.* aliisque locis patet. Subinde etiam pro complexu omnium donorum naturalium sumitur, vt quod hinc, non autem ex operatione spiritus sancti proficiscitur, *naturae*, non gratiae tribuitur. Plerumque tamen ipsam corruptionem natura-

lem, & quidquid vitiorum & imperfectio-
num in homine est, denotat; quia peccatum originale, ex quo haec omnia fluunt, per naturalem generationem ad omnes propagatur. Quo sensu Paulus dixit, nos omnes esse *φύσει υἱοὶ ὀργῆς*, *natura filios irae*; *Eph. II, 3.* Conferenda, quae hoc de loco obseruauimus *instit. theol. mor. part. 1. c. 1. §. 12.* Deinde & *carnis* nomine naturalis illa corruptio venire solet, cum secundum estatum Christi, *quidquid ex carne natum est*, caro sit, *Io. III, 6. Gal. V, 19. Eph. II, 3.* idemque sibi vult denominatio ista, *caro & sanguis*, *1. Cor. XV, 50. Gal. I, 16. Matth. XVI, 17. caro cum concupiscentiis suis*; *Gal. V, 24.* Quamobrem & homines irregeneriti, in quibus corruptio ista dominatur, *carneales* vocantur. Neque tantum, quae ex corpore originem ducunt vitia, *carnis* nomine veniunt, sed reliqua etiam omnia, quae intimam hominis corruptionem arguunt, quantumuis in ipsa mente, aut sola, aut praecipue sedem habeant, vt vel ex *Gal. V, 19. sq.* manifestum est. Denique & *veteris hominis* denominatio in scriptura sacra occurrit; *Ephef. IV, 22. Rom. VI, 6.* Nimirum, cum corruptio haec per omnes hominis partes, facultatesque mentis & corporis longe lateque se diffundat, hinc *homo* adpellatur. *Vetus* autem homo vocatur, quia per primum homi-

num lapsum, in ipso iam paradiso orta, *antiquo illi draconi, apoc. XII, 9.* originem suam debet; tum &, quia coaeva est cuius homini, a primo conceptionis momento illi adhaerens; *ps. LI, 7.* denique, quia ceu id, quod obsoletum & antiquatum, longoque usu detritum ac turpatum est, abrogari, reici, fastidiri a nobis debet, ut iis, quae vetera sunt, praetercuntibus, noua fiant omnia, *2. Cor. V, 17.* Nec praetermittendum, aliquando hanc corruptionem proponi sub emblemate vestis indecentis, foedae, turpis, & tunc dicitur per sanctificationem *exui, Coloss. III, 9. deponi, Ephes. IV, 22.* aliquando sub imagine monstri, horrenda

strage omnia in homine vastantis, & tunc dicitur *mortificari, Coloss. III, 5. & crucifigi, Gal. V, 24.* Iungenda, quae utriusque hac de re obseruauit, de *oeconom. foeder. Dei, I, 3. c. 12. §. 18. sq. p. 449. f.* Quae quidem omnia ita intelligenda sunt, quod longe aliter in non renatis, aliter autem in renatis, ac in studio sanctitatis proficientibus sese habent. In illis enim *natura, caro, vetus homo*, plenum obtinet dominium. His autem voces istae tribuuntur, proat iis *reliquiae naturae corruptae, carnis, & veteris hominis*, quae indies magis magisque subigendae, & suppressendae sunt, denotantur.

§. IX. Posterioris generis, seu id, ad quod per sanctificationem homo regentus accedit, in *spiritualibus* sunt, maius eiusmodi donorum incrementum, huc *plenitudo illa Dei; Eph. III, 19.* in *naturalibus*, quae sanctificantur, emendatio diligentior vitiorum atque defectuum omnium iis adhaerentium; in *corruptae naturae reliquiis*, plenius in omnem ἀρὰν, atque prauas propensiones dominium, faciliorque peccatorum actualium, hinc promanantium euitatio. Atque haec quidem *gratiae*, itemque *spiritus*, *Gal. V, 17.* ut & *noui hominis*, *Eph. IV, 24.* nomine designantur. *

* De termino, ut vocari solet, *ad quem*, hic nobis sermo est, qui recte in virum, donorum, virtutum spiritualium augmento novo, constituitur. Id quod itidem paullo distinctius, intuitu donorum mere spiritualium, naturalium, & euitationis vitiorum, quae propensionibus & actionibus nostris adhaerent, explicauimus. Idque adeo de termino *ad quem formali* est intelligendum. Is enim, quem *obiectum* vocant, Deus ipse est; quippe qui summum illud bonum est, quocum per conuersionem homo iterum vniri incipit, per sanctificationem, quo magis in ea proficit, eo arctius coniungitur. Sed hac de re deinceps. Cur terminus hicce ad quem, *gratiae, spiritus*, itemque *noui hominis* nomine insigniatur, ex iis, quae antea, de vocum harum oppositis diximus, facile intelligitur. Nimirum *gratiae* vox, qui non tantum vox graeca χάρις, sed & χα-

ρις responderet, hic effectum gratiae, seu favoris diuini denotat, dona scilicet illa spiritualia, quae per gratiosam suam operationem, quae itidem gratiae nomine quandoque designatur, Deus in nobis producit. Ita namque vox haecce *1. Cor. I, 4. Eph. IV, 7. 1. Tim. IV, 14.* accipitur. Idem & de voce *spiritus* censendum; quippe qua dona spiritualia, seu effectus spiritus sancti significantur, ut *1. Thess. V, 13.* Conferenda, quae ad §. 4. obseruauimus. Alias etiam vocantur *fructus spiritus*, *Gal. V, 22.* Nec, quid *noui hominis* denominatio sibi velit, obcurum alicui esse potest. *Hominis* enim nomine haecce in meliorem statum restitutio venit, eo quod similiter ad omnes animi pariter ac corporis facultates pertinet; *noui* autem, quia in locum veteris seu corruptionis naturalis, praefertim eius, quae post regenerationem adhuc est reliqua, succedit; tum &

ut

vt diuersitas huius status a priori, indicetur, cum quod diuersum est, etiam nouum vocari solet; *Marc. XVI, 17.* denique vt & praesentia eius innuatur, cum quod praecellens, eximium, egregium est, aliquando itidem nouum adpellitur; quo sensu & Deus hominibus piis *nouum nomen* pollice-

tur, *Es. LXII, 2. apoc. II, 17. c. III, 12.* hoc est, conditionem longe praestantiorum melioremque ea, qua hactenus gauisi sunt. Haec vero omnia ita capienda esse, vt semper adhuc aliquid desit, quod addi & vltius perfici queat, vel me non monente, quilibet intelligit.

§. X. Facile hinc perspicitur, sanctificationem ad omnes mentis facultates pertinere. Et ad *intellectum* quidem quod attinet, quidquid superest ignorantiae, erroris, in rebus spiritualibus, obscuritatis & confusionis; itemque prauitatis, in iudiciis & ratiociniis, vna cum causis specialibus, ex quibus haec omnia procedunt; quidquid porro superest stultitiae spiritualis, id eatenus tollitur, vt lucis seu cognitionis spiritualis in rebus ad salutem nostram spectantibus, itemque sapientiae nouum incrementum, remanentibus tamen semper corruptionis reliquiis, accedat; *1. Cor. I, 5. Coloss. I, 11.* *

* Vt in hominis intellectu, ante conuersionem, nihil aliud quam tenebrae sunt, in rebus spiritualibus, & stulticia; *1. Cor. II, 14.* ita per regenerationem, dum fides in illo producit, lux etiam diuina, & sapientia oritur, vt copiosius supra, cum de peccato, itemque de regeneratione verba faceremus, est expositum. Sed vt semper reliquiae quaedam naturalis corruptionis in intellectu quoque remanent; ita in sanctificatione seu renouatione id homo regeneratus agit, vt defectus istos, quantum fieri potest, emendet; & nouum indies lucis & sapientiae incrementum capiat, & ita hac quoque ratione magis magisque conformetur, ad imaginem eius, qui creauit, & regenerauit eum, hoc est, Dei, *Col. III, 10.* Vt vero eo rectius, quae diximus, intelligantur, & omnis prauas opiniones animo concipiendi euitetur occasio, sequentia haud perfunctorie obseruare iuuabit. Primo quidem, sermonem hic esse de rebus spiritualibus, seu iis, quae sunt *τῶν πνευματικῶν τοῦ θεοῦ*, vt Paulus loquitur, *1. Cor. II, 14.* hoc est, ad hominum salutem aeternam spectantibus, ne uitam autem de iis, quae humanae eruditionis circulum absolunt. Potestque adeo

aliquis proficere in luce & sapientia diuina, etsi ignarus eorum sit, quae humanae eruditionis laudem alicui conciliare solent; quemadmodum vicissim, qui in rebus ad humanam eruditionem spectantibus proficit, nondum statim in illuminatione & sapientia proficere censendus est. Monendum hoc fuit, quia experientia quotidiana docet, saepissime haec inter se confundi atque misceri. Summa autem eorum, ad quae hominis regeneriti cognitio tendit, & in qua nunquam non proficere cupit, est; *δόξα τοῦ Χριστοῦ, gloria Christi*, quae in euangelio exhibetur; cuius *φωτὶς καὶ δόξα illuminationem* homines increduli conspiciere nequeunt, vt Paulus docet; *2. Cor. IV, 4.* Hanc equidem *δόξαν τοῦ κυρίου*, regeneriti *ἀνακινεῖται καὶ προσάγει* conspiciunt; *2. Cor. III, 18.* sed vt indies eam intimius cognoscere in euangelio adnitantur, nouaque ita subinde luce perfundantur, quo ipso & ignorantiae, errorum, prauorum iudiciorum, & ratiociniorum reliquiae corriguntur & emendantur. Neque tamen otiosa quaedam hic rerum spiritualium, & mere theoretica intelligitur contemplatio; sed cognitio viua, efficax & practica, qua gloriam domini in euangelio

ita cognoscimus, vt ipsimet transformemur *ἀποδοξασθαι εἰς δοξάν*, vt Paulus iterum nos condocet; *2. Cor. III, 18*. Nimirum cognitio ista gloriae domini in euangelio ad amorem eius simul nos excitat, & ex amore studium in omnibus ad voluntatem eius se conformandi fluit; quo ipso, dum, quae optima sunt, eligimus, verae quoque & diuinae sapientiae documentum praebemus. Atque sunt quidem haec regentis omnibus, qui in studio sanctitatis progrediuntur, commu-

nia, sed vt diuersos admodum pro hominum diuersitate admittant gradus; cuius rei variae dantur causae, quas enarrare aut explicare huius loci non est. Quantumuis etiam eximia & praestans alicuius in rebus spiritualibus sit cognitio & sapientia; semper tamen, in hacce quidem vita, imperfecta manet, secundum illud apostoli: *ὅτι τὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δίδωται πνεῦμα καὶ νοῦν καὶ γνῶσιν καὶ ἀγάπην*; *1. Cor. XIII, 12*. Conferre iuvabit, quae dixi *in fl. th. uior. part. 1. c. 2. §. 45. f.*

§. XI. Pari ratione, quidquid in *voluntate* superest, philautiae pravae, vitiolorumque hinc prodeuntium, ambitionis, avaritiae, & ad voluptatem propensionis, id ita suppressitur, & imminuitur, vt contra per fidem amor Numinis, & abnegatio sui ipsius, cum humilitate & patientia, itemque temperantia, & caritate erga alios homines, noua incrementa capiat; *Ephef. III, 16. seq.*

• Repetendum hic itidem, quod suo loco copiosius edisseruimus, fontem & scaturiginem omnis miseriae, in qua homines ante conuersionem constituti sunt, hunc esse, quod voluntate sua a Deo, ceu summo bono, & omnis beatitudinis centro auersi, se ipsos supra omnia, & hinc res creatas, ex quibus commodum aut voluptatem capiunt, eadem ratione ament. Per conuersionem itaque ea animi in illis contingit immutatio, vt Deum iterum, ceu summum bonum suum, eundemque per sanguinem Christi reconciliatum, super omnia amare incipiant; vnde & *a tenebris ad lucem, a potestate satanae ad Deum* conuerti dicuntur; *act. XXVI, 18*. Ex hoc pacto rectus amoris ordo utcumque restituitur, dum Deum super omnia, alios homines sicut se ipsos, se ipsos secundum ordinem a Deo praescriptum, diligere incipiunt; quae & totius legis diuinæ summa est; *Mattb. XXII, 37-39*. Neutiquam autem inordinatus sui ipsius, & rerum huius mundi amor, in conuersione ita statim subigi potest, vt non subinde, aut per voluptatis cupiditatem, aut per avaritiam, aut per ambitionem erum-

pere gestiat; quo ipso simul amor Numinis impeditur, ne semper & vbique vim suam & efficaciam, ita vt par erat, exserere possit. Hinc itaque labor praecipuus hominum regeneratorum, qui & in vitae sanctae studio maximum momentum trahit, vt amorem istum sui, rerumque creaturarum inordinatum reprimendo, amorem Numinis excitent; & hunc excitando, alendo, fouendo, illum suppressant atque coerceant. Sunt enim haec ita inter se opposita, vt, quo magis amor sui inordinatus opprimitur & coercetur, eo magis amor Dei excitetur & crescat; & vicissim, quo magis huius crescit & incenditur, eo magis imminuitur ille & eneruetur. Opprimi autem inordinatus sui & rerum creaturarum amor non aliter potest, quam per continuam seriamque sui ipsius abnegationem, cuius summam adeo in studio sanctitatis necessitatem hinc intelligere licet. Quare & idem illud praeceptum diuinum, quod Deum supra omnia amare iubet, etiam abnegationem sui praecipit; conf. *Dent. VI, 4. 5*. coll. cum. *Mattb. XXII, 37*. *Marc. XII, 30*. *1. Cor. VIII, 5. 6*. Nimirum amor iste sui inordinatus, seu philautia

lautia praua, reuera turpissima foedissima-
que est idololatria. Hunc ergo, quamdiu
per sui ipsius abnegationem homo non
exiit, verum vnicuique Deum, vt decet,
colere nequit. Rationemque hinc intelli-
gere licet, cur seruator optimus toties abne-
gationem sui nobis commendet, eumque
discipulum suum esse diserte neget, qui se
ipsum non abnegauerit; *Matth. X, 37, 38.*
c. XVI, 24. Luc. IX, 23. c. XIV, 26. 27. Ex
abnegatione autem sui, cum humilitas pa-
riter ac patientia fluat, prout amor sincerus
Numerus reliquarum virtutum omnium
mater est, sequitur, in omnibus istis profi-
cere, qui sui abnegatione, amoreque Nu-
minis proficit; quemadmodum rursus re-
liquarum virtutum omnium exercitium, vt
per se est necessarium, ita &, vt in amore
Dei, nostrique & rerum huius mundi abne-
gatione rite proficiamus, plurimum con-
fert. Atque haec est exercitatio illa ad pie-
tatem, quam Paulus inculcat: *γινώσκεις δι-*
εμαυτὸν ὑπὸς τοὺς ἄλλους, 1. Tim. IV, 7. cum in
hisc virtutibus quotidie progredimur, &
vitia iis opposita exuere adlaboramus. Ne

autem in re tanti momenti fallamur, aut
aliquid admittamus, quod nos omni indu-
striae nostrae fructu priuet; primo quidem
cogitandum, numquam eousque nos profi-
cere posse, vt non longe plurima, ad quae
contendere debeamus, restent; *conf. Philip.*
III, 12. 13. 14. Porro fieri posse, vt licet reue-
ra crescamus, & proficiamus, nullum ta-
men incrementum sentiamus; quippe
quod ex status praesentis cum praeterito
comparatione cognoscitur. Comparatio
vero haec ita instituenda, vt numquam non,
quid adhuc restet, perpendamus, vt eo ma-
gis ad humilitatem & diligentiam inde ex-
citemur. Cauendum denique, ne in hisce
omnibus naturae gratiam imitantis nos de-
cipiat fallacia; cum nihil frequentius sit,
quam vt homines virtutes christianas sibi
habere, & in iis se egregie proficere sibi vi-
deantur, quarum tamen saltem vmbra qua-
dam, aut inani specie, se ipsos decipiunt mi-
sere. Copiosius haec omnia edisseruntur,
in *inst. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 4. §. 85. seq.*
itemque *cap. 3. §. 13.* vbi de incremento in
vitae sanctae studio egi.

§. XII. Idem & de iis mentis facultatibus censendum, quae cum quo-
dam corporis commercio coniunctae sunt, *imaginatione, & adpetitu*, quem
vocant, *sensituum*. Quidquid in illis *αταξίας* occurrit, occurrit autem sub-
inde & in regentis adhuc plurimum, magis magisque imminuitur, vt con-
tra rationis diuinitus collustratae imperio, perfectiori obedientia omnes
istarum facultatum motus subiiciuntur. * Quae vero emendatione qua-
dam atque directione indigent, vt vis praestans ingenii, iudicii que *ἀντι-*
βεβα, vel praestantia memoriae, maiori semper alacritate, ad ea, quae bona
sunt, hominique salutaria flectuntur. ** *Adfectuum*, & quidem natura-
lium praecipue, quoniam hic ratio sit, ex ipsa eorum indole haud difficul-
ter intelligitur. ***

* Magnam imaginandi facultatis in ho-
minibus non renatis esse corruptionem,
plurimaque inde in vita recte instituenda
oriri incommoda, idque vel ideo, quod per
imaginationem adfectus prauum quam facillime
concentitur, ipsa quemlibet conducere
potest experientia. Et hinc etiam constat,
non vno impetu, sed sensum & successu tem-

poris ista naturae vitia corrigi atque emen-
dari posse. Quare, licet initium eius fiat in
regeneratione, semper tamen in sanctifica-
tione in isto vitia haec corrigendi studio,
sedulo pergendum est. Reliqua, quae hic
dici possent, repetenda *ex inst. theol. moral.*
part. 1. cap. 1. §. 32. sq.

M m m m m m 3

** Per-

** Pertinent haec ad dona naturalia, quae, quo pacto sanctificari & possint, & debeant, supra iam ad §. 6. huius capitis, dictum est.

*** Adfectus, qui in hominibus regenitis deprehenduntur, duplicis sunt generis, vel *spirituales*, vel *naturales* quidem, sed sanctificati, & ulterius sanctificandi. Spirituales sunt, qui ex causis spiritualibus oriuntur, atque adeo a mente tantum originem habent, licet in corpore etiam effectus eorum quandoque sentiantur, vt *amor Dei*, *odium peccati*, *tristitia* & *dolor ob peccata*, *gaudium spirituale*, *spes diuina*, *zelus*, & alii. Naturales sunt, qui ex causis naturalibus oriuntur, sed per fidem sanctificantur, & qua obiectum, modum, finem, rite diriguntur, vt *amor parentum*, *liberorum*, *cognatorum*, *amicorum*, *tristitia*, *commiseratio*, & alii. Qui vero natura sua aliquid mali inuolunt, adfectus, vt *inuidia*, & reliqui, subiunguntur a regenitis, & supprimuntur; vel

vt Paulus loquitur, *qui Christi sunt, crucifigunt carnem suam, cum suis passionibus & concupiscentiis*; Gal. V, 24. De spiritualibus adhuc observandum, eos equidem per se bonos esse, sed tamen hominum culpa defectus quosdam iis adhaerere, quos itidem tollere adnuntuntur, qui in studio sanctitatis proficiunt. Discernendi porro a spiritualibus sunt *mentales*, cum illi in solis regenitis sint, hi autem etiam in irregenitis, & in eo saltem conueniant, quod vtrique non a sensibus externis, aut imaginatione, sed ab intellectu originem ducant. Recte itaque sub naturalium adfectuum nomine, tum *mentales*, tum *sensitui* (qui alias *καὶ ἡσυχίᾳ* fere adfectus vocari solent) comprehenduntur, adeoque de vtrisque, quod de naturalibus diximus, est intelligendum. Copiosius haec omnia edisserui, in *inst. theol. mor. part. 1. c. 1. sect. 6. ad §. 40.*

§. XIII. Nec corporis hic negligenda conditio, quippe quae ad animi propensiones plurimum confert. Immo, quo saepius contingit, vt per corporis motus vehementiores mens ipsa abripiatur; eo maius adhibendum studium, vt eos coërceamus, atque compescamus. Quo maior enim est vis corporis, eo difficilius mens motibus eius resistit, & praecipitia, in quae hac ratione fertur, euitat. Vnde & corporis sanctificationem scriptura ipsa tam studiosè inculcat; 1. *Thess. V, 23. Rom. XIII, 14. 1. Cor. IX, 27.* Simul tamen & legitimus membrorum corporis vsus hic in censum venit; *Rom. IV, 19.* **

* Falluntur equidem magnopere, qui omnia mala ex corpore deriuant, vnicam peccatorum omnium sedem in eo se inuenisse sibi persuadent; vt alibi demonstramus. Ethnicorum philosophorum, Platoniorum, Pythagoraeorum, Stoicorum iste error fuit, eo quod veram mali originem ignorarent, auid nimis a Sociianis, aliisque Pelagianae haereseos restauratoribus arceptus, vt eo facilius mentem naturalis corruptionis expertem adserere possent. Non minus vero & illi egregie falluntur, qui corporis in sanctitatis studio adeo nullam

rationem habendam censent, vt ei omnia indulgere queant. Qui tamen rectius sapere possent, si modo paullisper ad se ipsos attendere vellent. Facile enim tum experiundo condicerent, per motus corporis paullo vehementiores numquam fere non impediri, & sufflaminari, aut omnino vna abripi motus mentis. Hinc, quantam ea res curam postulet, suo exemplo nos condocet Paulus: *ἀλλ' ἐκπαίδευσέ μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγῶ* &c. 1. *Cor. IX, 27.* Cumque isti motus corporis numquam non recurrant, nisi probe coercentur, per omnem vitam

ea in re nobis elaborandum est. Non prorsus equidem corporis conferuatio est negligenda, ita tamen moderanda, ne animae inde periculum creetur. Hoc est, quod Paulus docet, *Rom. XIII, 14.*

* Cum homines sub seruitute peccati adhuc constituti, membris corporis, sensibus praefertim externis, ad praua quaeuis turpiter abutantur; in ipsis hisce membris & sensibus pronitas quaedam & dispositio ad praua contrahitur; conf. 2. *Petr. II, 14.*

Eo maiorem itaque, qui in studio sanctitatis rite progredi cupiunt, circa rectum membrorum, speciatim sensuum exteriorum, usum, adhibent diligentiam, quia non tantum per istum abusum, facillime occasio grauissima peccata admittendi existit, vt vel primorum parentum exemplo patet; *Gen. III, 6.* sed & quia pronitas illa ad praua, vsu & exercitio contrario exuenda atque imminuenda est; conf. *Iob. XXXI, 1. Matth. V, 29. 30.*

§. XIV. Qui haecce omnia in regentis efficit, Deus est, quippe qui & *velle & perficere in illis operatur; Philipp. II, 13.* Cum autem homo, per vires in regeneratione collatas, itidem aliquid conferat, hinc *gratiae cooperanti* sanctificatio tribui solet. De omnibus autem, quod diximus, diuinitatis personis est intelligendum, cum & de patre hoc adferatur *Ioan. XV, 2. Ebr. XIII, 20. 21.* & de filio, qui non tantum hanc gratiam nobis promeruit, *Ebr. IX, 14. Rom. VI, 6. 8.* sed eam etiam operatur, *1. Cor. I, 30. Ebr. III, 11.* immo a quo, ceu capite, membra corporis mystici, omnem influxum spiritualem recipiunt; *Eph. I, 23. c. IV, 15. Io. XV, 1. 2.* specialiori tamen quadam ratione de spiritu sancto; *Rom. I, 4. c. VIII, 2. 9. 10. 11. 14. Gal. V, 22. **

* Quod diximus, Deum ipsum ea omnia, quae ad virtutis & sanctitatis incrementum pertinent, in hominibus regentis efficere, seu, quod perinde est, causam sanctificationis efficientem esse, non tantum Paulus *loco iam citato, Philipp. II, 13.* docet, sed disertè quoque 1. *Thess. V, 3.* proficitur: *ipse autem Deus pacis, sanctificet vos totos &c.* Quocum & illud Ezechielis conuenit: *vt cognoscant, me esse Iehouam &c. qui sanctificat ipsos; c. XX, 12.* Et sane eiusmodi hoc est, vt ipsimet gentiles, tum ex humanae infirmitatis, tum ex diuinæ benignitatis consideratione, intelligere potuerint, & etiam intellexerint, virtutem a Deo & petendam, & expectandam esse. Multa hac de re exstant illorum escripta, sed omnium instar esse possunt, quae ex Platonis & Platoniorum mente hac de re differit MAXIMVS TYRIVS, *diff. 22.* cui tunc fecit: *ei γένετό τις θεός μοιρμ αγαθός; an aliquis diuinitus bonus fiat? p. m. 222. seq. ex edit. DAVISII.* Inter alia ex

eo, quod Deus omnia, quae perfecta sunt, & habeat, & dare velit, & possit, concludit, quod & virtutem, quae omnium perfectissimum sit, conferat. *Τελειωτὸν δὲ, inquit, ἡ ἀρετὴ διδωσι τοίνυν ὁ ἔχων ὥστε ἐν δὲ ὁ μὴ ἄλλο τι ἀγαθὸν εἰς ἀνθρώπου ἐλθῃ, μὴ παρὰ θεοῦ ἐρηγῇ. Ἀλλὰ μὴ ἐνδὲν ἐστὶν ἄλλο ἀνθρώπου ἀγαθὸν ὃ μὴ παρὰ θεοῦ ἔρχεται. Perfectissimum autem est virtus. Dat ergo quod habet. Vt non sit existimandum, aliud, quam quod ab eo proficiscitur, bonum hominibus contingere: cum reuera nullam sit bonum, quod non ab eo originem suam trahat; l. c. p. 229. Immo meliores etiam animas, hocce Numinis auxilio, vt virtutis viam ingredi possint, indigere idem auctor pronuntiat: *εἰ δὲ ἀρεταὶ ψυχῆς φύσαι, ἀμφισβητήσοιμι ἐν μετρίῳ τῆς ἀρετῆς ἀρετὴς πρὸς τὴν ἐσχάτην μοχθηρίαν καὶ ἀνομιάναι, δίδονται ζυμωγιστῶ θεοῦ καὶ συλλήπτορος τῆς ἐκὶ θάτερα τὰ κρείττω σοφίης καὶ χειραγωγίης ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ τὰ ἀσχερὰ ὀλισθῶς, αὐτοφύκας ἀδινείας ἔχων: ἡ καὶ τὰς ἐπιεικέας ψυχὰς πολλακτῆσιν αὐτῶν**

ἡδονῶν καὶ ἐκδομαμάτων εἰς τὰς αὐτὰς ἰδούσαις
 μοχθηρίας ἐννοεῖται. At vero quae naturam
 meliorem sortitae sunt animae, in medio vir-
 tutis summae, summaeque improbitatis con-
 stitutae, auxilio subsidioque Dei opus habent,
 qui ad alteram illam meliorem partem ducat
 eas ac impellat. Nam ut facile in deteriorem
 labantur semitam, ab innata sibi infirmitate
 habent, quae probis quoque animabus volu-
 ptatum cupidinumque adblanditur illecebris,
 secumque in easdem flagitiorum vias abripit;
 p. 230. Alia eiusdem generis ethnicorum
 testimonia adfert wrrsvs, de oecon. foeder.
 Dei cum hominibus, l. 3. c. 12. §. 53. sq. iisque
 probat, agnouisse gentiles, virtutem a Deo
 dari, adeoque ab eo petendam, & propter
 eam gratias illi agendas: porro, auxilium
 illud Dei non in sola morali fuzione eos
 constituisse, sed in efficaci inspiratione; quo
 quidem auxilio etiam optime constitutae
 animae opus habuerint. Non satis equidem
 fateor hac in re sibi constant gentilium phi-
 losophi, etiam qui vnus eiusdemque fuere
 sedae, vt Stoici, dum inter dum Deo, inter-
 dum sibi ipsis omnia tribuunt; subinde
 quoque conclusiones, quae longe pulcerrimae
 videntur, ex erroneis deriuant princi-
 piis: veritatem tamen quodammodo & hac
 in re iis fuisse perspectam, negari nequit.
 Vnde & non sine ratione is, quem antea
 laudauimus, wrrsvs, Socinianis, aliisque
 Pelagiani erroris propugnatoribus, homi-
 num vires ita euehentibus, vt Numinis
 auxilium prorfas, ceu inutile & supernuaca-
 neum proferbant, eiusmodi ethnicorum
 effata opponit, addique: *Pudendum pro-*
fecit est gentiles scriptores de naturae nostrae
infirmitate & ad bonum impotentia buuilius,
de diuina auxiliante gratia praeclearius senti-
re, de ea precibus impetranda pulcristus loqui,
is, qui christianae prouidentes excellentiam
religionis verae virtutis sanctitatem rite ac-
estimare debebant. Ita qui ex pago sunt aduer-
sus pseudo-christianos illos, ingratos gratiae
diuinae hostes, surgent in die iudicii, non mi-

nus illos condemnaturi, quam regina austri
 incredulos iudaeorum; l. c. §. 58. Recte qui-
 dem, atque praeclear. Sed cauendum si-
 mul, ne fato cuidam, aut absoluto decreto
 omnia tribuentes, Deam malorum pariter
 ac bonorum simul, auctorem faciamus.
 Sunt namque, fateor, bona omnia gratiae
 diuinae imputanda; sed Deus nemini hanc
 gratiam denegat, imodo homines mediis a
 Deo ipso ad hoc constitutis atque praescrip-
 tis, rite vtantur.

Iam quod de omnibus trinitatis personis
 accipiendum sit, quod diximus, Deum eo-
 rum omnium, quae ad virtutis & sanctitatis
 incrementum pertinent, causam esse, ne-
 mo non intelligit, cum sanctificatio eius-
 modi opus sit, quod in scholis theologorum
 ad extra vocatur, quae omnibus diuinitatis
 personis sunt communia. Idem & dicta,
 quae omnibus personis hocce opus vindi-
 cant, iam adlata, euincunt. De filio itidem
 constat, quod non tantum eo modo, quo
 pater & spiritus sanctus, hic concurrat, sed
 & vt causis meritoria, itemque per influ-
 xum illum specialem, vt capitis, in membra.
 Neque enim sine grauissima ratione scri-
 ptura sacra huncce influxum vrget, & toties
 repetit, aut Christum vt caput ecclesiae ceu
 corporis eius mystici describit, vt ex locis
 citatis Eph. I, 23. c. IV, 15. patet, itemque ex
 Col. II, 19. quorum & comparatio fidelium,
 cum palmitibus, ex vite, hoc est, Christo,
 omnem succum vitalem accipientibus spe-
 dat; Io. XV, 1. 2. Addi posset, Christum
 etiam vt causam exemplarem considerari
 posse, quoniam perfectissimum vitae san-
 ctiae exemplum, quod imitemur, ad quod
 nos componamus, nobis reliquit; Matth.
 XI, 29. i. Petr. II, 21. Interim specialiori
 adhuc quadam ratione, & per appropriatio-
 nem quamdam, vt loqui solent, sanctificatio
 spiritui sancto adscribitur, vnde & sanctifi-
 cationem spiritus Paulus commemorat;
 2. Thess. II, 13. Huic enim eorum omnium,
 quae ad salutem hominis promouendam

com-

comparata sunt, specialis applicatio quodammodo propria est, vt ex reliquis quodque operibus, quae scriptura sacra illi passim tribuit, liquet.

Ita denique Deo haec operatio adferitur, vt homo ipse etiam aliquid conferat, seu cooperetur. De regentis namque sermo est, qui viribus gratiae iam instructi sunt, per quas aliquid operari possunt, cum in illis *nouus homo* sit, *Ephes. IV, 24. noua creatura*, *2. Cor. V, 17. nouus spiritus*; *Rom.*

VII, 6. Quae tamen vires non sufficerent, sed mox defecturae essent, nisi Deus benignissimo concursu suo eas conseruaret, corroboraret, & augetet, adeoque *bonum illud opus, quod in nobis incepit*, ipse etiam *perficeret*; *Philipp. I, 6.* Quanam autem speciatim ea sint, quae homo confert, deinceps *§. 16.* explicabitur; legere interim iuuabit, quae hac de re dixi, *instituit. theol. moral. part. 1. cap. 1. §. 42. seq.*

§. XV. Eo minus autem dubitandum, sanctificationem esse opus aliquod ipsius Dei, quoniam hic in cordibus fidelium habitat, *Io. XIV, 25.* tamquam in templo suo, *1. Cor. III, 16.* & quidem per *vnionem*, quam *mysticam* vocare solent. * Quae quidem vnio, qua ex una parte Deus triunus, *Io. XIV, 23. 2. Cor. VI, 16, 17, 18.* speciatim Christus, secundum vtramque naturam, diuinam & humanam; *1. Cor. VI, 17. Ephes. I, 22, 23. IV, 25.* ex altera parte homines credentes, *Es. LVII, 15. 1. Petr. I, 4. seq. Eph. III, 17.* inter se coniunguntur, vt in ipsa regeneratione, & conuersione per fidem incipit, ita in sanctificatione continuatur. ** Modus autem plane singularis est; certumque, quod non solum omnipraesentiam diuinam, qua Deus rebus creatis omnibus adest, sed amplius quid denoret; num vero in gratiosa saltem operatione & donorum diuinorum communicatione, an vero in arctiori quadam fidelium, qua substantiam illorum, cum ipsa Numinis substantia, coniunctione consistat? de eo non omnes inter se conueniunt. **

* Atque ex iisdem illis locis, in quibus Deus in cordibus credentium habitare dicitur, vt *Io. XIV, 23. 1. Cor. III, 16. VI, 19. 2. Cor. VI, 16.* simul patet, reuera eiusmodi vnionem dari. Describitur vero etiam per *desponsationem credentium cum Christo*; *Hos. II, 19, 20.* vnde & Christus subinde *sponsi* nomine venit; quo sub schemate totum hocce mysterium, *ps. XLV.* & in *cantico canticorum* delineatur; itemque per *coniugium Christi & ecclesiae*, *Eph. V, 32.* per *coniunctionem capitis & membrorum*; *Ephes. I, 22, 23. IV, 16. Coloss. II, 19.* Paulus quoque discrete *vnionem* seu *coniunctionem cum domino* vocat; *1. Cor. VI, 17.* Quae quidem, & alia eiusdem generis testimonia

nos dubitare non sinunt, quin vera & realis vnio seu coniunctio indicetur; etsi eiusmodi ea sit, vt aliud eius exemplum non detur; hinc & non nisi ab iis, qui in ea constituti sunt, recte intelligitur, adeoque merito *mystica*, seu arcana dicitur; conf. *1. Cor. II, 7.*

** Cum regeneratio ac conuersio hominis peccatoris eo tendat, vt a summa miseria liberatus, ad veram felicitatem, quae in fruitione Dei, ceu summi hominum boni, consistit, perducatur; res ipsa docet, vnionem hanc in ea incipere. Nimirum ad conuersionem quod attinet, per contritionem omne nequitia, quod nos a Deo separat, remouetur; per fidem vero *Christum*

flum induimus, & cum eo quam arctissime vnimur; Gal. III, 27. Io. VI, 56. XV, 5. In sanctificatione autem vnio haecce cum Deo non tantum continuatur, sed & crescit, & indies arctior redditur, prouti ipsa fides, & virtutes inde fluentes, cumprimis amor Dei incrementum sumunt, & peccatorum reliquiae, quae obstant, quo minus vnio haec ex omni parte perfecta sit, enervantur ac imminuuntur. Reliqua, quae ab aliis, tum de iis, qui inter se vniuntur, Deo triuno, speciatim Christo, ex altera parte, ex altera autem homine regenito; tum de mediis, legitimo scilicet verbi diuini, & sacramentorum vsu, monentur, luentes praetermittimus, cum ex iis, quae de ipsa sanctificatione dicuntur, facile intelligantur. Conferenda, quae hac de re obseruauimus in *institut. theol. moral. part. 1. cap. 1. sect. 4. §. 86. seq.*

*** Ad modum huius vnionis quod attinet, eam nec essentialtem, seu naturalem esse, qualis est inter animum & corpus humanum; nec personalem, seu hypostaticam, qualis est inter diuinam humanamque naturam in Christo; omnes consentiunt. De eo saltem inter nostrates quae-

ritur, num etiam in hacce vnione noua substantiae diuiniae ad homines credentes fiat adproximatio? an vero tantum in gratiosa operatione, & donorum diuinorum communicatione consistat? Sunt enim, qui prius, sunt &, qui posterius defendunt. Et illis quidem, qui priorem sententiam propugnant, etiam suffragatur, eruditissimus Tubingenfium theologus, PFAFFIUS, *institut. theol. dogmat. part. 2. cap. 10. §. 3. p. 554.* Nec desunt utrique parti rationes, quibus sententiae suae speciem conciliant, quas in compendio exposui, *institut. theol. moral. cap. 1. sect. 4. ad §. 88.* Mihi sufficere videtur, si duo caute hic euitemus extrema; quorum alterum illorum est, qui vnionem hanc nimis extenuant, vt tandem mere imaginaria euadat, cum tamen scripturae loca antea adlata, veram realemque omnino eam esse, euincant; alterum illorum, qui eam nimis exaggerant, & tantum non hominem in Deum mutant, quae Weigelianis, aliisque eiusdem generis hominibus, tribuitur sententia. Et huc redeunt, quae iam hac de re dixi, in *institut. theol. moral. l. c. ad §. 88.*

§. XVI. Quae homo ipse hac in re agit, in eo praecipue consistunt, quod impedimenta, quibus operatio diuina sufflaminatur, remoueat, * & mediis, quibus gratia diuina, eiusque incrementum, obtinetur, recte vtatur, ** cumprimis, vt vitiorum prauarumque cupiditatum insulcibus, atque tentationibus fortiter resistat; quod cum sine certamine fieri nequeat, *lucta* hinc oritur *carnis* atque *spiritus*; *** tum vt displicentia atque dolore ea, quae per imbecillitatem admisit, retrahat, fideique actu subinde repetito, nouas vires adquirat; * continuo denique atque quotidiano exercitio malarum propensionum vim imminuat, bonarum autem augeat. **

* Cuncta ergo si paullo adcuratius consideremus, deprehendemus, Deum hic agere quod praecipuum est, quippe a quo regeniti per fidem in Christum omnem velut succum vitalem recipiunt; *Io. XV, 5.* Hominibus enim id saltem fere relictum, vt impedimenta remoucant, & mediis, qui-

bis gratia diuina, eiusque incrementum obtinetur, recte vtantur. Huc sane & reliqua omnia, quae hic docemus, referri possunt. Addenda, quae iam hac de re monui, in *institut. theol. moral. part. 1. cap. 1. §. 45.*

** Haecce

** Haecce media ad §. sequentem 17. indicabimus.

*** *Lusta* haecce *carnis & spiritus*, quae in conuersione equidem incipit, sed in sanctificatione per omnem vitam continuanda, probe & accurate discernenda est a *pugna rationis & appetitus sensitui*. Illa enim in regenitis tantum deprehenditur; *Rom. VII, 5. VIII, 7. Gal. V, 17.* haec vero in irrogenitis etiam locum habet; *Rom. II, 15.* In *pugna* porro *rationis & appetitus sensitui*, adfectus naturales ex repraesentatione honesti, decori, laudis, poenae, praemii per rationem excitati, pugnant cum adfectibus & propensionibus crassioribus, ad peccata grauiora & externa homines impellentibus. In *lusta* contra *carnis & spiritus*, spiritus, animus illuminatus, fide ornatus, viribus gratiae instructus, pugnat contra propensiones, & adfectus prauos quoscumque, etiam subtiliores ad eiusmodi peccata tendentes, quae in se spectata satis grauias sunt, sed subinde ab hominibus irrogenitis, ne quidem pro peccatis, saltem pro leuissimis habentur. Praeterea, *ratio* contra appetitum sensituum pugnet armis naturalibus, argumentis philosophicis; *spiritus* vero armis viitur spiritualibus, scuto fidei, gladio verbi, precibus gemitibusque ad Deum fusis, ceterisque a Paulo enarratis, *Ephes. VI, 11. seq.* Denique & euentu pugnae differunt; qui in regenitis, modo rite pugnent, nec sibi ipsis

desint, est victoria, *1. Io. V, 4. 2. Tim. II, 3, 4, 5.* & libertas a dominio prauorum adfectuum; *Rom. VI, 12, 14, 17.* Irrogeniti autem, licet interdum utcumque prauos motus repriment, haud raro tamen, quantumvis omnes animi vires intendant, succumbunt, & a iugo isto se liberare nequeunt; autsi victoriam se referre sibi videantur, plerumque hoc fit ope alterius adfectus prauis, quem illi, cuius appetum infringere cupiunt, opponunt. Plura & haec de re dixi, *insituit. theol. moral. part. 1. cap. 2. §. 58. seq.*

* Hoc ad poenitentiam illam quotidianam, speciatim sic dictam, pertinet, de qua ad §. sequentem 17. agemus.

** Magnam esse *deum* seu exercitationis vim, in habitibus seu propensionibus bonis acquirendis, & vi malorum infringenda, & ratio, & experientia quotidiana docet. Hinc & ethicorum philosophi quidam in virtute comparanda omnia fere *ty deum* tribuerunt; vii a me in *diss. de deum philosophica* demonstratum; in *analectis histor. philosophicae*, p. 409. Sed longe aliter ista *deum* apud regenitos se habet; qui, licet eam minime negligant, quin potius, cum summam eius necessitatem intelligant, diligenter adhibeant; non tamen reliqua media praetermittunt, quae cum ea coniungenda sunt; quaeue ethicorum philosophis maximam partem, plane fuerint ignota.

§. XVI. Patet itaque, quod sanctificatio non rite procedat, sine *poenitentia quotidiana*; quae adeo & inter media eius recte refertur, & quandoque specialiori significatione *renouationis* nomine venit. * Ea-que cum carni atque sanguini parum grata sit, subinde loquutionibus, summum dolorem significantibus, in scriptura sacra exprimitur; quales sunt: *crucifixio carnis cum cupiditatibus suis*, *Gal. V, 24.* *abscissio & mortificatio membrorum*, *Matth. XVIII, 8. 9. Coloss. III, 5. circumcisio cordis*; *Rom. II, 29.* * Accedant vero & alia media necesse est, legitima verbi diuini tractatio, *** praxis legitima sacramentorum, speciatim sacrae eucharistiae, * preces vera fide ad Deum fusae, ** & reliqua, ***

Nnn nnn 2

* Haec

* Haec est poenitentia illa *stantium*, quam a poenitentia, quam vocant, *lapsorum*, probe discernendam esse, constat; & alias etiam monuimus. Cum enim poenitentia *stantium*, illorum sit, in quibus iam fides, adeoque vita spiritalis est; lapsorum autem, illorum, in quibus fides & vita spiritalis primum accenditur; maximum sane inter utramque intercedat discrimen, necesse est. Interim ad poenitentiam quoque *stantium* agnitio peccatorum requiritur, tum originalis, tum actualium omnium. siue opere, siue ore, siue corde, itemque, siue commissione, siue omissione fuerint perpetrata. Etsi namque peccata habitualia, inter quae originale eminere, non amplius in regentis dominantur, vim eius nihilofecius subiunde adhuc sentiunt, saepiusque in eo, quem semel ingressi sunt, cursu turbantur; *Ebr. XII, 1.* Actualia autem peccata, licet summo studio fugiant, per infirmitatem tamen illis adhaerentem neutiquam omnia euitare possunt; quin potius illud Iacobi: *in multis labimur omnes, cap. III, 2.* numquam non ingeminare necesse habent. Et hinc etiam sin- cero ob ista peccata, adficiuntur dolore; idque non tam propter poenas, quae peccatores manent, quam propter ipsam peccatorum foeditatem, & quod Deum, patrem suum benignissimum, iis offenderint. Vnde & patet, quod ipse amor Dei ad dolorem huncce excitandum & augendum concurrat; ea quidem ratione, vt quo sincerior puriorque hicce amor fuerit, eo grauior inde, quod Deum ad iram prouocauerint, exsistat dolor. Quo ipso maximum inter contritionem, quae est in poenitentia *stantium*, & quae est in poenitentia *lapsorum*, conspiciatur discrimen. Fides vero etiam accedit, qua meritum Christi adprehendunt, certique redduntur, haec sibi non imputari, sed remitti peccata, adeo vt *videtur quod peccata sit in illis, qui in Christo lesu sunt, qui non secundum carnem, sed se-*

cundum spiritum ambulant; Rom. VIII, 1. De serio animi proposito, adhaerentes defectus emendandi, & ita in sanctitatis studio proficiendi, vt aliquid addamus, necesse non est; cum nemo dubitet, quin & hoc adesse debeat. Ceterum, dum *quotidiana* haecce poenitentia dicitur, summa necessitas, quae nobis incumbit, quotidie eam repetendi, indicatur. Idque ex perpetuis carnis, aliisque hostium spiritualium insulibus, quibus expositi sunt christiani, satis patet. Nec tamen hoc ita est capiendum, ac si non aliquando specialiori quadam ratione ad hoc negotium accedendum sit, cum animi status hoc exigit; aut ac si certis horis, matutinis vel vespertinis ita se adstringere oporteat, vt per reliquum diei spatium de salute nostra non simus solliciti; quin potius ad animae nostrae semper respiciendum est statum, & necessitatis magis, quam temporis, habenda est ratio. Copiosius de hisce omnibus dixi, *instit. theol. moral. part. 1. cap. 5. §. 4. seq.*

** Etsi enim istae voces generatim ad omnem prauarum cupiditatum oppressiorem & coërcitionem, quae numquam fere non cum dolore quodam animi coniuncta est, pertineant; nihil tamen obstat, quo minus speciatim ad renouationem, quae in poenitentia sit quotidiana, referantur.

*** Vt enim verbum diuinum semen illud *ἀγαθόν* est, ex quo nouus homo generatur; *1. Petr. 1, 23.* ita ex eodem etiam conseruatur, corroboratur, atque augetur. Idque de verbo tum *legis*, tum *euangelii*, diuersa tamen ratione, est intelligendum. Repetenda autem, quae de legitima verbi diuini translatione, prout ad sanctificationem spectat, monui in *instit. theol. moral. part. 1. cap. 5. §. 10. seq.*

* Quae de baptismi pariter ac sacrae eucharistiae vsu, in promouendo sanctitatis studio, dici possent, itidem iam occupauit,

pauli, in *institut. theol. moral. part. 1. cap. 5. §. 18. seq.*

** Etiam de hisce iam ex instituto expo-

sui, in *institut. theol. mor. part. 1. cap. 5. §. 25. seq.*

*** Quae indicata sunt in *institut. theol. log. moral. l. c. §. 38. 39. seq.*

§. XVIII. De necessitate sanctificationis nemo dubitauerit, nisi qui ipsius vitae spiritualis conseruationem, eamque augendi & promouendi studium, parum necessarium existimauerit; quod absonum foret. * *Vilitas* vel ex bonis, quae eam aut comitantur, aut consequuntur, intelligitur. ** Hinc & *difficultate*, quae ex carnis relictantia oritur, nemo ab ea deterrebitur. *** Quantumuis autem omnem quis nauet operam, vt in ea progrediatur, semper tamen *imperfecta* manebit. *

* Si enim vita spiritualis non sollicitè conseruetur, & augeatur, facile iterum imminuitur, tandemque prorsus amittitur. Locum hic habet, quod vulgo dici solet: *qui non proficit, deficit*. Idque est, quod Petrus nos condocet, quod hac ratione firmam facere debeamus *vocationem*, & *electionem nostram*, 2. *epist. 1. 10*. Omnia praeterea salutis media eo tendunt, vt imago diuina in nobis restauretur & magis perficiatur. Quae quidem restauratio, vt in regeneratione inchoatur, ita continuatur, cum vitae sanctitatis studemus. Hinc *exuere veterem hominem*, & *induere novum* iubemur, κατὰ θεὸν καὶ διττα, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis, Eph. IV, 24. conf. & Coloss. III, 9. 10. 1. *Petr. II, 1, 2*. Immo ideo Christus etiam venit, non tantum vt peccata nostra expiaret (quamquam haec caussa sit praecipua) sed & vt opera diaboli destrueret; 1. Io. III, 8. qui & semet ipsum pro nobis dedit, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purgaret sibi ipsi populum proprium ἁγιάσας καθὼς ἴππων, qui zelum singularem in operibus bonis demonstraret, Tit. II, 14. quemadmodum & idem seruatur ἡμεῖς, exemplum nobis reliquit, vt eius vestigia sequeremur; 1. *Petr. II, 21*. Et quid multis hic verbis opus est? Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra, diserte apostolus pronuntiat 1. *Thess. IV, 3*. vt scilicet

sancti simus, quemadmodum & ipse (Deus) sanctus est; 1. *Petr. I, 15. 16*. Immo, sine sanctimonialia neminem Deum visurum, idem gentium doctor sine ambagibus adserit, *Ebr. XII, 24*.

** Quod de pietate Paulus dixit, eam ad omnia esse utilem, & promissionem habere, huius & futurae vitae; 1. *Tim. IV, 8*. id merito generatim de vitae sanctae studio intelligunt. Immo tanta Deum sincere amantium, adeoque & vitae sanctitatem conseruantium, est felicitas, vt cuncta, quantumuis aduersa sint, in illorum commodum cedant; *Rom. VIII, 28*. Cumque eiusmodi homines pacem habeant cum Deo, & conscientiae gaudeant tranquillitate; de gratia porro Dei, & quod nunquam non preces suas exaudiat, longe sint certissimi; certam insuper spem habeant vitae aeternae; & per ipsum illud continuum sanctitatis studium, *vocationem suam* & *electionem firmiorem faciant*; 2. *Petr. I, 10*. calamitates denique, quas subinde experiuntur, pro diuini fauoris reputent documentis; nemo non eiusmodi inde in eos redundare bona perspicit, ob quae felices maxime atque beati censi debeant.

*** Difficultatibus sane non carere sanctitatis studium, & res ipsa, & quotidiana docet experientia. Colluctandum enim est hominibus piis quotidie, cum carne, mundo, & diabolo. Praeterea ὁμοῦ, καὶ

λυκερίστον ἀμυρταν ονυς & (vestimenti instar) nos ambiens peccatum in se deprehendunt, quod curium istum, quem ingressi sunt, admodum difficilem reddit; *Ebr. XI, 1.* Quamobrem & seruator optimus ipse, portam angustam & viam arctam esse, dicit, quae ad vitam ducit; *Matth. VII, 13, 14.* Quantumuis autem difficile sit, in vitae sanctae studio, ita vt decet, proficere; non tamen inde inferendum, quod nonnulli faciunt, ac si plane sit ἀδύνατον. Sane, si secundum solas naturae vires hominem consideremus, id ἀδύνατον esse, lubens fateor. Sed de regenitis, qui gratiae viribus pollent, & quibus numquam non Deus ipse, apud quem nihil est ἀδύνατον, adest, aliter pronuntiandum. Quam quidem Numinis in regenitis potentiam, verbis ἡμφοκατάστασις describit apostolus, dum Ephesiis illuminatis oculis mentis adprecat, vt cognoscere queant τὸ υπερβῆλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἐν ἡμῖν; τοὺς πιστεύοντες κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ πνεύματος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ *Ephes. I, 19.* Hinc & eosdem adhortatur: ἀδυναμοῦντε ἐν κυρίῳ ἡγεῖν ἐν τῇ κρᾶντι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ; *cap. VI, 10.*

* Cum subinde haec docuerimus, in vitae sanctae studio proficiendum esse, quotidianaque nobis opus esse renouatione; euident inde est, quantumuis magnam adhibeamus diligentiam, semper tamen vitae nostrae sanctitatem manere imperfectam. Et nemo sane regentorum ad eum sanctimoniae gradum peruenire potest, vt non defectu quodam labore. Quemadmodum enim, quamdiu in hac vita sumus, ex parte intellectus, ἐν μέρῳ, δι' ἑσπερον ἐν ζωῇ καὶ cognoscimus; *1. Cor. XIII, 9, 12.* ita, quod ad voluntatem attinet, cum eodem apostolo profitemus: non, quia iam consequuti sumus, aut iam perfectus; sed persequor vt comprehendam, quatenus a Iesu Christo sum comprehensus; *Philipp. III, 12.*

Solet equidem regenitis, seu homini-

bus in Christum credentibus perfectio quaedam tribui, quemadmodum & ipsum sanctitatis studium perfectionis christianae nomine quandoque venit. Sic seruator ipse: eritis itaque τέλει perfecti, quemadmodum pater vester in caelis perfectus est; *Matth. V, 48. conf. & Coloss. IV, 12. Ebr. V, 14. Iacob. I, 4.* Eodemque pertinet, quod homines pii & sancti seruare praecepta Christi dicuntur, *1. Io. III, 22. ambulare in omnibus praeceptis Dei, Luc. I, 6. implere legem Dei, Rom. XIII, 8. Gal. VI, 2.* & quae alia sunt eiusdem generis. Sed dudum praestantissimi ecclesiae nostrae doctores obseruatum est, discrimen constituendum esse inter perfectionem partium, & perfectionem graduum. De perfectione partium nullum plane est dubium, quin recte regenitis tribuatur, si modo recte hoc intelligatur. Sensus namque est, nihil eis deesse eorum, quae nouum hominem constituunt, adeoque, quo minus ex Deo nati dici queant. Eodem modo res se habet, ac cum infante recens nato, qui licet cum iustae aetatis viro comparatus, intuitu magnitudinis membrorum ac roboris, valde imperfectus sit; perfectus tamen homo dici potest, modo non sit monstrum, si nulla pars essentialis, quae ad hominem constituendum requiritur, illi desit. Quod si autem intuitu graduum aliquis perfectus dicatur, hoc comparate saltem intelligendum, quia perfectior est aliis; quo sensu scriptura sacra quosdam ex credentibus infantes, quosdam viros vocat; ne utique quod absolute perfectus sit, seu, quod ad perfectionem graduum nihil ei desit. Et hac ratione vocem τέλει, *Ebr. V, 14.* sumi, manifestum est. Possem plurimis, iisque luculentissimis rationibus hoc demonstrare, nisi istud iam a me factum esset, in *insitnt. theolog. moral. part. 1. c. 3, ad §. 8.* Obseruatum ibidem est, ex vossu *hisor. Pelag. lib. 5. part. 1. antithesi 1. p. m. 707.* hanc de perfectione partium, recte intel-

intellecta, doctrinam, eam ipsam esse, quam orthodoxi veteris ecclesiae patres contra Pelagianos defenderunt. *Obducebant*, inquit inter alia voviss, istis Pelagiani exempla eorum, qui in scripturis perfecti fuisse dicuntur. Sed catholici respondebant, per eam perfectionem intelligi tum sinceritatem, siue verum & non simulatum studium obediendi omnibus Dei mandatis; tum obedientiae istius actualem impletionem, sed pro modulo huius vitae, & comparate ad alios fideles, non pienam & omnibus numeris absolutam &c. Et haec est illa perfectio partium, quam regenitis & in studio sanctitatis proficientibus hic vindicamus.

Et hinc etiam intelligitur, quo sensu capiendum sit, cum regeniti implere legem, item servare praecepta Dei dicuntur. Nimirum repetendum, denuoque inculcandum, non de irrogenitis, sed regenitis, & in studio sanctitatis proficientibus, hic sermonem esse. Praeterea, cum de his adseritur, quod legem impleant, non de perfecta, qua summum legis rigorem, sed aliquali eius impletione hoc est accipiendum, dum sincere ad omnia legis praecepta vitam suam & actiones componunt, & data opera, seu scientes volentes quae nullum praeceptum migrant, etsi ab eo perfectionis gradu, quem lex requirit, plurimum adhuc absint. Ex hoc sensu legis impletionem regenitis diserte apologia Augustinae confessionis tribuit: *Ex his constat, sola fide nos iustificari coram Deo, quia sola fide accipimus remissionem peccatorum, & reconciliationem propter Christum, quia reconciliatio seu iustificatio est res promissa propter Christum, non propter legem. Itaque sola fide accipitur. Etsi donato spiritu sancto sequitur legis impletio; artic. 3. p. 94.* Dum autem dicitur, quod spiritus sancti donationem sequatur legis impletio, non de perfecta, si gradus summumque legis rigorem species, sed de inchoata, & aliquali, seu imperfecta, prout antea eam explicauimus, hoc intelligen-

dum esse, ex aliis locis abunde patet. Alibi enim eadem Augustinae confessionis apologia ita hac de re loquitur: *Cum hac fide adprehenditur mediator Christus, cor adquirens & incipit diligere Deum, & facere legem, & scit iam se placere Deo, propter mediatorem Christum, etiamsi illa inchoata legis impletio procul absit a perfectione, & valde sit immunda; artic. 3. p. 15.* Et hoc sensu etiam ibidem, p. 87. doctrina de impletione, scilicet perfecta legis, in Romanensibus reicitur: *Praedicant, se legem implere, cum haec gloria proprie debeat Christo, & fiduciam propriorum operum opponunt iudicio Dei; dicunt enim: se de condigno mereri gratiam & vitam aeternam. Haec est simpliciter impia & vana fiducia. Nam in hac vita non possumus legi satisfacere, quia natura carnalis non desinit malos effectus parere, etsi his resistit spiritus in nobis. Et iterum: Tota scriptura, tota ecclesia clamat, legi non satisfieri. Non igitur placet illa inchoata legis impletio propter se ipsam, sed propter fidem in Christum. Alioqui lex semper accusat nos. Quis enim satis diligit, aut satis timet Deum? Quis satis patienter sustinet afflictiones a Deo impositas? p. 91.* Inchoatam hic iterum legis impletionem regenitis tribuit, sed quae imperfecta sit, adeoque non per se, sed propter fidem in Christum Deo placeat. Mitto reliqua eiusdem generis, quae adhuc addi possent. Res vero ipsa docet, quae hactenus diximus, intelligenda esse de impletione legis, quae a regenitis requiritur; non autem de illa, qua Christus legem diuinam pro nobis plenissime perfectissimeque impleuit. Hinc duplicem nonnulli legis impletionem statuunt, perfectissimam alteram, omnibusque numeris absolutam, qua Christus omnia, quae lex exigit, pro nobis adcuratissime praestitit; alteram imperfectam, qua regeniti ipsi, viribus gratiae instructi, ad omnia ac singula legis praecepta vitam suam componere serio adnuntur,

eti

etſi eum perfectionis gradum, quem lex exigit, minime adſequantur; conf. 10. BENEDICTVS CARPZOVIVS, *iſagog. in libr. ſymbol.* & quidem, *ad apolog. Auguſt. confeſſ. p. 273.* itemque *ad catechiſmum vtrumque Lutheri, p. 1022.* Imperfectam illam & inchoatam, quam vocauimus, legis impletionem, alii *euangelicam* adpellant, & perfectam illam, quae in hanc vitam non cadit, *legalem*. Quod eodem redit, & facile admitti poteſt, modo non ita capiatur, ac ſi euangelium proprie ſic dictum agenda praecipiat. Inde enim commixtio oritur legis & euangelii. Quodſi autem ita capiatur, impletionem hanc *euangelicam* dici, quod eorum hominum ſit, qui per euangelium ad fidem in Chriſtum perducti ſunt, & quorum impletio legis, quantum-

vis imperfecta, Deo nihilofecius propter fidem in Chriſtum placeat; nihil in hac loquendi ratione eſt, quod reprehendi debeat. Quae de *implerione legis* docuimus, etiam de *ſeruatore praeceptorum Dei*, ſimilibusque loquendi formulis, ſunt intelligenda. Fuerunt equidem, qui formula *ſeruare legem*, vel *praecepta Dei*, vti maluerunt, quam, qua *implere legem* dicimur, cum impletionis vox in ſe ſpectata, ſtatim perfectae impletionis notionem animo ingerat. Quorum etſi laudanda potius, quam vituperanda ſit circumſpectio; nihil tamen obſtat, quin & ad ductum ſcripturae & librorum ſymbolicorum, impletionis vocem adhibeamus, modo eo ſemper, quo hoc fieri debet, ſiat ſenſu.

§. XIX. Cum vero hominum regenorū, atque in ſanctae vitae curſu conſtitutorū, tanta adhuc ſit imbecillitas, vt labi facile, atque ita tandem praemio, ad quod tanto ſtudio, tantoque labore adſpirarunt, fruſtrari queant; tanta contra Dei eſt benignitas, tamque propitiſſimus fauor, vt eos, ſiquidem mediis gratiae ſecundum praefcriptum diuinum rite vtantur, per ſpiritus ſancti gratiam, virtutemque ſuam ac potentiam custodire, atque conſeruare velit, vt illaeſi tandem ad portum perueniant, ac ad aeternam beatitudinem per fidem finalem deducantur; *1. Petr. I, 4. 5.* Atque haec eſt *perſeuerantia* illa *ſanctorum*, quae neutriquam immutabili cuidam & abſoluto decreto Numinis, ſed gratiae eius & benignitati, certo tamen ordine ſeſe exſerenti, eſt tribuenda. *

* De neceſſitate perſeuerantiae in fide, & quae a fide ſeparari nequit, vitae ſanctitate, nemo temere dubitauerit. Nemo enim coronam vitae accipiet, niſi vſque ad mortem conſtans & fidelis fuerit; *apoc. II, 10.* Nec proderit cuiquam fuiſſe iuſtum, ſi iuſtus eſſe deſinat, vitiūque ſordibus iterum immergatur; *Ezech. XVIII, 24.* Quod tamen non ita eſt accipiendum, ac ſi numquam aliquis gratiae & fidei ſtatu excidere queat, autſi exciderit, reditus illi ad eundem non amplius pateat. Namque fidem omnino, vitamque

adeo ſpiritualem prorsus amitti, per poenitentiam vero iterum recuperari poſſe, ſupra iam ex inſtituto docuimus. Et ſane praeter experientiam quotidianam, exempla Davidis, Petri, aliorumque, & luculentiffima ſcripturae eſſant, *Ezech. XVIII, 26. Matth. XIII, 21. Io. XV, 6.* aliaque, id ſatis ſuperque comprobant. Nec obſtat, quod foederis diuini cum credentibus initi perpetuitas in ſacris litteris ſubinde celebretur, vt cum *Eſ. LIV, 10.* dicitur: *Montes recedent, & colles dimouebuntur, attamen benignitas mea a te non recedet, & foculus pa-*

cistuae non dimouebitur, ait miserator tuus Iehoua; conf. & Ierem. XXXII, 38. 39. Hof. II, 19. Res enim ipsa docet, haecce similiaque testimonia de gratia Dei, seu foedere gratiae, intuitu Dei loqui; qua quidem ratione illud perpetuum & constantissimum esse, nemo dubitauerit. Inde autem non sequitur, quod homines semper ita se gerant, vt ipsimet numquam hocce foedere excident, aut Deum veluti cogant, vt gratiam suam iterum ab iis auertat.

Nimirum ita se res habet, hominum tanta est imbecillitas, tanta ad malum pronitas, tot insuper circumdati sunt hostibus, vt, nisi caute admodum incedant, facillime labantur, & in praecipitia ruant. Sed hic gratia conseruans, cuius donum perseuerantia illa est, iis succurrit, si scilicet mediis ad eam retinendam necessariis rite vtantur. Interim de gratia ista seruante, adeoque & salute per eam impetranda, longe possunt esse certissimi; quippe quae ex vniuersali ista gratia Dei, quam supra ex instituto adstruximus, & voluntate diuina, omnes homines saluandi, sponte sua fluit. Et hoc etiam promissiones illae de gratiae perpetuitate, antea iam commemoratae, *Esf. LIV, 10. Ier. XXXII, 38. 39. Hof. II, 19.* similesque confirmant. Idque inde porro patet, quod Christus homines credentes, seu regenitos, tamquam hereditatem a patre sibi concessam, *ps. II, 8.* vt eos, quos pater sibi dederit, *Ioan. XVII, 6,* vt λαὸν περιποίησιν, populum quem sibi vt proprium vindicat, *i. Petr. II, 9.* vt λαὸν περιποίησιν, populum peculiarem, *Tit. II, 14.* consideret, quorum adeo conseruatio illi curae cordique est. Vnde & ipse seruator, pater ille meus, inquit, qui dedit eas (oues meas) mihi, maior omnibus est, neque quisquam potest eas eripere e manu patris mei; *Ioan. X, 29.* Accedit porro, quod specialiori quadam ratione pro iis inter-

BVD. TH. DOGMAT.

cedat, *Ioan. XVII, 15, 20.* eiusdemque spiritus, quo & ipse vnctus est, eos velit esse participes, *ps. XLV, 8.* quem & in pignus ac documentum, seu signum certissimum, quod de gratia diuina eos dubitare non sinat, accipiunt; *2. Cor. I, 21, 22. 2. Tim. II, 19. Ephes. I, 14.*

Atque haec quidem, aliaque eiusdem generis satis euincunt, perseuerantiam gratiae diuinae tribuendam esse; quamuis non ita tribuenda sit, vt homo plane nihil agat, aut, ac si omnia ex absoluto praedestinationis decreto proueniant. Quin potius, possunt omnes regeniti de gratia conseruante certi esse, modo ordinem diuinum sequantur, ac mediis a Deo praescriptis rite vtantur. Disputatum iam olim hac de re fuit, inter Massilienses & AVGVSTINVM, eosque qui AVGVSTINI partes sequebantur. Massilienses adferebant, perseuerantiam in fide, humanae tribuendam esse virtuti, qui cum AVGVSTINO faciebant, eam gratiae diuinae adscribendam esse, contendebant. Et ita sane ipse sentit AVGVSTINVS, qui, vt suam sententiam probaret, adfirmabat, perseuerantiam in fide, non minus ac fidem ipsam, esse effectum praedestinationis. Idque porro ita euincebat, quod scriptura & experientia testante, ex duobus fidelibus Deus vnum patiatur cadere, alterum conseruet, ne ruat; itemque ex iis, quos cadere permittit, vnum tollat e vita, dum ruina iacet oppressus; alteri nibilo meliori, interdum etiam deteriori, vitam proget, & respicientiae gratiam donet. Huius disparilitatis causam ab humano arbitrio peti non posse; ascendendum itaque esse ad sublime Dei decretum, quo de omnibus, prout exsequitur in tempore, ab aeterno disposuerit modis ineffabilibus, & causis humano ingenio incognitis. Ita AVGVSTINI hac de re mentem proponit vossivs, qui & prolatis ex libro eius de perseuerantiae bono testimoniis variis, ita eum sensisse, demonstrat;

Ooo ooo

bjslor.

hiflor. Pelag. lib. 6. thefi. 11. pag. 746. feq.

Verum vt Maffilienfes ad vnum, ita AVGVSTINVS ad alterum accedebat extremum; quorum tamen vtrumque caure admodum euitandum eft. Non enim foli hominum virtuti perfeuerantia tribuenda, quod Maffilienfes faciebant, fed & gratiae diuinae, & huic quidem praecipue; nec rursus gratiae diuinae ita vindicanda, vt ad abfolutum aliquod praedestinationis decretum prolabamur; quod in AVGVSTINO vituperandum. Nec ratio ab Hipponenfium praefule adlata id prorfus euincit, quod inde concludit. Exempla fane quaedam, fi fecundum fpeciales *περίστασις* consideremus, occurrunt fubinde talia, quae humanae mentis vim fuperant; fatendumque eft, cum Paulo apoftolo: *ὡς ἀνεκρίθηται τὰ κριτάτα αὐτοῦ, (θεοῦ) καὶ ἀνεκρίθηται αἱ ἰδίαι αὐτοῦ* quam imperfcrutabilia funt iudicia eius (Dei) & imperuefigibiles viae eius; Rom. XI, 33. Nec tamen hoc vltra quam par eft, extendendum. Cum enim ex duobus fidelibus vnus cadit, alter conseruatur, ne ruat; cauffa eius non ex praedestinatione quadam abfoluta repetenda, fed vnus per imprudentiam, mediis, quibus lapfum eui-

tare potuiffet, non recte vfus eft; quibus contra caute & prudenter vfus eft alter. Sic &, dum ex duobus lapsus Deus vnum prius e medio tollit, quam refpifcat; alteri autem, vt refpifcere poffit, vitam prorogat; haud dubio inde eft, quod vnum ad meliorem mentem rediturum, alterum non rediturum, praeuiderit. Dum autem perfeuerantiam ita gratiae diuinae tribuimus, vt homines ipfi itidem aliquid conferant, non ita hoc intelligendum, ac fi fuis operibus perfeuerantiae donum promereantur. Abfit! Nihil enim mereri poffunt, quantumvis praeclara fint, quae agant; fed quidquid agunt, hoc faltem in recto mediocum vfu confiftit; & ad ordinem falutis a Deo ipfo praefcriptum pertinet. Nec obftat, quod AVGVSTINVS dicit: *Hoc (perfeuerantiae) donum, fuppliciter emereri potest, fed cum datum fuerit, amitti contumaciter non potest; de bono perfeuerantiae, c. 6.* Notum enim eft, voces *mereri, emereri*, apud veteres ecclefiae doctores, qui lingua latina vfi funt, nihil aliud fignificare, quam ex fingulari Numinis gratia, aut per gratuitam eius remunerationem aliquid confequi.

§. XX. Sanctitas illa, * quae per fanctificationem augetur, atque incrementum capit, fimulque maximum decus ac ornamētum hominis regeniti conftituit, ** in virtutum omnium ftudio atque exercitio, confpicitur. *** Eft enim reuera vnica faltem fit virtus, prouti vnicum eft ftudium, fe fuasque actiones ad Numinis voluntatem componendi; cum tamen pro obiectorum varietate, diuerfas denominationes fortia-
tur, hoc quidem fenfu varias quoque admitti virtutes poffe, manifefturn eft; *Philipp. IV, 8. 2. Petr. I, 5. 6. feq.* *

* Quaeuam genuina fanctitatis fit notio, fi vocem fpecies, ex iis conftat, quae fupra ad §. 2. huius capitis diximus. Ad rem ipfam quod attinet, potest quidem & fpeciatim ita accipi, vt virtutem eam, quae officia hominis erga fe ipfum completi-

tur, denotet, quemadmodum & *Luc, I, 75.* itemque *Ephes. IV, 24.* fanctitas a iuftitia diftinguitur. Sed nihil obftat, quo minus & generatim pro omnium virtutum complexu accipiat, quod & cum genuina vocis notione, fupra tradita, & fcripturae facrae

sactae vfu conuenit. Nec enim aliter capi potest, cum *san. fi* esse iubemur, sicut Deus ipse sanctus est; 1. *Petr. I, 15, 16.* Vocatur alias etiam *irreprehensibilitas*, siquidem, quod christiani omnes *ἀγαπῶμεν, ἀνιχνύμενοι, ἀνεκλήστοι* &c. esse debeant, laepillinie dicitur; conf. *Ephef. I, 4, V, 27. Philipp. II, 15. Coloss. I, 22.* Nimirum, non tantum intuitu vitae & actionum externarum, quae in foro humano in censum veniunt, irreprehensibiles esse debent, vt nihil omnino sit, quod iure illis exprobrari queat; sed etiam ratione eorum, quae interna sunt, & quorum in foro diuino habetur ratio; ita quidem, vt peccatum, prauasque cupiditates non patiantur in se dominari. Infirmittates enim, quibus sunt obnoxii, non obstant, quo minus & in foro diuino irreprehensibiles sint, cum propter fidem in Christum, in illis *ὁδὸν* sit *κατάκριμα*; *Rom. VIII, 1.*

* Huc praeter alia pertinet, quod *ps. XLV, 14.* dicitur: *filia regis*, anima hominis regeneriti, quae propter regenerationem recte filia patris caelestis vocatur, *est tota gloria*, *δῖα* ista, seu gloria, quae in sanctitate, virtutumque adeo omnium complexu consistit, 2. *Cor. III, 18.* & id quidem *intro*; non tantum coram hominibus, quamquam nec illis gloriam, splendorem, ac lucem suam subtrahere queat; *Mutth. V, 16.* sed & cum primis, quando ab aliis hominibus remota, sola secum & cum patre suo caelesti, in precibus, suspiriis, aliisque virtutum exercitiis agit.

*** Virtutes intelligimus non quaslibet, sed eas, quae hominibus regeneritis sunt propriae; quas inter, & virtutes gentilium, ac hominum irrogenitorum, maximum omnino intercedit discrimen. Regeneratorum enim virtutes ex fide oriuntur, sine qua Deo nihil gratum esse potest: *Ebr. XI, 6.* Recte *AVGVSTINVS*: *Abst, vt sit in aliquo vera virtus, nisi fuerit iustus. Abst autem, vt sit iustus vere, nisi viuat ex fide, lu-*

flus enim ex fide viuat; 1. 4. contra Iulian. c. 3. Hinc & virtutes regeneratorum sunt *fructus spiritus*; *Gal. V, 22.* Virtutes autem gentilium hominumque irrogenitorum, ex ratione & natura progrediuntur; cumque illorum corda per sanguinem Christi non sint purificata, *actor. XV, 9.* ex fonte isto impuro, nihil quod purum, mundumque sit, scaturire potest. Quin potius eiusmodi hominibus *nihil est purum; sed polluta est eorum & mens & conscientia*; *Tit. I, 15.* Praeterea, qui ex Deo nati, veraque fide praediti sunt, cuncta ad gloriam Dei referunt. *Repleti enim sunt fructibus iustitiae, qui sunt per Iesum Christum, ad gloriam & laudem Dei*; *Philipp. I, 10, 11.* conf. 1. *Cor. X, 31.* Hoc vero ab homine irrogenito quis expectet? aut si ore hoc profiteatur, serio tamen eum id agere, vt ad gloriam Dei cuncta referat? Normam vero virtutum omnium si species, quae est lex diuina, eam gentilibus quidem per lumen rationis vtcumque innotuisse, negari nequit; quamquam & hoc certum sit, eam longe plenius & perfectius in sacra scriptura exhiberi. Hanc vero, licet etiam irrogeniti quandoque inter christianos legant, non tamen semper ad omnia ita attendunt, vt verum & genuinum legis sensum inde hauriant. Possent hac occasione de lege, ceu norma virtutum christianarum plura dici, sed cum supra iam 1. 3. c. 2. doctrina de lege proposita sit, vt hic aliquid addamus, necesse non est. Nonnulla adhuc ad §. 21. monebimus.

* Cum virtus nihil aliud sit, quam verum, constans, & serium studium, se in omnia ad voluntatem Dei, in lege reuelatam, componendi; nemo non intelligit, accurate loquendo vnicam saltem esse virtutem, cum studium illa faciendi, quae fieri, & omittendi, quae omitti Deus voluit, tantum vnicum sit. Si quidem enim in quibusdam equidem voluntati Dei obedi-

re vellet, in aliis autem noller, de eo dici non posset, quod serio ei constitutum esset, ad voluntatem Dei se componere. Idque adeo est, quod seruatur ipse nos condocet, quando legis vniuersae summam in amore, Dei scilicet & aliorum hominum consilire pronuntiat, *Matth. XXII, 40. conf. & Gal. V, 14.* Idem & Iacobus apostolus confirmat, quando ob eandem rationem, eum, qui totam legem obseruat, at vnicum eius praeceptum violat, totius legis violatae reum esse contendit; *epist. cap. II, 10.* Licet autem vnicum studium sit, se ad legem diuinam componendi, hinc & vnica virtus; cum tamen obiectum eius varium sit & multiplex, varias quoque accipit denominationes; vnde virtu-

tes illae speciales, quae adeo non aliter, quam veluti modificationes vnius virtutis considerari possunt. Atque hinc recte quidam ex veterum philosophorum ordine adseruerunt, virtutes omnes insolubili vinculo inter se esse coniunctas, vt qui vnā habet, omnes habeat, omnibus contra destituatur, qui vna destituitur. Idem & praeunte TULLIO, ex veteris ecclesiae doctoribus AMBROSIVS docet: *virtutes indiuiduas esse, sed opinione vulgi seiunctas, l. 1. de officiis, c. 27.* Conferenda, quae dixi in *instit. theol. moral. part. 1. cap. 1. sect. 4. §. 136. & 142.* Egregium plane haec doctrina in praxi vitae christianae vsum habet, vt eo facilius fallaciam naturae, gratiam imitantis, detegere queamus.

§. XXI. A virtutibus ipsis distinguenda sunt officia; quae & alias *bonorum operum* nomine in scriptura sacra veniunt; *Ephef. II, 10. Tit. II, 14.* Intelliguntur namque per bona opera, actiones hominum regeneratorum, cum lege diuina, seu norma nostrarum actionum conuenientes, & ex vera fide profectae, quibus suum erga Deum amorem, animumque gratum, & studium, gloriam eius promouendi, demonstrant. * Atque hinc, quo loco opera non renatorum, quae itidem bona vocari solent, habenda sint, patet. **

* De voce *officii*, quae in philosophorum scholis frequens est, conferenda, quae dixi in *instit. theol. moral. part. 2. prolegom. ad §. 5.* A theologis ad ductum scripturae *ἔργα καλὰ* opera bona vocari, quae philosophi officia adpellant, notum satis est. Dum autem diximus, per opera ista bona intelligi *actiones hominum regeneratorum*; primum quidem obseruandum, vocem *actionis* in latissimo hic accipi ambitu, prout non tantum quae committuntur, sed & quae omittuntur; non tantum actiones externas, sed & internas, omnes animi motus, cogitata, dicta, facta, denotat. Namque ad haecce omnia legis diuinae obligationem pertinere, conitat ex iis, quae supra *l. 3. c. 2.* de lege disputauimus.

Eas porro actiones, quae *hominum regeneratorum* sunt, hic intelligi, vel inde manifestum est, quod ex fide vera proficisci debeant, quippe sine qua nihil Deo placere potest; *Ebr. XI, 6.* soli autem regeniti cum fidem habeant, sequitur, quod soli quoque opera bona, quae Deo placeant, edere queant. In generaliiori equidem rursus significatione si bona opera accipiantur, motus etiam pii, qui in animo hominis, dum conuertitur, existunt, quique adeo fidem & iustificationem aut praecedunt, aut comitantur, ita vocari possunt. Sed solent subinde theologi hac voce in speciaiori significatione vti, qua eiusmodi opera denotat, quae fidem & iustificationem sequuntur; & haec huius loci est. Et
hoe

hoc sensu in formula concordiae, & quidem solid. declarat. artic. 3. p. 688. dicitur: *Bona opera non praecedunt iustificacionem, sed eam denum sequuntur. Et oportet personam primum esse iustam, antequam bona opera facere queat.* Repetenda &, quae supra ad libri huius quarti c. 4. §. 10. hac de re diximus.

Normam bonorum operum, vti & ipsarum virtutum, esse legem diuinam, nulum est dubium. Vnde opera, quae Deus non praecepit, & quae ipsimet homines, falsa persuasione ducti, se iis aliquid, quod Deo gratum sit, praestare posse, excogitant, merito reiiciuntur. Superstitio foeda eiusmodi operum mater est, quorum exempla tum alibi, tum maxime in ecclesia Romana deprehendere licet. Conferenda quae de *idola & personis* dixi in thesibus de atheismo & superstitione, c. 8. §. 7. & 8. p. 676. seq. Leges autem diuinas hic intelligimus vniuersales, siue absolutae siue hypotheticae fuerint, vel vt alii loqui malunt, positivae. Particulares enim, vt ad solos Iudaeos pertinent, ita hodie nos minime obligant. Legibus hisce diuinis perperam consilia quaedam adduntur, quae illis data sint, qui ad maiorem perfectionis gradum adspirant. Nullo namque haec sententia nititur fundamento, & errores praeterea grauissimos inuoluit. Nec praetermittendae sunt leges humanae, si modo iis reuera obligamur, eaeque iustae sint, & nihil, quod cum verbo diuino pugnet, continent. Dum enim Deus nos magistratui in rebus licitis obedire voluit; *Rom. XII, 5. 1. Petr. II, 13, 14.* sequitur, neminem contra legem humanam peccare, vt non simul contra legem diuinam peccet. Sed haecce omnia copiosius edisseruntur in *inst. theol. moral. part. 2. c. 1. §. 9. ad 20.* Et in ista quidem actionum nostrarum cum lege convenientia, quae longe exactissima esse debet, forma bonorum operum

consistit, si in se spectentur. At si considerentur, prout Deo placent, forma illorum consistit in fide in Christum. Absque illa enim si essent, Deo placere non possent. Nullus namque mortalium, ne regnitorum quidem, multo minus irregnitorum, bonum aliquod opus edere potest, cui imperfectio quaedam non adhaereat. Nulum ergo reuera bonum opus ederetur, si non alia causa accederet, cur bona opera regnitorum, quantumvis imperfecta, Deo placere possent.

Reliqua, quae de bonis operibus diximus, ad finem illorum, & quidem proximum pertinent; qui cum multiplex esse queat; praecipuus tamen est, vt amore, animusque gratum erga Deum, adeoque & studium, gloriam eius promouendi, hac ratione demonstremus. Neque tantum nos ipsi laudem illi celebramus eius, qui nos *a tenebris ad lucem suam mirabilem vocauit*; *1. Petr. II, 9.* sed efficiunt etiam, vt alii, dum opera nostra vident, patrem qui in caelis est, glorificent; *Matth. V, 16.* Plurima alia tum ad alios homines, tum ad nos ipsos inde redundant commoda; quorum haud vltimum est, quod hoc pacto, vti per ipsam renouationem, de vocatione & electione nostra certiores reddamur; *2. Petr. I, 10.* Sunt enim bona opera fructus & characteres fidei; adeoque, sicut ex fructibus arbor, ita ex operibus fides dignoscitur; *Matth. VII, 17, 18.* Accedit denique, quod praemia amplissima bonorum operum a benignitate diuina expectemus; vt diserte seruator noster promisit, *Matth. X, 42. Marc. IX, 41.* Qui autem putant, hominem operibus suis bonis mereri aliquid posse; non satis perpendunt, quid meritum proprie sic dictum sit, quidve ad illud requiratur? qua de re alibi.

** Negari equidem nequit, posse homines non renatos, immo ipsos etiam gentiles, opera quaedam edere, quae, si actum

externum species, cum lege conueniant, adeoque haecenus bona dici queant. Et fuerunt sane inter ipsos gentiles multi praestantes viri, quorum clementia, moderatio, castitas, temperantia, aliaeque virtutes in historicorum celebrantur monumentis. Non etiam nego, Deum per prouidam suam curam, qua rebus mortalium prospicit, haec omnia ita dirigere, vt plurima inde saepius commoda ad alios homines proueniant. Sed cum ad opus vere bonum etiam requiratur, vt actus interni, praesertim intentio, cuncta ad Numinis gloriam dirigendi, & omnium circumstantiarum obseruatio, cum actu externo plene conspirent; conuenientia porro in hisce omnibus cum lege, non aliquis, sed exactissima adesse debeat; sequitur, opera non renatorum, & gentilium, neutiquam bona vocari posse, immo non errare, qui *spendida* ea dixerit *peccata*. Equidem ad exactissimam cum lege conuenientiam quod attinet, nec in regnatorum operibus bonis ea deprehenditur, quibus plurimas subinde adhaerere imperfectiones, lubentes itidem largimur. Sed accedit in hisce fides, vt antea iam dixi-

mus, efficitque, vt opera eorum bona, quantumuis imperfecta, Deo tamen placeant: qua cum non renati & gentiles destituantur; nihil ab iis, quod Deo gratum sit, & hoc nomine bonum adpellari queat, proficisci posse, manifestum est. Quemadmodum ergo Paulus, de Iudaeo, qui *in abscondito talis est, & de circumcissione cordis, quae est in spiritu, non littera*, dixit: *laudem eius non ex hominibus, sed ex Deo esse; Rom. II, 29.* ita vicissim de operibus bonis non renatorum dici potest: *laudem eorum non ex Deo, sed ex hominibus esse.* * Disputatum iam olim hac de re fuit inter PELAGIVM, atque AVGVSTINVM; illo quidem contendente, gentiles quasdam veras perfectasque habuisse virtutes, bonaque opera, quae vere talia sint, edidisse; hoc autem negante, gentiles veras habuisse virtutes, & si quid boni fecerunt, id etiam eos fecisse bene. Legenbus hac de re ipse AVGVSTINVS, l. 4. *contra Iulian. c. 3.* add. *vossivs, hyslor. Pelag. l. 3, part. 2. thesi II. p. 669. seq.* cum primis per integram *partem 3.* vbi ex instituto de virtutibus & bonis operibus gentilium agit, p. 674. *seq.*

§. XXII. Cum obiectum personale virtutum officiorumque triplex sit, Deus, homo ipse, & alii homines; hinc & officia seu bona opera ad tres praecipuas classes reuocari possunt; vt alia sint, quae homo erga Deum, alia quae erga se ipsum, & alia denique, quae erga alios homines praestant. Hinc & tres virtutes cardinales, quae triplici huic officiorum classi respondent, recte constituuntur, *pietas, temperantia, atque iustitia.* *

* Praeaeunt hic nobis habemus ipsum apostolum, *Tit. II, 12.* vbi gratiam illam salutarem, quae omnibus hominibus adparuit, erudire nos dicit, vt omnem impietatem, & saeculi huius cupiditates abnegantes, *euſpōius, temperanter, xpi dōminius, & iuste, xpi lōcū, & pie viuamus*

in hocce saeculo. Res ipsa porro docet, quod omnia hominum officia ad tres hasce classes reuocari possint, vt nullum praetermittatur; ea scilicet, quae erga Deum, quae erga se ipsum, & erga alios praestare quis debet; quibus adeo tres istae virtutes cardinales respondent. Reliqua,

liqua, quae hac de re dici possent, repetenda ex *instit. theol. moral. part. 1. c. 1. sect. 4. §. 37. seq.* Speciatim autem de omnibus

hiscé virtutum & officiorum generibus dictum, *part. 3. cap. 3.*

§. XXIII. Cum homines regeneriti, quidquid agunt, non ex *spiritu servitutis*, sed *filiali* agant, *Rom. VIII, 15.* certe agere debeant; bona quoque opera, si modo vere talia sint, hoc maxime nomine se commendant, quod *sponte* & absque omni coactione ab illis fiant; *psalm. CX, 3. ** Interim quod de sanctificatione ipsa diximus, de operibus bonis quoque intelligendum, ea ob adhaerens regeneritis peccatum, *imperfecta* esse. **** Ea *necessaria* esse saluandis, itidem ex ipsius sanctificationis necessitate, patet. *****

* Qualis causa, ut dici solet, talis etiam effectus. Iam vero, cum regeneriti non acceperint spiritum servitutis, qui eorum est, qui in statu legali sunt constituti, sed *spiritum adoptionis, spiritum filialem*; *Rom. VIII, 15. Gal. IV, 6.* non possunt non sponte, & filiali alacritate agere, quidquid agunt. Non itaque etiam sunt sub lege, si & maledictionem, & coactionem eius spectes; etsi ab ea neutriquam immunes sunt, intuitu obligationis. Quo sensu & Paulus dicit: *in isto posita lex non est; in christo, non adiacet*, ut velut onus aliquod cum premat; *1. Tim. I, 9.* Et eiusmodi quoque filiale & spontaneum obsequium Deo tantum placere potest, eo tantum delectatur. Obsequium enim servile & coactum, animus intus a Deo aversum indicat. Nimirum qui coacte aliquid & saltem per metum faciunt, libenter illud non facerent, modo poenae metus non obfaret; adeoque Deum tacite duritiei cuiusdam, iniquitatis, & tyrannidis arguunt; ut servus ille piger & nequam, de quo servator; *Matth. XXV, 26.* Immo, ubi coactio est, & metus servilis, ibi non est amor sincerus Dei. *Metus non est in amore*, ait Iohannes, *1. epist. IV, 18.* Vbi autem non est amor sincerus Numinis, ibi quoque non est fides, adeoque nihil Deo placere potest.

** Exactissimam illam convenientiam, quam legis rigor requirit, nec in regeneritorum operibus bonis deprehendi, iam antea ad §. 21. observauimus. Quare & nullum opus bonum perfectum dici potest. Et quid mirum, cum peccatorum habitualium in illis adhuc extant reliquiae, quae mox languorem quemdam & torporem in bono prosequendo inducunt; mox in praestantissimis actionibus aliquid philantiae pravae admiscet, aut alia ratione labem quamdam iis adspargunt; conf. *Kobel. VII, 21. Rom. VII, 22, 23. Ebr. XII, 1.* Addenda, quae de sanctificationis imperfectione ad §. 18. monuimus.

*** Cum bona opera necessaria dicuntur, non vna ratione hoc intelligi potest. Primo namque eo modo sunt necessaria, prout fructus boni necessario ex arbore bona fluunt; *Matth. VII, 17, 18.* Fides enim semper per caritatem est efficax; *Gal. V, 6.* Deinde & ideo sunt necessaria, quia hoc pacto amorem nostrum & obsequium erga Deum testamur; *Mal. I, 6.* Quod quidem obsequium Deus ab omnibus, non tantum iure creationis, sed adhuc multo magis iure redemptionis exigit; *Tit. II, 14.* Hinc homines regeneriti, *creati in Christo* dicuntur *ad opera bona*; *Ephes. II, 10.* conf. *Rom. VI, 13. seq. 1. Ioan. II, 8.* itemque, quae dicta sunt *instit. theol. moral.*

moral. part. 2. c. 2. §. 8. & 9. Necessaria hinc itaque etiam sunt intuitu eorum, quae speciatim erga Deum praestanda sunt, ut pietatem nostram demonstremus, ac ita nomen Dei & glorificemus ipsi, & aliis, ut idem faciant, occasionem praebeamus; *Matth. V, 16. 1. Petr. II, 12.* intuitu nostri, ut abstineamus a *cupiditatibus, quae cum anima pugnant; 1. Petr. II, 11. conf. & 2. Petr. I, 4.* intuitu denique aliorum, ut omnibus & singulis ea praestemus, ad quae illis obstricti sumus, & ita amorem nostrum erga eos patefaciamus, quem *legis impletionem* apostolus dixit: *Gal. V, 14.* Addenda, quae de ipsius sanctificationis necessitate ad *§. 18.* huius capituli differuimus. Nec tamen haec ita capienda, ac si bona opera per modum causae, in ordine ad salutem necessaria existimemus. Absit. Bona enim opera, quaecumque etiam fuerint, inter causas salutis nullum inuenire locum, satis superque ex iis patet, quae supra de iustificatione hominis peccatoris coram Deo fufe

disputauimus. Quare istam loquendi formulam, *bona opera sunt necessaria ad salutem*, ita comparatam esse cenemus, ut rectius ac sapientius faciant, qui ab ea sibi temperant. Si enim vel maxime ita explicetur, ut commodum sensum admittat; ipsa tamen eius ambiguitas facile alios in errorem inducere potest; ne dicam, quod pacis & concordiae interit, eiusmodi loquutiones, quibus praua dogmata tegi possunt, & quae non nisi fouendis ac alendis certaminibus inferuiunt, summo studio fugere & euitare. Non magis vero etiam probanda illorum formula, qui nimio feruore in alterum extremum prolapsi, *bona opera omnino ad salutem perniciofa esse*, dixerunt. Vtcumque namque & haec explicetur, non potest non mortales in eam adducere sententiam, ac si sanctificationis studium non modo superuacaneum, sed & plane noxium sit. Qua opinione, prauis hominum cupiditatibus mirifice blandiente, nihil temere perniciosius cogitari posse, manifestum est.

§. XXIV. Qui in hocce doctrinae, de sanctificatione ac bonis operibus capite, occurrunt errores praecipui, ad tres commodè reuocari possunt classes. Nonnulli sanctificationem a iustificatione, bona opera a fide ita seiungunt, ut salutem aeternam sibi polliceantur, etsi de vitae sanctitate non solliciti, omni peccatorum & cupiditatum prauarum generi strenue indulgeant. * Alii virtutes & bona opera equidem commendant, sed non alia, quam quae a sola natura, remota gratia diuina, proficisci possunt, nullum hic inter gentiles atque christianos discrimen agnoscetes. ** Alii denique bonis operibus plus quam decet, tribuunt, dum hominem iis gratiam diuinam, vitamque aeternam promereri posse, contendunt; gratiae diuinae tantum adimenes, quantum operibus adscribunt; simul tamen spuriam minusque genuinam de bonis operibus notionem animo concipientes. *** Quorum quidem omnium intropicere fontes, haud adeo difficile fuerit.

* Qui falsam fidei notionem animo concipiunt, ac si in nuda cognitione consistat, non possunt non in eum tandem prolabi errorem, patere sibi viam ad salu-

tem aeternam, etsi de vitae sanctitate, bonorumque operum studio minime sint solliciti. Si enim tum audiunt, quod verissimum est, sola fide iustificari hominem;

non

non de vera illa fide, quae per bona opera
cei fructus se demonstrat, sed imaginaria
illa hoc accipiunt, sibi quae, vitiiorum licet
sordibus immerfis, fidem, adeoque salutem
aeternam denegari non posse, turpi errore
delusi, persuadent. Et in ipsa quidem eccle-
sia apostolica eiusmodi iam fuisse homines,
qui doctrina Pauli, de sola fide iustificante,
eum in modum abuterentur, vel ex epistola
Iacobi constat, & supra ad cap. praec. §. 16.
obseruauimus. De Nicolaitis, Carpocra-
tians, Gnosticis, qui sub eadem aut simili
proposuere turpissimis cupiditatibus frena laxa-
bant, *ibidem* iam dictum. Hisce autem,
aliisque eiusdem generis haereticis, cum
magno studio veteris ecclesiae doctores sese
opponerent; extincta equidem sunt &
profligata illa turpissimorum errorum
monstra, vt non temere deinceps exstite-
rint, qui palam & diserte adfererent, fidem
religionemque christianam sine vitae san-
ctae, bonorumque operum studio sibi con-
stare posse. Scio, multa de haereticorum,
quos sequior aetas tulit, horrendis flagitiis
narrari; quae si vel maxime vera sunt (quod
non omnes hodie sibi persuadent) nondum
tamen inde sequitur, eos dogmatibus suis
talia adprobasse; etsi forte ex quibusdam
eorum, quae illis tribuuntur, deriuari que-
ant. Ipsi nimirum rationi adeo repugnat,
religionem quamdam sine virtutis studio
veram esse, vt nemo nisi sanie mentis expers
hoc contendere possit. Immo & inter ipsos
atheos pauci ad istum impudentiae gradum
progrediuntur, vt aperte & sine ambagibus
virtutis & honestatis studium reiciant; etsi
serio & ex animi sententia hoc amplecti ne-
queant. Quod autem pauci forte aperte,
animi sententiam profitendo, faciunt, id eo
plures praxi ipsa, atque tota vitae ratione
ostendunt, aliud plerumque in doctrina sua
prae se ferendo, aliud re ipsa & operibus de-
monstrando. Atque ita inter christianos,
aut eos, qui ita se vocant, & in omnibus qui-
dem sectis, semper longe maximus illorum

BVD. TH. DOGMAT.

fuit numerus, qui vitae sanctae studium,
bonaque opera a fide seiungentes, viam ad
vitam aeternam sibi patere existimarunt;
etsi de nulla re minus, quam de vita ad Nu-
minis voluntatem componenda, essent
solliciti.

Nec tamen diffiteor, in quarundam se-
ctarum dogmatibus occurrere interdum
quaedam, quae homines ad eiusmodi erro-
rem perducant, aut *aproposito*, facile adripien-
dam praebeant; quamuis & interdum dog-
mata sanctissima, innocentissimaque, ho-
minum eo trahere malitia queat. Roma-
nensium hic merito depellenda est calu-
mnia iniquissima, quae nunquam non nobis
exprobrant, cum sola fide hominem iustifi-
cari docemus, omnem vitae sanctitatem,
bonorumque operum a nobis proscribi stu-
dium. Cumque negari nequeat, vt inter
reliquos omnes, qui christianorum nomen
vsurpant, ita & inter nos non deesse, in quo-
rum vita moribusque nihil, quod christiano
homine dignum sit, conspiciatur; causam
eius rei in ipsam doctrinam conferunt, quae
in hominum potius, doctrina optima san-
ctissimaque abutentium, quaerenda erat
prauitate. Hinc BELLARMINVS cardinalis,
cum quaestione proposuisset, cur doctrina
Lutheri tot populos, tot prouincias, tot
regna tam breui tempore occupasset? non
aliam ob causam id factum responderet,
quam quod Lutherus, aequae ac Muhamme-
des, prauis hominum cupiditatibus frena
laxasset. *Sed nulla est*, inquit, *mibi credite*,
caussa admirationis, cum & alcoranum Mu-
hammeti, & euangelium Lutheri, carni ac
sensibus commodissime accidant. Hinc cum
monuisset, euangelium Christi res difficil-
imas ad credendum, & laboriosissimas ad
operandum imperare, pergit: *At Muham-*
meti Lutherique doctrinam nihil est mirum
& facile, & in multis locum repperisse; multa
enim eaque difficillima fidei nostrae mysteria
sustulit, & simul frena libidinibus laxauit, &
omnibus seculis hominibus aditum patefecit;

Ppp ppp

in

in orat. tomo vltimo controuerſarum eius ſubnexa, p. m. 272. Paulo antea etiam, p. 270. dixerat: Quorſum enim bonis operibus ſtudeant, quibus ſufficit vna fides? Similia PISTORII, KELLERI, TANNERI, aliorumque ἑκκλησιαστα refert, & ſimul ſolide refutat, beatus ROEGERVS, in diſſ. de vitæ euangelicorum emendatione ſumme neceſſaria, qu. 12. p. 47. ſq. Nec vtique difficile eſt, nubes hæc diſpellere. Dum enim noſtram de fide iuſtificante ſententiam ita proponunt, ac ſi omnem vitæ ſanctitatem, bonorumque operum ſtudium proſcriberemus; manifeſtam nobis faciunt iniuriam. Excludimus ſane opera a iuſtificatione, nec locum inter cauſas ſalutis iis concedimus. At idem & gentium doct̃or Paulus fecit. Num vero ideo opera alio intuitu neceſſaria eſſe negamus? Minime. Quin potius ſerio, & magno ſtudio inculcamus, ex operibus demum veram fidem cognosci, vitæque ſanctitatem ſtrenue, diligenter, conſtanter conſeclandam eſſe, quippe ſine qua nemo Deum viſurus ſit. Hoc libri noſtri ſymbolici, hoc ſyſtemata, & inſtitutiones theologicae, hoc alia noſtratum ſcripta inſinita & innumera teſtantur. Praeterea ſi in ipſam doctrinam perditī mores illorum, qui eam proſitentur, conferendi eſſent, eodem plane aduerſarios noſtros iugulare poſſemus gladio.

Habent ſane hic Romanenſes, quod domi agant; cumque nullibi fere peccata grauiffima, turpiſſimaeque ſcelera apertius incedant, & maiori licentia perpetrentur, quam vbi Romanae eccleſiae doctrina præcipuum ſedem fixit; quidni & nobis, ſi ex vita doctrinam æſtimare fas eſſet, inde inferre liceret, doctrinam Romanenſium erroneam maxime, falſiſſimamque eſſe, cum vita illorum tam foedis vitiorum ſordibus ſit conſpurcata? Nec eſt, quod dicas, hæcce illorum vitia doctrinae ideo adſcribi non poſſe quia bonorum operum tantopere vergeant neceſſitatem. Cum enim per bona opera, extrema ſaltem quaedam, & ea cumprimis,

quae ad cultum Numinis externum ſpectant, plerumque intelligant, quae quis haud difficulter præſtabit, licet ſtrenue ſimul ſuis indulgeat cupiditatibus; cum etiam ex inexhauſto meritorum ab hominibus ſanctis proſectorum, & per indulgentias diſpenſandorum, theſauro ſe facile omnia, quae ipſimet præſtare aut nequeunt, aut nolunt, impetrare poſſe, plurimi ex iis ſibi perſuadeant; euident eſt, longe rectius iſta illorum vitia ex eorum dogmatis deriuari, quam ex noſtris, quae apud nos deprehenduntur. Immo cum puram ſanamque teneamus euangelii doctrinam, non poteſt inde per ſe vllum in vita moribusque vitium fluere; cum contra errores dogmatici Romanenſium non poſſint non libidini mortalium frena laxare. Recte praeter alios id obſeruauit SECKENDORFIVS, Cum enim quorundam, ex ipſa Romana eccleſia, de perditis hominum, qui ante reformationem Lutheri vixerunt, moribus, ſummaque temporum iſtorum miſeria, teſtimonia adduxiſſet, recte addit: *neque inuat quod opponunt, abuſus ſaltem fuiſſe, & corrigi potuiſſe: pleraque enim ex errore dogmatico de meritis operum & imprimis cleri oriebantur, & huius commodis & honoribus ſeruiebant. Vnde nec in tot regionibus ad hunc vsque diem debito modo correſta, multa etiam in peius auſta ſunt: quamquam vi ſperamus, multi inter ſcorias iſtas aurum verae viuaeque in Chriſtum fidei teneant; hiſt. Lutheraniſmi, l. 1. ſect. 2. addit. 1. p. 4.* Conferenda & quae dixi in diſſ. de concordia religionis chriſtianae ſtatus ciuilis, c. 5. ſ. 10.

²² Qui naturae viribus plus quam decet, tribuunt, non poſſunt non totam hancce de ſanctificatione & virtutibus chriſtianis, bonisque operibus doctrinam grauiſſimis erroribus contaminare. Id quod vel Pelagianorum exemplo conſtat; de quibus, vt & eorum præcurſoribus, ac ſeclatoribus, quos inter Sociniani, & Arminiani, & in eccleſia Romana Ieſuitae eminent, cum ſæpius

pius iam dictum sit, vt ea hic repetamus, necesse non est. Nimirum cum verum ac genuinum virtutum christianarum fundamentum & principium, gratiam Dei subruebant; non poterant non & alios, eosque capitales hic admittere errores. Hinc enim sequebatur, hominem solis naturae viribus posse perfecte seruare legem, eumque adeo plane posse perfectum esse; conferenda, quae iam supra ad §. 18. de hocce Pelagianorum errore commemorauimus. Sequebatur porro, hominem bonis suis operibus aliquid posse promereri; quo ipso & sanam de iustificatione doctrinam labefactabant, qua de re ad c. praec. §. 16. dictum est. Sequebatur denique, gentiles etiam veras habuisse virtutes, & opera Deo placencia edere posse; quod itidem supra ad §. 21. huius capitis obseruatum. Atque ex hisce principiis integrum facile systema doctrinae moralis Pelagianae exstruere licet. Compendium aliquod eius sistit ALEXANDER, *hist. eccles. N. T. saec. 5. c. 3. p. 35. seq.* ea quidem ratione, vt sub hocce emblemate, systema doctrinae moralis iesuiticae, eum fere in modum, quo MONTALTIUS illud in *litteris ad provinciales* exhibuit, delineare voluisse videatur; simul tamen quaedam in Pelagii doctrina morali reprehendit, quae non videntur reprehendenda. Sed hoc accuratius discutere, huius loci non est.

*** Qui ad tertiam hancce classẽ a nobis referuntur errores, omnino ex praecedenti aliquid trahunt. Vt enim non vnus sunt generis, quibus doctrina de bonis operibus in ecclesia Romana est contaminata; ita variae etiam adeorum originem concurrunt causae. Quibus rationibus nonnulli ex ipsis veteris ecclesiae doctoribus, quos patres vocant, induci, bonis operibus, in ordine ad salutem consequendam plus quam decet, tribuerint, & quo pacto error iste in ecclesia Romana propagatus, auctusque sit, iam ex instituto ad capitis praecedentis, §. 16. exposuimus. Pelagianismum,

non obstante AVGVSTINI auctoritate postminio in monasteria reuocatum, ad eundem propagandum plurimum contulisse, ibidem iam obseruauimus. Atque hinc sensim inualnit dogma istud, in Pelagio diserte damnatum, homines suis operibus bonis aliquid apud Deum promereri posse. Ex eodem etiam fonte fluxit opinio de hominum sanctorum, iporumque operum perfectione, & quod homo non tantum perfecte implere legem, sed & plus, quam lex requirit, praestare possit; vnde *opera supererogationis*, ad varia superstitionum genera, simulque clericorum commoda promovenda, perquam ad commodata. Denique cum iam pridem in eadem Romana ecclesia, cultui externo, cum ritibus & caerimoniis eo spectantibus, itemque institutis quibusdam, non malo equidem consilio initio introductis, sed a Deo non praescriptis, nimium pretium statui coepisset, eaque res sacri ordinis viris magnam apud homines imperitos conciliaret auctoritatem; hinc non tantum externa saltem opera in censum venerunt, internorum, seu eorum quae in ipsa anima peraguntur, nulla fere habita ratione; sed & ad varia opera electicia itum, quae nullum habuere mandatum diuinum, immo hisce plus datum, quam iis, quae Deus praeceperat. Qua in re exemplum illis praeiuere Pharisei, quorum eodem plane modo comparatus error erat. Namque verum genuinumque legis sensum dimiserant, de actibus externis eam tantum interpretantes, *Matth. V, 20. sq.* & maiorum suorum traditionibus plus tribuebant, quam legi diuinæ; vnde ipse de iis pronuntiat seruator: *Bene vaticinatus est Esaias de vobis hypocritis, sicut scriptum est: populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. In vanum autem me colunt, docentes doctrinas, praecepta hominum; Marc. VII, 6. 7.* Atque hisce quidem erroribus, cum veritas mirum in modum obscurata esset; hinc vero beatus LVTHERVS noster, non tantum

doctrinam de iustificatione, sed & sanctificatione, bonisque operibus, pristinae puritati restitisset; Tridentini quidem patres tantum abest, vt exemplum eius sequuti sint, vt in placitis potius semel receptis, tuendis & palliandis, omnem vim ingenii exercuerint. Hoc satis patet ex iis, quae *sess. 6.* subinde hac de re sanciant. Nimirum ad merita bonorum operum stabilienda *canon. 32.* pertinet: *Si quis dixerit, hominis iustificati bona opera, ita esse dona Dei, vt non sint etiam bona ipsius iustificati merita, aut ipsam iustificatum bonis operibus, quae ab eo per Dei gratiam, & Iesu Christi meritum, cuius viuum membrum est, sunt, non vere mereri augmentum gratiae, vitam aeternam, & ipsius vitae aeternae, si tamen in gratia decesserit, consequutionem, atque etiam gloriae augmentum; anathema sit.* Conferenda & quae iidem patres *c. 16.* adserunt. Ad perfectionem hominis respiciunt iidem, dum *can. 20.* sanciant: *Si quis hominem iustificatum, & quantumlibet perfectum, dixerit, non teneri ad obseruantiam mandatorum Dei &*

ecclesiae &c. Ad operum perfectionem spectat, quod *canon. 25.* legimus: *Si quis in quolibet bono opere iugum saltem venialiter peccare dixerit, aut, quod intolerabilius est, mortaliter, atque ideo poenas aeternas mereri, tantumque ob id non damnari, quia Deus ea opera non imputet ad damnationem; anathema sit.* Cumprimis patres isti omnem curam eo conuertunt, vt opera electitia, praeclarum illud superstitionis instrumentum, studiose in ecclesia sua retineant. Huc enim comparatum est, quod in *can. 20.* verbis antea adlatis, mandata Dei & ecclesiae, tam sollicitè coniungunt. Idem & eundem in finem *c. 10.* faciunt, vbi hunc in modum loquuntur: *Sic ergo iustificati & amici Dei ac domestici facti, euntes de virtute in virtutem, renouantur, vt apostolus inquit, de die in diem; hoc est, mortificando membra carnis suae, & exhibendo ea arma iustitiae in sanctificationem, per obseruantiam mandatorum Dei, & ecclesiae &c.* Et hocce errores adhuc in ecclesia Romana retineri, ipsa quemlibet condocere potest experientia.

§. XXV. Eiusmodi erroribus, licet numquam non plurimorum animi fuerint occupati; numquam tamen etiam defuerunt, qui iis masculè se opponerent, euincerentque, & necessariam esse sanctificationem, & bona opera a fide, si modo haec vera & genuina sit, separari non posse; quae a sola natura proficiscuntur opera, quantumvis splendida interdum coram hominibus, bona tamen secundum sensum scripturae, dici non posse, nec grata Deo esse, quippe cui nihil sine fide placeat; *Ebr. XI, 6.* nec rursus operibus reuera bonis ea tribuenda, quae illis minime tribui debent. Atque hac ratione, in hocce quoque capite veritas adserta, conseruata, atque propagata fuit.*

* Quod seruator optimus ipse in omnibus sermonibus suis, quod ad eius exemplum apostoli fecerunt, vt vitae sanctae, bonorumque operum studium commendarent, & a fide illud abesse non posse ostenderent; id deinceps omnes verae ecclesiae doctores fecerunt, qui Christi atque apostolorum praesentem vestigia. Cumque mox existerent inter haereticos, qui bonorum operum stu-

dium a vera fide seiuingerent, vt iam aliquoties monuimus; tanto se feruore opposuerunt illis doctores orthodoxi, vt parum abesset, quin ad alterum extremum quandoque accederent. Neque verbis saltem, sed re ipsa demonstrabant veteres christiani, quod neutiquam immeniores essent eorum, quae de vita ad omnem sanctitatem componenda ab apostolis acceperant. Hinc

& argumentum pulcherrimum, idemque inuicem, quo eorum innocentiam contra ethnicorum calumnias tuebantur apologetae veteres, IUSTINVS martyr, ATHENAGORAS, THEOPHILVS Antiochenus, TERTVLIANVS, MINVT. FELIX, alique. Atque ex ipsis istis moribus sanctis veterum christianorum, omnium rectissime intelligitur, quatenam istius aetatis de vitae sanctae studio doctrina fuerit. Conferendi hic merito auctores, qui vitam moresque veterum christianorum delinearunt, vt CAVE, in *christianismo primitiuo*, alique. Nec lectu indigna est IOAN. FRONTONIS epistola, de moribus & vita christianorum in primis ecclesiae saeculis, quam cum aliis eiusdem epistolae & dissertationibus anno proxime elapso 1720. recudi curauit vir doctissimus IO. ALB. FABRICIVS. In compendio autem si quis veterum de vitae sanctae studio christianis prorsus necessario, sententiam legere cupiat, is CLEMENTIS saltem Alexandrini euoluat *paedagogum*, & videbit, quantopere recentiores a pristina ista severitate discesserint.

Licet autem post quantum quintumue saeculum, multum a summo isto sanctitatis studio remitterent, qui christianorum nomine veniebant, & plurimi etiam sensim irrepserent errores; numquam tamen non existerunt, qui vitae sanctae bonorumque operum strenue virgerent necessitatem. Quod cum nemo temere in dubium vocaverit, superuacaneum foret illorum adferre testimonia; praesertim cum super re ipsa, cum nemine, nisi qui aperte nomen christianum respuunt, intercedere controuersia queat. Nec enim quisquam hoc negare potest, nisi in faciem contradicere apostolo velit, adferenti, *Deum neminem sine vitae sanctimoniam visurum*; Ebr. XII, 14. Id ergo saltem superest, vt ostendamus, in reliquis, vbi nonnulli a recto tramite discedunt, veritatem semper conseruatam fuisse. Caput causae est, quod in vitae sanctae studio, naturae vires nihil valeant, secus ac Pelagius,

eiusque sectatores, veteres ac recentiores sibi persuadent. Licet enim homo per vires gratiae, quas in regeneratione accepit, aliquid conferre valeat; diuini tamen Numinis concursus & hic vtramque facit paginam. Atque hanc quidem perpetuam & constantem catholicas & orthodoxas ecclesiae fuisse doctrinam, vthic probemus necesse non est, cum id iam supra factum sit, ad libri huius quarti c. 3 §. 46. Quae namque generatim de gratiae diuinac necessitate adlata sunt testimonia, recte etiam de gratia cooperante intelliguntur; de qua & speciatim nonnulla loquuntur. Diligentius tamen, quam antea, vt saepe iam monuimus, haec doctrina exculta fuit, cum certamina Pelagiana in ecclesia christiana orirentur. Hinc non tantum in patrum, qui contra Pelagianorum errores dimicauerunt, scriptis plurima existant testimonia, quibus gratiae diuinac necessitatem ad singulos actus regeneratorum diserte adserunt; sed vteriorum etiam conciliorum decretis eadem sententia fuit confirmata. In concilio Palaeestino, adsistente ipsomet Pelagio, definitum fuit: *gratiam ad singulos actus dari; damnatum contra, quod Caelestius dixerat, non esse liberum arbitrium, si Dei indigeret auxilio*; v. AVGVSTINVS, de gestis Pelagii (qui liber alias etiam; de gestis Palaestinis vocari solet) c. 14. tom. 10. oper. p. m. 140. conf. & ep. eius 186. tom. 2. oper. p. m. 155. Sic & in epist. synodica concilii Carthaginiensis 214. sacerdotum, ad Zosimum, haec leguntur: *gratiam Dei per Iesum Christum, dominum nostrum, non solum ad cognoscendam, verum etiam ad faciendam iustitiam nos per ACTVS SINGVLOS adiuuare, ita vt sine gratia nihil verae sanctaeque pietatis habere, cogitare, dicere, agere valeamus*; apud PROSPERVM, adu. coll. c. 10. Pari ratione & in concilio Arausicano II. can. 7. sancitum est: *Si quis per naturae vigorem bonum aliquod, quod ad salutem pertinet vitae aeternae, cogitare vt expedit, aut eligere, sine salutari, id est, euangelicae praedicationis*

consentire posse confirmat, absque illuminatione & inspiratione spiritus sancti, qui dat omnibus suauitatem in consentiendo, & in credendo veritatem, haereticus fallitur spiritu, non intelligens vocem Dei in euangelio, dicens: sine me nihil potestis facere. Et illud apostoli: non quod idonei sumus cogitare aliquid a nobis, quasi a nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est. Plura alia eiusdem generis exhibet vossius, *hist. Pelag.* l. 3. part. 2. *lin.* p. 664.

Atque haec, cum haud dubio veterum omnium, qui pro orthodoxis habentur, saltem eorum, qui Pelagianis se opposuerunt erroribus, fuerit sententia; haud difficulter inde colligere licet, quid de Romanae ecclesiae dogmatibus, quae ex Pelagiano hœce fonte & principio fluunt, existimauerint. Nimirum cum Romanenses, nescio quam hominis perfectionem iactitent, tantum abest, vt veteres eam admittant, vt omnes veluti vno ore, damnent, & ceu errorem Pelagianum reiiciant. Non negabant veteres in scriptura sacra quibusdam perfectionem tribui; sed primum quidem eam non a natura, sed gratia esse; deinde non plenam & omnibus numeris absolutam, sed quae crescere posset, & operibus malis misceretur, intelligendam, contendebant. Paucis, partium quamdam, non autem *graduum*, statuiebant perfectionem. Id vero cum iustini martyris, IRENÆI, AMBROSII, CHRYSOSTOMI, HIERONYMI, AVGVSTINI aliorumque testimonio luculentissimis demonstrauerit vossius, *hist. Pelag.* l. 5. part. 1. *anthiteſi* i. p. 707. sq. vt ea hic repetamus, necesse non est. Saltem duo addemus, vossio non memorata, eorum qui ante certamina Pelagiana vixerunt, quorum alterum CLEMENTIS Alexandrini est, alterum MACARII. Et CLEMENS quidem, *hmoi dē*, inquit, *καὶ διανοηθέντες ἐκείνους, ὅπως ἐφ' ᾧ περ εἶναι τινὲς τολμᾷτε παλιν καὶ γνωστῶς, ὅτι περὶ τὸν ἀπὸστολὴν φησὶν οὖτοι, φησὶν ἡμεῖς καὶ καὶ φησὶν οὖτοι ὁμολογῶντες τοῦ Πάυλου περὶ ἐκείνου· οὐχ' ὅτι ἦδη ἔλαβον ἢ ἔδη τετελείωμα· ἀλλὰ διὰ τὴν κατὰ κράτος, ἡρ' ἢ καὶ περὶ τῆς φθ*

ἐνὶ Χριστῷ. Mibi autem subit nonnumquam admirari, quomodo audent quidam se ipsos vocare perfectos & gnosticos, hoc est, cognitione praeditos, plus de se quam apostolus sentientes, inflati & exultantes, cum ipse Paulus de se fateatur: Non quod iam coepi vel iam perfectus sum; persequor autem si etiam comprehendam, propter quod & comprehensus sum a Christo; paedagog. l. 1. c. 6. p. 107. MACARIVS autem: *ἀκαμὴ ὁδὸν ἔδον τελευτᾶν ἄθροον χριστιανὸν ἢ ἰδιδυερὸν· ἀλλ' εἰ καὶ ἀναπαύεται τις ἐν τῇ χάριτι, καὶ ἐκτρέφεται εἰς μυστήρια καὶ ἀποκαλύψεις, καὶ εἰς ἡδύτητα πολλὴν τῆς χάριτος, ὅμως καὶ ἡ ἀμαρτία συνέτεινεν ἀκαμὴ ἔσθαι. Nondum ullum vidi perfectum hominem christianum aut liberum. Sed quamvis adquireſcat quis in gratia, atque ad mysteria, revelationes, ac immensum suauitatem gratiae perueniat, nihilominus tamen peccatum adhuc in eo hæret; bomil.* 8. §. 5. p. m. ii. Et sane, cum supra suo loco luculentissimis testimoniis eundem sit, veteres magno consensu intimam hominis per peccatum originale corruptionem admittere, quae hominibus regentis semper adhaeret; fieri aliter nequit, quin maximam etiam in virtutibus pariter ac operibus imperfectionem agnoscant. Quod vt de illis, qui ante certamina Pelagiana vixerunt, satis constet; ita adhuc eo minus de iis dubitandum, qui post ista certamina numquam non veritatem contra Pelagium defenderunt & propagarunt. Hinc & simul, quae illorum omnium de merito bonorum operum fuerit sententia, liquet. Si enim homo ipsemet perfectus non est, nec aliquid, quod absolute perfectum sit, efficere potest; sequitur etiam, quod nihil suis operibus promereri queat. Tantum vero abest, vt meritum aliquod operum admiserint veteres, vt AVGVSTINVS hoc nomine anathema dixerit Pelagio, vt ad §. 16. pariter ac 17. capitulis praecedentis iam obseruauimus.

Ad opera denique elecitia, quibus Romana ecclesia abundat, & ideo, quia ab ecclesia mandata sunt, non minori in pretio, quam

quam quae Deus ipse praecepit, habet, quod attinet, ex historiarum monumentis demonstrari potest, ea veteri ecclesiae, saltem trium priorum saeculorum plane incognita fuisse. Quarto equidem quintoque saeculo multa inualeſcebant instituta, animo plerumque non malo introducta, quae deinceps singulis saeculis aucta in tantam molem excreuerunt, ut iam legum diuinarum aequae ipsius euangelii nulla fere haberetur ratio. Ipse iam suo tempore hac de re conquestus est AVGVSTINVS, quod eiusmodi instituta diligentius obseruarentur, quam ea, quae Deus ipse praeceperat. *Hoc nimis doleo*, inquit, *quod multa quae in diuinis libris saluberrime praecepta sunt, minus curantur, & tam multis praesumptionibus sic plena sunt omnia, ut grauius corripitur, qui per otiauius suus tei ram nudo pede tetigerit, quam qui mentem vinolentia sepeliecit.* Et qui busdam interiectis: *Ipsam religionem, quam paucissimis & manifestissimis celebrationum sacramentis misericordia Dei esse liberam voluit, seruilibus oneribus premunt, ut tolerabilior sit conditio Iudaeorum, qui etiam si tempus libertatis non agnouerunt, legalibus tamen sarcinis, non humanis praesumptionibus subiciuntur; ep. ad Ianuariu, seu 55. secundum recentiorem dispositionem, alias 119. tom. 2. oper. p. m. 107.* Atque haec eum suo tempore scripserit AVGVSTINVS: quid eum dicturum fuisse putamus, si post aliquot saecula, aut omnino paullo ante reformationem ecclesiae, vixisset, aut nostra aetate in Romana ecclesia videret? Quanta enim ex eo tempore incrementa superstitio, in operibus electicis lumerit, neminem fugit. Et licet post AVGVSTINVM etiam non deessent, qui hac de re conquererentur; nemo tamen medelam huic corruptioni adferre potuit, donec diuina providentia magnum LVTHERVVM nostru excitaret, qui ut ante iam obseruauimus, & hocce de bonis operibus do-

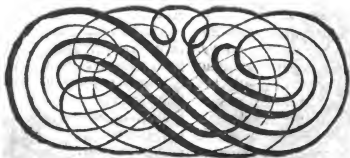
ctrinae caelestis caput, pristino nitori restituit.

Disputatum equidem deinceps in nostra ecclesia fuit, an dici posset: *bona opera necessaria esse ad salutem?* Vñus namque haecce formula primum est ipse MELANCHTHON, vivente adhuc beato LVTHERO, & nemine contradicente, eo quod de eius in hocce capite orthodoxia nullum esset dubium. Deinde theologi electorales, in iudicio de libro Augusano, interim dicto, quod in conventu Milleno anno 1548. conscripserant, eadem formula vsi sunt; quae cum mox impugnari coepisset, patrocinium eius GE. MAIOR suscepit, edito anno 1552. libro quodam contra AMSDORFFIVM, in quo non solum adieruit, bona opera necessaria esse ad salutem, sed addidit etiam, impossibile esse, quemquam sine bonis operibus saluari, nec vllum vmquam hominem sine iis saluatum esse. Sed acriter eidem se opposuerunt AMSDORFIVS, NIC. GALLVS, FLACIVS, qui primus fuisse non immerito censetur, qui theologos electorales impugnauit, uti contra MENIVS a partibus MAIORIS stetit. Agitata hinc fuit controuersia haecce in colloquio Altenburgensi anno 1568. instituto, in quo electorales diuersa equidem ratione hancce formulam emollire, & in sensum orthodoxum trahere adnisi sunt; sed cum ducales existimarent, eos non sincere rem agere, simulque crederent, hancce formulam in gratiam libelli interim tam acriter vrgeri atque defendi, eam ut admitterent, induci non potuerunt. Continuata hinc controuersia, donec tandem in formula concordiae componeretur; in qua vtraque formula, tum ea, quae *bona opera necessaria ad salutem* dicuntur, tum, quae *ad salutem noxia siue pernicioſa* perhibentur, reiecta est, atque damnata; conf. epitome formulae concordiae, art. 4. p. 590. 591. add. beatus MVSEVS, in praelectionibus in epitomen form. concord.

art. 4.

art. 4. p. 181. fq. Resuscitata fuit haec controversia, cum theologi quidam Helmsta-
denses, & qui cum iis faciebant, formulam
istam, *bona opera ad salutem esse necessaria*,
iterum defendere inciperent, quibus tamen
CALOVIVS, HYLSEMANNVS, aliiq. acriter se
opposuerunt.

§. XXVI. Qui haec dicta ad vitae christianae vsum transferre cupit, ei hoc cumprimis agendum, ut dispiciat, an etiam ipsemet in statu sanctificationis constitutus sit, atque in eodem progrediatur? Qua de re si certior fieri velit, ad se ipsum saltem respiciat, atque attendat, num incrementum aliquod virium spiritualium in se deprehendat? num infans adhuc sit, an ad perfectioris aetatis gradum accedat? *Eph. IV, 13. 14. Ebr. V, 12. 13.* speciatim, num incrementum aliquod lucis, seu cognitionis spiritualis, atque sapientiae in se sentiat? *2. Petr. III, 18.* simulque & de *inuatione* spiritualis, quae ex sanctificatione oritur; *Rom. XII, 2.* Idemque & de fide ipsa, deque amore Dei, & reliquis virtutibus hinc fluentibus est observandum, in quibus semper ulterius progrediendum est. Quaecumque autem a Deo accepimus dona, caute, recteque, & summa cum fidelitate administranda sunt, ne gratis ea accepisse videamur; *1. Cor. XV, 10.* Quae quidem circumspectio & diligentia in mediis gratiae rite usurpandis itidem est adhibenda, ne sperato excidamus sine.

INSTITVTIONVM
THEOLOGICÆ DOGMATICÆ
LIBER QVINTVS
DE SACRAMENTIS NOVI TESTAMENTI
DEQVE PRÆDESTINATIONE, ITEMQVE DE ECCLE-
SIA ET STATIBVS HIERARCHICIS.

LIBRI QVINTI
CAPVT PRIMVM
DE SACRAMENTIS NOVI TESTAMENTI
BAPTISMO ET SACRA COENA.

Σύνοψις.

ORdinis ratio. Duo tantum noui testa-
menti sunt sacramenta, §. I.

Baptismus est sacramentum initiationis;
origo eius prouti sacramentum est, §. II.

Auctor eius, seu causa efficiens principa-
lis, Christus est, §. III.

Causa ministerialis, ministri ecclesiae
sunt, rite constituti, urgente autem necessi-
tate, & alii, §. IV.

Materia, itemque forma baptismi, §. V.
Baptizandi sunt omnes homines, qui ad
salutem aeternam sunt perducendi; adeoque
& infantes, §. VI.

Effectus baptismi, §. VII.
Baptismus in nouo testamento est signum
receptionis in foedus gratiae, §. VIII.

Ritus humani circa baptismum, si super-
stitionem non inuoluant, merito retinentur;
quod & de exorcismo adseritur, §. IX.

Baptismi necessitas; idem quoque rite
collatus, iterari non debet, §. X.

Alterum noui testamenti sacramentum est

sacra coena, eum in finem instituta, vt noui
testamenti sacramentum esset, §. XI.

cuius adeo causa efficiens principalis, seu
auctor, itidem Christus est, §. XII.

Ex mandato Christi ministri ecclesiae sa-
cram coenam ministrant, eiusque adeo
sunt causa ministerialis, §. XIII.

Materia terrestriis sacrae coenae quae-
nam? §. XIV.

item, materia caelestis, huiusque cum ter-
restri unio, §. XV.

Panem autem atque vinum in corpus &
sanguinem Christi mutari, perperam credi-
tur; adeoque & unio, quam adserimus, sal-
tem in usu permanet, §. XVI.

Forma sacrae coenae, seu ratio formalis,
in quo consistat? §. XVII.

Sacra coena non est sacrificium, & qui-
dem proprie sic dictum, §. XVIII.

Quinam ad sacram coenam sunt admit-
tendi? Vtrunque omnibus exhibendum est
symbolum, §. XIX.

*Fruſtus ſive effectus ſacrae coenae quina-
m? §. XX.*

*Summa, & ſons errorum de ſacramentis
noui teſtamenti, ſpecialim de baptiſmo,
§. XXI.*

item, de ſacra coena, §. XXII.

Vera tamen, in vtroque capite doctrina,

*ſemper conſeruata & propagata fuit, §.
XXIII.*

*Quem in praxi vitae chriſtianae uſura ba-
beat doctrina de baptiſmo? §. XXIV.*

*itemque, doctrina de ſacra coena? §.
XXV.*

§. I.

CVM inter media regenerationis conuerſionisque, pariter ac renoua-
tionis ſeu ſanctificationis, non tantum in veteri, ſed & in nouo te-
ſtamento, Deus benigniſſimus ſacramenta quoque eſſe voluerit; * de
hiſce vt agamus, ordo & inſtituti ratio poſtulat. Duo autem ſaltem
eſſe noui teſtamenti ſacramenta, proprie ſic dicta, conſtat, baptiſmum,
& ſacram coenam. **

* De veteri teſtamento hoc demon-
ſtratum, ad libri praecedentis c. 1. §. 15. ſeq.
De nouo autem hoc ex dicendis patebit.

** Cum per ſacramentum proprie ſic
dictum, actionem quamdam diuinitus
mandatam, & circa elementum aliquod
externum & adſpectabile occupatam, in-
telligamus, per quam, accedente verbo in-
ſtitutionis, gratia euangelii, de remiſſione
peccatorum, ad vitam aeternam, confer-
tur & obſignatur; & hanc etiam veram
ac genuinam ſacramenti notionem eſſe,
ſupra iam ad libri praecedentis c. 1. §. 16.
probatum ſit: ſequitur inde ſponte ſua
non plura, quam duo noui teſtamenti eſſe
ſacramenta, baptiſmum & ſacram eucha-
riſtiam, cum in ea ſola iſta ſacramenti no-
tio quadret. Nec eſt, quod nobis ſtatim
opponas, in *apologia Auguſt. confeſſ. artic. 8.
p. 200.* tria numerari noui teſtamenti ſacra-
menta, baptiſmum, coenam domini, & ab-
ſolutionem. In latiori enim quadam
ſignificatione ibi vocem ſacramenti ſumi,
ex antecedentibus liquet. Nimirum di-
cunt pii confeſſores, ſi per ſacramenta, ritus
intelligantur, qui mandatum Dei, &
promiſſionem gratiae habent; tum tria
haec ſacramenta admitteri poſſe, reiectis ce-
teris, quae hiſce requiſitis deſtituantur, ſpe-

ciatim confirmatione, & extrema vncio-
ne. Verba ipla, vt omne dubium euane-
ſcat, recitare iuuat: *Si ſacramenta voca-
mus ritus, qui habent mandatum Dei, &
quibus addita eſt promiſſio gratiae, facile eſt
iudicare, quae ſint proprie ſacramenta. Nam
ritus ab hominibus inſtituti non erunt hoc
modo proprie dicta ſacramenta; & hinc
nonnullis interiectis, concludunt: vere
igitur ſunt ſacramenta, baptiſmus, coena do-
mini, abſolutio, quae eſt ſacramentum poen-
itentiae; CARPZOVIVS, in iſagoge in libr.
ſymbol. ad b. l. p. 411.*

Duobus hiſce, quae pro genuinis nos
agnoscimus, quinque adhuc ſacramenta
Romanenſes addunt, confirmationem bapti-
zatorum, matrimonium, poenitentiam, ordi-
nationem, & extremam vncionem; vnde
numerus ſacramentorum ſeptenarius ex-
ſurgit. Tamque acriter hanc ſententiam
propugnant, vt Tridentini patres anathe-
matis etiam fulmen in eos vibrent, qui
haec pro ſacramentis proprie ſic dictis
agnoscere nolunt; conf. ſeſſ. 7. can. 1. & 2.
ſeſſ. 23. can. 3. ſeſſ. 24. can. 1. &c. Sed quan-
topere falluntur, patebit, ſi hoſce ritus paul-
lo adcuratius conſiderauerimus. Ad con-
firmationem itaque baptizatorum quod at-
tinet, per eam eiſmodi ritus intelligitur,
quo

quo homo baptizatus, chrismate ex oleo & balsamo confecto, ab episcopo in fronte ad formam crucis inungitur, hisce additis verbis: *Signote signo crucis, & confirmo te chrismate salutis, in nomine patris, filii, & spiritus sancti.* Huncce vero ritum a Christo vt sacramentum institutum, tantum abest, vt ex scriptura sacra probare possint, vt nullum potius eius ibi occurrat vestigium. Omnem equidem mouent lapidem Romanenses, vt in scriptura sacra aliquid inueniant, ex quo sacramentum confirmationis exculpant; sed cuiusmodi ea sint, recte hunc in modum IO. DALLAEVS indicat: *Namque isti, sicubi vel prophetae aliquis, vel ipse Christus, vberiorum spirituum gratiam credentibus, aut apostolis pollicetur, statim inuolant, atque illic se reperisse suae confirmationis veluti caput, putant, diuinam scilicet institutionem, & rei ex ea efficaciam. Sin aliquid occurrit de manuum impositione, clamant, hunc ipsum esse sui sacramenti ritum; alteram sacramenti ipsius partem, nempe materiam &c. de duobus latinorum ex vntione sacramentis &c. & quidem de confirmat. libr. 1. cap. 6. p. m. 33.* Et hinc facile intelligitur, quidam loca scripturae, in quibus impositionis manuum iniicitur mentio, respondendum sit, vt *act. VIII, 17. XIX, 6. Ebr. VI, 2.* Nimirum impositionem manuum, tempore apostolorum vsitatum fuisse, non abnuimus, immo ritum huncce in gente ebraea longe antiquissimum fuisse, vltro fatemur; sed eum vt sacramentum, & medium efficax, conferendi & obsequandi gratiam diuinam, institutum fuisse, nec ex hisce, nec aliis scripturae testimoniis probari potest. Conferebant sane apostoli quandoq; per manuum impositionem dona extraordinaria, vt ex *act. VIII, 17. & XIX, 6.* liquet. Num vero & Romanenses talia per confirmationem conferunt, aut conferre possunt? Num etiam apostoli cum impositione manuum coniunxerunt vntionem? Nullibi hoc

dicitur. At fieri tamen debebat, si exemplum confirmationis, qualem Romana adhibet ecclesiae, relinquere voluissent. Circa finem equidem saeculi post Christum natum secundi, in ecclesia Africana vsitatum fuisse, vt baptismo vntio iungeretur, vel ex TERTULLIANO condiscimus. De baptismo enim verba faciens, *exinde, inquit, egressi de lauacro perungimur benedicta vntione de pristina disciplina, qua vngui oleo de cornu sacerdotum solebant. Ex quo Aaron a Mose vntus est, vnde Christus dicitur a chrismate, quod est vntio &c. de baptismo, c. 7. p. m. 258.* Vbi, quod dicitur de pristina disciplina, de ritu vntionis veteris testamenti intelligendum esse, ea quae statim subiungit, ostendunt. Sed impositionis manuum quoque, paucis quibusdam interiectis, idem mentionem facit: *Debinc manus imponitur, per benedictionem aduocans & inuitans spiritum sanctum; i. e.* Eodem etiam respicere videtur THEOPHILVS Antiochenus, quando rationem redditurus, cur christiani ab vntione nomen trahant, *ταρχοὺν, inquit, ἡμεῖς τοῦτου εἴματος καλούμεθα χριστιανοί· ὅτι χρίμεθα ἑλαϊον ὁίου.* Certe nulla alia ex re christianorum nomen traximus, quam quod diuino oleo perfundimur; libr. 1. ad Autolyicum, p. m. 77. Sed nihil hinc sequitur, quod Romanae ecclesiae confirmationi faueat. Namque ex TERTULLIANO satis constat, vntionem istam & impositionem manuum ad ritus baptismales spectasse, adeoque, quod sacramentum aliquid a baptismo distinctum constituerint, adferi nequit. Nemo praeterea veterum dicit, quod istum vntionis ritum, aut ab apostolis ceu a Deo mandatum acceperint, aut eundem pro sacramento habeant. Reliqua patrum loca, quae Romanenses proferre solent, ita comparata sunt, vt minus adhuc praefidium in iis inueniant; quod DALLAEVS, l. c. lib. 2. c. 1. ita ad oculum demonstravit, vt secus sentientibus nihil plane reli-

flum fit, quod excipere possint. Id saltem praetermittere nequeo, quod & eidem DALLAEO, l. c. p. 109. obseruatum, vtrumque cardinalem, & BARONIUM, & BELLARMINUM ad CLEMENTEM Alexandrinum prouocare, cuius locum, qui de adolescente a Ioanne conuersio agit, EUSEBIUS produxit, *hisl. eccles. lib. 3. c. 23.* vbi verba secundum versionem CHRISTOPHORSONI ita se habent: *ad extremum baptismi sacramento illuminauit: postea vero, vbi sigillo domini (id est, sacramento confirmationis) tamque perfecta tutaque animi eius custodia, obsequasset, nonnihil de cura & obseruatione in eo instituendo suscepta, remisit.* Sed summam CHRISTOPHORSONI impudentiam, qua verba: *id est sacramento confirmationis*, quae in textu graeco non existant, ipsemet addidit, dudum viri docti notarunt. Quod autem ad *sigillum domini* attinet, cum ad ipsum baptismum referri queat, frustra inde sacramentum confirmationis exculpere adiuuntur. Legenda & quae beatus KORTHOLVS, in *disquisitionum anti-Baronianarum quarta*, quae est, de *confirmationis sacramento*, hac de re disserit, §. 18. p. 19. seq. DALLAEVM equidem, non tantum ex Romanensibus IAC. DE SAINTE BEVVE, sed & ex Anglis, hierarchiae ecclesiasticae defensores TAYLORVS, & HAMMONDVS impugnauerunt, quorum scripta cum aliis, qui de eodem argumento commentati sunt, indicat vir doctissimus IO. ALU. FABRICIUS, in *bibliograph. antiquar. c. 11. p. 397.* Sed DALLAEO, qui KORTHOLTI dissertationem antea laudatam, aliaque nostratum & reformatorum monumenta huc spectantia iunxerit, facile videbit, quam penes partem stet veritas. Erudite etiam nonnulla monet PFAFFVS, in *originibus iuris ecclesiastici*, ad c. 3. artic. 3. p. 146. & 147. Ceterum, cum confirmatio non tantum pro sacramento reputari nequeat, sed nullum plane habeat mandatum diuinum, sitque ritus ab hominibus introdu-

ctus; prouti etiam in Romana ecclesia administratur, insigni cum superstitione coniunctus, merito a nostratibus fuit abrogata.

Ad *matrimonium* quod attinet, inter sacramenta id item referrinon posse, facile perspicitur. Non tantum enim elementum adspectabile deest; sed & etiamsi habeat mandatum & promissionem diuinam, haec tamen non ad gratiam euangelicam conferendam, & obsequandam, sed ad legitimam humani generis propagationem spectat; quemadmodum & matrimonii institutio non minus ad vetus, quam nouum testamentum pertinet. Recte maiores nostri, in *apologia August. confessionis*, artic. 7. p. 202. pronuntiant: *Matrimonium habet mandatum Dei, habet & promissiones, non quidem proprie ad nouum testamentum pertinentes, sed magis pertinentes ad vitam corporalem. Quare si quis volet sacramentum vocare, discernere tamen a prioribus illis debet, quae proprie sunt signa noui testamenti, & sunt testimonium gratiae, & remissionis peccatorum.* Nec quidquam adrem facit, quod matrimonium, *Ephef. V, 32.* secundum vulgatum interpretem *sacramentum* vocatur. In graeco enim est *μυστήριον*. Iam non omne mysterium est sacramentum proprie sic dictum. Praeterea, cum apostolus dicit: *τὸ μυστήριον τοῦ πληρωθέντος*, ad vnionem Christi & ecclesiae respicit, cuius imago quaedam in coniunctione matrimoniali exhibetur.

Poenitentiam, seu *absolutionem* potius sacramentum vocari posse, si hoc nomine ritus, qui mandatum ac promissionem diuinam habeat, intelligatur, antea iam ex *apologia August. confessionis* monuimus. Sed cum adspectabile hic non adfit elementum, praeterea poenitentia cum absolutione in veteri iam testamento locum habuerit, adeoque nouo testamento non sit propria; manifestum est, eam pro sacramento proprie sic dicto, haberi non posse.

• Idem

Idem & de ordine dicendum. Non sane negamus, iam tempore apostolorum manuum impositionem etiam tum adhibitam, cum munus aliquod alicui demandaretur; quippe quod ex *act. VI, 6. XIII, 3. I. Tim. IV, 14. V, 22.* conitat. Immo antiquissimum huncce ritum fuisse, vel ex *Num. XXVII, 18, 23.* it. *Deut. XXXIV, 9.* notum est. Nec tamen in numeris saltem collatione, sed quotiescumque fausta quaevis ac prospera aliis adprecari volebant, manuum impositionem coniungebant, quae beneficiorum diuinorum in eos conferendorum symbolum quoddam esset. Cuius rei exemplum antiquissimum *Gen. XLVIII, 13, 14.* exstat. Cumque ritus iste in se spectatus, nihil, quod reprehendi queat, contineat; recte eundem nostrae ecclesiae retinuerunt, ut in sequentibus suo loco demonstrabitur. Eum vero, ut pro sacramento habeamus, animum nostrum inducere non possumus. Nullum enim de eo adhibendo exstat mandatum diuinum, nullam, de gratia euangelica aut conferenda, aut obsignanda, habet promissionem; ut taceam iam in veteri testamento, ut didicim, istam manuum impositionem vſitatam fuisse. Solent porro Romanenses tradere, per ordinem non minus, quam per confirmationem & baptismum, characterem quemdam indelebilem imprimi; rationem ita se reddere existimantes, cur ista sacramenta iterari non debeant. Sed ad vana inaniaque commenta referendum esse, quidquid isti de characteris illo indelebili dicunt, immo ipsos Romanenses, quid hoc nomine sibi velint, non intelligere, ex instituto iam ostensum est, ad libri praecedentis, *c. 1. §. 16.* Nunc illud saltem addo, ipsum io. MORNUM, vbi de characteris, qui per ordinem imprimatur, agit, fateri, plurimos, eosque magni nominis doctores scholasticos agnouisse, sententiam istam de characteris indelebili, nec rationibus, nec patrum au-

thoritate defendi posse. *Doctores*, inquit, *scholastici, cum primum de characteris in sſebolis disputari coeptum est, varie admodum senserunt de illius natura & effectibus. Nonnulli, & numero & auctoritate non contemnendi, professi sunt, nulla aut admodum pauca a ratione inter traditionis testimonia & argumenta superesse, quibus characteris demonstraretur; de sacris ecclesiae ordinationibus, part. 3. c. 1. p. 25.*

Superest extrema vnctio, quo nomine ritus ille indicatur, quo homo aegrotus, in agone mortis constitutus, oleo ab episcopo certo die, certaue exorcismi formula adhibita, consecrato, secundum septem corporis membra, oculos scilicet, aures, nares, os, manus, renes, & pedes a presbytero vngitur, cum verbis quibusdam solemnibus instituto huic adcommodatis. Exorcismus autem in olei istius consecratione adhibetur, ut maligni spiritus, qui forte vim eius & efficaciam corrumpere poterant, ab eodem remoueantur. Vnctionem quamdam in ecclesia apostolica vſitatam fuisse, non negamus. Immo ipsos Christi discipulos apostolosque, quos facultate miracula patrandi seruator instruxerat, ad curandos aegrotos vnctionem quandoque adhibuisse, ex *Marc. VI, 13.* condiscimus. Hinc speciatim presbyterorum deinceps fuit munus, ut homines aegrotos, ad recuperandam sanitatem, oleo inungerent. Ita enim Iacobus apostolus: *Si aliquis inter vos sit infirmus, aduocet presbyteros*, hoc est, ut nonnulli volunt, vnum ex presbyteris, *qui pro illo orent, & illum vngant oleo, c. V, 14.* Sunt etiam, qui vnctionis vſum inter christianos veteres adeo frequentem fuisse, contendunt, ut inde *alipiae* dicti sint. Idque ex epistola Hadriani imperatoris, quae apud FLAV. VOPISCVM, in *Satur-nino* c. 8. exstat, probant, vbi p. m. 721. haec leguntur verba: *Nemo illic* (in Aegypto) *archisynagogus Iudaeorum, nemo Samaritanes, nemo christianorum presbyter, non*

mathematicus, non aruspex, non aliptes. Ita quidem ST. LEMOYNE, in notis & obseruat. ad varia sacra, speciatim ad epistolam Polyecarpi, p. m. 38. itemque IS. CASAVBONVS, ad Flau. Vopisc. l. c. Sed alium verborum Hadriani sensum esse, nec colligi inde posse, quod viri isti docti cupiunt, ostendit CL. SALMASIVS, iidem ad Flau. Vopisc. l. c. p. m. 720. dixique & ipse hac de re plura in *dissert. de origine, dignitate & vsu nominis christiani*, quae in *synagmate dissert. theologic.* exstat, §. 16. p. 411. seq. Ex hisce autem omnibus nihil omnino sequitur, quo Romanae ecclesiae, de extremae vñtionis sacramento sententia, comprobari queat. Apostoli enim non moribundos, sed eos, qui sanitati restituendi erant, vngebant, vt diserte *Marc. VI, 13.* dicitur. Et de tali etiam vñtione Iacobum loqui, & res ipsa, & verba apostoli apertissima docent. Vñtionis enim facta mentione,

statim subiicit: *Et oratio fidei laborantem seruat, eumque adleuat dominus.* Nec alia, quam quae ad fapiratem recuperandam spectabat, in veteri ecclesia visitata fuit vñtio. Certe totius vñtionis, quam pro sacramento Romanenses habent, nullum occurrit vestigium. Immo cum plurimi essent scriptores, qui piorum sanctorumque mortem describant, iidem etiam saepe eucharistiae ab illis sumitae meminerint; nemo tamen ante saeculum nonum deprehenditur, qui vñtionis extremae, seu moribundis collatae, mentionem faciat: vt luculenter & copiose ostendit DALLAEVS, de duobus latinorum ex vñtione sacramentis, & quidem de extrema vñtione, lib. 2. c. 3. p. 72. seq. Conferenda & beati KORT-HOLTI *dissertat. de extrema vñtione*, quae inter *disquisitiones eius anti-Baronianas sexta est*, p. 163. seq.

§. II. Baptismus est sacramentum initiationis, quo in foedus gratiae secundum Numinis praescriptum, in nouo testamento recipiuntur, quotquot Christo nomina dant sua. * Et si enim & apud Iudaeos baptismus aliquis profelytorum in vsu esset; tum demum tamen auctoritatem diuinam, indolemque sacramenti accepit, cum a Deo ipso est institutus. **

* Res ipsa equidem, & institutio; baptis-
mi hoc docet, eum recte pro sacramento
initiationis haberi; dicitur tamen hac de
re ex instituto deinceps ad §. 8.

** Baptismus profelytorum in gente
ebraea olim visitatum fuisse, ebraei pariter
ac christiani doctores, tanto consensu tra-
dunt, vt nullatenus de eo dubitari queat.
Luculentum cinniprimis est, quod MOSES
MAIMONIDES exhibet testimonium, in *isch.
biab*, c. 13. quod & cum versione latina
apud SELDENVM legi potest, de *synedriis*,
lib. 1. c. 3. Immo & inter ethnicos ARRI-
ANVS huius rei iniicere mentionem videtur,
quando *ὅταν*, inquit, *τίς ἀνθρώπου τὸ πάθος τὸ
οὐ βεβαιώμενον καὶ ἡρημένον*, τότε καὶ ἐστὶ τῷ
ἄνθρωπῳ καλῶταί τε ἰουδαῖος. Quum quispiam

induerit sibi adfectum baptizati, & inter se-
ctatores adsciti, tunc & est reuera, & adpel-
latur Iudaeus; in *Epist.* l. 2. c. 9. Sed id
quidem, vt positum est extra controuer-
siam, ita non aeque de origine huius insti-
tuti viri docti inter se conueniunt. Non-
nulli eam ab ipso Mose repetunt, qui Isra-
elicas baptizauerit, aut baptizari curauerit,
vt in foedus cum Deo reciperentur; quod
deinceps in consuetudinem abierit, quoties
profelytus aliquis in numerum Israelita-
rum fuerit recipiendus. Ita MOSES MAI-
MONIDES l. c. quem alii magno numero ex
ebraeis pariter ac christianis doctoribus
sequuntur. Fundamentum sententiae suae
in hisce Dei ad Mosen verbis: *Vade ad po-
pulum, & sanctifica eos hodie & cras, lauente-
que*

que vestimenta sua, *Exod. XIX, 10.* itemque in istis: *Et sanctificauit populum, & lauerunt vestimenta sua, v. 14.* quaerunt. Rursus tamen, quo pacto hinc baptismus Israelitarum eliciendus sit, non consentiunt. Nonnulli namque, quod de vestimentorum ablutione dicitur, de ipsa quoque corporum ablutione intelligendum putant. Ita praeter alios MARSHAMVS, quippe qui & ipse in eam ingreditur sententiam, baptismi iudaici originem a Mose repetendam esse. *Cum autem, inquit, Israelitae discipulis Moisaicis essent initiandi, descendit ad populum Moses, καὶ ἡγάγετο αὐτοὺς, καὶ ἐλάυνεν τὰ ἱμάτια, & sanctificauit eos, & lauerunt vestimenta; secundum illud, πλυνὶ τὰ ἱμάτια, καὶ λούσονται τὸ σῶμα ὑδάτι, lauabit vestimenta, & lauabit corpus aqua, *Leu. XV, 10. &c. can. chron. saec. 9. p. 198.* Verum, vti non negamus, alibi distincte & corporis & vestium ablutionem commemorari, quod loca a MARSHAMO adlata euincunt; ita nondum video, cur statim corporum ablutio simul intelligi debeat, cum sola vestimentorum ablutio commemoratur. Legenda, quae contra hanc sententiam disputat ANT. VAN DALE, in *historia baptismorum, dissertationi eius super Arislea*, addita, *p. 339. seq.* Alii itaque causae suae praesidium in sanctificatione collocant, quia *Exod. XIX, 10.* dicitur: *& sanctifica eos hodie & cras &c.* Eam enim sanctificationem non aliter, quam per ablutionem corporum seu baptismum fieri potuisse, existimant. Verum frustra iti sibi sumunt, cum nihil obstat, quo minus & per abstinentiam ab vsu tori coniugalis, vel alia ratione sanctificatio ista, atque praeparatio ad audiendam promulgationem legis, fieri poterit. Certe IO. CLERICVS de abstinentia ab vsu tori coniugalis eam interpretatur, quando verba ista ita παραφραζέται: *mandatum accepit, iustrandi populi eo die & sequente, quibus ebraei iubeantur vestes abluere, atque a re uxoria abstinere.* Dicit etiam*

posset, Mosen sanctificationem, per verba: *& sua vestimenta abluat*, explicare, adeoque docere voluisse, qua ratione se sanctificare debeant, per vestium scilicet ablutionem. Reliqua, ad quae sententiae istius patroni prouocare solent scripturae loca, parum ad rem faciunt. Lotiones enim quasdam in gente ebraea vitatas fuisse, nemo est, qui neget: populum vero israeliticum per baptismum initiatum, cum in foedus cum Deo reciperetur, & secundum hoc exemplum proselytos deinceps recipiendos fuisse, id vero est, de quo quaeritur. Interim alii in alterum extremum procurrunt, proselytorumque baptismum ante tempora Christi in gente ebraea vitatum fuisse, negant; immo ad exemplum baptismi Ioannis morem huncce apud Iudaeos introductum, contendunt. Ita praeter alios OWENVS, qui, ritus, inquit, baptismatis in veteri testamento institutio, nullibi memoratur, nullum exemplum exstat, neque durante ecclesia iudacia in admissione proselytorum unquam usurpatus est. Apud Philonem, Iosephum, Iesum Syrachidem, eius mentio nulla occurrit; neque in historia euangelica. Sententia ideo ista rabbinica de baptizandis proselytis, ortum suum Tanneraeis, seu doctoribus ante-Mischnicis, post urbis excidium debet. Eo se a Samaritanis distinguere voluisse arbitratrur doctissimus Schikardus de iure reg. apud Ebraeos, cap. 5. p. 127. Ad differentiam, inquit, Samaritanorum addiderunt baptismum quemdam, quod probat ex Ras Alphes, & ipsotalmude. Ego potius censeo, ex Ioannis baptismo, qui tota in gente celebris erat, cuique initiata est magna pars populi, ritum hunc ante tempus illud cognitum (forte legendum incognitum) doctores Tanneraeos mutatos esse; theolog. lib. 5. digress. 4. §. 22. p. 459. Verum, qui perpenderit, quanto odio Iudaei christianos semper prosequuti sint, & adhuc prosequantur, quos tamen baptismum suum a Ioanne accepisse sciunt; is non temere sibi persuadebit,

debit, eos Ioannem in baptismo profelytorum introducendo imitari voluisse. Facile itaque concesserim, iam ante Christum natum, baptismum quemdam profelytorum apud Iudaeos vñtatum fuisse; modo rursus & hoc mihi concedatur, de prima eius origine nihil certi definiri posse. Quodsi coniecturis locus relinquatur, haud procul forte a scopo aberrabunt, qui a Pharisaeis hunc ritum abluendi vel baptizandi profelytos introductum existimant. Certe eos ritum & caerimoniarum, cumprimis lotionum seu baptismorum studiosissimos fuisse, non minori etiam cupiditate profelytos faciendo flagrasse, ex *Matth. XXII, 15, 25.* itemque *Luc. XI, 39, 40.* constat.

Cum ergo baptismus profelytorum iam ante Christum natum in vñt esset; placuit Deo, eundem ritum adhibere, vt eodem, qui tempore noui testamenti in foedus gratiae recipiendi essent, initiarentur. Nec tamen ideo existimandum, ac si inter istum profelytorum, ac Ioannis baptismum multum intercesserit discrimen. Ita equidem sentiunt, qui baptismum Ioannis non pro sacramento, sed saltem pro caerimonia quadam habent, efficacia omni & virtute diuina destituta. Immo CHAUVINVS hunc in finem baptismum christianorum a Graecis atque Romanis deriuare consultum duxit; *de relig. natur. part. 2. cap. 5.* quem ideo confutauit in animaduersionibus ad *librum eius citatum, cap. 7. §. 18. & seq.* Enimvero inter baptismum profelytorum apud Iudaeos receptum, & inter baptismum Ioannis maximum intercessisse discrimen, manifestum est, & facile etiam demonstrari potest. Ille enim hominum arbitrio introductus, non alio, quam alius ritus mere humanus, & caerimonia quaedam, loco haberi poterat. Hic autem, a Deo ipso institutus, *lo. 1, 33.* in remissionem peccatorum conferebatur; *Marc. 1, 4. Luc. III, 3. act. 11, 38.* hinc & pro sacramento noui testamenti recte habetur. Ne-

que baptismus Ioannis ab eo, quem Christus instituit, aut potius confirmauit, diuersus fuit, sed pro vno eodemque est reputandus. Vterque sane a Deo ipso fuit institutus, adeoque diuinam habet originem; quod de baptismo quidem Ioannis ex *lo. 1, 33. & Luc. VII, 30.* de baptismo autem Christi ex *Matth. XXVIII, 19.* constat. De modo porro suae forma si quaeras, haec merito ex ipsa Ioannis doctrina aestimanda, cui baptismum eius respondisse, non est, quod dubitemus. Iam vero, summa doctrinae eius erat, testari de Christo, quod is iam aduenisset. Hinc dicebat: *respiciite; adpropinquauit enim regnum caelorum, scilicet per aduentum Messiae; Matth. III, 2.* Et iterum: *Ego quidem baptizo vos aqua, ad poenitentiam, sed post me venit, qui quidem adeo me praestantior est, vt ego non sim dignus, qui eius calcameenta portem. Is vos sancto spiritu & igne baptizabit; Matth. III, 11. conf. & Marc. 1, 7, 8. & Luc. III, 16.* Rursus a legatis Iudaeorum, quisnam esset, interrogatus, cum se Messiam ipsum esse negasset, ego, inquit *aqua baptizo, sed inter nos adest, quem vos non noitis, is est, qui & post me venit, & ante me fuit, cuius ego non sum dignus, qui calcei cuius soluam;* cumque porro postmodum Ioannes Christum ad se venientem adspiceret, dicebat: *Ece! agnus Dei, qui mundi peccatum tollit; lo. 1, 26, 27, 29. conf. & act. XIX, 4.* Talis ergo cum esset doctrina Ioannis, vt se vbi-que praecursorem Messiae demonstraret, qui viam ei praepararet; *Luc. 1, 76.* equus est, qui dubitet, baptismum eius eodem fuisse comparatum, adeoque homines eum in nomen Messiae, qui iam aduenisset, baptizasse? Atque talis etiam erat baptismus apostolorum; *act. 11, 38.* quocum & formula baptismi a Christo praescripta, *Matth. XXVIII, 19.* prorsus conuenit. Dum enim in nomen Christi baptizari dicimur, de reliquis trinitatis personis, quippe quae nequitiam excluduntur, hoc simul

simul intelligendum est. Accedit denique, quod & ratione effectus, qui est remissio peccatorum, quae non potest non regenerationem consequi, baptismus Ioannis & Christi prorsus conueniant. De Ioanne enim *Marc. I. 4.* diserte dicitur, quod praedicauerit *baptismum poenitentiae eis & ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, in remissionem peccatorum.* Idem & de baptismo Christi Petrus adserit: *baptizetur unusquisque vestrum in nomine Iesu Christi, eis ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, in remissionem peccatorum, act. II. 38.*

Nec obstat, quod *Marc. I. 8.* Christus *spiritu sancto*; aut vt *Matthaeus, c. III. 11.* & *Lucas, c. III. 16.* loquuntur, *spiritu sancto & igne*, baptizaturus dicitur. Largior enim illa donorum spiritus sancti effusio, quae baptismi nomine venit, baptismum aquae non tollit, sed supponit, cumque eo consistere potest. Multo minus locus, *act. XIX. 4. 5.* nobis hic aliquid negotii facieset; etsi non tantum Sociniani & Romanensium quidam, ad baptismi Ioannis, & Christi diuersitatem demonstrandam, sed anabaptistae etiam, ad anabaptismum suum stabiliendum eodem abutantur. Paulus nimirum apostolus ad discipulos Ioannis, quise Ioannis baptismo baptizatos profitebantur, dicebat: *Ioannes quidem baptismum poenitentiae baptizauit, dicens populo, vt in eum, qui post se venturus esset, crederent, hoc est, in Iesum Christum.* Tum vero v. 5. additur: *ἀκούοντες δὲ ἰβαντες ἠκούοντες τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, audientes vero baptizati sunt in nomen domini Iesu.* Quae vltima quidem verba nonnulli ita accipiunt, ac si a Luca, non a Paulo dicta sint; indeque concludunt, discipulos illos Ioannis a Paulo rebaptizatos esse. Hanc vero vt euitent difficultatem, non vnam viam ingrediuntur alii; quorum illi tamen praeferendi reliqui sunt, qui, verba versiculi quinti, *ἀκούοντες δὲ &c.* non Lucae, quid Ephesi post sermonem Pauli gestum sit, narrantis; sed Pauli, sermonem suum adhuc continuantis, & adeo, quid adhuc in

Iudaea, sub ministerio Ioannis baptistae factum sit, exponentis, verba esse, continent. Sensus nimirum tum hic erit: Ioannes (*ut*) quidem baptizauit baptismum resipiscenae, dicens populo, vt crederet in Christum Iesum: qui (*et*) vero Ioanni baptismum istum docenti crediderunt, illi a Ioanne baptizati sunt, in nomen domini Iesu. Ita enim cuncta rite cohaerent, & protasi recte responder apodosis. Solet equidem interdum particula *ut* sine apodosi poni; hoc tamen loco apodosis manifesta est; nec sane sine necessitate, sermo eiusmodi imperfectus, vbi protasis siue apodosi ponitur, admittendus est. Ex quibus patet, non tantum illos, qui baptismum Ioannis a baptismo Christi diuersum faciunt, nullum causae suae hic inuenire praesidium; sed & discipulos illos Ioannis neuiquam fuisse rebaptizatos; quod & pluribus probat 10. LIGHTFOOTVS in *chron. tempor.* ad *act. XIX. 1. sq. tom. 2. oper. p. m. 82.* Dupliciter equidem nostra sententia praeter alios vossio, *disp. 8. de baptismo, thes. 30. sq. tom. 6. oper. p. m. 287.* Sermonem enim ἀκούοντες ἠκούοντες, non infrequenter esse, existimat. Simul vero contendit, etsi concedatur, discipulos Ioannis rebaptizatos; non tamen inde quidquam lucrari anabaptistis. Licet namque baptismus Christi a baptismo Ioannis quoad substantiam non fuerit diuersus; magnum nihilofecius in aliis inter vtrumque intercedere discrimen potuisse, vt non sine ratione discipuli Ioannis fuerint rebaptizati; quod in baptismum Christi rite collato, non acque procedat. Quibus etiam rationibus permotus WITSIVS, suum omnino hac de iudicio suspendit, in *mcletem. Leidenf. de gestis Pauli, sect. 8. §. 6. p. m.* At non tanti haec sunt, vt a nostra nos dimouere sententia queant. Esto enim, sermonem ἀκούοντες ἠκούοντες non infrequenter esse; verum tamen & illud est, non temere eum, vt pote a receptis loquendi regulis discedentem, esse ad-

Rrr rrr

mitten-

mittendum. Anabaptismus autem locum substantiam rite se habet, non facile quinuenerit, ubi prior baptismus quoad ipsam quam recte sentientium sibi persuadebit.

§. III. Auctor itaque, atque *causa*, ut vocari solet, *efficiens* baptismi, Deus est, speciatim Christus, qua utramque naturam, diuinam & humanam spectatus; *Matth. XXVIII, 19*. Non tantum enim, ut ritus huiusmodi ratione administratus, medium salutis esset, constituit, sed & apostolis eorumque successoribus, ut eundem secundum praescriptum ordinem conferrent, mandauit. * Qua in re, quin summa eius benignitas atque misericordia eluxerit, dubitare non licet. **

* Deum ipsum Ioannem iussisse, ut baptizaret, verba eius apertissima, *Io. 1, 33*, nos dubitare neutrum sinunt. De Christo hoc iridem constat, ex *Matth. XXVIII, 19*. ubi non nouum & a Ioanne diuersum instituit, sed, ut iam antea obseruauimus, Ioannis baptismum confirmauit, & formulam, qua apostoli, eorumque successores uti deberent, praescripsit. Ista autem, siue institutio, siue confirmatio, cum diuinam prorsus requirat auctoritatem; manifestum est, Christum hoc non tantum ut verum hominem, sed & ut verum fecisse Deum. Solius enim Dei est, sacramenta & instituire & confirmare; ut supra iam ad libri praecedentis c. 1. §. 16. euicimus. Cumque eiusmodi actus, ut alibi dictum, omnibus trinitatis personis sint communes; quod de Christo ut Deo spectato, dicitur, non potest non quoque de patre & spiritu sancto intelligi. Hinc & Christus ipse in nomine patris,

fili & spiritus sancti baptizari iussit, ex mandato & auctoritate trium personarum diuinitatis hoc fieri, significans; *Matth. XXVIII, 19*. Eos, qui baptismum ut reliqua sacramenta, pro ritu quodam habent, qui libere & usurpari & intermitteri queat, diuinam quoque negare eius institutionem, nigrum non est. Sed hocce & res ipsa, & luculentissima scripturae testimonia conticescere iubent.

** Hoc Paulus testatur, quando Deum secundum misericordiam suam nos saluos fecisse dicit, *per lauacrum regenerationis & renouationis*; *Tit. III, 5*. Non tantum enim salutem ipsam, sed & regenerationem per baptismum, seu medium salutis, misericordiae diuinae tribuit. Accedit vero etiam meritum Christi, siquidem idem apostolus, *Christum se tradidisse, ait, pro ecclesia, ut illam sanctificaret, mundans lauacro aquae in verbo*, *Ephes. V, 26*.

§. IV. Qui baptismum ex Numinis mandato, aliis rite conferre possunt, ministri ecclesiae sunt rite constituti. Vrgente tamen summa necessitate, siue periculum sit in mora, ab aliis hoc etiam fieri posse, ex ipsa initiationis necessitate, & scripturae essatis, summam hancce necessitatem inculcantibus, colligitur. *

* Baptismus ab eo, qui minister ecclesiae est, rite vocatus & ordinatus, si fieri queat, conferendum esse, nemo forte dubitauerit, cum ecclesiae ministros *διονόμοις, μυστηρίων* *2. cor. 12, 1*, dispensatores mysteriorum Dei esse, diserte Paulus pronuntiet, *1. Cor. IV, 1*. Vbi per mysteriorum Dei dispensationem non tan-

tum verbi diuini praedicationem, sed sacramentorum etiam administrationem denotari; deque apostolis ita hoc adferri, ut & de legitimis eorum successoribus recte intelligatur, iam supra ad libri praecedentis cap. 1. §. 16. obseruauimus. Hinc & cum ipsis apostolis hocce munus baptizandi Christus demandat,

demandauerit; *Matth. XXIII, 18. 19.* ad illorum itidem hoc recte pertinere creditur successores. Licet autem valde optandum sit, ut qui ex ecclesiae ministris baptismum conferunt, & orthodoxi sint, & homines pii, seu, qui in statu regenerationis sunt constituti; si tamen contingat, haereticum esse, qui baptizat, aut impium, baptismus nihilo secius validus cenietur; quippe qui non a conditione aut virtute baptizantis, sed ab institutione diuina, vim omnem ac efficaciam habet. De haereticis quod diximus, de illis intelligendum est, qui in iis, quae ad ipsam essentiam baptismi pertinent, nobiscum consentiunt, nec quidquam in hisce mutant; hoc enim si faciant, aliter pronuntiandum esse, manifestum est. Validus itaque etiam atque efficax est Romanensium baptismus; cum in essentialibus nihil mutant, & nobiscum consentiant, etsi ritus varios & caerimonias, quas merito repudiamus, baptismi addant. Quodsi ecclesiae minister non adsit, vitaeque periculum differre diutius baptismum vetet, eundem a laico etiam, aut femina, recte administrari, ecclesiae nostrae est sententia. Et recte quidem ita statuitur, cum baptismus sit sacramentum initiationis, adeoque summae necessitatis. Certe de circumcisione, in cuius locum baptismus successit, Deus ipse ita sancit: *praepariatus autem mas, qui non circumcideris carnem praepatii sui, excindetur anima illa ex populis suis, foedus meum irritum fecit; Gen. XVII, 14.* Immo & de baptismo seruatur ipse pronuntiavit; *non posse quemquam introire in regnum Dei, nisi ex aqua & spiritu fuerit natus, Io. III, 5.* Tanta ergo cum sit baptismi necessitas, cumque insuper vis & efficacia sacramentorum, non a conditione eius, qui illa confert, pendeat; sequitur sane, recte eundem, si necessitas hoc postulet, a laico vel etiam femina conferri. Accedit, quod circumcisio aliquando

a femina fuerit administrata; *Ex. IV, 24. 25.* Vnde quid obstat, quo minus & baptismus, vigente necessitate, a femina conferri queat, non video. In diuersam hic abire reformatae ecclesiae doctores, constat, numquam plane aut laicis, aut feminis baptizandi facultatem concedentes; quemadmodum alii rursus in contrarium euerunt, ut docendi, ita & administrandi sacramenta facultatem, etiam ubi nulla adest necessitas, iis, qui ministri ecclesiae non sunt, tribuentes. Sed horum cum inde proueniat error, quod aut ministerii ecclesiastici necessitatem non agnoscant, aut sacramenta pro ritibus, qui nec institutione nec mandato diuino nitantur, habeant, fonte hocce detecto sponte sua corrui. De illorum autem quid censendum sit sententia, ex antea dictis patet. Addendum saltem, veteris ecclesiae mores, cum nostra sententia conspirantes, magnum eidem conciliare robur. Laicos vero urgente necessitate baptismum administrare potuisse, diserte testatur TERTULLIANVS; *Supereſt, ad concludendam materiam, de obseruatione quoque dandi & accipiendi baptismum communeſcere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est episcopus. Deinceps presbyteri & diaconi, non tantum sine episcopi auctoritate, propter ecclesiae bonorem, quo saluo, salua pax est. Alioquin etiam laicis ius est; libr. de baptismo, c. 17.* Hisce & alia adiungi possent, nisi res posita esset extra dubium. Conferenda, quae erudite hac de re differit PFAFFVS, Tubingenſium theologus celeberrimus, in *origin. turis eccl. c. 3. art. 3. p. 142. sq.* ubi ea, quae in Anglia de hacce quaestione disputata sunt, commemorat, simulque DODWELLI, ex ordinatione canonica baptizantis, non tantum baptismi validitatem, sed omnino animae immortalitatem deducens, sententiam, recte reprobatur.

S. V. Elementum adſpectabile, quale in omnibus ſacramentis aſſe
Rrr rrr 2 debet.

debet, est aqua vera & naturalis, ad quam actus aliquis vel adspersionis, vel immersionis accedat, necesse est, vt *materiale*, quod vocant, baptismi inde exsurgat. * *Forma* enim ipsa, seu, vt alii loquuntur, *formale*, in eo consistit, quod immersio ista, seu adspersio fit, secundum modum a Deo praescriptum, in nomine Dei, patris, filii, & spiritus sancti, idque eum in finem, in quem baptismus est institutus. **

* Aquam, eamque veram ac naturalem in baptismo adhibendam esse, exemplo Ioannis, qui se vt aqua baptizaret, a Deo missum esse, diserte professus est, *Ioan. I. 33.* itemque aqua vera ac naturali baptizasse, perhibetur, *Matth. III. 11. Io. I. 26. 28. c. III. 23.* non minus vero & apostolorum, *act. VIII. 36. sq. c. X. 47.* patet. Hinc & seruator ipse, *nisi quis, inquit, natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei; Io. III. 5.* vbi quidem per *aquam*, metaphorice, poenitentiam, aut aliud quid, vt nonnulli volunt, intelligere, friuolum plane atque absonum est; cum sine ratione propria vocis significato relinqueretur, & baptismus praeterea Ioannis ac apostolorum, quo pacto ea accipienda sit, satis condoccat. Faluntur itaque etiam, qui pro aqua, alium liquorem adhiberi posse existimant, vt ex Socinianis, itemque reformatae ac Romanae ecclesiae doctoribus nonnulli. A primaeua enim institutione, in eiusmodi rebus, quae ad ipsam sacramenti essentiam pertinent, nobis discedere non licet. Accedit, quod Deus grauilimas ob causas aquam adhiberi voluerit, quae non aequae in alium liquorem quadrant. Exstat equidem Stephani II. Romani pontificis responsum, in quo baptismum, vbi pro aqua vinum adhibuit fuit, adprobat; sed hoc genuinum esse, negat HARDVINVS, in *disser. de baptismo in vino*, in operibus eius selectis, p. 223. seq.

Ad aquam autem, adspersionis, vel immersionis actus accedat, necesse est. Perinde enim esse, num per immersionem, an per adspersionem baptismus peragatur, quam plurimi hodie censent; quamquam & non

desint, qui pro immersione pugnent, saltem ne pro ea adspersio seu adfusio introducta fuisset, optant. Graecos sane immersionem defendere, constat, passimque viris doctis obseruatum est; quod & de Aethiopibus LVDOLPHVS NOS condocet, in *hisor. aethiop. I. 3. c. 6. n. 33.* Sunt & vtrique parti rationes, quibus sententiam suam firment. Et illi quidem, qui adspersionem non minus, quam immersionem baptismum peragi posse, existimant, in ipsa voce βαπτίζω, inigne causae suae se inuenisse praesidium putant, quippe quae generatim abluere seu tingere significet; quae ablutio tum adspersione seu adfusione, tum immersione fieri queat. Hinc & baptismum per λουτὴν τοῦ ὕδατος, lauacrum aquae, *Eph. V. 26.* itemque per λουτὴν καλογνησεως, lauacrum regenerationis, *Tit. III. 5.* describi. Sed eandem quoque vocem βαπτίζω subinde ita vsurpari, vt adspersionem saltem, seu adfusionem aquae denotet; vt cum seruator optimus, *Luc. XI. 38.* Phariseorum reprehensionem incurrit, ὅτι οὐ πρῶτον βαπτίζῃς πρὸ τοῦ ἔσθαι, itemque, cum *Marc. VII. 4.* βαπτισμῶς πονηρίαν καὶ ξιστὴν καὶ χαλκίαν καὶ κλίαν commemorantur, simulque additur, Phariseos ex foro domum redeuntes, nisi βαπτίσανται, nihil comedere consueuisse. Quae quidem omnia vix aliter, quam de lotione, quae aquae adspersione seu adfusione fit, intelligi queunt. Nec praetermittendum, LIGHTFOOTVM acriter contendere, vocem ebraeam הלוי, cui graeca βαπτισμῶς respondet, neuiquam immersionem, sed tantum adspersionem, denotare. Tum fuit, inquit auctor, qui vitam, operibus eius praemissam, descripsit, erudita disceptatio inter nostrum, & alium ebraicae linguae

linguae peritissimum, circa vocem בִּרְבִּי. Is longa oratione contendebat, eam vocem significare integram immersionem supra caput & aures. Lightfootius fuisse contra probavit, non amplius ea voce significari, quam adersionem. Denique omnes prouocauit, vt vel vnum locum producerent, ex toto veteri testamento, vbi baptizare, cum vsurpatur de sacris, & in actu transeunte, non significet adersionem. Atque adeo certus erat, in ipsa vita Lightfooti, rationes quasdam commemorauerat, quicquid LIGHTFOOTVS sententiam suam confirmare adiuuus fuerat. Vrgent vero porro, qui adersionem & immersionem pari passu ambulare censent, quod vtraque tempore Christi atque apostolorum, itemque in primitiua ecclesia fuerit recepta. Ioannem namque ipsum per adersionem baptizasse, inde colligunt, quod neutriquam verosimile sit, tantam virorum & mulierum multitudinem, quae ad eius baptismum vndique confluit, Iordanis aquis immerfam fuisse. Apostolorum aetate baptismum adersione peractum, ex act. II, 41. adparere arbitrantur, vbi vno die ter mille homines resipuisse & baptizati dicuntur. Cumque id alio loco factum, aut ad flumen aliquod eos abductos non referatur, non potuisse aliter, quam per adersionem baptismum peragi. Addunt, quod eundem ritum in priuatis aedibus saepe administratum, ex act. IX, 19. c. X, 47, 48. 1. Cor. I, 15. constat; in quibus tantam semper aquae copiam praesto fuisse, quae hominum immersioni sufficeret, minime sit credibile. Quod si spiritualis significatio baptismi hic in censum veniat, adersionem non minus ea gaudere, quam immersionem; eo quod immersio quidem mortem & sepulcrum Christi, simulque studium illud enecandi & conspeliendi veterem hominem, nouumque excitandi, quod in regnitis requiritur;

Rom. VI, 3, 4. adpersio autem *παρρησιον* sanguinis Christi exhibeat; 1. Petr. I, 2. quemadmodum & diluuium, immersionis, 1. Petr. III, 21. adpersio vero sanguinis, qua populus israeliticus in foedus cum Deo receperat fuit, Exod. XXIV, 8. adpersio baptismalis fuerit typus. In primitiua denique ecclesia, talem saeculo tertio, vtramque & adersionem & immersionem adhuc visitam fuisse, exemplo clinicorum, hoc est, eorum, qui ob infirmitatem ambulare non poterant, adeoque peripateticis opponuntur, comprobant, quippe qui non per immersionem, sed per adersionem baptizati fuerunt. De huius enim quaestio proposita fuit CYPRIANO: an habendi sint legitimi christiani, eo quod aqua saluari non loti sint, sed persufsi? ad quam beatus martyr ita respondet, vt eandem adfirmet. Nos, quantum concipit mediocritas nostra, inquit, aestimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia diuina, nec minus aliquid ibi posse contingere, vbi plena & tota fide, & dantis & fumantis accipitur, quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & saeculari, sordes cutis & corporis abluuntur, vt aphronitris & ceteris quoque adiumentis, & solio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit &c. Inmo adersionem ad immunditias tollendas sufficere, copiosius deinde ex ritibus leuiticis ostendit, epist. 69. p. m. 297. 298. edit. quae Amstelodami 1700. prodit.

Rursus vero nec iis, qui pro immersione pugnant, desunt, quibus suam sententiam exornent. Ipsum Ioannem, qui primus ex Numinis mandato hocce initiationis sacramentum administrauit, non ad, vel iuxta Iordanem, sed in *το ποταμον* baptizasse, vt diserte euangelistae, Matth. III, 6. Marc. I, 5. tradunt. Patere idem exemplo Christi, a Ioanne baptizati, qui aquae immerfusi, ascenderit *ἐπὶ τοῦ ὕδατος*, ex aqua, Matth. III, 16. Quem quidem morem, quin in

debet, est aqua vera & naturalis, ad quam actus aliquis vel adspersionis, vel immersionis accedat, necesse est, vt *materiale*, quod vocant, baptismi inde exsurgat. * *Forma* enim ipsa, seu, vt alii loquuntur, *formale*, in eo consistit, quod immersio ista, seu adspersio fit, secundum modum a Deo praescriptum, in nomine Dei. patris, filii, & spiritus sancti, idque eum in finem, in quem baptismus est institutus. **

* Aquam, eamque veram ac naturalem in baptismo adhibendam esse, exemplo Ioannis, qui se vt aqua baptizaret, a Deo missum esse, disertè professus est, *Ioan. I. 33.* itemque aqua vera ac naturali baptizasse, perhibetur, *Matth. III. 11. Io. I. 26. 28. c. III. 23.* non minus vero & apostolorum, *act. VII. 36. sq. c. X. 47.* patet. Hinc & seruator ipse, *nisi quis, inquit, natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei; Io. III. 5.* ubi quidem per aquam, metaphorice, poenitentiam, aut aliud quid, vt nonnulli volunt, intelligere, friuolum plane atque absolum est; cum sine ratione propria vocis significatio relinqueretur, & baptismus praeterea Ioannis ac apostolorum, quo pacto ea accipienda sit, satis doceat. Falsuntur itaque etiam, qui pro aqua, alium liquorem adhiberi posse existimant, vt ex Socinianis, itemque reformatae ac Romanae ecclesiae doctoribus nonnulli. A primaeva enim institutione, in eiusmodi rebus, quae ad ipsam sacramenti essentiam pertinent, nobis discedere non licet. Accedit, quod Deus grauissimas ob causas aquam adhiberi voluerit, quae non aequè in alium liquorem quadrant. Exstat equidem Stephani II. Romani pontificis responsum, in quo baptismum, ubi pro aqua vinum adhibuitur fuit, adprobat; sed hoc genuinum esse, negat HARDVINVS, in *differt. de baptismo in vino, in operibus eius selectis, p. 223. seq.*

Ad aquam autem, adspersionis, vel immersionis actus accedat, necesse est. Perinde enim esse, num per immersionem, an per adspersionem baptismus peragatur, quam plurimi hodie censent; quamquam & non

desint, qui pro immersione pugnent, saltem ne pro ea adspersio seu adfusio introducta fuisset, optant. Graecos sane immersionem defendere, constat, passimque viris doctis obseruatum est; quod & de Aethiopibus LYDOLPHVS nos conducet, in *hister. aethiop. l. 3. c. 6. n. 33.* Sunt & vtrique parti rationes, quibus sententiam suam firment. Et illi quidem, qui adspersione non minus, quam immersione baptismum peragi posse, existimant, in ipsa voce βαπτίζω, inigne causae suae se inuenisse praedictum putant, quippe quae generatim abluere seu tingere significet; quae ablutio tum adspersione seu adfusione, tum immersione fieri queat. Hinc & baptismum per λουτρὸν τοῦ ὕδατος, *lauacrum aquae, Eph. V. 26.* itemque per λουτρὸν παλυντικόν, *lauacrum regenerationis, Tit. III. 5.* describi. Sed eandem quoque vocem βαπτίζω subinde ita vsurpari, vt adspersionem saltem, seu adfusione aquae denotet; vt cum seruator optimus, *Luc. XI. 38.* Phariseorum reprehensionem incurrit, ὅτι οὐ πρῶτον ἰβαπτίζῃ ἀπὸ τοῦ ἕλινος, itemque, cum *Marc. VII. 4.* βαπτισμοῖς ποτηρίων καὶ ξίτων καὶ χαλκίων καὶ κλιῶν commemorantur, simulque additur, Phariseos ex foro domum redeuntē, nisi βαπτίσανται, nihil comedere consueuisse. Quae quidem omnia vix aliter, quam de lotionē, quae aquae adspersione seu adfusione fit, intelligi queunt. Nec praetermittendum, vocem ebraicam הלָבַשׁ, cui graeca βαπτισμός respondet, neutiquam immersionem, sed tantum adspersionem, denotare. *Tum fuit*, inquit auctor, qui vitam, operibus eius praemissam, descripsit, *erudita disceptatio inter nostrum, & alium ebraicae linguae*

linguae peritissimum, circa vocem ἁρτι. Is longa oratione contendebat, eam vocem significare integram immersionem supra caput & aures. Lightfootius fufē contra probauit, non amplius ea voce significari, quam adpersionem. Denique omnes prouocauit, vt vel vnum locum producerent, ex toto veteri testamento, vbi baptizare, cum vsurpatur de sacris, & in actu transeunte, non significet adpersionem. Atque adeo certus erat, se verum dicere, vt declararet, se credere, immersionem esse illicitam & meram ἰδωδὲ γενεῖς, in appendice, §. 3. Paulo antea etiam, in ipsa vita Lightfooti, rationes quasdam commemorauerat, quibus LIGHTFOOTVS sententiam suam confirmare adnūius fuerat. Vrgent vero porro, qui adpersionem & immersionem pari passu ambulare censent, quod vtraque tempore Christi atque apostolorum, itemque in primitiua ecclesia fuerit recepta. Ioannem namque ipsum per adpersionem baptizasse, inde colligunt, quod neutriquam verosimile sit, tantam virorum & mulierum multitudinem, quae ad eius baptismum vndique confluit, Iordanis aquis immersam fuisse. Apostolorum aetate baptismum adpersione peractum, ex act. II, 41. adparere arbitrantur, vbi vno die ter mille homines respiciunt & baptizari dicuntur. Cumque id alio loco factum, aut ad flumen aliquod eos abductos non referatur, non potuisse aliter, quam per adpersionem baptismum peragi. Addunt, quod eundem ritum in priuatis aedibus saepe administratum, ex act. IX, 19. c. X, 47, 48. 1. Cor. I, 15. 16. constet; in quibus tantam semper aquae copiam praefito fuisse, quae hominum immersioni suffecerit, minime sit credibile. Quodsi spiritualis significatio baptismi hic in censum veniat, adpersionem non minus ea gaudere, quam immersionem; eo quod immersio quidem mortem & sepulturam Christi, simulque studium illud enecandi & consepeliendi veterem hominem, nouumque excitandi, quod in regenerationis requiritur;

Rom. VI, 3. 4. adpersio autem βαπτισμὸν sanguinis Christi exhibeat; 1. Petr. I, 2. quemadmodum & diluuium, immersionis, 1. Petr. III, 2. adpersio vero sanguinis, quae populus israeliticus in foedus cum Deo receperat fuit, Exod. XXIV, 8. adpersionis baptismalis fuerit typus. In primitiua denique ecclesia, saltem saeculo tertio, vtrunque & adpersionem & immersionem adhuc vscatam fuisse, exemplo clinicorum, hoc est, eorum, qui ob infirmitatem ambulare non poterant, adeoque peripateticis opponuntur, comprobant, quippe qui non per immersionem, sed per adpersionem baptizati fuerunt. De hisce enim quæstio proposita fuit CYPRIANO: *an habendi sint legitimi christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed persusi?* ad quam beatus martyr ita responderet, vt eandem adfirmit. Nos, quantum concipit mediocritas nostra, inquit, aestimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia diuina, nec minus aliquid idic posse contingere, vbi plena & tota fide, & dantis & fumentis accipitur, quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & saeculari, sordes cutis & corporis abluuntur, vt aphronitris & ceteris quoque adiumentis, & solio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit &c. Immo adpersionem ad immunditias tollendas sufficere, copiosius deinde ex ritibus leuiticis ostendit, epist. 69. p. m. 297. 298. edit. quae Amstelodami 1700. prodit.

Rursus vero nec iis, qui pro immersione pugnant, defunt, quibus suam sententiam exornent. Ipsum Ioannem, qui primus ex Numinis mandato hocce initiationis sacramentum administrauit, non ad, vel iuxta Iordanem, sed ἰν τῷ ἰορδάνῃ baptizasse, vt diserte euangelistae, Matth. III, 6. Marc. I, 5. tradunt. Patere idem exemplo Christi, a Ioanne baptizati, qui aquae immerfus, ascendit ἀπὸ τοῦ ὕδατος, ex aqua, Matth. III, 16. Quem quidem morem, quin in

reliquis quoque Ioannes obseruauerit, non esse, quod dubitemus. Hinc & eundem Ioannem Aenone sacra haec administrafse, quod *multae aquae ibi essent*; Io. III, 23. qualis aquarum copia ad adspersionem minus sit necessaria. Cumque apostolus Paulus in ista immersione imaginem mortis & sepulturae Christi, hinc & veteris hominis enecandi, nouique excitandi quaerat; Rom. VI, 3. 4. recte inde concludi, non alium baptismi modum in ecclesia apostolica fuisse usitatum. Nec sequenti aetate ab hoc more discessum, vel ex IUSTINI martyris constare testimonio, qui baptismi ritus, sua aetate receptus, hunc in modum describit: *Ἐπειτα ἄγνους ὅσους ἡμεῖς ἔδα ὕδαρ ἐστὶ, καὶ τρεῖς ἀναγενήσεται; ἐν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀναγεννηθήμεν, ἀναγεννῶμεθα: Ἐπ' οὐρανὸν ὡς καὶ τοῦ πατρὸς τῶν ὁλῶν καὶ διακόνου δεῦρ, καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐνὶ ὕδατι ὁσὸν λουτρὸν ποιούμεθα.* Deinde eo adducuntur a nobis, ubi aqua est; atque eo regenerationis modo, quo ipsi regenerati sumus, regenerantur. Nam in nomine parentis vniuersorum, & domini Dei, ac seruatoris nostri Iesu Christi, ac spiritus sancti, in aqua tunc lauantur; *apolog. i. pro christianis, §. 79. p. 106.* edit. GRABII. Nimirum, cum IUSTINVS, eo baptizandos deduci dicat, ubi aqua est; immersionem eum indicare censent, cum eiusmodi ad aquas deductione opus non sit, eum adspersione res peragitur. TERTULLIANVM porro, cum de baptismo loquitur, saepissime verbis, *tingi, intingi, in aquam demitti, mergi, mergitari* vti, quae de immersione ea aetate recepta, nos dubitare non sinant. Ex eo, quod clinici tempore CYPRIANI per adspersionem baptizati sint, non posse probari, eam tunc usitatam fuisse; cum plurimi ista aetate, & inter eos ipse CORNELIVS, episcopus Romanus, valde dubitauerint, an eiusmodi baptismus genuinus esset: & CYPRIANVS quoque loco antea citato, quaestionem ita proponat: *an pro christianis habendi sint, qui eum in modum sint baptizati?* Nec sae-

culo quarto, quinto, & sequentibus aliam fuisse conferendi baptismum rationem, non tantum testimoniis ATHANASII, BASILII, GREGORII, Nazianzeni, & Nysseni, HILARII, AMBROSII, aliorumque; sed & inde comprobari posse, quod cum templis iam conditis, erecta sint baptisteria, ante πρόσκιον primum posita, quae & κολυμβήθρι, *piscinae, alvei fontis* dicta sint, eo quippe comparata, vt baptizandi aquae immergi possent. Atque ex hisce quidem, aliisque monumentis constare, in orientali pariter ac occidentali ecclesia immersionem constanter obtinuisse, donec medio demum aeuo, mutatione facta, adspersio in occidentali ecclesia introduceretur; quod, num saeculo sexto, an septimo, vel octauo factum sit, certo definiti nequeat, cum eiusmodi mutationes sensum fieri soleant. Habent etiam, quod ad rationes, pro priori sententia, adlatis, respondeant. Voces nimirum βαπτίζω & βαπτισμός, non de adspersione, sed semper de immersione interpretandas esse. Ex Iudaeorum enim scriptis constare, eam demum mundationem seu purificationem legitimam fuisse, quae vel toto corpore in flumine, aut conceptaculis merso fieret, vel immisiss saltem vsque ad iuncturam brachio aut manibus. Quae vltima immersio fieri etiam commode potuerit in conclauis, in quo ad cibum capiendum conuiuae conueniebant, in certis aquae receptaculis, huic vsui destinatis. Et ita accipiendum esse, quod ex Luc. XI, 38. antea adlatum. Vasa varia, & utensilia, eadem ratione per immersionem abluta, non esse, quod dubitemus. Nec de eo magnopere quemquam sollicitum esse debere, quod Marc. VII, 4. etiam ἡλὼν λέξι-
rum mentio iniiciatur, cum hoc aut de lectulis, quorum in tricliniis in adcubitu ad mensam vsus erat, intelligi queat; aut si grabati, ledique maiores inuuantur, haud difficulter tamen & illi in partes dissolui, & ita aquae immergi potuerint. Haec aliaque de significatione vocis βαπτισμός erudite dis-

disserit, clarissimus Altorfensium theologus ZELTNERVS, in commentatione deinceps laudanda, §. 18. qui & ad LICHTFOOTI rationes, quibus probare voluit voce טביל in veteri testamento non immersionem, seu adspersionem denotari, §. 20. respondet. Ad reliqua seculi sententiarum argumenta quid regerant, qui immersionem defendunt, ex dictis facile perspicitur. Licet nimirum magna illorum fuerit multitudo, qui a Iohanne baptizati sunt; non tamen inde sequi, quod per immersionem baptizari non potuerint, cum nihil obstat, quo minus singuli seorsim adeoque vnus post alterum, sint baptizati. Ter mille illos homines, qui ad concionem Petri vno die resipuerunt, cum baptizandi essent, ad alium locum deduci, & a reliquis simul apostolis, itemque septuaginta illis discipulis, quos Christus praeter apostolos adsciuerat, baptizari potuisse. Etiam si enim hoc a Luca non commemoratur, inde non sequi, non factum esse, cum multae saepius *negis* breuitatis causa ab euangelistis omittantur. Similia & ad reliquas rationes reponunt. Quae quidem omnia, qui paulo adcuratius consideraue- rit, minime eos reprehendendos credet, qui, licet adspersionem non reiiciant, optant tamen, vt ab immersione numquam disces- sum fuisset, aut ea, si fieri posset, postliminio reuocaretur; quos inter & beatus SPENERVS est, in *responsis theol. germ. part. 1. c. 2. p. 143. f.* itemque in *tabulis catecheticis, tab. 63. p. 80.* alibique; immo ipse beatus LVRHERVS, *10. 1. 1. c. 133.* Praeferenda autem licet sit immersio, non tamen ideo baptismus, per adspersionem seu adfusionem admini- stratus, pro illegitimo habendus; cum, quod in vfu elementi adspectabilis prae- cipuum est, & quorsum etiam significatio eius spiritualis cum primis tendit, purificatio scilicet, per adspersionem non minus quam immersionem obtineatur. Vt vero scrupuli omnes ac dubia remoueantur, non improbandum profecto consilium ZELTNE-

RI, theologi Altorfensis eruditissimi, largio- rem adfusionem adhibendam suadentis, vt defectus immersionis hac ratione compen- setur; in commentatione, cui titulus: *Mersio in baptismo apostolica, vt sit larga per- fusio in instauranda &c.* Altorfian. 1720. edita.

Quaeri etiam solet, num vna trinaue, siue immersione, siue adspersione baptismus peragendus sit? Certe primis aliquot saeculis, quae apostolicum aeuum proxime exco- perunt, trinam immersionem in vfu fuisse, vel ex TERTVLLIANI testimonio constat. *Novissime*, inquit, *mandauit, vt tingeret in patrem, filium, & spiritum sanctum, non in vnum. Nam nec semel, sed ter ad singula nomina, in personas singulas tingimur; adu. Praxeam, c. 26. p. m. 659.* Et alibi: *aquam adituri, ibidem, sed & aliquanto prius in ec- clesia sub antistitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo, & pompae, & angelis eius, dehinc ter mergimur &c.* de corona milit. c. 3. p. m. 121. Idem & ex AMBROSIO, *lib. 2. de sa- cramentis, c. 7.* aliisque notum est; vnde & Romana ecclesia a multis iam retro saeculis eundem morem retinet. In Hispania equi- dem circa annum sexcentesium, vnicam immersionem vsitatam fuisse, ex GREGORII magni epistola ad Leandrum episcopum Hispanensem condiscimus, cuius hac de re verba etiam referuntur in iure canonico, *decreti part. 3. de consecrat. dist. 4. can. de tri- na, p. m. 476.* Nimirum, cum Ariani in Hispania trina immersione vterentur, vt ostenderent, filium & spiritum sanctum non eiusdem esse *diuinitatis* cum patre; hisce vt se opponerent orthodoxi, vnicam immer- sionem adhibere maluerunt. Quod quidem eorum institutum approbat GREGORIVS, vt tamen simul doceat, nec illorum reprehendendum morem, qui trina immersione, ad repraesentandam triduanam Christi sepul- turam, & fortasse etiam trinitatem expri- mendam, vtebantur. Sequi deinceps hocce GREGORII iudicium sunt patres concilii Toletani. IV. *can. 5. vt, ob rationem ab illo-*

illo adlatam, vnicam immersionem iterum probarent. Et perinde sane esse videtur, num vnica, an trina immersio adhibeatur, modo non ratio quaedam praegnans adsit, quae alterutram suadeat; cum in scriptura sacra nihil hac de re sancitum inueniamus. Hinc & veteres, speciatim BASILIUS, *lib. de spiritu sancto, c. 27.* originem trinae immersionis non ex scriptura sacra, sed ex traditione deriuant. Trinam tamen recte retineri siue immersionem, siue adspersionem, nec ab ea temere discedendum esse, existimo, cum ea & cum formula baptizandi a Christo praescripta, conueniat, *Matth. XXVIII, 19.* & in primitiua ecclesia, vrantea obseruauimus, fuerit recepta, & luculentam quoque trinitatis personarum contineat confessionem. Legenda, quae hac de re tradit VOSSIVS, *disp. 2. de baptismo, thesi 1. seq. tom. 6. oper. p. 262. seq.*

Aqua itaque cum actu abluendi seu adspargendi, *materiam*, seu, vt aliis loqui placet, *materiale* baptismi constituit. Nec praeter ista aliud quid occurrit, quod ad baptismi materiam referri debeat. Sunt equidem nonnulli ex nostratibus, qui, vt in eucharistia, ita & in baptismo duplicem materiam, terrestrem & caelestem statuunt; quibus contra repugnant alii, cum primis & beatus IO. MVSÆVS noster in *der ausführlichen Erklæhrung, qu. 85. sq. p. 679. seq.* Nec sine ratione. Ex eo enim quod in sacra eucharistia, duplex ista materia, terrestris atq; caelestis recte admittitur, non sequitur, quod in omnibus sacramentis locum inueniat; quod & supra nobis iam obseruatum est, cum de sacramentis generatim ageremus, ad libri praecedentis *c. 1. §. 16.* Praeterea in scriptura sacra nihil occurrit, quod huic de duplici baptismi materia sententiae faueat. Etenim *Io. III, 5.* dicatur: *nisi quis genitus fuerit aqua & spiritu sancto, non poterit introire in regnum dei.* *Idem, c. 1, v. 6.* notum tamen satis est, particulam *in* non semper causam materia-

lem, sed & subinde efficientem denotare, vt *Rom. XI, 36.* Quae & cur hic obtinere nequeat significatio, nulla dari ratio potest. Vt autem scriptura ipsa, sententiae de duplici materia baptismi, non patrocinatur; ita nec in libris ecclesiae nostrae symbolice vllum inuenit praesidium. In *articulis* namque *Smalcaldicis, part. 3. art. 5. p. 329.* itemque in *catechismo maiori, p. 537.* beatus LUTHERVS ita de baptismo loquitur, vt praeter aquam, actumque adspersionis, & verbum institutionis, ad eius essentiam nihil requiratur. Nec apud veteres ecclesiae nostrae theologos, quidquam de duplici materia baptismi reperitur; quorum hac in re praemere vestigia, non fuerit nefas. Qui autem deinceps in eam ingressi sunt sententiam, maximopere iterum inter se dissentiunt; quatenus demum materia caelestis baptismi sit? Alii enim ipsum verbum institutionis pro eadem habent, alii sanguinem Christi, alii spiritum sanctum, alii totam sacro-sanctam trinitatem; alii denique haec omnia coniungunt, & verbum, sanguinem Christi, spiritum sanctum, & totam sacro-sanctam trinitatem pro materia caelesti baptismi venditant. Sed vel hinc elucescit, quam incerto sententia haecce nitatur fundamento. Dum autem ista haec omnia materiam caelestem baptismi esse negamus, ideo non abnuimus, ea ad baptismum, alia, & quidem diuersa ratione concurrere. Verbum nimirum institutionis ipsam baptismi formam constituit, vt deinceps dicemus. Sanguinis Christi in baptismo habetur ratio, prouti eius effusione, quemadmodum & omni passione sua, tum reliqua beneficia diuini, tum & illud, quod per baptismum in nos confertur, nobis promeruit. Et licet sanguis Christi nos purget ab omni peccato; *1. Ioan. 1, 7.* inde tamen non sequitur, quod cum aqua, sacramentali quadam ratione vnitus, materiam caelestem baptismi constituat. Sacro-sanctam denique trinitatem, speciatim spiritum sanctum, ratione applicatio-

cationis, ad baptismum concurrere constat, positumque est extra controuersiam. Quodsi quis itaque isthaec omnia, aut aliquid illorum, *rem caelestem* vocare voluerit, sed vt non tam materiam, quam aliquid ab elemento adspicibili distinctum, quod tamen suo modo ad baptismum concurrat, intelligat; is nos sibi neutiquam habebit repugnantes.

* Hoc est, quod alii dicunt, ipsum verbum institutionis, quod simul cum actu ablutionis coniungitur, ita vt ablutio seu adpersio fiat in nomine patris, filii, & spiritus sancti, esse *formam* seu *formale* baptismi. Nimicum, cum per verbum institutionis, elementum adspicibile, cum actu, qui circa illud versatur, ita determinetur, vt vim & efficaciam sacramenti accipiat; recte forma sacramenti in eo constituitur. Sunt quidem nonnulli, qui formam sacramenti non tam in verbis institutionis, quam in relatione actus, qui circa elementum adspicibile versatur, ad verba institutionis, collocandam censent; sed hos nodum in scirpo quaerere, supra iam ad libri praecedentis c. 1. §. 16. observatum est. Dum itaque verbum institutionis, baptismi formam esse contendimus, manifestum est, baptismum ita administrandum esse, vt cum actu ablutionis, aut adpersionis, verbum hocce institutionis coniungatur, adeoque diserte, verbisque expressis, baptismus in nomine patris, filii, ac spiritus sancti peragatur. Hanc namque formulam ipse seruatur praescripsit, dum baptismum instituit; *Matth. XXVIII, 19.* Etsi enim in nomine *alicuius baptizare*, idem sit, ac iussu, mandato, auctoritate eius baptizare; nemo tamen scire aut intelligere posset, iussu, mandato, ac auctoritate Dei patris, filii, & spiritus sancti, baptismum administrari, nisi verba haecce simul in baptismi collatione pronuntiantur. Idque porro inde liquet,

BVD. TH. DOGMAT.

quod apostolus *1. Cor. I, 13.* quaerat: *num in nomen Pauli baptizati sint?* Quod cum aliter intelligi nequeat, quam, quod nomen Pauli in actu baptismi pronuntiatum sit; recte inde concluditur, in nomine patris, filii, & spiritus sancti, tum demum baptizari, cum diserte patris, filii, & spiritus sancti mentio iniicitur. Arque haec cum ita se habeant, non recte baptismum administrare censetur merito, qui haecce formulam non adhibent, aut ita adhibent, vt ei aliquid addant, quo verus eius sensus euertatur. Gnosticos quosdam hoc nomine notat IRENAEVS, quod baptizantes dicant: *in nomen incogniti patris omnium, in veritatem matrem omnium, in descendentem in Iesum, ad vitionem & redemptionem, & communionem virtutum; l. 1. c. 18. p. m. 89. 90.* ex edit. GRAEII. Alios etiam nomina quaedam ebraica addidisse, idem IRENAEVS *l. c.* refert. Marcionitas, Paulianistas, Cataphryges, in nomine trinitatis baptizare noluisse, itidem constat. De Arianis ATHANASIUS: *ὁ ὡς εἰς πατέρα καὶ υἱὸν διδόναι δι' Ἀρειανῶν, ἀλλ' εἰς τρισὴν καὶ κτίσμα εἰς ποιῆμα καὶ ποιητὴν.* Non enim in patre & filio tribuunt baptismum Ariani, sed in creatore & creatura, in factore & factura; orat. 3. contra Arianos, tom. 1. oper. p. m. 411. edit. Colon. 1686. Hieronymus autem Arianos baptizare dicit, in patre solo vero Deo, & in Iesu Christo saluatore creatura, & in spiritu sancto utriusque seruo; aduersus Luciferianos, tom. 4. oper. part. 2. p. m. 295. edit. IO. MARTIANAEI. De Eunomianis SOCRATES refert, eos non in trinitatem baptizasse, sed in mortem Christi, *bis. eccles. l. 5. c. 24. p. m. 293.* Aëtianos, sequenti formula: *in nomine Dei increati, & in nomine filii creati, & in nomine spiritus sanctificantis, & a creato filio procreati*, vios, auctor est EPHIPHANIVS; qui & addit, eos non tantum qui a catholicis, sed & reliquis Arianis ad illorum castra transibant, rebaptizasse; *baresi 76. v. 992.* Et

Sss sss

Et

Et hocse quidem omnes, ceterosque eiusdem generis, formulam a Christo praescriptam repudiassent, aut mutassent, mirum non est, cum de trinitate personarum non recte sentirent. Immo, si eiusmodi homines etiam formulam praescriptam retineant, non tamen eo id faciunt sensu, quo facere debebant; quod nec facere possunt, quamdiu de trinitate non recte sentiunt. Baptizabant namque Aetiani, in nomine patris, filii & spiritus sancti; sed quo sensu id fecerint, verba, quae addiderunt, indicant. Quodsi verba quoque ista omisissent, eodem nihilofecius sensu eandem potuissent adhibere formulam. Sed de hisce nullum est dubium.

Maiores momenti quaestio est, vtrum baptizari quis possit in nomine Christi, non facta mentione patris aut spiritus sancti? Sunt namque plurimi, quibus id placet; quos inter haud vltimum locum tenet vossivs, *disput. 2. de baptismo, thes. §. p. 262. seq.* Nimiram, Christum neutiquam certam baptismi formulam nobis praescripisse, putat, siquidem non dixerit: *ite, & docete omnes gentes, dicentes: baptizo te in nomine patris, filii, & spiritus sancti*; sed saltem dixisse: *baptizantes*, quod fieri queat, etiamsi simpliciter dicatur: *baptizo te in nomine Dei, vel Iesu Christi*; namque baptizari in alicuius nomen, nihil aliud esse, quam per ablutionem initiari, & consecrari in religionem, & cultum, ut illius arbitrio vivamus; quod quidem fiat, seu dicas, in nomen Dei, seu trinitatis, seu patris, filii & spiritus sancti, seu Iesu Christi, seu simile quid, sed *ἰσχυρισμῶν*. Hinc &, licet in actis legamus, apostolos baptizasse in nomen Iesu; non tamen inde sequi, eos hac formula vltos: *ego te baptizo in nomen Iesu*; similiterque nec eum iussu fuisse baptizare in nomen patris, filii, & spiritus sancti, iussos esse hanc vsurpare formulam: *baptizo te in nomen patris, filii, & spiritus sancti*;

sed tum qui diceret, *baptizo te in nomen patris, filii, & spiritus sancti*, baptizare in nomine Christi; tum qui dicat: *baptizo te in nomine Christi*, baptizare in nomine patris, filii, & spiritus sancti. Eandem hanc AMBROSII, aliorumque patrum, & plurimorum scholasticorum fuisse sententiam, idem vossivs *l. c.* ostendit. Verum, cum antea iam demonstratum sit, verba Christi baptismum instituentis, aliter capi non posse, quam quod formulam simul, qua apostoli uti debeant, illis praescripserit; non perinde prorsus esse censemus, num quis in nomen Christi, an in nomen patris, filii, & spiritus sancti baptizetur. Et licet non negemus, vtriusque formulae vnum eundemque sensum esse posse, non tamen semper vnum idemque est; cum, qui trinitatem personarum negant, facilius priorem, quam posteriorem admitturi sint formulam. Nec obstat, quod apostoli in nomine Iesu Christi baptizasse dicantur, *act. 11, 38. VIII, 12. 16. X, 48.* Eorum enim locorum, in quibus tantum narratur, quod quidam baptizati sint, longe alia est ratio, quam ubi institutio baptismi describitur. In illis enim omnino sensus est, quod per baptismum in numerum illorum, qui Christo nomen dederunt, recepti sint; quod fieri potuit, etiamsi formula haec: *baptizo te in nomine Iesu Christi*, non adhiberetur. In hac autem, ubi institutio baptismi describitur, istud non procedit; siquidem institutio instar normae ac regulae est, a qua, si verbum cum actu sacramenti coniungendum est, & qua ipsam formulam modumque loquendi, neuriquam est discendum. Accedit, quod formula haecce baptismalis, *in nomine patris, filii, & spiritus sancti*, in primitiva ecclesia fuerit recepta, quam ab ipsis apostolis eam accepisse, non est quod dubitemus. Pertinent huc testimonia IUSTINI martyris, atque TERTULLIANI, quae supra iam recitavimus,

vimus, illius quidem, *apol. 1. pro christi-
anis, §. 79. p. 116.* huius autem *aduers. Pra-
xeam, c. 26. p. 659.* IUSTINVS equidem cum
paraphrasi quadam hanc formulam refert:
*in nomine parentis vniuersorum, & domini
Dei, ac seruatoris nostri Iesu Christi, ac spiri-
tus sancti &c.* Sed hanc eum addidisse, vt
ethnici, quos adloquebatur, eo rectius,
quid sibi vellet, intelligere possent, res ipsa
docet. Interim ipse quoque hoc agnoscit
vossivs, iam antiquissimis temporibus
formulam hanc vtitam fuisse, quae adeo
merito retineatur. *Quaecsi ita sint, in-
quit, omnino tamen praeferat, vt tres personae
exprimantur; partim, quia ita per totum
terrarum orbem & olim obtinuit, & nunc
fit; eoque satis verisimile est, morem istum
ab apostolico promanare exemplo; partim
quia eo pacto vis & efficacia baptismi clarius
explicatur, l. c. p. 263.* Iungenda, quae hac
de reddiderit HARDVINVS, *de baptismo in no-
mine Christi, in operibus eius selectis, p.
229. seq.*

Non abs re fuerit, hic etiam obseruare,
in ecclesia graeca hanc receptam formu-
lam: *baptizetur hic seruus Christi, in nomi-
ne patris, filii, & spiritus sancti;* cum con-
tra in latina seu occidentali ecclesia, for-
mula haec ita efferris soleat: *ego baptizo te
in nomine patris, filii & spiritus sancti.* Ra-
tionem autem, cur Graeci dicant: *bapti-
zetur*, non autem: *ego baptizo*, hanc non-
nulli reddunt, quod nascentis ecclesiae in-
itio alii aliis se hoc nomine praetulerint,

§. VI. Baptizandi sunt omnes homines, qui ad aeternam salutem sunt
perducendi. Ad hanc autem cum nemini aditus sit interclusus, modo ipse
met sibi non intercludat, nec a baptismo quisquam, modo verus homo
sit, eumque secundum ordinem a Deo praescriptum suscipere velit, ar-
cendus est. Infantes itaque non minus, quam adulti baptizandi sunt,
cum & illis aditus ad salutem, vitamque aeternam pateat. *

* Qui considerauerit, baptismum esse
sacramentum initiationis, quo in nouo
testamento in foedus gratiae recipimur,
adeoque nemini, secundum ordinem a
Deo praescriptum, viam ad salutem patere,

quod a praestantiori ministro baptizati
essent, id quod ex *1. Cor. 1, 11, 12, 13.* colli-
gunt. Huic ergo incommodo vt obuiam
irent, consultum putasse, haecce vt formu-
la: *baptizetur seruus Christi &c.* Perinde
autem esse, siue quis dicat, *baptizetur*, siue,
ego te baptizo, quilibet facile perspicit. Vnde nec Latinorum, nec Graecorum quo-
rumdam iste laudandus rigor est, quo vtri-
que suum ita defenderunt morem, vt alter-
um damnarent, nec baptismum ita admi-
nistratum legitimum esse censerint. Et ad
Latinos quidem quod attinet, ipse Alexan-
der III Romanus pontifex, baptismum, in
quo non dicatur, *ego baptizo te*, nequaquam
legitimum esse, pronuntiat. Verba eius
quae in iure canonico, l. 3. *decretal. Gregor.
9. tit. 42. c. 1. p. m. 194.* existant, haec sunt:
*Si quis puerum ter in aqua immerferit, in no-
mine patris, & filii, & spiritus sancti, amen;
& non dixerit, ego baptizo te in nomine pa-
tris, & filii, & spiritus sancti, non est puer
baptizatus.* Quae tamen ita etiam capi
possunt, vt immersio in nomine patris,
filii, & spiritus sancti, omnia prorsus
baptismi mentione, siue dicatur, *ego bapti-
zo*, siue, *baptizetur*, reiiciatur, nec eam pro
vero baptismo haberi posse, statuatur.
Graecos vero aliquando eos, qui a Latinis
baptizati erant, rebaptizasse, constat ex
*can. 4. concilii Lateranensis sub Innocentio
III celebrati;* cuius quae huc spectant
verba, itidem referuntur, *decretal. Gregor.
6. l. 3. tit. 42. c. 6. p. m. 195.*

nisi baptizatus fuerit; *Marc. XVI, 16. Ioan.
III, 5.* statim etiam intelliget, quinam sint
baptizandi. Homines scilicet omnes
baptizandi sunt, siquidem velint, cum Deus
omnes omnino homines, nemine excepto,

saluare velit, *1. Tim. II, 4.* Qui autem baptizari nolunt, illi nec cogendi sunt; cum vt eiusmodi beneficia diuina inuitis obtrudamus, neutiquam deceat, & cultum quoque atque obsequium spontaneum Deus ab hominibus postulet; *psalm. CX, 3.* Dum porro *homines* baptizandos diximus; manifestum est, eiusmodi foetus, qui vitam desituuntur, aut qui pro veris hominibus haberi nequeunt, non quoque esse baptizandos. Baptizandi vero ideo sunt, quia, *quidquid ex carne natum est, caro est*, hoc est, quia per naturam carnales sunt, vt adeo regenerationis, seu generationis spiritualis participes fiant; *Ioan. III, 6.* quod alia ratione in infantibus, alia in adultis fieri, deinceps dicemus. Quod autem Christus ipse baptizari voluit, id factum est, vt pondus & dignitatem singularem hac ratione baptismi adderet. Conferenda, quae supra hac de re diximus, ad libri praecedentis *c. 1. §. 16.* Praeterea cum nemini aditus ad aeternam salutem pateat, nisi baptizatus fuerit; nullum hic aut status & dignitatis, aut sexus, aut aetatis intercedere discrimen, manifestum est. Qui saluari cupit, debet baptizari. Et ad sexum quidem quod attinet, feminas itidem ad baptismum admittendas esse, vel inde liquet, quod Samariae, vbi Philippus euangelium adnuntiauerat, baptizati legantur, *ἀνδρες τε καὶ γυναῖκες, ὅτι οὕτως ἔπαρεν ἡ ἐκκλησία; act. VIII, 12.* Id quod & Lydiae exemplum confirmat, *act. XVI, 15.*

Intuitu aetatis si spectentur homines, infantes non minus, quam adultos baptizandos esse, euidentissimis comprobari potest rationibus. Et primum quidem id positum extra omnem controuersiam putamus, Deum infantes etiam, aequae ac alios homines velle saluari. Amor benignissimus Numinis, quo omnes homines complectitur, *Ioan. III, 16.* vt hoc credamus, non tantum suadet, sed & iubet. Positum vero & illud extra controuersiam est, neminem saluari posse, nisi per fidem,

vt diserte seruator ipse dicit, *Ioan. III, 16.* & *Marc. XVI, 16.* Iam vero cum infantes per verbi diuini praedicationem ad fidem perducere nequeant; sequitur id alia fieri debere ratione, scilicet per baptismum, per quem homines regenerari, adeoque fidem accipere, idem seruator pronuntiat; *Ioan. III, 5.* Baptizandi ergo sunt infantes. Porro, quicumque ex carne nati sunt, illi debent baptizari, vt ex spiritu nati, seu spirituales dici queant; *Io. III, 6.* Infantes autem ex carne natos, adeoque carnales, hinc & *filios irae* esse, *Ephef. I, 3.* constat, & a nemine, nisi qui peccatum originale in dubium vocauerit, negari potest. Sequitur itaque, eos baptizandos esse, nisi eo in statu, qui, si moriantur, aeternam damnationem secum vehit, permanere debeant. Largimur equidem, infantibus ex parentibus christianis natis, sanctitatem quamdam externam & ecclesiasticam tribui posse; *Rom. IX, 16. 1. Cor. VII, 14.* sed eos interna sanctitate pollere, peccatorumque ita immunes esse, vt, etsi non baptizati, in numero filiorum Dei haberi, & heredes vitae aeternae censi debeant, vt anabaptistae alique contendunt; id quidem eiusmodi est, vt nobis persuadere nequeamus. Secus enim rem se habere, ex *Ephef. II, 3. Iob. XIV, 4.* aliisque locis constat, quae supra produximus, cum de peccato originali ageremus. Praesidium etiam nostra, de infantum baptismo sententia capit, ex iis, quae euangelistae, Matthaeus, *XIX, 13. seq.* Marcus, *X, 13. seq.* Lucas, *XVII, 15. seq.* de pueris ad Christum adducendis commemorant. Eiusmodi enim pueros ibi intelligi, qui infantibus adhuc accenseri poterant, non tantum inde elucescit, quod, quos Matthaeus & Marcus *ναιδια* vocant, Lucas *βρέφη* adpellat; sed inde etiam palam est, quod *Marc. X, 16.* seruator eos vlnis accepisse (*ἐλαβεν αὐτοὺς ἐν τοῖς ἰσχυρίσιν αὐτοῦ*) dicatur; immo ob simplicitatem, omnis fuci ac fraudis expertem, quae non nisi in aetatem, rationis ad-

huc

huc vſu deſtitutam, cadit, in exemplum, ad quod ſe componere debeant, qui ſalutem aeternam conſequi cupiunt, eos proponat. Eum autem in finem pueri iſti ad Chriſtum adducebantur, vt benedictionem ſpiritualem, eius precibus & manuum impoſitione imperarent; ad quod & promptum ſe paratumque demonſtrauit. Iam vero, cum iſti infantes, ſive pueri, donorum ſpiritualium, per preces Chriſti manuumque impoſitionem, participes facti ſint; cur quaero non eorundem donorum per baptiſmum participes fieri queant? Namque cum baptiſmus, ſeu *lauacrum regenerationis*, Tit. III, 5. ſit medium efficax, producenti & confirmandi ſidenti; hoc ſaltem accedat, neceſſe eſt, vt in illo, qui baptizandus eſt, fides produci queat. Ita ergo cum comparati ſint infantes, vt exemplo illorum, quibus Chriſtus manus impoſuit, condocemur; ſequitur, eos iure meritoque baptizari. Accedit, quod *Matth. XIX, 14. & Marc. X, 14.* addatur; *τὴν γὰρ τοιοῦτον ἔστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*. Vbi quidem, cum non *τοῦτοι*, ſed *τοιοῦτοι* dicatur, ſenſus eſt, eorum, qui ita comparati ſunt, ac pueri iſti, eſſe regnum caelorum; quo ipſo tamen non excluduntur, ſed potius in illorum, quorum regnum caelorum eſt, numero ſimul eſſe indicantur. Quod ſi ergo regnum caelorum infantum quoque eſt, & fidem in iis eſſe oportet, quae cum in nouo teſtamento per baptiſmum producat, eos baptizandos eſſe, inde conſequitur.

Hiſce rationibus & haec addi ſolet, quod exempla integrarum familiarum proſent, quae in ſcriptura ſacra baptizatae dicuntur, *act. XVI, 15. 33. XVIII, 8. 1. Cor. I, 16.* in quibus haud dubio infantes fuerint. Quod quidem argumentum, licet non tam demonſtrandi vim habere, quam rem admodum probabilem reddere, nonnulli exiſtunt; longe tamen id validiſſimum eſſe, VITRINGA cenſet, praefertim ſi tum ex ritu iudaico in baptizandis profe-

lytis recepto, qui iam circa aetatem Chriſti in vſu fuerit, tum etiam ex conſuetudine eccleſiae veteris illuſtratur. Nimirum, cum *1. Cor. I, 16.* apoſtolus dicat, ſe baptizaffe τοὺς Στεφάνῳ ὄνομα, *domum Stephanae*, & Lucas, Lydiam καὶ τὸν Λυκῆν ἀνδρῆς, *domum eius baptizatae eſſe; act. XVI, 15.* ſecundum morem loquendi apud Ebraeos viſitatum (quamquam nec Graecis infrequens fuerit) per ὄνομα *domum*, ipſam familiam intelligendam, variis exemplis comprobatur. Deinde ad baptiſmum profelytorum quod attinet, conſtare hodie inter omnes, & a viris doctis oſtenſum eſſe, apud Iudaeos profelytos cuiusvis ſexus, aetatis, ac conditionis, adeoque & feminas, infantes, ſeruos, ſeruasque baptiſmo ablutos eſſe. Haec omnia copioſius ediſeruit, *obſervationum ſacrar. l. 2. c. 6. §. 3. ſeq. p. 305. ſeq.* Nec proſecto contemnenda ea ſunt; quin potius lucem egregiam argumento huic adfundunt. An rem extra omnem plane controuerſiam ponant, dubitari adhuc poſſit. Etenim, ſi vel maxime concedatur, quod utiq; concedendum puto, per ὄνομα *familiam* designari, nihil aliud inde ſequitur, quam fieri potuiſſe, vt in iſta familia & infantes eſſent. Quod non ſufficit, vt argumentum hoc demonſtrandi vim accipiat, quippe ad quod requiritur, vt probetur, infantes reuera in eiusmodi familia adfuiſſe. In baptiſmo profelytorum apud Iudaeos infantes etiam ablutos fuiſſe, non nego; quippe quod & aliis viris doctis certatim obſeruatum eſt, quos laudat vir erudiſſimus PFAFFIUS, in *originibus iuris eccleſiaſtici*, ad c. 2. art. 2. p. 85. Nec abnuo, baptiſmum iſtum Iudaeorum forte occaſionem dediffe, vt Deus hac ratione, qui in foedus gratiae in nouo teſtamento recipiendi eſſent, initiari voluerit; qua de re ſupra ad §. 2. huius capitis dictum. Sed cum ibidem demonſtratum ſit, magnum nihilominus diſcrimen inter baptiſmum Iudaeorum & Ioannis, ſeu eum, quem Deus ipſe inſtituit, intercedere; dubitare adhuc ali-

quis posset, an in omnibus a baptismo Iudaeorum, ad baptismum christianorum concludere liceat. Quidquid eius sit, rem admodum verosimilem inde reddi, dum integrae familiae baptizatae perhibentur, negari nequit.

Maximo contra robore pollet, & rem extra dubitationem ponit, argumentum, quod a successione baptismi in locum circumcisionis desumitur. Infantes enim, & quidem pueros in gente ebraea octavo a natiuitate die circumcisi, nemo ignorat. Baptismum autem in locum circumcisionis successisse, diserte apostolus docet; Col. II, 11, 12. Quemadmodum ergo in veteri testamento infantes per circumcisionem in foedus gratiae recipiebantur, promissionumque diuinarum, etiam de donis spiritualibus participes fiebant; ita in nouo testamento, idem per baptismum fieri, manifestum est. Vim huius argumenti haud dubio perspexit VAN DALE, vir cetera doctus, sed qui, dum vivebat, in Menonitarum, seu anabaptistarum castris militauit; hinc vt eam infringat, omnem mouet lapidem. Dum nimirum in eo est, vt discrimen inter baptismum iudaicum & christianum ostendat, ita hac de re verba facit: *Contra autem, baptismus christianus, renouandus siue iterandus erat in posteris; ita scilicet, vt fidelium, seu iam ante baptizatorum liberi, in testimonium fidei suae in Iesum Christum; ac quod sese ipsos legibus, praeceptisque euangelicis, adcoque christianae disciplinae subiicerent, aequae atque ipsorum parentes fideles baptismo initiandi essent; cum circumcisio Iudaeorum nullam poenitentiam, nullam resipiscenciam, nullamue regenerationem mysticam, per veteris hominis abiectionem &c. desideraret aut exigeret. Quod simul argumento est, baptismum hunc non in locum circumcisionis successisse; bist. baptismorum cum ebraicorum, tum christianorum, dissertatiōi eius super Aristeā addita p. 350. Verum si paulo adcuratius vir doctus ponde-*

rasset, quae Paulus apostolus, Col. II, 11, 12. docet, in eam neutiquam ingressus fuisset sententiam. Non tantum enim ibi exserte, hancce baptismi in locum circumcisionis successione tradit, sed simul, quod auctor eidem opponit, euertit. Namque dum τὴν περιτομὴν ἀρχαιοτέρου mentionem facit, eiusque efficaciam spirituales designat; externam illam siue χειρουργοῦν tali efficacia neutiquam destitutam fuisse innuit. Id nimirum particula καὶ nos condocet, quando dicit: *in ᾧ καὶ περιτομήν ᾤκετε, in quo (Christo) & vos circumcisi estis &c.* Sentus enim est: sint illi (Iudaei) circumcisi; vobis circumcissione opus non est, siquidem eundem fructum, quem alias circumcisio externa conferebat, vos iam alia ratione, baptismo scilicet, ceu circumcissione ἀρχαιοτέρου consequuti estis. Magnopere itaque fallitur auctor, dum negat, circumcisionem bona spiritualia contulisse, indeque porro inferat, baptismum in eius non successisse locum. Confirmare equidem hancce suam inde porro adnititur sententiam, quod Moles, praeter externam praeputii circumcisionem, etiam internam praeeperit, seu spirituales; *Leuit. XII, 3. Deut. X, 16. XXX, 6.* Cum enim interna seu spiritualis, non autem externa, veteris hominis depositionem requirat; concludi hinc posse existimat, baptismum neutiquam externa circumcissionis locum successisse, cum interna potius apud christianos continuari debeat; *1. c. p. 382. 383.* Verum ea, quae adleguit loca, id potius probant, internam circumcissionem cum externa in veteri testamento debuisse coniungi, cum haec sine illa nemini profuit, quod cumprimis Paulus luculenter docet, *Rom. II, 29.* Baptismus ergo in externae non minus, quam internae circumcissionis locum successit, cum haec ab illa separari nequeat; quod & diserte apostolus proficitur; *Col. II, 11.* fructum circumcissionis,

cisionis, qui sine interna nullus erat, per baptismum in nouo testamento percipi, docens. Interim nec de ipso baptismi fructu, auctor ita, vt decet, sentit, quippe quem in eo tantam constituit, quod *baptismus signum ac ritus sollemnis sit, quo cum sacramento publice, coram Deo & ecclesia testamur ac promittimus, nos quam serio nosmet ipsos submittere (cum acceptione fidei christianae) obedientiae mandatorum Dei ac Iesu Christi, simulque disciplinae vere christianae; l. c. p. 361.* Atque ex erronea ista ac peruersa baptismi notione, vt reliqui eius, immo & ceterorum, qui hic in diuersum abeunt, errores fluunt; ita longe alium, eumque sublimiorem baptismi fructum & effectum esse, ex dicendis elucescet.

Atque ex hisce quidem, quae haecenus disseruimus, cum abunde iam constet, infantes etiam baptizandos esse; eo tutius ultimo loco prouocamus ad verba seruatoris: *πορευθέντες ὑν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἄνθρ, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα &c. Matth. XXVIII, 19, 20.* Cur enim sub gentium nomine infantes quoque comprehendendi non debeant, nullam prorsus rationem video. Marcus insuper hoc ita effert *profecti in mundum vniuersum κηρύξτε τὸ εὐαγγέλιον πάση τῇ κτίσει, praedicate euangelium omni creaturae; Marc. XVI, 15.* Vbi quidem friuolum est, quod iterum VAN DALE, l. c. p. 390. excipit: *certe infantes creaturae sunt; sed non isti solummodo, verum omnia animalia bruta, insecta &c.* Res ipsa namque docet, de eiusmodi creaturis, quae ad salutem aeternam perducere debent, verba seruatoris intelligenda esse. Nec etiam obstat, quod apud Matthaeum dicitur: *πορευθέντες ὑν μαθητεύσατε, & tum deum: βαπτίζοντες αὐτοὺς.* Verbum namque *μαθητεύσατε*, quod vulgo per *docete* vertunt, rectius transfertur *discipulos facite*, quod, si infantes species, per solum

baptismum fieri poterat. Sed nec illud scrupulum mouere potest, quod Marcus dicit: *κηρύξτε τὸ εὐαγγέλιον πάση τῇ κτίσει, ὁ πιστεύων καὶ βαπτισθεὶς &c.* Eri enim, qui secus sentiunt, hinc inferre velint, doctrinam seu institutionem antecedere debere baptismum, quia nulla baptismi antea mentione facta, dicitur: *qui crediderit, & baptizatus fuerit &c.* responderi tamen potest, in voce *κηρύξτε* praedicationem de baptismo, diuersa ratione in infantibus & adultis vim suam exerente, contineri.

Quodsi iam in causis inquirere vellemus, cur plurimi a baptismo infantum tantopere abhorreant; praecipuam quidem hanc esse existimo, quod fidem infantibus tribuere nolint, eo, quod capere nequeant, quo pacto fides, quae vsum rationis requirit, in infantem rationis vsum destitutum cadere possit. Verum si ita hoc explicetur, prouti supra ad libri praecedentis c. 3. §. 12. fecimus; nullam inueniet causam, cur amplius haesitet. Nunc id saltem addo: nisi effectus baptismi realis vereque spiritualis, qui per fidem omnium optime concipitur, infantibus concedatur; nihil solidi responderi potest anabaptistis, hoc maxime virginibus, nullam ex baptismo ad infantes redundare vtilitatem. Idque contra quosdam reformatae ecclesiae doctores, speciatim VITRINGAM obseruandum, qui etsi pædo - baptismum nobiscum admittant, fidem tamen infantibus tribuere nolunt. Et VITRINGA quidem adeo ab hac sententia alienus est, vt scribere non dubitet: *Sed illa sententia (de fide infantum) mihi semper tam visa est esse inepta, vt nulla magis; immo & illud PETRI CVNAEI, l. 3. de republ. Ebraeor. c. 9. effatum: hoc tam fatuum est, vt flagris castigari dignum sit; apostoli enim vox est ad Romanos: fidem esse ex auditione, calculo suo adprobet, obseru. sacr. l. 2. c. 6. §. 24. p. 323.* Simul tamen fatetur, anabaptistas magna cum

cum specie rationis dicere, *ad infantes secundum nostram* (reformatorum) *sententiam nullam redundare utilitatem, nullum fructum ex baptismo illo suo*; l. c. §. 11. p. 311. Hinc ergo ut le expediat, in omnem vir ille doctus le versat partem, cumque aliorum responsiones illi non satisfaciant, noui quid comminiscitur. Qua opera superfedere potuisset, si, quod litteris sacris conforme est, fidem etiam in infantibus produci, sibi potuisset persuadere. Sed ea adcuratius discutere, huius loci non est.

De infantibus, qui absque baptismo moriuntur, ut etiam aliquid addamus, discrimen hic obseruandum, inter infantes christianorum, seu eorum, qui intra ecclesiam constituti sunt, & illorum, qui extra eam versantur. Ad illos quod attinet, eos neuiquam damnandos, inter omnes fere conuenit, cum secundum notissimam illam AVGVSTINI regulam, non priuatio, sed contemptus damnet. Et merito quidem, quia nemo pueros Israelitarum, ante diem octauum mortuos, itemque illorum feminas ideo damnauerit, quod illi ante circumcisionem mortui sint, ad has autem circumcisio non pertinet. Qui ad scientiam Dei mediam hic recurrunt, putantque, eos infantes saluari, quos Deus credituros euangelio, eos contra damnari, quos non credituros praeuiderit, audiendi non sunt; cum nemo ob causam, quae actu nondum adest, aut saluari, aut damnari queat. Qui vero in eo consentiunt, parentum christianorum liberos saluari, de modo rursus, quo saluentur, inter se non conueniunt. Infantum equidem parentum christianorum, qui in foedere gratiae cum Deo constituti sunt, quamdam prae infantibus infidelium esse praeerogatiuum, negari nequit; & recte ex *Gen. XVII, 7. & act. II, 39.* colligitur. Sed hoc, nisi aliud quid accedat, non sufficit, ut actu salutis aeternae parti-

cipes fiant. Sic & ecclesiasticam atque externam illam sanctitatem, quae parentum christianorum liberis tribuitur, itidem ad hoc non sufficere, ex iis, quae antea iam dicta sunt, patet. Et sane, si hac ratione salus aeterna infantibus conferretur; aut ipsum respectum foederalem, vel sanctitatem externam seu ecclesiasticam, ad salutem sufficere, aut per istum respectum, & communionem externam ecclesiae, fidem produci, dicendum esset, quorum tamen neutrum adferi potest, ut non maxima simul consequantur incommoda. Quare nihil aliud superest, quam ut dicamus, in infantibus parentum christianorum, qui ante baptismum moriuntur, per gratiam quamdam extraordinariam, fidem produci. Quam gratiam cur Deus infidelium parentum infantibus noui aequae concedat, id quidem ex praerogatiua, quam christiani ob foedus gratiae prae infidelibus habent, haud sine ratione deriuatur. Ad infidelium autem parentum infantes, qui sine baptismo moriuntur, quod attinet, ob eam ipsam, quam attulimus, rationem, salutem aeternam iis tribuere non audemus. Certum enim, peccatum originale, quod omnibus adhaeret, aeternam miseriam secum trahere. Quodsi dicas, etiam in illis per gratiam Dei extraordinariam fidem produci posse, per quam aeternae salutis fiant participes; fateor quidem, Deum hoc facere posse; sed, si hoc fieri statuamus, nulla eorum, qui in foedere cum Deo constituti sunt, prae illis, ad quos hocce foedus non pertinet, erit praerogatiua. Interim etsi non saluentur, statum tamen illorum valde tolerabilem fore, credibile est; qua ratione iam supra ad *l. 3. c. 2. §. 24.* mentem nostram declarauimus. Iuuabit etiam totam hancce rem iudicio & benignitati diuinae committere; cum certi esse queamus, eiusmodi omnium hominum post hanc vitam statu-

tum

tum fore, in quo misericordia paritet ac iustitia diuina adcuratissime elucescat, vt nemo, quicumque etiam fuerit, de iniuria

sibi illata, iustam habiturus sit conquerendi causam.

§. VII. *Effectus* baptismi, qui & *fnis* rationem habet, est intuitu infantum regeneratio, intuitu adultorum, fidei, qua iam praediti esse debent, cum ad baptismum admittuntur, confirmatio & obsignatio. Simul tamen diligens baptismi collati recordatio, per omnem vitam, ad fidei confirmationem, renouationemque prodest. Huc vero & reliqua bona, quae regenerationem, renouationemque comitantur, aut ex ea fluunt, pertinent; inter quae vltimum est, ipsa vita aeterna. *

* Quae de effectu baptismi hic disputamus, non ita intelligenda sunt, ac si aquae, vel actioni, quae circa eam versatur, in se spectatis, eiusmodi efficaciam tribuamus; sed prouti baptismus, rite administratus virtutem Dei secum coniungendam habet, talia efficere potest. Qui itaque immediate ex baptismis resultat effectus, in regeneratione consistit, per quam fides in infantibus producit. Estque omnium hic eadem ratio infantum, cum operationi spiritus sancti non resistent, vt homines adulti. Fundamento etiam omni destituitur, immo praua erroneaque nititur hypothesi, quod reformatae ecclesiae doctores contendunt, in iis saltem infantibus, qui electi sunt, baptismum vim suam & efficaciam exserere. Omnes itaque infantes, qui baptizantur, regenerantur. Nec est, vt quemquam moueat, quod plurimi mortuam, qui in infantia baptizati sunt, postquam adoleuerunt, vita sua moribusque suis testentur, nulla se vera fide praeditos esse. Ob peruerfam enim educandi liberos rationem, ob exempla vitiorum, quae illis quotidie obseruantur, accedente naturali praua quaevis & agendi & imitandi cupiditate, fieri aliter nequit, quam vt fides in plurimis iterum extinguatur, vitamque adeo spiritualem, per baptismum in illis excitatam amittant. Baptismi nullam in fide & vita spiritali producenda fuisse efficaciam, inde colligi nequit. Quodsi autem homines adulti, & qui iam vsu ratio-

nis pollent, baptizandi sint, vt fides in iis iam existat, requiritur. Id vero ex baptismis Ioannis patet, qui eos demum baptizabat, qui peccata sua confitebantur, deque vita emendanda erant solliciti; *Matth. III, 2. seq.* Sic & Petrus, ad eos, qui, quid sibi factu opus esset, quaerebant, verba faciens, *respicite*, inquit, & *quisque baptizetur in nomine Iesu Christi, ad remissionem peccatorum; act. II, 38.* Vera autem poenitentia, quam & remissio peccatorum consequatur, sine fide in Christum esse nequit, vt alibi demonstrauimus. Cum primis luculentum est praefecti illius Candacae Aethiopum reginae exemplum, qui, cum ad Philippum diceret: *ecce, aqua, quid me baptizari prohibet?* responsum tulit: *si toto animo credis, licet.* Cumque regessisset, *credo Iesum Christum esse Dei filium*, tum demum baptizatus est; *act. VIII, 36. 37.* Si dicas, superuacaneum itaq; esse adultorum baptismum, siquidem fides iam ante baptismum in illis existat, per quam regenerentur; respondemus: etsi in adultis fides per baptismum non producat, per eum tamen confirmatur & obsignatur. Qua quidem ratione etiam dici potest, quod regeneratio adultis conferatur. Si quis enim alicui domum aut agrum donasset, statimque ad possidendum tradidisset; deinceps autem tabulas donationis rite concessas, & sigillo publico munitas adferret; is quidem dum tabulas istas tradit, quibus donatio confirmatur, non minus

minus recte donare agrum aut domum dicitur, quam cum primum mentem suam hac super re declararet. Iam quod eo, quo haecenus exposuimus, modo, baptismus regenerationem efficiat, non tantum ex verbis clarissimis Pauli *Tit. III, 5.* patet, ubi baptismum *lauacrum regenerationis ac renouationis* vocatur; sed & ex testimonio seruatoris: *nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei; Io, III, 5.* De regeneratione seruatorem optimum loqui, vel ex praecedenti *v. 3.* liquet. Hanc autem ex aqua & spiritu fieri, discrete pronuntiat. Necessitatem quoque eius tantam esse, adserit, vt sine ea nemo introire in regnum Dei possit.

Quo clariora autem haecce verba sunt, eo magis, qui verum baptismi effectum negant, omnes ingenii vires intendunt, vt tenebras iis adfundant. Namque vt alios, qui commemorari poterant, taceam, *FAVSTVS* *SOCINVS* aquam hic proprie dictam intelligi posse, abnuir; immo adeo sibi certus hac de re esse videtur, vt dicat: *Nulli, quamuis acerrimo terrenae aquae baptismi propugnatori, dubium esse potest, de eo baptismo ibi agi non posse, ubi aperte aqua tamquam prorsus ad salutem aeternam necessaria requiratur, vt certe sit.* Hinc vero porro addit: *Verum, quid aquae nomine hoc loco intelligi debeat, non perinde inter omnes constare video. Mihi tamen ea maxime sententia probatur, quae a peccatorum sordibus ablutionem suae ipsam poenitentiam, per quam a peccatis abluimur, ea voce significatam esse vult; libr. de baptismo, c. 4. tom. 1. oper. p. m. 718.* Sed inepte prorsus *SOCINVS* ita loquitur, ac si sola, vel nuda aqua, tamquam ad salutem necessaria requiratur; cum in baptismo, vt antea iam obseruauimus, virtus diuina, cum aqua, & actione, quae circa eam versatur, coniuncta, cum primis spectanda sit. At bene est, quod, qui aquam proprie sic dictam intelligere nolunt, ipsimet inter se non conueniant, quid per aquam significetur. Numquam enim

fatis sibi constat error. Absconum autem prorsus est, cum *SOCINO* per aquam, poenitentiam intelligere. Cum namque ex ipsius mente, per regenerationem iidem nihil aliud quam poenitentia indicetur, sensus erit; *nisi quis poenitentiam egerit per poenitentiam &c.* Proprie hic retinendam significationem, non tantum inde liquet, quod ab ea sine necessitate non sit discedendum; sed res quoque ipsa, baptismus a Ioanne & apostolis aqua naturali administratus, apertissime docet. Vim autem verborum Christi nec isti satis adsequuntur, qui eos *regenerari*, seu *denuo nasci*, putant, qui profelyti fiunt; ac si regenerationis vox ex Iudaeorum disciplina petita sit. Cum enim aliquis sine interna mentis mutatione profelytus fieri queat; manifestum est, regenerationem, quae fidei vitaeque spiritualis productionem significat, longe aliud quid hic denotare. Nec a Iudaeorum moribus hanc vocem arcescendum, supra iam ad libri praecedentis *cap. 1. §. 16.* demonstrauimus. Quam vere autem spiritui, tam vere etiam aquae seu baptismi regenerationem seruator tribuit. Vnde hanc illius verum esse effectum, nullatenus dubitari potest. Cum regeneratione porro & iustificationem, seu remissionem peccatorum, adoptionem in numerum filiorum Dei, renouationem, ac ius hereditatis vitae aeternae coniuncta esse, constat. Quae omnia adeo eatenus recte inter effectus baptismi referuntur. In hominibus quoque adultis, qui iam baptizati sunt, isti effectus existunt, quando baptismus, in conuersione, aut renouatione pia mente recolitur; vt eundem repetere necesse non sit. Sed hac de re deinceps.

Non vna autem ratione hic aberrant, qui nostram sententiam de baptismi efficacia admittere nolunt. Nonnulli enim plus, alii minus, quam decet, baptismum tribuunt. Ad priorem classem Romanenses pertinent, quorum scitum est, in baptismo penitus tolli peccatum. Ita namque Tridentini patres:

Si quis per Iesum Christi domini nostri gratiam, quae in baptismo confertur, reatum originalis peccati remitti negat; aut etiam adserit, non tolli totum id, quod veram & propriam peccati rationem habet, sed illud dicit tantum radi, aut non impurari; anathema sit; sess. 5. can. 5. Nimirum concupiscentiam, quae in renatis remanet, pro peccato vere & proprie sic dicto non habent, vt iidem patres Tridentini l. c. diserte declarant. Eiusdem generis est, quod baptismum ex opere operato gratiam iustificationis & fidem conferre, itemque charactrem indelebilem imprimere, adserunt; quae de re iam supra dictum, cum generatim de sacramentis ageremus, ad libri praecedentis cap. 1. §. 16.

Ad posteriorem classem illi omnes referendi sunt, qui baptismum prorsus saltem quodam, vi omni & efficacia destituto, aut pro signo vel symbolo habent, ex quo constet, aliquem in numerum illorum, qui christianam fidem profitentur, receptum esse, vt Sociniani, Quakeri, & reliqui, qui fauaticorum nomine veniunt; cum primis & anabaptistae, seu vt hodie vocari solent, Menonitae. Vera enim reiecti paedobaptismi non alia est ratio, quam quod baptismum efficacia regenerandi infantes pollere, sibi perscrutare nequeant, vt iam ad §. praeced. testimonio ANT. VAN DALE comprobauius. Reformatae etiam ecclesiae doctores, quia generatim sacramenta saltem pro signis habent, non possunt eam, quam debent, efficaciam baptismi tribuere; cumque nihilominus paedobaptismum admittant, & nobiscum defendant, in magnas se coniectos difficultates vident, ex quibus vt se expediant, non vnā ingrediuntur viam; vnde mirum in modum in variis, quae hinc exsurgunt, quaestionibus, a se inuicem dissentiunt. Omnium optime hoc intelligere licet ex WITSI exercit. de efficacia baptismi in infantibus, quae in miscellaneorum eius factorum tom. altero existat p. 614. sq. ex qua nonnulla commemorare, non abs re fuerit.

Primum itaque de eo inter se disceptant, num baptismus vim suam & efficaciam, quam illi tribuunt, gratiam diuinam obsequandi, in omnibus christianorum hominum, tamquam in foedere gratiae constitutorum, infantibus, an vero tantum in electis exferat? Non desunt enim, qui prius inter eos adfirmant, vt PAREVS, BARONIUS, FORNESIUS, DAVENANTIUS, WARDVS; quemadmodum alii posterius, quibus & ipse WITSIUS adstipulatur; l. c. §. 10. p. 620. Si porro quaeras, quatenam illa gratiosi foederis bona sint, quibus obsequandis baptismus inferuiat? quem ea ad baptismum ordinem habeant? quae denique illius obsequationis ratio, & quanta sit efficacia? in variis iterum admodum eiusdem ecclesiae doctores videas abire sententias. Ad bona nimirum foederis gratiae quod attinet, quae ex illorum mente per baptismum obsequantur; WITSIUS quidem praecipua esse adserit, communionem cum Christo, peccati ablationem, regenerationem, & emersionem denique ex omnibus huius vitae calamitatibus, cum resurrectione ex mortuis; ordinem etiam, quem ad baptismum habent, si spectes, communionem cum Christo, & remissionem peccatorum antecedere baptismum, existimat; de ordine vero regenerationis, quadruplicem esse suorum sententiam, fateatur. Nonnulli, inquit, regenerationem diuersis temporum articulis dispensari putant, aliquando ante, aliquando in, aliquando post baptismum. Alii baptismi praestituunt. Alii in futuram regenerationem in infantes baptizari docent, quod in praesenti illius non sint capaces. Multi denique in ipso baptismi actu & momento infantibus regenerationem ordinarie a Deo conferri pugnare; l. c. §. 23. p. 627. Primam ex hisce sententiam, regenerationem diuersis temporum articulis dispensari & aliquando ante baptismum, interdum in baptismum, quandoque & post baptismum hominibus obtingere, tribuit ZANCHIO, AMESIO, & SPANHEMO, patri. Altera sententia,

tentia, quae omnes infantes foederatorum electos ante baptismum regenerari, statuit, secundum WITSIVM, auctorem praecipuum ac propugnatorem habet VOETIVM; quem admodum tertia, quae infantes in futuram regenerationem baptizari, adserit, AMYRALDVM. Quarta denique sententia, quae regenerationem ipso baptismi momento ordinarie conferri, contendit, defensorem cum primis nacla est LVD. LE BLANC, qui & eam cum liturgia ecclesiae reformatae in Gallia, itemque ecclesiae Anglicanae consentire, auctor est. Cumque idem LE BLANC etiam adfirmasset, maximam theologorum reformatae ecclesiae partem, itemque Augustanae confessionis theologos in hanc pedibus insistentiam; de illis quidem hoc negat WITSIVS, de hisce autem dicit: *de Augustanae confessionis theologis fateor: at eorum opinionionem nostrates improbauerunt &c. l. c. §. 53. 54. p. 647.* Tandem vero ita concludit, non firmiter satis probatam esse eorum sententiam, qui Dei gratiam salutarem, remissionem peccati originalis, ac regenerationem, ordinarie infantibus in ipso baptismi actu, non ante concedi contendunt; neque temeritatis dammandos esse, qui sentiunt aliter. Iam ad vltimam controuersiam de ipsa baptismi efficacia, progreditur, quam totam moralem esse, & in valida oblatione consistere, contendit. Inquirendum nunc restat, inquit, quanam oblationis istius ratio sit, & efficacia. Vbi illud generatim est tenendum, cum baptismus sit sacramentum, & sacramentum sit sigillum, & sigilli vsus sit, aliquid confirmare ac certiorare, efficaciam baptismi in confirmatione ac certioratione promissae gra-

riae consistere. Omnis vero illa efficacia moralis est, ut in scholis loquuntur, ac toto genere distincta ab efficacia reali & physica; §. 56. p. 648. Quam quidem sententiam, quam & plerorumque reformatae ecclesiae doctorum esse constat, cum latius elidisset, & nostrae quoque ecclesiae doctrinam; quae sacramenta media esse tradit, organa, exitus, & vehicula, per quae Deus offert, exhibet, & credentibus adplicat promissionem euangelii propriam, de remissione peccatorum, iustitia, & vita aeterna, reiecit, ex reformatis tamen LE BLANC, quem iudicatosissimum, doctissimumque virum vocat, a nostra non abhorre, fateatur; neminem vero ex reformatis prolixius baptismi efficaciam auxisse, & vltius extendisse, quam IVRIEVM, quem etiam ex intuitu resellit; §. 63. §. p. 653. §. Et sane, IVRIEVM de efficacia baptismi ita docuisse, ut non procul a nostrae ecclesiae sententia discederet, ex vindiis eius doctrinae mor. reform. l. 5. c. 3. p. 24. aliisque locis notum est; quem ideo & impugnauit ELIAS SAVRINVS, reformatae itidem ecclesiae theologus, in examine theologiae Iurici, gallica lingua scripto; part. 1. p. 13. §. Nobis vero haec omnia commemorare visum fuit, ut ostenderemus, quantopere reformatae ecclesiae doctores in doctrina de efficacia & operatione baptismi a se inuicem dissentiant; & in quantas fe coniciant difficultates, dum paedobaptismum admittunt, & tamen, quod baptismus medium efficax sit, exhibendi & conferendi gratiam diuinam, atque in infantibus fidem producendi, agnoscere nolunt. Hoc enim si nobiscum faterentur, promte ex omnibus elucari possent dubiis.

§. VIII. Ut in veteri testamento per circumcisionem receptio in foedus gratiae, quod Deus cum Abrahamo eiusque posteris inierat, fiebat; ita in nouo per baptismum nos in foedus gratiae receptos, intelligimus. Quo ipso, cum bonorum omnium, quae victimae huic foederis gratiae dispensationi propria sunt, participes facti sumus; ut diligenter quae nostri sunt officii, faciamus, inde admonemur.

Bapti-

* Baptismus in locum circumcisionis successisse, supra iam ad §. 6. obseruauimus; idque discrete Paulus docet, *Coloss. II, 11, 12.* Vnde & sua sponte sequitur, per baptismum nos in foedus gratiae recipi, quemadmodum olim posteri Abrahami per circumcisionem in illud recipiebantur. Neque tantum baptismus signum ac symbolum est, quo receptio ista in foedus gratiae denotatur; sed regeneratione, quam baptismus efficit, reuera in foedus illud recipimur, adeoque bonorum omnium, quae eidem propria sunt, participes reddimur. Ad quae quidem bona, praeter remissionem peccatorum, seu iustificationem, renouationemque, & adoptionem in numerum filiorum Dei, ius item ad hereditatem caelestem, & spem certam vitae aeternae, pertinet communio cum Christo, & corpore eius mystico; nisi dicere velis, quod haec communio reliqua bona omnia complectatur; certe qui in istam communionem receptus est, reliquis etiam bonis istis gaudet. Hinc in *Christum baptizati* dicimur, *Rom. VI, 3. Gal. III, 27. & per unum spiritum in unum corpus baptizati, 1. Cor. XII, 13. & per baptismum saluati; Tit. III, 5. 1. Petr. III, 21.* Quemadmodum autem hunc in modum bonorum omnium, quae foederi gratiae propria sunt, participes reddimur; ita simul, quae nostri sunt officii, admonemur. Idque summam Petrus indicat, quando baptismum *συνεχίζουσιν ἀγαθῆς ἐκτελέτησιν αὐτοῖς* adpellat; *1. epist. III, 21.* Vbi quidem nonnulli vocem *ἐκτελέτησιν* per *stipulationem* vertunt, obseruatque ad *h. l.* GROTIUS, id esse iuris vocabulum, & passim apud THEOPHYLUM, aliosque graecos iuris Romani interpretes, in hac significatione occurrere; sensusque non inconcinuus inde resultat. Nec tamen, vt a propria & visitata significatione, quae est *interrogatio*, discedamus, necesse est; cum hicce tum inde exurgat sensus: baptismus non est externa sordium corporis ablutio, sed interior ablutio sordium animi,

vnde oriatur conscientiae bonae *ἐκτελέτησιν*, vt & interrogari conscientiam nostram a Deo, sustineamus, vt pote mundatam, & ob gratiae diuinae certitudinem, tranquillam atque securam, & respondere Deo promte possimus, *corda adpersi a mala conscientia, & abluti corpus aqua munda, Ebr. X, 22. &c.* Conferenda, quae de hoc loco dixi, *instit. theol. mor. part. 1. c. 5. ad §. 18.* Istud autem *τῆς συνεχίζουσιν ἀγαθῆς* studium cum in iis esse nequeat, qui peccatis adhuc prauisque cupiditatibus seruiunt; sequitur, eorum, qui tantorum beneficiorum participes facti sunt, esse, vt peccatorum illecebras serio, & magna diligentia fugiant, nec carni suae, ad mala quaeuis pronae, vlla obediunt ratione. Hinc & Paulus, *in mortem Christi nos baptizatos*, ait, *Rom. VI, 3.* vt scilicet, quemadmodum Christus morte sua nostra expiauit & aboleuit peccata, ita nos quoque *peccatis mortui, non amplius in iis viuamus, ib. v. 2.*

Atque id ipsi etiam ritus baptismi nobis ob oculos ponunt, si secundum mysticam suam spectentur significationem. Aqua enim, quam Deus in baptismo adhiberi voluit, purificationis est symbolum, quippe cuius in sordibus eluendis & expurgandis vsus est maximus. Idque etiam praecipuum est in baptismo, vt a peccatorum sordibus purgati, exuamus ea omnia, quae nos impuros, immo execrabiles coram Deo, reddere poterant; quod in ipsa equidem statim fit regeneratione, quippe quacum iustificatio seu remissio peccatorum est coniuncta; continuandum tamen in quotidiana renouatione, per quam *veterem hominem*, ceu vestem impuram, exuimus, & *indimus novum; Ephes. IV, 22. 24.* Quamobrem & baptismus, ceu lauacrum ad purificationem comparatum, describitur, *Ephes. V, 26. Tit. II, 5.* Et de Corinthiis Paulus: *abluti estis, sanctificati estis, iustificati estis in nomine domini Iesu &c. 1. Cor. VI, 11. conf. Ebr. X, 22.* Immerio praeterea, quam olim visitatum fuisse supra diximus, symbolum atque ima-

go erat mortis ac sepulturae Christi; simulque nos condocerat, *veterem hominem*, quo nomine peccatorum reliquiae veniunt, item morti tradendum, hoc est, ut alibi Paulus loquitur, *carnem nostram cum adfettibus & prauis cupiditatibus cruci adfigendam; Gal. V, 24*. Ea namque ratione & nos velut morimur, atque sepelimur cum Christo. Quod & diserte Paulus indicat, quando, *consepulti itaque sumus*, inquit, *cum eo* (Christo) *per baptismum in mortem; Rom. VI, 4*. Sequebatur emersio ex aqua, *Matth. III, 16*. quae elegantissimam resurrectionis Christi imaginem exhibebat; simul tamen & spiritalis resurrectionis, quae per quotidianam fit renouationem, praebat documentum. Hinc apostolus *I. c. Rom. VI, 4*. pergit: *ut quemadmodum suscitatus est Christus a mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitae ambulemus*. Licet autem haec omnia aliquando clarius per immersionem exhibeantur, quam per adfusionem, seu adpersionem, nihilominus tamen in hac etiam aliqua illorum imago conspicitur; siquidem

§. IX. Qui in ecclesia christiana, ordinis causa, aut ob alias rationes, introducti, & baptismo additi sunt ritus, retineri possunt, modo nihil quod superstitionis sit, contineant. Eoque inter alia & exorcismus pertinet, ad intimam hominis, ante regenerationem, per peccatum originale, corruptionem significandam, perquam adcommodatus. *

* Iam in veteri ecclesia varios ritus baptismo additos fuisse, vel ex TERTULLIANO condiscimus. Et vñtionem quidem simul adhibitam, *lib. de baptismo, c. 7, p. m. 258*. testatur. Exinde, inquit, *egressi de lauacro, perungimur benedicta vñtione de pristina disciplina, qua vngi oleo de cornu in sacerdotum solebant*. Praeterea & manus impositionem cum baptismo coniunctam fuisse, eodem in loco nos TERTULLIANVS condocet. Paucis namque interiecis ita pergit: *Dehinc manus imponitur, per benedictionem aduocatus & inuitans spiritum sanctum*. Vtrumque & alibi confirmat, ita verba faciens: *Scilicet, caro abluitur, ut anima emaculetur. Caro*

& per adfusionem, praesertim si insigni quadam aquae copia fiat, infans quodammodo aqua regitur, & sepelitur, quemadmodum rursus inde emergit, cum aqua superfusa iterum dilfluxit. Tandem vero & hoc addendum, cum, qui aqua ablui & purgati sunt a sordibus, nouis purisque circumdari vestibus soleant; Paulum ipsum eius rei nos condocere significationem, quando ait: *Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christo Iesu. Nam quicumque in Christum baptizati fuistis, Christum fuisse induiti; Gal. III, 26, 27*. Per fidem enim arctissime cum Christo vnimur, prouti vestis, qua induci sumus, cum corpore vnitur. Et vt vestis splendida atque pura maximum decus & ornamentum corpori conciliat, ita animae nostrae decus maximum & ornamentum est Christus, cuius quippe sanguine purgamur ab omni peccato; *1. Io. I, 7*. Simul tamen per Christum vires nouas accipimus, per renouationem veterum sordium reliquias magis inagisque eluendi, & in vitae sanctitate, virtutibusque, quae filios Dei decent, proficiendi.

vngitur, ut anima consecretur. Caro signatur, ut & anima muniatur. Caro manus impositione adumbratur, ut & anima spiritu illuminetur; de resurrectione carnis, c. 8, p. m. 384. Quae tamen non ita capienda esse, ac si aut extremae vñtionis, aut confirmationis, sacramentum hic locum inueniat, supra iam ad §. I. huius capitis obseruauimus. Ex vltimo vero loco etiam patet, configurationem quamdam eo tempore vñtatam fuisse, quia dicit: *caro signatur, ut & anima muniatur*. Aliorum adhuc rituum, qui eadem aetate vñtati fuerint, idem TERTULLIANVS, *lib. de corona milit. c. 3, p. 121*. meminit, quando ita loquitur: *denique ut a baptismate ingrediar, aquam,*

aquam adituri, ibidem, sed & aliquanto prius, in ecclesia sub antistitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo, & pompae, & angelis eius. Dehinc ter mergitumur, amplius aliquid respondentes, quam dominus in euangelio determinauit. Inde suscepti, lactis & mellis concordiam praegustamus. Exque ea die, lauacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Multa hic complectitur TERTULLIANVS, inter quae illud maxime notatu dignum, quod iam tum baptizandi renuntiauerint diabolo, & pompae, & angelis eius. Idem confirmat CYRILLVS Hierosolymitanus, qui & copiose huncce ritum explicat atque illustrat, *catechesi mystagog.* .i. p. 278. sq. edit. TH. MILLES. Et formulam quidem graecam ita refert: ἀποτάσσομαι σοι Σατανᾶ, καὶ πάσι τοῖς ἔργοις σου, καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ σου, καὶ πάσῃ τῇ λατρίᾳ σου. Circa quam cum plurima moneri possent, id tamen cum primis obseruandum arbitror, quid veteres per σὴν πομπὴν, pompam diaboli, intellexerint. Hoc autem CYRILLVS ita explicat: Πομπὴ δὲ διαβόλου· εἰ θεατρομαχίαι, καὶ ἵπποδρομίας, κυνηγεσία, καὶ πᾶσα τοιαύτη ματαιότης, ἣς ἐνχομεν. Ἐλευθερωθῆναι δ' ἔχουσιν, τῇ θεῷ λατρεῖν ἀπέχεσθαι τοὺς ὀφθαλμοὺς μὴ τοῦ μὴ ἰδίων ματαιώθηται. Pompa diaboli est, in theatris spectacula, in hippodromo cursus equorum, & venationes, & reliqua omnis eiusmodi vanitas; a qua postulans liberari sanctus ille Dei, aerte, inquit, oculos meos, ne videant vanitatem. Conferenda, quae erudit ad hunc CYRILLI locum adnotauit MILLES. De trina mersione, cuius TERTULLIANVS tum hoc loco, tum in libro adu. Praxeam, c. 26. meminit, iam supra ex instituto diximus. Discimus denique ex eodem hocce TERTULLIANI testimonio, gustationem lactis & mellis, quam lib. i. adu. Marcion. c. 14. p. m. 440. lactis & mellis fucietatem, qua Deus suos infantat, vocat, hac aetate ad ritus baptismales accessisse. Sunt equidem viri docti, qui iam in BARNABAE epistola, ritus huius vestigia se inuenisse sibi videntur, siquidem c. 6. infantes melle

primum, & deinde lacte, ad vitam sustentari scribit. Sed BARNABAM generatim de consuetudine veterum, etiam gentilium, qui infantes primum melle, deinde lacte, nutriebant, loqui, vossio obseruatum est, ad huncce Barnabae locum, p. 312. Conferenda, quae IRRIGIVS hac de re dissertit, in *select. cap. hist. eccles. saec. i. c. 3. sect. 2. §. 22. p. 149. sq.* Petrum vero apostolum i. ep. 11, 2. ad huncce ritum respicere, sine vilo fundamento adferitur.

Vt reliquos ritus baptismales, in veteri ecclesia introductos, de quibus PAMELIUS, in *adnotationib. ad Tertulliani libr. de baptismo*, p. m. 334. f. legi meretur, sicco pede praeteream, de susceptoribus saltem, & exorcismo, aliquid adhuc addendum est. Et ad susceptores quidem quod attinet, illorum non referam sententiam, qui a Iudaeis eorum originem arcessunt, cum omni prorsus fundamento destituatur. Legenda, quae hac de re obseruat SALDENVS, *ofior. theol. l. 3. exercit. 7. §. i. p. 531. 532.* Nec quod aetate apostolorum eiusmodi quid in ecclesia christiana receptum fuerit, vilo fide digno documento comprobari potest. Primus, qui susceptorum meminit, iterum TERTULLIANVS est; quippe cuius in *libr. de baptismo*, c. 18. p. m. 264. haecce extant verba: Itaque pro cuiusque personae conditione, ac dispositione, etiam aetate, cunctatio baptismi utilis est; praecipue tamen circa paruulos. Quid enim necesse est, sponsores etiam periculo ingeri? quia & ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, & prouentu malae indolis falli. Ibi sponsores vocat, qui alias susceptores dici solent. Sunt & qui putant, eum loco, quem antea laudauimus, de *coronam. mil. cap. 3. p. 121.* cum dicit: inde suscepti, lactis & mellis concordiam praegustamus; ad susceptores adludere. Quidquid eius sit, ex priori loco satis constat, tempore TERTULLIANI in vfu fuisse, sponsores ad baptismum adhibere; licet, quando haecce consuetudo orta sit, inde colligi nequeat, adeoque hoc incertum atque obscurum maneat. Qui enim

go erat mortis ac sepulturae Christi; simulque nos condocerat, *veterem hominem*, quo nomine peccatorum reliquiae veniunt, eadem morti tradendum, hoc est, ut alibi Paulus loquitur, *carnem nostram cum adfessibus & prauis cupiditatibus cruci adsignandam; Gal. V, 24.* Ea namque ratione & nos velut morimur, atque sepelimur cum Christo. Quod & diserte Paulus indicat, quando, *consulti itaque sumus, inquit, cum eo* (Christo) *per baptismum in mortem; Rom. VI, 4.* Sequebatur emerſio ex aqua, *Matth. III, 16.* quae elegantissimam resurrectionis Christi imaginem exhibebat; simul tamen & spiritalis resurrectionis, quae per quotidianam fit renouationem, praebat documentum. Hinc apostolus *l. c. Rom. VI, 4.* pergit: *ut quemadmodum suscitatus est Christus a mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitae ambulemus.* Licet autem haec omnia aliquando clarius per immersionem exhibeantur, quam per adfusionem, seu adpersionem, nihilominus tamen in hac etiam aliqua illorum imago conspicitur; siquidem

§. IX. Qui in ecclesia christiana, introducti, & baptismo additi sunt ritus, retineri possunt, modo nihil quod superstitiosum sit, contineant. Eoque inter alia & exorcismus pertinet, ad intimam hominis, ante regenerationem, per peccatum originale, corruptionem significandam, perquam adcommo-

dam iam in veteri ecclesia varios ritus baptismi additos fuisse, vel ex TERTVLLIANO discimus. Et vñctionem quidem simul adhibitam, *lib. de baptismo, c. 7. p. m. 258.* testatur. Exinde, inquit, *egressi de lanacro, perungimur benedicta vñctione de pristina disciplina, qua vngio oleo de cornu in sacerdotum solebant.* Praeterea & manus impositionem cum baptismis coniunctam fuisse, eodem in loco nos TERTVLLIANVS condocet. Paucis namq; interiectis ita pergit: *Dehinc manus imponitur, per benedictionem aduocans, & inuitans spiritum sanctum.* Vtrumq; & alibi confirmat, ita verba faciens: *Scilicet, caro abluatur, ut anima emaculetur. Caro*

& per adfusionem, praesertim si insigni quadam aquae copia fiat, infans quodammodo aqua regitur, & sepelitur, quemadmodum rursus inde emergit, cum aqua superfusa iterum disfluxit. Tandem vero & hoc addendum, cum, qui aqua abluti & purgati sunt a sordibus, nouis purisque circumdari vestibus soleant; Paulum ipsum eius rei nos condocere significationem, quando ait: *Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christo Iesu. Nam quicumque in Christum baptizati fuistis, Christum fuistis induti; Gal. III, 26, 27.* Per fidem enim archissime cum Christo vnimur, prouti vestis, qua induti sumus, cum corpore vnitur. Et ut vestis splendida atque pura maximum decus & ornamentum corpori conciliat, ita animae nostrae decus maximum & ornamentum est Christus, cuius quippe sanguine purgamur ab omni peccato; *1. Io. I, 7.* Simul tamen per Christum vires nouas accipimus, per renouationem veterum sordium reliquias magis magisque eluendi, & in vitae sanctitate, virtutibusque, quae filios Dei decent, proficendi.

ungitur, ut anima consecratur. Caro signatur, ut & anima muniatur. Caro manus impositione adumbratur, ut & anima spiritu illuminetur; de resurrectione carnis, c. 8. p. m. 284. Quae tamen non ita capienda esse, ac si aut extremae vñctionis, aut confirmationis, sacramentum hic locum inueniat, supra iam ad §. I. huius capituli obseruauimus. Ex vltimo vero loco etiam patet, consignationem quamdam eo tempore vñctam fuisse, quia dicit: *caro signatur, ut & anima muniatur.* Aliorum adhuc rituum, qui eadem aetate vñcti fuerint, idem TERTVLLIANVS, *lib. de corona milit. c. 3. p. 121.* meminit, quando ita loquitur: *denique ut a baptismate ingrediar, aquam,*

aquam adituri, ibidem, sed & aliquanto prius, in ecclesia sub antisiphitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo, & pompae, & angelis eius. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid respondentes, quam dominus in euangelio determinauit. Inde suscepti, lactis & mellis concordiam praegustamus. Exque ca die, laucro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Multa hic complectitur TERTULLIANVS, inter quae illud maxime notatu dignum, quod iam tum baptizandi renuntiauerint diabolo, & pompae, & angelis eius. Idem confirmat CYRILLVS Hierosolymitanus, qui & copiose hunc ritum explicat atque illustrat, *catechesi mystagog.* p. 278. sq. edit. TH. MILLES. Et formulam quidem gratiam ita refert: ἀποτάσσεσθαι σοι Σατανᾶν, καὶ πᾶσι τοῖς ἑσθῶς σου, καὶ πᾶσι τῇ κομμῇ σου, καὶ πᾶσι τῇ λατρείᾳ σου. Circa quam cum plurima moneri possent, id tamen cumprimis obseruandum arbitror, quid veteres per τὴν κομμὴν, pompam diaboli, intellexerint. Hoc autem CYRILLVS ita explicat: πομπὴ δὲ διαβόλου, τὸ θεατρομανία, καὶ ἐκποδομῖαι, κυνηγεσία, καὶ πᾶσα τοιαύτη ματαιότης, ἥ ἐν χορμαῖς ἐλευθεροῦσθαι οὐ δύναται, τῇ θεῷ ἁγίῳ ἀπέσσειν τοὺς ὀφθαλμοὺς μου τοῦ μὴ ἰδεῖν ματαιότητα. Pompa diaboli est, in theatri spectacula, in hippodromo cursus equorum, & venationes, & reliqua omnis eiusmodi vanitas; a qua postulans liberari sanctus ille Dei, auerte, inquit, oculos meos, ne videant vanitatem. Conferenda, quae erudite ad hunc CYRILLI locum adnotauit MILLES. De trina unctione, cuius TERTULLIANVS tum hoc loco, tum in libro adu. Praxeam, c. 26. meminit, iam supra ex instituto diximus. Discimus denique ex eodem hocce TERTULLIANI testimonio, gustationem lactis & mellis, quam lib. 1. adu. Marcion. c. 14. p. m. 440. lactis & mellis societatem, qua Deus suos infantat, vocat, hac aetate ad ritus baptismales accessisse. Sunt equidem viri docti, qui iam in BARNABÆ epistola, ritus huius vestigia se inuenisse sibi videntur, siquidem c. 6. infantes melle

primum, & deinde lacte, ad vitam sustentari scribit. Sed BARNABAM generatim de consuetudine veterum, etiam gentilium, qui infantes primum melle, deinde lacte, nutriebant, loqui, vossio obseruatum est, ad huncce Barnabae locum, p. 312. Conferenda, quae ITTIGIVS hac de re dissertit, in *select. cap. hist. eccles. saec. 1. c. 3. sect. 2. §. 22. p. 149. sq.* Petrum vero apostolum 1. ep. 11, 2. ad huncce ritum respicere, sine vilo fundamento adferitur.

Vt reliquos ritus baptismales, in veteri ecclesia introductos, de quibus PAMELIUS, in *adnotationib. ad Tertulliani libr. de baptismo, p. m. 334. f.* legi meretur, sicco pede praeterream, de susceptoribus saltem, & exorcismo, aliquid adhuc addendum est. Et ad susceptores quidem quod attinet, illorum non referam sententiam, qui a ludaeis eorum originem arcessunt, cum omni prorsus fundamento destituantur. Legenda, quae hac de re obseruat SALDENVS, *otior. theol. l. 3. exercit. 7. §. 1. p. 531. 532.* Nec quod aetate apostolorum eiusmodi quid in ecclesia christiana receptum fuerit, vilo fide digno documento comprobari potest. Primus, qui susceptorum meminit, iterum TERTULLIANVS est; quippe cuius in *libr. de baptismo, c. 18. p. m. 264.* haecce exstant verba: Itaque pro cuiusque personae conditione, ac dispositione, etiam aetate, cunctatio baptismi utilior est; praecipue tamen circa paruulos. Quid enim necesse est, sponsos etiam periculo ingeri? quia & ipsi per mortalitatem destitueret promissiones suas possunt, & proventu malae indolis falli. Ibi sponsos vocat, qui alias susceptores dici solent. Sunt & qui putant, eum loco, quem antea laudauimus, de corona mil. cap. 3. p. 121. cum dicit: inde suscepti, lactis & mellis concordiam praegustamus; ad susceptores adludere. Quidquid eius sit, ex priori loco satis constat, tempore TERTULLIANI in vfu fuisse, sponsos ad baptismum adhibere; licet, quando haecce consuetudo orta sit, inde colligi nequeat, adeoque hoc incertum atque obscurum maneat. Qui enim

enim originem fufceptorum ad Hyginum referunt, qui faeculo fecundo fedi Romanae praefuit, maximopere falluntur; fiquidem decretum illud, quod Hygino GRATIANVS tribuit, *part. 3. decret. de consecrat. dist. 4.* fiditum esse, hodie inter omnes constat. 10. STEPH. DYRANTVS, vt apostolorum tempore fufceptores iam in vfu fuiffe probet, ad DIONYSIVM, quem areopagitam vocant, atque TERTVLLIANVM prouocat. *Prima itaque*, inquit, *caerimonia est, vt qui baptizandus est, habeat fufceptores, quod ab ipso apostolorum tempore vfu receptum*, Dionysius areopagita cap. de baptismo, & Tertullianus de corona milit. aperte indicant; de ritibus eccl. cathol. l. 1. c. 19. p. m. 70. Verum ad DIONYSIVM, quem areopagitam vocant, quod attinet, praeterquam quod scripta, quae sub hocce nomine exstant, supposititia esse, inter omnes constat, etsi fufceptorum, quos ἀνδρίζοντες vocat, mentionem faciat; eorum tamen originem ad tempora apostolica neuntiquam refert, quod & ZIMMERMANNO obseruatum est, in *analedis miscell. mensr. mense 8. p. m. 594.* TERTVLLIANVS, in libro de corona milit. c. 3. fufceptorum ne meminit quidem, nisi verba antea commemorata: *inde fufcepti lactis & mellis concordiam praegnantes*, huc referre velis; multo minus, a tempore apostolico ritum istum deriuandum, dicit. Vt autem origo ipsa istius instituti incerta est, ita nec causa constat, ob quam primum eiusmodi fufceptores sint adhibiti; nec quidquam praeter coniecturas de ea adferri potest. Id saltem certum est, non minus in adultorum, quam infantum, baptismo ἀνδρίζοντες, seu fufceptores eiusmodi, abhibitos fuiffe; quamquam, infantum ἀνδρίζοντες speciatim *sponsures* dicti sint, vt ex TERTVLLIANI etiam, quod antea attulimus, testimonio patet. Infantum porro ἀνδρίζοντες, a DIONYSIO, quem areopagitam dicunt, αὐανδρίζοντες & αὐανδριζόμενοι vocantur, vt adultorum ἡγεμόνες & χεῖρες; quod pluribus SVICERVS docet, in thesauro eccl-

siastico voc. ἀνδρίζοντες, p. 258. Ceterum, cum fufceptorum esset, eorum, quos fufceperant, non minus, ac filiorum, curam gerere, vt instar parentum essent, vnde & patrini, matrinae, compatres, propatores dicti sunt; opinio tandem a decimo maxime faeculo, in ecclesia latina, de nescio qua cognatione spiritali, inualuit, qua & matrimonia illorum, qui eiusmodi vinculo spiritali coniuncti erant, impediabantur. Plane ac si metaphorica denominatio eiusdem statim efficaciae esset, ac propria. Vt adeo inter ineptas plane & ridiculas superstitionis causas hocce exemplum non vitium teneat locum. Scholasticis autem doctoribus, iis praecipue, qui morum doctrinam attingunt, sequenti aetate copiosum inde argumentum de cognatione spiritali multa disputandi, enatum fuit. Ex ea etiam ratione prouenit, vt ipsi parentes ab officio fufceptorum reiicerentur. Sic namque concilium Moguntienfe, can. 55. vetat, ne quis proprium filium vel filiam de sacro fonte fufcipiat. Cum primis & ex eodem fonte deriuandum, quod in Romana ecclesia constitutum sit, vt vnus tantum patrinus, aut ad summum duo, vir & mulier, ad hocce officium admittantur; ne nimis scilicet multa matrimonia hoc modo impediatur. Vnum tantum admittendum, ex decreto Leonis papae, refert GRATIANVS: *Non plures ad fufcipiendum de baptismo infantem accedant, quam vnus sine vir sine mulier. In confirmatione quoque id ipsum fiat; decret. part. 3. dist. 4. can. 101. p. m. 477.* Tres tamen fufceptores admitti posse, in variis gallicarum synodorum canonibus constitutum fuit, quos LAVR. ROCHELLVS commemorat, in decretis ecclesiae gallicanae, l. 2. c. 52. Sed in concilio Tridentino, sess. 24. & quidem in decreto de reformatione matrimonii, c. c. diserte sancitum fuit: *Vnus tantum, seu vir seu mulier, vel ad summam vnus & vna baptizatum de baptismo fufcipiant; inter quos & baptizatum ipsam, & illius patrem & matrem,*

matrem, nec non inter baptizantem & baptizatum, baptizatique patrem ac matrem tantum spiritualis cognatio contrahatur. Plura desulceptoribus dabunt GERH. VAN MASTRICH, in *schediasmate de susceptoribus infantium ex baptismo, eorum origine, usu, & abusu*, ceterique laudati FABRICIO *bibliograph. antiquar.* c. ii. p. 388.

De exorcismo vt nunc etiam aliquid dicamus, eum quidem iam tempore Christi inter Iudaeos visitatum fuisse, quippe quo in expellendis daemonibus vsi sint, vel ex ipsius seruatoris testimonio, *Luc. XI, 19.* constat. Si ego, inquit, per *Beelzebulum* daemones eiicio, per quem filii vestri (discipuli, qui Phariseorum disciplinam sequebantur) ea eiiciunt? Sic & *act. XIX, 13. seq.* filiorum Sceuae, summi sacerdotis, mentio iniicitur, qui fuerint *εξορισται*, & nomine Iesu, quem praedicabat Paulus, ad expellendos daemones abusi sint. VAN DALE, qui in *dissert. de diuinationib. idololatricis sub veter. testam.* c. 6. p. 520. *seq.* de exorcismis & exorcistis Iudaeorum ex instituto agit, hosce homines meros oppositores fuisse, contendit. Quod si ita capiatur, ac si numquam daemones eiecerint, admitti nequit; cum seruator de Pharisaeorum discipulis diserte dicat, quod eiecerint daemones. Idque etiam fieri potuit, daemonibus ad certa verba ac formulas cedentibus, vt istos homines in superstitutione confirmarent. Sed facessat magicus ille ac superstitiosus exorcismus. Seruatore discipulis suis inter alia & donum eiiciendi daemones dedit, notum est. Idque cum facerent, quemadmodum & iussi erant, *Marc. XVI, 17.* in nomine Iesu; hactenus exorcismum eos adhibuisse, recte dicitur. Quod quidem donum seu exorcismum illum miraculosum, etiam post apostolorum excessum in ecclesia christiana adhuc permansisse, vel ex IUSTINO martyre condiscimus. Βηθδὴν γὰρ, inquit, *ἐκείνῳ καὶ λυτρῆσθαι καλοῦμαι, ὅν καὶ τὴν τοῦ δαίμονος*

τοὶ ἰσχύον καὶ τὰ δαιμόνια τρέμει, καὶ σήμερον ἔξορκίζομαι κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτηρῆτός ἐστι Ποτίου Πιλάτου τῷ γενουίᾳ πατρὶ. που τῆς Ἰουδαίας, ὑποτάσσεται. Opitulatore namque, ipsum (Christum) & redemptorem nominamus, cuius etiam nominis potentiam daemones tremunt & reformidant. & hodie quoque illi per nomen Iesu Christi, crucifixi sub Pontio Pilato, qui Iudaeae procuratoris fuit, adiurati nobis parent; dialog. cum Tryphone Iudaeo, p. m. 247. Et iterum in sequentibus: καὶ ὅν ἡμεῖς οἱ πιστεύοντες ἐπὶ τῶν σωτηρίᾳ ἐπὶ Ποτίου Πιλάτου Ἰησοῦν κύριον ἡμῶν, τὰ δαιμόνια πάντα καὶ πνεύματα κακὰ ἔξορκίζοντες, ὑποτασσόμενα ἡμῖν ἔχομεν. Et nunc nos, qui in crucifixum sub Pontio Pilato Iesum dominum nostrum credimus, daemones cuncta spiritusque malignos adiurantes, sub potestate eos nostra subditos habemus; l. c. p. 302.

Confirmat idem TERTULLIANUS, de exorcismis ita loquens, vt, admodum visitatos atque frequentes eos ista aetate fuisse, non sine ratione inde colligatur. Et in *apologetico* quidem, *cap. 23. p. m. 24.* ita gentiles prouocat: *Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem daemone agi constet. Iussus a quolibet christiano loqui spiritus ille, tam se daemoneum constebitur de vero, quam alibi deum de falso.* Et in libro *de corona milit. cap. 11. p. m. 127.* quam indignum sit ostensurus, vt miles christianus pro templis gentilium excubias agat, & excubabit, inquit, *pro templis quibus renuntiavit? & coenabit illic, ubi apostolo non placet? & quos interdixit exorcismus fugauit, nobis defensabit? &c.* Denique & in libro *de praescript. haeretic. cap. 41. p. m. 247.* de haereticorum mulieribus verba faciens, *ipsae mulieres, inquit, haereticas, quam procaces! quae audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan & tingere.* Et haec quidem satis liquida sunt, positaque extra controuersiam, nisi quis horum auctororum sollicitare fidem velit. Quando autem exorcismus ad ba-

ptifimum translatus, vel cum eo coniunctus sit, & ita in caerimoniam ecclesiasticam abierit, quae uel id factum sit ob rationem, non aequae planum est. PAMELIUS, ex ipso iam TERTULLIANO, praefertim verbis, quae antea ultimo loco, ex libro eius de praescripto. haeret. attulimus, probari posse putat, iam ea aetate exorcismum cum baptismo coniunctum fuisse; in adnotationib. in libr. Tertulliani de baptismo, p. 337. Sed qui verba haecce TERTULLIANI paulo accuratius considerauerit, vix hoc sibi persuadebit. Rectius ad CYPRIANVM prouocatur, cuius in epistola ad Magnum, quae hodie 69. ctk. p. m. 299. edit. quae Amstelodami anno 1700. prodiiit, haec exstant verba: *Quod hodie etiam geritur, ut per exorcistas, voce humana & potestate diuina flagelletur, & vratur, & torquatur diabolus. Et cum exire se, & homines Dei dimittere saepe dicat, in eo tamen, quod dixerit, fallat, & id quod per Pharaonem prius gestum est, eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cum tamen ad aquam salutarem atque ad baptismi sanctificationem venit, scire debemus & fidere, quia illi diabolus opprimetur, & homo Deo datus, diuina indulgentia liberatur.* Cum post exorcismum statim baptismi mentionem faciat, haud sine ratione inde colligas, illum huic ea aetate praemissum. Saeculo quarto in more positum fuisse, exorcismum cum baptismo coniungere, omni prorsus caret dubio. Ita enim CYRILLVS Hierosolymitanus: *ὁ πῶδες σου ἰς τὰς κινήσεις σπιδύσεται τοῦ ἰσχυρισμοῦ διχου καὶ ἀποσπῶνς καὶ ἰσχυροῦς καὶ ἰσχυροῦς, καταγίγῃ τοῦ ἀρχαίου νόμου σου.* Festinent pedes tui ad catecheses audiendas. Exorcismos stud esse suscipere: siue enim insufferis: siue exorcizeris; existima eam rem tibi esse salutem; praefat. ad catech. p. 7. Eundem plane in modum GREGORIUS Nazianzenus de baptizandis loquitur, orat. 40. cuius verba MILLES adfert, ad Cyrilli l. c. Iam si in caussum

eius rei inquiras, cur exorcismus in ritum abierit, & cum baptismo coniunctus sit? VAN DALE quidem id prauae veterum de daemonibus, opinioni tribuere non dubitat. *Opinio, inquit, regnabat inter primos christianos (inter plurimos solum, iam a tempore Tertulliani) nullum poene hominem careere daemonio.* Confirmat hoc testimonio TERTULLIANI, cuius in lib. de anima, cap. 57. haec exstant verba: *Num & suggestimus, nullum pene hominem careere daemonio &c.* Quod & ulterius tum alio TERTULLIANI, tum AVGVSTINI, & OPTATI Mileuitani elatis comprobatur; de diuinationib. idololat. sub veter. testam. cap. 7. p. 545. seq. Iam antea etiam, p. 544. dixerat: *Sic exsufflabant, vel insufflabant, etiam extra baptismum, daemones, quasi propinquos, ne ipsis nocerent, uti patet ex Tertulliano &c.* Quin & oleum & sal, ad administrationem baptismi, exorcismi seu exorcizando consecrabant. Quasi tanta daemonum caterva ipsos circumuolaret quotidie (immo & per noctem) ut non videretur adhuc completa ista prophetia, quod semen mulieris serpentis caput conteret; verum e contrario, Deus optimus maximus cum aduentu domini nostri seruatoris daemnonum potestatem in tantum adauxisset, ut ipsis, ipsorumque operationibus, totus repleretur mundus. Non negaverim, veteres ita quandoque loquutos, ut gentilium de daemonibus opinionem non plane animo exuisse, videantur; quamquam & vir doctus nimis ea exaggeret. Interim si recte intelligatur, verum omnino est, quod omnes homines per naturam sint filii irae, Eph. 11, 3. adeoque potestati diaboli obnoxii, Ebr. 11, 14. qui vim suam demonstrat, in iis qui non credunt; Eph. 11, 2. Vt autem exorcismus in ritum ecclesiasticum abiret, & cum baptismo coniungeretur, mihi ita factum videtur. Cum saeculo tertio cum reliquis miracula edendi donis, etiam illud, quo daemones eiiciebantur, sensim defineret, certae precum formulae super

super energumenos recitari coeperunt. Sunt, qui audiunt, energumenos ad portas templi adductos, dum intus sacra peragebantur, vnumque ex ecclesiae ministris exiisse, & praescriptas precum formulas recitasse, quibus, vt & totius ecclesiae intus orantis, precibus, factum, vt aliquando, non autem semper, energumenus liberaretur; conf. QVENVSTEDIVS, in *antiquitatibus biblicis & ecclesiast.* cap. 2. num. 8. p. 127. Et ita quidem cum, absque miraculo, exorcismi formulae vsurpari inciperent, baptismo quoque additae sunt; eo, quod non sine ratione crederent, homines ante baptismum, vt filios irae, potestati diaboli esse obnoxios. Atque hinc etiam missae exsufflationis originem intelligere licet. Iubebatur namque catechumenus, qui baptizandus erat, versus occidentem ter exsufflare satanam, vt, dum ei renunciabatur, eo magis, se omnibus modis illum execrari, testaretur. Vnde et hodie in ecclesia Romana sacerdos ter in faciem baptizandum efflat, signumque crucis exprimit simul, capitis orique motu; confer. PAMELIUS, ad *Tertull. libr. de baptismo*, p. 336. DVRENTVS, de *ritib. eccles. cathol. libr. i. c. 19. p. 74.* Nimirum antiquis temporibus in more positum fuisse, vt christiani summam tuam detestationem erga idola pariter ac daemones, exsufflando, & desuendo significarent, ex hisce TERTVLLIANI colligi potest: *Quo ore christianis iurarius, si per templa transibit, fumantes aras despuet, & exsufflabit, quibus ipse prospexit? lib. de idololatr. c. 11. p. 111.* Cum exorcismo autem & exsufflationes eiusmodi coniunctas fuisse, ex CYRILLI Hierosolymitani verbis, antea iam allatis: καὶ ἐμφυσῇ, καὶ ἐπορεύσῃ, siue insuffleris, siue exorcizeris, patet. Sed luculentius adhuc idem CYRILLVS, *cateches. nyssag. 2. p. 245.* hoc docet, hunc in modum: ἔπεργατὰ ἐμφυσήματα τῶν ἀγίων, καὶ ἡ τοῦ ἐν ἡμῶν τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας, ὡς περ σφοδρὸς ἀπὸ φλόγῃ, καὶ ἐκ ἐκκλησίας ἐκείνης: οὕτως καὶ τὸ

ἐπορεύειν τοῦτοῦ ἁγίου. Nam vt insufflationes sanctorum, & nominis Dei invocatio, tamquam vehementissima quaedam flamma, vrit daemones, & in fugam conuertit, sic & exorcizatum hoc oleum &c. Iulianum itaque, quod istas φουήσεις καὶ ἀντιφουήσεις sufflationes & respirationes irritare, relarguit GREGORIUS Nazianzenus; τὰς δὲ φουήσεις τε καὶ ἀντιφουήσεις, ἅς ὁ θανυμάς. & ἐκείνους, καὶ τὰ ἡμῖν περ διδασκόντων, τοῖς γραιδίσις ἀντεπεδίκνυτο, τὸ ἐπιβήμιον πῦρ ἀνέστην, τοῦ λόγου θύομαι; Iam sufflationes & respirationes, quas admirandus ille vir, doctrinaeque nostrae fugillator, vetulis mulierculis in contrarium ostentabat, altaris ignem accendens, quo tandem orationis loco ponemus? adu. Iulian. orat. 4. tom. 1. oper. p. m. 121. Ad exorcismum autem vt redeamus, licet initio a quolibet ecclesiae ministro eiusmodi formulae super energumenos recitarentur; deinceps tamen certum inde munus constitutum est, adeo, vt ordo exorcistarum inter ordines minores in ecclesia Romana receptos, tertius sit. Primus enim *ostiariorum* est, secundus *lectorum*, tertius *exorcistarum*; docente BELLARMINO, *lib. 1. de cleric. cop. 3.* Sed & ex GRATIANO, hoc constat, exorcistas inter ecclesiasticos ministros referri, apud quem & ita definiuntur: *Exorcistae, ex graeco in latinum, adiurantes, siue increpantes, vocantur: invocant enim super catechumenos, vel super eos, qui habent spiritum immundum, vel nomen domini Iesu, adiurantes per eum, vt egrediatur ab iis; part. 1. decret. dist. 21. p. m. 27.* Postquam autem semel exorcismi ritum cum baptismo coniunctus fuit; eo diligentius cum veteres retinuerunt, accedentibus praesertim certaminibus Pelagianis, quo aprior est, ad summam hominum, quae omnibus per natiuitatem adhaeret, miseriam adumbrandam. Hinc & AVGUSTINVS, qui non semel eius meminit, vt demonstraret, infantes cum peccato originali nasci, ad eum prouocauit; vt 10. GERM. VOSSIO iam ob-

Seruat, hiflor. Pelag. lib. 2. part. 1. thef. 5. p. m. 603. qui & ipsa AVGVSTINI loca adfert.

Et eos quidem, quos haecenus commemorauimus ritus baptismales, Romana ecclesia non tantum retinuit, sed insigni etiam superstitionis accessione auxit. Nostra autem ecclesia nonnullos, eos maxime, qui aliquid commodi adferre ecclesiae uidebantur, retinuit, sed ita, ut ab omni superstitione eos purgaret, ceteros merito reiecit. Retinuit susceptores, seu paternos, cum aequum prorsus sit, ut testes baptismi, rite collati, adsint; qui etiam, si forte, parentes praematura morte obire, contingat, eorum, in conseruandis & educandis liberis, vice fungi queant. Cognationis contra spiritualis commentum, seu ludicrum & ineptum, repudiavit. Ne tamen numerus susceptorum ad luxum, aut alias ob causas, minime probandas, ultra modum augeatur, legibus saluberrimis hinc inde cautum est. Retinuit formulam, qua diabolo eiusque pompae, & operibus renuntiamus; retinuit quoque signum crucis; cum haecce omnia, in se

spectata, nihil superstitionis aut uitii involuant, rerum autem pulcherrimarum, & ad rudium hominum institutionem facientium, commonefactiones esse queant. Retinuit denique & exorcismum, sed non alium in finem, quam ut de summa, in qua omnes nascimur, quae ex peccato originali prouenit, miseria admoneremur, simulque condoceremur, Christum ideo uenisse, ut *opera diaboli destrueret*, i. *loan. III, 8.* immo, ut efficacia atque valor baptismi eo luculentius omnibus ante oculos poneretur. Quare, cum & reformatione ecclesiae doctores magnam hac super re litem nobis mouerent, & exorcismum abrogatum uellent; hoc illis neuiquam concedendum esse nostrates rati sunt; eo, quod quaelibet ecclesia ius & libertatem habeat, eiusmodi ritus innoxios aut abrogandi, aut retinendi, qua sine summa iniquitate ab aliis nequeat priuari. *Legenda, quae praeter alios pro nostra sententia disputat BALTH. MEISNERVS, in collegio adu- phoristico, disp. 5. p. 80. seq.*

§. X. De summa baptismi necessitate res ipsa dubitare nos non finit, cum diserte, sine illo introitu in regnum caelorum alicui pate- re, negetur; *Io. III, 5.* * Idem uero, quod iterari non debeat, vel inde patet, quod pro sacramento initiationis recte habetur; & foedus quoque intuitu Dei integrum semper maneat, etsi ab hominibus quandoque abruptatur. **

* Verba seruatoris, *Io. III, 5.* adeo aperta sunt, ut dubitationem non admittant. Scilicet, quia Deo placuit, hocce salutis consequendae medium in nouo testamento constituere; nemo quoque sine eo salutem sibi promittere potest. De contentuminiurum, non de priuatione, quae praeter uoluntatem nostram obtingit, hoc est intelligendum. Hinc & infantes parentum christianorum, qui sine baptismo moriuntur, neuiquam damnandos, supra iam mouimus; ubi, & quid de infantibus

eorum, qui extra ecclesiam christianam constituti sunt, censendum sit, diximus. Adulti inter eosdem, quia non credunt, hoc ipso etiam baptismum contemnunt, adeoque damnationis suae causa ipsimet existunt. Necessitas porro baptismi ex ipsa eius efficacia patet. Si enim regenerationem producit, atque obsignat, & uero sine regeneratione nemo salutem consequi potest, de baptismo idem dicendum esse, manifestum est. Unde & sequitur, eos, qui de efficacia baptismi non recte sentiunt,

sentiant, vt Socinianos, anabaptistas, reformatae ecclesiae doctores, de quibus ad §. 7. verba fecimus; nec necessitatem baptismi, ea, qua debebant, ratione agnoscere.

Præcipua quidem ratio, quod baptismus, semel rite collatus, iterari non debeat, hæc est, quam attulimus, quod sit sacramentum initiationis. Qui autem semel in foedus diuinum receptus est, vt iterum in illud recipiatur, necesse non est. Et, licet vix maxime homo peccatis grauioribus illud violauerit, ideo ex parte Dei non abruptum, quippe qui *fidelis est, nec se ipsum abnegare potest*; 2. Tim. II, 13. Idque & ex circumcisione patet, in cuius locum baptismum successisse, supra probauimus; quamue itidem Deus iterari noluit. Nec est, quod dicas, circumcisionis eam fuisse naturam, vt iterari non potuerit, quod de baptismo dici nequeat. Dum enim Deus in veteri testamento eiusmodi sacramentum initiationis instituit, quod iterari non potuit; significauit, quod iterari non debeat. Ceteroquin enim facile ei fuisset, aliud, quod iterari potuerit, instituire. Nostra porro inde euincitur sententia, quod, nec in loco proprio, vbi baptismus a Christo instituitur, nec alibi vsquam, iterare eundem iubemur; cum contra de sacra coena hoc ex 1. Cor. XI, 25. constet: *Hoc facite, quotiescumque biberitis, in mei recordationem*. Idem denique ex eo colligitur, quod, cum tot baptizatorum exempla in scriptura legamus, vt *act. II, 38. VIII, 12, 13, 18. &c.* nusquam tamen aliquis rebaptizatus commemoretur. Immo Corinthios Galatasque lapsos in rellam viani equidem reuocat apostolus, & ad mentis emendationem adhortatur; rebaptizari non iubet.

Romanenses in eo nobiscum consentiunt, neminem rebaptizandum esse; sed longe aliam eius rei adferunt rationem, quia scilicet per baptismum character in-

delebilis imprimatur. Immo hanc solam causam esse BELLARMINVS existimat, cur eucharistia repeti queat, non autem baptismus; *lib. 2. de sacramentis c. 22.* Nec melioris commatis sunt rationes quaedam, quibus veteres nonnulli vtuntur, vt probent, baptismum non esse iterandum. Cuiusmodi & illa est, qua præter TERTULLIANVM, EPIPHANIVM, aliosque, CYRILLVS Hierosolymitanus pugnat, *praesut. ad catech. p. m. 6.* baptismum non esse repetendum, quia Paulus, *Eph. IV, 5.* dicat: *unum baptisma*. Qua dere recte vossivs pronuntiat: *Sed sane argumentum hoc quoque plane est infirmum. Nam cum vnum baptisma dicitur, intelligitur vnum non numero, sed specie; siue, vnum idem valet, quod commune omnibus; quia non respicitur vnitas usurpationis, sed vnitas partium substantialem, aquae scilicet & verbi; de baptismo, disp. 17. §. 11. p. m. 318.* vbi & plura lectu digna.

Plerique eorum, qui in diuersum hic abeunt, & anabaptismum adferunt, aut adferere videntur, in eo errant, quod baptismum antea collatum pro vero baptismo non habeant; siue in eo, qui baptizatur, vitium hacere putent, quo minus recte baptizatus dici queat; siue in eo, qui baptizat, vt cum haereticus fuerit; siue denique in ipso modo ac forma baptismi. Et sane, si baptismus in iis, quae ad substantiam eius spectant, rite non fuerit administratus, vtique perinde est, ac si baptizatus non fuerit; adeoque baptizandus, non autem rebaptizandus est. Sed hoc, vltra quam decet, nonnulli extendunt, vt in sequentibus dicemus, cum historiam anabaptismi tradituri sumus. Certe qui baptismum, rite collatum, repetendum dixerit, vix quisquam occurret, si Marcionitas exceperis, qui, baptismum, non tantum altera, sed & tertia vice, repeti posse, dicebant, vt auditor est EPIPHANIVS, *haeresi 42. p. m. 304.* vbi & rationem, cur in hacce sententiam

Vuuuuu 3 ingref.

ingressus sit Marcion, exponit. Hemerobaptistas non moramur, qui negabant, aliquem saluari posse, nisi quotidie baptizaretur, quippe qui inter Iudaeorum sectas con-

numerari solent. Pro grauissimo autem crimine olim habitum, si quis baptismum iteraret, veterum loca testantur, quae MILES exhibet, ad *Cyrilli Hierosolym. l. c. p. 6.*

§. XI. Alterum noui testamenti sacramentum est *sacra coena*, quae & aliis nominibus designatur. * Eum namque in finem sacram hancce coenam institutam, vt sacramentum aliquod noui testamenti, hoc est, medium efficax gratiam diuinam exhibendi, fidemque in Christum confirmandi, esset, tum ex ipsa eius institutione, tum ex eiusdem repetitione, *1. Cor. I, 23. seq.* liquet. **

* Praecipua, quibus *sacra coena* designari solet, nomina recensere, & de quibusdam nonnulla obseruare, non abs re fuerit. Vocatur itaque *1. Cor. XI, 20. κυριακὸν δεῖπνον, coena dominica*; coena quidem, a tempore, quo instituta fuit; *dominica* autem, ab auctore, qui eam instituit; quamquam & ita dici queat, quod corpus & sanguis domini in ea nobis exhibeantur, itenque, quod eum in finem instituta sit, vt *mortem domini adnuntiemus*; *1. Cor. XI, 26.* Dicitur etiam *τράπεζα κυρίου, mensa domini, 1. Cor. X, 21.* eo, quod in mensa celebrabatur. Ad exemplum apostoli, saepe hac voce vtuntur patres. Sed & *ευχαριστία* vocatur, seu *gratiarum actio*; quia, dum Christus eam instituit, *gratias Deo egit, Matth. XXVI, 27.* & nostri quoque officii est, cum gratiarum actione, & laudem diuinarum celebratione, ad eam accedere, vt hac quoque ratione *mortem domini adnuntiemus*; *1. Cor. XI, 26.* Apud veteris ecclesiae doctores saepe hocce nomen occurrit; speciatim & apud IRENAEVM, *lib. 4. c. 34. p. 327.* ex edit. GRABII; vbi inter alia de pane dicit, quod post inuocationem Dei iam non sit communis panis; *ἀλλ' ευχαριστία, ἢ δὸ προσημασμένον συνειρηκῆς ἐκκλησίᾳ τε καὶ οὐρανῶν* sed *eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena & caelesti*, statimque addit: sic & corpora nostra percipientia *eucharistiam, iam non suis corruptibilibus, spem resurrectionis habentia*. Sic &, praeter alios, apud

CLEMENTEM Alexandrinum eadem vox legitur, *lib. 2. paedagog. cap. 2. p. 78. edit. 10. POTTERI.* Saepe & communio adpellatur, idque ad ductum apostoli, *1. Cor. X, 16.* vnde & rationem huius denominationis intelligere licet. Non minus vero & *συνάξις* dicebatur, quia in publicis ecclesiae conuentibus administrabatur, vt & ex *1. Cor. XI, 20. 22.* liquet. Saepeius tamen etiam vox *συνάξις* apud veteres generatim de conuentibus sacris vsurpatur. Conferenda, quae de hac voce collegit SVICERVS, in *thesauro ecclesiast.* voc. *συνάξις, p. 110. seq.*

Nec praetermittenda vox *λειτουργία*, quae frequenter de *sacra coena*, & ritibus, circa eius celebrationem obseruandis, adhiberi solet; vnde & libri, qui de eiusmodi ritibus agunt, *liturgici* dicuntur; de quibus maxime notatu digna in compendio exhibet vir doctissimus FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria, cap. 11. §. 26.* Dili-genter etiam de iisdem disserit PFAFFVS, in *erudita disquisitione de liturgiis, missalibus, agendis, & libris ecclesiasticis &c. institutionibus eius historiae ecclesiasticae subiuncta*. Romaneus exultimant, voce *λειτουργίας, sacrificium* denotari, indeque concludunt, *eucharistiam sacrificium* aliquod proprie sic dictum esse, solentque inter alia ad verba Lucae: *λειτουργούντων δι' αὐτῶν τῇ κυρίῳ καὶ νηενδόντων, ministrantibus vero illis domino & ieiunantibus, act. XIII, 2.* prouocare. Ita BELLARMINVS, *ministerium illud*, inquit, *domini*.

domino exhibitum, non videtur aliud esse potuisse, quam sacrificium, & sacrificium missae; libr. 1. de missa, cap. 13. Sed maximo pere falluntur. Generatim enim ministerium, cumpnimis publicum, voce λειτουργίας denotari, testatur SVIDAS, dum eam ita explicat: *κέρως, ἡ δημοσία υπηρεσία παρὰ τοῦ λαῖκου, καὶ τὸ ἔργον* Proprie sic vocatur ministerium, vel munus publicum, λαῖκον publicum, & ἔργον opus; voc. λειτουργία, p. 11. 438. edit. KVSTERI. Ad res etiam sacras translata eadem vox in nouo testamento, non sacrificium, sed ministerium significat. Quod vel ex *Rom. XV, 15. 16.* patet, ubi Paulus, *data*, inquit, *est mihi gratia Dei, eis τὸ εὐαγγέλιον λειτουργῶν ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη*, λειτουργῶντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ *ut sim minister Iesu Christi in gentibus, sacrificans euangelium Dei &c.* Quibus verbis simul docet, in quo λειτουργία noui testamenti consistat, non in sacrificio, sed potius in oblatione & praedicatione euangelii. Sed &, qui magistratus munere funguntur, vocantur λειτουργοὶ θεοῦ, *ministri Dei, Rom. XIII, 6.* itemque angeli, λειτουργοὶ πνεύματων, *administratorii spiritus; Ebr. I, 14.* Ex quibus manifestum est, in loco *act. XIII, 2.* verba: *λειτουργοῦντων δι' αὐτῶν τῇ κυρίῳ* de cultu diuino accipienda esse; qui, cum precibus etiam, & verbi diuini translatione, peragi potuerit, cur sacrificium aliquod missae intelligendum sit, nulla adparet ratio. Immo cum & alias preces ieiunio addi soleant, *ut act. X, 30.* nullum est dubium, quin & hic per λειτουργίας preces significentur. Quodsi vel maxime simul sacrae eucharistiae indicetur celebratio; non tamen inde sequitur, eam hic vocari sacrificium. Plura de voce λειτουργῶν & λειτουργία dabit MEISNERVS, *philos. sobr. part. 2. sect. 1. c. 2. qu. 14. p. 37.*

Sed ut reliqua persequamur, vocabatur etiam sacra coena quandoque ἀγάπη, *caritas*; eo quod mutuae caritatis inter christianos incrementum haud vltimus eius

fructus esset; tum & quod conuiuia quaedam sacra, & ad mutuum amorem testandum comparata, ἀγάπαι dicta, cum sacra coena coniungi solerent; quae initio eadem praemittebantur, tum subiungebantur, tandem ob varios abusus abrogabantur. Huc illud TERTULLIANI spectat: *Coena nostra de nomine rationem sui ostendit; id vocatur, quod dilectio penes Graecos; apologet. c. 39. p. 35.* De agapis autem illis, seu conuiujs, quae cum sacra coena coniungebantur, conferantur auctores, quos PFAFFVS laudat, in *originib. iuris ecclesiast. cap. 2. artic. 2. p. 68.*

Supereff vox *missa*, qua, in Romana maxime ecclesia, sacra eucharistia designari solet. De cuius origine, licet viri docti inter se non conueniant; proxime tamen ad verum accedere videntur, qui eam a dimissione vel catechumenorum, vel totius populi, solemni formula; *ite, missa est*, deriuant. Duplex enim erat missio, siue dimissio, qua christiani ex concione dimittebantur; altera, qua, finitis sacrae scripturae lectionibus, & precibus, catechumeni, & reliqui, qui istis, non autem sacrae coenae, interesse poterant; altera, qua, finitis sacris, & peracta eucharistiae celebratione, totus populus christianus dimittebatur. Sed prior κατ' ἐξοχὴν *missa* dicebatur. Hinc itaque orta vox *missa*, circa finem saeculi tertij, vsurpari coepit; ea quidem ratione, vt ipsa eucharistiae celebratio praecipue eo nomine veniret. Falsum itaque magnopere BARONVS, quando Iacobum, fratrem domini, vocem hancce Hierosolymitanis tradidisse, auctor est; Petrum vero atque Paulum Romanis; in *annalib. ad an. 34. num. 59.* Lepidus quoque idem prorsus est, dum suam ex liturgia Iacobi probat sententiam, eaque cum hodie graece & latine legatur, persuasum nobis cupit, latina Iacobi esse, graeca alicuius interpretis. Equius enim credat, Iacobum latino sermone vsu, & quidem in

in concinnanda liturgia, quam in Hierosolymitanorum gratiam condidisse, perhibetur? Praeterea liturgiam illam, quae Iacobi nomen praefert, ab eo neutiquam consecratam, sed spuriam supposititiamque esse, rationibus tam solidis hodie demonstratum est, ut turpiter se sit traducturus, qui eam pro genuina venditare, in animum induxerit. Conferendi hac de re MORNÆVS, *lib. 1. de missa & partibus eius, cap. 2.* RIVETVS, in *critico sacro, lib. 1. c. 3.* ITTIGIVS de *psendepigraphis Christi, Mariae, & apostolorum, c. 13. p. 222. seq.* FAURICIVS, in *codice apocrypho noui testam. part. 3. p. 1. seq.* Immo, qui hodie sapientiores sunt inter Romanenses, agnolunt tandem, liturgiam hancce Iacobi neutiquam genuinam esse; ut ALEXANDER, *hisor. eccles. noui testam. sac. 1. cap. 12. artic. 3. p. 39. seq.* NIC. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam parium, tom. 1. dissert. 1. p. 30.* Hisce & RENAVDOTVS addendus, qui fatetur, Iacobum liturgiam, quae vulgo illi tribuitur, non consecrasset; nec ideo illam a Iacobo nomen sortitam, quod ab eo concinnata esset; sed quod ea in ecclesia Hierosolymitana inde ab antiquissimis temporibus fuerit recepta, quae Iacobum apostolum, primum habuerit episcopum; in *dissert. de liturgiis orientalium origine & auctoritate, quae collectioni eius liturgiarum oriental. praemissa est. c. 4. p. 23. seq.* Ceterum vocem *missae*, si ipsam eucharistiam, seu sacram coenam, denotat, prout secundum institutionem Christi seruatoris administratur, non repudiamus. Idque & maiores nostri in *August. confess. artic. 3. abusum, p. 23.* profiterentur: Falso adensatur ecclesiae nostrae, quod *missam* aboleant; retinetur enim *missa* apud nos, & summa reuerentia celebratur. Quodsi autem eucharistia sacra hoc nomine intelligatur, prouti in Romana ecclesia per varios, eosque gravissimos, errores corrupta est, & theatri quidam pompa administratur; merito

cum re ipsa, vox quoque *missae* a nobis reiiicitur. Et hoc sensu in *articulis Smalcaticis, part. 2. artic. 2. p. 305.* dicitur, quod *missa in papatu sit maxima & horrenda abominatio*; itemque, *p. 307.* quod *cauda ista draconis (missa) pepererit multiplices abominaciones & idololatrias &c.* Denique & *sacramenti altaris* nomine, eucharistia venire solet, quia mensae, in quibus administratur, altaria, sed improprie, vocari solent. Nec aliter vox *altare* accipienda, cum apud veteres quosdam scriptores ecclesiasticos occurrit; quod vel inde constat, quia alii rursus, christianis altaria esse, negant. Maximopere itaque falluntur Romanenses, quando ita rationes subducunt: ubi est altare, ibi etiam sacrificium proprie sic dictum. Perperam enim adsumitur, mensas, in quibus sacra coena celebratur, proprie sic dicta altaria esse. Legenda, quae de voce *altare* monet MEISNERVS, *philosoph. for. part. 2. sect. 1. cap. 2. quae. 19. p. 131. seq.* De origine autem altarium apud christianos, seu, quando mensae sacrae altaria dici coeperint, ex instituto agit VOIGTIVS, in *thyasiteriologia*, siue de *altaribus veterum christianorum*, libro postumo, cura FABRICII edito. De nominibus sacrae coenae, quae haecenus commemorauimus, itemque de iis, quae breuitatis studio praetermissimus, erudite & fuse commentatur CASAVBONVS, in *exercitationib. ad annales Baronii, exercitat. 6. p. 441. sq.*

* Non sine ratione grauissima hoc monetur, Christum sacram coenam, ut sacramentum noui testamenti, instituisse. Non tantum enim nonnulli ex Socinianis, ut VOLCKELIVS, *lib. 4. de vera religione, c. 22.* sed & alii quidam hoc negant. Christo scilicet seruatori numquam in mentem venisse, aiunt, sacram coenam, seu sacramentum aliquod noui testamenti, instituisse; sed, cum apud Iudaeos vltimum esset, post agni paschalis comestionem, panem azymum adponere, quem pater familias

lias distribuere inter praesentes consueverit, addita haec formula: *hic est panis adificationis, quem comederunt patres nostri in Aegypto*; itemque poculum vino plenum, quod pater familias eodem inter praesentes distribuerit, cum haec formula: *benedictus sis, o domine, qui germen vitis dedisti &c.* Christum servatorem idem, more recepto, fecisse; hoc saltem discrimine, ut discipulis ostenderet, iam illis de passione sua, & morte imminente, cogitandum esse, quae per agnum paschalem fuerit repraesentata; vti exitus Israelitarum ex Aegypto, beneficia morte sua ipsis paranda, imagine quadam exhibuerit. Quando ergo Christus dicit: *hoc facite in mei recordationem*; non ad quoslibet christianos, sed tantum ad apostolos atque discipulos; eo tempore praesentes, hoc spectare, quos hac ratione servator ad attentionem, & profundam passionis suae, mortisque, quam mox subiturus esset, meditationem excitare voluerit. Ita quidem auctor *sibediasmatis*, lingua germanica scripti, cuius summam exhibui, in *sylogge recentissimarum de sacra coena controuersiarum*, §. 2. & 3.

Verum, quod auctor iste fundamenti loco statuit, sacram coenam, qua servator corpus suum ad comedendum, & sanguinem ad bibendum exhibuit, diuersam non fuisse a coena paschali, non solum positum est extra controuersiam. Non vna enim doctorum virorum de coena paschali, & occasione, sacram eucharistiam instituendi, est sententia. Nonnulli duplicem in Iudaeorum paschate faciunt coenam, primam eius agni, alteram azymorum, tamquam mensarum secundarum, & *terciarum* coenae paschalis; existimantque, sacram eucharistiam in mensis secundis, azymorum videlicet, institutam. Ita quidem SCALIGER censet, qui & illud de formula paschali, a Christo in sacrae coenae institu-

tione adhibita, primus excogitavit, & emendat. *tempor. l. 6. p. m. 573.* Sed nulla ratione admitti hanc sententiam posse, adeoque maxime SCALIGERVM, & omnes, qui eum sequuntur, falli, luculenter demonstravit VVXTORFVS, in *de jure de coena domini*, quae sexta est inter *dissertationes eius philologicae theologicae*, §. 14. p. 2. & 3. seq. Alii autem triplicem omnino faciunt coenam; quamquam nec hi vsqueaque inter se conueniant. Nonnulli namque coenas hasce ita disponunt, ut primam faciant agni, secundam azymorum, tertiam nouae coenae sacrae; alii contra pro secunda coena azymorum, ponunt communem coenam aliorum ciborum post agnum, eo, quod ex agno paschali non omnes conuiuae saturari poterant, praesertim, si ampla & numerosa esset familia. Sed & vtramque hanc sententiam reiecit VVXTORFVS *l. c. p. 294.* simulque euincit, duas tantum fuisse coenas, alteram agni paschalis, nouae coenae sacrae alteram, ita tamen, ut vna alteri continet, & vno quasi actu, mensis non sublati, subiuncta fuerit. Haec vero si ita se habeant, vti omnino se habere puto; corrumpunt sponte sua, quae viri docti de formulis paschalibus a Christo adhibitis dicunt, simulque & conclusiones, quas inde deducunt, euanescent. Atque haec deinceps quoque nobis vsui erit obseruatio, cum de sensu verborum institutionis dicendum erit.

Nunc illud addendum: Christum nequam tantum apostolos, ut ad passionem ac mortem, sibi imminentem, attenderent, excitare & commouere, sed eiusmodi quid instituere voluisse, quod ad omnes homines pertineret, vel inde liquet, quod calicem discipulis porrigens apud Matthaeum dicat: *hic est sanguis meus noui testamenti, qui effunditur pro multis in remissionem peccatorum*; cap. XXXVI, 28. Sanguinem nimirum, quem sub vino bi-

bendum illis exhibebat, vocat, *sanguinem noui testamenti*, adferitque, *cum effundendum pro multis*, & quidem, *in remissionem peccatorum*.

Quis dicat, haec omnia ad solos spectare apostolos? Certe *nonum illud foedus*, seu *testamentum*, quod hac ratione seruator sanciebat, ad omnes fideles, non autem ad solos apostolos, pertinet; quemadmodum nec pro solis apostolis, sed pro omnibus hominibus, sanguinem istum suum effudit, nec solis apostolis, sed omnibus hominibus, remissionem peccatorum hac ratione adquisiuit. Res porro extra omnem controuersiam ponitur, si consideremus, in ecclesia Corinthiaca, tempore apostolorum, sacram coenam fuisse celebratam, vti ex *1. Cor. XI, 23. seq.* constat. Id enim, quae ratione fieri potuisset, nisi Christus ipse eam, vt sacramentum noui testamenti, instituisset, nulla profecto reddi potest ratio. Si dicas, ab iis, qui ex Iudaeis conuersi erant, ad imitationem

agni paschalis hunc ritum introductum, & ab apostolis per conuiuentiam quamdam toleratum; non tantum probandum hoc fuerit, sed repugnantem quoque tibi habebis apostolum, qui diserte, se ipsum hoc Corinthiis tradidisse, ait, quod a domino acceperat: *quod a domino accepi, hoc tradidi vobis; 1. Cor. XI, 23.* Quod & nequitiam de passione saltem seruatoris intelligi potest, cum ipsa institutionis sacrae coenae verba, prouti ab euangelistis mirifico consensu consignata sunt, profert. Non alium vero in finem ita loqui apostolum, res ipsa docet, quam vt ex eo, quod seruator ipse sacram coenam instituerit, argumentum capiat, quo Corinthios commouefaciat, quanta cum reuerentia & modestia ad eam accedere debeant. Summa haec eorum est, quae hac de re dixi in *sylloge recentissimarum de sacra coena controuersiarum, §. 6. seq.*

§. XII. Auctor namque, seu *caussa*, quam vocant, *efficiens*, est seruator ipse optimus, qui & primum sacram coenam administravit, & hoc ipso instituit, hoc est, sacramentum noui testamenti esse voluit, simulque, vt eadem ratione semper administraretur, praecepit. * Quod vt faceret, summus ac ineffabilis eius erga homines amor, idem scilicet, qui illum impulit, vt mortem acerbissimam pro iis obiret, cum induxit. **

* Christum sacram coenam, vt sacramentum noui testamenti, instituisse, iam ad §. *praecedentem* demonstraui. Sequitur inde sua sponte, quod eam etiam semper ea ratione administrari voluerit. Ceteroquin enim fructus & effectus sacrae coenae, qui ad omnes pertinet, ad eos peruenire non posset. Diserte hoc confirmat apostolus, in celebratione sacrae coenae mortem domini adnuntiandam esse, dicens, *ἡμεῖς τὸν ἄνθρωπον, donec veniat*, scilicet ad iudicium; *1. Cor. XI, 26.* hoc est, semper. Si semper hoc faciendum est, ergo Christus, vt semper hoc fieret, voluit, seu praecepit. Potest vero etiam Chri-

stus hoc intuitu, *caussa* sacra coenae efficiens vocari, prouti hodie adhuc corpus, atque sanguinem suum, cum symbolis rite consecratis, vt simul cum iis accipiantur, coniungit, & ita efficit, vt actio, quae circa symbola externa recte versatur, vim atque indolem sacramenti induat. Ceterum, cum institutio sacramenti, potentiam atque auctoritatem diuinam arguat, potentia autem & auctoritas diuina omnibus diuinitatis personis sit communis; patrem quoque ac spiritum sanctum, non minus ac filium seu Christum, hic iu censum venire, nemo non intelligit.

** Non

* Non alia ratione, quam summo & ineffabili amore, inductum seruatores, ut pro hominibus in mortem se daret, nemo dubitabit. Ipse hoc testatur, dum, *nemo*, inquit, *maiores dilectionem habet, quam qui vitam pro amicis dimittit, Ioan. XI, 13, conf. & 1. Ioan. III, 16.* Similisque est Dei patris amor, quando filium suum unigenitum pro nobis dedit; *Io. III, 16. Rom. V, 8.* Vnde &, quanam *caussa*, quam vocant, *impulsua* institutae sacrae coenae sit, facile cognoscitur; *conf. Ioan. XIII, 1.* Meritum Christi *caussa impulsua externa* hoc intuitu vocari solet, quod omnia bona & beneficia spiritalia nobis promeruit. Hinc *Deus omni benedictione spiritali in Christo* (hoc est, propter meritum Christi) *nobis*

benedicere, dicitur; *Ephes. I, 3.* Solet etiam ipsa institutio sacrae coenae, itemque symbolorum consecratio, certo quodam modo ad causas impulsivas referri; illa quidem, quod vi institutionis Christus moueatur, ut cum symbolis rite consecratis, in legitimo sacrae coenae vitu, corpus sanguinemque suum sacramentali ratione coniungat, vniatur; haec autem, quod consecratio omnino accedere debeat, ut Christus hoc faciat, quae adeo non per se, aut vi propria, sed vi institutionis Christum moueat; unde & institutio *caussa impulsua principalis*; consecratio autem, *minus principalis* a quibusdam adpellatur.

§. XIII. Quod in prima sacrae coenae institutione seruator ipse fecit: id fieri deinceps ab apostolis, eorumque successoribus, hoc est, ministris ecclesiae, rite legitimeque constitutis, voluit, ut & ipsi eodem modo sacram coenam administrarent. * Quod quidem ea ratione faciunt, ut elementa, seu symbola externa, rite consecrent, & consecrata iis, qui ad sacram hanc coenam accedunt, distribuunt. **

* Hoc est, quod alias dici solet, *causam* sacrae coenae *efficientem minus principalem*, esse ministrum ecclesiae, eumque solum. Solis enim ecclesiae ministris, non autem laicis, multo minus feminis, hanc potestatem, sacram coenam administrandi, nostrae ecclesiae theologiae, saltem plerique, concedunt. Idque inde euincitur, quod ministri ecclesiae sint *oekonomi mysteriorum Dei*; *1. Cor. IV, 1.* quibus idcirco ius & facultas mysteria Dei, adeoque & sacramenta dispensandi, competit. Quo quidem iure & facultate, quemadmodum soli recte vtuntur, nisi summa & haud euitabilis necessitas aliud quid imperet, ut in baptismo contingere potest; ita, cum in sacra coena eiusmodi quid euenire nequeat, numquam etiam iis, qui ecclesiae ministri non sunt, eam administrare fas esse, inde con-

cluditur. Si dicas, fieri tamen posse, ut homo moribundus anxie admodum sacram coenam desideret, nec minister ecclesiae addit, qui eam administret; respondeamus, eam tum ex falsa persuasionem oriri necessitatem, ac si sacra coena aequae necessaria sit, ac baptismus; quae, si per rectam informationem dematur, non erit, ut a recepto in ecclesia ordine discadamus. Accedit, quod priuatio sacrae coenae, quae praeter nostram culpam contingit, nobis non tantum nocere inuequeat; sed & cum ad fidei confirmationem sacrae coenae usus pertineat, Deus alia ratione, cumprimis per ipsum verbum euangelii, fidem nostram corroborare possit. Nec obstat, quod *1. Cor. X, 16.* dicatur: *τὸ σῶμα τοῦ κυρίου, ὃ ἡμεῖς καταλαμβάνομεν*; item, *τὸν ἄρτον, ὃν καταλαμβάνομεν* &c. Et si enim in multitudinis nu-

mero apostolus loquatur; non tamen inde sequitur, quod laicos includere in sacrae coenae administratione voluerit, cum & de solis apostolis & presbyteris numerus ille multitudinis intelligi queat. Gaudent equidem omnes christiani sacerdotio spirituali; 1. Petr. II, 9. apoc. I, 6. sed hoc ad ea, quae ministris ecclesiae propria sunt, extendendum non est. Vti autem ne tum quidem, cum necessitas, ex quorundam opinione, hoc postulare videtur, iis, qui ministri ecclesiae non sunt, facultatem, sacram coenam administrandi, concedimus; ita multo minus illis suffragamur, qui omne, quod hic inter ministros ecclesiae & reliquos intercedit, discrimen sublatum cupiunt, aut, saltem ordinis causa rerum sacrarum administrationem ecclesiae ministris concedendam, putant, ex diuina quadam constitutione hanc iis tribuendam, negantes. Quo in errore anabaptistas, Socinianosque versari, constat: quos tum demum recte refutaueris, si ministerium ecclesiasticum, cui mysteriorum Dei dispensatio competat, a Deo ipso constitutum, euicerimus.

Dixeris ab hisce sunt, contra quos antea disputauimus, qui tum saltem, cum ministri ecclesiae, qui sacram coenam administrant, non ad ius, laicis hanc facultatem concedendam, contendunt. Atque hi quidem, ut aliis argumentis, ita & testimonio quodam TERTULLIANI, pugnant, ex quo colligi videretur posse, in veteri ecclesia laicis, quos vocant, si necessitas postularet, hanc facultatem fuisse concessam. Verba TERTULLIANI, super quibus acriter inter viros doctos disceptatum fuit, haec sunt: *Sed dices: ergo ceteris licet, quos excipit. Vani erimus, si putauerimus, quod sacerdotibus non liceat, laicis dicere. Nonne & laici sacerdotes sumus? Scriptum est, regnum quoque nos & sacerdotes Deo & patri suo fecit. Differentiam inter ordinem*

& plebem constituit ecclesiae auctoritas; & honor per ordinis confessionem sanctificatus; adeo ubi ecclesiastici ordinis non est confessus, & offers, & tingis, & sacerdos es tibi solus. Sed ubi tres, ecclesia est, licet laici. Vnusquisque enim sua fide viuit, nec est personarum acceptio apud Deum; quoniam non auditores legis iustificantur a Deo, sed factores, secundum quod & apostolus dicit. Igitur si habes ius sacerdotis in tenet ipso, ubi necesse est, habeas oportet et etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse sit habere ius sacerdotis. Digamus tingis? digamus offers? Quanto magis laico digamo capitale est agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo facto aufferatur agere sacerdotem? Sed necessitati, inquit, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, & non committis in necessitatem administrandi, quod non licet digamo. Omnes nos Deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obediatis apti simus; lib. de exhort. castitat. c. 7. p. m. 668. Ex hoc itaque TERTULLIANI testimonio, primum RIGALTIVS, etsi Romanae ecclesiae sacris addictus, contra receptam tamen in eadem ecclesia sententiam, dubium mouit; & TERTULLIANVM laicis quoque, si necessitas postularet, ut baptizandi, ita sacram etiam coenam administrandi, facere potestatem, adseruit; obseruat. 19. ad libros Tertulliani e codice manuscripto Agobardi emendatos. Sed opposuit se RIGATIO, ALBASPINAEVVS, episcopus Aurelianensis, in libro gallicano idiomate, de eucharistia, scripto, editoque anno 1628. eo quidem euentu, ut RIGALTIVS, epistola ad episcopum Aurelianensem data, sibi ab eo satisfactum, seque in eadem, qua episcopus, fuisse sententia, profiteretur; quod tamen non ex animo, sed inuidiae euitandae causa, eum scripsisse, DODWELLVS suspicatur, loco deinceps citando. Certe his inde inter vtrumque exorta, non nisi

ALBASPINA EI MORTE, finita est. Interea anonymus quidam, quem postea GROTIUM fuisse, compertum, quamquam non omnia pro suis agnoscere voluerit, a. 1628. dissertationem edidit, de coenae administratione, ubi pastores non sunt; in cuius parte priori eandem cum RIGALIO sententiam descendit, & non tantum TERTULLIANI locum, antea adlatum, eundem in sensum interpretatus est, sed aliis quoque exemplis & rationibus comprobare voluit, receptum olim in veteri ecclesia fuisse, ut, si necessitas postularet, laicis etiam sacram coenam administrandi potestas concederetur. Nec sine ratione GROTIUS observat, TERTULLIANUM non ex sua saltem sententia hoc dicere, quod laicis sacram coenam administrare liceat, sed potius eum morem, in ecclesia receptum, virgere. Neque vero, inquit, haec priuata fuit Tertulliani sententia, sed communis christianorum illius temporis; nam aliqui ex re non ab aliis credita, cum aliis agens, argumentum non nisi stulte duxisset. Neque opinio tantum fuit, sed mos receptus a christianis illius aetatis, ubi talis occasio se obtulerat. Itaque dicit: tinguis, offers, id est, soles hoc facere, p. m. 9. In altera autem dissertationis huius parte, quaestione tractat: an semper communicandum sit per symbola? Quam dum negat, necessitatem quoque sacrae coenae impugnat, existimans, si quis sorte ab ecclesia quadam, cuius membrum fuit, excludatur, eum facile vsu sacrae coenae carere posse, quippe quae nupiam, ut necessaria ad salutem, sit praecepta. Neque vero, inquit, Paulus praeceptum vsquam vocat, sed institutum: *καταβαλον ὁ καὶ καταδοκα*. Nec quosuis inuitat, sed eos, qui bene se explorauerint, an nempe in spiritu sint dilectionis, cuius symbolum habet ista panis vinique participatio: l. c. p. m. 26. 27. In priori dissertationis capite, sentientes secum GRO-

TIVUS & alios habuit, speciatim SALMASIUM, sub MESSALINI nomine latitantem, diff. 1. de episcopis & presbyteris, cap. 5. p. 384. seq. Sed utrumque ex instituto refutauit PETAVIUS, in diatriba de potestate consecrandi & sacrificandi, sacerdotibus a Deo concessa, deque communione vsurpanda. Et ad priorem quidem GROTII sententiam quod attinet, qua laicis etiam facultatem, sacram coenam administrandi, concedit; omne causae suae praesidium PETAVIUS in eo ponit, quod vocem *offerre* apud TERTULLIANUM non de consecratione, aut, ut ex sententia Romanae ecclesiae loquitur, de oblatione sacerdotali, sed de laicorum oblatione, qua qui communicandi ius habebant, panem & vinum secum adferebant, & offerebant, explicandam censet. Totus igitur, inquit, in eo cardo quaestionis vertitur, utrum quoties offerre apud veteres illos legitur, actionem eam significet, quae consecratio dicitur, & *ἰνδωyla* siue *ἰνζαπισία*. Nam si ita res habet, non est cunctandum, quin consecrassentur laicos, qui obtulisse dicuntur; cap. 1. p. m. 50. Verum, etiam si non negemus, oblationes eiusmodi laicorum in veteri ecclesia vltimas fuisse, vocem etiam *offerre* diuersimode accipi posse; si quis tamen verba TERTULLIANI paulo adcuratius expendat, facile deprehendet, eum hac voce pro ipsa consecratione eucharistica vsu. Totus enim in eo est, ut ostendat, laicis ea omnia conuenire, quae sacerdotum sunt, & ab illis, si necessitas postulet, administrari posse. Hinc illud: *Nonne & laici sacerdotes sumus?* Et iterum: *Differentiam inter ordinem & plebem constituit ecclesiae auctoritas.* Accessit deinde praeter alios ad hoc certamen DODWELLVS; quippe qui non tantum GROTII dissertationem, cum responsione PETAVII, & CLOPPENBURGHII ad alteram Grotianae dissertationis partem, iun-

sim recudi curauit, & praefationem, in qua certaminis huius historiam enarrat, praemissit; sed & ipsemet *dissertationem, de iure laicorum sacerdotali, ex sententia Tertulliani; aliorumque veterum, aduersus anonymum dissertatorem, de coenae administratione, ubi pastores non sunt*, addidit. Qua quidem in dissertatione multa recte & erudite monet; sed simul more suo *περιττοῦ* inaspergit, eoque tandem dilabatur, vt contendat, iis solum laicis potestatem tingendi & offerendi concessisse TERTVLLIANVM, qui prophetae fuerint; *c. 3. §. 21. p. 243. seq.*

Sed omnibus hisce ambagibus opus non est, si dicamus, TERTVLLIANVM, quod verba eius apertissima docent, baptizandi pariter, ac sacram eucharistiam administrandi, potestatem laicis concessisse. Consuetudinem autem veteris ecclesiae si species, fatendum, TERTVLLIANVM ea in re errasse, aut deceptum esse, cum & patrum vetustissimorum testimoniis, & conciliorum canonibus, doceri queat, laicis, quos vocant, sacrae coenae administrationem neutiquam fuisse concessam. Ad alteram Grotiana dissertationis partem, cui itidem PETAVIUM, & CLOPPENBERGIUM se opposuisse, diximus, quod attinet, ea quidem quaestio huius loci non est, paucis tamen res expediri potest: sacrae coenae vsum omnino, ceu medium, augendae & confirmandae fidei, praeceptum esse, cum omnis institutio diuina cum lege generali, de mediis, ad salutem consequendam a Deo praescriptis, rite adhibendis coniuncta sit; at si quis innocens ab ecclesia, cuius membrum fuit, excludatur, adeoque sacrae coenae vsum, praeter culpam suam, priuetur, istam priuationem, secundum notissimam AVGVSTINI regulam, saluti eius nullum adferre obstaculum posse. Historiam controuersiae, de qua haecenus diximus, praeter DODWELLYN, loco citato,

adcurate enarrat PFAFFVS, in *dissert. de consecratione veterum eucharistiae*, §. 23. p. 470. seq. vbi & obiter, inter nostros olim, HESHVSIVM, & GALLVM, laicis administrationem eucharistiae concessisse; itemque in *originib. iuris ecclesiastici. c. 3. ad art. 2. p. 115. seq.*

* Munus itaque eius, qui sacram coenam rite administrat, duabus absoluitur partibus, symbolorum sacrorum consecratione, & eorumdem dispensatione. Et ad consecrationem quidem quod attinet, multa iterum de ea, siue modum, siue efficaciam & operationem, species, disputari solent. Modus namque non semper vnus idemque fuit. Immo si ad primam originem, siue institutionem sacrae coenae adscendamus; nec de Christo ipso, an omnino, aut qua ratione, symbola sacra consecrauerit, viri docti inter se consentiunt. Septem enim nonnulli hac de re recentent sententias, apud ALBERTINVM de *sacramento eucharistiae, l. 1. c. 4. p. 7.* Nobis id saltem obseruare licet, consecrationem a Christo haud dubie per *εὐχαριστῶν* & *εὐλογεῖν*, adeoque per preces, factam; at ita, vt, cum Christus in distributione diceret, hoc est corpus meum, vsusque adeo accederet, ex elementis sacramentum fieret. Deinde, etsi ceteroquin inter *εὐχαριστῶν* & *εὐλογεῖν* discrimen aliquod intercedit; id tamen hoc loco cessat, quia voces istae promiscue ab euangelistis vsurpantur. Cum enim Matthaeus, *c. XXVI, 26.* dicat: *εὐλογήσας*; Lucas, *cap. XXII, 29.* hoc exprimit per: *εὐχαριστήσας*. Quibus autem verbis seruatore optimus vsus sit, ignoramus, cum ab euangelistis id litteris signatum non sit. Et licet nonnulli optent, vt formula consecrationis, qua Christus vsus est, exstaret; dubito tamen, an etiam hac ratione ingentes illae, quae circa sacramentum hocce exortae sunt, euitari potuissent lites, Maxime interim vero est simile, seruatorem

gratias

gratias egisse Deo patri, pro beneficiis ingentibus, in hominum genus collatis, & quod panem etiam ac vinum in usum hominum creasset; tum eum inuocasse, ut potentia eius infinita, per spiritum sanctum, haec elementa, cum corpore & sanguine suo vnita, sacramentum fierent, quo passionis mortisque suae memoria semper inter mortales conseruaretur. Haec circiter summa fuit precum; prout ex ipsa negotii huius indole coniciere licet; & huc etiam fere redeunt, quae hac de re differit beatus GERHARDVS noster, loco de *sacra coena*, §. 147. Non magis constat, quamam consecrandi formula vñ sint apostoli, etsi nonnulli eamdem, quam Christus vsurpauit, *ἐν λόγῳ* eos adhibuisse, ex *1. Cor. X, 16*, colligant. Orationis dominicae usum in consecratione, ab apostolis deriuat GREGORIUS magnus, *epistolar. l. 7. epist. 64. ad Ioannem episcopum syracusanum*, aut, secundum recentiorem dispositionem, *l. 9. ep. 12. tom. 2. oper. p. m. 940*. Sed nullo certo eum niti fundamento, viris doctis obseruatum est. Alii alia de apostolica reterunt consecratione, diuersa quidem, pro traditionis, quae ad eos peruenit, diuersitate. Nec ex liturgiis, quae sub apostolorum nomine exstant, certi quid colligi potest; cum, ea confusa & suppositicia esse, constet.

Sequenti aetate consecrationem per preces factam, vel ex IUSTINO martyre condiscimus, qui ordinem, suo tempore in sacrae coenae administratione obseruatum, luculenter describit. *Ἐπειτα*, inquit, *προεβήκει τῷ προσώπῳ τῶν ἀδελφῶν ἄγιοι, καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ πρέματος καὶ οὗτος λαβὼν, αἶνον καὶ δίδωκεν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, ἀνακείμενοι καὶ ἐνχαρισίαν ὑπὲρ τοῦ κατη-
 ξιδώμε τούτων καὶ αὐτοῦ, ἐπὶ πολλοῖς ποιήσας.* Deinde ei, qui fratribus praefectus, offertur panis & poculum aquae atque vini: quibus

ille acceptis, laudem & gloriam rerum vniuersarum patri, per nomen filii & spiritus sancti offert; & gratiarum actionem pro eo, quod nos donis suis hisce dignatus sit, prolixè exequitur. Addit porro, precibus finitis, populum respondere: *amen*, tumque diaconus vnique praefentium distribuere, *μεταλαβὼν ἀπὸ τοῦ ἐνχαριστήσαντος καὶ οὗτος καὶ ὕδατος, ut participet eum, in quo gratiae aeternae sunt, panem, vinum & aquam &c. apolog. 1. pro christianis, p. m. 127. edit. GRABII.* Similia tum ex aliis eiusdem IUSTINI locis, tum ex *constitutionibus*, quae vocantur, *apostolicis*, itemque ORIGENIS, TERTULLIANI, CYPRIANI, CYLLILLI Hierosolymitani, aliorumque testimoniis, constat, quae iam subinde a viris doctis sunt producta. Accedunt liturgiae, quae sub Iacobi & Marci nomine circumferuntur, itemque BASILII & CHRYSOSTOMI missalia varia, quae receptum per preces consecrandi morem confirmant. Cumprimis autem istae preces in *ἐκκλησίᾳ πνεύματος ἁγίου* consistebant, quibus Deus inuocabatur, *ut mitteret spiritum sanctum super dona proposita, qui eadem cum corpore & sanguine domini, diuina potentia sua, vniat.* Per quam quidem spiritus sancti inuocationem, liturgiae graecae, consecrationem fieri, indicant; quod & in quibusdam latinis, maxime antiquioribus, fieri, viris doctis obseruatum est, quae ceteroquin in eo omnes consentiunt, quod per preces consecratio fiat. Vsu tamen etiam receptum fuit, ut precibus verba institutionis adderentur; unde factum, ut quandoque verbis hisce institutionis, quandoque precibus, consecrationem partes tribuant, etsi in eo conueniant, quod symbola virtute spiritus sancti sanctificentur. De oratione dominica, eius in consecratione usum ad ipsos apostolos a GREGORIO magno referri, idque perperam fieri, antea iam obseruauimus; interim usum huius formulae antiquis-

quissimum esse, negari nequit, & vel ex illo ipso GREGORII testimonio constar, quippe qui sibi persuadere non potuisset, formulae huius usum ab ipsis apostolis fluxisse, nisi iam pridem in ecclesia receptus fuisset.

In ecclesia deinde Romana opinio, de consecratione per verba institutionis, invaluit, ea quidem ratione, ut ipsis hisce verbis vim quamdam, veluti magicam, panem & vinum in corpus & sanguinem domini mutandi, tribuerent. Quam & eo acrius defendunt, quia, ad transubstantiationis signentum confirmandum, illis perquam adcommodata videtur. Graeci contra morem antiquum, preces siue *inlatantur* cum verbis institutionis coniungendi, retinuerunt; nec liturgias suas mutarunt, licet in concilio Florentino, Latinorum se adprobare consecrationem, testati sint. Quae hac super re in istq. concilio disputata sunt, apud SCYROPVLVM legi possunt, in *historia concilii Florentini, sect. 10. c. 1. seq. p. 278. seq.* Adcurate & fusc cuncta persequitur PFAFFIVS, in pererudita de consecratione eucharistiae in *primitiua ecclesia usitata, dissertatione*, quae IRENAEI *fragmentis anecdotis*, ab eo editis, est subiuncta; iungenda vero &, quae idem in *dissertatione apologetica, Scipioni Masseio opposita, & primitiis eius Tubingensibus addita*, vltius hac de re disputat, *S. S. p. 187. item S. 1. p. 205. seq.* Conferre tamen & ALBERTINVM iuuabit, de *sacramento eucharistiae, l. 1. c. 6. p. 20. seq.* vbi patrum, qui consecrationem per preces fieri, docuerunt, testimonia recenset.

In nostra ecclesia cum precibus siue *luzayia*, quae & *luzayia* dici solet, verba institutionis in consecratione, generatim spectata, coniunguntur, ita quidem, ut per preces symbola ad sacrum usum destinantur; vnde per eas *consecratio destinatio-*

nis fieri dicitur; per verba autem institutionis, accedente vsu, cum pane & vino corpus & sanguis Christi, ad veram manducationem & bibitionem vniri, credantur; vnde & per ea *consecratio vnitionis* fieri adseritur. Ceterum ista verborum institutionis pronuntiatio, quae sit a ministro ecclesiae, neutiquam pro nuda repetitione, vel historica recitatione istorum verborum habenda; sed profiteretur hac ratione minister ecclesiae, se secundum praescriptum seruatoris sacram coenam administrare velle; nec dubitare, quin secundum promissionem, in ipsa sacrae coenae institutione factam, Christus cum symbolis hisce, pane scilicet acque vino, corpus & sanguinem suum, in legitimo eius vsu, sit coniuncturus. Quae quidem ratione consecratio, stricte sic dicta, omnino fit per verba institutionis; at non ita, ac si ipsis hisce verbis vis, mutandi symbola, insit, ut Romanenses sibi persuadent, sed ut ex prima ipsius Christi institutione hoc deriuetur, ut symbola externa, accedente legitimo vsu, sacramentum fiant, perque ea verum corpus, verusque sanguis Christi exhibeatur. Simulque inde patet, non tantum verba institutionis, hac quidem ratione, recte ad consecrationem adhiberi, sed hoc necessarium esse. Etsi enim, ut antea obseruauimus, in veteri ecclesia, verba institutionis diserte in consecratione non fuerint recitata; subintellecta tamen haud dubie, & veluti fundamenti loco posita sunt: siquidem preces ad Deum fundere non potuissent, ut ex symbolis hisce sacramentum faceret, nisi eius rei promissionem, in ipsa sacrae coenae institutione, habuissent. Atque ita, ni fallor, intelligendi sunt, qui per preces consecrationem factam, adserunt; ut preces eiusmodi innuant, quae institutione Christi nitebantur. Quo pacto & veteres

veteres, pariter inter se, ac nobiscum, consentiunt; nec vllum tamen inde praesidium capiunt Romanenses, qui ipsi verborum institutionis pronuntiationi vim istam & efficaciam, mutandi symbola eucharistica, tribuunt. Preces vero in consecratione (voce latius accepta) itidem recte in nostra ecclesia adhiberi, exemplum ipsius Christi, & apostolorum, veterisque ecclesiae ostendit. Cumque nec Christus, nec apostoli certam formulam nobis reliquerint; merito ipsam orationem dominicam, idque iterum ad exemplum veteris ecclesiae, adhibemus. Eaque minime ab isto instituto aliena est, si modo recte explicetur, & quae generatim dicta sunt, speciatim ad id, de quo agitur, accommodentur. Cum autem nonnulli ex nostratibus consecrationem in verbis institutionis constituunt (qui tamen totam actionem sacramentalem requirunt, ut effectus inde sequi possit) alii rursus consecrationi preces adiungunt, nulla inter eos pugna est; cum illi de consecratione, in strictiori sensu accepta, hi contra, in latiori, loquantur, utrique vero, quod de verbis institutionis dicitur, ita intelligant, prout hoc intelligendum esse, ante docuimus.

Et de modo quidem, seu forma consecrationis, haecenus verba fecimus. Iam ad vim eius, seu efficaciam, quod attinet, sunt, qui consecrationis non alium effectum esse, volunt, quam quod per eam symbola sanctificentur, & ad usum sacrum destinantur. Ita reformatae ecclesiae doctores sentiunt, nec aliter, quia praesentiam realem corporis & sanguinis Christi in sacra coena negant, sentire possunt. Ad alterum contra extremum procurunt Romanenses, eiusmodi vim consecrationis tribuentes, qua substantia panis & vini in substantiam corporis & sanguinis Christi commutetur. Sed mediam viam, quae & hic tutissima est, nostrates ingrediuntur, praesentiam realem consecrationis effectum esse, adfirmantes; idque ita, ut tum se exferat, cum vsus legitimus

BVD-TH. DOGMAT.

accedit. Adeoque huncce effectum ad totam actionem sacramentalem referunt; atque subinde illud, nihil extra usum rationem sacramenti habere, inculcant. Idque ex ipsa institutione sacrae coenae recte colligitur. Cum enim Christus dixisset: *edite, bibite*, statim addit, *hoc est corpus meum*. Nimirum verba: *hoc est corpus meum*, realem corporis Christi praesentiam diserte indicant: quae & simul, ac verba ea pronuntiauerat, in ipso scilicet usu, aderat; quod contra reformatos, aliosque, qui eam negant, tenendum. Rursus, quando haec verba profert, cum iam dixisset: *edite, bibite*; indicat, in ipsa demum actione sacramentali, seu legitimo usu, praesentiam istam realem corporis & sanguinis sui se demonstrare, quod contra Romanenses obseruandum. Nec est, quod regeras, Christum haec verba: *hoc est corpus meum*, protulisse, antequam discipuli eius comederent, adeoque panem, iam ante usum, corpus Christi fuisse. Non enim subtiliter nimis diuellenda sunt, quae fuere coniuncta. In ipso namque actu distributionis, Christus dixit: *hoc est corpus meum*. Idem & Paulus confirmat, quando 1. Cor. X, 16. dicit: *panis, quem frangimus, est communicatio corporis Christi &c.* Loquitur in praesenti: *quem frangimus*, ut indicet, in ipso demum usu legitimo, panem esse communicationem corporis, & vinum, communicationem sanguinis Christi.

Atque haec cum de consecratione dictenda fuerint, superest, ut de dispensatione etiam aliquid addamus. Ea vero in symbolorum rite consecratorum distributione consistit, cui nonnulli panis fractionem praemittendam, contendunt. Sed id quidem minime necessarium esse, existimamus; licet nec illos, qui hoc faciunt, condemnemus, modo ita hoc faciant, ut praesentiae reali corporis & sanguinis Christi per eam quidquam detrahatur. Sunt enim nonnulli, ex reformatis pariter ac Socinianis, qui fractionem

Yyy yyy

panis

panis ideo vrgent, vt hac ratione suam opinionem eo luculentius prodant, corpus sanguinemque Christi in sacra coena reuera non adesse. Quo ipso demonstrant, si nobis hoc oppositum velint, se nostrae ecclesiae, de praesentia corporis & sanguinis Christi, sententiam, non intelligere. Christum equidem fregisse panem, non ignoramus. De apostolis aut saltem ecclesia apostolica, idem ex *act. 11, 42. 46. c. XX, 7.* colligit. Verum, vt Christus panem frangeret, non eucharistiae, seu sacrae coenae ratio, sed panis, qui aderat, conditio postulabat, qui, nisi frangeretur, distribui non poterat. Adeoque ad ipsam sacrae coenae essentiam hoc spectasse, inde probari nequit. Praeterea Christus fregisse quidem panem dicitur, non autem fractionem praecipisse. Verba enim: *hoc facite in mei commemorationem, Luc. XXII, 19. 1. Cor. XI, 24.* statim post manducationem subiunguntur, hinc & ad reliquos actus trahi nequeunt. Quod & Paulus confirmat, cum dicit: *Quotiescumque manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem domini adnuntiabitis, donec veniat; 1. Cor. XI, 26.* Nimirum non fractionis, sed manducationis saltem ac bibitionis, ceu a Christo nobis in memoriam mortis eius praeceptae, mentionem facit. Quod ad loca, *act. 11, 42. 46. & c. XX, 7.* attinet; disputatur equidem adhuc inter viros doctos, an de eucharistia sacra sint intelligenda? Sed si vel maxime intelligantur, fractio eandem ob rationem, ob quam Christus panem fregit, necessaria esse potuit; vt adeo nec inde sequatur, eam semper necessariam esse. Accedit, quod *frangere panem*, generatim pro cibi distributione subinde in scriptura sacra accipitur; *Es. LVIII, 7. 1. Jer. XVI, 7. Ezech. XVIII, 7.* In veteri ecclesia, quae apostolicam exceperit, fractionem itidem in vtu fuisse, negari nequit. Id certe ex hisce IGNATII verbis, quae in *epistola* eius ad *Ephesios* genuina, num. 20. *p. m. 4.* edit. ITTIGII exstant, liquet: *ὅτι ἄρτον*

κλάωμεν, ὅτι ἰσὶ φάρακμον ἀθανάσιος, ἀντίδοτον τοῦ μὴ ἀποθάνειν, ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ πάντες. Frangentes panem vnum, qui phar-macum immortalitatis est, antidotum ne moriamur, sed vivamus semper in Iesu Christo. Vnus ergo olim in sacra eucharistia exhibitus est panis, qui fractus fuit, in quibusdam quidem ecclesiis, in tres, in aliis, in nouem partes; illasque admodum minutas fuisse; tum ex voce *θρῦπτεσθαι*, qua IGNATIVS in *epistola ad Philadelphenos* vtitur, tum ex *mica-rum* adpellatione ostendit CASAVEONVS, *exercit. 16. contra Baron. p. 466.* Locustamen IGNATII in *epistola ad Philadelphenos* interpolata saltem inuenitur, n. 4. *p. m. 2. v.* vbi haecce leguntur verba: *ἐκ αὐτοῦ ἄρτου τοῦ αἰ-σιν ἰσχυροῦς, vnus etiam panis pro omnibus confractus.* Minores autem sensim euasere paucos, quod pauci & infrequentes essent laici, in sacramento huius vsu, eoque magis diminuti, quo minor aderat sacra coena vtentium multitudo. Et hinc etiam factum, vt fractio panis tandem abrogaretur. Dicitur hac de re in *diff. de symbolis eucharisticis*, quae in *parergis* theologicis exstat, §. 13. *p. 28.* Quomadmodum autem veteri ecclesiae liberum fuit, fractionem panis adhibere; ita nobis eandem inter-mittere licet; cum nullum hac de re, vt antea obseruauimus, habeamus praeceptum. Praeterea, vt liberum est, fractionem panis adhibere, aut intermittere; ita perinde etiam est, siue panis & vinum consecratum in manus communicantium dentur, siue a ministro ecclesiae ori eorumdem admo-veantur. Namque nec illud ad ipsam sacrae eucharistiae substantiam pertinet. Prius in veteri ecclesia vsitatum fuisse, ex AMBROSII verbis, quibus I. eosdolum imperatorem, ob eadem Thesalonicensem, ipsius mandato factam, obiurgat. & ab introitu in templum prohibet: *οὐδὲ τίς χειρὸς ἐκτενέσθαι, ἀποσφύζουσιν ἐπὶ τοῦ ἀδίκου θύου το ἄγμα; καὶ δὲ τοιούτους ὑποδίζεσθαι χειρὶ τοῦ διακόνου το πανά-γνου ἄγματος; καὶ δὲ σὺ τράπεζαν ἀρετῆς το ἄγματος*

τὸ τίμιον, τοσούτον διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἐκχέται
 πνευματικῶς αἷμα; *Quomodo manus extensus
 es, iniste caesorum sanguine adhuc stillantes?*
Quomodo sacro-sanctum domini corpus eius-
modi manibus excepturus es? Quomodo pre-
tiosum sanguinem adnoturus es ori tuo, qui
verbo furoris tui tot hominum sanguinem in-
iusse effudisti? apud THEODORETVM, *hist. eccl.*
l. 5. c. 18. p. m. 220. Posterior tamen mos in
 ecclesia Romana inualuit, & in concilio
 Rhotomagenfi, anno 1582. *can. 2.* confir-
 matus fuit. Quem & eadem eo diligentius
 retinuit ecclesia, quod cum figmento trans-
 substantiationis pulcre consentiret; in qua

& superstilitio ita aucta est, vt vasa quoque
 sacra, eucharistiae inferuentia, contrectari
 a laicis hominibus, nefas esse, crederetur.
 Ita enim decreti *part. 3. de consecrat. dist. 1.*
n. 41. p. m. 450. sancitum legimus: *In sancta*
haec apostolica sede statutum est, vt sacra vasa
non ab aliis, quam a sacerdotibus, dominoque di-
catis contrectentur hominibus &c. Nos vero,
 superstitione omni procul remota, poste-
 riorem morem retinemus, eo, quod liberum
 omnibus esse credimus, alterutrum sequi;
 ab eo tamen, qui semel receptus est, non
 temere discedendum esse, existimamus.

§. XIV. Elementum adspectabile in hocce sacramento, panis est, atque
 vinum; & panis quidem, siue azymus, siue fermentatus, vel quicumque
 alius sit, modo sit verus panis. Sic & vinum, qualecunque sit, modo ve-
 rum sit ac naturale, recte adhibetur; quamquam & perinde est, siue merum
 sit, siue aqua paulisper dilutum. Atque hocce quidem elementum, *mate-*
riam sacrae coenae, quam vocant *terrenam*, constituit, prout panis & vi-
 num dispensantur, accipiuntur, manducantur, & bibuntur. *

* Cum euangelistae, qui sacrae coenae in-
 stitucionem describunt, atque Paulus, vno
 testentur ore, Christum sacramentum hocce
 eucharistiae ita instituisse, vt panem &
 vinum discipulis suis ad comedendum &
 bibendum dederit, idque in toto hocce actu
 praecipuum fuerit; recte inde concluditur,
 rite numquam sacram coenam administrari,
 nisi itidem verus panis, verumque adhi-
 beatur vinum. Pro vero itaque eucharistiae
 sacramento haberi nequit, cum pro pane
 aut vino, omnino aliud quid substituitur,
 quod nonnullis ex haereticis antiquis fec-
 isse, constat. Taceo horrenda & obscena
 sacra Gnosticorum, Cataphrygum, & Mon-
 tianistarum, aliorumque id genus homi-
 num. Artotyritae pani adiungebant calcu-
 um. Encratitae, qui TATIANI disciplinam se-
 quebantur, pro vino substituebant aquam.
 De hisce omnibus a me ex instituto dictum,
 in *diff. de symbolis eucharisticis*, quae in *pa-*
tergis historico-theologicis exstat. Nec adeo

audiendi sunt, qui, si forte vinum, aut panis
 non adsit, sub aliis etiam elementis, siue
 symbolis, sacram coenam administrari
 posse, contendunt. In iis enim, quae ad
 ipsam sacramenti cuiusdam essentiam per-
 tinent, a prima institutione nobis discedere
 non licet. Rectiusque tum sacrae coenae
 usus omittitur, quam vt non ea, qua decet,
 ratione administretur. Quod & sine salutis
 dispendio fieri potest, cum eiusmodi homi-
 nes tum sacram coenam non contemnant,
 sed inuiti eius usu priuentur.

Vti ergo certum ratumque est, verum
 panem verumque vinum in sacrae coenae
 administratione adhibendum esse; ita,
 qualis panis, qualeve vinum sit, perinde est,
 modo sit verus panis verumque vinum. Se-
 quitur hinc etiam, perinde esse, siue ferment-
 atus, siue non fermentatus, panis adhibea-
 tur; qua super re, magnis animorum moti-
 bus, inter Graecos atque Latinos, concerta-
 tum fuit. Christum sane seruatorem, cum

Yyy yyy 2 sacram

sacram coenam institueret, pane azymo vsum, manifestum est; cum eo tempore Iudaei, ob paschatos festum, non alio veicerentur. Quae ipsa tamen ratio simul ostendit, non necessario panem azymum adhibendum esse. Non enim, quod ad sacramentum hic necessarius esset, sed quod non alius panis suppetebat, tali seruatur optimus vsus est. Quod vero nonnulli, qui orientalium sententiam, de pane enzymo, defendunt, dicunt, Christum itidem in prima sacrae coenae institutione pane enzymo vsum, idque vt euincant, cum esu agni paschalis Iudaeos anticipasse, adserunt, id ne speciem quidem veri habet. Serio autem nonnullos contendere, Christum pane enzymo vsum, ex METROPHANIS CRISTOPVLI *confess. eccl. orient. p. 93.* constat. Maiori specie dicitur, de apostolis, quod azymis semper vsi sint, adseri non posse; immo, eos pane quotidiano, adeoque fermentato, vsos, inde verosimile fieri, quod hinc inde panem, in aedibus fidelium, fregerint, in quibus semper panes azymos praesto fuisse, nemo adfirmaverit. Et id quidem BASNAGIVS vrget, *hist. de l'Eglise, l. 14. c. 3.* Responderi tamen posset, nondum euicium esse, quando in aedibus fidelium panem fregisse apostoli perhibentur, eos sacram celebrasse coenam. Qua de re iam antea aliquid dictum est. Idem vir doctus ex oblationibus etiam veteris ecclesiae probare conatur, adhibitu in sacra coena fuisse panem fermentatum. Etenim, cum vnusquisque, qualem domi habebat panem, secum adferret; non potuerunt non, si non omnes, saltem plerique, fermentatum panem offerre; quippe quo vt plurimum homines vti solent. Et sane, oblationes eiusmodi in veteri ecclesia in vsu fuisse, iam ad *J. preced. ds in m. p. 64.* obseruatum est; & IUSTINI insuper martyris, IRENÆI, CYPRIANI, AVGVSTINI, aliorumque testimoniis comprobari potest; quos tum in *diff. de symbolis eucharisticis*, tum in *praefatione, parergis historico-theologicis*

praemissa, *p. 15.* indicaui. At haec oblationes, non ad eucharistiam, sed ad eulogias, seu panem, in fine missae distribuendum, pertinere, GABRIEL ALBASPINVS contendit, *de veterib. ecclesiae ritib. l. 1. obs. 5. seq.* Certe, cum non panem modo, sed carnes etiam, lac, mel, & varia ciborum genera, veteres christiani obtulerint; de pane, quem obtulerunt, fermentato dici nequit, eum ad sacram eucharistiam spectasse, nisi de reliquis ciborum generibus idem adfirmare velis. Neque tamen prorsus negauerim, panem fermentatum vsitatum olim, in sacra coena, fuisse. Suadere hoc sane videtur testimonium EPIPHANII, Ebionaeos ideo reprehendentis, quod mysteria sua *di agizunt, azymis* celebrarent, *haeres. 30. n. 16. p. m. 139.* Ad quod qui respondent, ecclesiam puriorem itidem azymis vsum, deinde, in odium Ebionitarum, panem fermentatum recepisse, cessante autem haeresi, ad azymos rediisse, merito BASNAGIO *l. c.* vapulant. Quod si itaque panis fermentatus, in occidentali quoque ecclesia, in vsu fuit, incertum plane dubiumque, quando azymus introductus sit, ita quidem, vt fermentato nullus amplius concederetur locus. Quia ad Alexandrum, primum episcopum Romanum, adeoque saeculum, post Christum natum, secundum, huius instituti originem referunt, etsi praeeuntem sibi habeant PLATINAM, in *vita Alexandri I. p. 17.* nullo tamen certo nituntur fundamento. Immo sunt, qui diligenter hocce argumentum pertractarunt, at vltra septimum saeculum progredi non audent. Id certum exploratumque, saeculo vndecimo inter vtramque ecclesiam hoc discrimen intercessisse, vt orientalis fermentato, occidentalis azymo pane vteretur. Hocce enim saeculo inter Michaelem Cerularium, patriarcham Constantinopolitanum, & Leonem IX. pontificem Romanum, acriter hac superre disputatum fuisse, constat. Iungenda, quae dixi in *praefat. parergis historico-theologicis* praef-

praemissa, p. 13. seq. Et occidentalis, seu latinae ecclesiae morem, nostra quoque merito retinuit; cum nulla, ut ex antea dictis patet, esset ratio, cur ab eo discedere deberet. Nec plane tamen necessarium esse, credit, ut talis panis adhibeatur; multo minus Romani pontificis decretis, cum libertatis christianae iactura, in eiusmodi rebus obtemperandum, censet.

Ad figuram panis, qui in sacra coena adhibetur, quod attinet, feruatorem ipsum placentam & rotundam, & prorsus tenuem, quales in vsum paschatos confici solebant, adhibuisse, excepta Iudaeorum consuetudine recte colligitur. Nec veteri ecclesiae hunc orbiculorum vsum displicuisse, ex EPIPHANIO constat. De pane enim, qui in sacra eucharistia adhibetur, verba faciens, *τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν, ἐργυροειδὲς καὶ ἀνὰ δυνάμει, ὡς πρὸς τὴν δύναμιν* Illud enim rotundum est, & quod ad vim attinet, sensus expers in ancorto, n. 57. tom. 2. oper. p. 60. Maiori tamen quantitate, praecipue in ecclesia orientali, placentas fuisse adhibitas, ut in plures unus panis distribui potuerit, notum est, & antea ostendimus. Caussam quoque iam indicauimus, cur successu temporis panes isti minores euaserint, donec fractio plane intermitteretur. Et sic tandem placentulae istae minores, denarii figuram & magnitudinem referentes, quas *hostias*, itemque *oblatas* vocant, introductae sunt; quod circa finem demum saeculi vndecimi factum esse, visis doctis obseruatum est. Legenda, quae hac de re disserui in praef. parergis historico-theologicis praemissa, p. 22. sq. Et eas quidem placentulas minores merito, in ecclesia nostra, retinemus, cum nulla iidem adpareat ratio, cur eas non adhibere debeamus. Qui enim eas pro vero pane habendas, negant, contra ipsam experientiam pugnant. Ex farina quippe & aqua non minus, quam alii panes, conficiuntur, & si eo numero & copia, quae ad hoc sufficeret, sumerentur, aequae ac alii panes, pellere fa-

mem, & corpus nutrire possent. Nec sane ad replendum stomachum sacra coena utimur, sed ut cum symbolis istis externis verum corpus, verumque sanguinem Christi accipiamus, qui obtineri finis potest, etsi placentulae istae orbiculares adhibeantur. Fractio vero panis, quod necessaria non sit, antea iam demonstrauimus. Nec ideo etiam placentulae istae reiiciendae sunt, quod earum vsum ab ecclesia Romana accepimus. Non omnia enim, quae Romana introduxit ecclesia, aut a veteri ecclesia accepit, mala sunt, adeoque nec reiicienda. Ita vero, quae ab illa ad nostram translata sunt, retinemus, ut errores & superstitionem procul facessere, iubeamus. Licet itaque placentulae istae *hostiae*, & *oblatae* vocentur; errorem tamen Romanensium, de sacrificio quodam incurruento, quod Deo in sacra coena offeratur, neutiquam probamus, sed repudiamus prorsus, atque detestamur.

Iam ad vinum quod attinet, ex dictis itidem colligere pronum erit, perinde esse, qualecumque adhibeatur, rubrum an album, modo verum sit. Perinde etiam fuerit, num merum vinum, an aqua dilutum, adhibeatur. In veteri quidem ecclesia vinum, aqua temperatum, adhibitum fuisse, vel EXIVSTINI martyris testimonio, quod in apol. eius l. p. 127. exstat, & iam ad §. praeced. recitauimus, intelligitur. Hinc IRENAEVS vocat *temperamentum calicis*, l. 4. c. 57. Plurimique veterum in eam ingressi sunt sententiam, ritum istum, aquam cum vino miscendi, seu profectum ab apostolis retinendum esse. Ita CYPRIANVS, AURELIUS, HIERONYMVS, aliique, quorum loca laudat FEVARDENTIVS, ad Irenaei l. c. Romanae hinc etiam ecclesiae doctores, etsi concedant, sacramentum sibi constare, si vinum merum adhibeatur; mixtionem nihilominus cum aqua sine crimine intermitteri non posse, contendunt. Ecclesiam catholicam semper credidisse, HELLARMINVS ait, ita necessarium esse, aqua vinum misceri in calice, ut

non possit id sine graui peccato omitti; *l. 4. de sacram. euchar. c. 19.* Deinceps tamen *c. 9.* vbi disputat, an sacramentum eucharistiae sine aqua consistere possit? eorum, qui hoc adfirmant, opinionem communem esse, fatetur. Eundem morem, vinum cum aqua miscendi, & graeca ecclesia seruat; quod velex METROPHANIS CARTOPOLI confessione ecclesiae orient. *p. 98.* constat, qui & vt eum ex scriptura sacra comprober, ad illud Salomonis prouocat: *sapientia mactauit victimas, & in poculo miscuit vinum suum; prou. IX, 2.* Satis quidem inepte. Nos vero hunc ritum inter eos referendum censemus, quem retinere aut intermittere, omnibus liberum esse debet. Nec enim, quod vinum cum aqua miscendum sit, ex scriptura sacra probari potest. An seruator ipse vinum aqua temperatum adhibuerit, incertum. Certe in sacris litteris

non legitur. Quodsi etiam adhibuit, ideo tamen hoc factum, quod apud ludaeos receptum esset, vinum aqua dilutum bibere, non autem, quod ad sacram coenam hoc requiratur. Sic & in veteri ecclesia, praesertim orientali, huncce morem, vinum aqua temperandi, vsurpatum, mirum non est, cum, vbi vina generosiora proueniunt, ea sine aquae admitione bibi non soleant. Eo minus itaque ab omnibus, vt eundem, praeepto quippe diuino destitutum, imitarentur, exigere poterat. Et haec quidem de symbolis, seu elementis sacrae coenae obseruanda fuerunt, quae materiae terrenae nomine veniunt; sed ita, vt simul eorumdem dispensatio, manducatio & bibitio intelligantur. Istiusmodi enim actus, cum ibi etiam deprehendantur, vbi sacra coena non administratur, ad ipsam eius formam referri nequeunt.

§. XV. Praeter materiam hanc terrenam, quam vocant, adest etiam *materia caelestis*, hoc est, verum corpus, verusque sanguis Christi, quorum illud cum pane, hoc cum vino consecrato, sacramentali quadam ratione, ita vnitur, vt vtrumque cum pane & vino reuera omnibus, qui sacra coena vtuntur, exhibeatur, ab his quoque ore corporis accipiat, & cum pane corpus Christi manducetur, cum vino autem sanguis eius bibatur. *

* Cum ex verbis institutionis sacrae coenae, a tribus euangelistis, & Paulo commemoratis, liquido constat, cum pane & vino, seu symbolis externis, corpus itidem atque sanguinem Christi exhiberi; praeter materiam terrestrem, panem & vinum, recte quoque caelestis, corpus & sanguis Christi statui, atque ad exemplum veteris ecclesiae nos facere, vel ex IRENAEO constat, cuius verba hic spectantia, supra eequidem ad §. II. iam recitauimus, sed merito hic repetuntur. De pane namque consecrato dicit, quod eucharistia sit, *in his quae dicitur eucharistia in agnitione xpi dicitur, ex duabus rebus constans, terrena & caelesti; l. 4. c. 34. p. 327.* Sponte autem sua, & praesentia materiae caelestis, seu corporis & sanguinis Christi in sacra

coena, & eius cum materia terrena, seu pane & vino vni, inde sequitur.

Et ad praesentiam quidem quod attinet, non potest de ea dubitari, cum discrete seruatur optimus, se corpus suum, sanguinemque suum discipulis dare, dicat, quod sine vera reali praesentia intelligi nequit. Idque & Paulus confirmat, quando *causa* esse dicit, inter panem & corpus, itemque inter vinum & sanguinem Christi; *1. Cor. X, 16.* Communio enim, siue *causa* inter res, quae sibi inuicem praesentes non sunt, esse nequit. Praesentiam autem corporis sanguinisque Christi in sacra coena veram realem, quae dum adferimus, nequitiam eam, quae corporum naturalium, & secundum naturam spectatorum est, intelligimus; sed eam,

eam, quae est corporis Christi, cui omnipraesentiam, propter vnionem personalem diuinæ humaneque naturae, recte tribui, ex iis, quae supra de vnione personali disputauimus, manifestum est. Bene hoc, praeter alios, beatus GERHARDVS noster observauit, vbi ad argumentum, quod reformatione ecclesiae doctores proponere solent: *Nullum corpus naturale est in pluribus locis; Christi corpus est naturale; ergo in pluribus locis esse nequit*; ita respondet: *Maiores loquuntur de corpore mere humano; Christi autem corpus non est mere humanum, sed ipsius λόγου proprium corpus, personaliter ei vnitum. Maior loquitur de corpore naturali quatenus talis, hoc est, quatenus consideratur ex principiis & proprietatibus essentiae suae; iam vero, quod Christi corpus dicitur esse praesens in coena, id non adserimus fieri ex quadam corporis proprietate, sed ex Christi promissione, & diuina efficacia &c. loc. de sacra coena, §. 88. p. 72.* Hoc ideo monere visum fuit, ut constaret, quid respondendum sit ad dubia, quae ratio nonnullis, contra praesentiam realem corporis & sanguinis Christi, suppeditare videntur. Pleraque enim eo redeunt, corpus aliquod in pluribus simul locis praesens esse non posse. Quod, vti de corpore naturali, & secundum leges naturae spectato, lubentes admittimus: ita nos non ferit, qui de corpore Christi, in quo πᾶσι τῷ κόσμῳ τῆς θεότητος ἐννομενικῶς habitat, *Coloss. II. p.* loquimur. Quod si dicas, ne tum quidem perspicuum esse, quo pacto ipsum corpus, ipseque sanguis Christi adesse queat, quoties sacra coena administratur, perpendas, velim, nec ipsam omnipraesentiam diuinam cogitationibus nostris nos adsequi posse; quam tamen nemo ideo in dubium vocauerit. Scripturae tandem vnice hic standum est effatis, quidquid etiam ratio dicitur. Haec vero discrete testatur, Christum verum corpus, verumque habere sanguinem, & hoc ipsum corpus in coena sacra, vna cum sanguine praesens esse. Atque

hinc haud difficulter ad ea respondere licebit, quae & BALIVS, in *ditionar. historico-crit. tom. 3. voc. Pyrrhon. p. 243.* contra praesentiam realem corporis & sanguinis Christi disputat. *Euidens* nimirum esse, dicit, *corpus humanum vno eodemque tempore in pluribus locis esse non posse, & caput ipsius penetrari non posse, sub puncto quodam indivisibili*; cuiusmodi quid tamen admittendum sit, si praesentiae reali corporis Christi in sacra coena locus concedatur. Consequi inde potro, putat, *neminem nostrum certum esse posse, num ab aliis hominibus distinctus sit, & num hoc ipso tempore in hac, vel alia urbe, hac, aut alia regione versetur, diuerso quidem sub habitu, & diuersis sub circumstantiis in vnoquoque loco?* Immo per hocce (de praesentia reali corporis Christi) dogma, incertus reddi, dicit, *veritates arithmeticas. Non enim nos amplius nosse, quid sint duo aut tres, quid sit idem ac diuersum &c.* Facebant haec forsitan iis aliquid negotii, qui vnum idemque corpus naturale simul pluribus in locis esse posse, contendunt; quod nonnulli ex scholasticis doctores non tantum adserunt, sed & rationibus philosophicis demonstrare voluerunt. Sed hos res suas sibi habere iubemus. Nos ista non ferunt, qui non de corpore quodam naturali, aut secundum proprietates naturales considerato, sed de corpore Christi, quod per & propter vnionem personalem, per quam naturae humanae Christi omnia attributa diuina communicata sunt, omnipraesentia gaudet, seu rebus creatis omnibus adesse potest, ac reuera adest, loquimur. Vt autem de corpore naturali & secundum naturales proprietates spectato, nemo nostrum dixit, illud simul in pluribus locis adesse; ita non magis nobis tribui potest, quod auferamus, corpus Christi cum capite & membris sub vno puncto indivisibili existere, & sic a symbolis eucharisticis penetrari. Ad reliqua, quae obiecit, quod attinet; ab eo, quod speciatim de corpore Christi asser-

matur,

matur, generatim ad omnia corpora argumentum ducere, non licet. Quod enim ex singulari Numinis gratia, aut per vnionem personalem, corpori Christi recte tribuitur; quis putet, idem statim de aliis corporibus dici posse? Immo, si vel maxime quis adligeret, per gratiam Numinis singularem & potentiam infinitam, vnum corpus naturae pluribus in locis esse posse; non tamen inde sequeretur, omnia corpora in pluribus simul adesse locis posse, adeoque neminem certum esse posse, num ab aliis hominibus distinctum sit, & num hoc ipso tempore in hac vel alia vrbe, hac aut alia regione, versetur? Sed haec omnia adcurate iam & diligenter excussit PFAFFVS, vir celeberrimus, in *diff. 2. anti-Baeliana, p. 15. seq.*

Et de praesentia quidem reali corporis & sanguinis Christi in sacra coena cum haec obseruanda fuerint, nunc de vnione etiam aliquid dicendum est. Haec namque in eo consistit, quod vna cum pane & vino, vere & realiter, vnoque actu, verum corpus, verumque sanguinem Christi, citra omnem conuersionem vel transmutationem, accipimus. Nimium vnio haec, quae sacramentalis dicitur, ad ipsum sacramenti huius usum refertur, ita, vt si hic accedat, vna cum pane & vino verum corpus, verumque sanguinem Christi, ipso etiam ore corporis accipiamus. Quod vt eo rectius intelligatur, eos vnionis modos, qui ab aliis perpetram huc aduocantur, recensere ac remouere, non abs re fuerit. Certum itaque, positumque extra controuersiam, vnionem personalem, qua panis vinumque per consecrationem cum corpore & sanguine Christi, immo & diuina eius natura, *in eo utitur* vniri creduntur, quamue *adsumptionem* vocant, hic non in censum venire. Nonnulli hunc vnionis modum sub *impanationis* nomine comprehendunt, voce hac paullo aliter, ac alias fieri consuevit, videntes. Ita quidem BECANVS, in *manuali controu. lib. 2. c. 3.*

BELLARMINVS, *l. 3. de sacra eucharistia, c. 11.*

aliique. Solet haec sententia RVPERTO, abbatii Tuitiensi, tribui, quem tamen rectius hac de re sensisse, alii contendunt. Conferenda beati BAIERI nostri *diff. de impanat. & consubstantiatione, in decade 1. dissertationum eius theologicarum, §. 21.* Tribuitur & IO. DE PARISII, & ex recentioribus AND. OSIANDRO; immo & a Romanensibus quibusdam, speciatim BELLARMINO, loco antea citato, beato LVTHERO, & ecclesiae nostrae. Sed vltimum perperam fieri, manifestum est; cum ex verbis LVTHERI, quae ex libro eius de *captiuit. Babylon. cap. de eucharistia, tom. 2. len. lat. fol. 278.* produci solent, pateat, cum vnionem personalem cum sacramentali tantum ratione extremorum comparare, quae ita inter se coniungantur, vt neutrum aboleatur, aut essentiam suam amittat. Quod copiosius edisserit beatus BAIERVS *l. c. §. 24.* Non minus & illos procul facessere iubemus, qui per *inmixtionem*, siue *augmentationem*, corpus Christi incorruptibile semper augeri, existimant, vt eucharistiae, vbibus distribuendae, sufficiat. In hac versari opinione IO. DAMASCENVS dicitur; idque vt probetur, duo ex eo proferri solent loca, ex *libr. scilicet 4. de orthodoxa fide, cap. 13. p. 268.* edit. LEQVIEN; & ex *epi. ad Zachariam, episcopum Doarorum*, quae *tom. 1. operum eius, p. 655.* eiusdem editionis exstat. Et in posteriori quidem *inmixtionem* mentionem fieri, in priori autem nihil, quod huc faciat, inueniri, quin potius, transubstantiationi, quam vocant, eum ibi videri saeuere, iam obleuatum est, in *sylogge recentissimarum de sacra coena controuersiarum §. 25.* Quam procul vero a nostra, haec sententia ablit, vt monemus, necesse non est. Sequitur *impanatio*, qua, prout ab adsumptione discernitur, nihil aliud, quam localis corporis Christi in pane inclusio denotatur. Quam, vt nemo, nisi ablona quaeuis concedere velit, admittere potest; ita, qui nostrae eam ecclesiae imputant, nihil aliud agunt, quam, vt se nostram, de praesentia reali corporis & sanguinis

guinis Christi, sententiam, non recte intelligere, significant. Occasionem calumniae praeberunt particulae *in, cum, sub*, quas tamen tantum ad praesentiam realem exprimendam, neutriquam autem ad localem inclusionem significandam, se adhibere, saepissime iam theologi nostri professi sunt; ipsosque veteris ecclesiae doctores iisdem particulis vñs, offenderunt; conf. beatus GERHARDVS, *loc. de sacra coena, §. 96.* CARPZOVIVS, *isagog. ad libros symbolicos, p. 346. seq.* Quod de impanatione diximus, idem & de *consubstantiatione*, quam vocant, adserendum. Diuersimode equidem vox illa accipitur, cum interdum *consubstantiationem*, seu corporum duorum coniunctionem localem, interdum autem vtriusque corporis commixtionem, vt vna massa, vnumque corpus, & vna substantia sint, denotet. Sed in neutra nostrae ecclesiae tribui potest significatione, cum nec localem istam corporum duorum coniunctionem, nec commixtionem quamdam panis & corporis Christi, viniq; & sanguinis admittamus. Interim non desunt, ex reformatae maxime ecclesiae doctoribus, qui hoc nobis imputant, ac si consubstantiationem quamdam statuamus; immo, vltierus nonnulli progrediuntur, nostraeque doctrinae vt inuidiam creent, eamque ex scholasticorum lacunis hausitam euincant, beatum Lutherum consubstantiationem a GAUDIELE BIELLO, cuius haud ignotum inter scholasticos nomen, GVIL. OCCAMI discipulo, accepisse, contendunt; eum tamen nec Bielius ille Occami fuerit discipulus, nec consubstantiationem eum docuisse, offendere queant. PETRVM equidem DE ALLIACO, cardinalem Cameracensem, occasionem cogitandi sibi dedisse, fatetur beatus LUTHERVS, multo probabilius esse, si in altari verus panis, verumque vinum, non autem sola accidentia esse, adstrueretur, nisi ecclesia determinasset contrarium; de *captiui. Babylon. tom. 2. lenens.*

VVD. TH. DOGMAT.

lat. fol. 277. Sed vt nihil hic de consubstantiatione dicitur, ita nec, quod a scholasticis eiusmodi quid acceperit, hinc colligi potest, cum saltem cardinalis iste Cameracensis *occasionem* talia, quae deinceps profert, *cogitandi*, vt ipse loquitur, illi dederit. Legenda, quae de modis vnionis, haftenus commemoratis & reiectis, erudite commentatur PFAFFIVS, in *dissertat. de consecratione veterum eucharistica, §. 16. p. 449.* & sequentibus, vbi & LEIBNITII sententiam, de *concomitantia* refert, p. 459. per quam, praesentiam realem corporis sanguinisque Christi in sacra coena tolli, pronuntiat; §. 17. p. 466. Deinceps tamen LEIBNITIVS mentem suam ita explicavit, vt se neutiquam praesentiam istam realem negare, sed vnionem potius, vel coniunctionem quamdam admittere, profiteretur, in *actis erud. Lips. an. 1715. p. 376.* Sed addenda, quae iterum hac de re monet PFAFFIVS, in *primitiis Tubingensib. part. post. p. 259.*

Et hoīce quidem, quos haftenus recensuimus, vnionis modos merito remouemus. cum non alium, quam, quem antea iam designauimus, quīue sacramentalis dici solet, admittamus. Hic vero, in eo consistit, quod in legitimo sacramenti huius vsu, verum corpus, versusque sanguis Christi cum pane & vino, citra omnem conuerſionem aut transmutationem, vere & realiter coniungitur: ita duo hic extrema euitanda esse, inde consequitur; alterum illorum, qui transmutationem quamdam symbolorum in corpus & sanguinem Christi, quam *transsubstantiationem*, voce barbara adpellant; alterum illorum, qui *vnionem* mere *significatiuam* statuunt. Et de transmutatione quidem deinceps dicemus. Qui vero vnionem mere *significatiuam* defendunt, reuera omnem *vnionem* tollunt, realemque & veram corporis sanguinisque Christi praesentiam negant. Cumque hac ratione, etiam fide saltem,

Zzz zzz

non

non autem ore corporis, corpus sanguinemque Christi accipi, adferant; nostrates contra, vt, veram realemque hanc vnionem pariter ac praesentiam esse, ostendant, ipso corporis ore manducationem corporis, & bibitionem sanguinis Christi fieri, contendunt. Nimirum *oralem* vocant hancce corporis sanguisque Christi manducationem & bibitionem, quia ore corporis reuera peragitur, ea scilicet ratione, vt vno eodemque actu manducatio naturalis & sensibilis panis benedicti, & manducatio, etsi non sensibilis & naturalis, vera nihilofecius, corporis Christi, cum pane sacramentali vnione, coniuncti; itemque, bibitio naturalis & sensibilis vini benedicti, at supernaturalis insensibilisque, vera tamen sanguinis Christi fiat. Vnicus itaque licet sit actus, vnicumque organon, quo panem & corpus Christi, itemque vinum & sanguinem Christi accipimus; modus nihilominus maximopere differt, cum panem & vinum modo naturali & sensibili, corpus & sanguinem Christi, simul equidem cum pane & vino, at modo supernaturali & insensibili, qui adeo etiam a nemine mortalium explicari potest, reuera interim, & ore corporis accipiamus. Sacramentalis proinde haecce corporis sanguisque Christi manducatio & bibitio plurimum differt a spirituali, de qua Christus loquitur, *Ioh. VI, 31. 53.* quippe quae tantum in actu credendi consistit. De sacramentali cuius manducatione, & bibitione, quod nonnulli olim sibi persuaserunt, sermonem ibi non esse, vel inde manifestum est, quod sacram eucharistiam nondum instituisse, adeoque nemo mortalium, quid sibi vellet, potuisset percipere. Plurimum vero etiam nostra sententia differt ab errore Capernaitarum, quem ex verbis seruatoris, non recte intellectis, animo conceperunt. Existimabant namque, Christum carnem suam & sanguinem, modo quodam naturali, sensibilibusque, vt videri, pal-

parique posset, ad comedendum, bibendumque offerre; cum nos contra doceamus, carnem sanguinemque Christi, ore quidem corporis, at modo supernaturali, & qui in sensus non cadat, in sacra coena accipi. Cumque nos porro adferamus, cum pane & vino corpus Christi manducari, sanguinemque bibi; Capernitae contra ipsam carnem, ipsumque sanguinem, absque pane & vino, a Christo sibi offerri, vno errore ducti sibi persuadebant. Vnde & consequebatur, vt ea, quae naturali ciborum comestioni propria sunt, manducationi corporis Christi tribuerent, aut non tribuere non possent; quod eiusmodi est, vt toto pectore ab eo abhorreamus. Probe namque discrimen inter manducationem *oralem* & *naturalem* tenendum est. Etsi enim *oralem* manducationem adferamus atque propugnemus; *naturalem* tamen non admittimus; cum, modo supernaturali & insensibili, manducationem & bibitionem corporis ac sanguinis Christi fieri, antea iam obseruatum sit. Omnis equidem manducatio naturalis, etiam oralis est; sed non vicissim, oralis manducatio statim est naturalis; siquidem oralis manducatio veritatem saltem manducationis, non autem modum, qui supernaturalis & insensibilis esse potest, indicat. Atque haec, cum ita se habeant, sponte sua inde fluit, simul tamen ad confirmandam hancce sententiam nostram pertinet, quod omnes promiscue, siue digni, siue indigni sint, qui ad sacram coenam accedunt, verum corpus, verumque sanguinem Christi accipiant. Id quod & disertè Paulus docet; *1. Cor. XI, 27.* Si vero etiam indigni verum corpus, verumque sanguinem Christi accipiunt; ore corporis vt accipiant, necesse est. Fide enim accipere nequeunt, quippe qua destituuntur.

Et ita quidem nostram, de praesentia vera realique corporis & sanguinis Christi in sacra coena, deque vnione sacramentali,

senten-

sententiam abunde declarauimus. Superest itaque, vt eius veritatem etiam demonstremus. Hoc autem haud difficile est, cum ipsa verba institutionis argumentum omni exceptione maius nobis suppeditent. Porrecto namque discipulis pane, *accipite*, inquit seruator, *comedite*; *hoc est corpus meum*; sic & porrecto poculo, in quo vinum erat, *bibite*, inquit, *hic est sanguis meus*. Id, quod edere, quod bibere debebant, reuera quoque debebat esse praefens; ceteroquin nec edere, nec bibere illud potuissent. Iam vero, si quaeratur, quidnam illud erat, quod edere illos seruator volebat? responder ipse; hoc (quod edere vos volo) est corpus meum. Item, si quaeratur, quidnam illud erat, quod bibere eos volebat? responder: hoc (quod vos bibere volo) est sanguis meus. Nihil clarius, nihil luculentius dici poterat. Licet itaque discipuli tantum panem & vinum viderent; dubitare tamen non poterant, corpus & sanguinem Christi adesse, seque illud cum pane, hunc autem cum vino accipere. Qui secus hic sentiunt, & praesentiam realem corporis sanguinisque Christi negant, id vnice sibi relictum vident, vt verba haecce improprie accipienda esse, contendant. Quod, quo minus admittere queamus, sequentia obstant. Recepta est apud omnes, qui rectae orationis, in aliorum scriptis interpretandis, sequuntur ductum, regula: a propria verborum significatione sine summa necessitate, non esse discedendum. Idque finis etiam atque scopus sermonis postulat; qui est, vt quam accuratissime mentis nostrae conceptus cum aliis communicemus. Quod vtique longe rectius per voces loquendique formulas, proprie, quam improprie accipiendas, fieri, res ipsa omnes condocet. Non minus vero manifestum est, cur, in verbis institutionis interpretandis, a propria & genuina verborum significatione discedere debeamus, nullam praegnantem adferri ra-

tionem posse. Certe, nec in contextu, nec alibi aliquid inuenitur, quod id necesseario postulet. Si dicas, ex propriis tamen verborum istorum interpretatione, *etiam* varia atque absurda sequi; v. c. quod vnum corpus in pluribus simul esse possit locis; respondemus, sequi inde equidem quaedam, quae rationis capum superant; sed, uti haec nondum statim pro absurdis habenda, ita minime inde inferendum, propriam verborum non inuenire locum significationem. Praesentia porro vera & realis corporis & sanguinis Christi si recte intelligatur, inde nequitiam consequi, corpus naturale, & secundum proprietates naturales spectatum, simul pluribus in locis esse posse, antea iam obseruauimus. Cumque alias, quae scitu crediturque ad salutem sunt necessaria, scriptura sacra verbis propriis, perspicuis, nullamque dubitationem admittentibus, tradat; quis credat, improprie verborum hic confectionem significationem. Accedit, quod tres euangelistae, qui sacrae coenae institutionem commemorant, atque Paulus apostolus, eodem plane modo, verba Christi; *hoc est corpus meum*, *hic est sanguis meus*, referant, & ne minime quidem indicio prodant, ea improprie esse intelligenda. Immo summus illorum, qui locorum & temporum intervallis disiuncti, scripserunt, in verbis hisce referendis, consensus, aperte demonstrat, Christum summo studio hisce verbis vsuri; vt adeo a propria & genuina illorum significatione nobis discedere non liceat. Ipsa quoque negotii, in quo versatus est seruator optimus, cum sacram coenam institueret, hoc postulat ratio. Habet enim institutio ista sacrae coenae indolem testamenti, in quo, cum summam verborum perspicuitatem mortales adhibere soleant, ne de voluntate testatoris vllum suboriri dubium queat; ecquis credat, idem non fecisse seruatorem, cuius vt infinita est, nullisque circumscripta limitibus benignitas,

niguitas, ita non minor sapientia. Eo modo autem loquutum seruatore, vt dubium incertumque reliquerit, quid sibi vellet, nec cum bonitate, nec cum sapientia eius conciliari poterit. Ipse denique secus sentientium dissensus nostram mirifice confirmat sententiam, a propria verborum hic minime discedendum esse significatione. Ipsimet enim, vbi pedem figant, non inueniunt, saltem inter se non consentiunt. Nonnulli copulam *est* sollicitant, inque ea metaphoram quaerunt, vt idem sit, ac *significat*. Alii per metonymiam subiecti, corpus poni putant pro efficacia & virtute corporis. Alii rursus per metonymiam signati pro signo, panem, signum, figuram, imaginem, typum corporis Christi, statuunt. Alii aliud quid comminiscuntur. Quem illorum in re tantum momenti dissensum, malae causae indicium esse, iam ipse recte beatus LUTHERUS censuit, in libello notissimo: *dass die Worte Christi, das ist mein Leib, noch veste stehen*, p. 49. edit. quae Ienae anno 1720. prodit. Ipse equidem vir beatus in hac propositione, *hoc est corpus meum*, synecdochen contineri, acriter; at non *retoricam*, sed *grammaticam* intelligit, quae est comprehensio, siue complexus duarum rerum, certa ratione & modo vnitarum, quarum ea, quae principalis est, exprimitur, altera tamen minus principalis non excluditur, sed simul intelligitur; conf. *confessio eius maior de coena domini, tom. 3. Ienens. german. p. 456*. Nostra aetate noui quid hic sibi inuenisse visus est LEON. CHR. STYRMIVS, dum pronomen *τοῦτο* in verbis institutionis idem, ac *ταῦτο* significare, contendit, in dem *mathematischen beweis von dem heiligen abendmal, dass die worte der einsetzung nie recht aus dem griechischen überfetzt worden*. Quam aliis deinceps scriptis acriter propugnauit sententiam. Sed frustra hoc sibi sumit, nec probare, quantumuis omnes ingenii neruos intenderet, potuit, pro-

priam ac genuinam pronominis *τοῦτο* hanc significationem esse, vt, praesertim eo modo, quo in verbis institutionis, positum, idem valeat ac *ταῦτο*; multo minus eam, quam eidem tribuit significationem, verbis institutionis conuenire, euicere aut euincere potuit. Solide, vt alios taceam, hocce commentum Sturmianum refutauit IO. ALB. FABRICIVS, in der *mathematischen remonstration, dass Herr Leonhard Christoph Sturm in seinem diese tage heraus gegebenen so genannten mathematischen beweis von dem heiligen abendmal, seine neue erklärung der worte der einsetzung nicht bündig demonstrirt habe &c.* Alia huc spectantia indicaui in *synloge recentissimarum de sacra coena controuersiarum*, ad §. 13. Nostra autem, de vera realique corporis ac sanguinis Christi in sacra coena praesentia, inde porro probari potest sententia, quod, vt supra iam indicatum, & Paulus, 1. Cor. XI, 27. dilerte docet, improbi non minus, quam vere credentes, verum corpus, verumque sanguinem Christi accipiant. Quod, cum aliter quam ore corporis fieri nequeat, ipsum quoque corpus Christi adesse oportet, siquidem ceteroquin illud accipere non possent. Id quod pariter de sanguine Christi dicendum. Nimirum, si abens corpus sanguisque Christi acciperentur, fide sola accipi possent. At improbi homines, & indigni sacrae coenae conuiuae, fide destituuntur. Solo itaque ore accipere possunt. Reuera proinde adest corpus Christi, adest sanguis Christi, quem ore corporis accipiunt. Verba apostoli tam aperta sunt, 1. Cor. XI, 27. vt exceptionem non admittant: *Itaque, quisquis manducauerit panem hunc, vel biberit calicem domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Christi*. Enimvero, qui reus esse corporis & sanguinis Christi eiusmodi homo posset, nisi manducando panem, & bibendo viuum, simul manducaret corpus Christi, & biberet sanguinem eius?

Deinceps

Deinceps quoque v. 29. dicitur: *Edens enim & bibens indigne, iudicium sibi ipse edit & bibit*, μή δεικνύται τὸ σῶμα τοῦ κυρίου, non discernens corpus domini, hoc est, non discernens a cibo vulgari panem illum, qui est corpus domini, seu quocum corpus domini accipimus. Quae ratio profecto, qua apostolus probat, quod homines, indigne sacra coena vcentes, graui se obstringant crimine, nulla esset, nisi verum corpus verumque sanguinem Christi acciperent. Tertium denique pro nostra sententia argumentum idem apostolus nobis suppeditat, quando 1. Cor. X, 16. panem benedictum, *communione corporis Christi*, & calicem, seu vinum benedictum, *communione sanguinis Christi* vocat. Communio autem vera, sine vera realique vnione; & vnio vera sine vera realique praesentia esse nequit. Vbi ergo *κοινωνία*, siue communio panis & corporis Christi est, ibi quoque veram realemque vtriusque vnionem esse oportet. Haec vero vbi adest, ibi ipsum corpus, ipseque sanguis Christi adest, necesse est.

Plura equidem addere, & simul ad rationes dissentientium respondere possem; sed instituti nostri hoc non permittit ratio. Facere tamen nequeo, quin nonnulla ad ea moneam, quae SAM. WERENFELSIUS, vir longe clarissimus, pro suae, hoc est, reformatae ecclesiae sententia, disputat, in *disseruat. in verba domini: hoc est corpus meum*, quae in *sylloge dissertationum eius theologicarum* exstat, Basilae anno 1709. edita, p. 325. seq. Si quis enim vmquam ipse iose hancce reformatae ecclesiae causam egit, id virum huncce doctissimum & ingenio praestantissimum fecisse, fatendum est. Et primo quidem suam, ecclesiaeque adeo reformatae sententiam, hunc in modum proponit: *Qui in horum verborum interpretatione a nobis dissident, quaerunt in iis praesentiam quamdam realem, ut loquuntur, siue substantialem corporis Christi aut ex*

pane facti, aut cum pane coniuncti. Nos nihil aliud in iis videmus, quam panem esse symbolum & sigillum corporis Christi crucifixi, in sacra coena vere exhiberi. Praesentiam vero illam substantialem corporis Christi, aut sub pane, aut sub specie panis, conciliare haecenus non potuimus, neque cum sacra scriptura, neque cum articulis fidei, neque cum iudicio sensuum aut sanae rationis, plurimasque nobis in ea videre videmur contradictiones; cap. 1. p. 327. Vbi id quidem non satis me capere, fateor, quid vir doctissimus sibi velit, quando discrete praesentiam realem corporis Christi negat; & nihilominus, corpus Christi crucifixi in sacra coena vere exhiberi, pronuntiat, cum dicit, panem esse *symbolum & sigillum corporis Christi crucifixi, in sacra coena vere exhibiti*. Quod de iudicio sensuum dicit, haud dubia Romanenses ferit, adeoque ad nos non pertinet. Sanae autem rationis iudicium tum demum sibi constet, quando ratio in iis, quae supra eam sunt, iudicium sibi non vindicat. Cum scriptura sacra aut articulis fidei, nostram sententiam conciliari non posse, frustra dicitur. Contrarium ex haecenus dictis liquet. Longam equidem contradictionum, quas in nostra sententia deprehendisse sibi visus est, seriem texit; quae tamen euanescent, modo quis nostram, de praesentia vera & reali corporis & sanguinis Christi, doctrinam, prouti supra eam exposuimus, teneat. Iam ad rem ipsam quod attinet, ostendere cap. I. auctor doctissimus adnuitur, longe verosimilius esse, Lutheranos errare in verbis domini interpretandis, quam reformatos, in illorum interpretatione reiicienda. Cuncta autem eo redeunt, cum ratio dogma de praesentia corporis Christi capere nequeat, immo cum contradictorium sit, corpus cum proprietatibus contrariis esse simul in pluribus locis, verosimilius omnino esse, verba: *hoc est corpus meum*, alterum habere sensum,

quam nostrae ecclesiae doctores volunt. Sed respondemus; in rebus, suprarationem positus, nemo contradictionis argui potest. Non disputamus, quid ratio dicat, sed quid scriptura reuelauerit. Frustra itaque ex eo, quod ratio modum istius praesentiae capere nequit, auctor infert, sententiam reformatorum, de verborum institutionis interpretatione, verosimiliorem esse, quam nostram. Ne ipsam quidem omnipraesentiam, quam reformati nobiscum Deo tribuunt, si modum spectes, ratio capit. Nec tamen ideo illorum interpretatio, qui diſta scripturae ita explicare vellent, ne omnipraesentiam Dei admittere cogerentur, verosimilior iudicanda, quam nostra, & ipsorum reformatorum. Certe hoc si admitatur, non video, cur non & eadem ratione Sociniani colligere possent, explicationem suam istorum dictorum, quibus personarum in vna essentia diuina trinitatem, aut Christi diuinitatem probamus, longe verosimiliorem esse, quam nostram, quia ratio eiusmodi mysteria non capit. Pergit vir doctus, & cap. 2. probare adnititur, sententiam reformatorum, de verborum institutionis sensu, scopo sacrae coenae prorsus conuenire; vt cap. 3. sensum, quem nos in istis verbis quaerimus, scopo huic repugnare. Scopum autem sacrae coenae, *communione corporis & sanguinis Christi* esse putat, idque ex 1. Cor. X, 16. probat. Si quaeras, qualem communionem intelligat? respondet; *communione intelligi, non talem, quae nihil proſit, sed viuificam & salutarem, qualis nobis, cum aliis in locis describitur, tum praecipue Ioan. VI. l. c. p. 336.* Quo ipſo innuit, communionem istam tantum fieri per fidem. Verum, cum Paulus, 1. Cor. X, 16. de communione, siue *comunionis* panis & corporis, vini & sanguinis Christi loquitur; non finem & scopum sacrae coenae indicat, sed potius, quid in sacra coena accipiamus, nos conducet, non solum panem, nec

solum vinum, sed cum pane & vino simul corpus & sanguinem Christi. Nescio, quo iure auctor ista ad communionem Christi & fidelium trahat, de qua apostolus ibi non loquitur. Est tamen etiam in sacra coena communio quaedam Christi, & eorum, qui sacra coena vtuntur, non talis saltem, quae fit per fidem, sed qua reuera omnes, qui ad coenam istam sacram accedunt, veri corporis, verique sanguinis Christi, participes sunt. Quae quidem communio omnino viua est ac salutaris, modo ipsimet homines effectum istum non impediant. Ceteroquin Paulus finem seu scopum sacrae coenae, per *commemorationem mortis Christi* exprimit, 1. Cor. XI, 26. Ad quam quidem commemorationem mortis Christi, annon longe efficacius excitentur, qui ipsum corpus Christi, pro nobis morti traditum, ipsum sanguinem pro nobis effusum, edunt & bibunt, quam, qui panem & vinum, saltem vt imaginem siue symbolum corporis & sanguinis Christi, considerant, omnes iudicare velim. Vnde & num nostra, an reformatorum, sententia scopo sacrae coenae conuenientior sit, patebit. Hisce praemissis, auctor id agit, vt euincat; verba, de quorum significatione disceptatur, ad reformatorum sensum exprimendum esse aptissima, atque ita facillime ab apostolis intelligi potuisse. Quae copiose & non sine eruditionis apparatu hic dixerit, huc tandem redeunt: I) hunc loquendi modum, *quo est* interdictum idem, ac *significat*, denotat, in omnibus linguis esse vltatissimum, ab Ebraeis imprimis frequentatum. Quod si quis obieciat; hanc loquendi formam esse tropicam; respondet cum vossio: *sunt metonymica non pauca, quorum vsus licet frequentes, nihil a propria significatione recedere videaris.* Pro tropis enim amplius habenda non esse, quae non minus a vulgo ipſo sunt trita, quam propria. II) hunc loquendi modum esse clarissimum. Praeterquam

quam enim, quod omnia vſitata, perſpicua ſint, adhiberi iſtum loquendi modum, in rebus & verbis obſcuris declarandis, idque ab omnis generis hominibus, rudibus, immo pueris. III) Chriſtum ipſum hunc loquendi modum frequentate, in explicandis parabolis ſuis, quae cum ſacramentis magnam adſinitatem habeant. IV) apoſtolos a Chriſto & aliis hunc modum loquendi ſaeppiſſime audiuiſſe, facile intellexiſſe, immo ipſos crebro uſurpaſſe &c. Deinceps & hoc probat, hunc ſenſum apoſtolis non modo facile in mentem venire potuiſſe, ſed neceſſario debuiſſe, *p. 376. ſeq.* Verum quantumvis ſplendide, & magna cum ſpecie talia dicantur, noſtram nihilofecius nequitiam labefactant ſententiam. Namque I) ſi veſ maxime concederemus, vſitatiffimum eſſe hunc loquendi modum, etiam apud Ebraeos; (quamquam quaedam adhuc moneri poſſent, quae inſtituti noſtri non permittit ratio) negari tamen nequit, eundem eſſe tropicum. Semper itaque remanet quaefitio; an & hic tropus admittendus ſit? Ex eo, quod tropus aliquis frequentiffimus eſt, non ſequitur, ubique eum eſſe admittendum. II) Si porro concedatur, huncce loquendi modum eſſe clariffimum, ſaltem non obſcurum; rurfus non ſequitur, eum ideo menti loquentis convenire. Recte obſervarunt hermeneuticae criticaeque artis magiſtri, regulam hanc: *ſenſus clariffimus, menti loquentis etiam maxime convenit*, non ſemper locum inuenire. Quod tum maxime obſervandum, cum de myſteriis, ſeu rebus, humane rationis capum ſuperantibus, ſermo eſt. Ibi enim, qui, hunc ſenſum verum eſſe, putaret, qui rationi evidentiſſimus videtur, maximopere falleretur. Interim nec illud a nobis proſus admittitur,

tropicum loquendi modum clariorem eſſe proprio. III) Cum Chriſtus ipſe hunc loquendi modum frequentavit, ut in parabolis, ex adiecta explicatione, aut aliis circumſtantis colligi poteſt, eum figurate loquutum eſſe, quod de verbis inſtitutionis dici nequit. IV) Si & hoc concedamus, apoſtolos a Chriſto, & aliis hunc loquendi modum ſaeppiſſe audiuiſſe, facile intellexiſſe, immo ipſos crebro uſurpaſſe; nondum tamen inde ſequitur, in verbis inſtitutionis Chriſtum ita etiam loquutum eſſe. Quod autem apoſtolis hicce ſenſus in mentem non tantum venire potuerit, ſed & debuerit, fruſtra dicitur, cum contrarium ex conſtanti & ſollicita eorumdem verborum, tum a tribus euangeliftis, tum a Paulo *1. Cor. XI, 23. ſeq.* facta, repetitione, pateat. Tandem auctor, *cap. V, p. 283. ſeq.* probare adnititur, verba domini ſenſu illorum, qui veram corporis ſanguiniſque praefentiam admittunt, a diſcipulis Chriſti nec intelligi potuiſſe, nec intellecta eſſe. Vbi quidem diſſenſum, circa verborum inſtitutionis interpretationem, quem noſtrates reformati obiiiciunt, extenuans; ſecus potius ſentientibus diſſenſum exprobrat, cum alii de tranſubſtantiatione, alii de conſubſtantiatione verba haec interpretentur. Sed quod Romanenſes verba haec de tranſubſtantiatione capiunt, id ad nos non pertinet, adeoque inde colligi nequit, inter noſtrates circa horum verborum interpretationem diſſenſum eſſe. Perperam quoque nobis conſubſtantiationem tribuit, ut ex iis, quae ſupra hac de re iam monuimus, patet. Diſcipulos autem, verba inſtitutionis eo ſenſu, quo nos ea intelligimus, & intelligere potuiſſe, & intellexiſſe, cum ex haftenus dictis patet, ut plura addamus, neceſſe non eſt.

§. XVI. Ut ergo veram realemque corporis & ſanguinis Chriſti in ſacra coena praefentiam merito adſerimus; ita mutationem panis & vini, in corpus ac ſanguinem Chriſti, quam *tranſubſtantiationem* vocant,

cant, vtpote non tantum fundamento destitutam, sed & scripturae sacrae repugnantem, admittere non possumus. Cumque adeo vnio ista, quam propugnamus, in vsu tantum permaneat; panis consecrati extra vsum adseruationem, circumgestationem, adorationem, & quae alia eiusdem sunt generis, vt abiona, immo & superstitionis plena, reiciimus atque improbamus. *

* Mutationem illam panis & vini, in corpus & sanguinem Christi, quam barbara voce transubstantiationem vocant, fundamento omni destitui, tamdiu merito credimus, donec fundamentum eiusmodi adferatur. Adferre autem nullum possunt, cum scriptura sacra de eiusmodi mutatione nihil dicat. Ex verbis enim institutionis: *hoc est corpus meum*; item, *hic est sanguis meus*, si proprie accipiantur, vti omnino accipienda sunt, nihil aliud sequitur, quam vna cum pane & vino accipi corpus & sanguinem Christi. Mutationis panis & vini, in corpus & sanguinem Christi, nullum ibi vestigium. Sed, nec in puriori antiquitate ecclesiastica, defensores transubstantiationis causae suae praesidium inuenire ex infra dicendis patebit. Nec fundamento tantum haec sententia destituitur, sed scripturae etiam sacrae repugnat. Diserte namque Paulus calicem benedictum *uini* vocat *sanguinis Christi*, & panem, *uini* corporis Christi; *1. Cor. X, 16*. Vbi autem *uini* quaedam, siue communio est, ibi diuersitatem quamdam rerum, etsi inter se coniunctarum siue vnitarum, esse oportet. Commutatio contra vnus rei in alteram, omnem diuersitatem tollit, adeoque & cum communione consistere nequit. Ex eodem itaque hoc loco, praesentia non minus realis corporis sanguinisque Christi probatur, quam transmutatio siue transubstantiatio solide impugnatur. Addunt nonnulli rationes philosophicas; & ipsa sensuum testimonia. Vt enim accidentia sine subiecto, cui inhaerent, subsistant, nullo modo fieri posse, contendunt. Re-

tinet vero, post consecrationem, panis, colorem, saporem, figuram, magnitudinem, vt tamen, si Romanensibus credas, non amplius sit panis, sed corpus Christi. Et ita quoque de vino censendum. Sensibus itaque non amplius, inquirunt, credendum, qui nihil aliud, quam panem & vinum in sacra coena, etiam post consecrationem, deprehendunt. Vltimum hocce, quod a sensuum testimonio desumptum est, argumentum, ex instituto sibi pertractandum fuit, reformatae ecclesiae theologus IO. LA PLACETTE, in libro, gallicano idiomate scripto, *de auctoritate sensuum contra transubstantiationem*, Amstelodami an. 1700. edito. Ad quod vt Romanenses respondeant, in omnes sese vertunt partes. Nonnulli namque omnem sensibus certitudinem denegant, scepticismo hoc ipso ianuam aperientes; alii, sensus in aliis quidem rebus, non tamen in iis, quae ad fidem spectant, decipi non posse, contendunt; alii denique, & in rebus fidei, erroris eos expertes, dicunt, sed tum demum, si fides illis non contradicat; alii aliud quid, vt hinc euadant, comminiscuntur; quae omnia auctor accurate refellit. Et patet sane, in magnas inde difficultates conuici Romanenses, ex quibus se expedire nequeunt. Nec tamen magnopere eiusmodi argumentis opus nobis esse censemus, cum sufficiat, ex ipsa scriptura sacra illud transubstantiationis commentum solide refutari posse.

Cum isto, de transmutatione, errore, alter etiam, de praesentia corporis & sanguinis Christi extra vsum permanente, coniunctus est, immo alter ex altero fluit.

Si enim per ipsam consecrationem transmutatio quaedam efficitur, non potest non, priori destructa substantia, noua quaedam, quae deinceps semper existat, emergere, nisi nouam iterum transmutationem in priorem substantiam fingere velis. Et ita, destructa transmutatione, praesentia quoque ista corporis & sanguinis Christi extra vsum corrumpit. Per vsum autem eum intelligimus, qui ex institutione Christi, vt sacra coena legitime administraretur, requiritur; quorsum adeo, praeter consecrationem & dispensationem, cum primis manducatio & bibitio pertinet. Atque in tali quidem vfu ipsam rationem sacramenti consistere, hinc & extra eum praesentiam realem corporis & sanguinis Christi non esse extendendam; vel ex ipsa institutione liquet, vbi praesentia corporis & sanguinis Christi: *hoc est corpus meum, hic est sanguis meus*, cum actu manducationis & bibitionis, per verba: *edite, bibite*, coniungitur; simulque indicatur, non aliud esse corpus, quam illud ipsum, quod comeditur, nec alium sanguinem, quam eum ipsum, qui bibitur. Nec obstat nobis, quod Christus verba: *hoc est corpus meum*, protulerit, antequam discipuli comederint, & verba, *hic est sanguis meus*, antequam biberint, iam supra obseruatum est, ad §. 13. cum de consecratione verba faceremus. Accedit, quod generatim omne sacramentum non tam in elemento, quam in actione, consistat. Vnde & aqua post baptismum non sacramentum est, aut efficaciam sacramentalem habet; quia actus baptismi iam desit. Obiici equidem illud AVGVSTINI solet: *accedit verbum ad elementum, & fit sacramentum*. Sed hoc neutiquam ita intelligendum, ac si solum verbum cum elemento totum sacramentum conficiat, nec amplius quid requiratur. Secus enim ferem habere, ex omnium sacramentorum inductione comprobari potest. Quae BELLARMINVS, l. 4. de sacramento eucharistiae, c. 2. §. p. 423. §. in contrarium

BYD. TH. DOGMAT.

disputat, ex dictis haud difficulter dilui possunt. Id saltem addo, si praesentia corporis sanguinisque Christi extra vsum admittatur, non possunt non incommoda longe grauissima inde oriri. Hinc ineptae scholasticorum quaestiones: quid faciendum, si mus vel adrodat, vel comedat hostiam consecratam? item, si aliquid in calicem cadat, bibitionem impediens? de quibus v. CHRISTOPH. BINDERSVS, de theologia scholastica, c. 2. p. 30. SCHERZERSVS, in anti-Bellarm. disp. 15. p. 538.

Atque hisce quidem rite ponderatis, quid de Romanae ecclesiae instituto, quo panem consecratum, quem corpus domini esse credunt, extra vsum adseruant, adorant, circumgestant, censendum sit, iudicare pronum erit. Nimirum ad adseruationem quod attinet, ea institutioni, & fini etiam, seu scopo, ob quem sacra coena instituta est, e diametro repugnat. Edere enim consecratum panem, & cum eo corpus Christi, & cum vino consecrato sanguinem eius bibere debent, qui sacra coena vtuntur, non autem panem benedictum adseruare, aut ad alios vsus adhibere. Nec aliud quid ex sacris litteris colligas. In veteri ecclesia vsitatum sane fuit, vt eulogias ad alias paroecias, aut ad peregrinos, declarandae caritatis, & consensus in fide causae, mitterent. Sed tum per eulogias frustra panis, benedicti quidem, at non in vsum eucharistiae, intelligebantur, vt recte CASAVBONVS docet, exercit. 16. contra Baron. p. 460. Quando autem IUSTINVS martyr, apol. 1. pro christianis, p. 128. & 132. edit. GRABII, dicit, veteres, cum eucharistiam celebrarent, panem & vinum cum aqua per diaconum ad absentes misisse, de sacra equidem eucharistia loquitur; sed ideo illud fiebat, vt absentes quoque, dum panem illum comederant, & vinum biberant, sacrae eucharistiae participes redderentur. Extra vsum itaque symbola consecrata adseruata fuisse, inde colligi nequit. Cum vero deinceps supersticitio circa symbola externa orta esset, mirum non est, eo mortales deuenisse,

Aaaa aaa

nisse, vt extra vsum etiam panem consecratum prodesse, adeoque adseruandum, crederent. Sed hac de re in sequentibus.

Ex dogmate de transmutatione error quoque, de panis consecrati adoratione, fluxit, quem Romana ecclesia tam acriter tueretur, vt patres Tridentini secus sentientibus anathema dixerint. *Si quis dixerit, inquit, in sacrae eucharistiae sacramento, Christum, unigenitum Dei filium, non esse cultu laetiae etiam externo adorandum &c. anathema sit; sess. 13. can. 6.* Conferendum & eiusdem *sess. 12. c. 5.* vbi ex instituto de cultu & veneratione, sacramento eucharistiae exhibenda, agitur. Verum, cum transubstantiationis illud commentum antea iam explosum sit, quidquid eidem superstruitur, adeoque & adoratio ista symbolorum, sponte sua corrui. Accedit, quod in prima sacrae coenae repositio, aut eius a Paulo, *1. Cor. XI, 23. sq.* repetita descriptione, ne minimum quidem vestigium eiusmodi adorationis, aut cultus religiosi, symbolis ipsis exhibitum, occurrat. Copiosius haec aliaque argumenta edisserit, & quod in veteri ecclesia nullum praesidium, qui adorationem istam defendunt, inueniant, euidenter ostendit *IO. DALLÆVS, de cultus religiosi obiecto, l. 2. c. 1. seq. p. 216. sq.* Hunc quidem ex instituto refellere conatus est *IAC. BOLEAV, theologus Parisiensis, in libris duobus de adoratione eucharistiae, Parisiis an. 1685, editis.* Sed admodum profecto infelicit. Duabus tractatio eius absoluitur partibus; in quarum priorum suam, hoc est, Romanae ecclesiae, de adoratione eucharistiae, sententiam comprobare, in posteriori ad rationes *DALLÆI* respondere, adnuitur. Dum prius adgreditur, scripturae sacrae nullam mentionem facit. Sapienter sane, cum in ea nullum pro causa sua inueniat argumentum. Statim itaque ad patrum testimonia progreditur, quae, quam parum causae eius faueant, vel vnico demonstrare iuvat exemplo. Primo namque loco ad *IGNATIUM* pro-

voat, & ex *epistola* eius genuina ad *Smyrnacos* haecce verba, quae *p. m. p.* edit. ITTIGI exstant, proferit: *Εὐχαριστίας καὶ προσευχῆς ἀπέχονται, διὰ τὸ μὴ ἐμολογῶν τὴν εὐχαριστίαν ὅτι καὶ εἶναι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἡμῶν παθούσαν, ἣ τὴν χριστοῦ ἐκ πατρὸς ἡγμένην. Οἱ δὲ ἀντιλείπονται τῇ δοξῇ τοῦ Θεοῦ, συζητοῦντες ἀποδησοῦσαι. Συνίσταν δὲ αὐτοῖς ἀγαπᾶν, ἵνα καὶ ἀναστῶσι.* Ab eucharistia & oratione abstinere, eo quod non confiteantur, eucharistiam carnem esse seruatoris nostri Iesu Christi, quae pro peccatis nostris passa est, quam pater sua benignitate suscitauit. Qui ergo contradicunt huic dono Dei, altercantes moriuntur. Vtile autem esset ipsis diligere, vt & resurgerent. Quis vero hic adorationem eucharistiae inueniat? Inuenire tamen sibi videtur *BOLEAV*, dum ita rationes subducit: *Ait S. Ignatius, eis conferens esse, hoc est, conducibile, opportunum & ad commodatum, hoc donum diligere: συνίσταν δὲ αὐτοῖς ἀγαπᾶν. At vero ipsemet nos docet, nihil nos diligere debere praeter solum Deum, epistola ad Ephesios &c. l. 1. p. 7.* Quis non hic miretur in auctore ingenii acumen? aut quis potius eum non ineptire credat, quando ita rationes subducit: diligere debemus carnem Christi, seu Christum, ceu verum hominem, qui pro nobis passus est, & a mortuis resuscitatus: ergo eucharistiam, seu panem consecratum, in sacra coena, adorare debemus. Sed vel ex hoc specimine, eiusmodi reliqua sint, intelligere licet. Successu itaque temporis, cum reliquis & hicce error exortus est, donec tandem per concilium Tridentinum omnino mos, homines ad cultum externum hostiae consecratae exhibendum cogendi, introduceretur. Quem quidem prorsus idololatricum esse, diffiteri non possumus, etsi aegerime hoc ferant Romanenses. Notumque est, quanti non ita pridem hac super re in Palatinatu exorti sint motus, cum catechismus Heidelbergensem abrogatum vellent, eo, quod in eius *qu. 80.* ista adoratio abominabilis idololatria salu-

salutetur. Sed verum tamen hoc esse, negari nequit; siquidem extra vsum, panis consecratus, nihil aliud, quam panis, & vinum consecratum, nihil aliud, quam vinum est. At honorem, qui soli vero debetur Deo, rei creatae, qualis panis iste & vinum istud est, deferre, nonne idololatria est? Nec excusare Romanenses licet, quod panem istum pro corpore, & vinum pro sanguine Christi habent. Error namque, quod illicitum est, vt licitum fiat, efficere nequit; isteque eo execrabilior error est, quo facilius exui potest, si modo ad eum retinendum animum non obfirmassent. Adcurate nuper & diligenter hocce in argumento versatus est IO. GVIL. VON DER LITH, vir eruditissimus, in libello, germanica lingua edito, quo demonstravit, *genuflexionem coram hostia veteri ecclesiae ignotam, & coactionem ad eam per concilium Tridentinum demum introductam*, cumpri-
mis cap. 3. p. 88. seq.

Ex hactenus dictis etiam haud obscurum erit, quid de panis consecrati circumgestatione & ostentatione censendum sit. Cum enim ad exemplum Iudaeorum, immo & gentilium, circuitiones quaedam sacrae & religiosae, quas *processiones* vocant, introductae essent, & opinio, de transmutatione symbolorum, inualuisset; nihil aliud supererat, quam, vt ad pompam, aut superstitionem potius, augendam, panis consecratus, ceu verum, vt putabant, corpus Christi in hisce circuitionibus circumgestaretur. Apud Iudaeos circuitiones eiusmodi in vfu fuisse, ipsemet docui in *exercitat. priori de ritib. ecclesiae latinae iudaicis*, §. 4. in *parergis historico-theolog.* p. 70. De ethnicis alii idem observarunt. Veteri autem ecclesiae christianae, eiusmodi circuitiones, seu processiones plane ignotae fuerunt; multoque adeo minus panis consecrati circumgestatio vitata fuit. Solent quidem nonnulli ad TERTULLIANVM, aliosque patres prouocare; sed nubes & inania praesent, siquidem *procedere*, apud TERTULLIANVM, HIERONY-

MYM, aliosque, nihil aliud significat, quam *domo exire alicuius officii exercendi causa*, vt *acervotos aut indigentes visitarent*, vt ipsimet recte observatum ALBASPINAEO, in *notis ad Tertulliani librum ad uxorem*, quae *observationibus eius de veteribus ecclesiae ritibus* additae sunt; p. 447. seq. Hinc & recte CASSANDER, *consuetudo*, inquit, *qua panis eucharistiae in publica pompa conspicuus circumfertur, ac passim omnium hominum oculis ingeritur, praeter veterum morem & mentem, haud ita longo tempore indulta & recepta videtur. Illi enim hoc mysterium in tanta religione & veneratione habuerunt, vt non modo ad eius perceptionem, sed ne inspectionem quidem admitterent, nisi fideles, quos Christi membra & tanti mysterii participatione dignos esse existimabant; in consultat. de articulis religionis inter catholicos & protestantes controuersis, art. 22. p. 137.* Iure itaque meritoque istas circuitiones, simulque panis consecrati circumgestationem, ecclesia nostra abrogauit, quippe quae institutioni, fini, scopo, legitimo vsui sacrae coenae e diametro repugnat, errorem grauissimum, de transmutatione elementorum, pro fundamento habet, cum adoratione panis consecrati, adeoque idololatria, coniuncta est, & in vanam tandem atque inanem pompam desinit. Hisce rationibus, in *Aug. conf. abus. art. 1. p. 21.* & haec additur, quod diuino sacramenti cum eius institutione non conueniat. *Et quia*, inquiunt pii confessores, *diuisio sacramenti non conuenit cum institutione Christi, solet apud nos omitti processio, quae hactenus fieri solita est.* De origine processionum consulendi auctores, qui ex instituto de iis egerunt, quos laudat FABRICIUS, in *bibliographia antiquaria*, c. 11. §. 29. p. 401. sq.

Maxime autem sollempnis est ista circuitio sine processio, quae in festo corporis Christi, a Romanae ecclesiae additis, institui solet. Cuius quidem festi celebrationem Urbanus IV. pontifex, anno 1264. introduxit. Constitutio eius, hanc in rem

edita, in *Clementinis* legitur, *l. 3. tit. 16.* Saeculo deinceps decimo quarto, in concilio Viennensi, a Clemente V. celebratio ista fuit confirmata. Hinc & Tridentini patres, *pie & religioso admodum in Dei ecclesia inductum fuisse hunc morem*, pronuntiant, *vt singulis annis peculiari quodam & festo die praecelsum hoc & venerabile sacramentum singularieneratione ac solemnitate celebraretur, & q; in processibus reuerenter & honorifice illud per vias & loca publica circumferretur*, *sess. 13. c. 5.* Immo illis, qui hoc festum, & generatim processiones istas reiciunt, anathema denuntiant, eiusdem *sess. 13. cap. 6.* Nos au-

tem, vt ipsam sacrae coenae institutionem quotannis pia mente, & grata tanti benefici recordatione, celebramus; ita contra festum illud corporis Christi, prout a Romana ecclesia celebratur, vtpote ad errores grauiissimos propagandos, superstitionemque & idololatriam confirmandam, vnice comparatum, merito reiciimus. Quod cum ex haecenus dictis abunde pateat, vt plura addamus, necesse non est. Auctores, qui de festo corporis Christi ex instituto commentantur, indicat, quem antea iam laudauimus, vir doctissimus FABRICIVS, *l. c. cap. 10. p. 338.*

§. XVII. Actiones illae externae, quae circa materiam terrestrem & caelestem versantur, iunctim sumtae, dum, secundum institutionem Christi, panis & vinum rite consecrantur, & cum pane verum corpus, cum vino verus sanguis Christi, illis, qui sacra coena vtuntur, reuera exhibentur, & cum pane corpus Christi manducatur, cum vino autem sanguis eius bibitur; *formam*, quam vocant, sacrae coenae constituunt. *

* Tum enim denuin sacra coena huncce titulum promeretur, atque vere ita dici potest, si secundum primam eius institutionem, symbola rite consecrata, & distributa, manducantur & bibantur. Idque ex ipsa Christi seruatoris institutione quam luculentissime patet. Panem & vinum sumsit, benedixit, seu gratias egit, vtrumque symbolum discipulis, vt ederent, atq; biberent, dedit, dixitque: *hoc est corpus meum, hic est sanguis meus*; adeoque, vt cum pane corpus suum ederent, cum vino sanguinem suum biberent, iussit; haecque omnia, vt passionis & mortis eius recordaremur, a nobis fieri voluit. Nihil itaque horum intermitteri potest, si sacram coenam celebrare vulerimus; aut, si quid eorum intermittatur, sacra amplius vocari coena nequit. Omnes proinde actus, iunctim sumti, ipsam essentiam formamque sacrae coenae constituunt. Si qui contra, aut pro pane & vino aliud quid substituant, aut benedictionem vel consecrationem omittunt, aut, cum pane & vino verum corpus, verumque sangui-

nem Christi accipi, negant, aut panem tantum, non autem vinum distribuunt, vel alia quacumque ratione a primaea institutione, in iis, quae ad rem ipsam pertinent, discedunt; de illis, quod reuera sacram coenam administrent, fructumque, quem ceteroquin poterant, inde percipiant, dici nequit. Qui formam sacrae coenae in ipsis verbis institutionis constituunt, reuera a nobis non dissentiant; cum & nos verba institutionis hic fundamenti loco ponamus, quibus quippe certa ratione efficitur, vt vna cum pane verum corpus, & vna cum vino verum sanguinem Christi accipiamus. Conferenda, quae ad §. 12. huius capituli diximus. Ad actus autem, quibus forma sacrae coenae absoluitur, vel maxime ille pertinet, quo panem consecratum, vt corpus Christi, comedimus, & vinum consecratum, vt sanguinem eius, bibimus. Addenda, quae de forma baptismi ad §. 5. huius capituli, & generatim de forma sacramenti, ad libri praecedentis *cap. 1. §. 16.* disputauimus.

§. XVIII.

§. XVIII. Vnde simul sequitur, sacram hancce coenam non posse pro sacrificio, proprie sic dicto, multo minus propitiatorio, haberi. Nihil enim in actibus, antea memoratis, occurrit, quod eiusmodi sacrificium exprimat, quemadmodum nec ex institutione, nec aliis scripturae testimoniis, quod sacra coena sacrificium esse debeat, comprobari potest. *

* Qui ea, quae hactenus, ad scripturae sacrae ductum, de sacra eucharistia tradidimus, recte considerauerit, facile perspiciet, nihil in ea, quod sacrificii, proprie sic dicti, & quidem propitiatorii, rationem habeat, occurrere. Vt autem eo rectius hac de re statuatur, bene maiores nostri in *apol. Aug. conf. art. 12. p. 253.* monent, discrimen inter *sacramentum & sacrificium* probe obseruandum esse. Et sane, discrimen longe est manifestissimum, cum in sacrificio nos Deo aliquid, ad animum illi deuotum significandum, offeramus; in sacramento contra Deus, ad gratiam suam & propitium fauorem declarandum, nobis aliquid exhibeat, quemadmodum in sacra coena corpus & sanguinem Christi accipimus. Recte porro iidem maiores nostri *l. c.* docent, sacrificii duas praecipuas esse species, *propitiatorium & eucharisticum*. Cumque adiecessent, vnicum tantum in mundo fuisse sacrificium propitiatorium, mortem videlicet Christi, ita pergunt: *Nunc reliqua sunt sacrificia* *εὐχαριστία*, quae vocantur *sacrificia laudis, praedicatio euangelii, fides, inuocatio, gratiarum actio, confessio, adhaerentiae sanctorum, immo omnia bona opera sanctorum. Haec sacrificia non sunt satisfactiones pro facientibus, vel adhaerentiae pro aliis, quae mereantur eis ex opere operato remissionem peccatorum, seu reconciliationem. Fiunt enim a reconciliatis. Et talia sunt sacrificia noui testamenti, sicut docet Petrus, 1. epist. II, 5.* Quodsi ergo de sacrificiis eucharisticis, spiritualibus, adeoque improprie sic dictis, sermo sit, dubium quidem non est, quin per preces & gratiarum actiones, cum eucharistia celebratur, eiusmodi sacrificia Deo offerantur; quamquam ne tum quidem

ipsa eucharistia eiusmodi sacrificium sit, quippe in qua aliquid a Deo potius accipimus, non autem illi offerimus, & non, nisi ob actus istos, cum illa coniunctos, ita dici queat. Multo adhuc minus pro sacrificio, proprie sic dicto, eoque propitiatorio, haberi potest; quod & illud ipsum est, quod in controuerisiam venit. Adfirmant enim illud Romanenses, & adfirmare necesse habent, cum huic fundamento plurimi eorum errores, ille cumprimis, quod ex celebratione missae ad absentes, immo mortuos, commodum aliquod redundet, iuantur.

Nos vero id abnuimus merito, cum in institutione sacrae coenae nullum, ne minimum quidem, vestigium occurrat, quod eucharistia sit sacrificium, speciatim propitiatorium. Quodsi etiam perpendas, quid sacrificium, & quid sacramentum, praefertim eucharistia sit? illius notionem in hanc minime quadrare, statim animaduertes. Repugnat porro finis & scopus eucharistiae, qui non est expiatio peccatorum, aut reconciliatio cum Deo, sed commemoratio mortis Christi; *1. Cor. XI, 26.* Repugnat scriptura sacra, quae non tantum nullibi docet, quod eucharistia sit sacrificium; sed, Christum semel, vnicuique oblatione, in perpetuum omnium hominum sustulisse & expiasse peccata, diserte pronuntiat, *Ebr. VII, 27. c. IX, 28. c. X, 14.* adeo, ut non amplius moriatur, *Rom. VI, 9.* Et sane, si alio quodam sacrificio propitiatorio, eoque saepius iterando, nobis opus esset; sequeretur, illud, quod seruator optimus in ara crucis, per mortem suam, sanguinisque effusionem obtulit, non sufficere ad hominum peccata expianda. Quod, uti testimoniis antea adlatis

nes, longe rectius referatur, quam ad sacrificium missae. Non enim aequè facile ubique celebratur eucharistia, quam preces laudesque Deo dicuntur; conf. *Ioan. IV, 22. 1. Tim. II, 8*. Noua denique rectissime dicitur haec oblatio, etsi Malachia eam ita non adpelleret. Fuerunt equidem & in veteri testamento sacrificia spiritualia; sed, ut ipsum illud foedus, seu testamentum, quod veteri successit, recte nouum dicitur; *Ier. XXXI, 31. sq.* ita eadem quoque ratione oblatio noua vocari potest, ob abundantiorum spiritus sancti gratiam, quae iis, qui in nouo testamento constituti sunt, obigit.

Atque haec cum ita manifesta sint, ut ipsi met Romanenses ea negare nequeant; ad patrum tandem ecclesiae auctoritatem se recipiunt, qui verba Malachiae de sacramento eucharistiae interpretati sunt. Quem in finem FEVARDENTIVS, praeter IRENAEVM, laudat CLEMENTEM Romanum, IVSTINVM martytem, TERTVLLIANVM, CYPRIANVM, CHRYSOSTOMVM, AVGVSTINVM, EVSEBIVM, aliosque. Immo ipsos Iudaeos in subsidium vocat, qui locum istum Malachiae ita intellexerint. Immo, inquit, & qui Christo nomen non dederat, rabbi Samuel, parafasi veri Messiae ad rabbi Isaac magistrum synagogae Subulmetae in regno Maruchiano (effatum hoc Malachiae ita explicat) ut impietas sit plus quam iudaica, huius interpretationi repugnare; in not. ad Irenaei l. 4. c. 32. p. m. 321. edit. GRAEVI. Verum patres, ad quos Romanenses hic prouocant, id minime dicunt, quod illis tribuunt. Non enim de sacrificio missae, sed sacrificiis potius spiritualibus, eos verba Malachiae capere, dudum viris doctis obseruatum est; & ipsius IRENAEI, CLEMENTIS Romani, aliorumque exemplis demonstrari poterat, si his immorari fas esset. Quodsi etiam nonnulli haec prophetae verba de sacra eucharistia acceperunt; eorum tamen neutiquam in scripturae sacrae interpretatione tanta est auctoritas, ut ea nobis vnice hic standum cadendumue sit,

Quod vero FEVARDENTIVS & Iudaeos hic in subsidium vocat, haud immerito mirum alicui videbitur. Quis credat, Iudaeos in vaticiniis prophetarum eucharistiam sacram christianorum aut quaerere, aut inuenire? Sed hoc forte sibi vult, Iudaeos quosdam verba prophetae de sacrificio, proprie sic dicto, capere. Quod equidem non abnuo; sed num inde statim sacrificium missaticum sequitur? Quamquam & illi ipsi ex Iudaeis, qui de sacrificiis, proprie sic dictis, verba prophetae accipiunt, in magnas se coniciant difficultates, vt explicent, quo pacto gentes, per orbem vniuersum, Deo offerre sacrificium dicantur. Vnde & alii de spiritualibus sacrificiis effatum hocce exponere malunt, quos inter & IONATH. VZIELIDES est, qui verba haecce ita *ἡ ἀρχὴ τοῦ: In omni tempore, quo vos feceritis voluntatem meam, ego acceptabo preces vestras, & nomen meum sanctificabitur per vos; & preces vestrae erunt, sicut holocaustum purum coram me, quoniam magnum est nomen meum inter populos, dicit dominus exercituum.* Quae summam haecenus de hocce Malachiae loco dixi, fusius editurus in *diff. de origine missae pontificiae*, quae prima est, in *synagmate diff. theologiar. §. 40. f. p. 68. f.* Nec melioris commatis sunt, quae de sacrificio Melchisedeciano Romanenses comminiscuntur, vt inde sacrificium missae exculpant; qua de re conferenda, quae commentatus sum in *hist. eccles. Vet. Testam. tom. 1. period. 1. sect. 3. ad §. 3. p. 268. ff.* Et agnoscunt sane nonnulli ex ipsis Romanensibus, in scriptura sacra nihil, quo missae sacrificium comprobari queat, inueniri, ideoque ex traditione eius deriuare originem, consilium ducunt. In ipso concilio Tridentino GEORGIVS ATAIDES, Lusitaniae regis theologus, ingenue fassus est, propositionem illam, *missa est sacrificium*, non alio niti fundamento, quam traditionis; vid. PETRVS SVAVIS POLANVS, *hist. conc. Trident. l. 6. p. m. 940. ff.* Sed non felicius ad traditionem eos prouocare,

care, quam ad scripturam sacram, vel inde constat, quod veteris ecclesiae doctoribus eiusmodi missae sacrificium plane ignotum fuerit, quidquid etiam Romanenses dicant. Quae de re deinceps ad §. 3. erit differendi locus. Ut autem de origine missae, Romanae ecclesiae doctores non satis inter se con-

veniunt, aliis ex scriptura sacra, aliis ex traditione, eam deriuantibus; ita non magis, quatenam in missa sit oblatio sacerdotalis, & in quo formalis eius ratio consistat, inter se consentiunt. Qua de re itidem medicum, in *dissert.* antea citata de *origine missae pontificiae*, §. 6. & 7. p. 11. seq.

§. XIX. Admittendi ad sacram coenam sunt omnes homines, qui se ipsos rite explorare possunt, hoc est, qui, exploratione facta, ita comparati sunt, ut, ad huius confirmationem, possint sacra coena uti. * Atque hisce quidem omnibus vtrumque symbolum, panis scilicet atque vinum, secundum institutionem Christi seruatores, exhibendum est. **

* *Diferte Paulus: δοκιμαζέτω ὁ ἑαυτοῦ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτοῦ, exploret autem homo se ipsum, & ita de pane hocce comedat, & ex calice hocce bibat, 1. Cor. XI, 28. Δοκιμαζέτω autem hanc eo spectare, ne quis ἀναξίως de pane hocce comedat, aut ex calice hocce bibat, idem apostolus v. 29. docet: ὁ γὰρ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀναξίως, qui enim comederit & biberit indigne, iudicium sibi ipse edet & biberet &c. Dignus vero, siue idoneus, qui fructum ex sacra hac coena referat, nemo, nisi vera fide praeditus, est. Hoc quippe finis sacrae huius coenae, commemoratio mortis Christi, v. 26. requirit. Nemo enim recte mortem Christi commemorabit, gratumque ob eam animum rite testabitur, nisi qui vera gaudet fide. Ergo & exploratio, siue δοκιμασία, eo tendere debet, ut certus homo red. larur, an veram fidem habeat? secundum illud apostoli, *vosmet ipsos tentate, an in fide sitis, vosmet ipsos explorate, 2. Cor. XI, 5.* Quod si ergo ille demum dignus sacrae huius coenae conuiua est, qui, exploratione rite facta, deprehendit, se vera fide praeditum esse; sponte sua inde consequitur, sacrum hocce epulum ad fidei confirmationem comparatum esse. Atque hinc intelligitur licet, quinam ad sacram coenam admittendi non sint. Primo namque merito inde remouentur, qui rationis vsu destituntur, quippe qui se ipsos explorare nequeunt. Eiusmodi enim*

δοκιμασία, qua quis se explorat, num in fide sit, sine vsu rationis fieri nequit. Patet itaque, quid de furiosis, mente captis, moribundis vsu rationis iam priuatis, & infantibus, qui nondum ad rationis vsum peruenierunt, censendum sit.

Ad infantes equidem quod attinet, in veteri ecclesia vsitatum fuisse, ut iis eucharistia porrigeretur, constat. Quae consuetudo, circa saeculum tertium exorta, vsque ad initium saeculi duodecimi in ecclesia occidentali perdurauit, ut QUENSTEDIVS ostendit, in *antiquitatibus biblicis & ecclesiasticis, cap. 4. sect. 3. n. 5. p. 417. seq.* Videtur autem: in Africana ecclesia primum mos iste inualuisse, & hinc ad reliquas occidentis ecclesias propagatus. Certe non alibi, quam in CYPRIANI, AVGVSTINI, & PAULINI scriptis, frequentior eius mentio. Errorumque ex praeva opinione, de summa eucharistiae necessitate, hanc vero ex verbis Christi, *Io. VI, 53.* non recte intellectis, enatum, viris doctis obseruatum est. Et ipsi quoque AVGVSTINO obiectum fuit, quod existimauerit, infantes baptizatos, si eucharistiae sacrae non fuerint facti participes, saluari non posse. A quo quidem errore, ut Hipponensium istum praefulem purget, in omnem se vertit partem NORISIVS, in *vindiciis Augustinianis, c. 4. §. 4. p. 71. sq.* Vtque id faciat, causam grauissimam habet, cum in concilio Tridentino,

no, *sess. 21. cap. 4.* vbi de eodem antiquorum ritu, dandi paruulis eucharistiam, sermo est, definitum sit, patres, qui paruulorum eucharistiam adprobauerunt, non tamen credidisse, eam ad salutem prorsus necessariam esse. Ita enim loquuntur Tridentini patres: *Vt sanctissimi illi patres sui facti probabilem causam pro illius temporis ratione habuerunt; ita certe eos nulla salutis necessitate id fecisse, sine controuersia credendum est.* Verum, vt non temere aliquis patres ab errore isto ideo absoluerit, quia in concilio Tridentino absoluitur; ita speciatim Augustinum absolui non posse, ex instituto contra NORISIVM ostendit BASNAGIVS, in *hist. eccl. tom. 2. lib. 14. c. p. p. 350. sq.* In orientali ecclesia pauciora vestigia receptae olim consuetudinis huius, paruulis eucharistiam dandi, deprehenduntur; sed deinceps, cum mos iste in occidentali ecclesia abrogatus esset, in orientali eo magis inualuit, & in graeca adhuc perdurat. Legenda, quae hac de re obseruauit HEINECCIUS, in *delineatione ecclesiae graecae veteris & modernae*, quam lingua germanica descripsit, *part. 2. cap. 6. §. 23. p. 229. & §. 56. p. 288.* Eo vsque tandem superstitio, ex falsa persuasione, de absoluta eucharistiae necessitate orta, processit, vt quibusdam in locis symbola eucharistica mortuorum ori imponerentur, vel stomacho adplicarentur, & cum cadaueribus sepelirentur. Legenda SCHMIDII, theologi Helmstadiensis clarissimi, dissertatio *de eucharistia mortuorum*; add. QVENSTEDIVS, loco antea citato, *p. 434.*

Non tantum autem, qui vsu rationis, sed & vt ex antea dictis patet, qui vera fide destituerunt, a sacra coena remouendi sunt. *Annuntia* enim eo comparata est, vt, si quis deprehendat, se non dum vera fide praeditum esse, id agat, vt vitam moresque mutet, & ita per veram sinceramque conuersionem, ad veram fidem perueniat. Non recte itaque ad sacram coenam admittuntur, qui vitis suis, cupiditatibus prauis seruiunt, & ad mentem meliorem redire nolunt, siqui-

dem ecclesiae ministris hocce constet. De occultis enim, quod dici solet, ecclesia non iudicat. Et sane, si qui, verae fidei expertes, ad sacram eucharistiam accedunt, non tantum nullum inde percipiunt fructum, quoniam, vbi fides non adest, ibi quoque confirmari nequit; sed diuinam insuper in se prouocant indignationem, vt diserte Paulus adlerit, *1. Cor. XI, 29.* Vnde & consequitur, ecclesiae ministros, qui eiusmodi homines, quos, peccatorum sordibus immersos, fide adhuc vera destitui, seu pro regenitis non habendos, sciunt, ab vsu sacrae coenae non arcent, cum id facere poterant & debebant; simul haud leui peccato se obstringere, quin potius in eiusdem cum illis, qui *anathema* ad sacram coenam accedunt, criminis participationem venire. Necesse, quod exemplum Iudae, a seruatore ad sacram coenam admitti, nobis multum negotii facessat. Scio equidem esse, qui proditorem sacrae coenae interfuisse negent; quae etiam sententia ex veteribus CLEMENTI Romano, atque HILARIO tribuitur, in quam & plurimi ex reformatae ecclesiae doctoribus ingrediuntur, quorum rationes, qui & ipse eidem ad stipulatur, in compendio exhibet SALDENVS, *ostior. theol. l. 2. exerc. 8. §. 9. p. 376. f.* Verum interfuisse Iudam sacrae coenae, longe plures ex veteribus adfirmant, ORIGENES, CYRILLVS Hierosolymitanus, CHRYSOSTOMVS, AVGVSTINVS, THEODORETVS, AMBROSIVS, HIERONYMVS, alique; quibus nostrates theologi, saltem plerique, itemque plurimi Romanensium, suffragantur. Et nostrates quidem in eam concessisse sententiam, SALDENVS putat, quod dogma de vniuersali gratia inde praesidium aliquod capiat. *Inferunt enim*, inquit, *Christum pro omnibus ac singulis, etiam damnatis, mortuum esse, eo, quod pro Iuda mortuus sit, qui fur, proditor, reprobis, immo incarnatus diabolus fuit. Pro Iuda vero mortuum eum esse, hinc eliciunt, quod panem eucharisticum ei non minus, quam reliquis apostolis, exhibuerit, singulisque iis, quibus eum exhibuit, com-*

testatus sit, corpus suum sanctissimum fractum pro iis esse, sanguinemque suum pro ipsis fufum. Si ergo (inquiunt) etiam Iudae id dixit, sequitur inde vltro, Christum pro co mortuum etiam fuisse, &c. l. c. §. 8. p. 376. Verum, etsi ea, quae hunc in modum ex Iudae exemplo deducuntur, recte sese habent; hac tamen causa inductos, nostros in sententiam istam, quae proditorem sacrae coenae interfuisse adfirmat, ingressos, dici nequit. Si enim vel maxime abfuisse, inde nondum sequeretur, Christum pro eo non esse mortuum. Siue ergo abfuisse, siue adfuisse proditorem, dicas, satis firmo stat talo doctrina de gratia vniuersali. Interim cum aliunde adfuisse constet; recte inde etiam argumentum pro gratiae diuinae vniuersalitate capitur. Quin potius, cum reformatae ecclesiae doctores quidam putent, ex hocce exemplo robur aliquod nostrae, de gratia vniuersali, sententiae accedere; causam inde perspicere licet, cur altera sententia, quae proditorem sacrae coenae interfuisse negat, magis adrideat. Causa autem, cur nostros Iudam sacrae coenae interfuisse, contendunt, non alia est, quam, quod extrinsecum euangelistarum narratione euidenter hoc colligatur, vti beatus IO. GERHARDVS noster docet, *loc. theol. de sacra coena*, §. 235. cui & iungendus beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis germanicis* prioribus, *part. 4. p. 722*. Cum primis luculentum est Lucae testimonium, *cap. XXII, 21*. vbi post coenam institutam Christus seruator dicit: *Manus eius, qui me prodit, mecum est in mensa*. Ergo praesens fuit proditor, cum sacra coena institueretur. Quod vt eludat SALDENVS, l. c. §. 10. sine omni ratione aduersarij se recipit. Sunt rursus alij, qui, vt hunc se expediant, Iudam equidem praesentem fuisse, fatentur, cum coena institueretur, sed eum coenae istius participem factum, negant. Quod facilius dicitur, quam probatur. Nos concedimus, quod negari nequit, proditorem & praesentem fuisse, cum

sacra coena institueretur, & eius factum participem: sed, quod Christus hic ex caussis gravissimis, nobisque non satis perspectis, fecit, id statim ad imitationem trahendum, hoc vero est, quod abuiimus. Permittere quaedam seruator optimus potuit, praesertim, cum rerum, in quo tum, ob instantem humani generis redemptionem, constitutus erat, id requirere videbatur status, quae permittendi aliis non aeq; concessa est facultas. Accedebat, quod peccata Iudae adhuc quodammodo occulta, nec nisi seruatori, per eius omniscientiam, perspecta erant; quae quidem omniscientia, vti Christo propria fuit, adeoque in alios ecclesiae ministros non cadit; ita condocendi hac ratione eramus, admitti ad sacram coenam posse, de quorum conditione, sintne regeneriti, an non? satis nobis non constat; modo apertis, manifestisque peccatis se non indignos reddiderint, qui ad sacrum hocce epulum admittantur. Nec sine singulari Numinis directione contigisse, existimandum est, vt proditor sacrae eucharistiae particeps redderetur, cum hoc modo patescendum sit, quam difficile futurum sit, euitare, ne indignus ad sacrae eucharistiae participationem admittatur; simulque inde vt constaret, illorum, qui digni sunt, fructum non impediri, si vel maxime indigni vna accedant. Legenda, quae hac de re paulim nostros monent, vt DANHAVERVS, *theol. conscient. part. 2. p. 327*. HARTMANNVS, in *pastorali euangelico*, l. 3. c. 38. §. 11. §4. p. 790. beatus SPENERVS, in *responsis theol. germanicis* prioribus, *part. 1. p. 235. & 299*. it. *part. 2. p. 232*. alibique.

Dum autem de iis loquimur, qui ad sacram coenam admittendi sunt; ceu euidum, positoriumque extra controuerfiam adsumimus, esse, praeter ecclesiae ministrum, qui sacram coenam ministrat, qui ea vti velint. Missae namque solitariae, cum solus sacerdos communicat, vt BELLARMINVS loquitur, l. 2. de missa, c. 8. vti institutioni indolique huius sacramenti repugnant, ita veteri eccle-

ecclesiae plane fuerunt ignotae. Institutioni quod missae istae solitarie aduerterentur, res ipsa docet, cum omnes apostoli praesentes fuerint, quando seruatur sacram istam coenam instituit. Cum vero etiam, inter alia, & hunc in suum instituta fuerit, ut indicaretur, *κοινωνία* siue communionem quamdam esse inter eos, qui vnus panis, & vnus calicis participes fiunt, quod laud obsecrare Paulus, *1. Cor. X, 17. & c. XII, 13.* docet; manifestum est, eius rationem sibi non constare, nisi plures, qui in eius participationem veniant, adfint. Hinc & in veterum monumentis sacra eucharistia subinde *κοινωνία*, siue *communio* nomine venit; cuius denominationis cum & ea ratio esse queat, quam Paulus, *1. Cor. X, 16.* indicat, quamue supra ad §. 11. attigimus; praeter alias tamen & haec accedit, a veterum quibusdam adlata, quia *a pluribus eidem pani & cal ci communicantibus*, sumatur; *διὰ τὸ τοῦτο κοινωνοῦν τοῦ αἵματος ἁγίου πνεύματος τῶν μετῴνων*, ut PACHYMERES, scholiastes DIONYSII, ad *C. 3. de hierarchia ecclesiastica*, loquitur. Nec aliam, celebrandi eucharistiam, rationem, quam, ubi plures adessent, in veteri ecclesia vtitam fuisse, constat. Nam veteres (ita maiores nostri, in *Aug. conf. art. 3. p. 26.* loquuntur) ante Gregorium non faciunt mentionem priuatae missae. De communi missa plurimum loquuntur. Chrysostomus ait: *facerdotem quotidie stare ad altare, & alios ad communionem accersere, alios arcere. Et ex canonibus veteribus adparet, vnum aliquem celebrasse missam, a quo reliqui presbyteri & diaconi sumferunt corpus domini &c.* Vbi per missas priuatas, easdem intelligunt, quas alii solitarias vocant. Et ita in veteri ecclesia se res habuit. At, ex quo vana haec superstitio hominum animos incescit, externum eucharistiae actum, etiam sine recto communicantium vsu, multum prodesse; quam saepissime eucharistiam celebrare, placuit. In tanta itaque missarum frequentia cum non semper aut spectatores, aut

communicantes adessent, non poterat non tandem solitarius hicce actus euadere. Hinc solitariam istarum missarum originem in eam circiter aetatem incidere, manifestum est, qua praeter ecclesias cathedrales & parochiales, monasteria, oratoria, sacella, altaria magno numero exstruebantur, in quibus eucharistia certatim celebrabatur. Hoc autem saeculo circiter octauo atque nono contigisse, ex historiarum monumentis constat. Conferenda, quae G. E. CALIXTUS hac de re disputat, in *disj. de missis solitariis, §. 12. seq.* & quae diximus in *disj. de origine missae pontificiae, §. 23.* Id tantum addimus, si quis per *missas priuatas*, minus sollemnes intelligat, ubi plures quidem, non vero integer coetus adfuit; eas in veteri ecclesia vtitas fuisse, non negamus. Sed nec istud abnuimus, si necessitas quaedam urgeat, ut vni tantum coena sacra exhibeatur, si quis aegrotus scilicet illam desideret, recte eam administrari, etsi plures non adfint. Quae enim antea disputauimus, ita intelligenda sunt, ubi necessitas aliud quid non suaserit. Eandemque ob causam & ministrum ecclesiae aliquando sibi ipsi porrigere eucharistiam posse, contendunt. Qua de re, etsi alii dubitent, tamen CHEMNITIO iudice hoc non pugnat cum substantia institutionis coenae dominicae; exam. concil. Trident. part. 2. p. 296. & praeterea veteris ecclesiae exempla suffragantur.

Ex eo porro, quod antea diximus, eucharistiam sacram ad fidei confirmationem pertinere, sequitur, toties ea vtendum esse, quoties, fidem nostram corroboratone quadam opus habere, existimauerimus. Nemo itaque aut se ipsum, aut alios ad certum tempus adstringere potest. Quodsi consuetudinem ecclesiae hac in re spectemus, eam variam fuisse, deprehendimus. In primitiua, eaque apostolica ecclesia, quotidie christianos conuenisse, & sacram coenam celebrasse, ex *act. 11, 42.* nonnulli colligunt. Dicitur enim, quod fuerint *παρακα-*
Βbbb bbb 2 *τεῖντες,*

τηροῦνται, *constanter permanentes, in doctrina apostolorum, & in communione (bonorum)* καὶ τῇ κλήτῳ τοῦ ἁγίου, & fractione panis, & precibus. Vbi per fractionem panis *communionis* sacramentum coenam intelligi, contendunt, quia cum doctrina & precibus coniungitur. Certe sequenti adhuc aetate per aliquot saecula in vſu fuiſſe, vt quotidie sacra coena celebraretur, ex monumentis fide dignis constat. *Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus*, CYPRIANVS ait, de orat. dominica, p. m. 104. Romae & in Hispania ad HIERONYMI aetatem vsque hanc consuetudinem perduraſſe, ex epistola eius ad Lucinium Botricum, tom. 4. oper. part. 2. p. m. 579. edit. 10. MARTIANI, notum est. Eandem & in Africa vsque ad AVGVSTINI aeuum permauiſſe, ex epistola eius 118. ad Ian. c. 2. condiciſimus; vbi, alii, inquit, quotidie communicant corpori & sanguini dominico, alii certis diebus accipiunt: alibi nullus dies intermititur, quo non offeratur, alibi sabbato tantum, & dominico, alibi tantum dominico. Cum primis, cum ethnicorum imperatorum furor ecclesiam christianam premeret, pietatis ardor eo magis accendebatur; simulque, vt ad omnia semper parati eſſent christiani, quotidie hocce fidei munimento & praesidio sibi opus eſſe, exiſtimabant. Pace autem ecclesiae reddita atque quiete, vt in aliis, ita hac quoque in re languidiore facti, morem illum, quotidie sacra eucharistia vtendi, intermittere coeperunt. Hinc variis in locis inualuit, vt singulis septimanis semel eucharistia ſumeretur, vt SOCRATES audiſt, *bijl. eccl. l. 5. c. 21.* atque SOZOMENVS, *l. 7. c. 19.* Vtcrius deinceps a pristina consuetudine diſceſſum, cum noua, tribus ſcilicet vicibus quotannis, in feſto paſchatos, pentecoſtes, & natiuitatis Chriſti, ad sacram ſynaxin accedendi, introduce-retur. Quae deinceps, *can. 18. concilii Agathensis confirmata fuit: Saeculares, qui in diebus natalis domini, paſchae & pentecoſtes non communicauerint, catholici non credan-*

tur, nec inter catholicos habeantur. Immo tandem eo vsque proceſſum eſt, vt ſufficere crederetur, ſi quis ſemel quotannis, & quidem in feſto paſchatos, sacra eucharistia vteretur. Eoque pertinet, quod in concilio Tridentino, *ſeſſ. 13. can. 9.* ſancitum eſt: *ſi quis negauerit, omnes & ſingulos Chriſti fideles vtriusque ſexus, cum ad annos diſcretionis peruenierint, teneri ſingulis annis, ſaltem in paſchate, ad communicandum, iuxta praeceptum ſanctae matris eccleſiae; anathema ſit.* Hinc enim condiciſimus, in eccleſia Romana adhuc ſufficere, ſi quis ſemel quotannis, in feſto nimirum paſchatos, sacra eucharistia vtatur. Nos autem illud anathema non ferit, quippe qui non tantum non negamus, ſemel quotannis ad sacram coenam accedendum eſſe; ſed frequentiore etiam sacrae coenae vſum vrgemus, eumque toties repetendum, inculcamus, quoties fides corroboracione quadam indiget. Legenda omnino, quae beatus LVTHERVS noſter hac de re diſſerit, in *catechiſmo maiori. p. 559. 19.* Vſu interim inualuit in noſtra quoque eccleſia, vt tribus plerumque, quatuorue vicibus quotannis ad sacram coenam accedamus, idque olim in vſu fuiſſe, antea docuimus; ſed ad ſtatum potius animi, quam temporis rationem, quolibet hic reſpicere debere, numquam non noſtrates manere ſolent. Ad reliquas *reſpectamus*, quae in ſacrae coenae celebratione obſeruantur, quod attinet, generalim tenendum, primam inſtitutionem in iis tantum, quae ad ipſam ſacramenti huius eſſentiam ſpectant, pro regula eſſe; non autem in aliis. Perinde itaque eſt, quae diei hora sacra eucharistia celebretur, etſi Chriſtum, ob agnum paſchalem, tempore veſpertino eam inſtituiſſe, conſtet. Cum agapis ſacram coenam coniunxit vetus eccleſia, quas tamen ſequior aetas ob cauſas grauiffimas recte omiſit. In hiſce namque & aliis eiusdem generis, libertati chriſtianae concedendus eſt locus, vt retineatur aut abrogetur aliquid, prout eccleſiae commodum hoc ſua-

suaserit, aut postulauerit. Quae de hisce omnibus ex antiquitate ecclesiastica adferri poterant, non sunt huius loci. Legi ea in compendio possunt in *QUESTEDII antiquitatibus biblicis & ecclesiasticis, c. 4. sect. 3. p. 369.*

** Quod omnibus, qui sacra coena utuntur, utrumque symbolum, adeoque non tantum panis, sed & vinum exhibendum sit, ex ipsa Christi seruatoris institutione iterum apertissime constat. Hanc vero in iis, quae ad ipsam essentiam eucharistiae spectant, pro regula & norma nobis esse, antea iam indicauimus. Nec dubitari potest, calicem, siue vinum aequè ad essentiam sacrae coenae spectare, ac panem, cum seruator non minus dixerit: *bibite*, quam dixerat: *edite*. Et, si bibulionem sanguinis Christi ad ipsam sacramenti huius essentiam pertinere negaueris, eadem ratione & manducationem corporis Christi ad eam pertinere, negari poterit; aut luculenter ostendendum, cur manducatio ad essentiam huius sacramenti pertineat, bibitio autem non aequè. Quod frustra tentaueris. Praeterea, cum omnis institutio diuina sit instar legis, aut potius obligationem, de mediis salutis, secundum praescriptum Numinis viurpandis, secum vehat: sequitur, omnes etiam, qui sacra coena uti possunt, ut ea utantur, iure diuino obligatos esse; simulque eodem iure obstrictos, ut ita utantur, prout Christus eam instituit, hoc est, sub utroque symbolo, pane & vino. Voluntas enim diuina est, ut mediis gratiae non tantum utamur, sed ut iis recte utamur: adeoque ut sacramentis eum prorsus in modum, & non aliter, in iis, quae ad illorum essentiam spectant, utamur, quam prout ea instituit, atque, ut omnes iis uterentur, voluit. Quodsi dicas, in prima institutione solos aduulisse apostolos, qui, cum clerici fuerint, argumentum inde duci non posse, eadem ratione sacram. eucharistiam administrandam, cum & laici eadem uti volunt; respondemus, posse discipulos seruatoris non tantum ut apostolos, seu do-

ctores ecclesiae vniuersales, sed & generatim ut discipulos Christi, quos hodie christianos vocamus, spectari. Non priori, sed posteriori modo eos hic considerandos, vel inde liquet, quia ceteroquin sequeretur, totam sacram. coenam ad solos clericos, non autem ad laicos, pertinere. Non minus itaque a pane sacro excludendi erunt laici, quam a calice. Eadem namque ratione, ut & in calicis & panis sumptione spectentur, par est. Accedit, quod Paulus sacram. coenam Corinthiis, secundum institutionem seruatoris celebrandam, commendans, nullum inter clericos atque laicos discrimen faciat, *1. Cor. XI, 23. sq.* Ad solos enim clericos, dum hoc scripsit, apostolum sermonem direxisse, quis sibi persuadeat? Vim huius rationationis in ipso concilio Tridentino sensit IAC. PAYVA, Lusitanus, qui, quo pacto hinc se expedire conatus sit, verbis PAVLI SARPII, aut, ut se dici voluit, PETRI SVAVIS POLANI, referre placet: *Neque silentio praetereundum, quod ab Iacobo Puyua Lusitano sermo adlatum, Christum & praeeptum, & exemplo declarasse, speciem panis omnibus, calicem vero solis sacerdotibus concedendum. Ipsum enim pane consecrato dedisse eum apostolis, cum adhuc essent laici, & vniuersum populum repraesentarent, cum mandato, ut de eo comederent omnes; deum ordinasse apostolos sacerdotes, his verbis: hoc facite in mei commemorationem; ac tandem consecrasse calicem, & eisdem iam in sacerdotes consecratis porrexisset; hist. conc. Trid. l. 6. p. 898.* Ita satis quidem lepide PAYVA. Adit itaque SARPIS, prudentiores quosque hoc genus argumentorum pro leui duxisse. Sed num firmiora certioraque prudentiores illi protulerunt? *Quobus, inquit idem historicus, insistebant. Vnum erat, ecclesiam a Christo habere potestatem, res accidentales in sacramentis immutandi. In eucharistia autem, tanquam sacrificio, utramque speciem esse necessariam, sed tanquam sacramento, vnam solum. Itaque rite potuisse ecclesiam vnius tantummodo sumi imperare*

Ecce. Alterum argumentum erat, ecclesiam errare non posse. Cum autem ea vsum solius speciei panis introduxerit, idque tandem concilium Constantiense adprobauerit, iure dicendum, nullum exstare praeceptum diuinum, aut necessitatem in contrarium. Quae profecto non tantum ieiuna admodum, sed fere puerilia sunt. Ineptum prorsus & friuolum est, quod dicunt, vel adiungunt potius, calicis vltim ad res accidentales pertinere. Secus se rem habere, iam ante Paulus Corinthiis commendauit, vt sacrificium, non autem, vt sacramentum, eam spectandam esse? Quis vero, ad alterum quod attinet, eos docuit, ecclesiam errare non posse? Quis hanc ratiocinationem ferat: quia ecclesia hoc introduxit, ergo iure diuino contrarium sanctum non est. Si enim demonstretur, vti demonstratum est, iure diuino sanctum esse, vt omnibus, sine discrimine, sub vtroque symbolo, sacra eucharistia porrigatur: num ideo hoc credendum non est, quia ecclesia contrarium sanctiuit? aut annon potius inferendum, errare omnino ecclesiam posse, & reuera vna cum concilio Constantiensi errasse grauiter? Cum vero prudentiores illi, quos SARPVS vocat, huc deuenierint, quia nec illa, quae ex scriptura sacra, pro eucharistia sub vna specie administranda, afferbantur, iis faciebant satis; recte inde colligimus, prudentiorum in ecclesia Romana confessione, hancce illius ecclesiae & doctrinam & consuetudinem scripturae sacrae & suffragio, & praesidio destitui. Talia erant, quae ibidem historicus adducit, quod Jo. VI, si dicatur, si quis ex hoc pane

*manducauerit, viuet in aeternum. Plane ac si se:untor non v. 53. sanguinis sui non minus, quam carnis mentionem faceret; quamquam, eum omnino ibi de eucharistia non loqui, hodie constet inter omnes, & supra iam obseruatum sit. Praeterea, cum ad loca scripturae prouocant, in quibus *fractio panis* commemoratur, si modo de eucharistia ibi sermo est, per receptam Ebraeorum, quos scriptores noui testamenti imitantur, loquendi consuetudinem ita intelligenda sunt, vt cibi pariter ac potus sumtio denotetur. Hinc & in eodem concilio Tridentino ANTON. MONDVLPHIENSIS, episcopi Praegensis theologus, omnium istarum rationum, quae pro vna specie laicis danda, adlatæ erant, commonstrata imbecillitate, consultum esse putauit, vnice Constantiensis concilii decreto inhaerere, vt is, quem laudauimus, SARPVS, l.c. itidem refert. Nec rectius illi ex Romanensibus causæ suae consulunt, qui ad *concomitantiam* sese recipiunt, vna cum corpore sanguinem etiam Christi accipi, contendentes, quia corpus numquam sit sine sanguine. Hoc enim si procederet, cur quæso Christus distinde primum cum pane corpus, deinde cum vino sanguinem suum exhibuit? Et, si laici hac ratione itidem sanguinis Christi participes sunt, & fieri debent, cur ergo calicem illis subtrahunt? Conticescere miseros illos seruator ipse iubet, dum non tantum *edere*, sed *bibere* etiam eos, voluit, qui sacra eucharistia vtuntur. Iam vero, qui solum panem accipiunt, edunt quidem, sed non bibunt. Et ita cum scriptura sacra pro nostra sententia militet, nunc & ad veteris ecclesiae consensum, & patrum prouocare possemus testimoniam. Sed de iis deinceps, ad §. 23. erit dicendi locus. Nunc scitem addimus, in ipso iure canonico, *decret. part. 3. de consec. dist. 2. c. conperimus, p. m. 454.* reueri decretum GELASI pontificis, quo diserte prohibet, ne sacramentum diuidatur. Digna sunt eius, quae hic legantur, verba: *Conperimus autem,**

tem, quod quidam, *sunt* tantummodo corporis sacri portione, a calice sacri cruoris abstineant. *Qui* procul dubio (quoniam nescio, qua superfluitate docentur obstringi) aut integra sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur; quia divisio vnius eiusdemque mysterii, sine grandi sacrilegio non potest prouenire. Ipse ergo pontifex GELASIVS, qui circa finem saeculi quinti sedis Romanae praefuit, sacrilegii reos pronuntiat, qui sacramentum eucharistiae diuidunt, hoc est, sub vna specie illud administrant. Inscriptio equidem decreti huius *l. c.* ita se habet: *Corpus Christi sine eius sanguine sacerdos non debet accipere*; ac si de solis sacerdotibus esset intelligendum. Sed in ipsis episcopi huius verbis nullum vestigium exstat, ex quo colligi queat, eum tantum de sacerdotibus loqui. A GRATIANO itaque, vel alio quodam, ista inscriptio profecta videtur, qui, cum videret, haecce verba communioni sub vna specie repugnare, illa hac ratione in alium sensum trahere voluit. Atque haec cum ita se ha-

§. XX. *Effectus* siue fructus sacrae coenae, qui & *finis* rationem habet, est recordatio & commemoratio mortis Christi, *1. Cor. XI, 26.* Quae, si recte instituat, non potest non fides inde confirmari, vnde simul confirmatio & obignatio promissionis euangelicae, de remissione peccatorum, tum & nouum amoris, quo Deum pariter ac alios homines prosequimur, incrementum sequitur. *

* Non tantum Paulus, *1. Cor. XI, 26.* hoc docet, adnuntiationem, seu commemorationem mortis Christi suam esse sacrae eucharistiae, sed ipse quoque seruator, dum hoc facite, inquit, *ut tibi in remedium, ad mei recordationem, Luc. XXII, 19.* Hic vero res ipsa docet, non talem intelligi mortis Christi adnuntiationem, aut commemorationem, quae absque animi adfectu, solis verbis, peragitur, & ab improbis etiam, atque hypocritis, sine villo illorum fructu, institui potest; sed eiusmodi, qua homo ex maximorum, per mortem Christi in se collatorum, beneficiorum, quae sacra eucharistia efficacissime illi in memoriam reuocat, consideratione commotus, ad amorem seruato-

beant, vitio maioribus nostris verti non debet, quod in articulis Smalcaldicis, *part. 3. art. 6. p. 330.* ita pronuntiauerint: *De sacramento altaris sentimus, non tantum vnam speciem esse dandam. Non enim indigemus doxosophia ista, quae nos doceat, sub vna specie tantum esse, quantum sub vtraque, sicut sophistae & concilium Constantiense docent. Etsi enim verum esse forte possit, quod sub vna tantum sit, quantum sub vtraque (non dicunt, quod hoc verum sit, sed quod forte verum esse possit, adeoque concomitantiam neutriquam admittunt) tamen vna species non est tota ordinatio & institutio per Christum facta, tradita & mandata. Inprimis vero damnamus & exsecramur, in nomine domini omnes eos, qui non tantum vtramque speciem omittunt, verum etiam tyrannice eam prohibent, damnant, & blasphemant, ut haeresim, & ita se ipsos supra & contra Christum dominum & Deum nostrum extollunt, opposcentes & praeponentes se Christo &c.*

ris optimi ardentissimum concitatur, animumque adeo gratum, deuotumque seruatori suo, verbis factisque, cumprimis obsequio, testari ac declarare, gessit. Et talis sane commemoratio, vt non nisi ab eo, qui ob peccata admissa vero dolore percussus, de illorum remissione, per mortem sanguinemque Christi certus, adeoque fide vera praeditus est, expectari potest; ita quo pacto nunc fides eiusmodi hominis inde confirmetur, facile intelligitur. Quoties enim in sacra eucharistia verum corpus, verumque sanguinem accipit; toties nouo quodam documento certior redditur, per mortem istam Christi, sanguinisque effusione omnia

omnia peccata sua expiata, deleta, remissa esse; adeo vt *videtur* sit *ueneranda* illis, qui sunt in Christo Iesu &c. Rom. VI.1, 1. Qua quidem ratione, cum fides corpus sanguinemque Christi, prout illud pro nobis in mortem traditum, hic autem effusus est, adprehendat; quid *manducatio* & *bibitio spirituales*, *so. VI, 35. it. 53. sq.* sit, intelligitur. Cum ista porro fidei confirmatione non potest non coniuncta esse confirmatio & obsignatio promissionis euangelicae, de remissione peccatorum; nisi potius dicere velis, ex ista promissionis euangelicae obsignatione ipsam fidei confirmationem fluere, quod & antea indicaui. Promissionis autem istius euangelicae confirmatio & obsignatio inde potissimum existit, quod, dum verum corpus, verumque sanguinem Christi in sacra coena accipimus, inde simul certi reddimur, *pro nobis*, & *pro nostris peccatis* Christum mortuum esse, sanguinemque suum effudisse. Vt ergo quisque, qui ad sacram coenam accedit, longe certissimus est, & dubitare nequit, quin verum corpus, verumque sanguinem Christi accipiat; ita & dubitare inde nulla ratione potest, quin Christus *pro se*, proque *suis peccatis* mortuus sit, sanguinemque suum effuderit. Porro cum amor, quo Deum pariter ac alios ho-

mines prosequimur, sit fructus fidei; fieri aliter nequit, quam vt & hic incrementum capiat, quoties fides confirmatur, magisque excitatur. Accedit, quod omnia, quae in hocce sacramento peraguntur, ita comparata sint, vt summum Numinis erga miseros mortales amorem, velut vitis coloribus depingant, & ante oculos ponant. Hunc vero, quo diligentius consideramus, eo acius iterum ad Deum diligendum nos incendi oportet, vnde rursus intensior aliorum hominum dilectio sequitur. Ita namque Ioannes rationes subducit: *si sic nos amauit Deus, nos vicissim debemus amare nos mutuo; 1. ep. IV, 19*. Qui praeter haec tenus commemoratos sacrae coenae effectus ab aliis adhuc addi solent, spiritualis nutritio ad vitam, arctior cum Christo vnio, spes certior resurrectionis & vitae aeternae, & ipsa denique vita aeterna, cum ex fidei confirmatione itidem fluant, & ex dictis facile intelligantur, vt de his aliquid addamus, necesse non est. Ceterum qui de ipsa sacramentorum efficacia, deque fide & expiatione peccatorum nostrorum non recte sentiunt, vt Sociniani, & alii, qui eiusdem sunt generis; eos & quae de effectibus, seu fructibus, sacrae coenae diximus, non admittere, mirum non est.

§. XX. Plurimis doctrinam de sacramentis noui testamenti subinde apud varios homines erroribus fuisse corruptam & deprauatam, neminem fugit. * Et ad baptismum quidem quod atinet, cum ratio capere nequeat, quo pacto ritus eiusmodi externi effectum spirituales producere possint, mirum non est, fuisse, & esse adhuc, qui baptismum pro caerimonia quadam, cuius nulla sit in mentem hominis efficacia, habeant; alii omnino ne quidem necessarium esse ducant; alii vero illis, qui vsu rationis nondum polleant, neutiquam conferendum, existiment. Rursus tamen alii, in alterum extremum procurrentes, & solius operis virtute baptismum prodelle, sibi persuadentes, plus, quam

decet, eidem tribuunt. ** constabit. Priusquam vero de singulis, baptismo & sacra coena, hoc demonstremus, illud adhuc obseruandum, quod & supra ad §. 1. huius capituli iam monuimus, de ipso sacramentorum noui testamenti numero inter

* Causas, cur generatim de sacramentis plurimi non recte sentiant, supra iam ad libri praecedentes c. 1. §. 19. indicaui; quas quidem vel maxime in sacramentis noui testamenti locum inuenire, ex dicendis

ter nos & Romanenses disceptari; siquidem hi, baptismo & sacrae eucharistiae, confirmationis baptizatorum, matrimonium, poenitentiam, ordinem, atque extremam unctionem addunt, adeoque septem novi testamenti sacramenta statuunt. In cuius erroris si inquiramus originem, ambiguitatem vocis *sacramenti* plurimum eo contulisse, negari nequit. Ea enim, cum latini patres pro mysterio vterentur, hinc & rebus omnibus, in quibus aliquid mysteriorum inesse videbatur, tribuerent; scholastici doctores, id minime aduertentes, & veterum dicta incaute arripientes, quaedam instituta pro sacramentis, proprie sic dictis, venditare coeperunt, quae nihil minus sunt, quam sacramenta. Ad scholasticos enimvero doctrinae de septem sacramentis originem referendam esse, praecclare iam MART. CHEMNITIVS noster docuit. *Operae pretium, inquit, est, observare, quod apud veteres scriptores nullae exstant vel disputationes, vel probationes de septenario sacramentorum numero. Sed tempore Hugonis & Lombardi ex Sorbona in ecclesiam inuenta est haec opinio, quod nec plura, nec pauciora sint, in novo testamento sacramenta, quam septem. Nec praetermittendum, quod idem porro addit: Et Lombardus quidem, cum alias ex patribus sua probare soleat, de septenario sacramentorum numero ne unam quidem veterum sententiam adlegat &c. in exam. conc. Trid. part. 2. loc. 1. sect. 1. p. 273. Quod CHEMNITIVS adserit, nullam apud patres septem sacramentorum mentionem fieri, id, qui doctiores sunt inter Romanenses, fatentur, quamquam eius rei causam ex disciplina arcani arcescere adlaborent. Sic ANT. PAGI, ex hac, inquit, arcani disciplina provenit, quod primis ecclesiae saeculis nulli tractatus de septem sacramentis, quorum nostris temporibus tam frequens mentio, scripti sint. Et quibusdam interiectis: Postquam sexto ecclesiae saeculo disciplina illa abolita fuit, frequens sacramentorum memoria non tantum apud Grae-*

*cps, sed & apud Latinos, saltem a Caroli magni tempore &c. in critica historico-chronologica, in annales Baronii, ad an. 118. num. 9. pag. 120. Pari ratione iam antea EMANUEL SCHELSTRATIVS: Si enim pervoluamus omnia antiquitatis monumenta, si perscrutemur cuncta antiquissimorum patrum scripta, si investigemus ipsa synodorum decreta, nullum tractatum, nullum librum, nullum decretum reperimus, quod ante septimum saeculum egerit de septem sacramentis, eorumque ritus exposuerit. E contra vero post septimum saeculum non modo apud Latinos, sed etiam Graecos frequens eorum memoria reperitur &c. de disciplina arcani, c. 7. art. 1. Verum quemadmodum lubentes, & ambabus, quod aiunt, manibus acceptamus, quod viri isti docti fatentur, nullam apud veteres septem sacramentorum fieri mentionem; ita, quod eius rei causam in disciplina arcani quaerunt, id pro figmento, quod omni prorsus fundamento destituitur, habemus merito. Etenim, ut alia taceam, cum veteres subinde de proprie sic dictis sacramentis, baptismo & sacra coena, in scriptis suis loquantur; cur quae so & reliquorum, si plura credidissent, non facere potuissent mentionem? aut, si arcani disciplina obstitit, ut id non facerent, cur eadem ratio non obstitit, quo minus de baptismo & sacra coena toties verba facerent? aut quanam eos prohibuit religio, ut septenarium sacramentorum prodere noluerint numerum? Praeterea, etsi vterque & SCHELSTRATIVS, & PAGI adferant, inde a septimo saeculo existisse, qui saepe septem sacramentorum meminerint; nullum tamen nominant, nec nominare possunt, auctorem, ante HUGONEM VICTORINVM, qui diserte septem sacramenta commemoraret. Verum quidem est, vocem *sacramenti* apud Latinos, & *μυστήριον* apud Graecos, aliis quandoque rebus, quae a nobis pro sacramentis non habentur, tribui; sed utriusmodi etiam rebus, quas nec Romanenses pro sacramentis habent, e. g. signo crucis,*

tribuuntur; ita nihil aliud inde sequitur, quam in latiori quandoque significatione vocem illam acceptam esse; septenarius sacramentorum numerus ex eo colligi nequit. Sed legenda, quae adcurate contra SCHELSTRATVM disputat WIL. ERN. TENTZELIVS, in *exercitat. selectis, part. postler. p. 271. f.* Ad Graecos quod attinet, veteres non plura, quam duo, nobiscum admisisse sacramenta, baptismum & eucharistiam, certum est. Recentiori autem aetate hancce de septem sacramentis doctrinam equidem adoptarunt, sed, vt nihilolocius ingens discrimen inter illos & Romanenses intercedat; quod luculenter ostendit HEINECCIUS, in *delincent. ecclesiae graecae vet. & recent. part. 2. cap. 6. §. 6. p. 183. fq. & §. 31. p. 236. fq.*

* Ad duas itaque classes praecipuos, qui & in hocce sacrae doctrinae capite occurrunt, errores referre licet, ad quarum priorem qui pertinent, minus, ad posteriorem, plus, quam decet, actui externo baptismi tribuunt. Ad priorem non tantum illi referendi sunt, qui baptismum minime necessarium dicunt, aut pro ritu quodam ecclesiastico, & caerimonia, omni efficacia destituta, habent; sed &, qui infantes baptizandos, negant; immo &, qui efficaciam baptismi a conditione & pietate, seu sanctitate ministri baptizantis, pendere, existimant, & hinc ad anabaptismum proueniunt. Omnium enim istorum errorum vnum eundemque, si rem paullo adcuratius ponderaueris, fontem deprehendes, scilicet, quod ratio, sibi relicta, non cernat, quo pacto actus eiusmodi externus effectum spirituale in animis hominum producere queat. Inter eos, qui baptismum prorsus reiecerunt, aut minus necessarium duxerunt, ipsimet commemorandi sunt Manichaei, quippe de quibus AVGVSTINVS: *Baptismum in aqua nihil cuiquam perhibent salutis adferre: nec quemquam eorum, quos decipiunt, baptizandum putant; haeresi 45.* Et sane, cum iidem, id, quod in homine malum est, substantiam

quamdam esse, existimauerint; mirum non est, quod crediderint, baptismum ad eius vim aut tollendam, aut imminuendam, vel infringendam parum prodesse. *Carnalem, inquit idem AVGVSTINVS, concupiscentiam, qua caro concupiscit aduersus spiritum, non ex vitata in primo homine natura nobis inesse infirmitatem, sed substantiam volunt esse contrariam, sic nobis adhaerentem, vt, quando liberamur atque purgamur, separetur a nobis, & in sua natura etiam ipsa immortalter vinat, easque duas animas vel duas mentes, vnam bonam, alteram malam, in vno homine inter se habere conflictum, quando caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Nec in nobis sanatum hoc vitium, sicut nos dicimus, vnuquam futurum, sed a nobis sciuntiam atque seculam, substantiam istam mali, & finito isto saeculo post conflagrationem mundi, in globo quodam, tamquam in carcere sempiterno, esse victuram &c. l. c.* Manichaeis Seleucianos & Hermianos adiungimus, de quibus idem AVGVSTINVS: *Baptismum in aqua non accipiunt; haeresi 59.* Cuius sententiae causam, AVGVSTINO non memoratam, aquae vilitatem fuisse, DANÆVS existimat. ad *Aug. l. c.* Repugnat autem vossivs, istosque haereticos potius verbis Ioannis baptistae: *ipse vos baptizabit in spiritu & igne, Matth. 11. n.* perperam intellectis, in errorem illum inductos, contendit; idque ex PHILASTRIO colligit, *disp. de baptismo, thesi 2. p. 35.* Verba autem PHILASTRI, de Seleuco & Hermia loquentis, haec sunt: *animas hominum de igne & spiritu esse existimantes, isto baptismum non vtuntur, propter verbum hoc, quod dixit Ioannes baptista: ipse baptizabit vos in spiritu & igne; de b. refut. n. 55. p. m. 25.* Vnde patet, eos quidem, ad sententiam suam confirmandam, ad dictum Ioannis baptistae prouocasse; verum tamen erroris fundamentum fuisse, quod crediderint, animas hominum de igne & spiritu esse, adeoque baptismi, qui aqua peragitur, nullam in eas vim esse & efficaciam. Nec praeter-

termittendum, Seleucianis istis & Hermianis quaedam cum Manichaeis fuisse communia, vt ex AVGVSTINI l. c. patet. De archonticis, qui nonnulla a Valentinianis acceperunt, EPIPHANIVS auctor est, quod iidem baptismum repudiauerint: ἀναθεματί-
ζουσι τὸ λουτρὸν, καὶ τε εἰν τιναὶ ἐν αὐτοῖς προ-
λαμβάνουσι καὶ βαπτισμένοι. Baptismum da-
mnam, et si quidam inter eos fuerint, qui essent
baptismo initiati; haeretic. 40. p. m. 292. Immo
generatim sacramenta eos reiecit, ex eo-
dem EPIPHANIO constat, quippe qui antea
adlatis verbis haec statim subiicit: τῇ τε τῶν
μυστηρίων μετοχῇ, καὶ ἀγαθότητι ἀποδοῦναι, ὡς
ἄλλοις τῶν ὄντων, καὶ his ὅνομα Σαβωθ γεννημένην
τοῦτο. *Mysteriorum communionem & boni-
tatem repudiant, tamquam alienam, & in
nomine Sabaoth repertam.* Ad quae qui-
dem EPIPHANII verba haud dubie DANÆVS
respicit, quando inter archonticorum do-
gmata hoc quoque refert: *Sacramenta a
domino nostro Iesu Christo instituta, & nobis
relicta tollunt, & ex ecclesia prorsus eiiciunt,
quod indignum putent, vt res spiritualis vilius
terreni elementi similitudine repraesentetur,
& res coelestis per corporalia & sensibilia si-
gnificetur aut peragatur. Itaque hi vere sunt
sacramentarii; ad Augustini l. c. p. 59.* Ratio-
nem equidem, cur in istam sententiam in-
gressi sint, EPIPHANIVS non addit; satis ta-
men vero est simile, eos rebus eiusmodi ex-
ternis nullam tribuere voluisse efficaciam
ipsi spiritualem. De Messalianis, qui & eucha-
stiae vocantur, THEODORETVS auctor est, quod
baptismo nullam itidem tribuerint effica-
ciam. Dogma quippe illorum esse, ait:
μημίαν ἐκ τοῦ θεοῦ βαπτίσματος ἀφελόμεν τοῖς
ἀξιοῦμένοις γίνεσθαι· μόνον δὲ τῇ σπουδαίᾳ εὐχαρίᾳ
τῶν δαίμονων τὸν ἑαυτοῦ κτείναν· *diuini bap-
tismi lauacrum his, qui eo tincti erant, nihil
omnino prodesse, sed solas preces ardentes
daemonem in animis habitantem expellere;*
h. h. eccl. l. 4. c. 11. Eiusdem rei & alibi, scilicet
in epitome diuinorum decretorum, siue l. 5.
haereticar. fabul. c. 18. tom. 4. oper. p. m. 292.

meminit. Cum enim de baptismo dixisset,
eum non tantum donare remissionem vete-
rum peccatorum, sed spem etiam ingerere
promissorum honorum, mortisque domi-
nicae & resurrectionis facere participes &c.
addit: ἐν γὰρ, ὡς ἐφ' ὀφθαλμοῖς Μισσαλιανῶν
νομίζουσι, ζυγὸν μόνον μιμεῖται τὸ βάπτισμα, τὰς
προγεννητικὰς ἀφαιρούμενον ἀμαρτίας· τοῦτο γὰρ
ἐν περιστάσι χαρίεσται. Non enim, vt amentes
putant Messaliani, nouaculam tantum imita-
tur baptismus, praecedentia auferens pecca-
ta. Hoc enim ex superabundanti largitur.
Ex quo discimus, hoc tandem largitos Mes-
salianos, peccatorum iam commissorum
remissionem per baptismum impetrari;
neutiquam autem vim quamdam, seu vir-
tutem, qua futuris resistere queamus, Quae
si illorum mens fuit, vim producendi vel
efficiendi regenerationem prorsus baptismum
denegarunt, quod genuinum illorum prin-
cipium est, qui infantes baptizandos abnu-
unt. Quod si & reliqua, quae de Messalianis
referuntur, expendas, facile perspicias, eos
actibus externis parum aut nihil, ad effectus
spirituales procudendos, tribuisse, cum
omnia ad preces retulerint. Et ita etiam
discimus, & eorum ex eodem fonte, ac reli-
quorum, de quibus haecenus diximus, pro-
fluxisse errorem.

Qui systema Pelagianum paulo accuratius
considerauerint, facile deprehendent, sa-
cramenta, speciatim baptismum, non alio,
in eo, loco, quam ritus quosdam, & caer-
monias ecclesiasticas esse posse. Ipsam enim
gratiam qui negant, quid mediis gratiae
opus habent? & quod homines per naturae
vires sibi ipsi dare possunt, id vt per sacra-
menta demum, speciatim baptismum, im-
petrent, necesse non est. Cumque & pec-
catum originale negent Pelagiani, non pos-
sunt non censere, baptismi infantum nul-
lam esse vtilitatem. Colligi hinc omnino
poterat, eos paedo-baptismum non admi-
sisse; quam etiam sententiam illis diserte
tribuit IOSEPHVS VICECOMES, obferu. eccl. f. de

antiquis baptisimi ritibus, l. 2. cap. 1. itemque DANÆVS, in indice tertio, quem notis in Augustinum de bacresibus subiecit, vbi dicit: baptisimum Christi spernunt Pelagiani; & iterum: baptisimum paruulis fidelium negant dandum Pelagiani. Verum Pelagius, etsi iam eo, quo vivebat, tempore, hoc ei obiceretur, constanter inficiatus est, se paruulorum baptisimum reicere. Quod & AVGVSTINVS agnoscit, qui tum de se, tum de Africanis patribus, testatur, quod istum Pelagionem impudentem errorem, *lib. de peccato originali. c. 17.* Pluribus hoc elidit vossivs, *bist. pelag. l. 2. part. 2. thes. 4. p. 65.* qui & recte obseruat, etiam Pelagianis infantes peccatorum immunes arbitrantur, geminam tamen illos habuisse causam, cur eos baptizandos crederent; vnam, ratione huius vitæ, quod per baptisimum in filiorum numerum adoptarentur; alteram, ratione alterius, quod per illum promissionem accipiant regni caelestis. Nimirum, vt idem porro docet, Pelagius inter gehennam & regnum caeleste statum medium fingebat, quo digni sint, qui vtroque sint indigni. Per baptisimum itaque dicebat infantes e statu medio in summum transferri, hoc est, e non filiis, & non heredibus (attamen nec iræ filijs) filios Dei fieri, & coheredes Christi. Retinebant quoque formulam baptisimi, eo tempore in ecclesia vitatam, qua in remissionem peccatorum baptizabantur; sed ita, vt hoc iterum sensu suo intelligerent, baptisimum in remissionem peccatorum fieri, non quia in parulis, sed in alijs, hoc praestet. Quod merito inter reliqua fallaciae, qua subinde ad errores suos aut tegendos, aut dissimulandos, vsi sunt, specimina refertur. Licet autem Pelagius paedobaptisimum non reiceret, videntur tamen eo tempore alij existisse, qui eum repudiarent, & ex principiis eius hoc, quod non poterat non inde fluere, deriuarent: siquidem in concilio Carthaginensi, quod anno 418. habitum est, *can. 2.* sancitum legimus: *Quicumque paruulos re-*

centes ab vteris matrum baptizandos negat; aut dicit, in remissionem quidem peccatorum eos baptizari, sed nihil ex Adamo trahere originalis peccati, quod regenerationis lauacro expictur; anathema sit. Vbi, cum posterius membrum citra controuersiam Pelagianos feriat, non est, quod dubitemus, quin & prius ad eos, qui ex eadem schola prodierunt, pertineat. Similia deinceps in alijs concilijs pronuntiata sunt.

Priusquam vero ad eos transeamus, qui ex recentioribus illorum, quos hactenus commemorauimus, presserunt velligia; de illis aliquid adhuc dicendum, qui, ex conditione baptizantis efficaciam baptisimi aestimantes, non minus ad anabaptisimum proni sunt, quam, qui paruulis non recte conferri baptisimum, credunt. Namque huius erroris, vt iam antea indicauimus, non aliunde est deriuanda origo, quam, quod ipsi baptismo non eam, quam debebant, efficaciam tribuant. Et ex haereticis quidem primo Nouatiani hic commemorandi veniunt, quippe de quibus praeter alia & hoc refertur, quod eos, qui a catholicis ad illos deficiebant, rebaptizauerint. Auctor huius rei CYPRIANVS est, qui, *nec nos mouet, inquit, Nouatianenses rebaptizare eos, quos a nobis sollicitant; quando ad hos omnino non pertineat, quid hostes ecclesiae faciant &c. ep. 73. ad lubaianum, p. 306.* Idem & AMBROSIVS testatur, *lib. 1. de poenitentia, cap. 6. conf. & ALEXANDER, bist. eccl. N. T. saec. 3. art. 4. §. 4. p. 383.* Enimuero cum Nouatiani se solos pro sanctis & puris haberent, vnde & cathari (αὐθαρῆς) dicti sunt, reliquos autem pro immundis; haud difficulter causam iterati baptisimi perspicere licet; scilicet, quod baptisimus in se nullam efficaciam habeat, adeoque a sanctitate, puritateque eius, qui illum administrat, accipiat. Et eadem quoque sententia TERTVLLIANI, CYPRIANI, aliorumque catholicorum menti fuisse videtur, dum, quosuis sine discrimine haereticos, ad ecclesiam veram se conferentes, rebapti-

zandos,

zandos, statuebant; quod & conciliorum quorundam olim confirmatum fuit decretis. Et TERTULLIANVM quidem in ea fuisse sententia, ex libro eius de *baptismo*, c. 15. constat. Immo eius auctoritate CYPRIANVM, aliosque patres Africanos, vt in eundem errorem praecipites ruerent, praecipue inductos, a vero non abhorret. Rigorem autem TERTULLIANI in vitae sanctae studio, & disciplina ecclesiastica, qui cogitauerit, facile sibi persuadebit, non alia fere, quam quae Nouatianus inducti sunt, vt hanc sententiam amplecterentur, commotum fuisse causa. CYPRIANO deinceps, & iis, qui cum illo faciebant, se opponebat STEPHANVS pontifex, sed ita, vt in alterum extremum procurreret, dum, nullum haereticum rebaptizandum, aderebat. Discrimen namque faciendum erat inter haereticos, num baptismum in iis, quae ad essentiam eius spectant, rite administrarent, an vero talia doceant, quae essentiam eius euertunt. Priores, vt pote recte baptizatos, neutiquam rebaptizandos, res ipsa docet; posteriores baptizandos omnino, manifestum est; cum reuera non rebaptizentur, siquidem omnino non baptizati censentur. Et hoc etiam discrimen deinceps in synodo Nicaena, Laodicensi, & Constantinopolitana comprobatum fuit. Legenda, quae de hisce omnibus adcurate & diligenter vossivs disserit, de *baptismo*, disp. 18. §. 20. p. 3. o. sq. Vt autem, qui cum STEPHANO ad alterum illud extremum probabantur, solo disputationis feruore ad hoc abrepti videntur; ita, qui prius defendebant, saltem si primam in TERTULLIANO originem spectes, nostram suo exemplo stabiliunt sententiam. Confirmant vero eandem etiam Donatistae, de quibus AVGVSTINVS: *Audent etiam rebaptizare catholicos, ubi se amplius haereticos esse firmarunt, cum ecclesiae catholicae vniuersae placuerit, nec in ipsis haereticis baptismum commune rescindere; de haereticis* c. 69. Vbi quod dicit, ecclesiae catholicae vniuersae placuisse, nec in ipsis haereticis baptismum

commune rescindere, cum grano quodam falsi intelligendum esse, ex antea didicis liquet. Si quis vero perpendat, princeps Donatistarum dogma fuisse, ecclesiam Dei eam demum in his terris agnoscendam, & sequendam, quae omni ruga, macula & peccato, quantumvis leui, careat, & pura sit; statim perspiciet, ex eo, quem antea indicauimus, fonte, errorem illorum, de rebaptizandis catholicis, profluxisse.

Atque haec quidem de veteribus quibusdam haereticis commemorare visum fuit, vt errorum, quos recentiores in hoc doctrinae capite protulerunt, fontes eo luculentius omnibus paterent. Inter hos autem Sociniani se primum nobis offerunt, qui, vt & in aliis cum Pelagianis faciunt, ita hac quoque in re illorum vestigia premunt. Nihil aliud, quam, quod naturae viribus homo adlequi potest, admittentes, originale itidem peccatum negantes, non possunt non, tum reliqua sacramenta, tum & baptismum, pro ritu quodam habere, cuius nulla prorsus ad effectus spirituales producendos sit efficacia, nulla hinc etiam necessitas. Et ipsius quidem FAVSTI SOCINI exstat de *baptismo aquae* disputatio, tom. 1. operum eius, p. 709. seq. in qua id ex instituto agit, vt probet, baptismum neutiquam esse necessarium. Nam, inquit, in praefatione, propositi sui rationem reddens, omnia euangelistarum & apostolorum scripta diligentissime perquirens, nusquam nec apertis verbis baptismum aquae externum omnibus in perpetuum, qui christiani esse velint, peraeque praeceptum esse, inuenio, nec aliter dictum, ex quo cum sententiam elici omnino debere, aut posse, adpareat. Et quibusdam interiectis: *Magnum quoddam opus, hand ignoro, moliri videbimur, qui hac ratione terrinae aquae baptismum christianum hominem carere, eoque abstinere posse, demonstrare adgre diamur, nosque ipsos complurium conuictis & maledictis obtriciemus. Sed non propterea veritas suppressenda est &c.* Interim in ipsa tractatione SOCINVS testatur, se,

se, etsi baptismum minime necessarium esse, ducat, non tamen ideo velle, vt abrogetur. *Quid igitur?* inquit, *dixerit fortasse quispiam, num tu alter Nouatus esse vis, & aquae baptismum abrogare?* Minime gentium. Numquam eos laudare potui, qui, siue nostra, siue patrum memoria, hac in re aliquid nouare tentarunt. Quoniam igitur passim receptum est, vt, qui ecclesiae adnumerari debeant, aquae baptismi sint tincti, tingantur porro aquae baptismi omnes, qui pro iam tinctis non habentur. Nihil enim prohibet, quominus id fieri possit, quamuis, vt fiat, praecipuum non fuerit; c. 17. p. 736. Eadem & reliqui, qui eiusdem gregis sunt, presserunt vestigia, nisi quod nonnulli vltius progrediantur, & paedobaptismum omnino reiciant; quemadmodum & in catechismo Rationensi, lib. 5. c. 4. p. 195. 96. diserte docetur, baptismum aquae nullo pacto ad infantes pertinere. MICH. SERVETVM itidem, non nisi adultos baptizari, voluisse, IO. CALVINVS refert, qui & ex illicito contra eum disputat, *inst. christ. relig. l. 4. c. 16. §. 31. seq. p. m. 500. sq.* Socinianis hic anabaptistas iungimus, qui & nomen inde acceperunt, quod eos, qui in infantia baptizati sunt, rebaptizent; quamquam ita vocari nolint, negantes etiam, se rebaptizare eos, qui in infantia baptizati sunt, eo, quod baptismum infantum pro baptismo vero non habeant. Hinc VAN DALE conqueritur, Mennonitas inuidioso nomine anabaptistarum adpellari, quamuis nec nomen hoc, nec rem agnoscant; in *historia baptismorum ebraicorum & christianorum*, p. 388. Sed licet illi baptismum infantum pro vero baptismo non habeant, nos tamen eum verum esse, certi sumus, adeoque aegre ferre non debent, si ex nostra sententia hoc nomen illis imponamus. Eos vero paedobaptismum reicere, atque eos, qui in infantia baptizati sunt, rebaptizare, notius est, quam vt multis probari debeat; conf. HOORNBECKIVS, in *summa controuersiarum*, l. 5. p. 358. sq. Nec Mennonitarum, vt praec-

cipui ex iis nostra aetate vocantur, aliam hanc de re esse opinionem, ex GALENI ABRAHAMVS *apologia protestantium, qui credunt, eos solum baptizandos esse, quibus rationis usus suppetit*, artic. 52. & 53. ANGELI ARENTSON VAN DOOREGEEST *epistola ad Fridericum Spanhemium*, p. 82. VAN DALE *historia baptismorum ebraicorum & christianorum*, p. 337. sq. constat. Qui primi ex iis in hanc sententiam ingressi sunt, haud dubie ad alterum hoc extremum procurrerunt, dum alterum, quod actibus externis plus, quam decet, tribui, euitare voluerunt. Plurimi sane mortalium in rebus externis, ipso praesertim sacramentorum vsu, etsi ne minimum quidem vitae sanctae signum edant, omnem rationem perueniendi ad salutem collocant. Quorum errorem cum intelligant alii, & ab eo se remouere adnituntur, haud raro eo vsque progrediuntur, vt externa omnia, ipsaque sacramenta, aut reiciant, aut pro ritibus; omni efficacia destitutis, habeant. Id quod eo facilius contingit, quod ratio iis suffragari videatur, quippe quae, quo pacto externa ista effectus spirituales producere queant, non capit. Hinc & praecipuus error anabaptistarum, quod baptismum pro signo tantum quodam, seu symbolo, non autem pro medio efficaci, consequendi gratiam, reputant. Hanc VAN DALE mentem esse, supra iam obseruauimus, & ex *historia eius baptismorum*, p. 361. liquet. Cui & GALENVS ABRAHAMVS suffragatur, baptismum nihil aliud, quam signum christianorum, recens receptorum, esse, docens; l. c. art. 52. 53. Ceterum, cum olim & eos, qui iam in alia quadam secta, in adulta aetate, baptizati erant, immo, postquam inter ipsos variae factiones orae essent, nonnulli omnino & eos, qui ab vna ad alteram transibant, rebaptizarent; hodie ab isto more Mennonitae discesserunt. Legenda, quae hac de re diligenter obseruat IOACH. CHR. IEHRINGVS, in *notis ad historiam Mennonitarum a Mennonita quodam belgice scriptam, ab illo autem*

autem in linguam germanicam translatam, notisque illustratam, p. 88. & p. 160. De Quakeris, aliisque eiusdem generis hominibus, ut aliquid addamus, necesse non est, cum neminem fugiat, eos cuncta ad interna ita referre, ut sacramentis, speciatim & baptismo, non adeo magnum pretium statuunt. Reformatae denique ecclesiae doctores, cum generatim sacramenta pro signis, siue symbolis, gratiam Dei significantibus, non autem eam reuera exhibentibus, venditent; non aliter quoque de baptismo sentire possunt. Interim cum paedobaptismum nobiscum defendant, cuius tamen nullus erit usus, nisi vim, infantes regenerandi, illi tribuas, in magnas se coniiciunt difficultates, ex quibus cum non una ratione se expedire conentur, in varias ipsimet sententias abeunt. Repetenda, quae supra ad §. 7. huius capitis copiose ea de re commemorauimus. Et de illis quidem, qui minus, quam decet, baptismo tribuunt, haecenus dictum est. Nunc & de illis, qui plus, quam decet, eidem vindicant, aliquid addendum. Hic vero

Romanenses maxime in censum veniunt, quorum errores, cum superstitione coniuncti, non aliunde magis originem trahunt, quam, quod in externis, omnem fere colendi Deum rationem, collocantes, facile ad vim quamdam & efficaciam, qua minime gaudent, iis adscribendam, se induci patiuntur. Hinc namque error eorum capitalis, sacramenta ex opere, ut loquuntur; operato, aliquid efficere; de quo iam ex instituto ad libri praecedentis *c. 1. §. 16.* verba fecimus. Sed in eo quoque baptismo plus, quam decet, tribuunt, dum per eum penitus peccatum tolli, autumant; quamquam simul adferant, concupiscentiam, quae in renatis remanet, non esse peccatum. Quod, quam inconcinne statuatur, iam ad §. 7. huius capitis demonstrauimus. Eiusdem generis est, quod per baptismum aequae ac confirmationem, & ordinem, characterem quendam indelebilem imprimi, comminiscuntur. Quod illorum commentum itidem iam ad libri praecedentis *cap. 1. §. 16.* exploratum est.

§. XXII. Pari ratione & in doctrina, de sacra coena, duo haec extrema, seu duo scopuli, se nobis offerunt, ad quorum alterum plurimi veritatis & fidei fecere naufragium. Nonnulli namque, corruptae rationi nimium indulgentes, veramque adeo praesentiam, & exhibitionem corporis & sanguinis Christi negantes, nihilque, nisi ritum aliquem externum, admittentes, omni efficacia sacram coenam spoliant; ut alii contra, externis plus, quam decet, tribuentes, vim ex imo opere operato aliquid efficiendi, sacramento huic tribuunt; hinc in sacrificium aliquod illud conuertunt, panis & vini mutationem quamdam in corpus & sanguinem Christi fingunt, cultum religiosum symbolis hisce deferunt, calicem laicis eripiunt, & similia designant, quae non alium, quam superstitionem, fontem habent. *

* Ut ergo ab iis, qui ad priorem classem pertinent, initium faciamus, illi quidem omnes, qui generatim sacramenta aut reiciunt, aut saltem pro ritibus nudis, atque caerimoniis habent, non aliter quoque de sacra eucharistia existimare possunt. De archonticis, quod omnia sacramenta reice-

rint, id iam ad §. *praec.* ex EPIPHANIO docuimus. Quae de Messalianis ibidem obseruauimus, demonstrant, de eucharistia non aliter eos sentire potuisse, quam de baptismo senserunt. Idemque & de aliis eiusdem generis haereticis censendum. Referre autem huc porro omnes eos licet, qui Christum

stum verum negarunt esse Deum, vt Ebionitas, Cerinthianos, Samosatenianos, & reliquos, quos supra, cum doctrinam de Christo exponeremus, enumerauimus. Etenim, cum praesentia realis corporis & sanguinis Christi, vnione personali vtriusque naturae, diuinæ & humanae nitatur; manifestum est, eos, qui diuinitatem Christi negant, seu eum pro mero homine habent, praesentiam corporis & sanguinis eius in sacra coena admittere non posse. Idem & de illis dicendum, qui Christum verum negabant esse hominem, seu vero corpore praeditum esse, qui *docetae* & *phantasiae* dicebantur, vt Basilidiani, Saturniniani, Cerdoniani, Valentiniani, Marcionitae, alique. Si enim Christus verum corpus, verumque adeo sanguinem non habet; vera etiam vtriusque in sacra coena praesentia adferi nequit. Et ad eiusmodi quidem homines haud dubie IGNATIVS respicit, quando in *epistola* genuina ad Smyrnaeos, n. 7. p. m. 9. scribit: *Εὐχαριστίας ἡμῶν προσευχῆς ἀνέχοντες, διὰ τὸ μὴ ἐμμελεῖν, τῇ εὐχαριστίᾳ σάκρα ὅπως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Ab eucharistia & oratione abinent, eo quod non confiteantur, eucharistiam carnem esse seruatoris nostri Iesu Christi &c. In praecedentibus namque, n. 2. sq. ex instituto contra eos disputat, qui de Christo dicebant: *τὸ δοκῆν αὐτὸν μενοειδῆ, αὐτοὶ τὸ δοκῆν ὄντες, secundum opinionem ipsi passum esse, ipsi secundum opinionem exsistentes*. Quibus verbis eum docetas ferire, res ipsa ostendit. Et licet aliunde non constet, tempore isto iam eiusmodi haereticos existisse, ideo tamen hoc in dubium vocandum non est; cum non videam, cur non IGNATIVS quaedam commemorare potuerit, quae alii praetermiserunt. Poruit etiam fieri, vt quidam ex docetis sacra eucharistia vterentur, etsi praesentiam realem corporis & sanguinis Christi non admitterent; vnde uec illud nobis obstat, quod nonnulli ex IRENEO, l. 1. c. 9. & l. 4. c. 34. & TERTULLIANO, l. 1. adu. Marcion. c. 14. colli-

gunt, docetas sacra eucharistia vfos esse. Idem, quod de docetis diximus, & de Manichaeis censendum, quippe qui itidem Christo verum denegabant corpus, vt pote quod a principio malo esse, putabant; vnde & praesentiam realem corporis & sanguinis eius in sacra coena non poterant credere. Idem vero, cum, & vinum a principio malo esse, putarent, idque, tamquam *fel draconis*, auerlarentur; mirum non est, quod calicem in sacra coena accipere noluerint. Idque LEO magnus, Romanus pontifex, nos condocet, dum, de Manichaeis verba faciens, cumque, inquit, ad tegendam infidelitatem suam, nostris audeant interesse mysteriis, ita in sacramentorum communionem se temperant, vt interdum, ne penitus latere non possint, ore indigno Christi corpus accipiant, sanguinem autem redemptionis nostrae haurire, omnino declinent &c. *serm. 41. siue de quadagesima, 4. p. m. 106.* Sunt nonnulli, qui, Manichaeos, ex hocce principio, omnino ab eucharistia abstinuisse, existimant; quod tamen de auditoribus tantum intelligunt, qui maximum eorum conficiebant numerum; siquidem electis, quos vocabant, omnia edere & bibere, licitum erat. Quos ipsos electos aliquando execrabili quadam ratione, aequae ac Gnosticos, sacram eucharistiam celebrasse, ex AVGUSTINO constat, de haeres. c. 46. Iam, si porro progrediamur, Nestorianos itidem praesentiam realem corporis sanguinisque Christi non admisisse, saltem admittere non potuisse, certum est. Dum enim vnionem personalem diuinæ, humanaeque naturae in Christo negarunt, fundamentum praesentiae huius sustulerunt. Ab his autem, licet ita dissisterent Eutychiani, vt ad alterum extremum prolaberentur, confusionemque naturarum in Christo inducerent; non magis tamen veram corporis sanguinisque Christi admittere potuerunt praesentiam. Quia namque ex illorum mente, humana natura velut absorpta erat a diuina; sequebatur, quia

quia Christus verum corpus humanum non amplius habebat, illud quoque in sacra coena praesens esse non posse. Quae de veteribus haereticis, praesentiam corporis sanguinisque Christi in sacra coena negantibus, haecenus diximus; fusius edisserit WASNAGIUS, sed ea ratione, ut ea simul, quae catholicae ecclesiae doctores illis opposuerunt, aut contra eos disputarunt, expendens, concludat, nec hocce aut transubstantiationem, aut praesentiam realem corporis sanguinisque Christi in sacra coena, agnouisse, in *historia ecclesiae*, l. 13. c. 3. p. 793. seq. item l. 14. c. 1. p. 807. seq. Quo tamen argumentandi genere, quod ad praesentiam realem corporis, sanguinisque Christi attingit, tum demum aliquid efficeret, si aliunde non constaret, veteris ecclesiae patres eandem omnino credidisse. Qua de re in sequentibus plura dicemus. De Pelagianis nihil addimus. Si enim consideremus, quae de sacramentis, generalitatem spectatis, illorum opinio fuerit, de qua ad §. praeced. dictum; facile intelligemus, quid de sacra eucharistia senserint, saltem secundum suum systema sentire debuerint, etsi aperte hoc non sint professi.

Cum vero haereses istae, haecenus memoratae, aut extinctae, aut valde attritae essent, & non nisi hinc inde quaedam illarum reliquiae deprehenderentur; catholicae ecclesiae, ut in aliis, sic & hac in re praevaluit doctrina, sed ea ratione, ut successu temporis existerent, quia alterum extremum propendentes, novis, iisque non minus grauib, erroribus occasionem praebarent. Hinc enim transubstantiationis, ut in sequentibus docebimus, commentum exortum, quod saeculo nono ludentiori facie se conspiciendum praebuit, operam maxime nauante Paschasio Radberto, Corbeiensis in Gallia monacho. Huic vero, dum se opponebant alii, ad prius iterum, ut fieri solet, adpropinquarunt extremum, ut praesentiam realem

corporis sanguinisque Christi in sacra coena negarent, saltem negare viderentur. Inter eos, qui in huncce numerum referendi, eminet RABANUS MAVRVS, ex Fuldensi monacho & abbate archiepiscopus Moguntinus. Huic cum Paschasio Radberto litem de sacra eucharistia intercessisse, constat, & negari nequit; in quo autem controversia ista confiteretur, non aequè inter omnes conuenit. Non tantum transubstantiationem impugnasse RABANVM, sed omnino praesentiam realem corporis sanguinisque Christi reiecit, reformatae ecclesiae doctores contendunt, interque eos ALBERTINVS, de *sacramento eucharistiae*, lib. 3. p. 922. seq. Sed negant Romanenses, & Rabanum cum Paschasio in praesentia reali & transubstantiatione pulcre consensisse, nobis persuadere adnituntur. Si quae- ras: cur ergo Rabanus impugnauit Paschasium? respondet ALEXANDER, nihil aliud Rabanum in Paschasio reprehendisse, quam modum quemdam loquendi, qui nouus ipsi visus sit, dum Paschasius dixit, eucharistiam esse carnem Christi, datam pro mundi vita, non aliam plane, quam quae nata est de Maria, & passa in cruce, & resurrexit de sepulcro; *histor. eccles. saec. 9. & 10. dissert. 11. p. 351.* Rabano iungendus est AMALARIUS, qui eodem saeculo nono floruit, & ob *libros 4. de ecclesiasticis officiis* notus est. Namque & hic inter Paschasii aduersarios refertur; eumque cum Rabano ita sensisse, ut in sacra coena, praeter signum, & figuram corporis Christi, nihil admitteret, is, quem antea laudauimus, ALBERTINVS probare adnititur, l. c. p. 925. repugnante iterum ALEXANDRO, idque agente, ut verbis eius alium sensum tribuat, l. c. diff. 1. p. 53. Sed cum primis RATRAMVS, quem nonnulli PERTRAMVS vocant, hic commemorandus est, ex Corbeiensis in Gallia monacho, singulari Caroli calui fauore, Obaceris, in dioecesi Sueffionensi, coenobii praepositus; quippe

qui edito *de corpore & sanguine domini* libro, transubstantiationis commentum funditus euerit, vt tamen simul ad alterum extremum accederet, & realem corporis, sanguinisque Christi in sacra coena praesentiam impugnaret. ALBERTVS MIRAEVS auctor est, huic Ratramni libro, Paschasium Radbertum librum suum, quem itidem *de corpore & sanguine domini* scripsit, opposuisse; in *bibliotheca ecclesiastica*, & quidem in *scibolis*, ad Honorium Augustodunensem, cap. 10. item ad Sigebertum Gemblacensem, cap. 95. p. m. 91. & 104. ex edit. FABRICII. Verum egregie eum falli, certum est, cum Paschasii liber, dudum ante huncce Ratramni, lucem adpexerit, & ad nouum illud transubstantiationis monstrum, a Paschasio in scenam productum, confodiendum, tum Ratramnus, tum alii calum arripuerint. Librum, qui sub Ratramni nomine *de corpore & sanguine domini*, existat, Ioanni Scoto Erigenae potius tribuendum esse, viri quidam docti ex Romanensibus censuerunt, interque eos PETRVS DE MARCA, in *epistola ad Lucam Dacherium*; & anonymus quidam, in peculiari dissertatione, edita ad finem *tomi 1. de perpetua ecclesiae fide circa eucharistiam*. Verum etsi etiam Ioannes iste Scotus Erigena, iussu Caroli calui, contra Paschasium Radbertum scripserit; nondum inde sequitur, qui hodie sub Ratramni nomine existat liber, ab illo confectum esse. Immo ex stili diuersitate, aliisque argumentis, euidentissime ostenderunt viri docti, librum huncce Ioanni Scoto Erigenae vindicari non posse; quod & ex ipsis Romanensibus solide demonstrat MABILLONIVS, *saec. Benedicti. IV. praefat. p. 45.* quem sequitur ALEXANDER, *hystor. eccles. saec. 9. & 10. diff. 13. §. 1. p. 354.* CONF. & IAC. BASNAGIVS, *hystor. ecclesiae, lib. 16. cap. 7. §. 2. p. 933.* Ad rem ipsam quod attinet, Romanenses iterum omnem mouent lapidem, vt probent, Ratramnum in eo, quod

caput caussae est, a Paschasio non dissentire, adeoque transubstantiationem non impugnasse. Quin immo, illorum tantum eum refutasse errorem, qui existimauerint, *corpus Christi in eucharistia velatum non esse, nullumque in ea esse mysterium*; hoc est, corpus Christi in sacra ccena ita adesse, vt oculis adspici, adeoque sensibus externis deprehendi queat. Addunt porro, ita Paschasium Radbertum neuiquam sensitse, & licet Haymonis Halberstadiensis quaedam verba huc videantur trahi posse, eum tamen itidem ab ista sententia procul abfuisse; vt adeo Ratramnus errorem impugnauerit, quem nemo fuerit amplexus, quique nuspiam existerit. Ita ALEXANDER, *l. c. §. 2. p. 355.* Verum, cum Ratramnus iussu Caroli calui, Galliae regis, qui & imperatoris nomen vsurpauit, contra eiusmodi homines, qui errores in doctrina de sacra coena fouerunt, scripserit, eum cum lauis & spectris pugnas, nulla ratione est credibile. Nec magis credibile, fuisse, qui sibi persuaderent, *corpus Christi in sacra coena velatum non esse*, sed ita adparere, vt ab omnibus conspici queat, quippe qui ipsi experientiae repugnassent. Immo, cum Ratramnus subinde repetat, *corpus Christi non vere in eucharistia esse, sed in figura*; longe est manifestissimum, eum nec transubstantiationem, nec praesentiam realem corporis, sanguinisque Christi admisisse. Hinc ex Romanensibus viri doctissimi agnouerunt, Ratramnum a transubstantiationis dogmate alienum esse, quos inter & HARDVINVS est, qui tamen simul illis suffragatur, qui librum, sub Ratramni, vel Bertrami nomine extantem, Ioanni Scoto Erigenae tribuunt, in *dissertat. de sacramento altaris, in selectis eius operibus, p. 288. seq.* At oppugnandum eum sibi sumsit BOILEAV, omni opera id agens, vt sibi aliisque persuadeat, Ratramnum a transubstantiationis dogmate non fuisse alienum, tum in *apologia Ratramni*

Ratramni, gallicano idiomate scripta, tum in *praefatione*, Ratramni libro a se edito praemissa. Iungenda his, quae IAC. BASNAGIVS hac de re disputat, in *historia ecclesiae*, lib. 16. cap. 7. p. 933. seq. add. ALBERTINVS, de *sacramento eucharistiae*, lib. 3. p. 929. seq. Hisce, quos haecenus enumeravimus, Paschasii Radberti aduersarii, qui saeculo nono transubstantiationis figmentum impugnarunt, addendus adhuc IO. SCOTVS ERIGENA, ob alia quoque, quae reliquit, ingenii monumenta clarus. Scripsit enim & ipse librum de *corpore & sanguine Iesu Christi*, qui non amplius reperitur. Eum vero transubstantiationem ita reiecit, ut simul praesentiam realem corporis sanguinisque Christi negaret, dubio caret. Docuit nimirum, quod *sacramentum altaris non verum corpus, nec verus sanguis sit domini, sed tantum memoria veri corporis & veri sanguinis*, ut HINC MARVS diserte loquitur, de *praedestinatio*. c. 31. Nec abnuere hoc audent Romanenses, quin potius ALEXANDER pluribus hoc confirmat, l. c. *dissert.* 14. §. 4. p. 361. Ne autem forte auctoritas eius causae suae noceat, eum, ut hominem haereticum, & erroribus scamentem, describunt, & quae possunt, congerunt, ut existimationi eius derogent; quod tamen parum ad rem facit. Inter alia & Pelagianismi, saltem semi-Pelagianismi reus agitur. Idque, ut non sine ratione fieri potuit; ita confirmatur inde, quod supra offeruauimus, efficaciae, qua sacramenta pollent, imminutionem, hinc & praesentiae realis corporis & sanguinis Christi negationem, cum systemate Pelagianorum optime consistere. De reliquis, qui saeculo nono & decimo transubstantiationem impugnando, ad alterum extremum deflexerunt, certe in huiusce numerum referuntur, legenda, quae BASNAGIVS disserit, l. c. l. 16. c. 8. & 9. p. 937. seq. Ad vndecimum itaque saeculum progredimur, quo causa Berengeriana

magnum in ecclesia strepitum dedit. BERENGARIUS namque, Turone in Gallia oriundus, archidiaconus Andegauensis, cum itidem ad exemplum Ratramni, & Ioannis Scoti Erigenae, transubstantiationis figmentum impugnarit; eo vsque progressus est, ut panem & vinum etiam post consecrationem, tantummodo corporis & sanguinis Christi figuras esse, contenderet. Cumque plurimos hinc inde adsecas inueniret, alii rursus exstiterunt, qui acriter se eidem opponerent, quos inter LANFRANCVS, GVITMUNDVS, & ADELMANNVS erinent. Damnatam quoque eius sententiam, ut haeretica, fuit in synodo Romana, sub Leone IX, anno 1050 habita, itemque eodem anno in synodo Vercellensi, & mox Parisiensi, porro anno 1055. sub Victore II. pontifice, in synodo Florentina, & eodem anno in Turonensi, in qua & sententiam suam abiurauit; quam, cum nihilo secius defendere pergeret, Nicolaus II. pontifex, anno 1059. synodum Romanam congregauit, in qua Berengarius masculae equidem sententiam suam propugnauit, at minis terribus, Ioannis Scoti Erigenae librum, ex quo sua hauserat, combussit. & formula, ab Humberto cardinali praescripta, sententiam iterum abiurauit; ut nihilo secius ad eandem rediret, monendus hinc ab Alexandro II. pontifice, ut ab haeresi discederet. Hinc vero iterum in synodo Romana V. sub Gregorio VII. auditur, & secundam fidei professionem edit, quam mox in synodo Romana VI. tertia excepit; quamvis nec id serio fecerit, pristinamque mox resumserit sententiam, quam tamen tandem ante mortem reuera dimisisse dicitur; quod praeter alios MABILLONIVS euincere adicitur, *analec.* tom. 2. p. 457. idemque GVILIELMI MALMESBURIENSIS & HILDEBERTI, Cenomanensis episcopi testimoniis confirmat FRANC. PAGI, in *breuiario gesserum pontif.* Roman. tom. 2. p. 452. qui & reliqua

Dddd ddd 2 quae

quae ad causam Berengarii spectant, luculenter edisserit. Iam ad ipsam Berengarii sententiam quod attinet, in eo omnes sere conueniunt, cum non tantum transubstantiationis commentum reiecit, sed simul praesentiam realem corporis sanguinisque Christi, in sacra coena, negasse. Fuerunt quidem, qui contenderent, docuisse Berengarium, in eucharistia vna cum substantia panis & vini esse substantiam corporis & sanguinis Christi; sed hanc Berengarianorum quorundam, non ipsius Berengarii, fuisse opinionem, G V I T M V N D I praecipue testimonio probare conatur ALEXANDER, *hist. eccles. saec. 11. & 12. dissert. 1. artic. 2. p. 602*. Ingressus nihilo secius in eam sententiam est EDMUNDVS MARTENE, qui cum VRSINO DVRANDO *thesaurum novum anecdotorum* edidit. In huius enim tom. 4. cum Berengarii relatio de synodo Romana, in qua formulae retractationis subscripsit, p. 99. seq. exstet, editores, rationem reddituri, cur Gregorius VII. pontifex, magna erga Berengarium, qui toties ad pristinam mentem redierat, usus sit lenitate; inde hoc prouenisse, adserunt, quod tantum gradu quodam a recepta Romanae ecclesiae sententia discesserit, repudiando quidem transubstantiationem, sed admittendo tamen praesentiam realem corporis & sanguinis Christi; quamvis simul fateantur, non semper vna eademque ratione loquutum Berengarium. Sed non sine ratione, ut videtur, ab iis dissentit CLERICVS, Berengariumque omnino praesentiam realem corporis & sanguinis Christi negasse, contendit, *bibliothèque anc. & mod. tom. 15. artic. 1. p. 288*. Ego id solum addo, obiectum etiam Berengario fuisse, quod baptismum infantum reiecerit. Quod, si ita se habet, (sunt enim, qui hoc perperam ei obiectum, censent) vix est, quod dubitemus, de ipsa indole & efficacia sacramentorum non ita, ut decet, eum sensisse; quo ipso nostra iterum, de

fonte & origine omnium istorum errorum, confirmatur sententia. Post Berengarium, eiusque sectatores, quos haud paucos habuisse, dicitur, commemorandi sunt Waldenses, & Wiclefiae. Et ad Waldenses quidem, qui & Albigenes vocantur (quanquam nonnulli discrimen aliquod faciant, cum Albigenium nomen antiquius videatur, quam Waldensium, aliis tamen rursus Albigenes a Waldensibus, derivantibus) quod attinet, eos plurimos Romanae ecclesiae errores, tum in aliis doctrinae sacrae capitulis, tum & sacra eucharistia improbasse, ex confessione illorum, quam THYANVS, *hijor. lib. 27*. exhibet, itemque ex AENAE SVLVII *historia Bobemica, cap. 35. p. m. 50*. aliisque monumentis constat. Eos & speciatim praesentiam realem corporis & sanguinis Christi negasse, ostendit ALEXANDER, *hijor. eccles. saec. 11. & 12. c. 4. art. 13. §. 3. p. 491*. Ut autem reformatis praesidium, pro doctrinae suae succensione, quod inde capuerit, eriperet, BOSSVETVS, Albigenes hosce atque Waldenses Manichaeos fuisse, adserit, idque ut euincat, omnes ingenii nervus intendit, in *historia variationum ecclesiarum protestantium, tom. 2. lib. 11. p. m. 124. seq.* solide ideo refutat a BASNAGIO, in *historia ecclesiae, lib. 24. c. 4. seq. p. 1402*. De Wiclefo satis itidem notum est, quod praesentiam realem corporis sanguinisque Christi in sacra coena negauerit; saltem inter quadraginta quinque articulos, quos ex scriptis eius excerptos, synodus Constantiensis, anno 1415, sessione 8. damnauit, primus, secundus, & tertius, ita se habent: I) *Substantia panis materialis, & similiter substantia vini materialis, remanent in sacramento altaris*; II) *Accidentia panis non manent sine subiecto in eodem sacramento*; III) *Christus non est in eodem sacramento identice & realiter in propria praesentia corporali*. Exhibet hosce articulos ex MELCHIORIS GOLDASTI *monarchia, & qui-*

& quidem *tomus 1. beatus KORTHOIIVS, bistor. eccles. noui testam. sac. 14. cap. 2. §. 6. p. 384. seq.* Conf. IAC. LENFANT, in *bistoria concilii Constantiensis*, gallice scripta, lib. 2. p. 145. seq.

Cum tandem per reformationem ecclesiae, a beato Luthero susceptam, multis & occasio, & animus daretur, liberius & sentiendi, & mentem suam expromendi; certatim existerunt, qui, rationi frena laxantes, in sententiam istam, quae veram corporis, sanguinisque Christi in sacra coena praesentiam negat, descenderunt. Haud vltimum inter eos locum tenebant Sociiniani, omnesque ante-trinitarii. His enim cum sollemne sit, nihil aliud admittere, quam, quod ratio capere potest; fieri aliter nequit, quam, ut sacramenta, si non repudient, saltem pro ritibus, & caerimoniis, omni efficacia destituta, habeant; adeoque & praesentiam realem corporis sanguinisque Christi, in sacra coena, admittere nequeunt. Si enim sacra coena pro ritu quodam, omnis efficaciae spiritualis experte, reputatur; nemo sane crederet, in ea ipsum corpus, ipsumque sanguinem Christi accipi. Simul tamen & ipsa illa praesentia corporis & sanguinis Christi, eiusmodi quid est, quod homines, solius rationis ductum sequentes, concoquere non possunt. Accedit, quod supra iam observauimus, eos, qui veram diuinitatem Christi in dubium vocant, praesentiam realem corporis ac sanguinis eius in sacra coena non admittere. Hinc FAVSTVS SOCINVS ipse nostram, de sacra coena, sententiam inter errores refert. *Iam, inquit, quid dicemus, de euangelicorum erroribus, circa coenam domini? si quippe sunt tales, ex quibus, ut ab initio attingimus, idololatria facile in sacra ista caerimonia existere de nouo queat.* Cumque differimen inter nostram & reformatorum sententiam exposuisset, in his illud porro reprehendit, quod nonnulli eorum, corpus & sanguinem Christi

vere accipi in sacra coena, existiment, quamuis spiritualiter & a fidelibus tantum. Id, quod, ita pergit, merito cum alii euangelici, cum pontifici omnes cum risu excipiunt. *Pugnant siquidem haec inter se, cetera veram Christi carnem sumere, & eam sumere spiritualiter: quemadmodum Zwinglius, qui patrum nostrorum memoria veram sententiam de cornu domini, quam eius discipuli in aliam quandam transformarunt, adseruit, optime animaduertit, ac propterea istam, iam tum a quibusdam inductam, verac carnis Christi veram, sed spirituales summationem expulit, ac similiter derisit; in libro quod regni Poloniae &c. t. 4. §. 5. tom. 1. oper. p. 701.* Arminianos in eadem versari sententia, nec praesentiam veram corporis sanguinisque Christi admittere, notius est, quam ut a me moneri debeat. Idque aliter esse nequit, cum, vt in aliis quibusdam, ita & in hoc capite, a reformatis non discesserint, & cum Sociiniani quaedam communia habeant, cum vtrisque autem hac in re consentiant. Ad illos quod attinet, qui vulgo fanaticorum nomine veniunt, etsi mirifice in quamplurimis ab se inuicem discrepent, in eo tamen fere conueniunt, cum cuncta ad ipsam animi dispositionem redeant, externis adibus, ipsisque adeo sacramentis, non multum tribuendum esse. Vnde &, quae de sacra eucharistia eorum aut sit, aut esse debeat, si sibi ipsis constare velint, opinio, nemini obscurum esse potest. Vel Quakerorum, quos vocant, exemplo hac patet; quorum sententiam, dum ROB. BARCLAVVS edidisset, non tantum in eo totus est, ut probe, per corpus & sanguinem Christi, non verum corpus, aut verum eius sanguinem, sed caeleste semen, diuinam illam & spirituales substantiam, intelligendam esse; sed & inter errores, illorum quoque dogmata refert, qui realem corporis sanguinisque Christi praesentiam adserunt. *Primus, inquit, error est, quod communionem & par-*

Dddd ddd 3 icipa-

tipicationem corporis, carnis & sanguinis Christi, referant ad externum illud corpus aut templum, quod e Maria virgine natum, & in Iudaea passum est, cum referri debeat ad spirituale corpus, carnem & sanguinem Christi, caeleste scilicet illud lumen & vitam, quae erat cibis & nutrimentum regenerantium in omnibus saeculis, sicut hactenus probatum est. Erroris vero huius in eiusmodi hominibus, non alium, quam, quem antea designauimus, esse fontem, idem BARCLAIVS luculenter confirmat. Cum enim in praecedentibus monuisset, irritum huc vsque conatu laboratum fuisse, vt hac super re, aut Romanenses nobiscum, aut nos cum Caluini sectatoribus pacem iniremus; haec subiicit: *Huius autem omnis contentionis ratio est, quia clara & distincta huius mysterii intelligentia carebant, & circa umbras & res externas delirabant. Nam & fundamentum, & materia altercationum earum stat in rebus exoticis, a substantia, & in se parum necessariis; & hoc fuit saepe Sathanae strategema, sollicitos & occupatos homines detinere in externis signis, umbris & formis, de talibus eos contendere prouocans, dum interea substantia negligitur &c. in theologiae vere christianae apologia, thes. 13. p. 294.* Cum primis autem cum reformatae ecclesiae doctoribus acre nostratibus hac super re hactenus certamen intercessit, & adhuc intercedit. Primus rixae auctor ANDREAS BODENSTEIN CAROLOSTADIVS, qui, cum non aliter nominis se consequi posse putaret celebritatem, quam, si & ipse aliquid noui excogitaret, tum in aliis a recto discessit tramite, tum maxime eo prolapsus est, vt praesentiam realem corporis sanguinisque Christi in sacra coena inficiaretur. Eadem mox & HVL.D. ZWINGLIO placuit sententia, suffragante & IO. GICOLAMPADIO; etsi triumviri isti circa verborum institutionis interpretationem mirifice inter se dissentirent, Carolostadio in pronomine *hoc*, Zwinglio

in verbo *est*, & Occolampadio in voce *corpus*, caulae suae praesidium quaerente. Hinc ergo, cum beatus LVTHERVS, verborum institutionis propriae significationi inhaerens, acriter se opponeret, magnae istae exortae lites sunt, quae tantum abest, vt in conuentu Marpurgensi, anno 1529 instituto, aliaue ratione componi potuerint, vt indies acerbiores fierent. Quam irrita enim omnia, quae a variis deinceps suppeditata sunt, pacis fuerint consilia, euentus docuit. In Zwinglii deinceps locum CALVINVS successit, cui, ad caulae suae partis strenue agendam, nec animus, nec ingenium, nec eruditio deerat. MELANCHTHON contra vacillabat, immo aperte in partes dissentientium propendebat, mentemque Augustanae confessionis mutatione, proprio consilio suscepra, & haud leues turbas datura, satis probebat. Hinc domesticae nostratium dissensiones, & noua cum crypto-Caluinianis, quos vocabant, certamina; per *formulam concordiae* tandem componenda. Et in hac ipsa quidem *concordiae formula*, tum nostrae ecclesiae sententia perspicue proponitur, tum dissentientium errores reiiciuntur. Caput caulae in eo consistit, quod reformati praesentiam realem corporis & sanguinis Christi in sacra coena negant; quam admittendam omnino esse, contendimus. Et licet nonnulli, iam ante conditam *formulam concordiae*, ita loquerentur, vt veram praesentiam corporis sanguinisque Christi admittere, adeoque ad nostram accedere sententiam, viderentur; accuratius tamen mentem exponere iussi, de praesentia spirituali, seu qua per fidem corpus Christi praefens sinitur, se loqui, profitebantur, quam veram praesentiam non esse, nemo non intelligit. Idque iam in ipsa *formula concordiae*, eiusque *solida declaratione, artic. 7. p. 725.* obseruatum: *Etsi sacramentarii quidam in eo eleborant, et quam proxime verbis ad Augustanam confessionem*

fectionem accedant, & nostrarum ecclesiarum formas loquendi usurpent; ac fatentur, quod in coena domini corpus Christi vere a fidelibus accipitur: attamen, quando serio vrgentur, ut sententiam suam ingenue, aperte, & perspicue profiteantur, tum vno omnes ore animam suam declarant, quod credant, verum & substantiale corpus Christi, eiusque sanguinem a benedicto pane & vino, in coena sacra, tanto locorum intervallo abesse, quanto summum coelum ab infima terra distet &c. Quare cum de praesentia corporis & sanguinis Christi in sacra coena loquuntur, non volunt ea in terris adesse, nisi respectu fidei nostrae; hoc est, fidem nostram dicunt per visibilia symbola, perinde ut verbum praedicatum, communefieri & excitari, ut sese attollat, atque omnes coelos transcendat; & hoc modo praesens in coelo corpus Christi, eiusque sanguinem (immo ipsum Christum cum omnibus beneficiis suis) vere & substantialiter, sed tamen spiritaliter tantum sumat, eoque fruatur. Ex negata praesentia corporis & sanguinis Christi, illud porro consequitur, quod fide tantum, non autem ore corporis, verum corpus, sanguinemque Christi accipiamus. Hinc in eadem formula concordiae l. c. p. 757. ceu erroneum reiicitur, quod oralis sumtio corporis & sanguinis Christi in sacra coena a sacramentariis negatur, eique opponitur, quod corpus Christi in coena spiritaliter tantum per fidem accipitur, ita quidem, ut ore in sacra coena tantum panem & vinum edamus atque bibamus. Denique & id inde fluit, indignos sacrae coenae conuiuas, nudum tantum panem, nudumque vinum, non autem corpus ac sanguinem Christi accipere. Si namque sola fide corpus sanguisque Christi accipiuntur; sequitur, quod ab iis, qui fide destituuntur, accipi nequeant. Quamobrem & iste error in formula concordiae l. c. p. 751. reiicitur. Ceterum ut eam, quam hactenus proposuimus, sententiam, quae veram rea-

lemque corporis ac sanguinis Christi praesentiam in sacra coena negat, veram ac genuinam reformatae ecclesiae semper fuisse, nemo inficiatus fuerit; sic & hodie non aliter eam sentire, praestantissimorum eius doctorum testimonio comprobari potest. Ita quippe, ut alios, qui magno numero adferri possent, taceam, docent WITSIVS, de oeconomia foederum Dei cum hominibus, lib. 4. cap. 17. §. 19. p. 905. VAN TIL, in compendio vtriusque theologiae, naturalis & revelatae, part. 2. cap. 14. p. 180. GVRTLERVS, in institutionibus theologicis, cap. 33. §. 260. p. 862. WERENFELSIVS, in dissertat. in verba domini: hoc est corpus meum, quae exstat in sylloge dissertationum eius theologicarum, p. 325. seq.

Atque hinc facile etiam iudicare licebit, de illorum quid sentiendum sit instituto, qui reformatos nobiscum conficere in hoc capite, saltem dissensum non magni momenti esse, sibi aliisque persuadere adnitantur. Quos inter nostra aetate eminet vir longe praestantissimus, doctissimusque IO. ALPHONSVS TVRRETIVS, qui in *dissert. de articulis fundamentalibus*, quae in nube eius *testium* exstat, cap. 9. p. 48. ita hac de re pronuntiat: *Vtrique* (Lutherani & reformati) *consentiunt, Christum reuera adesse, immo corpus & sanguinem Christi in sacramento vere exhiberi, & tantum praesentia esse, quantum sacramenti ratio postulat.* Hoc vero si ita intelligat, Christum per fidem vere adesse, & hac ratione corpus & sanguinem eius vere exhiberi (quod & verba vltima: *tantum praesentia esse, quantum sacramenti ratio postulat*; suadere videntur) fatemur sane, plurimos reformatorum ita sentire; eam vero sententiam nostrae ecclesiae doctoribus probari, dici nequit. Immo istam praesentiam, quae fidei est, veram praesentiam vocari non posse, antea obseruauimus. Sin vero de praesentia vera corporis & sanguinis Christi, qua ipsam substantiam, loquatur; genui-

genuinam hanc esse reformatae ecclesiae sententiam, probandum erit. Pergit vir doctissimus: *Vtrique consentiunt, Christi corpus & sanguinem non adesse modo crasso & sensibili, non adesse per localem inclusionem, non adesse ad modum corporum, sed adesse tantum ad modum spirituum, seu modo spirituali, inmo non plus, nec minus adesse, quam sacramenti ratio postulet, adeoque tantum, modo sacramentali, qua voce vtrique videntur.* Sed primo me dubitare, profiteor, an ad modum spirituum adesse; & modo spirituali adesse, vnum idemque sit? Posteriori enim loquendi ratione, ea praesentia, qua fides tibi corpus Christi praefens sistit, indigiti solet; quae vera tamen praesentia, vt antea diximus, non est. Spiritus contra, qua ipsam substantiam suam, praefens esse potest. Deinde praesentia spiritus, & praesentia corporis, plurimum differunt. Et licet omnino adferamus, eo modo, quo corpus naturale, vno tantum in loco praefens est, praesentiam corporis Christi non esse concipiendam; reuera nihilominus ipsum corpus Christi praefens esse, contendimus; idemque de sanguine eius dicimus. Haec etiam, quod reformatae ecclesiae sit sententia, vix vir doctissimus probare poterit. Praeterea & hoc addit: *Denique vtrinque constat, non manducationem corpoream, quae probis & improbis communis est, sed eam solum manducationem, quae fide peragitur, salutiferam esse: qua de re diserta sunt Lutberi verba, in catechismo minori &c.* Sane eam manducationem, quae fide (sed non sola fide, verum simul ore corporis) peragitur, salutiferam esse, apud nostrates in confesso est. Inde autem non sequitur, quod probi tantum, verum corpus verumque sanguinem Christi accipiant. Hoc namque asserunt coeantes, negant reformati. Concludit tandem: *Quid ergo superest discrimini? Certe non de praesentia ipsa, si adcurate loqui velimus; nam vtris-*

que in confesso est, corpus Christi tantum adesse, quantum sacramenti ratio postulat. De solo ergo praesentiae modo inter illos disquiritur, vna parte eo praesentiae genere contenta, quod planum est ac facile, & scripturae sileo consentaneum; altera parte prodigiosum quendam, planeque incomprehensibilem praesentiae modum satuentem, quem altera, vt pote inutilem, & insuperabilibus difficultatibus obnoxium, admittere nequit. Sed cum spiritualis praesentia, quam nonnulli ex reformatae ecclesiae doctoribus admittunt, qua corpus Christi, intuitu fidei, praefens est, reuera nulla sit praesentia; nostrates autem corporis sanguinisque Christi praesentiam, qua ipsam substantiam, vrgant; de modo tantum praesentiae quaestionem esse, dici nequit. Sed haec *de hoc non est opus.*

Nunc ad eos accedimus, qui ad alterum extremum procurrunt, & superstitioni frena laxantes, aut causam eius agentes, sacrae eucharistiae ea tribuunt, quae cum prima eius institutione minime conueniunt. Quod cum Romanenses faciant, cum iis etiam nobis res erit. Non autem erraueris, si illorum de sacra coena doctrinam complexum quemdam variorum, eorundemque grauissimorum, errorum dixeris. Horum itaque paucis euoluere ac demonstrare originem, id quidem hic nobis datum credimus. Non enim simul & eodem tempore, sed sensim errores isti prognati, & in ecclesiam introducti sunt; quibus & veteris ecclesiae instituta quaedam, & consuetudines occasionem praebuerunt. Inter has haud sine ratione oblationes illas retuleris, quarum iam IRENAEVS mentionem facit, *lib. 4. adu. haereses, cap. 34.* & quarum originem ab ipsis apostolis nonnulli repetunt. Erat namque veteri ecclesiae in more positum, vt, cum eucharistia celebranda esset, fideles dona varia atque munera, praefertim panem & vinum, offerrent, quibus anorem suum,

suum, animumque gratum erga Deum testarentur; simulque vñ inualuit, vt per certas preces munera ista consecrarentur. De hisce oblationibus ALBASPINAEVUS observat, partem earum sacris vñibus ab sacerdote in altari destinata, reliqua pauperibus atque ministris ecclesiae cessisse, aliquas vero ex iis particulas vñitum in ecclesia fuisse distributas, vt significaretur, omnes fideles sub vno eodemque capite, & de eodem corpore esse, vt omnes de eodem pane sumebant & edebant; id quod CYPRIANI & AVGVSTINI testimoniis comprobatur; de *veteris ecclesiae ritibus*, l. 1. obs. 5. Haec igitur oblationes, licet nihil minus, quam sacrificia essent, in eo tamen cum iis conveniebant, quod ipsi Deo offerri haec munera censebantur, quae aliorum hominum vñibus erant destinata; quemadmodum frequentissimum est, quae aliis ex amoris officio praestantur, ita interpretari, ac si Deo ipsi exhibeantur. Eaque ratione, cum antiqui ecclesiae doctores de ista consuetudine loquerentur, facile fieri potuit, vt deinceps nonnulli in eam inducerentur sententiam, ac si ipsa eucharistia sacrificium aliquod esset; vnde & Romanae ecclesiae doctores ad ista patrum loca provocant, vt inde praesidium aliquod pro sacrificio missae capiant; quod perperam fieri, & ex haecenus dictis intelligitur, & accurate ostenditur a PFAFFIO, in *dissert. de oblatione eucharisticae, in primitiua ecclesia usitata*, praefertim §. 22. sq. Accedebat vero porro, vt pro mortuis etiam oblationes fierent; quod iam TERTVLLIANI aetate usitatum fuisse, constat, cum subinde eius consuetudinis mentionem faciat. Nimirum in libro de *exhortatione castitatis*, c. 11. p. 671. scribit: *Neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosorem reseruas affectionem, vt iam receptae apud dominum, pro cuius spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad Deum, cum tot vxoribus, quot in oratione commemoras? & offeres pro duabus? & commendabis illas duas &c.* Et

BVD. TH. DOGMAT.

alibi: *oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus*; de *corona milit. cap. 3. p. m. 121.* Nec tamen hoc ita capiendum, ac si veteres eucharistiam pro sacrificio quodam habuerint, & quidem propitiatorio, quo etiam defunctorum hominum peccata expiari, vel cruciatus illorum in purgatorio mitigari potuerint. Hoc illis in mentem venisse, idoneo argumento comprobari nequit. Quin immo, si quis pie placideque in Christo seruatore vita functus esset, non tantum honestae sepulturae tradebatur, sed amici etiam eius & cognati, oblationes nomine defuncti, perinde ac si adhuc in viuis esset, ad altare deferabant, offerrebantque in argumentum & testimonium, quod ecclesiasticae communionis particeps decessisset. Namque & huc inter alia viuientium comparatae erant oblationes, vt, si cuius acceptarentur, inde, ceu criterio, constaret, eum in communione ecclesiae esse. Infidelium enim & excommunicatorum oblationes non acceptabantur. Legenda, quae de hisce oblationibus pro mortuis observant, 10. FELLVS, episcopus Oxoniensis, in *notis ad epist. 1. Cypriani, p. m. 170.* GE. CALIXTVS, de *sacrificio missae, thesi 26.* & IOACH. HILDEBRANDVS, in *offertorio primitiuae ecclesiae pro defunctis, c. 7. §. 6. seq.* Longissime autem licet istae oblationes pro defunctis a sacrificio missae, quod sequenti aetate pro mortuis offerri coepit, abessent, & consilio inuocentissimo essent introductae; negari tamen nequit, inter primos eas referendas esse gradus, quibus ad errores istos & superstitionem istam est. Vt namque oblationes viuientium in sacrificium aliquod, falsa hominum persuasionem, abierunt; ita, cum viderent, & pro mortuis eas offerri, facile credere potuerunt, sacrificium eiusmodi ipsis quoque prodesse mortuis. Immo, licet saeculo quarto error iste, quod eucharistia sit sacrificium propitiatorium, nondum inuallisset; non defuerunt tamen; qui iam tum sibi persuaderent, ex oblationibus istis

Eccc ecc

emo-

emolumentum aliquod ad defunctorum animas redundare. Id quod ATHANASI, AMBROSII, & AVGVSTINI testimoniis comprobatur HILDEBRANDVS, l. c. c. 8. Simul vero inde intelligitur, fuisse eo tempore, qui animarum post mortem eiusmodi statum crederent, in quo aliquid solatii percipere possent; quae & i. m. praecedenti aetate quorundam animos inuaserat opinio. Hinc enim orationes pro mortuis, non omnes tamen eo comparatae, cum & pro patriarchis, prophetis, iussis, apostolis orirent, ut ex l. 7. *constit. apost. c. 12.* constat; conf. quae 10. BAPT. COTTELRIVS, ad earundem *constit. l. 6. c. 30.* obseruauit; & quae dixi in *dissert. de origine missae pontificiae, §. 17.*

Nec praetermittenda hic nimia symbolorum externorum in sacra eucharistia ueneratio; quin potius inter causas superstitio- nis, quae deinceps ecclesiam inundauit, vel maxime commemoranda. Recte quidem intelligebant veteres, in sacrae huius coenae administratione nihil agendum esse, quod non animum deuotum, summamque Numinis benignissimi uenerationem, argueret; ipsa quoque symbola externa cum reuerentia quadam tractanda esse; quorum & variis ritus, olim introducti, spectabant; cumprimis & ille, quo non omnibus, sed iis tantum, qui in vera comunione ecclesiastica constituti erant, sacrae coenae celebrationi interesse, fas erat. Cum vero natura mortales ad externa arripienda promi sint, dum eo minus eorum, quae ad internam animi dispositionem pertinent, curam gerunt; contigit etiam, ut in symbolorum istorum eucharisticorum ueneratione modum excedentes, ea tandem illis tribuerent, quae minime tribuenda erant. De ueneratione autem symbolorum dum loquor, neutiquam adorationem intelligo. Haec enim, ut veteri ecclesiae ignota erat, ita tum demum orta est, cum summa in Romana ecclesia longe lateque regnaret superstitio. Longe aliud equidem nobis

persuasum cupit BOILEAV, in libris duobus de adoratione eucharistiae; quem tamen prorsus infelicitur istam causam egisse, exemplo testimonii, quod ex IGNATIO profert, supra iam ad §. 16. demonstrauimus. Nec intermittere possum, quin idem, exemplo eius, quod ex ORIGENE adducit, euincam. Exstat illud in *hom. 13. in c. 25. exodi*, & prout ab auctore recitatur, ita se habet: *Volo vos admonere religionis vestrae exemplis. Nostis, qui diuinis mysteriis interesse consueistis, quomodo, cum suscipitis corpus domini, cum omni cautela & ueneratione seruatis, ne ex eo parum quid decadat, ne consecrati muneris aliquid dilabatur. Reos enim vos creditis, & recte creditis, si quid inde per negligentiam decadat. Quodsi circa corpus eius seruandum tanta utimini cautela, & merito utimini; quomodo putatis, minoris esse placuli, uerbum Dei neglexisse, quam corpus eius. Discimus sane inde, iam tum magnam symbolorum externorum fuisse uenerationem, quippe ex qua, cura illa, ne quideorum in terram decideret, orta est. Adorata autem fuisse symbola, nemo, puto, in hisce verbis deprehenderet, nisi BOILEAV hunc in modum id nos docuisset: Non dubito, quin ex autographo graeco, si uobis suppeteret, legendum esset, adoratione, pro ueneratione. Quatenam vero eius rei est ratio, aut unde probabit, pro ueneratione legendum esse adoratione? Respondet, dum ita pergit: Nec protestantes eiusmodi coniecturas abnue- re possunt, quippe cum cultus soli Deo debitus ipsa sit adoratio; & ueneratio corpori, diuinitati intime coniuncto, non nisi uocabulo adorationis possit significari. Sed inaximopere fallitur. Reformati enim non credunt, corpus domini adesse; & nosstrates, non nisi in usu id adesse, credunt; adeoque nullam plane vident rationem, cur per uenerationem adorationem intelligere debeant. Quod autem ORIGENES panem corpus domini appellat, id omnino ita accipiendum, quod in usu corpus domini cum eo coniun-*

gatur.

gatur. Sed mitto reliqua, cum ex dicendis palam futurum sit, longe serius adorationem symbolorum introductam esse.

Id potius addimus, rhetoricam patrum, praesertim quarti & quinti saeculi, exaggerationem, cum causis hactenus commemoratis conspirasse, plurimumque, ut pravae, de sacra eucharistia, notionis animo conciperent mortales, contulisse. Documento esse potest illud AMBROSII: *Legimus enim alibi: caelum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum. Sed nec terra adoranda nobis, quia creatura est Dei. Videamus tamen, ne terram illam dicat adorandam propheta, quam dominus Iesus in carnis assumptione suscepit. Itaque per scabellum terra intelligitur; per terram autem caro Christi, quam hodie quoque in mysteriis adoramus, & quam apostoli in domino Iesu, ut supra diximus, adorarunt; l. 3. de spiritu sancto, c. 12.* Similia & AUGUSTINUS habet, dum verba p. 98. (ut secundum codicem ebraeum 99) v. 5. *adorate scabellum pedum eius*, eadem, qua AMBROSIVS, ratione explicat; *enarrat. psalmi 98. tom. 4. oper. p. m. 799.* In quibus effatis, & BOILEAU, & BOSSVETVS, inuictum prorsus praesidium pro adoratione eucharistiae sibi inuenisse, videntur; ille *de adoratione eucharistiae, l. 1. c. 6. & 10.* hic in *explicat. de la messe, p. 142. 143.* Et BOSSVETVS quidem, dum haec Ambrosii & Augustini effata primo loco in acie collocat, simul fatetur, ante finem saeculi quarti nihil solidi in patribus se inuenire potuisse, quo suam sententiam stabiliret. Nec ulla etiam Ambrosii & Augustini effata causae nostrae nocent. Quilibet enim facile videt, si hoc dicerent, quod Romanenses eos dicere volunt; nihil tamen aliud dicunt, quam inanem declamationem, & ineptam prorsus scripturae deformationem in illorum verbis deprehendi. Reuera autem nihil aliud dicunt, quam carnem Christi adorandam esse. Quod & nos fatemur. At inde non sequitur, symbola eucharistica adoranda esse. Sed panis tamen

consecratus, Christi, inquit, iam est caro. Scilicet secundum opinionem Romanensium, non autem secundum nostram, aut etiam veteris ecclesiae doctorum, extra usum. Luculentiori adhuc exemplo ex DIONYSIO, quem areopagitam vocant; demonstrare possem, turgidam patrum eloquentiam erroribus in hac doctrina occasionem praebuisse; sed de eo, aliisque huc spectantibus, iam dictum in *diff. de origine missae pontificiae, §. 20.* Si verum esset, quod Romanenses iactitant, panis consecrati adseruationem iam in veteri ecclesia visitam fuisse; & eam inter causas errorum, qui deinceps ecclesiam inuaserunt, referre liceret. Persuadere sane id nobis adiungunt, patres Tridentini, quando ita pronuntiant: *Consuetudo, adseruandi in sacrario sacram eucharistiam, adeo antiqua est, ut eam saeculum etiam Nicaeni concilii agnouerit.* Porro deferri ipsam sacram eucharistiam ad infirmos, & in hunc usum in ecclesiis conseruari, praeterquam quod cum summa aequitate & ratione coniunctum est, tum multis in conciliis praecceptum inuenitur, & vetustissimo catholicae ecclesiae more est obseruatum &c. sess. 13. c. 6. Ad concilium nimirum Nicaenum prouocant, haud dubie ob ista canonis decimi quarti vel, ut alii numerant, decimi octauo, verba: *Accipiant (diaconi) secundum ordinem post presbyteros ab episcopo, vel a presbytero sacram communionem. Quod si non fuerit in praesenti vel episcopus, vel presbyter, tum ipsi proferant & edant.* Hinc namque colligunt, eucharistiam antea ab episcopo vel presbytero fuisse consecratam & reseruata, ut in eorum absentia a diacono proferri & manducari posset. Sed posteriora ista canonis verba in nullis graecis editionibus inueniri, adeoque suspectae fidei esse, dudum viris doctis obseruatum est; conf. vossius, in *diff. de sacris coenae dominicae symbolis*, quae vigesima prima est, inter dissertationes eius, tom. 6. oper. iunctim editas, thesi §. p. 437. Non equidem abnuimus,

symbola consecrata ad absentes, v. g. aegrotos, delata fuisse; id vero, cum non alium in finem, quam vt illi sacrae coenae participes fierent, factum sit, nihil inde pro adseruatione sacrae eucharistiae, hodie in Romana ecclesia vñitata, colligi posse, supra iam ad §. 16. demonstrauimus. Idem & de eo dicendum, quod sub gentilium imperatoribus, quia ob persecutionis periculum ecclesiae minister, qui symbola consecraret, non semper praesens erat, partem quamdam eucharistiae praesentes manducabant, partem vero domum auferebant. Namque id eum in finem fiebat, ne occasio, sacra eucharistia vtendi, si vellent, iis deesset. Negari tamen nequit, quod ex necessitate primum, tempore persecutionis, concedebatur, id deinceps in consuetudinem abiisse. Qua de re BASILIUM magnam audire, operae fuerit pretium: Τὸ δὲ ἐν τοῖς τοῦ διαγμοῦ καιροῖς ἀναγκαζομένῃ τινι μὴ παρόντος ἱερέως ἢ λειτουργοῦ, τὴν ποινικὴν λαμβάναν τῇ ἰδίᾳ χειρὶ, μηδὲ μὲν ἴνα βαρὺ κρίττον ἐστὶ ἀποδεικνύου, διὰ τὸ τὴν μακρὰν συνήθειαν τοῦτο ἐκ αὐτῶν τῶν πραγμάτων πιστώσασθαι. *Quoniam per tempora illa persecutionum cogebantur homines necessario, sacerdote vel ministro non praesente, propriis manibus percipere communionem, non est nisi superuacaneum, vt demonstrat, illam ipsam rem non esse grauiter & inique ferendam, eo quod inveterata consuetudo hoc ipsum re ipsa confirmatum dederit; ep. 289. tom. 3. oper. p. m. 279.* Ex quibus quidem BASILII verbis tria discimus; institutum hocce tempore persecutionum ex necessitate introductum; idem in consuetudinem abiisse; ideoque non temere abrogandum. Quorum vltimum, aliis quoque rationibus BASILIUS confirmare adnuitur. Quantumuis autem nec inde adseruatio sacrae eucharistiae, in Romana ecclesia vñitata, quippe quae ad vñum legitimum non spectat, praesidium aliquod capiat; illum tamen veteris ecclesiae morem, si non inter causas, certe occasiones, errorum, qui deinceps eruperunt, recte referri, non temere quisquam diffitebitur.

Postquam nimirum semel a prorsina simplicitate descitum, & superstitioni, externa quaeuis arripienti, locus concessus est; erroribus, prauisque opinionibus vera eucharistiae notio ita obscurata tandem fuit, vt pristinam eius faciem, qualis secundum seruatoris institutionem esse debebat, & in primitiua ecclesia fuit, vix amplius agnoscere liceret. Id luculenter intelligitur, si, quae post Gregorium magnum, saeculo sexto & sequentibus, eucharistiae fata fuerint, consideremus. Tum enim rituum & caerimoniarum, omniumque eorum, quae ad externi cultus splendorem spectant, adparatus mirifice adauctus. Hinc pretiosae vestes, altaria curiosae exornata, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Quae pompa theatraica cum superstitione summa, & crassa ignorantia coniuncta, saeculo septimo, octauo, ac nono iam eo vsque processit, vt in externo Numinis cultu nihil fere aliud, quam superfluitas luxuries, & luxuriosa superfluitas conspiceretur. Cuius quidem adparatus missatici natales, qui in ipsa ecclesia apostolica quaerunt, quod & 10. bona cardinalis faci, *rerum liturgicar. lib. 1. c. 5. nae!* isti committunt, vt apostolicae ecclesiae indolem plane ignorare, aut quiduis fingere, sibi fas esse, exillimare videantur. Eodem porro saeculo octauo & nono, *missae*, quae *solitariae* vocantur, emerferunt. Nimirum, cum mos antiquus, quotidie sacra coena vtendi, de quo ad §. 19. dictum, in desuetudinem abiisset, immo plurimi indies rarius ad eam accederent; opinio autem, externum actum eucharistiae, sine recto communicantium vñu, plurimum prodesse, inualuisset; praeterea clericorum, propter oblationes, interesset, vt nihilo fecius quam sapissime sacra eucharistia celebraretur; fieri tandem aliter non poterat, quam vt eucharistia a solo sacerdote, sine communicante alio, sineque spectatore sumeretur. Id vero saeculo, vt diximus, octauo circiter atque nono inualuisse, vel inde colligitur, quod eo tem-

tempore quaestiones agitari coeperint: an fas & aequum sit, solum sacerdotem divina officia celebrare, nullis videlicet praesentibus, quibus dicat: *pax vobiscum, dominus vobiscum*; nullis, qui respondeant: *Et cum spiritu tuo*. In quibusdam autem locis sacerdos quidem preces, lectiones, atque alios synaxeos ritus frequentabant, mysteriis vero celebrandis supersedebant, mysteriorum missa, *secca*, vocari solebat. Ita GUIL. DURANDUS: *Potest sacerdos unam missam cum sacrificio, & aliam siccam celebrare; l. 4. diuin. officior. c. 1.* Legenda, quae de origine missarum solitariarum disserit VOSSIVS, *diff. de sacris coenae dominicae symbolis*, quae in sylloge est 21. thesi 3. p. 434. sq. Tandem & transubstantiationis commentum saeculo nono itidem erupit. Cum enim per nimiam symbolorum externorum venerationem sensim in eam opinionem inducti essent mortales, panem & vinum consecratum, etiam extra usum, verum corpus, verumque sanguinem Christi esse; id vero, quo pacto fieri posset, nisi mutatio quaedam istorum symbolorum in corpus & sanguinem Christi admitteretur, nemo caperet; nihil aliud, quam ut istud adereretur, supererat. Nec tamen omnibus statim ita hoc persuaderi poterat, quin essent, qui commento isti sese opponerent. Cum enim saeculo nono PASCHASIVS RADBERTVS istud palam proferret, RABANVM MAVRVM, AMALARIVM, aliosque, cum primis RATRAMNVM, & 10. SCOTVM ERIGENAM, illud explosisse, antea diximus. Praevaluit nihil secus opinio illorum, qui mutationem symbolorum, seu transubstantiationem adsererant; & quo maiores saeculo decimo tenebrae orbi christiano incumbabant, eo facilius omnium animos occupavit. Negarique adeo nequit, magnam hocce tempore in doctrina de sacra coena contigisse mutationem. Secus equidem se rem habere, persuadere nobis adnititur ALEXANDER, peculiari dissertatione, *de fide christianorum deci-*

mi saeculi; in *bist. eccl. saec. 9. & 10. diff. 15. p. 363. sq.* Sed tanti non sunt, quae adfert, ut aliquem in suam pertrahere sententiam queat. Saeculo rursus vndecimo eidem errori BERENGARIUS se opposuit, at eo euentu, ut adnervari, Fulberti, Lanfranci, Guimundi, Adelmanni, clamoribus oppressus, & variis synodorum decretis damnatus, aliquoties, palinodiam canere cogeretur; ut antea iam exposuimus. Hinc ergo, cum plures indies patronos & propugnatores commentum istud transubstantiationis nancisceretur, publica tandem auctoritate receptum est in ecclesiam, decreto, in concilio Lateranensi IV, sub INNOCENTIO III. anno 1215. condito, quo adferebatur: *Corpus & sanguinem Christi in sacramento altaris, sub speciebus panis & vini veraciter contineri, transubstantiatis pane in corpus, & vino in sanguinem Christi, potestate diuina.* Ut autem, admissio vno errore, non possint non plures sequi, ita ex transubstantiationis dogmate statim fluebat adoratio symbolorum; cuius adeo originem itidem in saeculo decimo tertio viri docti iuenerunt. Fieri tamen potuit, ut iam praecedenti saeculo duodecimo, aut vndecimo, a quibusdam symbola eucharistica adorarentur, cum error de transubstantiatione, ut antea dictum, tum regnare inceperit, etsi demum anno 1215. publica auctoritate in ecclesiam sit introductus. Eodem saeculo decimo tertio, an. 1264. ab VRBANO IV. pontifice, festum corporis Christi institutum, iam ad §. 16. observauimus. Accesserunt deinde & circuncisiones, quas & processiones vocant, in quibus panem consecratum, sub nomine corporis Christi, circumgestant; quarum originem ad saeculum decimum quartum, speciatim ad IOANNEM XXII. pontificem, nonnulli referunt. Iungenda, quae fusa BARNAGIVS commentatur, in *bist. eccles. l. 17. c. 10. §. 7. sq. p. 999. sq.* Ex hisce porro, quos hactenus indicauimus, erroribus, praefertim ex prava ista opinione, quam antea de-

signauimus, & ex qua missas solitarias ex parte originem traxisse, docuimus, qua solum actum externum eucharistiae, sine recto communicantium vsu, commodum aliquod adferre sibi persuadebant, non poterat non etiam dogma, missam sacrificium esse, proprie sic dictum, & quidem propitiatorium, promanare. Si enim sola missae celebratio mirifice viuus pariter ac mortuis, praesentibus & absentibus prodest; qui aliter hoc fieri potest, quam per quamdam peccatorum expiationem? Proximum ergo erat sacrificii, quo nomine & alias, etsi improprie aliquando, veniebat, & quidem propitiatorii, notionem missae tribuere. Licet autem iam saeculo nono missae solitariae in vsu esse coeperint, vt antea dictum; & ita deinceps inualuerint, vt conciliorum canonibus atque decretis illarum frequentiae obuiam eundem fuerit, vt DV PIN recte quoque obseruauit, *noua biblioth. script. eccl. tom. 8. saec. 11. c. 14.* non tamen inueniuntur aut nono, aut decimo, aut sequentibus etiam saeculis, qui missam sacrificium, proprie sic dictum, esse, adseruerint. Immo PETRVS LOMBARDVS, principem inter scholasticos doctores virum, qui saeculo XII. vixit, *l. 4. sententiarum, dist. 12.* diserte docuisse, missam improprie tantum sacrificium dici; dudum nostratibus obseruatum, speciatim beato IO. GERHARDO, *conf. cathol. p. m. 1203.* Idem & de THOMA DE AQUINO censendum, qui in *summa theologica, part. 3. quae. 83. art. 1.* ita hac de re disputat, vt satis pateat, eum missam pro sacrificio, proprie sic dicto, non habuisse. Verba eius iidem beatus IO. GERHARDVS noster recitat, *l. 2.* Et licet forte deinceps fuerint, qui hoc adfirmarent; non tamen etiam defuerunt, qui aliter existimarent; donec tandem in concilio Tridentino, *sess. 22. c. 1.* missam sacrificium esse, definiatur. Quae autem inter ipsos patres Tridentinos, de hac questione, agitata sint certamina, operae pretium fuerit legere apud PETR. SVAVEM, *hist. conc. Trid. l. 6. p. m. 940. f.*

Omniis denique hisce, quos haecenus iudicauimus, Romanae ecclesiae erroribus, pessima accessit consuetudo, qua calicem laicis, quos vocant, subtraxerunt, atque ita, contra seruitoris institutionem, eucharistiam turpiter mutilauerunt. Cuius rei haud difficile est detegere originem. Cum enim transubstantiationis commentum semel hominum animos occupasset; superstitione duce, in eam ingressi sunt sententiam, ingens peccatum committi, si quid forte vini consecrati effunderetur, cum ita, vt ipsi quidem putabant, aliquid de sanguine Christi periret. Idque cum ipsorum communicantium culpa aliquando contingere possit; consultius quidam esse duxerunt, ab vsu calicis se abstinere, quam periculo, peccatum eiusmodi committendi, se exponere. Hinc consuetudo, sub vna specie sacrae coenae laicis exhibendi, introducta est, ita tamen, vt plurimi adhuc veterem morem seruarent; donec tandem in concilio Constantiensi, an. 1415. omnibus vbique laicis communio sub vtraque specie eriperetur. Atque hoc ita se habere, vt euincam, necesse non est; cum res ita manifesta sit, vt & ipsi Romanenses, saltem cordatiores, non diffiteantur, annis amplius mille, immo mille & ducentis, consuetudinem, sub vtraque specie omnibus sine discrimine sacrae coenae exhibendi, in latina etiam, seu occidentali ecclesia obtinuisse. Ita namque GREGORIUS CASSANDER: *De administratione sacrosancti sacramenti eucharistiae satis comperit est: vniuersalem Christi ecclesiam in hunc vsque diem, occidentalem vero seu Romanam mille amplius a Christo annis, in sollemni praesentim & ordinaria huius sacramenti dispensatione, vtramque panis & vini speciem omnibus ecclesiae Christi membris exhibuisse. Id quod ex innumeris veterum scriptorum, tam graecorum, quam latinorum testimonio manifestum est.* Et quibusdam interiectis: *Quare haec consuetudo in ecclesia quoque latina mille amplius annis tenuit, vt*

tam

ram populo, quam clero, in celebratione missarum, post mysteriorum consecrationem, seorsum sanguis domini praeberetur. Atque, ad effusionis periculum evitandum, in puerisque locis, calicibus (qui ministeriales vocabantur) argenteae fistulae inferebantur. Postea tamen huius periculi metus effecit, ut intinctus in sanguinem domini panis dominicus vulgo exhiberetur; qui nos huc usque per Graeciam & Armeniam obtinet. Postea ad omissionem alterius speciei in aliquibus locis ventum est; sic tamen, ut in utraque specie communio non prorsus abolita sit, sed in quibusdam locis, praesertim in monasteriis, sit retenta, idque usque ad annum amplius 1300. donec haec consuetudo, in altera specie communicandi populi, totam ecclesiam latinam paene inuasit; consultat. de articulis religionis &c. art. 22. p. 132. LEONIS magni tempore, eos, qui ab usu calicis se abstinebant, pro Manichaeis habitos, ex verbis, quae iam antea, cum Manichaeorum de sacra eucharistia sententiam exponeremus, ex sermone eius 41. retulimus, constat. GELASII quoque pontificis decretum, quo discrete prohibet, ne sacramentum eucharistiae diuidatur, itidem ad §. 19. commemoravimus. His & alia addi possent, nisi superuacaneum ducerem, in re non dubia, documentis vti non necessariis. Cumque haec tam aperta sint, ut nec doctissimi Romanensium hoc inficiari queant; nonnulla tamen conquirunt, ut, aliquando etiam communionem sub vna specie in usu fuisse, euincant. Sic BELLARMINVS ad communionem, quam laicam adpellant, prouocat, quippe per quam communionem sub vna specie intelligit; lib. 4. de eucharistia, c. 24. Valdeque indignatur cardinalis, quod MELANTHON, & CHEMNITIVS hocce, pro antiquitate communionis sub vna specie, argumentum rideant. At merito riserunt, ridetur hodie, quotquot sunt seniores. Saepe nimirum equidem apud veteres communie-

nis laicae, prout a clericali distinguitur, iniicitur mentio; discrimen autem inter viramque non in eo, quod laici in sacra eucharistia solum panem, clerici vero, praeter panem, vium quoque acceperint; sed in ordine, tempore, & loco consistebat. Ex veteris enim ecclesiae instituto, ecclesiae ministri prius, & post eos laici eucharistiam sumebant, ut ex constitutionibus, quae vocantur, apostolicis, lib. 8. cap. 13. constat. Praeterea, postquam sanctuarium a reliqua basilica, velo & cancellis secludi, placuit; tum ad ordinis etiam loci inter viramque communionem discrimen accessit. Clerici namque *δύο τοῦ θυσιαστηρίου*, in ipso choro, siue intra septa altaris, laici vero extra chorum, vel extra cancellos communicabant. Hinc in concilio Laodiceno, can. 19. (qui in codice canonum ecclesiae vniuersae 123. est) sancitum est, solis sacerdotibus licere, *ἀλλοιὰ δὲ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ κοινῶν, ad altare accedere & communicare*. Item ex concilio Bracarenfi I. Toletano IV. aliisque monumentis, si opus esset, ulterius confirmari posset. Id tantum addimus, clericos olim ob delictum aliquod admissum ad communionem laicam fuisse damnatos. Nimirum ordine suo moti, non quidem omnino a corpore ecclesiae arcebantur, sed ad statum laicum sedigebantur, inter laicos stare, cum illis precari, ac coenam domini percipere, iubebantur, praefuso ad communionem & dignitatem clericalem omni regressu. Id enim est, *recipi ad laicam vel laicorum communionem, inter laicos, cum laicis, ut laicum communicare*. Legendae, quae de communione hica differit ALBASPINAEVVS, de veterib. ecclesiae ritibus, lib. 1. obseruat. 4. pag. m. 14. seq. Non felicius autem BELLARMINVS, l. c. ad communionem peregrinam prouocat, quippe qui in eadem cum communione laica esse, existimat. Dissentit enim ab eo ipse BARONIVS, cardinalis, per communie-

nionem peregrinam eam intelligens, qua quis ad communionem precum, non autem eucharistiae, admittatur. *Vigebat*, inquit, *in ecclesia consuetudo, ut peregrini aduenientes, seque christianos esse prostentes, ad communes tantum ecclesiae preces admitterentur*; ad annum Christi 400. num. 67. Et huic sententiae alii quoque ex Romanensibus suffragantur. Sunt tamen rursus, qui aliud quid per *communionem peregrinam* intelligunt; quorum illi proxime ad verum accedere videntur, qui *peregrinam* dictam communionem putant, quando clerici, peregre venientes, ab episcopo & clero illius ecclesiae, ad quam in itinere diuertebantur, honeste excipiebantur, cum illis in choro consistebant, & communicabant, ad ministeria vero sacra obeunda non admittentur, nisi raro admodum, certe non ordinarie. Postea haec communio peregrina clericis domesticis in poenam cessit, illis scilicet, qui non quidem ex ordine clericorum eiectioni erant, sed tantum ad tempus ab officio & sacrorum administratione arcebantur. Illis enim, qui in perpetuum ex ordine clericorum erant remoti, dabatur *communio laica*; sed his, qui ad tempus tantum exclusi, *communio peregrina*. Diligenter de communionem ista, tum peregrina, tum laica, agit QVENSTEDIVS, in *antiquitatib. biblicis & ecclesiasticis. cap. 4. sect. 3. num. 7. & 8. pag. 441. seq.* Obicere porro Romanenses solent *communionem priuatam*, seu *domesticam*, eo, quod veterum nonnulli, de ea loquentes, tantum panis, seu corporis Christi mentionem faciant. Sed licet panem tantum commemorent, ideo vinum non excluditur, quod pariter, ac panem consecratum, nonnullos domum abstulisse secum, constat. Immo IUSTINVS martyr, veteres, cum sacram eucharistiam celebrarent, non tantum panem, sed & vinum cum aqua, per diaconum,

ad absentes misisse, discrete testatur; *apol. 1. pro christianis, p. 128. & 132.* ad quem quidem eius locum supra etiam ad §. 16. prouocauimus. Addenda, quae copiosius hac de re differit VOSSIVS, *dissert. de sacris coenae dominicae symbolis*, quae in *sylloge* est 23. thesi 5. pag. 447. seq. Tandem & in *missa*, siue *communione praesantificatorum*, aliquid, quod pro causa sua faciat, sibi inuenire videntur Romanenses. Nimirum in ecclesia graeca vsu receptum erat, vt, durante quadragesima, diebus dominicis & sabbatis fieret consecratio, & eucharistia celebraretur; eo quod reliquis diebus, vt pote ieiunio destinatis, panem & vinum consecrare, religioni sibi ducerent. Ne autem reliquis hebdomadis diebus facultas desceret, eucharistiam sumendi, praesertim, si necessitas id postularet; ex symbolis, diebus dominico & sabbati consecratis, tantum reseruabant, quantum vltibus istis sufficere arbitrabantur. Haec itaque symbola, die dominico & sabbato consecrata, sed non distributa, Graecis *προηγιασμενα*. Latinis *praesantificata*, vocantur. Idem mos deinceps in latinam quoque introductus est ecclesiam, vt tamen discrimen aliquod hic obseruare liceat. Apud Graecos enim omnibus, vt dictum, quadragesimae diebus, excepto sabbato, die dominica, & festo adnuntiationis Mariae, vltus τῶν προηγιασμενων admittebatur; at apud Latinos non nisi semel in anno, die scilicet paschales, quippe quo pane, pridie consecrato & reseruato, communio peragebatur. Graeci porro non tantum panem, sed & vinum praesantificatum adhibebant; cum in latina contra ecclesia mos inualuerit, panem praesantificatum, eumque in calicem intinctum, iis, qui eo die ad sacram eucharistiam accedebant, exhibere.

Roma-

Romanensium equidem nonnulli, vt communionem sub vna specie defendant, Graecos itidem tantum panem praefanctificatum adhibuisse, contendunt. Verum ex *liturgia praefanctificatorum*, Graecis visitata demonstrari euidenter potest, vtrumque symbolum, panem & vinum praefanctificatum fuisse. Dilerte enim, vt alia taceam, gratiarum actio post communionem, *τῆς μεσολαβήσεως τοῦ ἁγίου σώματος καὶ οἴνου* Christi meminit. NICOLAUS quoque CAVASILAS, in *expositione istius liturgiae* *ὑποδείξις καὶ ἀγιασμῶν, καὶ ὁμῶν καὶ αἵμα Χριστοῦ, dona perfecta & sanctificata, & corpus & sanguinem Christi*, commemorat; c. 24. Immo & ALLATIVUS, etsi in eo totus sit, vt vbiq; graecae ecclesiae cum Romana consensum, & ab ecclesia protestantium disensum, demonstrat; negare tamen nequit, aliquando apud Graecos in vŭ fuisse, vtrumque symbolum praefanctificare. *Illud etiam*, inquit, *ipse observo, ex praescriptis patriarchae Constantinopolitani, ad Paulum Hypsocephium Callipolitanum missis, praefanctificatorum liturgiam non vnam atque eandem apud omnes fuisse, sed pro varietate ecclesiarum & temporum, variam.* In ea enim, quam nos hodie habemus, sanguis Christi nullus conficitur, at, quam ipse explicat, conficiebatur: ideoque patriarcha adseuerabat, non esse opus, praefanctificato sanguine particulas panis praefanctificatas esse intinctas, quod sanguis in ipsa missa conficeretur, & calix absolueretur: vis enim idem haberetur, de libris ecclesiasticis Graecorum, *disi.* i. ex edit. FABRICII, libro 5. bibliothecae graecae, p. 20. Atque haec, cum ita se habeant, ex communionem praefanctificatorum, prout in ecclesia graeca visitata fuit, nullum pro communionem sub vna specie depromi argumentum posse, ma-

nifestum est. In latina equidem ecclesia, panem tantum praefanctificatum, fatemur; eius tamen consuetudinis origo, cum in illud incidat tempus, quo iam variis erroribus doctrina de sacra eucharistia corrumpi coepit; nihil inde, quod nostram labefacter sententiam, concludi potest. Praeterea semel tantum in anno, adeoque praeter ordinem, hoc fiebat; cum contra, quoties extra illum diem sacra coena administrabatur, sub vtraque specie eam exhibitam, certum sit, donec ea, quae antea diximus, ratione, mutatio quaedam in ecclesiam introduceretur. Et generatim quoque spectata communio ista praefanctificatorum, vt pote scripturae testimonio, & veteris ecclesiae exemplo destituta, neutiquam probanda est. Immo HUMBERTVS, cardinalis, qui saeculo vndecimo, sed iam adulto, vixit, in *responsione aduersus Nicetam*, morem Graecorum, per symbola praefanctificata communicandi, vehementer damnat & ex Christi institutione, atque praxi apostolorum redarguit; quo ipso simul latinae ecclesiae consuetudinem improbat, vt recte ALLATIVUS iudicat, qui ex instituto contra Humbertum disputat, in *disi.* de missa praefancticatorum apud Graecos, quae operi eius, de perpetua occidentalis & orientalis ecclesiae consensione, subiuncta est, p. m. 1559. Romanensium, de missa praefanctificatorum, sententiam edisserit IO. BONA cardinalis, *verum liturg. l. i. c. 15. p. 209. sq.* de qua & BEVEREGIVS verba facit ad *cân. Trull. 52. p. m. 158.* & ex nostratibus QVENSTEDIVS, in *antiquit. bibl. & eccles. c. 4. sect. 3. n. 9. p. 447. sq.* Et ita quidem originem errorum, quos Romana ecclesia de sacra eucharistia fouet, omnibus patere, existimo.

§. XXIII. Nec tamen in hisce quoque veritas ita obscurari potuit, quin essent, qui eiusmodi erroribus sese opponerent, & quae veritati consentanea sunt, tum de baptismo, * tum de sacra coena docerent. Veteri sane ecclesiae, purae isti & orthodoxae, errores isti, quos notauimus, neutiquam

tur; fiant christiani, cum Christum nosse potuerint. Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum? &c. de baptismo, c. 18. p. m. 264. Reprehendit sine TERTULLIANVS nimiam circa paruulorum baptismum festinationem: sed reprehendere non potuisset, nisi iam ea aetate baptismus iste paruulorum vsu receptus fuisset. Praeterea, disserendum baptismum censet, nisi mortis periculum aliud quid suadeat. Hocce enim periculum si adesset, eum paruulorum baptismum plane necessarium duxisse, ex iis, quae *lib. de anima, c. 39. & 40. p. m. 342.* de necessitate regenerationis disserit, recte colligitur. Nolo nunc CYPRIAN, ORIGENIS, DIONYSII, vt vocatur, AREOPAGITAE, CYRILLI Hierosolymitani, aliorumque testimonia addere, quippe quae iam ab aliis laudata sunt, speciatim a FEVARDENTIO, ad Irenaei l. c. FORBESIO, *instruct. historico-theolog. lib. 10. c. 5. p. 495. f. VOSSIO, disp. 14. de baptismo, p. 306. f.* Atque ex hisce quidem auctoribus constabit, quatenam veteris ecclesiae ante AVGVSTINI tempora, de baptismo, eiusque efficacia, fuerit sententia. Eripse quoque AVGVSTINVS, dum gratiam diuinam contra Pelagianos strenue defendit, baptismi vehementer vsus necessitatem; hinc & ad infantum baptismum quod attinet, ad consuetudinem, semper in ecclesia receptam, sidenter provocauit. *Consuetudo, inquit, matris ecclesiae in baptizandis paruulis, nequaquam spernenda est, neque vllomodo superflua deputanda; nec omnino credenda, nisi apostolica esset traditio; de genesi ad litter. l. 10. c. 23. tom. 3. oper. p. m. 204.* Et alibi Pelagianos ideo paruulorum baptismum admittere, ait, quia contra auctoritatem vniuersae ecclesiae, procul dabo, per dominum & apostolos traditam, venire non potuissent; *lib. 1. de peccat. merit. & remiss. c. 26. tom. 10. oper. p. m. 15.* Post Augustini tempora, cum Pelagiani damnati & reiecti essent, paedobaptismum constanter in ecclesia obtinuisse, efficaciam etiam baptismi adferam, vt euincamus, ne-

cesse non est, cum nemo sit, qui hac de re dubitet. Et licet deinceps anabaptistae, Soci-niani, alique prodierint, qui aut paedobaptismum reiecerunt, aut saltem neutiquam necessarium iudicarunt; plurimi etiam, quantumuis in aliis dissentientes, in eo conspirauerint, vt vi omni ac efficacia baptismum spoliarent; numquam tamen & ex eo tempore desuile, qui hisce omnibus se opponerent, tot nostratum hoc in genere edita scripta abunde testantur. Anabaptismum porro, seu baptismi, in iis, quae ad essentiam eius spectant, rite collati, iterationem, magno consensu a veteribus pariter, ac recentioribus reiectum, omnibus satis notum est. Praeter Nouatianos & Donatistas, TERTULLIANVM & CYPRIANVM, aliosque ex ipsis catholicis, omnes sine discrimine haereticos, ad veram ecclesiam redeuntes, rebaptizandos; STEPHANVM autem, Romanum episcopum, ad alterum extremum ruentem, nullum rebaptizandum, adseruisse, supra iam obseruauimus. Sed ibidem etiam docuimus, ab aliis recte discrimine constitutum, num haeretici, in iis, quae ad ipsam baptismi essentiam pertinent, eum recte administrarent, an vero ista prorsus euerterent; & qui ab his baptizati essent, vtpote reuera non baptizatos, baptizandos iudicasse, neutiquam autem, qui ab illis essent baptizati; & hunc in modum hac de re in concilio Nicaeno, Laodiceno, Constantinopolitano pronuntiatum fuisse. Et ex eo tempore constans fuit haecce ecclesiae catholicae sententia, eum, qui semel rite baptizatus esset, non esse rebaptizandum; cui & nemo, quantum scio, refragatus est, donec recentiori aetate anabaptistas iste furor inuaderet, vt non tantum, qui in infantia baptizati essent, sed eos quoque, qui iam adulti, in alia quadam secta, baptismum acceperant, rebaptizarent; quamquam, hodie Mennonitas ad saniores quodammodo mentem rediisse, itidem iam antea demonstratum sit, vt eos, qui iam adulta aetate ab

aliis baptizati sunt, neutiquam rebaptizandos existiment. Adeo vnanimi consensu anabaptismus, proprie sic dictus, ab omnibus, etiam iis ipsis, qui nomen inde sortiti sunt, reiiicitur. Eos vero, qui in infantia baptizati sunt, dum baptizant Mennonitae, illos neutiquam rebaptizare, videri volunt; cum credant, infantes baptismi non esse capaces. Qua in re licet errent, hoc tamen simul nobis concedunt, neminem, rite baptizatum, iterum baptizandum esse.

Ut autem nunquam defuerunt, qui illis, qui minus, quam decet, baptismum tribuunt, sese opponerent; ita nunc idem de illis censendum, qui eisdem plus, quam par erat, tribuunt. Cumque veteris ecclesiae doctores illis neutiquam suffragentur, qui omnia sacramenta ex opere, quod vocant, operato prodesse, existimant, quod IUSTINI martyris, CLEMENTIS Alexandrini, aliorumque testimoniiis supra iam ad libri praecedentis c. 1. §. 20. euicimus; quanam & de baptismi operatione illorum fuerit sententia, facile inde intelligere licet. Multa sane, & magnifica baptismi elogia passim apud veteres, CLEMENTEM Alexandrinum, l. 1. paedug. c. 6. TERTULLIANVM, libr. de baptismo, c. 1. aliosque leguntur. Eos vero effectum, qui ex solo opere, quod vocant, operato fluat, baptismum tribuunt, aut, peccatum penitus per illum tolli, docuisse, vel characterem indelebilem statuisse, probari nequit. Et de primo quidem capite, cum iam loco antea citato dictum sit, ad alterum quod attinet, nunquam non inculcare veteres solent, hominibus p. is sanctisque, etiam post baptismum contra prauas acriter pugnandum esse cupiditates; quod frustra adlereretur, si per baptismum omne penitus peccatum auferretur. Omnium instar CYRILLVS sit Hierosolymitanus: Ὅταν τῆς χάριτος καταβῇ, τότε σοι πρὸς τὰς ἀντικειμένους διανοίας παλαίειν διδωσι τὴν ἰξουσίαν ὥστε γάρ μετὰ τὸ βάπτισμα τοιοῦτα πάντα ἡμέρας ἐπειρᾷ, ὅχι ᾗτις καὶ πρὸ τούτου ἔκρη ὅνα ἡδυνάτο· ἀλλ' ὅτι πάντα τῷ καὶ ἀπο-

λουθῇ πράττειν ἰξουλιτο· ὅσα καὶ σὺ πρὸ τοῦ βαπτίσματος τοῖς ἀντικειμένοις παλαίειν μὴ τοῦ μῆσαι, λ-βὰν δὲ τὴν χάριν, καὶ λοιπὸν θ-σῶν τοῖς τῆς δικαιοσύνης ὁπλεις, ἀγροῖζου τότε, καὶ ἰθὺς, εὐαγγελίζου. Cum tibi gratia (per baptismum) confertur, tunc tibi aduersus contrarias virtutes pugnandi dat potestatem. Quemadmodum enim ille (Christus) post baptismum quadraginta dies tentatus est; non quod & antea non posset vincere, sed quod ordine omnia & successine facere volebat: sic & tu ante baptismum aduersariis reluctari non audebas; accepta vero gratia, deinceps confidens armis iustitiae, decerto, & si vis, etiam euangeliza; catechesi §. p. m. 41. 42. Cum primis autem AVGVSTINVS adhuc commemorandus est, quippe qui saepius, nec vno in loco, concupiscentiam per baptismum minime tolli, sed ad fidei certamen & exercitationem iustorum relinqui, profitetur & inculcat. In parulis, inquit, certe gratia Dei, per baptismum eius, qui venit in similitudine carnis peccati, id agitur, ut euacuetur caro peccati. Euacuatur autem, non ut in ipsa viuente carne, concupiscentia conspersa & innata repente absumatur, & non sit, sed ne obsit mortuo, quae inerat nato. Nam si post baptismum vixerit, atque ad aetatem capace[m] praecepti peruenire potuerit, illi habet, cum qua pugnet, canque, adiuvante Deo, superet, si non in vacuum gratiam eius suscepit, si reprobatus esse noluerit; de peccator meritis & remiss. l. 1. c. 39. tom. 10. oper. p. m. 26. Idem & eiusdem operis l. 2. c. 4. & de ciuitate Dei, lib. 13. c. 4. alibi repetit. Diffidentium equidem non est, eundem Hippionensium praefulem negare, quod concupiscentiam in renatis proprie peccatum dici possit, & quod peccati originalis reatus per baptismum tollatur; interim tamen fatetur, concupiscentiam in renatis etiam mali nomen mereri. Rectius autem & adcuratius loquutus esset, si dixisset, concupiscentiam in renatis peccatum esse, etsi propter fidem in Christum illis non imputetur; quemadmodum & infantes,

tes, dum baptizantur, peccatorum omnium a Deo consequuntur remissionem. Certum interim manet, per baptismum peccatum, ex sententia ipsius AVGVSTINI, non penitus tolli; quod & ipsi tandem fatentur Romanenses, dum eisdem concupiscentiam in renatis peccatum, proprie sic dictum, esse insciantur; acriorem ideo censuram promerentes, quam AVGVSTINVS, cum toties iam moniti sint, scripturae sacrae effatis differtissimis hanc sententiam aduersari; quippe quae, omnem *άνωμα* peccatum esse, declarat, 1. Io. III, 4. & concupiscentiam legi repugnare, nos condocet euidenter, Rom. VII, 7. Ad characterem denique istum indelebilem quod attinet, quem omnibus per baptismum imprimi, fingunt, BELLARMINVS quidem cardinalis ex patribus eum probare adnititur, eumque in finem ad CYRILLVM Hierosolymitanum, BASILIVM, GREGORIVM Nazianzenum, CHRYSOSTOMVM, aliosque prouocat; 1. 2. de sacramentis, c. 21. p. 274. sq. Verum si ista patrum loca euolvas, nihil aliud eos dicere, deprehendes, quam, per baptismum animos fidelium obsignari seu de gratia diuina certiores reddi, ne vllaratione de ea dubitare queant. Sic CYRILLVS Hierosolymitanus, de spiritu sancto verba faciens, qui super seruatores in specie columbae descenderit, in lege & prophetis operatus sit, το, inquit, (πνεῦμα) καὶ ὁ ὢν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ βαπτίσματος ὁ σφραγίζων ἡμᾶς, Et nunc, tempore baptismi obsignat animam, h. e. de gratia diuina, & remissione peccatorum certam reddit, catechesi 4. p. m. 55. 56. Et ita quoque intelligendum, quando in praefatione, p. 12. baptismum sequentibus ornat elogiis: Μέγα τὸ προκείμενον βάπτισμα· διχμαδ' ὡς τοὺς λούτρων ἀμείψην· ἡμῶν ὁ ἀνάστα· ὁμοψυχίας· παλιγγενεσίας· φεχρῶς. Ἐνδομα φετεινὸς σφραγίς· ἅγια ἀκατάληπτος· ἔρχεται πρὸς ἀνθρώπων κ. τ. λ. Magnum est sane, quod vobis propositum est, hoc baptisma: captiuus libertas, peccatorum remissio, mors peccati, animae regeneratio, vestimentum candidum, signacu-

lum sanctum & indelebile, vehiculum ad caelum &c. BELLARMINVS equidem, quia CYRILLVS baptismum, regenerationem, remissionem peccatorum, signaculum sanctum & indelebile, vocat, characterem suum indelebilem hie sibi inuenisse visus est, l. c. Sed cum homo, qui statui gratiae per peccata mortalia excidit, regenerationem iterum amittat, & remissio peccatorum nihil ipsi proficit; non video, quo iure haecad characterem indelebilem referat. Dum porro CYRILLVS baptismum signaculum sanctum adpellat, indicat, quod antea diximus, baptizatos de gratia diuina certiores fieri; idque gratiae foedus, cum ex parte Dei semper constans sit, atque perenne, recte σφραγίς ἀκατάληπτος vocare potuit. Nullum ergo characteris indelebilis, qualem Romanenses fingunt, hic vestigium. Eo minus vero BELLARMINVS, aut alius quis ex Romanensium coetu, nobis persuadebit, veteribus characterem istum indelebilem notum fuisse; quo certius est, eos rationem, cur baptismum iterari non debeat, non ex characterem quodam indelebili deriuasse, sed longe alias, etsi non eiusdem omnes ponderis, protulisse. Nonnulli namque, quia in mortem Christi baptizantur, concludebant inde, semel tantum quemlibet baptizandum esse, cum Christus semel tantum sit mortuus. Sic BASILIVS: ἐν οὐδ' αὐτὸ τὸ σάφηρον βάπτισμα, ἐπειδὴν ἐστὶν ὁ ἐπὶ τοῦ κόσμου θάνατος, καὶ μία ἡ ἐκ νεκρῶν ἔξαντ' αὐτοῦ, ὡς τύπος ἐστὶ τοῦ θάνατος· Vnum nouimus salutiferum baptisma: quandoquidem una est pro mundo mors, & vix ex mortuis resurrectio, quorum figura est baptisma; de spiritu sancto, c. 5. tom. 2. oper. p. 322. Eandem rationem AVGVSTINVS, ISIDORVS, DAMASCENVS, alique, adferunt; quorum hic recitare loca, necesse non est; alii autem rursus aliam, characteris indelebilis nulla facta mentione. Vt itaque character iste indelebilis, qui per baptisma imprimatur, recens Romanae ecclesiae commentum est;

FFF fff 3

ita

ita omaes, quia ab eadem discesserunt, vnamini consensum eandem exploserunt.

** Cum & hic in eo, quod caput causae est, duo se se nobis offerant extrema, vt ad *g. praeced.* obseruauimus, quorum alterum illorum est, qui praesentiam veram corporis sanguinis Christi in sacra coena inficiantur; alterum illorum, qui omnino mutationem quandam panis & vini, in corpus & sanguinem Christi, seu transubstantiationem, vt loqui solent, statuunt; pars vtraque ad veteris ecclesiae consensum prouocat, & summo studio id agit, vt patres, quos vocant, in suas pertrahat partes. Hinc Romanenses, speciatim PETRVM NICOLIVM, ANTON. ARNALDVm, ceterosque, operis, *de perpetuitate fidei ecclesiae catholicae in doctrina de sacra eucharistia*, auctores, omnes ingenii intendere nervos videas, vt transubstantiationem in veteris ecclesiae monumentis inueniant; reformatae contra ecclesiae theologos, speciatim EDMVNDVM ALBERTINVM, IO. CLAVDIVM, MATTH. LARROQVAVM, IAC. BASNAGIVM, & quotquot *perpetuitati fidei ecclesiae catholicae* se se opposuerunt, omnem mouere lapidem, vt, ne praesentiam quidem realem corporis ac sanguinis Christi veteres admisisse, euincant. Intercedunt rursus nostrates, CHEMNITIVS, IO. GERHARDVS, aliique, & veteres sibi vindicant, quippe qui praesentiam realem corporis, sanguinisque Christi in sacra coena ita admisserint, vt simul a transubstantiatione prorsus fuerint alieni. Cumque ita in variis partibus trahantur veteres, aliterque loqui videantur, cum a Romanensibus, aliter, cum a reformatis, rursus aliter, cum a nostratibus sententiam dicere iubentur; mirum non est, fuisse nostra aetate, qui existimauerint, frustra veteres, ad quaestionem hanc decidendam, excitari, siquidem ipsimet non satis inter de hac de re conueniant, aut sibi met ipsis consent. Et siue, diuersimode admodum veteres loquuntur, negari nequit; cuius rei causas egregie exposuit beatus CHEMNITIVS

noster in *fundamentis senae doctrinae, de vera & substantiali praesentia &c. corporis & sanguinis domini in coena c. o. p. m. 46. f.* Bene quoque idem mouet: *Non recte faciunt, qui illis scripturae, (locis) in quibus dogma de coena domini fundatum, traditum & repetitum est, vel praeteritis, vel postpositis, vel in suspensionem ambiguitatis & obscuritatis adducitis, atque ita in dubio relictis, totam controuersiae huius identificationem ad patres, tamquam ad honorarios arbitros, referant, quasi doctrina illa in patrum scriptis clarius & certius tradita sit, quam in illis scripturae locis, in quibus dogma hoc propriam suam sedem habet, & quasi fides clariorem & firmiterem adhaerentem in sententiis patrum inuenire possit, quam in ipsa voce filii Dei; l. c. p. 46.* Non magnopere vti que nostra tandem refert, quid patres, graeci, latini, veteres, recentiores, senserint; cum praecipuum causae nostrae praesidium in clarissimis, certissimis, euidentissimisque scripturae sacrae effatis collocemus. Nec tamen ideo hoc adserimus, ac si de veteris ecclesiae consensu plane desperemus; quin potius, clarissima suppetere documenta, nouimus, ex quibus liquet, numquam defuisse, qui veram sententiam propugnarent, donec tandem in orientali pariter ac occidentali, maxime tamen in occidentali ecclesia, inualecente vtrobique superstitione, vera, de sacra eucharistia, doctrina magnis errorum tenebris inuolueretur. Hoc vero, vt pro rei dignitate demonstremus, cum nostri instituti non permittat ratio, nonnulla tamen, quae speciminis loco sint, obseruare, non abs re fuerit.

Quanta apostolicorum, quos vocant, patrum sit auctoritas, neminem fugit. Ex his vero IGNATIVS, in *epistola genuina ad Smyrnaeos*, u. 7. p. m. o. ita loquitur: *Εὐχαριστίας καὶ προσευχῆς ἀπέχουμι, διὰ τὸ μὴ δουλοῦν τὴν ψυχὴν ἰσὶν ἀνθρώποις ἀλλὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. τὴν ἀπὸ ἀμύμων ἡμῶν παθοῦσαν, διὰ τὴν χριστιανότητα πατὴρ ἔχειν.* Ab eucharistia & oratione abstinent; eo quod non confitentur, eucha-

eucharistiam carnem esse servatoris nostri Iesu Christi, quae pro peccatis nostris passa est, quam pater sua benignitate excitavit. Quae quidem sancti doctoris verba, cum iam, aliam in finem, ad §. *prae.* laudaverimus, hic tamen repetenda fuerunt, cum rem omnem plane consiciant. Dum enim eos haereticos perstringit, qui ab eucharistia & oratione abstinabant, eo, quod non confiterentur, eucharistiam carnem esse servatoris nostri; simul indicat, secundum receptam eo tempore ecclesiae doctrinam, eucharistiam carnem esse ipsius servatoris nostri. Quod ut euitent telum reformatae ecclesiae doctores, in omnes se versant partes. Immo nonnulli eo vsque progrediuntur, ut, verba haec Ignatio supposita esse, contendant; quod & IO. DALLÆVS facit, hac inter alias causis inductus, quod ineptum videatur, aliquem a precibus abstinere, ideo, quod eucharistiam carnem Christi esse, non credat; de scriptis suppositis Dionysio & Ignatio, l. 2. c. 22. p. 366. Praeterquam vero, quod ratio illa ad solam abstinentiam ab eucharistia referri queat; reperi etiam cum COTELERIO potest, Ignatium non de quibusvis precibus, sed de liturgiis, in eucharistiae celebratione fieri solitis, loquutum; in *adnot. ad ep. Ignatii ad Smyrnaeos*, tom. 2. *patr. apost.* p. 37. Reperit vltimus DALLÆVS, non posse indicari haereticos, qui ab eucharistia abstinuerint, & quidem ob eam, quae ab Ignatio adlegatur, causam. Sed ad hoc iam ad §. *prae.* responsum est. Romanes contra, & sacrificium missae, & transfusionem in hunc Ignatii verbis sibi invenire, videntur. Verum, cum etiam, propter solam praesentiam corporis & sanguinis Christi, & veriusque cum pane & vino unionem sacramentalem, eucharistia caro Christi vocari queat; un-substantiatio hic frustra quaeritur. Ad sacrificium autem missae quod attinet, THEODORETUS, dum *diat.* tom. 4. *oper.* p. 154. locum huncce profert, verba ita recitat: Εὐχαριστία καὶ προσφοράς οὐκ ἀποδέχονται. Vnde PETAVIUS ex

voce προσφοράς, oblationis, concludit, sacrificium aliquod missae hic commemorari. Verum, cum in Florentino codice, ab is. VOSSIO edito, legatur: Εὐχαριστία καὶ προσευχὴ ἀποδέχονται, eam omnino praefendam lectionem, censemus. Quod si etiam vel maxime vox προσφοράς retineatur; nihil tamen inde pro sacrificio missae colligi potest, cum & de oblationibus, quas iam tum cum eucharistia coniungi solitas, viri docti observarunt, vox ista intelligi queat. Iungenda, quae erudite de hocce Ignatii loco disputat IRTIGIUS, in *capitibus selectis bist. eccl. saec. 2. c. 3. sect. 2. §. 47. p. 160. sq.* Idem IGNATIUS, in *epistola ad Philadelphenos*, §. 4. p. m. 6. ita loquitur: Σπουδάζετε ὅτι μὴ εὐχαριστίας χηρίδαρ μὴ γὰρ σάξτε τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ καὶ τὸ πρῶτον εἰς ἑαυτοὺς τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Operam igitur detis, ut una eucharistia utamini. Una enim est caro domini nostri Iesu Christi, & unus calix in unitatem sanguinis eius. Quibus verbis non tantum praesentiam realem corporis & sanguinis Christi dist. re exprimit; sed, cum varii sint praesentiae realis modi, eum ipsum, quem nostra ecclesia proficitur, quive in unione sacramentali corporis & sanguinis Christi cum pane & vino consistit, aperitissime indicat, dum ἐν πρῶτον εἰς ἑαυτοὺς, unum calicem in unum sanguinis Christi, commemorat. Simul & illud inde consuecimus, calicem non minus, quam panem, ad sacram eucharistiam pertinere, eamque adeo eo tempore sub utraque specie fuisse administratam. Nec praetermittendus locus, qui in eiusdem Ignatii *epistola ad Romanos*, §. 7. p. 89. existat: οὐχ ἰδμεν τὸ εὐχ. & προσ. οὐδὲ ἕδωκε τοῦ βίου τόντον ἄρτον θεοῦ διὰ τὸ ἄρτον ὑμῶν, ἄρτον ζωῆς, ὃς ἐστιν σὰξ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ θεοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ γεννημένου ἐν ὁσπρεῖα ὁ στήμας & διὰ τὸ ἁβραάμ. καὶ πάλιν θεοῦ διὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ, ὃ ἐστιν ἀγία καὶ εὐχαριστία καὶ ὁ βίος & ζωὴ. Non delector corruptionis alimentum, neque huius vitae voluptatibus. Panem Dei & vitam caelestem, panem vitae, quae est caro Iesu Christi filii Dei, qui poste-

riori

Et carnes nostras κατά μεταβολήν, per mutationem alii, pronuntiat. Atque ista cum IUSTINVS nomine omnium christianorum, pro quibus apologiam hancce ad Antoninum pium imperatorem scripsit, profectus sit; quatenam totius ecclesie veteris hac de re sententia fuerit, nemini obicium esse potest.

Ignatio atque Iustino tertium nunc addimus testem IRENÆVM. Hic enimvero, dum Valentinianos, Marcionitas, aliosque eiusdem generis homines, refellit, qui Christum verum hominem esse, veramque a Maria carnem accepisse, negabant, hoc inter alia vitur argumento: si illorum sententia admitatur, constare non posse, panem eucharisticum corpus esse domini, & calicem esse calicem sanguinis eius. Ita enim loquitur: *Quomodo autem constabit eis, eum panem, in quo gratiae actae sunt, corpus esse domini sui, & calicem sanguinis eius, si non ipsam (cuius corpus & sanguinem accipimus) fabricatoris mundi filium dicant?* l. 4. c. 34. p. 326. edit. GRABII. Christum namque verum fabricatoris mundi, hoc est Dei, filium, simulque verum hominem esse, innuit. Et rursus alibi: *Quomodo autem iuste dominus, si alterius patris existit, huius conditionis, quae est secundum nos, accipiens panem, sicut corpus esse consistebatur, & temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit?* lib. 4. c. 57. p. 357. Illis nimirum, qui Christo verum corpus addimus, abnuuntque, dominum nostrum esse veri Dei filium vnigenitum, constare non posse, dicit, in eucharistia adesse verum corpus, verumque sanguinem Christi. Sane haereticos veteres, qui, Christum verum esse hominem, verumque habere corpus, incipiebantur, praesentiam quoque realem corporis & sanguinis Christi in sacra coena admittere non potuisse, ad §. praeced. 22. obseruauimus. Adeoque respondere omnino IRENÆO potuissent, se etiam istam corporis sanguinisque Christi in sacra coena

NVD. TH. DOGMAT.

praesentiam non credere. Videretur tamen IRENÆVS existimasse, eos non auctores fuisse hoc negare, idque haud dubie eam ob rationem, quod communis & recepta apud omnes christianos esset sententia, nos in sacra coena verum corpus, verumque sanguinem Christi accipere. Cum vero istem, contra quos IRENÆVS disputat, haeretici, resurrectionem quoque carnis in dubium vocarent; argumento, itidem ab eucharistia desumpto, istum illorum errorem hunc in modum refellit: *Πῶς - τὴν σάρκα λέγουσιν εἰς θάνατον χωρῆν, καὶ μὴ μετέχειν τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ κυρίου, καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ περιλαμβανῆν; ἢ τὴν γνώμην ἀλλοτρίωσαν, ἢ τὸ προσφέρειν τὰ εὐχαριστικά παρατείσθωσαν; ἡμῶν δὲ σύμφωνον ἡ γνώμην τῇ εὐχαριστίᾳ, καὶ ἡ εὐχαριστία βεβαιωτὴ τὴν γνώμην προσφέρειν δὲ αὐτὰ τὰ ἴδια, ἐμμελῶς κοινωνοῦν καὶ ἵνασιν ἀπκρηγίζοντες, καὶ ὁμολογῶντες σωτὴς καὶ πνεύματος ἔργον; ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄνθρωποι προσλαμβάνοντες τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, οὐκ εἰσι καινοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνιστηκία, εἰρημίου τε καὶ θυραίου, οὗτως καὶ τὰ σωματικά καὶ πνευματικά τῆς εὐχαριστίας, καὶ τὴν εὐχαριστίαν, τὴν ἐκκλῆσαν τῆς εἰς αἰῶνα ἀναστάσεως ἔχοντα. Quomodo autem rursus dicunt, carnem in corruptionem deuenire, & non percipere vitam, quae a corpore domini & sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutant, aut abstinere offerendo, quae praedicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiae, & eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei, quae sunt eius, congruenter communicationem & unitatem praedicantes carnis & spiritus. Quemadmodum enim, qui est a terra panis, percipiunt inuocationem Dei, iam non communis panis est, sed eucharistia, ex duobus rebus constans, terrena & caelesti; sic & corpora nostra, percipientia eucharistiam, iam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia;* l. 4. c. 34. p. 327. Rectene ratiocinatio IRENÆI procedat, habeatque vim probandi, nunc non disquiro; parum id in praesenti nostra

Gggg ggg

refert.

potius progredimur. Passim enim ita hac de re loquitur, vt, quin praesentiae realis assertor sit, nullum ledoribus relinquat dubium. *Christus, inquit, panis noster est, quia vita Christus, & vita panis. Ego sum, inquit, panis vitae. Et paulo supra: Panis est sermo Dei viui, qui descendit de caelis. Tum quod & corpus eius in pane censetur: hoc est corpus meum; de orat. cap. 6. p. m. 15.* Et alibi: *Caro corpore & sanguine Christi vescitur, vt & anima Deo saginetur; de resurrectione carnis, c. 8. p. m. 385.* Idem contra Marcionem disputans: *Proinde panis & calicis sacramento iam in euangelio probauimus corporis & sanguinis domini veritatem, aduersus phantasma Marcionis; lib. 5. adu. Marcionem, cap. 8. p. m. 590.* Atque haec, cum longe sint euidentissima (quamuis & alia adhuc eiusdem generis addi possent) frustra obiicitur, quod alibi TERTULLIANVS verba: *hoc est corpus meum*, interpretetur: *hoc est figura corporis mei.* Ita enim loquitur: *Et distributum (panem) discipulis, corpus illum suum fecit, hoc est corpus meum, dicendo, id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisse, nisi veritatis esset corpus; l. 4. adu. Marcionem, c. 40. p. m. 571.* Enimvero, si paulo accuratius, quae TERTULLIANVS ibi disserit, expendamus; hoc eum velle, deprehendemus, panem in veteri testamento fuisse figuram corporis Christi. Hoc quippe sequentia, quae statim subiicit, nos condocent: *Cur autem panem corpus suum adpellat, & non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit? non intelligens, veterem fuisse istam figuram corporis Christi, dicentis per Hieremiam: aduersus me cogitauerunt cogitatum, dicentes: venite, coniciamus lignum in panem eius, scilicet crucem in corpus eius.* Conferenda, quae IAC. PAMELIUS hac de re obleruat, ad *Tertulliani l. c. p. 597.* Quodsi etiam concedatur, verba haec de eo pane, qui in sacra coena consecratur & distribuitur, intelligenda

esse; nec sic quidquam contra nos obtinebitur. Non enim, aut TERTULLIANVS, aut alii patres, qui eundem in modum loquuntur, dicunt, quod panis tantum sit figura corporis Christi, & quidem absentis. Potest nimirum panis, figura corporis Christi vocari, sed eius corporis, quod in vita sacramentali cum eo est coniunctum. Legenda, quae TERTULLIANVS de hocce Tertulliani loco disputat, in *selectis capitibus historiae ecclesiasticae, saec. 2. c. 3. sect. 11. §. 5. p. 238.* Neque vero existimandum, dum TERTULLIANVS praesentiam veram corporis & sanguinis Christi agnoscit, eum ad alterum forte extremum procurrare, & transubstantiationem quandam adferre. Praeterquam enim, quod ex verbis eius hoc colligi nequeat, obstat, quod in testimonio illo, quod primo loco attulimus, diserte profiteatur: *corpus Christi in pane censei*, hoc est, cum pane coniunctum & vnitum, non autem in illum mutatum esse. Iam & ORIGENES hic in scenam producendus est, quem, vt sibi quoque vindicet, omnem nauat operam, variaque eius testimonia exhibet ALBERTINVS, de sacramento eucharistiae, l. 2. p. 379. f. Verum repetere hic solum iuuat verba ORIGENIS, quae iam ad §. praecedentem, ex homilia eius 13. in cap. 25. exodi, recitauimus. Ibi dicit diserte: *Nostis, qui diuinis mysteriis interesse consuecistis, quomodo, cum suscipitis corpus domini, cum omni cantela & veneratione seruatis, ne ex eo parum quid decedat, ne consecrati muneri aliquid dilabatur &c.* Panem consecratum vocat corpus domini; quod facere non posset, nisi, corpus Christi in sacra coena praesens esse, credidisset. Reliqua, quae addit, eo spectant, vt nos doceant, magnam, iam eo tempore; externorum symbolorum, fuisse venerationem. Adorationem autem, adeoque & transubstantiationem, inde cuius non posse, iam l. c. obseruauimus. Addimus adhuc verba ORIGENIS, quae lib. 8. contra

Celsus, p. 399. exstant: ἡμεῖς δὲ τῷ τοῦ παντός δημιουργῷ εὐχαριστοῦντες, καὶ τοὺς μετ' εὐχαρίστias καὶ εὐχαρίστias τῇ ἐπὶ τοῖς δοξαῖσι προσπαρημένοις ἄρτους ἐσθίουμεν, σῶμα γενομένου διὰ τῆς εὐχαρίστias τῆς καὶ ὑμῶν τοὺς μετὰ ὑμῶν προσέσεις αὐτῷ χερμαῖον. Nos, qui rerum omnium conditori placere studemus, cum precibus, & gratiarum, pro beneficiis acceptis, actione, oblatos panes edimus, corpus iam per precationem factos, sanctum quoddam & sanctificans. Hic iterum diserte adserit, panes oblatos per preces; & gratiarum actionem corpus domini fieri. Simul vero inde discimus, quod supra pluribus ostendimus, consecrationem, eo tempore, per preces factam. Vnde rursus Romanensium persuasio, ac si per verborum institutionis recitationem, symbolorum in corpus & sanguinem Christi mutatio efficiatur, corrui. Cumque in legitimo huius sacramenti usu, corpus Christi cum pane viniatur, recte dicere ORIGENES potuit, panem corpus Christi fieri. Nemo autem veterum clarius ut luculentius hac de re verba fecit, quam CYRILLVS Hierosolymitanus, cuius adeo neutiquam hic praetermittendum est testimonium: Αὐτοῦ (Χριστοῦ) οὐκ ἀποφνησκίον, καὶ εἰκότος περὶ τοῦ ἁγίου, τοῦτο μὲν εἶναι τὸ σῶμα, τίς τολμήσας ἀμφιβάλλον λαβεῖν; καὶ αὐτοῦ βεβαιωσάμενον καὶ εἰρηκότος τοῦτο μὲν εἶναι τὸ αἷμα, τίς ἐνδοίεσθαι ποτὲ, λίγων μὴ εἶναι αὐτοῦ τὸ αἷμα; Cum igitur Christus ipse sic adfirmet, atque dicat, de pane: hoc est corpus meum: quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante ac dicente: hic est sanguis meus; quis, inquam, dubitet, & dicat, non esse illius sanguinem? Probaturus hinc, efficere omnino Christum potuisse, ut cum pane & vino, corpus ac sanguinem eius accipiamus; ad miraculum istud provocat, quo aquam in vinum mutavit: τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον μεταβίβληκεν, ὃς Κ. οὐκ τῆς γαλιλαίας οἰκίῃ νέμμεται· καὶ οὐκ ἐξ ὁπίστους ἐκινῶντος μεταβαλὼν εἰς αἷμα; Aquam aliquando mutavit in vinum in Cana Galilaeae, po-

testate propria: & non erit fide dignus, vinum mutans in sanguinem? Quod cum vterius deduxisset, concludit: ὥστε μετὰ πάσης πληροφορίας, ὡς σῶμα τοῦ καὶ αἵματος μεταλαμβάνομεν Χριστοῦ. Quare omni cum certitudine corpus & sanguinem Christi sumamus. Et de praesentia quidem vera corporis ac sanguinis Christi nihil clarius dici poterat. Ne quis autem forte existimet, cum de mutatione aquae in vinum, a Christo facta, loquutus est, eum etiam panis & vini quamdam, in corpus & sanguinem Christi mutationem, seu transubstantiationem statuisset; ea, quae porro subiicit, considerare iuvat: Ἐν τῷ πρῶτῳ ἁγίου, δίδωμι σοι τὸ σῶμα· καὶ ἐν τῷ ὑποψύοντι, δίδωμι σοι τὸ αἷμα· ὡς γὰρ, μεταλαβὼν σῶμα τοῦ καὶ αἵματος Χριστοῦ, οὐ σῶμα καὶ σῶμα αὐτοῦ. Nam sub specie panis, datur tibi corpus; & sub specie vini, datur sanguis; ut sumo corpore & sanguine Christi, efficiaris ei conparticeps corporis & sanguinis; cateches. mystag. 4. p. 292. Si mutationem quamdam credidisset, non dixisset, nos, ἐν τῷ πρῶτῳ, sub specie panis & vini, corpus sanguinemque Christi accipere. Mitto reliqua, quae ex eodem CYRILLO adhuc adduci poterant. Nec, ut plura conquiramus, insituti nostri ratio permittit; quod insuper & ab aliis factum est. De duobus tantum, magnis veteris ecclesiae luminibus, IO. CHRYSOSTOMO, atque AVGUSTINO aliquid addendum est.

Et CHRYSOSTOMVS quidem, cum varia, quae huc spectant, suppeditet, memorare tamen solum illustre illud testimonium lubet, quod in epistola eius ad Caesarium monachum exstat. Cuius epistolae, quae-nam fuerint fata, notum est. Primus, qui ad eam provocavit, PETRVS MARTYR Florentinus fuit, qui eam in codice quodam Florentinoprehendit, & amplissimum contra transubstantiationem testimonium ex ea produxit. Cum vero deinceps ista Chrysostomi epistola frustra in bibliothecis quae-

quaereretur ; in eam nonnulli, praefertim ex Romanensibus, ingressi sunt sententiam, testimonium illud, a MARTYRE laudatum, ab eo confictum esse. Deinceps tamen ENERICVS BIGOTIVS codicem istum manu scriptum Florentinum inuenit, qui & cum epistolam illam cum aliis veterum monumentis edere vellet, iamque typis exscribi curasset, censores Parisienses, cum in ea aliquid, quod dogmati de transubstantiatione repugnaret, sibi deprehendere viderentur, eam loco suo motam, suppresserunt ; BIGOTIO hinc etiam praefationem, in qua epistolae istius mentionem fecerat, refingere coacto. Ea res, cum eruditis quibusdam viris querelas acerbissimas expressisset ; eo magis alii, ad eam ex tenebris eruendam, excitati sunt, quod & anno 1685, a STEPHANO LE MOYNE factum, qui eam, etiam latine tantum, variis suis *saecis* inseruit. Mox autem EDWARDVS STILLINGFLEET, episcopus Vigorniensis, epistolam hanc cum fragmentis illis graecis, quae Bigotius versionis latinae addiderat, & ipsa Bigotii praefatione, in sua contra Meldensem episcopum defensione, an. 1684 luci publicae exposuit. Cum vero pauci istum Stillingfleeti librum, utpote anglicano idiomate scriptum, legere possent ; IAC. BASNAGIVS, anno 1687, epistolam hancce, secundum exemplar Bigotii recudi curauit, addita praeter alia *dissertatione de haeresi Apollinaris*, quippe contra quam CHRYSOSTOMVS in ista epistola disputat. Ita ergo in pudorem dati Romanenses, praefertim censores illi Parisienses, qui istam epistolam suppressere conati fuerant, ut causae tam desperatae consulenter, non vniam inuenerunt rationem. Prae reliquis autem sapere sibi visus est HARDVINVS, qui & ipse hanc epistolam, anno 1689, edidit ; & in addita dissertatione non dissimulauit, Bigorianam eius editionem suppressam fuisse ; inanem tamen simul censorum Parisiensium fuisse trepidationem, cum verba

Chrysostomi ita explicari queant, ne transubstantiationi repugnent. Inserta deinceps est epistola ista, cum dissertatione in illam de *sacramento altaris, operibus eius selectis*, quae an. 1711. Amstelodami prodierunt, p. 239. seq. Hanc vero HARDVINI sententiam, quam aperta CHRYSOSTOMI verba refellunt, cum IO. CLERICVS refutasset, tom. 15. *biblioth. vniuers.* p. 253. sq. ille *defensionem epistolae Chrysostomi*, lingua gallica scriptam, ei opposuit, quae itidem in *operibus eius selectis*, p. 311. sq. extat. Aliter autem hinc se expedire conatus est ALEXANDER, doctores Parisienses non ideo epistolam hancce suppressisse, contendens, quod transubstantiationis dogma in illa refutari crederent ; sed quod ea cum PALLADII *dialogo de vita Chrysostomi* (quem in eadem collectione edidit BIGOTIVS) nullam convenientiam haberet ; & quod non deessent dubitandi causae, num haec epistola Ioannem Chrysostomum, an vero, quod ipsi probabilius videretur, Ioannem ieiunatorem, aut etiam Ioannem eleemosynarium, auctorem agnoscat, *hystor. eccles. noui testam. saec. 11. & 12. diff. 12. artic. 15. p. 925. 926.* Et ad vltimum quidem quod attinet, dum, Chrysostomum epistolae istius auctorem esse, negat, in eo & alios inter Romanenses sibi suffragantes habet ALEXANDER, speciatim MICH. LEQVIEN, in *dissertat. Damasc. 3. p. 43. sq.* Verum, dum ita in omnes se versant partes, nihil aliud agunt, quam, ut ipsimet fateantur, hocce testimonium suae prorsus refragari doctrinae, & transubstantiationis commentum euertere. Nec satis est dicere, epistolam hanc Chrysostomo perperam tribui ; quamdiu rationibus solidissimis hoc non fuerit probatum, eiusmodi effugium pro malae, vel desperatae potius causae, indicio recte reputatur. Quae de epistolae huius fati in compendio commemorauimus, fusius ediderit vir celeberrimus CHR. MATT. PFAFFIVS, in *diff. anti-Rogeriana*,

p. 17. sq. Verba autem CHRYSOSTOMI, quae ad hanc caussam faciunt, & in epistola ista, p. m. 23. ex edit. IAC. BASNAGII leguntur, ita se habent: *Sicut enim antequam sanctificetur panis, panem nominamus; diuina autem illum sanctificante gratia, mediante sacerdote, liberatus est quidem adpellatione panis, dignus autem habitus est, dominici corporis adpellatione, etiamsi natura panis in ipso permansit, & non duo corpora, sed unum corpus filii praedicatur: sic & hic diuina induratum, id est, inundante corporis natura, unum solum, unam personam, utraque haec fecerunt. Transubstantiationi haec repugnare, manifestum est, cum diserte adlerat, post consecrationem, seu sanctificationem, in ipso pane naturam panis permanere. Non minus tamen & praesentiam realem corporis ac sanguinis Christi confirmant, quia docet, panem hunc, & esse, & recte vocari corpus domini; non duo corpora, sed unum corpus filii praedicatur; scilicet per vnionem sacramentalem. Quod & inde patet, quia hocce sacramentalis vnionis exemplo, personalem, quae est duarum naturarum in Christo, illustrat.*

Alter ille, ex veteris ecclesiae doctoribus, de quo nobis aliquid dicendum restat, Hipponenſium ille praeful AVGVSTINVS est. Ex plurimis autem, quae vtrinque ex eo produci solent, testimoniis, & de quibus acriter disputatur, vnicum tantum illud recitare lubet, quod ex libro *sententiarum* Prosperi, GRATIANVS, decret. part. 3. de consecr. dist. 2. c. 48. p. m. 459. haec in modum refert: *Hoc est, quod dicimus, hoc modis omnibus adprobare contendimus, sacrificium scilicet ecclesiae duobus specie, duobus consistere, visibili elementorum specie, & inuisibili domini nostri Iesu Christi carne & sanguine, sacramento & re sacramenti, id est, corpore Christi, sicut Christi persona constat & consuevit e Deo & homine, cum ipse Christus sit verus Deus & verus homo, quia omnis res illarum rerum*

naturam & veritatem in se continet, ex quibus consuevit. Ex duobus nimirum rebus visibili & inuisibili, aequae ac IRENÆVS, loco supra citato, terrena & caelesti, sacramentum eucharistiae constare, adfirmat. Cumque per rem inuisibilem, corpus & sanguinem Christi se intelligere, proficatur; quis, quaeſo, de illorum dubitet praesentia? Vnionem autem, non mutationem, eum admisisse, vel exemplum illud, quo vitur, vnionis personalis, omnes condocere potest. Sed dubium hic circa sententiam AVGVSTINI mouet PET. ALLAXIUS, in *dissertatione de sanguine domini nostri Iesu Christi, ad epist. 140. Augustini*, quam, cum duabus aliis dissertationibus, Parisiis, anno 1680. edidit. Proposuerat Consensus Augustini hanc quæſtionem: *utrumnam corpus domini ossa & sanguinem habeat, aut reliqua carnis lineamenta?* Ad quam Hipponenſium praeful ita respondet, vt haud obscure adlerat, corpus domini, postquam in caelum sublatum est, sanguine destitui. *Nisi forte*, inquit, *de sanguine requirendum est, quia, cum dixisset: palpare & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet, non addidit sanguinem.* Non ergo & nos addamus inquirere, quod ille non addidit dicere: *& de compendio, si placet, finita sit quæſtio.* Fortassis enim accepta occasione sanguinis, vrgebit nos molestior perſcrutator, & dicet: *si sanguis, cur non & pituita? cur non & felleum & felnigrum?* quibus quatuor humoribus naturam carnis temperari etiam medicinae disciplina testatur. Sed quodlibet quisque addat, corruptionem addere caueat, ne suae fidei sanitatem castitatemque corrumpat. Fieri non potuisse, ALLAXIUS existimat, vt Consensus eiusmodi quæſtionem proponeret, & Augustinus tam trepide ad eam responderet, si uterque praesentiam realem corporis & sanguinis Christi in sacra coena credidisset. ATHENAGORÆ hinc, CLEMENTIS Alexandrini, ORIGENIS, itemque HILARI

Pictauiensis, GREGORII Nazianzeni, aliorumque testimonia, longa serie adfert, iisque probat, illos, corpus Christi post resurrectionem sanguine destitutum, existimasse. Insuper autem contra hanc sententiam ex Romanensibus IAC. BOILEAU, alias quoque nobis iam laudatus, & edita anno 1682. Parisiis *disquisitione theologica de sanguine corporis Christi post resurrectionem*, cum, quae Augustinus hac de re pronuntiavit, negare non auderet, eotandem deuenit, ut contenderet, Hipponensium istum praefulem per sanguinem non intelligere sanguinem illum purum, quo Christi corpus in statu gloriae gaudeat, sed cum pituita, felle sauo & nigro coniunctum. Quo ipso aliorum se exposuit ludibrio. Nec tamen est, ut reformati doctores tantopere hocce argumento sese iacitent. Qui enim semper systema aliquod doctrinae, quod ex omni parte sibi conitet, a patribus expectaverit; iae! cum in illorum scriptis parum versatum esse oportet. Nihil ergo obstat, quo minus praesentiam sanguinis Christi in sacra coena agnouerint, & nihilo secius, de corporibus beatorum glorificatis, talia adseruerint, quae cum illa sententia rite non cohæreant. Fuisse vero etiam inter patres, qui, Christum post resurrectionem carnem & sanguinem habuisse, statuerent, BOILEAU inter alia isto IGNAII effato comprobatur: *Εγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἀνέσταν ἐν αὐτῇ ἀνέσταν ὄντα, ἡμῖν ἵσχυον ὄντα.* Ego enim & post resurrectionem cum in carne noui, & credo esse; *epist. ad Smyrnaeos, §. 2. p. m. 5.* De quo Ignatii loco legenda, quae IRTIGIVS disserit, in *selectis capitibus hist. eccl. saec. 2. c. 3. sect. 2. §. 29. p. 141.* Haece, quae hactenus attulimus, patrum testimoniis, longe plura adhuc addi possent, nisi antea iam professus essem, me nonnulla tantum, quae speciminis instar sunt, adducturum. Adeo enim isto, quod ex patrum auctoritate de sumitur, non destituimur praesidio, ut viri etiam, ab omni partium studio alieni, iudicauerint, Augu-

stinae confessionis theologorum causam omnino potiore fore, si patrum hic standum sit essetis. Legenda, quae hac de re obseruauit PFAFFIVS, in *diff. de consecratione veterum eucharist. §. 18. p. 469. sq.* qui & §. 17. p. 415. TERTULLIANI, HILARI, & CHRYSOSTOMI testimoniis demonstrat, eos eadem loquendi formula, quam nostrates vsurpare solent, corpus Christi *in, sub, & cum pane* accipi, vlos esse.

Corruptam vero deinceps doctrinam de sacra coena fuisse, & variis erroribus depravatam, constat, & supra ipsimet quoque fassi sumus. Simul tamen obseruauimus, cum persuasio ista de transubstantiatione, saeculo nono, per PASCHASIVM RADIERTVM maxime erumperet; fuisse, qui fortiter eidem se opponeret, RABANVM MAVRVM, AMALARIVM, RATRAMVM, IO. SCOTVM ERIGENAM, quorum deinceps saeculo videlicet sequutus est vestigia BERENGARIVS. Licet autem hi quandoque ad alterum declinarent extremum, & transubstantiationem ita impugnarent, ut praesentiam simul corporis sanguinisque Christi in dubium vocarent; simul tamen pars vtraque, velut inuita, testimonium veritatis praebuit, dum altera praesentiam realem corporis sanguinisque Christi impugnando, transubstantiationis commentum labefactauit, altera autem transubstantiationem defendendo, praesentiam simul realem corporis sanguinisque Christi valide adseruit. Nec defuisse hac atque sequenti aetate, qui ea docerent, quae veritati sunt consentanea, variis productis testimoniis ostendit beatus IO. GERHARDVS noster, in *confessione catholica, l. 2. part. 2. artic. 14. cap. 2. p. 1141.* Ad Graecos quod attinet, Romanenses omnem mouent lapidem, ut eos pariter, ac omnes, quos oriens habuit, aut adhuc habet, christianos, in suis militare castris, ostendant, adeoque transubstantiationis apud eos inueniri & adsertores. Nota sunt ANSHELMII PARISH, RICHARDI SIMONIS, EVSEBII RENAYDOTII,

aliorumque scripta varia, quibus hoc ex instituto egerunt. Sed veteres graecae ecclesiae doctores ab isto transubstantiationis dogmate plane alienos fuisse, vt praesentiam tamen realem corporis & sanguinis Christi agnoscerent, vel ex iis, quae de IO. CHRYSOSTOMO antea disputauimus, patet. IOANNEM equidem DAMASCENVM, aliosque eiusdem ecclesiae graecae doctores, quoties hac de re loquuti sunt, subinde vocibus *μεταβολή, μεταμόρφωσις, μεταποίησις*, similibusque vsos, nouimus, quae mutationem quandam, seu conuersionem innuere videntur. Sed dudum obseruatum est viris doctis, nihil aliud eos hisce vocibus sibi voluisse, quam, vt veram & realem corporis ac sanguinis Christi praesentiam indicarent. Potest enim id, quod per sacramentalem vnionem contingit, in latiori quadam significatione, *mutatio quaedam, μεταβολή, μεταμόρφωσις* vocari; quamquam simul fatendum, parum accurate, qui his vocibus vtuntur, loqui, occasionemque aliis, erroneas notiones animo concipienti, praebere. Nihil autem minus, quam commutationem quandam aut conuersionem Graecos olim credidisse, ethi vocem *μεταβολή* vsurparent, vel ex METROPHANIS CRITOPOLI *confessione, cap. 9. pag. 210.* patet. De voce *μετουσίωσις*, quae proprie *transubstantiationem* denotat, disceptatur equidem inter viros doctos, dum alii a GABRIELE SEVERO, ep scopo Philadelphensi, eam apud Graecos introductam; alii autem, iam antea GEORGIUM SCHOLARIVM, siue GENNADIUM, patriarcham Constantinopolitanum, ea primum vsum, contendunt. Quidquid eius sit, Romanensium tandem artibus effectum, constat, vt Graecorum plurimi hac in re a maiorum suorum placitis discederent. Deinceps etiam in odium CYRILLI LVCARIS, qui reformatorum quaedam scita adoptauit, multa admissa, veteri ecclesiae graecae ignorata, inter quae & vox *μετουσίωσις* fuit, quacum & transubstantiationis

commentum, in quasdam Graecorum confessiones, receptum fuit. Et hac quidem ratione hodiernos Graecos in hocce dogmate cum Romanensibus consentire, non abnuimus, sed, parum quoque praesidii inde causam illorum accipere, nouimus. Recte THOMAS SMITHVS hac de re pronuntiauit. *Interim sibi gratulentur zelotae, Graecos hodiernos in huius dogmatis fide ipsi conuenire; triumphos hosce non inuidebimus, quos de Graccia delusa ac victa talibus armis reportauerint; de ecclesiae graecae statu hodierno, p. 102.* Plura dabit HEINECCIUS, in *ecclesiae graecae veteris & recentioris delineatione, part. 2. c. 6. §. 53. p. 278. sq.* item in *adpendice, p. 40. sq.*

Ad occidentalem autem vt reuertamur ecclesiam, in ea licet numquam defuerint, qui erroribus, tum aliis, tum & iis, quibus doctrina de sacra coena inuoluta erat, se opposerent; tum tamen felix denum plurimorum votis successus respondit, cum beatus LVTHERVS noster magno animo ecclesiae emendationem susciperet. Cum reliquis enim erroribus, transubstantiationis figmentum, cum omni superstitionis, quae inde fuit, adparatu, reiectum fuit atque explosum. Funesta equidem inter eos, qui a Romanae ecclesiae sacris discesserunt, mox orta est dissensio, praesertim inter nostrae & reformatae ecclesiae theologos; his praesentiam simul realem corporis & sanguinis Christi negantibus, quam illi contra, vt pote sacrae scripturae conformem, tuendam acriter atque defendendam sibi sumserunt. Vide id vtrique contigit, vt veritas contra eos pariter, qui ad vnum, quam qui ad alterum extremum declinabant, tam masculae propugnatae, eo clarius elucesceret, & eo firmiter praesidiis communiretur. Eorum omnium, qui in hocce certamine eniterunt, pertexere catalogum, aut indicare nomina, longum nimis, & ab instituto nostro alienum foret. Saepius pugna

recreu-

regraduit, mox inter nos & reformatos, eosque, qui cum illis faciunt; mox inter Romanenses, & eos qui castra illorum deseruerant, nostrates pariter ac reformatos. Non maiori autem temere aut ingeniorum contentione, aut eruditionis adparatu, res ista acta est, quam, cum in Gallia inter IO. CLAVDIVM, reformatae ecclesiae theologum doctissimum, & PETRVM NICOLIVM, de *fidei perpetuitate* in hocce articulo disceptari cepisset. Certamini enim huic mox virique viri ingenio & eruditione praeslantes, se immiscuerunt, & Nicolio quidem, qui Romanensium causam agebat, ANT. ARNALDV, IAC. NOVERTS, alique, suppetias tulere; vti contra Claudii partes PET. ALLIXVS, & IAC. BASNAGIVS tuendas susceperunt. Varia hinc luci publicae exposita scripta, quae & iunctim tandem edita. Recenset nonnulla, summamque illorum refert LVD. EL. DV PIN, in *bibliotheca scriptor. eccles. tom. 8. p. 110. sq.* Omnium adcuratissime, scriptorum, huc spectantium, notitiam exhibet CHR. MATT. PRAEFFVS, in *diff. anti-Rogeriana, p. 6. sq.* Atque ita cum haecenus demonstratum sit, in eo, quod caput causae est, veram de sacra coena doctrinam in veteri ecclesia conservatam, & ita ad nos propagatam esse; vt reliquis, super quibus inter nos & Romanenses disceptatur, inuoremur, necesse non est. Immo eo minus necesse est, quod plerique illorum errores ex transubstantiationis illo commento fluant. Hoc ergo si veteri ecclesiae incognitum fuit, de iis, quae inde prognata sunt, idem existimandum. Exemplo esse potest synbolorum, speciatim panis consecrati, adoratio. Haec locum non habet, nisi transubstantiatio admittatur. Hinc &, ad saeculum decimum tertium eius originem referendam, ad *§. praec.* observauimus. In veterum ecclesiae doctorum monumentis nihil hac de re inueniri, certum est. Quam infeliciter IAC. BOILLAV huc patrum quaedam loca aduocet, ibidem iam ostendimus. Neque a nobis postulari

BVD. TH. DOGMAT.

potest, vt probemus, veteri ecclesiae adorationem illam incognitam fuisse. Secus namque sentientibus, vt pote hic adfirmantibus, illud incumbit: quod dum facere nequeunt, ipsum patrum silentium pro nobis militat. Quamuis & alia argumenta suppetant, ab aliis iam adlata, quibus idem probari queat; conf. DALLAEVS, de *cultus religiosi obiecto, l. 2. c. 1. p. 216. sq.* De circuitionibus, in quibus panis consecratus, quem corpus Chrilli vocant, circumflectitur, vt aliquid addamus, necesse non est. Earum enim originem ad saeculum decimum quartum referendam esse, itidem *l. c.* docuimus. Nec etiam tum veritatis decrant testes, quibus superstitionis ista *ἰδολωδερμεια* displicebat. Missas solitarias, saeculo demum nono exortas, itidem iam indicauimus. Pro nobis ergo tot saeculorum praecedentium facit consuetudo. Quamuis & tum, cum introductae essent, & sequenti aetate, nonquam non fuerint, qui eas valde improba-verint. Legenda, quae hac de re dixi in *diff. de origine missae pontificiae, §. 23. & 28.* Communionem laicorum, sub vna specie, ex mera superstitione enatam, etiam eo tempore, cum hinc inde inualesceret, multis displicuisse, notius est, quam vt hic moneri debeat. Immo cum consuetudo, sub vtraque specie sacram coenam omnibus exhibendi, annis amplius mille & ducentis in ecclesia obtinuerit, & communio sub vna specie in concilio Constantiensi demum lege sit sancta; nemo, puto, tam impudens erit, qui negauerit, non veteris modo, sed medii quoque aevi ecclesiam a nostris hic stare partibus. Quae obiciuntur, vix speciem quamdam habent, & supra iam insuper sunt discussi. Opinionem denique, missam, quam vocant, esse sacrificium, proprie sic dictum, & quidem propitiatorium, quae & aliorum errorum fuit genitrix, veteris ecclesiae doctoribus tribui non posse, longe itidem est manifestissimum. Non ignoro, multa passim a Romanensibus ex patribus

Hhhh hhh pro-

proferri loca, quibus probare volunt, eos in sacra eucharistia sacrificium aliquod agnovisse. Sed, qui paulo adcuratius ea considerauerit, deprehendet, patres istos aut de oblationibus, quae cum eucharistia olim coniunctae erant; aut, si de ipsa eucharistia verba illorum accipienda sunt, de precibus, gratiarum actionibus, aliisque sacrificiis spiritualibus, & improprie sic dictis loqui, quae Deo a veris christianis omni quidem tempore, maxime autem, cum sacra vtuntur eucharistia, offeruntur. Illustre huius rei documentum praebent CLEMENS Romanus, atque IRENAEVS, ille in *priori ad Corinthios epistola*, §. 40. hic, *lib. 4. c. 32.* ad quae etiam praecipue pronocauit GRABIVS, in *notis ad Irenaei l. c. p. 323.* Sed haecce

ita comparata esse loca, vt nihil minus, quam eiusmodi, quale Romanenses fingunt, in illis inueniatur sacrificium, luculenter, ni fallor, demonstraui in *diff. de origine missae pontificiae*, §. 55. seq. p. 61. seq. BARNABAE, IGNATII, IUSTINI martyris, ATHE-NAGORAE, aliorumque, quae alii producunt, testimonia, itidem nihil plane ad rem facere, ostendit PFAEFFVS, in *diff. de oblatione veterum eucharistica*, §. 22. sq. p. 239. sq. Immo principes scholasticorum, PET. LOMBARDVM, ac THOMAM DE AQVINO nondum in ea fuisse opinionem, in eucharistia sacrificium aliquod, proprie sic dictum, & quidem propitiatorium offerri, iam ad §. *praeced.* obseruauimus. Plura itaque vt addamus, necesse non est.

§. XXIV. In praxi vitae christianae sacramentorum vel maxime habendam rationem, ex ipsa illorum indole & institutione intelligitur. Baptismus equidem, semel rite collatus, iterari non debet; grato tamen semper animo, vt agnoscamus, par est, quod per eum in foedus gratiae cum Deo recepti sumus; *1 Petr. I, 3* Quotidiana insuper foederis huius recordatio efficiet, vt eo diligentius, quae nostri hic officii sunt, obseruemus, fidemque nostram bonis demonstremus operibus, puramque & illibatam conservare conscientiam nostram adnitamur, *1 Petr. III, 21.* hinc & eo fortius contra omnes Dei, nostrosque hostes, quibus in foedere baptismali bellum veluti indiximus, dimicemus.

§. XXV. Sacrae autem coenae vsus toties reperendus, quoties id animae nostrae postulat conditio; idque praemissa semper debita exploratione, *1 Cor. XI, 28.* tum vero grati animi, pro tam insigni diuini amoris erga miseros mortales documento, declaratione. Nec intermittendum quidquam, quo minus eorum omnium, quae coenae huius admirabilis vsus secum vehit, bonorum participes reddamur; & in fide firmiores indies facti, amoris quoque erga Deum & alios homines, ceterarumque virtutum, ex fide fluentium, accipiamus incrementum.

LIBRI QVINTI CAPVT SECVNDVM DE PRAEDESTINATIONE.

Σύνοψις.

Cur nunc demum de decretis diuinis, ad hominum salutem spectantibus, agatur? §. I.

Decreta diuina, pro obiectorum diuersitate, ad certas classes reuocari possunt, §. II.

Decr-

Decretum diuinum, quod circa hominum salutem versatur, praedestinatio vocatur; cuius vocis vel generalior vel specialior est significatio, §. II.

In praedestinatione, generaliiori ratione accepta, certum actuum diuinorum ordinem obseruare licet, §. IV.

Ordo licet in quo consistat? §. V.

Per praedestinationem, in specialiori significatione acceptam, quid intelligatur; talemque praedestinationem, siue electionem, dari, probatur, §. VI.

Causae istius praedestinationis, siue electionis, summam indicantur, §. VII.

Quinam illi sint, qui ad aeternam salutem praedestinati, siue electi, dici queant? §. VIII.

Finis praedestinationis, §. IX.

eiusdem adiuncta, siue proprietates, §. X.

Ex praedestinatione intelligitur, cuiusmodi sit decretum reprobationis, §. XI.

Summa & fontes errorum, qui in hac doctrinae capite occurrunt, §. XII.

Veritatis in eodem conseruatio, & propagatio, §. XIII.

Vfus in praxi vitae christianae, §. XIV.

§. I.

Postquam hactenus considerauius, qua ratione, quibusue mediis, Deus homines lapsos, summaeque miseriae immerfos, sed ordini, ab eo praescripto, non reuocantes, ad salutem aeternam perducit; nunc demum superest, ut, quo pacto ab aeterno hoc ita facere decreuerit, exponamus. Nec enim aliter, quam ex euentu, de decretis diuinis nobis iudicare licet. *

* Cum enim nec de hominum aliorum decretis & actibus internis aliter, quam ex factis, aut actibus externis iudicare liceat; multo minus decreta diuina aliter, quam ex euentu, seu exsequutione nobis innotescere existimandum. Quod si etiam, in decretis hominum aestimandis & diiudicandis, caute incedendum, ne quid alicui tribuamus, quod illi numquam in mentem venit; multo magis, cum de diuinis decretis loquimur, circumspectio opus est. Ne igitur hic fallamur, euentus, recte cognitus, cum

decreto ipso diligenter comparandus; tum & ad harmoniam omnium attributorum diuinorum attendendum, ne vni aliquid tribuamus, per quod alterum euertitur. Repetenda hic omnino, quae ad l. 2. c. 1. §. 10. item 31. monuimus. Atque hinc ratio etiam patet, cur illorum mihi placuerit tractandi methodus, qui, postquam ea omnia, quae in exsequutione ad salutem aeternam consequendam pertinent, exposuerunt, tum demum de praedestinationis decreto agunt.

§. II. Cumque varia sint Numinis decreta, possunt tamen ea, si obiecta eorum praecipua, simulque ordinem, quo, nostro cogitandi modo, se inuicem exceperunt, spectes, ad tria summa reuocari capita; quorum primum est, quod mundum, & in eo angelos hominesque, ad sapientiae & bonitatis suae manifestationem, creare; * alterum, quod, postquam vidit, angelos quosdam per libertatis suae abusum peccaturos, reliquos in bono confirmare, malos autem poena aeterna adficere; ** tertium denique, quod, postquam vidit, nec homines in statu innocentiae permanfuros, secundum certum ordinem, bonitati, iustitiae & sapientiae eius con-

Hhhh hhh 2

uenien-

venientem, eos saluare iterum, ad vitam aeternam perducere, decreuerit. ***

* Inter omnia enim opera diuina mundi creatio primum locum tenet. Vnde, cum ante iacta mundi fundamenta Deus aliquid decreuisse dicitur, perinde est, ac si ab aeterno hoc decreuisse adferatur; *Eph. I. 4.* Primum ergo inter decreta diuina locum, si ex obiectis ea aestimes, illud, de mundo ereando, obtinet.

** Mundi enim creationem exceptit lapsus angelorum. Hinc alterum decretum diuinum, de bonis remunerandis, & malis puniendis. Cur autem angelis malis nullum redemptorem dederit? alibi disputatur.

*** Post angelorum enim, sequutum lapsum hominum, ex *Gen. III. i. sq.* notum est.

§. III. Vltimum illud decretum, quod circa hominum salutem versatur, etiam *praedestinatio* vocari solet; * qua tamen voce, vel generatim omnia, quae Deus, vt homines ad salutem aeternam perduceret; vel speciatim ille actus, quo eos, quos credituros in Christum, & in fide ad finem vsque perseveraturos praecidit, ad salutem aeternam perducere decreuit, denotatur. **

* Sunt vero etiam, qui decretum Dei circa angelos, quos in bono perseveraturos praecidit, confirmandos, & maiori gloria donandos, *praedestinationem* vocant.

** Cum de decreto, quod circa hominum salutem versatur, vox haecce vsurpatur; primo quidem obseruandum, quod verbum *προορίζω*, cui latinum *praedestinare* respondet, in scriptura sacra numquam in malam, sed semper in bonam accipiat partem, vt *praedestinationem* ad salutem, sen ad gloriam significet; conf. *Rom. VIII. 29. 30. Eph. I. 5.* At patres utroque modo, & in bonam & in malam partem hanc vocem accipiunt. Ita namque AUGUSTINUS, Deum & malis bene vti, ait, *ad eorum damnationem, quos iuste praedestinauit ad poenam, & ad eorum salutem, quos benigne praedestinauit ad gratiam*; in *enchi-ridio ad Laurentium, c. 100. p. m. 200.* Notantes vero, scripturae ductum sequentes, in bonam partem hanc vocem accipiunt, pro hominum ad aeternam salutem pra-

destinatione. Hinc in *solida declarat. form. conc. art. 11. p. 798.* dicitur: *Aeterna electio, seu praedestinatio Dei ad salutem, non simul ad bonos & malos pertinet, sed tantum ad filios Dei, qui ad aeternam vitam consequendam electi & ordinati sunt, priusquam mundi fundamenta iacerentur &c.* Ita ergo accepta vox praedestinationis duplicem iterum admittit significationem, quarum altera latior, altera strictior est. Secundum priorem, ea omnia, quae Deus, vt homines ad aeternam salutem perduceret, decreuit, denotat; adeoque media omnia atque causas salutis completur. Ita AUGUSTINUS subinde hac voce vtitur, vt, *de praedestinat. sanct. c. 10.* & *de bono perseverant. c. 14.* Sed & in eadem significatione occurrit in *formula concordiae*, & quidem *solida declarat. art. 11. p. 803.* Secundum posteriorem autem, speciatim eum actum indicat, quo Deus in fide ad finem vsque perseveraturos ad salutem perducere decreuit.

§. IV. Quod si vox praedestinationis ita sumatur, prout Deus omnia, quae ad salutem hominum pertinent, decreuit: certos iterum, si de rebus diuinis more humano cogitemus, & decretum ipsum ex euentu & exsequutione aestimemus, in eo actus, certumque ordinem obseruare licet. *

* Cum

* Cum Deus omnia vni eodemque actu purissimo velit; res ipsa docet, actus intellectus & voluntatis, realiter distinctos, & sibi inuicem succedentes, in eo non dari. Nostro itaque cogitandi modo, seu, vt loqui solent, in signo rationis, istos actus, eorumque ordinem, in Deo concipimus. Idque ad ductum scripturae sacrae, cui vniue hic insitendum, ne inanibus nos ipsos deluda-

mus commentis, aut omnino talia fingamus, quae in Deum ipsum sint iniuria. Non exigui autem momenti rem esse, vt actus huius, eorumque ordinem recte teneamus, controuersiae, quae nobis cum reformatis intercedunt, satis superque ostendunt; quamuis nec ipsi inter se conueniant, aliumque ordinem supra lapsarii constituant, alium sub lapsarii. Qua de re deinceps.

§. V. Primo namque Deus, omnes homines, quos lapsuros praecuidit, ad aeternam iterum peruenire salutem voluit. * Quod, vt fieri posset, filium suum, qui illorum expiaret peccata, mittere, ** ea quidem ratione, vt omnes, qui in eum credituri essent, aeternam salutem consequerentur; *** eumque porro in finem omnes etiam homines ad aeternam beatitudinem vocare; * per verbum & sacramenta fidem in iis, qui non essent praefracti repugnaturi, producere, eosque ita & regenerare & iustificare; ** tum eos, qui credituri essent, si ulterius mediis gratiae recte vterentur, sanctificare, & in fide confirmare, ac conseruare; *** & ita demum eos, qui in vera fide ad finem vitae vsque perseveraturi essent, intuitu meriti Christi aeternae beatitudinis participes reddere, ab aeterno decreuit. *

* Primus hicce voluntatis diuinæ actus, aduerate loquendo, non est decretum, sed simplex actus voluntatis. Ille namque actus voluntatis diuinæ, quo consideratis omnibus circumstantiis aliquid vult, & efficere intendit, *decreti* nomine insigniri solet; qualis quidem circumstantiarum consideratio, cum in censum non veniat, quando Deus omnium hominum salutem velle dicitur, actus iste *volitis* rectius, quam *decretum* adpellatur. Alias & *voluntas antecedens* vocatur, a qua consequentem recte discerni, supra suo loco probatum est ex instituto. Ad rem ipsam quod attinet, cum ex euentu constet, Deum in tempore voluisse, vt omnes homines salui fiant, & ad agnitionem veritatis perueniant; 1 Tim. II, 4. nolle eum, vt quisquam pereat, sed vt quilibet convertatur; 2 Petr. III, 9. sic dilexisse mundum, hoc est omnes homines, vt filium suum vniueritum daret; Io. III, 16. recte inde colligitur, idem eum ab omni voluisse aeternitate.

Conferenda hic, quae pro gratia vniuersali copiose disputauimus ad libri praecedentis cap. I. §. 2.

** Alter hicce est praedestinationis diuinæ actus, qui & ob rationem antea adlatam, decreti nomen promeretur. Nimirum, cum non alia esset ratio, ex peccatis eluculandi, & perueniendi ad aeternam salutem, quam vt filius Dei hominum expiaret peccata; Ioan. I, 29. 1 Io. II, 2. Act. IV, 12. Deus hunc in finem filium istum suum vniueritum misit, Ioan. III, 16. Gal. IV, 4. 5. Pertinent huc, quae de satisfactionis necessitate ad libri praecedentis c. 2. §. 38. diximus. Idque adeo cum Deus, summa sua benignitate & misericordia ductus, fecerit; recte colligitur, ab aeterno eum, quod illud facturus sit, decreuisse.

*** Tertius hicce actus praedestinationis iterum non tam decretum, quam actus est diuinæ voluntatis. Fluit autem ex primo. Dum enim Deus voluit, vt omnes homines

Hhhh hhh 3

salui

salui fierent, voluit etiam, vt in Christum crederent. Non alia est ratio perueniendi ad salutem, quam per fidem in Christum, *Ioan. III, 16. Marc. XVI, 16.* Idque cum euentus doceat, ab aeterno hoc ita eum voluisse, certum est.

* Quartus hicce est praedestinationis actus, decretum de omnibus hominibus vocandis, seu Christo seruatore per verbum euangelii omnibus offerendo. Enimuero si Deas voluit, vt omnes homines credant, & ita ad salutem perueniant; necesse quoque est, eum voluisse, vt seruator isle per verbum euangelii omnibus innotesceret. Ex verbo enim euangelii oritur fides. *Fides ex auditu est*, inquit apostolus, *auditus autem per verbum Dei*; *Rom. X, 17.* Et iterum: *quomodo credent, de quo non audierunt, v. 14.* Confirmat idem diserte gentium doctor, cum *Deum omnes velle saluos fieri* dicit, sed ita, vt ad agnitionem veritatis perueniant, *1 Tim. II, 4.* Per verbum nimirum diuinum homines ad agnitionem veritatis perueniunt, vt hac ratione fides in iis accendatur. Atque hoc, cum ita, quando homines ad salutem aeternam perduci sunt, re ipsa eueniat; non est, quod dubitemus, Deum hoc quoque ab aeterno decreuisse. Conferenda, quae de vocatione vniuersali ex instituto differui, ad libri praecedentis c. i. §. 13.

** Cum ex verbo diuino, speciatim euangelii, fides oriatur, vt antea dictum; sequitur, Deum per verbum istud, non exclusis sacramentis, fidem in iis, qui pertinaciter non repugnant, producere & augere; vnde regeneratio pariter, ac iustificatio exsistit. Constant haec etiam ex iis, quae suo loco de fide, deque regeneratione & iustificatione fuisse disputauimus. Quae cum eo modo in tempore fiant, Deum, vt ita ficerent, ab aeterno decreuisse, inde concluditur.

*** Deum ita porro cum hominibus agere, vt regenitos & iustificatos, si mediis gratiae recte vtantur, sanctificet, in fide confirmet, & ita ad vitae vsque finem conferuet, &

experientia docet, & scriptura sacra testatur; conf. *1 Petr. I, 10.* Repetenda, quae suo loco de sanctificatione atque renouatione commentati sumus. Hoc ergo etiam ab aeterno eum decreuisse, vt credamus, par est.

* Septimus atque vltimus hic est praedestinationis diuinae actus. Eos, qui in Christum credunt, & in fide ista vsque ad vitae finem permanent, saluos fieri, summa fere eorum omnium est, quae scriptura sacra de Christo, deque ratione perueniendi ad salutem, tradit; conf. *Jo. III, 16, 36. 1 Petr. I, 9. Apoc. II, 10.* Hoc ergo itidem ab aeterno a Deo decretum esse, nemo non perspicit. Atque hinc quidem, quis actuum, qui praedestinationem (voce in latiori significatione accepta) absolunt, ordo sit, intelligitur. Gratia Dei vniuersalis, seu voluntas Dei seria, omnes homines saluandi, fundamentum & principium eorum omnium est, quae Deus hominum causa egit, adeoque & agere decreuit; ex quo & reliqua omnia fluunt; proinde & recte primo, inter illos praedestinationis actus, loco collocatur. In reliquis actibus ille, ex quo alter progignitur, & ordine quodam naturali procedit, merito quoque ei praemittitur. Finit autem omnium eorum, quae hominum causa Deus egit, cum is demum sit, vt homines, in Christum credentes, saluentur; istud quoque praedestinationis decretum non potest non vltimum locum occupare. Nec inutilis aut superuacanea haec, de praedestinationis actibus, eorumque ordine, disputatio videri debet. Mignopere enim omnium hominum refert, vt de causis salutis, & ordine, quem Deus ab iis, qui salutem consequi cupiunt, vult obseruari, recte erudiantur. Quod fieri commode nequit, nisi ipsum actuum praedestinationis ordinem probe teneamus. Hinc & patet, quantopere reformatae ecclesiae hic a nobis dissentiant doctores, tum illi, qui *supra-lapsarii* dicuntur, tum & illi, qui *sub-lapsariorum* nomine veniunt. Illi enim decretum diuinum, idque
absolu-

absolutum, seu nullius conditionis intuitu factum, de quibusdam hominibus saluandis, reliquis damnandis, ante lapsus hominum praeuisionem collocant, adeo, ut vi huius decreti non potuerit non primus homolabi, & in suam, posterorumque suorum perniciem ruere. Hi autem decretum equidem, de quibusdam saluandis, reliquis damnandis, praeuisioni lapsus humani possponunt; sed praemittunt tamen reliquis praedestinationis actibus, quos ex absoluto isto decreto deriuant; saltem illi ex sublapfariis, qui *categoriales* seu *absoluti* vocantur, ita sentiunt. Ad *hypotheticos* namque quod attinet, etsi ulterius progrediantur, decretum nihilo secius istud ante donationem fidei ponunt, cum in reliquis vniuersalitatem quamdam admittant, aut admittere videantur; si enim quaeratur, unde fiat, quod nonnulli credant, alii non credant? id ex decreto diuino provenire, fatentur. Legenda, quae de iis *holzfressers* differit, in *tr. theol. de praedestin. elect. & reprob. sect. 1. sub-*

sect. 3. p. 21. sq. vbi supra-lapsariorum, infra-lapsariorum, tum categoricorum, tum hypotheticorum, de ordine decretorum diuinorum, syllema exhibet; itemque *subsect. 2. p. 12. sq.* vbi Dominicanorum & Iesuitarum syllema sistit. Nos vero decreto isti, de quibusdam saluandis, reliquis autem damnandis, vltimum locum inter actus praedestinationis assignamus, idque propterea non absolutum, sed conditionatum, intuitu quippe finalis fidei factum, esse, contendimus. Consentienti porro in eo omnes, saltem plerique reformatae ecclesiae doctores, certe re ipsa, etsi aliter quandoque loqui videantur, gratiam Dei non esse vniuersalem, Christum non pro omnium, sed electorum tantum peccatis, mortuum esse, Deum non omnes homines vocasse, nec omnibus fidem dare velle, & quae reliqua sunt eiusdem generis, quae ex primaria illorum hypothesi fluunt. Quae, quantopere nostrae, de actibus praedestinationis, eorumque ordine, sententiae repugnent, nemo non intelligit.

§. VI. Atque vltimus quidem iste actus, quo Deus ab aeterno eos, qui in fide vera ad finem vsque perseveraturi essent, aeternae vitae participes reddere decreuit, non speciatim *praedestinatio*, * sed & *electio ad vitam aeternam*, *Rom. VIII, 33. Eph. I, 4.* ** itemque *inscriptio in librum vitae*, vocari solet, *Exod. XXXII, 32. Dan. XII, 1. Luc. X, 20. Philip. IV, 3. Ebr. XII, 23. Apocal. III, 5. c. XVII, 8. c. XX, 15.* ** Et de eiusmodi omnium & singulorum, qui in fide ad vitae finem vsque perseveraturi sunt, praedestinatio, siue electio, & harmonia euentus cum decretis diuinis, & luculentissima scripturae effata, nos neutiquam dubitare sinunt; conf. *Ephes. I, 4, 5. 2 Tim. I, 9.* *

* Conferenda, quae ad §. 3. disseruimus.

** Non de electione quadam, seu praedestinatione, ad huius vitae *ἔσχατον*, sed ad salutem, seu vitam aeternam, vocem *ἐκλογὴς*, seu *electionis* hic accipi, res ipsa docet. Solent quoque nonnulli discrimen facere inter *electionem ad gratiam*, & *electionem ad gloriam*. Verum cum scriptura equidem, ex *gratia Dei* nos electos, dicat, *2 Tim. I, 9.* non autem *ad gratiam*, non ab omnibus distin-

ctio illa admittitur. Potest vtiq; ad errores palliandos adhiberi, ac si Deus quibusdam dona gratiae largiri velit, quibus tamen gloriam, seu aeternam salutem, dare nolit. Quod vtiq; perperam adferitur, cum Deus omnibus, quibus dona gratiae dedit, etiam gloriam, seu salutem aeternam dare velit, modo homines donis gratiae recte utantur. Cum autem Paulus, *Eph. I, 4.* dicat, Deum nos elegisse in Christo, *ut simus sancti & irrepre-*

irreprehensibiles coram eo; ita hoc intelligit, vt simul, qui in fide vera permanent, ad salutem aeternam electi censeantur; conf. & *Io. XI, 16*. Ceterum, etsi *praedestinatio*, si vox ista in specialiori sensu capiatur, & *electio*, qua rem ipsam, vnum idemque sint; in eo tamen inter vtramque discrimen aliquod interceat, quod *electio exiō* aliquam ad paucitatem seu particularitatem eorum, qui saluantur; *praedestinatio* autem decreti ante exsequutionem prioritatem inuoluat.

*** Cum vita vel *naturalis* sit, vel *spiritualis*, vel denique *aeterna*, (quae continuatio est vitae spiritualis, cum statu gloriae coniuncta) diuersimode equidem & *liber vitae* accipi potest. Sed quando in scriptura sacra *liber vitae*, aut *liber*, in quo nomina electorum scripta sunt, commemoratur, aeterna vita in censum venit, quo sensu & *nomina electorum in caelis scripta* dicuntur, *Luc. X, 20. Ibr. XII, 23*. Inscriptio itaque in librum vitae, nihil aliud, quam eiusmodi actum Numinis, denotat, quo aliquem, intuitu fidei finalis, in numerum electorum, qui aeternae beatitudinis participes erunt, retulit. Per *librum* nimirum non Christus ipse, qui potius causa est huius inscriptionis, & eodem modo, quo ad electionem, ad eam concurrat; sed numerus, seu multitudo illorum, qui, intuitu fidei finalis, ad vitam aeternam praedestinati & electi sunt, designatur. Et ita quoque *inscriptio in librum vitae*, seu receptio in numerum electorum, nihil aliud est, quam ipsa electio seu praedestinatio, in strictiori sensu accepta. Hinc &, quae de causis, adfectionibusque praedestinationis dicuntur, pari ratione de inscriptione in librum vitae sunt intelligenda. Si vero per librum vitae, *liber gratiae*, prout distinguitur a libro gloriae, adeoque per inscriptionem in eum, vitae spiritualis, seu donorum gratiae collatio significetur, quae quidem dona gratiae aliquis iterum amittere potest, vt adeo ad vitam aeternam non perueniat; manifestum est, quod tumma-

xinum inter praedestinationem & inscriptionem in librum vitae intercedat discrimen. Est namque tum inscriptio in librum vitae nihil aliud, quam decretum Numinis de hominibus, qui mediis gratiae recte vsuri essent, regenerandis, aliisque donis gratiae exornandis, simulque adeo in numerum vere credentium recipiendis. Sed haec satis clara sunt atque euidentia.

* Quo pacto ex harmonia euentus, seu exsequutionis cum decretis diuinis, praedestinatio illa ad salutem, seu electio, probari queat, ex haecenus dictis constat. Cumque experientia ipsa non doceat, subinde nonnullos mori, &, quia in fide vera ad vitae finem vsque perseuerarunt, ad beatorum sedes transferri; nemo quoque dubitauerit, eosdem ad salutem praedestinatos fuisse: nisi ipsa decreta diuina in dubium vocare voluerit, quod absolum foret. Idem luculentissime Paulus confirmat, quando, *Deum nos elegisse*, οὗτος κατεβαλὴς κόσμου, ante iacta fundamenta mundi, hoc est, ab aeterno, *Eph. I, 4*. item *praedestinasse nos ad adoptionem*, v. 5. De electione, seu praedestinatione ad salutem, apostolum ibi loqui, ipsa verba docent. Cumque dicat, Deum elegisse nos, vt *simus sancti & irreprehensibiles coram ipso*; electionem hanc ad singulos quoque homines, qui in electorum numero continentur, pertinere, indicat. Non vero in tempore, sed ab aeterno, electionem istam factam, verba: *πρὸ καταβολῆς κόσμου*, aperte ostendunt. Idem porro innuit, quando *2 Tim. I, 9. gratiam nobis* (adeoque singulis hominibus) *πρὸ χρόνων ἀναιών, ante tempora saecularia*, adeoque ab aeterno, *in Christo datam*, adserit. Omnia denique loca, quae electorum nomina in libro vitae, item in caelis scripta, testantur, quae antea iam indicauimus, idem euincunt. Vt enim nomine suo quilibet ab alio distinguitur, ita non potest non de singulis intelligi, cum nominatim in numero electorum locum habere dicuntur. Monenda haec fuere, vt Sociniano-

nianorum errori obuiam iri queat, qui praedestinationem ab electione discernunt; & illam quidem ab aeterno factam, concedunt, sed non ita, vt ad singulos homines pertineat; cum generatim tantum Deus eos saluare decreverit, qui verbum euangelii acceptauerint, seruatoris quae morem gesserint praeceptis; hanc vero, sine electionem, in tempore fieri, contendunt, prout Deus videat, homines quos-

dam Christi seruatoris disciplinam amplecti, & in hocce vitae instituto constanter persequere. Legenda, quae ipse PAVSTVS SOCIIVS hac de re disserit, in *praelectionib. theolog. cap. 6. & 13.* vbi ceteroquin contra praedestinationem absolutam recte disputat. Fons erroris est, quod futurorum contingentium scientiam Deo denegant; vti suo loco iam obseruauimus.

§. VII. Quemadmodum autem *caussa efficiens* praedestinationis, seu electionis, Deus ipse est, pater, *Rom. VIII, 29. Ephef. I, 3. 4. 5.* filius, *Io. XIII, 18. XV, 16. 19.* & spiritus sanctus; *2 Theff. II, 13.* ita singulari sua ad eam inductus est misericordia, gratuitoque fauore, *Eph. I, c. 6. Rom. IX, 15. 16. 2 Tim. I, 9.* accedente, ne iustitia eius obstaret, merito & satisfactione Christi, *Eph. I, 4. 5.* adeoque &, certa quidam ratione, fide finali, eaque praeuisa, hominum, *2 Theff. II, 13. 1 Tim. I, 16. Iac. II, 5.*

* Cum electio seu praedestinatio, prout de Deo more humano loquimur, sit actus aliquis intellectus & voluntatis; sequitur etiam, Deum electionis istius, seu praedestinationis, esse causam. Quia vero alias inter causam & effectum discrimen aliquod reale intercedit; de Deo eiusmodi quid cogitare non licet, quippe quod summae eius repugnaret simplicitati. Vnde nonnulli, vt incommoda, quae alias hic se offerunt, euitent, de *caussa, virtualiter* tali, hoc accipiendum, contendunt. Sane actus intellectus & voluntatis ab ipsa essentia diuina non esse diuersos, certum est. Atque hinc, quo loco generatim omnes praedestinationis causae habendae sint, patet. Ex eo porro, quod praedestinatio sit actus intellectus & voluntatis, quem nostro cogitandi modo in Deo concipimus, euidentis est, eam omnibus trinitatis personis esse communem. Id enim de actibus eiusmodi internis (qui tamen caute ab *actibus*, qui vocantur *ad intra*, discernendi sunt) constat. Testantur idem scripturae sacrae, quae iam laudauimus, effata,

BYD. TH. DOGMAT.

quippe quae non tantum patri, sed & filio, ac spiritui sancto, electionem nostram tribuunt. Cum ergo Paulus de Deo & *patre domini nostri Iesu Christi*, dicit, quod *nos elegerit*; *Ephef. I, 3. 4.* id ita, ne reliquae personae trinitatis excludantur, accipiendum esse, manifestum est. Interim, filium Dei non tantum vt causam efficientem physicam, sed & moralem seu meritoriam, ad praedestinationem concurrere, ex sequentibus elucescet.

* Hoc est, quod alii dicere solent, *causam impulsuam internam* praedestinationis, seu electionis esse benignitatem Numinis seu misericordiam eius, propitiumque fauorem. Quod tamen ita intelligendum, ne inde imperfectio quaedam in Deum redundet. De re ipsa autem quis dubitet? In ipsis enim hominibus, misericordis vtique, & peccatorum sordibus obrutis, nihil erat, quod Deo placere, aut illum, ad istud decretum faciendum, permovere poterat. Quidquid nimirum credentes boni habent, id vnice gratiae huic diuinae imputant. Gratiam porro hanc

III III

ce

ce diuinam, quae est ipsi *voluntas* eius *intercedens*, inter causas nostrae salutis primum, praecipuumque tenere locum, scriptura sacra saepius testatur. Hinc illud seruatoris: *sic Deus dilexit mundum, Io. III, 16.* Immo in eo Deus *volens, commendat*, omniumque luculentissime demonstrat *amorem suum* erga nos, quod, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est; *Rom. V, 8.* Unde rursus, *Ephes. II, 8.* soli gratiae diuinæ salus nostra tribuitur; *gratia saluati estis per fidem, & hoc non ex vobis, Dei donum est.* Praecipuae ergo cum in salute actum consequenda gratiae diuinæ partes sint; sequitur etiam, ea ipsa inductum Deum, ut electionis seu praedestinationis decretum, accedente tamen causa meritoria, fecerit. Idque Paulus confirmat, quando, Deum nos praedestinasse, ait, *ὁς ἐκ τῶν δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, in laudem gloriae gratiae suae, seu ut gloria gratiae eius laudaretur.* Et 2 *Tim. I, 9.* *ᾧ δόξαν καὶ χάρις coniungit, ut doceat, ἀποδοῖν, seu consilium, vel decretum, de saluandis credentibus in Christum, ex mera gratia fluxisse.* Quare & per τῆς ἐκλογῆς τοῦ θελήματος αὐτοῦ, *beneplacitum voluntatis eius*, nihil aliud, quam haec ipsa gratia, seu gratuitus Dei fauor, denotatur.

*** Ita causam praedestinationis, quam vocant, *impulsivam externam*, eamque *principalem*, indicamus, quae est meritum Christi. Ne enim summo Numinis amoris iustitia eius obstarat, intercedere aliquem oportebat, qui pro hominum peccatis satisficeret, ut, qui hocce beneficium acceptarent, gratiae diuinæ, adeoque & aeternae salutis, participes fieri possent. Hocce ergo meritum Christi mouet Deum, ut homines, quantumvis peccatores, si modo crediderint, & in fide permanferint, ad aeternam salutem perducant. Et sane, intuitu meriti Christi, actu homines saluari, quotquot saluantur, scriptura toties testatur, quoties, per Christum, eiusque redem-

tionem, salutem nobis obtingere, vel, eum redemptorem esse humani generis, docet; conf. *Matth. XX, 28. Rom. III, 24. Ephes. I, 7. 1 Tim. II, 6. Tit. III, 6. 7. 1 Petr. I, 18. 19.* Immo ipsum nomen iesus hoc indicat, quippe quod illi datum, angelus ait, *quod populum suum saluaturus esset a peccatis suis, Matth. I, 21.* Iam cum ita, intuitu meriti Christi, actu saluemur; recte concluditur, decretum quoque electionis, seu praedestinationis, intuitu meriti Christi, seu causae impulsivae externae, factum. Certe, cur de causis decreti aliter iudicandum sit, quam de causis, per quas actu salus aeterna electis obtingit, nulla adferri solida ratio potest. Aliter hic reformatae ecclesiae doctores sentiunt, ex quibus PETRUS VAN MASTRICHT, *non est, inquit, Christus mediator, electionis causa meritoria, prout est salutis, electis destinatae, cum electio ipse sit eligens, & Christus per electionem destinatus sit mediator, 1 Petr. I, 20. Es. XLII, 1. theolog. theoretico-pract. lib. 3, cap. 3, p. 294.* Verum, cum primum dicit, *quod electio sit ipse eligens*; hoc, in fallor, innuit, quod actus, seu decretum electionis, ab ipsa essentia diuina realiter non differat. Quod equidem verum est; nec tamen obstat, quin, nostro cogitandi modo, electio, ut distinctum quid ab eligente, concipiatur. Deinde cum addit, *quod Christus per electionem constitutus sit mediator*, vir doctus actus plane diversos inter se confundit. Postquam enim Deus, summa sua misericordia inductus, hominum genus saluare voluit, idque sine satisfactione ob iustitiam diuinam fieri non posset; filius Dei haec partes in se suscepit, & ita a patre mediator, seu redemptor hominum constituitur, &, ut scriptura quandoque loquitur, electus est. Haec vero constitutio, seu electio Messiae, prorsus diuersa est, ab electione seu praedestinatione illorum, qui credituri essent in istum Messiam, & in vera fide ad finem vitae per-

seueraturi.

fenetrari. Et ad posteriorem quidem hanc electionem Christus dupliciter me concurrir, tum ut *caussa efficiens physica*, tum &, ut *caussa meritoria*. Nec quidquam obstat, quo minus duplicem personam sustineat, quod & inter homines insolens non est, & ita duplici quoque ratione considerari queat. Non tantum autem ex euentus cum decreto diuino comparatione, sed ex scripturae etiam effatis, intuitu meriti Christi, electos ad vitam aeternam praedestinari, comprobari potest. Diserte, & citra ambages, Paulus dicit, Deum *in Christo* nos *elegisse*, *ante iacta mundi fundamenta*, Eph. I. 4. Quae quidem apostoli verba, cum sint clarissima, in omnem se vertunt partem reformatae ecclesiae doctores, ut iis caliginem quamdam obfundant. Nonnulli namque particulam *in* non causam meritoriam, sed efficientem physicam, aut medium, siue subiectum, in quo electi sumus, vel aliud quid significare contendunt; alii subintelligendum quid existimant, hoc modo: *elegisse Deum nos in Christo*, scilicet saluandos, vel adoptandos, vel sanctificandos, ut adeo Christus ipsius quidem salutis, vel adoptionis, vel sanctificationis, non autem electionis vel praedestinationis causa sit meritoria; alii denique *in Christo*, tamquam capite, nos electos centent. Et ita, quem antea laudauimus, VAN MASTRICHT: *in ipso*, scilicet *in ipso comprehensos*, cum eo unitos, in ipso confitos, quemadmodum per foedus naturae omnes confiti fuimus in primo Adamo, Rom. V. 12. &c. Proinde, non quod Christus sit *caussa ipsius electionis*, sed, quod sit *caussa meritoria omnium beneficiorum salutarium*, quae sequuntur electionem &c. l. c. lib. 3. cap. 3. p. 291. Verum quod particula *in*, varias quoque, ita hoc loco, idem sit, ac *in*, adeoque *in Christo* significet *propter Christum*, ex ipso sermonis nexu euidentissime patet. Ut enim res ipsa docet, cum v. 3.

dicit, Deum benedixisse nobis in omni benedictione spirituali in caelestibus; *in Christo* enim electi: *propter Christum*; na cum pergit: *quemadmodum elegit nos*, *in ipso*, scilicet Christo, non aliter, quam *per* vel *propter* Christum, nos electos esse, hoc intelligi posse, longe est manifestissimum. Ceteroquin enim comparationis ratio sibi non constaret. Propter Christum itaque si electi sumus, sequitur utique, Christum non tantum salutis nostrae, sed & ipsius electionis, esse causam, & quidem meritoriam. Sunt sane ex reformatae ecclesiae doctoribus, praestitum illis, quos *hypotheticos* vocant, qui sentiunt, nos in Christo, & propter Christum, electos esse; sed ita hoc capiunt, ut salua tamen maneat eorum sententia, Deum illos tantum fide donare, quos saluare decreuerit. Audire hac de re iuuat HOLZSVSIUM, qui diligenter in hocce argumento versatus est, & ex hypotheticorum itidem est numero. De loco enim Ephef. I. 4. verba faciens, nonnulli, inquit, *in Christo*, non antecedenter, ratione decreti, sed consequenter, ratione exsequutionis decreti & salutaris accipiunt. Qui propterea tamen fundamenti euerfi non accusari, multo minus damnari debent, cum nihilo minus totam salutem vestram in Christo fundent, nec ex ipso decreto electionis Christum simpliciter excludant. Nos quidem de terminis scholasticis cum nemine contendemus; interim cum multis (hic citandis) theologis reformatis statuimus, ipsam electionis decretum, atque adeo ipsum actum electionis, in Christo factum esse, NOQUE PER CHRISTUM ET PROPTER CHRISTUM electos esse. Christus enim *in ipso* est omnis gratiae & benedictionis spiritualis fons atque thesaurus, ex cuius plenitudine non tantum in tempore, sed & ante iacta mundi fundamenta accepimus *in ipso* gratiam pro gratia, Ican. I. 16. in tract. theolog. de praedestinat. &c. sect. 2. J. 5. p. 109. Quae

licet, si verbi species, cum nostra conuenire sententia videantur; aliter tamen iudicabit, qui rem ipsam paullo adcuratius considerauerit. Duplici nimirum ratione, *per Christum*, seu *propter Christum*, electi dicimur; primum quidem ita, quod, cum Deus quosdam ex omnibus hominibus eligere ad salutem decreuerit, id fecerit propter Christum, qui illorum expiauerit peccata, effeceritque adeo, ut eligi poterint; tum vero ita, quod Deus eos, quos vera fide meritum Christi adprehensos, & in fide constanter permansuros praeuiderit, intuitu meriti istius Christi, vera fide adprehensi, ad aeternam vitam elegerit. Posteriori modo nostrates hoc intelligunt, quando, nos per & propter Christum electos, docent; priori autem reformati, saltem illi, qui per & propter Christum nos electos, itidem adserunt, idque & adferre possunt, ut salua nihilominus maneat illorum, de absoluta electione, seu praedestinatione, sententia. Electio enim, ex illorum mente, propter Christum equidem facta, sed ita, ut Deus ex arbitrio liberrimo quosdam elegerit, quibus fidem constantem, ideo quod eos elegerit, largiri velit; ne vero peccata illorum obstarent, absolutam istam electionem per & propter Christum factam esse. Hanc autem sententiam non minus a nostra, quam a scriptura sacra, maximopere discrepare, nemo non videt.

* Ut meritum Christi, *cen causa impulsus externa*, eaque *principalis*, nostrae salutis, vim suam exferere queat, necesse est, ut vera fide adprehendatur. Et ita quoque fides inter causas salutis nostrae locum obtinet. Hinc seruator ipse: *ut omnis, qui credit in eum*, (filium Dei) *non pereat, sed vitam habeat aeternam*; Ioan. III, 16. conf. v. 18. 36. item, *omnis, qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluabitur, qui autem non crediderit, damnabitur*; Marc. XVI, 16. conf. Act. XIII, 39. Rom. III, 25. 28.

X, 4. Gal. III, 24. Philipp. III, 8. 9. De iustificacione enim licet haecce loca loquantur, de ipsa tamen salute aeterna etiam recte intelliguntur, cum, quae illius sunt, huius itidem esse causas, constet. Fuerunt itaque ex nostratibus, qui fidem *causam*, ut iustificacionis, ita & salutis, *impulsuam externam minus principalem* dicerent, quemadmodum alii eam *causam instrumentalem* vocare maluerunt; quae, quo pacto accipienda sunt, iam supra ad libri praecedentis cap. 4. §. 9. ostensum est. Nec, super vocibus, seu terminis, qui nonnullorum mos est, discipabimus, cum res ipsa posita sit extra controuersiam: neminem iustificari, adeoque & saluari, nisi qui meritum Christi vera fide adprehenderit. Atque hac ratione, cum fides recte inter causas salutis referatur; non minus quoque inter causas electionis eundem tenebit locum. Praedestinationem namque, seu electionem, ex euentu, seu exsequutione, aestimandam, saepius iam monuimus. Repugnant hic magnopere reformatae ecclesiae doctores, praesertim illi, qui *absoluti* seu *categorici* adpellantur, quippe qui nullas omnino praedestinationis causas admittunt, adeoque nec meritum Christi, nec fidem hic in censum venire, contendunt. Et PETERVS quidem VAN MASTRICHT, postquam meritum Christi, ut antea obseruauimus, ex hoc causarum ordine eiecisset, de fide ita pergit: *Neque etiam fides, aut bona opera, aut quaeuis praeuisa causae motiuae Deo fuerunt, ad eligendum, cum 1. nec electio, nec decretum quoduis, causas admittat; 11) nec fides, aut bona opera, absque praeuio decreto, futura fuerint, ac proinde praeuideri non potuerint; quin & 111) ab electione, velut prima sua causa, originem repetant, ex constanti scripturarum testimonio &c. in theol. theoret. pract. lib. 3. cap. 3. p. 294.* Verum ad bona quidem opera quod attinet, ea omnino ex numero causarum electio-

nis

nis excludenda esse, deinceps ipsimet, sed aliis rationibus, demonstrabimus. Fidem inter istas causas locum non inuenire, istae, quas vir doctus attulit, rationes non euincunt. Electionem & decretum suo modo causas admittere, vt simplicitati summi Numinis nihil inde derogetur, ex antea dictis constat. Fidem ante praeuium decretum futuram non fuisse, perperam adseritur, ac falsa nititur hypothesis, ac si Deus nihil praeuideat, nisi quod decreuerit. Licet nimirum fides a Deo ipso in homine producat; homo tamen quilibet aut resistere gratiae diuinæ, aut illi locum relinquere potest. Idque cum contingens aliquid sit, quod a decreto diuino pendeat, adfirmari nequit; praevidere autem quo minus Deus illud possit, nihil obstat. Namque & futura contingentia a Deo praevideri, suo loco probatum est. Denique nec illud a nobis admittitur, fidem ab electione, ceu prima sua causa, originem trahere. Id enim vero est, quod hic maxime in disceptationem venit; siquidem intuitu potius fidei electionem factam, contendimus, & hactenus etiam demonstrauimus. Vt ad dictorum scripturae, ad quae prouocat, examen descendamus, instituti ratio non permittit; caeteroquin ostendi posset, ista causas eius nequaquam patrocinari. Sunt rursus alii ex eiusdem reformatae ecclesiae doctoribus, scilicet *hypothetici*, qui, intuitu fidei praeuissae, electionis decretum factum, equidem concedunt, verum eius fidei, quam non omnibus, sed quibusdam tantum, Deus ex libero arbitrio donare velit. Quo ipso, quod vna manu largiuntur, altera retrahunt; & sub speciosis verborum inuolucris culpam tamen omnem damnationis in Deum conferunt. Si enim nulla plane ratione penes hominem stat, vt fides in illo a Deo producat, aut non producat; nihil aliud superest, quam vt dicas, qui saluantur, non

aliam ob causam saluari, quam, quia Deus voluit, & qui damnantur, ideo damnari, quia Deus eos damnari voluit. Nomina quamplurima illorum, qui ex reformatis doctoribus electionis decretum, intuitu fidei praeuissae, hoc modo factum, contendunt, recenset HOLZHEUSIUS, *tract. theolog. de praedestinat. Sc. sect. 2. §. 7. p. 17. seq.* quibus & ipse adspulatur. Et ideam quoque vir doctus quaestionem deinde mouet, vtrum decretum electionis absolutum, an vero ordinatum sit? atque ad eam respondet: si *absolutum* hic opponatur *ordinato* & *respectiuo*, decretum illud minime *absolutum*, sed *ordinatum* esse; siquidem illud, *respectu ad Christum & conditione fidei ac respicientiae, mediisque salutis ita ordinatum sit, vt nemo salutis aeternae particeps fieri debeat, nisi qui mediis a Deo ordinatis usus fuerit, conditionemque, a Deo positam, viribus gratiae praestiterit.* Sed si dicendum, quod res est, hic iterum verbis luditur. Semper namque eo redibit quaestio, num conditio illa fidei & respicientiae, & reliquorum, quae viribus gratiae tribuuntur, omnibus ex aequo a Deo offerantur, vt tantum penes homines, aut resistentes, aut non resistentes, stet, illam conditionem aut repudiare, aut acceptare? Quamdiu hypothetici hoc sincere non asserunt, adeoque culpam damnationis plane a Deo remouent, nihil agunt, nec quidquam ad rei summam proficiunt. Manebit enim decretum illud absolutum, si conditio non inter causas, aut antecedentia, sed solum inter effectus & consequentia eius referatur. Conditionem vero fidei non antecedenter, intuitu huius decreti spectari, auctor ipse ex instituto docuit, *p. 116.* Dum autem fidem pro conditione praedestinationis, seu electionis, habemus, innumero certo modo inter causas eius numeramus; non ita hoc intelligendum, ac si in se aliquid dignitatis, aut meriti, habeat,

quo Deus, ad conferendam credentibus salutem excitetur, sed, quod ordo ipse perueniendi ad salutem hoc postulet, ut meritum Christi, quod omnibus offertur, etiam acceptetur & adplicetur; quod non aliter, quam per fidem, fieri potest. Manet itaque merito Christi proprium, quod solum illud Deum perueniat, ut illos, qui vera fide hoc amplectuntur, ad aeternam salutem perducatur, atque adeo, quos constanter id amplecturos vera fide, videt, salutare locum constituat, decernatque. Nec tamen gratia ipsa, seu fauor Dei benignus excluditur, quippe qui primam potius, principemque hic locum obtinet, quamvis meritum Christi, ne iustitia diuina obster, accedere debeat; quae quidem causae, cum haecenus sunt vniuersales, per fidem demum, qua quisque meritum Christi adprehendit, efficitur, ut singuli salutem obtineant, adeoque & ab aeterno, illius intuitu, a Deo ad hanc eligantur. Ut ergo fides ipsa hic, non prout bonum aliquod opus, seu actio, a Deo praecepta, est, sed prout meritum Christi adprehendit, consideratur; ita multo minus dici potest,

§. VIII. Atque hinc intelligitur, eos, qui hunc in modum praedestinati, & ad aeternam salutem electi sunt, homines esse, peccatores quidem, & per naturae conditionem, filios irae; *Ephef. II, 3.* sed per Christum, eiusque meritum, quod vera fide adprehendunt, reconciliatos Deo, *2 Cor. V, 18. 19.* & in fide ista constanter ad vitae finem vsque perseverantes; *Marc. XIII, 13 Apoc. II, 10.* *

* Cum enim, ut ex haecenus dictis constet, praedestinatio, seu electio, a Deo facta sit, intuitu meriti Christi, vera fide adprehensum; sponte sua sequitur, non alios, quam qui credunt, & in fide vera ad vitae finem permanent, in praedestinatorum, seu electorum numerum referendos esse. De angelorum praedestinatione, cuius ad §. 3. mentio iniecta, hic sermo non est quae & propter Christi meritum non est facta. Dum autem homines, prout in vera fide ad vitae vsque finem eos perse-

Deum intuitu bonorum operum, quae a regentis profectura essent, eos ad salutem aeternam praedestinasse. Antea namque iam iam demonstratum est, electionem fidem esse ex mera gratia, meritum autem Christi tantum accessisse, quod diuina hoc exigeret iustitia. *Gratia saluati estis*, inquit Paulus, *& hoc non ex vobis, Dei donum est; Ephef. II, 8.* Quidquid proinde factum est ex gratia, id factum non est ex merito operum. Ita namque ipsemet apostolus rationes subducit, *Rom. XI, 6.* Ergo nec praedestinatio, seu electio, intuitu operum facta est. Praeterea, quae est ratio iustificacionis, adeoque salutis actu consequendae; ea etiam est ratio praedestinacionis. Iam vero iustificacionis ea est ratio, ut ex parte hominis, praeter fidem, nihil ad eam concurrat, bonisque adeo operibus nullus inter eius causas locus concedatur; quod luculenter supra ad libri praecedentis c. 4. §. 9. demonstrauimus. Eadem itaque & praedestinacionis ratio est, ut in ea bona opera itidem in censum non veniant. Plura ut hac de re addamus, necesse non est.

veraturos Deus praecauit, praedestinos, seu electos contendimus, & haecenus probauimus; non possunt non falli, qui, homines quosdam omnino ante lapsum praecisum electos, aiunt, ut *supra-lapsarii*; aut post lapsum praecisum, sed antequam de redemptore, aliisque gratiae mediis Deus aliquid decerneret, ut *sub-lapsarii*, iique *absoluti*; aut denique post reliqua salutis media, sed absque fidei, prout decretum electionis praecedit, intuitu, ut *hypothetici*. Ut autem fides ad salutem

non sufficit, nisi finalis fuerit, siue numquam interrupta, siue interrupta quidem, in decreto electionis eam spectandam, nesci per veram poenitentiam restituta, ut suo loco euictum est; ita eadem ratione in decreto electionis eam spectandam, nemo non percipit.

§. IX. Eaque ratione, cum illi, qui in Christum credunt, atque in fide ista ad finem usque vitae perseuerant, hereditatem, a patre sibi destinata, consequantur; *Rom. VIII, 17. 1 Petr. I, 4.* Deus simul diuitias bonitatis, misericordiae, & sapientiae suae manifestat, omniumque oculis exponit; *Eph. I, 6.* Atque hinc finis praedestinationis, seu electionis, elucescit.*

* Res ipsa dubio caret. Quare hoc saltem observare operae pretium erit, summam istam beatitudinem, ad quam in fide perseuerantes a Deo praedestinati sunt, subinde in scriptura sacra sub hereditatis notatione exhiberi. Petrus namque apostolus eam vocat *κληρονομίαν ἀφάρτων καὶ ἁμίωντων καὶ ἀμάρτανων, τετηρημένην ἐν ουρανῷ εἰς ἡμᾶς; 1. Ep. I, 4.* Immo, servator ipse, ultimum iudicium delineans, iudicem ad electos ita loquentem inducit, *κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, hereditario iure accipite regnum, a lapsis mundi fundamentis vobis praeparatum; Matth. XXV, 34.* Huc etiam pertinet, quod apostolus dicit, Deum nos *praedestinasse εἰς ἡμετέραν per Iesum Christum; Eph. I, 5.* Vbi enim adoptio in numerum filiorum Dei, ibi etiam est hereditas, seu potius, ins ad hereditatem, ut alibi idem apostolus: *si autem filii, etiam heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi &c. Rom. VIII, 17.* Non autem sine grauissima ratione scriptura haec ita proponit. Ut namque hereditas filiis, sine vilo illorum merito, ex mera parentum gratia, obtingit, simulque, modo facinoribus grauissimis favore parentum se plane indignos non reddiderint, de ea longe cer-

tissimi esse queant; ita electionem; seu praedestinationem, ex mera Numinis gratia, propitioque favore fluere, nec vili operum merito in ea locum relinqui, supra iam demonstrauimus; homines etiam, si modo ordinem, a Deo praescriptum, observare ipsimet velint, de hereditate ista, per electionem sibi destinata, iidem dubitare non posse, ad §. sequentem probabimus. Conferenda, quae de adoptione in numerum filiorum Dei, & hinc ortho iure hereditatis caelestis ad libri praecedentis cap. 4. §. 14. commentati sumus. Dum vero Deus ita lapsorum hominum commodis consulit, suam simul bonitatem & misericordiam, & in mirabili isto misericordiae & iustitiae temperamento, quod cumprimis in praedestinatione elucescit, summam suam sapientiam demonstrat. Bonitatis tamen, seu misericordiae diuinae, hic gloria maxima est; vnde & speciatim a Paulo commemoratur, adserente, Deum nos praedestinasse *εἰς ἡμῶν διξὴς τῆς χάριτος αὐτοῦ, in laudem gloriae gratiae suae; Ephef. I, 6.* Qua de re & non ambiget, qui τὸν υπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος Dei, ut idem apostolus *Ephef. II, 7.* loquitur, in opere redemptionis paulo adcuratius persequitur.

§. X. Praeterea, uti hocce praedestinationis decretum est *aeternum, Matth. XXV, 34. Ephef. I, 4. * immutabile*, ea quidem ratione, ut Deus hominem, quem in fide perseueraturum videt, reprobare nequeat, 2 *Tim. II, 19. *** *particulare* etiam, cum non omnes credant, multo minus, in fide, ad vitae suae

suae finem permaneant; vnde & pauci electi dicuntur; *Matth. XX, 16. XXXII, 14.* *** ita & homines de electione sua *certi* esse possunt. modo credant, mediisque gratiae, quibus fides conseruari potest, rite vtantur, aut vti velint, *I. uc. X, 20. Rom. VIII, 38. 39. 2 Tim. IV, 7. 8.* *

* Sunt enim omnia decreta diuina aeterna, quemadmodum & omnia ab aeterno praeiudicant. Neque generatim tantum, sed speciatim, qua singulos homines, qui in fide ad vitae vsque finem perseueraturi sunt, decretum hoc aeternum esse, supra iam ad §. 6. contra Socinianos obseruauimus.

** Voluntas enim diuina semper est immutabilis, licet obiectum eius interdum mutetur. In electione itaque cum obiectum non mutetur, siquidem Deus, per praescientiam suam, certo nouit, hominem, quem eligit, in fide vera permanens; ipsum decretum quoque recte immutabile censetur, immutabilitate scilicet non *absoluta*, sed *hypothetica*. *De electionis autem ex libro vitae* cum mentio iniicitur, id quidem & de libro gratiae, prout a libro gloriae distinguitur, intelligi potest; subinde tamen etiam cum conditione, *si fieri possit*, est accipiendum, vt *Rom. IX, 3.* id quod ex instituto a me demonstratum in *instit. theol. mor. part. 1. cap. 1. sect. 4.* ad §. 123. aliquando vero etiam idem significat, ac non *inscribi in librum vitae*, vt *Pf. LXXIX, 29.* Ad locum *Exod. XXXII, 32. 33.* quod attinet, nonnulli eum itidem cum conditione: *si fieri possit*, intelligunt; alii autem de libro *vitae temporalis* accipiunt. Priorem explicationem auxplexus ipse sum, in *histor. eccles. vet. testam. tom. 1. ad period. 2. sect. 1. §. 7. p. 518.*

*** Particulare esse praedestinationis decretum, nec ad omnes homines sese extendere, vel ex ipsa voce *electio*, qua itidem effertur, patet. Idem vero res ipsa, atque euentus, docent. Non enim omnes ho-

mines saluantur, sed illi solum, qui fidem ad vitae vsque finem retinent. Ergo non omnes Deus elegit, sed eos tantum, quos in fide ad vitae finem perseueraturos praevidit. Accedit luculentissimum seruatoris essatum, quo, *paucos electos esse*, diserte pronuntiat, *Matth. XX, 16.* Obseruari autem haec solent ob SAMVELEM HVBERVVM, quem, electionem vniuersalem adferendo, turbas quasdam in ecclesia nostra ciuilem, constat. Quodsi tamen cuncta paullo accuratius considerentur, HVBERVVM aut per electionem ipsam gratiam Dei, propitiumque erga omnes homines fauorem, seu voluntatem antecedentem, intellexisse, qua quidem ratione res omnis in meram *λογωμαχίαν* abibit; aut eum nesciuisse, quid sibi ipse vellet, deprehendemus. Prius autem verosimilius; quod & ex argumentis, quibus ad sententiam suam comprobendam vsus est, colligitur. Prouocauit enim ad eiusmodi scripturae dicta, quae non de electione, sed gratia & beneuolentia Dei vniuersali, erga omnes homines lapsos, loquuntur, vt *Tit. II, 11. 2 Cor. V, 15. 19. Rom. V, 18. 1 Io. IV, 9.* Prouocauit equidem etiam ad *Ephef. I, 4. seq.* itemque *1 Thess. V, 9.* quae tamen loca sententiae eius e diametro aduersantur, cum de electione illorum, qui in Christum credituri, & in fide permanenti essent, agant. Dum porro, ex creatione omnium hominum ad imaginem Dei, ex promissa post lapsum redemptione, ex vniuersali vocatione, ex reconciliatione Dei, cum adhuc essemus inimici, similibusque argumentis, sententiam suam probare admissus est; satis inde elucescit, per electionem nihil aliud, quam gratiam & beneuolentiam Dei vniuersalem

lem erga omnes homines lapsos, eum indicare voluisse. Accedit denique, quod gratiam particularem reformatae ecclesiae doctorum impugnando, in eam prolapsus sit sententiam. Videtur autem per imprudentiam primam vocem electionis in aliena ista significatione adhibuisse; cumque errorem corrigere, admonitus licet, nollet, ad electionis vniuersalitatem propugnandam, animum obfirmasse. *Legenda de hisce IO. ANDR. SCHMIDII, theologi Helmstädiensis celeberrimi, dissertat. de Samuelis Huberi vita fatis, & doctrina.* Qui nostra aetate *ἀποκρίσεις* vniuersalem adseruerunt, non possunt non electionem, seu praedestinationem vniuersalem statuere. Si enim omnes homines, immo spiritus lapsi, aliquando in pristinum statum restituendi sunt; sequitur, & Deum ab omni aeternitate hoc decreuisse. Simul tamen ex illorum mente etiam electio particularis erit, intuitu illorum, qui per fidem in Christum poenas interiores

omnino euadunt. Sed hac de re iam suo loco dictum est.

* Enimvero, si homo, reuera credens, nec varia quadam illusionem se ipsum decipiens, de salute sua certus esse potest, non minus de praedestinatione sua, seu electione ad salutem certus esse poterit. De salute autem sua rum certus esse potest, quando certo nouit, se vera fide praeditum esse; quod, qua ratione certo cognoscere queat, supra iam expositum est, ad libri praecedentis *cap. 3. §. 14.* Ad perseverationem enim in fide quod attinet, de ea itidem certus esse potest, ob promissiones diuinas, modo ipse mediis gratiae, quibus fides ad finem vitae vsque conseruatur, recte vtatur. Id vero si non faciat, non Dei, sed suamet culpa sine sperato excidet. Et ea quidem ratione etiam quilibet de praedestinatione sua, seu electione, certus esse potest. Quorum & illud Petri pertinet, cum nos adhortatur, vt *firmam faciamus & vocationem, & electionem nostram, 2. ep. I, 10.*

§. XI. Ex decreto praedestinationis, seu electionis, recte colligitur, cuiusmodi sit *decretum reprobationis*. Iustitia enim sua, hominumque peccatis, accedente eorum incredulitate finali, qua aditum ad salutem sibi intercludunt, inductus Deus, * homines impios, incredulosque, & in incredulitate ad vitae finem perseverantes, aeternis poenis, cruciatibusque addicere, ab aeterno decreuit; ** idque ad iustitiae suae demonstrationem, gloriaeque manifestationem. *** Quod quidem decretum itidem *particulare immutabile*, & aeternum esse, res ipsa docet. *

* Deum eadem ratione causam esse reprobationis, qua causa dicitur electionis, quilibet facile intelligit; vnde, vt operose hoc doceamus, aut, quae de electione iam addata sunt, hic repetamus, necesse non est. In ordine etiam decretorum diuinorum merito eodem reprobatum collocatur loco, quo electio; cum, vt haec fidei finalis in homine, ita illa incredulitatis finalis, facta sit intuitu. Iustitia porro sua

VVD. TH. DOGMAT.

tamquam *caussa*, quam vocant, *impulsua interna*, commotum Deum, eiusmodi quid decreuisse, ipse rursus euentus, seu hominum incredulorum damnatio, nos dubitare non sinit. Quam quidem Nunius iustitiam, ex summa eius sanctitate oriundam, scriptura sacra, *ἀνδραπαύει* de Deo loquens, irae nomine designat, eo, quod homines ad malum, vel quod tale illis videtur, vindicandum, irae adflectu con-

Kkkk kkk

citari

tari solent. Hinc *ira Dei caeliis manifestata*, dicitur, *super omnem impietatem & iniquitatem hominum* &c. Rom. I, 18. conf. Rom II, 5. 8. In mo & eandem ob causam reprobi homines *vasa irae* adpellantur, Rom. IX, 22. Irae autem suae, siue iustitiae, Deus tum denum locum relinquit, cum apud homines, consilium salutis suae proterue repudiantes, gratia & misericordia non amplius locum inuenit. Unde statim elucescit, ex parte hominum aliquid accedere, quod Deum ad decretam reprobationis permoueat, adeoque vt *causa*, quam vocant, *impulsus externa*, spectari queat, peccata scilicet hominum, per veram poenitentiam non retradata, & cum finali incredulitate coniuncta, ipsa cum primis incredulitas finalis. In peccatis enim eiusmodi, speciatim incredulitate, damnationis causam, ex parte hominum, quaerendam, constat, & suo etiam loco comprobauimus. Eodem itaque se modo habent intuitu reprobationis. Incredulitas vero finalis, quod hic maxime in censum veniat, eius rei ratio posita in aprico est, cum per eam eueniat, vt reliqua peccata non remittantur, sed ad aeternam damnationem imputentur; conf. Io. III, 36. *M. rc. XII, 16.* Neque eiusmodi tantum incredulitas, quae omnibus per intimam naturae humanae corruptionem adhæret, intelligitur, sed qua gratiae diuinæ data opera renitentur, & consilium Dei de salute sua spernunt, *Luc. VII, 30.* quam nonnulli *incredulitatem acquisitam* adpellant. Dissentire vero hic iterum a nobis reformatae ecclesiae doctores, notum est, & ex antea dictis facile colligitur. Et supra-lapsarii quidem, cum decretum Numinis, de quibusdam saluandis, damnandis autem reliquis, ante lapsus hominum praeuisionem collocent; non possunt non, vt electionem, ita reprobationem plane absolutam statuere, quae adeo siue villo peccatorum, aut incredulitatis in-

tuitu, ex mero Numinis beneplacito fuerit profecta. Sed sub-lapsarii quoque, speciatim categorici, conditionem istam reprobationis admittere nequeunt, cum eam, acque ac electionem, statim post lapsus praeuisionem collocent; vt adeo media gratiae, cum effectū eorum salutari, non nisi illis obtingant, quos iam antea Deus elegit; reliquis contra ideo pereundum sit, quia Deo ita placuit. Hypothesici autem vt electionis, ita & reprobationis, conditionem admittunt. Hinc HOLZFESSIVS, causā, inquit, *προκαταρκτικήν, siue externe mouens, & meritoria* (reprobationis) *est peccatum, non solum originale, sed in actu etiam actualia, ciuitatiū, vel contra legem, vel contra euangelium, commissa. Neque peccata solum consilio & qualitas in obiecto praecedanea sunt, sed vera causa meritoria.* Atque hoc cum scripturae testimonio, aliisque rationibus quamplurimis confirmasset, & AVGVSTINI quoque eandem fuisse mentem, ostendisset; obseruat porro, quosdam, non tantum reformatos, sed Romanensium etiam theologos, discrimen constituere inter actum reprobationis *positiuum & negatiuum*, seu inter *praedamnationem & praeteritionem*, eosdemque adserere, actum positiuum, seu praedamnationem, vtique non, nisi intuitu peccatorum factam; sed actum negatiuum, seu praeteritionem, dum quibusdam hominibus media necessaria, per quae damnationem euitare potuissent, non exhibuit, ex mero Numinis beneplacito derivandam esse; ipse tamen huic sententiae non subscribit, quosdam reprobationis actus reuera vnus idemque sit, & non nisi solo nomine differant. Praeterea, cum quaestio de reprobatione non tantum absolute, cur quidam homines reprobentur? sed & comparate institui soleat, cur Deus hunc potius, quam illum reprobauerit? etsi ambo ex aequo sint peccatores; respondet idem auctor, siue quaestio absolute,

lute, siue comparate instituitur, semper dicendum esse: *peccatum & contumaciam hominum esse causam, quare homines reprobentur; quando vero de discretionis causa quaeratur: quare Deus hunc reprobaue- rit, illum vero elegerit? gratuitam & beneuolam Dei voluntatem pro causa discretionis, non in reprobatione, sed in electione statuendum & ponendam esse; cur Deus ex ac- que malis hominibus quosdam elegerit, gra- titutum Dei beneplacitum in causa esse; cur vero reliqui debita & merita poenae addi- cantur, pro causa adlegendam esse non vo- luntatem Dei, sed hominum illorum mali- tiam & contumaciam, quia poenam illam meruerint* &c. tractat. theolog. de praedesti- nat. elect. & reprob. &c. cap. sine sect. 3. §. 4. p. 122. §. 5. p. 143. & §. 6. p. 150. 151. Quae ita comparata sunt, ut proxime ad nostram accedere videantur sententiam; nec tamen sine examine dimittenda. Pec- cata nostra non tantum conditionem, sed & causam meritoriam reprobationis esse, recte quidem adseritur, modo recte intel- ligatur; ut deinceps obseruabimus. Sed id quoque bene se habet, non tantum ra- tione actus positiui, sed & negatiui, decre- tum reprobationis intuitu peccatorum fa- ctum, & neutrum actum absoluto Dei be- neplacitotribuendum esse; immo reuera vnum eundemque hunc esse actum, etsi diuersa ratione considerari queat. Recte denique & illud adseritur, siue absolute, siue comparate quaestio instituitur, sem- per respondendum esse, peccatum & con- tumaciam hominum esse causam, quare homines reprobentur. Cum vero quaeritur, quare Deus hunc reprobaue- rit, illum elegerit? non sufficit, si cum auctore di- cas: *gratuitam & beneuolam Dei volunta- tem pro causa discretionis, non in reprobatione, sed in electione ponendam esse*. Repro- bationis enim causam, nemo, puto, in beneuola Dei voluntate collocauerit, etsi reliqui reformati in absoluto Dei benepla-

cito illam ponant. Electionis autem causa impulsiva (de ea enim sermo est) in merito potius Christi, prout fide finali ad- prehenditur, collocanda erit. Vera ita- que discretionis causa haec est, quod Deus praeuiderit, quosdam credituros, & in fide ad vitae finem permansturos; reliquos non credituros, aut in fide permansturos. Hinc &, quod Deus ex acque malis homi- nibus quosdam elegerit, non tam gratuito eius beneplacito, quam potius fidei finalis praeuisioni tribuendum est; quemadmo- dum reprobationis decretum, peccato- rum, speciatim incredulitatis finalis, prae- visioni recte adscribitur. Caput vero to- tius rei eo redit, an Deus etiam illis, qui da- mnantur, fidem, & constantiam in ea, largiri voluerit, si modo mediis gratiae recte vterentur? Hoc autem, cum nec auctor, nec reliqui hypothetici adfirmare audeant; manifestum est, eos nubes & inania prensare, quando dicunt, reproba- tionis causam meritoriam esse peccata hominum. Si enim Deus fidem & reli- qua gratiae dona, ut ex peccatis elucaren- tur, iis largiri noluit, reuera culpa damna- tionis in Deum confertur, nec reprobatio- nis alia causa est, quam absoluta eius vo- luntas. Et hinc etiam patet, quo pacto isti, decretum reprobationis absolutum esse, negent; qua de re idem auctor §. 7. p. 155. seq.

** Constat itaque, quinam illi sint, qui reprobantur, seu, ut alias loqui solent, quodnam sit reprobationis obiectum; ho- mines, scilicet, non ut homines, seu omni- no ante lapsum spectati, quae est supra- lapsariorum sententia; sed ut peccatores, & quidem eiusmodi peccatores, qui gratiam, a Deo sibi oblatam, respuunt, ipsique adeo efficiunt, ne fides in illis produci queat; aut si etiam crediderint, in fide tamen ad vitae vsque finem non persistunt. Hi namque, cum illi ipsi sint, qui actu da- mnantur; *Marc. XVI. 16. Io. III. 36.* eos

h k k k k k k k 2

etiam

etiam ab aeterno iam decreto diuino reprobatos esse, manifestum est.

*** Cum Deus peccata punit, *iustitiam* suam demonstrat, quippe quae & in eo se exserit, quod *unicuique reddatur secundum opera sua*, Rom. II, 6. 2. Cor. V, 10. conf. & 2. Thess. I, 6. Quo ipso simul summa eius *sanctitas* manifestatur, seu, quod eiusmodi Deus sit, qui, quod malum est, odio prosequatur, ps. V, 5. Cum iustitia autem, & *potentiam* pariter ac *patientiam* suam, siue *longanimitatem* ostendit, vt

Paulus docet, Rom. IX, 22. Quae omnia, cum iustis merito concelebrentur laudibus, oritur inde *gloria Dei*. Atque haec, cum in damnatione incredulorum deprehendantur; hunc quoque in reprobatione constitutum Deo fuisse finem, recte colligitur.

* Habent enim haec in reprobatione se eodem modo, ac in electione. Conferenda itaque, quae de electionis adfectionibus ad §. *praecedentem* diximus.

§. XII. Idem, qui circa ipsas salutis nostrae causas homines in devia abripiunt, hic quoque, cum de decretis diuinis agitur, recurrunt errores. Sunt, qui Deo, sunt, qui hominibus, plus quam decet, tribuunt. Prius faciunt, qui cuncta ex absoluta quadam praedestinatione derivant, & ita, Deum omnis boni, pariter ac omnis mali, causam esse, adfirmant. Posteriori faciunt, qui praedestinationem, intuitu bonorum operum factam, putant; aut, si intuitu fidei, hanc tamen eiusmodi quid esse, fingunt, quod in ipsius hominis, sibi etiam relictis, viribus sit positum. Fons omnium istorum vana & erronea, aut de absoluta quadam necessitate, aut de hominis viribus, & praesentia naturali, est persuasio. *

* Inter eos itaque, qui a via regia hic discedunt, primo praecipuoque loco commemorandi sunt, qui salutem pariter, ac damnationem aeternam, ex absoluto quodam Numinis decreto & beneplacito deriuant. In cuius quidem erroris primam si inquiras originem, non aliunde eum promanasse, certum est, quam ex falsa ista, quae plurimorum hominum, omni aetate, mentes inuasit, persuasione, de absoluta quadam, quae omnibus incumbat, hominesque etiam ad mala quaeuis impellat, necessitate. Hinc iam olim istae ethnicorum pariter, ac haereticorum veterum, de Deo auctore peccati, de fato, & inuitabili fatalitate, deque duplici principio independenti, bono altero, altero malo, opinioniones, in Basilidianis, Cerdonianis, Valentinianis, Marcionitis, Mani-

chaeis, aliisque haereticis, iam pridem damnatae. Omnes enim isti, ex vno eodemque fonte, opinione de absoluta, quae mortales premat, necessitate, prodierunt errores; ex quo cum & sententia, de absoluto electionis & reprobationis decreto, profluat, non errabimus, nec cuiquam faciemus iniuriam, si illorum defensores inter praecursores & antesignanos praedestinationatorum referamus. Repetenda itaque, quae quam copiosissime de hisce omnibus iam ad libri terti cap. 2. §. 35. itemque ad libri praecedentis cap. 1. §. 19. diximus. Suffragantem nobis hac in re habemus LVDVICVM CELLOTIVM, quippe qui, de origine haereseos praedestinationariae verba faciens, cum, philosophos veteres haeticorum esse patriarchas, monuisset, addit: *possum eadem ratione & exemplo,*

*plo, mathematicos gentiles, & Stoicos, prae-
destinatorum patriarchas adpellare, qui
operum humanorum, & felicitatis, miseriae-
que necessitatem in stellis, & fato constitu-
entes, non propria nos voluntate, sed irrevoca-
bili quodam superioris naturae decreto,
beatos, miserosque, non tam fieri, quam na-
sci, fabulantur; in historia Gottescibaldi, l. 2.
cap. 1. p. 90. Quod quidem longe adhuc
luculentius euincere potuisset, si in vete-
rum haereticorum, antea commemorato-
rum, sententias, atque placita, paullo ad-
curatius inquirere voluisset. Interim
idem CELLOTIVS, iam quendam haereti-
cum praedestinationum, aut omnino haere-
seos istius auctorem, tempore apostolo-
rum sibi inuenisse, visus est; siquidem se-
cundum ORIGENEM talis fuerit, quocum
Paulus cap. IX, epistola ad Romanos, dispu-
tet; vtpote qui contendat, neminem di-
vinæ resistere posse voluntati, cum Deus
ex suo beneplacito eligat ac reprobet ho-
mines, quibus adeo & nihil relictum sit
libertatis; cumque Paulus de voluntate
Numinis non absoluta & irresistibili, sed
conditionata, loquatur; colligit inde,
eum, quocum apostolus congruitur,
mente eius non recte intellecta, in haere-
sin prolapsum esse praedestinationam; l. c.
Verum illa, & ORIGENIS, & CELLOTII,
ad eum prouocantis, ratiocinatio, infimo
admodum talo nititur. Potuit enim apo-
stolus obiectiones quasdam, quae alicui in
mentem venire poterant, proponere, at-
que diluere; exinde non sequitur, existisse
eo tempore homines, qui reuera senten-
tiam contrariam tenuerint, & obiectiones
istas proposuerint. Tempore Origenis
praedestinationis existisse, idem CELLOTIVS
inde concludit, quod Origenes ipse
eiusmodi homines refellat, l. c. p. 91. Sed
si vel maxime non existierint, qui ante Au-
gustinum diserte eamdem protulissent sen-
tentiam sunt, quam deinceps praedestinati-
ni propugnant; certum tamen, existi-*

stis quam plurimos, qui errore, de absolu-
ta necessitate omnibus hominibus incum-
bente, imbuti fuerunt, quem verum & ge-
nuinum praedestinationis haereseos fon-
tem esse, ante indicauimus.

Interim error iste, de absoluta neces-
sitate, haecenus sub alia specie incefferat, &
in Marcionitis maxime, ac Manichaeis,
per dogma illud, de duplici principio, se
conspiciendum praebuerat; donec tan-
dem, foeditate & impietate Manichaei-
smi, nimis aperte omnium oculis exposita,
sub praedestinationis absolutae schemate,
iterum in scenam prodiret. Occasionem,
inuitus licet, & praeter opinionem, ipse de-
dit AVGVSTINVS. Cum enim Pelagianor-
um commentis masculae, & omnibus viri-
bus sese opponeret; contigit illi, quod
plerumque in eiusmodi certaminibus con-
tingere solet, vt aliquando ac alterum ex-
tremum descederet, adsereretque, praede-
stinatum necessario credere, eo, quod praede-
stinatus sit, immo ipsum fidei initium
esse praedestinationis effectum; quamuis
simul omnem moueret lapidem, vt volun-
tatis nostrae libertatem cum ista sententia
conciliaret. Licet vero de genuina Au-
gustini sententia hodie adhuc inter viros
doctos acriter disputetur; negari tamen
nequit, existisse iam tum, qui eam ita ca-
perent, ac si praedestinationi absolutae pa-
trocinaretur. Cumprimis autem huc re-
ferri solent monachi quidam Adrumetiui,
seu, qui in monasterio Adrumeti, vrbis
Africanæ, debebant; quippe qui, cum
epistolam quandam AVGVSTINI, ad Six-
tum, Romanae ecclesiae presbyterum, le-
gissent, mente eius non recte percepta, gra-
tiam ita adserere coeperunt, vt liberum
hominis arbitrium tollerent. Missi igitur
Cresconius & Felix, qui ab Augustino
genuinum epistolae ipsius sensum pete-
rent; quos & Augustinus, non solum vbe-
riore declaratione, sed & libro *de gratia &
libero arbitrio*, eum in finem composito,

instructos, remisit. Hinc, cum Valentinus, monasterii praefectus, Florum monachum, qui contentionum, in monasterio isto exortarum, auctor cenfebatur, ad Augustinum misisset, & hic ex eo intellexisset, fuisse & alium quemdam in isto monasterio, qui diceret, neminem, qui praecepta Dei non facit, corripendum, sed ostendendum ei tantum, quid facere debeat, & tum pro eo orandum esse; inductus inde iste Hipponensis praefuit, ut librum *de correptione & gratia* scriberet. Edidit haec monachi Benedictini, operum Augustini editores, in *praefat. tom. 10. praemissa, p. 32. 33.* Sunt autem, qui contendunt, monachos istos Adrumetinos, quos in rectam viam Augustinus reuocauit, neutiquam fuisse praedestinatianos, sed eos exiliuasse, gratiae victicis necessitatem, & vocationem secundum propositum, ita ab Augustino adseri, ut liberum euerteret arbitrium; cum ipsi contra liberum arbitrium ita defenderent, ut labefactarent gratiam Dei. Ita ALEXANDER, *hisor. eccles. saec. 5. dissert. 5. p. 212.* Sed ita tamen exemplo istorum monachorum Adrumetinorum euidenter constat, ex Augustini adsertis facile potuisse aliquem eiusmodi sententiam haurire, quae praedestinatianis tribuitur.

Luculentius adhuc idem patet, exemplo LVICII presbyteri, quem eiusmodi errores fouisse, vlla ratione negari nequit, & ipsemet ALEXANDER pluribus comprobatur, *l. c. p. 216. f. q.* FAVSTVS, Rhegiensis episcopus, epistolam ad eum dedit, in qua ad catholicam veritatem professionem eum reducere adnissus est; ex qua simul, quae nam haereseos praedestinatianae, cuius Lucidus reus peragebatur, fuerint capita, liquet, quippe qua a Lucido reuocari cupiebat Faustus. Inter ea & haec fuerunt: *qui dicit, quod praescientia Dei hominem violenter compellit, ad mortem, vel quod Dei pereant voluntate, qui pereunt:* item.

qui dicit, alios deputatos ad mortem, alios ad vitam praedestinos &c. Duo etiam in hacce causa, operam nauante Fausto, celebrata sunt concilia, alterum Arelate, Lugduni autem alterum, circa annum 475. quibus praecipui Galliarum episcopi interfuerunt, in quibus Lucidus damnatus, & sententiam suam reuocare coactus fuit. GILBERTVS equidem MAVGVINVS omnino ista concilia in dubium vocat, in *refutat. fab. praedestinat. cap. 8. tom. 1. p. 552.* sed infirmis admodum eum inniti fundamentis, ostendit BASNAGIVS, in *hisor. ecclesiae, tom. 1. lib. 12. cap. 2. p. 698.* Nimirum, in diuersas, de haeresi ista, quam praedestinatianam adpellant, viri docti abeunt sententias. Nonnulli namque, nullam vquam eiusmodi haeresin existisse, autumant, sed a semi-Pelagianis potius hoc nomen orthodoxis, vtpote Augustini sectatoribus, datum, ut ipsis, & eorum doctrinae inuidiam crearent. Ita VSSERIVS sentit, *hisor. Godeschalci cap. 2. itemque FORBESIVS, instruct. historico-theolog. lib. 8. c. 29. p. 439. seq.* HOTTINGERVS, *hisor. eccles. part. 1. cap. 9. sect. 5. p. 668.* & alii, ex reformatae ecclesiae doctoribus, quam plurimi; quibus ex Romanensibus illi quoque suffragantur, qui in doctrina de praedestinatione non procul a reformatorum scitis discedunt, speciatim COR. IANSENIUS, *Augustin. tom. 1. lib. 8. cap. 23.* GILBERTVS MAVGVINVS, in *vindiciis praedestinationis & gratiae*, quas duobus voluminibus Parisiis anno 1650 edidit; IOAN. CABASSVTIVS, in *notitia ecclesiastica historiarum, conciliorum &c. saec. 5. p. 226. seq.* NORISIVS, *hisor. Pelag. l. 2. c. 15. p. 278. item p. 288. seq.* Sed praeter nostrates, plurimi Romanensium aliam amplectuntur sententiam, & reuera eiusmodi haereticos, qui praedestinatiani vocati sint, existisse, contendunt. Speciatim autem SIRMONDVS hanc causam egit, in *historia praedestinatiana, Parisiis 1647 edita;* cuius defensionem, post auctoris

auctoris obitum, contra MAUGVINUM in se suscepit CELLOTIVS, in *historia Gottschalki*, itidem Parisiis anno 1655 luci exposita publicae. Addendus & PETAVIVS, *dogmat. theol. tom. 1. lib. 9. cap. 2. & tom. 4. lib. 13. cap. 6.* ALEXANDER quoque, etsi monachos Adumetinos ab haeresi praedestiniana absoluit, etsi quoque neget, sub Celestino I. pontifice haeresin praedestinianam in Galliis emerisise; ex eo tamen, quae de Lucido presbytero commemorauimus, concludit: *Praedestinianorum haeresin non fuisse imaginariam, quamvis plurimos non habuerit sectatores, loc. cit. p. 26. seq.* Qui vero hancce sententiam, praedestinianam quamdam omnino, saeculo quinto, existisse haeresin, defendunt, non tantum ea vrgent, quae de Lucido presbytero, & duobus conciliis, Arelatenfi & Lugdunensi, in quibus praedestinianorum error damniatus fuit, diximus, sed & ad TIRONIS PROSPERI *chronicon*, GENNADIUM item MASSILIENSEM, & SIGEBERTUM GEMBLACENSEM, qui haereseos huius mentionem fecerunt, immo ad ARNOBIUM iuniorem, qui tempore Augustini vixisse videtur, & in *commentario suo in psalmos*, praedestinianam haeresin refutat, prouocant. Cum primis autem auctor libri, quem sub *praedestinati* nomine, SIRMONDVVS Parisiis anno 1643 edidit, vtramque hic facere videtur paginam. Cum enim opus hocce in tres libros diuisum sit, quorum primus catalogum novaginta haeresium exhibet, in quibus praedestiniana ultimo loco compareret; secundus praedestinatum quemdam, sub Augustini nomine, sistit; contra quem auctor tertio libro disputat. Et sane, si hocce auctore standum, res confecta est, nec amplius dubitandum, haeresin quamdam praedestinianam existisse. Nec tamen desunt secus sentientibus, quae ad haecce regerant. Ad vltimum namque, quod attinet, verum equidem est, de auctore

praedestinati nihil certi definiri posse, etsi variae de eo exstent virorum doctorum coniecturae, quae apud ITTICIVM legi possunt; in *praefatione ad disertar. de haeresi archis aeni apostolici &c. §. 7. p. 8. seq.* Sed hoc parum ad rem facit, cum quisquis tandem fuerit, iudiciis haud contemnendis constet, eum paulo post Augustinum, & Eutychis haeresi nondum exorta, scripsisse, vt eidem ITTICIO, *l. c. p. 10. observatum.* Propius ad rem accedunt, qui eum semi-Pelagianum, aut omnino Pelagianum fuisse, & quidquid sub Augustini nomine, de quodam praedestinato disserit, id omne eum finxisse, contendunt. Ita MAUGVINVS, in *refutat. fab. praedest. cap. 4.* contra quem CELLOTIVS disputat, in *histor. Gottschalki, lib. 2. cap. 5. p. m. 100. seq.* ARNOBIUM iuniorem, GENNADIUM Massiliensem, aliosque, qui ad ferendum in hac causa testimonium excitari solent, itidem semi-Pelagianismi accusant. TIRONEM PROSPERVM dicere, adserunt, praedestinianos ab Augustino originem ducere; quod cum illis, qui praedestinaticos in haereticorum numerum referunt, valde displiceat, in codicibus impressis verba eius corrupta, & ita inflexa esse, adfirmant, vt sensus inde resulteret, errorem praedestinianum, ex libris Augustini perperam intellectis, exortum esse. Ita BASNAGIVS, qui & ad reliqua argumenta, quibus probari solet, haeresin quamdam praedestinianam fuisse, respondet, vt tamen ipse fateatur, existisse praedestinianos, etsi selectam non constituerent; in *histor. eccles. tom. 1. lib. 12. cap. 2. p. 698. seq.* Non multum vero refert, paucine, an plures, huic errori fuerint addicti, modo certum maneat, quod profecto negari nequit, existisse homines, qui absolutam quamdam praedestinationem defenderent, eosque neutiquam pro orthodoxis habitos. Nec tamen etiam dubitandum, quin longe plurimi eo tempore vixerint semi-Pelagiani

giani, quibus dum se opponebant orthodoxi, facile contingere poterat, vt nonnulli ad alterum extremum, quod praedestinatianorum est, propius accederent.

Quantopere saeculo sexto controuersiae istae ecclesiam gallicanam turbauerint, vel ex consilio Arausicano patet, quod anno 529, praeside Caesario Arelatensi, celebratum, gratiam efficacem Augustini contra semi-Pelagianos adseruit, simul vero *canone 25.* qui vltimus est, absolutam praedestinationem reiecit; quamquam non desint, qui, vltimum hunc canonem non eiusdem cum prioribus auctoritatis esse, contendunt, quos inter & BASNAGIVS est, in *hisor. eccles. tom. 1. lib. 12. cap. 5. §. 19. p. 742.* Post Arausicanam synodum, cum contentiones istae vtrumque quiescissent, eo maiori deinceps, saeculo IX, impetu eruperunt, cum GOTTSCHALCVS ingentes in ecclesia turbas excitaret. Licet autem veram animi sententiam aliquando occultauerit; ex variis tamen, quae supersunt, monumentis colligitur; eum non sine ratione praedestinati erroris accusatum fuisse. Patet hoc ex iis, quae diligenter hac de re disserit CELLOTIVS, in *hisor. Gottschalci, lib. 2. cap. 2. seq. p. 110. seq.* etsi non dissimulet, difficile esse, veram & genuinam eius mentem eruere. Plurimos interim sententiae suae repugnantes habuit Gottschalcus, quos inter eminent, HINC MARVS Rhemenis, RABANVS AMILO, siue AMILVS, vel AMVLARIVS, & SCOTVS ERIGENA; damnatusque fuit tum in synodo Moguntina, anno 848 congregata, cui praeter RABANVM, archiepiscopum Moguntinum, & HALIMONEM, episcopum Halberstadiensem, plurimi Germaniae, Galliaeque praefules & alii sacri ordinis viri interfuerunt; & mox circa initium anni sequentis 849, in synodo Carissaca. Hinc & acerbissimi habere fata coactus est, de quibus alibi erit dicendi locus. Nec tamen defue-

runt, qui patrocinium eius susceperent, etsi non omnia eius placita comprobarent. Idnamque ipsam ecclesiam Lugdunensem, eiusque archiepiscopum REMIGIVM, PRVDENTIVM Trecastinura, RAIMONVM, Corbeensem monachum satis notum, & FLORVM, magistrum & diaconum ecclesiae Lugdunensis, qui ecclesiae suae nomine librum, *de praedestinatione aduersus Ioannis Scoti Erigenae erroneas definitiones*, composuit, fecisse constat. Immo in synodo Valentina, anno 855 coacta, cui praeter alios REMIGIVS, Lugdunensis archiepiscopus praefuit, etsi quaedam Gottschalci dogmata improbata, quaedam tamen, imprimis illud, de particularitate meriti Christi, defensa, & Ioannis Scoti Erigenae Scripta, ceu inepta & impia, reiecta sunt. Nihilo fecius, decreta synodi huius Valentinae cum Carissiacis capitulis non pugnare, euincere adnititur ALEXANDER, *hisor. eccl. saec. 9. & 10. dissert. 5.* Quod, quo iure faciat, nunc disquirere non licet.

Vt autem in certaminibus, haecenus commemoratis, praedestinati erroris defensores inferiores existerent; ita semi-Pelagiani contra sua, iam inde a IOANNIS CASSIANI tempore, longe lateque per monasteria spargebant, dogmata, & quo maiori subinde specie aduersus praedestinatianos pugnabant, eo felicius & tutius ea propagabant. Cumque scholasticorum regnum emergeret, plurimi eandem sequebantur sententiam; quibus equidem alii se opponebant, sed, vt ad alterum quandoque, quod praedestinatianorum est, extremum descenderent. Quod quoniam fufius iam, & ex instituto, ad *lib. 3. cap. 2. §. 35.* expositum est, vthic repetamus, necesse non est.

Ad emendatae itaque, per beatum Martinum Lutherum, religionis tempora si accedamus, vt aliae, quae haecenus velut consopitae iacuerant, ita illae etiam, de praedest-

praedestinatione, contentiones magno impetu eruperunt; praefertim, postquam IO. CALVINUS, & qui eum sequebantur, BEZA, ZANCHIVS, PISCATOR, alique, absoluta Numinis, de quibusdam salvandis, reliquis autem damnandis, decreta, magno conatu defendere inceperunt. Orta vero & inter ipsos sunt hac super re dissidia longe maxima. Cum enim nonnulli, decretum istud Numinis, de quibusdam eligendis, reprobandis reliquis, ante lapsus humani praeuisionem factum, contenderent, aliis autem hoc durum nimis, ac atrox videretur, promanarunt inde *supra-lapsariorum* & *infra-lapsariorum* nomina. Ad priorem classem, scilicet supra-lapsarium, referendi sunt BEZA, WHITAKERVS, PERKINSVS, GOMARVS, MACCOVIVS, TWISSVS, VOETIVS, & alii. Ipsius tamen ecclesiae reformatae hanc esse sententiam, in confessionibus publicis expressam, agnitam, & probatam, negat HOLZFVSSIVS, in *tractat. theol. de praedestinat. elect. & reprob. sect. 1. subsect. 3. §. 2. p. 23.* De ipso IO. CALVINO disputari solet; sed maximam illi fieri iniuriam, si supra-lapsariis adnumeretur, idem HOLZFVSSIVS, *l. c. §. 3. p. 24.* adserit. Reiecta deinceps supra-lapsariorum sententia fuit in synodo Dordracena; vt tamen non pauci eamdem retinerent. Immo VOETIVM publice adfirmasse, ferunt. tantummodo in gratiam plebis, & vitandi scandali causa, a patribus Dordracenis eam sententiam damnatam esse, quae longe sit verissima. Refert hoc BOSIVS, de *statu Europae, disert. 3. §. 15. p. 298.* Nec nostra aetate defuisse, qui in hanc classem referendi sint, vel NAVDAEI exemplo patet, quippe qui in libro: *la souveraine perfection de Dieu &c.* dicto, & Amstelodami, anno 1708. edito, supra-lapsariorum placita acriter sibi defendenda sumis, vt iam ad *lib. 3. cap. 2. §. 35.* obseruauimus. De remonstrantium, & contra-remonstrantium, certaminibus,

VVD. TH. DOGMAT.

nihil hic addimus, cum de iis iam ad libri praecedentis *cap. 1. §. 19.* quantum satis est, dictum sit. Sed, nec *absolutorum* & *hypotheticorum* dissensiones nunc commemoramus, cum itidem ea, quae hic de iis adferri solent, iam *loco citato* delibauerimus; vbi simul obseruatum, quod & ex praecedenti tractatione dogmatica liquet, essi hypothetici ita loquantur, vt proxime ad nos accedere videantur, reuera tamen, a synodo Dordracena eos non recedere, quod & subinde diserte profitentur. Hinc vero, quae illorum, de praedestinato ne, sit sententia, nemini dubium esse potest. In Romana ecclesia per Dominicanos pariter ac Iansenistas, praedestinatianorum error & resuscitatus est, & ad nostra vsque tempora, propagatus. Illorum enim *praemotio physica*, & horum *gratia irresistibilis*, aliter sibi non constat, quam, vt dicamus, neminem conuerti, adeoque & saluari, quam, quem Deus, pro suo beneplacito, conuertere atque saluare decreuit. In eo itaque, quod caput causae est, vtrique cum reformatis plane consentiunt, etiam si hoc fateri nolint; vt luculenter supra demonstratum est, ad libri praecedentis *cap. 3. §. 45.*

Et haecenus quidem de illis verba fecimus, qui, in altero extremo constituti, Deo plus, quam decet, aut aliquid potius, quod non decet, tribuunt. Homini contra plus, quam decet, vindicant, adeoque ad alterum extremum procurunt, qui, intuitu bonorum operum, aut, si intuitu fidei, eius, quae in hominum posita viribus, neca diuina expectanda sit gratia, electionem factam contendunt; vnde & quae de reprobatione illorum sit sententia, patet. Prius Romanenses, posterior Arminianos (qui tamen & de ipsa fide, non ita vt decet, sentiunt) adferere, constat. Vterque ex vno eodemque fonte, Pelagianismo profluit error. Qui enim intimam naturae humanae per peccatum corruptionem

LIII III

recte

recte agnoscit, numquam bonis operibus tantum tribuet, vt inter causas salutis, adeoque & electionis, illis locum concedat. Nec, fidem eiusmodi quid esse, quod in nostris viribus positum sit, adferet, nisi qui naturae vires post lapsum in tantum extollit, in quantum deprimat, ac extenuat necessitatem gratiae. Hinc itaque Pelagianismus, ex quo eiusmodi errores fluunt, e diametro oppositus est praedestinationismo, adeo, vt nisi quis caute incedat, fa-

cile incidat in Scyllam, dum vult vitare Charybdim. Historiam ergo & fata errorum, qui hic in censum veniunt, vt recenseamus, necesse non est; cum, quae hic commemorari potuissent, repeti queant ex iis, quae copiose admodum de Pelagianorum, Arminianorum, & Romanensium erroribus, huc spectantibus, eorumque origine, disputauimus ad *lib. 3. cap. 2. §. 35.* & ad libri praecedentis *cap. 1. §. 19.* itemque ad *cap. 3. §. 45.*

§. XIII. Recto contra tramite incedunt, qui, vtrumque euitantes extremum, vt mali omnis, ita & reprobationis, aeternaeque damnationis, causam, non in absoluto quodam Numinis decreto, sed in praepostera hominum, media salutis non admittentium, aut reiciientium, voluntate, quaerunt; nec tamen, aut bonorum operum meritis, aut naturalibus hominum viribus, hic quidquamtribuendum, censent. Quam quidem qui ingrederentur viam, veritatemque adeo, in hocce etiam capite, conseruarent, propagarentue, numquam defuerunt. *

* Quae veteris ecclesiae doctorum, de praedestinatione, seu electione, & reprobatione, fuerit sententia, obscurum nemini esse potest, cui, quanam de peccato eiusque causis, de gratia Dei, deque fide, quae ab hominibus, vt salutem aeternam consequi possint, requiritur, docuerint, perspectum fuerit & exploratum. Atque haec cum iam a nobis suis locis exposta sint, *lib. 3. cap. 2. §. 36.* & *lib. 4. cap. 1. §. 20.* itemque, *cap. 3. §. 46.* vt multa hic addamus, necesse non est. Quam procul autem a praedestinatione absoluta abfuerint, vel inde intelligitur, quod iis cum Basilidianis, Valentianis, Marcionitis, Manichaeis, similibusque hominibus, qui peccandi necessitatem omnibus imponebant, subinde fuerit pugnandum; quibus dum strenue obuiam iuerunt, ad alterum quandoque paulisper extremum declinare visi sunt; tantumque adeo abest, vt praedestinationi absolutae patrocinentur, vt potius haud raro, quae Pelagio faueant, tralere a nonnullis credantur, vti iam ad libri

praecedentis *cap. 3. §. 46.* obseruauimus. Nec defunt testimonia, quibus probari insuper possit, absolutam istam prorsus abiis reieclam esse praedestinationem. Omnium instar sit IUSTINVS martyr, qui *επας δὲ, inquit, μή τις ἐκ τῶν προλεγεμένων ἐφ' ἡμῶν δοξάζουσι, καὶ ἡμαρτίαις ἀνάγκη φάσκειν ἡμῶς τὰ γινόμενα γίνεσθαι, ἐκ τοῦ προεπιτείν προεργασμένην, καὶ τοῦτο διαλύειν.* Ceterum, ne aliqui ex his, quae protulimus, colligant, ex f. ti necessitate nos dicere fieri, quae sunt, atque eo quod praedicta sint, praedeterminata esse, id etiam resellemus; *apol. I. pro christianis. §. 54 p. 82.* edit. GRABII. Gentilium nimirum philosophorum, speciatim Stoicorum, haec fuit sententia, futurorum praedictionem fatali niti necessitate. Quod dum reiecit IUSTINVS, diserte negat, adeo, quod futura praedicta sint, sequi, ea etiam esse praedeterminata, adeoque praescientiam admittit sine praedeterminatione. Rursus alibi idem IUSTINVS ita hac de re loquitur: *οὐκ ἔστιν τοῦ θεοῦ ἐκ προνοίας αἰεὶ καὶ γενεῶν μὲν ἄνθρωποι, ὅτε ἄγγελοι, ὅτε ἄνθρωποι γίνονται φάνδοι, ἀλλὰ τῇ αὐτῶν ἑκάστος ἀεὶ τὴν τοιοῦτὴν εἶναι, ἐκ τοῦ*

ἀποὺς ἑαυτοῦ συνέσταται. Non Dei culpa, qui praesciti sunt, ac futuri iniqui, siue angeli, siue homines, improbi sunt, sed suapte pro se quisque culpa talis est, quibus adparebit; dialog. cum Tryphone iudaeo, p. m. 370. edit. quae anno 1686. prodit. Et ibidem, paucis quibusdam interiectis : *ἡ δὲ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ προμύνηται πάντας τοὺς καὶ ὀργίλους καὶ ἀδύνατους καὶ ἀδύνατους μὴδοντες, διέτι προεγίνωσκεν αὐτοὺς ἀμεταβλήτους γεννησάμενους ποικίλους, προεῖτε ταῦτα, ἀλλ' ὅχι ὅτι αὐτοὺς ὁ θεὸς τοιοῦτους ἐποίησεν ὥστε ἀνὰ μετανοήσασαι, πάντες βουλόμενοι τὴν τοῦ πατρὸς τοῦ θεοῦ ἑλπίδα, δύνανται.* Quod si verbum Dei praemonstrat, fore omnino, ut angeli quidam, & homines excrucientur, eo quod praescierit, eos immutabiliter malos futuros, id ipsum praedixit, non autem, quod Deus eos tales fecerit. Quapropter si poenitentiam egerint, omnes misericordiam a Deo consequi volentes, praestare id & adsequi possunt. Praescientiam itaque rursus, non autem praedestinationem, seu praedeterminationem ad mala, hic agnoscit IUSTINUS, immo hanc diserte reiecit. Non minus luculenta sunt, quae auctor quaestionum & responsionum ad orthodoxos, quae itidem IUSTINO tribui solent, hac de re pronuntiat, quaest. 58. p. m. 424, 425. quae tamen breuitatis studio praetermittimus. Quemadmodum autem IUSTINUS, ut antea diximus, contra gentilium philosophos, non alia, quam quae necessario euentura erant, praedici posse, existimantes, disputans, praescientiam a praedeterminatione recte discernit, ita eundem gentilium errorem in Celso profigans ORIGENES, ὁ μὲν Κέλσος inquit, οἰεῖται διὰ τοῦτο γινέσθαι τὸ ὑπὸ τινος προγνώσεως θεοῦ, ὅτι ἐπεὶ ἰδὲ τὸ πρὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ὅτι αὐτοὺς φανέν, ὅχι τὴν θεοῦ πάντα ἔκτισεν ἔτι τοῦ ἰσοῦ. ὅτι, ἐπεὶ προεῖπεν αὐτὸ γινεσθῆναι, ἀλλὰ τὸ (ἑσόμενον) ἐσόμενον αὐτὸν, καὶ μὴ θεοῦ, τὴν αὐτοῦ προγινώσκοντι παρεσχέσθαι τοῦ αὐτοῦ προεῖπαι, Celsum putat, quod aliquis praescius praedixit, ilco fieri, quia praedictum est: nos vero hoc non concedentes, aimus, non praedictorem esse causam futuri, sed futurum illud,

quod etiam nemine praedicente futurum erat, praecognitori causam praedicendi praebuisse; lib. 2. contra Celsum, p. m. 73. Quod si ceteroquin quaeratur, quanam ORIGENIS de praedestinatione sententia fuerit? ad hypothesein eius de προπάγια animarum respiciendum est. Ea enim, quae a nobis gesta sunt olim, antequam corpora subiremus, causam dedisse Deo, arbitratur, cur mentes nostras terrenis hisce molibus implicaret, adeo, ut ad hanc, in terris agendam, vitam, Deus nos praedestinaverit, ex praecisis, ab omni retro aevo, meritis, vitae illius in caelis traductae; hinc porro ex praecisis meritis terrestribus huius vitae, quam nunc agimus, praedestinasse nos Deum ad nobilia quaedam, in terris obeunda, munia, deinde vero post obitum, ad gloriam. Hanc ORIGENIS fuisse sententiam, adductis testimoniis comprobatur HUVETIUS, in *Origenianis*, lib. 2. cap. 2. quaest. 7. §. 25. p. 124. seq. Idem vero HUVETIUS, cum porro obleruasset, dolere Iprensi episcopo, (CORNELIO IANSENIO) Origenem dixisse, praedestinationem pendere ex praecisis meritis; vocationem fieri secundum propositum hominis, non Dei; vocationem, secundum propositum Dei, ex bonis hominum desideris aptam esse & connexam; causam eandem esse salutis & damnationis, nempe religiosae mentis desideria; responderet: praedestinationem praecisis meritis postposuisse Origenem, nimis mirum est, cum quaestionem illam leuiter tantum, & perscriptorie delibavit vetusti pater, Pelagianis temporibus antiquiores, ut discimus ex epistolis Prosperi & Hilarii Arrelatensis ad Augustinum, praefigi solitis ipsius libris, de praedestinatione sanctorum, & dono perseverantiae, & ex priori illius Augustini libri capite decimo quarto, & posterioris, capite vigesimo. In ea quippe fuisse sententia Irenaeum, & Chrysostomum, sed & post Pelagianam aetatem, Theodorctum, Theophylactum, Oecumene-

nium, aliorque complures tralatitium est. Eum in modum cum & alia addidisset, ORIGENEM non satis sibi hac de re constare, pronunciat: *vocationem quoque illam secundum propositum hominis, quam reuera Pelagianis tribuit Augustinus, lib. 2. contra duas epistolas Pelagianorum, non ita tuetur Origenes, ut non etiam vocationem secundum propositum Dei hic intelligi posse fateatur, nam proponit utramque, & sententiae suae adcommodat.* Verum tamen non semper sibi constet ORIGENES, certum tamen est, a praedestinationum sententia tanto eum recedere longius, quo propius ad Pelagianorum errorem accedere videtur, ut saepius iam nobis obseruatum est. Cumq; ista sententia, quae a praedestinatione absoluta eum quam longissime remouet, cum toto eius systemate aptissime cohaereat, quin recte illi tribuatur, nullum prorsus est dubium. Dum vero meritis hominum, vt HETIVS auctor est, praedestinationem, seu electionem tribuit ORIGENES, ad alterum extremum prolabitur, quod & de reliquis patribus censendum, qui hac in re cum illo sentire videntur; quorum adeo auctoritas eo minus nobis opponi potest, quod ipse HETIVS fateatur, *vocationem illam secundum propositum hominis* (seu secundum merita) *ab ipso Augustino Pelagianis tribui.* Sed quantumvis patres, qui absolutae necessitatis adiutoribus sese opponebant, aliquando ita loquebantur, ac si hominum viribus, meritisque, plus quam decet, tribuendo, ad Pelagii concedere partes viderentur; ceteroquin tamen, & extra disputationis aëstem constituti, reiecto omni operum merito, per solam fidem hominem & iustificari, & saluari, decebant; quod tum aliorum, vt CLEMENTIS Romani, POLYCARPI, IUSTINI martyris, tum ipsius ORIGENIS testimoniis luculentissimis, supra ad libri praecedentis, cap. 4. §. 17. demonstrauimus. Hinc vero &, quae illorum de causa praedestinationis, seu electionis suc-

rit sententia, intelligitur; eos scilicet, praedestinationem absolutam (vt antea ostendimus) ita euitasse, vt tamen operum meritis nullum in ea relinquerent locum. Ad reprobationem autem, quod attinet, recte omnino vossivs pronunciauit; *Sensit ecclesia vetus, eo reprobos detrudi in gehennam atque ibi luere poenas aeternas: non quia vita obtere Deo non potuerunt, sed quia noluerunt.* Itaque & anathema illis dixit, qui existimarent, hominem praedestinari ad malum, hoc est, qui praedestinatione Dei putarent hominibus imponi peccandi & pereundi necessitatem; *bislor. Pelag. lib. 7. part. 3. thes. 1. p. 306.* Quod, cum & testimoniis veterum euidentissimis confirmet, vt aliquid addamus, necesse non est.

Cum autem haecenus leuiter, & velut aliud agendo, quaestionem de praedestinatione, & reprobatione, & vtriusque causis, attigerint patres, (ceteri ex iis, quae de causis salutis contra varios haereticos disputarunt, mens illorum satis intelligi queat) eo accriori contra animorum contentione, Pelagianis exortis certaminibus, agitari coepit. Etenim, cum AVGVSTINVS, vti constat, saepiusque dictum est, Pelagianorum erroribus fortissime se opponeret; eum ad alterum quandoque declinasse extremum, & talia subinde adseruisse, quae absolutae praedestinationi fauent, negari nulla ratione potest. Non vbiq; sane, nec semper sibi constat Hipponensem praesul, idque inde prouenit, quod humanae voluntatis libertatem cum gratia, per se efficaci, conciliare voluit; vnde & mirum non est, eos, qui in doctrina de gratia, toto, quod aiunt, caelo, a se inuicem differunt, omnes tamen contendere, Augustinum a suis stare partibus. Obseruatum hoc iam est ad libri praecedentis cap. 3. §. 45. Eum docuisse: Deum mundum vniuersum, id est, omnes homines *ed. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.* *Idemque* complexum esse; Christum pro omnibus hominibus mortuum esse; in hominum

minum vocatorum libera potestate fuisse, ut venirent; praedestinationem seu electionem hominum ad exemplar Christi factam esse; Etiam ac ludam potuisse saluari; omnes baptizatos regenerari; plurimis testimoniis, ex scriptis eius prolatis, ostendit HOLZEVSSIVS, *tract. theol. de praedest. sect. 1. subsect. 3. §. II. p. 49.* indeque concludit, eum nec in *supra-lapsariorum*, nec in eorum castris, quos *absolutos* militare; cum *hypotheticis* autem eum facere deinceps, *sect. 2. §. 7. p. 117.* probare aditit. Sane id certum, & positum extra controuersiam, supra quoque *cap. 3. libri praecedentis §. 45.* iam observatum, Hipponensium istum praefulem gratiam, per se efficacem, ita adlerere, ut per eam non possint non homines conuersti, eamque gratiam, ex eius mente, aequae ac perseverantiae donum, non omnibus hominibus, sed tantum electis a Deo concedi. Quod, si admittatur, nihilo secius tandem aequae ac hypotheticorum doctrina, ad absolutum aliquod decretum redit. Non vero praetermittendum, quod VOSSIVS observat, in certaminibus, quae Augustinus cum gratiae diuinæ hostibus subiit, quaestione, de praedestinatione, fuisse incidentem. Praecipua enim, ut idem monet, controuersia haec erat, utrum quisquam per vires naturae implere legeret, iustificari, & salutem consequi posset? ut PELAGIVS volebat; vel saltem suis viribus credere, & bonum opus inchoare, ut IVLIANVS putabat; aut denique virtute naturali, per initia fidei, & imperfectam boni cupiditatem, se ad primam gratiam disponere, ut CASSIANVS, & semi-Pelagiani, existimarunt. His ut obuiam irent catholici, contendebant, scripturam sacram, initium, progressum, & complementum omnis boni, diuinæ gratiae adscribere. Augustinus vero, ut aduersarios eo fortius premeret, & hoc addebat, beatitudinem, & quicquid, ad eam consequendam, ordinatur, hoc diuinæ praedestinationis ef-

fectum, ut ex *Rom. VIII, 28, 29, 30. & Eph. 1, 4, 5.* aliisque locis probabat. Hinc itaque de praedestinatione disputari coepit; in qua quo vsque AVGVSTINVS progressus sit, idem auctor luculenter ostendit, *histor. Pelag. lib. 6. thes. 16. p. 761. seq.* Continuat deinde sunt haec certamina de praedestinatione, maxime in ecclesia occidentali; aliis quidem ad semi-Pelagianismum, aliis, ad praedestinationem absolutam, prolabantibus; vnde & factum, ut ipsis quandoque catholicis seu orthodoxis doctoribus, mox semi-Pelagianismus, a praedestinationis, mox praedestinationianismus a semi-Pelagianis obiceretur, prout aut praedestinationi absolutae se opponerebant, aut gratiae diuinæ necessitatem fortiter virgebant. Quae quidem contentiones, qua ratione inter ipsos doctores scholasticos ita sint propagatae, ut, cum numquam deessent, qui inualescenti inter eos semi-Pelagianismo contradicerent, veritas utcumque conservaretur, cum iam ad *§. praecedentem*, & alias saepius dictum sit, ut illud hic repetamus, necesse non est.

Sed &, quo pacto tempore emendatae per beatum Lutherum ecclesiae, controuersiae istae de gratiae diuinæ & necessitate, & efficacia, & quae cum his coniunctae erant, adeoque & de praedestinatione, resuscitatae sint, quaeque ipsius Lutheri de hisce omnibus fuerit sententia, saepius a nobis iam dictum est, & inculcatum. Eius vero exemplum sequuti nostros, Pelagianismo quidem, & semi-Pelagianismo, & Socinianorum, & Arminianorum, ac in ecclesia Romana Iesuitarum, se opposuerunt; simul tamen & reformatorum, praedestinationianorum errores reuocantium, siue supra lapsarii sint, siue infra-lapsarii, siue absoluti, siue hypothetici, Dominicanorum quoque, & Iansenistarum in ecclesia Romana, placita reiecerunt, fortiter; impugnaverunt. Quod, cum innumera fere nostratum, in hac controuersia edita, scripta testentur; non erit, qui de eo dubitet. *U*

lud solum praetermittere nefas fuerit, reformatae ecclesiae doctores omnem inuoluer lapidem, vt non tantum Lutherum ipsum in suas pertrahant partes, sed persuadere nobis, aliisque velle, a veterum ecclesiae nostrae theologorum, in doctrina de praedestinatione, exemplo, discessisse quodammodo, AEG. HVNNIVM, & GEORG. MYLIUM, illum Wittebergensem, hunc Iensensem theologum; quorum deinceps reliqui presserint, & adhuc premant, vestigia. Ita FRID. SPANHEMIVS: *Sic exorta inter Ioan. Mabachium, & Hieronymum Zanchium contentione, Argentinae anno 1572, & huius doctrina acerbissime exagitata, nulla grauis expostulatio fuit, in argumento de praedestinatione; in qua doctrina iudicantur arbitri, quos inter Schmidlinus, Tubinga euocatus, non magnam diuersitatem esse. Ne: ante Aegidium Hunnium, Wittebergae tum docentem, anno 1680, & Georgium Mylium, Iensensem, diuersam sententiam a recepta illa Augustinae (cui adhaesissent inuariatae Augustinae confessionis theologi) in ecclesiis scholasque reductam, monuit ipse Calixtus, animaduersionibus ad confessionem Thorunensem; in elencho controuersar. tom. 3. oper. part. 2. p. 898. Idem* MARG. FRID. WENDELINVS, SAM. STRIMES-

vs, alique, nobis exprobrant. Verum, quae nam perpetua & constans ecclesiae nostrae de praedestinatione, doctrina fuerit, ex ipsa formula concordiae, eiusque solida declaratione, artic. 11. p. 797. intelligere licet. Non tantum enim ibi ea ipsa sententia, quam hactenus ecclesia nostra amplexa est, exponitur, sed diserte etiam indicatur, non aliam ante hanc concordiae formulam conditam, in ecclesia nostra obtruisse. De aeterna, inquit auctores, electione filiorum Dei inter Augustinae confessionis theologos nulla hactenus aperta, & cum scandalo coniuncta, lateque sparsa controuersia exorta est. HVNNIVM itaque, atque MYLIUM, & qui eos sequuti sunt, aliter hac de re docuissent, aut adhuc docere, quam illi, quibus praecesserunt, docuerunt, perperam dicitur; etsi verissimum sit, quod beatus MVSAEVS noster pronuntiat: Aegidium Hunnium in adstruenda vera de electionis decreto doctrina, & opposita falsa adstruenda, prae aliis egregiam nauasse operam; de aeterno electionis decreto, cap. 2. §. 53. p. 34. Occasionem autem, hanc doctrinam paullo clarius, luculentiusque, quam antea factum, proponendi, HVNNIO dedit sententia Huberiana, de vniuersali electione, de qua antea dictum.

§. XIV. Nostri officii hic postulat ratio, vt τὸ πρῶτον cognitionis, & sapientiae, immo & misericordiae; & iustitiae diuinae, pia mente veneremur, *Rom. XI, 33.* cum vero vt semper cogitantes, non Deum, sed homines ipsos reprobationis suae, damnationisque causam esse, *1. Ios. XIII, 9. Math. XXIII, 37.* salutis nostrae cum metu & tremore studeamus; *Phil. II, 12.* Nec intermittamus, per legitimum mediorum gratiae usum, eo contendere, vt de nostra electione indices certiores reddamur, *II. Petr. I, 10.* quanta illorum, qui de ea certi sunt, in hacce etiam vita beatitudo sit, considerantes: *Luc. X, 20.* gratoque animo, quod Deus spiritum sanctum, salutis nostrae pignus, nobis largiatur, agnoscences, *II. Cor. I, 21, 22.*

LIBRI QVINTI

CAPVT TERTIVM

DE ECCLESIA.

Σύνοψις.

Nexus doctrinae de ecclesia cum praecedentibus, §. I.

Non de triumphante, sed militante ecclesia, hic sermo est; & ea quidem praecipue, quae coetum vere credentium denotat, §. II.

Structura ecclesiae, in quoniam cum structura rei publicae conveniat, aut ab eadem differat? §. III.

Caput ecclesiae Christus est, §. IV.

Ita quidem, ut non aliud eius caput esse queat, §. V.

Vnde Romanus pontifex nec vicarius Christi, nec caput ecclesiae visibile esse potest, §. VI.

Causae ecclesiae summam indicantur, §. VII.

Vera, proprieque sic dicta ecclesia, una est, sancta, catholica & apostolica, §. VIII.

Dividitur ecclesia in universalem, & particularem; & haec iterum in simplices, & compositas, §. IX.

Quo sensu coetibus, in quibus vere credentibus improbi & hypocritae admixti sunt, nomen ecclesiae tribui queat, §. X.

Atque hoc modo accepta ecclesia, vel vera seu pura est, vel corrupta, §. XI.

Diversi tamen dantur corruptionis gradus, §. XII.

Notae, seu characteres verae puraeque ecclesiae, §. XIII.

Quo sensu ecclesia in visibilem, & invisibilem, dispescatur, §. XIV.

Corrumpi ecclesia atque ita depravari potest, ut, ubinam vera ecclesia sit, ignoretur; prorsus tamen deficere nequit, §. XV.

Corrupta ecclesia emendatione seu reformatione indiget, unde non nova, sed renouata, oritur ecclesia, §. XVI.

Ecclesia particularis, intuitu reipublicae considerata, instar collegii seu societatis, a re publica in externis dependentis, sese habet; sed nec universalis, improprie sic dicta, per modum reipublicae concipienda, §. XVII.

Est porro ecclesia vel synthetica, vel representativa; ad hanc concilia pertinent §. XVIII.

Inter ea, quae magnam ecclesiae adserunt cladem, schisma merito refertur, §. XIX.

Quotuplici ratione aliquis causa, auctor, quae schismatis fieri queat? §. XX.

Quibus contra culpa schismatis perperam imputetur, §. XXII.

Non minus vero & syncretismus ecclesiae nocet, §. XXI.

Cum primis autem ab anti-christo grauissima quacque patitur, §. XXIII.

Characteres anti-christi, §. XXIV.

Characteres omnes anti-christi omnium optime in Romanum pontificem quadrant, §. XXV.

Erroris praecipui, in doctrina de ecclesia, ad duo reuocantur capita, §. XXVI.

Veritas tamen & hic semper conservata ac propagata fuit, §. XXVII.

Quaenam officii nostri hic postulet ratio? §. XXVIII.

§. I.

Quando illi, qui, secundum praedestinationis diuinae, generatim acceptae, decretum, ad aeternam salutem perducendi sunt, * eumque in

in finem, per verbum & sacramenta, fidei, & gratiae diuinae participes fiunt, iunctim spectantur, oritur inde *ecclesia*; ** cuius, varias ob causas, vtilis valde & necessaria est consideratio. ***

* Conferenda, quae ad capitis praecedentis §. 3. obseruauimus.

** Vox *ecclesia*, seu graeca *ἐκκλησία*, vel generatim quemcumque coetum hominum, seu multitudinem, etiam eam, quae sine lege, vel ordine confluit, vt *act. XIX, 32.* vel speciatim concionem quorundam, rite, & publica auctoritate, congregatam, *act. XIX, 39.* vel denique (quae speciatissima vocis huius est significatio) coetum vere credentium, & sanctorum, per verbi diuini praedicationem, ad salutem aeternam consequendam, per summam

Numinis benignitatem, rite conuocatorum, denotat.

*** Idque praecipue ideo, quod, quae generatim de ratione, mediisque, salutem aeternam consequendi, dicta sunt, eo rectius intelligi queant, cum in adplicatione ad homines, qui ecclesiam constituunt, spectantur. Summa autem Numinis & benignitas, & sapientia, in ecclesia, quae regnum illud gratiae, in quo caput, princepsque ipse seruator est, constituit, luculentissima ratione conspicitur. Mirto reliqua, quae ex ipsa tractatione elucescent.

§. II. Nec de ea, quae iam in caelis est, * hic loquimur, ecclesia; sed de ea, quae adhuc in terra sedem suam habet, quaeue *militantis* nomine venit; ** & ex iis constat, qui fide vera cum Christo, ceu capite suo, coniuncti sunt, nomenque adeo sanctorum promerentur; *** etiam interdum etiam coetus aliquis ex vere credentibus, & improbis hypocritis compositus, certoque modo inter se vnitus, improprie licet, ecclesia vocari soleat. *

* Quae *triumphans*, & *apocal. XXI, 10.* *ii. ciuitas magna, sancta Hierusalem, ἡ πόλις τὴν διξάν τοῦ θεοῦ, habens claritatem Dei*, appellatur; conf. & *apoc. II, 9.* Aliquando & vocem *ecclesiae* ita sumi, vt vtramque, tum militantem, tum triumphantem significet, ex *Ebr. XII, 22, 23.* *Ephef. I, 22, 23.* seq. nonnulli colligunt.

** Militantis ei nomen inditum, quia credentibus in Christum quotidie cum infernali genio, cum mundo, & cum carne sua, seu prauis cupiditatibus, pugnandum est. Reperenda hic, quae de pugna ista spirituali christianorum ex instituto dixi, *instit. theol. moral. part. I. cap. 2. §. 58. seq.* Recte CHRYSOSTOMVS: *ὁ γὰρ ἐκ τῶν πικρῶν χαρῶν, πλεμὸς ἐστὶ καὶ μάχη, homil. 15. in acta apost.* Et AVGVSTINVS: *nullum sine bello intestino diem ducis; lib. 4. adu. Iulian. cap. 17.* De militante itaque ecclesia cum ser-

mo est, rursus vel quamcumque credentium congregationem vox *ecclesiae* denotat, vt cum Paulus *Coloss. IV, 15.* Nymphae domesticos, & *Philem. v. 2.* eos, qui in Philemonis domo commorabantur, *ecclesiam* vocat; vel talem speciatim congregationem, in qua per verbi diuini ministros, rite constitutos, verbum diuinum publice docetur, & sacramenta secundum diuinam institutionem administrantur; vt *1. Cor. XII, 28.* Et posteriori quidem modo vox ista accipitur, quando ecclesia vt *mater fidelium* describitur. Hinc & in *August. confess. artic. 7. p. II.* ecclesia congregatio sanctorum dicitur, in qua euangelium recte docetur, & recte administrantur sacramenta.

*** Propriam hanc & genuinam esse ecclesiae notionem, ex iis, quae scriptura sacra de illa, singulisque eius membris pal-

sum

sim pronuntiat, luculenter eunici potest. Nimirum I) ecclesiam, ut *corpus Christi mysticum*, describit, cuius caput sit Christus, a quo membra quaelibet vim omnem ac vitam spiritalem accipiant; *Coloss. I. 18. II. 19. Ephes. I. 10.* Necessè itaque est, ut membra huius corporis cum capite arctissimo vinculo sint coniuncta. Quamvis vero alio, quam fide? Ergo soli isti, qui vera fide praediti sunt, ecclesiam, proprie sic dictam, constituunt; hinc & *membra corporis Christi* adpellantur, *Ephes. V. 30. IV. 15. 16. I Cor. VI. 15.* II) Describitur ecclesia, ut *sponsa Christi*, Christus autem, ut *sponsus*, *Io. III. 29.* Unde & matrimonium, cum imaginei unionis illius, quae est inter Christum & credentes, apostolus proponit, idque *magnum mysterium* vocat; *Ephes. V. 32. conf. & Es. LIV. 5. Hos. II. 16. 19. 20.* Immo integer *psalmus XLV. & canticum canticorum* huc pertinet, cum utrobique sub eodem schemate amor Christi & fidelium exhibetur. Alios vero, quam qui vera in Christum fide instructi sunt, pro sponsa Christi habere, absonum foret. *Sine fide enim nemo Deo placere potest*, *Ebr. XI. 6.* III) Describitur ecclesia, ut *regnum Christi*, in quo servator ipse rex est, imperio autem eius subiecti, qui in eum credunt, ductumque eius sequuntur, *Psalm. II. 6. seq. Jerem. XXIII. 5. XXXIII. 15. 16. Ioan. I. 49. XVIII. 36. 37.* Increduli contra omnes, improbi, & hypocritae, non sunt ciues, sed hostes regni Christi, *Psalm. XLV. 6.* qui ad *scabellum pedum eius* proiciuntur, *Pf. CX. 1.* Hostes vero regni Christi ecclesiam constituere, vel ei recte adiungi, quis adseruerit? Aliter ipse servator pronuntiat, *Luc. XIV. 24. conf. & Apocal. XII. 15.* Idem IV) de eo dicendum, quando ecclesia sub imagine *gregis*, cuius pastor Christus ipse est, nobis

substituitur, *Psalm. XXIII. 1. Es. XL. 1. Luc. XXXIV. 11. 12. Io. X. 11.* Quae enim, hoc est, vere credentes, vocem pastorem agnoscunt, & illum sequuntur, *Io. X. 4.* atque in eum credunt. Hoc ergo qui non faciunt, oues eius non sunt, hinc & pro verae ecclesiae non membris reputari nequeunt. V) Describitur etiam ecclesia, ut *domus spiritualis*, ut *templum domini*, cuius *lapis angularis est ipse Christus*, *Eph. II. 20. 21. 1. Cor. III. 16.* qui autem in eum credunt, sint *lapides vivi*, ex quibus structura domus huius exurgit, *1. Petr. II. 5.* Qui ergo inter *lapides illos vivos*, inter vere credentes in Christum referri nequit, neque ecclesiae, proprie, vereque sic dictae, adscribendus. Eiusdem generis & hoc est, quod ecclesia *Rom. XI. 16. seq.* cum *olea* comparatur, cuius rami, per fidem inserti, eademque ratione in ea permanere adseruntur. VI) Denique & aliae illorum, qui veram ecclesiam constituunt, ad exaltationes, idem quam luculentissime confirmant. Vocantur enim *sancti*, & *fideles in Christo Iesu*, *Ephes. I. 1. συμπολίται τῶν ἁγίων καὶ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, cap. II. 19. filii Dei*, *Ioan. I. 12. Galat. III. 26.* Tales ergo cum sint, qui ecclesiae, proprie sic dictae, adnumerantur, improbos, incredulosque, & hypocritas ab ea excludendos, manifestum est. *Sanctorum* autem cum veniant nomine, de sanctitate tum imputata Christi, tum inhaerente, etsi imperfecta, hoc intelligendum esse, res ipsi docet; *conf. Ephes. V. 27.* Sed & de credentibus cum hic sermo est, de illis hoc accipiendum, qui actu vera fide praediti sunt, etsi incertum sit, an in ea ad finem usque vitae sint perseveraturi.

* Sic Paulus, τοῖς ἐκκλησίᾳ τῆς Γαλατίας scribit, *Gal. I. 2.* etiamsi, apud Galatas plurimos fuisse, qui a recto tramite discesserint, ex ipsa haec epistola constat.

§. III. Ceterum, licet ecclesia, proprie sic dicta, multum a re publica differat, in eo tamen convenit, quod structura eius itidem per unionem

BVD. TII. DOGMAT.

M m m m m m m

quam-

quamdam membrorum cum capite, vnde & membrorum vnio inter se fluit, explicari queat. *

* Qui rei publicae, generatim spectatae, structuram paullo adacuratus inuestigant, eius fundamentum in vnione, qua primo ciues inter se, tum vero cum summo imperante coniunguntur, positum, deprehendunt. Vnionem autem illam per pacta fieri, docent, & quidem bina; liquidem primum, qui vniam quamdam ciuitatem constituere cupiunt, pacto se inuicem ad mutua commoda promouenda obstringere debent; tum, si decreto quodam sanciverunt, quoniam regiminis genere uti velint, alterum sequitur pactum, quo summo imperanti se submitunt, & ad obsequium, mandatis eius praeestandum, in quantum rei publicae finis hoc postulat, sese obligant. Luculenter haec edisserit SAM. PVFENDORFIVS, *de iure naturae & gent. lib. 7. cap. 2.* Ecclesiae itaque, proprie sic dictae, structura, h. e. vnus cum structura rei publicae conuenit, quod iidem vnione quadam absoluitur. Sed vnio ista fit per fidem, qua credentes Christum eiusque meritum adprehendant, ea quidem ratione, vt eum, velut vestimentum, induere videantur, *Gal. III. 27.* &, velut

palmites, viti inserantur; *Ioan. XV. 1. 2.* Qui autem ita cum Christo, seu capite, vniuntur, non possunt quoque non inter se vniri, vt membra vnus eiusdemque corporis, *1 Cor. XII. 27.* Hinc vero etiam, qualis requiratur fides, intelligitur; vera scilicet illa, qua iustificamur, quaeue non tantum notitia & adiensu, sed vel maxime fiducia in Christum absoluitur. Queniamadmodum autem vnio ista creditum cum Christo, seu capite, quae sit per fidem, foedus gratiae, & eius promissiones ex parte Dei, de quibus ad libri praecedentis *cap. 1. §. 7.* dictum, supponit; ita, quae homines credentes, ad animum gratum & obsequium erga Christum, seu caput ac regem suum, demonstrandum, agere aut omittere tenentur, per modum pacti cuiusdam, aut stipulationis concipi possunt. Quo sensu Petrus baptismum, per quem in numerum membrorum verae ecclesiae recipimur, *ἐν τῷ ὕδατι τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου Ἰησοῦ* adpellat, *1 ep. III. 21.* Sed recte tamen hoc intelligendum, secundum ea, quae ad libri praecedentis *cap. 1. §. 8.* monuimus.

§. IV. Caput nimirum ecclesiae est Christus seruator, *Eph. I. 22. IV. 15. 16. V. 23. Coloss. I. 18. II. 10.* non tantum, prout ex pacto cum patre rex est, ac dominus ecclesiae, *Pf. II. 6.* * sed &, prout influxu morali pariter ac physico membra conseruat; idque & per varias functiones, quas in ecclesia constituit, itemque per varia donorum genera, *Ephes. IV. 15. 16. Coloss. II. 19. 1 Cor. XII. 4. seq.* **

* Non vna ratione Christus cum capite comparari potest. Primus itaque comparationis modus hic est, quod Christus ideo capitis nomine venit, quia rex & dominus est ecclesiae; quemadmodum rex quilibet & imperans caput regni seu rei publicae dici solet, liquidem & in capite *φύσις* spectato, principium directiui est totius corporis humani. Iam

vero Christus hocce sensu caput etiam ecclesiae est, prout est verus Deus, immo & specialiori quadam ratione, prout est *μυστήριον* inter Deum & hominem, & per pactum cum patre, rex, caput, & dominus ecclesiae constitutus est, *Pf. II. 6.* regnumque a patre recepit, *Luc. XXII. 9.* Repetenda hic omniuo, quae de pacto isto inter patrem & filium diximus, ad libri praecedentis

dentis *cap. 1. §. 4.* Vade simul pater, Christum non tantum secundum divinam, sed & humanam naturam caput ecclesiae esse; idque tum ex pacto isto cum patre, tum & per unionem personalem utriusque naturae. Huc & referri potest, quod Christus ratione dignitatis & perfectionis caput ecclesiae vocatur, cum & inter corporis humani membra caput dignitate & perfectione reliquis praestet.

"In corpore humano capitis eam rationem esse, constat, ut ex eo spiritus animales in omnia ac singula membra deriventur; quae adeo per hunc influxum, ex capite procedentem, vim omnem atque motum accipiunt. Eadem quoque ratione Christum, seu caput, intuitu corporis mystici, hoc est, ecclesiae & singulorum eius membrorum sese habere, ipsemet apostolus luculenter nos condocet, *Ephef. IV, 15. 16. Coloss. II, 19.* Influxus autem iste, quem ecclesia a Christo, seu capite, accipit, duplex est, vel *moralis*, vel *physicus*. Moralis in ipso merito Christi consistit, cuius quippe tanta vis est & efficacia, ut istius intuitu ecclesiae, singulisque eius membris, illud vera fide adprehendentibus, bona quaecumque spiritualia conferantur; *Ephef. I, 3. 2 Petr. I, 3.* Physicus vero influxus in eiusmodi operatione consistit, qua vires spirituales credentium, si mediis gratiae recte utantur, conservantur, corroborantur, augentur, ut adeo ad varias functiones spirituales apti ac idonei reddantur. Atque haec influxus per illum, quem caput humani corporis in singula membra habet, spiritus animales suppeditando, *Coloss. II, 19.* item, quem vitis in palmites habet, succum vitalem cum illis communicando, *Joan. XI, 1. seq.* omnium aptissime repraesentatur. Huc vero variae istae functiones pertinent, in ecclesia a Christo constitutae, *Ephef. IV, 11. 12. 1 Cor. XII, 28.* (de quibus & ex in-

stituto a me dictum in *differt. de origine & potestate episcoporum contra Henricum Dodwellum, §. 10. seq.*) itemque dona, cum ministrantia, tum sanctificantia, quamvis haec, dum aliorum commodis inferuiat, etiam ministrantia sunt; uti a me expositum est *insinuat. theol. moral. part. 3. cap. 1. §. 12. seq.* Haec namque media ista sunt, atque instrumenta, per quae Christus, seu caput ecclesiae, cum omnibus atque singulis membris influxum istum communicat; quibus tamen diversimode, pro diverso ecclesiae statu utitur; vnde quaedam dona, in ecclesia adhuc plantanda, fuerunt, quae deinceps cessarunt, ut *dona sanationum, genera linguarum, 1 Cor. XII, 28.* Sed & functionum, seu munerum quamdam in ecclesia diversitatem esse posse, constat. Dona praeterea ista, pariter ac functiones, cum eo comparatae sint, ut & membra ecclesiae eo rectius inter se colligantur, & influxus etiam capitis cum omnibus ac singulis communicetur; elegantius apostolus cum *commissuris & ligamentis*, ipsisque adeo *neruis corporis*, eas comparat, quibus membra inter se connectuntur, simul tamen spiritus animales ad omnia ac singula membra transferuntur, ut vim suam ac motum inde accipiant. Corpus namque, seu ecclesiam, ex capite διὰ τῶν ἀφ' αὐτοῦ καὶ συνδεδεμένων ἐκ κορυφῶν καὶ συνδεδεμένων, per commissuras & ligamenta suppeditatum & compactum, augescere, dicit, *Dei augmento, Coloss. II, 19.* Nimirum, dum corpus per commissuras & ligamenta ἐκ κορυφῶν καὶ συνδεδεμένων adferit, influxum illum inuit, qui commissuris, quo nomine nervi simul intelligi possunt, a capite suppeditatur, & quem ipsi nervi iterum corpori eiusque membris suppeditant. Vnde & *Ephef. IV, 16.* hoc ita exprimit, quod totum corpus. *apte coagmentatum & compactum διὰ τῶν ἀφ' αὐτοῦ ἐκ κορυφῶν, per omnem commissuram submi-*

nistrationis (sen quibus influxus, a capite *membrum incrementum faciat corpori con-*
deriuatus, corpori subministratur) *ex vi*
intra agente, pro mensura vnius cuiusque *nians &c.*

§. V. Est vero Christus ita caput ecclesiae, vt non alius, quam ille, caput eius esse queat. * Neque alio capite ecclesia indiget; ** quemadmodum nec ipse Christus vicario; cum & ipse ecclesiae suae, solus praesit, solusque praesse possit. *** Accedit, quod nullibi vicarium eiusmodi, aut caput aliquod visibile ecclesiae, constituisse legatur. *

* Ea enim, quae ad caput ecclesiae, prout §. praeced. illud descripsimus, requiruntur, non nisi illi conueniunt, qui est verus Deus, verusque simul homo, adeoque soli seruatori optimo. Is nimirum solus caput ecclesiae est, & esse potest, qui, ex pacto cum patre, rex & dominus ecclesiae constitutus est; quine per influxum, moralem pariter ac physicum, ecclesiam, singulaque eius membra conseruare, & quae ad vitam spiritualement necessari sunt, illis largiri valet. Haec autem, vt de eo, qui tantum homo est, dici nequeunt; ita cum solum, qui est verus Deus, verusque homo, caput ecclesiae esse, recte inde concluditur.

** Quae namque ad vitam spiritualement pertinent, ecclesia a Christo, seu vnico suo capite, ea, qua diximus, ratione accipit. Gubernatio autem ecclesiae, qua externa, a summis imperantibus, quibus ecclesia quaelibet particularis subiecta est, certo etiam quodam modo a pastoribus, seu episcopis a Deo ipso constitutis, recte peragitur. Cur ergo capite quodam visibili opus esset? Accedit, quod verus ecclesia christiana subsisterit, & per incrementa laetissima effluerit, etsi nemo de eiusmodi capite quidquam sciret. Recte itaque maiores nostri in *articulis Smalcaldicis*, art. 4. p. 37. pronuntiant: *Sancta christiana, siue catholica ecclesia consilijre absque ipso capite optime potest, & constitisset certe rectius, ac melius cum ea ageretur, nisi*

diabolus illud caput in medium proiecisset, & exaltasset.

*** Quod reges principesque, in regnis atque prouinciis suis administrandis, vicariis vtantur, id inde est, quod ipsi vbiq; praesentes esse nequeant. At Christus ipse, ego, inquit, *vobiscum sum, omnibus diebus, vsque ad consummationem saeculi*, Matth. XXVIII, 20. Et iterum: *Vbi duo, tresque congregati sunt in nomine meo, ibi sum in medio illorum*, Matth. XVIII, 20. Si dicas, Christum praesentem equidem esse, at modo inuisibili; verum vtique hoc esse, fateor; sed vicario visibili opus esse, iterum nego. Quae enim ad externam ecclesiae gubernationem spectant, a magistratu, qui iure circa sacra gaudet, vt suo loco probatur, & pastoribus ecclesiae, seu verbi diuini ministris, ita peragi possunt, vt alius vicarius, qui totius ecclesiae curam gerat, non possit non superuacaneus censeri.

* Hoc tamdiu pro certo habemus, donec contrarium, seu, caput aliquod visibile ecclesiae a Deo constitutum fuisse, luculenter fuerit demonstratum. Demonstrari autem non posse, patebit ex iis, quae ad §. sequentem docebitur. Eoque firmiori nostra sententia nititur talo, quod iis in locis, in quibus hierarchia ecclesiastica ex instituto describitur, vt *Ephef. IV. n. & 1 Cor. XII, 28*, nulla prorsus capitis cuiusdam, seu eius, qui solus ecclesiae vniuersae praesse debeat, iniciatur mentio.

Vtro-

Utrobique Paulus apostolos primo loco, cum doctores vniuersales totius ecclesiae, commemorat. Discrimen vero aliquod inter eos fuisse, seu vnum aliquem inter eos ita eminuisse, vt reliquis, & simul toti ecclesiae imperauerit, ne vnicui quidem verbo indicat. Indicare autem debebat, si ita se res habuisset, cum hoc vel maxime ad ordinem ecclesiasticum recte intelligen-

dum pertinuisset. Sic & seruator ipse, dum eandem omnibus apostolis docendi, ecclesiamque plantandi, concedit potestatem, *Matth. XXVIII, 19. Marc. XVI, 15.* omnes etiam eodem habendos loco, demonstrat. Quod rursus facere non potuisset, si vnus eam voluisset esse *caput*, vt pro capite reliquorum, immo totius ecclesiae, reputandus esset.

§. VI. Sequitur inde, Romanum pontificem perperam se pro vicario Christi, & capite visibili vniuersae ecclesiae, venditare. Quam enim potestatem Christus nemini mortuorum concessit, eam nemo quoque sine impietate sibi tribuere potest. Successionis autem eo minus eam sibi vindicare potest titulo, quod nec Petrus ea vniquam gauisus sit potestate, & sine omni fundamento ac ratione dicatur, Romanos pontifices Petri apostoli esse successores. *

* Qui Romani pontificis primatum, seu, quod caput visibile ecclesiae, & vicarius Christi sit, adferere cupiunt, iis tria haecce euincenda sunt: I) caput aliquod ecclesiae visibile, seu vicarium quemdam a Christo seruatore fuisse constitutum, eumque fuisse Petrum apostolum; II) Petrum non tantum Romae fuisse, sed episcopatus etiam munere ibi functum; III) Romanos episcopos pro successoribus Petri habendos, eandemque potestatem in ecclesiam vniuersam ab eo accepisse. Sed, cum ne vnicui quidem ex tribus hisce capitibus solide probare queant Romanenses, multo minus omnia tria; lubrico fundamento istum Romanorum pontificem primatum superstructum esse, nemo non intelligit.

Ad primum namque quod attinet, duo sane sunt scripturae sacrae loca, ad quae Romani papatus defensores prouocare solent, *Matth. XVI, 18. & Io. XXI, 15. seq.* Prior vero eo minus rem conficiet, quod ex ipsis Romanensibus nonnulli fateantur, ex eo primatum pontificis euinci non posse. DV PIN nimirum obseruat, verba haec: *tu es Petrus, & super hanc petram*

aedificabo ecclesiam meam, varie exponi. Primo enim non paucos, vt HILARIUM, AMBROSIVM, CHRYSOSTOMVM, aliosque, per *petram* hic intelligere fidem & confessionem Petri; ab his non multum discedere, qui *petram* interpretentur Christum, quem Petrus erat confessus, vt HIERONYMVS & AVGVSTINVS; alios, vt TERTVLLIANVM & ORIGENEM, existimare, per *petram* ipsum significari Petrum; plerosque denique, non tantum de Petro, sed reliquis etiam apostolis, hoc dictum, adfirmare. His ita commemoratis, ex prima & secunda expositione nihil pro primatu pontificis colligi posse, monet. In *tertia*, inquit, *expositione Petrum, sateri oportet, esse fundamentum ecclesiae; sed inde non videtur sequi, eum apostolis omnibus superiorem fuisse, cum ex quanta expositione constet, idem de apostolis omnibus dictum.* Et nonnullis interiectis: *Itaque ex hoc loco, Petrum inter apostolos primum fuisse, colligi potest, at eum tunc aliquid accepisse, quod ceteris apostolis datum non sit, inde inferri minime potest; de antiqua ecclesiae disciplina, dissert. 4. cap. 1. §. 1. p. 304. seq.* Praeferenda tamen haud dubie prima expositio,

Mmmmm mmm 3

tio,

tio, qua per *petram* confessio & doctrina Petri intelligitur, cum & Paulus doctrinam apostolorum & prophetarum fundamentum (dogmaticum) adpellit, super quo aedificata sit ecclesia, *Ephes. II, 20.* Nec alter locus, cum Christus ad Petrum dicit: *pascere oves meas, Ioan. XXI, 15. seq.* quidquam efficit, eo, quod vox *pascere* diversis equidem habeat significaciones; sed cum de iis vsurpatur, qui docendi munere funguntur, aut fungi debent, quales apostoli erant, ipseque adeo Petrus; nihil aliud, quam quod doctorum proprium est, significare potest, ut populum erudiant, & ad cognitionem veritatis, hinc ad fidem, tandemque ad aeternam salutem perducant. Et ita ipse quoque Petrus hanc vocem interpretatur, *1. ep. V, 2.* Neque etiam servator adferit, quod *omnes oves pascere* debeat; sed generatim tantum dicit: *pascere oves meas*; quod cum & reliqui apostoli facere debuerint, nulla inde Petri prae illis *istud*, nullus primatus, nullum imperium, colligi potest. Idque iridem ingenue agnoscit, quem antea laudavimus, L. E. DV PIN, *l. c. p. 310. seq.*

Iam ad alterum quod attinet, sunt omnino, qui, Petrum unquam Romae fuisse, abnuunt, vti post VLR. VELENVM, qui peculiari libro hoc egit, CL. SALMASIVS, in *apparatu ad libros de primatu papae, p. 14. item p. 45. seq.* & FR. SPANHEMIVS, in *dissertatione, de fidei professione Petri apostoli in urbem Romanam, quae operum eius tomo 2. exstat, p. 331. seq.* Nec rursus desunt, qui, hoc negari non posse, contendunt; quia in sententia praeter alios PEARSONIVS, atque CAVE, versantur, quorum ille ad SALMASIV argumenta respondit, *dissert. 1. de success. pontif. Rom. cap. 6. seq.* hic autem SPANHEMIVM refutavit, in *antiquit. apostol. in append. ad vitam Petri, p. m. 316. seq.* Plurima sane pro hisce militavit suffragia, a quibus etiam non temere discedendum sit, id tamen admitti nequit, quod Romanenses

vulgo sibi aliisque persuadere conantur, Petrum, post episcopatum Antiochenum, per 25 annos Romanae ecclesiae episcopatum functum. Esto itaque, fuisse Romae Petrum, & evangelium ibi, ut aliis in locis, adnuntiis sit; minime inde sequitur, Romanae ecclesiae eum fuisse episcopum. Scilicet discrimen inter episcopum & apostolum probe est observandum. Apostoli namque doctores erant ecclesiae vniuersales, nulli loco adstricti, sed in mundum vniuersum a Christo missi, ut evangelium adnuntiarent *omnibus gentibus, Matth. XXVIII, 19.* Episcopi contra certae ecclesiae erant praefecti, adeoque & vni adstricti loco, in quo & semper permanere debebant, nisi grauior quaedam causa eos, ut ad alium locum, aliamue ecclesiam migrarent, cogeret. Legenda, quae hac de re erudite differit SPANHEMIVS, in *dissert. de apostolis & apostolatu stricte dicto, §. 34. tom. 2. oper. p. 306.* Haud difficulter concedimus, Petrum Romae episcopi munere functum, si hoc nomine ea denotentur, quae episcopis cum apostolis fuisse communia; quo sensu & patres illi intelligendi sunt, qui episcopatum, aut sedem, vel cathedram Petri Romanam commemorant; ut adeo inde inferre non liceat, Petrum proprie sic dictum Romanae ecclesiae fuisse episcopum.

Et hinc etiam, quid de tertio, quod antea proposuimus, censendum sit capite, elucescit. Siue enim Romani pontifices, ut episcopi Romani, siue ut occumenici, quales esse volunt, & qui primatum quodam gaudeant, considerentur: nullo tamen modo pro Petri successoribus haberi possunt; adeoque frustra, primatum suum a Petro se accepisse, gloriantur. Priori scilicet modo, siue ut episcopi Romani, si spectentur, cum probatum sit, Petrum episcopum Romanum, proprie sic dictum, non fuisse, sequitur, Romanos episcopos, ut tales, eius quoque esse non posse successores.

Sed

Sed nec posteriori modo successores eius vocari possunt, cum antea itidem demonstratum, Petrum ipsum eiusmodi primatum non habuisse, immo nunquam sibi vindicasse. Nec conciliari cum illo primatu potest, quod Petrus a Paulo reprehensus dicitur; *Gal. II, n.* immo nec illud, quod nonnulli ex ipsis Romanensibus, Paulum non minus, quam Petrum, ecclesiae caput fuisse, contendunt; quod celeberrimum illum Iansenianorum partium defensorem, ANT. ARNALDUM fecisse, constat; quae de re legenda ITTIGII *dissert. de origine controuersiae, circa aequalem Petri & Pauli primatum, ante quinquaginta annos per celeberrimum Iansenianum Antonium Arnaldum excitatae, quae in septade differtationum eius, adpendici differtationis de haeresibus saeculi apostolici &c. subiuncta, exstat p. 401. seq.* Conferenda &, quae idem de primatu Petri dixerit, in *selectis capitibus hist. ecclesiast. saec. I. cap. 4. p. 226. seq.* Et ita ex hactenus adlatis ab-

unde patet, primatum istum, quem Romani episcopi sibi tribuunt, illis iure diuino non competere. De iure vero humano si disceptatio instituitur, non equidem negamus, primatum quendam ordinis ac dignitatis, propter Romanae urbis praesentiam, & quia olim ipsa imperii Romani caput, & per episcopos Romanos doctrina euangelii, maxime per occidentem, hinc inde propagata erat, Romanis episcopis in veteri ecclesia concessum esse; sed eiusmodi primatum, qui cum imperio quodam, aut facultate, aliis, quae docere aut agere debeant, praefcribendi, fuerit coniunctus, veteres nunquam agnouerunt: multo autem minus dici aut probari potest, totius ecclesiae christianae consensu cum Romanis episcopis collatum fuisse. Sed haec edisserere, huius loci non est. Legenda, quae maiores nostri hac de re dixerunt in *articulis Smalcaldicis*, aut potius eorundem *adpendice*, siue *tractatu de potestate & primatu papae, p. 340. seq.*

§. VII. Ex structura ecclesiae, quae in vnione arctissima vere creditur, cum Christo, seu capite, consistit, facile intelligitur, *materiam* eius esse ipsos homines, vera fide praeditos; *formam* autem ipsa vnione absolui: * architectum porro spiritualis huius ciuitatis Deum ipsum esse; qui vt sua bonitate immensa, & merito Christi ad hoc inductus est; ita verbo euangelii & sacramentis ad structuram hancce, tum inchoandam, tum conseruandam, & perficiendam utitur; ** idque cum in finem, vt credentium numerus augeatur, quique iam credunt, in vera fide conseruentur, omnium denique salutis aeternae consulatur. ***

* Vt in re publica, ita & hic sese res habet in ecclesia. Materiam enim rei publicae homines constituunt, qui in vnā ciuitatem coalescere cupiunt; forma in ipsa illorum vnione, tum inter se, tum cum summo imperante, seu capite, consistit. Pari ratione & vere credentes, qui soli in ecclesiam veram coire possunt, materiam eius constituunt, siquidem isti soli vera fide praediti sunt, per quam cum Christo,

seu capite, & ita porro inter se vniuntur; in ipsa vero ista vnione forma ecclesiae conspicitur. Reperenda, quae ad §. 3. diximus.

** Quemadmodum ciuitatis istius, quae *fundamentum habet*, hoc est, ecclesiae triumphantis, *τρυφῶντος τοῦ θεοῦ οὐρανοῦ, architectus & conditor*, Deus ipse est, *Ebr. XI, 10.* ita & ecclesiae militantis architectus & conditor, seu *caussa efficiens*, recte adpellatur.

tur. Deus namque est, qui omnes homines ad ecclesiam vocat, qui & illis, qui non repugnant, fidem largitur, qui & credentes in fide conseruat, & contra quosus hostes ecclesiam suam defendit atque tutatur. Vnde & *ecclesia Dei viventis, domus Dei* dicitur, *1 Tim. III, 15*. Hoc vero de omnibus trinitatis personis, adeoque & speciatim de Christo, non tantum qua Deus est, sed & propter unionem personalem, qua homo est, intelligendum esse, res ipsa docet; cum ista ecclesiae constructio & conseruatio, ad *opera ad extra*, quae vocantur, referenda sit. Nec obstat, quod Christus etiam sit caput ecclesiae, siquidem diuersa eum ratione spectari posse, constat, & alias obseruatum est. Sola porro benignitate sua immensa & merito Christum Deum ad hoc inductum, res ipsa quoque, & caussarum salutis ratio nos dubitare non sinit; testaturque hoc, ad meritum Christi quod attinet, Paulus, cum, Christum *proprio sanguine sibi adquisuisse ecclesiam*, adserit, *Act. XX, 28*. Denique verbo euangelii & sacramentis Deum ad ecclesiam colligendam & conseruandam vti, inde manifestum est, quod haec media ista sint, quibus fides in hominibus excitatur & conseruatur; *Rom. X, 14. 17. Io. III, 5. Tit. III, 5*.

§. VIII. Ex eadem etiam ecclesiae structura perspicere licet, veram istam, *vnam* tantum esse, propter fidei vnitatem, per quam membra cum Christo, ceu capite, vniuntur, quae simul efficitur, vt non alia, praeter vnicam hancce, ecclesia aut sit, aut esse possit; * eam porro esse *sanctam*, cum nemo cum Christo, ceu capite, vnitus esse queat, qui non, ob meritum Christi, peccatorum remissionem consequutus sit, & vitae sanctitati studeat; * *catholicam* quoque, quod doctrinam omnibus vere credentibus communem teneat, & nulli loco aut tempore sit adstricta; *** denique & *apostolicam*, quod doctrinae apostolorum, ceu fundamento dogmatico, sit superstructa; *Ephes. II, 20*. *

* Quae hic enarrauit ecclesiae attributa, in antiquis iam symbolis continentur, diserte autem exprimentur a patribus synodi Constantinopolitanae primae,

*** Finis proximus & proprius ecclesiae, alius *aedificationis* nomine exprimi solet; quod tum de tota ecclesia, tum de singulis membris accipi potest. De tota ecclesia si intelligatur, aedificatio in eo consistit, quod numerus credentium augeatur, & per functionum ac donorum spiritualium vsum singula membra magis imagisque, tum cum capite Christo, tum inter se vniuntur; *Act. IX, 31*. Et illud quidem, cum ad ipsam ecclesiae constructionem spectet, adcurate loquendo, finis eius esse nequit. Quare, cum aedificatio finis ecclesiae dicitur, de singulis membris potius hoc est accipiendum, quibus per ecclesiam, prout cum ministerio ecclesiastico consideratur, verbumque adeo diuinum in ea recte praedicatur, & sacramenta rite administrantur, varia bona spiritualia, ad quorundam regenerationem, aliorum autem sanctificationem, siue fidei ac vitae spiritualis incrementum, impertiantur. Hinc vero cum non possit non aeterna tandem illorum, qui in fide ad vitae vsque finem perseuerant, salus consequi, quis vltimus ecclesiae finis sit, evidens est; ad quem tamen & communissimus ille omnium operum diuinorum, gloria Dei, accedit.

quae est oecumenica secunda, in adpendice, symbolo Nicaeno addita. Fleunt tamen sponte sua ex ipsa indole atque structura ecclesiae, vt ex iis, quae dicuntur, patebit.

patebit. Nimirum ad *unitatem* quod attinet, cum unio credentium cum Christo, seu capite, tantum per fidem fiat, & vero una tantum fides sit, & esse queat; sequitur, unam tantum veram esse posse ecclesiam. Immo, ut unicuique est ecclesiae caput, unica etiam ratio, qua credentes cum illo uniri possint; unicuique quoque esse ecclesiam, necesse est, ut, praeter eam, alia non detur. Quo usque veritas doctrinae hic in censum veniat, facile intelligitur, si modo ponderetur, fidem veram ex vera evangelii doctrina progigni, adeoque, ubi una fides est, ibi non posse non in fundamentalibus, ex quibus fides oriatur, unam esse doctrinam. Hinc & credentes omnes supersuper si dicuntur *super fundamentum apostolorum & prophetarum*, ubi lapis angularis est Iesus Christus, Ephef. II, 20. Interim distendum non est, externam istam doctrinae professionem, ob varias, quae saepissime, ex diuersis causis, enascuntur, dissensionem, non semper, nec ubique eadem ratione se habere; subinde & obscurari, ac saligine quadam inuolui, et si ipsa doctrinae veritas, seu verbum evangelii, penitus tolli & exstingui nequeat; *Matth. XVI, 18.* Porro ubi una fides, ibi non potest non etiam esse mutua caritas, quae, licet non semper actu secundo erga omnes, qui sunt eiusdem ecclesiae, sese exerat, quae actum primum tamen nunquam abesse potest. Atque hunc in modum cum vera ecclesia semper fuerit, semperque existura sit; ratione durationis eam etiam unam, hoc est, perpetuam dici posse, manifestum est. In symbolo apostolico *unitas* ecclesiae discrete eundem non exprimitur, innui tamen videtur, quia unitatis numero profertur: *credo ecclesiam sanctam &c.* praefertim cum veteris ecclesiae doctores, seu patres hoc ita intelligant, & deinceps in aliis symbolis vox *una* addita sit. Immo & ALEXANDER episcopus Alexandrinus hoc ita explicans, *μίας καὶ μόνης καθολικῆς τῆς*

BVD. TH. DOGMAT.

ἀπολικῆς ἐκκλησίαν, unam ac solam catholicam, eamque apostolicam ecclesiam se credere proficitur, apud THEODORETUM, *hisor. eccles. lib. 1. cap. 4.* Nimirum fidei & doctrinae unitatem contra haereticos subinde virgebant veteres. Hinc IRENAEVS: *τοῦτο τὸ κήρυγμα παρελήφθη, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προσφωμεν, ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἱπμελῶς φυλάσσει, ὡς ἵνα δίκον δικοῖται, καὶ ὁμῶς πιστεῖν τοῖς τοῖς, ὡς μίαν φύξην, καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ νομῶν ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει, καὶ παραδίδουσι, ὡς ἐν σώματι κεκτημένη.* Hanc praedicationem cum accepit, & hanc fidem, quemadmodum praediximus, ecclesia, & quidem in univrsum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans; & similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens & unum cor, & consonanter haec praedicat, & docet, & tradit, quasi unum possidens os; *lib. 1. cap. 3. p. 46. edit. GRABII.* Non minus tamen & mutuam caritatem, & hinc fluentem animorum unionem, conjunctionemque, commendabant veteres, ut schismaticis sese opponerent. Ad fidei itaque pariter consensum, ac animorum per caritatem unionem, eos respexisse, ut credamus, par est, qui symbolis hoc de unitate ecclesiae dogma inferuerunt. Legenda, quae hac de re dixerit auctor *historiae symboli apostolici, cum observationibus ecclesiasticis & criticis, cap. 6. §. 8. seq. p. 254. seq.*

** Varias sunt rationes, cur ecclesia *sancta* dici queat. Namque & intuitu doctrinae, quam proficitur, & legum, quibus regitur, immo & cultus diuini, cui ad dicta est; simul vero & tum ob inhaerentem, seu sanctitatis & virtutis studium, ita appellitari potest. Et veteres quidem sanctitatem illam, quae in symbolo apostolico ecclesiae tribuitur, de fidei atque doctrinae puritate, sanctitateque interpretabantur; vii vel ex RVFFINI explicatione con-

Nann nnn

flar,

fiat, quem sequitur auctor *historiae symboli apostolici*, cap. 6. §. 15. p. 273. *seq.* Verum si consideremus, plurimos fuisse inter haereticos veteres, qui cum erroribus libidinem, aliaque vitae improbae flagitia coniunxerunt; longe probabilius est, ad vitae sanctitatem respexisse, qui caput hocce symbolo apostolico addiderunt. Recte enim etiam hoc intuitu ecclesiam sanctam vocari, nemo dubitauerit, cum vere credentes, qui soli ecclesiam, proprie sic dictam, constituunt, id sibi datum putent, vt vitae sanctitatem omni studio consecutentur, quippe *sine qua neminem Deum visurum*, certi sunt, *Elbr. XII. 14.* Ea vero cum imperfecta sit sanctitas, siquidem hinc inde, & in hominum sanctissimorum vita, naevi quidam conspiciuntur; coniungenda sanctitas imputata Christi, quae sola efficit, vt credentes puri innocentesque in conspectu Dei deprehendantur; & hac deum ratione ecclesia *ἁγία*, itemque *μη ἔχουσα στίλβον, ἢ ῥυτίδα, ἢ τι τῶν τοιούτων*, dici potest; *Ephes. V. 27.*

* * * Vox *καθολικός*, vt in scriptura sacra de ecclesia non adhibetur, ita nec in symbolo, quod vocatur, apostolico, ab initio exstitit, sed a Graecis, explicationis, vt videtur, causa fuit addita. In symbolo equidem Hierosolymitano, quod CYRILLVS, archiepiscopus Hierosolymitanus, exposuit, iam exstitit, vt ex eius catechesibus patet; *catechesi 18. p. 270.* edit. MILLES. Immo etiam in Alexandrino, siquidem ALEXANDER, loci illius archiepiscopus, eam confessioni suae inseruit, in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum, cuius antea quoque mentionem fecimus; apud THEODORETVM, *hystor. eccles. libr. 1. cap. 4. p. m. 18.* ARIVS quoque, & EVZORIUS, confessionem suam, Constantino exhibuit, his verbis claudunt: *καὶ ὡς καθολικὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ τὴν ἀπὸ περὶ πάντων ἐκπεφασμένην*; & in *vnam catholicam ecclesiam Dei*, quae a primis cardinibus ad ultimos vsque

terrarum fines porrigitur; apud SOCRATEM, *hyst. eccles. libr. 1. cap. 25. p. m. 62.* In vtroque etiam symbolo, quod apud EPIPHANIVM exstat, in *anacrono*, tom. 2. *oper. p. 122. 123.* vox haec exprimitur. In istis autem, quae haecenus adlatis antiquiora sunt, symbolis graecis, non legitur; in latino vero, seu occidentalibus ecclesiae symbolo, ex graecis recepta est, & quidem paullo serius. Certe TERTULLIANVS *sanctam*, et non *catholicam* vocat ecclesiam, *adu. Marcionitas, lib. 5. cap. 4.* Sic & HIERONYMVS, formulae baptismalis mentionem faciens, non *catholicam*, sed *tanquam sanctam* vocat ecclesiam, *adu. Luciferianos, tomo 4. oper. part. 2. p. m. 297.* Ceterum non vna eademque ratione vocem *καθολικός* accipi, iam CYRILLVS Hierosolymitanus obseruauit, *catechesi 18. p. 270.* Qui eam symbolo apostolico adiecerunt, hoc praecipue spectasse videntur, quod vera ecclesia non vni loco sit adfixa, sed per orbem vniuersum diffusa atque dispersa. Ideo namque veram ecclesiam *catholicam* dici, cum haereticorum ecclesiae catholicae non sint, quod certis locis, certisque provinciis contineantur, AUGUSTINVS ipse docet, *sermone 46. de pastoribus, in Ezech. XXXIV. tom. 5. oper. p. m. 164.* Et hoc sane sensu catholicismus non sine ratione inter characteres, & proprietates ecclesiae refertur. Cum enim nulli loco, nulliue genti aut populo sit adstricta; omnes porro cuiusque generis & conditionis homines semper, omnique tempore, admittat, modo in Christum credant; recte hoc intuitu catholica, siue vniuersalis dicitur. Quodsi etiam catholicismus ratione doctrinae intelligatur, vt catholica ecclesia eadem sit, quae orthodoxa, hoc est, quae doctrinam a Christo & apostolis profectam, saltem in iis, quae ad fundamentum fidei pertinent, teneat; dubium non est, quin vera ecclesia etiam sit catholica. Qui vero catholicismum ecclesiae in eius amplitudi-

plitudine & extensione collocant, maximopere falluntur. Externa namque amplitudo & extensio, ecclesiae, proprie sic dictae, quippe quae inuisibilis est, tribui nequit. Praeterea, qui plurima illa fidei & conuersionis impedimenta considerauerit, quibus mortales circumsepti sunt; facile perspiciet, haud adeo magnum vere credentium numerum esse posse, (qui tamen soli veram ecclesiam constituunt) praesertim si cum ingenti illorum numero, qui a recto tramite desseclunt, comparetur. Idque experientia quoque quotidiana confirmat, immo scriptura ipsa testatur. Hinc *multi* quidem *vocati*, *pauca electi* dicuntur, *Matth. XXII, 14.* Cuius angusta porta sit, & arcta via, quae ad vitam ducit, *pauca* eam inueniant, *Matth. VII, 14.* Passimque ideo vera ecclesia, cen exiguus hominum, quibus salus sua curae cordique est, numerus describitur, qui, ob paucitatem, & externi splendoris defectum, totius mundi vexationibus sit expositus, immo & diserte *paruli gregis* nomine venit, *Luc. XII, 32.* conf. *Es. XLI, 14.* Atque haec monenda fuerint, vt Romanensibus obuiam iremus, catholicismum de externa ecclesiae amplitudine & extensione interpretantibus, qui &, dum simul Romanam ecclesiam catholicam vocant, pugnantia fecum loquuntur, siquidem hoc perinde est, ac si dicas, *particularem vni-*

uersalem. Sunt quidem nonnulli ex iisdem, qui hoc agnoscent, adeoque catholicismum non in Romana solum, sed simul in omnibus orientis ecclesiis quaerunt; qui tamen, vt alios sibi repugnantibus habent, & magnis premuntur difficultatibus; ita in eo nihil falluntur, quod catholicismum in amplitudine & extensione collocant; quod a me ostensum in iudicio beati Lutheri de ecclesia Romana expenso & vindicato §. 10.

* In symbolo apostolico vox *apostolica* non exstat; sed in adpendice symboli Nicensi a patribus Constantinopolitanis, vt antea observatum, exprimitur. Fluit autem hoc itidem ex natura & structura ecclesiae. Ea enim, cum in vnione cum Christo, ceu capite, consistat, quae sit per fidem, fides vero ex doctrina euangelii oriatur; *Rom. X, 14. 17.* sequitur, in numerum credentium, adeoque membrorum ecclesiae, neminem referendum, nisi qui *superstruuntur* sit *super fundamenta apostolorum & prophetarum*, *Ephes. II, 20.* hoc est, doctrinam apostolicam toto corde amplectatur; vti antea quoque, cum de unitate ecclesiae loqueremur, demonstratum. Quod si catholicismus de doctrina orthodoxa accipiat, vt nonnulli accipiunt, eodem fere sensu ecclesia & catholica & apostolica vocabitur.

§. IX. Solet ecclesia diuidi in *vniversalem*, quae, per orbem vniversum dispersa, plures coetus particulares complectitur; & *particulares*, quae veluti partes vnus eiusdemque ecclesiae vniversalis sunt. Hinc &, quod de hac dicitur, eam esse *vnam, sanctam, catholicam, & apostolicam*, non minus & de illarum qualibet suo modo adferi potest. * Promissiones autem diuinae, de perpetua ecclesiae duratione, non de certa quadam particulari, sed de ecclesia, generatim spectata, intelligendae sunt. ** Cumque nonnullae particularium itidem plures complectantur, in *simplices* iterum atque *compositas* eas dispendere licet. ***

* Nimirum cum ecclesia, vere proprieque sic dicta, quae per orbem vniuersum sparsa est, plures in se complectatur coetus quorundam hominum, vera fide cum Christo, cen capite, conuinctorum; distinctio inde ista inter ecclesias *vniversalem* & *particulares*, oritur. Hinc & ecclesia vniuersalis *xxx^a i^a i^a ecclesia*, itemque *ecclesia Dei*, Act. XX, 28. i Tim. III, 15. *ecclesia Christi*, Matth. XVI, 18. appellatur. Cum autem in multitudinis numero ecclesiarum mentio iungitur; vt Act. XVI, 5. particulares intelligi, manifestum est; quod & tum obtinet, cum locus simul memoratur, in quo ecclesia quaedam exsultat, vt Hierosolymae, Act. VIII, 1. Corinthus, i Cor. I, 1. Thessalonica, i Thess. I, 1. Ecclesia itaque vniuersalis, vt totum aliquod homogeneum concipienda, vti recte quoque de DOMINIS observant, *de republ. eccles. lib. 7. cap. 10. num. 27.* cuius singulae partes eiusdem naturae & essentiae sunt cum toto. Hinc vero sequitur, ecclesias particulares eiusdem naturae & indolis esse cum vniuersali, prout ecclesia est; adeoque, quicquid de hac dicitur, hoc etiam de illis recte adfirmari. De qualibet ergo etiam ecclesia particulari suo modo adleri potest, quod sit *vna, sancta, catholica & apostolica*. Vna quidem est, propter unitatem fidei, qua singula eius membra cum Christo, cen capite, & propter unitatem caritatis, qua inter se inuicem colligata sunt. Sancta itidem est, tum propter sanctitatem Christi imputatam, tum ob sanctitatis, virtutisque studium, quod in singulis conspicitur. Quod si ea ecclesia *catholica* vocetur, quae veram & orthodo-

xam doctrinam, cum ecclesia, per orbem vniuersum dispersa, retinet; nullum prorsus dubium est, quin & quaelibet particularis hoc sensu ita vocari queat. Fundamentum denique fidei cum sit doctrina apostolorum, quo pacto & *apostolica* recte autem, nemini obscurum esse potest.

** Cuiusmodi est illa promissio, *quod nec portae inferorum contra illam sint praevalliturae*, Matth. XVI, 18. Immo huc quaelibet encomia insigniora, quibus ecclesia ornatur, pertinent, e.g. quod sit *domus Dei, columna & stabilitimentum veritatis*, i Tim. III, 15. nem, quod sit *domus spiritualis, exstructa ex lapidibus vivis super lapidem angularem Christum*, i Petr. II, 5. seq. Ephes. II, 20. porro cum vocatur *corpus Christi*, Rom. XII, 4. seq. Ephes. I, 23. II, 12.

*** Nimirum quae ex aliis ecclesiis, seu coetibus, vera in Christum fide praeditis, composita non est, *simplex* dicitur; quae autem ex aliis ecclesiis, certo quodam modo inter se unitis atque coniunctis, constat, *composita*. Diuersa vero ratione cum ecclesiis simplicibus, ad vnam compositam constituendam, inter se iungi queant; diuersae quoque ecclesiarum compositorum existunt species. Aliae enim per *regimen ecclesiasticum*, cui subiectae sunt, inter se iunguntur, vt vna ecclesia ex omnibus iis, quae vni episcopo aut patriarchae obnoxiae sunt, coalescat; aliae per *regimen civile*, vt, quae in vno quodam regno, vel imperio, vel re publica conflatae sunt, vnam hac ratione efficiant; aliae denique ratione *certainae doctrinae & confessionis*, quae ab aliis distinguuntur.

§. X. Cum autem in ecclesiis particularibus numquam non vere credentibus admixti sunt impii homines, atque hypocritae, qui se christianos mentiuntur, simulque eandem cum vere credentibus profitentur doctrinam, nec semper a communione ecclesiastica excludi possunt; coetibus quidem eiusmodi nomen *ecclesiae* denegari nequit, etsi tum improprie & *conuentionis* accipiat. *

* In coetibus particularibus, vere creditibus nunquam non impios homines atque hypocrisas admixtos esse, experientia quotidiana docet, immo & seruatur, id ita fo e, testatur. Ecclesiam enim mox cum agro comparat, in quo bonum triticum & zizania crescunt, *Matth. XIII, 24. seq.* mox cum figena, in qua boni & mali pisces concluduntur, *ib. v. 47. seq.* Qui iudicem hominum, & ingeniorum diuersitatem considerauerit, facile intelliget, rem aliter esse non posse. Ipsi apostoli non erant hominum, *Matth. XVI, 22. Luc. XI, 34. Marc. XVI, 14.* Fuit inter eos Iudas proditor; fuit Petrus, qui dominum abnegauit, quique & deinceps a Paulo, tamquam non recte ambulans, reprehensus est, *Gal. II, 14.* In ipsa ecclesia apostolica fuere dissensiones, schismata, haereses; *Act. XV, 1. seq. 1 Cor. I, 11. seq. XV, 12. seq. Gal. I, 6.*

2 *Thess. II, 1. seq. Philipp. III, 2. seq.* Immo & in vita quorundam occurrebant, quae reprehensionem promerebantur, *1 Cor. I, 1. seq. VI, 1. seq. Phil. II, 21. III, 18. 19. 2 Thess. III, 6. II, 14.* Eiusmodi autem coetus, quod itidem ecclesia vocari soleat, notum est. Nec sine omni ratione id fieri, inde constat, quod in tali coetu tamen quidam sint vere credentes; unde *corruptio* ecclesia dici potest. Accedit, quod improbi illi & hypocritae, qua externam speciem, sint membra ecclesiae, siquidem cum vere credentibus non tantum in communione ciuili, sed & ecclesiastica viuunt, a qua non semper eos excludere licet. De Nouatianis, Donatistis, aliisque, qui ecclesiam puram plane, nulloue malorum aut hypocritarum consortio contaminatam, voluerunt, in sequentibus erit dicendi locus.

§. XI. Atque eo modo si vox *ecclesiae* capiatur, iterum in *veram* seu puram, & *corruptam*, diuidi potest. Si enim pars melior, tum ratione doctrinae & sacramentorum, tum ratione vitae, etiam potior est, seu dominatur; recte eiusmodi ecclesia *vera*, itemque *pura*, dicitur. Secus autem si res se habeat, *corrupta* merito vocatur, atque *deprauata*. *

* Vtrumque fieri posse, ut & pars melior, & pars deterior, potior sit, experientia iterum docet, & exempla testantur. Posterioris exemplum ecclesia Israelitica praebet, qualis fuit tempore Eliae vatis; *1 Reg. XIX, 14. Rom. XI, 23.* Prioris ipsa ecclesia apostolica, seu qualis tempore apostolorum fuit. Licet enim hinc inde naeni quidam ac vitia, in docentibus pariter ac auditoribus prehenderentur; illi tamen, qui veram doctrinam tenebant, vitaeque eminebant sanctitate, haud dubie vbique potiores constituebant partem. Cum autem partem meliorem, *potiorem* dicimus, non tam de numero, quam potestate illorum, qui partem meliorem constituunt, hoc intellectum cupimus; ea quidem ratione, ut secundum eius partis mentem,

sententiamque, verbum diuinum recte, saltem in iis, quae ad fundamentum fidei pertinent, praedicetur, & sacramenta legitime administrantur, ea scilicet ratione, ne fructu & efficacia sua priuentur; porro, ut qui partem meliorem constituunt, non tantum ipsi vitae sanctitatem serio confectentur, aliisque adeo exemplum praebant, sed per disciplinae quoque ecclesiasticae administrationem, aliaque ratione efficiant, ne vitae improbitas, ruptis repagulis, inualecat, & velut diluvio quodam cuncta inundet; quin potius ut externae virtutis studium, in iis etiam, qui vera ecclesiae membra non sunt, utcumque conseruetur. Et eiusmodi ecclesia, cur *pura* appellatur, ex haecenus dictis manifestum est; cum autem eadem

etiam vera vocatur, non aliter hoc est quod est corruptum vel deprauatum, intelligendum, quam prout veritas ei, opponitur.

§. XII. Vt vero corruptionis, seu deprauationis, diuersi dantur gradus; ita fieri potest, vt in ecclesia quadam, quantumvis corrupta, tantum veritatis ex verbo diuino, & legitimæ sacramentorum administrationis remaneat, vt fides in quibusdam hominibus produci, & conseruari queat, qua ad æternam perducantur salutem.*

* Sermo nimirum est de ecclesia quadam particulari; quippe in qua diuersos existere posse corruptionis gradus, nemo temere dubitauerit. Si enim corruptio eo vsque procedat, vt pro veritate errores, in iis etiam, quæ ad fundamentum fidei spectant, doceantur, & sacramenta, in iis, quæ ad illorum essentiam pertinent, mutilentur; coetus eiusmodi tandem prorsus ecclesia esse desinit. Hoc vero non semper contingit; quin potius aliquando, etsi ecclesia corrupta sit, remanere tamen hæcenus doctrinæ sacrae veritas potest, vt in fundamentalibus salua sit & illibata, nec sacramentorum deprauatio ipsam illorum essentiam enertat. Atque hac ratione, cum *in corruptibile illud semen, verbum diuinum, quod semper manet*, 1 Petr. I, 23. in ecclesia supersit; nihil sane obstat, quo minus illud, in quorundam animis vim suam exferat, ad fidem in illis & producendam, & conseruandam. Et hoc pacto etiam corrupta ecclesia mater dici potest, in qua liberi spirituales Deo gignantur; non equidem, prout corrupta est, sed prout se-

men illud spirituale continet, nec efficaciam eius, fidem in hominibus excitandi, impedit. Namque & in agro quodam inter zizania triticum provenire, secundumque ferre potest, modo per illa seminis boni vis non prorsus suffocatur. Atque hac ratione facile obuiam ire possumus Romanensibus, ex eo, quod ecclesiam, speciatim Romanam, ante Lutherum corruptam fuisse, adieciunt, concludentibus, nulla omnino ecclesiæ veræ tunc existisse membra, nec existere potuisse. Licet enim corruptam dicamus, non eo vsque tamen corruptam sentendimus, vt semen illud verbi diuini, quod spererat, vi omni & efficacia fuerit priuatum. Ille ipse agnouit beatus Martinus noster, cuius præclara hac de re est hæc loca, quæ produxi, in dissertatione: *iudicium beati Martini Lutheri de ecclesia Romana expensum & vindicatum*; §. 7. Nec tamen rursus inde colligi potest, ac si nulla opus fuerit ecclesiæ emendatione; quod in eadem dissertatione, ex instituto, me est demonstratum.

§. XIII. Vt ecclesia vera, & pura, a corrupta discerni queat, ad verbi diuini cumprimis prædicationem, & sacramentorum administrationem, est respiciendum. Hæc enim, si legitima sit, & illa secundum scripturam sacram recte instituat; nullum est dubium, quin eiusmodi ecclesia pro vera, & pura, sit habenda; multisque modis illi præferenda, quæ corrupta est, licet vel maxime corruptio eo vsque non processerit, vt non in quibusdam vera fides produci queat.*

* Cum orbis christianus in plurimas ecclesias particulares diuisus sit, opinionibus & institutis discrepantes, & hinc fac-

pius, quænam ex illis veræ ecclesiæ nomen, titulumque promereatur, oriatur quæstio; de notis, seu characteribus veræ eccle-

ecclesiae, hoc est, purae, minusque corruptae, nos sollicitos esse debere, nemo non perspicit. Cum vero per ecclesiam veram, seu puram eam intelligamus, in qua, ut aut ea diximus, pars melior etiam potior est; non aliunde rectius, quam ex pura verbi diuini praedicatione, & legitima sacramentorum hoc cognoscitur administratio. Nimirum puram vocamus eam verbi diuini praedicationem, quando publice nihil aliud, quam, quod scripturae sacrae, seu verbo diuino conueniens est, saltem in iis, quae ad fundamentum fidei pertinent, docetur; quemadmodum & eam sacramentorum administrationem legitimam appellamus, quando ita ad normam diuinae institutionis administrantur, ut ipsa illorum essentia salua sit atque integra. Vnde sequitur, hasce notas & tum locum habere, cum aut errores quidam regnant, vel veritati adsparguntur, sed eiusmodi, qui fundamentum fidei non labefaciunt, aut in sacramentorum administratione, nonnulla, non prorsus equidem probanda, obtinent, quae tamen illorum essentiam non evertunt. Quo purior autem est ipsa doctrina, & quo accuratius sacramenta secundum normam diuinam institutionis administrantur; eo purior etiam ipsa merito censetur ecclesia. Quemadmodum enim corruptionis, ita & puritatis in ecclesiis diuersos dari gradus, ut adeo una purior sit, & praestantior altera, certum est. Doctrinae vero, qua ecclesia quaedam personat, ratio, ex symbolis, quibus utitur, scriptisque publicis aestimanda venit. Singulorum namque doctorum, aut aliorum hominum, qui se ecclesiae alicuius membra profitentur, sententias singulares, toti ecclesiae tribuere non licet.

Porro, cum puram verbi diuini praedicationem, & legitimam sacramentorum administrationem, pro ecclesiae verae, seu purae, signis habemus; intuitu illorum hoc intelligimus, qui de doctrinae puritate, & legitima sacramentorum administratione, ad ductum scripturae sacrae, iudicare possunt, hoc est, non gentiliū, similitumque, quibus de rebus christianis nihil constet, sed ipsorum christianorum, licet aliis forte scēlis addiclorum. Horum enim cum maximopere interfit, ut sciant, quisnam coetus pro vera ecclesia habendus sit? cum etiam scripturae sacrae notitia imbuti sint, haud difficile, si modo praedictas animo eicere opiniones velint, diiudicabant, quisnam coetus veram doctrinam, legitimamque sacramentorum administrationem habeat, & ex hisce signis porro, quisnam verae ecclesiae nomine dignus sit? colligent. Ad ethnicum autem, hominemque rerum christianarum prorsus ignarum, quod attinet, is ad scripturae sacrae primum perducendus est cognitio, deinde ad illorum, quae fundamentum fidei constituunt, notitiam, & tum denum de ecclesiae veritate, aut falsitate, iudicare poterit. Qua simul ratione, recte a nobis hasce ecclesiae notas constitui, innotescit, cum certissime ita, firmissimeque, de coetu quodam, num verae ecclesiae titulum promeretur, pronuntiare, verasque ecclesias a falsis discernere, liceat. Idem inde confirmatur, quod, quae ab aliis producantur ecclesiae notae, siquidem a nostris diuersae sint, sua statim sese prodant futilitate, nostrisque locum relinquunt. Id quod vel Romanensium comprobari exemplo posset, si his diutius immorari fas esset.

§. XIV. Ex dictis etiam patet, quo sensu ecclesia in *visibilem* & *inuisibilem* dispescatur. Si enim ecclesia, proprie sic nominata, intelligatur, prout coetum vere credentium denotat, ea visibilis vocari nequit, eo, quod certo intellectus iudicio, & quidem distincte, quinam illi

illi vere credentes sint? cognoscere nequeamus. Quodsi vero per ecclesiam generatim congregatio hominum christianorum, in qua verbum diuinum docetur, & sacramenta administrantur; aut speciatim ecclesia pura, in qua verbum diuinum recte praedicatur; & sacramenta secundum institutionem diuinam administrantur, designetur; dubium non est, quin certo intellectus iudicio, cognosci, & ita visibilis adpellari queat. *

* Cum ecclesia, & quidem militans, in *visibilem* & *inuisibilem* distinguitur, non ita hoc est intelligendum, ac si duae sint ecclesiae militantis species, quarum altera visibilis sit, altera inuisibilis. Vna namque tantum vera est ecclesia, quae diuerso intuitu & visibilis & inuisibilis dici potest. Nimirum si de coetu vere credentium, qui proprie sic dictam ecclesiam constituunt, sermo sit; manifestum est, eam, in se spectatam, inuisibilem esse. Fides enim vera, qua membra istius ecclesiae cum Christo, ceu capite, coniunguntur, cum eiusmodi quid sit, quod in sensus externos non incurrat; nec ex characteribus atque indicis externis semper ita cognosci queat, vt certo mentis iudicio, quinam in vere credentium numerum referendi sint, determinare queamus; praeterea plurimi credentium hinc inde dispersi sint, & ne qua nomen quidem nobis noti; non potest non iste vere credentium coetus inuisibilis & esse, & vocari, hoc est talis, cuius membra distincte & determinate, certo scilicet mentis iudicio, nobis cognita non sunt. At si ecclesia ratione ministerii ecclesiastici, siue, prout in ea verbum diuinum docetur, & sacramenta administrantur, spectetur, aliter omnino pronuntiandum, siue tum generatim de ecclesia, siue speciatim de ecclesia pura, in qua verbum diuinum recte docetur, & sacramenta rite, secundum diuinam institutionem, administrantur, sermo sit. Cum enim praedicatio verbi diuini, & sacramentorum administratio, actus externi sint; facile etiam eiusmodi coetus, in quo verbum diuinum

praedicatur, & sacramenta administrantur, aut in quo omnino illud recte praedicatur, haec autem rite administrantur, cognoscitur, & ab aliis quoque discernitur. Atque hoc eiusmodi est, vt, si modo recte intelligatur, nulla indigeat probatione. Equis namque neget, fidem esse actum animi internum, eumque adeo soli Deo, quippe qui solus, quae in homine sunt, certo nouit, perfectum? Hoc vero si ita se habet, veram quoque, proprieque sic dictam ecclesiam, inuisibilem esse, necesse est. Sequeretur vero porro, ecclesiam, tempore Eliae, prorsus perisse, si non alia, quam quae videri potest, vera sit ecclesia; siquidem, se solum superasse, propheta existimauit, qui cultu idololatrico Baalis non esset infectus; *1 Reg. XIX, 14. Rom. XI, 3.* Quod cum absolum sit, euident est, veram ecclesiam esse posse, etsi nobis, vbi sit, cognitum non sit, seu, etsi non sit visibilis. Nec est, quod regeras, cum extra ecclesiam non detur salus, omnibus inueniende, vt ecclesiae membra fiant; hoc autem fieri non posse, si qu's ignoret, vbi vera ecclesia, adeoque si sit inuisibilis. Quam primum enim aliquis in Christum reuera credit, membrum sit verae ecclesiae, si vel maxime, quatenus reliqua eiusdem ecclesiae membra sint, aut vbiinam existant, nesciat. Et ita quidem de vera, proprieque sic dicta, ecclesia, recte procedit, quod dicitur, extra ecclesiam non dari salutem. Sed & de ecclesia, ratione ministerii spectata, hoc admittimus, prout in ea verbum diuinum praedicatur, & sacramenta recte administrantur, quippe quibus

medis

mediis fides in nobis excitatur, & conseruatur, sine qua nemini aditus ad salutem patet. Hoc sensu autem cum, ecclesiam visibilem esse, largiamur, nihil inde, quod nobis obstat, colligi potest. Conferenda, quae copiosius hac de re dixi, in dissertatione: *iudicium beati Lutheri de ecclesia Romana expensum & vindicatum*, §. 18. Romanensibus istam, de ecclesia inuisibili, doctrinam non placere, quin potius eam ab illis inter commenta inania referri, mirum non est; siquidem, ad imperium papale stabilendum, plurimum illorum refert, non aliam, quam externam ecclesiam admittere, ut adeo encomia ista, atque promissiones, quae tantum ad coetum istum vere credentium pertinent, ad Romanam ecclesiam, maiori cum specie, trahere queant. Hinc BOSSVETVS, in *collatione cum Ioan. Claudio*, de eccle-

sia, nihil aliud per ecclesiam, proprie sic dictam, intelligit, quam coetum doctorum & auditorum, in nomen Dei trinitus baptizatum, communi consensu uniuersam Christi, & apostolorum doctrinam proficentem, atque legitima sacramentorum dispensatione gaudentem. Verum, cum in eiusmodi coetu plerumque plurimi sint improbi & hypocritae; sequetur, hos omnes esse membra corporis istius, cuius caput Christus est; quod, quam absolum sit, nemo non videt. De ecclesia, improprie sic dicta, haec descriptio equidem admitti potest; quamvis nec tum, si de ecclesia pura sermo sit, in qua verbum diuinum recte docetur, & sacramenta rite administrantur, in ecclesiam Romanam quadret. Legenda, quae contra BOSSVETVM disputat SCVLTVS, in *antididagmate* Bossueto opposito, cap. 36. p. 601. seq.

§. XV. Non minus vero & illud manifestum est, quod & experientia pariter, ac scriptura, confirmat, corrumpi quandoque, atque deprauari ecclesiam cum in modum posse, ut, vbinam vera seu pura ecclesia sit, demonstrari nequeat, etsi ideo non prorsus deficiat, cum etiam in corrupta, seu deprauata ecclesia, quidam superesse queant, qui vera fide cum Christo, ceu capite, sint coniuncti.*

* Non de ecclesia, proprie sic dicta, quam inuisibilem esse, antea docuimus, sed, improprie sic adpellata, & intuitu ministerii ecclesiastici considerata, hic loquimur. Atque ea quoque, licet prorsus deficere nequeat, ita, ut in toto terrarum orbe nulla sit ecclesia; (hoc enim si esset, verbum etiam diuinum, quod tamen in aeternum manet, 1 Petr. 1, 23. prorsus deficeret) eo usque nihilo fecius corrumpi atque obscurari potest, ut, vbinam verbum illud diuinum recte doceatur, & sacramenta rite, secundum diuinam institutionem, administrantur, ignoremus. Idque inde primum constat, quod, licet ecclesia, in se spectata, & quae ac ipsum verbum diuinum, nunquam prorsus deficere queat, *Matth. XVI, 18*, nulla tamen vspiciam exstat promissio, quod nunquam vera ecclesia corrumpi,

aut obscurari debeat. Qui prauam porro, & ad mala quaeuis pronissimam, hominum indolem, aliasque causas, considerauerit, facile perspiciet, fieri aliter non posse, quam, ut subinde eiusmodi quid contingat; quod & cur velut miraculo quodam impediri debeat, nulla adparet ratio, cum & finis, quem Deus sibi proposuit, obtineri queat, si utcumque ecclesia conseruetur, & grauissimae etiam, sanctissimaeque causae ei sint, cur hoc perinitat. Accedit experientia, quae hoc quam luculentissime confirmat. Et in veteri quidem testamento ecclesiam veram ita obscuratam fuisse, ut Elias vates existimauerit, se solum superesse, qui idololatriae labe infectus non esset, iam ad §. praec. obseruauimus. In nouo, eo tempore, quo antichristi furor omnia sit oppressurus,

eundem rerum statum fore, Paulus apostolus nos condocet, 2 *Theff.* 11, 3. *seq.* Idque etiam res ipsa demonstravit, postquam papales tenebræ fere orbem vniuersum obsecuerant. Quanta tum & doctrinae, & vitæ, morumque corruptio ecclesiæ incuberit, nemini, nisi rerum omnium ignaro, ignotum esse potest. Loquuntur id ecclesiastici annales, loquuntur tot testes veritatis, quos FLACIVS, in *catalogo testium veritatis* in scenam produxit. Atque ex ipsiis hæc veritatis testibus simul constat, non prorsus interisse tum ecclesiam. Immo supererat verbum diuinum, supererant sacramenta; quibus licet labes adpersa esset, non ita tamen omnia corrupta & deprauata erant, vt non in quibusdam fides excitari, & conservari potuerit. Vnde & ad sollempnem istam, sæpiusque a Romanensibus propositam, quæstionem: *vbi ecclesia fuerit ante Lutherum?* responderi potest, ad quam & sæpiissime iam responderunt nostrates, BALDVINVS, *de vera Christi ecclesia, ante tempora Lutheri*, MEISNERVS, in *der catholischen Antwort auf die ketzerische Frage: Wo die wahre Kirche vor Luther gewesen?* IO. IAC. BECKIVS, in *dem Lutherthum vor dem Luther*, IAC. HEILBRUNNVS, in *dem uncatbolischen Pabstthum*, art. 15. c. 7. ANDR. KESLERVS, in *dem Lutherthum und Pabstthum*, p. 258. AVG. PFENFFERVS, in *dem*

Lutherthum vor Luthero, quos iam laudavi in dissertatione: *iudicium beati Lutheri de ecclesia Romana expensum & vindicatum*, §. 15. Licet autem hæc ratione veritas semper vicumque in ecclesia conservetur, non tamen inde inferendum, ac si ipsa ecclesia sit infallibilis. Ita enim BOSSVETVS rationes subducit, dum in doctrina, de ecclesia, quatuor capita, indissolubili, vt putat, vinculo, inter se connexa, sibi probanda sumit: ecclesiam esse visibilem; eam semper existere; in ea semper veritatem prædicari; non ergo fas esse, a doctrina ecclesiæ discedere; *bislor. variation. eccles. protest. tom. 2. l. 15. p. 380.* Primum, quod ponit, caput falsum esse, ex hæcenus dictis abunde liquet. Ad alterum quod attinet, ecclesia semper equidem existit, sed non eodem modo. Prout namque visibilis est, eam corrumpi valde, & obscurari posse, itidem hæcenus demonstratum est. Nec, quod tertio loco ponit, aliter admitte potest, quam prout id explicauimus, verbum diuinum in ecclesia prorsus perire non posse; etiam id corrumpatur, & multi, iique grauissimi, errores simul publice doceantur. Num ergo ecclesia audienda? in iis, quæ veritati sunt consentanea, non vero in iis, quæ sunt erronea. Errare autem cum ecclesia in plurimis queat, quis dicat, eam esse infallibilem?

§. XVI. Cum itaque ecclesia cum in modum corrupta est, & deprauata, emendatione quadam, seu reformatione indiget, vt pristinae puritati, quantum fieri potest, restitatur; quæ, per prouidam Numinis curam, singulari quadam ratione hic sese plerumque exferentem, subinde ei obtigit. Idque quando contingit, non *nova* quædam ecclesia oritur, sed ecclesiæ, iam existentis, vitia & naui corriguntur, vt *renouata* merito dici queat, etsi non omnes eam emendationem admittant. *

* Ecclesiam corruptam emendatione, seu reformatione, indigere, æquis negauerit? Nisi simul negare velit, hominem ægrotum periti medici indigere ope, qua sanitati restitui queat, aut domum, quæ ruinam

minuitur, indigere restauratione. Emendatam etiam subinde, restauratamque ecclesiam, si corrupta fuit, sacri, ecclesiasticique annales, nos assatim condocent. Nihil de prima omnium, quæ statim post hominum lapsum

lapsum facta est, ecclesiae reſtauratione dicam, nihil de Noacho, Abrahamo, Moſe, quorum Deum, in ecclesia emendanda, opera uſum, nemo, niſi ſacrarum litterarum plane rudis fuerit, abnuerit; illuſtre eſt cumprimis exemplum Eſdrae, qui, poſt ſolutam populi iudaici captiuitatem, totus in eo fuit, ut eccleſiam iſtaeliticam, corruptelis, quae eam murtum in modum deformauerant, repurgaret. Sed &, quae tempore noui teſtamenti contigit, eccleſiae mutatio, nihil aliud, quam emendatio quaedam fuit, & in meliorem faciem reſtitutio. Legenda, quae *ſuſcepimus* de eccleſiae, tempore noui teſtamenti, emendatione, vaticinatus eſt Malachias, *c. III, 2. ſ. conf. & Ez. XXXIV, 11, ſq.* Deinceps uero, cum res ipſa doceat, miſere iterum corruptam eccleſiam fuiſſe; cur, quaeſo, emendari corrigique non debuit, quod toties antea factum? Prouidentiam porro diuinam, ſingulari quadam ratione, hic ſeſe exferre, rei ipſius grauitas, & fructus ampliſſimus, qui ad plurimorum hominum indereſcendam ſalutem, nos minime dubitare ſinit. Idque & ſpeciatim de ea, quam per beatum LUTHERVM noſtrum Deus perfecit, luculenter demonſtrari poſſet, niſi hoc ex inſtituto iam factum eſſet ab aliis, & a nobis quoque ipſis alibi. Denique & id dubio caret, non nouam, aut aliam

plane, per reformationem produci eccleſiam, ſed renouatam, repurgatam, & emendatam. Nec ſane, cum ſinitati homo reſtituitur, alius inde, qua ipſam ſubſtantiam, homo euadit; aut alia omnino domus cenſenda, quae reſtaurata tantum, & a ſordibus purgata fuit. Hoc ſi Romauenſes perſeuerarent, deſinerent tandem a nobis quaerere, ubi eccleſia fuerit ante Lutherum? Sed haec de re iam antea diſcuſum. Reherent forte, emendatione equidem indiguiſſe eccleſiam, ſed eam, quae per Lutherum obtigit, talem non fuiſſe, qualis eſſe debuerit. At id probandum erit. Nec perſuadebitur nobis, qui certi ſumus, emendationem illam uerbo diuino fuiſſe plane conſentaneam, & hac ratione ipſam doctrinam priſtinae puritati eſſe reſtitutam. Quod non in omnibus vitae quoque melioris fructus ſequuti ſint, (quamquam in nonnullis nec hi deſuerunt) id, cum hominum, doctrina ſana non recte uentium, culpa fiat, doctrinae ipſi tribui nequit. Adeoque de reformatione ipſa, ſeu emendatione, quod e re eccleſiae fuerit, & diuinitus facta ſit, non magis in de dubitari poteſt, quam quod plurimi emendationem illam non admiſerint. Eſt enim, ſemperque fuit, mortalium iſta indoles, ut plerique tenebras luci praeferant, quod & ſeruator nos docet; *Iſa. III, 19.*

§. XVII. Quodſi eccleſia quaedam particularis, in ordine ad rem publicam, ſpectetur, non aliter, quam inſtar collegii cuiuſdam, ſeu ſocietatis, a re publica in externis dependentis, ſeſe habet; adeoque & eius directio, qua externa, recte ſummis imperantibus, quibus ſubeſt, tribuitur. * Vnde & eos falli, maniſeſtum eſt, qui eccleſiam vniuerſalem, eam quidem improprie ſic dictam, per modum rei publicae, aut ſtatus cuiuſdam ciuiliſ concepiunt. **

* Eccleſiam namque in politia eſſe, conſtat, vulgoque dici ſolet. Intuitu ergo rei publicae ſi eccleſia conſideretur, non poteſt aliter ſe habere, quam ſocietas quaedam particularis, quae *collegii* nomine uenit. Vti enim eiſmodi ſocietas, ſeu collegium, ex

hominibus variis, paucis aut pluribus, prout ſinis eius poſtulat, vel permittit, ad certum finem inter ſe uenit, componitur; ita etiam eccleſia, in certo loco, intuitu rei publicae comparata eſt. Hinc uero & illud ſequitur, ut reliquas ſocietates particulares, ita &

Q. Q. Q. Q. Q. 2 eccle-

ecclesiam, imperio rei publicae esse obnoxiam. Ecclesiam namque eiusmodi statum esse, qui a potestate imperantium sit immunis, adferri nequit. Scriptura certe sacra nullibi hoc testatur, nec finis ecclesiae istud requirit. Possunt utique certi homines inter se coniungi, ut per legitimam verbi divini transactionem, & sacramentorum administrationem, salutem suam promoveant, ut tamen in reliquis ab imperio principis, aut rei publicae dependeat. Nec aliter, quam societatem particularem aut collegium, ecclesiam spectare licet, et si vel maxime omnes ac singulos ciaves, & ipsos etiam imperantes complectatur. Tum enim iidem homines diversa ratione considerari possunt; nec insolens esse, ut unus idemque homo duplicem sustineat personam, exempla quotidiana docent. Ut vero unicuique societati particulari, seu collegio, ea agere, decernere, constituere, fas est, quae fini eius sunt consentanea, modo tranquillitati publicae non aduersentur; ita de ecclesia quavis particulari idem pronuntiandum. Quod & luculenter illarum ecclesiarum exemplo patet, quae sub ethnicis imperatoribus fuere constitutae. Neque tum imperantes, quantumvis ab ecclesia alieni, eius circulos turbent, ipsa aequitas postulat. Cum vero imperans ipse ecclesiae istius membrum est, non tantum, quae cum imperantibus omnibus, etiam iis, qui christianorum sacris non sunt addicti, illi communia sunt, ei competunt, sed directionem quoque illius societatis, quam ecclesiam vocamus, specialiori ratione merito suscipit. Sine directione enim, quae externa, ecclesia consistere nequit: haec autem cui rectius, quam imperanti summo, tribuatur? cui &, ut imperanti, cura religionis & sacrorum convenit, ne quid inde detrimenti res publica capiat; ut pro loco, in sequentibus, copiosius demonstrabimus. Leggenda, quae solide pro hac sententia differt PYRENDORFIVS, de *habitu religionis christianae ad vitam civilem* §. 41.

Id quidem Romanenses f. cere, constat. Nec mirum, quod faciant, cum ecclesiam externam, seu visibilem, pro ecclesia, proprie sic dicta, habeant, in qua caput, seu princeps, sit ipse Romanus pontifex. Hinc & quaestio apud illos maxime sollempnis, de forma regiminis, quae in ecclesia sit, num monarchica, an aristocratica, an vero democratica? Operosus in ea ventilanda est BELLARMINVS, qui & eum in finem, ex omnibus rerum publicarum formis, monarchiam, aristocratia & democratia quadam temperatam, omnium optimam esse, adserit. Nos vero, inquit, *beatum Thomam, aliosque theologos catholicos sequenti, ex tribus simplicibus formis, monarchiam ceteris anteponimus; quamquam propter naturae humanae corruptionem, utiliore esse censemus hominibus hoc tempore monarchiam, temperatam ex aristocratia & democratia, quam simplicem monarchiam; modo tamen primae partes monarchiae sint, secundas habeant aristocratia, postremo loco sit democratia; de Romano pontifice, l. 1. c. 1. p. 28.* Applicatione hinc ad ecclesiam insinuat, regimen eius nec aristocraticum, nec democraticum, sed praecipue monarchicum esse, acriter contendit, c. 9. p. 62. Consentiant & plerique ex Romanensibus, pro monarchica ecclesiastici regiminis forma pugnantes, quos magno numero laudat CHAMIERVS, *pauperat. cathol. tom. 2. lib. 9. c. 2. §. 16. p. 148.* Nec tamen in eadem ecclesia desunt, qui aliter de regiminis ecclesiastici forma sentiant. Namque MAR. ANT. DE DOMINIS, in notissimo opere, de *re publica ecclesiastica*, & praecipue quidem *libro primo*, id ex insituto agit, ut probe, ecclesiam sub Ckrillo (hoc est, proprie sic dictam illam, & invisibilem) perfectissimam monarchiam esse; Christi vero ministros, qui in terra sint, a monarchia terrena plane alienos, ea ipsa Christi institutione, aristocratice, nec sine aliqua democraticae admixtione, ecclesiam gubernare. Quae eius advertio cum prima-

tum

tum & imperium pontificis plane euertat, mirum non est, plurimos in ecclesia Romana eum impoſuisse; nonnullos etiam omnino reſuisse, vt COEFFETEAV, in l. 4. de monarchia ecclesiae catholicae & Romanae; BECANVM, l. 4. de re publica ecclesiastica, aliosque, quos recenset I. FABRICIVS, theologus Helmſtadiensis clarissimus, in *bibliotheca Fabriciana, part. 2. p. 133*, de DOMINIS adiungere licet EDM. RICHERIVM, quippe qui iridem diſerte diſerit, *Petrum nunquam egisse monarcham, sed omnia negotia communi consensu definiuisse; hist. concilior. general. l. 1. c. 1. §. 5. p. m. 9.* Ex reformatis, vt & nostratribus, plurimi in eam ingressi sunt sententiam, formam regiminis ecclesiastici esse aristocraticam, quam etiam tuetur CHAMIERVS, l. c. c. 2. §. 5. p. 147. Verum non sine grano salis hoc accipiendum esse, facile perspicitur, qui rem omnem paullo adcuratius ponderauerit. De ecclesia, proprie sic dicta, si sermo sit, hoc est, coetu vere credentium, sed hinc inde diſpersorum, cum Christo, ceu capite, coniunctorum, eam monarchiam recte dici posse, dubio caret. Sed quaestio est de ecclesia, improprie sic dicta, & visibili; quae si generatim sumatur, pro omnibus, qui per totum orbem nomen christianum profitentur, eos vnani quamdam societatem, aut rem publicam constituere, dici nequit; cum nec inter se vniti sint, nec commune aliquod caput visibile agnoscant. Nec sane seruatori optimo constitutum fuit, eiusmodi ecclesiam, quae regni cuiusdam mundani speciem haberet, erigere; quippe qui diſerte potius profiteretur, *regnum suum de hoc mundo non esse, lo. XVIII, 36.* Ipse

etiam seruatur, dum inter mortales versatus est, non regis aut principis personam gessit, sed doctoris; quod & de apostolis nominus, qui seruatoris iuniti sunt exemplum. Nec probari vilo documento potest, egisse aliquid apostolos, ex quo colligi queat, eos imperium, proprie sic dictum, sibi tribuisse; cum contra, media, quibus ad conuertendos homines, eosque in fide conseruandos, vsi sunt, luculenter arguant, ab omni eo, quod speciem imperii habet, eos quam maxime alienos fuisse. Hinc ergo cum sequatur, ecclesiam visibilem, generatim si cctatam, nihil minus, quam ciuitatem quamdam, aut rem publicam esse; nemo non videt, de forma regiminis, vtrum monarchica, an aristocratica sit? parum apte quaestionem insitui. Fuisse & euidenter hoc demonstrauit SAM. PVFENDORFIVS, de *habitu religionis christianae ad vitam civilem §. 17. f. recteque §. 32. p. 139.* pronuntianit: *Deinde in ecclesiis formandis non opus est decreto, super certa regiminis forma introducenda; absurdumque sunt adeo quaestiones, monarchica, aristocratica, an democratica forma competat ecclesiae. Hae quippe formae cadunt in statum aliquem, sine ciuitatem, ecclesia autem status non est.* Longe aliter equidem de ecclesia philolophatur PHILIP. HARTMANNVS, in *commentario de rebus gestis christianorum sub apostolis*, praesertim cap. 2. & 3. Sed eius rationibus a me satisfactum in *diff. de concord. relig. christ. statusque civil. cap. 5. §. 9. p. 188. sq.* De ecclesiis particularibus iidem non satis apte quaeri, qua regiminis forma, num monarchica, an aristocratica? gaudeant, nemo non intelligit.

§. XVIII. Fieri interdum etiam solet, vt certi quidam homines, quibus hoc demandatum, nomine ecclesiae aliquid agant, constituentue, qui ideo *ecclesia repraesentatiua* adpellantur; vt totus contra credentium coetus *synthetica ecclesia* vocatur. * Atque huc cum primis *concilia* pertinent, quorum in componendis dissidiis, schismatibus tollendis, & virtus emendandis corrigendisque, eximius, minimeque contemnendus vsus esse potest, si ita, vt decet, cuncta in iis pertractentur. **

* Nimirum & ministerium ecclesiasticum, & concilia quandoque, *ecclesiae repraesentativae* nomine veniunt, quia per ea ecclesia certa quadam ratione repraesentatur. In conciliis namque, ubi plurium ecclesiarum legati adsunt, quilibet ecclesiam illam particularem, a qua missus est, repraesentat; unde, ubi plures eiusmodi legati praesto sunt, inclinet etiam plures ecclesias referunt. Neque tamen hoc ita capiendum, ac si prorsus & omni modo ecclesiae per istos, qui illarum nomine concilio interfunt, repraesententur, cum interdum fieri queat, ut ecclesiae ipsius alia, interdum & melior, sit sententia, quam eius, qui eam repraesentare dicitur, quemadmodum & subinde in ecclesia aptiores, & ad iudicium de rebus divinis ferendum, magis idonei sunt, quam illi, qui eius nomine concilio interfunt. Ministerium porro ecclesiasticum, *ecclesiae repraesentativae* nomen sibi vindicat, quia vox & doctrina pastoris, totius ecclesiae, cui praest, vox & doctrina esse censetur; unde, quae secundum receptam suae ecclesiae sententiam docet, eodem loco, ac si tota ecclesia ea dixisset, habeatur. Sunt &, qui consistoria, *ecclesiae repraesentativae* nomine designant; quae tamen, si adcurate rem diiudices, ipsum principem potius, seu summum imperantem, cuius mandato ius circa sacra administrant, quam ecclesiam, repraesentant.

** Per *concilium*, hominum, qui de rebus ad religionem christianam spectantibus, iudicium ferre apti sunt, congregationem intelligimus, cum in finem institutam, ut ecclesiae commodis, per controversiarum exortarum compositionem, vitaeque & morum emendationem, hinc & disciplinae ecclesiasticae conservationem, aut restaurationem, consulatur. Atque inde, ut, quis finis conciliorum sit, cognoscitur; ita non aliter eum obtineri posse, palam est, quam, si plures eo animi conveniant, ut, ad ductum scripturae sacrae, inquirent, quid de

quaestione, super qua controuertitur, statuendum sit, aut quid ceteroquin e re sit ecclesiae. Unde simul patefecit, essi concilia absolute necessaria non sint, insignem tamen illorum, ad lites dirimendas, pacem ecclesiae conservandam, aut restituendam, aliaque eius commoda promovenda, utilitatem esse posse, si recte instituantur. Experientia equidem docet, pauca concilia fuisse celebrata, in quibus res ita, ut decebat, gesta sit; subinde etiam per concilia auctas potius lites & controuersias, quam finitas & consopitas; veritatem oppressam potius, & obscuratam, quam vindicatam, & illustratam. Sed quod hominum, institutis saluberrimis turpiter abutentium, vitio contingit, id rebus ipsis minime tribuendum esse, manifestum est. Exemplum vero ipsimet praerire apostoli, controuersiam, in ecclesia Antiochena ortam, de obseruantia legis Moisaicae, in concilio Hierosolymitano felici prorsus euentu componentes, *Actor. XV, 1. 2. sq.* Hinc & a concilio isto Hierosolymitano originem conciliorum repetere solent. Repugnat tamen, & in aliam hic concedit sententiam, vir illustris, IUST. HEN. BÖHMERS, in mutua potius veterum christianorum confoederatione, conciliorum originem quaerens. Pacto uimur mutuo in singulis ecclesiis iudicia constituta fuisse, contendit, a tota ecclesia obeunda. Cum vero ecclesiae, in vna quadam provincia sitae, sensim coalescerent, contigisse, ut iudicia, quae ex conventionibus in singulis ecclesiis exercebantur, in communi conuentu ecclesiarum vnius eiusdemque provinciae haberentur, quoties de rebus communibus agendum esset. Atque ita synodos prouinciales fundamentum reliquis omnibus dedisse. Hinc & conuentum apostolorum cum presbyteris, & reliquis ecclesiae Hierosolymitanae membris, concilium fuisse, negat, siquidem illi, inter quos Antiochiae controuersia ista exorta erat, in sententiam ecclesiae Hierosolymitanae com-

compromiserant; ex *compromisso* itaque in illae ecclesiae de hac quaestione actum, decretumque cum aliis ecclesiis non per modum *imperii*, sed *doctrinae* communicatum fuisse; in *dissertationibus iuris ecclesiastici antiqui*, diff. 3. p. 218. seq. item in *emendationibus & additamentis ad Io. Schilteri institutiones iuris canonici*, l. i. tit. 4. p. 19. vt & in *originibus praecipuarum materiarum iuris ecclesiastici*, cap. 4. p. 303. sq. Verum, si & concedatur, partes Antiochiae disceptantes in ecclesiae Hierosolymitanae sententiam compromississe; (quamvis hoc diserte *A. T. XV*, 2. non commemoretur) fundamentum tamen fuit, quod intelligereit, optimam hanc esse, litem istam componendi, viam, si in congregatione quadam ecclesiae Hierosolymitanae controversia haec paulo adcuratius consideraretur. Idque cum eo modo factum sit, quo in conciliis fieri solet, & debet; non video, cur conuentui huic nomen concilii, aut synodi denegari debeat, praesertim, cum & sollempni decreto controversia ista fuerit finita. Cur conuentus isti ecclesiae Hierosolymitanae, qui *A. T. I. & VI.* commemorantur, concilia dici nequeant, manifestum est, cum nec de controversia quadam finienda, nec ecclesiae emendatione instituenda, sed in priori loco de apostoli in locum Iudae, in posterio; i. de diaconorum electione, actum fuerit. Porro, si concedatur etiam, sententiam concilii Hierosolymitani, non per modum *imperii*, sed *doctrinae* cum reliquis ecclesiis communicatam; nobis quidem id non obstat, qui

concilia, in se spectata, imperium aliquod, aut iubendi potestatem habere, non admittimus. De Hierosolymitano autem annon aliter censendum sit, vel inde dubitari poterat, quod apostoli cuncta ex instinctu spiritus sancti egerint, & ideo non tam suo, quam spiritus sancti nomine, sententiam ferant: *visum est spiritui sancto & nobis*, v. 28. Hinc & concilii istius, cuius quippe decisio fuerit *decernere*, longe aliam rationem esse, quam reliquorum conciliorum, ipsemet vir illustris agnoscit, in *ture parochiali*, sect. 1. c. 2. §. 68. p. 37. Quodsi ergo conuentus ille ecclesiae Hierosolymitanae, concilium aliquod, siue synodus fuit; recte etiam conciliorum origo ab eo deriuatur. Si enim vel maxime in aliis conciliis quaedam accesserint, quae eorum aliquod ab Hierosolymitano illo discernim arguant; (qua de re hic non est dicendi locus) sufficit tamen, in eo, quod caput causae est, & in quo praecipua ratio concilii cuiusdam consistit, illa inter se conuenire. Solent adhuc multa alia de conciliis disputari; a quonam conuocanda sint? quinam ius habeant in iis dicendi sententiam? cuiusnam sit eo dirigere? decreta conciliorum vnde vim suam & auctoritatem habeant? quis in iis observandus sit cuncta tractandi modus? Sed de hisce cum alibi copiose & ex instituto agere animus sit, in praesenti quidem nihil addo: Vel *oecumenica* esse concilia, vel *particularia*, & haec vel *nationalia*, vel *provincialia*, vel denique *dioecesana*, itidem notum satis est; vnde nec hisce immorabimur.

§. XIX. Inter ea, quae ecclesiae funesta sunt, magnamque subinde stragem adferunt, praeter doctrinae, morumque corruptionem eminet *schisma*, quippe quo vinculum vnitatis soluitur, dissensionibusque & bellis intestinis, aliisque incommodis grauissimis fenestra aperitur. * Cuius quidem mali is merito censetur auctor, qui schismati occasionem praebuit. **

* Non quaelibet dissensio, sed ea, per quam vinculum vnitatis ecclesiasticae dissoluitur, si visitatum loquendi morem spe-

tes, *schismatis* nomine venit. Tum enim ecclesia in partes velut diuiditur, quod voce *οχιζματος*, ἀπὸ τοῦ ὀρίζαν, a *findendo*, diuidendo,

*dendo, deriuata, recte exprimitur. Cum ergo, qui dissentiant, eosdem non amplius sequi pastores, nec iidem vti sacramentis volunt, & ita altare contra altare erigunt, tum maximo schisma sese exferit, atque in aeruum erumpit. Olim varii modi erant communicationis ecclesiasticae, quos inter litterae encyclicae non vltimum tenebant locum. Hinc quando schisma aliquod oriebatur, commercium illud litterarum encyclicarum tollebat. Legenda, quae de antiquo epistolarum ecclesiasticarum genere FRANC. BERNARD. FERRARIUS commentatur. Inter grauissima autem ecclesiae mala, schismata referenda esse, nemo temere dubitabit. Vbi enim semper in contentiones ac dissidia animi exarsere, ibi reliqua fere omnia, quae ad ecclesiae salutem & aedificationem sunt necessaria, postponuntur: prout tempore belli in re publica subinde omnia perturbantur, cum quilibet hoc tantum agendum putat, vt hosti obuiam eat. Porro dissensiones istae & contentiones odium, iram, obreclationes, & alia peccata grauissima, quae Paulus Gal. V. 20. inter opera carni refert, pariunt. Immo quandoque in violentas vexationes, oppressionesque, & bella atrocissima erumpunt, quae multis mortalium vitae finem adferunt. Quod vinam recentioris aetatis exemplis comprobari non posset! Et intellexit sane Paulus, nihil tristi-
us, nihil funestius temere ecclesiae accidere posse, quam cum in partes scinditur. Hinc cum, eiusmodi dissensiones in ecclesia Corinthiaca esse, intellexisset, vt eas consolaret, omnem adhibuit industriam, vt ex priori ad Corinthios epistola liquet. Obreclatur itaque Corinthios per nomen domini nostri Iesu Christi, vt omnes eadem loquantur, nec sint inter eos exiguata, dissidia, sed vt sint perfecti eadem mente & eadem sententia, 1 Cor. I. 10. Conf. & Gal. I. 7. 15. Rom. XV. 17. 18. Vnde simul, quam graui crimine se obstringit, qui schismatis causa est,*

adparet, cum tot malorum auctor sit; ne quid de mentis vitiis, quae mox indicabo, dicam, quibus eiusmodi homines laborare, ex istis illorum operibus cognoscitur.

** Causam schismati per se praebet, qui arrogantia, pertinacia, humilibusque vitiis inductus, talia agit, ex quibus non potest non ecclesiae diuisio consequi. Ex prauis itaque hominum adfectibus fons praecipuus omnis mali deriuandus. GREGORIUS Nazianzenus causas schismatis in magnis ingeniis, sed imprudentibus & superbis quaerit: φύσις, inquit, θερμοὶ καὶ μεγάλοι τῆς ταρχῆς ταύτης ἄνθρωποι ingenia magna & feruentia tumultus istos, in quibus versantur, excitant; quod si fufius edidisset, orat. 26. quae est, de moderatione in disputationibus seruanda; p. 444. Sed possunt diuersi aut existere, aut concurrere adfectus, qui homines ad eiusmodi quid agendum concitant atque impellunt. Interim & illi inter causas schismatis quod. modo referuntur, & per accedens, vt loqui solent, ad illud aliquid conferunt, qui dotes doctorem suorum nimis admirantur & echant, eosque aliis praeferrunt, & hac ratione non tantum occasionem diuersis partium studiis praebent, sed saepe illorum, quos ita extollunt, prauos adfectus accendunt, aut augent, fouentque. Quem quidem schismatis fontem in Corinthiis notat, &, quo pacto eidem obuiam eundum sit, exemplo suo prudenter offendit Paulus, 1 Cor. I. n. sq. alibique. Immo omnes illi huc pertinent, qui quocumque modo prauos illorum, qui schismata excitare apti sunt, adfectus inflammant, aut fouent, alentque. Si quis autem veritatis studio, animoque sancto, & salutis aliorum hominum cupido ea, quae recta, iustaeque sunt, agat, ita, vt ea omnino intermittere nequeat, alique hinc occasionem schismatis arripiant; immo, si eiusmodi homo grauissimis, praegruissimisque inductus rationibus, ab aliis, qui, quae vera, rectaeque sunt, admittere nolunt, discedat; is quidem, vt*
nullo

nullo modo pro schismatis causa habendus, ita laudandus potius, tantum abest, ut reprehensionem promeretur. Lucem haec ex iis, quae mox dicentur, capient.

§. XX. Non vna autem ratione fieri potest, ut quis schismati occasionem praebeat, eiusque adeo auctor censeatur; si qui scilicet errores, fidei fundamentum labefactantes, foueant, & pertinaciter defendant, nec ab iis se dimoueri patiantur; aut vicissim, si pars quaedam ecclesiae alteram, etsi innocentem, erroris arguat, hinc damnet, reiciat, expellat; * porro, si qui dominatum in alios sine iure sibi vindicant, praefertim, si eo vsque progrediantur, ut nullos imperii sui statui velint limites, & conscientias aliorum vim inferre non dubitent; ** denique si qui ritus, etsi in se indifferentes, aliis obtrudendo, libertate, qua nihil praestantius, nihil pulcrius, eos priuare adnitantur. ***

* Cum fundamentum communionis ecclesiasticae sit vnitas fidei, fides autem sine doctrinae vnitate sibi non conslet; sequitur inde, cum illis, qui errores, fundamentum fidei euertentes ac labefactantes, sectantur, nullam nobis ecclesiasticam communionem esse posse. Communionem itaque ipsimet tollunt, adeoque causam schismati praebeant, qui a veritate discedunt, erroresque capitales admittunt, & pertinaciter defendunt. Cuius rei tot habemus exempla, quot haereticos ecclesia orthodoxa damnauit, atque a communione sua reiecit. Immo & inter Romanos fuere episcopos, qui, haereses damnatas adprobando, essecerunt, ut catholici illorum euitarent communionem, adeoque hoc ipso schismatis existenter auctores. Illastre cum primis est exemplum LIBERII, Romani episcopi, qui, cum exilii molestiis fractus, turpi apostasia pacem cum Arianis iniret, atque Athanasium damnaret; causam iustissimam plurimis catholicorum dedit, communionem eius vitandi, funestique adeo schismatis auctor fuit. Luculenter cuncta exponit orosius, qui vnus ex Liberii presbyteris fuit, & Eusebii martyris passionem scripsit, quam lib. 2. miscellaneorum STEPH. BALVZVS exhibet, ex qua, quae huc pertinent, recitatio LA PLACETTE, in obseru. hist. eccles. part. poster. obseru. 4. p. 137. sq. Nec

AUD. TH. DOGMAT.

praetermittenda, quae de VIGILIO, Romano itidem episcopo, ecclesiastici annales produnt. Notissima est de tribus capitulis (quorum nomine THEODORI Mopsuesteni, THEODORETI, & IBA scripta veniunt) controuersia. Haecce capitula Vigilius, Iustiniani imperatoris auctoritate inductus, condemnauit, cum antea defendisset, eumque in finem *iudicatum* ad Mennam scripsit. Quod ipso, dum Chalcedonensis concilii decreta conculcas videbatur, plurimi id aegerime ferebant, indeque adeo schismatis tum exorta occasio. Rem omnem ita exponit ROSIVS, cardinalis, ut, quod volumus, mirifice confirmetur. *Vbi primum, inquit, occidentales ecclesiae Vigilius iudicatum, ac noua principis edicta innotuerunt, conuenerunt singuli, ac deplorare synodi Chalcedonensis auctoritatem a Vigilio depressam, proditam ab illo fidem, & ecclesiam prauo dogmate imbutam. Africani non modo iudicatum non approbarunt, sed eidem consentientes ecclesiasticae communioni priuauerunt; idem ab Illirici episcopis factum &c. diff. hist. de syn. quinta, c. 4. p. m. 19.* Non ergo nefas, etiam Romanos episcopos communionem discedere, si is praua tueatur dogmata, cum id Africani pariter ac Illirici episcopi fecerint. Schismatis autem illius non alius profecto auctor, quam Vigilius. Duobus huius pontificibus, Liberio & Vigilio, tertium addere

Pppp ppp possem,

dossem, HONORIVM, ob adprobatum Monothetarum errorem, a synodo oecumenica sexta, immo deinde & ab aliis conciliis, & pontificibus damnatum. A quo dum recte sentientes discesserunt, non hisce sane, sed Honorio, schismatis culpa tribui poterat. Sed notiora hæc sunt, quam vt hic fufè repeti debeant. Legenda, quæ de hoc pontifice commentatur, quem antea iam laudavimus, 10. la PLACETTE, l. c. *obseru.* 12. p. 217. f. Et ita quidem intelligitur, quo pacto, qui errores capitales fouent, ac pertinaciter defendunt, schismatis auctores fiant. Eodem vero loco habendos, qui homines innocentes erroris arguunt, hinc & damnant, reiciunt, expellunt, manifestum est. Non enim, qui sine causa eiicitur, expelliturque, vinculum vnionis soluit, sed qui illum eiicit atque expellit. Accedit tamen plerumque, quod, qui innocentes hunc in modum expellant, ipsimet in erroribus versantur, eosque adeo, qui illos non adprobant, ferre nolunt; vnde duplici nomine pro causa schismatis recte habentur.

* Vinculum vnitatis non aliter in ecclesia conseruari potest, quam, si primum quidem veritatem omnes sciant, tum modestiae, mansuetudini, caritati serio studeant, vt apostolus docet, *Ephef. IV, 2, 3*. Qui ergo imperare cupiunt, dominatumque in alios sine modo sibi vindicant, vt vnionis vinculum hoc ipso soluunt, ita schismatis rei sunt. Proprium hoc iam olim fuisse videtur Romanis episcopis. vt se esserent supra alios, dominatumque sibi tribuerent, vnde non semel schismatis occasio. Iam secundo post Christum natum sæculo, cum de die, quo celebrandum esset paschatus festum, lis exorta esset, victor, episcopus Romanus, impotentis animi adfectu abreptus, in orientales ecclesias, ab occidentalibus dissentientes, excommunicationis vibrare fulmen non dubitabat: καὶ ἐπὶ τῶν γε διὰ γραμμάτων, ἀποιμνήτους ἄρδην πάντας τῆς ἑκκλησίας ἀντιθέτων ἀδελφῶν; *datisque litteris vniuersos, qui*

illie erant, fratres proscribit, & ab unitate ecclesiae prorsus alienos esse, pronuntiat, vt EVSEBIUS loquitur, *hyst. eccl. l. 5. c. 24. p. m. 192.* Quod Victoris facinus non omnibus placuisse episcopis, idem EVSEBIUS addit, qui ex aduerso Victorem hortati sint, vt ea potius sentire vellet, quæ paci & vnitati, caritati-que erga alios congruerent; exstare etiam eorum litteras, quibus Victorem acerbius perstringant, (πληκτικῶτερον καὶ διεικτιμώντων τὸν Βικτωρ) in quibus & IRENEVS nomine fratrum, quibus in Gallia praeerat, epistolam scripserit, in qua equidem defenderit, solo die dominico resurrectionis domini mysterium esse celebrandum, Victorem autem προσκλήτους, *decenter*, admonuerit, ne integras Dei ecclesias, morem a maioribus traditum custodientes, a communione abscinderet; l. c. Idem & SOCRATES confirmat, qui Victorem ἀμετρά θρασυδείητα, *immodico iracundiae aestu succensum*, quarto-decimanis, qui in Asia erant, excommunicationis libellum misisse, pronuntiat; *hyst. eccl. l. 5. c. 22. p. m. 284.* Pari ratione & sæculo III. STEPHANVS, Romanus episcopus, praecipiti nimis animi impetu in transuorsum aqus, Cyprianum, & quæ cum illo faciebant, ecclesias a communione ecclesiastica remouit, schismaticæ occasionem praebeuit. Et si enim Cyprianus in eo errabat, quod omnes sine discrimine haereticos, ad ecclesiam catholicam redeuntes, rebaptizandos statueret; non rectius tamen ipse sentiebat Stephanus, omnes sine baptismo admittendos, adserens, vt supra iam obseruauimus. Elati praeterea animi, & dominatum quaerentis, documentum erat, quod eiusmodi dissentium non ferens, statim ad excommunicationem prouolabat. Conferenda hæc de re omnino FIRMIANI epistola, quæ inter *epistolas Cypriani* 75. est, p. m. 329. edit. *o. j. er. Cypriani*, quæ Amstelodami 1700 prodijt. Non ab similia hæc sunt, quæ IULIVS I. Romanus itidem episcopus, in causa quidem optima, pro Athanasio, sed animo nimis

arrogante, egit, quae apud SOCRATEM legi possunt, *hist. eccl. l. 2. c. 17.* cum primis apud SOZOMENVM, *l. 3. hist. eccl. c. 8.* Atque haec velut praeludia quaedam fuere, quae demonstrarent, quo animo Romani pontifices, ad summum potentiae fastigium euecti, futuri essent in eos, qui iustissimis etiam de causis, praesertim, si de illorum auctoritate & imperio, quod sibi in orbem christianum vniuersum arrogauit, ageretur, ab illis dissensuri essent.

*** Etsi cum rituum ac caerimoniarum diuersitate vnitas fidei omnino consistere potest, saepe tamen contingit, vt hinc schismatis quaedam occasio exoriat. Cuius quidem culpam penes eos est, qui ritibus, caerimonisque aliis vtentes, ferre nolunt; quin, intempestiuo zelo in transuorsum acti, eos damnant, reiciunt, a communione ecclesiastica excludunt. Exemplum VICTOR, quem antea commemorauimus, Romanus episcopus, orientales ecclesias, ob controuersiam de die, quo festum paschatos celebrandum sit, damnans, iterum praeberet. Referendae huc etiam sunt, quae ob disciplinam ecclesiasticam quandoque enascuntur dissensiones, praesertim, si quidam eo vsque procedant, vt eos, qui eundem, quem ipsimet confectantur, errorem probare nolunt, ceu impuros & profanos, a communione sua remoucant. Huius generis Nouatianum atque Donatiticum schisma fuit, quorum illud saeculo tertio, hoc autem saeculo quarto, mirum in modum adflixit ecclesias, turbasque grauissimas excitauit. Vtriusque *episcopus* fuit, collapsae disciplinae ecclesiasticae restauratio, vitaeque solutionis, in plurimis christianorum, ad pristinam feruorem reuocatio: vnde magna sanctitatis, vtilitatisque inde sperandae, species; quae tamen mox euanuit, cum rigore nimio, fastuq; & aliorum contemptu, animum proderent, simulque funesta excitata dissensione, plurima ecclesiae attraherent mala. Vnde nec CYPRIANO, nec CORNELIO, episco-

po Romano, nec DIONYSIO Alexandrino, quod Nouatiano; nec OPTATO Mileuitano, nec AVGVSTINO, quod Donato & Donatistis sese opposuerint, eosque acriter reprehenderint, vitio vertendum. Atque hinc, quanta schismata eiusmodi secum vehant mala, intelligere licet, quod Donatistarum cum primis exemplo luculenter ostendit OPTATVS, quem iam laudauimus, *libris 7. de schismate contra Parmenianum.* De vtrisque, & Nouatianis, & Donatistis, ex recentioribus IO. FORBESVS, diligenter distinxit *instru. l. 1. c. 3. sq.* qui & communes seu consimiles potius, eorum errores fuisse, docet: 1) *arrogantem professionem perfectae iustitiae, cum superbo aliorum fastidio;* 2) *quod inuicem consortium pollui crediderint in istos, ita vt nullam ibi esse ecclesiam, dicerent, ubi tolerarentur iniqui;* 3) *quod utrique dixerint, se solos esse Christi ecclesiam, l. c. 5. p. 75.* Schismatis Donatistarum historiam accurate tradit ITRICVS, peculiari *dissertatione*, quae secunda est in *heptade dissertation. in adpndice dissertationis de haeresi archis acui apostoli. p. 241. sq.* Nec praetermittendae hic sunt illorum dissensiones, qui ad eundem episcopatum adspirant; qui si adsecas atque sectatores, ad partium studia fouenda aptos, inueniant, non possunt non schismata, ecclesiae longe funestissima, inde oriri. Ipsius Romanae sedis hoc exemplo constat, ob quam vixit sex, vel vt alii volunt, triginta eiusmodi schismata exorta sunt; inter quae tamen maxime eminet illud, quod an. 1378 inter Vrbanum VI. & Clementem VII. enatum, per quinquaginta fere annos durauit, ecclesiamque misere adflixit, donec a concilio Constantensi, submotis tribus, qui vna regnabant, pontificibus, quartus, Martinus V. eligeretur. Quod quidem schisma ex instituto, peculiari libro THEODORICVS a NIEM descripsit. Conferenda, quae summam de eo tradit HEIDEGGERVS, *hist. papat. period. 5. §. 138. sq. p. 172. seq.* cum primis autem vir longe do-

pppp ppp 2 cliss-

diffimus FRICKIVS, in *diff. de schismate protestantibus immerito imputato*, quae *Zosimo* eius in *Clemente XI. reditu* addita est, c. 1. §. 12. vbi & reliqua circa sedem Romanam

exorta schismata enarrat, quemadmodum & in praecedentibus, iis, quae tum de dogmatico, tum de rituali schismate diximus, lucem adfundit.

§. XXI. Qui autem errores, & vitia ecclesiae corruptae, bona fide de-
tegent, veritatemque in apicem producant, ideoque ab iis errorum re-
ceptorum, superstitionisque paternae tenacibus, a communione ecclesia-
stica reiciuntur, & expelluntur, ut iure meritoque illos deinceps, qui ita
erga eos se gesserunt, fugiunt, ita nulla ratione schismatis cuiusdam argui
possunt. Vnde & patet, quam inique Romanenses agant, dum hancce in
nos transferre culpam adnuntant. *

* Non enim proteſtantes, sed Romanen-
ses, funestissimi schismatis, quod deplorari
satis nequit, auctores esse, evidentissimis de-
monstrari rationibus potest. Corruptissi-
mum fuisse ecclesiae statum, priusquam
controversiae illae, inter nos & Romanen-
ses, excitarentur, tot testimoniis, quae FLA-
CIUS, in *catalogo testimonii veritatis*, aliique
produxerunt, probari potest, ut nullo pacto
negari queat. Neque tantum in ridiculis &
caerimoniis naevi quam plurimi irrepse-
rant, sed doctrina ipsa erroribus gravisimis
& capitalibus deprauata, immo ipse cultus
Numinis institutis idololatricis contamina-
tus erat. Haecce vitia minime sperenda dum
indicabant maiores nostri, eaque ut emen-
darentur, petebant, nihil sane, quod repre-
hendi debeat, egerunt. Sed tantum abest,
ut postulatis illorum longe acquilimis lo-
cus relinqueretur, ut potius, quae corrigi
debeant, ceu roſta & bona defenderentur,
& tandem in concilio Tridentino partim
utrumque palliarentur, partim confirma-
rentur. Iam vero cum iis, qui errores capi-
tales, & abusus idololaticos fouent, & per-
tinaciter defendunt, nullam nobis commu-
nionem esse posse, ad §. *prae.* probauimus.
Schismatis itaque auctores ipsimet Roma-
nenses sunt, dum errores istos & vitia emen-
dare noluerunt. Immo non tantum emen-
dare noluerunt, sed nos fratres, nullius erroris
conuictos, nullius criminis reos, ob solam

veritatis professionem, & postulatam eccle-
siae emendationem, damnarunt, expule-
runt, proscripserunt. Illos autem, quibus
talita contingunt, frustra pro schismaticis
reputari, iidem demonstratum est. Si
porro illi schismatis auctores dicendi, qui
dominatum in alios nullo iure sibi vindic-
ant, vimque illorum animis, rectiora edo-
ctis, inferre conantur; equis dubitet, Ro-
manos pontifices schismatis huius auctores
esse? qui ambitioni suae nec modum, nec
finem ponentes, ea omnino, quae soli Deo
conueniunt, sibi tribuere ausi sunt, & in
dissentientes quosvis igne & gladio saeuire,
pulcrum, immo pium & aequum esse, duxe-
runt. Si denique schismatis auctores & illi
censentur, qui circa ritus & caerimonias
nullum ferre dissentium possunt; multo
magis istius criminis rei erunt, qui ritus im-
pios & idololaticos per vim alius obtrudere
conantur, quod, Romanenses facere, const-
tat; quo ipso, dum nobis necessitatem, ab
illorum communione discedendi, impo-
nunt, habent utique, quod sibi, non autem
nobis imputent. Nec est, ut quis existimet,
Romanos pontifices, velut infallibilitatis
quodam praesidio munitos, eos esse, in quos
schismatis culpa non cadat. Non semel
enim, sed saepius eos haecce crimen admi-
sisse, & ecclesiae annales testantur, & exem-
plis luculentissimis ad §. *prae.* docuimus.
Quanto contra studio nos fratres schisma
illud

illud declinauerint, pacemque & concordiam quaesuerint, id vnice petentes, ne talia sibi obtruderentur, quae sine peccato, grauissimaque Numinis offensione admittere non poterant, vel ex iis patet, quae maiores nostri in *Augustana confessione* circa finem p. 44. hunc in modum profitentur: *Facile autem possunt episcopi legitimam obedientiam retinere, si non orgerent seruare traditiones, quae bona conscientia seruari non possunt. Nunc imperant coelibatum, nullus recipiunt, nisi iurent, se puram euangelii doctrinam nolle docere. Non petunt ecclesiae, vt episcopi honoris sui iactura faciant concordiam, quod tamen decebat bonos pastores facere. Tantum petunt, vt iniusta onera remittant, quae noua sunt, & praeter consuetudinem ecclesiae catholicae recepta.* Et paucis interiectis: *Quod, si non potest imperari, vt relaxentur obseruationes, quae sine peccato non possunt praestari; oportet nos regulam apostolicam sequi, quae praecipit, Deo magis obedire, quam hominibus. Petrus vetat episcopos dominari, & ecclesiam imperare. Nunc non id agitur, vt dominatio erigatur episcopis, sed hoc vnum petitur, vt patiantur, euangelium pure doceri, & relaxent paucas quasdam obseruationes, quae sine peccato seruari non possunt. Quod si nihil remiserint, ipsi viderint, quomodo Deo rationem reddiduri sint, quod perniciosa sua causam*

schismati praebent. Non poterant vtique luculentiori ratione suam demonstrare innocentiam. Longe aequissima sunt, quae petunt. Haec, dum denegabant Romanenses, sola horum pertinacia schismati causam praebuit. Similia his sunt, & non minus luculenta, quae itidem confessores pii in *apolog. Augustanae confessionis*, art. 7. p. 240. pronuntiant; quae, cum ab omnibus legi queant, vt hic a nobis repetantur, necesse non est. Exprobrant equidem nobis Romanenses secessionem, non expectata concilii sententia, indeque schismatis in nos transferre culpam conantur. Sed vt ipsimet, non expectata concilii sententia, nos iam damnarunt, & in haereticorum retulerunt numerum; ita probe maiores nostri intellexerunt, frustra in eo, qui tam erat, rerum statu concilium liberum, & in quo non omnia ad pontificis Romani nutum agerentur, expectari, cuiusmodi & Tridentinam synodum non fuisse, ipse euentus docuit. Legenda, quae erudit ad hanc abiectionem FRICKIUS respondet, in *dissertatione* antea iam laudata, de *schismate protestantibus immerito imputato*, c. 2 §. p. 179. f. Quo pacto argumenta, quibus veteres ecclesiae doctores suo tempore contra schismata pugnarunt, Romanensibus opponi queant, ostendit FORBESIVS, in *struct. histori. theol.* l. 14. c. 6. p. 718. sq.

§. XXII. Non minus vero & intempestium pacis, concordiaeque studium, ecclesiae nocet; quo illi, qui errores, etiam tales, qui fundamentum fidei euerunt, fouent, in communionem ecclesiasticam recipiuntur, falsaque eiusmodi dogmata saluti nequitiam noxia iudicantur. Cuiusmodi quidem lucis & tenebrarum, veritatis & erroris commixtio, siue coniunctio, *syncretismi* nomine venire solet. *

* Pacis concordiaeque studium satis laudari nequit; modo doctrinae veritati, puritati labem non adspargat, atque hinc maximum ecclesiae adferat incommodum, noceatque plurimum, tantum abest, vt proficiat. Atque hac ratione, si vitium contrahat, a Cretensium, sepositis tantisper,

non autem compositis intestinis dissidiis, arma viresque contra hostem externum coniungentium, moribus, *ευκρίνεια* vocari solet. Obseruant nonnulli, PAREVM primum fuisse, qui in libro de *visione & synodo euangelicorum*, c. 12. ad pacem ecclesiasticam hancce vocem transulerit. Vt res ipsa

eo rectius intelligatur, eiusmodi dissidentium ad communionem ecclesiasticam coniunctio hac voce significatur, qui errores, fundamentum fidei euercentes, fouent. Namque ad illos quod attinet, qui errores non fundamentales tuerentur, nihil obstat, quo minus in vnam fidem, hinc & communionem ecclesiasticam nobiscum coalescant. Quod multo magis de iis censendum, qui ritibus tantumque caerimoniis differunt; modo innoxii ritus sint, & nihil idololatriæ, aut quod ceteroquin ferri non debet, secum velant. Recte namque maiores nostri in *August. conf. art. 7. p. 11.* pronuntiant: *Aliteram unitatem ecclesiae satis est, consentire de doctrina euangelii, & administratione sacramentorum. Nec necesse est, obique esse similes traditiones humanas, seu ritus & caerimoniae, ab hominibus institutas; sicut inquit Paulus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus, & pater omnium &c.* Coniunctionem autem non qualemcumque, sed ecclesiasticam intelligimus, cum sincerissimum, qui in vitio ponitur, inde oriri, adferimus. Quin enim ciuili vnione in vna ciuitate aut re publica inter se coniungi queant, qui dogmatibus etiam fundamentalibus a se inuicem dissentiunt, nullum prorsus est dubium. Namque, vt hac ratione se inuicem tolerant, qui in vna ciuitate sunt constituti, naturalis aequitas postulat; eo magis autem ad hoc sunt obligari, cum pacta insuper & conuentiones publicae, quae hoc exigunt, accedunt. Dissidentes vero in dogmatibus fidei, licet hac ratione tolerari possint, immo debeant; non tamen de ipsis erroribus perinde est existimandum. Hos enim qui tolerandos putant, eos simul ita comparatos esse, arbitrantur, vt nullum saluti impedimentum adferant, quod salua veritate de dogmatibus fundamentalibus adferri nequit. Est tamen inter ipsos etiam errantes discrimen aliquod obseruandum. Aliter enim de illis, qui ex simplicitate aut imbecillitate quadam

errant, aliter de iis, qui rectiora facile cognoscere possent, si vellent, & errori intemperatiam addunt, existimandum, res ipsa docet. Etenim erga illos mansuetudine vtendum, vt in rectam viam reducantur, nec damnationis statim ferendam sententiam; ipsi semet apostolus nos conducet; *Rom. XII, 1. c. XI, 1. Gal. VI, 1.* Lectu digna, quae sapienter hac de re monentur, in *praefatione formulae concordiae*. Sed haec quidem, vt veritati ipsi doctrinae caelestis nullum damnum adferunt; ita eos, qui intempestiua lenitate erga illos vtuntur, qui reprehendendi potius, & acriter corripiendi erant, aut omnino fratrum loco habent, quos, seu veritatis hostes, fugere & auerſari debebant, hinc & ipsimet, tolerando errores capitales, veritatem produunt, vereque adeo sinceritatis rei sunt, grauissimum sese obstringere peccato, manifestum est. Sanctissimus enim vates Esaias, vae! illis diserte adiunctat, qui lucem in tenebras, & tenebras in lucem commutant; *c. V, 20.* Hoc vero illi faciunt, qui, quae fidem tollunt, talia non esse, nec aeterna homines priuare salute, sibi aliisque persuadere admittuntur. Cumque, vt a pseudo-prophetis, seu falsis doctoribus nobis caueamus, ipse seruator nos admonuerit; *Matth. VII, 15.* detegere potius & refutare, quam emollire & extenuare errores debemus, qui aeternam attrahere possunt perniciem. Neque veritas, puritasque doctrinae conseruari aliter potest; quam tamen, vt illibatam retineat, id vel maxime cordatus ecclesiae doctor datum sibi credit. Semine enim, quod est ipsum verbum Dei, per errores corrupto, quales demum exspectabit fructus? Hoc itaque est, quod toties, tamque diligenter Paulus apostolus inculcat, vt doctrinae, quae in ecclesia proponitur, rationem habeamus, eiusque custodiamus puritatem; *1. Tim. II, 16. c. VI, 3. 2. Tim. I, 13. c. III, 14. sq.* Quamobrem & eos, qui errores dissimulant atque tuerentur, arguere & increpare nos idem gentium

tium doctor iubet, *Tit. I, 9. seq.* immo vt testemur, nobis nihil cum iis commune eorum euitemus consortium, & re ipsa adeo esse, nos adhortatur; *Rom. XVI, 17.*

§. XXIII. Cumprimis vero maxima, grauissimaque mala christianæ ecclesiæ attulit, & adhuc adfert, *anti-christus*, eminentissima quadam ratione ita dictus. Etsi enim omnes illi, qui talia docent, aut agunt, quæ doctrinæ veræ Christi & apostolorum repugnant, hocce nomine designari queant, & aliquando designantur; * diserte tamen scriptura sacra certum aliquod hominum genus indicat, & per characteres describit, cui præcipua quadam ratione hocce nomen sit tribuendum; 2. *Thess. II, 3. 4.*

* Sic Ioannes eum, qui negat, *Iesum esse Christum*, ἀντίχριστον vocat, i. ep. II, 22. Et iterum: omnem spiritum, qui non confitetur, *Iesum Christum in carne venisse*, minime ex Deo esse, sed hunc esse spiritum anti-christi, pronunciat, c. IV, 3. Immo addit, eiusmodi anti-christum, & venturum, & iam adesse; ὁ ἀντιχρῖστος ὅστις ἔρχεται. καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἡδε. Fuerunt enim iam tum, qui de Christo, eiusque tum diuina, tum humana natura non recte sentirent, qui adeo, vt omnes, qui veræ de Christo doctrinæ repugnant, *anti-christi* nomine in generali significatione designari possunt. Cumque numquam non eiusmodi homines in ecclesiâ exstiterint, dicere omnino Ioannes potuit, eos & tum iam fuisse, & porro venturos; quamquam simul

dum de venturo anti-christo loquitur, ad eum, qui κατ' ἐξοχήν talis est, respicere potuit, in cuius quippe doctrina complexus quidam variarum hæresium conspicitur. Quem in modum &, quæ idem apostolus, i. ep. II, 18. effatur, capi possunt: *filioli, vltima hora est, & quemadmodum audiistis, quod ὁ ἀντιχρῖστος (anti-christus κατ' ἐξοχήν sic dictus) venturus sit, & nunc iam ἀντιχρῖστος πολλοί, anti-christi multi (hæretici, præcursorum anti-christi) sunt.*

** Præsertim si & conferantur loca *Dan. XI, 36 sq. i. Tim. IV, 1, 2, 3. apoc. XIII, n. sq. c. XVII, 1. sq.* Nec temere est, qui hac de re dubitet, etsi magnopere, quisnam ille anti-christus sit, qui rerum diuinarum periti esse volunt, inter se dissentiant.

§. XXIV. Enimuero non de vno tantum homine, sed de pluribus, sibi inuicem succedentibus, qui tamen, quod eiusdem plane sint indolis, vel vnus homo videri queant, quæ de anti-christo scriptura tradit, intelligenda esse, vel ex regni eius, quod erecturus erat, duratione intelligitur. * Characteres vero eius sunt, quod dominatum plane tyrannicum in ecclesiâ vniuersam sibi vindicaturus; ** immo &, quod ea sibi sit adserturus, quæ soli Deo sunt propria; *** quod grauissimam doctrinæ sacrae cultusque diuini corruptelam sit inuecturus, & propugnaturus acriter; * quod omnes eos, qui ausibus eius se opponunt, summa crudelitate sit oppressurus; ** omne denique nequitiae & fraudum genus, vt imperium suum augeat, perpetuumque reddat, adhibiturus. ***

* Subinde equidem scriptura sacra de anti-christo, tamquam de vno homine loquitur, vt cum 2. *Thess. II, 2, 3. ὁ ἀνδραποπος τοῦ ἀμαρτανίου*, item ὁ υἱὸς τοῦ ἀπολλοῦς, rursus: ὁ ἀντικείμε-

νος, dicitur, & i. *Ioan. II, 18.* per eminentiam ὁ ἀντίχρῖστος. Quod auide Romanenses arripiunt, vt inde euincant, Romanum pontificem a nobis perperam pro anti-christo haberi;

haberi; cum non vnus, sed multi sint, qui Romanae ecclesiae, ac eo etiam tempore, ad quod anti-christi originem referimus, praefuerint. Quemadmodum autem infrequens non est, vt integraliquis populus vt homo, seu persona quaedam moralis repraesentetur, quod vel ex *Es. l. 5. 6.* liquet; ita nihil obstat, quo minus integra ista Romanorum pontificum, sibi inuicem succedentium, series, cum illorum adflectis ac satellitibus, vt vna quaedam persona moralis exhibetur. Quae de re & eo minus dubitandum, quia, quae de anti-christo *2. Thess. II. 3. 4.* alibi referuntur, ita comparata sunt, vt nec ab vno homine, nec eo tempore spatio, quod vnus hominis aetati responderet, peragantur. Accedit, quod Paulus ipse *1. Tim. II. 1.* de anti-christo illo magno, & *αὐτὸς ὡς* sic dicit, vt de pluribus hominibus, loquatur. Quae loca non aliter inter se conciliari possunt, quam, vt persona quaedam moralis, seu multorum hominum complexus intelligatur, vbi anti-christus, vt vnus homo describitur.

****** Hoc ipsa vox *καθίσθησθαι* indicat, quippe qua in eminentiori significatione is designatur, qui Christo se opponit, ita vt ipse in ecclesia esse velit, quod Christus in ea est. Iam vero, vti Christus est caput & rex ecclesiae; ita idem videri vult anti-christus, adeoque dominatur in ecclesiam sibi vindicat, eumque tyrannico plane modo exercet. Idemque vox *καθίσθησθαι*, qua Paulus *2. Thess. II. 4.* vtiur, denotat, quippe qua is innuitur, qui se Christo, seu vero ecclesiae domino, opponit. Rem ipsam exprimit apostolus, quando dicit, quod *in templo Dei vt Deus sedet*. Vt enim *sedere* imperii & dominationis signum est, *ps. CX. 1.* ita templum ecclesiae symbolum esse, constat. Non ergo aut inter Iudaeos, aut inter ethnicos, sed in media ecclesiae christiana quaerendus est anti-christus; cum *in templo Dei sedent*. Recte id maioribus nostris observatum, dum *in tr. de potestate & primatu papae*, qui

articulis Smalcaticis subiunctus est, ita verba faciunt: Paulus de scribens anti-christum, vocat eum aduersarium Christi, extollem se super omne, quod dicitur aut colitur (vt) Deus, sedentem in templo Dei, tamquam Deum. Loquitur itaque de aliquo regnante in ecclesia, non de regibus ethnicis: hunc vocat aduersarium Christi, quia doctrinam pugnantem cum euangelio exegitaturus sit, & is arrogabit sibi auctoritatem diuinam; *p. 348.*

******* In templo namque Dei, vt Paulus *2. Thess. II. 4.* ait, *sedebit, & dñs*, vt Deus hoc est, ea sibi vindicans, quae soli Deo sunt propria, adeoque se pro Deo quodam vendicans. Eodem pertinet, quod ibidem dicit, fore, vt se erigat, *ὅτι πάλαι δεχόμενοι διὰ τὸ αἰσθάνεσθαι*, super omne id, quod dicitur aut colitur vt Deus; hoc est, super omnes magistratus, reges, principesque. Quo ipso potestatem vere diuinam sibi tribuit, cum soli Deo proprium fit, quod sit rex regum, & dominus dominantium.

***** Hanc doctrinam corruptionem Paulus vocat *ἀπάτη τοῦ ἀδελφίου*, de. eptionem iniustitiae, in iis, qui pereunt, *2. Thess. II. 10.* Quae quidem corruptio doctrinae, vt *ἀποστασία* a fide in ipso anti-christo arguit, ita cum plurimorum hominum seductione est communis. Et *ἀποστασία*, siue de. sectionem a fide Paulus diserte designat, *2. Thess. II. 3.*, qui & *1. Tim. II. 1.* scribit: *spiritus autem diserte dicit, fore, vt posterioribus temporibus desistant quidam a fide &c.* Plurimos autem mortalium, imo integras gentes, populosve hac ratione seductum iri, Ioannes eleganter docet, quando *apocal. XI. 1.* anti-christum sub emblemate magnae meretricis exhibet, quae sedet apud aquas multas. Nimirum per aquas gentes, populosque designantur, hinc statim addit: *cum quae fuerunt reges terrae, & cuius fornicationis vino inebriati sunt incolae terrae*; v. 2. Medium vero indicaturus, quo mulier ista meretrix, seu anti-christus, tot gentes populosque, tot reges ac principes, seducturus sit, ita loqui-

loquitur: *Et mulier illa amicta erat purpura & cocco. & inaurata auro, & lapideis pretiosis & margaritis, habens aurum in manu sua poculum, plenum abominationibus & immunditie fornicationis suae; v. 4.* Pretiosus ille mulieris ornatus, pompam iugentem, externumque splendorem, quo animos mortalium fascinatorum sit anti-christus, significat; quemadmodum potus, quem hominibus propinat, siue philtum, quo omnium animos sibi sit conciliaturus, ipsam doctrinam falsam, ad incautos egregie decipiendos comparatam, denotat. Dumque nihil omnino intermissurus est anti-christus, ut potionem suam amatoriam omnibus suauem & gratam reddat, sub magna orthodoxiae specie doctrinam suam proponit, certissimam salutis spem omnibus promittens, qui ei fidem sint adhibitori; idque per poculum illud deauratum, sed plenum abominationibus & immunditie fornicationis eius, nobis ob oculos ponitur. Referre huc licet singularis sanctitatis adfectionem, itemque miraculorum iactationem, cum & hac ratione eo plures decipi queant, erroresque facilius & latius propagentur. Quod adeo & Paulus innuit, quando, aduentum anti-christi fore, adserit, κατ' ἐπίγνωσιν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ δύναμι, καὶ σημείοις, καὶ τέχναις ψεύδους; 2 Thess. II, 9.

** Dum enim anti-christus se *super omnia effert* (ὑπερῖσθμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενος θεὸν ἢ εἰς θεῶν) 2 Thess. II, 4. non potest non opprimere & conculcare omnes, qui quacunque ratione, cum primis testimonio veritatis, impiis eius ausibus obuiam eunt. Hinc & magna illa meretrix, quae imaginem anti-christi exhibet, *chiria* dicitur sanguine sanctorum, & sanguine martyrum lesu, ob multitudinem illorum, qui

ob testimonium veritatis, & quia tyrannico anti-christi imperio sese opposuerunt, occisi sunt; Apocal. XVII, 6. Dumque capite sequenti XVIII. Ioannes poenam illius meretricis describit, v. 24. dicit: *Et in ea inuentus est sanguis prophetarum & sanctorum, & omnium, qui mactati sunt in terra.* Omnium nimirum, qui (ob testimonium veritatis, seu religionis causa) mactati sunt, caedes, anti-christo, seu meretrici illi magnae imputari, affirmatur, quia omnia exempla persecutionum & afflictionum, ecclesiae quocumque tempore illatarum, non tantum imitatura, sed & superatura esset, hinc & summam velut, ac complementum, omnis sanguinis innocentium hominum effusi, exhibitura.

*** Hoc itidem per emblemata illud mulieris meretricis Ioannes uos conducet, Apocal. XVII, 1. seq. Quae enim corpore quaelum faciunt mulieres, omne fraudum ac fallaciarum genus adhibent, ut incautos irretiant, & irretitos firmiter teneant, ne lucro inde excidant sperato. Huc & ornatus ille splendidissimus, antea commemoratus, pertinet, eo quippe vnice comparatus, ut decipiantur, qui sibi non cauent. Innumera autem sunt fraudum atque fallaciarum genera, quibus aliis obfunderet caliginem, suaeque & auctoritati & potentiae consulere potest ὁ ἀντιχριστός; quorum pleraque antea iam attigimus; ut orthodoxiae, qua doctrinam, sanctitatis, quae vitam moresque, species; rituum & caerimoniarum pompa; miraculorum iactatio, simulatio & hypocrisis, & quae alia sunt eiusdem generis, quorum quotidie e quidem vbiq; non tamen illustriora aut eminentiora alibi, quam in anti-christo, occurrunt exempla.

§. XXV. Hiscе characteribus si addamus locum, seu praecipuum imperii eius sedem, tempus, amplitudinem imperii, opes, potentiam, iniquitatis eius manifestationem, imperiiq; imminutionem, sequuturamque hinc

BVD. TH. DOGMAT.

Qqqq qqq

tandem

tandem destructionem; * non errabimus, si Romanos pontifices pro anti-christo isto habeamus, nec commitemus ideo quidquam, quod iure reprehendi queat. **

* Ad locum, seu praecipuum imperii, quod *est vnde dicitur* in orbem christianum sibi vindicavit, sedem quod attinet, ea vel maxime hic in censum venit, cum characterem longe luculentissimum, ex quo dignosci possit, exhibeat. Eam vero primum paullo obscurius designat Iohannes, quando, in fronte magnae meretricis nomen eius scriptum fuisse, docet: *mysterium: Babylon illa magna, mater fornicationum & abominationum terrae; Apocal. XVII, 5.* Id vero, cum de Babylone illa, quae olim fuit, & quae iam pridem regum, rerum potentium, sedes esse desierat, intelligi nequeat; clarius deinde mysterium hocce reuelat, quando v. g. angelus septem capita bestiae, cui mulier illa meretrix insidebat, de septem montibus interpretatur. Septem namque montibus, seu collibus, qui sunt, Aventinus, Capitolinus, Caelius, Esquilinus, Palatinus, Quirinalis, Viminalis, Romam constitisse, notum est; vnde & vulgo *septem-collis* dicta. Ut vero omne dubium eximat, & locum illum, velut ex-ferto digito, demonstret, ideam angelus v. 18. pergit: *& mulier, quam vidisti, est vrbs illa magna, quae regnum habet super reges terrae.* Num, quaeso de alia vrbe, eo tempore, & ad nostram usque aetatem, dici potuit, *quod regnum habeat* (aut habuerit) super reges terrae, quam de Roma? Atque sunt haec eiusmodi, vt nec ipsi sapientiores, inter Romanenses, negare audeant, Romam urbem hic designari, quos inter vel primum locum tener BossETVS, in sua, quam gallicana lingua scripsit, *Apocalypseos explicatione*; quanquam Romanum paganum, non christianum, significari velit; qua in re praecautem sibi habuit GROTIVM, licet in quibusdam ab eo dissentiat. Sed quo minus ethnica vel pagana Roma

intelligi queat, sequentia obstant: I) quia meretrix illa magna, quae Babylon vocatur, quamue Romam esse, ipse spiritus sanctus tam aperte docet, *potulum abominationibus suis, & immunditiae* (falsae doctrinae) *plenum, omnibus populis & terrae regibus, qui cum ea forcati sunt*, propinasse dicitur, *Apoc. XVII, 2. 4.* Iam vero Roma ethnica nullis populis, si christianos excipias, idololatriam suam obtinuit. Et ipsos quoque christianos facile tolerassent Romani, nisi ethnicismum impugnassent, omnibusque profligassent viribus. II) Eadem haec mulier in fronte sua scriptum habuisse memoratur nomen: *μυρίαι*. Sed in Roma ethnica seu pagana nihil erat mysterii. Paganos enim se opposuisse christianis, eosque vexasse, cum hi illorum idololatriam redarguerent, nemo, puto, pro re arcana, aut mysterio habebit. III) Ob cladem, Babyloni mysticae seu Romae inferendam, magno perfusi gaudio dicuntur *sancti, prophetae atque apostoli, c. XIX, 20.* Num vero Romae ethnicae, a Gothicis facta, destructio tanti erat, vt omnes sancti, prophetae, & apostoli magna ideo adfectu laetitia adferri queant? Non abnuo, gentiles in ista clade maxime fuisse adfectos; non expertes tamen eius fuere christiani. Nec tantum ex Romanae paganae destructione ad ecclesiam christianam redire poterat comunodum, quam ex excidio Babylonis mysticae, seu regni anti-christi. Legenda, quae hac de re contra BOSSERTVM disputat VITRINGA, in *anacrisi apocalypseos Iohannis apostoli*, ad cap. 13. v. 10. §. 26. pag. 780. seq. Et ita quidem, cum de loco, siue sede anti-christi, constet, ad tempus quod attinet, haud obscure id Paulus indicat, 2. *Thess. II, 6.* Docuerat nimirum Thessalonicenses, non aduenturum prius Christum

ad iudicium, quam venisset defectio, & patet factus esset ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ ὢν τῆς ἀμαρτίας. Hunc vero cum latius descripsisset, & suis designasset characteribus; caustam Thessaloniceusibus non ignotam esse, dicit, cur non tam cito, sed sequenti demum aetate hoc sceleris mysterium, cuius iam tum semina quaedam in multorum cordibus se ostendebant, palam se proditurum sit. *Et nunc, inquit, scitis, τὸ κατὰ χρόνον, quid obstat, (ne videlicet iam tum conspiciatur) ut reueletur suo tempore.* Sunt equidem variae eruditorum virorum sententiae, quid hic per τὸ κατὰ χρόνον intelligatur. Sed cum antea anti-christum descripsisset, nihil aliud significare potuit, quam causas, quae impediunt, quo minus mysterium illud iniquitatis, quod iam tum in nonnullorum se insinuat animos, erumpere queat. Cuiusmodi quidem causas, cum variae sint, praecipuum tamen inter eas locum haud dubie tenuit auctoritas imperatorum Romanorum, praesertim ethniorum, quippe quae obstat, quo minus episcopi, speciatim Romani, ambitioni suae frena laxare possent. Cum vero primum Romani imperatores christiani fierent, tandem vero Romanum imperium in occidente prorsus destrueretur, & hinc Romanis episcopis omnino occasio, Romae vrbis imperium ad se rapiendi, suppeditaretur; tum demum in aeuum erupit omne nefas, & ἄνθρωπος ille τῆς ἀμαρτίας prodire in lucem coepit, vt agnosci ab omnibus posset. Et ita tempus enati anti-christi, a Paulo designatum, cognoscere licet. Aliorum, τὸ κατὰ χρόνον aliter interpretantium, sententias, comprimis DOWELLI, per illud auctoritatem ecclesiae Hierosolymitanae, qua vtcumque repressi fuerint haeretici, intelligentis, recensui, & sub examen reuocaui, in *dissert. de origine & potestate episcoporum*, §. 24. in *synagmate dissert. theologic. p. 230. seq.* Denique, quae de imperii, seu monarchiae ecclesiasticae,

quam anti-christus conditurus erat, amplitudine, de eiusdem epibus, potentia, iniquitatis reuelatione, tandemque & destructione dixi, ex *Apocalypf. cap. XVII. & XIX.* abunde conant, vt aliquid de hisce addere, necesse non sit.

** Quantumuis spiritus sanctus clare satis anti-christum designauerit, multa tamen subinde hominibus sese offerunt, quae illorum mentibus velut caliginem quandam offundunt, quo minus, quae in aprico posita sunt, perspicere valeant. Et veteres quidem ecclesiae doctores hic rem acu non tetigisse, mirum non est, cum vaticiniorum ante illorum complementum semper obscurior sit ratio. Interim BEL-LARMINVS, dum in eo est, vt ostendat, anti-christum nondum venisse, *imprimis*, inquit, omnes veteres animaduertentes suorum temporum malitiam, suspicati sunt, tempora anti-christi imminere. Quod speciatim CYPRIANI, HIERONYMI, atque GREGORII testimonii comprobant, *lib. 3. de Romano pontifice, cap. 3. p. 339.* Non male sane hoc suspicati sunt veteres, vt euentus demonstrauit. Negari tamen nequit, eos & longe aliam de anti-christo, quam decebat, mente concepissem notionem, & in eo quoque deceptos fuisse, quod, extremum simul inslare diem, crediderint. Quod, vt illis, ob rationem antea adlatam, vitio vertendum non est; ita non aequè excusandi sunt recentiores, qui data opera hic caecutiunt. Ego sane ponderatis adcurate atque expensis, quae de anti-christo exstant, sententias, nullam haecenus perspicere rationem ecclesiis recepta est, discedere debent. Immo nullam, quae verosimilior sit, & adcuratius vaticiniis omnibus respondeat, inuenire potui. Ad locum enim, seu sedem praecipuam anti-Christi, quod attinet, eam non alibi, quam Romae quaerendam, ex *Apoc. XVII. & XVIII.* adeo manifestum est, vt nec cordatior, inter

Romanenses, hodie hoc abnuere audeant. Roman vero non paganam, sed christianam hic intelligendam esse, luculentissime antea demonstrauimus. Idque praecipuum in tota hacce quaestione momentum trahit. Deinde si tempus species, imperium istud papale tunc emeruisse; cum, per imperii Romani in occidente destructionem, τὸ νῦν remotum esset, ex historiarum monumentis longe est certissimum. Incrementum & progressum papatus cum prorsus ignorare oportet, qui hoc insciare velit. Reliqua omnia, quae alii conuincuntur, vt τὸ νῦν, 2 *Thess. II, 6.* explicent, coacta sunt, & reuera nihil ad rem faciunt. Si amplitudinem, opes, potentiam regni, ab anti-christo excitati, ad ductum descriptionis, *Apoc. XII, 3. seq.* considerare velis, nullum prorsus in toto orbe inuenies, cui haec omnia conueniant, quam papale. Regis enim & imperatores potestatem pontificum comiter veneratos; gentes integras, populosque religionis vinculo illis obstrictos per multa saecula fuisse, & hodie adhuc esse, quem quaeso later? Immensas porro cleri Romani opes esse, atque diuitias, si quis nesciat, rudem se atque expertem rerum omnium esse, demonstrabit. Si quis porro, quae inde a tempore Ludouici Bauari imperatoris, ad nostram vsque aetatem, gesta sunt, ex historiarum monumentis repetat, manifestationem quoque anti christi, & imperii eius imminutionem, praesertim tempore reformationis, a beato LUTHERO susceptae, facile intelliget. Sed vt ad eos quoque characteres, quos *s. praeced. 24.* designauimus, progrediamur, de Romanorum pontificum dominatu in ecclesiam, plane tyrannico, tot exstant testimonia, quot exempla annales exhibent illorum, quia atrocissima quaeuis, durissimaque passi sunt, quia caeco obsequio Romanae ecclesiae amplecti decreta noluerunt. Et quis vniquam maiorem sibi ad-

seruit, aut adserere potuit, potestatem, quam Romani pontifices, dum supra reges omnes principesque se extulerunt, imperatorum pedibus conculcarunt ceruices, ius supremum etiam in temporalia regum sibi vindicarunt, hominibusque pro lubitu, quae agere, quae credere debeant, praescripserunt, a diuinis rursus legum vinculo, per dispensationes, homines liberarunt, & ita se in omnibus gesserunt, ac si imperio summo, nullisque limitibus circumscripto, in corpora, in bona, in animos omnium illorum, qui christiani vocantur, gauderent. Corruptae autem per eos doctrinae si documentum quaeras, ipsum concilium Tridentinum adeas, in quo plurima, verbo diuino e diametro opposita, decreta & definita esse, & res ipsa docet, & iam pridem luculentissime nostrates demonstrarunt. Cumque nihilo secius orthodoxiae magnam prae se ferat speciem ecclesia Romana, erroresque suos in poculo deaurato, hoc est, cum magna sanctitatis specie, & rituum, & caerimoniarum pompa, non omisis miraculorum figmentis, omnibus propinet, & hac ratione imperatores, reges, principes, integrasque gentes decipiat, & in obsequio suo, fraudibus, fallaciis, blanditiis, contineat, summa contra in eos, qui tyrannidi eius se opponunt, saeuat crudelitate; nulla profecto illi sit iniuria, si pro meretrice illa magna, a Ioanne descripta, habeatur. Et fuerunt sane inter ipsos Romanae ecclesiae addictos, qui, hanc magnae meretricis imaginem in Romanos prorsus quadrare pontifices, existimarunt. Hos inter vel NIC. DE CLEMANGIS laudare iuuabit, qui in libro, de *corrupto ecclesiae statu*, cap. 13. p. m. 12. ita loquitur: *Sed me praeterire non decebat, priusquam de hac curia egrediar, QVANTAM ET QVAM ABOMINABLEM FORNICATIONEM PAPA, & bi sui fratres* (cardinales, quorum depinxerat mores) *cum SAECVLI principibus inierint. Namque*

ut sua dominia, immo vero et suam tyrannidem, omnibus, nec iniuria, supra modum inuisam, inconcussa stabilitate confirmare possent, sicque tuto, quodcumque libitum esset, peragere, temporalium principum, ad quorum se imitationem componere & conformare in animum induxerunt, captare amicitias, fauores conquirere, quacumque possent industria, studuerunt. Nunc multa beneficiorum his, pro quibus exegissent, largitione, nunc excensis & donis, nunc promissis vberissimis, saepe adsentationibus, & gnatonicae doctrinae versutis fraudulentis. Atque haec quidem cum ita se habeant, &

posita in aprico sint, vitio ecclesiis protestantium verti non debet, quod, omnes anti-christi characteres tam luculenter in Romanis pontificibus deprehendentes, eosdem quoque pro anti-christo repentent. Nec tamen primi illi fuere, qui in hanc sententiam ingressi sunt; quin immo plurimos iam sub ipso papatu sibi habuerunt hac in re praecuntes. Id quod exemplis haud paucis demonstrare possem, si instituti nostri hoc pateretur ratio. Factum autem id iam est ab aliis, iis praesertim, qui testes veritatis ex ipsa Romana ecclesia produxerunt.

§. XXVI. Qui in hacce, de ecclesia, doctrina occurrunt errores praecipui, ad duo capita reuocari commode possunt, cum & hic duo se nobis offerant extrema, ad quorum alterutrum facile homines prolabantur, veritatibus naufragium faciunt. Alterum illorum est, qui ecclesiae externae, quae improprie ita dicitur, plus, quam decet, vindicantes, eius quendam dominatum, atque imperium stabiliunt, vnde tandem ad ea, quae anti-christo propria sunt, progressus fieri potest. Alterum vero illorum est, qui minus, quam decet, ecclesiae externae tribuentes semper, quod in ea carpant, sibi inuenire videntur, cum ministerio ecclesiastico, omnem disciplinam respuunt, hinc ad dissensiones, & schismata, separationesque, finem non habituras, proni sunt. *

* A priori ut iterum incipiamus extremo, in eo papismi tum crassioris, tum subtilioris, fontem, facile deprehendemus. Utque a prima origine rem omnem deriuemus, si notiones, quas scriptura sacra de ecclesia suppeditat, sequi velimus, nihil sane, quod aut imperium, aut dominatum externum sapiat, in ea inueniemus. Subinde equidem sub regni cuiusdam imagine describitur, quemadmodum & Christus ipse, cui caput ecclesiae, haud raro regis nomine venit, *Psalm. II, 6. Ierem. XXXIII, 5.* ipsemet tamen discrete proficitur, *regnum suum de hoc mundo non esse; Ioan. XVIII, 36.* Falluntur itaque citra controuersiam, qui ecclesiam per modum status cuiusdam, siue rei publicae, concipiunt, & apostolos ipsos, cui principes & imperantes, nobis si-

flunt, quod praeter alios PHILIP. IAC. HARTMANNVM, in *commentario de rebus gestis christianorum sub apostolis*, facere, supra iam ad §. 17. obseruauimus. Quantumvis autem ista ecclesiae notio, a niente apostolorum, primique saeculi christianorum plane aliena sit; variae nihilo secius mox conspirauerunt causae, quibus effectum, ut sensim in multorum animis excitaretur, donec papatus inde emergeret. Res ipsa postulabat, ut in qualibet ecclesia presbyteri, seu episcopi constituerentur, qui doctorum fungerentur officio. Hinc statim iam quaedam imperantium atque parentium imago. Quam difficile autem sit, ut, qui aliorum vitam & mores dirigere debent, sibi non speciem quamdam imperii vindicent, vel inde intelligitur, quod iam suo

tempore Petrus syn-presbyteros suos ad-
honorari necesse habuerit, ne gregi imperi-
tarent: μηδ' ὡς πατακυρίοντες τοῦ κλήρου, ἀλ-
λὰ τύποι γινώσκοντες τοῦ ποιμανίου, *l. ep. V, 3*. Cum
porro post apostolorum aetatem, episco-
pi super presbyteros eminere coepissent,
mox etiam archi-episcopi, & tandem pa-
triarchae accederent, vt adeo quaedam sa-
crorum officiorum subordinatio oriretur;
non poterat non ecclesia magni cuiusdam
imperii, ex pluribus vrbibus & prouinciis
compositi, faciem induere. De hierar-
chia istius introductione hic agendi locus
non est; legenda interim, quae erudite de
eo disserit IAC. BASNAGIVS, *hystor. ecclesiae,*
lib. 1. cap. 1. seq. Cum porro christiani, an-
te Constantini magni tempora, sub ethni-
cis imperatoribus viverent; res ipsa postu-
labat, vt quaelibet ecclesia, quantum po-
terat, sibi ipsi prospiceret, eaque adeo age-
ret, quae ceteroquin imperantium sunt,
siquidem hi iure suo circa sacra vti velint.
In quibus, cum iterum episcoporum &
presbyterorum praecipue partes essent,
multa fiebant, quas ecclesiae rei publicae
speciem conciliabant. Huc *audientia* illa
episcopalis pertinet, vadeinata sunt tribu-
nalia sacerdotum. Quo pacto autem *au-*
diencia haec episcopalis inde orta sit,
quod veteres christiani, secundum moni-
tum apostoli, *1 Cor. VI, 1*. gentilium adi-
re tribunalia nollent, SAM. BASNAGIVS
FLOTTEMANVILLAEVS luculenter exponit,
in *annalib. politico-ecclesiasticis, tom. 2. dis-*
sertat. 4. p. 491. seq. Accedebat & excom-
municatio; quae vt, ad tuendam contra
gentium calumnias religionem christia-
nam, eo tempore prorsus necessaria erat;
ita deinceps ad opinionem istam, ecclesiam
imperii cuiusdam indolem habere, fouden-
dam plurimum contulit. De qua cum co-
piosius nunc dicere non liceat, consulen-
dus itidem SAM. BASNAGIVS FLOTTEMAN-
VILLAEVS, *l. c. dissertation. 3. p. 480. seq.*

Cum itaque haec, & alia, consilio, vt di-

ximus, optimo introducta essent, quae ec-
clesiam in rem publicam quandam suc-
cessu temporis conuertere, apta erant;
Constantini quidem magni, ceterorum-
que primorum ex christianis imperatorum
officium fuisse, ita haec dirigere, ne eccle-
sia a natura & indole sua degeneraret. Hoc
tamen non tantum, ita vt decebat, non fe-
cerunt, sed aucta etiam illorum indulgen-
tia, ac liberalitate, episcoporum & aucto-
ritate & potentia, nouus veluti gradus ac-
cessit, vt aliam quandam faciem ecclesia
acciperet. Episcoporum enim regimen,
si speciem quandam imperii habeat, vix
aliter cogitari potest, quam ipsum eccle-
siam statum aliquem, siue reipublicam,
esse; cuiusmodi quid & de particularibus,
& de vniuersali etiam, seu generatim spe-
ctata ecclesia alicui in mentem venire po-
terat; praefertim si & subordinationem
episcoporum, archi-episcoporum, patriar-
charum, & communionis per literas ency-
clicas, aliaque media, conseruationem
perpenderet. Certe non aliter iis ecclesia,
generatim spectata, quam ingens quaedam
res publica, per orbem vniuersum dispersa,
eaque forma aristocratica vtrumque gau-
dens, quia per episcopos administrabatur,
se exhibere poterat. Cum vero quidam
ex patriarchis, auctoritate, potentia, opi-
bus, prae reliquis eminent; mirum non
est, cupiditatem illos inuasisse, monarchi-
cam quandam formam erigendi, reliquos-
ve adeo omnes suo imperio subiiciendi.
Huc Constantinopolitanorum patriarcha-
rum, & Romanorum pontificum, notis-
sima, de titulo episcopi oecumenici, certa-
mina spectant. Sed Romanorum pontifi-
cium, cum variis ob causis longe maior
ampliorque esset & auctoritas, & potentia;
aperte tandem & omni nisu id egerunt, vt
monarchicam regiminis formam introdu-
cerent; quod in occidente facile obtine-
runt, reclamantibus haec, & renitentibus
quouis modo, orientalibus, praefertim pa-
triarchis.

triarchis Constantinopolitanis. Simul tamen, cum iidem ambitioni suae nec finem, nec modum ponerent, inimo viui, fraudes, tyrannidem adderent, seque supra imperatores & reges efferrent, & doctrinae insuper veritatem mirum in modum corrumpere; hoc obtinuerunt, ut antichristi characteres omnibus conspiciendos praebere. Atque ita patuit, quis inde fructus exsisterit, quod ecclesia faciem reipublicae cuiusdam, atque imperii induit, quemadmodum & inde palam est, maximore Romanensium, ad monarchiam papalem stabilendam, interesse, ut omnibus persuadeant, ecclesiam (externam) regnum aliquod, siue rem publicam esse, utque eius auctoritatem & potentiam quovis modo extollant. Hinc & elogia ista, atque promissiones, de perpetua ecclesiae conseruatione, ad ecclesiam externam & visibilem trahunt, quae tamen coetui vere credentium tantum conueniunt, quem solum veram ecclesiam esse, supra ad §. 2. demonstrauimus. Ecclesiam vero regnum aliquod externum, siue rem publicam esse, adeo apud illos positum est extra dubium, ut & de forma eius, num monarchica, an aristocratica sit? sint solliciti; plerisque cum BELLARMINO, *lib. 1. de pontifice Romano, cap. 1.* pro monarchica pugnantibus, paucis, interque eos DE DOMINIS, pro aristocratica, quem tamen a COEFFETAV, BECANO, aliisque, ideo confutatum, iam ad §. 17. obseruauimus. Atque ita fontem aperuimus, vnde omnes Romanensium, in doctrina de ecclesia, errores fluant; simul vero inde intelligitur, cur in hoc articulo velut palladium aliquod, & caput praecipuum totius theologiae constituent, quem & quidam in controuersiarum systematibus primo loco collocant, utpote a quo reliqua omnia pendeant.

Iam ad eos quod attinet, qui, ad alteram externum procurantes, ecclesiae externae minus, quam decet, tribuunt; haud

exiguus omni tempore exsistit illorum numerus, qui ad res nouas moliendas, aut falsas paradoxasque sententias tuendas, prout; hinc ordinem receptum, disciplinamque ecclesiasticam aegre ferentes, dum, ecclesiam suis obflare ausibus, animaduertunt; in eam insurgere, conciliis eam proscindere, naeuos quoslibet mirum in modum exaggerare, dissensiones excitare, & ad schismata ac separatismum progredi, sibi non duxerunt religioni. Licetque non vna causa sit, quae eiusmodi homines impellit, ut ad ista praecipitia ferantur; haud vltima tamen est aspernatio ecclesiae externae, mox in odium, si eam sibi obflare animaduertant, degenerans, vnde immodica quorumuis naeuorum reprehensio, discessio, separatio, & reliqua. Vel Nouatianorum, ac Donatistarum hoc exemplo patet, qui, cum in ecclesia naeuos quodam atque vitia sibi deprehendere viderentur, statim, ut impuram, eam damnarunt, illorum, qui non vitii omnis atque naeui expertes essent, consortio se pollui, credentes. Dicendum de vtrisque ex instituto esset, sed praecipua, quae de iis memoratu digna, supra iam occupauimus, ad §. 20. Si eorum omnium, qui hic recenseri possent, historiam texere vellemus, eundem nobis per omnes illos foret, qui in enthusiastarum & fanaticorum numerum referuntur; quorum haud exiguum multitudinem esse, constat. Perique enim ex illis hominibus, vti alibi quoque iam obseruauimus, internis ita inhaerent, ut externa quaeuis, ipsamque adeo etiam ecclesiam externam, hinc & sacramenta, ceu actus externos, inuino quandoque ipsum verbum externum, contemnunt, ac in minimis ponant. Quid ergo mirum, si se ab ecclesia separent, & suas seorsimbres habere velint? Nec deest *apocryphus*: naeui, defectus, vitia, quae in ecclesia deprehendunt, aut deprehendere sibi videntur. Quamquam, dum ipsi quandoque alias ecclesiae

for-

formant, haud raro in dissidia mutua, certamina, pugnas, ita exardescunt, ut suomet se ipsi resellant exemplo, & omnes condecant, ecclesiam in hocce terrarum orbe, quae omnis vitii, omnisque naevi immunis sit, frustra expectari. Cuius quidem rei illustrare prorsus, luculentissimumque documentum anabaptistae praebent, vel, ut hodie vocantur, Mennonitae; qui iure optimo huc referuntur, & de quibus legendus auctor, qui, licet ipse ex illorum numero esset, candide tamen & ingenue, *historiam certaminum, sebismatum, aliorumque, quae inter Mennonitas contigerunt*, scripsit, quam, a IERKINGIO ex belgica in linguam germanicam translata, & obser-

§. XXVII. Fuerunt tamen semper, per Numinis gratiam, propitiumque fauorem, qui & hic mediam viam ingrederentur, omnemque dominatum & tyrannidem in ecclesia ita improbarent, ut simul illis, qui, sublata aut euerfa ecclesia externa, rerum omnium introducere confusionem, & ita ecclesiam quamdam pro lubitu, genio suo ac indoli adcommodatam, fingere libi atque formare non dubitant, se opposerent.*

* Erit in veteri ecclesia quaedam instituta, urgente necessitate, & suadente utilitate, introducta essent, quae deinceps ad corruptendam genuinam ecclesiae notionem plurimum valuerunt; varia tamen exstant documenta, praestantissimos ecclesiae doctores, siue patres, ab errore isto alienos fuisse, & ita, ut decet, de ecclesia censuisse. Caput causae in eo consistit, quod coctus hominum, vera praedictorum fide, & hac ratione cum Christo, seu capite, vnitorum, qui distincte visibilis non est, proprie nomen ecclesiae promeretur. Hoc si positum sit extra controuersiam, Romaensium, ad ecclesiam externam, eamque improprie sic dictam, quae de invisibili ac vera intelligenda erant, trahentium, & ecclesiam in rem publicam quamdam conuertentium, vnde reliqua omnia fluunt, commenta, sponte sua corrumpunt. CLEMENS itaque Alexandrinus, ut ab eo ordiamur, *σῶμα δὲ, inquit, ἀλλυγοῦνται ἡ ἐκ-*

uationibus eruditissimam, ipsemet cum praefatione edidit. Recentiori aetate fuisse in nostra ecclesia, qui, naeuos atque defectus quosdam minime ferentes, ab eius communione discesserunt, indeque *separatistarum* nomine insigniti sunt, notum est, & scripta varia, contra ees edita, testantur. Non alia fere hisce omnibus errandi occasio, quam, quod de ecclesia externa abiecte nimis sentiunt, & in defectibus quibusdam (quos minime laudamus, quin potius, ut emendentur, serio optamus) exaggerandis, modum ponere nesciunt, immo ita iis offenduntur, ut nullius potius, quam eiusmodi ecclesiae, quae planè perfecta non est, membra esse velint.

κλησία κυρίου, ὁ πνευματικὸς καὶ ἄγιος χορὸς ἐξ ὧν εἰ τὸ ὄνομα ἐπιτεκλημένοι μὶνον, βιούντες δὲ οὐ κατὰ λόγον, σάρκες εἰσὶ· τὸ δὲ σῶμα· τοῖς πνευματικῶν, τούτῃ, ἡ ἁγία ἐκκλησία, οὐ τῇ πορείᾳ. οὐδὲ τῇ ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου ἀποστάσει. ὁ πρὸς τὸν ἰδνικὸν βίον, καὶ οὐδὲν ἄλλο οὐδ' ὅπως τις οὐ δικαιοῦν πορεύει γὰρ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ αὐτοῦ σῶμα ὁ ἰδνικὸς ἐν ἐκκλησίᾳ πεδυνούμενος, εἰς ὃν ἐν ἐργῇ, εἴτε καὶ ἐν λόγῳ, εἴτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐνοσίᾳ. Corpus autem allegorice dicitur domini, ecclesia, spiritualis & sanctus chorus, ex quibus ii, qui solo vocantur nomine, non autem viuunt ex ratione, sunt carnes. Hoc autem corpus spirituale, hoc est, sancta ecclesia, neque cum fornicatione, neque ab euangelio defectione, quae decent vitam gentilem, illo modo oportet inire consuetudinem. Fornicatur enim in ecclesiam, summeque corpus, is, qui gentiliter viuunt in ecclesia, siue facio, siue veruo, siue etiam ipsa cogitatione, lib. 7. Stromat. p. 885. edit. IOAN. POTTERI. Non tantum ibi ecclesiam vocat, spirituales & sanctum chororum, quod vtiq; non de aliis,

aliis, quam de vere in Christum credentibus, intelligi potest; sed eos omnes etiam in ecclesiam furnari, minimeque adeo ad eam referendos, adserit, qui *gentiliter in ecclesia viuunt*, idque non solum facto & verbo, sed & ipsa cogitatione. Eorum ergo, qui uera ecclesiae adnumerantur, est, ita viuere, ut non tantum qua facta & uerba, sed & quae ipsas cogitationes, Deo se probent. Quod ut iterum de solis vere credentibus, qui & soli Deo, cogitationum quippe exploratori, cogniti sunt, adseri potest; ita, quoniam ueram ecclesiam, eamque proprie sic dictam, ex mente CLEMENTIS constituant, luculenter inde pater. Hinc & idem auctor de Christo profiteretur, quod *ἰδιὸν ἡμῶν ἵκεν, τὴν ἐκκλησίαν*, propriam sponfam habuit ecclesiam, lib. 3. *σironat. p. 533*. Et rursus de ecclesia: *ἐκκλησία δὲ ἄλλον οὐ γαμεῖ, τὸν ἡμῶν κλητῶν ἐκκλησία* uero alii non iungitur matrimonio, cum sponsum habeat; ib. pag. 544. Ad IRENAEVM quod attinet, MASSVETVS quidem, cum multis uerborum ambagibus docuisset, eum unam, sanctam, catholicam, & apostolicam ecclesiam agnoscere; (quamquam vox catholica apud IRENAEVM non exstet) inde concludit, eum per ecclesiam nihil aliud, quam externam illam atque uisibilem, per totum terrarum orbem disseminatam, intelligere. Rideat proinde, inquit, uel sui compos non sit, necesse est, quisquis ecclesiam, tam longe lateque propagatam, uisibilem ac conspicuam esse, uerget, & ad fictitium quendam, & inuisibilem electorum coetum coercere; dissertationibus praeuiis in Irenaeum, *dissert. 3. artic. 4. §. 40. p. 40*. Quemadmodum uero, cum ecclesia una, sancta, catholica, & apostolica uocatur, id de ecclesia proprie sic dicta, quae inuisibilis est, intelligendum, prout supra ad §. 8. huius capitis demonstrauius; ita ex eo, quod IRENAEVS, se unam, sanctam, catholicam, & apostolicam credere ecclesiam, ait, colligere non licet, quod exter-

BVD. TH. DOGMAT.

nam, uisibilemque pro uera, proprieque sic dicta, ecclesia habeat. Nec uero, dum inuisibilem ecclesiam, ueram proprieque sic adpellatam esse, adserimus, eam nulla prorsus ratione uisibilem esse, statimur. Quia potius suo modo & uisibilem & inuisibilem esse, contendimus. Non ergo uobis obstat, cum IRENAEVS, ecclesiam per uniuersum orbem usque ad fines terrae disseminatam; in uniuersum mundum disseminatam, dicit; itemque, cum eam uincam uocat, non tam circumuallatam, & quae expansam in uniuersum mundum, & quae his sunt similia, quae MASSVETVS l. c. uiget. De ecclesia enim, improprie sic dicta, si hoc accipiat, nihil habet difficultatis, cum IRENAEVS hanc uocem ita quoque sumere poterit, ut tamen per ecclesiam, proprie sic dictam, coetum tantum uere credentium intelligat. De qua quidem ecclesia, proprie sic dicta, itidem adfirmari potest, quod per orbem uniuersum sit disseminata, cum ubique gentium, ubi ecclesia externa est, quidam etiam esse possint, qui in uere credentium numerum sunt referendi. Sane cum utroque modo, & de proprie, & improprie sic dicta ecclesia, uox ista accipi queat, & ita etiam apud ueteres sumatur; ipsa adcurate discernenda sunt praedicata, ut diuideremus, ad quamnam ecclesiae referenda sint significationem. Hinc facile perspicitur, quid respondendum sit, quando IRENAEVS praedicationem ueritatis, illuminationem hominum, & alia eiusdem generis, ecclesiae tribuit. Quod autem per ecclesiam ueram, proprieque sic dictam, nihil aliud, quam coetum uere credentium intelligat, uel ex hisce eius uerbis liquet: *Vbi ecclesia, ibi & spiritus Dei; & ubi spiritus Dei, illic ecclesia, & omnis gratia: spiritus autem ueritas. Quapropter qui non participant eum, neque a mammillis matris nutriuntur in uitam, neque percipiunt de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem; sed cōstodi-*

Rrrr rrr

1234

unt sibi locus detritos de fuffis terrenis, & de caeno putidum bibunt aquam, effugientes fidem ecclesiae, ne traducantur, reituentes vero spiritum, ut non erudiantur &c. lib. 3. cap. 24. p. 223. Illi, in quibus spiritus sanctus habitat, sunt vere credentes. At hos solos pro veris ecclesiae membris IRENAEVS agnoscit, dum eos, qui spiritum sanctum non participant, neque a mammillis matris nutriuntur in vitam &c. inde removet. Immo cum dicit: *ubi spiritus Dei, illic ecclesia*; sponte sequitur, apud eos, qui vere credentes non sunt, non esse ecclesiam, quia apud eos spiritus Dei non est. De ecclesia porro externa, seu improprie sic dicta, quando IRENAEVS verba facit, characterem eius praecipuum, doctrinae veritatem constituit; mirifice nostram, quam contra Romanenses tuemur, confirmans sententiam. Nihil luculentius hac de re proferri poterat, quam cum lib. 4. cap. 33. p. 272. ita pronuntiat: *Iudicabit autem (Deus) & omnes eos, qui sunt extra veritatem, id est, qui sunt extra ecclesiam.* Si ergo vnum idemque est, extra veritatem, & extra ecclesiam esse; non certior vtiue ecclesiae verae character, quam doctrinae veritas, statui potest. Idem & in sequentibus diserte proficitur: *Nos autem vnum & solum verum Deum doctorem sequentes, & REGVLAM VERITATIS habentes eius SERMONES, de iisdem semper eadem dicimus omnes; lib. 4. cap. 35. p. 277.* Nec praetermittendum, non aliud ecclesiae caput, quam Iesum Christum, servatorem nostrum, ab IRENAEO agnosci, de quo lib. 3. cap. 16. p. 206. ita loquitur: *Vnus igitur Deus pater, quemadmodum offendimus, & vnus Christus Iesus dominus noster, veniens per vniversam dispositionem, & omnia in semet ipsum recapitulans &c. uti sicut in supercaelestibus & spiritualibus, & invisibilibus princeps est verbum Dei; sic & in visibilibus & corporalibus principatum habeat, in semet ipsum primatum adsumens, & adpo-*

nens semet ipsum CAPVT ECCLESIAE, vniuersa attrahat ad semet ipsum apto in tempore. Et iterum: *Super omnia quidem pater, & ipse est caput Christi: per omnia autem verbum, & ipse est caput ecclesiae &c. lib. 5. cap. 18. p. 35.* Quo ipso primum quidem nostram, de ecclesia, sententiam confirmat. Si enim Christus tantum est ecclesiae caput; sequitur, eos solum ecclesiae recte adnumerari, qui corpus Christi mysticum componunt, eiusque vera sunt membra, hoc est, qui per veram fidem cum Christo, ceu capite, sunt coniuncti. Deinde vero & Romanensibus contradicit, praeter Christum, aliud adhuc ecclesiae caput, Romanum pontificem, admittentibus. Alibi sane idem Lugdunensis episcopus, sanctissimusque martyr, singulari elogio Romanam ecclesiam ornat, immo potiore principatum ei tribuit. *Ad hanc enim, inquit, ecclesiam propter potiore principatum necesse est, omnem convenire ecclesiam, hoc est, eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quae est ab apostolis traditio; lib. 3. cap. 3. p. 175.* Quae verba ut semper fere in ore habent Romanenses; ita cum primis MASSVETVS mirum in modum se iis iactitat, SALMASIVS pariter, ac GRABIVM, omnem operam perdidisse, contendit, dum fulmen istud a capicibus protestantium auertere conati sunt. Sed nihil tamen aliud inde colligi potest, quam, insignem ea aetate Romanae ecclesiae prae reliquis fuisse auctoritatem, seu primatu quodam ordinis & dignitatis eam gausam; quod non abnuimus. Primatum autem potestatis & iurisdictionis, de quo cum Romanensibus disputamus, nemo inde exculperit. Et licet dicat, in Romana ecclesia semper conservatam fuisse eam, quae ab apostolis est, traditionem; non tamen dicit, istam traditionem numquam ab ea amitti posse, seu Romanum episcopum esse infallibilem. Hoc sane IRENAEVM

non

non credidisse, vel inde patet, quod Victoris, episcopi Romani, intempestivum zelum, in ecclesiis orientalibus a communione sua remouendis, neutiquam probaverit, ut supra ad §. 23. observauimus. Clementi runc atque Irenaeo, addimus ORIGENEM, cuius animo, quanam ecclesiae notio federit, ex hisce eius verbis liquet: λέγομεν, ὅτι σῶμα Χριστοῦ φασιν εἶναι δι' θεοῦ λέγει, ὅτι τοῦ θεοῦ τοῦ θεοῦ ψυχούμενον, τὴν πᾶσαν τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαν· μίλη δὲ τούτου τοῦ σώματος· εἶνα ἀνθρώπου τοῦ δὲ τινος τοῦ πιστεύοντος· Ἐπεὶ κερὶ ὡς περ ψυχὴ ζωοποιεῖ καὶ κινεῖ τὸ σῶμα, οὐ κεφολὸς αὐτῆς· ἐκ αὐτοῦ κινεῖσθαι ζητῶντες· οὗτως ὁ λόγος, κινῶν ἐπὶ τὰ δέοντα, καὶ ἐνεργῶν, τὸ ὅλον σῶμα, τὴν ἐκκλησίαν κινεῖ, καὶ ἐκτροφέας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, οὐδὲν χωρὶς λόγου πρᾶττοντα. Dicimus ex auctoritate sacrae scripturae, corpus Christi, quod est ecclesia Dei, pro anima esse Dei filium, membra autem vniuersi corporis esse quoscunque fideles. Quoniam, sicut anima vivificat & mouet corpus, quod ex se ipso viuum motum non habet; ita verbum illud mira energia corpus suum incitans ad ea, quae debet facere, mouet simul membra ecclesiae singula, nihil sine ratione faciens; libr. 6. contra Celsum, p. m. 309. Ex eiusmodi itaque tantum membris ecclesia, seu corpus Christi, componitur, qui simul ab ipso Christo, tamquam anima ecclesiae, ad praecleara quacuis mouentur; quod tantum de vere credentibus potest intelligi. Est ergo ecclesia coetus hominum vere credentium, qui per fidem cum Christo, seu capite, sunt coniuncti. Hosce vero, si externa species, cum non semper ab hypocritis discernere liceat; veram, proprieque sic dictam ecclesiam, inuisibilem esse, necesse est. Nihil autem sollempnius est apud veteres, quam de Christo, seu unico ecclesiae capite, vnde reliqua fere omnia, quae de natura, indoleque ecclesiae disputamus, fluunt, loqui. Sic BASILIUS: ἡμῖν δὲ λέγει σῶμα Χριστοῦ, καὶ μίλη ἐκ μέρους. κρατοῦντες δηλονότι καὶ συναπτόμεναι ἑκαστον τῶ ἄλλῳ

πρὸς ὁμοῖον τῆς μᾶζης καὶ μόνος ἀληθῆς κεφαλῆς, ἢ τις εἶναι ὁ Χριστός· Vos autem Christi corpus estis, & membra ex parte; continente videlicet, & coaptante ea alterum alteri ad concordiam, capite vno ac singulari, qui est Christus; prooem. in libr. ethicor. siue de iudicio Dei, tom. 2. oper. p. m. 395. Quae autem ibidem sequuntur, luculenter euincunt, BASILIVM non alios, quam vere credentes, pro veris ecclesiae membris agnovisse. Pari ratione & GREGORIUS Nazianzenus: εἰς Χριστὸς, μὴ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, vnus Christus, vnum ecclesiae caput; orat. 31. tom. 1. oper. p. m. 501.

Ex latinis patribus cum primis CYPRIANVM martyrem commemorare iuuabit, qui, ut externa quoque ecclesiae disciplina moderato iudicio contra intempestivum Nouatianorum rigorem adseruit; ita recte etiam & praeclear docuit: ecclesiam, quae in Christum credat, & quae semel id, quod cognouerit, teneat, numquam ab eo omnino discedere: & eos esse ecclesiam, qui in domo Dei permanent; plantationem vero plantatam a Deo patre non esse, quos videmus non frumenti stabilitate solidari, sed tamquam paleas dissipantis inimici spiritus ventilarum, de quibus & Ioannes in epistola sua dicit: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis &c. epist. 59. p. 262. edit. quae Amstelodami 1700. prodit. Possem & alia latinae ecclesiae patrum testimonia addere, ex quibus constat, eandem ecclesiae notionem animo illorum habuisse; sed AVGVSTINVM tantum adhuc producere lubet, cum magna eius prae reliquis omnibus in ecclesia Romana sit auctoritas. Hic contra Donatistas disputans, saepe hoc inculcat, non improbos & hypocritas, sed vere credentes, ecclesiam proprie sic dictam constituere, vnde & sequitur, ecclesiam istam proprie sic dictam, esse inuisibilem. Quibus omnibus, inquit, consideratis, puto, me non temere dicere, alios ita esse in domo Dei, ut ipsi etiam sint eadem domus

ſiae notione patet; plurimis tamen inſuper teſtimoniis comprobari poſſet; ſed vnicum tantum hocce argumentum vrgere lubet, quod canon 6. concilii Nicaeni nobis ſuppeditat. Is ex verſione DIONYSII EXIGVI, abbatis Romani, ita ſe habet: *Antiqua conſuetudo ſeruetur, per Aegyptum, Libyam, & Pentapoliū, ita, vt Alexandrinus epiſcopus horum omnium habeat poteſtatem. Quia & urbis Romae epiſcopo, parilis mos eſt. Similiter autem & apud Antiochiam, ceteraſque provincias, ſuis privilegia ſeruentur eccleſiis.* Alia autem verſio, Dionyſiana antiquior, ſenſum ita exprimit: *Antiqui moris eſt, vt urbis Romae epiſcopus habeat principatum, vt ſuburbicaria loca, & omnem provinciam ſua ſollicitudine gubernet. Quae vero apud Aegyptum ſunt, Alexandriae epiſcopus omnium habeat ſollicitudinem. Similiter autem & circa Antiochiam, & in ceteris provinciis, privilegia propria ſeruentur Metropolitanis eccleſiis.* Non me fugiunt, quae de ſenſu huius canonis inter LAVNOIVM, & VALESIVM, ruruſus inter SIRMONDVm, & SALMASIVM, alioſque, diſputata ſunt. Sed in quacumque hic ſeſe vertant partem Romanenſes; nimis maniſeſtum eſt, Romanum epiſcopum non alio loco hic haberi, quam Alexandrinum, & Antiochenum, ſimulque non aliam illi poteſtatem tribui, quam, qua Alexandrinus & Antiochenus, quiſque in ſua dioceſi gaudebat. Tantumque adeo abeſt, vt canon huius primatum pontificis ſtabiliat, quod ALLATIVS, & SCHELSTRATE, aliiſque, orbi perſuadere conati ſunt, vt eundem priuſ euerat; id quod luculenter demonſtrauit FRID. SPANHEMIVS, in diſſertat. de ſenſu canonis ſexti, concilii Nicaeni primi, deque iuribus veterum metropoleon & Romani patriarchatus, aduerſus Leonem Allatum, Emmanuelẽ a Schelstrate &c. quae exiſtat operum eius tom. 2. p. 439. ſeq. Prouocare viciffim nonnulli Romanenſium ſolent, ad eiusdem concilii

Nicaeni canonem 44, in quo dicitur, eum, cuius principatus eſt Romae, ſimilem Petro, aequalem auctoritate, imperium ac dominium obtinere in omnes patriarchas. Sed, canonem iſtum ſpurium ac ſuppoſititium eſſe, hodie conſtat inter omnes. Certe non plures, quam viginti canones, in concilio Nicaeno conditos fuiſſe, teſtatur THEODORETVS, lib. 1. hiſtor. eccleſ. cap. 8. nec verſiones antiquae DIONYSII EXIGVI, aliorumque, plures exhibent. Oſtendiunt equidem canones Nicaenos, ex arabica lingua in latinam tranſlatos, ediderunt ALPH. PISANVS, & FRANC. TVRRIVS; ſed eos, ceu ſpurios & commenticios, quotquot inter ipſos Romanenſes cordatores ſunt, reiiciunt, ſpeciatim RICHERIVS, in hiſtoria conciliorum general. lib. 1. cap. 2. §. 22. & A SCHELSTRATE, antiquit. illuſtrat. p. 283. At RICHERIVS quidem de PISANO, qui & hiſtoriam concilii Nicaeni ſcripſit, haec addit: *Sed haec non fuit ſatis ſuppoſuiſſe, niſi etiam Alphonſus Piſanus, in re, ad quaefiſionem facti penitus ſpectante, qualis eſt concilii Nicaeni hiſtoria, nobis quatuor libros magna induſtria & diligentia conſcriberet, quibus diſceremus, non quale fuerit Nicaenum concilium, ſed quale ad ſenſum & palatum leſuitarum eſſe debuerit; quaſi vero nova & dubia antiquis atque indubitatis, & non contra antiqua, & indubitata nouis atque dubiis fidei conciliarent. O! eſſenatae inuerecundiae ſaeculum! ſiquidem Piſanus in hanc ſcriptionem, quidquid eſt falſi & fiſtitii, pro ampliatiõis numeri canonum Nicaenorum coniecit &c. l. c. p. m. 80. Conferenda &, quae de numero canonum Nicaenorum erudite monet ITTIGIVS, in hiſtoria concilii Nicaeni, obſervationibus maxime recentiorum ſcriptorum illuſtrata, §. 61. 62. p. 63. 64. Hinc ergo, vt luculentiffime patet, primatum, quem Romani pontifices ſibi vindicant, veteri eccleſiae priuſ ignotum fuiſſe; ita inde quoque hoc probari poſſet, quod veteres num-*

runt, eumque veteri ecclesiae ignotum fuisse, ostenderunt; quorum haud paucos beatus SAGITTARIUS recenset, in *introductione ad bistor. eccles. cap. 27. p. 713. seq.* Eminent vero inter reliquos SALMASIUS, in opere de *primatu papae*; cui additi sunt, NILI Thesilonicensis, & BARLAAMIMonachi de eodem *primatu* tractatus. Digna etiam est, quae de hocce argumento legatur, dissertatio SPANHEMII, supra iam nobis laudata, de *sensu canonis sexti, concilii Nicaeni primi, tom. 2. operum eius, p. 439. seq.*

Ut ad eos denique progrediamur, qui vel leuissima de causa ecclesiam externam fastidientes, eam deserunt, aut schismata & dissensiones excitant; non dubitabit quisquam temere, cordatis & prudentibus ecclesiae doctoribus, eiusmodi hominum institutum semper valde displicuisse. Quanta enim ecclesiae inde inferantur mala, res ipsa docet. Plurima hinc exstant veterum testimonium, quibus schismata detestantur, eorumque auctores grauitur increpant. Ἀνακρινὶ δὲ, inquit IRENAEVS, τοὺς τὰ σχίσματα ἐργαζομένους, κενὸν ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, καὶ τὸ ἴδιον λυσιτελεῖ σκοποῦντας, ἀλλὰ μὴ τὴν ἑωσιν τῆς ἐκκλησίας· καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὁδοῦσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἰδιόξον σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαορούντας, καὶ ὅτι τὸ ἐπ' αὐτοῖς ἀναερούντας τοὺς ἐρεθίστην λαλοῦντας, καὶ πόλεμον ἐργαζομένους, ἀλλ' ὡς διελίζοντας κύνες, τὸν δὲ καμηλοῦ κατὰ πίνοντας· οὐδὲ μάλιστα τηλικαύτης δύναται πρὸς ἀντανάγκην εἶναι γινέσθαι, ἥλικι τοῦ σχισματῆς ἐστὶν ἡ βλάβη. Iudicabit autem. (Deus) & eos, qui schismata operantur, qui sunt inanes, non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes, quam unitatem ecclesiae: & propter modicas & quaslibet causas, magnum & gloriosum corpus Christi confcundunt & diuidunt, & quantum in ipsis est, interficiunt; pacem loquentes, & bellum operantes: vere liquantes culicem, & camelum transglutientes; nulla

enim ab eis tanta potest fieri correctio, quanta est schismatis perniciēs; lib. 4. c. 33. p. 272. edit. MASSVETI. Non poterant sane aptius & concinnius eiusmodi homines describi, quam hic eos descripsit IRENAEVS. Schismatis crimen, patribus adeo graue & horrendum visum, FEVARDENTIVS ad IRENAEUM l. c. p. 175. epist. MASSVETI, docet, ut nullis tormentis suis expiari posse, crederent. Legenda autem prae reliquis, quae grauitur & copiose de eo dissertit BASILIUS, prooem. in libr. ethicorum, siue de iudicio Dei, tom. 2. oper. p. 392. seq. Testati vero id etiam praecipue illi sunt, qui schismaticis in veteri ecclesia se opposuerunt, quod intuitu Nouatianorum, CYPRIANVM, CORNELIVM episcopum Romanum, & DIONYSIVM Alexandrinum; intuitu Donatistarum OPTATVM Mileitanum, & AVGVSTINVM fecisse, supra iam ad §. 20. obseruauimus. Et OPTATVS quidem, lib. 1. de schismate Donatistar. cap. 21. p. m. 20. edit. DV PIN, quantum sit schismatis crimen, hunc in modum docet. Schisma, inquit, summum malum esse, & vos negare minime poteritis. Et tamen Dathan, & Abirau, & Core, perditos magistros vestros, siue trepidatione istis imitati: nec ponere ante oculos voluistis, hoc malum & verbis Dei esse prohibitum, & admissum grauitur vindicatum. Deinde esse distantiam delictorum, aut remissio testatur, aut poena. Denique inter cetera praecepta, etiam haec tria in iussio diuina prohibuit: non occides, non ibis post Deos alienos, & in capitibus mandatorum, non facias schisma. Videamus de his tribus, quid oportuit puniri, & quid meruit relaxari &c. Nimirum non tantum schisma cum homicidio & idololatria comparat, sed grauius etiam crimen esse, contendit; siquidem homicidis, & idololatriis, Deus tempus ad poenitentiam concesserit, non autem schismaticis, quod exemplo Korachi, Dathanis, & Abirami, comprobatur. AN OPTATI
ista

ista ratiocinatio recte se habeat, nunc non inquiram; sufficit, quod inde constet, schisma veteribus visum crimen omnium grauissimum. Quemadmodum autem, qui ex causis aequissimis iustissimisque ab ecclesia quadam discedunt, aut omnino praeter meritum expelluntur, neutiquam pro schismaticis habendi, vt fusc supra demonstrauimus; ita, qui post ecclesiae emendationem restaurationemque a nobis se separarunt, schismatis culpam deprecari nequeunt. Anabaptistae hic se offerunt, & magna fanaticorum hominum turba, vt ad §. praeced. diximus. Rursus tamen haud pauci sunt, qui ex nostrae ecclesiae theologis iis se opposuerunt, nullamque satis praegnantem, iustamque discessionis aut separationis alicui esse causam,

ostenderunt. Idem & nostra aetate factum, cum hinc inde existerent, qui naeuis quibusdam nostrae ecclesiae, cum primis ipsorum docentium vitiis, offensi, non aliter se consulere sibi posse, existimarunt, quam, si omnino nostrae ecclesiae sacra fugerent, ab eaque discederent. Solide enim istorum hominum errores refutarunt, & conatus inconsultos represserunt, cum primis quidem ipse beatus *SPE- NERS*, in libello germanico, quo *usum & abusum querelarum de corrupto ecclesiae nostrae statu*, prudenter & sollicitè exposuit; *IO. WOLFG. IAEGERVS*, in *separatissimo hodierno, sub examen vocato &c.* *IOACH. LANGIVS*, in opere germanico, admodum luculento, cui titulus: *die richtige mittelstrasse. part. 1. cap. 1. seq.*

§. XXVIII. Nostri denique officii est, ingens hocce Dei beneficium, quod ecclesiam, in qua media salutis omnibus offeruntur, sibi congregat, atque conseruat, grato agnoscere animo; nec tamen id sufficere putemus, si ecclesiae verae, improprie sic dictae, membra simus; quippe quod parum nobis prodest, nisi inter eos etiam locum obtineamus, qui vera fide cum Christo, ceu capite ecclesiae, sunt coniuncti. Praeterea ita, vt vera corporis Christi membra decet, nos geramus, fideique nostram, quae per amorem efficax est, demonstremus, *Gal. V, 6.* Cum primis omnem nauemus operam, vt vinculum pacis sancte seruemus, *Ephes IV, 3.* quod fieri potest, si humilitatem & mansuetudinem sectemur, *it. v. 2.* adcoque omnes vnum idemque sentiamus, *Philipp. II, 2.* idque ad exemplum primitivae ecclesiae apostolicae, *act. IV, 32.* conf. & *Rom. XII, 4, 5. 6.*
1. *Cor. XII, 13. seq.*

LIBRI QVINTI CAPVT QVARTVM DE MINISTERIO ECCLESIASTICO, MAGISTRATV CIVILI, ET STATV CONIVGALI.

Σύνοψις.

Cur de statibus, in quibus constituti sunt, qui ecclesiam componunt, officiisque hinc fluentibus, agendum sit? §. I.

Origo ministerii ecclesiastici et diuina institutione repetenda, §. II.

Necessitas eius demonstratur, §. III.
Ministros ecclesiae Deus ipse vocat; quod olim quandoque immediate fecit, hodie autem mediate facit per ecclesiam; id quod de quavis ecclesia particulari intelligendum, §. IV.

Requisita illorum, qui ad munus sacrum sunt vocandi, §. V.

Constituit ecclesia verbi diuini ministros per electionem; in qua ius maioris partis valet; quinam ad suffragia ferenda admitte-
tendi? num fortibus locus concedendus? §. VI.

Vocatio generalim sic dicta pluribus constat actibus; qui recensentur, §. VII.

Diuersa ratione membra, itemque ministri ecclesiae & magistratus ad vocationem concurrunt, §. VIII.

De iure patronatus quid censendum? §. IX.
Ordinatio merito retinetur; quinam sint effectus eius? §. X.

A quibus ordinatio rite peragatur? §. XI.
Finis ministerii ecclesiastici, §. XII.

Colligitur inde, quatenam ministrorum ecclesiae sit potestas? §. XIII.

Scilicet potestas publice docendi, §. XIV.
& administrandi sacramenta, §. XV.

Itemque remittendi & retinendi peccata, §. XVI.

Iure diuino omnes ecclesiae ministri, intuitu dignitatis, sunt aequales; iure autem humano inaequalitas quaedam introduci potest, §. XVII.

Officia ministrorum ecclesiae, siue docentium, §. XVIII.

auditorum, §. XIX.

BVD. TH. DOGMAT.

Cur & eorum, qui magistratus munere funguntur, hic habenda ratio? quinam hac nomine veniant? §. XX.

Auctor summi imperii Deus est, §. XXI.
Ad quem & recte collatio eius refertur; quae aliquando immediate facta, hodie autem ab eo fit mediate, §. XXII.

Nimirum hodie aut per successionem, aut per electionem; praeter ordinem autem iure belli summum imperium acquiritur, §. XXIII.

Christiani autem, vereque credentes magistratus munere recte funguntur, §. XXIV.

Potestati summorum imperantium omnia, quae sunt in republica, sunt subiecta; hinc pro obiectionum varietate, iura maiestatica, quorum praecipua indicantur, §. XXV.

Ius circa sacra in quo consistat? §. XXVI.
Partes eius praecipuae, §. XXVII.

Officia summorum imperantium, §. XXVIII.
itemque, ciuium §. XXIX.

Status quoque domestici hic est habenda ratio, adeoque & speciatim coniugii, cuius origo a diuina institutione deriuanda, §. XXX.

Prima ista institutio, etiam post lapsum, recte pro norma legitimi matrimonii habetur, §. XXXI.

Quo pacto matrimonium, secundum hanc institutionem debeat esse comparatum, §. XXXII.

Qui matrimonium inire cupiunt, ad finem eius obtinendum debent esse idonei; nec sine causa grauiori a matrimonio abstinendum, §. XXXIII.

Consensus utriusque partis, certo modo etiam parentum, ad matrimonium est necessarius, §. XXXIV.

Ex consensu isto oriuntur sponsalia, quae cum aliis pactis in quibusdam conueniunt, in quibusdam ab iis differunt, §. XXXV.

SSSSSS

Per

Per humanas leges certa requisita matrimonio, ut validum sit, addi possunt; quorsum & benedictio sacerdotalis pertinet, §. XXXVI.

Clandestina matrimonia reiciuntur, sed, quae ad morganaticam dicuntur, ut licita adprobantur, §. XXXVII.

Marito imperium in uxorem competit, cuius limites ex sine matrimonii aestimandi, §. XXXVIII.

Officia coniugum, §. XXXIX.

Ex statu matrimoniali oritur paternus, a Deo ipso itidem adprobatus, §. XL.

Ut parentes imperio gaudent, ita a liberis obsequium requiritur; imperii paterni limi-

tes & duratio; quinam parentum nomine veniant, §. XLI.

Officia parentum & liberorum, §. XLII. Status berilis, eiusque fundamentum; cum a Deo adprobatum, & ratio, & scriptura docet, §. XLIII.

Imperii berilis limites, §. XLIV. Officia dominorum pariter ac seruatorum, §. XLV.

Summa errorum in doctrina de statibus hisce occurrentium, §. XLVI.

Veritatis conseruatio & propagatio, §. XLVII.

Vsus doctrinae huius in praxi vitae christianae, §. XLVIII.

§. I.

Qui ecclesiam constituunt, vel ut docentes & auditores, vel ut imperantes & subiecti, vel denique ut coniuges, itemque parentes liberi, domini & serui, considerari possunt. Ex hacce autem statuum diuersitate cum diuersa officia fluunt, quae ut rite praestentur, ecclesiae etiam interest; res ipsa & instituti ratio, ut de hisce omnibus quaedam adducamus, postulat. *

* Varios hominum dari status, notum est; solentque vulgo tres constitui, ciuilis, ecclesiasticus, & domesticus; adeo, ut vltimus etiam statum matrimoniale, paternum, & herilem, sub se complectatur. Licet vero nonnullis ista statuum diuisio displiceat; nullam tamen video rationem, cur admitti nequeat, cum solus status ciuilis sit independens, reliqui contra imperio & directioni magistratus, in iis, quae ad ciuitatem spectant, sint obnoxii. Spectantur porro hoc loco isti status, prout *extro* quamdam ad ecclesiam habent; quo sensu & quandoque *bierarchici* vocari solent. Subinde tamen vox *bierarchia* speciatim de statu ecclesiastico usurpatur; quamuis non satis apte; cum imperium aliquod denotet circa res sacras, quod solis magistratibus, seu imperantibus, neutiquam autem docentibus, seu verbi diuini ministris, quemadmodum nec statui domestico, competit. Hinc cum in con-

cilio Tridentino anathematis fulmen in eos vibraretur, qui dicturi essent, in *ecclesia catholica non esse hierarchiam, diuina ordinatione institutam, quae constet ex episcopis & presbyteris, & ministris*; recte a Germanis, teste PETRO SVAVI responsum est: *vocem hanc (hierarchi.) & significationem a sacris litteris, & consuetudine primitivae ecclesiae, non modo alienam esse, verum etiam contrariam; vocemque inuentam esse a quodam fortassis satis antiquo (DIONYSIVM, quem vocant areopagitam, haud dubie innuunt) sed de quo haud plane constet, quis aut quando fuerit, scriptore ceteroque hyperbolico, quem nec in illius vocabuli usu, nec in aliis ab ipso excogitatis quisquam antiquorum imitatur. Quodsi stilum dicendi, ita pergunt, & modum operandi Christi seruatoris nostri, & sanctorum apostolorum, & antiquae ecclesiae sequi voluissent, non hierarchiam, verum bierodiam quamdam, aut bieroduliam sta-*

tuas

tuendum fuisse; *bist. conc. Trid. l. 8. p. 1277.* adeo de iis, & officiis hinc fluentibus, hic Quatenam autem *σχῆμα* ista, seu relatio sit, agendum sit, ex dicendis patebit. quam status isti ad ecclesiam habent, curae

§. II. Ministerium ecclesiasticum, quo nomine ordo illorum, qui docentium munere funguntur, venit, * a diuina institutione, & ipsius quidem seruatoris, originem ducere, constat ex *Io. XX, 21. Matth. XXVIII, 19. Marc. XVI, 15.* ** Neque tantum Christus illud instituit, sed formam etiam doctrinae praescripsit, *Gal. I, 8. 9. 12.* rationem administrandi sacramenta monstrauit, *1 Cor. XI, 23.* & facultatem remittendi, & retinendi peccata, iis, qui rite vocati & constituti essent, concessit, *Io. XX, 23.* ***

* Sunt namque ecclesiae doctores speculiori quadam ratione *serui Christi*, dum, in regno eius propagando, & dilatando, studium omne atque operam collocant; quamuis ita simul & aliis inferuiant. Hinc Paulus diserte se, aliosque, pro *ministris Christi & dispensatoribus mysteriorum Dei* vult haberi, *1 Cor. IV, 1.* & subinde etiam se *seruum Iesu Christi*, itemque *seruum Dei* vocat, *Rom. I, 1. Tit. I, 1.* Immo & ipsum munus apostolorum *διακονία* adpellatur, *Act. I, 17. 25.* Confirmatur inde, quod antea obseruauimus, statum ecclesiasticum minus recte *hierarchiam* vocari. Serui enim atque ministri sunt ecclesiae doctores, neutiquam principes ac domini, qui imperare aliis debeant. *Μηδ' ὡς κατακυριεύοντες*, inquit Petrus,

τῶν κληρῶν, ἀλλὰ τόποι γινόμενοι τοῦ ποιμαίνου. *1. ep. V, 3.*

** De apostolis namque quod *locis citatis* adseritur, id de omnibus illis, qui idem docendi munus administraturi essent, intelligitur. Neque enim vnus tantum aetatis ecclesiam Christus colligi voluit, sed talem, quae ad mundi vsque finem consisteret. Hinc & *regnum eius aeternum* dicitur, cuius *non futurus sit finis*, *Luc. I, 33.* conf. & *Ef. IX, 7.* Luculentius & hoc confirmat Paulus, *Ephes. IV, 11.*

*** Quod diximus, Christum & formam doctrinae praescripsisse, & rationem administrandi sacramenta monstrasse, & facultatem, remittendi & retinendi peccata, verbi diuini ministris concessisse, id in frequentibus vberius explicabitur.

§. III. Qui hominum, secundum naturae corruptae indolem spectatorum, caecitatem, ignorantiam, & ad errores pronitatem; rursus vero etiam institutionis, vt ad fidem, hinc & ad salutem aeternam, perducere queant, necessitatem considerauerit; non quoque dubitabit, ministerium ecclesiasticum prorsus esse necessarium, simulque bonitatis & misericordiae diuinæ argumentum singulare inde, quod Deus illud instituerit, capi posse. *

* Necessitatem ministerii ecclesiastici neminem temere in dubium vocabit, qui modo rem omnem, vt decet, ponderauerit. Quod enim non alia via sit, ecclesiam conseruandi, fidemque, quae ex auditu venit, *Rom. X, 17.* propagandi, quam vt subinde verbum diuinum adnuntiatur, hominesque ad salu-

tem aeternam erudiantur; vel ipsa ratio omnes condocerebit. Id vero, cum non tantum priuatim, sed & publice, ob hominum, qui institutione ista indigent, multitudinem fieri debeat, ideoque non ab omnibus promiscue praestari queat; necessitas postulatur, vt certi homines constituantur, qui

publicum hocce, docendi, & sacramenta administrandi, obeant munus. Quod & scriptura sacra comprobatur, dum certis hominibus hocce docendi munus a Christo demandatum, testatur, vt ad §. *præced.* demonstrauimus. Et sane, cum hodie in tanta illorum copia, qui publicum docendi munus sustinent, impediri tamen nequeat, quominus plurimi adhuc, inter eos etiam, qui christiani vocantur, in crassissima rerum omnium ignorantia versentur; quem demum rerum statum fore putamus, si publici eiusmodi ecclesiae doctores non essent constituti? Si enim certis hominibus ista facultas non concederetur, mox paucifuturi essent, qui hocce officio fungi aut vellent, aut possent. Præterea ordinis ratio hoc requirit, vt certis hominibus, iis quidem, qui donis ad hoc necessariis instructi sunt, hæcce potestas conferatur;

§. IV. Vt autem Deus ipse ministerium hocce instituit; * ita etiam illud certis hominibus confert, seu eos vocat, quod olim quidem aliquando immediate fecit, hodie mediate facit, per ecclesiam, cui hancce facultatem concessit. ** Quod & de quauis ecclesia particulari, quantumuis per iniustam excommunicationem ab aliarum ecclesiarum consortio separata, est intelligendum. ***

* Scilicet immediate, vt ex ii., quæ ad §. 2. diximus, liquet. Quantumuis enim *locis ibi citatis*, speciatim *Ephef. IV. n.* institutio ministerii Christo tribuatur; si tamen vt Deus spectetur, ei cum patre hoc est commune, quoniam opus est ad extra. Eum vero simul vt hominem hic considerandum, res ipsa docet. Nec tantum Deus ministerium ipsum instituit, sed &, vt mox dicitur, per vocationem id certis hominibus confert. Hinc & utroque modo *caussa efficiens* ministerii ecclesiastici appellatur.

** Immediate olim plurimis prophetæ in veteri testamento, & apostoli in nouo, vocati sunt. At hodie mediate Deus vocat, per ecclesiam, quæ ab eo hancce potestatem accepit. Est enim sponsa Christi, cui *clauis regni caelorum* commisit; *Matth.*

cum, si omnes eam sibi vindicare vellent, maxima rerum omnium futura sit confusio. Illibatum reliquis manet *ἐκείνου ἔργον*, *1 Petr. II. 5.* si vel maxime a munere, publice docendi, arceantur. Possunt namque priuatim erudire alios, lucem præferre errantibus, confirmare vacillantes, castigare immorigeros, solatio erigere moestos, & ita *virtutem adnuntiare eius, qui eos a tenebris ad lucem admirabilem vocauit*; *ib. v. 9.* possunt se veros sacerdotes demonstrare, si in vitæ puritate, sanctitateque, *corpora sua exhibeant sacrificium viuum, sanctum, Deoque placens*, *Rom. XII. 1.* Atque hæc contra Socinianos, Anabaptistas, Quakeros, & alios eiuſdem generis homines obseruanda fuere, qui dum, omnibus promissæ docendi facultatem concedere, perhibentur, ministerii ecclesiastici necessitatem non admittunt.

XVI. 19. c. XVIII. 17. Idque exemplum primitivæ ecclesiae ostendit, in qua tum diaconos, tum presbyteros, ab ipsa ecclesia electos & constitutos fuisse, ex *Act. 17. 5.* itemque *c. XIV. 23.* constat. Huc & pertinet, quod apostoli docuerint, quinam vocandi essent, seu quibusnam virtutibus deberint esse instructi, qui episcoporum, seu presbyterorum, in ecclesia fungi possent munere, *2 Tim. II. 2. Tit. 1. 5.* Quæ cum ita sint, maximopere eos falli, manifestum est, qui, hodie adhuc ecclesiae doctores immediate a Deo vocandos, censent.

*** Ecclesiis particularibus eo minus hocce ius, verbi diuini ministros constituendi, adimni potest, quia omnes societates & collegia, facultate, eos eligendi, gaudent, qui rebus suis præſint, easque dirigant. Nec sane, cur
eccle-

ecclesia quaedam deterioris hac in re conditionis esse debeat, ratio vlla reddi potest. Quod vero Romanenses nostris ecclesiis ius hocce, vocandi pastores, denegant, & hinc porro concludunt, pastores nostros, verbi-que diuini ministros, non rite esse vocatos; friuolum plane est, & ineptissimum. Probare enim prius debebant, nostras ecclesias non esse veras ecclesias. Longe autem rectius nostras, quam illorum, pro veris ecclesiis haberi, ex iis, quae de notis, seu characteribus verae ecclesiae, suo loco disputauimus, manifestum est. Nec schismatis nobis exprobari crimen potest, siquidem ob causas grauiissimas, iustissimasque, ab ecclesia Romana discessimus, nec tam discessimus, quam modo iniquissimo electi atque expulsi sumus. Sed hac de re iam supra *ad cap. praec. §. 21.* ex instituto actum

est. Id potius observamus, quamlibet ecclesiam particularem iure hocce, vocandi verbi diuini ministros, ita gaudere, vt omnia quoque, atque singula eius membra, ad vocationem concurrant. Licet enim quidam vocationis, generatim acceptae, actus quibusdam speciatim tribui queant, vt ex dicendis patebit; singulis tamen competit facultas cognoscendi & iudicandi de doctrina, itemque de vita & moribus vocandi, hinc & ius suffragii, idque tum *ad probationis*, si eum ad munus istud idoneum iudicauerint; tum *reprobationis*, si quid habeant, quod in vita & doctrina desiderent. Omnium namque & singulorum est, *vt sibi caveant a pseudopphetis, Matth. VII, 15.* vtque explorent spiritus, num a Deo sint? *1 Io. IV, 1.* Plura, quae hic pertinent, proferemus ad §. 8.

§. V. Qui ad eiusmodi officium, seu munus docendi, rite vocandi sunt; de illorum non tantum eruditione, aliisque donis ministrantibus, & quod verae sanaeque doctrinae serio & ex toto pectore addicti sint, constare debet; sed de vitae etiam, morumque integritate, vt non minus exemplo, quam doctrina, auditoribus suis viam salutis monstrare queant, *1 Cor. IV, 16. c. XI, 1.* *

* Ratio ipsa docet, namini munus aliquod demandandum, nisi iis dotibus virtutibusque praeditus sit, quae ad eius administrationem requiruntur. Sane & prudentiae leges hoc postulant. Idque & apostoli suo nos condocent exemplo, dum, diaconorum constitutionem ecclesiae Hierosolymitanae suadentes, simul, quibus ornati esse debeant virtutibus, indicant: *Circumspicite fratres, viros ex vobis, spectatae probitatis, plenos spiritu sancto & sapientia, quibus delegabimus hoc negotii; Act. VI, 3.* Hisce namque ver-

bis praecipua dona, quibus & generatim omnes verbi diuini ministros instructos esse decet, comprehendunt; quae tamen plenius fusiusque Paulus enumerat, *1 Tim. III, 2. §. Tit. I, 6. §. Copiosius cuncta ipsemet edisserui, in instit. theol. mor. part. 3, c. 2. §. 10. §. vbi distincte, quae intuitu tum intellectus, tum voluntatis, ad verbi diuini ministerium, si rite munere suo fungi velit, requirantur, enarraui. Conferenda & quae de discrimine donorum ministrantium naturalium & spiritualium dixi, c. 1. eiusdem part. 3. §. 11. §.*

§. VI. Cum ecclesia ex plurimis membris componatur, res ipsa postulat, vt constitutio verbi diuini ministrorum per electionem, ad quam omnia membra concurrant, fiat; idque ad primitivae ecclesiae exemplum; *Act. I, 23. c. VI, 5.* * Vbi quidem, vt ius maioris partis obtineat, nec tamen alii, quam qui eiusdem ecclesiae membra sunt, ad suffragia ferenda

SSSS fff 3

admis-

admittantur, ipsa negotii istius indoles postular. ** Sortibus autem rem istam committere, non licet; multo minus quod & hodie id facere debeamus, ex *Actor. I, 26.* probari potest. ***

* Ad ministrorum verbi diuini constitutionem, totam ecclesiam, adeoque omnia ac singula eius membra, si res ita, vt decet, vtque natura ac iudoles ecclesiae postulat, administretur, concurrere, iam ad §. 4. docuimus. Hoc autem si admittitur, non potest aliter constitutio ista fieri, quam per eiusmodi actum, in quo omnia ac singula ecclesiae membra ius suffragii, quod illis competit, exercent, quemue *electionem* vocare solemus. Idque primitivae ecclesiae exemplum omnino comprobatur. Cum in locum Indae proditoris alius apostolus constituendus esset, de tota ecclesia dicitur: *καὶ ἐκέναν, & constituerunt duos, Iosephum & Mattheum, Actor. I, 23.* Scilicet ex reliquis ecclesiae membris hos duos elegerunt; at cum incerti essent, quemnam alteri praeferre deberent, rem forti commiserunt; quae de re deinceps. De diaconis, ab ecclesia Hierosolymitana constitutis, diserte dicitur: *καὶ ἐπέλεξαν, & elegerunt; Act. VI, 5.* De Paulo & Barnaba *Act. XIV, 23.* refertur, quod *χειροτονήσαντες*, hoc est, per electionem, ab ecclesiis factam, presbyteros constituerunt.

** Ius maioris partis merito obtinere, cum non alia est ratio expediendi negotia, recte docet GROTIUS, *de iure belli & pacis, l. 2. c. 5. §. 17.* In quaestionum ac controuersiarum theologicarum equidem decisione, id locum non habere, constat, & alibi demonstratur. Sed cur in ministrorum verbi diuini electione admitti nequeat, nulla adparet ratio. Immo vt admittatur, necesse est, vbi multi ad electionem concurrunt; cum, si dissensus aliquis oriatur, quod saepissime contingit, nulla foret ratio, vocationem ad effectum perducendi, dum interea ecclesia pastore, seu verbi diuini ministro, destituatur. Dum autem non alios, quam qui eiusdem ecclesiae membra sunt, ad suffragium

ferendum admittendos, monuimus; nemo non videt, per membra eiusdem ecclesiae, eos nos intelligere, qui eandem doctrinam profitentur, & iisdem vtuntur sacramentis. Speciatim vero patres familias, quippe qui totam familiam repraesentant, hoc nomine venire solent. At qui eandem doctrinam non sequuntur, nec eorumdem participes sunt sacramentorum, vt eiusdem ecclesiae membra non sunt, ita & ad pastorem cuiusdam, seu verbi diuini ministri, electionem, si de eo, quod iure fieri debeat, quaeratur, concurrere nequeunt. Experientia tamen edoctus sum, in ecclesiis quibusdam euangelico-Lutheranis, ciues Romanenses in electione pastoris, qui ecclesiae, nostris sacris addictae, praeesse debebat, ius suffragii habuisse. Quae res, quanta secum vehat incommoda, vel, me non monente, quilibet perspicit.

*** Cum circa ministrorum verbi diuini electionem acerrimae subinde exoriantur contentiones, artibus quoque variis, iisque illicitis vtantur, qui ad munus aliquod sacrum adspirant, vt suffragiorum maiorem numerum obtineant, hinc & plerumque indigni, illis, qui longe digniores sunt, praeferrantur; omnibus hisce incommotis obuiam iri posse, nonnulli existimant, si quandoque res omnis sortibus committatur. Eoque rectius hoc fieri posse, putant, quod ipsimet apostoli, ant ecclesia primaria Hierosolymitana eius rei nobis reliquerit exemplum; *Actor. I, 26.* Antiquissimum etiam sortium, in electionibus sacerdotum, & gentibus quoque receptum, esse usum, *prisco haud dubio Noachidarum instituto*, contendit GROTIUS, *de imperio summorum potestatum circa sacra, cap. 10. §. 5. p. m. 144.* Certe, in aliis rebus eum fuisse frequentissimum, notum est. Repugnant tamen alii, sortibusque electionem verbi diuini ministrorum

florum committendam, negant. Quod enim, in apostoli electione, ecclesia Hierosolymitana ex mandato apostolorum, hi autem haud dubie ex instinctu spiritus sancti, fecerunt, non posse ad imitationem trahi; idque eo minus, quod nullo exemplo comprobari queat, deinceps quoque sortes adhibitas fuisse; quin potius per electionem, absque ullo sortium vsu, presbyteros & diaconos constitutos, constare; quod & ante a nobis demonstratum est. Nec defunt omnino, qui, sortes ab ecclesia Hierosolymitana, in apostoli constitutione, adhibitas, inficiantur, & per κλήρους Act. I, 26. suffragia, per metonymiam signi pro re signata, intelligenda arbitrantur. Sensem nimirum verborum Lucae hunc esse, censent: *οἱ ἴδοκον κλήρους αὐτῶν, & dederunt signa siue calculos, quibus centum & viginti isti suffragia sua declararent; οἱ ἴδοκον δὲ κλήρους ἐν Ματθίῳ, & cecidit suffragium super Matthiam, οἱ συγκαταψήφισαν μετὰ τῶν ἰδοκῶν ἀποστόλων, & communibus calculis adlectus est cum undecim apostolis.* IIA HARTMANNVS, in originibus societatis christianae, seu de rebus gestis christianorum sub apostolis, c. 8. p. 129. Quam quidem explicationem cum genuina significatione vocis συγκαταψήφισαν egregie con-

venire, negari nequit. Quidquid eius sit, id certum, coniunctam cum fortibus electionem quandam Numinis, si absque mandato eius speciali adhibeantur, & alius suppetat, negotium aliquod expediendi, aut controuersiam dirimendi, modus. Nec omnibus etiam, quae circa verbi diuini ministrorum constitutionem occurrunt, hac ratione obuiari iri potest incommodis. Si enim vel maxime fortibus locus concedatur; eligendi tamen prius quidam sunt, ex quibus, qui reliquis praefendus sit, deinde per sortes exploretur, vt in ecclesia Hierosolymitana factum constat; Act. I, 23. & supra quoque iam obseruauimus. Hoc vero si fiat, campus iterum amplissimus, fraudibus, prauisque artibus, aperitur, quibus illi, qui indignissimi sunt, obtineant, vt tantum in illorum cooptentur numerum, ex quibus per sortes aliquis eligatur. Si ergo omnes indigni sunt, qui hac ratione in censum veniunt, digniores autem postponuntur; sortium profecto aut nullus, aut exiguus, ad incommodum hoc remouendum, vsus esse potest. Iungenda, quae ALEXANDER contra sortium in sacris electionibus vsum ex instituto disputat, *hystor. eccles. N. T. saec. 1. diff. 6. p. 122. sq.*

§. VII. Vt cuncta eo rectius fierent, vsu receptum & introductum, vt primum, qui ad officium idonei sunt, *nominentur*, seu designentur; tum facta *electione*, munus ipsi electo demandetur, quod *uocationem*, voce specialius accepta, adpellant; vt de profectibus eius, cui sacrum munus conferendum, eo certius constaret, aliis ecclesiae doctoribus, seu sacri ordinis viris, ad examen sistatur, quod *praesentationem* vocant: quibus rite peractis, *ordinatio* sequitur, atque *inuestitura*. *

* Solent enim in verbi diuini ministrorum constitutione isti actus obseruari, *nominatio, electio, vocatio*, speciatim sic dicta, *praesentatio, ordinatio, & inuestitura*. Nominatio in eo consistit, dum candidati quidam, illi, qui habet ius eligendi, offeruntur, & commendantur. Plures nimirum, saltem duo vel tres, nominari solent, ex quibus vnus eligatur. Si vnus tantum nominetur,

quod aliquando fieri solet, cum maxima iuris eligendi, si alius hoc habeat, coniunctum id est immuniione. Interdum nominatio ista, quamuis perum accurate, *praesentatio* dicitur, quae tamen tum sedulo ab ista praesentatione distinguenda, quae episcopo fit, siue consistorio, ad profectus candidati explorandos. Conferenda, quae hac de remonet IO. SCHILTERVS, *inst. iur. can. l. 1. tit. 14.*

§. 9. 10. Electio itaque, quo pacto a nominatione differat, patet; simul vero intelligitur, si is, qui ius eligendi habet, etiam habeat ius nominandi, tum huius vfum cessare. Manifestum praeterea est, nominationem non prorsus necessariam esse; cum electio contra praecipuum, in verbi diuini ministrorum constitutione, momentum trahat. Electionem porro excipit *vocatio*, speciatim ita dicta, quando ab eo, qui iure vocandi gaudet, candidato officium sacrum demandatur; idque per litteras fieri consuevit; in quibus, quatenus muneris istius, cui praeficiendus est, partes sint, condocetur, & quatenus ad eius sustentationem destinata sunt, quandoque indicatur. Post vocationem episcopo, vel consistorio, aut theologorum ordini, ad examen & ordinationem praesentatur. Vbi quidem, quod ad examen attinet, peruersi moris est, quod illud subire iubeatur, postquam iam vocatus est. Et tamen alicubi hoc fieri, notum est. De profectibus nimirum candidatorum constare accurate debebat, priusquam vocarentur. Si enim iam vocati sunt, difficulter iterum

repelli possunt, etsi nulla ratione ad munus istud idonei deprehendantur. Solet etiam candidatus eiusmodi sacri muneris toti ecclesiae fisci, per concionem *δευκαρισμὸν*, vt adeo omnibus facultas, de donis eius iudicandi, concedatur. Quod, vti ante vocationem, speciatim sic dictam, immo electionem fieri debet, si rite, & ordine, omnia peragenda sunt; ita, vbi electio penes patronum, aut episcopum, non autem penes ipsam ecclesiam est, plerumque in inane ritum definit; cum ad iudicium ecclesiae tum parum attendatur. Interim praesentationem, consistorio vel theologorum ordini factam, sequitur *ordinatio*, de qua deinceps dicemus; & hanc *confirmatio* & *inuestitura*. Iure veteri *confirmatio* praecessit ordinationem, atque vocabatur *inuestitura*; sed, nostris moribus, inuestitura & ab ordinatione & a confirmatione differt, & eiusmodi actum denotat, quo minister verbi diuini rite electus, vocatus, & ordinatus, publice ad ipsam muneris sacri possessionem deducitur. Legenda, quae de hifce erudite monet SCHILTERVS, *inst. iur. canon. lib. 1. tit. 7. §. 11. & tit. 16. §. 4. 5.*

§. VIII. Nec tamen vna eademque ratione diuersi isti, ex quibus ecclesiam componi diximus, status, ad hosce actus concurrunt. Ipsa sane electio toti ecclesiae, adeoque omnibus ac singulis eius membris, prout membra ecclesiae sunt, iure diuino vindicanda est. * Doctoribus autem ecclesiae, seu sacri ordinis viris, ea, quae ad profectum ac donorum explorationem adcuratiorem pertinent, recte praecipua quadam ratione tribuuntur. ** At quae ad externam directionem, vt incommoda varia euitari queant, spectant, iure meritoque magistratus ciuilibus sibi vindicat, idque non tam vi iuris episcopalis, quam potius vi summi imperii. ***

* Ecclesiae, etiam cuiusvis particulari, adeoque & omnibus ac singulis eius membris, tum ipso iure naturali, tum per exemplum primitivae & apostolicae ecclesiae, facultatem, verbi diuini ministros constituendi, concedi debere, supra iam ad §. 4. & 6. euicimus. Et ad ius quidem naturae quod attinet, fatetur id ipse GROTIVS, electionem

pastorum *naturaliter*, sed *mutabiliter* esse penes ecclesiam. Nam, inquit, *naturaliter coetui unicuique permittitur, ea procurare, quae ad conseruationem sui sunt necessaria; in quo numero est functionum applicatio*. De exemplo autem primitivae apostolicaeque ecclesiae, ad quod antea prouocauimus, longe sentit aliter: *Pastores, a plebe electos,*

ex tota noni testamenti hystoria non adparet; sed multo facilius inde colligitur, electionis modum mansisse indefinitum. De pastoribus, (ita pergit) loquor; nam de nudis pecuniarum tractatoribus longe alia est ratio. Hinc vero, vt loca, quae supra pro nostra sententia attulimus, in alium detorqueat sensum, omnes ingenii neruos intencit; de imperio summarum potestatum circa sacra, c. 10. §. 3. & 4. p. m. 143. sq. Sed operam eum, oleumque, quod aiunt, hac in re perdidisse, egregie ostendit BLONDELLVS, in apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris, sect. 3. p. m. 379. sq. quippe vbi ex instituto de plebis in electionibus iure agit. Et consentiunt in eo viri longe doctissimi, ius eligendi in ecclesia primitiua ad totam ecclesiam, singulaque eius membra, spectasse. Successu vero temporis presbyterorum collegium, quod cum reliquis ecclesiae membris ad electionem episcoporum concurrerebat, ~~ἐξέχον~~ quamdam obtinuisse videtur, vt tamen reliqui neutiquam excluderentur, aut iure suo spoliarentur. Hoc velex synodica illa epistola patrum Nicaenorum pater, quam SOCRATES exhibet. *hystor. eccles. l. 1. c. 9.* vtpote in qua inter alia & haec sancita legimus: *Quod si quempiam eorum, qui in ecclesia censentur, diem suum obire contigerit, tum in defuncti locum atque honorem provehantur ii, qui nuper adsciti sunt, modo digni videantur, καὶ ὁ λαὸς ἀποτοῦ συνεπισκοπεύοντος αὐτῶν, καὶ ἐπιστοφαιζέοντος τοῦ τῆς Ἀγίας τριάντης ἐπισκόπου & populus eos eligat, suffragante nihilo minus, plebisque iudicium confirmante Alexandrinae urbis episcopo; p. m. 29.* Nec per plura deinceps saecula, praesertim in occidente, plebem ab electione episcoporum exclusam fuisse, ostendit, quem antea laudauimus, BLONDELLVS, loco citato, itemque LVD. THOMASSINVS, de veter. & noua ecclesiae disciplina, part. 2. l. 2. c. 3. p. m. 320. f. quibus iungendus ZIEGLERVS, de episcopis, l. 2. c. 1. In oriente vero post saeculum quartum ad clericorum ordinem facultas, eos,

BVD. TH. DOGMAT.

qui ecclesiis praeesse debebant, eligendi, ita translata est, vt plebi parum aut nihil iuris relinqueretur. Sed in occidente quoque regum primum consensus requiri coepit, qui tandem ius illud, constituendi episcopos, sibi solis vindicarunt, eodem iterum a Romanis pontificibus spoliandi, a quibus rursus, in Germania praesertim, ad capitula, vt vocantur, transit; quem morem & hodie apud eos, qui Romanae ecclesiae sacra sequuntur, obseruari, constat. Ad protestantium ecclesias quod attinet, in nonnullis quidem plebi, seu omnibus ecclesiae membris, vtcumque ius, eligendi verbi diuini ministrorum, restitutum est; non tamen in omnibus, cum hinc inde adhuc ius, quod vocant, patronatus, obtineat, alibi autem ipsi imperantes summi, aut, qui illorum vicibus funguntur, potestatem istam, verbi diuini ministros constituendi, ita sibi vindicant, vt ecclesiis ipsis parum aut nihil libertatis superbit. Concedi sane aliquando ecclesiae solet, *suffragium*, quod vocant, *negatiuum*; sed recte prorsus hac de re pronuntiasse mihi visus est iure consultus clarissimus IVST. HENN. BOEHMERVS: *vbi ius patronatus viget, plebe tale votum (negatiuum) competit, quod tamen vt plurimum inane est, quia rarissime eiusmodi praegnantibus causae adduci possunt, ob quas repellendus sit praesentatus; qui &, quae in compendio haecenus diximus, copiosius edidit, in iure ecclesiastico protestantium Sc. lib. 1. tit. 6. p. 269. sq.* Ad rationes, quae vulgo adferuntur, cur plebs ab electione ministrorum verbi diuini penitus excludenda sit, idem vir doctus responderet; *ibid. §. 10. p. 278. sq.*

** Ad hoc enim prae reliquis idonei esse creduntur, quippe qui & eruditione, & rerum spiritualium experientia, aliis multum praesent. Et ita quidem se res habere debebat. Contingit tamen quandoque, vt illi, qui in sacro ordine constituti non sunt, si non rerum diuinarum cognitione, certe sapientia, & facultate, de aliorum donis &

T t t t t

vir-

virtutibus iudicandi, pastores suos multum superent. Sed cum praesumptio pro sacro ordine militet, vsu receptum, vt examen, quod vocant, seu profectuum ac donorum exploratio, eidem committatur. Idque hactenus non improbandum, modo semper, quibus hoc demandatum, debitam & diligentiam & sapientiam secum adferrent, & non solum ad dona ministrantia, naturalia, sed & spiritalia, respicerent. Non tantum autem exploratio profectuum, sed ordinatio quoque, more iam dudum recepto, inter ea refertur, quae a sacro ordine sunt administranda; nec sine ratione, si naturam indolemque ordinationis spectes. Immo & *inauguratio*, quam vocant, seu *inauguratio*; quae, cum a confirmatione non multum differat, siquidem cum ea iure veteri plane eadem fuit, vt iam ad *§. praeced.* observatum, ideoque & hodie subinde intermittitur; magistratui, seu summis imperantibus, rectius propria censetur. Et licet plerumque a sacrorum antistitibus peragere soleat, eos tamen iussu & auctoritate magistratus hoc facere, palam est; cui etiam plane liberum, quoniam in hocce negotio vti velit ministro.

*** Electionem ministrorum verbi diuini, quando a tota ecclesiaperagitur, variis obnoxiam esse incommodis, negari nequit. Eo minus autem toti ecclesiae ius hocce eripiendum, quo facilius per directionem magistratus incommodis hisce occurri potest. Et magistratum quidem, seu summos imperantes, iure hocce, electionem ministrorum verbi diuini dirigendi, gaudere, extra omnem positum est dubitationem. Ex ipso enim iure circa sacra, quod iis deinceps vindicabimus, idque, non vt episcopis, sed vt

imperantibus iis competere, demonstrabimus, hoc sponte sua fluit. Et sane ipsius rei publicae, adeoque & summorum imperantium, plurimum refert, vt non tantum in verbi diuini ministrorum electione, cuncta ordine & absque tumultu & strepitu fiant, sed vt eiusmodi quoque ministri & doctores constituantur, qui demandato sibi praesint rite muneri. Hinc &, si ecclesiae cuiusdam adeo corrupta sit conditio, vt nulla spes sit, ab ea eiusmodi pastorem vel doctorem electum iri, qui munus istud recte administret; nihil, quod reprehendi debeat, summus imperans agit, si tum ipsemet aliquem constituat, saluo integroque in reliquis ecclesiae istius iure. Huc etiam spectat confirmatio pastoris, seu ministri vti decet, electi, quippe qua summus imperans electionem factam vult ratam esse, atque, nihil in ea, quod sibi displiceat, deprehendi, testatur. Eam vero iridem a summo imperante, non vt episcopo, sed vt imperante considerato, proficisci, facile intelligitur. Sacrum namque tribunal, quod consistorium vocant, imperantis, qua imperans est, vices in eiusdem negotiis sustinet. *Nominatio*, prout ab electione distinguitur, *vocatio* speciatim sic dicta, & *praesentatio*, sunt veluti actus accessorii; si tamen ipsam naturam rei spectes, cum electione coniuncti, & si aut lege, aut more ac consuetudine, aliud quid introducum non sit, illis merito tribuuntur, qui habent ius eligendi. Plerumque autem ad ius patronatus referri solent, vt deinceps dicemus. Ab hoc si discedas, sique ecclesia ipsa iure, hocce actus administrandi, non gaudeat; summorum imperantium eos relictos arbitrio, res ipsa docet.

§. IX. Nihil quoque impedit, quo minus *patronis ecclesiae*, hoc est, illis, qui ecclesias fundarunt, aut dotarunt, aut in eorum locum successerunt, praecipuum quid circa ministrorum verbi diuini constitutionem concedatur, modo hoc ita fiat, ne ecclesiae ipsi, quod iure quodam illi competit, &

& sine quo, nisi ecclesiae relinquatur, electio atque vocatio sibi non constat, eripitur. *

* Quae de origine, indole, limitibus, usu itidem atque abusu iuris patronatus dici poterant, iam delibavi in *inst. theol. moral. part. 2. c. 3. sect. 8. §. 7.* Iungenda, quae de

hisce differit BOEHMERUS, in *emendationibus & additamentis ad lo. Schilteri inst. iur. can. lib. 1. tit. 14. p. 158. sq.* item, in *originib. iuris eccles. cap. 17. pag. 406. sq.*

§. X. Iam ad *ordinationem* quod attinet, eam, ut ritum antiquissimum, & in ecclesia apostolica iam receptum, nihil quoque, quod reprehendi queat, secum vehentem, merito in ecclesiis nostris retinemus. * Qui autem, per eam nescio quem characterem indelebilem imprimi, aut physicam quamdam qualitatem, vel simile quid, produci, credunt, eos maximopere falli, arbitramur. ** Potestatem etiam, ea agendi, quae minister ecclesiae agere potest, non ab ordinatione, sed a vocatione provenire, certum est; hinc & cessante vocatione, cessat illa potestas, etiam si quis vel maxime ordinatus sit. ***

* Antiquissimis iam temporibus in gente ebraea usitatum fuisse, ut, in muneris cuiusdam collatione, manus alicui imponerentur, supra iam ad libri praecedentis c. 6. §. 1. ex *Num. XXVII. 18. 23. & Deut. XXXIV. 9.* docuimus. Immo ex *Gen. XLVIII. 13. 14.* constare, manuum impositionem adhibitam, cum fausta quaevis & prospera aliis adprecari volebant, ibidem observatum. Mirum itaque non est, apostolos, veteresque christianos, eundem retinuisse morem, cum sacrum aliquod officium alicui demandandum esset; quod & ex *act. VI. 6. c. XIII. 3. 1. Tim. V. 22.* notum est. Distinguenda tamen ab ista manuum impositione, qua munus aliquod susceperis alii fausta quaevis adprecabantur, illa, qua apostoli, per miraculum, ex facultate, a servatore sibi concessa, aegrotos sanabant, aut extraordinaria spiritus sancti dona conferebant; *Marc. XVI. 18. act. VIII. 17. 20. c. IX. 17. sq. c. XIX. 6. c. XXXVI. 1, 8.* Non enim hancce, sed illam in exemplum, quod imitemur, nobis propositam, res ipsa docet. Hinc & veteres, qui apostolis successerunt, eundem retinuerunt ritum, quem adeo & nostrae merito retinent ecclesiae, cum & innocentissimus sit, & nulla, cur abrogari debuerit,

adpareat ratio. Pietati utique prorsus consentaneum, ut non tantum, qui muneri sacro praeficiendi sunt, sui in eo admiinistrando admoneantur officii, utque sociatis precibus, dona ad istud necessaria a Deo impetremus; utque symbolum illud, a tot retro saeculis receptum, seu impositio manuum, adhibeatur. Pro sacramento tamen ordinationem habere non possumus, ob rationes, supra iam ad libri praecedentis c. 6. §. 1. expositas. Sed nec caerimonias, quas Romana ecclesia manuum impositioni adiunxit, sacram vocationem, tonsuram circulerem, & quae sunt eiusdem generis, utpote superstitionis plenas, admittimus. Nonnullas equidem caerimonias, manuum impositioni additas, memorat auctor *constit. apostolicarum l. 8. c. 4. p. 390. seq.* edit COTELERII. Idem & DIONYSIVS ille facit, quem vulgo areopagitam vocant, *de hierarchia ecclesiastica c. 4.* Sed iam aetate apostolorum eiusmodi caerimonias receptas fuisse, ex istis scriptis, utpote suppositiciis, colligi nequit. Recte hinc maiores nostri: *postea accesserunt novae caerimoniae, quales multas describit Dionysius; sed est auctor novus & fictitius, quisquis est; sicut & Clementis scripta* (haud dubie *constitutiones apostolicas*

Terr ttt 2 innuunt)

inuunt) *sunt supposititia*. Deinde recentiores addiderunt: *do tibi potestatem sacrificandi pro uiuis & mortuis &c.* in articulis Smalcaldicis de potestate & iurisdictione episcoporum, 353. Habent praeterea alios ritus ordinationis Latini, alios Graeci, alios Syri, alios alii, quos ex instituto descripsit IO. MORINVS, qui & omnem in eo collocauit diligentiam, vt Graecorum ritus cum ritibus Latinorum conciliaret; de *sacris ecclesiae ordinationibus, part. 3. exercit. 1. c. 1. p. 3. seq.* Sed nobis hisce ambagibus opus non est, qui non alios, quam apostolicos ritus, in ordinatione admittimus, nullamque, cur reliquos admittere debeamus, perspicere possumus rationem. Rectius itaque fecissent Tridentini patres, si rationes iustas ac praegnantius attulissent, cur isti ritus recipiendi sint, quam, dum inconsulto animi impetu ita pronuntiant: *Si quis dixerit, sacram vntionem, qua ecclesia in sacra ordinatione vtitur, non tantum non requiri, sed contemnendam & perniciosam esse, similiter & alias ordinis caerimonias; anathema sit; sess. 23. can. 5.* Sed ista nos parum curamus fulmina. Legenda, quae de caerimonii ordinationis erudite disserit HEIDEGGERVS, in *anatomie concilii Tridentini, ad sess. 23. quae 4. pag. 909. seq.*

** Conferenda, quae iam ex instituto hac

de re dicta sunt, ad libri praecedentis *cap. 1. §. 16. & cap. VI. §. 1.*

** Ordinatio enim secundum sententiam moresque ecclesiae nostrae, iam vocationem supponit. Ergo, per ordinationem, potestatem verbi diuini minister, aliquid agendi, minime accipit; sed id tantum agitur, vt per preces sociatas, diuini Numinis gratia, ad rectam demandati muneris administrationem, illi impetretur. Hinc de effectu ordinationis ex conditione tum ipsarum precum, tum eius, qui in ordinem sacrum recipitur, iudicandum. Est tamen simul cum ritu hocce velut declaratio quaedam coniuncta, eum, qui vocatus est, in ordinem sacrum, seu numerum eorum, qui ecclesiasticis muneribus funguntur, receptum esse. Ipsa receptio, si adcurate loqui velimus, per vocationem potius fit, quam per ordinationem. Habet ista obseruatio, quod potestas, ea agendi, quae minister ecclesiae agere potest, non ex ordinatione, sed ex vocatione fluat, vsum amplissimum. Inde namque inter alia intelligitur, pastorem ab officio remotum, quantumuis adhuc ordinatus sit, non gaudere potestate, administrandi sacramenta, aut remittendi ac retinendi peccata, vel audiendi aliorum confessiones, nec benedictione sacerdotali iungendi, qui matrimonium inire volunt; & quae reliqua sunt eiusdem generis.

§. XI. Quemadmodum autem quaelibet ecclesia ius & facultatem habet, hoc modo, qui munere docendi functuri sint, in ordinem sacrum recipiendi; * ita perperam, & sine omni scripturae fundamento, adferitur, ordinationem, quae valida sit, non nisi ab episcopo, qui presbyteris sit superior, & tali quidem, qui iusta successione hanc potestatem ab apostolis acceperit, fieri posse. Discrimen eiusmodi, quale isti inter episcopos & presbyteros statuunt, non minus quam perpetua ista episcoporum successio, inter inania illorum referenda sunt commenta. **

* Habet enim ecclesia quaelibet, vt supra luculenter demonstrauius, ius vocandi; ergo & ius, in ordinem sacrum recipiendi, quod cum iure vocandi coniunctum est;

siquidem, vt antea dictum, si adcurate loqui velimus, per ipsam vocationem aliquis in ordinem ministrorum verbi diuini recipitur. Cetera, quae ad ritus & caerimoniae spe-

spectant, cur non itidem ipsi ecclesiae tribui queant, nulla adparet ratio; adeoque & recte ab illis administrantur, quibus ecclesia hoc demandavit. Bene iterum maiores nostri: *Cum episcopi ordinarii sunt hostes ecclesiae, aut nolunt impetire ordinationem, ecclesiae retinere ius suum. Nam ubicumque est ecclesia, ibi est ius administrandi evangelii. Quare necesse est, ecclesiam retinere ius, vocandi, eligendi, & ordinandi ministros. Et hoc ius est donum proprie datum ecclesiae, quod nulla humana auctoritas ecclesiae eripere potest, sicut & Paulus testatur ad Ephesios, cum ait: ascendit, dedit dona hominibus. Et numerat inter dona propria ecclesiae pastores & doctores; & addit; dari tales ad ministerium, ad aedificationem corporis Christi. Vbi est igitur vera ecclesia, ibi necesse est esse ius eligendi & ordinandi ministros &c. in artic. Smalcad. de potestate & iurisdictione episcoporum, p. 552. 553.*

**Romanae ecclesiae hanc esse sententiam, ordinationem non nisi ab episcopis, qui iure diuino presbyteris sint superiores, & potestatem hanc per quamdam successionem ab apostolis acceperint, rite fieri; notum est. Hinc Tridentini patres: si quis dixerit, episcopos non esse presbyteris superiores, vel non habere potestatem confirmandi & ordinandi; velem, quam habent, illis esse cum presbyteris communem &c. anathema sit; sess. 23. can. 7. Atque inde porro inferunt, ecclesiam nostram legitimis pastoribus destitui, quippe qui nec vocati rite sint, nec ordinati. Verum, quod in hacce sententia fundamenti loco ponitur, episcopos iure diuino presbyteris esse superiores, lubricum plane est, atque infirmum. Tempore enim apostolorum nullum inter episcopos & presbyteros fuisse discrimen, deinceps ad §. 17. demonstrabimus; vbi & docebimus, quando & qua ratione illud sit introductum. Porro, eodem apostolorum tempore ordinationem a presbyteris, aut illis, qui in ecclesia doctorum munereungebantur, peractam,*

ex act. XIII, 3. recte colligitur. Non de vno namque quodam, sed de pluribus dicitur, quod Paulo atque Barnabae, evangelii doctrinam inter gentes propagaturis, manus imposuerint. Immo ipsum Timotheum, per manuum impositionem, a presbyteris factam, (μετὰ ἰακώβου τῶν χαρῶν τοῦ πρεσβυτέρου) ordinatum, diserte Paulus testatur; 1. Tim. IV, 14. Qua quidem ratione licet vel maxime χαρισμα aliquod extraordinarium, pro conditione istius temporis, illi collatum sit; recte tamen inde probatur, impositionem manuum, qua quis ad certum officium consecratur, a presbyteris factam. Nec scrupulum, qui momentum aliquod trahat, mouere potest, quod idem apostolus, 2. Tim. I, 6. adserit, per suarum manuum impositionem χαρισμα Dei Timotheo collatum, quod eum resuscitare iubet. Nihil enim obstat, quo minus dicamus, Paulum simul cum presbyteris quibusdam Timotheo manus imposuisse, & ita eum ordinasse. Conferenda, quae hac de re differit VITRINGA, de synag. vet. l. 2. c. 12. p. 597. Quo pacto, post apostolorum aetatem, discrimen inter episcopos & presbyteros introductum sit, tandemque potestas ordinandi ad illos transierit, alibi ex instituto exponitur. Consulere interim iuuabit BLONDELIVM, in apologia pro sententia Hieronymi, de episcopis & presbyteris, sect. 3. p. 309. sq. itemque ZIEGLERVM, de episcopis, l. 1. c. 3. §. 19. sq. Ad successionem vero episcoporum quod attinet, praeterquam, quod personalis hic nequitiam in censum veniat, eam frustra Romanenses iactant. Quam impedita namque ipsorum pontificum Romanorum, in primo statim saeculo, sit successio, ex iis, quae DE DOMINIS, de re publ. eccl. l. 2. c. 3. & PEARSONIVS diff. 2. de success. pontif. c. 1. sq. alique, de ea disputant, abunde liquet. De doctrinali autem successione si sermo sit, eam longe rectius nobis vindicamus; conf. PFAFFVS, in originib. iuris eccl. cap. 3. artic. 3. p. 145. & in dissertat. de successione episcopali.

§. XII. Non alium in finem ministerium ecclesiasticum a Deo institutum esse, res ipsa docet, quam, ut homines ad poenitentiam & fidem in Christum perducantur, & hac ratione cum Deo reconciliantur; 2. Cor. V, 20. tum vero, ut in fide consequerentur, vitaeque spiritualis incrementum capiant, hinc & varios fructus ad ecclesiae aedificationem proferant; Eph. IV, 12. & ita tandem aeternam salutem consequantur. *

Sunt itaque verbi diuini ministri velut legati Numinis ad homines, per quos voluntatem suam de eorum salute iis significat. Eleganter Paulus: ὡς ἐξ Χριστοῦ διὰ περισβύμεν, *pro Christi itaque legatione fungimur, ut Deo per nos adhortante*; (quare &) *rogamus pro Christo, reconciliamini Deo*; 2. Cor. V, 20. Adhortantur autem homines, ut cum Deo reconciliantur, dum gratiam Dei omnibus offerunt, seu remissionem peccatorum, quae tamen sine poenitentia vera nemini obtingere potest. Hinc Christus in nomine suo adnuntiari iussit μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, *poenitentiam & remissionem peccatorum*; Luc. XXIV, 47. Poenitentiam vero sine fide non esse, constat; adeoque ad fidem simul homines perducere adnuntiantur, dum eos ad poenitentiam adhortantur, ut adeo, qui in Christum credunt, remissionem peccatorum consequantur, act. X, 43. atque ita Deo reconciliantur. Ut vero etiam per fidem vita spiritualis in hominibus accenditur & excitatur; ita, ut eadem consequeretur, augeaturque, aut, si amissa fuerit, restitueretur, merito quoque sui esse muneris, verbi diuini ministri credunt. Sic de Galatis Paulus: *τὴν χάριν μου, οὗς πάλιν ὁδῶν, Gal. IV, 19.* Dumque fides per fructus varios sese exferit

atque demonstrat; ecclesiae, quae est corpus Christi, aedificatio promouetur. Idque est, quod Paulus indicat, quando varios a Deo ecclesiae ministros datos, variaque munera constituta, dicit, *πρὸς τὸν καταργισμὸν τῶν ἁγίων, οἱς ἔργον διακονίας, εἰς ἐκδοκὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ*; Eph. IV, 12. Omnia tandem eo tendunt, ut aeterna hominum salus obtineatur, quae cum vera hominum fide, si modo constantia adsit, arctissimo connexa est vinculo, Io. III, 16. Nec intuitu tantum auditorum, sed ipsorum quoque pastorum, seu verbi diuini ministrorum, hoc est intelligendum, secundum monitum apostoli, 1. Tim. IV, 16. Stolidissimi enim mortalium merito censentur, qui aliis viam, ad vitam, aeternamque salutem se ostensuros pollicentur, cum ipsi ad mortem aeternamque perniciem properent. Quae de fine ministerii ecclesiastici docuimus, haud perfunctorie obseruanda sunt, tum, ut inde cognoscamus, quibus dotibus virtutibusque instructum esse deceat, qui hoc munere rite fungi cupit, quae de re iam supra ad §. 5. quaedam monuimus; tum &, ut, quatenus ministrorum verbi diuini potestas sit, innoteat; quippe de qua ex fine iudicandum, constat, ut iam fusius ostendemus.

§. XIII. Atque ex hocce quidem fine potestatem ecclesiae ministrorum aestimare decet, quae non temporalis, sed spiritualis est; & summam in potestate, docendi, administrandi sacramenta, itemque remittendi & retinendi peccata, consistit. Certe non aliam iis potestatem scriptura tribuit; quae potius ab omni imperio & dominatione eos quam longissime vult abesse; Luc. XXII, 25. 26. 1. Petr. V, 2. 3. *

* Solent nonnulli duplicem episcoporum potestatem constituisse, *spiritualem* aliam, aliam *temporalem*: illam etiam *internam*,

hanc *externam* vocant. Quemadmodum vero ex verbi diuini praescripto, veterisque ecclesiae exemplo, non alios episcopos admittere.

mittimus, quam qui doctorum munere in ecclesia fungantur; ita & potestatem illorum nequitiam temporalem iure diuino, sed mere spirituale esse, contendimus. Idque finis ministerii ecclesiastici, quem antea indicauimus, & ex quo omnis potestas illorum, qui in certis statibus constituti sunt, limites suos accipit, nos condocet. Reconciliatio enim hominum cum Deo, cum per media spiritualia, verbi diuini adnuntiationem, & sacramentorum legitimam administrationem, obtineri queat; vt potestas quaedam temporalis verbi diuini ministris concedatur, necesse non est. Non aliter etiam iidem nobis describuntur, quam, vt doctores, & pastores, *Eph. IV, 11*. immo, vt patres, qui per verbum veritatis filios gignunt spirituales, *1. Cor. IV, 14. 15. Gal. IV, 19*. Ea itaque possunt, quae doctor atque magister potest, docere, erudire impe-

ritos, commonefacere reluctantes, solari miseros, erigere timidos, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Non ergo temporalis aut externa, sed spiritualis & interna, illorum est potestas. Idque & scriptura diserte confirmat. *Gentium reges*, inquit seruator ipse, ad apostolos verba faciens, *in eas dominantur, quique imperant, gubernatores adpellantur; at vos non ita; Luc. XXII, 25. 26*. Sic & Petrus ipse episcopos *pascere gregem domini iubet, salutari doctrina*. nullo autem modo *eidem imperitare; 1. ep. V, 2. 3*. Pari ratione & Paulus: *sic de nobis existimet quilibet, nos ministros Christi esse & dispensatores mysteriorum Dei; 1. Cor. IV, 1*. Solet equidem a nonnullis potestas episcoporum in *potestatem ordinis*, & *iurisdictionis* diuidi: sed, quo sensu hoc accipiendum sit, exposui in *dissertat. de origine & potestate episcoporum, §. 39. seq.*

§. XIV. Et potestas quidem illa, docendi, de ea, qua publice docent, praecipue est intelligenda; *Math. XXVIII, 19*. cum priuatim quibuslibet christianis, vi sacerdotii spiritualis, alios erudire, redarguere, commonefacere liceat; *act. XVIII, 26. Eph. VI, 4. Col. III, 16*. Huc etiam pertinet potestas, errantes conuincendi, immorigeros & renitentes reprehendendi, languidos excitandi & adhortandi, moestos denique miserosque consolandi. *

* Cum ad finem ministerii ecclesiastici, reconciliationem hominum cum Deo, obtinendum, vel maxime pertineat, vt per verbi diuini adnuntiationem, viam, quae ad salutem aeternam ducit, condocantur; ad hoc etiam priuata institutio, in tanta hominum, qui erudiendi sunt, multitudine, vt supra iam ad §. 3. obseruauimus, non sufficiat; potestas, publice docendi, praecipuam merito muneris pastoralis absoluit partem. Immo hunc maxime in finem munus ecclesiasticum certis hominibus demandandum fuit, quia non omnes, ad publice docendum sunt idonei. Idque Paulus ipse confirmat, quando, non omnes *didascualos*, doctores esse, hoc est, eiusmodi donis instructos, dicit, vt doctorum officio fungi queant; *1. Cor. XII, 29*. Idem & *1. Tim. III, 2*. iunxit, quando episcoporum vult esse *didascalos*, hoc est, iis

donis praeditum, vt priuatim & publice alios docere valeat. Eiusmodi quid nimirum significat, quo episcopus aliis praestet, adeoque & docendi officium illi praecipua quadam ratione conuenire, indicat; quod non aliter intelligi potest, quam, quod episcopi, seu pastores sit, publice instruere atque erudire alios. Priuatam enim aliorum institutionem si species, eam, vi sacerdotii spiritualis, quibusuis christianis, modo ad hoc vtumque apti sint, recte tribui, ex *1. Petr. II, 9*. constat. Namque & hac ratione *virtutem eius adnuntiant, qui eos ex tenebris ad lucem suam admirabilem vocant*. Hinc & feminis, vt publice docerent, concessum non erat; *1. Cor. XIV, 34. 1. Tim. II, 11. 12*. quod tamen priuatim per rudium informationem facere, illis licebat; immo laudatur hoc nomine *Priscilla, act. XVIII, 26*. Sic & liberorum insti-

instructio parentibus commendatur, siquidem eos educare debent *ἐν παιδείᾳ καὶ κυριότητι κυρίου, Eph. VI, 4.* Porro mutuam per colloquia sacra exsuscitationem, iunctis precibus atque hymnis, omnibus atque singulis Paulus iniungit. *Col. III. 16.* Ex quo & confidimus, laudabile etiam esse, si interdum homines pii congregentur, seque inuicem sermonibus & colloquiis sacris, hymnis itidem atque precibus sociatis, ad fidei incrementum, vitaeque sanctae studium incitent & adhortentur. Cuiusmodi itaque conuentus neutiquam improbandi sunt, modo cuncta *ἐν ὁσμῇ καὶ κατὰ τὰς, sine turbis & strepitu, sineque sacrorum sollemniis contemptu, fiant.* Iam ad publicum docendi officium, quod verbi diuini ministris proprium est, quod attinet, eo, secundum mores hodie receptos, tum in concionibus, seu sermonibus sacris, quos ad totam ecclesiam, seu praecipuam eius partem, habent, tum catechisationibus, si publice instaurantur, funguntur.

§. XV. Potestate, ad ministrandi sacramenta, verbi diuini ministros gaudere, nemo temere dubitauerit, modo agnoscat, quod verissimum, & suo loco demonstratum est, inter media salutis sacramenta quoque referenda esse; *Matth. XXVIII, 19. 1. Cor. XI. 23.* * Vnde & hoc intuitu verbi diuini ministros recte *οἰκονομοὺς μυστηρίων Θεοῦ* vocare licet; *1. Cor. IV, 1.*

* Hoc abunde patet ex iis, quae tum generatim de sacramentis, libri praecedentis *c. 1.* tum speciatim de sacramentis noui testamenti *c. 6.* diximus. Baptismus quidem, si necessi-

§. XVI. Idem & de potestate, remittendi & retinendi peccata, seu usu clauis soluentis & ligantis, censendum. Neque enim tantum generatim, omnibus in vniuersum, qui in Christum crediderint; sed speciatim etiam, & singulis, qui peccatorum suorum se poenitere, serio testantur, seque ab iis absolui volunt, gratia diuina, & peccatorum omnium remissio cum speciali & efficaci promissionum euangelicarum adplicatione, adnuntianda. *

* Solius equidem Dei, adeoque & Christi *Θεοῦ ὁ παντός, est, remittere & retinere peccata; Marc. II, 7. conf. & Ef. XLIII, 25.* Solus namque Deus supremus ille & *unicus legislator* est, quem peccatis nostris offendimus, quique saluare potest, peccata nostra remittendo, & perdere, ea retinendo, *Iac. IV, 12.* Nihil tamen obstat, quo minus aliis pote-

tionibus, si publice instaurantur, funguntur. Comprehenditur porro sub hoc officio non tantum *δικασματα*, speciatim sic dicta, sed etiam *παραγγελοι*, seu conuictio illorum, qui a recta virtutis via aberrarunt; *παιδεία*, admonitio & paterna castigatio illorum, qui in praxi fidei & vitae remissiores esse, & velut languescere, videntur; *ἐπαγχαρισται*, acris reprehensio & obiurgatio illorum, qui omnino immorigeri sunt, aut in eum prolapsi sunt statum, vt per veram poenitentiam vita spiritalis iterum in illis sit excitanda; denique & *παράκλησις*, seu consolatio illorum, quicum variis calamitatum spiritalium & temporalium generibus colluctantur. Atque haec quidem omnia, prout non tantum priuatim, sed & publice administrantur, & cum facultate, ad omnes ac singulos illa adplicandi, coniuncta sunt, potestatem illam docendi, quae ministris verbi diuini propria est, constituunt.

tas summa hoc postulet, ab iis etiam, qui verbi diuini ministri non sunt; sacram vero eucharistiam ab iis solis administrari posse, ibidem, siue *c. 6. §. 4. f. 13.* comprobauimus.

statem concedat, eius nomine idem facienti, sed alio modo, gratiam scilicet & remissionem peccatorum offerendo illis, qui ordinem salutis, a Deo praescriptum, sequuntur, reliquis autem iram Dei atque damnationem. Hinc Paulus de verbi diuini ministris dicit, quod *cei legati Christi*, munere eius fungantur, hominesque, vt reconcilia-

tionem

tionem cum Deo acceptent, adhortentur, 2 Cor. I, 20. Sunt itaque velut organa & instrumenta, quibus Deus ad gratiam, aut iram suam hominibus, pro diverso illorum statu, significandam, vitur. Ex quo & sequitur, si Deus ipse peccata non remiserit, ministri, seu pastores, remissionem parum prodesse, nulliusque esse efficaciae; & vicissim, si hic peccata retinuerit, nihil illud obesse ei, qui per veram poenitentiam gratiae divinae factus est particeps. Nec tamen in nuda quadam declaratione remissionis, a Deo factae, ea, quam verbi divini minister lite impetit, constitit; sed in efficacissima promissionum divinarum applicatione, ex singulari mandato diuino profecta, ex qua homo, quem serio peccatorum suorum poenitet, non potest non de illorum remissione longe certissimus reddi, suavisimisque simul percipere solatium. Atque ita remissio ista peccatorum omnino differt ab evangelii adnuntiatione. Haec enim generatim tantum gratiam Numini mortalibus offert, viamque ostendit, quam ingredi debeant, ut aeternae salutis compotes fieri queant. Per illam autem applicatio ad singulos homines, ex mandato diuino, seu potestate, verbi divini ministris concessa, instituitur; vnde non potest non, si cuncta rite fiant, maxima eius, in tranquillandis turbatis hominum mentibus, esse virtus. Promissio equidem de remissione peccatorum, cum ipso foederis gratiae est coniuncta; adeoque & in veteri testamento iam locum habuit; *Levit. X, 10. 2 Sam. XII, 13.* Sed, ut cuncta foederis huius gratiae bona, eminentiori quadam ratione, in nouo testamento conspiciuntur; ita & ministris noui testamenti speciatim potestas illa, remittendi & retinendi peccata, vt; qui in Christum credituri essent, singulare inde perciperent solatium, concredita fuit, atque demandata. Confessionem sane peccatorum coram verbi divini mi-

nistro faciendam, nullibi sacrae litterae praecipiunt. At res ipsa docet, applicationem istam specialem remissionis peccatorum fieri non posse, nisi quis vteunque mentis suae statum aperuerit, & quod solatio isto indigeat, significauerit. De confessione autem, quae Deo fieri debet, hic sermo non est; dictumque iam de ea ad libri praecedentis *cap. 3. §. 38.* Nec de tempore & loco aut confessionis, aut impetrandae absolutionis, diuinitus quidquam constitutum est, vel constitui debuit, cum in hisce ad statum potius animae, quam ad circumstantias eiusmodi externas, respiciendum sit. Minime tamen hoc obstat, quo minus ordinis causa, consuetudine, aut iure humano, quaedam in hisce introduci poterint. Apostolis denique ita concessa fuit haecce potestas, vt non minus & illorum successoribus, sine vilo ordinis discrimine, recte tribuatur.

Haec vero omnia ne gratis, & sine ratione dixisse videamur, paucis ex scriptura sacra sunt demonstranda. Incipiemus ab eo loco, qui miuimum difficultatis habet, *Ioan. XX, 21. 22. 23.* & in quo haecce seruatoris ad apostolos verba legimus: *quemadmodum pater me misit, & ego mitto vos. Et hoc dicens, insufflauit, & dicit eis: accipite spiritum sanctum, si peccata quorundam remittatis, remittuntur eis, si retineatis, retenta sunt.* Vbi, quid per remissionem & retentionem peccatorum intelligendum sit, non vna eademque doctorum virorum est sententia. Et GROTIUS quidem ad *b. 1.* ita commentatur: *Remiserunt apostoli peccata, quoties aut proficentes fidem per baptismum receperunt in ecclesiam, vt Act. II, 38. 41. aut quoties lapsos post seriae poenitentiae testimonium receperunt in suam communionem, 2 Cor. II, 10. Vtrumque in interpretatione huius loci recte coniunxit Cyprianus epist. LXXIII.* Sic & retinuisse apostolos peccata, putat, aut baptismum non impertiendo, quippe incredulis, aut a communione

arcedo, ut contumaces. Addit porro, remissionis visibile signum fuisse, sanationem morborum, qui ob peccatum insidii erant, *Iac. V, 4.* retentionis autem, varia mala, improbis a Deo immissa, ut caecitatem, *Act. XIII, 11.* diaboli in illos visibile dominium, *1 Cor. V, 5. 1 Tim. I, 20.* Ad solos itaque apostolos hanc potestatem, remittendi & retineudi peccata, restringere videtur, quae insuper cum f cultate, per miraculum vere credentes sanandi, incredulis mala quaelibet insidendi, fuerit coniuncta, & tum maxime demonstrata, cum quis in numerum & communionem christianorum recipiendus, aut ab ea arcedendus esset. Quo ipso eum hanc potestatem nimis arctis includere limitibus, ex dicendis patebit. LIGHTFOOTVS ad solos itidem apostolos cuncta refert, quippe quibus seruatur hisce verbis concesserit *potestatem, feriendo rebelles morte aut plaga aliqua corporali*; porro *potestatem, tradendi satanae*; denique *& potestatem, donandi spiritum sanctum*, siquidem verborum, *accipite spiritum sanctum*, huius sensus sit: *accipite, ut detis; in his ebraice.* ad *Ioan. XX, 23. tom. 2. oper. p. 679.* LIMBORCHIVS quoque locum huncce *Ioan. XX, 23.* neutiquam ad omnes ecclesiae doctores, sed tantum ad apostolos pertinere, contendit. Nec concedi illis potestatem, peccata proprie remittendi, quippe quod solius Dei sit; sed homines a peccatorum reatu absolutos pronunciandi. Cum vero poenae peccatorum vel aeternae sint, vel temporales; illarum intuitu Christum iis concessisse potestatem adiuvandi verbum salutis, & declarandi, quinam salvandi sint, & quinam damnandi; quae quidem potestas, verbum salutis adiuvandi, etsi aliis quoque ecclesiae doctoribus cum apostolis communis sit; hoc tamen intercedere discrimen, quod apostoli primi verbi illius fuerint praedones, & a spiritu etiam sancto ducti in omnem veritatem;

intuitu autem poenarum temporalium, apostolis potestatem concessam, quoscumque volebant homines, a morbis ac infirmitatibus, quibus, ob peccata, obnoxii erant, liberandi, aut poenas eiusmodi impiis imminuendi, vel a Deo immittas retinendi; *theol. christian. lib. 5. cap. 77. §. 13.* Verum sine omni necessitate viri docti sibi ipsis anfractus disponnat, ex quibus non elucentur. Ego nullam prorsus rationem video, cur verba sematoris, quibus apostolis facultatem, remittendi & retinendi peccata, concedit, in propria, genuina, ac naturali significatione capi nequeant. Equis enim est, qui nesciat, quid sit remittere, aut retinere peccatum? Remittitur scilicet, cum non imputatur, cum vero imputatur ad poenam, retinetur. Iam cum certum sit, homines non ea ratione peccata remittere & retinere, qua id facit Deus; nihil aliud superest, quam, ut de efficaci quadam declaratione, nomine Dei facienda, hoc intelligatur. Rursus, cum adiunctio evangelii alibi, aliisque verbis, apostolis a Christo sit mandata; *Matth. XXVIII, 19.* manifestum est, potestatem, remittendi & retinendi peccata, aliud quid significare; scilicet promissionum & minationum diuinarum adplicationem specialem, ex mandato hocce Christi instituendam, cuius ea vis ac efficacia futura sit, ac si Deus ipse sententiam, aut absolventem, aut damnantem, pronuntiasset. Idque cum eiusmodi sit, ut usus eius non tantum ad apostolorum aetatem, sed per omnia saecula se extendat; nemo non perspicit, non solum apostolis, sed omnibus quoque eorum successoribus, potestatem hanc datam esse; quamvis lubens largiar, ob *proxima* quaedam extraordinaria, apostolos, eminentiori quodam modo, eandem potuisse exercere. Nec est, quod dicas, potestatem istam, remittendi & retinendi peccata, ab illis tantum exerceri posse,

posse, qui ex revelatione divina, intimos cordium humanorum recessus perspectos habeant, & hac ratione hypocritas a vere credentibus discernere possint, quod solis apostolis per insufflationem, a Christo factam additis verbis: *accipite spiritum sanctum*, concessum fuerit. Verum, cum & sapientissime ex fructibus fidei, cum signis & characteribus, hypocritas & improbes a vere credentibus discernere liceat; nihil obstat, quo minus potestas illa, remittendi & retinendi peccata, ab iis quoque administrari queat, qui dono extraordinario, intimos cordium recessus explorandi, a Deo instructi non sunt. Sufficiunt ad hoc dona ordinaria, sapientia, & prudentia spiritualis, quam precibus a Deo impetrare possumus, *Iac. 1, 5*. Apostolis equidem hic singulare quid a Deo quandoque datum fuit; nec tamen insufflationem Christi, verbaque: *accipite spiritum sanctum*, ad dona haece extraordinaria retulerim, quippe quibus post adensionem Christi in caelum deum eos exornatos fuisse, constat; *Actor. 11, 2. seq.*

In reliquis locis, quibus probari solet, potestatem, remittendi & retinendi peccata, verbi divini ministris concessam esse, *Matth. XVI, 19. & XVIII, 18*, maior se offerre videtur difficultas. Sunt enim viri docti, qui observant, *ligare*, secundum Ebraeorum loquendi morem, ideam esse, ac *prohibere*; & *solvere*, idem ac *permittere*; ut adeo haece formula servator apostolis facultatem, veram doctrinam explicandi, & quid licitum, quidque illicitum, sit determinandi ac definiendi, concesserit. Idque iade confirmant, quod *Matth. XVIII, 18*, non de hominibus, sed de rebus sermo sit, siquidem non dicatur: *ἅπαν τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῆς γῆς* &c. Pari ratione & *Matth. XVI, 19*, non dici *ἄν*, sed *ἅ τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῆς γῆς*, &c. Ita quidem SELDENVS, de *synedriis Ebr. lib. 1. cap. IX*. LIGHTFOOTVS, *bor. ebr. in Matth. XVI, 19. tom. 2.*

oper. p. 336. seq. VITRINGA, in *synagoga veteri, lib. 3. part. 1. cap. 10*, aliisque quam plurimi, magno numero laudati CHRIST. MAT. PFAFFO, in *origines juris ecclesiastici, cap. 1. artic. 2. pag. 13. seq.* Nec vero omnibus haece sententia ita se probare potuit, quin essent, quibus displiceret, quos inter laud vltimum locum tenet beatus GOT. OLFARTVS, in *observationibus sacris in euangelium Matthaei, observat. 55. §. 8. p. 455. seq.* Si enim vel maxime, inquit vir illic longe doctissimus, concedatur, quod LIGHTFOOTVS (contra quem ex instituto disputat) contendit, scholae Hellenicae & Schammaeanae illum sulum fuisse, ut vocibus *τὸν καὶ τὸν*, quibus graecae *diav* & *λύειν* respondent, *prohibita* & *permessa* indicarent; simul tamen fatendum, illum istarum scholarum sulum singularem fuisse, nec probabile, Christum eo sulum, praefertim ad apostolos, homines simplices, qui & sulum iuridicum istorum legis doctorum non fuissent intellecturi. Deinde recte monet, non ex qualicumque usu vocum sensum alicuius loci determinandum, sed simul ex textus circumstantiis, & locis parallelis; ne minimum autem in textu *Matth. XVI, 18. 19*, occurrere vestigium, sermonem de eo esse, quid ex lege Moysaica retinendum, aut reiciendum sit, & hinc pro scito, vel illicito declarandum. Mirum etiam omnino videri, (ita pergit) servatorem hic voces eo significato adhibuisse, cuius nullum alibi in monumentis novitellamenti indicium occurrat, atque Petri ingenuam confessionem, sermone tantum non aenigmatico, excepisse. Denique, quod dissentientes vrgent, non de personis, sed de rebus sermonem esse, cuius rei argumentum sit, quod in neutro genere dicatur: *ἅπὸ τῶν ὁποῖα ἐπὶ τῆς γῆς*, parum firmiter esse, pronunciat, cum non infrequens sit, ut, ubi generalis sermo est, per *neutrum* universale subiectum significetur. Atque

Unu unu 2 haece

haec quidem non sine ratione contra LIGHTFOOTVM vir ille doctus disputat: ipse autem in eam ingreditur sententiam, per *ligationem* hic, morborum denotari infirmitatem, per *solutionem* vero liberationem ab eisdem. Quia in re praecurrentem sibi quodammodo habuit IO. CLERICVM, qui in *notis ad versionem gallicam novi testamenti*, ad *Matth. XVI, 19.* utraque opinionem, & LIGHTFOOTI illam, & hancce, quam beatus OLEARIVS deinceps amplexus est, commemorat. At valde dubito, an & haecce multis sese sit adprobatur. Est enim voces *solvere* & *ligare* de morbis quandoque usurpentur; nondum tamen statim sequitur, eam in hisce quoque locis admittendam significationem. Quod namque vir ille longe doctissimus LIGHTFOOTO recte opposuit, id merito contra illum etiam virgimus; non sufficit, quod vox quaedam alias hac significatione gaudeat, sed num in hisce locis ea admittenda sit, id ex dictis parallelis, ex scopo sermonis, aliisque circumstantiis est determinandum. Haec vero sententiae huic obflare, ex dicendis patebit.

Nimirum, postquam omnia paullo accuratius pensitavi, nullam haecenus rationem inuenire potui, quae me induceret, ut a recepta nostratum theologorum interpretatione discederem; deprehendi contra varias, quae eam confirmarent. Cum enim seruator, *Iouan. XX, 23.* apostolis, eorumque successoribus, dittere potestatem, remittendi & retinendi peccata, tribuat; ipsemet, ceu optimus verborum suorum interpres, quid per *ligationem* & *solutionem*, *Matth. XVI, 19.* & *XVIII, 18.* intelligendum sit, nos conducet. Certe, cum inde constet, apostolis potestatem, remittendi & retinendi peccata, datam; nihil aliud superest, quam, ut ostendamus, reliqua loca de eadem commode explicari posse. Nec sane infrequens, ut seruator, quod semel dixerat, alibi repetat; quam-

vis etiam adferi queat, a Ioanne sollempnem velut quandam inaugurationem ad officium, iam antea apostolis demandatum, describi. Ad voces ita quae *solvere* & *ligare* quod attinet, istae in remissionem & retentionem peccatorum tam apte quadrant, ut nihil concinnius dici possit. Qui peccatis seruiunt, & hinc sub ira & maledictione divina sunt constituti, veluti vinculis, qua dominium, qua reatum peccati, sunt constricti; a quibus liberantur & solvuntur, cum conuertuntur, & remissionem peccatorum impetrant. Quemadmodum enim, qui vinculis circumdati sunt, libertatem, ambulandi, aut aliquid pro lobitu agendi, non habent; ita & qui peccatis seruiunt, libertate, bene quidquam agendi, aut animo filiali ad Deum accedendi, destituuntur. Hinc & de euangelio, quod iis, qui ad Deum conuertuntur, remissionem peccatorum adiungat, *Esaïas* vates ita loquitur: *Spiritus domini (est) super me: eo quod vinxit leboua me, ad euangelizandum mansuetis, misit me, ad obligandum fractos animo, ad proclamandum captiuis libertatem, & vinculis aperturam ergastuli, cap. LXI, 1.* Inuino apud Ebraeos *solvere* idem esse ac *remittere*, exemplis luculentissimis *SEB. SCHMIDIVS* demonstrat, ex instituto contra LIGHTFOOTVM disputans, in *dissertat. de clauibus ecclesiae*, quae duodecima est, in *fasciculo disputationum eius theologico-philologicar. §. 14. p. 711. seq.* Si rursus dubites, qua ratione elauium notio, quarum *Matth. XVI, 19.* mentio iniicitur, conueniat cum notione ligationis & solutionis; idem vir doctissimus *SEB. SCHMIDIVS* eleganter hoc explicat, dum obseruat, quod verbaliter *LIGARE* & *SOLVERE* noua quadam metaphora de clauium regni caelorum officio usurpentur; non quasi clauis ligent ac soluant, cum constet, clauium esse aperire, & multis quoque in locis claudere, prout seruae variant, officium autem clauigerorum ubique ut claudunt,

dant, & aperiant; & quia in nostro loco claves sunt regni caelorum, dicendum fuisset, cuiusque clausuris regnum caelorum, ei clausum erit in caelis: & cui aperueris, ei apertum erit in caelis; sed referuntur haec duo verba ad rem clauium, sicut in scripturis milles notare licet, constructionem & verba ad rem fieri, & accommodari, non ad verba. Verborum itaque Christi huiusce sensum esse, docet: *Et dabo tibi claves regni caelorum, nec uon consequenter aeterni carceris, sine quibus illae esse nequeunt: & quidquid tu ligaueris, carcerique includeris ita, ut regnum caelorum illi claudatur, nec ingredi possit in illud, illud ligatum sit in caelis, regnumque caelorum illi clausum: quidquid vero solueris & vinculis aeterni carceris, ita ut regnum caelorum ad ingrediendum aperias, illud solutum sit in caelis, regnumque caelorum apertum; l.c. §. 15. pag. 717. 718.* Haec itaque si probe teneantur, haud difficile fuerit ex ipso sermonis nexu nostram stabilire sententiam. Et ad locum quidem *Matth. XVI, 19.* quod attinet, praecellam illam pulcerrimamque de Christo confessionem Petrus, nomine omnium apostolorum, ediderat, *v. 16.* ad quam Christus hunc in modum respondet: *beatus es, Simon Bar Iona, quia caro & sanguis (hoc) tibi non reuelauit, sed pater meus, qui est in caelis; sed & ego tibi dico: tu es Petrus. & super hanc petram (hoc est super doctrinam tuam, ut & reliquorum apostolorum; Ephes. II, 20.) aedificabo meam ecclesiam, & portae inferorum non superabunt eam, & (ut haec ecclesia rite constituatur & conservetur) dabo tibi claves regni caelorum, facultatem, in regnum tum gratiae, tum gloriae per euangelii adnuntiationem, & peccatorum remissionem, in me credituros intramittendi, reliquos autem per peccatorum retentionem inde excludendi; cuius potestatis ea vis erit & efficacia, ut, quidquid ligaueris in terra, ligatum sit in caelo, seu quo-*

*rum peccata non remiseris, cum illi homines sint increduli, nec a Deo eorum remissionem impetraturi sint, & quidquid solueris in terra, erit solutum in caelis, hoc est, illi, quibus remissionem peccatorum, obseruato iusto ordine adnuntiaueris, longe certissimi esse poterunt, a Deo ipso peccata sua sibi remissa esse. In altero loco Matth. XVIII, 18. seruatur v. 15. seq. de gradibus correptionis egerat, si quis aliquid contra alium correctione & emendatione dignum commisisset. Vltimus ex hisce gradibus fuerat, ut res ad totam ecclesiam, quae eo in loco futura esset, deferretur, cuius admonitionem & castigationem si eiusmodi homo sperneret, nec ad mentem meliorem rediret, tum quidem eum instar ethnici & publicani reputandum, hoc est, pro tali, qui non amplius sit membrum ecclesiae, quine adeo nec a Deo peccati admissi, quippe cuius eum non poeniteat, impetrauerit remissionem. Hac autem de re ne quis dubitaret, neue leue quid & non magni momenti putaret, si ab ecclesia, aut eius nomine a verbi diuini ministris, peccatorum remissio illi adnuntietur, addit seruatur optimus: *Amen dico vobis, quaecumque ligaueritis in terra, erunt ligata in caelo: & quaecumque solueritis in terra, erunt soluta in caelo,* hoc est, frustra remissionem peccatorum a Deo expectabunt, quibus, ceu hominibus incredulis, & pertinacibus, a vobis peccata fuerint retenta; quemadmodum contra, quibus rite a vobis peccata remissa sunt, illi certissimi esse queant, a Deo ipso etiam peccata sibi remissa esse. Ad dubium praecipuum, quod hic nonnulli mouent, in vtroque loco de rebus, non de personis sermonem esse, antea iam responsum est. Recte insuper *SEB. SCHMIDIVS* obseruat, Ebraeos neutro genere ita uti, ut res & personas simul includant; praeterea, parum referre, siue quis in hoc negotio loquatur de rebus, siue de perso-*

nis, cum personae propter res legentur vel absoluantur, & ipsae res ligari vel solui dici queant in personis, *l. c. §. 16. pag. 722.* Possent nunc & de excommunicatione quaedam addi; de cuius quippe origine, distinctione in *maiorum*, & *minorem*, vlt

itidem ac abusu, multa passim viri docti disputant; sed cum ampliohem haec tractationem postulent, quae lucus loci non est, conferre interim iueabit, quae de iis in compendio dixi in *insitut. theol. moral. part. 3. cap. 3. §. 63. seq.*

§. XVII. Si ius diuinum species, ministri ecclesiae omnes inter se, inuicem dignitatis & officii, sint aequales. Discrimen enim, quod deinceps inter episcopos & presbyteros intercessit, tempore apostolorum ignotum fuit. Nec aliam in scriptura sacra ministrorum ecclesiae diuersitatem conspiciamus, quam, quae ex functionum & donorum diuersitate oritur, ex qua dignitatis discrimen aut inaequalitatem, colligere non licet; *1 Cor. XII, 28. seq. Ephef. IV, 11.* Interim nihil obstat, quo minus ecclesia muneris & dignitatis quamdam inaequalitatem introducat, modo non ex docentibus imperantes fiant, & quod humana auctoritate factum est, iure diuino constitutum credatur. *

* Romanensium dogma, quod magnis animi viribus propugnant, est, dari in ecclesia certos ordines, quorum alii maiores sint, alii minores; ad maiores sacerdotes referunt, quo nomine episcopos, & presbyteros comprehendunt, itemque diaconos; & subdiaconos; minorum autem qui sustinent munus, acoluthi, lectores, exorcistae, & ostiarii vocantur. Cum autem diuina res sit, inquit Tridentini patres, tam sancti sacerdotii ministerium; consentaneum fuit, quo dignus, & maiori cum veneratione exerceri possit, ut in ecclesiae ordinatissima dispositione plures & diuersi essent ministrorum ordines, qui sacerdotio ex officio deseruirent; & ita distributi, ut qui iam clericali tonsura insigniti essent, per minores ad maiores ascenderent. Nam non solum de sacerdotibus, sed & de diaconis sacrae litterae apertam mentionem faciunt, & quae maxime in illorum ordinatione attendenda sunt, grauissimis verbis docent: & ab ipso ecclesiae initio sequentium ordinum nomina, atque vnius cuiusque eorum propria ministeria, subdiaconi scilicet, acoluthi, exorcistae, lectores & ostiarii in xpi fuisse cognoscuntur, quamuis non pari gradu. Nam

subdiaconatus ad maiores ordines a patribus & sacris conciliis refertur Sc. sess. 23. cap. 2. Hinc & anathematis fulmen in eos vibrant, qui hosce ordines admittere nolunt: *si quis dixerit, praeter sacerdotium non esse in ecclesia catholica alios ordines & maiores, & minores, per quos velut per gradus quosdam in sacerdotium tendatur; anathema sit; can. 2.* Et iterum; *si quis dixerit, in ecclesia catholica non esse hierarchiam, diuina ordinatione institutam, quae constat ex episcopis, presbyteris & ministris, anathema sit; can. 6.* Pari ratione & eos anathematis fulmine feriant, qui, episcopos presbyteris superiores esse, agnoscere nolunt: *si quis dixerit, episcopos non esse presbyteris superiores, vel non habere potestatem constituendi & ordinandi Sc. anathema sit, can. 7.* Verum, cum in scriptura sacra tantum presbyteri, a quibus episcopos diuersos non fuisse, mox ostendimus, & diaconi commemorantur, reliquos ordines frustra nobis obtrudere adlaborant. Non equidem negamus, ordines istos ecclesiasticos iam in veteri ecclesia, saltem saeculo quarto, iam fuisse receptos, siquidem in concilio Laodiceni *can. 21. & 24. prae-*

ter

ter presbyteros & diaconos mentio fit sub diaconorum, lectorum, psalmistarum, exorcistarum, & ostiariorum. Et licet de anno, quo concilium istud Laodiceum celebratum sit, viri docti inter se disputent; in eo tamen consentiunt, ad faculum quartum illud referendum esse. Legenda, quae de istorum ordinum origine erulike ZIEGLERVS disserit, de *diaconis & diaconissis vet. eccles. cap. I. §. 6. pag. 5. seq.*

Quae officiorum ecclesiasticorum, tempore apostolorum, fuerit ratio, ex *Eph. IV, 11. & 1. Cor. XII, 28. seq.* constat. Intelligitur inde ordinarium in ecclesia munus tantum esse, τῶν διδασκάλων, seu *doctorum*, qui & *pastores, presbyteri ac episcopi* vocantur. Fulsus hoc a me demonstratum in *dissert. de origine & potestate episcoporum contra Henr. Dodwellum, §. 10. seq. & in institutionib. theol. moral. part. 2. sect. 3. cap. 8. ad §. 15.* In neutro loco diaconorum fit mentio, nisi in posteriori, seu *1. Cor. XII, 29. ὑποφύλακται* huc referre velis. Hac enim voce administrationes & dispensationes rerum temporalium, ut pauperum haberetur ratio, significari, recte nonnulli contendunt, quemadmodum ἀντιλήψεις de eorum opera capiunt, qui aegrotis succurrunt. Diaconorum nimirum fuisse, ut pauperum curam gererent, notum est, nec dubium, quin aliquando aegrotis, aliorum auxilio destitutis, fuerint opitulati. Licet autem diaconi ex consilio apostolorum in ecclesia Hierosolymitana sint constituti; *Ailor. VI, 2. seq.* nullibi tamen legitur, eos mandasse, ut in aliis ecclesiis constituerentur, etsi non dubitandum, quin hinc inde aliae ecclesiae exemplum Hierosolymitanae sint imitatae, unde mos iste, diaconos constituendi, ubique tandem inualuit; simulque diaconorum officium diuersum esse coepit, ab illorum munere, qui primum in ecclesia Hierosolymitana sunt constituti. Pres-

byteros vero in singulis ecclesiis ab apostolis constitutos, dubio caret, & vel ex *Ailor. XIV, 23.* liquet. At ab episcopis eos fuisse diuersos, aut omnino episcopos presbyteris fuisse superiores, quod non tantum Romanenses, sed & hierarchici, seu episcopales in Anglia, adserunt, probari nequit. Immo nullum prorsus hac aetate, inter presbyteros & episcopos intercessisse discrimen, rationibus evidētissimis demonstrari potest. Presbyteros enim episcopos quoque dictos, ex *Ailor. XX, 17. & 28.* condiscimus. Idem namque presbyteri, quos Epheso ad se accessit Paulus, *v. 17.* diserte ab eo episcopi vocantur *v. 28.* Sic & cum Paulus iussisset, ut Titus oppidatum constitueret presbyteros idoneos, qui essent inculpati, tanquam dispensatores rerum diuinarum, non luxu infames, aut contumaces, *Tit. I, 5. 6.* statim rationis loco subiicit, quod tales decet esse episcopos, *v. 7.* Praeterea, cum secundum Romanensium pariter, ac hierarchicorum in Anglia, sententiam, vnius vrbis vnicus tantum esse possit episcopus; ex eodem loco, *Ailor. XX, 17. 28.* patet, Ephesi plures fuisse presbyteros, qui item *v. 28.* in multitudinis numero episcopi vocantur. Nec excipere licet, quod nonnulli faciunt, non Ephesinae solum, sed aliarum simul Asiae vrbium episcopos intelligi. Eius enim rei nullum apud Lucam occurrit vestigium. Accedit, quod & ex *Philip. I, 1.* intelligatur, Philippis plures fuisse episcopos. Denique & ex eodem loco *Ailor. XX, 17. 28.* discimus, presbyterorum & episcoporum vnum, idemque fuisse officium, *attendere gregi, & pascere ecclesiam Christi.* Confirmat idem Petrus, quando, *presbyteros*, inquit, *ὀφείρο ego compresbyter (συνpresβύτερος) pascite gregem, qui in vobis est; 1. Ep. V, 1. 2.* Vbi quidem, si cum Romanensibus ponamus, Petrum fuisse episcopum; etiam presbyteros episcopos fuisse, necesse est,

cum se illorum *συμπεριβόρεος* adpellit. Diserte autem, quod episcoporum munus est, pascere gregem, presbyteris tribuit.

Atque ita se res habuit tempore apostolorum. Vt autem mox discrimen aliquod inter episcopos & presbyteros introduceretur, sequenti ratione factum videtur. Cum in qualibet ecclesia particulari plerumque plures essent presbyteri, non poterant non speciem collegii cuiusdam constitucere. Collegii vero, cum haec natura indolesce sit, vt inter collegas aliquis ordo standi, sedendi, sententiasque ferendi obseruetur; dubitari nequit, quin in sacris his collegiis presbyterorum, aliquis praeter ceteris, ob aetatem, aut singulares & exquisitas virtutes, eminuerit, qui consulendo, monendo, hortando, proponendo, reliquis praeiuerit, suffragia in causis dubiis collegierit, auctoritate sua cuncta moderatus fuerit, & quae decreta erant, executioni dare, suarum duxerit esse partium. Atque hisce speciatim episcoporum nomen haesit, quo ipso cum initio ille tantum, qui in isto presbyterorum collegio primus esset, indicaretur; successu tamen temporis non dignitatem modo quamdam singularem, sed potestatem etiam, nouis subinde incrementis augendam, sibi vindicabant, qui hoc nomine venebant. Atque hac ratione episcopatum ortum, admodum est verosimile. Nec multum hinc abeunt, quae de eius origine HIERONYMVS nos conducit, cuius, licet ab aliis subinde recitata, hic adponere inuit verba, quia rem omnem luculenter exponunt: Legimus in *Isaia*: saturus satua loquetur. Audio quendam in tantam eripisse recordiam, et diaconos, presbyteris, id est, episcopis anteferebat. Nam quum apostolus perspicue doceat, eosdem esse presbyteros, quos episcopos, quis potestur mensuram & viduam minister, et supra eos se timidus effrat, ad quorum preces Christi corpus sanguisque conficitur? Quaeris auctoritatem? Audi te-

stimonium: Paulus & Timotheus serui Christi Iesu, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippi, cum episcopis & diaconis. Vis & aliud exemplum? In actibus apostolorum, ad vnius ecclesiae sacerdotes ita Paulus loquitur: attendite vobis & cuncto gregi, in quo vos spiritus sanctus posuit episcopos, et regereis ecclesiam domini, quam adquisiuit sanguine suo. Ac ne quis contentiose in vna ecclesia plures fuisse episcopos contendat, audi & aliud testimonium, in quo manifestissime comprobatur, eundem esse episcopum atque presbyterum: propter hoc reliqui te in Creta, et quae decrant, corrige res, & consitueres presbyteros per ciuitates &c. Oportet enim episcopum sine crimine esse, quasi Dei dispensatorem; (Tit. I. 5. seq.) Et ad Timotheum: non negligere gratiam quae in te est, quae tibi data est prophetiae, per impositionem manuum presbyterii. Sed & Petrus in prima epistola presbyteros, inquit, in vobis precor compressbyter &c. regere gregem Christi, & inspicere, non ex necessitate, sed voluntarie iuxta Deum. Quod quidem graece significantius dicitur, *ἐπισκοπεῖτε*, id est superintendentes, unde & nomen episcopi tractum est. Parna tibi videntur tantorum virorum testimonia? Clangat tuba euangelica, filius tonitru, quem Iesus amatit plurimum, qui de pectore saluatoris doctrinarum fluentia potant: presbyter, ecclesiae dominae, & filiis eius, quos ego diligo in veritate. Et in alia epistola: presbyter Caio charissimo, quem ego diligo in veritate. Quod autem postea vnus electus est, qui ceteris praeponebatur, in schismatis remedium factum est: ne vnusquisque ad se trahens Christi ecclesiam, rumperet &c. epistola ad Euangelim, seu ioh. tom. 4. oper. part. 2. p. 802. & 803. edit. IO. MARTIANAEI. Non sane luculentius probari poterat, iure diuino inter episcopos & presbyteros nullum intercedere discrimen. Vnde mirum non est, a quibusdam Romanensium haereseos notam Hieronymo inuistam, quod

quod a MICH. MEDINA Aëriani erroris eum acculante factum, ex BELLARMINO discimus, *lib. 1. de clericis, cap. 15.* qua de re plura dixi in *dissert. de origine & potestate episcoporum* ad §. 15. Idem vero HIERONYMVS, cum l.c. etiam dicat: *Quid enim facit, excepta ordinatione episcopus, quod presbyter non faciat?* recte inde colligitur, eum credidisse, ipsius adhuc aetate, episcoporum prae presbyteris, quae potestatem muneris, nullam aliam fuisse *ἐξουίαν*, quam quod illi iure ordinandi gauderent; quamquam non desint, qui haecce eius verba ita capiunt, quod episcoporum praecipuae in ordinatione fuerint partes, vti iam ad §. 11. docuimus.

Ad originem vero episcoporum, prout a presbyteris distinguuntur, quod attinet, obseruatu dignum, quod HIERONYMVS dicit: *Quod autem postea vnus electus est, qui ceteris praeponebatur, in schismatis remedium factum est.* Probabile est, initio successionis ordinem fuisse obseruatum, vt, mortuo illo, qui primum inter presbyteros locum obtinuerat, succederet, qui proximus illi fuisset. Cum vero auctoritas illorum, qui primum locum tenebant, incrementum cepisset, nec, qui proximi erant primo presbytero, statim idonei iudicarentur, qui omnibus praesent; electio tandem introducta fuit, cuius HIERONYMVS mentionem facit. Et tum demum primo isti presbytero speciatim episcopi nomen datum, nonnulli contendunt, idque saeculo secundo contigisse, existimant. Nec etiam dubium, quin, vt HIERONYMVS dicit, in *schismatis* id factum sit *remedium*; quamquam & aliae causae ad primum presbyterorum, qui deinceps episcopi dicti sunt, auctoritatem augendam concurrere potuerint, quas exponit vir illustris IVST. HEN. BOEHMERVS, in *dissertat. iuris ecclesiastici antiqui, dissert. 7. §. 12. seq. p. 407. seq.* Quantumuis autem non desint rationes, quae suadere pote-

rant, e re ecclesiae esse, vt primus in collegio presbyterorum *ἐπίσκοπος* quamdam prae reliquis haberet; non omnibus tamen hocce institutum probatum fuit. Hinc nonnulli quidem pro episcopatu acriter pugnant, quos inter eninet IGNATIVS, cui & CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, TERTULLIANVS, addi solent; alii contra presbyterorum & episcoporum aequalitati fauent, vt CLEMENS Romanus, IRENAEVS, THEODORETVS, HIERONYMVS. Cuius dissensus causam hac ratione facile perspicere licet; quod copiosius a me expositum, in *dissertat. de origine & potestate episcoporum*, §. 8, 9, & 16. Cumque recentiori aetate de origine & potestate episcoporum itidem acriter disputatum sit; Hieronymi sententiam ex instituto sibi defendendam sumisit BLONDELLVS, in *apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris*; idemque & TURRIANVM fecisse ad librum 8. constitut. Clement. cap. 46. item FRANC. A MESSANA, in *difficiliū sancti Hieronymi locorum elucidatione*, & CORN. SCULTINGIVM, in *consequione Hieronymiana*; iam a me in *dissert. cit.* ad §. 15. obseruatum est. Conferenda & quae VORSTIVS hac de re monet, in *exercitat. de sedibus episcopalibus primariis in veteri ecclesia*, denuo a CRENIO edita, *fusce 1. exercitation. theologico historic. p. 71.* & quae ipse GRENIUS ad h. l. congescit. Nostram porro sententiam, iure diuino nullum inter episcopos & presbyteros intercedere discrimen, ex instituto propagauit SALMASIVS, sub WALONIS MESSALINI nomine latians, in *tractatu de episcopis & presbyteris*, cui iungendus ipse DE DOMINIS, de *re publica ecclesiast. lib. 5. c. 12.* cum primis vero & C. ARCKIONVS, in *tractatibus historicis de statu primitiuo episcopatus, & de liturgiis*, qui ex lingua anglicana in gallicanam translati, Roterodami an. 1716. prodierunt, *tractat. 1. cap. 1. 2. sq.* DODWELLI singularem de origine episco-

parus sententiam, ipsemet in *dissert. de origine & potestate episcoporum* explosi. Nec praetermittenda, quae ZIEGLERVS dissertit, de *episcopis, lib. 1. cap. 3. p. 36. seq.*

Dum vero contendimus, iure diuino inter eos, qui ecclesiae praesunt, nullum, intuitu dignitatis, discrimen intercedere; non statim negamus, iure humano posse inaequalitatem quamdam introduci, vt vni ex verbis diuini ministris *1. Cor. 12.* quaedam concedatur, & inspectio in reliquos committatur. Nec improbamus, quod in veteri ecclesia hoc factum sit, etsi abusus, qui deinceps accessit, maximum, minime laudamus. Eo namque tandem successu temporis rem euasisse, constat, vt ex episcopis & doctoribus ecclesiae, rerum domini fierent, qui, quae imperantium propria erant, iniquo ausu sibi vindicarent. Id enimvero episcopis neutiquam permittendum esse, arbitramur, qui ceteroquin ordinem quemdam inter eos, qui rebus sacris praesunt, lubentes admittimus, immo & e re ecclesiae esse, fatemur. Hinc & adleri nequit, episcopatum per reformationem

ecclesiae, a beato LVTHERO susceptam, apud nos prorsus abrogatum, vt DODWELLVS nobis exprobrat, cum res ipsa doceat, eum solum ad iustos suos limites, veramque & genuinam indolem, quam in veteri ecclesia habuit, fuisse reuocatum. Non tantum enim eam potestatem, qua in ecclesia apostolica presbyteri gauisi sunt, verbi diuini ministris ecclesiae nostrae relinquunt, sed & in quibusdam *1. Cor. 12.* quaedam, & inspectio in reliquos tribuitur, qui aut *superintendentium*, aut *praepositorum*, vel etiam *inspectorum* nomine veniunt, quamquam & alicubi episcopi adpellentur. Superintendentes vero etiam recte dici, quia alias episcopi vocantur, iam HIERONYMO, loco antea citato, itemque AVGVSTINO, de *ciuitat. Dei, lib. 19. cap. 19.* obseruatum est. Sed ex instituto ecclesiae nostrae causam contra DODWELLVM egi in *dissertat. cit. de origine & potestate episcoporum, §. 42. & 43.* conf. & quae monuimus *institution. theol. moral. part. 2. c. 3. sect. 8. §. 15.*

§. XVIII. Officia illorum, qui docendi munere recte in ecclesia fungi cupiunt, sunt: vt nemo, nisi rite vocatus, viribusque, num idoneus sit, probe exploratis, ad illud accedat; *Ierem. XIV, 15. XXIII, 21. XXVII, 15. Io. III, 27. Rom. X, 15.* vt gregem sibi commissum ea, qua decet, ratione pascant, *1. Petr. V, 2.* idque diligenti verbi diuini adnuntiatione, *1. Tim. IV, 13. act. XX, 27.* prudenti sacramentorum administratione, & cauto clauis soluentis, pariter ac ligantis, vsu; *1. Tim. IV, 13. 2. Tim. II, 15. IV, 2.* denique vt exemplo non minus, quam voce, auditores suos erudiant, viamque salutis monstrant, *1. Cor. IV, 16. XI, 1. Phil. III, 17. 1. Tim. IV, 12. 2. Tim. III, 10. **

* Satis quidem haec manifesta sunt, & men iuuabit, quae de prudentia pastoralis ex fine, seu scopo ministerii ecclesiastici commentatus sum *instit. theol. mor. part. 3. cap. 3.* Varia enim ibi occurunt, quae expendisse illos, qui recte munere ecclesiastico fungi cupiunt, non poenitebit.

§. XIX. Auditorum contra est, verbum diuinum, quod recte adnuntiatur, vt verbum Dei recipere, &, remotis impedimentis, ita admittere,

tere, vt vin suam exferere possit, 1. *Theff. II, 13. Luc. I, 21. Rom. VI, 17.* falsos doctores a veris discernere, *Matth. VII, 15 seq.* illisque euitatis, hos pro dispensatoribus mysteriorum diuinorum habere, 1. *Cor. IV, 1.* doctrinae illorum non tantum morem gerere, sed & exemplum sequi, ac virtutes imitari, *Phil. III, 17. 1. Cor. IV, 16.* quae ad vitam honeste sustentandam necessaria sunt, iis suppeditare, *Matth. X, 10. Luc. X, 7. 1. Cor. IX, 7, 14. 1. Tim. VI, 17, 18.* diligenter denique pro iis orare, *Rom. XV, 30. Elr. XIII, 18.* *

* Haecce auditorum officia esse, itidem ex sine, siue seopo ministerii ecclesiastici intelligitur. Hic enim cum eo comparatus sit, vt illi, quibus verbum diuinum adnuntiatur, Deo reconcilientur, & ita tandem ad aeternam perducantur salutem; hoc autem fieri nequeat, nisi ita, vt decet,

erga doctores, seu verbi diuini ministros, se gerant; eos etiam ad hoc obstrictos esse, manifestum est. Iungenda, quae dixi *insit. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. §. 20. & 21. vbi & §. 22.* quotuplici ratione homines contra haecce officia peccent, indicauit.

§. XX. Qui magistratus munere funguntur, vt non vna ratione ad ecclesiae conseruationem aliquid conferunt, ita in externis directionem eius merito sibi vindicant; * vnde & illorum hic locum inuenit consideratio. Praecipue autem hoc nomine illi nunc veniunt, qui summo imperio, quod summa est vbique in ciuitate potestas, gaudent. **

* Huc nimirum spectat ius illud circa sacra, quod haud vltimam summi imperii partem constituit; de quo deinceps ad §. 26. ex instituto verba faciemus.

** Inferiores enim, qui vocantur, magistratus, & de quibus quandoque speciatim vox haecce vsurpatur, intuitu supremi magistratus, seu summorum imperantium, ciues, intuitu vero illorum, qui illis parent, magistratus, seu imperantes sunt. De his itaque cum suo modo intelligi queat, quod aut de supremo magistratu, aut rursus de ciuibus dicitur; sufficiet de supremo magistratu, seu summis imperantibus, quae huius loci sunt, paucis attingere. Et initio quidem de ipso *summo imperio*, quod & quandoque *maiestatis* nomine designatur, multa monenda essent. Cum namque dictum sit, quod per illud summam vbique in ciuitate potestatem intelligamus; ostendi posset, per *potestatem summam* eam denotari, quae plane est in-

dependens, vt, qui ea gaudet, soli Deo actionum suarum rationem reddere teneatur; hinc & summos imperantes legibus humanis non obligari, quin potius sanctos esse atque inuolabiles; ostendi posset, ad omnia, quae in ciuitate sunt, adeoque & ad omnes homines, nemine excepto, prout finis rei publicae hoc requirit, illam potestatem se extendere, idque voce *vbique* innui; ostendi denique posset, ad ea, quae extra ciuitatem sunt, seu nullo modo ad eam spectant, hanc potestatem suos limites neutiquam proferre; sed cum haecce omnia fusciam in *institutionibus theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. §. 5. seq.* explicata sint, ea hic repetere, minime consultum puto. Inde & parebit, quid monarchomachis, populi arbitrio imperantes quouis subicere conantibus, respondendum sit, quorum etiam sophismata CROTIVS diluit, *de iure belli & pacis, lib. 1. c. 3. §. 8. & 9.*

§. XXI. Summum hocce imperium a Deo esse, nemo dubitauerit.

Xxxx xxx 2

Cum

Cum enim ad humani generis conseruationem necessària prorsus fuerit rerum publicarum introductio ; res publicae autem sine summo imperio consistere nequeant ; Deus porro ea omnia velit & approbet , quae humani generis conseruationi inferiunt ; sponte sua inde sequitur , Deum simul summum imperium adprobasse . *

* Atque ita ipsa quoque ratio dilatat , imperia atque res publicas , ex voluntate , & cum approbatione summi Numinis , esse constitutas . Namque & ex solo rationis lumine intelligimus , res publicas , quae sine summo imperio sibi non constant , ad humani generis conseruationem esse necessàrias . Non minus vero idem rationis lumen ostendit , Deum , utpote summe bonum , ea omnia velle & adprobare , quae humani generis conseruatio postulat . Euidens ergo est , Deum quoque velle , & adprobare imperiorum & rerum publicarum constitutionem . Qui enim vult finem , is , media quoque velle , merito censetur , quibus obtemperare . Idque & scriptura sacra comprobat ; *Rom. XIII, 1. seq. Ioan. XIX, 11. seq. Tit. III, 1.* Certe , dum Deus iubet , ut magistratibus obsequium & venerationem exhibeamus ; dumque ipse ad summi imperii collationem concurrat , ut pluribus deinceps demonstrabimus ; aperte testatur , istud sibi neutiquam displicere . Et licet ante dilu-

vium Cain primus fuerit , qui ciuitatem condidisse dicitur , *Gen. IV, 17.* & post diluuium Nimrod ; *Genes. X, 8. seq.* hoc tamen nobis non obstat , cum etiam rebus optimis innocentissimisque homines impii abuti queant . Hinc & merito introductio imperiorum , seu rerum publicarum constitutio , pro instituto diuino recte habetur , etsi nuspiam legatur , immediate Deum eiusmodi quid mandasse , aut homines , edocuisse . Quodsi praeterea rerum publicarum structuram consideremus , patet seu conuentionibus atque decretis cuncta peragi deprehendimus , dirigente quidem & adprobante supremo Numine . Quo pacto & summi imperii constitutio *ἀνδραπολις κτίσις* a Petro vocari potuit , *1. ep. II, 13.* quamuis eadem non minus , ob Numinis concursum , directionem , & approbationem , a Paulo recte *δικταγή τοῦ Θεοῦ* , *ordinatio diuina* , adpelliteretur ; *Rom. XIII, 2.* Plura & hac de re dixi in *institutionibus theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. 7. ad §. 4.*

§. XXII. Sed & collatio summi imperii recte ad Deum auctorem refertur . Et in veteri quidem testamento aliquando immediate hoc a Deo factum , exemplo Moſis constat , *Exod. III. IV.* itemque Iosuae , *Num. XXVII, 18. Deut. III, 28.* immo Saulis quoque atque Dauidis , *1. Sam. IX, 15. seq. XVI, 12.* Quod licet hodie amplius non fiat , nec expectandum sit ; Deum tamen mediate summum imperium conferre , manifestum est , cum semper speciali quadam ratione , quoties summus imperans constituitur , concurrat , ut in hocce negotio prouidam eius curam vel maxime intelligere liceat , suffragante etiam scriptura ; *prou. VIII, 15. Dan. IV, 32. Sap. VI, 4.* *

* Cum Deus prouida sua cura res omnes mortalium dirigat , atque dispense ; dubitari prorsus nequit , quin in summi imperii

collatione ea vel maxime sese exerat . Orbis enim ciuilis pariter ac ecclesiae fata ab indole moribusque imperantium magnam partem

partem pendent. Nec quisquam hoc inficiari potest, nisi aut ignarus rerum omnium sit, quae quotidie geruntur, aut impio ausu cum Epicuro omnem providentiam diuinam neget. Et, si alia desint, vel exempla regum israeliticorum, Saulis, Davidis, Salomonis, considerare iuuabit, inde vt conuincamur, quam arcto vinculo rei publicae & ecclesiae facies cum imperantium coniuncta sit moribus, & quam mirifice diuina providentia hic partes suas agat. Loca scripturae, quae iam laudauimus, *prou. l'III, 15. seq.* idem luculenter testantur. Et quis dubitet, siue in vnam personam summa rerum conferenda sit, vt in regnis electiuis, siue in integram familiam, vt in successiuis, diuinam, singulari quadam ratione, mouendo, flectendo, dirigendo hominum animos, cunctasque *negotias* disponendo, sese proderet providentiam? Id porro in ipsa successione luculenter patet, in matrimoniis, in natiuitatibus liberorum, in breviori aut longiori quorundam principum vita, in familiarum regnantium extin-

ctione, vt hinc ad alias imperium transeat, in variis rerum mutationibus, vicissitudinibusque, & quae alia sunt eiusdem generis, in quibus omnibus manifestissima diuinæ providentiae & gubernationis conspici vestigia, nemo, nisi qui omnem rationis vsum amiserit, negare poterit. Nontamen inde sequitur, Deum hodie adhuc immediate summum imperium conferre. Cum enim intercedente hominum consensu hoc fiat, vt *§. sequenti* docebitur; dici sane nequit, quod hoc fiat immediate. Cum vero etiam ad *§. praecedentem* ostensum sit, ipsam quoque constitutionem, seu introductionem summi imperii, immediate a Deo profectam non esse; nesciunt, quid statuunt, aut quid sibi velint, qui summum imperium immediate a Deo esse, clamitant. Quodsi omnino summum imperium abstracte spectetur, non est ex eorum numero, de quorum origine disputari solet. Sed hac de re in *dissertat. de concordia religionis christi. statusque civilis, c. 4. §. 5. seq.* alibique saepius dictum.

§. XXIII. Nimirum si ordine cuncta peraguntur, summum imperium aut per *successionem* confertur, aut per *electionem*. Vtriusque fundamentum est consensus populi, per quem in successione summa rerum, integrae familiae, in electione autem singulis hominibus committitur. Praeter ordinem, per bellum summum imperium acquiritur, sed tum demum, si causa iusta adsit, cur imperium istud nobis vindicare queamus, & consensus populi deuicti accesserit. Et ita quidem in imperiis monarchicis res comparata est. In aristocratia electio fere obtinet; quemadmodum in democratia, hoc ipso, dum aliquis sit ciuis, iis etiam ad sociatur, qui iunctum imperium habent. *

* In omnibus itaque modis, imperium adquirendi, res praecipue ad consensum populi redit. Namque & in acquisitione bellica tum demum iustus aliquis censetur imperii possessor, si ad iustam & legitimam, eamque sufficientem causam, per quam & prior dominus iure suo excidit, consensus populi accedat. Nec enim ho-

mines, praesertim integri populi, libertatem naturalem aliter, quam per consensum amittere possunt. Vnde &, quodnam inter *legitimam imperantem*, & *iniustum usurpatorem* intercedat discrimen, intelligitur. Atque ex eodem quoque populi consensu oritur, vt quorundam imperantium absoluta prius sit potestas,

XXXX xxx 3

aliorum

aliorum autem restrictior, & suis circumscripta limitibus, quod per leges, quas vocant, fundamentales fieri solet. Sed haec omnia fusius edisserere, huius loci non est.

Adeant, qui plura cupiunt, *elementa mea philosophiae practicae, part. 2. cap. 4. sect. 13. §. 38. seq. item cap. 5. sect. 6. §. 20. seq.*

§. XXIV. Cum itaque Deus ipse ordinem istum imperandi & parendi adprobauerit, & ad summi etiam imperii collationem, specialiori quadam ratione, concurrat, adeo, ut nulla potestas summa, nisi a Deo, sit; *Rom. XIII, 1.* nulla adparet ratio, cur non homo christianus, isque ex vere credentium numero, imperandi munere fungi queat. Accedit vero, quod illud imperandi munus, si modo recte administretur, (quod licet difficile, non tamen *ἀδύνατον* est) ita comparatum sit, ut nihil contineat, quod non a vere credentibus sine vlla illorum noxa possit praestari. *

• Ut demonstretur, christianos quoque magistratus fungi munere posse, duo cum primis obseruanda sunt: alterum, imperandi munus, in se spectatum, nihil, quod Deo displiceat, aut vitium aliquod inuoluat, continere; alterum, idem illud imperandi munus cum officiis hominis christiani consistere posse, seu non obstat, quo minus aliquis ea omnia agat, quae verum christianum agere decet. Prius ex eo, quod hactenus probauimus, magistratum *diuinum* esse *ordinationem*, & a Deo ipso probatum, abunde patet. Ecquis putaret, Deum aliquid adprobaturum, hominibusque commendaturum, quod vitium aliquod secum traheret, adeoque non omni ex parte licitum vocari posset. Deinde si quis diceret, summum imperium, in se spectatum, cum vitio coniunctum esse; illi demonstrandum esset, quodnam illud vitium sit, aut quamquam ob causam iste status pro malo, & qui christianum hominem non deceat, habendus sit. Hoc autem a nemine fieri posse, certum est. Multa sane, fateor, subinde a summis imperantibus committuntur, quae non sunt laudanda. Sed ob hominum, statu quodam abutentium, vicia, statum ipsum nequaquam repudiandum esse, nemo non intelligit. Immo, cum summis imperanti-

bus pulcherrima detur occasio, humani generis, speciatim & ecclesiae, seu regni Christi, commoda promouendi, plurimaeque in alios conferendi beneficia; statum eorum, si modo muneri suo, ut decet, praesint, longe beatissimum esse, palam est.

Nec quidquam hic deprehenditur, quod cum officiis hominis christiani pugnet, aut obstat, quo minus ea agere queant, quae veros christianos agere decet. Praestantissima christianorum officia sunt, non tantum Deum, aliosque homines, sed inimicos quoque fencere diligere, se ipsos abnegare, mansuetudini operam dare, patientiam demonstrare in rebus aduersis, prauas cupiditates coercere, & in omnibus, quantum fieri potest, ad supremi Numinis se componere voluntatem. Atque haec omnia summi quoque imperantes, si modo vere christiani sint, & munere suo recte fungantur, praestare possunt. Idque vel Davidis, regis sanctissimi exemplo patet; qui, licet rex esset, dicere tamen potuit: *ex intimis visceribus diligam te, lehoua, firmitas mea; lehoua petra mea, & propugnaculum meum, & liberator meus; Deus fortis meus, rupes mea, ad quem me recipiam, clipeus meus & cerna salutis meae, editus locus meus; ps. XVIII, 2, 3.* Haec qui ex animi sententia dicere potest, ei veri

veri christiani nomen denegari non posse, cenſeo. Scio, eſſe nonnullos, qui ſecus ſentiunt, &, officia chriſtianorum cum vita ciuili conſiſtere non poſſe, putant; adeoque rem publicam ex ſolis veris chriſtianis conſtantem inter *ta aduſata* referunt; quod vt euinceret, ingenii quoque vires *Baelius* exercuit, *continuat. des penſées ſur les cometes*, §. 20. Verum omnia iſta in fumum abeunt, modo vera chriſtianorum officia recte intelligantur. Poſteſt quis Deum, alioſque homines, etiam inimicos diligere, poſteſt humilis, poſteſt manſuetus eſſe, poſteſt prauis cupiditatibus bellum quotidianum indicere; vt tamen ſimul ſit animo forti & intrepido, & ſtrenue ea omnia agat, quae iuſtitiae ratio poſtulat, aut quae ad rem publicam tuendam & conſeruandam ſunt neceſſaria; poſteſt & bellici ducis recte munere fungi, ſi in ipſo bello nihil aliud ſpectet, quam vt iuſtitiae & aequitatis habeat rationem. Immo cum imperantium ciuiumque officiis nihil magis obſtet, quam ambitio & avaritia, & quaeuis cupiditates prauae; chriſtiani ad illa eo ſunt aptiores, quo maiori animi contentione, & humilitati, & patientiae, & continentiae, & temperantiae, aliſque virtutibus ſtudent, & vitia his oppoſita fugiunt. Sunt haec ita in aprico poſita, vt nemo, qui paulo adcuratius cuncta conſiderauerit, de iis dubitare queat. Addere interim iuuabit quae contra Baelium beatus GOTT. OLEARIUS diſputat, in libello germanico, quo *Jeſum verum Meſſiam demonſtrat*, p. 550. ſeq.

Atque haec, quae haecenus diſſeruimus, vt euinceremus, veros etiam chriſtianos imperantium munus obire poſſe, ſi obſerventur, facile anabaptiſtis, ſeu Mennonitis, qui in aliam concedunt ſententiam, obuiam ire poterimus. Veteres equidem, qui THOMAM MYNZERVM ducem ſequuti ſunt, & Monafterienſium turbarum auctores exſiſtere, magiſtratus quouis im-

probarunt, & prorsus abrogatos voluerunt. Cuius illorum erroris haud vltima cauſa videtur fuiſſe, falſa de ſtatu perfecto chriſtianorum perſuaſio, itemque doctrina, de libertate chriſtiana, non recte intellecta. Nimirum ſtatus chriſtianorum eiſmodi ideam animo conceperunt, qui omnis naui omniſque imperfectionis eſſet expers. Hinc vero cum inconmoda ſtatus ciuilis ſentirent, ſimulque exiſtimarent, libertatem chriſtianam ad quaeuis externa extendendam eſſe; eo tandem prolapſi ſunt, vt imperia quaeuis atque magiſtratus reicerent. Cogitare itaque debuiffent, magiſtratus & imperia, cuiusmodi hodie ſunt, poſt lapſum hominum propter illorum malitiam prorsus eſſe neceſſaria; hinc & apud eos, qui chriſtianorum nomen proſitemur, abrogari non poſſe, quia ſemper inter eos plurimi ſunt hypocritae, & vere etiam credentes ſuis laborent imbecillitatibus, vt facile in deum abripi queant. Vt ergo ſtatus, in quo naeus aliquis & imperfectio non ſit, fruſtra fingitur; ita & libertatem chriſtianam eo vsque extendere non decet, vt obſequium, quod ciues imperantibus debent, labefactetur, vel omnino imperantium & parentium prorsus diſſoluatur ordo. Moderatius tamen recentiores anabaptiſtae, ſeu Mennonitae de magiſtratu ſentiunt. Eum enim diuinam ordinationem eſſe, agnoſcant, cui omnes merito obtemperent, licet chriſtiani ob pericula, quae hocce munus comitantur, illud audire nolint, & Chriſtus ipſe, de ſuorum quippe ſalute valde ſollicitus, omnes magiſtratum functiones illis interdixerit; *Matth. XX, 25. 26, 27. Luc. XXII, 25. 26.* Ita quidem ſuam, ſuorumque hac de re mentem explicat ANGELVS ARENTSOON VON DOORGEEST, in *epiſtola contra Fridericum Spanhemium*, ex qua ea, quae huc pertinent, commemorauit, in *diſſert. de concordia religionis chriſtianae ſtatusque ciuilis*, cap. 6. §. 4. Conſtat

sumat idem IEHRINGIVS, in *praefatione* Mennonitae cuiusdam *gründlicher hij. oric von der Begebenheiten der taußß funften Sc.* praemissa, p. 6. At nec haecce protius admitti possunt. Quae namque cum munere magistratus coniuncta sunt pericula, quae ad leuia esse, fateor, per Nummis gratiam precibus, constantia, prudentia tandem, aut euitari aut superari possunt, ne aeternam animae adferant perniciem. Ex

effato seruatoris *Matth. XX, 25. 26. 27. & Luc. XXII, 25. 6.* hoc tantum colligi potest, eos, qui doctorum officio fungi in ecclesia volunt, non debere aliis imperare, nec se supra eos efferre. Inde autem non sequitur, nullum christianum magistratus posse munere fungi. Eiusdem generis cum reliqua sunt, quibus pro sua sententia pugnant, ut iis aut refellendis, aut recutendis immoremur, necesse non est.

§. XXV. Ex fine si mm e huius potestatis intelligitur, omnia, quae in ciuitate sunt, ipsosque adeo homines, eorumque & actiones, & bona, eius ditioni subiecta esse. * Atque ex ista quidem obiectorum varietate *iura*, quae vocantur *maiestatica*, oriuntur; ** inter quae hic maxime potestas circa sacra atque religionem in censum venit. ***

* Prout haec omnia relationem ad rem publicam, siue statum ciuilem habent. Id namque finis summi imperii, siue rei publicae conseruatio requirit. Sequitur hinc etiam, sacri ordinis viros, siue clericos, tum quares, tum qua personas, etiam in criminalibus, potestati & iurisdictioni magistratus esse obnoxios, renitentibus licet Romanensibus, speciatim BELLARMINO cardinali, *de clericis cap. 29. seq.* Nostram sententiam confirmat Paulus, cum dicit; *omnis anima* (id est omnes homines, nemine excepto) *magistratibus subiecta esto*; *Rom. XIII, 1.* Si omnes homines, qui eiusdem sunt rei publicae, magistratui subiecti esse debent, ergo & clerici. Idem & seruator ipse, atque apostoli exemplo suo comprobant, cum magistratus se submiserunt potestati; *Matth. XVII, 27. Ioan. XIX, 11. act. IV, 19.* Causae equidem suae praesidium aliquod Romanentes sibi inuenisse visi sunt in verbis Christi: *ergo filii sunt liberi*; *Matth. XVII, 26.* Quemadmodum autem ineptum foret, dicere, solos clericos esse filios Dei, quippe quod de omnibus vere credentibus rectius adferitur; *Io. I, 12.* ita Christus hoc solum innuit,

debere utique eos liberos esse, sed praesentem rerum humanarum hoc non permittere statum; vnde statim ipse obsequi erga magistratus, & subiectionis, illis praebet exemplum; *v. 27.* Ex antiquis denique ecclesiae doctoribus CHRYSOSTOMVS, THEOPHYLACTVS, alique, nostrae suffragantur sententiae, quam & ex ipsis Romanensibus tuetur ESPENCAEVS, ad *Tit. III. digress. 10. p. 572. seq.* Plura hac de re dixi, in *institutionibus theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. 7. ad §. 12.*

** Vna enim tantum in qualibet re publica est summa potestas; sed cum varia eius sint obiecta, varias quoque sortitur denominationes; atque hinc *iura* illa, quae vocantur, *maiestatica*; de quorum numero & partitione multa viri docti disputant, quae tamen huius loci non sunt.

*** Dici hic etiam posset de potestate, ferendi leges, ius dicendi, seu constituendi iudicia, puniendi fontes, & bellum denique, si res hoc postulet, aut necessitas iubeat, gerendi. Sed cum de hisce omnibus, in *institutionibus theologiae moralis*, actum sit, ea hic repetere nolo.

§. XXVI. Ad ius quidem circa sacra, seu religionem, quod attinet, non

non ita hoc est intelligendum, ac si imperans aut credenda praecipere, aut in iis, quae ad internum Numinis cultum, immo & externum, prouta Deo mandatus est, spectant, aliquid, quod rectae rationi, vel reuelationi diuinæ repugnet, praescribere queat; sed quod facultate gaudeat, in externis, iisque diserte a Deo non praescriptis, cuncta ita dirigendi, vt vera religio conseruetur, mediisque legitimis promoueat, cuiusque hoc pacto salutem consulatur, simul vero caueatur, ne religionis simulatione tranquillitas rei publicae turberur, aut vlla alia ratione damnum aliquod ei adferatur. *

* Vt ea, quae de iure hocce circa sacra disputari solent, eo rectius & cognosci, & diiudicari queant; primum luculenter, in quo ius illud circa sacra consistat, explicandum; tum, quod summis imperantibus, & quidem non prout episcopi, sed prout imperantes sunt, hoc tribuendum sit, paucis demonstrandum est. Ad prius itaque quod attinet, certum est, summos imperantes nouam religionem condere non posse, aut de ea, quam Deus ipse mortalibus praescripsit, quidquam immutare. Siue enim credenda, siue agenda, seu cultum Numinis, eumque praesertim internum species; nihil hic potestatis hominibus relictum, res ipsa docet. Credenda enim, siue quae de Deo, rebusque diuinis ad salutem cognitu sunt necessaria, solus Deus reuelare potest. Et quis etiam dubitet, solum Deum praescribere posse, quae ratione a mortalibus velit coli? Quod de cultu, tum interno, tum externo, accipiendum, prout hic quoque legibus diuinis nititur. Atque haec adeo manifesta sunt, vt non nisi ab iis, qui, quid religio sit, ignorant, aut hocce nomine ritus tantum quosdam ac caerimonias, vel quiduis potius, quam religionem, intelligunt, negari queat.

Vt itaque imperantes ipsimet religionem condere, aut de ea quidquam immutare nequeant; ita nec quies suos ad religionem quamdam amplectendam cogere possunt. Repugnat hoc e diametro na-

BVD. TH. DOGMAT.

turae ac indoli religionis, speciatim christianae. Cum enim religio, generatim considerata, in cognitione vera Dei, & eiusdem cultu, praesertim interno, consistat; adeoque partim ad intellectum, partim ad voluntatem spectet; non alia quoque via ad eam homines adduci possunt, quam, vt intellectus per solidam demonstrationem, de veritate dogmatum, quae admittere debet, conuincatur, & ita voluntas ad obsequium, verumque Numinis cultum, flectatur. Per vim & coactionem id quidem effici potest, vt aliquis contra animi sententiam, se aliquid pro vero habere, quod tamen verum esse, non credit, profiteatur; minime autem, vt, quod falsum esse putat, ceu verum admittat, idque tale esse, credat. Amorem vero, qui cultus interni praecipuum fundamentum est, per vim & coactionem, per tormenta & carnifices produci posse, quis sibi persuadeat? In christiana porro religione cum res omnis ad fidem redeat, quam Deus ipse in cordibus hominum per verbum veritatis operatur; quam procul hinc omnis vis, omnisque abesse debeat coactio, nemo non intelligit. Hinc & Christus ipse docuit homines, non coegit. Exemplum eius sequuti sunt apostoli. *Arma militiae nostrae, inquit Paulus, non carnalia sunt, sed potentia Dei, ad demolitionem munitionum, quibus consilia demolimur, & omnem celsitudinem, quae extollitur aduersus cognitionem Dei, & captivam ducimus omnem cogitationem, ad obedientiam*

Yyyyyy

dientiam

diendum Christo ; 2. *Cor. X, 4, 5.* Quae quidem arma fusius enarrat 2. *Cor. VI, 4. seq. conf. & Ephes. VI, 11, 12.* In parabola equidem, de conuiuio magno, seruus iubetur conuiuias *compellere*, *Luc. XIV, 23.* hoc est, necessitatem adferre, sed non talem, quae vim metumque significat, aut qua obtorto collo homines abripiuntur, sed qualis inuitationi ad conuiuium est conueniens, rogando, hortando, benignitatem hospitis praedicando. Sic Paulus, *legatione*, inquit, nomine *Christi fungimur*, tamquam Deo vos obsecrans per nos : *rogamus pro Christo : reconciliamini Deo* ; 2. *Cor. V, 20.* Sed plura addere, necesse non est, cum alii iam luculentissime id euicerint, fas imperantibus non esse, quemquam ad religionem quamdam amplectendam cogere ; quod PVFENDORFVS fecit, *de habitu religionis christianae ad vitam civilem*, §. 6. conf. & GROTIUS, *de iure belli & pacis*, l. 2. c. 20. §. 48. Copiosius & ipse hac de re dixi in *dissert. de expeditionibus cruciatis*, quae in *seclis iuris nat. & gentium* exstat, §. 13. 14. p. 110. seq. vbi & Romanensium, in diuersa hic abeuntium, placita commemoravi. Adderem quoque BAELIVM, in *commentario philosophico super haec verba : compelle eos intrare*, nisi multis egregie dictis nonnulla minime admittenda admississet.

Neque tamen, quae diximus, ita capienda sunt, ac si imperantibus nulla religionis cura habenda sit. Immo vel maxima gerenda est. Firmamentum namque, ac fundamentum praecipuum rei publicae, est religio. Hanc fidemas, omnia collaborascunt. In structura rei publicae pacta utramque facere paginam, notum est. At religionem si tollas, paclorum nulla vis erit, nulla efficacia, nulla obligatio. Nec, puto, quisquam sanae mentis homo sibi persuadebit, quidquid etiam in contrarium BAELIUS disserat, atheorum quamdam rem publicam consistere posse. Quodsi autem

religio, generatim spectata, ad rei publicae conseruationem plurimum conserit ; multo magis de christiana, & quidem vere tali, hoc adierendum. Quae enim felicitatem & tranquillitatem rei publicae turbare maxime apta sunt mortalium vitia, haec non tantum corrigere & emendare docet, sed sola quoque corrigere & emendare potest. Quod euidentissime, ni fallor, a me demonstratum, in *dissert. de concordia religionis christianae statusque civilis*, c. 1. Accedit, quod, etsi imperans, vt imperans spectatus, ad externam ciuium felicitatem praecipue respiciat, ad quam ipsae res publicae etiam sunt comparatae ; idem tamen, vt christianus consideratus, omnino & ad aeternam eorum salutem promouendam obstrictus sit. *Neque enim pro se quisque tantum, sed & pro mandata sibi potestate Christo seruire debet* ; vt recte GROTIUS pronuntiat, l. 2. *de iure belli & pacis*, cap. 15. Haec omnia qui perpenderit, facile intelliget, summis imperantibus omnino curam religionis incumbere ; ea nimirum ratione, vt mediis legitimis, absque omni tamen coactione, religionem veram propagare & conseruare, & ita ciuium salutem promouere adlaboret, cuncta autem ita dirigat, vt externa quoque rei publicae felicitas, tranquillitasque sibi constet. Cum etiam, qui religioni christianae addicti sunt, ecclesiam (externam & particularem, de qua hic sermonem esse, res ipsa docet) constituent ; ecclesia vero eiusmodi in externis directione quadam opus habeat ; multum porro rei publicae interfit, vt directio haec rite instituat ; & eam supremi imperantes merito sibi vindicant. Nimirum ecclesiae eiusmodi particularis indolem habet atque naturam collegii cuiusdam, seu societatis particularis, atque subordinatae, vt supra iam docuimus. Hinc ea iura, quae omnibus eiusmodi collegiis propria sunt, & illi recte tribuuntur, vt suprema nihilo minus eorum directio, si ecclesia in ciuitate quadam

dam sit, nec imperans sponte iure suo se abdicet, vel eius exercitium intermitat, eidem summo imperanti referretur; idque eo magis, quo archiori vinculo cum religione coniuncta est salus rei publicae. De iis autem iuribus, quae ex natura & indole collegii cuiusdam non fluunt, sed directe ad rei publicae gubernationem spectant, multo adhuc minus dubitandum, quin recte summis imperantibus tribuantur. Et hinc, in quo ius illud circa sacra, de quo nobis hic sermo est, consistat, nemini, vt puto, obscurum esse potest.

Superest itaque, quod alterum translationis nostrae caput est, vt euincamus, ius hocce circa sacra imperantibus, vt imperantibus, recte tribui. Sunt scilicet, qui nullo prorsus modo imperantibus ius hocce concedere volunt, vt Romaneuses, qui insuper solis episcopis, praesertim Romano pontifici, illud vindicant; sunt rursus alii, qui imperantibus id equidem tandem concedunt, sed non, prout imperantes sunt, sed prout episcopi, seu vt aliis loqui placet, non *per se*, sed *per communicationem quamdam*. Proprie nimirum & per se ius illud ecclesiae conuenire, putant, quae illud in imperantes summos transtulerit. Solet huic etiam ius illud *episcopale* vocari, quia imperantes summi hoc non vt imperantes, sed vt episcopi habeant. Quod tamen saltem secundum nostrae ecclesiae principia, perperam fieri, longe est manifestissimum. Non alios namque episcopos scriptura sacra nouit, quam quorum munus in docendo, & administrandis sacramentis consistit. Tales vero imperantes esse, cum nemo dixerit; superest, eo sensu eos episcopos adpellitari, quo a pontificiis dicuntur, id est, erroneo, & a sensu scripturae plane alieno. Romanae quippe ecclesiae episcopi, relicto docendi munere, imperium sibi vindicarunt, & ius circa sacra summis imperantibus iniquo ausu eripuerunt; quod dum protestantium principes

sibi iterum postliminio adseruerunt, proprio vtique & genuino nomine debebat exprimi.

Sed vt ad rem ipsam accedamus, supremis imperantibus, vt imperantibus, seu vi summi imperii, ius circa sacra recte tribui, vel ipsa ciuitatis seu rei publicae consideratio nos condocet. Eius enim finis, qui est rei publicae conseruatio, requirit, vt summorum imperantium potestas non tantum summa sit & independens, sed vt ad omnia etiam, quae in re publica sunt, se extendat. Ipsa itaque religio, atque ecclesia, qua directionem externam, hinc excludi nequit. Neque tantum ad res ciuiles, sed & ecclesiasticas curam summorum imperantium spectare, vel inde manifestum est, quod religio atque ecclesiae directio non recte administrata, maximis turbis rerumque conuersionibus occasionem dare potest. Quod cum euidentissimum sit, mirum omnino, dicere nonnullos posse, naturam ciuitatis requirere, vt ciuilius equidem, non autem ecclesiasticarum rerum administratio summis imperantibus tribuatur. Quasi vero non ipsa experientia doceret, res ecclesiasticas grauissimas in re publica excitasse turbas. Falsum proinde est, quod dicitur, nullam inter ecclesiam & ciuitatem huiusque magistratum esse *exister*, nisi mere accidentalem. Omnia enim ista, quae tranquillitatem & felicitatem ciuitatis, si recte administrantur, per se promouere, aut si male administrantur, per se turbare possunt; illa & per se ad curam magistratus pertinent, neutiquam vero *exister* tantum accidentalem ad officium magistratus habent. Nostra inde porro comprobari sententia potest, quod nec religionis, nec christianae ecclesiae natura requirit, vt penes alium, quam supremum imperantem, sacrorum sit dispensatio. Quod vt eludant, qui secus sentiunt, argumentum forma laborare dicunt; siquidem, si concedatur, naturam

Yyyy yyy 2 eccle-

ecclesiae christianae non requirere, vt penes alium, quam summum imperantem, sacrorum sit dispensatio; inde tamen colligi nequeat, imperium in ecclesiam magistratui per se & vi summi imperii deberi. Verum vim argumenti non recte capiunt, quippe quae huc redit: si quid obstaret, quo minus summus imperans per se sacrorum dispensatione gauderet, id aut ex religionis, aut ex ecclesiae christianae natura petendum esset. At cum nec in religionis, nec ecclesiae christianae natura quidquam inueniatur, quo minus summi imperantes per se hancce sacrorum dispensationem sibi vindicare queant; sequitur, eandem illis quoque per se conuenire. Nimirum ex causarum, quae euincere poterant, potestatem quandam penes aliquem non esse, remotione recte infertur, eam potestatem illi per se tribui. Hinc & exempla, quibus nonnulli vim huius argumenti infringere volunt, huc prorsus non quadrant. Ad rem ipsam quod attinet, quid religionis, aut ecclesiae christianae natura hic postulet, deinceps ad sacrarum litterarum ductum dispiciemus. Nunc addendum potius, quod vltcrius pro nostra sententia vrgeri potest, si imperantes, vt tales, ius circa sacra non habent; sequi, ecclesiam esse quodammodo independentem statum, adeoque hoc modo rem publicam in re publica, imperium in imperio adseri. Quod si non absonum alicui videatur; fateatur tamen necesse est, cum maxima imminutione summi imperii esse coniunctum. Diuisum saltem inter imperantes, seu rerum dominos, & inter ecclesiam, aut qui eam repraesentant, (nam horum, si dicendum quod res est, praecipue hic agitur causa) erit imperium. Ad quod quidem nonnulli ita respondent, vt quaerant, an etiam tempore Christi & apostolorum, res publica in re publica, aut imperium in imperio fuerit? Producent porro exempla populorum, apud

quos sacerdotes vel maiori, vel pari cum magistratu potestate fuerint; prouocant & ad Iudaeos in Aegypto degentes, qui proprium magistratum non tantum in rebus sacris, sed & ciuilibus habuerint; & quae reliqua sunt eiusdem generis. At haecce omnia nihil iterum ad rem faciunt. Ecclesia externa & particularis (de hac enim sermonem esse, supra iam monuimus) tempore Christi & apostolorum non vt res publica, sed vt collegium aliquod, seu societas particularis, in re publica fuit. Nec enim Christo constitutum fuit, rem publicam quandam condere, sed imperium mere spirituale erigere, vt deinceps pluribus demonstrabimus. Si gentes quaedam sacerdotibus maiorem aut parem (eamque independentem) cum magistratu potestatem concesserunt, hoc eiusmodi est, vt, an laudandum sit, adhuc disputari queat; certe, quod hoc fieri debeat, aut quod hodie quoque earum imitari exemplum necesse sit, minime sequitur, Iudaeos in Aegypto degentes, magistratus suos non tantum in rebus sacris, sed & ciuilibus habuisse, haud difficulter concedimus. Sed num ita habuerunt, vt Aegypti regibus nihil in eos esset potestatis? hoc probandum erat. Et hinc, cuiusmodi reliqua sint, quae secus sentientes adferunt, intelligere licet. Tandem vero eo se conuertunt, vt dicant, ex sua doctrina colligi non posse, rem publicam in re publica, imperium in imperio condi; siquidem, potestatem ecclesiasticam & civilem potestates contrarias esse, non doceant, nec subordinatas, aut coordinatas, sed disparatas, quarum neutra alteri aduersetur, sed vna potius alteram leuet & iuvat. Verum hoc ipso, dum agnoscere nolunt, potestates hasce non esse subordinatas, duplicem potestatem independentem in vna re publica admittunt, adeoque omnino rem publicam in re publica, imperium in imperio condunt; aut potius

tius pro re publica bene ordinata monstrum aliquod biceps nobis obtrudunt, in qua pars summi imperii penes magistratum, pars vero penes ecclesiam, vel potius eos, qui ecclesiam repraesentant, sit. Nec sufficit, quod potestas ecclesiastica civili nequitiam aduerfetur; cum nec a se inuicem sint separandae, siquidem natura sua coniunctae sunt, aut potius, cum vna tantum sit potestas, quae non vno modo circa res sacras & civiles sese exerat. Hoc autem qui negant, aut duplicem potestatem summam & independentem introducunt, quidquid etiam dicant, & in quaecumque se vertant partem, aut rem publicam in re publica condunt. Nec est, quod regeas, magistratum civilem subesse ministris ecclesiae subiectione spiritali, ut illius salus aeterna promoueat. Licet enim verbi diuini ministri salutem aeternam, ut aliorum hominum, ita & summorum imperantium promoueant; hoc tamen non aliter fit, quam per verbi diuini adnuntiationem, & legitimam sacramentorum administrationem. Inde vero ut ex parte imperantium nulla colligi potest subiectio; ita nec ministris verbi diuini imperium aliquod ideo concedi potest, aut debet. Et quis sane medicis imperium, proprie sic dictum, in principes ideo tribueret, quod hi illorum consilia & monita in quibusdam sequuntur. Non satis, puto, perpendunt, quid statuunt, qui talia proferunt. Praeterea potestas, verbum diuinum adnuntiandi, & sacramenta secundum praescriptum diuinum administrandi, qua aliorum hominum salus promouetur, non ea est, de qua hic disputatur, sed potestas, ecclesiam in externis dirigendi. Illam verbi diuini ministris omnino concedimus, quae tamen simul a potestate imperandi quam longissime abest; at hanc solis imperantibus adferimus; adeoque, si secus sentientes pro sua sententia aliquid proferre vellet, non illam,

sed hanc ministris verbi diuini tribuendam, iis probandum erat, ita quidem, ut summi imperantes illis obsequi debeant. Hoc autem cum non fecerint, & nihilo secius firmiter sibi persuadeant, potestatem ecclesiasticam a civili diuersam, & independentem esse; nihil aliud agunt, quam, ut iniquo & infelici ausu rem publicam in re publica, & imperium in imperio condant.

Sed missis hisce, ut & reliquis, quae fori sunt philosophici, ad scripturam sacram potius nos conuertamus. Ad huius itaque ductum si naturam indolemque ecclesiae scrutemur, nihil in ea, quod speciem rei publicae cuiusdam, aut imperii habet, deprehendimus. Ipsa ergo ecclesia si imperio destituitur, nec ad summos imperantes illud transferre potuit. Id namque est, quod contra illos nobis est euincendum, qui, summos imperantes potestatem circa sacra, non per se, sed ex communicatione, aut concessionem ecclesiae habere, contendunt. Iam vero constat, vocem ecclesiae vel proprie, pro coetu vere credentium, per fidem cum Christo, seu capite, coniunctorum; vel improprie & *anvendoxinūs*, pro coetu externo, eandem doctrinam profitentium, iisdemque vntium sacramentis, sumi. Priori modo si ecclesia intelligatur, eam hic in censum non venire, in confesso est, cum hoc modo considerata, non externa & visibilis, sed inuisibilis & interna sit. Et in hacce significatione, quae & propria & genuina est, vox haec accipitur, cum ecclesia, ut regnum Christi, ut corpus Christi mysticum, aliaque ratione describitur, & insignibus in scriptura sacra elogiis ornatur; quod subinde nostrates contra Romanenses inculcant, & satis inculcarinequit. De externa itaque, seu visibili, eaque particulari, prout in hac aut illa re publica est, si quaestio instituitur, eam intuitu rei publicae non aliter ac collegium aliquod, seu

societatem particularem, eamque subordinatam, spectandam esse, primum iterum ex ipsa eius natura & indole luculentissime demonstrari potest. Est enim, ut diximus, eiusmodi ecclesia coetus hominum, vnam doctrinam profitentium, & iisdem vntium sacramentis. Iam vero possunt omnes, qui illius coetus membra sunt, vnam doctrinam profiteri, iisdemque uti sacramentis, etsi vel maxime suprema eius, quoad externa, directio sit penes summum imperantem. Ea quidem iura, quae cuiuslibet societati particulari & subordinatae propria sunt, nec ecclesiae isti denegamus; sed quod instar rei publicae se habeat, seu quod potestate quodam independente gaudeat, minime inde colligere licet. Nec villo scripturae sacrae dicto probari potest, ecclesiam quandam particularem aliter, quam per modum societatis subordinatae, concipiendam esse. Quod tamdiu certum firmumque erit, donec euidenter euincatur contrarium. Ad dicta autem, quae hunc in finem proferri a nonnullis solent, deinceps respondebimus. Immo, nullum imperium, proprie sic dictum, ecclesiae, hoc modo spectatae, conuenire, inde luculenter constat, quod illi, qui ecclesiae praesunt, non ut imperantes, non ut principes, sed tantum ut doctores, ut serui Christi, ut inspectores, vel curatores collegii cuiusdam, seu societatis particularis, describuntur. Christus ipse, quamdiu inter mortales versatus est, non principis aut imperantis, sed doctoris munere functus est, & qui eius disciplinam sequebantur, initio non alio, quam *discipulorum* nomine veniebant. Quo ipso & documentum pulcherrimum nobis reliquit, in ecclesia, inter eos, qui eidem praesunt & reliquos, non aliam esse *exaltat*, quam, quae inter doctores seu magistros, & discipulos esse solet. Idem vero & apostoli suo nos docuerunt exemplo. Non enim pro principibus & imperantibus, sed pro *seruis Christi*, pro *dispensato-*

ribus mysteriorum Dei, haberi voluerunt. Sic de nobis existimet, inquit Paulus, *quilibet homo, ut de ministris Christi & dispensatoribus mysteriorum Dei*, 1. Cor. II, 1. Idem gentium doctor apostolos, adeoque & eorum successores, *legatos Christi* ad homines vocat; *ἐν τῷ ᾧ ἰσχυρῶς ἀποστολικοῦ, legatione nomine Christi fungimur*; sed quomodo? ut imperent? ut dominentur? minime: sed, ut admonitionibus, adhortationibus, precibus suis mortalium animos flectant, & ita ad reconciliandam, quam Deus ipse iis offert, acceptandam, inducant: *tamquam Deo ipso adhortante per nos*; ideoque: *διουδὴ, rogamus pro Christo, reconciliamini Deo*, 2. Cor. V, 20. Hinc & idem apostolus officium apostolorum, quo & omnes illorum successores funguntur, eleganter, v. 18. *διὰ τὴν ἐκκλησίαν, ministerium reconciliationis*, vocat; *ministerium* inquam, non *imperium*, & quidem *reconciliationis*, hoc est, cuius finis iocopusque vniuersus est, ut homines cum Deo reconciliantur, quod fieri potest, si verbum diuinum recte adnuntient, & sacramenta secundum diuinam institutionem administrent. Atque ita apostoli, se probe memores fuisse, demonstrant, eorum, quae Christus ipse, optimus eorum magister, illis inculcauerat: *scitis, principes gentium dominari in eas, & magnates potestatem in eas exercere: at non erit ita inter vos*; Matth. XX, 25, 26. Marc. X, 42, 43. Luc. XXII, 25. Ad quod qui ex secus sentientibus ita respondent, ut contendant, Christo sermonem esse de dominatu barbaro aut tyrannico, non autem moderato & rectae rationi conuenienti; se ipsos traducunt turpiter. Ne minimum enim in verbis Christi istius discriminis adparet vestigium, quia generatim potius dicit: *principes gentium dominantur in eas &c.* Alii itaque, ut hinc se expeditant, regerunt, non procedere hanc illationem: ecclesia non dominatur, nec potestatem exercet more principum, & magistratuum; ergo

nullo

nullo imperio, nulla potestate gaudet. Immo rectissime illa illatio procedit. Cum namque Christus generatim imperium eiusmodi, quales gentium principes, hoc est, summi imperantes habent, apostolis, adeoque & ecclesiae denegat; sequitur etiam, illud nulla ratione, nulloque modo ecclesiae tribui posse. Nec Christus ideo confusionis auctor censendus est, quae in multitudine quadam euitari nequeat, nisi sint, qui gubernent & pareant. Primum namque iura, quae societati particulari & subordinatae conveniunt, ecclesiae non denegamus; adeoque, vt quodlibet collegium disponere quaedam potest, vt cuncta ordine fiant; ita & ecclesia, praesertim si imperantes summi eius curam suscipere nolint, lubentes hoc concedimus. Deinde hoc ipso, dum summi imperantes ius illud suum circa sacra exercent, & quae externa, ecclesiam dirigunt, omnis consilio euitari potest; vt proinde necesse non sit, ecclesiae ipsi imperium aliquod, aut potestatem independentem adscribere. Denique, cum & hac ratione dissidentes, parum ad rei summam se proficere, intelligant, eo se recipiunt, vt adferant, verba Christi ad apostolos fuisse directa; quaestionem autem esse de potestate totius ecclesiae, cuius ministri tantum, non domini, apostoli fuerint. Sed si ipsa ecclesia imperium aliquod, aut summam potestatem habet, quaeritur, per quosnam eam potestatem exerceat? Haud dubie per verbi diuini ministros. Hinc & ipsimet illi, contra quos disputamus, ecclesiam per modum rei publicae concipiunt, in qua certus ordo est imperantium, hoc est, ministrorum verbi diuini, & parentium, hoc est, auditorum. Iam cum certum sit, quod auditores, siue ciues, vt ex horum mente mihi loqui liceat, exercitio summae huius potestatis non gaudeant; sequitur, eam verbi diuini ministris esse concedendam. At his seruator ipse hanc potestatem diserte denegauit. Si

ergo nec imperantes, seu verbi diuini ministri, secundum disertissima seruatoris verba, hanc potestatem sibi vindicare debent; auditores vero, seu ciues, eam habere nequeant; nec ecclesiae ipsi, quippe quae ex docentibus & auditoribus componitur, recte tribuetur; aut, si de exercitio, non de potestate ipsa, quae diximus, capere velis, fatendum erit, ecclesiam potestatem habere, quam numquam exercere queat, aut debeat. Plura pro nostra sententia confirmanda addere, superuacaneum puto. Id adhuc moneo, eam libris quoque nostris symbolicis plane esse consentaneam; quod vel ex ipsa *Augustana confessione*, art. 7. *abusum*, p. 37. seq. constat, vbi haecce leguntur verba: *Non igitur commissae sunt potestates, ecclesiasticae & civiles. Ecclesiastica suum mandatum habet, euangelii docendi, & administrandi sacramenta. Non irruunt in alienum officium, non transferunt regna mundi, non abroget leges magistratum, non tollat legitimam obedientiam, non impedit iudicia de vllis civilibus ordinationibus aut contractibus, non praescribat leges magistratibus de forma rei publicae, sicut dicit Christus: regnum meum non est de hoc mundo &c.* Nimirum non aliam ministrorum verbi diuini potestatem pii confessores nostri agnoscunt, quam docendi euangelium & administrandi sacramenta. Atque hoc est, quod volumus.

Sed iuuat paucis etiam considerare praecipuas quasdam rationes, quibus secus existimantes pro sua sententia pugnant. Cum primis verba apostoli *1. Cor. XII, 28.* vrgent, quando dicit: *Et alios quidem constituit Deus in ecclesia, primum apostolos, deinde prophetas &c. inde dona sanationum, opitulationes, κυβερνήτας, gubernationes, genera linguarum.* Vbi quidem in voce κυβερνήτας, non, quod pueri in faba, se inuenisse putant; immo hocce velut paladium arripiunt, in quo omne causae suae praesidium collocent. Si regeras, quod

quod & res ipsa docet, per *κυβερνήτης* administrationem rerum temporalium, quae, ut pauperum quoque haberetur ratio, in ecclesiae primitiua necessaria fuit, intelligi; id se infringere posse censuit, si dicant, administrationem rerum temporalium, earumque dispensationem nomine *οπιταλείων* (*ἀντιλήψως*) venire. At hoc falsum est, & sine omni fundamento adseritur. Cura pauperum & cura aegrotorum distincta sunt officia; licet quandoque, necessitate urgente, ab vno homine potuerint administrari. Distincte itaque & ab apostolo commemorantur; nec caussa est, quae nos cogat, ut sub *ἀντιλήψως* nomine etiam pauperum curam comprehendamus, cum vox *κυβερνήτης* rectissime de ea capiatur. Id equidem est, quod secus sentientibus maximopere displicet, qui omnem mouent lapidem, ut aliud quid nobis persuadeant; sed irrito plane conatu. Nihil aliud enim omnibus ambagibus suis efficiunt, quam, ut probent, *κυβερνηται* significare *gubernationem*, siue directionem. Esto. Nomen vero & rerum temporalium, in gratiam pauperum, suscepta administratio & dispensatio, species quaedam gubernationis & directionis est? Equis nescit, pro conditione rerum, de quibus sermo est, vocum significationem esse accipiendam? Quodsi vel maxime hodie vox *gubernator*, aut, quaeci in lingua gallica responder, non nisi de summis rerum ciuilium aut militarium praefectis usurperetur; num inde sequitur, vocem graecam *κυβερνήτης* non aliter capi posse? Immo cum vi originis generatim gubernationem quamdam aut directionem significet; nihil obstat, quominus & de quacumque rerum minimarum directione capiatur. Praeterea, si hac voce non nisi illi, qui imperium, proprie sic dictum, habent, intelligantur; quæreretur, quinam illi in ecclesia apostolica fuerint? aut quinam hodie sint in ecclesia nostra? Certe apo-

stoli & presbyteri non fuerunt, qui eiusmodi imperium, quo rerum dominis, aut ciuilium & militarium rerum praefectis equiparari possent, vique sibi vindicarint. Nec vero alii praeter hos & diaconos, qui ecclesiae apostolicae praefuerint, nominari possunt; aut, si qui fuerunt, ampliori tamen, quam ipsos apostolos, eos potestate gauisos, dici nequit. An hodie, qui ministrorum verbi diuini munere apud nos funguntur, in huncce numerum referri debeant, videant, qui eiusmodi quid adserunt. Quodsi autem numquam in ecclesia fuerunt, qui tali modo, quo vere imperantes solent, eam gubernarunt; ipsa quoque *κυβερνήτης* seu gubernatio, hoc modo accepta, inter inania signenta referenda est. Diuudicare hinc licet, quo vsque admittendum sit, quod idem, quibuscum hic nobis res est, ex verbis Pauli, antea adlatis, concludunt: potestatem, seu regimen ecclesiasticum, non esse iuris humani, sed diuini. Si enim de potestate docendi, id est, adnuntiandi verbum diuinum, & administrandi sacramenta, hoc intelligunt, lubentes hoc largimur; immo & de potestate, res ecclesiae, ut societatis particularis & subordinatae, dirigendi. Sin vero de imperio quodam, proprie sic dicto, verba faciant; falsum est, hoc inde sequi, cum de eo Paulo sermo non sit. Non magis admitti sine explicatione potest, quod adserunt, ex eodem Pauli effato fluere, ecclesiam esse societatem, non aequalem, sed inaequalem. Diuersitatem namque quamdam munus & donorum in ecclesia haud inuiti concedimus; immo etiam inaequalitatem quamdam, si ita hoc accipiat, quod quidam docentes sint, alii auditores; aut, quod quidam certas res ecclesiae, ut collegii cuiusdam, curent, alii id non faciant. Sed si inaequalitas innuatur, quae est inter imperantes, & ciues, seu parentes, illam in ecclesia locum non habere, ex haecenus adlatis luculenter, ni fallor,

fallor, patet. Parumque profecto alicurate loquuntur, qui in ecclesia ordinem imperantium & parentium statuunt; cum longe rectius dicerent, esse in ea ordinem docentium atque auditorum. Reliqua, quae secus existimantes pro sua sententia adferunt, discutere, nec necesse est, cum ex antea memoratis facile ad ea respondere liceat, nec instituti ratio permittit. Iuvat tamen leui brachio, & velut in transitu, adhuc quaedam attingere. Si ex *1. Cor. VI, 1. seq.* probare volunt, ecclesiae potestatem quandam independentem conuenire; sequetur, quod hoc quoque de rebus mere secularibus, & adhuc vitae vsum spectantibus, intelligendum sit. Quid itaque tandem relinquatur summis imperantibus? Nonne ita illis, quidquid habent potestatis, eripitur? Vellem, ut serio hoc ponderarent, qui ista vrgent. Res ipsa autem docet, de litium compositione per arbitros ibi sermonem esse, de qua omnino vox *apostoli* in generaliore significatione usurpari potuit. Porro cum Paulus *1. Tim. V, 17.* ait: *Qui bene praesunt seniores, duplici honore digni habeantur, maxime ii, qui laborant in sermone & doctrina;* haud difficulter largimur, verbo *apostoli* ad id, inspectionem quamdam, seu vitae morumque directionem denotari; sed talem, quae doctoribus ecclesiae conuenit, qui non iubendo aut mandando, sed monendo, hortando, obsecrando, & si necesse sit, increpando, errantes in rectam viam reducere ablaborant. Imperium aliquod proprie sic dictum hinc exculpi

nequit; multo minus inde recte colligitur, ecclesiam potestate, a supremi magistratus imperio non dependente, gaudere. Locum *Matth. XVIII, 17.* de excommunicatione agere, fatemur, sed excommunicationem, si recte intelligatur, nec poenam, proprie sic adpellatam, esse, nec adeo inde eiuinci posse, aut ecclesiae, aut eius ministris, imperium aliquod proprie sic dictum tribuendum, alibi a nobis ex instituto demonstratur. Cum denique ecclesia *regnum Christi* vocatur, hoc citra omnem controuersiam de ecclesia, proprie sic dicta, hoc est, inuisibili intelligendum, de qua, hic sermonem non esse, supra iam monuimus. Idque diserte seruatur ipse nos conducet, quando *regnum meum*, inquit, *non est de hoc mundo, Io. XVIII, 36.* Inde vero hoc est euidentissimum, quod in externa, seu visibili ecclesia, plurimi sunt homines improbi & hypocritae; qui, cum hostes potius, quam ciues Christi sint; nemo adfirmauerit, eos ad regnum eius referendos esse. Hinc & ecclesiam externam improprie tantum & *oueraedoxin* ecclesiam dici, magno consensu theologi docent, & supra quoque iam obseruauimus. Sed mitto reliqua. Possẽm equidem etiam, quae veteris ecclesiae hac de re sententia fuerit, inquirere, atque demonstrare, eam omnino pro nostra militare causa, fuscusque sentientes nihil in ea praesidii inuenire; at non lubet diutius hisce immorari. Lucem tamen dabunt, quae ad *capitis praecedentis* §. 30. commemorauimus.

§. XXVII. Gaudet itaque summus imperans potestate, ministrorum ecclesiae constitutionem ita dirigendi, prout ecclesiae ac rei publicae salus hoc postulat; * erigendi scholas & academias, idoneosque in his doctores & praeceptores constituendi; ** visitandi quoque scholas & ecclesias, & si defectus ac naui in iis deprehendantur, illas emendandi seu reformandi; *** disciplinam ecclesiasticam conseruandi; * haereticos, aut, qui pacem ecclesiae turbant, coercendi, eorumque conatus impediendi; ** disputationibus ac certaminibus theolo-

gicis certos limites praefigendi; *** conuocandi & dirigendi concilia; * praescribendi ritus & caerimonias ecclesiasticas; ** & bona denique ecclesiastica dispensandi. ***

* Ius, verbi diuini ministros constituendi, ipsi quidem ecclesiae neutquam denegandum est, cum quaelibet societas particularis & subordinata facultatem habeat, eos eligendi, qui rebus suis praesint. Summorum tamen imperantium esse, electionem istam dirigere, atque dispicere, vt cuncta ordine fiant, vel inde intelligitur, quod rei publicae maximopere interit, vt eiusmodi verbi diuini ministri constituantur, qui nihil agant aut doceant, quod aut noxium sit ecclesiae, aut tranquillitatem publicam turbare queat; & vt omnia sine strepitu atque tumultu fiant. Immo cum summorum etiam imperantium, prout christiani sunt, officium sit, ciuium suorum salutem aeternam promouere; illis non tantum licet, sed & incumbit, sedulo curare, vt eiusmodi verbi diuini ministri constituantur, qui munus sacrum ita administrent, vt hicce finis obtineatur. Quare &, si ecclesiae cuiusdam iste status sit, vt nulla spes sit, idoneum verbi diuini ministrum ab ea electum iri; recte supremus magistratus agit, si ipse aliquem muneris sacro praeficiat. Hinc vero etiam patet, quo vsque summis imperantibus potestas, verbi diuini ministros ab officio remouendi, conueniat. Non temere equidem, inuita & dissentiente ecclesia, hoc facere debet summus imperans; sed, si manifestum sit, verbi diuini ministrum officio suo non recte fungi, sique nulla spes emendationis superfit, & ecclesia, cui praeesit, sponte sua cum non velit dimittere, nihil, quod reprehendi queat, summus imperans agit, si ipse eiusmodi hominem ab officio remoueat. Beneficium enim est, quod hac ratione in ecclesiam confertur; nec, quod magistratus officii sui limites transgrediat, adseri potest, cum eius omnino sit, vt

saepius dictum, in externis dirigere ecclesiam, & ciuium quoque prospicere salutem; cuncta denique ita dispensare, ne res publica detrimentum aliquod capiat. Sed iungenda, quae iam supra ad §. 8. huius capitis ex instituto hac de re adlata sunt, vbi & demonstratum, quod confirmatio & inuestitura ministrorum ecclesiae recte summis imperantibus tribuatur. Id tantum addo, cum iure diuino omnes verbi diuini ministri sint aequales, vt itidem supra §. 17. euictum; humano vero inaequalitas quaedam introduci queat, ita vt quibusdam inspectio in reliquos committatur; a summorum imperantium hoc itidem pendere arbitrio. Inspectio enim ista ad externa ecclesiae pertinet, quorum suprema directio cum penes summos imperantes sit, constituere etiam possunt, qui ipsorum hac in re vicibus fungantur.

* Cum scholae sint semina & rei publicae, & ecclesiae; suprema autem vtriusque, & rei publicae, & ecclesiae cura summis imperantibus incumbat; non tantum iure erigendi scholas gaudent, sed officii quoque illorum ratio postulat, omnem nauare operam, eiusmodi scholas & constituere, & conseruare, in quibus adolescentes & iuuenes rite praeparerentur, vt aliquando & rei publicae & ecclesiae commoda promouere queant. Reliqua, quae hic dici possent, legenda in *institutionib. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 7. §. 23.* Praeceptorum, qui in scholis docent, constitutionem itidem a summorum imperantium pendere potestate, sponte sua inde sequitur, adeoque vt moneretur, vix necesse erat.

*** Ne scholae & ecclesiae corrumpantur, diligenti visitatione; si corruptae fuerint, emendatione ac reformatione opus

opus est; Vtraque cum eo comparata sit, ut ecclesiae pariter ac rei publicae comoda promoveantur; ad summorum imperantium hoc spectare potestatem, manifestum est. Horum enim est, omnia ea curare, quae ad ecclesiae & rei publicae conservationem & felicitatem pertinent. Potest equidem quaelibet ecclesia, ut aliae societates subordinatae, ea omnia agere, quae ere sua esse videntur; praesertim, si summus imperans nullam eius curam gerat; supremam tamen directionem & dispositionem penes summos imperantes esse per haecenus dicta nemini dubitare licet. Idque, ad reformationem, seu emendationem ecclesiae quod attinet, testantur enim exempla regum veteris testamenti, *Astae, 1. reg. XV, 12. Iosaphati, 2. Chron. XVII, 6. Ezechiae, 2. reg. XVIII, 4. & 2. Chron. XXXIX, 5. seq. Iosiae, 2. reg. XXIII, 4. seq. 2. Chron. XXXIV, 3. seq.* Ipsa autem natura indolesque religionis, inprimis christiana, docet, modum emendationis seu reformationis minime debere esse violentum, aut cum coactione quadam coniunctum; secundum ea, quae supra hac de re disseruimus.

* Per disciplinam ecclesiasticam intelligimus rationem emendandi illos, qui vitae morumque prauitate, se indignos esse, demonstrant, qui pro veris ecclesiae membris habeantur; id quod fit per admonitiones, increpationes, tandem per excommunicationem. Ista vero emendandi homines ratio ut a poena civili maxinopere differt; ita eam ecclesiae propriam esse, lubentes fateamur. Supremi tamen imperantis est, displicere, ut recte disciplina ista administretur, neue aut prorsus negligatur, aut nimis rigide exerceatur; cumprimis, ne in poenam civilem degeneret, aut omnino in instrumentum dominandi conuertatur. Omnes namque ut hinc procul absint abusus, & rei publicae & ecclesiae multum interest; adeoque quin

potestas ea summis imperantibus tribuenda sit, dubio caret.

** Si modo haeretici sint, hoc est, qui in rebus, ad fundamentum fidei spectantibus, non tantum errant, sed errores etiam suos pertinaciter defendunt, eosque disseminare non desinunt. Hi enim, cum non tam ex imbecillitate, quam ex malitia peccent, aegre ferre non debent, si strenum aliquod iis a magistratu iniiciatur, aut omnino, si a coepris desistere nolint, ex re publica exire iubeantur. Id vero cum subinde necesse sit, ut rei publicae ac ecclesiae tranquillitas conservetur; summis imperantibus hance potestatem, haereticos coercendi, propriam esse, eo minus dubitandum, quo certius est, eorum tantum esse, displicere, quinam in re publica tolerandi, aut non tolerandi sint. Reliqua, quae hac de re dici possent, alibi exponuntur fusius.

*** Ad officium doctorum ecclesiae equidem vel maxime spectat, ut & doctrinae puritatem sancte custodiant, & eandem contra omnes, qui eam labefactare, aut errorum tenebris obscurare adnituntur, fortiter defendant atque propugnent. Quod cum & a seruatore ipso, & apostolis, serio illis commendatum sit, *Ioan. X, 12. 3. actor. XX, 28. 2. Tim. II, 25. Tit. I, 9.* magistratus illis hoc prohibere nequit; aut si hoc faciat, Deo tum magis, quam hominibus, parendum esse, sciunt; *actor. II, 19.* Cum tamen saepius contingat, ut, qui de rebus sacris inter se disputant, nimio seruire abrepti, modum excedant, lites non necessarias excitent, aut foueant, ad *λογωμυχίας* prolabantur, contumeliis potius, & coniciis, quam rationum momentis certent, & hoc ipso veritatem diuinam omnium ludibrio exponant; imperantium omnino est, concertationibus eiusmodi modum limitesque praescribere, eosque, qui officii sui sunt immemores, poenis promeritis adficere. Hoc namque ecclesiae pariter ac rei publicae salus &

tranquillitas exigit; quam dum & hac ratione imperantes conferuare student, nihil faciunt, quod non iure facere queant, immo ex officio debeant. Addenda, quae dixi, in *institutionibus theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. 7. ad §. 30.*

Nimirum si imperantes ipsi ecclesiae curam gerant. Ceteroquin enim ab ipsa ecclesia conuentus institui posse, in quibus quaestiones exortae decidentur, aut de aliis rebus, ad ecclesiae conseruationem spectantibus, agatur, non negamus; quod & exemplum concilii Hierosolymitani, *act. XI, 1. 2. seq.* docet. Estque & hoc ecclesiae cum aliis societatibus particularibus & subordinatis commune. Cum vero summus imperans ipse ecclesiae curam suscipit, quod visummi imperii facere potest, ac debet; ei, vt directio in externis omnibus, ita ius quoque, conuocandi & dirigendi concilia, debetur, siue ipsemet, siue per alios hoc faciat. Id quod & exemplum veteris ecclesiae comprobatur, in qua imperatores, postquam religionis christi-

§. XXVIII. Officia summorum imperantium sunt, potestate sua atque imperio non ad libidinem suam, aut prauas cupiditates explendas, sed ad ciuium salutem, quae huius & aeternae vitae est, promouendam, vti; commodis rei publicae neutiquam praeferre sua; ** ecclesiae & religionis ita, vt decet, habere rationem, *** nec tamen contra animi sententiam alicui aliquid obtrudere; * exemplo denique non minus, quam legibus, ciues ad ea omnia, quae rei publicae expediunt, agenda inducere. **

* Hoc finis, propter quem summa imperia constituta sunt, postulat. Cogitare itaque debent, se potestatem suam a Deo accepisse, qua non pro lubitu, sed ad finem, ob quem iis concessa est, vti debeant. Hinc eleganter auctor libri *sapientiae* eos ita adloquitur: *Nam a domino potestas vobis data est, & potentia ab altissimo, qui opera vestra ad calculos vocabit, & consilia vestra perscrutabitur. Vos enim estis ministri regni ipsius &c. cap. VI, 4. 5.*

** Sequitur hoc ex antea dictis. Qui

nae sacris imbuti sunt, hancce potestatem, conuocandi & dirigendi concilia, semper sibi vindicarunt, vt ex historiarum monumentis constat.

** Non de ritibus diuinis, seu a Deo ipso praescriptis, sed de humanis sermo est. Atque circa hos quidem cum vel maxime externa ecclesiae directio versetur; dubium non est, quin eos praescribere, aut abrogare, aut aliquid in iis mutare, in magistratus supremi positum sit potestate. Ipsa autem aequitas postulat, vt in hisce omnibus nihil suscipiatur, quod ecclesiae quacumque ratione noxium sit, aut fini, ad quem ritus isti comparati esse debent, aduersetur. Hinc &, ne quid temere sine ecclesiae, aut ministrorum verbi diuini consensu, hic fiat, prudentia suadet. Sed addenda, quae dixi, in *instit. theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. 7. §. 31. & part. 3. cap. 3. §. 79. seq.*

*** Quae hac de re commemorari possunt, itidem iam edisserui, in *instit. theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. 7. §. 32.*

enim sua comoda commodis rei publicae praeferrunt, significant, sibi persuasum esse, summum imperantem non rei publicae, sed sui ipsius causa constitutum esse. Hoc nonnulli equidem *rationem status* vocant, sed spuriam eam esse minusque genuinam, alibi euincitur.

*** Patet hoc ex iis, quae fufe ad §. 26. diximus. Huc & referri solet, quod *Es. XLIX, 23.* legitur: *& erunt reges nutritii tui, & reginae nutrices tuae &c.*

* Hoc itidem ad §. 26. demonstratum.

** Recte

** Recte & eleganter LIVIVS: *Si quid iniungere inferiori velis, id prius in te actuos si ipse inris statueris, facilius omnes obedi- entes habebis; lib. 26. cap. 36.* Sic & PLI- NIVS: *vita principis censura est, eaque per- petua, ad hanc dirigimur, ad hanc converti- mur, nec tam imperio nobis opus est, quam exemplo. Quippe infidelis recti magister est metus. Melius homines exemplis docen- tur, quae in primis hoc in se boni habent, quod adprobant, quae praecipiunt, fieri posse; in panegyrico, Traiano imperatori dicto, cap. 56. p. m. 55.*

§. XXIX. Ciuum contra (quo nomine & magistratus inferiores veniunt, intuitu summorum imperantium spectati) officia sunt, vt summos imperantes, etiam impios, eo, quo par est, honore & venera- tione prosequantur, *Rom. XIII, 7. 1. Petr. II, 17.* in rebus licitis illis obe- diant, idque sincere & ex conscientia; *Rom. XIII, 5. conf. act. IV, 19. V, 29.* tributa illis soluant, *Rom. XIII, 6, 7.* & preces quoque pro illis ad Deum fundant, *1. Tim. II, 2.* *

* Atque haec quidem sunt officia ci- vium generalia. His & specialia addi possent, quae ab illis, qui certo quodam in re publica munere funguntur, praestari de- bent; de quibus in *institut. theol. moral.* part. 2. cap. 3. sect. 7. §. 37. expositum, vbi & §. 38. rationes, quibus probari potest, tum imperantes, tum ciues, iure diuino ad haec officia obstrictos esse, fufius edifi- serui.

§. XXX Status domestici vel ideo hic habenda est ratio, quod plurima ex eodem aut commoda, aut incommoda, in ecclesiam pariter ac rem publicam redundant. * Quod adeo & speciatim de coniu- gio, seu matrimonio, dicendum, cuius origo ex diuina institutione, *Gen. II, 20. seq.* est deriuanda. ** Vnde simul patet, illud iam in statu integritatis obtinuiffe. ***

* Sub statu domestico societatem ma- trimonialem, paternam, atque herilem comprehendimus, vti iam §. 1. huius capi- tis obseruauimus. Plurima ex hisce omni- bus, si recte se habeant, in ecclesiam pariter ac rem publicam redundare commoda; incommoda autem plurima, si non ita, vt decet, comparatae sint, nemo ignorat. Coniugii vtique ea est ratio, vt haud raro occasionem aut consequendae, aut amit- tendae salutis aeternae, adferat. Quis er- go dubitet, ecclesiae maximopere inter- esse, vt omnes, qui eius membra esse cu- piunt, caute & circumspecte ea in re se ge- rant? Sed &, cum per matrimonia, infaus- to fidere iura, aut mala fide custodita, saepe in vitia, quaeuis grauissima homines

praecipiti lapsu ruant; quantopere rei pu- blicae interlit, vt diuinis humanisque le- gibus in iis sua constet auctoritas, nemo non facile perspicit. Quantum recta libe- rorum educatio, &, ad statum herilem quod attinet, disciplina domestica, rite ad- ministrata, ecclesiae & rei publicae prosit, cum nemini obscurum esse queat; vt mul- tis commemorem verbis, necesse non est.

** Verba Moysi tam aperta, tamque clara sunt, vt non credam, quemquam hac de re dubitare posse. Si sine ordine, sineque lege, humanum genus propagari debuisset; sufficiebat vtique instinctus il- le naturalis, vt omnibus animantibus, ita & homini, a Deo infusus. At cum Mo- ses non tantum creationem Euae, sed eius

quoque cum Adamo coniunctionem, & quid Deus ipse hac occasione dixerit, tam curate, tam sollicitè describat; nullum plane est dubium, quin indicare voluerit, Deum ipsum matrimonium instituisse, certumque adeo praecripsisse ordinem, quem omnes homines hic obseruare debeant, vt constaret, eos homines esse, qui non vt bruta solum instinctum naturalem, sed rationem, legemque diuinam, rationi plane conformem, ducem sequantur. Et sane, nisi dicas, Deum hic matrimonium instituere voluisse; satendum erit, non adparere, quid Moses ista descriptione sibi voluerit. Patet itaque, matrimonii, siue ordinis, qui in eo ineundo obseruandus est, originem, immediate ad Deum esse referendam. Cumque adeo matrimonium, a Deo ipso, & quidem immediate sit institutum; idque eum in finem, vt homines non vt bruta, sed vt homines, qui & rationis praecripto obtemperant, & voluntati Numinis in omnibus obsequi parati sint, adeoque & hoc ipso se *sanctos*, hoc

est, puros, & a prauis cupiditatibus alienos, demonstrant, ea in re se gerant; rectè omnino *sanctum* vocatur. Et licet hodie paucissimi hocce negotium *sanctè* tractent, ideo ipsum matrimonium, secundum originem suam, legesque a Deo praecriptas, finemque ab eodem constitutum, sanctum esse non definit. Nec tamen inde sequitur, matrimonium esse *sacramentum*, vt Romanenses perperam sibi persuadent. Sed hoc iam supra euictum ad libri huius quinti *cap. 1. §. 1.*

*** Neque enim audiendi sunt, qui, tum demum vxorem creatam. putant, cum Adamus iam defecere coepisset, Deumque, vt vltiorem lapsum impediret, & hominem ad res diuinas contemplandas vticumque erigeret, adiutricem ei dare voluisse. Ita quidem PETRVS POIRET, *deconom. diu. lib. 2. cap. 12. §. 4. p. 503.* Nihil horum ex scriptura sacra colligas. Fontem istius commentii supra iam indicauimus, ad *lib. 2. cap. 1. §. 9. vbi & ex* instituto illud profulgauimus.

§. XXXI. Et ad primam quidem hancce institutionem, ceu ad normam & regulam, etiam in statu post lapsum, matrimonium merito exigitur; adeo, vt illud demum verum, legitimumque esse, & Deo placere, intelligatur, quod cum primaeva ista institutione, in iis, quae ad essentiam ipsam matrimonii spectant, conuenit. * Non tantum enim nulla ratio, cur institutio ista post lapsum locum habere nequeat, adferri potest; sed ipse seruatur nos ad eam diserte abiegit, *Math. XIX. 4.* *** Id tantum post lapsum accessit, quod mulier viro subiecta esse debeat; *Gen. III, 16.* *** & matrimonium quandoque ad euitandam scortationem sit necessarium. **

* Vt ergo de matrimonio, rebusque ad illud spectantibus, rectè pronuntiari queat, ante omnia de principio, ex quo cuncta diiudicanda, constare debet. Hoc autem nomine hic non tantum leges illae naturales, quae *absolutae* vocantur, veniunt; sed vel maxime *hypotheticae*, quae ex instituto diuino fluunt, & speciatim naturam indolemque matrimonii, secundum Nu-

minis voluntatem nobis exhibent. Primum itaque ceu certum, positumque extra omnem controuersiam, adsumimus, matrimonium a Deo ipso institutum esse. Testantur hoc verba apertissima Moysi, *Gen. II, 24.* quae non aliter, quam de institutione matrimonii, capi posse, iam ad §. praecedentem demonstrauius. Omnem porro institutionem diuinam esse instar legi-

gis, seu obligationem quamdam secum coniunctam habere, nemo, qui paullo accuratius rem omnem penitauerit, negabit. Si enim id, quod Deus instituit, ab hominibus obseruari nolle, frustra illud institueret. Praeterea, cum omnia instituta diuina ad hominum salutem & felicitatem spectent; vel hoc quoque nomine, vt ordinem, a Deo in iis praescriptum, obseruent, obstricti sunt. Ratio namque ipsa docet, iure naturali homines obligatos esse ad ea omnia, quibus tum singulorum, tum & totius humani generis salus & felicitas promoueri potest. Idque vel sacramentorum exemplo patet. Haec quippe cum itidem instituta diuina sint, nemo tamen abnuet, omnes homines ad legitimum eorum vsum lege diuina esse obligatos; & hoc iterum velideo, quod ratio ipsa iubeat, vt media, a Deo praescripta, quibus salus nostra obtineri queat, rite adhibeamus. Nec est, quod illud opponas, si institutio matrimonii pro lege habeatur, inde sequuturum, omnes circumstantias, quae in prima matrimonii institutione adfuerunt, per modum legis esse obseruandas; v. g. quod primi parentes nudi fuerint, quod coniunctio facta sit sub dio, a Deo ipso, sine sacerdotis interuentu, sine pacto matrimoniali, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Res enim ipsa vnumquemque docet, discrimen hic constituendum inter ea, quae ad ipsam essentiam matrimonii spectant, & ea, quae ex accidenti in prima institutione adfuerunt; adeoque, cum obligatio quaedam cum institutione diuina coniuncta esse dicitur, non de his, sed de illis hoc esse intelligendum. Quod si quaeras, quae ratio sit, accidentalitatem ista, vt ita loquar, ab iis, quae ipsam matrimonii essentiam absoluunt, discernendi? respondeo, ad finem, quem Deus in matrimonii institutione sibi proposuit habuit, respiciendum esse. Ad eum namque quae se referunt, recte pro essen-

tialibus reputantur, reliqua in accidentalium ponenda numero. Eodem modo se res hic habet, ac in aliis institutis diuinis, speciatim in sacra coena. Hanc enim seruator optimus instituit tempore vespertino, cum agnum paschalem comedisset, vsusque est pane azymo. Maximopere falleretur, qui inde concluderet, haec omnia hodie quoque necessario obseruanda esse, cum nemo non videat, cum fine & scopo sacrae coenae ista non esse coniuncta, adeoque pro accidentalibus, non autem propriis, quae ipsam sacramenti huius essentiam constituent, habenda esse. Nostra vero sententia, quod in institutione diuina matrimonii lex quoque, ordinem eius atque rationem omnibus praescribens, contineatur, inde porro confirmatur, quod Christus ipse in quaestionibus, de rebus matrimonialibus exortis, ad primam institutionem, ceu legem, normam, & regulam nos ablegat. Patet hoc vel ex *Matth. XIX, 3. seq.* vbi quaestio iuris illi a Pharisaicis proponebatur; *si vero, num licet, num ius diuinum permittit, vt homo uxorem suam ob quamcumque causam dimittat?* Ad quam seruator ita respondet, vt primaeuam matrimonii institutionem in memoriam illis reuocet: *nonne legis, quod qui ab initio fecit (hominem) virum & feminam fecit eos, & dixit: propterea derelinquet homo patrem & matrem, & adhaerebit uxori suae, & erunt isti duo in carnem vnani;* & ita, quamnam in rebus, ad matrimonium spectantibus, legem, regulamque, sequi debeamus, luculenter ostendit.

Sunt tamen viri quidam docti, qui contendunt, Christum iis in locis, vbi de matrimonio verba facit, neutiquam iuris principia tradere, sed naturam matrimonii secundum regulas virtutis coniugalis explicare. Hinc subinde nobis inculcant, quae Christus & apostoli de matrimonio & diuortio docent, non *leges* esse, proprie sic dictas, sed *virtutis & pietatis praecepta*, quae

quae in foro externo non semper possint in usum deduci. Addunt porro, Christum non legislatoris, aut iudicis forensis, sed doctoris munere functum, idque adeo sibi datum credidisse, ut corruptam a Pharisaeis doctrinam restauraret, & ab errorum sordibus purgaret. Hinc & inter alia virtutis excellentioris, seu christianae, praecepta, illud de diuorcio, non nisi propter adulterium admittendo, positum esse, *Matth. V. 31, 32.* Haec & alia eiusdem generis, quae passim hodie disseri solent, speciem equidem quandam habent; haud diffuciliter tamen dilui possunt. Nimirum Christum, cum inter mortales versatus est, non iudicis aut legislatoris, sed doctoris munere functum, lubens fateor. Doctoris vero etiam est, leges explicare, verumque earum & genuinum sensum tradere. Idque in sermone isto seruator agit, quem *Matthaeus cap. V. 20. seq.* refert. Verum enim & genuinum legum Mosiacarum, ipsius speciatim decalogi, sensum, cum prauis suis interpretationibus mirum in modum corruptissent, ac deprauassent, Pharisaei, aut eorum potius maiores, corruptelas hasce seruator dereggit, & quo pacto istae leges ex mente sententiaeque Moysi, aut potius Dei ipsius, intelligendae sint, ostendit. Corruptio autem ista pharisaica legum diuinarum non vnus erat generis. Quasdam namque leges tantum de actibus externis intellexerant, quas de internis quoque intelligendas, seruator ipse monet; quasdam, quae de externis agunt, vbi Iudaeis aliquid concedebatur, latius, quam par erat, extenderant; quas intra iustos reuocare limites Christus docet. Ad posterioiorem classem pertinebant leges quaedam matrimoniales, speciatim ea de diuortio; cuius subinde mentionem seruator facit, ut verum & genuinum eius sensum tradat.

Atque haec, cum ita se habeant, longe est euidentissimum, Christum *Matth. V.*

20. non praecepta, aut regulas virtutum, quae a legibus diuinis diuersae sint, tradere, sed ipsas potius leges diuinas explicare, & genuinum illarum sensum ostendere. Nec sane, si dicendum, quod res est, regulae virtutis dantur, quae a legibus diuinis diuersae sunt; siquidem nulla virtus nominari potest, quae non lege diuina nittatur, & ad quam homines per obligationem, proprie sic dictam, non sint obstricti. Praestantissima omnium virtutum, quae & omnes reliquas complectitur, est amor Dei, & eiusmodi quidem amor, quo Deum toto corde, tota anima, omnibusque viribus amamus. Et istum tamen amorem, legum diuinarum summam esse, seruator ipse docuit; *Matth. XXII. 37.* Vnde non facis me capere, fateor, quid ista distinctione inter regulas virtutis, & leges, proprie sic dictas, sibi velint, cum leges diuinas, quae omnia virtutis praecepta continent, leges proprie sic dictas esse, constet; quod & alibi ex instituto demonstratur. Si regeras, per leges, proprie sic dictas, eas intelligi, quae etiam in foro externo in censum veniunt; tum quidem sciendum, discrimen inter forum diuinum & humanum intercedere. Leges diuinae, de quibus hic sermo est, omnino quoque in foro diuino obtinent, in quo suarum quisque actionum rationem redditurus est Deo; *Rom. XIV. 10, 11. 2. Cor. V. 10.* quod sufficit, ut intelligamus, leges diuinas non tantum regulas aut praecepta virtutum, sed leges, proprie sic dictas, esse, quae & obligationem, proprie sic dictam, secum vehant. Ad forum autem humanum quod attinet, legum quidem diuinarum vniuersalium, qua actus externos, ibi utique iidem habenda est ratio, saltem in quantum rei publicae & ecclesiae conseruatio & utilitas hoc postulat. Quod si etiam lege quadam diuina, ad omnes homines spectante, actus quidam determinati sint, ut non aliter, quam, si cum forma, a Deo prae-

praescripta, conueniant, pro legitimis, Deoque placitibus, reputari queant; ipsa profecto ratio docet, in foro quoque humano, saltem apud eos, qui istas leges diuinas agnoscunt, haec ita obseruanda esse. Iam, quid de legibus matrimonialibus, de quibus hic agimus, censendum sit, facili negotio diiudicare licet. Mosen, quando matrimonii institutionem descripsit, simul legem diuinam, quo pacto mortales in eo ineundo se gerere debeant, promulgasse, ex antea dictis patet. Cumque leges diuinae, proprie sic dictae leges sint, nec virtutis regulae aliae, quam leges diuinae, eaeque proprie sic dictae, dentur; frustra adseritur, eum tantum ostendere voluisse, quo pacto matrimonium secundum regulas virtutis debeat esse comparatum. Christus quoque, cum de matrimonio egit, neuitquam virtutis praecepta, a legibus distincta, tradere voluit, sed demonstrare, quo pacto matrimonium, secundum legem diuinam, cum prima eius institutione, promulgatam, se habere debeat. Quod &, vt antea iam monuimus, ex *Matth. XIX, 3. seq.* euidentissime adparet, vti verba clarissima testantur, quaestionem fuisse, *de eo, quod licet*; seu, quod iure diuino permixtum est, aut prohibitum. Cumque porro omnibus illis, qui christianorum nomine veniunt, notum sit, matrimonium a Deo institutum, idque adeo secundum legem, quae ex ista institutione fluit, ab omnibus ineundum esse; sequitur, nullum matrimonium verum, legitimum, Deoque placens esse, quod non cum institutione ista, legesque diuina, conuenit. Quod si summi imperantes matrimonia, quae non in omnibus cum lege ista diuina consentiunt, permittant, ea quidem effectus ciuiles legitimi matrimonii habere possint, non nego; sed inde colligere non licet, quod eiusmodi matrimonia in foro quoque diuino legitima sint, & pro veris matrimoniis ae-

stimanda. Multa sane legibus ciuilibus permittuntur, quae tamen peccata sunt longe grauissima, & poenam quoque diuinam non euitabunt. Non minus vero & ipsi imperantes peccato se obstringunt, si permittant, quae iure diuino sunt prohibita, adeoque & iure humano prohiberi debebant, praesertim cum nihil obster, quo minus prohiberi possint. Dum namque aliis peccandi occasionem hac ratione praebent, culpa in illos itidem redundat.

Intelligere etiam hinc licebit, an & quo vsque matrimonium pro *negotio ciuili* habendum sit? Cum enim & leges quaedam humanae, circa matrimonia, ferri queant; haecenus, illud negotii ciuilis induere indolem, concedimus. Per *negotium* nimirum *ciuile* eiusmodi negotium intelligimus, quod directe & immediate per leges ciuiles dirigitur, etsi etiam leges diuinae vniuersales, quamuis indirecte & mediate, concurrant. Sed negotium, quod lege quadam diuina, speciatim illud determinante, & formam ei praescribente, adeoque immediate, dirigitur, non potest pro mere ciuili haberi. Leges porro istae, quae institutum aliquod diuinum iuppunt, cum apud reliquas gentes fere obliteratae sint, & apud eas tantum, quae sacri codicis diuinam auctoritatem agnoscunt, Iudaeos scilicet, qua vetus testamentum, qua nouum, tantum christianos, qui ecclesiam constituunt, obseruentur; nihil obstat, quo minus hoc intuitu matrimonium *negotium ecclesiasticum* dicatur. Certe ecclesiae plurimum interest, vt matrimonia rite, & secundum legum diuinarum praescriptum ineanant; vnde & veterem ecclesiam christianam diligenter eorum rationem habuisse, constat. Quod tamen non aliter est capiendum, quam, vt salua & intemerata maneat suprema imperantium summorum potestas; qua, vt externa quaeuis ecclesiae, ita & ciuium omnium matrimonia, sed secundum nor-

niam a Deo praescriptam, dirigere possunt. Atque haec monenda fuerunt, ut palam fieret, firmissimo fundamento superstructa esse, quae ex primae matrimonii institutione rite deducuntur, & maximo opere adeo illos falli, qui, dum hac methodo incedimus, petitionem, quam vocant, principii, a nobis committi, existimant.

** Quod utique facere non potuisset, nisi post lapsum, adeoque hodie adhuc, prima institutio, regula ac norma omnium matrimoniorum esset. Immo tantum abest, ut causam adferri queat, cur matrimonii institutio post lapsum ad homines non amplius pertineat, ut vel maxime potius necessaria sit, cum non melior

ratio, prauos adfectus, qui circa humani generis propagationem sese exerere solent, compescendi, inueniri queat, quam matrimonium, secundum ordinem a Deo praescriptum, initum. Et licet etiam incommoda quaedam cum hoc ordine coniuncta esse videantur; haec tamen maximam partem ex hominum cupiditatibus, ordinem istum aegre ferentibus, oriuntur, & longe pluribus insuper pensantur commodis. Nec sane hic videndum, quid singulis placeat, sed quid omnibus, seu uniuerso hominum generi conducatur.

*** Dicitur hac de re ad §. 38.

* Vt apostolus ipse docet, 1. Cor. VII, 2. In statu integritatis hunc finem locum habuisse, nemo adhaerere.

§. XXXII. Ex accuratiori autem primae institutionis consideratione patet, matrimonium verum, & quod Deo probeatur, in legitima, * eaque perpetua & insolubili ** vnus viri & vnus feminae *** coniunctione consistere, quae eo comparata est, ut sobole, secundum ordinem, a Deo praescriptum, procreata, genus humanum rite propagetur.

* Dum legitima haec coniunctio vocatur, indicatur, euitandos in ea esse gradus consanguinitatis & adfinitatis. De his, quae dici poterant, & etiam alias solent, repetenda ex *instit. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 6. §. II. seq.* Addenda, quae de fundamento prohibitionis, seu cur coniunctio in certis gradibus illicita sit? obseruat LANGIUS, in *tr. de nuptiis & diuortiis, dissert. 1. p. 3. §.*

** Non tantum legitima, sed constans etiam, & insolubilis, matrimonialis illa coniunctio esse debet, ut non nisi alterutrius partis morte dirimatur, nisi aliquid accidat, aut ab alterutra parte committatur, quo vinculum matrimoniale dissoluatur penitus; cuiusmodi adulterium est, & malitiosa desertio. Atque hinc, quid de diuortiis, itemque de concubinato censendum sit, intelligitur. Copiosius haec edisseruntur in *instit. theol. mor. l. c. §. 10.* De aliis diuortii causis, quae a nonnullis addi solent, legenda & expendenda, quae LANGIUS commentatur, in *tr. de nuptiis & diuortiis diff. 6. p. 134. seq.*

*** Cum matrimonium, secundum primae institutionem, vnus viri & vnus feminae coniunctio esse debeat; sequitur, polygamiam simultaneam iure diuino esse prohibitam, quod & seruator ipse confirmat, *Matth. XIX, 9.* Successiuam vero licitam esse, dubitari nequit, cum per prioris coniugis mortem, aut iustam separationem, vinculum matrimoniale prius dissolutum sit. Quae vltimus hac de re adferri possent, legere licet in *instit. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 6. §. 9. vbi & de polygamiae simultaneae defensoribus ex instituto dixi.* Reluscat nostra aetate eadem controversia fuit a SAM. FRID. WILLENBERGIO, quippe qui in *dissertatione de finibus polygamiae*, Dantisci 1711. habita, adseruit, polygamiam iure diuino non esse prohibitam, etsi rectissime prohibita sit iure humano, & nullo modo sit permittenda. Huic enim cum SAM. SCHELGVIGIUS, *commentationem de polygamia aduersus Themiſium*, & IOACH. WICKI-

MAN-

MANNVS *vindictias scripturae sacrae a pseu-hermenia patronorum polygamiae, imprimis D. Willenbergii, opposuisset, variis hinc utrimque in hacce causa dimicatum est scriptis; WILLENBERGIO quidem in praesidiis iuris diuini de polygamia licita, itemque in iteratis praesidiis iuris diuini pro defensione thesum suarum de polygamia simultanea,*

polygamiam defendente; WEICKHMANNO autem in *iustitia causae in controuersia de polygamia simultanea; itemque in apologia, qua iustitiam causae suae in controuersia de polygamia simultanea &c. protegit ac tuetur &c.* (cuius tamen partem priorem tantum adhuc vili) eandem acriter impugnante. Sed hoc *de i. par. 100.*

§. XXXIII. Vt finis matrimonii, qui est sobolis secundum ordinem, a Deo praescriptum, procreatio, generisque adeo humani conseruatio ac propagatio, * obtineatur; discipiendam, an illi, qui matrimonium inire cupiunt, intuitu aetatis, corporis, mentis, aliarumque *περιεστέων*, ita comparati sint, vt finem huncce eo, quo decet, modo, consequi queant. Qui enim nequeunt, merito a matrimonio arcentur; vti contra grauiter peccant, qui, cum ad illud idonei sunt, sine causis tamen grauissimis ab eo se abstinant. ** Quod de omnibus hominibus, sine vilo ordinis & status discrimine, intelligendum est. ***

* Finem matrimonii, eumque proximum, ob quem & a Deo institutum est, sobolis esse procreationem, non qualemcumque, sed quae secundum ordinem, a Deo praescriptum, in sanctitate & castitate, prout homines, ad imaginem Dei conditos, decebat, suscipitur, ex prima eius institutione, *Genes. II, 26.* iterum recte colligitur. Idque ad humani generis propagationem ac conseruationem spectare, res ipsa ostendit. Simul tamen coniunctio illa matrimonialis imago esse debuit arctissimae, sanctissimaeque vnionis, qua Deus cum hominibus vniri cupit, vt Paulus nos condocet, *Eph. V, 31, 32. 1. Cor. VI, 17.* Post lapsum hominum alius finis, propter prauas illorum cupiditates, accessit, dum quandoque ad euitandam scortationem matrimonium est necessarium, testante iterum ipsomet apostolo, *1. Cor. VII, 2.*

** Qui enim finem matrimonii, secundum ordinem, a Deo praescriptum, obtinere nequeunt, & nihilo secius matrimonium inire volunt, vt plerumque finem alium, qui Deo minime probatur, sibi constitutum, habent, ita sanctissimo hocce instituto turpiter abutuntur, adeoque non tantum imprudenter

agunt, sed grauiter etiam peccant. Reliqua, quae hic dici possent, repetenda ex *instit. theol. mor. part. 2. c. 3. sect. 6. §. 7.*

*** Eadem itaque clericorum, ac aliorum hominum, hic est ratio. Vt namque iure diuino a matrimonio non arcentur, ita humano arceri nec possunt, nec debent. Sane si dono continentiae polleant, & coelibatum eligant, vt demandato sibi munere eo rectius fungantur; non tantum non reprehendendi, sed maximopere laudandi sunt. Quod autem diximus, iure diuino clericis matrimonium non prohiberi; tamdiu certum firmiterque manet, donec contrarium euidenter probetur. Certe in veteri testamento sacerdotibus coniugium non fuit interdictum. Nec in nouo testamento aliquid exstat, ex quo eiusmodi quid colligi queat. Immo regula illa generalis, quam Paulus omnibus praescribit, *1. Cor. VII, 8. 9.* non minus in sacri ordinis viros, quam alios quadrat. Accedit, quod, ex ipsis apostolis quosdam viros habuisse, recte ex *1. Cor. XI, 5.* colligatur. Nec sane per *ἀλλοτρίαν γυναῖκα* aliud quid, quam mulierem fidelem, coniugio alicui iunctam, intelligere licet. Addenda schmidii *diff. de*

apostolis vxoratis. Diserte denique apostolus episcopum vult esse *μὴς γυναικὸς ἀνδρα, vnius mulieris virum, 1. Tim. III, 2. Tit. I, 6.* Etsi enim nemini christianorum fas erat, plures vna ducere vxores, multo minus tamen hoc episcopum decebat. Quod dum monet apostolus, simul aperte indicat, matrimonium cum vna vxore episcopis, sacri-ve adeo ordinis vris, minime esse prohibitum. Sunt equidem, qui verba apostoli de spiritali coniugio episcopi cum ecclesia exponere volunt; sed perperam; cum de tali vxore sermo sit, ex qua liberos suscipere queat, quorum inuigilare debeat educationi, v. 4. Nec rectius alii haecce verba in praeterito interpretantur, ac si sensus sit: *qui vnius uxoris vir fuit*, hoc est, qui ante ordinationem vnani tantum vxorem habuit. Cum enim reliqua requisita episcopi citra controuersiam de tempore praesenti capienda sint, nulla adparet ratio, cur hoc tantum

§. XXXIV. Iam si non alium, qui matrimonium inire volunt, sibi constitutum habeant finem, quam quem habere debent; * consensus vtriusque partis, isque liberrimus accedat, necesse est. ** Sed parentum quoque consensum accedere, oportet; praesertim si liberi adhuc sub patria potestate sint constituti. ***

* Non alias scilicet ob causas, qui matrimonium rite inire cupiunt, id facere debent, quam, ob quas illud ex voluntate Numinis ineundum est. Finis enim, quem homines sibi constitutum habent, conspirare debet cum fine, quem Deus intendit. Hic autem non alius est, quam, vt corporis castitatem custodiamus, & secundum ordinem praescriptum sobolem procreemus. Peccant itaque, qui aut voluptatis causa, aut ad adquirendas opes, & quae alia sunt eiusdem generis, ad matrimonium accedunt. Hinc & contingit, vt, dum prauis suis cupiditatibus indulgent, haud raro ordinem istum, a Deo praescriptum, aegre ferant, aut tollere aditantur; vnde tot deinceps quaestiones & controuersiae de rebus matrimonialibus oriuntur, vt earum nec finis, nec modus sit.

de praeterito intelligi debeat. Hisce adhuc primitivae ecclesiae exemplum addi potest, in qua episcoporum, aliorumque sacri ordinis virorum matrimonia probata fuisse, dubio caret; vt deinceps ostendimus. Pura hac de re GE. CALIXTVS dabit, in *tract. d. coniugio clericorum.* Quod itaque iure diuino sacri ordinis viris, quos clericos vocant, concessum, id iure humano illis denegari nec potest, nec debet. Cum namque non omnes dono continentiae gaudeant, vt seruator ipse testatur *Matth. XIX, 12.* immo cum in tanta clericorum multitudine fieri prorsus nequeat, vt omnes eodem instructi sint; durissimae prorsus, iniquissimaeque istae leges censendae sunt, quae aliquid exigunt, quod in hominum viribus positum non est; hinc & eo illos tandem adducunt, vt variis peccatorum sordibus mentem, corpusque polluant.

** Omnis namque coniunctio moralis inter homines, rationis vsu pollentes, sit per consensum. Consensus vero iste quod liber esse debeat, ratio ipsa docet, cum, qui liber non est, pro consensu haberi nequeat. At liber consensus esse definit, si aut qua intellectum, aut qua voluntatem impedimentum aliquod accedat. Vnde quid de sponsalibus ab ebriis, aut per errorem, aut coactionem initis, existimandum sit, patet. Vt nimirum in aliis pactis, ita etiam ista res se habet in matrimoniis. Variae hinc, quae saepe circa sponsalia occurrunt, diiudicari quaestiones possunt, quarum nonnullas attingi in *insist. theol. mor. part. 2. c. 3. sect. 6. ad §. 18.*

*** Tum enim consensus liberorum omni effectu destituitur, quia adhuc sub patria potestate constituti sunt, eorumque actio-

nes ab imperio parentum pendent; vt in eiusmodi rebus sine illorum consensu & voluntate nihil valide, & cum effectu iuris, agere queant. Sequitur inde, sponsalia ab eiusmodi liberis, sine consensu parentum, inita, irrita esse; immo & matrimonium iam consummatum, si tantum leges diuinas spectes; etsi ne non fugiat, esse, qui hic secus sentiant. Quodsi liberi iam extra familiam paternam constituti, adeoque imperio parentum non amplius subiecti sint; animus equidem gratus & reuerentia, quam erga parentes demonstrare quauis occasione debent, postulat, ne in re tanti momenti aliquid sine consensu parentum suscipiant, nec tamen hic tum ita necessarius est, vt, si

desit, sponsalia ideo irrita censeri debeant, multo minus matrimonium consummatum. Atque haec cum ita se habeant, parentes vicissim sine causis grauissimis consensum suum denegare non debent. Quodsi nihilo tectius hoc faciant, liberi, qui iam extra familiam paternam degunt, non peccabunt, si istum parentum dissensum, salua in reliquis pietate erga eos, non curent; qui autem adhuc sub potestate patria sunt, recte facient, si rem ad magistratum deferant, qui, si parentum dissensum iniquum deprehenderit, illorum loco consensum praebere potest, cuius eadem erit efficacia, ac si parentes ipsi consensissent.

§. XXXV. Ex consensu vtriusque partis oriuntur *sponsalia*, quae, vt cum aliis pactis nonnulla communia habent, * ita in eo ab iis differunt, quod mutuo dissensu, nulla accedente causa alia, dissolui nequeant. Sunt enim sponsalia reuera ipsum iam matrimonium, quippe quod per consensum contrahitur; etsi exsequutio consensus, seu concubitus efficiat, vt in quibusdam de matrimonio consummato aliter pronuntiandum sit, quam de matrimonio per sponsalia inchoato. **

* Quorsum ea pertinent, quae de consensu ad §. praeced. diximus. Ceterum quid de distinctione in *sponsalia de praesenti* & *de futuro* censendum sit; itemque de *sponsalibus conditionatis*, iam exposui in *instit. theol. moral. part. 2. c. 3. sect. 6. ad §. 17.*

** Per consensum enim fit coniunctio animorum, in quo adeo praecipuum matrimonii momentum consistit. Ideoque quod consensus matrimonium faciat, dici solet. Cum tamen per coniunctionem corporum coniuges vna demum fiant caro, discrimen inde oritur inter matrimonium (per sponsalia) inchoatum, & consummatum. Vnde

& sequitur, in quibusdam de matrimonio consummato multo aliter pronuntiandum, quam de sponsalibus. Nec sane tam facile matrimonium consummatum rescindere licet, quam sponsalia; quemadmodum & adfinitatis respectus, & orta inde graduum prohibitio, ante matrimonium consummatum locum non habet. Accedit, quod secundum leges ecclesiasticas ad matrimonii consummationem plura requirantur, quam ad sponsalia. Repetenda & hic, quae diximus in *instit. theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. 6. ad §. 16. & 20.*

§. XXXVI. Non tantum diuinarum, sed & humanarum legum, in matrimonio rite contrahendo, habenda est ratio. Namque per has certa requisita addi possunt; quae si non fuerint obseruata, matrimonium in foro ciuili legitimum non censetur. Quorsum & praeter alia *benedictio sacerdotalis* pertinet, quae non tantum vt ritus, iam pridem in ecclesia

christiana vsitatus, & valde laudabilis, retinetur; sed quia insuper a magistratu adprobata & praecepta est, intermitti nequit, nisi quis & matrimonium suum irritum reddere, & effectibus ciuilibus, qui hunc ritum sequuntur, & se ipsum, & liberos suos, priuare velit. *

* Et si lege quadam diuina speciali sancitum non sit, vt in matrimonio, rite ineundo, benedictio, quam vocant, sacerdotalis accedat; postquam tamen ritus hicce in ecclesia semel introductus est, merito retinetur, cum nihil, quod rationi repugnet, aut laudabile non sit, in eo deprehendatur. Pietati potius est conueniens, vt precibus Deo commendentur noui coniuges, simulque officii sui admonentur, & quae vera coniugii ratio sit, quantaue patientia, quae illud comitantur, incommoda perferenda sint, ex verbo Dei edoceantur. Sed ideo quoque hicce ritus necessarius est, vt cuncta ordine & decenter gerantur, & omnibus constet, quinam pro coniugibus, rite inter se iunctis, sint habendi. Iam cum summorum imperantium, ritum huncce adprobantium, au-

thoritas accedat; recte illud coniugium neutiquam esse legitimum censetur, quod per benedictionem sacerdotalem more consueto non fuit initum. Ad antiquitatem ritus istius quod attinet, solent quidem loca quaedam ex *IGNATHI epistola ad Polycarpum*, itemque ex *TERTULLIANO*, & *CLEMENTE Alexandrino*, proferri, in quibus nonnulli ritus istius se deprehendere sibi videntur vestigia. Acuratius tamen si considerentur, hoc tantum inde colligi potest, matrimonia veterum christianorum non nisi sciente & consentiente ecclesia, aut episcopo, inita fuisse. Certiora sunt, quae ex *AMBROSIO* atque *BASILIO* magno proferuntur, quae apud *PRANNERVM* legi possunt, *obsér. ecclesiast. part. 2. obsér. §. 7. pag. 53. add. SELDENVS, de vxore ebraea, l. 2. c. 28. & 29.*

§. XXXVII. Matrimonia clandestina, quia speciem concubinae habent, minime sunt adprobanda. * Quae autem inter personas diuersae dignitatis ea lege ineuntur, vt, qui ex iis nascituri sint liberi, inferioris ordinis sint, quam pater est; cum in se spectata nihil contineant, quod legibus diuinis aut humanis repugnet, merito inter legitima referuntur. **

* Non equidem eiusmodi matrimonia clandestina pro concubinato sunt habenda, cum in illis coniunctio sit perpetua, semperque duratura, in hoc temporaria & solubilis. Hoc ipso vero dum clandestina sunt, alii facile in eam sententiam inducuntur, vt ea pro concubinato reputent, indeque adeo, ceu scandalo quodam, offendantur. Accedit, quod in eiusmodi matrimoniis aut benedictio sacerdotalis accesserit, aut non accesserit. Si accesserit, vix amplius clandestina erunt; aut si hoc ita factum sit, vt ad

aliorum noticiam non peruenerit, scandalum nihilo fecius, quod alii inde capere possunt, non cessat; si non accesserit, vel hocce nomine improbanda sunt, secundum ea, quae ad §. *praecc. obseruauimus*. Et licet summi imperantes, legibus humanis non teneantur; peccant tamen, dum aliis exemplo suo peccandi occasionem praebent.

** Vocari haec matrimonia solent ad *morganaticam*; de quibus conferenda, quae dixi in *instit. theol. moral. part. 2. c. 3. sect. 6. ad §. 23.*

§. XXXVIII. Quod marito imperium in vxorem competat, & ex diuina constitutione, *Gen. III, 16.* & hodie insuper ex vtriusque partis consensu prouenit. Nec tamen existimandum, ac si imperium illud maritale nullis

nullis circumfcribatur limitibus; cum tanta solum mariti fit potestas, quantum finis matrimonii requirit. *

* Quæri equidem solet, an etiam in statu integritatis maritus imperium aliquod habebiturus fuisset? Nec dubitandum, quin mariti quædam *ipsæ* in eo quoque statu futura fuisset; quippe quod vel ipse apostolus nos condocet, quando ait: *non enim est vir ex muliere, sed ex viro mulier; cum non propter mulierem creatus sit vir, sed propter virum mulier; 1. Cor. XI. 8. 9.* At eiusmodi imperium, quale hodie est, a lapsu primorum parentum deriuandum esse, diserte Moyses tradit, *Gen. III. 16.* Naturæ hoc quoque esse

conueniens, ipsa ratio disctat. Dum vero vtriusque partis consensus accedit, mulier significat, se diuinæ constitutioni morem gerere velle. Ex fine autem cum maritali illud imperium limites suos accipiat; sequitur, maritum ab vxore, quæ ad hunc finem non pertinent, exigere non posse; nec vxorem, vt in eiusmodi rebus illi morem gerat, obstrictam esse. Immo, si iniqua aut impia postularer, peccaret; si morem gereret.

§. XXXIX. Officia coniugum, & quidem vtrique parti communia, sunt, vt sincero se inuicem prosequantur amore, *Ephes. V. 28. 29. 1. Cor. VII. 33. 34.* fidemque datam sancte seruent, *Ebr. XIII. 4.* & debita coniugalia vtrunque præstent; *1. Cor. VII. 5. sq.* nec tamen coniugalis castitatis sint immemores; *1. Thess. IV. 4.* Marii porro est, defendere & prudenter regere vxorem, vitæque huius necessaria ei suppeditare; *Eph. V. 28. 29.* vt contra vxoris est, honore debito colere maritum, & in rebus licitis ei obtemperare, mutuumque auxilium in iis, quæ ad educandos liberos, ac curandam rem familiarem spectant, ei præstare, *Eph. V. 22. 24. Col. III. 18. 1. Petr. III. 5. 6.* *

* Ex ipsa natura & indole matrimonii, cum primis ex fine eius, qui vt supra diximus, est, vt secundum ordinem, a Deo præscriptum, genus humanum propagetur, & in castitate sanctitateque, quæ christianos decet, vita transigatur, omnia hæc officia fluunt; quod copiosius demonstrari posset, nisi quilibet hæc inde facili negotio deducere posset. Vt autem nihil, quod non ex fide provenit, Deo placere potest; *Ebr. XI. 6.* ita longe etiam certissimum, tum demum hæc officia recte præstari, si ab iis, qui vera in Christum fide præditi sunt, proficiantur. In reliquis, si quid eiusmodi

deprehenditur, vmbra tantum est; quamvis & hæc in paucissimis conspiciatur, cum plurimi palam & aperte hæc officia negligant. Quando vero matrimonium ita comparatum est, prout secundum præscriptum & voluntatem Numinis esse debet; tum demum in eo imago magni istius mysterii, seu coniunctionis Dei, & hominum, in Christum credentium, exsplendescit; *Eph. V. 31. 32.* Iungenda & hic, quæ in *instit. theol. mor. part. 2. c. 3. sect. 6. §. 24. 28. & 29.* dixi, vbi & quotuplici ratione contra hæc officia peccetur, indicauit.

§. XL. Ex statu matrimoniali resultat *paternus*, ad liberorum educationem, sine qua nec ecclesia, nec res publica recte sibi constaret, comparatus. * Deum vero ipsum huncce statum adprobasse, ratio ipsa docet; ex qua & constat, fundamentum societatis paternæ ex lege naturæ, officia

cia humanitatis iniungente, petendum; ** & scriptura confirmat, voluntatem Numinis, quod liberi parentibus obedire debeant, passim commemorans; *** *Exod. XX, 12. Deut. V, 16. Matth. XV, 4.*

* Hinc necessitas huius status intelligitur. Sine recta enim liberorum educatione non potest non longe miserrima & ecclesiae, & rei publicae, adeoque & totius humani generis, esse conditio. demonstrari in *element. philosoph. pract. part. 2. cap. 4. sect. 9. §. 2. 3.* Conferenda &, quae dixi in *instit. theol. moral. part. 2. cap. 3. sect. 6. §. 26.*

** Reliquarum societatum fundamentum est consensus; qui cum in paterna locum non inueniat, recte illud ex ipsa lege naturae, officia humanitatis iniungente, peti, *** Hoc ipso enim dum Deus iubet, ut liberi parentibus obediant, simul potestatem parentum confirmat, & ipsam hancce societatem adprobat.

§. XLI. Ut educatio liberorum rite procedat, parentibus potestas, liberorum actiones dirigendi, seu *imperium* in liberos, recte tribuitur, cui in liberis *obsequium* respondet. * Limites autem imperii paterni ex fine societatis huius sunt aestimandi; ** quemadmodum & imperium hoc tamdiu durat, quamdiu societas paterna persistat. *** De parentibus quod diximus, de iis etiam intelligendum, qui eorum funguntur vicibus. *

* Cum enim Deus velit finem, rectam scilicet liberorum educationem; eum quoque media, sine quibus finis iste obtineri nequit, velle, recte inde colligitur. Ergo & imperium parentibus concessit, seu facultatem, liberorum actiones dirigendi, prout ad finem istum hoc requiritur. Imperio autem, ex altera parte, obsequium respondet. nec tamen tanta, quae ius vitae & necis complectatur; etsi, quae ad vitae defensionem spectant, recte ab iis suscipiantur. Reliqua, quae adhuc addi possent, edisserui in *instit. theol. mor. part. 2. c. 3. sect. 6. ad §. 29.*

** Imperium enim illud parentum in societate paterna fundatur. Hac itaque sublata, illud quoque cessat. At, cessante imperio, cessat & obsequium; remanente interim obligatione ad animum gratum, non tantum verbis, sed & re ipsa, praefertim si necessitas postulet, erga parentes demonstrandum, reuerentiamque debitam iis exhibendam. Iungenda his, quae dixi *l. c. ad §. 30.*

* Ut vitrici, tutores, immo & praeceptores, de quibus itidem *l. c. §. 28.* verba fecimus.

§. XLII. Officia parentum sunt, educare liberos in παιδεία καὶ νοουθεσία *xuǵeiv*, *Ephes. VI, 4.* de victu & amictu illis prospicere, &, ut aliquando ipsi met sibi prospicere queant, operam dare, ut mente corporeque valeant, attemque, ad vitam honeste sustentandam, aptam vtilemque condiscant; *1. Tim. V, 8.* Liberorum contra est, amore & honore parentes prosequi, *Eph. VI, 2. 3. Exod. XX, 12.* in rebus licitis illis morem gerere, *Ephes. VI, 1.*

Col.

Col. III, 20. gratumque quovis modo erga eos demonstrare animum; multoque adeo minus, si consenuerint, eos contemnere, *Prou. XXIII, 22. Ecclef. III, 14.* immo &, si necessitas hoc iusserit, eosdem alere, *1 Tim. V, 4. Marc. VII, 10. u.* *

* Haec omnia itidem ex natura, indoleque, cumprimis ex sine status paterni, aequae officia coniugum ex natura indoleque, & sine matrimonii, fluunt, ut antea ad §. 39. obseruauimus. Sed &, quod ibidem dixi, coniugum officia, non nisi ab illis, qui vera in Christum fide imbuti sunt, recte praestari posse; id non minus de parentum ac liberorum officiis longe est certissimum. Arque hoc apostolus quoque nos condocet, cum liberos parentibus vult obsequi *in xpo, in domino; Eph. VI, 1.* Saepius equidem liberi ad parentum voluntatem se componunt, aut naturali adfectu inducti, aut commodorum gratia, aut si quid eiusmodi est, quod eos, ut hoc faciant, commouere potest; sed

tum deum, quae parentibus praestant, Deo placent, si hoc fiat *in xpo, in domino*, hoc est, non aliam ob causam, quam quia Deus hoc mandauit, cui, qui in Christum credunt, suum in omnibus praebere obsequium, gestiunt. Ethinc patet, quae parentes etiam obseruare debeant, si liberos recte educare velint. Praecipuum est, quod iterum Paulus docet, educandos esse liberos non tantum *in xpo*, sed & *in vobis* *in xpo*, *Eph. VI, 4.* ut eorum, quae ad animam, atque salutem aeternam, spectant, cumprimis habeatur ratio. Quod tamen de illis parentibus, qui ipsimet, per fidem veram, sanctitatem non consecrantur, minime est sperandum. Sapientibus haec sufficere possunt.

§. XLIII. Status denique herilis, societati, inter dominum & seruum initae, innititur; prout societas ipsa ex pacto, seu vtriusque partis consensu, oritur. Qua quidem ratione cum domino pariter ac serui commodis consulatur; status hicce nihil, quod legibus diuinis repugnet, continet, dubiumque adeo nullum est, quin Deo probetur. * Id quod & scriptura sacra confirmat, non tantum, exempla hominum sanctorum, qui seruos habuerunt, commemorando, sed docendo etiam, per fidem in Christum statum huncce neutiquam tolli, sed dominos potius prout ac seruos aptos reddi ut suis recte fungi officiis queant; *Ephes. VI, 5. sq. Col. III, 22. 23. 24. Philem. V, 16* **

* Nec obstat, quod aequalitas naturalis per hunc statum tollatur, aut quod vitia hominum ei occasione praebuisse videantur. Etsi enim omnes homines natura aequales sunt, ratione humanitatis; ut tamen, ratione potestatis & dignitatis, aequales sint, necesse non est. Sed &, quin per consensum inaequalitas quaedam introduci queat, nullum est dubium; tamque illi, qui alterius imperio se submittit, nulla sit iniuria. Licet autem vitia forte hominum, status cuiusdam introductioni occasionem dederint; inde, ipsum statum improban-

dum esse, minime sequitur. Ceterum non de imperfecta tantum, sed & de perfecta seruitute, quod diximus, intelligendum esse, res ipsa docet.

** Per religionem christianam, status externos, eosque ad humani generis conseruationem necessarios, erit, per eum, quae post lapsum est, hominum conditionem, plurimum incommodi secum vehentes, non tolli; ex ipsa religionis istius indole facile intelligitur. Per fidem enim homines cum Deo vniri, & ad aeternam felicitatem perducere possunt, etiam si in istis statibus per-

maneant. Restitutio etiam, quae sit per fidem in Christum, in hacce vita ad interna tantum pertinet; ad externa vero vel ideo extendi nequit, quod propter maiorem semper improborum & hypocritarum partem, immo, & propter imbecillitatem illorum, qui vere christiani sunt, statibus eiusmodi externis, quantumvis cum magnis incommodis coniunctis, carere nequeamus. Tantum vero adest, ut fides & religio christiana status eiusmodi, praesertim herilem,

tollat, ut potius eidem mirifice inseruiat; cum homines, vera fide inbuti, longe rectius, longe promptius, & maiori fidelitate, dominorum pariter ac seruorum officia praestent, quam reliqui. Quae namque in dominis pariter ac seruis commendantur virtutes, in illis quidem amor, benignitas, mansuetudo; in his obsequium, patientia, industria, ceterae, inter fluclūs fidei haud vltimum locum tenent.

§. XLIV. Limites, imperium herile in seruos, ex fine societatis huius accipit; qui est, ut res familiaris domini conseruetur ac promoueatur, seruusque simul sustentetur. Tanta ergo domini in seruum est potestas, quantam finis huius societatis requirit. * Apud eos autem, qui christiani non tantum vocari, sed & esse, cupiunt, amore cuncta ita sunt temperanda, ne quid, quod durum nimis sit, a seruis exigatur, aeternaeque illorum saluti non minus, quam iis, quae ad hancce vitam pertinent, prospiciatur. **

* Hi se modice castigare seruum licet, si, quae sui sunt officii, non faciat, saeuire in eum, necesse est. Multo minus domino ius vitae & necis in seruum tribuendum est; ut pluribus euicim *instit. theol. mor. part. 2. c. 3. sect. 6. ad §. 35.* Fontes, unde reliquae quaestiones de seruitute diiudicandae sint, ibidem indicauimus, §. 36.

** Nec, amorem, qui christianos decet, statui simili repugnare, aut cum eo consistere non posse, existimandum. Namque inter inaequales etiam, non obstante inaequalitate, amorem locum inuenire, etsi diuersa ratione sese exerat, exemplo imperantium, & parentum, in statu civili, itemque parentum & liberorum constat.

§. XLV. Atque hinc &, quatenam dominorum erga seruos sint officia, intelligere licet; nihil scilicet ut ab iis exigant, quod vires illorum superet; *Exod. XX, 10. Deut. V, 14.* quae ad vitae huius sustentationem sunt necessaria, suppeditent, cumprimis autem mercedem adcurate soluant; *Deut. XXIV, 14. 15. Matth. X, 10. Iac. V, 4.* animae denique non minus, quam corporis illorum, curam gerant. Seruorum contra est, honore & obsequio dominos prosequi; fidem, industriam, & patientiam vbique demonstrare, idque non com nodi tantum cuiusdam causā, aut placendi studio, sed quod officii, a Deo ipso demandati, hoc postulet ratio; *Eph. VI, 5. 6. sq. Coloss. III, 22. Tit. II, 9. 11. 1 Petr. II, 18.* *

* Qui naturam, indolemque, & finem huius status considerauerit, simul vero generationis, quae amoris, quem christiani erga se invicem testari debent, ab omnibus exigat ratio, expenderit, dominorum pariter ac

seruorum, haec, quae diximus, officia esse, non dubitabit. Cumprimis autem in hisce, aequae ac in officiis coniugum, itemque parentum ac liberorum, immo reliquis omnibus, genuinum illud fundamentum,

ex quo procedere debent, probe obseruandum; quod, ad seruos quod attinet, *in φαρμακείο* Paulus inculcat: *in simplicitate cordis tamquam Christo; & iterum: tamquam serui Christi facientes voluntatem Dei in*

φρονέει, ex animo; rursus: cum promptitudine seruientes τῷ κυρίῳ, domino, non hominibus &c. Eph. VI. 5. sq. Quotuplici ratione contra haecce officia peccetur, indicam in *instit. theol. mor. part. 2. c. 3. scilicet. 6. §. 39.*

§. XLVI. In omnibus hisce, de quibus haecenus diximus, statibus, duo occurrunt extrema, in quorum alterutrum praecipites facile ruunt, qui a recto hic deflectunt tramite. Sic, in doctrina de ministerio ecclesiastico, alterum illorum est, qui istud ultra, quam par est, euehunt, & ex doctoribus imperantes & magistratus faciunt; alterum illorum, qui istud nimis extenuant, & tantum non prorsus repudiant. * In doctrina de magistratu civili, alterum extremum illorum est, qui potestatem eius ultra, quam par est, extendunt, religionem ipsam imperio civili subicientes; alterum illorum, qui imperantes quosuis populi iudicio submitunt, huic reuera summam tribuentes potestatem. ** In doctrina denique de statu matrimoniali, alterum extremum illorum est, qui ex matrimonio sacramentum faciunt, secundas nuptias damnant, certos homines sine causa a matrimonio arcant, graduumque consanguinitatis & adfinitatis prohibitionem ultra, quam decet, extendunt; alterum illorum, qui leges matrimoniales pedibus conculcantes, libidini frenas laxant, polygamiam, concubinatum, diuortiorum licentiam, similiaque defundunt. ***

* Illorum, qui ministerium ecclesiasticum ultra, quam par est, extollunt, exemplum praecipuum Romana praebet ecclesia, in qua episcopi non docentium, sed imperantium, munere funguntur, nec sunt serui Christi, sed domini principesque huius mundi. Quo ipso ut ab imagine istorum episcoporum, quales & scriptura sacra nobis delineat, & primitiua ecclesia exhibet, nimis quantum differunt; ita causae istius mutationis nemini temere obscurae esse possunt, nisi, qui hospitem plane animum ex historicorum reulit monumentis. Primum facile, praecipuumque inter eas locum tenet falsa ista persuasio, quae sensim multorum animos inuasit, ecclesiam externum statum aliquem, siue rem publicam esse, eamque independentem; hinc enim non poterat non consequi, episcopos, qui ecclesiae praerant, pro imperantibus esse habendos. Quae, quo pacto enata sit, opi-

nio, quibusue incrementis aucta, quae ratione ex episcopis principes, rerumque dominos, elegerit, immo ipsum tandem antichristi tyrannidem introduxerit; supra iam ad capitis praecedentis §. 27. fuisse est expositum; suntque ea, quae ibi diximus, ita comparata, ut hic quoque locum inueniant, causasque praecipuas, ob quas ex doctoribus ecclesiae facti sint imperantes, exhibeant. Longe plura equidem addi possent, sed, cum instituti nostri nunc id non permittat ratio, consulere iuuabit CASP. ZIEGLERVM, magni quondam nominis iure consultum, qui cuncta, quae ad hoc argumentum spectant, diligenter congestit, de *episcopis*, l. 3. c. 3. §. 39. p. 835. sq. Ceterum, cum potestatis episcopalis abusus ad summum fastigium peruenisset; summa quoque vitae morumque accessisset corruptio; fuerunt quam plurimi, qui tum ob haecce, tum & ob alias causas, ecclesiae emendationem

anxie exoptarent. Quae cum tandem, per Numinis gratiam, opera beati LVTHERI nostri, obtigisset; non tantum doctrinae, de munere & potestate episcopali, pristina integritas, puritasque reddita, sed &, in ecclesia nostra, ea munerum sacrorum constituta est ratio, vt primitivae ecclesiae imaginem facile in ea agnoscere liceat. Verbi enim diuini ministri, iurisdictione imperantibus relicta, ea agere iubentur, quae pastorum, seu episcoporum sunt, docere scilicet verbum diuinum, & secundum Numinis praescriptum administrare sacramenta. Sed Romanenses vt hic quidquam mutarent, a se impetrare non potuerunt, nisi quod in quibusdam cautius & circumspicius incedere inciperent. Cum, in concilio Tridentino, quaestio, de qualitatibus episcoporum, moueretur, multae quidem auditaе sunt in vitia episcoporum declamationes; sed quoniam in causa istorum malorum patres inter se non conueniebant, res omnis in inanem abiit concertationem. Auctor huius rei est PETRVS SVAVIS, qui, *neque hic vlla, inquit, orta controuersia*, (cum de qualitatibus episcoporum ageretur) *omnibus in vitia & enormitates praesulum atque ordinis ecclesiastici vno ore declamantibus*. Hinc vero cum retulisset, quo pacto IO. SALAZAR, episcopus Laecianensis, culpam omnem in aulam Romanam, tamquam mali fontem, coniecisset, & qua ratione episcopus Bitontinus se ei opposuisset, subiicit: *haec praesulum contentio, prout quisque adiciebatur animo, ita placere aut displicere: id vnum omnes animaduertere, hoc argumentum non sine manifesto discrimine tractari, quod ex sequentium congregationum transactionibus clarius post adparuit; hist. conc. Trid. l. 2. p. 421. 422.* Cum deinde in eodem concilio quaestio, de corruptelis iurisdictionis episcopalis reformandis, ageretur; nihil aliud actum, quam, vt leniter praesules admonerentur, vt dominationi modum ponerent, caritatie locum darent. Iuuat hac de re eundem

iterum audire historicum: *Tridenti, vbi de reformatione actum, duo defectus deprehensi. In proceribus ecclesiasticis caritas mutata erat in dominatum; in subditis obedientia, exhiberi maioribus sueta, verterat in rixas, subterfugia & querimonias. Et primo quidem visum, vtrisque facere medicinam. Sed in progrediendo, vbi ad priorem defectum ventum, a quo tamquam fonte alter dimanat, non aliud remedium adhibuit, nisi lenē ad praesules exhortatorium dominationi minuendae, caritatieque restituendae; l. c. lib. 4. p. 570.*

Nec vna tamen, eademque apud eos, qui a Romanae ecclesiae communionē discesserunt, ratione, episcopalis sese habuit potestas; vnde inter reformatae cum primis ecclesiae doctores grauissimae disensiones, lites, quae longe acerrimae, enatae sunt. Cum enim in Anglia ecclesiae emendatio & reformatio, sub Eduardo VI. rege, fusciperetur; episcopis, quorum nonnulli reformationis opus ipsimet strenue promouebant, potestatem, qua gaudebant, abusu tantum sublato, relinquere, visum fuit; quemadmodum & ritus quosdam & caerimonias, quae in aliis protestantium ecclesiis abrogatae erant, retinebant. Hoc vero cum aliis, praesertim iis, qui ex CALVINI schola prodierant, displiceret, quippe qui, in hisce reliquias papatus se conspicere, sibi videbantur, quorum etiam nonnulli, inconsulto fernore abrepti, nimis acriter talia reprehendebant; funesta inde *hierarchicorum* seu *episcopaliun*, ritus istos cum episcopali potestate defendentium, & *presbyterianorum* seu *puritanorum*, exorta sunt certamina, quibus ecclesiae anglicanae insinide vehementer turbata fuit tranquillitas. Prima itaque istarum controuersiarum origo ex ipsa ecclesiae anglicanae reformatione petenda, de qua BVRNETVM conferre inuabit; in *histeria reformationis ecclesiae anglicanae*; qui & speciatim, quae huc spectant, l. 2. attingit, p. 100. sq. Elisabethae quoque reginae, velut qua reformationi ecclesiae vltima felix

maurus

maus imposita, eiusmodi ecclesiae facies, qualis secundum episcopatum mentem erat, admodum se probabat, cum externo cultus diuini splendore, valde delectaretur. *Regina*, inquit *BVRNETVS*, *ad hoc educata, ut papatum odio haberet, & reformatae religionis zelo flagraret, caerimonias tamen, a patre suo seruatas, amabat. Splendorem & pompam in omnibus, & in ipso etiam diuino cultu, adscibat; fratris (Eduardi VI.) ministros externa ornamenta nimis rigide sustulisse, & religionem nimium nudasse, existimabat; l. c. p. m. 247.* Legenda &, quae in compendio hac de re differit *NICHOLIVS*, qui & episcopatum seu hierarchicorum simul causam agit, in defensione ecclesiae anglicanae, & quidem in adparatu p. n. sq. Hac in re, inquit, reformatorum nostrorum insignem prudentiam summis laudibus omnes boni efferebant: praecipue quod illud ecclesiae regimen, sanctasque consuetudines, in quibus veneranda antiquitas exemplo praeiuerat, retinere voluerit, ceteris religionis adfumentis, quae originem traxerunt, posteaquam Romana tyrannis dominari coeperit, penitus abrogatis. Hinc omnem subiequenti schismatis culpam in Ioannem Calvinum transfert: Hanc ecclesiae pacem dirimere, & criminationes, contra anglicanam reformationem, disseminando, homines nostros inter se committere, primus omnium ausus est (piget meminisse) Ioannes Calvinus; p. 12. Licet autem consensus illius varia essent capita, praecipue tamen, de origine & potestate episcoporum, eorundemque prae presbyteris praerogatiua, num illa iure & institutione diuina nitantur? acriter, inter viros longe doctissimos, disputatum; hierarchicorum quidem causam, post *HALLVM* & *VSSERIVM*, strenue tue[n]te *HAMMONDO*, in *dissert. quatuor, quibus episcopatus iura, ex sacris scripturis & primaeva antiquitate, adstruuntur, contra sententiam D. Blondelli & aliorum &c.* cui & iungendus *FR. DE AVX*, Wigorniensis episcopi, *fasciculus controuersiarum*, qui in operibus eius theolo-

gicis exstat, c. 4. *secl. 3. qu. 2. p. 639. sq.* &, qui recentiori aetate, admixtis tamen variis paradoxis, hoc egit *DOWWELLVS*, in *paracresis ad exteros de numero sibi sinuate anglicano &c.* later eos contra, qui episcopatum impugnauerunt, eminent *BLONDELLVS*, in *apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris*; & *SALMASIVS*, sub *WALONIS* *MESSALINI* nomine latitans, in *tractatu de episcopis & presbyteris*, cui, ex Romanensibus, se opposuit *PETAVIVS*, *dogm. theolog. tom. 4.* ubi de hierarchia ecclesiastica agit, l. i. c. i. sq. Quibus adhuc addendus *CAPELLVS*, in *thesibus theologicis, de episcoporum & presbyterorum discrimine*; & *CLARCKSONVS*, in *tractatibus historicis, de statu primitiuo episcopatus & liturgis &c.*

Hactenus de illis diximus, qui ministerium ecclesiasticum ultra, quam par est, euehunt. Iam, ut de illis quoque aliquid subnectamus, qui, ad alterum extremum procurrentes, illud nimis extenuant; inter veteris ecclesiae haereticos, Audaeani occurrunt, atque Aëriani, qui in huncce numerum referri a quibusdam solent. At cum ab aliis, pro testibus potius veritatis (saltem ad hocce doctrinae caput quod attinet) habeantur; deinceps opportunior de iis erit differendi locus. Qui laxiorem, ut illis videbatur, ecclesiae disciplinam improbando, vel hoc obtentu sumendo, omnino ab ecclesia discidebant, mores quidem & vitia eorum, qui ministerio ecclesiasticoungebantur, reprehendebant acriter, ac perstringebant; nec tamen ideo ipsum reiciebant ministerium, quamuis haud raro contingat, ut in hoc quoque iniqui sint, qui in illorum vitiis castigandis iusto sunt seueriores. Vnde, quo vsque Montanistarum, Nouatianorum siue Catharorum, Donatistarum hic facienda sit mentio, liquet. Montanum verocum, & visiones insuper & reuelationes iactitasse, perhibeant; eo facilius fieri potuit, ut non adeo magnum ordinario verbi diuini ministerio pretium statueret. Id

Bbbbbb 3 enim

enim eiusmodi hominibus, qui, immediate quaedam a Deo se edoceri, sibi persuadent, sollemne est, vt, si non ministerium ipsum, saltem verbi diuini ministros contemnant, reliciantur. Quo nomine & Messaliani, qui & euchaetae dicti sunt, hic commemorandi veniunt. Namque, & hosce visiones & reuelationes prae se tulisse, supra iam obseruauimus, ad *l. i. c. 2. §. 39.* vbi & de Montanistis dictum. Idem vero cum omnem cultum diuinum tantum in continua oratione collocarent, reliqua autem omnia, speciatim & sacramenta spernerent, vt THEODORETVS auctor est, *l. 4. hist. eccl. c. 11.* ministerii quoque ecclesiastici nullam eos habuisse rationem, sponte sua inde consequitur. Atque haecce quidem omnia qui paulo adcuratius considerauerit; statim causas perspiciet, cur recentiori etiam aetate plurimi existerint, qui, si non aperte ministerium ecclesiasticum reiecerunt, eius tamen necessitatem in dubium vocarunt, aut, nullam, ad verbum diuinum docendum, necessariam esse vocationem, contenderunt, vel alia ratione, non adeo praeclare de ministerio ecclesiastico se sentire, testati sunt. Et Sociniani quidem cum externa displiceant, quippe quorum religio in solo rationis vsu, vel abusu potius, si rem paucis efferre velis, consistit; mirum non est, quod, vocationem ad ministerium ecclesiasticum necessariam esse, negent; quem illorum errorem ex instituto refellit SCHERZERS, in *collegio anti-Sociniano, disp. 133. p. 999. sq.* Anabaptistas internis iam inhaerere, vt externis, ipsis etiam sacramentis, omnem vim denegent; alibi iam obseruatum est. Accedit, quod, cum Montanistis, Nouatianis, Donatistis, statum ecclesiae perfectum, & omnis naeui expertem cupiant. Maximos autem naeuos cum in verbi diuini ministris se deprehendere sibi videantur, non adeo atque eos in illos esse animo, facile intelligitur. Saltem, quod certa illis, qui sacro munere funguntur, constitu-

ta sint salaria, ferre nequeunt; *conf. MULLERI anabaptismus, errore 18. p. 312. sq.* Nec tamen promiscue omnibus facultatem, in ecclesia docendi, concedunt, vt perperam illis a quibusdam imputatum, obseruante REHRINGIO, in *praefatione*, quam praemittit *der gründlichen historie von den Begebenheiten der Mennonisten &c. p. 49.* Schwärzkeliani denique, Weigeliani, Quakeri, cum tota fanaticorum hominum turba in illorum numerum referri solent, qui ministerii ecclesiastici & necessitatem & dignitatem immittunt. Conferenda, quae de hisce illorum placitis, eorumque causis monet COLBERGIVS, in *Hermetisch - Platonischen Christenthum, part. 2. c. 15. §. 1. sq. p. 684. sq.* Quos quidem omnes, vno eodemque habendos esse loco, non dixerim; cum nonnulli de vitii tantum ministrorum loquantur, quae nemo excusauerit; est, ex nimia illorum exaggeratione, transit ad ipsius ministerii immutationem aut reiectionem fieri queat, vt supra iam obseruauimus. Qui autem cum Montanistis, Messalianis, aliisque eiusdem generis hominibus reuelationes immediate factas & visiones admittunt, aut lumen aliquod internum, per naturam omnibus insitum, statuunt; non possunt non tandem eo delabi, vt verbum externum adspersentur. At hoc si parum prodest, quid opus est ministerio ecclesiastico? Quakerorum id exemplo patet, qui omnibus, quos spiritus impulsus ad hoc concitat, libertatem docendi concedunt, quamuis simul, interprete BARCLAYO, adfirmet, *quosdam peculiariter magis ad opus ministerii vocatos, ideoque a Deo huic ministerio magis aptatos & suppeditatos esse, quorum opus est, magis constanter & particulariter instruere, hortari, admonere, & in fratres vigilare &c. in theologiae vere christianae apologia, thesi 10. §. 26. p. 207.* Denique & Puritani seu presbyteriani, illis, qui de ministerio ecclesiastico iniquius sentiunt, a nonnullis adduntur; nescio quo iure? cum hoc tantum doceant, quod episcopo-

scoporum prae presbyteris iure diuino nulla sit praerogatiua, vi ex iis, quae antea de episcopalibus disputauimus, liquet. Inde vero vt non sequitur, quod ipsum ministerium ecclesiasticum reiciant, aut vilipendant; ita in eo nimis sunt rigidi, quod nec admittere velint, vt iure humano inaequalitas introducatur, & episcopis *ἐπίσκοποι* quaedam prae reliquis tribuatur. Haec enim quominus fieri possit, nihil omnino obstat, modo non eiusmodi potestas episcopis concedatur, quae cum indole & natura muneris episcopalis consistere nequit. Nostrae equidem ecclesiae doctrinam nonnulli ex Romanensibus rodunt, eamque cum Aëriana haeresi comparant; sed, sine ratione illud fieri, deinceps ostendimus. Nec episcopatum nos plane sustulisse, sed iustus solum limitibus, ad sacrarum litterarum normam, & ecclesiae primitiuae exemplum, circumscriptis, suo loco iam contra DODWELLVM demonstrauimus.

* Cum ratio pariter, ac scriptura sacra, summorum imperantium potestati certos limites constituat; in errore haud dubie versantur, qui, eam ita absolutam esse, volunt, vt nulla populi, nulla salutis publicae, nulla religionis aut ecclesiae habita ratione, quidquid illis liberit, aut quidquid e re sua esse existimauerint, eos quoque facere possent, contendant. Quo vsque MACHIAVELLVS hic progressus sit, notum est; quamquam non fuerit primus, qui talia docuit; conf. CONRINGVS, *animaduersion. in Macbiau. principem, prolegom. p. 6.* Cuius quidem doctrinam plurimi verbis damnant, re ipsa comprobant. De HOBBSIO, religionem omnem summorum imperantium arbitrio subiiciente, conferenda quae dixi in *theob. de atheismo & supersit. c. 1. ad §. 27. p. 188.* Non minus vero & illi huc pertinent, qui religionem, quam veram esse arbitrantur, a summis imperantibus per vim aliis obtrudi posse, putant; quibus exemplum praeiuit ANTOCHVS ille epiphanes, Syriae rex, de quo legen-

da, quae differui in *hisl. eccles. V. T. tom. 2. ad period. 2. sect. 6. §. 7. p. 938.* Sequuti deinceps sunt ethiopi imperatores, omnem furorem in christianos effundentes. Immo inter christianos eandem viam ingressi sunt Romani pontifices, principesque & reges, quos voluntati suae obsequentes habuerunt, ferro & igne subinde in dissidentes, quos haereticos vocant, saeuientes. Hinc bella sacra, expeditiones cruciatae, horrenda inquisitionis tribunalia, de quibus omnibus consulare iuuabit LIMBORCHIVM, in *historia inquisit. cum primis l. 1. c. 7. p. 29. sq.*

Atque hi quidem, vt summorum imperantium potestatem ultra, quam par est, extendunt; ita alii contra eandem imminuunt, & archioribus, quam decet, limitibus circumscribunt, aut omnino penitus sublatam cupiunt. Iam apostolorum tempore eiusmodi homines exstitisse, nonnulli ex eo colligunt, quod Iudas apostolus eos commemorat, qui *καριότητα ἀδυνατοῦ, διζῶντες ἡ βασιλευσίν, dominationem spernunt, maiestatem autem blasphemant; cp. v. §.* Et PETAVVS sane hic puritanorum quandam imaginem sibi deprehendisse videtur, qui; vt ipse putat, civilem pariter ac ecclesiasticam potestatem seruiunt. Hinc addit: *Et adparet, per illud tempus* (Iudae apostoli) *invaluisse nefandam hanc haeresein, cum aduersus eam saepe Petrus ac Paulus in epistolis suis grauissimis hortationibus ac praeceptis christianos praenuntiant, & officii erga principes ac praepositos suos, tam sacros, quam profanos, admoneant; dogm. theol. tom. 4. praef. p. 2.* Eodem etiam modo verba haec Iudae interpretatur HAMMONDVS, nisi quod more suo Gnosticos hic ingerat, quippe quos obtentu libertatis christianae & magistratus spreuisse, & de apostolis & rectoribus ecclesiae contumeliose loquutos, contendit; in *paraphrasi & adnotat. ad Iudae l. c.* Praeterequam vero quod alii de angelis haec verba capiant, in quos veteres haeretici, perversas de iis fouendo opiniones, fuerint iniurii;

alii

alii autem (quae & mihi probabilior sententia videtur) omnino de Christo, vt adeo illi intelligantur, qui diuinitatem eius in dubium vocantes, *dominationem eius spreuerint*, hoc est, pro vnicō veroque domino suo eum agnoscere noluerint, *maiestatemque eius blasphemauerint*; si vel maxime de potestate humana ea accipere velimus, vt de sola ciuili seu magistratu accipiamus, par est. Nec enim apostoli, primaeque ecclesiae doctores externam quandam *dis*potestatem, aut imperium, vel simile quid sibi vindicabant. Id vero est, quod & PETAVVS, & HAMMONDVS explicatione sua sibi volunt, vt episcopos imperantium ordini adscribant. Fieri interim potuit, vt nonnulli inter veteris ecclesiae haereticos, obtentu libertatis christianae magistratum reicerent, praefectum cum, flagitia sua a magistratu puniri, aegre ferebant. Solet speciatim Manichaeis hoc imputari, quod praeter alios COLBERGIVS facit, in *christianiſmo Hermetico-Platonico*, part. 1. c. 1. §. 10. p. 45. qui ad AVGVSTINVM prouocat, l. 22. contra *Fauslum*, c. 74. Sed eo quidem in loco Hipponensium praeful, bella ab imperantibus recte geri, contra Manichaeos probat, magistratum quod reiciant, diserte non dicit. Cum tamen legem diuinam ipsam, ceu malam, repudierint, Deumque illum, qui legem per Moſen dedit, vnum ex principibus tenebrarum esse, adseruerint; mirum non erit, si & magistratum, & quidquid illis displicebat, aut malum videbatur, itidem ad mali, quod fingebant, principium retulerint. Commemorandi hic porro sunt Donatistae, qui, cum sub initium schismatis ipsimet imperatorum implorare auxilium non dubitarent, mox tamen cum catholici idem facerent, aegerime hoc tulerunt, vehementerque de vi sibi illata conqueſti sunt, immo multa contra ipsum magistratum inconsiderate & petulantia dicta effuderunt, ac si summi imperantes non aliter, quam pestes & lupi ecclesiae, spectandi sint. Multa hunc in

modum contra magistratus PETILIANVS differit, apud AVGVSTINVM, l. 2. contra *litteras Petiliani*, c. 92. tom. 9. oper. p. m. 186. Atque AVGVSTINVS quidem tom. isto in loco, tum alibi ea refutat, sed vt inuide ad alterum extremum deflectere videatur, vt postea ostendemus. Addere iuuabit ITTIGII *historiam schismaticis Donatistarum*, in *appendice differt. de haeresiarchis acui apostolici*, §. 126. p. 335. sq. Omnibus autem dubiam in hoc genere impietatis & stultitiae reddiderunt palmani anabaptistae, scilicet veteres illi, seu Münzeriani & Monasterienses, dictis facta adiungentes, iugumque magistratus per vim excussuri, magno profecto ausu, sed infelici euentu. Abusum doctrinae de libertate christiana, & vanum, de statu externo christianorum omnis vitii experte, commentum, eos in hacce coniecisse praecipitia, alibi iam obseruatum est. Praeter multos alios, qui de illorum & satis & doctrina scripserunt, legi meretur CORVINI *epistola ad Georgium Spalatinum*, quae & ia SCHARDII scriptoribus rerum germanicarum, tom. 2. exstat, & subiuncta etiam est *der gründlichen historie von den Begebenheiten derer Mennonisten &c.* p. 314. seq. Quod vero de veteribus illis, seu Münzerianis & Monasteriensibus diximus, id nequiquam de recentioribus seu Mennonitis est intelligendum. Hi enim longe moderatius de magistratu & sentiunt, & loquuntur, illorumque facinora palam improbant, & detestantur. Immo magistratum pro diuina ordinatione agnoscunt; quod variis illorum testimoniis comprobare possem, nisi hoc iam a me factum esset in *differt. de concordia religionis christianae statusque ciuilis*, c. 6. §. 3. Adenda, quae hac de re monet HERINGIVS, in *praefatione*, quam praemisit *der gründlichen historie von den Begebenheiten der Mennonisten &c.* p. 50. seq. item in *adnotationibus*; p. 209. sq. Veteres etiam anabaptistae non tantum magistratum reiecerunt, sed officia quoque ciuilia, sine quibus res publica pro

hodie

hodierno generis humani statu conservari commode nequit, seu illicita, damnarunt; qualia, secundum *Anglianam confessionem*, art. 16. p. 14. sunt: quod christianis liceat gerere magistratus, exercere iudicia, iudicare res ex imperatoris & aliis praesentibus legibus, supplicia iure constituere, iure bellare, militare, lege contrahere, tenere proprium, ius iurandum postulantis magistratibus dare &c. Anabaptistis enim haec sunt opposita, unde statim additur: *Damnant anabaptistas, qui interdicunt haec civilia officia christianis*. Consentientes hic secum habuere Socinianos, saltem quosdam; de quibus videatur SCHERZERS, in *collegio anti-Sociniano*, pag. 1053. sq. Sed alii quoque ex illorum numero, quos fanaticos vocant, in eundem impigerunt scopulum, speciatim Quakeri, quibus iuris iurandi detractatio gravissima incommoda attraxit, ut apud CROESIVM legere licet, in *historia Quakeriana*, p. 198. sq. Recentiorum anabaptistarum, seu Menonistarum, quae de hisce sit sententia, exposui in *dissertat. de concordia relig. christian. statusque civilis*, c. 6. §. 3. seq.

Alia rursus ratione & illi summam imperantium potestatem imminuunt, qui partem quandam summi imperii, ut ius circa sacra, illis eripiunt. Praecipue id quidem Romanenses faciunt, dum episcopis, cum primis Romano pontifici, summam circa sacra potestatem ita vindicant, ut summis imperantibus nihil, nisi parendi gloria, sit relicta. Non procul hinc discedunt hierarchici, in Anglia, pro iuribus episcopatus tam strenue pugnant. Disputatum etiam hac de re in Belgio fuit, cum certamina inter remonstrantes, & contra-remonstrantes, orirentur. Nec aliena ab hoc loco est quaestio, de tolerantia dissidentium, saepius resuscitata. De quibus omnibus, cum alibi se oblatura sit, fuse & copiose dicendi, occasio, nunc nihil addimus.

*** Ad prius, in doctrina de matrimonio, extremum, desectunt Romanenses,

BVD. TH. DOGMAT.

quorum tamen non satis sibi constat hac in re sententia, dum mox ex matrimonio sacramentum faciunt, mox caelibatum multis modis ei praefertunt, & clericos omnes a matrimonio arcent. Iuvabit interim omnes istos a prima origine repetere errores. Cum in primitiva ecclesia magnum esset vitae sanctae studium, non est, quod dubitemus, matrimonia quoque, ea, quae homines sanctos, verosque christianos, decet, ratione, inita fuisse. Quo facilius etiam pravae mortalium cupiditates in matrimonio sese exerunt; eo diligentius incolandum erat, ut matrimonium, seu rem sanctam, & a Deo ipso institutam, considerarent. Quorsum plurimum conferebat, quod Paulus in matrimonio imaginem quamdam archetypae coniunctionis, quae inter Christum & credentes in eum est, constituerat, eamque coniunctionem *μὴτε χωρίσθαι, magnum*, ut vulgatus interpres habet, *sacramentum* vocaverat, *Ephes. V. 32*. Hinc enim contigit, ut veteres quidam, LEO, CHRYSOSTOMUS, AMBROSIVS, alique, cum primis AVGVSTINVS, matrimonium, *sacramentum* dicerent, non alio tamen sensu, quam, quod rite initum res sancta adpellitari posset, simul vero symbolum aliquod, seu imago sublimioris cuiusdam coniunctionis inter Deum & homines, esset. Loca AVGVSTINI, in quibus hoc modo matrimonium sacramentum vocatur, CHEMNITIVS exhibet, in *examine concilii Tridentini*, part. 2. loc. XIV. p. 595. seq. conf. & FARBESIVS, *instruction. historico-theologic. lib. 9. cap. 8. pag. 467. seq.* itemque HEIDEGGERVS, in *anatomie concilii Tridentini, session. 24. quaest. 1. pag. 983*. Longe deinceps alio sensu doctores scholastici, istis patrum loquutionibus seducti, matrimonium, uti & alios quosdam ritus sacros, sacramentum dixerunt; quae quidem ratione factum, ut in ecclesia Romana matrimonium sacramentis, proprie sic dictis, adnumeraretur, patresque Tridentini anathematis fulmen in

Cccc cccc

eos

eos vibrarent, qui hoc admittere nollent; *sessio. 24. can. 1.* Mirum tamen in modum ipsimet doctores scholastici de eo inter se digladiantur, vt apud FORBESIVM legere licet, *l. c. p. 469. seq.* Multorum aliorum errorum hance sententiam in doctrina de matrimonio fuisse genitricem, constat, quorum reliquias quasdam in iure ecclesiastico protestantium se deprehendisse, nonnulli sibi visi sunt. Sed hac de re hic agendi locus non est.

Quantumvis autem veteres christiani, matrimonium, si sancte iniretur, & custodiretur, rem sanctam esse, putarent; plurimi nihilo fecius in eam ingressi sunt opinionem, semper adhuc impuritatis aliquid ei adhaerere. Rara nimium haud dubie iam tum exempla erant eorum, qui in matrimonio, vt christianos decet, se gerebant. Hinc persuasio, matrimonium prorsus cum sanctitate christiana non convenire. Accedebant Nicolaitarum, Gnosticorum, aliorumque impuritates; a quibus quo longius se remouere alii adnuebantur, eo promiores erant ad caelibatum praefereendum matrimonio, vt adeo perfecta castitas sibi constaret. Hinc nonnulli aut nuptias in vinum damnabant, vt Encratitae, teste AVGVSTINO, *de haeresib. cap. 25.* aut nuptias saltem secundas, vt Montanistae, seu Cataphryges, de quibus ita AVGVSTINVS: *secundas nuptias pro fornicationibus habent, & ideo dicunt, eas permisisse apostolum Paulum, quia ex parte sciebat, & ex parte prophetabat. Nondum enim venerat, quod perfectum est. Hoc autem perfectum in Montanum & eius prophetissas venisse, delirant; cap. 26.* De Nouatianis, seu Catharis, idem testatur, *cap. 38.* De Tertulliano quoque hoc notum est, minimeque mirandum, cum, in Montanum transisse castra, constet. Immo AVGVSTINVS hoc maxime nomine eum inter haereticos refert: *Non ideo est Tertullianus factus haereticus, (quod Deum corpus dixit) sed quia transiens ad Cataphryges,*

quos antea destruxerat, etiam coepit secundas nuptias, contra apostolicam doctrinam, tamquam supra, damnare, cap. 86. Non tantum autem TERTVLIANVS secundas nuptias damnauit, sed & primas non a seo probauit, vt patet ex libro eius de *exhortat. castit. cap. 9.* Nec inficias ire possumus, ex patribus etiam orthodoxis nonnullos, speciatim ATHENAGORAM, CLEMENTEM Alexandrinum, AMBROSIUM, GREGORIUM Nazianzenum, nimio caelibatus amore in nuptias, praesertim secundas, paulo fuisse iniquiores; cum PRIMIS & HIERONYMVM, in libris, magna acribitate contra Iovinianum, nuptiarum secundarum defenserem, scriptis. Loca istorum patrum indicat, & verba refert, HILDEBRANDVS, de *nuptiis veterum Christianorum, num. 4.* In concilio Neocaesariensi *nuptias repentibus poenitentia iniungitur, can. 3. & presbyter secundarum nuptiarum coniugio interesse prohibetur.*

Ex huius itaque & haereticorum scitis, & patrum non scitis caute & circumspecte dictis, sententia ista, de caelibatu sine discrimine nuptiis praefereundo, exorta, & in ecclesia Romana propagata, eo audius deinceps arrepta, & a patribus Tridentinis anathematis fulmine unita, *sess. 24. can. 10.* quod & fundamentum egregium vitae moraliticae praeberet, & Romanae ecclesiae, ad opes ac diuitias suis conseruandas ac cumulandas, magno opere interesset, omnes sacri ordinis viros a matrimonio arce-re. Nimirum ad istum clericorum, quos vocant, caelibatum quod attinet, lege quadam diuina sacri ordinis viris matrimonium non prohiberi, supra ad §. 33. docuimus. Immo, ex ipsis apostolis quosdam vxores habuisse, ibidem obseruauimus, quod & ex veteribus discrete confirmat CLEMENS Alexandrinus, *lib. 3. Stromat. p. m. 448.* itemque TERTVLIANVS, de *exhortat. ad castit. cap. 8.* quoniam hic alibi aliter sentire videatur. Cum autem nonnulli in primitiua ecclesia consulti put-

putarent, a matrimonio abstinere, idque secundum monitum apostoli. *1 Cor. VII, 7, 26.* (at ita accipiendum, si quis dono continentiae gaudeat) opinioque de praeflantia caelibatus (eadem rursus tantum conditione admittenda) magis magisque inualefceret; uti antea diximus; sensum alii in eam inducti sunt sententiam, caelibatum sacri ordinis viros rectius decere, quam matrimonium. Hinc iam concilium Neocaesariense, anno 315. congregatum, τῆς ταύτης μετὰ τὴν ἐκείνου, ordine remoueri presbyterum iubet, ἰδὼν γάμους, si uxorem duxerit, *can. 1.* Quod tamen ita intelligendum, THEODORVS BALSAMON monet, si post ordinem initum uxorem duxisset, non autem, si iam antea id fecisset; qui ex canonibus, qui vocantur, *apostolicis* vigesimum sextum huc aduocat, in quo ante ordinationem omnibus clericis vxores ducere permittitur, post ordinationem lectoribus tantum & cantoribus; in BEVEREGII *pandectis canon. eccles. gracc. p. 402.* Mox vero an. 325. celebratum fuit concilium Nicaenum, quod inter oecumenica primum obtinet locum: in quo cum nonnulli episcopi id agerent, ut legem quamdam de caelibatu clericorum ferrent, PAPHNVTIVS, sanctitatis opinione clarus, acriter se iis opposuit, & alta voce exclamauit: μή βαρύνει ζυγὸν τὴν ἐκείνων τοῖς ἱερῶν τοῖς ἀνδράσι, τίμιον ἄρα καὶ τὴν κοίτην, καὶ αὐτὸν ἀμείνων τὸν γάμον λέγειν: non esse imponendum clericis & sacerdotibus graue hoc iugum: honorabiles nuptias, & eorum immaculatum esse, dicens: ut SOCRATES auctor est, *hisor. eccles. lib. 1. cap. 11.* itemque SOZOMENVS, *lib. 1. cap. 23.* Atque huc etiam pertinet, quod GELASIVS Cyzicenus refert, patres concilii Nicaeni de quaestione hac (an lex caelibatus omnibus clericis imponenda esset?) tacuisse, & eorum arbitrio reliquisse, qui volunt ex mutuo consensu a propriis vxoribus abstinere, nec, ut quidam episcopi urgebant, hac de re legem ferre voluisse; in actis concilii Nicaeni,

cap. 3. p. 170. Quae cum posita in aprico sint, mirum omnino, quosdam Romanensium contendere, in concilio hocce Nicaeno caelibatum clericorum sancitum esse. Prouocare equidem solent ad *canon. 7.* Verum ibi non de legitima vxore, sed de mulieribus εὐσεβῶς καὶ, *subintroducitis*, sermo est. Verba canonis haec sunt: *Vetuit magna synodus omnino, ne liceat episcopo, nec presbytero, nec diacono, nec ulli penitus eorum, qui sunt in clero, εὐσεβῶς καὶ εἰσεν, introducam habere mulierem, praeterquam utique matrem, vel sororem, vel amitam, vel eas solas personas, quae omnem suspicionem effugiant.* Nimirum per mulieres εὐσεβῶς καὶ, seu *subintroducitas*, designantur mulieres extraneae, hoc est, non cognatae, quas episcopi, alique clerici, ministerii domestici causa secum habebant. Sic Paulum Samosatensem eiusmodi feminas secum habuisse, & presbyteris ac diaconis, ut eos sibi obnoxios haberet, permisisse, ex epistola concilii Antiocheni discimus, apud EUSEBIUM, *hisor. eccles. lib. 7. cap. 30.* Cum vero nonnulli hisce mulieribus ad libidinem abuterentur, ideo in concilio Nicaeno prohibentur. Quod adeo de vxoribus, quas legitimo matrimonio clerici sibi iunxerant, intelligi nequit. Lectu digna sunt, quae de mulieribus εὐσεβῶς καὶ traduntur, *obseruat. Mallens. tom. 6. obseruat. 25. pag. 231. seq.* Fuerunt nihilo secius, qui omni conatu id agerent, ut caelibatus legem introducerent; quos inter Eustachius commemorandus, qui in Armenia, Paphlagonia, Ponto, aliisque locis, eiusmodi quid tentauit; cuius tamen ausus rursus irritos reddidit concilium Gangrense. Tandem sub finem saeculi IV. SIRICIVS, Romanus episcopus, in Romana ecclesia clericorum matrimonia prohibuit, quod & sequenti saeculo V. fecit INNOCENTIVS I. Hoc ex ipsis Romanensibus agnoscit DE MARGA, quod in concilio Nicaeno tentatum fuerat, ratione tempo-

rum suadente, Siricium in necessitatem ver-
tisse, dicens, & consuetudini vires legis ad-
didisse, poenis in contentores inscriptis, sedis
suae auctoritate; de concord. sacerdot. &
imper. lib. 1. cap. 8. p. m. 46. Cum autem
difficulus admodum res ista procederet,
qui sequuti sunt pontifices, id sibi datum
crediderunt, vt omnes ad legis istius obse-
quium perducerent, quod citius apud alios,
apud alios tardius obtinuerunt. Graeci
namque omnino hocce in se recipere iu-
gum recusarunt, Germani autem, non nisi
post tempora Hildebrandi, seu Gregorii
VII, vt illud reciperent, adduci potuerunt.
Nec desuerunt vnam, qui contradice-
rent, & tyrannidi haec fortiter se opponere-
rent, vt deinceps exponemus.

Atque haec quidem, quae hactenus com-
memorauimus, documento esse poterunt,
quo pacto errores de matrimonio in Ro-
mana ecclesia exorti atque propagati sint.
Addi nunc etiam aliquid de graduum con-
sanguinitatis & adinitatis prohibitione, le-
gum diuinarum limites, in ecclesia Roma-
na, excedente, eiusque origine, prog. essu,
caussis, posset; sed cum hisce nunc diutius
immorari non liceat, consulendi auctores,
qui in hisce lucem haud contemnendam
dabunt, CHEMNITIVS, in examine conc. Trid.
part. 2. l. 14. p. 598. ZIEGLERVS, in adnotatio-
nib. ad Lancelotti infl. iur. can. ad l. 2. tit. 13.
p. m. 9. I. DEDEGLERVS, in anatome conc.
Trid. ad sess. 24. qu. 2. & 3. p. 984. seq.

Adeos, vt nunc progrediamur, qui in al-
tera classe constituti sunt, ingens in veteri
ecclesia sese offert haeticorum turba, quia
recto hic discesserunt tramite. Quorum
non nulli quidem ex continentiae & castita-
tis, quod prae se tulerunt studio, eo vsque
progressi sunt, vt coniugia prorsus reiice-
rent, quorsum Tatiani adsectae, seu Encra-
tita, referendi sunt, de quibus antea dictum;
alii autem idem fecerunt, quod libidinibus
suis, prauisque cupiditatibus, nec finem nec
modum statuere vellent. Atque de hisce
cum nobis nunc agendum sit, & Simonia-

ni, & Nicolaitae, & Carpocratiani, & alii,
qui sub Gnosticorum nomine mores im-
purissimos texerunt, aduocandi essent. De
Basilidis & Carpocratis sectatoribus IRE-
NAEVS: *Alii rursus a Basilide & Carpocrate
occasione accipientes, indifferentes coitus &
multas nuptias induxerunt &c. l. 1. c. 32.* Vbi
quod dicit, eos multas nuptias induxisse, de
diuortiorum licentia videtur capiendum
esse. De Saturnini & Marcionis sectatori-
bus idem IRENAEVS, cap. praecedenti 30. ita
loquitur: *A Saturnino & Marcione, qui vo-
cantur continentes, abstinentiam a nuptiis
adnuuntiauerunt, frustrantes antiquam pla-
sinationem Dei, & oblique accusantes eum,
qui & masculum & feminam ad generatio-
nem hominum fecit.* Ceterum nimirum est,
Saturninianos aequae ac Marcionitas matri-
monia reiecis-
se, quod IRENAEVS diserte
tradit. Quam causa induci, aut si ma-
vis, quam *πορφύρα* vti fuerint, non aequae
liquet. IRENAEVS namque eos in continen-
tium, siue encratitarum, numerum refert, &
eorum placita cum Tatiani erroribus con-
fert, de quo & mox subiicit: *nuptias autem
corruptelas & fornicationes similiter vt Mar-
cion & Saturninus dicit.* Hinc ergo collig-
as, ex continentiae & castitatis studio eos
coniugia spreuisse, saltem hoc simulasse; vt
adeo primae, de qua antea loquuti sumus,
classi adscribendi videantur. Sed de Saturni-
nianiis, vt aliter fere sentiam, AVGVSTINVS
efficit, quippe equi de Saturnino dicit, quod
*turpitudinem Simonianam in Syria confir-
masse perbibeatur, de haeres. l. 3.* Simon-
iani autem adeo nullum aut continentiae,
aut castitatis prae se ferebant studium, vt in
omne potius libere se dare in impuritatis ge-
nus. Cum Marcionitis, ut in aliis, ita & hac
in re consentiebant Manichaei, quod, ma-
trimoniū aut plane non, aut tantum libidi-
nis explendae causa, ineunda, docerent.
Nimirum nuptias & vteros tumentes exse-
crati, coniugia hominum, vincula & sponta-
neos carceres vocabant, existimantes, libe-
rius extra matrimonium se omni libidinum
generi

generi indulgere posse; quodli vero quis vxorem ducere veller, non sobolis procreandae, sed voluptatis, & libidinis caussi id faciendum, autumabant. Constat hoc ex AVGVSTINO, cui mores sententiaeque Manichaeorum satis perspectae fuerunt, *l. 19. contra Faustum, c. 26.* aliisque locis. Eratque etiam haec impietas illorum systemati satis consentanea, quod idem Hipponensium praefatus ita exprimit: *Esti vtuntur coniugibus, conceptum tamen generationemque deuitant, ne diuina substantia, quae in eos per alimenta ingreditur, vinculis carnis ligetur in prole;* de haeresibus, *c. 46.* De apostolicis, Adamitis, aliisque haereticis, qui itidem matrimonia reiecit dicuntur, conferre iuvabit HILDEBRANDVM, de nuptiis veterum christianorum, *num. 3.* Exlinctam tandem ista veterum haereticorum colluie, archior in viraque ecclesia, tum orientali, tum occidentali circa matrimonia introducta est disciplina, adeo, vt si quis talia resciscere dogmata, aut polygamiam, vel diuortiorum licentiam defendere voluisset, id nequam impune fuisset facturus. Mox tamen in oriente exstiterit turpissimus ille impostor MVHAMMED, qui, vt nouam, quam commentus erat, religionem, genio orientis gentium, ad libidinem pronissimarum, attemperaret, eoque plures ad partes suas pertraheret, & polygamiam, & diuortiorum suus concessit licentiam. Legenda, quae ex ipso alcorano hac de re adfert MARRACCIUS, in *prologo ad refutationem alcorani, part. 4. cap. 20. & 21. p. 318. seq.* In occidente autem cum post resciscitatas bonas litteras, & ecclesiae institutam

emendationem, maior sentiendi, & placita sua publice proferendi, daretur libertas; hacce nonnulli ita abusi sunt, vt mox polygamiam, mox diuortiorum licentiam, mox alia, diuinæ matrimonii institutioni repugnantia, defenderent. Et inter polygamiae quidem propugnatores ipsimet anabaptistae, sed veteres illi, seu Monasterienses, haud vltimum locum tenent, quibus mox alii accesserunt, quos ordine enumeravi in *instit. theol. moral. part. 2. ad cap. 3. sect. 6. §. 9.* Addenda, quae supra ad §. 32. huius capitis dicta sunt. Nec defuerunt, qui diuortiorum licentiam reuocare conati sunt, ea ex aliis quoque causis, quam adulterio & malitiosa desertione locum habere, contententes; quos inter MILTONVS eminet, ob mores etiam asperos & non tolerabiles vxorem dimitti posse, adferens; de quo legenda, quae BAEIVS tradit, in *diction. hislor. critic. voce Miltonus*, &, quae PVFENDORFVS contra eum disputat, de *iure naturae & gentium, lib. 6. cap. 1.* Exstiterunt vero & alii, qui laxioribus limitibus diuortia circumferberent, vti ex iis patet, quae BRVKNERS adfert, in *decisionib. iuris matrimon. cap. 17. seq.* Iungenda BOEHMERI *dissert. de iure principis euangel. circa diuortia*, in cuius cap. 1. fata doctrinae huius exponuntur; itemque, quae LANGIVS de hocce argumento discit, in *tract. de nuptiis & diuortiis, cap. 6. pag. 134. seq.* Quae de concubinato nostra aetate sint certamina, nemo ignorat; nec vt ea enarremus, nostri permittit instituti ratio.

§. XLVII. Nec ita in hisce omnibus derelicta fuit veritas, quin existerent, qui mediam, ceu tutissimam, viam ingrederentur, doctorumque ecclesiae & munus, & potestatem, limitibus iustis circumferberent; * magistratui, quae illi tribui debebant, tribuenda contenderent; ** legesque matrimoniales ita custodiendas docerent, vt nec archiori, quam Deus ipse fecerat; vinculo mortales confringerent, nec petulantiae illorum, qui cuncta, quae volunt, sibi licere putant, quidquam concederent. **

* Non sane poterat illud episcoporum, iam in veteri quoque ecclesia, contra disciplinam serva-oris nostri, contra doctrinam apostolorum, speciatim contra monitum ipsius Petri, 1. ep. V, 3. imperium aliquod sibi vindicantium, institutum, probari omnibus. Et falsam quidem istam persuasionem, cui episcopale imperium, & ipse papatus innitur, ecclesiani statum aliquem independentem, seu rem publicam esse, plurimis improbatam; veramque contra sententiam, ecclesiam inuisibilem, seu vere credentium, cum Christo, cœu capite, vera fide coniunctorum, coetum, proprie sic dictam ecclesiam, regnumque Christi esse, ab iis assertam & propugnatum, ad cap. præcedentis §. 27. evidentissimis testimoniis demonstravimus. Nec deerant, qui ambitioni episcoporum, hoc modo se in dies magis magisque exferrent, se opponerent, eamque redarguerent. Solent inter quarti sæculi hæreticos Audiani, siue Andæani, referri, quod libere illum episcoporum fastum reprehenderint, & ab ecclesia se separauerint, cum illum ferre non possent. EPIPHANIVS tamen, schismaticis potius, quam hæreticis eos aduenerandos, censet; quod & AVGVSTINO observatum, de hæresibus, cap. 50. Quodsi nihil aliud docuissent, (tribui namque illis & alij errores solent) inter testes potius veritatis referendi essent. Sed ipsum de iis audire iuvat EPIPHANIVM: Huius scilicet conditor fuit Audius sub tempora, quando aduersus hunc, collecta episcoporum synodus est, a quibus est ille damnatus. Sed Audius e Mesopotamia oriundus domi clarus inprimis fuit, propter & vitæ integritatem, & diuinæ fidei zelum & ardorem. Qui cum sæpe nonnulla videret, quæ in ecclesiis perperam geruntur, episcopos ac presbyteros coram identidem ac redarguere non verebatur, & idem idem monere, οὐ χρεὶ ταῦτα ὁρῶς γινέσθαι, οὐκ ὀφείλα ταῦτα ὄντας πράττεσθαι, non debent hæc isto modo fieri, non ita hæc

administrare conuenit. Hæc, tamquam veritatis anans, ac cetera id genus usurpare solebat, quæ exquisitæ probitatis hominibus familiaria sunt, qui ob egregium pietatis studium, summam in loquendo libertatem adhibent; hæres. 70. p. m. 811. §12. Ea ergo ratione, cum Audius auaritiam, luxum, aliaque episcoporum vitia libere perstringeret; ab his rursus inuicem in modum vexatus est, ut tandem, cum ista diutius ferre non posset, & de episcoporum emendatione desperaret, ab ecclesiae communione discederet, ut idem EPIPHANIVS l. c. auctor est. Quod de Audiani commemorauimus, idem & de Aërianis, saltem ad hocce caput quod attinet, existimandum, eos non tam inter hæreticos, quam testes veritatis, referendos esse. Quodsi verum est, eos Arianorum etiam infectos fuisse erroribus, pro hæreticis habendos, dubio caret. Sed quidquid de reliquis illorum erroribus sit, de episcopis ita statuiebant, eos presbyteris minime esse præferendos. Dicebat, (Aërius) inquit AVGVSTINVS, presbyterum ab episcopo nulla differentia debere discerni; de hæresibus, cap. 53. Antea dixerat: Aëriani ab Aërio quodam sunt nominati, qui cum esset presbyter, docuisse fertur, quod episcopus non potest ordinare. Sed plenius Aërii sententiam exprimit EPIPHANIVS, quippe apud quem ita loquitur: Quanam in re presbytero episcopus antecellit? Nullum inter utrumque discrimen est. Est enim amborum vnus ordo, par & idem honor & dignitas. Manus imponit episcopus; idem facit & presbyter: baptizat episcopus; idem facit & presbyter. Diuinum omnem cultum administrat episcopus; non minus id facit presbyter. Episcopus in throno sedet; sedet & presbyter; hæresi LXXV. p. m. 906. Quæ si ita capiamus, quod iure diuino nullum inter episcopos ac presbyteros intercedat discrimen, recte se habent, nec ideo hæreseos nota inuri Aërio debuit. Nec adeo aegre ferimus, quod BELLARMI-

NVS, *lib. 4. de ecclef. cap. 9.* Lutheranos idem, quod Aërian, statuere, adserit. Si enim ideo pro hæreticis habendi essemus, adnumerandi iisdem forent CLEMENS ROMANUS, IRENAEVS, THEODORETVS, HIERONYMVS, alique ecclesiae patres, quos idem docuisse supra ad §. 17. huius capitis, obseruauimus. MEDINA equidem, vt ibidem iam monuimus, Hieronymum, aliosque ecclesiae patres, Aërianæ arguere hæreseos non dubitat, eo, quod episcoporum & presbyterorum agnouerint aequalitatem; sed hanc eius sententiam ipsernet BELLARMINVS *valde inconsideratam* vocat, *lib. 1. de clericis, cap. 15.* Sunt, qui inter Aërii & Hieronymi, aliorumque patrum sententiam, hoc discrimen intercessisse, arbitrantur, quod ille morem veterum ecclesiae, quo inaequalitas quaedam inter presbyteros & episcopos introducta erat, reuocandum censeret, cum hi contra eum retinendum & tolerandum putauerint; itemque, quod ille contenderit, grauiter peccasse ecclesiam, inaequalitatem aut introducendo aut adprobando, quae rursus his minime tribui sententia possit. Ita HILDEBRANDVS, in *discussione hærescon Aërii, quas protestantibus pontificii impingunt; §. XIII.* Quodli vel maxime admittatur, fatendum tamen, in eo, quod caput causæ est, eos contentisse, discrimen inter presbyteros & episcopos iure diuino nullum intercedere. Vnde & sponte fuit, ab ecclesia illud abrogari posse, si eius vtilitas, aut causa quaedam prægnans, hoc postuleret.

Vt autem præter Aërianos, HIERONYMVS, alique ecclesiae doctores orthodoxi, inaequalitatem illam episcoporum iuris diuini esse, negabant; ita & alii, imperium, seu iurisdictionem episcopis neuiquam conuenire, agnoscebant, atque palam testabantur. Præcipuum inter hos locum tenet IO. CHRYSOSTOMVS, cuius quæ hæc de re extant verba, *lib. 2. de sacerdotio, p. m. 49.* edit. HVGUES,

quæ Contabrigiæ an. 1710. prodiiit, legisse, poenitebit neminem. Idem & alibi CHRYSOSTOMVS, & alii quoque ecclesiae veteris doctores tradunt, & inculcant. Nec aliter sentire possunt, qui scripturæ sacrae ductum sequuntur, quæ tam sollicitè imperantium, docentiumque, seu episcoporum munus distinguit. Licet vero ipsorum imperatorum nimia indulgentia, potestas & iurisdicção episcopalis maxima incrementa ceperit; non tamen semper eos suis ita defuisse paribus, vt non aliquando de potestate episcoporum, arctioribus limitibus circumscribenda, cogitarent, Valentiniani III. imperatoris exemplum, omnibus satis notum, testatur. Sic &, quanta sub Carolo magno imperatore, ad dignitatem potestatemque episcoporum in Gallia & Germania facta sit accessio, constat; sed eundem nihilo secius imperatorem, reseruata sibi suprema in rebus ecclesiasticis potestate, neuiquam permisisse, vt se ipsius imperio prorsus subtraherent; nemini, nisi qui historicorum istius ætatis monumenta nunquam legit, ignotum est. Etenim, vt alia taceam, imperatorem huncce quotannis quosdam ex ordine clericali & laico misisse, qui in vitam, moresque episcoporum, abbatum, abbatissarum, inquirerent, FLODOARDVS auctor est, *lib. 2. histor. Remens. cap. 18.* Addenda, quæ de potestate, quæm Carolus in rebus ecclesiasticis sibi vindicauit, ex instituto disserit BOICLERVS, de *rebus sæculi a Christo nato §. 10. p. 36. seq.* Quantum vis autem deinceps & Romanorum pontificum tyrannis, & episcoporum inuicem, ad summum fastigium peruenierit, vt nemini impune eidem se opponere liceret; ipsa nihilo secius rei istius indignitas aliquando nonnullis veritatis testimoniis extorsit. Hoc vel ipsius BERNHARDI exemplo comprobari potest, cuius dignissima sunt, quæ ab omnibus leguntur, verba, quibus docet, quæ imperantium sunt, minime conuenire episcopis. Ex instituto hoc agit *lib. 1.*

de consideratione ad Eugenium, cap. 6. p. m. 417. edit. 10. MABILLONII; conferenda & quae eiusdem operis lib. 2. cap. 5. p. 425. alibi que, occurrunt.

Cum tandem mysterium iniquitatis sensim reuelaretur, plurimique existerent, qui artes tyrannicas Romanorum pontificum, ipsorumque episcoporum, introspecerent; querelae etiam subinde grauissimae auditaе sunt, de potestate episcopali, & quod ex doctoribus, quales episcopi esse debebant, facti sint principes, rerumque domini. Pertinent huc, quae iam ad §. praecedentem ex FLAGII catalogo testium veritatis obseruauimus; quibus addenda, quae beatus GERHARDVS noster collegit in confessione catholica, lib. 2. part. 2. artic. 6. cap. 6. p. 853. seq. vbi de officio clericorum ex instituto agit. Sed maximum hisce querelis, ac veritatis testimoniis, additum pondus est, per felicem ecclesiae emendationem, opera beati LVTHERI nostri susceptam. Tum enim ad pristinos terminos reuocatum fuit episcopale munus, atque offensum, illud non imperando, sed docendo, & sacramenta secundum diuinam institutionem administrando, absolui. Sic autem sentiunt, (ita suo & suorum nomine loquuntur pii confessores) potestatem clauium, seu potestatem episcoporum, iuxta euangelium, potestatem esse, seu mandatum Dei, praedicandi euangelii, remittendi & retinendi peccata, & administrandi sacramenta; in August. confess. artic. 7. abus. p. 37. conf. & apolog. August. confess. artic. 14. p. 292. seq. item artic. Smalcald. p. 351. seq. Ex eo tempore, quo acrius de officio & potestate episcoporum disputatum fuit, Romanensium sententiam in quibusdam tuentibus hierarchicis in Anglia, eo facpius propugnata & defensa fuit & in hoc capite veritas, luceque tam clara perfusa, vt nulla eam temere obscurare queat caligo. Atque ita quidem illis obuiam itum est, qui ministerium ecclesiasticum ultra, quam decet, euehant, & ex docentibus iuperantes

faciunt. Illorum vero error, qui illud nimis deprimunt, aut plane reiiiciunt, unquam tot propugnatores habuit, quin longe plures eidem se opponerent. Sic Montanistas, Nouatianos, Donatistas, Messalianos, & reliquos eiusdem generis, magno consensu in veteri ecclesia damnatos atque improbatos, constat. Pari ratione, quotquot tum ex nostratibus, tum reformatae ecclesiae doctoribus, contra anabaptistas, Quakeros, similesque fanaticos, scripserunt, & huncce illorum errorem, saltem principia, ex quibus fluit, resellunt atque profligant.

** Illorum, qui summorum imperantium potestatem eo vsque extendunt, vt, eos omnia pro lubitu, & sui tantum commodi causa, agere, religionem etiam, seu rationem colendi Deum, prout illis visum, praescribere posse, quam ciues omnes debeant amplecti & sequi, adferant, sententia tam absconsa est, tamque ab omni ratione aliena, vt non tantum totius ecclesiae christianae, sed vniuersi generis humani voce & consensu damnetur & reiciatur; vt adeo non necesse sit, testimonia illorum, qui hancce impietatem execrati sunt, colligere, aut adferre. Licet vero etiam imperans summus eo vsque non progrediat; non temere tamen & id sibi sumere debet, vt ipsemet in dogmatibus fidei aliquid definiat; quin potius doctores audiat, & vt ea, qua decet, ratione, veritas ab iis, qui ad hoc idonei sunt, inuestigetur, curet. Hoc primi ecclesiae christianae imperatores, Constantinus magnus, Theodosius, alique, exemplo suo conprobauerunt; hoc patres vserunt, & diligenter inculcarunt. Multa huc spectantia collegit IO. HUGHES, in dissertationibus praemialibus, quas CHRYSOSTOMI libris 6. de sacerdotio, a se editis, praemisit, p. 91. seq. quamuis auctor iste, vtpote episcopali in Anglia partibus addictus, summorum imperantium potestatem archioribus, quam decet, limitibus includat. Non itaque est, vt copiose demon-

demonstremus, veteres doctores illorum improbasse sententiam, qui, cogi homines ab imperantibus, ad religionem quamdam amplectendam, posse, aut imperantibus fas esse, in dissidentes quosvis ferro & igne facuire, contendunt. Certe gentilium imperatorum institutum, quo erga christianos ita se gerebant, a christianis ipsis laudatum aut adprobatum fuisse, nemo dixerit. Tot apologiae pro christianis, a viris doctissimis, iustino martyre, ATHE-NAGORA, TERTVLIIANO, INVTIO FELICE, aliisque conscriptae, secus se rem habere, abunde testantur. Testantur idem, quae patres de Iuliano apostata pronuntiarunt, quem itidem christianos mirum in modum vexasse, constat, quamuis astutiam crudelitati iungeret. Vel vnicum GREGORIVM Nazianzenum hac de re legere iuabit, cuius duae exstant inuectivae in Iulianum, tom. 1. oper. p. 49. seq.

Neque gentilium modo imperatorum, in christianos saeuientium, crudelitatem veteres improbant; sed subinde etiam generatim protestantur, a religione vim omnem atque coactionem abesse debere. Ita TERTVLIIANVS: *Videte, ne & hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem diuinitatis, vt non liceat mihi colere quem velim, sed cogar colere, quem nolim. Nemo se ab inuito coli volet, ne homo quidem; apostolet. cap. 24. p. m. 26. Et iterum: Quoniam autem facile iniquum videretur, liberos homines iniunctos vrgeri ad sacrificandum, nam & alias diuiniae rei factundae libens animus inducitur, certe ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos vltro sui causa placare deberet; cap. 28. p. 29. Rursus alibi: Humani iuris & naturalis potestatis est vnicuique, quod putauerit, colere; nec alii obest aut prodest alterius religio. Sed nec religionis est, cogere religionem, quae sponte suscipi debeat, non vi; cum & hostiae ab animo libenti exposcuntur. Ita & si nos compuleritis ad sacrifici-*

UVD. TH. DOGMAT.

candum, nihil praestabitis diis vestris, ab inuitis enim sacrificia non desiderabunt, nisi contentiosi sunt; contentiosus autem Deus non est; ad Scapulam, cap. 2. p. m. 83. Similia & ex CYPRIANO adferre possem, itemque ex LACTANTIO, qui lib. 5. cap. 19. p. m. Cop. seqq. ex instituto, & quidem more suo eleganter hoc argumentum tractat. Non est opus, inquit inter alia, vi & iniuria; quia religio cogi non potest; verbis potius, quam verberibus res agenda est, vt sit voluntas. Disstringant aciem ingeniorum suorum; si ratio eorum vera est, adferatur; parati sumus audire, si doceant. Tacentibus certe nihil credimus, sicut ne saecientibus quidem cedimus. Imitentur nos, aut rationem rei totius exponant. Nos enim non illicimus, vt ipsi obieciunt, sed docemus, probamus, ostendimus. Itaque nemo a nobis retinetur inuitus. Inutilis est enim Deo, qui deuotione ac fide caret. Et tamen nemo discedit, ipsa veritate retinente; p. 612. Et quibusdam interieciis: Sciunt igitur vel ex hoc ipso, quantum intersit inter verum & falsum, quando ipsi, cum sint eloquentes, persuadere non possunt, imperiti ac rudes possunt, quia res ipsa, ac veritas loquitur. Quid ergo saeuimus, vt stultitiam suam, dum minuire volunt, auceant? Longe diuersa sunt, carnificina & pietas; nec potest aut veritas cum vi, aut iustitia cum crudelitate coniungi; p. 614. Cumque deinceps obiectionem ethnicorum proposuisset: defendenda sunt suscepta publice sacra, respondet: O quam inbonesta voluntate miseri errant! Sentiant enim, nihil esse in rebus humanis religione praestantius, eamque summa vi oportere defendi, sed vt in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim religio est, non occidendo, sed monendo: non saecritia, sed patientia: non scelere, sed fide: illa enim malorum sunt, haec bonorum. Et necesse est, bonum in religione versari, non malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere velis, iam non defendetur illa, sed polluetur, atque violabi-

Dddd dddd

tur.

tur. Nihil enim est tam voluntarium, quam religio: in qua, si animus sacrificantis aversus est, iam sublata, iam nulla est. Recta igitur ratio est, ut religionem patientia, vel morte defendas, in qua fides conservata, & ipsi Deo grata est, & religioni addit auctoritatem; p. 615, 616. Hisce adhuc ATHANASII, HILARI, AMBROSII, aliorumque testimonia LIMBORCHIVS addit, in *bislor. inquisit. lib. 1. cap. 5. p. 16. seq.* qui & *cap. 6.* speciatim de AYGUSTINO agit. Et ad huncce quidem quod attinet Hipponensium praefulem, is in prioribus scriptis suis vim omnem in religionis causa damnauit; deinceps vero, cum acres & diuturnae illi cum Donatistis intercessissent contentiones, suam ita mutauit sententiam, ut non omnem vim, & coactionem improbareret, modo non ad mortem vsque progrediretur; immo tandem, poenas, quae ipem resipiscendae non praescinderent, hoc est, quas cumque, sola morte excepta, non tantum non improbauit, sed & infligendas docuit, ut hac ratione territi ad veram doctrinam amplectendam compellerentur. Hancce mentem suam passim prodit, cum primis autem copiose, & data opera hanc sententiam tueretur in *epistola ad Vincentium*, quae est 13; secundum recentiorum dispositionem *tom. 2. oper. p. m. 174. seq.* PHILIPPVS LIMBORCHIVS, cum fule admodum loca Augustini, quae huc faciunt, recitasset, tandem addit: *Haec est illa Augustini tantopere depravata mansuetudo, quod apud praefules intercesserit, ne poena mortis Donatistae adficeretur: interim quaecumque alia supplicia, sola morte excepta, exsiliis, aduocacione facultatis testamentum condendi, aut paternam aduocandi hereditatem, ex alterius donatione quidquam percipiendi, cum aliis contrahendi, seu emendi & vendendi, & quae his sunt similia, non tantum adprobauit eis infligi, sed & ipse eos ad praefules detulit, ut, si in opinionibus suis persistant, illis suppliciis puniantur; l.c. p. 26.* Et sane negari nequit, veteris ecclesiae do-

ctores non semper sibi hac in re constitisse. Cum aut ethnici, aut Ariani, magistratum auctoritate, ad opprimendos catholicos, seu orthodoxos, abutchantur, acriter contendebant, vim omnem ac coactionem a religione abesse debere; cum ipsi contra fauentes sibi habebant fummos imperantes, illorum non dubitabant adhibere operam, non tantum ad ethnicos, sed Arianos etiam, & Donatistas, aliosque haereticos coercendos; simulque, si non doctrina, quamquam interdum id quoque, certe exemplo ostendebant, non omnem vim & coactionem in causa religionis sibi displicere. Varia hoc testantur imperatorum contra Arianos, Donatistas, aliosque haereticos edicta. Idque & deinceps saepius humanae imbecillitatis vicio contigit, ut vim omnem atque coactionem derestarentur, qui in certaminibus, circa religionem exortis, inferiores erant; mox tamen, cum ad tantam potentiam exsurrexissent, ut ipsimet opprimere dissentientes possent, sententiam mutarent.

Cum ergo inter ipsos patres, seu veteris ecclesiae doctores, non deessent, quibus violenta ista cum dissentientibus agendi ratio placebat; mirum non est, Romanos pontifices eandem deinceps ingressos esse viam. Quoque sublimius potentiae consequuti sunt fastigium, ut ipsos reges ac imperatores sibi obnoxios, & ad nutum paratos haberent; eo facilius illis erat, quacuis crudelitatis exempla, in omnes, qui ipsorum se submittere nolebant scitis, statuere. Quorum ea spectant, quae iam ad §. praecedentem obseruauimus. Quotquot vero istam ecclesiae Romanae vim & tyrannidem ad hodiernum vsque diem experti sunt, quorum profecto haud pauci sunt; tot etiam habemus veritatis testes, qui alta velut voce clamitant, iniquum prorsus & iniustum esse, religionem quae liberrima esse debebat, per vim hominibus obrudere, & pro argumentis ac rationibus, igne & gladio animos conuincere velle.

velle. Disputatum equidem etiam quandoque inter eos, qui a Romanae ecclesiae communione discesserunt, fuit, quo vsque imperantium summorum circa haereticos potestas progredi queat? Sed si qui eam, ultra quam par est, extenderunt, semper tamen exstiterunt, qui se iis opponerent, iustisq; hance summorum imperantium potestatem limitibus circumscriberent. Quod cum notum satis sit, vt copiosius edisseramus, necesse non est.

Quemadmodum autem numquam non fuerunt, qui summorum imperantium potestatem intra limites, a Deo ipso, & recta ratione, constitutos, coercendam contenderent, atque docerent; ita rursus vera sanaque doctrina, de obedientia, magistratibus in rebus licitis praestanda, semper itidem in ecclesia christiana conseruata & propagata fuit. Inter calumnias equidem, quibus ethnici veteres christianos inuisos reddere adnabantur, haud vltimum locum tenebat, quod factiones, coniurationes, immo crimen laesae maiestatis, illis exprobrare non dubitabant. Verum impudentissimum illud mendacium, non solum verbis, sed & ipso facto a se depellebant veteres. Tantum enim abest, vt vquam quid contra magistratum moliti sint, vt potius in conuentibus suis, expansionis manibus, nudoque capite, imperatoribus precarentur *vitam prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum*, vt TERTULLIANVS auctor est, *apolog. cap. 30.* qui & in sequentibus plura supeditabit. Conferenda, quae beatus KOTHOLOVS contra hance gentilium calumniam disserit, in *pagano obtrectatore, lib. 3. cap. 6. & 7. p. 518. seq.* Immo etiam eo tempore, cum iam in tantum numerum excreuissent christiani, vt vim vi repellere, aut magistratui se opponere potuissent; durissima tamen quacuis pati, quam imperantium violare sanctitatem, maluerunt. Legenda, quae hac de re

GROTIUS erudite docet, de *iure belli & pacis, lib. 2. cap. 4. §. 5. & de imperio summorum imperantium circa sacra, cap. 3. num. 14.* Exempla equidem quaedam in contrarium adfert VLONDELLVS; ad vltimum GROTII locum, p. 34. Sed quid ad ea respondendum sit, ostendit ZIEGLERVS, ad locum priorem GROTII, seu de *iure belli & pac. lib. 1. cap. 4. §. 5.* Si qui autem inter haereticos veteres talia docerent, quae in contemptum magistratus, vel ad potestatem eius aut imminuendam, aut si fieri posset, tollendam penitus, cedere videbantur; iis fortiter doctores catholici se opponebant. Quod vel Donatistarum exemplo patet, quos vt in aliis, ita in iis quoque, quae contra magistratum tenere & inconsiderate dixerant, AVGVSTINVS reprehendisse & refutasse, ad §. praecedentem iam obseruauimus. Qua ratione recentiori aetate, anabaptistis, aliisque, aut contra magistratum insurgentibus, aut officia eiusmodi, sine quibus vita ciuili sibi non constat, reiicientibus, tum ab aliis, tum & maxime a nostrae ecclesiae doctoribus, scriptis variis obuiam itum sit, cum neminem fugiat, vt pluribus commemoremus, necesse non est.

Ad Romanos autem pontifices, ceterosque eiusdem ecclesiae episcopos, quod attinet, qui certatim hoc egerunt, vt summos imperantes sibi subicerent, saltem ius circa sacra illis eriperent; reluctantes haud raro, acriterque resistentes experti sunt imperatores germanicos, aliosque reges & principes. Et certamina quidem ista, quae imperatoribus nostris germanicis, cum pontificibus imperii sui ecclesiastici limites vltius semper extendere cupientibus, intercesserunt, ex historiarum monumentis nota satis sunt, & in compendio in HEIDEGGERI *historia papatus*, aliisque eiusdem generis scriptis, legi possunt. Nec imperii nostri principes ita sibi desuerunt, vt ius

circa sacra prorsus ab episcopis sibi eripi paterentur; quin subinde eos illud ante ecclesiae reformationem, sibi vindicasse, variis documentis comprobari potest, & re ipsa etiam comprobauit REINHARDVS, in *meditationibus de iure principum Germaniae, cumprimis Saxoniae, circa sacra, ante tempora reformationis exercito &c.* Ipsa vero, quae deinceps sequuta est ecclesiae emendatio, summis imperantibus, saltem illis, qui hocce beneficium acceptare voluerunt, maximopere profuit, dum per eam non tantum a iugo Romanorum pontificum liberati, sed potestas etiam auctoritasque, quam leges diuinae illis tribuunt, postliminio velut redelita atque restituta fuit. Legenda hic BEBELII dissertatio, de *beneficiis magistratui politico beati Lutheri ministerio exhibitis*. Non minus vero & placita Romanensium, imperantibus noxia, aut tranquillitati publicae aduersa, profligata sunt & explosa; veraque, de magistratus potestate, doctrina, secundum sacram litterarum ductum, ita adserta & stabilita est, ut imperantium summorum securitati quam rectissime consuleretur. Ex institutio hoc sibi probandum fumsit MAIVS, in *interesse principum circa religionem euangelicam*, cumprimis *cap. 4.* Iungenda vero, quae ipsemet hac de re dixi in *dissertat. de concordia religionis christianae statusque ciuilis*, *cap. 5. p. 168. seq.* Si qui ex aliis, qui a Romanae ecclesiae communionem discesserunt, magistratus potestatem, praefertim in sacris, arduioribus, quam decet, limitibus, circumscribere voluerunt, iis mox alii se opposuerunt; vti ex iis constat, quae iam ad *§. praecedentem* monuimus.

*** Quantumuis non vna ratione veritas doctrinae de matrimonio corrupta sit, miscece nihilo secius fuit conseruata; cum semper exstiterint, qui ad alterutrum extremum descedentibus se opponerent. In veteri ecclesia non fuisse, qui

matrimonium pro sacramento, proprie sic dicto, haberent, ut probemus, necesse non est, cum ex origine erroris huius supra indicata, apertum sit, doctrinam istam veteribus plane fuisse ignotam. Et licet AMBROSIVS, AVGVSTINVS, CHRYSOSTOMVS, matrimonium quandoque sacramentum adpellit; id tamen de sacramento, proprie sic dicto, neutiquam intelligendum, ibidem iam docuimus. Detecto hinc & profligato, de septem sacramentorum numero, errore, ista simul, de matrimoniali sacramento, proscripta & reiecta est sententia; frustra ad eius defensionem concurrentibus Romanensibus. Nec defuerunt, qui doctrinam de matrimonio, in protestantium scholis, & tribunalibus sacris, a reliquiis erroris istius purgare adgressi sunt: nonnulla forte ex hocce fonte arcescentes, quae aliunde erant deriuanda. Sed haec, cum vltiori confirmatione non indigeant, id potius obseruamus, licet nonnulli veteris ecclesiae doctores caelibatum multis modis matrimonio praetulerint, nec modum hac in re, ut decebat, tenuerint; fuisse vicissim, qui praecclare & honorifice de matrimonio sentirent, sanctitatis laudem illis, qui in eo, secundum ordinem, a Deo praescriptum, degant, neutiquam denegantes. Testimonia, quibus hoc probari queat, adfert HILDEBRANDVS, in libello, supra iam commendato, de *nuptiis veterum christianorum*, vbi & ostendit, nec secundas nuptias quibusdam veterum displicuisse. Commemorandus vero hic cumprimis est IOVINIANVS; quippe qui, dum matrimonium contra eos, qui caelibatum virginitatemque immodicis laudibus euehebant, defendebat, omnino in haeticorum numerum relatus est. Sententiam eius ita refert AVGVSTINVS: *Virginitatem sanctimonialium, & continentiam sexus virilis, in sanctis eligentibus caelibem vitam, coniugiorum castorum atque fidelium meritis*

adae-

adaequabat; ita ut quaedam virgines pro-
veitae iam aetatis, in vrbe Romana, ubi
baec docebat, eo audito, nupisse dicantur.
Non sane ipse vel habebat, vel habere vole-
bat uxorem, quod non propter aliquod apud
Deum maius meritum, in regno vitae per-
petuae profuturum, sed propter praesentem
prodesse necessitatem, ut homo coniugales
patiatur molestias, disputabat; de haeresib.
cap. 82. Facile hic intelligas, Ioviniani
num, illorum, qui caelibatui plus, quam
decebat, tribuebant, immo, ingens eius
apud Deum meritum esse, sibi persuade-
bant, opinione offensum, coniugii susce-
pisse defensionem. Qua in re nihil, quod
reprehendi debeat, commisit. DANÆVS,
de causa, cur pro coniugio Iovinianus
pugnauerit, disputans, ac mihi quidem,
recte inquit, alia non videtur, quam quod
viris bonis iam tum displicebant immensae
illae rerum, quae per se sunt adhaerent,
laudes, per quas in iis salutis nostrae prora &
puppis, pene neglecto Christi sanguine, con-
stituebantur, nuptiae spernebantur, & da-
mnabantur, denique operum nostrorum me-
rita, non sine aperta in Dei gratiam bla-
sphemia, inducebantur. Multorum ita-
que animos cum iam eo tempore persua-
sio ista inuassisset, eos, qui in matrimo-
nio viuant, non aequo gratos Deo esse,
quam qui caelibatui eligant; mirum
non est, Ioviniani, matrimonium caeli-
batui neuriquam postponendum conten-
dentis, institutum displicuisse plurimis.
Inter hos vero HIERONYMVS eminet, qui li-
bris duobus, magna acerbitate & vehe-
mentia, Ioviniani sententiam refutauit.
Exstant tom. 4. oper. eius part. 2. p. 144. si-
edit. 10. MARTIANAEI. Immo eo usque pro-
gressus, vel abreptus est HIERONYMVS, ut
matrimonium, ceu aliquid per se malum,
reieceret ac damnalet; indeque omnino
in suspicionem veniret, ac si Manichaeis
fauisset. Hoc ergo secum expendens AV-
GVSTINVS, cum & ipse de virginittatis prae-
stantia scribere vellet, librum de bono con-

iugali prius composuit, in quo, nuptias
multis nominibus honorabiles esse, docet,
& non tantum cum fornicatione com-
paratas, sed in se spectatas, bonas, & ab omni
peccato immunes; continentiam vero
longe esse praestantiorē; cumque olim
ad propagandum Dei populum, ex quo
Christus nasci debebat, nuptiae fuerint ne-
cessariae; noui testamenti tempore, post-
quam dictum est, qui potest capere, capiat,
non amplectendas esse; nisi ab iis, qui se
continere non valeant. Exstat liber iste
AVGVSTINI, de bono coniugali, tomo 6. ope-
rum eius, p. m. 234. sq. Haeresin hancce, ut
vocatur, Ioviniani, cito oppressam, & extin-
ctam esse, nec usque ad deceptionem, aliquo-
rum sacerdotum potuisse peruenire, idem AV-
GVSTINVS auctor est, de haeresib. c. 82. Ni-
mirum ob multitudinem & auctoritatem
illorum, qui caelibatui & virginittatem
immodicis laudibus in caelum euehebant,
nemo palam, se cum Ioviniano facere, pro-
fiteri ausus est. Clam enim haud paucos
eamdem adprobasse sententiam, ex eius-
dem Hipponensium praefulis libro de bono
coniugali, cap. 10. non obscure colligas.

Quantumvis autem ista, de caelibatus
praestantia, opinio, multorum animos fa-
scinauerat; nondum tamen eo res perdu-
cta est, ut lex quaedam, matrimonia prohi-
bens, sacri ordinis viris imponeretur. Quin
immo, cum nonnulli in concilio Nicaeno
illud tentarent, PAPHNYTIVM, virum san-
ctitatis laude clarissimum, acriter illis se
opposuisse, iam ad §. praeced. obseruavi-
mus. Gregorium porro, Gregorii Nazian-
zenipatrem, Gregorium Nyssenum, fra-
trem Basilii, Synesium, aliosq; sacri ordinis
viros, quarto, quintoq; saeculo, in coniu-
gio vixisse, constat. Magno numero eius-
modi exempla collegit, & a vanis secus sen-
tentium exceptionibus vindicauit, CHA-
MERVS, passerat. cath. tom. 3. l. 16. c. 13. Iun-
gere & iuuat PETR. MOLINÆVM, de nouit.
pap. lib. 7. P. 4. c. 8. Et licet tandem Roma-
ni pontifices legem caelibatus introduce-

rent, nunquam tamen non fuerunt, qui ei se opponerent, deque summa illa tyrannide conquererentur. Eminent inter eos **HVLDERICVS**, seu **VDALRICVS**, episcopus Augustanus, ex illustri comitum Dilingensium prosapia prognatus, qui saeculo nono floruit, & Romano pontifici ad agentem, ut caelibatum clericorum introduceret, strenue fortiterque resistit. Scripsit namque ad **NICOLAVM** pontificem *epistolam de continentia clericorum*, qua ex scriptura pariter ac antiquitate ecclesiastica demonstrauit, caelibatum istum neuiquam tam rigide vrgendum. Edita est haec epistola in **GRYNAE** *orthodoxographis*, p. 451. sq. & **GEORGII** quoque **CALIXTI** tractatu, de coniugio clericorum, subiuncta. Immo & inter ipsos pontifices fuerunt, qui agnoscerent, aequum esse, ut clericis coniugiorum libertas restitueretur. Pii II, cui, antequam pontifex fieret, **AENAE SVLVI** nomen fuit, dictum hocce: *sacerdotibus magna ratione sublatas nuptias, maiori restituendas videri*, **PLATINA** memorat, in vita Pii II. p. 1139. Sed cum ad sacri ordinis auctoritatem conseruandam, opesque ac diuitias cumulandas, plurimum referat, ne clericis coniugia concedantur, a pontificibus quidem, ut legem istam abrogarent, sperandum non fuit. Accedente itaque tandem exoptata ecclesiae emendatione, iugum istud durissimum, a ceruicibus illorum, qui puriore euangelii doctrinam amplexi sunt, feliciter est depulsum. Et qua quidem ratione res ista apud nos peracta sit, latius notum. Quae in Anglia hac super re disputata sunt, legi merentur apud **BYRNETVM**, in *hist. reform. eccl. Anglic. P. 2. p. 61. sq.* Conferenda & quae in *addendis P. 1. exstant*, p. 266. Fuerunt hinc etiam post ecclesiae reformationem inter ipsos Romanenses, qui exillimarunt, factus esse, ut matrimoniorum libertas clericis concederetur, quam, ut per durissimam istam, de caelibatu seruando, legem peccatis quam plurimis, iisque grauissimis, occasio daretur. Grauius cum primis hac

dere differit **CASSANDER**, in *consultatione de articulis religionis Sc. controuersis. artic. 23. p. 141. sq.* Immo in ipso concilio Tridentino episcopus Quinqueecclesiensis, tum imperatoris, tum Bauariae ducis nomine, vrgebat, ut matrimoniorum libertas sacri ordinis viris restitueretur, siue, ut in coniugio constitutis etiam facultas, verbum diuinum adnuntiandi, concederetur. Lectu dignissima sunt, quae hac de re refert **PETR. SVAVIS**, in *hist. conc. Trid. l. 5. p. 79. sq.*

Ad graduum consanguinitatis & adfinitatis prohibitionem, a Romanis pontificibus ad gradus & causas quam plurimas, de quibus lege diuina nihil sanctum est, extensam, quod attinet, cum & nemo non intelligat, eam inter pontificiae dominationis arcana locum inuenire; necesse non est, ut ostendam, viris cordatis, artesque eiusmodi tyrannicas detestantibus, eam magno opere displicuisse. Id quod & de impio eorumdem Romanorum pontifice, in iis, quae iure diuino prohibita sunt, permitendis, ausu, censendum. Quae in ipso iterum concilio Tridentino de graduum prohibitionem, causisque, matrimonium impediuntibus, disputata sunt, apud **PETR. SVAVEM** legere iuuabit; *hist. concil. Trident. lib. 8. p. 1284. seq.*

Superest itaque, ut vel tribus adhuc ostendamus verbis, non minus & illis, qui, spreis conculcatisque legibus diuinis, summam quamdam in rebus matrimonialibus introducere licentiam conati sunt, semper obuiam itum esse. Simonianorum certe, Nicolaitarum, Carpocratianorum, aliorumque haereticorum veterum, eo collineantia dogmata, reiecta vnanimi consensu, atque damnata fuisse, neminem fugit, & **XIRENAE** & **CLEMENTE** Alexandrino, **EPIPHANIO**, aliisque, constat. Sunt equidem nonnulli, qui existimant, sub initium nascentis ecclesiae polygamiam simultaneous in christianis toleratam fuisse, eo, quod multi & Iudeis ac ethnicis conuersi plures secum vxores adferrent, quos in coniugio

coniugio non turbandos putauerint apostoli. Idque inde colligunt, quod apostolus inter episcopi & diaconi requisita collocet, quod *vnus vxoris viri* esse debeant. 1. Tim. III, 2. 12. Tit. I, 6. Sensus enim horum verborum esse, putant, cum in reliquis polygamia toleretur, in sacri tamen ordinis viris eam minime ferendam, quippe quorum sit, castitatis & continentiae aliis praecire exemplum. Ita quidem GE. CALIXTUS, de *coniugio clericorum*, p. 45. quem & HILDEBRANDVS sequitur, de *nuptiis veterum christianorum*, num. 17. Verum non satis firmo ea sententia nititur fundamento; certe nullo aut exemplo, aut testimonio, comprobari potest. Apostolus namque, dum episcopum vnus vxoris virum esse iubet, remouet ab eo ista vitia, a quibus vt omnes christiani, ita maxime episcopi, sacrae ordinis viri, debeant esse alieni. Sensus itaque est: vt nullum christianum decet, plures vna vxores habere, vt apud ethnicos & Iudaeos in vsu erat; ita omnium minime hoc conuenire episcopo. Sic &, dum sobrium esse iubet episcopum, non id sane vult, quod reliqui christiani non debeant esse sobrii; sed hoc potius innuit, cum omnium christianorum sit, vt sobrietatem consecretur, eo magis ab episcopo hoc requiri, qui aliis praesse debeat. Solent equidem rursus, qui polygamiae fauent, vtgere, quod de Valentino imp. refert SOCRATES, non tantum ipsummet fuisse *βίγαμος*, sed legem etiam tulisse, qua bigamia virilem permiserit; *hisor. eccles. lib. 4. cap. 26.* Sed suspectam multis hodie esse istam Socratis narrationem, immo non deesse, qui illam palam fabulis, inaniusque commentis adnumerent, a me iam obseruatum in *instit. theol. mor. part. 2. cap. 3. sect. 6. ad. §. 9.* Quod si etiam Valentinianus eiusmodi quid aut fecisset, aut sanxisset, repugnantes tamen sibi haud dubie habituros fuisset omnes ecclesiae doctores; quippe quos in eo semper consensisse, polygamiam esse illicitam, adeo certum est,

vt superuacaneum foret, hoc demonstrare vellet. Cumque post ecclesiae reformationem nonnulli polygamiae defensores prodirent, statim fuerunt, qui fortiter se iis opposerent; vti ex iis patet, quae itidem in *instit. theol. moral. l. c.* hac de re dixi. Ad beati LVTHERI, quem Philippi, Landgrauii Hassiae, polygamiam adprobasse ferunt, exemplum quid respondendum sit, itidem *l. c.* ostensum; de quo & conferendus SECKENDORFIVS, *hisor. Lutheranismi, lib. 3. sect. 21. §. 79. p. 277. 278.*

Atque ad diuortia denique quod attinet, veterem ecclesiam christianam effaro Christi, legem diuinam ita interpretantis, vt non, nisi ob adulterium, diuortium concederet, inhaesisse, non est, quod dubitemus. Immo cum raro admodum diuortium apud veteres fiat mentio, vel inde documentum capere licet, communi velut consensu ea fuisse improbat. In *canonibus*, qui vocantur, *apostolicis*, sancitum legimus: *si quis laicus vxorem suam eiiciens, aliam acceperit, aut ab alio repudiatam, communionem pellatur; can. 48.* Quod graeci quidem scholiastae THEOD. BALSAMON, IO. ZONARAS & ALEXIVS ARISTENVS, ita accipiunt, vt eam, quae sine causa, nec secundum leges, repudiata sit, intelligant. Sed inquirendum, an eo tempore alia, praeter adulterium, diuortii causa, pro iusta atque legitima habita fuerit. Non fuisse, ex CLEMENTE Alexandrino discimus, qui disertè: *ὅτι δὲ γαμὸν, inquit, ἡ γυνὴ συμβούλει, ἐπεὶ ἀφ' ἧς ἀπὸ τοῦ τῆς συζυγίας διατεταται, ὡς ἀπολλύσας γυναικα, πλὴν ἐν τῇ ἐν ἰσχύρι παραλείπει μοιχείαν δὲ ἡγούμενα, τὸ πικρῆσαι ζῶντος πατρὸς τῶν κηρυττων. Quod autem consilii scriptura, vxorem ducere, & nec a coniugio vnquam permittit discedere, legem aperte constituit: non dimittes vxorem, praeterquam propter fornicationem. Adulterium autem exiimat, coniugii matrimonium, vno altero ex separatis: σπρονμα. lib. 2. p. III. 424.* Plura alia eiusdem generis, & patrum effata, & conciliorum canones,

nones, adfert IO. SELDENVS, ex quibus colligere licet, diuortia, excepto adulterii casu, adeoque & secundas inde nuptias, in veteri ecclesia minime fuisse probatas; in *vexore ebraica*, lib. 3. cap. 31. p. m. 4. p. seq. Luculenter admodum prae reliquis hac de re loquitur THEODORETVS. Cum enim verba seruatoris: *omnis qui dimittit uxorem suam, excepta fornicationis causa &c.* recitasset, addit: *διὰ δὲ τούτων πάντα ψίραν κελύμα τὰ τῆς γυναικὸς ἡλαττώματα, καὶ ἀλλοτρίαν καὶ μέδυσαν, καὶ ὡς λαοδότης προχαριστάτην αὐτὴν τοῦ γάμου παραλύσει τοὺς νόμους, καὶ πρὸς ἕτερον ἴδιον, τῆς καὶ τὰ λύμα κελύμα τὴν ζύγλην.* Quibus verbis cetera uxoris vitia ferri iubet, seu loquax sit illa, seu temulenta, seu conuiciosa: sin vero nuptiarum leges transgreditur, in aliumque prociac intendat, tunc denique copulam solui iubet: de graecar. adfection. curat. *serm. 9. de legibus, tom. 4. oper. p. 69. 620.* Quod si vel maxime aut ORIGENES, aut TERTULLIANVS aliter sensit, quod nonnulli vident; non tanta eorum est auctoritas, vt hic in censum veniat. De legibus ciuilibus imperatorum hic non sumus solliciti. Nec enim, quod iis aut sancitum, aut permisum est, ita est comparatum, inde vt colligere liceat, creditum ea aetate fuisse iure

quoque diuino haec ita se habere. Multo minus exempla regum aut principum, plus, quam decet, sibi ipsis indulgentium, quidquam probant; quippe qui non semper faciunt, quae ex legum diuinarum praescripto facere debebant. Immo si insuper sacri ordinis viri talia non reprehendunt, sed potius adprobant, si non omnino laudant; collapsae quidem disciplinae ecclesiasticae, vitaeque corruptae, non autem doctrinae eo tempore in ecclesia receptae, aut a genuinis doctoribus adprobatae, inde capere documentum licet. Atque quomodo, cum Romani pontifices pro lubitu in ecclesia dominarentur, ista res sese habuerit, satis notum est. Sequuta hinc ecclesiae emendatione, tum de reliquis, ad matrimonium spectantibus, tum & de diuortii saepe disputatum. In eo tamen plerique consenserunt, non aliam diuortiorum causam admittendam, praeter adulterium, secundum effectum seruatoris; aut si quid ei aequipolleat, vt malitiosam desertionem, & pertinacem debiti coniugalis denegationem. Sintne aliae addendae? adhuc inter viros doctos disputatur; vt ex illorum, quos circa finem §. praeced. iam laudauimus, commentationibus liquet.

§. XLVIII. Cuncta, quae haecenus de statibus hisce commemorauimus, eo comparata esse, vt praxi vitae christianae inseruiant, res ipsa docet. Cumque nemo inueniatur, qui, si non inter doctores, certe inter auditores, si non inter imperantes, certe inter parentes, si non in statu domestico inter superiores, certe inter inferiores locum suum occupet; omnes etiam, cuiuscumque status aut conditionis fuerint, id re-
cte sibi datum credent, vt officia, cuique statui propria, diligenter
& accurate, ita quidem, vt christianos, qui fidem suam operibus demonstrare cupiunt, decet, obseruent.

S. D. G.

EMENDANDA QVAEDAM ATQVE SVPPLEND.

Verba HIERONYMI, quae p. 83. col. a. lin. 19. recitantur, exstant in prologo eius in *expositionem Esaiæ*, tom. 3. oper. 3. edit. IO. MARTIANAEI. Pro: *si impedimenta remouerem*, p. 112. col. b. lin. 6. legendum: *si spiritui sancto non resisterem*. Ad verba: *ex instituto doceas*, p. 156. col. a. lin. 7. a fine addendum: *1. Cor. XIV, 6. 7.* PROVINCILIVS, p. 263. col. b. lin. 19. legendum: VIGILIVS; & ibidem, vbi de FVLGENTIO Ruspinensi sermo est, pro: *circas finem saeculi sexti*, legendum: *circa initium saeculi sexti*. Pro in qua, p. 409. col. a. lin. 2. a fine legendum: in qua.

INDEX

LOCORVM SCRIPTVRAE SACRAE,

Quae vel vberius explicantur vel illustrantur breuiter.

Litterae a, b, columnas indicant.

GENESIS.		NUMERI.		IESAIAS.	
I. cap. integrum	p. 341-351	Cap. vers.	pag.	Cap. vers.	pag.
speciatim		XII, 6, 8.	79 f.	VII, 14.	305. a
Cap. vers.	pag.	XIV, 20.	914 a	VIII, 19, 20.	152 b
I, 1.	256. b. 332. f.	XXI, 14.	112 b	XXXVII, 1 f.	423 a
2.	256. b. 335. b	DEUTERONOM.		XLVIII, 16.	257 b
26.	254. a 523. b	XVIII, 10.	307 a	LIII,	11. a
27.	505 f.	15.	802 a	4. 5.	818. b
28.	507	XXXII, 8.	388. b	17.	952 b
II, 1. 2.	366. a 368. a	IOSVA.		LXI, 1.	257. b
7.	350. a, b 361. a	X, 13.	113 a	LXIII, 8, 9.	257. b
17.	455. a	1. SAMUEL.		IEREMIAS.	
III. integra historia lapsus.	pag. 579-583 f.	XXVIII, 7.	397. b. 398. a	XIII, 4 f.	81. a
speciatim		2. SAMUEL.		XXXIII, 5. 6	269. b
v. 1 f.	371. a	I, 18.	113. a	XXXI, 31. 32.	68. a
14.	20. a	XVI, 10, 11.	410. b	EZECHIEL.	
15.	20. a 677	1. REGUM.		I, 3.	81. a
IV, 1.	684. a	XIX, 15, 16.	800. a	XIV, 7, 9, 10.	84. a
3 f.	22. a	XXII, 22.	83 b	XLVIII, 35.	187. a
25.	686. a	2. PARALIP.		DANIEL.	
V, 29	685. b	XXXIV, 15.	113. a 113. b	VII, 10.	182. b
VI, 5.	566. a	IOB.		IX, 4.	87. b. 804. a
VIII, 21.	566. a	XII, 7, 8, 9.	199. a, b	X, 5. 6.	82. a
IX, 6	507 a	XIV, 4.	566 b	13.	388. a
26	686 a	5.	423 b	XII, 2	478. b. 481. a
XVII, 7 f.	686 b	XIX, 25, 26	447. b 476. b	3.	9. 2. a
9.	23 b	PSALMI.		HOS. VI, 7.	528. a
13.	692 a	II, 6.	801 b	IOEL.	
XVIII, 2 f.	371 b	XIX, 2 f.	199. b	II, 28. f.	89. a. 113 a
XIX, 24.	255 b	XXXIII, 6.	217. a	III, 1, 2.	165. b
XXVII, 35, 36.	28	XLV, 8.	744. b 801. a	7, 17.	487 a. b
XLIX, 10.	803 a	LI, 7.	566. b	HAGG.	
EXODUS.		LXXIII, 25, 26.	187. b	II, 10.	804 b
VI, 3.	185 a	XCVI, 10	738. b	ZACH.	
VII, 3.	421 a	CIV, 4.	374. a	IX, 11.	473. a
12.	397 a	CX, 14 f.	750. b 771. a	MALACH.	
XII, 3 f.	708 f.	4.	802. b.	I, 11.	1110
XVII, 11.	187 a	PROVERBIA.		SAPIENT.	
XIX, 10.	1047 a	VIII, 23, 24.	269. b	VIII, 20.	145. b
16.	387 b	23.	801. a	XI, 18.	333. b
XXIII, 21.	187 a	IESAIAS.		XV, 14.	145. a
XXXI, 14.	914 a	VI, 1, 2.	81. a	XVII, 2 f.	145. a

INDEX LOCORVM SCRIPTVRAE SACRAE.

MATTHAEVS.			LVCAS.			ACTA.		
Cap. vers.	pag.	Cap. vers.	pag.	Cap. vers.	pag.	Cap. vers.	pag.	Cap. vers.
II, 11	773 a	XXIV, 39	374 a	XIII, 38-39	374 a	XIII, 38-39	953 b	
23	735 b			XIV, 17	315 a	XIV, 17	404 b	
III, 16, 17	258 b	I, 1. 2	315 a	XV, 1 sq.	335 b	XV, 1 sq.	1214. 1215	
IV, 1 sq.	372 a	3	335 b	XVI, 15	982 a	XVI, 15	30 a	
V, 8	447 a	12	982 a	XVII, 4	751 a. 755 a	XVII, 4	1058 a	
18	125 a	14	751 a. 755 a	XVIII, 25	707 a	XVIII, 25	38 a	
48	1022 b	17	707 a	XIX, 2	820 a	XIX, 2	5 a	
VI, 12	975 a	29	820 a	XXIV, 13. 14	766 b	XXIV, 13. 14	338 a	
VIII, 20	782 a	II, 24. 25	766 b		881 a		65 b	
X, 19, 20	82 b. 91 a	III, 3	881 a		1052 a		315 b	
XI, 19	951 b		1052 a		567 b		1049 a	
27	766 a. b	6	567 b		770 b		1073 a	
XII, 31. 32	613 a. b	13	770 b		16 a. 663		481 b	
XIII, 11	12 b	16	16 a. 663		660 a			
XVI, 18. 19	11 b	36	660 a		I, 16		109	
XVIII, 10	1197 a. 1259 b	V, 21 seq.	768 a		I, 16		674 sq.	
12. 13	384 b. 386 b	23	772 a		768 a		194 a	
20	380 b	26	772 a		211		194 a 200	
XIX, 16. 17	770 a	27	767 b. 772 a		II, 14		196 b	
28	534 b	28. 29	481 a		15		106 b	
XXII, 32	481 b	39	155 b		III, 24		959 a	
43 sq.	476 a	44	60 b		25		704 a 960 a	
XXIV, 29	119 a	VI, 51	118 a		28		964 a 966 a	
30	492 a	63	110 b		IV, 5		977 a 978 a	
XXV, 31	493 a	VIII, 15	483 b		11		983 b	
XXVI, 26 sq.	484 a	28	812 a		25		953 a	
	1081 b. 1089 b	36	904 b		V, 1		980 a	
	1099 sq.	X, 17. 18	667 b		12 seq.		365 b. 455 a. 567 b	
37. 38	783 b	XIV, 2	483 b		14		588 b	
XXVII, 46	785 b	16. 23	259 b		16 sq.		531 b sq.	
XXVIII, 18	767 a	XVI, 2	5 a		VI, 7		961 a	
19	259 a. 1057	15	766 a		12 sq.		953 a	
	1063	XVII, 3	16 b		VII, 7		571 b	
20	770 a. 1063 a	XX, 21. 22. 23	1257 b		17		571 b	
		31	158 a		18		572 b 603 a	
		XXI, 15 sq.	1198 a		VIII, 3		603 a	
					14 sq.		665 a. 531 b	
					23		984 sq.	
					33. 14.		983 a	
					IX, 1 sq.		954 a	
					5		1181 a	
					X, 13		269 a	
					XI, 25. 26		200 a	
					32		490 a	
					36		661 b	
					XII, 1		337 b	
					2		108 b. 969 a	
					5 a		5 a	
					7		47 a	
					XVI, 25		132 a	
							674 a	

INDEX LOCORVM SCRIPTVRAE SACRAE.

<i>i. ad CORINTH.</i>		<i>ad EPHESIOS.</i>		<i>ad EBRAEOS.</i>	
Cap. vers.	pag.	Cap. vers.	pag.	Cap. vers.	pag.
I, 30	977 a	V, 8	885 b	VII, 22	665 b
II, 4	109 b	32	1044 b	IX, 14	901 b
9	12 a	<i>ad PHILIPPENS.</i>		15	683 b
13	91 b	I, 9	55 a	18. 20	683 a
14	62 a	II, 6 sq.	779 sq.	XI, 1	864
III, 2	66 a	9 sq.	772 b. 788 sq.	3	313 a
11 sq.	38 sq. 460 b	III, 16	135 a	6	16 b
IV, 1	1050 a	<i>ad COLOSSENS.</i>		XII, 23	1168 a
VI, 2. 3	485 a	I, 15	741 a	XIII, 8	30 a. 741 a
VIII, 4	6 b	271 b. 374 a. 380 b	465 a. 467 a	<i>i. PETRI.</i>	
IX, 27	1014 b	20	766 a	I, 23	872 b
X, 9	275 b	II, 3	766 a	II, 2	108 b
16	1094 b. 1101 a	9	763 sq. 766 a	III, 18	790 a
XI, 26	1082 a. 1119 a	11. 12	1062 b	21	1069 a
27	1100 b	18	430 b	IV, 6	461 b. 793 b
28	1112 a	III, 17	430 b	V, 8	394 a
XII, 3 sq.	260 a	IV, 16	113 a	<i>2. PETRI.</i>	
28	1279 b	<i>i. THESSALON.</i>		I, 19	91 a. 129 b
XIII, 12	447 a	IV, 16	380. 484 b	20	129 b
XIV, 2 sq.	115 b	V, 23	365 a. 1006 a	21	91 a
XV, 1 sq.	495 a	<i>2. THESSALON.</i>		III, 9	661 a
25. 26	465 a	II, 6	1226 b	<i>i. Epist. IOANNIS.</i>	
41 sq.	452 sq.	15	151 b	II, 2	825 b
2. <i>ad CORINTH.</i>	III, 2	III, 2	660 a	III, 2. 3	59
III, 6	117 b	<i>i. ad TIMOTHEVM.</i>		4	546 a
IV, 2	108 b	I, 19. 20	878 a	9	603 b
V, 8	472 a	II, 4	659 sq.	IV, 1	109 a
14	825 a	14	584 b	3	830 a
21	960 b. 977 a	III, 15	19 b	V, 7	160 sq.
X, 13 sq.	134 b	IV, 8	1021 b	16	615 b. 660 b
XIII, 13	260 a	V, 21	384 b	<i>Epist. IACOBI.</i>	
<i>ad GALATIAS.</i>		VI, 20	57 b. 635 b	I, 15	604 a
I, 8	384 a	<i>2. ad TIMOTHEVM.</i>		21	108 b
III, 14	665 b	I, 9	959 a. 1170 a	II, 24	969 b
22	663 a	13	66 b	V, 14	1045 sq.
IV, 1. 2 sq.	706 b	II, 7	108 b	<i>Epist. IVD AE.</i>	
3	706 a	17. 18	498 a	vers 6	390 b
6	985 b	III, 15	55 a	9	387 b
24	683 b. 707 b	16	90 b	14. 15	112 a. 685 a
V, 6	870	17	60 a. 118 a	<i>APOCALYPSIS.</i>	
VI, 16	135 a	<i>TIT.</i>		<i>Inscriptio eius</i>	
<i>ad EPHESIOS.</i>		II, 12	1030 a	I, 4	49 a
I, 4-5	1164 b. 1168 b.	<i>ad EBRAEOS.</i>		XIII, 8	260 a
21	380 b	I, 1	79 sq. 87 a	XVII, 5	741 b
II, 3	568 b	II, 14	752 b	XXII, 11	1226 a
12 sq.	30 b	IV, 3	213 b	<i>Loca hifce parallela simul explicari, vt moneamus, necesse non est.</i>	
20	38 b	VI, 1. 2	67 a		
III, 19	1007	4	615 a		
IV, 10	770 b	18	242 a		
24	813 b				

I N D E X.

A.

<i>Abaelardus (Petrus)</i> Arianismi reus	309
<i>Abnegatio</i> sui	1012. b
<i>Abolutio</i> , an sacramentum	1044. b
<i>Abolutum</i> decretum, vid. <i>Decretum</i> .	
<i>Acephali</i>	845. b
<i>Actiones</i> bonae malaeque, quae? 418 sq. materialc & formale actionis	419. b
<i>Actus</i> animales & spirituales 888. a. paedagogici	889. a
<i>Adam</i> : eius creatio 350. a. an ἀδελφότης? 506. a. an caput foederale & naturale 535 sq. eius lapsus 579 sq. 584. vid. <i>Homo</i> .	
<i>Adcommotio</i> sensus S. Scripturae, 117. b. an admit- tendi, 120. a. vimque probandi habeat? 120. b	
<i>Adfectus</i> , eorum corruptio 579. vtrum ad spiritus perfectos pertineant 235. an in Deum cadant 235. in quantum excusent peccata 611. sunt causae peccatorum actualium 606, qua ratione sese habeant in regentis	1014. a
<i>Adloquium</i> internum	73 a 150 b
אֱלֹהִים nomen diuinum	188
<i>Adoptionarii</i>	841
<i>Adoratio</i> vid. <i>cultus religiosus</i> .	
<i>Adpetitus</i> sensitiuus 578. eius pugna cum ratione 578. haec quomodo a iustia carnis & spiritus differat 1019. a. eius conductio in regentis	1012
<i>Adversus</i> diuinus, humanus 102. 865. actus fidei 865. a. generalis & specialis	866
<i>Adulterium</i> prohibitum	554. b
<i>Aedificatio</i> spiritalis	1007
<i>Aegyptii</i> seu Aegyptiaci, haeretici	845. b
<i>Aegyptiorum</i> philosophorum trinitas diuina 320. b	
sententia de anima 352. b. de μεταψυχωσις 359. a	
<i>Aeternitas</i> quid	218. a 465. b 467. b
<i>Dei</i> 247. b. an sine successione	248 sq.
<i>mundi</i>	331. a
Ἄνθρωπος	1075. b
<i>Agenda</i> quo sensu credendis opponantur 38. a. ve- ritas eorum	103
אֱלֹהִים nomen Dei	185. b
<i>Albigenes</i>	1117. b
אֱלֹהִים, eius etymon & vsus 189. indicat plu- ralitatem personarum diuinitatis 190. sq. an fuerit nomen idololatricum 191. constructio vocis cum pluralibus	253 sq.
<i>Alipiae</i>	1045. b
<i>Allegoria</i> interpretatio S. Scripturae 177. 117. seq.	
historiae lapsus	580
Ἀλλοιωσις	757. a
<i>Amicitia</i> cum Deo	980. a
<i>Amor</i> Dei 237. a. fundamentum omnium diuino-	

rum axiomatum 237. sq. benevolentiae & amicitiae quomodo in Deum cadat	243
<i>Piorum</i> seu regentorum 1012. an actus fidei	868
<i>Anabaptismus</i>	1049. b. 1077 sq. 1147. b.
<i>Anabaptistae</i> seu Mennonitae	1126. a
<i>Analogia</i> fidei 46. 137. vtrum sit norma interpre- tandi S. Scripturam	132 sq.
<i>Andala (Ruardus)</i> de scientia media	218. a
<i>Angelici</i> , haeretici	430. b
<i>Angelus</i> , ita vocatur	
1. <i>Christus</i>	
2. <i>Spiritus</i> 358. a. quod sint creati, 368 b. quando 378. b. Existencia eorum demonstrata 370. seq. itemque immaterialitas 373. sq. facultas intelle- ctus 375. quatenam, & quomodo cognoscant 376. sq. 448. voluntas libera, & adfectus 377. Descri- ptio angeli	369
<i>Potentia</i> eorum communicandi cogitationes suas cum aliis 378. sq. loquela eorum 378. agendi in corpora 379. An miracula edere possint 379 sq.	
<i>Numerus</i> eorum, ordines & discrimen 380 sq. hierarchiae 381. a. status eorum diuersi 382. vbi dantur	
<i>Angeli boni</i> 382. horum beatitas & gloria 384. operationes 385. sq. ministeriales, vt inserviant singulis seu tutelares 385. a. integris statibus 387 sq. An mundus per eos creatus sit 429. b. an mediaiores sint inter Deum & homines 429. b. vtrum adorandi 389. a. 429. 439. Existentiam & operationes eorum negantes 426. seq. 439. corpora iis tribuentes	432. b. 440. a
<i>Angeli mali</i> , horum lapsus & peccatum pri- mum 350. sq. princeps 392. poenae priuatiuae & positivae 392. sq. cur seruatores non fuerint nacti 392. 467. b. operationes malignae eorum 394. in obfessis 395. in magia & pactis 396 sq. in adparitionibus spectrorum 398. An Deus ministerio eorum vtatur 394. eorum cultus 431. b. 441. a	
<i>Anima</i> humana, vbi consideranda origo animae (1) <i>Adami</i> 350. b. an particula essentiae diuinae, vi emanationis 352. sq. (2) <i>Christi</i> 742. huius perfectiones 744. b. (3) <i>posterorum Adami</i> 358. sq. An per creationem, an per traducem 46. a. 361 sq. 587. An anima inducatur in materiam 366. an per vni-nem producat 366. b. <i>πνεύματος</i> & <i>μετεψυχωσις</i> 359. sq. fons animarum philo- sophorum ethnicorum	352. b
Existencia eius demonstratur 357. quod sit distincta a corpore substantiali 356. non mate- rialis 355. nec mortalis 8 358. a. An post mor- tem superstes sit, & agat 471. b. vtrum, seu spe- ctrum	

etrum adpareat 399. a. Status animae post mortem 471. f. q.
 Facultates animae 351. b. An ex hisce demonstrari queat mysterium trinitatis 251. b. 509. a. an in ea sit principium, per naturam ad mala determinans 564. a. an plures animae in vno homine sint 358. b. 363. b
Animæ mundi 353. b
Anomæ 546. a
Anomaci 3. 8. a
Anselmus 622. b. 858. b
Anthropomorphitæ 508
Antichristi reuelatio 489. b. characteres 1224. qui omnes in Romanum pontificem quadrant 1223. f. q. 1225. f. q. plurimis ecclesiam malis adligit 1223. eius sedes 1226. a
Antinomi 726
Antitrinitarii 268. a. 274. b. 275. b
 quatuor eorum genera 297. scilicet
 1. *Vitarii* veteres 297. f. q. recentiores, Sociniani 301
 2. *Sabellianismi rei* veteres 301. f. q. recentiores Seruetus 303. f. q. Poirer, Clericus, modalistæ 305. f. q.
 3. *Ariani* veteres, inter quos nonnulli patres ecclesiae 306. f. q. recentiores, Gentilis, Sandius, Whiston 309. f. q.
 4. *Trithemæ* 312. b
Alpeleinæ 796. a
Apocalypsis Ioannis, an liber canonicus 140. b. 146. b. eius inscriptio 49. a
Αποκατάστασις πάντων, explicatio denominationis huius 466. a. argumenta adfirmantia negantiaque illam 464. f. q. Adfertores veteres 466. f. q. recentiores, & quomodo ab illis differant 465. a
Apocryphi libri, unde ita dicti, & quinam sint 123. f. q. in veteri testamento 144. f. q. in nouo 146. b. quid differant a canonicis, & ecclesiasticis libris 144. a. cur a Romanensibus pro canonicis reputentur 169. a. pseudopigraphi 75. b
Apollinarij 834. a. eius sectatores Apollinariæ 792. a. 833. f. q. damnati 853. b.
Αποστολικήν fides in petebendo testimonio 34. b. missio diuina 271. b. constitutiones & canones an recte sit tribuantur 133. a. 141. a. 311. a 323. a
Αποτελεσματων communicatio 775. a
Aquæ luptacales 344. a. inferiores 344. b. harum collectio, quomodo & quando facta 344. f. q.
Aquino (Thomas de) 623
Aristoteli liberum 574. b. 557. a
 seruum 606. b. conf. *libertas voluntatis*.
Arbor scientiæ boni & mali 125. a. vitæ 525. b
Arii impietas, ex philosophia platonica hausta 307. b. 315. b. sententia de Christo 307. a. im-

posturæ & sophismata 282. f. q.
Arianismus quid 306. ante Arium iam fuit 3. 6. b. origo eius 325. a. a vera ecclesia reiectus 320. b
Ariani, trithemismi rei, & idololatriæ 270. 311. Christi & spiritus S. diuinitatem negantes 308. b. Sophismata & imposturæ eorum 282. f. q. varia eorum genera 308. f. q.
Aristotelis philosophia, multorum errorum genitrix & fons 221. b. 279. b. 963. b. an fons arianismi 325. b. 327. a. Ab atheismo non est aliena 617. b. Doctrina eius de origine mundi 329. f. q. de origine mali 614. a. de virtutibus 617. b. de vna omnium anima 351. b. An spiritus admittat 427. a
Arminianorum errores de gratia vniuersali 710. f. q. 722. a. de satisfactione 851. b. eorum Pelagianismus 625. f. q.
Articuli fidei christianæ, quinam, & quotuplices 37. f. q. puti, mixti 37. concatenari coherere 37. distinctionis in fundamentales & non fundamentales vsus & necessitas 38. f. q.
 1. *Articuli fundamentales*, duplici fundamento nituntur 40. characteres & methodus inueniendi, quinam sint fundamentales 41. f. q. Quinam isti sint, & an in symbolo apostolico omnes contineantur 41. f. q.
 (a) *Primarij* articuli, siq; duplicis generis 43
 (2) *Secundarij* 45. b
 2. *Quinam sint articuli non fundamentales* 46
Asteburgia virgo 161. b
Atheismus, quid differat a polytheismo 6. eius fons & origo 294. b. 313
Athenagoras, de trinitate 321. a
Attributa Dei iuxta rationem 5. f. q. iuxta S. Scripturam 202. *εὐσεβητικά* & *ἀσεβητικά* 764. b. vid. in *Deu*.
Attributa Christi diuina 270. b. 764. f. q. iis se abdicauit 777
Augustini enchiridion 67. b. sententia de gratia irremissibili 939. a. 1128. b. de iustificatione 999. b. de præsentia reali Christi corporis & sanguinis in S. coena 1153. b. de ecclesia 1235. b. iis cum Masiliensibus 1026. a
Auxilia gratiæ 6. 8. 920. 1010

B.

Baal-Ob 159. b. 397. b
Baeli (Petri) impietas 405. sententia de prouidentia 414. b. de origine mali 643. b. 645. f. q. controuersiae cum laquelotio, Bernardo, Clerico 643. f. q.
Baptismus, Sacramentum initiationis 1016. an iterari queat 177. f. q. eius necessitas 1076. an eo violato, denno ad fœdus gratiæ pateat aditus 993. successit in locum circumcisionis 1062. b. qui baptismum receperint 1122
Origo & institutio baptismi 1050. an in gentibus

Eccc eccc 3

ebraica

ebraea profelyti baptizati sint 1046 sq.	Ioannis	perfectio 1031 b. spontaneitas 1031. necessitas ad salutem 1032 a. 1039 b. an iustificet 968 sq. 992. an sint saltem praesentia in actu iustificationis 973. Pontificiorum errores 1034 a	1048 b
Caussa efficiens 1050. instrumentalis, s. quinam baptizare possint 1050 sq. 1124 sq.		Burneti sententia de creatione	349
Materia terrena quatenam adhibenda 1052. 1056 b.		C.	
an & caelestis heic detur 1056 b		Caelum & terra 341. an sit solidum firmamentum	410
Forma, an per immersionem, an vero per adspersionem peragendus 1052 sq. an vna trinaue adspersione utendum 1055 b. verba institutionis simul adhibenda 1057 a. vtrum baptizari quis possit in solo nomine Christi 1058 a. formulae baptizandi 1059. an ex iis trinitatis mysterium demonstrari queat 259		Caelum beatorum fedes 446 b	
Obiectum, quinam sint baptizandi 1059 sq. an & infantes 1060, 874 b. 1146. clinici 1054 a. profelyti 1046 a		Calixtus (Georgius) notatus 537 b	
Finis & effectus baptismi 1065. in infantibus 1062 a. 1065. (1) fides 1065. (2) receptus in fœdus gratiae 1069 a. An characterem indelebilem imprimat 1149 a. aut ex opere operato proficit 1076 a. efficaciam omnem negantes, pro ritu nudo reputantes 1. 67 a. 1146 a		Calvinus (Ioannes) 118 a. 79 b	
Ritus baptismales, praeter formales istos sunt 1) unctio 1043 b. 1070 b. 2) impositio manuum ib. 3) confignatio 1070 b. 4) renunciatio 1071 a. 5) gustatio mellis & lactis 1071 a. 6) Susceptores 1071 b. 7) exorcismus 1073 a. Mystica rituum formalium significatio 1069 b		Canonis vox, quid denotet 135 a. sacri canonis constitutio, an, qua auctoritate, quando facta 136 sq. 142 a. canones ecclesiastici 135. apostolorum 119. 144 a	
Baptisteria 1054 b		Canonica auctoritas S. Scripturae, 134 sq. eius defensores 168 sq. libri canonici quinam 135 sq.	
ברבאריזם Barbarismi veteris testamenti 97 noui 99 sq.		Canonicae epistolae 134 b	
Barclaius (Robertus) 13 b		Capernaia 1098 a	
Bardeanes, an faci adfector 437 b		Caritas, quomodo differat a fide 871 a	
Bathkol 80 b		Caro 1009 b	
Beatitudo Dei 249 seq. in genere, quid sit 250 a hominum 444. in statu integritatis 334 a. in hac vita 445 a. 503. post mortem 446. an expectanda sit 446 b. quo in consistat 450 sq. eius aeternitas 460 b. errores varii in hac doctrina 494		Cartesii (Renati) idea Dei innata 194 a. sententia de natura Dei 219. de creatione per mechanismum 330 a. de infinitate mundi 3. 2 a. de natura spiritus 369 a. de motu eiusque conseruatione 411 a	
Beckerianismi fundamentum 369 b. refutatio 371 sq. 391		Cassianus (Ioannes) 611 b. 994 b	
Bellorum domini, liber 112 b		Casus fortuitus 435 a	
S. Benedictus 622 a		Catechetica theologia 65 sq. eius origo & fata 66	
Benedictio Sacerdotalis 1291		Cathari 1124 b	
Berengarius 1131 b		Catholicae epistolae apostolorum 114 b	
Berna:us Claraeuaellensis 623 a		Causae occasionales 413 a. secunda, earumque actiones 411 a	
Bevylus, antitrinitarius 302 a		Cerinthi sententia de Christo 197 b. de iustificatione 989 a	
Biblia 80 b. vid. S. Scriptura.		Certitudo theologica 51. fidei 876 a. in futuris 216	
Boileau (Lucius) 1106 b. 1138 b. 1159 a		Chaldaica lingua, in quibus S. Scripturae locis occurrat 97 a. paraphrases chaldaicae 314 sq.	
Bonitas omnium creatorum 365. 407. an plus boni quam mali reperitur in mundo 408 b		Chaos ethnicorum veterum 341 a. an cum doctrina Molis conueniat 341	
Borum summum 182		Chrysostomus indebilis, ab sacramentis impressus 700 b. baptismi 1149 a	
Bona opera, quae 1028 seq. norma eorum 1029 a. finis 1029 b. sunt effectus fidei 870. eorum in-		Cibitasmus 499 sq.	
		Christiani veri 47 a. veteres sanctitatem morum virgines 1037 a. officio imperantium fungi recte possunt 1270 a	
		Christus, seu Messias 731. vocis explicatio 799 a. sq. vide Iesus Christus.	
		Chrysostomi epistola ad Caesarium, de praesentia Christi in b. coena 1157 a	
		Cingallus, Φωδωζου Sandii 323 a	
		Circumcisio, an sacramentum verum 692 a. 701 b. 687 a. 688 a. origo eius diuina 680 a. signa externa 689. mystica significatio 689 a. an gratis particularis signum 684. minister circumcisio-	nis

nis 689 b; finis proximus 689 b. quinam circumcindi 690 a. quando, & an differri poterit 690 b. duratio huius sacramenti 691 b. in eius locum baptismus cefcit 1062 b

Clarexius (Samuel) neo atianus 310 b

Clerici (Ioan.) dubia contra veritatem religiois Mollicae 27 a. indifferentismus 72 b. obiectioes contra *Deum. eustas* S. Scripturae 93. 95 sq. sententia, de nomine 185 a. 186 a. de 187. 188 a. 189 a. de trinitate & Christo, 187 a. 285 a. Sabelianismus 307 a. Pelagianismus 629 a. sententia eius de peccato originis 629. de vitione personali 747 b

Cocceius (Ioannes) 704 a

Codicis sacri integritas 173 sq.

S. Coena, cuius 1) nomina varia 108 b

2) origo & institutio 1080. ad omnes plane homines pertinens 1081 a. an a coena paschalis differat 1081 a

3) *Causa* efficiens principalis, & impulsiva 1082. efficiens minus principalis, *administer* S. coenae, qualis sit oportet 1083 seq. duplex eius officium, (a) *consecrationis*, cuius modus & forma 1086 seq. vis & efficacia 1089. (b) *dispenstationis* officium peragitur fractione panis 1089 b

4) *Materiale* S. coenae (a) *terrenum*, seu symbola eucharistica, a) panis, qualis & quantus eius debeat 1090. 1091 seq. β) quale *vinum* adhibendum 1093. (b) *caelestis* materia, caro, & sanguis Christi, realiter praesentes 1090 seq. 1094 seq. per vitionem sacramentalem 1096 seq. per transubstantiationem 1104. cuius erroris origo & progressus 1129. 1139. praesentia ista an extra vsum maneat 1104 seq. Symbolorum adoratio 1108 a. 1108. 1118. 1161. praesentiam realem materiae caelestis negantes refutantur 1099. 1129 seq. 1135 sq. 1150

5) *Formale*, vltus, sub vtraque specie 1120. 1117. 1142 b. an S. coena sit sacrificium propitiatorium 1100. vid. *Missa*

6) *Obiectum*; quinam admittendi sint 1112 seq. an solitarie quis admittendus 1116. 1144. vid. *communio priuata*, an minister ipse sibi administrare queat 1115 b. an Christus ea sit vltus 701 b

7) *Finis*, & *effectus* 1119

Cognitio Dei naturalis insufficiens 13 seq. vid. *religio naturalis*. *ψευδοσωμω* 57. b. hominum in statu integritatis 111 a. in hac vita 448 a. in vita aeterna 447. angelorum 375 seq. 448. quae ad fidem necessaria 863. proprietates verae cognitionis 52 seq.

Communicationes, an locum habeant in foedere gratiae 670

Communicatio idiomatum 756. vid. in *idioma*.

Communio cum Deo 444. 451. priuatio eius vehit summam miseriam secum 455 a. 456. vid. *unio*.

Communio 1078. b. laicorum 1143. b. peregrina 1144 a. priuata *ibid.* praefanctificationum 1144. conf. S. coena.

Compares seu sponsores baptismi 1071. numerus eorum 1702. b. an cognatio inde exfurgat spirituality 1072 b

Conciliorum auctoritas 154. 167. sq. vtilitas 1214. origo 1214. b. nomina, S. Scriptura 166. b. eorum canones quousque obligent 554. b

Councilum Nicaenum 282. b

Concomitantia in S. coena 1118. b

Concupiscentia prava 555. b. 570 sq.

Concurfus Dei ad causas secundas 411. a. ad actiones malas 419 b

Confessio priuata coram hominibus an sacramentum & poenitentiae pars necessaria 911 sq. vltus eius in veteri ecclesia 930 sq. 944 b

Confirmatio baptizatorum, an sacramentum 1042 b. ritus eius 1042 b. 1043

Conscientiae dictamen naturale 10. pax 980 b. quid ea proprie sit 10. 11 a. b

Conseruatio rerum omnium 409. opus Christi 271. a. an sit noua creatio 408. 410 a. necessitas eius *ib.*

Constitutionum apostolicarum *uolunt* 139 a. 144. 323

Consubstantiatio in S. coena 1097 a

Consummatio saeculi 493

Contritio 909. legalis & euangelica 918 b

Controuersiarum theologiarum iudex & norma 112 seq. 167. seq. modus earum tractandarum *ib.*

Conuersio, quid a regeneratione distet. 897. transitiua, & intransitiua 897. circa finem vitae 924 a. eius iteratio 923

1) *intransitiua* conuersio, vid. *poenitentia*.

2) *transitiuae* conuersionis a) *Causa efficiens*, Deus 897. speciatim Christus 272. 916. instrumentalis 917 b. impulsiva 917. 919. an gratiae conuerfenti rehiti queat 938 seq. 920. 921. actus paedagogici in conuersione 920 a. b. an conuersio sit opus virium naturalium 935. quomodo homini tribuatur 919. 935. 89. cur multi non conuertantur 921. quo sensu ministris conuersio tribuatur 858 b. β. *Terminus a quo* & quidem (1) *formalis*, peccata actualia 901. originale & habitualia 902. (2) *obiectiuus*, mundus 903. γ) *Terminus ad quem*, obiectiuus 904. formalis 905 b. abolitio peccatorum quo modo fiat 905 sq. 8) *Mutatio*: quae contingit 908. iteratio 923. ε) *Partes essentiales*, contritio 909. fides 910. an & confessio coram ministro 911. & satisfactio necessaria 915

- Conuersio* insignis Iudaeorum & ethnicorum 490
seq.
- Corpus hominis* in statu integritatis 518. an imaginem Dei referat 508. a. 510. b. 521. immortalitas eius 519. seq. eius conditio in rege[n]t[is] 1014. eius sanctificatio 1014
- Creationis* 1) *definitio* 334. 2) *caussa efficiens*, f. trinitas 257. a. 334. 4:8. Ipeccatum Christi 271. b. 334. an vis creatrix cum creatura possit communicari 335. 3) *modus*, est mysterium 335. seq. an per emanationem 339. seq. an per mechanismum 338. 4) *Tempus*, an successus facta 339. sextiduum creationis explicatur 341. seq. 5) *Obiectum*, seu res quae creatae sunt? caelestia & terrestria 341. seq. homo 350. angeli 308. a. 6) *Causae*, materia & forma 367. b
- Creare* verbum 334
- Credere* verbi significatio 867. b
- Credenda*, quo sensu ab agendis distinguantur 38. a. eorum veritas 103. b. necessitas 103. vid. *Articuli fidei*.
- Crucifigi* cur voluerit Christus 785. a
- Crypto-Caluiniani* 842. a
- Cus* religiosi soli Deo debetur 274. a. & Christo, secundum humanam naturam 771. b. Ad eum obligati sumus, 3. 8. 275. a. quum in consilium 9. non tribuendus angelis 359. 429. seq. neque symbolis sacramentalibus 1106. b. 1108. 1138. a. 1161. a. nec sanctus 474. b. conf. *Religio*.
- Cultus Dei* externus, an lingua vernacula administrandus 172. seq. in statu integritatis 525. seq.
- Culpae* reatus 561. b. per iustificationem tollitur 956
- Curcellae* (Stephani) editio N. T. 127. a
- D.*
- Damasceus* (Ioannes) 67. b
- Damatio* angelorum 390. impiorum hominum 455. seq. infantum gentium 459. b. (2) *Duratio* 460. in hac vita iam incipit 455. a. in aeternum durabit 474. seq. (3) *Certitudo* eius 456. (4) *Causae* & finis 468. (5) *Locus* 468. (6) *Poenae* privativae & positivae 456. seq. cruciatus animae 457. corporis & sensuum externorum 458. an & peccata continua huc pertineant ib. (7) *Gradus* damnationis 455. Errores in hac doctrina 454. seq.
- Decalogi* vniuersalitas 557. a. interpretatio spiritalis 511. seq.
- Decretum* absolutum 422. est fons multorum errorum 717. eius adfectorum 1180. b
- Decreta* diuina 234. quae ratione innocescant 1163. tria praecipua 234. seq. 1. 63
- Descensus* Christi ad inferos 461. 789. seq. quomodo, & quo hinc factus 793. seq.
- Deus*, an sit vocabulum naturae, an dignitatis 183. Eius
- (1) *Nomina* ebraica 184. seq. graeca 197. latina 183
- (2) *Existentia* demonstrata 193. seq. ex ratione 3. 197. seq. ex S. S. 200. ex noticia de Deo insita 193. seq. ex noticia adquireta, 197. seq.
- (3) *Quid sit*, f. attributa 201. I) e natura spiritus fluentia 5. seq. 2. 4. Vnitas 8. 10. a. seq. 279. bonitas 103. 207. seq. veritas 218. simplicitas 209. immutabilitas 211. vita 211. omniuersalia 211. seq. praescientia futurorum 213. seq. cogitationes Dei, quomodo considerandae 219. sapientia eius 220. Voluntas libertas 224. seq. decreta 233. seq. adfectus 233. virtutes 236. seq. sanctitas 233. iustitia 239. seq. veritas 241. gratia 242. seq. omnipotentia 229. seu imperium in mundum 401. 219. auctoritas legislatoria 224. II) e notionem independentiae fluentia 224. seq. infinitas 244. immensitas & omnipraescientia 245. seq. aeternitas 247. beatitudo & gloria 249. seq.
- (4) *Trinitas personarum* 286. seq. vid. *Trinitas*.
- (5) *Operatio* Dei ad intra 286. seq. ad extra, creatio 334. conseruatio 409. redemptio 271. seq. 666. a. sanctificatio 1017. seq. singulari vide f. l.
- Deus* an causa peccati 559. 192. 609. 630. mortis 470. a
- Dei cultus*. vid. *religio* & *cultus*.
- Dei dextra*, quid 771. sessio ad cam 797
- Deus* (Herm.) 121. a. 306. a
- Deuteronomici* libri 144. b
- Diabolus* 94. a. seductor primorum parentum 480. a. seq. 183. causa peccatorum 606. b. an in mentes hominum agere possit 606. b. eius pompa 1071. a. vid. *angeli mali*.
- Diameritae* 831. b
- Dia* 844
- Dies* extremus, vid. *iudicium*.
- Diluuium* f. eluisiones stoicorum 330. b
- Diogenes* Dei 400. b
- Dionysii* areopagitae scripta, an genuina eius nouem angelorum ordines 382. a
- Disciplina* arcani 1121. a. ecclesiastica 1183. a
- Diuina* facultas naturalis 213
- Docetae* 830. a. 1128. a
- Dodwellus* (Henr.)
- Dominicani* 623. b. eorum lis cum Franciscanis 699
- Dominum Dei*, quid ab imperio differat 239. b. hominis in res creatas 523. a. vniuersale & particulare 524. b. an in statu integritatis locum habeat 524. a. an in eo imago diuina consistat 524. a. 523
- Dona* spiritualia 107. naturalia 107
- Dualitae* 632. a
- Dubitatio* in sacris
- Dubitantes* locutiones f. scripturae 92
- Δύναμις* ὁρίσας, quis 742. a
- E. Eius

E.		<i>Eruditio</i> humana, & diuina	1011
<i>Ebionitarum</i> sententia de Christo 297 sq. de trinitate 298 b. de iustificacione	989 a	<i>Esra</i> an auctor S. Scripturae 96 sq. 137 a. eius	liber 125 b
<i>Ebraea</i> lingua 97. an olim samaritanis characteribus scripta 98 a. an antiqua illa cananæa	191 a	IV 96 a. an maiorae auctor	177 b
<i>Ebraismi</i> noui testamenti	99 b	<i>Esseni</i>	
ad <i>Ebraeos</i> epistola, eius idioma 99 a. γυναικός, 140 a. 147 b		<i>Essenia</i> diuina 284 b. vid. <i>Deus</i> .	
<i>Ecclesiae</i> status emendatio an sperandus 46 b. auctoritas in explicanda f. f. 132 a. 162, in constituendo canone f. scripturae 142 a. an principium cognoscendi in theologia	152	<i>Esther</i> , liber canonicus	146 a
<i>Ecclesia</i> quid 1192, an coetus, ex hypocritis & vere credentibus compositus, hoc nomine venire queat 1193, 1195. 2) <i>Causa</i> efficiens 1199. 3) <i>Forma</i> , in quo consistat 1199. in quantum cum re publica conueniat 1193. 1111. 4) <i>Finis</i> 1200. 5) <i>Adfectiones</i> , vna 1201 a. sancta 1201 b. catholica 1202 a. apostolica 1203 b. 6) <i>Distinctiones</i> : dispescitur in militantem, & triumphantem 1192 in vniuersalem & particularem; quae iterum sunt vel simplices vel compositae 1204. 1205. in visibilem 1207. & inuisibilem, quae prorsus describere nequit 1209. in veram, (cuius signa sunt, recta verbi diuini adiunctio, & legitima sacramentorum administratio 1205.) & corruptam 1206. quae emendanda est 1210. in repraesentatiuam, & syntheticam 1213. 7) <i>Historia</i> huius doctrinae 1129 seq. 8) <i>Vfus</i> huius doctrinae	1240	<i>Euthyebi</i>	746 b. 843
<i>Ecclesiastici</i> libri 141 a. qui differant a canonicis & apocryphis	144 a	<i>Eutyebianismus</i> 843 sq. damnatus	844
<i>Ecclesiasticus</i> Siracidis	144 b	<i>Exaltatio</i> Christi	788 sq.
<i>Eclasis</i>	412	<i>Exegetae</i> requisita	129
Εκκλησιαστικος	297 b	<i>Exegetica</i> theologia 65 a. eius summa	115 sq.
ΕΚΚΛΗ	185 b	<i>Eximantio</i> Christi	777 sq.
Ei delphicum	186 b	<i>Exorcismi</i> origo 396 a. 1073 a. cum baptismo coniunctio	1074 a
<i>Electio</i> ministri ecclesiae a tota ecclesia fieri debet 1246. 1248. non per sortes diuinatorias 1246 b. varii eius actus	1247	<i>Exorcistae</i>	1075 b
<i>Electio</i> 1167. quid a praedestinatione distet 1167 b. vid. <i>praedestinatio</i> .		<i>Experientia</i> rerum diuinarum 55 a. docet existentiam Dei	195
<i>Elobim</i> , vid. <i>ΕΛΟΙΜ</i>		<i>Exufflatio</i>	1075 a
<i>Emanatio</i> creaturarum ex Deo 336 sq. animae humanae	352 sq.	F.	
<i>Emergumeni</i> 1074 b. vid. <i>Obfessi</i> .		<i>Fatum</i> Aristotelicorum & Stoicorum 223 b. 436. impietas eius 422. origo eius 434 sq. adfertores 436 sq. 630 b. reſutantes illud 654. in termino vitae praestituendo	421
<i>Enthusiasticae</i> , Messaliani dicti,	160 b	<i>Faydi</i> (<i>Petrus</i>) tritheismi reus 327 a. eius controversia cum P. Hugone	<i>ibid.</i>
<i>Epicurus</i> , cur praesidentiam negarit? 434 a. an spiritus admiserit 427 a. sententia eius de ἀδικοφία actionum, & origine mali	616 b	<i>Felicitas</i> humana, & cultu Dei originem trahens 8. vid. <i>beatitudo</i> .	
<i>Episcopi</i> , an sint presbyteris superiores 1265 a. eorum origo	1267	<i>Festum</i> corporis Christi 1107 sq. immaculae conceptionis b. virginis	594 a
<i>Erigena</i> (Io. Scotus)	1130 sq.	<i>Fides</i> , vocis significatus varii 862 a. 867. an habitus immanens 862 b. an conditio foederis gratiae 861 a. eius fundamentum reale & dogmaticum 38 seq. comparatio cum aedificio 38. b. an ad intellectum, an ad voluntatem pertineat	57 a. 870 b
<i>Errantes</i> , quousque tolerandi	51 b	<i>Fides</i> in Christum, vnica via ad salutem 154. 866 etiam in V. T. 702 b. Eius	
B V D. TH. DOGMAT.		1) <i>Actus</i> 862, scilicet (α) <i>Cognitio</i> , explicita necessaria 863 sq. (β) <i>Adſensus</i> diuinus specialis 865 sq. (γ) <i>Fiducia</i> 866 sq. An dentur plures actus fidei	868
		Ffff ffff	2) <i>Sub-</i>

2) *Subiectum* quo 869
 3) *Effectus & finis*, bona opera & beatitudo 875
 4) *Causa* efficiens principalis 872. instrumentalis 872. impulsiva 872
 5) *Subiectum quod*; an Deus omnibus hominibus dare velit 874 a
 6) *Adfectiones*, vnde quis certus esse possit, quod fidem habeat 876. 981 a. an amitti possit 877. an recuperari 878
 7) *Error* in hac doctrina 925 sq.
Fides iustificans 962 sq. 972. quod sola iustificet 973 sq. an eadem recte viua dicatur 974 b. num actiue, an passiuè se habeat 974 b. sine bonis operibus sibi non constat 1032. quomodo dicatur causa praedestinationis 1172 a. an meritum Christi diserte includat 669
Fides historica 879 a. temporaria 878 a. mortua, viua 879. diuina & humana 101 sq. 107 a
Fides naturalis, an causa impulsiva electionis 1185. Eius adflectores 717. 873. 926. 990. vid. *lumen internum*.
Fidei articuli 43 sq. vid. *Articuli*.
Fidei analogia. vii. *Analogia*.
Fides & ratio collata, liber 10 a. 873 a
Fiducia est actus fidei 866. quod nonnulli negant 925. Eius necessitas 867. an in viribus humanis posita 867
Filia vocis 80 b
Filius Dei 294. cur vnus ex tribus diuinitatis personis homo factus 756. vid. *Iesus*.
Filii Dei, quomodo pui fiant 981
Filiatio, opus Dei ad intra 293 a
Flacius (Matthias) 508 b. 540 a. controuersia eius de peccato originis 640 sq. de regeneratione qua substantiam 891 b
Foedera varia Dei cum hominibus 527 sq.
Foedus operum, legale, naturale 529. in statu integritatis 527. Eius personae contrahentes 530. conditio foederis 532. promissiones 534. comminationes 535
Foedus gratiae 664 sq. vbi partes contrahentes 667. promissa 698. conditio 669. comminationes an locum habeant 670. Eius vniuersalitas 667. 672 f. 684 702. promulgatio 672 sq. oeconomiae tres 682
Foedus particulare Dei cum Abrahamo 684. 686 b. 30 sq. vniuersali gratiae non obstat
*Fons*ca, de Scientia Dei media 216 a
Fortuna 435 a
Franciscanorum controuersia de paupertate Christi 782. cum Dominicanis 699
Fruitio Dei 444
Fulloniani seu theopaschitae 845 b
Furti 555
Futurorum praescientia 1) naturalis 213 b. 2) Dei

praescientia contingentium 214 b. conditionatorum 216 a. 3) angelica 376 sq.

G.

Gaudium pars beatitudinis aeternae 451
Generatio aeterna filii Dei 1) *actiua* 269. 739. 286 sq. an proprie intelligenda 188 a. 2) *passiua* 293. in tempore, ex Maria 739 a
Genius seu angelus tutelariorum 785 sq.
Gentilis (Io. Valentinus) neo-arianus 309 a. tritheismi postulator 313 a
Gentium omnium de Deo notitia vniuersalis 156 a
Gloria Dei 250 a. b. 366
Gnostici 992
 ΓΝΩΣΤΕΙΣ *ἑσδωδωμμε* 58 b
 ΓΝΩΣΤΕΙΣ 476 b
Graecae ecclesiae dogma, de transubstantiatione 1160 a. de processione Spiritus sancti 289 sq.
Gratia Dei. vniuersalis demonstratur 9. 659 sq. 667. 719 sq. 727. hanc qui negent 715 sq. non tollitur per foedera particularia cum Abrahamitis 30 sq. 702
Gratia diuina, quid 658. eius actus formales quatuor 663 sq. media ib. operans, cooperans, praeueniens 412. 920. excitans & praeparans 921 b. conferuans in sanctificatione 1024. eius resistibilibitas 922. 938 sq. 941
Gratiae dona 1010. auxilium 658 b. media 658
Gregorius thaumaturgus 165 b
Grotius (Hugo) 118 a. 816 a. 1081 a
Gubernatio Dei, circa actiones humanas 416. mentis humanae 417. circa actiones malas 420 a

H.

Habitus prauus 606 a. 609 a. quomodo aboleantur in conuersione 902 a
Haeresis & *Haeretici* qui 56 a. quid distent ab infidelibus 56. S. S. corruptores 123 a. 174 seq. a magistratibus coercendi 1287 a
Harmonia scriptorum sacrorum 105 b. Pauli & Iacobi 969 sq.
Hellenistae, & lingua hellenistica 59 sq.
Hemebaptistae 107 8 a
Hemochi liber 112 a
Hereditas fidelium 1175. 583
Hermeneutica sacra 116. eius historia 177. vid. *Interpretatio* S. S.
Herniani 1123
Hexameron 339 sq.
Hierarchiae angelorum 381 a. ecclesiae 1242
Historica Theologia, de fatis & propagatione singulorum dogmatum, vid. f. l. lingulis capitibus subnexa.

Homici-

Homicidium 554 b
Homiletica theologia 65 a
Homini origo rationi ignota 18 a, 28 a. creatio 350
 seq. terminus vitae 421. *anima* 350 a. Quot
 partibus essentialibus constet 364 a. an plures
 una habeat animas 351 b. 364 a. quo pacto simi-
 lis Deo dicatur 451. an quilibet angelum suum
 tutelarem habeat 386. an hodiernum imaginem
 Dei habeat 507 a
Homō primus an ἀνθρώπος 506 a. an corporis im-
 mortalitate gaudens 519 sq.
Homo vetus 1009 b. nouus 1010 b
Huberus (Samuel) electionis vniuersalis adfector
 1176 b
Hyprocrisis quid 208
Hypothetici 721

I.

Iacob patriarcha, patris preces vltimas interuertens
 28 b
Iacobi apostoli epistola, an genuina 140 a. 146 b. li-
 turgia 1080 a. harmonia cum Paulo 99 sq.
Iacobitae 841 b
Iab nomen diuinum 29 a
Idea Dei platonica 219 a. innata 194. in intellectu
 diuino 219
Idioma S. Scripturae 136 sq. *Matthaei* 98 b
Idiomatum communicatio 756. quomodo differat a
 communicatione naturarum 757 b. negata 836 sq.
 eius tria genera, 1) ἰδιωματικόν 760 sq. 2) ἀντιφρα-
 σικόν 763 sq. 3) ἀποθεωτικόν 775. An veteribus
 ea fuerint nota 750 b
Idololatria quotupliciter committatur 206 b. 295.
 eius fons & origo 295 sq. subtilior 255. 903. Est
 propinqua polytheismo 206 b. 295. & atheismo
 295. 426 a. Socinianorum & Arianorum idolola-
 tria 275 a
Iehoua, nomen diuinum 185 sq. soli Deo proprium
 187. eius pronuntiatio 188 b
Iesus Christus consideratus 297
 (1) *Qua personae & naturae*, 735. Quot
 sint in eo personae 736. 744. 749 seq. 830. quot
 naturae 736. 744. (1) *Natura diuina eius* 268
 seq. 737 seq. generatio aeterna a patre 739. 259
 a. 269 b. distinctio a patre & Spiritu sancto 266.
 276. Eius attributa diuina 270. opera diuina 271
 seq. An Spiritus sanctus ab eodem procedat
 289 seq. Qui diuinitatem negarint 304 seq.
 (2) *Natura humana* per incarnationem adsumpta
 739 seq. Quod verus homo sit 738. 830. an du-
 plicem naturam humanam habuerit 740. nati-
 uitas eius ante mundum 307 b. immo προέτι-
 ζε carnalis ante Mariam 321 a. Animae eius
 humanae origo 741. & εἰσὶν prae aliis 743. 744
 corporis forma & εἶδος 741. 830. an natura hu-
 mana propriam habuerit substantiam 744 seq.

Vnio & communio vtriusque naturae 745. 752 seq.
 An secundum humanam naturam, acceperit
 vim creandi ex nihilo 334 b. an secundum eam-
 dem adorandus 772 sq. eiusdem operationes di-
 uinae 774

(II) *Qua statum duplicem*, 1) *Exinanitionis*
 777 seq. attributa diuina an occultauerit 78.
 imbecillitates humanae 779. paupertas 781. pas-
 sio 783 seq. 2) *Exaltationis* 788 seq. descensus
 eius ad inferos 461. 789 seq. resurrectio 791. ad-
 scensio in caelum 796 seq. an corpus eius post
 adscensionem sanguine sit destitutum 1158 b

(III) *Qua officium* 799. ad quod vnctus 799
 sq. Quod Iesus sit Messias promissus 801. 805.
 1) *regium* 801. 827. eius regnum triplex 828. 2)
propheticum 802. 807. vnde exemplum eius imi-
 tandum 810. 821. miracula eius 812. vid. *mira-
 culum*, an sacramentum vsus, & quem in finem
 701. verba eius, an vt leges vel vt regulae virtu-
 tis tantum accipienda sint 1294. 3) *sacerdota-
 le* 807. 810. 811. caput est ecclesiae 1194. non in-
 diget vicario in terris 1197. an in V. T. ceu ex-
 promissor considerandus 705 a. eius comparatio
 cum agno paschali 709. satisfactio 815 sq. inter-
 cessio 826 b

Ignatii epistolae breuiores 310 seq. longiores
 323 a

Ignorantia, quatenus peccata excuset 605
Illuminatio Spiritus S. an ad interpretandam S.
 Scripturam necessaria 107 a. 129. tribuitur Chri-
 sto 273 a. in quo consistat 883. ad solos regeneritos
 spectat 884 sq. 896. non est prior regeneratione
 885 a

Imaginationis exorbitantia 576

Imago in genere, quid 506 b. quomodo ab similitu-
 dine differat 506 b. 542 b

Imago Dei quid 507 a. homini concreta 505. an post
 lapsum superest 507. 570. restauranda in fideli-
 bus 451. An naturalis fuerit homini 516. In
 quo consistat, 1) ratione intellectus 508. 51 seq.
 541 seq. 2) ratione voluntatis 513 seq. 3) ratione
 corporis 518 seq. 4) ratione statum externor-
 um 511 seq. An in dominio super creaturas
 consistat 543. 545. An ad substantiam hominis
 pertineat 540. 543. Errores in hoc doctrinae capite
 538 seq.

Imago trinitatis an homini ab natura infusa
 509 seq.

Immortalitas corporis humani in statu integritatis
 519 sq. animae 575

Impanatio in S. coena 1066 b

Impeccabilitas bonorum angelorum 383. beatorum
 hominum 451 a

Imperium Dei in homines 101 a. 839 b. 442. an ci-
 vile

vile in statu integritatis locum habere 521 sq. eius origo a Deo 1268. vel immediate, vel mediate 1269	myfterium trinitatis agnouerint 314 feq. 316. an angelos adorauerint 430 a. Quomodo de merito trinitatis hodie conuincendi 258 a. eorum insignis conuerfio 466 b. 490
Imperans religionis curam habere debet 1274. iure circa facra gaudet 1275. feq. conftituendi miniftr os ecclefiae 1281. erigendi fcholas 1282. eius officia 1184	Judaismus hodiernus eft merus naturalismus 70 a. b. 299
Imputatio peccati 562 a	Judicium extremum, erit opus Chrifti 271 b. an & fanctorum 485. iudex 483. iudicandi 485. proceffus eius 487. locus 487. an tempus definiri queat 488. Signa antecedentia 489 feq. Quod olim certe fit futurum 482
Incaruatio Chrifti 739. An per immutationem aut creationem facta 740. an per adfumptionem humanitatis 741. An iam ante faecula facta 740	Iuramentum Dei 242
Indifferentismus religionum 55 sq. origo eius & caufae 72 b. duo genera 72	Iura maiestatica 1273
Indulgentiae 913 sq.	Ius circa facra 1272 b. in quo confiftat 1273. an fummis imperantibus recte tribuatur 1275
Infantes baptizandi 874 b. 1060 sq. ante baptismum morientes 1064 a. gentiliū 459 b. 602	Ius naturae, an in ftatu integritatis fuerit 526. an cum eo defierit 537. an detur aliquod 548 a. eius origo 9 b
Infernalis ignis 457 b. 458. vid. damnati.	Ius Dei in res creatas 101 a. 239 a
Infinis Chrifti 277 a. Dei 244 feq. mundi 341. 342	Iuftitia Dei 7 a. b. 239 sq. an recte in rectorum & aequatorum diftribuat 239 a
Influxus fiderum 147 b. Dei in creata 410 a	Iuftitia originalis hominis 572. 513
Infta notitia Dei 10 a. 193 a. principiorum practico- rum 550 sq.	Iuftificationis 1) vocis fignificationes 551 feq. notio forenfis ibid. an actum phyficum designet 954 b. an in primam & fecundam diftinguenda 954 b
Infpiratio diuina, S. Scripturae fons 83. pertinet ad res notas 92 a. quomodo differat a revelatione 91 b. modus 90	2) Subiectum quod 915
Infpirationes immediate hodiernae 161 feq. vid. reuelationes.	3) Terminus a quo 915
Inftituta diuina in ftatu integritatis 527. poft lapfum 558	4) Terminus ad quem 915 a
Intellectus corruptus 572. vid. ratio.	5) Causa efficiens, iudex 957. meritoria 918. impulfus interna 959. externa 960 a. an fides inter caufas pertineat 963 feq. 972. an bona opera 973. 992
Interceffio Chrifti pro omnibus 826	6) Forma 975. an in iuftitia inhaerente 975 b. an in imputatione iuftitiae Chrifti confiftat 676 sq. Diuerfi articuli iuftificationis 973 b
Interpretatio S. Scripturae 11; sq. 1) finis eius proximus 106. Quis fenfus verus 156 feq. 121. 2) conditio fubiefti, & an fine illuminatione fieri queat 129. 3) media interpretandi, & principium 132 feq. adminicula 133. 177	7) Effectus 979 feq.
Interpres S. S. verus, quis 129	8) Adfectiones, neceffitas 45 a. 703. veritas 980 b. certitudo 980. an rationis caprum fuperet 986. Eft dogma characterifticum verae ecclefiae 986. quod qui negant 987
Ioannis baptifmus 1048 a	Iuftini martyris expositio fidei 895 b. fententia de falute gentiliū 75 a. An ille trinitatem exco- gitauerit 322. 323 b
Ioannis apoftoli testimonium de trinitate 260 feq. apocalypfis 140 sq. 146. epiftola vtraque posterior 16. Cur ille theologus dictus 49 a	K.
Iofepi (Fl.) testimonium de Chrifto 34 a	Kabbala 178 a. an de trinitatis myfterio perhibeat testimonium 316 sq.
Irenaei testimonium de S. coena 1174 a. de ecclefia 1233 a	Karaitae 178 b
Irrigeni quinam 62 a. an factorum cognitionem veram habeant 63 b. & theologi dici queant 64 a. An illuminati dicendi 883. & ad S. coenam admittendi 1113. An in fpiritualium libertatem habeant 600 a	Kavonchysq 775
Iſraelitarum ingens multiplicatio 29 a. foedus speciale cum Deo 30 b	Kupies, an Iehouae nomen exprimat 188 a. 192
Iudas epiftola 146 b	L.
Iudas proditor, an S. coenam fumeret 1114	Lapfus primorum parentum, in quibus actibus con- fiftat 555. eius hiftoria explicatur 579 sq.
Iudaei an corruptores facri codicis 123 feq. an	Latitudinarii 72 b

<i>Λατρία</i>	5 a	<i>Malitiorum</i> 295. 365. 407. 426. 615	fq. platoniorum
<i>Lectiones variantes</i> f. scripturæ	126 fq. 175 fq.		429
<i>Leibnitzii</i> sententia de origine mali	645 a. 649 b. de	<i>Manichæorum</i> sententia de Christo	281 b. 322 a.
concomitantia in f. coena	1097 b	baptismo	1122 a. de f. coena
<i>Lex</i> diuina, quæ 8. 9. vniuersalis, & naturalis,	526	principio	295 b. 631 a. 637. 655
fq. 547. eius promulgatio vniuersalis, 550 fq. po-		<i>Manichæismus</i> recentiorum quorundam	640
sitiua vniuersalis 557. particularis	553	<i>Manuum</i> impositio	1043 b
<i>Lex</i> , est speculum axiomatum diuinorum	665 a.	<i>Marcellus</i> , antitrinitarius	300 a
combinationes habet 67c. qua ratione ad rege-		<i>Marci</i> euangelistæ idioma	99 a
nitos spectet 67b. ab his an impletio legis expe-		<i>Marcion</i> f. scripturæ corruptor	175 a. eius sententia
ctanda 1023. an ceu mala reicienda 724. quomo-		de anima	281 b. de origine mali
do differat ab euangelio	673 fq. 723	<i>Maria</i> an recte Θεωτόκος dicatur	746 a. an sine pec-
<i>Legis</i> opera 965 b. impletio	1023	cato originali nata	593 fq.
<i>Lex</i> carituminalis seu forensis 558. eius causæ	24.	<i>Maronitæ</i>	846
	795	<i>Martyrum</i> testimonia	36 fq.
<i>Lex</i> humana, quousque obliget	558	<i>Masoræ</i> origo	123. 126 a
<i>Liber vite</i> quid 1163 a. inscriptio in eum, 1168 a		<i>Materia</i> an ab æterno exsisterit	331. 425. an ipsi con-
deletio ex eo	1176. 1177	creata vis motrix	415 a
<i>Liber</i> bellorum domini 112 b. sapientiæ	145 a	<i>Materiarum</i>	635 b
<i>Libri</i> f. scripturæ deperditi 112 fq. canonici 134. 137.		<i>Matrimonium</i> originem ducit ex diuina institutio-	
ecclesiastici 141 a. 144 a. apocryphi 143. f. deute-		ne 1287 a. ad cuius normam merito exigitur, 1287.	
rocanonici 144 b. spurii	175	an negotium sit ciuile tantum	1189 b. clandesti-
<i>Liberius de sancto amore</i> vid. <i>Clericus</i> .		num non probatur 1294. an in statu integritatis	
<i>Libertas</i> voluntatis, & Dei 222 fq. in statu integri-		locum habuerit 522. 527 b. 533 a. 552 a. 557 b. 1287 a.	
tatis 514. post lapsum	597 fq.	an sacramentum	1044 b
<i>Liberum</i> arbitrium	516. 597. 616 fq.	<i>Mattibæus</i> , quo idiome scripserit	98 b
<i>Lingua</i> , qua f. f. consignata 97. 136 fq. chaldaica in sa-		<i>Mechanismus</i>	338. 425
cro codice obuia 79 a. hellenistica	99 a	<i>Media</i> scientia Dei	216 a
<i>Liturgia</i> noui testamenti 1078 b. iacobi	1079 b	מדינת	178 a
Αόγος, platoniorum 75 a. 318 b. 321 b. ὑποστάσις Io-		<i>Melanchthon</i> (Phil.) synergismi inhumulatus, 938 a.	
annis 315 a. Dat substitutionem humanæ Christi		vacillans in doctrina de f. coena	1134 b
naturæ	745 a	<i>Melchior</i>	846 a
<i>Lombardus</i> (Petrus) an theologiæ scholasticæ pri-		<i>Memoriæ</i> vitia	576
mus auctor 68 b. eius sententia de peccato origi-		<i>Meritum</i> Christi, an causa impulsui resurrectionis	
nali & libero arbitrio	623 a	impiorum rectè dicatur 482 a. v. <i>Satisfactio</i> .	
<i>Longini</i> testimonium de Mose	102 b	<i>Meritum</i> operum, vbi locum habeat 529 a. an con-	
<i>Lucidus</i> presbyter	1182 a	sistere queat cum fide 669. an iustificet 973. 992.	
<i>Lux</i> carnis & spiritus 1018. quomodo differat a pu-		de congruo & de condigno	954. 960 a. 965 a
gna rationis & adpetitus sensitiui	1019	<i>Messiani</i> , seu enthusiastæ	160 b. 1123 a
<i>Lumen</i> substantiale internum vniuersale 10. 150. 873		<i>Messias</i> quis 799 fq. 802. 805. vid. <i>Iesus</i> .	
b. an causa regenerationis	893. 928 b	<i>Metallica</i> , an & quando creata	346 a
<i>Luna</i> , quomodo luminare magnum dicatur	347	Μεταλλική	899 a
<i>Lustrationes</i> & purificationes V. T. & gentium	562 a	Μετανοία	899 a
<i>Lutherus</i> (Mart.) an decretum absolutum admisit		Μετανοήσις	145 b. 359 a
718 b. sententia eius de oratione pro defunctis		<i>Methodus</i> tractandi theologiā 65. cognoscendi	
473 b. liber eius de seruo arbitrio	624. 719 a	imaginem Dei	507 b
<i>Lux</i> primigenia	342 a	<i>Millii</i> (Joan.) nouum testamentum	127 b
		מילי	314 fq.
		<i>Ministri</i> ecclesiæ, iure diuino omnes sunt æqua-	
		les 1262. eorum officia 1266. conditio, in admi-	
		nistrandi sacramentis 694 seq. speciatim bap-	
		tismo 1150. & f. coena 1083. auctoritas a Deo	
		813 a. potestas 1254. publice docendi 1155. admini-	
		strandi sacramenta 1256. remittendi & retinendi	
		peccata	1256
		FFFF ffff 3	Mini-

<i>Ministerium ecclesiasticum, quid?</i> 1243. eius necessitas 1243. <i>caussa efficiens</i> 1244. <i>finis</i> 1254. <i>actus varii</i> 1248	<i>Naturalis religio; vid. religio, facultas vaticinandi</i> 213 f.
<i>Miracula</i> quarene fiant 224. font diuinae virtutis 232 a. 271. an ab angelis patrari queant? 380 a. a Christo secundum humanam naturam edita 774 b. 33 b. 271. 811 f.	<i>Naturalistae</i> 70 f. subtiliores 72
<i>Misericordia Dei</i> 242. humana an vicium 243 a	<i>Nazarenus</i> 735 b
<i>Missae</i> 115 a. solitaria 1079 b. priuata 115 a. 1144 a. praefantificatorum 1144 b. an sacramentum 1142 a. <i>vid. f. coena.</i>	<i>Nestorius</i> 837. eius defensores 838
<i>Modalistae</i> 267 a. 305 b	<i>Nestorianismi origo</i> 746. 844. 836 f. sectatores, 840 b
<i>Molina (Ludovicus) de scientia media</i> 216 a	harmonia cum pelagianismo 850 a. damnatio 854
<i>Monachorum pelagianismus</i> 681 f.	<i>Nicaenum concilium</i> 282 b. 312 f. 326 a
<i>Monastica vita</i> 993	<i>Noetus</i> antitrinitarius 302 b
<i>Monarchiani</i> 303 b	<i>Nomina diuina, ebraica, 184. graeca</i> 192. Christi, 268
<i>Monergetae</i> 846 a	271. spiritus sancti 276
<i>Monophysitae</i> 845 b	<i>Nomen Dei, quid?</i> 552. proprium 187 a
<i>Monothelitae</i> 846 a	<i>Notiones personales diuinitatis</i> 29; b
<i>Montanus antitrinitarius</i> 302 a. an propheta 160	<i>Notitia Dei, & legis insita</i> 10. 193 a. 550
<i>Moralitas</i> an ex lege, an ex actionibus 547 f.	<i>Notae Platoniorum</i> 318 b
<i>Morbi</i> vnde 601 b. an Christus iis obnoxius fuerit 743 b	<i>Novatiani</i> 1124 b. eorum errores in doctrina de ecclesia 1219 b
<i>Mors</i> spiritalis & aeterna 455 seq. 881. temporalis, vnde 470 a. 535. 563. quis status eam insequaret 471. piorum mors an poena 470 a	O.
<i>Mortuorum resurrectio</i> 475 f. an pro iis orandum 473 b. an euangelium iis sit nuntiatur? 461	<i>Obedientia</i> in statu integritatis 533 b. actiua & passiua Christi 818 a
<i>Moses</i> penateuchi auctor 25 f. 95 a. primus & antiquissimus scriptor <i>Septuagorae</i> 26. pantheismi liberatus 186 a. mediator antiqui foederis 702	<i>Obsequi</i> an dentur? 395 a. quomodo liberandi 396 a.
<i>Mosaica religio, vid. religio.</i>	1074
<i>Motus</i> vnde 413 a	<i>Oblatio</i> munda 1110. veterum 1136 b
<i>Mubammed</i> 73 b. 326 b. eius doctrina de fato 422	<i>Oculi</i> corporei an Deum sint visuri 447. 453
<i>Mundus</i> creatus 332 f. 341 f. an ab aeterno 329 f. 425. eius materia 331. anima 353 b. exultio itoica 330 b. an sit infinitus 341. 342 b. an sit periturus 493 f.	<i>Oeconomia</i> gratiae & foederum diuinorum 682
<i>Mundus, hostis piorum</i> 609 a	<i>Officii vox</i> 1058
<i>Mundus, pro viucentibus omnibus</i> 663	<i>Officia christiana</i> 9. 1028. 1030
<i>Munusculi (Thomas) magistratus quousvis improbat</i> 1271 a	<i>Omnis, vocis</i> in S. S. vsus 659 b
<i>Mysteria, quae?</i> 104. sacramenta dicuntur 92. 693 sunt ad religionem reuelatam necessaria 32 b	<i>Omnipotencia Dei</i> 219 f. filii Dei 270 b. cum hominibus 767. Spiritus Sancti 277 a
<i>Mysicus</i> sensus 117. Romanensium 117 a. Socinianorum 117 b. nostratum 110 b. 177 f. an vim probandi habeat 120. historia huius interpretandi rationis 177 f.	<i>Omnipresencia Dei</i> 245 f. pii 246 b. filii Dei, 270 b. 768. Spiritus sancti 277 a
N.	<i>Omniscientia Dei</i> 213 seq. Christi 270 b. Spiritus Sancti 277 a
<i>Naturae</i> duae Christi, <i>vid. in Christus.</i>	<i>Operatio</i> vox explicatur 281 f.
<i>Natura</i> humana, docet Deum 3. 193 f. corrupta 569 f. an sit capax regni caelestis 453	<i>Opera Dei</i> ad intra & ad extra, <i>vid. in Deus.</i>
<i>Natura, pro peccato inherente</i> 1009	<i>Opera</i> supererogationis 1135 b. ecclesiae 1038 b. legis, quae? 965 b. v. <i>bona opera.</i>
<i>Naturale conscientiae dictamen</i> 10	<i>Oracula gentilium, eorumque imposturae</i> 159 b.
<i>Naturales actus</i> in regeneratione 889 a	164 b. 214 b
	P.
	<i>Ordo salutis</i> 40
	<i>Ordinatio</i> ministri ecclesiae 1045 a. merito in ecclesiis nostris retinetur 1251. eius effectus 1252 b. a quibus rite peragi possit 1253 a
	<i>Origenis</i> allegoriae 178 b. homiliae in Iosueam 141 b
	sententiae de origine animae 349 b. de fine damnationis & beatitudinis, 150 a. de incarnatione, 856 a. de iustificatione 998 a. de praedestinatione 1127 a. de ecclesia 1235. Pelagianismi antesignanus fuit 618 b
	<i>Orthodoxia</i> 52 f.
	<i>Ovis diuina</i> 279 a
	<i>Passum</i> inter personas trinitatis, de redimendis hominibus

hominibus 665. Deicum hominibus. v. *Foedus*.
Pseudobaptismus negatus 1116 a. adfectus 1060. in ec-
 clesia veteri vitatus 1146 a. v. *baptismus*.
Papa, vid. *Pontifex*.
Parentes imperium habent in liberos 1296. eorum
 officia 1297
Particularismus 716
Peſeba, vox 707 b. sacramentum a Deo institutum
 707 ſeq. ſinis f. gratiae caeleſtis collatio, 710. ma-
 teria & forma 709 b. tempus, & an ſacrificium
 fuerit 709 b. quinam comedere poterint? 711 b.
 quomodo edendum 708. myſtica eius ſignificatio
 710
Paſſionis Chriſti omnes euoluuntur circumſtantiae
 783 ſq.
Patris nomen quomodo Deo competat 267 a. 293
Patres eccleſiae cuius auctoritatis ſint in theologia? 2
 32 a. 151 b. incaute de trinitate loquentes, 306 b.
 323 b. 321 ſq. Arianismi abſoluuntur 322. 323. *ἀνο-
 μάτως ὄντες*; adſectores 460. eorum opinio de an-
 ti-Chriſto 1227 a
Patriarcharum ſtudium propagandi veritatem, 684
 a. foedus gratiae 681 ſq. cultus externus, 686. ſa-
 cramenta 692. v. *religio patriarchalis*.
Patrini vid. *compadres*.
Patripaſſiani 303 a. 843 b. 845 b
Pauli apoſtoli epistoſa ad Laodiceſes 113 a. ad He-
 braeos 147 b. harmonia cum Iacobo 969
Paulus Samolatenus antitrinitarius 282 a. 298. An
 Sabellianiſmi reus? *ib.* damnatus 331 a
Paupertas Chriſti 781 ſq.
Pax cum Deo 980. conſcientiae 980 b
Peccatum in genere, in quo conſiſtat 545 ſq.
 An ſit ſubſtantia 546. an nihil 546 b. cauſae pec-
 cati, 558. an Deus 559 ſq. 6 o. 632. Effectus 561
 ſq. quocumque generis 561. an quaedam ſint ve-
 nialia? 563. an determinatio quaedam ad peccata
 ſit in mente 564 a. an poena peccatorum ſint
 alia peccata 609. Abolitio & remiſſio, 14 a. 904
 b. 994. prouidentia Dei circa ea 420
Peccatum originale (1) *quid ſit*, & quo in conſiſtat
 571 ſq. eius ſedes, 561. 572. 577 578. 194 ſq. Quod
 reuera detur in homine, 574 ſq. nec Auguſtini
 ſit commentum, 650. ſed genilibus non in-
 cognitum 565. An ad ſubſtantiam hominis per-
 tineat 540. 572 b. an in ſola peccati Adamitici
 imputatione conſiſtat? 632. 690 b. Eſt pec-
 catum propriè dictum 569. 571 b. 588 a. Agni-
 tionis eius ſumma neceſſitas 45 b. (2) *Origo* e-
 ius 775. quod propageur ad poſteres 185. (3) *Cauſa*,
 remota 583. propinqua 584. An Deus huc
 pertineat? 592. (4) *Gravitas* eius, 585 b. 596.
 quod iure imputetur, 588. & poenam prome-
 reat? 568 b. 602. (5) *Vniuerſalitas* eius 593.
 & reliquiae in ſanctis, 1004. (6) *Effectus* 586 ſq. 602
 b. Eſt vel regnans, vel non regnans, 603 b. Sen-

tentiae patrum 651 ſq. Quomodo ab eo conuer-
 tatur homo 907
Peccatum actuale, 604 ſeq. (1) *quid?* & quomodo
 differat ab originali 604. (2) *Cauſae* 604. igno-
 rantia 605. peccata praecedentia 609. Deus an
 cauſa 6 g. (3) *Effectus* 610. (4) *Varia genera*
 eius 610. commiſſionis & omiſſionis, 611. hypo-
 thetica 605. proaeretica & inuolutaria 61. mor-
 talia & venialia, 563 a. 612. 881. clamantia, 613
 conſuetudinis 902 a. (5) *Gravitas*, & an omnia
 peccata ſint aequalia 612 a. Quomodo ab iis
 conuertatur homo 901
Peccatum in ſpiritum ſanctum, 613 ſeq. quomodo a
 reliquis generibus differat? eiusque characteres
 613 ſq.
Pentateuchi auctor 25 ſq. 95 a. antiquitas 27 a. b
Pelagii vita 619 ſq. diſcipuli, 620 b. dogmata praeci-
 pua 621. de peccato originis 569 b. 620 ſq. natura-
 liſmus 70 ſq.
Pelagianismus monachorum & ſcholasticorum,
 652. Romanenſium 625. Socinianorum, 627 b
 In doctrina de fide naturali 927. de iuſtificatione
 990 b. de bonis operibus 1035 a. de baptismo
 1123 b
Περί ἀφ᾽ ἑαυτοῦ naturarum in Chriſto 752 ſq.
Perſectio Chriſtianorum, quo ſenſu adſeratur? 236
 1022 ſq. 1038 a
Perſarum trinitas 310 b
Perſona quid? 281. diuinitatis *ib.* vnica in Chriſto
 749
Perſonalis actus 286. vnio 744 ſq. proprietates, 293
 a. notiones 293 b
Peterſenii ἀνομολόγησις 463 ſq. humanitas Chriſti
 caeleſtis 740. 833 a
Petri apoſtoli epistoſa altera, 140 a. 146 b. Petrus
 vicarius Chriſti non eſt conſtitutus, 1197 b. nec
 Romanae eccleſiae episcopus fuit 1198 a
Pegreuius (*Iſaacus*) atheiſmi reus 159 a
Phantasiae 830 a
Phariſaei ſati adſectores 436 a. pelagianismi patro-
 ni 618. eorum peccatum in ſpiritum S. 613 ſq.
Philautia praua 206 b. 577 a
Philosophia ſcripturae interpres, huius libri auctor
 131 a
Philosophiae ethnicae impietas 223
Photinus antitrinitarius, 300 a. damnatus 321 a
Pietas quid? 4 ſq.
Piorum mors, an poena 470
Platoniorum trinitas 317 ſeq. 353 b. an eadem cum
 Chriſtianorum 325 b. idea, 219 a. ſententia de
 aeternitate mundi 330 a. de anima 351 a. 358 b. de
 cultu ſpirituum 429 b. 431 b. 432 b. de origine mali
 429 b. 633 b
Pneumatomachi 308 b
Poenae, conſequens peccati 562 b. damnatorum 240
 ſeq.
 priu-

privatiua 456. positiua 477 sq. quid differat ab incommodo 470 b. Eius gradus 459. causae, 468. sq. naturalis poema 8b. 604	<i>Priscillianistae</i> 655 b
<i>Poenitentia</i> naturalis 14 sq. ecclesiastica 898 a	<i>Processio</i> Spiritus S. 289 seq. ὑποστατική 291 μεταθετική 291 b. vid. <i>Spiritus Sanctus</i> .
<i>Poenitentiae</i> vocis significatus varii 898 a	<i>Prophetae</i> Dei 400 a
<i>Poenitentia</i> quotidiana 1019. stantium & lapsum 1020 a. an sacramentum 1044 b. Errores in hac doctrina 930 a. veritatis testes 941 a. conf. <i>conuersio</i> , & <i>regeneratio</i> .	<i>Promissiones</i> Dei spirituales in V. T. 703 a
<i>Poirer</i> (Petri) naturalismus 72 a. Sabellianismus 305 a. Sententia de lumine interno 1. sq. de origine animae 354 a. sq. de duplici humanitate Christi 832 sq.	<i>Propbeta</i> quis 807 sq.
<i>Polytheismus</i> 6. 205. 295 b. ab ipsius ethnicis improbaturs 24 a	<i>Propbetae</i> veri, quibus criteriis dignoscantur 83 sq.
<i>Pompa</i> Satánica 1071 a	reuelationum sibi factarum consilii 81 a
<i>Pomponatius</i> (P.) spiritus negat 428 b	Falsi 160. Anglicani, de monitis Cebennensibus 161 b
<i>Poenitens</i> Romani infallibilitas & auctoritas euerfa 153 a. 167 b. perperam pro vicario Christi se vendit 1197. pro successore Petri non habendus 1198 b	<i>Prophetiae</i> donum an perpetuum in ecclesia 86. an hodiernum duret 87. 165. Eius obiectum 85 veritatis criteria 83 seq. an secundo, tertioque saeculo christiano floruerit 165 b. varii eius modi 79
<i>Pontificiorum</i> pelagianismus 71 a. 625 a. traditiones 150 b. 162 b. adoratio angelorum 431. sententia de bonis operibus 1035. de fide 925. 963. de poenitentia 311 a. 930 a. de baptismo 1056. de sacramentis 121 a. de S. coena 1104 a. 1127 seq.	<i>Propbetia</i> dicitur explicatio S. S. 47 a
Reuelationes hactenus 161 a. de gratia vniuersali 722	<i>Propheticum</i> officium Christi 807 sq.
<i>Porphyrius</i> , de sacrificiis 21 a	<i>Propositiones</i> personales 751. an accidentales dici queant 755 b
<i>Possibile</i> & impossibile, quid 229 b	<i>Prophetorum</i> baptismus 1046 b
<i>Praedamitae</i> 361 b	<i>Prophetiae</i> Dei 400. vbi demonstratur
<i>Praedestinatio</i> ad vitam aeternam, quid 235 a. 1164. 1167 sq. Vbi	(1) <i>Quod deus</i> 6. 401. 441. eam qui negrinit 6. 17 a.
(1) <i>Ordo</i> & <i>actus</i> varii 1164 sq.	(2) <i>Quid sit</i> 399. eius actus triplex 433 sq.
(2) <i>Causa</i> , efficiens 1169. impulsiva interna 1169 b. externa principalis 1170 a. minus principalis, fides 1172 b. an fides naturalis 1186 a	(3) <i>Obiectum</i> . Proidentia se exserit circa reuelationis verae propagationem 89. S. Scripturae integritatis conseruationem 144 seq. opus redemptionis per Christum 405. circa actiones humanas 418 seq. peccata 420. natiuitatem hominis 418. mortem 421
(3) <i>Quinam</i> praedestinentur 1174. an quidam excludantur, ad damnationem 681 b. an angeli 1174 a	<i>Πρωτοπυγγίλιον</i> 20 b. 677
(4) <i>Finis</i> 1175	<i>Pseudo-Apostoli</i> quinam 988 b
(5) <i>Adfectiones</i> , aeternitas, immutabilitas, particularitas 1175. certitudo 1176. 1177 a. conditio 1180. an vniuersalis 1175 b	<i>Purgatorium</i> 472. 474. 496
(6) <i>Historia</i> huius doctrinae 1180 sq. 1186	<i>Puri naturales</i> angeli 382. homines 517 a. 539 a
<i>Praedestinatio</i> 639. 655 b. 1180	<i>Pufendorffii</i> (Samuelis) sententia de communicatione idiomatum 764 a
<i>Praemia</i> bonorum 7 a. 8. 240. aeternae vitae, an expectanda 669	<i>Pythagorae</i> trinitas 320 b. origo mali 633
<i>Praemortis</i> seu praedeterminatio physica 939 b	R.
<i>Praefanctificationum</i> communio 1144 b	<i>Rabanus</i> Maurus 1129 b
<i>Principium</i> cognoscendi in theologia 148 sq.	<i>Radbertus</i> (Paschasius) 1129 b
<i>Principium</i> duplex independens 255 b. 631	<i>Rationis</i> vox quotupluciter sumatur 148 sq. 574 a
cum particula rismo connexum 716 a	corruptio 572. 574. infirmitas & insufficientia ad salutem 11. 16 a. 18 a. 149 a. 201 b. eius vsus in theologia 149
<i>Principia</i> rationis 149 a. an corrupta 574 a. practica insita 550 sq. eorum vsus in theologia 150 a	<i>Ratio</i> recta quid 103 b. 574. an cum reuelatione pugnet 104. An sit principium interpretandi S. Scripturam 130 seq. 161 b. An trinitatis mysterium doceat 104 a. 251 sq. 2. 3. Leges vniuersales, & voluntatem Dei docet 557. vid. <i>religio naturalis</i> .
	<i>Rationis</i> principia, quotuplucia 149 b. an fundamentum theologiae 148 b. quem vtrum in illa habeant 12 a
	<i>Rationis</i> 12 a

<i>Rationis pugna cum appetitu sensitivo</i>	578. a	74. seq. vniuersalitas 31. caput doctrinae praecipuum 37. articuli fidei, seu dogmata fundamentalia 37. 47. b. eius consecratio integra	74. a. b.	
<i>Ratramus</i>	1129. b		4. a	
<i>Redemptio hominum, opus diuini Christi</i>	273	<i>Religiosi</i>		
non iniungere iactum 666. a. singularis prouidentia circa eam 425. vid. <i>Satisfactio</i> .		<i>Renouatio</i> 1204. sq. 1219. vid. <i>Sanctificatio</i> .		
<i>Reformatorum sententia</i> , de prouidentia circa peccata 420. de termino vitae 422. de fato 413. b. de causa peccati 639. seq. de gratia particulari 659. sq. de gratia vniuersali 719. sq. de sacramentis 697. de paedobaptismo 1067. de coena Domini 1299. 1129. seq. de idiomatica communicatione	841. sq.	<i>Reprobationis decreti, causae</i> 1177. seq. obiectum 1179. b. huius ib. sententiae patrum	1128. b	
<i>Reformatorum schismata intestina, remonstrantium, & contraremonstrantium</i> 719. sq. absolutorum & hypotheticorum	1172. sq.	<i>Restitutio omnium, vid. Anomatasae.</i>		
<i>Regenerationis (1) descriptio</i> 879. sq. comparatio cum generatione naturali 835. (2) <i>Terminus</i> a quo & ad quem 881. (3) <i>Alfus</i> 889. hi quomodo a statu differant 887. an substantialis fiat mutatio 870. b. (4) <i>Causa efficiens principalis</i> 273. a. 891. instrumentalis, verbum externum 892. sq. an & internum 893. a. 928 ministrum verbi 893. impulsus 892. (5) <i>Subiectum</i> ibid. (6) <i>Forma</i> 892. b. (7) <i>Finis & effectus</i> 893. (8) <i>Adfectiones</i> , necessitas 894. perennitas 895. a. amissibilitas 895. b. An, qui ita hoc excidit, deterioris sit conditionis, quamnumquam regeneratus 895. b. (9) <i>Error</i> in hac doctrina 928 veritatis testes	943	<i>Resurrectio mortuorum, opus Christi diuinum</i>	273. b. 482. a. 768. Quod olim futura sit 475. seq. in V. T. non ignota 476. a. An omnes, immo impii sint resurrecturi 486. uno eodemque tempore 481. an idem numero corpus 479. a. An duplex resurrectio expectanda, prima & secunda 481. b. Eius causae 482. Errores in hoc capite	498
<i>Regenitus</i> , quibus donis gaudeat 1007. 62. a. eius animae corporisque conditio 1011. seq. imperfectiones, & reliquiae corruptae naturae 1208. vid. <i>regeneratio</i> .		<i>Resurrectionis Christi veritas</i>	794. 19.	
<i>Regnum Christi</i> 801. b. 827. triplex 829. millenarium	499. sq.	<i>Reuelatio vniuersalis ratione subiectorum, an debeat</i>	79. sq. vid. <i>Lumen internum</i> .	
<i>Religionis in genere</i> , descriptio, & etymologia 4. sq. 9. origo 3. seq. 250. necessitas 8. quis eius sit capax 3. a. differentia a sapientia 5. b. veritas vnde cognoscatur 13. seq. 17. An sine mysteriis quaedam religio esse possit 31. b. falsitas 73. b. vid. <i>Cultus religiosus</i> .		<i>Reuelationis specialis</i>		
<i>Religionis naturalis praecipua capita</i> 5. seq. de Deo 5. seq. 9. 193. sq. de immortalitate animae 8. de lege 9. b. de cultu Dei 8. sq. de necessitate reuelationis 17. a. Eius insufficientia ad salutem 17. sq. 78. utilitas in theologia	16. sq.	(1) <i>Necessitas & origo</i> 78. an in statu integritatis locum inuenierit 79. a. progressus & incrementa	79. sq.	
<i>Religionis gentilis origo</i> 23. 74. a. <i>Systēma capitum doctrinae</i>	968	(2) <i>Modi varii</i> a) <i>immediati</i> , & quidem simpliciter per Spiritum sanctum 79. Symbolice, per sortes, insomnia, ecstasies, vniū & thumū, 80. 81. b) <i>mediati</i> per angelos	81. a	
<i>Religionis patriarchalis reuelatae veritas</i> 20. a. b. vniuersalitas 23. a. propagatio per traditionem	23. b	(3) <i>Characteres veritatis</i>	82. sq.	
<i>Religionis Mosaeicae veritas</i> 24. sq. 74. a. vniuersalitas 29. sq. an discrimen constituat inter gentes & iudeos 31. praecipua capita	702. seq.	(4) <i>Obiectum</i> 85. sq. quid ab inspiratione differat	92. a	
<i>Religionis Christianae veritas demonstrata</i> 31. sq.		<i>Reuelationes falsae</i> 73. a. 159. sq. gentiliū 159. b. iudeorum 159. christianorum 160. a. An hodiernae	161	
		<i>Reuelationes hodiernae</i> 161. 165. an principium cognoscendi in theologia 150. An in rebus fidei obtingere queant	87	
		<i>Roellii (Alexandri) sententia de generatione filii Dei</i> 283. a. de morte piorum 470. b. Sabellianismus.	306. a	
		<i>Romanenses, vid. Pontificii.</i>		
		<i>Ruth</i> , an liber canonicus	146. a	
		רוּת reuelationis genus	305. a	
		S.		
		<i>Sabbatum</i> , in statu integritatis 527. b. an sit lex foederalis 527. & iuris naturalis	553	
		<i>Sabellianismus</i> quid	266. b. 280. a. 281. b	
		<i>Sabelliani</i> ; veteres 301. b. recentiores 303. a. damnati	321. b	
		<i>Sacerdotes an distinguendi sint in maiores & minores</i>	1162. a	
		<i>Sacerdotale officium Christi</i> 813. seq. qui negent	847. 19.	
		<i>Sacerdotium spirituale</i>	1255	
		Gggg gggg	<i>Sacra-</i>	

- Sacramenta**, quid proprie loquendo sint 536. b. 692
693. b. quid a sacrificiis differant 687. 1109
1) *In statu integritatis* 535 sq. an sabbatum, & ar-
bor scientiae 687. b
2) *In statu patriarcali*, quot 691. b. an iris, dilu-
uium, sabbatum 688. a. quodnam primum
omnium sacramentum verum fuerit 686. b
3) *In intervallo V. Test.* quot sacramenta fuerint
707. b. vid. *Circumcisio*, & *Pascha*.
4) *In N. T.* quot sint sacramenta 1042. sq. 1121. a
baptismus 1046. S. coena 1078. sq.
Sacramenti in genere & proprie dicti
(1) *Definitio* 692. & requisita 701. b
(2) *Causa* efficiens principalis 694. instrumenta-
lis, seu conditio ministrantis 695. sq.
(3) *Materia & forma* 696
(4) *Efficacia* 697. An sint muta signa 697. an fi-
des necessaria sit 698. a. Modus operandi, an sit
physicus, an moralis 699. b
5) *Quinam vi possint* 701. a. Cur Christus iis sit
vltus 701. b
Sacrisiorum origo & institutio 20. sq. 706. caus-
ae & scopus 20. b. 706. a. vltus inter gentiles
24. b. differentia a sacramentis 1109. oblatio
munda 1110. b
Sacrisimam magnum Christi, quid distet a sacrifi-
cii V. T. 814
Sacrisia N. T. spiritualia 1111. a
Sadducaeorum sententia de spiritibus 426. de pro-
videntia 433. b. de virtute 618
Salutis aeternae promissio 969. a. 58. causae &
media 658. a. 15. sq. necessitas 70. a. 78. 158. vid.
beatitudo.
Samaritani an negauerint angelos 427. a. caracte-
res 97. b
Sanchuniathon theologus 48. a
Sansio diuina 8. a
Sansii, an adorandi 474. an mundum iudicaturi
sint 485
Sansitas in quo consistat 238. 1026. 1004. Dei 238
veterum christianorum 1037. a
Sansificationis christianorum
1) *Termina*, a quo 1009. a. ad quem 1010. b
2) *Subiectum*, intellectus & voluntas 1011. reli-
quae facultates 1013. corpus 1014
3) *Causa* 1006. 1015. sq.
4) *Adfectiones*, necessitas 1021. utilitas ib. difficul-
tas, imperfectio 1021. sq. perseverantia 1024
Sandius (*Chrysostomus*) arianismi reus 309. b. latet
sub *Cingalli* nomine 325. b
Sapientia quid 220. b. spiritualis 886. a. hyposta-
tica 220. b. 270. b. attributum Dei 221. b. homi-
nis in statu integritatis 512. b. diuina quomodo
differat ab humana 1012
Sapientiae liber 145. a
Sarcolatrae 835. b
Satisfactio Christi 44. a. 815. sq. rei & sponso 816.
index & praetatio 817. finis, & veritas, contra
negantes eam 818. 848. sq. necessitas 821. b. iusti-
tia 823. b. vniuersalitas & praesentia 1124.
An Christus pro se ipso satisfecerit 842. b
Satisfactio hominis pro peccatis 913. a. 915. an o-
pus sit 913. an possibilis 914. b. origo erroris
932. b. 945. b
Scandalum datum & acceptum 607. sq.
Scepticismus 55. 57. a
Schechina 316. a
Schemasici 845. b
Schilob 803. b
Schismata ecclesiae maxime funesta sunt 1216. eo-
rum causae & auctores 1217. 1218
Scholastici, auctores theologiae systematicae 67. sq.
antitrinitarii 327. a. testes auctoritatis S. Scri-
pturae 166. b. cur Aristotelem sequebantur 617. b
pelagianismi rei 71. a. 623. a
Scholasticae theologiae origo 68. a. vitia & incor-
moda 69. a. b.
Scientia Dei media 216. sq.
Scotus (Io.) Erigena 1130. sq.
Scotistae 624. a
Scriptores sacri 95. sq.
Scripturae sacrae, origo 29. sq. 86. 90. sq.
1) *Auctor* primarius 94. sq. secundarii 95. sq.
Genus & *modus* eius 89. sq. 95
2) *Materia*, phrasae 92. b. 97. sq. *forma*, sensus,
lingua, & characteres, quibus consignata est
87. sq.
3) *Proprietates* (a) *Auctoritas* 100. sq. 159. an ea
aliunde quam ex ratione aditui queat 107. b
(b) *Efficacia* 109. an & extra vltum maneat 110. b
an S. S. ipse Deus sit 110. a. (c) *Perfessio* 113
174. sq. ratione partium integritatum, & quod
nihil deperditum 112. ratione doctrinae 106. a.
113. b. 162. Quid in ea quaerendum 113. b. 157. (d)
Perpicuitas rerum & verborum 115. 174. Qua
ratione obscuriora loca explicanda 116. vid.
Interpretatio.
4) *Auctoritas canonica* 134. sq. 163. vid. *canon*.
quinam libri sint canonici, aut apocryphi 136. b
143. sq. An vnica norma in theologica cog-
nitione 148. a. 152. 158. 167. sq.
5) *Finis* cui, ab omnibus legenda, immo in versio-
nibus 155. a. 156. sq. 163. 170. b
6) *Obiectum*, seu quid in ea quaerendum 113. b
sq. 557. cur leuiore circumstantiae & res com-
memorentur 157. b.
7) *Finis cuius*, beatitudo 78. 158. 165. instructio
pastoris ad veritatem defendendam 158. a
Abusus multiplex S. S. 158. b
8) *Errores* in hac doctrina 158. sq.
Semia-

Semiariani 303. *a.* cur pneumatomachi dicti 308. *b.*
Semipelagiani 621. *b.*
Sensus verus scriptoris quis 116. seq. 121. sq. an du-
 plex in S. S. admitti queat 117. sq. literalis? 121. *a.*
vid. mysticus sensus.
Sensuum exteriorum delectatio in vita aeterna 453.
 cruciatus in inferno 453.
Sententiarum 623. *b.*
Septuaginta interpretes 157. *a.*
Sepultura 474. *b.* Christi 787. *a.*
Servatus (Michael) antitrinitarius 323. *b.*
Servorum officia 1258.
Severitatem 845. *b.*
Sextiduum creationis 339. sq.
Sibyllarum oracula 159. *b.* 164. *b.*
Signum filii hominis 493. *a.*
Similitudo quomodo differat ab imagine 506. *b.*
 hominum & Dei 451. 506.
Simon magus antitrinitarius, primus haeresiarcha
 301. *b.* Eius sententia de fato 436. *b.* de origine
 mali 635. *b.* de persona Christi 830. *b.*
Socialium naturalismus 71. *b.* pelagianismus
 627. *b.* idololatria 275. sententia de trinitate
 268. *a.* de adoratione Christi 274. de incarna-
 tione 841. *b.* de satisfactione 848. *b.* 451. *a.* de fide
 871. *a.* de baptismi efficacia 1066. *a.* 1125. *b.* de
 S. coena 1133. *a.*
Somnia, revelationis modus 81.
Sors divinatio 80. an in eligendo verbi divini
 ministro adhibenda sint 1246. *b.*
Spectra an dentur 398. *a.* fraudes 497. An sint
 animae hominum 399. *a.*
Spencerus (Joan.) 706. *b.* 704. *a.*
Spes meliorum temporum 491. *b.*
Spinozae (Bened.) sententia de libertate Dei 222. *b.*
 de omnipotentia 230. *b.* de spiritibus 429. *a.* de
 resurrectione Christi 795. *a.*
Spiratio Spiritus sancti, activa 280. seq. passiva
 293. *b.* Graecae ecclesiae sententia 289.
Spiritus simplicitas & attributa 209. exsistentia,
 & natura 368. sq. *vid. angelus.*
Spiritus sanctus, modus revelationis 80. *a.* pro
 donis gratiae 1010.
Spiritus sancti saeculum 500. sq. 502. *b.*
Spiritus sancti, tertiae divinitatis personae realis
 distinctio a patre & filio 266. 279. divinitas probata
 269. *b.* 276. *b.* 308. *b.* 327. *Quoeta* cum
 patre & filio 279. processio 288. sq. duplex 291.
 An ille creator mundi 334. supremus controversa-
 rum theologiarum iudex 152. *a.* Eius inhabi-
 tatio in fidelibus 984. sq.
Spiritus sanctus an angelus vocetur 278. *b.*
Status duplex Christi 777. sq. purorum naturalium
 517. *a.* legalis V. T. 707. servitutis & securitatis
 616. irae 956. *b.* animae post mortem 471. sq.

Status integritatis 505. sq. 525. sq.
Status herilis Deo omnino probatur 1297. eius
 limites 1298.
Situs S. Scripturae 97. sq. eius simplex majestas
 102. *b.*
Stoicorum fatum 223. *b.* 436. 617. *a.* exultio mundi &
 eluiones 330. *b.* origo mali 635. *a.* peccatorum
 aequalitas 612. *a.* virtutes naturales 616. *f.*
Stultitia quid 575. *a.*
Suavius (Leont. Christi) de f. coena 1100. *a.*
Summum bonum 182.
Susceptores seu compadres 1071. *b.*
Συναγάγεσις Dei 92.
Symbolum apostolicum, an articulos fundamen-
 tales omnes contineat? 41. *b.* Eius origo 324. *b.*
 testimonium de descensu Christi ad inferos 790.
 de eius sessione ad dextram 798. *b.*
Symbolica reuelatio 80. *a.*
Synecrisis quinam? 73. *a.* ecclesiae nocent 1221. *f.*
Synergis 938. *a.*
Systematum theologorum origo 67. sq.
Systematica methodus tractandi theologiam
 65.
 sq. an improbanda 69. *a.*

T.

Tentationes an irrogenitis obtingant 609. *a.* circa
 iustificationem 981. *b.*
Termini mysterium trinitatis exprimentes 279.
 285.
Terminus vitae 422. *b.*
Terullianus 1085. 1124. *b.*
Testamentum quid a foedere distet 671.
Testamentum Vetus, quodnam sit intervalum?
 701. seq. Eius temporis doctrina praecipua 682.
 promissiones spirituales 703. *a.* cultus externus,
 eiusque causae 706. *a.* sacramenta 707. sq. sta-
 tus servilis 706. *vid. religio Mosaisca.*
Testamentum Novum 682. eius praerogativa 712. sq.
Testamentum vetus & novum, pro S. Scripturae
 libris 97. sq. 136. sq.
Testis veritatis requisita 34. *b.*
Testes veritatis singulis doctrinae capitibus iunt
 iuncti f. l.
Theodorus Mopsuestenus 619. *a.*
Θεός, nomen Dei 192. 193.
Theologus, quis 48. 61. sq. an irrogenitus, impius,
 que talis dici queat 61. 63. seq. Qua ratione
 quis eadum theologus 61. *a.*
Theologi Baraui 93. *a.* 15. *b.*
Theologia & fides, quomodo differant 61. *a.*
Theologiae vox quid denotet 50. variae divi-
 nes 50. seq. finis 55. *a.* 59. seq. obiectum 37. 58.
 subiectum operationis 54. *a.* quod & quo 62. *a.*
 causa efficiens 64. methodus tractandi 65. seq.
 conservatio verae theologiae 74. seq. princi-
 pium cognoscendi 148. sq. conf. *religio.*

G g g g e e e e 2

Theo-

<i>Theologia</i> systematica 65. 66. <i>b.</i> exogetica 65. <i>a.</i> 115	<i>v</i> fus in ecclesia 157. 171. sq. 555. requiſita bonae
homiletica, catechetica 65. <i>a. b.</i> kabbalistica f.	versionis 156
symbolica 178. <i>a.</i> exoterica & acroamatica 65. <i>a.</i>	<i>Virtutes</i> , 7. 236. an Deo tribui queant? 235. & Chri-
moralis & poſitiua 66. <i>b.</i> archetypa & eſtropa 50	ſto 744. <i>b.</i> quotuplex ſint generis? 236. 1028
<i>Theologia</i> naturalis, vid. <i>religio naturalis</i> .	cardinales 1030. omnes indiſſolubili vinculo
<i>Theologia</i> hiſtorica, vid. <i>hiſtorica</i> .	connexae, 1028. an viribus naturalibus compara-
<i>Θεωλογία</i> 168. 89. ſq. hanc qui negent? 101 159. <i>a</i>	ri queant 617. 1015. irrogenitorum, & ethico-
vid. <i>inſpiratio</i> .	ſam 1024
<i>Thomas</i> de Aquino; Thomiſtae 623. <i>b</i>	<i>Viſio Dei</i> 447
<i>Θεωμειν</i> quid 5. <i>a</i>	<i>Viſiones</i> , 80. ſq. hodiernae 161. <i>b</i>
<i>Timor Dei</i> 51. <i>b</i>	<i>Vita</i> ſpiritalis 882. ſq. aeterna. <i>v. beatitudo</i> .
<i>Traditiones</i> patriarchales 31. <i>b.</i> patrum & eccleſiae	<i>Vitae</i> humanae terminus 422. <i>b</i>
cuius ſint auctoritatis 150. <i>b.</i> 162. <i>b.</i> 169. ſq.	<i>Vitiſ</i> triplex Chriſti 800. baptiſmalis 1043. 1070
<i>Transſubſtantiationis</i> origo, piogreſſus, falſitas	extrema, an ſacramentum 1046. <i>b</i>
1104. 1129. 1159	<i>Vnigenitus</i> , bulla Clementis XI. 163. <i>a</i>
<i>Tridentinum</i> concilium 626. <i>a</i>	<i>Vnio ſacramentalis</i> 1096. <i>a.</i> 1097. <i>b</i>
<i>Triformiſmi</i> 313. <i>a</i>	<i>Vnio myſtica</i> Dei & fidelium 230. 444. ſeq. quod
<i>S. Trinitatis</i> myſterium, eſt articulus fundamenta-	revera deter, 1017. quomodo a perſonali diſſe-
lis 44. <i>b.</i> 667. An in veteri teſtamento fuerit	rat? 747. eius modus 1015. 246. 444. ſq.
cognitum? 20. <i>a.</i> 253. 313. ſq. An ſit contra ra-	<i>Vnio perſonalis</i> f. hypoſtatica in Chriſto, 744. ſq.
tionem? 203. <i>a.</i> an ex ratione & natura amicae	quomodo ab aliis vnionum modis diſſeat, &
demonſtrari queat 251. ſeq. 509. ſeq. an allegorice	an accidentalis? 748. <i>b</i>
explicandum 121. <i>a.</i> An trias phonica huc per-	<i>Vnio naturalis</i> in Chriſto 747. an ex ratione deter-
terineat? & an ethnicis fuerit notum 317. ſq.	minetur? & in conſenſu tantum conſiſtat? 748
<i>Pluralitas</i> perſonarum demonſtrata 251. ſq.	<i>Vnitatis Dei</i> 6. 205 279.
<i>Trinitas</i> demonſtrata 256. ſq.	<i>Vniuerſi</i> 297. ſq.
<i>Diuinitas</i> ſingularum perſonarum, patris	<i>Vniuerſaliſ</i> reuelationis & gratiae diuiniae, 19.
filii, 268. ſq. Spiritus 276. ſq.	659. ſq. foederis gratiae 29. ſeq. 683. decalogi,
<i>Diſtinctio realis</i> , 266. ſq. 286. ſecundum perſona-	551. euangelii 679. ſq. vocationis diuiniae 681. <i>a</i>
les actus, 286. proprietates 293. notionem 293	<i>Vocatio</i> Dei interna & externa 680. <i>a.</i> vniuerſalis
<i>Termini</i> myſticum exprimentes 279. ſq.	681. <i>a.</i> inaequalis 681
<i>Tribeitae</i> 279. <i>b.</i>	<i>Vocatio</i> verbi diuini miniſtri mediata & immedi-
<i>Tubingenſes</i> theologi, de ſtatu exanitionis 778. <i>a</i>	ata 1244. eccleſiae particulares iure, verbi diuini
<i>Turricini</i> (ſo. Alphonsi) ſententia de articulis funda-	miniſtros vocandi, gaudet, 1244. f. requiſita illo-
mentibus 42. ſq. de diſſenſu fundamentali, in	rum, qui ad munus ſacrum ſunt vocandi 1245
doctrina de coena ſacra 1135. ſq.	<i>Voluntas Dei</i> 222. ſq. eius variae diſtinctiones, 225
<i>Typi</i> S. Scripturae 121. ſq.	661
V.	<i>Voluntatis</i> libertas, 222. ſq. corruptio 577. ſq.
<i>Vacuum</i> an detur? & an ſit Dei immenſitas? 245. <i>b</i>	<i>Vrim</i> & thumim 80. <i>b</i>
<i>Valentinianorum</i> ſententia de trinitate 302. <i>a.</i> origi-	W.
ne mali 626. <i>a.</i> gratia Dei 717. <i>a</i>	<i>Waldenſes</i> 1132. <i>b</i>
<i>Variantes</i> lectiones S. Scripturae 126. ſq. 175. ſq.	<i>Walliſius</i> (Joan.) 306. <i>a</i>
<i>Vates</i> , vid. <i>propheta</i> .	<i>Werenſelſii</i> (Sam.) diſſert. in verba institutionis,
<i>Vaticinandi</i> ſaculatus naturalis 213	1104. ſeq.
<i>Veracitas</i> Dei 241	<i>Whiſlow</i> (Guil.) neoarrianus 315. <i>a.</i> eius ſententia de
<i>Verbum</i> Dei, ſcriptura 89. an & extra uſum ſit effi-	creatione 332. <i>a.</i> de Ignatii epistolis 310. <i>a.</i> 322. <i>b</i>
cax? 110. <i>b.</i> non eſt ipſe Deus 110. <i>b.</i> an cauſa	<i>Wibly</i> , de peccato orig. 589. <i>a</i>
effectuum ſpiritalium? 111. <i>b.</i> vid. <i>ſcriptura</i> .	<i>Wiſſi</i> (Herm.) ſententia, de gratia vniuerſali, 660.
<i>Verbum</i> ſubſtantiale 256. <i>b.</i> 314. ſq.	<i>a.</i> de actibus fidei, 663. <i>a.</i> de efficacia baptiſmi
<i>Verbum</i> internum in ſano ſenſu 10. ſq. 13. <i>a.</i> 111. <i>b.</i>	infantum 1067. <i>a</i>
ſanaticorum 10. ſq. 14. 73. <i>a.</i> 150. <i>b.</i> platoniorum	Y.
323. <i>b</i>	<i>Υπεραγία</i> diuina 280. <i>a.</i> Platoniorum 318
<i>Veritas</i> theologica 51. ſq. 103	Z.
<i>Veritas</i> religionis, vid. <i>religio</i> .	<i>Zebaoth</i> an nomen diuinum 154. <i>a</i>
<i>Verſionum</i> ſcripturae neceſſitas & utilitas 156	<i>Zeronſtres</i> 632. <i>a</i>

5-1

